

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_206134

UNIVERSAL
LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. **T 425**
Accession No. **T 4044**
Author **Y 13 V**
Title **వజ్రల చిహ్న సాహిత్య సమగ్రము**
వ్యాకరణ సంహితా సమగ్రము

This book should be returned on or before the date last marked below.

ఆంధ్ర
వ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

కారక సమాస తద్భిత్ క్రియా కృత్ ప్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదములు

రెండవ సంపుటము

గ్రంథకర్త:

కళాప్రచార

వజ్రుల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రి

అంబే

ఆంధ్ర బుక్ హౌస్

బుక్ షెల్టర్స్ ఆంధ్ర వల్లిషర్సు
సుల్తాన్ బజారు, హైదరాబాద్.

ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్

ప్రచురితము

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్ వారిచే

వావిళ్ల ప్రెస్సు సముద్రితము

1952

కాపీ నైట్

[వెల. రూ. 25-0-0.]

ముఖ్య విషయ సూచిక

విషయసంఖ్య.

పుట.

కారకపరిచ్ఛేదము

౨౩౪	తెల్లనందలి కారకాదివిధులు ప్రాయశఃముగ సంస్కృతోక్తములే.	౯౪౯
„	సంబోధన ప్రథమ కారకవిభక్తి కాదు.	౯౫౦
„	ప్రాతిపదికార్థముల వివరణము.	౯౫౧
„	ఉక్తార్థప్రథమ వివరణము.	౯౫౨
„	‘బా-సా-పే’ ‘గాణ’ వ్యాఖ్యలు సరికావు.	౯౫౩
„	కృత్తద్ధితసమాసములచే నుక్తార్థతను సూరి చూపలేదు.	౯౫౫
„	తెల్లనను గర్తృకర్తములు భావార్థకాదులచే నుక్తములగును.	౯౫౬
౨౩౫	వివిధకర్త కారణోదాహృతులు.	౯౫౮
„	ద్వికర్తకథాతువులు. ఇట్టివి తెల్లన నరుదు.	౯౬౦
„	సంస్కృత ప్రసిద్ధవిభక్తులు కొన్ని తెల్లన నిల్వవు.	౯౬౧
„	కర్తప్రవచనీయద్యోక్తార్థవివరణము.	౯౬౨
„	వైషయిక సప్రమిచోటఁ బర్యాయముగ ‘కూర్చి’ విభక్తి నిల్చును.	౯౬౩
„	కూర్చి విభక్తి. ఇది ద్వితీయపై నిల్చు ననెడి ప్రాథవ్యాకరణోక్తి సరికాదు.	౯౬౫
„	అంధ్రభాషాచరిత్రకర్తగారి యకాస్త్రీయప్రసంగము.	౯౬౬
౨౩౬	అప్రేరణకర్త ప్రేరణంబునఁ గర్తంబగు.	౯౬౮
„	అంతర్గత ప్రేరణార్థ ణోదాహృతులు.	౯౭౦
౨౩౬ I	‘బా-గు-ప్ర’ వ్యాఖ్య సరికాదు.	౯౭౨
౨౩౭	“తత్ర తృతీయా షష్ఠీ చ.....” అనుదాని వ్యాఖ్య.	౯౭౪
„	దీని కహోబలపతి చేసిన యపవ్యాఖ్య.	౯౭౫
౨౩౭ I	అహోబలానుసారి సూరిగారి యపమార్గము.	౯౭౭
„	‘బా-గు-ప్ర’ బాలవ్యాకరణముల ప్రమాదములు.	౯౭

విషయసంఖ్య.

పుట.

౨౫౧౧	'కి-కు'లు శేషపత్త్యర్థమున నిల్చును.	౧౦౩౩
"	శేషపత్తి యర్థవిశేషబోధకమును నగును.	౧౦౩౪
౨౫౧౧ I	'ది-దు-వి' ప్రత్యయములు 'యొక్కా' ర్థములు.	౧౦౩౫
"	'నీదుకొడుకులు' లిక్కన. ఇది నన్నయసమృతము కాదు.	౧౦౩౬
"	అహోబలమండితుని పొరపాటు.	౧౦౩౭
౨౫౧౨	సూరి బ్రాహ్మణద్వేషి యనుట సరికాదు.	౧౦౩౮
"	"బా-సా-వే" — 'లోపు + ఉల = లోపల' అనువ్రాత సరికాదు.	౧౦౩౯
"	'నిర్ధారణమునకు' వష్టినిల్చుట ముద్రణసంస్కర్తృసాహస కృతము. నిర్ధారణవష్టి సత్తములు.	౧౦౪౦-౧౦౪౧
౨౫౧౩	త్రివిధాధారలక్షణోదాహరణములు.	౧౦౪౨-౧౦౪౩
"	'చర్చమందు ద్వీపిని జంపెన్' ఇట్టివి తెల్లనఁ జూపట్టవు.	౧౦౪౪
"	విషయనిమిత్తాదిక సప్తమి. అహోబలుని ప్రమాదము.	౧౦౪౫
"	'అహా' 'గాణ' - 'అం-భా-చ' గ్రంథములలోని ప్రమాదములు.	౧౦౪౬
"	అధికరణసప్తమి-సతిసప్తమి.	౧౦౪౭
"	కవిజనమందన టీకాప్రమాదము.	౧౦౪౮
౨౫౧౩ II	సప్తమి 'స' ప్రత్యయము నిల్చు స్థలములు.	౧౦౪౯
౨౫౧౪	"అన్యస్యాః క్వచి ద్భవే చ్ఛాన్యా" సూత్రవివృతి.	౧౦౫౦
"	కారకములు వివక్షావశమున మాటుచుండును.	౧౦౫౧
"	ఒక కారకము వ్రతొక కారకము నడచి నిల్చుట.	౧౦౫౨
౨౫౧౫	'ఇతరత్ర చ ద్వితీయా' సూత్రవివరణము. 'పనుపుఁజేసి' అనురీతి వానిలోనిది తృతీయార్థకద్వితీయ కాదు.	౧౦౫౩
"	అజడసప్తమిచోటను నై తము ద్వితీయ నిల్చును.	౧౦౫౪
"	'పశువులకు మేటి' అను కు వష్టి ముద్రణ సంస్కార ప్రమాద కృతము.	౧౦౫౬
౨౫౧౫ I	తృతీయాసప్తములచోటి ద్వితీయ. తృతీయాసప్తముల చోట 'స' వర్ణకము నిల్చు స్థలములు.	౧౦౫౭-౧౦౫౮
౨౫౧౬ I	అజడతృతీయకు 'స' వచ్చు ననెడి 'ప్రాధ' నిరాధారము.	౧౦౫౯
౫౧౭	జడద్వితీయకు బ్రథమ.	౧౦౬౦

విషయసంఖ్య.

పుట.

౨౫౭ I	వేటికావాఖ్యాత చెప్పినది ప్రాధవ్యాకరణాశయము కాదు.	౧౦౬౧
„	అజడద్విలీయచోఁ బ్రథమ నిల్పు నను 'ప్రాధ' సరికాదు.	౧౦౬౨
౨౫౮	అన్యవిభక్తులచోఁ బ్రథమ నిల్పు స్థలములు.	౧౦౬౩
„	సంస్కృతమందును నధ్యవాచకములకు సప్తమీప్రథమ లగును.	౧౦౬౪
„	ఉదంతదేశవాచకముల సప్తమికి ప్రథమయగును.	౧౦౬౫
౨౫౯ I	దేశాధ్యకాలవాదకముల పాక్షికసప్తమి.	౧౦౬౬
౨౬౦	విశేషణవిశేష్యముల లింగవిభక్తివచనతాల్యము.	౧౦౬౭
„	సూరిపైని 'బా-గు-ప్ర' చేసిన యాక్షేపణము సరికాదు.	౧౦౬౮
„	విశేషణవిశేష్యముల లింగవచనవ్యత్యాస ప్రయోగ విశేషములు.	౧౦౬౯
౨౬౧	విశేషణ విశేష్యలింగవచన వ్యత్యాసములు.	౧౦౭౦
„	విశేషణ విశేష్యవచన వ్యత్యాసము. ఆధర్వణము.	౧౦౭౧
„	కవిశిరోధూషణవ్యాఖ్య నన్నయాభిప్రేతముకాదు.	౧౦౭౨
„	విశేషణ విశేష్యముల వచన వ్యత్యాసము.	౧౦౭౩
౨౬౦ I	సూరి పద్ధతిలోఁగల్గు దుర్వారములగు ననిష్టహాసములు.	౧౦౭౪
„	'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్యయు సూరకవి తిమ్మకవుల లక్షణము లును నీ విషయమున సరికావు.	౧౦౭౫
౨౬౧ I	'సర్వనామ సంఖ్యాభిధానేత్యాది' సూరి సూత్రమందలి దోషములు.	౧౦౭౬
„	ఈ విషయమందలి వేటికాశయము సరికాదు.	౧౦౭౭
౨౬౨	ఎల్లవిభక్తుల విశేషణములును బ్రథమాంతములు కానోవును.	౧౦౭౮
„	'ప్రాధ' కారక-౨౧-౨౩ సూత్రము లనావశ్యకములు.	౧౦౭౯
„	ఈ విషయమునందలి 'అం-భా-చ' కర్త గారి యాశ యము సరికాదు.	౧౦౮౦
౨౬౨	విశేషణ విశేష్యముల విభక్తి వ్యత్యాసము.	౧౦౮౧
౨౬౩-౨౬౩ I	ఖ్యాద్యర్థ వ్యవధానమునందగు విశేషణ విభక్తి వ్య త్యాసము.	౧౦౮౨

విషయసంఖ్య.

పుట.

౨౬౩-౨౬౩ I బాల-కార-౨౮ మొ. ౩౨ సూత్రములు సిద్ధాంతాను

వాదములు.

౧౦౮౩-౧౦౮౬

„	భావార్థకాదియోగజ ప్రథమకుః బ్రయోగములు.	౧౦౮౭
౨౬౪	అస్తద్యుష్ట దర్థకముల విధేయ విశేషణములు.	౧౦౮౮
„	అహోబలపండితుని భాగింతి.	౧౦౮౯
„	అస్తద్యుష్ట దర్థముల యు త్తరోత్తరప్రాబల్యము.	౧౦౯౦
„	ఈ విషయమున సంస్కృతాంధ్రములకుఁ గల భేదము.	౧౦౯౧
„	యుష్టదస్త దాత్తార్థక కర్తల సహోక్తిలోని విశేషములు.	౧౦౯౨-౧౦౯౩
„	యుష్టదస్త దర్థ విశేషణప్రయోగ విశేషములు.	౧౦౯౪
„	ఈ విషయమునందలి 'అం-భా అ' సూత్రము సరికాదు.	౧౦౯౫
„	యుష్టదస్త దర్థక విశేషణప్రయోగ విశేషములు.	౧౦౯౬-౧౦౯౭
౨౬౪ II	అన్యయుష్టదస్త దర్థముల యుగపమక్తిలోని విశేషములు.	౧౦౯౮
౨౬౫	వాక్యగత పదముల యన్వయక్రమ రాహిత్యము.	౧౦౯౯
„	ప్రకృతార్థప్రకాశకమగు వ్యవధానమే సాధువు.	౧౧౦౦
„	వాక్య మధ్యగత పద్యద్యయమును సాధువే.	౧౧౦౧
„	వాక్యములందలి పదముల యథ్యాహారము.	౧౧౦౨
„	స్ఫూర్తిసుఖావహములగు నథ్యాహారములు.	౧౧౦౩
„	సంస్కృతమందలి యథ్యాహారముల విశేషములు.	౧౧౦౪
౨౬౫ I	వాక్యగతపదములు క్రమ నిరపేక్షములు కానోపు ననెడి సూరి సూత్రము.	౧౧౦౫

కారక పరిశిష్టము.

౨౬౫ II	భావార్థకాదుల విశేషణములు కర్తృకములై.	౧౧౦౬
„	విశేషణవిశేష్యముల భిన్నవిభక్తులు.	౧౧౦౭
„	భావార్థక టవర్ణకాడలచోటి యాభాసకర్తృత్వము.	౧౧౦౮

సమాస పరిచ్ఛేదము.

౨౬౬	సమాసలక్షణము. సాదర్థ్య దైవవిధ్యము.	౧౧౦౯
„	'ప్రణమతి' అనుచో 'ప్ర' వ్యస్తమని పాణినీయులు.	౧౧౧౦
౨౬౬ I	సమాసైకచేకాన్వయ మెట్టిచో సాధువు?	౧౧౧౧

విషయసంఖ్య.		పుట.
౨౬౬ I	ప్రాథమిక ర్త తదనుయాయుల ప్రమాదములు.	౧౧౧౨
"	సన్నయాదుల యేక దేశాన్వయ ప్రయోగములు.	౧౧౧౩
"	'ముల్లోకపద్య' మొ. వైరిసమాసములు కావు.	౧౧౧౪
౨౬౬ II	సమాసము సాధారణముగా నైచ్ఛికము.	౧౧౧౫
౨౬౭	సమాస-సమాసక-లక్షణములు.	౧౧౧౬
౨౬౭ I	సూరి వచించిన త్రివిధసమాసములు.	౧౧౧౭
"	సమాసక మనుసంజ్ఞను సూరి వచింపలేదు.	౧౧౧౮
౨౬౮	ద్విగుకర్త ధారయాది సమాసములు.	౧౧౧౮
౨౬౮ I	కృదాది పంచవృత్తులు.	౧౧౧౯
"	'పూర్వపదార్థప్రాధాన్యవ్యాయాభావ' అనునది మొదలగు లక్షణములు ప్రాయోగములు కాన నవి సరికావు.	౧౧౨౦
"	అట్టి ప్రాయోగలక్షణమె యిందు వివరింపబడుచున్నది. తత్పురుషాదులు. పూర్వనిపాతకాస్త్రము.	౧౧౨౧
"	సమాస విభక్తిలోపము.	౧౧౨౨
౨౬౮ II	అవ్యయభావము.	౧౧౨౨
"	ఉపసర్జన శబ్దార్థమతభేదములు.	౧౧౨౩
౨౬౮ III	ద్వితీయాతత్పురుషాదుల లక్షణములు.	౧౧౨౪
"	చతుర్థి తత్పురుషాదులు.	౧౧౨౫
"	ప్రథమాతత్పురుషము.	౧౧౨౬
౨౬౮ IV	కర్త ధారయము.	౧౧౨౬
"	కర్త ధారయము-ఉత్తరపదలోపి సమాసము	౧౧౨౭
"	"శతాబ్దము" మున్నగునవి యుత్తరపదలోపి సమాస ములు. (చూ. విస్తర II ౨౯ IV విష.)	౧౧౨౮
"	ఉపమితాదిసమాసములు (౨౬౮ V విషయము.)	౧౧౨౯
"	ఉపమానపూర్వపద కర్త ధారయముల సాధుత్వము. (చూ. ౨౬౮ XIII విష. ౧౧౨౪ పుట.)	౧౧౩౦
"	ఉపమితయాపకసమాసముల సాధక ఖాధకములు.	౧౧౩౧
"	ఉపమాయాపకసంకరము = నరసింహసంకరము.	౧౧౩౨
"	భాషితపుంసకములు, పుంవద్యావము.	౧౧౩౩
౨౬౮ V	ద్విగుసమాసము.	౧౧౩౩

విషయసంఖ్య.	పుట.
అక్షర V ద్వీగులై విధ్యమున నాంధ్రవైయాకరణ వైమత్యము.	౧౧౩౪
„ 'చేతుక్కతాబ్దముల్' అనువాని సాధుత్వము.	౧౧౩౫
అక్షర VI తద్గుణాతద్గుణ సంవిజ్ఞాన బహువ్రీహులు.	౧౧౩౬
„ వ్యధికరణ బహువ్రీహి భాష్యసమృతము కాదు.	౧౧౩౭
„ శ్రీహేతుకుచ్చి సుబ్రహ్మణ్యకాస్త్రులుగారి యాక్షేపము సరికాదు.	౧౧౩౮
„ వీరి మఱికొన్ని యపసీధాంతములు.	౧౧౩౯
„ వీరి ప్రసంగ మప్రయుక్తతా దోషమునకే నిర్విషయత్వమును ఘటించును, మేకాధిక శబ్దార్థ శతకోటి.	౧౧౪౦
„ భాషితపుంసకముల పుంసద్యావము.	౧౧౪౧
„ పుంసద్యావవిధులు. సమాసాంత ప్రత్యయములు.	౧౧౪౨
„ వివిధములగు బహువ్రీహి విశేషములు.	౧౧౪౩
అక్షర VII ద్వంద్వసమాసము.	౧౧౪౩
„ సాహిత్యము క్రియా నిష్పత్తియందును లేకపోవచ్చును.	౧౧౪౪
„ ద్వంద్వ సమాసమందలి పూర్వనిపాతవిధులు.	౧౧౪౫
అక్షర VIII సమాహారద్వంద్వసమాసము.	౧౧౪౫-౧౧౪౬
„ ఋషస్తాది ద్వంద్వమున వచ్చు 'ఆపజ్ఞ'	౧౧౪౭
అక్షర IX ఏకశేషవృత్తి.	౧౧౪౮
అక్షర X అలుక్సమాసవిధులు.	౧౧౪౯
అక్షర XI సర్వసమాసాంతవిధులు.	౧౧౫౦
అక్షర XII సమాసాశ్రయవిధులు	౧౧౫౦
అక్షర XIII 'సమాస' మున్నగు కొన్ని వింతప్రయోగముల సమర్థనము - ఉపమానపూర్వపదకర్త ధారయ సమాస సమర్థనము. (చూ. అక్షర IV విష. ౧౧౨౮ పుట.)	౧౧౫౧-౧౧౫౪
అక్షర ౧౪ సూరి వివరించిన తత్పురుషులు.	౧౧౫౫
„ ద్వీగుకర్త ధారయావిత్కాది చింతామణినే సూరి వివరించెను.	౧౧౫౬
„ 'దొంగభయము' అనునది సూరి పంచమితత్పురష మనరాదు. (చూ. అక్షర I విష. ౧౦౧౨ పుట.)	౧౧౫౮

నిష్కయసంఖ్య.

పుట.

- ౨౭౦ చింతామణి వచించిన సమాసకము. చింతామణి వివరించిన షష్ఠీ తత్పురుషము. ౧౧౫౯
- ,, యుక్తారికలకు గాఢపత వివరణముచేరిన యపవ్యాఖ్య. ౧౧౬౦
- ,, సమాసకములందును “షష్ఠీ భవే ద్ద్వితీయాతుల్యా తత్పురుషసంస్థితేత్యాదికము వర్తిల్లును. ౧౧౬౧
- ,, సమాసకేతరస్థలములందు జ్ఞాపకసిద్ధ మిశ్రసాంస్కృతిక సమాసములు సయితము చెల్లును. ౧౧౬౨
- ,, అట్లు పోలి ప్రభృతులతోడి సమాసములు. ‘ప్రాధ’ వ్యాకృతిలోనివి. ౧౧౬౩
- ,, సప్తమీ న వర్ణకము లోపింపని యలు క్షమాసములు. ౧౧౬౬
- ,, షష్ఠీ భవే ద్ద్వితీయాతుల్యా తత్పురుషసంస్థితేత్యాది సూత్రార్థ వివరణము. ౧౧౬౬-౧౧౬౭-౧౧౬౮
- ౨౭౦ I సూరి ప్రక్రియలోని సమాస విభక్తిలోపము - ఇది కేవల మపమానము. ౧౧౬౯-౧౧౭౦
- ౨౭౧ తత్పురుష సమాసవిధులు, తచ్చబ్ధాకారలోపము. ౧౧౭౧
- ,, నీ-నా-తా-మన-శబ్దముల సమాసము. ౧౧౭౧
- ,, అహోబలపండితుండి నన్నయాధర్వణుల యాశయమును గ్రహింపలేదు. ౧౧౭౨
- ,, కవిజనమండనాదుల యపవ్యాఖ్యలు. ౧౧౭౩
- ౨౭౧ I తాలవ్యాకృతిలోని సంబంధార్థమందలి తచ్చబ్ధముతోడి సమాసము. అది - ఇది శబ్దముల యనుప్రయోగము. అట్టిండు మొ. ౧౧౭౪-౧౧౭౫
- ,, తచ్చబ్ధానుప్రయోగవిషయక ప్రయోగవిశేషములు. ౧౧౭౬
- ,, ‘నీడుకరుణ’ మున్నగుచోటులందలి ‘దు’ వర్ణకము షష్ఠ్యర్థకము. సమాసముకాదు. ౧౧౭౭
- ౨౭౨ ఆచ్ఛికివిభక్త్యంతముల సమాసములు యథేచ్ఛముగ నగు. ౧౧౭౮
- ౨౭౨ I శుద్ధ సంస్కృతపద మాచ్ఛికిపదముతో సమసింపదు. ౧౧౭౯
- ,, పాల్కురికి సోమనారాధ్యుండు వైరిపదమును బ్రయోగించె నను బసవపురాణ పీఠిక సరికాదు. ౧౧౮౦
- ,, సోమనారాధ్యుని వింతెంతె పోకడలు. ౧౧౮౧

విషయసంఖ్య.

పుట.

౧౭౨ I	'పక్ష' - ప'వర్ణకములు. 'జనుపనార' ఇందు 'జనుము' పూర్వపదముకాదు.	౧౧౮౨
౧౭౩	కర్తృధారయ సమాసవిధులు:—వైరిపదము దుష్టము కాని స్థలములు.	౧౧౮౩
"	పేటికావ్యాఖ్యాత యపమార్గము.	౧౧౮౪
"	బిరుదాద్యుత్తరపదక వైరి సమాసములు సాధుప్రలనెడి యధర్వణుని సమర్థనము.	౧౧౮౫
"	'కృష్ణరాయ - నన్నపార్వ' మున్నగువాని ప్రక్రియ.	౧౧౮౬
"	'అహో'-'అం-భా-చ' గ్రంథములలోని యపవ్యాఖ్యలు.	౧౧౮౭
౧౭౪	ఆర్యాంబాదిక శబ్దపానరుక్త్యము సాధుప్ర కాదు.	౧౧౮౮
"	కవిజనమండన - నారాయణీయా ద్యపవ్యాఖ్యలు.	౧౧౮౯
౧౭౫	బిరుదాదులలోని వర్ణ వ్యత్యాసాదికము దుష్టముకాదు.	౧౧౯౦
"	బిరుదశబ్దార్థవిమర్శము.	౧౧౯౧
"	బిరుదాదులందలి వర్ణవ్యత్యాసాద్యుదాహృతులు.	౧౧౯౨
"	బిరుదాది సమాసములందలి యాంధ్రవికారములు.	౧౧౯౩
౧౭౬	సిద్ధసమాసస్థ జీబంతముల హ్రస్వవిధి.	౧౧౯౪
"	సంస్కృతకోశ కారుల దూతి శబ్దకల్పనము సరికాదు.	౧౧౯౫
"	తత్పురుషసమాసాశ్రయ విధులు.	౧౧౯౬
౧౭౭	సూరికృత కర్తృధారయపూర్వపదనియమ సూత్ర విమర్శనము.	౧౧౯౭-౧౧౯౮
"	సాధ్యపాంసృతిక మిశ్రసమాస స్థలములు.	౧౧౯౯
"	సరసపువచనములు మున్నగువాని ప్రక్రియ.	౧౨౦౦
౧౭౮	కర్తృధారయాభాస సమాసములు. కర్తృత్వ మనఁగాఁ గర్తృగత క్రియాసామానాధికరణ్యము.	౧౨౦౧
"	ఆభాస కర్తృధారయమందలి-'న-ని' వర్ణకములు తక్కిన థాతుజనిశేషణములకును నుపలక్షణములు.	౧౨౦౩
"	'నల్లవాఁడు' మున్నగు వేటునిధములగు కర్తృధారయా భాసములు.	౧౨౦౪
౧౭౮ I	కారకములతోఁ గ్రియ యన్వయించు స్థలములు.	౧౨౦౫
"	'బా-గు-ప్ర' అపవ్యాఖ్య. 'బా-సా-పే' భాగితి.	౧౨౦౬

విషయసంఖ్య.

పుట.

౨౭౯	విశేషణ విశేష్యముల వ్యవధానము పాధువు.	౧౨౦౭
”	పదాంతర వ్యవధాపిత విశేష బోధయపద కర్తృధారయము.	౧౨౦౮
౨౭౯ I	‘అయ్యయికాలము’ మున్నగువాని పాధనము.	౧౨౦౯
౨౮౦	సన్నయోపదిష్ట త్రికసమాస సంధి.	౧౨౧౦
”	సమాసకేతరస్థల త్రికసమాసము.	౧౨౧౧
”	త్రికసమాససంధిలోని ‘ఋ-౧’ వర్ణముల విశేషములు.	౧౨౧౨
”	త్రికసమాససంధిలోని సంయుక్తవర్ణ ద్విత్వము.	౧౨౧౩
౨౮౦ I	సూరిగారి ప్రాస్వద్విత్వవిధి మార్గాంతరము.	౧౨౧౪
”	సూరిగారి యీ నూతనమార్గము బాధితము.	౧౨౧౫
౨౮౧	‘అచ్చొటు - అచ్చటు’ మున్నగువాని పాధనము.	౧౨౧౬
౨౮౧ I	ముచ్చొటులు-ముచ్చట్లు మొ, వీని ప్రయోగములు.	౧౨౧౭-౧౨౧౮
౨౮౧ II	చోట శబ్ద టాక్షరలోపము - ప్రయోగములు.	౧౨౧౯
౨౮౨	కర్తృధారయమందలి నివర్ణకము బహుళము.	౧౨౨౦
”	చక్కచాయ పాధువు. ‘బా-సా-పే’ వ్యాఖ్య భ్రాంతి.	౧౨౨౦
౨౮౨ I	సూరిగారి నల్లాదిగణముల విమర్శము.	౧౨౨౧
”	‘ప్రేక్షని’ అపాధువు. ఈ ‘ని’ వర్ణకము భావార్థక ‘న’ వర్ణకజన్యము కాదు.	౧౨౨౨
”	అప్సకవీయ ప్రామాదిక వివరణము.	౧౨౨౩
”	“కమ్మందేనె - చక్కంబడు” పాధువులు.	౧౨౨౪
౨౮౨ II	ధ్వన్యనుకరణములకు నీ ‘ని’ గాగమము వచ్చుట గలదు.	౧౨౨౫
౨౮౩	ఇతరములగు కర్తృధారయసమాసాశ్రయవిధులు.	౧౨౨౫
౨౮౩ I	ద్విగుసమాసము. ఇందలి ‘మాడు’ శబ్దము సంధి.	౧౨౨౫
”	సూరి మాడు లోనిది దుష్వర్ణకమనియే సూత్రించెను.	౧౨౨౬
”	ద్విగుసమాసవిషయకములగు నాధునిక వ్యాకర్తల ప్రామాదిక ప్రసంగములు.	౧౨౨౭
”	మధ్యమపద లోపి ద్విగువునందే ప్రాస్వద్విత్వాది నిత్యత.	౧౨౨౮
౨౮౪	అచ్చికసమాహారద్విగువు - ప్రయోగములు.	౧౨౨౯
”	‘పదునొకండు’ మున్నగునవియు ద్విగువులే.	౧౨౩౦
౨౮౪	‘ముల్లోకములు’ మున్నగునవి యాచ్చికద్విగువు లనెడి కవిరోధూషణాశయము సరికాదు.	౧౨౩౧

విషయసంఖ్య.

పుట

౨౦౪ I	ఆర్థికద్విగుపు = ఆర్థికద్విగుపు - ప్రాయోగముగా నేక వచనాంతమగును.	౧౨౩౧
	బహు ప్రీహి.	
౨౦౫ I	ఆభాసబహుప్రీహులును సాధువులే.	౧౨౩౨
"	ఆభాసబహుప్రీహి ప్రథమాంతమే యై యుండవలెననెడి కవిశిరోధూషణవ్యాఖ్య సరికాదు.	౧౨౩౩
"	'అ-ఇ-ఉ' అనునవి తుదిని గల బహుప్రీహులు.	౧౨౩౪
"	బౌద్ధవిభక్తికవర్ణములు తుదిని నిల్పు బహుప్రీహులు.	౧౨౩౪
"	కవిశిరోధూషణ కావ్యాఖ్యలు.	౧౨౩౫
౨౦౫ I	సూరిగారి బహుప్రీహుదాహ్యకుల సమర్థయము.	౧౨౩౬
౨౦౫ II	సూరి 'బౌద్ధవిభక్తికవత్' అనుదళము నుపేక్షింపరాదు.	౧౨౩౭
౨౦౫ III	"ననఁ బోడి" త్యాది సమాసపదవిమర్శనము.	౧౨౩౮
"	సూరి వాడినది బోడికికబ్బమా? బోడికికబ్బనూ? ద్వం ద్వ సమాసము.	౧౨౩౯
౨౦౬	ద్వంద్వసమాసవిధులు.	౧౨౪౧
"	'వచ్చురాములు' మున్నగు భావద్వంద్వములు.	౧౨౪౨
"	'వచ్చి రాములు' అనురీతి నెన్నుట సరికాదు. (అహోబల తదనుయాయులు వ్రాసిరి.)	౧౨౪౩
"	'నమ్మినవ్వుక' తప్పు. 'నమ్మిన్ నవ్వుక' సాధువు (భార)	౧౨౪౪
"	ద్వంద్వ గసడదవాదేశము.	౧౨౪౪
"	ద్వంద్వరేఫాదేశ మానజ్ సమానస్థానికము.	౧౨౪౫
"	ఋదంత సర్వావయవద్వంద్వమందే 'ఆనజ్-రేఫా' దేశములు.	౧౨౪౬
"	కవిశిరోధూషణ ప్రామాదికవ్యాఖ్య.	౧౨౪౭
"	'కవి-సం' 'కవిసం-వి' 'బా-గు-ప్ర' గ్రథములలోని యప సిద్ధాంతములు.	౧౨౪౮
"	క్షత్రియశబ్ద మేకతకారకమును గలదు.	౧౨౪౯
"	'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్యలోని యకాస్త్రీయప్రసంగములు.	౧౨౫౦
౨౦౭	ఆనజ్ రేఫాదేశస్థల విమర్శనము.	౧౨౫౧
"	రామతర్కవాగీశ మతమునఁ బ్రయోగసమర్థనము.	౧౨౫౩

విషయసంఖ్య.		పుట.
౨౮౬	ఆక్షరద్వంద్వ స్త్రీసమత సాధువు.	౧౨౫౪
౨౮౬ I	బాలవ్యాకరణములోని ద్వంద్వసమాస నియమములు.	౧౨౫౫
"	ప్రాథవ్యాకర్త చూపిన కొన్ని ద్వంద్వవిశేషములు.	౧౨౫౬
౨౮౬ II	బాలవ్యాకరణములోని రేఫాదేశము.	౧౨౫౭
౨౮౭	ద్వంద్వంతశబ్ద మన్నిటితోను నన్వయించును.	౧౨౫౭
౨౮౮	సామాన్యవిషయములను బూర్తిగ నిరూపింప శక్యముకాదు.	౧౨౫౮
౨౮౮ I	సామాన్యవర్ణాదేశాదులగు మార్పులు మహాకవి ప్రయోగైక వేద్యములు.	౧౨౫౯
"	ప్రాథవ్యాకర్త చూపిన సమాసకార్యవిశేషములు.	౧౨౬౦
	తద్ధిత పరిచ్ఛేదము	
౨౮౯	నన్నయాధర్వణుల తద్ధిత దిక్షాత్ర ప్రదర్శనము.	౧౨౬౧
"	తన ప్రత్యయపరకత్వమందును పృథ్వి ద్వితీయాతుల్యమే.	౧౨౬౩
౨౮౯ I	భావార్థక తనవర్ణక విభానము. (బాలవ్యాకృతిలోనిది)	౧౨౬౪
"	సూరిగారి తద్ధిత ప్రత్యయ ప్రక్రియ.	౧౨౬౫
౨౮౯ II	విశేషము సామాన్యమును బాధించుట వైకల్పికము.	౧౨౬౫
"	తన పరకత్వమున "పుం పులు - నుక్కు" వచ్చుట కాస్త్రీ యముకాదు. 'జీక' ప్రత్యయము. 'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్య సరికాదు.	౧౨౬౬
"	జీక పరకత్వమున నుత్వమున కత్వ మగుననెడి సూరి సూత్రమునకు మూలము కానరాదు.	౧౨౬౭
౨౮౯ III	'ఇమి' ప్రత్యయము - దాని ప్రయోగములు.	౧౨౬౮
౨౮౯ IV	నవర్ణకము, ఇది ధర్మవాచక మనందగును.	౧౨౭౦
"	సూ-రా-నిఘంటుకాయలు 'ధర్మి' వాచక మనరాదు.	౧౨౭౧
౨౮౯ V	'ఇక' ప్రత్యయము.	౧౨౭౨
౨౮౯ VI	నిపతిత మగటిమ్యాదుల ప్రయోగములు.	౧౨౭౩
"	'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్య 'నుడికారము' భావప్రత్యయాంత మనరాదు.	౧౨౭౪
"	తెల్పు మున్నగునవి ధర్మి వాచకము లనరాదు.	౧౨౭౫
౨౯౦	స్వాధిక 'క' ప్రత్యయము. ఇది ప్రాతిపదికముపై నిల్చును.	౧౨౭౬

విషయసంఖ్య.

పుట.

౨౯౦	మెలఁతుక కాదు. మెలుతుక.	౧౨౭౭
„	కవిశిరోధూషణోదాహృత తద్ధితములు సూరికి మూలము.	౧౨౭౮
౨౯౦ I	అరమరాదులకు 'ఇక' వర్ణకముస్వార్థమందగును. దీని ప్రయోగములు.	౧౨౭౯
౨౯౦ II	'ఉక' ప్రత్యయము చిటుకాదుల కగును (స్వార్థికము.)	౧౨౮౧
౨౯౧	కాఁడు-గాఁడు-ఆఁడు-ఆఁడి వర్ణకములు, అస్త్యర్థకములు.	౧౨౮౧
„	'క తై' అస్త్యర్థకము. స్త్రీవాచకము. దీనిని "ఒకతై - ఎవతై" మున్నగువానినివలెనే సాధించుకొనవచ్చును.	౧౨౮౨
„	'అంకకాఁడు' శబ్ద పరిశీలనము.	౧౨౮౩
౨౯౧ I	'కా-క తై. గా-గ తై' అనువాని సూరివిధానము.	౧౨౮౪
„	'కా-క తై' లకు 'వాఁడు-ఆది' అనునవి పర్యాయములు.	౧౨౮౫
„	'కా-క తై'ల ప్రయోగములు. తత్పరిశీలనము.	౧౨౮౬
„	'కా-క తై, గా-గ తై' అనువానిలోని 'క.గ' ల నియమ రాహిత్యము.	౧౨౮౮
౨౯౧ II	కా-క తైలు, స్వార్థికములు.	౧౨౮౯
„	'ఇబ్బంది-ఇబ్బందిగాఁడు' వీని 'క-ర' అర్థము సరికాదు.	౧౨౯౦
౨౯౧ III	'ఈ' ప్రత్యయము - దాని ప్రయోగములు.	౧౨౯౧
„	'ఈ' ప్రత్యయార్థ ద్వయప్రయోగములు.	౧౨౯౨
౨౯౧ IV	'అరి' ప్రత్యయము - దాని ప్రయోగములు.	౧౨౯౩
„	'అటి' అని శకటము గలదను "బా-గు-ప్ర" 'బా-సా-పే' వ్యాఖ్యలు సరికావు.	౧౨౯౪
౨౯౧ V	'ఇ' ప్రత్యయము-అస్త్యర్థకము-దాని ప్రయోగములు.	౧౨౯౫
„	'కై వారము' దేశ్యమనెడి, శబ్దరక్తాకరము సరికాదు.	౧౨౯౬
„	తిమ్మకవికన్న శ్రీనాథుఁడు ప్రామాణికుఁడు.	౧౨౯౮
„	'సర్వోప' 'సూ-రా-ని' గ్రంథముల వాదము సరికాదు.	౧౨౯౯
౨౯౧ VI	మతుబర్థక కులవాచక 'త' ప్రత్యయము. 'చాకి-చాకల జాతి' అనెడి సూరి యాశయము సరికాదు.	౧౩౦౦
„	'చెంచెత' సరికాదనెడి 'ప్రాధవ్యా' సరికాదు.	౧౩౦౨
„	'గుబ్బెత' మున్నగు నిపాతముల ప్రయోగములు.	౧౩౦౩

విషయసంఖ్య.

పుట.

౨౯౧ VII	మతుబర్థకములగు 'అడు-అడి' ప్రత్యయములు. ప్రయోగములు.	౧౩౦౪
"	'మాయలాడు' మిశ్రమనెడి 'శ-ర' సరికాదు.	౧౩౦౫
"	'మాయలాడి' సాధుననెడి 'శ-ర' సరికాదు.	౧౩౦౬
౨౯౧ VIII	'ఇడి' ప్రత్యయము—అభావాన్థకము.	౧౩౦౬
౨౯౨	పరిమాణార్థక ప్రత్యయములు.	౧౩౦౭
"	ప్రస్థుత్యాదే రిత్యాదికారిక యాధర్వణము కాదు.	౧౩౦౮
"	పరిమాణార్థక ప్రత్యయంతోదాహృతులు.	౧౩౦౯
౨౯౨ I	బాలవ్యాకృతిలోని పరిమాణార్థక ప్రత్యయ విధులు. 'సందిలి' శబ్దావిమర్శనము.	౧౩౧౦
౨౯౩	'బంటి-కొలదులు' దహ్నార్థకము లనుట సరికాదు.	౧౩౧౧
"	'బంటి-కొలదులు' ప్రత్యేకపదములును గలవు.	౧౩౧౨
"	'మయట్' ప్రత్యయార్థక 'మయ' శబ్దమును గలదు	౧౩౧౩
౨౯౩ I	బాలవ్యాకృతిలోని 'బంటి-కొలదుల' విధి.	౧౩౧౩
"	పేటికావ్యాఖ్యాత యధర్వణకారికను మార్పరాదు.	౧౩౧౪
౨౯౪	అవప్రత్యయము—పూరణార్థకము.	౧౩౧౪
౨౯౫	తద్ధితములను సాకల్యముగఁ జెప్ప శక్యముకాదు.	౧౩౧౫
౨౯౫ I	సూరి వచించిన యారీతి సూత్రము. 'మూరి-పోతు' వర్ణకములు తాచ్చీలాన్థకములు.	౧౩౧౫
"	'అడప' మతుబర్థకమగు 'అ' ప్రత్యయంతము. దీనికి శ్రీనాథుని నైషధప్రయోగము మాత్ర ముభారము.	౧౩౧౬
"	సర్వకామావ్యాఖ్యయు 'సూ-రా-ని' ఘంటువును సరికావు.	౧౩౧౭
"	ప్రాధవ్యా కర్త వివరించిన తద్ధిత ప్రత్యయములు.	౧౩౧౮-౧౩౨౦
	క్రియా పరిచ్ఛేదము.	
౨౯౬	చింతామణి క్రియాపరిచ్ఛేదము తత్సమక్రియాసాధన ప్రణామము.	౧౩౨౧
"	భాతువులె తద్ధర్మవర్తమానాది కాల పురుషాదివాచక ములు. లడాదిప్రత్యయములు ద్యోతకములు.	౧౩౨౨
"	'భా.సా.పే' ప్రమాదములు - తద్ధర్మా వివరణము.	౧౩౨౩

విషయసంఖ్య.

పుట.

౧౯౬	తద్ధర్మార్థవిషయమున నధర్మణ కారిక కహోబలపతి చేసిన యపవ్యాఖ్య.	౧౩౨౪
,,	థాతువుల కాలాదివిషయ నిరూపణమునఁ గేతన పెద్ది రాజుల ప్రామాదికవిధులు.	౧౩౨౫
,,	'ఉండు-కలుగు' అనునవి యనుబంధములు.	౧౩౨౬
,,	'చేయుచున్న వాడు - చేయుచున్న వాడవు' మున్నగు నవి సమావేశక్రియారూపములును ననఁదగును.	౧౩౨౭
,,	'ఉండిన' శబ్దజమయ్యు 'ఉన్న' శబ్దము వర్తమానార్థకము.	౧౩౨౮
,,	'చేయునున్న - చేయఁబోవు' అనునవి భావ్యర్థకములు.	౧౩౨౯
,,	నన్నయ 'చేయుచున్న వాడు' మున్నగువానిలోని వకా రమునకు లోపమును వాడఁడు. 'వా' కారలోపమును బ్రాహ్మ్యర్థక కలుగు భాత్వాదులందు వాడును. (ఎఱుకగలఁడు = ఎఱుకగలవాడు).	౧౩౩౦
,,	చేయఁగలవాడు మున్నగు భావ్యర్థములందు నన్నయ తచ్చబ్ధ 'వా' లోపమును బ్రయోగింపఁడు. చేయఁ గలఁడు. మొదలగువానిని వాడఁడు.	౧౩౩౧
,,	సంస్కృతమందలి లఙాది లకారములు - వానియర్థములు.	౧౩౩౨
,,	పాణినీయోక్త పరోక్షానద్యతనాదులను సంస్కృతకవులె యుపేక్షించిరి.	౧౩౩౩
,,	"అత్వాదితత్సమానా" మిత్యాదు లాచ్చిక థాతువుల కును నగును.	౧౩౩౪
,,	నన్నయ వాడని క్రియలను జింతామణి సాధింపదు.	౧౩౩౫
,,	'ఇ-తి' అనునవి భూతార్థద్యోతకములు. 'దు' తద్ధర్మార్థ ద్యోతకము.	౧౩౩౬
,,	పునరాగమసూత్ర విస్తృత వ్యాప్తి.	౧౩౩౭
౨౦౬ I	ప్రథమపురుషక్రియారూపసాధనము.	౧౩౩౮
,,	'వచ్చెన్' మొదలగువాని యహోబలప్రక్రియ సరికాదు.	౧౩౩౯
,,	'దు-ద్యాది వర్ణ' ఇత్యాదిసూత్రముల యహోబలపదు న్వయము సరికాదు.	౧౩౪౦

విషయసంఖ్య.

పుట.

౨౯౬ I	తిర్వగ్గడ కర్తృకత్వమునఁ గర్తృబహుతయందును నేక వచనమే నిల్పును.	౧౩౪౧
„	వ్యతిరేక భావి వర్తమాన ప్రథమపురుష క్రియలు.	౧౩౪౨
„	మధ్యమోత్తమ పురుష క్రియారూపసాధనము.	౧౩౪౩
„	అహోబలపరిపాథితమగు 'వై చెడవు' అసాధువు, 'ఆ-భా-చ' కర్తగారి పరిహాసరూపములు.	౧౩౪౫
౨౯౭	బాలవ్యాకృతిలోని లడాది లకారముల విధులు.	౧౩౪౬
„	అభావ చతుష్టయ నిరూపణము.	౧౩౪౭
„	తద్ధర్మాద్యర్థములు - 'లాట్టు - లూట్టు - లజీ' మున్నగు వానివిధులు.	౧౩౪౮
„	'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్యాతచేసిన యాత్మేపము సరికాదు.	౧౩౪౮
„	'బా-సా-పే' వ్యాఖ్యలోని యపరిశీలనమూలకవిషయ ములు.	౧౩౪౯
౨౯౮	బాలవ్యాకరణమందలి పురుషవచనాది ప్రత్యయములు.	౧౩౪౯
„	ఇట్టి ప్రత్యయముల కళా ద్రుతప్రకృతికత్వముల విష యమునఁ జింతామణి' బాలవ్యాకృతులకుఁ గల భేదము.	౧౩౫౦
౨౯౯	బాలవ్యాకరణములోని లఙ్ఘాసాధనవిధులు.	౧౩౫౧
„	ధాతువులెల్ల సాధారణముగ నుదంతములే.	౧౩౫౨
„	'వండుచున్నాఁడు' మున్నగునవి మూఁడువిధములుగా సాధింపనగును.	౧౩౫౩
„	'ఉన్నాను' మున్నగువానిని సాధించుచు సూరి యహో బలప్రామాదికమార్గమునె యనుసరించెను.	౧౩౫౪
„	నారాయణీయగాణపత వివరణకర్తల పొరపాటులు.	౧౩౫౫
„	'నాను-నాము-నావు' ప్రాచీనకవి సప్తతములుకావు.	౧౩౫౬
„	సమాపక క్రియలు విధేయ విశేషణములు (వర్తమా నార్థమున) నేకాకారములు.	౧౩౫౭
„	'చేయుచున్నాఁడు' మున్నగువానిలోని 'చు' అనుచోటి స్వరయతి సమానపడతా భంజకము కాదు.	౧౩౫౮
„	'చేయుచున్నాఁడు' మొ. వ్యుత్పత్తిములు.	౧౩౫౯

విషయసంఖ్య.		
౨౯౯	'పలికినాడు - పలికినారు' మున్నగునవి, విశేషణములు గను విధేయ విశేషణములుగను వాడబడుచున్నవి.	౧౩౬౦
౩౦౦	భూతార్థకరూపముల సాధించు సూరి సూత్రములు. (ఆయోగ = ఆయోగ).	౧౩౬౧
"	'ఆయలె' అనుచోటి శబ్దరత్నాకర సమర్థనము సరికాదు.	౧౩౬౨
"	వంత వంత భూతకాలికరూపముల ప్రయోగములు.	౧౩౬౩-౧౩౬౪
౩౦౧	భవిష్యదర్థకరూపసాధన విధులు.	౧౩౬౫
"	ఆంధ్రభాషానుశాసనములోని ప్రామాదికరూపములు.	౧౩౬౫
"	బాలవ్యాకరణములోని భావిరూపసాధనము.	౧౩౬౬
"	'బా-సా-పే' వ్యాఖ్య ప్రామాదిక ప్రసంగములు.	౧౩౬౭
"	తచ్ఛబ్దముల రేఫ డకార లోపరూపము లర్వాచీనములు. (చేయఁగలను - చేయఁగలము)	౧౩౬౮
"	భవిష్యదర్థక క్రియాప్రయోగములు.	౧౩౬౯
"	అస్త్యర్థక కలుగుభాతురూప ప్రయోగములు.	౧౩౭౦
౩౦౨	తద్ధర్మాద్యర్థకరూపసాధనవిధులు.	౧౩౭౦
"	లాట్టునందలి దుగాగమరూప ప్రయోగములు.	౧౩౭౧
"	సూరిగారి తద్ధర్మాద్యర్థముల ప్రయోగములు.	౧౩౭౨
"	'అంధ్ర'భూతార్థకమనెడి 'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్య పారపాటు.	౧౩౭౩
"	లాట్టునందలి 'ఎద' గాగమ రూపసాధనము.	౧౩౭౪
"	'బా-సా-పే' వ్యాఖ్యత వ్రాసిన ప్రామాదిక ప్రసంగములు.	౧౩౭౪
"	'పలికెను' అనుదాని 'బా-గు-ప్ర' రూపసాధన ప్రక్రియ సరికాదు.	౧౩౭౫
"	తద్ధర్మాద్యర్థకరూప ప్రయోగములు.	౧౩౭౬
"	'ఎద-ఎదు-ఎడి' అను ప్రయోగముల విమర్శనము.	౧౩౭౭
"	తద్ధర్మక్రియల కాలత్రయవాచిత్యమునకుఁ బ్రయో గములు.	౧౩౭౮
"	తిర్మగ్గడ బహుకర్తృక క్రియల యేకవచనప్రయోగములు.	౧౩౭౯
౩౦౩	తద్ధర్మమధ్యమపురుష 'పు' లోప పాక్షికత.	౧౩౮౦
"	కవిశిరోభూషణ ప్రామాదికరూపసాధనము (వై చెదువు మొ).	౧౩౮౧

విషయసంఖ్య.

పుట.

303 I	భూత తద్ధర్మమధ్యమ 'వి-పు' లోప ప్రయోగములు.	గ3౮౨
"	ఆర్యాద్యర్థపరక తద్ధర్మ క్రియాప్రయోగవిశేషములు.	గ3౮3
"	'చన్-చన్మ-కొన్-కొన్మ' మొ. ప్రయోగములు.	గ3౮౪
303 II	వ్యతిరేక క్రియలు - వ్యతిరేక క్రియ కాలత్రయ బోధకము.	గ3౮౫
"	వ్యతిరేక సమాపక క్రియల యర్థముల ప్రయోగములు.	గ3౮౬
30౪	ఆశీరాద్యర్థక క్రియా నిరూపణము.	గ3౮౬
"	నారాయణీయాంధ్రవ్యాకర్త ప్రమాదములు.	గ3౮౭
"	ఆశీరర్థక డుమ ప్రత్యయము. 'కాతన్' లోని నకారము మకారము కాదు.	గ3౮౮
"	'ఎడుమ' ఆశీరర్థకమనెడి యనుశాసనము నిరాధారము.	గ3౮౯
"	'డుమ-కాత-కాపుతల' ప్రయోగములు.	గ3౯౦
"	'అది' శబ్దాంత క్రియ మొ. విధ్యర్థకమాత్రములని సూరి వచింపట సరికాదు.	గ3౯౧
30౪ I	బాలవ్యాకరణములోని యాశీరర్థక రూపసాధనము. ఇది యధర్వణసూత్ర విలక్షణము. సూరిగారి యాసందర్భమునందలి ప్రామాదిక విధులు.	గ3౯౨
"	ఆశీరర్థకములు మధ్యమోత్తమములు గలవనెడి "బా-గు-ప్ర" వ్యాఖ్య సరికాదు.	గ3౯3
"	"బాలవ్యాక; సూ-రా-ని" గ్రంథముల ప్రమాదములు.	గ3౯౪
"	'డుమ' ఆశీరర్థకము. 'ఎడున్' కాదు.	గ3౯౫
30౫	ప్రార్థనాద్యర్థక రూపసాధనము. స్వరపరకత్వమందును 'ము' లోపమును దిక్కునాదులు ప్రయోగించిరి.	గ3౯౬
30౫ I	బాలవ్యాకరణమందలి ప్రార్థనాద్యర్థకరూప విధులు.	గ3౯౬
"	'బా-గు-ప్ర'; 'బా-సా-వే' టీకల యపవ్యాఖ్యలు.	గ3౯౭
"	"బా-గు-ప్ర" వ్యాఖ్య, తు మున్నంత మాశీరర్థక మనరాదు.	గ3౯౮
30౬	అర్థవిశేషముల 'దు'వర్ణకముమీది 'అ' త్వ విధి విమర్శము.	గ3౯౯
"	కవిశిరోభూషణములోని యదాహృతిపాఠము తప్పు.	గ౪౦౦
"	ఉభయకర్తృక ప్రార్థనాద్యర్థక ప్రయోగములు.	గ౪౦౧
"	'పొదము' అనుదానికి 'పొద ము' రూపాంతర మనరాదు.	గ౪౦౨
"	'పొదము-పొద(డు)' అనువాని యర్థవిశేషములు.	గ౪౦3
"	సితద్విషయక సూరి సూత్రమందలి పొరపాటులు.	గ౪౦౪

విషయసంఖ్య.

30౬	ఖనవపురాణ పీఠికాకర్తగారి వ్రాత సరికాదు.	గరంగి
30౬ I	సూరిగారి యుభయకర్తృక ప్రాథనాథకవిధి. ఇందలి 'అత్తవ్వి' విభాసము సామర్థ్యమున 'దు' వచ్చునని కల్పింపవలయును.	గరంగి
30౭	వ్యతిరేక ప్రాథనాథకర్త రూపవిధి.	గరంగి
"	కవికిరోభూషణమందలి యపవ్యాఖ్య.	గరంగి
"	అహోబలపండిత, తదనుయాయుల ప్రమాదములు.	గరంగి
"	"బా-సా-పే" లోని ప్రామాదికవ్యాఖ్య.	గరంగి
30౮	ప్రాథనాథకర్తరూపములకను ప్రయుక్తములగు "ఈ" దాదిస్వరములు. వ్యతిరేకాథకరూపము ప్రాథనాథక మగుట.	గరంగి
"	అచ్చ తుమ్మ మిత్యాద్యధర్వణకారిక.	గరంగి
"	సంప్రాథనాథకాదిత్యాది చింతామణి కారికాపాత విమర్శనము.	గరంగి
"	అహోబలపతి సవరించిన యపపాతము.	గరంగి
"	కవి కిరోభూషణవాక్య మొక చింతామణి కారికాభాగ ముగా భ్రమించుట.	గరంగి
"	చింతామణికారికకుఁ గల్గిన ప్రక్షిప్తపాతములు.	గరంగి
"	వ్యతిరేక క్రియలు ప్రాథనాథ మిచ్చెడి ప్రయోగములు.	గరంగి
30౮ I	ప్రాథనాథక మజ్జనకు 'అ' దాద్యనుప్రయోగము. బాల వ్యాకరణములోనిది. ఇందు 'ఇ' కారమును సూరి చేర్చుట సరికాదు.	గరంగి
"	'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్యలోని ప్రక్షిప్తాదాహృతులు.	గరంగి
"	సూరి పద్ధతి మహాకవి ప్రయోగవిరుద్ధము.	గరంగి
30౮ II	"చుమ్మ-చూ-చుండు" మొదలగువాని నిరూపణము.	గరంగి
"	కవిజనమండనకర్త చేసికొన్న యపాధము.	గరంగి
"	"చుమ్మ" (చూడుము) మున్నగువాని ప్రయోగములు.	గరంగి
30౮ III	'ర-రా'-(రమ్మ) అనువాని వివరణము (ఏమిర).	గరంగి
"	'ఏలు+అ+ర=ఏలర' మొదలగువాని విమర్శము.	గరంగి
30౮ IV	'కదా-కద-కా' మున్నగువాని వివరణము.	గరంగి
"	'అట-కద' శబ్దముల ప్రయోగవిశేషములు.	గరంగి

విషయసంఖ్య.		పుట.
30౮ IV	'కదవె-కదరె' మొదలగు ప్రయోగములు.	౧౮౨౫
"	ప్రార్థనాద్యర్థకరూప విశేషములు.	౧౮౨౬
30౮ V	"ఇచ్చు=ఈ-ఇ" అనువాని యనుప్రయోగము (కానీ=కాని).	౧౮౨౭
"	కదార్థక 'కా' శబ్దము ద్రుత ప్రకృతికమనెడి శబ్దరత్నాకరము సరికాదు. పో-లే-అవధారు మున్నగు శబ్ద విశేషములు.	౧౮౨౮
3౦౯	భావార్థక ట ప్రత్యయా ద్యసమాపక క్రియలు. వీనిని గ్రియాపరిచ్ఛేదమునఁ జెప్పట సుసంగతమే.	౧౮౨౯
"	"ఉపర్ణకః క్రియా నై స్యా" త్తని కవిజనమండనకర్త సవరించుట సరికాదు.	౧౮౩౦
"	'అంట-వింట' మున్నగు రూపములు నన్నయాధర్వణ సమృతములు కావు. తిక్కన ప్రయోగించెను.	౧౮౩౧
"	అహోబలపతి యట్టి తిక్కనాదుల నిరసించరాదు.	౧౮౩౨
"	సూరి యానంతర్యార్థక 'డున్' విధి యనావశ్యకము.	౧౮౩౪
"	భావార్థక 'ట' వర్ణకమువంటిది 'డు' వర్ణకము. ఇది యరుదుగ వాడఁబడును.	౧౮౩౫
"	అహోబలుఁడు 'అదాంత'ములెల్ల గ్రామ్యము లనరాదు. కేరడా ద్యదాంత కవి ప్రయోగములు.	౧౮౩౬-౧౮౩౭
"	'అన్' అనెడి భావార్థక ప్రత్యయము.	౧౮౩౮
"	దీనిపైని 'పట్టి' విభక్తిమాత్రము నిల్పును.	౧౮౩౯
3౦౯ I	సూరిగారి భావార్థక ట ప్రత్యయాది విధానము.	౧౮౪౦
"	'బా-సా-పే' వ్యాఖ్యలోని ప్రమాదములు.	౧౮౪౦
"	సూరిగారి పురార్థయోగ 'కజీ' విధి సరికాదు. దీని చరిత్రము.	౧౮౪౧
"	వలయాద్విది క్రియాయోగము. అన్ ప్రత్యయము.	౧౮౪౨
"	నన్నయ యిట్టిచోట్ల పక్షిని దఱుచుగ వాడును-బ్రథమ యరుదు.	౧౮౪౩
"	వలయాద్విదియోగ కవి ప్రయోగములు.	౧౮౪౪-౧౮౪౫
"	'నేరఁబోలునె' ఇందలి 'నేరన్' భావార్థకము, 'చేయ నేర్తురు' ఇందలి 'చేయన్' తుమర్థకము.	౧౮౪౬

విషయసంఖ్య.

పుట.

- 300 నన్నయాధర్వణుల వ్యతిరేక క్షార్థకవిధి, వ్యతిరేక 'మి' వర్ణకవిధి. ౧౮౮౭
- 300 I సూరిగారి వ్యతిరేకభావార్థక "మిజీ" విధి. ౧౮౮౮
- 300 క్షార్థక 'ఇ' ప్రత్యయవిధి. (నన్నయాధర్వణీయ). ౧౮౮౮
- " క్షాంతముల యేకకర్తృకతా నిర్వాహము. ఉండు థా త్వధ్యాహారము. ౧౮౮౯-౧౮౯౦
- 300 I బాలవ్యాకృతిలోని క్షా ప్రత్యయవిధి. 'సమానాశ్రయ ములకు" అను సవరణము. ఈ సవరణమునందలి యవ్యా ప్రత్యి వ్యాప్తులు. ౧౮౯౧-౧౮౯౨
- " ఉండు థాతుజయాపాథ్యాహారమున నర్థవిశేష సంగ్రహము. ౧౮౯౩
- " 'మిక్కిలి' శబ్దవిమర్శము. (ఎత్తుక ఎత్తుకు) 'క-కు' వర్ణకములు. ౧౮౯౪
- 300 వ్యతిరేక క్షార్థక నిరూపణము. ఉండు థా త్వధ్యాహారము. బాలవ్యాకృతిలోని వ్యతిరేకార్థక నిరూపణము. ౧౮౯౫
- 303 నన్నయాధర్వణీయ తుమర్థాదుల వివరణము. ౧౮౯౬
- " తుమర్థముల వివరణము ౧౮౯౭
- " 'మి' సమాసము = వ్యతిరేక సంక్షేపవాక్యము. అహో బలుని యపవ్యాఖ్య. ౧౮౯౮
- " అత్వము వచ్చుచోటులు. వలయాదులు. ౧౮౯౯
- " 'చాలన్' అనునది విశేషణముగను వాడబడును. ౧౯౦౦
- 303 I బాలవ్యాకరణములోని తుమర్థభావలక్షణార్థక నిరూపణము - వివిధభావలక్షణోదాహృతులు. ౧౯౦౧
- 30౪ వర్తమానార్థక చువర్ణక విధానము. ౧౯౦౧
- " గౌణక్రియలు ప్రధానక్రియలకాలముం దెల్పును. ౧౯౦౨
- 30౪ I బాలవ్యాకరణ 'చు' వర్ణకవిధానము. ౧౯౦౨
- 30౪ II బాలవ్యాకరణములోని యానంతర్యార్థక 'డున్' విధి ప్రత్యాభ్యేయము. ౧౯౦౩
- 30౫ భూతార్థక 'స' వర్ణకవిధానము. తద్విషయ కాధర్వణ విశేషవిధులు. ౧౯౦౩
- " భూతార్థక 'స' వర్ణక చాతుర్విధ్యము. ౧౯౦౪

విషయసంఖ్య.

పుట.

3 గా	ఉండినన్ = ఉన్నన్, మొ. నవర్ణకోదాహృతులు.	౧౪౬౫
"	'స' వర్ణక పరకత్వమునందలి 'డి - డు' లోపాదికము.	౧౪౬౬
"	'సన్' అనుదానికిఁ బర్యాయముగ "ఏవ్యాదు"ల వాడుక.	౧౪౬౭-౧౪౬౮
3 గా I	బాలవ్యాకరణములోని 'స' వర్ణకవిధానము.	౧౪౬౯
"	బాలకవిశరణ్యకర్త, చేదర్థక 'సన్' ప్రత్యయమును నన్నయ వాడఁడనుట కల్గ.	౧౪౭౦
"	శరణ్యకర్త ననుసరించి 'బా-సా-వే' వ్యాఖ్యాత మోస పోవుట.	౧౪౭౧
"	" 'వా డొస్తే' అనియు వాడవచ్చును. 'అయినచో' అని వాడరాదు." అను శరణ్యకర్తగారి యాశయములు.	౧౪౭౨
"	చేదర్థయోగమున భావిని భూతార్థక క్రియ నిల్పుట. ఇది నిత్యమని సూరి సూత్రించుట సరికాదు.	౧౪౭౩
3 గా II	బాలవ్యాకరణములోని 'ఉన్న-కల-న' వర్ణకముల సాధనము.	౧౪౭౪
"	ప్రథమాసామానాధికరణ్యమందును 'శత్ర' ప్రత్యయము వచ్చును.	౧౪౭౫
"	అట్టిసంస్కృతకవి ప్రయోగములు.	౧౪౭౬
"	శత్రంతవిషయమున సంస్కృతాంధ్రములకుఁ గల భేదములు - ప్రయోగములు.	౧౪౭౭
"	"ఉన్న=న" అను ప్రత్యయములు రెండును నభిన్నములు.	౧౪౭౮
"	'ఉన్న' అనుదానికి భూతార్థకత్వము లేదనవచ్చును-ప్రయోగములు.	౧౪౭౯
3 గా III	'ఉన్న' శబ్దపరకత్వమున 'ఉండు' థాతులోపము. చేదా ద్యర్థమున 'ఉన్నన్' అనియు నగును.	౧౪౮౦
"	'ఉన్నాను-ఉన్నాము-ఉన్నావు' సాధువులె. అర్వాచీనములు.	౧౪౮౧
3 గా IV	'బాలవ్యా' పడిన = పడ్డ, కొనిన = కొన్న.	౧౪౮౨
"	'తగిన = తగ్గ' మహాకవి ప్రయోగములు లభింపలేదు.	౧౪౮౩
"	అన్న-పడ్డ-చన్న-మొ. ప్రయోగములు.	౧౪౮౪
3 గా	తద్ధర్తార్థకమగు 'ఎడు' ప్రత్యయాంతపు విశేషణము.	౧౪౮౫
"	ఇది పాఠికము, 'ఎడి' అనియుఁ గలదనఁదగును. ప్రయోగములు.	౧౪౮౬

విషయసంఖ్య.

పుట.

„	బాలవ్యాకరణములోని “ఎదు-ఎడి-తల్లొపము” అనువిధులు.	౧౮౫
„	తద్గర్భాకవిశేషముల త్రికాలవాచిత్యము.	౧౮౬
3౧2	వ్యతిరేకార్థక నివర్ణకము.	౧౮౭
3౧౮	లడాదులు వచ్చు పాణినీయవిధులు.	౧౮౮
„	భావార్థకసమాపకక్రియ, (సంస్కృతమునందలిది).	౧౮౯
„	అహోబల తదనుయాయుల ప్రామాదిక వ్యాఖ్యలు. సకర్త కాకర్త కర్తృముల వ్యత్యాసము.	౧౯౦
3౧౮ I	సమాపకములును నసమాపకములు గర్తృకర్తృభంబులందు వచ్చును.	౧౯౧
„	పంజీ విషయమందలి ప్రయోగములు.	౧౯౨
„	అర్థవిశేషములందు ఖాతువిశేషములు మూలఖాతువు నుండి యేర్పడుట తెల్లనందును గలదు.	౧౯౩
3౧౯	కర్తృద్యోతక పద్ధతుబంధము.	౧౯౩
„	ఆకర్తక క్రియలందలి ‘పదు’ అనునది ఘటనార్థకము.	౧౯౪
„	కర్తృకక ప్రయోగము తెల్లనకు సహజము కాదనరాదు. భారతమున లేదనరాదు. ప్రయోగములు.	౧౯౫
„	కర్తృక క్రియలందలి విశేషప్రయోగములు.	౧౯౬
„	అంధ్రభాషానుశాసనాదుల యపమార్గపు విమర్శనము.	౧౯౭
3౨౦	ఇదాగమ (ఇయమదాగమ-రచించు) రూపసాధన విధానము	౧౯౮
„	‘నులియించు’ మున్నగునవి నన్నయాధర్వణ సమ్యతములు కావు. ఇతరమహాకవి ప్రయుక్తములే.	౧౯౯
„	నస్తాద్యవ్యయేత్యాద్యధర్వణుని సవరణము. కవిజనమండన కర్తసాహసము.	౧౯౦౦
„	సూరిచేసిన ద్విస్వరఖాతువుల ‘ఇ’ దాగమవిధి నిర్ణయము, (నగించు).	౧౯౦౧
„	‘ఇత్ స్యాదిత్యాద్యధర్వణకారికల వ్యాఖ్య (కనియెన్ మొ).	౧౯౦౨
„	అహోబలపతి “కనెన్-వినెన్” మున్నగునవి నన్నయ సమ్యతములనుట సరికాదు.	౧౯౦౩
„	‘కనియెన్’ అనుదానినుండి ‘కనెన్’ అనుదానిని పాఠించుట.	౧౯౦౪
„	‘కనెన్’ - అనెన్ మున్నగురిది భారతమున లేవు.	౧౯౦౬
„	తద్గర్భాకరూపములందలి ‘ఇ’ దాగమము, ప్రయోగములు.	౧౯౦౭

విషయసంఖ్య.

పుట.

3.20 I	బాలవ్యాకృతిలోని "ఇయు" డాగమ విభాసము.	౧౫౦౮
"	"ఇయు" డాగమవిధి సమన్వయము.	౧౫౦౯
3.20 I	'బా-సా-వే' సాధించిన 'పడించు' అవశేషము.	౧౫౧౦
"	సూరి యుదాహరించిన 'నగియించు' మహాకవి సమృతము కాదు.	౧౫౧౦
3.20	ఆత్మనే పదార్థకరూపసాధనము. తదర్థవివరణము.	౧౫౧౧
"	కొనుపరకత్వమందలి 'ఇ'త్వ ప్రవృత్తి	౧౫౧౨
"	ఇత్వమురాని యతిస్థానగతప్రయోగములు ప్రాచీనములు లేవు. ప్రయోగములు.	౧౫౧౩
3.20 I	సూరిగారి యాత్మనే పదార్థకరూపసాధనము.	౧౫౧౩
"	స్వార్థిక 'కొను' పరకత్వమున 'ఇ'త్వము రాదు.	౧౫౧౪
"	అనుశాసనకర్తగారు చూపిన 'కలసుట' మున్నగు ప్రయోగములు సామాన్యకవులవై యున్నవి.	౧౫౧౫
"	'క-కు' = (కొను.) అనువాని (రక్షించుక = రక్షించుకు = రక్షించుకొని) ప్రయోగములు ప్రాచీనమహాకవి సమృతములు కావు. వీనిచో 'చున్' అనుదానిని నిల్పవచ్చును.	౧౫౧౬-౧౫౧౭
"	బాలకవి శరణ్యకర్త క్వాంతమువై 'కొను' నిల్పుననుట సరికాదు.	౧౫౧౮
"	శరణ్యకర్తగారి భాషాశాస్త్రజ్ఞమృత-అజ్ఞత-సాహసము.	౧౫౧౯
"	స్వార్థిక 'కొను' శబ్దప్రయోగము.	౧౫౨౦
3.21	నన్నయార్థర్వణు లాచ్చిక్రీయలను విస్తరించి సాధించలేదు	౧౫౨౧
3.21 I	ఇద్యక్రపరక 'యా'కు సకారము వచ్చు ప్రయోగములు (చేసికొను - మొ).	౧౫౨౨
3.23	శత్రుక 'చు' వర్ణకపరకత్వమున 'సు' వర్ణమునకు బిండ్వా	
3.23 I	దులు వచ్చుట (అంచున్).	౧౫౨౩
3.24	'అంట వింట' మున్నగునవి నన్నయార్థర్వణసమృతములు కావు. తిక్కనాదులువాడిరి గాన నవి సాధువులే.	౧౫౨౩-౧౫౨౪
"	"అండు" మున్నగు డాదేశకలితరూపములు.	౧౫౨౪

విషయసంఖ్య.

పుట.

3.౨౪	నన్నయ, 'ఉందురు' మున్నగు 'డు' లోపరూపములను సప్తతింపఁడు.	౧౫౨౫
„	'మనుదురు = మందురు' 'కనితిని = కంటిని' మున్నగునవి నన్నయ సప్తతములు.	౧౫౨౫
„	'అకొందును' మున్నగుచోట్ల 'డ' కారఘటితరూపములు నన్నయ సప్తతములుకావు. అట్టివి తిక్కన థారాళముగాఁ బ్రయోగించెను.	౧౫౨౫
„	'విందును' మున్నగు 'డ' త్వఘటితరూపములకుఁ దిక్కయజ్ఞగారి ప్రాసప్రయోగములు.	౧౫౨౬
„	'ఉందురు' మున్నగు 'డ' లోపరూపములు దిక్కనయు వాడలే దనెడి శరణ్యకర్తగారివ్రాత సరికాదు.	౧౫౨౭
„	'ఉంటిని' అనురీతిగల 'ఉండు' థాతురూపములను దిక్కయజ్ఞయు వాడలేదు.	౧౫౨౮
3.౨౪ I	'తి.దు.ట' లు పరమగునప్పటి సూరివిధానములు.	౧౫౨౯
3.౨౪ II	'అనితిని = అంటిని' 'ఉంటిని = ఉంఁదితిని' అనురూపముల బాలవ్యాకరణము సాధించుచున్నది.	౧౫౩౦
3.౨౪ III	రు వర్ణకపరకత్వమందలి 'ఉ'త్వలోపము. (పోషింత్రు - కొంఁదు - కొంఁదు.)	౧౫౩౧
„	ఆధునికవ్యాకర్తల యవిమర్శితవ్యాఖ్యలు.	౧౫౩౨
3.౨౫	'కొను' థాతు ప్రార్థనాద్యర్థకరూపములు. (కొమ్ము = కొనుము, కొండు = కొనుండు.)	౧౫౩౩
„	నారాయణీయాంధ్ర వ్యాకర్త చూసిన "గృహ్లాతావిశ్వాది కారిక యాధర్వణము కాదు.	౧౫౩౪.౧౫౩౫
„	'కొ' అను నాదేశపు ప్రయోగములు.	౧౫౩౫
3.౨౬	ఉపకృతి - పరిణతి - సంవృతి - క్రియలు (చింతామణి.)	౧౫౩౬
3.౨౬	అహోబలఁతి కృదంతమే 'యుపకృతి' యనరాదు.	౧౫౩౭
„	'పుషణ్యాది రుపకృతిః' అనుటలోని స్వారస్యము.	౧౫౩౮
„	ఉపకృత్యాది రూపసాధన ప్రక్రియ.	౧౫౩౯
„	కొన్ని యుపకృతులు పరిణతులు నగును. సంవృతులు నగును.	౧౫౪౦

విషయసంఖ్య.

పుట.

3౨౬	ఉపకృత్యాదులు ప్రయోగానుసారముగనే గ్రాహ్యములు. ౧౫౪౧
„	కవిశిరోధూషణోదాహరణ విమర్శము. ౧౫౪౨
„	“ధూ-కృ” మున్నగు కొన్ని థాతువులు గలి సమాస మందే లెల్లనఁ బ్రయోజ్యములు. ౧౫౪౩-౧౫౪౪
„	ఇంచుగాగమము నిల్పునలములు. ౧౫౪౫
„	ప్రేరణార్థము. అంతర్భావితప్రేరణార్థము. నామధాతువు. ౧౫౪౬
„	‘కరుణించు’ మున్నగునవి “ఉపకృతులు” కానేరవు. ౧౫౪౭
„	‘అస్తమే’ మొదలగునవి యుపకృతులు కావనెడి యహా బలపతి మతము. ౧౫౪౮
„	ఈయహాబలపతి మతము సరికాదు. ౧౫౪౯
„	సంస్కృత సనాద్యంత థాతువులపయి నించుక్కు చేరదు. ౧౫౫౦
„	‘స్థాపించు’ మున్నగు ‘పు’గాగమాంతముల ప్రయోగము. ౧౫౫౧
3౨౬ I	బాలవ్యాకృతిలోని తత్సమధాతువులయ నంగరాద్యా చ్చికధాతువులయ నిరూపణము. ౧౫౫౧
„	చింతామణిమార్గమును మార్పుటచేత సూరికిఁగల్గిన చిక్కులు. ౧౫౫౨
„	అంగలాదిధాతువుల విమర్శనము. ౧౫౫౩
„	‘గాలము - గాలించు’ అనునవి తత్సమములు. ౧౫౫౪
„	‘గాలించు’ దీని యాచ్చికతావిమర్శము. ౧౫౫౫
„	‘తిలకించు’ అనునదియుఁ దత్సమధాతువె. ౧౫౫౬
„	ఇంచుగంతముల కొన్ని విశేషముల ప్రయోగములు. ౧౫౫౭
„	‘అవధారు’ అనుటకన్న ‘అవదారు’ అనుట లెస్స. ౧౫౫౮
3౨౬ II	‘ఇ-ఉ-ఋ’ అనునవి తుదినిగల సంస్కృతధాతువులకుఁ దత్సమధాతువులను సాధించుట. ౧౫౫౯
„	ఈసూరి పక్షమున ‘నవించు’ (ను) అను ననిష్ఠరూపము దుర్వారము. ౧౫౬౦
3౨౬ III	జ్ఞాపకసిద్ధమగు నామధాతు నిరూపణము. ౧౫౬౧
„	‘ఏమరుచు - చిగరుచు’ మున్నగువాని థాతుత్వమును జ్ఞాపకసిద్ధమే యనఁదగును. ౧౫౬౨
3౨౬ IV	ఽఘూషధ సంస్కృతధాతువులనుండి తత్సమధాతురూప సాధనము. ౧౫౬౩

విషయసంఖ్య.

పుట.

- 3౨౬ V కొన్ని థాతువిశేషముల రూపసాధనము. గౌ.౬౨
- 3౨౬ VI సూరిగారి ప్రేరణించు స్వీకారము. గౌ.౬౩
- “తత్ర తృతీయా పక్షీ” చేత్యాద్యధర్వణకారిక ప్రేరణ
విషయకమే. కవిశిరోధూషణమున వ్రాయబడినట్లు
కర్తార్థవిషయకము కాదు. గౌ.౬౩
- 3౨౬ VII ‘అగతికంబులగుభ్యాదల కిందుఁ బ్రయోగంబులేదు’ అను
బాలవ్యాకరణసూత్రము. గౌ.౬౪
- “బా-గు-ప్ర” వ్యాఖ్యాతకు సూరివాక్య మర్థము కాలేదు. గౌ.౬౫
- “బా-గు-ప్ర” గ్రంథములోని యిచ్చటి యపవాదఖ్య. గౌ.౬౬
- 3౨౭ నన్నయాధర్వణీయములోని లద్వయాదేశవిధులు. గౌ.౬౭
- “ఇవి రంజాదిథాతువుల కగును. (రంజిల్లు+ఇంచు = రజించు.) గౌ.౬౮
- “కర్తకర్తృత్వవినిత్యమందు ‘ఇంచు’కునకు ‘ఇల్లు’. నన్నయ
పాటించిన సంస్కృతపద్ధతి. గౌ.౬౯
- “వర్తించు=వర్తిల్లు” అనురీతిని ద్వివిధరూపస్థితికిని బ్రయో
గములు గలవు. గౌ.౭౦
- 3౨౭ ఇట్టి ద్వివిధరూపస్థితి నన్నయ సమృతము కాదు. అధర్వణ
తిక్కనాది సమృతము. గౌ.౭౧-గౌ.౭౨
- “ఇంచు-ఇల్లు” అనువాని నియమము. గౌ.౭౩
- 3౨౭ I బాలవ్యాకర్త సూత్రించిన లకారద్యయాదేశవిధులు.
సూరి యుదాహృతుల విమర్శము (కంపిల్లు మొ.) గౌ.౭౪
- “బా-గు-ప్ర”లో సంధిల్లు నామథాతు వనుట సరికాదు. గౌ.౭౫
- “ఇల్లు”లోని యొక లకారము లోపించునని యధర్వణుడు
చెప్పియున్నను సూరి చెప్పవలెనను. గౌ.౭౬
- 3౨౮ నన్నయాధర్వణులు ప్రేరణార్థకాది విశేషరూపములను
విస్తరించి సాధింపలేదు. సూరి కొంత వివరించెను. గౌ.౭౭
- 3౨౮ I ప్రేరణార్థక చు స్వీకారము. (బాలవ్యా.) గౌ.౭౮
- “బా-సా-పే” వ్యాఖ్యాత ‘వినుచు’ ఆసాధువనుట సరికాదు. గౌ.౭౯
- “కాన్పు=కాంచు” అనునవియుఁ జేరణరూపములై. గౌ.౮౦
- “అదురుచు” అనునది ‘అదురు’థాతు ప్రేరణరూప మనరాదు. గౌ.౮౧

విషయసంఖ్య.

పుట.

3 అ I	'అద్రుచు - ఎద్రుచు' ఆప్రేరణరూపములు, 'విద్రుచు - పద్రుచు' ప్రేరణరూపములు.	౧౫౮౨
"	బాలకవి శరణ్యకర్తగారి యపరిశీలిత సాహసపువ్రాతలు.	౧౫౮౩
"	శరణ్యకర్తగారి భాంలి.	౧౫౮౪
"	ప్రేరణార్థక 'చుక్కు' ప్రయోగములు.	౧౫౮౫
3 అ II	ప్రేరణార్థక - "చుక్ - పుక్కు"ల విధానము.	౧౫౮౬
3 అ III	'చుక్ - పుక్' పరకత్వమున 'ఇత్వ'మున కుత్వ మగుట.	
"	చుక్ పుక్కులు వచ్చు థాతువుల యుదాహృతులు.	౧౫౮౭
"	'బా-పా-పే' వ్యాఖ్యలోని "వ్రాలునకు" కేవల మపశబ్దము.	౧౫౮౮
"	'సూ-రా-ని' ఘంటుకారులు ప్రేరణేంచుక్కుపై ని స్వాథేంచుక్కు నిల్చిననుట సరికాదు.	౧౫౮౯
"	ప్రయోగములు. (చుక్ - పుక్కులకు) కలఁచు = కలంచు; కలుచు=కల్పు.	౧౫౯౦
3 అ IV	ప్రేరణరూపములలోని వర్ణలోపాలు. (సన్నయాధర్వజీయము.)	౧౫౯౦
"	కవిశిరోభూషణమందలి 'సనీ మతా' అనుపాతము (అధర్వణకారికలోనిది) తప్పు.	౧౫౯౧
3 అ V	బాలవ్యాకృతిలోని ప్రేరణరూపములందలి వర్ణాగమాదేశాదివివరణము.	౧౫౯౨-౧౫౯౩-౧౫౯౪
"	అనుచు మొదలగునవి పనుచుథాతురూపాంతరము లనుట తప్పు. పోవుథాతు ప్రేరణరూప విదుర్భము.	౧౫౯౫-౧౫౯౬
"	ప్రేరణరూపవిశేష ప్రయోగములు.	౧౫౯౬-౧౫౯౭
3 అ VI	ప్రేరణార్థకములందలి 'పు'గాగమవిధి.	౧౫౯౭-౧౫౯౮
3 అ VII	ప్రేరణార్థకములందలి 'గు'గాగమవిధి. 'కోపగించు'తత్వము థాతు వనఁదగును. (కోపగ+ఇంచు.)	౧౫౯౯-౧౬౦౦
3 అ VIII	ప్రేరణమునందు "ఆదోదు కూడుల" డాకు రేఫాదేశము.	౧౬౦౧
"	"సూ-రా-ని" ఘంటువులోని యశాస్త్రీయోదాహృతులు.	౧౬౦౨
"	'కూడు' థాతువు గలదుగాన 'కూడు' 'డా'కు రేఫాదేశ విధి ప్రత్యాభ్యేయము.	౧౬౦౩
3 అ IX	డిడుథాతు ప్రేరణరూపవిధులు.	౧౬౦౩

విషయసంఖ్య.

పుట.

3౨౮ X	పడుభాతు ప్రేరణరూపవిధులు.	౧౬౦౪
„	‘పటచు-పటుచు’ అనువాని విమర్శము.	౧౬౦౫
„	శబ్దరత్నాకరమున ‘పసునరించు’ శబ్దమే లేదు.	౧౬౦౬
„	‘సూ-రా-ని’ ఘంటువులోని “నిలువరము+ఇంచు” “నిలువరించు” తప్పు.	౧౬౦౭
3౨౯	ప్రేరణముపైని ప్రేరణము నియమములు.	౧౬౦౮
3౨౯ I	ప్రేరణించుక్కుమీఁదఁ జేరణించుక్కు నిల్వదు.	౧౬౦౯
3౩౦	ఇత్యంబుగాని ‘ప’త్యంబుగాని కు-డుచో నపదాదిస్థమగు ‘ఇ’త్యమునకు ‘ఉ’త్యము’ గల్గుచు.	౧౬౦౯
3౩౧	ఇంచుగాదుల ‘ప’కారమునకు ‘ప’త్యము.	౧౬౧౦
„	కవిశిరోభూషణమందలి ప్రమాదములు. (రక్షింపు చున్నాఁడు.)	౧౬౧౧
„	శత్రుత్వ ‘చు’వర్ణక పరకత్యమునందలి ‘ప’త్య మర్వాచీనము.	౧౬౧౨
„	నేటిముద్రణసంస్కర్తల ప్రామాదిక సంస్కరణము(అర్వాచీన పత్యమును బ్రాచీనగ్రంథములఁ జూన్పిరి.)	౧౬౧౩
3౩౧ I	ప్రేరణించుకోపరకత్యమునందలి ‘ప’త్యము. (రక్షింపించు.)	౧౬౧౪
„	‘మెప్పించు’లోని ‘ప’త్యమునకుఁ బ్రాచీనప్రాసప్రయోగము లభింపలేదు.	౧౬౧౪
„	బాలవ్యాకృతిలోని ము త్సంజ్ఞ.	౧౬౧౫
3౩౧ II	పత్య పాఠికత. పత్య నిత్యత.	౧౬౧౬
„	పత్య పత్యముల ప్రయోగములు.	౧౬౧౭
„	ద్విరుక్త చకార ‘ప’త్యము.	౧౬౧౮
„	విడు భాతుప్రేరణరూపము ‘విడుచు.’	౧౬౧౯
„	విటుచు = విటుపన్. విడుచు-విడుపన్.	౧౬౨౦
„	“కాల్పన్-అద్రుపన్ - ఎదురుపన్-విద్రుపన్ - మున్నగు రూపముల విమర్శము.	౧౬౨౧
3౩౧ III	ఖండబిందువుమీఁది సిద్ధచకారమునకు ‘ప’త్యము ప్రాయోగము.	౧౬౨౧
„	‘తో-చు’ భాతువు నిర్బిందుక మనెడి ‘శరణ్య’ కర్తగారి వ్రాత ప్రామాదికము.	౧౬౨౨

విషయసంఖ్య.

పుట.

- 33.2 'రక్షింతురు' మున్నగు వానిలోని 'త' కా రా దేశము. ౧౬౨౨
- " 'గెలుతురు' మున్నగుచోట్ల బిందుపరము కాకున్నను
'తా' దేశము గల్గును. థాతువులోని 'చు' లోపించు
నపుడే 'తా' దేశము గల్గును. (చింపుతురు కానేరదు)
ప్రాచీనకాలమున 'తా' దేశము నిత్యము. ౧౬౨౩
- 33.2 I 'ఆఁర్ణింపుదురు' బాలవ్యాకరణము సాధించుచున్నది.
బాలవ్యాకృతిలోని 'తా' దేశవిధి. ౧౬౨౪
- " 'ఆఁర్ణింపుదురు' అనురీతి పత్వమును 'తా' దేశాభావమును
సర్వాచీనములు. భారతమునందలి 'పూజింపుదుము'
అనుపాతము ప్రక్షిప్తము. ౧౬౨౫-౧౬౨౬-౧౬౨౭
- " 'చేతురు-కోతురు' మొదలగునవి ప్రాచీనరూపములు కావు.
ఇట్టి వానిని దిక్కున ప్రయోగించెనా? ౧౬౨౮-౧౬౨౯
- " 'చేతురు' మున్నగు వాని యర్వాచీనవి ప్రయోగములు. ౧౬౩౦
- " పెద్దిరాజు-తిమ్మకవియు సంగీకరించిన యపశబ్దములు. ౧౬౩౧
- 333 అగు-నచ్చు చొచ్చు చూచులకు వరుసగా కా-రా.
చొరు-చూడులు ముత్పరకత్వమున నగు. ౧౬౩౧
- " 'కమ్మ' మొదలగు కాద్యా దేశముల ప్రక్రియోదాహృతులు. ౧౬౩౨
- " శ్రీకృష్ణ భారతములోని చొరి-చొటిలిని-తప్పులు. ౧౬౩౩
- 33౪ ఇచ్చునకు-'ఈ' యగుచు. 'ఈయ - ఇయ్య' అనువాని
విమర్శము. ౧౬౩౪
- " 'ఇవ్వక' అను దాని విమర్శము. ౧౬౩౫
- " కోశములలోని 'కానీ' శబ్ద మవ్యయము ౧౬౩౬
- 33౫ తెచ్చునకు 'తే-తేదు' లగును. ౧౬౩౭
- 33౬ 'చావు-చా. నోవు-నో' చచ్చు నొచ్చుల కగును. ౧౬౩౮
- 33౭ కమ్మ-అగుము. నాఁడు-అనఁడు. కనఁడు-కానఁడు. ౧౬౩౯
- " ఈ బాలవ్యాకరణసూత్రము హరికారికాకర్త కర్థము
కాలేదు. తప్పుగ గీర్వాణించెను. ౧౬౪౦
- " హరికారికాపక్షమునఁ గల్గు సనిష్టరూపములు. ౧౬౪౦
- " 'అగు-అను-కను' అనువాని ముఁజ్జీ త్పరక రూపములు. ౧౬౪౧

విషయసంఖ్య.

పుట.

33౮	నేచిన=నేరిచిన. నేచి=నేరిచి ప్రయోగములు.	౧౬౮౨
33౯	పోదురు = పోవుదురు, పోవుము = పొమ్ము, పొదము = పదము. మొ.	౧౬౮౩
„	“పొమ్ము” అనుదానికి ‘పదము’ పర్యాయము కాదు.	౧౬౮౩
„	పోదండు=పోవుదండు-చూడండు. మొ.	౧౬౮౪
„	(పోయితివి) ‘పోతివి’ ఇట్టివి యర్వాచీనకవి సప్తతములు.	౧౬౮౪
„	అనుశాసనోదాహృత బసవపురాణ ప్రయోగము పొర పాటు, కవి ప్రయుక్తము కాదు.	౧౬౮౫
3౪౦	‘అవు-పోవు’ల కడ వ్రాయి లోపించుట (అయి-పోయి.)	౧౬౮౫
3౪౧	గెలుపుము = గెలుము. పిలువన్ = పిల్న్-మఱవకుము = మఱాకుము. చావనేసెన్ = చానేసెన్.	౧౬౮౬-౧౬౮౭
3౪౧ I	బాలవ్యాకరణములోని యంత్యవర్ణలోపవిధి. లేవ నెత్తన్ = లేనెత్తన్.	౧౬౮౮
„	‘తలఁడు’ తలఁచు థాతురూపము కాదు.	౧౬౮౯
„	తలఁగు థాతురూపములు. తలము-తలఁడు.	౧౬౯౦
3౪౨	ముద్భిన్న పరకత్వమందును ‘కా’దేశాదులు వచ్చును.	౧౬౯౧-౧౬౯౨
3౪౩	వాయి రవ్యర్థక్రతమావితీ సూత్రవ్యాఖ్య. ప్రయోగములు.	౧౬౯౩
3౪౩ I	దీనిని సూరి వివరించిన వివరణము.	౧౬౯౪
3౪౪	కలుగునకు ‘కల’ అస్త్యర్థమున నాదేశమగు.	౧౬౯౫
„	ప్రాప్త్యర్థక ‘కలుగు’ థాతునకును ‘కలా’ దేశము.	౧౬౯౬
„	‘కలను-కలము-కలవు’ నన్నయ వాడఁడు.	౧౬౯౭
„	త్వర్థమున ‘కలుగు’ థాతునకు ‘ఎడ్యెడులు’ లేవనరాదు.	౧౬౯౮
3౪౫	కలుగు థాతువునకు వ్యతిరేకమున ‘లే’ అగుట.	౧౬౯౯
3౪౬	వలచునకు ‘బల్ల’ వ్యతిరేకమునం దగుట.	౧౬౯౦
„	“వల-వల్ల, సంవరణే” అను సంస్కృతథాతువు దీనికిఁ బ్రకృతి-‘బా-గు-ప్ర’ వ్యాఖ్యాత-‘బల్లఁబాటు’ కర్తృ ర్థక మనరాదు. ‘వలవడు=వలదు’ అకర్షకము.	౧౬౯౧-౧౬౯౨
3౪౭	అర్థవిశేషముటక క్రియలు-‘భూగమి’ ప్రభృతులు.	౧౬౯౩-౧౬౯౪
„	కొన్ని జంటశబ్దముల వివరణము.	౧౬౯౫

విషయసంఖ్య.

పుట.

- 3౪౭ రూఢ్యా ద్వర్థవిశేషముల వివరణము. అన్వయము
గమ్యము నగును. ఉక్తార్థ పునఃప్రయోగము:—
చేసినఁ జేయున్-వచ్చిన రానీ. మొ. ౧౬౬౬-౧౬౬౭
- 3౪౭ I పై యాధర్వణవిషయముల సూరి వివరణము. ౧౬౬౭
- 3౪౭ II ప్రాథవ్యాకర్త వివరించిన యాధర్వణ విషయములు. ౧౬౬౮
- 3౪౭ III ప్రాథవ్యాకర్త వివరించిన యాధర్వణ విషయములు. ౧౬౬౯
- 3౪౭ IV బాలవ్యాకర్త వివరించిన యాధర్వణ విషయములు. ౧౬౬౯
- „ 'తోచు' థాతువు నిర్బిందుక మను శరణ్యాకర్త యాశ
యము సరికాదు. ౧౬౭౦-౧౬౭౧
- „ 'తొచు' థాత్వము ప్రయోగమున గత్యర్థక మాగమ నార్థక
మగును. ౧౬౭౨
- „ అనుప్రయుక్త 'తొచు' థాతురూపములు. ౧౬౭౩
- 3౪౭ V లజీకీ లిడం తాగు థాత్వము ప్రయోగము - లాడం తాగు
థాత్వము ప్రయోగమును గలదు. ౧౬౭౪-౧౬౭౫
- 3౪౭ VI సుజ్యం తాగు థాతురూ (కన్-కాన్) పానుప్రయోగము. ౧౬౭౫
- „ 'కాన్-కన్' శబ్దానుప్రయోగ విమర్శనము. ౧౬౭౬
- „ క్రియావిశేషము, ప్రథమాంతమును గావచ్చును. ౧౬౭౭
- „ 'కాన్-కన్' శబ్దానుప్రయోగ విశేషములు. ౧౬౭౮-మొ-౧౬౮౨
- 3౪౭ VII 'ఉన్న-కల-న' వర్ణకములమీఁది తచ్చబ్ధి వకార లోపము. ౧౬౮౨
- 3౪౭ VIII వలయాద్విక్రియలకుఁ గర్తయగు భావంబున 'సుజీ' యగును. ౧౬౮౨
- 3౪౮ శబ్దపల్లవములు. (నన్నయాధర్వణీయము). ౧౬౮౨
- „ కవిజనమండనము గాణపతవివరణము వివరించిన యప
మార్గము. ౧౬౮౩-౧౬౮౪
- „ కవిజనమండన టీకానుకారి సూరి శబ్దపల్లవ లక్షణము. ౧౬౮౫
- „ శబ్దపల్లవ విషయమున సూర్యాదుల మత వైవిధ్యము. ౧౬౮౬
- „ అధర్వణ శబ్దపల్లవ లక్షణ వివరణము. ప్రయోగములు. ౧౬౮౭-౧౬౮౮
- „ శబ్దపల్లవములందలి గసడదవాదేశాభావము. ౧౬౮౯

విషయసంఖ్య.

పుట.

3౪౮ I	సూరిగారి శబ్దపల్లవ లక్షణము.	౧౬౯౦
"	"బా-గు-ప్ర" వ్యాఖ్య మున్నగువానిలోని యపవ్యాఖ్యలు.	౧౬౯౧
"	శబ్దపల్లవమున నర్థవైలక్షణ్య ముండ నక్కఱలేదు.	౧౬౯౨
"	బాలవ్యాకరణములోని శబ్దపల్లవోదాహృతుల వివరణము.	౧౬౯౩-౧౬౯౪
"	'ఏరుపడు' అనుదాని విమర్శము.	౧౬౯౫
"	సూరిగారి శబ్దపల్లవోదాహృతుల వివరణము.	౧౬౯౬
"	ప్రాథవ్యాకర్త చెప్పిన శబ్దపల్లవక్రియలు-ద్వ్యవయవ క్రియలు.	౧౬౯౭
3౪౯	చేదర్థయోగమున లృట్టునకు లిట్టగును.	౧౬౯౮
3౫౦	ఆత్మార్థాభిహిత క్రియా లింగవచనములు.	౧౬౯౯
"	గాణపత వివరణసూత్రము సరికాదు.	౧౭౦౦
"	ఆత్మార్థాభిహిత క్రియా ప్రయోగములు.	౧౭౦౧
3౫౧	అగతికంబులగు భ్యాదుల కిందుఁ బ్రయోగంబు లేదు.	౧౭౦౨
3౫౨	వలయాది క్రియల కర్తయగు థాతువు నుజ్యంత మగును.	౧౭౦౩
3౫౩	అప్రేరణకర్త ప్రేరణంబునఁ గర్తంబగును.	౧౭౦౪
"	అనభిహితకర్త కొకానొకచో పక్షి యగును.	౧౭౦౫
"	స్వరూప ప్రేరణాద్యర్థ విశేష రూపోదాహృతులు.	౧౭౦౬
"	పునః ప్రేరణమందలి రూపవిశేషములు.	౧౭౦౭-౧౭౦౮
	కృ దం త ప రి ష్టే ద ము.	
3౫౪	నన్నయాధర్వణీయమునఁ గృత్తులు విస్తరింపఁబడలేదు.	౧౭౦౯
3౫౫	తెల్లునఁ గృత్తులు శిష్టప్రయోగైకచేద్యములు.	౧౭౧౦
"	సంస్కృతవ్యాకర్తలును గృత్తులనంతము లనియొ చెప్పిరి.	౧౭౧౧
3౫౫ I	ఇంచుగాదులందుఁ గృత్సంజ్ఞ యతివ్యాప్తమా ?	౧౭౧౨
"	లోకవ్యవహారస్థ కృత్తులెల్ల సాధువులు కావు.	౧౭౧౩
"	సూరి యుదాహరించిన భావాద్యర్థముల వివరణము.	౧౭౧౪
3౫౬	కృష్ణోగమునఁ గల్గు థాత్వంతవర్ణలోపము.	౧౭౧౫
3౫౭	'క' వర్ణకం బలుగ్వాదుల కగు.	౧౭౧౬
"	'అలుక' మున్నగు సుదాహృతుల వివరణము.	౧౭౧౭

అవతరణము.

పుట.

372	కృత్తులకెల్ల బ్రయోగములు శోశములం గనఁదగును.	౧౭౧౪
37౩	'ఇమి' వర్ణకంబు కలుగ్వాదుల కగును.	౧౭౧5
"	'ప్రేక్షు' కాదు. పేల్పు. 'కలిమి' కలియుధాతుజము కాదు.	౧౭౧౬
"	బడిమి=దిగఁడుడుచు. 'బిడ్డిమి' శబ్దమును 'సూ రా-ని' విడిచెను.	౧౭౧౭
37౪	తజ్ వర్ణకంబు చేయ్యాదుల కగును.	౧౭౧౭
"	'తజ్' వర్ణకము 'ట' ప్రత్యయమువంటిది కాదు.	౧౭౧౮
"	'బా-గు-ప్ర' 'గీత' అనునది 'ప్రేత' వంటిది కాదా?	౧౭౧౯
3౭౦	'కువ' వర్ణకం బడఁగ్వాదుల కగు.	౧౭౨౦
"	'బా-గు-ప్ర', 'లోకువ' శబ్దము విశేషణ మనరాదు.	౧౭౨౦
3౭౧	'ట' వర్ణకం బాద్వాదుల కగు.	౧౭౨౦
"	క్రియాప్రకరణ ట ప్రత్యయమున కీ 'ట' వర్ణకము భిన్నము.	౧౭౨౧
"	ఇట 'బా-సా-పే' వ్రాత యపరిశీలన మూలకము.	౧౭౨౨
3౭౨	'టు' వర్ణకంబు పద్వాదుల కగును. ఇచటను 'బా-సా-పే' వ్యాఖ్య కేవలము పొరపాటు.	౧౭౨౩
3౭౩	ప వర్ణకంబు తిరియ్యాదుల కగు.	౧౭౨౪
"	కలయు ధాతువు సూరిగారికి స్ఫురింపలేదా?	౧౭౨౪
"	'తిరిపము=భిక్షకుడు' అను విశేషణార్థము సరికాదు.	౧౭౨5
3౭౪	'అవులిం'చు' మున్నగువానికి 'త' వర్ణకంబగు.	౧౭౨౬
"	'త' వర్ణకము 'ఇం'చు' మీఁదనేకాక, 'కల'చు' మున్నగు చోట్ల సఖండములమీఁదను నిల్పును.	౧౭౨౬
"	'మడత' నిబ్బందుకమనెడి 'శ-ర' సరికాదు.	౧౭౨౭
3౭5	'మాయ' మున్నగువానికి 'వు' వర్ణక మగును.	౧౭౨౮
"	'మెచ్చు' మున్నగుచోట్ల ద్విరుక్తమగు 'చ్చ' అగును.	౧౭౨౮
"	'రక్షింపు' మొదలగు 'ఇంప' తములు కేదిత్సప్తుతము లని యధర్వణుడు వదించెను.	౧౭౨౯
3౭౬	'అంజు' ప్రభృతులకు 'ఇక' ప్రత్యయ మగును.	౧౭౩౦
3౭౭	అప్పాదులకు 'పి' యగును.	౧౭౩౧

విషయసంఖ్య.

పుట.

362	'అప్పన' మున్నగునవి 'అర్పణ'ది శబ్దభవము లనుట యుక్తము.	౧౭౩౧
"	'సజీ' జీత్తుగాన 'అ' త్వమును-ముత్తవలములును నగును.	౧౭౩౨
363	'బడి' యేల్వాదుల కగును. ఇది సహజ సరళాదికము.	౧౭౩౩
"	'బడి' వర్ణకమునకు భారతప్రయోగము లభింపలేదు.	౧౭౩౪
364	'గడ' చేర్వాదుల కగును.	౧౭౩౫
3౭౦	'ఇకి' కోర్వాదుల కగును.	౧౭౩౫
3౭౧	వ్ర వర్ణకంబు మన్వాదుల కగును. 'చచ్చు-చావు' అనుచో 'చుచ్చ' లోపించుటచేత నాద్యక్షర దీర్ఘమయ్యెను.	౧౭౩౬
3౭౨	'అ' వర్ణకంబు గీత్వాదుల కగును.	౧౭౩౭
3౭౩	'అక' వర్ణకంబు మాత్వాదుల కగును.	౧౭౩౮
3౭౪	అత్వాదులకు 'దు' వర్ణకం బగు.	౧౭౪౦
3౭౫	అదుక్వాదులకు 'ఉ' వర్ణకం బగును.	౧౭౪౨
3౭౬	'వడి' మున్నగు కృత్ప్రత్యయములు.	౧౭౪౩
"	'వడి-వి-అవు' అనుకృత్తుల యుదాహృతులు.	౧౭౪౪
"	ప్రాధవ్యాకరణమందలి కృత్ప్రత్యయములు.	౧౭౪౫
"	ప్రాధవ్యాకరణము బాలవ్యాకరణమునకు శేషగ్రంథము.	౧౭౪౬
"	గాణపతవివృతిలోఁ జూపబడిన కృత్తులు.	౧౭౪౭
"	కృత్తులను సాకల్యముగ వచింప శక్యముకాదు.	౧౭౪౮

ప్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదము.

3౭౭	పదాద్యంబులు ఋ ౧ వర్ణంబులు 'ర-ల' తుల్యంబులు.	౧౭౪౯
3౭౮	'సల్లేరు=నల్లేరు' మున్నగువాని హ్రస్వవిధి.	౧౭౫౦
3౭౯	ఊలాభూషేత్యా ద్యధర్వణ కారికా వ్యాఖ్య.	౧౭౫౨
"	దీనిపై నప్పకవిచేసిన విమర్శనము సరికాదు.	౧౭౫౩
"	పై యప్పకవి విమర్శమును సూరి యుపేక్షించెను.	౧౭౫౪
"	లిప్తుకవి విమర్శము ప్రసక్తముకాదు.	౧౭౫౫
3౮౦ I	'ఊయేల' మున్నగువాని వివరణము.	౧౭౫౬
"	ఊయేలాదుల కవి ప్రయోగములు.	౧౭౫౭

విషయసంఖ్య.

పుట.

32 I	'అయ్యె=అయ్యె' అనుదాని వివరణము.	౧౭౫౮
"	"అయ్యె=అయ్యె" మున్నగువాని కవిప్రయోగములు.	౧౭౫౯
3౮౦	వివిధములగు వర్ణ లోపముల విధులు.	౧౭౬౦
"	ఆరాటాడల హ్రస్వోదాహృతులు.	౧౭౬౧-౧౭౬౨
3౮౧	ఓయాదాదుల పదాదిద్విమునకు హ్రస్వము.	౧౭౬౩-౧౭౬౪
3౮౨	ఏతాదులందలి ద్వీపి.	౧౭౬౫
"	'ఏతము' శబ్దము నిర్బిందుకము కాదు.	౧౭౬౫
"	అనునానిక తమిళ ద్విత్వముల సామ్యము.	౧౭౬౬
3౮౩	'డ=త' లయు, 'డ=ణ' లయు, 'డ=వ' లయు మూర్పులు.	౧౭౬౭
"	'కృచి డ్దస్తు' లేదా 'కచ్చి డ్దస్తు' అను సహాబల పండితీయ పాఠము సరికాదు.	౧౭౬౮-౧౭౬౯
"	'డ=డ' లయు 'డ=ణ' లయు మూర్పులు.	౧౭౭౦
3౮౪	అడంగ్వాదుల 'డా' కు 'ణ' కారాదేశము.	౧౭౭౧
"	జాదాదుల 'దా' కు 'జ' కారాదేశము.	౧౭౭౧
"	దకారమునకుఁ బాక్షిక 'డ' కారాదేశము.	౧౭౭౨
"	'డ=డ' లయు 'డ=జ' లయు మూర్పులు.	౧౭౭౩
"	బాలవ్యాకరణ గ్రంథాంత మంగళము.	౧౭౭౪
	ప్రకీర్ణక పరిచ్ఛేద శేషము.	
3౮౫	సాహిత్యదర్పణమందలి వాక్యలక్షణము. ప్రాథవ్యాకరణానుకరణము.	౧౭౭౫
"	వాచక - లక్షక - వ్యంజక - వాచ్య - లక్ష్య వ్యంగ్యము లయు సభిధా లక్షణా వ్యంజనలయు వివరణము.	౧౭౭౬
3౮౬	ఉద్దేశ్య విధేయ వివరణము. సమీపకర్తయొక్క లింగ వచనములు క్రియ కగును.	౧౭౭౭
3౮౭	పదత్వమును బొందని ప్రకృతికిఁ బ్రయోగములేదు. వాక్య గతశబ్దము లన్వయయోగ్యముగు వరుసతో నుండవలయును. ఇందలి విశేష విధులు.	౧౭౭౮
3౮౮	కావ్యాదర్శోక్తములగు శ్లేషాది గుణరూప వాక్యలక్షణ విశేషములు.	౧౭౭౮-౧౭౭౯

విషయసంఖ్య.

పుట.

3౮౮	కాంతి - సమాధి గుణముల వివరణము.	౧౭౮౦
3౮౯	అధీష్ఠి పునరుత్థిపుష్టార్థాదులు కొన్నియొడల దుష్టములు కావు. కండిత కపీంద్ర చేతస్సుఖావహమగు పునరుత్థి దుష్టము కాదు.	౧౭౮౧
"	'పూవులు పూచెన్' మున్నగుచోట్లఁ బునరుత్థి దుష్టము కాదు.	౧౭౮౧
"	దార్శ్వి ప్రదర్శన పునరుత్థియు దుష్టము కాదు.	౧౭౮౨
3౯౦	క్షేపస్థలములందు సఖి దాఖండ శబ్ద మేళనము దుష్టము కాదు. అర్థభేదక స్వర మేళమును దుష్టము కాదు.	౧౭౮౩
3౯౦ I	'తారుదారె' మున్నగు ప్రయోగవిశేషములు. అందలి లోపాదేశాదులు.	౧౭౮౩
3౯౦ I	ప్రాధవ్యాకరణోక్తములగు స్వయ మర్థకాదుల వివరణము.	౧౭౮౪
3౯౦ II	'అ-ఎ-ఏ' అను నవధాన్తార్థక శబ్దములు.	౧౭౮౪
"	పేరు శబ్దము వైపుల్యవాచకము.	౧౭౮౫
"	'కపితము - సంయతము' మొ. శబ్దముల ప్రయోగ నియమము.	౧౭౮౫
"	లక్షక శబ్ద ప్రయోగము. (చాలు పది పేలు)	౧౭౮౫
3౯౦ III	సాదృశ్యవాచక ముత్కర్ష వాచియు నగును. (కమలజ నట్టిండు).	౧౭౮౬
3౯౦ IV	సంస్కృతానుకారి శబ్దకల్పనము. (వాగ్దేవి=మూటల తొగ కంటి).	౧౭౮౬
"	స్వతంత్ర శబ్దకల్పనము. (ఇంచు విత్తుడు) ఇత్య ధన్వ:డు. తుంటవిలుకాడు. మొ.	౧౭౮౬
"	లోలోత్పలయుఁ జొల్కని శబ్దములయుఁ బ్రయోగము ల సాధుత్వము.	౧౭౮౭
3౯౧	(నీ వెట్టి బంగారు గాను. కాళ్ళు - బుగ్గలు - మొ). అర్థ విశేషఘటక శబ్దప్రయోగము. (చూ. ౩౪౭ వి.)	౧౭౮౮
3౯౨	సంక్షేపార్థక వాక్యములు. (మిసమాసము) (చూ. ౩౧౩ విష.)	౧౭౮౮

విషయసంఖ్య.

పుట.

3౯౩	ఆవధారణార్థ కావ్యయ పునరుక్తి.	౧౭౮౮
„	‘ర’ శబ్దప్రయోగ విశేషము. (సత్యము సుష్టుర.)	౧౭౮౮
3౯౪	‘కాన్-కన్’ శబ్దములు పెక్కిటి కొక్కటి నిల్చినను జాలును. మఱికొన్ని శబ్దములకును నిట్టివిధి కలదు.	౧౭౮౯
3౯౫	అయి మున్నగు ‘అగు’ ధాతురూపములకు ‘టుగు’ మున్నగు నర్థముల ప్రయోగములు.	౧౭౮౯
3౯౬	శత్రుత్వ ‘చు’ వర్ణక ప్రయోగమున సంస్కృతాను సరణము.	౧౭౮౯
3౯౭	వ్యస్తరూపక వాక్యమందలి విశేషణముల ప్రయోగము లోని వింతపద్ధతులు.	౧౭౯౦
3౯౮	మణిప్రవాళరీతిగల తెల్లువాక్యము గలదా యను విదు ర్భము. అహోబయిని యపవ్యాఖ్య.	౧౭౯౦
3౯౯	కొన్ని వింతలగు వాక్యముల ప్రయోగములు.	౧౭౯౧-౧౭౯౨
౪౦౦	యత్తచ్ఛబ్దాన్వయ వాక్యవిశేషములు.	౧౭౯౩-౧౭౯౪
„	గురు దేవతానదుస్కారము.	౧౭౯౫

[బా. కార. ౧ సూ.] తెల్లనఁ గారకవిధులు ప్రాయశ్చిత్తముగ సంస్కృతోక్తములె.

ఆంధ్ర వ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

కా ర క ప రి ఛే ద ము.

సర్వవిభక్తిస్సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం. ౧౫
కారి. ఆహా. ౪౨౩ పుట)
ప్రాతిపదికార్థ లిజ్ఞ పరిమాణ వచనమాత్రే ప్రథమా.
(౨-౩-౪౬) నియతోపస్థితకః ప్రాతిపదికార్థః (సి. కా.
కారక. ౫౩౨ సూ.)

నన్నయ భర్తృణీయము. ల్యర్థసంబుద్ధ్యుక్తార్థే స్త్రీ. (వృత్తి) లేః ప్రాతిపదిక
౨౩౪ విషయము. స్యాద్ధే, సంబోధనే, త్రైః = ప్రత్యయై రుక్తార్థే, కే స
తిచ, స్త్రీ = ప్రథమా స్యాత్. కృష్ణః - శ్రీః -
జ్ఞానమ్ - హేవిష్ణో - సర్వోఽర్చ్యో జీవనః పాతా
దానీయః ప్రభవో లయః. (ముగ్ధ. వ్యా. కారక.
౨౮౦ సూ.)

కల్పతరువు. ౨౩౪ విషయము.—సర్వవిభక్తిః = సమస్తముగ విభక్తియు, సంస్కృత
తుల్యా = సంస్కృతవ్యాకరణోక్తరీతి నెల్లఁగునందును నగును. ఇట్లు భట్టార
కుండు సంక్షేపించిచెప్పుటచేత నీ ప్రకరణమున సంస్కృతవ్యాకరణములలోఁ జెప్పఁ
బడిన విభక్త్యర్థబోధకసూత్రములు మూలముగాఁ జూపఁబడుచున్నవి. తఱు
చుగాఁ బాఠనీయసూత్రము లుదాహరింపఁబడును. సుబోధములగు ముగ్ధబోధ
సూత్రములును నచ్చటచ్చట జూపఁబడును.

తత్సమాచ్చికపరిచ్ఛేదములలో సుబ్బిభక్త్యంతరూపములు సాధింపఁబడెను.
ఇందు విభక్త్యర్థములు వివరింపఁ బడుచున్నవి. “క్రియాజనకం కారకమ్. కరోతి
క్రియాం నిర్వర్తయతీతి భాష్యే వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్” (సి. కా. ౫౩౪ సూ. వ్యాఖ్య.

బాలమ.) అనురీతిని గ్రియాజనక మనఃగాఁ గ్రియాకాంతను గలిగించునది కారక మనఃబడును. 'దేనదత్తుడు' అనినపిదప వాక్యమున వచ్చెను మున్నగు నేదేని క్రియ యాకాంతీతముకాకతీరదు గాన నది కారక మనిపించుకొనును. "కర్త కరణ కర్తృ సంప్రదానాపాదానాధికరణానా మేకతమత్వం కారకత్వ మితియావత్ - క్రియా నిమిత్తం కారకం లోకసిద్ధమితి దుర్దసింహః - చైత్రస్యేత్యాదౌ ధనాదికమే వాకాంతీతంస్యా న్నతు గచ్ఛేత్వాదికమ్. తేన సంబంధస్య క్రియానిమిత్తత్వా భావా న్న కారకత్వమ్. ఏవం లిక్తార్థసంబోధనయో రపీతి." (దుర్గా. వ్యా. ముగ్ధ. వ్యా. కార. ౩౧౬ సూ. వ్యాఖ్య.) అనుచొప్పునఁ గ్రియానిమిత్తములగు కర్త కరణ కర్తృప్రభృతు లాటిటిలో నన్యతమము కారకమనిపించుకొనును. 'చైత్రుని యొక్క' అని ప్రయోగించినవెంటనే వాక్యమున 'ధనము - గుణము' మున్నగు నవియె యాకాంతీతములగునుగాని క్రియ యాకాంతీతము కానేరదు. కావున సంబంధార్థము (శేషవృత్తి) కారకము కానేరదు. అట్లే వాక్యగతముకాని లింగార్థ మనఃగాఁ బ్రాతిపదికార్థమగు ప్రథమయు నిరాకాంతమగు సంబోధనమును గారక విభక్తులు కానేరవు. ఇంక 'ఉక్తార్థప్రథమ' మాత్రమే కారకవిభక్తి యనిపించు కొనును.

"నను కృష్ణశత్రుత్ర క్రియారహితం వాక్యం నాస్తీతిన్యాయాత్ భవత్వాది క్రియాధ్యాహారేణైవ ఉక్తార్థత్వాత్ ప్రథమాప్రాప్తౌ ల్యగ్ధ (ప్రాతిపదికార్థ) గ్రహణం కథమితిచేత్, సత్యమ్. యత్ర అసమాపకక్రియాపదం కర్త్రాదిపదయుక్తం తత్రైవ తన్న్యాయాత్ భవత్వాదిక్రియాధ్యాహారః. యత్రతు కేవలో రూఢ శబ్దః ప్రయజ్యతే తత్ర వాక్యత్వాభావాత్ తన్న్యాయస్యావసరో నాస్తి." (ముగ్ధ. ౨౦౦ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.) అనుచొప్పున వాక్యేతరస్థలములం దనఃగాఁ గోళాదులందుఁ బ్రయుక్తమగు ప్రథమ ప్రాతిపదికార్థమాత్రమేకాని "ఉక్తార్థము" కానేరదుగాన నది కారకవిభక్తికానేరదు. అస్తి భవత్వా ద్యధ్యాహారమున నట్టిదియు వాక్యగతమై యుక్తార్థప్రథమ కానోపు ననరాదు. అసమాపకక్రియాది ప్రయోగముచే వాక్య మసమాప్తమై నిల్చిపోయినపుడుమాత్రమే "అస్తి - భవ త్యాద్యధ్యాహారము" కల్గుట శాస్త్రసిద్ధము.

ప్రాతిపదికార్థత్వాదిః—ప్రాతిపదికార్థ = ప్రాతిపదికార్థ మాత్రమందును, లిక్త = లిక్తమాలాధిక్యమందును, పరిమాణ = పరిమాణమాత్రమందును, వచన మాత్రే = సంఖ్యామాత్రమందును, ప్రథమా = ప్రథమావిభక్తి యగును. నిమ త్సంస్థితికః = నియతమగు నుపస్థితిగలది, ప్రాతిపదికార్థః = ప్రాతిపదికార్థ మనిపించు

కొనును. “యస్మిన్ ప్రాతిపదికే ఉచ్చారితే యస్యాస్థస్య నియమే నోపస్థితిః స తదర్థ ఇత్యర్థః” (సి. కా. ౫౩౨ సూ. బాలమ. వ్యాఖ్య.) ఏ ప్రాతిపదిక ముచ్చరింపఁబడు నప్పటి కేమర్థము నియతముగా స్ఫురించునో యదియే యాప్రాతిపదిక మున కర్థమని తాత్పర్యము. “ప్రవృత్తినిమిత్తం వ్యక్తిశ్చేతి ద్వికం ప్రాతిపదికార్థః; ప్రవృత్తినిమిత్తం - వ్యక్తిః - లిङ్గంచేతి త్రికం ప్రాతిపదికార్థః; ప్రవృత్తినిమిత్తం - వ్యక్తిః - లిङ్గం - సంఖ్యాచేతి చతుష్కం ప్రాతిపదికార్థః; ప్రవృత్తినిమిత్తం - వ్యక్తిః - లిङ్గం - సంఖ్యా - కారకంచేతి పంచకం ప్రాతిపదికార్థః. ఇత్యేతే ఐత్యాః ‘సరూపాణామేకశేష ఏకవిభక్తా’ ‘స్త్రియామ్’ ఇత్యాదిసూత్రేషు భాష్యే స్థితాః” (సి. కా. ౫౩౨ సూ. బాలమ. వ్యా.) ప్రవృత్తినిమిత్త మ్మనఁగా జాతి. ‘ఘట’ అను ప్రాతిపదికమునకు ‘ఘటత్వ’ రూపజాతియై యర్థ మనునది యొకపక్షము, ఘటత్వజాతియు దానికాశ్రమమగు ఘటవ్యక్తియుఁ బ్రాతిపదికార్థము లనునది మఱియొకపక్షము. ఘటత్వజాతియు ఘటవ్యక్తియు దానిఘటంబింగమును బ్రాతిపదికార్థము లనునది మఱొకపక్షము. సంఖ్యయనఁగా వచనము, కారకమ్మనఁగా కర్తృకరణాదికము. కాన వచనమును గల్పిన యర్థచతుష్కమును బ్రాతిపదికార్థమనునది యింకొకపక్షము. కారకమును గల్పిన యర్థపంచకమును బ్రాతిపదికార్థమే యనునది యైదవపక్షము. ఈయైదుపక్షములును మహాభాష్య సమ్మతములై యగుటచే బ్రుచితములై యనఁదగును. ఈసందర్భమున నేపక్షము నాశ్రయించినను నట్టి ప్రాతిపదికార్థముల కచటి ప్రత్యయము ద్యోతకమగుననియుఁ దక్కినయర్థములకుఁ బ్రత్యయము వాచకమగుననియు నెఱుంగవచ్చును. అగ్ని యందుండు దహనశక్తి ప్రకటితమగుటకు శుష్కేంద్రము సాధనమయినట్లే ప్రాతిపదికార్థములకుఁ బ్రత్యయము ద్యోతకమగుట విరుద్ధముకానేరదు. “తటః - తటి - తట మిత్యా ద్యనియతలిङ్గేషు నియమేన కస్యాపి లిङ్గ స్తోపస్థిత్యభావాత్ ప్రాతిపదికార్థశబ్దేనా ౭ గ్రహణాత్ పృథక్ లిङ్గ గ్రహణ మావశ్యక మితిభావః” (సి. కా. ౫౩౨ సూ. బాలమ. వ్యా.) అనుచోష్ఠన ననియతలింగశబ్దములకు లింగము ప్రాతిపదికార్థము కానేరదుగానఁ బ్రత్యయార్థమే యని యొన్ననగును. పంపుపక్షములలోఁ బరిమాణసామాన్యప్రతితి లేకుండుటచే బరిమాణమాత్రమునఁ బ్రథమ యగుననునదియు నావశ్యక మనిభావము. “ద్రోణో స్త్రీహిః” అని పరిమాణోదాహృతి. (విస్తరI.). “అనియతలిङ్గాస్తు తటాదిశబ్దాః లిङ్గమాత్రాధిక్య స్తోదాహర

విస్తర I ౨౩౪ విషయము:—ద్రోణ మనఁగాఁ గుంచమువంటి పరిమాణము. ధాన్యరాశి యనియర్థము. “జాలసూర్యమరీచిష్ఠం । త్రసరేణు రితి స్మృతమ్ । తే

జమ్. తత్ర లిక్తానా మనియతోపస్థితకతయా ప్రాతిపదికా థాన స్తర్భావాత్” (సి. కా. ౫౩౧ బాలమ. వ్యా.). ముగ్ధబోధవ్యాకరణకర్తయగు వోవదేవుడు ప్రాతిపదికార్థ సంబుద్ధుక్తార్థములందుఁ బ్రథమయగునని యీక్రిందిరీతిని సూత్రించెను. ల్యర్థేష్ఠ్యాదిః—ల్యర్థ = ప్రాతిపదికార్థమందును, సంబుద్ధి = సంబోధనమందును, ఉక్తార్థే = తిజాదిప్రత్యయములచే నుక్తమగు నర్థమందును, స్త్రీ = బ్రథమయగును. కేసతి = కారకమందే యుక్తార్థమునఁ బ్రథమవచ్చును. కృష్ణః = కృష్ణుడు. శ్రీః = లక్ష్మి. జ్ఞానమ్ = జ్ఞానము. అనునవి ప్రాతిపదికార్థమున వచ్చుప్రథమ కుదాహృతులు. ‘కృష్ణః’ అననపుడు - ‘కృష్ణత్వము - తదాశ్రయకృష్ణవ్యక్తి - పుంస్త్యము - ‘ఏకత్వసంఖ్య’ అనునవి ప్రాతిపదికార్థములు. ఇట్లే యంతటను నెఱుంగునది. హేవిష్టో = ఓవిష్టువా. ఇది సంబోధనప్రథమోదాహరణము. ప్రత్యయములచే (తిజ్-కృత్తదిత) నుక్తమగు నర్థమందుఁ బ్రథమవచ్చుట కుదాహృతులు:- సర్వో ర్షో జీవన ఇత్యాదిక ముదాహరణము. సర్వః = ఈశ్వరుడు, అర్చ్యః = అర్చింపఁదగినవాడు. జీవనః = జీవింపఁజేయువాఁడు. పాతా = రక్షించువాడు. దానీయః = భక్తితోఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చువాఁడు. మిఁదగువాడు. ప్రభవః = ప్రపంచోత్పత్తికిఁ గారణమైనవాడు. లయః = ప్రపంచము తనయందే లయించువాడు. ఇట - “అర్చ్యతే అయమితి అర్చ్యః” అనువ్యుత్పత్తి (ఇతఁ డర్చింపఁబడు ననివ్యుత్పత్తిర్థము) చొప్పున కర్తార్థమున ఘ్యణ్ ప్రత్యయము వచ్చినది. ఇట ‘సర్వః’ అనునది కర్తము. ఇట్టియెడల (“సర్వః శివః-అర్చ్యః - అర్చ్యతే-అయమితికర్తణి ఘ్యణి... అత్ర సర్వఇతిర్తోక్తమ్.” ముగ్ధ. కార. ౨౮౦ సూ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య.) ద్వితీయ (సర్వమ్) రావలసియున్నది. అట్లయినను నచటి ఘ్యణ్ ప్రత్యయము కర్తార్థమును జెప్పుచుండుటచేఁ బునరుక్తముగ “ఉక్తార్థానా మప్రయోగః” అను న్యాయము చొప్పునఁ గర్తార్థకద్వితీయ మరల రానేరదు. అట్టియెడల “న కేవలా ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా, నాపి ప్రత్యయః” అనున్యాయము చొప్పునఁ గేవలప్రాతిపదికము వాక్యమునఁ బ్రయోజ్యము కామింజేసి శబ్దసాధుత్వార్థముగఁ బ్రాతిపదికార్థప్రథమై లిక్తానా తా స్త్రిస్తో రాజస్వప ఉచ్యతే గౌరస్తు తేత్రయ వ్షత్తే. యవో మధ్యస్తు తేత్రయః కృష్ణలః ష్చుతే మాష. స్తే సువర్ణస్తు షోడశ. పలం సువర్ణా శ్చత్వారిః ష్చు వాపి ప్రకీర్తితమ్. పలద్వయంతు ప్రసృతం. ద్విగుణం కుడబం మతమ్. చతుర్భిః కుడబైః ప్రథః ప్రస్తా శ్చత్వారి అధః అధః నై శ్చతుర్భిస్తు. ద్రోణ ఇత్యభిధీయతే. కుమ్భా ద్రోణద్వయం శూరః. ఖారీ ద్రోణస్తు షోడశ ఇతిస్పరణాత్” (సి. కా. బాలమ. కార. ౫౩౨ సూ. వ్యా.)

[భా. కార. ౧ సూ.] 'బా-పా-పే' 'గాణ' వ్యాఖ్యలవివరణములు సరికావు 958

మయి యనువాదముగ నిల్చెనని యెఱుంగునది. ఇట్లే యంతటను సమన్వయించునది. (విస్తర II) సంబోధనమునందును నుక్తార్థమునందును బ్రథమవచ్చునని పాణినీయులును వచించిరి.

“సంబోధనేచ. (౨-౩-౪౭) ఇహ ప్రథమాస్యాత్ - హేరాదు” (సి. కా. కార. ౫౩౩ సూ.) “అనభిహితే (౨-౩-౧) ఇత్యధికృత్య. ‘కర్తృణిద్వితీయా’ (౨-౩-౨) అనుక్తే కర్తృణి ద్వితీయాస్యాత్ - హరిం భజ - అభిహితేతు కర్తృణి ‘ప్రాతిపదికార్థమాత్రే’ ఇతి ప్రథమైవ. అభిధానంచ ప్రాయేణ తిజ్కృత్యైత సమాసైః.....” (సి. కా. ౫౩౬-౫౩౭ సూ.). (విస్తర III) సంబోధన మనఁగా నభిముఖీకరణము. “అన్యత్ర వ్యాసక్తస్య కార్యాత్తరే నియోజనార్థ మాభిముఖ్యవిధానం సంబుద్ధిః - హేవృక్ష - హేలతే - ఇత్యాదా వచేతనేతు

విస్తర II ౨౩౪ విషయము:—“కర్తాదీనా ముక్తార్థత్వే ‘ఉక్తార్థానా మప్రయోగ ఇతి న్యాయాత్ ద్వితీయాదీనా మప్రాప్తౌ లిజ్ఞాన్త (ప్రాతిపదికార్థ) మూర్తిత్య ప్రథ మైవ భవిష్యతి.” (ముద్గ. ౨౮౦ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.). “విభక్తి రిహానువాదికా. శబ్దసాధుత్వాన్తం ప్రయోజ్యా. ‘స కేవలా ప్రకృతిః ప్రయోజ్యా-నాఽపి ప్రత్య యః’ ఇతి. అనభిహితసూత్ర భాష్యసిద్ధర్థాయా దితిభావః.” (బాలమ. వ్యాఖ్య. ౫౩౨ సూ.). ఉక్తార్థతావిషయమునఁ జేటికావ్యాఖ్యాత “నామవాచక శబ్దార్థ ముక్తార్థ మగుటంజేసి” (౨౬౫ పు.) మున్నగురితని మిక్కిలి సంప్రదాయ విరుద్ధముగ వ్రాసెను. ఈక్రిందిగాణవతేవివరణపంక్తు లుక్తార్థతా స్వరూపము నీక్రిందిరితని సంప్రదాయవిరుద్ధముగా వివరించుచున్నవి. “ఉక్తార్థము = క్రియా దులచేఁ జెప్పబడిన యర్థముగలది. అనఁగా నాకాంక్షయందు.....ఎవఁడు సంహరించెను? అని యాకాంక్షగలిగినపుడు (సంహరించెననుక్రియ) రామునిఁ జెప్పుచున్నది. కాన రామశబ్దముకన్నఁ బ్రథమావిభక్తివచ్చినది. రామునిచే రావ ణుడు సంహరింపబడెను. ఇట ఎవఁడు సంహరింపబడియె? అను నాకాంక్షచే రావణుడు చెప్పబడెను. కాన రావణశబ్దముకన్నఁ బ్రథమవచ్చినది..... అదిచేఁగృత్యైత సమాసములు గ్రహింపబడు. కృత్:—రాముఁడేలిక, తద్ధిత:— వాఁడువగ కాఁడు, సమాస:—శివుఁడు ముక్కుంటి”(గాణ కార. ౧౭౦ సూ. వివ.)

విస్తర III. ౨౩౪ విషయము:—“తిజ్-హరి స్సేవ్యతే. కృత్-లక్ష్ట్యా సేవితః. తద్ధిత- శ తేనక్రీత శ్శత్యః. సమాస - ప్రాక్షః ఆనందో యంస ప్రాప్తానందః-క్వచి న్నిపాతే నాభిధానమ్. యథా - ‘ఏషవృక్షోపి సంవర్ధ్య | స్వయం ఛేత్తు మసాంప్రతమ్.’ సాంప్రత మిత్యస్యహి యుజ్యత ఇత్యర్థః” (సి. కా. కార. ౫౩౭ సూ. వివరణము.)

ఇతిశబ్దముచేత సైత ముక్తార్థత కలదు. ఉదా:—దశరథుఁ డగ్ని చెప్పబడిన వాఁడు. “ఇతిశబ్దేనా పుష్కకార్థతా యథా:—కృష్ణ ఇత్యవ్యయం నామ..... దశరథ ఇత్యుదాహృతః. ఇత్యాది” (ముగ్ధ. దుర్గా. వ్యాఖ్య. ౨౦౦ సూ.). క. నిను సామ్యుఁడవని యెఱిఁగితి..... (శాంతి. 3 ఆ. ౫౬ ప.). ‘హరి స్వేవ్యతే’ అనుచో “తిజ్ఞు” చేతను, ‘లక్ష్యా నేనితః’ అనుచో ‘క్త’ ప్రత్యయముచేతను (కృత్తుచేతను) గర్హము చెప్పబడుటచే ‘హరి’ అనుదానికర్తృత్వ ముక్తమగుటచేఁ గర్హమున రావలసినద్వితీయ రాక ప్రాతిపదికార్థప్రథమయే వచ్చినది. ‘శత్యః అశ్వః’ అనుచోఁ గర్హమున యత్ ప్రత్యయము విధింపబడెనుగాన నట్టితద్ధితముచే నశ్వమునందలికర్తృత్వ ముక్తమైనదికానఁ గర్హద్వితీయ రాక ప్రాతిపదికార్థ ప్రథమయే వచ్చెను. ‘ప్రాప్తః ఆనన్దో యంసః = ప్రాప్తానందః గ్రామః’ అనుచో నే గ్రామము నానందము పొందెనో యా గ్రామ మనునప్పుడు ద్వితీయాబహు వ్రీహిచే గ్రామమునందలి కర్తృత్వ మభిహిత మైనదిగాన నటఁ గర్హద్వితీయ రాక ప్రాతిపదికార్థప్రథమయే వచ్చెను. ‘ప్రాప్తానంద’ అనునది ప్రాతిపదికము. ‘నయు జ్యతే’ అను కర్హముగల “అసాం ప్రతమ్” అను నిసాతముచే విషవృక్షమందలి కర్తృత్వ ముక్తమగుటచేఁ గర్హద్వితీయ రాక ప్రాతిపదికార్థప్రథమయే వచ్చినది. ఇట్లే కర్తృకంఠాదికారకము లభిహితము లగునపుడును బ్రథమయే వచ్చును. కల్పతరువున నుదాహృతమగు ముగ్ధబోధన్లోకమునకు దుర్గాదాసుఁ డుదాహరించెను. అందలి ‘అర్ఘ్యః’ అనునది కల్పతరువున నుదాహరింపబడెను. “జీవ్యతే ౭ నేనేతి జీవనః. కరణే ౭ నట్. అత్ర సర్వఇతి కరణ ముక్తమ్. పాతీతి పాతా-కర్తరి తృన్. అత్ర సర్వఇతికర్తా ఉక్తః. దీయతే ౭ నై ఇతి దానీయః. అత్ర కృద్ధిః కభావ ఇత్య నేన సంప్రదానే ౭ నీయః అత్ర సర్వఇతి సంప్రదానముక్తమ్. ప్రథవత్యస్తాదితి ప్రథవః-అపాదానే ఆన్ - అత్ర సర్వఇత్యపాదాన ముక్తమ్ - లీయతే ౭ స్తీన్నితి లయః-అధి కరణే ఆన్-అత్ర సర్వ ఇత్యధికరణ ముక్తమ్..... సంబంధస్యా పుష్కకార్థత్వే పీతమ మ్పరం యస్యాసా పీతామ్పరో హరి రిత్యాదౌ ప్రథమాస్యాత్.....” (ముగ్ధ. ౨౦౦ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.) పీతాంబరఁడు ‘ఎవ్వనియొక్క యంబరము పచ్చ నిదో యతఁడు’ అనుబహువ్రీహిచే సంబంధ ముక్తమైనది గాన “పీతాంబర” అను ప్రాతిపదికముపైని శేషపక్షి నిలువక ప్రాతిపదికార్థ ప్రథమయే నిల్చినది. “పీతా మ్పర” అనుసమాసము ప్రాతిపదికము.

అసభిహితత్వమం దన్ననో కర్హాది కారకములకు ద్వితీయాదివిభక్తులు వచ్చును. అపుడవి యీ ప్రాతిపదికార్థప్రథమ కపవాదములగును. ‘కృష్ణుని స్మరించెదను’ అను

[బా. కార. ౧ సూ.] కృత్ర్ధిత సమాసములచే నుక్తార్ధతను సూరిచూపలేదు 955
ఉపచారః." (ముగ్ధ. దుగ్ధా. వ్యాఖ్య. కార. ౨౦౦ సూ. వ్యాఖ్య.) అచేతనముల
సంబోధనమునం దభిముఖికరణ మాపచారిక మనితాత్పర్యము.

ప్రాతిపదిక సంబోధ నోక్తార్థంబులం బ్రథమయగు. ౧.
ప్రాతిపదికార్థమునందు:—రాముడు - రావణుడు.
నియతోపస్థితము ప్రాతిపదికార్థము. సంబోధనము
నందు:—ఓరాముడ, ఓరావణుడ. ఉక్తార్థ
బాలవ్యాకరణ మందు:—రాముడు రావణుని సంహరించెను. ఉక్త
వివరణము మనఃగాఁ జెప్పబడినది. ఈవాక్యమునం దాఖ్యాతము
౨౩౪ I విష. కర్తను జెప్పినదిగావునఁ దద్వాచకమగు రామశబ్దము
నకుఁ బ్రథమయయ్యె. రామునిచే రావణుడు సంహ
రింపఁబడియె. ఈవాక్యమునం దాఖ్యాతము కర్త
మును జెప్పినదిగావునఁ దద్వాచకంబగు రావణశబ్దం
బునకుం బ్రథమ యయ్యె ననియెఱుంగునది.

సంజీవని. ౨౩౪ I విష:—ఈసూరిసూత్రము కల్పతరువులో నుదాహరింపఁ
బడిన ముగ్ధబోధవ్యాకరణసూత్రమునకు సరిగనున్నది. ఏప్రాతిపదిక ముచ్చరింపఁ
బడఁగానే, యేయర్థము నియతముగా స్ఫురించునో యాప్రాతిపదికమున కది యర్థ
మని యెఱుంగనగును. ఉక్తార్థముననిది కల్పతరువున విఫలముగా వివరింపఁబడెను.
ఆఖ్యాత మనఃగాఁ దీక్ష ప్రత్యయము. లేదా తిజస్తశబ్దము నవవచ్చును. "ఆఖ్యా
తమ్" త్రి. కథితే-వ్యాఖ్యాతే. న-తిజి,....." (శబ్దా. చిం.) "ఆఖ్యాత.
త్రి. (ఆ+ఖ్యా+కర్తణి క్తః) కథితే - ఆఖ్యాతే - వ్యాకరణప్రసిద్ధే తిజస్తే పదేచ..."
(శబ్దా. చిం.) "అభిధానంచ ప్రాయేణ తిజ్కృత్ర్ధితసమానైః" (సి. కా. కార. ౫౩౭
సూ. వివ.). సూరి, యుదాహృతులు రెంటును సమాపకక్రియాపదస్థతిజ్ఞుచేత
మాత్రమే కర్తృకర్తము లభిహితములగుటను జూపెను. ప్రత్యయంతరములచే నభి
హితములగుట నేలాఁగో యుదాహరింపలేదు. భావార్థకాదికృత్తులచేఁ గర్తృకర్తము
లభిహితమగుట తెల్లన విఫలముగా నున్నది. ఉదా:—చైత్రుడు చదువఁగా
మైత్రుడు వినెను. ఇవట కర్తృక భావలక్షణార్థ నుజిచేఁగర్త యభిహితమయ్యెను.
అట్లగుటచే గర్తృవాచకచైత్రశబ్దముపైఁ గర్తృకత్వతీయ నిలువక ప్రాతిపదికార్థ
నపుడు స్వరణక్రియకుఁ గర్తృము 'కృష్ణుని' అనునది. అది తిజాదిప్రత్యయములచే
నభిహితము కాలేదు. కాన నటఁ గర్తార్థమున ద్వితీయ వచ్చినది. తిజ్జుచే నభి
హితముకర్త కాన 'నేను' అనునది ప్రథమాస్తమే యైనది.

956 తేలునను గర్తృకర్తములు భావార్థకాదులచే నుక్తములగుచు [౨౩౪ I వి. సంజీ.]

ప్రథమయే నిల్చినది. చైత్రునిచే బాతము చదువఁబడుట మైత్రునకు వినఁబడలేదు. అనుచో 'చదువఁబడుట' అనుకర్తార్థక భావార్థకప్రత్యయముచే గర్తృముక్తమాయెను. గానఁ గర్తృవాచితశబ్దముపైఁ గర్తార్థస్వీతీయ నిల్వక ప్రాతిపదికార్థ ప్రథమయే నిల్చినది. "లకారాదులు సకర్తకంబునకుం గర్తృకర్తంబులందును లాఠికిం గర్తయందును నగు." (బా. క్రియా. ౪౮ సూ.) అనుసూత్రమునందలి యాది శబ్దముచే లడాదులవలెనే భావార్థకాదులును గర్తృకర్తమునందును గర్తార్థమునందును విధింపఁబడిన వనుటకు సందియములేదు. ఇట్లు భావార్థకాదిప్రయోగమునఁ గర్తృకర్తవాచకములకుఁ బ్రథమ సిద్ధించుచుండఁగా సూరి "భావార్థకాదియోగంబునం గర్తృకం బ్రథమయగు" (బా. కా. ౩౨ సూ.) అని పునరుక్తముగా సూత్రించెను. ఇట్లఁగర్తకుమాత్రము ప్రథమచువిధించుట వరయఁగా నీతఁడు తిజ్ఞుచేమాత్రమే యభిహితత్వము గలదనియు భావార్థకాదులచే నభిహితత్వము లేమింజేసి యిట్టి యొడలఁ గర్తృవాచకముపైఁ దృతీయ నిల్వవలసివచ్చుననియు దలఁచి యీసూత్రమును రచించెనని తోచకమానదు. బా. క్రియా. ౩౫ సూ. మొ. ౪౫ సూ. వఱకును భావార్థకాది ప్రత్యయములు విధింపఁబడెను. అట్లే బా. క్రియా. ౧౨౨ సూత్రముచేత విధింపఁబడిన నుజీయు నీభావార్థకాదులలోఁ జేర్పఁదగినదె. (విస్తర I)

సూరిగారి యుదాహృతుల సమన్వయము:—'రాముఁడు రావణుని సంహరించెను.' అనువాక్యమున డిజ్వీభక్తియగు లిట్టు 'రాముఁడు' అను కర్తను జెప్పుచున్నది. అనఁగా "లకారాదులు సకర్తకంబునకుం గర్తృకర్తంబులందును లాఠికిం గర్తయందును నగు" (బా. క్రియా. ౪౮ సూ.). అనుసూత్రముచే లిట్టు కర్తృకమున విధింపఁబడినది గాన లిట్టుచేఁ గర్తచెప్పఁబడినది. కావున గర్తృవాచకమగు రామశబ్దముపైఁ గర్తృకమున నిలువవలసిన తృతీయ (బా. కార. ౩ సూ.) 'ఉక్తార్థానా మప్రయోగః' అనున్యాయముచొప్పునఁ బునరుక్తముగ నిలువదయ్యె. అట్టి

విస్తర I ౨౩౪ I విషయము:—బా. క్రియా. ౧౨౨ సూత్రపు నుజీ వాడినచోటఁ గర్తకుఁ బ్రథమయేకాక షష్ఠీయువచ్చుట గలదు. ఉదా: ఇది నేను జేయఁగాదు. ఇది నాకు జేయఁగాదు. నుజ్యంతముతో నన్వయింపక కర్త వలయాదులతో నన్వయించుటచే షష్ఠ్యంత మగవడు చున్నది. క. వీరికి జొరనగు I వీరికి గాదను విచారవిషయము గలదే. (ఆది. ౬ ఆ. ౩౮.) ఆ.వె. కాన నిక వేడఁగాదు నాకు (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౩.) ప్రథమకు:—ఉ.....! దైవముతోద్బవన్ వలయు.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౭౩.) క.....నాకు నీవేమియు జెప్పునవలదు. (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౯౪.) మొ.

యెడఁ బ్రయోగయోగ్యతకై “(న కేవల ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా-నాపి
 ‘ప్రత్యయః’ అనున్వాయముచొప్పున) ప్రాతిపదికార్థప్రథమయే నిల్పినది. ఇట్లే
 ‘రామునిచే రావణుడు సంహరింపఁబడియె’ అనునపుడును లిట్లు కర్తార్థమునందు
 విధింపఁబడెను గాన (బా. క్రియా. ౮౮ సూ.) లిట్లుచే గర్తార్థ మభిహితంబయ్యె.
 అక్కా రణమునఁ గర్త వాచక రావణశబ్దముపైఁ గర్తార్థక ద్వితీయ (బా. కార. ౨
 సూ.) పునరుక్తముగ నిలువక ప్రాతిపదికార్థప్రథమయే నిల్పినది. ఇట్లే భావార్థకాది
 కృత్తులును బా. క్రియా. ౮౮ సూత్రముచొప్పునఁ గర్తృకర్తార్థములందు విధింపఁ
 బడుటంజేసి వానిప్రయోగమునందును గర్తృత్వమునఁ ద్వితీయయుఁ గర్తార్థమున
 ద్వితీయయుఁ బునరుక్తముగ నిలువక ప్రాతిపదికార్థప్రథమయే నిల్పును. ప్రయోగ
 ములు:—చ. అమలినతారకాసముదయుంబుల నెన్నను సర్వవేదశాస్త్రముల
 యశేషపారము ముదంబునఁ బొందను బుద్ధిబాహువి | క్రమమున దుర్గమార్థజల
 గౌరవభారతభారతీసము | ద్రము దరియంగ నీడను విభాత్యనకై నను నేరఁబోలునే
 (ఆది. ౧ ఆ. ౧౯.) మ.....భూపతి సహాయంబ నోపునే (సభా. ౨ ఆ. ౯౮.)
 నీ.....నన్నిట్లు వీతదయుండవై విడిచి చనఁగఁదగునె నీకు.....(ఆర. ౨
 ఆ. ౮౨.) ఉ.....వాయుసుతుండు మల్లయు | ధమ్మన నోప్పు నాతని నుదగ్ర
 మహాభుజశక్తి యేర్పడన్. (సభా. ౧ ఆ. ౧౬౨.) చ. తడయక యేగి నీతిబల
 దర్పము లొప్పగ... ..(సభా. ౧ ఆ. ౧౬౪.) చ.....మా కధికశక్తు
 జయం బగుఁటేమిపెద్ద.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౬౬.) చ.....నవసౌరభ ప్రసవ
 చిత్రనావళి గల్గుదాని (సభా. ౧ ఆ. ౧౭౩.) చ.....హంసుండు డిభకుండు
 నంతక | క్షయగతులైన నిష్ఠ.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౬౧.) శా. ఆదుర్యోధనుఁ
 డుద్భవిల్లుడును.....(ఆది. ౫ ఆ. ౧౦౬.) గీ. ఉత్తమజ్ఞానవృద్ధు నా నుండె
 నేని (సభా. ౨ ఆ. ౨౫.) ఆచ్ఛికశబ్దములకునైతము ప్రాతిపదికార్థసంబోధనము
 లందుఁ బ్రథమ యగును. ఉదా:—తండ్రి - తల్లి - గోడ - ఓతండ్రి - మొ. ‘తండ్రి’
 అనుచో “తండ్రితనమును జాతియుఁ దదాశ్రయమగు పితృవృత్తియు మహాదర్థకత్వ
 మును ననునవి ప్రాతిపదికార్థము లగుచున్నవి. తెలుఁగున మహాత్వామహత్త్వ
 మహాతీర్థములె లింగస్థానీయుములు. కాన నవియుఁ బ్రాతిపదికార్థములె యనుటలో
 విప్రతిపత్తిలేదు. తెల్లనందును మిత్తుండు - మిత్తము - కంధర - కంధరము - దూత.
 దూతుండు మున్నగు ననియతలింగసమములు గలవు. అట్టియనియతలింగసమత్వమును
 వచనాదులును బ్రత్యయార్థములనియు, ప్రాతిపదికార్థములు కావనియు నాంధ్ర
 వైయాకరణుల యాశయము. “ఇట్లనేకలింగంబులుగల శబ్దంబులయొద్ద (మిత్రము -

మిత్రుడు) లింగము ప్రాతిపదికార్థములలో సంతర్భూతమని యంగీకరింపక విభక్త్యర్థమే యని గ్రహించుకొనునది" (బా. గు. ప్ర. కా. ౧ సూ. వ్యాఖ్య. ౨౦౪ పుట. ద్వి. ము.). (విస్తర II)

సర్వవిభక్తిః సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం. ౧౫ అహో. ౪౨౩.)

కర్తరీప్సితతమం కర్త. (౧-౪-౪౯.) కర్తః క్రియయా ఆప్తుం ఇష్టతమం కారకం కర్తసంజ్ఞం స్యాత్. కర్తణి ద్వితీయా (౨-౩-౨) అనుక్తే కర్తణి ద్వితీయా స్యాత్. హరిం భజతి. (సి. కా. ౫౩౭ సూ.)

తథా యుక్తం చానీప్సితమ్ (౧-౪ ౫౦.) ఈప్సితతమ వత్ క్రియయా యుక్త మనీప్సితమపి కారకం కర్త సంజ్ఞం స్యాత్-గ్రామం గచ్ఛం స్త్రుణం స్పృశతి.

నన్నయా విషం భుజ్జే. (సి. కా. ౫౩౮ సూ.)

౨౩౫ విషయము ఆకథితం చ. (౧-౪-౫౧.) అపాదానాదివిశేషై రవి వక్షితం కారకం కర్తసంజ్ఞం స్యాత్. శ్లో. ద. హ్యచ్-పచ్-దణ్డ-రథి-ప్రచ్ఛి | చి-బ్రూ-శాసి-జి-మథ్సుషామ్ | కర్తయుక్ స్యా దకథితం తథా స్యా న్ని-హృ-కృష్య హమ్. దుహాదీనాం ద్వాదశానాం తథా నీ ప్రభృతీ నాం చతుర్ణాం కర్తణా యద్యజ్యతే తదే వాఽకథితం కర్తేతి పరిగణనం కర్తవ్యమిత్యర్థః. గాం దోగ్ధి పయః.....(సి. కా. ౫౩౯ సూ.)

కర్త ప్రవచనీయకే కూర్పిః (ఆం. చిం. అజం. ౫ కారి. అహో. ౨౬౦ పుట.)

విస్తర II ౨౩౪ I విషయము:—సూరి కారకశబ్దార్థమును వివరింపక యువే ఊంపఁగాఁ ద్రిలింగలక్షణశేషమునఁ బూరింపఁబడెను. “కారకంబులనం గర్తాదులు. అవి యాఱు. కర్త కారకము. కర్తృ కారకము - కరణకారము - సంప్రదానకారకము - అపాదానకారకము - అధికరణకారకము. క్రియాన్వయము గలిగించునది యనఁగాఁ గ్రియాన్వయము కలదియని కారకశబ్దార్థము.” (ప్రౌఢ. కార. ౧ సూ.). ఉదా:— దేవదత్తుడు వంటకమును వండెను. మొ.

కల్పతరు. ౨౩౫ విష:—సర్వవిభక్తి రిత్యాదికారిక ౨౩౪ విషయమున వ్యాఖ్యాత మయ్యెను. కారక ప్రక్రియలో సంస్కృతవ్యాకరణసూత్రములను మూలముచేయుట కిదియే కారణము. కాన నిది యెల్లెడల వానిమొదటఁ జూపఁ బడును.

కర్తరీత్యాది. కర్తృః = కర్తకు, క్రియయా ఆప్తుమ్ = క్రియతో వ్యాపారించుటకు, ఇష్టతమరి కారకమ్ = మిక్కిలియిష్టమైనది కారకమై, కర్త = కర్తసంజ్ఞ గలదగును. అనుక్తే కర్తణి = అనభిహితకర్త వాచకముపై ని ద్వితీయాస్యాత్ = ద్వితీయ నిల్పును. ఉదా:—హరిం భజతి = భక్తుడు హరిని భజించుచున్నాఁడు. భక్తుని భజనవ్యాపారమున కీప్సితముఁడు హరి గావున హరి కర్తమయ్యెను. అట్టి యనుక్తకర్తమునకు వాచకమగు హరిశబ్దముపై ద్వితీయావిభక్తి నిన్వేగా 'భక్తో' హరిం భజతి' అని సిద్ధించినది.

తథా యుక్తంచేత్యాది:—తథాయుక్తంచ = ఈప్సితమమునలే గ్రియతో సంబంధించునట్టియు, అనీప్సితమ్ = కర్త కీష్టతమము కానిదియుఁ గారకమై కర్త సంజ్ఞగలదగును, గ్రామం గచ్ఛన్ = గ్రామమునుగూర్చి పోవుచు, తృణం స్పృశతి = తృణమును దాటుచున్నాఁడు. తృణస్పృశము కర్త కీష్టతమము కాకున్నను గర్త సంజ్ఞ కల్గుచున్నది. విషం భుజ్జే = విషమును రోగి దినుచున్నాఁడు. ఇందును బైరీతినే గ్రహింపనగును. సామాన్యముగా విషాశన మీప్సితము కాదు సరేకదా యనిష్టమును నైయుండును.

“య త్క్రియతే త త్కర్తేతి ప్రసిద్ధమ్. కరోతే ర్నిఖిలక్రియావాచకత్వాత్ కర్తు ర్వాప్యపారేణ యత్ సాధ్యతే తత్ కర్తే త్యర్థః.” (కర్తయొక్క వ్యాపారముచే సాధింపఁబడినది కర్తమనియర్థము. చేసదత్తుని పచనవ్యాపారముచే బాకము సాధింపఁబడెను. అట్టిపాకమున కాశ్రయమగు నన్నము కర్తసంజ్ఞిత మగును.) “అతేవ క్రియావ్యాప్యం కర్తేతి క్రమదీశ్వరః. కర్తు రీప్సితతమం కర్తేతి పాణిని. తద్భిన్న తేవసతి క్రియాజన్యఫలకాలిత్యం కర్తత్వ మిత్యవరే.” (ముగ్ధ. ౨౮౧ సూ. దుర్గా-వ్యా.) క్రియాభిన్నమై క్రియాజన్యఫలమున కాశ్రయమైనది కర్త సంజ్ఞగలదను నీమూఁడవపక్షముచే బాణినియలక్ష్యము లెల్ల సంగ్రహింపఁబడుచున్నవి.

అకథితం చేత్యాది:—అకథితంచ = అపాదానాదివిశేషములచే వివక్షింపఁ బడని యనఁగా నపాదానాదిరూపమున వివక్షింపఁబడక కర్తరూపమున వివక్షింపఁ బడిన యట్టికారకము నైతము కర్త సంజ్ఞగలదగును. ఉదా:—గాం దోగ్ధి పయః= గొల్లఁడు గోవును బాలను భిదుకుచున్నాఁడు. అనుచో నీప్సితతమకర్తము పాలు.

క్రియతో వస్వయించు గోశబ్దవాచ్యమునం దపాదానము వివక్షింపక కర్తత్వమును వివక్షించుటచే నదియుఁ గర్తమయ్యెను. అపాదానవివక్షయందు 'గొల్లఁడు గోవు నుండి పాలను బిడుకుచున్నాఁడు' అనియే యేర్పడును. ఇట్టి ద్వికర్తకక్రియలు కొన్ని పరిగణింపఁబడినవి. అవియే దుహాదులు. దుహా = పిడుకు, యాచ్ = యాచించు, పచ్ = పచించు = వండు, దణ్డ్ = దండించు, రుధి = ఆవరించు = నిరోధించు, ప్రచ్ఛి = పృచ్ఛించు, చి = ఘాదులనుగోయు, ట్రా = వచించు = చెప్పు, శాసి = శాసించు, జి = జయించు, మథ్ = మథించు, ముష్ = దొంగి లించు, నీ = తీసికొనిపోవు, ఇల్లై హృ = కృష్ - వహ్. మొ. ముగ్ధబోధవ్యాకరణమున "యాచ్ఛార్థ - దుహ - చి - ప్రచ్ఛ | రుధ్ - ట్రా - శాస - జి - నీ - వహా | హృ - దణ్డి - గ్రహ - క్రుష్ - మథ్ | ముష్ - పచాద్యా - ధవో - ద్విధాః." అని చెప్పఁబడెను. కాముదిలోఁ బరిగణింపఁబడినట్లు పదునాడేకాక యింకను 'ద్విధాః' = ద్వికర్తకములు గలవని 'పచాద్యాః' అనుచు గణము వచింపఁబడెను. "ఆద్యశబ్దాత్ హిస = వర్ధనే - గతౌ - గురుః శిష్యం గ్రామం ప్రాహిణోతీత్యాది.....వృక్షం నాశాం కరోతీత్యాది. ఏకమేవ కర్త ప్రకృతివికృతిభేదేన భిన్నం సువర్ణం కుణ్డాలం కరోతీత్యాదివత్." (ముగ్ధ. ౨౦౫ సూ.) దీనినిబట్టి వర్ధకి వృక్షము నోడను జేసెను. కషసాలి సువర్ణమును గుండలమును జేసెను. మున్నగురితిని స్థలాంతరములందును ద్వికర్తకత్వము గల్గుననియెన్నునగును.

మైత్రుండు చైత్రునిగూర్చి యిట్లనియె. (ఇట్లనఁగా నీవాక్యమును.) ఇందు 'ఇట్లు' అనునది ముఖ్యకర్తము. 'చైత్రుని' అనునది యముఖ్యకర్తము. "వచ్యథాముఖ్యకర్తంబునకుఁ దోడకు వర్ణకంబులు ప్రాయశఃకంబుగ నగు. ఉదాః—మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె. మైత్రుండు చైత్రున కిట్లనియె. ప్రాయశఃకంబుటచే నోకానొకచో ద్విప్రీయయు నగు." (బా. కార. ౬ సూ.) అని సూరి సూత్రించెను. ఒకానొకచో ననఁగా—'మైత్రుండు చైత్రునిగూర్చి యిట్లనియె' అనియుఁ గన్పించుటగా నుండనగునని యెఱుంగునది.

'సన్వవిభక్తి స్పంస్కృతతుల్యా' అని భట్టారకుఁడు వచించుటచేఁ బయిరితిని ద్వికర్తకక్రియలు నిరూపింపఁబడెను గాని యిట్టి ద్వికర్తకతాప్రయోగము తెలుగు మిక్కిలియరుదు. పై నుదాహరించిన సూరిసూత్రముచొప్పునఁ బయిచోటులందుఁ బ్రాయశఃకముగా "తోడకు" వర్ణకములు వచ్చుటే తెలుగు సంప్రదాయము. నీ.....గీ. అధికి | బలుఁడు శూరుండు గట్టుము పట్ట మతని (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౬౨ ప.) చ. పలుకఁడె నిన్న నేడు నినుఁ బట్టుము గట్టెదనంచు బొంకొకో (భాస్క.

రా. అయో. ౮౯ ప) (విస్తర I, II). ఇట్టి ద్వికర్తకము లందు. వచ్యకథాతు ప్రయోగమునఁ బలు సూరిసూత్రముచొప్పున 'తోడ-కు' వర్ణకము లముఖ్యకర్త

విస్తర I ౨౩౫ విషయము:—సంస్కృతభాషాప్రసిద్ధవిభక్తులు కొన్ని తెలుఁగునఁ బ్రయుక్తములగుట సంప్రదాయముకాదు. కావున “సర్వవిభక్తి స్పంశ్శుతతుల్యా” అనుభట్టారకసూత్రము ప్రాయోగభిప్రాయమున వచింపబడెను. కావుననే దాని వెంటనే “అన్యస్యాః క్యచి ద్భవే చ్చాన్యా” అనిసూత్రించినవాడయ్యెను. “ఉపాన్యథాన్యస్య” (౧-౪-౮౦) ఉపాదిపూర్వస్య వసతే రాధారః కర్త స్యాత్ - ఉపవసతి - అనువసతి - అధివసతి - ఆవసతి - వా - వైకుంఠం హరిః.” (సి. కౌ. ౫౪౪ సూ.) ఉపాదిపూర్వక వస్థాతువున కధికరణము కర్తసంజ్ఞగల దగును. “ఉపవసతి వైకుంఠం హరిః” = వైకుంఠమును హరి యధివసించుచున్నాఁ డనియర్థము. తెలుగున నిట్టిప్రయోగ ముండదు. వైకుంఠమందు హరి యధివసించుచున్నాఁ డని ప్రయోగించుటయే సంప్రదాయము. ఇట్లే “ఉభ సర్వతస్యః కార్యాధి గుస ర్యాదిషు త్రిషు | ద్వితీయా ౭ ప్రేడితాస్తేషు | తతో ౭న్యత్రాపి దృశ్యతే. (సి. కౌ. ౧౪౪౪ వార్తికము.) ‘ఉభయతః-సర్వతః.’ అనువాని ప్రయోగమునందును ధిక్ శబ్దప్రయోగమునందును నాప్రేడితములగు “ఉపరి - అధః - అధి” అనువానియోగము నందును నిట్టి మఱికొన్నిటి యోగమునందును ద్వితీయ వచ్చును. ఉభయతః కృష్ణం గోపాః - కృష్ణునిని రెండుప్రక్కలను గోపములు గలరు. ఇట్టి ద్వితీయ తెల్లన వాడఁబడదు. ఇట్లయెడల పశ్చి మున్నగునవియే తెల్లన వాడఁబడును. మఱియు ధిగాదిశబ్దములకుఁ దెల్లనఁ దత్సనురూపప్రయోగమును లేదు. కృష్ణున కిర్వంకలను గోపములు గలరు. ఈరీతినే “అకర్తకథాతుభి ర్యోగే దేశః కాలో భావో గస్తవ్యో ౭థావ కర్తసంజ్ఞక ఇతివాచ్యమ్, కురూన్ స్వపితి - మాస మాస్తే - గోదోహ మాస్తే - క్రోశ మాస్తే.” (సి. కౌ. ౫౩౯ సూ. ౧౧౦౩-౧౧౦౪ వార్తి.) అకర్తకథాతుప్రయోగమున దేశకాలాదులు కర్తసంజ్ఞ గలవగును. దేవదత్తుడు గ్రామ సమాహమును నిర్మించుచున్నాఁడు. ఇట్టివాడుక తెలుఁగున లేదు. దేవదత్తుడు గ్రామసమాహమందు నిర్మించుచున్నాఁడని ప్రయోగించుటయే సంప్రదాయము. “కాలాధ్యవో రత్యస్తసంయోగే. (౨-౩-౫) ఇహ ద్వితీయా స్యాత్. మాసం కల్యాణీ. మాస మధీతే. మాసం గుడధానాః. క్రోశం కుటిలా నదీ. క్రోశ మధీతే.....” (సి. కౌ. ౫౫౮ సూ.) గుణక్రియాద్రవ్యములచే గాలాధ్యముల కవిచ్ఛిన్నసంయోగము గమ్యమగుచుండఁగా ద్వితీయ యగును. “మాస మధీతే = ఒకనెలను విచ్ఛేదము లేకుండఁ జదువుచున్నాఁడు.” ఇట్టివాడుకలు తెల్లన

మునకు రాకుండుటయుఁ బ్రయోగదృష్టమగుచున్నది. క. అని వెండియు నాపతి
గురు | జననాథుగుఱించి పలుకు శుక్రఁడుతోడై.....(శల్య. ౨ ఆ. ౫౦).
చ. అనవిని యన్న రేశ్వరుఁడు హాసముతో నతనింగుఱించి యిట్లును.....
(శల్య. ౨. ఆ. ౨౩.) గీ. ఆతఁ డారణ్యకోగ్గితమైన వాక్య | సంచయము విష్ణుగుఱించి
లేవు. ఒకమాసమున విచ్ఛేదము లేకుండఁ జదువుచున్నాఁ డనురీతిని బ్రయోగించు
టయే సంప్రదాయము. ఇంకను “కాలాధ్వములకుం బ్రాయికంబుగఁ బ్రథమ
యగు.” (బా. కా. ౨౫ సూ.) అచుచోప్పున “వాఁడు నిన్న వచ్చెను - వాఁడు
క్రోశము నడచెను.” అనురీతిని బ్రథమ వచ్చుటయు సంప్రదాయమై యున్నది.
చ. పలుకఁడె నిన్న నేఁడు నినుఁ బట్టముఁ గట్టెద నంచు.....(భాస్క.
ఆయో. ౪౯ ప.)

కర్తవ్యవచనీయక ఇత్యాది చింతామణిసూత్ర మీవఱకు ౧౩౫ విషమున
వ్యాఖ్యాత మయ్యెను. సంస్కృతవ్యాకరణములలో “ప్ర - పరా - వీత్యాది ప్రాదుల
లోని కొన్నిటికి—“అను - ఉప - ప్రతి - అభి - అధి - సు - అతి.అపి” - అనువానికి
గొన్నిటికి—గత్తుపచర్లసంజ్ఞ కపవాదముగఁ గర్తవ్యవచనీయసంజ్ఞ గలదనియు నట్టి
వానియొగమున ద్వితీయావిభక్తి వచ్చుననియుఁ జెప్పబడెను. “లక్షణేశ్థంభూతా
ఖ్యాన భాగ వీప్సాను ప్రతిపర్యవహః. (౧౪-౯౦.) ఏష్యర్థేషు విషయభూతేషు
ప్రత్యాదయ ఉక్తసంజ్ఞాః స్యుః.” (సి. కా. ౫౫౫ సూ.) “కర్తవ్యవచనీయ యుక్తే
ద్వితీయా (౨-౩-౮.) ఏతేన యోగే ద్వితీయా స్యాత్. పుజ్జనోఽస్య, జపమను,
ప్రావర్షత్” (సి. కా. ౫౪౮ సూ.) “జపమనుప్రావర్షత్ - ఇవట ‘అను’ అను
దానిచే లక్షణము (హేతువు) ద్యోత్యమగును.....జపజ్ఞానముచే వర్షము
జ్ఞానవిషయమగును.” (కాముదీశరదాగమము. ౨౭ పుట.) “లక్షణమన లక్ష్యలక్షణ
భావము. (జ్ఞాపజ్ఞాపకభావము.)” (కా. శర. ౨౯ పు.) “కర్తృక్రియాం ప్రోక్తవస్తాః
కర్తవ్యవచనీయాః.....క్రియానిరూపితమగు సంబంధవిశేషమును ద్యోతనము
చేయునవి యనియర్థము.” (కాము. శర. ౨౭ పు.) (విభక్తిర్థప్రకరణము.).
పైసందర్భమునుబట్టి “పుజ్జకోఽస్య, జపమను, ప్రావర్షత్.” అనఁగా నింద్రుఁడు జప
హేతువుచే వర్షించె ననునర్థము విశదమగుచున్నది. ఇట్టియెడల హేత్వర్థకత్వతీయ
సాధారణముగా రావలసియుండఁగా (పుజ్జనోఽస్య జపేన ప్రావర్షత్.) ద్వితీయ, కర్త
వ్యవచనీయయోగమునఁ గల్గెనని యెఱుంగునది. ఇట్టి వ్యస్తములగు కర్తవ్యవచనీయ
ములకుఁ (అను. మొ) దెల్లనఁ దత్సమప్రయోగము లేదు. ఇట్టి కర్తవ్యవచనీయార్థకము
లగు తెల్లవిభక్తులకును దెనుఁగుప్రబంధములందు సాధారణముగాఁ బ్రయోగము

[బా. కార. ౨. సూ.] వైషయికస్తప్తమిచోటః బ్యాయముగ 'కూర్చి' విభక్తినిల్పును

పఠించె నధిప. (శాం. ౬ ఆ. ౩౬౨.). ఇట్టియెడల గుఱించి ప్రభృతులు గుఱించు ధాతుక్తార్థకరూపంబు లనియు నవి పరమగునపుడు ద్వితీయావిభక్తినిల్పుననియు నెఱుంగునది. క. ఇందుముఖి వేడు మెద్దియిష్టము నీకున్. (సఖా. ౨ ఆ. ౨౫౭.) ఎద్దియిష్టమో దానిని నన్ను వేడుమని యర్థము. ఇట్లు యాజ్ఞాధికములెల్ల ద్వికర్త కము లగును.

లేదు. కాని "కర్త ప్రవచనీయకే కూర్చి" (౧౩౫ విష.) "కూర్చి - ల - ను - నయో భవేద్ద్వితీయా తు." (౧౧౯ విష.) "కర్త ప్రవచనీయజవిభక్తిః" (౮౨ విష.) అని భట్టారకుడును "అందు - పట్టి - కూర్చి - విభక్తిః" (౮౮ విష.) అని యధర్వణాచార్యుడును వచించియుండుటంజేసి కర్త ప్రవచనీయ ద్యోత్యార్థములలో నేదాన వైన "కూర్చి" యను తెరుచువిభక్తి నంగీకరింపక తీరదు. నేటి ముద్రణములలోఁ బ్రాచీనకావ్యములందు "కూర్చి" అను విభక్తియే యున్ములితమైనది. నన్నయాధర్వణులు పేర్కొన్న యీవిభక్తి ప్రాచీనకావ్యములలో లేదనట విశ్వసనీయము కాదు. కాన లేఖకార కాదికృతమగు నీసాహస మువేక్ష్యము. నాచూచిన తాళ పత్రమాతృకలలో భారతమందే కొన్నియెడల నయ్యది యుపలబ్ధ మగుచువచ్చెను. నన్నయాధర్వణీయములోని 'కూర్చి'కి సరియగు 'గుఱించి - గుఱించి' అనునవి 'విభక్తిర్ధాభిధాయకశబ్దములు నంగీకార్యములే. ఇంక నియ్యది కర్త ప్రవచనీయార్థములలో నెట్టియర్థమున వచ్చుచున్నదో పరిశీలించవలసి యున్నది.

పయి నుదాహరించిన లక్షణేత్థంభూతాఖ్యానేత్యాది సూత్రోపదిష్టార్థములలో నొకటియగు నిత్థంభూతాఖ్యానార్థమునఁ గూర్చివిభక్తి వచ్చుట నన్నయాధర్వణసమ్మతమని లోచించుచున్నది. "కస్యచిత్ ప్రకార స్వాపత్తిః ఇత్థంభావః..... భక్తో విభుమభి (అభిరభాగే) = విభౌ విషయే భక్తిభావాపన్నః....." (ముగ్ధ. దుర్గా. వ్యాఖ్య. ౨౮౬ సూ.) "భక్తో విష్ణుంప్రతి.....విషయతాసంబద్ధః ప్రత్యాదిద్యోతోఽర్థః.....విష్ణు విషయకభక్తిమా నిత్యర్థః. అత్ర భక్తః భక్తిరూపం ప్రకారవిశేషం ప్రాప్తత్వా దిత్థంభూతః..." (సి. కా. ౫౫౨ సూ. బాలమ. వ్యాఖ్య.) "భక్తో విష్ణుంప్రతి" అనఁగా విష్ణు విషయక మగు భక్తిగలవాడని యర్థము. ఓకానొక ప్రకారవిశేషము నొందినవాఁ డిత్థంభూతుఁ డనిపించుకొనును. అట్టివానిరీతి యిందుఁ జెప్పఁబడెను గాన నిది యిత్థంభూతాఖ్యాన మననగును. విష్ణువు విషయము. భక్తి విషయి. విష్ణునకును భక్తికిని గల విషయవిషయభావరూపసంబంధము 'అభి' 'ప్రతి' మున్నగు కర్త ప్రవచనీయములచే ద్యోతిత మగుచున్నది. ఇచట వైషయికస్తప్తమి రావలసియుండఁగా

గర్భప్రవచనీయయోగమున ద్వితీయవచ్చినది. తెల్లన నిట్టియర్థమునఁ గూర్చివిభక్తి ప్రయోగదృష్ట మగుచున్నది. ఆ-వె. ఆశమీకపుత్రుఁ డంబుజసంభవుఁ | గూర్చి భక్తితోడ ఘోరతపము | నేయుచున్న సుప్రసిద్ధుండు,.....(ఆది. ౨ ఆ. ౧౬౯ ప) ('అంబుజసంభవుఁగుఁజీచి'అని ముద్రణాపాఠము.) ఈభట్టారకుని పద్యము నందలి కూర్చివిభక్తి యిత్యంభూతాఖ్యానమున వచ్చినది. అంబుజసంభవునకును భక్తి పూర్వకతపశ్చరణమునకును గలవిషయవిషయభావ మిందు గ్రహింపవలయును. అంబుజసంభవవిషయకము తపశ్చరణయని యర్థము. ఇట్లే యంతటను "కూర్చి - గుఱిచి - గుఱించి" యనువాని కర్తప్రవచనీయతను సమన్వయించుకొనునది. సంస్కృతభాషాప్రసిద్ధవిభక్తులకుఁ బర్యాయముగాఁ దెలుగు విభక్తులవాడుకలను జూపునభినివేశముతో భట్టారకుఁ డిట్లు కర్తప్రవచనీయజ విభక్తిని జూపెనే కాని యిట్టిస్థలములందలి కూర్చి ప్రభృతుల కుద్దేశార్థకత్యమున సమర్థనము కుదురకపోదు. వైయాదిపర్వపద్యమున శమీకపుత్రుఁ డంబుజసంభవు నుద్దేశించి భక్తితోడఁ దపముచేయుచున్నవాడని సమన్వయించుటలో విరోధములేదుగదా, 'కు' విభక్తితోఁ గుదురుపడుచున్నను సంస్కృతభాషాప్రసిద్ధ తాదగ్యార్థకాని స్థలము లందుఁ జతుర్థవిభక్తి నంగీకరించి భట్టారకుండు "కొఱకుకై" అనువాని నుపదేశింప లేదా? శేషపక్ష నిర్వాహమునకయి తా నెచ్చటనువాడనట్టి యొక్క విభక్తి నుప దేశింపలేదా? అరీతి నె కర్తప్రవచనీయవిభక్తి దోష్టత్యాగ్యమునందు 'కూర్చి' విభక్తి పర్యాయముగా నిల్చునని భట్టారకునియాశయము నెన్ననఁగుచు. విషయవిషయ భావము వ్యక్తమగుస్థలములందలి కూర్చి విభక్తి కర్తప్రవచనీయార్థకమనియుఁ దద్భిన్నములగు కేవలోద్దేశార్థకస్థలములందలి "కూర్చి" ప్రభృతులు కర్త ప్రవచనీయార్థకములు కాక ద్వితీయాంతముల కయిని "పరే ఘాండాగ్ని శిష్యేషు | సప్తమ్యాద్యా విభక్తయః" (౨౪౭ విష.) అనునధర్వణవచనముచొప్పున నను ప్రయుక్తములగుశబ్దము లనఁదగుననియు నెఱుంగనగును. ఈద్వివిధములగు కూర్చి ప్రభృతులు నిల్చుటలోని ప్రక్రియయు భిన్నముగ నేయున్నది. కర్తప్రవచనీయార్థక కూర్చి ప్రత్యయము ప్రాతిపదికముపై నిల్చునపుడు "అందు పట్టి కూర్చి విభక్తిషు" (౨౮ విష) అను నధర్వణవచనముచొప్పున నుమాగమమురాఁగా "అంబుజసంభవ+ కూర్చి = అంబుజసంభవు+కూర్చి = అంబుజసంభవు+నుమ్+కూర్చి = అంబుజసంభవుం గూర్చి" అనురీతిని రూపసిద్ధికల్గును. అనుప్రయుక్తకూర్చి శబ్దమునిల్చునపుడు ద్వితీయాంతశబ్దమునయి "తన్నున్+కూర్చి = తన్నుఁగూర్చి" అనురీతిని 'కూర్చి' శబ్దమునిల్చుటచే రూపసిద్ధికల్గును. ఇట్టి 'తన్నుఁగూర్చి - నన్నుగూర్చి' మున్నగు

[బా. కార. ౨ సూ.] 'కూర్చి' విభక్తిద్వితీయపై నిల్చునను 'ప్రౌఢవ్యా' సరికాదు

చోటులం దెన్నఁడును గర్తప్రవచనీయకూర్చి విభక్తియని భ్రమింపరాదు. మఱియు నీక్రిందిరీతిగల ప్రయోగములందు సయితము వైషయికసప్తమికఁ బ్రసక్తిలేమింజేసి కర్తప్రవచనీయాధము కాదని గ్రహింపవలయును. క. అని వెండియు నాపతికుర్చు! జననాథుగుఱించి పలుకు.....(శల్య. ౨ ఆ. ౫౦.). ఇట్లే సీ. అబ్బైసముఁడు తన్ను నర్థితోగుఱించియ, జించుటఁగోరి స్పృశించె సుగల (హరి. పూ. ౧ ఆ. ౯౭.) అనురీతి ప్రయోగములందును గర్తప్రవచనీయ విభక్తియని తలంపఁరాదు.

“ఉద్దేశార్థమునందు ద్వితీయకు గుఱించియునను ప్రయుక్తంబగు..... సముచ్చయగ్రహణము కూర్చి జ్ఞాపనార్థము” (ప్రౌఢ. కార. ౨ సూ.). ఈతఁడు 'గుఱించి' అనుదానిని జూచికొనలేదు. ఇందు 'కూర్చి' జ్ఞాపనార్థమనుటచే నీతఁడు చింతామణ్యుపదిష్ట కూర్చి విభక్తిని స్పృశించెనని తోచుచున్నది. కాని కర్తప్రవచనీయాధకకూర్చి ప్రభృతులు ద్వితీయా విభక్తిమీఁద నిల్చుననుట కేవలము నసంగతము. విభక్తిప్రశ్నయములు ప్రాతిపదికములపై నిల్చుటగదా వైయాకరణ సంప్రదాయము! కావుననేకదా 'రాముంకూర్చి భక్తితోదపముచేసె' మున్నగువాని సిద్ధికయి యధర్వణాచార్యుఁ డట్టియెడల నుమాగమమును విధించినవాఁ డయ్యెను.

ఉద్దేశార్థమున 'గుఱించి' ప్రభృతు లనుప్రయుక్తములు కాకుండుటయుఁ (లోపించుటయు) గలదు. చ.....సుతున్ హతుఁడయ్యె ననంగ విన్నయంతన యితఁ డాయుధంబు దిగఁద్రావి యచేప్తతఁబొందు (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౦౫) (సుతుని కూర్చి విన్నయంతనె యనియర్థము.). “ఆ.వె. వేటఁ బోయినారు విభు లిష్టు వత్తురు (ఆర. ౬ ఆ. ౧౬౩.). అవిభుండు పాల మేఁగెను.” (వి. పు. ౭ ఆ. ప్రౌఢ. కార. ౧౩ సూ. వివ.). క.....బల మొక్కడికి నరుగు నందుఁ బోవఁగడఁగి వెడలితిన్, (శాంతి. ౩ ఆ. ౧౪౪.) ఉ.....ఎందుఁ బోయిరొకొ వారనినన్. (ఆది. ౪ ఆ. ౨౭.) ఇట్టియెడల “వేటంకూర్చి పోయినారు - పాలముంకూరిచి యేఁగెను. అందుఁ కూర్చి పోవఁగడఁగి - ఎందుగుఱించి పోయిరొ” అనురూపములలోని కూర్చి ప్రభృతులలోపించెనని యెఱుంగునది. తాదర్థ్యచతుర్థికి పక్షివచ్చినచో వేటకుఁ బోయిననియు నుండవచ్చును.

విస్తర II ౨౩౫ విష:—కర్తప్రవచనీయముల విషయమున నహోబల బండితుఁ డీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. “ఆద్యవ్యాకరణే కర్తప్రవచనీయముక్తే ద్వితీ యేతి సూత్రేణ యా ద్వితీయా విహితా తత్ర కూర్చితి స్వాత్. జపముంకూర్చి వర్షము.....” (అహో. ౨౬౦ పు.). సంస్కృతమునందలి కర్తప్రవచనీయ ద్వితీయాఘటములందెల్లఁ గూర్చివిభక్తి వచ్చుననుట సరికాదు. ఇత్థంభూతాఖ్యా

నేతరస్థలద్వితీయకుఁ దెలుఁగునఁ గూర్చివిభక్తి నీల్చిన ప్రయోగ మెచ్చటను లేదు. 'జపమును ప్రావర్ణత్' అనుదానికి సరిగ నహోబలపతి 'జపముంగూర్చి వర్షము' అని యుదాహరించుట సరికాదు. హేతుభూతజపాలక్షితము వర్షమును నర్థమున నట్టి ప్రయోగ మెంతమాత్రమును దెలుఁగుకావ్యములందు లేదు. తుదికి దెలుఁగు వాడుకలందును నట్టిప్రయోగము లేదు. అట్లయినను నహోబలపతి యుదాహరించె ననుచు నర్వాచీనులు కొండఱిట్లై యుదాహరింపసాగిరి. ఈవిషయమున నాంధ్ర భాషాచరిత్రకర్తగారు వ్రాసినవిషయములు మిక్కిలి పితగనున్నవి. "౧౮. కర్తప్రవచ నీయకే కూర్చి. కర్తప్రవచనీయార్థమున "కూర్చి" (యనునదీవచ్చును)" (ఆం. భా. చ. ౧౬౨౭ పు.) అనుసూత్రమున కింతటను "నదీ మన్వవసీతా సేవా.....వృక్షం ప్రతి (పరి-అను) విద్యోతతే విద్యుత్ = మెలుపు చెట్టువంక (ప్రక్క-వైపు) మెఱయుచున్నది. భక్తి విష్ణుం ప్రతి (పరి-అను) = విష్ణునియొడ (వంక-యందు) భక్తుఁ డు....." అనియట్లు సంస్కృతవ్యాకరణవాక్యములును, వానియర్థములును నుదాహరింపబడెను. చింతామణిసూత్రమునకు వ్యాఖ్యచేయుచున్న విషయమును మఱచి కూర్చివిభక్తితోడి యుదాహృతి నొకచోటనైనఁ జూపలేదు. తుదికి విష్ణుని యొడ భక్తుఁడని చూపబడెనేకాని 'విష్ణువునుకూర్చి భక్తుఁడు' అనియేని చూపఁ బడలేదు. "అంబుజసంభవుఁగూర్చి" మున్నగుచోట్ల 'కూర్చి'కి బూర్వముననున్న ద్రుతము "పట్టిహూర్చివిభక్తిఘ" అను సభర్త్యవచనముచొప్పున వచ్చిన నుమాగమ సంబంధియని గ్రహింపక యది ద్వితీయానువర్తకమనియు నచటిహూర్చి యట్టి ద్వితీయపై నీల్చిన కర్తప్రవచనీయశబ్దమనియు ననుకొని యట్లు నన్నయ నిరూపింప కుండుట చింత్యమనుచు నీక్రిందిరీతిని విమర్శించిరి. "పై వివరణమునుబట్టి కర్తప్రవచ నీయకము లనునవి సాధారణముగఁ గర్తమును దెలుపునదముల ద్వితీయావిభక్త్యంత రూపములపైఁ జేరుచుండుననియు తాముమాత్రము విభక్తిప్రత్యయములు కావనియుఁ దెలిసికొనవచ్చును. కాని చింతామణి 'కూర్చి'ని ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయముగాఁ దెలుపుచున్నది. అట్లు చెప్పట వైయాకరణసంప్రదాయవిరుద్ధము. కూర్చియొప్పుడును ద్వితీయావిభక్త్యంతపదములమీఁదనే వచ్చుచుండుటచే దానికిఁ గర్తప్రవచనీయసంజ్ఞ తగియున్నది. కాని యది ద్వితీయావిభక్తిప్రత్యయము కానే రదు. "కూర్చి" అను నొక్కదానినె కర్తప్రవచనీయార్థమునఁ జెప్పి తత్తుల్యములగు 'వంక - ఎడ - అందు - వెంబడి - ప్రక్క - వైపు - పట్టి - చేసి - మొదలగువానిని గూడఁ గర్తప్రవచనీయసంజ్ఞకములుగ నుదాహరింపకుండుట చింత్యము." (ఆం. భా. చ. ౧౬౨౮ పుట.) వీరువ్రాసిన కర్తప్రవచనీయ శబ్దార్థము శాస్త్ర

కర్తంబున ద్వితీయ యగు. ౨.

ధాత్యర్థఫలాశ్రయంబు కర్తము నాఁబడు. దేవ
దత్తుఁడు వంటకమును వండెను. ఇట వండె నను

బాలవ్యా మాటకు వంటచేసె ననియ్యము. వంట ఫలము.

౨౩౫ I విషయము చేయుట, వ్యాపారము. వంటయవఁగాఁ బాకము.

పాకమున కాశ్రయము కావుటంజేసి వంటకము

కర్తంబయ్యెనని యెఱుంగునది.

సంజీవని ౨౩౫ I విషయము:—కర్తంబునన్ = కర్తాథమునందు ద్వితీయ యగును.

తిజాది ప్రత్యయములచే ననుక్తమగు కర్తంబున ద్వితీయావిభక్తి యగును. (విస్తర)

తిజాది ప్రత్యయములచే గర్తం బుక్తమైనచో ద్వితీయ రానేరదనియుఁ బ్రథమయే
వచ్చుననియు నీవఱకు సవిస్తరముగాఁ జెప్పబడెను. (౨౩౪ I విషయము).

ధాతువునకు 'ఫలము - వ్యాపారము'నని యర్థములు రెండు. అందు ఫలాశ్రయము కర్తము.

వ్యాపారాశ్రయము కర్త. ధాత్యర్థమగు ఫలమున కాశ్రయము కర్తంబనం

బడునని సూరి కర్తస్వరూపమును నిరూపించెను. ఈలక్షణము నుదాహృతియందు

సూరియే 'ఇట.....' ఇత్యాదివాక్యముచే సమన్వయించెను. దేవదత్తుఁడు

విరుద్ధము. సంస్కృతవిరుద్ధతని దెలుఁగువ్యవహారము లేకపు డంతయు

దానిరితినె యందు బెల్లుపాసఁగును. వంక ప్రభృతులు కర్తప్రవచనీయార్థము

లని యెవ్వరును వచింపలేదు. 'కూర్చి' అమే ప్రత్యయమువంటి ద్వితీయాప్రత్యయ

మగుట సంప్రదాయవిరుద్ధ మెట్లుగను? దానికి ముందటి ద్రుతకార్యములు

ద్వితీయాప్రత్యయ'ను'వర్ణక సంబంధులనుకొనుట భ్రాంతిమూలకము. 'వెంబడి -

వైపు - వంక - ప్రక్క' మున్నగునవి యుదాహృతవాక్యములలో పశ్యంత

ములపై నిల్చియున్నవి. వానికి 'కూర్చి'తో సామ్యమెట్లు? ఉదాహృతసంస్కృత

వాక్యములలోని "నదీ మన్వవసితా.....భక్తో విష్ణుం ప్రతి" మున్నగువాక్య

ములలోని—నదీవిష్ణుప్రభృతులు ద్వితీయాంతములు కర్తవాచకము లనుకొనుట

కేవలభ్రాంతిమూలకము. శాస్త్రవిరుద్ధము. అచటిద్వితీయకర్తాథమున వచ్చినది

కాదు. కర్తప్రవచనీయయోగమున వచ్చినదయియున్నది.

విస్తర. ౨౩౫ I విషయము:—క్రియచే జెప్పబడని కర్త కర్తలకు, (వంత

ప్రయోగము) తృతీయవచ్చును. ఉదా:—రామునిచేత బాణముచేత వాల్మీకీ

బడెను." (ఆం. భా. అ. కార. ౨౮ సూ.) అనభిహితకర్తమునకుఁ దృతీయవచ్చు

ననుట కేవలము ప్రామాదికము.

వంటకమనఁగా నన్నమును వండెననుచో వంటచేయుట యనువ్యాపారమున కాశ్రయముఁ దేవదత్తుఁడు కర్త. వంటయనఁగాఁ బాకము (మేత్తన) ఫలము. దాని కాశ్రయము వంటక మనఁగా నన్నము కాన వంటకము కర్తృంబయ్యె. అట్టి కర్తృంబున ద్వితీయవచ్చి 'వంటకమును' అని సిద్ధించెను. 'వండెను' అనుక్రియలోని తిజ్యభక్తి కర్తృగ్రహముగటచేఁ గర్తను జెప్పుచున్నదిగానఁ గర్తృవాచిదేవదత్త శబ్దముపైఁ గర్తృగ్రహమే యగు తృతీయ రాక ప్రాతిపదికార్థక ప్రథమావిభక్తి నిల్చెను. కాఁగా 'దేవదత్తుఁడు వంటకమును వండెను' అనుపది సిద్ధించెను.

సర్వవిభక్తి స్పంస్కృతతుల్యా (ఆం. చిం. హల గగి కా. ఆహో. ౪౨౩ పు.)

గతి - బుద్ధి - ప్రత్యవసానార్థ - శబ్దకర్త - కాకర్త
కాణా మణికర్తా సతౌ. (౧-౪-౫౨) గత్యాద్యర్థానాం
నన్నయా శబ్దకర్తణా మకర్తకాణాం చాదౌ యికర్తా స తౌ
౨౩౬ విషయము కర్తస్యాత్. శత్రూ నగమయత్ స్వర్గం | వేదార్థం స్వా
నవేదయత్ | ఆశయ చ్ఛామృతం దేవాన్ | వేద
మథ్యాపయ ద్విధిమ్ | ఆసయ త్సలిలే పృథ్వీం | య
స్స మే శ్రీహరి గతిః. (సి. కా. కార్. ౫౪౦ సూ.).

కల్పతరు. ౨౩౬ విష:—సర్వవిభక్తి రిత్యాదిసూత్రము ననుసరించి గతి బుద్ధిత్యాది పాణినిసూత్ర మిటవివరింపఁబడుచున్నది. 'ణిచ్' అనునది సంస్కృత మునఁ ప్రేరణార్థకప్రత్యయము. గత్యర్థకాదిక్రియల కప్రేరణమునఁ గర్తయగునది ప్రేరణమునఁ గర్తృంబగును. గత్యర్థకములనఁగా గమనార్థకములు. బుద్ధ్యర్థకములన జ్ఞానార్థకములు, ప్రత్యవసానార్థకములన భోజనార్థకములు. శబ్దకర్తకములనఁగా మాట = పలుకు మున్నగునవి కర్తముగాఁగల ధాతువులు. అకర్తకములనఁ గర్తా కాంక్ష లేనివి. ఉండు - కలుగు - అగు - మేల్కూను - వర్ధిలు - లజ్జించు - ఊడించు - భీతిల్లు - జీవించు - చచ్చు - శయనించు - మున్నగునవి. కొన్ని యర్థములుగల ధాతువు లకర్తకములగునని వైయాకరణులు వివరించిరి. శ్లో. సత్తా - లజ్జా - స్థితి - జాగరణం | వృద్ధి - ఊయ - భయ-జీవిత మరణమ్ | శయన - క్రీడా - రుచి - దీప్తిర్థా | నైతే కర్తణి ధాతవ ఉక్తాః" (ముగ్ధ. గిరిశచంద్రకృతవ్యాఖ్య. ౧౬౦ పుట.) ఇట్లే యింకను ననేక ధాతువులు చెప్పఁబడినవి. విస్తరభీతి నుదాహరింప లేదు. (ముగ్ధ. దుగ్ధాదాసవ్యాఖ్య. ౯౩౨ సూ.).

శత్రునిత్వాది:— ఏహరి శత్రులను స్వర్గమును బొందించెనో (గత్తెగ్గోదా హృతి), తనవారిని వేదార్థము నెఱుంగునట్లుచేసెనో (బుద్ధగ్గ), దేవతల నమృతమును దినిపించెనో (అశనార్థ), బ్రహ్మను వేదమును జదివించెనో (శబ్దకర్త), సముద్రజలమున భూమి నుండునట్లు చేసెనో (అకర్త), యట్టిశ్రీహరియే నాకుగతి యని యుదాహృతశ్లోకార్థము. 'శత్రువులు స్వర్గమును బొందిరి' అనునది యప్రేరణ వాక్యము. 'శ్రీహరి శత్రువులను స్వర్గమును బొందించెను' అనునది ప్రేరణ వాక్యము. శత్రులు స్వర్గమును బొందునట్లు శ్రీహరి చేసెను గాన శ్రీహరి ప్రేరణ కర్త. అప్రేరణమునఁ గర్తయగు 'శత్రువు' ప్రేరణమునఁ గర్తంబయ్యెను. అత్యున్నఁ గర్తవాచకమగు 'శత్రువులు' అనునది 'శత్రువులను' అనెడి ద్వితీయాంతరూపము నందెను. ఇట్టిపద్ధతిచే నప్రేరణమున నకర్తకమగు క్రియ ప్రేరణమున సకర్తకమగును. ఉ. సముద్రజలమందు భూమి నుంచెను. అప్రేరణమున సకర్తకమగు క్రియ ప్రేరణమున ద్వికర్తకమగును. ఉ. హరి శత్రులను స్వర్గమును బొందించెను. అప్రేరణమున ద్వికర్తకమగునది ప్రేరణమునందును ద్వికర్తకముగనే యుండును. అప్రే:— దేవదత్తుడు రాజును ధనమును యాచించెను. ప్రేర:— యజ్ఞదత్తుడు దేవదత్తునిచే రాజును ధనమును యాచింపించెను. ఇందు దేవదత్తుఁ డనభిహితకర్త యగుటచే - బా - కార - 3 సూత్రముచొప్పున ననభిహిత కర్తృవాచకము తృతీయాంత మయ్యెను. అభిహితకర్తృవాచకమగు యజ్ఞదత్త శబ్దము ప్రథమాంత మయ్యెను. అప్రేరణకర్తయగు దేవదత్తుడు యజ్ఞదత్తునిచే బ్రయోజ్యుడు గాన బ్రయోజ్యకర్తయు ననఁబడును. యజ్ఞదత్తుడు ప్రయోజకర్త. ప్రయోజ్యకర్త = అనభిహితకర్త = అప్రేరణకర్త. ప్రయోజకకర్త = అభిహితకర్త = ప్రేరణకర్త.

ప్రయోగములు:— తే-గీ. విద్యురుడు.....నిన్ గఱవె బుద్ధి. (ఆది. ౬ ఆ. ౧౪౩). సీ ద్రోణగాంగేయులు దురితవిదూరులు నిన్నెద్ది గఱపిరి నెమ్మిఁతోడ (ఆది. ౮ ఆ. ౪౩). క. తడముక యబ్బూరి శుక్రుఁ డ్రావించి రొగన్. (ఆది. 3 ఆ. ౧౧౪) క. విను మాచార్యులు సూర్యుడు!.....అజ్ఞపతి వినిపింతురు తత్త్వ నిరూపకశాస్త్రములు..... (శాంతి. ౪ ఆ. 3౪౦.) చ.....నీవు మున్ | కనినది విన్నయట్టికి ప్రకామకుతూహలచిత్తుడైన కృష్ణుని వినిపింపు నావుడు (ఆరు. ౪ ఆ. ౪౧౩.) (ప్రాసప్రయోగము). (పయివానిలోని - శాస్త్రములు, వినినది మున్నగునవి ద్వితీయాంశ ప్రథమలు.) క. విమలాత్ముడు పారా శ్రీరఘునీంద్రుడు శిష్యులను మహాభారతం! చమములగు వేదముల మే! రుమసీధర వాసియై కరుణఁ జదివించెన్. (శాంతి. ౬ ఆ. 3౯౯.).

అంతర్గతప్రేరణార్థకములు:—ఆ-వె...విధులఁ గడచి యెందు! ఆ, గఁబడినవాని లోఁగక చేయుట|యధమగతికి మార్గము.....(ఆది. 3 ఆ. ౨౨౦.) (ఆఁగు. ప్రే. ఆఁగు = ఆఁపు. ఆఁగఁబడిన = నిష్పిన్న.). క. కటచునెడ నేయునెడ వడిఁ | బటచు నెడం బెనఁగునెడ నసారబలంబుల్ | మెటయునెడ.....(ఆది. ౫ ఆ. ౧౬౪) “మెటయు—దే - ఆ - క్రి - ప్రకాశించు.....అం - ప్రే - బయలుపడుచు.” (శ-ర). ఆ-వె..... | కలయ బెరసినపుడు కలితనంబు | మెటయుదురు మహాత్ములు ..... (విరా. ౪ ఆ. ౨౨౩.) (కలితనము = సామర్థ్యము.). నీ. అరుణాంబుదంబులు పరఁగి వెన్నెత్తురు, గండలుఁ గురిసె మార్తాండబింబ | ము..... (అశ్వ. ౪ ఆ. ౩౯ ప.) “కురియు దే - ఆ - క్రి - గ వర్షించు. అం-ప్రే-కురియించు.” (శ-ర). నీ.... ...వను శంతనుసుశుండు | గురుఁడును విదురుఁడు కూర్మోని కూర్మోని, చెవులలోఁ బోయమె సలిశేషకార్య (తే.గీ.) వచనములు..... (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౧౪౨.) “కూర్మకొను - దే - ఆ-క్రి - చొచ్చు, అం-ప్రే, చొప్పించు, కుక్కు. (రూ - కూర్మోను.)” (శ-ర).

గతి - బుద్ధి - ప్రత్యవసానార్థ - శబ్ద - క్క - కాకర్తకం
బుల కప్రేరణంబునం గర్తయగునది ప్రేరణంబునం
గర్తంబగు. ౧౨౩. (క్రియాపరిచ్ఛేదము)

పొందు మొదలగునవి గత్యర్థకంబులు. తెలియు మొద
లగునవి బుద్ధ్యర్థకంబులు. తిరు మొదలగునవి ప్రత్య
వసానార్థకంబులు. విను - చెప్పు - చదువు - మొద
లగునవి శబ్దకర్తకంబులు. అకర్తకంబులు ప్రసిద్ధంబులు.
మైత్రుండు గ్రామంబుం బొందెను. పైత్రుండు
మైత్రుని గ్రామంబుం బొందించెను. లాఁతిచోసహిత
మిక్కార్యంబు గానంబడియెడి. మైత్రుండు పుడమి
నేలెను. పైత్రుండు మైత్రునిం బుడమి నేలిం చెను.

సంచివని. ౨౩౬ I విష:—గత్యర్థకములు = గమనార్థకములు, బుద్ధ్యర్థక
ములు = జ్ఞానార్థకములు, ప్రత్యవసానార్థకములు = భోజనార్థకములు, శబ్దకర్తక
ములు = పాఠము మాట మున్నగునవి కర్తముగాఁ గలవి. అకర్తకములు = కర్తా
కాంత లేని ధాతువులు. ఉండు - కలుగు - అగు - చచ్చు - లఙ్ఘించు - భీతిల్లు -
మేల్కొను - మొదలగునవి. ‘మైత్రుండు గ్రామంబుం బొందెను’ అనునది గత్యర్థక
మగు నప్రేరణవాక్యము. ఇందలి కర్తయగు మైత్రుండు ప్రేరణమున గర్తంబయ్యెను.

[బా. క్రియా. ౧౨౩ సూ.] సంస్కృతమందును లాఠిచో నిక్కార్థముగలదు 971

కాఁగా నట్టికర్త వాచకము 'మైత్రుని' అనుద్వితీయాంతరూపము నంది ప్రేరణవాక్యమున నిల్చెను. అట్టియొడలఁ మైత్రుని గ్రామమును బొందించిన చైత్రుడు ప్రేరణకర్త యయ్యెను. అట్టికర్త 'బొందించెను' అను క్రియలోని కర్తృక లిట్లుచే నభిహితమయ్యెను గానఁ గర్తృకతృతీయ రాక ప్రాతిపదికార్థప్రథమయే వచ్చినది. కాఁగా 'చైత్రుడు మైత్రుని గ్రామంబు బొందించెను' అను ప్రేరణవాక్యము సిద్ధించినది. పొందుఁగాతువు సకర్తకము గానఁ జేరణంబున ద్వికర్తక మయ్యెను.

లాఠిచోసహిత మనఁగా గత్యర్థకాదులలోఁ జేరనిఁగాతువుల ప్రయోగములందును నిక్కార్థం బనఁగా 'అప్రేరణంబునఁ గర్తయగునది ప్రేరణంబునం గర్తం బగుట' అనునట్టి కార్యము సంభవించుట కవిప్రయోగంబులం గలదని యర్థము. ఏలుఁగాతువు గత్యర్థకాదులలో నిది కాకున్నను నట్టికార్యము గల్గెనని యుదాహరించుచున్నాఁడు. మైత్రుండు పుడమి నేలే ననేడి యప్రేరణస్థలములోని కర్తయగు మైత్రుడు ప్రేరణమునఁ గర్తంబయ్యెను. అచటఁ జేరణకర్తృవాచక చైత్రశబ్దము ప్రథమాంతముగనుఁ జేరణంబునఁ గర్తంబయిన మైత్రు నకు వాచకమైశబ్దము ద్వితీయాంతముగను నిల్వఁగా 'చైత్రుడుమైత్రునిం బుడమి నేలించెను.' అను ప్రేరణవాక్యము సిద్ధించెను. (విస్తర 1. II). గురువు శిష్యునిచే నక్షరములను బలికించెను. మున్నగునవియు లాఠిస్థలములలోనివి యనఁదగును.

విస్తర 1. ౨౩౬ 1 విషయము:—సంస్కృతమునందును నిల్లె లాఠిచో సహితమిక్కార్థము గలదని శ్రీరామగంగాధర తర్కవాగీశభట్టాచార్యుండు ముగ్ధబోధవ్యాకరణ వ్యాఖ్యలో వ్రాసియున్నాడు. "ఏవం జ్ఞానార్థత్వైషి శ్రోత్రహణం క్వచిదన్యత్రాపీతి జ్ఞాపనార్థమ. తేన—'పురుషచాతద్విభోధుర్దు. యుక్తాన్ యానన్యవాజినః | ఆయాంషి త్వత్తు నిర్భద్య | ప్రాభజ్ఞని రమోవయ దితిభట్టిః. శూరసేనం పౌరుషం త్యాజయతి. ముక్తాశాలం చిరపరిచితం త్యాజితో దైవగత్యా. దేవదత్తం శతం దాచ. మతీత్యాది స్యాత్." (ముగ్ధ. వ్యాఖ్య. ౨౮౪ సూ. ౧౮౧ పుట.) ఇట్లుగొటచేతనే భట్టారకాదులును లాఠిస్థలములందు నైత మిక్కార్థమును ప్రయోగించిరి. క.....అవసీధర మా | తనిఁ బూన్చి (సభా. ౧ ఆ. ౫౯ ప.) (ప్రాస గతము.). మ.....భువ నేశశర్వభరంబుఁ బూన్వఁడగునే పూచన్ జఘన్యాత్మజాన్. (ఆది. ౩ ఆ. ౧౯౬.). చ. మద షడ. గించి భూపతిసమాజము నెల్లను నిన్నుఁ గొల్వఁజే | యదు నని పూని.....నీసుతులు మంత్రులు సౌఖ్యము జూడమార్చి సం | షడ. గొని.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౦౦.) మ.....షడ్వక్తృండు....చేవతల నే లించుం ద్రిలోకంబులన్. (నన్ని. కు. ౧౦ ఆ. ౫౦౬ ప.)

మ. మునులవీర్లు భజింపరే క్రతువు లామోదంబుతో నమృహా | త్తునిఁ జేయుంపరె
(శాంతి. ౧ ఆ. ౨౮౭.) (ప్రాసప్రయోగము.) క. మాతలి పాణగ్రహణం | బా
తనిఁ జేయించి.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨=౩.)

విస్తర. II ౨౩౬ I విష:—పాణినీయులును గత్యర్థకాదులలోఁ జేరిన
కొన్నిటి ప్రయోగమున 'నీ వహోర్న' మున్నగు వార్తికాదులచొప్పునఁ బై కార్య
ములు రావనియు, గత్యర్థకాదులలోఁ జేరిన కొన్ని ధాతువుల ప్రయోగమున
“దృశేష్వ. దర్శయతి హరిం భక్తాన్ (గురుః); “హృక్రో రన్యతరస్యామ్ (౧౪-౫౩)
హారయతి-కారయతివా భృత్యం భృత్యేన కడిమ” (సి-కా). మున్నగురితిని
పై కార్యములు వచ్చుననియు వచించియున్నారు. (అనుబంధము I) “ప్రభుః భృత్యేన
భారం వాహయతి” (ప్రభువు భృతునిచే భారమును వహింపించుచున్నాఁడు.)
అనునది మొదలగుచోట్ల వహాధాతువునకు గత్యర్థకత్వమేలేదు. అట్లయినను నద్దాని
కెట్టె టోగత్యర్థకత్వమును గల్పించి యాసమేధమును వైయాకరణులు సమర్థించిరి—
“యద్యపి నీవహోః ప్రాపణ మ్థః తథాపిగత్యనుసారలవ్యాపారాథకే ప్రాపణే
గతే ద్విశేషణత్యేన ప్రవిష్టతయా గత్యర్థత్వాత్ ప్రాప్తి రిత్యర్థః. (బాలమ.

అనుబంధము I విస్తర II ౨౩౬ I విష:—“దృశేష్వ” మున్నగునవి తత్త
ధాతుమాత్రపరములెకాని తత్తదర్థకధాతుపరములు కావు. అట్లే కానిచో గత్యర్థ
కములు మున్నగురితిని జెప్పినట్లే దృశ్యర్థకములు మున్నగురితిని జెప్పియండరా?
ఇంతయేల! “గతిబుద్ధాదిసూత్రే (సి. కా. ౫౪౦) జ్ఞానసామాన్యార్థానా మేవ
గ్రహణమ్-నతు తద్విశేషార్థానా మితి నేన జ్ఞాప్యతే. తేన స్మరతి జప్రతిత్యాదీనాం
న.” (సి. కా. కార. ౫౪౦ సూ. భట్టోజీవుని) “ఆదినాప్రేక్షత్యాదీనాం నంగ్రహః”
(బాలమ. వాఖ్య.) అని కంఠోక్తముగనే చెప్పబడెను. ఇట్లుగుటంజెసి దృశ్యర్థకములకు
వచ్చునని వ్రాసిన యీక్రింది-బా-గు-ప్ర-వ్యాఖ్యాదులు నిర్హులములు. “దృశేష్వ-
అనువార్తికముచేత సంస్కృతవ్యాకరణానుసారంబుగా నాంధ్రభాషయందుం జూడ
గత్యాద్యర్థకధాతువులకుఁ ప్రేరణంబున, నప్రేరణంబందలి కర్త కర్తంబగుట ప్రస
క్తంబగుచుండ—” (బా.గు.ప్ర. క్రియా. ౧౨౪ సూ. వ్యాఖ్య.) “సంస్కృతవ్యాకృతి
ననుసరించి (దృశేష్వ) దృశ్యర్థధాతుయోగమునను నప్రేరణకర్తకుఁ ప్రేరణమునఁ
గర్తత్వము గలుగవలసియున్నది” (బా.సా.పేక్రియా. ౧౨౪ సూ. వ్యాఖ్య.) ఇట్లుగుట
చేతనే “కన్వాదియోగంబునం బ్రయోజ్యకర్తకు షష్ఠి నిత్యంబుగ నగు” (బా.క్రి.
౧౨౪ సూ.) అని సూరిసూత్రింపఁగల్గెను.

౧౧౦౯ వార్తికవ్యాఖ్య) గమనములేక వహనముగాని ప్రాపణముగాని సంభ వింపదుగాన నయ్యవి గమనార్థకములుగాఁ గల్పింపఁబడుచున్నవని తాత్పర్యము. ఈకల్పనమును గొందఱు నిరసించుచున్నారు “ఇట్టికల్పనమునం దనుచితనే మతాంతరము వెలసియున్నది. “నీవహ్-ధాతువులు ప్రాపణార్థకములుగాని గత్యర్థకములు కావు. అని కొందఱుచేయును. వీరిమతమున ‘నీ వహ్-ర్న’ అను నిషేధ మనావశ్యకమని గ్రహించునది” (కౌముదీశరదాగణము. విభక్తి. ౧౮౪) ఇట్టి యభిప్రాయభేదములచేతనే (అ. బంధ II) సూరి లా.తిచో సహిత మిత్యాది వివరణము చేయుటయు భట్టారకాదులు గత్యర్థకాదీతరస్థలములందును నేతత్సూత్ర కార్యములను బ్రయోగించుటయు సంభవించెనని యెఱుంగునది. ఇట్లు గతిబుద్ధిత్యాది సూత్రమునకు విషయములుకాని “పూరు ఏలు” మున్నగుధాతువుల ప్రయోగ మున సయిత మప్రేరణకర్తకుఁ గర్తృత్వము ప్రయోగింపఁబడుటయేకాక యయ్యది యనభిహితకర్తయగుటచే దృఢీయాంతముగాఁ బ్రయోగింపఁబడుటయుఁ బ్రయోగ దృష్ట మగుచున్నది. “ద్వివద-క్రతు వమృహత్తుచే గావించెనేని” (రంగ. రా. యూ. ము. ౧౮౪.) “మైత్రుండు పుడమి నేలే ననుదానికిఁ జైత్రుండు మైత్రునిచే బుడమి

అనుబంధము II విస్తర II ౨౩౬ I విష. గుప్తార్థప్రకాశికాకర్తలా.తిచో సహిత మిత్యాది సూరివివరణమునకుఁ వ్యాఖ్యచేయక యుపేక్షించి గత్యర్థకాదు లలోఁ జేరని యట్టి లా.తివానియందు గత్యర్థకత్వాదులను గల్పింప యత్నించెను. “మ...భార్గవదాహిత్రుండు పాత్రుఁ డీయదుండు లోకఖ్యాతుఁ డుండంగ నీభునే శత్రుభరంబు పూన్పడగునే పూరున్ జఘన్యాత్మజాన్ (ఆది. ౩ ఆ. ౧౯౬)...ఇచ్చటను ‘బూను’నకుఁ బొందుట యర్థము చెప్పవలయును.....వహించుట యర్థము చెప్పు కొన్నచో ‘నీ వహ్-ర్న’ అనువార్తికముచే...కర్తృత్వనిషేధ మున్నందున... తృతీయావిభక్తి వచ్చి ‘పూరుచే’ అని ప్రయోగింపవలసివచ్చును....ఈప్రయో గంబు ప్రామాదికంబని చెప్పవలసివచ్చునుగాన నిచట సందర్భవశమునఁ బూన్పు టకుఁ బొందించుట యర్థంబని యూహించునది” (బా. గు. ప్ర. క్రియా. ౧౨౩సూ. వ్యాఖ్య.). ప్రామాదిక మనవలసివచ్చు నని లేని గత్యర్థమును గల్పింపవలయునట! అపుడు ప్రామాదికత్వము తప్పి పోవునట! ఇట్టి లేనిపాసి కల్పనములను జేయుట కంటె సంస్కృతమునందే యీవిషయమున నభిప్రాయభేదము లుండుటచేతను సంస్కృతమునందును గత్యాద్యర్థకేతరస్థలములందును నేతత్సూత్ర కార్యములు కవి ప్రయుక్తములయి యుండుటచేతను (విస్తర. I ౨౩౬ I విష.) భట్టారకాదులు లా.తిచో సహితము ప్రయోగించి రనుట యుక్తముకాదా?

నన్నయా తత్ర తృతీయా షష్ఠీచ । విభక్తి సమృతే ఉభే (వికృ).
౨౩౨ విష. క్రియా. ౨౩ కారి, అహో, ౫౦౩ పుట.)

కల్పతరు-౨౩౨ విష:—ఈకారిక “నతు ణౌ భవేచ్ఛ లోపాన్యార్థే యో వర్తతే పరే తస్మిన్” అను చింతామణిసూత్రమును సవరించుసందర్భములోనిది గాన నిందలి ‘తత్ర’ అనుదాని కాణిజ్యమందని యర్థము చెప్పవలయును. తత్ర = ఆప్రేరణార్థమునందు, ఆప్రేరణకర్తకుఁ జేరణమున ద్వితీయ రాసప్పుడు దానికి, తృతీయా - షష్ఠీ-చ ఉభే-విభక్తి = తృతీయ-(ఓకప్పుడు) షష్ఠి (ఓకప్పుడు) అనేది రెండువిభక్తులను, సమృతే = సమృతములగును. ఆప్రేరణకర్తృవాచకము ప్రేరణమున ద్వితీయాంతము కానపుడు కొన్నియొడల తృతీయాంతమును గొన్నియొడల పత్యంతమును నగుట సమృతమని తాత్పర్యము - ‘సర్వవిభక్తి స్సంస్కృత తుల్యా’ అను చింతామణి చొప్పున నప్రేరణకర్తృవాచకము ప్రేరణమున ద్వితీయాంత మగుటయుఁ గానపుడు తృతీయాంతమగుటయు సంస్కృత వ్యాకరణములనుండియే తెలియఁగలదు. అట్లు ద్వితీయరాసపుడు తృతీయ మాత్రమే వచ్చుటకాక కొన్నియొడల షష్ఠి వచ్చుటయుఁ గలదని చకారస్వారస్యమున నెన్ననగును-(వి సర.) ఉదా.—అప్రే:—దేవదత్తుడు

నెలించెననియు వాక్యములు గలుగ నెరవని తేలుచున్నది” (బా. సా. పే. క్రియా. ౧౨౩ సూ. వ్యా.) అను పేటికా వాక్యము నిరాధారము. “లాఠిచోసహిత మిక్కార్థంబు గానంబడియెడి” అని మాత్రమే సూరి వివరించెనుగాని యక్కార్థంబు నిత్యంబని వచింపలేదు. ప్రయోగములును దాని నిత్యతను నిర్వహింపఁజాలవు. కావున నట్టికార్థమున కనిత్యతను బాటించునపు డట్టి యనభిహిత కర్తకుఁ దృతీయ వచ్చుటయే సహజముగదా! (బా. కార. ౩సూ.). కావుననే కదా సూరి. “చైత్రుడు మైత్రునిచేత వంటకమును వండించెను” అని యుదాహరించెను (బా. క్రియా. ౧౨౨. సూ. వివ.). మ...సమదదేవారాతిరించోళిచే । దిసిపించెన్ దృణరాజి...(దశా. ౨ ఆ. ౪౦౦. సూ. రా. ని.) అను నిట్టి యశనార్థకథాతు ప్రయోగము నందును నప్రేరణకర్తకుఁ జేరణమునఁ గర్తృత్వము లేకుండుటనరయ నర్వాచీనులెల్లెడ నిక్కార్థము ఒహుళమని తెలంచి రిననగును.

విస్తర ౨౩౨ విష:— ఈ తత్రేత్యాదికారిక కర్తృత్వవాక్యపరముగా నహోబలపతిచేతను దదనుయాయి కవిజనమండనకారాదులచేతను నన్వయింపఁ బడెను. “తత్ర తృతీయా షష్ఠీచ... ఇత్యధర్వణవచనాత్ విభక్తిద్యయమ్.

వంటకమును వండినను. ప్రే:—యజ్ఞదత్తుడు దేవదత్తునిచే వంటకమును వండినను. అ-ప్రే-భరతుడు రాజ్యము నేలెను. ప్రేర:—రాముడు భగతుని రాజ్యము నేలించెను. = రాముడు భగతునిచే రాజ్యము నేలించెను. పశ్చిమచ్చుటకు:—అప్రే. అష్టనుడు తత్త్వముం దెలిసెను (తెలిసికొనెను). కృష్ణుఁ డష్టనునిఁ దత్త్వముం దెలిపెను - కృష్ణుఁ డష్టనునకుఁ దత్త్వముం దెలిపెను. అ-ప్రే:—రాముడు రామాయణమును వినెను. ప్రేర:—కుశలవ్రలు రాముని రామాయణమును వినపించిరి. కుశలవ్రలు రామునకు రామాయణమును వినపించిరి. (ప్రేర) అష్టనుడు తనయన్నలఁ దమ్ముల నుత్తరుని గానిపించెను. (ఉత్తరుఁ డష్టనునియొక్క యన్నలఁ దమ్ములఁ గనెనని యప్రేరణవాక్యము). అష్టనుఁ డుత్తరునకుఁ దనయన్నలఁ దమ్ములఁ గానిపించెను. (కనుఘాతు ప్రేరణరూపము కానిపించు). ప్రయోగములు:—మ. ఈవచ్చును! వృద్ధవీరావళికిం భుజావిభవవిన్యాసంబు గానించి (విరా. ౪. ఆ. ౨౬౩). ఉ. అత్తటి లేచివచ్చి తన యన్నలఁ దమ్ములఁ గానిపించె న | యుక్త్యత్తగు నష్టనుండు... (విరా. ౫౬. ౩౪౨) క. వానిం దోడ్కొనిచని యాభూనాథునిఁ గానిపించి... (ఆగ. ౭౮. ౭౪.) క. చనుదెంచి పేడితనమును | వనితారూపము సమర వాసనసతుఁడామనుజాధీశునకు సఖా | జవలకుఁ దనుఁ జూపి మందసంచారమునన్ (విరా. ౧౮. ౨౨౯).

ఈసూత్రమునందలి తత్ర శబ్దము చింతామణిలోని నతు నణా విశ్వాది నాకర్షించుచున్నది. కావున వికృతివివేకము చింతామణి శేషగ్రంథమునట స్పష్టమగుచున్నది.

అనభిహితకర్త గోకానాకచో పశ్చి బహుళంబుగా
నగు. ౧౨౪ (క్రియాపరిచ్ఛేదము). రాముడు మిథిలం

మాచే ఘటింపఁబడియెన్ = మాకు ఘటింపఁబడియెన్." (అహో. ౫౦౩ పు) (కృ. క్రియా. ౨౩. సూ. వ్యాఖ్య; నారా. గాణ. ౨౯౪. కారి. ౧౪. ప. కారక). మాచే ఘటింపఁబడియె ననుదానికి మాకు ఘటింప బడియె ననునది పర్యాయమనుట యెంతమాత్రము సరికాదు. 'మాచే ఘటింపఁబడియె' అను నర్థమునందు మాకు ఘటింపఁబడియె నని యెచ్చటను బ్రయోగింపఁబడి యుండలేదు. అచటి 'మాకు' అనుదానికి 'మానిమిత్తము' అనునర్థము వచ్చునేకాని 'మాచే' అనునర్థము రానేరదు. ఆవాక్యమున ఘటింపఁబడియె ననుదానికి వేటొకకర్త యథ్యాహార్యము కావలసియున్నది. "మాకు నీచే ఘటింపఁబడియె" అనురీతి నావాక్య ముండవలసియున్నది.

గనియె. రామునకు మిథిల గనంబడియె. రామునిచే
 మిథిల గనంబడియెను. మైత్రుడు తత్సంబంధంబు దెలిసెను.
 బాలవ్యాకరణ చైత్రుడు మైత్రునకుం దత్సంబంధంబు దెలిపెను. కన్యాది
 వివరణము. యోగంబునం బ్రయోజ్యకర్తకు షష్ఠి నిత్యంబుగా
 ౨౩౭ I విషయము నగు. విశ్వామిత్రుడు రామునకు మిథిలం గానిపించెను.
 కృష్ణం డగ్ధునకు విశ్వరూపంబుం జూపెను.

సంజీవని. ౨౩౭ I విష:— తిజాది ప్రత్యయములచే గర్తగ్ర మభిహితము
 కానపు డ్భక్తర్తృవాచకమున కొకానొకప్పుడు షష్ఠివచ్చునని సూత్రార్థము. బా.
 కార ౩ సూత్రముచొప్పున నట్టికర్తృవాచకముపై దృతీయ వచ్చుట సహజమే.
 ‘రాముడు మిథిలను గనియె’ అనునది కర్తగ్రకవాక్యము. ‘రామునిచే మిథిల గనం
 బడియెను’ అనునది దానికర్తాగ్రకవాక్యము. ‘కనంబడియెను’ అనుక్రియలోని తిజ్ఞ
 కర్తాగ్రకముగాన నీకర్తాగ్రకవాక్యమునం గర్తం బభిహితమయ్యెను గాని కర్త యభి
 హితముకాలేదు. కావున నట్టి యనభిహితకర్తృవాచకము బా. కార. ౩. సూత్రము
 చొప్పున దృతీయాంతరుగుట సహజమే. అట్టికర్తృవాచకము షష్ఠ్యంతమును
 నగునని ప్రకృతసూత్ర ముపదేశించుచున్నది. కాని యిట్టియర్థమున షష్ఠివచ్చుట
 కవిప్రయోగములం దెచ్చుటను లేదు. (విస్తర-I) ఇట్టిసూరిగారి యపమార్గమున
 కహోబలపండితీయములోని వెనుకవివరింపబడిన (విస్తర. ౨౩౭ విష.) ప్రామాదిక
 సమన్వయమును “మాచే ఘటింపబడియె=మాకు ఘటింపబడియె” (అహో. ౫౦౩
 పు) అనుప్రామాదికోదాహృతియు మూలములై యున్నవి. ‘రామునకు మిథిల
 గనంబడియె’ అనుదానిలోని ‘రామునకున్’ అనునది “రాముచేతన్” అనుదానికిసరి
 యగు నర్థముగలది కాకున్నను ఘుణాక్షరన్యాయమున సూరిచే నుదాహరింపబడిన
 వాక్యములు రెండును దుర్లభమయిన యర్థము గలవానివలె గన్పట్టును. తుల్యా
 గ్రము లనునపుడు సూరి యుదాహృతిలోని ‘కనంబడియె’ అనునది యకర్తకమును
 ‘ప్రత్యక్షమగు - గోచరించు’ అనునర్థము గలదియు నగు వేటొకథాతువునండి

విస్తర I ౨౩౭ I విష:—గుప్తార్థప్రకాశకం పేటికావ్యాఖ్యలును నీ
 ప్రామాదికమార్గముననై యున్నవి. “రామునకు మిథిల గనంబడియె.....కర్తయైన
 రాముడు ఆఖ్యాతముచే నభిహితుండు కానందున - కార - ౩ సూత్రముచే
 ‘చేత’ వర్ణకము ప్రాప్తించుచుండగా నీ సూత్రముచే ‘చేత’ వర్ణకంబునకు
 మాత్రము బాధకంబై షష్ఠివచ్చి వైవిధ్యంబుగా వాక్యంబయ్యె” (బా. గు. ప్ర.
 ౪౨౪ పుట. ద్వి. ము.) పేటికయు నిల్లెయున్నది (బా. సా. పే. ౪౯౨ పుట.)

[బా. క్రియా. ౧౨౪ సూ.] 'బా. గు. ప్ర' వ్యాఖ్యలోని ప్రామాదికోదాహరణము 977

యేర్పడిన రూపమెకాని సకర్తకమగు 'కను' ధాతువుయొక్క కర్తాధికరూపము కాదు. "కనబడు = కానబడు. అ. క్రి (కన్ + పడు) అగపడు - కనుపట్టు - గోచరించు" (సూ. రా. ని.) ("కనబడు = కనుటనుబొందు = కనుటకుఁబడు = గోచరించు".) ఇంకఁ బ్రేరణమున ననభిహితకర్తృవాచకమున కనఁగాఁ బ్రయోజ్యకర్తృవాచకమునకుఁ బైఁగాపప్తివచ్చుటకు ఉదాః— "అప్రేః—మైత్రుండు తత్త్వంబు దెలిసెను. పేరః—పైత్రుండు మైత్రునకుం దత్త్వంబు దెలిసెను" అని సూరి యుదాహరించెను. ఇచట నప్రేరణమున బుద్ధ్యర్థకమగు 'తెలిసెను' అనుదాని కర్త మైత్రుండు. ప్రేరణవాక్యమునఁ 'తెలిసెను' అనుచోటి యాఖ్యాతముచే నభిహితంబు గాకుండుటంజేసి యట్టి ప్రయోజ్యకర్తృవాచకమునకుఁ బ్రకృతసూత్రముచే పప్తి పాఠీకముగ వచ్చెను. పైత్రుండు మైత్రునిఁ దత్త్వంబు దెలిపె నని ద్వితీయయుఁ బఠాంతరమున రావచ్చును. (విస్తర II)

"కన్వాదియొగంబునం బ్రయోజ్యకర్తకు పప్తి నిత్యంబుగ నగు. విశ్వామిత్రుండు రామునకు మిథిలం గానిపించెను. కృష్ణుఁ డర్జునునకు విశ్వరూపంబుం జూపెను" అని సూరి వివరించెను. అనభిహితేత్యాది ప్రకృతసూత్రములోని బహుళగ్రహణముచే 'కను - చూచు' మున్నగు ధాతువుల ప్రయోగమునఁ బ్రేరణవాక్యమునందలి ప్రయోజ్యకర్తృవాచకమున కనఁగా ననభిహితకర్తృవాచకమునకు రావలసిన తృతీయ పాఠీకముగానైన రాదనియు పప్తియొ నిత్యముగా వచ్చుననియు సూరిగారి వివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. ఇందులకు సూరిగారిచ్చిన రెండుదాహరణములందును దృశ్యార్థక ధాతువులై నీబడినస్వారస్యముచేఁ గన్వాదులిటఁ 'కను - చూచు' మున్నగుదృశ్యార్థకములుమాత్రమే యని సూరియాశయము

విస్తర II ౨౩౭ I విషః— "సూత్రములోని బహుళగ్రహణమున నొకానొకచో ద్వితీయము నగు ఉదా. క. కడుఁదడవు నిద్రపోయితిఁ | బడఁతీ ననుఁ దెలుపవలదె..... (ఆర ౭ ఆ. ౨౪౩) (బా. గు. ప్ర. ౪౨౪ పు. ద్వి. ము.)" అనెడి గుప్తార్థప్రకాశిక వ్రాత సరికాదు. ఈ పద్యములోని తెలియుధాతు వకర్తకము. సూరివాక్యములోనిదన్ననో సకర్తకము. "తెలియు. దే. అ. క్రి.....౩. మేల్కను" (శ. ౪). అకర్తక మగుటచేఁ బ్రేరణకర్త కర్తంబయ్యెను గాన 'పైత్రుండు మైత్రునకుఁ దత్త్వంబు దెలిపెను' అను సూరియుదాహృతికిది పఠాంతరము కాదు. సూత్రములోని బహుళగ్రహణమున పప్తికి మాటుగ రాలేదు. పప్తికిచటఁ బ్రసక్తియే లేదు.

నభివర్ణింపనగును. (విస్తర III). ఈ సూరిగారి షష్ఠీనిత్యతావివరణము నీక్రింది మహాకవిప్రయోగములు ప్రతిఘటించుచుండుటంజేసి షష్ఠీనిత్యత పాసగదు. పాక్షికపక్షి యంగీకార్యమే యగుట కీసఱకుం బ్రయోగములు చూపబడెను. ఉ. అత్తటి లేచివచ్చి తనయన్నలఁ దమ్ములఁ గానిపించె నయ్యుత్తరు నర్జునుండు.....(విరా. ౫ ఆ. ౩౪౨ ప.) క. వానిం దోడ్కొనిచని యా భూనాథునిఁ గానిపించి (ఆర - ౭ ఆ - ౭ ప) క. ఆపమయమునఁ గుమారిం | నై నేసి తదీయజననిఁ గాన్పించి చకో | రీసురతి సుప్రయా | శ్రీసూచనచేసి ప్రణతి నేయించుటయున్ (విక్ర. ౪ ఆ. ౧౯౨ ప). “కానిపించు” అనువానికి ‘గోచరించు’ అను నర్థమందును వాడుకలు గన్పట్టుటంజేసియు నట్టియెడల షష్ఠీనిత్యత యర్హమగుటంజేసియు సూరి యిట్లుప్రమింపవలసె ననితోచెడిని. “కానిపిం(న్పిం)చు. కనిపించు స. క్రి. (కానుచు) చూపు - చూపించు - దర్శింపఁజేయు.....ఆ. క్రి. కన్పడు - ప్రత్యక్షమగు..... శా. ఈచందంబునఁ బంక్తికియరకు వాణీశుండు గాన్పించి (ఉ-రా. ౨ ఆ. ౧౭౯)” (సూ. రా. ని.)

విస్తర III ౨౩౭ I విష:—“కను - విను - తిను. ఇత్యాదులు కన్వాదులు” (బా - గు - ప్ర. క్రియా - ౧౨౪ సూ - వ్యా) అనియిట్లు గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త కన్వాదిగణమున దృశ్యార్థకములు కానట్టి ‘విను - తిను’ మున్నగువానిని సూరియభిప్రాయమునకు విలక్షణముగాఁ బరిచుటంజేసి యీక్రింది తిక్కయజ్ఞప్రయోగములు బాధకములు కావలసినవైనను. చ.....నీవుమున్ | కనినది విన్నయట్టిగి ప్రకామకుతూహలచిత్తుడైన కృష్ణుని విసిపింపు నావుడు (అను. ౪ ఆ. ౪౧౩) (ఇందలి ద్వితీయ ప్రాసస్థలగతము). క. విను మాచార్యులు సూర్యుడు.....అజ్ఞనపతి వినిపింతురు త | త్వనిరూపకశాస్త్రములు.....(శాంతి. ౪ ఆ. ౩౪౦.) పక్షి నిత్యముగా రావలసిన కన్వాదిగణములో వినుభాతువును జేర్చుటంజేసి యీద్వితీయాప్రయోగములు బాధకములగుచున్నవి. ఇంక ‘తిను’ భాతుస్థలమున నిత్యముగాఁ గాకున్నను బాక్షికముగా నైతము పక్షిపాసంగ నేరదు. మ..... సమదదేవారాతిరింఛోళిచే | దినిపించెం దృణరాజి (దశా. ౨ ఆ. ౪౦౦.). గతి బుద్ధిత్యాదిసూత్రముచే నిట ద్వితీయవచ్చుట సహజమే కాన “దేవారాతిరింఛోళినిం | దినిపించెం దృణరాజి” ననియుండినను నుండనగును. దేవారాతిరింఛోళికిం దినిపించెం దృణరాజి నకుట సంగతముకానేరదు.

గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త విను-తినుల పక్షి శ్రుతికటువుకాకుండు స్థలములను రెండిటిని గల్పించి యీక్రిందిరీతిని జూపెను. “భీష్ముండు ధర్మజునకు ధర్మంబుల

సంజీవని. ౨౩౭ II విష:—ప్రసంగవశమున నిట, గనుఠాతుప్రేరణరూపములు సాధింపబడుచున్నవి. బా - క్రి - ౭౦ సూత్రముచే 'కను' ఠాతువునకుఁ జ్రేరణార్థమున నించుక్కు రాఁగా "కను+ఇంచు" అని యేర్పడును. బా. క్రి. ౭౦ సూత్రముచొప్పున "పు"గాగమము రాఁగా 'కను+పు+ఇంచు' అగును. బా. క్రి. ౭౩ సూత్రపు వివరణములోని "బాహుళ్యకంబుచేఁ గొన్నింటికీ జుగాగమంబు లేదు. అను - అనుపించు, తిను - తినుపించు, కను - కనుపించు, దీనియత్వంబునకు దీర్ఘంబు నగు కానిపించు." అనుచొప్పున 'కనిపించు - కానిపించు' అనురూపము లేర్పడును. వీని యందలి 'ను' అనువాని ఉకారము బా. క్రి. ౮౭ సూత్రము చొప్పున 'ఇ' కారమయ్యెనని గ్రహింపవలెను. బా. క్రి. ౭౩ సూత్రములోని బహుళగ్రహణముచే 'కను' ఠాతువునకుఁ జ్రేరణమున 'చుక్కు' వికల్పముగా వచ్చుననియు నట్టియొడ 'కను' ఠాతు 'క' కారముమీఁది 'అ' కారమునకు నిత్యముగా దీర్ఘమగుననియు నెంచినచో "కను+చు = కాను+చు = కానుచు" అను ప్రేరణరూప మేర్పడును. బా - క్రి - ౭౭ సూత్రముచొప్పున నందలి 'ను' వర్ణస్థానమున నిండునున్న నిల్వగా 'కాచు' అను ప్రేరణరూపాంతర మేర్పడును. క. మాస్తంబుతోడ నర్థస్నానబొనరించుచున్న సాత్యవతేయుఁ గానిచి..... (వి. పు. ౮ ఆ. ౩౦౯ ప. సూ. రా. సి.). (ప్రాసస్థలప్రయోగము.) గీ. కాన్పు మతనికి (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౭౦.). ఇట్టిప్రేరణరూపములలో 'కానిపించు' అనుదాని యప్రేరణకర్త ప్రేరణంబునఁ గర్తృబగుట యీవఱకు విపులముగా నుదాహృతమయ్యెను. (౨౩౭-౨౩౭ I విష.) 'కానిపించు - కనిపించు' అనువానికి 'గోచరమగు= ప్రత్యక్షమగు' అనునర్థమును గలదని యీవఱకు వ్రాయబడెను. (౨౩౭ I విష.) అట్టి వినిపించెన్, జనని పుత్రునకు నన్నమును దినిపించెన్. ఇత్యాదిప్రయోగంబులు కారకము ౨౧ సూత్రమున (ఒకానొకచో నొకవిభక్తికి మఱియొకవిభక్తియు నగు. కార. ౨౧ సూ.) కర్తార్థంబున పృథివచ్ఛి సాధువులైనవని తెలియవలయును. అథవా 'కన్వాదియోగంబున.....' అనుసూత్రంబున.....పృథి యయ్యె." (బా. గు. ప్ర. ౪౩౩ పు. ద్వి. ము.) అనుగుప్తార్థప్రకాశికాపంక్తులు విమర్శచహములు కావు. ఇట్టియొడల నిత్యపృథి యనభిహితకర్తకు జెప్పుట సరికాదుగాని పాక్షికపృథివచ్చుట కాటంకమేమున్నది? ఇట్లు పృథి ౧౨౪ సూత్రముచే బాక్షికముగ సాధ్యమగుచుండఁగా బా. కార. ౨౧ సూత్రమునకుఁ బ్రసక్తియెట్లు? ఉక్త సూత్రముల సాధ్యముకాని కవిప్రయోగముల విషయమునఁగదా యగతికగతిగా బా. కార. ౨౧ సూత్రము నుపయోగించుట సంప్రదాయము !

యర్థమునందును నవి ప్రేరణరూపములై యనఁదగును. అచటి ప్రేరణార్థము నీక్రింది రీతిని గ్రహింపవలెను. ఉదా:—అప్రే:—చైత్రుఁడు మైత్రుని గనెను. ప్రే:—మైత్రుఁడు తన్నుఁ జైత్రుని గనునట్లు చేసెను=మైత్రుఁడు తన్నుఁ జైత్రుని గానిపించెను = కనిపించెను = మైత్రుఁడు చైత్రునికే గానిపించెను=కనిపించెను=(మైత్రుఁడు చైత్రునకు గోచరించెను). 'కానుచు - కాంచు' అనువాని ప్రేరణార్థమును సైత మిక్రిందిరీతి నెన్నవలయును. ఉదా:—ప్రే—చైత్రుఁడు మైత్రుని గాంచెను = కానిచెను = చైత్రుఁడు తన్ను మైత్రుని గనునట్లు చేసెను. తన్ను మైత్రుఁడు చూచుటలోఁ దాను మైత్రునిజూచుట సంభవించునుగదా. ఇంక ప్రేరణకర్తృవాచక తాను శబ్దము ప్రేరణమునఁ గర్తృవాచకమయ్యెను. దీనియందలి ప్రేరణరూపమును బట్టి యిట్టి యర్థకల్పన చేయవలెను. ఇట్టి ప్రేరణార్థమును గ్రహింపక యో దుచింపక యో “కానుచు = కాంచు” అనువానిని ప్రేరణార్థకములుగాఁ గోశకర్తల గీకరింపలేదు. (వి. ప్ర.)

సర్వవిభక్తి స్పంశ్చ తతుల్యా. (ఆం. చి. హల. ౧౫)
కారి. అహో. ౪౨౩ పు.)

స్వతంత్రః కర్తా. (౧-౪-౫౪) క్రియాయాం స్వాతే

వి. ప్ర. అ 32 II విష:—“కాంచెను రూపము కానిపించెను ప్రేరణరూపమును దరియింపఁగా.....” (బా. సా. పే. ౪౯౩ పుట.) అనుపేటికావ్యాఖ్య ప్రామాదికము. “కానిపించు” అనునది “కను” థాతు ప్రేరణరూపము. (బా. క్రి. 23-2౪ సూ.). “కానిపించుదాని క ప్రేరణార్థమును బ్రయోగసిద్ధమగుటంజేసి యట్టిరూపము యోగమునమాత్రము ముందటివివరణమునంజేసి ప్రేరణార్థాభావమున పష్టి కర్తకుఁగలుగదు.” (బా. సా. పే. ౪౯౩-౪౯౪ పుటలు.). ఈపేటికాపంక్తులు కేవలము ససంగతములు. ముందటిసూత్రపు వివరణమున ‘అనభిహితకర్తకు పష్టి విధింపఁబడినది. రామునకు మిథిల గాలిపించె ననఁగా గోచరించె ననియర్థము చేయునపుడు ప్రేరణార్థాభావమున మిథిలగదాకర్త. అది అనభిహితమే యగుచున్నది. దానికి పష్టి యెట్లును రాదు. అభిహితకర్త గాన నటఁ బ్రథమవచ్చినది. ఆప్రయోజ్యకర్తృవాచకము పృథ్వీంతముగ నేయున్నది (రామునకు). కాన నీపేటికావాక్యము లసంగతార్థములు, ఇంక నా నిరూపించినరీతిని “రామునకు మిథిల తన్నుఁ గానిపించె” నని ప్రేరణము నెన్ని యచట నప్రేరణమునందలి కర్త రాముఁడు కానఁ దద్వాచి రామశబ్దము (అనభిహితకర్తృవాచి) పృథ్వీంతమయ్యె నని గ్రహింపవలెను.

స్త్ర్యేణ వివక్షితో ఒర్థః కర్తా స్యాత్. (సి. కౌ. నన్నయా. ౫౫౯ సూ.)

౨౩౮ విషయము కర్తృకరణయో స్తృతీయా (౨-౩-౧౮) అనభిహితే
కర్తరికరణేచ తృతీయా స్యాత్. (సి. కౌ. ౫౬౧ సూ.)
రామేణ హతో వాలీ.

టాసశ్చేతః. (ఆం. చిం. అజం. ౬ కారి. అహో. ౨౬౩ పు.)

కల్పతరువు. ౨౩౮ విష:—సర్వవిభక్తి రిత్యాదికారిక ౨౩౮ విషయమున
వ్యాఖ్యాతము. పాణినిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే మూలము.
స్వతంత్ర ఇత్యాది:—క్రియాయామే = క్రియయందు, స్వాతంత్ర్యేణవివక్షితః అర్థః =
స్వతంత్రతతో వివక్షింపఁబడినయర్థము, కర్తా స్యాత్ = కర్త యనిపించుకొనును.
'దేవదత్తుడు వంటకమును వండెను.' 'దేవదత్తునిచే వంటకము వండఁబడెను'. అను
వాక్యములలోఁ బచనక్రియాజననమందు దేవదత్తునకే స్వాతంత్ర్యము గలదు. కాన
దేవదత్తుడు కర్త. థాతువునకు వ్యాపారము, ఫలము ననునవి యర్థములు. ఇందుఁ
బ్రధానమైన పచ్ఛాత్పర్థమగు పచనక్రియ దేవదత్తునందున్న వ్యాపారము, దాని
కాశ్రయుడగు దేవదత్తుడు కర్త. "యః కరోతి స కర్తా ఇతిసర్వవర్తా, కృత్యా
శ్రయః కర్తేతి తార్కికాః" (ముగ్ధ. కార. ౨౮౮ సూ. దుర్గా. వ్యా.) కృత్యా
శ్రయుడు = థాత్పర్థిభూత వ్యాపారాశ్రయుడు. ప్రకృతోదాహృతిలో వండుట
యను వ్యాపారమున కాశ్రయుఁ డగుటంజేసి దేవదత్తుడు కర్త. అట్టికర్తృవాచి
దేవదత్తశబ్ద ముత్తరసూత్రముచొప్పున తృతీయాప్రత్యయరూప చేత వర్ణకాంత
మగుచున్నది.

కర్తృకరణయోరిత్యాది:—కర్తరి = కర్తయు, కరణేచ = కరణమును,
అనభిహితేచేప్పఁబడినవై యుండఁగా తృతీయాస్యాత్ = తృతీయావిభక్తి యగును.
రామేణ హతో వాలీ = రామునిచే వాలి చంపఁబడినవాడు. హసన
క్రియాశ్రయుడు రాముడు కర్త. కానఁ గర్తృవాచక రామశబ్దము
తృతీయాంత మయ్యెను. హసనఫలాశ్రయుఁ డగు వాలి కర్తంబు. ఇందు
'హతో' అను దానియందలి కర్తార్థకక్షప్రత్యయముచేఁ గర్తం బభిహితమగుటం
జేసి కర్తవాచకవాలిశబ్దముపయిఁ బ్రాతిపదికార్థప్రథమ నిల్పినది. ఇట్లే దేవదత్తుని
చేత వంటకము వండఁబడె ననుచోటను సమన్వయించుకొనునది. ప్రయోగము:—
చ. ఈ యవనిపుల్లె నాతనిదయం బరిముక్తులు వానిచేత నా హవజితులున్.....
(సభా. ౨ అ. ౨౮ ప.) ఇందు 'పరిముక్తులు' అనునది 'ముచ్' థాతువునుండి పుట్టిన

982 ద్వితీయకములకర్త వాచియొక్కటిమాత్ర మేకర్త ప్రత్యయమందును[౨౩౮వి.కల్ప.]

కర్తార్థక క్తప్రత్యయాంతరూపము. 'జితులు' అనునది 'జి' థాతువునుండి పుట్టిన కర్తార్థక క్తప్రత్యయాంతరూపము. మోచనవ్యాపారాశ్రయము కృష్ణునిదయ. జయవ్యాపారాశ్రయము తచ్చబృహత్కృష్ణుడు. కావునఁ గర్తృవాచకములు రెండును ('ఆతనిదయన్ = ఆతనిదయచేత, వానిచేతన్' అనునవి) దృతీయాంతము లయ్యెను. థాత్వస్థఫలాశ్రయత్వమునఁ గర్త సంజ్ఞగల 'అవనిపులు' కర్తార్థక క్తప్రత్య యముచే జెప్పబడుటంజేసి యట్టికర్త వాచకమగు 'అవనివ' శబ్దముపైఁ బ్రాతిపది కార్థప్రథమ నిల్చినది.

ద్వితీయకథాతువులు కర్తార్థకము లగునపు డారెండుకర్తములలోను నొకటి యభిహితమై ప్రథమాంతమగును. తక్కినది ద్వితీయాంతముగనె యుండిపోవును. అందేది యభిహితమగునో యనువిషయము మహాకవ్యధీనము. (విస్తర.) ఇట్టివాడు కలు తెనుఁగున మిక్కిలియరుదు. ఆ.వె. .... రాజుఁ బెద్దదొరలుఁ జీర లొలువఁ బడిరి. (విరా. ౫ ఆ. ౨౨) "మనము రాజులను పెద్దదొరలను జీరల నొలిచితి మనునది కర్తార్థకవాక్యము. 'ఓలుచు' థాతువు పచాదిగణములోనిది గాన ద్వితీయకం బయ్యె. ఇందు గౌణకర్తములు రాజులును - పెద్దదొరలును, ముఖ్యకర్తము చీరలు. ఇందు గౌణకర్తము లభిహితములయ్యెను. కానఁ దద్వాచకములు ప్రథమాంతము లయ్యె. ముఖ్యకర్తము ద్వితీయార్థక ప్రథమగనె నిల్చెను. కాఁగా 'మనచే రాజును పెద్దదొరలును జీరల నొలువఁబడిరి' అనువాక్య మేర్పడెను.

టాసశ్చేత్రఇత్యాదిః—ఈసూత్రము ౧౩౫ III విషయమున వ్యాఖ్యాత మయ్యెను. 'టా - భ్యామ్ - భిన్' అన తృతీయకు 'చేత - చే' వర్ణకములు తెల్లన వచ్చునని యర్థము.

విస్తర. ౨౩౮ విషయమున సంస్కృతవ్యాకరణములయందీక్రింద వివరింపఁబడిన రీతిగల నియమముగలదు. "న్యాది ఇన్ద్రాధ గత్యథా. ముఖ్యే ఛే ధత్వ మాప్నయః. గౌణే యాచాదయో ౭ న్యేతు. యథేష్టం ద్విధధాప్యితి. (ముగ్ధ. వ్యా. ౯౩౨ సూ.). (ఛేకర్తము. ఇన్ద్ర=జిజ్ఞాస్తము=ప్రేరణార్థకము. త్య=ప్రత్యయము. ధు = థాతువు. ఇవిముగ్ధబోధవ్యాకరణసంజ్ఞలు.) న్యాది=నీ-వహ్-హౌ - దణ్డ - గ్రహ - కృష్ - మన్థ - ముష - థాతువులును 'పచా'దిథాతువులును (పచాదికమాకృతిగణము.) నకర్తక జిజ్ఞాసములును గత్యర్థకజిజ్ఞాసములును, ముఖ్యే ఛే = ముఖ్యకర్తమందు, ధత్వ మాప్నయః = కర్తార్థక ప్రత్యయముల నందును. యాచాదయః = యాచ్ఛాత్థక థాతువులు, గౌణే = గౌణకర్తమందుఁ గర్తార్థక ప్రత్యయము నందును. అన్యేతు = తక్కినద్వితీయకథాతువులు, యథేష్టమ్ = కవిసమ్మతముగఁ, గర్తార్థక ప్రత్యయమునందును,

చేతవర్ణకంబు కర్తృకగు, 3.

భాత్వర్థవ్యాపారాశ్రయంబు కర్త నాఁబడు, దేవదత్తు
బాలవ్యా. నిచే వంటకము వండఁబడియె, వండఁబడియె ననఁగా
౨౩౮ I విష. వంటచేయఁబడెనని యర్థము. చేయుట కాశ్రయం
డగుటంజేసి దేవదత్తుఁడు కర్త యయ్యె.

సంజీవని. ౨౩౮ I విష:—తిజాదులచే నభిహితము కానట్టి కర్తకు వాచక
మైనది చేత వర్ణకాంతమగునని యర్థము. 'చే' అనునది చేతవర్ణక సంక్షేపరూపమే
కాన నదియుఁ గర్తృవాచకముపై నిల్పును. 'తోడ - తో' వర్ణకములు కరణసహా
ద్యర్థములలో వచ్చునని ముందు విధింపఁబడును. భాత్వర్థమగు పవరాదివ్యాపార
మున కాశ్రయండు కర్త యనఁబడును. దేవదత్తునిచేత వంటకము వండఁబడియె
ననుచోటఁ బవనవ్యాపారమున కాశ్రయండు దేవదత్తుఁడు కర్త. అట్టి కర్తృవాచ
కముపైఁ దృతీయావర్ణకములలో 'చేన్ - చేతన్' అనునవి నిల్పునని సూత్రార్థము.

సర్వవిభక్తిః సంస్కృతతుల్యా (ఆం. చిం. హలం. ౧౫
కారి. అహో. ౮౨౩ పు.)

నన్నయా సాధకతమం కరణమ్. (౧-౮-౮౨.) క్రియాసిద్ధౌ
ధర్వణీసుము. ప్రకృష్టోపకారకం కారకం కరణసంజ్ఞం స్యాత్.....
౨౩౯ విషయము. (సి. కా. ౫౬౦ సూ.) రామేణ బాణేన హతో
వాల్మీ. హేతౌ (౨-౩-౨౩.) హేత్వర్థే తృతీయా
స్యాత్. దణ్డేన ఘటః. (సి. కా. ౫౬౮ సూ.)

కల్పతరు. ౨౩౯ విష:—సర్వవిభక్తి రిత్యాగ్రికారిక ౨౩౮ విషయమున
వ్యాఖ్యాతము. పాణినీయసూత్రాదికమును మూలముగాఁ గొనుట కిదియే
మూలము. క్రియాసిద్ధౌ = క్రియాఫలసిద్ధియందు, ప్రకృష్టోపకారకం కారకమ్ =
అతితయితోపకారియగు కారకము, కరణసంజ్ఞం స్యాత్ = కరణసంజ్ఞగల దగు
చున్నది. కరణార్థమున "కర్తృకరణయోస్తృతీయా" అనుచొప్పున (౨౩౮ విష.)
తృతీయావిభక్తి నిల్పును. ఉదా:—'రామేణ బాణేన హతో వాల్మీ.' అనుచో
బాణము వాలిహానమున ముఖ్యసాధన మయ్యెనుగాన నట్టికరణార్థకబాణశబ్దము
తృతీయాంత మయ్యెను.

హేతావిత్వాది:—హేత్వర్థే=హేతుమాత్ర మర్థమగునపుడు, తృతీయా
స్యాత్=తృతీయా విభక్తియగును. ఉదా:—దణ్డేన ఘటః=దండముచే ఘటము నిర్మిత
మగుచున్నది. ఘటనిర్మాణమునకు దండము ప్రకృష్టసాధనముగాదు. సాధనమాత్ర

మగుచున్నది. 'హేతుః ఫలసాధనయోగ్యః' (ముగ్ధ. కార. ౨౮౮ సూ. శ్రీరామ తర్క-వాగ్గీశ వ్యాఖ్య.) ఫలమును సాధించుట కర్హమైనదెల్ల హేతు వనిపించుకొనును. కరణము:—“క్రియాయాం సాధ్యాయాం బహుళానాం కారణానాం మధ్యే కారణాంతరవ్యవధానాభావే యద్యస్తు క్రియానిష్పత్తికారణం వివక్షితం తదేవ సాధనం భవతి. .... 'కారణావ్యవధానేతు | క్రియానిష్పత్తికారణమ్ | యద్యై వివక్షితం తేషు | కరణం తత్ప్రకీర్తితమ్.' (ముగ్ధ. ౨౮౮ సూ. దుగ్ధా. వ్యాఖ్య.) ఏ హేతువు కారణాంతరవ్యవధానము లేకుండ క్రియానిష్పత్తికారణముగ వివక్షితమగునో యది కరణ మనిపించుకొనును. రామేణ బాణేనేత్యాది ఫలమున వాలి హాననమునం దనేక కారణములున్నను బాణము కారణాంతరవ్యవధానము లేకుండఁ క్రియానిష్పత్తిజనక మయ్యెను గాన బాణము కరణ మయ్యెను.

చేతవర్ణకంబు హేతుకరణంబులకు, గ్రహ్యదియో గజంబగు పంచమికిని బహుళంబుగ నగు. ౮.

ఫలసాధనయోగ్యంబగు పదార్థంబు హేతువు.

క్రియానిధిం బ్రకృష్టౌపకారకంబు కరణంబు. హేతువునకు:—ధనముచే సౌఖ్యంబుగలుగు. విద్యచేత

బాలవ్యా.

వివరణము

౨౩౯ I విషయము

యశంబుగలుగు. పక్షంబున వలన వర్ణకంబగు. కరణంబునకు:—ఖడ్గంబుచేత ఖండించె, కోలచేతఁ గూల

నేసె. పక్షంబునం దోడవర్ణకంబగు. గ్రహ్యదియో గంబునందు:—జరాసంధుండు రాజులచేతఁ గప్పంబు

గొనియె. మైత్రుండు చైత్రునిచేత ఋణంబు గొనియె.

ఈయర్థంబును నీచేత నెఱింగితి. ఈవృత్తాంతంబు వాని

చేత వింటి. పక్షంబున వలన వర్ణకంబగు. ఇత్యాదికంబు

లేటుంగునది.

సంజీవని. ౨౩౯ I విష:—కల్పతరువున నుదాహరింపఁబడిన లక్షణములే హేతుకరణములకు సూరిచే వివరింపఁబడెను. సౌఖ్యరూపఫలమును సాధించుట కర్హమైనది ధనము గాన నది హేతువు. కాన నట్టి హేత్వర్థకముపైని బ్రకృత సూత్రముచే దృఢీయ నిల్చెను. 'ధనముచేత సౌఖ్యంబుగలుగు' అని యేర్పడెను. ఇట్లే 'విద్యచేత యశంబుగలుగు' అనుచోటను గ్రహింపవలెను. తృతీయరానిపక్షంబున వలన వర్ణంబువచ్చునని వివరించుచున్నాఁడు. దీనిమూలముననే హేత్వర్థకమున న వర్ణకమువచ్చునని గ్రహింపవలెను. బా. కార. ౧౮ సూత్రము వివరణమున

నైతము "పట్టివర్ణకంబు హేతువులగు గుణక్రియలకగు... ఇచట వలన వర్ణకంబునగు. జ్ఞానమువలన ముక్తుండగు" (బా. కా. ౧౪ సూ.) అని హేతువర్ణకముపై వలన వర్ణకము నిల్పునని వచింపబడెను. 'ఖడ్గంబు చేత ఖండించె' అనుచో ఖండనక్రియాసిద్ధిమందు ఖడ్గము సాధకతమమగుచున్నదిగాన నయ్యది కరణ మనిపించుకొనును. దాని పైని బ్రకృతసూత్రముచేత 'చేత' వర్ణకమును బా. కా. ౫ సూత్రముచొప్పున తోడ' వర్ణకమును నిల్పును. ఖడ్గముతో ఖండించెననియు జెప్పవచ్చును. బా. కా. ౯ సూత్రమున "గ్రహణమునకు:—మైత్రునివలన ధనంబు గొనియె." అని వివరింపబడును. అట్టి గ్రహణశబ్దముచేత 'ఎఱుంగు - విను' మున్నగునవియు నుద్దేశించబడెనని ప్రకృతసూత్రము వివరణముచల్లనే విశదమగుచున్నది. అట్టి యుద్దేశముతోనే గ్రహ్యదియోగజవంచమికి 'చేత' వర్ణకంబగునని ప్రకృతసూత్రమున వచింపబడెను. కావున "జగ్రాసంధుండు రాజులచేతఁ గప్పంబుగొనియె. రాజులవలనఁ గప్పంబు గొనియె" అని రెండువిధములుగాను నుండవచ్చును. "ఈయర్థంబు నీచేత నెఱింగితి. ఈయర్థంబు నీవలన నెఱింగితి" అను ద్వివిధప్రయోగములును సమ్యతములే యగును. (విస్తర. 1)

ప్రయోగములు:—మ. పరగన్ దక్షిణదిశ్చహీపతులచే గౌలస్త్వయే..... కప్పముల్ గొనియె. (సభా. ౧ ఆ. ౨౬౪.) తరువోజ..... భూనాథ నీగుణంబులు హంసచేతఁ బొలుపుగా విని ..... (ఆర. ౨ ఆ. ౪౭.) నీ. ధర్మతనయుఁ । డాదిగాఁగల తమ్ములందఱు నాచేత నెఱిగి..... (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౯.) నీ..... ఆ-వె..... . ఆ । కృతకువలన మునినికాయమెల్ల । వివిధపుణ్య కథలు వినువేడ్క..... (ఆది. ౧ ఆ. ౨౮.)

విస్తర 1. ౨౩౯ I విషయ:— "నీచేత నెఱింగితి - వానిచేత వింటి" అను నిట్టివి సంస్కృతము ననుసరించి నిర్దిష్టములుగాని తెనుఁగున సహజమగువాడుకకు మాత్రము విరుద్ధముగఁ దోఁచెడిని. వలన వర్ణక యోగమే సహజముగఁ దోఁచెడిని" (బా. సా. పే. ౨౭౦ పుట.) అను వేటికావ్యాఖ్య కేవలము ప్రామాదికము. సంస్కృతమున నట్టి తృతీయాప్రయోగ మెంతమాత్రము సమ్యతముకాదు. ఇట్టి తృతీయ యాంధ్రమహాకవిసమ్యతముయియున్నది. నీ. ధర్మతనయుఁ । డాదిగాఁగల తమ్ములందఱు నాచేత నెఱిగి. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౯.) తరువోజ. భూనాథ నీగుణంబులు హంసచేతఁ బొలుపుగా విని..... (ఆర. ౨ ఆ. ౪౭.) గీ. నన్నుఁ గొని పోయె నాచేత నిన్ను వినిన । యపుడె. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౮౦.) ఆ-వె..... నీచేత । నేడు విన గవలసె వేడిపలుకు. (భీష్మ. ౩ ఆ. ౧౭౭ ప.). గీ నారదుచేత వింటి (హరి. ఉభా. ౨ ఆ. ౧౨౬.)

చే - చేత - వర్ణకములకు మాటుగా జడవాచకములపై ద్వితీయావిభక్తి (ఇతర త్రచ ద్వితీయా. ఆం. చిం.) యు, నుదంతజడవాచకములపై నేకత్వమున 'స' వర్ణకమును, (ఇది చింతామణిమతమున సప్తమీప్రత్యయముకాన 'అన్యస్యాః క్వచి ద్భవే చ్చాన్యా' అనుచింతామణిసూత్రముచొప్పున వచ్చును.) నౌపవిభక్తికములపై నేకత్వమున 'అన్' అనునదియు ('కేషాంచి దుదంతాహమ్ ..... ఔపవిభక్తినామ్నా మత్వం స్యాత్.' అనుచొప్పున వచ్చునది.) దృతీయాసప్తములందు వికల్పముగా వచ్చుట మహావిప్రయోగసమ్మతమై యున్నది. (విస్తర II) క.....భీమా సురసం | ఘాతంబు తత్క్షణంబ ని | పాతించుము దిన్యశస్త్రపటుఘాతములన్. (ఆర. 3 ఆ. 3౬.). తే.గీ. విద్యయ్యుపగనుచు వినయంబు వినయమునను | బడయుఁ బాత్రత పాత్రత వలన ధనము | ధనమువలనను ధర్మంబు దానివలన | నైహికాముష్మిక సుఖంబులందు నరుండు. చ. అనవుడు ధర్మజుండనియె సధ్యయనంబున దేవభావము | గను నచనీసుపర్వఁ డధికవ్రతశీలత సాధుభావమున్..... (ఆర. 2 ఆ. ౪౩౦.). కా. భల్లంబొక్కట విల్లుద్రుంచి రయమొప్పు న్నాల్లిటన్ వాజులన్ | ద్రెళ్ళం బెట్టుగనేసి సూతుతల పండిపైక బాణాహతిన్ | డొల్లంజేసి... (ద్రోణ. ౪ ఆ. 3౩ ప.)

విస్తర. II ౨౩౯ I విష:—“తృతీయాపతే జాడ్యముచేత బద్ధుండు. కర్తృ కరణయోజ్జ్వలీయా ఇత్యాదిసూత్రవిహిత తృతీయాస్థానే టాసశ్చేత ఇతి విధానాత్. తత్వం తు:—జడప్రకృతిభ్య తృతీయాస్థానే ‘అన్యస్యాః క్వచి ద్భవే చ్చాన్యా’ ఇతి సూక్రొక్తరీత్యా విహితే ద్వితీయా సప్తమ్యావేన (ఇందలిసప్తమి‘స’ వర్ణకరూపము.) హేతుతృతీయేతి వ్యవజహర స్వయమాచార్యః. తత్రాపి ‘చేసి’ శబ్దః ప్రాయశః ప్రాయజ్ఞః.” (ఆహో. ౨౭౨ పు. పట్టితితు పశ్చిమీత్యాదిసూత్ర వ్యాఖ్య.) జడవాచకములగు ప్రకృతులపైని హేతు తృతీయచోట ‘చే - చేత’ వర్ణకములు రావనియు ద్వితీయగాని ‘స’ వర్ణకముగాని నిల్చుననియు నట్టివాని పైని ‘చేసి’ శబ్దము తఱుచుగానిల్చుననియుఁ బై కవిశిరోభూషణపంక్తుల తాత్పర్యము. ఇది సరికాదు. “అన్యస్యాః క్వచి ద్భవే చ్చాన్యా.” “ఇతర త్రచ ద్వితీయా తస్యాః ప్రథమాచ జడపదానాం స్యాత్.” అను సూత్రములచొప్పున జడవాచకములపైఁ దృతీయాద్యధములందు ద్వితీయాదులు నిల్చుటయుఁగలదని మాత్రమే చెప్పుఁ బడెనుగాని “చే-చేతలు” నిల్వరాదని చెప్పఁబడలేదు. క. తనవిద్యాతపముల చేత నుపార్జివమైన పేర్చి. (హరి. ఉత్త. ౪ ఆ. ౨౦౦. సూ. రా. ని.)

“పరే మాండాద్యదిశేష్టేషు । సప్తమ్యాద్యా విభక్తయః । క్వచిన్నిత్యాః క్వచి
 ద్వాసున్యః.....” (వికృ. అజం. ౮౨ కా. అహో. 3౬౨ పు.) (౨౪౭ విష.)
 అనుచోప్పునఁ జేత విభక్త్యర్థక ప్రత్యయమును వలన వర్ణకమును బూర్వమందు
 గల్గదై చేసి శబ్దము నిలుచుట తఱుచుగాఁ బ్రయోగములయందు వెలయుచున్నది.
 ఉ. భారతభారతీ శుభగభస్తిచయంబులజేసి (ఆది. ౧ ఆ. ౨౨.) సీ. త్పత్రియుల
 చేత । సంశుద్ధ రత్న పుంజములజేసి పూజితుండయి (సభా. ౧ ఆ. ౨౧౫.) చ. తన
 గదజేసి రాక్షసుల దారుణ శస్త్రచయంబు నశ్రమం । బున నతివీరుడై నిలిపి (ఆర.
 3 ఆ. 3౬౭. ఆర. ౪ ఆ. ౧౮.) ఉ. ఈసున నీశుఁదొట్టి సురల్లె నభీష్టవరంబు
 లిచ్చుటం । జేసి కృతార్థుడైన కురుసింహము (ఆర. ౨ ఆ. ౨౯౫) గీ. ఇందఱకు
 నిన్నిభంగుల నిడుము గుడువ । వలసె ధర్మతనూభవులనఁజేసి (విరా. ౨ ఆ. ౨౨౫.)
 (విస్తర. III)

విస్తర III ౨3౯ 1 విష:—చేసి శబ్దానుప్రయోగవిషయమునఁ బ్రోఢవ్యా
 కర్తయ్యాక్రిందిరితిని సూత్రించియున్నాఁడు. “ఐన్నియెడలఁ జేతవిభక్త్యర్థక వర్ణకం
 బులకును వలన వర్ణకంబునకును దఱుచుగాఁ జేసి యనుప్రయుక్తంబగు. ఉ.....
 ఏకవిపునం । బోదనఁ జేసి.....(ఆర. ౨ ఆ.).....సప్రయోగమునఁ జేసి
 (సభా. ౧ ఆ.).....” (ప్రాథ. కార. ౪ సూ.) చేత విభక్త్యర్థక వర్ణకంబుల
 కనుటంజేసి ‘చే - చేత’ వర్ణకములకు “చేసి” శబ్దానుప్రయోగము కల్గినేరదనఁ
 దగును. “ద్విపద. మహనీయపాయస మహిమచే జేసి (రంగ. రా. బాల. ౨౧ పుట.
 ౫౪౦ ప.) ద్వి. మహనీయ రావణ మహిమచే జేసి. (రంగ. రా. యుద్ధ. 3౮౬
 పుట. ౭౮౧ ప.) (యూ. ము.)” ఇట్టిప్రయోగములకుఁ బ్రామాణిక కవిప్రయో
 గాంతర హస్తావలంబము లభింపలేదు. రెండిటను “మహిమనుజేసి” అనిసవరించుట
 కవకాశము కిన్నట్టుచున్నది. “అయ్యది యొక్కచోఁ బెక్కుచోట్ల కొక్కటియ
 చాలెడి. సీ.....కర్మశస్త్రనములఁ గరమువాడి । చూడ్కుల నతిరాగ
 సురుచిరాధరముల మదవిలాసాలస మందగతుల । వక్రాలకంబుల వలుద
 పిటుందుల దర్ప గద్గదభాషితములఁ జేసి. (ఆది. ౮ ఆ. ౭౪ పు.) (ప్రాథ. కార.
 ౫ సూ.) చ. సతతకృతోపవాసముల, శాకఫలోదకమూల పారణ । వ్రతముల, దేవ
 పూజల సపారజవంబులఁ జేసి నిపుతో । నతుల తడఁబుసేసె. (ఆర. 3 ఆ. ౭౮ పు)
 ఒకట ‘న’ వర్ణకమునకును నొక్క టఁ జేత వర్ణకార్థకద్వితీయకును ‘చేసి’ యొక్కటియె
 యను ప్రయుక్తమగుటగలదు. తే.గీ. అనఘయేము మువ్వరము మూడగ్నులట్లు ।
 సీమనాయజ్ఞ కార్యంబు నిర్వహితు । మాజరాసంధ ఓశవున నఖిలశత్ర । వాహు

సర్వవిభక్తి స్పంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం.
౧౫ కా. అహో. ౪౨౩ పు.)

సాధకతమంకరణమ్ (౧-౪-౪౨). కర్తృకరణయో
స్తృతీయా. (౨-౩-౧౮). సహాయుక్తే ౭ ప్రథానే.
(౨-౩-౧౯) సహారేనయుక్తే అప్రథానే తృతీయా
స్యాత్. పుత్రేణ సహగతః పితృ, ఏవం - సాకం
సార్థం - సమయోగేషి. వినా పితద్యోగం తృతీయా.

నన్నయా.

౨౪౦ విషయము.

వృద్ధోయూనేత్యాది దర్శనాత్. (సి. కా. ౫౬౪ సూ.)
తుల్యార్థై రతులోపమాభ్యాం తృతీయాన్యతర
స్యామ్. (౨-౩-౨౨) తుల్యార్థై ర్యోగే తృతీయావా
స్యాత్. పక్షే - షష్ఠీ. తుల్య స్సవృశ స్సమోవా
కృష్ణస్య - కృష్ణేనవా. అతులోపమాభ్యాం -
తులా - ఉపమా వాకృష్ణస్య నాస్తి. (సి. కా. సూ.
౬౩౦.)

తుల్య, జేసి తృప్తులమగుచు బలిమి." (సభా. ౧ ఆ. ౧౨౬.). పైస్థలములందు "ఉప
వాసములన్ = ఉపవాసములచేతను, ...జపములంజేసి = జపములచేతను"
అని యిట్లర్థముచేసి 'పెక్కిటి కొక్కటి చాలు' అనుసూత్రము నుజ్జగింపరాదా
యను శంకపొడముచున్నది. కాని "సీ. రత్నంబులను వధూరత్నంబులు జేసి,
తత్తపోషింపు విధాననిరతు | లయి (ఆది. ౮ ఆ. ౯౬.) "అట్టిగొతమాను గ్రహం
బునను నీదుర్లబలంబుననుం జేసి యీ మాగ్ధుల నెవ్వరును జయింపజొపరు (సభా.
౧ ఆ. ౧౭౬ గద్య.) మున్నగుచోటులందలి చేసి శబ్దమునకు ముందటి సముచ్చ
యార్థక 'ను' శబ్దములచే నట్టి మార్గాంతరము సరికాదని తోచెడిని, భ్రాంతరము
లందును 'చేత' వర్ణకార్థక ప్రత్యయములకు వ్యవహితముగ 'చేసి' శబ్దప్రయోగము
చూపట్టుచున్నది. ఉ. చేయుము రాజసూయమెడ నేయకదాననని దోషములో |
వాయు... (సభా. ౧ ఆ. ౯౮.) ద్వి. నాకును నీకారణమునగా చేసిచేకూరె. (బసవ.
౩ ఆ. ౨౨౦.) ద్వి. కాన నాతప్పునగా చేసి (బసవ. ౩ ఆ. ౨౯౯.) (కా = కదా).
ఆ.వె. తండ్రిపనుపుఁజేసి ముదిమిగొని. (ఆది. ౩ ఆ. ౯౫.) ఆ.వె. భీష్మపనుపుఁ జేసి
జేపైతి (సభా. ౨ ఆ. ౧౧.) ఇట్టిచోటులందలి ద్వితీయ "ఇతరత్రచ ద్వితీయా"
అను చింతామణిచే జేత వర్ణకార్థమగుచున్నదని ప్రాశ వ్యాకర్త సమర్థించెను.
అది చింత్యము. (ప్రాశ. కార. ౪ సూ. ఏవృతి.) (చూ. పైపే. ౨౫౫ విష.)

తోడసహార్థే టాసః. (ఆం. చిం. అజం. 2 కారి.

నన్నయా. అహో. ౨౬౯ పు.)

౨౪౦ విష శబ్దా యేచ సముత్పన్నా ఆద్యానామత్ర తేఖలాః
కథితా వైకృతై శ్శబ్దైర్భవన్తి సదనుగ్రహాత్. (వికృ.

అజం. ౧౮ కారి. అహో. ౨౭౦ పు.)

కల్పతరు. ౨౪౦ విషః—సర్వవిభక్తి రిత్యాదిసూత్రము ౨౩౪ విషయమున వ్యాఖ్యాతము. పాణినీయాదుల మూలముగాఁ గొనుట కిదియే మూలముగుచున్నది. 'కర్తృకరణయో స్తృతీయా' అను పాణినీయసూత్రము ౨౩౮ విషయమునందును 'సాధకతమం కరణం' అనుసూత్రము ౨౩౯ విషయమునందును వ్యాఖ్యాతము లయ్యెను. కరణకారకమందు వచ్చిన తృతీయకుఁ దెలుంగున "టాసశ్చేతః" అను వొప్పన 'చే - చేత' వర్ణకములేకాక (౨౩౮ విష.) మహాకవిప్రయోగములందుఁ బ్రసిద్ధము లయ్యుండుటచే 'తో - తోడ' వర్ణకములును వచ్చును. 'బాణేన హతోవాల్' అనునది కరణకారకమువచ్చు తృతీయ కుదాహరణ మివఱకుఁ చూపఁబడెను. దానికిఁ దెలుంగున బాణముచేత వాలి హతుఁ డయ్యె ననుటయే కాక బాణముతో వాలి హతుఁడయ్యె ననియుఁ జెప్పవచ్చును.

సహాయ క్తృత్వాదిః—సహా స్థేనయుక్తే = సహార్థకశబ్దములతోఁగూడిన, అప్ర ధానే=అప్రధానాన్వయముగల శబ్దమందును దృతీయ యగును. పుత్రేణ సహాగతః పితా=పుత్రునితోఁగూడఁ దండ్రీవచ్చినాఁడు. ఇందుఁ బిత కాగమనక్రియాసంబంధము శబ్దసిద్ధము. పుత్రునకన్నహో పితృసాహిత్యమున గమ్యమగుట నర్థసిద్ధమై యున్నది. కావున దాని కప్రధానత్వము గల్గెనని గ్రహించునది. "పితృరత్రాగమన క్రియాసంబంధ శ్శాఖః. పుత్రస్యతు తత్సాహిత్య (కూడిక) గమ్య అర్థికఇతి తస్యా ౭ ప్రాధాన్యమ్" (బాలమ. వ్యాఖ్య. ౫౬౪ సూ.). సహార్థకశబ్దము లనుటచేత "సాకం - సార్థం - సమం=సహ" మున్నగువాని యోగమందును దృతీయవచ్చును 'పుత్రేణసాక (సార్థం - సమంవా) మాగతః పితా'అనియు నుదాహరింపవచ్చును. వివాపి తద్యోగం తృతీయా. వృద్ధోయానేత్యాది దర్శనాత్=సహార్థకశబ్దయోగము లేకున్నను దృతీయవచ్చును. వృద్ధోయానా తల్లక్షణశ్చే దేవ విశేషః. (౧-౨-౬౫.) యానాసహాకౌ గోత్రం శిష్యతే....." (సి. కౌ. ౯౩౧ సూ.) అను సూత్రమునందలి గ్రంథకర్తగారి ప్రయోగము చూపఁబడుచున్నది. తెల్లనందును సహార్థకమగు 'కూడన్' మున్నగునవి లేకున్నను దృతీయవచ్చును. పుత్రునితోఁ దండ్రీవచ్చెను = పుత్రునితోఁగూడఁ దండ్రీవచ్చెను.

తుల్యార్థైత్యాది:—తుల్యార్థై = తుల్యార్థకశబ్దయోగమునందుఁ దృతీయ వైకల్పికముగా వచ్చును. తృతీయరాసపుడు వశ్చివచ్చును. “తులా - ఉపమా” అనుశబ్దములయోగమునఁ దృతీయ రాశి వశ్చిమాత్రమే వచ్చునని “అతులోపమాభ్యామ్” అను పర్యుదాసమునకుఁ దాత్పర్యము. ఉదా:—తుల్య - స్పదృశః సమో వాక్యవ్యస్య - కృష్ణేనవా = కృష్ణునకు (లేదా) కృష్ణునితోఁ దుల్యుఁడు, సదృశుఁడు, (లేదా) సముఁడు. అతులోపమాభ్యాం కిమ్ - తులా - ఉపమావాక్యవ్యస్యనా స్తి = అతులోపమాభ్యా మననేల కృష్ణునకుఁ దుల (లేదా) ఉపమ లేదు. ఇటఁ దృతీయ రాదు. ‘కృష్ణునితోఁ దుల (లేదా) ఉపమలేదని’ ప్రయోగింపరాదు.

తోడ సహార్థత్యాది:—ఈసూత్రము ౧౩౫ III విషయమున వ్యాఖ్యాతే మయ్యెను. ‘సహాయుక్తే ప్రధానే’ అనుసూత్రముచొప్పున వచ్చు సహార్థ తృతీయకుఁ దెలుఁగున తోడవర్ణకమగునని యర్థము. ‘సహ-సాకమ్’ మున్నగు సంస్కృతశబ్దములకు మాటుగఁ దెలుఁగున ‘కూడన్’ మున్నగు శబ్దములు ప్రయుక్తములగును. ఉ. తంత్రితోఁ గూడఁ బుత్తుండు వచ్చెను. ‘కూడన్’ అను నది లేకున్నను “తంత్రితోఁ బుత్తుండు వచ్చెను” అని వాడుటయే కవిప్రసిద్ధము. కూడన్ - అర్వాచీనము. తుల్యార్థైత్యాదిసూత్రముచొప్పున వచ్చు తృతీయా వ్యక్తులును గవిప్రయోగసిద్ధములగుటచే సర్వవిభక్తిత్యాది సూత్రముచొప్పునఁ దెల్లన రావచ్చునని యెఱుంగునది. అట్టియెడలఁ దుల్యార్థకశబ్దములకు మాటుగాఁ దెలుఁగున “సరి - సాటి - ఉద్ది” మున్నగునవి నిల్చునని యధర్వణుఁడు వివరించు చున్నాఁడు.

శబ్దా యేచేత్యాది:—ఆద్యాయామ్ - సంస్కృతభాషయందు, యేచశబ్దాః సముత్పన్నాః = సదృశ - తుల్యార్థకశబ్దములు సహ-సాకం ప్రభృతిశబ్దములు ననునవి యేవిగలవో? ఇళలాఃతే = అవియెల్ల, సదనుగ్రహాత్ = సత్కవులయనుగ్రహమున, వైకృతైః శబ్దైః = ‘సరిసాటి - ఉద్ది - కూడన్’ మున్నగు నాచ్చికశబ్దములచేత కథితాః భవంతి = చెప్పఁబడచున్నవి. “ఆచార్యప్రయోగే కథం సరిత్యాది కేవల వికృతిపదం సంగచ్ఛత ఇతిచేన్నైషదోషః. వికృతిపదై స్సంస్కృతపదార్థాభిధాన స్వాపి ‘సర్వవిభక్తి స్సంస్కృతతుల్యేతి సూత్రస్వరసప్రాప్తత్వాత్” (అహో. ౨౭౦ పుట.)

కరణ సహార్థ తుల్యార్థయోగంబులం దృతీయకుం దోడ
వర్ణకంబగు, ౫.

[బా. కార. ౫ సూ.] ఎదుర్కొను. మూర్కొను. మున్నగునవియు సహార్థకములే 991

కరణంబునందు:—గోలతోడఁ గూలనేసె. సహార్థము
 బాలవ్యాకరణ నందు:—రాజు నేనలతోడ వచ్చె = నేనాసహితుం
 వివరణము డయి వచ్చె నని యర్థము. తుల్యార్థయోగంబు
 ౨౪౦ I విష. నందు:—చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుండు.
 తృతీయ కనుటంజేసి చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుం
 డని తుల్యార్థయోగంబున పక్షియు నగు.

సంజీవని. ౨౪౦ I విష:—కరణశబ్దార్థ మీవఱకు ౨౩౯ విషయమున విశదీ
 కరింపఁబడెను. కరణకారకమున వెరుక వ్రాసినరీతిని (౨౩౯ విష.) చే - చేతసకర్ణ
 ములును బ్రకృతసూత్రముచే 'తో - తోడ' వర్ణకములును వచ్చును. సూత్రము
 లోని తోడశబ్దము 'తో' అనుదానికిని నుపలక్షణము. ఉదా:—రాముండు వాలిని
 గోలచేతఁ గూలనేసెను. గోలచేఁ గూలనేసెను. గోలతోడఁ గూలనేసెను. గోలతోఁ
 గూలనేసెను. కూలనేయుసాధనములలోఁ గోల యనఁగా బాణము సాధకతమ
 మనఁగాఁ బ్రకృష్టసాధనము గాన నది కరణ మనిపించుకొనును. ఇట్లే సహార్థశబ్ద
 యోగమునందును, దుల్యార్థశబ్దయోగమునందును 'తో - తోడ' వర్ణకంబులగును.
 ఉదా:—'రాజు నేనలతోడ వచ్చెను - నేనలతో వచ్చెను - నేనాసహితుఁడైవచ్చె
 నని యర్థము.' అని సూరియే యుదాహరించెను. అట్లే తుల్యార్థకయోగమున
 'తోడ - తో' వర్ణకములేకాక కువర్ణకము నగును. చైత్రునితోడన్ - చైత్రునితోన్ -
 చైత్రునకున్ - మైత్రుండు తుల్యుండు. తుల్యార్థకములు:—సీ. ప్రత్యనీక - ప్రతి
 పక్ష - సమాన - ప్రతిద్వంద్వ - నిభ - సజాతీయములును । ..... । సహ
 లక్షణ - ప్రతిచ్ఛద - విరోధి - సర్వక్ష - సవర్ణ - సపక్షములును । .....
 (కావ్యాలం. ౫ ఉల్లా. ౧౫ ప.) ఇట్లే ఎదురు - ఎదుర్కొను - మూర్కొను
 మున్నగునవియుఁ దుల్యార్థకములలోనివె.

ప్రయోగములు:—ఉ. .... ఈ । బాహుబలంబుతోఁ గడఁగి పాథుని
 దాఁకెడుబుద్ధి. .... (విరా. ౫ ఆ. ౨౧౮.) ఇని హేతు తృతీయ. ఇంక సహార్థ
 యోగతృతీయకు:—క. దేవసములైన యచుజల । తో విప్రులతో రథాభితో
 వచ్చి. (ఆర. ౨ ఆ. ౫ ప.) క. గీర్వాణప్రభుఁ డాదిగ । గీర్వాణగణంబు కాల
 కేఁసులతోడన్ । గర్వించి రణమునేసిరి. .... (ఆర. ౩ ఆ. ౪౧.) తరల. దివిజ
 ముఖ్యులతోడ నేనును దివ్యబాణము లిచ్చితిన్. (ఆర. ౧ ఆ. ౩౭౪.) క. విపరీత
 మతిని సుందుండు । నుపసుందుండు దాకి పొడిచి రొండ్డొరుతోడన్. (ఆది.

992 మార్కొను-మున్నగునవి తుల్యార్థకములును నగును [అరం I వి. సంజీ.]

౮ ఆ. ౧౧౨.). ఆ.వె. బాలుఁ డొంటి యిట్లు పలువురతోడఁ బోరంగ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౬౧.).

తుల్యార్థయోగతృతీయావస్థలకు:—క. సురసిద్ధమునీంద్ర తపశ్శ్రుణలు నాతపముతోడ సరిగావంటిన్. (ఆది. 3 ఆ. ౨౧౬.)క....మునిగణప్రవరలభా! సురతపములు నాదగు దుష్కరఘోరతపంబు సరియుఁ గావమరేంద్రా (ఆది. 3 ఆ. ౨౧౦.). తపంబు+యొక్క+సరి = తపంబుసరి = తపమునకు సరియని యర్థము. “కువర్ణకంబును గొన్నియెడల సంబంధంబునందగు” (బా. కార. ౧౫ సూ.) ఇట్లు శేషపష్టిచోట “కు” వర్ణకంబు వచ్చుటయుఁ గలదు. క. సతు లీభార్గవిక్తి భాగ్య సంపద నెనయే (ఆది. 3 ఆ. ౧౭౧ ప.) క.....దీవ్యసభలెల్ల నరే! శ్వర చూచితి నవి దీనికి! సరిగా వత్సంశవిభవసౌందర్యముచన్. (సభా. ౧ ఆ ౬౦.) క. నీదుకులమునకుఁ దగఁగఁ బ్రత్యోదము గొని. .... (ఆది. ౬ ఆ. ౫౬.) తగన్ = సదృశముగ. మాటు - మార్కొను - ఎదుర్కొను మున్నగునవియు సదృశార్థకములై:—మ... ..అ! య్యనినాతోడఁ జిత్తుర్దౌబ్దమున మూతై పోరు కర్ణాది (సభా. ౨ ఆ. ౨౯౭.) కా. నాతోమార్కొనలేరు (ఉ. హరి. ఆప్ప. 3 ఆ. 3౧౯.) వీనియోగమున కర్తకారకద్వితీయయునగు. క. నను మార్కొని కెలువఁగ న! య్యనిమిథులకు (భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౫౮ ప్రాసఫలగతము) మ..... ఈ! తని దేవావళియైన మార్కొనునె దుర్దాంతుండు భీష్ముండు పోరిన యన్నా భృసు. (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౧౩౦.) (ప్రాస) (విస్తర. I). క. వీనికి మార్కొనఁ జాలెడు | దానికి (విరా. ౧ ఆ. ౯.) చ... ..పాండుపుత్రు నై | న్యమునకు

విస్తర. I అరం I విష:—“కర్తృకర్తాదులందఱు నెల్లయర్థముల నీతుల్యార్థ మందేగాక సామాన్యముగఁ దెలుగున ‘కు’ పష్టియై ప్రాచీనకావ్యములందును సహజమై చూపట్టెడి. (చూ. ప్రాథ. కా. ౧౩ సూ) సంస్కృతవ్యాకరణకారక ప్రకరణము ననుసరించి కారకము విధించుటేగాని తెలుగున కవి యసహజ ములై.....” (బా. సా. పే. కార. ౫ సూ. వ్యాఖ్య.) ఈవ్రాత కేవలము నపరిశీలనమూలకము. పయిరితని సంస్కృతవ్యాకరణోక్తకారకాదివిభక్తులు నన్నయ తిక్కనాదులగ్రంథములలో వేలకొలదిగఁ బ్రయుక్తము లగుచుండ నవి యసహజము లెట్లగును? “కు పష్టియై ప్రాచీనకావ్యములందు సహజమై చూపట్టెడి” అనుట యెట్లు పొసఁగును?

[బా. కార. ౫ సూ.] వరూధ = రథగుప్తి. ప్రాథవ్యాకర్త దీనిగ్రహింపలేదు. 993

మూర్ఖానం దలచె (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౯.) చ. కనియెదు నైంధవుం గడచి క్రందుగ నాకు నెదిర్పురాజులన్. (ద్రోణ. ౨ ఆ. 3౧౨.) విస్తర. II).

విస్తర II. ౨౪౦ I విష:—త్రిలింగలక్షణశేషమున 'తోడ' వర్ణకవిషయమున గొన్నివిశేషము లిట్లు సూత్రింపబడెను. "ఒకానొకచో దోడకు బ్రత్యేక ప్రయోగంబునం జూపబడి. తే.గీ. స్తంభగతరత్నపుత్రికతనదుబోటియని విలోకించి తోడ మాటాడకునికి | నలుగడలు చూచి తెలిసి యచ్చెలువ బెదరి | ..... (తోడన్ = తనతోడ) (రామా. ౪ ఆ. ౧౫౮.) (ప్రాథ. కార. ౬ సూ.). చ.... హలాయుధప్రభృతియాదవలోకము తోడరా (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౪౭ ప.) చ. పరు వడి నగ్నిహోత్రములు బంధులు శిష్యులు తోడరా..... (ఆర. ౧ ఆ. ౧౧.) సీ..... ఆ-వె. ఒడవితోడ నీకు సూర్యలోకమునకు | నరుగవచ్చు; నెప్పుడగుడు తలచు | దోచె నప్పు డిదియుఁ దోడిదయై ప్రితి | నరుగుదెంచు సనియెఁ గురువరేణ్య (ఆను. ౧ ఆ. ౮౦.) (తోడన్ + ఆది = తోడన్ + ఇ + ఆది = తోడిది) (బాల. సమా. ౯. సంధి-౪౩-౪౫ సూ.)

"ఓన్నియెడల 'ను' శబ్దప్రయోగంబునం దోడకు లోపంబును వ్యవహిత త్వంబును బహుత్వంబునం గానంబడియెడి. గీ... ఆతనికి బరలోకవిధుల శాస్త్రదృష్టి వెలయుఁజేసి | నాపగాఁసూజుఁ డఖిలబాంధవులయు | బ్రాహ్మణులయుఁ దోడ భాను నిభుఁడు (ఆది. ౪ ఆ. ౨౧౬.) క. నెఱ్ఱిని ధర్మజు నలువురు | తమ్ములుఁ దమవస్త్రములయుఁ దమశస్త్రవరూ | ధమ్ములతోడను సకలహి | తమ్ముగఁ బాయంగవలయు దాస్యమువలనన్. (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౧.) (ప్రాథ. కార. ౭ సూ.). (అనుబంధ)

అనుబంధ - విస్తర. II ౨౪౦ I విష:—“తమ యాయుధముల తమవర్తవరూ | ధమ్ములయుఁ దోడ” అనుపాఠము వావిశ్వవారిముద్రణమందును సూ-రా నిఘంటునందును జూపట్టుచున్నది. వర్తవరూధశబ్దములు లెండును గవచవాచకములన్న తలంపునఁ బునరుక్తిలేకుండ 'వస్త్ర' శబ్దమును జూనిపి ప్రాథవ్యాకర్త సవరించె ననఁదగును. కాని వరూధశబ్దము రథపర్యాయము గలదు. “వరూధః - పుం - రథ గుప్తా.....వరూధోరథగుప్తిగ్య | తిరోధత్రే రథస్థితమితి సజ్జనః.....” (శబ్దార్థచిం.) మ. నరనాగాశ్వవరూధయూధములతో (ఆది. ౪ ఆ. ౨౦౧.) వ భీష్టుండును దనరథంబు నివర్తింపించి.....నిలిచిన.....చ.....కురుసేంహ వరూధము నిట్లు క్రవ్వుఁచి | చునె యితఁ డంచు ..... (ఆది. ౪ ఆ. ౨౦౭.) • అని భట్టారకుఁడె రథపర్యాయముగఁ బ్రయోగించెను గాన నిందుఁ బునరుక్తిలేమింజేసి ప్రాథవ్యాకర్త సవరణము సరికాదని యెఱుంగునది.

వచ్చ్యర్థముఖ్యకర్తంబునకు "దోడ - కు" వర్ణకం

బాల్యా. బులు ప్రాయకంబుగా నగు. ౬.

అరగ విషయము. మైత్రుండు మైత్రునితో నిట్లనియె. మైత్రుండు
మైత్రున కీట్లనియె. ప్రాయకం బనుటచే నొకానొకచో
ద్వితీయము నగు.

సంజీవని. అరగ విషయము:—“దుహ - యాచ్ - పచ్ - దణ్ - రుధి - ప్రచ్ఛి -

చి - బ్రూ - శాసు - జి - మఖ్ - ముషామ్ | కర్తయుక్ స్వా దకథితం | తథా
స్యా స్త్రి - హృ - కృష్ - వహామ్” (౨౩౫ విష.) అనుచొప్పున బ్రూభాతు
ప్రయోగమున, నకథితత్వప్రయుక్తకర్తంబును కర్తరీప్సితతమం కర్తేతి సూత్రసిద్ధ
కర్తంబును (౨౩౫ విష.) వెలయుచుండును. “అస్థినిబద్ధనే యం సంజ్ఞా... ..
మాణవకం ధర్మం భాషతే - అభిధత్తే - వక్తీత్యాది” (సి. కా. ౫౩౯ సూ. వివృతి.)
అను దీక్షితులవారి వివరణముచొప్పున వచ్చ్యాదులెల్ల ద్వికర్తకములై యగును.
(మాణవకం ధర్మం భాషతే - అభిధత్తే - వక్తీ = బాలకునిగూర్చి గురువు ధర్మమును
భాషించుచున్నాడు. పల్కుచున్నాడు - వచించుచున్నాడు.) వానిలో ‘కర్త

మైప్రయోగములలో రెండవదానినిబట్టి యొక్కచోట నుశబ్దమున్నను జాలునని
విశదమగుచున్నది. “తోడ = తో.....ఇది కొన్నిప్రయోగములందు సము
చ్చయపూర్వకమై వ్యవహితముగాను కాన్పించుచున్నది.” (సూ. రా. ని.). ఇట్లు
ప్రాథవ్యాకర్తయుఁ దదనుసారి సూ. రా. సిఘంటకర్తలును సముచ్చయనుశబ్ద
ముండవలయునని వచించిరేకాని ‘ను’శబ్దము లేకయు నట్టిప్రయోగము గలదు.
క.....అధి | కుల, హీనులతోడ నై నఁ గొఱగా దధిపా. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౪౬.)
కంటెవర్ణకమునకును నిట్టి ప్రయోగము గలదు. ఉ. సూతసుతుండు వీడనక
సూనుల తమ్ములకంటె నాకు సం | ప్రీతి యొనర్చి. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౩౯.)

“ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ దోడుత నని రూపాంతరంబును గలదు. అయినను
దానికివలె దీనికి నితరకార్యంబు గలుగదు. ఉ. చ. ఐగతురచేతిలోఁబడక ప్రాణము
తోడుత నున్నవాడవే” (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ.) (ప్రాథ. కార. ౮ సూ.). ఇతర
కార్యంబు = ప్రత్యేకప్రయోగాధికము. తిక్కనయై ప్రయోగించియున్నాడు.
సీ. త్రాసులుంబోని చిత్తంబులతోడతఁ బ్రజవివాదములెడఁ బక్ష ముడిగి (శాంతి.
౨ ఆ. ౩౭౪.) గీ. ఓర్పి యడఁకువతోడుత నునికి యరిది (విరా. ౧ ఆ. ౧౧౮.)
(సూ. రా. ని.) (‘తోడన’ వాషిశ్వవారిముద్రణము.). ఉ.....బౌ | ధృత్యము
తోడుతన్ సమరధర్మము.....(జై. భా. ౧ ఆ. ౫౬, సూ. రా. ని.)

[బా. కార. ౬ సూ.] సంస్కృతమునను గౌణకర్తవాచకము పశ్యంతమగును. 995

రీప్రీతమం కర్తేతి సూత్రసిద్ధకర్తము ముఖ్యకర్తము. అకథితత్వమున సిద్ధించుకర్త మముఖ్యకర్తము. దీనిని గౌణకర్తమనియు వ్యవహరింతురు. సంస్కృతమున నీద్వివిధ కర్తంబులకును బ్రాయికముగా ద్వితీయయే వచ్చును. తృతీయ శానేరదు. పశ్చి యదుదుగా నగును. “కింకుర్త్తి, కస్యవాయ్రామః ఇత్యాదిశిష్టప్రయోగదర్శనాత్” (ముద్గ. ౩౦౨ సూ. వ్యాఖ్య. దుర్గా.) తెల్లనం దన్ననో ముఖ్యకర్తకు ద్వితీయయే వచ్చును. గౌణకర్తంబునకు ‘తోడ కు’ వర్ణకంబులు పర్యాయంబుగ నగును. ద్వితీయయు నరుదుగ నిల్చును. ఈవిషయమునే సూరిగారు “ప్రాయికంబనుటచే” నిత్యాదివాక్యముతో వివరించిరి. ప్రయోగములు. సీ. ఓడకుమని నన్ను నూజడఁ బలికిన (ఆర. ౨ ఆ. ౮౨ ప.) ఉ.....అప్పు డే । మంటి పువేంద్ర నన్నని రణాగ్రమున న్నిను మూదలించెదన్. (ఉద్యో. ౩ ఆ ౫౯.) ద్విపద. చేయుదు నన్నింత చెప్పంగ నేల (బసవ. ౧ ఆ. ౨౭౭.) మ.....గోవింద ని । న్ననుమా నింపక యాడుదున్నతెజఁగే మారాజు వాక్యంబుగా (హరి. ఉ. భా. ౧ ఆ. ౭.) ఉ.....ఉసురోర్వఃజాడీ యను నింతిబోటులన్. (హరి. ఉ. భా. ౩ ఆ. ౪౪.) ఇట్లు పచ్చర్థక ప్రయోగమున ద్వికర్తకత్వము కవి ప్రయోగసిద్ధము. కూర్చి - గుఱిచి - గుఱిచిశబ్దము లను ప్రయుక్తములగునపుడును పచ్చర్థకముల ద్వికర్తక ప్రయోగము ౨౩౫ విషయమున నుపాహరింపఁబడెను. ‘తోడ-కు’ వర్ణకములకుఁ బ్రయోగ ములు. క. రురునకు నిట్లనియె మునివరుం డనురక్తిన్. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౫౬.) ఉ.....ఎమ్మెయి గెల్చితి నాకుఁ జెప్పుమా? (విరా. ౫ ఆ. ౨౮౨) క..... ఇ । ట్లను నత్యాదరము మెఱయ నాతనితోడన్. (విరా. ౫ ఆ. ౨౭౪.) ఉ..... ఇట్లను నర్హజనంబుతోఁ దగన్. (విరా. ౫ ఆ. ౨౬౫.) క.....కుంటీ । తన యాగ్రజాఁ డిట్టు లనియె.....న । జ్జననాయకుతోడ.....(విరా. ౫ ఆ. ౨౫౬.) (విస్తర.)

విస్తర. ౨౪౧ విషయము:—చయిరీతి నముఖ్యకర్తంబునకు మూడువిభక్తులు వచ్చిన ప్రయోగములు వెలయుచుండఁగా నీక్రిందిరీతి నపరిశీలతముగాఁ జేటికా వ్యాఖ్యాత వ్రాయుట సరికాదు “చైత్రునితోడ నిట్లనియె. చైత్రున కిట్లనియె. అని రూపద్వయము గలుగును. ద్వితీయయైన చైత్రు నిట్లనియె నని రూప మేర్ప డును. తోడవర్ణకయోగమే యాంధ్రభాషాసహజముగఁ దోఁచెడి” (బా. సా. పే. కార. ౬ సూ. వ్యా.) ఈవ్యాఖ్యలోనే “అనియె - అనుదానికి మాటలాడెననియు నర్థము కాన నిది సామాన్యముగా సంతర్గతకర్తార్థకమయ్యెడి” అనుట వింత. అకరకముగాఁ బ్రయోగించఁబడునని తలంచెనేమో !

సర్వవిభక్తి స్సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హ. ౧౫)
 నన్నయ కా. అహో. ౪౨౩ పు.

అర. విషయము. ఆఖ్యాతోపయోగే (౧-౪-౨౯.) నియమపూర్వక
 విద్యాస్వీకారే వక్తాప్రాక్ సంజ్ఞఃస్యాత్. ఉపాధ్యాయా
 దధితే. (సి. కా. ౫౯౨ సూ.)

కల్పతరువు. అర. విషయము:—సర్వవిభక్తిరిత్యాదికారిక ౨౩౪ విషయమున
 వ్యాఖ్యాతము. పాణినీయసూత్రాదికమును మూలముగాఁ గొనుట కిదియే
 మూలము. ఆఖ్యాతేత్యాది:—నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారే = నియమముతో
 శిష్యుఁడు విద్యనుగ్రహించునపుడు, వక్తా = ఆఖ్యాత యనఁగా గురువు, ఉక్త
 సంజ్ఞః స్యాత్ = అపాదానసంజ్ఞకలవాఁడగును. అట్టి యపాదానత్వమునఁ బంచమీ
 విభక్తి (అపాదానే పంచమీ) వచ్చును, ఉపాధ్యాయా దధితే = ఉపాధ్యాయుని
 వలననుండి యధ్యయనముచేయుచున్నాఁడు. “ఉపాధ్యాయా దధితేతి:—నియమ
 విశేషపూర్వకం ఉపాధ్యాయస్యోచ్చారణ మనూచ్చారయత్యర్థః” (సి. కా. బాల
 మకోరమావ్యాఖ్య.) ఉపాధ్యాయుఁ డుచ్చరించినతోడనే దాని యనూచ్చారణము
 చేయుచున్నాఁడని యర్థము. సీ.....భూసురవరులవలన | వేదంబులును ధను
 ర్వేదాదివిద్యలు, గఱచుచు.....(ఆది. ౩ ఆ. ౧౨ ప.) ఇట్టిచట సంస్కృత
 పద్ధతి ననుసరించి పంచమి బ్రయోగింపఁబడినను దెలుగున 'తోడ' వర్ణక మిట్టి
 యెడలఁ దఱచుగాఁ బ్రయోగింపఁబడుచుండును.

ఉపయోగమునం దాఖ్యాతకుం దోడవర్ణకంబగు. ౭.

బాలవ్యా. నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారం బుపయోగం బనం
 అర. I విషయము. బడు. రామకృష్ణులు సాందీపనితోడ వేదంబులం జది
 విరి. సాందీపనివలన నని యర్థము.

సంజీవని. అర. I విషయము:—శాస్త్రోక్తములగు నియమములతో నుపాధ్యాయునియొద్దనుండి శిష్యుఁడు విద్యాగ్రహణముచేయునపుడు ఉపాధ్యాయున కపాదాన
 సంజ్ఞగలుగుననియు నక్కారణమునఁ దద్వాచకము పంచమ్యంత మగుననియు
 సంస్కృతమునఁ జెప్పఁబడెను. ఉపయోగమనఁగా నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారము.
 ఆఖ్యాత యనఁగా వక్త = ఉపాధ్యాయుఁడు, ఇచటిది యాఖ్యాతేతిబ్రము.

మయిరీతిని బంచమి సంస్కృతవ్యాకరణముచొప్పున రావలసియుండుటంజేసి
 యట్టి పంచమిని భట్టారకుఁ డొకచోఁ బ్రయోగించెను. సీ.....భూసురవరుల
 వలన | వేదంబులును ధనుర్వేదాదివిద్యలు గఱచుచు (ఆది. ౩ ఆ. ౧౨). ఇట్లు

[బా. కార. ౭ సూ.] బాలవ్యా. తద్వ్యాఖ్యలలోని 'సాందీపుని' అవశబ్దము. 997

ప్రయోగించినచు నిట్టియెడల గురునితోడి యనూచ్చారణమున కనుకూలముగ 'తోడ'వర్ణక ప్రయోగము రుచించుటంచేసి భట్టారకుడును దర్వాతివారును నట్టిప్రయోగమును దఱచుగాఁ జేసిరి. అదిచూచి సూరి భట్టారకుని పంచమీ ప్రయోగమును జూచికొనక తోడవర్ణకవిధానమును మాత్రమే నిత్యముగ సూత్రించెను. (విస్తర. I).

'రామకృష్ణులు సాందీపనితోడ వేదంబులం జదివిరి' అని సూరి యుదాహరించెను. సందీపనపుత్రుడైన మునివలననుండి బలరామకృష్ణులు విద్యాగ్రహణమును జేసిరిని యర్థము. (విస్తర. II) వలన వర్ణక ప్రయోగ ముదాహృతమయ్యెను. తోడ - తోవర్ణకములకు:—సీ. సాంగంబులగుచుండ సకలవేదంబులు, సదివె వసిష్ఠతో.....(ఆది. ౪ ఆ. ౧౬౯.) తే.గీ. చ్యవనసుతుడైన ప్రమతితోఁ జదివె సకల | వేదవేదాంగములు .....(ఆది. ౨ ఆ. ౧౬౩.) సీ..... ద్రోణుండు.....ధనుర్వేద మగ్ని వేశులతోడ నర్థి గఱచి | (ఆది. ౭ ఆ. ౫.) సీ. చిత్ర సేనుడ న్నంధర్వపతితోడ గారవమున (ఆ.వె.) వజ్రధరుడు గీతవాద్య నృత్యంబులు గఱవఁబంచె బార్హు. (ఆర. ౧ ఆ. ౩౬౯.) వ అభిమన్యుండు. మత్త కోకిల.....ధామ్మ్యతో | వేదమంగయుతంబుగాఁ జదివెన్ ధనంజయుతో ధను | ర్వేద మిమ్ముగ నభ్యసించె (ఆది. ౮ ఆ. ౨౨౬-౨౨౭.) క. విలువిద్య గఱచుచుండిరి | బలయుతులు కుమారకులు కృపద్రోణాచా | ర్యులతోడ (ఆది.

విస్తర. I ౨౪౨ I విష:—“తోడ = తో.....నియమపూర్వక విద్యా స్వీకారమున గురువాచకశబ్దముల కనుప్రయుక్తము” (సూ. రా. ని.) ఇది సరికాదు, విభక్తిప్రత్యయముల ననుప్రయుక్తములనుట సంప్రదాయవిరుద్ధము.

విస్తర. II ౨౪౨ I విష:—బాలవ్యాకరణపుస్తకములు పెక్కిటియందు 'సాందీపునితోడ - సాందీపునివలన' అనియె యున్నది. బాలవ్యాకరణప్రథమ ద్వితీయమూర్తణములందును నల్లె యున్నది. గుప్తార్థ ప్రకాశికావేటికావ్యాఖ్యాతలును నట్టియపపాతమునె యనుసరించిరి. “ఇచ్చో సాందీపుఁడు.....సాందీపుని తోడ ననఁగా సాందీపునివలన నని యర్థము.” (బా. గు. ప్ర. ౨౧౨ పుట. ద్వి. ము. ౧౪౭ పు. ప్ర. ము.) “సాందీపునిం జెప్పు సాందీపశబ్దమునకు.....సాందీపునిలోఁ గలసి” (బా. సా. పే. ౨౭౩ పు.) ఇది కేవలము ప్రామాదికము. “సాందీపని - పు. సందీపనస్యాపత్యమ్. ఇథో. రామకృష్ణయోరాచార్యే” (శబ్దస్తో) “సాందీపనిః - పు. మునివిశేషే.....అవంతి పురవాసిని రామకృష్ణయోగ్ధురౌ. సందీపన స్యాపత్యమ్. అత ఇథో” (శబ్దా. చిం.)

998 'బా. సా. పే' వ్యాఖ్యాతచేసిన కేవలప్రామాదిక ప్రసంగము. [౨౪౩ వి. కల్ప.]

గీ ఆ. ౧౮౧ ప.) క. కడఁక విలువిద్య శివుతో | నెడపక కావించునప్పు డీసున...
 .....(భాస్కర. రా. బాల. ౭౩౮ ప.) ద్వీపద. కరమొప్పు విలువిద్యఁ గడిమిమై
 నేను | హరునితోఁ దొల్లి యభ్యాసంబు సేయ | (రంగ. రా. ౮౮ పు. యూ. ము.)
 (విస్తర. III)

సర్వవిభక్తిః సంస్కృతతుల్యా. (అం. చిం. హలం.

౧౫ కా. అహో. ౪౨౩ పు)

కర్తృకర్తణోః కృతి (౨౩౬౫) కృద్యోగేకర్తరి
 కర్తణిచ పక్షీస్యాత్. (సి. కా. ౬౨౩ సూ.)

కష్టస్యకృతిః. జగతః కర్తా కృష్టః.

నన్నయా కృత్యానాంకర్తరివా. (౨-౩-౭౧.) మయా మమవా
 ౨౪౩ విషయము. నేవ్యో వారిః. (సి. కా. ౬౨౯ సూ.)

ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్. ప్రకృత్యా చారుః
 (సి. కా. ౧౪౬౬ వా. ౫౬౧ సూ.)

సహవారణ సమోనాథ్థావినా పృథజ్నానాద్యైః
 (ముగ్ధ. ౨౮౯ సూ.)

కల్పతరువు. ౨౪౩ విష:—సర్వవిభక్తిరిత్యాదిసూత్రము ౨౩౪ విషయమున
 వ్యాఖ్యాతము. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే
 మూలము.

సంస్కృతవ్యాకరణప్రసిద్ధములగు విషయములు సూరి సంగ్రహింపనివి
 పెక్కుగలవు.

విస్తర. II ౨౪౨ I విష:—పయిరీతినున్న మహాకవిప్రయోగముల నరయని
 కతంబునఁ జేటికావ్యాఖ్యాత యీక్రిందిరీతిని మిక్కిలి పొరపాటుగ వ్రాసెను.
 “ఇట్టిచోటుల గ్రహణార్థమున నాఖ్యాతకు ‘పలన’ వర్ణకముగలుగుటయే తెలుఁగు
 వాడుకకు సహజము. కాని తొడవర్ణకము సహజముగాదు.....సంస్కృతము
 నందును సంస్కృతలక్షణానుసారలగు లాక్షణిక ప్రయోగములందును దప్ప.....
 తెలుఁగు వాడుకకు విరుద్ధవిషయ మిది యన సందియములేదు” (బా. సా. పే.
 కార. ౭ సూ. వ్యాఖ్య.) ఏమింత! “సంస్కృతమునందును సంస్కృతలక్షణాను
 సారలగు లాక్షణికవ్రలప్రయోగములందును దప్ప” అనుటనుబట్టి చూడఁగా
 నీవ్యాఖ్యాత “అఖ్యాతోపయోగే” అనుసూత్రమును స్మరించినట్లు కన్పట్టదు.

“కర్తృకర్తృణోః కృతి. (౨-౩-౬౫.) కృష్ణోగే కర్తరి కర్తృణిచ షష్ఠీస్యాత్.” (సి. కౌ. ౬౨౩ సూ.) కృత్ప్రత్యయంతముతోడి యోగమునఁ గర్తృమందును గర్తృకమందును షష్ఠీవచ్చును. కృష్ణస్య కృతిః = కృష్ణునియొక్కకృతి. కృతిశబ్దము భావార్థక క్రిన్ ప్రత్యయంతము. కృతి కృష్ణకర్తృకమగుటచే రావలసిన తృతీయ రాలేదు. జగతః కర్తా కృష్ణః = కృష్ణుఁడు జగమునకుఁ గర్త. ఇటఁ గర్తృమను ద్వితీయ రాలేదు. “కృత్యానాం కర్తరి వా (౨-౩-౭౧) మయామమవా సేవోహరిః” (సి. కౌ. ౬౨౯ సూ.) కృత్ప్రత్యయయోగమున షష్ఠీ వైకల్పికముగ నగును. “తవ్య - అనీయ - య” మున్నగునవి కృత్ప్రత్యయములు. హరి నాచేత సేవ్యుఁడు - నాకు సేవ్యుఁడు. క. లోకోత్తరచరితుండగు । నాకావ్యతమాజ నీకు నారాధ్యును. (ఆది. ౩ ఆ. ౧౩౫.) “ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్. ప్రకృత్యా చారుః” (సి. కౌ. ౧౪౬౬ వార్తి ౫౬౧ సూ) ప్రకృత్యాదిశబ్దములకుఁ బరముగాఁ దృతీయ నిల్చును. ప్రకృతిచేత సుందరుఁడు = స్వభావముచేతనే సుందరుఁడని యర్థము. “సహవారణసమోఽనాథార్థ వివా పృథక్జానాద్యైః.” (ముగ్ధ. ౨౯౯ సూ.) సహార్థకములతోను వారణార్థకములతోను, తుల్యార్థకములతోను, ‘ఊనార్థక’ ములతోను ప్రయోజనార్థకములతోను విరాశబ్దముతోను బృథక్ శబ్దముతోను నానాదిశబ్దములతోను యోగము గల్గునపుడు తృతీయవచ్చును. సహాధములు తుల్యార్థములును నీవఱకుదా హరింపఁబడెను. (౨౪౦ విష.) నారాదులకుఁ దెల్లనఁబ్రయోగములేదు. అట్టి యర్థముగల యాచ్చికశబ్దములయోగమునఁ దృతీయవచ్చును. క. తుదిఁ గృష్ణుఁడు పాండుసుతులతో వేఱగునే. (ఉద్యో. ౩ ఆ ౧౬౩.) మొ.

సయితము - సైతము - మున్నగుశబ్దములతోడి యోగమునఁ దృతీయయుఁ బృథమాద్వితీయలును వచ్చుననెడి “సహితాదిపదానాం స్యా” దిత్యాద్యధర్వణ శారిక యీషణివై వివరింపఁబడెను. ఉదా:—దానితో సైతము - దానితో సయితము - దానితో సహితము. దానిని సయితము. మొ. (౨౩౩ III విషయము.)

ఈవిషయములను బాలవ్యాకర్తృప్రభృతులు సంగ్రహింపలేదు.

సర్వవిభక్తి స్సంస్కృతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం. ౧౫ కారి. అహో. ౪౨౩ పుట)

కర్తృణా య మభిప్రైతి స సంప్రదానమ్. (౧.౪-౩౨)

దానస్య కర్తృణా య మభిప్రైతి స సంప్రదాన సంజ్ఞా స్సాన్యత్. (సి. కౌ. ౫౬౯ సూ.)

చతుర్థీసంప్రదానే. (౨-౩-౧౩) విప్రాయ గాం దదాతి.

అనభిహిత ఇత్యేవ. దీయతేఽస్తై దానీయో విప్రః.

నన్నయా క్రియయా య మభిప్రైతి సోఽపి సంప్రదానమ్.

భర్తృణీసుము. (వా. ౧౦౮౫.) పత్యే శేతే. (సి. కా. ౫౭౦ సూ.)

౨౪౪ విషయము. తాదర్థ్య చతుర్థీవాచ్యా. (౧౮౫౮ వా. ౫౮౦ సూ.)

ముక్తయే హరిం భజతి.

క్రియాగ్ధోపపదస్య కర్తృణి స్థానినః. (౨-౩-౧౪) క్రియా

ద్ధాక్రియా ఉపపదం యస్య తస్య స్థానినోఽప్రయుజ్య

మానస్య తుమునః కర్తృణి చతుర్థీస్యాత్. ఫలేభ్యో

యాతి - ఫలాన్యాహర్తం యాతీత్యర్థః.....

(సి. కా. ౫౮౧ సూ.)

కల్పతరువు. ౨౪౪ విషయము:—సర్వవిభక్తి రిత్యాదిసూత్రము ౨౪౪ విషయమున వ్యాఖ్యాతము. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే మూలము.

దానస్య కర్తృణా = దానముయొక్క కర్తృపదార్థముచేత, యమభిప్రైతి = భోక్తృత్వమున నెవ్వని నుద్దేశించుచున్నాఁడో యతఁడు సంప్రదానసంజ్ఞ నొందుచున్నాఁడు. సంప్రదానే=అనభిహితసంప్రదానమున, చతుర్థీస్యాత్ = చతుర్థీవిభక్తి యగును. విప్రాయ = విప్రునికొఱకు, గామ్ = గోవును, దదాతి = ఇచ్చుచున్నాఁడు. విప్రు నుద్దేశించి గోవు నిచ్చుచున్నాఁడని యర్థము. అనభిహిత ఇత్యేవ = అనభిహితత్వముందే చతుర్థివచ్చును. దానీయః విప్రః = గోవు నీడగు వాఁడు విప్రుఁడు - వీనికొఱ కియ్యఁబడు ననునర్థమున 'అనీయ' అనుప్రత్యయము సంప్రదానార్థమున వచ్చినది. కావున నిట 'అనీయ' ప్రత్యయముచే సంప్రదానము చెప్పఁబడుచుండుటంజేసి "ఉక్తార్థానా మప్రయోగః" అనుచొప్పున సంప్రదాన చతుర్థి రాదయ్యెనుగానఁ బ్రాతిపదికార్థప్రథమయే వచ్చినది. అకర్తృక్ క్రియలయందు గర్తృచే నుద్దేశించుట సంభవింపదుగాన నట్టియెడల "క్రియయా = క్రియచేత, యమభిప్రైతి = ఎవ్వని నుద్దేశించునో, సోఽపి = వాఁడును, సంప్రదానసంజ్ఞఃస్యాత్ = సంప్రదాన సంజ్ఞకుండగును." అనువార్తిక మారంభింపఁబడెను. ఉదా:—పత్యే = పతికొఱకు, శేతే=శయనించుచున్నది. పతి నుద్దేశించి శయనించుచున్నదని యర్థము.

తాదర్థ్యిత్యాది:—తస్మై కార్యాయ ఇదం తదర్థమ్. తస్య భావః = తాదర్థ్యమ్. తాదర్థ్యే = తదర్థత్వమున, ఉపకార్యవాచిపయి చతుర్థీవాచ్యా = చతుర్థి

వచ్చునని వచింపడగును. తాదర్థ్యము = ఉపకారోపకారకభావరూపమగు సంబంధము. ఇది వెన్నువిధములు. కార్యకారణభావము ప్రకృతివికృతిభావము మొదలగునవి 'ముక్తయే హరిం భజతి = ముక్తికొఱకు హరిని భజించుచున్నాడు' అను నపుడు ముక్తికార్యము. హరిభజనము కారణము. ఈతాదర్థ్య చతుర్థిచేతనే సంప్రదానచతుర్థియు సిద్ధించుచున్నది. 'విప్రాయగాం దదాతి' అనునపుడును, విప్రుఁ డుపకార్యుఁడు-గోవుపకారకము. ఇట్లుగుటచేత సంప్రదానసంజ్ఞాకరణమును, నందుఁ జతుర్థివచ్చు ననుటయు నేల యని శంకింపరాదు. రుచ్యధానాం ప్రీయమాణ ఇత్యాదులందు దానికి సాక్ష్యముగలదని యెఱుంగునది. "నచైవ మపి అనేనైవ సిద్ధే చతుర్థిసంప్రదానే ఇతిసూత్రం సంప్రదానసంజ్ఞావిధానంచ వ్యర్థమితివాచ్యమ్. హరయే రోచతే భక్తిః-ఇత్యాదౌ 'రుచ్యధానాం ప్రీయమాణః' ఇత్యాద్యంతదావశ్యకత్వాదితిభాష్యే స్పష్టమ్" (భాలమ. వ్యా. ౧౮౦ సూ. వ్యాఖ్య.) రుచ్యధానాం ప్రీయమాణ ఇత్యాదులందలి సంప్రదానత్వము మున్ముందు వివరింపఁబడును. (౨౪౬ విష.).

క్రియాశ్లేఠ్యాదిః—క్రియాగోపపదస్య=క్రియయథముగాఁ గలది క్రియయే. క్రియ యుపపదమగుట యసంభవముగానఁ గ్రియావాచక ముపపదముగాఁగల, స్థానినః = ఆక్రియజన్మమానమగు (దీని కీయథము వైయాకరణసంప్రదాయసిద్ధము.) తుమున్నంతముయొక్క, కర్తణి=కర్తమును బోధించెడిప్రాతిపదికముకంటెఁబరముగా, చతుర్థిస్యాత్ = చతుర్థివిభక్తి యగును. ఉదాః—ఫలేభ్యోయాతి = పండ్లకొఱకు వెళ్ళుచున్నాడు = ఫలాన్యాహర్తం యాతీత్యథః = పండ్లు తెచ్చుటకొఱకు వెళ్ళుచున్నాడని యథము. ఇందు 'యాతి' అనునది ఉపపదము. ఇట్టి యుపపదముగల ప్రయోగింపఁబడని "అహర్తమ్" అను తుమున్నంతమునకుఁ గర్త ఫలములు. కావున ఫలశబ్దము చతుర్థ్యంతమయ్యెను.

సంప్రదానంబునకుం జర్థియగు. ౮.

త్యాగోద్దేశ్యంబు సంప్రదానంబు నాఁబడు. జనకుండు రామునికొఱకుఁ గన్య నిచ్చెను. కొన్నియెడల నుద్దేశ్య మాత్రంబునకగు. పురుషార్థముకొఱకు యత్నింప వలయు. చతుర్థికి మాటుగా వృత్తియే తఱుచుగాఁ బ్రయోగంబులం గానంబడియెడి. జనకుండు రామునకుం గన్య నిచ్చెను. పురుషార్థంబునకు యత్నింప వలయు.

బాలవ్యా.
౨౪౪ I విష.

సంజీవని. అరర I విష:—త్యాగోద్దేశ్యము సంప్రదానమునగా చేయ
ద్రవ్యోద్దేశ్యము సంప్రదానముని యథము. జనకుఁడు రాము నుద్దేశించి కన్య
నిచ్చెను గాన రామశబ్దమునకుఁ జతుర్థివచ్చినది. ఉద్దేశ్యవాచకమాత్రమునకే చతుర్థి
యగుననుపక్షము నాశ్రయించునపు డింక “క్రియాగ్లోపపదస్యేత్యాది” సూత్రలక్ష్య
ములు సైతము దీనిచే సిద్ధించు ననఁదగును. ఫలేభ్యోయాతి = ఫలముల నుద్దేశించి
యనఁగా ఫలములను దెచ్చుట నుద్దేశించి వెళ్ళుచున్నాడని సమన్వయింప నగును.
తాదగ్ధ్యాధికచతుర్థిలక్ష్యమగు “ముక్తయే హరిం భజతి” అనుచోట సైతము
ముక్తి నుద్దేశించి హరిని భజించుచున్నాడని సమర్థింపవచ్చును. (విస్తర. I). ఆంధ్ర
శబ్దచింతామణియందుఁ జతుర్థికి “కయి-కొఱకు” అనునవి ప్రత్యయములుగఁ జెప్పఁ
బడినను నారెండిటికిని ‘కు’ ప్రత్యయమే (కున్ + అయి = కయి - కొఱ + కున్ = కొఱ
కున్) మూలమగుటచేతను జతుర్థిచోట షష్ఠిని బ్రయోగించు నలవాటు విస్తరించుట
చేతను (విస్తర. II) జతుర్థ్యర్థమున “కు” ప్రత్యయమూలమునఁ గల్పించిన
“కయి - కొఱకు”లె కాక “అర్థము - తదర్థము - పాంఠెన్” అనునవియు సమర్థ

విస్తర. I అరర I విష:—“అథా చ్చతుర్థి విభాసే నై వేష్టసిద్ధౌ తాదర్థ్యభి
శబ్దార్థయోగోరవం జ్ఞాపయతి. అథశబ్దస్యాత్ర ప్రయోజనం నివృత్తిశ్చేతి ద్వావర్థౌ
గ్రాహ్యా. తథాచ ‘అర్థోభిధేయే నై వస్తు ప్రయోజనం నివృత్తిచు’ ఇత్య
మరః.....జ్ఞానాయపతతి = పాఠస్య జ్ఞానం ప్రయోజన మిత్యర్థః, మశకాయ
ధూమః = మశకస్య నివృత్తయే ఇత్యర్థః.” (ముగ్ధ. దుగ్ధ. వ్యాఖ్య. ౨౯౪ సూ.)
ఇట్టియెడల సైతము “జ్ఞానము నుద్దేశించి పఠించుచున్నాడు. మశకముల నుద్దేశించి
యనఁగా మశకబాధానివృత్తి నుద్దేశించి పాగవేయుచున్నాడు.” అనురీతి నుద్దే
శార్థకప్రయోగముచే నర్థసిద్ధిని సంగ్రహింపనగును. “గత్యర్థకర్తణి ద్వితీయా
చతుర్థ్యా చేష్టాయా మనధ్వని (౨-3-౧౨).....గ్రామం గ్రామాయవాగచ్ఛతి”
(సి. కా. ౫౮౫ సూ.) గమనార్థభాతువుల కర్తమునందు, ద్వితీయాచతుర్థులగును.
గ్రామమునుగూర్చి (లేదా) గ్రామముకొఱకు వెళ్ళుచున్నాడని యర్థము. ఇట్టి
చోటులందు సైతము గ్రామము నుద్దేశించి వెళ్ళుచున్నాడని యుద్దేశార్థకచతుర్థిని
సమర్థింపనగును. ఉద్దేశార్థమున ద్వితీయవచ్చుననియు నద్దానివయి ‘కూర్చి - గుఱించి-
గుఱించి’ అనునవి యనుప్రయోక్తములగుననియు నీవఱకు వచించియెయున్నాను.
(౨3౫ విష.)

విస్తర. II అరర I విష:—సంస్కృతమునందే చతుర్థిచోట షష్ఠీప్రయోగ
మారభమయ్యెను. “ఏవం శిష్ట ప్రయోగానుసారా దన్యత్రాపి - యథా - మాసా

[ఖా. కార. ౮ సూ.] చతుర్థిచో షష్ఠీప్రయోగము సంస్కృతమందే కలదు. 1003

ములై యుండుటచేతను భట్టారకుఁ డట్టివానినె ప్రయోగించుచువచ్చెను. కొఱకును, యొక్కను వలెనె ప్రయోగింపలేదు. కయి విభక్తిని ప్రయోగించియున్నాఁడు. తర్వాతి లెక్కన “కొఱకును” ధారాశముగాఁ బ్రయోగించెను. అట్లని భట్టారకుని నాఁటికి ‘కొఱకు’ అనువానికి మూలముగూ ‘కొఱ’ శబ్దములేకపోలేదు. క..... నీకున్ । మడవక మాయట్టివారి మాటలు కొఱయే (సభా. ౨ ఆ. ౧౯౦.)

ప్రయోగములు:—ఆ వె.....మీకు సకలవృద్ధ । రాజులొద్ద న్ద రాజ్యమిచ్చితి (ఆది. ౮ ఆ. ౬౬) మ.....గాండీవమున్ చాపర । త్నము నిచ్చెన్ వరుణుండు పాఠునకు సుదృద్ధిక్రమోద్భాసీకన్. (ఆది. ౮ ఆ. ౨౫౩.) మత్తకోకిల:—నీతదర్థమ కాఁగ దేవవినిర్మితంబిది.....(ఆది. ౨ ఆ. ౨౦౮.) సీ. నీతదర్థంబులై నిఖలవేదంబులు వర్తిల్లు. (సభా. ౧ ఆ. ౨౫౯.) తే.గీ. నాతదర్థ । మాచరింపుము బ్రహ్మహత్యావ్రతంబు (ఆరణ్య. ౩ ఆ. ౨౭౫.) గీ. ఏను గుర్వర్థ మర్థినై మానవేశ । కడఁగి వచ్చితి. (ఆది. ౧ ఆ. ౯౫.) ఆ-వె. సురహితంబు పొంటె (ఆది. ౮ ఆ. ౯౬.) ఆ-వె. కార్యసిద్ధి పొంటె (ఆర. ౩ ఆ. ౩౪౮.) సీ. చైద్యునకై పూని సన్నద్ధులైయున్న. (సభా. ౨ ఆ. ౩౮.) గీ. అనఘ మా మామ శకుని న్నాకై కడఁగి । జూదమాడెడి. (సభా. ౨ ఆ. ౧౭౪ యతిస్థానము.) క.....ఎఱిగిం । చితి నీపరిపాటి కర్త శీలత కొఱకున్. (శాంతి. ౪ ఆ. ౯౮.) క.....స । మ్మానిత శాంతికొఱకు వి । జ్ఞానంబున (శాంతి. ౫ ఆ. ౯౦.) క.....త్రి । భువనములం బరమహితము పొంటెం గరుణన్. (ఆచ. ౫ ఆ. ౨౭౨.) (విస్తర. II.) ఇట్టిచోటులం దెల్ల “కు” వర్ణకమును నిల్పినను సహజముగ నె యుండును. కావున నె సూరి “చతు నా మశ్నీయా దితిభావ్యమ్. నచోపలేఖే వణిజాం పణాయాశ్చతిభట్టిః. సాలక్ష్మీ రుప కురుతేయయా పరేషా మితికిరాతే. నారాయణ స్యానుకరోతి. గురువిప్రతపస్విదుర్గ తానాం । ప్రతికర్మిత భిషక్ స్వభేషజైః. శ్రుతస్యోపకరోతియః. కింకురః కస్య వాబ్రామా నాస్తీహాభూతలే ఇత్యాది దర్శనాత్. (దుర్గా. వ్యాఖ్య.) “నవన్నీ హ్యతి కస్యచిదితిభట్టిః. సాలక్ష్మీ రుపకురుతే యయా పరేషామితిభారవిః.....” (శ్రీరామతర్కవాగీశవ్యాఖ్య. ముగ్ధ. ౩౦౨ సూ.) చతుర్థ్యా అపిషష్ఠీ స్యాత్ (షడ్భా. ౪ పుట.) అనియిట్లు ప్రాకృతమున షష్ఠీయే ప్రయోగింపబడును.

విస్తర. III ౨౪౪ 1 విష:—“కై కొఱకులను నన్నయ వాడలేదనియు నాతని కాలపు శాసనములందయినను నవి కానరావనియు నింతకుముందు తెలుపఁ బడినది.” (ఆం. భా. చ్చ. ౧౬౨౯ పు.) “కొఱకు - కై (అనునవి) చతుర్థికగును... ,.....వీనిలో కొఱకును నన్నయ వాడలేదు. అతనికాలపు శాసనములందును నది

రికిమాలుగ పక్షియే తలుచుగాఁ బ్రయోగంబులం గానంబడియెడి” అని వివరించి యుదాహరించెను. ఈ పక్షికేగల ప్రయోగప్రాచుర్యము ముందు విపులముగ నుదాహరింపబడును. (అర 11. III విష.) గీ. వలసినప్పుడు చేత కై వలన యొక్క! యందు ననునవి యగుఁ దృతీయాదులందు । ..... క. కమియంగ నికి నకులు త! త్నమములఁ బోఁ ద్రోచి నిలుచు పక్షి చతుర్థిన్..... (ఆం. భూ. 81 పద్యం.) కానరాదు. ‘కై’ అనుదాని కొకటి రెండు ప్రయోగము లున్నను వానిని ‘కు+అయి’ అని ఛేదము చేయవచ్చును. ఆస్థలములం దచ్చు నకే ప్రాధాన్య మీయబడినది. కాబట్టి ‘కై’ కూడ చతుర్థివిభక్తి ప్రత్యయముగ నన్నయ యంగీకరించి యుండఁడు.” (ఆం. భా. చ. ౧౬౨౩ పు.) ఇట్లాంధ్రభాషాచరిత్రమున వ్రాయఁ బడెను. అచ్చునకుఁ బ్రాధాన్య మీయబడుట విభక్తిత్వవ్యవదేశమునకుఁ బ్రతి బంధక మెట్లుగను? ద్విపద. ఆదట ద్వాపరమందు విష్ణుండు. (బసవ. ౬ ఆ ౮౦౯.) సీ..... ప్రజాపతు, లం దచింత్యాకుం డైనయట్టి (తే.గీ.) విష్ణుఁ డెక్కుడు నాకంటె వినుడు తెలియ. (అశ్వ. ౨ ఆ. ౧౬౨.) ఆ.వె. అంతరంగంబు । నందుఁ జిక్కి కినుక నలఁతఁ జేసె. (పౌ. ప్రి. ౧ ఆ. ౮౭.) స్వరయేతిలోఁ బ్రయోగింపబడిన “అందు” అనునది ప్రత్యయము కాదందురా? “కొఱకుకయి చతుర్థ్యాః స్తః” “జేసః కయికొఱకు” అని కంఠోక్తముగాఁ జెప్పుచుండ నవి విభక్తిప్రత్యయములు కావనుట యెట్లు? భాషాచరిత్రకర్తగారి మతముచొప్పునఁ జింతామణి నన్నయ కృతము కాకున్నను మతెవ్వరైన రచించినక తీరదుగదా. ఎవ్వరైన ‘కై’ అనుదాని యందు స్వరప్రాధాన్యము నంగీకరింపనివారుగలరా? కావ్యాలంకారచూడా మణిలో “తృతీయకు “జేత-తోడ” అనునవియుఁ జతుర్థికి ‘కై-కొఱకు’నునవియు... ..అయ్యె” (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. 73 పుట. ౯౭ వచనము.) అని యిట్లు కయికొఱకులు చతుర్థివిభక్తిప్రత్యయములుగాఁ జెప్పబడెను. “క. కూఁతులకై కూఁతుకొఱకుఁ గూఁతులవలన్.” (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. 7౬ పుట. ౧౧౨ ప.) క. పలుకుల తుదఁ గైశబ్దం । బలవడ నిలిచినఁ జతుర్థియగు విశ్వమహీ । లలనునికై యలఘునికై । చెలువారం గృతులు కవులు చెప్పుదు రనిసన్. (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౮౯ పు. ౭౬ ప.) ఇట్లు ‘కై’ శబ్దము చతుర్థివిభక్తియని ధారాళముగఁ జెప్పబడెనుగదా! ప్రాచీనాంధ్రవాఙ్మయప్రపంచమునం దేవ్వుటనేని “కై” శబ్దమున స్వరప్రాధాన్యము లేకుండుట (“కున్+అయి = కున్+ఐ”) స్వరప్రధానయతినీ మాని యఖండ ప్రాణియతినీ నిల్పుట మచ్చునకేని జూపగలరా? తే.గీ. పొదలుఁ దలుగుటకై, పొడవొదవుఁ బడుట । కై, కడుంజేరుఁ బాయుటకై, జనించుఁ

సర్వవిభక్తి స్పంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హల. ౧౫
కా. అహో. ౪౨౩ పు.)

నన్నయా
అరగి విషయము
యస్మై దిత్వా ౭సూయా క్రోధేర్వ్యా రుచిద్రోహ
స్థాహ్నా శ్లాఘాపూహి శప్రాధీనా ప్రతిశ్రుప్రత్యను
గ్రాధా ర్యథా భం చీ తాదర్శ్యచ. (వృత్తి) యస్మై
దాతు మిచ్ఛా, అసూయాదయః స్థాదేర్థశ్చ యస్మై
తత్ భసంజ్ఞం స్యాత్. తత్రచీ - తాదర్శ్యచ. (ముగ్ధ.
౨౯౪ సూ.)

కల్పతరువు. అరగివిషయము:—సర్వవిభక్తిరిత్యాది కారిక ౨౩౪ విషయమున వ్యాఖ్యాతము. యస్మై దిత్వా=యస్మై దాతు మిచ్ఛా=ఎవనికొఱకు ఇచ్చెడి యిచ్చయో? యస్మై = ఎవనికొఱకు, అసూయాదయః = అసూయాదులో? యస్మై = ఎవనికొఱకు, స్థాదేర్థశ్చ = స్థామొదలగు ధాత్వర్థముల ప్రయోగమో? తత్ = ఆపదార్థము, భసంజ్ఞంస్యాత్ = సంప్రదానసంజ్ఞ గలదగును. తత్ర = ఆసంప్రదానమున, చీ = చతుర్థివిభక్తి, స్యాత్ = అగును. తాదర్శ్యచ = తాదర్శ్యమందును జతుర్థియగును. “భ = సంప్రదాన. చీ = చతుర్థి” అనునవి ముగ్ధభోధవ్యాకరణసంజ్ఞలు. “రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణః. (౧-౪-౩౩.) రుచ్యర్థానాం ధాతునాం ప్రయోగే ప్రీయమాణోర్థః సంప్రదానసంజ్ఞః స్యాత్.” (సి.కౌ. ౫౭౧ సూ.) అనునది మున్నగు బొలియుటకు నై, సుఖంబులః బొందు దుఃఖ! మొందుటకు నై, పదార్థము లెందు నధిప (శాంతి. ౧ ఆ. ౨౦౬.) భట్టారకుడు “గీ. అనఘ మా మామ శకుని నాకై కడంగి” అని స్వరప్రధానయతిని బ్రయోగింపఁగా “క. భూతమ్ముల సృజించుట! కై తోయములందు మునిగి యత్కుగ్రతపః! స్థితుడనై..... (సాప్తి. ౨ ఆ. ౧౧౮.) అని సోమయాజియు స్వరప్రధానయతినే నిల్పెను. వై సోమయాజి ప్రయోగములలో “కై” అనునది వైయాకరణుల వచనముచొప్పునఁ జతుర్థివిభక్తియనియు, “కునై” అనేడివ్యస్తపదముల జంట విభక్త్యర్థాభిధాయకమనియు, గ్రహింపవలెను. ఇట్లు చతుర్థివిభక్త్యర్థమున ‘కునై’ అను జంటనేకాక “కుఁగాన్” అనుజంటను నైతము తాదర్శ్యస్ఫూర్తికయి తిక్కయజ్ఞప్రయోగించి యున్నాడు. తే.గీ. అనుజతనుజులుఁ జెలువి వియ్యములు నడుగు! మాలిపోదురు నీకుఁగా మనుజనాథ. (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౩౪౧.) సీ.....అడుగుము నీకుఁగా నని నేయు టొక్కటి! దక్కంగ. (భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౫౭౨.) మ. ఉ! త్కటదుఃఖంబుల మీరలొందితి రభేర్యస్థైర్యులై నాకుఁగాన్. (శాంతి. ౧ ఆ. ౩౯౪ పు.)

పెక్కుపాణినీయసూత్రముల నీయొక్కసూత్రమే సంగ్రహించునదగుటచేతను నీసూత్రములలోని యలంతివిషయములుమాత్రమే తెలుగునకు పచరించునవగుట చేతను నట్టి పాణినీయసూత్రములనెల్ల నిచట నుదాహరించి వ్యాఖ్యానింపలేదు. ఈముగ్ధబోధసూత్రములోని “యస్తైదాతుమిచ్ఛా - తాదర్థ్యేచ” అనువిషయము లీవఱకుఁ బాణినీయసూత్రోదాహరణపూర్వకముగ వివరింపఁబడినవి. ఇంక మిగిలిన యీసూత్రములోని విషయములందును “దేవీకౌట కసూయాదులో యది సంప్రదానసంజ్ఞగలదగునను విషయముమాత్రమే తెల్లనకు పచరించును.” అసూయ-క్రోధము - ఈర్ష్య - రుచి-ద్రోహము - శ్లాఘ - స్పృహ”-అనునవి యెవ్వనికౌటకో యట్టివానిని దెల్పుశబ్దము చతుర్థ్యంతమగును. ఉదా:- గోపీగణః కృష్ణాయ ఆసూయతి, కుప్యతి, ఈర్ష్యతి, రోచతే, ద్రుహ్యతి, స్పృహయతి = కృష్ణునికౌటకు గోపికాగణము, అసూయపడుచున్నది, క్రోధించుచున్నది, ఈర్ష్యపడుచున్నది, ప్రీతి పడుచున్నది, ద్రోహముచేయుచున్నది, శ్లాఘించుచున్నది, స్పృహపడుచున్నది. మొ. ఇట్టి చతుర్థిచోట సయితము భట్టారకుఁడు మున్నగువారు ‘కు’షష్ఠినై ప్రయోగించిరి. క. ఆక్షణమ మునీంద్రుఁ డగ్ని కతిరోషమునన్. వచనము. నీవతిక్రూరుం డవు పర్వభక్షకుండవు గవ్వనికాపం బిచ్చిన. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౫-౧౩౬.) తే-గీ... .. | జగదనుగ్రహ నిగ్రహ శక్తియుక్తుఁడయిన యట్టి యయారికి నలిగి యేమి | కారణంబున శాపంబు కావున డిచ్చె. (ఆది. ౩ ఆ. ౯౮) క..... రాజును విప్రుల | కలిగి చెలువఁబోయి తాన యనయంబు చెడున్. (శాంతి. ౨ ఆ. ౧౭౨) చ. ఇతినికీఁ గూర్తురేని ధనమిత్తురుగాక..... (సభా. ౨ ఆ. ౧౦.) గీ. కుడిచినచోటికిఁ గూర్ప వెపుడు. (సభా. ౨ ఆ. ౧౮౮.) అసూయాదిస్థలము లందేకాక స్థలాంతరములందును నిట్టి చతుర్థిగలదు. క. నిపుణుఁడవై నీమఱఁదికి! నప రాధకతంబు నైఁపునయ్యి యుపేంద్రా. (సభా. ౨ ఆ. ౫౯.) వైవిషయములను బాలవ్యాకర్త సంగ్రహింపలేదు.

సర్వవిభక్తిస్సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం. ౧౫

కా. అహో. ౪౨౩ పుట.)

చతుర్థిచా శిష్యాయుష్య మద్ర భద్ర కుశల సుఖార్థ హితైః. (౨-౩-౭౩.) ఏవదంతైర్మోగేచతుర్థివాన్యైత్.

పక్షే వష్టి.....చిరంజీవితం కృష్ణాయ కృష్ణస్య వా భూయాత్. ఏవం మద్రం - భద్రం - కుశలం నిరామయం సుఖం శం అర్థః ప్రయోజనం హితం

పథ్యం వా భూయాత్. (సి. కౌ. ౬౩౧ సూ.)

దూరాన్తికార్థైష్ట్యస్యతరస్యామ్. (౨-౩-౩౪.) ఏభి

సన్నయా. రోగ్యే పక్షీస్యాత్ పశ్చిమీచ. దూరం - నికటం

౨౪౫ I విషయము. గ్రామస్య గ్రామాద్వా. (సిద్ధా. కౌ. ౬౧౧ సూ.)

నమః స్వస్తి స్వాహాస్వదాలం వషడ్వోగాచ్చ

(౨-౩-౧౬.) ఏభిరోగ్యే చతుర్థిస్యాత్. హరయే

నమః - ఉపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తిర్బలీయసీ. (ప.

౧౦౩.) నమస్కరోతిదేవాన్. ప్రజాభ్యః స్వస్తి.

అగ్నయేస్వాహా - పితృభ్యః స్వధా. అలమితి పర్యా

ప్త్యర్థగ్రహణమ్. (వా. ౧౪౬౨.) తేన దేవేభ్యో

హరిరలం. ప్రభుః - సమర్థః శక్త్యత్యాది. ప్రభ్యాది

యోగే పథ్యపిసాధుః. తస్మై ప్రభవతి. (౧౭౬౫

సూ.) స ఏషాం గ్రామణీః. (౧౮౭౦ సూ.) తేన

ప్రభు ర్భూషు ర్భువనత్రయస్య ఇతి సిద్ధమ్. వష

డిన్ద్రాయ.....సి. కౌ. ౫౮౩ సూ.)

కల్పతరువు. ౨౪౫ I విషయము:—సర్వవిభక్తిరిత్యాదిసూత్రము ౨౩౪ విషయమున వ్యాఖ్యాతము. పాణినియాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే మూలము.

చతుర్థిచేత్యాది:—ఆశీర్వాదదులయొగమునఁ జతుర్థియు పక్షియు నగును. ఆశీర్విషయకక్రియతో నన్వయించు నర్థముగల ప్రాతిపదికమునకును జతుర్థి పథులగును. ఆయుష్యము చిరంజీవితమును గృష్ణునికొఱకు లేదా కృష్ణున కగుఁ గాక, కృష్ణునకు హితము. మొ. దూరాన్తికార్థైర్నిత్యాది:—‘దూరము-సమీపము’ అనునర్థములుగల శబ్దములతోడియొగమున పక్షీపంచములగును. దూరం - నికటం గ్రామస్య - గ్రామాద్వా = గ్రామమునకు గ్రామమువలన దూరము లేదా సమీపము. ఇందలి పంచమి తెలుఁగునలేదు. గ్రామమునకు దూరమనియె యుండును.

నమఃస్వస్తిత్యాది:—నమః ప్రభృతిశబ్దయొగమునఁ జతుర్థి యగును. హరయే నమః = హరికొఱకు నమస్కారము. హరికి నమస్కారము. దేవాన్ నమస్కరోతి = దేవతలకు నమస్కరించుచున్నాఁడు. ఇటఁ గర్తృకారకమున ద్వితీయ వచ్చినది. ఉపపదేత్యాది = ఉపపదవిభక్తికన్నఁ గారకవిభక్తి బలవత్తరమను న్యాయముచొప్పునఁ గారకవిభక్తి బలీయము. ఒకశబ్దముతోడి కూడికవలన వచ్చు

విభక్తి యుపపదవిభక్తి. తెలుగున నిట్టిభేదములేక కారకవిభక్తివోట నైతము చతుర్థి పాక్షికముగ వచ్చును. ఉదా:—రామునకు నమస్కరించి-రాముని నమస్కరించి. మొ. ప్రకాభ్యః స్వస్తి = ప్రజలకొఱకు స్వస్తియగుగాక. స్వాహాస్వధా వషట్ శబ్దములకుఁ బ్రత్యయరూపమునఁ బ్రయోగములేదు. అలంకారాధ్యము లనుటచే శక్తసమగ్రాదిశబ్దయోగమునఁ జతుర్థి యగును. 'స ఏషాం గ్రామణీః' ఇత్యాది పాణినీసూత్రప్రయోగముచొప్పున "గ్రామణీ - ప్రభుః" అనునది మున్నగువాని యోగమునఁ జతుర్థివృత్తులగును. 'ప్రభుర్భుభూః భువనత్రయస్య' = ముల్లోకములకుఁ బ్రభువు గాఁగోరువాడై అనిభారవిప్రయోగము. ఇన్ద్రాయవషట్ = ఇంద్రోద్దేశ్యకము హవిర్దానమని యర్థము. ఇట్లే స్వధాస్వాహాస్థలములందును నగ్రము నెన్నునది.

ప్రయోగములు:—క. కరమిష్టముచేసితి మా | కరిసూదన దీన నీకు నగు సత్ఫలముల్. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౦.) మనకుఁ గుశలముచేయు. (ఆర. ౧ ఆ. ౧౪౩.) "ఆ-వె. మీరు నాకు నేకు మీకు నెన్నుండు ము | న్నహిత మాచరించినదియు లేదు. (సభా. ౧ ఆ. ౧౮౬.) నాకిదియ యిష్టము. (ఆది. ౬ ఆ. ౫౧.) క. హరికిఁ బడయన్ | దూరము. (ఆర. ౧ ఆ. ౩౭౧.) క. మాకు సమీపముండవ | దూరంబున నుండియుం జతుర్భుజ మాకున్. (సభా. ౨ ఆ. ౮౨ ప.) తరల. గిరిసుతాదిక దేవతా తతికి న్నమస్కృతిసేసి. (ఆది. ౧ ఆ. ౨౧.) ఆ-వె. అమ | రేశ్వరునకు మ్రొక్కి యిట్లు లనియె. (ఆది. ౪ ఆ. ౩౬.) ఉ.....వం | దుష్టముని నప్పరాశర సుతుం బ్రణమిల్లి. (ఆది. ౧ ఆ. ౭౭.) క..... అస్తదాదుల కెల్లన్ | స్వస్తి యొనర్పంగ.....(ఆది. ౨ ఆ. ౨౧౯.) క.....బ్రాహ్మణులకుఁ గా | క.....ఒరులకలనియె. (ఆర. ౪ ఆ. ౧౨౫.) చ.....నాకపకారము నేనె. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౨.) ఇది హితశబ్దగ్రహణముననె సంగ్రహింపబడును. 'హితము - ఆహితము - ఉపకృతి - అపకృతి' మున్నగునవెల్ల దానిచే సంగ్రహింపఁ దగినవె. ఇట్లే శక్తార్థములనుటచే "అర్హము - తగు - తగదు - పోలును - అగును - కాదు - నేరదు-చాలదు." మున్నగునవెల్ల సంగ్రహింపఁదగును. (విస్తర I ౨౩౪ I). ఉ.....ధర్మ వెటుంగ వీనికిం | బోలునె.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౨.) చ... ..విధాతృవక్తృనను నేరఁబోలునే. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౯.) ఎ - గీ.....ఒరు ఏమి నేయనేర్తు రిందుకులుండ. (సభా. ౨ ఆ. ౩౧౩.) నీ. కాంత నీ కెఱిగింపఁ గాని యట్టి. (ఆను. ౪ ఆ. ౪౨౨.) ఆ-వె. కాన యింక వేడఁగాదు నాకు. (సభా ౨ ఆ. ౨౬౩.) ఆ-వె. చనునె నీకు నిట్టిసాహసక్రియఁజేయ. (ఆర. ౩ ఆ. ౩౭౭..

క.....నీకు దురాగ్రహమగునే. (ఉద్యో. 3 ఆ. 330 ప.) ఆత్మార్థః—
క. నీదుకులమునకుఁ దగఁగ. (ఆది. ౬ ఆ. ౫౬ ప.)

గత్యర్థకర్తణీత్యాదిసూత్రనిర్ధపాక్షికచతుర్థి (విస్తర [౨౪౪ I విష.]:—సీ.
ఆతన్ని యమువానవీతిగమున కేఁగి. (ఉద్యో. ౪ ఆ. 3౬3.) చ. అడవికి పేటకై
మరిగి. (పాండు. ౫ ఆ.) చ అతః దొకనాఁడు వేటకొఱకై.....వైన మాటఁ
గని. (భగ్లా. 2 ఆ.) ఇది తాన్వ్యచతుర్థియన్ను సరియె. ఇట వేటకుఁ బయన
మగుటఁ గలి యన్నను నచచ్చును. ద్విత్వములలోని యముఖ్యకర్తస్థల'కు'వప్తిః—
ఎ-గీ.....అధిక | బలుఁడు శూరుఁడు గట్టుము పట్ట మతని (ద్రోణ. ౧
ఆ. ౬౨.) కా. భవ్యులైన బలాధిపత్యమునకుం బట్టంబు గట్టుండు. (ద్రోణ. ౧ ఆ.
2౪ ప). “వీపుయందును గాలపరిమితియందును నామంబులకుఁ గువర్ణకంబగు.....
వీపుయందు - మ్రానికి మ్రానికి నరిగి. (ఆర. ౨ ఆ.)” (ప్రాథ. కార. ౧౪ సూ.) ఇట
వీపుయందు రా లేదు. గత్యర్థయోగముననే వచ్చినది. దేశాధ్యకాలములకు
వప్తిః—ఇందొక సేపునకుఁ దెలిసి. (హరి. ఉ. ౧ ఆ.) నా మగుడివచ్చునంతకు.
(ఆర. 3 ఆ. 3౧) క్రిందికి పగెను. మీఁది కెగసెను. రేపటికి వచ్చును. ఇత్యాదు
లెల్ల గత్యర్థయోగమునకే లక్ష్యము లనుట తెస్స.

సర్వవిభక్తిః సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హ. ౧౫
కా. అహో. ౪౨3 పు.)

ధృవమపాదేపాదానమ్. (౧-౪-౨౪) అపాయో
విశ్లేషః - తస్మిన్ సాధ్యే ధృవమవధిభూతం కారక
మపాదానం స్యాత్. (సి. కా. ౫౪౬ సూ.)

నన్నయా. అపాదానే క్షయి. (౨-3-౨౮) గ్రామాదాయాతి.
౨౪౬ విష. (సి. కా. ౫౪౭ సూ.)

యతోపాయ భీజగుస్సపరాజయ ప్రమాదాదాన
భూత్రాణ విరామాస్తర్థివారణం జంపీ. (వృత్తి) యత
ఏతే తజ్జ సంజ్ఞం స్యాత్ - తత్ర పీ-విభీషణః పదా ద్భిష్టాః
భ్రాతు ర్భీతో జగుప్సిరః|| ..... (ముగ్ధ. కార.
౨౯౯ సూ.)

కల్పతరువు. ౨౪౬ విష. — సర్వవిభక్తిత్యాదిసూత్రము ౨3౪ విషయ
మున వ్యాఖ్యాతము. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే
మూలము. ధృవమిత్యాది:—అపాయ మనఁగా విశ్లేషము. అట్టి విశ్లేషము

సాధ్యమగుచుండఁగా స్థిరమై నిల్చునది యనఁగా నట్టివిభాగమున కవధియగునది యపాదానసంజ్ఞ గలదగును. అపాదానే పశ్చాదా = అపాదానవాచకము పంచమ్యంతమగును. ఉదా:—గ్రామాదాయాలి = దేవదత్తునకు గ్రామమునకు విశ్లేషము కలుగునపుడు గ్రామము ద్రువమైయుండెను గానఁ దద్వాచకము గ్రామశబ్దము పంచమ్యంతమగును. గ్రామాదాయాలి = దేవదత్తుడు గ్రామమునుండి వచ్చుచున్నాఁడు. యతోఽపాయేత్కాది = దేనినుండి యపాయము కల్గినో, దేనినుండి భయమో; దేనినుండి జగుప్సాదులో యది, జమ్ = జసంజ్ఞగల దనఁగా నపాదానసంజ్ఞగలదగును. తద్వాచకముకంటఁ బరముగ, పీ = పంచమి, స్వాత్ = అగును. 'జం పీ' అనునవి ముగ్ధభోధసంజ్ఞలు. పెక్కు పాణినీయసూత్రాదుల నిది యొక్కటే సంగ్రహించుచుండుటచే నిది యుదాహృతమయ్యెను. మఱియు నించుకేని వరుస దప్పక సూరి దీనినె యనుకరించి సూత్రించుటచేత సైత మిది చూపబడెను. ఉదా:—విభీషణః పదాద్భిప్రే = పదమువలననుండి విభీషణుఁడు భ్రష్టుడయ్యెను. భ్రాతూః = అన్నయగు రావణునినుండి, భీతః = భీతుడయ్యెను. జగుప్సితః = ఏవ గించెను. మొ. ఈసూత్రములోని అపాద మనఁగా గ్రహణము. (రాజు జనుల నుండి కప్పములఁ గొనెను. మొ). పాణినీయమున వచింపబడ లేదు. “విప్రాద్యస్తం గృహ్యతీత్యాదౌ గౌణాపాయావధిత్యైవ వివక్షితీత్యాత్ జత్సమ్.” (ముగ్ధ. శ్రీరామతర్కవాగీశవ్యాఖ్య. ౨౯౯ సూ) విప్రునినుండి వస్త్రమును గ్రహించుచున్నాడనుచో విప్రునినుండి వస్త్రమున కపాయము గౌణముగా నున్నందున జత్స మనఁగా నపాదానత్యము గల్గునని తాత్పర్యము. “బుద్ధిపరికల్పితమగు నపాదానము నాశ్రయించియే “జగుప్సావిరామ” అనువార్తికమును ‘భీత్రాథానాం భయపాతూః’ మున్నగు వక్ష్యమాణసూత్రములను భాష్యకారుఁడు ప్రత్యాఖ్యానముఁ జేసెను.” (కా. శర. ౬౪ పుట.)

అపాయభయ జగుప్సాపరాజయ ప్రమాదగ్రహణ భవనత్రాణ విరామాంతర్థివారణంబు లెద్దాన నగు దానికి వలన వర్ణకంబగు. ౯.

అపాయము = విశ్లేషము, భయము = వెఱపు, జగుప్సా = ఏవ, బరాజయము = డయ్యుట, ప్రమాదము = పరాకు, గ్రహణము = గొనుట, విరామము = విరమించుట, అంతర్థి = మఱుంగుట, వారణము = వారించుట. అపాయంబునకు - మైత్రుండు రాజ్యంబు

వలన భ్రష్టుండయ్యె. భయంబునకు - చోరునివలన
 బాలవ్యా భయపడియె. జుగుప్సకు - పాపంబువలన నేవగించె.
 వివరణము. పరాజయమునకు - అధ్యయనమువలన డస్సెను,
 ౨౪౬ I విషయము. ప్రమాదంబునకు - పాడివలనం బరాకుపడియె, గ్రహ
 ణంబునకు - మైత్రునివలన ధనంబు గొనియె. భవనం
 బునకు - మనువువలనం బ్రజలు పుట్టిరి. త్రాణం
 బునకు - చోరునివలనం గాచె. విరామంబునకు -
 భోగంబువలన విరమించె. అంతర్ధికి - కృష్ణుండు తల్లి
 వలనఁ దాఁగె. వారణంబునకు - శోకంబువలన
 వారిం చె. ఈపంచమికి వష్టియుం గొందొకయొడల
 నగు. చోరునకు వెఱచె. పాపంబున కేవగించె.
 అధ్యయనంబునకు డస్సె. పాడికిం బరాకుపడియె,
 మనువునకు నిత్యైకుండు పుట్టె. ఇత్యాదు లూహిం
 చునది.

సంజీవని:—౨౪౬ I విష:—అపాయాదులెద్ది యవధిగా జరుగునో యది
 యపాదానకారకమనిపించుకొనును. తద్వాచకము పంచమ్యంతమనఁగా వలన వర్ణ
 కాంతమగును. రాజ్యకలితుడై యుండిన మైత్రుండు రాజ్యమునుండి తొలఁగెను.
 రాజ్యము ధ్రివమై నిల్చునుగాన నయ్యది యపాదానమయ్యెను. కావున రాజ్య
 శబ్దము వలన వర్ణ కాంతమయ్యెను. “ద్వయో స్సంయుక్తయో రన్యతరస్య చలనా
 ద్విశ్లేష ఇతిస్థితిః తత్ర తా దృశచలనానాశ్రయభూతం ధ్రివమ్” (సి.కౌ. ౫౮౬ సూ.
 బాలము. వ్యా.) ఇట్లే భయాదులును దేనివలనఁగలుగునో యది యపాదానసంజ్ఞ
 గలదగునుగానఁ దద్వాచకము వలన వర్ణ కాంతమగును. అపాయాదులకెల్ల సూరి
 వరుసగ నుదాహృతులనొసంగెను. ఉదాహృతులు ప్రాయశముగా సిద్ధాంతకొముది
 లోనివి. భయమునకు - “చోరాద్భిభేతి” చోరునివలన భయపడియె. భయము
 చోరునివలనఁగల్గెనుగానఁ జోరశబ్దము వలన వర్ణ కాంతమయ్యెను. జుగుప్సకు -
 “పాపాజ్జుగుప్సతే” పాపమువలన నేవగించె. ఏవ పాపమువలనఁ గల్గెనుగాన
 పాపశబ్దము వలన వర్ణ కాంతమయ్యెను. (విస్తర.) పరాజ - “అధ్యయనా త్పరాజ

విస్తర. ౨౪౬ I విష:—“ఈసూత్రంబువలన.....‘చోరభీతి’ ఇత్యాది
 స్థలములయందుఁ బంచమీతత్పురుషంబే తప్పక చెప్పికొనవలయును. వష్టితత్పురు
 షాదు లకాస్త్రీయంబులు.....కావుననే సమాసపరిచ్ఛేదంబునందలి తృతీయ

యతే - ధ్వామతీత్యర్థః". అధ్యయనంబువలన డస్సె. డయ్యటయనఁగా బడలిక యధ్యయనమువలనఁ గల్గెనుగాన నధ్యయన శబ్దము వలన వర్ణకాంతమయ్యెను. ప్రమాద - "ధర్మాత్ ప్రమాద్యతి" పాడివలనం బరాకుపడియె. పాడియనఁగా ధర్మము - నీతి. గ్రహణః—మైత్రినివలన ధనంబుగొనియె. బా. కా. ౪ సూత్రపు వివరణమున, నెఱుఁగు - విను మున్నగునవి గ్రహ్యదులెయనియు నక్కారణమున "ఈయర్థంబు నీచేతనెఱింగితి. ఈవృత్తాంతము వానిచేతివింటి. పక్షంబున వలన వర్ణకంబగు" అని యుండనగుననియు వచింపఁబడెను. భవనమునకు - "బ్రహ్మణః ప్రజాః ప్రజాయ నే" మనువువలనం బ్రజలు పుట్టిరి. త్రాణ - "చోరాత్త్రాయతే" చోరునివలనం గాచె. విరామ - "పాపాద్విరమతి". భోగంబులవలన విరమించె. అంతర్థి - "మాతు ర్నిలీయతే కృష్ణ". కృష్ణుండు తల్లినివలనఁ దాఁగె. వాఁణ - శోకంబువలన వారిం చె. ఈసూత్రమునఁ బేర్కొనఁబడిన యపాయాదిస్థలములలోఁ గొన్నిటఁ బంచమికి మూఱుగా 'కు' పక్షియు నిల్పుట గలదనుచు సూరి భయ జగుస్సాపరాజయప్రమాదభవనముల స్థలములలో పక్షి నుదాహరించెను. చోరు నకు వెఱచె. మొ.

సూత్రంబునొద్ద "దొంగభయము" అనునది పంచమీతత్పురుషంబునకు నుదాహరణముగా నీయఁబడినది" (బా. గు. ప్ర. కా. ౯ సూ. వ్యా. ౨౧౪ పుట. ద్వి-ము.) గుప్తార్థప్రకాశికా ప్రథమముద్రణమునందును నిల్లెయున్నది. 'దొంగ భయము' అనునది పంచమీతత్పురుషమనుట చింతామణి విరుద్ధము. సూరి నిర్భాధమగు 'రామునిబాణము' అనునదితప్పఁ దక్కినయుదాహృతులెల్ల సమాసపరిచ్ఛేద తృతీయసూత్రవివరణమున నాచ్చికీతత్పురుష సమాసములనె యుదాహరించుట నరయఁగాఁ జింతామణి విరుద్ధముకాని 'దొంగభయము' అను నాచ్చికీసమాసమునె యుదాహరించెనని తోచుచున్నది. చింతామణిలోని "లోపశ్చ విభక్త్యాదే శ్చబ్దేషు స్వా త్ప్రమాసకాణ్డేషు" అనుసూత్రము సాధ్యసాంస్కృతికి సమాసములందును మిశ్రసమాసములందును సమాసవిభక్తిలోపమును వచింపఁజాలదు. ఈరెండువిధములగు (సాంస్కృతిక-మిశ్ర.) తత్పురుషములందును పక్షీతత్పురుషముమాత్రమే చింతామణి సమైతదుగునుగాని తక్కిన ద్వితీయాతత్పురుషాదులు సాధ్యములు కానేరవు. పక్షీతత్పురుషములందుమాత్రము "పక్షీభవేద్ద్వితీయాతుల్యా । తత్పురుష సంస్థితానామ్నామ్" అనుచొప్పున, "రామునియొక్క+బాణము = రామునిన్+బాణము - దొంగయొక్క+భయము = దొంగన్+భయము" అని యేర్పడును. పిదప "ద్రుతస్యసర్వత్ర లుక్ సమాసేషు" అనుచొప్పున నట్టి ద్వితీయాద్రుతము లోపించి "రామునిబాణము - దొంగభయము" అనునవి సిద్ధించును.

[బో. కార. ౧౦-౧౧ సూ.] సప్తమ్యాదు లుండాదులతో నన్వయించును 101కి

ప్రయోగములు:—ఆ. వె. మనునిభండు ధర్మతనయుండు దాస్యంబు ।
 వలనఁ బాయవలయు వసుమతీశ. (సభా. ౨ ఆ. ౨౫౯.) క. నెమ్మిని ధర్మజ్ఞ నలు
 వురు । తమ్ములు.....పాయంగవలయు దాస్యమువలనన్ (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౧ ప.)
 చ. అనిమిషు లెల్లవానికి భయంపడుచుండుదు రట్టి (ఆది. ౪ ఆ. 3౭.) తే.గీ. వీరు
 లని పాండుసుతులకు వెఱితు నేను (ఆది. ౬ ఆ. ౧౨౧.) క. విను కర్ణనకే నోడితి ।
 నన నేటికి నీవు నోడి తనిలజమాద్రీ । తనయులు మున్నే యోడిరి । మనతోఁ
 గూడంగఁ గంసమర్దియు నోడెన్ (కర్ణ. 3 ఆ. ౫3.) కం. పాండవులవలని కీడో ।
 కొండును లే దధిప.....(స్త్రీ. ౧ ఆ. ౮౩.) క. ఊలిపతులవలన సముపా । ర్జిత
 మైన ధనంబు.....(సభా. ౧ ఆ. ౨౭౭.) చ. నరవరుడైన భీమువలనం బ్రభ
 వించె హిడింబకున్ సుతుండు (ఆది. ౬ ఆ. ౨3౫.) కం. చ్యవనునకు సుకన్య కకు
 ద్భవమయ్యె ఘనుండు ప్రమతి.....(ఆది. ౧ ఆ. ౧౪౫.) తే.గీ. నన్ను ననుచిత
 కృత్యంబునకుఁ దొలంగఁ ద్రోచితివి.....(కర్ణ. 3 ఆ. ౭౯ ప.) గీ. విద్య యెఱు
 గును వినయంబు వినయమునను । బడయుఁ బాత్రత పాత్రతవలన ధనము । ధనము
 వలనను ధర్మంబు దానివలన । నైహికాముష్మికసుఖంబు లందు నరుండు.

నన్నయా. పరేషాండాద్విశభేషు । సప్తమ్యాద్యా విభక్తయః

౨౪౭ విషయము. క్వచిన్నిత్యం క్వచిద్వాప్యౌ । దహో తేషాం ప్రకా
 రితా. (విక్రీ. అజం. ౮౩ కారి. ఆహా. 3౬౨ ప.)

కల్పతరు. ౨౪౭ విషయము:—ఉండ్యాదిశభేషు పరేషు = ఉండ్యాదిశబ్దములు
 పరములగునపుడు, సప్తమ్యాద్యాః-విభక్తయః = సప్తమీప్రభృతులగు విభక్తులు,
 ప్రయుక్తములగుచుండును. ఈవిధమైన యునికి, క్వచిన్నిత్యమ్ = ఓకప్పుడు
 నిత్యముగాను, క్వచిద్వాప్యౌత్ = కొన్నియెడల వైకల్పికముగాను సంభవించును.
 ఆసప్తమ్యాదులపై సుండ్యాదులు నిల్వకుండుటయుఁ గలదనియర్థము. తేషామ్
 ప్రకారితా = అవిభక్తులయు, నాయుండ్యాదుల యునికియొక్కయుఁ బ్రకారిత
 యనఁగా (ప్రకారమే) రీతి, ఆహో = వింతయైనది. ఉండ్యాదియను చోటియాది
 శబ్దముచేత, ఉంచి - కూర్చి - గుఱించి - గుఱిచి-చేసి-తొట్టి - కోలెన్ - కొలెన్.
 వంటి - బోటి - పోని - అట్టి - పోలెన్ - బలెన్ - వలెన్ - అట్లు - కరణి - రీతి -
 భాతి - ప్రభృత్యర్థకములు మున్నగునవి గ్రహింపనగును. 'సప్తమ్యాద్యాః' అనుట
 చేత, సప్తమి - ప్రథమ - ద్వితీయ - పంచమి - తృతీయ యనువిభక్తులు చెప్పబడు
 చున్నవి. 'వలనన్ - అందున్ - నన్ - లోన్' అనునవి యుండి శబ్దపరకత్వమున
 నిల్చును. ఉంచి శబ్దము పరమైనపుడు ద్వితీయావిభక్తి నిల్చును. కూర్చి - గుఱించి

గుఱిచి శబ్దములు పరమగునపుడును ద్వితీయయే నిల్చును. ఇవి కర్తృప్రవచనీయార్థమునవచ్చు విభక్తులగునపుడు వీనికిఁ బూర్వార్థముగా నుష్టవచ్చునుగాన నది ద్వితీయ యని భ్రమింపరాదు. (అరవి విష.). చేసి శబ్దము పరమగునపుడు తృతీయా విభక్తి (అరవి I విష.) యనఁగాఁ జేతవర్ణకార్థములు నిల్చును. క్యాచిత్కముగా వలనవర్ణకమును నిల్చును. తొట్టిశబ్దము పరమగునపుడు ద్వితీయావిభక్తి నిల్చును. 'కొలెన్ - కొలెన్' శబ్దములు పరమగునపుడు సప్తమి నిల్చును. కొన్నియొడల నివి పరమగునపుడు సప్తమ్యంతదానన్ శబ్దలోపమునంజేసి భూతార్థవిశేషణము పూర్వపదముగా నిల్చినట్లు తోచుటయుఁ గలదు. (ఇతఁడు పుట్టినకొలె = పుట్టిన దానంగోలె ౨౧౦ VII విష.). వంటి మున్నగు నుపమానవాచకములు పరమగునపుడు, వష్టిద్వితీయాప్రథమలు యథాప్రయోగముగ నిల్చును. ప్రథమ నిల్చునపుడది ద్రుత పరకమై నిల్చుటయుఁగలదు. తిక్కిన మొదలు మున్నగు ప్రభృత్యర్థకములు పరమగు నపుడు ప్రథమావిభక్తి నిలుచును. ఇట్టివి సదా తత్తద్విభక్తులకుఁ బరమముగా నియతముగాఁ బ్రయుక్తములగుచువచ్చుటంజేసియు తరొత్తరవైయాకరణులు కొందఱు ఇట్టి శబ్దములు తత్తద్విభక్తుల కనుప్రయుక్తము లనుచు సూత్రించుట సంభవించెను. కాని యవెల్ల ననుప్రయుక్తము లనిపించుకొనవు. వానిలోఁ గొన్ని సాధారణముగా నర్థవంతములై తత్తద్విభక్తులతో నదికి తత్తద్వాక్యములందలి క్రియాదులతో నన్వయించుచుండుటంజేసి యధర్వణుడు వీని నట్లుపదేశింపఁడయ్యె. కాని 'చేసి' శబ్దమున కిన్వయ మిపుడు స్ఫురింపలేదు. అది లోపించినను దృతీయావిభక్తిర్థస్ఫూర్తికి భంగములేదు. కావున దాని ననుప్రయుక్తశబ్ద మున్న ననవచ్చును. 'తొట్టి - కొలెన్ - కొలెన్' అనునవియుఁ బ్రభృత్యర్థకములును నుపమానవాచకములగు పోలే ప్రభృతులును లోపించినచో నన్వయభంగమే కల్గునుగాన వాని ననుప్రయుక్తశబ్దము లనరాదు. 'హర్షి - గుఱించి - గుఱిచి' అనునవియు నర్థవంతములై సుసమన్వితము లగుచున్నను నవి లోపించినను నర్థభంగములేదు గాన వీని ననుప్రయుక్తశబ్దములన్నను ననవచ్చును. (అరవి విష.). ఇవి ద్వితీయావిభక్తియను ననుప్రయుక్తము లగునని అరవి విషయమున విశేషింపఁబడెను. 'చేసి' శబ్దము చేతవర్ణకార్థక ప్రత్యయములపై ననుప్రయుక్తమగుననియు వలన వర్ణకమువైని సంయత మగుదుగ ననుప్రయుక్తమగుట గలదనియు అరవి I విషయమున స్పష్టపఱుపఁబడెను. (విస్తర. 1)

విస్తర. I అరవి విష.:—“పరేషాండాద్యాదికే భేషః । సప్తమ్యాద్యా విభక్తయః” అనుకారికలో “సప్తమ్యాద్యే విభక్తయః” అనుపాఠ మహాబలపండితు

దొట్టి - కొలెన్ - కోలెన్ - మొదలు - మొదలగునవి పరమగునపుడు ద్వితీయాదులు నిల్పుట కీక్రింది ప్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి. క. త్రిదశేంద్రం దొట్టి యప్పదిక్పాలవరుల్. (ఆర. ౪ ఆ. 32.) చ.....నిన్ను దొట్టి యీ | యనిమిషలెల్ల.....(ఆది. ౪ ఆ. 32.) తరల.....ఉ | స్థరకుమాస్తముః దొట్టి యుత్తరధారుణీశులు. (సభా. ౧ ఆ. ౨౪౧.) సీ .....ఆ వె. పరముః దొట్టి పాశుపత మాదిగా దివ్య | శరము లిచ్చి రట్ట. (ఆర. ౧ ఆ. 32౪.) చ. హిమ కరుః దొట్టి పూరుభగతేశకురు ప్రభుపాండు భూశుల్. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౪.) సీ. జననుత దానివత్సంబు నిన్నటగోలె, సుడుగక యాన చునున్నది దిగు. (ఆది. ౪ ఆ. ౧౧౪.) సీ. గోగ్రహణంబునఁగోలె నెంతయు మెట్టబడకుండుదురె వారు... ..(ఉద్యో. 3 ఆ. ౯౨.) సీ.....తే-గి. ఇతఁడు పుట్టి-కోలెను నెరక మెసఁగు | దర్పమునన వర్తిలు. (విరా. ౧ ఆ. 2౪.) (పుట్టినకోలెను = పుట్టినానం గోలెను.) కా.....భూపాలుఁ డా | గామక్షోణికి జన్మనాటఁగోలె (వసు. ౪ ఆ. 2౬.) క. ఇది మొదలుంగాన్. (ఆది. ౪ ఆ. ౫౯.) క. భూసురు లాదిగఁ గల జను | లీసుర సేవించిరేని యిది మొదలుగఁ బా | పాస్త్రః బలితు లగుదురు | ..... (ఆది. 3 ఆ. ౧౨౧.) “నాటఁగోలె.....ఆది సుత (మొదలొని) నినుఁ దొట్టి బంధుజనములు ఇత్యాది” (అహో. 3౬3 పు.) సంస్కృతమునఁ బ్రభృత్యర్థక యోగమునఁ బంచమి వచ్చును. “కార్తిక్యాః ప్రభృతీతి భాష్యప్రయోగాత్. ప్రభృత్యర్థయోగే పంచమీ. భవాత్ ప్రభృతి ఆరభ్య వా సేవ్యో హరిః.” (సీ. కా. ౫౯౫ సూ.) వంటి మున్నగునవి పరమగునపు డీక్రిందిరీతి విభక్తులు నిల్పునని ప్రాథవ్యాకర్త సూత్రించెను. (విస్తర. II)

మున నుదాహృతమయ్యెను. “పరేషాండాద్యదిశ జ్ఞేషు | సప్తమ్యాద్యే విభక్తయః | ... ..ఆద్యే ప్రథమా ద్వితీయే ఇత్యర్థః. నిన్నుండి.....” (అహో. 3౬౨ పు.) ఈపాతము పక్షమున “చేసీ వలన” శబ్దములకు ముందు దృతీయ నిల్పుట (౨3౯1విష.) యుపమానవాచకములకు ముందు షష్ఠ్యాదివిభక్తులు నిల్పుట మున్నగువిషయములు సంగ్రహింపబడఁజాలవుగాన “సప్తమ్యాద్యాః” అనుపాతమే యధర్వణాభిప్రేత మనఁదగును.

విస్తర. II ౨౪2 విష:—“అట్లు పోలె బలె వలె శబ్దంబు లివాగ్ధకంబులు. ఉపమేయము ప్రథమాంతమగునపు డట్లు పరంబగుచో నుపమానంబులగు నామత దస్తద్యుష్టదాత్తార్థములకు షష్ఠీయు, పోలె బలె లు పరంబు లగుచో నామతచ్ఛబ్దార్థ ములకుఁ బ్రథమయు నస్తదర్థప్రభృతులకు ద్వితీయయు, వలె పరంబగుచో నామ

ఉండి - ఉంచి:—వీనిని బ్రమాదముగాఁ గొండ తాగునికులు 'నుండి-నుంచి' అని వాడుటయుఁ గలదు. ఇవి పంచమీవిభక్తి ప్రత్యయములై యని కొండఱును బంచమీవిభక్తి క్త్యర్థప్రకాశకములగు ననుప్రయుక్తశబ్దములని కొండఱును నద్యంత నులు తలంచుచున్నాడు. ఇవి ప్రయుక్తములగునపుడు సప్తమ్యాదివిభక్తులు వీనికిఁ బూర్వమున నిల్చి వీనితో నన్యయించును. ఉండుఁగాఁ తు క్త్యర్థకరూపము 'ఉండి' అనునది ఈఁగాఁ తువునకుఁ లేదు. రూపము 'ఉంచు' అనునది, దీని క్త్యర్థకరూపము

తచ్చబ్ధములకు వక్తియు నస్తదర్థాదులకు వక్తిద్వితీయలయం దెద్దియే నొక్కటియూ గ్రమంబుగ నగు. ఉపమేయము ద్వితీయాద్యంత మగునపుడు పోలె ప్రభృతులు పరంబగుచో నుపమానంబుల కుపమేయవిభక్తుల యగు. పోలినయెడఁ దచ్చబ్ధ మేతవాదులకు నుపలక్షణముగా గ్రహించునది. అట్లు కరణ్యాదులకు గ్రాహకము. ఉ. పాయకపాకశాసనికి భారతఘోరరణంబునందు నా । రాయణునట్లు.....(ఆది. ౧ ఆ. ౨౫.).....పరికాఁడుబోలె. (ఆది. ౪ ఆ.) .....శా. కానీరా యిటువంటిసీతము లనేకంబులై నిచుంబోలె వి । న్నాడ న్నేను (శశాం. 3 ఆ.) తామరపాకు నీరుబలె. (హరి. 3 ఆ.).....ఉ. భీరులఁ బోలె నేల వెఱపించెడు మాటల మమ్ము.....(ఆర. ౬ ఆ.) క. జ్ఞానులచే మానులచే । .....బద్ధం డగునే । శ్రీనాథుఁడు భక్తియుతులచేతంబోలెన్. (భాగ ౧౦ స్కం. పూ.) ఉ.....చేవరకుంబలె నవ్యధూటికి । దొత్తగుచున్ బనుల సలుపుదున్. (శశా. ౪ ఆ.)" (3౮ సూ.). "ప్రథమాంతములమీఁద పోలిబలె పోనిశబ్దంబులు ద్రుతపూర్వకంబులు విభాషనగు. ఉదా:—సమిధహవ్యవహాఁడుం బోలెన్. (హరి. ఉ. ౧౦ ఆ.)... అమృతధారాపాతంబునుబోలె. (ఆర. ౨ ఆ.)" (3౯ సూ.). "అట్టి పోని బోఁటి వంటి శబ్దంబులు వదర్థకంబులు. బోఁటి తనంతఁ బ్రత్యయార్హంబునగు. అట్టి ప్రభృతులు పరంబులగుచో నట్లు ప్రభృతిపరకనామాదులకుం బలెఁ బూర్వపదంబులకు విభక్తులు త్రివిధంబులం బరఁగు. అందు బోఁటివంటులు సమానంబులు. అవి పరంబులగుచో నాత్పార్థమునకు నామతచ్చబ్ధంబులకుంబోలెఁ గార్యంబు. పోని పరంబగుచో డు వర్ణకంబుమీఁద ద్రుతంబు నిత్యంబు. ఉదా:—.....రెండవమన్నఁగుండునుంబోనివాని. (ఆర. ౨ ఆ. వ.) నీయట్టి పుణ్యాత్మకుల్ గలరే (భాగ. ౧౦ పూ.) ఎ.గీ. వరుణేంద్రు చేవియుం । బోని దాని చేవయానిఁ గనియె. (ఆది. 3 ఆ.).....నినుబోంట్లను నమృత యేనును బ్రదికెద (శాంతి. 3 ఆ.) ఎ.గీ. నాకు మిమ్మువంటి లోకో త్తరల కియ్యుం । గలిగె (వి. పు. ౭ ఆ.) క. మీవంటిగృహస్థుల సుఖ । జీవనము (మను. ౧ ఆ.)" (ప్రాథ. ౪౩ సూ.).

'ఉంచి' అనునది. "ఉంచి కూడా వల్ల వలన | వంకయుం డీలిపంచమీ" (అధర్వణ వ్యాకరణము. IV కాండ.) అని శరణ్యకర్తగా రొక ప్రమాణవాక్యముగా దీనిని జూపిరి. తిక్కనకు సమకాలికుడును వికృతివిచేతనుడే యధర్వణకారికావళిని రచించినవాడును నగు నధ్వణుఁ డీయుంచికూడా కారికాకర్త కాఁడు. ఇతఁడు కేవల మాధునికుఁడు. ఇది భ్రమింపఁజేయుటకుఁ జూపిన యొకయర్వాచీనవ్యాకరణకారిక. "ఉంచికన్న పట్టికంటే నుండివలన వంకొండోట్టఁ జనెను. ఏతేపంచ మ్యాసుట్టఁ" ఇది ఖటౌక ప్రమాణముట. ఇది కేవలము నాధునికమని యనుటలో విప్రతిపత్తియేలేదు. (ఆధ్రకౌముది. బాలక. ౧౯౩-౧౯౪ పు.). "గీ. కాంచి యమృంత్ర యెచ్చోటినుంచి వచ్చె" (కృష్ణరాయవిజయ. IV ౨౬.) (బాలక. ౧౯౪ పు.) ('ఎచ్చోటనుంచివచ్చె' అని శరణ్యమునఁ బొరపాటుగఁబడినది.). ఈయొక్కటం దప్పుఁ దక్కినప్రయోగములందెల్ల (బాలకవిశరణ్యములోనివి. ౨౦౧ పు.) 'ఉండి' శబ్దము ఏల్ప ననునై నస్థలములె. "శా. న | న్నుంచే" అప్పప్రము. వైకృష్ణరాయ విజయపద్యమునందున లెనె "ఉంచి" అనుదానికి ముందు ద్వితీయమాత్రమే నిల్పి సుసమన్వితమగును. ఎచ్చోటిని 'ఉంచి' = వదలివచ్చె నని యన్వయము. ఎచ్చోట నుంచి యన్నచో నన్వయము కుదురదు. ఎచ్చోటను నమృంత్ర దేనిని నుంచి యెచ్చోటను వచ్చెను" అన్నచో నింటియం దేదేని యుంచివచ్చెనను ననభిప్రేతాధ్యము సిద్ధించును ఇట్లే "వనముననుండి వచ్చెను, అచ్చోటనుండివచ్చెను, నీటిలోనుండి వచ్చెను." మున్నగు వెక్కు సప్తమీ స్థలములలో "ఉండి" అనునది నిల్పునపు డన్వయము కుదురుపడినట్లు "ఉంచి" అనునది నిల్పినచోఁ గుదురుపడదు. కావుననే సూరి 'ఉండి' శబ్దానుప్రయోగము నంగీకరించి 'ఉంచి' శబ్దానుప్రయోగము నంగీకరింపఁజాలఁడయ్యెను. (విస్తర. III) ద్వితీయావిభక్తిమీఁది యుండి శబ్దప్రయోగమునుగాని యుంచిశబ్దప్రయోగమునుగాని నిర్వహింపఁజాలు ప్రాచీన మహాకవిప్రయోగము లభింపలేదు. శరణ్యకర్తగా రుదాహరించిన యర్వాచీనకవి ప్రయోగములు వెక్కుప్రకృతమగు నపాదానపంచమీస్థలములు కావు. ఆప్రయోగములలో సప్తమిని 'ఉండి' శబ్దమును నిల్పినచో, సుసమన్వితముగా నుండును.

విస్తర. III ౨౪౭ విషయము—వైసంధర్భమునుబట్టి "వాఁడు ఇంటిలోనుంచి పుస్తకము తెచ్చెను, అని ప్రయోగించడమే సహజముగా కనబడుతున్నది" (బాలక. ౧౯౧ పు.) అనువాక్యము సరికాదని స్పష్టపడుచున్నది. "ఉంచి"కి వదలి అనే అర్థమెట్లు చెప్పఁగలిగిరో మాకు తెలియదు" (బాలక. ౧౯౨ పు.) ఏల తెలియదో ఉండునట్లు చేయు = ఉంచు, ఉండిపోవునట్లు చేయుట యనఁగా వదలివేయుటయేకదా.

ఉ.....పురివెల్వడినప్పటనుండి నీమొగం | బున్న తెఱఁగుఁ గాంచి దిగులాంచుచు నుండు.....” మొ. (బాలక. ౧౯౫ పు.), క. అప్పటనుండియు నెవ్వగ (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౯.) (అప్పటన్+ఉండి యిప్పటికిని నెవ్వగఁ గప్పికొనిన.) సంస్కృతమున నపాదానార్థమున “గృహ దాజగామ-వనా దాజగామ” అనురీతి నపాదానపంచమి వచ్చుచుండును. తెల్లనందును నల్ల బాల-కారక-సూత్రముచొప్పున గృహము వలన వచ్చెను. వనమువలన వచ్చెను. అనురూపములు సంస్కృతానుకారలయి సాధువులు కానోపును. ప్రయోగములు:—క. విద్యయొక్కగును వినయంబు వినయమునను | బడయుఁ బాత్రత పాత్రతవలన ధనము | ధనమువలనను ధర్మంబు దానివలన | నైహికాముష్మికసుఖంబు లందు నరుండు చ. నరవరుఁడైన భీమువలనం బ్రభవించె హిడింబకున్ సుతుం | డు (ఆది. ౬ ఆ. ౨౩౫.) (౨౦౬ I విష.). ఇట్టి వలనవర్ణకముయొక్క యర్థమును బ్రకాశింపజేయుచు దీనిపై ‘ఉండి’ శబ్ద మనుప్రయుక్తమగునని సూరి సూత్రించెను. అది సరికాదు. అట్టి ప్రయోగములు మృగ్యములు. ఒకటి రెండు ప్రయోగము లున్నను నందలి ‘వలనన్’ అనునది యాపవిభక్తిక వలనుశబ్దపు సప్తమ్యంతరూపమనియు నట్టి సప్తమి యధికరణార్థకమయి యచటి యుండుభాతు క్త్వార్థముతో నన్వయించుననియు గ్రహింపవలయును. ఆ-వె. విష్ణుపదమువలన విధునివలన సూర్యు | వలన మేరురూపకలితుఁడైన | విష్ణువలనఁ ద్రిపురవిజయమాళివలన | నుండి హిమనగమున నొలసె గంగ. (ఆను. ౨ ఆ. ౧౧౮.). వలను శబ్దమున కిట్టి యాపవిభక్తిక సప్తమ్యర్థక ప్రయోగములు ప్రసిద్ధములైయున్నవి. సీ. కమలాక్షి యెవ్వరియింటఁ దానుండె నయ్యింటివలన | బెఱవారు సనకుండ. (ఆది. ౮ ఆ. ౧౧౫.) సీ. వడి దాని పోయినవలనిఁ జూచు. (ఆర. ౨ ఆ. ౨౬.) సీ. వర్గత్రయంబున వలనను సప్తాంగములయందుఁ జిత్తంబు మెలఁగుచుండ. (శాంతి. ౬ ఆ. ౨౦౦.)

సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయంబు లన్నిటిహిందను ‘ఉండి’ శబ్దము సుసమన్వితమై యుండును. ఇయ్యది మహాకవి ప్రయోగసమృతము. సీ.....గీ. ఇతఁ డపూర్వమనుజుఁ డెందుండివచ్చెనో.....(ఆర. ౨ ఆ. ౩౯.) సీ.....కాపున దేవి యిద్దేవభము | నందుండి వసుమతి కొండంగఁ జనుదేరవలయు. (ఆర. ౩ ఆ. ౮౦ ప.) సీ.....హరుశిరంబు | నందుండి భువనైకవందిత సురనది, ధరణీతలంబున కరుగుదెంచి. (ఆర. ౩ ఆ. ౮౩.) గీ. అడ్డుజవరుని తనువునందుండి.....పురుషుండు వెడలిన. (శాంతి. ౩ ఆ. ౧౮౧.) క.....సనత్కుమారుండు మహికిం | జనుదెంచె బ్రహ్మలోకం | బుననుండి

[బా. కార. ౧౦-౧౧ సూ.] ద్వితీయమీడి యుండికి బ్రయోగముకన్పట్టదు 1019

(ఆది. 3 ఆ. ౯౧.) క.....వచ్చెన్ గగనం । బునసుండి కమలమిత్రుడు (ఆది. ౫ ఆ. ౨౦.) సందర్భయోగ్యపదవ్యవధానమును గలదు. వచన. ఎందేనినుండి యొక్కమహామునివచ్చి, (ఆది. 3 ఆ. ౧౦౦.) వచన.....బుఘ లెందేనినుండి యాత్రాపరులై ఖరుక్షేత్రంబునకుం బోదురు. (ఆర. ౨ ఆ. ౨౬౪.)

ద్వితీయమీడి యుండికి బ్రాచీనమహాకవి ప్రయోగములు కన్పట్టలేదు. “వనమునుండి వచ్చెను - గృహమునుండి వెడలెను” మున్నగు వ్యావహారికవాక్యములు సాధువులనువారు సంయతము “వనమున్+ఉండి - గృహమున్+ఉండి” అని ఛేదముచేసి యచటి ద్వితీయకు “ఇతరత్రచద్వితీయా” అనుచింతామణిసూత్రము చొప్పున (ప్రౌఢ. కార. ౪ సూ. వివరణము.) సప్తమ్యర్థము చెప్పుకొనుటకన్న వేఱగు ప్రాచీనవైయాకరణసమృతమార్గములేదుగదా. కావున నెచ్చటనైన ‘ఉండి’ శబ్ద పూర్వసప్తములెల్ల సధికరణార్థకములై యనియు నవి యుండు ధాతుక్తార్థకమగు ‘ఉండి’ శబ్దముతో నన్వయించుచున్నవనియు నెన్నవలెను. వాని నపాదాన పంచమి కాదేశములుగా సూరి సూత్రించుటయు, నచటి ‘యుండి’ శబ్దము విభక్త్యర్థద్యోతకమగు ననుప్రయుక్తశబ్ద మనుటయు సరికాదు. ఈక్రింది యుదాహరణములలోని “ఉండి” శబ్దములేని యంద్వాదినప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయములును ద్వితీయాప్రత్యయములును నపాదానార్థకపంచమికాదేశములై ‘అన్యస్యాః క్వచి ద్భవేచ్ఛాన్యా’ అనుచొప్పున యనియు సధికరణార్థకములుగాని కర్తార్థకములుగాని కానేరవనియుఁ జెప్పుట యుక్తము. ఉండిశబ్దములేని సప్తమికే బ్రయోగములు:—క. పడినది వీపున వెడలిన (ఆశ్వ. ౪ ఆ. ౬౪.) ఉ.....తన్ముఖనేత్ర నానికా । ద్వారములందు వెల్వడియె దారుణవహ్ని శిఖాకలాపముల్. (ఆర. ౪ ఆ. ౪౧౦.) (ద్వారము లందున్ = ద్వారములవలన) (అపాయార్థపంచమి). క. నలుఁ దొల్లి యాక్రమించిన । కలి కర్కటకవిషంబుఁ గ్రక్కుచు నొడలన్ । వెలువడి..... (ఆర. ౨ ఆ. ౧౭౯.) వ. నాయం దధికధనంబుఁ గొనిపొమ్ము. (ఆది. ౨ ఆ. ౧౯౩.) (ఇది గ్రహ్యదియోగజపంచమి.) క.....ముఖనేత్రనానికారంధ్రములం । దనవరతరోషపావక । జనితశిఖానితకు లక్ష్మజంబుగ వెడలెన్. (ఆర. ౬ ఆ. ౩౧౬.) చ.....నూతిలో । వెలువడఁ గోమలిం దిగిచె. (ఆది. ౩ ఆ. ౧౪౪.) (విస్తర. IV) చ.....నీరిలో । ను వెడలకుండి కూర్చు మతనుస్థితి. (అను. ౧ ఆ. ౨౩౨.) నీ.....న రేంద్ర.....మనువరుగ్నియందుఁ బడయు నెన్నిక...

విస్తర. IV ౨౪౭ విషయ:—“వలన కాదేశంబగు ద్వితీయాసప్తములమీడి యుండికి లోపంబు బహుళంబుగానగు. (ద్వితీయమీడికనున్న యుండి కొక్క

.....వచ్చితి, ననురాగవతివైన ననువరించి | పడయుము నాయం
దవత్సంబు. (మనుచ. ౬ ఆ. ౯౮.) ఇట్టియెడల "అందు" విభక్తికి లేని 'వలన'
వర్ణకార్థము నంగీకరించి, సూ. రా. నిఘంటుకర్త బుదాహరించిరి. (చూ. సూ.
రా. ని. అందు శబ్దమునొద్ద.) ఈపక్షమున నీక్రింది ప్రయోగములచొప్పున
ద్వితీయా 'ను' ప్రత్యయమునకును వలన వర్ణకార్థము నేల యంగీకరింపలేదో
తెలియకున్నది. ఉండిలేని ద్వితీయా ప్రయోగములు. చ.....చే దినం | దను
తనువున్ బృహద్రుధిరథారలు బోరన మీడి కొల్కంగన్. (సభా. ౨ ఆ. ౬౮ ప.).
(విస్తర V) ఉ.....పుడుదేహము వెల్వడి లేజమంబరం | బెల్ల వెలుంగవచ్చి.
(సభా. ౨ ఆ. ౬౯.) క.....విద్యాధరసములు పురము వెల్వడిరి. (ఆర. ౧
ఆ. ౧౫౪.) ఉ.....కూ | ర్నమ్మ గడంగి నీర్వెడలి. (ఆను. ౧ ఆ. ౨౩౩.)
(నీర్వెడలి = నీరిని వెడలి = నీరివలన వెడలి.). శా.....మృత్యువున్ | నావం
గోరు బహుప్రకారముల లోకంబు.....(నిర్వ. ౩ ఆ. ౬౯.) (మృత్యువున్
గావన్ = మృత్యువు వలన గావన్. త్రాణార్థకపంచమ.)

ప్రయోగమైన గలదా.). బహుళగ్రహణముచే నందు మీ. ౨ యుండికి లోపంబు
కలుగదని యెఱుంగునది. ఈసూత్రము నిట్లు చెప్పుట కంద్రితరస ప్రత్యర్థకవర్ణకం
బులమీడి యుండికి లోపంబు వచ్చుట ప్రయోజనంబు" (ప్రాథ. కార. ౧౧ సూ.)
పైరీతి నందువర్ణకముమీడి యుండిలోపమును జూచికొనక ప్రాథవ్యాకర్త
ప్రమాదపడి వ్రాసెను. గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యీ ప్రాథవ్యాకరణవిషయముల
దనగ్రంథములో నెక్కించెను. "బహుళగ్రహణముచేత వనమందుండి వచ్చెను
ఇత్యాదులందలి యుండికి లోపంబు గలుగదు....." (బా. గు. ప్ర. కార.
౧౧ సూ. వ్యాఖ్య.)

విస్తర. V ౨౪౭ విషయము:—సయిరీతి నుండి లేనిస్థలములందు బహుళముగా
వలనకు ద్వితీయా సప్తమ్యాదేశములుగల ప్రయోగములు వెలయుచుండఁగా
తేటికావ్యాఖ్యాత యీక్రిందిరీతిని వ్రాయుట కేవల మపరిశీలనమూలకము. "ఉండి
లేని వలన వర్ణకమున కీవిధి గలుగదని గ్రహించునది. (౨౪౭ పుట.). "ద్వితీయా
మీఁద నున్న యుండికిని సప్తవర్ణకముమీఁద నున్న యుండికిని లోపము ప్రాచీన
ప్రయోగములం దగపడమిందేసి (యు) సూరి త్రిలింగలక్షణశేషమార్గము నాదరింపఁ
డయ్యెను.....ఇట్టి యుండి లోపించిన ప్రయోగములు తొలుతటి తెలుఁగు
గబ్బముల మృగ్యములయ్యె. వన్నయప్రయోగముల నుండి పరముగా సప్తమియే
దృష్టము." (౨౪౮ పు.) (బా. సా. పే. కార. ౧౧ సూ. వ్యాఖ్య.)

ఉండిపదం బాకానాకచో వలనవర్ణకంబున కను
ప్రయుక్తం బగు. ౧౦.

హిమగిరివలననుండి గంగ వొడమె. నాకంబువలన
నుండి నారదుండు వచ్చె.

బాలవ్యాకరణ ఉండిశబ్దము పరంబగునపుడు వలనకు ద్వితీయాసప్త
విప్రి. ములు ప్రాయికంబుగ నగు. ౧౧.

౨౪౭ I విష. వనమునుండి వచ్చె, వనమందుండి వచ్చె, ఊరినుండి
వచ్చె, ఊరనుండి వచ్చె. వనమునుంచి - ధనమునుంచి
యని యుంచి శబ్దానుప్రయోగంబుతోఁ గొందఱు
వ్యవహరించెదరు. కాని యది సాధుకవిప్రయోగా
రూఢంబుగాదని యెఱుంగునది.

సంజీవని. ౨౪౭ I విష:—౧౦ సూ. వ్యాఖ్య:—వలన పై ననుప్రయుక్త
మగు “ఉండి” శబ్దమునకుఁ బ్రయోగములు మృగ్యంబులనియు నేదే నొకటి
రెండుస్థలములు దొరకినను నందలి ‘వలనన్’ అనునది యాపవిత్రక్షీ వలచుశబ్ద
సప్తమ్యంతరూపమే యనఁదగియుండుననియు నీవఱకు వ్రాయఁబడెను. (౨౪౭ విష.).
ఆ.వె. విష్ణుపదమువలన విధునివలన సూర్యు | వలన మేరురూపకలితుడైన | విష్ణు
వలనఁ ద్రిపురవిజయిమాళివలన | నుండి హిమనగమున నొలసె గంగ. (ఆరు. ౨ ఆ.
౧౧౮ ప.). ఇందుఁ దెక్కు వలనల కొక్క యుండిశబ్దము నిల్పఁబడుటయు నిందలి
‘వలనన్’ అనునది ప్రత్యేకపదమనుటకు సహకారియగుచున్నది. వివిధసప్తమ్యంత
ముల మీఁదను ‘ఉండి’ శబ్దము నిల్పుచుండుటయు నద్దానితో నట్టి సప్తమ్యంతము
లన్వయించుచుండుటయు బహుప్రయోగప్రదర్శనపూర్వకముగా నీవఱకుదాహరింపఁ
బడెను. (౨౪౭ విష.). అట్టి విషయమునె “పరేషూండాద్యాదిశబ్దేషు | సప్తమ్యాద్యా
విభక్తయః” అను నధర్వణకారిక విశదీకరించుచున్నది.

౧౧ సూ. వ్యాఖ్య:—“వనమందుండివచ్చె - ఊరనుండివచ్చె” అనురీతి
సప్తమ్యంతప్రయోగములు మహాకవిసమైక్యములు నధర్వణానుసారములు (౨౪౭ విష.)
నయి యున్నవిగాని వానిలోని యందువర్ణకము వలన కాదేశముగా వచ్చినదనుట
సరికాదు. ఉండిశబ్దముతో నన్వయించుచున్న యచటి ‘అందు’ వర్ణక మధికరణార్థ
కము. సంస్కృతములోని యపాదానపంచమీస్థలములు పయిరిలిని ‘ఉండి’ శబ్దముతో
నన్వయించు నధికరణార్థకసప్తమిచేఁ దెలుగున వచింపఁబడునని యెఱుంగునది.
కా.....నన్నుఁ జూడఁ జనుదే వెన్నాళ్ళనో యుండి” (పాండు. 3 ఆ.)

అనురీతి ప్రయోగములందలి 'ఉండి' శబ్దము ప్రభృత్యర్థకముగానఁ బ్రకృతమగు నపాదానార్థస్థలవిషయకము కాదని కొందఱయూహయము. "ఉండి - అవ్య..... ర. ప్రభృతి (మొదలుకొని) అనునర్థమును దెలుపును. ఉ.....సుభారసము చింది పయిం దిగువాఱ నంతనుం | డి న్నెల సన్నగిల్లు. (విజ. వి. ౧ ఆ. ౭.) (అంత నుండిన్.....అది మొదలుకొని) (అంతన్, అనునది ప్రథమాంత మెట్లగును?)" (సూ. రా. ని.). "పాటనుండి - నేటనుండి - ఇంతటనుండి - అంతటనుండి. అవని రాజ్యభరంబుఁ బూనిన యంతనుండి.....ఇత్యాది వచన మాచార్యస్య. అందుండి పలికి రప్పడు ఇత్యాదా 'ఉండి' శబ్దస్య స్థిత్యేత్యస్య పర్యాయత్వమ్..." (అహా. ౩౬౩ పు.) అని యహోబలపతి వ్రాసెను. పై వానియందును నుండిశబ్ద మునకు సప్తమితో నన్వయము కుదురకపోలేదు. ప్రభృత్యర్థకములకుముందుఁ బ్రథమ నిల్పుట యుక్తము. ఇంక "వనమునుండివచ్చె-ఊరినుండివచ్చె" అనురీతిని ద్వితీయమీఁద నుండిశబ్దము నిలిచి యపాదానపంచమ్యర్థమును వచించుప్రయోగ ములు ప్రాచీనమహాకవి గ్రంథములందుఁ గన్పట్టలేదు. "గుడినుండే గుడిరాళ్లు మ్రింగుట-అని రుక్మాంగదచరిత్ర ప్రయోగము కనబడుతున్నది" (బాలక. ౧౯౩ పు.). అని శరణ్యకర్తగారు వ్రాసిరికాని యీ ప్రయోగము ప్రకృతమగు నపాదాన పంచమీస్థలముకాదు. అధికరణార్థకము. ఏవేని యర్వాచీనప్రయోగములలో "వనమునుండివచ్చె - ఊరినుండివచ్చె" అనురీతిని బ్రయోగింపఁబడినను నచటి ద్వితీయ "ఇతరత్రచ ద్వితీయా" అనుచోప్పన సప్తమ్యర్థకమేకాని యపాదాన పంచమ్యర్థకముకాదని యచటి "ఉండి" శబ్దముతోడి యన్వయము విశదపఱుపఁ గలదు. వనమున్ = వనమందు, ఉండి = ఆవఱకునుండి, వచ్చె ననునర్థ మచట సుసంగతముగా నుండును. ఇట్లే యంతటను నెఱుంగునది. "నన్నుండి - నిన్నునుండి - వారినుండి - వీరినుండి - మమ్ముండి - మమ్మునుండి - అందుండి - ఎందుండి - ఇందుండి....." (అహా. ౩౬౨ పు.) అని కవిశిరోధూషణమున నుదాహరింపఁ బడెను. వీనియందలి 'అందుండి' మున్నగునవి సప్తమ్యంతములే. 'నన్నుండి' మున్నగునవి కవిప్రయుక్తములయినచో నట "ఇతరత్రచ ద్వితీయా" అనుచింతామణి సూత్రముచోప్పన సప్తమ్యర్థమునవచ్చిన ద్వితీయలే యని చెప్పవలసి యుండును. "ఉండి - అవ్య.....౩ హేత్వర్థకము. క. నిన్నుండి వీనిరూపముఁ | గన్నులఁ జాడంగఁ గలిగె.....(అని. ౨ ఆ. ౧౩౭.) (నిన్నుండి = నీవు కారణ ముగా.....)" (సూ. రా. ని.). ఇచట "నిన్నున్ = నీయందు = నీసహాయ మందు, ఉండి = ఉండుటచేత" అని యర్థముచేసినచో హేత్వర్థకత్వము లభింపఁ

[బా. కార. ౧౨ సూ.] సూరి ద్వితీయాసక్తములువలనకాదేశములనరాదు 1023

గలదు. అజడస్థలములందును ద్వితీయవచ్చుటకవిప్రయుక్తమగుట నది విరుద్ధము కాదు. “ఓక్కొకచో భూతార్థకాసమాప్తయ హేత్వస్థకంబగు. ఉదా:—రాహు కంఠము దెగి దేహము ధరణిబడియె. (భార. ఆది. ౨ ఆ.)” (ప్రాథ. క్రియా. ౧౫ సూ.). “వనమునుంచి - ధనమునుంచి.....” అనువాక్యముచే సూరి ‘వనమునుంచి వచ్చెను’ ఇత్యాదివాక్యముల నంగీకరింపకుండుట యుక్తమేకాని కొన్నియొడల ద్వితీయమీడి ‘ఉంచి’ శబ్దప్రయోగము సుసమన్వితమగుచుండుట చేత నట్టియొడల నర్వాచీనకవిప్రయోగములనుబట్టి సాధుత్వము నంగీకరించుట యుక్తము. ‘మంచమునుంచి దిగెను’ అనుచో మంచము నచట నుంచివేసి దిగె ననునర్థము సుసమన్విత మగుచున్నదిగాదా. పరేషాండాద్యదిశద్వేష్యత్యాద్యధర్వణ సూత్రములోని యాదిశబ్దముచే ‘ఉంచి’ శబ్దమును బ్రయోగానుసారముగ గ్రహించుట యావశ్యకము. “కాంచియమ్మంత్రి యెచ్చోటినుంచివచ్చె” (కృష్ణ రాయవిజయము. IV ౨౬౦ బాలక. ౧౯౪ పు.) (‘ఎచ్చోటనుంచి’ అనుపాఠము ముద్రణసంస్కర్తప్రమాదకృతము.). ౨౪౭ విషయమున “ఉండి - ఉంచి” అను వానినిగుఱించి విపులముగ వివరింపఁబడెను. (విస్తర.)

సర్వవిభక్తి: సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం. ౧౫ కారి. అహో. ౪౨౩ పు.)

అన్యారాదితరరేడిక్ శబ్దాల్పాత్తర పదాజాహి యుక్తే. (౨-3-౨౯.) ఏభిర్యోగే షష్ఠమీ స్యాత్. అన్యేత్యర్థగ్రహణమ్. ఇతరగ్రహణం ప్రపజ్ఞార్థమ్ - అన్యో భిన్న - ఇతరో వాక్యష్టాత్. ఆరాద్యనాత్ - బుతేకృష్టాత్ - పూర్వోగ్రామాత్.....చైత్ర త్పూర్వః ఫాల్గుణః.....ప్రాక్ ప్రత్యగ్వా గ్రా మాత్.....(సి. కా. ౫౯౫ సూ.)

నన్నయా.
౨౪౮ విషయము.

కంటేన్యారాదాదేశ: (ఆం. చిం. అజం. ౮ కారి. అహో. ౨౭౩ పు.)

విస్తర. ౨౪౭ I విష:—“ఉండిపదంబు పరంబగుచో వలన కందువర్ణక మట్లు నవర్ణకంబు నగు” (ప్రాథ. కా. ౧౦ సూ.). “వలన కాదేశంబగు ద్వితీయాసక్తముల మీడి యుండికి లోపంబు బహుళంబుగా నగు.....బహుళగ్రహణంబుచే నందు మీడియుండికి లోపంబు కలుగదు.....” (ప్రాథ. కార. ౧౧ సూ.) అని యట్లు బాలవ్యాకరణమును నవరించుచు ద్రిలింగలక్షణశేషకర్తయు ద్వితీయా సక్తములు వలన కాదేశమనియె వచించెను.

కల్పతరు. ౨౪౯ విష:—సర్వవిభక్తి రిత్యాదిసూత్రము ౨౩౪ విషయమున వ్యాఖ్యాతము - పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే మూలము. అన్యారాదిత్యాది:—అన్య = అన్యశబ్దార్థకములగు 'ఇతర - భిన్న' మున్నగుశబ్దములయొగవందును, ఆరాత్ = దూరసమీపార్థకశబ్దములయొగవందును. ఇతర - ఋతే - దిక్ శబ్దాఘ్నా త్తరగద - ఆచ్ - ఆహియుక్తే = 'ఇతర - ఋతే' అనుశబ్దములయు, ఆఘ్నాఘ్నా త్తరగదకములగు దిక్ శబ్దములయు, ఆచ్ - ఆహిప్రత్యయాలములయు, యొగమునందును బంచమీస్థాత్ = పఞ్చమీ విభక్తియగును. అన్యశబ్ద మన్యార్థపరమగుటచే సూత్రములోని 'ఇతర' శబ్దమన్యార్థముల విస్తృతినీ చెల్లును. ఉదా:—అన్యో - భిన్న - ఇతరోవాకృష్టాత్ = కృష్ట కంటె = కృష్టనకు - నన్యండు - భిన్నండు - ఇతరుండు. ఆరాద్యనాత్ = వనము కంటె = వనమునకు - దూరము సమీపము. ఋతేకృష్టాత్ = కృష్టనికంటె = కృష్టనకుఁ దప్ప, పూర్వోగ్రామాత్ = గ్రామముకంటె = గ్రామమునకుఁ బూర్వము. చైత్రా త్యుత్పాఠాః ఫాల్గునః = చైత్రమునకంటె = చైత్రమునకు-పూర్వము ఫాల్గునము. ప్రాక్ - ప్రత్యగ్వా వనాత్ = వనముకంటె = వనమునకు - దూర్పు - పడమర. మొ. పైస్థలములందుఁ జెల్లిన "కు" వర్ణకమునకును వాడుకగల్గుటంజేసి యట్లు చూపఁబడెను.

కంటె-అన్యారాదిత్యాది:—అన్యారాదాదే = అన్యారాదిత్యాది పాణినీయ సూత్రసిద్ధమగు వచమిచ్చోట, కంటె = కంటెవర్ణకమగును. సంస్కృతమున ప్రాప్త వక్రములు లేమింజేసి భట్టారకునిచే "కంటె" అని ప్రయోగింపఁబడినను నచట 'కంటెన్' అనునదియే యుద్దేశింపఁబడినదని యెఱుంగునది. ఉదా:—రామునికంటె నితరుండు, వనముకంటె = వనమునకు దగ్గఱ. మొ. ప్రయోగములు:—చ. .... అంబుజనాభునిఁ బ్రీతుఁజేయుకంటెను హితమైనకృత్య మొకటిం గలదే. .... (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౧౫౧.) ఒకటి = వేటొకటి, ఒకటి యన్యార్థకము. "ఏకే ముఖ్యాన్య కేవలాః" అని యమరము. ఒకటిశబ్ద మేకశబ్దార్థకము. సీ. ఇంత | కంటెను గవ్వంబు గలదె యైదు. (సఖా. ౨ ఆ. ౨౬౯.) అధికహీనాదిశబ్దయోగమునందును "కంటె" వర్ణకమగును. ఉదా:—నీకంటె నధికుండు. మొ. ఇట్టి 'కంటె' వర్ణకముచోట'కు' వర్ణ కము నిల్పుటయుఁ గలదు. "అధికశబ్దేనయోగేన ప్రమా పఞ్చమ్యావిష్కేతే." 'తస్మిన్నధికమ్' (సి. శా. ౧౦౪౬ సూ.) ఇతి, 'యస్తాదధికమ్' (సి. శా. ౬౪౫ సూ.) ఇతి చ సూత్రనిర్దేశాత్" (సి. శా. ౬౪౩ సూత్రపుష్పివరణము.) అని సంస్కృతమునందును నధికశబ్దయోగమునఁ బంచమి యంగీకరింపఁబడెను. క., ... ప్రభా | పరిపాలనంబు

కంటెను । ధరణీశ విశేష మొందు ధర్మము గలదే. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౫౫.). పెక్కు శబ్దముల కొక్క 'కంటె' వర్ణకము నిల్పుటయుఁ గలదు. ఉ. సూతసుతుండు వీఁడనక సూనుల తమ్ములకంటె నాకు సం । స్త్రీతి యొనర్పి. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౩౯ ప.) కువర్ణక స్థితికిఁ బ్రయోగము:—గీ.....జలపూర్ణమంగళకలశమునకుఁ । బాద్యమునకును గుళలసంప్రశ్నమునకు । మిగుల నొండు జనార్దను మెచ్చుగాదు. (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౧౬౧.) ఉ..... ఉ. ర్వీవరుఁ డాత్మశక్తి కలిరిక్తములైన సముద్యమము బులన్. (శాంతి. ౩ ఆ. ౧౭౨.) క. విలువిద్య నొరులు నీక । గ్గలముగ లేకుండ నిన్నుఁ గలుపును ..... (ఆది. ౫౫ ఆ. ౨౩౯.). కంటె వర్ణకమున కర్వాచీన యాచము 'కన్న' అనునది. చ.....చ । న్నినదముకన్నఁ దిన్ననయి. (వసుచ. ౨ ఆ. ౫౫) క. నిన్ను జెఱిగొన్న హైహయ । కన్నం దోర్విర్య మెక్కుడగు భార్గవు । । లన్నిష్ఠి జివర నుగ । కన్నను తొరుండు ముజ్జగంబులఁ గలఁడే. (చమత్కారరామాయణము ఆంధ్ర. ౩ ఆ. ౨౩౮ ప.)

కంటె వర్ణకం బ్రాప్త్యాదియోగజంబగు పంచమి కను. ౧౨.

బాల్య. రామునికంటె కన్యకండు ధానుష్కండు లేడు.
వివరణము. యోధులుకంటె నితరులు దోషంబులేదు. ఇచట
అర I విషయము వర్ణించు నగు. రామున కన్యకండు ధానుష్కండు
లేడు. అన్యము - ఇతరము - పూర్వము - పరము -
ఉత్తరము ఇత్యాదు లన్యాదులు.

సంజీవనీ. అర I విష:—అన్యార్థాదియోగజంబగు అన్యారాదిత్యాది పాణినీయసూత్రక్రొత్తశబ్దయోగమునఁ గల్గుపంచమికి "కంటె" వర్ణకంబగు నని యర్థము. ధానుష్కండు = ధనుర్విద్యాకుశలుండు. ప్రయోగాదులెల్ల అర I విషయమున విస్తరింపఁబడెను.

సర్వవిభక్తి స్సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. ౧౫ కా. హలం. అహో. ౪౨౩ ప.)

నన్నయా. కృష్ణమీవిభక్తే (౨-౩-౪౨.) విభాగోవిభక్తమ్. నిర్ధా
అర I విష. ర్యమూణస్య యత్ర భేద ఏవ తత్ర కృష్ణమీ స్యాత్.
మాధురాః పాటలిపుత్రకేభ్య ఆధ్యతరాః. (సి. కా.
౬౩౯ సూ.)

కల్పతరు. ఆర్య విష:—సర్వవిభక్తిరిత్యాదిసూత్రము ౨౩౪ విషయమున వ్యాఖ్యాతమయ్యెను. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే మూలము.

పశ్చిమీత్యాది:—విభక్త మనఁగా విభాగము. నిర్ధారణావధికిని నిర్ధారణ మాణమునకును నెచట భేదమే యుండునో యచట నిర్ధారణావధివాచకముకంటెఁ బంచమి వచ్చునని యర్థము. ఉదా:—మాధురాః = మధురాదేశీయులు పాటలి పుత్ర కేభ్యః = పాటలిపుత్ర వాసులకంటె, ఆధ్యతరాః = అధికధనవంతులు. ఇచట మాధురులు పాటలిపుత్ర వాసులును బరస్పరము భిన్నులు. నిర్ధారణమాణులు మాధురులు. నిర్ధారణావధిభూతులు పాటలిపుత్ర వాసులు. కాన నిర్ధారణావధివాచక పాటలిపుత్ర శబ్దమునకంటెఁ బంచమి యయ్యెను. “అత్ర మధురాదేశీయై పాటలి పుత్ర దేశీయత్వయోః గోత్యైశ్వత్వవత్ విరోధాత్ కథంచిదపి తద్రూపేణ నాఽభేదఇతి నిర్ధారణావధేః పశ్చిమీతిభావః” (బాలమ. వ్యాఖ్య. ౬౩౯ సూ.) “కాకాత్ కోకిలః కృష్ణః ఇత్యాది నిర్ధారణే పశ్చిమేవ నతు వష్టిసప్తమ్యానితి వక్తవ్యమ్” (ముగ్ధ. దుర్గా. ౩౧౩ సూ.) కాక కోకిలములు పరస్పరవిభిన్నములు గాన నిర్ధారణావధివాచకము పశ్చిమ్యంతమయ్యెనని భావము. పష్టిసప్తములు వచ్చెడి నిర్ధారణముగల “మనుష్యులలో ఓత్రియుఁడు శూరుఁడు” మున్నగుచోటు లందు ఓత్రియులును మనుష్యులే కాన నిట్టి కేవలభేద మచట లేదని తాత్పర్యము. పైరీతిని సంస్కృతమున “పశ్చిమీవిభక్తే” అనుసూత్రముచొప్పున “కాకాత్ కోకిలః కృష్ణః” మున్నగుచోట్లఁ బంచమియే వచ్చునుగాని తెలుగున “కాకముకంటెఁ గోకిలము నల్లనిది. కాకమునకుఁ గోకిల నల్లనిది” అని యిట్లు పంచమియు పష్టియుఁ బర్యాయమున నగును. క. భూరిగుణోన్నతు లనఁదగు! వారికి ధీరులకు ధరణి వల్లభులకు వా! క్షారుష్యము సన్న మహా! దారుణ మది విషమకంటె దహనము కంటెన్. (సభా. ౨ ఆ. ౧౭ ప.) ఆ-వె. కర్ణ నగపు లోకగర్హితుం డగు దుస్స. నేను చెయిది కంటె..... నామనంబు..... నేర్పుచున్నయది. (ఆర. ౧ ఆ. ౧౩౯.) క. నర సిద్ధపాద్యవిద్యా! ధరసురకన్యకలకంటె దమయంతియ సుం! దరి..... (ఆర. ౨ ఆ. ౩౧,) చ. సుతజలపూరితంబులగు నూతులు నూటిటికంటె సూనృత! వ్రత యొకబావిమేలు మఱిబావులు నూటిటికంటె నొక్కస! త్కృత మది మేలు తత్కృతశతంబునకంటె సుతుండు మేలు త! త్సుతశతకంబుకంటె నొకసూనృత వాక్యము మేలు భూవరా. (ఆది. ౪ ఆ. ౯౪.) సీ. నీకంటె హరి బుద్ధిలేకయే నిజ నేత్రకమలంబు పూన్చి చక్రంబు గొనియె! మఘవుండు నీకంటె మరులైయె క్రతు

[భా. కార. ౧౩ సూ.] నిర్ధారణపంచమిచోట 'కు' నిల్చునని సూరిచెప్పలేదు. 1027

తతి, నర్పించి దేజేంద్రుడై వెలింగె । నిఖలదేవాలియు నీకంటె నవివేకులయ్యె
 నేమిచి భోగాత్మలైరి । ..... (నన్ని. కు. ౨ ఆ. ౧౬౪ ప.) (ఇందు హరి
 ప్రభృతులు నీకంటె నెక్కువవారని యర్థము నెన్నునది.) పక్షికిఁ బ్రయోగములు:—
 తే.గీ. విత్తరక్షకుఁ గడుమేలు వృత్తరక్ష. (ఆర. ౪ ఆ. ౧౩౦.) క.....నాక
 కాదీ । త్రిలోకముల కధికుఁ జూచితిమి యొకయెటుసున్. (ఆది. ౨ ఆ. ౨౬౫.)
 క.....పుణ్య । ప్రతచర్యను నీవ యెల్లవారికి నత్యుక్త । న్నతుఁడవు.....
 (ఆర. ౨ ఆ. ౨౩౪ ప.) తే.గీ. సాధ్యులకు దేవతలకుఁ బ్రజాపతులకు । శాశ్వతుఁ
 డితండ యని. (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౧౪ ప.)

కంటె వర్ణకంబు నిర్ధారణ పంచమికగు. ౧౩.

బాలవ్యాకరణ ఎచ్చట నిర్ధార్యమాణంబు జాత్యాదులచే భేదంబే
 వివరణము. కలిగియుండు నచటం బంచమి యగు. ఆపంచమికిం
 ౨౪ I విషయము గంటె వర్ణకం బగునని యర్థము. జానపదులకంటె నాగ
 రులు వివేకులు. మానహానికంటె మరణము మేలు.

సంజేవని. ౨౪ I విష:—జానపదులు పల్లెలయందు వసించువారు, నాగ
 రులు = పట్టణవాసులు. జానపదత్వనాగరత్వములు పరస్పరము కేవలము విభిన్న
 ములు. నాగరులు వివేకులుగా నిర్ధారణము చేయబడెను గాన నిర్ధార్యమాణ
 నాగరులు జాతిగుణక్రియాద్రవ్యములచే నిర్ధారణావధిభూతజానపదులకంటె భేదమే
 కలిగియుండుటంజేసి నిర్ధారణావధివాచకజానపదశబ్దము కంటె వర్ణకాంత మయ్యెనని
 గ్రహింపవలయును. ఇట్లే యంతటను నెఱుంగునది. ఇందులకు మహాకవిప్రయోగ
 ములు ౨౪ I విషయమునఁ జూపబడెను. అట్టి ప్రయోగములనుబట్టి “జానపదులకు
 నాగరులు వివేకులు - మానహానికి మరణము మేలు” అని పక్షియు నుండవచ్చును.
 సూరి యట్లు వచింపకుండుటకుఁ గారణము తెలియకున్నది.

సర్వవిభక్తి స్సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం.
 ౧౫ కారి. అహో. ౪౨౩ పుట.)

విభాషాగుణేఽస్త్రియామ్. (౨-౩-౨౫.) గుణే హేతా
 వస్త్రీలిక్లే పశ్చమీవాస్యత్. జాడ్యా జ్ఞాడ్యేన వా
 బధః - గుణేకిమ్ - ధనేన కులమ్ - అస్త్రీయామ్ కిమ్.
 నన్నయ. బుద్ధ్యా ముక్తః - 'విభాషా' ఇతి యోగవిభాగాదగుణే
 ౨౫౦ విష. స్త్రియాంచ క్యచిత్ - ధూమా దగ్నిమాన్ - నా స్త్రి
 ఘటోఽనుపలభ్యే. (సి. కౌ. ౬౦౨ సూ.)

పట్టితితు షష్ఠమీగుణేహేతౌ. (ఆం. చిం. అజం. ౭
కారి. అహో. ౨౭౧.)

కేచి న్నాస్తాచ్చ గుర్వాదేర్ద్వ్యక్షరా త్పట్టి మూచితే.
(విశ్వ. క్రియా. ౧౯ కారి. అహో. ౪౯౯ పు)

కల్పతరు. ౨౫౦ విషయము:—సర్వవిభక్తిరిత్యాదిసూత్రము ౨౩౪ విషయమున
వ్యాఖ్యాత మయ్యెను. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే
మూలము.

గుణే = గుణము, హేతౌ = హేతువగుచుండఁగా, అస్త్రియామ్ = స్త్రీలింగే
తరస్థలమున, షష్ఠమీ = పంచమీవిభక్తి, వాస్యాత్ = వైకల్పికుముగా నగును.
ఉదా:—బాద్యాత్ - బాద్యేనవా బధ్ధః = బాద్యముంబట్టి, (లేదా) బాద్యము
చేతను, బద్ధుండగుచున్నాఁడు. గుణేకీమ్ = 'గుణము' అననేల? ధనేనకులమ్ =
ధనముచేత కులము గల్గునని యగునేకాని ధనముంబట్టి కులము గల్గునని సిద్ధింపదు.
అస్త్రియామ్ కీమ్? బుద్ధ్యా ముక్తః=అస్త్రియామ్మని చెప్పినేల? బుద్ధిచే ముక్తుడగును.
బుద్ధిశబ్దము స్త్రీలింగముగాన 'బుద్ధేః ముక్తః' అనురీతిని బంచమి కలుగదు. గుణవాచకే
తరస్థలములందును స్త్రీలింగవాచకస్థలములందును బంచమి "ధూమా దగ్నిమాన్ -
నాస్తి ఘటోఽనుపలభే" అనురీతిని బ్రమోగింపఁబడుటంజేసి - ప్రకృతసూత్రమున
'విభాషా' "గుణేఽస్త్రియామ్" అని యోగవిభాగముచేసి యట్టివానిని సమర్థింప
నగునని "విభాషా" ఇతియోగవిభాగా"దిత్యాదివాక్యమునకుఁ దాత్పర్యము.
"విభాషా" (వ్యాఖ్య) హేతౌ షష్ఠమీవాస్యాత్పట్టిః.....గుణేఽస్త్రియామ్
(వ్యాఖ్య)...గుణే హేతౌ వస్త్రీలిక్ష్ణే షష్ఠమీ వా స్యా దిత్యక్తోఽర్థః" (బాలమ.
వ్యాఖ్య. సి. కౌ. ౬౦౨ సూ.)

పట్టిత్యాది:—గుణేహేతౌ = గుణము హేతువగుచుండఁగా, వచ్చు
షష్ఠమీతు = పంచమీవిభక్తి, పట్టితి = 'పట్టి' అను ప్రత్యయముచే వాచ్యమగును.
"బాద్యము+పట్టి - బద్ధుండ" అనుచో "అందు పట్టి కూర్చి విభక్తిను" అను నధర్వణ
సూత్రముచొప్పున (౮౮ విష.) నుమ్మరఁగా "బాద్యము+ను+పట్టి = బాద్యముం
బట్టి బద్ధుండగు" ననురూపము సిద్ధించును. సంస్కృతమునందలి యొక్కొక్కవిధమగు
విభక్తి యర్థమునఁ దెలుంగున నొక్కొక్క ప్రత్యయమగునని చూపుట కిట్లు వచింపఁ
బడెనేకాని తెలుంగునఁ బ్రాయశముగా హేత్వర్థమునఁ దృతీయాపంచము లెట్లును
సిద్ధించునుగదా? గీ. విద్య యొనఁగును వినయంబు వినయమునను | బడయుఁ
బాత్రతవలన ధనము!.....

కేచిదిత్యాది - ద్వ్యక్షరాత్ = రెండక్షరములుగల్గినట్టియు, గుర్వాదే = గుర్వక్షరము పదాదిని గల్గినట్టియు; నాంతాచ్చ = భావార్థక నకారాంతశబ్దమునకుఁ బరముగాను, కేచిత్ = కొందఱు, పట్టిమూచితే = పట్టి విభక్తివచ్చునని యుక్తి. నకారాంతమనఁగా నుజ్యంతమని యర్థము. నాంతపదము విభక్తియొగయొగము కాకున్నను బ్రత్యేకవిధాన సామర్థ్యమున దాపైని 'పట్టి' మాత్రము నిల్చును. (విస్తర.) (3౦౯ విష. చూ.) ఉదా: నీవుగలుగంగఁబట్టి

పట్టివర్ణకంబు హేతువులగు గుణక్రియల కగు. ౧౪.

కాలవ్యా. జ్ఞానముంబట్టి ముక్తుడగు. నీవు వచ్చుటంబట్టి ధన్యుడ
౨౫౦ I విషయము. నయితిని. ఇచట వలన వర్ణకంబు నగు. జ్ఞానమువలన
ముక్తుడగు.

సంజీవని. ౨౫౦ I విష:—సంస్కృతమునందే గుణవాచకేతరస్థలములందును బంచమి యంగీకరింపఁబడుటంజేసి యుక్తియ హేతువగునపుడును బంచమి ప్రయోగ దృష్టమగుటంజేసియు “హేతువులగు గుణక్రియలకు” అని సూరిగారు సవరించిరి. కాని దేనికిని మహాకవిప్రయోగము లభింపలేదు. గుణమునకు:—జ్ఞానముంబట్టి ముక్తుడగు. క్రియకు:—నీవు వచ్చుటంబట్టి ధన్యుడనైతిని. ఇట్టియెడల వలన వర్ణకమును వచ్చునని వివరించి ‘జ్ఞానమువలన ముక్తుడగు’ అని యుదాహరించిరి. భా. కార. ౪ సూత్రముచొప్పున ‘చేత’వర్ణకము నగునని యేల యుదాహరింప రైరో తెలియకున్నది. జ్ఞానముచేత ముక్తుడగుననియు నుండనగును.

విస్తర. ౨౫౦ విష:—“కొన్నియెడల హేతువునం దన్నంత క్రియల మీఁదను బట్టివర్ణకంబు విభాషనగు. ఉదా:—గీ.....ఎట్లు సమకూరు వీరికి నీప్రభావ I మీవు గలుగంగఁబట్టి కాకిందువదన (కాశీ. ౩ ఆ. ౪౪.) పక్షంబునఁ గలుగుటంబట్టి, మొ.” (ప్రాథ. కా. ౧౨ సూ.) ఈశ్రీనాథప్రయోగమున కీక్రింది శంభుదాసప్రయోగము మూలము కానోపును. మ. గతవిద్యేహుడు ధర్మనంద నుడు గల్గంబట్టి యిప్పాట దు | ర్గతికిందప్పితి. (ఆర. ౬ ఆ. ౬౧ ప.) ప్రాచీనకాలమున నెట్లు రెండక్షరములుగల క్రియలమీఁదమాత్రమే, పట్టివర్ణకము మాత్రమే భావార్థక నుజ్యంతములపై నిల్చుచుండుటంజేసి యధర్వణుఁ డట్లు వచించెనుగాని కాలక్రమమున, “విడువఁబట్టి” మున్నగురీతిని త్ర్యక్షరాదుల మీఁదను “పట్టి” ప్రయుక్తము కాఁజొచ్చును. భావార్థకమయ్యును నద్దానిపైఁ బట్టితరవిభక్తులు నిలువనేరవని పట్టివర్ణక ప్రత్యేకవిధానము నియమించుచున్నది. (చూడు. 3౦౯ విష.)

సర్వవిభక్తి స్పంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం.
౧౫ కారి. ఆహా. ౪౨౩ పు.)

నన్నయా. పష్టిశేషే. (౨-౩-౫౦.) కారకప్రాతిపదికార్థవ్యతిరిక్తః
౨౫౧ విషయము. స్వస్వామిభావాదిసంబంధః శేషః. తత్ర పష్టిస్యాత్.
రాజ్ఞః పురుషః. (సీ. కౌ. ౬౦౬ సూ.)
యొక్కచ శేషే పష్టి. (ఆం. చిం. అజం. ౮ కా.)

కల్పతరు. ౨౫౧ విషయము—సర్వవిభక్తి రిత్యాదిసూత్రము ౨౩౪ విషయమున
వ్యాఖ్యాతము. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదే మూలము.

పష్టిత్యాదిః—కారకప్రాతిపదికార్థవ్యతిరిక్తః = కర్తాదికారకవ్యతిరిక్తమగు
నట్టియుఁ బ్రాతిపదికార్థవ్యతిరిక్తమగునట్టియు, స్వస్వామిభావాదిసంబంధః = స్వస్వామి
భావము మున్నగుసంబంధము శేష మనిపించుకొనును, అట్టి యర్థమునందు పష్టి
యగును. ఉదాః—రాజ్ఞః పురుషః = రాజయొక్క పురుషుడు. రాజ స్వామి-
పురుషుడు వాని స్వమ్ము. కాన రాజపురుషులసంబంధము స్వస్వామిత్వరూపము.
“విశిష్టధీహేతుః సంబంధః - సచానేకప్రకారః - స్వస్వామిత్వ జన్యజనకత్వావయ
వావయవిత్య ప్రతియోగ్యనుయోగి త్యాధారాధేయత్వాదిః. సంబంధస్యోభయనిష్ఠ
త్వేపి సంబంధస్య నిరూపకత్వాత్ స్వామ్యాదేః పష్టిస్యాత్. యదుక్తమ్ - భేద్యభేద
కయోః శ్లిష్టః | సంబంధోఽనోభ్యస్య మివ్యతేద్విష్టో యద్యపి సంబంధః | పశ్యత్యేత్తిస్తు
భేదకాత్.” (ముగ్ధ. శ్రీరామతర్కవాగీశ వ్యాఖ్య. ౩౦౨ సూ.) సంబంధము ద్విష్ట
మైనను ననఁగా వస్తుద్వయమందును నుండునదెయైనను స్వామ్యాదిసంబంధివాచ
కముపై నే పష్టిప్రత్యయము నిల్పునని యర్థము. ‘రాజయొక్క పురుషుడు’
అనుచో రాజశబ్దము భేదక మనఁగా విశేషణము. పురుషశబ్దము భేద్య మనఁగా
విశేష్యము. రాజనిష్ఠస్వామిత్వనిరూపిత స్వత్వాత్త కసంబంధకాలి పురుషుడని శాబ్ద
బోధము కల్గును. ‘దశరథునియొక్క పుత్రుడు రాముడు’ అనుచో జన్యజనకభావ
రూపము సంబంధము. ఇట్లే యితరసంబంధములను నరయునది. కర్తాదివివక్షచేయక
సంబంధసామాన్యవివక్షచేయునపుడు శేషపష్టివచ్చునని యెఱుంగునది.

యొక్కచేత్యాదిః—శేషేపష్టి = శేషార్థములం దనఁగా స్వస్వామిత్వరూపాది
సంబంధార్థమునఁ బాణినీయసూత్రమునవచ్చు పష్టి, తెల్లన - యొక్కచ = యొక్క
ప్రత్యయవాచ్యమును నగుచున్నది. చకారస్వారస్యముచేఁ బ్రాయఃకముగా యొక్క
ప్రత్యయము ప్రయోగింపఁబడదనియు ననఁగా లోపించుననియుఁ గొన్నియెడల
‘యొక్క’ అనుదానిచోట ‘కి-కు’ ప్రత్యయములు నిల్పుననియు, గ్రహింపవలయును,

(విస్తర.). సమాసమందుగాని వ్యస్తతయందుగాని యేకవచనమండయినను బహువచనమందైనను యొక్క ప్రత్యయము నిలువక లోపించుటయే ప్రాచీనవైయాకరణ కవీంద్రులసంప్రదాయము. చ. ద్రుపదతనూజులం గెలిచి.....క | ద్ద్రుపదుట భీష్ములేమిని గురుండు మృతుండగుటం ధరాధిపా. (శల్క. ౨ ఆ. ౬౯ ప్రాసఫలము.)

విస్తర. ౨౫౧ విష:—“యద్యపి యొక్కవప్య్యర్థప్రతిసంవిధానం సమాస ఏవ, వాక్యస్య తు ప్రయోగః ప్రబద్ధేషు ప్రాయశోనదృశ్యతే. తథాపి తస్య ప్రయోగఇష్టఏవ, కథామధ్యేతత్ప్రాతేన ప్రయోగస్య జ్ఞాపి తత్వాత్. కి - కు ఇతి విభక్తిస్తు అసమానే కారకషష్ఠీతి జ్ఞేయమ్.” (అహో. ౨౭౪ పు.) అను కవిశిరోభూషణవ్యాఖ్య సరికాదు. “ప్రాయశోన దృశ్యతే” అననేల? ప్రాచీనమహాప్రబంధములందు మచ్చునకేని యొక్కప్రత్యయప్రయోగము లేదు సమాసములందు నైతము విగ్రహమున నిల్పునేకాని సమాసమున “యొక్క” అనుదానిచోట “వష్టి భవే ద్వితీయాతుల్యా | తత్పురుషసంస్థితా నామ్నామ్” అనుచోప్పున ద్వితీయా విభక్తి తుల్యమగునాకారమే నిల్పును. అట్టి ద్వితీయారూప‘ను’ ప్రత్యయంబంధ ద్రుతము “ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమానేషు” అనుచోప్పున లోపించును. లప్రత్యయమును లోపింపదు. దానిద్రుతముమాత్రమే సమాసమున లోపించును. ఉదా:—రామునియొక్కగుణములు = రామునిన్ + గుణములు = రామునిగుణములు. రాములయొక్కగుణములు = రాములన్ + గుణములు = రాములగుణములు. వ్యస్త స్థితిలోను యొక్క లోపించును. “చ.....తన దిన్ని రామచంద్రుని నగు నగుమోము” (రాఘవ. ౨.౪.౯.) (తనయొక్క + చిన్ని రామయొక్క + చంద్రుని నగు మోము. (భార.) తనయొక్క చిన్ని రామచంద్రునియొక్క + నగుమోము. (రామా.) అట్లయిన గళలలో యొక్కను బరిగణింప నేల యని యహోబలవతి శంకించెను. పైరీతి వ్యస్తప్రయోగములలో “చిన్నిరామ” అను లుప్తశేషము కళ యని తెలియుట, యొక్కకళాత్వకధనమునకు బరమప్రయోజన మగుచున్నదిగదా. మఱియు, సంస్కృతవ్యాకరణోక్తవివిధవిభక్తులకును బ్రతిగా జాతి శోకటిగఁ దెనుఁగువిభక్తుల నుపదేశించుటకై యాంధ్రవ్యాకర్తలు యొక్కాదులగు కొన్నిటిని వచించిరేకాని యొక్కవిభక్తి నేవ్వరును బ్రయోగించియుండలేదు. “ఒడయందు పష్టియు (ఆం. భూ. ౬౭ గద్య.) ఒడయఁ డనగా స్వామిగాన దీనిచే స్యస్వామి భావాదిసంబంధమును దెల్పు యొక్కపష్టి చెప్పఁబడెనని యెఱుంగునది. ఇందు యొక్కపష్టికి “సుతునిధనము - సుతుధనము-సుతులధనము” అనునవి యుదాహరింపఁబడినవి. (ఆం. భూ. ౮౮-౮౯ ప.) “పష్టికిం గి కు కారంబులును యొక్క లోపల యనుశబ్దములును.....అయ్యె.” (కావ్యాలం. ౯౭ గద్య. ౫౩ పు)

క. మనవారి కపుడు భీష్ముని | చనుటయుఁ గోదండగురుని సమయుటయును గ | ధ్వుని
పొలియుటయును గ్రొత్తై. (శల్య. ౧ ఆ. 3౦3.) క. .... | తమమును చూపిన |
యాతం డగుటకు. (ఆర. ౪ ఆ. ౧౮౮.) చ. కురుకులజాండు పాండునకుఁ గుంతికి
బుత్తుడు. .... (ఆది. ౬ ఆ. ౪౫.) ఇట్టివి పెక్కు విస్తరమునఁ జూపబడినవి.

యొక్క లోపించిన బ్రయోగములు:—“యొక్క కులోపంబు బహుశంబు.
క. నెప్పినిధర్మజు నలుపురు | తన్వంలు. .... (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౧.) (నలుపురు -
ప్రథమాబహువచనరూపము.) ఎ.గీ. ఆపుడు సమైట కోలల యంకుశముల | బేలు
కోలల ప్రేటుల. (ద్రోణ. 3 ఆ. ౪౮.) క. నరగోమృగసింహంబుల | కరుణము
లగు. .... స్వరములు. (హరి. పూ. ౬ ఆ.) ఉ. ఇమ్ముగ సర్వలోకజను లెవ్వని
యేని ముఖామృతాంశుని | బిమ్మన. .... (ఆది. ౧ ఆ. ౭౭.)” (ప్రాథ. కార.
౧౬ సూ.) ఏకత్వమునందును బహుత్వమునందును సమాసమునందును వ్యస్తత
యందును యొక్కవల్లకము నిలువనేరదు. ఎ.గీ. వరుస | తోడ దుర్మర్మజునియును
దుర్మజునియు | నిండ్లు గవలకు సంప్రీతి నిచ్చె నృపతి. (శాంతి. ౧ ఆ. 3౯౬.)
క. .... తా | నచ్చట సంతర్హితుడై | యిచ్చు జనియెఁ దోచు నేటి యెల్లిటి
లోనన్. (విరా. ౫ ఆ. 3౦౧.) (ఇందలి ‘లోనన్’ అనునది యాపవిత్రక్షిక లోను
శబ్దరూపము.) వచ. ఇప్పాడవులయు ద్రౌపదియు వస్త్రంబు లవహరింపుము. (సభా.
౨ ఆ. ౨౨౯.) మ. విను నీ నా యెడఁబాటు నెల్లె. (ఆను. ౧ ఆ. ౨౬3 ప.)
ద్విపద. దాన సందియమె గౌతముని దధీచి | వ్యాసుని శాపంబు వహ్నిపాలైన |
భూసురులకు భక్తి వాలుపొంద నగునె. (బసవ. ౧ ఆ. ౪౯౨ ప.) సర్వజ్ఞ నెట్టన
శరణుల రాక | కు. .... (బసవ. ౭ ఆ. ౭౫౯ ప.) “గీ. .... మనుజునిభుని |
సరులు లేని దృక్పంజనశాబకములు.” (నైష. 3 ఆ. ప్రాథ. కార. ౧౬ సూ.) బహు
త్వమున:—సీ. అంగనాజనులయుత్తంగసంగతకుచ, కుంకుమచందనపంకములయు...
.....నవపుష్పదామములయు | .....సురభినిశ్వాసములయు | .....
ధూపములయు | విలసితపౌరభావళులు దాల్చి. (ఆది. 3 ఆ. ౧౫౬.) చ. ....
భూ | పతులయు విప్రముఖుల సభన్. .... (సభా. ౨ ఆ. ౧౦.) క. అనుజుల
తనుజుల చావులు | గనుఁగొని. .... (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౦౯.) క. మనవారల వారి
వారి మానము లధిపా. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౧౯.) క. వారి తమ కొలఁదు లెటుగరు.
(భా. స్థ. యుద్ధ. ౧33.) క. నీ మాహృదయములు. (భా. స్థ. యుద్ధ. ౧3౮.) “థాతుజ
విశేషణభావార్థక పూర్వవ్యవహితావ్యవహితకర్తృపద ప్రథమకుఁ దలచుగ యొక్క
పక్షియగు” (గిలో. ౧.) థాతుజవిశేషణపూర్వవ్యవహితకర్తృపద ప్రథమకు, ...

తెలుగున శేషపత్తి యర్థవిశేషబోధకము నగుచున్నది. ఆ-వె. కఱకు దర్భ పూరి పఱపులు. (ఆది. 2 ఆ. ౨౨౬.) దర్భయొక్క పూరి = దర్భపూరి = దర్భరూప చ. తన మును పడ్డబన్నములు.....(ఉద్యో. 3 ఆ.) .....(అలో. ౧.) భావార్థకపూర్వవ్యవహితకర్తృపదప్రథమకు.....వచ. మన పుట్టి బుద్ధి యెఱుఁగుట మొదలు. (హరి. పూ. ౫ ఆ.) (అలో. ౨.) భావార్థకపూర్వవ్యవహితకర్తృపదప్రథమకు.....క.....పరిశీ. జ్ఞపాలు చనుట.....(ఆది. ౨ ఆ.) తఱచుగ ననుటచే బాహుకుండు రథంబు గడపు నేర్పునకు ఇత్యాదు తెలుంగునది. క. మేము పరింపనిశాస్త్రములె మాఁగింపనిశ్రుతులే. (ఆము. ౬ ఆ.)” (ప్రాథ. కార. ౧౫.) “యొక్కకు లోపంబు బహుళంబు.....బహుళగ్రహణంబుచే థాతుజవిశేషభావార్థకముల ముందటికర్తృపదంబుల యొక్కకు నిత్యంబుగ లోపం బని యెఱుంగవలయు.” (ప్రాథ. కార. ౧౬ సూ.) ఇట్లు వ్రాయుటకు మఱెచ్చట యొక్కలోపము గల్గిందో తెలియకున్నది. ఇట్టి ప్రయోగము లింకను ననేకములు గలవు క.....భీ. మునిచేసిన యది సంజయ. .... విని పింపుము. (శల్య. ౨ ఆ. 3౮౮ ప్రాసస్థలము.) క.....తమ మును చూపిన. యాతం డగుటకు (ఆర్. ౪ ఆ. ౧౮౮.) చ. ద్రుపదతనూజులం గెలిచి..... క. ధ్వపడుట భీష్మలేమిని గురుండుమృతుం డగుటం భరాధిపా. (శల్య. ౨ ఆ. ౬౯ ప్రాసస్థలము.) క. మనవారి కప్పుడు భీష్మని. చనుటయుఁ గోడండ్గురుని సమయుట యును గ. ధ్వని పోలియుటయును గ్రొత్తై.....(శల్య. ౧ ఆ. 3౦3.) (ప్రాస స్థలము.) ప్రథమ నిల్పుటకు:—సీ. రోదసీకుహరంబు రుచిరాంశుతలఁజేసి, యర్కుండు వెలిగించునట్టు లమృత. | సందోహనిష్కండచంద్రికఁజేసి శీ, తాంశుఁ డానందించు నట్టు... ..(సభా. ౨ ఆ. ౬.) (అనందించు = ఆనందింపజేయు.) ద్విప. నందీ శ్వరుండు చేయునవ్యతపంబు. (బసవ. ౧ ఆ. ౨౦౧.)

క. కులు శేషపత్త్యర్థమున నిల్పుటకు:—ఉ. ఈతఁడు మీకు నాపదలకెల్లను మూలము. (ద్రోణ. 3 ఆ. ౧౮3.) (మీకు నాపదలకెల్ల = మీయొక్క యాపదల కెల్ల) చ. కురుకులజుండు పాండునకుఁ గుంతికఁ బుత్రుఁడు. (ఆది. ౬ ఆ. ౪౫.) సీ. నీవు రాజపుగాక నీ కేను రాజనే. (ఆశ్ర. ౧ ఆ. 3౪.) ఆ-వె .....యజ్ఞ మునకు. విష్ణు మాచరించె..... | బభ్రుభార్యఁ దనకుఁ భార్యఁజేసె. (సభా. ౨ ఆ. ౬౫.) క... ..నాకుఁ జిత్త మూరడి యుండున్. (సభా. ౨ ఆ. ౨౮౮.) క.....కన్నమాయదు నాకున్. (ఆర్. ౧ ఆ. ౨2౦.) ఇట్టి వింతవ్యవధానము గల ప్రయోగములును గన్పట్టుచున్నవి.

మగు గడ్డి. దర్భపూరియొక్క+పఱపులు = దర్భపూపమగు గడ్డితోనిర్మించిన పఱపులు. ఉ.....దృఢదీప్త బాహువీ | ర్భములవారు.....(ఆది. ౭ ఆ. ౧౮౦.) బాహువీర్భములయొక్క+వారు = బాహువీర్భములు గలవారు. నీ..... కవలవారు.....(ఆది. ౭ ఆ. ౧౯౫.) కవలయొక్క+వారు = జంట జన్మము గలవారు = యమభృలు. క..... వాగాయుత బలంబువాడు. (ఆది. ౭ ఆ. ౨౨౪.) అయుత = పదివేలు. నాగాయుత బలంబు యొక్క వాడు = పదివేల యేనుగుల బలము గలవాడు. క. కడుఁ జేదమునను వా డని | చెడనాడుదురు... ..(శాంతి. ౧ ఆ. ౧౧౭.) వేదమనసుయొక్క+వాడు = వేదమనస్సుగల వాడు = అనుద్ధతుడు. చ.....సృపుఁ డెట్టిభంగి వా | ని యొడ. (శాంతి. ౨ ఆ. ౩౫౦.) ఎట్టిభంగియొక్క+వానియొడ = ఎట్టిరీతిగలవానియొడ. మ. సుతువాఁడై వినయంబు నేకొనక.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౫.) సుతుయొక్క+వాడు = సుత పక్షపాతము గలవాడు. ఇట్టి వస్త్రి సమాసమునె యధర్వణఁ డాభాస బహువ్రీహి యని వ్యవహరించెను. “త్రినేత్రః - వీతామృతః - ఇత్యాద్యనుసారేణ మూడు కన్నులవాడు - వీతాంబరమువాడు - పట్టుపుట్టుముదొర - ఇత్యాద్యాభాస బహువ్రీహయః పుంసీ. స్త్రీత్యేతు - మూడుకన్నులయది - పట్టుపుట్టుమునది. ఇత్యాద్యాః, స్యాదాభాసబహువ్రీహిః | ప్రథమాది ప్రయోగత ఇత్యధర్వణః - ప్రథమాంతశ్చాత్త - తచ్చబ్ధ శ్చాన్యశబ్దశ్చ, వేడివెలుగు ఇత్యాదావపి వత్సర్థ వివక్షాయాం ప్రథమాంత ప్రయోగ ఇష్టవన. వేడివెలుగువాడు ఇత్యాది” (అహో. ౪౩౬ పు.)

దిః స్యాత్సంబన్ధార్థే | సర్వస్థా ద్యుష్పదస్తదాత్తభ్యః |

ద్వితీవర్ణకః. (ఆం. చిం. హలం. ౧౦ కా. అహో.

నన్నయా ౪౦౨-౪౦౩ పు.)

౨౫౧ I విషయము. ఏకత్యేచ బహుత్యేచ | సంబన్ధే ది వి వర్ణకౌ. (వికృ.

అజం. ౩౬ కారి. అహో. ౩౧౦ పు.)

క్వచిత్ప్రత్యయయోగేచ | తథాత్వ మభిధీయతే.

(వికృ. సంధి. ౨౫ కా. అహో. ౧౮౯ పు.)

కల్పతరువు. ౨౫౧ I విషయము:—సంబన్ధార్థే = శేషవత్సర్థమున, సర్వస్థాత్ = ప్రాతిపదికము లన్నిటికంటెను బరముగ (ది వి ప్రత్యయములనుబట్టి య మహత్త్వ మిందనునర్థము వ్యక్తమగుచున్నది.) దిఃస్యాత్ = ది ప్రత్యయమగును, యుష్పదస్తదాత్తభ్యః = నీ - నా - తా మన శబ్దములకంటెను బరముగ, ద్వితీవర్ణకః = ‘దు’ అను

ప్రత్యయమగును. అధర్వణుడు సవరించుచున్నాడు:—ఏకత్వేచ బహుత్వేచ = సంబంధివస్తువుల యేకత్వమునందును బహుత్వమునందును, సంబంధీ = సంబంధార్థమున, ది వి వర్ణకౌ = 'ది-వి' అను ప్రత్యయములు వరుసగ నగును. సంబంధివస్తువుల యేకత్వమున 'ది' ప్రత్యయమును బహుత్వమున 'వి' ప్రత్యయమును నగును. సంబంధివస్తువులమహత్త్వమై యున్నపుడే యీ ప్రత్యయము లగునని యెఱుంగునది. యుష్షదస్తదాత్తశబ్దములకు నుభయార్థమునకును బరముగ సంబంధివస్తుబహుత్వమున బ్రత్యయవిధానము లేనని విశదపఱచుట కధర్వణుడు 'దు'నిర్దేశమును విడిచి 'ది'వర్ణకమును మాత్ర మనువదించెనని యెఱుంగునది.

కృచిత్కాది:—కృచిత్ = క్వాచిత్కముగ, ప్రత్యయయోగేచ ప్రాతిపదికము (ది-వి) ప్రత్యయములతోఁ గూడునపుడును, తథాత్వమ్ = షష్ఠి ద్వితీయా తుల్యాకారముతో నిల్పుట, ఆభిధీయతే = చెప్పబడుచున్నది. “షష్ఠీ భవే ద్వితీయా తుల్యా తత్పురుషసంస్థితా నామ్నా” వ్యసుసూత్రమునుండి పయయర్థము లభించును 'నీ-నా-తా మ్నశబ్దములచోటి షష్ఠి ద్వితీయాకారమునందదు. (అ. 20 విష.) ఉదా:—రామునియొక్క = రామునిన్ + ది = రామునిది (గుణము) 'ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమానేఘ' అనుచోప్పున సంతటను ద్వితీయాకారము తుదిని నిల్పిన తిజ్జధ్యశాస్త్ర సిద్ధమగు ద్రుతము లోపించును. రాములయొక్క = రాములన్ + ది = రాములది (శక్తి) రామునియొక్క = రామునిన్ + వి = రామునివి (గుణములు) రాములయొక్క = రాములన్ + వి = రాములవి (అవతారములు). “దా | నిది కలరూపు” (ఆది. ౪ ఆ. 30.) అనుచో దానియొక్క + కలరూపు = దానిన్ + ది + కలరూపు = దానిది కలరూపు” అని రూపసిద్ధి నెఱుంగునది. 'ది-వి-దు' అనునవి సంబంధార్థక ప్రత్యయము లనుటచేత షష్ఠ్యంతములవలెనే యీ ప్రత్యయములతోఁగూడిన శబ్దములు వ్యస్తములని గ్రహింపవలెను. ఇవి వ్యస్తములనుటకు “శబ్దేభ్యో యుష్షదాదిభ్య | స్వరూపోఽపి గురు ర్భవే” త్రనుకారికయు విశదపఱచుచుగలదు. (చూ. అ. 2౧-౨౭౧ I విష.) నాయొక్క = నా + దు = నాదు. (గుణము) ఇచటి 'యొక్క' స్థానమున 'దు' ప్రత్యయము నిల్చెను. ద్వితీయాకారము (నన్నున్) రాలేదు. (అ. 20 విష.) ఇట్లే “మాదు (గుణము) నీను (గుణము) మీదు (గుణము) తనదు (గుణము) తమదు (గుణము) మనదు (గుణము)” అనురూపములు సిద్ధించును. 'నాదుగుణములు' అనురీతి ప్రయోగములు భట్టారకునిమతమున సాధువులు కావు, ప్రయోగములు:—చ... ..దా | నిది కలరూ పెఱుంగ నవసీపతి. .... (ఆది. ౪ ఆ. 30.) (దానియొక్క = దానిన్ + ది = దానిది = ఆశీకుంతలది (కలరూపు) నీ.....వా.

1086 'నీదుకొడుకులు' తిక్కన. ఇది నన్నయసమృతముకాదు. [౨౫౧ 1 వి. కల్ప.]

వ భష్టిల్లభారావకలితదివ్యామోదనవపుష్పదామములయు । వారివ.....నిశ్వా
సములయు । వారివ.....ధూపములయు.....(ఆది. 3 ఆ. ౧౫౬.)
(వారియొక్క = వారిన్+వి+అ = వారివ.) (పుష్పదామములు.) మధ్యాక్షరము.
ద్వాదశమాసిక ..... । నీదు మనోరథ మెట్లు సలుపంగనేర్తు.....(ఆది.
౮ ఆ. ౧౩౩.) నీ.....ఆ-వె.....నెమ్మి నడవె దనదు నేర్పు పేర్తి. (ఆది.
3 ఆ. ౧౧౦.) క.....తనదుక్తి వెలుగన్. (ఆది. ౫ ఆ. 32.) చ. సదయమ
నీవఁ బంచశ్శిఖరయమిమోక్షముఁ దెల్పె నంటి నీ! హృదయము నాదు చొచ్చుటకు
నెంతయు రోసితి.....(శాంతి. ౬ ఆ. ౨౦౨.) శేషచష్టి విశేష్యముతోనె
యన్వయించునుగాన 'నీదు మనోరథము' మున్నగుచోట్ల 'మనోరథము' మున్నగునవి
నిల్పినవి. కావున నవి(నాదుమనోరథము-మొ)చష్టిసమాసములని శ్రమింపరాదు.క...
జనంబులదయిన.....(సభా. ౨ ఆ. 2౧.) మున్నగుస్థలములందువలెనే నీ.....
ఆ-వె. తనదైన దివ్యదీప్తి. (ఆర. ౧ ఆ. 3౮౮.) మున్నగుస్థలములందును 'తనది+వి'స
అనియే పదచ్ఛేదము చేయవలెను. 'తనదు' అని ఛేదము చేయరాదు. 'తనదు' =
(తనయొక్క) అనునది విశేష్యముతో నన్వయించునేకాని 'అయిన' మొదలగు
ధాతుజవిశేషణములతో నన్వయింపదు. తనయొక్కయైన 'దివ్యదీప్తి' అనురీతి
ప్రయోగములసంభవములుగదా. చ. అనుసమశౌర్య నీదుసముదగ్రగుణంబులు...
(ఆర. ౧ ఆ. 3౬౨) అను నన్నయపద్యమునందలి 'నీదు సముదగ్రగుణంబులు'
అనుచో 'నీదుసముదగ్రగుణావళి' అని తాళపత్తమాతృకలలోఁ గన్పట్టుచున్నది.
అదియే నన్నయప్రయుక్తపాఠ మనఁ దగును. అది - అవిశేషముల తుదివర్ణములె
ది-వి-ప్రత్యయములనియుఁ బ్రాచీనకాలమందుఁ దెలుగున నైత ముండెడిదని
యూహింపఁదగిన "అదు" (= అది) అనుదాని సంక్షేపరూపమే 'దు' ప్రత్యయ
మనియు శబ్దతత్వశాస్త్రపద్ధతిని నెన్ననగును. నన్నయప్రయోగములలో నీపద్ధతికి
విరుద్ధములగు బలమయిన ప్రయోగములు కానరాలేదుగాని తిక్కయజ్ఞప్రయోగ
ములలో 'దు' ప్రత్యయము విషయమున వైరుధ్యము కన్పట్టుచున్నది. "అదు-అవు"
(ఆది-అవి) అనురూపములు తెల్లనఁ గన్పట్టమింజెసి యట్టివాని యర్థస్ఫూర్తి తెలుఁ
గునఁ గల్గకపోవచ్చును. సంబంధిపదంబు మహద్వాచియగునపుడును బహువచనాంతమై
యున్నపుడును 'దు' ప్రత్యయమువచ్చుట కవిబ్రహ్మగారిప్రయోగములలోఁ జూపట్టు
చున్నది. క. పాండవులవలని కీడొ! కొండును లే దధిప నీదు కొడుకులు
ధరణి.....(స్త్రీ. ౧ ఆ. ౮౩.) ఆ-వె. కోరియిచ్చు దనదుకూతుల మువ్వర,
(నిర్వ. ౨ ఆ. ౮౨.) తే-గీ.....నీదుగర్భమున వాడు.....(ఆది. ౪

ఆ. ౬౨.) అను నన్నయప్రయోగమునందలి 'నీదు' అనునది 'గర్భము' అనుదానితో నన్వయించుచున్నది. గాని 'వాడు' శబ్దముతో నన్వయింపలేదు గాన విరోధము లేదు. తర్వాతికపులు సోమయాజి ననుసరించిరి. ద్విపద, తమతమవీధులఁ దమదు లోఁగిళ్ళ. (రంగనా. రా. యుద్ధ. ౬౦౭ ప.) తే.గీ. తమదు పంచమములు తృతీయ ములు నగుచు. (అప్పక. ౩ ఆ. ౩౨౭ ప.) తే.గీ. అట్టిపని నీదుచే నేలయగు... (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౧౩౭.) అనుపాతము సరికాదు. దీనిటిప్పణములో "అట్టిపని యేల నీచేత నగు" అనుపాతాంతరము వావిళ్ళవారిముద్రణమునఁ జూపఁబడెను. అట్లే తాళపత్రమాతృకలో నున్నది. కాన నదియే కవిప్రయుక్తపాతము కానోపును. అహోబలపతి యీసందర్భమునఁ బొరవడెను. "ప్రాతిపదికమాత్రా దస్యవిధిః" అనుట సరికాదు. (అహో. ౪౦౩ పు.) తానే యావ్యాఖ్యలోనే 'తనదుక్తిర్ని' అని యుదాహరించెను. ద్విపద, ముద్భక్తిదేహంబు మాదుదేహంబు. (బసవ. ౪ ఆ. ౮౧౨ ప.) బాలవ్యాకర్త యీవిషయములను సంగ్రహింపలేదు.

శేషషష్ఠీకి యొక్కయు నగు. ౧౫.

బాలవ్యా. ఇచట శేషం బనఁగా సంబంధంబు. రామునియొక్క
౨౫౧ II విష. గుణములు. నాయొక్క మిత్తుఁడు. వానియొక్క
తమ్ముఁడు. కువర్ణకింబురు గొన్నియెడల సంబంధంబు
నందగు. నాకుం దమ్ముఁడు. మీకు నెచ్చెలి.

సంజీవని. ౨౫౧ II విష:—రామునియొక్కగుణము లనఁగా రాముని సంబంధమైనగుణములని సూరిగారియాశయము. వ్యస్తమందు 'యొక్క' శబ్ద ప్రయోగము ప్రాచీనవైయాకరణకపీంద్రసప్తతము కాదని కల్పతరువున విపులముగా వివరింపఁబడెను. అట్లయినను "తథాపి తస్య (యొక్కస్య) ప్రయోగ ఇష్టవీవ, కిళా మధ్యే తత్పారేన ప్రయోగస్య జ్ఞాపితత్వాత్....." (అహో. ౨౭౪ పుట.) అను నహోబలపతివాక్యములచొప్పున నాధునికులవాడుక ననురోధించి వ్యస్తతలో యొక్కశబ్దము నుదాహరించిరి. యొక్కస్థలమున "కి కు-ల" ప్రయోగము కల్ప తరువునఁ జూపఁబడెను. నాకుందమ్ముఁడు = నాయొక్క తమ్ముఁడు - నీకు నెచ్చెలి = నీయొక్క నెచ్చెలి.

సర్వవిధక్తిః సంస్కృతతుల్య. (ఆం. చిం. ౧౫ కా.

అహో. ౪౨౩ పు.)

యతశ్చ నిర్ధారణమ్. (౨-౩-౪౧) జాతిగుణక్రియా
 నన్నయా. సంజ్ఞాభిః సముదాయాదేకదేశస్య పృథక్కరణం నిర్ధా
 ధర్వణీః. రణం యత స్తతః షష్ఠీసప్తమ్యాస్తః. నృణాం నృషు
 ౨౧౨ విషయము. వా ద్విజః శ్రేష్ఠః. గవాం గోషు వా కృష్ణా బహు
 ఊరా. గచ్ఛతాం గచ్ఛత్సు వా థావన్ శీఘ్రః.
 ఛాత్రాణాం ఛాత్రేషు వా మైత్రః పటుః. (నీ. కౌ.
 ౬౩౮ సూ.) (విస్తర. I) లోపల నిర్ధారణోద్భవా
 షష్ఠీ. (ఆం. చిం. ఆజం. ౮కారి. ఆహా. ౨౭౪ పు.)

కల్పతరు. ౨౧౨ విషయము:—సర్వవిభక్తి రిత్యాదికారిక ౨౩౪ విషయమున
 వ్యాఖ్యాతమయ్యెను. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే
 మూలము. సముదాయాత్ = ఒకసమూహమునుండి, ఏకదేశస్య = ఆసముదాయము
 లోని యొకభాగమునకు, జాతిగుణక్రియాసంజ్ఞాభిః = జాతిగుణక్రియాసంజ్ఞలలో
 దేనిచేతనయినను, పృథక్కరణమ్ = వేరుచేయుట, నిర్ధారణమ్ = నిర్ధారణ మని
 పిించిగొనును, అట్టి నిర్ధారణము, యతః = దేనినుండి కల్గినో, తతః = దానికంటె
 బరముగ, షష్ఠీసప్తమ్యా = షష్ఠీసప్తములు, స్తః = అగుచున్నవి. జాతిచే:—నృణాం
 నృషు వా ద్విజః శ్రేష్ఠః = మనుష్యులలోపల (లేదా) మనుష్యులందు ద్విజాఁడు
 శ్రేష్ఠుఁడు. గుణముచే:—గవాం గోషు వా కృష్ణా బహుఊరా=గోవులలోపల(లేదా)
 గోవులందు నల్లనిగో వధికిఊరములు గలది. క్రియలచే:—గచ్ఛతాం గచ్ఛత్సు వా

విస్తర I ౨౧౨ విషయము:—“ఈసందర్భమున సిద్ధాంతకౌముదిని గలయుదాహర
 ణములనెల్ల మక్కికి మక్కిగా నాంధ్రీకరించిన సూరి ‘నృణాం నృషు వా బ్రాహ్మణః
 శ్రేష్ఠః’ అను నుదాహరణమునుమాత్ర మట్లుచేయక ‘మనుష్యుల లోపల ఊత్రి
 యుండు శూరుండు’ అనిక్రొత్తదానిని సృజించుటంజేసి యీతఁడు బ్రాహ్మణద్వేషి
 యగుట స్పష్టమని యందు” (బా. సా. పే. ౨౮౬ పు.) అనునభిప్రాయము
 సరికాదు. ఇంతమాత్రమున బ్రాహ్మణద్వేషియనుట న్యాయముకాదు. మనుష్యులలో
 బ్రాహ్మణులే యుత్తములను ప్రాచీనాభిప్రాయమునందు వైమత్య ముండిన నుండ
 వచ్చును. “నరాణాం నరేషు నరేభ్యః ఊత్రియ శూరతమః. గవాంగోషు గోభ్యో
 వా కృష్ణా గౌః ఊరిణి. అధ్వగానా మధ్వగేషు అధ్వగేభ్యో వా థావస్తః శీఘ్ర
 తమాః.....” (ముగ్ధ. ౩౧౩ సూ. శ్రీరాతర్కవాగీశవ్యాఖ్య.) అనురీతి
 నుదాహరించుటయుఁ బ్రసిద్ధమేకదా. మఱియు ద్విజాఁ డనఁగా బ్రాహ్మణుఁడు
 మాత్రమే యనరాదుగదా.

[బా. కార. ౧౬ సూ.] 'లోపు + ఉల = లోపల' 'బా - సా - పే' సరికాదు. 1032

థావన్ శీఘ్రః = పోవుచున్న వారిలోపల (లేదా) పోవుచున్న వారియందు పరుగిడు వాడు శీఘ్రగామి. సంజ్ఞచే:—ఛాత్రాణాం ఛాత్రేషు వా మైత్రః పటుః = శిష్యుల లోపల (లేదా) శిష్యులందు మైత్రుః డనువాడు బలమైనవాడు. నిర్ధారణమాణ వస్తువుసయిత మవధిభూతవస్తువులలోనిదే యగుచుండేగా నిర్ధారణమాణవస్తువు నందలి విశేషధర్మముచుబట్టి వేటుచేయుట ప్రకృతసూత్రమునందలి నిర్ధారణమునకు లక్షణము. ఇట్టి నిర్ధారణమున నవధిభూతవస్తువాచకమునకుఁ బరముగా షష్ఠీ సప్తములలో నొకవిధక్తి నిల్పును. నిర్ధారణమాణవస్తు వవధిభూతవస్తువులలో సంతర్భూతముకాక వానికంటెఁ గేవలము భిన్న మే యైయుండునపుటి నిర్ధారణము ౨౪౯ విషయములోనిది. అవధివస్తు నిర్ధారణమాణవస్తువులలో నిర్ధారణమాణ వస్తువు నాధిక్యముగాని హైన్యముగాని పై రెండుస్థలములందును నిర్ధారితమగును. కాన నధికాదిశబ్దప్రయోగ మున్నను నీద్వివిధనిర్ధారణస్థలములందును ౨౪౦ విష మునకుఁ బ్రసక్తి కలుగదు. "జాతిగుణక్రియాణా ముక్త్యర్థేణాపకర్షేణ వా సజా తీయా తృప్తకరణం నిర్ధారః. యథా మనుష్యాణాం బ్రాహ్మణః శ్రేష్ఠః. మను ష్యాణాం చణ్డాలో హీనః" (ముగ్ధ. 3౦౨ సూ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య.)

లోపలేత్యాది:—నిర్ధారణోద్భవా = యతశ్చ నిర్ధారణమ్మను పాణినీయ సూత్రముచొప్పునఁ గల్గు, షష్ఠీ = షష్ఠీవిధక్తి, లోపల = లోపలవిధక్తి ప్రత్యయ వాచ్యమగును. ఇందలి షష్ఠీ యనునది సప్తమికిని నుచలక్షణము. 'లోపలన్-లోనన్' అనుశబ్దములు సయిత మాపవిధక్తికములగు 'లోపల - లోను' శబ్దముల సప్త మ్యంతరూపములే. ఉ..... ..కాలకేయులు బయల్పడి తోచి దానిలోపలన్. (ఆర. 3 ఆ. 3౯.) అట్లైనను నిర్ధారణమునందలి సంస్కృతవ్యాకరణోక్తషష్ఠీని సుగ్రహించుటకై చింతామణికర్త 'లోపలన్' అనుశబ్దమును నిర్ధారణషష్ఠీప్రత్యయ ముగా నుపదేశించినవాడయ్యెను. కావున 'లోపలన్' అనువానిచరిత్రమునుబట్టి యీనిర్ధారణమున సంస్కృతవ్యాకరణోక్తరీతిని సప్తమియు వచ్చుననుట యుక్త ప్రాయమే యగుచున్నది. ఇట్లు 'అందున్' అనెడి సప్తమిప్రత్యయమేకాక 'నన్' అనుసప్తమిప్రత్యయమును, సప్తమ్యర్థకములగు ద్వితీ మాప్రత్యయములును (బా. కార. ౨౨ సూ.) నీనిర్ధారణమున రావచ్చును. ఏకత్వార్థకమగు 'నన్' ప్రత్యయ మీనిర్ధారణమున నెట్లు సంభవించునని శంకింపరాదు. నన్ ప్రత్యయాయంసమూహో ర్థకశబ్దము లీవిషయమునఁ బ్రయుక్తము లయియున్నవి. (విస్తర. II) ప్రయోగ

విస్తర. II ౨౫౨ విష:—“అందులవా రనునట్టి ప్రాచీనరూపములందువలెనే లోపుశబ్దముపై 'ఉల' చేరి కలుగుబడిలో నుకార మకారమై వికృతినంది ప్రత్య

ములు:—సీ.....ఆ-వె. పూజనీయులైన పురుషులలోపల | నెవ్వఁ డెవ్వఁ గృష్ణుఁడు. (సభా. ౨ ఆ. ౧౧.) పూజనీయులగు పురుషులలోపలఁ గృష్ణుఁ డెవ్వఁ డును గాఁడనఁగా నపూజ్యుఁడని భావము. సీ. బోధితిస్థులందు వర్ణుఁడు రవి భూతంబు, లం దగ్ని వరుఁడు విద్యులఁ బ్రధాన | సావిత్రి దేవతాసమితిఁ బ్రజాపతి, ఘనుఁడు వేదముల ముఖ్యంబు ప్రణవ | మరలచయమ్మునఁ బ్రాణ మగ్ర్యము ఛంద, ములను గాయత్రి యగ్రలము పశువు | లను మేటియజ మఖలచతుష్పదములను, ధేనువు మిక్కిలి మానవులను. తే గీ. బ్రాహ్మణుండు వరిష్ఠుండు పక్షులందు | శ్వేన మధికంబు యజ్ఞవిధానముల హు | తంబు పెద్ద యుగములఁ గృతంబు మేలు | ధాతు వర్గములోన నుత్తమము పనిఁడి. (ఆశ్వ. ౨ ఆ. ౧౬౧.) సీ. యవలోపధులలోన నన్నంబు భక్ష్యభోజ్యములందు జలము పేయములలోన | నమరాచలము పర్వత ములలోఁ బ్లక్షంబు, దదవులలోన నూర్ధ్వంబు దితల | జాహ్నువి నదలందు సాగరంబు సరస్సు,లందు గృహస్థత్వ మాశ్రమముల | నెక్కు డరయ నెక్కు డేను బ్రజాపతు లం దచింత్యాత్మకుం డైనయట్టి. తే-గీ. విష్ణుఁ డెక్కుడు నాకంటె వినుడు తెలియ | నీశ్వరుఁడు దేవతాపళినెల్ల నెక్కు | డతఁడు నా నేననఁగ విష్ణుఁ డనఁగ వస్తు | వొకఁడు మూర్తిత్రయంబున నుల్లసిల్లు. (ఆశ్వ. ౨ ఆ. ౧౬౨.) వీనిలో మొదటి పద్యమున “పశువులను మేటి యజము, చతుష్పదములను ధేనువు మిక్కిలి, మానవు లను బ్రాహ్మణుండు వరిష్ఠుండు” అను స్థలముల నజడస్తమిచోట ద్వితీయలక్షణవిరుద్ధ మనుకొని కావలయును (ఇతర త్రచ ద్వితీయా తస్యాః ప్రథమాచ జ డ పతానాం స్యాత్. ఆం. చిం.) ముద్రాపకులు కువశ్చిని నిల్పిరి. “పశువులకు మేటి యజ మఖల చతుష్పదములకు ధేనువు మిక్కిలి మానవులకు | బ్రాహ్మణుండు వరిష్ఠుండు.” (వావిళ్ళ. ముద్ర. ఆశ్వ. ౨ ఆ. ౧౬౧ ప.) అది సరికాదు. అజడవాచకస త్తమిచోట సంయతము ద్వితీయ మహాకవిసమ్మతము. (ప్రాధ. కార. ౧౮ సూ.) సీ..... గీ.....నలుగాలివాన గోవును.....మనుజుల విప్రుండు | సమధికత్వభాజ నము లండు. (శాంతి. ౧ ఆ. ౭౧.) ఆ వె. వనజముఖులు పురుషులను దృష్టి బొండుట | గలుగ దండు కోవిదులు మునీంద్ర. (ఆను. ౨ ఆ ౧౭౫ ప్రాసస్థలము.) మఱియుఁ బై “పశువులను మేటి.....” మున్నగుస్థలములు ప్రకృతరుగు యత్వమునందిన శబ్ద మిది యని తోచెడి” (బా. సా. పే. ౨౮౬ పు.) ఈవ్రాత పారపాటు. ‘లోపు’ శబ్ద మేకోశమందును లేదు. అందులశబ్దమున ‘ఉల’ చేరె ననుట సరికాదు. అందుశబ్దము మీఁదివిభక్తులకు లట్టురాఁగా “అందులకు” మున్నగునని నీడించును. వెలుపల మున్నగువానిలోవలెనే ‘లోపల’ శబ్దము లోనిది ‘పల’ శబ్దము.

“యతశ్చ నిర్ధారణ” పునః నిర్ధారణమునకు లక్ష్యములగుటంజేసి యట్టిమొదల ‘కు’ పక్షి ప్రాచీనవైయాకరణకవీంద్రసంప్రదాయవిరుద్ధమునునై యున్నది. చ. పురుష విశేషవిత్తముండు పూజ్యుండు రాజులలోన నీయుధి-ష్ఠిరుండు (సభా. ౨ ఆ. ౧౨ ప.) సీ అప్పరో, గణములలో నగ్రగణ్యునైన దాని మేనక..... (ఆది. ౪ ఆ. ౩౫.) క. అమరవరులందు బురుషోత్తముఁ డెట్లు విశేషుఁ డట్లు ధరణిం గల తీర్థములందుఁ బుష్కరత్రిత యము గరము విశేష మభిమతార్థప్రదమై. (ఆర. ౨ ఆ. ౨౪౮.) సీ. ఏవరయందును ద్రోపది ప్రీతితో, నొక్కొక్క నింటఁ దా నొక్కయేడు. క్రమమున నుండఁగ (ఆది. ౮ ఆ. ౧౧౫.) క. మాయం. దొక్కరు నభీష్టమతి పరియింపన్. దోయజముఖఁ బ్రార్థింపుము. (ఆర. ౨ ఆ. ౪౫.)

నిర్ధారణపక్షికి లోపల వర్ణకంబగు. ౧౬.

జాతిగుణక్రియాసంజ్ఞలచేత సముదాయంబునుండి యేక దేశంబునకుఁ బృథక్కరణంబు నిర్ధారణం బనంబడు. ఏద్రానివలన నిర్ధారణంబగు నచ్చటి పక్షికి లోపల వర్ణకంబగునని యర్థము. మనుష్యులలోపల ఊత్రి ౨౫౨ I విషయము యుండు శూరుండు. గోవులలోపలఁ గపిల బహుక్షీర. అధ్వగులలోపలం బాటువాడు శీఘ్రగామి. ఛాత్రుల లోపల మైత్రుండు సమర్థుండు. ఇట సప్తమియుఁ గలదు. మనుష్యులయందు ఊత్రియుండు శూరుండు. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

సంజీవని. ౨౫౨ I విష:—ఇందలివిషయమెల్ల సంస్కృతవ్యాకరణోక్తమే. కాన నిందలి నిర్ధారణాదులవివరణము కల్పితరువునఁ గనందగు. అధ్వగులు = బాట సారులు, పాటువాడు = పరుగిడువాడు. ఈనిర్ధారణమున సప్తమివచ్చుట ప్రచురము.

సర్వవిధక్తి స్పంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం. ౧౫ కారి. అహో. ౪౨౩ పుట.)

ఆధారోఽధికరణమ్. (౧-౪-౪౫.) కర్తృకర్తృద్వారా తన్నిష్ట క్రియాయా ఆధారః కారక మధికరణసంజ్ఞం స్యాత్. (సీ. కౌ. ౬౩౨ సూ.)

సప్త మ్యధికరణేచ (౨-౩-౩౬.) అధికరణే సప్తమీ స్యాత్. ఔపన్ధేషికో, వైషయికో, లభివ్యాపక

శ్వేత్యాధార స్త్రిధా - కటే ఆస్తే - స్థాల్యాంపచతి.

మోక్షే ఇచ్చా అస్తి - సర్వస్తి న్నాత్తాస్తి.....

సన్నయా. నిమిత్తాత్కర్తయోగే (వార్తి. ౧౮౯౦.) నిమిత్త
౨౫౩ విషయము. మిహ ఫలమ్. యోగ స్సంయోగ స్సమవాయాత్తకః.

చర్షణి ద్వీపినం హన్తి । దస్తయో న్న ని కుజ్జరమ్ ।

కేశేష చదురిం హన్తి । సీమ్ని పుష్కలకోహతః. ఇతి

భాష్యమ్. హేతౌ తృతీయాత్ర ప్రాప్తా. సీమా అద్ద

కోశః - పుష్కలకో గన్ధమృగః" (సీ. కా. ౬౩౩ సూ.)

విషయ నిమిత్తాదిజా త్తథై వాన్యా. (ఆం. చిం. అజం.

౮ కా. అహో. ౨౭౫ పుట.)

భావాదిజన్య జీవేతుల్యః । సుసా స్యా దత్ర సర్వదా ।

సత్కర్ణజా సప్తమీచ । వర్తమానాన్తతాం గతా. (విక్ర.

అజం. ౧౮ కారి. అహో. ౨౭౬ పు.)

కల్పతరు. ౨౫౩ విషయము:—సర్వవిభక్తిరిత్యాదికారిక ౨౩౪ విషయమున
వ్యాఖ్యాతమయ్యెను. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే
మూలము.

ఆధారిత్యాది - ఆధారః = ఆధారము, అధికరణమ్ = అధికరణ మనిపించు
కొనును. 'ఘటమందు జలమున్నది' మున్నగువ్యవహారములలో జలాదికమునకు
ఘటాదిక మాధారము. జలాదిక మాధేయము. కర్తృకర్తములును గ్రియ కాశ్రయ
ములే. కానఁ గర్తృద్వారమునఁగాని కర్తృద్వారమునఁగాని కర్తృకర్తములందుండు
క్రియ కాధారమగునది కారకమగుచు సధికరణసంజ్ఞగల దగునని కర్తృకర్తద్వారే
త్యాదివృత్తికే దాత్పర్యము. ఇట్లు పరమృపరగాఁ గ్రియ కాధారమగునది యధికరణ
సంజ్ఞగలదని యెఱుంగునది.

అధికరణేచ = అధికరణమందు, సప్తమీ = సప్తమీవిభక్తి యగును. అధికరణ
వాచకమునకుఁ బరముగా సప్తమీవిభక్తి యగునని యర్థము. ఆధారః = ఆశ్ర
యము, ఔషణ్లేషికః = ఏకదేశసంబంధముగలది యనియు, వైషయికః = విషయతాస
బంధమున గోచరించునదనియు, అభివ్యాపకః = సర్వావయవములందును వ్యాపించి
యుండునదనియు, త్రిధా = మూడువిధములుగలది. ఉదా:—ఔషణ్లేషికః—
కర్తృద్వారమునఁ గ్రియ కాధారము:—కటే ఆస్తే = చాపయందున్నాడు.
చాపయొక్క యేకదేశమున నున్నాడని యర్థము. కర్తృద్వారమునఁ గ్రియ కాధా

రము:—స్థాల్పాంపచతి = గిన్నెలో నేక దేశమున వండుచున్నాడని యర్థము. వైషయిక:—మోక్షే ఇచ్ఛాస్తీ = మోక్షముం దిచ్ఛగలదు. కిర్తయగు నిచ్ఛకు మోక్షము గోచరమగుచున్నది. అభివ్యాపక:—సర్వస్తి న్నాత్మాస్తీ = అంతటను నాత్మ గలదు. అన్నివస్తువులం దన్నియవయవములందును నాత్మ వ్యాపించి యున్న దని యర్థము.

“వస్తు తస్తు ఉప సమీపే శ్లేషః, సంబంధః, తత్కృత మాపశ్లేషికమితి. పుష్పత్యా సామీపిక మేవాధారత్వ మాపశ్లేషికమ్. ....వసంచ కలు ఆస్తే .. ...ఇత్యాదౌ గౌణ మప్యధికరణం సప్తభ్యుత్థవ” (సి. కౌ. ౬౩౩ సూ. బాలము. వ్యా.) “అభివ్యాపకఇతి - సకలావయవవ్యాప్తికృత ఆధారః.” (సి. కౌ. ౬౩౩ సూ. బాలము. వ్యా.) వైషయికసప్తమి మిక్కిలి విస్తృతము. “గోవిన్దః కేరౌ కుశలః=కేలివిషయే పటురిత్యర్థః.” (ముగ్ధ. ౩౦౯ సూ. దుగ్ధ. వ్యా.) “ఆకాశే శబ్దో జాయతే - ధర్తేవేదాః ప్రమాణమ్ - తీర్థేవసతి-గురౌవసతి-ఇత్యాది. ఆకాశ శబ్దయో రవిసాభావ స్సంబంధః - ధర్తేవేదయో ర్బౌద్ధ్యబోధకభావ స్సంబంధః తీర్థవాసయో రాశ్రయాశ్రయిభావ స్సంబంధః. గురుశిష్యయో రుపాసోపాసకభావ స్సంబంధః. ఇతి సర్వస్యాత్మ విషయతా.” (ముగ్ధ. ౩౦౯ సూ. శ్రీరామతర్క-వాగీశవ్యాఖ్యి.) ఆకాశే శబ్దోజాయతే = ఆకాశమందు శబ్దము పుట్టుచు = శబ్ద మాకాశగోచరమని యర్థము. ధర్తే వేదాః ప్రమాణమ్ = ధర్తవిషయమున వేదములు ప్రమాణము. తీర్థే వసతి = తీర్థవిషయమున వసించుచున్నాడు. గురౌ వసతి = గురునేవావిషయమున వసించుచున్నాడు. ఇట్లునేకస్థలములం దీవైషయికసప్తమి విలసిల్లుచుండును.

బౌపశ్లేషికాధారస్థలమున నాధారాధేయముల సంబంధము సంయోగ రూపముగాని సమవాయరూపముగాని కావలయును. ఘటమందు జలము సంయోగ సంబంధమున నుండును. శరీరమందు జీవుడు సమవాయసంబంధమున నుండును. ద్రవ్యద్రవ్యములసంబంధము సంయోగరూపము. అవయవావయవులకును, జాతి వ్యక్తులకును, గుణగుణులకును, గ్రియాక్రియావంతములకును గలసంబంధము సమ వాయరూపము. “రూపే రూపత్వదుస్తి-శరీరే చేష్టాస్తీత్యాదౌ సమవాయేన బౌపశ్లేషికమాధారత్వ మిత్యాది జ్ఞేయమ్.” (సి. కౌ. ౬౩౩ సూ. బాలము. వ్యా.)

నిమిత్తాదిజేత్యాది:—“నిమిత్త మనఁగా ఫలము. ఫలమునకుఁ గర్తృమందు సంయోగసంబంధమునఁగాని సమవాయసంబంధమునఁగాని వృత్తి యుండఁగా ఫలరూపహేతువాచకముకంటెఁ బరముగా సప్తమి యగునని యర్థము. “కర్తృయోగే హేతువాచకత్వశబ్దాత్ సప్తమీ వాచ్యేత్యర్థః.” (సి. కౌ. ౬౩౩ సూ.

బాలమ. వ్యా.) “నిమిత్తముతో నన్వయముగల క్రియయందు కర్తయగుదానితో సంబంధ మున్నప్పుడు నిమిత్తవాచకముకంటె సప్తమి యగును” (కౌముదీశరదా గమము. ౬౩౬ సూ.) హేతుత్పత్తియ ప్రాప్తిపఁగా నిది వచింపఁబడెను. చర్తణి = చర్తనిమిత్తమున, ద్వీపినిమ్ = పులిని, హన్తి = చంపుచున్నాఁడు. దన్తయోః = దంతములనిమిత్తమున, కుజ్జరమ్ = ఏనుగును, హన్తి = చంపుచున్నాఁడు. కేశేషు = కేశములనిమిత్తమున, చమరీమ్ హన్తి = చమరీమృగమును జంపు చున్నాఁడు. నీమ్ని = అండకోశమునిమిత్తమున, పుష్కలకః = గంధమృగము (బూతుపిల్లి) హతః = చంపఁబడెను. పులీనిజంపుట చర్తముకొఱకుఁగాన నిటఁ జర్తము నిమిత్త మనఁగాఁ గ్రియాఫలము. ద్వీపి కర్తము. ద్వీపిచర్తములకును నండ కోశగంధమృగములకును సంబంధము సమవాయము. తక్కినవాని సంబంధము సంయోగము. ‘చర్తమందు ద్వీపిని జంపెను’ అనురీతి సంస్కృతానుసార ప్రయోగ ములు తెఱచుఁగూకావ్యములందు లభింపలేదు.

విషయేత్యాది:—విషయనిమిత్తాదిజా = వైషయికాద్యధికరణవాచకముల కును, ‘నిమిత్తా త్కర్తయోగే’ అనువార్తికముచొప్పున నిమిత్తవాచకమునకును బరముగావచ్చు, అన్యాయ = ఈనఱకు వివరించినవిధ క్తులకంటె భిన్నమైన సప్తమియు, తతైవ = ఆసంస్కృతవ్యాకరణోక్త ప్రకారముగనే తెల్లనందును నగును. ఉదా:— విషయాది:—మోక్షమం దిచ్చగలదు. ఘటమందు జలమున్నది. అంతట నీశుఁడు గలఁడు. నిమిత్తాది:—చర్తమందు పులినిజంపెను = జర్తము విషయమునఁ జంపెనని యర్థము.

ఇట్లు సప్తమివచ్చునని చెప్పుటచేత, ‘అదున్ - నన్ - అన్’ అను సప్తమీ ప్రత్యయములును, లోపలన్ - లోనన్ - లోన్ మున్నగు సప్తమ్యర్థకశబ్దములును సప్తమ్యర్థకద్వితీయాప్రత్యయములును యథాసంభవముగ నగునని గ్రహింపనగును. అనఁగా నుదంతజడవాచకముల యేకవచనమున నవర్ణమును నౌపవిధ క్తికములపై ‘అన్’ అనునదియు నిట్లు యథార్థముగఁ దక్కినవియు నగునని యెన్నునగును. (విస్తర. 1)

విస్తర 1 ౨౫౩ విష:—అహోబలపండితుఁ డిచింతామణిసూత్రమునకు వ్యాఖ్యచేయుటలో మిక్కిలి పొరపాటుపడెను. “విషయనిమిత్తాద్యర్థజా, అన్యాయ విభక్తిః, సప్తమీత్యర్థః. తతైవ = తేన ప్రకారేణ ప్రథమాంతత్వలక్షణేన తిష్ఠ తీర్థర్థః. ఆదిశబ్దేన సత్త్వర్థసప్తమీగ్రాహ్య. తట్వీధాయకంచ శాస్త్రం యస్యచ భావేన భావలక్షణమిత్యాది. ఇతరయోర్విధాయకంతు నిమిత్తా త్కర్తయోగే.

ప్రయోగములు:—బౌద్ధశ్రేషికము—తే. గీ. ఎల్లయందును దా వసియుంచు
తెల్ల యదియుఁ దనయందు వసియుంచుట... (ఉద్యో. ౨ ఆ. 3౨౬.) ఇందు
“ఎల్ల యదియుఁ దనయందు వసియుంచుట” అనునది యశాపశ్లేషికసప్తమిలక్ష్యము.
విశ్వమెల్లయు వాసుదేవునిబాజ్జలలో నేకదేశమునగదా వసించియుండును.

సప్తమ్యధికరణేచ. ఇత్యాదిశాస్త్రమ్.....భృత్యులవిషయము గౌరవమత్యంత
చలంబు సత్య మవనీశులకున్. చర్మము నిమిత్తము ద్వీపిం జంపెన్ | వాలము
నిమిత్తము చమరిం జంపెన్ | .....భృత్యుల డావులఁ బిదుకఁగ వచ్చెన్.....
వష్టిచానాదరే - పుత్రుఁడు దుఃఖంబు సన్నయించెన్ ఇత్యాది.....ప్రథమాంత
త్వంతు సర్వత్ర సమానమ్. విషయనిమిత్తశబ్దయోః ప్రయోగవచాయం విధిః.
అన్యత్ర మోక్షమునం దిచ్చగలదు. ఇత్యాదిరూపం భవత్వేచ.” (అహో. ౨౭౫-౨౭౬
పు.) అహోబలపండితుఁడు “ఆదిశబ్దేన సత్యార్థసప్తమిగ్రాహ్యో” అని వ్యాఖ్యచేసి,
చింతామణియం దొక్కవైషయికసప్తమిమాత్రమే సంగ్రహింపఁబడినట్లును నౌప
శ్లేషికాభివ్యాపకాధారసప్తములు స్థిరంబుడనట్లును వ్యాఖ్యచేయుట పొరపాటు.
చింతామణిలోని యాదిశబ్దముచే సంగ్రహింపఁబడకుండుటచేత నేకదా యధర్వణుఁడు
సత్యార్థసప్తమిని సంగ్రహింపవలసెను. మఱియు నావైషయికసప్తమియందును ‘నిమిత్తా
త్కర్తృయోగే’ అనువార్తికముచొప్పున వచ్చుసప్తమియందును ‘అంద్యాదిసప్తమి
ప్రత్యయములె యంతటను వచ్చుననిచెప్పక విషయనిమిత్తశబ్దప్రయోగమునఁ
బ్రథమావిభక్తియే నిల్చుననుచు “తతైవ” అనుదానికి “ప్రథమాంతత్వలక్షణేనైవ
తిష్ఠతీత్యర్థః” అని వ్యాఖ్యచేయుటయు “భృత్యులవిషయము గౌరవమత్యంత
చలంబు. చర్మమునిమిత్తము ద్వీపిని జంపెన్” ఇత్యాదిరీతి నుదాహరించుటయు
మిక్కిలి ప్రామాదికములు. ‘తతైవ’ అనుచింతామణికి “ప్రథమాంతత్వలక్షణే
నైవ” అను నర్థమితని కెట్లు లభించెనో తెలియకున్నది. మఱియు విషయనిమిత్త
శబ్దములప్రయోగమునందును సప్తమిస్థలములందు “విషయమున - నిమిత్తమున”
అని ప్రయోగించుట వైయాకరణసంప్రదాయము. కావున “భృత్యులవిషయమున
గౌరవము, చర్మమునిమిత్తమున ద్వీపిని జంపెను” అనురీతినే యిటు నుదాహరింప
వలసియుండును. సంస్కృతమునందును “క్రీడావిషయే నిపుణః” (ముగ్ధ. దుగ్ధా.
వ్యా.) అనియు ‘చర్చిణి ద్వీపినం హన్తి’ అనియు సప్తమ్యంతముల నుదాహరించుట
సంప్రదాయముగాని ప్రథమాంతము నుదాహరించుట సప్తతముకాదు. ఒకప్పుడు
తెల్లన “అన్యస్యాః క్వచిద్భవే చ్ఛాన్యా” అనుపద్యతెని “భృత్యులవిషయము” అని
ప్రథమాంతవ్యవహార ముండుటచే నహోబలపతి యట్లు భ్రమించినేమో? మఱియు

సీ. ద్రోవది ప్రీతితో, నొక్కొక్క నింటు దా నొక్కయేడు | గ్రమమున నుండును
 గమలాక్షి యెవ్వరింటు దానుండె నయ్యింటివలన | బెఱవారు సనకుండ (ఆది. ౮
 ఆ. ౧౧౫.) వ. ఇవ్వర్జాకాలంబు మాయందయుండి (ఆది. ౮ ఆ. ౧౮౦ వచ.)
 (మాయంద = మాస్థలమునంద) గీ. అతధివై వచ్చి నీవు మాయంద కుడిచి (ఆర.
 3 ఆ. 3౯౦.) క. పగవారియింటు గుడిచిన (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౨౪.) గీ. ఇండు
 మీయందు గలవస్తు వెద్దియైన (సభా. ౧ ఆ. ౨3౯.) చ...రాజసూయమఖ
 "నిమిత్తము - అర్థము - తదర్థము" మున్నగునవి ప్రథమాంతములుగఁ బ్రయుక్త
 ములగునపు డవి 'కొఱకు' శబ్దార్థములై తాదర్థ్యచతుర్థి వాచకములగునేకాని
 సప్తమ్యర్థకములుకావు. తే. గీ. ఏను గుర్వర్థ మర్థివై మానవేశ |.. (ఆది ౧ ఆ.
 ౯౫ ప.) మత్తకోకిలము. నీతదర్థమ కాగ దెవనినిర్మితం బిది... (ఆది. ౨ ఆ. ౨౦౮)
 (౨౪౪ 1 విష.). సప్తమ్యర్థమున "అందున్" మున్నగు సప్తమ్యర్థక ప్రత్యయముతో
 నిట్టినిమిత్తాదిశబ్దములు ప్రయోగింపఁబడుట సంప్రదాయము. "నీవును గుర్వర్థంబు
 నందు ఋణవిముక్తుడ వైతివి." (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౧ గద్యము.). కవిజనమండన
 గాణపతివివరణకారాదు లీకవిశిరోభూషణమార్గమునె యనుసరించిరి. ఆంధ్ర
 భాషాచరిత్రకర్తగా రీ "విషయనిమిత్తాదిజా తత్రవాన్యా" అను చింతామణిసూత్ర
 ము న వర్ణకవిధానార్థకమనిరి. "అన్యా" అనుపదము సప్తమీప్రత్యయమగు 'న'
 వర్ణకమును మాత్రము తెలియఁజేయునని తలంపవచ్చును.....అన్య ప్రత్యయము
 'న' అనునది.....మహద్వాచకపదములపై 'న' వర్ణక మెప్పుడు చేరు ననునదియే
 ప్రస్తుతసూత్రవిషయ మనుటకు సందేహములేదు.....విషయమునన్ - నిమిత్త
 మునన్ .....మొదలగు నవర్ణకయుతసప్తమ్యంతపదములతోఁ గలసియుండునని
 యీసూత్రమున సూత్రకారుఁడు వివరించియున్నాఁడు. నీకృతమునఁ (శాసితరి
 త్వయి) గౌరవాన్వయ మకీర్తిషక్తిఁ బ్రకాశితంబగున్ (ఆర. ౧ ఆ. ౫౧ ప.(
 'మొ." (ఆం. భా. చ. ౧౬౩౨ పుట.) ఇది విమర్శనహమై యుండలేదు. 'అన్యా'
 అనుదాని కన్యప్రత్యయమగు 'నవర్ణకమని' యర్థముట. 'విషయనిమిత్తాదిజా' అను
 దానికి విషయమునన్ - నిమిత్తమునన్ - కారణమునన్ మొదలగుపదములు లక్ష్య
 ములఁట. మహద్వాచకపదములపై 'న' వర్ణకము చేరునట. 'నీకృతమునన్' అను
 (భారతపద్యమందలి) పదము సప్తమీప్రత్యయంతమట. బొప్పగ్నేషికాద్యధికరణ
 సప్తమిని నన్నయాధిర్వాణులు స్థరింపనే లేదని యీసమన్వయమునఁ బర్యవసిత
 మగుచున్నది. నన్నయాధర్వాణులు నవర్ణకమును స్థరింపలేదని వీరియాశయము.
 అది సరికాదు. (చూడు. ౨౫౩ II విషయము.)

మున్నుతిఁ జేసినధన్యు లింద్రునం | దునికియు (సభా. ౧ ఆ. ౮౯.) (ఇంద్రునగున్ - ఇంద్రుసన్నిధిని)

వైషయికము:—చ. అనుపమకార్ముకాది వివిధాయుధ విద్యలయందుఁ గోవిదుం | డనఁగ... (ఆది. ౬ ఆ. ౯౬.) నీ. చారువిభూషణాహార విహారశయ్యాసన భోగంబులందు విముఖ (ఆర. ౨ ఆ. ౨౬.) క. ఇం దీవరలోచన నీ | యందే నభి నందితాత్మ నై నట్టులు నీ | నందనులయందుఁ బొత్తుల | యందును నభినంద్య వగుమ యని దీనించెన్. (ఆది. ౮ ఆ. ౬.) వచన. నీమందులు మంత్రంబులు నాయందుఁ బనిసేయవు (ఆది. ౨ ఆ. ౧౯౧.) వ. నీవును గుర్వర్ణమునందు ఋవిముక్తుండ వైతివి (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౧.)

అభివ్యాసకము:—తే. గీ. ఎల్లయందును దా వసియించుట... (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౨౬.) వ. ఎక్కడఁ జూచినం దానయై... (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౩౭.)

సమిత్రాదిజప్తమి:—చర్చమం దేనుఁగును బులిని జంపెను. జర్చనిమిత్రమున బులినిజంపెను. మొ.

భావాదీత్యాది:—భావాదిజన్యజీవ్ = “యస్యచ భావేన భావలక్షణమ్. (౨-౩-౩౭) యస్య క్రియయా క్రియావ్రం లక్ష్యతే తతః సప్తమీసాన్యత్ - గోష దుహ్యమానాసుగతః...” (నీ. కౌ. ౬౩౮ సూ.) అనునది మొదలగుసూత్రముల చొప్పున వచ్చుసప్తమి (‘జీ. ఓన్. సుప్’ అను సప్తమీప్రత్యయముల ప్రత్యాహారము ‘జీప్’ అనునది.) సుసా = ప్రథమావిభక్తితో (‘సు. బౌ. జన్’ అను ప్రథమా ప్రత్యయముల సమాహారము.) తుల్యః = సరియై, ఆ త్ర = ఈ తెనుఁగుభాషయందు; సర్వదా = అంతటను బ్రయుక్తమగును. సత్యర్థ...గతా = ఇట్టిచో నీసత్యర్థజ సప్తమి వర్తమానార్థకమగును. ఇట్టియెడల భావలక్షణార్థక నుజ్యంతక్రియ యంత టను బ్రయుక్తమగును గాన దానిచే నచటి కర్తృకర్తము లభిహితము లగుటం జేసి యచటఁ బ్రాతిపదికాఢ ప్రథమయై కర్తృకర్తవాచకములకుఁ బరముగా వచ్చును. “భావాఢకాదియోగంబునం గర్తకుః బ్రథమయగు” అని సూరి సూత్రించెను. (భా. కౌ. ౩౨ సూ.) గోష దుహ్యమానాసు గతః దేవదత్తః = గోవులు పిదుకఁబడుచుండఁగా దేవదత్తుడు వెడలినాడు. ఇది కర్తృవాచకమునకుఁ బరముగా సప్తమివచ్చినస్థలమున కుదాహరణము. కర్తృవాచకస్థలమునకు:— బ్రాహ్మణే ష్వధీయానేషు గతః = బ్రాహ్మణులు చదువుచుండఁగా వెడలినాడు. ఇట్టి యెడల సంస్కృతమునవచ్చు సప్తమి తెల్లనందలి ప్రథమకు సరియైయుండునని యధర్వణాశయము. సర్వదాయనుటచే నీసందర్భములోని సప్తము లన్నిటియెడలను

నిల్లె ప్రథమయే నిల్పునని విశదమగుచున్నది. “అర్హాణాం కర్తృత్వే నర్హాణా మ కర్తృత్వే తస్యైవరీత్యేచ” సత్పు తరత్పు అసస్త ఆసలే = సత్పురుషులు వెడలు చుండఁగా ససత్పురుషులు నిల్పుచున్నారు. (సి. కా. వా. ౬౩౪ సూ.) షష్ఠీ చానాదరే (౨-౩-౩౮.) అనాదరాధికే భావలక్షణే షష్ఠీస్తమ్యాస్తః. (పుత్రాదౌ) రుదతి రుదతోవా ప్రావ్రాజీత్ = రుద స్తం పుత్రాదిక మనాదృత్య సన్న్యస్తవానిత్యర్థః = పుత్రాదులు శోకించుచుండఁగా (వారి ననాదరించి) తండ్రి సన్న్యసిం చెను. అధికరణ సప్తమీస్థలములందును నిట్టిభావలక్షణజన్మప్రయోగము సత్కర్తృజన స్తమిమూల మున సంభవించునని సూత్రములోని సర్వదా శబ్దస్వారస్యమున నెన్నునది. “ఉదితే ఆదిత్యేజాహోతిత్యత్ర తు సామీపిక మధికరణత్వం సప్తమ్యర్థః. ఉదితాదిత్యసమీప కాలే ఇత్యర్థః. ఆదిత్యోదయోత్తరసమీపకాల ఇతి పర్యవసన్నోర్థః.” (సి. కా. ౬౩౫ సూ. బాలమ. వ్యా.) ‘ఉదితే ఆదిత్యే జాహోతి = ఆదిత్యుఁ డుదితుఁ డగు చుండఁగా హోమముచేయుచున్నాఁడు’ అనుచోటి యధికరణసప్తమీస్థలమందును నీభావలక్షణను స్తమ్యర్థక నుజ్యంత ప్రయోగము గల్గెనని యెఱుంగునది. (విస్తర II.)

విస్తర. II ౨౫౩ విష:—వికృతివిచేటికాకర్త యాయధర్వణకారికను దిద్ది యపాఠమునుజేసెను. “భావాదిజన్యజేప్తుల్య | సుస్సాస్యాదత్ర సర్వదా |..... టీక. అత్ర = ఈతెలుఁగునందు, సర్వదా = ఎల్లపుడు, సా = ప్రసిద్ధమైన, భావాది జన్యజేప్ = భావాద్యర్థమువలనఁ బుట్టిన, సప్తమీవిభక్తి, తుల్యసుః = సమానమైన ప్రథమైకవచనముగలది. స్వాత్...తా. విషయనిమిత్త సత్యగ్రంబులఁబుట్టిన సప్తమీ విభక్తి ప్రథమాతుల్యం బగును. అందు సతిసప్తమి వర్తమానార్థమును బొందును. భృత్యులవిషయముగారవ | మత్యంతచలంబుసత్య మవనీశులకున్. చర్చనిమిత్తము దుప్పిం జంపెన్.....(విక్ర. అజం. ౧౮ కా.) చింతామణిలోని “విషయనిమిత్తాది జాతదై వాన్యా” అను సూత్రవ్యాఖ్యయగు నహోబలపండితీయమున నీయధర్వణ కారికయుండుటచే నట్టి కవిశిరోధూషణగ్రంథము సరిగా నర్థముచేసికొనక యీతఁ డీరితి నపవ్యాఖ్యాచేసినవాఁ డయ్యెను. ‘గోవులు పిదుకఁబడుచుండఁగా’ అనుచోటి ప్రథమాబహువచనమునైన జూచికొనక సుప్రత్యయమాత్ర మను నపార్థము గలపాఠమును బ్రక్షేపించుట మిక్కిలి వింతగా నున్నది. చింతామణి సూత్రముచే సిద్ధింపని భావలక్షణార్థసప్తమి నధర్వణుఁడు వివరించుచున్నాఁడని గ్రహింపక చింతామణ్యుడాహరణములుసయిత మీయధర్వణసూత్రమునకు లక్ష్య ములని తలంచుట మిక్కిలి వింత.

ప్రయోగములు:—మ. కురువృద్ధిలో గురువృద్ధబాంధవు లనేకుల సూచుచుండన్.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౩౩.) మ. గురుభీష్మాదులు సూచుచుండ సభమీకుం గీడు నాడట్లు.....(ఉద్యోగ. ౩ ఆ. ౩౬.)

“స్వామీశ్వరాధిపతి దాఠూదపాక్షీప్రతిభాప్రసూతైశ్చ (౨౩-౩౯) ఏతై స్సప్తభి ర్లోకే వక్షీసప్తమ్యాస్తః. పప్త్యా మేవ ప్రాస్తాయాం పాక్షిక సప్తమ్యర్థం వచనమ్. గవాంగోఘ వా స్వామీ” (సి. కా. ౬౩౬.) ఇత్యాదిసూత్రముల లక్ష్యములందు తెలుగున పప్తియొ కన్పట్టుచున్నది. తెలుగున ‘గోవులకు స్వామి’ అనియే ప్రయోగింపబడుట సహజము. గోవులయొక్కస్వామి. ఇటు శేషపక్షి యని యెఱుంగునది.

అధికరణంబునకు సప్తమియగు. ౧౭.

బాలవ్యాకరణ అధికరణంబు నా నాథారంబు. ఔపశ్లేషికంబు - వైషవివరణము యికం బభివ్యాకరణంబని యాథారంబు త్రివిధంబు, ౨౫౩ I విషయము. ఘటమందు జలమున్నది. మోక్షమం దిచ్చగలదు. అన్నింటియం దీశ్వరుండు గలండు.

సంజీవని. ౨౫౩ I విషయము:—చింతామణిచెప్పిన వివిధసక్తములలో నధికరణార్థకసక్తమినిమాత్రము సూరి యిట్లు సంగ్రహించెను. ఔపశ్లేషికాదుల స్వరూపము ౨౫౩ I విషయమున విస్తరించి వివరింపబడెను. ఔప:—ఘటమందు జలమున్నది. వైష:—మోక్షమం దిచ్చగలదు. అభివ్యా:—అన్నింటియం దీశ్వరుండు గలండు.

జేన్న: స్వా త్సోపి ముబ్వంతం | వినా పుప్రత్యయా నన్నయా. నివ్రతమ్ | అమహన్నామ జడగం | చోదంతం గాన్యతో ౨౫౩ II విష. విధి: || (వికృతి. ఆజం. ౧౬ ౧౭ కారి. అహా. ౨౬౭.)

కల్పతరువు. ౨౫౩ I విష:—ఈకారికలు ౧౩౭ విషయమున వ్యాఖ్యాతము లయ్యెను. ౨౭౭-౨౩౩ విషయమునందును నీవిషయము కొంత ప్రసంగింపబడినది.

బాలవ్యా. ఉకారాంతజడంబునకు ‘స’ వర్ణకంబగు. ౧౮. ౨౫౩ III విష ఘటంబున జలంబున్నది - దేవదత్తునకు మోక్షమున నిచ్చగలదు.

సంజీవని. ౨౫౩ III విష:—నవర్ణకము సైతము సప్తమీప్రత్యయమే యగుటచేత నది పూర్వసూత్రముచోప్పున నధికరణార్థమున వచ్చునని వేఱ చెప్ప నక్కఱలేదు. కాని 'అందు' వర్ణకమువచ్చుచోటులందెల్ల 'న'వర్ణకము రానేరదు. కావున 'న'వర్ణకము వచ్చుస్థలము లిందు నిరూపింపఁబడినవి.

నన్నయ. అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా (ఆం. చిం. హలం, ౨౫౪ విషయము. ౧౫౫ కా. అహో. ౪౨౭ పు.)

కల్పతరు. ౨౫౪ విష:—బా. కా. ౧౯-౨౦ సూత్రములు కారకపరిచ్ఛేదములోని విశేషముల విభక్తివచనస్రసంగమున నుండుట యుక్తమని తోచి వానిని బా. కా. ౨౬ సూత్రమునకుఁ బూర్వమున నిల్ప నొచి యుచటఁ గ్రమము తప్పించి యీ ౨౧ సూత్రపుమూలము నిల్పఁబడెనని యెఱుంగునది.

అన్యస్యాః = ఒకవిభక్తిచోట, అన్యా = మఱొకవిభక్తి, క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, భవేచ్ఛ = అగుటయుఁ గలదు. సంస్కృతవ్యాకరణసూత్రముల చోప్పున నొకవిభక్తి రావలసియుండఁగా నద్దానిచోట వేఱొకవిభక్తివచ్చుటయు నాంధ్రమహాకవిప్రయోగములందుఁ గన్పట్టుచున్నదని యర్థము. చింతామణికర్త సూరివలె సంస్కృతవ్యాకరణసిద్ధవిభక్తులకు భిన్నములగు విభక్తులు తెల్లనవచ్చుటఁ గలదని యాయావిభక్తులస్థలములను నిరూపింపలేదు గానఁ జింతామణిసూత్రమున కర్థముచేయుటలో సంస్కృతవ్యాకరణసిద్ధవిభక్తులచోట నితరవిభక్తులు తెల్లనవచ్చుటయుఁ గలదనుటయే యుక్తము. అట్టివానిఁ గొన్ని తానె (చింతామణికర్త) వివరించును. “ఇతరత్రచ ద్వితీయా । తస్యాః ప్రథమాచ జడపదానాం స్యాత్” మొ. “ఉపయోగమునం దాఖ్యాతకుఁ దోడవర్ణకంబగు” (బా. కార. ౭ సూ.) “చతుర్థికి మాటుగ వృత్తియై.....కానంబడియెడి” (బా. కా. ౮ సూ.) “ఉదంతజడంబు తృతీయకు నవర్ణకంబగు” (బా. కా. ౨౩ సూ.) మున్నగు సూరిచెప్పిన మార్పులెల్ల నీచింతామణిసూత్రమునకు లక్ష్యములు కానోపును. అవ్విభుండు పాల మేఁగెను. (వి. పు. ౭ ఆ. ప్రాథ. కార. ౧౩ సూ.) చ. చిరముగఁ బ్రవృత్తుం దపమునేసి (ఆది. ౨ ఆ. ౧౨౯.) మున్నగు బాలవ్యాకరణాసాధ్యవిభక్తులును దీనికి లక్ష్యములు కానోపును. ఇట్లే “క్వచి దన్యవిభక్త్యర్థే । ప్రథమాపి ప్రదృశ్యతే.” (వికృ. అజం. ౮౭ కా. అహో. ౩౬౫ పు.) అను వికృతివివేకకారికకు లక్ష్యములు వేఱయుండుటచేత నీక్రిందిప్రయోగములు ప్రకృతచింతామణిసూత్రమునకు లక్ష్యములనుటయే యుక్త మనఁదగును. చ...దు । ర్తతులు.....తీర్థము

లాడనోపదు (ఆర. ౨ ఆ. ౨౮౬.) ఆ. వె. ఎటుకు నన్ను నుజుక నేసినశరములు !
నెఱుకులాడి...వేదనఁగావించు (ఆర. ౧ ఆ. ౩౧౪ ప.)

సంస్కృతవాక్యకరణాసాధ్యవిధక్తులును నీక్రిందిరీతిని దీనికి లక్ష్యములు
కాదగును. “స్వాగతావృత్తము. ఆగిరింద్రసుత హర్షముతో శై । వాగమోదిత
విధాయితో సు । స్వాగతాభిమతవాక్యములం ద । భ్యాగతోచిత సవర్ణలఁ
దన్నెన్ (నన్ని. కు. ౭ ఆ. ౮౩౬.) శా...వరాంగములు పోకుం బుష్కరాగ్రం
బునం । దాటోపం బొనరించు...(నన్ని. కు. ౧ ఆ. ౧౦౦.) గీ మువ్వరముగూడ
నీశ్రీముఖమునందుఁ । దెలియి (భాస్కర. అయో. ౧౮౧ ప.)” (సూ. రా. ని.
అందు శబ్దము.) ఈపద్యములందలి ‘అందు’ విధక్తికిఁ బైరీతిని వివక్షావశమునఁ
బ్రయోగము నంగీకరింపక సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు ‘అందు’ శబ్దమునకుఁ దృతీ
యార్థమెకలదని వ్రాయుట సరికాదు. సంస్కృతమునందును నిట్లే వివక్షావశ
మునఁ గారకవిశేషములను బ్రయోగించుటఁ గలదు. “ఏవం వివక్షావశా ద్యత్ర
వస్తుతో దానం తత్రాపి న - సమమబ్రాహ్మణే దానం । ద్విగుణం బ్రాహ్మణబ్రువే!
అధీతే శతసాహస్ర । ధనస్తం వేదపారగ. ఇతి మనుః.” (ముగ్ధ. కార.
౨౯౪ సూ. వ్యాఖ్య.) “గృహే ప్రవిశతీత్యత్ర గృహస్య కర్తృతయా ద్వితీయా
ప్రాప్తే అధికరణస్య వివక్షియా సప్తమీ, వివక్షావశాద్ధికారకాణి భవన్తీతి
న్యాయాత్.....తపో వనేషు స్పృహయాభిరేషా ఇతి రఘుః ఇత్యాదౌ
సంప్రదానే అధికరణవివక్షా. ఇత్యాదయో మహాకవిప్రయోగాత్ వివక్షియా
సమాధానీయాః. స్థితేర్గతి శ్చిస్తనీయేతి న్యాయాత్. తేన స్వేచ్ఛయా—గ్రామే
గచ్ఛతీత్యాది ప్రయోగోనకర్తవ్య ఇతి సంప్రదాయికాః” (ముగ్ధ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.
౩౧౬ సూ.) ఇట్లే కవిప్రయుక్తములగు విధక్తులు వైవక్షికములని సమాధానము
చేసికొనవలయును. మ. అభిజాతుండవు ధర్మశీలుడవు నీయం దైనసంబంధము
(ఆది. ౮ ఆ. ౫౨.) నీ. కారవైశ్వర్యంబు గౌరవంబున సమర్పిత మయ్యె నీయంద
పేర్చితోడ (సభా. ౨ ఆ. ౧౦౨.)

ఏకవాక్యమున నపునరుక్తముగఁ బ్రయుక్తమైన యొక్కపదమే రెండుచోట్ల
సన్వయించునపు డందొకకారకమే రెండవదాని నడంచి నిల్పును. “ద్వయోద్యుగ
పత్ ప్రాప్తే, కర్తృకర్తాధికరణాధికరణం సంప్రదానకమపాదానంచ సందేహాపరం
పూర్వేణ బాధ్యతే ఇతి వచనా ద్వ్యవస్థా. గంగాం గత్వా స్నాతి (గంగనుగూర్చి
యేగి స్నానముచేయుచున్నాడు.) ఇత్యాదౌ అధికరణం బాధిత్యాకర్తృప్రవృత్తమ్.
గృహం ప్రవిశ్య నిస్సరతి (గృహమును బ్రవేశించి వెడలుచున్నాడు) ఇత్యత్ర

అపాదానం బాధిత్యా కర్త ప్రవృత్తమ్. పర మాహనాయ కన్యాం దదాతి (పరు నాహ్వనించి కన్య నిచ్చుచున్నాడు). . . . . ఇత్యత్ర సంప్రదానం బాధిత్యా కర్త ప్రవృత్తమ్. అక్షే స్థితో గచ్ఛతి (అశ్వమందుఁ గూర్చుండి పోవుచున్నాడు.) ఇత్యాదౌ కరణం బాధిత్యా అధికరణం ప్రవృత్తమ్. ఏవ మన్యద పూహ్యమ్” (ముగ్ధ. కార. 3౧౬ సూ. దుగ్ధా. వ్యా.) పై వానిలో ‘గంగసుగూర్చి యేగి గంగలో స్నానముచేయుచున్నాడు’ మున్నగురీతిగల వాక్యములలో నధికరణము నడంచి కర్తకారకము నిల్పెనని యిట్లు గ్రహింపవలయును. నీ... సుందరి నీపతు లందు: బ్రీతిఁ | బతిభక్తి యొప్పు నపత్యంబుఁ బడయుము. (ఆది. ౮ ఆ. ౪.) ఇటఁ “బతులందుఁ బతిభక్తి యొప్పు బతులవలన నపత్యంబుఁ బడయుము” అనఁదగి యుండ నపాదనము నడంచి యధికరణము నిల్పినది. నీ... ఎద్ది చెప్పుఁ డిష్టంబు... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౧.) ఎద్ది యిష్టంబు దానిని జెప్పు డని యుండవలసియుండఁగాఁ గర్తకారకము నడంచి కర్తకారకము నిల్పినది. త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యిట్టి యొడలఁ బైరీతిని గ్రహింపక విభక్తి విపరిణామాన్వయము నంగీకరించెను. “కొన్నియొడల విభక్తి విపరిణామంబు గ్రాహ్యంబు ఉదా:—ఉ... ఈతనితో సాటి యనంగ మేలన... (నిర్వ. 3 ఆ.)... ఇక్కడఁ దృతీయకుఁ బంచమిగా మార్పు గలిగెనని తెలియవలయును. మొ.” (ప్రాథ. కార. ౨౬ సూ.) “ఈతనితోసాటి; ఇతనికంటె మేలు” అనుచో నేకవాక్యప్రయోగమునఁ బంచమి నడంచి సహృదృత్వతీయ నిల్పెననుట యుక్తము. ఉ... నీ | యేవున కోర్వ దేవతల కేనియు దైత్యుల కేని రాదు పా | ప్లేపగతేని గెల్వము. . . . . (కాంతి. ౨ ఆ. ౪౩౭.) ‘ఏవగ తెదిర్పిరేని వారిని గెల్వము’ అని యుండవలసియుండఁగా గర్త కారకము నడంచి కర్తకారము నిల్పినది.

ఒకానొకచో నొకవిభక్తికి మఱియొకవిభక్తియునగు.

బాలవ్యాకరణ ౨౧. మైత్రుండు గృహమును వెడలెను. గృహము

విపరణము. నుండి యని యర్థము. వాడు వాహనమును దిగెను.

౨౫౪ I విషయము. వాహనమునుండి యని యర్థము. వారు సుఖ

మున్నారు. సుఖముతో నని యర్థము. ఇత్యాదు

లెఱుంగునది.

సంజీవని. ౨౫౪ I విష:—“అన్యస్యాః క్వచి ద్భవే చ్ఛాన్యా” అను చింతా మణిసూత్ర మే దీనికి మూలమైనను సంస్కృతవ్యాకరణోక్తవిభక్తులను నాంధ్ర మహాకవి ప్రయోగారూఢములగు సంస్కృతప్రసిద్ధవిభక్తినిలక్షణములగు విభక్తు

లను జాలవఱకు సూరి సూత్రించినవాడగుటంజేసి సూరిగారి యీసూత్రమున కర్థము చేయునపుడు సంస్కృతవ్యాకరణోక్తవిధక్తులకును సూరి సంగ్రహించిన విధక్షి విశేషములకును విలక్షణములగు విధక్తులు వచ్చుటయుఁ గలదని వ్యాఖ్య చేయవలసియుండును. 'మైత్రుండు గృహమును వెడలెను' అనుచో నపాదాన పంచమి రావలసియుండుననియు నట్టియెడల "ఉండి" శబ్దానుప్రయోగమును బంచమీవిధక్షి వలనకు ద్వితీయాదేశమును రాఁగా 'గృహమువలననుండి=గృహము నుండి' (బా. కా. ౯-౧౦-౧౧ సూ) అని యేర్పడుననియు నట్లగుటచే నిట 'గృహమువలన' అను పంచమీవిధక్షికి మాటుగ నుండి శబ్దరహిత ద్వితీయయై ప్రకృతసూత్రముచొప్పున వచ్చెననియు సూరిగారియాశయము. ఇట్లే వాహనమును దిగె ననుచోటను గ్రహింపవలయును. వారు సుఖముతోనున్నారని సహార్థ తృతీయ రావలసియుండఁగా నద్దానికి మాటుగఁ బ్రథమవచ్చి ప్రకృతసూత్రము నకు లక్ష్యమగుచున్నదని యెఱుంగునది. సూరి 'కాలాధ్యములకుం బ్రాయశః బుగఁ బ్రథమయగు' (బా. కా. ౨౫) అనిమాత్రము సూత్రించుటచేత దేశ (ప్రదేశ) వాచకముల సప్తమ్యర్థక ప్రథమ సంగ్రహింపబడదయ్యె. అద్దానిని ప్రాథ వ్యాకర్త పూరించుటకై "ఒక్కొక్కచో జడంబు సప్తమికిం బ్రథమయు నగు (ప్రాథ. కా. ౨౦ సూ.) అని సూత్రించి తీర్థమాడి (తీర్థమందాడి = స్నానముచేసి) నెఱుగు లాడి (మర్తస్థానములందు గ్రుచ్చుకొని) పేరోలగముండి (పెద్దసభయందుండి) మున్నగువాని నుదాహరించెను. బా-గు-ప్రకర్త యట్టి కవిప్రయోగపద్యముల నెల్ల స్వీకరించి ప్రకృతసూత్రమునకు లక్ష్యములనుగా నుదాహరించెను.

సూరి పయిరిలిని వివరించెనేకాని "గృహమునుండి వెడలెను - వాహనము నుండి దిగెను" అనురీతి ప్రయోగములు మృగ్యములు. అపాదానపంచమ్యర్థమున వచ్చిన ద్వితీయకుఁ ('గృహమును వెడలెను' అనురీతిని) బ్రయోగములు గలవు. క...| కలి కఠోటకవిషంబుః గ్రక్కుచు నొడలన్ వెలువడి (ఆర. ౨ ఆ. ౧౯౩). 'సుఖముండె' అనుటకు "సుఖముండు మింక" (ఆది. ౭ ఆ. ౧౨౯ ప.) అనురీతి ప్రయోగములు గలవు.

నన్నయ. ఇతరత్ర చ ద్వితీయా (ఆం. చిం. అజం. ౧౫ కారి. ౨౫౫ విషయము. అహో. ౩౨౦ పు.)

కల్పతరు. ౨౫౫ విష:- "అన్యస్యాః క్వచి ద్భవేచ్ఛాన్యా" అను సూత్రపు స్థలములనె కొన్నిటిని వివరించుచున్నాఁడు. జడపదానామ్ = జడవాచకములకు, (ఉత్తరసూత్రమునుండి యనువృత్తివచ్చును.) ఇతరత్ర = ద్వితీయేతర తృతీయాదిని

భక్తులచోట, ద్వితీయా=ద్వితీయావిభక్తి, స్వాత్=అగును. ఇట్టితరవిభక్తు లన్నిటిచోటను ద్వితీయవచ్చునని చెప్పబడినను దృతీయాసప్రమావిభక్తులచోట మాత్రమే ద్వితీయ నిల్పుటవహాకవిప్రయోగదృష్ట మగుచున్నది. అహోబలపండితుడు నిట్లే యభిప్రాయపడెను. “ద్వితీయావిభక్తిః స్వవిషయవ్యతిరిక్తవిషయేఽపిస్వాత్ రాముడు హేతి సమరారుల నఱకెన్, రాముడయోధ్య నున్నవాడు. ఆద్యే (ఉదాహరణే)తృతీయాస్థానే “అమ్” (ద్వితీయ), ద్వితీయే(ఉదాహరణే)సప్రమాస్థాన ఇతి,వివేకఃపక్షే హేతిచే నఱకెన్ ఇత్యాదికం రూపం సంస్కృతన్యాయే.నజడవిషయ ఏవాయమ్.” (అహో. 3.౨౦ పు.) (పంచమిచోట ద్వితీయ యరుదు. ౨౫౭ I విష.) అందును బహువచనమునందే యంతటను ద్వితీయ నిల్పును. ఏకత్వమున నను దంతములకు మాత్రమే తృతీయాసప్రములచోట ద్వితీయనిల్పును. ఉదంతముల కన్ననో తృతీయాసప్రములచో ‘నన్’ అనునదియే నిల్పును. ఔపవిభక్తికములకు ‘అన్’ అనునది నిల్పును (బా. కా. ౧౮-౨౩ సూ. ఆచ్ఛి. 3౮ సూ. ౨౫౩ I విష. ౨౫౬ విష. ౨౨౭-౨౩౩ విష.). (విస్తర. I) ఉదా:—వనములన్ = వనముల చేతన్ - వనములందున్. త్రాడులన్ = త్రాడులచేతన్ - త్రాడులందున్ - హేతు

విస్తర. I ౨౫౫ విష:—త్రిలింగలక్షణకేషకర్త యుదంతజడములకు నైతము కొన్నియొడలఁ దృతీయాసప్రములచోట ద్వితీయ యగునని వివరించెను. “ఒకానొకచో నేకవచనంబున నుకారంబుమీఁది ద్వితీయయుఁ దృతీయావిభక్త్యర్థక మయ్యెడునని తెలియవలయు. ఈయర్థమునకు ‘ఇతరత్ర చ ద్వితీయా’ అను స్థాననియమశాస్త్రవిధియు నవకాశ మిచ్చుచున్నది. ఉ:—ఎ. గీ. తండ్రి పనుపుఁ జేసి.....(ఆది. 3 ఆ. ౯౫.) నీ. దాశకన్యాకేళి తప్పుఁజేసి (స్వా. ౨ ఆ. ౭౩.) మొ. ఇట్లనుటచే ఇవిధము నాననముల్ గలవార (నిర్వ ౪ ఆ. ౮౭.) అను నిట్టి ప్రయోగములును నిర్దుష్టము లగుచున్నవి” (ప్రాథ. కార. ౪ సూ.) ఇట్లే ఆ. వె. భీష్మపనుపుఁజేసి జేలవైతి. (సఖా. ౨ ఆ. ౧౧.) అనిభట్టారకుడు స్థలాంతరము నందును బ్రయోగించెను. అరయ నరయ నీప్రయోగములందలి ‘చేసి’ శబ్దము ‘దుర్గబలంబునంచేసి’ (సఖా. ౧ ఆ. ౧౭౬ గద్య) మున్నగుచోటులందువలెనే యన్వయసూన్యమై యనుప్రయుక్తమయ్యెననియు, ‘ఋనుపుణ్య - తప్పుణ్య -’ అను తృతీయలచోట ‘పనుపున్ - తప్పున్’ అను ద్వితీయ నిల్పుటచేత వానిపైనను ప్రయుక్తమయ్యెననియుఁ జెప్పట న్యాయ్యమని తోచునుగాని ‘ఉ’ దంతములపై మతెచ్చటను దృతీయార్థమున నిట్లు ద్వితీయ నిల్పు ననుటను నిర్వహింపఁజాలు ప్రామాణిక ప్రయోగములు లేమింజేసియు నీప్రయోగములకు మార్గాంతరమున

లన్ = హేతులచేతన్ - హేతులందున్ హేతిన్ = హేతిచేత్ - హేతి
యందున్. వనమునన్ = వనముచేతన్ - వనమునందున్. త్రాటన్ = త్రాటిచేతన్ -
త్రాటియందున్. మొ. ఉదంతములు సహజముగా నుకారాంతశబ్దములు కావ
చ్చును. లేదా “స్యా దమహతాం విభక్తా” “సర్వ త్రోదోతో ద్వ ర్భవతి మువత్”
అను చింతామణిసూత్రములచొప్పున వచ్చునాగమ ‘ము - వు’ లం గూడుటచే
నేర్పడు ‘ఉ’ కారాంతములును గావచ్చును. ఉదా:—చిరుగునన్ - వనమునన్ -
తరువునన్ - మొ. చకారముచే నీసూత్రము పాక్షికమని గ్రహింపవలెను.
ఉ. లతన్ = లతచేతన్ - లతయందున్ - మొ. ఉదంతజడవాచకములయు నౌప
విభక్తిజడవాచకములయు ద్వితీయాంతరూపములగు ద్వితీయాప్తమర్థములు
కల్గినేరవు. ఉదా:—వనమున్ = వనమును, త్రాటిన్ = త్రాటిని. మొ ‘వన
మున్.’ అనుదానికి ‘వనముచేతన్ - వనమందున్’ అనియు, ‘త్రాటిన్’ అనుదానికి
“త్రాటిచేతన్ - త్రాటియందున్” అనియు సర్థములు లేవని యెఱుఁగునది.

కొన్నియొడల బహుత్వమున నజడవాచకముల తృతీయాప్తములచోట
సంయతము ద్వితీయానిభక్తి నిల్పుట నన్నయేతరకవిప్రయోగదృష్ట మగుచున్నది.
సీ...తే.గీ. అనిన నలుగాలి వాన గోవురు నశేషశబ్దముల మంత్రమును లోహజాతిః
గాంచ | నమును మనుజుల విప్రుండు సమధికత్వ | భాజనము లండు వేదప్రసంచ
విదులు. (కాంతి. ౧ ఆ. ౭౧.) ‘మనుజులన్ = మరుఘ్యులయందు’ అని తిక్కయజ్ఞ
ప్రయోగించెను. స్థలాంతరములందును నిట్టి ప్రయోగములు గలవు. సీ...ఆ.వె.
వనజముఖులు పురుషులను దృష్టిబొందుట | గలుగదండు (ఆను. ౨ ఆ. ౧౭౫.)
సీ...పశువు | లను మేటి యజ మఖులచతుష్పదములను | ధేనువు మిక్కిలి మాన
వులను. తే.గీ. బ్రాహ్మణుండు వరిష్ఠుండు పతులందు | శ్వేనము.....(అశ్వ. ౨
సమాధానము చూపట్టుచుండుటంజేసియు నీతిలింగలక్షణశేషకర్త యాశయము
నంగీకరించుట కవకాశము చా.కున్నది పై ప్రయోగము లీక్రిందిరితిని సుసమా
ధేయములై యున్నవి. “తండ్రిపరువున్ = తండ్రియాజ్ఞను, చేసి = నెఱవేర్చి”
“దాశకన్యాకేలి తప్పుఁజేసి = దాశకన్యాక్రీడ యనుతప్పదము గావించి” “భీష్మ
పనుపుఁజేసి = భీష్మనియాజ్ఞను జరపి” అని యిట్లుచటిద్వితీయలు చేసి శబ్దముతో
నన్వయించుచున్నవనుటలో ఊతి కానరాదు. ఇట్లే “ఇవిధముయొక్క+ఆననముల్ =
ఇవిధమున్+ఆననముల్ = ఇవిధము నాననముల్ = ఈవిధముగల ముఖములు”
అని శేషషష్ఠీసమాసముచే (౨౫౧ విష.) నిర్వచనోత్తర రామాయణపద్యమును
నిర్బాధమగుచున్నది.

ఆ. ౧౬౧.) (ఇందు - పశువులకు - మున్నగురితిని సుస్థానమున 'కు' వర్ణకము ముద్రణములందుఁ బ్రక్షిప్తములని యచటి ౧౬౧-౧౬౨ పద్యములలోని ప్రకృమము విశేషముగఁజూలును. మఱియు నచట "యతశ్చనిర్ధారణమ్" అను పాణి నీయ సూత్రముచొప్పున వర్తిల్లు నిర్ధారణపద్ధికి (౨౫౨-౨౫౩ II విష.) 'కు' వర్ణకము వచ్చుట శాస్త్రవిరుద్ధము. (విస్తర. II) తృతీయాసప్తమ్యర్థక ద్వితీయకును, 'ఉ' దంతస్థలమున నవర్ణకమునకును బ్రయోగములు:—ఉ. ఆశ్రిత పోషణంబున ననంతవిలాసమునన్ మనీషి వి । ద్యాశ్రమ తత్త్వవిత్త్వమున దాన

విస్తర. II ౨౫౫ విష:—కొన్నియెడల నజడంబు తృతీయాసప్తములకును బహుత్వంబున ద్వితీయ చూపట్టెడి. ఉదా:—తృతీయకు. ఎ-గి..... । ఘనతరస్తన చక్రవాకముల నలరు । నంబను.....(హరి. ఉ. భా. ౭ ఆ.) సప్తమికి నీ...ఆ-వె. బలిమిఁ గొనినధనముఁ । బదివేలయొంటెలఁ । బెఱికిరాగ.....(సభా. ౧ ఆ. ౨౬౮.) మనుజుల విప్రండు (భార. శాంతి. ౧ ఆ.) (ప్రాథ. కా. ౧౭ సూ.)

పయి యుదాహృతులలో మొదటి రెండును సరికావని యీ క్రిందిరితిని జేటి కావ్యాఖ్యాత వ్రాసెను "స్తనములందుఁ జక్రవాకత్వ మారోపిత మగుటండేని చక్ర వాకనిష్ఠమగు నజడత్వమున కిటు బ్రసక్తి యంతగ లేమిని స్తనధర్మము ననుసరించి చక్రవాకములనుగూడ జడములుగఁ దలంపనగుం గాన నిది యంతగా నీవిధి కుదాహరణము గాఁజాలదేమో? యని తోచెడి. 'పెఱికిరాగ' అనుక్రియల కొంటెలు కర్తవ్యనెట్లు స్పష్టపడుచున్నది గాన నిట నొంటె లనునది సప్తమ్యర్థక ద్వితీయగాక ప్రథమాబహువచనాంతమని యనవలెను. కాన నిదియు నీవిధికి సరియైన యుదాహృతి కాఁజాలదనియే తోచెడి.....శబ్దరత్నాకరమున నొంటె లనునది గర్తర్థకముగనే యుదాహృత మయ్యెను. చూ. శ. ర. పెఱుకుశబ్దము. (౫౧౬ పుట) ఇంక విగిలినది మనుజుల విప్రం డనునదే" (బా. సా. పే. కార. ౨౨సూ. వ్యాఖ్య.) "మనుజులవిప్రండు" అను సోమయాజిప్రయోగము నంగీకరింపక తీరనపు డింకఁ దక్కినవాని నేవేవో యపమార్గముల నాశ్రయించి నిరాకరించుట వృథా ప్రయాసముగదా. ఇంక నట్టి నిరాకరణమును బ్రమాదభూయిష్టముగనే యున్నది. స్తనములందుఁ జక్రవాకత్వము నారోపించుటచేఁ జక్రవాకముల నజడములనుగా భావింపనగు ననుట కేవలము పొరపాటు. ఇట్లయిన నిక ముఖ చంద్రుఁ డనుచోఁ జంద్రుఁడును జడవాచకమె యగును గాన "ముఖచంద్రము" అనవలసినదేనా? ఆరోపితవస్తుధర్మావభాసమె యారోపణఫలమగుచుండ నద్దాని యందు విషయధర్మము లెట్లు భాసిల్లును?

గుణాభిరతిన్ సమస్తవ | క్షాశ్రమ భర్తరక్షణమహామహిమన్ మహి నొప్పు
సర్వలో | కాశ్రయః డాదిరాజనిభుః డత్యకలంకచరిత్రసంపదన్ (ఆపి. ౧ ఆ.
౬ ప.) క. మనుజేంద్ర వానిఁ బెడచెవు | లను బెట్టుము వేటుగాఁ దలంపక
దయతో (కర్ణ. ౩ ఆ. ౯౩ ప.) ఉ. ధనార్థుల దన్ని దిక్కులన్ | నించె యశంబు...
(సభా. ౧ ఆ. ౧౭.) క. విమలమణిమయములగు దూ | లములం గంబముల గోడ
లను వేదులఁ గు | ట్టిమములఁ జొట్టిన్ ప్రాకా | రములను గరమొప్పుచుండ రచి
యించె సభన్. (సభా. ౧ ఆ. ౧౧.) సీ. సురుచిరహరినీలకిరణజలంబులఁ బద్మరాగా
రుణపద్మములను | రాజితరాజీవరాజహంసావళి నిర్మలసౌవర్ణకూర్పములను | కమ
నీయవైదూర్యకుముదంబులను వజ్రమీనమాక్తిక నవపేసములను | మరకత
శైవలోత్కరముల విలసిల్లఁ గొలను (సభా. ౧ ఆ. ౧౩ ప.) ఈసూత్రమునకు
“అం - ఖా - చ - కర్తగారుచేసి యపార్థము విస్తర. II ౧౪౫ విషయమున నిర
సింపఁబడినది.

జడంబు తృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబు
గానగు. ౨౨.

రాముఁడు వాలి నొక్కకోలం గూలనేసె. కోలతో
బాలవ్యా. నని యర్థము. లంకం గలకలంబుపుట్టె. లంకయందని
౨౫౫ I విషయము. యర్థము. బాహుళకంబుచే నిక్తార్థం బుదంతంబునకు
బహుత్వమందె యగు. అర్జునుండు శత్రునేనలను
బాణంబులను రూపుమాపె. బాణంబులచే నని
యర్థము. మీనంబు జలంబుల నుండు. జలంబులందని
యర్థము.

సంజీవని. ౨౫౫ I విషయము:—“ఒకానొక చో నొకవిభక్తికి మఱియొకవిభక్తియు
నగు” (బా. కా. ౨౧ సూ.) అనుసూత్రమునఁ జెప్పఁబడినరీతిని వచ్చువిభక్తి
వ్యత్యాసములను గొన్నిటిని వివరించుచున్నాఁడు. చింతామణికర్త “ఇతరత్రచ
ద్వితీయా” అని చెప్పినను నట్టి ద్వితీయ తృతీయాసప్తములచోటనే బహుళముగాఁ
గన్పట్టుటంజేసి యట్టిరీతిని సూత్రమును మార్చి యుపదేశించుచున్నాఁడు. జడము
లనఁగా నచేతనవాచకములు. అట్టివాని తృతీయాసప్తములచోట ద్వితీయావిభక్తి
వైకలికముగా నిల్చును. ‘ఒక్కకోలన్’ అను ద్వితీయ కొక్కకోలతో నని తృతీ
యార్థమును సూరిగాగే వివరించిరి. అట్లే “లంకన్” అను ద్వితీయకు “లంకయందని”
యర్థ మనుచు వివరించిరి. బహుళగ్రహణముచే నుదంతములకు నేకవచనమునఁ

1058 తృతీయాసప్తములలో 'స' వర్ణకమువచ్చుచోటులు. [౨౫౬ I వి. సుజీ.]

దృతీయాసప్తమ్యర్థములు లేవనియు బహువచనమునందు మాత్రమే యట్టి యర్థములు ద్వితీయకుఁ గల్గుననియు “బాహుళకంబుచే” నిత్యాదివాక్యముతో వివరించి యుదాహరించిరి. ‘బాణంబులను’ అనుదానికి బాణంబులచే ననియు, ‘జలంబును’ అనుదానికి జలములందనియు నర్థములని వివరించిరి. దీనినిబట్టి యుదంతములగు వీని ద్వితీయైకవచనముచోటఁ దృతీయాసప్తమ్యర్థములు లేవని స్పష్టమగుచున్నది. ఉః—“బాణంబున్ = బాణమును; జలంబును = జలమును” అనియే యర్థము. తృతీయాసప్తమ్యర్థములు లేవు.

సన్నయా. అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యాః. (ఆం. చిం. హలం.

౨౫౬ విష. ౧౫ కారి. అహో. ౪౨౭ పుట.)

కల్పతరు. ౨౫౬ విషః—ఈసూత్రమునకు ౨౫౪ విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను.

బాలవ్యాకరణ ఉదంత జడంబు తృతీయకు నవర్ణకంబగు. ౨౩.

వివరణము రాముఁ డొక్క బాణంబున వాలిం గూలినేనె. బాణ

౨౫౬ I విషయము ముచే నని యర్థము.

సుజీవని. ౨౫౬ I విషః—‘అందు - న - సప్తమి’ అని బా. తత్స. ౭ సూత్రమునఁ జెప్పబడుటచే ‘స’ వర్ణకము సప్తమివిభక్తి ప్రత్యయమాత్రమే యగుట చేత నిట్లు తృతీయార్థమునందును వచ్చునని సూత్రికపలనెను. ఇట్లు నవర్ణకము వచ్చుట వైకల్పికమనియే యెఱుఁగునది. బా. కా. ౧౮ సూత్రముచే సప్తమ్యర్థమున నుదంతజడంబులకు ‘అందు’ విభక్తికిఁ బర్యాయముగా న వర్ణకమువచ్చునని యుపదేశించబడెను. (౨౫౩ II విష.) అట్టిస్థలములందే తృతీయార్థమునందు సైతము న వర్ణకమువచ్చునని ప్రకృతసూత్రమున కర్థము. ఉదంతత్వము ‘చిగురు’ మున్నగువానియందు సహజము. ముగాగమ పురాగమములచో సైతము (బా. తత్స. ౪౦-౪౯ సూ.) నుదంతత్వము నంగీకరించి వానిపైన వర్ణకమును నిల్పనగును. ఉ. ‘బాణంబునన్’ అనుదానికి ‘బాణముచే’ నని యర్థ మనుచు సూరిగారే వివరించిరి. ‘బాణమునన్’ అనుదానికి ‘బాణమందున్’ అనియు బా. కా. ౧౮ సూత్రము చొప్పున నర్థము సిద్ధించును. ఉదంతజడంబులకు సైతము ‘సన్’ ప్రత్యయము రానపుడు ‘బాణముచేతను - బాణముతోడను’ అనురీతిని ‘చేత - చే - తోడ - తో’ ప్రత్యయములును వచ్చును. ఈయుదంతములకు బహుత్వమున నవర్ణకము రానేరదు. ఉదాః—“బాణంబులన్ = బాణంబులచేతన్, తరువులన్ = తరువుల చేతన్, చిగురులన్ = చిగురులచేతన్” అని యిట్లు బా. కా. ౨౨ సూత్రము

[బా. కార. ౨౪ సూ.] అజడతృతీయకు 'స' వచ్చుననెడి ప్రాధనిరాధారము. 1059

చొప్పునఁ దృతీయాసప్తమ్యర్థములందు ద్వితీయయే వచ్చును. బా. కా. ౨౨ సూత్రమునందు బహుళగ్రహణముచే నుదంతముల దృతీయాసప్తములచోట ద్వితీయ రానేరదని వివరింపఁబడుటంజేసి యట్టి యుదంతజడములకుఁ బ్రకృత సూత్రముచేతను బా. కా. ౧౮ సూత్రముచేతను నవర్ణకము పాఠికముగా వచ్చునని యుపదేశింపఁబడెను. (విస్తర.). ప్రయోగములు:—ఉ. ఆశ్రిత పోషణంబున ననంతలిలాసమునన్ మనీషి వి ద్యాశ్రమతత్త్వవిత్త్వమున .....మహి నొప్పు సర్వలో । కాశ్రయుఁడు.....(ఆది. ౧ ఆ. ౬ ప.) చ. అన విని యచ్చుకీ రమణుఁ డాతని కిట్లను మీకు నాకతం । బున బహుదుఃఖముల్ గలిగె..... నీమనం । బునఁ గృపవృట్టి కాచినను బోయెద నిప్పుడ యేను గానకున్ (కర్ణ. ౩. ఆ. ౯౭) (ప్రాసస్థలము.) క. విని క్రడి.....ఊరుతలము కరతలం । బున నప్ప లించె.....(శిల్య. ౨ ఆ. ౨౭౨ ప.) (ప్రాసస్థలము).

నన్నయా తస్యాః ప్రథమా చ జడపదనాం స్యాత్. (ఆం. చి.

౨౫౭ విషయము. అజం. ౧౫ కారి. ఆహా. ౩౨౧ పు.)

కల్పతరు. ౨౫౭ విష:—జడపదానామ్ = జడవాచకములయొక్క, తస్యాః = ఆద్వితీయకు ('ఇతరత్రచద్వితీయా' అను పూర్వసూత్రములోని ద్వితీయా' అనునది 'తస్యాః' అనెడి యీతచ్ఛబ్దముచేఁ బరామృష్ట మగుచున్నది.) ప్రథమాచ = ప్రథమయు, స్యాత్ = అగును. చ కారముచేతఁ బ్రథమ వికల్పముగ వచ్చునని యెఱుంగునది. జడవాచకద్వితీయకుఁ బ్రథమ వికల్పముగ నాదేశమగు నని యర్థము. ఉదా:—నీరు త్రాగెను = నీటిని ద్రాగెను. ఇల్లు నేసెను = ఇంటిని నేసెను. మొ. ప్రయోగములు:—సీ. గరుడధ్వజం డప్ట కరుణాసమేతుఁడై యమ్మాగధుల కెల్ల నభయ మిచ్చి (సభా. ౧ ఆ. ౨౧౫.) క...భరతా । మ్నాయులగు పాండ వేయుల । శ్రీ యిష్టయిఁ గొనిన నిన్నుఁ జీ యనరె యెరుల్ (సభా. ౨ ఆ. ౧౮౫.) (శ్రీ = శ్రీని - ప్రాసస్థలము.) చ. అనిలుఁడు పక్షయుగ్మ మమృతాంశుఁడు వీఁ పనలుండు మస్తకం । బినుఁడు సమస్తదేహమును నెప్పుడుఁ గాచుచు నీ కభీష్టముల్ ।

విస్తర. ౨౫౬ I విష:—"ఒక్కచో నుదంతంబగు నజడంబు తృతీయకును నవర్ణకంబు గానంబడియెడి. ఉదా:—ఉ ఏపునఁ గిట్టి యేనుఁగున నేనుఁగు వైచుచు వాజి వాజిచే । రూపడఁగంగ మోదుచును. (భాస్క. యుద్ధ.) దీనికిఁ బ్రయోగాంతరంబు మృగ్యంబు" (ప్రాధ. కార. ౧౭ సూ.) "ఉ. ఏపునఁ గిట్టి యేనుఁగుల నేనుల వైచుచు"అనియె గ్రంథకృత్ప్రియుక్తమన్నను తుతిలేదుగాన నీప్రయోగము సమర్థముకాదు.

ఘనముగఁ జేయుచుండెడు జగన్నుత యున్నతియుం జయుంబుఁ జే । కొనుమని యిచ్చె దీవనలు గోరి ఖగేంద్రునకుం బ్రియంబునన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౫౭.) ఇందు 'దేహమును' అనుచోటి 'ను' అనునది సముచ్చయార్థక మనఁదగును. లేదా 'దేహమును' అనునది ద్వితీయయై యని యించి ద్వితీయాంతములును ద్వితీయార్థక ప్రథమమును నేకవ్యాఖ్యమునఁ గలసియుండనోపునని యంగీకరించినను నంగీకరింప వచ్చును. ఈవిషయమును నిర్వహించు మార్పరానిప్రయోగము గలదు. ఉః—మాకు నతిప్రియుండవు సమస్తవిదండవు చెప్పుమయ్య యీ । లోకములోని వర్తనములుం దగువారి నెఱుంగుదు.....(ఆది. ౭ ఆ. ౧౫౬.) ఇందు 'వర్తనములున్' అనుచో 'వర్తనములన్' అని సవరింపరాదు. 'వర్తనములు' అనుచోటి 'లు' అనునది యతిస్థలము.

జడంబు ద్వితీయకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు. ౨౪.

వాడు పూవులు దెచ్చె = వాడు పూవులను దెచ్చె.

బాలవ్యా. ఆకె సొమ్ములు దాల్చె = ఆకె సొమ్ములను దాల్చె.

౨౫౭ I విషయము, వాఁ డిల్లు వెడలె = వాఁ డింటిని వెడలె. బాహుళకముచేఁ ద్వితీయాసప్తములకు విధించిన ద్వితీయకుం బ్రథమరాదు.

సంజీవని. ౨౫౭ I విషయము—జడంబు ద్వితీయకు = జడవాచకముపై నున్న ద్వితీయకు, ప్రథమ = ప్రథమావిభక్తి బహుళముగా నాదేశమగునని యర్థము. ద్వితీయైకవచనమునకుఁ బ్రథమైకవచనమును ద్వితీయాబహుళవచనమునకుఁ బ్రథమా బహుళవచనమును నాదేశములగునని యెఱుంగునది. ఆకె = ఆమె. 'వాఁ డింటి వలన వెడలె' అనుచోటి యపాదానపంచమికి, బా. కా. ౧౦ సూత్రముచొప్పున 'ఉండి' శబ్దానుప్రయోగమును, బా. కా. ౧౧ సూత్రముచొప్పున వలనకు ద్వితీయాదేశమును రాఁగా 'ఇంటినుండి వెడలె' అని సిద్ధించును. అట్టి ద్వితీయకు 'ఉండి' శబ్దముతోడి దానికిఁ బ్రకృతసూత్రముచేఁ బ్రథమావిభక్తి యాదేశము రాఁగా 'ఇల్లు వెడలె' అనురూపము సిద్ధించును. ప్రథమాదేశము రానపుడు "ఇంటినుండి వెడలె" అని యుదాహరించుటయే న్యాయము. కాని బాలవ్యాకరణపుస్తకము లన్నిటియందును 'వాఁ డింటిని వెడలె' అనురూపమే కన్పట్టుచున్నది. ఉండిలోపమును సూరి వచింపలేదు. ఉండి పరమగునపుడే వలనకు ద్వితీయాదేశమును బా. కా. ౧౧ సూత్రము విధించుచున్నది. కావున "ఇంటిని వెడలె" అనుచో 'ఇంటినుండి వెడలె' అని యుండవలెను. అచటి 'ఉండి' శబ్దము ప్రథమ

[బా. కార. ౨౪ సూ.] పేటికావ్యాఖ్య చెప్పినది ప్రాధవ్యాకరణాశయము కాదు. 1061

ముద్రణమందె శ్రష్టమయ్యెను. లేదా “వాఁ డింటివలన వెడలె” అను పంచమ్యంత రూపమున కుండి పదానుప్రయోగము లేనిదానికి బా. కా. ౨౧ సూత్రముచొప్పున వచ్చెడి “ఇంటిని వెడలె” అను ద్వితీయాంతరూపము సూరిగారిచే నుదాహృత మయ్యెనని యైన గ్రహింపవలయును. కాని సూరి యట్లు వివరింపలేదు. పంచమి కాదేశమున ద్వితీయకుఁ బ్రథమ యాదేశ మయినట్లె తృతీయాసప్తములకు బా. కా. ౨౨ సూత్రముచొప్పున నాదేశ మగు ద్వితీయకును బ్రథమ యాదేశమగుననియు ‘లంకఁ గలకలంబు పుట్టె’ అనుచో “లంక కలకలంబు పుట్టె” అను ప్రథమాఘటితరూపమును సాధువే యనియు శ్రమింపరాదనుచు సూరి “బాహుళకముచేఁ దృతీయాసప్తములకు విధించినద్వితీయకుం బ్రథమ రాదు” అని వివరించెను (విస్తర. I) సూరి యుదాహరించినస్థలము వంటిదె యనందగు నీ క్రిందిచోటఁ బంచమీస్థలమున “అన్యస్యాః క్వచి” దిత్యాది సూత్రముచొప్పున వచ్చుద్వితీయస్థానమునఁ బ్రథమ కన్వట్టుచున్నది. ఉ...కూ! ర్షస్తు గడంగి నీర్వెడలి (అను. ౧ ఆ. ౨౩౩ ప.) ‘నీటివలననుండి వెడలి’ అనుచో నపాదానపంచమి. నీటినుండివెడలి - అపాదానపంచమీస్థలమున వచ్చినద్వితీయ. అట్టి ద్వితీయచోట వచ్చినప్రథమః—నీరువెడలి=నీర్వెడలి. (విస్తర. II, III).

విస్తర. I ౨౫౭ I విషయము:—ఇట్లు శ్రష్టముగను గంగోక్తముగను సూరి వచించు చుండఁగాఁ జేటికావ్యాఖ్యార “ఓక్కొకచో జడంబు సప్తమికిం బ్రథమయగు” (ప్రాధ. కార. ౨౦ సూ.) నని దీనిని సవరించుటను గమనించునది. దీనఁ దృతీయా సప్తములకుఁ గల్గినద్వితీయలలో సప్తమికి గల్గినద్వితీయ ప్రథమాంతమై సప్తమర్థ కముగావచ్చుననుట లెల్లము” (బా. సా. వే. కార. ౨౪ సూ.వ్యాఖ్య. ౨౯౬ పు.) అని యిట్లువ్రాయుట సరికాదు. ప్రాధ. కార. ౨౦ సూత్రమునందలి “ఓక్కొకచో” అనుదాని కందలి యుదాహరణముల స్వారస్యమునుబట్టి యుదంతస్థలము లందె యట్లు సప్తమికి బ్రథమావిభక్తి వచ్చునని యర్థమనుచు వ్యాఖ్య చేయ వలసియున్నది. కావున నుదంతముల సప్తమికి (౨౫౭ I విషయము) ద్వితీయవచ్చుట వైయాకరణ కవిప్రయోగసమ్మతము కామింజేసి పేటికావ్యాఖ్యార యాశయము పరావ్రమింపవచ్చును. మఱియు సప్తమికి బ్రథమ వచ్చుస్థలములలో నొక్కట నై న ద్వితీయవచ్చిన ప్రయోగము మచ్చునకేని లేదుగదా. ఉదంతేతరశబ్దములందు సప్తమికి బ్రథమవచ్చులక్ష్యములు ప్రా. కా. ౨౦ సూత్రమునఁ జూపఁబడలేదు.

విస్తర. II ౨౫౭ I విషయము:—స్థిలింగలక్షణశేషకర్త యీసూత్రమున రెండు విషయములు కొఱవడినవగుచు నీ క్రిందిరీతిని బూరించెను.

“ఒక్కోచో జడంబు సప్తమికిం బ్రథమయునగు. ఉదా:—వాహికమునాగఁ
బరఁగు తీర్థమాడి మేఘాసరున్వీతులగుదురు. చ. వ్రతములు లేనివారు...తీర్థము
లాడనోపరు. (భార. ఆర. ౨ ౨౮౬ ప.) ఉర్విం గల్లతీర్థంబు లెల్లను నే నాడుచు.
(హరి. పూ. భా. ౫ ఆ.) క. ఎఱుకు నన్ను నుఱక యేసినశరములు | నెఱకులాడి...
(భార. ఆర. ౧ ఆ.) చ. పొరిఁబొరి మోము బాష్పజలపూరము గ్రమ్మగ.....
(భార. శల్య. ౧ ఆ.) ఆనమిడినఁ బగిలిపోవుటయు (భార. స్త్రీ. ౧ ఆ.) ఎ.గీ. ముట్టి
కందముల్ వడిఁ గత్తి పెట్టిపెట్టి (హరి. పూ. ౬ ఆ.) శా. భావంబుల్ భయ ముజ్జ
గించి చొరుఁ డీ.....(హరి. పూ. ౭ ఆ.) మ.....సురసంఘు జేశతం బుండఁగన్
(హరి. పూ. ౫ ఆ.) ఎ.గీ. లీలఁ జేరొలగంబున్న నీలవర్ణ (ఉ. హరి. ౮ ఆ.)
శార్దూలాగాధరవంబు నభంబు నిండఁగన్ (నిర్వ. ౩ ఆ.) అదియున్ మే నుచ్చి
(రా. ఆర. ౨ ఆ.) జనయిత్రి చిచ్చుఱికిన (జై. ౮ ఆ.) తే గీ.....
పంకము గొరిజ దిగఁబడి పఱవలేవు (స్వా. ౮ ఆ.) పఠాంతరమునఁ దీర్థమందాడి. మొ.
ఇట్టి ప్రయోగములచేత ‘అన్యస్యాః క్వచి ద్భవే చ్ఛాన్యా’ అను శబ్దానుశాసనల
సూత్రము సార్థకమగుచున్నది” (ప్రాథ. కార. ౨౦ సూ.) ఈ ప్రాథవ్యాకరణ
సూత్రములోని ‘ప్రథమయు’ అనుచోటి ‘యును’ అనుదానిచేత సప్తమియు నిల్పు
ననియుఁ బ్రథమ పాఠీకమనియు విశదమగుచున్నది. “సప్తమికిన” అనుచోటి
‘ను’ శబ్దము చేత బాలవ్యాకరణము కా-౨౮ సూత్రముచొప్పున ద్వితీయకేకాక
సప్తమికిని బ్రథమ వచ్చునను గ్రంథకర్త యాశయము స్పష్టపడుచున్నది. పరిశీలిం
పఁగా నేతత్సూత్రవిషయము - బా - కార - ౨౫ సూత్రమునకు సవరణముగాఁ
జెప్పుట యుక్తము. ఉత్తరసూత్రమున నిది వివరింపఁబడును.

విస్తర. III ౨౫౭ I విషయము:—“కొన్నియెడల నజడంబు ద్వితీయకును బ్రథమ
కానఁబడియెడి. ఉదా:—చ. అని లజవంబునం బఱచు నమ్మదనాగ మెదిర్చి
క్రమ్మరిం | చిన పరికాడువోలెఁ గురుసీంహపరూధము నిట్లు క్రమ్మఱిం | చునె
(భార. ఆది. ౮ ఆ. ౨౦౭ ప.) చ. తన వారణేంద్రమఃక్కురుకుల వీరుమీఁద నెస
కొల్పిన (భార. ఆర. ౬ ఆ.) తత్కృతుహయోత్తమ మొక్కెడఁ గట్టఁ బంపుచున్
(జై. ౫ ఆ.) మొ.” (ప్రాథ. కార. ౧౯ సూ.) ఇట్లు చింతామణికి సరియగు
బాలవ్యాకరణసూత్రమును సవరించుటకు నిర్వహింపఁజాలు ప్రమాణములుగ
నీలక్ష్యములు కన్పట్టకున్నవి. మొదటి యుదాహృతిలో “అమ్మదనాగ మెదుర్పఁ
గ్రమ్మఱిం | చిన” అని గ్రంథకృత్ప్రియుక్తచాత మన్నచో ఊతి కానరాదు. రెండవ
యుదాహృతిలో “తనవారణేంద్ర నక్కరుకులవీరుమీఁద” అని గ్రంథకృద్విప్ర

నన్నయ. క్వచి దన్యవిభక్త్యర్థే । ప్రథమాపి ప్రదృశ్యతే
విషయము. ౨౫౦ (వికృ. అజం. ౮౭ కా. అహో 3౬౫ పు.)

కల్పతరువు. ౨౫౦ విష:—ఈకారికకు ౨౨౦-౨౨౪ విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. అచట సమాసముందె దీని కుదాహరణములు నూనఁబడెను. ఇవట వ్యస్తతయందును సమాసముందును నుదాహృతులు మాసఁబఁపన్నవి. అన్య విభక్త్యర్థే = ఇతరవిభక్తులయర్థమున, ప్రథమాపి = ప్రథమమునకీయు, క్వచిత్ = కొన్నియొడల, ప్రదృశ్యతే = కనఁబడుచున్నది. అపేక్షబ్రహ్మచే నీవిధి పాక్షికమని గ్రహింపవలయును. I దేశాధ్యకాలవాచకముల సప్తమికే బ్రథమయు, II విశేషణ విశేష్యములలోఁ బ్రథమప్రయుక్తమునకు ద్వితీయాదిస్థానమునఁ బ్రథమయు, III విశేషణముల ద్వితీయాదిస్థానమునఁ బ్రథమయు బహుళముగా నగును. I ఉదా:—వేరోలగముండె. తీర్థముకాడె, నిన్నవచ్చె, తేల్చచగియె, శ్రోశమునడచె. II ఉదా:—మనుష్యులందఱకు దేవుడు పూజ్యుడు. పుస్తకములనాల్చితి దెమ్ము. III ఉదా:—తల్లి ద్రాపదితోడన్. మొ. ప్రథమకాలపుడు వేరోలగముందుండె, తీర్థములందాడె (స్నానముచేసి) నిన్నటియందు వచ్చె. తేపటియందుఁ జనియె. శ్రోశమునందు నడచె. మనుష్యులకందఱకు దేవుడు పూజ్యుడు. పుస్తకములను నాల్చితి దెమ్ము. తల్లితో ద్రాపదితో. మొ. దేశాధ్యకాలవాచకములకు సంస్కృతమున ద్వితీయాసప్తములు వచ్చును. “అకర్తకథాతుభి ర్యోగే దేశః కాలో భావో గన్తవ్యోఽథావచ కర్త సంజ్ఞక ఇతి వాచ్యమ్.....” (సి. కా. ౫3౯ సూ. ౧౧౦3-౧౧౦౪ వార్తి) (విస్తర. I ౨3౫ విష.). “సప్తమ్యధికరణేచ (౨.3-3౬) (సి.కా. ౬33 సూ.)” అనుచొప్పున దేశాధ్యకాలవాచకములకు సంస్కృతమున ద్వితీయాసప్తములు వచ్చును. తెల్లనందన్ననో యట్టియొడలఁ బ్రకృతసూత్రమునఁ బ్రథమయుఁ బ్రథమ రానపుడు సప్తమియు నగును. ఉదా:—వేరోలగ ముండె వేరోలగముందుండె. శ్రోశము నడచె. శ్రోశ పాఠమని చెప్పినఁ జెప్పవచ్చును. ఇట్టిపాఠమే వావిశ్వవారిముద్రణమునఁ గన్పట్టుచున్నది. మూడవయుదాహృతిలో “క్రతువా యోత్రము నొక్కెడఁ గట్టఁ బందినన్” అని గ్రంథకృదభిప్రేతపాఠమనుటలో బాధ చూపట్టదు. “అశ్వోత్తమున్ దవ్వలన్” (ఆది. ౨ ఆ. 3౦.) అని యిట్టి ప్రయోగము మహాకవిసమ్మతమే యైయున్నది. వైరీతిని మార్పరానిప్రమాణాంతరము దీని నిర్వహించుటకుఁ గన్పట్టలేదు.

1064 సంస్కృతమునను నధ్యవాచకములకు సప్తమీ ప్రథమలగును. [౨౫౮ వి. కల్ప.]

మందు నడచె - నిన్నవచ్చె - నిన్నటిదినమందువచ్చె. ఇట్టియొడల సంస్కృతమందు వలె ద్వితీయ రాసేరదు. (విస్తర I. II.).

దేశవాచకములకు బ్రయోగములు:—విస్తర. II ౨౫౮ I విషయము నందలి త్రిలింగలక్షణ శేషోదాహరణములెల్ల నందలి దేశవాచకముల ప్రథమ కుదాహృతు లగుచున్నవి. ప్రాథవ్యాకర్త యాశయమువొప్పున బా-కా-౨౪ సూత్రమునకు సవరణముగా నయ్యది యుదాహృతమయ్యెనుగాని యది బా-కా-౨౫

విస్తర. I ౨౫౮ విష:—“కాలాధ్వనో రత్యంతసంయోగే. అనుదాని ననుసరించి యీసూత్రము గలిగెనని యనుమానింపఁదగును.” (బా. పా. పే. ౨౯౭ పు.). అను పేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. అత్యంతసంయోగాభావమున సప్తమీద్వితీయలు పర్యాయముగా వచ్చును. తెలుఁగునందు సప్తమి పాక్షికముగా నయినవచ్చును. పై పాణినీసూత్రముచే నత్యంతసంయోగమున ద్వితీయ నిత్యమగుటంజేసి సప్తమియైనను పాక్షికముగా సముతము రాసేరదు. ఇట్టి పాణినీయసూత్రము ననుసరించి ప్రకృతసూత్రము గలిగెననుట యసంగతము.

విస్తర. II ౨౫౮ విష:—అధ్యవాచకములకు మాత్రము సప్తమీ ప్రథమ లీక్రిందిరితిని సంస్కృతమున వచ్చునని వొపదేవుఁ డుపదేశించియున్నాఁడు. “సీమాంతమార్గాత్ ప్రీచాంతే. ఉదా:—సోమనాథాచ్చతం క్రోశాః | కృష్ణః క్రోశేషుచాయుతే | గజ్జాయమునయో ర్హధ్యే | కతిక్రోశాశ్చ జాహ్నువీ.” (ముగ్ధ. కార. 3౧౪ సూ.) “అవధిభూతయో ర్హవ్యర్త్యధ్వవాచినః ప్రథమా సప్తమ్యా స్యాతా మిత్యర్థః.” (ముగ్ధ. శ్రీరామతర్కవాగీశవాఖ్య.) “సీమాద్వయమధ్యవర్తి మార్గ పరిమాణవాచకాత్ శబ్దాత్ అన్తే గమ్యమానే ప్రథమా - చకారాత్ సప్తమీ చస్యారిత్యర్థః. అన్తగమ్యమానాభావేతు కేవలం ప్రథమాస్యారిత్యర్థశ్చ వక్తవ్యః” (గిరిశచంద్ర విద్యారత్న వివరణము) అంతమం దనునర్థము గమ్యమానమగు చుండగా సరిపాద్ధులనడుమనుండు నధ్వ (మార్గ) వాచిత్యముకంటెఁ బరముగాఁ బ్రథమాసప్తములు పర్యాయముగ వచ్చునని యర్థము. ఉ. సోమనాథక్షేత్రము మొదలొని నూఱుక్రోశములు కృష్ణఁ డున్నాఁడు = నూఱుక్రోశములకుదిని గృష్ణఁ డున్నాఁడని యర్థము. (అయూరి కీయూరు నాల్గుక్రోశములు, అనురీతి నెన్నునది.) పదివేలక్రోశములం దున్నాఁడనియుఁ జెప్పవచ్చును. ‘గంగాయము నలనడుమ గంగ యెన్నిక్రోశములు’ అని యుత్తరార్థమునకర్థము. “గంగాయమున యోర్హధ్యే జాహ్నువీ కతిక్రోశాః కతిక్రోశాన్ వ్యాప్య తిష్ఠతీత్యర్థః - అత్ర కేవలం ప్రథమా” (గిరిశచంద్ర విద్యారత్న వివరణము.)

సూత్రమునకు సవరణముగాఁ జ్రాధవ్యాకర్త సూత్రించుట యుక్తము. ఆసూత్రమును “ఒక్కొక్కచో నుదంతదేశవాచకములసప్తమికని బ్రథమ వైకల్పికముగనగు” అని సూత్రించుట యర్హము. ప్రదేశవాచకములకుమాత్రమే యుదంతములకు మాత్రమే యట్టి ప్రథమ కొన్నియొడలఁ గన్పట్టుచున్నది. ఉదంతేతరశబ్దములందట్టిప్రథమ ప్రయోగములు కాలేదు. వాఁడడవినుండె ననుచోట వాఁడడవియుండె ననరాదుగదా. ఉదంతదేశవాచకములకు నైత మంతలను బ్రథమ నిలువదు. చంద్రుడు తూర్పునఁ గలఁ డనుచోఁ జంద్రుడు తూర్పు గలఁడని చెప్పరాదుగదా. మఱికొన్నిప్రయోగము లిటఁ జూపఁబడుచున్నవి:—మథ్యాక్షరము మాయన్నయాదేశమునఁజేసి సర్వతీర్థములాడుచు (ఆది. ౮ ఆ. ౧౩౩.) (తీర్థములు = తీర్థములందు, ఆడుచు = స్నానముచేయుచు.) అరణ్యపర్వ ద్వితీయాశ్వాసమున నిట్టివి యనేక ప్రయోగములు గలవు. తే.గీ. కొల్వొందు బుద్ధి (విరా. ౫ ఆ. ౩౧౭.) గీ. వచ్చి యిమ్మైయిం దపడున్నవార మేము (ఆర. ౭ ఆ. ౯౯౨.) చ. కడువడి నాధనంజయుని కాంక్షిత మెక్కడ నక్కడెల్ల.....తేరుపఱవెన్ (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౪౮.) మ. తమదిక్కార్పులుఁ దూర్గనాదములు నత్యంతంబు శోభిల్ల (శల్య. ౧ ఆ. ౨౭౧.) సీ. అంత దేవాహితులు.....మంతనం బుండి (ఆది. ౨ ఆ. ౨౧.) (మంతనంబు = ఏకాంతము) ఇట్టివియుం గలవు. చ. వెలయఁగ నొక్కడున్ రిపుని వీ డఁగంతఁ జొచ్చె (హరి. ఉ. భా. ౨ ఆ. ౧౩౫.) కాలవాచకములకు:—క. అనవిని యూరడి నిద్రా | జనితసుఖం బంది తేపు జవపతి యనికిం | జనుటయు.....(భీష్మ. ౩ ఆ. ౯.) (తేపు = ప్రాతఃకాలమందు.) క.....వఱపు ధరిత్రీ | తాపంబుఁజేసె జవముల | పాపంబున వత్సరములు పండ్రెం దధిపా (శాంతి. ౩. ఆ. ౨౭౯.) చ.....సురాసురయుద్ధమునాడు వైత్యులక్ వెలయఁగ నోర్చి.....(ఆది. ౮ ఆ. ౨౮౭.) ఆ.వె...ముంద రింద్రుపంచిన మహా | నారుణాంబుధరశతంబుచేత (ఆది. ౮ ఆ. ౨౩౮.) (ముందర = ముందఁటిసమయమున) ఉ. జాను నెడంగ నీక్షణము చంపరె కోపఃపరీతఃత్తులై (ఆర. ౨ ఆ. ౨౧౫.) అధ్వవాచక:—“వచన - నీయుత్తరీయంబు పడినయెడ యిచ్చోటికి నొక్కయోజనంబు గలదు (ఆర. ౨ ఆ. ౧౭౩.) వచ. అది యిచ్చటికి లక్షయోజనంబులు గల దగుగు మనిన (ఆది. ౨ ఆ. ౭౯.) క. నరవరుడు నలుఁడు గా కె | వ్వరు శతయోజనము లొక్కవాసరమున వ | త్తురు.....(ఆర - ౨ ఆ - ౨౧౪.)

కాలాభ్యములకుం బ్రాయ్కంబుగాఁ బ్రథమ యగు.

బాలవ్యాకరణ ౨౫౯.

వివృతి. వాఁడు నిన్నవచ్చె, వీడు నేడు వోయె, మాపు
౨౫౯ I విషయము. నిలుపుము. తేపు పొమ్ము. వారు క్రోశము నడచిరి,
వీ రామడ వోయిరి.

సంజీవని. ౨౫౯ I విషయము:—నిన్న = పూర్వదినము, నేడు = ఈదినము,
మాపు = రాత్రి, తేపు = మటుసటిదినము లేదా ప్రాతఃకాలము. ఇవి కాలవాచక
ముల ప్రథమ కుదాహరణములు. ప్రథమ రాసపుడు 'వాఁడు నిన్నటిదినమందు
వచ్చె' అనురీతి నన్నిటను సప్తమి యగును. 'క్రోశము - ఆమడ' అనునవి యధ్య
వాచకోదాహరణములు. ప్రథమ రాసపుడు. 'వారు క్రోశమందు నడచిరి'
మున్నగురీతి సప్తమివచ్చును. దేశవాచకముల ప్రథమను సూరి సూత్రింప మఱ
చుటచేతఁ గ్రిలింగలక్షణశేషకర్త (కార. ౨౦ సూ.) "ఓక్ష్మికచో జడంబు సప్త
మికిం బ్రథమయు నగు.....(విస్తర. II ౨౫౯ I విష.) అని సూత్రించెను.
(౨౫౯ విష.) (విస్తర.)

విశేష్యంబునకుంబోలె విశేషణంబునకును లింగవిభక్తి
వచనంబులగు. ౧౯.

బాలవ్యా. నందతనయుండు కృష్ణుండు నాకు దిక్కు. దేవకీపుత్రు
౨౫౯ విషయము. హరిని నుతింతు నెపుడు. శుభవిధాయుల రామ
కృష్ణులఁ భజింతు. భవనవంద్యను రుక్మిణిఁ బ్రస్తు
తింతు.

విస్తర. ౨౫౯ I విషయము:—“కాలపరిమిత్యందు నామంబులకు “కు” వర్ణక
మగునని ప్రాథవ్యాకర్త ఆటునెలకు అను మొదలగునుదాహృతుల నిచ్చియుం
డుటను గమనించునది.” అనుపేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. ప్రాథ. కా. ౧౪ సూత్ర
మున కయ్యవిలక్ష్యములు. “ఊంఠోకసేపునకుఁ దెలిసి - వర్షావధికిఁ బెట్టంగల
యప్పనములు - పార్థశిర మాటునెలకుఁ ద్రెళ్ళు” అను తత్సూత్రలక్ష్యము లవధి
ప్రభృత్యర్థములందు వచ్చినవి. కావుననే యాయుదాహృతులచోటఁ బ్రకృత
సూత్రము చొప్పునఁ బ్రథమావిభక్తిని నిల్పుటకు వలనుపడదు. “ఊంఠోకసేపు
తెలిసి - వర్షావధి పెట్టంగల యప్పనములు - ఆటునెలలు త్రెళ్ళు” అనునవి సంగ
తార్థములు కావుగదా! “ఆమడకు నడచెను” అని చెప్పరాదుగదా! ఆమడ
నడచె ననియే వ్యవహార మగపడుచున్నది.

సంజీవని. ౨౫౯ విష:—విశేష్యలింగవిభక్తివచనములై విశేషణమునకు నగు. కృష్ణుండు పుంలింగము మహద్వాచకము ప్రథమావిభక్తి యేకవచనము నగుటచే విశేషణమగు ‘నందతనయుండు’ అనునదియు నట్లే పుంలింగము మహద్వాచకము ప్రథమావిభక్తి యేకవచనము నయియున్నది. ప్రథమావిభక్తిని మార్చి ద్వితీయావిభక్తిగల విశేష్యవిశేషణములను జూపుటకై దేవకీపుత్రు నిత్యాది ద్వితీయోదాహరణము చూపబడెను. బహువచనవిశేష్యవిశేషణములఁ జూపుటకయి శుభవిధాయుల నిత్యాది తృతీయోదాహృతి చూపబడెను. స్త్రీలింగవిశేష్య విశేషణములను జూపుటకయి నాల్గవయోదాహరణము ప్రదర్శింపబడెను. విశేష్య విశేషణము లిట్లు సమానలింగవిభక్తివచనములై సాధారణముగ నుండవలయు ననునది సంస్కృతభాషా ప్రసిద్ధమగుటచే నన్నయాధర్వణులు వేఱుగ నుపదేశింప లేదు. సూరి యట్టి విషయమును బైరీతిని సూత్రించెను. (విస్తర I)

విస్తర. I. ౨౫౯ విష:—“నందతనయుండు. అచుపదార్థంబునకు ‘కృష్ణుండు’ అను ప్రథమా కారక చ్ఛారంబుననే క్రియాన్వయంబుకాని సాక్షాదన్వయంబు లేదనుకొని విశేషణంబుపైఁ బ్రథమాదివిభక్త్యాదులు ప్రాప్తింపకపోవుచుండఁగా నీసూత్రంబుచే నవి యపూర్వంబుగా విధింపబడినవి.” “కాస్త్రంబున నాలోచింపఁగా విశేష్యంబునకుంబోలే విశేషణంబునకును ‘కృష్ణుండు దిక్కుగున్’ ‘నందతనయుండు దిక్కుగున్’ అని ప్రత్యేకంబుగాఁ గ్రియాన్వయంబుకలదని యంగీకరింపక తీరదు. కావుననే గీర్వాణాదిభాషలలో విశేషణంబులపైనిఁ గూడఁ గారకవిభక్తి గలుగుచున్నది. కారకవిభక్తి పుట్టినప్పటి విశేషణవిశేష్యభావము కల్పింపవలెను.” (బా. గు. ప్ర. కార. ౧౯ సూ. వ్యాఖ్య.) అని గుప్తార్థప్రకాశిలో వ్రాయబడెను. దీని ననుసరించియే పేటికావ్యాఖ్యాతయు విశేషణంబులకు లింగవిభక్తివచనములు “సిద్ధింపవను నపోహమును నిర్మూలించఁగ నీసూత్ర మారబ్ధమయ్యెనని (బా. సా. పే. ౨౮౮ పుట.) వ్రాసెను. కాని యిచట సూరిగారు విశేషణములక్రియాన్వయము విషయమున నేమియు వ్రాయలేదు. విశేషణవిశేష్యములు సాధారణముగ సమానలింగవిభక్తివచనము లయియుండు ననువిషయమును మాత్రమే సూత్రించిరి. అట్లు వదించుట గీర్వాణభాషయందును గలదు. “ఉదిలే విధా=విధో రుదయక్రియానంతరం, అనేన విధావిలి ‘స్తీ’. (సప్తమీ. ముగ్ధబోధసంక్షా.). ఉదిత ఇతి తద్విశేషణత్వాత్ ‘స్తీ’ (సప్తమీ.). యదుక్తమ్. విశేష్యస్యచ యల్లిజ్ఞం । విభక్తివచనేచయే । తాని సర్వాణి యోజ్యాని విశేషణదేవ్యపీఠి.” (మహామహాపాథ్యాయ శ్రీరామతర్కవాగీశ భట్టాచార్యవ్యాఖ్య. ముగ్ధ.

1068 సూరిపై 'బా - గు - ప్ర' చేసిన మాతృకము సరికాదు. [౨౫౯ వి. సంక్ష.]

తెలుగున మహత్వమహాతీత్యమహత్వములె లింగమునకు మాటు వాడఁబడుననియు నట్లగుటచేతనే మహద్వాచకవిశేషములును మహత్త్వలె యని యిట్లు విశేషణవిశేష్యముల మహత్త్వాధికమును దుల్యముగనె సాధారణముగా నుండుననియు నీవఱ కుపదేశింపఁబడెను. (౧౨౫-౧౨౫ I - II - III - IV - విషయములు.)

పయిరితని వ్యవహరింపఁబడు పుంలింగాధికమును మహత్త్వాధికమును విశేషణవిశేష్యములకుఁ దుల్యముగా నుండుట సాధారణ నియమము. వానికి వ్యత్యాసము గలదు. లింగవ్యత్యాస మివఱకుఁ గొన్నియొడల వివరింపఁబడెను. (౧౨౬-౧౨౬ I - II - III - IV - విష.) అట్లే మహత్త్వమహత్వముల వ్యత్యాసమును లింగవ్యత్యాసమును ౧౨౬-౧౨౬ I మొ. ౧౨౬ VIII వ. విషయములలో వివరింపఁబడెను.

ఆచ్ఛిశబ్దములపట్ల లింగవ్యవహారములేమింజేసి యవి పుంలింగసరుములు స్త్రీలింగసరుములు నపునకలింగసరుములు నని వ్యవహరింపఁబడుననియు వానివిషయ్యాక. కార. 3౦౯ సూ.) ఇంతయేల ? “పాణి న్యమర జమనేద్వా” | జమస్త్యష్టాది శాబ్దికాః” అనుచొప్పున నాదిశాబ్దకులలో గణింపఁబడిన యమరసింహుండును నిట్లే వచించెను. “స్త్రీ దారాద్యై ర్యద్యవిశేష్యం | యాదృశైః ప్రస్తుతం పదైః | గుణద్రవ్యక్రియాశబ్దాః | తథాస్య స్త్యభేదకాః” (నామలింగానుశాసనము. 3 కాం. విశేష్యనిఘ్నవర్గము. ౨ శ్లో.) వ్యాఖ్యః—“అస్తిన్యర్థే లిజ్జానోపాయ మాహ. యాదృశైః = యాదృశాః లిజ్జవచనవిభక్తియుక్తైః, స్త్రీదారాద్యైః = స్త్రీదారకళత్రాదిభి స్సుబ వ్రత్యైః, యద్యవిశేష్యమ్ = కర్తృత్వకరణత్వాద్యర్థ విశేష సంఖ్యావచ్చిన్న మర్థస్వరూపం భార్యాధికమ్, ప్రస్తుతమ్ = ఉపస్థాపితమ్, తస్య = తాదృశపదోపస్థాపితస్య తథా భూతవిశేష్యరూపార్థస్య, భేదకాః (విశేషణములు) గుణద్రవ్యక్రియాశబ్దాః = గుణద్రవ్యక్రియా యోగోపాధిలక్షణస్వార్థద్వారేణ అవచ్ఛేదకాః శబ్దాః, తథాస్యః = విశేష్యవాచకస్త్రీదారాదిశబ్దవత్ లిజ్జసంఖ్యోపాధిరూపవిశేషభాజోభవన్తి.” (లింగయసూరి విరచితపదవృత్తి వ్యాఖ్య.) “యాదృశైః = ఏలింగముగలవైన, స్త్రీదారాద్యైఃపదైః = స్త్రీదారకళత్రాదిపదములచేత, యద్యవిశేష్యమ్ = ఏవిశేష్యమైన యర్థము, ప్రస్తుతమ్ = ఉపక్రమింపఁబడెన, తస్య = ఆవిశేష్యమునకు, భేదకాః = విశేషణములైన, గుణద్రవ్యక్రియాశబ్దాః = గుణవాచక ద్రవ్యవాచక క్రియావాచకశబ్దములు, తథాస్యః = ఆవిశేష్యలింగము గలవే యగును.” (గురుబాలప్రబోధిక. టీక.)

యమున విశేషణవిశేష్యములకు లింగసమత్వవిషయక సామ్యము నియతము కాదనియు వ్యత్యాసమే ప్రాయోగమనియు ౧౯౦-౧౯౦ I విషయములందును ౧౮౬ విషయమునందును వివరింపబడెను. కొన్ని సంస్కృతసమశబ్దములకును బులింగాది సమత్వ వ్యవహారముగలదని తత్సమప్రకరణమున ౧౬౪ మున్నగు విషయములలో నుపదేశింపబడెను. అట్టివాని విశేషణవిశేష్యముల లింగవ్యత్యాసము సయితము ౧౮౬ మున్నగువిషయములలో వివరింపబడెను. వివిధవిశేషణ విశేష్యవచనవిధి వ్యత్యాసములు ౨౬౦ మున్నగు విషయములలో ముందు వివరింపబడును. (విస్తర II.)

విస్తర. II ౨౫౯ విష:—లింగవచనవిషయకములగు కొన్ని ప్రయోగవిశేషములు:—క.....నీవలి । గిన నడ్డమే పురహరాజకేశపు లైనన్. (ఆది. ౪ ఆ. ౧౮౫ ప.) క.....అడ్డంబగువా । రాయతభుజశక్తి నడ్డమగుడు.....(ఆది. ౪ ఆ. ౧౯౯.) తే.గీ. హరుడు వానికి బ్రత్యక్షుయి (ఆర. ౪ ఆ. ౨౪౪.) క.....రావణుడు సముఖమై (నిర్వ. ౫ ఆ. ౨౯.) నీ. అవగె నీ వాదిమధ్యాంత మగుట (ఉ. హరి. ౨ ఆ. ౨౧౨.) క.....మదనుడు భస్మం బయ్యెన్ (నన్ని. కు. ౫ ఆ. ౫౨౯.) ఉ.....మీ । రెక్కడ మాయమైతిరి (నన్ని. కు. ౫ ఆ. ౫౫౯.) చ. హరునకు రెండు రెండొకొ గజాజినముం దహచాంబకంబు నాన్. చ. ...గంగయుఁ జంద్రుడు రెండురెండు నా । శిరమునఁ బొంది రబ్బపథసింధుసుధాకరు లమృతంబుగాన్ (నన్ని. కు. ౮ ఆ. ౨౬.) ద్వి. హరియును గిరియును నజాడును గిజాడు । సురలును గిరలును హరుని సమంచె (బరహ. ౬ ఆ. ౭౪౧ ప.) “సమావార్థ కంబులైన యీడైన సరిసాటి లోనగు దేశ్యవిశేషణశబ్దములును. (నిత్యైకవచనాంతములు.) సభలెల్ల.....దీనికి సరిగావు.....(సభా. ౧ ఆ.).....సరులులేని దృక్పంజన శాబకములు. అని యొకచోఁ బ్రయోగముకానంబడుచున్నది.....” (ప్రాథ. శబ్ద. ౩౨ సూ.).

“కొన్నియెడల విధేయవిశేషణమొండ బహువచనాంతంబయి విశేష్యంబులు పెక్కిటి కన్వయయోగ్యంబగు. క. ఇది దక్షిణాపథంబున । కిదియు విదర్భాపురమున కిది కోసలకిం । దిది యుజ్జయినికిఁ దెలుపులు.....(ఆర. ౨ ఆ. ౭౦.) బహువచనాంతముకాక యేకవచనాంతమైనచోఁ దెరువు లైదుండవలెను. (ప్రాథ. కార. ౨౫ సూ.) క. కరులకు నై రావతమును । హరులకు నుచ్చైశ్శ్రీపంబు నవనీ ఘ్రిపై । నరులకు నృపతియు హిమగిరి । గిరులకు నేలుల కుదధియుఁ గీర్తితథర్తల్ (హరి. పూ. భా. ౧ ఆ. ౯౬ ప.) ఉ. ఎవ్వతనేని ధాత సృజియించె దగన్ మగ

ఏకత్వం భేదకగతబహువచనానాంచ దృశ్యతే వికృతౌ

నన్నయా (ఆం. చిం. హలం. ౧౫ కారి.) (అహో. ౪౩౦.)

౨౬౦ విషయము. క్వచిదేకత్వమిష్టం స్యా | దప్రాణి స్త్రీవిశేషణే | సిద్ధ

వానిఁగాఁగ నా | కొవ్వమిఁజేసి యట్టి నిను నుగ్గలినేయఁగ నొల్ల.....శిఖండినీ
(భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౨౨) కం. నినుఁ గూల్చెదఁ | జాయెవ్వత నైతి నేమి చూచెదు
నన్నున్. (భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౨౫.) క. మానవపతి నన్నెక్కడి | దానపు నీవనియెనేని
ద్రౌపదికిడ సన్తానంబువడసి మెలఁగుదు | నానగరుల వృత్త్యగురువ ననగలవాఁడన్
(విరా. ౧ ఆ. ౯౦.) (వేడియగు నర్జునువాక్యము.) చ. నలదమయంతు లిద్దలు
మనఃప్రభవానల దహ్యమానలై.....(ఆర. ౨ ఆ. ౨౪.) “పుమాన్ స్త్రీయా.
(౧-౨-౬౭.) స్త్రీయాసహోక్తౌ పుమాన్ శిష్యతే - తల్లక్షణ ఏవ విశేషశ్చేత్.”
(సి. కౌ. ౯౩౩ సూ.) అనుచొప్పున ‘నలదమయన్త్యా’ అనుదాని విశేషణమగు
‘దహ్యమాన’ శబ్దము “దహ్యమానశ్చ - దహ్యమానాచ = దహ్యమానౌ” అని
పుంలింగముగనే నిల్పునుగాన “దహ్యమానులై” అని యుండవలయు సనుకొని
కొండ ఊటిపాఠమును బ్రక్షిప్తము గావించుచున్నారు. కాని “పరవల్లిఙ్గం ద్వన్ద్వ
తత్పురుషయోః. (౨-౪-౨౬.) ఏతయోః పరపదవైశ్యవ లిఙ్గం స్యాత్” (సి. కౌ.
౮౧౨ సూ.) అను సూత్రముచొప్పునఁ బరపదమగు దమయస్త్రీశబ్దస్త్రీలింగమే కలు
గఁగా ‘దహ్యమానలై’ అనురూపమే యచట సాధువని యెఱుంగనగును.
“కుక్కుటమయూర్యా విమే ఇతి. అయంచ ఇయంచ ఇమే ఇత్యత్ర.....
విశేష్యనిఘ్నతైవ.....ద్వన్ద్వవిశేషణస్య తత్పురుషవిశేషణస్య చానుప్రయోగే
తదేవలిఙ్గమితి భాష్యకై యటయోః స్థితమ్. తతశ్చ - కుక్కుటమయూర్యా విమే
ఇత్యుదాహరణే ‘అయంచ ఇయంచ’ ఇతి విగ్రహే ‘పుమాన్ స్త్రీయా’ ఇతి పుంశే
షేపి ‘పరవల్లిఙ్గమ్’ ఇతి విశేషణత్వాత్ స్త్రీలిఙ్గత్వే.....” (సి. కౌ. ౯౩౪
సూ. బాలము. వ్యాఖ్య. ౪౧౬ పు.)

“ప్రకృతే ర్వికృతే ర్వాపి | యత్రోక్తత్వం ద్వయోరపి | వాచకః ప్రకృతే
స్సంఖ్యాం | గృహ్ణీయా ద్వికృతే ర్నతు || యథా ఏకోవృక్షః షష్ఠానౌకా భవతి.
షష్ఠావృక్షః ఏకా నౌ ర్భవన్తీత్యాది” (ముగ్ధ. ౯౬౪ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.) అను
చొప్పున తెల్లనందును “ఒకమ్రాకు పదిబల్లలగుచున్నది. పదిబల్ల లొకతలుపగు
చున్నది” అని యిట్లు ప్రకృతి వికృతులలోఁ బ్రకృతియొక్క యేకత్వాదివచనమే
నిల్చును. దీనికి విరుద్ధప్రయోగములు గలవు. “ద్వాద్వా మాఘాదిమారౌ స్యా
దృతు నై రయనమ్” (నామలిం. కాల. ౧౩.) (చూ. ౧౧౯ విష.)

మృన్త స్త్రీసమయో । స్పద్విశేష్యకయోస్తథా.(రిక్య.
హలం. ౧౫-౧౬ కా. అహో. ౪౩౦.)

కల్పతరు. ౨౬౦ విష:—విశేషణ విశేష్యముల లింగవ్యత్యాసము. ౧౦౬-
౧౦౭ II విషయములలోఁ జూపబడెను. వచనవ్యత్యాసము నుపదేశించు
చున్నాఁడు. భేదకగతబహువచనానామ్ = విశేషణగతబహువచనమునకు, ఏక
త్వమ్ = ఏకవచనము, దృశ్యతేచకవిప్రయోగములందుఁ గన్పట్టుచున్నది. ఇట్టిది
సార్వత్రికముగా నుండరాదనుచు నది యుండెడిస్థలముల నధర్వణుడు చార్థవివరణ
ముగాఁ జూపుచున్నాఁడు:—క్యచిత్ = ఒకప్పు డనఁగా నీక్రింద వివరింపఁబడిన
స్థలములందు, అప్రాణి=అప్రాణివాచక 'ము' వర్ణకాంతమగునట్టియు (మువర్ణ కాంత
త్వ ముత్తరార్థమునుండి యాకృష్టమగుచున్నది.) స్త్రీ = స్త్రీరమమగునట్టియు, విశే
షణే = విశేషణమందు, ఏకత్వమ్ = చింతామణిలోఁ జెప్పఁబడిన యేకవచన మునఁగా
విశేషణగతమగు బహువచనమునకు వచ్చు నేకత్వము, ఇష్టం స్యాత్ =
పాఠికముగా నగుట సమ్యతమగును. “సిద్ధమ్నస్త్ర స్త్రీసమయో.” అను
దానిచొప్పున “అప్రాణి స్త్రీవిశేషణే” అనుస్థలమందలి ‘అప్రాణి’ శబ్దమునకు
మువర్ణ కాంతజడవాచకమని యర్థము చేయఁబడెను. అట్టి మువర్ణ కాంతజడవాచ
కము తత్సమమయినం గావచ్చును. ఆచ్ఛికమైనను గావచ్చును. స్త్రీరమమనునది
యాచ్ఛికమే కావలయును. ఉదా:—ఇష్టమగుపదార్థములు. కులిశ ధారలు కుంతిత
మయ్యె. బా. తత్స. ౧౬ సూ. ౧౦౬ విష. చొప్పునఁ గులిశ ధారా శబ్దవిశేషణ
మగు కుంతితాశబ్దమునకుఁ బాఠికీకీబత్వము రాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రముచే నేక
వచనము వైకల్పికముగఁ గల్గెను. అందమగుపస్తువులు, మాటలు పెక్కేలు?
“తాపహర్తలు నువ్యానములు” అనుచో బా. తత్స. ౫౨ సూ. చొప్పున (౧౫౬
I విష.) “తాపహర్తలు” అను విశేషణమునకు స్త్రీత్వ ముతిదిష్టమైనను నాచ్ఛికము
కామింజేసి యేకవచనము రానేరదు.

ఉత్తరార్థ వ్యాఖ్య:—సిద్ధమ్నస్త్ర స్త్రీసమయోరిత్యాది—స్పద్విశేష్యకయో:=
(సచ్చబ్దము ప్రాణిపరము.) ప్రాణివాచకము విశేష్యముగాఁగల, సిద్ధమ్నస్త్ర =
సహజ (సిద్ధశబ్ద మాచ్ఛికమాత్రపరము) సిద్ధ‘ము’వర్ణకముతోఁగూడిన యనఁగా నపుం
సకలింగసమమగు విశేషణమునకును, (సిద్ధ) స్త్రీసమయో=ఆచ్ఛిక స్త్రీరము విశేషణ
మునకును, తథా = ఆప్రకారముగానే బహువచనమున కేకవచనము పాఠికముగ
నగుట సమ్యతమగును. “తద్విశేష్యకయో రప్రాణి స్త్రీవిశేష్యకయో రిత్వ్యః.
'అందము - చొక్కము' ఇత్యాదయః సిద్ధమ్నస్త్రాః - ఇంపు సొంపు ఇత్యాదయః

స్త్రీసమూః” (అహో. ౪౩౦ పు.) ఇందలి ‘తద్విశేష్యకయోః’ అనుచోటి ‘తత్’ అనునది ప్రక్షిప్తపాతము. అహోబలపతి వ్రాతచొప్పున నద్దాని యథ మప్రాణి స్త్రీవిశేష్యకమనియె యంగీకరించినచో నది పూర్వార్థమునకే పునరుక్తమగుట నుత్తరార్థము వ్యర్థ మనవలసినప్పును. కావునఁ బూర్వార్థ మప్రాణివిశేష్యపరమనియు నుత్తరార్థము ప్రాణివిశేష్యపరమనియు నర్థముచేసికొనుట యుక్తము. ఉదా:—పెక్కినుంగులు - ఏనుంగులు పెక్కు. ఇంపయనజనరాండ్రు - “ఇంపయన ప్రియురాండ్రు” (అహో. ౪౩౦ పు.) మొ. తత్సమప్రాణి విశేషణములకు రాదనునియమముచే “వంద్యములగు దైవతములు - జితసింహము లగు నేనుంగులు, జగద్భర్తలగు సురలు” (‘భర్త’ అనుదానికి స్త్రీత్వ మతిదివ్యము. బా. తత్స. ౫౨ సూ) (౧౫౬ విష) మున్నగుచోటులందు ‘వంద్యమగుదైవతములు’ మున్నగు ననిష్ఠరూపములు కల్గినేరవు. ‘అన్న - తండ్రి’ మున్నగు విశేష్యస్త్రీసమములు విశేషణములుగా వాడబడినపు డీవిధి వర్తిల్లనేరదు. ఉదా:— అన్నలగుమానుసులు - ఇట ‘అన్నయగుమానుసులు’ అనురీతి ననిష్ఠరూపము సిద్ధింపనేరదు.

వహస్పహతీవాచక స్త్రీసమవిశేష్యకతత్సమ విశేషణము (తల్లిసదయ-తండ్రి సదయుఁడు. మొ.) లకు “వికృతౌచస్త్రీలింగాః స్త్రీలింగక సర్వనామధేయః స్వ్యః.” (౧౮౬ విష.) (౧౯౦ విష.) మున్నగుసూత్రములచొప్పున మువర్ణకాంతత్వమే సంభవిండుగాన, మనోహరులగు కొడుకులు - మనోహరులగు నింతులు - బల్లిదు లగు కొడుకులు మున్నగుచోట్ల నీవిధిఁ బ్రసక్తియేలేదు. “ఏకత్వం భేదకగత బహువచనానాంచ దృశ్యతే ఏకృతౌ...ఇంపై నప్రియురాండ్రు - ఒపై నసీరులు. ఇత్యాది. ఏకృతి పదప్రయోగస్వారస్యేన శుద్ధాంధ్రే ష్వేలైకత్వ మాచార్యస్యసమ్మతమితి విజ్ఞాయతే...” (అహో. ౪౩౦ పు) ఇదిసరికాదు. “గుణవద్గణో ద్విత్వీయైక వచనతుల్యో భవే ద్వికృతౌ” అని యిట్లు ఏకృతిశబ్దమును గేవల సంస్కృతసమకబ్ధ విషయమునఁ జింతామణికర్త యుపయోగించుటచేతను “కులిశధారలో కుంతితం బయ్యె” అని భట్టారకుఁడు ప్రయోగించియుండుటచేతను బై యహోబలపతి వ్యాఖ్య సరికాదనియుఁ బ్రయోగానుసారముగా నేకవచనమువచ్చునని చింతామణి వచింపఁగా నట్టి విషయము నధర్మణుఁడు వివరించెననియుఁ జెప్పట యుక్తము. ప్రయోగములు:—లింగవిభక్తివచనసమతకు:—సీ. తనకుల బ్రాహ్మణు ననురక్తు నవిరళ, జఃహోమతత్పురు విపులశబ్ద | శాసను సంహితాభ్యాసు బ్రహ్మాండాది, నానా

పురాణవిజ్ఞాననిరతుఁడు | బాత్తు నాపస్తంబసూక్తు ముగ్ధులగోత్రజాతు.....నన్న పాద్యుఁ జూచి.....(ఆది. ౧ ఆ. ౯ ప.) ఉ. రాజకులై కభూషణుఁడు రాజ మనోహరుఁ డన్యరాజతే | బోజయశాలిశౌర్యుఁడు.....రాజమహేంద్రుఁ డున్నతన్. (ఆది. ౧ ఆ. 3 ప.) ఆ-వె.....వరుజేంద్రదేవియ | పోనిదాని దేవ యానిఁ గనియె (ఆది. 3 ఆ. ౧౪౦.) ఉ. రాజకులగ్రగణ్య మృగరాజపరాక్రమ రాజరాజ.....(ఆది. ఆ. ౧ ఆ. ౧౬౨.) కం. ఓంకారవాద్యునకు నన | హంకార విరూఢభావనారాధ్యునకున్ | .....హరిహరనాథునకు..... (విరా. ౧ ఆ. 3౨ మొ. 3౬ వ).

విశేషణవిశేష్యముల వచనవ్యత్యాసమునకు:—ఉ. యోధుల సింహనాదము మదోత్కటవారణబృంహితంబు చే | గాధికవాడి హేషితమహారవమున్ రథనేమి ఘోషమున్ | బాధితకర్ణరంధ్రమయి పర్వె.....(సభా. ౧ ఆ. ౨౬౬.) చ.....అనివారితమై చెలఁగెన్ మదీయవా | హిని భటసింహనాదహయహేషిత సింధురబృంహితధ్వనుల్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౮౬.) మ.....చూతై పోరుకర్ణాది దు | ర్జనసూఘంబుల (సభా. ౨ ఆ. ౨౯౭.) స్తగ్ధర.....కులిశధారల్ గుంతితం బయ్యె.....(ఆది. ౨ ఆ. ౮౨.) కం.....పెక్కులు పలుకుల్ | పలుకంగనేల (సభా. ౨ ఆ. ౧౭౨.) సీ. మాటలు పెక్కేల మానిసిగుట్టు మేనుంగనువేరెల్లఁ ద్రుంగె (సౌప్తి. ౧ ఆ. ౨౦౨.) కం.....మాయట్టివారిమాటలు కొఱయే (సభా. ౨ ఆ. ౧౯౦.) ప్రాణివిశేషణముల బహువచనమున కేవలవచనప్రయోగ ములు:—సీ. ఏనుంగు నెక్కి పెక్కినుంగు లిరుగడ రాఁ బురవీధులఁ గ్రాలఁగలదె (విరా. ౫ ఆ. ౨౦౪ ప.) (పెక్కు లేనుంగులు - ఏనుంగులు పెక్కు.) ఇంపైన జవరాండ్రు. “మదికింపులు నింపుకలస్వనంబుతో” (వసు. ౨ ఆ. ౧౯.) అని యింపు శబ్దమునకు బహుత్వప్రయోగమును గలదు.

“మ. అదె నక్తంచరులందు నిందును (ఆర. ౭ ఆ. ౨౫౫.)” (అరుగో నక్తంచ రులని వ్యవహారము) మున్నగుచోటులందు ‘అదె’ అనుదానికి ‘చూడుము’ అను నభ్యాహృతక్రియతో నన్వయముకాన నట్టివి దీనికి లక్ష్యములు కానేరవు (౨౧౫ II విష.). ‘సరసములు+వచనములు’ మున్నగుచోట్లఁ బ్రకృతకారికలోని పూర్వార్థముచొప్పున నప్రాణి మృంత విశేషణమున కేత్యము రాఁగా “సరసము+ వచనములు” అని సిద్ధించును, పిదప “మోస్తువిభక్త్యేకవచనకే పు-ంపూ” అను చొప్పున ‘పు-ంపులు’ రాఁగా “సరసపువచనములు - సరసంపువచనములు” అనురీతి రూపములు సిద్ధించును. (౯౪ విష.)

స్త్రీసమంబులగు విశేషణంబులయు మువర్ణ కాంత విశే
షణంబులయు బహువచనంబున కేకవచనంబు బహు

బాలవ్యా. శంబుగానగు. ౨౦.

౨౬౦ I విషయము. మాటలు పెక్కేల - మాటలు పెక్కులేల, కులిశధార
ల్కుంతితంబయ్యె, కులిశధార ల్కుంతితంబులయ్యె.
ఇష్టమగుపదార్థములు - ఇష్టములగు పదార్థములు.

సంజీవని. ౨౬౦ I విషయము:—“మాటలు పెక్కేల - మాటలు పెక్కులేల”
అనునవి స్త్రీసమవిశేషణోదాహరణములు. “ఇష్టమగుపదార్థములు - ఇష్టములగు
పదార్థములు” అనునవి ‘ము’వర్ణకాంత విశేషణోదాహరణములు. ‘కులిశధారల్’
కుంతితంబయ్యె’ (కులిశ = వజ్రయుగముయొక్క, ధారల్ = దారులు, కుంతిత
మయ్యె = మొక్కవోయెను = వ్యర్థములయ్యెను.) అనుచో బా. తత్స. ౮౬
సూత్రముచొప్పున మహతీతర స్త్రీలింగవిశేషణమగు కుంతితశబ్దమునకు వైభాషిక
గ్లిబత్వమురాఁగా “కుంతితములు” అనురూప మేర్పడెను. పిదపఁ బ్రకృతసూత్ర
ముచే బహువచనమున కేకవచనము రాఁగా “కుంతితము” అనురూపము సిద్ధించెను.
బా. తత్స. ౮౬ సూత్రముచొప్పునఁ గ్లిబత్వము రానిపక్షమున బా తత్స. ౮౫
సూత్రముచొప్పున స్త్రీలింగకులిశధారాశబ్దవిశేషణమగు కుంతితశబ్ద మాకారాంత
మగుచు రమాశబ్దమువలె రూపముల నంది ‘కులిశధారలు కుంతితలయ్యె’ అనియే
నిల్చును. కుంతితశబ్దమునకుఁ గ్లిబత్వము వచ్చిననుఁ బ్రకృతసూత్రముచే బహువచ
నమున కేకవచనము రానిపక్షమున ‘కులిశధారలు కుంతితములయ్యె.’ అనురూపము
గల్గును.

సూరి యధర్వణవచనమునందలి ‘అప్రాణి’ శబ్దమును సూత్రమున సంగ్ర
హింపకుండుటచే “పద్యములగుదైవతములు - జితసింహములగు నేనుఁగులు - జగ
ద్భర్తలగుసురలు” మున్నగుచోటులందును సూరి సూత్రముచొప్పున నేకత్వము
కల్గి “పద్యమగుదైవతములు - జితసింహమగు నేనుఁగులు - జగద్భర్తయగుసురలు”
మున్నగు ననిష్ఠరూపములు దుర్వారము లగుచున్నవి. ఇట్లే “అన్నలగు మాను
సులు లేరె యితరుల్ నీలీలకుం బాత్రముల్” మున్నగుచోటులందును “అన్న
యగుమానుసులు - లేరె యితరుల్ నీలీలకుం బాత్రము” మున్నగురీతి ననిష్ఠరూప
ములు సూరి సూత్రమున దుర్వారము లగుచున్నవి.

గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త “ఈసూత్రంబునందు స్త్రీసమంబులును మువర్ణకాంతం
బులును జడవిశేషణంబులై గ్రహింపవలెను.” (బా. గు. ప్ర. ౨౨౫ పుట. ద్వి.

[బా. కార. ౨౬ సూ.] ప్రకాశికయు సూరికవి తిమ్మకవుల లక్షణములును సరికాపు 1075

ము.) అని వ్రాసి యీక్రింది తిమ్మకవి సూరకవి లక్షణములను బ్రమాణముగాఁ జూపెను. ఈ బా-గు. ప్ర. పక్షమున “సుస్థితులగు కొండలు” అనుచో “సుస్థితి యగుకొండలు” అనెడి యనిష్టరూపము దుర్వారమగుచున్నది. ఈతనిపక్షమున ఏనుంగులు పెక్కు - ఇంపై నప్రియురాంధ్ర మున్నగురూపములెల్ల నసాధువులు కావలసివచ్చును. ఈతఁడు చూపిన సూరకవి తిమ్మకవి లక్షణములును సరిగా నుండలేదు. క. తెలుఁగునఁ బ్రాణిపదంబులు | వెలిగా బహువచనమునకు విస్పష్ట ముగా | నిలుచును విశేషణంబై | పాలుపొందఁగ నేకవచనము మఖధ్వంసీ (సర్వల. ౨ ఆ. ౧౧ ప. ౫౮ పు.) క. జడపదబహువచనములకు | నిడఁదగును విశేషణము లనేకవచనముల్ | మృదుని ఘనీర్తులు బెడం | గడఁరెం దట్టమయి దిశల నన్నవిధ మునన్ (కవిసం. ౧ తరం. ౨౦ లక్ష.) వీ రీవిధి పాక్షికమనకుండుటచేత “ఇష్టము లగు పదార్థములు” మున్నగురూపములె దుర్లభములగుచున్నవి. ఇంతియకాక వీరు స్త్రీసమముల కనువిషయమునె స్తరింపకుండుటచేత ‘మాటలు వెక్కిల’ మున్నగు తిక్కనాదుల ప్రయోగములును (సౌప్తి. ౧ ఆ. ౨౦౨.) నసాధువులె కావలసివచ్చును. మఱియు “మనోహరయగులతలు” అనురీతిగల యసాధు ప్రయోగములు సంయతము వీరిలక్షణముచొప్పున సాధువులె యనవలసియున్నది.

బా. సా. పే. వ్యాఖ్య యీవిషయమున బొత్తిగాఁ బ్రమాదభూయిష్ఠమై యుండుటచే విస్తరభీతి నద్దాని విమర్శ ముపేక్షితమగున్మను.

నన్నయ. క్వచిదన్యవిధక్త్యర్థే | ప్రథమాపి ప్రదృశ్యతే (విక్ర):

౨౬౧ విష. అజం. ౮౭ కారి. అహో. 3౬౫ పుట.)

కల్పతరు. ౨౬౧ విష:—ఈకారిక. ౨౫౮ విషయమున వ్యాఖ్యాతము సర్వనామ సంఖ్యాభిధాన తద్విశేష్యంబులయం దెయ్యది మందు ప్రయోగింపంబడు దాని ద్వితీ యాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగానగు. ౨౬.

బాలవ్యాకరణ అన్ని గుఱ్ఱములకు = అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱము వివరణము. లన్నింటికి = గుఱ్ఱముల కన్నింటికి, సాహిణులు మువ్వరు.

౨౬౧ I విషయము. రెండు గుఱ్ఱములకు = రెండింటికి గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱ ములు రెండింటికి = గుఱ్ఱములకు రెండింటికి సాహిణులు నలుగురు, లక్ష గుఱ్ఱములకు = లక్షకు గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱములు లక్షకు = గుఱ్ఱములకు లక్షకు రవుతులు లక్ష. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

సంజీవని. అక్షర I విష:—ఇతరవిభక్తివిశేషణము ప్రథమాంతముగా నుండు స్థలము చూపబడుచున్నది. సర్వనామము దానివిశేష్యము నను జంటలో నేది ప్రథమ ప్రయుక్తమగునో యది ప్రథమాంతమై తక్కినది ప్రథమేతరవిభక్త్యంతమై యుండవగును. ఈవిధి బహుళముగానఁ బ్రథమ ప్రయుక్తము సైతము తక్కిన దానితో సమానవిభక్తిక మయియున్నను నుండవచ్చును. ఉదా:—గుఱ్ఱము లన్నింటికి = గుఱ్ఱముల కన్నింటికి, అన్నిగుఱ్ఱములకు = అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు, సాహిణు లనగా రవుతులు మువ్వ రనునది యన్వితవాక్యమగుటకయి నిల్పబడెను. సంఖ్యావాచకము తద్విశేష్యము నను జంటలో నేది ప్రథమ ప్రయుక్తమగునో యది ప్రథమాంతమై తక్కినది ప్రథమేతరవిభక్త్యంతమై యుండవగును. బహుళవిధిగానఁ బ్రథమ ప్రయుక్తము సైతము తక్కినదానితో సమానవిభక్తికమయి యున్నను నుండవచ్చును. ఉదా:—రెండుగుఱ్ఱములకు = రెండింటికి గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱములు రెండింటికి = గుఱ్ఱములకు రెండింటికి ‘సాహిణులు నలుగురు’ అను దానితో నన్వయము. తెలుఁగున సంఖ్యావాచక మెల్ల సర్వనామమై యైనను సంస్కృతమున నట్లు కామింజేసి తత్సమసంఖ్యావాచకములందును నీవిధి వర్తించుటకై ‘సంఖ్యాభిధాన’ శబ్దము సూత్రమున వచింపబడెను. అద్దాని కుదాహరణము:—లక్షగుఱ్ఱములకు = లక్షకు గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱములు లక్షకు = గుఱ్ఱములకు లక్షకు ‘రవుతులు లక్ష’ అనుదానితో నన్వయము. ‘రవుతులు లక్ష’ అనువోటి మహద్విశేషణ లక్షశబ్దమునకు “లక్షసంఖ్యవారు” అని యర్థము. (అక్షర I విష.). ద్వితీయాదుల కనెడి సూత్రములోని వచనముచొప్పున, “గుఱ్ఱము లన్నిటిని = గుఱ్ఱముల నన్నిటిని, గుఱ్ఱము లన్నిటియందు = గుఱ్ఱములందన్నిటియందు” మున్నగులక్ష్యములను గ్రహింపవగును. సూరి యమవాక్తులను మాత్రమే యుదాహరించినను సూత్రమున నట్టి నియమము లేమింజేసి “మనుష్యులందఱను = మనుష్యుల నందఱను, జనులందఱయందును = జనులయందందఱయందును మొదలగులక్ష్యములను సైత మెన్నునగును.

‘రెండుగుఱ్ఱములు’ అనుదానిలోని రెండుశబ్దమును ‘అన్నిగుఱ్ఱములు’ అను జానిలోని ‘అన్ని’ శబ్దమును ప్రథమాంతములనుచు నుదాహరించుటంజేసి యవి బోధిస్తములె యను సూరియాశయమును గ్రహింపవలయును. అవి సమాసగతము లన్నచో, బ్రకృతసూత్రమునకు లక్ష్యములు కానేరవు. సూరి యట్లు సూత్రించినే కాని కొన్నియెడల నీవిధి వర్తిల్లనేరదు. ‘మాయద్వితలో = మాలో నిద్వితలో’ అనుచో ‘మేమిద్వితలో’ అనరీతి ప్రయోగములు గన్పట్టలేదు. ఇట్లే ‘మనయంద

[బా. కార. ౨౬ సూ.] 'ప్రాధవ్యా' దీనిని సవరించుచున్నదను వేటిక సరికాదు. 1077

అలో" అనుచో "మనమందఱలో" అని సిద్ధింపవచ్చును. (విస్తర.) ప్రయోగములు:—కం. ....మన । కీచకులందఱను రాత్రి గీటడఁచె రవా । స్థావిత. .... (విరా. ౫ ఆ. 33౧.) ఉ. ఆరయ సీకు నాకుఁ గులమంతకు నీవుపశోటి కుర్వికిన్ (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౬౨) ఉ...పార్థివసూను లిద్దఱు । గ్రీడయపోలఁ గిట్టి. .... (ఆర. 2 ఆ. ౧౧౧.) సీ. దివ్యదేహోద్ధత దీప్తిసంతానంబు దిశలు పదింటను దీటు కొనఁగ (మహా. ప్ర. ౧ ఆ. ౪౮.) చ. అతఁ డొకరుండ లోకముల కన్నిటికిన్ మహనీయ దై । వతము. .... (ఆను. ౫ ఆ. 3౧2.) తే.గీ. వానియన్నింటి కంటె మేలైనశాంతి (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౮౫.) క. మాయిరువురతోఁ గయ్యము । నేయ (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧3౫.) తే గీ ఏటికొను మీవు మాయేవురందు (శల్య. ౨

విస్తర. ౨౬౧ I వివ:—“సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము.....అని సూత్రించి సూరియొక్క యీసందర్భమును ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త సవరించుట సరయునది” (బా. సా. పే. కార. ౨౬ సూ. వ్యా. ౨౯౯ పు.) అను వేటికా వాఖ్య సరికాదు. సూరిగారి యీసందర్భమునకును ద్రిలింగలక్షణశేషకర్తగారి యాసూత్రములకును నేమియు సంబంధములేదు. ఆప్రాధవ్యాకరణసూత్రము బా. కా. ౨౬ సూత్రమును సవరింపలేదు. “ఒకటి = ఒకఁడు, ఒకండు.” అను శబ్దములయు ‘అర - పాపు - మున్నగు సంకార్యశబ్దములయుఁ బ్రయోగము సమాస వ్యస్తతలలో నుండు వచనములరితినీమాత్రమే యాప్రాధవ్యాకరణసూత్రము వివరించుచున్నది. అట్టి వివరణమునైతము చాలవఱకు నిరాధారము. (ప్రాధ. శబ్ద. ౪-౫ సూ.) ‘డెబ్బదియొక్క రథము’ అనవలెనుగాని ‘డెబ్బదియొక్క రథములు’ అనరాదట - వ్యస్తతలలో ‘రథములు డెబ్బది యొక్కటి’ అని యిట్లు విశేష్యము పూర్వపదమే కావలెనట. ఇట్లునుట కారథారమేమో తెలియకున్నది. రెండున్నర రూపాయవంటి ప్రయోగములు బొత్తిగా లభింపవు. “సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణ మేకాంతంబయి యమహద్విశేష్యకమయ్యు, తదంతంబయి మహదమహద్విశేష్యకమయ్యు, సమస్తంబు వ్యస్తంబు నగుచో విశేష్యంబు క్రమంబుగ నుత్తర పదంబు నేకవచనాంతంబును, పూర్వపదంబు బహువచనాంతంబునగు. ఉదా:— డెబ్బదియొక్కరథము = రథములు డెబ్బదియొక్కటి; రెండున్నరమాసి = మానులు రెండున్నర; రెండున్నరరూపాయ = రూపాయలు రెండున్నర. మొ.” (ప్రాధ. శబ్ద. ౪ సూ.) ఇట్టిసూత్రము ప్రకృతసూత్రమును (బా. కార. ౨౬ సూ.) సవరించుననుట యెట్లు? “రథములు డెబ్బదియొక్కటికి” అని ప్రకృతసూత్రము చొప్పున వచించుటకుఁ బ్రతిబంధ మేమున్నది!

1078 ఎల్లవిభక్తుల విశేషణములును బ్రథమాంతములు కానోపు. [౨౬౨ వి. కల్ప.]

ఆ. ౧౦౮ ప.) క. అనేకముల్లు గలవు వాని యన్నిటిలోనన్ (అను. ౨ ఆ. ౧౩౮.)
 క. తమ మువ్వరుఁ బూర్వజ పూ. | ర్వముగఁ బ్ర మోదంబుతో వివాహంబైనన్
 (నిర్వ. ౨ ఆ. ౮౩ ప.) ఇట్టియెడల “అవి యన్నిటికంటె-మే మిరువురతో-మే మేపు
 రండు. అవి యన్నిటిలోనన్ - మున్నగురీతి బ్ర యోగములు కన్పట్టలేదు.

షష్ఠీ విశేషణానాం | ప్రథమాస్యాత్ ఆం. చిం.

నన్నయా అజం. ౧౪ కారి. అహో. ౩౧గి పు.)

౨౬౨ విషయము. విభాషయా సుసన్తం స్యా | దత్ర షష్ఠీవిశేషణమ్
 (వికృ. అజం. ౪౧ కారి. అహో. ౩౧గి పు.)

కల్పతరు. ౨౬౨ విష:—షష్ఠీ విశేషణానామ్ = షష్ఠ్య స్తములకు విశేషణము
 లగు శబ్దములకు, ప్రథమాస్యాత్ = ప్రథమావిభక్తి యగును. ఉదా:—సుగు
 ణాభిరాముఁడు రామునకు వందనము. ఈవిధి పాఠీకమని చింతామణి చెప్ప
 కుండుటంజేసి యధర్వణుఁడు సవరించుచున్నాఁడు:—ఆత్ర = ఈ తెల్లఁభాషయందు,
 షష్ఠీ విశేషణమ్ = షష్ఠ్యంతవిశేషణము, విభాషయా = వైకల్పికతచేత, సుసన్తం
 స్యాత్ = ప్రథమాంతము నగును. ఉదా:—సుగుణాభిరాముఁడు రామునకు
 నమస్కారము - సుగుణాభిరామునకు రామునకు నమస్కారము. “భావద్యర్థవ్యవ
 థానేతు | భేద్యస్య నిఖిలం భవేత్” (౨౬౩ విష.) అను నధర్వణవచన స్వారస్య
 ముచే షష్ఠీతరణిభక్త్యంతముల విశేషణములకు భావద్యర్థవ్యవథానము లేనపుడు
 ౨౬౧ ౨౬౧ I విషయములచొప్పునఁ బ్రథమావిభక్తి నిల్పుట కొన్నిచోట్ల నగునని
 యు షష్ఠీవిశేషణములమాత్రము విభాషగఁ బ్రకృతసూత్రముచొప్పునఁ బ్రథమాం
 తములగుట సార్వత్రికములనియు గ్రహింపవలెను. చ. కురుకులజుండు పాండునకుఁ
 గుంతికఁ బుత్రుఁడు రాజధర్మ బం | ధురచరితుండు నీ వితనితోడ రణం బొనరించె
 దేని (ఆది. ౬ ఆ. ౪గి ప.) చ. ముదుకడనైన నాదుబలముం జలముం వివిధాస్త్ర
 సం | పదలును బోయి మీగురుఁడు భార్గవుచే వినుము. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౪౬.)
 ప్రయోగము లిట్లుండ నహోబలపతి యీక్రిందిరీతిని వ్రాయుట సరికాదు.
 “అద్యుఁడు హిరణ్యగర్భనం దంతకంటె - నిత్యాదికవిపితామహోద్యుక్తిస్తు నిర్మా
 లైవ.” (అహో. ౩౧గి పు.) (బా. గు. ప్ర. కర్త. యిట నసంగతముగా వ్రాసెను.
 చూ. ౨౩౬ పు. ద్వి. ము.) అనిది కవికొర్రోభూషణవ్యాఖ్య సాహసైకమూలము.
 “క్వచిదస్య విభక్త్యర్థే | ప్రథమాపి ప్రద్యుక్యతే” (౨గి౮ విష.) అని యధర్వణుఁ
 డట్టిప్రయోగములను సంగ్రహించియున్నాఁడు. “కొన్నియెడల విశేషణంబు ద్వితీ
 యాదులకును బ్రథమ చూపట్టెడి. చ అపీనబాహుబలసారఘనల్ మధుకైటభాది

[బా. కార. ౨౭ సూ.] ప్రాథ. కార. ౨౧-౨౩ సూత్రముల నావశ్యకములు. 1079

జై | త్యపతులనెల్ల ద్రుశ్యుడచె (నిర్వ. ౫ ఆ. ౧౨ ప.) క. తండ్రి ఘటోత్కచుడు
మీ | తండ్రి గలుగఁగాదె తల్లి ద్రౌపదితోడన్ | ..... (జైమి. ౧ ఆ. ౯౭.)”
(ప్రాథ. కార. ౨౨ సూ.). ఆధర్వణమున కుదాహరణాంతరములు. ఎ-గీ. ఆద్యుడు
హిరణ్యగర్భునం దంతకంటె (ఆము. ౩ ఆ. ౮౦ ప.) క. ....మన | కీచకులందఱు
రాత్రి గీటడచె రహ | స్థాచిత. .... (నిరా. ౫ ఆ. ౩౩౧.) క. మాతండ్రి
పరాశరసుతు | చేతం బడసితి ననుజ్ఞ (ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౮౨ ప.) సీ. దివ్యదేహోద్ధత
దీప్తిసంతానంబు, దిశలు పవంటు చీటుకొనఁగ (మహా. ప్ర. ౧ ఆ. ౮౮.) మ...
ప్రయో | జన. .... దుశ్శాస్త్రిత్రకుం డాసు యో | ధను‘న్’ ..... (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౯౮.) సీ. .... ఆ-వె. .... అన్తకళాస ము | జ్జలుడు పార్థతోడ (కర్ణ. ౨ ఆ. ౮౨.) ఉ. .... పార్థివసూను లిద్దఱం | గ్రీడయపోలె. .... (ఆర. ౭ ఆ. ౧౧౧.) బాల. కార. ౨౬ సూత్రమును ప్రాథ. కార. ౨౨ సూత్రమును
సంగ్రహించుచున్న వై యధర్వణకారికకుఁ బయ్యప్రయోగములు మూలమగు
చున్నవి.

సమాసపూర్వావయదుగు వ్యవ్యంతవిశేష్యమునకు విశేషణమయినను బ్రథ
మాంతమగుట మహాకవిప్రయోగదృష్ట మగుచున్నది. “విశేష్య స్వాభిన్నత్వేపి
ఇదం విశేషణమ్. ఉ. ప్రల్లదుఁడైన యొక్కకులపాంసను చేసినదానఁ దత్కులం
దెల్లను నిత్యా ద్యాచార్యోక్తి రత్ర మానమ్” (అహో. ౩౧౫ పు.) ఈప్రయో
గము భ్యాదర్శిగ్రంథవ్యాసము గల్గియున్నది. ఇట్లుగాకున్నను బ్రథమాంతమగుట
కలదు. “ఓక్కచో సమాసాంతగ్రంథవిశేష్యంబులకు విశేషణంబుల వృత్తిని బ్రథమ
చూపట్టెడి. ఉదా:—ఉ. .... పార్థివ | ప్రాగ్రసకుండు ధర్మసుతుపన్నిది నీకు
నలంఘ్యము (ఆర. ౫ ఆ. ౮౧౬.) చ. లసదగణ్యగుడౌఘవిచిత్రుఁ డప్పుహ | త్తు
చరితంబులు మ. ఉత్కుల్లలోచనుఁ డావిష్ణునిమూర్తితో (హరి. ఉ. ౫ ఆ.)
ఉ. విస్ఫురన్తహ | విక్రముఁ డైనదేవుడు త్రివిక్రముసొమ్ములు (హరి. ఉ. ౬ ఆ.)”
(ప్రాథ. కార. ౨౧ సూ.). క. .... భుజా | టోపభయంకరుఁ డర్జును | కోపానల
మడరి ముట్టికొనదే వారిన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౮౬.). అహోబలపత్న్యాదుల యను
రోధమునఁ బయిరితని వ్రామఁబడనేకాని బాగుగఁ బరిశీలించినచో నట్లు చెప్పవల
సిన ప్రసక్తి యగపడదు. వైప్రయోగములందలి శేషవ్యవ్యంత విశేష్యములెల్ల
యొక్కవిధక్తిలోపించిన వ్యస్తరూపములె యని చెప్పటలో బాధ యగపడదు.
అట్టివి పెక్కుప్రయోగములు ౨౫౧ విషయమునఁ జూపఁబడెను. మఱియు నహో
బలపండితు త్రిలింగవక్షణశేషాదుల వ్రాతలచొప్పున “భుజా | టోపభయంకరుఁ

డక్లనుకోసానలము" అనురీతి ప్రయోగములును సాధువులనవలసినచున్నది. అట్టివి సాధువులు కానేరవు, సిద్ధసచూసగతష్ట్యంత విశేషముయొక్క విశేషణము నకు బ్రథమవచ్చు ప్రయోగములు కానరావు. ఇవటి నారాయణీయగాణపత వివరణములును సరిగ లేవు (నారా. ౨౦౭ కారిక. ౮ పద్యం).

"క్రియాన్వయంబున రెండుపదంబులకు స్వస్వామిసంబంధంబుగలచో సంబంధి పదంబు షష్ఠికి ద్వితీయయగు, క. కొన్ని వెడమాటలాడుచు | నన్ను నతఁడు చెట్టవట్టిన్ (విరా. ౨ ఆ. ౧౭౪.) ఉ. కట్టియ వైచె నెన్నుదురు గాఁడ భవత్తన యుండు మా ద్రి లే | బట్టిని (శల్య. ౧ ఆ. ౩౭౭.) మ. రాముతమ్మన్ లవుం డిరు మూఁడమ్ములఁ జాపముం దునుమ (జై. ౬ ఆ.) క. నరసూను నపుడు కర్ణజు | డిరుమూఁడు శిలీముఖము లెడసించిన (జై. ౭ ఆ) మొ." (ప్రాధ. కా. ౨౩ సూ.). ఈ ప్రాధవ్యాకరణసూత్రమునైత మనావశ్యకమే. రెండవయుదాహృతిలో "మా ద్రి లేబట్టి నుద్దేశించి కట్టియవైచె"నని యన్వయింపనగును. మొదటియుదాహృతిలో "నన్నుఁ గొన్ని వెడమాటలాడుచు నతఁడు చెట్టరట్టిన్" అని యన్వయింపనగును. మూఁడవయుదాహృతిలో "తమ్మన్ లవుండు" అనుచో 'తమ్మని' అనునది 'యొక్క' షష్ఠి లోపింపఁగా మిగిలినవ్యస్తపదము. అట్లే నాల్గవయుదాహృతియందును "నర సూను" అనునదియు 'యొక్క' విభక్తి లోపింపఁగా మిగిలినవ్యస్తపదము. (౨౫౧ విష.) రెండిటియందును నజయ్యతారూపార్థవిశేషబోధకచార్థక 'ను' శబ్దయోగ మున "రాముతమ్మన్ - నరసూనున్" అనురూపములు సిద్ధించును. (౮౪ విష.)

షష్ఠ్యంతవిశేషము 'కు' విభక్త్యంతమగునపుడు దానివిశేషణము వైకల్పిక ముగాఁ బ్రథమాంతమగుటలో వివాదమే లేదు. మ.....ఉద్దండగం | డక వేదండ వరాహవాహరిపుద్గవ్యాఘ్ర మిందుంచుకొం | డకు రాజెల్లునె (మనుచ. ౨ ఆ. ౧౬ ప. ప్రాసస్థలము.). "నన్నయ యారీతిగ 'అయిన' అగు మొదలగు భాతుజ విశేషణములతో వ్యవ్యవహితము లయినప్పుడే షష్ఠీవిశేషణములకుఁ బ్రథమా విభక్తిని వాడియున్నాఁడు. 'అనఘచరితుఁడు రఘునందనునకుఁ బ్రణతి' అను నిట్టి ప్రయోగముల నాతఁడుచేయలేదు." (ఆం. భా. చ. ౧౬౩౭ పుట.) అను భాషా చరిత్రవ్రాత కల్ల. క. ఆచార్యుఁడు డ్రో | ణునకున్ శిష్యుఁడ నెందును | నన వద్యుఁడ నేకలప్త్యుఁ డనువాడ మహిన్ (ఆది. ౫ ఆ. ౨౩౭.) ఉ.....పార్థివ | ప్రాగ్రసదుండు ధర్మసుతు పన్నిది (ఆర. ౫ ఆ. ౪౧౬.) ఇట్లు నన్నయప్రయోగించి యున్నాఁడు.

ఓకానొకచో విశేషణంబుల వ్యక్తికిం బ్రథమ విభాష

బాలవ్యా. నగు. ౨౭.

౨౬౨ I విషయము. సుగుణాభిరాముడు రామునకు జోహారు వొనర్చెను.

సుగుణాభిరామునకు రామునకు జోహారు వొనర్చెను.

సందేహని. ౨౬౨ I విషయము. ప్రాథ. కార. ౨౧ సూత్రము దీనిని సవరించుటకై యుపదేశించబడినది. ఆవిషయమును బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత యీసూత్రపుటికలో సవిస్తరముగా విమర్శించి సంస్కృతవ్యాకరణవిషయములను దెక్కిటి నెక్కించెను. వానినెల్ల బా. సా. పే. వ్యాఖ్యాత స్వీకరించెను. కల్పతరువులో వివరించినరీతిని “భుజాటోపభయంకరుఁ డర్జును ణోపానలము” మున్నగుస్థలములు వ్యస్తములై యగుటచే వారివిమర్శమెల్ల వృథయగుచున్నది.

నన్నయా భవాద్యర్థవ్యవధానేతు I భేద్యస్య నిఖిలం భవేత్

౨౬౩ విషయము (వికృ. అజం. ౪౧ కారి. ఆహో. ౩౧౫ పు.)

కల్పతరువు. ౨౬౩ విషయము.—భవాద్యర్థ = భూప్రభృతిధాతు పులరూపముల వ్యవధానేతు = వ్యవధానమందైనచో, విశేషణవిశేష్యములకు భూప్రభృతి ధాతురూపముల యన్వయవ్యవధాన మున్నచో, భేద్యస్య = విశేష్యమునకు, నిఖిలంభవేత్ = సకలవిభక్తులు నగును. విశేషణము ప్రథమాంతముగాను విశేష్య మితరవిభక్తులుగలదిగాను వికల్పముగ భవాద్యర్థవ్యవధానమందు యధేష్టముగాఁ బ్రయోగింపవచ్చునని యర్థము. భవాద్యర్థవ్యవధానముచేయక విశేషణవిశేష్య ములను సమానలింగవిభక్తిసవనములు గల్గునట్లును బ్రయోగింపవచ్చును. భవాద్యర్థము లనఁగా, భూధాత్వార్థకమగు ‘అగు’ మున్నగుధాతువులు. ఆది శబ్దముచే ‘అను’ ధాతువు మున్నగునవి గ్రాహ్యములు. అట్టిధాతువులనుండిపుట్టిన విశేషణరూపము లనఁగా అగు-కాని మున్నగు ధాతుజవిశేషణములు. వ్యవధానమనఁగా విశేషణము ధాతుజవిశేషణముతో నన్వయించుచుండఁగా నట్టి ధాతుజవిశేషణము విశేష్య ముతో నన్వయించుటయని తాత్పర్యము. సమాపక క్రియలందలి తిజ్ఞుచే కర్తృకర్తాదు లభిహితము లగునపుడట్టి కర్తృకర్తాదివాచకములకుఁ దృతీయ ద్వితీయ మున్నగు నవిరాక ప్రాతిపదికార్థప్రథమ వచ్చునట్లే ధాతుజవిశేషణాన్వయమునందును గర్తృ కర్తాదులు కృత్తుచే నభిహితములగుచుగాన నట్టిస్థలములందలి కర్తృకర్తాదు లకును బ్రథమయేవచ్చునని “కర్తాదేః కర్తృత్వం ప్రథమాచ నవర్ణకశ్చ త ద్వతో స్యాత్” అను చింతామణిసూత్రముపదేశించుచున్నది. (బా. సమా. ౨౬ సూ. ౨౭౮. విష.) కాననట్టిపద్ధతిచొప్పున విశేష్యమేవిభక్తితోనున్నను ధాతుజవిశేషణ

1082 భావత్యర్థవ్యవధానమున నగు విశేషణవిభక్తివ్యత్యాసము. [౨౬౩ I సంజీ.]

న్వయమున విశేషణవాచకము ప్రథమాంతమెయగునని తాత్పర్యము. విశేష్యము లకువలెనె విశేషణములకును గ్రియాన్వయము సంస్కృతాంత్రవైయాకరణ సమ్మతమైయున్నది. (౨౫౯ విష.). ఇట్లుగుటచేసి ప్రకృతాధర్వణకారిక సిద్ధాంతానువాదకమేయని యెఱుంగునది. ఉదా:—సుగుణుడగు మనజునకు శ్రేయము గల్గును. సుగుణుడయిన మానవుని. సుగుణుడుకానిమనుష్యునకు శ్రేయస్సని దుర్లభము. మొ. ఇవి భూతాత్మర్థకముల కుదాహృతులు. ఆదిశబ్దముచే - పండితుడను ప్రసిద్ధిగలరామునికి - పండితుడని యెన్నికగన్నరామునిచే - పండితుడు నాబరగురాముని - పండితుడనబడని దేవదత్తునికై. మొ. ప్రయోగములు. చ.....ప్రసిద్ధులై విమలపద్మణశోభితులైన పాండవో! త్తముల చరిత్ర (ఆది. ౧ ఆ. ౧౪.) చ. ఆచులనువర్ణశృంగభురమై కపిలంబగు గోశతంబును.....(ఆది. ౧ ఆ. ౧౫.) ఉ.....తఃకిష్టుడున్ సహా! భ్రాతృయఁడు నైనవాడు. క. దేవసములైన యనుజుల! తో విప్రులతో రథాభితో వచ్చి..... (ఆర. ౨ ఆ. ౫ ప.) క. వినుఁడే! బుణ్యశ్లోకుం! డనఁగ సదా యజ్ఞనిరతుఁడనఁగ ధరిత్రిం! దనరిన నలుభార్యను స! జ్ఞననుత దమయంతియనఁగఁ జనియెడు దానన్ (ఆర. ౨ ఆ. ౯౯.) ఉ. లే! బోలలితుండు నిర్మలముశుండగు ధర్మతనూజపాలికిన్ (ఆర. ౨ ఆ. ౯౯౨.)

భవత్యర్థవ్యవహితంబులగు విశేషణంబులకుం బ్రథమయగు. ౨౮.

అగు మొదలగునవి భవత్యర్థములు విద్యాశాలియగు పురుషుని సకలజనులు సన్మానింతురు. భూతదయాళురగు మహాత్ములకు శ్రేయంబుగలుగును. అతిమానుషమత్యద్భుత! మతిమహిమమున కేశవాద్భుతకృతి.

భవత్యర్థకంబు సన్నిహితవిశేషణంబునకు నద్దాని ముందువిశేషణంబుల కయిపదంబును బహుళంబుగా ననుప్రయుక్తంబగు. ౨౯.

బాలవ్యాకరణ ఆతులుడయి యప్రమేయుఁడో హరిని గొలుతు.

వివరణము.

అయిపదానుప్రయోగంబు లేనిచోఁ దుది

౨౬౩ I విషయము. విశేషణంబునకేని విశేషణంబు లన్నింటికేని మీఁద

సముచ్చయార్థంబు విభాషం బ్రయోగింపఁబడు. ౩౦.

ఆద్యుఁ డప్రమేయుఁడు నగు హరినిగొలుతు.

ఆద్యుడు న ప్ర మేయుడునౌ హరిని గొలుతు.

ఆద్యుఁ డప్ర మేయుండగు హరిని గొలుతు.

భాతుజవిశేషణవ్యవధానంబున విశేషణంబు
లన్నిటి కయి పదం బనుప్రయుక్తంబగు. 3౧.

బాలవ్యా. ఆద్యుడయి యప్ర మేయుడై యఖిలనేప్ర్యుడై యెసఁ
౨౬౩. I విషయము గెడు దేవుని నభినుతింతు. ఇచట మఱియుం
బ్రయోగవైచిత్ర్యంబు గల దది ప్రయోగంబుల
నెఱుంగునది.

భావార్థకాదియోగంబునం గర్తకుం బ్రథమ
యగు. ౩౨.

రాముఁడు వచ్చుట, రాముఁడు రాఁగా లక్ష్మణుండు
గాంచె. రాముఁడు విల్లందినం ద్రిలోకంబు లాకు
లంబులగు. రాముండు పట్టిన ప్రతి న వారింపం
దరంబుగాదు.

సంజీవని. ౨౬౩ I విష:—బా. కా. ౨౦ మొ. ౩౨ సూత్రమువఱకుఁగల
బాలవ్యాకరణవిషయములు సంయతము సిద్ధాంతానువాదకములై యనఁదగునుగాని
వానివై ఖరినిబట్టి చూడఁగా సూరి యట్లు తలంచెనని తోచకున్నది. భావార్థ
కాదిప్రత్యయములెల్ల బా. క్రి. ౪౦ సూత్రముచొప్పునఁ గర్తృత్వమందును
గర్తృత్వమందును విధింపఁబడిన వగుటంజేసి వానిచేఁ గర్తృకర్తృత్వము
లభిహితములై యనఁదగును గాన నట్టి కర్తృకర్తృవాచకములకుఁ బ్రాతిపదికార్థ
ప్రథమయై వచ్చును. కావున “భావార్థకాదియోగంబునం గర్తకుం బ్రథమ
యగు” (బా. కా. ౨౦ సూ.) అనుమాత్రము సిద్ధాంతానువాదకమై యనుటలో
సందేహములేదు. బా. కా. ౨౦ సూత్రమునఁ జేర్కొనఁబడిన భవత్కర్తృవిశేషణ
ములును ౨౯-౩౦-౩౧ సూత్రములలోఁ జేర్కొనఁబడిన భవత్కర్తృభాతుజవిశేషణ
ములును ‘అయి’ పదంబును భావార్థకాదులలోనివె (బా. కా. ౩౨ సూ.) యగుటం
జేసి వానితో నన్వయించు విశేషణములును బ్రథమాంతములగుట సిద్ధాంతమేకాని
యవూర్హవిషయముకాదు.

౨౦ సూత్రపుటిక:—ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన భవత్కర్తృము లనఁగా “అగు”
భాతుజన్యములగు విశేషణములుమాత్ర మే యని గ్రహింపవలయును. ౨౯-౩౦-
౩౧ సూత్రములలో వచింపఁబడిన ‘అయి’ పదంబుసంయతము భవత్కర్తృకరూపమే

యయినను నద్దానిని సూరి యిం దుద్దేశింపలేదు. ౨౯-౩౦-౩౧ సూత్రములలో 'అయి' పదప్రయోగమునగల్గు వాక్యన్యాయసిద్ధవిషయములు వివరింపబడును. భావ్యద్యుక్తేత్యాద్యధర్వణ వచనమునందలి 'అవి' శబ్దము నర్థము సూరిచే సంగ్రహింపబడనే లేదు. అగుభాతుజన్యములగు విశేషణములు విశేషణవిశేష్యములకు వ్యవధాయకము లగునపుడు విశేష్యమే నిభక్తితో నున్నను విశేషణము ప్రథమాంతమగునని సూత్రార్థము. 'పురుషునిన్' అనువిశేష్యము ద్వితీయాంతమయినను 'అగు' అనేడి భవత్స్థిర్థకవిశేషణముచే వ్యవధాపితమగు 'విద్యాళాలి' అనువిశేషణము ప్రథమాంతమైయున్నది. ఇట్లే తక్కినస్థలములందును లక్ష్య లక్షణరున్వయమును గ్రహింపవలయును. అగుభాతుజవిశేషణము పెక్కు విశేషణముల కొక్కటియే వ్యవధాయక మగుటకు 'అతిమానుష' మిత్యాది భట్టారకపద్యభాగ ముదాహరింపబడెను. క. అతిమానుష మత్యద్భుత. మతిదుష్కర మైన కేశవార్జునకృతి గో. పతి చూచి మెచ్చి సురపరి | వృతు డయి చనుదెంచెఁ గృష్ణవిజయుల కడకున్ (ఆది, ౮ ఆ. ౩౮ ప) (గోపతి = స్వర్గపతి. 'కృతిన్' అనిభేదము.) "అతిమానుష మత్యద్భుత. మతిదుష్కరమైన కేశవార్జునకృతి ఇత్యాదిస్థలంబులయందు" (బా. గు. ప్ర. ౨౩౭ పుట. ద్వి. ము.) అని ప్రకాశికాకర్త యుదాహరించుట పొరపాటు. ఈవాక్యమున ద్రుతలోప మసంభవము.

౨౯ సూత్రపువ్యాఖ్య:—'అయి' అనునది యగుభాతుక్వార్థకరూపము. 'ఔ' అనునది 'అగు' భాతుత్వద్ధర్మాకవిశేషణరూపము. కాన రెండును భవత్స్థిర్థ రూపములు భావార్థకాదులలోనివియు నగుచున్నవి. అయిపదముతో నన్వయించు 'అద్యుఁడు' అనువిశేషణమును, 'ఔ' పదముతో నన్వయించు 'అప్రమేయుఁడు' అనువిశేషణమును బ్రాలిపదికార్థప్రథమాంతములయినవి. 'అయి' అనుక్వార్థకము 'ఔ' అనుభాతుజవిశేషణముతోను నట్టిభాతుజవిశేషణమగు 'ఔ' పదము "హరిని" అనువిశేష్యముతోను వాక్య సామాన్యన్యాయసిద్ధముగా నన్వయించుచున్నవి. ఇట్టివాక్య న్యాయసిద్ధవిషయములను సూరి ప్రత్యేకముగా సూత్రించుట కేవల మనావశ్యకము. బహుళమనుటచే "అద్యుఁ డప్రమేయుఁడౌ హరిని గొలుతు" అనియు నుండవచ్చును. చ. అనిలజవాశ్యయుక్తముయి హోటక రత్నవిచిత్రతార్మ్య కే. తనమయి మేఘనాదమయి దారుకసారథి యైన దివ్యకాం. | చన రథమెక్కి (సభా. ౨ ఆ. ౮౪.)

౩౦ సూత్రపువ్యాఖ్య:—పయిరీతిని 'అయి' పదప్రయోగము లేనపుడు ప్రథమాంతవిశేషణములు పెక్కులున్నచో వానియన్నిటి తుదిని సముచ్చయార్థక

[బో.కార.౨౮ మొ.౩౨ సూ.] ఈసూరిసూత్రములు వాక్యన్యాయసిద్ధములు. 1085

‘సు’ శబ్దము నిల్చుటయు లేక రా I విషయములోని “అయుతా వపి సంయుతౌ” అను సభర్వణసూత్రముచొప్పున యథాసంభవముగా ‘సు’ శబ్దము నిల్చుటయు వాక్యన్యాయసిద్ధములై యున్నవి. అట్టి విషయములను బ్రత్యేకముగా సూత్రించుట యనావశ్యకము. సూరి యిట్లు సూత్రించెనేకాని తానే యుదాహరించిన “అతిమానుష వత్తద్భుత | మతిదుష్కరమైన కేశవాద్భుతకృతి (సీ)” (ఆచి. ౮ ఆ. 3౧౯ ప.) అను భట్టారకపద్యమున నొక్కటే సముచ్చయార్థక ‘సు’ శబ్దము ప్రయోగింపబడలేదే! తానును ‘ఆద్యుఁడప్రమేయుఁడగుహరిని గొలుతు’ అని యుదాహరించెనుగదా. మొదటియుదాహృతిలోఁ దుదివిశేషణముమాత్రము ‘సు’ శబ్దాంతమై యుండునట్లును రెండవయుదాహృతిలో విశేషణములన్నియు ‘సు’ శబ్దాంతములై యుండునట్లును మూడవయుదాహృతిలో విభాష ననుదానికి సరిగ నొక్క విశేషణమేని ‘సు’ శబ్దాంతము కాకుండునట్లును సూరి తనసూత్రము నకు నుదాహరించెను.

3౧ సూత్రపువ్యాఖ్య:—అగుఘాతు భిన్నమగు వేటొండుఘాతువునుండి పుట్టినవిశేషణము వ్యవధాయకమగునపు డనఁగా నట్టి యితరఘాతుజవిశేషణము విశేష్యమునకు సన్నిహితమయి దానితో నన్వయించునపు డట్టి విశేష్యపువిశేషణములెల్ల ‘అయి’ పదముతో నదుకునని యర్థము. ఉదా:—ఆద్యుఁడయి యప్రమేయుఁడై యఖిలసేవ్యుఁడై యెసంగెడుదేవుని నభినుశింతు = ఇందు ‘దేవునిన్’ అను విశేష్యమునకు విశేషణములయ్యు - ‘అయి’ పదముతో నన్వయించున వగుటంజేసి ‘ఆద్యుఁడు’ మున్నగువిశేషణములు ప్రథమాంతములయ్యెను. అట్టి యగుఘాతుక్వాంతరూపములగు ‘అయి’ పదంబులన్నియు ‘ఎసంగెడు’ అనుఘాతుజ విశేషముతో నన్వయించుచున్నవి. అట్టి ఘాతుజవిశేషణము ‘దేవునిన్’ అను విశేష్యముతో నన్వయించుచున్నది. ఇట్టి వాక్య న్యాయసిద్ధవిషయములను సూరి ప్రత్యేకించి సూత్రించుట యనావశ్యకము. వాక్యమున సర్థసంతమయి ప్రత్యేకాన్వయముకల్గిన ‘అయి’ పదంబు ననుప్రయుక్తమని వచించుట సరికాదు. ఇంకను వివిధములగువంతలు మహాకవులవాక్యములందుఁ గలవనియు వాని నట్టి ప్రయోగంబుల నెఱుంగ నగుననియు సూరి యంతతో విరమించుట ప్రశంసార్హము.

ప్రయోగములు:—మధ్యాక్షరము - అని ననివృత్తులై పుణ్యచరితులై యాత్మప్రబోధ | వినిహితచిత్తులై సర్వధర్మార్థవిదులయి తృప్తి | దనరెడు రాజున్ వరులకు..... (ఆర. ౧ ఆ. ౧3౪.) మఱియుం బ్రయోగవైచిత్ర్యంబు:—

క. నీ యడిగిన యథ్కాభి । ప్రాయములకు నుత్తరంబు పరువడిఁ జెప్పన్ । ధీయుత బ్రాహ్మణులకుఁ గా । కామతమతులయ్యు నొరుల కలవియొ చెప్పన్. (ఆర. ౪ ఆ. ౧౨౫.) 'ఆయతమతులయియు' అనురీతిని విశేషణ మయి పదాంతమయి యుండఁగా నొరులకు ననువిశేష్యమునకు ముందేదేని ధాతుజవిశేషణముకాని 'ఉండినను మున్నగు సుగ్రహాన్వయముగల పదములుగాని లేకుండుట వింత. సీ. చక్రధరుండయ్యు జలరుహాచాళుండు గాండీపధరుడయ్యుఁ బాండవుండు । నుండిరి, (ఆది. ౮ ఆ. ౨౬౧.) క. పంబి యజనాధ్యయనదా । నంబుల వర్తిల్లె బ్రాహ్మణప్రియమయి ధ । ర్నయ్యింబయి ఊత్రియవైశ్యకు । లం బనిరతపుణ్యకర్తలాలసమగుచున్ (ఆది. ౮ ఆ. ౮౫ ప.) వీనియందెల్ల 'అయి' పదప్రయోగ మున్నను విశేష్యమునకు ముందు ధాతుజవిశేషణప్రయోగము లేకుండుట విశేషము.

3౨ సూత్రపువ్యాఖ్య:—బా. క్రియా. 3౫ సూత్రము మొదలు ౪౭ సూత్రమువఱకుగల విధులచేఁ జెప్పబడిన “ట - కజీ మిజీ - ఇ - కజీ - నుజీ - న - డును - చును - ఎడి - ఎడు - తల్లోపము - ఉన్న - కల - న - నిజీ” అనువర్ణకములును, బా - క్రి - ౧౨౨ సూత్రముచే విధింపబడిన నుజనర్ణకమును భావార్థకాదులు. అట్టివర్ణకములయొగంబున ననఁగాఁ దత్తద్వర్ణకాంతములతో నన్వయించు కర్తృవాచకమునకుఁ బ్రథమయగునని యర్థము. బా - క్రియా - ౪౮ సూత్రముచొప్పున లడాదులును భావార్థకాదులును గర్తృకర్తార్థములందు విధింపఁ బడుటంజేసి కర్తృకర్తము లభిహితములగును గాన బా - కా - ౨-3 సూత్రముల చొప్పునఁ గర్తృకర్తృవాచకములపైని దృతీయయు ద్వితీయయు నిల్వనేరవు. కావున నవి ప్రాతిపదికార్థప్రథమాంతములే యగునని ప్రకృతసూత్రము సిద్ధార్థానువాదక మగుచున్నది. సూరిగారి యుదాహృతులలో 'రాముండు వచ్చుట' అనునది టవర్ణకోదాహరణము. 'రాముండురాఁగా' అనునది భావలక్షణార్థక నుజీకి నుదాహృతి. 'రాముండు విల్లండినన్' అనునది వృత్తంబగుభావలక్షణమునందలి నవర్ణకమున కుదాహరణము. 'రాముండు పట్టినప్రతిన్' అనునది క్తనదర్శకనవర్ణకోదాహృతి. (ఓరులు) 'వారింప' అనునది తుమృతకనుజీకి నుదాహరణము. ఇట్లే తక్కినస్థలములకు నుదాహృతుల నరయునది. ౨౮ మొ. 3౨ వ. సూత్రముల రచనము నరయఁగా నీ సూత్రములు పయిరీతిని బ్రత్యాఖ్యేయములని సూరి తలంచి నట్లగపడదు. (౨3౪ I విప.), ప్రయోగములు:—తే.గీ. ఉత్తమజ్ఞానవృద్ధు నా నుండెనేని । బాలుడయ్యును బూజ్యుండు బ్రాహ్మణుండు (సభా. ౨ ఆ. ౨౫). ఉ.,.....వాయు సుతుండు మల్లయు । ధమ్మన నోర్పు నాతని నుదగ్రమహాభుజశక్తి

[బా.కార.౨౮మొ.౩౨సూ.] భావాన్తకాదియోగజప్రథమకుః బ్రయోగములు. 1087

యేర్పడన్ (సభా. ౧ ఆ ౧౬౨.) శా. ఆదుర్యోధనుః డుశ్యవిల్లుడును.....
 (ఆది. ౫ ఆ. ౧౦౬) మ.....కన్లుడు దర్పహీనుడగుడున్ ద్రోణాత్మజం
 దెయ్యి యా । త్వరథస్థుండుగఁజేసి యేసె విజయున్ (ద్రోణ. ౪౮. ౩౦౨.) చ...నిన్ను
 శాశ్వతవిభుండుగ (నిర్వ. ౮ ఆ ౧౫.) ఉ. భీమకృష్ణకురప్రచమభిన్నతమండుగఁ
 జేసె నాతఁ డాభూమిపునిట్లు (భీష్మ. ౨౮. ౩౦౯.) సీ నిన్ను బాధితుండుగఁజేసె(అశ్వ.
 ౧ ఆ. ౮౪.) ఇట్లుగుఱాతు నుజ్యంతయోగమున విశేషణద్వితీయచోఁ బ్రథమ నిల్పు
 టయేకాక ద్వితీయయై నిల్చిన ప్రయోగములుచు గన్పట్టుచున్నవి (చూ. ప్రాథ. కార.
 ౨౮ సూ.) సీ. ఏపుణ్యురాలొకో యిప్పుడు నినుఁ బుత్తుఁగాఁ గాంచుటకు... (ఆర.
 ౭. ఆ. ౩౪౪.) ఉ.....మహాభుజంగము నదృశ్యమంత్రనిర్మితనర్పముం । గా
 నొనరించునట్లు..... (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౪౭.) క. ననుఁ దగియెడు నతిథింగా । (కర్ణ.
 ౨ ఆ. ౨౮౬.) ఇట్టియెడల 'కన్ - కాన్' అనునవి యను ప్రయుక్తములనియు
 (బా. క్రి. ౧౧౫ సూ.) విశేష్యవిభక్తి విశేషణమున కయ్యోననియు నెఱుంగునది.
 క. అనఘా యగ్నీహోముల । ననుఁగా భావింప..... (శాంతి. ౬ ఆ. ౪౩౦.)
 కొన్ని కృదంతములయోగమునందును నిట్టి ప్రయోగములు చూపట్టుచున్నవి.
 సీ.....చూడు । తే.గీ. మామహాత్ములు దక్కు నున్తార్చరుల । దండితులఁ జేత
 వినమె..... (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౦౮.) (చేత = చేయుట.) క. నకులము
 నులూకమును బోకకు సంతస మందియుండి గ్రక్కున నమ్మా । పికము.....
 (శాంతి. ౩ ఆ. ౨౧౦.) (పోకకు = పోవుటకు.) ఉ. ఏచు సుమాలిశూఁతుర ముసీ
 శ్వర మిమ్ములఁ దండ్రిపంపునన్ । జూడఁగరాక యంచు (నిర్వ. ౩ ఆ. ౫౦ ప.)
 (రాక = వచ్చుట) ద్విపద..... । ఎసఁగ లంజెటికమే నీరాత్రి సేత (బసవ. ౩ ఆ.
 ౨౧౨ ప.) (చేత = చేయుట.) వలయాద్విక్రియా కర్తృభూతక్రియల నుజ్యంత
 ములతోడి యోగమునఁ గర్తృవాచకమువైని షష్ఠీవిభక్తియై భట్టారక ప్రయో
 గములందుఁ గన్పట్టుచున్నది. అట్టి షష్ఠీ వలయాద్విధులతోడి యన్వయమునఁ
 గల్గు ననఁదగును. ఉదా:—ఈపని నీకుఁజేయవలయును. ఇవటఁ బనిచేయుట నీకు
 వలయునని యన్వయము నొప్పునది. “ఈపని నీవు చేయవలయు.” అనుచో
 'నీవు' అనునది చేయుఁగాతువునకుఁ గర్తయగుటచే బ్రథమాంతమయ్యెనని యెన్న
 నగును. షష్ఠీ—ఉ.....ధర్మ వెఱుంగ వీనికిం । బోలునె (సభా. ౨ ఆ. ౨౨.)
 ఆ.వె..... । కాన యింక వేడఁగాదు నాకు (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౩) క. పితృ
 సంకల్పము సేయఁగ । సుతుల కవశ్యమును వలయు..... (సభా. ౧ ఆ. ౯౪.)

ప్రథమకు:—క.....నాకు నీవేమియుఁ జె । పృను వలవదు.....(ద్రోణ. ౧ ఆ. ౯౪.) క. వినవలయు వానినెల్లను । జననాయక వింటి వీవు.....(అశ్వ. ౧ ఆ. ౮౪.) ఉ... । దైవముతోడృడన్ వలయు (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౩.)

అస్తద్యుష్టద్వాత్ । దేశత్వ ఇతో ని వీ పరేషాంతు ।
ధర్మోత్తమమధ్యమవ, ద్భవంశు న మధ్యవ దుతోచ్చ
సర్వేషు. (ఆం. చిం. హలం ౧౪ కా. అహో. ౪౨౦.)

నన్నయా. ఇతో స్తద్యుష్ట దర్శాత్ స్యా । న్నామ్నా ని ద్విశ్వు
..౨౬ర విషయము. వా క్వచిత్ । ఉభయార్థే విశేష్యేతు । భేదకాత్
స్యా స్తువర్ణకః. (విక్ర. హలం. ౧౪ కా. అహో.
౪౧౯-౪౨౧)వా పృనోపాసకే (విక్ర. అజం.
౩౯ కా. అహో. ౩౧౧ పు.)

కల్పతరువు. ౨౬ర విష:—అస్తద్యుష్టద్వాత్ = అస్తద్యుష్టదర్శక
మగు ననగా నస్తద్యుష్టద్విశేషణమగు, ఇతః = ఇకారాంతమునకుఁ బరముగా,
ఏకత్వే = ఏకవచనమందు, నివీ = 'ని - వి' అనునవి యగును. అనగా నస్తదర్శక
విశేషణవాచక ప్రథమాంతముపై 'ని' అనునదియు, యుష్టదర్శకవిశేషణవాచక
ప్రథమాంతముపై 'వి' అనునదియు నిల్చునని యర్థము. ఉదా:—నేను రవిని
(౧౩౪ విష.) నీవు రవిని. 'నేను, రవిని' అనునవి ప్రథమాంతములు గాన కళలు.
వీని తుదిస్వరము కవిభల్లటసూత్రముచొప్పున వికల్పముగ (౨౧౦ II విష.)
లోపించును. ఉదా:—నేన్, రవిన్. మొ. ఇవి ద్రుతాంతములు.

పరేషాంతు = ఇకారాంతవ్యతిరిక్తములగు నస్తద్యుష్ట ద్విశేషణవాచక
ప్రథమాంతములపై నేకవచనమున, ధర్మోత్తమమధ్యమవత్ = తద్ధర్మార్థకక్రియల
కుత్తమమధ్యమ పురుషైకవచనముల వచ్చుప్రత్యయములవంటివి యనగా 'సు - వు'
అనునవి వరుసగా నగును. అనగా నేకత్వమున నస్తద్విశేషణ ప్రథమాంతముపై
'సు' వర్ణకమును యుష్టద్విశేషణప్రథమాంతముపై 'వు' వర్ణకమును నిల్చునని
యర్థము. ఉదా:—నేను పండితుఁడను, నీవు పండితుఁడవు. ఇచట నైతము
'నేను - పండితుఁడను' అనునవి ప్రథమాంతములు గానకళలు. వీని తుది యుకా
రము కవిభల్లటసూత్రముచొప్పున (౨౧౦ II విష.) వైకల్పికముగా లోపించును.
ఉదా:—నేన్ బండితుఁడన్ - మొ. ఇపు డివి ద్రుతాంతములు. బహుంశు =
బహువచనములందు, నమధ్యవత్ = మధ్యమపురుషేతరములగు నుత్తమప్రథమ
పురుషములందలి ప్రత్యయములవంటి వనగా 'ము - రు' లగును. బహువచన

మున నస్తద్ధకవిశేషణవాచక ప్రథమాంతముపై 'ము' వర్ణకమును యుష్టద్ధక విశేషణవాచక ప్రథమాంతముపైని 'రు' వర్ణకమును నగునని పర్యవసీత్యాము. ప్రథమమధ్యమోత్తమపురుషము లనెడివరుసను మనంబున నిడికొని యహోబలపతి "సమధ్యవత్." అనుదానిచే బ్రథమోత్తమవత్తనునర్థము లభించుననియు నక్కారణమునఁ జింతామణిలోని "అస్తద్యుష్టత్త"ను వరుస యవివక్షితమనియు యుష్టద్ధకవిశేషణములకు 'రు - ము' లు వచ్చునని గ్రహింపవలయుననియు నీక్రింది రీతి నసంగతముగా వ్రాసెను. "సూత్రే అస్తచ్చబ్ధస్య పూర్వనిర్దిష్టత్వ మవివక్షిత మితి యుష్టచ్చబ్ధా దేవ ప్రథమపురుష 'రు' వర్ణక ఇతిధ్యేయమ్. ఆచార్యప్రబంధేషు ప్రయోగ శ్చాత్రమానమ్." (అహో. ౪-౨౧ పు.) కాని భట్టారకుఁడు త్తమ మధ్యమ ప్రథమపురుషములనెడి వరుస నీసందర్భమున నుద్దేశించెనని "అస్తద్యుష్టద్వాచ్ఛాత్త" నెడి ప్రక్రమమే విశదీకరించుచున్నది.

సర్వేషు = ఈసందర్భమునఁ జెప్పబడిన ప్రత్యయములెల్లఁ బరమగునపుడు, ఉతః = పూర్వస్థితోకారమునకు, అచ్చ = హ్రస్వాకారాదేశమును నగును. ఉదా:—పండితుఁడు+ను = పండితుఁడ+ను = పండితుడను. పండితుఁడు+పు = పండితుడ+పు = పండితుఁడపు. పండితులు+ము = పండితుల+ము - పండితులము, పండితులు+రు = పండితుల+రు = పండితులరు. 'ని - వి' అనునవి పరమగునపుడు పూర్వమున "ఉ" కారము (కవిని - కవివి.) లేమింజేసి వాని కిటుల బ్రసక్తిలేదు.

ఇతోఽస్తదిత్యాది:—అస్తద్యుష్టద్ధకాత్ = అస్తద్యుష్టద్ధక విశేషణమగు, ఇతః = ఇకారాంతపదము తుదినున్న 'ఇ' కారమునకుఁ బరముగ, నిః - విశ్చ = నివర్ణక నివర్ణకములువచ్చుట, నామ్నః = తచ్చబ్ధాను ప్రయోగములేని శబ్దములకు మాత్రమే. ఇట్లుచుటచేత "ను - పు - ము - రు" అనునవి ద్రవ్యగుణవాచక విశేషణములకును గ్రియాజన్య విశేషణములకును బరముగా సంయతము నిలుచుచుండునని వ్యక్తమగుచున్నది. ఉదా:—నేను రవిని నీవు రవివి, నేను గృహ్లాడను - నేను నల్లనివాడను - నేను వచ్చినవాడను - వచ్చివాడను - నేను రానివాడను. మొ. వాక్యచిత్ = పఱుని వివరించినరీతిని యుష్టద్ధస్తద్విశేషణములకు వచ్చెడి - "ని - వి; ను - పు, ము - రు." అను ప్రత్యయములు, క్వచిత్ = కొన్నియెడల, వా = వికల్పముగానగును. ఉదా:—గర్వగరిష్ఠుఁడవగునిన్ను - గర్వగరిష్ఠుఁడగునిన్ను. మొ. (విస్తర. I)

విస్తర. I ౨౬౪ విష:—ఇతోఽస్తదిత్యాద్యధర్వణకారికకు "ఇకారాంతములకుమాత్రమే 'ని-వి' అనునవి వైకల్పికముగవచ్చునని యర్థముచేసికొని యహోబల

ఉభయార్థ ఇత్యాది:—ఉభయార్థే = అస్తద్యుష్ట దుభయవాచకమగు “మనము” అనునది, విశేష్యేతు = విశేష్యమైయున్నపుడు, భేదకాల్ = వాని విశేషణమునకుఁబరముగా, ‘మువల్లకః=‘ము’ అను ప్రత్యయము, స్యాత్ = అగును. ఉదా:—మనము పండితులము. దీనినిబట్టి, అన్యయుష్టదస్త్ర త్వహ ప్రయోగమున సుత్తరోత్తరము బలీయమగునని విశదమగుచున్నది. ఉదా:—వాఁడును నీవును నేనును బండితులము. ఇట్టి బలిష్ఠత పురుషవిషయమున నిత్యమనియుచనవిషయమునఁ బాక్షికమనియు నెన్ననగును. పాక్షికతయనఁగాఁ గర్తృబహుత్వమున బలిష్ఠపురుషమునందు బహుచనమునిల్చుట యొకపక్షము. యుష్టదస్త్రదన్యతర సంబంధివచనముమాత్రమే నిల్చుట పక్షోత్తరము. ఉదా:—నేనును నీవును బండితులము. వాఁడును నీవును బండితులరు. వాఁడును నీవును నేనును బండితులము. ఇవి మొదటిపక్షమునకు లక్ష్యములు. వజ్రము నీవును విడికిటితాఁకున నొకగు దువు. (కాంతి ౪. ఆ 3౯౮) ఏనును నాదళమును బెనఁగెదను. మొ. (విస్తర II.).

పతి యీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. “ఇతోఽస్తద్యుష్టదస్త్రాత్ స్యా | న్నామ్నా ని ర్విశ్చ వాక్యచిత్. ఇత్యధర్వణః. తేన నేమహాకవివచ్చితి నిన్నుఁజూడ ఇత్యాదిసిద్ధమ్” (అహో. ౪౧౯ పు.). క్వాచిత్కమగు నీవైకల్పిత “ని-వి” అనువానికేకాక యన్నిటి పట్లనుగలదని నావ్రాసినరీతి సర్థముచేసికొనమింజేసి “పాండుభూవరునకుఁ గోడల్లెతి॥ (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౦౮.) ఇత్యాదివచనం త్వనాకరమేవ” (అహో. ౪౨౦.) అని యిట్లు కవిబ్రహ్మదులప్రయోగముల సహాబలపండితుఁడు నిరసింపవలసినవాఁడ యొనెను. ఇట్టి యీయహోబలుని యపవ్యాఖ్యనే కవిజనమండన నారాయణి యాదులును ననుసరించెను. “తే. అతివ, ‘వి-ను’ లిదంతమా యుష్టదస్త్రదర్థ | (ఛందోభంగము.) భేదకములయంద విభాష వెలయు నొకెడ (నారా. కార. ౨౯౮ కారి. ౧౭ ప.)

ఈసందర్భమునందలి చింతామణిసూత్రములలోఁ దద్ధర్మక్రియా ప్రత్యయ ములపంటి వర్ణకములువచ్చునని చెప్పఁబడుటచే “సస్యాత్తద్ధర్మోతః” అనుచొప్పున వీనికి సంధిరాకపోవలసినచ్చునని యహోబలపతి చర్చించెను. (అహో. ౪౨౧ పు.) ఇదియాలిదేశికవిధి యగుటచే నట్టి యనుపపత్తి కలుగదు. మఱియును దర్తార్థకము లందలి ధాతూకారమునకుమాత్రమే సంధిని దత్సూత్రము నిషేధించునుగాన నీప్రత్యయముల యుకారమునకు సంధివచ్చుట నిర్బాధము (౭3 విష.)

విస్తర. II ౨౬౪ విష:—మొదటిపక్షమునకుఁ బ్రయోగములు. తే గీ...! విదురుఁడును నీవు నుండుఁడు ముదముతోడ (సభా. ౨ ఆ. ౧౨౭.) క...రాధా |

తనయుని నరుఁ డేఁ గుంభజా । ననిఁ జంపుదు మేల వగవ నంబుజసేత్రా (ఆర. ౧ ఆ. ౧౮౫.) మ.....విజయుండు నేను దగ.....భూచక్రరా । జ్యముసేగొందుము... (ఆర. ౧ ఆ. 3౯౮.) క...పాథుండు నీవు.....విజయా । స్పద బాహుల రగుడు ధగ్గపరిరక్షకులై (ఆర ౧ ఆ. 3౯౭.) చ. అనుపమశౌర్యవంతుల రసంతబలాఢ్యుల రీవు నీజనా । ర్దనుఁడును.....(ఆర. 3 ఆ. ౧౬౫.) క. నీవును భీష్ముఁడు ప్రోలుఁడు । భూవినుత విశుద్ధధర్మబుద్ధుల రగుటన్ । (ఆది. ౮ ఆ. ౫౦.) పక్షాంతర మునకుం బ్రయోగములు:—చ.....నేను బుత్తులును బంధులుఁ దమ్ములు కొల్పి యుండెదన్ (విరా. ౫ ఆ. 3౪౮.) క. ఏనును నాదశమును ద్రుప । దానీకవి రాటపై న్యయాదవబల సం । తానములతోడఁ బెనఁగెదఁ । బూనుఁడు మీరెల్లఁ బాండుపుత్తుల గెలువన్ (భీష్మ. 3 ఆ. ౧౮౧ ప.) క..... వజ్రము నీవును బిడి । క్షిటితాఁతున నొఱగూ దేను కినిసీతినేనిన్ (శాంతి. ౮ ఆ. 3౯౮.) అస్తదర్థమువంటి ప్రాబల్య మాత్కార్థమునకు నిత్యముగ గన్పట్టుచున్నది. క.....విహరించుచుండె సఖులుం దానున్ (ఆది. ౮ ఆ. ౮3 ప.)

ఈవిషయమునకు బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత సంస్కృతముతోఁ బోలిక గలదనుచు “త్యదాదీశా మ్నిభ స్సహాక్తౌ యత్పరం తచ్చిష్యతే” (వా. ర్తి. ౮౦౧. సి. కౌ. ౯3౮ సూ.) అను వార్తికపద్ధతితో దీనిని సమీకరించెను. “త్యదాదులు:—త్యద్ - తద్ (వాడు - అది) యద్ (ఎవఁడు - ఏది) ఏతద్ - ఇదమ్ - అదన్ (ఏడు - ఇది) ఏక - ద్వి (ఒకటి - రెండు) యుష్మద్ (నీవు) అప్సద్ (నేను) భవత్ (నీవు).....ఈశబ్ధార్థంబులకు సముచ్చయంబు సంభవించినప్పుడు వై గణ పాఠములోఁ జూపిన క్రమమున నేతద్బంబు పరమో యదిశేషించి తక్కినశబ్దంబు లోపించు. ‘యూయమ్’ అనునప్పుడు ‘తేచ+యూయంచ’ (వారును మీరును) అన్నవృత్తి పైనిం జూపఁబడియె.” (బా. గు. ప్ర. బా. కార. 3౬ సూ. వ్యా. ౨౮౪ పుట. ద్వి. ము.) ఈవార్తికము ప్రకృతోపయోగికాదు. సంస్కృతమున “తేచ+యూయంచ = యూయమ్” అను నేకశేష మేర్పడినట్లు తెలుఁగున “వారును+మీరును” అనుచో ‘మీరు’ అని శేషింపదు. ‘వారును మీరునువచ్చితరి’ అన వలెనుగాని సంస్కృతమందువలె నట్టియర్థమున ‘మీరువచ్చితరి’ అని తెలుఁగునఁ బ్రయోగింపరాదుగదా. మఱియు సంస్కృతమునందుపై తము ‘రామశ్చ+త్వంచ’ అనుచోఁ బై వార్తికమునకుఁ బ్రవృత్తిలేదు. ఇట్లని ‘అన్యయుష్మ దస్తత్స హాక్తిలో నుత్తరోత్తరంబు బలీయము’ అనుపద్ధతి సంస్కృతమునలేదని నాయభిప్రాయముకాదు. “లిజ్గయుష్మదస్తదాం యగపదుక్తౌ తిబాదిత్రయ, సిబా

దిత్రయ, మిబాదిత్రయాణాం యుగపత్ ప్రాప్తౌ యత్ పరంభవతి తదేవస్యాత్ - తథాపి సముదాయస్య సంఖ్యానుసారేణ ద్వివచనం బహువచనంవేతి. క్షిప్రాత్రిజ్ఞా దీనాం పాతక్రమ మనాదృత్య భవిష్య ద్విభక్తీనాం పరత్వమేవ గ్రాహ్యమ్. (లిజ్జ మనఃగా యుష్మదస్త్యద్భిన్నము.) (బా. కా. ౩౬ సూత్రమునకిదియే మూలమూ యనునట్లున్నది.).....అహంచ భాష్యకారశ్చ | కుశాగ్రియధియా వృభౌ | నైవ శబ్దామ్బుధేః పారం | కిమన్యే జడబుద్ధయ ఇతి - అత్ర 'నైవ' ఇతి క్రియా పదమ్." (ముగ్ధ. ౯౬౪ సూ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య.) లిజ్జయుష్మదస్త్యదామ్ = అన్య యుష్మదస్త్యదర్థములకు, యుగపదుక్తా = ఒక్కటఁజెప్పబడుటలోను, తిబాది..... యుగపత్ ప్రాప్తౌ = తిప్ మున్నగు పురుషత్రయవిభక్తులకు నొక్కటఁ బ్రాప్తిగల్గు చుండఁగా, యత్ పరంభవతి తదేవ స్యాత్ = వానిలోనవఁగాఁ బ్రథమ మధ్య మోత్తమపురుషములలో నుత్తరోత్తరము ప్రబలమై వర్తిల్లును. తథాపి..... వచనంచేతి = కర్తృద్విత్వ బహుత్వములంజేసి ద్వివచన బహువచనములగును. క్షిప్రాత్..... గ్రాహ్యమ్ = అన్యయుష్మదస్త్యదర్థక ప్రయోగములోని వరుస భేదమున మార్చేమియులేదు. అహంచేత్యాది = కుశాగ్రబుద్ధులమగు నేనును భాష్యక ర్తయు నను నిద్దజము శబ్దముద్రపారమును, నైవ = న+వివ ('ఇగతౌ' అను ధాతువు, లజుత్తమపురుషద్వివచనరూపము) పొందము = పొందలేదు - ఇతరజడ బుద్ధులమాట యేమి?" అని తాత్పర్యము.

సంస్కృతమునలేని విశేషమొకటి యీవిషయమునఁ దెలుఁగునందుఁగలదు. యుష్మదర్థక కర్తతోఁ బ్రథమపురుషకర్తలకు సహాక్రి గల్గునపుడు యుష్మదర్థక కర్తకు సరిపడు పురుషవచనాదులతోఁ గ్రియయు విశేషణమును బ్రయోగింపఁ బడుటయు నటఁ బ్రథమపురుషాదులకు సరిగఁ బ్రయోగములేకుండుటయు నట్లే యస్తదర్థక కర్తతో నన్య యుష్మదర్థక కర్తలకు సహాక్రిగల్గునపు డస్తదర్థక కర్తకు సరి పడునట్లు క్రియయు విశేషణమును బ్రయోగింపఁబడుటయు నటఁ బ్రథమపురుషాదు లకుఁ బ్రయోగము లేకుండుటయుఁ బాక్షికముగాఁ గవిప్రయోగములందుఁ గన్పట్టు చున్నది. ఆత్తార్థకము కర్తయగునపుడు వైషధ్యతి నిత్యముగాఁ బ్రాచీనమహాకవి ప్రయోగములందుఁ జూపట్టుచున్నది. "ఓకానొకచో సహాంభున యుష్మదస్త్య దర్థంబు లభిహితంబులగునపుడు క్రియలు తత్కర్తృకింబులు (ఆనుబం.) విభాషనగు డిదాః—ఉ. విప్రకులుండ వెల్విడుము వేగమ నీవును నీనిషాదియున్ (ఆది. ౨ ఆ.

అనుబంధము. విస్తర. ౨౬౪ విషయము—తత్కర్తృకింబులనఁగా యుష్మ దస్త్యదర్థకములకు సరియగు పురుషవచనములుగలవియనియర్థము. బా. గు. ప్ర.

దాన ఇత్యాది:—సంబోధనాదికే = తదర్థకమగు 'ఆ' శబ్దముయొక్క యను హద్రూపమగు 'అది' అనునది విశేషణములకు విధేయతావివక్షయం దనుప్రయుక్త మగునపుడు దాని సంబోధనరూపమందును నాదిశబ్దముచే యుష్మదస్తద్విశేషణ ములందును 'అది' శబ్దమునకు, దానః = దానాదేశమగును. ఉదా:—ఓచిన్న దాన - నేను చిన్నదానను - నేను వచ్చినదానను - నీవు చిన్నదానపు - నీవు వచ్చినదానపు - మొ. (౨౧౫ I విష.)

ప్రయోగములు:—ప్రత్యయము వచ్చుటకు:—క. లోకోత్తరచరితుండగు| నాకావ్య తనూజ నీకు నారాధ్యమ నే. | బ్రాకటభూసురకన్యక | నీకట్టినమైల కట్ట నేర్తునె చెపురూ. (ఆది. 3 ఆ. ౧౩౫.) క. అనవద్యధర్మచరితం | బున నున్నతుం డర.) క.....ముకుం | దుని నాశ్రయింపవయ్య య | తనిఁబొందినఁ బ్రదుకు దీవుఁ డమ్ములు సుతులున్ (ఉద్యో. ౨ ఆ. 3౨౧.) ఉ.....నేను నా | సేనయు దాడివెట్టెద విశృంఖలతన్ (హరి. ఉభా. 3 ఆ. ౯౪ ప.)......పక్షమున - మ.....మోహంధుండు భీష్ముండు కే | శవనీవుం గడఁగుండు. (సభా. ౨ ఆ. ౬౩.) (ప్రా. క్రియా. ౨౬) "ఆత్మార్థం బభిహితంబగుచో దల్లింగసంఖ్యాభిధాయి వచనంబు ధాతువిశేషణంబుల కగు రాముండు రావణుంబరిమార్చి సీతయుందాను సౌమిత్రి సహితంబుగఁ బుష్పకారూఢుండయి సాకేతంబునకేతెంచె" (బా. క్రియా. ౧౨౦ సూ.) ఇట్టిప్రయోగములు పెక్కుగలవు:— సీ..... | అను జాలు దానును జనుడెంచె (ఆది. ౮ ఆ. ౬౩.) మొ. (చూ. 3౫౦ విష.).

కర్త యీసూత్రమునందలి ప్రయోగములను స్వీకరించి యట్టిప్రయోగములందు "పురుషవిపరిణామం బూహించుకొనవలయు"ననియు "భిన్నవాక్యంబుచేసి సమన్వ యించుకొనవలయు"ననియువ్రాసి కర్తృబహుత్వమున్నను గ్రియ యేకవచనమం దుండుట గీర్వాణభాషయందునుగలదని యప్రసక్తముగఁ గొన్నిశ్లోకముల నుదాహరించెను. కాని పురుషవిపరిణామము నుదాహరింపఁజాలఁడయ్యెను. (బా. గు. ప్ర. ౨౪౬-౨౪౭ పుటలు. ద్వి. ము.) మఱియునట్టి ప్రయోగము తెలుగున సమృతముకాదు. పురుషభేదము లేనపుడుమాత్రమే కర్తృబహుత్వమున భిన్న వాక్యకల్పనముచేసికొని విరోధమును దొలఁగించికొనుట సంప్రదాయము (చూ. 3౦౨ విష.)

డైన నహుషపుత్రుడఁ బూయం । డను మధ్యమలోకేశ్వరు । జనకుండ యయాతి
 యనగఁ జనియెడవాడన్. (ఆది. 3 ఆ. ౨౧౪.) క. ఓత్రియులము పాండు
 ప్రియ । పుత్రుల మేనగ్రజుండ.....(ఆది. 2 ఆ. ౨3౮, డి. మాకు నతి
 ప్రియుండపు సమస్తవిదుండపు చెఱుమయ్య.....(ఆది. 2 ఆ. ౧౫౬.)
 చ. భరతకులప్రసూతులరు భాసుర శస్త్రమహస్తవిద్యులం । గరము ప్రసిద్ధుడై
 పరఁగు గౌతమశిష్యుల రిట్టిమీరు.....(ఆది. ౫ ఆ. ౨౧౦ ప.) సీ. విసవయ్యనహుషు
 డన్ జనపతి నేను మీ, పూర్వజులకునటఁ బూర్వజుండ! ననఘ సుత్రామునకెనయగు
 వాడ.....ఆ. వె. కలశభవుఁ డగస్త్యుఁ డలిగి యత్కుగ్రాహి । వగుమనియును
 శాప మొగిన యిచ్చె । .....నవయుచున్నవాడ నాటఁగోలె (ఆర. ౪ ఆ. ౧౧౯
 నన్నయపద్యము.) సీ.....పాండవులధర్మపత్నినై గోవిందు, చెలియలనై వీనిచేత
 నిట్లు । పరిభూతనగుచు...ఆ. వె. ధన్యులార యేన దాసినే దాసినే । యెటుఁగఁజెప్పి
 ... (సభా. ౨ ఆ. ౨౪౪.) సీ. సర్వధర్మజ్ఞుల ధర్మశ్రావ్యుల ర్నోన్యన్య నిత్యసౌహార్ద
 యుతుల । రగణితగణయుక్తిఁ బొగడంగఁదగువార లిట్టి మీకేవురకు.....
 (ఆది. ౮ ఆ. ౯3.) ఇందు “మీరుపొగడంగఁదగువారలని బ్రత్యయములేకుండుట
 ముద్రణసంస్కృత్యసాహసకృతము. ప్రత్యయమునుమానుట భట్టారక భారత
 భాగముం చెప్పటను లేదు. క. వలవదు చనుఁ డీరు చిటుతవారల రనినన్ (ఆర.
 3 ఆ. ౨౪౭.) ఇట్లెల్లయెడలను భట్టారకుడు ప్రత్యయమును బ్రయోగించుటయే
 సంప్రదాయము. చ. అవినయబుద్ధివైవారికి నర్ఘ్య మయోగ్యమ యంటి నీవు
 మూ । ర్భవు శిశుపాల..... (సభా. ౨ ఆ. ౨౪. ప్రాసగతము.) డి. పూజ్యుడ
 వెల్ల వంశముల భూపతులందును ధర్మనిర్మల । ప్రాజ్యవిభూతి నద్ది విజపాలకునట్టిడ
 నీకయొప్పె..... (సభా. ౧ ఆ. ౨౭౯.) ఇట “దివిజపాలకు నట్టిడ వీకయొప్పె”
 అని కాని పాఠాంతరముగాఁ జూపఁబడినట్టియుఁ దాళపత్రమాతృలలోనున్నట్టియు
 ప్రాజ్యవిభూతి యద్దివిజపాలకు నట్టిడ” అనునదికాని నన్నయప్రయుక్త మనఁ
 దగును.

తిక్కనాదుల ప్రయోగములలోఁ బ్రత్యయాభావమును మిశ్రగతియు బహు
 శముగఁగలదు. తే-గీ. నరుడు నారాయణుండు ననంగఁబరఁగు । నిత్యపురుషులు
 నీవును నేను జుమ్ము । భువనహితమాచరింపఁగాఁ బూని వేడ్క । వచ్చి యిష్టుహి
 బుట్టిన వారమనఘ (శాంతి. ౬ ఆ. ౪౧౯.) క. గురుఁడును నీవును మద్రే । శ్వరుఁ
 డును గర్జుండుఁ గృపుఁడు సౌబలుఁడు ననున్! ధర యేలింపఁగ నున్నా । రర్హ మీకుం

[భా. కార. 33-34 శ్లో.] 'అం - భా - అ' సూత్రము కవిసమ్మతముకాదు. 1095

దగునె సంగరములోఁ గలఁగన్ (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౧౧౧ ప్రాస్థలము.) చ. జననుత మీరు
దివ్యులరు సమ్మతి దేవహితార్థ మిచ్చుహిన్ | జననము నొందినారరు..... (ఆర. ౪
ఆ. ౧౦౧.) చ. వరమునఁ బుట్టితెన్ భరతవంశముఁజొచ్చితి నందుఁ బాండుభూ |
వరునకుఁ గోడలైతి..... | సరసీజనాభ యిన్నిటఁ బ్రశస్తికి నెక్కినదాన నెంత
యున్ (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౦౮.) ఉ. నీతలఁ పేను గంటి..... ఇంత బే | లైతి
గడే..... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౧౯.) (తెల వైతివిగడేయని యర్థము. ప్రాస్థ
లము.) చ. జననుత నీవు నిక్కముగ శక్రుడవో యల కాధిపుడవో | యన
లుడవో సమీరుడవో యట్టులుగాక జగన్నుతుండు మ | జ్జనకుడు ధర్మదేవ
తవో సత్కృపఁ జెప్పము నాకు నేర్పడన్ (ఆర. 2 ఆ. ౪౬౦.) ఇట్లు యుద్ధదన్
దర్థకవిశేషణములకుఁ బ్రత్యయములు కొన్నిటఁ జూపట్టలేదు. ఆ-వె. ఎఱుఁగ
వలయుదాని నెఱిగి కోవిదుడగు | నట్టి నీకు వగవనగునె పార్థ. (ద్రోణ. ౨ ఆ.
౨౫౮.) క. గురుడవుగాక పగతుడవె | దురమునఁ గుపితుడగు ని న్నెదుర్కొన
(ద్రోణ. 3 ఆ. 23.) చ... ఇయ్యెడ నీవ యొక్కఁడుం | దక్క నొరుండు.....
(ద్రోణ. 3 ఆ. ౨౭౯.) క..... బాహువిక్రమ | ఘురుడగు నాకాశ జయము
గలుగుం జలుకన్ (కర్ణ. ౧ ఆ. ౫౮) తే.గీ. అతుల ధర్మశీలుండగు నన్ను.....
(కర్ణ. 3 ఆ. 3౪3.) నీ...గీ. అది నిజంబుగఁ గొనక బేలైతి నాదు | బేలతనమున
(కర్ణ. 3 ఆ. ౬౧.) ఉ.....నీ | వొక్కరుఁ డున్నవాడవు..... (శల్య. ౨
ఆ. ౪౦౧.)

“అగు ధాతురూపములతోఁ జేరనపుడు ‘నీవు ధన్యుడు - నేను గృతా
ర్థుడు - మేము పుణ్యాత్ములు’ అని ప్రయోగింపరాదు” (ఆం. భా. ఆ. కార. ౫2
సూ. వివ.) అని యనుశాసనమున వ్రాయబడెనుగాని యది సరికాదు. “తే.గీ.
నరుడు నారాయణుండు ననంగఁ బరఁగు | నిత్యపురుషులు నీవును నేను జుమ్ము |
భువనహిత మాచరింపఁగాఁ బూని వేడ్క | వచ్చి యిచ్చుహిఁ బుట్టినవార మనఘ (కాంతి.
౬ ఆ. ౪౧౯.) చ..... నీదగుకూర్చి కేను భా | జనమటె (కర్ణ. 3 ఆ. 3౮౯.)
క. ఏ మిందఱుఁ దలఁప నొక్క యెత్తు కుమారా (శల్య. ౧ ఆ. ౫3.) మ.....
ఏ మీమువ్యురున్ మన్ననల్ | వడయంగఁ దగునట్టివారము (ఉద్యో. ౨ ఆ.
౨౮౨ ప.)” అనురీతి నగు ధాతురూపములతోఁ జేరకున్నను ప్రత్యయములు
నిల్వకుండుట కవి ప్రయోగసిద్ధమైయున్నది. ఉభయార్థకమునకుఁ—తే.గీ. నరుడు
నారాయణుండు ననంగఁ బరఁగు | నిత్యపురుషులు నీవును నేను జుమ్ము | భువనహిత
మాచరింపఁగాఁ బూని వేడ్క | వచ్చి యిచ్చుహిఁ బుట్టినవార మనఘ (కాంతి. ౬ ఆ. ౪౧౯)

తే.గీ. నరుడు నారాయణుడు నా బరంగునాదిమునుల మిగ్దట మందు నీ వనఁకు న
 రుడ | వేను నారాయణుడ ననూనశక్తి | యుతులమై మర్త్యయోనిఁ బుట్టితిమి
 పేర్తి (ఆర. ౧ ఆ. ౧౩౧.) క. మన మిందలు పైబడి (భాస్కర.యుగ్ధ. ౨౯౮.)
 క. .... | క్షమాయుతులమైన మనలఁ గౌరవులు (ఆర. ౧ ఆ. ౨౪౩.) ఆ-వె....
 అందఱుఁ దగ | వై నపనుల నిలుచు టభిరుతంబు. క. మనలోన.....(విరా. ౧
 ఆ. ౬౪-౬౫.) 'అందఱు' అనలేదు. ఆ-వె.....ఎవ్వరి | దాన పేమిపనికి బూని
 యిప్పు | డు.....(విరా. ౧ ఆ. ౩౧౨.) (దానాదేశము ప్రాసయతిగతము.)
 తే.గీ. నీవు దుర్జాతి గామికి నీవ సాక్షి | (విరా. ౨ ఆ. ౫౩.) చ. ఇనకులముఖ్యుఁ
 డుత్సుకత నెవ్వరివారల రీప్రబంధ.....(నిర్వ. ౧౦ ఆ. ౧౨౩.) చ. ....
 ధన్యుడఁ బుష్కల డగణ్యనస్తు సు | భరణుడ నేన యంచు (హరి. పూ. భా. ౪-
 ౪౫.) ద్విపద - ముల్లోకములకెల్ల ముత్తన వ్వాకు (బసవ. ౩ ఆ. ౩౯౯.) ఇట వు
 ప్రత్యయమునకై యశాస్త్రీయమగు వకారముమీఁది యుల్లోపము సంగీకరించుట
 ముద్రణ సంస్కర్తృప్రమాదకృతము. 'ముల్లోకముల కెల్ల ముత్తవ్య నాకు'
 అనియొ కవ్యభిప్రేత పాఠ మనఁదగును. వు ప్రత్యయము లేకుండుట విరుద్ధము కాదు
 గదా. ఆ-వె.....నిన్ను నధముఁడగుట | .....ఎఱింగియుం దగ | నాపు
 లస్త్యు మనుమఁ డని తలంచి.....(నిర్వ. ౫ ఆ. ౧౫ ప.) (అధముఁడవగుట -
 మనుమఁడవని.) ఉ...నీకు మృత్యువై | .....అయోనిజమూర్తిఁ దాల్చెదన్
 (నిర్వ. ౫ ఆ. ౧౯.) (మృత్యువనై.)

ప్రథమాంతంబులగు యుద్ధదస్త్ర ద్విశేషణంబుల కేక

త్వంబున వు - ను - లును, బహుత్వంబున రు - ము -

లు సంతాగమంబులు ప్రాయికంబుగ నగు. ౩౩.

ఈ యాగమంబులు పరంబులగునపు డుత్వంబున కత్వం
 బగు. ౩౪.

నీవు ధన్యుడవు - నేను ధన్యుడను - మీరు ధన్యు

లరు - మేము ధన్యులము. ఇకారంబుమీఁది కు -

బాలవాక్యకరణ ను - వు క్రియావిభక్తుల యుత్వంబున కిత్వంబగునను

వివృతి సూత్రముచేత వు - ను - ల కిత్వంబగు - నీవు సుకృ

౨౬౪ I విషయము తివి - నేను సుకృతిని. ఆ ర్తిహారుడవు నినుఁగొల్తు

నంబుజాక్ష - గర్వగరిష్ఠుండగు నన్ను - మీరలు

పెద్దలు - ఇద్యాదులు ప్రాయికగ్రహణముచే రక్షి

తంబులయ్యె.

అది శబ్దంబునకు పు ను లు పరంబులగునపుడును సంజో

ధనంబునందును దానయరు నాదేశంబగు, 3గ.

నీవు చిన్నదానవు - నేను చిన్నదానను - ఓచిన్నదాన.

సంజీవని. ౨౬ర I విష:—33-3ర సూత్రములవ్యాఖ్య:—యుష్పదస్తద్విశేషములకు 'పు - ను' లగుననుటచే యుష్పద్విశేషమునకు 'పు' వర్ణకమును నస్తద్విశేషమునకు 'ను' వర్ణకము నగునని యథము నెఱునది. అట్లే బహుత్వమున రు - ము లంతాగమములగు ననుటచే యుష్పద్విశేషమునకు 'రు'వర్ణకమును, నస్తద్విశేషమునకు 'ము' వర్ణకమును సంతాగమములగునని యథము గ్రహింప నగును. తెలుగున యుష్పదస్తకము 'నీ' శబ్దము. అస్తదస్తకము 'నా' శబ్దము. ప్రథమాంతంబులగు ననుటచే షష్ఠ్యర్థము నవచ్చు ప్రథమ యయినను సీసూత్రము వర్తిల్లునని యెఱుగనగును. ఉవా:—మహాత్ముడవగు నీకు - మొ. నీశబ్దమున కుదాహృతాలు - నీవు ధన్యుడవు - మీరు ధన్యులరు. 'ధన్యుడు+వు' అని యుండగా 3ర సూత్రమువొప్పున 'డు' అనుదానిమీఁది 'డి' కారమునకు 'అ' కారాదేశముకల్గగా "ధన్యుడవు" అయ్యెను. అట్లే - "ధన్యులు+రు = ధన్యులుగు = ధన్యులరు" అనురూపము సిద్ధించును. అస్తదస్తకమున కుదాహరణములు:— నేను ధన్యుడను - మేము ధన్యులము. వీని ప్రక్రియను బైరీతిని గ్రహింపవలెను. ఇకారాంతవిశేషములమీఁద నేకత్వమున యుష్పదస్తకమునకుఁ దుదిని 'పు' అను నదియు నస్తదస్తకము తుదిని 'ను' అనునదియు నిల్చునపుడు బా. తత్స. ౨౬ సూత్రముచే 'పు ను' లు 'వి - ని' అనురూపమును వరుసగా నందునని "ఇకారంబు మీఁదీత్యాది"వాక్యముచే సూరియేవివరించెను. "నీవు సుకృతి+పు = నీవు సుకృతివి, సుకృతి+ను=సుకృతిని" అని ప్రక్రియ నెఱునది. ఇట్లుదాహరణములుపూర్తియయినపిదప మరల 'ఆర్తిహరుడవు+టౌ=ఆర్తిహరుడవా' అను యుష్పదస్తకమును సూరియుదాహరించెనని విశ్వసింక రాదు. కాని బాలవ్యాకరణ ప్రథమముద్రణము నందునైత మిట్లెఱుఁగెను. అట్లయినను బై కారణముచే నిట "ఆర్తిహరుడు+అవు = ఆర్తిహరుడవు" అనురీతిని సూరి పు ప్రత్యయరహితమునె ప్రాయశఃగ్రహణ రక్షితముగ 'గర్వగరిష్ఠుండగునన్ను' అను 'ను' ప్రత్యయవిరహితరూపమును వలెనె యుదాహరించెనని గ్రహించుటయుక్తము. ఇట్లుగుటచే బ్రత్యయరాహిత్యమున యుష్పదస్తకమునకు "ఆర్తిహరు డవు నిన్ను....." అనుదానిని నస్తదస్తకమునకు "గర్వగరిష్ఠుండగు నన్ను" అనుదానిని నుదాహరించెనని తలంపనగును. మ.....

గ | ర్వగరిష్ఠుండగు నన్ను నిద్రెసకుఁ దేరన్ జాలుటన్ వాసవీ (నిర్వ. ౭ ఆ. ౯౦.)

1098 అన్యయుష్టదస్త్రదర్థంబుల యుగపదు క్తిలోని విశేషములు [౨౬౪ II. వి. ౪౦]

అను పద్యమునుండి తీసి “గర్వగరిష్ఠుండగు నన్ను” అనుదానిని సూరి యుదాహరించెను. అట్లే “ఆర్తిహారుడవు నినుఁగొల్తు నంబుజాక్ష” అను గీతిచరణము నేదేని కవిపద్యమునుండియే తీసి యుదాహరించెనని విశ్వసించవలగును.

3౫ సూత్రపువ్యాఖ్య:—క. జననత దమయంతియనఁగ జనియెడుదానన్ (ఆర. ౨ ఆ. ౯౯.) ఆ-వె.....ఎవ్వరి । దాన వేమి పనికిఁ బూని యిప్పుడు (విరా. ౧. ఆ. 3౧౨. ప్రాసగతము.)

అన్యయుష్టదస్త్రతృత్యంబులం దుత్తరోత్తరంబు బలీ
బాలవ్యా. యంబు. 3౬.

౨౬౪ II విష. వారును మీరును ధన్యులరు. మీరును మేమును
ధన్యులము.

సంజీవని. ౨౬౪ II విష:—‘ఉభయార్థేవిశేష్యే తు । భేదకాత్ స్వా స్తు
వర్ణకః’ అను (౨౬౪ విష.) నధర్వణకారికలో యుష్టదస్త్రదర్థకములలో నస్తదర్థకము
నకుఁ బ్రాబల్యమునంగీకరించి ‘ము’వర్ణకమును విధించినపాస్వాసస్యము నాశ్రయించి
“లిజ్జయుష్టదస్త్రదాం యుగపదుక్తై.....యత్ పరం భవతి తదేవ స్వాత్.....
(౨౬౪ విష.) అను సంస్కృతభాషా ప్రసిద్ధవిషయమును సూరిగారిట్లు సూత్రించిరి.
అన్యమనఁగా యుష్టదస్త్రద్విన్నము. వై సంస్కృతసూత్రములోని లిజ్జశబ్దమునకును
యుష్టదస్త్రద్విన్నమనియే యర్థము. లిజ్జయుష్టదర్థకముల యుగపదుక్తిలో యుష్టదర్థక
మునకును లిజ్జయుష్టదస్త్రదర్థకములలో నస్తదర్థకమునకును సరియగు పురుషబోధక
ప్రత్యయములు క్రియకును విధేయ విశేషణమునకును నగుననియు కర్తృబహుత్వ
మూలకమగు బహువచనము గల్గుననియు గ్రహింపవలయును. ఉదా:—సమాపకక్రి
యకు:—రాముఁడును నీవును నేనును జదివితిమి-విధేయవిశేషణమునకు:-రాముఁడు
నీవు నేనును బండితులము. రాముఁడు నీవును బండితులరు-‘రాముఁడు నీవును జదివి
తిరి’ అని క్రియాపక్షమునందలి యుదాహృతి. యుష్టదస్త్రదర్థకముల యుగపదుక్తి
యందుఁ దెలుఁగున నుభయార్థక‘మన’ శబ్దమును దదనుసారి సమాపకక్రియయు
విధేయవిశేషణమును బ్రయుక్తములగును. ఉదా:—నీవును నేనును ననఁగా
మనము చదువుదము. నీవును నే ననఁగా మనము పండితులము. ఉభయార్థ
కర్తృకస్థలమునఁ బైరీతిని విశేషరూపము గల్గుట “ఉభయార్థే భవే దత్ప్ర మర్థభేదే
క్వచిన్న తత్” అను నధర్వణకారికచొప్పున నర్థవిశేషమందుమాత్రమే యనఁగా
“ఉభయప్రార్థనంబున దుగాగమంబున కత్వంబగు” (బా. క్రి. 3౦ సూ.) అను
చొప్పున నుభయకర్తృక ప్రార్థనాద్యర్థములందుమాత్రమేయని యెఱుంగునది.

తక్కినచోట్ల నిట్టివిశేషములేదు. మనము లేక మేము చదువుదుము - చదివితిమి = చదువము. మొ.

వ్యవహితాశ్చ సర్వే స్యుః. (ఆం.చిం. అజం. ౧౪ కా. అహో. 3౧౬ పు.)

నన్నయా
ధర్వణీయము.
౨౬గి విషయము.
వ్యవధానంచ సాధు స్యాత్ | ప్రకృతార్థప్రకాశకమ్ |
క్రియాయాస్తు ప్రయోగః స్యాత్ | త్కారకాద్యస్త
భాగయోః | మధ్యభాగే తత్ప్రయోగో | ససాధు
హృదయజ్ఞమః | (వికృ. అజం. ౪౨ కా. అహో. 3౧౬ పు.)

క్వచిత్కులకసంబంధోఽ | ప్యత్ర నాహితకృద్భవేత్ |
అథాహారస్య సంయోగ | స్వత్ర నైవ సుఖా
వహః (వికృ. అజం. ౯౩ కారి. అహో. 3౨౨ పుట.)

కల్పతరు. ౨౬గి విష:—వ్యవహితా ఇతి. సర్వే = విశేషణ విశేష్యములై కాక వాక్యగతపదములై, వ్యవహితాశ్చ స్యుః = అన్వయక్రమముగా నుండక పరస్పరవ్యవధానముకల్గియు నుండవచ్చును. ఇట్లునుటచే నన్వయక్రమముగా నుండుట సహజమేయని తాత్పర్యము. “సర్వే = సర్వవిభక్తి విశేషణములును, వ్యవహితాశ్చ = విశేష్యముతో వ్యవధానము గల్గియును” (బాలస.) అని యిట్టి వ్యవధానాంగీకారము విశేషణ విశేష్యమాత్ర విషయకమే యని బాలసరస్వతులు వివరించినను “సర్వే శబ్దాః వ్యవహితాశ్చ భవేయః చా దవ్యవహితాశ్చ. రాముః దలచెద సద్గుణరాము నేపుడు. రాము నభిరాము సద్గుణరాముః దలఁతు నిత్యా ద్యుదాహరణ” మ్మని యహోబలపతి వ్యాఖ్యానముచేసెను, “గీ. చను వ్యవహిత ముగను విశేషణములై” (నారా. కార. ౨౮౭ కారి. ౮ పద్య.) అనురీతిగల బాలసరస్వతీయానుసారివ్యాఖ్యయు నరికాదు. “ఉ.....భ | గ్నోరుతరోరుః శేనద సుయోధను సుగ్రరణాంతరంబునన్” (సభా౨౩ ౨౪౯) అనురీతిని బహుళముగనున్న భట్టారకాది ప్రయోగము లీవ్యవధానాంగీకారము విశేషణ విశేష్యమాత్ర విషయ కముకాదని విశదీకరించుచున్నవి. భారతాదున్న మొదటిశ్లోకము మొదలుకొని ‘చభుక్త్యా న్యయాభరణం డిట్టులనయ్యె గరుణతోడ” (ఆది. ౧ ఆ. ౯ ప.) అనుదానితో ముగిసిన యేకవాక్యము దీని కుదాహరణము కానోపును. ఈవ్యవధానాంగీకారముచే వాక్యగతపదముల పూర్వోత్తరస్థితి వ్యత్యాసముసయిత ముక్తప్రాయ మగుచున్నది. వై నుదాహరించినవాక్యములో “కరుణతోడ నిట్టులనయ్యె” అనుటకు

మాటుగా “ఇట్టులనియె గరుణతోడ” అని ప్రయోగింపబడెను. ఇట్టి వ్యవధానాంగీకారము ఛందోనురోధమునఁ సంభవించెనుగాన వచనములం దిట్టివ్యవధానము ప్రచురముకాదని యెఱుంగునది. అధర్వణుఁ డీసూత్రమును సవరించుచున్నాఁడు.

వ్యవధానంచేత్యాది:—వ్యవధానంచ = అంగీకృతమగు వాక్యగతపదముల పరస్పర వ్యవధానముసంఘతము, ప్రకృతార్థప్రకాశకమ్ = ప్రస్తుతవివక్షితార్థప్రకాశకమగునదే, సాధుస్యాత్ = సాధువగును - ఇట్లుచుటచే “రాముఁడు దండెత్తి చంపెను లంకపై గపినేనతో రావణుని” అనురీతివాక్యములు సాధువులుకావని విశదమగుచున్నది. ప్రకృతార్థప్రకాశకమగు వ్యవధానమున కీక్రిందిభట్టారికపద్యము నహోబలపతి యుదాహరించెను. “చ... ..భవజ్ఞనకుఁ బరీక్షితున్ భుజగజాల్కుఁ డసహ్య విషాగ్రధూమకే । తన హతిఁజేసి చేసె నతిదాంతుఁ గృతాంతనికేతనాఠిధిన్. ఇత్యాద్యా వాగనుశాసనానాం వాచః.” (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౪ అహో. ౩౧౬ పు) క. అక్కొడుకు నబ్జనాభుం । డక్కజముగ నెత్తికొనుడు నందలు చూడన్ । గ్రక్కున నొక్కట నడఁగెను । మిక్కిలి చేతులును వాని మిక్కిలి కన్నున్ (సఖా. ౨ ఆ. ౫౭.) “అబ్జనాభుం డెత్తికొనుడు.....అక్కజముగ.....నడఁగెనని యన్వయక్రమమున నుండవలయును. ఉ. కర్తృఫలంబు సర్పితముగాఁ దగ నీశ్వరు నందుఁ జేత స । ధర్మము.....(శాంతి. ౧ ఆ. ౧౪౯.) ఈశ్వరునం దర్పితముగాఁ జేత సద్ధర్మము.” అనునది యన్వయక్రమము. ఉ. ....ఆపరో । జాసనుఁ దొట్టి వారిఁతెఱఁ గారయ వచ్చి రమర్త్య లండఱున్ (నిర్వ. ౫ ఆ. ౬౨ ప.) ఆపరో జాసనుఁదొట్టి యమర్త్య లండఱును వారి ఁతెఱఁ గారయ వచ్చిరిని యన్వయక్రమము. సీ. వంశవృద్ధులు పుత్రవర్గవియుక్తులై, యున్నవా రేమిట నుమ్మలించుటయనువు యిలోట నాయుధిష్ఠిరుఁడు ద,మ్మలకును దగు నమాత్యులకు నిష్ట । భృత్యులకును “మీరు ప్రీతియు భక్తియు, నాంబికేయుని దెస నతిశయిల్ల । నారాజుపరినయట్లచేసి చరింపుఁ, డతని నారాధించు టన్నదీయ. ఆ.వె. చిత్తమునకుఁ బ్రియమునేయుట యతనికి । మనసుగాని యట్టిపనియొనర్పు । టగ్గలంపుదుఃఖ మావహించుట”యని । యనుదినంబుఁ జెప్పు మనుజునాథ. (ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౧౦.) ఇట్టివాక్యాంతర గర్భిత వాక్యములును మహాకవిఁవృత్తములని యెఱుంగునది. (చూ. ప్రాధ.వాక్య. ౨౧సూ.)

క్రియాయాశ్చేత్యాది:—కారకాద్యస్తభాగయోః = తనతో నన్వయించుచున్న కారకముల కాదియందుఁగాని యస్తమందుఁగాని, క్రియాయాః = క్రియ యొక్క, ప్రయోగశ్చ = ప్రయోగమునై తము, స్యాత్ = సప్పతమగును, మధ్యభాగః = అట్టిస్వాస్థ్యత కారికములనుండి, తస్మిన్ యోగః = ఆ క్రియయొక్క ప్రయోగము

నసాధుహృదయజ్ఞము! = మహాకవిసమ్మతముకాదు. దీని కహోబలపతి యీక్రిందిరీతి నుదాహరించెను. “నడచె నేరుగు గుఱ్ఱము, ఏనుగు గుఱ్ఱమునడచెను. ఇత్యాది పూర్వార్థ ఉదాహరణమ్. ఏనుగునడచెను గుఱ్ఱము ఇత్యాదిప్రయోగో న సాధు సమ్మతః” (అహో. 30౬ పుట.) ఇట్టికారికచే “గాలివీచెను జల్లగా - చల్లగా వీచెనుగాలి” అను సూరిగారి యుదాహృతులు దుష్టములగుచున్నవనియు “అధర్వణోక్తి ననుసరించి యిందలి యైదా అుదాహరణము లసాధువులగుచున్నవి” (బా. సా. పే. 3౧౫ పుట.) అనియు వ్రాసినవ్రాత పొరపాటు. ఆవాక్యములలో నట్టి కారకముల నడుమ గ్రియ నిల్వలేదు. ‘గట్టిగా’ అనునది కారకముకాదు.

కృచిదిత్యాది:—కులకసంబంధోఽపి = ఏకవాక్య గతానేకపద్య సంబంధము నైతము, అత్ర = ఈ తెల్లభాషయందు, కృచిత్ = ఒకానొకచో, న - అపిత కృత్ = సమ్మతముకాకపోదు - దీని కహోబలపతి యీక్రిందిరీతి నుదాహరించెను. “ఉ.....తత్ఫలావళులో|వారలకెల్లఁ బెట్టి యనవద్యుడు దానొకపండుచెచ్చెరన్” క. కొని వ్రచ్చుడు,.....(అది. ౨ ఆ. ౧౯౯-౨౦౦ ప.) ఇత్యాచార్యస్య కులక మిష్టమేవ” (అహో. ౩౨౨ పుట.) ఈ యహోబలపతి లక్ష్యములే గాణపతి వివరణమున స్వీకరింపబడెను (గాణ. ప్రకృష్ట. ౪౨౭ కారి. ౭ ప.) త్రిలింగలక్షణ శేషకర్త పయివిషయములను వాక్య. ౨౩ సూత్రమున వివరించెను. అహోబల పతి పైరీతి నిచట (౩౨౨ పుటలో) వివరించియు ౪౧౧ పుటలో నీక్రిందిరీతిని వ్రాయుటవంత. “భాగవతే:—నృశుకమారులఁ జదివింప నేర్పుగలుగు. ఇతివిశేషణం తత్వైన పద్యంసమాప్య - గురుజనంబులు విను మూడుకోట్లమీఁద” ఇతివిశేష్యా దిత్యైన పద్యోపక్రమః ప్రామాదిక ఇత్యవ ధేయమ్” (అహో. ౪౧౧ పు.) అని వ్రాయుట సరికాదనడగును. సంస్కృతమున నర్థర్పాంతమునందును శ్లోకాంతము నందును సమాసపదమును సమాసమును దెగిపోవలయునుగాని తెలుఁగున నట్టినియ మములేదు. ఉ. దైన్యముదక్కి దూతయుచితంబుగఁబాండునృపాలుపాలు రాజన్య వరుండు ధర్మజుండు సమ్మతివేడెడు నన్న లోకసామాన్యవిధిం దగంగ... (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౨ ప.) ఉ. శ్రీయన గౌరినాఁ బరగు చెల్వకుఁజెత్తము పల్లవింపభిద్రాయితమూర్తి యై వారిహరంబగు రూపము దాల్చి విఘ్నరూపాయ నమశ్శివాయయని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక ధ్యాంతి కీర్తమెచ్చు పరతత్వముఁ గొల్పెద నిష్టసిద్ధికిన్ (విరా. ౧ ఆ. ౧ ప.) ఉ.....మనోహర | ద్యోతకగోస్త నీఫలమధుద్రవగో ఘృతపాయస ప్రసా | రాతిరస ప్రసారుచిర ప్రసరంబుగ సారెసారెకున్ (శిషితా మహాని యుత్పలమూలిక. ౨౫-౨౬౨౭ చరణములు.)

“ఛన్దోబద్ధపదంపద్యం | తే నై కేనచ ముక్తకమ్ | ద్వాభ్యాం తు యగ్గకం
క్షేయం | త్రిభిః శ్లోకై ర్విశేషకమ్ | కాలాఙకం చతుర్భిః స్యా | త్రదూర్ధ్వం
కులకం స్తృతమ్” (సాహిత్య. ౬ పరి. ౫౫౮ కారి.). “కులక - న. (కుల+అచీ -
సంజ్ఞాయాం కన్.) ..... ఏకవాక్యతాపన్నే పఞ్చాదిక శ్లోకసముదాయే.....”
(శబ్దస్తో.) అని చెప్పబడియున్నను వెనుకనుదాహరించిన యహోబలసతి యుదా
హృతులచొప్పున శ్లోకద్వయసముదాయము నైతము కులకముగానె యిటఁ
దలంఁబడుచున్నది. లేదా యధర్వణకారికలోని కులకశబ్దము యుగ్గకాదులకును
సులక్షణముని గ్రహింపనగును.

శ్లో. శ్రీవాణీగిరిజాశ్చిరాయదధతో వక్షోముఖాక్షేప యే | లోకానాంస్థితి
మావహస్యవిహతాం స్త్రీపుంసయోగోద్భవామ్ | తే వేదత్రయమూర్తయ స్త్రీపురు
షాః సంపూజితా వస్తురై | రూప్యాయాః పురుషోత్తమామ్బుజభవ శ్రీకన్ధరాశ్చే
యసే. (ఆది. ౧ ఆ. ౧.) అనునది మొదలు ౯ పద్యమువఱకుగులక మే. అట్లే ఆది. 3
ఆశ్వా. ౮ వచనము “ఆవైశంపాయనుండు.....” అనునది మొదలు ౧౧
పద్యము కా.....నానావేదవేదాంత విద్యా | యుక్తంబగుదానిఁ జెప్పఁ
దొడఁగెం దద్భారతాఖ్యానమునీ” అనుదానివఱకుఁ గులక మే. ఇట్టివి వెక్కు
గలవు.

అథాహారస్యేత్యాది:—అథాహారస్య = వాక్యమునఁ బ్రయుక్తములు
కానిపదముల, సంయోగః = యోజన, అత్ర = ఈతెలుఁగునందు, నైవసుఖా
వహః = సమృతమైయుండదు. ఉదా:—వీడు దేవదత్తుడు - రాముడు బ్రాహ్మ
ణుడు ఇది కర్తవ్యము - రాముడు వచ్చినవాడు - మున్నగువాక్యములలోఁ
వీడు దేవదత్తుడై యున్నాడు - రాముడు బ్రాహ్మణుడగును - ఇది కర్తవ్యమగు
చున్నది. రాముడు వచ్చినవాడై యున్నాడు మున్నగురీతిని సమాపకక్రియా
థాహారము తెలుఁగున హితముకాదని యెఱుంగునది. సుఖావహము కాదను
టచే ననగా సిక్షేధింపకుండుటచేతఁ గ్వాచిత్కముగా సుఖావహమగు నథాహార
ముండిన నుండుననుస్థము తోచుచున్నది. (విస్తర.) “సంస్కృతభాషాయాఘవాన్వ
యానుప పత్తిబలే నాత్రాథాహారస్య సంకల్పః సుఖావహో నైవభవతి” (అహా.

విస్తర. అక్షర విషయము:—సుఖావహములగు నథాహారములు కొన్ని
త్రిలింగలక్షణశేషమునఁ జూపబడెను. “౧౧. కొన్నియెడలం దదాదులు విశేషణం
బు లథాహార్యంబు లగు. క. కలకంఠకింతి కన్నీ. రొలికిన నీరి యింట నుండ
నొల్లదు సుమతి (ఇంటన్ = ఆయింట). క. పురుషుండు రెండుతెఱుగుల | ధర

32.౨ పుట.) అని యహోబలపతి వ్రాసెనేకాని సంస్కృతమునందును నధ్యాహార విషయమున మతభేదములు గలవు. “ఊరాజః - కా సీతా ఇదం జ్ఞాన మిత్యాదౌ ఉక్తార్థత్యాభావేపి ల్యక్తే (ప్రాతిపదికార్థే) స్త్రీ. (ప్రథమా.). యేతు సర్వం హి వాక్యం క్రియయా పరిసమాప్యతే ఇతినాన్యాయా దస్తీత్వా ద్యధ్యాహారం ని తన్నతే ను త్తముః ఉదనఃగః బరఃగు.....(రెండు తెఱఱగులన్ = ఈ క్రింది రెండు తెఱఱగుల చేత.) (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౪౧.). ౧౨ కొన్నియొడల సంబంధంబునం బూర్వవాక్యంబు నందలి పదం బధ్యాహార్యం బగు. ఉదాః—గొంతి సంతకపాటుఁ గోడలిబన్నంబు... ..(భార. భీష్మ. ౨ ఆ.) (గోడలిబన్నంబు = గొంతిగోడలిబన్నంబు.)..... దానవేశ్వరునకుఁ దమ్ములకును (నిర్వ. ౨ ఆ. ౮౨.) (ఆతనితమ్ములకని యర్థము). ౧3 న్యూనవచోవాక్యంబునఁ దద్వచనంబు లధ్యాహార్యంబులగు. (న్యూనవచ నంబులు - ఐన - వీని - ఎ - ఓ - మొ. ఉదాః—ఎత్తెఱఱగున ధర్మక్రియఁ | జిస్తం బునఁ జేర్పవలయు.....(ఎత్తెఱఱగునన్ = ఎత్తెఱఱగుననైనను లేక ఎత్తెఱఱ గుననేని.).....కర్తములు మేలునిచ్చును (కర్తములు = కర్తములే.....)... ..౧౪. కొన్నియొడలం గర్తృకర్మక్రియ లధ్యాహార్యంబు లగు. ఉదాః— కర్తకుః—నన్నుఁ జూచినగరె. (జనులు. కర్త. అధ్యాహార్యము) (భార. ఆగ. ౨ ఆ.) చ. దవదహనం బుదగ్రతనుదాహము సేయుచు నున్నఁ జూచి..... (చూచి = దాహముచేయుటను జూచి-కర్త అధ్యాహార్యము) (భార ఆగ. ౨ ఆ.)” (ప్రాథ. వాక్య.). వీనిని గాణపతవివరణకర్త స్వీకరించెను (గాణ. ప్రకీ. ౪౨౭ కారి వివరణము. ౪3౪-౪3౫ సూ.). “ఒక్కొకచో సమాసగతపూర్వపదంబు వ్యవహితోత్తరపదం బొంటితోడను వానిపెక్కింటితోడను నన్వయించెడి. ఉదాః— రాహుకంతము దెగి దేహము ధరణిఁ బడియె. (భార. ఆది ౨ ఆ.) క. ఒక్కొక కన్నును జెవియును | జెక్కును..... | అక్కజముగ మనుజులకల మపుడుద యించెన్ (సఖా. ౧ ఆ.) క. పరులధనమునకు విద్యా | పరిణతికి దేజమునకు బలమునకు మనం | బెరియగ.....(భార. ఉద్యో. ౨ ఆ.) క. నాయొంటం బదిగడవల | నేయఁ బెరుంగుఁ బాలు ద్రావె.....(హరి. పూ. 3 ఆ.) (ప్రాథ. సమా. 3౪ సూ.)” దీనిని జాలవఱకు యథాస్థితముగ గాణపతవివరణకర్త స్వీకరించెను (గాణ. సమా. ౨౨౯ సూ.). పై వానిలోని “రాహు ఒక్కొక - పరుల-పదిగడవల -” అను సమాసపూర్వావయవములు వ్యస్తపదములతో నన్వయించు చున్నవనుటకంటె నవి యామోచోటులం దధ్యాహార్యము లగుచున్నవనుట యుక్త మనితోఁచెడిని.

ల్యగ్రహణమ్ (ప్రాతిపదికార్థగ్రహణమ్). కృష్ణః - శ్రీః - జ్ఞానమిత్యాదౌ ల్యగ్రహణాత్ ప్రతీత్యాం స్త్రీ (ప్రథమా) విధానాగ్రహణమ్" (ముగ్ధ. ౨౮౦ సూ. శ్రీరామ తర్కవాగీశవ్యాఖ్య. ౧౭౦ పుట.) (౨౩౪ విష. చూ.). "ఇతి రామః = ఎవడు రాముడు? కా నీతా = ఎవలె నీత? ఇదం జ్ఞానమ్ = ఇది జ్ఞానమ్" మున్నగు వాక్యములలో 'అస్తి - భవతీ' త్యాది క్రియాధ్యాహారము చేయనివారిపక్షమునం దాభ్యాసములేమింకెనీ యుక్తార్థములేకున్నను ప్రాతిపదికార్థప్రథమావిభక్తి - 'కః - కా - ఇమ్' మున్నగుచోట్ల గలుగుననియు - "అస్తి - భవతీ" త్యాద్యధ్యాహారపక్షమున ౨౩౪ విషయముచొప్పున నట్టియెడలఁ బ్రాతిపదికార్థప్రథమ వచ్చుననియుఁ బై వ్యాఖ్యకుఁ దాత్పర్యము.

'అస్తి - భవతీ' త్యాద్యధ్యాహారపక్షముందును "అభ్యాసే వాక్య సమాప్తిః..... క్తవతు కృత్యైశ్చేత్యేకే ప్రాశ్నః, కృత్యాః స్తవ్యాదయః - తథాహి - రామేణ వనం గతమ్ - రామో రావణం హతవాన్ - సాధుభిః రామః స్వర్తవ్యః - ఏష భవత్యాది క్రియాధ్యాహారో నాస్తి. రామో జగతాంక్తా - రామో జగతాం సంహరకః - రామేణస్వర్గః సుగమః - ఇత్యాదౌ భవతీత్యాది క్రియాణా మధ్యాహారం వినా వాక్య సమాప్తి ర్నాస్తిత్యగ్ధః." (ముగ్ధ. ౩౧౬ సూ. దుగ్ధా. వ్యాఖ్య.) అనుచొప్పున - క్త ప్రత్యయాంతములయు 'క్తవతు' ప్రత్యయాంతములయు "తవ్య - ఆనీయ - య" మున్నగు కృత్యప్రత్యయాంతములయుఁ బ్రయోగమున "అస్తి - భవతీ" త్యాదుల యథ్యాహార మక్కఱ లేదనియుఁ దక్కిన తృనాదిప్రత్యయముల ప్రయోగమున 'అస్తి - భవతీ' త్యాదుల యథ్యాహార మావశ్యకమనియుఁ గొందఁ జిభిప్రాయపడుచున్నారు. వింతలగు నధ్యాహారములును సంస్కృతమునఁ గలవు. "శ్లో. అనుభవతి శచీర్థం సాఘృతాచీ ముఖాభి | ర్న సహ సహచరీ భి ర్నన్దరాన్ద ముచైచ్ఛః | ఇతిమతి రుదయాసీ తృషీణః ప్రేక్ష్య ఖైమిం | విషిన్ భువి సఖిభిః సార్థ మాబద్ధభేలామ్." (నైష. ౨ సర్గ. ౧౦౯ శ్లో.) అత్ర, దమయన్తిం ప్రేక్ష్య పక్షిణః మతి రుదయాసీ దిత్యన్వయః. సఖులతోఁ గ్రిడించు దమయంతిని జూచి హంసకు శచీదేవియు నిట్టియానందము ననుభవింప లేదనుమతి యుదయించెననియర్థము. "ఖైమిమ్ = భీమనన్దినీం, దమయన్తి మిత్యగ్ధః, ప్రేక్ష్య = దృష్ట్యా, పక్షిణః = హంసస్య-ప్రేక్ష్యతి క్త్వో ప్రత్యయాన్తస్య అనన్తరక్రియయాసహ ఏకకర్తృకత్వనియమాత్ స్థితనేత్యతి పక్షిణ ఇత్యస్య విశేషణ మధ్యాహార్యమ్" (జీవానందవిద్యాసాగర భట్టాచార్యవ్యాఖ్య) దమయంతిని

[బా. కారు: 32 సూ.] వాక్యగతపదములు క్రతునిరపేక్షములు కావచ్చును. 1105

జూచి పక్షి కట్టి బుద్ధి కలెననుటో “దదుయంతిని జూచియున్నట్టి పక్షిక”నురీతిని ‘ఉన్నట్టి’ (స్థితస్య) అనునది యథార్థమని పై వ్యాఖ్యకుఁ దాత్పర్యము.

ఏకవాక్యంబునం దొకానొక్కండు దక్క సర్వపదం

బులు గ్రమనిరపేక్షంబుగం బ్రయోగింపంజను. 32.

బాలవ్యాకరణ పూర్వమిది పరమిది యను నియమ మపేక్షింపక వాక్య

వివృతి. మం దెల్లపదంబులు వలచినట్లు ప్రయోగింపం దగును.

౨౬౫ I విషయము ఏని ప్రభృతిశబ్దంబులు కొన్ని నియమ సాపేక్షంబు

లయియుండు. గాలి చల్లగా వీచెను. వీచెను జల్లగా

గాలి. చల్లగా గాలి వీచెను. వీచెను గాలి చల్లగా.

గాలి వీచెను జల్లగా. చల్లగా వీచెను గాలి.

ఇది కారకపరిచ్ఛేదము.

సంజీవని. ౨౬౫ I విష:—సూత్రములో “ఒకానొక్కండు దక్క” అను దానిని “ఏని ప్రభృతిశబ్దంబులు కొన్ని నియమ సాపేక్షంబులయి యుండు” అను వాక్యముతో సూరిగారే వివరించిరి. ‘ఏని ప్రభృతి’ అనుటచే - అగు - వలెను .. పోలెను - పోని - వంటి - అట్లు - కరణి - మున్నగుశబ్దములు గ్రాహ్యములు. ఇట్టివి తమ సంబంధిపదముతోడి వ్యవధానమును సహింపవని గ్రహింపవలయును. ఉ. ‘రాముఁడేని కృష్ణుఁడేని వచ్చెను.’ అనుచో ‘ఏని రాముండు వచ్చెను’ మున్నగు రీతిని బ్రయోగింపరాదు. ఇట్లే తక్కినవానినిసయితము చూచుకొనవలెను.

పేటికావ్యాఖ్యాత యీసూరియదాహృతులలోని “యైదా టుదాహరణ ము లసాధువులని వ్రాయుట (బా. సా. పే. 3౧౫ పుట.) సరికాదనియు నటుఁ గార కములనడుమ క్రియాప్రయోగము లేదనియుఁ గల్పితరువున విశదీకరింపఁబడెను.

సూరి తన సూత్రమునఁ బ్రకృతార్థప్రకాశకమగు వ్యత్యాసముండ నగునని యధర్వణవచనమును సంగ్రహింపకుండుట సరికాదు. ఏన్యాదులకేకాక యెల్లపద ములకును వివక్షితార్థప్రకాశకముమగు స్థాననియమ ముండకతీరదు. ‘వలచి నట్లు’ అనెడి సూరివచనముచొప్పున “రాముండు దండెత్తిచంపెను లంకపైఁ గపి నేనతో రావణుని” అని వాక్యము నిల్పరాదుగదా. అట్టివాక్యము “రాముండు కపినేనతో లంకపై దండెత్తి రావణునిజంపెను” అనువాక్యము నర్థము నీయఁజాలదు గదా.

ఇది కారకపరిచ్ఛేదము = కారకపరిచ్ఛేద మింతటితో ముగిసినదని యర్థము.

కా ర క ప రి శి ష్ట ము

౨౬౫ II విషయము:—“భావద్యభ్యవ్యవధానేతు । భేద్యస్యనిఖలం భవేత్” అనునధర్మణవచనమును దానినిచరణమే యనఁదగు “భవత్యభ్యవ్యవహితంబులగు విశేషణంబులకుం బ్రథమ యగు.....విద్యాశాలియగు పురుషుని.....” “భావాగ్రకాదియోగంబునం గర్తృకుం బ్రథమయగు.....రాముఁడు పట్టినప్రతిస వారింపం దరంబుగాదు.....” (బాల. కార. ౨౮ మొ. ౩౨ వ). అను సూరి సూత్రములును సిద్ధాంతానువాదములెకాని యపూర్వములు కావని యాయా విషయములలో వ్రాయఁబడెను. అధర్వణుఁడుఁజ్ఞేశించిన భావద్యభ్యములెల్లఁ గృదంత రూపములు:—అగు - ఆముడు - అయ్యెడి - అవుచున్న - అయిన = ఐన - కాఁగల - కాని - అయి = ఐ - కాక - అగుచున్ - అయినన్ - కాన్ - అగుట - కామి - అను - అనెడు - అనెడి - అనఁగన్ - అనిన - అనన్ - నాన్ - మొ. సూరి పేర్కొన్నభవత్యభ్యకములు పైనివ్రాసిన భూధాతుకృదంతరూపములై, భావాగ్ర కాదులుపయితము పైనివ్రాసినకృదంతములతుదిని నిల్పియున్నకృత్ప్రత్యయములు మాత్రమే.

పయినివ్రాసిన కృత్తుల వ్యవధానమున విశేషణముపయిని బ్రథమావిభక్తి నిల్పునని భావద్యభ్య ఇత్యాద్యధర్మణవచనమునకు: దాత్పర్యము. భావద్యభ్య వ్యవధాన మనఁగా భావద్యభ్యకకృదంతములతోడి యన్వయమున విశేషణము ప్రథ మాంతమగునని యర్థము. అట్లే భావాగ్రకాదియోగమున ననఁగా భావాగ్రకాది కృత్తులతో నన్వయించుటచేతఁ గర్తృవాచకము ప్రథమాంతమగునని సూరి సూత్రమునకును దాత్పర్యము. పై వానిలో “న - చున్న - కల - ని - ఎడి - ఎడు - తల్లిఁపము” అను విశేషణతాఘటకములగు కృత్తులు కర్తృకము లనుటలో విప్రతిపత్తియే లేదు. “కర్తరికృత్ (౩. ౪. ౬౭.) కృత్ ప్రత్యయః కర్తరిస్యాత్.” (సి. కా. ౨౮౩౨ సూ). అనుచొప్పున నవి కర్తృకము లనుటలో సందేహమేలేదు. రాముఁడు పట్టినప్రతిస మున్నగుచోటులందలి ‘పట్టిన’ అనుక్తవదర్థక ‘స’ ప్రత్య యము కర్తృకమే యగుటచేత నట్టికృత్తుచే ‘రాముఁడు’ అనుక్తర యభిహితమగు టంజేసి కర్తృవాచకమగు ‘రాముఁడు’ అనునది తృతీయాంతము కానేరక ప్రాతి పదికార్థప్రథమాంతమయ్యెను. ఇట్లే ధాతుజవిశేషణములెల్లఁ గర్తృకకృదంత

ములె యగుటచేత వానితో నన్వయించుకర్తృవాచకము ప్రథమాంత మగుననువిధి సిద్ధాంతానువాదమె యనుటలో సందియ మేమున్నది!

ఈవిషయమున సంస్కృతాంధ్రములకుఁ జాలభేదము గలదు. సంస్కృతమున సాధారణముగా విశేషణవిశేష్యములు సమాసలింగవిభక్తివచనకము లయి యుండుటయు నట్టివిశేషణము విశేష్యముతోనె యన్వయించుటయు సంప్రదాయము. తెల్లన నట్లుగాక విభక్త్యంతములగు విశేషణములు క్రియాజన్యవిశేషణాదులతో నన్వయించుటయు నట్టిక్రియాజన్యరూపములు విశేష్యములతోఁగాని క్రియాంతరములతోఁగాని యన్వయించుటయు విశేష్యవిశేషణములు భిన్నవిభక్తివచనకము లయియుండుటయు ననెడిపద్ధతియంత మతిప్రచురముగ నున్నది. సీ. గుణపంతులుగారుచున్న కొడుకులుగలవాడు.....(ఆది. ౮ ఆ. ౨౫) ఉ. తన కిష్టుఁడున్ సహాధ్యాయుఁడు నైనవాడు. (ఆది. ౧ ఆ. ౨౫) క. దేవసములైన యనుజులతో (ఆర. ౨ ఆ. ౫ ప). ఇట్టి ప్రయోగము లనంతముగాఁగలవు. విశేషణము ప్రత్యేకముగాఁ గ్రియతో నన్వయించుపద్ధతి సంస్కృతమున వివాదగ్రస్తమైనను (చూ. అనభిహితసూత్రభాష్యము) దెలుగున ధారాళముగా నున్నదని పంజరీతిగల ప్రయోగశతములు నిర్ణయించుచున్నవి. అట్లుగుటచేత బయిప్రయోగములలోని “అగుచున్న - యిన - యిన్” మున్నగు కర్తృకథాతుజనిశేషణముల తుదినున్న ‘చున్న - న’ మున్నగుకృత్తులచేత “గుణపంతులు - సహాధ్యాయుఁడు” మున్నగుకర్తృ లభిహితములగుటంజేసి యట్టి కర్తృవాచకములు తృతీయాంతములు గానేరక ప్రాతిపదికార్థప్రథమాంతము లయియున్నవనుట యుక్తముగాని యవివాచనిక ప్రథమాంతములనుట యుక్తముకాదుగదా. ఇట్లే యనేకస్థలములందుఁ బ్రసిద్ధమయియున్న సామాన్యపద్ధతిచే లభించుచున్న ప్రథమను విధించుట సిద్ధాంతానువాదకమేకాని యపూర్వవిధి కానేరదుగదా.

ఇంక - ట - అమి - క్వా - మున్నగు భావార్థకకృత్తులచేత కర్తృత్వ మభిహితమయ్యె ననుట విరుద్ధమగుటంజేసి ‘రాముఁడువచ్చుట’ మున్నగుస్థలములందలి కర్తృవాచకప్రథమయైన వ్యాచనిక మనకీరదుగదాయని శంకింపరాదు. క్రియనిరాశ్రయమైయుండుట యసంభవమగుటంజేసి “రాముఁడువచ్చుట” అనుస్థలము నందలి గమనక్రియకాశ్రయఁడగు రాముఁడనుకర్తతో నన్వయించుచున్న ‘వచ్చుట’ అనుస్థలమందలి భావార్థక‘ట’ ప్రత్యయాదిస్థలములం దాభాసకర్తృత్వ మంగీకార్యమగుచున్నది. ‘రాముఁడు చంపిన రావణుఁడు - గోవు సీచ్చిన విప్రుఁడు’ మున్నగుచోటులందు ‘చంపిన - ఇచ్చిన’ మున్నగువానికి లేని విశేషణత్వము

నాభాసరూపముగా నంగీకరించి యట్టిస్థలములు “స్వాత్మార్థధారయాభాస! కర్తృత్వే కాక కాశ్రితే” అనుచొప్పున నాభాసకర్తృధారయములని యధర్వణాచార్యుఁడంగీకరించియుండలేవా?

చ. అమలసువర్ణశృంగఖురమై కపిలం బగుగోశతంబును.....(ఆది. ౧ ఆ. ౧౫) క. వినుఁ డేబుణ్ణిశ్లోకుం । డనఁగ సవాయజ్ఞనిరతుఁ డనఁగ ధరిత్రిం । దనరిన నలుభార్యను స । జ్ఞనసుతే దమయంతి యనఁగఁ జనియెడు దానన్ (ఆర. ౨ ఆ. ౯౯) మ. కురువృద్ధుల్ కురువృద్ధబాంధవులనేకుల్ సూచుచుండన్ మదో । ధృరుడై ద్రౌపది నట్లుచేసినఖలున్ దుశ్శాసనున్ లోకభీ । కరలీలన్ వధియించి తద్విపుల వక్షఃశైలరక్తాఘ్ని । ర్ధర మురీవిపతి సూచుచుండ నని నాస్వాదింతు నుగ్రాకృతిన్ (సభా. ౨ ఆ. ౨౩౩) మున్నగుప్రయోగశతములందు “సువర్ణశృంగఖురమై - కపిలం బగు - పుణ్ణిశ్లోకుఁ డనఁగ - యజ్ఞ నిరతుఁ డనఁగ . దమయంతి యనఁగ . బాంధవులు చూచుచుండఁగా - ఉరీవిపతి చూచుచుండన్” అనురీతిగలచోటులందెల్లఁగ్రియలు నిరాశ్రయములనియు నచటి ప్రథమవాచనికమనియుఁ జెప్పట యుక్తము కాదుగదా.

క. పదపడి దుస్తరమగు నీ । పదుమూడవయేడు కడవఁబడుట యరిది... (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౯) మున్నగుచోటులందు “పడ్వ”నుబంధమనెడి నిపాతముచే గర్తయభిహితమయ్యెనుగానఁ గర్తృవాచి ప్రాతిపదికార్థప్రథమాంతమయ్యెనని యెఱుంగునది.

‘[బా. సమా. ౧ సూ.] సమాసలక్షణము - సామర్థ్యవైవిధ్యము.

ఆంధ్ర వ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

స మా స ప రి ఛే ద ము

కల్పలేరువు ౨౬౬ విషయము:—సమాసలక్షణము సంస్కృతవ్యాకరణప్రసిద్ధమై యనుతలంపునంగావలయు నన్నయాధర్వణులు వచింపలేదు. “వైక్యం సోఽన్వయే. ద్యయో ర్భవచానాం వా దానా మైక్యం ససంజ్ఞం స్యాత్ (ముగ్ధ. ౩౧౭ సూ). (‘ద=పద; స=సమాస.’ అనునవి ముగ్ధబోధవ్యాకరణసంజ్ఞలు) రెండుపదముల యైక్యముకాని పెక్కుపదముల యైక్యముకాని సమాస మనబడును. పరస్పరాన్వయముగలపదములు సముదాయశక్తిచే నేకార్థబోధకంబులగుట సమాసమని యర్థము. ఇచ్చటిపదములనంగా సుబంతములనియై యర్థము, కావున “వచ్చును+పోవును” మున్నగుస్థలములందు సమాసము కానేరదు. “దంపదమ్, తచ్చ స్వా (స్యా) ద్యంతమేవ.....అన్యథా లిఖితచ పఠితచ ఇత్యాదావపి సమాసాసత్తిః స్యాత్. అతఏవ ‘సామ్నాం సమాసో యుక్తార్థః | స్రతే స్థా లోప్యా విభక్తయ’ ఇతి సర్వవర్తా. ప్రణమతి, నిషేధతీత్యాదౌ సమాసస్తు ‘వ్యస్య గ్యనుకారేత్యాది విధ్యంతరాత్.....” (ముగ్ధ. దుర్గా. వ్యాఖ్య. ౩౧౭ సూ). నిషేధతి = నిషేధించు చున్నాడు మున్నగు చోట్ల సుబంత తిజంతముల సమాసము “వ్యస్య గ్యనుకారేత్యాది విశేషవిధిచే (ముగ్ధ. ౫౭౦ సూ). సంభవించునుగాన సామాన్యముగా సుబంతపదములకే సమాసమని యెఱుంగవది. (విస్తర). ‘రామునియొక్క+పుత్రుడు’ అనరితి భిన్నభిన్నములగు పదములు సామర్థ్యముగలవై సముదాయశక్తిచే ‘రామసంబంధి పుత్రుడు’ అను నేకార్థమునుబోధించుచు ‘రామునిపుత్రుడు’ అనరితి నేర్పడునని యెఱుంగవగును.

విస్తర. ౨౬౬ విషయము:—సుబంతములు తిజంతములతో సమసించువిశేషవిధి—
“వ్యస్య గ్యనుకార దాచ్చి కిణేలంసన్తనోఽదో నః పురోఽసం తిరస్ కారిణో ర్యాదేర్థా సః వృత్తిః—“ఏషాం వ్యానాం (అవ్యయానామ్) థా (థాత్) పరదే

సామర్థ్యము రెండువిధములు. ౧ వ్యపేక్షాసామర్థ్యము. ౨ ఏకార్థిభావసామర్థ్యము. 'కాష్ఠములతో స్థాలియం దోదనమును వండుచున్నాడు' అనురీతివాక్యములలో నాకాంతౌవశమునఁ బరము లన్వితములయియుండుట వ్యపేక్షాలక్షణసామర్థ్యము. పృథగ్భూతములగు వర్థములుగల పదములు సముదాయశక్తిచే నేకార్థప్రతిపాదకములగుట యేకార్థిభావలక్షణసామర్థ్యము. ఇది సమాసములందే కిల్లును, "సామర్థ్యం ద్వివిధమ్. వ్యపేక్షాలక్షణమ్ - ఏకార్థిభావలక్షణంచ, తత్ర స్వార్థపర్యవసాయనాం పదానా మాకాంతౌదివశా ద్యః పరస్పరాన్వయః తత్ వ్యపేక్షారూపం సామర్థ్యమ్.....ఇదం రాజ్ఞః పురుష ఇత్యాదివాక్యేన భవతి.....ఏకార్థిభావలక్షణసామర్థ్యంతు ప్రక్రియాదశాయాం ప్రత్యేకమర్థవత్త్వేన పృథగ్భూతానాం పదానాం సముదాయశక్త్యా విశిష్టైకార్థప్రతిపాదకతారూపమ్.....ఇదంచ సామర్థ్యం రాజపురుష ఇత్యాది వృత్తాచేవ." (బాలమ. ౬౪౭ సూ. వ్యాఖ్య.). వాక్యగతపదములకును నన్వయముండునుగాని యందుఁ బరస్పరాకాంక్ష లేనివానికి సమాసము కలుగ నేరదు. "కాష్టైః స్థాల్యా మోదనం పచతీత్యత్ర పచన క్రియాయాః కరణం కాష్ఠమ్ - ఏవం పచనక్రియాయా అధి కరణం స్థాలీ. పచనక్రియాయాః కర్తృ ఓదనః, తేన కాష్టైః స్థాల్యా మోదన మితి త్రయాణాం పరస్పరాకాంతౌభావా న్న సమాసః." (ముగ్ధ. 3౧౭ సూ. దుర్గా. వ్యా.)

(ఆరంభ) సఃస్యాత్ (సమాసఃస్యాత్)"(ముగ్ధ. ౫౭౮ సూ.) దీనివ్యాఖ్యః—“అత్ర సమాసః ఏకవిధిభావమాత్రమ్, ద్వంద్వవిసంజ్ఞాస్తు స్వాద్యంతానామేవ.....". ప్రాదులకును మఱికోన్ని యవ్యయములకును (గి+అనుకార+డాచ్+చ్వి+కణే+ఆలమ్+గత్+మనన్+అదిన్+అస్తర్+పురిన్+అస్తమ్+తిరిన్+కారికా+ఉర్యాది) థాతువు పరమగుచుండగా సమాసంబగునని యర్థము. “ప్రణమతి - నిషేధతి - క్త్యాదౌ వ్యస్య గ్యేత్యాదీనా సమానేపి తిబాదే ర్న లోపః.....” (ముగ్ధ. 3౧౯ సూ. వ్యాఖ్య.).

“ప్రణమతి - నిషేధతి” అనునవి మున్నగునవి సమస్తపదములు కావనియు వ్యస్తములనియు నట్లు వ్యస్తములయైనను వానికిట్టియేడలఁ బదాంతరవ్యవధానముండదనియుఁ బాణినీయుల సిద్ధాంతము. కాని యీమతమున “అనుభవించెను - ఉపసించెను” మున్నగు రిరితి సంపృతి క్రియారూపములందలి “అను - ఉప” మున్నగుప్రాదలు తెల్లన వ్యస్తముగాఁ బ్రయుక్త మగునగుట సరికామింతేసి యిట్టివి వైరితిని సమస్తపదములనుటయే యుక్తమనితోచుచున్నది.

నన్నయ సమాసము గృహే దాద్య | ఆత్మాదిక విభక్తిగః. (వికృ.
భర్తృణీయము. హలం. ౧౩ కారి. అహో. ౪౧౭ పు).
౨౬౬ I అభిన్నస్యాపి నాదేః స్యా | ద్భిన్నేనాపి సమన్వయః (వికృ.
హలం. ౨౫ కా. అహో. ౪౫౩ పు).

కల్పతరువు. ౨౬౬ I విషయము—ఆత్మాది గ = ‘తా’ మున్నగుశబ్దములపై నిల్చిన, విభక్తిగః=విభక్తులతో నన్వయించునట్టి, ఆద్యః = సంస్కృతపదము, సమాసముగృహే = సిద్ధసమాసగతముగుటయుఁ గలదు. వ్యస్తములగు తనయొక్క - నీయొక్క - నాయొక్క మున్నగువానితో నన్వయించు సంస్కృతపదము సిద్ధసమాసాద్యవయవ మగుటయుఁ గలదని యర్థము. ఉ. తన నామమహిమ, అభిన్నస్యాపి, నాదే = సమాసగతములగు నవర్ణకాంతాది విశేషణశబ్దములకు, భిన్నేనాపి సమన్వయః = వ్యస్తపదముతో సమన్వయము కలుగవచ్చును. ఉదా: నేనుజేసినపని - నేనుజేయని పని - మొ. ఇచట ‘నేను’ అనువ్యస్తపదము ‘చేసిన’ అను సమాసపూర్వావయవముతో నన్వయించుచున్నది. దీని నేకదేశాన్వయ మందురు. “నీ. తనధర్మవిధవపు తత్తపంస్త వామోదపరిపూర్ణులైన భూసురులు గొలువ. ఇత్యాద్యా కారణ సమాసో న కార్యః. వికారేతు, తత్తపంస్త ప్రప్రీతిః బరిపూర్ణులైన. ఇత్యాద్యా కారణ సమాస స్సాధురేవ” (అహో. ౪౧౭ పు). దీనినిబట్టి - తన - నీ - నా మున్నగువానితో సమాసముందు నపుడు సమాసోత్తరపదము తన ప్రభృతులతో నన్వయించు నర్థసందర్భముండ వలయునని యహోబలపతి తలంచినట్లగుపడుచున్నది కాని యట్టినిష్పంధము కవి ప్రయోగములలోఁ గానరాదు. సంస్కృతమందును నేకదేశాన్వయము గన్పట్టు చున్నది. సముదాయశక్తిచే నేకార్థబోధకములగు పదములలో నొకదానికి సమాస గతిలేనిచోఁ దక్కినవానికిని సమాసము గల్గినేరదు. “ఋగ్వేదా రాజ్ఞో మాతర్జా ఇత్యేత్ర ఋగ్వేదా విశేషణస్య రాజ్ఞ ఇతి విశేష్యేణ సమాసాభావే రాజ్ఞ ఇతి పదస్య మాతర్జా ఇతిపదేన సమాసో నస్యాత్. తేన ఋగ్వేదా రాజమాతర్జా ఇతి నస్యాదితి. యత్ర ప్రతియోగిపద (ప్రతియోగః.....సంబంధః) (శబ్దా. చి.) కారకః యోరపేక్షా వర్తతే తత్రస్యాదేవ. యథా రామస్య నామమహిమా-కృష్ణ మాశ్రితమనాః - బాణేన భిన్నహృదయః - రామేన హతభర్తృకా - విప్రాయ దత్త భూమిః - వ్యాఘ్రో ల్లభభయః - సింహో నిమగ్నసర్వస్వ ఇత్యాది. తథాచ - ప్రతి యోగిపదా దన్యద్ | యదన్య త్కారకాదపి | వృత్తశబ్దైకదేశస్య | సంబంధ స్తేన నేష్యతే - ఇతి ప్రాశ్నః - ఏవం ఋగ్వేదా బాహో రపత్య మిత్యేత్ర ఋగ్వేదా బాహవి రితి నస్యాత్ - వీరం పుత్ర మిచ్ఛతిత్యత్ర వీరం పుత్రకామ్య తీత్యపి నస్యాత్”

(ముగ్ధ. దుర్గా. వ్యాఖ్య. ౩౧౭ సూ). శ్రీమారుత్కవాగీశ భట్టాచార్యుడును నిష్ణేయుదాహరించెను. “ప్రతియోగిపదా దన్య | దన్యదన్య త్కారకాదపి | వృత్తి శబ్దైకదేశస్య | సంబంధ స్తేన నేష్యతే || యథా:—తరుణ్యో వృషలీభార్యః | ప్రవీరం పుత్ర కామ్యతి | ఋగ్వస్య రాజమాతక్తా | ఇతి న స్యుః ప్రయుక్తయః || వైత్రస్య దాసభా ర్యేయం | లూనచక్రరథో మయా | శరైః శాతితపత్రాయం | వృతౌ దితి సతామృతమ్.....అనుమానాధికరణ సాపేక్షస్య గమకత్వేన సాభ్యుపగమాత్ (సమాసాభ్యుపగమాత్) సమానాధికరణసాపేక్ష్య మసమర్థం భవతీతి కశ్చిత్. అన్యేతు “సమస్త స్యాసమస్తేన | నిత్యావేక్షేణ సంకతిః” (ముగ్ధ. శ్రీరామ. వ్యాఖ్య. ౩౧౭ సూ). సిద్ధసమాసగతవిశేష్యమునకు విశేషణము వ్యస్తముగా నుండరాదనియు శేషవత్త్వంతపరముగాని కారకపదముగాని వ్యస్తముగా నుండవచ్చుననియుఁ బర్యవసితార్థము. ఉదా:—ఋగ్వేదంన రాజయొక్క మాతం గములనుచో ఋగ్వేదంన రాజమాతంగము లనరాదు. (ఋగ్వేదంన రాజ మాతం గము లనుట నిర్బాధము.) దేవదత్తుని యుపాధ్యాయుని కులమనుచో దేవదత్తుని యుపాధ్యాయకుల మనవచ్చును. రామునియొక్క నామముయొక్క మహిమ యనుచో రాముని నామమహిమ యనవచ్చును. బాణముచే భిన్నమగు హృదయము గలవాడనుచో బాణముచే భిన్న హృదయుఁ డనవచ్చును (విస్తర.)

విస్తర. ౨౬౬ I వివ:—“కొన్నియొడల సిద్ధసమాసమధ్యగతపదంబులతోఁ దద్భిన్నపదంబుల కన్వయంబు చూపబ్బడి.....ఒకటిచే జనితాధరపీడయై..... (కథా. ౫ అ).” (ప్రాథ. సమా. ౩౫ సూ). వై సూత్రము నుదాహృతులలోఁ బ్రాథమ్యకర్త “వారి యస్తదీయోరు చమూసమూహములు (హరి. ఉ. ౨)” అనియుఁ బ్రామాదికముగా నుదాహరించెను. గాణపత వివరణకర్త యలవాటుచొప్పున నట్టి యుదాహృతిని స్వీకరించి “లా.తిచో సహిత మిందేశదేశాన్వయంబు చూపబ్బడి” (గాణ. సమా. ౨౨౨ సూ). అని సూత్రించి యాప్రయోగమును దానితో పాటు మఱికొన్ని ప్రామాదికోదాహరణములను నొసంగెను. “వారి = వారి యొక్కయు, అస్తదీయ = మాయొక్కయు, ఉరుచమూసమూహములని యర్థమనియు, ‘వారియొక్క’ అనువ్యస్తవత్త్వంతము ‘చమూసమూహములు’ అను సమాసైకదేశమగు సుత్రరపదముతో నన్వయించుచున్నదనియుఁ బై వారియాశయము. ఇట్టి ద్వంద్వసమాసైకదేశము వ్యస్తముగానుండుట కేవలము నసంభవము. ఇది కవ్యభిప్రేతమునుగాదు. ఈవిషయము విశదపడుటకయి యిట పద్యము పూర్తిగాఁ జూపఁబడుచున్నది. ఉ. వైరి యవధ్యుఁ డాతనికి వారక

ప్రయోగములు:—కా. “ఆనారామ్యసాండవే మగుణమాహత్వముల జ్యోత్స్న (ఆది. 3 ఆ ౨౧ ప). ఇత్యాదివచనమాచార్యస్య” (అహో. ౪౧౭ పు). అని నన్నయ ప్రయోగముచుజూపి వెనుక ప్రాసీనీతిని సిద్ధసమాసోత్తరపదము “తన - నీ - నా - ఆ - ఈ” అనురీతి శబ్దములతో నన్వయించుదగిన యర్థసందర్భము గల్గియుండ వలయునని యహోబలసండితుడు తలంచెనేకాని యట్టియర్థసందర్భములేని యేక దేశాన్యములు నన్నయ ప్రయోగములందును గన్పట్టుచున్నవి. సీ. ఆ. వె. అవసీకుల్లె నీ । యచుజనీర్యవిజితులయి (సఖా. ౧ ఆ. ౨౭౨). సీ...ఆ. వె. అతని కరతల ద్వయావచ్చి తములై । కందియును మహాసుగంధికుసుమ । తతులు..... (ఆర. ౨ ఆ. ౧౯౭). క. నా వీర్యప్రభువులైన నలుపురుసుతులన్ (ఆది. ౮. ఆ. 3౦౧). తే. గీ. నా యథాశక్తిజేసి యన్యాయపథము । బరిహరించి (సఖా. ౧ ఆ. ౫౭). చ...బహువేదఘోషములజేసి నిరస్తపరుస్తకల్పితో । త్కరులగు చున్న ధన్యులు..... (ఆర. ౧ ఆ. ౧౧). సీ. హరుచేత సంప్రాప్తవరుడయ్యె నరు డని, యెఱిగి (ఆర. ౧ ఆ. 33౭) ఉ...ప్రధానవరులందు సమర్పితరాజ్య భారుడై (ఆర. 3 ఆ. ౨౦౦). క...ఇత్వాకుని । కులతలకుడు..... (ఆర. 3 ఆ. 3౨౫). కా. సీ కంఠాద్వితకాలపాశము..... (భాస్కర. సుందర.) ద్విపద. ఆ యగ్రహార మహాజనోత్తమని । కాయపూజిత పాదకమలద్వయుండు (బరప. ౧ ఆ. ౫౬ ప. ఇట్టి విచట నందాటుచరణములుగలవు). ఆ మహాత్ముని సముద్య త్కృపాపూరి । తామృత హస్తకృతావతారుండు (బరప. ౧ ఆ. ౬౪ ప). ఇతని

యెన్నఁగఁ బెద్దనై న్యముల; । సారబలోద్ధతిం దొడరి చంపుదుమీని ననేకవర్ష వి । స్తారములందునుం దెగవు; సంక్షయమొందును వాలి యస్తదీ । యోరుచమూ సమూహ; మిటులూరక యేటికి నిందుఁ జావఁగన్. (హరి. ఉభా. ౨ ఆ ౧౦౫) వ్రాలుభాతురూపాంతరము వాలు. ‘వాలి’యనఁగా యుద్ధమునకు దిగియని యర్థము. యుద్ధమునకుఁగడగి నేనలు క్షయ మొందు ననెడి సముచితమైనయర్థము కవిప్రయుక్త మనఁదగియున్నది. గాఢపతసూత్రవివరణకర్తయు నిట్లుదాహరించెను. “లస దగణ్యగుణోఘ విచిత్రః డప్తహాత్తు చరితంబులు. ఉత్ఫుల్లలోచనుఁ డా - విష్ణుని మూర్తితో, (హరి. ఉ. ౫ ఆ). భుజాటోపభయంకరుఁ డర్జును గోపానలము (భార. ఉద్యో. ౧ ఆ).” ఇవి యేకదేశాన్య యోదాహృతులుకావు. ఇందలి “మహాత్తు - విష్ణుని - అర్జును” అనునవి శేష వ్యవ్యంజములై యనవచ్చును. (౨౬౨ విమ). ప్రాథ వ్యాకర్తయు నిట్టివి యేకదేశాన్యయోదాహృతులని తలంపలేదు. కావుననే వీనిని వేఱుసూత్రముతో సమర్థించెను (ప్రాథ. కార. ౨౧ సూ).

పాదోదకాయత సిద్ధిగాదె. (బసవ. 3 ఆ. ౮౭౭). సీ. ఆ పర్వతాగ్రహేమైక శృంగంబునా | నమరు జటామకుటాది భాతి | ఆ తుంగశృంగ శిరావూర్ణ సరసీనాః జొంగారు..... | ఆ నిమ్మసరసీ విహారమరాళికాపంక్తినా..... | ఆ. వె. ఆ మహామరాళికాబద్ధిన్నా.బొల్పు.....(నన్ని. కు. ౧ ఆ. ౨ పు). క. అనిపలుక సంత నీలి, యా | ఘనవిద్యాకితుడగుచుఁ గౌసల్యానం | దరుఁడు..... చెలిఁగె..... (భాస్కర. బాల. ౨౧౭ పు). సీ...తే. గీ. అరయ భూమి కుచాగ్రహారాభమైన | శ్రీతెనాలగ్రహరనిర్లేతపు (పాండు. ౧ ఆ. ౨౩). 'అసమానాధికరణపావేక్షస్య గమకత్వేన సా (స = సమాన) భ్యుపగమా" త్రనుచొప్పునను ముగ్ధ. 3౧౭ సూ. శ్రీరామ. వ్యా). 'ఆత్మాదిక విభక్తిగః' అను నాధర్వణ విభక్తిదళ స్వాస్థ్యమునను బయిరితిగల "ఆ రథాధిరూఢుఁడు" (ఆర. ౨ ఆ. ౧౮౩). మున్నగు సాధుసమానాధికరణ సమాసస్థలములు లక్షణవృత్తములు కాకున్నను మహాకవిప్రయుక్తములగుటచే బ్రమితములనకతీరదు.

కావున ద్వి-అచ్చుగాఁ దాఁ జొదఱాబ్జంబు గడచి (బసవ. ౧ ఆ. 3౪ పు.) ద్వి-అల్లవో బరవయ్య ముల్లోకవంద్య (బసవ. ౧ ఆ. ౬౦౭.) మున్నగు సోమనారాధ్య ప్రయుక్తములగు సాధ్యకర్త ధారయకలితములయొక "చాదఱాబ్జ - ముల్లోకవంద్య" ప్రభృతులును బ్రమితములైయనియు నవి బరవపురాణ వీతికాక ర్తగాదు తలంచినట్లు (బస. పీ. ౯౭. ౯౮ పు.) వైరిసమాసములని భ్రమింపరాదనియుఁ దెలియనగును. ఇట్టి వింకను నిందుఁగలవు. ద్వి. ముల్లోకసాధుని ముట్టఁగొల్పియును (బసవ. ౭ ఆ. ౭౬౮.) మొన్నఁబల్కించిన ముల్లోకనుతుడు (బస. ౨ ఆ. ౯౦.). మహాకవిధ మగు నేకదేశాన్వయము:—ద్వి - కఱకంఠ (టు) శ్రీపాదకమలాంతరంగ (బస. 3 ఆ. 3౧౩.) అనుచో "అతనికరతల ద్వయామృతములై (ఆర. ౨ ఆ. ౧౯౭.) నావీర్యప్రభవులు (ఆది. ౮ ఆ. 3౦౧.)" మున్నగు నన్నయాదిప్రయోగముల చొప్పునను లాక్షణిక సప్తచిహ్నపునను "కఱకంఠ (టు)" అను వ్యవ్యంతు వ్యస్త పదము సిద్ధసమాసగతపదములతో నన్వయించుట సాధువైయుండును. "కఱకంఠ శ్రీపాదకమలాంతరంగ" అను వైరిసమాసచ్ఛందోభంగదోష దూషితపాతము ముద్రణసంస్కర్త ప్రమాదకృతమి కాని సోమనారాధ్య ప్రయుక్తముకాదని యెఱుంగునది. పయిరితిని భట్టారకుఁడే పెక్కుచోట్లఁ బ్రయోగించియుండఁగాఁ జిహ్నకవి - తన నీ నా శబ్దముల స్థలములందుమాత్ర మే యేకదేశాన్వయము గలదని వ్రాయుట సరికాదు. క. తన నా నీ యను పదముల | కొన సంస్కృతశబ్దనితతిఁ గూర్చి సమాసం | బొనరింపఁజెల్లుఁ గృతులన్ | ధనపతిస్సత్త కరటివానవజైత్రా.

సీ. తనయశో విశదముక్తా సాధపాలికి, నంబుదాయనము వాతాయనముగ (వసుచరిత్ర) (సర్వల. ౨ ఆ. ౧౭ - ౧౮ పు). కేతన యీ క్రిందిరీతి నొక్క 'సీ' శబ్దము చోటుమాత్రముచూపుట మఱియు వింత, "క. 'సీ' సంస్కృతంబుతోడ స. మాసించును సీ వినుత్పమణి నూపురత | బ్రాసక్త చిత్తహంస | త్రాసకరాంబుదము నాఁగఁ దఱుచై యునికిన్ (ఆం. భూ. ౧౩౪ ప.)

అభిన్నస్యాపి నాదే రిత్యాది కుదాహృతులు:—చ...వాడు దానవిః జేసిననెయ్యి మెఱింగి.....(ఆది. 3 ఆ. ౧౮౬.) చ...దానముచేసిన తత్ఫలంబు (ఆది. ౧ ఆ. ౧౫.)

కల్ప. ౨౬౬ II విష:—సమాసము సాధారణముగా నైచ్ఛికము—సుగుణాభిరామునకు రామునకు వందనము = సుగుణాభిరామరామునకు వందనము. కొన్నియొడల సమాసముకల్గదు. ఉదా. సీత జానకి. కొన్నిట సమాసము నిత్యము. ఉదా:..నమస్కరించెను. నమస్కారము. "సర్వ సమాసో వికల్పితః.....చత్వారో భుజా యస్య తస్యై నమః = చతుర్భుజాయ నమః. నీల ముత్పల మిదమ్ = నీలోత్పల మిదమ్.....పశ్చాభి ర్గోభిః క్రీతోయ మశ్వః = పశ్చాగు రశ్వః. కృష్ణ మధికృత్య కథా = ఆధికృష్ణం కథా ఇత్యాది. క్వచిన్మిత్యః - యథాకృష్ణసర్వః. లోహిత శాలిః ఇత్యాదౌ సమాసయోగ్యవాక్యం నర్హితీతి. క్వచిత్ సమాసో న స్యాత్ - తేన - రామో జామ దగ్న్యః, వ్యాసః పారాశర్యః.....తథా చ - నిత్యో ౭నీత్యో వికల్పశ్చ | సమాసః కర్తు రిచ్ఛయేతి ప్రాశ్నః" (ముగ్ధ. 3౧౭ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.) "విభాషా. (౨. ౧. ౧౧.) అధికారోఽయమ్. (దీనినే మహావిభాషాధికారమందురు) తతశ్చ ఉత్తరత్ర సమాసవిధిషు ఏతదనువర్తతే. ఇతిలభ్యతే" (సీ. శా. బాలమ. ౬౬౫ సూ.)

కల్పతరువు. ౨౬౬ III విష:—సంస్కృతమందువలెనే తెలుగునందును నలుక్క మాసములును గలవు. "ఇచ్చ విభక్త్యై నిమస్య జేరలిచ" అను చింతామణిసూత్ర జ్ఞాపకముచే "చేతాదులకు" లోపములేదు. నాచేతిసొమ్ము - నీతోడిచెలిమి. వాని వలనిభయము. నాయందలికరుణ. పక్షి భవేద్ద్విలయేత్యాది సూత్రసిద్ధిద్వితీయకు లోపములేదు. ఉదా:—రామునిబాణము - గుణముల ప్రోక - మొ.

బాలవాక్యకరణ సమర్థంబులగు పదంబు లేకపదంబుగుట సమాసంబు. ౧.

విభృతి. పృథగ్భూతంబులగు వర్థంబుల కేకార్థి భావంబు సామ

౨౬౬ IV విష. ర్థంబు. పృథక్ప్రసిద్ధార్థంబులగు పదంబుల కేకార్థము నందు వృత్తి సామర్థ్యము.

నజీవని. ౨౬౬ IV వివ:—రథస్థంబులగు = సామర్థ్యముగల, పదంబులేక పదంబగుట సమాసంబనంబడు. పేర్చేయుగఁ బ్రసిద్ధములగు నర్థములుగల పదము లేకార్థమునందు వర్తించుట సామర్థ్య మనబడును. దీనినె భంగ్యంతరముగ సూరి వచించెను. పృథగ్స్థానంబులగు నర్థంబుల కేకార్థిభావంబు సామర్థ్యంబు. 'రాజ యొక్క+పురుషుడు' అని పేర్చేయుగఁ బ్రసిద్ధంబులగు నర్థంబులుగల యాపదంబులు 'రాజపురుషుడు = రాజసంబంధిపురుషుడు' అను నేకార్థమును బోధించుట సామర్థ్యము. ఇట్టి సమాసములందలి సామర్థ్య మేకార్థిభావసామర్థ్యమనబడును. 'రాముడు రావణుని జంపె' ననురీతివాక్యములందలి సామర్థ్యము వ్యవేక్షా లక్షణ సామర్థ్య మనబడును.

ప్రాథవ్యాకర్త "సమాసమనగా సంయోగదశయందుఁ గలిగెడు విభక్తి లోపాత్తే కపదస్వరూప సంగ్రహము, ఇది లుక్ సమాసవిషయము" అని లక్షణము చూపెను. "వశ్యతోహరుడు" మున్నగుచోటులందు విభక్తి లోపరూపసంగ్రహములేదుగాన నీలక్షణము "అలక్ష"మాసములయొడ సరిపడదని యాతఁడు తలంచెను.

నన్నయ కేవల వికృతిపదై ర్యః | సమాసకం తం బ్రవన్తి
భర్తృణీయము వాక్యజ్ఞాః | సంస్కృత వైకృత శబ్దై | రిశ్ర సమాసస్య
౨౬౭ విషయము. ఏవ విజ్ఞేయః. (ఆం. చిం. ౧౮ కారి. అహో.
౪౪౮ పు.)

కల్పతరువు ౨౬౭ వివ:—కేవల వికృతిపదైః = అచ్చాంధ్రపదములతోఁ బరస్పరముజరగు, యః = ఏసమాసముగలదో, తమ్ = దానిని, వాక్యజ్ఞాః = వైయాకరణులు, సమాసకమ్ = సమాసకమను సజ్జగలదానినిగ, బ్రవన్తి = వచించుచున్నారు. ఉదా:—౧. ముక్కంటి - ౨. అరపదిమోముల వేలుపు - మొ. సంస్కృత వైకృతశబ్దైః = సాంస్కృతికాధిక్యముల మిశ్రణముగాజరగు సమాసమేది గలదో, సవవ = అదియే, మిశ్రసమాసః = మిశ్రసమాసమని, విజ్ఞేయః = తెలియఁ దగినది. ఇంక కేవల సంస్కృతపదములతోఁ జరగుసమాసము సాంస్కృతికమని యర్థసిద్ధ మగుచున్నది. మిశ్రసమాసము రెండువిధములుగ నున్నది. ౧. శుద్ధ సంస్కృతవిభక్త్యంత మాచ్ఛికపదముతో సమసించునది. ఇది కవిప్రయుక్తరీతిగలది మాత్రమే సాధువు. ఉదా:—సిద్ధ+అన్న = సిద్ధన్న = సిద్ధన - మొ. ౨. తత్సమ పద మాచ్ఛికముతో సమసించునది. తెల్లయశ్వము. సరసపుమాట. ఇవియొల్ల సాధ్యసమాసములే. ఇంక సాంస్కృతికమును రెండువిధములే. ౧. సంస్కృత

వ్యాకరణముచొప్పున సంస్కృతమందే సిద్ధించునది, ఇయ్యది సిద్ధసమాసమనఁబడును. ౨. తెలుఁగువ్యాకరణపు విధులచొప్పున సాధింపఁదగినది, ఇది 'సాధ్యసాంస్కృతికము' అనఁబడును. ఉదా:—సాంస్కృతికము - సిద్ధము:— రాజపురుషుడు - సరసపువచనము - మొ. సాంస్కృతికము సాధ్యము:— రాజపురుషుడు - సరసపువచనము - మొ.

సాంస్కృతికాచ్చిక మిశ్రభేదంబుచే సమాంబు త్రివిధంబు. ౨.

సాంస్కృతికంబని యాచ్చికంబని మిశ్రంబని సమాంబు త్రివిధంబు. అందు సాంస్కృతికంబు సిద్ధంబని సాధ్యంబని ద్వివిధంబు. కేవల సంస్కృతశబ్దంబుల సమాంబు సిద్ధంబు నాఁబడు. రాజాజ్ఞ, తటాకోదకము, లక్ష్మీవల్లభుడు, సంస్కృతసమంబుల సమాంబు సాధ్యంబు నాఁబడు. రాజరాజ్ఞ - తటాకంబు నుదకము, లక్ష్మీవల్లభుడు, తక్కినతెలుఁగుల సమాంబు బాచ్చికంబనంబడు. తేనియానతి - చెఱువునీరు - సిరిచెఱువుడు. ఉభయంబులు గూడినది మిశ్రంబనంబడు. రాజముదల - చెఱువునుదకము, సిరివల్లభుడు.

సంజీవని. ౨౬౭ I విష:—సాంస్కృతికేత్యాది వాక్యమునకు "సాంస్కృతికంబని....."అను వాక్యముతో సూరిగారే వివరణము వ్రాసిరి. కేవల సంస్కృతశబ్దంబులనఁగా సంస్కృతవిభక్త్యంత శబ్దములని యర్థము. కావున "రాజయొక్క+ఆజ్ఞ, రాజరాజ్ఞ" మున్నగునవి సిద్ధసమాసములుకావనియు, "రాజ్ఞ: + ఆజ్ఞా = రాజరాజ్ఞ" (దీనితత్పరుము రాజరాజ్ఞ) అనునదిమున్నగురితివే సిద్ధము లనిపించుకొనుననియుఁ దాత్పర్యము. అర్థభేదము లేకున్నను బదముల భేదములచే సిద్ధత్వ సాధ్యత్వ సాంస్కృతికత్వాదిభేదములు కలుటను సూరిగారు నిపుణముగా నుదాహరించిరి. 'రాజరాజ్ఞ - తటాకోదకము - లక్ష్మీవల్లభుడు' అనునవి సంస్కృతవిభక్త్యంత విగ్రహములచే నేర్పడినవిగాన సిద్ధసమాసములని భావము - సమాసార్థబోధక వాక్యము విగ్రహమనఁబడును. రాజ్ఞ: (రాజయొక్క) ఆజ్ఞా (ఆజ్ఞ) 'రాజరాజ్ఞ' ఇది సిద్ధసమాసరూపము. దీని తత్పరురూపము 'రాజరాజ్ఞ' అనునది. వీని సాధ్యసమాసరూపములు 'రాజరాజ్ఞ' మున్నగునవి. ఇది యాంధ్రవిభక్త్యంతములయ

నను (రాజయోక్త+ఆజ్ఞ) సంస్కృతశబ్దములె యగుటచే సాంస్కృతికములె. 'తేనియోక్త+ఆనతి = తేనియానతి' మున్నగునవి మూఁడును గేవలాచ్ఛికపద ఘటితములగుటచే నాచ్ఛికసమాసము లనిపించుకొనును. ఇంక 'రాజయోక్త ముదల' అను రీతి విగ్రహములుగల 'రాజముదల' మున్నగు మూఁడును స స్కృతాచ్ఛిక మిశ్రితములగుటచే నవి మిశ్రసమాసము లనబడును. సూరి చింతామణి వచించిన 'సమాసక'మను నాచ్ఛికసమాససంజ్ఞను వివరింపలేదు. విభక్తిలోపాదిక విషయమున సమాసకములకును సమాసములకునుగల కొన్ని భేదములను సూరిగ్రహించినట్లగ పడదు. ఆవిషయములు మున్ముందు విశదీకరింపబడును. "సాధ్యములుగాని మిశ్రములుగాని తత్పురుషకర్తృభారయములె యయ్యెడిగాని యితరములుగాఁజాలవు" (భా. సా. పే. ౩౧౮ పు.) అను పేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. ముల్లోకములు - మున్నగు ద్విగుసమాసములు సయితము మిశ్రములగు సాధ్యములగు టలో విప్రతిపత్తి యేమున్నది? ఋషియు నితఁడు 'సాధ్యములుగాని మిశ్రములుగాని' అనుట సరికాదు. మిశ్రములు సాధ్యములేకదా? ఇంతియకాక సాధ్యములు "ముక్కుంటి - తల్లిదండ్రులు" అనునవి వరుసగా బహువ్రీహి ద్వంద్వము నయి యున్నవిగదా. తెలుఁగుపదముల విగ్రహమునుండి యేర్పడు సమాసము సాధ్య సమాసమనంబడును.

ద్విగు కర్తృభారయశా త, త్పురుష ద్వన్ద్వో బహు
ప్రీహిః | అన్యేచ కేచి దుపమా; నోతర పదలోపరూప

నన్నుదా కాఖ్యాద్యాః. పరిదృశ్యా ఇహ..... (అ. చిం.

౨౬౮ విషయము. హలం. ౧౬ - ౧౭ కా.) (అహో ౪౩౧).

పూర్వత్వ మపరత్వం స్యా | స్వాత్మాం నేతు
ప్రయోగతః. (వికృ. హలం. ౨౨ కా. అహో.
౪౪౪ పుట.)

కల్పితరువు. ౨౬౮ విషయము:—ద్విగు కర్తృభారయశా = ద్విగుసమాసమును గర్తృభారయ సమాసమును, తత్పురుష ద్వన్ద్వో = తత్పురుషసమాసమును, ద్వన్ద్వసమాసమును, బహువ్రీహిః = బహువ్రీహిసమాసమును, అన్యే = ఇతరములైన, సంస్కృతభాషా ప్రసిద్ధములగు, ఉపమానోతరపదలోపరూప కాఖ్యాద్యాః = 'ఉపమితము, ఉత్తరపదలోపము, రూపకము' అను పేర్లుగలవి, అద్యాః = మొదలగు, కేచిత్ = ఋషికొన్ని, సమాసములును, ఇహ = ఈ యాంధ్రభాష యందును, పరిదృశ్యాః = కనబడుచున్నవి. సిద్ధసమాసములెట్లును వెలయుచునే

యుండును. 'ఇహచ' అను దళము స్వారస్యముచే నామూసమాసముల లక్షణములు సంస్కృతవ్యాకరణోక్తములై ప్రాయోగముగా నిందును గ్రాహ్యములని విశదమగుచున్నది. ద్విగుప్రభృతులను జెప్పి యవ్యయాభావమును వదంపకుండుటచేఁ దెలుగున నవ్యయాభావసమాసములేదని విశదమగుచున్నది. అట్లయినను సిద్ధసమాసములద్వారమున దానికిఁ దెల్లన ప్రయోగము గలదు. ఉదా:—ప్రతిదినము వచ్చును. (దినేదినే = ప్రతిదినమ్.)

నేతు = సమాసమందు, నామ్నామ్ = శబ్దములకు, ప్రయోగతః = కవి ప్రయోగానుసారముగ, పూర్వత్వమ్ = సమాసపూర్వవయవమగుటయు, అపరత్వమ్ = సమాసోత్తరవయవమగుటయు, స్యాత్ = అగును. సంస్కృతమందె పూర్వనిపాతాదిశాస్త్ర మనిత్యమని యంగీకరింపఁబడెనుగాన నట్లే యాద్భుత సమాసములందును సమాసపదముల పూర్వపర్యము కవిప్రయోగానుసారముగ నెన్నవలెను. (చూ. ౨౬౮ VII విష.)

కల్ప. ౨౬౮ I:—సమురీతిని ద్విగుప్రభృతిసమాసములు తెల్లనఁ గలవనిమాత్రమే చెప్పఁబడెనుగాని యా ద్విగుప్రభృతుల లక్షణములు నన్నయాధర్వణీయమున వివరింపఁబడలేదు. “శాస్త్ర మపేయమ మాద్యమ్.....” అను చింతామణి కారికచొప్పున నట్టిలక్షణములు సంస్కృతవ్యాకరణమునుండి తెలిసికొనవలసినదే యని నన్నయాధర్వణుల యాశయము. కావున వానిలక్షణముల నిట దిజ్ఞాత్రముగా వివరించుచున్నాను.

“కృత్తద్ధిత సమా నైకశేష సనాద్యస్తథాతురూపాః పఞ్చ వృత్తయః పరాధాభిధానం వృత్తిః | వృత్త్యర్థావబోధకం వాక్యం విగ్రహాః. సద్విధాః—
 లాక్షణీయైరేకైశ్చ. పరినిష్ఠితత్వా త్సాధు ర్లాక్షికః | ప్రయోగానర్హోఽసాధు ర్లాక్షికః.
 యథా - రాజ్ఞః పురుషః (ఇది లాక్షికవిగ్రహము). రాజన్ + జన్ + పురుష + సు, ఇతి (ఇది యలొకవిగ్రహము) - అవిగ్రహో నిత్యసమాసః - అన్వపదవిగ్రహోవా”
 (సీ. కా. ౯౨౯ సూత్రము తరువాయి. సర్వసమాసశేష ప్రకరణము). “విగ్రహ వాక్యవయవపదార్థేభ్యః పరః అన్యః యోయం విశిష్టే కార్థః తత్ ప్రతిపాదికా వృత్తిరిత్యర్థః. (బాలమ. ౪౦౭ పుట.) వృత్త్యవయవ పదార్థములకంటె భిన్నమగు నర్థముతోఁ గూడిన స్వార్థమును (వృత్త్యవయవ పదార్థమును) బోధించునది వృత్తియని తాత్పర్యము. “కృద్వృత్తిః...భజన్త ఇతిభక్తాః.....తద్ధితవృత్తిః...
 .....అదితేర పత్యాని పుమాంసః = అదితేయాః.....(సమాసవృత్తి ముందు వివరింపఁబడును) సనాద్యస్తథాతువృత్తిః..... వైరమాచ రతివైరాయతే.

వశేషవృత్తి:.....చూకాచ పితాచ = పితకా." (సమాస కుసుమావళి.)
 కృద్యవృత్తియందు "భక్ష+క్త" భక్త అను ప్రాతిపదిక మేర్పడును. తద్ధితవృత్తి
 యందు "అదితి+జన్+పయ=అదితేయ" అనుచో "సుపా ధాతు ప్రాతిపదికయోః"
 (సి. కా. ౬౫౦ సూ.) అనుచోప్పున 'జన్' అనుసూర్య లోపించును. సనాద్యస్త
 ధాతువృత్తియందు "వైర+అమ్+య" అనుచో "అమ్ము" (ద్వితీయైకవచనము)
 "సుపాధాతు ప్రాతిపదికయోః" అనుచోప్పున లోపించును.

కృదాదివృత్తు లయిదిటియందును, వృత్త్యవయోశబ్దములలోఁ బ్రధానశబ్దము
 గాని యప్రధానశబ్దముగాని యవ్యతరశబ్దాంతసంవలితమగు స్వాంతమును బోధించు
 చుండుననియు గ్రహింపనగును. రాజపురుషశబ్దములలో నొక్కటే యితరశబ్దార్థ
 సంవలితస్వాంతమును బోధించునని సంప్రదాయము. శబ్దసముదాయరూప సమాస
 మండలి యభిధాన్యము వృత్తియనఁబడును. అట్టిశక్తి లేదా వృత్తి కాశ్రయ
 మగుటచేత సమాసము వృత్తి యనఁబడుచున్నది. కాన వృత్త్యాశ్రయము సమాస
 మని ఫలితార్థము.

సమాసవృత్తి యింక వివరింపఁబడుచున్నది. "సమాస శ్చతుర్థేతి
 ప్రాయోవాదః. అవ్యయీభావ తత్పురుష బహువ్రీహి ద్వన్వాధికార
 బహిర్భూతానామపి 'సహసుసా' ఇతి (సి. కా. ౬౮౯ సూ.) విధానాత్. పూర్వ
 పదార్థప్రధానోఽవ్యయీ భావః. ఉత్తరపదార్థప్రధాన స్తత్పురుషః; అన్య
 పదార్థప్రధానో బహువ్రీహిః. ఉభయపదార్థప్రధానో ద్వన్వ్యః." ఇత్యపి ప్రాయో
 వాదః = ప్రాయోభిప్రాయః. సూపప్రతి - ఉన్నతగణ సూపస్య లేతః = సూప
 ప్రతి, (సి. కా. ౬౬౩ సూ.) ఉన్నతగణాయస్మిన్ సదేశః = ఉన్నతగణమ్ (సి.
 కా. ౬౭౫ సూ.) మిత్యాద్యయీభావే, అతిమాలాదా తత్పురుషే, ద్విత్వాః
 (ద్వావత్రయోవా) ఇత్యాది బహువ్రీహా, దంతోష్ఠమి (దంతానామోష్ఠయోస్స
 మాహరః) త్యాదిద్వన్వేచాభావాత్. (పూర్వపదార్థప్రాధాన్యాది లక్షణములు
 లేవనిభావము) తత్పురుషనిశేషకర్తృధారయః - తద్విశేషోద్విగుః - అనేకపదత్వం
 ద్వన్వ్య బహువ్రీహ్యోరేవ. తత్పురుషస్య క్వచిదేవేత్కృత్వమ్. (సి. కా. బాలము.
 ౪౦౮ పుట.) (ద్వే అహనీజాత్య = ద్వ్యహజాతః - ఇట్టివి త్రిపద తత్పురుషము
 లరుదు.)

అవ్యయీ భావాదులు నాలుగే సమాసములగుటయుఁ బూర్వపదార్థ
 ప్రధానమవ్యయీ భావమనునది మొదలగువాని లక్షణములును ప్రాయోభి
 ప్రాయమునఁ బెద్దలచేఁజెప్పఁబడినవనియు నవి విమర్శసహములు కావనియు భట్టోజీ

దీక్షితులవారు వచించిరి. అట్లయినను నిందు సంక్షేపముగాఁ దెలుపఁదలంచి యుండుటచేత నిట నట్టి ప్రాయోవాదమే చూడఁబడుచున్నది. ఇటుఁ బ్రాధాన్య మనఁగాఁ గ్రియాన్యాయత్వమని యెఱుంగునది. “యథాశక్తి వచించెను” అను నన్యాయాభావమునందుఁ బూర్వపదీభూత యథాశబ్దార్థము క్రియతో నన్వ యించుచున్నది. కర్తృభారయమును దదంతర్భూతమగు ద్విగువును దత్పురుషాంత ర్భూతములై కావున నష్టమాఁటియందును—“రాజపురుషుఁడు - నీలోత్పలము - త్రిలోకములు” అను మూఁడిటియందును—ను త్తరపదము క్రియతో నన్వయించును. ఉదాః—తత్పు - రాజపురుషుఁడు వచ్చెను. కర్త - నీలోత్పలమును జూడఁము. ద్విగు - త్రిలోకములు భీతిల్లెను - మొ. వ్యధికరణము తత్పురుషము. రాజ త్వము రాజునందును బురుషత్వము పురుషునందును వర్తిల్లునుగాన నిది వ్యధికరణ సమాసము - కర్తృభారయము సమాసాధికరణము. ‘నీలోత్పలము’ అనుచో నీల త్వమును నుత్పలత్వమును నుత్పలమునందే వర్తిల్లునుగాన నిది సమాసాధికరణ సమాసము. ‘త్రిలోకములు’ అనుచోఁ ద్రిత్వమును లోకత్వమును లోకమందే వర్తిల్లునుగాన నిదియు సమాసాధికరణ సమాసమే. సగఖ్యావాచకము మొదటఁ గల్గియుండుట కర్తృభారయముకన్న నిందలి విశేషము. బహుప్రీహియందు సమాస పదములలో నొకదానికిని ప్రాధాన్యముండదు. ‘పీఠాంబరుఁడు వచ్చెను’ అనుచోఁ బచ్చని యంబరముగల ‘విష్ణువు’ అనునదే క్రియతో నన్వయించుచున్నది ద్వంద్వ సమాసమున సమాసపదములన్నియుఁ గ్రియతో నన్వయించును. ‘బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులకు నమస్కరింతును’ అనుచో మూఁడుపదములును క్రియతో నన్వయించుచున్నవి. “హరిహరా విశ్వాది ద్వంద్వేతు యరస్పరసాహిత్యమే వాన్వ యః” (ముగ్ధ. 3౧౭ దుగ్ధా. వ్యా.) అనుచొప్పున సమాసగతపదార్థముల సాహిత్యమే ద్వంద్వసమాసమందలి యేకార్థిభావలక్షణసామర్థ్యమని గ్రహింపవగును.

“ప్రథమానిర్దిష్టం సమాస ఉఁసప్తనమ్ (౧. ౨. ౪౩.) సమాసశాస్త్రే ప్రథ మానిర్దిష్ట ముపసర్జనసంజ్ఞం స్యాత్. ఉఁసప్తనం పూర్వమ్. (౨. ౨. ౩౦) సమాసే ఉఁసప్తనం ప్రాక్ ప్రయోజ్యమ్” (సి. శా. ౬౫౩ - ౬౫౪ సూ.). సమాసవిధాయక సూత్రములలోఁ బ్రథమావిభక్తితో నిర్దేశింపఁబడినది సమాసమునఁ బూర్వపద ముగాఁ బ్రయోగింపఁదగును. “విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమ్” (౨. ౧. ౫౦) అనుచొప్పున నగు నీలోత్పలాదిస్థలములలో విశేషణము సమాసపూర్వావయవ మగుచున్నదిగదా.

“సుపో థాతు ప్రాతిపదికయోః. (౨. ౪. ౭౧) ఏతయో రవయవస్య సుపో లుక్ స్యాత్.” (సి. శా. సమా. ౬౫౦ సూ.) అనుచొప్పున థాతువునకుఁగాని

ప్రాతిపదికమునకుఁగాని యవయవములగు సుబ్విభక్తులు లోపించును. “రాజన్ + జన్ + పురుష + సు” అను నశౌకక ప్రక్రియాచాక్ర్యమున నేకాథ్రి భావసామ్యవ్యవహారము సమాసము సంభవింపఁగా నట్టి సమాసరూపము (కృత్తద్ధిత సమాసాశ్చ - అనుచొప్పున) ప్రాతిపదికమున కవయవములగు సుబ్విభక్తులు లోపించునని వైయాకరణసంప్రదాయము. అట్లులోపింపఁగా ‘రాజపురుష’ అను ప్రాతిపదికము నిల్చును. ‘కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ (౧-౨-౪౬) కృత్తద్ధితాన్తై సమాసాశ్చ ప్రాతిపదికసంజ్ఞాః స్యుః (సి. కౌ. ౧౭౯ సూ.) అను సూత్రముచొప్పున “రాజన్ + జన్ + పురుష + సు” అను సమాసమునకే ప్రాతిపదికసంజ్ఞ కలుగునని గ్రహింపనగును. ఆత్తనః పుత్రమిచ్చతి’ అను నది మున్నగు నామధాతుస్థలములందు “పుత్ర + అమ్ + య” అను రీతిగలచోటులందు ధాత్వవయవముగు సుబ్బలోపించి ‘పుత్రీయతి’ మున్నగురూపములు సిద్ధించును. “స్వాజనమాట్ ఛప్తేభ్యాంభీన్ జేభ్యాంభ్యన్ జీసిభ్యాంభ్యన్ జసోసాం జ్యోమప్” (౪.౧. ౨) (సి. కౌ. ౧౮౩ సూ.) అను సూత్రముచొప్పున నట్టి సమాసాదిరూప ప్రాతిపదికముపై సుబ్విభక్తులు నిల్చునని యెఱుంగునది.

అవ్యయభావము

కల్పతరు. ౨౬౮ II విష:—“అవ్యయం విభక్తి సమీప సమృద్ధి. .... (౨. ౧. ౬) అవ్యయం సమర్థేన సమా సమస్యతే. సోఽవ్యయభావః.” (సి. కౌ. ౬౫౨) అను సూత్రముచొప్పున సత్సమీవిభక్త్యర్థమును, సమీప సాదృశ్య వీష్ణావర్యంతాద్యర్థములును, గలయవ్యయము సామర్థ్యముగల పదముతో సమసించును. అట్టి సమాస మవ్యయభావ మనిపించుకొనును. అందుఁ బ్రథమానిర్దిష్టమగుటం జేసి యవ్యయము సమాసమునఁ బూర్వాయవమగును. “దినేదినే = ప్రతిదినమ్ = ప్రతిదినము” దినదినమందుచు నని యర్థము. “అవ్యయభావశ్చ (౨. ౪. ౧౮) అయం నపునకమ్ స్యాత్” (సి. కౌ. ౬౫౯ సూ.) అనుచొప్పున నవ్యయభావ సమాసము నపునకమగును. “అవ్యయభావశ్చ” (౧. ౧. ౪౧) (సి. కౌ. ౪౫౧ సూ.) “అవ్యయసంజ్ఞః స్యాది తిశేషః” (బాలమ వ్యా.) అను సూత్రముచొప్పున నవ్యయభావసమాస మవ్యయమే యగును గాన “అవ్యయా దాప్ సుపః (౨.౪.౮౨) అవ్యయా ద్విహిత స్యాపః సుపశ్చ ఒక్ స్యాత్” (సి. కౌ. ౪౫౨ సూ.) అను సూత్రముచొప్పున నవ్యయముమీఁది సుబ్విభక్తులు లోపించుటంజేసి దానికి నపునకత్వవిధాన మేలయని శంకింపరాదు. “అధిగోపమ్” మున్నగుస్థలములందుఁ బ్రాతిపదికదీర్ఘమునకు ప్రాస్వమువచ్చు ప్రయోజనముగలదుగదా. (సి. కౌ. ౬౫౯ సూ.) “అవ్యయభావశ్చ. (౨. ౪. ౧౮.) అయం నపునకమ్ స్యాత్” “హసోన్వి

నపునకే ప్రాతిపదికస్య.” (సి. కా. 30౮ సూ.) (గోపాశబ్దము ‘అ’కారాంతము - విశ్వసా శబ్దమువంటిది.) అనుచొప్పున ప్రాప్యమయ్యెను.

అవ్యయీభావమందు ప్రాప్యమువచ్చెడి వేటొకస్థలము:—“దిశయోర్న ధ్యే = అపదిశమ్” = అపదిశము = రెండుదిక్కుల నడిమిభాగము. విదిక్కునియర్థము. అపదిశమ్మనుచో “గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య. (గ. ౨. ౪౮.) ఉపసర్జనం యో గోశబ్దః స్త్రీప్రత్యయాస్తవ తదన్తస్య ప్రాతిపదికస్య ప్రాప్యః స్యాత్” (సి. కా. ౬౫౬ సూ.) అను సూత్రముచొప్పున ‘దిశా’ శబ్దమునకు ప్రాప్యము వచ్చును. (విస్తర.) ఇతిమథ్యాధికమగు “అప” అను నవ్యయము సమసించినది.

పయిరితి నవ్యయములగు నవ్యయీభావసమాసములు తత్పరుములగునపుడు వానిపై మరలఁ దెరుగువిభక్తులు నిల్చుటయుఁ గలదు. (గ౧౨ విష.) నాయథాశక్తిజేసి. (సభా. ౧ ఆ. ౫౭.) మొ. అవ్యయీభావసమాసము తుదిని ‘అ’ ప్రత్యయము సమాసాస్త మగును. ఉదా:—“అట్టిః సమీపమ్ = సమక్షమ్ (సమ్ + అక్షిన్ + అ) సమక్షము (కన్నులయెదుట). సీపమక్షమున మొదలగురితి ప్రయోగముల నరయునది, సాధ్యసమాసము అవ్యయీభావము లుండనే యుండవు. సిద్ధసమాసములందును మహాకవి ప్రయుక్తములే ప్రయోజ్యములని యెఱుంగవలెను.

కల్పతరు ౨౬౮ III తత్పరుషము. ఉత్తరపదము క్రియతో నన్వయించు చుండఁగాఁ బూర్వపదము విభక్త్యంతమగుచు నుత్తరపదముతో నన్వయించుట

విస్తర. ౨౬౮ II విష:—ఇట నుపసర్జనమనఁగా సాధారణముగా లోక ప్రసిద్ధమైన యప్రధానరూపము కాదనియు విగ్రహవాక్యమున నియతవిభక్తి గలది యుపసర్జన మనఁబడుననియుఁ బాఠానియల సిద్ధాంతము. (చూ. “ఏకవిభక్తిచా పూర్వనిపాతే. (గ. ౨. ౪౪.) విగ్రహే యన్నియత విభక్తికంత దుపసర్జనసంజ్ఞం స్యాత్ నతు తస్య పూర్వనిపాతః.” సి. కా. ౬౫౫ సూ.) బాల. వ్యాఖ్య:—“ప్రకృతేచ దిశయో ర్నధ్యః, మధ్యం మధ్యేవేత్యాది విగ్రహవాక్యేషు దిశా శబ్దస్య నియతవిభక్తికత్వాత్...”. ‘దిశయోర్న ధ్యే’ అనుచో దిశాశబ్దము నియత వ్యవ్యంతముగానే నిల్చును. కాని యీనిర్వచనమునైతము లోకసాధారణనిర్వచనమునకు సాధారణముగా సరిపడుచునేయుండును. ముగ్ధబోధవాక్యకణమున నిట “అప్రధాన”రూపమేయని సూత్రింపఁబడెను. “గవా బాదేః స్తోనే గౌణ్యేఽనియ సః. (వృత్తి) అస్తే స్థితస్యగోః, ఆప-ఈప - ఊపశ్చ స్వః (ప్రాప్యః) స్యాత్. అప్రధానత్వేనతి - నస్త్వీయసః” (ముగ్ధ. 33౦ సూ.)

సాధారణముగా నిందు సంభవించుచుండును. ఇందుఁ బూర్వోత్తరపదార్థములకు సామానాధికరణ్యముండదు. కాన దీనిని వ్యధికరణసమాస మందురు. రాజపురుషుఁడు వచ్చుచున్నాఁడు. ఇట 'రాజయోక్కు పురుషుఁడు' అన్నది వస్తీతత్పురుష (తాకి) విగ్రహము. రాజత్వము రాజునందును బురుషత్వము పురుషునందునే యుండును. కావున రాజత్వపురుషత్వములు సమానాధికరణములు కావు. విభిన్నాధికరణములు.

“ద్వితీయా శ్రి తాతీత పతిత గతాత్వస్త ప్రాప్తాపన్నైః (౨-౧-౨౪) ..... ద్వితీయాస్తం శ్రి తాదిప్రకృతికైః సుబ నైః సహ వా సమన్యతే. కృష్ణం శ్రి తః=కృష్ణ శ్రి తః (కృష్ణు నాశ్రయించినవాఁడు). దుఃఖ మతీతో దుఃఖాతీతః=(దుఃఖము నతిక్రమించినవాఁడు).....” (సి. కౌ. సమా. ౬౮౬ సూ.) సమాసవిధాయక సూత్రమున శ్రి తాది శబ్దములు తృతీయాంతములుగ నుపదేశింపఁబడినవిగాన నవి సమాసమున నుత్తరపదములుగ నిల్చును. ద్వితీయాంతము సమాస పూర్వపదమై యుండును. ఇట్లే యంతటను బూర్వోత్తరస్థితి నరయుచుండునది. ఇంకను నీవిషయమునఁ బెక్కు సూత్రములున్నవి. విస్తరభీతి నొక్కొకటిమాత్రమే చూపెదను.

‘పూర్వ సదృశ సమోనార్థ కలహ నిపుణ మిశ్ర శ్లక్ష్యైః’ (౨-౧-౩౧) తృతీయాస్త మేతైఃప్రాగ్వత్. మాసపూర్వః (మాసముచే బూర్వుఁడు) ‘మాసేన + పూర్వః’ అని విగ్రహము. మాతృసదృశః, (మాత్రా + సదృశః = తల్లితో సదృశుఁడు)” “అవర సోఽవసంఖ్యానమ్ (వార్తి). మాసేన అవరో మాసావరః = (నెలచేత జిన్న వాఁడు) (సి. కౌ. సమా. ౬౯౩ సూ). ఇచట కారకసూత్రములచే గొన్నియొడలఁ దృతీయకుఁ బ్రాప్తి లేకున్నను నీసూత్రవిధానమునఁ దృతీయ వచ్చును. మాసపూర్వుఁడు మొ. “అన్నేన వ్యజ్ఞానమ్ (౨-౧-౩౪) సంస్కార ద్రవ్యవాచకం తృతీయాస్త మన్నేన ప్రాగ్వత్. దధ్నా + ఓదనః = (దధి + ఓదన) దధోఽదనః (దధ్నా = పెరుగు చేతఁ దడుపఁబడిన, ఓదనః = అన్నము) ఇహ స్తర్భూతోపనేక క్రియాద్వారా సామర్థ్యమ్”=(దధోఽదనములకు సంతర్భూతమగు నుపనేక క్రియ మూలమున నేకాథి భావసామర్థ్యమును గ్రహింపవలెను). (సి.కౌ. ౬౯౬ సూ.)

“పత్నీర్థితదధార్థ బలి హిత సుఖ రక్షితైః (౨-౧-౩౬) పత్నీర్థితదధార్థాయ యత్ తద్వాచినా, అథాదిభిశ్చ చత్వర్థ్యస్తం వా ప్రాగ్వత్ ..... యూపాయదారుః = యూపదారి.” (యూప స్తంభమునకై యగుదారువు). (సి కౌ. ౬౯౮ సూ.) ఇచట యూపము కొరకు గు దూలమని యర్థము. సూత్రమున బలి రక్షితశబ్దముల పృథగ్గ్రహణజ్ఞానముచే ‘భూతేభ్యోఽఽలః’=భూతములకొరకు బలి. బలి, తదధార్థమే

గదా). తదర్థశబ్దమునఁ బ్రకృతివికృతిభావమును గ్రహింపవలయును. యూగము వికృతి - దారుపు ప్రకృతి. ఇట్టి జ్ఞాపకముచేత 'రస్తనాయస్థాలీ' (వంటకొఱకు గిన్నె యనుచోఁ బ్రకృతి వికృతిభావము లేమింజేసి చతుర్థితత్పురుషసమాసము కల్గ నేరదు. బలిరక్షితశబ్దములకుఁ బృథగ్విధానముచేత సమాసము గల్గును—'భూతే భ్యోబలిః = భూత బలిః' (భూతములకొఱకు బలి) మొ. "అర్థేన నిత్యసమాసో విశేష్యలిజ్జతాచేతి వక్రవ్యమ్" (సి. కౌ. వా. రి. ౬౯౯ సూ.). చతుర్థితత్సూత్రములోని 'అర్థ' శబ్దముతోడి సమాసము నిత్యము - మహావిభాష దీనియందు వర్తింపదు. నిత్యసమాసములందలి విగ్రహము 'అస్వపదము'. అనఁగా సమాసగతపదములకన్న భిన్నమైనపదములును విగ్రహమున నిలుచును. మఱియు నిందు విశేష్యలింగము వర్తిల్లును. అనఁగా "పరవల్లిజ్ఞా ద్వంద్వ తత్పురుషయోః. (౨-౪-౨౬) ఏతయోః పరపదస్యైవ లిజ్ఞం స్వాత్" అనుచొప్పునఁ దత్పురుషసమాసమున స్తుతరపదలింగమే వర్తిల్లునన్న నియమముచొప్పున, నర్థశబ్దముతోడి సమాసమున నుత్తరపదీ భూతార్థశబ్దముయొక్క పులింగము నిలువదనియు విశేష్యలింగమే కల్గుననియు భావము. 'ద్విజాయ + అయమ్ = ద్వితార్థః సూపః' = (పప్పు) 'ద్విజాయ + ఇదమ్ = ద్వితార్థమ్ పయః' = (పాలు) ఇచటఁ బయశ్శబ్ద నపుంసకత్వమే యర్థశబ్దమునకుఁ గల్గినది.

"పశ్చాదా భయేన (౨ - ౧-౩౭)" పశ్చాద్యంతము భయశబ్దముతో ననఁగా "భయ భీత భీతి భీ భిరితి వాచ్య" మ్మనుచొప్పున భయ - భీత - భీతి - భీతబ్దములతో సమసించు నని యర్థము. 'చోరాత్ + భయమ్ = చోరభయమ్.' (సి. కౌ. ౬౯౯ సూ. (ఇట్లే చోరభీతి మొ.). "అపేతా పోథ - ముక్త-పరితాపత్రస్తై రల్పకః (౨-౧-౩౮) (అపేతాదిశబ్దములతోఁ బంచమ్యంతములు కొన్నిమాత్రమే సమసించును) సుఖాత్ + అపేతః = సుఖాపేతః" సుఖమునుండి తొలఁగినవాడు. కొన్నిపంచమ్యంతము లనుటచేతఁ బ్రాసాదపరితుఁడను సమాసము లేదు. (సి. కౌ. సమా. ౭౦౦ సూ.)

"షష్ఠీ" (౨-౨-౮) "షష్ఠ్యంతం సుబదైవ సమస్యతే, సతత్పురుష ఇత్యర్థః. రాజ పురుషఇతి రాజన్ + జన్ + పురుష + సు-ఇత్యర్థాకి విగ్రహవాక్యే సమానేసతి సువలంకి ఆస్తర్వర్తినిం విభక్తిం ప్రత్యయలక్షణేన ఆశ్రిత్య నలోః (నకారలోపము)" (సి. కౌ. ౭౦౨ సూ. బాలమ.) అని షష్ఠీతత్పురుషవిధి. "పూర్వాపరాధరోత్తర మేక దేశీ నై కాధికరణే. అవయ వినాసహ పూర్వాదయః సమస్యతే. ఏకత్వసంఖ్యా విశిష్టశ్చేదవయవీ. షష్ఠీసమాసాపవాదః-పూర్వం + కాయస్య = పూర్వకాయః..." "సర్వోష్ఠ్యేక దేశోఽహ్న సమస్యతే..." మధ్యాహ్నః (అహ్న మధ్యమ). కేచిత్తు

సవ్యవకదేశః కాలేన సమస్యతే-నత్వహ్నైవ...మధ్యరాత్రః (మధ్యం రాత్రేః)" (సి. కౌ. ౭౧౨ సూ.). ఏకత్వ సంఖ్యావిశిష్టమగు నవయవితో పూర్వాదులు సమ సించును. పూర్వకాయము = శరీరపూర్వభాగమని యర్థము. 'అహన్' శబ్దముతో సమ స్తములగు నేక దేశ వాచకములు సమసించును. కొందఱు 'అహన్' శబ్దముతో నననేల? కాలవాచకముతో నేక దేశ వాచి సమసించు నందురు. మధ్యాహ్నము = అహమయొక్క మధ్యభాగము కాలమునకు:—మధ్యరాత్రము = రాత్రియొక్క మధ్యభాగము. ఈయే దేశిసమాసము ఐక్యసమాసమున కపవాద మనఁగా నిందు షష్ఠ్యంత ముత్తరపదమై యుండును. ప్రథమాంతమగు నేక దేశ వాచకము సమాస పూర్వపదమై యుండును. ఇట్లగుటచే నిది ప్రథమాతత్పురుషమనియు 'కృష్ణా శ్రితుడు' మున్నగునవి ద్వితీయాదితత్పురుషములనియు సమాస కుసుమావళీ కారుడు వ్యవహరించెను. "తత్పురుషోఽష్టాధోఽధూ త్ప్రథమాదివిభక్తి నణో కృతై ర్భేదైః...ప్రథమాతత్పురుషః...ఉత్తరః + కాయస్య = ఉత్తరకాయః..." (సమాసకుసుమావళి ౧౦౮ పుట.) ఇందు సమాసపూర్వపదము క్రియతో నన్వ యించును. కావుననే "పూర్వపదార్థ ప్రధానోఽవ్యయాభావః - ఉత్తరపదార్థ ప్రధానస్తత్పురుషః" ఇత్యాదిలక్షణములు ప్రాయికములని చెప్పఁబడెను. అహో బలపండితుఁ డిట్టివాని నేక దేశిసమాసములని వ్యవహరించెను. "ఆదిశబ్దే - అర గన్ను - క్రేగన్ను - సామేయ - కొనచేయి - వెడతల - ఇత్యాద్యా ఏక దేశిసమాసా గ్రహ్యః" (అహో. ౪౪౪ పుట.)

"సప్తమీశౌణ్డైః సప్తమ్యంతం శౌణ్డాదిభిః ప్రాగ్వద్వా - అక్షేష శౌణ్డైః = అక్షశౌణ్డైః = (పాచికలయాటయందు సమర్థుడు). ఇది సప్తమీతత్పురుషము. విభక్తి కొఁటిరెండుసూత్రములుమాత్రము పై రీతిని దిక్షాత్రముగఁ జూపితినిగాని యిట్టివి వెక్కువిధులు గలవు.

కల్ప ౨౬౮ IV విషయః—కర్తృభారయము:—"తత్పురుషః సమానాధికరణః కర్తృభారయః" (౧-౨-౪౨)(సి.కౌ ౭౪౫ సూ.). సమానమైన యాభారముగల పదార్థములు సమానాధికరణము లనిపించుకొనును. అట్టిపదములు సమసించు తత్పురుష మనఁగా నుత్తరపదార్థప్రధానము ప్రాయికముగాఁగల సమాసము కర్తృభారయ మనిపించుకొనును. ఉదా:—నీలోత్పలము. (నీలంబ తల్ ఉత్పలంచ=ఉత్పలమందు నీలత్వమును నుత్పలత్వమును నున్నవి.) 'నీలోత్పలము వికసించెను' అనుచో నుత్తర పదము క్రియతో నన్వయించుచున్నదిగదా. "విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమ్ (౨ - ౧ - ౫౭). భేదకం సమానాధికరణేనభేద్యేన బహుళం ప్రాగ్వత్ (సమస్యతే). నీలముత్పలమ్ = నీలోత్పలమ్. బహుళగ్రహణాత్ క్వచిన్నిత్యమ్ - కృష్ణసర్పః.

కృచిన్న - రామో బామదగ్మ్యః" (సి.కా. 23౬ సూ), కర్తృభారయమునఁ బ్రాయః
ముగా విశేషణము సమాసపూర్వావయవమై యుండు ననుటకై యీవిధియందు
విశేషణశబ్దము ప్రథమాంతముగ నిర్దేశింపఁబడెను. "పూర్వావర ప్రథమ చరమ జఘ
న్య సమాన మధ్య మధ్యమ వీరాశ్చ (౨-౧ ౫౮). పూర్వనిపాతనియమాన్ధమిదమ్.
పూర్వవైయాకరణః.....అపరస్యాక్థే సశ్చ భావో వక్తవ్యః (వార్తి. 3౨౫3).
అపర శ్చాసా వర్థశ్చ=పశ్చార్థః. కథ మేకవీరశ్చితి.....బహుళగ్రహణా ద్భవిష్యతి"
(సి.కా. 23౭ సూ). ఇట్లు కొన్ని కర్తృభారయములందు విశేషణము సమాసోత్తరపద
మయి యుండుటయుఁ గలదు ఇందు 'పూర్వా'దిశబ్దములు ప్రథమావిభక్తితో
నిర్దేశింపఁబడుటచే వానికిః బూర్వనిపాతత్వము నియతమని తాత్పర్యము. వైయాక
రణశబ్దము విశేషణముగా వివక్షితమయినను "వైయాకరణపూర్వః" అనరాదని
తాత్పర్యము.

"శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిః (౨ - ౧ - ౫౯). శ్రేణ్యాదిషు చ్యుత్థవచనం
కర్తవ్యమ్. (వార్తి. ౧౨౯౬). ఆశ్రేణయః శ్రేణయః కృతాః శ్రేణీకృతాః"
"చ్యుప్రత్యయాక్థే భూతతద్భావే గమ్యే శ్రేణ్యాదీనాం సమాసోపక్తవ్య ఇత్యర్థః.
శిల్పేన పణ్యేన వా జీవినాం సమాహారః శ్రేణయః....." (సి. కా. 23౮
సూ. బాలమ.) అభూతద్భావమనఁగా పూర్వమున లేకయుండఁ దగ్వాతఁ గల్గుట.
అభూతతద్భావార్థమున "చ్యు" ప్రత్యయము తద్భిత్ ప్రకరణమునఁ జెప్పఁబడును.
పూర్వము శిల్పముచే జీవింతుట కసమర్థు లివుడు దానిచే జీవింప సమర్థులుగాఁ జేయఁ
బడిరి యనునర్థమున "ఆశ్రేణయః శ్రేణయః కృతాః." అనువిగ్రహముగలదై
"శ్రేణీకృతాః" అను సమాసము సిద్ధించునని భావము. ఇటు శ్రేణీశబ్ద మిళారాం
తము. చ్యుప్రత్యయ మిటు వచ్చినచో "చ్యౌచ" అనుచోప్పున దీర్ఘమువచ్చును.
'శ్రేణీకృతాః' అను నిత్యసమాస మేర్పడును. (చూడు. "కు గతి ప్రాయః"
(౨౨ ౧౮) (సి. కా 2౬౧ సూ).

"శాకపార్థివాదీనాం సిద్ధయే ఉత్తరపదలోప సోపసంఖ్యానమ్ (వార్తి
౧3౧౦ - 23౯ సూ)." "శాకః ప్రియః యర్యసః శాకప్రియః.....
శాకప్రియశ్చాసా పార్థివశ్చేతి విగ్రహే బహుప్రీహిగర్భో విశేషణసమాసః. తత్ర
పూర్వఖండే బహుప్రీహా ఉత్తరపదర్య ప్రియశబ్దస్యలోః. దేవబ్రాహ్మణశ్చితి.
దేవాః ప్రియాః యర్య స దేవప్రియః, సచాసా బ్రాహ్మణశ్చేతి విగ్రహః. పూర్వవ
దుత్తరపదలోః. దేవపూజతో బ్రాహ్మణశ్చితి వా విగ్రహః" (సి. కా. 23౯ సూ.
బాలమ.) శాకపార్థివుఁ డనఁగా శక్తి ప్రియ మైనదిగాఁగలరాజని యర్థము. ఇందు

ప్రియశబ్దము లోపించినది. దీని నుత్తరపదలోపరూపమనియే గన్నయ వ్యవహరించెను. దీనిని మధ్యమపదలోప సమాసమనియు వాడుదురు. ఈసమాసము పెక్కుస్థలములం దుపచరింపవలసిన విస్తృతవ్యాప్తి గలది. “లోకశబ్దోఽత్ర లోక సముదాయపరః. త్ర్యవయవో లోక స్త్రీలోకఇతి మధ్యమపదలోపీ సమాసః. ఏతచ్చ ‘ద్విగోల్లు గనపత్యే’ ఇతి సూత్రే భాష్యే ఘృష్టమ్. షోడశపదార్థానా మిత్యత్రతు ‘షోడశస ఖ్యాతాః పదార్థాఇతి మధ్యమపదలోపీ సమాస ఇత్యలమ్” (సి. కౌ. ౭౨౭ సూ. బాలమ.) (విస్తర)

“ఉపమానాని సామాన్యవచనైః. (౨ - ౧ - ౫౫) ఘన ఇవ శ్యామో ఘన శ్యామః. ఇహ పూర్వపదం తత్సృజే లాక్షణిక మితి సూదయుతు లాక్షివిగ్రహే ఇవశబ్దః ప్రయుజ్యతే. పూర్వనిపాత నియమాన్తం సూత్రమ్” (సి. కౌ. ౭౩౪ సూ.)

విస్తర I ౨౬౮ IV విమః—“శాకపార్థివాద్యాః—శాకపార్థివాద్యా నిపాత్యస్తే. శాకః శక్తిః ప్రధానం య్యు సః శాకప్రధానః పార్థివః = శాకపార్థివః. మేరునామా మహీభృత్ = మేరుమహీభృత్. సుగ్రీవనామా కపిః = సుగ్రీవకపిః, శ్రీహర్షనామా నృపతిః = శ్రీహర్షనృపతిః, ముఖయుక్తా నాసికా = ముఖరాసికా, త్రిగుణీకృతా జగతి = త్రిగతి, అర్ధావశిష్టం ఘృతమ్=అర్ధఘృతమ్. ఇత్యాది శాకపార్థివాది రాకృతిగణః” (ముగ్ధ. ౩౪౯ సూ. శ్రీరామతర్కవాగీశ వ్యాఖ్య.) “పక్షే శాకపార్థివాదిత్వా దధికపదస్య లోపే ద్విచత్వారింశత్. శాకపార్థివాది ర్మథాః—శాకప్రధాన శ్వాసౌ పార్థివశ్చేతి శాకపార్థివః, అత్ర ప్రధానశబ్దస్య లోపః. శాకః శక్తిః (అనుబంధ) ఏనం దథ్నా మిశ్రితః ఓదనః=దధ్నిదన ఇత్యాది” (ముగ్ధ. ౩౫౧ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.) “ద్వి అధికా దశ ఇతి శాకపార్థివాదిత్వాత్ అధికశబ్దలోపే ద్వాద్యాదేశః. ఏనం ద్వావింశతిః - త్రయోవింశతిః - అష్టావింశతిః - ద్వాత్రింశత్ - త్రయస్త్రింశత్ - అష్టాత్రింశత్ - ద్వాచత్వారింశదిత్యాది...” (ముగ్ధ. ౩౫౧ సూ. శ్రీరామ. వ్యాఖ్య.) ఇట్లే - శతాబ్దము మున్నగునవియు సాధ్యములగును - (చూడు. విస్తర. II ౨౯ IV)

అనుబంధము-విస్తర I ౨౬౮ IV:—“జవ్యాదిసెట్టి పచ్చళ్ళబాచత మొదలైనవి యుత్తరపదలోపములు” (బాలసరస్వతీయ టీక. ద్విగుకర్తృధారయావిత్వాది కారిక). “జవ్యాదిసెట్టి - పచ్చళ్ళబాచత - గాజులసెట్టి ఇత్యాద్యా ఉత్తరపదలోపాః...” (ఆహా. ౪౪౪ పుట.) వైవ్యాఖ్యలలోని ‘పచ్చళ్ళబాచత’ అను సుదాహృతి నరయంగా బాలసరస్వత్యహోబలపండితులు “శాకపార్థివుడ”నుదానికి “హారలు ప్రియమైనవిగాఁగలవాడ”ని యర్థము చేసికొన్నట్లు తోచుచున్నది.

ఉపమానవాచిపదములు సాధారణధర్మవాచకపదములతో సమసించును, ప్రథమా నిర్దిష్టమగు నుపమానవాచిపదము సమాసపూర్వావయమై యుండును. 'ఘనః = మేఘము, శామ్యః = నల్లనివాడు' అనుచో నేకార్థిభావలక్షణ సామర్థ్యములేదు గావున నద్దాని సిద్ధికై "ఘనసదృశుఁడు శామ్యుఁడు" అని యర్థము నెన్నవలెను. అనఁగా ఘనశబ్దము ఘనసదృశ్యమును లక్షణాశక్తిచే నొసంగునని గ్రహింపవలెను. ఈవిషయమును విశదపఱచుటకే "ఘన ఇవ శామ్యః" అను లాక్షణవిగ్రహ మేర్పడినది. 'ఘనసదృశ - శామ్య' అను రెండిటిలో నొకటిమాత్రమే విశేషణమును టకు వినిగడుకము లేనందున నుపమానవాచిపదమునకుఁ బూర్వనిపాతనియమమును బ్రథమానిరేకముచే సూత్రకర్త విశదపఱచెను.

"ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభి సామాన్యాఽప్రయోగే. (౨ - ౧ - ౫౬). ఉప మేయం వ్యాఘ్రాదిభి సువా ప్రాగ్వత్ (వా సమస్యతే) సాధారణధర్మస్యాఽప్రయోగేనతి. పూర్వనిపాతార్థం సూత్రమ్. పురుషవ్యాఘ్రః, నృసోమః, వ్యాఘ్రాది రాకృతిగణః - సామాన్యాప్రయోగేఽప్రయోగేఽప్రయోగే వ్యాఘ్ర ఇవ శూరః" (శి. తా. 23౫ సూ.) ఉపమితమనఁగా నుపమేయము. ఉపమానోపమేయ సమభివ్యాహారమున నుపమానమే విశేషణమగు నను నియమము చొప్పునను "విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమ్" అను విశేషణ సమాస విధాయకశాస్త్రముచొప్పునను "వ్యాఘ్రపురుషుఁడు" అను ననిష్టరూపము కలుగకుండుటకయి యీసూత్ర ముపదేశింపఁబడినది. కావునఁ బ్రథమానిర్దిష్టమగుటచే నుపమేయమే పూర్వపదమైయుండునని యెన్నవగలుగు. వ్యాఘ్రశబ్దమునకు వ్యాఘ్రసదృశుఁడని యర్థము. 'శూరః' మున్నగు సాధారణధర్మవాచకము ప్రయోగింపఁబడునపుడు సమాసము కానేరదు. 'పురుషుఁడు వ్యాఘ్రమునలెఁ గ్రూరుఁడు' అనియే ప్రయోగింపవలయును.

'వ్యాఘ్రమునంటి పురుషుఁడు = వ్యాఘ్రపురుషుఁడు' అనురీతి సమాసము సాధువుకాదని యీసూత్రమే విశదపఱచుచున్నది. ఉపమానోపమేయ శబ్దము లకు సమాసముగల్గినపు డుపమేయవాచియే సమాస పూర్వపదమై యుండునని కదా ప్రకృతసూత్రమునకుఁ దాత్పర్యము. (విస్తర II) "భాష్యాభిః క్వాతిగమిష్ఠర ఇతికై యట ప్రయోగస్తు షయూర వ్యంసకాదిత్వా త్సమాధేయః - భాష్యమే

విస్తర II ౨౬౮ IV విషయము:—కొందఁ జాండ్రకీపు లుపమాన పూర్వపదకర్త ధారయములను బ్రయోగించిరి. ద్వీపద - బింబోష్ఠములు చంద్రబింబాననములు (రంగ. రా. యుద్ధ ౫33ర పద్య. ౫౨ర పు. ౬ పం. యూ. ముద్ర). కం..... సునిడి కంబము లనఁగాఁ | గర మొప్పు నగలేనూజకుఁ | గరభోరులుఁ బోలుచు

వాద్ధిరితి రూపకం వా.” (సి. కౌ. ౭౩౫ సూ. బాలమ. వ్యాఖ్య). ‘అతిగంభీర మగు ఖాష్యాద్ధి యొచ్చట’ అని వై కైయటప్రయోగమున కర్థము. సాధారణ ధర్మప్రయోగ ముండుటచే నుపమితసమాసము కానేరదనియు మయూరవ్యంస కాదులలోఁజేర్చి సాధుత్వము నెన్ననగుననియుఁ దాత్పర్యము.

“మయూరవ్యంసకాదయశ్చ (౨ - ౧ - ౭౨). ఏతే నిసాత్యస్తే. మయూరౌ

మదనకరికరలీలన్. (నన్ని. కు. ౩ ఆ. ౨౯౧). సీ. అలికేశి లక్తకా ధరపాదతలములు నమృతాంశు ముఖశుక్తికాంఘ్రియుగము । కంబుకంఠర వ్రీహిగర్భాభ జంఘలు బిరహస్త రంభోరు లసితరుచియు । బూర్ణకుంభ స్తన పులిసనితంబంబు హరిమధ్య వేదిమధ్యాభినులియు । గుంభికుంభనితంబ కోక స్తనమ్ములు కరభోరు మృదు లతా కరయుగంబు. ఆ. వె. కామశరధిజాను క్రముకకంఠంబును । గమతపాద వికచ కమలముఖము । బల్ల వాంఘ్రితల సుబ్ధిణాలకములు । నజనకై నఁ జొగడ నరిది గాదె. (నన్ని. కు. ౮. ఆ. ౧౮ ప). చ. సరసిజశస్త్ర హస్తములఁ జంద్రనిభాస్యముఁ గంబుకంఠమున్... గ్రసించిరి మాంసభక్షకుల్. (భాస్క. రా. ఆరణ్య. ౨ ఆ. ౨౭౨ ప). పయివానిలోని “అలికేశి-అమృతాంశుముఖ-మున్నగు నుపమానపూర్వ పద బహువ్రీహులు నిర్దుష్టములు. అట్లే సరసిజశస్త్ర హస్తములు మున్నగు నుప మానసాధారణ ధర్మసమాసములును లక్షణసమంచితములే. ఇంక - రంభోరులు - కోకస్తనములు కంబుకంఠము మున్నగు నుపమానపూర్వపద కర్తృధారయములు లక్షణసమతములు కానేరవు. ఇట్టిప్రయోగములు కవిత్వయమువారు నాచన సోముఁడు శ్రీనాథుఁడు మున్నగువారి గ్రంథములలోఁ గానరాలేదు కాని కాలి దాసే యిట్టి ప్రయోగమును జేసియున్నాడు. “అముం పురః పశ్యసి దేవదారుం । పుత్రీ కృతోసౌ వృచభద్వజేన । యో హేమకుమ్భస్తన నిఃసృతానాం । స్కన్ధస్య మాత్రః పయసాం రసజ్ఞః” ‘ఏ దేవదారువృక్షము సార్వతీదేవిచేతఁ బుత్రునిగాఁ చేయఁబడినదో యట్టిదాని నెదుటఁ జూచితివా’ యని తాత్పర్యము (రఘువంశము ౨ సర్గము ౩౬ శ్లో.) (దేవదారుపక్షమున):—“హేమ్నః కుమ్భ ఏవస్తనః తస్మాన్ని సృతానాం పయసా మమ్బూచాం రసజ్ఞః”. (ఘన్ధపక్షమున) “హేమకుమ్భ ఇవస్తన ఇతి విగ్రహః పయసాం క్షీరాణామ్.....ఘన్ధసమానస్తే మాస్పద మితిభావః...” (మల్లినాథవ్యాఖ్య) ఇట్టియొడల “చంద్రసదృశం ముఖమ్” = చంద్రముఖము అను రీతిని మధ్యమలోపసమాసమును బై మహాకవు లంగీకరించిరా యని యాలోచింప వలసియున్నది.

వ్యంసకః=మయూరవ్యంసకః. వ్యంసకో ధూర్తః,..."(సి. కా. ౭౫౪ సూ). "వ్యంసకః
 త్చాసౌ మయూరశ్చ" అని విగ్రహము. ధూర్తడుగు నెమిలి. విశేష్యమునకుః
 బూర్వనిపాతము సిద్ధించుటకయి సూత్ర ముపదేశింపబడినది. "ముఖమేవ పశ్య-
 జమ్ = ముఖపశ్యజమ్" = "ముఖపంకజము" అనుచో ముఖమువంటిపంకజమని
 విగ్రహము చేయరాదు. ఇంక, పంకజమువంటి ముఖమని యుపమితరసమాసముగు
 గాని 'ముఖమనెడి పంకజము' అని రూపకసమాసమునుగాని గ్రహింపవలయును.
 ఆ మూర్ఖులములందలి సందర్భమునుబట్టి యుపమితరూపకములను నిర్ణయించుకొనవల
 యును. (విస్తర III) 'మయూరవ్యంసకాదయశ్చ' అను ప్రకృతసూత్రమే రూపక
 సమాసవిధాయకశాస్త్రమును నని గ్రహింపవలయును.

"నా స్తి కించన యస్య సః=అకించనః, నా స్తి కుతో భయం యస్య సః=అకుతో
 భయః" అనునవి మొదలగు నన్యవదార్థప్రధానములు సయితము బహుప్రీహి కపవా

విస్తర III. ౨౬౮ IV విషయము:—"ముఖచన్ద్రో పశ్యామి త్యత్ర కిం ముఖం
 చన్ద్రో ఇవే త్యుపమా. ఉత ముఖమేవేతి రూపక మితి సన్దేహః. సాధకబాధకయో
 ర్ద్వయో రేకతరస్య సద్భావే పునః న సన్దేహః. యథా 'ముఖచన్ద్రో (మద్భూతి)
 ఇత్యత్ర చుమ్భనం ముఖస్యానుకూల మిత్యుపమాయా స్సాధకమ్. చన్ద్రోస్య తు
 ప్రతికూలమితి రూపకస్య బాధకమ్. "ముఖచన్ద్రోః ప్రకాశతే" ఇత్యత్ర ప్రకాశా
 భ్యో ధర్మః రూపకస్య సాధకో ముఖే ఉపచరితత్వేన సద్భూతీతి నోపమాబాధకః...
 ..... 'సున్దరం వదనామృజమ్' ఇత్యాదౌ సాధారణ ధర్మప్రయోగే 'ఉపమితం
 వ్యాపూరితి స్సామాన్యాప్రయోగే' ఇతి వచనాత్ ఉపమా సమాసో న సంభవ
 తీతి ఉపమాయా బాధకః - ఏవం చాత్ర మయూరవ్యంసకాదిత్యా రూపకసమాస
 ఏవ" (సాహిత్యదర్పణము ౧౦ పరి. ౭౫౭ కారిక. ౬౨౩ - ౬౨౪ పుటలు).
 కయిరితిని సాధకబాధకముల పరిశీలనమునకు వలనుపడకుండునట్లుగు నుపమారూపక
 ముల సాంకర్యమును మాఘకవి ప్రయోగించియున్నాడని—లిలజ్ఞయితో
 లోకా । నలజ్ఞా నలఘ్నయసః । యాదవామ్నా నిధీన్ రుద్ధే! వేలేవ భవతః శ్రమా
 (శిశుపాలవధ. ౨ సర్గము. ౫౮ శ్లో). యాదవులనెడి సముద్రములను నీయోర్తి
 చెలియలికట్టవలె నరికట్టుచున్నదని యర్థము. "జలపూరణముచే లోకముల నాక్ర
 మించునవి సముద్రములు. పరాక్రమముచే లోకముల నతిక్రమించునవి యాదవ
 నైన్యములు" అనురీతిగల సాధారణ ధర్మప్రయోగముచే నుపమితము బాధితము
 గాన యాదవులనెడి యంభోగిధులని రూపకసమాసమును గ్రహింపవలయును గాని
 "వేలేవ"=చెలియలికట్టవలె నను కంతో క్తమగు నుపమ సంకీర్ణపకతీరదు "నస్తుత్తు

సాధారణధర్మప్రయోగా తత్ర రూపక మేవ. వేలేవే త్యుపమైవ.” (అహో రరగ పు) (అనుబం) “యాతవ్యపార్శ్విగ్రహాది । మూలాయా మధికద్యుతిః । ఏకార్థతస్తు ప్రోతాయాం । నాయకో నాయకాయతే” (శిశు, ౨ స. ౯౩ శ్లో) ఇందును ‘నాయకాయతే’ అనే యాచారార్థ క్లృజ్ఞుచే నుపమను గ్రహింపకతీరదు, ఏకార్థతస్తు ప్రోతాయా మ్మచుదానిచే మూలికయందే గ్రుచ్చుబనుట సరియగును గాన రూపకమున కనుకూలత గలదు. కాన నిందును రూఢకోపమసంకరము చెప్పదగియున్నది. ద్వాదశరాజమండల మనెడి మూలికయందు విజిగీషువు నాయకమణిపంటివాఁ డని తాత్పర్యము. “ఏకార్థతస్త్వి త్యత్ర రూపకత్వే అధిష్టాన తిరోభానేన ఆరోప్య మాణ తస్తుత్పన్నైవ ఉపాద్యులకత్వా తోప్రి తత్పసిద్ధిః. తద్బలాదేవ పార్శ్విగ్రహాది మూలాయామి త్యత్రాపి రూపకమేవ. నాయకాయత ఇత్యత్ర తూపమైవ. అన్యథాను శాసనవిరోధాత్.” (అహో. రరగ పు). (సి. కా. క్యజ్ విధి ౨౬౬గి సూ). ఇట్టి యొడల నరసింహసంకర మనఁదగు నని విన్నకోట పెద్దన వచించెను, “నరసింహ సంకరము,.....ను. పనితో దగ్గుఁడు విశ్వనాథుఁ డనిలోఁ బర్జన్యుచందంబు నన్ । గనుపట్టున్ బటహారవంబు మొరయం గర్జింపమానోద్ధతిన్ । దనరించున్ రుధిరాబగ నీకరముం దదోద్ధిధబాహువును । ధ్వజకోదండపయోధర ప్రవిగళ మ్మోదావలీవర్షముల్” (కావ్యాల, ౬ ఉల్లా. ౧౦ ప) రూఢకోపమాసంకరము.

అనుబంధము. విస్తర III ౨౬౮ IV వివ:—ఈక్రింద సుదాహరింపబడు యాతవ్యేత్యాది శ్లోకమందువలెనే యిందును నుపమారూపక సంకరమును మల్లిశాథుఁడు వ్రాయుతుండుట సరికాదని యహోబలపతి చెప్పించెను (అహో. రరగ పు).

ఇట్టియొడల శబ్దసాధర్మ్యమేకాని యర్థసాధర్మ్యము లేమింజేరీ సాధారణ ధర్మప్రయోగము లేదనియే తలంచి యుపమిత సమాసము చేయనగునని వైయాకరణులు చెప్పుచున్నారు—“సాధారణధర్మస్యానుగామిత్య మేవేతిమతే, నాత్ర విశేషణ స్యానుగామిత్యమ్. ఏకత్ర లఙ్ఘనం జఃపూరణే నాక్రమణమ్. అన్యత్ర విజయ ఇత్యాద్యర్థభేదస్య విద్యమానత్వాత్. ఆత ఏవ భాష్యాభిః క్వాతిగమిభ్యః, క్వచాల్పవిషయా మతిరితి కైటాక్తౌ ఏకత్ర గాంభీర్యం దుష్ప్రవేశత్వమ్, అన్యత్ర దర్శిజ్ఞేయత్వమితి నానుగామిత్య మిత్యధియుక్తై రుక్తమ్. మనోరమా యాంతు ‘అత్ర గామ్భీర్యేణ సాదృశ్యం న వివక్షితం. యంతు వితతమరవగాహ త్యాదినా, తస్య ప్రయోగానాన్వేయేతి సమాసో నిర్వాధ ఏవేత్యుక్తమ్. అశ్రిత్య శబ్దమాత్రం సాధర్మ్య మిహపి సంభవతీత్యాంకారికమతమ్.....” (అహో రరగ పు).

దములగుచుఁ ద్రిపదతత్పురుషములనుపేర దీనిః (మయూరవ్యంకాదిశాస్త్రమునకు) లక్ష్యములగుచున్నవి. “స బ్రాహ్మణోఽబ్రాహ్మణః” (బ్రాహ్మణుఁడు కానివాడు,) ‘స అశ్వః=అనశ్వః’=అశ్వము కానిది, ఇత్యాదులు సభోతత్పురుషములు “అతి త్రాస్తో మాలా మతి మాలః” మాల సతిక్రమించినవాడు. మున్నగునవియు (పూర్వపదార్థ ప్రధాన తత్పురుషములు) “ప్రగతః ఆచార్యః=ప్రాచార్యః” (ప్రాదిసమాసములు) మున్నగునవియుఁ (కుగతిప్రాదయః, సి. కా. 2౬౧సూ.) దత్పుషభేదములె. “పుంవత్కర్తృ భారయజాతీయదేశీయేషు (౬-3 ౪౨) కర్తృభారయే జాతీయదేశీయయోశ్చ పరతః భాషితపుంస్కాత్పరః ఊజభావోయస్మిం స్తథా భూతం పూర్వం పూఁవత్..... మహానవమీ (మహతీ నవమీ) కృష్ణచతుర్దశీ (కృష్ణాచ సా చతుర్దశీ).” (సి. కా. 2౪౬) ఇత్యాదిసూత్రములచొప్పునఁ గర్తృభారయమునఁ బుంవద్భావమగును. మహచ్ఛబ్దతకారమునకు ‘అ’కారాదేశ మగును.

భాషితపుంస్క మనఁగాఁ బున్న పుంసకత్యములందుఁగాని పుంస్త్రీత్యములందుఁగాని (తుల్యప్రవృత్తినిమిత్తకము) యర్థభేదములేక వర్తించునది. (౨౬౮ IV. బహుప్రీహి). ఉదాః—“శుక్లః పురుషః - శుక్లాస్త్రీ. మృదుః పురుషః - మృదు వస్త్రమ్.” ఇట్లు శుక్ల - మృదు ప్రభృతిశబ్దములు భాషితపుంస్కములు. ‘శుక్లాచ సా తనుశ్చ = శుక్లతనుః. (శుక్లయగు తనువు = శుక్లతనువు) ఇందు స్త్రీలింగశుక్లా శబ్దము పుంలింగమువంటిరూపముతో నిల్చును. ఇట్లే పైనుదాహరించిన “కృష్ణ చతుర్దశీ - మహానవమీ” అనుస్థలములందును బుంవద్భావము సరయునది. ఊజ స్తమునకుఁ బుంవద్భావము రాదు. ఉదాః—“వామోరూభార్యః”=వామోరు వగు ననఁగా రమ్యమగు “ఊరు” వనఁగాఁ దొడగలభార్యగలవాడు=వామోరు భార్యుఁడు. మొ. “రాజాహస్సభిభ్యష్టచ్ఛ్ (౫-౪-౯౧) ఏతదస్త్రాత్ తత్పురుషాట్టచ్ఛ్ స్యాత్ - పరమరాజః - ఆతిరాజః - కృష్ణసఖః (సి. కా. 2౮౮ సూ.)” ఇత్యాది విధులచొప్పునఁ దత్పురుషసమాసమున ననఁగాఁ దత్పురుష కర్తృభారయ ద్విగువుల సనేకములగు సమాసాంతప్రత్యయములు మున్నగునవి వచ్చును. విస్తరభీతిని వివరింపలేదు.

కల్ప. ౨౬౮ V విషయః—ద్విగుసమాసముః—సమానాధికరణతత్పురుషసమా సములలో సంఖ్యావాచక పూర్వపదకసమాసములు ద్విగుసమాసములు. ౧ తద్ధితార్థ ద్విగువు. ౨-ఉత్తరపదద్విగువు. 3 సమాహారద్విగువు.

“సంఖ్యాపూర్వోద్విగుః, (౨-౧-౫౨) తద్ధితార్థ (2౨౮ సూ.) ఇత్యత్క్రొత్తః త్రివిధః సంఖ్యాపూర్వోద్విగుః స్యాత్.” “బాలమః—తద్ధితార్థే విషయే, ఉత్తరపదేచ

పరతః, సమాహారేచ వాచ్యే ఇత్యేవం త్రిప్రకారో యః సంఖ్యాపూర్వః సమాస ఉక్తః స ద్వీగురితియావత్.” (సి. శా. ౭౩౦ సూ.) “తద్ధితార్థో త్తరపదసమాహారేచ” (౨-౧-౫౧) అనుసూత్రమునఁ (సి. శా. ౭౨౮ సూ.) దధిత ప్రత్యయార్థమువిషయ మగునపుడును నుత్తరపదము పరమగునపుడును సమాహారమందును (సమాహము-మొత్తము) దిగ్భావక సంఖ్యావాచకములు సమానాధికరణపదముతో సమసించునని చెప్పబడెను. అట్టి మూడువిధముల స్థలములందలి సంఖ్యాపూర్వపదస్థలములు ద్వీగుసంజ్ఞగలవని యర్థము. ఉదాః—“పశ్చాభి ర్గోభిః క్రీతః = పశ్చాగుః.” ఇది తద్ధితార్థద్వీగువు, ఇందు “క్రీతః” అనునర్థమును ద్వీగుసమాసము చెప్పచున్నది గానఁ దద్ధిత ప్రత్యయము నిల్వలేదు. (ఉక్తార్థానా మప్రయోగః). ఇంక నుత్తరపదపరక ద్వీగువు—“పంచ గావో ధనం యస్యేతి త్రిపదే బహువ్రీహౌ అవాస్తరతత్పురుషస్య వికల్పే ప్రాప్తే - ‘ద్యద్వ్య తత్పురుషయో రుత్తరపదే నిత్యసమాసవచనమ్’ (వా. రి. ౧౨౮౭).....పశ్చాగవధనః” = పంచగవధనుడు = ఐదుగోవులు ధనముగాఁ గలవాడు. ఈబహువ్రీహిలోని ‘పంచగవమ్’ అనునది తత్పురుషము. మహావిభాషచే నట్టితత్పురుషమునకు వైకల్పికత్వము కలుచుండఁగాఁ బైవార్తికము చొప్పున నిత్యత గల్గినది. కాఁగా నట్టి యుత్తరపదపరక రుగు సమాస ముత్తరపద పరద్వీగువున కుదాహరణమగుచున్నది. సమాహారద్వీగువునకుః—“పశ్చానాంగవాం సమాహారః = పశ్చాగవమ్ = అందుగోవుల మొత్తమని యర్థము. “ద్వీగురేక వచనమ్. (౨౪-౧) ద్వీగుర్ధః సమాహారః ఏకవత్ స్యాత్” (సి. శా. ౭౩౧ సూ.). “స నపుంసకమ్. (౨-౪-౧౭) సమాహారే ద్వీగు ర్ద్వ్యద్వ్యశ్చ నపుంసం స్యాత్. పరవల్ల జ్ఞాపవాదః - పశ్చాగవమ్.....” (సి. శా. ౮౨౧ సూ.) అనుసూత్రముల చొప్పున సమాహారద్వీగువు నపుంసకము నేకవచనాంతము నగును. (విస్తర I) పశ్చాగవము=అందుగోవుల సమాహము. “అకారాన్తోత్తరపదో ద్వీగుః స్త్రీయా మిప్తః” (వా. రి. ౧౫౫౬ ౮౨౧ సూ.) ద్వీగువులోని యుత్తరపదము ‘అ’కారాంత మగునపు డాద్వీగువు స్త్రీలింగమగును. “ద్వీగోః. (౪-౧-౨౧) అదన్తా ద్వీగోర్ద్విప్ స్యాత్” (సి. శా. ౪౭౧ సూ.). స్త్రీత్వమునం దదంతద్వీగువునకు జీప్రత్యయము

విస్తర. I ౨౬౮ V విషయః—ఆంధ్రలాక్షణికులు వైమూడువిధములలోఁ జేరినిచోటులందును సంఖ్యాపూర్వపదకర్తృభారయమును (మల్లోకములు) సంఖ్యా పూర్వపదమధ్యమపదలోపిసమాసములను సైతము (ముప్పది) ద్వీగువులని వ్యవహరింతురు. (విష. ౨౮౩) “ద్వీగోరమిశ్రతాయాంతు । ప్రాయ ఏకత్వ మిష్యతే । మిశ్రతాయాం బహుత్వం స్యాత్” (అధర్వణుడు). (చూ. ౨౮౪ విష).

వచ్చును. "త్రయాణాం లోకానాం సమాహారః త్రిలోకీ" = త్రిలోకములు "పశ్చా
నాం నలానాం సమాహారః = పశ్చి+నల = పశ్చిమలి" "పాత్రాద్యస్తర్యన" (వా.ద్రి.
౧౫౫౯. సూ. ౮౨౧.). "బాలమః—పాత్రాదిర్దణః-తదస్తర్య సమాహారద్విగోః న
స్త్రీత్వమితి వక్తవ్య మిత్యర్థః" (సి. కౌ. ౮౨౧ సూ.). పాత్రాదులగు 'అ'కారాంత
శబ్దము లు త్తరపదములగునపు డాద్విగువు స్త్రీలింగము కాదు. ఇంక నపుంసకమే
యగును. ఉదాః—ద్విపాత్రము - త్రిపాత్రము - త్రిభువనము. మొ.

పంజీరిని మువ్విధములగు స్థలములందే ద్విగురూప మంగీకరింపబడుట
చేత చతుర్ముగములు - త్రిపురములు - త్రిలోకములు - పంచసాంధ్యలు - శతాబ్ద
ములు మున్నగునవి ద్విగువులు కానేరవు. అయ్యది తత్పురుష భేదములే (కర్తృభా
యములే) యనవలయును. (విస్తర. II)

విస్తర. II ౨౬౮ V విషయము:—చతుర్ముగములు మున్నగు సమాసములే
యసాధువులని కొందఱు యాశయము. 'తద్ధిశ్శాస్త్రోత్తరపద సమాహారేచ' (సి. కౌ.
౭౨౮ సూ.) అనుసూత్రమునఁ జెప్పబడిన మూడువిధములలోను బయిదాని
సమాస మేదియుఁ గాకుండుటచేత వానిద్విగుసమాసమునకే సాధుత్వము లేదని వారి
యాశయము. "దిక్ సంగభ్యే సంజ్ఞాయామ్. (౨-౧-౫౦)" "బాలమః—దిక్ సంగభ్యే
సమానాధికరణేన సుబంధేన సమన్వేతే స తత్పురుష ఇత్యర్థః" (సి.కౌ. ౭౨౭ సూ.).
అనుచొప్పున దిగ్వాచకములు సంఖ్యావాచకములును సంజ్ఞావాచిత్యముదే సమా
నాధికరణమగు సుబంతముతో సమసింపవని చెప్పబడుటచేత నవి "సప్తయః =
సప్తములు" అనుదానివలెనే సంజ్ఞావాచకములే యనఁదగును. (చతుర్ముగములు =
కృత త్రేతా ద్వాపర కలియుగములకే సంజ్ఞ). కాన వానిసమాసము సాధువనఁ
దగును. చతుశ్శ్రుతులు నేరకయున్నవి నాకు శక్యమే (నిర్వ. ౧ ఆ. ౧౮ ప.)
మ.....వినరు నెవ్వారు ద్రిలోకంబులన్. (ద్రోణ. 3 ఆ. ౧౬౨.) 'చ. కొను
మిదె నీమనఃప్రియుని గోమలి వీడు చతుశ్శతాబ్దముల్ । మను నిటమీడు.....
(ఆర. ౭ ఆ. ౨౫౧.) 'చతుశ్శతాబ్దముల్' అనునది తక్కినవానివలె సంజ్ఞావాచి
కాదనక తీరదు. కాన నిట "చతుశ్శతసంఖ్యాః అబ్దాః" అనురీతి విగ్రహముగల
యుత్తరపదలోప మనఁదగును. (చూడు. విస్తర II ౨౯ IV విష.) (౨౬౮ IV
విష.) "షోడశపదార్థానా మిత్యత్రతు షోడశసంఖ్యాకాః పదార్థా ఇతి మధ్యమ
పదలోపీ సమాసః" (సి. కౌ. ౭౨౭ సూ. బాలమ. వ్యాఖ్య.) ఇంకఁ బాత్రాదుల
లోనిదగు 'త్రిభువనమ్' అనుదానికి "త్రిభువనీ" అనురూప మెట్లు సిద్ధించునని
యాలోచింపవలసియున్నది. చ.....కలితప్రథవస్థితి సంహృతిక్రియా । నిరతి,

ఇవి సంజ్ఞావాచకములు కావు గాన “దిక్ సుఖే సంజ్ఞాయామ్” (౨-౧-౫౦) సి. శా. ౭౨౭ సూ.) అనుసూత్రముచొప్పునః గర్వ భారయములు కానేరవనియు “త్రిసంఖ్యాకాః లోకాః త్రిలోకాః” అనురీతిని మధ్యమపదలోప సమాసము నంగీకరింపవగుననియుఁ బ్రామాణికుల యశయము. “త్రిలోకశబ్దస్య అసంజ్ఞా త్యాత్ త్ర్యవయవోలోకః ఇతి మధ్యమపదలోపీ సమాసః” (సి. శా. ౭౨౭ సూ. బాలమ. వ్యాఖ్య.) ఇట్లే ‘శతాబ్దములు - శతాబ్దము’ అనురూపములును సాధువు లగుచున్నవి. “శతసంఖ్యాకాః అబ్దాః శతాబ్దాః = (శతాబ్దములు) శతావయవో అబ్దాః శతాబ్దాః = (శతాబ్దము)” దీనివలన ‘శతాబ్ది’ అనుసమాహారద్విగ్ధర్థము నిర్వహింపబడుచున్నది. “దిక్ సుఖే సంజ్ఞాయామ్” అనుసూత్రముచేఁ కర్తృభార యసమాసము రాగా “త్రయశ్చ తే లోకాశ్చ | త్రిలోకాః (త్రిలోకములు)..... అనురీతిని నీశబ్దములు పాణినీయముచేతనే సాధితములై నవి” అనెడి బ్ర॥ శ్రీ. పోతుకుచ్చి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి గారివ్రాత వైసందర్భమునుబట్టి సరికాదనుట స్పష్టము (పాణినీయము - కావ్యవాద్యయము. ౪౧ పు.).

కల్ప. ౨౬౮ VI విష. బహుప్రమాణసమాసము:—సమానాధికరణములగు పదముల కన్యసదార్థ బోధకత్వమునఁ గల్గునది బహుప్రమాణసమాసము. ఉదా:— “పీతమ్+అద్భురమ్+యస్య సు=పీతాద్భురః” = (పీతాంబరుడు - పచ్చనివస్త్రముగల వాడు. ఇది తద్గుణసంవిజ్ఞానబహుప్రమాణ యనఁబడును. పీతాంబరుడు వచ్చె ననుచోఁ బీతాంబరునితో సంబరము సయితము వచ్చును. “దృష్టః సాగరోయేనసః= దృష్టసాగరః” = దృష్టసాగరుడు = చూడఁబడిన సాగరముగలవాడు. ఇది యతద్గుణసంవిజ్ఞాన బహుప్రమాణ యనఁబడును. దృష్టసాగరుడువచ్చె ననుచో దృష్ట సాగరుడు మాత్రమే వచ్చును. సాగరము రానేరదుగదా, బహుప్రమాణసమాసము సమానాధికరణములగు ప్రథమాంతములకే కల్గును. అయ్యవి ప్రథమేతరమగు ద్వితీయాదులయర్థమును జెందుచుండును. ద్విపదబహుప్రమాణ బహుపదబహు వివరితత్రిభువనీ మహనీయుని, దైత్యమర్ది ..... (శల్క. ౧ ఆ. ౨౬౫). సగ్ధర. భువనీ చక్రాచలేంద్రాంబుధి కుహరదిశాపూర్ణమై..... (భేరీరవ) (నన్నె. కు. ౧౧ ఆ. ౬౩౩). ఇట్లు భువనీశబ్దము వెలయుచుండుటచేత “త్రిసంఖ్యవన్యః = త్రిభువన్యః - తాసు మహనీయః” అనురీతి సర్థము చేయవగును. మ. భరణీనాథ.....ఈ యరదం బెక్కి వధింపు మీపును మదియస్సారసారభ్యవి | ర్భరభంగిన్ దశకంధరుం ద్రిభువనీభంగోన్న మత్కంధరున్. (ఆర. ౭ ఆ. ౧౪౭ పు.)

వ్రీహీయు నుండును. ఉదా:—“ఆరూఢో వానరో యం సః = ఆరూఢవానరో వృక్షః.” (వానరము దేని నధిరోహించెనో యది యనగా నట్టివృక్షము “ఆరూఢవానరము” అనిపించుకొనును. ఇట్లే తృతీయాగ్రమునందు;—“ఊఢో రథో యేన సః = ఊఢరథః = ”(ఊఢరథము వృషభము). దేనిచే రథము వహించబడెనో యది యూఢరథ మనిపించుకొనును. ఇట్లు ద్వితీయావిభక్త్యన్తాన్యపదాగ్రముల బహువ్రీహులు సంభవించునని పాణినీయుల యాశయము. కాని ప్రథమావిభక్త్యగ్రమందును బహువ్రీహిగలదని ముగ్ధబోధవ్యాకరణాశయము. “ద్వితీయాన్తాన్యన్యపదాగ్రా బహువ్రీహయ ఇతి సర్వే మన్యస్తే. సప్తమతేతు ప్రథమాన్తాన్యపదాగ్రోపి, యథా సహ మాత్రా వర్తతే యోఽసౌ = సమాత్మకః = (ఎవడు తల్లితోఁ గలసి యున్నాఁడో వాడు సమాత్మకుఁడని పించుకొనును) ఏవం సమపక్షకః - సనామకః” (ముగ్ధ. 3. 28. దుగ్ధా. వ్యాఖ్య). పాణినీయులమతమున వ్యధికరణ పద బహువ్రీహి సమ్మతముకాదు. “సమానాధికరణానాం బహువ్రీహి ర్వక్తవ్యః, కిం ప్రయోజనమ్. వ్యధికరణానాం మాఘాదితి, పఞ్చభిః భుక్త మస్మేతి” (మహాభాష్యము. 1. 1. 1. పా. 1. ఆహ్ని. ౪౫౦. పు). “సప్తమీ విశేషేణే బహువ్రీహా” (1. 1. 3౫). “సప్తమ్యస్తం విశేషణంచ బహువ్రీహా పూర్వం ప్రయోజ్యమ్. కణ్ఠేకాలః, అతఏవ జ్ఞాపకా ద్యధికరణపదో బహువ్రీహిః” (‘సి. కౌ. ౮౯౮. సూ), అను దీక్షితులవారివృత్తిచొప్పున వ్యధికరణపదబహువ్రీహి పాణినీయసమ్మతమే కాదా యని శంకింపరాదు. “సప్తమ్యస్తమాన పూర్వపద సోఽత్తరపదలోపశ్చ. సప్తమ్యస్తం ఉపమానంచ యస్య తస్య పదాన్తరేణ సమాసః ఉత్తరపదలోపశ్చ భవతీత్యర్థః. కణ్ఠేపః కాలః యస్య సః కణ్ఠేకాలః. ఉప్రముఖివ ముఖం యస్య సః ఉప్రముఖః.....” (1. 1. 1. పా. 1. ఆహ్ని. ౪౫౦. పు. ప్రదీపాద్వీత్యతసహిత మహాభాష్యము). (బాలమనోరమాసహిత. సి.కౌ. అనేక మన్యపదార్థే. (1. 1. 28.) పుట. ౮౩౦, సూత్రమునొద్ద). అనుచొప్పునఁ బాణినీయు లట్టియొడల సామానాధికరణ్యమునే సంపాదించుచున్నారు. “యద్యపి కణ్ఠేసశబ్దః ప్రథమాన్త ఏవాత్ర బహువ్రీహా పూర్వపదమ్. తస్య కాలశబ్దేన సామానాధికరణ్య మస్త్యేవేతి (విస్తర I) కథం సప్తమీగ్రహణం వ్యధికరణపద బహువ్రీహి జ్ఞాపకమ్. కించ విశేషణత్వా దేవిరీధే కిం వా సప్తమీగ్రహణేన.”

విస్తర I. 2౬౮. VI వివి:—ఇట్టిస్థితిలో బ్రహ్మశ్రీ పోతుకుచ్చి సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిలుగారు “మనుమూర్త్యః” అనునది.....“ఉష్మముఖః” అనుదానివలె సమానాధికరణబహువ్రీహిగానే సాధితమైనది. దీనిని శ్రీశాస్త్రిగారు వ్యధికరణ

(బాలకు. సి. కౌ. ౮౯౮. సూ. వ్యా.). పయిరితిని వ్యధికరణబహువ్రీహి నంగీ కరింప నక్కఱలేకున్నను బాణిన్యాచార్యసూత్రములోని సప్తమీ గ్రహణము వ్యధ్యము కావలసివచ్చు ననుభీతిచేత బాణిన్యవ్యాఖ్యాతలు వ్యధికరణబహు వ్రీహినియుత మంగీకరించిరి. పాణినియునిసూత్రములోని సప్తమీశబ్దము సప్తమ్యంత బహువ్రీహి యనుట ప్రమాదము. వ్యధికరణబహువ్రీహులు కంఠేశాలాదులు.” (పాణినియుము, కావ్యవాచ్యయము 3౯. పుట). అని యెట్లు వ్రాయఁగడంగిరో తెలియకున్నది. ఐనుక నుదాహరించిన మహాభాష్యోదాహరణములనుబట్టి “ఉష్ట్ర ముఖః” అనుదానివలెనే “కణ్ఠేస్థః కాలో యస్యస్థః కణ్ఠేశాలః” అనునదియు సమానాధి కరణబహువ్రీహియనుటలో విరోధమేమియుఁ గన్పట్టదు. ఇట్లు “సప్తమీ విశేషణే బహువ్రీహా” అను పాణినిసూత్రములో సప్తమీ గ్రహణమున సప్తమ్యంతపద ఘటితోపపదసమాసమునకే పూర్వనిపాతము విధింపఁబడెనని గ్రహింపవచ్చును. వ్యధికరణబహువ్రీహి జ్ఞాపిత మగుచున్నదని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసేరేకాని ముని త్రయమువారు వచింపలేదు. ఇట్లే “ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యా” (వార్తి. ౧౮౨౫). “(వాహితాగ్నాద్యదిషు.” (౨. ౨. 32) అను సి. కౌ. ౯౦౦. సూత్రమునొద్దది). మున్నగుస్థలములందును “దణ్డః పాణిగతః యస్యస్థః దణ్డపాణిః” అనురీతిని విగ్రహము నంగీకరించి సామానాధికరణ్యమును సంపాదించనగును. ఇట్టి వానినిబట్టి సప్తమ్యంతపదఘటితోపపదసమాసమునకుఁ బరనిపాతము జ్ఞాపితమగు చున్నదని వ్యాఖ్య చేయవలసియుండును. ఇట్టిస్థితిలో వ్యధికరణబహువ్రీహి పాణి నీయసప్తతముకాదని నేను వ్రాయుటలో (చిం. వి. ప. ౧౧౫. పు. ౮౧. విష). నేమి విరోధ మున్నదో తెలియకున్నది.

ఇట్లగుటచేత నీక్రిందిరీతిని వ్రాసిన శ్రీసుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రులు గారి వాక్యములు సరికావని గ్రహింపవలెను. “శ్రీశాస్త్రిగారి మాతృపాఠశాల మేమో నాకుఁ దెలియదు. పాణినియానుశాసకులగు ముగ్గురు మహర్షులును నేకంతముగా వ్యధికరణబహు వ్రీహి పాణినియసప్తతమని చెప్పియున్నారు.” (పాణినియుము - కావ్యవాచ్యయము. 32 పుట) మహాభాష్యకర్త సామానాధికరణ్యమును జూపుచు వివరించిన “సప్త మ్యుపమాన పూర్వపద స్థితైరపదలోపశ్చ” “సప్తమ్యంతం ఉపమానంచ యస్య తస్య పదాంతరేణ సమాసః ఉత్తరపదలోపశ్చ భవతీత్యర్థః. కణ్ఠేస్థః కాలో యస్యస్థః కణ్ఠేశాలః.....” (మహాభాష్యము. ౨ అ. ౨ పా ౨ ఆస్మి. ౪౫౦ పుట. ప్రదీపోద్ఘోషితసహితమహాభాష్యపుస్తకము.) అనుభాష్యపంక్తులను గొంత మార్చి స్వవాదానుకూలము లనుకొనుచు సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రులుగా రుదాహరించుట వింతగ నున్నది. వీరి మఱికొన్ని యపనిధాంతములుః—

“త్రిలోకీ - త్రిలోకాః - త్రిభువనమ్ - త్రిభువనీ - త్రిభువనాని” ఇవెల్ల మహాకవిప్రయుక్తములగునపుడు పాణినీయసూత్రములతో సమర్థించుటకయి యిట్టివెల్ల సంజ్ఞావాచకములని బ్రహ్మశ్రీ, సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రుగారు ధారాళముగా వచించిరి. (పాణినీయము - కావ్యవాఙ్మయము ౪౦ పు.) “త్రిలోకశబ్దస్య అసంజ్ఞా త్వాత్” (బాలము. వ్యా. సి. శా. ౭౨౭ సూ.) అని వాసుదేవదీక్షితులవారు చెప్పిరి. (చూ-విస్తర II ౨౬౮ V విష.) సామాన్యధర్మప్రయోగమునందును నుపమిత సమాసములు మహాకవిప్రయుక్తము లుండుటయు, నపాణినీయములగు కుంభస్తనములు మున్నగు నుపమానపూర్వపదకర్తృధారయములు మహాకవిప్రయుక్తము లగుటయు నీవఱకు బ్రదర్శింపబడెను. (౨౬౮ IV విష. విస్తర II, III). శ్రీసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రుగారు స్వవాదానుకూల్యమునకయి వింతవింతలు వ్రాసిరి: కావ్య కర్తలు ప్రమాదపడినపుడు శాస్త్రకర్తలు గౌరవార్థమై వానిని ఛాందసములు నార్పములు నని చెప్పదురట! మహాకవిప్రయోగములను బ్రయోగశరణులగు వైయాకరణులు దక్కులని చెప్పుట యెట్లు పాపగును? (పాణి. కావ్య. ౬౮-౯౦-౯౧ పు.)

పాణినీయమునకు మంచివ్యాఖ్యలు పుట్టనికాలపుఁబ్రాచీనమహాకవులు సాధువులనుకొని కొన్నియపప్రయోగములను జేసిరట! (పాణి. కావ్య. ౪౬-౫౭ పుట.) సూత్రములను గల్పించి షిత్తులగు ప్రత్యయములను విధించి గాత్రనేత్రాదిశబ్దములను సాధించికొన్నచో జీష్మిత్యయము సుప్రాపనునట! (పాణి. కావ్య. ౫౦-౫౧ పుటలు.) ఒక్కొక్కవ్యాఖ్యాత యొక్కొక్కరితీ సూత్రములను సమన్వయించునపుడందు దేనిచేత బ్రయోగము సరిపడినను సరిపడిన దనుకొననగునట! అందేదియు శాస్త్రవిరుద్ధ మనరాదట! దేనిచే గుదిరినప్రయోగమును దానిచే సాధించుకొనవలసినదే. (పాణి. కావ్య. ౪౭ పుట.) పాణిని సంయోగోపధములకు జీష్మప్రత్యయము రాదని చెప్పి యైదిటికిసూత్రము వచ్చుననెను. (ఓష్ఠ. జఙ్ఘ. దస్త. కర్ణ. శృణ్ణి). కాత్యాయనుడు పుచ్చశబ్దమునకును వచ్చుననెను. ఇంకను “అద్ధ - ఆస్త్ర - నేత్ర - గాత్ర - కణ్ఠ” అనునవి కొఱవడినవి. వైరితని బాణినిచెప్పని యాటిటిని తేర్కొనునపుడు త్యాజ్యచిహ్నములనడుమ నిల్చి పుచ్చశబ్దమును నేను తేర్కొనగా “పుచ్చాచ్చ” అనునది వార్తికమని తెలియక వ్రాసినట్లుగ నిరసించిరి. అది కాళికాకారునిసూత్రమనియే నేను దలంచియున్నచో దానిని గాళికావాక్యములఁ జేర్చక వేఱుపంక్తిలోఁ ద్యాజ్యచిహ్నములనడుమ నిల్పుదునా? (చిం. వి. పరి. ౧౧౧ పుట.) పాణినిసూత్రములు కానివాని నచట బ్రదర్శించుటయే యచటి నాయుద్దేశము.

“అప్రతిష్ఠియియిషిషతి. (ముగ్ధ. ౮౫౯ సూ.) యనుదానివఁటి ప్రయోగములు లేవనుట యిట్లు? ఎవఁడు బ్రయోగింపఁబడెనో? చూచితిరా? సర్వవేద పారిషదంహీదం శాస్త్రమ్.....సప్తద్వీపావసుమతీ. త్రయోలోకాః, వాణోవాక్య మితిహాసః పురాణం వైద్యకమ్మి ఋహభావ్యకర్త శాస్త్రమునకు విషయమును జూపెను. ఈనాఁడు వైదికవాఙ్మయమున బాహ్యుచాదులలో నొక్కశాఖయైనను లభింపకున్నది. లోకవాఙ్మయమున నైనను సప్తద్వీపావసుమతీ యని యతఁడుదాహరించెను. సప్తద్వీపములలోని భాషమాట యటుండ సప్తద్వీపములలోని యొక్క ద్వీపమునైనను శ్రీశాస్త్రిగారు చూడలేదు. (వీరి యీ యభిప్రాయమును బట్టి పాణినీయసాధితశబ్దములను దెలిసికొనవలెనన్న దేశాంతరములను ద్వీపాంతరములను దిరుగుటయేకాక స్వర్గమునకుఁ బోవలయునని పర్యవసిత మగుచున్నది. అట్టి యెడితుఁడు దుర్లభుఁడుగదా.) తుద కిప్పటికి సంస్కృతమునకుఁ బేరువడియున్న నేపాళకాశ్మీరాదిదేశములనైన వీరు చూచియుండరే. ఏయే దేశమున నెట్టిశబ్దములెట్టివ్యవహారమునఁ గలవో? ఎంత వాఙ్మయ మెక్కడ నెక్కడ దిగఁబడియున్నదో? శిథిలమైపోయిన వాఙ్మయ మెంతకలదో వీరి కెట్లు తెలియును?.....” (పాణి. కావ్య. ౧౩౦ పు.) అని వ్రాసిరి. ఇంకఁ బాణినీయసాధితరూపములకుఁ దెక్కిటికిఁ బ్రయోగములు లేవనుట తప్పుకాదా? ఇంక “మేకాధీశాశబ్దార్థ శతకోటి”లోని ప్రయోగములపిషయమున సంఘత మప్రయుక్తతా శంకాంకూరమునకైనఁ బ్రసక్తి యుండఁబోదు. దానిరీతి దిష్టాత్రముగఁ జూపెదను. “ధీశాః = ఆనుభవబుద్ధిమన్తః - వ్యా. లోమాదిత్వాత్ ‘శ’ప్రత్యయః” (3 పు.) “మూ. మేకాధీశా మేకాధీశా - పదచ్ఛేదముః—మేకా ధీశాః, మేకాధీశ—ఆ. (మేకా ధీశేత్యస్య తన్వేణ ఆవృత్తిః). వ్యా. మేమేకాధీశ = మేకాపంశాధినాథ, ఆ = ఆనన్దః - ధీశాః = ధీశా ఇతి విభక్తిః, మేకా = షష్ఠమీవిభక్తిః, అనుపదం వ్యాఖ్యాత మేతత్ :—మశ్చ+ఆశ్చ+ఈశ్చ = ఋయః, మదాగమ డట్ ప్రత్యయ జీప్సృత్యయాః; తే, ఏ = అజ్ఞే, యస్యాస్సా = మేకా = ఋడ గమ డట్ ప్రత్యయ జీప్సృత్యయ పురస్సరా, మ+సు, ఆ+సు, ఈ+సు, ఇత్యలాకికే విగ్రహే సుపాటుకీ, మే ఇతి జాతే తతః, మే+జన్, ఆ+జీ ఇతిస్థితే సుపాటుకీ పూర్వరూపే శేషా ద్విభాషేతి కప్ - టాపి సుప్రత్యయే లుఃచ - మేకా ఇతి రూపనిష్పత్తిః - యద్యప్యత్రమదాగమ డట్ ప్రత్యయ జీప్రత్యయ పురస్సరత్వం షష్ఠమీవిభక్తౌ నాస్తి. పరం తు షష్ఠమీ విభక్తిప్రతిపాదకః షష్ఠమీపదే వర్తతే. తథాపి ద్విరేఫో భ్రమర ఇతివత్ లఙ్కీతలక్షణయా షష్ఠమీపదప్రతిపాదక మేకాపదేన షష్ఠమీవిభక్తి ర్లక్ష్యతే. ఏవంచ ధీశానాం =

పదఘటితోపదసమాసపదపరమని వారేల తలంపరైరో తెలియకున్నది. పయిరితిని వ్యధికరణబహువ్రీహి నంగీకరించుపక్షమునఁ బ్రథమాంతములకే బహువ్రీహియును తమసిద్ధాంతమును బాణినియులు విడిచిఁగొనవలసినదే. ఇంతమాత్రమే కాదు. చెఱక నుదాహరించినరీతినున్న “సమానాధికరణానాం బహువ్రీహిర్వక్తవ్యః కిం ప్రయోజనమ్. వ్యధికరణానాం చూ భూదితి” (అ. అ. ౨. పా. ౨. ఆహ్వా. ౪౫౦. పుట. ప్రదీపద్వ్యోతసహిత మహాభాష్య పుస్తకము). అను మహాభాష్యసిద్ధాంతమును నైతము విడిచిఁగొనవలసినదే. ఈ క్రిందిరీతిని బాలమనోరమావ్యాఖ్యాత వ్రాసెను. “తథాపి ‘స్థ’ పద మనాద్యత్వ కణ్ఠే ఇత్య స్వాధికరణత్వం. తస్యచ కాల రూపే ఉత్తరపదార్థే ఉపసంక్రమః. తదా కణ్ఠే ఇత్యర్థ్య అప్రథమాస్తత్వాత్ బహువ్రీహి రప్రసక్తేః తత్ర సప్తమ్యస్త్య పూర్వ నిపాతవిధి రభిత్రివిత్ప్రాయతః స్వాత్. తతశ్చ సప్తమీ గ్రహణాత్ అప్రథమాస్త్యపి ఒహువ్రీహిః క్వచిదస్తీతి విజ్ఞాయతే ఇతి యోజ్యమ్. తేన సచ్ఛాస్త్రజన్మాహి వివేకలాభః ఇత్యాది సిద్ధమ్” (బాలమ. సి. కౌ. ౮౯౦. సూ. వ్యాఖ్య). “సచ్ఛాస్త్రజన్మాహి వివేకలాభః” అనుచో నైతము “సచ్ఛాస్త్రగతమగు జన్మముగలది,” అనురీతిని సామానాధికరణ్యము సుఖుటమే యగుచున్నది.

బహువ్రీహిసమాసమునందు భాషితపుంస్కములకఁ (విశేష్యనిఘ్నశబ్దము లకు)బుంసద్భావము వచ్చును. “స్త్రీయాః పుంసద్భాషితపుంస్కా దనూజ్ఞే సమానాధికరణే స్త్రీయా మపూరణే ప్రియాదిః. (౬-3-3౪) తుల్యే ప్రవృత్తినిమిత్తే యదుక్త పుంస్కం తస్మాత్పరః ఉజ్జోభావో యత్ర తథా భూతస్య స్త్రీవాచకస్య పుంవాచకస్యేవ రూపం స్వాత్ సమానాధికరణే స్త్రీలిక్లే ఉత్తరపదే. న తు పూర్ణాంతం ప్రియాదౌ చ పరతః” (సి. కౌ. ౮౩౧ సూ.) స్త్రీత్వమందును పుంస్త్వమందును దుల్యప్రవృత్తినిమిత్తకముగ నది (విశేష్యనిఘ్నము) భాషితపుంస్క మనఁ బడును. (చూ. కర్తృభా.) ఏయర్థమునఁ బురుషుఁడు చెప్పబడునో యాయర్థము పట్టితానామ్, అః = భావః = ధీశాః = పాణ్డిత్యమ్, అకారః ప్రశ్నివ్యతే - తస్మాత్ - ధీశాః=పాణ్డిత్యా దితి తదర్థః, హాహవత్ ఒఞ్చమ్యున్తమిదమ్. ఏవంచ న వ్యాకరణ విరోధ ఇతి తదాశయ ఇతి సిద్ధాంతః” (౧౧-౧౨ పుటలు.) “చూ. మేకాధీశా.” పదచ్ఛేదః—చూ+ఇ+కా+ధీశి+అ. వ్యాః—ఇ ఇతి సంబోధనే. ధీశ = హేపట్టిత, చూ = మితిః = అనుమితి, పూర్వోక్త, మేకాః - ధీశాః. ధీశా ఇత్యనుమితి, కా = కథమ్. అ = అదృశ్యమ్. సాధ్యహేత్వోరైక్యా దియ మనుమితి నోపద్యత ఇత్యాకర్మర్యమితి” (౧౨ పు.)

భాషితపుంస్కపదార్థము. భాషితపుంస్కశబ్దమునకంటె బరమగు, “ఉష్” ప్రత్యయములేని స్త్రీవాచకశబ్దమునకుఁ బూరణి ప్రియాది భిన్నమగు స్త్రీలింగశబ్దము పరమగుచుండఁగాఁ బులింగమునకువలె రూపము కల్గునని సూత్రార్థము. ఉదా:— “చిత్రా:గావో యస్యసః (చిత్రవర్ణమగు గోవులుగలవాఁడు.) = చిత్రగుః,” ఇవటఁ జిత్రశబ్దము పుంస్త్యమందును స్త్రీత్వమందును (తుల్యప్రవృత్తినిమిత్తకము) నర్థభేదము లేక వర్తించును గాన నది భాషితపుంస్కము. (చూ. అక్షర IV వివ. కర్తృభా.) కాన నది పులింగమువంటి రూపముతో నిల్చెను. పిదప “గోస్త్రీయోరుప సర్జనస్య. (౧-౨-౪౦) ఉపసర్జనం యో గో శబ్దః స్త్రీప్రత్యయంతంచ తదస్త్య ప్రాతిపదికస్య హ్రస్వః స్యాత్” (సి. కౌ. ౬౫౬ సూ) (ఉపసర్జనత్వమున గోశబ్దమునకును స్త్రీప్రత్యయాంతమునకును హ్రస్వమగును. (ఓకారమునకు హ్రస్వము కారమే.) అనుసూత్రముచేఁ బైస్థలమున హ్రస్వము రాఁగా “చిత్రగు” (చిత్రగో) అనురూపము సిద్ధించినది. “రూపవతీ భార్య యస్యసః=రూపవద్భార్యః” (రూపవతియగుభార్య గలవాఁడు.) ఇట్టి పునవద్భావవిధులు పెక్కుగలవు.

సమాసాంత ప్రత్యయములును గలవు:—“నద్యుత్తేష్ఠ. (౫-౪-౧౫౩) నద్యుత్తరపదా దృదంతోత్తరపదాచ్చ బహుప్రీహేః కిప్స్యాత్” (సి. కౌ. ౮౩౩. సూ.), నదీసంజ్ఞగల (ఈదంతములును ‘ఉ’దంతములును నగు నిత్యస్త్రీలింగశబ్దములు నదీసంజ్ఞగలవి.) శబ్దముత్తరపదముగాఁ గల్గినట్టియు ఋదంతముత్తరపదముగాఁ గల్గినట్టియు బహుప్రీహికంటె బరమగు “కిప్” ప్రత్యయ మగును. “బహవః కర్తారః యస్యసః = బహుకర్తృకః (అనేకు లగు కర్తలు గలది.) పూజితా గౌరీ యేన సః = పూజితగౌరీః. (పూజించబడిన గౌరీగలవాఁడు.)” “సమాసాంతవిధిరనిత్యః. పూజితగౌరీః” (నిత్యముగా విధింపబడిన సమాసాంతప్రత్యయములు నైతము కొన్ని యెడల రాకుండుట గలదు.)

“శేషాద్విభాషా (౫-౪-౧౫౪). అనుక్తసమాంతాచ్చేషాధికారస్థా ద్బహుప్రీహేః కిప్స్యాత్. మహాయశస్కః-మహాయశాః.....” (సి. కౌ. ౮౯౧. సూ. మతోకసమాసాంత ప్రత్యయము చెప్పబడనట్టియు శేషాధికారములోని దగునట్టియు బహుప్రీహికంటె బరముగ ‘కప్పి’త్యయము వైకల్పికముగ నగును. ‘మహత్ + యశః + యస్యసః’ = అనుచో ‘మహాయశస్కుండు = మహాయశుండు’ అను ద్వివిధరూపములు గల్గును. (సమాసాధికరణసమాసములలో ‘మహత్’ అను దాని తకారము ‘అ’కార మగును.) ఇంక సమాసాంతములు ననేకములు గలవు.

‘దశానాం సమీపే’యే సత ఉపదశాః=సదిసమీపమున నుండు సంఖ్యలు-
 తొమ్మిది - లేదా పదునొకండని యర్థము ‘ఆసన్న వింశాః’ = వింశతికి సమీపగత
 ములు: ‘ద్వా వా త్ర యో వా ద్విత్తాః’ = రెండుగాని మూడుగాని. “వార్థే
 బహువ్రీహిః” (బాలమ, సి. కౌ. ౮౮౬, సూ). ఇట్టివానికి బహువ్రీహిసంజ్ఞ
 మాత్రముగలదు కాని యివి యన్యపదార్థ ప్రధానములుగావు. ‘దక్షిణస్యాశ్చ
 పూర్వస్యాశ్చ దిశో రస్తరాళం = దక్షిణపూర్వా.’ (ఆగ్నేయదిక్కు) సర్వరాదుము
 లకు వృత్తిమాత్రమునఁ బుంసద్భావము గల్గును గాన ‘దక్షిణాపూర్వా’ అని
 కానేరదు. “కేశేషు కేశేషు గృహీత్వా ఇదం యుగ్ధం ప్రవృత్తం తత్ కేశాకేశి -
 దణ్డైశ్చ దణ్డైశ్చ ప్రహృత్య ఇదం యుగ్ధం ప్రవృత్తం తత్ దణ్డాదణ్డి,” ఇట్టివి వ్యతి
 హారబహువ్రీహులు, “ముష్టాముష్టి ఇతి పూర్వపదాంతస్య ఆత్మ్య మపాణినియమ్”
 (సి. కౌ. ౮౮౬, సూ. బాలమ, వ్యా). ‘ముష్టీముష్టి’ అనురీతిని బూర్వస్వరవీర్ణము
 మాత్రమే సాధువని తాత్పర్యము. కాని ముగ్ధబోధవ్యాకర్త “ముష్టాముష్టి” అను
 దానికిని సాధుత్వమును సూత్రించెను. “వ్యతీహారే చిః పూర్వో ర్హిం చ్యావా.
 (వృత్తి) వ్యతీహారే యో హః (బహువ్రీహిః) తస్మా చ్చిః స్యాత్. పూర్వస్య చ దీర్ఘః
 స్యాత్ - ఆ. వా, సత్వచి” (ముగ్ధ. ౩౮౯, సూ). “యుద్ధా దన్యత్రాపి దృశ్యతే.
 కర్ణాకర్ణి జపంతి హస్త నిభృతమితి మహానాటకే. పరస్పర మేకజాతీయ క్రియాకరణం
 వ్యతీహారః” (దుర్గా. వ్యాఖ్య). క. భీమాసుర వీరులము! స్టాముష్టి రణచ్ఛటాచ్ఛటా
 శబ్దంబు ! డ్దామందై..... (ఆర. 3. ఆ. ౩౯౫. ప) “పుత్రేణ సహవర్తత ఇతి
 సపుత్రః (ఇందు సహశబ్దమునకు ‘స’ అనునది వికల్పముగ నాదేశమగును) సహ
 పుత్రః. అవిద్యమానః పుత్రో యస్య సః = అపుత్రః = అవిద్యమాన పుత్రః =
 (పుత్రులులేనివాడు) ప్రపతితం ధర్మం యస్తాత్ సః = ప్రపల్లః = ప్రపతితపల్లః”
 (రాలిన యాకు గలచెట్టు) అనురీతి వివిధబహువ్రీహులును గలవు. విస్తరభీతిని వాని
 లక్షణములను వివరింపలేదు.

కల్పతరువు. ౨౬౮ VII విష:—ద్వన్వసమాసము:—“చార్థే ద్వన్వ్యః. (౨.
 ౨. ౨౯.)” (సి. కౌ. ౯౦౧, సూ). చార్థమందు వర్తించు సుబన్తములకు వైకల్పిక
 ముగా సమాసము కల్గును. అది ద్వంద్వసంజ్ఞ గలదగును. ఘముచ్చ యాన్వాచ యేత
 రేతరయోగ సమాహారములు చార్థములు. పరస్పరనిరపేక్షములగు ననేకపదముల
 కొక క్రియాయందువేర్వేలుగ నన్వయము సముచ్చయము. ఉదా:—‘ఈశ్వరం గురుంచ
 భజన్య’ అనుచో, ‘ఈశ్వరుని, భజంపుము - గురునినైతము భజంపుము’ అని
 యర్థము. భజనక్రియాయందు సహన్వయము లేదు ‘ఈశ్వరం గురుంచ’ అనువానికి

బరస్పరావేక్ష లేదు. భజనక్రియతోఁ గర్తముగా 'ఈశ్వరమ్' అనునది యన్వయించిన పదమఁ గ్రియయొక్క యావృత్తిచే 'గురుమ్' అనునదియు నన్వయించును. కావుననే సముచ్చయమం దే 'చ' శబ్ద ప్రయోగము మాత్ర ముండును. రెండువస్తువులలో నొకటి ప్రధానమై మరొకటి యప్రధాన మగునపు డాచశబ్దార్థ మన్వాయించు మనఃబడును. (ఉత్త మట - గాం చానయ) భిక్ష కేగుము - గోవును సైతము చెప్పు. ఇచట భిక్ష కేగు మనునదియే ప్రధానము. అట్లే నప్రథమ మార్గమున లభించిన గోవును సైతము తెచ్చుని తాత్పర్యము. ఈసముచ్చ యాన్వాయములు రెండిటియందును నేకార్థిభావలక్షణరూపసామ్యము లేమింజేసి సమాసము కానేరదు.

పరస్పరావేక్షగల యనేకపదార్థముల కొకక్రియయం దన్వయ ముండునపుడు చాన్త మితరేతరయోగము. పరస్పరసాహిత్యసూచనమునకై యిందు 'చ' శబ్ద ద్వయ ప్రయోగ ముండును. "ఇతరేతరయోగంలక్ష మతి మిలితానామితి పరస్పరావేక్షితానాం సముదితానా మేస్తిన్ క్రియాపదేన్వయో యత్ర, తత్రేతరరేతరయోగః. పరస్పరసాహచర్యం చార్థః ప్రత్యేతవ్య ఇత్యర్థః. యథా ధవశ్చ ఖదిరశ్చ ధవఖదిరావతి అత్ర పరస్పరసాహిత్యసూచనాయ చకారద్వయప్రయోగః" (బాలమ. వ్యాఖ్య. సి. కొ. ౯౦౧ సూ.) కొన్నియెడల ద్వంద్వఘటితపదార్థముల సాహిత్యము శాబ్దబోధమునందుమాత్ర మే వర్తిల్లును. క్రియానిష్ఠత్వయం దద్దానికిఁ బ్రసక్తి లేకపోవచ్చును. "మాతాపిత్రో ర్నృతేహనితర ద్దౌధే సాహిత్యం న తు క్రియానిష్ఠతై" (నృధిసూత్ర ప్రదీపద్యోతము.) ఇందు మాతాపితృ మరణముల కేక కాలిత్యము వక్ష్యతాత్పర్యసిద్ధము కాదుగదా. శాబ్దబోధమందును సాహిత్యము కొన్నికవిప్రయోగములందుఁ బాటించబడలేదు. 'రామలక్ష్మణులు రావణేంద్రజిత్తులను వధించిరి.' అనువ్యవహారమున రావణేంద్రజిత్తుల హాసమున రామలక్ష్మణు లిద్దఱకు సహవ్యాపారము భాసిల్లుటచే రాముఁడు రావణుని లక్ష్మణుఁ డింద్రజిత్తును వధించిరను ప్రత్యేకార్థము లభింపనేరదు. భాష్యసప్తతము కాకున్నను బ్రయోగానురోధమున యథాసంఖ్యాన్వయమును వేఱుగ వ్యాఖ్యానించుకొనవలసివదె యని యెఱుంగునది. ఇతరేతరద్వంద్వము బహుపదఘటితమును గావచ్చును. ఉదా:— 'రాముఁడును+లక్ష్మణుఁడును+భరతుఁడును+శత్రుఘ్నుఁడును= రామలక్ష్మణభరత శత్రుఘ్నులు.' ఇందు 'చ' శబ్దార్థము సమాసశక్తిచే బోధమగునుగాన విగ్రహ వాక్యములోని చశబ్దములు సమాసమున లోపించును. సమాసఘటితపదార్థముల సంఖ్యనుబట్టి యిందు వచన మేర్పడును. సమాసచరమావయవశబ్దముయొక్క

లింగము నిల్పును. “సీతాచ+రామశ్చ = సీతారామా” = సీతయు రాముడును = సీతారాములు, ద్వంద్వంతమున నిల్పుశబ్దము ద్వంద్వఘటితపదము లన్నిటితోను బ్రత్యేకముగ సంబంధించును. ఉదా:—కృష్ణాద్భుత ప్రభావము వర్ణనాతీతము = కృష్ణప్రభావము నర్జనప్రభావమును వర్ణనాతీతములు. ద్వంద్వఘటితపదముల పౌర్వావగ్యము విషయమున వైయాకరణులు పెక్కునియమములను వచించిరి. కాని యెల్లఁ బ్రాంతములు, అట్టినియమములకు విలక్షణములగు ప్రయోగములును గలవు. అట్లయినను వానిలోఁ గొన్ని యిటు బ్రదర్శింపఁబడుచున్నవి. “ద్వంద్వే ఘి (౨-౨-౩౨) ద్వంద్వే ఘి సంజ్ఞం పూర్వం స్యాత్ - హరిశ్చ+హరశ్చ = హరిహరా” (సి. కా. ౯౦౩ సూ.) సదీరంజ్ఞికములు కాని (స్త్రీప్రత్యయంతములు కాని) యిరుదంతములు ఘిసంజ్ఞగల వగును. సఖశబ్దమునకు ఘిసంజ్ఞ లేదు. రవి - హరి - గురు-విష్ణు - మొ. “అనేకప్రాంతా వేకత్రయిమోఽనియమ శ్లేషే (వార్తి. ౧౮౧౦) హరిగురుహరా - హరిహరగురవాః” - పెక్కుఘిసంజ్ఞికము లున్నపు యొక్క చోటనే యీనియమము చెల్లునని వార్తికాగ్రము. (సి. కా. ౯౦౩ సూ.)

“అజా ద్యదంతమ్ (౨-౨-౩౩) ఇదం ద్వంద్వే పూర్వం స్యాత్. ఈశకృష్ణే, బహు వ్యవయముః. అశ్వగర్భేద్వారాః=ఇద్వారాశ్వగర్భాః”. “ఘ్నస్తా దజాద్యదంతం విప్రతిషేధేన (వార్తి. ౧౮౨౬) ఇద్వారిశ్చి” (సి. కా. ౯౦౪) అచ్చు పదాదియందును ‘అ’కారము పదాంతమందును గలది యజాద్యదంత మనిపించుకొనును. అట్టిది ద్వంద్వమునఁ బూర్వపద మగును. ఘ్నస్తమకన్నను నజాద్యదంతము పూర్వపద మగును. ఈశకృష్ణులు ఇద్వారాక్షులు. “అల్పావతరం పూర్వమ్. (౨-౨-౩౪) (అల్పసంఖ్యాకస్యోపాసలు గలది మోట నిల్పును. శిశుకేళవులు.) శిశుకేళవా..... లఘుక్షరం పూర్వమ్ (వార్తి. ౧౮౨౩) కుశకాశమ్ - అభ్యర్హితంచ. (వార్తి. ౧౮౧౨) తాపస్వితౌ (పూజాహము = శ్రేష్ఠము = అభ్యర్హితము - కృష్ణాద్భుతములు) - (మాతా పితలు (గర్భభాగదోషాభ్యాం । పితృర్మాతాగరిమసీ) (సి.కా. ౯౦౫ సూ.) “మాతాపితరా విత్కుదాహరతా ప్రాయేణ ద్వంద్వే స్త్రీలింగనైవ పూర్వస్థితి రితి సూత్రమ్. తేన.....వధూవరౌ ఇత్యాది. క్విచిన్న..... తేన “సోధవ ద్వంద్వధూ సమాగతః.....ఇతివహా” (ముగ్ధ. ౩౨౧ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.)

కల్పతరు. ౨౬౮ VIII సమా హరద్వంద్వము:—సమాహార మనఁగా సమాహము. ద్వంద్వఘటితపదాక్షుల సమాహము సమాహి ద్వారమునఁ గ్రియతో నన్వయించును. ప్రధానమగు సముదాయ మొక్కటే సమాసబోధ్య మగుటచే నిది

యేకవచనాంతమే యగును. “స నపుంసకమ్. (౨-౪-౧౭) సమాహారే ద్విగుర్ద్వంద్వశ్చ నపుంసకం స్థాత్ - ఐదవల్లి జ్ఞాపవాదః.” (సి. కౌ. ౮౨౧ సూ.) పఠ్యమాత్రము చొప్పున సమాహారద్వంద్వ మేకవచనాంతము నపుంసకలింగము నగును. “ద్వంద్వశ్చ ప్రాణితూర్య సేగాజ్ఞానామ్ (౨-౪-౨) ఏషాం ద్వంద్వః ఏకవత్ స్థాత్. పాణి పాగమ్.” “(పాణిః పాదయోశ్చ సమాహారః) అని విగ్రహము. ఇది ప్రాణ్యం గోవాహరణము) ‘మౌద్గ్లికపాణవికమ్’ (ఇది తూర్గాజ్ఞోదాహరణము. ‘మౌద్గ్లికపాణవికయో స్సమాహారః’ అని విగ్రహము. మృదంగనాదక పణవ వాఙ్ముల సమాహారవి య్యము) ‘రథికాశ్వారోహమ్’ (ఇది సేనాం గోదాహరణము. ‘రథికానానుశ్వారోహణాం సమాహారః’ అని విగ్రహము. రథికులము నశ్వారోహులయు సమాహరమని యర్థము.) (సి. కౌ. ౯౦౬ సూ.) ఇట్లు ప్రాణ్యంగ తూర్కంగ సేనాంగముల కేకవద్భావ మనగా సమాహారద్వంద్వము నెన్నునగును. బహుపదసమాహారమును నుండును. రథగజతురగపాదాతము. “సమాహార మేకరూపే కాన నచట నేకవద్భావము సిద్ధమగుచుండ సమాహార ద్వింద్వవిషయకమగునీకరణము నియమాద్ధ మగును. ప్రాణ్యంగాదులకు సమాహారమందే సమాస మగునుగాని యితరేతరయోగమున లేదని నియమస్వరూపము” (కౌము శర. ౩౮౨ పుట.) “విభాషా వృత్త మ్మగ త్యై థాన్య వ్యజ్ఞనపశు శకు న్యశ్చ బదబ పూర్వాపరాధరోక్తరాణామ్. (౨-౪-౧౨) వృత్తాదీనాం సప్తాశాం ద్వంద్వః, ఆశ్చబ్దజేష్ఠాది ద్వంద్వత్రయంచ ప్రాగ్వద్వా (ప్రాగ్వత్ = సమాహారద్వంద్వః ఏకవత్ స్థాత్) ..... స్లక్ష్యగ్రోధమ్, స్లక్ష్యగ్రోథాః, (వృత్తాశ్చ న్యగ్రోదాశ్చ అని విగ్రహము) (వృత్త). దురువృషమ్ దురువృషతాః (మృగ). శుశ కాశమ్ - శుశ కాశాః (శృంగ). వ్రీహీయవమ్ - వ్రీహీయతాః (థాన్య). దధిఘృతమ్ - దధిఘృతే (౮౪౫౪). గోహహిమమ్ - గోహహిమాః (పశు). శుకబకమ్ - శుకబకాః (శకుని)...” (సి. కౌ. ౯౦౬ సూ.) ఇట్టి యేకవద్భావవిధులు వెక్కుగలవు.

సమాహారవిధులు-సమాసాశ్రయవిధులును నీద్వంద్వమందుఁ బెక్కు గలవు. “ఆనన్ ట్ముతో ద్వంద్వే (౬ - ౩ - ౨౪), విద్యా యోని సంబంధవాచినాం ఋదంతానాం ద్వంద్వే ఆనన్ ట్ స్థాత్ ఉత్తరపదే.....మూలాఃపిరౌ పితృపుత్రౌ. హోతృపోతృ నేష్టో రాతాః - హోతాపోతానేష్టోదాతాః” (పుత్రేన్యతరస్యామ్మను సూత్రము నుండి నుండూఁగితచే పుత్రశబ్ద మనువర్తించును) (సి. కౌ. ౯౨౧. సూ.). విద్యా సంబంధవాచకములు యోనిసంబంధవాచకములు నయిన ఋదంతశబ్దములకు ద్వంద్వమం దట్టిసంబంధమేగల ఋదంతముగాని పుత్రశబ్దముగాని యుత్తరపద మగు

నపుడు 'ఆనజా'దేశ మగును. "మాతాచ పితాచ = మాతాపితరా" అనుచో, బుద్ధితౌదనమందు వారికి యోనికీసంబంధము గలదు. 'ఆనజ్' అనునది ఋత్విజానమున నాదేశమయ్యెను. జకార మిద్వ్యము - అకార ముచ్చారణాదు. అకారము సమాసమున లోపించును. 'పితాచ పుత్రశ్చ = పితాపుత్ర' అనుచో, అని జన్యజనకభావరూపమగు యోనిసంబంధము గలదు గాన నానజ్జు వచ్చినది. "హోతాచ + పోతాచ + నేష్టాచ + ఉద్గాతాచ = హోతృపోతృనేష్టాద్గాతారః" అనుచో వారి కేకముజ్జమునందు విద్యాభ్యాసమున బుద్ధ్యుగ్రహసంబంధము గలదు గాన 'ఆనజ్' వచ్చినది. హోత = హోమముచేయువాడు - పోత = బుద్ధిజలలో నొకడు - నేష్ట = బుద్ధిజలలో నొకడు - ఉద్గాత = బుద్ధిజలలో నాయుపేతంబ్రము నడపువాడు. వీనిలో నుత్తరపదమకత్వము నేష్టపైబిరుదనే గలదు గాన దానికి మాత్రమే 'ఆనజ్ఞు' వచ్చినది. "హోతాచ + పోతాచ = హోతాపోతరా, నేష్టాచ + ఉద్గాతాచ = నేష్టాద్గాతారా, హోతాపోతారాచ + నేష్టాద్గాతారాచ" అచద్వంద్వ ద్వయగర్భమగు ద్వంద్వసమాసమున నన్నిటికిని నుత్తరపదమకత్వము సంభవించునుగాన మూడుచోట్లందును 'ఆనజ్ఞు' రాగా 'హోతాపోతానేష్టాద్గాతారః' అనురూపము నీధించును.

"దేవతాద్వంద్వేచ (ఓ - 3 - ౨౩) (సి. కౌ. ౯౨౨). విద్యా యోనిసంబంధములు ఋదంతత్వము లేమింజేసి యీసూత్ర మారంభింపబడెను. వేదమందుగాని లోకమందుగాని సుప్రసిద్ధమగు సంబంధముగల దేవతావాచకద్వంద్వమందు నట్టి దేవతావాచియగు నుత్తరపదము పరమగుచుండగా 'ఆనజ్ఞు'వచ్చును. ఉదా:— 'మిత్రశ్చ + వరుణశ్చ = మిత్రావరుణౌ' 'సూర్యశ్చ + చంద్రమాశ్చ = సూర్యాచంద్రౌ' మసా' మొ. "మాతరపితరావ్రదీచామ్. (ఓ - 3 - 3౨). మాతరపితరా" (సి. కౌ. ౯౨౯). "మాతాచ + పితాచ" అనుద్వంద్వమున 'మాతరపితరా' అనియు రూపము గలదని తాత్పర్యము. ఆనజ్ఞువచ్చుటచే 'మాతాపితరా' అనురూపమును నీధించుచున్నది.

"ద్వన్ద్వా చ్చుదవహాన్తా త్సమాహారే (గీ - ౪ - ౧౦౬), (సి. కౌ. ౯౩౦.) చవగ్ధాంతములకన్నను దకార షకార హకారాంతములకన్నను సమాహార ద్వంద్వమున 'టచ్' ప్రత్యయ మగును. "వాక్ చ + త్వక్ చ తయోస్సమాహారః = వాక్ త్వచమ్. త్వక్ చ + ప్రక్ - తయోస్సమాహారః = త్వక్ప్రజమ్. శమీదృష్దమ్ - ఛత్రోపానహమ్" మొ. ఇట్టివి పెక్కుగలవు. అహోరాత్రము వాఙ్మనసము - మొదలగునవి పెక్కుసమాసాంత ప్రత్యయైతములు గలవు - విస్తీభీతి నుదాహరింపలేదు.

కల్పతరువు. ౨౬౮ IX విషయము:—ఏకశేషవృత్తి:—ఏకశేషవృత్తి ద్వంద్వసంజ్ఞా వాదము. ఏకశేషమునకు ద్వంద్వసంజ్ఞయు సమాససంజ్ఞయు లేవు. 'రామశ్చ+రామశ్చ' అనుచో 'రామరామా' అని కానేరదు. ఇంక 'రామా' అనియే రూప సిద్ధి కల్గును. అట్టి యేకశేషస్థలములు ఏకదీకరింపబడుచున్నవి. "సూపాణా మేకశేష ఏకవిభక్తౌ (౧-౨-౬౮) ఏకవిభక్తౌ తస్మాన్ సూపాణ్యైవ దృష్టాసి తేషా మేక ఏవ శిష్యతే.....ర మా (రామశ్చ+రామశ్చ). (సి. కౌ. ౧౮౮ సూ.)" ఎల్ల విభక్తులందును సమాసరూపమే కల శబ్దములలో నొకశబ్దమే మిగులును. "రామశ్చ+రామశ్చ=రామా" (రాముడును+రాముడును=రాములు) అని రూప మేర్పడును. కొన్ని విభక్తులందు రూపభేదము లేకున్నను నెందైన భేదమున్నచో నేకశేషము కానేరదు - "మాతాచ + పరిచ్ఛేత్త (హలుచువాడ) మాతాచ (ల్లి) మాతృ మాతరా" అని ద్వంద్వమే యగును. "మాతా - మాతరా - మాతరః" అని జననీవాచకత్వమందును 'మాతా - మాతారా - మాతరః' అని పరిచ్ఛేత్తవాచకత్వమందును బ్రథమావిభక్తియందు రూపభేదము వీక్షించి గన్పట్టుచున్నదిగాదా. "మాతృశబ్దస్తావజ్జననీవాచీ. పరిచ్ఛేత్తవాచీవ, తత్ర మాతృభ్యా మితిభ్యామూదౌ క్వ చిత్సామూప్యే సత్యసి, ఔజసాదిభి మాతరా - మాతారావితీ వైరూప్యదర్శనాత్ నైకశేషః" (బాలరు. వ్యా. సి. కౌ. ౧౮౮. సూ.) "పుమాన్ స్త్రీయా. (౧ - ౨ - ౬౭). స్త్రీయా సహాక్తౌ పుమాన్ శిష్యతే, తల్లక్షణ ఏవ విశేష శ్చేత్ - హంసీచ హంసశ్చ = హంసా" (సి. కౌ. ౯౩౩ సూ.) స్త్రీవాచకముతోడి సహాక్తి యందు బుంవాచకము శేషించును. ఆరెండిటికిని బుంస్త్వస్త్రీత్వ భేదముమాత్రమే యున్నపుడె యట్లు సంభవించును. "హంసశ్చ వరటాచ - హంసవరటే" అనుచో నేకశేషము కానేరదు. వరట యనగా హంసి యనగా నాడుహంసము. "పితా మాత్ర. (౧ - ౨ - ౭౦). మాత్రా సహాక్తౌ పితా వా శిష్యతే - మాతాచ పితాచ = పితరా - మాతాపితరా" (సి. కౌ. ౯౩౬). మాతృశబ్దముతోడి సహాక్తి యందు పితృశబ్దము వైకల్పికముగా శేషించును. "పితరా = మాతాపితరా = మాతరపితరా" = తల్లిదండ్రులు. ఇచటి లింగవిశేషములనుగూర్చి ౨౫౯ విషయము. విస్తర II చూడవలెను. "గ్రామ్యపశుసంఘే వ్యతరుణేషు స్త్రీ (౧ - ౨ - ౭౩) ఏషు సహ వివక్షాయాం స్త్రీ శిష్యతే. పుమాన్ స్త్రీయే త్య స్యాపవాదః. గావ ఇమూ" (సి. కౌ. ౯౩౯. సూ.) అనేకశబ్దములగు గ్రామ్యపశువుల సంఘములలో (లేతవి కానపుడు) పుంలింగములతోడి సహాక్తియందు స్త్రీలింగము శేషించును. "గావశ్చ (ఎద్దులు) గావశ్చ (ఆవులు) గావః" అని యగును. అట్టి 'గావః' అనునది

స్త్రీలింగమని విశదీకరించుటకు 'ఇమాః' అనునది నిల్వబడెను. అశ్వము లేకశఫములు (ఒకడెక్కగఁవి) గాన నవి గ్రామ్యులశుసంఘములైనను నీవిధి వర్తింపదు. "అశ్వాశ్చ + (మగగుట్టములు) అశ్వాశ్చ = (ఆడుగుట్టములు) అశ్వా ఇమే" అని యగును. పులింగము శేషించెనని తెల్పుటకై 'ఇమే' అనునది నిల్వబడెను. "నపుంసక మనపుంసకే నైకవ చ్ఛ్వాన్యతరస్యామ్. (౧ - ౨ - ౬౯)" (సి. కౌ. ౯౩౫ సూ.) నపుంసకమునకు నపుంసకేతములతోడి సహవిచక్షుండు నపుంసకమే శేషించును. ఇట్టి నపుంసకశిష్టత నిత్యమే యగును. ఆ శేషించినది యేకవచనాంతము వైకల్పికముగ నగును. వానికి లింగకృతమగు భేదముగూత్రము గల్గునపుడె యీవిధి వర్తిల్లును "శుక్లశ్చ + (పటము) శుక్లాచ + (పట) శుక్లంచ = (పటమ్) శుక్లమ్— శుక్లానీ" అని రెండువిధములుగాను శేషించును.

కల్పతరు. ౨౬౮ X విష:—అలక్సమాసములు కొన్నియొడల సమాస విభక్తికి "సుపాధాతు....."అను (౨౬౮ I విష.) సూత్రముచొప్పున లోపము కల్గుండుటయుఁ గలదు. అలక్సమాసవిధానసూత్రములు సుపాధాత్విత్వాది కపవాదములు. అట్టివి "అలక్సమాసములు" అనఁబడును. అట్టివి తెల్లన "సీ. వనజేక్షణాదనోధన పశ్యతో హరుండు" అనురీతిని బ్రయోగింపఁబడుచుండును.

"పుంసానుజో జనుషాన్థ ఇతిచ (వార్తి. ౩౮౮౧.) యస్యాగ్రజః పుమానో సపుంసానుజః (పురుషునిచేత ననుజుఁడు = పురుషుఁ డగ్రజుఁడు గాఁగలవాఁడు) జనుషాన్థో = జాత్యన్థః" (జనుషా = జన్మముచేతనే, అన్థః = అంధుఁడు) (సి. కౌ. ౯౬౦ సూ.) "వైయాకరణాఖ్యాయాం చతుర్థ్యాః (౬-౩-౭) ఆత్తనః. ఇత్యేవ ఆత్తనే పదమ్" (సి. కౌ. ౯౬౪ సూ.) "పరస్యచ (౬-౩-౮) పరస్తే పదమ్....." (సి. కౌ. ౯౬౫.) "వాగ్దిక్ పశ్యద్భ్యః యుక్తిదండహరేషు. (వార్తి. ౩౮౯౭) షష్ఠ్యాఅలక్. వాచోయుక్తిః (యుక్తియుక్తమగుమాట), దిశోదణ్ణః (దిక్కుయొక్క దండము=దిక్కునందలి దణ్ణము) పశ్యతోహరః" (పశ్యంత మనాదృత్య హరతీత్యర్థః) = (చూచుచున్నవానిని వంచింది దొంగిలించువాడు) (సి. కౌ. ౯౭౯ సూ.) "ఋతో విద్యాయోని సంబంధేభ్యః (౬-౩-౨౩)" (సి. కౌ. ౯౮౧ సూ.) ఋదంతములగు విద్యాయోనిసంబంధవాచకములకంటెఁ బరముగనున్న షష్ఠి విద్యాయోని సంబంధవాచకములు పరమగునపుడు లోపింపదు. "పితు రస్తేవాసీ (తండ్రికిఁగిడుడు). పితుః పుత్రః" (తండ్రికిఁగఁమారుడు), అన్యతరపరత్వ మంగీకృత మగుటచేత "హోతుః పుత్రః" (హోతయొక్క పుత్రుఁడు) అనియు నలక్సమాసము సాధు

110 సర్వవిధముల సమాసముల తుదినవచ్చు ప్రత్యయములు [౨౬౮ XII వి. కల్ప.]

వగును. “భ్రాతృజాయా” వును మేఘసందేశ ప్రయోగము ‘పితామహః పితృపితా’ అనునమరొక్తియు వీని కస్యథాత్వమును జూపుచున్నవి. పితూస్వస (మేనత్త) నూతుః. స్వః (పినత్త) ‘పితృష్వస-మాతృష్వస’ అనుపాక్షికరూపములును వైయాకరణసమ్మతములు. “ఇవేన సమాసోవిభక్త్యలోపశ్చ (వార్తి. ౧౨౩౬ ౧౩౪౧) జీమాతస్యేవ” (మేఘమునకువలె) (సి. కౌ. ౬౫౦ సూ.) ఈసమాసము వైకల్పికమనుట భాష్యసమ్మతము కావుననే ‘ఉద్బాహురివ వామనః’ (ఋ. ౧ సర్గ) అనుకాళిదాస వ్యస్తప్రయోగము సాధువగుచున్నది. దేవానాం ప్రియఃఽడు = మూర్ఖఃఽడు (బౌద్ధులవిరుదము.) దాస్యాః పుత్రుఃఽడు = నిందుఃఽడు మొదలగునవియును వైయాకరణసమ్మతములు. “అమూర్థ మస్తకాత్ స్వాత్థా దకామే (౬-౩-౧౨) క్థోకాలః” (కంఠమున నల్పుగలవాడు = శివుడు) (సి. కౌ. ౯౭౦ సూ.) (విస్తర II, ౨౬౮ VI-విష.) మూర్థ మస్తకశబ్దభిన్నములయిన స్వాంగవాచకములకంటె బరమగు సప్తమికి గామశబ్దేతరము పరమగుచుండగా సంజ్ఞయందు లోపము గల్గదని సూత్రార్థము. కంటే కాలుడు. మొ. “హలదంతా త్సప్తమ్యా స్సంజ్ఞాయామ్. (౬-౩-౯) ..... యుధిష్ఠిరః (యుధిష్ఠిరః = యుద్ధమందు స్థిరుడు) హలస్తమునకంటెను ‘అ’దస్తము కంటెను బరమగు సప్తమికి సంజ్ఞయందు లోపము కల్గదని యర్థము. దివిజాలు - సరసిజము మున్నగు పెక్కులగు సలుక్కు లింకను గలవు. విస్తరభీతిని జూపలేదు.

కల్పతరు. ౨౬౮ XI విష:—సర్వసమాసాంతప్రకరణము:—ఆయాప్రకరణములం దాయాసమాసములందు వచ్చు సమాసాంతప్రత్యయము లీవఱకుఁ జూపఁబడెను. ఇందు సర్వసమాసముల తుదిన వచ్చు ప్రత్యయములు మిశ్రముగఁ జెప్పఁబడుచున్నవి. “ఋక్ పూర్వధూః పథా మానత్తే (౫-౪-౭౪) అ-అనత్తే ఇతి ఛేదః. ఋగాద్యస్తస్య (ఋక్ పూర్ అప్-ధూర్-ఇథి) సమాసస్య అప్రత్యయోఽన్తావయవః స్వాత్. అత్తే మాధూ సదస్తస్య తు న. అర్ధర్షః... విమలావం సరః.” (సి. కౌ. ౯౪౦ సూ.) ‘అర్ధ+ఋచ్+అ = అర్ధర్షః. (ఋక్కులో సగము) విమల+అప్+అ = విమలావమ్ = (నిర్మలజలముగలది సరస్సు.) విష్ణు+పుర్+అ=విష్ణుపురమ్. రాజన్+ధూర్+అ = రాజధురా (రాజ్యభారము) రమ్య్+పథిన్+అ = రమ్యపథః’ అని రూపము లేర్పడును. ఇట్టివి పెక్కుగలవు. “స్త్రీచ+పుమాంశ్చ = స్త్రీపుంసమ్-వాక్ చ+మనశ్చ = వాక్మనసమ్ - పురుషస్య+అయిస్=పురుషాయుషమ్” మున్నగు నిపాతములు నింకననేకవిశేషములునుగలవు. విస్తరభీతి నుదాహరింపలేదు.

కల్పతరువు. ౨౬౮ XII విష:—సమాసాశ్రయవిధుః:—సమాసపదముల నడుమ జరిగెడి పెక్కుకార్యవిశేషములు సంస్కృతవ్యాకరణమున నుపదేశింపఁబడినవి. ఆట్టివిట దిక్ ప్రదర్శనముగఁ జూపఁబడుచున్నవి.

“ఇహోహస్యోఽజ్యో గాలవస్య (ఓ-3-౬౧) ఇగస్త్రస్యాజ్యస్తస్య హస్యో వాస్యాత్ ఉత్తరపదే. గ్రామణీపుస్త్రః - గ్రామణీపుస్త్రః” (సి. కౌ. ౯౯౯ సూ.) జ్యస్తము కాని యాక్ ప్రత్యాహారానముల (ఇ-ఉ-బు) కుత్తరపదము పరమగు చుండగా హ్రస్వము వైకల్పికముగ నగును. “గ్రామణీ యగు పుస్త్రఃడు లేదా గ్రామణీయొక్క పుస్త్రఃడు” అని కర్తృధారమునుగాని తత్పురుషముగాని గ్రహింప వలయును. గ్రామణీశబ్దములోనిది ‘సి’ ధాతువుయొక్క ‘ఈ’కాగమేకాని జీప్రత్యయసంబంధి కాదు. “గ్రామణీః+పుస్త్రః = గ్రామణీపుస్త్రః” అని రూపము కల్గినది. “జ్యాహేః సంజ్ఞా ఛస్థోర్బహుళమ్ (ఓ-3-౬3) రేవతిపుస్త్రః - అజక్షీరమ్” (సి. కౌ. ౧౦౦౧ సూ.) జ్యస్తమునకు నాబంతమునకు కుత్తరపదము పరమగుచుండగా సంజ్ఞావాచిత్యమునను ఛందస్సునందును హ్రస్వము కల్గును. “రేవత్యాః+పుస్త్రః = రేవతిపుస్త్రః” అనుచొప్పున సిద్ధించిన రేవతిపుస్త్రః డనునది యొకనిపేరు. అజాయాః+క్షీరమ్ = అజక్షీర మ్మనునది త్రైత్విరీయమున సంజ్ఞాగాఁ బ్రయోగింపబడెను. “బ్యోత్పిన్వనపదరాత్రిసాభిరామగోత్రరూపస్థానస్య నయో వచనబద్ధమ్ (ఓ-3-౮౫) ఏషు ద్వాదశ సూక్తరపదేషు సమానస్య సః స్యాత్. సబ్యోతిః” (సి. కౌ. ౧౦౧౩ సూ.) బ్యోతిః ప్రభృతులు పరమగునపుడు పూర్వపదమగు ‘సమాన’ అనుదానికి ‘స’ అనునది యాదేశమగును. “సమానం గోత్రం యస్య సః = సగోత్రః” = (సమాన గోత్రజాతుడు) “సమానం వయః యస్య సః సవయస్సుః” (సమానమగువయస్సు గలవాడు.) అనురీతిని విగ్రహముల నెన్నునది. “విశ్వస్య వసురాటోః (ఓ-3-౧౨౮) విశ్వశబ్దస్య దీప్తోన్తాదేశః స్యాద్ద్యసా రాట్శబ్దేవ పరే విశ్వం వసు యస్య సః = విశ్వావసుః.....విశ్వారాట్” (సి. కౌ. 3౭౯ సూ.) విశ్వావసు వసువాఁ డొకగంధర్వుడు. విశ్వావసు వసున దొకసంవత్సరము “విశ్వారాట్ విశ్వేషాం రాజని పరమేశ్వరేవ” (శబ్దస్తో) “మిత్రేచక్షా (ఓ-3-౧౩౦) విశ్వామిత్రః. ఋషోః - విశ్వమిత్రోమాణవకః” (సి. కౌ. ౧౦౦౯ సూ.) మిత్రశబ్దము పరమగు చుండగా ఋషి యథమగుచుండగా బూర్వపదమగు విశ్వశబ్దమునకు దీప్తమగునని సూత్రార్థము. “పృథోదరాదీని యథోపదిప్తమ్, (ఓ-3-౧౦౯) పృథోదరప్రకారాణి శిష్టై ర్యథోచ్చారితాని తథైవ సాధూని స్యుః - పృవత్+ఉదరమ్ (పృథోదరము) తలోఽః-వారివాహణో వలాహకః - పూర్వపదస్యనః - ఉత్తరపదాదేశ్చ లత్యమ్...” (సి. కౌ. ౧౦౩౪ సూ.) పృథోదరశబ్దమువంటివి శిష్టప్రయోగమునుబట్టి యే సాధువు లగును. “పృవతః+ఉదరమ్ = పృథోదరమ్. వష్టిరూమానే సుల్లుకి తలోపే - ఆద్ధణః ఇతిభావః.” (బాలమ.) అనురీతిని వీనిరూపసాధనప్రక్రియ నూహించుకొనవచ్చును.

సమాసాశ్రయవిధులు వ్యాకరణమున ననేకములు గలవు. విస్తరభీతి నుదాహరింపలేదు.

పయిరీతి సిద్ధసమాసములు సంస్కృతవ్యాకరణమున సవిస్తరముగా విశదీకరింపబడెను. ఎంత చెప్పినను గొఱంత యుండక తీరదు “కృత్తులు - తద్గితములు - సమాసములు” అనువానిలక్షణము పూర్ణముగఁ జెప్ప శక్యముకాదు. “కృత్తద్గిత సమాసాః । మభిధానం నియామకమ్ । లక్షణం త్వనభిజ్ఞానాం । తదభిజ్ఞాన సూచకమ్. ఇతి ప్రాశ్నః.” (ముగ్ధ. ౧౦౮౩ సూ. వివ.)

౨౬౮ XIII వివ:—కొన్ని సిద్ధసమాసాదివిశేష ప్రయోగములు.—తే-గీ. మున్న కొనినచ్చు గణికాసమాహితోడ. (నన్ని. కు. ౩ ఆ. ౩౫౧.౧౦ ఆ. ౩౮౫-౩౮౬ ప.) ద్వీపద - భక్తసమాహికి బసవయ్యకుహిమ. (బసవ. ౨ ఆ. ౬౪౭ ప.) పనిఁగొని సకలభక్తసమాహి చూడ. (౭ ఆ. ౯౪౪ బసవ.) సమాహిశబ్దము దుష్టకుగు వైరిపదమువంటి యసాధారణప్రయోగముగ బసవపురాణపీఠికలో నుదాహరింపబడెను. (బసవ. పీ. ౯౯ పు) కాని యిది సాధువై యనందగును. “సు వ్యజాతాః ణిని ప్రాచ్ఛిత్సే. (౩-౨-౭౮) అతాత్మ్యే సుపి థాతోర్ణిని స్వాత్ - తాచ్ఛిత్సే వ్యోత్సే. ఉష్ణభోజి. (ఉష్ణం భోక్తంశీల ముష్ణ). . . . . ఇహ వృత్తి కారేణ ఉపస్థభిన్న ఏవ సుపి ణిని రితి. . . . . తచ్చ భాష్యవిరోధాదుపేక్ష్యమ్, ప్రసిద్ధ శ్చోపసరే ణిని-స బహు వోపజీవినామ్, అనుయాయవర్గః, పత త్యధోధామ విసారి. నవఞ్చనీయాః ప్రభవోనుజీభి త్యాదా” (సి. కౌ. కృదంత. ౨౯౮౮ సూ) “భాష్యవిరోధాదితి - సుబ్ గ్రహణ ముపస్థగ్రహణానువృత్తి నివృత్త్యర్థమ్ - ఉపసరే అనుసరేచ సుబస్తే ఉపపదే థాతోర్ణిని రిత్వేన భాష్యే ఉపాహృతత్వా దితిభావః” (బాలమ.) అనురీతిని ‘సమాహితుం పరస్పర మేకీభవితం శీలమన్య = సంఘస్య సమాహి’ అనువ్యుత్పత్తివొప్పున సమాహిశబ్దము సిద్ధించుచున్నది. ఏకీభవించు శీలముగల సంఘ మని యగ్రము.

౨ ద్వీపద. మణియును విను బెజ్జ మహాదేవి యనఁగ (బసవ. ౩ ఆ. ౩౧౩). ఇట్టిచోటులందలి మహాశబ్దము మహచ్ఛబ్దభవ మని (మహాశబ్దమువలెనే) బసవ పురాణపీఠికలో వ్రాయబడెను. (బస. పీ. ౧౦౨ పు.) ఇది సరికాదు. మహాశబ్దము మహచ్ఛబ్దభవమైన స్త్రీసమైక్యైవచో ‘తెల్ల+వాడు’ మున్నగురీతిని ‘మహవాడు’ మున్నగు ననిష్టరూపములు దుర్వారములు కావలసినప్పును, కావున ‘అ’కారంత మగు మహాశబ్ద మిట్టియొక కవ్యభిప్రేతమని యొప్పునగును. “మహ - పు. (మహ+ ఘృణ) క) ఇత్సవే సతతానందజనకవ్యాపారే. తేజః - యజ్ఞే. . . . .” (శబ్దస్తో).

‘శ్లో. ముహై । ర్నన్ద సున్ మమహన్దసాహి రయతే సార్థాభిథా మన్వహమ్’ (వేంకట పతిరాయల శాసనము.) “మహ = తేజో యుక్తయగు దేవి. లేదా ఆనందయుక్త యగుదేవి” అని మధ్యమపదలోపసమాసము సంగీకరింపనగును. ‘మాకేమి పట్టుము మహలింగదేవ’ (బసవ. 2 ఆ ౬౫౧) అని యిట్లు వెక్కుచోట్ల దీనిని సోమ నారాధ్యుడు ప్రయోగించి యున్నాడు. పయిరీతి మధ్యమపదలోపసమాసములును సోమనారాధ్యునకు సమ్యక్ములై. “అను రాగ చిత్తుడు (బసవ. ౧ ఆ. ౧౫౪-౬౧౧ ప.) ఆశ్చర్యహృదయుడై (౫ ఆ ౧౬౮). సంతోషచిత్తుడై (౫ ఆ. ౨౨). సంతాప చిత్తులై చయ్యన నేగి (2 ఆ. 3౯౪) (2 ఆ. 2౪3-2౮2.)

3 ద్వి. ఇది సుమహత్తత్వము.....(బస. ౧ ఆ. ౨౬౮). ఇట ‘సుమహా తత్వ’మని సవరింప నగునుగాని సోమనారాధ్యునకు “మహత్” అనుదానిని గర్వ భారయమునఁ బ్రయోగించుట యభిలషితము. ద్వి. ‘ప్రొద్ధతసూత్ర మహద్గు పుత్ర । మండలిలో భవన్నహదాజ్ఞ....(పండితా) అని ప్రాసాదిప్థలములలోఁ బ్రయోగించినాడు (బస. పీ. ౯౯ పు.). అట్లైన “ఆన్నహతః సమానాధికరణజాతీయ యోః (౬-3-౪౬) మహతః ఆకాశోఽన్తాచేశః స్వాత్ సమానాధికరణే ఉత్తర పదే, జాతీయేచ పరే.మహాదేవః.....” (సి. కౌ. ౮౦2 సూ.) అనుచొప్పున ‘మహాతత్వము - మహాగురుపుత్ర’ అనురీతిని నాకారాదేశము రావలదా యని శంకింపరాదు. ఇచటిది విపులవృద్ధా ద్భిర్భక్త మహచ్ఛబ్దము కాదు. ఇంకఁ బయిచుదాహరించిన యుత్పరతేజః ప్రభృత్యర్థక మహాశబ్దమునుండి యేర్పడిన యాచార్థకక్రిబంతరామ థాతువుయొక్క శత్రంతరూపము. “సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్వి బ్యావక్తవ్యః” (బా. ౧2౨౨) (సి. కౌ. ౨౬౬౫ సూత్రమునొద్ద) అనుచొప్పున “మహాభివాచరతి = మహతి = నిత్యానందియలై నొప్పుచున్నాడు. దీని శత్రంతరూపము. ‘మహత్’ అని యేర్పడును. నిత్యానందియగుచున్న యని యర్థము. తేజోవస్త్ర మగుచున్న యనియు నర్థము చెప్పవచ్చును. ఇట్టి నిరవద్యములగు వింతప్రయోగములచేఁ బ్రతిపక్షులను భ్రమింపఁజేసి ధిక్కరించుట వీరశైవమతాచార్యుడగు సోమనారాధ్యున కభిలషితము. ఇట్టి యీతనిప్రయోగము లిం దనేకము లీవఱకుఁ జూపఁబడెను. ఇంకను జూపఁబడును. ఆచారార్థక క్రిబంతనామథాతుప్రయోగములు:— ‘శ్లో. వాదీ మూకతి రజ్జుతి క్షీతిపతి రైవ్యానర శీతతి । క్రోధీ శామ్యతి దుర్జన స్సుజనతి క్షీప్రానుగః ఖజ్జతి । గర్వి ఖర్వతి సర్వనిచ్చ జడతి త్వన్నత్రణాయన్రితః । శ్రీనిత్యే వనజ్జుఖ ప్రతిదినఁల్యాణితుభ్యంసమః” (ముగ్ధ. లిధు. ౮౪౮ సూ. దుగ్ధ. వ్యా.) మఱిగొందఱు మహాకవులును నిట్టిప్రయోగము సంగీకరించి

యున్నారు. దళితాంభోరుహసప్తపత్ర సుమహత్కాశానసాముఖులు.....
 .....(నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౭౬౯ ప). సీ. దహనకుంఢోపమ మహదక్షి నివ
 హంబు (భాస్క. యుద్ధ. ౧౯౯౫ ప.) క. అక్షతపౌరుషనిధి హ | రగ్యక్షుపరాక్ర
 ముండు మహదహంకృతితోడన్. (భాస్క. యుద్ధ. ౨౦౩౧ ప.) క. కంఠీరవముఖ
 వివరా | కుంతకరోరారవాతిఘ్నూత్తరహతో | త్కంఠేభదహనమహదుప | కంఠము
 వై దేహి దక్షిణి కళవళపడుచున్. (జై. ఆశ్వ. ౬ ఆ.)

౪. మ.....రా | దమో నా దిగ్బధిరీకృతం బగుచు నిత్యంబున్
 జెలంగుం బురిన్. (నన్ని. కు. ౭ ఆ. ౯౬౨) క. మునితతి కరముకులితులై | విను
 లించుచు.....(నన్ని. కు. ౭ ఆ. ౯౬౩). చ.....శంఖకాహళా | దికినిన
 దంబు లెల్ల గడు దిగ్బధిరీకృతమై చెలంగఁగా. (నన్ని. కు. ౮ ఆ. ౨౪.) 'బధిరీకృత
 దిక్కము - సుకులితకరము' అనురీతిని 'క్తి' ప్రత్యయంతము బహువ్రీహిని బూర్వ
 పదమై యుండుట సామాన్యవిషయము. "వాహితాగ్నాద్విధు. (౨-౨-౩౭)"
 (సీ. కా. ౯౦౨ సూ.) అనుచొప్పున నది సమాసోత్తరపదమై 'అగ్నాద్విహితః'
 అనున ట్లండుట విశేషప్రయోగము. "అహితాః = ఆధానేన సంస్కృతాః
 అగ్నయః యేన సః = అగ్నాద్విహితః = అహితాగ్నిః" అని ద్వివిధప్రయోగ
 ములును శాస్త్రసప్తమయి.

౫. మ. ఆధిగమ్యిల్ల మృణాళహస్తః గమనీయావర్తనాభిన్ మహా | త్వల
 గంధిం గలహంస్తయాన విలసద్బంధూకగర్జితౌ ను | త్వలనేత్రం గదలాస్య నంగజర
 సాంభః పూరం దత్పార్వతిన్ | జలజావాసముః జొచ్చి యాడక మనోజాతానలం
 బాటునే (నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౮౨౪.) 'పార్వతిన్ జలజావాసమున్ = పార్వతియనెడి
 సరస్సును' అని వ్యస్తరూపకము నెన్నునది. ఇటు 'పార్వతీ జలజావాసము' అని
 రూపకసమాసపాఠము నంగీకరించి బ్రహ్మ. శ్రీ. మానవల్ల రామకృష్ణకవిగా రీక్రింది
 రీతిని టిప్పణమున వ్రాసిరి. "ఉపమానోపమేయవివర్యయమును విశేషణవిశేష్య
 లింగభేదము దోషములుగా గ్రహించి వానిం దొలగింపననికాఁబోలును తెన్నాలి
 రామలింగకవి తనకందర్పకేతువిలాసములో నిట్లు మార్చి పద్యమును గూర్చు
 కొనెను. మ. లలితా స్థానంబురుహంబు నీలకచరోలంబంబు నేత్రానీతో | త్వలముచైచ
 స్త్రుఁడోక మోస్తపిలసద్బంధూక ముద్యుత్కటి | పులిసం బుద్గతచిత్తజాతరసవాః
 పూరంబు ప్రాణేశ్వరి | బలజావాసము సొచ్చి యాడక మనోజాతానలంబాటునే ||
 ఇది సరికాదు. టిప్పణకర్తగారు లెంకణాదిత్యునిపద్యమున దోషము లున్నవని
 తలంచిరేకాని రామలింగకవి యట్లు తలంచియుండఁడు, ఆతఁడు రచనాభేదమున

సన్నిచోడునపద్యము ననుకరించెను. మఱియుఁ డిప్పణకర్తగా రన కొన్నదోషములు వారంగీకరించిన ‘పార్వతీజలజావాసము’ అనేపాఠమున నున్నవి. సన్నిచోడుఁ డందు వ్యస్తసూత్రము నంగీకరించెను. “అభిధృష్టిల్ల - మృణాలహస్త” మున్నగుచోటులందు “అశులవంటి ధృష్టిల్లముగలది. మృణాలమువంటి హస్తములుగలది” అనురీతి నుపమానపూర్వపదబహువ్రీహి సన్నిచోడకవిప్రయుక్తము. అక్షమున దోషలేశమునులేదు. ఆయాస్థలములందలి యుపమానములనుండి యారోపితవస్తు సగోధర్తము లుపచరితములు కాఁగలవు. ఔకాణాదిత్వని పద్యమున నుపమారూపకాలంకారములు రెండును వర్తిల్లును. రామలింగకవిపద్యమున రూపకాలంకారముమాత్రమే విలసిల్లును. “పార్వతీనే = పార్వతిననెడి, జలజావాసమును,” “అనుచో ‘ఏవార్థక’ మథ్యాహృతమగునట్లై ‘ఉప=ఉపయనెడి, బోఁటి=స్త్రీ’ అనుచో ‘ఇత్యర్థక’ మథ్యాహృతమగును. ద్విపక. ఉపబోటి యాత్మలో నుత్తలపడఁగ. (బసవ. 3 ఆ. ౨౭౪ ప) (మా-౨౬౫ విష. దానివిస్తరము).

తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయికంబుగ సంస్కృతొక్తం బయగు. 3.

తత్పురుషబహువ్రీహిద్వంద్వంబులని సమాసంబు లెల్లం ద్రివిధంబు లయియుండు. అవి ప్రాయికంబుగా నుత్తరానోభ్యుపదార్థప్రధానంబు లయియుండు. అందుఁ దత్పురుషంబు వ్యధికరణంబని సమానాధికరణంబని ద్వివిధంబు. ద్విత్రియాదులకు మీఁది పదంబుతోడ సమాసంబు వ్యధికరణంబు నాఁబడు. నెలతొల్పు - నెలతక్కువవాడు - దేవర మేలు - దొంగభయము. రామునిబాణము - మాటనేర్పరి. విశేషణంబునకు విశేష్యంబుతోడ సమాసంబు సమానాధికరణంబు నాఁబడు. ఇదియొ కర్తృధానియంబు నాఁబడు. సుసప్తవచనము - తెల్లగుఱ్ఱము - మంచిరాజు, ఇది సంఖ్యాపూర్వకంబు ద్విగువునాఁబడు. ముజ్జగములు - ముల్లోకములు. ఒహువ్రీహి-ముక్కుంటి-చలివెలుగు. ద్వంద్వము - తల్లిదండ్రులు. అన్నదమ్ములు. ప్రాయికంబుగా ననుటచే సంస్కృతలక్షణంబు తోడరని సమా

బాలవ్యాకరణ
వివరణము
౨౬౯ విషయము.

సంబం గలదని సూచింపబడియె. దానంజేసి చిగురుఁ
 గేలు - జంటిమోవి యిత్యాదులయిన యుపమాన
 పూర్వపదకర్త ధారయంబులు గ్రాహ్యంబులు. ముఖ
 పద్ధము చరణకమలములు. ఇట్టియుపమానోత్తరపదం
 బులు గలపుగాని విఠరితంబులు సిద్ధంబులు లేవని
 యెఱుంగునది. సిద్ధంబు సర్వంబు గ్రాహ్యంబు. రాజ
 పురుషుఁడు - నీలోత్పలము - పీతాంబరుఁడు - రామ
 లక్ష్మణులు. కేవలసంస్కృతశబ్దము వికృతశబ్దముతోడ
 సమసింపదు. దానంజేసి యనేకమాలు లబ్ధుడందు
 లిత్యాదులు దుష్టములని తెలియనది.

సంజీవని. ౨౬౯, వివ:—తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయఃకంబుగ
 సంస్కృతోక్తం బనిచెప్పియు “సిద్ధంబు సర్వంబు గ్రాహ్యంబు” అనిచెప్పియు సూరి
 గారు సిద్ధములగు తత్పురుషాదులకు వరుసగ “రాజపురుషుఁడు - (తత్పు.) - నీలో
 త్పలము (కర్త.) పీతాంబరుఁడు (బహు.) రామలక్ష్మణులు (ద్వంద్వ.)” అని యుదాహ
 రించిరి. సిద్ధద్విగువునకు “త్రిలోక” అనియు నవ్యయీభావమునకు ‘యథాశక్తి’
 అనియు నేల యుదాహరింపలేదో తెలియకున్నది. మఱియు “ద్విగుకర్త ధారయా”
 విత్యాదికారికలను భట్టారకుఁ డాచ్చికసమాసముల విషయమున నుపదేశించిన
 తాని తదితరసాధ్యసమాసముల విషయమున— ‘సాధ్యసాంస్కృతిక సమాసము -
 మిశ్రసమాసము’ అనువానివిషయమున— నుపదేశింపలేదు. సూరి యాకారికలను
 వివరించునట్లేముతోనే ప్రకృతసూత్రమును దీనివివరణమును వ్రాయసాగెనుగాని
 యీసూత్ర వివరణములలో నాచ్చికములనే కాక “రామనిబాణము—పరసపువచ
 నము’ అను సాధ్యసాంస్కృతికములను “దొంగభయము - ముజ్జగములు - ముల్లోక
 ములు” అను మిశ్రసమాసములను సైత ముదాహరించినవాడయ్యెను. అవ్యయీ
 భావము నుజ్జగించుట యుపమారూపకాదులను బ్రసంగించుట మున్నగువానినిబట్టి
 ద్విగుకర్త ధారయానిత్యాదికారికల ననుసరించియే యీసూత్రమును దీనివివరణ
 మును నుపదేశించెననుటలో సందియములేదు. తత్పురుషభేదముల నుదాహరించు
 టలో సూరి యహోబలపతి నే యనుసరించెనుగాని యొకటిరెండుచోటులందు సవ
 రింపఁబోయి పొరవడెను. చింతామణియాశయముచొప్పున ద్విగుకర్త ధారయా
 విత్యాదికారికల కాచ్చికసమాసములనే యుదాహరించుట యుక్తమగుటంజేసి
 యహోబలపతి యట్లే యుదాహరించెను. “పడగతాల్పు - లేనెలిండి (పడగను

దాల్చునది - తేనెను తినునది) ఇత్యాదౌ ద్వితీయాతత్పురుషః - అత ఏవ ధరిత్రి చాచుగరుతాల్చినకేల నిత్యాదయః కవీరా ముక్తయః సంగచ్ఛన్తే. పట్టుపుట్టముతాల్చు ఇత్యాదౌ పలుద్వితీయాతత్పురుషః. (2 సర్గ I) ఉలితునుక-నెలత్తువ విడ్డ ఇత్యాదౌ తృతీయాతత్పురుషః - '(ఉలి చేతః దునుః. నెలచేతః దక్కువ.' అని విగ్రహములు) ..... దేవర మేలు ఇత్యాదౌ చతుర్థితత్పురుషః..... దొంగయలుకు ('దొంగవలనన్+అలుకు = భయము' అని విగ్రహము) ఇత్యాదౌ పంచమీతత్పురుషః. దొరమానిసి - తేటిపిల్ల - మల్లెపూవు - జాబిల్లి - వెన్నెల - గట్టుపట్టి - రాచ కొలము - నేలిముంత - హుటికుండ - ఇత్యాద్యాః షష్ఠీతత్పురుషః - మాటనేర్పరి ఇత్యాదౌ సప్తమీతత్పురుషః" (ఆహా ౪౩౪ పుట). ఇట్లంతటను నాచ్చికసమూహములనే యహోబలపతి యుదాహరించెను - అట్టియహోబలపతి యుదాహృతులనే స్వీకరించి యుదాహరించుటలో సూరి యిండుక సవరించెను. ముద్రితాహోబలపండితీయమున 'దొంగయలుక ఇత్యాదౌ పంచమీతత్పురుషః' అని ప్రమాదముగఁ బడినది. భద్రాద్రి శాస్త్రి గారిటీకయందును నల్లె యున్నది కాన సూరి చూచిన కళిరోధూషణమునందును నల్లెయుండునని తోచెడిని. "అలుక = కోపము" అనుదాని కట్టి పంచమీతత్పురుషములో సుదర్శము లేనందున సవరించి "దొంగభయము" అను

వి. సర్గ. I ౨౬౯ విషయము - తిండిశబ్దమునకు "తినువాడు" అనునర్థము కానరాదు. తినుట యనియే యర్థము కన్పట్టుచున్నది. కాన ద్వితీయావిభక్తి కిచటఁ బ్రసక్తిలేదు. "తేనెలిండి = తేనెలిండిగాఁగలది తుమ్మెద" అనువిగ్రహమున నది బహువ్రీహి యనవలెను. లేదా "తేనెలిండి = తేనెయొక్క+తిండి = తేనెలిండి" అని యర్థము చేసినచో షష్ఠీతత్పురుషము కావలెను. అట్లే "పట్టుపుట్టముతాల్చు" అనుచో 'పట్టుపుట్టమును+తాల్చు = ధరించువాడు' అనినచో ద్వితీయ లోపించిన తత్పురుషమే యగును. అలుక్సమాసముకాదు. లేదా "పట్టుపుట్టముయొక్క+తాల్చు" అనినచో షష్ఠీకాదేశముగావచ్చిన ద్వితీయావిభక్తిరూపము లోపింపలేదనియు ద్రుతమాత్రము లోపించెననియుఁ జెప్పినచో నలుక్ షష్ఠీతత్పురుషుడునుట యుక్తము. "పట్టుపుట్టముయొక్క+తాల్చు = (షష్ఠీ భవే ద్వితీయాతుల్యా తత్పురుష సంస్థితా నామ్నామ్' అనుచోప్పన ద్వితీయాతుల్యరూప మాదేశము కాఁగా) "పట్టుపుట్టమును+తాల్చు" అగును. "నిరమో మహతాం లుక్పన్య" త్రవచోప్పన 'సు' వర్ణకలోపమును "ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్సమాసేషు" అనుచోప్పన ద్రుతలోపమును రాఁగా "పట్టుపుట్టముతాల్చు" అని యేర్పడునుగాన ద్వితీయ లోపింపలేదనుట సరికాదు. షష్ఠీ లోపింపలేదనవలెను.

దానిని సూరి నిల్వెనని విశ్వసించునగును. సమాసకముల ననగా నాచ్ఛిసమాసములకు మాత్రమే యీ కారికలచోట నుదాహరించుట యావశ్యకమని తెలపనివాడగుట చేతనే సూరి రామునిబాణము మున్నగువానిని సైత ముదాహరించినవాడయ్యెను. (విస్తర II).

సమానాధికరణాదుల స్వరూప మీవఱకు విశదీకరింపబడెను. (౨౬౯ IV విష.) 'దిగురుగేలు' మున్నగువానివంటి యుపమానపూర్వపదకర్తృ భారయములు సంస్కృ

విస్తర II ౨౬౯ విష.:—చింతామణిపద్ధతులచొప్పున 'దొంగభయము' అను పంచమీతత్పురుషమాసము సాధువు కాదు. సమాసకమునందుమాత్రమే సమాస విభక్తికి లోపమును జింతామణి యుద్దేశించినది. తక్కిన సాధ్యసాంస్కృతికములందును మిశ్రసమాసములందును సమాసవిభక్తిలోపమును జింతామణి యుద్దేశింపలేదు. తత్పూర్వములలో షష్ఠీతత్పురుషమునూత్రమే సాధ్యసాంస్కృతికమిశ్ర సమాసములలో "షష్ఠీ భవే ద్విత్తీయాతుల్యా తత్పురుషసంస్థితా నామ్నామ్" అను సూత్రమున నంగీకరించెను. ఎల్ల కారకములందును శేషషష్ఠీ వివక్ష నిర్బాధము గావున "దొంగయొక్క+భయము = దొంగనున్ = దొంగన్+భయము" అని యుండఁగ ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమానేష" అనుచొప్పున ద్రుతలోపము రాగా 'దొంగభయము' అనుషష్ఠీతత్పురుషముమాత్రము సిద్ధించును. అచటి షష్ఠి ద్విత్తీయాతుల్యరూపముతో నిల్చి లోపింపమింజెసి "అలుక్ షష్ఠీతత్పురుష" మనఁదగును. బాలవ్యాకరణశ్రయట్టి చింతామణియశయమును గ్రహింపలేక "సమాసవిభక్తికి లోపంబగు లట్టునకుఁ గాదు" (బా. సమా. ౨౫ సూ.) అని యిట్లు సాధ్యసమాసముల విభక్తులకెల్ల లోపమును విధించెను. కావున "దొంగ వలనన్+భయము = దొంగభయము" అను సాధ్యమిశ్రపంచమీతత్పురుషము బాల వ్యాకరణపక్షమున సాధు వగుచున్నది. కాని యీసూరిరచనమునందు "నెలయ వరుడు (నెలచేతన్+అవరుడు) నెలప్రభవుడు. (నెలవలనన్+ప్రభవుడు=బుధుడు) మున్నగు ననిష్టరూపములు దుర్వారములగును. మఱియు "సమాసవిభక్తికి లోపంబగు....." (బా. సమా. ౨౫ సూ.) అనెడి సూరిసూత్రము నిర్మూలమగుటంజెసి యశాస్త్రీయము. "లోపశ్చ విభక్త్యా దై శబ్దేషు స్యా త్సమాసకాశ్చేష" అని యిట్లు చింతామణి సమాసకములందే విభక్తిలోపమును వచించెనుగాని తక్కిన సాధ్యసమాసములలో విభక్తి లోపము నంగీకరింపలేదు. సమాసకవిభక్తి లోపము సైతము కవిప్రయుక్తములందే చెల్లును. ఈసందర్భమున నూతనపద్ధతి నవలంబించిన సూరిమార్గము శేషల మపమార్గమని ముందు నిరూపింపబడును.

తమునందును బ్రయుక్తమయ్యెననియు నట్టి సిద్ధసమాసము లాంధ్రకవిప్రయుక్తములు గలవనియు నీవఱకు విశదీకరింపఁబడెను. (విస్తర. II ౨౬౮ IV విష.) కేవల సంస్కృతశబ్దము వికృతశబ్దముతోడ సమసింపఁ దనగా నాంధ్రవిభక్త్యాదుల నందని సంస్కృతశబ్ద మట్లు సమసింపదని యగ్ధము. కాన 'అనేకమాలు' అనునది యసాధువు. 'అనేకముమాలు' అను తత్పురుషముల సమాసము సాధువగును. ఇట్లే 'అల్పపుదండులు' అనురీతిని నై తము సాధువె యగును.

లోపశ్చ విభక్త్యాదేః శబ్దేషు స్యాత్పురుషశాక్లేషు.

(ఆం. చిం. హలం. ౧౭ కారి. అహో. ౪౪౭ పు.)

షష్ఠీ భవే ద్వితీయా, తుల్యా తత్పురుష సంస్థితా నా మ్నామ్. (ఆం. చిం. ౧౩ కారి. అహో. ౪౧౭ పు.)

స్యాదుత్తరస్య లోపేషిద్వితీయా నియతా మతా ।

నన్నయా. అన్యత్రాపి తదిష్టి స్స్యాత్ । ప్రయోగ స్తత్ర కార
౨౭౦ విష. జమ్|| (వికృ. హలం. ౨౦ కారి. అహో. ౪౪౪ పు.)

క్వచిత్ ప్రత్యయయోగేచ । తథాత్మ మభిధీయతే.

(వికృ. సంధి. ౨౫ కారి. అహో. ౧౮౯ పు.)

క్వచి దన్యవిభక్త్యర్థే । ప్రథమాపి ప్రదృశ్యతే. (వికృ.

అజం. ౮౭ కారి. అహో. ౩౬౫ పు.)

కల్పతరు. ౨౭౦ విష:—సమాసశాక్లేషు = ఆచ్ఛికసమాసావయవములగు (సమాసక = ఆచ్ఛికసమాస) ననగా నాచ్ఛికసమాసరూపప్రాతిపదికమునకు నవయవ నములగు, విభక్త్యాదేః = సుబ్బిభక్తులు-ఉత్తరపదములు మున్నగువానికి, లోపశ్చ = లోపమునయితము, స్స్యాత్ = అగును. చశబ్దముచే నీలోప మరుదగను బ్రయోగానుసారముగను గల్గును. ఈసూత్ర మిక్రిందిసంస్కృతవ్యాకరణవిషయముల నుద్దేశించుచున్నది. కావున నట్టిసంస్కృతపద్ధతిచే సమాసవిభక్తిలోపము నుత్తపదాది లోపమును జేయవలయునని దిక్షాత్రముగా నుపదేశింపఁబడెను.

“సుపో థాతు ప్రాతిపదికయోః. (౨-౪ ౭౧) (వృత్తి.) ఏతయో రవయవస్య సుపో లుక్ స్స్యాత్. (సి. కౌ. ౬౫౦.) శాకపార్థివాదీనాం సిద్ధయే ఉత్తరపదలోప సోఽపసంఖ్యానమ్. (వాత్రి. ౧౩౧౦-౭౩౯ సూ.)” మున్నగుసూత్రములచేత సమాసోత్తరపదాదిలోపమును వచింపఁబడెను. అలౌకవిగ్రహమునందే సామానాధికరణ్యాదివివక్షచేత సమాససంజ్ఞ కల్పంగా నష్టి సమాసమునకు “కృ త్తస్థిత సమాసాశ్చ (౧-౨-౪౬) కృ త్తస్థితాంతా సమాసాశ్చ ప్రాతిపదికసంజ్ఞాః స్యుః” (సి. కౌ. ౧౭౯ సూ.)

అనుసూత్రముచొప్పునఁ బ్రాతిపదిక సంజ్ఞ కల్లఁగా నట్టి ప్రాతిపదికమున కవయవ భూతములగు శబ్దములలోని సుబ్విభక్త్యాదులు “సూపా ధాతు ప్రాతిపదియోః” అను సూత్రముచొప్పున లోపించును. లోపింపఁగా మిగిలిన ప్రాతిపదికమువైని వాక్యాన్వయయోగ్యములగు సుబ్విభక్తులు నిల్పును. ఇట్లే తద్ధితాదివృత్తులందును విభక్త్యాదిలోపము నరయునది. ఆచ్ఛికసమాసాదులందును వైరితినే ‘కృతద్ధితసమాసాశ్చ’ అనుచొప్పునఁ బ్రాతిపదికత్వము గల్గిన సమాసక తద్ధితాద్యవయవములగు శబ్దములందలి విభక్త్యాదులు ప్రకృతమగు “లోపశ్చవిభక్త్యాదేః శబ్దేషు స్యాత్సమాసకాశ్లేష” అనుసూత్రముచే లోపించుటయు మిగిలిన ప్రాతిపదికరూపశబ్దము వైని వాక్యాన్వయయోగ్యసుబ్విభక్తులు నిల్పుటయు సంభవించును. వేల్పు+ఆమ్+దొర+సు = (వేల్పులయొక్కదొర) అనుచో సమాసరూప ప్రాతిపదికావయవములగు ‘ఆమ్ సు’ అనునవి లోపింపఁగా “వేల్పుదొర” అనుప్రాతిపదికభాగము నిల్పెను. దొంగ+భ్యస్+అలుకు+సు = (దొంగవలనియలుకు) అనుచో “దొంగయలుకు” అనుప్రాతిపదికభాగము లుక్తశేషమగును. మూడు+జస్+కన్ను+జస్ (మూడు కన్నులెననికఁగలవో వాడు) ‘మూడుకన్ను = ముక్కన్ను+ంటి = ముక్కంటి’ అనుప్రాతిపదికము నిల్పును. ప్రయోగసిద్ధములగు గొన్నియాచ్ఛికసమాసకములందును గొన్నిజ్ఞాపకసిద్ధసమాసముల (శ్లోకార్తపుటాడలులతో) యందును దప్పఁ దక్కినసాఁస్కృతి కాచ్ఛిక మిశ్రసమాసములం దీరుంస్కృతవ్యాకరణప్రసిద్ధ సమాససామాన్యపద్ధతి యుపవరింపదు. “రాజస్+జస్+ఆన+సు అనుచో “రాజయాన” అను ననిష్ఠరూప మేర్పడును. కావుననే యట్టిచోటులందు నన్నయధర్యణులు “పశ్చి భవే ద్ద్వివీతీయాతులేశ్యాది చొప్పున మార్గాంతరమున రూపసిద్ధి నుపదేశించిరి.

లోపశ్చ విభక్త్యాదేరిత్యాది కాంధీకరణమగు “లోపమును సమాసకగత మా పదములవయి విభక్తిః.....” అనుదానికి గాణపతవివరణకర్త “ఉత్తరాంతోదాహృతి.....తమ్మునికొడుకు - ననలదండ - వేల్పులదొర, విభక్తి పరమగునపుడు ప్రకృతికి విధింపఁబడిన ‘ని-ల’లు విభక్తి సంబంధులుగాక ప్రకృత్యవయవములగుటంజేసి వానికి లోపమురాదు” అని వివృతివ్రాసెను. (గాణ, ౩౦౪ కారి, ౭ పద్య) ఇది సరికాదు. అలౌకికవిగ్రహవాక్యములోనె సమాససంజ్ఞ కల్లఁగా నట్టిసమాసరూపప్రాతిపదికమున కవయవములగు సుబ్విభక్తులు లోపించుటచేత ‘నిల’లు వచ్చుటకుఁ బ్రసక్తిలేదు. ఓటియు గాణపతవివరణకర్త యిచ్చిన యుదాహృతులు “పశ్చి భవే ద్ద్వివీతీయాతులేశ్య” త్యాదిసూత్రమునకు లక్ష్యములుగాని

[బా. సమా. 3 సూ.] సమాశకములందును షష్ఠీభవేదిత్యాది వ ర్తిల్లును. 1161

లోపశ్చ విభక్త్యాదే రిత్యాదిసూత్రమునకు లక్ష్యములు కావేరవు. అతాకివిగ్రహమునందే సుబ్యభక్తులు లోపించుటచే “తమ్మకొడుకు - ననదండ - వేల్పుదొర” అనియే సిద్ధించును. ఇట్లై “కన్ను+ఓన్+కవ+సు” అనువిగ్రహమున సుబ్యభక్తులు లోపింపఁగా “కన్నుగవ” అని సిద్ధించును. “ఉ.....మున్నుగొంటి మేవ న్ననదండ యొక్క మగవాఁ డిడ.....” (ఆము. ౧ ఆ. ౧౪), మథ్యా..... ఉవిడ కన్నుంగవ మొగిచి తెఱవక యుండె భయమున. (ఆది. ౪ ఆ. ౨౪౪) ఉ... ..క । న్నుంగవ యాక్రమించుకొనునో, ముఖచంద్రనటంచు.....(మను. ౨ ఆ. 3౨.)

సమాశకములం దిట్లు విభక్తిలోపము గల్గుసమాసములు మహాకవి ప్రయోగానుసారముగ నెన్నవలెను. “షష్ఠీ భవే ద్ద్వితీయా తుల్యేత్యాదిసూత్రము (చిం. హలం. ౧3 కా) చొప్పున నన్ననో సాంస్కృతిక మిశ్రసమాసములేకాక యాచ్ఛిక సమాసములును ధారాళముగా వేర్పడును. ఉదా:—తమ్మనికొడుకు - ననలదండ-వేల్పుదొర - కన్నులకవ మొ. ఇట్టియెడల “కన్ను+ఓన్+కవ+సు” అనునపుడు షష్ఠీ భవే దిత్యాదిచొప్పున రూపసిద్ధి చికిత్సితమగునపుడు సమాసరూపప్రతిపదికము యొక్క యవయవములోని “ఓన్” ప్రత్యయము లోపింపక దానిచో “ఔట్” ప్రత్యయరూపద్వితీయాకారము నిల్పును. కవ శబ్దముమీఁది సుప్రత్యయము మూత్రములోపించును - కాఁగా “కన్నులకవ” అని రూప వేర్పడును.

సమాసకేతరస్థలములందు “షష్ఠీ భవే”దిత్యాద్యుత్తరసూత్రసిద్ధ షష్ఠీతత్పురుషమునకుఁ దప్పఁ దక్కినతత్పురుషకర్తృధారయాదులకు సాంస్కృతికమిశ్రరూపసాధ్య సమాసస్థితి లేదని పఠ్యసందర్భమువలనఁ తోచుచున్నను - “సరళే పరుషే చైవ... వికారాచ్చాపి కేవలం” (౮౮. విష). “దారాధేత ఉదపి రో మోస్తు విభక్త్యేకవచనకే పుంపూ” (౯3. ౯౪. విష). “సామానాధికరణ్యేషు.....” (౯౧. విష). “ద్విగో రమిశ్రతాయాఁతు । ప్రాయ ఏకత్వ మిష్యతే । మిశ్రతాయాం బహుత్వం స్యా దన్యత్రాపి క్వచి ద్భవేత్” (౨౮౪. విష). “ఇచ్చ విభక్త్యన్తిమన్య.....” (౧౦౫. విష). అచునవి మొదలగు విధులచేత నితరవిధములగు తత్పురుషకర్తృధారయ ద్విగువులకును సభ్యనుజ్ఞ తత్త్వద్విధానసామర్థ్యమున జ్ఞాపిత మగుచున్నది. కావున నట్టి జ్ఞాపకసిద్ధసమాసములందుఁ దత్త్వద్విధుల కనుకూలముగాఁ దత్త్వద్విధుల ననుసరించి శాస్త్రకవిప్రయోగవిరోధము లేనిరీతిని విభక్తిలోపాదికమును “సుపాధాతుప్రతిపదికయో” (నీ. కా. ౬౫౦. సూ). అనురీతిని ననుక్తన్యాయమునఁ

గల్పించికొనవలయును. “సుపా థాకు ప్రాతిపదికయోః” అనువానినే యుద్దేశించుచున్న “లోపశ్చ విభక్త్యా దేః.....” (చిం. హలం. ౧౭. కా) అనుసూత్రము శ్రీరీతిసమాసములందును “శోకార్తపుటాడలులతో-చేసిన తత్ఫలము” మున్నగుకవిప్రయోగజ్ఞాపకసీధ సాంస్కృతికాచ్చిక మిశ్రసమాసములందునుమాత్రమే యుపయోగింపవగుచుగాని యెల్లయెడలను నుపయోగింపరాదు. జ్ఞాపకసీధములందు “రామ+జీ+భక్తి+సు” అనుచో ‘రామునందలిభక్తి’ అనునర్థమును వివక్షించునపుడు “జేరలివ” అనుసూత్రపుజ్ఞాపకమున నందలి ‘జీ’ లోపింపదు. ‘సు’ప్రత్యయము లోపించును. జ్ఞాపకసీధసమాస స్థలములం దిట్లాయా సూత్రముల ననుసరించి దీని నుపయోగించుకోవలెను. నీ. ఉల్లతెల్లని తురగోత్తము వాలంబు (ఆది. ౨. ఆ. ౩౪. ప). క. శోకార్తపుటాడలులతో (స్త్రీ. ౨. ఆ. ౧౨౪. ౪. ప). మున్నగు ప్రయోగములనుబట్టియు, “సామానాధికరణే ఘాదంతానాం టుగాగ మోచి స్యాత్..... మోస్తు విభక్త్యేకవచనకే పుంపు” మున్నగువిధులనుబట్టియు సాంస్కృతికమిశ్రరూప సాధ్య సమానాధికరణ సమాసము లభ్యనుజ్ఞాతము లగుచున్నవని యెఱుంగునది. సమాసకములందేకాక సాంస్కృతిక మిశ్రసమాసములందును విధానసామర్థ్యమున జ్ఞాపకసీధసమాసములు చెల్లును. వానిప్రక్రియను బయోధితిని గ్రహింపవలెను. శోకార్త+జన్+ఓడలు+జన్ = శోకార్త+జన్+ఓడలు = శోకార్తములు+ఓడలు = శోకార్తము+ఓడలు = శోకార్తపుటాడలు - శోకార్తపుటాడలులతో. ఆ+జీ+పురుష+జీ = ఆపురుష—ఆపురుషునందు = ఆపురుషునందు. మొ. పుంలింగములును బుంలింగసమములునగు సంస్కృతములు సమాసపూర్వావయములు కారాదు. శోకార్తమగఁడు’ అనరాదు. అట్టిప్రయోగములులేవు. వేల్పులదొర - కొమరుని పేర్ని మున్నగుచోటులందలి వక్త్రీ ద్వితీయాకారమున నిల్పియుండుటచే నట్టివి “అలక్ వక్త్రీసమాసములె” అని చెప్పవగును. (౨౭౦. విషయము). వానితోడన్+ఇ+చెలిమి = వానితోడిచెలిమి. వీనియందన్+అలి+వేర్తి = వీనియందలి వేర్తి. (౧౦౫. విష). ఇట్టివి తృతీయాద్యలుక్ సమాసలు. “ఇవేన సమాసో విభక్త్యలోపశ్చ” అనుచొప్పన (౨౬౮. విష). నుపమానవాచకములతోడి సమాసమున విభక్తిలోపాభావము సాధ్యసమాసములందును గలదు. “క... | తిరముగ వాక్య సమాసా | చరణంబుల ద్వివిధ యగుచు శ్రోతియుఁ దనరున్ (నరస. ౫. ఆ. ౧౦. ప). కా = నీదోఃఖద్గమహింద్రుఁడో యనఁదగు న్నీదివ్యతేజోభరం | బాదిక్ష్యండును బోలెఁ బోల్చు.....” (నరస. ౫. ఆ. ౧౮. ప). ఇటఁ బ్రథమావిభక్తి ‘ఇవార్థకము

తోడి, సమాసమున లోపించుటేదు. (విస్తర). తలన్+పోయ+ప్రాలు = తలంత్రాలు. ఓడిన్+కట్టు+ప్రాలు = ఓడిత్రాలు. ఊరన్+తిరుగు+పంది = ఊరబంది. మొదలగు మధ్యమపదలోపి సమాసములందును (౨౭౦. విష) ద్వితీయాది ద్రుతము కొన్ని యెడల లోపింపక “అపరాస్త” ఇత్యాదిచే బిందువుకాగా ‘తలంత్రాలు’ మున్నగు నలుకసమాసములు సిద్ధించును. (౮౨. III, ౮౭. ౯౦. ౯౦ I విష). సప్తమీ

విస్తర. ౨౭౦. విష:—వలె ప్రభృతిశబ్దములతోడ సమాసము గల్గునపుడు తెలుగునఁ గొన్నివిశేషములు గలవు. సంస్కృతమున ‘ఇవ’ శబ్దముతోడి ప్రయోగమున నుపమానోపమేయములు సమానవిభక్తికములుగనె యుండును. “ముఖం చంద్ర ఇవ భాతి - ముఖస్య చంద్రస్యేవ విలాసః” అనురీతి నే యుండును. తెల్లన నట్లుకాదు - ఉపమేయము ప్రథమేతరవిభక్తులతో నున్నపు డుపమానమును నట్టి విభక్తులతోనె యుండును. ఉపమేయము ప్రథమాంతమైయున్నపు డుపమాన మీక్రిందిరితిని వస్త్యాదివిభక్తులతో నుండును. సంస్కృతమునందు సదృశాదిశబ్దములతోడి సమాసమున నిట్టిభేద మే యుండును. “ముఖం చంద్రసదృశమ్=చంద్రేణ సదృశమ్ = చంద్రస్య సదృశమ్” మొ. ఈవిషయమునఁ ద్రిలింగక్షణశేషకర్త యీక్రిందిరితిని సూత్రించియున్నాఁడు. “అట్లు - పోలె, బలె - వలె శబ్దంబు లివార్థకంబులు. ఉపమేయము ప్రథమాంతమగునపు డట్లు పరంబగుచో నుపమానంబులగు నామతదస్తద్యుష్టదాత్తార్థములకు వృత్తియు, పోలె బలె లు పరంబులగుచో నామ తచ్చబ్ధార్థములకు బ్రథమయు; నస్తదర్థప్రభృతులకు ద్వితీయయు, వలె పరంబగుచో నామతచ్చబ్ధార్థములకు వృత్తియు, నస్తదర్థాదులకు వృత్తిద్వితీయలయం దే దియే నొక్కటియు, గ్రమంబుగ నగు. ఉపమేయము ద్వితీయాద్యంతమగు నపుడు పోలె ప్రభృతులు పరంబులగుచో నుపమానంబుల కుపమేయ విభక్తులయగు. పోలినయెడఁ దచ్చబ్ధమే తదాదులకు నుపలక్షణముగా గ్రహించునది. అట్లు కరణ్యాదులకు గ్రాహకము” (ప్రాథ. సమా. ౩౮. సూ). ఉదా:—మీరు బకు నట్లు చత్తురు. మీరు బకునికిరణిఁ జత్తురు. ఉపమేయము ద్వితీయాద్యంతమగునపుడు ‘అట్లు-కరణి - మున్నగువాని వాడుక వీలుపడదు. ముఖము పద్మము వోలె (పద్మముబలె) నున్నది. నేను నినుంబోలె, (నినుంబలె) విన్నాను. ముఖము చంద్రునివలె నున్నది. వాడు నావలె (లేదా) నన్నువలె నున్నాఁడు- భీరులఁబోలె మమ్మునేల వెఱపించెడు. మొ.

“ప్రథమాంతములమీది పోలె - బలె - పోనిశబ్దంబులు ద్రుతపూర్వకంబులు విభాషనగు”. (ప్రాథ. సమా. ౩౯. సూ). ఉదా:—నిధిఁ గన్న పేదయ్యఁ

బోలే. ఇది యాగమముకాదనియు నర్థవిశేషబోధకమనియు నీవఱకు వ్రాయబడెను. (౮౪. I విష.) వేదవోలే - పుణ్యజరాఖ్యముంబలే - పుణ్యజరాఖ్యబలే - మన్మథుండునుంబోనివాని - వీండ్లును వాండ్లును బలే. మొ. “కొన్నియొడల నుపమానంబులు పెక్కులగుచో నివి కిడదాని కొక్కటిగ చూపట్టెడి (ప్రాధ. సమా. ౪౦).”

“అట్టి - పోని - బోటి వంటి - శబ్దంబులు వదర్థకంబులు. బోటి దనంతఁ బ్రత్యయార్థంబునగు. అట్టి ప్రభృతులు పరంబులగుచో నట్లు ప్రభృతిపరకనామాదులకుంబలే బూర్వపదంబులకు విభక్తులు త్రివిధంబులం బరగు, అందు బోటి వంటులు సమానంబులు. అవి పరంబులగుచో నాత్మార్థమునకు నామతచ్ఛబ్దంబులకుం బోలే గార్యంబు. పోని పరంబులగుచో డువర్ణకంబుమీఁద ద్రుతంబు నిత్యంబు”. (ప్రాధ. సమా. ౪౩. సూ.) ఉదా:—రామునియట్టి - నీయట్టి, మన్మథుండునుంబోని వాని - దేవివోని - దేవియుంబోనిదాని - నన్నుబోని - తన్నుబోని - నిన్నుబోని వానికి - రామునిబోటి - రామునివంటి - వానిబోటి - వానివంటివానికి - నాబోటి - ననుబోటి - నీబోటి - నినుబోటివాడు, తనబోటివాడు - తనవంటివానికి (‘తన్ను వంటి’ అనరాదు). మముబోట్లకు - పల్కులవంటి = పల్కుల్వంటి (పాండు, ౧. ఆ. ౨౯. పు). వీనికిఁ బ్రమాణములగు కవిప్రయోగములు త్రిలింగలక్షణశేషంబున నాయాసూత్రంబులకడఁ జూపబడెను - ఈసూత్రము విషయము అపమేయ మే విభక్తిలో నున్నను వర్తిల్లును - ఉదా:—“నాబోటివాడు. నాబోటివానికి - నాబోటివానిచే మొ. పోనిశబ్దము పోలనిశబ్దసంక్షేపరూపము కానోపును. కావున నే దానికి ముందు ‘ను’ శబ్దస్థితి యంతటను నిత్యమై యుండుట యావశ్యకముగ నుండును. మన్మథుండునుంబోనివాని = మన్మథుడు సైతము పోలఁజాలనివాని నని యర్థము. నాయకరత్నంబునుంబోని రాజమహేంద్రవరంబునన్ (ఆది. ౧. ఆ. ౮).

కొన్నివిశేషప్రయోగములు:—ఇవశబ్దముతోడి సమాసము సంస్కృతము నందె నిత్యముకామింజేసి (౨౬౮ X విష.) తెల్లునందును నివార్థకశబ్దములతోడి సమాసమున కనిత్యత నంగీకరించుట వింతకాదు. మఱియు ‘అదిత్యుండున్బోలే. మన్మథుండునుంబోనివాని’ మున్నగుచోటులందలి ద్రుతాగమము కాదనియు నర్థవిశేషబోధక నశబ్ద మనియు (౮౪ I విష.) జేసిన సిద్ధాంతము సైతము దీనివ్యస్తతను నిర్ణయింపఁజాలును. కావున నివార్థకములతోడి ప్రయోగములందవధారణార్థక శబ్దప్రయోగమును దుష్టము కానేరదు. ‘నదివోలే’ మున్నగుచోటులందలి వాదేశమును నీచటి వ్యస్తతను చెల్పును. క. .... హిమమయూఖుడ పోలేన్. (ఆది. ౩. ఆ. ౧౨౬.) చ. .... వైశ్యులపోలే నశ్యులే. (సఖా. ౨ ఆ. ౯౬.) చ. అన

విని సూతసూనుడు భయం బెడఁ గూరినవాడైపోలే నై । వెనుక కొదింగి. (ద్రోణ. ౨౮. ౧౦౬.) మ.....అఱంగల దీక్షమట్టతఁడు మండుంగాక (కర్ణ. 3౮. ౧౯.) ('దీపమట్టు' అనుచో ఎఱ్ఱీరమాస నుమ్మ రాలేదు). క. అనిన.....అమృత ధారాపాతం । బునుబోలే నైన. (ఆర. ౨౮. ౧౫). (ను శబ్దము ప్రాసగతము) సీ. రంగదుత్తుంగతరంగహస్తంబుల నాడెడునదివోలే.....వఱలేడునదివోలే .....తోడరెడునదివోలే .....నగియెడునదివోలే.....ఓపనియది వోలే నుచ్చభీమ. (ఆ-వె.) నినదమగుచునున్న నీరధియొద్దకు..... (ఆర. 3౮. 3౮ ప.) 'అనుచో అగుచునున్న' అనుదానికర్త 'సూద్రము' అను నుపమేయము ప్రథమాంత మధ్యాహృత మగుచున్నదిగాన బాధలేదు. సీ. అనఘ సోమము లేని యధ్వరంబును శశి లేని రాత్రియు రవి లేని నభము । ..... పుష్ప సంపదలేని భూజమునుబోలే. (ఆను. ౨౮. ౧౦౬.) ఇట్లు పెక్కిటి కొక్కవాచకమును బ్రయోగించుట గలదు. (ద్రోణ. ౧౮. ౪౯ ప.), క. పెనుమంట నులుకు శలభం । బును బోలేన్.....(ద్రోణ. ౪౮. ౧౧౬.) (ను శబ్దము ప్రాసగతము.) సీ. త్రాసులుంబోని చిత్తంబులతోడుత.....(శాంతి. ౨౮. 3౭౪). మ..., ...విరావతం । బునుబోలేన్. (నిర్వ. ౭౮. ౪౭.) చ.....మలపగనున్న కల్పలత, మన్తఘనారి నమర్పనున్న కో । మలతరపుష్పబాణ మ, హిమద్యుతిఁ జాడంగ నున్న పద్మకు । ట్టల, మలరంగనున్న మధుమఁజరి, నా మధుజ్వంభితాంగదో । హలరుచి నొప్పె గౌరి... (నన్ని. కు. 3౮. ౨౩ ప.) (పెక్కిటికొక్కనాన్ శబ్దము) (ప్రాధ. క్రియా. 3౦ సూ. చూ.) తే-గీ. విగతజీవుడై పడియున్న వేదమూర్తి । యతనిచేత సంజీవితుడై వెలింగె । దనుజమంత్రి యుచ్చారణదక్షుచేత । నభిహితం బగుశబ్దంబు నట్లపోలే. (ఆది. 3౮. ౧౨౭.) (వాచకద్వయ) ఆ-వె. అతనిమేను కుంతి యట్టుల కైవడి । యరయ నేను జూచి... (శాంతి. ౧౮. ౧౨ ప.) గీ. ఆర్తు డైనట్లు వోలే. (హరి. పూ. భా. ౫౮. ౧౫౦.) 'ద్వి. వచ్చు వహిత్రంబు వడువునుబోలే.' (బసవ. ౨౮. ౨౫౫.) కరమర్థి నందిచ్చుకరణీయుబోలే. (బస. ౨౮. ౨౭౦). ఆ-వె.....అర్చన లిచ్చుపగిదివోలే. (నన్ని. కు. ౧౮. ౪౯.) తే-గీ. బలసి కుల గిరల్ కొలువున్నభంగివోలే. (నన్ని. కు. 3౮. ౨౫౬.) శారద నీరద సమాహి చాడువునబోలేన్. (నన్ని. కు. ౧౦౮. 3౮౫.) సీ.....ఉదయించువడువవోలే । .....కరణివోలే । .....అట్లుపోలే । రక్షణవోలే । .....తెఱంగు వోలే । ..... (నన్ని. కు. 3౮. ౨౭౨). అట్టిప్రభృతులకు:—ఉ. దైవత వనంబు నట్టి సుఖవాసము గోవుల కెందు లేదు (ఆర. ౫౮. 3౬౦). గీ. అనఘ

నవర్ణకము లోపింపని మధ్యపదలోపిసమాసములును నలుక్సమాసములుగ నెన్ను-
దగును. ప్రాథవ్యాకరణమున నివి వేర్వేరువిధములుగ సూత్రంపఁబడినవి:—కొన్ని
యెడల సప్తమితత్పురుషమునందు నవర్ణకంబునగు (అలుక్సమాసము) ఉదా:—
కువలయంబునవారు మొ, కువలయంబునన్+గల+వారు = కువలయంబునవారు-
ఇట్లై వారాణావతంబునవారు, - చిత్తమునదుఃఖంబుల్ - మొ, (ప్రాథ. సమా.
౩౨, సూ). షష్ఠితత్పురుషంబులందు నగాగమంబు విభాషనగు, ఉదా:—ఎలజ
న్యనంబున విలసనంబు (ప్రాథ - సమా. ౧, సూ) 'జన్యనంబునన్+కలుగు+విలస
నంబు' అనురీతిని వీనిని సప్తమ్యులుక్కులుగానె సమర్థింపనగును. ఒకానొకచో మతు
బర్ధంబున నవర్ణంబు చూపట్టెడి, ఉదా:—క. అనిలజ.....ఇట్టి దివ్యతేజంబున
వాఁ డధమాన్వయమునఁ బుట్టునె...(ప్రాథ తత్తి. ౧౯, సూ). ఇట్టి వి నైతము
నలుక్కులుగానె గ్రహింపనగును. దివ్యతేజంబునన్+వెలుంగు+వాడు = దివ్యతే
జంబునవాడు. ఇట్లై నీ. వర్ణత్రయంబునవలనను సప్తాంగములయందుఁ జిత్తంబు
మెలఁగుచుండ.....(శాంతి. ౬ ఆ. ౨౦౦, ప). మున్నగు ప్రయోగాంతరము
లందు నలుక్సమాసము నెన్ననగును, 'వర్ణత్రయంబునన్+గల+వలనను' (వలను=
నేర్పు). అనురీతిని సమర్థింపనగును.

షష్ఠీభవేదిత్యాది:—తత్పురుషసంస్థితా = తత్పురుషసమాసగతమగు, నా
మ్నామ్ = ప్రాతిపదికములపయిఁ గల్పియున్న, షష్ఠీ = షష్ఠీభక్తి, ద్వితీయాతుల్యా =
ద్వితీయావిభక్తితుల్యమగు నాకారముగలది, భవేత్ = అగును. లోపశ్చ విభ
క్త్యాదేరిత్యాదిసూత్ర మార్చికసమాసమాత్రవిషయకము జ్ఞాపకసిద్ధసమాసవిష
యకము నగుటచేతఁ దక్కినసాంస్కృతిక మిశ్రయావ సాధ్యపమాసముల విభక్తిలో
కము చింతామణి సప్తతముకాదు. అట్టియెడల సర్వకారకబాధకమగు శేషషష్ఠీ
సంగీకరించి యట్టిసమాసముమాత్రము చేయనగుననియు నట్టి షష్ఠీ ద్వితీయాతుల్యా
కారమునంది నిల్పుననియు, నట్టియెడల ద్వితీయకు లోపము ప్రకృతసమాసవిధిచే
గల్గనేరదనియు సచ్చోటే ద్వితీయాసంబంధియగు తిత్తిధ్యశాస్త్రసిద్ధమగు ద్రుతము
మాత్రము (౪౨ విష.) 'ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్సమాసేష' (౮౭ విష.) అను

మాబోటులకుఁ బ్రయంబై నవసగి. (ఆర. ౭ ఆ. ౩౬౮.) నీ.....తే.గీ. సిద్ధు
లకు ననుబోంట్లకుఁ జెప్పనేల. (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౧౩౯). తే.గీ. అలిగి జమునాలుకయుఁ
బోని యతులశక్తి. (కర్ణ. ౩ ఆ. ౧౬౨ ప.) నీ. గిరిశృంగములఁబోని కరిశిరముల
(కర్ణ. ౩ ఆ. ౧౭౬). ఆ-వె. 'తన్నపోనిదానిఁ దస్వి' అనుచో 'తన్నపోలుదానిఁ
దస్వి'యని కవిప్రయుక్తమైయుండు. (ఆది. ౪ ఆ. ౨౩౪.)

సూత్రముచొప్పున లోపించుననియు నెఱుంగనగును. ఉదా:—రామునియొక్క + బాణము = రామునిన్ + బాణము = రామునిబాణము. రాముయొక్క + బాణము = రామున్ + బాణము = రాముబాణము. రామునియొక్క + కొడుకు = రామునిన్ + కొడుకు = రామునికొడుకు. రాముయొక్క కొడుకు = రామున్ + కొడుకు = రాము కొడుకు. మొ. “లోపశ్చవిభక్త్యాదేః” అనునది సార్వత్రికముకాదు. సమాసకము లందు నైతము విభక్త్యాదిలోపము సార్వత్రికముకాదు. (అ౨౦ విష.) అయ్యది సమాసకములందును జ్ఞాపకస్థిరసమాసములందును బ్రయోగానసారముగాఁ జెల్లును. ఉదా:—‘కొమరునియొక్కయునికి = కొమరయునికి’ అని యుండ నేరదు. ‘కొమరుని యునికి’ అనియే నిల్పును. కావున సమాసకములందును మిశ్రాదిసమాసములందును నెల్లయెడల నీషష్ఠీభవేదిత్యాదిసూత్రము వర్తిల్లును.

సూత్రమునందలి ‘ద్వితీయాతుల్యా’ అనుదానికిః దంత్రముచే నావృత్తి నంగీకరించి, షష్ఠి, ద్వితీయాతుల్యాకారము గలదగునపుడే, ద్వితీయాతుల్యా = అట్టి ద్వితీయాంతమువంటి రూపముతో నిల్చునని వ్యాఖ్య చేసిగొనవలయును, అనఁగా ‘యొక్క’ లోపించిన షష్ఠీరూపము తిజ్జభ్యసూత్రముచేత ద్రుతము చేరక ముందటి ద్వితీయాంతరూపమును బోలియున్నపుడే యీసూత్రము వర్తిల్లునని తాత్పర్యము ఉదా:—సీతయొక్క + శక్తి = సీతనున్ + శక్తి = (పాక్షికనులోపము) సీతన్ + శక్తి = సీతశక్తి. ఇట్లే రూపసిద్ధి నంగీకరింపవలయునుగాని ‘సీతనుశక్తి’ మున్నగు ననిష్టరూపసిద్ధి నంగీకరింపరాదు. ‘సీతనున్’ అనుద్వితీయారూపములోని ‘ను’ అనునది ‘ఒక్కొక్క’ తన సూత్రముచొప్పున విభాషను లోపింపఁగా (చూడు. ౧౩౧ విష.) ‘సీతన్’ అనియేర్పడును. అట్టిరూపములోని తిజ్జభ్యసూత్రసిద్ధద్రుతము చేరక ముందటి ‘సీత’ అనునది ‘సీతయొక్క’ అనుదానిలోని ‘యొక్క’ లోపించినదానిని బోలియుండునేకాని ‘సీతనున్’ అనుదానిలోని ద్రుతముచేరక ముందటి ‘సీతను’ అను నది యద్దానినిబోలి యుండదుగదా. కాన నిట్టి ద్వితీయాతుల్యాకారము (సీతనున్) నిల్వనేరదు. ఇట్లే సీ-నా-తా-మనశబ్దములయొక్క విభక్తి లోపించిన షష్ఠీరూపములు ‘సీ-నా-తా-మన’ అనునవి వానిద్వితీయారూపములను, ‘నిన్ను-నన్ను-తన్ను-మనల’ అను వానిని బోలియుండమిచేత ‘సీ-నా-తా-మన’ శబ్దములయెడల ప్రకృతముగు షష్ఠీ భవేదిత్యాదిసూత్రము వర్తిల్లనేరదు. మనలన్ - ద్వితీయ. (ఆది. ౬ ఆ. ౧౫౭ ప.) మనయొక్క షష్ఠి. (ఆది. ౨ ఆ. ౩౪.) (అ౧౯ I విష.) ఉదా:—నావాడు-మావాడు-తనమాట - తమమాట - మనవాడు - మనవినత. తక్కినసర్వరామములచోట ద్వితీయాతుల్యతయే గల్గును. ఉదా:—వానిమాట - వారిమాట. మొ. ‘సీయొక్క

పుత్రుడు' మున్నగుచోటులందలి పక్షికి ద్వితీయాశుల్యము లేనపుడు 'యొక్క'కు సాంస్కృతిక మిశ్రసమాసములలో లోప మెట్లు కల్లునని శంకింపరాదు. "శబ్దభోగ్య యుష్టదాదిభ్య ఇత్యాది సూత్రము విశేషవిధిగ వారికి 'యొక్కలోపము' కల్లుట కభర్వణునిచే సూత్రింపబడెను. (౨౭౧ వివ.) ఇట్టిచోట్ల "యొక్క చ శేషేపక్షి" అనుచోటి చ కారముచేత "యొక్క" నిల్వడన్నను ననవచ్చును. కావున 'నీయొక్క+ పుత్రుడు = నీపుత్రుడు' మున్నగురూపములు నిర్బాధముగా సిద్ధించును. పక్షి ద్వితీయాశుల్యముతో నుండువానికే యీవిధి చెల్లునపు డింక ద్వితీయాశుల్యకార విధానము చేయ నేల యని శంకింపరాదు. సాధ్యములగు సాంస్కృతికమిశ్ర సమాసములలో సమాసావయవపదముల విభక్తులకెల్ల సమాసకమందువలెనే లోపము నంగీకరించినచో 'రామునియొక్క+కొమారుడు' అనుచో రామకొమారుడు" అనురీతి ననిష్ఠరూపము లుద్భవిల్లును. (విస్తర II ౨౬౯-౨౭౦-౨౭౧ వివ.) యొక్కవిభక్తి వ్యస్తతలోను నిత్యముగా లోపించునుగాన రామునికొడుకు మున్నగురూపములకై పక్షితత్పురుషమునుమాత్ర మంగీకరింపనేల యని శంకింప రాదు. రాజయొక్క+ఆజ్ఞ = రాజనాజ్ఞ మున్నగుచోట్ల సామాన్య 'ను' మాగ మము సమాసాంగీకారములేక సిద్ధింపనేరదుగదా. మఱియు నుత్తరపదలోప రూప కాదుల యర్థముల సిద్ధికి సమాసాంగీకార మత్యావశ్యకముగదా.

స్యా దుత్తరస్యేత్యాది:—ఉత్తరస్యలోపేపి = ఉత్తరపదలోపమందును సమాసపూర్వపదమునకు, ద్వితీయా అనియతా=ద్వితీయా శుల్యకారము నియతము కానిదై యనఁగాఁ గొన్నియెడలమాత్ర మువచ్చునని యర్థము. మతా=సప్తతమగును. అన్యత్రాపి=ఉత్తరపదలోపేతరసమాసస్థలములందును, తదిష్టిఃస్యాత్ = ఆద్వితీయా శుల్యకారస్థితి గొన్నియెడల సప్తతమగును. తత్ర=ఆవిషయమున, ప్రయోగః = మహాకవి ప్రయోగమే, కారణమ్=మూలము. ఉదా:—'జవ్వాది యచ్చకపు సెట్టి = జవ్వాదిన్+సెట్టి = జవ్వాదిసెట్టి. ఊరన్+లిరుగు+పంది = ఊరఁబంది. ఇట ద్వితీయా రూపములేదు. రెండువే లధికమగు నలువది = రెండువేలన్+నలువది = రెండువేల నలువది. ఇట్టివి నైత ముత్తరపదలోపసమాసోదాహృతులే. మో మనెడి తప్పి = మోముతప్పి. తీఁగెనంటి కౌను = తీఁగెకౌను. వ్రేపల్లె యను వాడ = వ్రేపల్లెవాడ. ఇట్టివెల్ల 'అన్యత్రాపీత్యాది కుదాహరణములు. క్వది త్వృత్యయేత్యాదికారిః ౨౭౧ I విషయమున వ్యాఖ్యాతమయ్యెను. ఉదా:—పక్షి ద్వితీయాశుల్యముతోనె నిల్పు టక:—దానియొక్క+కలరూపు = దానిన్+ది+కలరూపు = దానిదికలరూపు. వారి యొక్క+నిశ్వాసములు = వారిన్+వి+నిశ్వాసములు = వారివి నిశ్వాసములు.

రామునియొక్క+శక్తి = రామునిన్+ది+శక్తి = రామునిది శక్తి. తథాత్వ మ్ముట చేత 'సీతకుదిశక్తి - నిన్నుదుశక్తి' మున్నగు ననిష్ఠరూపములు గల్గినేరవు. 'సీత యొక్క+శక్తి = సీతన్+ది+శక్తి = సీతదిశక్తి' అనురీతినిమాత్రమే రూపసిద్ధి కల్గును. నీ-నా-తా-మనశబ్దములచోటనైతము వృద్ధి ద్వితీయాకారముతో నిల్వదు. కాఁగా 'యొక్క' విభక్తివలెనే వానికి 'దు' ప్రత్యయము చేరును. ఉదా:— సీయొక్క+శక్తి = సీదుశక్తి - మీదుశక్తి. మొ.

కృషివన్యవిభక్తిగ్గ ఇత్యాది కారిక ౨౨౦ మొ ౨౨౪ విషయమున వ్యాఖ్యాతము. 'ఇరువది యధికముగు నొకటి' అనువిగ్రహముగల యుత్తరపదలోపిసమాసమున వృద్ధిచోట ద్వితీయాకారము నిల్వక ప్రథమయొక్క యాకారము నిల్పును. 'ఇరువదియొకటి' అనియే యగును. ఇరువదిటియొకటి యని కానేరదు. ఈసూత్రము "స్యాదుత్తరస్య లోపేతి....." అనుసూత్రమున కవవాదము. ఉత్తరపదలోపి సమాసమున వృద్ధి ద్వితీయాకారమున నిల్వక ప్రథమాకారమున నైతము నిల్పునని యర్థము.

బాలవ్యా. సమాసవిభక్తికి లోపం బగు లట్టునకుఁ గాదు. ౨౫.
 ౨౨౦ I రామునిబాణములు. సరసపువచనములు. వేవెలుఁగు.
 విషయము. గుణములప్రక.

సంజీవని. ౨౨౦ I విష:—రూపావయవపదముల విభక్తికి లోపంబు గలుగును. బా. తత్స. ౩౧ సూత్రముచే విభక్తికి లదాగమంబు విధింపఁబడుటచే 'లట్టు' నైతము విభక్తిగ గణింపఁబడుచుగాన దానికిని లోపము ప్రకృతసూత్రముచే సూరిమతమునఁ బ్రాప్తించుచుండఁగా నట్టి లట్టునకు లోపంబు గలుగదని వచింపవలసెను. "రామునియొక్క+బాణములు" అనుచో 'రాముని' అనుదానియందలి 'సీ' అనునది బా. తత్స. ౨౩ సూత్రముచే బ్రకృతికి విధింపఁబడినది గాన నయ్యది లోపింపదని సూరి యాశయము. కాన 'రామునిబాణములు' అనుచో విభక్తులకు లోపము రాఁగా 'రామునిబాణ' అనుదానికిఁ బ్రాతిపదికత్వముకలిగి ప్రథమా విభక్తి రాఁగా 'రామునిబాణములు' అనురూపము సిద్ధించె నని సూరి తాత్పర్యము. ఇట్లే 'సరసములు వచనములు' అనుచో విభక్తిలోపము కల్లఁగా 'సరసము వచనములు' అని సిద్ధించెను. ముగాగముము ప్రకృత్యవయవము గాన నయ్యది లోపింపదని సూరితలంపు. బా. సంధి. ౩౨ సూత్రము చొప్పున ముగాగము, మువర్ణమునకు 'పు'వర్ణాదేశము రాఁగా 'సరసపువచనములు' అనురూపము సిద్ధించెను. 'వే+వెలుఁగులు (గలవాఁడు)' అనుచో బహువ్రీహిని బ్రథమావిభక్తిలోపముకల్గి

ప్రాతిపదికత్వము కల్గఁగా ప్రథమావిభక్తి యుదయించి 'వేమెలఁగు' అనురూపము సిద్ధించెను. 'గుణములయొక్క ప్రోక' అనుచోఁ బయిరితినె రూపసిద్ధి నెఱువది. ప్రకృతసూత్రముచొప్పున లట్టునకు లోపము కల్గలేదని యెఱుంగనగును. సూరి 'ల' అనుదానినిఁ జింతాపడిచొప్పున ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయముగా నంగీకరింప కుండుటచేతను 'టా'ది పరికల్పమునఁ బ్రకృత్యాగమముగా నంగీకరింపకుండుట చేతను 'పక్షి' భవే ద్వితీయాశుల్యేత్యాగమగు ప్రక్రియను మార్పుటచేతను బయిరితినీ సూత్రించుకొనవలసినచ్చెను. ఈమాధ్వలోని యనుపపత్తు లీవఱకే కొన్ని చూపఁబడినవి. (విస్త. II ౨౬౯-౨౭౦ విమ.)

ఆలౌకికవిగ్రహవాక్యములోనే సమాససంజ్ఞకల్పి యట్టి సమాసమునకుఁ బ్రాతిపదికత్వము సిద్ధించి తదవయవీహృత సుబ్విభక్తిలోపము కల్లునపుడు 'లట్టునకుఁ బ్రాప్తి యెట్లు? "లట్టునకుఁ గాదు" అనువిధానము సామగ్ధముచేనది రాఁదగినచోటి విభక్తులు లోపింపవచ్చుచో నందును ననుపపత్తులు తోచుచున్నవి. లట్టు లోపింప నపుడు దాని మూలములగు విభక్తులును లోపింప వనక తీరదుగదా. ఇంక లట్టు రానిస్థలముల సమాసవిభక్తులే లోపించునని సూత్రమున కర్థముచేయవలసినచ్చును. 'గుణములప్రోక' అను నుదాహరణమునుబట్టి విభక్తిప్రత్యయము లోపించి 'ల' మిగులు ననుట దుర్ఘటము. 'ల' అనుదానితోఁగూడిన మొత్తము విభక్తియగునపు డందుఁ గొంతభాగము లోపించునను నర్థ మెట్లు లభించును. ఉదాహృతినిబట్టి యంగీకరింతుమన్నను 'గుణములప్రోకలతో' అనుచో 'గుణములప్రోకల' అనుదానికిఁ బ్రాతిపదికత్వము సిద్ధించి యనిష్టరూపాత్పత్తి దుర్వారమగును. సమాసపూర్వపద విభక్తి లోపముమాత్రమే సూరికి సమ్యతమన్నచో నుత్తరపదస్థ విభక్తితోఁ గూడిన భాగమునకే యసిష్టమగు సామాసికప్రాతిపదికత్వము సిద్ధింపవలసినచ్చును. సమాసమున నుత్తరపదస్థవిభక్తియే లోపింపదన్నచో సముదాయమున కేకపదీభావమే దుర్ఘటమై సమాసమునకుఁ ప్రాతిపదికసంజ్ఞ లేకపోవలసినచ్చును. మఱియు మధ్యమ పదలోపిసమాసమున నుత్తరపదలోపము నుడమానవాచకలోపము మున్నగునవి సిద్ధింపమింజేరి యనేకములగు కవిప్రయోగము లీసూరిమార్గమున సంగ్రహింపఁ బడనేరవు. కాన నీసూరిమార్గ ముపమార్గ మనకతీరదు.

తత్పురుష కర్తృధారయ ద్విగు సమాసవిధులు.

ఆందుఁ దత్పురుషసమాసము.

శబ్దా త్తచ్ఛబ్దాతః. (ఆం. దిం. సంధి. ౪ కా. ఆహా

౧౯౩ పుట)

సన్నయాభ. సంబంధే క్వచిదర్థః స్యా | దసంబంధే విలక్షణః (విశ్వ.
 ౨౭౧.౧౨౨. సుధి. ౨౬. కారి. అహో. ౨౨౪. ౩౮౬. పు).
 శబ్దభోగ్య యుష్మదాదిభ్యః | సమాసోఽపి గురు ర్భవేత్.
 ౩౨. (విశ్వ. అజా. ౧౯. కా. అహో. ౨౨౮. పు)

కల్పతరు. ౨౭౧ విష:—‘శబ్దాత్.....’ అను నన్నయకారికయు
 ‘సంబంధే.....’ అను వికృతివివేకకారికయు ౧౦౭ విషయమున వ్యాఖ్యాత
 ములు. వత్సంతపదములకుఁ దచ్చబ్ధార్థకము లుత్తరపదములగునపు డట్టి తచ్చబ్ధా
 ర్థకములగు “అది - అవి” శబ్దములు స్వార్థమునె యనఁగా నచటి సంబంధార్థమునే
 బోధించుననియు వాని ‘అ’ కారము బహుళముగా లోపించుననియు నట్లే కొన్ని
 విశేషణములు తచ్చబ్ధార్థకములతో గర్తధారయ మగునపు డట్టివిశేషణములు
 విధేయశోటి నధిరోహించుననియు నట్టియెడల నైతము ‘అది - అవి’ శబ్దముల
 ‘అకారము’ వికల్పముగ లోపించుననియు “శబ్దాత్.....సంబంధే.....”
 అనుకారికలకుఁ దాత్పర్యము. ఉదా:—రాముని+యొక్క+అది = రామునిది,
 తెల్ల+అది = తెల్లది మొ. ‘తెల్లది’ మున్నగునవి కర్తధారయాభాసములు. తెల్లది-
 తెల్లదానిన్ - తెల్లదానిచేన్ - చిన్నవి - చిన్నవానిచేన్. చదువుచున్నవాడు
 చదువుచున్నవానిచేన్ - మొ. ఆ. వె.....స్వయం | వరము చేయుచున్న
 వాడు వాడు (అది. ౭. ఆ. ౩౬). “నల్లనివాడు.....నల్లనియది.....
 ఇత్యాద్యాః కర్తధారయాభాసాః”. (అహో. ౪౩౩. పు.) కడు మొదలగు కొన్ని
 విశేషణముల కిట్టి సమాసము చూపట్టలేదు.

శబ్దభ్య ఇత్యాది:—యుష్మదాదిభ్యః = ‘నీ - నా - తా - మన’ అనెడి, శబ్ద
 భ్యః = శబ్దములకంటెఁ బరముగ నున్న శబ్దములకు, సమాసోఽపి = సమాసము
 నైతము, గురు ర్భవేత్ = సాధువగుచున్నది. యుష్మదాదిశబ్దముల పక్షి ద్వితీయా
 కారమున నుండదుగాన నీని పక్షీసమాసము “పక్షి భవే ద్వితీయాత్తుల్యా.....”
 అనువిధికి (౨౭౦. ౧౨౨.) విషయము కాదు. సమాససామాన్యకథితచొప్పున నలౌ
 కికవిగ్రహమునందె సమాససంజ్ఞ కల్గెడివద్దతి చొప్పునఁ బ్రక్రియ నడచినచో -
 మీయొక్క+అన - తమయొక్క+అన” మున్నగుచోటులందు “నీయాన -
 తాయాన” అనురీతి నగ్రహారములు గల్గవలసివచ్చును. దుఱియు మిశ్రసమాసము
 నన్నయాధర్వణీయసమైతము కావించెనీ నీ యాజ్ఞ మున్నగునవి సాధువులు కాక
 పోవలసివచ్చును. కాఁగా వాని సమాస మిట్లు ప్రత్యేకముగ నుపదేశింపఁబడినది.
 ఇట్టి ప్రత్యేకవిధానజ్ఞాపముచేత ‘నీయాన’ మున్నగు సమాసకములేక ‘నీయాన’

మున్నగు మిశ్రసమాసములును సిద్ధించుచున్నవనియు, వీనియొడల సమాససామాన్య పద్ధతి సయితము వర్తిల్లనేరదనియు (వర్తిల్లినచో 'మీయాజ్ఞ' యనుచోట 'నీయాజ్ఞ' అని యేర్పడవలసినచున్న) నిదియునొక జ్ఞాపకసిద్ధసమాసమే యనియు, వీని యీ సమాసవిధి యపి శబ్దముచే బాక్షికునియు, నీరమాసవిధానము సప్రయోజన మగుటకై సమాసవిభక్తిలోపము మాత్రము జరగుననియు విశదమగుచున్నది. ఉదా:—నీయొక్క+ఆజ్ఞ = నీయాజ్ఞ. నీయొక్క+ఆస = నీయాస. మీయొక్క+ ఆజ్ఞ = మీయాజ్ఞ - మీయొక్క+ఆస = మీయాస, మొ. ఇట్టిసమాసము కలుగని పక్షమున 'నీయొక్కశక్తి = నీదశక్తి - నీశక్తి మీదశక్తి' - మీశక్తి మున్నగు వ్యస్తరూపములును సమ్యతములగును, వ్యస్తతయందును యొక్క విభక్తి లోపిం చునుగాన 'నీశక్తి - మీశక్తి' మున్నగునవి వ్యస్తరూపములును నగుచున్నవి. ఇట్టిరూపములు సిద్ధించునపు డింక నేతత్సమాసవిధాయకసూత్ర మేల యని శంకింప రాదు. వీనిసమాసమునే యుపదేశింపనిచో 'నీయొక్క+అది = నీది - మీయొక్క+ అది = మీది - నాయొక్క+అది = నావి మున్నగుస్థలములందు "శబ్దైచ్చబ్దైత్" (౧౦౭ ఓష. ౨౭౦. ఓష.) అనుసామాసికసంధిశాస్త్రము వర్తిల్లమింజేసి 'అది - అవి' శబ్దముల 'అ' కారమునకు లోపము సంభవింపకపోవలవచ్చును. మఱియు సంబంధే క్వచి దిత్యాదిచోప్పున నిష్టార్థసిద్ధియుఁ గల్గకపోవలసినవచ్చును. (విస్తర) వీనిసమాసము వైకల్పికముగాన సమాసాభావపక్షమునఁ బయి నుదాహరించిన

విస్తర. ౨౭౧విషయ:—ఆహోబలపండితుఁడు "శబ్దైభ్య" ఇత్యాదికారియొక్క యుపయోగమును సరిగ గ్రహించక దీనిని "ఓషయ నిమిత్తాది జేత్యాది చింతామణి సూత్రసందర్భమున నుదాహరించెను. అట్లయినను 'నీ నా తా మన' శబ్దముల సమాసమునకు సాధుత్వ మెట్లని శంకించుకొని (పక్షి భవేద్విత్తీయాతుల్లేత్యాది చోప్పున ద్వితీయాతుల్యాకారము లేదు. సమాసక మనుటకు విభక్తిలోపము ప్రాతి పదికము నిల్పుట మున్నగునవిలేవు) నన్నయప్రయోగములనుబట్టి వానిసమాసము సాధువని యీ క్రిందరీతిని వ్రాసెను. "నీ నిమిత్తంబున నిత్యాది తత్పురషరమాసో ౭పి సాధుః సీ | కారణంబునఁ జేసి సర్వజగంబులోఁగల భూమతుల్. తనకుల బ్రాహ్మణు. తమ తమకులముల్ ఇత్యాద్యాచార్యప్రయోగాల్. సమాసస్య తత్పురషత్వే వారల కారణమునఁ నెగ్గుచుట్టెఁ గొంచులమన్. ఇత్యాద్యాచార్య ప్రయోగ ఏవ - ఆధర్వణాచార్యేణ తు. శబ్దైభ్యో యుష్మదాదిభ్య | స్సమాసోపి గురు ర్భవేదిత్యుక్తమ్" (ఆహో. ౨౭౦ పుట.) కవిజనమండనకర్త వైయహోబల మంకుల తాత్పర్యమును సరిగఁ దెలిసికొనక మిక్కిలి యుంకతియుగ వ్యాఖ్య చేసెను.

“నీశక్తి - మీశక్తి - నీదుశక్తి మీదుశక్తి” అనువానివలె. “నీయది - నాయది - మీయది - మాయది - తమయది మున్నగురిలిని “శబ్దాత్తచ్చబ్దాతః” అనుసూత్రము (౧౦౭ ఓష.) చొప్పున ‘అ’ కారలోపము కల్గని రూపములు సిద్ధించును. నీదుశక్తి - మీదుశక్తి” అనునవి సమాసరూపములని భ్రమింపరాదనియు “నీశక్తి - మీశక్తి” అనురితివి మాత్రమే సమాసరూపములన్న ననవచ్చుననియు బ్రకృతశబ్దభ్య ఇత్యాదిసూత్రమే విశదీకరించుచున్నది. దువర్ణకాంతములు వ్యస్తములగుటచేతనే స్వరపరకసూథిలో “ష్ఠస్థా ఉతోఽచి నుమ్ నేచ” అను సామాసిక నుష్టు రానేరదు. ఉదా:—నీదు+అజ్ఞ = నీదాజ్ఞ, నీదు నాజ్ఞ అని కానేరదు. చ.....నీదయ సమగ్రత యాపరిపాటి యేదునన్ (రాఘ. ౧ ఆ, ౪౪ ప.) ‘నీదు+అయసమగ్రత+ఆపరిపాటి (అయ శృభావహోవిధిః)’ అని భారతపక్షమున ఛేదము. ‘నీయొక్క+దయ యొక్క+సమగ్రత’ అని రామాయణపక్షమున వర్థ మెచ్చునది. మఱియు ‘ది.వి.దు’ ప్రత్యయములు ‘యొక్క’ విభక్తి పర్యాయములు గాన నివి సదా విశేష్యముతోనె యన్వయించును. క.....తనదుకీర్తి వెలుంగన్. (ఆది. ౫ ఆ. 3౭.) నీ.....వారివ ధమ్మిల్ల భారావకలిత దివ్యామోద నవప్రప్న దామములయు!.....వారివ .....వారివ (ఆది. 3 ఆ. ౧౫౬.) ఇందు “వారి+వి+అ = వారివ” అనురితి

“యుష్టదాదిశబ్దములకంటె బరమైన సమాసమందును నిమిత్తపర్యాయపదంబులకు సర్వవిభక్తుల ప్రయోగము శ్రేష్ఠమగును. ఉదా:—నీ నిమిత్తంబున - ఇచ్చటఁ దృతీయ - నీ! కారణంబునఁజేసి సర్వజగంబులోఁ గలభూపతుల్ - ఇచ్చటఁ బంచమి. అటుక్కుమనమందును గలదు. వారల కారణమున నెగ్గు పుట్టె: గౌరవ్యులకున్ - ఇత్యాదులు గ్రహింపవలయును.” అని యిట్లు శబ్దభోగ్యయుష్టదాదిభ్య ఇత్యాది కారికకు వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. (వికృ. అజం. ౧౯ కారితాత్ప.) నారాయణీయాంధ్ర వ్యాకరణగాణపతివివరణకర్తలు పయ్యహోబలపండితీయమంత్రి కులనె యనుసరించిరి. “తే గీ.....! సాధువు సమాసమున్ యుష్టదాదులవయి” వివృతి = ‘..... నీ! కారణంబునఁజేసి సర్వజగంబులోఁ గలభూపతుల్. వారలకారణమున నెగ్గు పుట్టె: గౌరవ్యులకున్’ మొ. (నారా. గాణ. 3౦౦ కారి. సమా. 3 పద్య. ౨౬౦ పుట.) “వారలకారణమున.....” ఇత్యాదిపద్యభాగ మిటు నవహోబలపండి తీయమునఁ బడియున్నదని యొక్కండఁబడెనేకాని దీని కిటు బ్రసక్తిలేదు. ‘వారలన్’ అనునది యుష్టదాదులలోఁ జేర్చఁదగినది కాదు. దానిని ‘షష్ఠీ భవే ద్ద్వితీయే’ త్యాది చొప్పున ‘వారలయొక్క+కారణము = వారలన్+కారణము = వారలకారణము’ అని సాధింపనగును.

నవధారణార్థకశబ్దవ్యవహాసము సైతము వీని వ్యస్తతచ విశదీకరించుచున్నది.
(చూడు, ౨౫౧ I విష.).

సర్వశబ్దంబులు సంబంధంబునందుఁ దచ్చబ్దంబుతోడ
సమసించును. ౮.

నావాఁడు - నాయది. ఇంటివాఁడు - ఇంటిది, రాముని
వాఁడు - రామునిది.

ధాతుజవిశేషణంబులకు విభక్తి వివక్షించునపుడు
తచ్చబ్దం బనుప్రయుక్తం బగు. ౯

బాలవ్యాకరణ. వచ్చినవాఁడు - వచ్చినది. రానివాఁడు - రానియది.

వివరణము. ఎల్లయెడల ధాతుజవిశేషణంబుల కట్టి యను పదంబు

౨౭౧ I విషయము. విభాష ననుప్రయుక్తంబగు. ౧౦.

వచ్చినట్టిరాముఁడు - వచ్చినరాముఁడు - వచ్చునట్టి
వాఁడు - వచ్చువాఁడు.

యష్ట దస్త దాత్తార్థకంబుల కుత్తరపదంబు పరంబగు
నపుడు దుగాగమంబు విభాష నగు. ౧౧.

నీదుకరుణ - నీకరుణ - నాదు నేరిమి - నా నేరిమి.

తనదు రూపు - తనరూపు.

సంజీవని. ౨౭౧ I విష.—సమస్తపదములును సంబంధార్థమున తచ్చబ్దార్థ
కములగు “అది - అవి - వాఁడు” మున్నగుపదములతో సమసించునని యర్థము.
శేషపద్యంతపదము సంబంధార్థకమే యగుచుండఁగా మరల నట్టి యర్థమందే
తచ్చబ్దము సమసించు ననఁగా నట్టి తచ్చబ్ద మచట స్వార్థమునే బోధించునని
తాత్పర్యము. ‘నాయొక్క+వాఁడు = నావాఁడు’ మున్నగు సుదాహృతులలో
“సమాసవిభక్తి లోపంబగు.....” (౨౭౦ I విష.) అను ౨౫ సూత్రముచే
యొక్కవిభక్తి లోపమును జేయనగునని సూరి యాశయము. ‘ఇంటియొక్క+అది =
ఇంటి+అది’ అని యేర్పడఁగా, బా. సంధి. ౪౫ సూత్రముచొప్పున ‘అది’ శబ్దాకార
లోపము రాఁగా ‘ఇంటిది’ అనురూప మేర్పడును. ఇట్లే “రామునియొక్క+అది =
రామునిది” అనియు సిద్ధించును. ఇంటిది మున్నగువానినుండి ‘ఇంటివి - ఇంటి
దానిన్ - ఇంటిదానిచేతన్’ మున్నగురూపముల సూహించునది.

౯ సూ-వ్యాఖ్య:—ఆచ్ఛికివిశేషణములకు విభక్త్యంతరూపభేదములుండవు.
అవి స్త్రీరూపములు గాన వానికిఁ బ్రథమైకవచనలోపము కల్గి యదర్థము సిద్ధించును.

[బా.సూ.౮-౧౧సూ.] 'ఇట్టి-ఇది' శబ్దములయనుప్రయోగము, అట్టిఁడు, మొ. 1175

అట్టి విశేషణము విశేష్యముతోఁ గర్తృభారయముగ సమసించును. ఉదా:—చదివిన పుస్తకము, మొ. ఇట్లే ధాతుజవిశేషణములు తచ్చబ్ధార్థకములగు 'అది - అవి - వాఁడు' మున్నగువానితో సమసించును. కాని యంతరి తచ్చబ్ధార్థకమున కర్థవిశేష ముండదు. ఉదా:—వాఁడు వచ్చినవాఁడు = వాఁడు వచ్చివాఁడు. మొ. ఇంక నిట్టి తచ్చబ్ధార్థకముతోడి సమూహముమూలమున నట్టి ధాతుజవిశేషణమునకు విభక్తి యోగయోగ్యత వాక్యమున విధేయ మగుట మున్నగుప్రయోజనములు గల్గును. ఉదా:—వచ్చిన+అది = వచ్చినది. (బా. సంధి. ౪గి సూత్రముచే 'అ' కారలోపము) దీనినుండి 'వచ్చినవి - వచ్చినదానిన్ - వచ్చినదానికన్ - వచ్చినదాన్' మున్నగురూపము లేర్పడును. "అది వచ్చినది" అనుచో "అది వచ్చెను" అను రీతిని విధేయతయుఁ గల్గును. ఇట్లే 'రానివాఁడు - రాని యది' మున్నగువాని నరయునది. బా. సంధి. ౪గి సూత్రముచొప్పున 'అది' శబ్దపు 'అ' కారము లోపింపవచ్చుడు 'రాని యది' అనురూప మేర్పడును. సూత్రములోని "ధాతుజ విశేషణములకు" అనునది పెక్కువిశేషణంబుల కుదలకఁగలము. ఉదా:—చిన్న+వాఁడు = చిన్నవాఁడు - చిన్నవానిన్. చిన్న+అది = చిన్నది-చిన్నదానిన్ - రెండ వది - రెండవదానిన్ - రెండవవాఁడు - రెండవవానిన్. మొ.

౧౦ సూ.వ్యా:—అట్టిశబ్దము తాదృశార్థకమగు విశేషణము, అయ్యది ధాతుజవిశేషణముల తుది నర్థవిశేషబోధము లేకయే విభాషగ నిల్చునని యర్థము. ఉదా:—వచ్చినట్టివాఁడు - వచ్చినవాఁడు. వచ్చినట్టిది = వచ్చినది. సీ. అనవుడు నద్దేవి యాదరభరితయై బాలార్కబోధితపద్మజాతయైనట్టి దాన శ్రీమన లక్ష్మీ నా భూతి యనఁగ వెలుంగుదు. (కాంతి. ౫ ఆ. ౮ ప. సూ. రా. ని.). అట్టి - ఇట్టి - ఎట్టి శబ్దములు మహద్వాచకతచ్చబ్ధముతో సమసంపఁగాఁ దచ్చబ్ధలోపమున "అట్టిఁడు - అట్టిరు - ఇట్టిఁడు - ఇట్టిరు - ఎట్టిఁడు - ఎట్టిరు" అనురూపములు సిద్ధిం చును. (౨౧౦ VIII విష) 'అట్టిది' అనుదానినుండి 'అట్టియందు' ఇట్లే 'ఇట్టియందు' అని యేర్పడును. (౨౧౦ VIII విష) ఉ. ....దుష్టవిగ్రహము పూని జగంబులు గాచునట్టి తోఁ బుట్టువు. (ఉద్యోగ. 3 ఆ. ౧౧౮) ధాతుజవిశేషణములకు 'అట్టి' శబ్దమువలెనే "ఇట్టి" శబ్దమును 'అది' శబ్దమువలెనే 'ఇది' శబ్దమును ననుప్రయుక్తము లగుట గలదు. తే.గీ. అనఘ యూర్వశి యిచ్చిన యట్టికాప | ము. .... (ఆర. ౧ ఆ. 3౬౭.) సీ. ఒక్కకర్ణంబు నీలోత్పలశ్యామై తనువెల్ల శశిహంసుధవశమైన | యిట్టిగుట్టములు వే యిక్కన్యకుంకువ. .... (ఆర. 3 ఆ. ౧3౨). క. ఏనిన్ను నూదు యనియెడు | దీనికి దగ నిమ్ము భారతీకన్యక (నిర్వ ౧ ఆ. 3.) ప్రయోగ

ములు:—భాతుజవిశేషములమీఁది తచ్చబ్బానుప్రయోగమునకు:—క.....
 వీని విడుపుదు. యని నోడినవాని హీనునయశోవీర్యున్. (ఆది. ౭ ఆ. ౪౭.) ('వీనిన్'
 అనునపుడు 'ఓడినవానిన్' అనుచోటి తచ్చబ్బ మర్థవంతము కానేరదుగదా) వ. వీరి
 నిందల రక్షించుట నీకుఁ బ్రయోజనంబు లేక గి. వీరి సుఖసుప్తులై యున్న
 వారి నిద్ర నెడఁగ బోధించునోప.....(ఆది. ౬ ఆ. ౧౯౯). ఉ.....వాఁ
 డిట వచ్చువాడో యే. నందుల కేగుదాననొ.....(ఆర. ౨ ఆ. ౨౦౩).
 విధేయశోటి నధిరోహించునపుడేకాక విశేష మగునపుడును దచ్చబ్బనకార
 లోపము గలదు. క. మున్నిట్టి భవదనుగ్రహ! మెప్పుడు గన్నార గలరె యెవ్వ
 రలు.....(హరి. ఉ. భా. ౮ ఆ. ౫౪ ప.) క. ఎంత యెటుక గలవారును దు!
 ర్వారవికారముఁబొందెడు! వారు.....(ఆర. ౧ ఆ. ౩౨) చ.....తీర్థ
 యాత్ర చనువాఁడు పరాశరుఁ డస్తునీంద్రుఁడు.....(ఆది. ౩ ఆ. ౩౬) (చను
 పరాశరుఁ డని యర్థము). విశేష్యమును దొలి నిలిపి కొంతవాక్యము నడువనిచ్చి
 విలంబానవాసమునఁ దద్విశేషమును దధర్తార్థకముగను దచ్చబ్బానుప్రయోగము
 గలదానిగనుఁ బ్రయోగించుట నన్నయసంప్రదాయము. "అయ్యుదంకుండు గురు
 కార్యధురంధరుడై గురుపత్నీనియోగంబునఁ బౌష్యం డనురాజు దేవీకుండలం
 బులఁ బ్రతిగ్రహించి తేరం బూని వనంబులో నొక్కరుండ చనువాఁ డెదుర.....
 నొక్కదివ్యపురుషుం గని.....(ఆది. ౧ ఆ. ౯౪. ఇట్టిదే ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౨
 పద్యమునఁ గలదు) ఇతరులవాడుకలో నిచట చనువాఁ డనుచో 'చనుచు' నని
 ప్రయోగింపఁబడును. (ఇట్టి దింకను ఆది. ౭ ఆ. ౩౭. ఇందు రెండుస్థలములు
 గలవు.) సీ.....న మరుదెంచు! వారము త్రైలోక్యవర్తి నంబుజభవప్రభవు
 నారదుఁ గని (ఆది. ౮ ఆ. ౧౬౧). సీ.....ఆ.వె. కోమలాంగి యిపుడు
 గుఱుగొని పాంసుల స్థలమునందు నిద్రతలెవదియు. (ఆర. ౨ ఆ. ౭౭ ప.) (తగిలి
 నది=తగిలెనును) ఆ.వె. నీరుఖంబు దీర్ఘనిశ్వాసకూమరం! హతులఁజేసి కలుషమైన
 యదియు (సభా. ౨ ఆ. ౯౨) (కనుషమైన యదియు=కలుషమయ్యెనుచు) విశేషణ
 ములకుఁ దచ్చబ్బానుప్రయోగము:—ఉ. ఒక్కొక్కవానివాకిటక. (భాస్క. యుద్ధ.
 ౧౬ ప.) ఒక్కొక్కవాని (భాస్క. యుద్ధ. ౩౦౫ ప.) ఆ.వె. ఇట్టిదేని మనకు నిం
 దుండఁగా నేల (ఆది. ౬ ఆ. ౧౫౪.) ఆ.వె. చెలఁగి లేవ నేడ్పు చిటుతుకదాని.
 (ఆది. ౪ ఆ. ౪౭.) ఉ. మానముకంటెఁ బ్రాణములు మంచివియే.....(ఉ. హరి.
 ౬ ఆ. ౧౩౭.) అదిశబ్దానుప్రయోగములేని విశేషప్రయోగము మత్తకోకిలము:-
 ...పూజనీయులు వీరిలోఁ. బ్రీతి నెవ్వఁడు సద్గణంబులఁ బెద్ద యట్టి మహాత్ము...

[బా. సమా. ౮-౧౧ సూ.] 'నీదుకరుణ' 'దు'వర్ణకము పక్షి, సమాసముకాదు. 1177

(సభా. ౨ ఆ. ౪ ప.) క...పెద్దల | చరితం బల్లులకు నెటుగ శక్యమె యెందున్.
(సభా. ౨ ఆ. ౧౯ ప.) ఉ...సూర్యబాణమే | నేసితి నింద్రుఁ దొట్టి సుర లెంతయు
సంతస మందఁగా జగ | త్రాసి తమిస్తరాశి నిహతంబుగ దిక్కులు తెల్లగా మహా
గ్రాసురు లాహవంబున భయంబడ మాతలి మెచ్చి యార్వఁగాన్. (ఆర. ౪ ఆ.
౭౨ ప.) (తెల్లగా = తెల్లవికాఁగా.)

౧౧ సూ-వ్యాః— యుష్మదస్మదాత్కారకంబుల కనఁగా నీ-నా-తాశబ్దంబుల
కు స్తరపరంబు పరంబగునపు డనుటజేసి సమాసము దనుస్థము లభించుచున్నది.
సూరి యుదాహృతులందును 'నీదుకరుణ = నీకరుణ' అని దుగాగమరహిత పాక్షిక
సమాసరూప ముదాహృతరుగుటయు దుగాగమము సమాసాశ్రయవిధియే యని
విశదపఱచుచున్నది. 'నీయొక్క+కరుణ' అనుచో బా - సమా. ౨౫ సూత్రము
చొప్పున యొక్కవిభక్తి లోపించఁగా, యుష్మదస్థకాచ్చికశబ్దమునకు 'నీ' అనుదాని
కంత్యావ మవముగా 'దు' అనునది యాగమంబుకాఁగా 'నీదుకరుణ' అని యగును.
దుగాగమభావపక్షమున 'నీకరుణ' అని యేర్పడును. ఇట్లే 'నాదు నేరిమి' మున్నగు
తక్కినవాని ప్రక్రియ నెఱుంగునది.

'నీదుకరుణ' మున్నగు రూపములు సమాసములని సూరి తలంచుటసరికాదు.
'దు' అనునది యాగమరునుటయు సరికాదు. చింతామణి "దిః స్వాత్ సంబంధార్థే,
సర్వస్వా; ద్యుష్మ దస్మ దాత్కారకః | ద్వితివర్ణకః" అని 'ది-దు' అనువానిని సంబంధార్థక
ప్రత్యయములుగా నుపదే శించెను. అధర్వణాచార్యుఁడును "ది-వి-వర్ణకా" అని
వీనిని ప్రత్యయములనియే వచించెను. కాఁగా నిది "యొక్క చ శేషే పక్షి"
అనుదాని కపవాదములగు ప్రత్యయములనుట స్పష్టము. కాన 'దు' అనునది సమా
సాశ్రయ విధికాదు. నీదు-నాదు మున్నగునవి పృథ్వీర్థకములగుటంజేసి యవి సమాస
గతములై యన్నచో "నీదు+అజ్ఞ" మున్నగుచోట్ల "పృథ్వా ఉతోచి నుమ్ నేచ"
అనుచొప్పున నుమ్మారాఁగా "నీదు నాజ్ఞ" అనురీతి ననిష్టరూపములు గలుగవలసి
వచ్చును. "చ.....నీదయ సరుగ్రత యాపరిపాటి యేమనన్. (రాఘ. ౧ ఆ. ౪౪.)
"నీదయ+యొక్క+సమగ్రత" అని రామాయణార్థము. "నీదు+అయసరుగ్రత"
అని భారతార్థము. (మా. ౨౫౧ I విష.) క. ఆదట నీ-నా-తనయను | చో
దుత్వము గలుగు పక్షి చూపెడు నెడలన్ | నాదు కళాసంపదయును | నీదు వివే
కంబుఁ బదదు నిపుణతయు ననన్. (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౧౩౨ ప.) అని 'దు'
అనునది పక్షివిభక్తి యనియే పెద్దిరాజు వచించెను.

స్వస్వవిభక్తి వికారై । ర్భహవశ్చ యథాతథం సమ

స్యన్తే. (ఆం. చిం. హలం. ౧౯ కా. అహో. ౪౫౩ పు.)

సంస్కృతాన్ధ్ర పదాన్యత్ర । సమస్యన్తే యథాతథమ్ ।

నన్యయా. శ్రుతిరజ్ఞన మాదాయ । విభక్త్యపవిభక్తిభిః. (వికృ.

౨౭౨ విషయము హలం. ౨౪-౨౫ అహో. ౪౫౩ పుట.)

పూర్వత్వ మపరత్వం స్యా । న్నామ్నాం సేతుప్రయో

గతః. (వికృ. హలం. ౨౨ కారి. అహో. ౪౪౪ పు.)

కల్పతరువు. ౨౭౨ విషయము—బహవశ్చ = అనేకములయిన శబ్దములు, స్వస్వ విభక్తివికారైః = తమతమ విభక్తులు మున్నగువాని వికారముతోఁ గూడినవై, యథా తథమ్ = యథేచ్ఛముగా సంస్కృతము లాధ్వికములతోను నాధ్వికములు సంస్కృతములతోను యథేచ్ఛముగ, సమస్యన్తే = సమసించుచున్నవి. అధర్వణఁడు దీనియర్థము విస్తరించి వివరించుచున్నాఁడు. సంస్కృతాన్ధ్రపదాని = తత్సమాధ్విక పదములు, అత్ర = ఈతెనుగుభాషయందు, విభక్త్యపవిభక్తిభిః = సుబ్బిభక్తుల తోడను సుపవిభక్తులతోడను సంకలితములై, శ్రుతిరజ్ఞన మాదాయ = పండిత కవీంద్ర సప్తతముగ, యథాతథమ్ = యథార్హముగా, సమస్యన్తే = సమసించు చున్నవి. సమాసగతపదముల పూర్వనిపాత (పరనిపాత) విషయము సంస్కృత వ్యాకరణమందే నిర్ణయింపరాదయ్యెను గాన సాధ్యరమాసములందును బ్రయోగానుసారముగా నిల్చి నగునని యధర్వణఁడు పదేశించుచున్నాఁడు. సేతు = సమాసమందును, నామ్నామ్ = శబ్దములయొక్క, పూర్వత్వమ్ = పూర్వస్థితియు, అపరత్వమ్ = ఉత్తరపదస్థితియు, ప్రయోగతః = పండితకవీంద్రప్రయోగానుసారముగ, స్యాత్ = అగును. ఉదాః— తటాకము నుదకము - తటాకమునీచు - చెలువు నుదకము - చెలువునీచు - అంచల రామఁడు - రాయంచ. మొ. (౨౬౭-౨౬౮ I విష.) (౨౬౮ I విష.) ఆంధ్రవిభక్త్యపవిభక్తిచిహ్నితములు కాని శుద్ధసంస్కృత పదము లాధ్వికములతో సాధారణముగ సమసంపన్నేర వని తాత్పర్యము. “బహవ శ్చానేకశబ్దాశ్చ యథా తథం వైకృతా స్సంస్కృతై స్సంస్కృతా వైకృతైశ్చ స్వస్వవిభక్తిభి రౌపవిభక్తివికారైశ్చ మిలిక్వా సమస్యన్తే. మేఘమునిరాజు-బ్రహ్మదండపుంజుడు - తెలితమృకంటి గేహిని పుట్టినింటి సంపత్తివెంపు - కలువకంటి కటాక్షంపు గుంపులు. ఇత్యాదయో జ్ఞేయాః, ఏతేన. పాపరాజో (పాములయొక్క + రాజు)పాపవిషము (పాముయొక్క + విషము) వేరుగంధము (వేముయొక్క + గంధము) ఇత్యాది సమాసా అపి సాధవః” (అహో. ౪౫౩ పు.) “ప-పంప” అను నౌపవిభక్తి

[బా. సమా. 300 సూ.] శుద్ధసంస్కృతపదమాచ్చికముతో సమసీపడు. 1179

కములు సమాసమందే, వచ్చునని యీవఱకు వివరింపబడెను. ఇనుపముక్క - వేప చెట్టు - అంపశయ్య - ఎంపముక్క. మొ. (అ. 2 మొ. 233 వ. విష.)

సంస్కృతమునందువలెనే తెలుగుసమాసములందును ననేకవిధములగు సమాసాశ్రయవిధులు గలవు. పైని వివరింపబడిన వేపచెట్టు మున్నగుచోటులందు వచ్చు 'ప-ఁ-చ' అనునవి సమాసాశ్రయకార్యములే. అట్లే ౮2 విషయమునందలి సామాసిక ద్రుతలోకము ౮౮ II విషయమునందలి 'సింగపుణ్దము' మున్నగు చోటులందువచ్చు ద్రుతాగమము, ౯౬ విషయమునందలి నుమ్ము, (రాజానాజ్ఞ) ౧౦౫ విషయమందలి 'ఇ'దాగమము 'అ'ల్పాగమము (నీతోడిచెలిమి) (నాయందలి కరుణ), ౧౦౭ విషయమునందలి తచ్చబ్బాకారలోపము (నాది), మున్నగునెల్ల తత్పురుషమున వచ్చు సమాసాశ్రయవిధులే యనదగును. ఇట్లే యాయాస్థలము లందలి సమాసాశ్రయవిధులు మున్ముందు జూపబడును.

కేవల సంస్కృతశబ్దము వికృతిశబ్దముతోడ సమ సీపడు. దానంజనేయనేకమాటలు అల్పదం డిత్యాదులు దుష్టము లని తెలియునది. (బాల. సమా. 3 సూ. వివృతి.)

బాల్యాకరణ కొండొకచో సమాసంబులందు నామ్వాది కనుమ్వాదుల మువర్ణంబులు పశ్చివర్ణంబులగు. ౧౯.

అ. ౨ I విషయము. నాపచేను - పాపతేడు, కనుపపులు - జనుపవార, నాము - పాము, ప్రేము - వేము, అమ్ము - ఎమ్ము. ఇవి నామ్వాదులు. కనుము - ఇనుము, ఉడుము, ఎనుము - జనుము - మినుము, ఇత్యాదులు కనుమ్వాదులు.

సంజీవని. అ. ౨ I విష.:—కేవల సంస్కృతేత్యాదికము బా - సమా - 3 సూత్రము వివరణములోని వాక్యము. అయ్యది ౨౬౯ విషయమున వ్యాఖ్యాత మయ్యెను. ఆంధ్రవిభక్త్యాదిచిహ్నితము కాని శుద్ధసంస్కృతశబ్దము వికృతిశబ్దముతో సమసీచినచో దానిని వైరిపదమందురు. క. తుద వేటుచేసి మఱి చక్రదనపుఁ దెనుగున నమర్చి కలవంబుజములే । పదియు ననక కల వంబుజాపది యని కృతిఁ జెప్ప వైరిపద మనఁబరచునన్. (కవిజనా. దోషా. ౨౨ ప.) క. క్షీరాక్షరవహూతురు సం । సారాక్షరవయోడ శుభ మొసగు మీ కనఁగా । వైరిపదంబగుఁ దెనుగునఁ । గూరని సంస్కృతముఁ దెనుగుఁ గూర్పుటచేతన్. (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౧౩౫ ప.) క. దినకరకొడునునగు । ౨8 । యని పు మొప్పునకు పాటి యన్. ౨౯ ।

దెనిగింప సంస్కృతములం దెరుగులు సంధించిరేని దెగడుదు రాద్యుల్. (ఆం. భూ. ౧౩౧ పు.) ఇట్లు లాక్షణికులెల్ల వైరిపదదోషమును నిరాకరించెయ్యన్నారు. పాల్కురికి సోమనారాధ్యుడు తనపండిత రాధ్యచరిత్రమున “ద్విపద. జల్లి పూరక ముశబ్ద ముక్రమము.....వైకల్య ముక్యక్తి వైరిపదంబు.....ద్రాభ ఛందోవిరుద్ధం బాదియగు న | లాభప్రలాపాక్తి లాఘవం బనక | వసి గూర్పు కృతులు...విలివి లిక్పతుల్ కృతులె” అని వైరిపదమును నిరసించెయ్యగాడు. ఇట్టి సోమనారాధ్యుడె తనబహుపురాణమున వైరిపదదోషదూషిత ప్రయోగములు చేసె నని బహుపురాణపీఠికాకర్తగా రిట్లు వ్రాసిరి. “సోమనారాధ్యుడు బహుపురాణ మున మాత్రము ప్రయోగించిన వైరిపదములఁ జూపుచున్నాడను. పుట ౬ దీప గంభంబులు. పుట ౧౫ చౌదభాజ్జంబు. పు - ౨౬ ముల్లోకవంద్య - పుట ౩౦ ముల్లోకనుతుడు - పు - ౨౦౦ ముల్లోకనాథుని - పు - ౪౪ నిత్యనేమంబు పు. ౫౫ నిత్యపడి. పుట ౧౩౪ నిత్య ; ఇట్టివి పెక్కుమాల్లు) పు - ౫౫ పుడమీశ. పు - ౬౦-౬౩ సర్వాంగకచ్చడము - పు - ౧౨౪ భక్తకూటునలు. పు - ౧౭౮ మజ్జనబావి. పు. ౨౦౧ ఇతరవేల్పులు. పు- ౪౫-౨౦౫ తవనిధి. పు- ౨౪౦ తవరాజు. పు- ౧౫౮ తవరాజనల్లభుడు-పు - ౨౦౧ సీరిమహా దేవాదిసురులు-పు - ౧౪౦ ధర్మకవిత ఇత్యాదులు.” (బహు. పీఠిక. ౯౭-౯౮ పుటలు.) సోమనారాధ్యునివంటివాడు తాను నిరసించిన వైరిపదమును పలుచోటులఁ బ్రయోగించె ననుట విశ్వసనీయము కాదు. పై నుదాహరింపబడినవానిలో ‘దీపగంభము’ అనుచో గకారాదేశము ముద్రణ స్ఫూర్తిమనియు ‘కంభ’శబ్దము సంస్కృతమునఁ గలదనియు నీవఱకు వివరింపఁ బడెను. (విస్త్ర. ౬౦ II విష.) నిత్యనేమము మున్నగుచోటులందలి ‘నిత్య’శబ్దము ‘నిత్య’శబ్దభవమగు నాచ్చికము. (కన్యాశబ్దము కన్య యయినట్లే) (విస్త్ర. ౬౦ III విష.). పుడమిశబ్దము సంస్కృతమని యీవఱకు నిరూపింపఁబడెను. (విస్త్ర. ౬౦ II విష.) ‘సర్వాంగకచ్చడము’ అనునది ముద్రణసంస్కారలోకకృతము - రెండు స్థలములందును వరుసగ ‘కచ్చట - కచ్చటిక’ అనునవి కవిప్రయుక్తము లననగును. “కచ్చా కచ్చటికా కక్షా పటి - కౌషీన మిత్యపి” అని యమరము (త్రి కాండశేషము). “కట్టితి సర్వాంగకచ్చట యనుచు” “అంతకుడగిన సర్వాంగకచ్చటిక” అని కవి ప్రయుక్తపాఠములు కానోపును. ‘భక్తకూటునలు’ ముద్రణసంస్కారలోప కృతము. ‘భక్తకూటుములు’ అని కవిప్రయుక్తము కానోపును. ‘మజ్జనబావి’ అను చోటి జకాంము దంశ్యమనిచో ౪౫ పు. ౨౦౧ ఇతరవేల్పునకు’ అనుచో ౨౦౧ వేలు ౪౫ పు. ౨౦౧ ఇతరవేల్పునకు

వాని వేల్పున కని యుద్ధము. “కాన కర్తల కర్త మానీలగభుండు” (బసవ. ౬ ఆ. ౭౭౭ ప.) అని యిట్లు ‘తనవేల్పు - ఇతరునివేల్పు’ అనురీతి వాడుక కవి కవి మతము. ‘తపనిధి-తపరాజు - తపరాజవల్లభుండు’ అనురీతి వానిలో ‘తప’ అను సంస్కృతశబ్దమును దాని తదృశవమగు ‘తపము’ అను శబ్దమును గ్రహించి సమర్థింప నగును. తపథాతువుమీద ‘పచాద్యచ్’ ప్రత్యయమును నిల్పినను “తప” శబ్దము మీద ‘అర్చ ఆద్యచ్’ ప్రత్యయమును నిల్పినను ‘తప’ అను ‘త’ కారాంతశబ్ద మేర్పడును. కాన “తపనిధి - తపరాజవల్లభుండు - తపరాజు” అనునవి సుసాధము లగును. “భువి జను లెల్లను బొగడుచు నుండఁ | ద్రవరిది తేడరదాసయ్యకీడె, (బస. ౬ ఆ. ౮౯౮.) అను నీ ప్రాసస్థలమున ‘తపనిధి’ శబ్దభవము ‘తపనిది’ యని సమర్థింప నగును. ‘తపస్వి’ అనుదానికిఁ దదృశము ‘తపసి’ అనియు ‘కపిల’ అనుదానికిఁ దదృశము ‘కపిల’ అనియు భట్టారకుడె ప్రయోగించెనుగదా. (౬౩ III విష.) (తదృశవికృతులు. విస్తర. ౬౦ II విష. విస్తర. ౬౦ III విష. చూచునది.) ‘ధర్మ కవితె’ అనునది ముద్రణసూక్తిలోపకృతము. ‘ధర్మకపిల’ అని కవిప్రయుక్త మనం దగును. “మీదత్రి మీప్రాత్ర మీధర్మకపిల” (బసవ. ౮ ఆ. ౧౦౨౩ ప.) ధర్మార్థము విడిచిన (వృషోత్పన్నము) కపిలధేవువు. దీని తదృశరూపము ‘దమ్మకపిల’. ‘అవుదల ల్వంచుచు నయ్య మీ దమ్మ | కపిలల మంచును గడుదైన్యపడుచు’ (బస. ౭ ఆ. ౩౯౭.) ధర్మకపిల నెవ్వరును హింసించరు. ‘దమ్మకపిల’ అనిచెప్పి ‘ధర్మముల చిట్టాపు స్తకము’ అనుటయు సుసంగతముగా నుండదు. (విస్తర. IV ౬౩ III విష.) ఇంక ‘చౌదళాబ్జంబు-ముల్లోకవంద్య - ముల్లోకనుతుండు - ముల్లోకనాథుని-సీరిమహా దేవాదిసురలు.’ మున్నగువానిలోని ‘చౌ - సీరి’ మున్నగునవి ‘చతుర్ - శ్రీ’ మున్నగువాని వికృతిరూపములు - మూడు అనునది దేశ్యము. ఇవి సాధ్యసమా నాధికరణసమాసగతములయి నీదృశమాసపూర్వావయవముతో నన్వయించుచున్నవి. కాన వైరిపదదోషమునకుఁ బ్రసక్తి లేదు. ఇట్టివి సాధువులె యని నిర్ణయించు నేకదేశాన్వయవిషయ మీనాటకు వివరింపఁబడెను. (౨౬౬ I విష.) పాల్కురికి సోమ నారాధ్యుని వైద్యుష్యము వర్ణనారీతము. ఆతఁడు నియమోల్లంఘనము చేయువాఁ డని భ్రమింపరాదు. మతవిషయమునందువలెనే భాషావిషయమునందును నాలెని పోకడలు వింతవింతలుగా నుండును. (చూ. విస్తర. ౬౦ II విష. విస్తర. ౬౦ III విష. తదృశములు. విస్తర. IV ౬౩ III విష. మాటుమూలశబ్దములప్రయో గములు.)

బా. సమా. ౧౯ సూ. - వ్యాఖ్య:- నామ్యాది కనుమ్యాదులకు సమాసము లుండు. త్ర. చూ. టు. జే. వ. స. లోకవిధి క్లిమి లె యని నన్నయభ్య

జీయాశయము. (౨౨౭ మొ. ౨౩౩ వ. విమ.) తక్కిన యాచవిభక్తికములవలె నివి విభక్తుకు ముందు నిలువవుగాన వీరివిధి సమాసాశ్రయవిధులలోని దనుటయొచితమని సూరి యాచవిభక్తిక ప్రకరణమున వీని నుపదేశింపక యిటు సహాస ప్రకరణమున వదించెను. నాము+చేను = నాఁబచేను (లేతచేను) జీత్తుబిందు పూర్వక మగునుగాన నామ్నాదులకు వచ్చు పవర్ణము బిందుపూర్వకమైయుండును. 'నాఁబచేను' అనుచో దీర్ఘపూర్వకమగుటచే పూర్ణపూర్వకత్వము లేదయ్యెను. ఇట్లే 'అమ్ము+శయ్య' = అంశయ్య. ఎమ్ము+ముక్క = ఎఁపముక్క.' అనుచో మ్మువర్ణస్థానమున క్షణురాఁగా నుడి తొలియచ్చుమీఁది దగుటంజేసి ఖండబిందుపురాదయ్యెను. పూర్ణము రాఁగా 'అంపశయ్య' అని సిద్ధించెను. ఇట్లే యంటతను నెఱుంగునది. 'కనుము+పులు' అనుచో మువర్ణస్థానమున 'ప' అరునది నిల్వఁగా 'కనుపపులు' (రెల్లుగడ్డి) అని యేర్పడెను. ఇత్యాదులు కనుమ్నాదులనుటచే గనుమ్నాదు లాశృతి గణమని తేలియనగును. నామ్నాదులు కనుమ్నాదులు స్త్రీసమములె యని తోఁచెడి. "నాము = దే-వి-జొన్న లోనగువాని కొయ్యగాలునఁ జిగిరిచిన మొలక. దీనిని పసులు తిన్నను మృతినొందును" "జనము-వై-వి-వికవిధమైవైరు. 'ద్వి—జనము గలంగె రాజనము మలంగె. (విష్ణు. పూ. ౩ ఆ.) (దీనికట్టెలముందు నారతీయు దురు.)" (శ-ర) 'జనుము' అనునది కోశములందు లేదు. పైప్రయోగములోని శబ్దాలంకారనియమమునుబట్టియు శకశబ్దప్రకృతినిబట్టియు 'జనము' అనియొ యుండవలయునని కోశకాండల యాశయము. పయికారణములచే నిదిమాత్రము నపుంసకసమ మనవలసియున్నది. కాని "జనము - జనంబు" అను ప్రయోగములు కానరావు. "శక-పు. (శక-అచ్) స్వనామఖ్యాతే తుపభేదే" "తుప-పు (తు+పక్) హస్యకాఖాశిఫాయుక్తే శాఖోటాదిద్రుమే" (శబ్దస్తో) అనునొప్పున పొట్టికొమ్మలును నూడలును గలచెట్టు జనుము (జనము) కామింజేసి శకశబ్దభవము జేస మనుట విశ్వసనీయుమై యుండలేదు. కాన 'జనుము' అని యు కారమధ్యమె యాశబ్ద మనియు నిదియు స్త్రీసమమె యనియుఁ దోఁచెడిని.

— క ర్తృ భా ర య ము —

సంస్కృతపదేన పరిమిత, మాన్ధ్రీపదం కర్తృభారయో భవతి. (ఆం. చిం. హలం. ౧౯ కారి. అహో. ౪౫౨ పుట.)

దవ్యక్షరాది చతుర్వర్త । పర్యస్తజననామసు । లోపః
స్యాద్దాద్వదివర్ణానాం । శబ్దే రా (యా) జాదికే పరే ।

కమ్మయా.
౨౭౩ కమ కము.

క్యచి ద్త్వం క్యచి చ్చా త్త్వం । క్యచి ద్త్వం క్యచి

త్వకా । క్వచిన్తత్వం యథాయోగః । మన్యచ్ఛ వ్యవ
హారతః. (విక్ర. అజం. ౧౦౮-౧౦౯-౧౧౦ కా. ౧.
అహో. 32౬ పు.)

కల్పతరు. ౨౭౩ వివ:- పరిమితమ్ - ఆస్థిపదమ్ = అల్పాక్షరములుగల యాచ్ఛికపదము, సంస్కృతపదేన = ఆంధ్రవిభక్తివిహితముకాని శుద్ధసంస్కృత పదముతో, కర్తృధారయో భవతి = కర్తృధారయముగ సమసించును. ఉత్తర సూత్రమందలి “స్వస్వవిభక్తి వికారైః” అనుదాని స్వారస్యముచే నిందలి సంస్కృత పద మాంధ్రవిభక్తిసంపర్కము లేని దనునన్తము లభించును. ఉదా:- రామః+సు+ అన+సు = రామన (౬= I వివ.) భీమ+అన = భీమన, పరగెను దొల్లి శ్రీపతి పండి తయ్య (పండితా) భక్తయ్య (బరహ. ౪ ఆ. ౧౦౪.). మొ. ‘ఆస్థిపదమ్’ అనునది యుపసర్జన సంజ్ఞకలదనియు సమాసపూర్వావయవము కావలెననియు నన్నయ యుపదేశింపలేదు. అన-అయ్య మున్నగునవి పూజ్యతావాచకములు. రామన = పూజ్యుడగు రాముడు. శ్రీపతి పండితయ్య = శ్రేష్ఠుడగు శ్రీపతిపండితుడు. ఈసూత్రమున కహోబలపతి వేటువిధముగ వ్యాఖ్యచేసెను. అది సరికాదు. “స్వల్పం కేవలవికృతిపదం సంస్కృతపదేన సమన్య కర్తృధారయసమాసో భవతి-వేడి పయోధారలు - వాడి-వేడి యూఖములు - కలికి భుజంగకన్యకలు - వేల్పువీరభటు వర్గము ఇత్యాది. కఱకు దర్భపూరితపులు. (అది. ౭ ఆ. ౨౨౬ ప.) ఇత్యాచార్య ప్రయోగే ‘దబ్బపూరితపులు’ ఇత్యేవ పాఠః - నాచులతలు ఇతి ప్రయోగే వష్టితత్పురుషేణ కథంచి త్సాధుత్వ మున్నేయమ్.....స్వల్పత్వంచ పద్వ్యపరి మిత మితి నియమః ఆస్థి. పద్వ్యపర్యస్తం । పదం స్థా త్కర్తృధారయే ఇత్యా ధర్మణవచనాత్. తేన - అతని దాకె, వేయమున్నులు దంతావళములు ఇత్యాది తిక్కయజ్ఞాదికవిజనవచనాని సాధూని.” (అహో. ౪౫౨-౪౫౩ పు.) ఈయపవ్యా ఖ్యనే “బా.గు.ప్ర” వ్యాఖ్యాతయు (బా. గు. ప్ర. ౨౬౧ పు) గాణపతీవ్యాఖ్యా తయు (3౦౮ కా. ౧౧ ప. సమా.) ననుసరించిరి. ఈయహోబలవ్యాఖ్య సరికాదు. అహోబలపతి యాచ్ఛిన యుదాహృతులెల్ల నాంధ్రవిభక్తికార్యచిహిత సంస్కృతపద ముల సమాసములై యగుటంజేసి యవెల్ల “స్వస్వవిభక్తివికారై గృహవత్ప యథా తథం సమన్యస్తే” (౨౭౨ వివ.) అను నుత్తర సూత్రమునకును దానివివరణదుగు సంస్కృతాంధ్రపదాన్యత్ర । సమన్యస్తే యథా తథమ్.....” ఇత్యా ద్యధర్మణకా రికకును లక్ష్యము లయియున్నవి. “వాడి-వేడి” మున్నగునవియు యూఖములు- పయోధారలు మున్నగునవియు నాంధ్రవిభక్తివ్రములై. ఈసూత్రములోని

సంస్కృతపదశబ్దము తెనుఁగు విభక్తుల సంపర్కములేని శుద్ధసంస్కృతపదము. 'వేయి మున్నూఱు' అనునది యైదక్షరములది గాన దాని సమాసము సాధు వననీల ? 'తొవ్విదివేల తొవ్వున్నూట యెనుబదిశ్లోకములు' (ఆది. ౧ ఆ. ౩౫.) "నాలుగువేల మున్నూట పదునొకొండు శ్లోకంబులు. (ఆది. ౧ ఆ. ౩౭.) ఇట్టి వీసందర్భమున ననేక ప్రయోగములు గలవు. ఇవియెల్ల సాధువులు కావా ? 'కటికి చీకటి తిండి కరములు' అను కవిపితామహప్రయోగము సాధువుకాదా ? మఱియు నాంధ్రవిభక్త్యంతముల సమాసములలోఁ గర్తృభారయమే యననీల ? తత్పురుషద్విగువులు మాత్రము సాధువులు కావా ? వేయి మున్నూఱు దంతావళము లనెడిది ద్విగు సమాసమేకదా ? పయినదాహరించిన తొవ్విదివేల తొవ్వున్నూట యెనుబదిశ్లోకంబులు మున్నగునెల్ల ద్విగువు లేకదా ? 'పంటచెలిపట్టికూతు మహిమ' ఇత్యాదులగు తత్పురుషములు సాధువులు కావా ? కావున సంస్కృతపదే నేత్యాదిసూత్రములోని సంస్కృతపదము తెల్లవిభక్తుల సంపర్కమునందని సంస్కృతపదముల పరమే యచుటలో సందేహములేదు (వి. స్థర.) అట్టిచో-రామన-భీమన - సీతమ్మ - కృష్ణరాయఁడు మున్నగునవి యీసూత్రమునకు లక్ష్యములనియు నీ విశేషవిధిచేతనే యిట్టి సామాన్యకాస్త్రవిరుద్ధమగు శుద్ధసంస్కృతపదముతోడి మిశ్రసమాసము సాధువని విశద మగుచున్నదనియు నెఱుంగవగుచు.

అధర్వణునిసవరణము:—ద్వ్యక్షరాది = యైదక్షరములు మొదలొని, చతుర్దశ్యపర్శవ్ర = నాల్గవర్ణములవఱకుఁ బరిమితిగల, జననామసు = జనుల

వి. స్థర. I ౨౭౩ విష:—వేటికావ్యాఖ్యాత వైసిద్ధాంతము నంగీకరించునుటఁ బఠాంతరము యుక్తతర మనుచు నీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. "నిపుణముగఁ బరిశీలించ నన్నయ తాఁ బ్రయోగించిన 'కపిలకన్నులు - కపిలజడలు - కపిలగడ్డము' అను మొదలగు నాంధ్రవిభక్తి చిహ్నితములుకాని శుద్ధసంస్కృతపదములకుఁ దెలుఁగు పదములతో వైన కర్తృభారయసమాసములను సంగ్రహించి సాధుత్వ మొసంగ నీసూత్రము ప్రత్యేకించి యారంభించెనేమో యని యనుమానము గలిగెడి" (బా. సా. పే. ౩౨౬ పు.) ఇట్లునుమానించుట సరికాదు. ఇట్లుంగీకరించినచో నింక శ్వేతకన్నులు - విఠలగడ్డము మున్నగు ననంతము లగు ననిష్ఠరూపములు దుర్వారము లగును. ఇంక వైరిపదము దోషమే కాదనవలసివచ్చును. సంస్కృతపదేనే త్యాది నన్నయసూత్రములోని పరిమితశబ్దమే నిష్ఫల మగును. ఇంతకును నన్నయ కపిలకన్నులు మున్నగువానిని బ్రయోగింపనే లేదు. (౬౩ III విష.) అవి యనింద్య గ్రామ్యములు కావు. కేవలము నింద్య గ్రామ్యములు.

దాసు+సు+మ+అయ్య = శంకరదాసమయ్య. కృష్ణ+సు+మ+రాజు+సు = కృష్ణమరాజు. వెంక+సు+మ+శాస్త్రిన్+సు = వెంకటశాస్త్రి. మొ. ద్వి. కట్టుగ్రలీల శంకరదాసమయ్య. (బసవ. ౪ ఆ. ౩౩౫. ౪ ఆ. ౩౩౨. ౬ ఆ. ౨౨౨. ౫ ఆ. ౧౨౫.) కృష్ణమరాజు నున్నతిన్. (కళా. ౧ ఆ.). సడి సన్న శరణుండు శంకరదాసి. (బసవ. ౪ ఆ. ౨౨౩.) కాక శబ్దభవము కాకి యయినట్లే దాసశబ్దభవము 'దాసి' కానోపును. పిదప 'శంకర+సు+డు+రాసి+సు = శంకరదాసి' అనురీతిని సమూహము నెన్ననగును. లేదా 'కాలిదాసు' అనురీతిని 'శంకరదాసు' అను తత్సమరూపమునె (వృద్ధ-వంటిదే దాసు.) యంగీకరింపవచ్చును. (విస్తర II.) కర్త ధారయమునఁ బూర్వవాయవముగ మహాత్పుంలింగములు పుంలింగసమాచ్ఛిశబ్దములును నిల్పుట లాక్షణిక కవిసమ్మతము కామింజేసి యిట్టివానిసిద్ధికయి యిట్టి విశేషవిధి యత్యావశ్యమని యెఱుంగునది. 'నన్నపాఠ్యుడు' తిక్కనామాత్యుడు మున్నగునవి యాశూత్రములకు లక్ష్యములు కావు. అట్టియెడల 'నన్న+అప = నన్నప - తిక్క+అప=తిక్కన' అనువానిని సంస్కృతములుగ ననుకరించి 'నన్నప శ్వాసా వార్యశ్చ - తిక్కన శ్వాసా వమార్యశ్చ' అనురీతిని సిద్ధసమాసములుగ నంగీకరింపనగును. "లక్ష్యమావరతనయా" (పాండు. ౧ ఆ. ౨౪ ప). వైసందర్భమునుబట్టి "ఆధ్యంషద్యర్థపర్యంతం | పదం స్యాత్కర్తృధారయే" ("ఆధ్యంషద్యర్థపర్యంతం | సంస్కృతేన సమస్యతే" పాఠాంతరము) అనుకారిక యధర్వణాభిప్రేత ప్రక్రియావిలక్షణమగుటంజేసియు ద్వ్యక్షరాదీత్యాదికాంగను బునరుక్తమే యుండగుటంజేసియు

విస్తర. II ౨౨౩ విషయములను బాలవ్యాకరణకర్త సంగ్రహింపకుండఁగాఁ బ్రాథవ్యాకర్త యాక్రిందిరీతిని సంగ్రహించెను.

౨ "కర్త ధారయంబు బిరుదాద్యుత్తరపదంబగునేని ద్వ్యక్షరాదంతస్త్రీపుంసంజ్ఞావాచకంబగు పూర్వపదంబు నంత్యాక్షరంబున కంతట దీర్ఘంబు బహుళంబుగా నగు. అంతట ననగా సాంస్కృతికాదులు మూట నని యర్థము. ఉ. రామా శాస్త్రి - సుబ్బాశాస్త్రి. రామారెడ్డి - సుబ్బారెడ్డి"

౩ "ఇటుఁ బూర్వపదంబు నత్వంబున కీర్తనంబు బహుళంబుగ నగు. ఉ. సుబ్బి నాయుండు - ఎల్లి నెట్టి."

౪ "కొన్నియెడల సీచోప్ప నరాపామాయాగమంబులగు. తిక్కన సోమయాజి."

౫.....౬ "కర్త ధారయం బియ్యది మిశ్రంబు సిద్ధసమాసం బట్లయగు. ఉ.....కృష్ణరాయండు. రామరావు.....మొ." (ప్రాథ. సమా.)

సధర్మణప్రాక్రము కాదనియు సధర్మణకారికలను సమగ్రముగా నెఱుంగనట్టియు శోవో శాన్నికారికలను బండితపరంపరాయతముగ వచ్చినవానిని మాత్రమే యెఱింగి నట్టియు బాలసంస్కృత్యాదులచే బ్రక్షిక్తము చేయబడినదే యనియు గ్రహింప నగును. (మా చిం. వి. ౪. ౫౬ విష.). (విస్తర. III)

విస్తర. III ౨౭౩ వివ:-అహోబలపండితుడు భిన్నమార్గగామి గావున "ద్వ్యక్షరాదీత్యాది"కారిక "సంస్కృతపదేనేత్యాదికారికకు సవరణమని గ్రహింప లేదు. మఱియు ద్వ్యక్షరాదీత్యాదికారికలు బిరుదవామాక్షరవిషయకములని గ్రహింపక సమాసపూర్వచదీభూత సంజ్ఞానామపరములుగాఁ దలంచి యుదాహరించెను. "ద్వ్యక్షరాదీచతుర్వర్ణ!.....ద్వ్యక్షరేషు రామరాజు.....త్ర్యక్షరేషు - బసరాజు.....బససీచు.....చతుర్క్షరేషు - నరసింగరాజు....." (అహో. ౩౭౬-౩౭౭ పు.) ఈయిహోబలపంతులె యన్యూనానతిరిక్తముగ నారామణీయగాఁగతవివరణకర్తలచే స్వీకరింపబడెను. "తేగీ. సంస్కృతపదంబుతోఁగూడ సాధ్యి పరిమి । తమగు నాంధ్రపదము కర్తృధారయ మగు । ఆఱు వ్రాలగు మీఱిని యాంధ్రపదమే । తనకుఁ గావలె ననియె సధర్మణుండు. వివృతి - వేడిపయోధారలు - వాడిమయూఖములు - కటికిభుజంగకన్యలు. మొ. ఉత్తరార్థ - అతనిఁ దాకె వేయి మున్నూఱు దంతావళములు ఒక్కచో నాఱువ్రాలకు మీఱిన పూర్వపదములు గనుపట్టుచున్నవి. కటికిఁచీకటి తిండికరముల గిలింత..... (మను. ౧ ఆ.) పాలకడలి పట్టి రామణీయకము..." (నారా. గాణ. ౩౦౮ కారి. సమా. ౧౧ పద్య.) "తే.గీ. రాయఁడు మొదలైన నుడల్ పరంబులైన । రెండు మొకలు నాల్గువఱకు నుండు.....వివ. రెండు లిపులుగల.....రామరాయఁడు.....మూఁడు లిపులు.....బసరాజు.....నాలుగు లిపులుగల:- నరసింగరాజు....." (నారా. గాణ. సమా. ౩౧౬ కారి. ౧౯ పద్య.) ఈయహోబలపత్యాదులవివరణముల చొప్పున నింక "వీరవేంకటనరసింగరాజు" మున్నగునవి లక్షణసమ్మతములు కావనవలసి వచ్చునగదా !

ఆంధ్రభాషాచరిత్రకర్తగా రిచటఁజేసిన విమర్శమెల్ల సపరిశీలనమూలకమై యని వైసందర్భమువల్ల విశదమగుచున్నది, వారి విమర్శవాక్యముల నిట మచ్చునకై యొండు రెండు చూపెదను. "ఆంధ్రః పద్యర్థపర్యుత్త" మనుకారిక యధర్మణునిగ్రంథములో నుండుట చింతామణి యాశయమునకు విరుద్ధమగుటకుఁ గారణమేమి?.....కృష్ణరాయఁడు - అంచయాన - కఱకంఠుఁడు (కలగాయపులగముగ నుదాహరించిరి.)

ఆర్యామ్బాదిశబ్దాః స్యుః | శ్రేష్ఠతావాచకా యతః |
తతస్తదస్తశబ్దభోక్తృ | నైవ శ్రేష్ఠత్వగోచరాః. (వికృ.
అజం. ౧౧౧ కా. అహో. ౩౭౭ పుట.)

నన్నయా. ముఖ్యాన్తాదపి శబ్దాచ్చ | ముఖ్యశబ్దః ప్రయజ్యతే.
౨౭౪ విష (అహో. ౩౭౮ పుట.)

ఉపమానానువాదేతు | విధి రన్యస్య సమ్యతః | స్యా
ద్విశేషనివత్తాయాం | పునరుక్తిః క్వచిద్ధిశా. (వికృ.
హలం. ౧౯-౨౦ కా. అహో. ౪౪౦ పుట.)

కల్పతరు. ౨౭౪. విష:—ఆర్యామ్బాదిశబ్దాః = “అయ్య-కచ్చ” మున్నగు
శబ్దములు, యతః = ఏరామమునకుఁ బరముగాఁగిల్చి శ్రేష్ఠతావాచకాః = శ్రేష్ఠత్వ
మును దెలుపునవి, స్యుః = అగుచున్నవో, తదస్తశబ్దభోక్తృ = అట్టి - “అయ్య - అయ
అన్న - అన - అచ్చ - అయ” మొదలగు శబ్దములు తుదివిగలశబ్దములకంటెఁ బర
ముగ, శ్రేష్ఠత్వగోచరాః = శ్రేష్ఠతావాచకములు, నైవ = మరలఁ బ్రయోజ్య
ములు కావు. ఉదా:—కోస+అయ = కోసయ, దీనిని సంస్కృతముగా ననుకరించి
“అమ్బా” శబ్దమును జేర్పఁగా “కోసమామ్బా” అని యేర్పడును - ఇట్టివి ప్రాచీన
మహాకావ్యములలో లేవు. ఆర్యాచీనమహాకవు లట్టివానిని బ్రయోగించిరి. క. లేజ
మున రాఘవుని యంభోజేక్షణ తిమ్మమాంబం బోల్పందగునా (పాడు. ౧. ఆ. ౫౫.)
క. .... శ్రీరంజితకొండమాంబ చిరపుణ్యమున్ (పాడు. ౧. ఆ. ౫౬). మొ. ప్రభు
శబ్దాదులు సయితము శ్రేష్ఠతావాచకములె యనుచు నహోబలవతి యిట్లు వ్రాసెను.
“రామయ ప్రభుఁడు-రామయమంత్రి-రామయ ప్రధానుఁడు - కోసమాంబ” ఇత్యాద
యో న ప్రయోగాత్వాః శబ్దాః. కింతు-రామ ప్రభుఁడు కోసాంబ ఇత్యాద్యాకారేణ
ప్రయోగాత్వాః.....” (అహో. ౩౭౮. పుట.) ఇది సరికాదు. ఈపక్షమున “నన్న
పార్థుఁడు నన్నయభట్టు - తిక్కనామాత్యుఁడు మున్నగునవికూడ లక్షణవిరుద్ధ
ములె యనవలసినచ్చును. కావున, “నన్నయప—తిక్కనయ్య” మున్నగు నార్యా
మ్బాదిశబ్ద పాసరు క్త్యమాత్ర మి సాధువు కాదని యధర్వణాశయమును గ్రహింప
వలయును. సీ. .... అనఘులు కేశన, మల్లన నీధనామాత్యవరుల (విరా. ౧.
ఆ. ౧౦. ప.) సీ. .... గీ. .... నన్నపార్థ్య... (ఆది. ౧. ఆ. ౯ ప.)

ఇత్యాదిసమాసములు ‘సంస్కృతవైకృతశబ్దైః.....’ అనుసూత్రమునఁ జెప్పఁ
బడిన మిశ్రసమాసముల కుదాహరణములగును.” (ఆం. భా. చం. ౧౬౬౩ పుట.)

ముఖ్యాన్తాదపి శబ్దాచ్చ=ఉత్తమప్రధానాదిశబ్దములు తుదినిగల శబ్దములపై
 మరల - ముఖ్యశబ్దః = ఉత్తమప్రధానాదిశబ్దములు, ప్రయుజ్యతే = ప్రయోగింపఁ
 బడుచున్నది. ఉదా:—ఉత్తమోత్తముండు - ఈకారికలోని ప్రయుజ్యతే అనుపది
 యహోబలపండితీయమున లేదు, సందర్భమునుబట్టి నాచే జేర్పఁబడినది - “ముఖ్యా
 న్తాదపి శబ్దాచ్చ ముఖ్యశబ్ద ఇతివచనంతు సంస్కృతసిద్ధాంతానువాదకమ్, ముఖ్యా
 న్తాల్ ముఖ్యాదిత్యగః, ఎట్టి యాపదవచ్చిన గట్టిపడుచుఁ జిత్త ముండుట యత్యు
 త్తమోత్తముంబు ఇత్యుదాసారణమ్.....” (అహో. 3౭౮. పు.) ఇట్లగుటం
 జేసి కవిజనమండన టీకాకర్త ప్రక్షిప్తముచేసిన “న ముఖ్యార్థపదాద్యుక్తం కర్తృ
 (కర్తృమే = ప్రయోక్తృన్) ప్రభావదికం సదా । ఏషార్థ (గి) తి స్సదా గ్రాహ్యః ।
 సావధానం విచక్షణైః” (వికృ. ఆజా. ౧౧౨. కారి) అనుకారిక యాధర్వణముకాదని
 యెన్ననగును. ఈకారిక యహోబలపండితీయమున లేదు. వికృతివివేకటికాకర్త పయి
 యహోబలపండితీయ పంక్తులను వివరించుటకయి యిట్లు ప్రక్షేపించె ననియు,
 దోచుచున్నది. ఈప్రక్షిప్తకారిక యర్థవంతమును గాదు. న ముఖ్యార్థేత్యాది
 పూర్వార్థము ముఖ్యాన్తాదపీత్యా ద్యధర్వణకారికకు విరుద్ధము కావుననే దానిని
 కవిజనమండనకర్త త్రోసిపుచ్చుచు నుత్తరార్థమును బ్రక్షేపించి యిట్లు దానికిఁ
 దాత్పర్యము వ్రాసెను. “ముఖ్యార్థపదముకంటె: బరమందుఁ బ్రభావదివాచక
 ప్రయోగము యుక్తమైనదిగాదు; ఈరంయోగము పండితులచేత నిష్కర్షముగా
 గ్రహింపఁదగినది. ఉదా:—రామయప్రభుండు - రామార్థప్రభుండు ఇత్యాదులు.
 సంస్కృతసిద్ధాంతానువాదక ముఖ్యార్థవాచకంబుకంటె - బరంబునఁ బ్రయోగింప
 వచ్చును. గీ. “ఎట్టి యాపదవచ్చిన గట్టిపడుచుఁ జిత్త ముండుట యత్యుత్తమోత్త
 ముంబు” ఇత్యాదులు. రామప్రభుండు ఇత్యాదులు నిర్వివాదంబులు.....” (వికృ.
 టీక. ౧౦౬. ౧౦౭. పుటలు). నారాయణీయగాణపతవివరణకర్త లీకవిజనమండనము
 లోని యవలక్షణములనెల్ల స్వీకరించి యీప్రక్షిప్తకారికను వివరించిరి. “తే.గీ.
 వలదు ముఖ్యార్థముపయిఁ బ్రభావదికర్త । లిద్ది సావధానముగ గ్రహింపవలయు...
 ఉదా:—రామప్రభువు మొ. రామయప్రభువు ఇత్యాదులు తగవు. (ఇట్లు తగవని
 కవిజనమండనకర్త వ్రాయలేదు). ....” (నారా. గాణ. సమా. 3౧౮. కారి.
 ౨౧. పద్యం.)

ఉపమానేత్యాది:—ప్రసక్తానుప్రసక్తముగ నిట యుపమానపౌనరుక్త్య
 విషయకమగు సధర్వణకారిక వివరింపఁబడుచున్నది. ఉపమానానువాదేతు = ఉప
 మానము ననువదించునపుడు, అన్యస్యవిధిః = మఱొకయుపమానమును బ్రయో

గించుట, సమృతః = సమృతమగును. ఉదా:—చంద్రుని నగు మోముతామరసిరులు (రాఘ. ౨. ఆ. ౯. ప.) మొ. (రామచంద్రు నగుమోము తామర. (రామాయ) తన చిన్ని రామ=మాద్రి. చంద్రుని నగు మోము తామర. (భారతా) విశేషవివరణయోమ= గుణవిశేషమును నివర్తించునపుడు పునరుక్తిః = దానితోడనే మరలం బోల్చుట, క్వచిత్ = ఓకానోచో, హితా = సమృతమగును. ఉదా:—ప్రసన్నచంద్రునిఁజోలు నాపె ముఖచంద్రబింబము. ప్రసన్నత - వర్ణలత్యము ననెడి సహనధర్మములభేద ముచేసి ట బునరుక్తి లేదు—“నను నెత్త మ్మలతమ్ము లైన కనుదమ్మల నిత్యాదేః కవివచనస్య పానరుక్త్యగ్రస్తత్వాత్కథం సాంగత్య మితిచేత్ ‘ఉపమానువాదేతు విధి రన్యస్య సమృతః । స్యా ద్విశేష వివరణయాం । పునరుక్తిః క్వచిద్ధితా’ ఇత్య భర్వణోక్త్యా తత్సాధుత్వ మవధేయమ్. విశేషరివరణయాం గుణవిశేషవివరణయా మిత్యర్థః. ప్రకృతే వై పుల్యలక్షణగుణవిశేష వివరణయాం పునర్విశేషగ ప్రయోగ ఇతి న పానరుక్త్యమ్. తన చిన్ని రామచంద్రుని నగుమోము తామరసిరల్ ఇత్యా దికం (రాఘ. ౨. ఆ. ౯). కవివచన మనువాద ఆస్థానికమి. ఉభయత్రాపి న సంస్కృతవివేనా మస్వరసః. ముఖజ్జుజం భవతి చన్ద్రసన్నిభమ్..... ప్రసన్నేస్తుని భ స్తస్యా స్తదాసీ మ్ముఖచన్ద్రమా ఇత్యాది” (అహో. ౪౪౦. పు.)

భవేద్బిరుదశబ్దేషు । యథేచ్ఛం వర్ణకల్పనా । గ్రామ
మానుష్య బిరుద । శబ్దానామపి సోమతః । గ్రామ
సాముః సమాసేషు । వికారోపి క్వచిద్ధితః । క్వచిత్
స్యా దత ఈదిచ్చ । యన్చాన్యస్మిన్ న యన్తతః ।
సన్నయా. స్వరూపత సమాస స్సాన్య । ద్వికారస్య శ్రుతావపి ।
౨౭౫. వివరణము. క్వచి దన్తిమవర్ణస్య । సమాసే స్యా త్పరిగ్రహః ।
క్వచి దేదస్తతాయాం తు । స్వాదవ్యయ సమస్థితిః ।
క్వచి దాన్ధ్రనికారస్తు । సమాసే స్యా ద్విరోధకృత్ .
(వికృ. హలం. ౯. మొ. ౧౩. కా. అహో. ౪౪౦. పు.)

కల్పతరు. ౨౭౫. వివ:—బిరుదశబ్దము ప్రసిద్ధసంస్కృతశోకములలోఁ గాన రాదు—“గద్యపద్యమయీ రాజ । స్తు తి ర్విరుద ముచ్యతే.” (సాహి. ద. ౬. పరి. ౫౭౦. శ్లో) “వ. బయో రభేదః” అనుచొప్పున ‘బిరుద’ శబ్దము నంగీకరింపనగును. “బిరుదము. సం. వి. ఆ. పుం. సామర్థ్యచిహ్నము” (శ. ౪) “బిరుదు (వికృతి) - (శూరుఁడు-సమర్థుఁడు - శూరచిహ్నము) బిరుదః కృత్ (వైకృతదీపిక.)” “బిరుదు -

వై. వి. ౧. సామర్థ్యచిహ్నము.....౨. శౌర్యచిహ్నము.....విజ. ౧. సమర్థుడు - సమర్థము... ..౨. శూరుడు....." (శ. ౮) బిరుదుశబ్దము సర్థములకు శబ్దరత్నాకరమున భారతప్రయోగములు చూపబడెను. "సీ. నవ్వెడు తలలను గ్రొవ్వారుచేతుల బిరుదులు వెట్టిన చరణములను (భార. కర్ణ. 3. అ)" (శ. ౮.) మొ. కాని ప్రామాణిక సంస్కృతశోశములలో బిరుదశబ్దము కన్పట్టలేదు. "క. బిరుదశబ్దము విరోధి". త్కరము మహారాష్ట్రీభాషా దత్తపీఠవిధులన్ | బిరుదములనఁజనువానిన్ | ధర బిరుదావళి యొనర్పఁ దగు నంద్రు బుధుల్. ౨౫. చ. అతులమలక్రమాగతములై, భుజవిక్రమసంభవములై | ప్రతిపదస్థానములయు పార్థివకర్ణకతోరకంబులై | వితరణశబ్దపూర్వపుష్పవీరచిహ్నములై తనర్పును ద్యుతబిరుదాళిచేత బిరుదార్థము చెప్పట యొప్పు నెప్పుడున్. ౨౬. క. విసయభజనిక్రమక్రమ | ఘనవిత్తరణవివరకరుణాదికృతాజననస్థులుగ గుణముల | బెనుపొందఁగఁ జెప్పరలయు బిరుదావళికిన్. ౨౭. ...." (కావ్యాలం. ౪. ఉల్లా.) ఇట్టి పెద్దిరాజువివరణమునుబట్టి బిరుదశబ్దమునకు విరోధమును బుట్టించునది యనగా నొకవీరుని శూరతాచిహ్నమునుగాని శూరతా ప్రతిపాదకశబ్దముగాని మఱొకవీరునకు హృదయభేదకమగుచు విరోధమును బుట్టించునది యని యర్థము విశద మగుచున్నది. కాఁగా 'వైరద (సం) = బిరుద (మహారాష్ట్రీప్రాకృత) = బిరుదు. (తె. తద్భవ)' అనురీతి నద్దానిచరిత్రము నరయఁదగునని తోచెడిని. ఇట్లుగుటనే యిది (బిరుద) ప్రసిద్ధ సంస్కృతశోశము లలో లేదయ్యె ననియుఁ దోచుచున్నది. అట్టినిఘంటువున "విరుదః-దం. Proclaiming 2 Crying aloud 3. Panegyric laudatory poem; గద్యపద్యమయీ రాజ | స్తుతి ర్విరుద ముచ్చితే. (G D ౫౭౦) నదన్తి మదదన్తిః పరిలసన్తి వాజిప్రణాః | పతన్తి విరుదావళీ మహితాన్దిరే వద్దిన. (R G)" అని యున్నది - ఈపక్షమున విపూర్వక'రుద్'ధాతువునుండి 'విరుద'శబ్ద మేర్పడినదనుట సరికాదు. 'రుద్' అశ్రువిమోచనే' (సీ. కా. తత్త్వ. అదాది. 3౭౯. పు) 'రుద రోదనే' (శబ్దస్తో) అనుచోప్పున 'రుద్' ధాతువుతోడి రూపము ప్రకృతార్థబోధనక్షమముగ నగపడదు. ఇంక 'వి' పూర్వక'రు'ధాతువునుండి 'విరు'అను క్రిబస్తరూపమును సాధించి 'విరు+ద=విరుద'అనురీతి సమర్థింపవలసియున్నది. అప్పుడు "రు - భ్యనా - అదా..." (శబ్దస్తో) అన'రు'ధాతువున కర్థమగుటంజేసి "రాజస్తుతిరూపభ్యనినిచ్చునది బిరుద మనునర్థము సంగతము కాఁగలదు. క్రిబస్త విరుశబ్ద మప్రసిద్ధమగుటంజేరి వైని వివరించినరీతిని "వైరద"శబ్దమూలకత్వము నంగీకరించుటయే యుక్తమని యెన్ననగును.

భవేతిత్యాది:—బిరుదశబ్దేషు = పౌరుషసామములం దనగా గ్రామ-మను
 మ్యాదల సామర్థ్యాది ప్రావళ సంజ్ఞలందు, వర్ణకల్పనా = అక్షరములవ్యత్యాసము,
 యథేచ్ఛమ్ భవేత్ = వక్త్రయిచ్ఛాసారముగ నిల్వనగును. అట్టి సంజ్ఞలయందు
 వ్రుత్పత్తి సరిగడున్నను తుల్యేదని భావము. ఈసిద్ధాంతముచేతనే “అహోబలుఁడు
 అధర్వణుఁడు మున్నగువని నిర్విచిత్రముగ గ్రాహ్యములని యెఱుంగనగును.
 గ్రామమానుష్యబిరుదశబ్దానామసి = అట్టి లక్షణాతిక్రమవర్ణవ్యత్యాసకలిత
 వ్రుత్పత్తివిదూర బిరుద భాషాంతరశబ్దములకును, సః - మతః = సిద్ధసమాసఘటన
 కవిసమ్యతము. ఈరమాసములందును వైరిపదకోషములేదని తాత్పర్యము.
 ఉదా:—మనుమన్వపతి - మన్వభూపాలుఁడు తిగమలమహాగాయాగ్రణి - సిరంగ
 రాయవసుధేంద్రుఁడు - చౌహత్తమట్టుఁడు - జగనొబ్బగండఁడు (జగదేశవీరుఁడు).
 జగదేశదండనాయకుఁడు (బసవ. ౭ ఆ. ౭౫౪ ప.) ‘గ్రామచామ్నుః’ అనునదిమున్నగు
 వానితోడి సహచరితన్వాయమున నిచటి బిరుదశబ్దము సంజ్ఞానామమాత్ర
 పరమును ననవచ్చును. సమాసేషు - సమాసములయందు, గ్రామనామ్నుః = గ్రామ
 నామములక, వికారోపి = ఆంధ్రవిభక్త్యుపవిభక్తిరూపవికారముసయితము, క్వచిత్ =
 ఒకప్పుడు, హితః = సమ్యతమగును. ఇందలి గ్రామశబ్దము మనుష్యాదిశబ్దములకును
 నుపలక్షణము. భాషాంతరసంజ్ఞ లనుకృతములయి సంస్కృతమున వాడంబడునపు
 డట్టి గ్రామాదిసామములం దాంధ్రభాషాసహజములగు విభక్త్యుపవిభక్త్యాదుల
 సమ్మేళనము సిద్ధసమాసములయందుఁ గల్గినను గల్గవచ్చునని తాత్పర్యము. ఉదా:—
 మాగల్లుపురము - మాగంటిపురము. అట్టి విప్రతిని విప్రతిచి చూపుచున్నాఁడు.
 క్వచిత్ = ఒకానొకచో, ఉతః = నామము తుదినున్న ‘ఉ’కారమునకు ఈత్ + ఇత్ +
 చ = ఈకారము - ఇకారమును, యణ్ + చ = యణాదేశమును. స్యాత్ = అగును.
 ఉదా:—విరూరివేదాద్రిపతి-మానూరిపురి. తెనాల్యగ్రహారము. మొ. అన్యస్థిన్ =
 ఆచ్ఛికపదాద్యచ్చు పరమగునపుడు, నయణ్ - మతః = యణాదేశము సమ్యతము
 కాదు. తెనాలి యనుపురము. తెనాల్యనుపుర మనరాదు. వికారస్య - ఆంధ్ర
 వికారముయొక్క, శ్రుతావపి = శ్రుతియందును, స్థలాంతరములం దాంధ్రవికారము
 ప్రయుక్తమైయున్నన, స్వరూపతః = ఆంధ్రవికారముచేరిని స్వస్వరూపముతో,
 సమాసః స్యాత్ = సమాసమగుటయుఁ గలదు. ఉదా:—మాగంటిపురము =
 మాగల్లుపురము. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, అంతిమవర్ణస్య = పదాంతమం
 దుండెడి ‘మ’ వర్ణకాడికముయొక్క, కరిగ్రహః = ప్రయోగమును, సమాసే =
 సిద్ధసమాసమందు, స్యాత్ = సంభవించును. ఉదా:—గుఱ్ఱమువంశము - జమ్మల

[ప్రా. సమా. 3 గ్రా సూ.] బిరుదాదిసమాసములందలి యాంధ్రవికారములు. 1198

వంశము. మొ. క్వచిత్ = ఒకప్పుడు ఏదంతా యాంతు = హ్రస్వముగు 'ఎ'కారము పరమందుఁ గల్గుట సంభవించుచుండఁగా, సంస్కృతమున 'ఎ' అను హ్రస్వము లేమింకేసి 'ఏ'త్త' న్నును 'ఎ' అని యధము చేయు సంప్రదాయమును గలదు. 'ఏదంతా చ నామ్నామ్' అని నన్నయ వాడెను. అవ్యయసమస్థితిః అవ్యయముతో సమానస్థితియు, స్థాత్ = అగును. అవ్యయమును యథాస్థితముగా నిల్వినట్లే దానిని పైతము 'ఏ' కారముగా మార్చక సిద్ధసమాసమందును 'ఎ'కారమే నిల్పబడునని తాత్పర్యము. ప్రేపల్లెవాడనగరి. తెనాల్యగ్రహరము. క్వచిత్ = ఒకప్పుడు-సమానే = సిద్ధసమాసమున, ఆంధ్రవికారస్తుః ఆంధ్రభాషాసహజమగు వికారము, విరోధకృత్ = కవిసమ్మతివిరుద్ధము, స్థాత్ = అగును. ఉదా:— 'తిర్తలరాయఁడు వంశభూషణుడు' అనరాదు. 'తిర్తలరాయవంశభూషణుడు' అనవలయును. మొ. ప్రయోగములు:— కా... ..... విరుద్ధపట్టణపతిన్ వేదాద్రిమంత్రిశ్వరున్. (పాండు ౧ ఆ. ౧) సీ... ..... తే.గీ. ....! భద్రగుణసీరి విరుద్ధవేదాద్రిశౌరి (పాండు. ౧ ఆ. ౨౮ ప.) చ..... మన్మథు! వరుడు దగంగ..... (నిర్వ. ౧ ఆ. ౨ ప.) ఎ-గీ..... మమమన్మథు. (నిర్వ. ౧ ఆ. ౪ ప.) కా..... సీ! తా భామారతి ప్రోచుతన్ దిరుమలేంద్ర శ్రీమహారాయునిన్. (వసు. ౧ ఆ. ౧.) 'తిరు - మల - రాయ' అనునవి యాచ్చికములై యైనను సంస్కృతములుగా ననుకరింపబడి సిద్ధసమాసగతములైనవి. మ..... తిర్తలమహారాయక్షమావల్లభున్. (వసు. ౧ ఆ. 3 ప.) బత్తీపాదిగాగములు (బసవ. 3 ఆ. ౯౧౬) చ..... ఆరఘురాధవృపాలు కూర్చిసో! దరుడు సింగరాయ వసుధావరు డాత్త..... (వసు. ౧ ఆ. ౨౧ ప.) "మాగంటి పట్టణ మహేశమ్..... మామూరిపట్టణం గతః..... అధిశాండ్వీడు రివః..... అగ్రహీత్ శాండ్వీడ్..... జమ్మల వంశపావనుడు. గుట్టమువంశపావనుడు..... రేపల్లెవాడనగరి....." (ఆహో. ౪౧3 పు). (ఆహోబలపండితీయోదాహృతకవిప్రయోగములు.).

సంస్కృతపదేనేత్యాదిసూత్రలక్ష్యములందువలెనె (౨౭3 విష.) యీబిరుదశబ్ద సమాసములందును వైరిదశోషములేదని వైసందర్భమునుబట్టి పర్యవసితమగుచున్నది.

నన్న కా. హ్రస్వోఽదీర్ఘసమానేపి । క్వచిత్ జీవః ప్రయోగతః.

౨౭౬ విష (వికృతాం. ౧౯ శారి. ఆహో. ౨౯౯ పు)

కల్పతరు. ౨౭౬ విష:— అదీర్ఘ సమానేఽపి = పాడుగయినదికాని సిద్ధసమాసమనగా పాట్రిసమాసమందును, జీవః = జీర్ణశ్చయమునకు, ఇది 'జీమ్' మున్నగు

వానికి నువలక్షణము) క్వచిత్ = క్వచిత్కముగా, ప్రయోగతః = మహాకవి ప్రయోగానుసారముగ, హ్రస్వోఽపి = హ్రస్వమువచ్చుటయు సప్తతమగును. దీర్ఘసమాసమందుఁ జెప్పెడి దేమి యని భావము. ఇట్లు సిద్ధసమాసాశ్రయవిధుల నాంధ్రవైయాకరణు లుపదేశించుట మిక్కిలి యరుదు. (మా. ౨౮౬ విశ్.) ఉదా:-క. నది సుతగురు క్లృశల్మనాగపురీశుల్. (ఆది. ౧ ఆ. ౬౯ ప.) ఈపద్యము కొన్నితాళపత్రమాతృకలలో లేదనియు “తరలః—పదివినంబులు భీష్మః దాహవభారకుండు.....” (ఆది. ౧ ఆ. ౬౮) అనుపూర్వపద్యమున కిది పునరుక్తి యనియు నిది ప్రక్షిప్తమనియు. గొందలు దలంచుచున్నార. అది సరికాదు, ఇది పునరుక్త మనుభ్రాంతిచే గొందలు తాళపత్రమాతృకాలేఖకు దీనిని వ్రాయ మానియుండవచ్చునుగాని యిది ప్రక్షిప్తము కాదు. మహాకవు లుక్తాద్ధమునె భంగ్యంతరముగాఁ బునరుక్తిచేయుట సంప్రదాయమై యున్నది. “స్వకేలితే శస్తిత నిర్జితేష్టునో | నిజాంశదృక్తేర్జిత పద్ధసంపదః | అశద్వయ్యానిర్జితసుప్దరావ్రతే | న తన్మఖస్య ప్రతిమా చరాచరే. సూరుహం తస్య దృశైవ నిష్ఠితం | జిహ్వాః స్థితే నైవ విధోరపి శ్రియః | కుతః పరం భవ్య మహా మహీయసీ | తదానన స్యోమమితో దరిద్రతా” (శ్రీహర్ష. నైషధము ౧ స్కంధము. ౨౩-౨౪ శ్లోకములు)

లే గి. ఎంతయును సంతసంబునఁ గుంతించేరి. (ఆది. ౬ ఆ. ౬ ప.) ఆరి జేటొక నన్నయప్రయోగము కన్పట్టుచున్నదిగాని హ్రస్వేకారాంత కుంతిశబ్దమును జూపట్టుచున్నది. “కున్తిః - స్త్రీ - యుధిష్ఠిరాదిపాణ్డవానాం మాతరి.....(శబ్దా. చి) కున్తి.....యుధిష్ఠిరాది మాతరి-స్త్రీ - వాజీప్”.....(శబ్దస్తో) వనవాస క్లేశంబున కోపదు కుంతిదేవి.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౦౧) ఇట్లయిన హ్రస్వో దీర్ఘసమాసే సీత్యాదికి మూలముగ నన్నయప్రయోగము జేటొకటి లేకపోలేదు. క... ..! త్రిదశాలయమునకు మూర్తి దేవియుఁ దానున్. (ఆది. ౫ ఆ. ౧౫౪) సీ ..... సింధు | వారకంకేలి ఖర్జూరశాల్మలీభున, సారచంపఃబీజపూరదేవ | దారు సల్లకికర వీర.....(నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౪౬౫ ప) “సల్లకి. స్త్రీ... ..గౌరాదిత్వాత్ జీప్”.....(శబ్దస్తో) “సల్లకి. స్త్రీ... .. గౌరాది (శబ్దా. చి.)” క..... గం | గానదీరమునఁ గాంచె గౌరవనమున్. (నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౭౪౪ ప.) దీని బట్టి నన్నిచోడుడు ‘నది సుతగురుక్లృశల్మనాగపురీశాది పద్యభాగము నన్నయప్రయుక్తమని తలంచుచుండు నని తోచకమానదు, ఆ-వె. గౌరవనమునందు గౌరదేవి. (నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౭౪౬) “గౌరదేవి - మూర్తిదేవి” మున్నగుచోటులందు “జ్యోషా స్సంజ్ఞాచ్ఛవసో బృహశ్రమ్. (౬.౩-౬౩)” (సి. కౌ. ౧౦౦౧ సూ.) అను

[బా. సమా. 3.౧౯ సూ.] సంస్కృతకోశ కారుల దూతిశబ్దకల్పనము సరికాదు. 1195

పాణినిసూత్రముచొప్పున ప్రాస్యము వచ్చుననుట సరికాదు. జీవితములగు గౌరీ - మాత్రీశబ్దములె సుజ్ఞావాచకములు. దేవీశబ్దముతోడి సమాసమున సంజ్ఞాత్వము కల్గలేదు. “జ్ఞాపాః - ఉత్తరపదే ప్రాస్యః స్యాదితిశేషః - రేవతిపుత్ర ఇతి - కస్య చిత్సంజ్ఞేయమ్.....” (బాలమ. వ్యా.).....విసంచినమంచితము. (జై. ౧ ఆ.) సీ. భావజ్ఞలకుఁ బరావశ్యంతి మధ్యమా.....(జై. ౧ ఆ. ౪ ప.) సీ..... తే.గీ. ప్రళయసంరంభశుంభదారభటిపటిమ | భయదఫాలాక్షభాలసంభవదభంగ | దహనమహనియదిన్యప్రతాపవిసర | దసమజయహరి నొడ్డయ యశ్వశౌరి. (కాశీ. ౧ ఆ. ౨౮ ప.) స్రగ్ధర. జంభారాతీభశోభాచకచకనిభముల్ శాంభవీయాట్టహాసా | రంభావప్తంభరేఖారభటిపటిమముల్.....యశః శ్రీనధూవిభ్రమంబుల్. (కాశీ. ౧ ఆ. ౪౬.) “ఆరభటి - స్త్రీ (ఆరభ్యతేనయా - ఆ+రభ+అటి+జీప్) నాత్యే - రచనాభేదే” (శబ్దస్తో.).

సంస్కృతమునందే యిట్టి ప్రాస్యప్రయోగము కన్పట్టుచున్నది. “రతిదూతి పదేషు కోకిలాం | మధురాహసనిస్సర్గమజ్జుళామ్. (కుమా. సం. ౪. స. ౧౬. శ్లో)” “జీబస్తస్యాపి దూతీశబ్దస్య చన్దోభజ్జభయాద్ధృస్యః - ఆపి మాషం మషం కుర్యా! చన్దోభజ్జం త్యజే ద్విరామ్ ఇతి కేచిత్ - ఉదాదయో బహుళమితి బహుళగ్రహణాద్ధృస్య ఇతి వల్లభః” (మల్లినాథసూరి సంజ్ఞాసనీవ్యాఖ్య) కాలిదాసు చందస్సు కుదురక ప్రాస్యప్రయోగము చేసె ననుట పరిహాసనీయము. ఉదాదుల బాహుళ్యము స్త్రీప్రత్యయపాక్షికతను ఘటించునా? సంస్కృతకోశకారులు కాలిదాసప్రయోగప్రామాణ్యమున ప్రాస్యాస్తమాతిశబ్దమును నైత మంగీకరించిరి. “దూతి (తీ) స్త్రీ. దూ+క్తిప్, వాజీప్.....రతిదూతిపదేషు ఇతి కుమారః” (శబ్దస్తో) “దూతి - స్త్రీ...గౌరాది-జీప్” “దూతిః - స్త్రీ - దూతికాయామ్ (దూయతే - దూజ్ + క్తిప్)” (శబ్దాచిం.) “పిద్యోరాదిభ్యశ్చ” (౪ - ౧ - ౪౧) (౪౯౮. సూ) అనుసూత్రము పాక్షికము కామింజేసి కోశకారులు ‘దూతి’ శబ్దకల్పనము సరియని తోచెదు. కావున నిట్టియెడల నధర్వణునిమార్గమే సముచితమని యెన్ననగును. ఈవిషయమున నహోబలపతి యీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. “దీర్ఘాణాం ప్రాస్యః స్యాన్నచ దేశ్యపదే న చైవల్లపి (ఆం. చిం.) వ్యాఖ్య.....అత్రేయంచింతాః—ప్రాస్యవిధాయకం శాస్త్రం (రమా = రమ - విశ్వపా = విశ్వప - మ్) భిన్నవిషయకమేవ నతు సమాసవిషయకమపి. సమాసే తద్యశప్రయోగ స్యాద్యప్తత్వాత్, న చ గ్రామణిపుత్ర ఇత్యాది సద్విషయ ఇతి వాచ్యమ్. ఇకో ప్రాస్వ్యో జ్యో గాలవస్య. (జీప్రత్యయాం తము కానట్టి యిగంతమున కుత్తరపదము పరమగుచుండఁగా ప్రాస్యము వికల్ప

ముగా నగును. గ్రామణిపుత్రుఁడు గ్రామణీపుత్రుఁడు) (సి. కౌ. ౯౯౯ సూ. ౬. ౩. ౬౧ సూ.) ఇతి శాస్త్రేణ తత్ప్రధే.....తస్మి-నచ సుతగురుకర్ణశల్యనాగపురీ శుల్. ఇత్యాదౌ కథం ప్రాప్య ఇతిచేత్ ప్రాసో ద్విప్రసమాసే క్వచి స్థిః ప్రయోగతః - ఇత్యధర్వణోక్తేః ప్రాప్యః - న చాత్ర ద్వితీయాతుల్యతా ప్రతిపాదకశాస్త్ర ప్రవృత్తిః-యత్ర సమాసాంతగతమదర్శ్య వక్తృనై నాన్వయ స్తత్రైవ తత్ప్రసృజ్యే. న చ జ్యాపో స్సంజ్ఞాద్భవస్థో దృహళ మితిసూత్ర (జ్యోతములకు, ఆబంతములకు సంజ్ఞయందు ఛందస్సునందును నుత్తరకతము పరమగుచుండఁగా బహళముగా ప్రాప్యమగును) మత్రవర్తతే. శబ్దస్యాప్య సజ్జాత్వేన రేవతిపుష్పాదివత్ ప్రాప్యవిషయత యాద్యప్రకృత్యాం వ్యవహారాభావాత్. అధర్వణవచసం చాత్రమానమ్. ప్రయోగత ఇత్యనేన స్థితి నిర్వాహార్థమిదం వచశమ్ - నాపూర్వశబ్దకల్పరాధ మపీత్యయ మర్థోద్యోత్యతే. వాగనుశాసన స్యాప్యత్ర మచిర స్త్రీ జ్ఞాయతే ఆదిపర్వణి । చ - నలివరజస్సుగంధియమునానదితుంగతరంగసంగతా । నిలశిశిరస్థశాంతరవినిర్మిత నిర్మలహర్షశ్రేణిలన్ ఇతి పాతశ్య బహుషపు స్తకేషు దర్శచాత్” (అహో. ౨౯౯. పు.) (ఈయాదిపర్వపద్యమున నేటిముద్రిణములందు “యమునానదితుంగ.....” అనుచో “యమునాప్రదతుంగ” అని యున్నది (ఆది. ౮. ఆ. ౨౩౨. పు.) ఇట ‘నది’ అను ప్రాప్యప్రయోగము సరికాదని ముద్రణసంస్కర్తలు ‘ప్రద’ అని ప్రక్షిప్తము చేసియుందురని విశ్వసింపనగును. (క. నచ సుతగురుకర్ణ...ఆది ౧ ఆ ౬౯).

సంస్కృతమునందువలెనె తెలుఁగునందును సమాసాశ్రయవిధులు గలవు. (౨౭౨ విష) పయిచుదాహరించిన సామాసిక ప్రాప్యము మున్నగునవి సమాసాశ్రయ విధులై యనఁదగును. సంధిప్రకరణమునందలి సమాససంధి కార్యములెల్ల సమాసాశ్రయవిధులై, యనఁదగును. ౯౬ క్షయమునందలి నుక్కు (రాజువాఙ్మ) ౧౦౫ విషయమునందలి ‘ఇక్ - అలి’ అనునవి ౧౦౭ విషయమునందలి యది యవి శబ్దముల ‘అ’ కారలోపము (నీచేతిరక్షణము - నీవలనిరక్ష - నీతోడిబాంధవము-నాయందలి కరుణ - రామునిది - రామునివి మొ.) తత్పురుషాశ్రయవిధులై.

ఆ - ఈ - ఏ - యను సర్వనామంబులు త్రికంబునాఁబడు. ౮.

బాలవ్యాకరణ కర్త ధారయంబు త్రికస్త్రీసమ ముగంత ధాతుజువీశే

వివరణము పక్ష పూర్వపదంబయి యుండు. ౫.

౨౭౩ విషయము. ఆచందము - ఈచిందము - ఏబృందము, వాఁడిమూట -

పోడిపాట - బెడిదపుటడిదము. మడిసెడుదడములు.

ఈనియమముచే బల్లిమడు - మల్లుడు - కావలుడు -
రావలుడు - ఇత్యాదుల సమాసంబు లేదు.

సంజీవని ౨౭౭ వివ:—‘ఆ - ఈ - ఏ’ అనుమాండ సర్వనామశబ్దములకుఁ ద్రికమని సౌజ్ఞను సూరి కల్పించెను. కర్త ధారయసమాసమునందలి పూర్వపదము త్రికములో నొకటిగాని స్త్రీసమముగాని మువర్ణక ముగాగమాంతములలో నొకటి గాని క్రియాజన్యవిశేషముగాని కావలయును. తద్విన్నశబ్దము కర్త ధారయమునఁ బూర్వాయవమై యుండ రాదని భావము. ఇట్లునుటచేతఁ బుంలింగసమాధికము పూర్వాయవము కారాదని తాత్పర్యము. ఈవిషయమునే “ఈనియమముచే” నిత్యాదివాక్యమున సూరియే వివరించెను. కావున ‘బల్లిదల్లుడు - కావల రావలుడు’ మున్నగునవి సాధువులు కావని తాత్పర్యము. త్రికపూర్వకత్వమునకు:— ఆచందము - ఈడిందము. ఏబృందము. స్త్రీసమపూర్వకత్వమునకు:— వాడిమాట - పోడిమాట. (వాడి = తీక్షణము, పోడి = బిప్పిదము) ముగ నైపూర్వకత్వము నకు:— బెడిదము+అడిదము = బెడిదపుటడిదము. (సంధి. ౩౨. సూత్రముచొప్పున ‘పు’వర్ణాదేశము, సంధి ౨౮ సూత్రముచొప్పున ‘టు’గాగమము వచ్చెను) ఇవటిది మువర్ణకము. ‘బెడిదము+అడిదములు = బెడిదపుటడిదములు’ అనునది ముగన్తోదా హరణము - కావున సూత్రమునందలి ‘ముగంత’ శబ్దము ‘మువర్ణకాంతము’నకు నుపలక్షణము. ధాతుజనిశేషకపూర్వకత్వమునకు:— మడిసెడుదడములు. సూరిపక్షి మున ధాతుజనిశేషకములు స్త్రీసమములు కావు కావుననే వేలుగ సూత్రమునఁ జేర్చొనఁబడెను. ఇట్లుగుటంజేసియే (౮౮ II వివ.) బా.సంధి ౨౫ సూత్రముచొప్పున ‘మడిసెడుదడములు’ అనుచో నుక్కు రాలేదని యెఱుంగునది. ‘మడిసెడుదడములు’ అనునది యనిష్టరూపమని సూరి తలంపు. ౪. సూత్రములోని ‘ఆ - ఈ - ఏ’ అనువానికి సంధిచేసి హరికారికాకర్త “అయే” అని వచించెను. (ఆ+ఈ = ఏ+ఏ = అయే) అతడు త్రికసంజ్ఞను గల్పింపలేదు. “ముగ నై, సర్వనామాఽయే, స్త్రీసదృగ్ధాతు భేదకై: | సపూర్వపదక: కర్త | ధారయోహ్యత్ర దృశ్యతే” అని తెలిగించెను. (హరికా. సమా. ౩ కా. బా. గు. ప్ర. ౫౫౭ పు. ద్వి. ము.) ఈ స్థితినిబట్టి హరికారికావళియే మూలగ్రంథమనియు సూరి యిట్లు సవరించి తెలిగించె ననియు బా. గు. ప్రకర్త యొకదుర్బలయుక్తిని జూపెను (బా. గు. ప్ర. ౫౨౨ పు. ద్వి. ము.) తత్త్వనిర్ణయమున కిది యొకయుక్తి యగుచా? త్రికసంజ్ఞను సూరి మఱి రెండుచోటులందుమాత్ర మే (బా. సమా. ౧౪, ౧౫. సూ.) యుపయోగించుకొనెను. ఈమాత్రమునకు సూతనసంజ్ఞావిధానగౌరవ మేల యని హరికారి

నన్నయాధర్వణీయమున “లోపశ్చ విభక్త్యాదే, శ్చజ్ఞేషు స్యా త్సమాసకా
 జ్ఞేషు” అనుచొప్పున సమాసకములం దనగా నాచ్ఛికసమాసములందుమాత్రమే
 విభక్త్యాదిలోపము వదించబడుటండేసి సాధ్యసాంస్కృతిక మిశ్రసమాసముల స్థితి కవ
 కాశము లేకున్నది. అట్లయినచో “స్వస్వవిభక్తి వికారైః.....” “సంస్కృ
 తాన్ధ్రపదాన్యత్ర.....” అను (౨౭౨ విష.) విధులు నిర్విషయములు
 కావలసివచ్చునని శంకింపరాదు. “షష్ఠీ భవేద్విగ్రహీత్యాత్మే” త్యాదిచే (౨౭౦
 విష.) సార్వత్రికముగా షష్ఠీతత్పురుష మంగీకరింపబడుచుండుటచే సాధ్యసాం
 స్కృతిక మిశ్రషష్ఠీసమాసములు నైతము నన్నయాధర్వణాభ్యనుజ్ఞాతము లగు
 చున్నవి. “ఇద మద ఏత ద్భక్త్యచ్యుతాః...” (౨౮౦ విష.) అనుసూత్రమును “సుమో
 తః పరుషే సరళే చైవ । సమాసే ను ముతో భవేత్.....స్వరసాత్.....
 వికారాచ్చాపి.....” అను (౨౮౧ విష.) సూత్రములును “దారాగ్ధే ఉద
 పి రో, మోస్తు విభక్త్యేకవచనకే పుం పూ” (౨౮౩-౨౮౪ విష.) అనువిధులును “సామా
 నాధికరణ్యే । ఘాదంతానాం టుగాగ్మోఽచిస్యాత్” (౨౮౪-విష.) అనువిధియు
 మిశ్రాధికర్తృభావ సమాసస్థితి కభ్యనుజ్ఞ నొసగుచున్నవి. “ద్విగో రమిశ్రతా
 యాంతు । ప్రాయ ఏకత్వ మిష్యతే । మిశ్రతాయాం బహుత్వం స్యా । దన్యత్రాపి
 క్వచి ద్భవేత్” (౨౮౪ విష.) అను సభర్వణకారిక మిశ్రద్విగువును గంఠోక్తముగ
 సంగీకరించుచున్నది. “ఇచ్చ విభక్త్య న్నిరుస్య । కే రలిచ” “అల్యా గమస్య దం
 ద్వింద్యో । గృవే దిన్ జసిచేతయోః ।.....” (౨౮౫ విష.) అనుసూత్రములచే
 నలుకోర్కెతీయాదితత్పురుషములును మధ్యమపదలోపసమాసమును సాధ్యసాం
 స్కృతికమిశ్రసమాసములందు సమాతము సభ్యనుజ్ఞాతము లగుచున్నవి. కావున
 ‘స్వస్వవిభక్తివికారై’ రిత్యాది (౨౭౨ విష.) సూత్రములు నిర్విషయములు
 కానేరవు. ఇంకను బయిరితి కర్తృభారయాభ్యనుజ్ఞా జ్ఞాపకసూత్రములు పెక్కు
 గలవు. (౨౭౮ విష. అభిన్నస్యాపీత్యాది. చూ.). మువర్ణకాంతముల సమానాధి
 కరణసమాసములు చికిత్సితము లగునపుడు సమాసావయవపదములను బ్రథమాంత
 ములుగా విగ్రహము నిల్పి సామాసిక ప్రాతిపదికమును సంపాదించి పిదప దత్తద్వా
 క్యానుకూలవిభక్తివచనములతోడి రూపములను యథాసంభవముగా గ్రహింప
 వలయునని “మోస్తు విభక్త్యేకవచనకే పుం పూ” అను నన్నయవచనము జ్ఞాపకము
 చేయుచున్నది. అట్టి సమానాధికరణసమాసము లో సమాసపూర్వపదవిభక్తి “సుపా
 థాతు ప్రాతిపదికయోః” అనుదానిరీతిగల “లోపశ్చ విభక్త్యాదే” రిత్యాది సూత్రము
 చొప్పున (౨౮౬ I విష.) లోపింపదనియు దానిచోట “మువర్ణకమును దానిచోట

‘పుం-పు’ లును నాదేశము లగుననియు, “మోస్తు విభక్తేశ్వరచనకే పుం-పూ” అను ‘పుం-పు’ల విధానము జ్ఞాపకముచేయుచున్నది. ఉదా:- “సరస+సు+వచన+సు” అను నలౌకికవిగ్రహమున సమాససంజ్ఞ కల్గి దానికిఁ బ్రాతిపదికత్వము కల్లఁగా ‘లోపశ్చ విభక్త్యాదేరిక్యాదిసూత్రముచే నుత్తరపదసభిక్తి లోపించి పూర్వపద విభక్తిచోట మువర్ణకము దానిచోట “పు”వణ్ణాదేశము రాఁగా “సరసపువచన” అను ప్రాతిపదిక మేర్పడును. దానినుండి సరసపువచనము - సరసపువచనములు - సరసపువచనముచేన్ మున్నగురూపములు సిద్ధించును. ‘సరస+జన్+వచన+జన్’ మున్నగు నలౌకికవిగ్రహస్థలములందుఁ బూర్వపదవిభక్తికి “మోస్తు విభక్తేశ్వరచనకే పుం-పూ” అనుజ్ఞాపకముచొప్పున లోపము కల్గినేరదు. మఱియు ౨౬౦ విషయము చొప్పున బహువచనమున కేశత్వమును గల్గును. కాన ‘సరస+సు+వచన’ అను ప్రాతిపదిక మేర్పడును. కావున దానినుండి ‘సరసపువచనములచేన్’ ఇత్యాదిరూపములు సుసాధము లగును. ఇట్లే “శోకార్తపుటాడలులతో” (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౧౨౪.) మున్నగుస్థలములందును రూపసిద్ధి నరయునది. ఇట్లే జ్ఞాపకసిద్ధిములగు “మూడు లోకములు - ఆచోటులందు - ఆపుగుఱుడు - ఆపుగుఱులచే” మున్నగురూపములను సాధించికొనవలెను. వైచోట్ల “ఆ+సుప్+చోటు+సుప్” అనురీతి నలౌకికవిగ్రహమును, గల్పించికొనవలెను. గుణవంతురాండు మున్నగుచోటులందు ‘గుణవంత+జన్+ఆలు+జన్’ అనురీతి నలౌకికవిగ్రహమును, గల్పింపనగును. ఇట్లు సమానాధి కరణసమాసములు సాధ్యములగును. కాని యిట్టి కర్తృధారయములలో మహత్పుం లింగములు మహత్పుంలింగసమములు మున్నగునని కవిప్రయోగాభావముచే సమాసపూర్వపదములు కానేరవని గ్రహింపవలయును.

కర్తాదేః కర్తృత్వం, ప్రథమాచ నవర్ణకశ్చ తద్యత్
స్యాత్ (అం. చిం. హలం. ౧౨ కా. అహో. ౪౦౬
పుట.)

నన్నూ భూతార్థే ప్రతిషేధార్థే | నశ్చ నిశ్చ భవేత్ |
భగవతీయము. మాత్ | కర్తాదికర్తృకాయాం చ | తక్రియాచ విశే
౨౨౮ విషయము. వజ్రమ్ | (వికృ. హలం. ౮-౯ కారి. అహో. ౪౦౪ పు.)
స్యాత్ కర్తృధారయాభావః | కర్తృత్వే కారకా
శ్రితే | (వికృ. హలం. ౧౨ కారి. అహో. ౪౩౩ పు.)
అభిన్నస్యాపి నాదేః స్యా | ద్భిన్నేనాపి సమన్వయః |
(వికృ. హలం. ౨౫ కారి. అహో. ౪౫౩ పు.)

కల్పతరు. ౨౭౮ విష:—కర్తాదే = కర్తాదికారకములకు, కర్తృత్వమ్ = ఆభాసకర్తృత్వమును, ప్రథమూచ = యథార్థమగు కర్తృవాచకమునకుఁ బ్రథమావిభక్తియును, తద్వత్ - నవర్ణకశ్చ - స్వాత్ = భూతార్థానాం తు నః క్రియాణాం స్వాత్ అనుపూర్వసూత్రముచొప్పున యథార్థముగాఁ గ్రియయొక్క కర్తకు విశేషణ మగునపుడు వచ్చు నవర్ణకమువలెనే (సామానాధికరణ్యేపి సమాసః సాధుః - తేన 'ఇంతుల నేచుపాతక మదింతటఁ బోవదు సుష్టు పాంథలోకాంతక - దీనులఁ బోచు పుణ్యము.....ఆహా. ౪౦౦. పు.) యాయాభాసకర్తకు విశేషణమగు క్రియకు నవర్ణకమును నగును. 'రాముఁడు రావణుని జంపెను' అనునపుడు హాసనక్రియాశ్రితుఁడు రాముఁడుగాన "రావణుని జంపిన రాముఁడు" అని యిట్టియర్థమున వ్యవహరించినను గర్తృత్వమునకును క్రియకును సామానాధికరణ్యము సరిగనే యుండును. అట్టియెడలఁ గర్తృకారకము విశేష్యముగను క్రియ విశేషణముగను నుండునట్లు "రాముఁడు చంపిన రావణుఁడు" అను రీతిని నైతము తెలుంగున వ్యవహరించుట ప్రసిద్ధము - ఏ రావణుని రాముఁడు చంపెనో యారావణుఁ డని యావాక్యమున కర్థము. అట్టియెడల నావాక్యమున విశేషణమగు క్రియకును విశేష్యమునకును సామానాధికరణ్యము సరిపడమింజేసి (చంపినరావణుఁడు—రావణుఁడు చంపలేదు గదా) యచటి విశేషణవిశేష్యభావ మాభాసరూపమే యనియు నచటి సమాసము కర్తృధారయాభాసరూపమే యనియు నట్లయినను సహజసామానాధికరణ్యముగల స్థలములందువలెనే యచట నైతము క్రియ భూతార్థక నవర్ణకాంతమగుననియుఁ దాత్పర్యము. కావున నిచట "కర్తాదేః కర్తృత్వ మిశ్యాదిసూత్రములోని కర్తృత్వ మనఁగాఁ గర్తాదికారకములకుఁ గర్తృగతక్రియతో సమానాధికరణాన్వయము మాత్రమే యనఁగా విశేషణవిశేష్యభావము శాబ్దముమాత్రమే యని యర్థము. ఇచట సయితము గర్తృత్వము భూతార్థకప్రత్యయముచే నభిహితమై కావునఁ గర్తకుఁ దృతీయ రాక ప్రథమయే వచ్చునని తాత్పర్యము. ఇట్లే "ఎట్టి సాధ్వీకును బుట్టినయిండ్లకు బెద్దకాల మనికి తద్ద తగదు (ఆది. ౪ ఆ. ౬౬ ప.) అనుచోట "ఇంటఁ బుట్టిన సాధ్వీలు" అను సహజమగు సామానాధికరణ్యముగల స్థలమందు వలెనే యధికరణమునకు విశేష్యత్వము (కర్తృత్వము) గల్గునట్లు "సాధ్వీలు పుట్టిన యిండ్లకు" అనుసామానాధికరణ్యాభాసముగలచోట (ఏయిండ్లకు సాధ్వీలు పుట్టిరో యాయిండ్ల నని యర్థము) (కర్తృధారయాభాసస్థలమునందు) నైతము క్రియ 'న'వర్ణకాంత విశేషణ మగుటయు నధికరణమునకుఁ గర్తృత్వము (విశేష్యత) గల్గుటయుఁ గర్తకుఁ బ్రథమ వచ్చుటయు సంభవించునని యెఱుంగునది. ఇట్లే కర్తృత్వము

నందునచ్చు 'స'వర్ణకాంతస్థలములందేకాక, కర్తార్థమునవచ్చు 'స'వర్ణకాంత విశేషజస్థలములందును యావస్థి నెఱుంగునది, "రాముఁడు పశ్యములో నన్నము తినెను" అనుచోఁ గర్తర్థమున, "పశ్యములో నన్నము తినినవాడు" అను యథార్థమగు సామానాధికరణ్యము గల రూపమును "రాముఁడన్నము తినిన పశ్యము (ఏపశ్యములో నన్నము తినెనో యాపశ్యమని యర్థము)" అనియు, "రాముఁడు పశ్యములోఁ దినిన యన్నము" అనియుఁ గర్త ధారయభాసరూపములును వెలసి నట్లే కర్తార్థమునందు "వానిచే నన్నము తినఁబడిన పశ్యము" "వానిచేఁ బశ్యములోఁ దినఁబడిన యన్నము" అను నాభాసకర్త ధారయరూపములు వెలయుచుండును. అహోబలపండితుఁడును జాలవఱకు దీని కిట్లే వ్యాఖ్యచేసెను. "కర్తాధికారకాథానాం కర్తర్థతాస్యాత్, కర్తార్థతాప్రయుక్తాయా స్తుతీయాయాః ప్రథమాచ స్యాత్. తద్వద్భూతార్థే న వర్ణకశ్చ స్యాత్. కర్తర్థతాయాం (ఇట 'కర్తార్థతామ్' అని తప్పుపడినది. 'భద్రాద్రిశాస్త్రీగా రాతప్పనకే టీక వ్రాసిరి) చ ద్వయం త్రయాణాం సముచ్చయద్యోతకమ్ (కర్తృత్వము ప్రథమ నవర్ణకము) ఇతరత్రతు ద్వయో స్సముచ్చయద్యోతకమ్. కర్తర్థత్వం చాత్ర కర్తృగతక్రియా ('వాచకక్రియా అని యిట సధికముగాఁ జొరపాటు పడినది) సామానాధికరణ్యం వివక్షితమ్. నీచేత నులింపఁబడిన రాజు ఇత్యాదయః కర్తార్థాః. ఆసిన్ గాధితసూజుచే సగము సేయం బడ్డ మిన్నేలు. ఇత్యాద్యాః కవీనాంవాచః, 'కర్త జన్యనుబంధః స్యా త్పతిభాతు రితి సూత్రేణ 'పమ'ఇతి పతిభాత్కర్తస్య కర్తజన్యనుబంధతా. త్వయా రాజానుత ఇత్యాదౌ ప్రకృత్యా మూవ్యాయాం యథా కర్తణీక్త విభాగాత్ క్తప్రత్యయేన రాజాదిపద గతార్థ కర్తత్వేభిహితే కర్తృకరణయో స్తుతీయేతి తృతీయా 'ప్రాతిపదికార్థేతి సూత్రేణ ప్రథమాచ భవతి తథాత్రాపి పదుభాతురా కర్తత్వేభిహితే విభక్తి ద్వయమ్" (అహో. ౮౦౬ పు.). 'నీచేత' అనుచోఁ దృతీయయు. 'రాజు' అనుచోఁ బ్రథమయు వచ్చెనని భావము. కర్తర్థమునందలి "నీవు నులింపిన రాజు" అనురీతి యుదాహృతినిగాని యందువచ్చెడి కర్తృత్వ ప్రథమా నవర్ణకముల వివరణముగాని యహోబలపతి చూపకుండుట మిక్కిలి వింతగానున్నది. మఱియు నీతఁడిచ్చిన ప్రయోగముసయితము కర్త ధారయభాసోదాహరణము కాదు. సహజమగు సామానాధికరణ్యమే యందు వెలయుచున్నది.

చింతామణిలోని పూర్వసూత్రమందుఁ "ప్రతిషేధవాచినాం ని । ర్భూతార్థానాంతు సః క్రియాణాం స్యాత్" అని నవర్ణక నివర్ణకములు రెండు చెప్పఁబడి యుండఁగా నొక్క నవర్ణకమునకే చెప్పవలయుని యధర్వణుడు 'ని' వర్ణకస్థలము

లందును నిట్టికార్యములు గల్గునని పూరించుచున్నాడు. భూతార్థ ఇత్యాది:—
 భూతార్థే - ప్రతిషేధార్థే = భూతార్థమునందును వ్యతిరేకార్థమునందును,
 క్రమాత్ = వరుసగా, నశ్చ - నిశ్చ = నవర్ణకము నివర్ణకము నగునుగాన, కర్తాది
 కర్తృతాయాంచ = కర్తాదికారకములకుఁ గర్తృత్వమనఁగాఁ గర్తృగతక్రియా
 సామానాధికరణ్యముగల్గు నపుడు పైతము, తౌచ = ఆ నవర్ణక నివర్ణకములను
 'చ'కారముచే 'ఉన్న' మున్నగువానిని బొంది, క్రియా = క్రియ, విశేషణమ్ =
 విశేషణమగుటయు సంభవించును. కర్తాదికారకములకుఁ గ్రియ విశేషణమగుట
 శాబ్దమేకాని యర్థసిద్ధముకామింజేరి యట్టిచో వచ్చు నవర్ణక నివర్ణకములు పృథ
 గుక్తములు కావలసివచ్చెనని యెఱుంగునది.

అధర్వణుడు 'ఉన్న' అను వర్తమానార్థకము 'ఉండిన' అనుదానిరూపాం
 తరమే యునుచు 'క్వచిన్నవల్లే దేర్లోఁజి | క్వచిన్దోళ్ళ తథా భవేత్ | క్వచి త్రదర్థే
 డయుగం | క్వచిన్నస్యేచ్చ లోపవాన్' (వికృ. హలం. ౭-౮ కారి. అహో. ౮౦౮
 పుట. 3౧౫౬మ.) అని మున్ముందు వివరించును. తద్ధర్తార్థక విశేషణములను "దోళ్ళ
 భేదకతాపి స్యా"తని ముందు (వికృ. క్రియా. ౧౦ కారి. అహో. ౮౦౭ పు.)
 (3౧౬౬మ.) వివరింపనున్నాడు. 'కలుగు' అనువాని రూపాంతరమే కలయును
 విశేషణము, కావున నిట్టి ధాతుజవిశేషములచోటులందెల్లఁ బ్రకృతసూత్రోక్త
 ప్రయోగవిశేషములు సంభవించును. అట్లగుటంజేరి వైయధర్వణకారికలోని నవర్ణక
 నివర్ణకములు తక్కినధాతుజవిశేషములకెల్ల నుకలక్షణములని యెఱుంగునది.
 "క్రియాజన్యవిశేషణే వ్యేవం ప్రయోగః - దానిం బుచ్చుకొనువిధంబు - సుతుల
 విద్యాప్రవీణతం జూచువేడ్క - ఇత్యాద్యాచార్యవచన ముత్ర మానమ్" (అహో. ౮౦౯ పు.)
 'క్రియాజన్యవిశేషణేపి' అనునది సరికాదు. నవర్ణక నివర్ణకాంతములు
 మాత్రము క్రియాజన్యవిశేషణములు కావా !

"కర్తాదే" అనుటచేఁ గర్తాదికారకస్థలములందేకాక షష్ఠీస్థలమునందు నిట్టి
 ప్రయోగము గలదు "క. తెక్కలు విడిగినపులుగులు.....ఇతి నవర్ణకే
 షష్ట్యా ముదాహరణమ్" (అహో. ౮౦౭ పు.) "గీ. నీదుపదభక్తి లేని యన్నీ
 చమతికి,.....ఇతి (నివర్ణకే) షష్ట్యా ముదాహరణమ్." (అహో. ౮౦౯ పు.)
 తే.గీ. 'నీదు పదభక్తి లభియించు నిర్మలులకు .....ఇతి (తద్ధర్మవిశేషణే)
 షష్ట్యా ముదాహరణమ్' (అహో ౮౧౦ పుట).

ఇట్లు సామానాధికరణ్య మయథార్థమై శాబ్దమాత్ర మగుటచే నిది కేవలము
 కర్తృభారయ మనిపించుకొనదని యధర్వణుడు వదించుచున్నాడు - స్యాత్కర్తృధా

1204 'నల్లవాడు' మొ. వేటువిధముగల కర్తృధారయాభాసములు [౨౭౮ వి. కల్ప.]

రయేత్యాది:—కర్తృత్వే = కర్తృగతక్రియా సామానాధికరణ్యరూప కర్తృత్వము, కారకాశ్రితే = కర్తాది కారకగత మగుచుండఁగాఁ గ్రియకర్తాది కారకములకు విశేషణమగుచుండఁగానని యర్థము. కర్తృధారయాభాసః = కర్తృధారయ మాభాస రూపమైనది, స్యాత్ = అగును. ఉదా:—‘వాఁ డన్నము తినిన పళ్ళము’ అనుచో ‘తినినపళ్ళము’ అనెడి పృథ్వీరము తినుట యథార్థము కామింజేసీ యచటి విశేషణ విశేష్యభావ మాభాస రూపమని తాత్పర్యము - అహోబలరతి యిక్కారిక నీసందర్భమున నుదాహరింపక స్థలాంతరమున నుదాహరించుట సరికాదు. “నల్లని వాడు - తచ్చబ్ధోత్ర పురుషవాచకః - నల్లనియది-అదిశబ్దః స్త్యాదిపరః. ఇత్యాద్యాః కర్తృధారయాభాసః-స్యాత్ కర్తృధారయాభాసః | కర్తృత్వే కారకాశ్రిత ఇత్యధర్వణోక్తేః” “కన్నులు మూడు గలవాడు ఇత్యాదౌ కర్తృధారయాభాస ఏవ”(అహోర ౩౩-౪౩౬ పుట). ‘నల్లనివాడు, నల్లనియది’ మున్నగు చోటులందు “కర్తృత్వే కారకాశ్రితే” అనుదానికి సంగతియే లేమింజేసీ యిటదీనిని బ్రమాణముగాఁ జూపుట కేవలము నసంగత మనకతీరదు. కాని యిట్టివియాభాసకర్తృధారయములు కాననరాదు. విశేషణములకు విభక్తియోగమును సంఘటించి విధేయతా సంపత్తిని గల్గించుటే యిచటి తచ్చబ్ధివిశేష్యతకు ఫలముగాన నిచటి విశేషవిశేష్యభావ మాభాస రూప మనుటకు సందియములేదు. (౨౭౮ విష) కావున “స్యాత్ కర్తృధారయాభాస ఇత్యాదికారిక యిట్టివాని కుపలక్షణ మనుట యుక్తము. సీ...ఆ. వె..... తత్స్వయం | వరము నేయుచున్న వాడు వాడు. (ఆది. ౭ ఆ. ౩౬) ఇందలి రెండవ వాడుశబ్దము విశేష్యమగుటంజేసీ మొదటిదగు ‘వాడు’ శబ్దము విశేష్యాభాసమే యన నగునుగదా. చ...సు | వ్రతుడయి తీర్థయాత్ర చనువాడు పరాశరుఁ డస్తునీంద్రుఁ డ | య్యతివ (ఆది. ౩ ఆ. ౩౬) సీ...తక్ వినుచున్న వారల | కభిమత శుభకరం బయినదాని.....(ఇందిట్టి “అయినదాని” అనునవి పెక్కు) చ...విదితంబగుదాని సభాంతరంబుల్. కా...చేదంత వి | ద్యాయుక్తం బగుదానిఁ జెప్పఁదొడఁగెన్ దద్భారతాభ్యాసమున్ (ఆది. ౩ ఆ. ౯-౧౦-౧౧ పద్య.)

అభిన్నస్యాపీత్యాది:—దీనికీవలకె ౨౬౬ I విషయమున వ్యాఖ్యిచేయుంబడెను. తాతుజవిశేషణములు విశేష్యములతోఁ గర్తృధారయముగ సమసించుననియు నట్టిసమాసపూర్వాయవములతో వ్యస్తములగు పదము లన్వయించునగుననియు (నేను జదివినపాఠము - వాఁ డన్నముఁ దినిన పళ్ళము మొ,) నీకారికకుఁ దాత్పర్యము - ఈకారికచే నంగీకరింపఁబడిన సమాస మాచ్ఛికమే కావలయుననుటకు

సూచనము లేమింజేరీయు నీక్రింది నన్నయాది ప్రయోగములంజేసియు పాథ్యసాం
స్కృతిక మిశ్రరూపకర్త ధారయమును సమృతముగచున్నది. ప్రయోగములు :- చ...
దానము చేసిన తత్ఫలంబు... (ఆది. ౧ ఆ. ౧౫ పు). చ...వాఁడు దానవికిఁ జేసిన
నెయ్య మెఱింగి (ఆది. 3 ఆ ౧౮౬). ఆ. వె. ఎఱిపాథ్యులకును బుట్టినయిండ్లను ।
బెద్దకాల మునికి తద్ద తగదు (ఆది. ౪ ఆ. ౬౬). క.....ఎఱుంగని నాఁడెల్లపాట
నెఱింగిందగున్ (ఆది. ౪ ఆ. ౭౨) క. నా యెఱిగినట్లు యిన్నియు । నీ యిచ్చిన
వరము నెఱుఁగు (ఆది. ౪ ఆ. ౮౧) ఉ.....ఓడతోఁ । గట్టిన యోడవోలె
(సభా. ౨ ఆ. ౪౦) సీ. అర్జును నోరృద ననిలోన నేనని, యతనితోఁ బరికిన ప్రతి
నెఱుప.....జరుదగ్గిసుతు కృపాశ్రయమునఁ బడసిన విలువిద్య కలరూపు
వెలయఁజేయఁ ||ఆ-వె|| గనుట... (విరా. ౪ ఆ. ౨౦౫) క.....చేప చెడిపోయి
నప్పుడు (విరా. ౪ ఆ. ౨౦౧). క. నిను నీవ పొగడినాని చిల్చిన పల్కులు పెక్కు
గలవు (విరా. ౫ ఆ. ౨౨) ఉ.....సుతులు చేరని చెందని యట్టిచోట...
(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౨౦ పు)

కర్తాదులకుఁ బ్రాధాన్యవిషయందు భాతుజ విశేష
బాలవ్యాకరణ జంబులు కర్తతోడంబోలె వానితోడ సమసించు. ౨౬,
వివరణము. రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు - రాముఁడు
౨౭౮. I విష. వారి నేసిన బాణము, రాముఁడు గోవు నిచ్చిన
విప్రుఁడు రాముఁడు వెడలిన వనంబు. రాముఁడు
వసించిన పర్ణగృహము. రాముఁడు వసించిన చోటు.

సంజేవని. ౨౭౮ I విష:—వాక్యమునందుఁ గ్రియ ప్రధానము. తర్వాత నట్టి
క్రియతో నన్వయించునది ప్రధానము. ('ఉత్తరపదార్థ ప్రధాన ప్రకృతుషః' ౨౬౮
I విష.) కాఁగాఁ గర్తాదికారకములు క్రియతో నన్వయించును గానఁ గర్తాదికారక
ముల యవేక్షచే గ్రియయే ప్రాధాన్యము గలదగుచున్నది. అట్టిక్రియకన్నఁ గర్తాది
కారకములకే ప్రాధాన్య ముండునట్లు వివక్షించుట యనఁగాఁ గర్తాదికారకములతోఁ
గ్రియ యన్వయించునట్లు ప్రయోగించుట యని యర్థము. క్రియ విశేషణముగను
గారకము విశేష్యముగను నుండునట్లు ప్రయోగించుట యని పర్యవసితార్థము.
అట్టిప్రయోగము తెల్లన సుప్రసిద్ధము - అట్టివివక్షయం దట్టిభాతుజవిశేషణములు
కర్తతోడంబోలె ననఁగాఁ గర్తతో సహజముగా నర్థవంతముగా సమసించినట్లే
వానితో ననఁగాఁ గారకములతో సంయతము సమసించు ననియర్థము. ఉదా:—
'రాముఁడు భృత్యుని రక్షించెను' అనుచో 'భృత్యుని రక్షించిన రాముఁడు' అని

ప్రయోగించుటలో వింత లేదు - ధాతుజవిశేషణ మిట్లు కర్తతో నన్వయించి సరు సించినట్లు కారకములతో సమసించుట యీసూత్రమునఁ జెప్పబడిన విశేషము. కర్తకారకముతో సమసించునపుడు 'రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు' అనురూప మేర్పడును. ఇట్లు వాచనికమగు నన్వయము వెలసినను రక్షించినవాఁడు భృత్యుఁడు కామింజేసి యీవాక్యమందలి విశేషణ విశేష్యభావము కుదురుపడి యుండలేదు. (విస్తర) ఇట్లుగుటచేతనే యధర్వణాచార్యుఁ డిట్టిసమాసమును గర్తధారయా భాసమని వచించెను. (౨౭౮ విష.) సూరియట్లు నన్నయాధర్వణుల యాశయమును సుక్షేపముగా వదించెనేకాని నన్నయాధర్వణులు తలంచిన యీప్రయోగముల లోని యనుపపత్తులను గ్రహించినట్లగుడదు, గ్రహించియున్నచో 'న'వర్ణ కాదుల ప్రాప్తిని సయితము విధించియుండఁదా?

విస్తర. ౨౭౮ I విష:—బా-గు-ప్ర-వ్యాఖ్యాత కర్తృగతక్రియావ్యాపాము కర్తాదులం దారోపితమగుచున్న దనుచు నీక్రిందిరిలిని వ్రాసెను. "కర్తముఖ్యముగా నెఱవేర్చునట్టి వ్యాపారంబు కర్తాదికారకంబులపై నారోపింపబడినచో ధాతుజ విశేషణంబులు కర్తకుంబలెఁ గర్తాదికారకములకును విశేషణంబగునని యర్థము." (బా. గు. ప్ర. ౨౫౩ పుట. ద్వి. ము.) వాచనికమగు విశేషణ విశేష్యభావ మా భాసరూపముగాఁ జెల్లునని నన్నయాధర్వణులు వచించిరేకాని క్రియావ్యాపార మారోపిత మగునని వచింపలేదు. 'రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు' మున్నగు వాక్యములం దారోపణము భాసిల్లలేదు. రాముఁ డేభృత్యుని రక్షించెనో యా భృత్యుఁడని యావాక్యమునకుఁ బ్రామాణికమహాకవి వివక్షితార్థమెకాని యందా రోఁడని మేమియు లేదు. ఇట్లే 'రాముఁ డన్నము తినిన పల్లెరమ'ను వాక్యమునకు "రాముఁ డేపల్లెరమున నన్నముతినెనో యాపల్లెర మని యాంధ్ర వ్యవహారలు వివక్షించు నర్థము.

పేటికావ్యాఖ్యాత, బా - గు-ప్ర-వ్యాఖ్యావిషయములను సూరి వాక్య ములను నూతగాఁ గొని ప్రాధాన్యశబ్దమునే యంతటను వాడుచువచ్చెను. అతఁ డీసందర్భమును సరిగా నవగాహించిన ట్లగుడదు. "రాముఁడు వాలి నేసిన బాణము - రాముఁడు బాణముచే నేసిన వాలి యనునది సహజవాక్యము. ఇట బాణముచే నను కరణమునకుఁ బ్రాధాన్యము వివక్షిత మయ్యెఁ గాన బాణము ప్రథమాంతమై యేసిన యను ధాతుజవిశేషణముతో సమసించుటంజేసి పయి ప్రయోగము గలిగెనని గ్రహించునది" (బా. సా. పే. ౩౫౭ పు.) "ధాత్వర్థ వ్యాపారాశ్రయః కర్తా" అనుచోప్పనఁ గర్తకుఁ దల్లియొనన్య విశేషణము వేదక

నవర్ణకాదే తద్ధర్మాత్ । క్వచిత్ స్యా ద్వ్యవధానతా ।
నిర్ధారణాదా మాత్రం స్యాత్ । క్వచిత్తాత్రాచ కథ్యతే.

నన్నయా. (వికృ. హలం. ౨౩ కారి. అహో. ౪౫౦ పు)

౨౭౯ విష. విశేషణ సమాసోఽపి । క్వచి దిష్టో భవే న్నయ. (వికృ.
అజం. ౭౪ కారి. అహో. ౩౫౬ పు.)

కల్పితరుపు. ౨౭౯ విష:—నవర్ణ కాదే: = భూతాగ్ధక నవర్ణకము మున్నగు దానికంటెను, తద్ధర్మాత్ = తద్ధర్మాగ్ధకవిశేషణముకంటెను, క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, వ్యవధానతా = విశేష్యమునకు శబ్దాంతముతో వ్యవధానమునైతము, స్యాత్ = కలుగును. (చూ. వి స్తర. ౨౭౯ విషయ) నిర్ధారణాదా = నిర్ధారణాద్యర్థములందు, మాత్రంస్యాత్ = మాత్రశబ్దము నపుంసమగును, క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, మాత్రాచ కథ్యతే = స్త్రీలింగమాత్రశబ్దమును బ్రయుక్తమగును. ఉదా:—“ఎ. గి. గగనమును రుద్రభూమి నేతమని తిరుగునదరు లుమిసెను కొఱవిదయ్యుంబు వీఁడె (నైష. ౨ అ)” అనురీతి ప్రయోగము లధర్వణునివాటికే విసమృతములయ్యె నేమో యని యాలోచింపవలసియున్నది. “ఇచ్చినయంతమాత్రము.....చచ్చిన యంతమాత్రలోన్ - ఇచ్చుమాత్రలోన్.....తత్ ఓణమాత్రనె ముక్తతీప్రజై - దీనిమాత్రము-ఒక్కమాత్రలోన్ ఇత్యాదయో వాగనుశాసనానాం వాచః”(అహో. ౪౫౦). ‘మాత్రచ్’ ప్రత్యయమేకాక (౨౯౩ విష). ‘మాత్రమ్ మాత్రా’ అను పదములును సంస్కృతమునఁ గలవు. “మాత్రమ్-న ‘కారైస్త్వియథా.జీవమాత్రం నహింసేత్’ అవధానణే - యథా - పయోమాత్రం భుజీక్తే.....”మాత్రా - స్త్రీ - కర్ణభూషణే - విత్రే - ద్రవ్యే - మానే - అక్షరావయవే. హస్త్యశ్వాదౌ పరిచ్ఛదే - స్వల్పే.....” (శబ్దా - చిం).

మగునపుడు మాత్రమే సహజవాక్య మేర్పడును. కావున గర్తృభిన్నుడగు వారి విశేష్యమగు నపుడు సహజవాక్య మెట్లేర్పడును. ‘ఏసిన వాలి’ అనుచో నేసిన వాఁడు వాలి కాఁడుగదా. ఏసినవాఁడు రాముఁడుగదా. అది సహజవాక్య మెట్లగును? మఱియు “బాణము ప్రథమాంతమై యేసిన యను థాతుజవిశేషణ ముతో సమసింతుంటేనే” అనుట కేవలము పొరపాటు. బాణము ప్రథమాంతమేల కావలయు? ‘రాముఁడు వాలి నేసిన బాణమందు శక్తిగలదు’ మున్నగు రీతిని బ్రథమేతరవిభక్తులు తత్తద్వాక్యానుకూలముగా నుండుటలో బాధ యేమున్నది? “కర్తాదే: కర్తృత్వం ప్రథమాచేత్యాది చింతామణి సూత్రములోని ప్రథమాశబ్ద మింతని కిట్టిభ్రాంతిని గల్గించియుండును. ‘అచటఁ గర్తకు బ్రథమ చచ్చునని చెప్పబడెను గాని కర్తాదికారకములకుఁ బ్రథమచచ్చునని చెప్పబడలేదు.

విశేషణ సమాసోఽపి = విశేషణోభయపదకర్తృధారయము సంయతము, క్వచిత్ = క్వాచిత్కముగా - మరు=నాకు (అభర్వణునకనుట.) ఇష్టః భవేత్ = సమ్యత మగును. ద్విగుకర్తృధారయా విత్త్యాదికారికలోని 'రూపకాఖ్యాద్యాః' అనుచోటి యాద్యశబ్దముచేతనే సంస్కృతమున 'స్నాతానులిప్త' ఇత్త్యాదిస్థలములందుఁ బ్రసిద్ధ మయియున్న యీవిశేషణసమాసము సిద్ధించుచున్నను స్పష్టప్రతిపత్తికయి యథ ర్వణుఁ డిట్లు ప్రత్యేకముగ వివరించెనని యెఱుంగునది "విశేషణసమాసోఽపి । క్వచి దిష్టో భవేత్తమ. ఇత్యధర్వణునచరాత్ విశేషణసమాసః - మైత్తనివలుదపాదుఁగు- వినని కనని మహిమఁ-సంస్కృతభాషావిదో విశేషణస్యాపి విశేష్యత్వ వివక్షాయాం స్నాతానులిప్త ఇత్త్యాదౌ 'విశేషణం విశేష్యేణ బహుళ' మితిసమాస నిర్వాహశ్చతి వదన్తి, సూరిచేతోరుచిరాబ్జబోధనరతుండగు దివ్య నిత్త్యాదౌ ప్రయోగా దాచార్య స్యాపి సమ్యతవాయం సమాసః—" (అహో. 3౫౬ త్రి) (స్నాత = స్నానము చేసిన వాడు. అనులిప్త = చందనము పూసికొనినవాడు అని రెండురు విశేషణములే) ప్రయోగముఁ—క. హృదయరోచనములగు నేన్ ప । ర్వంబులను భీష్మపర్వము । (ఆది. ౧ ఆ. ౪౬) క... ద్రోణాభిషేక మాదిగఁగల య । యైనిమిది పర్వములను... ..(ఆది. ౧ ఆ. ౪౮) ఆ-వె.....తల్యాదికములైన నాల్గుపర్వముల వివంగఁజాలి... (ఆది ౧ ఆ. ౫౨). ఉ.....సుతులు చేరని చెందని యట్టిచోట... ..(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౨౦). ఉ.....కడులియ్యని కమ్మని పండులు..... (ఆర. ౭ ఆ. ౧౧) (విస్తర.)

విస్తర. ౨౭౯ వివః—“అయీత్యాదిఘటితంబులు విశేషణోభయపదకర్తృధార యంబులు. ఉదాః-అయీ, నేరములు” (ప్రాధ. సమా. ౧౭ సూ). ఈ యా దేశం బన నేల (స్వా. ౧ ఆ.).....“హిన్నియడల విశేషణోభయపదంబులు త్రికక్రియా జవ్యవిశేషణ ఘటితంబులు సందర్భయోగ్య పదవ్యవహితంబులగు. క - ఈ కన్నులు తెఱవని శిశు । వేడిదొనరించె.....(భోజ. ౬ ఆ). నీ.....గీ..... నెఱులుగల మరుసీలంపు టురుల సిరుల । నరులుగొనఁజాలి నరులను మరులు గొలుపు నిరులు గెలిచిన తుమ్మెద గలులఁ దెగదు । కురుల నులికిర్పి విరులిడి కొప్పువెట్టి(భాగ. ౧౦ స్కం ఉ). ఎ - గీ - గగనమను రుద్రభూమి నేకతమ తిరుగు । నదరులు మినెడు కొఱవిదయ్యంబు వీఁడె. (నై. ౨ ఆ) చ. బలిమిఁ గుఱేరునిం గెలిచి బాగుగఁ గొన్న రవిప్ర కాశమై । యలరుచునున్న పుష్పకమునందు రమింపుము శోర్కూలారగన్ (రా. ఆర. ౯౦. ౨ ఆ).....క. చిక్కని చక్కని నున్నని । స్రుక్కని తొలూడ్వఁ బడని ఛుల్లినెగలచే । నొక్కఁబడని దండంబులు । తక్కక యుపనయనవేళఁ దాల్చుగ

ఆకారంబున కామ్రేడితంబునకుం దదర్శంబున కయి
యాయి యను శబ్దములు విభాష నగు, ౨౧

కాలవ్యా. వక్ష్యమాణవిధిచేత నయి యను దాని కైకారాదే

వివరణము. శంబు నగు, ఆయయి కాలము - ఆయాయి కాలము.

౨౭౯ I విషయము అయ్యయి కాలము - అయ్యయి కాలము - అయై
కాలము - అయ్యై కాలము - ఆయా కాలము - ఆయ
క్కాలము - అయ్యక్కాలము - అయ్యక్కాలము.

సంజీవని. ౨౭౯ I విషయము:—విశేషణోభయపద కర్తృధారయమును నిరూపింప
కున్నను నేతత్సూత్రము విశేషణోభయపదకర్తృధారయ విషయకమే యనఁ
దగును. ఈసూత్రము మొదలు గర్తృధారయ సమాసాశ్రయవిధు లుపదేశింపఁబడు
చున్నవి. 'ఆ+ఆ+ఈ = ఆ యాయి' అనుదాని సంక్షేపరూపములే 'ఆ యాయి.
ఆ యయి' అనురూపములని తోచెడిని. ఈ యా దేశంబననేల (స్వా. ౧ ఆ.)
మున్నగురీతి ప్రయోగములు గలవు. కా. ఆ యావేళల నాసరోజముఖి నా యా
లీలలం దేల్చి (పారి. ౧౩ ౪౦. సూ. రా.) ఆ యాయి విషయములు మున్నగు
వాడుకలునుగలవు. సూరి శబ్దస్థిత్యనుసారముగాఁ బ్రక్రియ చూపుచున్నాఁడు.
'ఆ+ఆ' అనుచో నామ్రేడిత తదర్థకము రెండవ 'ఆ' శబ్దము. దానిచోట
'ఆయి' అనియు, 'అయి' అనియుఁ బ్రయోగముగా నాదేశములు వికల్పముగా
నగును. బా - క్రియా - ౧౦౩ సూత్రముచొప్పున 'అయి' అనుదానికి 'వి' అను
నాదేశము వైకల్పికముగా నగునని వక్ష్యమాణవిధిచే నిత్యాదివాక్యమున సూరియే
వివరించెను ఉదా:— 'ఆయాకాలము (తత్తత్కాలముని యర్థము.), 'ఆయాయి
కాలము - ఆయయి కాలము - ఆయై కాలము' అనునవి ప్రకృతసూత్రముచే
సీద్ధించును. పిదప నంతటను బా - రూప - ౧౩-౧౪ సూత్రములచేత వేర్వేరుగఁ
దిక్సవ్వర పరహల్లునకు ద్విత్వమును ద్వికప్రాప్త్యమును రాగా "ఆయాకాలము -
అయ్యక్కాలము - ఆయక్కాలము - అయ్యక్కాలము - అయ్యయి కాలము -
అయ్యయి కాలము - అయ్యై కాలము" అనురూపములు సీద్ధించును. (విస్తర.)

వలయున్ (విజ్ఞా. ఆచా) (శ్రిటిప్రయోగములు కవిత్రయమువారి గ్రంథముల
యందు దొరకినవికావు)" (ప్రాథ. సమా. ౧౮ సూ).

విస్తర. ౨౭౯ I విషయము:—త్రిలింగలక్షణశేషమునఁ గొన్ని కర్తృధారయ
విషయములు చూపఁబడినవి. (విస్తర. IV ౯౮ I విష. చూ.). త్రొత్తాదులు లుప్త
శేషంబులు దేశ్యంబులతోడంబలెఁ దత్సంబులతోడం గొన్నియెడలఁ గర్తృ

ప్రయోగములు. ఉ. ....తదీ । యానుమతిం దగం బడసి యయ్యయిచోటుల నాచరింపరే (ఆను. ౨ ఆ. ౩౯౪.) క. అయ్యై కర్తంబులదెస । నెయ్యిం బెసలార... (ఆను. ౩ ఆ. ౩౦౬ ప.), ఆయా లోకంబులు. (కాశీ. ౩ ఆ. ౧౪౧.) కా. ఆయా వేళల నాసరోజముఖ నాయులీలలం దేల్చి. (పారి. ౧ ఆ. ౪౦ సూ. రా. ని.).

ఇద మద ఏత ద్యత్త । చ్చబ్ధా శ్చబ్ధాస్తరాస్వయే బహు

శమ్ । హ్రస్వం ప్రపద్య దీప్తా । ద్విత్వ ముపర్యక్ష

నన్నయా. రస్య జనయన్తి (ఆం. చిం. హలం. ౯. కా. ఆహో.

౨౦౦ విష. ౪౦౧ పు)

ఉష్టరేఫా నిన్వినా ద్విత్వ । మయు క్తస్య హలో మతమ్ ।

ధారయంబగు. ఉదా:—క్రొంబులకలు. క్రొంబులకలో జరించె సభకున్. (ఉ. రా. ౬ ఆ.) క్రొన్నారాచములు. క క్రొన్నారాచములు మూడు గొని నుదురేయన్. (రా. ఆర. కాం. ౧ ఆ.) నెప్పునము చ. అనుగమయోగలీల నమృతాంబుధియం దుదయించు దేవు నె । మ్మనమున నావహించి. .... (లక్ష్మీ. ౩ ఆ.) పెన్నగము. ఏడు పెన్నగములు సంచలించె. .... (రా. ఆర. కాం. ౨ ఆ.) ముంగోపము. ఆ-వె. మొగముఁ బొడువలేని ముంగోప మిఁక నెప్పుడు. (ఉ. రా. ౩ ఆ.) వింజా మరము. ఎ-గీ. రమణ శ్రీదేవి వింజామరంబు వీర. (శేష. ౫ ఆ.) ఇవి ౨౦౦ విషయ మునఁ జేరఁదగినవె. .... (ప్రాధ. సమా. ౭ సూ.). థాతుజవిశేషణంబులు తథార్థకావ్యయంబుతోడం గర్త ధారయంబగు. ఉదా:....చదువునట్లు. .... (ప్రాధ. సమా. ౮ సూ.). ఇది యనావశ్యకము. 'అట్లు' అనునది యవ్యయము కాదు. అదియు విశేష్యమే. (౨౧౧ విష. దాని విస్తరము). సమాసఘటితం బీకబ్దం బొక్కచో సూచనార్థకం బగు. ఉదా:—ఈయున్న పాష్యపాలికే । బోయి (ఈయున్న = ఇదిగో నున్న యని యర్థము.) (భార. ఆది. ౧ ఆ.). ఒకా నొకచో గుణవాచక థాతుజవిశేషణంబు లవయవవిశేష్య పూర్వకంబులై యవయవితో సమసించెడి. ఉదా:—ఒడలు తెల్లని తురగోత్తము చాలంబు. (ఒడలు తెల్లని = తెల్లని యొడలుగల యని యర్థము.) (భార. ఆది. ౨ ఆ.). తనువు మీన్ పొల వల్పు జాలరిదాన(తనువు మీన్ పొల వల్పు = మీన్ పొల వల్పు తనువుగల యని యర్థము.) (భార. ఆది. ౩ ఆ.). తమ్ముఁ గుట్టలు - చిలుక మొకరి యిత్యాదులు విశేష్యపూర్వ పద కర్త ధారయంబులు. ఉదా:—తమ్ముఁ గుట్టలు నీవుఁ దగ విపినంబున । కరిగితిరి. (భార. ఆర. ౭ ఆ.) క. ప్రభావతి । మోదము. ....చిలుక మొకరిం బలికెన్. (శుక. ౨ ఆ.). (ప్రాధ. సమా. ౧౬ సూ.)

. ఋకారంచ విముచ్యస్యా | త్పాణానాం ద్విత్వ
సంగతిః. (వికృ. హలం. ౬-౭ కా. అహో. ౪౦౧ పు)

కల్పతరువు. ౨౫౦ వివ:—హలంతములగు నిద మాదిశబ్దముల కర్తృభారయ
రూప మిశ్రసమాసమున కభ్యనుజ్ఞ నొసఁగుచుఁ దదాశ్రితవిధుల నుపదేశించు
చున్నాఁడు. శబ్దాంతరాన్వయే = తత్పరు తదభ్యవదేశ్యములతో దేనితోనైనను సమా
నాధికరణ సమాసము నందునపుడు, ఇదమ్.....శబ్దాః = ఇదమాపి సంస్కృత
శబ్దములకుఁ బర్యాయములగు ‘ఆ. ఈ. ఏ’ అను నాచ్చికశబ్దములు, దీప్తాః = దీప్త
రూపములగు తమతమ ప్రాతిపదికరూపములతో ననఁగా ‘ఆ. ఈ. ఏ’ ఆచరూపములతో
సమాసపూర్వావయవములై నిల్చి, బహుళమ్ = బహుళముగా, ప్రాస్వం ప్రపర్య =
ప్రాస్వరూపమునంది, ఉపర్యక్షరస్య = ఉత్తరపదాది హల్లునకు, ద్విత్వమ్ = ద్విత్వ
మును, జనయన్తి=పుట్టించుచున్నవి. “శబ్దాంతరాన్వయే” అనుచు శబ్దమాత్రముతో
సమనించుచుండని నచించుట చేత సమాసగమించేకాక మిశ్రసమాసమందును నిట్టివిధి
వల్లెనని జ్ఞాపితమగుచున్నది. ‘ఇదమ్ - అదస్ - ఏతద్’ అనుమాటకిని దెల్లన
నొక్క ‘ఈ’శబ్దమే పర్యాయముగలదని తెల్పుటకయి వానిమాటని బేర్కొనెను.
ఇట్టి మిశ్రసమాసము సంగీకరించుట కీక్రిందిరీతి ప్రయోగములు ప్రమాణములగు
చున్నవి. క. ఈయగ్ని దేవుడనుచు | ..... | ఆయసుర నన్ను... (ఆపి. ౧ ఆ.
౩౪ ప) రీ. అపూర్వపుం డిం ద్రుఁ డయ్యుత్త మైరావతంబు... అయ్యాకర్షకు || ఆ. వె||
ఆ తురంగమగ్ని..... (ఆపి. ౧ ఆ. ౧౧౯). ఇట్టియెడల “ఇతఁడు+అగ్ని దేవుడు=
ఈయగ్ని దేవుడు” అనురీతిని సమానాధికరణ విగ్రహము నెఱుంగునది.

బహుళశబ్దార్థము నధర్వణుఁడు వివరించుచున్నాఁడు. (విస్తర.) ఊషరేఘాన్
వినా = రేఘణకారములను శవసహలను విడువఁగా, ఆయుక్తర్య హలః = హలం
తర సంయుక్తము కాని హల్లునకు, ద్విత్వమ్ = ద్విత్వము, మతమ్ = కవిసమృతము,

విస్తర. ౨౫౦ వివ:—“బహుళిగ్రహణా దేకాక్షరేషి ద్విత్వమ్. ఎద్ది అద్ది-
ఇద్ది-ఏది-ఇత్యాది” (అహో. ౪౦౧ పు.) అను కవిశిరోభూషణ వివరణము
సరికాదు. ప్రకృతసూత్రము త్రికసమాసవిషయకము మాత్రమే. ‘అ+ది’ మున్నగు
వానిలోని ‘ది’ వర్ణము ప్రత్యయము గాన ‘శబ్దాంతరాన్వయే’ అను భట్టారక
వచనమునకు విషయము కానేరదు. అద్ది మున్నగువానికే కాక ‘అవ్వి-ఇవ్వి-ఎవ్వి’
మున్నగువానికిని, ఉద్యేల = ఉద్యే, ఆయన్ = అయ్యెన్, ఏలికము = ఎల్లి
దము. (బా. ప్రకీ. ౬ సూ.) మున్నగువానికిని “అద్విత్వంచ భవేద్ద్విత్వం | దీప్తా
ప్రాస్వకేఘదిత్.” (౧౧౫ వివ.) అనునది గతియనుట యుక్తము.

ఋకారంచ = ఋగ్వర్ణములను సైతము విడువఁగా, ప్రాణానామ్ = అచ్చుల కనఁగా సంధికానిచోట్ల నచ్చులకు ముందునిల్చు లఘు యకారమునకును, ద్విత్వసంగతిః = ద్విత్వము, స్పృశ్ = అగును. పూర్వస్థితద్రుతలోపాదుల విషయమున ఋగ్వర్ణములకు హల్తుల్యత కవిప్రయోగసమ్మత మగుచున్నను, నీద్విత్వవిషయమున హల్తుల్యత లేదనియు ఋగ్వర్ణకత్వమున లఘు యకారాగమమే రాదనియు శిష్యపఱచుటకై ఋకారంచేత్యాదిక ముపదేశింపఁబడెను. ఉదాః—ఆ+మునితను = అమ్ముదితను. ఉ. అమ్ముదితన్ విభీతహరిణాక్షి కలాపవిభాసి కేశభాః | రమ్మన సున్నదాని (సభా. ౨ ఆ. ౨౪౭.) ఆ+అమలాత్త = అయ్యమలాత్త. ఏ+అది = ఎయ్యది. ఉ. అయ్యమలాత్తతోడఁ బవనాత్తజుఁ డిట్టరు ధర్మపుత్తు నీ | వెయ్యది యుక్త హేతువుగ నిమ్మెయి బాసెను నీదు పన్నుఁగం | గయ్యమునేసి భూపతి సకాయములం బరిమార్చెఁ దల్లి నీ | కిమ్మైన లక్ష్మీనూ.ది చరియింపక యిప్పుడు వామఁ బాడియే. (ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౧౫౯.) ౩. అమ్మానిసి ప్రయ్యలు గని | యమ్ముదితలు వెఱది వీని నాత్తజుఁడని నె | య్యమ్మన నెట్టులు చూపుదు | మిమ్మనుజేశ్వరున కినుచు నె.తయు లజ్జన్. (సభా. ౧ ఆ. ౧౪౬) ఉ. .... ఎజ్జగఁబులన్. (విరా. ౧ ఆ. ౨౯౫.) మ. .... ఎక్కాలము. .... (విరా. ౫ ఆ. ౨౪౭.) ఝల్ ప్రత్యాహార వర్ణములు ద్విరుక్తము లగునపుడు వానిలోని మొదటివర్ణమునకు జస్త్య చర్వములుస్వాభావికముగఁ గలుగును. “ఝలాం జశ్ ఝశి, (౮-౪-౫౩) ఝలాం స్థానే జశ్ స్పృశ్ ఝశిచరతః. (సి. కౌ. ౫౨ సూ.) ఖరిచ (౮-౪-౫౫) ఖరి ఝలాం చరః స్పృశి. (సి. కౌ. ౧౨౧ సూ.) ౪. వృద్ధ లోక లక్ష్యమున్నను | బుద్ధియై యెవ్వరికిఁ వారిఁ బూజింపంగా | నిద్ధరణీశులలో గుణ | వృద్ధని పూజించితిమి త్రివిక్రము భక్తిన్. (సభా. ౨ ఆ. ౨౭.) ఈ+ధరణీశులలో = ఈ+ధ+ధరణీశులలో = ఈ+ద్+ధరణీశులలో = ఇద్ధరణీశులలో. మొ. శా. .... | అధీరాగ్రణి గెల్పు టుత్సవము నం దయ్యెన్. .... (ఆ. ము. ౪ ఆ ౬ ప.) ఇట్టి భట్టారకాది ప్రయోగములను జూచిశాసక బా-సా-వే-వ్యాఖ్యాత “వర్ణద్విత్వములకును జతుర్థములకును సాధారణముగా ద్విత్వరాహిత్యమే శ్రావ్యమై గనుపట్టుటంజేసి వలసినయెడల నదియు బహుళఫలము క్రిందనే యాదరించుట తగును.” (బా. సా. వే. ౩౩౯ పు.) అని వ్రాయుట పొరపాటు.

అసంయుక్త హల్లునకే యట్లు ద్విత్వము వచ్చుననుచు సధర్మణాఁడు వచించినను దర్శితః పులు స శుక్ హల్లునకును ద్విత్వమును బ్రయోగించిరి. శి. “జలు నచ్చిత స్పృశిత వర్ణితాతు | లప్పిదిప్తి సిట్లలరు నీవిప్పిభావ |

మొందుఁ బెట్టని కోటగా నెసఁగుచు.....(రాఘ. ౨ ఆ. ౧౦౪ ప) ఇందు రామాయణార్థమున “సీ+విప్రభావము = విప్రత్వము = బ్రాహ్మణత్వము.” అని పదచ్ఛేదము. భారతార్థమున “సీవు+ఈ+ప్రభావము = సీవు+ఇష్ట+ప్రభావము = సీవిప్రభావము” అని ఓదచ్ఛేదము. ‘ప్రభావము’ అనుచోటి పకారము రేఫ సంయుక్తమై యున్నను బ్రకృతసూత్రము చొప్పున ప్రాస్వద్విత్వములు వచ్చినవి. రామాయణార్థమున ‘విప్ర’ శబ్దములోని పకారమునకును దాని ప్రాసయతి స్థలముగు ‘అతులప్రదీప్తి’ అనుచోటి పకారమునకును -ద్విత్వము ‘అనచిచ’ అను పాణినీయ సూత్రముచే లభించును. “అనచిచ (౮-౪-౪౭) అచః పఃస్య యరో ద్యే వాస్తో నత్వచి.” (సీ. కౌ. ౪౮ సూ.) లేదా ౧౯౯ I విషయము చొప్పునఁ ద్రికసంధిలో వచ్చిన ద్విత్వములోని యొకవార్లునకు లోపము నంగీకరింపియైన నిచటి యర్థంతరమును సమర్థించుకొన నగును. ఉదాః—ఆ+ప్రమద = ఆ+ప్+ప్రమద = ఆప్ప్రమద = ఆప్రమద. మొ. ఇట్లు సంయుక్తాక్షరమునకు ద్విత్వము కల్గుట ద్వ్యర్థి కావ్యములందు మాత్రమే యని బా - సా - పే వ్యాఖ్యాత ప్రాయుట సరికాదు. “ద్వ్యర్థి కావ్యప్రయోగములందు సంయుక్తము తొలిదానికిని ద్విత్వము త్రికము మీఁద నగపడెడి.” (బా. సా. పే. ౩౩౯ పు.) ద్వ్యర్థి కావ్యములందే కాక స్థలాంతరములందును విదుర్మకు లంగీకరించుచున్నారు. బసవపురాణమునందును సోమ నారాధ్యుఁడు ప్రయోగించెనని యిట్లు చూపబడెను. ద్విపద. అక్షతధూప దీపాదులొనర్చి । యక్షణంబునఁ బంచభక్తిముల్ గుడిచి. (బస. ౧ ఆ. ౩౦౮ ప.) ఆ+క్షణంబునన్ = ఆ+క్+క్షణంబునన్ = అక్షణంబునన్. ఇందలి ‘క్ష’ అనుదాని ప్రాసస్థానముగు ‘అక్షత’ శబ్దములోని కకారమునకు ‘అనచిచ’ అనుపాణిని సూత్రముచే ద్విత్వముచేసి ప్రాసమును సమర్థించుకొన నగును. ఇట్లే సోమనారాధ్యుఁడు స్థలాంతరమునందును బ్రయోగించెను. ద్వి. అక్షణమాత్ర నెయ్యంబుతోఁ దనదు । వక్షంబుదెఱచి యా వరలింగ మూర్తి. (బస. ౬ ఆ. ౬౭౨.) శారదామూర్తియుఁ బ్రయోగించెను. “అనుచు నక్షత్రకులసీత” (హరిశ్చంద్ర. నలో. ౩ ఆ. ౨౬.) (హరిశ్చంద్ర. నక్షత్రకులసీత. నలోః—ఆ+క్షత్రకులసీత=ఆ+క్+క్షత్రకులసీత యని యర్థద్వయము నెన్నునది.) “అక్షత..... । అక్షణంబున” అని యిట్లు కవిప్రయోగించెనన్నను క్షతి కానరాదు. ఉద్ధరేఫాన్నివేత్త్యాది చొప్పున ‘ఆశంభుఁడు - ఈ మండుఁడు - ఏ సాధువు - ఆ హయము - ఆ రాముఁడు - ఈ జెక్క - ఆ ఋషి’ అనురీతి స్థలము లందు ప్రాస్వద్విత్వములు రావేరవు. ఇచటి రేఫశబ్దముచే శఃటమును గ్రహింప నగును.

ద్విరుక్తంబగు హల్లు పరంబగునపు డాచ్చికంబగు
దీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబగు. ౧౩.

త్రికంబుమీఁది యసంయుక్త హల్లునకు ద్విత్వంబు

బహుళంబుగా నగు. ౧౪.

వివరణము అక్కనన్య. ఆకనన్య, ఇక్కాలము - ఈకాలము, ఎల్లో

౨౦౦ I వివరణము. కము - ఏలోకము, ఆయ్యశ్వము - ఆయశ్వము,

బాహుళకముచే నూచ్చరేఫంబులకు ద్విత్వంబు గలు

గద. ఆరూపము - ఈశబ్దము - ఏషండము. ఆసు

కృతి - ఆహయము.

సంజీసని. ౨౦౦ I వివరణ:—౧౩ సూ. వ్యాఖ్య:—త్రికసమాస్థలములందే
కాక ముజ్జగములు ముల్లోకములు మున్నగుస్థలములందును, బా. ప్రకీ. ౬ సూత్రము
స్థలములగు - ఊదేల - ఉద్యేల = ఆయెన్ = అయ్యెన్ - ఏలకము = ఎల్లి
దము మున్నగు సమాసపదములందును నీప్రాస్వద్విత్వములు వచ్చునని విశదపడుట
కయి మార్గాంతరముగ సూరి సూత్రించుచున్నాడు. ఆచ్చికదీర్ఘమునకు ప్రాస్వము
కల్గుననిమాత్రమే చెప్పబడలేదు మిశ్రసమాసమునందును ననగాఁ సంస్కృతసమశబ్దపు
హల్లుపరమైనను ప్రాస్వముకల్గుట నిర్బాధము - 'అక్కనన్య - ఇక్కాలము' అను
సూరి యుదాహృతులును బయివివరమున కనుకూలముగ నున్నవి. ఈవిధి బహుళ
ముగాన 'ఆకనన్య'మున్నగు రూపములును నిల్పును.

౧౪. సూ-వ్యాఖ్య:—బా. సూ. ౪ సూత్రముచొప్పున ధ్రికమనగా—
'ఆ-ఈ-ఏ'. అనశబ్దములు. త్రికంబుమీఁది యసంయుక్తహల్లున కనగా సమా
నాధికరణ సమాసమందలి త్రికంబుమీఁది హల్లున కనియె యర్థము. సమానాధికరణ
సమాసేతరస్థలమునఁ ధ్రికమునకుఁ బ్రయోగమే యుండదుగదా. సమానాధికరణ
సమాసమందును విశేష్య మవ్యవసాితముగాఁ బరమగునపుడే ప్రాస్వద్విత్వములు
గల్గునుగాన "ఈ చంద్రుని నగు మోము" అనుచో "ఇచ్చంద్రుని నగు మోము" అని
కానేరదు. ఇట్ల 'ఈ'శబ్దము 'మోము' అనుదానికి విశేషణము. కాని 'చంద్రుని'
అనుదానికి విశేషణము కాదుగాన 'చంద్రుని' అనుదానిలోని 'చ' కారము
నకు ద్విత్వము రానేరదు - ద్విత్వమే రానపుడు పూర్వస్థదీర్ఘమునకు ప్రాస్వ
ప్రసక్తియే లేదు. 'ఈ చంద్రుని నగు మోము' అనియే నిల్పును. (౨౭౯
వివ. విస్తర). అబాదిశబ్దపరకత్వమున సంధిలోనిల్చు యకారమునకే ద్విత్వము
కల్గి పూర్వస్థదీర్ఘమునకు ప్రాస్వము కల్గునని విశదపడుచుటకయి 'ఆయశ్వము=అయ్య

శ్వము' అని సూరి యుదాహరించెను. ఈవిషయమునకే మూలమగు "అజాదికబ్దా న్యయేతు లఘు యకారస్యైవ ద్విత్వమ్. అయ్యార్థ్యుడు....." (అహో. ౪౦౧ పు.) అనుకవిశిరోధూషణపంక్తి కపార్థముచేసి బా - సా - వే - వ్యాఖ్యాత "సంధి వశముననైన యడాగమ యకారమునకే యిట్లు ద్విత్వమగునని యహో బలుడనుట విచార్యము" (బా. సా.వే. ౩౩౮ పు.) అని వ్రాయుట యుక్తముకాదు. 'ఆ + యత్నుడు = ఆయ్యత్నుడు' అనరితని నలఘు యకారమునకు ద్విత్వము రాదని యాయహోబల పంక్తి కర్థముకాదు.

సూరిగారి యీసహజమగు భాషాశాస్త్రసమృతమగు ప్రక్రియచే (విస్తర) ప్రకృతమగు త్రికసంధిరూపములేకాక ముల్లోకములు - ఉయ్యేల (ఉయ్యేల) మున్నగురూపములును సమర్థితములగుచున్నవి - కాని - వేన్నీళ్ళు - మాన్నాళ్ళు - నాన్నాళ్ళు (ప్రాథ. సంధి. ౧౫ సూ.) నీళ్ళు - త్రాళ్ళు - కాళ్ళు - నాళ్ళు - మున్నగు స్థలములందునుగల్గు ప్రాప్త్యమును వైయాకరణులు సమృతించును. అట్టియెడల ప్రాప్త్యమును నిర్ణయించు ప్రయోగము దుర్లభము. కాన సూరిగారి యీమార్గము బాధితమగుచున్నది. క. రులుడుడు లంత్యములైనన్ | బులనెనయు తదంత్య ములకు భృష్టగు బహుతన్ | బలుగోళ్ళును కొనవేళ్ళుచు గల గూళ్ళున్ లేళ్ళుచాగఁ గ్రమమై యునికిన్. (ఆం. భూ. ౭౭ ప.) అనుచోప్పున 'ళ్ళ' నిల్వదు. (చూ. ౨౦౧ విష. ౧౯౯ విష.) "అద్విత్వంచ భవేద్ద్విత్వం | దీర్ఘో ప్రాప్త్యశ్చ కేఘచిత్" (౨౦౫ విష.) అని యిట్లు 'కేఘచిత్' అనుచు వచించిన యధర్వణవచసమే యర్థ మగుచున్న దనఁదగును. 'అడ - ఈడ - ఏడ' అనస్థలములందుఁ బ్రకృతసూత్రముల చేత 'అడ్డ - ఇడ్డ - ఎడ్డ' అను నసప్తరూపములు గల్గునని భ్రమింపరాదు. ఉత్తర పదాద్యక్షర మా మూటియందును లోపించినది, సీ.....ఆ-వె.....అడ నీడ యేడ.....చాగ గ్రామ్య మయ్యే" (ఆం. భూ. ౨౫ ప.) అనుకేతనవాక్య మి పరిశీలనమూలకము-తరువోజ, ఏనేవ నింద్రాదు లేడ వారలకు నెప్పుడు మ్రొక్కుదు నేను నీధనమ | భూవాభ.....(ఆర. ౨. ఆ. ౪౭ ప.) చ. అసమున మీఁదె టుంగక మహాగ్రహవృత్తి గడంగి చెచ్చెరన్ | బసులకుఁ గూయిగాఁ జనియె

విస్తర. ౨౮౦ I విష:—సమానపదమున నిట్టిప్రాప్త్యము కలుట ప్రాకృతమందును గలదు, "సంయోగే (౧. ౨. ౪౦). సంయోగే పరే పూర్వస్య ప్రాప్తో భవతి... (పూర్వ) = పువో..... (షడ్భా. ౨౧-౨౨ పుట.) (ఏకో = ఎకో, రాజ్యమ్ = రజ్జా. మొ.) ప్రాకృతమున ద్విత్వేతర సంయోగము నిల్వనేరదుగాన నీసూత్రములోని సంయోగకల్పమునకు ద్విత్వమే యర్థము.

బాపడు కౌరవనేన యేడ యొం । టిసనుట యేడ (విరా. ౫౬. ౨౩౪). ('అడ-ఈడ' అనువానికిట్టి భారత ప్రయోగములు లభింపలేదు) ఆ-వె. ప్రాకటముగఁ గృతుల నాకడ నీకడ । యనుచుఁ బల్కుచోట నాడ నీడ । యనినవర్ణలోప మగు..... (సర్వల. ౧ ఆ. ౩ ప. ౮ పుట.) అను తిమ్మకవి పద్యము నుదాహరించి వాని సాధు త్వమునకుఁ బయి భారతపద్యములు బా-గు. ప్రవ్యాఖ్యాతచే నుదాహరింపఁబడెను. పయిభారతపద్యములచే 'ఏడ' అనుశబ్దము సాధువని నిర్ణీతమగునుగాని మఱియే మియు నిర్ణయింపఁబడదు. సూ.రా-విఘంటువునందును 'అడ - ఈడ - ఏడ' అను శబ్దములు 'అకడ - ఈకడ - ఏకడ' అనువాని సంతేపరూపములనియొ చూపఁబడెను గాని 'అడ' మున్నగునవి 'అయెడ' మున్నగువాని సంతేపరూపములనుట యుక్త మని తోచుచున్నది.

భాషేయ మమితా తత్ర । దేశ్యా చిత్ర స్వభావయక్
తచ్చిత్రతాను మంతవ్యా । పూజ్యపాద సుభాషితే॥

నన్నూ. (వికృ. క్రియా. ౩౬ కారి = ఆహా ౫౧౩ పు.)
అం ౧ వి. భూయసీ దేశ్యశబ్దేషు । లోపవర్ణాగమ శ్రుతిః (వికృ
అజం. ౯౪ కా. ఆహా. ౩౭౨ పు)

కల్పతరువు. అం ౧ విష:—ఈ కారికలకు ౮౮ I ౨౧౯ విషయములలో వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. కర్త భారయాది సమాసాశ్రయవిధులు కొన్ని సూరిచే నీక్రిందిరితని జూపఁబడెను. అట్టివానికెల్లఁ బైయధర్వణకారికలె మూలమని యెఱుంగునది.

కృతప్రాస్యంబగు త్రికంబుమీఁది చోటుశబ్దంబు
నోత్పంబున కత్వప్రాస్యంబులు విభాషనగు. ౧౫.

అచ్చోటు - అచ్చటు - అచ్చోటు, ఇచ్చోటు -

బాలవ్యా. ఇచ్చటు - ఇచ్చోటు, ఎచ్చోటు - ఎచ్చటు -

వివరణము. ఎచ్చోటు. వీని ద్విత్వంబునకు వత్త్యమూల విధిచే

అం ౧ I విషయము. బాహికంబుగ లోకంబగు. అచటు - అచోటు, ఇచటు -

ఇచోటు, ఎచటు - ఎచోటు, ముచ్చోటులు - ముచ్చ

టులు - ముచ్చోటులు - అనురూపంబులు ప్రయో

గంబులం గానంబడియెడి.

సంజీవని. అం ౧ విష:—కృతప్రాస్యంబగు.....బా - సమా - ౧౩-౧౪
సూత్రముల చొప్పున ద్విత్వప్రాస్యములు గల్గిన స్థలమునందలి చోటు శబ్దపు 'చో'

అనుదాని యోత్వము పోయి యచట “ఓత్వము” గాని ‘అ’త్వముగాని పర్యాయముగా వికల్పమున నిల్పునని యర్థము. ప్రాప్యమనగా ‘ఓత్వము’ వచ్చునపుడు ‘అచ్చోటు - ఇచ్చోటు - ఎచ్చోటు’ అగును. ‘అత్వము’ వచ్చునపుడు ‘అచ్చటు - ఇచ్చటు - ఎచ్చటు’ అని యేర్పడును. అత్వప్రాప్యములు రానిపక్షమున ‘అచ్చోటు - ఇచ్చోటు - ఎచ్చోటు’ అను త్రికసమూహ సంధిరూపములె యథాస్థితముగ నిల్పును. వక్ష్యమాణవిధిచే ననగాఁ బ్రక్షిప్తము ౮ సూత్రముచొప్పున జడ్డకుఁ బాక్షికలోపము కల్గెగా ‘అచ్చోటు - ఇచ్చోటు - ఎచ్చోటు - అచటు - ఇచటు - ఎచటు’ అనురూపము లేర్పడును. కృతప్రాప్యంబగు త్రికంబుమీఁది చోటు శబ్దంబరుటచేఁ ద్రికమునకు ప్రాప్యము కల్గని పక్షమందలి, ‘అచ్చోటు - ఈచ్చోటు - ఏచ్చోటు’ అనువాని చోటు శబ్దము నోత్వమున కత్వప్రాప్యములు రానేరవు గాన “అచ్చోటు - అచటు” మున్నగు ననిష్టరూపములు కల్గనేరవు. “అచ్చోటు - ఇచ్చోటు - ఎచ్చోటు” అను నత్వప్రాప్యములురాని రూపములు ‘అక్కటాదులలోఁ’ జేరమింజేసి ‘అచ్చోటు - ఇచ్చోటు - ఎచ్చోటు’ అను ననిష్టరూపములు కల్గనేరవు. “మూఁడు + చోటులు = ముచ్చోటులు = ముచ్చోటులు = ముచ్చటులు = ముచ్చట్లు” అనురూపములు ప్రయోగదృష్టము లగుచున్నవనుచు సూరివ్రాసెనేకాని యట్టిప్రయోగములను జూపలేదు. త్రికముమీఁదనేకాక మూఁడుశబ్దముమీఁద నిల్పునపుడు నైతము చోటు శబ్దము నోత్వమున కత్వప్రాప్యములు గలవని సూరి యాశయము. “ప్రాప్యతః స్థానార్థా చోట్టాః ప్రాప్యః స్థాన్య ద్వా త్రిసంఖ్యాకృతః” అను సూరిగారి సంస్కృతసూత్రాంధ్ర వ్యాకరణ సూత్రమున ప్రాప్యము మాత్ర మే విధింపబడెను. సూరిగారి యాంధ్ర శబ్దానుశాసనమున “ముచ్చోటులు - ముచ్చోటులు - ముచ్చటులు” అను నిపాతసూత్రమున ‘ముచ్చటులు’ అనెడి “అత్వ” రూపము నైతము చేర్పబడెను. పరిశీలింపఁగా సూరిగారు వ్రాసికొనుచున్న యాంధ్రసిఘంటువును శిష్యులగు బ. సీతారామాచార్యులుగారు స్వీకరించి శబ్దరత్నాకరమును రచించిరను సూరిగారి చరిత్రము చొప్పున సంగ్రహించిన యాక్రింది ప్రయోగము శబ్దరత్నాకరమునఁ జేర్పబడెనని తోఁచెడిని. “ముచ్చట్లు. దే - వి - బ. (మూఁడు + చోట్లు) మూఁడు ప్రదేశములు. లే. చరణములు కేళ్య గడిగి - ముచ్చట్లు చఱచి । పీతమున నుండి కాళ్యో దాఁ బృథివి మోపి । యర్థి నాపాశనమును బ్రాణాహుతులును । గొని గృహస్థుండు మానియై కుడువవలయు (ఇచట చఱచుటకు తుడుచుట యర్థము.) విజ్ఞా - ఆచా - కాం” (శ-ర). ఈశబ్దరత్నాకరోదాహృతిని బా.గు.ప్ర.వ్యాఖ్యాత స్వీకరించి యుదాహరించి యుండును. (బా. గు. ప్ర. ౨౭౨ పు.) వై విజ్ఞానేశ్వరీయ

పద్యములోని 'ముచ్చట్లు' అనునది 'మూడుచోటులు' అనుదాని సంక్షేపమని
 సుప్తముగాఁ దోచుకుండుటచేఁ గావలయు నద్దానిని బా - సా - వే - క ర్త స్వీకరింప
 లేదు. "చరణములు కేళ్యం గడిగి ముచ్చట్లుచటిది (విజ్ఞా - ఆచా - కాం.) శుద్ధి
 యగు ముచ్చట్లున్. (విజ్ఞా - ఆచా - కాం - ౬౦.) ముచ్చాటులనియు నొకచోఁ
 జూపట్టెడి - ము | చ్చాటులు చటవంగవలయు సధర్మగతిన్. (విజ్ఞా - ఆచా - కాం -
 ౭౯.)" (గాణ. సమా. ౨౪౪ సూ. వివ. ౨౭౭ పు.) ప్రయోగములు:—క, చోటు
 చోటనఁ బొడ పడ యె | క్కటి యొక్కటి.....చోటు:—క, కటకట పేరిన
 పెన్నె | త్తుట బొత్తిలియున్న మోముతోడం గొడు కె | చ్చటఁ బడి యున్నాడో
 య | చ్చోటు చూపెడువారు లేరె చూచెద వానిన్. (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౫౧ ప.)
 (సర్వల. ౨ ఆ. ౬౪-౬౫.) "మోముతోడం గొడుకే చ | క్కటిఁ బడి" అని నేటి
 ముద్రణముల పాఠము. బా - గు - ప్ర క ర్త యీ ప్రయోగమును జూపుటలో
 "మోముతోడం గొడు కె | చ్చటఁబడి" అని యుదాహరించుట సరయంగా నతఁడు
 తిప్పకవి ప్రయోగమును స్వీకరించెనని తోచకమానదు. క. సము | త్తుట కాంచన
 రాసులు న | చ్చటఁ బొడమెన్ జొడ నక్కజంబగు భంగిన్. (ఆశ్వ. ౧ ఆ.
 ౨౩ ప.) చ. అచటన యండి లోకముల నన్నిటి.....అట్లుగాన నా | కచటు
 నివాసమయ్యె విను మనశ్చతలంబులు దానిఁ బోలునే. (ఆను. ౪ ఆ. ౪౩౮). మ.
 ఇటకుం దోహని రమ్మ నావుడు నతం దేతెంచి విచ్చేయు మ | చ్చొటికిన్ నిన్ను
 విభుండు రమ్మనియే నంచుం జెప్ప నాశీర్వచ | స్ఫుటనాదంబులతో సుమిత్రకొడుకుం
 భూపుత్రియుం దాను నొక్కటఁ దేరెక్కి నృపాల ఫాలముల మ్రొక్కున్ గేలుదో
 యొప్పంగన్. (భాస్క. అయో. ౩౧ ప.) క.....యూరక | చను టధి పతి
 నరసి తా నిచట గానక యా | తని (విరా. ౪ ఆ. ౨౫౯).

ఉత్తరపదంబగు చోట శబ్దము టాక్షరమునకు
 లోపంబు విభాష నగు. ౧౬.

బాలవ్యా. చోటు శబ్దం దౌపవిభక్తికంబు గావున దాని యంతి
 వివరణము. మాక్షరంబు స్తవమ్యాదేశమున యకారంబుతోడం
 అం. II విషయము. బాక్షికంబుగ లోపించునని యర్థము. అచ్చో
 నున్నాడు - అచ్చోట నున్నాడు. ఒకచో నుండె -
 ఒకచోట నుండె.

సంజీవని. అం. II విషయము:—'ఉత్తరపదంబగు' అనుటచేతఁ ద్రిశసమాస
 మాత్రమందె కాక యెల్లయెడలను సమాసమాత్రమం దుత్తరపదమయినం జాలు

నను నర్థము లభించుచున్నది. ఉదా:—టకచోన్ - ఎల్లచోన్ - వచ్చినచో. మొ. చోట శబ్ద మనుటచేత నౌపవిభక్తికములకు సప్తమియందు వచ్చు (ఆచ్చి. 3౮ సూ.) 'అత్వముతో' గూడిన శబ్దమున కను నర్థము లభించుచున్నది. ఉదా:—అచోటన్ = ఆచోన్. మొ. టాక్షరమునకు లోపమనుటచేత నట్టి యత్వమునకును శబ్దగత టకారమునకును బాక్షికలోపము కల్గునని విశదమగుచున్నది. ఉదా:—అచ్చోటన్ = అచ్చోన్ - ఇచ్చోటన్ = ఇచ్చోన్ - వచ్చినచోటన్ = వచ్చినచోన్ - అచోటన్ = ఆచోన్. మొ. చోట శబ్ద టాక్షరమునకు లోపమనుటచేత. "అచ్చోటన్ - అచ్చుటన్" మున్నగు శబ్దములలోని టాక్షరములకు లోపమురాదని విశదమగు చున్నది. బా - ఆచ్చి - 3౮ సూత్రమునందలి 'అత్వము' తృతీయా సప్తములలో విధింపబడినను "ఉరు చోటు మేన్వాదులకుఁ దృతీయయం దత్వము ప్రయోగ దృష్టము కామిండేసి (౨33 విష.) సప్తమ్యాదేశమైన యకారంబని సూరి వివరించెను. భట్టారకునకును నీ టాక్షరలోపము సప్తతమే. ప్రయోగములు:— నీ.....ఆ.వె. ఆతని | యున్నచోన ప్రీతి నుండుద మిందుండ | నేలయనుచుఁ బొరుల్లెఁ దెరలి. (ఆది. ౬ ఆ. ౧౮3.) చ.....తా జరణ మెత్తై సభన్ సహ దేవుఁ డట్టిచో | నుడిగి సభాసదుల్ వలుకకుండిరి తద్దయు భీతచిత్తులై. (సభా. ౨ ఆ. 3౦.) క. దేవతలకై న నొక్కొక్కచో వలయునకాదె శత్రుసూదనవిధి..... (విరా. ౧ ఆ. ౫3.) ఉ. తా వెఱ జోవునప్పు బలదర్పసమగ్రులు పాండుపుత్రు లాచ్చో వసియింపకున్కి దనచూచినకార్య ముతండానరై.....(సౌప్తి. ౧ ఆ. ౨౧౦.) కా.....ఇ | చ్చోనుండన్ సమకూరునే మనకు నంచున్. (ఉ. హరి. ౮ ఆ. ౬౫ వ.) ద్విపద. అచ్చోన పోవిడ్చి యవల వైచుడును. (బస. ౮ ఆ. ౯౧౮.) చొచ్చె నగ్గడియ తా నెచ్చోకొ యడఁగె. (బసవ. ౧ ఆ. ౬౦౮.) 'ఎచ్చనో యడఁగె' అనునది ముద్రణసంస్కర్త ప్రమాదకృతమగు తప్పుపాఠము.

నన్నయా. నివర్ణకః స్యా ద్భవళి | మదంతా ధ్మణవాచకాత్.

౨౮౨ విష. (విశ్వ. అజం. ౬౯ కారి. అహో. 3౫3 పు.)

కల్పితరువు. ౨౮౨ విష:—అదంతాత్ = అకారాంతమగు, గుణవాచకాత్ = గుణవాచకమగు శబ్దముకంటెఁ బరముగా, బహుళమ్ = బహుళముగా, గర్వ ధారయ సమాసమునందు, నివర్ణకః స్యాత్ = నివర్ణకమగును. ఉదా:—తెల్లని యశ్వము - తెల్లయశ్వము. మొ. "నివర్ణకః స్యా ద్భవళి | మదంతా ధ్మణవాచకాత్ - గల్లనికలువ - గల్లకలువ, కెల్లనికలువ - కెల్లకలువ, కెల్లనితప్పి - కెల్లతప్పి, బహుళగ్రహణాత్ చక్కనివాడు ఇత్యేవ. ఉదంతాదపి క్షణిత్ - సుపురినివాడు -

1220 'చక్కచాయ' సాధువు. 'బా - సా - పే' వ్యాఖ్యభాగ్రింతి [అ. ౨ వీ. కల్ప.]

ఇతియావమ్. తత్రోకార స్యాత్వంస, అదన్తా దిత్తుక్తేః వెలిదమ్మి - వెలిదామర - ఇత్యాదా న నివర్తకః" (అహో. ౩౫౩ పు.) అని యి ట్లహోబలపతి వివరించెను. దీని ననుసరించి యధునాతన వైయాకరణులు పెక్కురు "చక్కశబ్దముకంటె ని ప్ర త్యయము నిత్యమని వ్రాయసాగిరి. "బహుళగ్రహణమువలన చక్కనివాఁ డిత్యాదుల నివర్తలోపంబు లేదు." (కవిజనమండనవ్యాఖ్య. ౯౬ పుట.) "బహుళంబని చెప్పుటచేత చక్క - చిక్క - ఇత్యాదిగుణవాచకంబుకంటె నిగాగమంబు నిత్యంబు." (బా. గు. ప్ర. ౨౬౯ పుట.) "బహుళ మనుటంజేసి యీ నిగాగమము చిక్క - చక్క మున్నగు గుణవాచకములకంటె నిత్యముగా నగుటయు....." (బా. సా. పే. ౩౩౬ పు.) "బాహుళకముచేఁ జక్కనివాఁ డిత్యాదుల నివర్తకము నిత్యము" (గాణ. ౨౭౪ పుట) "బహుళమనుటచే చక్క శబ్దమునకు నిత్యము, చక్కనిమాట - చక్కనిమొగము." (ఆం. భా. అ. సమా. ౩౩ సూ. వివ.) ఇ ట్లహోబలపతివ్రాత విస్తరించినది. కాని చక్క శబ్దమునకు 'స'వర్తకరాహిత్యము కవిప్రయోగములందుఁ గన్పట్టుచున్నది. "సీ. చక్క చాయఁ జరింప సమకూర కుండుట, నిడఁ బింగళను గాలి యొక్కు డిగ్గు. (కాశీ. ౨ ఆ. ౧౨౧). వ..... అప్పు డర్కుని రథంబు చక్కచాయ నడచె.....(కాశీ. ౨ ఆ. ౧౫౯) (సూ. రా. ని. చక్కశబ్దము). "నిగాగమమునందెడు గుణవాచకములకగు సమాసములు కర్తృధారయములుగాక కర్తృధారయాభాసములని 'స్యాత్కర్తృధారయాభాసః | కర్తృత్వే కారకాశ్రితః (తే?) అని యధర్వణుడు పేర్కొనుటను గమనించునది" (బా. సా. పే. ౩౩౬ పు.) అను పేటికావ్యాఖ్య భాగ్రింతిమూలకము - నల్లనిగొట్టము మున్నగునవి కర్తృధారయములే - అవి కర్తృధారయాభాసము లెంతమాత్రము కావు. పేటికావ్యాఖ్యాత యీక్రింది యహోబలపండితీయ పంక్తులుచూచి సరిగా నర్థముచేసికొనక భ్రమించినట్లు తోచుచున్నది. "నల్లనివాడు తచ్చబ్ధో త్ర పురుషవాచకః - నల్లనియది - అదిశబ్దః స్వాదిపరః - ఇత్యాద్యాః కర్తృధారయా భాసాః - స్యాత్ కర్తృధారయాభాసః | కర్తృత్వే కారకాశ్రితే ఇత్యధర్వణోక్తేః" (అహో. ౪౩౩ పు.) నల్లనివాడు మున్నగునవి కర్తృధారయాభాసము లనఁదగును. ఇటు విశేషణములకు విభక్తి వివక్షించి తచ్చబ్దము ప్రయోగింపబడెను గాన వాడు శబ్దము సరియగు విశేష్యము కానేరదు. కావున నిచటి కర్తృధారయ మాభాసరూప మనుట యుక్తము. (౨౭౧-౨౭౨ విష.) పై కవిశిరోధూషణపంక్తులలోని కారకా శ్రిత ఇత్యుక్తేః" అనుచోట "కారకాశ్రితః" అని ప్రామాదికముగాఁ బఠచ్ఛేదము చేసికొనుటయుఁ గేవలము పొరపాట.

గుణవచనంబులగు నల్లాదులకుం గర్వధారయంబు

బాలవ్యాకరణ. నందు నిగాగమంబు బహుళంబుగా నగు. ౧౨.

వివరణము. నల్లనిగుట్టము - నల్లగుట్టము, నల్ల - తెల్ల - పచ్చ -

౨౦౨ I విషయము. ఎట్ట - చామ - తియ్య - కమ్మ - పుల్ల - విన్న - తిన్న -

అల్ల - ఇత్యాదులు నల్లాదులు.

సందేహని. ౨౦౨ I విషయము:—అదంతా ధ్వుణవాచకాత్తని యుపదేశించినను “వెడ్డ - చిన్న” మున్నగు కొన్ని యదంతగుణవాచకములకుఁ బరముగ నిగాగమము రావించేసి నల్లాదులనుచు సూరి యొక యాకృతిగణమునకు నిగాగమము వచ్చునని నేర్పుగా వివరించెను. ఇట్టి సూరి జాగ్రత్తను దెలిసికొనక గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త “మూలంబునందు నదంతగుణవచనంబులనుట యావశ్యకంబు-అందున తెలిదమ్మి వెలిదామర ఇత్యాదులందు నిగాగమంబులేదు.” (బా. గు. ప్ర. ౨౬౯ పు.) అని వ్రాయుట సరికాదు.

బాలవ్యాకరణమున నల్లాదిగణము ప్రకృతసమాససూత్ర వివరణమందును దధిత ప్రకరణమునందలి యాఱవసూత్రపు వివరణమునందును బరిపూరితము. అహా బలపత్యాదులు చక్క శబ్దమునకు నిగాగమము నిత్యమని యుద్ఘోషించుచుండఁగా సూరి దానిని బ్రకృతసూత్రపుగణమునఁ జూపనేలేదు. ఇంక “ఇత్యాదులు” అను దానిచే దానిని సంగ్రహించిగొనవలయును. ఇట్లే తధితసూత్రపు నల్లాదిగణమున నుదాహృతములగు ‘చప్ప - బియ్య - తిమ్మ - వేఱ’ శబ్దములును బ్రకృతసూత్రమునఁ జూపఁబడలేదు. ఒక్కగణమునె యిట్లు పరస్పర భిన్నముగాఁ బరిచయించుట. చిక్క - నున్న మున్నగు మఱికొన్ని శబ్దములు రెండింటిని జూపఁబడలేదు. వానినెల్ల నాది శబ్దముచే సంపాదించిగొనవచ్చును. రెండుచోటులందును నల్లాది గణ మూకృతి గణముగనె సూరిచే జూపఁబడెను. “సప్తరు (సప్తరసి) మనోజ్ఞము” అను నహాబలపత్యంగీకృతశబ్ద ముకారాంత మగుటచేతను సూరివరించిన వెల్ల నకారాంతములె యగుటచేతను నది సూరిచే నుపేక్షితమేమో? సూరిగారు తద్ధి. ౬ సూత్రమున నధికముగఁ బరిచయించిన ‘బియ్యన’ శబ్దము ప్రత్యాభ్యేయమే యనఁదగును. “బియ్య - బియ్యని” అను విశేషణరూపములుగాని ‘బియ్యన’ అను విశేష్యరూపముగాని ప్రయోగదృష్టముకాలేదు. ‘బియ్యన్-బియ్యనన్’ అను క్రియావిశేషణరూపములు మాత్రమే ప్రయోగములందుఁ గన్పట్టుచున్నవి. శబ్దరత్నాకరకర్త దీనిని విశేష్యమని పొరపాటుగా వ్రాసినను దానికిఁ బ్రమాణముగాఁ జూపిన ప్రయోగము క్రియావిశేషణమనియే నిరూ

పించును. కావుననే సూ - రా - నిఘంటుకర్తలు 'ఓయ్యన్ - ఓయ్యనన్' అను క్రియావిశేషణరూపములనే యనగా నవ్యయములనే చూపిరి. అట్లే 'ప్రేక్షన' అను దానిని సయితము తద్ధిత సూత్రోదాహృతులనుండి తొలగించుట యుక్తమని తోచెడిని. 'ప్రేక్ష' అను విశేషణరూపమే లేనపుడు దానిపై నిలువవలసిన నవర్ణకములకుఁ బ్రసక్తియొట్లు? 'ప్రేక్షము' అను విశేషణరూపమును, (ప్రేక్షపుగీడు. వై. ౧ ఆ. ౪-౨) ప్రేక్షన (ధరిత్రికంబై ప్రేక్షనయగుదాని. ఆర. ౭ ఆ) యను విశేష్యరూపమును ప్రేక్షగుఢాతుజన్యము లుండుట విరుద్ధముకాదు. 'ప్రేక్షని బండి వాసికిని - ప్రేక్షని మోపు' అని శబ్దరత్నాకరణమునఁ (తెల్లగొంటు శబ్దమునొద్ద) గేతనపద్యభాగముల నుదాహరించుట పొరపాటు. ఆరెండుచోటులందును 'చామన చాయ' అనురీతిని 'ప్రేక్షన' అను ప్రేక్ష గు ధాతుకృదంతరూపము నంగీకరించుటయే యుక్తము. "ప్రేక్షనయొక్క+మోపు = ప్రేక్షనగలమోపు = ప్రేక్షనమోపు. చామన యొక్క+చాయ = చామనగలచాయ = చామనచాయ" అనురీతి నీరెండుచోటులందును నాభాస బహుప్రీహి నంగీకరింపగును. సూరిగారు సమాస తద్ధిత సూత్ర వివరణములు రెండింటిని చామశబ్దము నుదాహరించిరేకావి 'నల్లనగు' అనునర్థము గల "చామ - చామని (చాయ)" అను విశేషణరూపములను నిర్వహించు ప్రయోగములుగాని ప్రామాణికలాక్షణోదాహృతులుగాని లేవు. శబ్దరత్నాకర సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువులందును నట్టి విశేషణరూపములు లేవు. "చామన చాయ-వి. (చామన+చాయ) ౧ శ్యామవర్ణము - ఆకుఁబచ్చ" (సూ. రా. ని.) శబ్దరత్నాకరకర్త యీ నిగాగమవిషయమున భిన్నమార్గమును బ్రదర్శించెను. 'తియ్య - దే - విణ - మధురము....." (శ-ర) "తియ్యన - దే - వి - తియ్యన దనము. మాధుర్యము. (విశేషణమగుచో తియ్యనిపలుకులు. మొ. చూ. అలకన)" (శ-ర) "అలకన దే - వి - సూక్ష్మత - విణ - సూక్ష్మము. 'అలకనితెల్పి' వారి. ఉ. ౭ ఆ. 'అలకనీజీబు.' స్వా. ౬ ఆ. (విశేషణమైనప్పుడు సమాసమునందు కడపటి అకారమునకు ఇకారము వచ్చెడి.)" (శ-ర). ఈశబ్దరత్నాకరోదాహృతులనుబట్టి 'తియ్య - తియ్యన - తియ్యని' అను క్రమము 'మధుర - మాధుర్య - మాధుర్యిన్' అనురీతిని స్ఫురింపఁ జేయుచున్నది. ఈశబ్దరత్నాకరమార్గము స్వరసము కామిం జేసియే యాధునిక వైయాకరణు లెవ్వరును దీని నంగీరింపలేదు. తుదికి సూ-రా-నిఘంటుకర్తలను నధర్వణుని నిగాగమమార్గమునె యాదరించిరి. "తియ్య = తియ - తియ - విణ. (త-తియం) ౧ మధురమైనది. (దీనికి కర్తృధారయమందు నిగాగమము వైకల్పికము.)" (సూ. రా. ని). ఇట్లు కర్తృధారయసమాసమున వచ్చు నొక

యాగమమె యీ 'ని' అనునదియని సర్వసమ్యతమైయున్నది. నివర్ణకస్థితికిఁ బ్రయోగములు:—క. కొని వ్రచ్చెడు లోపల నల్లని క్రిమియై.....(ఆది. ౨ ఆ. ౨౦౦ ప.) చ. అనయము.....ధర్మసూతి మె | త్తనిపులి.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౪.) క.....ఎ | జ్జనికన్నులునై యకుది | త్వనిరూఢుం డొకఁడు... (శాంతి. ౨ ఆ. ౨౦౬.) మ. అని కోపంబున.....అ | ల్లని నవ్వాపుంగ... (శాంతి. ౩ ఆ. ౩౯౧.) క.....ప్ర | న్ననితలము చందమునఁ దోడ్చిన నూయింబోలె.....(ఆరు. ౪ ఆ. ౪౦౯.) క. చిక్కని చక్కని నున్నని | స్రుక్కని.....దండంబులు. (విజ్ఞా. ఆచా.) నివర్ణకము చేరనివియుం గలవు. సీ. పరవైన చెలువంబు గరగరియఁ దియ్యి తెలిసీరు గలిగిన దీర్ఘికలును. (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౯౩.) క.....కల్ల నవ్యునఁ | దనపదనము వింతచెచ్చు దలకొనఁగా... హరి. ఉ. ౬ ఆ. ౧౦౯. (సూ. ౮. ని. అల్ల శబ్దమునొద్ద.) క. నరుఁ డలుక వొడవి యును సు | స్థిరుడై తనయొట్టు నెరల చెలువున.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౩౨.) ఇట్టి 'ని' వర్ణకము ద్రుతమనియు "తెల్లని - నల్లని" మున్నగునవి వ్యస్తములగు ద్రుతప్రకృతికములైన విశేషణములనియు సమాసమున దీనికి లోపము గల్గుననియు నట్టిలోపము గల్గినను బరస్థిత పరుషములు సరళములుగా మాటుననియు "ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమాసేషు" అను సూత్రము ద్రుతలోపమునకు మూలరునియు నప్పకవి మిక్కిలి ప్రామాదికముగా నీక్రిందిరీతిని బ్రసంగించెను. "ద్రుతలోప సమాసములు:—మూ. సూ:—ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమాసేషు. తే-గీ. వసధితనయేశ యయినటువంటి యనుచుఁ | బరపదవిశేషణము లేటపఱచుకొనుచుఁ | తొలుతటి పదంబు కొననుండు ద్రుతముగుడియు | సరుసనమునందుఁ జెందులోపములు కృతుల. (అప్పక. ౫ ఆ. ౧౬౪.) పరపదము విశేష్యమనుట యుక్తముగాన "పరపద విశేష్యతను దేటపఱుకొఱకు" అని ద్వితీయచరణాపాఠముండుట గ్రంథకృదభిప్రేతమనఁదగును. క. కడపలిద్రుతమును గుడియును | బొడవడఁగినఁ బయిని బరుషములు సరళములొఁ | జెడవువెఱ హల్లులెల్లను | సడలక ప్రాణంబులెల్ల సంధులు గాంచున్. ౧౬౫. తే-గీ. జగతిఁ జప్పనికూరకుం జప్పకూర | చురుచు జక్కని చాయకుం జక్కజాయ | హెచ్చుపచ్చని టోపికిఁ బచ్చడోపి | గరిమఁ గమ్మని కావికి గమ్మదావి. ౧౬౬. ఆ-వె- చల్లగాలి తీయ విల్లు నా సరళ స్థిరాక్షరములు తొల్లి టట్ల నిలుచుఁ | బంచబాణజనక పచ్చావు నల్లావు | ననుచు నచ్చులెల్ల నడుకు నిట్లు. ౧౬౭. (అప్పక. ౫ ఆ. శ్రీ గిమగువారు సవరించిన ముద్రణము.) 'తెల్లని' మున్నగునవి వ్యస్తపదములనుట కేవలము తప్పు. 'తెల్ల - నల్ల' మున్నగు విశేషణ

ములకుఁ గర్తృభారమునఁ బాక్షికముగ వచ్చునది యీ 'ని' వర్ణకముని యధర్వణుఁడు వచించుచుండఁగా నప్పుకవి యిట్లు వచించుట కేవలము పొరపాటు, వ్యస్తతలోని' వర్ణకము నిల్వనే నిబ్బదు. "తెల్లనివస్త్రము" అనుదానికిఁ బదచ్ఛేదము చేసినచో "తెల్ల+వస్త్రము" అని నిల్పుటయే యధర్వణాశయము. "ద్రుతస్య స్వర్వత్ర లుక్సమా పేష" అను చింతామణిసూత్రమున కిట్టివి లక్ష్యములు కావు(చూడు. ౮౭-౯౦ విష.), ఇట్టి సమాసాశ్రయవిధి సిద్ధమగు 'ని' వర్ణకము ద్రుతమునుట యొకతప్పు. ఆదేశసరళ పరకత్వమందును ద్రుతలోపము గల్గెననుట రెండవతప్పు. "ద్రుతస్య స్వర్వత్ర లుక్ సమాపేష" అనుచోప్పున నీ 'ని' వర్ణకము సమాసమున నిత్యముగా లోపించు ననుట మూడవతప్పు. 'చక్కజాయ' మున్నగురితిగల కళోపరిస్థగజడదబా దేశస్థితి నంగీకరించుట నాల్గవతప్పు. ఇట్టి ప్రమాదస్థితి యప్పుకవివంటివాని కెట్లుతోచెనో తెలియకున్నది. ప్రకృతసూత్రోక్త (౨౮౨ విష.) ని వర్ణకము యొక్కయు బా - తది ౬ సూత్రమున విధించబడిన నవర్ణకముయొక్కయు స్వరమునకు లోపము క్యాచిత్కముగఁ గల్గుటయు నట్టియెడల ద్రుతకార్యములు గల్గుటయుఁ గలదు. (చూ. ౪౪-౪౭ III విష.) "గుణవాచకంబులు కొన్నింటి నిగాగమంబునకుఁ బరుషంబులు పరంబులగునపుడు బిందువగు. ఉదా:—కష్టంచేన - కష్టంచేనె. మ. మరువాలారు శరంబులం దొరఁగు కష్టంచేనె.....(నైష. ౨ ఆ. ౯౯ ప.)" (ప్రాథ. సమా. ౧౩ సూ.) ఇట్లు నివర్ణకమునకు బిందువు గల్గురూపంబులు భారతమునఁ గన్పట్టలేదు. "గుణవాచకంబు క్రియావిశేషణం బగుచో నొక్కెడ నవర్ణకంబునకు బిందువు గానంబడియెడు. ఉదా:—మ. ససీ చక్కంగఁ బ్రియంబు వర్ణిలుటకై.....(కాశీ ౨ ఆ.)" (ప్రాథ. సమా. ౧౪ సూ.) (చక్కన+కన్ = చక్కంగన్.) క....మాకుం గుడు మిం డిదె మీరు ప్రక్క గొనుడని | చదు రడి చిన మనసుపొందు చక్కంబడునే (ఉపో. ౧ ఆ. ౩౧౨.) క. వారలంగొని | యే చక్కంబెట్టువాడ నే బాండవులన్ (ఉపో. ౨ ఆ. ౨౧౦.) తెల్లంగన్ - నల్లంగన్" మున్నగు ప్రయోగములు భారతాదిప్రాచీన ప్రబంధములం దెందును గాన రావు. తెల్లంగ - తెల్లంగలున - నల్లంగలున - మున్నగురితని సయితము ప్రబంధము లందుఁ జూపట్టలేదు - తెల్లంగన్ మున్నగునవి (తెల్ల = తెలుపు. నల్ల = నలుపు) మున్నగు విశేష్యములకు నుజ్జ్యంతమగు నగు ధాతురూపము చేరుటచే నేర్పడెనని యెఱుంగునది.

సంకీ. ౨౮౨ II విషయము:—ధ్వన్యనుకరణశబ్దములకు విశేషణత్వ వివక్ష చే నీ నిగాగమము వచ్చుట గలదు. "ధ్వన్యనుకరణశబ్దంబులు కొన్నిటి కిందు నిగాగమం

బగు. (ఇందున్ = కర్తృభార్యసమాసమందని యర్థము.) ఉదా:—గనగనని
నిప్పులు. (సా. ౪ ఆ) తళతళని తరళిమెలుగు. (గీ ఆ) నిగనిగని కుండనపు:
దగడు. (౪ ఆ) మొ.” (ప్రా. సమా. ౧౨ సూ.).

పయ్యనుదాహరించినవె కాక సంధిప్రకరణమందును ననేకములగు కర్తృభార్య
సమాసాశ్రయవిధులు వివరింపబడెను.

౭౬ విష. ద్వీగుక్త టకారవిధి, (కుట్టుసురు.) ౮౭ I విష - ద్రుతలోపవిధి,
(ఇది సమాసాశ్రయవిధి యనఁదగును.) ౮౭ IV విష:—సురూగమవిధి, ౯౧
విష - టుగాగమవిధి, ౯౩ విష - రుగాగమవిధి, ౯౪ విష:—పుస్తాదేశవిధి,
౯౫ విష:—సంధిసిచ్ఛేదవిధి (సుగాగమవిధి), ౯౮ విష:—ప్రాకాదిరూపివిధి,
మున్నగునెల్లఁ గర్తృభార్య సమాసాశ్రయవిధులె యని యెఱుంగునది.

ద్వీగుసమాసము

ఆద్విత్వం చ భవే ద్విత్వం । ద్విష్టో హ్రస్వశ్చ కేమచిత్ .

నన్నయాశ (విశ్వా. ఆజం. ౩౭ కారి. ఆహా. ౩౧౦. పు.)

౨౮౩ విష భూయసీ దేశ్యశబ్దేషు । లోపవర్ణాగమశ్రుతిః ।

(విశ్వా. ఆజం. ౯౪. కారి. ఆహా. ౩౭౨. పు.)

కల్పతరఫ ౨౮౩. విష:—ఈకారిలు ౮౮ I విషయమున వ్యాఖ్యాతము
లయ్యెను (౨౧౯, ౨౮౧, ౨౧౫. ౨౧౫ I విష. చూ.). వీనిచొప్పున మూడుశబ్ద
మునకు సమాసాధికరణమగు నుత్తరపదము పరమగునపుడు, బిందుపూర్వక దువర్ణ
కమునకు లోపమును బరిశిష్టమగు‘మూ’ అనువానికి హ్రస్వమును నుత్తరపదాది
హల్లునకు ద్విత్వమును బహుళముగ నగునని గ్రహింపనగును. ఉదా:—మూడు
+లోకములు = ముల్లోకములు - మూడు + ఏడుమాటులు = ముయ్యేడుమా
టులు - పక్షంబున మూడులోకములు . మొ - ఇట్టియెడల నేకదేశాన్వయము
కవిప్రయుక్త మగుచున్నదని యీవఱకు వివరింపబడెను. (౨౭౨ I విష. ౨౬౬ I
విష.) బహుళమను వ్యాఖ్యచే - మిశ్రతలో హ్రస్వద్విత్వములు కవిప్రయుక్తములు
మాత్రమే సాధువులని యెన్నవలెను.

సమాసాధికరణంబగు నుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు

బాలవ్యా. మూడుశబ్దము డ్విత్వంబునకు లోపంబును మీఁది

౨౮౩ I హల్లునకు ద్విత్వంబు నగు. ౧౭.

విషయము. మూడు+జగములు = ముజ్జగములు, మూడు+లోక
ములు ముల్లోకములు.

సంజీవని, అం 3 I విష:—విశేష్యుడు ను త్తరపదము పరమగుచుండగా విశేషణుడు మూడుశబ్దపు డుజ్జ్వలంబున కనగా బిందుపూర్వక డున్లమునకు లోపంబగుననియు (వి స్తర I-II) ను త్తరపవాది హల్లునకు ద్విత్వము గల్గుననియు నథము. అట్టి ద్విరుక్తహల్లు పరమగునపుడు పూర్వస్థుడు 'మూ' అనువాని దీర్ఘమునకు బా - సమా - ౧౩ సూత్రము చొప్పున ప్రాప్త్యము కల్గునని సూరి తలంచిన ప్రక్రియ నరయు నది. ఉదా:—మూడు+జగములు - మూ+జ్+జగములు = ముజ్జగములు. ఇట్లే యంతటను ప్రక్రియ నెన్నునది-సూరి యిట్లు ప్రాప్త్యము వచ్చుట పార్వతికమని సూత్రించినను నన్న యాధర్వణీయపద్ధతి చొప్పున బండితకపీండ్ర లాక్షణిక ప్రసిద్ధ్యను పారముగ ప్రాప్త్యము కల్గునని యెఱుంగునది. (చూ. అం ౩, I విష-విస్తర. అం ౩ I విష.)

విస్తర I అం 3 I విష:—“ఐన్ని ప్రాత్రంబులలో మూలసూత్రంబునందు “దుష్కర్మకంబునకు” అని పాఠము గలదు. అయ్యది ప్రామాదికంబు. నకారాది యైన యుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు పూర్వపవాంతిరు డకారంబునకు నకారంబగు ఉదా:—రెన్నాళ్ళు (రెండు+నాళ్ళు) మూన్నాళ్ళు (మూడు+నాళ్ళు),.....” (బా. గు. ప్ర. సమాస. ౧౭ సూ. వ్యాఖ్య.) (ఇట్లు ప్రాథ. సంధి. ౧౫ సూత్రము స్వీకరింపబడెను.) “ఐన్ని బాలవ్యాకరణ ప్రతులలో డుష్కర్మమునకుని పార మగపడెడి. కాని త్రిలింగలక్షణశేషము ముందు చెప్పినరీతిని డకారమునకుని యనుటను (ప్రాథ. సంధి. ౧౫ సూ.).....దీనిని డుజ్జ్వలమని ప్రథమైకవచన ప్రశ్నయమునలె జెక్కిగా వ్యవహరింప నాధారములు లేవిని.....దుష్కర్మమను టయే యుచితము.....ఏరో దిద్దియుండురు.....” (బా. సా. పే. సమా. ౧౭ సూ వ్యాఖ్య. ౩౪౩ పు.) ఇట్టిద్రుష్ట వ్యాఖ్యానమును గ్రంథకృత్ ప్రయుక్త పాఠమును డుష్కర్మమునకుని దిద్దివేసిరి. ఏవోఐన్ని బాలవ్యాకరణ ప్రతులలో “దుష్కర్మ” మను పాఠమున్నదననేల? ఎల్లప్రతులలోను ‘దుష్కర్మ’మను పాఠమే యున్నది. ఏరో యిట్లు దిద్దినట్లు సాహసము. అంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారి యొద్దనున్న ట్టియు సూరిగారి జీవితకాలములో చు ద్రితమయినట్టియు బ్రథమముద్రణములోను నాయొద్దనున్న ద్వితీయముద్రణములోను డుజ్జ్వలమను పాఠ మికలదు. ప్రథమైకవచనము డుజ్జ్వలము. ఇది డుజ్జ్వలము. ఖండబిందుసహితముగ లోపించుటకై బా-తత్స-౧౯ సూ-జెక్తు బింద పూర్వంబగునను బాలవ్యాకరణ సంప్రదాయానుకూలముగ సూరి డుష్కర్మమని యుపదేశించె ననుటయే సమాజము - సత్యము - నిర్దాధము.

అంధభాషానుశాసనమున “సంఖ్యావాచక శబ్దము పూర్వమందున్న కర్తృ ధారయము ద్వ్యగువనబడును.” సప్తముద్రములు - ఏడులోకములు.....” (ఆం. భా. అ. సమా. ౩౫. సూ.) అని సూత్రించినది “కర్తృ ధారయమున మూడు లోని డువర్ణమునకు లోపమును డాకారమునకు ప్రాప్త్యమును మీదిహల్లునకు ద్విత్యమును బహుళముగా నగును. ముజ్జగములు.....” (ఆం. భా. అ. సమా. ౪౦. సూ.) అని సూత్రించుట సుసంగతముగా గన్పట్టుదు. సంస్కృతవ్యాకరణ సిద్ధాంతము చొప్పున సప్తముద్రములు మున్నగునవి కర్తృ ధారయ సమాసములై యవలసి యున్నను “ఏడుసముద్రములు” మున్నగువానిని నాంధ్రవైయాకరణులు ద్వ్యగువులెయని వ్యవహరింతురు. (విస్తర. 1 ౨౬౮ V విష.) (౨౬౮ V విష.). “ద్విగోరమిశ్రతాయాంతు | ప్రాయ ఏకత్వవిష్యతేమిశ్రతాయాం బహుత్వం న్యా | దన్యత్రాపి క్విద దృవేత్” (౨౮౪ విష.) నుఁధిర్వజాకారిఁ చొప్పున “ఏడుసముద్రములు - ముల్లోకములు” మున్నగు మిశ్రసమాసములు ద్వ్యగువులని కంఠోక్తముగ నంగీకరింపబడిన వనకలెదు. సూరి యుపదేశింపకున్నను నివిధి బహుళమై యనఁ

విస్తర II ౨౮౩ 1 విష:—“రెండు మొదలగు సంఖ్యలు బహుత్వబోధకము లగుటంజేసి.....ద్విగుసమాసమున నుత్తరపద మేకవచనాంతమై యగునని శాసించుట ప్రసక్తమయ్యె.....” (బా. సా. పే. ౩౪౩-౩౪౪ పు.) అని యిట్లు పేటికావ్యాఖ్యాత యి సందర్భమునఁ గొన్నిసంప్రదాయ విరుద్ధవిషయము లను వ్రాసెను. ‘ముచ్చిచ్చు’ మున్నగుచోట్లు సమాహారద్విగువులనియు, నక్కారణమున నచట ‘మూడుచిచ్చుల మొత్తము’ అని విగ్రహమనియుఁ దలంపక ‘మూడుచిచ్చులు’ అని యర్థముచేసికొన్నవాడగుటచే నితఁడు పయిరితని వ్రాయ వలసినవాడయ్యెను. సంస్కృతభాషావాసనచే సమాహారద్విగువునందుఁ బ్రాచీన మహాకవులు “ద్విగు రేకవచనమ్.” (౨౬౮ V విష.) అను పాణినిసూత్రము చొప్పునఁ బ్రాయశఃముగ నేకవచనముగఁ బ్రయోగించుచువచ్చిరి. ప్రాచీనలాక్షణికు లట్లే యనుశాసించుచువచ్చిరి. ‘మిశ్రద్విగువున సమాహారవిగ్రహము సందర్భ పడమింజేసి యద్దాన బహువచనము నంగీకరించిరి. మహత్సంఖ్యావాచకములగు “మవ్యురు - నలువురు” మున్నగువానితుదినున్న ప్రథమాబహువచన రువర్ణకము లోపించుటయు “ద్విగు రేకవచనమ్” “న నపునఃమ” (౨౬౮ V విష.) అను ద్వ్యగు సమాసలక్షణములు గల్గుటయు సమర్థమగుటంజేసి మహాకవిప్రసాగదృష్టము కాకుండుటచేత “ద్విగువు మహదర్థఘటితం బద్విష్టంబు” (ప్రాథ ముక్తలక్షణవివేచ నము ౯౫ పు.) అని త్రిలింగలక్షణ శేషమున సూత్రింపబడెను.

1229 మధ్యమపదలోపి ద్విగుప్తనందే ప్రాస్వద్విత్వాదినిత్యత [అం. వి. కల్ప.]

దగును. ప్రాస్వద్విత్వాదులు దులోపము రాకండుటకు:—క,.....ఉ । ద్వామభుజ
వీర్యగంపద । తోమాఁడుజగములు నోపుదురు సాధింపన్ (సభా. ౧. ఆ. ౧౧౫)
తే.గీ. అఁఘ యేము మువ్వరము మూఁడగుటల్లా । .....(సభా. ౧ ఆ.
౧౨౬). చ..... । కమలహితుండు నేనునయి కాచితి మొక్కట మూఁడువర్ష
ముల్ । .....(ఆర. ౨ ఆ. ౨౧౭). తే॥గీ మూఁడు లోకంబులందు నెవ్వఁడు
(విరా. ౨ ఆ. ౫౬). ద్విపద - మూఁడుదినంబులు ముక్కంటియచట । లేదొ...
లేమి...(బసవ ౬ ఆ. ౩౭). మఱియు - మ - పదుమూఁడేడులు నీవునుం దిరిగి రాఁ
ఖాలీకపావచ్చునే (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౯౩ ప.) ఇట్టిచోటులందు “పదుముయ్యేడులు”
అనురీతి రూపములు సప్తతములు కావనియు నెన్ననగును. దులోపప్రాస్వ ద్విత్వములు
వచ్చుటకు:—కా.మల్లోకంబుల మార్తలన్ బటములన్ ముద్రించి—(ఉ.హరి. ౫.
ఆ. ౧౩౫). ఉ.....భీము కొంచి ము । చ్చిచ్చును నేచ్చునట్టులుగ (భీష్మ. ౨ ఆ.
౨౭౭) ఆ.వె. పార్వతుండు శక్తిఁ బరఁగింప సలేడు ము । త్తునియఁ జేసె మఱియు
ద్రుపదసుతుఁడు (భీష్మ. ౨ ఆ. ౫౩ ప.) క.....పశువులు మున్నూ । ఆలఘు
యశోమహిత.....(అశ్వ. ౪. ఆ. ౧౦౧ ప.) ద్విపద - నల్లవో బసవయ్య
మల్లోకవంద్య (బసవ. ౧ ఆ. ౬౦౭) (నల్లోవో = ఔరా) ము పూట నిష్కార్గమునఁ
జరింపంగ (బసవ. ౬ ఆ. ౧౩ ప.) ఉ. దక్షిణ యిచ్చె ముజ్జగము దానగుగ్రవణం
డతండు.....(కాశీ. ౪ ఆ. ౧౭౯).

ఈ దులోప ప్రాస్వ ద్విత్వములు కొన్నియెడల నిత్యముగ వచ్చుటయుఁ
గలదు. “౧౬ ముయ్యేడ్వాదులందు ప్రాస్వ ద్విత్వంబులు నిత్యంబులు. ఉదా:—
రాముఁ డలుకన్ ముయ్యేడుమాఱుల్ రణ । ప్రితన్ వైరిధరాతలేశ్వరులఁ జూపెన్
బల్లురన్ (ఆది. ౧ ఆ. ౭౯.) క. మయ్యాలుమార్గణంబుల (రా. యు. కాం.)
నీ. దీని మువ్వడుగగఁ గణము (ఆది. ౧ ఆ. ౪౧ ప.)” (ప్రాథ. సమా. ౧౦
సూ.) ముయ్యేడ్వాదులు మధ్యమపదలోపసమాసములు - మూఁటిచే గుణితమగు
నేడు = మూఁడు+ఏడు = ముయ్యేడు = ఇరువదియొట్టి.

సన్నయా ద్విగో రమిశ్రతాయాంతు । ప్రాయ ఏకత్వవిష్యతే
ధ్వజీయము. మిశ్రతాయాం బహుత్వం స్యా । దన్యత్రావి క్యవిధ్య
౨౦౪ విషయము. వేత్ (వికృ. హలం. ౧౬-౧౭ కారి. అహో.
౪౩౧ పు.)

కల్పగిరుప్త. ౨౦౪ విష:—ద్విగోః = సమాహంగద్విగుప్తనకు, ఆమిశ్ర
కాంగా వో = మిశ్రతే లేనపుడనఁగా నాచ్చికసమాసమందు - ప్రాయః = తటస్థముగా,

ఏకత్వమ్ = ఏకవచనము, ఇష్యతే = సప్తుతమగుచున్నది. సుస్కృతమునందలి “ద్విగు రేకవచనమ్” అను సూత్రముచొప్పున సమాహారద్విగుపునఁ గల్గు నేకవచన మాచ్ఛికసమాసమందుఁ బ్రాయఃకముగఁ గల్గుననియుఁ బ్రాయఃకముగట నాచ్ఛిక సమాసమందును గ్వచిత్కముగా బహువచము వచ్చుట గలదనియుఁ దాత్పర్యము. ఉదా:—ముచ్చిచ్చు - (మూడగుల సమాహారము) నల్లడ = నాలుగుదిక్కుల మొత్తము - నల్లడలనియుఁ గ్వచిత్కముగాఁగలదని యెఱుంగుచుంది. ఇట్టిది ద్విగుమాత్రమే. సమాహారము కానేరదు. ముచ్చిచ్చు మున్నగుచోటలందు, మూడశబ్దమునకు సబిందుక డుశోపము, లుప్తశేషమునకు ప్రాస్వము, పరహల్లు నకు ద్విత్వమును, (౨౮౩-౨౮౩ I వివ.) (కవిప్రయుక్తస్థలములందు మిశ్రతలలోఁ గల్గుచు) గల్గునని తెలియనది. మిశ్రతాయామ్ = మిశ్రద్విగుపునందు, బహుత్వం స్యాత్ = బహువచనమే యగును. ఉదా:—ముల్లీకములు - మువ్విధములు - నాల్గుదిక్కులు - అన్యత్రాపి = సమాహారద్విగు సమాసేతరమగు సమాహారద్వైవిధ్యము నందను, క్వచిద్భవేత్ = క్వచిత్కముగ నేకవచన మగును - ఉదా:—“త కూ డసీరకై కాంచన మడిగి ఇత్యాదయ స్తీక్యబ్యాధికవిప్రయోగా స్సాకరః” (ఆహో. ౪౩౨ పుట.) ప్రయోగములు:—ఆచ్ఛిక ద్విగుపునందు:—మ...తూలశక లాకారంబులై వారిద | ప్రతతుల్ సాల్పడి నల్లడన్ జెవరఁగా.....(ఆపి. ౨ ఆ. ౯౨.) ఇట సమాసాశ్రయవిధి సిద్ధము గనడదవాదేశము. (2౮ IV. 2౯ వివ.) చ.....భూరిశిఖావళి ఖాంకవంబు న | ల్లడఁ గడుఁ బర్వఁగాఁ బెరిగి కాల్యు దొడంగె (ఆపి. ౮ ఆ. ౨౪౯.) ఉ. చిచ్చున నేయి వోసిన విశేషము దోపఁగ భీము నొంచి ము | చ్చిచ్చును నేర్పునట్టులుగఁ జేసెఁ దదూర్జితసేన నంత... (భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౭౭.) చ...చక్కిజం | బుగ వెర మాగధుం దునిమె భూస్థలి నయ్యగ్గ పీఠఁగం బడన్ (భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౦౯.) ఆ. వె. పార్వతుండు శక్తిఁ బరఁగింప నతి.దు ము | త్సునియఁ జేసె.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౪౩ ప.) చ.....త్రిగర్తనా | ఘలు నిరుదెరుఁ దద్రథముతో గదియించి.....(విరా. 3 ఆ. ౨౦౦) చ. అనుటయు భీతి వెడికొని యావులు వేయును నెడ్డు లాటునూ | టును రథముల్ శతం బును.....దంలిస ప్తకముం గొని శాంతిఁ బొందవె | యసినను మానడయ్యె... (కర్ణ. ౨ ఆ. ౯౦ ప.) (ప్రాస్థలము.). క. నలుగాలివాన, బతుల | ... పాలించెం బశువులు మున్నూ | జలఘ్న యశోమహిత..... (ఆశ్వ. ౪ ఆ. ౧౮౦ ప.) ఉ.....నల్లెఁ దూలి పాఱగన్ (హరి. ఉ. ౨ ఆ. ౧౨౮.) ఆచ్ఛికమునబహుత్వము:—చ.....శల్ | గడలను విప్పులింగ ములు గప్పఁగ (ఆపి. ౨ ఆ. ౧౪౧.) క. ఉటుముచు మెటుముచు బిడుగులు | వజ్రలఁ

గ నలుగడల బడ నవారిత వృష్టుల్ | గుఱుకొని..... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౭౦౧)
 క. వెలయంగ నశ్వమేధం | బులు వేయును నొక్కసత్వమును నిరుగడలం | దులనిది
 తూ.పగ..... (ఆది. ౮ ఆ. ౯౫.) మిశ్రద్విగువున బహుత్వమునక:—శా. ఏడ
 ట్టోహిణు లెప్పు బాండవబలం | బు..... (ఆ. ౧ ఆ. ౭౦.) తరల - పదిదినం
 బులు భీష్ముఁ డాహవభారకుండు..... (ఆది. ౧ ఆ. ౬౮.) ఉ..... ఆది
 దొడంగి మూడుక్కడు లాంధ్రకవిత్వ విశారదండు వి | ద్యాదయతుం డొనర్చె...
 ..... (విరా. ౧ ఆ. ౬ ప.) శా. ముల్లోకంబుల మూర్తులం బటముల స్తుద్రించి
 (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౧౩౫.) తే. గీ. అక్కుమాయండు నలుదిక్కులందుఁ గాంచు
 (మువ్వీధములు మొదలగుచోటులందువలెనె 'నాల్గొనకు 'నలు'నిల్చెను) (నైష.
 ౩ ఆ. ౮౮.) (విస్తరి.) ౨౨౦ మొ. ౨౨౪ విషయపుఁ గల్పతరువునఁ పదునొకండు -
 పండ్రెండు - పదుమూడు - పదునాలుగు - పదునేను - పదునాఱు - పదునేడు -
 ఓదునెనిమిది. పందొమ్మిది - ఇరువది - ముప్పది - నలువది - ఏబది - అఱువది -
 డెబ్బది - ఎనుబది - తొంబది - మున్నగు మధ్యమపదలోప (౨౬౮ IV విష.)
 స్థలములందలి సమాసాశ్రయవిధులు వివరింపబడెను. అంధ్రరాజుణ్ణకుల పద్ధతి
 చొప్పున వీరినినైతము ద్విగువులనిన. ననవచ్చునని తలచి యిచట బ్రసంగింపఁ
 బడెను.

విస్తర. ౨౦౪ విష:—త్రిలింగలక్షణ శేషమునం దీ సందర్భమునఁ గొన్ని
 విశేషములు సూత్రింపబడెను:—“ఒక్కచో ద్విగువు మిశ్రం బేకవచనాంతంబునకు-
 క.....శివుఁడును.....న | ఓక్కులిందిరిగి నిలిచి యాపురించుచు నుండెన్
 (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౧౬౮) ఉ.....ఆ | ప్రాసజప్రభాములు సూపెడి గద్దెయ
 మీఁద నెక్కి ముల్లోకము దాన యేలుగతి..... (హరి. ౧ ఆ.) ముమ్మహూర్త
 మనకు (జై. ౭ ఆ.)” (ప్రాథ. ౬ మా. ౨౦ సూ.) “ప్రాయో లు క్కగ చజతదపయ
 వామ్. (౧. ౩. ౮) అసంయుక్తానా మనాదౌ వర్తమానా నామచః పరేషాం కా
 దీనాం ప్రాయో లుక్ ప్రాప్యత్” (షడ్భా. ౧౧. పుట.) అనుచొప్పునఁ గల్గెడి కకారాదుల
 లోపము ప్రాకృతములలోఁ బై శాచియెదు “ప్రాయో లుక్కాది ఛలోపట్ ఛమ్యున్త
 సూత్రోక్తిమ్ (౩. ౨. ౬౩) ప్రాయో లుక్కాతే సూత్ర మారభ్య ఛలోపట్ ఛ
 మ్యున్త సూత్రప్రవృత్తం యే విధిషుః ప్రాకృతే తే ధైశి శ్చైవం నభవన్తి (షడ్భా.
 ౧౯౦. పు.) అనుచొప్పునఁ గల్గెనెందుగ న - లోకము జగము మున్నగునవి పై శాచి
 ప్రాకృతముత్వమున నాచ్ఛిక్తములై ముల్లోకములు మజ్జగములు మున్నగువాని
 కవి శ్రద్ధిగుత్వమును ఘటించిగలవనచు నాచ్ఛిక్తమూనుడు సూత్ర మే హ్రస్వద్వి

ద్విగుప్తవ కేవలచనంబు ప్రాయఃకంబుగా నగు, మిశ్రంబు
బాలవ్యా. నకుఁ గాదు. ౧౮.
౨౦౪ I వి. ముచ్చిచ్చు - ముక్కారు - ముప్పాతిక - ముత్త్రోవ.
మువ్విధములు.

సంజీవని ౨౦౪ I విష:—అద్భిక్ ద్విగు సమాసకము ప్రాయఃకముగా నేకవచ
నాంత మగును. మిశ్రద్విగురమాసము బహువచనాంత మగును. ముచ్చిచ్చు =
మూడుగ్నుల సమాహారము - ముక్కారు = మూడుకారుల మొత్తము.
ముప్పాతిక = మూడుపాతికల సమాహారము. ముత్త్రోవ = మూడుత్త్రోవల
సమాహారము. (ముత్త్రోవద్రిప్తురి = త్రిపథగ) ఇవి యాద్భిక్ ద్విగుప్తవ కుదాహృ
తులు - మువ్విధములు - ఇది మిశ్రద్విగుప్తవ కుదాహరణము. ఈయదాహరణము
లన్నిటియందును సమాసపూర్వపదమగు మూడుశబ్దమునకు డుజ్జలోపము - లుప్త
శేషమునకు ప్రాప్తము సుత్తరపదాది హల్లునకు ద్విత్వమును బా-రమా-౧౩-౧౪-
౧౭. సూత్రములచొప్పున నయ్యెవని యెఱుంగునది.

బహువ్రీహి

స్య దాభాస బహువ్రీహిః | ప్రథమాది ప్రయో
గతః (విక్ర. హలం. ౧౯ కా. ఆహో. ౪౩౬).

త్యములు గల్గునను తలంపున గావలయు నహోబలపతి యాక్రిందిరితినీ వ్రాసెను—
“ముల్లోకంబులు ముజ్జగంబులు ఇత్యత్ర ఆమిశ్ర సమాసత్వ మపి సూపసాదయే. కథ
మితిచీత్—వైశాచీ సమత్వేన భవతి తత్ - నచ ప్రాయో లుక్కుగ చజతదపయవా
మితి ప్రాకృతసూత్ర స్యాత్ మహిమా-న ప్రాయో లుక్కుది ఛలో పట్ ఛమ్యస్త
సూత్రోక్తమితి తన్నిషేధాత్” (ఆహో. ౪౩౨, పు) ఇది సరికాదు. లోకము
మున్నగు వికారలేశము లేని ప్రాకృతరూపుల కాద్భిక్త్య మాంధ్రలాక్షణిక సమృత
ముకాదు. ‘జగము’ సంస్కృతసమము - జేగము=తదృశము గాన ‘ముజ్జేగము’ అను
నది యాద్భిక్ సమాస మనుట సమృత మనఁదగును. “వారాధకంబు లద్విరుక్తంబులు
తఱచుగ సంఖ్యాపూర్వకంబు లగు - ఉదా:—ఒకతడవ - ఒకతూరి. ఒకతేప - ఒక
మాటు - రెండుతడవలు.....అద్విరుక్తంబు లనుటచే తేపతేపకు. తఱచుగ
ననుటచే తడవకు ఇత్యాదు మఱెఱుంగునది.” (ప్రాథ. సమా. ౨౧. సూ.) ప్రాథ -
సమా - ౨౨. మొ - ౨౬ వ - గల సూత్రములలోని సంఖ్యానాచకముల సమాస
ముల నాశ్రయించిన విధానములెల్ల విస్తరము ౨౨౨ విషయమున వివరింపబడెను.

కార్యా బౌపవిభక్తికవ దస్తవిధయశ్చ. (ఆం. చిం.

నన్ను చూ. హలం. ౧౬. కారి. ఆహో. ౪౩౧. పుట.)

౨౦గి విషయము ఉత్తమిత్వం తథైవాత్వం । సమానే మతు బృథకమ్

(వికృ. హలం. ౨౧. కారి. ఆహో. ౪౪౪. పు.)

కృచి దస్తవిధ వర్ణస్య । సమాసాస్తత్వ మిష్యతే

(వికృ. హలం. ౨౨ కారి. ఆహో. ౪౪౬ పుట.)

కల్పతరువు. ౨౦గి విష:—ముక్కంటి (యూఁడుకన్నులుగల శివుఁడు) వేవెలుగు (వేయి కిరణములుగల సూర్యుఁడు) మున్నగు సమానాధికరణ బహువ్రీహులును కవ్వడి (౨౦౮ I విష. చేతుల కవయందు వడిగల యజ్ఞుఁడు) మున్నగు క్వాచిత్కవ్యధికరణ బహువ్రీహులును సంకృతమందువలెనే యచ్ఛాద్రము నందును గలవు. బహువ్రీహిఘటితపదములు సాధారణముగా స్త్రీసమములై యొ యుండును. “ఆనందపు రూపుని విష్ణుని” అనుగానినంటి సాధ్యసాంస్కృతిక బహు వ్రీహు లుండనేరవు. ‘ఆనందపురూపము’ అనియే యచట ‘గవిప్రయుక్తము. (కాంతి. ౨ ఆ. ౩౦). అట్లే మిశ్రబహువ్రీహియు నుండనేరదు. ‘కఱకంఠుఁడు ఇత్తత్రమిశ్ర బహువ్రీహిః’ (౪౩౬ ఆహో.) అను కవిశిరోధూషణవాక్యము సరి కాదు. అందలి త కారమును నిర్వహించు ప్రయోగములేదు. “కఱకంటు - సంబోధ నము - కఱకంటా” అను రూపములై యచట సాధువులుగ నంగీకరింప నగును (౬౩ I విష. చూడు.)

ఆభాసబహువ్రీహులు త్రివిధసాధ్యసమాసములు నుండవచ్చును. ఆభాస బహువ్రీహి నుపదేశించుచున్నాఁడు:—ప్రథమాది ప్రయోగతః = తత్పురుష మున శేషపక్షీస్థానమున నిల్చు - ప్రథమా ద్వితీయాకార విభక్తుల ప్రయోగము మూలమున (౨౭౦ విష.), ఆభాసబహువ్రీహిః = బహువ్రీహ్యభాస ము, స్యాత్ = అగును. బహువ్రీహ్యర్థము లభించుననియు నది బహువ్రీహిలక్షణ లక్షితము కామింజేసి బహువ్రీహ్యభాస మనిపించుకొనుననియుఁ దాత్పర్యము. ‘పక్షీ భవే ద్వితీయా తుల్యా తత్పురుష సంస్థితా నామ్నామ్.....కృచి దన్య విభక్త్యర్థే । ప్రథమాపి ప్రదృశ్యతే” అనుకారికలచొప్పన (౨౭౦ విష.) వచ్చు ద్వితీయా - ప్రథమా విభక్తుల ప్రయోగమున బహువ్రీహ్యర్థము భాసించు టయుఁ గలదని పర్యవసీతార్థము - ఉదా:— పీతాంబరముయొక్క + వాఁడు = పీతాంబరమున్ + వాఁడు = పీతాంబరమువాఁడు = పీతాంబరము గలవాఁడు. ఇరువదింటియొక + రెండు = ఇరువది + రెండు = (ఇట పక్షి

ప్రథమాకారమున నిల్చినది.) ఇరువదిరెండు = ఇరువది యధికముగల రెండు. మూడుకన్నులవాడు = (ముక్కంటి) మొ. ఇచ్చోటొంటి వాడుమున్నగు తచ్చద్ధాధికములకు స్థానోబోధమందే తాత్పర్య మనగా వ్యవస్థరూపసంబంధమే యర్థమని యెఱుంగునది. (చూ. ౨౭౧ విష. ౨౭౧ I విష.) మ. నరుడీమానము వాడనంగవశమే (ఉదా. ౪ ఆ. ౨౫౮) హర్త్యనిమానసంహతులదాని (ఆర. ౧ ఆ. ౩౪౮). “త్రినేత్రః - పీతామ్బర ఇత్యాద్యనుసారేణ మూడుకన్నులవాడు - పీతాంబరమువాడు - పట్టుపుట్టుముదొర-ఇత్యాద్యా ఆభాసబహువ్రీహయః పుం. స్త్రీత్రేతు మూడుకన్నులయది - పట్టుపుట్టుమునది - ఇత్యాద్యాః - స్యా దాభాస బహువ్రీహిః | ప్రథమాది ప్రయోగత ఇత్యధర్మణః - ప్రథమాస్త్ర శ్చాస్త్ర తచ్చబ్ధ శ్చాన్యశబ్దశ్చ. వేడివెలుగు ఇత్యాదావపి వ్యవస్థవివక్షాయాం ప్రథమాంత ప్రయోగ ఇష్టవ వేడివెలుగువాడు ఇత్యాది” (అహో. ౪౩౬). ఇందలి ‘ప్రథ మాస్త్ర శ్చాస్త్రేత్యా ద్యహోబలవాక్యములు స్త్రామాదికములు. ‘వాడు - అది’ మున్నగు తచ్చద్ధాధికములుగాని యట్టివానినలె నిల్చిన యన్యశబ్దములుగాని ప్రథ మాంతములె యై యుండు ననుట సరికాదు. “పీతాంబరమువానిన్—పీతాంబరము దానిచేతన్ - పట్టుపుట్టుము దొరకొఱకున్” మున్నగుచోటొంటి మాత్రము బహువ్రీహ్యార్థ సిద్ధి లేకపోదుగదా - మఱియు వాక్యాన్వయయోగ్యముగ నుత్తర పదమం దేవిధక్తి నిల్చిన నేమి? దానిమూలమున బహువ్రీహ్యార్థ మచట లభించు చున్నదనుట కేవలము నసంగతముకాదా? అచటి శేషవక్త్రీ సమాసాను గ్రహమున గదా బహువ్రీహ్యార్థసిద్ధి గలుగుచున్నది!

కార్యాఇత్యాది:—బౌపవిధక్తికవత్ - టి - ంటి - తి-ఇ-మున్నగు వానివంటి కార్యాః = కార్యములు, అస్తవిధయశ్చ = సమాసాంత ప్రత్యయములును నగు చున్నవి - టి ంట్యాదులు విధక్తులు పరమగునపుడు వచ్చుట - సమాసపూర్వపదము లందు నిల్చుట మాత్ర మేకాక సమాసాంత ప్రత్యయములును నగుచున్న వనితాత్పర్యము. ఉదా:—మూడు+కన్నులుగలవాడు = ముక్కంటి. (౨౮౩ విషయము చొప్పున నిచట నైతము మూడుకన్న దుష్కవర్ణలోపాది కార్యములు గల్గును). మూడు+కన్ను = ముక్కన్ను + ంటి = ముక్కంటి మొ.

‘బౌపవిధక్తికసంజ్ఞాః.....తేహి విధక్తౌ సమాసేవ’ (౨౨౭ మొ. ౨౩౩ వ. విషయ.) అను చింతామణిచొప్పున - “కంటిచేతన్”మున్నగుచోట్ల విధక్తిపరకత్వ మందును - ‘కంటిపార - వేపచెట్టు’ మున్నగుచోట్ల సమాసపూర్వపదమందును నౌపవిధక్తికస్థితి యుపదేశింపబడెనుగానె బ్రకృతసూత్రముచే సమాసోత్తరపదము

తుడిని నిల్పు నొపవిధక్షికవర్ణమునంటి సమాసాంతప్రత్యయ ముద్దేశిరబడెనని తలంపవగును. ‘జౌపవిధక్షికవత్’ అని ప్రాముఖ్యాభిప్రాయమునఁ జెప్పబడినను నొపవిధక్షికముల నంటిని కావచ్చి సమాసాంతవిధులును గలవని యెఱుఁగునది. “నాలుగు+వాఁ = నలువా+అ = నలువ.” అనుచో ‘యి’ వర్ణములోపించినది. పిదప మత్స్యర్థీయమగు ‘అ’త్యముని ల్పినది. ‘వేవెలుఁగు చలివెలుఁగు’ మున్నగు వానిలో సమాసాంత ప్రత్యయము నిల్వలేదు.

ఉత్త్య మిత్త్య మిత్యాది:—ఉత్త్యమ్ = ‘ఉ’ అనునదియు, ఇత్త్యమ్ = ‘ఇ’ అను నదియు, అత్త్యమ్ = ‘అ’ అనునదియు సమాసమునందు, మతుబృథకమ్ = అస్త్యర్థక ములుగాఁ దుడిచి నిల్పుదు. అనగా ‘అ - ఇ - ఉ’ అనునవి మతుబృథకములయొ సమా సాంతమున నిల్పు ననియ్యదు. ఉదా:—అలరు+విల్లుగాఁగలవాఁడు—అలరు+ విల్లు = అలరువిల్లు+తి+ఉ = అలరువిల్లుఁడు, కమ్మవిల్లుఁడు - పచ్చవిల్లుఁడు మొ. అలరువిలు కాఁడు మున్న గుచోటులు నిట్టివి యున్న ను ననవచ్చును. సర్వధని మున్నగు సంస్కృతసమాసములందును నిట్లు మత్స్యర్థీయములు నిల్పుట గలదు. “చౌదంతీతి (చతుర్థీ స్త్రీ) సిద్ధావస్థయా నిష్పన్నం రూపమ్. సుకేశీ - హిరణ్యకేశీ త్యాది భాష్య వచనాత్—నకర్త ధారమౌ న్తత్సర్థి యో బహువ్రీహిరితి నిషేధో ననిత్యఇతి చతుర్థ స్త్రీతి రూపమసి సాధ్యితి వ్యాకరణసారీణాః. అతపన కోక స్త్రీతిచకోర పారణపటుర్ జ్యోతిష్తతీ లోచనే ఇత్యాదీని మహాకవి (ముగారి) వచనాని సామం జప్యంబభిన్నే” (అహో. ౪౩౭) పయిరితిని ‘అలరువిల్లుఁడు’ మున్నగుచోటులందు సమాసాధికరణ బహువ్రీహియందు ‘తి’ అనుసమాసాంత ప్రత్యయముమీఁద మతుబృథకమగు ‘ఉ’ ప్రత్యయము నిల్పినది - తప్తి+చూలు = (చచ్చము జననమూలగర్భముగాఁ గల వాఁడు) ‘తప్తిచూలు’ దీనిపై మత్స్యర్థీయమగు ‘ఇత్త్యము’ నిల్వఁగా ‘తప్తిచూలి’ యని యేర్పడును - నాలుగు+వాఁ = (నాలుగుముఖములు గలవాఁడు) నలువా+ అ = నలువ. దీనిపై మత్స్యర్థీయమగు ‘అత్త్యము’ నిల్పినది. (నాలుగు = నలు - ౨౮౫ విష.)

కృబ్దిత్యాది - కృబ్దిత్ = ఓకానొకప్పుడు, అన్తిరువర్ణస్య = శబ్దముతుడి వర్ణమునకే, సమాసాంతప్రత్యమ్ = సమాసాంతమందునిల్పు మత్స్యర్థీయ ప్రత్యయ త్యము, ఇవ్యతే = అంగీకృతమగుచున్నది. ఉదా:—“చౌదంతీత్” అనుశబ్దముతుడి ‘ఇకారము’ సమాసాంతప్రత్యయమని తాత్పర్యము. “చౌదంతీత్సత్..... దన్తీతి సిద్ధావస్థయా నిష్పన్నం రూపమ్” (అహో. ౪౩౭ పుట.) ‘ఇట్లై—‘రాజ భారి’ శబ్దభవమగు రాయభారి మున్నగునవి దీనికి లక్ష్యములనడగను.

అహో బలపతి యానందరఘ్నమున భిన్నరీతిని వ్యాఖ్య చేసెను. “అదిశబ్దేన తావి మొల్ల (తావి+ఇ = తావిగల మొల్ల) పువ్రసీశ్శు (పువ్ర+ఉ = పువ్రగలసీశ్శు) ఇత్యాద్యా మతుప్ సమాసా గ్రాహ్య ఇతి సరస్వతోక్తిమ్. “ఉత్ప మిత్వం తథై వాత్వం । సమాసే మతుబర్థక మితి ఉకారాదే ర్మతు బర్థకతా సమాసేన స్థితి ద్వితియాచార్య సిద్ధాంతాత్. తత్ర మతుబన్దేన సహ కర్తృధారయోబోధ్యః, రవ్వమాససి ఇత్యాదిక మకారోదాహరణమ్ (రవ్వ+అ+మాససి = రవ్వమాససి=రవ్వగలమాససి)” (అహో. రరర పు.) “నడగజ్జము ఇత్యాదౌ అకారాదేః మతుబన్దేనవా నిర్వాహః (నడ+అ = నడకగల)” (అహో. రరర పుట.) సమాసమధ్యమునఁ బూర్వపదాంతమ వర్ణమునె ప్రత్యయముగాఁ గల్పించి యున్నరూపునే సాధించి దానికిమతుబర్థమును గల్పించుట యనావశ్యకము. అచట షష్ఠీ సమాసముతోనే యట్టియర్థమును సంపా దింపవచ్చును. (అ౧౫ వి.) (అ౨౦ వి.) (అ౩౧ వి.). రవ్వయొక్క మాససి = రవ్వగలమాససి = రవ్వమాససి. “కుసుమరసపత్నీ పువ్రసీరు ఇత్యత్ర షష్ఠీసమాసో బోధ్యః” అని యహోబలపతియే వచించెను. (అహో. రరర పు.) సమాస పూర్వ పదాంతమ సహజవర్ణమును సమాసాశ్రయవిధిసిద్ధప్రత్యయముగ బయ్యరీతిని వచించి నట్లే సమాసోత్తరపదాంతమసహజవర్ణమును సమాసాంత ప్రత్యయముగ, నీక్రిందిరీతి నసంగతముగ నుదాహరించి “క్వ చిదంతిమవర్ణస్యే” త్యాది కారికకు లక్ష్యములను గల్పించి కొనిెను. “వేడివెలుగు - ఉకార స్సమాసాంతః - క్వచి దన్తిమవర్ణస్య । సమాసాన్తత్వ వివ్యత ఇత్యధర్వణః” (అహో. రరర పు.)

“మజ్జగంబుల చూలిబొడ్డువాడు ఇత్యాదయః కవీనాంవాచః - ఉకారాంతపారే త్పధర్వణ్యవచనానరొధేన ఉకారవీవ (చూలశబ్దముతుది ‘ఉకారమే’) సమాసాన్త ఇత్యధ్యయమ్” (అహో. రరర పు.) “రాయబారులు ఇత్యత్రాధర్వణోక్త మిత్వమ్” (అహో. రరర పు.) అని వేటొకచో నహోబలపతి వ్రాసెను. (రాయబారుము+ ఇ = రాయబారి). ఔపవిధక్తిక ‘వదన్త విధయశ్చ’ అను చింతామణి సూత్రమున కుదాహరించుటలో నహోబలపతి “అరువిల్లుడు ఇత్యత్ర తకారః, ముక్కుంటీ త్యత్ర బిన్దుపూర్వక ప్తికారః.....నెత్తి చూలీత్యాదౌ ఇకారః.....” (అహో. రరర పు.) అనురీతి నుదాహరించెను - ఇందలి తకారమాఁవిధక్తికము కాదు, ‘త’ అనునది యకావవిధక్తికము. ఇట్లే మఱికొన్ని విధములగు నుదాహరణులు ససంగతముగాఁ జూపబడెను.

బాలవ్యక్తిః స్త్రీసమఘటితంబ యుకానోండు బహువ్రహీ
 విమలము. చూపెట్టుడు. ౬.
 అగ్ర ౧ ముందు ముక్కుంటి - వేగంటి - చలవెలుగు - వెలుగు =

మోటబరి. ఇత్యాదులు వ్యవహారసిద్ధంబులు
గ్రాహ్యంబులు.

సంజీవని, ౨౦౫ I వివ:—ముక్కంటి = మూడుకన్నులు గలవాడు = శివుడు, వేగంటి = వేయికన్నులు గలవాడు = ఇంద్రుడు. (బా. సమా. ౨౦ సూత్రముచొప్పున 'య'వర్గలోఁగము) చలివెలుగు=చల్లని కిరణములు గలవాడు = చంద్రుడు. వేవెలుగు = వేయి కిరణములు గలవాడు = సూర్యుడు. “మోట బరి. ద్వ - వి. బరువుమోనెడియొద్దు”. (శ - ర) ఇది ద్వయమనటచే బరిశబ్దము భారి శబ్దభవమే యని శబ్దరత్నాకరాశయము నెన్ననగును-కావున, “మోటయొక్క (ఎడ్లను గట్టి త్రోలుచు నీరెత్తెడి యంత్రవిశేషము) భారముగలది” యని వ్యాధికరణ బహుప్రీహి విగ్రహము సూరి కభిప్రేతమా యని యాలోచింపవలసియున్నది. (వి. సర.) మోటబరిశబ్దమునకు మహాకవిప్రయోగము కన్పట్టలేదు. పూర్వోత్తర పదంబులురెండును నాచ్చికములై స్త్రీసమములై యొసను నెల్లయెడల బహుప్రీహి కానేరదు - ప్రయోగానుసారముగనే గ్రహింపవలయును. ‘తెల్లకంటి’ మున్నగు రీతిని యధేచ్ఛముగాఁ బ్రయోగింపరాదు. పూర్వపదము స్త్రీసమము కాకున్నను ‘మచ్చెకంటి’ మున్నగునవి ప్రయుక్తములగుచున్నవి. “మచ్చెకంటి - ద్వ - వి. (మచ్చెము+కన్ను) ౧ చేఁబలవంటి కన్నులుగల యాడుది. ౨ ఆడుది - మత్త - మచ్చెకంటి మముందలంతువె మానసంబున (కళా. ౩ ఆ.)” (శ - ర). క..... ఆనం | దపురూపుని విష్ణుఁ దలఁచెదను మోక్షాత్మున్ (శాంతి. ౨ ఆ, ౩౦.) ‘ఆనందపు రూపుని’ అనునది (ఃహుప్రీహి) ముద్రాస్థానిత్యము. ‘ఆనం | దపురూఁము విష్ణుఁ దలఁచెదను’ అనుపాఠము కవిప్రయుక్తిమనఁదగును. ప్రయోగములు:—

వి. సర. ౨౦౫ I వివ:—“మోటగు బరువు గలది యనుట. ‘మోటు=బరువు’ బరువుశబ్దమునందలి వువర్ణకము లుపైమై స్త్రీసమంబై బహుప్రీహిని బ్రవేశము నందె. కా న సీరెఁడును స్త్రీసమములై, సమాసాంతకార్య మివర్ణము తుదినిగల్గి మోటబరి యయ్యె, మోటుశబ్దమునందలి టువర్ణము సమాసమున టువర్ణమయ్యెను. లేదా ‘మోట’యను వ్యవహారసిద్ధశబ్దమనియేని యంగఁదగును” (బా. సా. పే. ౩౨౭-౩౨౮ పు.) (ఈ కల్పనమునకు బా. గు. ప్ర. ౨౬౪ పుటలోని గ్రంథము మూలము.) బరువుశబ్దములోనిది వువర్ణకముకాదు. ‘బరువు’ అనునది యే స్త్రీస మము. శబ్దరత్నాకరమున మోటశబ్దమునైతము కలదు. ‘మోట - మోటు’అను రెండిటికిని ‘దుర్భరమయన’ యనుసర్థము కానరాదు. ఇవర్ణలోపాదికమునకు యుక్తి కన్పట్టదు.

[బా. సమా. ౨౨-౨౩ సూ.] 'జౌపవిభక్తికవత్' అనుదానిసూరివిడువరాదు 1237

క. మంటి హరుదేహ మంటంగంటి నుమాధీశు నసురకంటకు హరు ము | క్కంటిఁ
గఱకంటఁ జూడం | గంటిఁ గృతార్థుండ నైతిఁ గడుఁ బుణ్యమునన్ (ఆర. ౧ ఆ.
33౪.) క. ఎటు కని యెటుగక | ..... | కఱకంటా తమియింపుము, ...
(ఆర. ౧ ఆ. 3౨౬.) తరల..... | విడిచి పుచ్చుమ యేను గృష్ణుడ వీడు
భీముడు వాడు గ | వ్వడి..... (సభా. ౧ ఆ. ౯౯౨.)

ఒహుప్రీహిని సమాసాంత కార్యంబులు చూ
బాలవ్యా పట్టెడి ౨౨.
౨౦౫ II. ముక్కంటి - కడలిరాచూలి. నలువ - గట్టువిలు
తుండు.

సంజీవని ౨౦౫ II విష:—ముక్కంటి = శివుడు, కడలిరాచూలి = కడ
లిరా = సముద్రము, చూలు = బసవస్థానమగు గర్భముగాఁగలది = లక్ష్మీ, నలువ =
నాలుగు వాతులు (నోరులు) గలవాడు = బ్రహ్మ, గట్టువిలుతుండు = గట్టు = మేరు
పర్వతము, విల్లుగాఁ గలవాడు = ఈశ్వరుండు.

చింతామణిసూత్రములోని 'జౌపవిభక్తికవత్' అనుదళముపేక్షితమయ్యెను-
కాని తెలుగున వచ్చు సమాసాంత ప్రత్యయములు ప్రాయఃకముగా నౌపవిభక్తిక
వర్ణములవంటివే కాన నట్లుపేక్షించుట సరికాదు - సూరి యట్లుగ నౌపవిభక్తికముల
వంటినను దళము నుపేక్షించుటచేత 'ముక్కంటి' అనుచో "ఆచ్ఛికము 33 చే నా 'టి'
వర్ణమునకుమందు నిత్యముగ నిండునున్నయగును" (బా. సా. పే. 3౪౮ పు.
బా. గు. ప్ర. ౨2౮ పు. ద్వి. ము.) అని వ్యాఖ్యాత లిద్దఱును వ్రాసిన నిండునున్న
లభింపనేదు. బా. ఆచ్ఛి. 33 సూత్ర మాపవిభక్తిక టివర్ణ మూత్ర విషయకము-
అట్లేకానిచో 'అచటివారు' మున్నగుచోటులందును నిండునున్న వచ్చి 'అచంటి
వారు' మున్నగు ననిష్ఠరూపములు గల్గును. కావున బాలవ్యాకరణ పక్షమున
'మూడు+కన్ను' అనుసమాసములో బిందుపూర్వక టివర్ణకమే సమాసాంత మనవల
యును. ఇట్లే - కడలిరాచూలి మున్నగుచోట్లను సమాసాంత కార్యముల ప్రక్రియ
నెన్నునది - "కడలిరాజే" అనుచోటి'జు'వర్ణలోపమును, 'నాలుగు' అనుదానిచో
'నలు' అను వికృతియు మున్నగునవి (బా. సమా. ౨౦ సూ) 'నిక్కలాదులు.....
...' అనుదానిచే సాధింపనగును.

ఒహుప్రీహిని స్త్రీవాచ్యంబగుచో నుపమానంబు
బాలవ్యా. వి. మీఁదిమేనునకు బోడి యగు. ౨3.
౨౦౫ III వి. అలరుబోడి - ననబోడి - పూబోడి - విరిబోడి.

సఁజీవని అంశ III విషయమునకు నన్నయాధర్వణీయమున మూలములేదు. “మెఱుఁగుఁబోడి తమ్మికంటి ఇత్యాద్యా ఉపమాన గర్భ బహు ప్రీహయః” (ఆహో రకీల పుట.) అను కవిశిరోభూషణవాక్యమును “అలరు విలుతుఁడు కఱకఁరుఁడు మొదలైనవి బహుప్రీహులు - మెఱుఁగుఁబోడి మచ్చె కంటి మొదలయినవి యుపమానములు” (బాలర. రం పుట. ద్విగుకిర్త ధారయా విత్యాదిసూత్ర వ్యాఖ్య - వావిశ్యవారి ముద్రణము) అనుబాలసరస్వతీయ వాక్యమును నీసూరి కల్పనమునకు మూలములు కానోపును. ‘మచ్చెకంటి’ అనుదాని సాహచర్యమున “మెఱుఁగుఁబోడి” అనునదియు సుపమానగర్భ బహుప్రీహియనియే బాలసరస్వతులునైతము బహుప్రీహి ప్రస్తావమున వ్రాసినట్లు విశదమగుచున్నది. ఆహోబలపతి దానినె విశేషింపఁచెను. సార్థబిందుకమగు ‘బోడి’ శబ్ద మప్రసిద్ధమగుటంజేసి బాలసరస్వతీయు నహోబలపండితుఁడును “పోడి” శబ్దమునె యచట నుద్దేశించిరనివిశ్వసించునగును. మెఱుఁగువంటి పోడి = (బప్పు)గలది యనఁగా మనోజ్ఞురాలగు స్త్రీయనియర్థము. “పోడి - దే - వి - బప్పు. ఉత్సాహ.....చచ్చియుం బోడి దోఱగకున్నయట్టి పొల్పునన్.....(స్త్రీ. ౨ ఆ. ౯౩) (ప్రాసస్థలము). విణ బిప్పిదము. ఉ.....సిప్తమెయిన్ భవదగ్నిహోత్రముల్ | పోడిగ వేల్వఁ గాఁబడియె (ఆది. ౩ ఆ. ౧౧౨)” (శ-ర) అనుశబ్దరత్నాకరము చొప్పున “పోడి” శబ్దమునకు విశేష్యత్వమున “బప్పు” అనియు విశేషణత్వమున “బిప్పిదమైనది” అనియు నర్థములు ప్రయోగదృష్టములయి యున్నవి. ఇందు విశేష్యత్వమున “మెఱుఁగుఁబోడి - ననఁబోడి - తీయఁబోడి - విరిఁబోడి” మున్నగు చోటులందు బహుప్రీహియు విశేషణత్వమున సుపమానపూర్వపద కర్తృధారయ మును (మెఱుఁగువలె నొప్పిదమైనది = స్త్రీ) పోడిశబ్దమునకు సందర్భపడు చున్నవి. కట్లు ప్రసిద్ధమగు ‘పోడి’శబ్దముతోడి సమాసము మూలముననే మెఱుఁగుఁ బోడిత్యాది లు సిద్ధించుచుండటంజేసియే నన్నయాధర్వణు లట్టివాని సిద్ధికై ప్రత్యేకముగ సూత్రంబవైరని యూహించునగును. అలరుఁబోడి - ననఁబోడి - తీయంబోడి - విరింబోడిత్యాది పూర్ణబింద ఘటితరూపములు భారతాదిప్రాచీనకవి ప్రయోగదృష్టములు కామింజేసి కావలయు నట్టి సమాసములలోని యుత్తరశబ్దము ‘బోడి’యని సూరితలంచెనని తోచుచున్నది. మఱియు ‘బోడి’శబ్దమె యి సిద్ధి ౩. గుండజేసి యచట నొక ర్థంబు చున్న ‘మను శబ్దమున కది య దేశమనియు నుపదేశించియుండిను. సూ. గ. రి. కాలిక లమలో ముద్రతయైన బిలహ్యకావ్యంబును గ్రంథముగ నుండినది.

కొన్ని ముద్రణములందు “మేనువకు బోడిమగు. అగుబోడి, ననబోడి - పూబోడి - విరిబోడి” అనియు యున్నది. ‘అలబోడి’ శబ్దమునందున్న ‘అ’ అనుదానితర్వాత ఖండబిందువు లేకుండుట వరకుగా “పూబోడి” శబ్దములో “పూ” అనుదానితర్వాత ఖండబిందువు ముద్రణస్థానిత్యమునియు నెల్లయెడలను ‘బోడి’శబ్దమునకు బూర్వమున ఖండబిందువు లేకుండుటయే సూరిగారికి సర్వతమనియు నిశ్చయింపవచ్చును కావున “ఒకకాలపు బాలవ్యాకరణము ప్రకారము ననుసరించి మేనుశబ్దమున కాదేశమగునది ‘బోడి’ అనునదిగాని ‘పోడి’ అనునదికాదను నొకవివాదమును వెడలియున్నది..... ఏసో యననేల..... ముద్రణాలయములందలి సంస్కర్తలే ‘మేనునకుబోడి’ అనునపుడు ‘కు’వర్ణమునకు దరువాతి యధబిందువును దొలగించియుండును.....” (బా. సా. పే. 3౫౭-3౫౯ పు) అనువేటికావ్యాఖ్యాత వాక్యము కేవలము సత్యవిహారము. బాలవ్యాకరణ ప్రాచీనముద్రణములం దెందును ‘బోడి’శబ్దమునకు బూర్వమున (ముద్రణస్థానిత్యముగఁబడిన పూబోడిశబ్దమునంకక్క) ఖండబిందువు లేదు. అన్నియెడలను బోడిశబ్దమునకు బూర్వమున ఖండబిందు వర్ణాచీనులు ప్రక్షిప్తముచేసినదేకాని వేరుకాదు. పరుషసరళ పరకత్వమున వచ్చు నుచూ (గా) గమము సుభవించుట ‘పోడి’ ‘బోడి’ అను రెండిటికిని దుల్యమే. రెండిటిలో నేది షరమైనను నుదంతములకు ద్రుతాగమము (౮౮ విష, ౮౮ II విష,) “సరళే పరుషే చైవే”త్యాద్యధర్వణసూత్రముచేతను “సరూసంబుల నుదంతంబులగు..... ..(బా. సంధి. ౨౫ సూ.)” అను బాలవ్యాకరణసూత్రముచేతను స్థించును. ఉదంతేతరములకు రెండిటిచేతను లభింపదు. అచట బిందువు వలయునేని యుదంతేతరములకు రెండిటియందును ద్రుతాగమ ముపలక్షితమగుచున్నదని వ్యాఖ్య చేసికొనకతీరదు. నిర్భిందుక ‘బోడి’శబ్దమట్లీలతాస్ఫోరకమగు ముండితత్వాద్బోధకమగుటంజేసిసూరి(చక్కని స్త్రీని బోధించు సందర్భమున) యద్దాని నుజ్జగించి సబిందు ‘బోడి’శబ్దము నాదేశించెనని విశ్వసింపనగును. ‘పోడి’శబ్దము నాదేశముగా నంగీకరించుటకమునకు సాధకములుగాఁ జేటికావ్యాఖ్యాత చూపిన “వాఙ్మయమున నెల్లయెడల నిట్టిసమాసముల బకారమున కిరువంకల న్నబిందువు తోఁచుచుండుటయు.....” మున్నగు యుక్తులెల్ల నకించిత్కరము లగుటచే విచారసహజములుకావు. “చిగురు బోడి మితోదరాత్త” అను ద్వ్యర్థివాక్యము వేటికావ్యాఖ్యాతృ కల్పితమే కాని కవి ప్రయుక్తముకాదు. “పోడి - దే - వి - విణ - పోడియొక్క రూపాంతరము. ఎ, గీ. మేటిరతులకు సురతాణి మించుబోడి” (శశా. ౪ ఆ,) (శ-ర) అను రీతిగల

'మీచుజోడి' మున్నగు రూపముల సాధనమునకు "పోడి"శబ్దము నాదేశించు నపుడే ఈ రూపాంతరము 'పోడి'శబ్దము విషయమున బ్రకృతసూత్రకార్యములు సంభవించుననెడి యుక్తియు సరికాదు. 'పోడి'యను ప్రత్యేకప్రయోగ సిద్ధముగు పదమునకే పోడి యనుపదము రూపాంతరముగాని "పోడి"యను నాదేశమునకది రూపాంతరము కానేరదు. బాల ప్రక్రి. ౧౩ సూత్రమునందలి యడంగ్యాదులలోనిది ప్రత్యేకప్రయోగార్హ ప్రసిద్ధ'పోడి' శబ్దమేకాని యాదేశ రూప'పోడి' శబ్దముకాదు. కాన నాదేశరూప 'పోడి' శబ్ద డకారము ణకారము కానేరదు. మఱియు బ్రసిద్ధ'పోడి' శబ్దము వెలయుచుండగా నట్టిదానితో సమాస మును ఘటించుట యుక్తముగాని యట్టిరూపము నాదేశముగ విధించుట కేవలము నసంగతముగదా — 'రామలక్ష్మణులు' అనుదానిని సాధించుటకయి రామ సౌమిత్రిలని నిల్పి యందలి మిశ్రిశబ్దస్థానమున లక్ష్మణశబ్దము నాదేశించుట కేవలము నసంగతము గదా. కావున సూరిగారు తలంచినట్లు 'పోడి'శబ్దము నాదేశముగా విధించుట కొంతమేలు లేదా - బాలసరస్వ త్యహాబలపత్యాదులు వ్రాసినట్లు "అలరువంటి పోడియనగా నొప్పిదముగలది యనుచొప్పున నుపమానగర్భ బహుప్రీహి నంగీకరింపవచ్చును - లేదా 'అలరువలె నొప్పిద మైనది = యనగా మనోజ్ఞురాలగు స్త్రీ' అనురీతి నర్థము చేసికొని యీక్రింది త్రిలింగలక్షణశేషమార్గము నవలంబించుటయేని యుక్తము. "అలరుపోడిత్యాదు లుపమానపూర్వపద కర్తృభారయంబులు. ఇటఁ బోడి పరంబగుచో నెల్లెడల నుచ్చుగు. ఆదిపదంబుచే తియ్యఁబోడి - ననఁబోడి - విరిఁబోడి - ఇగురుఁబోడి - చిగురుఁ బోడి - తలిరు బోడి - పువ్వుఁబోడి - పూవుఁబోడి. పూఁబోడి యిత్యాదులు గ్రాహ్యంబులు - (అలరు+పోడి) దీనికిఁబువ్వువలె మనోజ్ఞురాలైనదని యర్థము. ఇట్లంతట నెఱుంగవలయు. ఉదా:—మ - చిగురుంబోడి యెఱుంగుదే యదుపతి స్త్రీ లెవ్వరే నిందు లే! దుగదా (కళా. ౩ ఆ) శా.....ద్రోవదన్ | తీయంబోడి వరింపగా వసుధకేతేజూచు నాదిత్యులో! (పాంచా. ౩ ఆ.) వేల్పుం బువ్వుంబోండ్లు (య. ౧ ఆ.) క. యశావనము కలిగినప్పుడ | పూవుంబోడి డులకుఁ బతుల భోగంబు లుగా | క.....(కళా. ౪ ఆ. మొ.)" (ప్రాథ. సమా. ౧౯ సూ.) ఇట్టిప్రయో గములందు 'పోడి' శబ్దము పరమైనను ద్రుతాగమము రాఁగా - బా - సంధి - ౧౯ సూత్ర ముచొప్పున బూర్ణ బిందుస్థితి సుఘటమే కాఁగలదు. ఖండబిందుస్థితిని నిర్వహించు వాఘారము లెవ్వయు లేవు. పూర్ణబిందు స్థితికినైతము భారతాది ప్రాచీన ప్రయోగములు లభింపలేదు. నైషధ వసుచరిత్రాది కావ్యముల ప్రయోగములు

మఱికొన్ని యుదాహరింపబడుచున్నవి. మ. అలకుంబోడి.....చీకాంకాస్య
ముంబోలగా | వలదా యీశశికిన్ (నైష. ౮ ఆ. ౧౫౫. సూ. రా. ని.) మ.....
...అచిగురుటాకుంబోడి నీకే తగున్ (వసు. ౨. ఆ. ౫౭౨) కా. పూపుబోడిను ధాతు
బింబసుషమా పూర్ణాభిషేక.....(వసు. 3 ఆ.)

ద్వంద్వసమాసము

ద్వంద్వః కేహంచి దిప్తః స్వాత్ త్యాశ్శబ్దేన కుత్ర చిత్ |
(వికృ. హలం. - ౧౮ కారి. అహో. ౪౩౫ పు.)
పరుషాణాం గపదదవాః స్యుః పదాద్ ద్వంద్వే (ఆం.
చిం. సంధి. ౧౦ కారి. ఆహో. ౨౨౨ పుట.)
ఉర్ ద్వంద్వరః (ఆం. చిం. అజం. ౧౬ కారి. అహో.
నన్నయా 3౨౪ పుట.)

౨౮౬ విషయము. ఆనజః స్వా దృతో ద్వంద్వే | రేఫ శ్చౌరికవే ర్తతే
(వికృ. అజం. ౪౭ కారి. అహో. 3౨౪ పు.)
ద్వంద్వేతు స్త్రీవ దిప్తం స్వాత్ | భవే ద్రూపం మునా
పిచ (వికృ. అజం. ౮౫ కారి. అహో. 3౬౫ పు.)
అయ్యత్రాపి క్వచి ద్భవేత్ (వికృ. హలం. ౧౭ కారి.
అహో. ౪౩౧ పు.)

కల్పతరువు. ౨౮౬ విషయము:—రుస్కృతమందువలెనై (౨౬౮ I విష. ౨౬౮
VII విష.) యచ్చ తెల్లునందును ‘చా’ర్థమున నితరేతరయోగ ద్వంద్వమును-సమా
హారద్వంద్వమును నగును. తెల్లు విగ్రహమున చ శబ్దార్థకమును ‘ను’ శబ్దము నిలిచి
సమాసమున లోపించును - సాధారణముగా ద్వంద్వమునఁ బూర్వపద మాచ్ఛిక
స్త్రీ సమపదము నుత్తరపద మాచ్ఛిక మాత్రమును నై యుండును. సాధ్యసాంస్కృ
తిక ద్వంద్వమును మిశ్రద్వంద్వమును నుండనేరవు. ఇతరేతర యోగద్వంద్వమున
సమాసఘటిత పదార్థముల సంఖ్యనుబట్టి వచనము నిల్పు ననఁగా బహువచనాంతమే
యగును - సమాహారద్వంద్వ మేకవచనాంతమే యగును - ఉదా:—తల్లియుఁ
దండ్రీయును (వచ్చిరి)=తల్లిదండ్రులు (వచ్చిరి), కూడును జీరలు ననువాని సమాహా
రము = కూడునీర. “తన కూడు నీరకై కాంచన మడిగి ఇత్యాదయ స్తీక్తయశ్వాది
కవిప్రయోగా స్సాధవః” (అహో. ౪౩౨ పు.) సమాహార మనఁగా సమూహము
లింపున సమాహారద్వంద్వ మేకవచనాంతమే యగును, ద్వంద్వఘటితపదములు భిన్న
గాగకములై యైనను నుత్తరపదలింగమే సమాసమున కగును - ద్వంద్వఘటితపదముల

1242 వచ్చురాములు.మున్నగుభావద్వంద్వములు సాధువులు [అ.౬. వి. కల్ప.]

పాగ్ధాపర్యము సంస్కృతమందువలె నచ్చత్సేవందురు గ్రహీంపవగును. (అ.౬౮ VII విష.) ఏకశేషస్వత్తియు సంస్కృతమందువలెనె తెల్లవ నూహింపవగును (అ.౬౮ IX విష.) ఉదా:—తల్లియు+తల్లి-కు=తల్లులు-ఇట “తల్లివల్లు” అనరాదు. సమాహారద్వంద్వమును సయితము సాధారణముగ సంస్కృతమూర్తమునె యెన్ను నది (అ.౬౮ VIII విష.)

ద్వంద్వః కేహంచిదిత్యాది:—త్వాత్కశ్చే=భావాత్క కృతంత శబ్దములతో (ఏకవచన మవివక్షితము - లేదా “త్వాత్కశ్చే” అనుపాత మంగీకరింపవగును.)

ఘటితమగు ద్వంద్వసమాసము, కేహంచిదిప్తః స్వాత్ = కొందఱకు సప్తతమై యుండును. త్వప్రత్యయము భావాత్కతత్పితముగాన నిట “త్వాత్కశ్చే” భావాత్ మాత్రపరము. లేదా కవికొభూషణములోని “త్వాత్కశ్చే” అనుపాతమునె యంగీకరించినను నవ్యయములగు క్షత్తులు భావాత్కములె కాన “త్వాత్కశ్చే” అనుదానికి భావాత్కశబ్దముతో నని యర్థము నెన్నవగును. (నూ. 3౦౯ విష.)

“టవర్ణకః క్రియాన్తే స్వాద్ । భావార్థే సాసరూఢయోః” అని ముందువదంపఁ బడును. ఉదా:—ఆటపాటలు - వ్రాతకోతలు - రాకపోకలు - వచ్చురాములు- (ఇట్టిచోటులందుఁ బూర్వపదాంత్యశ్లోపము గల్గునని వ్యాఖ్యానించునది) వచ్చుటయు రామియు. ఔగాములు (ఔటయు+కామియు) విని వినములు (విని కియు+వినమియు) మొ. ఈ తుది యదాహృతులందవలెనె యుత్తరపదము వ్యతిరేకభావాత్కముగనె యుండెడి భావాత్క ద్వంద్వసమాస మిక్రిందిరితిని ద్రిలింగ లక్షణకేషమున సూత్రింపఁబడెను - “భావద్వంద్వంబునం దొలిపదంబు టవర్ణకంబు నకు లోపంబగు. టవర్ణకం బిటఁ గృత్ప్రత్యయంబున కుపలక్షణంబు. ఉదా:— ఔగాములు (ఔట+కామి) (పర. 3 ఆ.) చెల్లుచెల్లుములు (చెల్లుట+చెల్లిమి) (వేం. పంచ. ౧ ఆ.) వచ్చురాములు - (వచ్చుట+రామి) (పాండు. ౪ ఆ) వినివినములు (వినికి+వినమి) (సా. ౨ ఆ.) (వినికి = విచుట)” (ప్రాథ. సమా. 3౧ సూ.) కవికొభూషణమునఁ బ్రకృతాధర్వణకారిక య్వాక్రిందిరితి నుదాహరింపఁబడి యున్నది. “వచ్చిరాములు - చేసిచేయములు - చొచ్చిచొరములు - ఇత్యాదావశి ద్వంద్వ సమాసః సాధురేవ. ద్వంద్వః కేహంచిదిప్తః స్వాత్ త్వాత్కశ్చే కుత్రచిత్. ఇత్యాధర్వణవచనాత్. వచ్చిరాని కుచంబులు ఇత్యాదౌ త్వాత్కపదస్య భిన్నత్వమేవ. వచ్చిరానికుచంబులు ఇతి ద్విప్రయోగస్తు న ప్రామాణికః” (అహో. ౪౩౫ పుట.) పై యహోబలోదాహృతులలో ద్వంద్వఘటితపదార్థముల కేక క్రియాన్వయముగాని పరస్పరసాహిత్యరూపమగు నేకాధిభావరూపసాదుగ్యముగాని లేకుండుటంజేసి యట్టి

యెడల ద్వంద్వసమాసము దర్శనమై యున్నది. “హరిహరావిత్కాది ద్వంద్వైత్యు పర
స్పరసాహిత్య మేవాన్వయః (౨౬౮ I విష.)” “పరస్పరావేక్షితానాం సముదితానామే
కస్మిన్ క్రియాపదేన్వయో యత్ర త్రేతరేతరయోగః-పరస్పరసాహచర్యం, చాఢ్యః,
ప్రత్యేతవ్య ఇత్యర్థః, యథా ధవశ్చ ఖదిరశ్చ ధవఖదిరావితి-అత్ర పరస్పర సాహిత్య
సూచనాయ చ కారద్యయప్రయోగః” (౨౬౮ VII విష.) అను నిట్టి ద్వంద్వ
సమాసలక్షణములు పయియహోబలపతి యిచ్చిన “వచ్చిరాములు-చేసిచేయములు
చొచ్చిచొరములు” మున్నగువానియం దెంతమాత్రమును లేవు. వీనియందు
సమాసమునకు విషయముకానట్టి వ్యవేక్షాలక్షణసామర్థ్యమే చూపట్టుచుండుటం
జేసి “వచ్చిరాని కుచంబులు ఇత్యాదౌ క్షార్వపదస్య భిన్నత్వమేవ” (అహో. ౪౩౫
పు.) అనురీతి నవి వాక్యగతములగు భిన్నపదములుగ “వచ్చియు రామి” అనురీతిని
బ్రయోగింపఁదగినవె యననగును, లేదా వానియెడల “వచ్చురాములు (వచ్చు
టయు + రామియు) చేయుచేయములు (చేయుటయు + చేయమియు) చొచ్చుచొర
ములు” (చొచ్చుటయు + చొరమియు.)” అనురీతిని నిల్పనగును. అర్వాచీమ
లగు కవిజనమండనకారాదులెల్ల నీయహోబలపతిమార్గమునె యచుసరించిరి.
“ఏకథాతుఃపృష్ఠములైన క్షార్వకవ్యతిరేక భావార్థకములు ద్వంద్వమగును.
ఉదా:—చేసిచేయములు - ౨ హుళిమనుట భిన్నథాతునివృష్ఠములు ద్వంద్వము
క్వాచిత్కమనుటకు - ఇచ్చిపుచ్చుకొనుటలు - మొ.” (ఆం. భా. అ. సమా. 2౮
సూ.) ఇటీసమాసములు శాస్త్రవిరుద్ధములగుటచే నగ్రాహ్యములు - గాణపతవివ
రణకర్త క్షార్వతమునకేటప్రత్యయంతార్థమును జెప్పుచు నీ క్రిందిరీతిని వివరించెను.
“శోభిల్లు నొక్కెడఁ గలిపి యాభీష్టంబగుచు ద్వంద్వమూక్ష్వార్థముతో.” (నారా.
3౨౮ కారి. 3౦ పద్య-సమా.) “ఉదా:—వచ్చి రాములు(వచ్చుట రాకపోవుట)
చేసి చేయములు - చొచ్చిచొరములు - ఇచ్చిపుచ్చుకొనుటలు - చెల్లి చెల్లములు -
వినివిగములు - మొ. ఈ యుదాహరణములందు వచ్చి ప్రభుత్వల క్షార్వకప్రత్య
యము భావార్థకము.” (గాణ.) అవ్యయములగు కృత్తులు భావార్థకములనుటలో
విరోధము లేకున్నను ‘ఇచ్చి’ మున్నగువానికి ‘ఇచ్చుట’ అను ‘ట’ ప్రత్య
యాంతార్థము కవిప్రయోగములం దెచ్చటను నప్రసిద్ధమగుటంజేసి యిట్లు
క్షార్వతమును నిల్పి సమన్వయించుమార్గము గ్రాహ్యము కానేరదు. (విస్తర I).

విస్తర. 1 ౨౮౬ విష:—“ఒకెడ ననుటచే విగాములని యుండఁదగదు.
బేగాము లనురూపముండును - వచ్చిరాని కుచంబులిత్యాదుల వచ్చి మొదలగునవి
వ్యస్తములు - వచ్చిరాని కుచంబులను దీర్ఘరూపము ప్రామాణికముకాదని

గసడదవాః స్యు రిత్త్యాదికారిక ౭౯ విషయమున వ్యాఖ్యాతమయ్యెను. ఉదా:—తల్లిదండ్రులు - బాగాములు - “కొన్నియెడల ద్వంద్వంబునం బదంబు మీఁది చలెవలకు సదవలుగానంబడవు” (ప్రాధ. సంధి. ౬ సూ) (౭౯ I విష.) రాకపోకలు - అందచందములు - మొ. ఇట్టియెడలనున్న పదుపదులునుగాని, వాని చోట రాదగిన గసడదవలనుగాని నిర్వహించు ప్రాసాదిగతప్రయోగములు లభింప లేదు. (౭౯ విష. ౭౯ I విష.)

ఉర్ ద్వద్వే ర ఇత్త్యాది:—ద్వద్వే = ద్వద్వే సమాసమునందు, ఉః = ఋ రమునకు, రః = రేఫాదేశము, వా = వికల్పముగా నగును. ఉః :—నూత్రపితలు (నూత్ర+పితృ.) ఈనూత్రమునర్థము సభర్వణుడు స్పష్టపఱచుచున్నాడు.

ఆసజః స్యా దిత్త్యాది - ద్వద్వే = ఋదంతసర్వావయవ ద్వంద్వమునందు, ఋతః = పూర్వపవాంత్య ఋకారమున కాదేశముగా సంస్కృతవాక్యకరణములందు యహాబలపరివ్రాసెను పూర్వకపుల ప్రయోగములుగలవు. చ నియమిత దుందుభి ధ్వని వినీవినమిన్ బురిలోని సైనికల్ (జైమిని. ౪ ఆ. ౧౧౬ ౪.) దుర్భాషణముల్ వినీ వినసి భంగిన్ (శృం. నై. ౬ ఆ. 33.) సప్తానప్తక. (భారతాంతి. ౨ ఆ. 34౧ Edn. ౧౯౦౧.)” (గాణ. ౨౦౫ పుట.) అని గాణపతవివరణమున నవిరుద్ధతముగ వ్రాయబడెను. చేసేచేయములు సాధువనుటకును ‘విగాములు’ అసాధువనుటకును బ్రమాణమేమో తెలియకున్నది. ‘వచ్చిరాని కుచంబులు’ అనుచో ‘వచ్చిన్ రాని కుచంబులు’ (వచ్చిన్ = వచ్చియున్) అనియు, ‘వినీవినమిన్’ అనుచో వినీన్ విన మిన్ (వినీన్ = వనియున్ ౪౪ విష. ౪౪ I ౩౪. చూ.) అనియు, ‘వినీవినసి’ అనుచో ‘వినీన్ వినసి’ (వినీన్ = వనియున్) అనియు ‘సప్తానప్తక’ అనుచో ‘సప్తిన్ సప్తక’ (సప్తిన్ = సప్తియున్) అనియుఁ గవిప్రయుక్తిపాఠములనుటలోఁ బ్రతిబంధమేమో తెలియకున్నది. ఆంధితలేఖకులయు ముద్రణసంస్కర్తలయు వ్యావహారికభాషా వాసనా ప్రక్షిప్తములను బ్రమాణీకరించుచుఁ బండితకవీంద్ర సమీత భాషాలక్షణముల నన్యథాకరించుట యుక్తమా? “ః. సప్తమి మృత్యువు పెద్దయు। సమ్మట యమృత్యు వగుట నరకతిసప్తా। సప్తక పనిగొనునది సిత్యమ్మను సూక్ష్మమతిఁ దాను నరయఁగవలయున్. (శా.తి. ౨ ఆ. 34౧.) అను పద్యమున ‘సప్తా’ అనుచోట “మిత్రున్ । సప్తిపనులుగొనునది అని వెక్కుప్రతులు” అనుచుఁ డిప్పణమున వ్రాయబడెనుగాని యీపాఠము ‘సమ్మట యమృత్యువు’ను దానికి విరుద్ధముగాన గ్రహ్యముకాదు. “సప్తిన్ । సప్తక పనిగొనునది (సప్తిన్ = సప్తి యున్)” అను పాఠమే సుసంగతమై కవిప్రయుక్తమని విశ్వసించదగియున్నది.

విధింపఁబడిన, ఆపజః = ఆనజాదేశస్థానమున, రేఖః = రేఖాదేశము, శౌరిక వేర్వే తే = శౌరికవిమతమందనఁగా వైకల్పికత్వమున, స్వాత్ = అగును. ఉవాః— మాత్రపితలు - మాతాపితలు. (మాతృ+పితృ) సంస్కృతవ్యాకరణములం దానజాదేశము నిత్యమగుటచేత “మాత్రపితలు” మున్నగు నానజాదేశము లేని రూపము లసాధువులు కావలసినచు నను సుద్దేశముతో నట్టివాని సాధుత్వమున కయి నన్నయాధర్వణు లిట్లు సూత్రించిరిని యెఱుంగునది. (విస్తర. II) రేఖాదేశ మానజ్ సమానస్థానీకమని యధర్వణవివృతిః దాత్పర్యము.

సంస్కృతవ్యాకరణములం దానజాదేశవిషయమున నీక్రిందిరీతిని వ్రాయుఁ బడెను. “ఆనజ్ బుతో ద్వన్ద్యే. (ఉ-3-28.) విద్యాయోని సంబంధవాచినాం బుదంతానాం ద్వన్ద్యే ఆనజ్ స్వా దుత్తర పదే పరే. హోతాపాతారా. హోతృ పాతృ నేష్టోద్ధాతారః. (యజ్ఞమునందలి బుత్విజులు) మాతాపితరా. పుత్రేన్య తరస్యామ్. (౯౦౦ సూ) (ఉ-3-29.) ఇత్యతో వద్ధ్వాఃప్లూగ్యా పుత్రే ఇత్య నువృత్తేః - పితాపుత్రై” (సి. కౌ. ౯౨౨ సూ) దీని బాలయనోరయవాగ్భ్య. “బుదంతానామితి.....బుదంత సర్వావయవకానా మిత్యర్థః.....హోతృపా త్రితిః—అత్ర హోతృశబ్దస్య పాతృశబ్దస్యచ నానజ్. కేష్టుశబ్దేన వ్యవధానాత్. ఉత్తరపద పరకత్వభావాత్. తథాచ నేష్టుశబ్దస్యై వానజ్. ఉత్తరపదేన తు న పూర్వఽద మాక్షిప్యతే, సమర్థసూత్ర నేష్టుశబ్దస్యానజ్ దర్శనాత్. (విస్తర. III) అథ యోనిసంబంధ ముదాహరతి, మాతాపితరావీతి, పితృపితాదుహః ఇత్యాదౌతు నానజ్, బుదంతసర్వావయవక త్యాభావా దితిభావః.” (సి. కౌ. ౯౨౧ సూ.

విస్తర. II ౨౮౬ విష. ‘మాతరపితలు’ అనియుఁ బర్యాయరూపము గలదు. ‘మాతరపితరా వ్రదీచామ్ (ఉ-3-3౨) (సి. కౌ. ౯౨౯ సూ.) చ. వరములు గన్న మోదమున వచ్చి కుమారయుగంబు మున్ను మా । తర పితృవందనంబును బడం పడి.....(ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౧౭.) ఏకశేషవృత్తిపక్షమున ‘పితలు’ అనియు నానజాదేశపక్షమునందు ‘మాతాపితలు’ అనియు రూపములు గలవు.

విస్తర. III ౨౮౬ విషః—“హోతృపాతృ నేష్టోద్ధాతారః. తస్మిన్ సిన్ధ్యంతి. హోతాపాతాకేష్టోద్ధాతార ఇతి (ఇత్యేవ) ప్రాప్నోతి” (సమర్థసూత్రమహా భాష్యము ౨-౧-౧.) దీని కైయటముః—“యదా బహునాం సమాన స్తవా సర్వాన్దే ఉత్తరపదే పరత ఏకస్యై వానజ్ భవిష్యతి. ద్వయో ర్ద్వయోస్తు సమానే క్రియమాణే ఏకం (నాల్గవదానిని) వర్జయిత్వా సర్వేషా మానజా భాష్యమ్.”

వ్యాఖ్య.) ద్వంద్వఘటితపదములు రెండను ఋదంతములెఱుఁగెను యుండఁగా నారెండి టికిని వివ్యాసంబంధముగాని యోనిసంబంధముగాని వెలయుచుండఁగా నట్టి ఋదంతోత్తరపద పరకత్వమున ఋదంతపూర్వపదీ భూత శబ్దముతుది ఋకారము స్థానమున నానఁజాదేశము నిత్యముగా నగును. అట్టి యానఁజు స్థానమున వైకిల్పికముగా రేఫాదేశము తెల్లనఁ గల్గునని వైయధర్వణావచనమునకు భావము. ఇట్టి యేర్పాటుచేత గీ. మాత్రపితలను సేవించు పాత్రుడితఁడు” (కల్పితగీతివరణము) మున్నగుచోటులందుఁ బ్రయోగబాధ తొలగఁగనని నన్నయాధర్వణులు పయ్యరితని సంస్కృతవాక్యకరణవిధిని సవరించిరి. ఇట్లు సవరింపనిచో “మాతాపితలు” అనియే నిత్యముగు నానఁజాదేశరూపము గల్గి ప్రయోగబాధ గల్గునని గ్రహింపవలయును.

అహోబలపండితుఁడును జాలవఱ కీమార్గముననె వ్రాసెను. “ఋకారాంత ద్వంద్వే పూర్వపదసంబంధి యో ఋకారః తస్య స్థానేః స్వాత్. మాత్రపితృబుద్ధి వై దేహపుత్రః దలతు ఇత్యాది (విస్తర IV). క్వచిద్ గ్రహణ స్వీభయ త్రాన్వయే (ఉర్ ద్వంద్వే రః క్వచిద్దకారోవః అనుచోటి క్వచి చ్చబ్దమున కని భావము) మాతాపితృబుద్ధి సీత మదిలో నెంతున్. ఇత్యాదిరూపాంతరం సిద్ధ్యతి. అనఁజ స్వాద్యతో ద్వంద్వే । రేఫ శ్శ్వికవేర్తతే. ఇతివదద్వి రధర్వణాచార్యై రనైకమత్యంచ సిద్ధ్యతి జ్ఞేయమ్. అనఁ బుత్రో ద్వంద్వే ఇతిసూత్రే ఉత్తరపదేన పూర్వపదం నాఁకీ ప్యతే. ఇతి మధ్యమపద స్వాస్యాన్. తేన హోతాపాతానే ప్రోద్ధాతార ఇతి భాష్యకై యటాదౌ స్థితిమ్. తత్రాపి రేఫప్రయోగే హోత్రపోత్ర నేష్ట్యాద్ధాత లితి రూపం జ్ఞేయమ్. ఉత్తయవంశ్యులై జగల నిత్యాదిపర్య పద్యే చతుర్థపాదే మాంధాతృపదస్య సంయుతాసంయుత ప్రాసత్వేన ఋకారాంతత్వమేవ. న స రేఫత్వమిత్యజ్ఞేయమ్. పితాపుత్రా విత్యత్రాపి రేఫే పిత్రపుత్రులు ఇత్యపి రూపం సమంజస మేన” (అహో. 3౨౪-3౨౫ పు.)

ఈవిధిరోభూతావచ్ఛయందుఁ గొన్ని విమర్శనీయాంశములు గలవు. “అనఁజ పుత్రో ద్వంద్వే ఇతిసూత్రే ఉత్తరపదేన పూర్వపదం నాఁకీ ప్యతే ఇతి మధ్యమపదస్వా

విస్తర. IV ౨౦౬ వివ:—పుత్రశబ్ద మేకతకారకమును సాధువగుటచేత “మాత్రపితృబుద్ధి వై దేహపుత్రః దలతు” అనుచో ప్రాసము నిర్బాధము. “పుత్ర (త్ర) పు. పుత్ర స్త్రాయితే (పుత్ + త్రై + క) ‘పున్నామ్నా నరకా ద్యన్తా । త్పితరం త్రాయితే సుతః.....పూ + క్త్ర - హస్తశ్చ.....” (శబ్దస్తో.) “పుత్ర. (త్ర) పు.....పునాతి పిత్రాదిగీతి. (పూ + క్త్ర) ‘పువోహస్తశ్చ’ (ఉదాది. ౪ అ. ౧౬౪.) ఇత్యక్తిః. ధాతో హస్తత్వంచ.” (శబ్దకల్పద్రుమకోశము.)

నజ్జ" అను నిందలి పంక్తులనుబట్టి యహోబలపతి 'హోతాచ+పోతాచ+నేస్తాచ+ ఉద్ధాతాచ' అనెడి బహుపదద్వంద్వవిగ్రహము నాశ్రయించెననుట స్పష్టము కా నట్టియొకట 'హోతృపోతృనేష్టోద్ధాతారః' అనుసమాసరూపమే సిద్ధించుగాని యీ క్రింద వివరింపబోవు ద్వంద్వద్వయగర్భ ద్వీపద ద్వంద్వవిగ్రహమందు సిద్ధింపవలసిన 'హోతాపోతానేష్టోద్ధాతారః' అను సమాసరూపము సిద్ధింపనేరదు. కానఁ బహు కవిశిరోధూషాపంక్తులు ప్రామాదికములని తోచుచున్నది.

పాణినీయులమతమున నానన్జు బహుపదద్వంద్వమున మొదటిపదములకు రాకుండుటయు మూడవపదమునకు మాత్రము వచ్చుటయు (హోతృపోతృ నేష్టోద్ధాతారః) బహునుదాహరించిన కౌముదీ బాలమనోరమా గ్రంథములనుబట్టి విశదమగుచున్నను ద్వంద్వద్వయగర్భ ద్వీపద ద్వంద్వ విగ్రహక స్థలమున సమాసము లోని మూడవపదములకును నట్టి మానన్జువచ్చుట సమ్యతమయియున్నది. "అనేకోక్తేః హోతృపోతృనేష్టోద్ధాతారః. ద్వయోద్వయోద్వద్వ్యం కృత్వా పున్ద్యద్వేతు హోతాపోతానేష్టోద్ధాతారః" (సి.కా. "చార్థే ద్వద్వ్యః (2-2-28)" అను ౯౦౧ సూత్రపు వివరణము.) దీని బాలమనోరమా వ్యాఖ్యః— "అనేకోక్తే రితి..... హోతాచ పోతాచ నేష్టాచ ఉద్ధాతాచ ఇతివిగ్రహే బహుళాహుపి ద్వద్ధా మనేక గ్రహణ మితిభావః. అనన్జతో ద్వద్వే ఇతి నేష్టశబ్దస్యైవ ఉత్తరపదపరకత్వాత్ 'అనజ్'; నతు హోతృపోతృశబ్దయోరపి, ఉత్తరపదస్య మధ్యమపద వ్యవహితత్వేన హోతృపోతృశబ్దయో రుత్తరపదపరకత్వాభావాత్. ననుత్సే హోతా పోతానేష్టోద్ధాతారః ఇతి కథ మిత్థేత ఆహ, ద్వయోరితి:—హోతాచ పోతాచేతి ద్వయోద్వద్వ్యః, హోతృశబ్దస్యానజ్. తతశ్చ, నేష్టాచ ఉద్ధాతాచేతి ద్వయోద్వద్వ్యః. నేష్టశబ్దస్య అనజ్, తతః హోతాపోతారౌచ నేష్టోద్ధాతారౌచేతి ద్వంద్వద్వయగర్భ ద్వద్వ్యః. తత్ర నేష్టోద్ధాతృశబ్దే ఉత్తరపదే హోతాపోతృశబ్దస్య అనజిత్యర్థః. అనజి జకార ఇతి. జీత్వా దంతాదేశః. అకార ఉచ్చారణార్థః. అస్తవ్యర్థిసీం విభక్తి మూర్తిత్య పదత్వా న్నన్య లోపః" (బాలమ. సి.కా. ౯౦౧ సూ). (వి స్థర V.)

వి స్థర V ౨౮౬ విష:—పయినందర్భమునుబట్టి బహుపదద్వంద్వ సమాస మధ్యమున నొక్కఋదంతపద మున్నను నట్టి ఋకారమునకు రేఫాదేశ మగు ననుచుఁ గవిసంశయవిచ్ఛేదమున నడిదము సూరకవి వ్రాయుట మిక్కిలి పొరపాటుకు టకు సంవియము లేదు. ఇట్టి యపమార్గమునే గుప్తార్థప్రకాశికా కర్తయు ననుసరించెను - ఇందలి ప్రమాదముల నిటఁ జూపుచున్నాను.

తే గీ. ధర ఋకారాంత శబ్దంబు ద్వంద్వ మైనది. రేఫమగుచుఁ బ్రవర్తిల్లు దృశముగాను | పత్రివరహయవాగ్వధూనేత్రముఖను | రాభినందితపాదాబ్జ యన్నయట్లు.

(ప్రతివరహయః = గరువాహనః + వాగ్వధూనేతా (తృ = బ్రహ్మ). ప్రయోగము- ఆదిపర్వము. నన్నయభట్టు. ఉ. త్పత్రియవంశ్యులై ధరణి గావగం బుట్టినవారు బ్రాహ్మణాః । త్పత్రియవైశ్యశూద్రు లనగా నుతికెక్కిన నాలుగుజాతులన్ స్వచా । రిత్రము దప్పకుండగఁ బరిక్షితు కాచినయట్లు రాదుమాం । ఖాత్రరఘుక్షీతశులు ముదంబునఁ గాచిరె యేయుగంబులన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౭౭) (కవిసం ౧ తరం-౧౩౨. ౧౩౩ ప.) ఇట్టితఁ డీరేఫాదేశమును నిత్యముగా విధించెను. ఈపక్షమునఁ బైకల్ప తరువులో నుదాహరింపఁబడిన ప్రయోగములెల్లఁ బ్రతిఘటించుచున్నవి. పై నన్నయ ప్రయోగ మహాబల పండితుఁడు వ్రాసినట్లు సంయుతాసంయుత ప్రాసముచే సమర్థిత మగుచుండఁగా నట్టి యలక్ష్యమును మూలముగాఁగొని పై నన్నయాది ప్రయోగ ములకును నన్నయాధర్వణ వచనములకును విలక్షణముగా సూరకవి యిట్లు లక్షణ సృష్టి చేయుట కేవలము పొరపాటు (చూడు. ౧౯౨౦ క్రి. శ. రాద్రిసంవత్సర జ్యైష్ఠమాసాథమాస సాహిత్యపరిషత్పత్రికలోని నారబిందిన “ఆంధ్రచ్ఛందస్సు” అను వ్యాసము).

ఇట్టిసూరకవి యపసిద్ధాంతమును రాధాంతీకరించుచు బాలవ్యాకరణగుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త యీక్రిందిరీతి సంగతముగ వ్రాసెను. త్పత్రివంశ్యులై యను పద్యమునందలి ప్రాసములో ‘త్రి’ అనునది ద్వితీయకారకమును నిశ్చయముతో గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త యీక్రిందిరీతి నందు సంయుతా సంయుతప్రాస మనుట సరికాదని చర్చించెను. “ఆ.వె. క్రింద జడ్డలును బిటుండ బిందువులును । నూఁది ప్రాసములకు నుండేనేని । హ్రస్వ మొకటి నిడుదయక్కరం బొక్కటి । వానిమొదల నిలుపవచ్చు నెందు. (అప్పక. ౩ ఆ. ౨౮౪) అను లక్షణపద్యము ననుసరించి.....త్పత్రియ ఇత్యాదులందు హ్రస్వపూర్వకమైన సంయుక్తతకార ప్రాసంబునకు ‘మాంఘాత్య’ అను నాలపపాదమందు సంయుక్తము కాని కేవల తకారప్రాసంబు దీర్ఘపూర్వకంబై ప్రతి భటంబుగా నెట్టు లుండఁజాలును?.....” (బా.గు.ప్ర. ప్రకీర్ణ. ౪౯౭ పు. ద్వి. ము.) ఈ గుప్తార్థప్రకాశికాచర్చ కేవలము నవిమర్శమూలకము. ప్రాసపూర్వాక్షర మొకయొడ గురువైనచోఁ దక్కినపాదంబులందును గురువే కావలయుననియు నొక యొడ లఘువైనచోఁ దక్కినచోట్లను లఘువే కావలయు ననియును సిద్ధాంతము. ఈసిద్ధాంతపువివరణమే పైనివ్రాసిన “క్రింద జడ్డలు” అను పద్యము. క. గురులఘు వులలో నెమ్మది । మురహర తొలిచరణమునకు మొదల నిలుచు ని । ధర్మ నాపై నిడు ప్రాసా । తరముల పూర్వమున నదియ కదియింప నగున్ । (అప్పక - ౩ ఆ. ౨౮౨ ప.) దీని మూలమే యనఁదగు ననంతని లక్షణము. క.ఆదిని గురులఘువులలో । నేది నిలిచె

నదియొ మొదల నడి పాదములు । త్వాదింపవలయు నుపజా । త్వాదుల మిశ్రములు
 దక్క నంబుజనాభా (భందోద. ౧ ఆ. 3౦). ఇట్లుగుటచేత “శ్చత్రియవంశ్యులై...
 ....” అను నన్నయపద్యము సంయుతాసంయుత ప్రాసమునకు లక్ష్యమగుటలో
 విరోధమేమియు లేదు. కావుననే యీనన్నయపద్యమునఁ బ్రాసభంగములేకుండు
 టకై “మాంధాత్రఃపుషీతీశులు” అను రేఫాదేశపాతము నంగీకరించి శ్చత్రియ
 శబ్దము ద్వితీయకారకముగుటచేఁ బ్రాసములందు ద్విత్యావృత్త్యనావశ్యకతా సిద్ధాంత
 మును నెఱవొల్పుక తీరదనెడి గుప్తార్థప్రకాశికా వాదమునకుఁ బ్రసక్తి లేకున్నది.
 (బా. గు. ప్ర. ప్రకీర్ణ. ౪౯౭ పు. ద్వి. ము.) “శ్చతం నాశం శత్రుణాం రాతి దదా
 తీతి శ్చత్రమ్ = (శత్రులకు నాశమును గలిగించువాఁడు.) శ్చత్ + రా + క = శ్చత్ర”
 అను ప్రక్రియచొప్పున నేతకారక శ్చత్రశబ్దమును సాధింపనగును. (రా = దానే -
 గ్రహణేచ - అదాది ..శబ్దస్తో). స్వశబ్దసంబోధినీ శబ్దరత్నాకరాది కోశములలో
 శ్చత్రశబ్ద మేకతకారకముగానె చూపఁబడినది. అట్లయినను శ్చత్రశబ్దము ద్వితీయకారక
 మని ప్రామాణికులు తలంచుచున్నారు. ‘శ్చత్ - పు. (క్షణ క్షిప్. శ్చత్) తత ప్రాయతే
 (శ్చత్ + త్రై) + క శ్చత్రః. శ్చతా త్కల త్రాయత ఇత్యుదగ్రః । శ్చత్రస్య శబ్దో భువ
 నేషు రూఢః ఇతిరఘు” (శబ్దస్తో) ఇట్లు శ్చత్రశబ్దము ద్వితీయకారక మే యన్న పక్షము
 నందును హలంతరసంయుక్తమగు ద్విత్యమునందలి యొకపాల్లు లోపించుననెడి (౧౯౯
 I విమ.) పద్ధతీచొప్పున ‘శ్చత్ర’ అను నేతకారకరూపము సాధుమగుచున్నది.
 మఱియు ద్వంద్వసమాసఘటితముకాని మాంధాత్రశబ్దము సయితము ‘శ్చత్రియ’
 శబ్దప్రాసమున నీక్రిందిరీతిని గవిప్రయోగదృష్ట మగుచుండఁచేత శ్చత్రియశబ్ద మే
 కతకార మగుటయుఁ గవిసప్తత మే యని నిశ్చితమగుచున్నది. గుప్తార్థప్రకాశికాసిద్ధాం
 తమును నున్మూలిత మగుచున్నది. క. శ్చత్రియధర్మంబున మాంధాత్రాదు
 రాజ్యంబు నీతిఁ దగఁ బాలించెన్ । (నందిసింగన బలరామ విజయములోని దని లక్షణ
 చూడామణియను నామాంతరము గల రంగరాట్ ఛందమునఁ దృతీయాంకమున
 సంయుతా సంయుతప్రాససూదర్శములో నుదాహరింపఁబడినది).

గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త సమాసపరిచ్ఛేదమునందలి ప్రకృతసూత్రమునకు వ్యాఖ్య
 చేయునప్పటికి “శ్చత్రియవంశ్యులై యనుభారతాదిపర్వపద్యపుఁ జతుర్థచరణమున
 ‘మాంధాత్ర’ ‘మాంధాత్ర’ అను రెండుపాతములు నుండవచ్చునను తలంపుతో
 నుండి యేవేవో యశాస్త్రీయవిషయములను (౨౦౧. ౨౦౨. ద్వి. ము.) వ్రాసెను.
 తర్వాత గ్రంథాంతమునఁ (౪౯౭. ౪౯౮. పు. ద్వి. ము.) బయ్యరీతి నడివముసూర
 కవిగారి “యడిదంబే బెడిదంబనుచు” నట్టి యపమార్గము ననుసరించి వ్రాసెను.

సమావేశపరిచ్ఛేదమున నింకను ననేకములగు నశాస్త్రీయ ప్రసంగములు చేసెను. “ద్వంద్వేనై ర్వాణికే దీర్ఘా త్వరతోఽపి వికల్పః” అనెడి యొక నిర్ణయ నిరాధార కారికాశ్రయించి “దీర్ఘంబుతమ వాత వచ్చు ఋకారంబునకు రేఫా దేశంబుకలుగునని చెప్పటచేత ‘మాత్రపితృబుద్ధి సంభోధి పుత్రిః గొలుతు’ ఇత్యాదికవిప్రయోగంబులు సాధువులయ్యె. ప్రాస్వంబునకుఁ దరువాతవచ్చు ఋకారంబునకు నీసూత్రంబుచే రేఫా దేశంబుగలుగదు, అందున ‘పితృపుత్రులు’ అన్న యానజాదేశయుక్తరూపంబే సాధువగునుగాని ‘పితృపుత్రులు’ అని రేఫాదేశసంయుక్తరూపంబు శాస్త్రీయంబు కాదు.....కావుననే యాక్రిందిపద్యంబునఁ బితృశబ్దంబు రేఫాదేశాంతము కాలేదు. క. నామముల ‘బితృపితౄమహానామంబుల.....’ (౨౮౧ పుట, బా. గు. ప్ర. ద్వి. ము.) అని యిట్లెన్నెన్నో యశాస్త్రీయ ప్రసంగములను నన్నయాధర్వణులకు సమ్మతములు కానివానిని బ్రసంగించెను. దీర్ఘము తర్వాత నున్నచో—‘మాత్ర పితౄమహంబు’—అనునదిసంయుతము ఋకారాంతపదవరకము కాకున్నచు సాధువేయని కదా యీయన యభిప్రాయము. సంపదము మేల? “కాస్త్రంబువమాంధాత్మ రఘుక్షీతిశుల అన్నద్వంద్వంబులో రఘుక్షీతీశశబ్దంబు సమాసచరమావయవంబు (కడపటిపదంబు) కాన దానికిఁ బూర్వంబువందున్న మాంధాత్మశబ్దంబునకు రేఫాదేశంబు రావచ్చును.....” అని కంఠోక్తముగనే వ్రాసిరి. (౨౮౨ పుట, బా. గు. ప్ర. ద్వి. ము.) ఇట్టి వింకను నీట ననేకములగు నన్నయాధర్వణ సూత్ర విరుద్ధవిషయములు పెక్కు గలవు. విస్తరభీతిని జూపలేదు.

బా. సా. పే. వ్యాఖ్య (౧౯౩౭ క్రీ. శ. ముద్రితమైనది.) లో ౧౯౨౦ సంవత్సరపు (క్రీ. శ.) రౌద్రీసంవత్సర జ్యేష్ఠాషాఢమాస పరిషత్పత్రికలోఁ బ్రచురితమగు నా రచించిన “ఆంధ్రచ్ఛందస్సు” అనువ్యాసము ననుసరించి యీసందర్భము వ్రాయఁబడుటచే “కాన సిద్ధద్వంద్వమునం దానజాదేశమున కవకాశము తోఁచెడి స్థలములందలి ఋకారమునకు రేఫము వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము” (బా. సా. పే. ౩౪౩ పు.) అని యిట్లుగ నధర్వణసిద్ధాంతానుకూలముగ వ్రాయఁబడినను వ్యాఖ్యాత కానజ్ఞు వచ్చెడిస్థలము సరిగ బోధపడమింజేసి కావలయును కొన్ని యశాస్త్రీయ ప్రసంగములను వ్రాయఁబడెను. “బహుపదద్వంద్వమునను బూర్వ పూర్వములగు ఋకారములకే రేఫంబగును.....” (బా. సా. పే. ౩౪౩ పు.) అని వ్రాయఁబడెను. బహుపదద్వంద్వంబునఁ బూర్వపూర్వముల ఋకారమునకు రేఫాదేశముగాని యానజ్ఞుగాని రాదనట యీవఱకు విశదీకరింపఁబడెను. ఈతఁడు గుప్తార్థప్రకాశికు విషడ్భించుచు నీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. “మఱియుఁ

ఇంక నీవిషయమునఁ బ్రయోగవిమర్శము చేయవలసియున్నది. క.....
 నిజ మా | తా పితృ పక్షప్రబల భ | యాపహుఁ డాస్త్రీకుఁడు.....(ఆది. ౨౪.
 ౧౬౨.) క.....మాతాపితృ భా | వన నతఁడు వారిఁ బ్రోచిన.....(శాంతి. 3
 ౪౩౩.) పయి పాణినీయసిద్ధాంతముచొప్పునఁ బయిప్రయోగముల నొకరితని సమ
 ర్థించుకొననగును. తే-గీ. మాతృపితృహీన మైనను భ్రాతృరహిత | భావ మొందిన...
 (ఆను. ౨ ఆ. ౨౨౭.) ఇంగుఁ బయిపద్ధతిచొప్పున “మాతాపితృహీన” అనినచో
 ఛందోభాగమగునుగాన “గీ. మాతృపితృహీన మైనను భ్రాతృరహిత” అని యిట్లు
 రేఫాదేశపాఠము నంగీకరించి సయితాసంయుత ప్రాసమూలమున సాధుత్వమును
 గల్పించుకొన నగును. ఈరీతినే యాక్రిందివానిని సమర్థించుకొనవచ్చును.
 తే-గీ. మాతృఃత్వదారపుత్రక భ్రాతృశత స | హస్తకంబులు..... ..(శాంతి. ౧
 ఆ. ౨౧౮.) ఇందును “మాతృపితృదారపుత్రక భ్రాతృశత” అను పాఠము నంగీక
 రించి పయితిని సమర్థించుకొనవచ్చును. క. మృత్యుడయ్యెను భ్రాతృపుత్రమిత్ర
 యతముగన్. (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౧౩౭.) ఋకారాంతమునకు ఋదంతము పరమయ
 నను బుత్రోబ్ధము పరమైనను ఆనజ్ఞుగాని రేఫాదేశముగాని రావచ్చుచుగాన నిట్టి
 యెడలసయితము “భ్రాతృపుత్ర” అనురీతిని రేఫాదేశపాఠము నంగీకరించి సమ
 ర్థించనగును. పయిదానిలోఁ గొన్ని ఋదంతసర్వావయవ ద్వంద్వములుకాకున్నను
 మొదటి రెండిటికిని వేటుగ నొక ద్వంద్వమును దక్కినవానికి వేటుగ మఱొక
 ద్వంద్వమును నంగీకరించి యట్టి ద్వంద్వద్వయమునకును మరల ద్వంద్వమును
 ఘటించుటలోఁ బయిపాణినీయపద్ధతిచొప్పున విరోధము కల్గినేదు. ఈరీతిని మొదటి
 బైందర్భముంబట్టి గడవటిపదమునకు ముందున్న ఋకారాంతసంబంధమైన
 ఋకారమునకే యీరేఫాదేశ మనియు, ద్వీకారాంతములుగా నుదాహరించిన
 ప్రయోగములెల్ల రేఫాదేశభావావక్షున సంస్కృతవ్యాకృతి సిద్ధమగు నానాదా
 దేశముచే వైనవనియు నిరూపితకర్మమగుచుండ.....” (బా. సా. పే.
 ౩౪౪ పు) ఈవ్రాత తాను విమర్శించుచున్న గుప్తార్థప్రకాశికవాదము నవగాహ
 నముచేసికొని వ్రాసినట్లు తోచదు. గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యుదాహరించిన
 “మాతృపితృగురులు” మున్నగుచోటుందు రేఫాదేశము సయితము రాదని
 కదా యాతఁ డుదాహరించెను. ఇట్టిస్థలములకుఁ దానేమియు సమాధానము
 వ్రాయలేదే. “ద్వీకారాంతములుగా నుదాహరించిన ప్రయోగములు” అని
 వ్రాసెను. అట్టిప్రయోగము నొక్కటినేని గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యుదాహ
 రించిన లేదు,

ఋదంత సర్వావయవద్వంద్యము తర్వాత నెట్టివానితో నెట్టిసమాసమునందినను ఓతిలేదుగదా.

ఇంక నీక్రింది ప్రయోగములు పయిరీతిగ సంఘతము కుదురుపడకున్నవి. క...నె | మ్మది నట్లుగఁ దలఁపఁగవల | వదె పితృపుత్రాది బంధువర్గమునధిపా. (శాంతి. ౪ ఆ. ౧౦.) నీ. పితృకూతృహీననై యతి నై చ్యవృత్తి నే, నెబ్బంగి (కాశీ. ౫ ఆ. ౩౧౧ ప.) వీనిలో మొదటిపద్యమున ‘పితృపుత్రాది’ అనియు రెండవపద్యమున ‘పితృకూతృహీననై’ అనియు సవరించినచో ఛందోభంగము వాటిల్లును, కాన నిది యానంబు రాఁ దగిన స్థలములు గావని కవిబ్రహ్మ కవిసార్వభౌములు తలంచి రసకఠిరదు. లేదా యీ రెండు ప్రయోగములను నీక్రిందిరీతిని బాణి నీయపద్ధతిని కుదురుపాటు చేయవచ్చునేమో? “ధర్మధర్మిణో రభేదః” అను చొప్పున “మాతుః పితృశ్చ హైనన్యం యస్మా స్మా” అను త్రిపదబహువ్రీహియందు “ద్యష్ట్య తత్పురుషయో రుత్తరపదే నిత్య సమాసవచనమ్” అను (సి. కా. తథితాథ్థో త్తరపద సమాహారేచ (౨-౧-౫౧.) అను ౭౨౮ సూత్రముక్రింద) వార్తికముచొప్పున కూతృపితృశబ్దములకు నిత్యమగు ద్వంద్వసమాససంజ్ఞ (రుహ విభాష కపవాద) యున్నను నుత్తరపదపరకత్వాభావమున “ఆనంబు రానేరదు, కావున రేఫాదేశమును రాదు. ఇట్లే ఆనంద్ ఋతో ద్యష్ట్యే” అను సూత్రమునఁ బుత్రశబ్దరూత్వ ముపదే శింఘటఁదలేదుగాన పుత్రశబ్దము ననువృత్తిచేసి వాక్యభేదమున నన్వయించుటచేత నట్టినిధి లక్ష్యానుసారముగ వర్తించునే కాని సార్వత్రికముకానేర దనెడి పాణినియ పద్ధతిచొప్పున ననిత్యమగుటంజేసి “పితృపుత్రాదిబంధువర్గము” అను చోట “ఆనంబు” రాకున్న రాకపోవచ్చును, కాన రేఫాదేశము సట్టిదేయనవచ్చును. అనియీరీతిని సమర్థింపనగుననియు నాలోచింపనగును.

లేదా! యిట్టిమార్గములం దరుచిచేతనే కావలయు నీక్రిందిరీతి నీ యానంబు దేశవిషయక పాణినియ వ్యాఖ్యాతల మార్గములను శ్రీరామగంగాధర త్క వాగీశ భట్టాచార్యుఁడును నంగీరింపలేదు. “హోతాచ పోతాచ నేష్టాచ హోతృ పోతృ నేష్టారః. ఇత్యత్ర నస్యాత్. సే (సమాసే) సర్వాది దమ్ (ద = పద) ఆదిదమ్. సర్వాస్తద ముత్తరద మితి పూర్వాచార్యవ్యవస్థితమ్. అతః పోతృశబ్దేన వ్యవహిత త్వాత్. హోతృ పోతృ నేష్టారశ్చ ఉద్ధాతాచ తే హోతృ పోతృ నేష్టార్ధాతారః ఇత్యత్రతు స్యాదేవ. సమస్తా సమస్త యో ర్దయోః పునశ్చ ఇతి పూర్వోత్తర వ్యవ స్థాయా అవిరుద్ధత్వాత్” (ముగ్ధ సమాస. ౩౨౧ సూ. వ్యాఖ్య.) ఈపక్షమున “ఋకారాస్తద్యష్ట్యే పూర్వపదసంబంధీయో ఋకారః.....” అను నహోబల

[బా.సమా.2-౨౪సూ.] శ్రీరామతర్కవాగీశమతమునః బ్ర యోగసర్వసము. 1253

పండితవ్యాఖ్య చొప్పున ఋదంతో త్తరపద పరకత్వమున సమాస పూర్వఃసీనుత ఋదంతశబ్దమునకే యానజాదేశము వచ్చునని యంగీకరింప నగుటచేత “మాతృ పితృభావనే” త్యాది సమాస స్థలములందు మాతృశబ్దమే పూర్వపదమును భావనా శబ్దమే యుత్తరపదమును నగుటచేత నట్టియొకల నానజాదేశము రానేరదని సమాస పూర్వపదో త్తరపద వ్యవస్థచొప్పునః శ్లేషులని యున్నది. ‘మాతాపితౄ - పితౄపుత్రై’ మున్నగు ద్వీపదద్వంద్వములందు మాతృమే యానజాదేశము వచ్చు ననియు నట్టిద్వంద్వము సమాసాంతర ప్రవిష్టయగునపు డానజాదేశము రానేర దనియు నీమతమున నేర్పడుచున్నది. ఈమతమునః బైదుదాహరించిన నన్నయ తిక్కన ప్రయోగములలో “నిజమాతాపితృపక్ష ప్రబలభ | యా పహండు...” (ఆది. ౨ ఆ. ౧౬౨.) “క.....మాతాపితృ భా | వన నతఃడు వారిఁ బ్రోచిన...” (శాంతి. 3 ఆ. ౪33 ౪.) అనుచోటులు దానజ్ఞున కెట్లు ప్రసక్తియని శంకింప రాదు. ఆప్రయోగములలో నానజ్ఞు రానేరనియు, నచటి ‘మాతా’ శబ్దరూపా రాంత స్త్రీలింగమనియు నీమతమున నెన్ననగును. “మాతా-స్త్రీ. (మా+అతచ్) జనన్యామ్, విశ్వేశ్వరీం విశ్వమాతా మితిమర్గాస్తవః” (శబ్దస్తో), “మాతా - ఆ - స్త్రీ, జననీ, యథా - విశ్వేశ్వరీం విశ్వరూతాం | చక్షేకాం ప్రణమామ్యున్మామితి శివరహస్యే దుర్గాస్తవదర్శనాత్” (సర్వశబ్దపంఖోధిని.) ఇట్లే యహోబలపండితీ యోదాహృతమగు ‘మాతాపితృబుద్ధి నీత మదిశోనెంతున్’ అనుప్రయోగము నందును నాకారాంత స్త్రీలింగ మాతాశబ్దమే ప్రయుక్తమయ్యెనని గ్రహింపనగును. ఇట్లే యందలి “మాతృపితృబుద్ధి వై దేహపుత్రిఁ దలంతు” అనుచోట సముతము “మాతృపితృబుద్ధి” అను పాఠము నంగీకరించి సంయుతాసంయుత ప్రాసమున సమర్థించికొనవచ్చును.

ద్వంద్వేతు స్త్రీపదిత్యాదిః—ద్వంద్వేతు = వర్ణనిర్దేశవిషయమున, వర్ణములను బదములుగ నంగీకరించి ద్వంద్వరూపము చేయునపుడు, స్త్రీసత్ - ఇష్టంశ్యాత్ = ద్వంద్వసమాసాంతవర్ణము స్త్రీసమరూపముతో నిల్పుటయు సమ్యతమగును. అక్షర ము లమహత్త్వలుగాన మువర్ణకాంతములు కావలసియున్నను స్త్రీసమరూపముతోఁ బ్రయోగింపఁబడుటయే తఱుచని తాత్పర్యము. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు - మునాపిచ రూపమ్ = మువర్ణకము తోడిరూపమును గన్పట్టును. ఉదాః—చజలు = చకార జకారములు = చాయను జాయను = చజములు. మొ. దీర్ఘః స్యాద్వర్ణ నిర్దేశ ఇత్యాదికారికలపరిశిష్టము. (౨౯ I విష.) ప్రయోగములుః—క.ధర జజాలను నీరెండ | క్షరములు..... | మరలలవములను నే న | క్షరములు.....

(కవిజ. సంజ్ఞాధి. 23 ప.) క. పోలగ పుపుబుధులకు మూ | పోలికవడి. (కవిజ. సంజ్ఞాధి. 23 ప.) క. అఆలై బొలకు మఱి | ఇ ఈలు ఋకారసహిత మె వలకు నా | ఉ ఊల్ దమలో నొడబడి | ఓ ఓ లకు వశ్యగున్ నయొన్నచరితా. (కవిజ సంజ్ఞాధి. 23 ప.) క. వలసినచో లభములు డళ | ములు మఱి ఋక్రాంప వర్ణములు ప్రాసములై | ..... (కవిజ. సంజ్ఞాధి. ౯౦ ప) (ఇట్లు గణపగములైన యక్షరముల ద్వంద్వమునందును స్త్రీసమరూపములు మువర్ణ కాంతరూపములును బ్రయోగదృష్టము లగుచున్నవి. ఉ. భానుసమాన విన్ భరనభారలగం బులఁ గూడి..... (కవిజ. వృత్తాధి. ౧౦౨ ప.) చ.....నజభజలు రేఫముఁ గూర్చి సత్కవుల్. (అప్పక. ౪ ఆ. ౨౪౬.) పంచచారురము. కనద్యశా జరంబుతో జకారమున్ రజంబులున్ | జన్ గకారయుక్తిఁ బంచచారురంబగున్. (కవిజ. వృత్తాధి. ౧౨ ప.) 'అ ఐ-బొలకు' మున్నగు ద్వంద్వములలోని, విసంఘలు. 'అ.ఆలు' మున్నగుచోటులందలి పూర్వాక్షరకౌరవములు మున్నగునవి కేవలము వింతప్రయోగములు.

అన్యత్రాపీత్యాది:—అన్యత్రాపి = సమాహార ద్విగుసమానేతరమగు సమాహారద్వంద్వసమాసమందును, క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, ఏకవచనము, భవేత్ = అగును. సమాహారద్వంద్వమున సంస్కృతపద్ధతి ననుసరించి ప్రాణితూర్యనేనాం గాదుల కేకవచన మెట్లును నగును. అదిగాక యితరస్థలములందును సమాహారద్వంద్వము న నేకత్వమగును. “అన్యత్రాపి క్వచి ద్భవే దిత్వ నేన కాలు నేయి ఇత్యాదా వేకత్వ మితి జ్ఞేయమ్. వస్తుతస్తు ప్రాణ్యంగత్వే నై వా త్రైకత్వం సిద్ధమ్. (అంక VIII విష.) సూత్రారమ్భేణ తు 'తన కూడు సీరకై కాంచన ముడిగి' (శాంతి. 3 ఆ. ౧౬౪) ఇత్యాదయ స్తీక్రయవ్యాది కవిప్రయోగా స్సాధవః.” (అహో. ౪3౨ పుట.) సంస్కృత సమాహారద్వంద్వపద్ధతులు అంక VIII విషయమున వివరింపబడెను. కాని యవి సాకల్యముగఁ దెలుగున నంగీకరింపబడలేదు. సంస్కృతమున ప్రాణ్యంగాదుల సమాహారద్వంద్వస్థలములం దితరేతరయోగ ద్వంద్వము వర్తిల్లదు. తెలుగున నట్లుకాదు. “ద్వంద్వం బప్రాణివాచక కృదంత శిబ్ద ఘటితం షేకవచనాంతంబు నగు. ఉదా:—కూడు గుడ్డ. కూరగాయ (జై. ౪ ఆ.) దరిదాపు (భోజ. ౨ ఆ.) రేవగలు. (రామా. ౨ ఆ.) తాఁకుందగులు. (హరి. ఉ. ౫ ఆ.) ను శబ్దంబుచే కూరగాయ లిత్యాదులు బహువచనాంతంబులును నగునని యెఱుంగవలయు” (ప్రాథ. సమా. 3౦ సూ.). ప్రయోగములు సీ, కూడు గూరలు దొరకొల్పి..... (శాంతి. 3 ఆ. ౧౭౭.) “.....ఉ.....కూర

[బా. సమా. 2 సూ.] బాలవ్యాకృతిలోని ద్వంద్వసమాసనియమములు. 1255

గాయలుం | గోయుచు..... (పిన్ని. కు. సం. ౬ ఆ. ౬౬౨ ప.)” (పూ. రా. ని.)
 నీ.....ఆ-వె.....కూరగాయలును వంటకట్టియులును గడ్డి!.....
 (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౯౩ ప.) గీ. కూరగాయ కట్టియ విల్పి కొనఁగవలసి. (హరి. పూ.
 ౬ ఆ. ౫ ప. సూ. రా. ని. కూరశిబ్దమునొద్ద) “కాలునే యాడుతఱియందుఁ
 గదలవలయు” (కాశీఖండము. గా. ౧౨౨ పుట.) “కాలునే యిద్వాదావేత్సమ్.”
 (అహో. ౪౩౨.) కాలు+చేయ = కాలునేకులు. (బా. సంధి. ౧౫ సూ.) నీ. అడ
 వులఁ గొండలఁ బడి యాలుబిడ్డ ప; ట్టెఱుఁగని వైరి ధాత్రీశులందు. (విర్య. ౧ ఆ.
 ౩౭ ప.) ఆ-వె. ఆలుబిడ్డ లేని యట్టి త్రిమృతియగు. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౯.) పయిని
 జూపిన ప్రయోగములనుబట్టి ప్రాణ్యంగాదులకే సమాహారద్వంద్వ మనెడి
 సంకృతవ్యాకరణ నియమమును దెలుంగున లేదని విశదమగుచున్నది. “గీ. అత్త
 మామ నాఁగ నాలు మగండనఁ | గొడుగుగోడలనఁగఁ గొఱుచేయ (గొఱు =
 నాకిటుదు. చేను=ఱిటుదు.) నాఁగ రేయి పగలు నాఁగ నిట్టి సమాస | ములుచు గలుగుఁ
 గవులు దెలియవలయు”. (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౧౪౧ ప.) ఆ-వె తల్లిదండ్రు
 లన్నదమ్ములు గూడ్డూర | లేలమి నాలుబిడ్డ లేన్దబండ్లు | బంటుతేడు లాటపాటలు
 నుభయప్ర | ధానమునకు నివి యుదాహరణలు. (ఆ. భూ. ౧౧౭ ప.)

ఆచ్ఛికశబ్దబుతోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయుకంబుగా ద్వం

బాలవ్యాకరణ ద్వంబగు. ౭.

వివరణము. అన్నదమ్ములు - తల్లిదండ్రులు - ఊరవల్లెలు - ఆలు

౨౦౬ I విషయము. మగలు. మగఁడును+బిడ్డలును, పల్లమును+గల్లె
 మును, ఇత్యాదులు సమసింపవని యీ నియమంబున
 నెఱుంగునది.

సంజీవని. ౨౦౬ I విషయము:—‘ఆచ్ఛికంబుతోడ’ అను తృతీయాంతప్రయో
 గమునంజేసి ద్వంద్వమున నుత్తరపద మాచ్ఛికమాత్రమయినం. జాలుననియు ‘స్త్రీ
 సమంబు’ అను ప్రథమాంతప్రయోగమునంజేసి ద్వంద్వమున మొదటిపదము స్త్రీ
 సమమగు నాచ్ఛికమే కావలయుననియు స్పష్టపడుచున్నది. ఇట్టి లక్షణములుగల
 యాచ్ఛికద్వంద్వసమాసమును సిద్ధద్వంద్వసమాసము స్వము సాధువులనియుఁ
 దద్భిన్నములు సాధువులుకావనియుఁ దాత్పర్యము. ఈవిషయమునె “మగఁ
 డును+బిడ్డలును” అనురీతి పుంలింగసమపూర్వపదకస్థలములును, ‘పల్లము+కల్లెము’
 అనురీతి నపుంసకసమస్థలములును ద్వంద్వసమాసయోగములుకావని సూరి వివరిం
 చెను. దీనినిబట్టి మిశ్రద్వంద్వసమాసములును సాధ్యసాంస్కృతిక ద్వంద్వములును

సాధువులు కానేరని విశదమగుచున్నది. “స్త్రీశుశుములయిన తత్సమములు తత్సమములతోగలసి యొక్కొకచో ద్వంద్వములగును. ఉదా:—కర్త కర్త క్రియలు. మొ.....” (ఆం. భా. అ. సమా. 29 సూ.) అను సనుశాసన సూత్రోదాహరణములు సాధువులుకానేరవు. ‘కర్త కర్త క్రియలు’ అనునది వ్యావహారిక రూపమేకాని కవిప్రయుక్తముకాదు. ఇట్టి లక్ష్యలక్షణములకుఁ బ్రమాణికవిప్రయోగముగాని ప్రామాణికలాక్షణిక సూత్రముగాని యాధారములేమింజేసి యవి గ్రాహ్యములుకావు. తల్లిదండ్రులు మున్నగుచోట్ల సంధి - ౧గి సూ - చొప్పున గనడదవాదేశము నరయునది. ఇయి బాలవ్యాకరణనియమములకు లొంగని గొన్నివిధములగు ద్వంద్వసమాసములు కవిప్రయోగదృష్టములు త్రిలింగ లక్షణశేషమునఁ జూపబడినవి. ‘ఓకానొకచో ద్వంద్వంబునం బూర్వపదంబు క్లీబనమంబగు. అగుచో నా మువర్ణకంబునకు లోపంబగు. ఉదా:—అందచందములు (అని. ౫ ఆ.) (అందము+చందము). వెచ్చసచ్చములు (వేం. పంచ. ౧ ఆ.)” (ప్రాథ. సమా. 29 సూ.) (వెచ్చము+సచ్చము = చిల్లర రొక్కమచ్చ) నీ. చెల్లునెల్లముల కీక్షింపవచ్చిన సొమ్ము మగుడ నీలేని కోమటిగలారు. చే నేత విశ్వసించినవారి వెచ్చసచ్చముల తేల్పుటచు వైజాతితోండ (పంచ. వేం. ౧ ఆ.) (వైజాతితోండ శబ్దమనొద్ద. శ-ర) (వైజాతితోండ = ఊరవెల్లి - ఊరవెల్లి వంటి వేసాలమారియని యర్థము.) (“అందచందము = విణ (అందము.) అంద మైనది. మనోహరము. గీ....అందచందమగుచు. నొనరు నుచ్చైశ్రమ్యంబు నేత్రోత్సవముగ (దశా. ౨ ఆ. ౨౨2.)” (సూ. రా. ని.) “ఓకానొకచో ద్వంద్వంబు మిశ్రంబును, అందలి పూర్వపదంబు క్లీబనమంబునకుఁ గానంబడియేడి. ఉదా:—అవసరమక్కఱలు. ౩. అవసరమక్కఱలు గై. దువు కర్జములందు వేట డోడలయందన్. దవులైన ప్రాతవెంకల. మవుటన్ (రామా. ౨ ఆ.)” (ప్రాథ. సమా. 33 సూ.) ఇది యనింద్యగ్రామ్య మనఁదగును. కావున దీనికిమాత్రమే సాధుత్వ మెన్నునది. “గొన్నియెడల మహద్ద్వంద్వంబునం బూర్వపదాంత్య స్వరంబునకు దీర్ఘంబును జూపట్టెడు. ఉదా:—అన్నాదమ్ములు. (ఉ. హరి. ౪ ఆ.) అన్నాచెల్లెండు. (నిర్వ. 3 ఆ.) తల్లిదండ్రులు (భల్లా. ౪ ఆ.)” (ప్రాథ. సమా. ౨౮.) ఈప్రయోగములు కవిప్రయుక్తములని విశ్వసించరాకున్నవి. క. సన్నిధిం బన్నగఘోషడు. పెన్నిధిగని పొంగుచున్న పేదలక్రియ న. య్యన్నాదమ్ములఁ గని మీ. కెన్నఁగ నేవరము లిచ్చ యిచ్చెద వానిన్. (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౧గి ౪.) అను నీ సోమునికద్యమున “అ. య్యన్నందమ్మునిగని” అని కవిప్రయుక్తమునటలొ

మరికానరాదు. నిర్వచనోత్తర రామాయణపద్యము:—“క. విను మున్నదితియు
దితియును | ననఁ గశ్యపుభార్య లిరువు రప్పుఁ జెలియ లి | ట్లనిమిఘల నసురగణముం |
గనిరి.....” అని తాళపత్రమాతృకలలో నున్నది. (విప్ర. ౭౯ I విష.)
ఇట్లే భల్లాణచరిత్ర పద్యమునందును “తల్లిదండ్రీయు” అని కవిప్రయుక్త మనుటలో
బాధకానరాదు.

బాలవ్యాకరణ ద్వంద్వంబునందు ఋకారంబునకు ర వర్ణంబు విభాష
వివరణము. నగు. ౨౪.

౨౪౬ II విష మాత్రపితలు, మాతాపితలు, ఇత్యాదులు.

సంజీవని. ౨౪౬ II విష:—“ఉర్ ద్వద్వై రః” అను చింతామణి సరిగ
సూరిచే భాషాంతరికరింపఁబడినది. అధర్వణాహోబలపతి సమన్వయముల జాడ
(౨౪౬ విష.) యీసూత్రమందుఁ గానరాదు. కాని వారి సమన్వయముల కను
కూలముగ వారిచ్చిన యుదాహృతులె సూరిచే జూపఁబడినవి. అనఁగా రవగ్లాదేశ
మానజాదేశ సమాన స్థానిక మన్నట్లే ర వగ్లాదేశముతోను ‘అనజా’ దేశముతోను
నుదాహరింపఁబడినను.

కన్నకూ క్వచిత్సమా నేత్తగస్య | శబ్దస్యాదావపి స్థితిః. (వికృ.
౨౪౭ విష హలం. ౧౭ కారి. అహో. ౪౩౫ పు.)

కల్పతరఫ. ౨౪౭ విష:—క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, సమానే = (ద్వంద్వ)
సమాసాంతకమున, అత్తగస్య = తుదియన్న శబ్దముతో నన్వయింపఁదగినట్టి శబ్దస్య =
శబ్దమునకు, అదావపి = సమాసపూర్వపదమునందును, స్థితిః = ఉనికి యనఁగా
బూర్వపదముతో నైత మన్వయించుట సమ్యతమగునని తాత్పర్యము. ఈవిధి
ద్వంద్వరూపమును విశేషోభయపద కర్తృధారయమందును నుపచరించును. ఉదా:—
కాల్నేయి వడఁకు, తోవదబ్బి విందు, పుట్టుగ్రంకు గట్లు - కన్న పెంచినవారు - విన్న
కన్నయది. మొ. “కన్న పెంచినవారు ఇత్యైత్ర అంతగస్యాపి తచ్చబ్ధాప్తస్య పూర్వ
త్రాప్తస్యయః - క్వచిత్సమా నేత్తగస్య.....ఇత్యాద్యధర్వణావచనాత్” “కన్న
పెంచినవారు విన్నకన్నవారు ఇత్యాదౌ ద్వన్వయసమాసః” (అహో. ౪౩౫ పు.)
‘కన్న పెంచినవారు’ ఇత్యాదులు విశేషణోభయపద కర్తృధారయములనుట లెస్స.
(౨౪౯ విష.) (౨౪౧ విష. ౨౪౧ I విష.). “ద్వంద్వంబునం బూర్వపదాంత్యావ
యవంబునకు లోపం బొండె నగు. ఉదా:—పుట్టుగ్రంకు గట్లు. (య. ౫ ఆ.) తోవ
దబ్బి విందు. (రామా. ౩ ఆ.) విన్నకన్నది. (వి. పు. ౨ ఆ.)” (ప్రౌఢ. సమా. ౩౨

1258 సామాసికవిషయములను బూర్తిగ నిరూపింపశక్యముకాదు [౨౦౮ వి. కల్ప.]

సూ.) పుట్టు క్రుంకుగట్లనగా పుట్టుగట్టు క్రుంకుగట్టు = ఉదయాస్తాచలములని యర్థము.

భాషేయ మమితా తత్ర । దేశ్యాచిత్ర స్వభావయుక్ ।
తచ్చిత్ర తానుమస్తవ్యా । పూజ్యపాద సుభాషితే
(వికృ. క్రియా. 3౬ కారి. అహో. ౫౧౩ పు.) భూయసీ

నన్నయా. దేశ్యశబ్దేషు । లోపపక్షాగదు శ్రుతిః (వికృ. అజం.
౨౦౮ విషయము. ౯౪ కా. అహో. 3౭౨ పు)

తత్తత్పదం పరిగ్రహ్యం । యద్య తస్మాదయే
హితమ్. (వికృ. అజం. ౯౩ కారి. అహో. 3౭౧ పు.)

కల్పతరువు. ౨౦౮ విష:—ఈ కారిక లీనము వ్యాఖ్యాతములు. (౨౦౮ I విష. ౨౦౧ విషయ.)

సమాసములం దనేకవిధములగు లోపపక్షాగమాదేశాదులు సంభవించు చుండును. అట్టివి మహాకవిప్రయోగముగ మూలమునఁ దెలిసిపొవలయును. “కృత్త్యత సమాసానా । మభిధానం నిరూపకమ్ । లక్షణం త్వనభిజ్ఞానం । తదభిజ్ఞానసూచకమ్” (ముగ్ధ. ౧౧౮౩ సూ వివృతి) అని సంస్కృతవైయాకరణముల నైతము సమాసవిషయములు దిక్షాత్రప్రదర్శన యోగ్యమూత్రములై యని వచించి యున్నారు. “పృషోదరాదీని యథోపదిష్టమ్ (౬-3-౧౦౯.) పృషోదరప్రకారాణి శిష్టై ర్యథోచ్చారితాని తథైవ సాధూని స్యుః - పృషత్ + ఉదరమ్ = పృషోదరమ్ (తల్లోప).....” (సి. కా. సమాసాశ్ర. ౧౦౩౪ సూ.) ఉదా:—నలువది - అలువది - ఇరువది - ఎనుబది - డెబ్బది - ‘అలవడు’ మున్నగు శబ్దకల్పనములందలి కార్యములును నిట్టివే - అలపు+పడు = అలవడు . వెలువల+పడు = వెలువడు - తలపు+పోయు = తలపోయు - తెల్లవాలు - మొ. కవ్వడి - (కవ+వడి) = రెండుచేతులందును వడిగలవాడు - నిక్కల (నిక్కము+కల) = నిజమగుకల. మూడు+నాళ్ళు = మూన్నాళ్ళు - నాన్నాళ్ళు (నాలుగు+నాళ్ళు) అంత+దాఁ = అందాఁ అవు+తోఁక = అదోఁక. సగము+పాలు = సగపాలు = సాబాలు. ప్రయోగములు:—చ.....పిం । గళ నయనుం డుమేశ్వరుడు గవ్వడి దాయగ వచ్చెఁ జెచ్చెన్ (ఆర. ౧ ఆ. 3౦౧.) క. నాకల నిక్కల యయ్యెడు । శోకింపకు ముచ్చ (ఆర. ౬ ఆ. ౪౦౦.) నీ...తే-గీ...సు । థాంశులును వచ్చు మున్నూట యలువదింట (కాంతి. ౫ ఆ. ౪౬.) క. ఎనుబదియేనిమిది వేపురు । దనుజుల కాధ్యుండు.....(ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౬.) ఏ+నాడు = ఎన్నడు. క..... గ్రు । చ్చినదైళ్ళి యెన్నఁడో చ । చ్చినయల్లు (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౫౧.) మొ.

[బా. సమా. ౨౦ సూ.] సామాసికపుమార్పులు ప్రయోగైకవేద్యములు. 1269

బాలవ్యాకరణ నిక్కలాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యం
వివరణము. బులు. ౨౦.

ఆర౯ I విషయము. నిక్కల - కవ్వడి - పువ్విలుకాడు - ఇత్యాదులు.

సంజీవని. ఆర౯ I విషయము:—నిక్కల = సత్యమైనకల. కవ్వడి = సవ్యసాచి. పువ్విలుకాడు = మన్వధుడు. 'నిక్కము+కల = నిక్కల.' అనుచో గతసూత్రముల ప్రకారము 'నిక్కపుగల' అని యేర్పడును. ఇటు బ్రాతాదిసంధిచోప్పన 'నిక్కల' అని కానేరదు. "నిక్కము+కల = ని+కల" అనుచో లుక్తశేషమునకు బా. సంధి. 32 సూత్రముచోప్పన నుగాగమమురాగా 'నింగల' అను ననిష్ఠరూపము సిద్ధించును గావున 'నిక్కల' అనునది మహాకవిప్రయోగానుసారముగ సాధువని ప్రకృతసూత్రమునకు లక్ష్యము కావలసెను. 'కవ+వడి' = కవయందు (చేతులజంటయందు) వడి = బాణముచేయుటలోని వేగము గలవాడను విగ్రహముచోప్పన వ్యధికరణ బహువ్రీహిచే నర్థసిద్ధి గల్గుచున్నది. కాని యట్టియెడ 'కవవడి' అనియే కావలసియుండును. అట్టి ప్రయోగములులేవు. ఇంక 'కవ్వడి' అనుమాటమే ప్రయుక్తమగుచున్నది గాన నిది ప్రకృతసూత్రమునకు లక్ష్యమగుచున్నది. (ఆర౯ I విష.) మఱియు వ్యధికరణ బహువ్రీహి స్వరసము కామిండేసి (విప్ర. II ౨౬౮ VI విష.) యిది ప్రయోగానురోధమున సాధువగుచు బ్రకృతసూత్రమునకు లక్ష్యమగుచున్నది. "కవశబ్దం బాద్యక్షరశిష్టంబగుటయు ఉత్తరపద వకారంబు ద్విత్వం బొందుటయు తద్ధితపరిచ్ఛేదంబులోని పదునొకండవ సూత్రంబుచే నయిన 'కా' ప్రత్యయంబు లోపించుటయుగలిగె." (బా. గు. ప్ర. సమా. ౨౦ సూ. వ్యాఖ్య. ౨౭౬ పుట. ద్వి. ము.) బహువ్రీహి నంగీకరించుటచే సిద్ధించుండేగా, 'కా' ప్రత్యయము ఘటించనేల? దానికి లోపము చేయనేల? 'పువ్వు+విలు+కాడు' అనుచో 'పువ్వు' వర్ణలోపమును పరపదాద్విత్వమును బ్రకృతసూత్రముచోప్పననే సంభవించెనని యెఱుంగునది. బా. సంధి. 3౯ సూత్రముచోప్పన (అన్యంబులకు సహితము.....) నీ సూత్రపులక్ష్యములు మూఁటిని సాధింపరాదాయని శంకింపఁజనదు. అన్యంబుల కిత్వాదిసూత్రము నైతము ప్రయోగమూలకమే కావున నిది ప్రకృతసూత్రపు ప్రపంచమేయని గ్రహింపనగును. త్రిలింగలక్షణశేషమున నీసూత్రార్థమే పునరుక్తముగ నీక్రిందిరీతి నుపదేశింపఁబడెను. "అచ్చిశసమాసంబులం దఱచుగ వర్ణలోపాగమాదేశ వికారంబులు నిత్యవైకల్పికములుగాఁ బెక్కుట గానంబడియెడి. ఉదా:—అందాక (అంత+దాక) ఇట్లు ఇందాక - ఎందాక - అచ్చతెల్పు (అచ్చము+తెల్పు) ఆదోక

(ఆవు+తోక) ఆవల (ఆ+వలను) ఇట్లు ఈవల. ఇబ్బంది (ఇరు+పంది) = (అడవి పందికిని ఊర(బందికిని బుట్టినపంది). ఇరుసేవి (ఇరుగు+చెవి). ఉద్ధరి (ఉద్ధ+దరి) = (వాటమై మిక్కిలి పొడవైన గట్టు) ఎడవంక (ఎడమ+వంక) ఇట్లు వలవంక. ఎగుదల (ఎగువ+తల). ఇట్లు - దిగుదల. ఏటవాలు (ఏటము+వాలు) కప్పురవీడెము (కప్పురము+వీడెము) కవ్వడి (కవ+వడి) కుటుమాపు (కుటుచ+మాపు) గందవొడి (గందము+పొడి) గుండ్రకడుపు (గుండ్రము+కడుపు) గొబ్బండు (గొప్ప+పండు) చిత్తరుబొమ్మ (చిత్తరువు+బొమ్మ) చిమ్మనగ్రోవి (చిమ్మనము+గ్రోవి.) చిటుచప్పుడు (చిటుక+చప్పుడు) చెంద్రకావి (చెంద్రము+కావి). ఇట్లు చంద్రకావి. చనుమఱ (చను + మఱ) చప్పురమంచము (చప్పురము + మంచము) చొక్కసగతులు (చొక్కము+సగతులు = గుట్టము కల్లముమీది చక్కనైన తీగమోడివని). తెగుదారి (తెగువ+దారి) దట్టకెంపు (దట్టముకెంపు) దొంతర (దొంతి+తరంగ) నడురేయి (నడుము+రేయి) నాన్నాళ్ళు (నాలుగు+నాళ్ళు) నాటకసాల (నాటకము+సాల) నిక్కల (నిక్కము+కల) నిడుమోము (నిడుద+మోము) నెత్తపలక (నెత్తము+పలక) పసిపట్టు (పసిమి+పట్టు) పెందలుము (పెనుపు+తులుము) పెత్తనము (పెద్ద+తనము) పొంగట్టు (పొన్ను+గట్టు) బాపురె (బాపు+పురె) కబ్బులి (పెద్ద+పులి) బెల్లమండెగ (బెల్లము+మండెగ) బొందళము (బొంత+దళము) బోనపుట్టిక (బోనము+పుట్టిక) మిండతపసి (మిండడు+తపసి) ముంగల (ముందు+కలను) ఇట్లు - వెనుకల. ముయ్యేడు (మూడు+నీచ) ఇట్లు ముయ్యలు (ఈరెండు శబ్దములు నీచుప సాధింపబడినవి. ప్రాథ. కమా. ౧౦ సూ. కాన నిటుజేర్చుట సరికాదని తోచెడిని.) మోసల (మోగ+సాల) వలిపవెన్నెల (వలిపము+వెన్నెల) వలచెవి (వలను+చెవి) వాతెఱ (వా+తెఱ) వాలురమ్మ (వాలు+అమ్మ) వేగురుఁజొక్క (వేగు+చుక్క) సగపాలు (సగము+పాలు) సాఁబాలు (సాము+పాలు) సుంకసరకు (సుంకము+సరకు) ఇత్యాదు లూహ్యంబులు....."(ప్రాథ. కమా. 3౬ సూ.)

ఇది కమాసపరిచ్ఛేదము = సమాసపరిచ్ఛేద వింతతో ముగిసెను.

ఆంధ్రవ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

త ద్ధి త ప రి ఛే ద ము

శ్వాగ్ధే తనశ్చ వికృతౌ, స్వాత్. (ఆం. చిం. హలం.

౧౦ కారి. అహో. ౪౦౪ పుట.)

క్యచి త్ప్రేత్యయ యోగేచ । తథాత్వ మభిక్షియతే.

నన్నయ. (వికృ సంధి. ౨౫ కారి. అహో. ౧౦౯ పు.)

ఆర్ విమ. అన్యేచ కేచిదుపమానోత్తర పదలోప రూపకాఖ్యా

ద్యాః.....లోపశ్చ విభక్త్యాదేః । శబ్దేషు స్వా

త్సమాస కాశ్లేషు. (ఆం. చిం. హలం. ౧౬-౧౭ కారి.

అహో. ౪౩౧-౪౪౭ పు.)

కల్పరదవు. ఆర్ విమ:—“తద్ధితః - పు - వృత్తివిశేషే, తద్ధితా 'ఇత్యధి
కారవిహిత ప్రత్యయేషు. తేచ ద్వివిధాః - ప్రకృత్యర్థ భిన్నాః - స్వాధికాశ్చ,
తేభ్యః ప్రయోగేభ్యో హితః” (శబ్దా. చిం) అనుకోశము చొప్పున నాయాయర్థ
ములకుఁ బ్రకృత్యర్థ భిన్నార్థ స్వార్థములకు హితమైనవనగా నాయాయర్థములను
దెల్పునవి తద్ధితములని యర్థము. “తస్య భావ స్వతరా. (౫-౧-౧౧౯.) ప్రకృతి
జన్యబోధే ప్రకారో భావః, గో రాభివో గోత్వమ్, గోతా.” (సి. కౌ. తద్ధి. ౧౭౮౧
సూ.) “గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్తృణిచ. (౫-౧-౧౨౪.) గుణోపసర్జన ర్తవ్య
వాచిభ్యో బ్రాహ్మణాదిభ్యశ్చ వ్యర్థస్తేభ్యో భావే కర్తృణి చార్థే ప్యభిత్త్యర్థః
(బాలయ.) జడస్య కర్తృ భావో వా బాడ్యమ్. మూఢస్య భావః కర్తృ వా మూఢ్యమ్,
బ్రాహ్మణ్యమ్.....” (సి. కౌ. తద్ధి. ౧౭౮౪.) - మున్నగు సూత్రములచేత
భావాద్యర్థములందు సంస్కృతవ్యాకరణమున ‘త్వ’ ప్రత్యయోదు లనేకములు
విధింపఁబడినవి. అట్టి తద్ధిత ప్రత్యయాలములెల్లఁ దెనుఁగునఁ దత్సమములుగ
వాడుకొనఁ బడుచున్నవి. ఉదా:—గోత్వము - గోత - బాడ్యము - జడత్వము =
జడత - మూఢ్యము - మూఢత్వము - మూఢత - బ్రాహ్మణ్యము - బ్రాహ్మణత్వము -
బ్రాహ్మణత. మొ. “యావాదిభ్యః కన్. (౫-౪-౨౯.) యావ ఏవ యావకః కుణికిః.”
(సి. కౌ. తద్ధి. ౨౦౯౭.) మున్నగు సూత్రములచేత స్వాధిక కన్ ప్రత్యయోదులును

జెప్పబడియున్నవి. ఉదా:—యావము = యావకము. (లక్క). మొ. ఇట్లే స్వార్థికాది తద్ధిత ప్రత్యయములును ననేకములు గలవు. అట్టివెల్ల బహువిస్తృతము లగుటచే సంస్కృతవ్యాకరణములవలననే తెలిసికొననగును. ఇంక నాచ్చిక తద్ధిత ప్రత్యయములను విస్తృతములై యగుటచేత వానిలో జాతిగోటిగ భావార్థక స్వార్థిక ప్రత్యయములను దిక్ ప్రదర్శనముగా భట్టారకుఁ డుపదేశించుచున్నాఁడు. త్వార్థే సంస్కృతభావార్థక 'త్వ' ప్రత్యయముయొక్క యర్థమందు, ఏకృతౌ = తెలుఁగున, తనశ్చ స్వాత్ = తన ప్రత్యయమును నగును. చ శబ్దముహిమచే 'ఇమి' మున్నగు ప్రత్యయములును భావార్థమునఁ గల్గునని యెఱుంగునది. సమాసవృత్తియందు వలెనే తద్ధితవృత్తియందును దద్ధితవిగ్రహవాక్యమందలి ప్రాతిపదికమున కవయవము లగు సుబ్బిభక్తులు (౨౬౮ I విష) సంస్కృతవ్యాకరణములోని "సుపాధాతు ప్రాతిపదికయోః" అనుచోప్పన లోపించును. అట్టి తద్ధితాంత ప్రాతిపదికముపైని వాక్యన్వయ యోగ్యములగు సుబ్బిభక్తులు నిల్చును. ఈవిషయములకు లోకృత విభక్త్యాదే రిత్యాది చింతామణిసూత్ర ముపలక్షణ మనఁదగును. ఇట్లే కృత్తులవిషయమునను నంగీకరింపనగును. ఉ. బంటుయొక్క+భావము = బంటు తనము=భటత్వము. ఉ. బంటుతనంబు మాటలకుఁ బాటకు (ఉద్యోగ. 3 ఆ. ౫౯.) "బానసీడు - ద్వ - విణ - (బానసము+ఈడు.) ఉ.....బానసీని నొకనిన్..... (భా. ర. విరా. ౧ ఆ.)" (శ-ర) "జోదరి, జోజరి. విణ - జూదము+అరి. ౧ జూద మూడువాడ. మ. అరయం దప్పొకయింత నావలన లే దాధర్మపుత్రుండు జా | దరి వెంటన్...(భా. ఉద్యో. 3 ఆ. 3౫౩.) (శ-ర)" యి ప్రయోగములలో "బాన సము+ఈ+డు = బానస+ఈ+డు = బానసీడు ; జూదము+అరి = జూద+అరి = జూదరి" అని ప్రక్రియ నరయునది. శూరుడు ధర్మవాచకము. శూరత్వము ధర్మ వాచకము, శూరత్వ ధర్మముగలవాడు శూరుడు, శూరుని ధర్మము శూరత్వము. త్వప్రత్యయము వలెనే యీ తన ప్రత్యయముపై తము ధర్మవాచకములపై నె నిల్చును. కాన "బంటుతనము = భటత్వముగలవాడు = బంటు" అని యర్థము. ఇట్లుగుటచే నీభావార్థక ప్రత్యయములు పోడిమి వాడిమి మున్నగు ధర్మవాచక ముల పయి నిలువనీరవు. పెద్దతనము = చిన్నతనము మున్నగుచోటులందు 'పెద్ద - చిన్న' మున్నగు ధర్మవాచకములు స్త్రీసమవిశేషణములుగాన వానిపయి పట్టివిధక్తి నిలువనీరదు. కాన దద్ధితవృత్తి విగ్రహరచనకై వానికి విధక్తి వివక్షించునపుడు (౧౦౭-౨౭౧-౨౭౧ I విష.) తచ్చబ్ధముతో నవి నమనించును గాన నట్టిరూప ముతో విగ్రహరచనము చేయవలయుననియుఁ దద్ధిత ప్రత్యయము నిల్చునపు డా

[బా. తథి. ౧ సూ.] తన ప్రత్యయపరకత్వముందుచు షష్ఠి ద్వితీయవలెనిల్చును. 1263

విభక్తితోఁ దచ్చబ్దము నైతము లోపించి ప్రాతిపదికమే నిల్చుననియు నెఱుంగ నగును. ఉదా:—పెద్దదానియొక్క+తనము = పెద్దతనము. చిన్నదానియొక్క+తనము = చిన్నతనము. ఇట్లే 'ఆకొన్నదానియొక్క+తనము = ఆకొన్నతనము' మున్నగు క్రియాజన్యవిశేషణములుచు దనప్రత్యయారము లగునప్పటి ప్రక్రియను వర్ణింపనగును. తే.గీ, దుర్బుద్ధితనము మాని (కర్ణ. 3 ఆ ౮౯) (దుర్బుద్ధివాని తనము.), సూరి యిట్లు వివరింపకున్నను గొప్పతనము మున్నగు నాతని యుదాహరణముల ప్రక్రియకు వేఱుమాగ్గము లేదు. ఇట్లు వీరి ప్రక్రియ నెన్ననగునని తెలిసికొనక ప్రాధవ్యాకర్త "తనవర్ణకంబు పరంబగునపుడు తచ్చబ్దార్థంబునకు లోపాబు విభాషనగు.....పెల్లాకొన్నతనాన" (భీమ. ౨ ఆ.) (ప్రాధ. తథి. ౨ సూ) అని పునరుక్తముగా సూత్రించెను. "తన. ప్ర. భావార్థమున వచ్చు తద్గత ప్రత్యయము. ....కొన్నిచోట్ల క్రియాజన్యవిశేషణములహింస విభక్తి నిమిత్తకమగు తచ్చబ్దము లేకుండగనే యియ్యది కలుగుచున్నది. ఉదా:—ఆకొన్నతనము - బర్వలే.తనము. మొ." (సూ. ౧౦. ని.) అని సూ. ౧౦ - నిఘంటువు వె ప్రాధవ్యాకర్త విషయములను స్వీకరించెను. ఇది కాణపతనివరణమునందును స్వీకరింపబడెను. (గాణ. తథి. ౨౬౭ పుట.) క్వచి త్ప్రత్యయయోగే చేక్యాది కారిక యీ (ఆరగ I విష. ౨౭౦ విష.) వఱకు వ్యాఖ్యాతము. ది-వి ప్రత్యయ పరకత్వమునందువలెనె (రామునిది శక్తి - దానిది కలరూపు - వారిన్—నిశ్చయముల) యీ తనప్రత్యయ పరకత్వమునందుచు షష్ఠి ద్వితీయకారమునందుచు. ఉదా:—రామునియొక్క+తనము = రామునిన్+తనము = రామునితనము. సీతయొక్క+తనము = సీత తనము. "యొక్క లోపించినట్టి డుమంతేతరాచ్చి రూపములు ప్రథమైకవచన తుల్యములై యుండును గాన నీ ప్రకరణమున నెల్లరూపములు ప్రథమైకవచనములుగనే నిర్దిష్టములగును" (బా. సా. పే 3౬౦ పుట.) అను వేటికావ్యాఖ్య కేవలము భ్రాంతిమూలకము. (ప్రల్లయేడలను నీ తనప్రత్యయము షష్ట్యంతమునకుఁ బరముగా భావార్థమున వచ్చును. కొన్ని స్త్రీరమశబ్దములకు వచ్చునపుడు మాత్రమే పయి నుదాహరించినట్టి తనప్రత్యయము చేరిన ప్రాతిపదికమున కవయవమగు షష్ఠీవిభక్తి లోపించినట్లు కనఁబడు. తక్కిన పూరింగ సమములకును నపురంశలింగ సమములకును 'పెద్ద' మున్నగువానికిని దనప్రత్యయ పరకత్వమున నట్టి ప్రక్రియ యుండఁచింపదు. క్వచిత్ ప్రత్యయయోగే చేక్యాది కారిక చొప్పున ద్వితీయకారముతోనె నిల్చుటయు నచటిద్రుతము ద్రుతస్య సర్వత్రేతి సూత్రముచే లోపించుటయు సంభవించును. తత్సమ శబ్దములకును నీ తనప్రత్యయము వచ్చు

టయు నచ్చటి వద్దియు ద్వితీయాకారముననె నిల్పుటయు ద్రుతలోపము వచ్చుటయు సంభవించును. ఉదా:—మనుమనియొక్క+భావము (ధర్మము) మనమనిన్+ తనము = మనుమనితనము - విలుకానితనము - రామునితనము - సీత తనము. మొ.
 “ఉ. సుందరకుండు నేనును వసూయతనంబున.....(దశశు. ౫ ఆ. ౪౫)... ఇట్లు స్వార్థమున ‘తనము’ కనబడుచున్నది.” (సూ. రా. ని. తనము శబ్దమునొద్ద.) ఇట్టి ప్రయోగములు-భారతమందుఁ గన్పట్టును. ఉదంత స్త్రీసమములకును నదంత గుణవాచకములకును ‘తన’ వర్ణకపరకత్యమున నుమాగదుము ద్రుతకార్యములు నగును. (౮౮-౯౭ I విష) సోగసుందనము తెల్లఁదనము - పడసూదనము. (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨3.) ‘పడస’ అను స్త్రీసమరూపమును గలదు. (చూ. శ. ర.) ప్రయోగములు:—క. నెట్టన సభలో నేవుర | కల్పెదుర నగతితనము గాకెంతయు వారెట్టి తులువలో ద్రొపది | నట్టుల వఱచెడిదె జూడమాడరె యెదున్. (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౪౪.) తే.....మధ్వద్ధితనములు మాని.....(కర్ణ. 3 ఆ ౮౯.) (మధ్వద్ధి = మద్వబుద్ధిగలవాఁడు.) క. అని కొలిచి యే బృహన్నల | యను నామముతోడఁ గన్య కాంతః పురవ | గ్రన మొనరించుచు లాసికాతనమున నిపుఁగొండనై యతని మెచ్చింతున్. (విరా. ౧ ఆ. ౮౯.) “లాసికా. స్త్రీ. (లస+ఐవుల్) సర్తక్యామ్. లాసకాఽన్యత్ర” (శబ్దస్తో.) క. వెఱ పెట్టిదియో యెన్నఁడు | నెఱుంగని నీయట్టివాని కెవ్వరొకో యీ | పిఱకితన మింత యలవడఁ | గఱపినవా రనుచు శౌరి కలకల నన్యోన్. (ఉద్యో. 3 ఆ. ౫౭.) ౯౭ I విషయమున ‘చెడుగుండనము-అల్లందనము-పడసూ దనము - ఎఱుకుందనము’ అనువాని ప్రయోగములు గలవు.

తనవర్ణకంబు త్యాగంబునం దగు. ౧. త్యాగంబునఁగా
 బాలవ్యా. భావంబు. ప్రకృతిజన్యబోధంబునందుఁ బ్రకారంబు
 విప్రతి భావంబు. రామునితనము, మనుమనితనము, సీత
 ౨౦౯ I ౭౪ తనము - గొప్పతనము - కొఱతనము - నల్లఁదనము -
 పుల్లఁదనము.

సంచివని. ౨౦౯ I విష:—ప్రత్యయమునిల్పుటకుఁ బూర్వపుశబ్దము ప్రకృతి. రామునితన మనుచోటి ప్రకృతీయగు ‘రామునియొక్క’ అనుదాని బోధమున - “రామత్వా వచ్చినోర్ రామః” రామత్వమను ధర్మముతోఁగూడినవాఁడు రాముఁడు = రామునితనముతోఁ గూడినవాఁడు రాముఁడు - రామునితనమను ధర్మము (రామత్వధర్మము) ప్రకారమగుచున్నది యని తాత్పర్యము. ‘రామునియొక్క+భావము (ధర్మము)’ అనుచోటి యొక్క విభక్తి బా. సమా. ౨౫

సూత్రముచేత లోపించుననియు నా సూత్రములోని సమాసశబ్దము తద్ధితప్యత్తికి నుపలక్షణమనియు లేదా “సమాసము మున్నగువాని, విభక్తికి = విభక్త్యాదులకు” అని యచట వ్యాఖ్యచేయవలయుననియు సూరియాశయము. కావున యొక్క విభక్తిలోపించగా “రామునితనము” అని రూపసీద్ధియగునని తాత్పర్యము. ఇట్లే - మనుమనితనము - నీతతనము - మున్నగుచోటులను సమన్వయించుకొను నది. గొప్పతనము మున్నగుచోటులందు ‘గొప్పదానియొక్క+తనము’ అను విగ్రహమెన్ని విభక్త్యాదులకు లోప మను వై వ్యాఖ్యచొప్పునఁ దచ్చబౌద్ధాధికశబ్దము నకు విభక్తితోఁగూడ లోపముగల్గఁగా ‘గొప్పతనము’ మున్నగురూపముల సీద్ధి గల్గునని గ్రహింపవగును. త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యారీతిని గ్రహింపక “తద్ధిత ప్రత్యయంబులు పరంబులగునపుడు పదంబుల డువర్ణకాదులకు లోపంబగు” (ప్రాథ. తద్ధి. ౧ సూ.) అనియు “తననర్లకంబు పరంబగునపుడు తచ్చబౌద్ధాధికంబునకు లోపంబు విభావనగు.” (ప్రాథ. తద్ధి. ౨ సూ.) అనియు సూత్రించెను. ఈమార్గముచే “ఆగొన్నతనము” మున్నగు క్రియాజన్య విశేషణస్థలములుమాత్రమే కాక గొప్పతనము (గొప్పదానితనము) నల్లఁదనము (నల్లదానితనము) మున్నగునవి నైతము సీద్ధించునుగాని యందట్లు స్పష్టపఱుపఁబడలేదు. సూ. రా. నిఘంటు కర్త లీవిషయములను స్వీకరించుటలోఁ గ్రియాజన్యవిశేషణస్థలములందు మాత్రమే యారీతి గల్గునని వివరించిరి. (సూ. రా. ని. ‘తన’ శబ్దము) (౨౮౯ విష.) కొఱతనము = అల్పశ్యము. నల్ల+తనము - మున్నగుచోటులందు భా. సంధి. 34 సూత్రముచొప్పున నుగాగమమును ద్రుతకార్యములను నరయునది. ఈతన ప్రత్యయము సంస్కృత సమశబ్దములమీఁదనైతము నిల్చునని పఠ్యాయదా హృతులై విశదీకరించుచున్నవి. అట్టి కవిప్రయోగము లీవఱకు ౨౮౯ విషయ మునఁ బ్రదర్శింపఁబడెను.

ఇట విశేషం బుత్సర్గంబునకు విభావను బాధకంబగు.

౨ స్పష్టము.

బాలవ్యాకరణ చిన్నాదులకు ట్రివర్ణకంబగు. 3. చిన్నఱికము.

వింశతిము. కన్నెఱికము. చిన్న - కన్నె - చుట్టము - దొంగ -

౨౮౯ II విషయము వేద - మిండ - లంకె. ఇత్యాదులు చిన్నాదులు.

ఉత్సంబున కత్సంబు ఱికము పరంబగునపు డగు. ౪

తోత్రఱికము - వెడ్డఱికము - వెజ్జఱికము.

సంజీవని. ౨౮౯ II విష:—ఇటననఁగా నీతద్ధిత ప్రకరణమున నుత్సర్గమున కనఁగా సామాన్యవిధికి విశేషంబు వైకల్పికముగా బాధకం బగును. విశేషవిధి

సామాన్యవిధికి నిత్యముగా బాధకము కావలసియున్నను నిచట వైకల్పికముగా మాత్రమే బాధకమగునని యర్థము. టీకాదిప్రత్యయములు భావార్థమున విశేషవిధులు విధింపఁబడునుగాని యవి వైకల్పికముగామాత్రమే యగుననియు వానివానిచోటులందు సామాన్యవిధ్యుక్తమగు తన ప్రత్యయము ప్రయోగాను సాగముగా నిల్చుచునేయుండుననియుఁ దాత్పర్యము.

౩ సూ. వ్యాఖ్య. చిన్న-కన్నె మున్నగుకల్పములకు భావార్థమున టీకవర్ణకముసాక్షికముగా వచ్చును. టీకవర్ణకము రాసిపక్షమునఁ దవవర్ణకము నిల్చును. ఉదా:— చిన్నదానియొక్క+భావము (ధర్మము) చిన్న టీకము-చిన్న తనము. కన్నె టీకము - కన్నె తనము. చిన్నాదు లాకృతిగణననుచు- గొన్నిటిని సూరియొ వివరించెను. చుట్టముయొక్క+భావము (ధర్మము) చుట్ట టీకము చుట్టదనము. ఇట్టిచోటులందలి 'ము'నుదానికి "పుం-భ" అను బా. సంధి. ౩౫ సూత్రముచొప్పున నిత్యము గాగమముగా 'చుట్టపు-దనము' మున్నగు' తిని యావల సాధింపకలగి యున్నది. కాని ఈ ప్థకకత్వమున 'ము'వర్ణకముకల 'పుంపు' లు వచ్చుటయు వానిపై నుగాగమమువచ్చుటయు లాక్షణిక మహాకవిప్రయోగసమ్మతములుకావు. అధ్వజాకారికకుఁ బొరపాటుగా సూరి యర్థముచేసికొనుటచే నాతఁడీవిధిని సూత్రములో నిల్పెనని యీవాఱకు వ్రాయఁబడెను. (౯౭ I విష. ౧౮ విష.) (విస్తర.). కావున, 'చుట్టముతనము' అనియొ యుండనగును - చుట్టపు-దనము మున్నగుతిరూపముల

విస్తరము. ౨౦౯ II విష:— "తస్థితస్పృత్రయైనను 'తస్యస్థకంబు పరం బగుచోఁ దక్కిన ప్రత్యయంబులందుం బలెఁ బ్రథమావిభక్తి మువర్ణకంబునకు లోపంబు సామాన్యంబుగా రాదు. ఈయర్థంబు సంధిపరిచ్ఛేదములోని ముప్పది యేనవసూత్రముచే 'తన' వర్ణకంబు పరంబగునపుడు 'పుంపు'లకు.....నుగా గమంబు విధించుటంజేసి యనుమేయింపఁబడుచున్నది." (బా. గు. ప్ర. తద్ధి. ౩ సూ. వ్యాఖ్య. ౨౦౯ పు. ద్వి. ము.) భావార్థక తనప్రత్యయము నిల్చునప్పటి విగ్రహములోఁ బూర్వపదము ప్రథమాంతమగుట యసంభవము. చుట్టముయొక్క భావము=తనము మున్నగుచోటులందలిది ప్రథమా 'ము'వర్ణకము కాదు. అది ముగాగమము. ఇతర తద్ధితములందును సంతటను బ్రథమాంతమే నిల్చుననుట పొరపాటు. "కుంచముయొక్క+పరిమాణము = ఎఁడు = కుంచెడు" మున్నగుచోటు లందును బూర్వపదము షష్ఠ్యంతమే యగును. సమాసవృత్తియందే సమాసము నకుఁ బ్రాతిపదికత్వము సంగీకరించి తదవయవములగు సుబ్బిభక్తులకెల్ల లోపము చేయు సంస్కృతవ్యాకరణపద్ధతి సంగీకరింపక సమాస మధ్యగత విభక్తికి మాత్రము

సంగీకరింపరాదు.) టిక ప్రత్యయప్రయోగములు:—గీ...బాల్యమగుఁ జిన్నటిక
మన..... (ఆ. శ. ౧. ౧౧౭.) క... కన్నెటికపు రతియుఁబోలె గడునిం
పొసఁగెన్ (మనుచ. 3 ఆ. ౧౧౭.) ద్వి. కఱపినవాడవో కన్నెర్క మిడగ -
(పండితా. పురా. ౧౧౫ పా.) గీ. పాండవులు ధార్తరాష్ట్రులు పుండరీక । నేత్ర
చుట్టటికంబున నీకు నొక్క । రూప (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౨౬.) సీ. కులములో వన్నె
తక్కువ యయ్యెనే గాధి, పట్టికి మేనక చుట్టటికము (మనుచ. ౨౪. ౭౩.) దు. దుర
ముం దుర్గము గాయబారము మఱిన్ దొంగర్కమున్..... (కాళ. శ. ౧౧౧.)
(పయిటికప్రయోగములు. సూ. రా. ని. లోనిని.) క. కడు వేదటికంబుకంటెఁ
గట్టము గలదే (విక్ర. ౨ ఆ. శ. ౮.) మిండటికము = జారత్వము. ఎ.గీ.....
ఈ వి ! భుండు పదియాలువే లాండ్ర పిడు నిండు । మిండటికమున... (పాంచా.
౨ ఆ. శ. ౮.) ద్వి. ఎసగ లంజెటిక మే నీరాత్రి సేత (బసవ. 3 ఆ. ౨౧౬.) రిక
మనియు నర్వాచీనలువాడిరి. “రికము - దే - అప.....చ. అరయఁగఁ దల్లి
కక్కినెలియండ్రకు దక్కును గల్గినట్టి చు । ట్టరికము వారికిన్.....” (ప్రభా.

ప్రత్యేకముగా లోపముచు విధించుకొన్న సూరి ప్రక్రియలోఁ దగ్ధితవృత్తిలోని
విభక్తి లోపించుననెడి సంస్కృతవ్యాకరణపద్ధతి నుపయోగించుట యాతని యుద్దేశ
మని విశ్వసింపరాదు. సూరి యీ తగ్ధితవృత్తి విభక్తిలోప విషయమును స్మరింప
కయి విడిచెనని తోచెడిని. ఇంక - బా - గు - ప్ర - వ్యాఖ్యపక్షమున “రాముని
తనము” మున్నగుచోటులయందు ‘స’ మున్నగువాని లోపాభావ మెట్లు పొసం
గును ? ఇట్టియెడల నట్టిజ్ఞాపకములు లేవే. “చిన్నదానియొక్క+తనము” మున్నగు
చోటులందుఁ దచ్చబౌద్ధికలోప మెట్లు? ఆట్లు వృత్త్యర్థకల్పనము చేయక సంప్రదాయ
విరుద్ధముగ బా - సా - వే - వ్యాఖ్యాతవలె “చిన్నయొక్కతనము = చిన్నటికము -
తగ్ధితవృత్తిని విభక్తిలోపము.” (బా. సా. వే. 3౬౧ పు.) అని వచింపరాదుగదా.
అచ్చికివిశేషములవైఁ “యొక్క” మున్నగు విభక్తులు నిల్పుట యాంధ్రవ్యాకరణ
కవిప్రయోగ విరుద్ధముగదా. ఇంక సూరిగారి నుగ్విధాన జ్ఞాపకముచే మునర్ణక
లోపాభావమును సాధించుకొందు మన్నచో విరోధములేదు గాని యట్టి నుగ్విధాన
మును దానికి మూలమగు పుంపులస్థితియుఁ దనవర్ణకపరకత్వమున నిరాధారములై
యగ్రాహ్యము లగుచుండుటచేత (F2 I విష. ౮౮ విష.) చుట్టపుఁ దనము -
చుట్టంపుం దనము మున్నగురూపములు గ్రాహ్యములు కానేరవు. గుప్తార్థ
ప్రకాశికాకారులేని యట్టి ప్రయోగములు చూపకయే వాని నుదాహరించుట
యుక్తముకాదు. (బా. గు. ప్ర. తథి. ౨౮౯ పుట.)

3 అ. శ-ర.) “ఱికము - డే. అప.....క.....రధ్యమ నకుం ఖే । డఱిక మొనుగెనని యజు నం । డలు దూలుట... ..(భో. 2 అ. శ-ర.) ౧. ఎలుఁ గమి చీఱటి నీ పె । డఱికంబు డలంబు నేమి తప్పు కలిగిన్ । .....(౧. ౫ అ. 3౫2.) అని తిక్కన శకటము ప్రయోగించెనుగాన నదియే ప్రాచీనరూపము. ఇట్లు పెద్దశబ్దమును “చిన్నా”దులలోఁ జేర్చెను.

౪ సూ. వ్యాఖ్య:—ఱికము పరంబగుచో ముందటి ‘ఉ’కార మకార మగును. తొత్తు+ఱికము = తొత్తఱికము = తొత్తుందనము = గాన్యము. పెద్దఱికము = వంచన = కాపట్యము. పెజ్జఱికము = వైద్యము. వీనినిఁ బి కాధారముగఁ బ్రయోగములు లభింపలేదు. ‘తొత్తఱికము’ అనువానికి శబ్దరత్నాకరములోఁ జూపఁబడుటయే ప్రమాణముగ సూ. రా. నిఘంటువున వ్రాయఁబడెను. తిక్కన రెండును శబ్దరత్నాకరమునందునైతము చూపఁబడలేదు. అందు పెద్దశబ్దము ధర్మవాచకముగ శబ్దరత్నాకరమునఁ బ్రదర్శింపఁబడియున్నది. అపఱమున ఱికము నిల్పుచే సరికాదు. ఇంక నీసూత్రమున కాధారమేమో తెలియకున్నది.

బాలవ్యాకరణ పేర్వాదుల కిమి వర్ణకంబగు. ౫.

వివరణము. పేరిమి - కడిమి - పేరు - కడు - మ్రుచ్చు - మేలు

అం. III విష. చెలి - పోడి - వాడి - వేడి - ఇత్యాదులు పేర్వాదులు.

సంజీవని. అం. III విష:—పేరు మున్నగు శబ్దములకు భావాధ్యక్షమున‘ఇమి’ అను ప్రత్యయము వచ్చునని యర్థము. తనవర్ణకమునుఁ బ్రయోగానుసారముగ నగును. అర్థములు:—పేరు = అధికము - పెద్దది, కడు=గొప్పది, మ్రుచ్చు = దొంగ, మేలు = శ్రేష్ఠము (మేలు = శుభము - శుభమైనది యని యిట్టిది యర్థవిశేషములలో ధర్మవాచకము - ధర్మవాచకము నయి యున్నది.) చెలి = మిత్రుడు పోడి = జిప్సిదమైనది. (‘జిప్సి’ అను ధర్మవాచిత్యమును గలదు.) వాడి = నిశితము (నైశిత్యమును ధర్మవాచిత్యమును గలదు.) వేడి = ఉష్ణము (‘బౌష్ణ్యము’ అను ధర్మవాచిత్యము.) పేరు+ఇమి = పేరిమి = పేర్ని = అధిక్యము - గౌరవము. కడు+ఇమి = కడిమి = పరాక్రమము - బలము. ఈరెండుచోటులందును ‘తన’ ప్రత్యయ యోగము కానరాదు. ‘పేరుతనము - కడుతనము’ అనురీతిగల తనప్రత్యయంతరూపములు లేవు. బలశబ్ద వికృతి బలిమి. కాన శంకాస్పదముకాదు. “కడిమి-యు - డే - వి. ౧ అతిశయము. గీ. కినినీ యాఱటి కడిమి న య్యనిలసుతుఁడు. (ఉ. రా. ౫ అ. ౧౦౧.).....3 పరాక్ర. ము ఆవె. నీలుఁ డలఁతఁ గఱుటఁ డేలు

వెండుకల రా | కానిబంటుఁ బొదివి కడిమి నొక్క | కడిమిఁ బెరికినైచె గడి
 జేజేలు మి | న్నునఁ జెలంగి కన్దొనఁచుఁ బొగడఁగ. (అచ్చ రా. య.) (ఈ పదము
 ప్రశస్తముగాఁ దోచలేదు.)" (శి-ర) కడు శబ్ద భావార్థకరూపమగు కడిమి శబ్దనూ
 ధిక్యమును చెల్పుట సరికాని పరాక్రమము నెట్లు తెలుపునని శబ్దరత్నాంకకర్తయెట్లు
 తలంచెనో తెలియకున్నది. సూ - రా - నిఘంటుకర్తలు దీనిని మన్నింపక భట్టార
 కుఁడె పరాక్రమార్థమునఁ బ్రయోగించె ననుకొనుచు నిట్లుదాహరించిరి. "కడిమి
 (ప్రీ)వి. (కడు-త - కడుమై) ౧ బలము - పరాక్రమము-శౌర్యము. గీ.....
 నాకడిమి వినుము.....ఉ. క్రచ్చట నొక్క రక్కసుడ కాడు సురాసురు
 లెల్ల నొక్కఁడై | వచ్చిన నీవచూడఁగ నవార్థబలోద్ధతిఁ జేసి వారలన్ | చచ్చి
 వధింతు.....(భార. ఆది. ౬ ఆ. ౧౯౮-౧౯౯.) కాని యీ భట్టారక ప్రయో
 గమున 'నా కడిమి విను మనఁగా నాయాధిక్యము = నాగొప్పతనము=విను మను
 నర్థము సుసంగతమై యున్నది. ఈ రెండర్థములకు నిట్టి పాన్నిధ్య ముండుటచేతనే
 యర్వాచీనులు పరాక్రమార్థమునందును బ్రయోగింపసాగిరిని యెన్ననగును. బా -
 సంధి - ౧౨ సూత్రము (౭౬ విష.) సమాస సంధి మాత్ర విషయక మగుటచేత
 'కడు+ఇమి' అనుసంధిలో ద్విత్యక్త టకారము రానేరదు. "చెలి+ఇమి = చెలిమి"
 మున్నగుచోట్ల బా - సంధి - ౧౧ సూత్రముచొప్పున (౭౫ విష.) నపదాది స్వర
 సంధి నిత్యముగ వర్తిల్లును. కొన్ని ముఖ్యములగు ప్రయోగములు:—
 క. సత్యము | వలనన ములు సూపు గౌఁవంబున వేర్చిన్. (ఆది. ౪ ఆ. ౯౫.)
 సీ. జను లొక్క తటిఁ దొల్లి సమయంబుఁ దమలోనఁ జేసి క్రూరతయు మ్రుచ్చి
 మియు అంకు | సైఁక. (శాంతి. ౨ ఆ. ౨౫౭ శ. ర.) చ.....పగకు మేలిమి
 లేమి ధున్వంబు కేశవా.(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౧.) క. చెలిమియు సంభాషణమును |
 బలిమి.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౪౬.) చ.....ఘనముగఁ జెల్చి నేయుము...
 (ఆది. ౨ ఆ. ౧౨౬.) తర్వాత. చెలితనంబున గంగ చెల్వ పార్వతికి,.....(హరి.
 ఉ. ౭ ఆ. ౭౫ సూ. రా. ని.) క. మూఁడతొహిణు లిష్టేయఁ | పోడిమి సెడి
 పాఱఁ బరవపుత్రుని యెదురన్ | వేడిమి సూచక నొకఁడున్ | వాడి మగఁడు
 లేడ యెదుఁగల దధిపా. (శర్ల. ౩ ఆ. ౩౫౭.) క. వేడికొని కృపణులై కను |
 పోడిమి యిదియేల రాజపుత్రులు దమమై | వాడిమి దప్పిన నిప్పుల | వేడిమి
 చెడినట్లు జనులు విసి యుటకుదురే. (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౧౯౭.)

నవర్ణకంబు గుణవచనంబులగు నల్లాదుల కగు, ౬.

బాల్యాకరణ నల్లన - తెల్లన - నల్ల - తెల్ల - పచ్చ - ఎఱ్ఱ - చామ -

వివరణము. తియ్య - కమ్మ - పుల్ల - చప్ప - విన్న - తిన్న - అల్ల -

౨౮౯ IV వివ. ఒయ్య - తిమ్మ - చక్క - ప్రేక - ఇత్యాదులు

నల్లాదులు.

సంజీవని. ౨౮౯ IV వివ:—గుణవాచకములగు నల్లాదులకు భావార్థంబు నందు న వర్ణకముగనుని యర్థము. సామాన్య విధ్యుక్తమగు తనవర్ణకము నైతము పాక్షికముగా వీరికిని వచ్చునని యెఱుంగుచది. అర్థములు. “విన్నన=వైవర్ణ్యము - అల్లన = ఒయ్యన = మెల్లన - తిన్నన. తిమ్మన = స్వాస్థ్యము - ప్రేకన = భారము.” (శ-ర). సమాసపరిచ్ఛేదమునందును నీ నల్లాదిగణము పేర్కొనఁబడినది. కాని యిందు ‘చప్ప - ఒయ్య - తిమ్మ - చక్క - ప్రేక’ శబ్దము లధికముగఁ జూపఁబడినవి. చక్క - చిక్క నున్న మున్నగునవి పేర్కొనఁబడలేదు. ఆకృతిగణముగుటచే నిట్టి వ్యత్యాసము విరోధింపదు. అట్లయినను నీగణమునుండి “ఒయ్య - ప్రేక - చామ” శబ్దములు తొలఁగింపవలసి యుండునని సమాసపరిచ్ఛేదమున సరితుర్చుముగా నిరూపితమయ్యెను. (౨౮౨ I వివ.). ‘చామనచాయ’ అనుచో ‘చామన’ శబ్దము శ్యామల శబ్దభవ మనఁదగును. బా - సంధి - ౩౫ సూత్రము చొప్పున (౯౭-౯౭ I వివ.) నదంతగుణవాచకములకు వచ్చు నుగాగమ మీ నల్లాదులలోని శబ్దములకు మాత్రమే వచ్చును. నల్ల+తనము = నల్ల+ను+తనము = నల్లదనము = నల్లదనము పెద్ద - చిన్న మున్నగువానికిరాదు. పెద్దతనము - చిన్నతనము. మొ.

“గుణవాచకంబు క్రియావిశేషణంబగుచో నొక్కెడ నవర్ణకంబునకు బిందువు గానంబడియెడి. ఉదా:—మ. ససీ చక్కంగఁ బ్రియుండు.....(కాశీ. ౨ ఆ.)” (ప్రాథ. సమా. ౧౪ సూ.) (చక్కన+కన్ = చక్కంగన్) క. మనసు పొందు చక్కంబుననే. (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౧౨.) క.....చక్కంబెట్టువాడ నే: బాండ వులన్. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౫౦.) తెల్లగన్ - నల్లగన్ మున్నగుచోట్ల ‘తెల్ల=తెలుపు’ మున్నగురితని విశేష్యములగు తెల్లాదులపై ‘కన్’ శబ్దము నిలువఁగా గనడదవా దేశమయ్యెనని యెఱుంగునది. సూ - రా - నిఘంటువునందు నల్లాదుల న వర్ణకరూప ములు విశేష్యములుగఁ జూపఁబడినవి కాని వానిప్రయోగములు చూపఁబడలేదు. కొన్నిటికి ఆంధ్రభాషార్థము ప్రమాణముగాఁ జూపఁబడెను. కొన్నిటికి శబ్దరత్నాకరము బ్రాణ్యనిఘంటువును ప్రమాణములుగాఁ జూపఁబడెను. ఇంక నీ న ప్రత్యయంతరూపములెల్ల విశేషణము లనఁగా ధర్మవాచకములుగాను నంగీకరింపఁబడినవి

[బా. తథి. ౬ సూ.] “సూ - రా - ని” నవర్ణకాంతము ధర్మవాచకమనరాదు. 1271

అట్టి విశేషణత్వమునకుఁ బ్రయోగములు బహుళముగాఁ జూపఁబడినవి. కాని యాప్రయోగములెల్ల నప్రత్యయాంతముల విశేష్యతకే యనఁగా ధర్మవాచకత్వమునకే లక్ష్యములనియు సూ - రా - నిఘంటుకారుల ప్రమాదమున నవి విశేషణతా స్థాపకములుగా నుదాహృతము లయ్యెననియుఁ జెప్పుట సాహసముకాదు. నవర్ణకము ధర్మవాచకమనియు నివర్ణకము ధర్మవాచకమనియుఁ బ్రసిద్ధయైయున్న సంప్రదాయమును సూ - రా - నిఘంటుకారు లుల్లంఘించుట యుక్తముకాదు. “నల్లన. వి. (౮నల్ల) కృష్ణవర్ణము. నీ.....నల్లన నల్పు కప్పు కం దవఁగను నొప్పుఁ గృష్ణ ! వర్ణఁబు.....(ఆం. భా. ౧-౧౦౮.) విణ - నల్లనిది గీ..... శ్రీహరి తద్విషంబు । ధీరుడై యారగించిన దేహమెల్ల । నల్లనయ్యెను వ్యాపించి నాటనుండి, (గళా. ౨ ఆ. ౨౨౦.) నీ. మేరుశృంగములవై మేఘముల దిగురీతి నాతి చూచుకములు నల్లనయ్యె. (ఉ. రా. ౨ ఆ. ౧౩౩)” (సూ. రా. ని.) ఇట్లే యంతఃను వ్రానఁబడెను. రెండుదాహృతులగును “నల్లన+అయ్యెన్ - నల్లని దయ్యెను నల్ల.వయ్యెను” అని పొగపాటుగా స్థముచేసికొనుటచే నొల్లు వ్రాయవలసెను. అగు ధాతువునకు ‘కలదిమిగు’ అనువర్ధమున్నదని వీరు తలంపరైరి. “దేహము నల్లనయ్యె = దేహము నల్లఁదనముగల దయ్యెను.” “చూచుకములు నల్లనయ్యెను = చూచుకములు నల్లఁదనముగల వయ్యెను.” అని యచటి కవి వివక్షితార్థముల నెన్నెనగును. సూ - రా - నిఘంటుకర్తలు పూర్వోక్త సంగర్భములను జూచికొనక విస్తరించిరేకాని వై యథ మగుధాతువునకు వీరే చూపి యున్నారు. “అగు = (పు) ఔ - అక్రి.....౧గి. కలదియగు - కలిగి-ముండు. క.....శంభం । గనిసతి నివ్వెఱునై ని । త్పును వడఁకుచు (నన్ని. కు. సం. ౭ ఆ. ౮౯౬) క.....ప్రతి నై । న్యముదెస మొగమయ్యెఁ బటుగుణధ్వని చెలఁగన్. (ద్రోగ. ౫ ఆ. ౧౧౨.) మ. ఖుశీహిరన్ సురధాః నింకకొలువై. (హర. వీతి ౨౨ ప.) గీ. ఆలుదగఁడును నొకకుత్తు కై నెఁగాక । యిట్టి ధర్మంబు మిన్నక యెట్టు కలుగు. (హర. ౨ ఆ. ౬౦.)” (సూ. రా. ని.) శబ్దరత్నాకరకర్త యీ నవర్ణకాంతములు విశేష్యములై యనఁగా ధర్మవాచకములై యనియు నవి ‘ఇ’ ప్రత్యయముతోఁ గూడి ధర్మవాచకము లనఁగా విశేషణములగుచుండు ననియు ధారాళముగా వ్రాయుచువచ్చెను. “నల్లన - వై - వి. నలుపు. కృష్ణవర్ణము. (విశేషణమగుచో ఉ. నల్లనివాడు పద్మనయనంబులవాడు.....(భాగ. ౧౦ స్కం. పూ.) (చూ అలకన) అలకన. దే. వి. సూక్ష్మత.....విణ - సూక్ష్మము. “అలకనితెల్వీ” (హరి. ఉ. ౭ ఆ.) ‘అలకనిజీబు’ (స్వా. ౬ ఆ.) (విశేషణమైనప్పుడు

1272 “ఓమ్మ” ఓప్పదమైనది” అని. ‘సూ-రా-ని’ వ్రాయవలెను [అర్థ వి. సంజీ.]

సమాసమునందు కడపటి అకారమునకు ఇకారము వచ్చెడి.” (శ-ర) ఇట్లే యంతటను వ్రాయఁబడియున్నది.

బాలవ్యా. ఇకవర్ణకం బగ్గలాదులకగు. 2.

అర్థ V విషయము అగ్గలిక. ఓమ్మిక - అగ్గలము - ఓమ్ము.

సంజీవని. అర్థ V విషయము:—అగ్గలము = అధికము, అగ్గలిక = అధికకము, ఓమ్ము = ఓప్పదమైనది, ఓమ్మిక = ఓమ్ము - పాలుపు. “అగ్గలము+ఇక=అగ్గలిక = అగ్గలమైనదాని భావము. (ధర్మము)” అనుచో ‘ము’ మున్నగు భాగము లోపించి ‘అగ్గల’ అను ప్రాతిపదికము నిల్వఁగా (అర్థ I విషయము) బా - సంధి - గగ సూత్రముచొప్పున నపదాదిర్వర నిత్యసంధిచే “అగ్గలిక” అనురూపము సిద్ధించును. చ.....అ | గ్గలిక నెదిర్చి యిట్లనిరి. (భీష్మ. ౨ ఆ. ౩౨౫.) అగ్గలికమని నపుంసక సమరూపమును గలదు. సీ. చతురంగబలపతి సాంద్రతఁ గఱసిన యగ్గలికమునకు చెగ్గడిలక | ..... (విరా. ౪ ఆ. ౬౨.) సీ. ఆర్పినఁ బెర్పిన యగ్గలికంబున నాసూతనందఱుఁ డతని సూతుఁ | జంపి కేతువు ద్రుంచి శాతశరంబుల వెంగంబు నొప్పించె. (కర్ణ. ౨ ఆ. ౧౯౧.) “ఓమ్మిక - వి - (౬ - ఓమ్ము.) ౧ పాలుపు - అందము - వ. శ్రీకారంబుల జోకయుఁ దొప్పిదింటి లెక్కల యొమ్మికయు మోదుగు విరుల సిరులును పోసరించి వాసివడయు శ్రుతిశక్కులికలును (సాంధు. ౩ ఆ. ౧౭౯. ప్రబంధ. ౫౨.) (సూ. రా. ని.)” అని యెట్లామ్మిక శబ్దమునకు ‘ఓమ్ము’ అను ధర్మివాచకము మూలమని యంగీకరించియు సూ - రా - నిఘంటుకర్తలు ‘ఓమ్ము’ శబ్దమునకు ‘పాలుపైనది - అందమైనది’ అనునర్థము నీయకుండుట యుక్తముకాదు. “ఓమ్ము.....విగ - (హామ్ము) ఫూలము-వెద్ద.....క. కురులో యొమ్మగు తుమ్మెద | గలులో...” (సూ. రా. ని.) అనుపద్యమునఁ దుమ్మెదగలుల కొమ్మగు ననఁగా నొప్పదమగు నను నర్థమే సుసంగతమై యుండును.

మగఁటిమ్మాదులు యథాప్రయోగంబు గ్రాహ్యంబుల. ౮.

మగఁటిమి - మగతనము - పేదటిమి - ఓజ్జనము -

బాలవ్యా. కోటరము - కోడంట్రిము - కోడంట్రికము - కోడ

వివరణము. టికము - కోడులికము - చెలికారము - తెలుపు -

అర్థ VI విషయము. ఎలుపు - పసుపు - నలుపు - టికాదులు రానివత్తు

మందఁ దనప్రత్యయం బన్నింటి కగు. చిన్నతనము -

మృచ్చుదనము - నల్లదనము - అగ్గలంపుఁ దనము-

ఓజ్జతనము.

సంజీవని. ౨౮౯ VI విష:—మగటిమి మున్నగు భావార్థకరూపములు సుసాధములు కామింజేసి మహాకవి ప్రయోగానుసారముగా వాని వాని రూపములను గ్రహింపవలయునని యగ్రము. అట్టివానిలోఁ గొన్ని యిట సూరి ప్రదర్శించుచున్నాఁడు. మగటిమి = మగతనము = పౌరుషము = శౌర్యము. (మగ+టి+ఇమి) నా। మగటిమింయు లావు మాన్పుట। తగవా గురునకు.....(ద్రోణ. ౨ ఆ. 3౫౯.) ఉ.....అర్జునుం। డే విడిపించు మేదిని గడింది మగటిమి యుల్ల నీల్లగా। .....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౬౭.) చ.....న। డైత నని నేమఁ బూనితిం గడింది ముగంకిమి తోడు పాలదే. (ఉద్యో. ౨. ఆ. ౨౯౮.) “వేదటిమి - ద్వ - వి - గ దారిగ్రము (చూ. వేదర్శి.) ౨ పిఠికితనము, తే. దంకివై లెమ్ము మనసు పేగటిమి విశిరి. (భీష్మ ౧ ఆ. ౯౯౨.) వేదర్శి - ద్వ - వి. వేదటిమియొక్క రూపాంతరము. ద్వైతము. నీ. కర్మం బుప్పులు బూత కల లోపలను లేక వేదర్శి కశము. బెద్ది లేక. (౧౦వ. ౧. ౫ ఆ.)” (శ-ర) బా - తథి-3 సూ - వేదటికము = వేదతనము. “బిజ్జము - వి - (2 బిజ్జ ౩ బిజ్జతనము. నీ.....నావసాని। యొజ్జన మొనరిం నుపాక బలబును బుష్కలములో గడం బ్రోలుచొచ్చి. (కళా. ౭ ఆ. ౮3.)” (సూ. రా. ని.) బిజ్జనము = ఉపాధ్యాయత్వము. బా - తథి - 3 సూత్రము చొప్పున టిక ప్రశ్నయము వచ్చుటయుఁ గలదు. “బిజ్జటికము = బిజ్జతనము. ఉ. చిత్తన చిత్తనలో నడ భజించి రగన్ జిగి నీలికానె దాల్చొత్తెడు పాత్ర కత్తియల కొజ్జటికంబు వహించి..... (చం రా. 3 ఆ. ౬౮.)” (సూ. రా. ని.) కోట రము=కోడలితనము. చ... చె। చ్చెఁ జని కోటరంబు దగఁ జేయుదునో... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౧౨.) కోట్రమనియుఁ గలగు. “నీ. వై వాహిక క్రియావ్యసనంబు గొన్నేండ్లు గొన్నేండ్లు కోడండ్ర కోట్రములును.” (వి. పు. ౫ ఆ. ౧౮౭. సూ. రా. ని.) “కోడండ్రము. దే-వి - కోటటికము. క. ఓ। రమణిమణి నీకోడం। ట్రము నెఱుంగరు వారు యోగ రసనిశ్చలతన్. (కళా. ౭ ఆ. ౮౯.) కోడండ్రీకము. దే-వి. (కోడలితనము.) క. పకపక నగి దశకంరు డు। సకి నా తనుజునకు నీవు సలివై కోడం। ట్రిక మెపుడు చేసితివి.....(ఉ. రా. ౮ ఆ. ౨౦౬.)” (శ-ర) “కోడటికము = కోడండ్రీకము. (కోడలు+టికము).....నీ. కోడండ్రమనఁగఁ గోడటిక మంచన స్పృశాత్వ మలరును. (ఆ. భా. ౨-౧౧౧.) కోటటికమనియుఁ గలదు. “కోటటికము = కోడండ్రీకము. వి (2 కోడలు).....చ. పలుకుఁ బడంతియే యువిదాజ్జలఁ గోటటికంబునే యు. (రామా. ౧ ఆ. ౨ ప. శ. ౮. పా.)” (సూ. రా. ని.) ఈపద్యమున ‘కోడటికంబు’ అనియే కవిప్రయోగించి యుండు

1274 “బా-గు-ప్ర” నుడికారము భావప్రత్యయంతమనరాదు [౨౦౯ VI వి. సం.].

ననుటలో బాధయగపడదు. ఈపదమందలి టకారస్థితికి బలమైన ప్రమాణము కానరాదు. “కోమలికము. వి - (ఽకోమలి) సౌందర్యము - చక్కదనము. క. ఈ ము క్కీచెవు లీమొగ | మీ మేలిమి పాలుపుగలదె యే చెలువకు నీ | కోమలిక మెఱుంగుటకు నై | ..... (భాస్క. రా. ఆర. ౧ ఆ. ౧౪౮.) నీ. మెఱుంగారు ముంజియు మేని కోమలికంబు. .. (కళా. ౪ ఆ. ౪౪.)” (సూ. రా. ని). కోమలశబ్దము సంస్కృతము. కోమలము = కృష్ణమైనది కోమలా - కోమల = మృదువుగా, దీని ప్రత్యయము - కోమలి = కృష్ణమైన శరీరముగల స్త్రీ. దీని భావాగ్రహణము. “కోమలికము = మార్దవము” అన్నను యుక్తమే. ఇట్టి స్థితిలో “కోమలిశబ్దంబుపైఁ గ ప్రత్యయంబు లేదా కోమలశబ్దంబుపై ఇక ప్రత్యయము గలుగఁ గోమలిక మను రూపమయ్యెను” అని (బా. సా. పే. ౩౬౪ పు.) పేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాయుట సరికాదు. సంస్కృత కోమలశబ్దముపై నాచ్చికమగు ‘ఇక’ ప్రత్యయ మగుటయు నటు నపదాది స్వరసంధి వర్తించుటయు నసంభవములు. కోమలిశబ్దంబుపైఁగ ప్రత్యయం బనుపక్ష మీక్రింది యసూత్రమగు బా - గు - ప్ర - వ్యాఖ్య మూలమున సంభవించియుండును. “కోమలిశబ్దంబుపైఁ గ ప్రత్యయంబు - ఆపదాదిస్వరసంధి. (చూ. సంధి. ౧౧ సూ.)” (బా. గు. ప్ర. ౨౦౭ పుట. ప్రథమ ముద్రణము. ౨౯౨ పుట. ద్వి. ముద్ర.). హలాదిక ప్రత్యయవిధానమున నపదాది స్వరసంధి కేవలము నసంగతముకదా. “చెలికారము. వి. (చెలికారము) చెలిమి - స్నేహము. క. నెలకొను చుట్టటికంబును | జెలికారము..... (యయా. ౩ ఆ. ౮౯.)” (సూ. రా. ని). బా - తద్ధి - గీ సూత్రముచొప్పున “చెలిమి = చెలితనము” అని సిద్ధంచును. ఇట్లు సూరి ‘చెలికారము’ అనురూపమును సాధించి యుండఁగాఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త దీనికిఁ బ్రత్యేకముగా సూత్రించుట (౨౦౯ V విస్తరము.) పునరుక్తమనఁదగును. “చెలికారము - చెలిశబ్దంబుపై భావాద్ధంబునందు ‘కార’ ప్రత్యయంబు. ‘నయగారము (మృదుత్వము) నుడికారము, (మాట చమత్కృతి) కొలగారము’ ఇత్యాదులుపై దానివలె గ్రహింపవలె.” (బా. గు. ప్ర. ౨౯౨ పుట. ద్వి. ముద్ర.) అను గుప్తార్థప్రకాశికా వ్యాఖ్య ప్రామాదికము. ‘చెలికారము - నయగారము’ అనునవి భావార్థకరూపములు. నుడికారములోని కారప్రత్యయము స్వార్థికము. (చూ. ప్రాథ. తద్ధి. ౧౩ సూ.). తెలుపు మున్నగునవి తెల్ల మున్నగువాని భావార్థకరూపములు. ఇవి తెల్ల మున్నగువాని స్వార్థికరూపములుగ నైతము వెలయుచున్నవని సూ - రా - నిఘంటువున వ్రాయఁబడెను. శబ్దరత్నాకరమందు నల్ల చాలవఱకు వ్రాయఁబడెను. ‘ఎఱుపు’ అనుదానికి

మాత్రము రెండిటను విశేషణార్థము చూపబడలేదు. “తెలుపు² (తెల్పు) వి. [౮ తెల్ల] ౧ ధావళ్యము - తెల్లదనము. నీ, తెలుపును గప్పును వెలయుంగ మెఱుంగెక్కు తారకంబులఁ గల్గితనము దొడర. (విరా. ౧ ఆ. ౨౮౫). . . . . విజ - తెల్లనిది - ధవళము. క. తెలుపులగు చీరలను బూఁ | తలఁ బువ్వులను నొప్పి... (విరా. ౫ ఆ. ౩౧౫)” ఇట్టియెడల నంతటను “అగు” ధాతువునకుఁగల “కలదియగు- కలిగియుండు” (చూ. అగు. ౧౫ అర్థము. సూ. రా. ని.) అను నర్థము తత్తత్కవ్యభిప్రేత మనియు నక్కారణమున ‘తెలుపు’ మున్నగు పువర్ణకాంతములు ‘తెల్ల’ మున్నగు ధర్మివాచకముల ధర్మమునె తెలుపుననియు (తెల్లన మున్నగు నప్రత్యయంతములవలెనె) గ్రహింపఁగలను. (౨౮ IV విష.). కాని వాని ధర్మివాచకతను స్థాపించున వనఁదగు కొన్ని ప్రయోగములు కోశకారులచే నుదాహరింపబడియున్నవి గీ. జ్యోత్స్న నాగఁ దవిస్త నా నుభయ భార్య | లుడు పతికి నందు నొక తె తె లోవ్పర్తు నలుపు | తాను వారికి మెచ్చుగాఁ దాల్చు బోలుఁ | దెలుపు నలుపును నగు మేను నెలఁతె యితఁడు. (నైష. ౮ ఆ. ౧౦౮ సూ. రా. ని. తెలుపు శబ్దము నొద్ద) ఇం ‘దొక తె తెలోవ్పర్తు నలుపు’ అనుచో ‘నొక తె తెల్లనిది యొక తె నల్లనిది’ యని కోశకారుల యర్థము. కాని యచట నొక తె ‘తెలుపైనది - యొక తె నలుపైనది’ యనురీతి సంతర్భూతమై లోపించియున్న యగు ధాతురూపములచే ‘తెలుపుగలది - నలుపుగలది’ యను నర్థములు లభించును గాన నచటి తెలుపు నలుపు శబ్దములు ధర్మవాచకములుగనే కవ్యభిప్రేతములని తోచెడిని. పంపద్యము నుత్తరార్థమున “తెలుపు - నలుపును నగుమేను” అని యగు ధాతువు తోనె ప్రయుక్తమగుటచే వివాదమే లేదు. గీ. కలయ జగమునఁ గల యట్టి నలుపులెల్లఁ | దెలుపులుగఁ జేసి నీడలు దెలుపు సేమఁ | గా వశముగామి. . . . . (దునుచ. ౩ ఆ. ౨౭ సూ. రా. ని. తెలుపు శబ్దము నొద్ద.) ఇందుఁ బూర్వార్థమున ‘నలుపులు - తెలుపులు’ అను మొదటి రెండును భావార్థకములై యనుటలో విప్రతిపత్తియే లేదు. ఇంక ‘నీడలు తెలుపు సేయఁగా’ అనుచో నీడలను దెల్లనివిగాఁ జేయుటకను నర్థమును బట్టి యచటి తెలుపు శబ్దము ధర్మివాచకమనఁగా విశేషణమని కోశకారుల యాశయము. కాని యచటను నైతము ‘నీడలను దెలుపునగునట్లు’గా నని యర్థము చేయవచ్చునుగదా. శబ్దప్రణాళినిబట్టి చూచినను ‘నల్లది - నల్లనిది’ అనునవి విశేషణము లనియు ‘నల్లన - నలుపు నల్లదనము’ అనునవి విశేష్యములనియుఁ దోచుచున్నది. ‘అగ్గలంపుఁదనము’ అనుచో సూరి పక్షమున, “అగ్గలము+తనము = అగ్గలంపు+తనము = అగ్గలంపు+ను+తనము =

అగ్గలంపుదనము" అనురీతిని రూపసిద్ధి - బా - సంధి - 3౫ సూత్రము చొప్పున సంభవించును గాని తనవర్ణక పరకత్వమున నుగాగమమును, దానిచే జ్ఞాపితమగు పు - ంపుల విధానమును కవిప్రయోగసిద్ధములు కావని యీహతకు నిరూపింపఁ బడెను. (౨౯౯ II వివ.)

నామ్నః క వర్ణకః స్వాత్ । స్వార్థే స్వా దుత్వ మపి
పరే తస్మిన్. (ఆం. చిం. వాలం. ౧౧ కారి. ఆహా. ౪౦౪ పుట.)

సన్నయా. భవే త్తః స్త్రీ సమా న్నామ్న । ఉత్పా దస్మిన్ పరే
౨౯౦ వివ. భవేత్. (వికృ. క్రియా. ౨౧ ఆహా. ౫౦౨ పుట.)
అన్యేచ బహవో దేశ్య । వర్ణకా అర్థభేద కాః । క్వచి
దస్త్యస్య లోపః స్వాత్ । క్వచి ద్వైర్జాగమో మతః.
(వికృ. అజం. ౫౨-౫౩ కారి. ఆహా. 3౨౯ పుట.)

కల్పతరు. ౨౯౦ వివః—నామ్నః = ప్రాతిపదికమునకు, స్వార్థే = స్వార్థ మందు, కవర్ణకః = కప్రత్యయము, స్వాత్ = అగును. పూర్వసూత్రము నుండి చ శబ్దానువృత్తిచే నిది వైకల్పిక మననగును. తస్మిన్ పరే=ఆ 'క' ప్రత్యయము పరమగు చుండఁగా, ఉత్పాదపి = ముందటి 'అ' కారమునకు 'ఉ' కారము గలుగఁజేయును. స్వాత్ = అగును. కొన్నియెడల 'ఇ' కారమునకును 'ఉ' త్వమగును. ఉదాః—వెలదుక - నాతుక. మొ. దీనిచే బ్రాహ్మణమునకెల్లఁగ ప్రత్యయము గల్గు ననుకొనరా దనుచు నధర్వణుడు సన్నయాశయమును వివరించుచున్నాడు. స్త్రీసమాత్ - నామ్నః = స్త్రీసమ నామమునకంటె బరముగా ననఁగా నాచ్చికిమగు స్త్రీసమ ప్రాతిపదికమున కంటె బరముగా, కః, భవేత్ = కప్రత్యయము వైకల్పికముగ నగును. తస్మిన్ పరే = ఆకప్రత్యయము పరమగుచుండఁగాఁ బూర్వమున, ఉత్పాద = ఉత్పాదము, భవేత్ = నిత్యముగా నగుటయొక గలదు. స్త్రీసమ ప్రాతిపదికముపైని 'క - ఉక' అను ప్రత్యయములు పాక్షికముగా నిల్చునని పర్యవసీతార్థము. బియ్యము మున్నగు నపుంసక సమాదులపై నివి నిల్వనీరవని యెఱుంగునది. తద్ధితములలో స్వార్థికములెల్లఁ బ్రాతిపదికముపై నిల్చును. భావార్థకాదులు ను బంతములపై నిల్చుట సంప్రదాయము. కావుననే సన్నయాధర్వణులు 'నామ్నః' అని స్వార్థిక కప్రత్యయమును విధించిరి. ఉదాః—మంచుక - ఎముక - ఎమ్ముక - నిమ్మక - మెలిక - పొత్తిక - చిలుతుక - నాతుక - నెలతుక - మెలతుక - మొలుతుక - ఒడతుక - ఒడతుక - పొలతుక - వెలదుక. మొ. ఉత్పాదము వచ్చెనా నిత్యము

[భా.తర్క.సూ.] మెలుతుకమున్నగు 'క' ప్రత్యయంతములు - ప్రయోగములు, 1277

గ్రానే వచ్చును. లేదా రానే రాదు. (కాన, నెలతక - మడతక మున్నగురూపము లనిష్టములని యెఱుంగునది. అపిశబ్ద మహిమచే 'క' ప్రత్యయమును బాక్షికమని వ్యాఖ్య చేయనగును. మంచు - ఎమ్ము - నిప్పు - మెలి - పొత్తి - చిటుత - నాతి - నెలత (మెలత) మెలుత - ఓడత - మడత - పొలత - వెలది. మొ. "౨౧౭ 11 విష- ౨౨౧ విష." అను వానిలో 'ఒకర్తు - ఒకర్తుక - ఎవత-ఎవతు:' మున్నగునవి చూపబడెను. ప్రయోగములు. ఉ. మాలి శరంబు లొక్కమొగి మంచుక గప్పిన మాడ్కి. (నిర్వ. 3 ఆ. ౨౬.) ఎలమి దధీదిచే నెముకబలసి. (నరస. ౧ ఆ. ౧౧౬.) సీ. మొగిని దధీచి యెమ్మునఁ బట్టదయ్యెనే, వాసవాయుధమైన వజ్రమదియు. (ఆది. ౬ ఆ. ౫౯.) గీ. ఎమ్ముకలు చల్లినట్టి చోఁ టెఱుంగఁ దయ్యె. (కాశీ. ౫ ఆ. ౭౩) ద్వి. మఱుఁడడ్డ నిప్పుక మాడ్కి నున్నాడు. (హరిశ్చం. ఉత్త. ౧౩౩ - ౩౩౪ ౬౦.) (సూ. రా. ని.) క.....కురిసెన్ | గనగనగన మనుచు నిప్పుకలు గుప్పలుగన్. (పాండు. ౫ ఆ. శ. ర.) క. నిప్పులఁ బొరిలిన యట్లయి | చొప్పుడ దించుకయు నిద్ర శుద్ధవిచారా. (ఉద్యో. ౨ ఆ ౯౯) చ. ఒకఁడు.....చి | పుకలఁ బొంల్చినట్లు మదిపొక్కెడు. (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౨౮౭) "పొత్తి-వై - వి - ౧ మెత్తని సన్నని ప్రాతవస్త్రము.....క. ఆత్తటి నవీక్షల నా | పొత్తులలో శిశువు.....(కళా. ౫ ఆ.).....పొత్తిక - వై - వి - మెత్తని సన్నని చిన్న వస్త్రము. క. కురువీరుల గెలిచి తదం | బరములలోఁ జీత్రవర్ణ భాసురములుగా!... ..బొమ్మ పొత్తికలకుం దెండీ. (విరా. ౪ ఆ. ౪౭)" (శ-ర). ఆ-వె. చిటుత వాని కింత తఱుసంటి పలుకులు. (సభా. ౨ ఆ ౨౨౮.) ఆ-వె. చెలఁగి లేవనేడ్పు చిటుతుకదానిఁ గ్ర | వ్యాధి ఘోరమృగము లశనబుద్ధి. (ఆది. ౪ ఆ. ౪౬.) క. ఇమ్ముగఁ దద్ధామా ఘో | ఇమ్మున గర్భములు దాల్చి నాతులు.....(ఆర. 3 ఆ. ౨౧౬.) "క. నను మన్ననఁ జేసి యనుచు నాతుక మ్రొక్కెన్. (కళా. ౧ ఆ. ౬౧.)" (సూ. రా. ని.) ఉ. ఆపురి మించటో వరుల నాడు మెలంతల గానమాధురిన్. హ. న. ౧ ఆ.) క.....ముని | లోకము సేరుటయు నమ్మెలుత యెలుఁ గెసఁగన్. (ఆరు. 3 ఆ. ౨౨౧.) పం యానుకౌసనిక ప్రయోగమునుబట్టి యంతటను 'ఉ'కారమధ్యముగ దిద్దుట యుక్తము. మెలుత - మెలుతుక. శబ్దరత్నాకరములోని 'అ'కార మధ్యత నిర్హులము. క. ఈ నెలత గన్న మన్నఘః | డైన. (విరా. ౨ ఆ. ౨౮.) సీ. గంధర్వు లేవురు గలరని చెప్పె నన్నెలతుక మాటలు నిక్క మొక్కొ. (విరా. ౨ ఆ. ౨౯౫ శ. ర.) క. వెలది జూదంబు పానంబు వేట.....(ఉద్యో. ౨

ఆ. ౪౪.) “క. వే! వే లింటం కేజే నవ | లా లుండంగ నీకు నివ్వెలందుక కొఱయే.
(అచ్చ. రా. మం.) (స్వాస్థమున ఉ క)” (౪-౨.) “స్త్రీ సమాత్ - స్త్రీ లింగా
ద్వైకృతాచ్చ ప్రాతిపదికాత్ స్వాస్థే క వర్ణకోపి స్వాత్.” (అహో. ౪౦౪ పు.)
అని యిట్లుగ నహోబలపతి వ్యాఖ్యచేయుటలో నాతని యభిప్రాయమేమో
తెలియకున్నది. స్త్రీలింగాత్తని వ్యాఖ్యచేసెనెకాని యట్టి సుహృత్ స్త్రీలింగ శబ్ద
ముల కప్రత్యయము నుదాహరింప నైన లేదు.

అన్యేచేతి (౨౧౭ I ౨౨౧ విష.) అన్యేచ = నన్నయాధర్వణులు ప్రత్యే
కించి పేర్కొన్నవే కాక, బహువ = అనేకములైన, దేశ్యవర్ణ కాః = దేశ్యములగు
కృత్తద్ధిత ప్రత్యయములు, అర్థభేదకాః = అర్థవిశేష ములుగలవి, ప్రయోగ
దృష్టము లగుచున్నవి. భావార్థమున సూరి చూపిన టిక - ఇమి - న - ఇక - మున్నగు
ప్రత్యయములును ముం దుదాహరింపఁబోవు సూరి సంగ్రహించిన ప్రత్యయ
విశేషములును, ద్రిలింగ లక్షణశేషమున నుదాహరింపఁబడిన ప్రత్యయవిశేష
ములును నధర్వణోద్ధిష్టములై యని గ్రహింపనగును. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు
దేశ్య తద్ధిత ప్రత్యయము పరమగుచుండఁగా, అన్యస్యస్యలోపః స్వాత్ = ప్రకృతి
యొక్క తుదివర్ణమునకు లోపము గల్గును. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, వర్ణాగమో
మతః = వర్ణవిశేష ముగమ మగుట సప్తతమగును. ఉదాః—అంత్య వర్ణలోప
మునకుః—కోడలు+టికము = కోడటికము, ఒండు+టి = ఒంటి, చెలిమి+కాడు =
చెలికాడు. మొ. వర్ణాగమమునకుః—మగ+ఇమి = మగ+టి+ఇమి = మగటిమి.
పేద+ట్+ఇమి=పేదటిమి. ఈసూత్ర మాదేశాదులకును సులక్షణము. తెల్ల+పు=
తెలుపు. కోడలు+ఇకము = కోడంటికము. అందము+కాడు = అందగాడు. మొ.
కవిశిరోభూషణమున నన్యేచేత్కాది కారికల కీ క్రిందిరీతి నుదాహరింపఁబడెను. “కల్లరి-
వెరవరి (అరి మత్స్వర్థియము) ముక్కిడి - వెరవిడి కట్టిడి - (ఇడి తదభావార్థకము.)
ఎడ్డడి. (ఎరపు+తడి = ఎడ్డడి నీటిదారిద్ర్యము.) (ఇందుఁ దద్ధితప్రత్యయ మెట్టిదో
తెలియకున్నది.) చలిమిరి - వలిమిరి (మిరి. స్వాస్థిక ప్రత్యయము) (శబ్దరత్నాకరమున
వలిమిరి శబ్దములేదు గాని వ లి శబ్దమునకును చైత్యమే యర్థము.) క న్నేటికము.
(టిక ప్రత్యయము భావార్థకము) ‘పలువరము - కనికరము - వేగిరము - తేజరము’
(నీనిలోని ప్రత్యయములు శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపఁబడ లేదు. ‘తేజరము’ అను
‘శబ్దమే చూపఁబడలేదు. ‘పలు+వా = పలువ = దుష్టుడు’ అని శబ్దరత్నాకరమున
నున్నది. పలుమాటలాడుఁవాడని యర్థము చేయనగును. ‘అర’ ‘ఇరి’ ప్రత్యయ
ములు స్వాస్థికములని యహోబలపతి యాశయము కానోపును. ‘పలువరము. వై-

వి - ప్రలాపము - పలువరింత' అని శబ్దరత్నాకరమునఁ గలదు. 'కనియు = పరిపక్వ మగు' అను థాతువు కలదు. దీనికృదంతము 'కనిక = మెత్తదనము' కానోపును. కనికర మనఁగా మనసు మెత్తబడుటయేకదా. 'వేగ' అను తద్యనముగలదు. వేగ+ ఇరము = వేగిరము. తేజ+అరము = తేజరము = ప్రకాశము - తేజరిల్లు.) కోమ లికిము (కోడలి+ఇకము - ఇక భావాత్థాకము) దొరతనము ఇత్యాద్యా బహవో వర్ణకాః - స్త్రీశ్చై - ఒక్కతె - ఒకగు - ఒక్క - ఎవ్వతె అవ్వతె - ఇవ్వతె (ఈశువి ప్రయోగములందుఁ గానరావు) ఇత్యాద్యాః - చెలికాడు = చెలిమికాడు - గట్టివా తనము = గట్టివాయితనము. మిండగీడు ఇత్యాదౌ లోపాగమకార్యమ్." (పంచ+ న్+ఈడు = మిండగీడు.) (అహో. 3౨౯ పు) ఈమహాబల పండితీయోవా హృతులనె మూలముగాఁ గొని సూరి కొన్ని తథి ప్రత్యయవిశేషములను సూచించె నని యొనైనగును.

బాలవ్యా. అరమరాదులకు స్వాంతంబునం దిక వర్ణకం బగు. ౯.

వివరణము. అరమరిక - ఆమిక - అరమర - ఆము - అల్లి బిల్లి - గండి -

౨౯౦ I విషయము. నడవడి - నాడు - నివ్వాలి - పొత్తి - మాన - మెలి -

వాలు - ఇత్యాదు లరమరాదులు.

సంజీవని. ౨౯౦ I విషయము:—“అరమర. ద్వ - వి (అర+మరలుట) సంజీహము. భేదము (అరమరము - తా మది నమ్మకున్నది విదర్భ నరేంద్ర తనూజ నిన్ను ను । త్రాముడ వంచు నీ యరమరంబునఁ బో మనసీకు నీకు.....(నైష. ౮ ఆ. ౭౫.)” (శ-ర). “అరమరిక - ఆమిమర - భేదము.....అరమరికయు లేక యందఱలోన । నిరవొంద సుగ్రీవు నిష్ఠుడై యుండె. (గం. రా. ఉ. ౯౭ పా. ౨౮ పం.)” (సూ. రా. ని.). ‘ఆమిమర’ అనియుఁ గోశకారు బుదాహరించుచున్నారు. “ఆమి మర - ద్వ - వి - (అమి+మరలుట) ౧ సంజీహము. క. మఱియు నొకమాట యెవ్వరు । నెఱుగని యది దశరథునకు నేకాంతమునం । దఱురలేక దృఢంబుగ । నెఱుకవడం జెప్ప వింటి నే నొకరుండన్. (నిర్వ. ౯ ఆ. ౫౭.)” (శ-ర). “ఆము = ఆమి. వి. (సం - అహమ్.) మదము - గర్వము. సీ. ఆము పేరుఁగు సామి ముద్దుల పట్టి.....(రసిక. ౧ ఆ. ౨.) ఆమిక = హామిక. వి. (సం - అహమహమికా.) గర్వము - మదము. సీ. గర్వంబు మేచులు గన్నట్టు లుండెడు దొరల యామిక లెందుఁ దొలగిపోయె. (విజ. వి. కీ. ౪౨.)” (సూ. రా. ని.) “అల్లిబిల్లి దే - వి - వెనఁకువ. ౨ ఒడ్దిక. గీ. అరిగి తనకూర్చి చెలులతో నల్లిబిల్లి । యగుచు..... (పర. 3 ఆ. ౨౭౪.)” (శ-ర). ‘అల్లిబిల్లిక’ అనురూపమును గోశకారులు చూపలేదు

గాని 'అల్లిక బిల్లిక' అను దానిని జూపిరి. "ఉ..... | అల్లిక బిల్లికం దనరు...
 .....(కృ. శకుం. ౨ ఆ. ౨౨౦ సూ. రా. ని.)" గండి=రంధ్రము - సందు, 'గండిక'
 శబ్దమునకు బ్రయోగము దొరకక కావలయు సూ - రా - నిఘంటుకర్తలు "గండిక=
 గండి. (శ-ర)." అని వ్రాసిరి. నడవడి = నడక - ప్రవర్తనము - నడవడిక శబ్దమున
 కును బ్రయోగము లభింపక కావలయును "నడవడిక - వి.....(శ-ర. చి. ని.)"
 అని సూ - రా - నిఘంటుకారులు వ్రాసిరి. 'నాడు' శబ్ద మి గణములో నిర్బిందువు
 గానే బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయ ము ద్రగములందు వైతము వెలయుచున్నది.
 శబ్దరత్నాకరకోశమున కాలవాచక మగునపుడు 'నాడు' శబ్దము సబిందుకముగను
 నేకవాచకమగునపును నిర్బిందుకముగను జూపబడెను. సూ - రా - నిఘంటువున
 రెండొకములందును సబిందుక నట యుక్తమనిగాను నేకవాచకమగునపుడు తత్వ
 నిర్ణాయక ప్రయోగము లే..... వు గప్పట్లుచున్న
 దనిగాను వ్రాపబడెను. కావుననే 'నాడి' అనుకాము వైతము సబిందుకము
 గాన జూపబడెను. "౪. అనా తి గా నొడకు డ - టు | ల - న్న - గి నీవు కోన కగు
 దొనినచో | న - న్న - యెక్కడి చు | న్న - న్న - యా గుకొని బాలు నట్టిదె
 జెప్పుచు" (ఆచ్చ. రా. ఆయా. ౧౧౦ శ-గ. నాడిక శబ్దమునొద్ద.) నివ్వాలి =
 నీరాజనము. శబ్దరత్నాకరమున నివ్వాలికియనియుం జూపబడెనుగాని "ద్వి. వనజ
 లోచనలు నివాళిక లొంగ. (౧౦గ. రా. బాల. ౭౫ పాదం.)" (శ-ర). అని
 నివాళిక శబ్దమునకు మాత్రమే ప్రయోగము చూపబడెను సూ - రా - నిఘంటు
 వున "నివ్వాలికి" శబ్దమే చూపబడలేదు. నివ్వాలి శబ్దము సప్రయోగముగ
 జూపబడినది. పాత్రి = పాత్రిక=మేత్రని సన్ననివస్త్రము. "క. బొమ్మ పాత్రికలకుం
 దె-డి. (విరా. ౪ ఆ. ౪౭) స్త్రీసమ 'మాన' శబ్దము శబ్దరత్నాకరమున కుడపార్థక
 ముగ జూపబడెను. ప్రయోగములేదు. కాని మానిక శబ్ద మాచికిము మాన
 శబ్ద రూపాంతరముగా జూపబడలేదు. 'మాన' అను నాచికిపు స్త్రీసమశబ్దము
 సంస్కృత మానశబ్ద వైకృతమని వైకృతదీపికలో నున్నది. 'మానిక' అను సంస్కృత
 మానికా శబ్దము శబ్దరత్నాకరమున జూపబడినది. "మానికా - ఆ - స్త్రీ. అజ్ఞలి
 ద్వయ పరిమాణమ్" మద్యమ్. తె. ౧ మానెడు" అని సర్వశబ్ద సంబోధిని
 కోశమున గలదు. "మెలిక - వై - వి - మెలి = మెలుసు = పెన" అని యిట్లు
 శబ్దరత్నాకరమున 'మెలి = మెలిక' అనునవి రెండును జూపబడినవె కాని ప్రయో
 గము చూపబడలేదు. వాలు = వాలిక = దీర్ఘము "౪. అకటకట యుత్తరుడు
 గొం | డొక కాంభోజిండునుం గడుం బాలుడు వా | ల్లకై వైదువు లాడిన నే | ల

[బా. తద్గి. ౧౦ మొ. ౧౨ సూ.] ఉక - కాడు - గాడు. మొ. తద్గితములు 1281

కొఱగి యొప్పి రభిమన్యు లత్తులుల క్రియన్. (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౮౪ ప.) గీ. వాలుగాఁ
వైవ్రాలు.....(రామా. ౧ ఆ.) (శ-ర). శా. ఆవాలుం గనుదోయి యానగు
మొగం బాగుబ్బ పాలిండ్ల పెం | పావేణీ భరము.....(పి. శకం. ౨ ఆ. ౧౮౫.)
(శశా. అప్పక. 3 ఆ. 32౪ ప.)

ఉక వర్ణకంబు చిటుతాదులకు స్వార్థంబునం దగు. ౧౦.

బాలవ్యాకరణ చిటుతుక - నాతుక. చిటుత - నాతి - నెలత -

వివరణము. మెలత - పడత - మడత - పాలత - వెలది -

౨౯౦ II విషయము. నిప్పు - ఎప్పు - ఇత్యాదులు చిటుతాదులు.

సంజీవని. ౨౯౦ II విషయము:—“నిప్పు - ఎప్పు” అను రెండిటిలో “ఉ”కార
మున్నను వేటుగ ‘క’ ప్రత్యయవిధాన మేల కుని తలచి సూరి వానికిని ‘ఉక’
ప్రత్యయమునె యుపదేశించెను, అంతటను బా - సంధి - ౧౧ సూత్రము చొప్పున
నవదాది స్వరసంధి నిత్యముగా నగును. పూ వానిలోఁ బెక్కిటి కీవఱకు విపుల
ముగా ౨౯౦ విషయమునఁ బ్రయోగములు చూపఁబడెను.

కాడు గ్గాఁ డు ర్భవే దీడు | ర స్త్రిత్వా దర్శితబోధకాః |

కన్న కూ ఏకత్య వాచకా త్పుంసి | స్యా దాడు స్త్యనన్యథా

౨౯౧ విషయము. మతః | స్త్రియా మూడి ర్భవతుర్వే స్యాత్ | పుంసి

దీర్ఘాన్ని రుచ్యతే. (వికృ. అజం. ౫౦-౫౧ కారి.

అహో. 3౨౯ పుట.)

కల్పశరువు. ౨౯౧ విషయము:—ఈ కారికలు ౧౯3 విషయమున వ్యాఖ్యాత
ములు:—ఏకవచనాం తాచ్చిక శబ్దములకుఁ బరముగ నస్త్యర్థమునందును
గొన్నియొడల స్వార్థమునందును మహత్వమున ‘కాడు’ అని కొన్నిటికిని
‘గాడు’ అని కొన్నిటికిని, ‘ఈ డు’ అని కొన్నిటికిని వచ్చును. ఆడు
ప్రత్యయము ప్రథమా బహువచనమునకుఁ బరముగా వచ్చును. ఆబహు
వచన ప్రత్యయము లోపింపదు. మహతీత్వమున ‘ఆడి’ ప్రత్యయ మగును. అపు
డును లుప్రత్యయము లోపింపదు. ‘విల్లు కాడు - అందగాడు . కొండీడు - వగ
లాడు’ అనునవి పుంలింగ సమరూపములు. డుమంతరూపములు. ఇవి ఏకాదిగణము
లోనివి. ‘దీర్ఘాన్ని రుచ్యతే’ అనుటచేతఁ బయివిషయము స్పష్టపడుచున్నది. ‘వగ
లాడి’ అను రీతిగల రూపములు మాత్రము స్త్రీసమరూపములు. ఆడి ప్రత్యయవిధి
సందర్భమునకయి ‘కాడు’ ప్రభృతు లట్లు వేర్కొనఁబడినవి కాని యవి నిజముగా
‘కా - గా - ఈ - ఆ’ అను ప్రత్యయములె యని గ్రహింపనగును. మఱియు నీతద్గి

తాంత ప్రాతిపదికముల దీర్ఘము హ్రస్వము కాదని విశదపఱచుటకును బ్రథమైక వచనాంత పరినిష్ఠితరూపములు వేర్కొనబడినవి. 'స్త్రీయా మాఃడి' అని యుపదేశించియు నధర్వణుడు 'క'తై - క'త్తియ - గ'తై - గ'త్తియ' ప్రత్యయముల నుపదేశింపకుండుట నరయఁగా నవి 'కా-గా' ప్రత్యయములపై ('ఎ'వ్వతై - ఒక్క'తై' మున్నగువానియందు వలెనె) 'తై' అను దానిని నిల్పి సాధించుకొనవలయు నని యాతఁడు తలంచినట్లు విశదమగుచున్నది. ౨౧౭! విషయమునందును ౨౨౧ విషయమునందును జెప్పబడినరీతిగా 'వేటకా+త్+ఎ = వేటక'త్తై' "అదగా+త్+ఎ = అందగ'తై" అని సాధించికొనవలయును. ౨౯౦ విషయమునఁ జెప్పబడిన రీతిని దధిత ప్రత్యయ పరకత్వమున పఞ్చాగమాదులు ప్రయోగానుసారముగా నంగీకార్యము లగుటంజేసి కాప్రత్యయ దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును తకారద్వయాగమమున గల్గఁగా 'వేటక'తై' అను రూపమేర్పడును. ఇట్లే గాప్రత్యయ దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును 'త'కారద్వయాగమమున గల్గఁగా 'అందగ'తై' అను రూపమేర్పడును. పిదప ౨౧౦ విషయము చొప్పున 'ఎ'కారమునకు 'ఇయ' అను రూపము గల్గఁగా (అంతై = అంతియ - ఇంతై = ఇంతియ) 'వేటక'త్తియ - అందగ'త్తియ' అను రూపాంతరములును సిద్ధించును. 'వేటక'తై - వేటక'త్తియ' మున్నగునవి స్త్రీసమరూపములు. తత్సమ ప్రకృతులమీఁద సయిత మీప్రత్యయములు గన్పట్టుచున్నట్లు శబ్దరత్నాకరమందును సూ - రా - నిఘంటువునందును వ్రాయబడెను. (౧౯౩ విష.) "ఓ'పక'తై - మి - గ్రా - విణ - (ఓ'పము+క'తై) ఓ'పముగలది. ఆఁడుది - "ఓ'పకాఁడు - మి - గ్రా - విణ - (ఓ'పము+కాఁడు) ఓ'పముగలవాఁడు." (శ-ర). "ఓ'పక'తై. మి - విణ - (ఓ'పము+క'తై) ఓ'పముగలది (స్త్రీ) సీ. సుత్తత్రియకులంబు నిత్తత్తముగఁ జేయు | కొడుకుఁ గాంచిన యట్టి ఓ'పక'తై (క్రీడా. ౧౨౯.) ఓ'పగాఁడు. మి - విణ - (ఓ'పము+కాఁడు) ఓ'పముగలవాఁడు. గీ. వినుఁ గలయు భర్త ఓ'పగాఁ డనఁగ నేల. (సారం. ౨ ఆ. ౧౦౫.) క. ద్వైపాయనముని వెడలం | ద్రోపించిన ఓ'పగాఁడు ధూజ్జటి.....(భీమ. ౪ ఆ. ౧౩.) గీ. అన్న మీతండ్రి ఓ'పగాఁ డానొ కాఁడొ (కాశీ. ౪ ఆ. ౯౦). కార్యకాఁడు. మి - విణ - (కార్యము+కాఁడు) కార్యము నెఱవేర్చుకొనువాఁడు. ఆ-వె..... కార్యకాఁడొ యంకకాఁడొ నృపుడు. (ఆము. ౪ ఆ. ౨౬౩.)" (సూ. రా. ని.) (విస్తర.) పయి. ప్రయోగములలో 'ఓ'పక'తై' అనుచో "ఓ'పక'త్రి" అనియు

విస్తర. ౨౯౧ విష:—'ఓ'పక'తై' అనుచో 'క'కారమును "ఓ'పగాఁడు" అనుచో 'గ'కారమును నిల్పుటలో యుక్తియేమున్నది. ఇట్లే సూ - రా - నిఘంటు

‘కోపకాడు’ అనునెడల ‘కోపకుండు’ అనియు ‘కార్యకాడు’ అనుచో ‘కర్షకాడు’ అనియుఁ గవి ప్రయుక్త పాఠములు కానోపునని సమర్థింపనగును. (“కోపకుండు - సం-విణ - అ. పికా. అ.) కోపించువాడు”) (సూ. రా. ని.), కాని తిక్కయజ్ఞయే తత్పరమువై ‘కా’ ప్రత్యయమును బ్రయోగించి యున్నాడు. “నీ..... గీ.....! ఆమిషము గాలకాని కెట్లట్ల.....(ఆము. ౫ ఆ. ౨౫౬.) (చూ. 3౨౬ l విష.) ‘అంకకాడు’ అనునది యాచ్ఛికమే యనియు మిశ్రము కాదనియుఁ దలచుచు శబ్దరత్నాకరకర్త యొక్కకవి క్లేష నిర్వహణమునకై ‘అంకకాడు’ శబ్దము మచ్చగలవాడను మిశ్రస్థలముగాఁ బ్రయోగించెనని వ్రాసియుండఁగా సూ-రా-నిఘంటుకర్తలు ‘చలపాది’ అను నర్థముగల స్థలములందెల్ల నదిమిశ్రపదమే యని వ్రాసిరి. “అంకకాడు. దే - విణ - (అంకము + కాడు) చలముపట్టువాడు - చలపాది. గీ. ఎలనీ యేప్రాద్దుఁ గనువొంద నీక మరుడు | కలహమున కంకకాడయి కాలుద్రవ్వ. (ఆము. ౫ ఆ. ౮౪.) (అంకశబ్దమునకు వృత్తియందు చలమర్థమని యెఱుఁగవలెను. ఇది యొకా నొక కవిచే క్లేషయందు గుఱుతుగలవాడను నర్థమునఁ బ్రయోగింపఁబడియున్నది. చ. హిమకరుఁ డంకకాడు మధు వెప్పుడు జాతి విరోధి.....(కవిక. 3 ఆ. ౯౮.)” (శ-౨). “అంకకాడు. మి - విణ - (క - అంకకాట.) బ - అంకకాటు. అంకకాండ్లు. ౧ మొనగాడు - ముఖ్యుడు - శూరుడు. ద్వి.....సండిత మల్లికార్జునప్రభువు | ..... | గరడికెక్కిన యంకకాడును బోలె | నెడ విడిబడ్డ మత్తైభంబుఁ బోలె (పండితా. వాద. ౧౭౬ పా.) గీ. కలహమున కంకకాడయి కాలుద్రవ్వ. (ఆము. ౫ ఆ. ౮౪.) ౨ చలపాది. మాత్సర్యశీలుడు. ఆ వె. కార్యకాడో యంకకాడో నృపుడు. (ఆము. ౪ ఆ. ౨౬3.) మ.....ప్రాణంబు దా | యలు గాడ్పుల్ శశి యంకకాడు పిక మయ్యయ్యా గళగ్రాహీ.....(ఽజయనందన విలాసము ౨ ఆ. ౧౨౨.) చ. హిమకరుఁ డంకకాడు మధు వెప్పుడు జాతివిరోధి.....(కవిక. 3 ఆ. ౯౮.) ఇట ‘అంకకాడు’ అనఁగా నొకపక్షమున ‘కళంకముగలవాడు’ అనియు ఓకపక్షమున ‘చలపాది’ అనియు నర్థము.” (సూ. రా. ని.) ‘అంక’ శబ్దము ‘చలమ’ను నర్థమున నాచ్ఛికమని వ్రాసిన శబ్దరత్నాకరకర్త యాశయమును మార్చి యెల్లయర్థము లందును నది సంస్కృతమే యని సూ - రా - నిఘంటుకారులు వ్రాసి “అంకకాడు” అనునది యెల్ల, యర్థములందును మిశ్రపదమేమనుని నిరూపించిరి. అట్లే ‘అంక’ వున ‘కొండెకత్తె - కొండెకా (గా)డు’ అని యొకచో ద్వివిధవర్ణములు సంగీకరింపఁ బడెను. ఇట్టి యనియమము సీరాధారముగ నేల పాటించవలయునో ?

శబ్దము పార్శ్వమును నర్థమున దేశ్యరుని వ్రాసిన శబ్దరత్నాకరపు వ్రాతయు నుపేక్షింపబడెను. పరిశీలింపఁగా “అంకము” అను తత్సరురూపమునకు ‘అంక’ అను స్త్రీసమరూపము తద్భవమనియు నక్కారణమున ‘అంక కాఁడు’ అనునది యెల్ల యర్థములందును శుద్ధమగు నాచ్చిక శబ్దమే యనియు నందు మిశ్రత లేదనియు నీమూర్తమున శబ్దరత్నాకరోదాహృతములగు ‘అంక - దేశ్యము’ ‘అంకించు - దేశ్యము’ మున్నగు స్థలములెల్ల నవిరుద్ధము లగుననియుఁ దోచుచున్నది. ఇంత యేల? సూ - రా - నిఘంటుకారులే “అంకించు” అను దేశ్యభాతువు నుదాహరించి దాని కనేములగు నర్థవిశేషములను జూపిరి. అట్లే, అంకవన్నియ - అంకపాంక ములు - అంకాపాంకములు మున్నగు దేశ్యశబ్దములను నుదాహరించిరి. వానిని మిశ్రములనలేదు.

కా-క త్రియ వర్ణకంబులు పుంస్త్య స్త్రీత్వంబుల మతు బర్థంబునం దాటాదుల కగు. ౧౧.

కా ప్రత్యయంతంబునకు మగాది గణంబునంజేరీ డుజ్జగు. ఆటకాఁడు - ఆటక త్రియ. ఆట - అడపము - ఎమ్మె - ఓయారము - కటారి - కొల్ల - చెలిమి - చేరువ - చొరవ - జట్టి - జాజర - జూదము - తిండి - తేర్ - దొడ్ - నీటు - నేస్తము - బేరము - వగ - విలు - వెచ్చము - సొగసు - ఇత్యాదులాటాదులు.

కాలవ్యా.
౨౯౧ I వి.

కా క త్రియల కకారంబునకు గకారంబు కొండొక చోఁ గానంబడియెడి. ౧౨.

అండ గాఁడు - అండగ త్రియ - కొండె గాఁడు - కొండె గ త్రియ - బేరగాఁడు - బేరగ త్రియ - ఇత్యాదులు.

సంజీవని. ౨౯౧ I వివ:—ఆట మొదలగు శబ్దములకుఁ బరముగ మతుబర్థం బున మహదర్థము వాచ్య మగునపుడు కా ప్రత్యయంబును మహత్వార్థము వాచ్య మైనపుడు, క త్రియ ప్రత్యయంబును నగును. ‘తదస్యాస్త్యస్తిన్నీతి మతుప్’ (గీ-౨౯౪) (సి. కౌ. ౧౦౯౪ సూ.) అనుపాణిని సూత్రముచే వచ్చు మతుప్ప్రత్య యముయొక్క యర్థంబున ‘కా-క త్రియ’ లగునని రాత్పర్యము. “అది దీనికిఁ గలదు లేదా - అది దీనియందుఁ గలదు.” అని మతుప్ప్రత్యయమున కర్థములు. “భూమ నిన్దా ప్రశంసాసు । నిత్యయోగే లితశాయనేసంసర్గే లస్తి వివక్షాయాం । భవన్తి మతుతాదయః” (వార్తి. ౩౧౦౩.) అను శ్లోకరూప వార్తికము మతుబర్థములను

[బా. తద్ధి. ౧౧-౧౨ సూ.] కా - కత్తెలకు 'వాడు - అది' పర్యాయములు 1285

వివరించుచున్నది. 'తిండికాడు = తిండిగలవాడు' అనుచో నెల్లరుచు దిండి కలవారే యగుటచే నధికమగు తిండిగలవాడని యిచటి దుతుప్ప్రత్యయము భూమార్థమును బోధించును. 'జూర కాడు' నిందార్థము గలుగుచున్నది. 'సాగను కాడు' అనుచో బ్రశంసార్థము భాసిల్లుచున్నది. 'ఓమూర కాడు' అనుచో నిత్య యోగము భాసిల్లుచున్నది. బా - ఆచ్చి - ౨౩ సూత్రముచొప్పున (౨౧౦ విష.) 'ఇయ' అనుదానికి 'ఎ' కారము రాగా 'ఆటకత్తె' యగును. ఎకారము రానపుడు 'ఆటకత్తియ' అనియే యుండును. కాప్రత్యయము మగాదిగణములోని దగుట చేత బా - ఆచ్చి - ౪ సూత్రముచొప్పున (౧౯౧ I విష.) 'కా - ఈ - ఆ' అను ప్రత్యయములు తునిగిగల శబ్దములు దురుంతంబులగును. 'ఆటకానిన్' మున్నగు రీతిని వీనికి నిత్యముగా నిగాగమంబగును. 'అడపము + కాడు = అడపకాడు - జూదము + కాడు = జూదకాడు' మున్నగుస్థలములందు బా - సమా - ౨౫ సూత్రముచొప్పున (౨౭౦ విష.) మువ్వకము లోపించును. (౨౮౯ I విష.) జూదకాడు, కొండెకాడు మున్నగు నలంకరస్థలములందు 'కా' ప్రత్యయ కకార మునకు బ్రకృతమగు బా - తద్ధి - ౧౨ సూత్రముచే 'గ' కారమగును. కోశములలో 'జూదకాడు - జూదకత్తియ' అని కకారముతోనే యుదాహరింపబడెను. ఇట్లే 'కొండెకాడు - ఘోరకాడు' అనియే చూపబడెను. సూ - రా - నిఘంటువునందలి యేతద్విషయకమగు నియమరాహిత్య మీనాటకు విస్తర ౨౯౧ విషయమునఁ జూపబడెను. శబ్దరత్నాకరమందును దఱుచుగా "కా - కత్తియ" లే వ్రాయబడినను గొన్నియెడల 'అందకాడు - ఇబ్బందికాడు.' మున్నగుచోట్ల 'గ' కారమును నిల్పుటలో యుక్తియేమియుఁ గానరాదు. ఈవిషయమును నిర్ణయింపఁజాలు ప్రాసాదిగత స్థలములు లభింపలేదు. అయినను నధర్వణుడు 'కాడు - గాడు' అని వచించుట చేతను నేటి వాడుకలో 'అందకాడు - కొండెకాడు' మున్నగుచోట్ల 'గ' కారమే వినబడుచుండుటచేతను సూరి యుదాహృతులు సరికావనుట యుక్తముకాదు. ప్రయోగములు:—గీ. అలరి తొలుకరి వేరిటి యాటకాడు |.....(ఆటవాడు = నర్తకుడు) (రామా. ౬ ఆ, శ, ర.) సూ - రా - నిఘంటువున సీపద్యమే "అలరి తొలుకరి వేరిటి యాటవాడు |....." అని యుదాహరింపబడెను. 'ఆట యొక్క + వాడు = ఆటవాడు' అను నాభాసబహువ్రీహి రూపమగు వక్త్రీ సమా సము 'కలవాడు' అను నర్థము నిచ్చును. కాన నెల్లయెడల 'ఆటకాడు - ఆటకత్తె - వేటకాడు - వేటకత్తె' మున్నగుచోట్ల "ఆటవాడు - ఆటది - వేటవాడు - వేటది" మున్నగునవి పర్యాయము లగుననుటకు సందియములేదు. 'ఆ-వె' ఓరి

యాటకాడ యారీతి యెఱుల' అను (ప్రభా. ౧ ఆ. ౧౦౬.) పద్యమున నాటకాడనగా దొప్పరివాడు. అడపము = వక్కలాకులత్తి - మంగలత్తి. అడపము + కాడు = అడపకాడు = తాంబూలకరండవాహి. అడపకత్తె = తాంబూలకరండవాహిని. గీ. కప్పరపుఁ దావి చిలుకు బాగాలొసంగ | నడపకత్తెలు తెలనాకు మడుపులొసంగ. (నైజ. ౧ ఆ. ౧౧౩. సూ. రా. ని.). 'అడప = అడపకాడు' (బా. తద్ధి. ౨౮ సూ.) దీనికొక్క ప్రయోగము శబ్దరత్నాకరమునఁ గలదు. చ. కలివరాటరా జడప కప్పరవీడెము..... (నైష. ౬ ఆ. ౧౪౦.) (చూడు. అం. I వి. ౨.) ఇందలి 'అడప' అనుచో 'అపుడు' అని సర్వంకమావ్యాఖ్యాపాతము. అదియే సూ - రా. నిఘంటువుచే నాదరింపబడినది. 'అడప' శబ్దము మఱుమలె మను పక్షమున దీనిమీఁది కాప్రత్యయము స్వార్థిక మనవలెను. ఎఱ్ఱె=విలాసము - 'ఎఱ్ఱె కత్తె' అనునది కోశద్వయమునందును జూపబడలేదు. ఎఱ్ఱెకాడు = విలాస వంతుడు. సీ. అనుపమచ్ఛాయావిహార మండగఁ గల్గె; జిమ్మచీకటి మ్రొంగు నెఱ్ఱె కాని | కి..... (నరస. ౨ ఆ. ౯౨. సూ. రా. ని.) ఓయూరము = విలాసము. దీనిపైనిగాని దీనియాపాంతరములగు 'ఓయూరము - ఓయూరము' అనువాని మీఁదఁ గాని 'కా - క త్రియ' వర్ణకము లేకోశమందును జూపబడలేదు. "ఓయూరి కాడు - ఓయూరికాడు - ఓయూరికత్తె - ఓయూరికత్తె" అనురూపములు 'ఓయూరి' అను నర్థముగలవి లక్షీనారాయణీయ కోశమునఁ జూపబడియున్నవి. "చ.....ఓక్కికతఱిం బువుబోండ్లు కటారి కత్తియల్. (కళా. ౧ ఆ. ౩౧.) చ. బిరుదు కటారి కాండ్లు. (కళా. ౮ ఆ. ౧౦౧.) గీ. బల్లిదుండయి చీకటి కొల్ల కాడ | వక్రవిక్రమగతి. (ఘటికా. ౨ ఆ. ౧౪౦.)" (సూ. రా. ని.) 'కొల్లకత్తియ' కలదనటకు సూ - రా - నిఘంటువున, శబ్దరత్నాకరస్థితియై ప్రమాణముగఁ జూపబడెను. "క.....చెలిమికత్తెలు నగరే (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౧౬౩.) గీ..... చెలిమికత్తియలు గాగ (వాల్మీక. ౧ ఆ. ౨.) క..... | గతల్పఘతోడఁ జెలిమికాడై యుండెన్. (వేం. పంచ. ౨ ఆ. ౬౩.)" (సూ. రా. ని.) "చేరువ (ర్వ) (ఽ చేరు).....౬ నేనాధిపతి. ద్వి.....ముప్పదిరెడుకొట్ల చేరువలు | నెమ్మి నందొక్కొక్కనికి వేయి వేయి. (రంగ. రా. యద్ధ. ౩౩౪ పా. ౨౭ పం)" అని సూ - రా - నిఘంటువుచే జూపబడెను గాని "చేరువకాడు = నేనాధిపతి" అనుచోటి కాప్రత్యయము స్వార్థికమే యనఁదగును. 'చేరువ = సమాహము' అను నర్థమును గలదు. గీ..... | కలరు నాకట్టి చేరువకాండ్లు దేవ. (రామా. ౭ ఆ. ౨౭. సూ. రా. ని.) 'చేరువకత్తె' అను శబ్దము కోశద్వయమునందును జూపబడెను.

బడలేదు. చొరవకత్తె కలదనుటకు శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడుటే ప్రమాణముగ
 సూ - రా - నిఘంటువునఁ జూపబడెను. చొరవకాదు. విజ. (చొరవ + కాదు)
 ప్రవేశించువాడు. (చంద్ర. ౪ ఆ. ౬౧.) ౨ సాహసీకుడు. గీ.....సభలెక్కు
 చొరవకాండు. (ఆము. ౪ ఆ. ౬౧.) (సూ. రా. ని) (చొరవ = ప్రవేశము)
 'జెట్టికత్తె' దీనికి శబ్దరత్నాకరస్థితియే యాధారము. "జెట్టికాదు. విజ.....
 క్రేత = కొనువాడు. గీ. అనుచు గసమర్చు సరసోన్మరాజున్మగ్గి! జెట్టికాండ్ర...
 (వసు. ౧ ఆ. ౧౦౯.) ౨ వక్రముడు. నీ... ఆ. వె. జ...నికేది చ...చె (ఆ...
 గీ ఆ. ౭౫.) జాజర = జజ్జర = ఎంచన; కబటము, జజ్జరకత్తె - జాజరకత్తె అనువా
 స్థితికి శబ్దరత్నాకరస్థితియే యాధారము - 'జజ్జరకాడ నీ చనువ్రోవఁ జనుము.
 (ద్వి. హరిశ్చం. ఉ. ౬౭౦ పం.) గీ. నడుదు జాజరకాడు మున్నగుచున్న. (పి.
 శకుం. ౩ ఆ. ౨౧౫.) (సాం. కూవ. ౧౨.) (సూ. రా. ని). జాజరు - జాదరు =
 ద్యూతము - జాజకాడు - జాజకత్తియ యనునవి వేరుగఁ జూపబడలేదు.
 'జాదకత్తె' అనుదానిస్థితికి శబ్దరత్నాకరస్థితియే యాధారము. 'జాదకాడు' (ఆ.
 భా. ౨-౩౦౪.) (సూ. రా. ని). 'జాదరి' = (జాదకాడు) అనుదానికి భారత
 ప్రయోగములే ముందు చూపబడును. 'తిండికత్తె' అనుదానికి శబ్దరత్నాకర
 స్థితియే యాధారము. తిండికాడు = తిండిపోతు దురాశావంతుడు. క. విను
 కొడుకు గొన్న వేడుట | కొని కొట్టిన తిండికాడు.....(ఉపోద్ఘ. ౧ ఆ. ౫౬)
 ఆ. వె..... | తీపుగోరి యులుకు తిండికాడును బోలే | ..... (స్త్రీ. ౧
 ఆ. ౧౯. సూ. రా. ని.) "తేరకత్తె.....అన్యరాలు. ఉ..... | ఇన్యలఁ
 దేరకత్తె యగు. (ఆము. ౫ ఆ. ౫౬.) తేరకాడు..... అన్యఁడు. క. ఉను
 బాహుబలము కలిగియు | వెరవిడినై తేరకాని విధమున..... (భాస్క. యుద్ధ.
 ౧౩౯౫ పం.) ౨ క్రొత్తవాడు - అపరిచితుడు. నీ ఆతడు వేటకై యరిగివో
 వజ్ర; దిగ్భ్రాంతి పుట్టించి తేరకాడు | సువల్లు నేను. (ఆము. ౧ ఆ. ౨౮౭.)
 దొడ్డకాడు.....గీ..... | దొడ్డకాల్గచే బడిపోయె దూర్పువిక్కు. (శి.
 హరి. ౩ ఆ. ౩౪.)" (సూ. రా. ని). 'దొడ్డకత్తె' అనుదానికి శబ్దరత్నాకరస్థితియే
 యాధారము. "నీటుకత్తియ.....విరాసముకల యాడుని - ఆడుది.....
 క.....మొ | క్కలపు దొరకరానీ నీటుకత్తియ యగుటన్. (కువల. ౨ ఆ. ౧౩౯.)
 నీటుకత్తియ = నీటుగు ఖడ్గము అని రెండవయర్థము. నీటుకా (గా)డు.....
 అందగాడు.....ద్వి. కలికిమారుడు నీటుకాడనుటితే. (ద్వి. నల ౧ ఆ.
 ౬౫౧.) ..... గీ. నిక్కి నిక్కి నిరీక్షించు నీటుగాని | నందముల కెల్ల నెల్ల యశా

నందగాని. (చంద్ర. ౨ ఆ. ౧౩౬)" (సూ. రా. ని). సూ - రా - నిఘంటువున 'అందగాడు' అనుచో 'గ'కార మంగీకరింపబడెను. దానితోడి యంత్యాను ప్రాసమున 'నీటుగాడు' అనుచో 'గ'కారము సమస్థిత మగుచున్నదని శోశకారుల యాశయము. ఈయెడల 'క-గ'ల సందేహమును నిర్వహించు ప్రయోగము ప్రాసాదిగత మొక్కటేని నెచ్చటేని జూపబడలేదు. పయ సమస్థనము కేవలము బలహీనమైనది. 'నేస్తక-తై' శబ్దస్థితికి శబ్దరత్నాకరస్థితియే యాధారము. గీ. కటికి చీకటి నెఱ నేస్తకాడు దాను. (శుక. ౨ ఆ. ౧౦౯. సూ. రా. ని) 'వేరగాడు' అనుచోటి గకారము శబ్దరత్నాకరమునలేదు. 'వేరకాడు - వేరక-తై' అనియే యుదాహరింపబడెను. ప్రయోగములు శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడలేదు. 'వగకాడు - వగక-తై' అనువానికిని శబ్దరత్నాకరమునఁ బ్రయోగములు చూపబడలేదు. "వగ = సంతాపము - శోకము - విలాసము." అనుదానికిఁ బ్రయోగములు గలవు. 'విలుక-తై - వెచ్చక-తై' అనుదానికిని బ్రయోగములు చూపబడలేదు. క. అరిది విలుకాని యుజ్జ్వల | శరమొక్కని నొంచు.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౬) (విలుకాడు = ధన్వి) వెచ్చకాడు.....విటుడు - మిక్కిలి వెచ్చము (వ్యయము) చేయువాడు. తే-గీ. సురల యాచటికూడు మ్రుచ్చులకుఁ గీడు | ..... | లచ్చినైదోడు రేబోటి వెచ్చకాడు. (కవిజనరంజనము. ౩ ఆ.) సోగసుక-తైకుఁ బ్రయోగము శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడలేదు. చ.....వన్నెకాడవై | కలయ మెలంగు బల్ సోగసుకానికి నెత్తులు పెట్టలేము.....(చంద్ర. ౧ ఆ. శ-ర.) శోశద్యమునందును 'అందక-తై - అందగాడు' అనురూపములు చూపబడెను. 'క-తై' అనుచో 'గ'కారము రాకుండుటకును 'కాడు' అనుచో వచ్చుటకును యుక్తిగాని కవిప్రయోగముగాని ప్రమాణము చూపబడలేదు. తే-గీ అందముల కెల్ల నెల్లయా నందగాని. (చంద్ర. ౨ ఆ. ౧౩౬.) 'అందక-తై' అనుదానికిఁ బ్రయోగము చూపబడలేదు. శబ్దరత్నాకరమునందు 'ఁగొండెకాడు - గొండెక-తై' అనియు సూ - రా - నిఘంటువున "ఁగొండెక-తై - గొండెకా(గా)డు" అనియుఁ జూపబడెను. గకారస్థితి విషయమునందలి యిట్టి వ్యత్యాసమునకుఁ బ్రమాణ ప్రదర్శనమొందునలేదు. 'గొండెక-తై' అనుటకుఁ బ్రయోగము చూపబడలేదు. సీ. కుమలియుఁ జుట్టంబుఁ గొండెకాడు ప్రియుండు | ..... (రామలిం. ౧౧ ప. సూ. రా. ని.) ఆ-వె గొండెకాడు చావఁ గొంప దనుకఁ బోవ | వంతుకింకెగా(?)ని వగుపులేదు (వేమన. ౨-గీ. ఆ. భా. ౭-౧౩ సూ. రా. ని.) 'వేరక-తై - వేరకాడు' అనియే శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడెను. ప్రయోగములు చూపబడలేదు. నాకి

యొక యేలినవాడని పూనికాడనై. (నన్ని. కు. సు. ౪ ఆ. ౪౧౫.) ఇందు 'పూనిక+వాడు = పూనికాడు' అని యొన్ననగును. వకారలోప మధర్వావచనము చొప్పున నయ్యె ననదగును. అభిమానకత్తై దానగుట నీవనుచు! ..... (బరహ. ఆ.) అనుచో 'అభిమానకత్తై దానగుట' అని కవిప్రయుక్తపాఠ మననగును. అయ్య గారు - అత్తగారు. (౨౦౧ IV విష.) గోపాలిగాడు. (౧౪౦ విష.) మున్నగు స్థలములందు 'గారు - ఇగాడు' మున్నగునవి వేటు. ఇచ్చటి 'కాడు - గాడు' అనునవి వేటు. "చ. పులియడు బూదిగాడు.....అను మంతిగాడు. (మను. ౪ ఆ ౩౨ ప) ఇయ్యవి శునకభేదములు....." (బా. కు. ప్ర. బా. తథి. ౧౪ సూ. వ్యా.) అని యిట్లు 'బూదిగాడు - అనుమంతిగాడు' అనువానిని బా. తథి - ౧౪ సూత్రమునకు లక్ష్యములుగా గుప్తార్థప్రకాశికా వ్యాఖ్యాత చూపుట పొరపాటు.

కా - కత్తియలు కొండొక వానికి స్వార్థంబునం
జూపట్టెడు. ౧౩.

బాలవ్యా. చెలికాడు - చెలికత్తియ, హెగ్గడికాడు - హెగ్గడి
వివరణము. కత్తియ.

౨౦౧ II విష కావర్తకంబు తిర్యక్కులకుం గానంబడియెడి. ౧౪.
ఇబ్బందిగాడు - ఓంటిగాడు - కొమ్ముకాడు - పరి
కాడు, ఇత్యాదులు మృగవిశేష వాచకంబులు.

సంజీవని. ౨౦౧ II విష:—కొన్నియెడల సర్వవిశేషబోధము లేకుండగనే ప్రాతిపదికార్థమునందె 'కా - కత్తియ' ప్రత్యయములువచ్చును. చెలి = స్నేహితుడు స్నేహితురాలు. చెలుకాడు = స్నేహితుడు. చెలికత్తియ = స్నేహితురాలు. హెగ్గడి = అంతఃపురపుకావలివాడు - అంతఃపురపుకావలి యగుస్త్రీ. హెగ్గడికాడు = అంతఃపురపుకావలివాడు. హెగ్గడికత్తై = అంతఃపురపుకావలి యగుస్త్రీ. "సీ. చెలికత్తై నెలుంగెత్తి చీరు తొయ్యిలై దమ కులమని కోయిలల్ గుంపు గూడ. (ఉ. రా. ౬ ఆ. ౨౭.) క. అత్తటి మురిపపు నడఁ జెలి | కత్తియగమి గొలువ (మచచ. ౬ ఆ. ౩౦.) తే.గీ. కట్టికమిటారి మొకరిచెల్లకత్తై గములు (కువల. ౪ ఆ. ౧౩౯.) చ. అనవుడు నిట్లను నివ్వదురు డక్కట భర్తసుతుండు బాంధవుం | దును జెలికాడునున్.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౪ప)." (సూ. రా. ని). "ఉ.....సఖి! వారముతో రమారమణి వచ్చెను హెగ్గడికత్తై లెందఱే! గోరి భజింప (కళా. ౨ ఆ.)" (శ-ర).

౧౪ సూ:—తిర్వక్కులలో మగవానిని దెలుపుశబ్దములకుఁ బరముగా 'కా' ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా:—“ఇబ్బంది. దే - వి. (ఇరు+పంది) అడవిపంది కిని ఊరబందికిని పుట్టినపంది” (శ-ర). అనివ్రాసెయ్యు “ఇబ్బందిగాడు - దే - వి. (ఇబ్బంది+కాడు) బెబ్బులికిని చిటుతపులికిని పుట్టినపులి” (శ-ర). అని మాత్రము శబ్దరత్నాకరమున వ్రాయఁబడుట వింత. ఇబ్బందిశబ్దార్థమునుబట్టి 'ఇబ్బందిగాడు' అనువానికి సంకరజాతిపంది యనినైతే మర్థము వ్రాయుట యుక్తము. చిన్నయసూరి (వ్రాతప్రతి) నిఘంటువులో “ఇబ్బంది = పెద్దపులికిని చిటుతపులికిని బుట్టినపులి” అని యున్నదని సూ. రా. నిఘంటువున వ్రాయఁబడెను. దీనినిబట్టి సూరి బాలవ్యాకరణమునఁ బైరీతినివ్రాయుట యంతయు సుసంగతమగుచున్నది. పంశబ్దరత్నాకరము లోని యసంగతి నరసియే సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు 'ఇబ్బంది' శబ్దమునకు “సంకర జాతిమృగము” అని యర్థమును వ్రాసినది యెన్ననగును. 'ఇబ్బంది - ఇబ్బందిగాడు' అనువానికిని గోశద్వయమునందును బ్రయోగము చూపఁబడలేదు. “ఓంటి = ఏకాకిత్వము” (శ-ర). ఓంటి+కాడు = ఏకాకిత్వముగలవాడు - అసహాయశూర త్వముగలది. “తే-గి. క్రొవ్వి నడ గొడకై వడి గునుకు నొక్క యొంటికాని మహీ నాథుఁ డొడిగి యేయ | (మనుచ. ౪ ఆ. ౪౭ ప). ఓంటికా (గా)డు = ఓంటరికా (గా)డు. సీ. క్రష్టి యొంటరిగాని దొష్టి నొంచు యశంబు.....(చంద్రా. ౧ ఆ. ౨౦).” (సూ. రా. ని). “కొమ్ము - దే - వి. ....క. పందికోట. సీ. నీటిలో మునిగిన నేలచేడియఁ కొమ్ము కొన నుబ్బ నెత్తిన ఘోషి వీవ (పారి. ౧ ఆ. ౪౯). కొమ్ము+కాడు = కొమ్ముగలది = అడవిపంది. “కొమ్ముకాడు .దే - వి. ౧ వరా హము. అగసాలెవాడు. సీ. నరక హేతు హిరణ్యహరణవృత్తిఁ జరించు కొమ్ముకాని భజించు కొదవ లెల్ల (వసు. ౧ ఆ. ౬౨ ప.)” (సూ. రా. ని). “పరి - దే - వి. .... ౨ సమూహము. పరికాడు - దే - వి. తెగకు ముఖ్యమైన యేనుగు - యూధ పము. చ. దంతి ము | ట్టినఁ బరికాట మొత్తము వడిం పటలెంచిన మాడ్కి..... (భీష్మ. ౧ ఆ).

'క్వచి దమహతోఽపి డుశ్' స్వాత్' అను చింతామణిసూత్రముచొప్పున (౧౯౧ విష). కాప్రత్యయాంతములిట్లు డుమంతములగునని యెఱుంగునది.

అటమటాదులకు మఱుబర్థంబునం దీనర్థకంబు పుం స్త్వంబునం దగు. ౧౫.

'ఈ,' ప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు, అటమ

బాలవ్యా. టీఁడు = కమ్మటిఁడు - అటరుటము - కమ్మతము -
వివరణము కన్నడము - కొండెము - బాసరము - బూటకము -
౨౯౧ III విష. మందడి - మన్నెము - సుంకము - ఉక్కివంబువకు
వలోపంబగు - ఉక్కిఁడు ఇత్యాదులు.
ఈ ప్రత్యయంబు కొన్నింటికి స్వార్థంబునందగు. ౧౬.
మొక్కటిఁడు - కల్లరిఁడు.

సంజీవని. ౨౯౧ III విష:—అటమటాది శబ్దములపై మతుబర్థంబున మహా
దర్థము వాచ్యమగునపుడు 'ఈ' ప్రత్యయం బగును, ఈ ప్రత్యయంబు మగాదిగణము
లోనిది గాన బా-ఆచ్చి-ర సూత్రము చొప్పున (౧౯౧ I విష.) 'ఈ' ప్రత్య
యంతంబులు డుమంతంబు లగును. అటరుటము = అటరుట = మాయ - వంచన,
కమ్మతము = నేద్యము - కృషి, కన్నడము = కన్నడభాష, కల్లాటదేశము.
కొండెము = చాడి, పై శుశ్యము. బాసరము = వంట, వంటసాల, బూటకము =
మాయ, వంచన. మందడి = అశ్వశాల, మందుర. మన్నెము = సమ్మానించి యిచ్చిన
భూమి, సుంకము = పన్ను, ఉక్కివము = కపటము, మార్ఘ్యము. మొక్కలము =
ముక్కరత్వము, ధైర్యము. కల్లరి = అసత్యముచెప్పువాడు. అటరుటము
గలవాడు = అటరుటము+ఈ+డు = అటరుటిఁడు. ('అటరుటకాడు - అటరుట
కత్తె' అనియు మత్స్యరీయరూపములు కోశములందుఁ జూపబడెను.) వంచకుడు -
మోసగాడు. ఆ-వె. వాదులానితోడ.....! అటరుటినితోడ నడియరి
(లోభి) తోడ ను | వెలకు నెత్తమాడ వెరవుగాడు. (ఉ. హరి. 3 ఆ. ౧౧౨.)
సీ. శితికంఠునకును నెచ్చెలికాడు కాఁడొకో! యటమటిఁడైన యీ యక్షభర్త.
(కాశీ. 2 ఆ. ౬౦.) కమ్మటిఁడు = కడుటిఁడు = నేద్యగాడు. ('కమ్మతగాడు = కమ్మత
కాడు - కమతకాడు' అనియు రూపాంతరము లుదాహరింపబడెను.) సీ.....
కల్పకంబుల పంట కమ్మటిఁడు. (మనుచ. ౫ ఆ. ౪2.) తే-గి. నమ్మిక వసంతు డనువేరి
కమ్మటిఁడు.....(రామా. ౧ ఆ. ౧౬౮.) కన్నడిఁడు = ఉవేత్త చేయువా డను
నర్థమునందలి దీనిస్థితికి శబ్దరత్నాకరమె యాధారము. కల్లాటకుడు - కన్నడదేశపు
వాడు. సీ. కన్నడి డనఁగను గల్లాటకుం డొప్పు. (ఆం. భా. ౨-౧౦2.) సీ. ఆరెలు
కన్నడి లరవలుం డెలుగులు, తనబిరు దందియందగిలికొలువ. (ద్వా. ౧ ఆ. ౪౨.)
కొండెఁడు = కొండెముచెప్పువాడు. సీ. కొండీని నాలుక రెండుగాఁ జేరెడు.....
(మార్క. ౨ ఆ. ౯౫.) ('కొండెకాడు - కొండెగాడు - కొండెకత్తె - కొండెగిడు'
అనురూపము లుదాహరింపబడెను. "కొండియుండు" అని భారతమున ఘాడ

బడెను. ఉ. క్రూరుడు లోభియున్ శరుడు కొండియుడన్ జడుడున్ గృతఃస్యుఁ
డున్ ..... । జేసువ నున్ని భూపతికిఁ జెట్టయొకడు నరేశ్వరోత్తమా.
(శాంతి. 3 ఆ. ౪౬౯.) (సూ. రా. ని.) (శబ్దరత్నాకరమందును గొండియుఁ డనియొ
యున్నది. 'కొండియుమువాడు = కొండియుడు' అనుట యుక్తమని తోచెడిని.)
బాసనీడు = వంటవాడు. ఉ. ....నన్ । మీఱఁగ బాసనీని నొకనిం బురిఁ
గాననియట్లు. (విరా. ౧ ఆ. 2౩.) బూటకీడు = మాయావి. ఆ.వె. బూటకీడు
పాటిపోయె నంధ్రు. (బస. ౧ ఆ.) (బూటకుఁడనియుఁ గలదు. మందడిడు = గుట్టపు
వాడు. ఎ.గీ. .... । మాటిమాటికిఁ బరికించి మందడిల । కెల్ల మాటల యగుచు
వర్తిల్ల నేర్తు. (విరా. ౧ ఆ. ౯౫.) తే. అంతఁ దనపట్టి యగువాలి నడఁగఁజేసె ।
నీకొమరుడంచు వేల్పు మన్నీడు ప్రాద్దు । నలమి ముట్ట వేయించె ననంగమబ్బు ।
తెగలు వడిఁ బర్యచుక్కల తెరువునందు. (అచ్చ. రా. కిష్కిం.) సుంకీడు = పన్ను
తీయువాడు. ('సుంకరి - సుంకరీడు' అనియు రూపము లుదాహరింపఁబడెను.)
(శ-ర) ('సుంకీడు' అనుటకు బ్రయోగము శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపఁబడలేదు.)
ఉక్కిడు = మూర్ఖుడు. ఉ. ....ఉ । క్కిని మనంబు గీడు పడించునె క్రొవ్విసఁ
జేటు దప్పనే. (విరా. 3 ఆ. 2 ప.) ఉ. ....ఉ । క్కిలయి నేర్పు లేక తడకించి
పయింబడి. (నిర్వ. 3 ఆ. ౧౧.) ఉక్కివుఁ డనియుఁ గలదు. 'మొక్కలీ' యనఁ గ
మామూరుడని యర్థముగాన 'మొక్కలీ.డు'ను పదంబునందలి 'ఈ' ప్రత్యయము
స్వార్థికమే. "సీ. మంత్ర విద్యేవంబు మాన్య పరాభవంబును బ్రజాపీడనంబులును
గలిగి । మొక్కలీ. డగుటయు. (అశ్వ. ౧ ఆ.) (మొక్కలికాఁ డనియు నుదాహ
రింపఁబడెను.)" (శ-ర) 'కల్లరి = అసత్యమాడువాడు' ఇట్లగుటచే "కల్లరీడు" అను
దానిలోని "ఈ" ప్రత్యయమును స్వార్థికమే యనందగును. (దీనికి సాంబనిఘంటువుఁ
ప్రమాణముగఁ జూపఁబడెను.) (సూ. రా. ని.)

అరివర్ణకంబు మతుబర్థంబున జాలామల కగు. ౧2.

జాలవ్యాకరణ జాలరి - ఓఱరి. జాల - ఓఱపు. కల్ల - చదువు.

వివరణము. జూదము - టక్కు - తగవు - తీరుపు - తెంపు -

౨౯౧ IV వివ. తెరువు - నేరుపు - మతకము - వెరవరి - వేట.

సిగ్గు - సుంకము. ఇత్యాదులు.

సూచన. ౨౯౧ IV వివ:—'జాల'మున్నగు శబ్దములకుఁ బరముగా మతు
బర్థమందు 'అరి'అను ప్రత్యయమగును. ఇది స్త్రీపదరూపమగుటచేత, మహన్న
వాత్యమహాదర్థంబులు ప్రయోగానుసారముగ వాచ్యములగుచుండును. ఉదా:—

“నీ. దొరలు గద్దింపఁ గల్గిరి వార్త నిజమని (శుక. ౧ ఆ. ౫౫). తనువు మీన్ పొల
వల్పు జాలరిదానను (ఆది. 3 ఆ. ౪౦). క. అల్లదె తాటకయని యెడు | కల్గిరి
రాకాసి (అచ్చ రా. బాల. ౧౧౨ పు.)” (సూ. రా. ని). తీర్పరి ఓలుకు. (అచ్చ.
భార. ౧ ఆ. ౪). (అమహదర్థము వాచ్యము). జాల = చేపలను ఒట్టువల. ఓటపు =
సౌందర్యము. కల్ల = అసత్యము. జూదము = ద్యూతము. చదువు = విద్య.
టక్కు = మాయ. తగవు = న్యాయము. తీరుపు = న్యాయము - చక్కబాటు.
తెంపు = తెగువ - సాహసము. తెరుపు = దారి - మార్గము. నేడుపు = నేరిమి -
సామర్థ్యము. ముతకము = మాయ. వెరపు = ఉపాయము. వేట = మృగము.
సిగ్గు = లజ్జ. సుంకము = పన్ను - అరి - కరము. “జాలరి - కైవర్తుడు. క. ....
అంత వేడుక | కాటులు జాలరులు సొచ్చి క్రందు కొనంగన్ (కాంతి. 3 ఆ. ౧౯౨).
తరలము.....తనువు మీన్ పొల వల్పు జాలరిదాన (ఆది. 3 ఆ. ౪౦). ఓట
చరి = సుందిరుడు - విరాసి. చ. ఓటపరిఁ గన్నఁ గూడఁజను.....బార ధారణేన్
(జై. 3 ఆ. ౨౮). కల్గిరి = అసత్యమైనది - అసత్యమైనవాడు - దుష్టురాలు -
దుష్టుడు. నీ. తచ్చఁగొండి పోతరకత్తై కల్గిరి . ....(చెన్న. ౨-౨౪).
నీ. దొరలు గద్దింపఁ గల్గిరి వార్త నిజముగా నిర్వహింపనిచేటి నీటు కత్తై | (శుక. ౧
ఆ. ౫౫). (ఇంద మహదర్థము వాచ్య మగుచున్నది). క. కల్గిరి తొలువేలుపు తేఁ |
డల్లనఁ జెఱవట్టి.....(అచ్చ. రా. ఆర. ౬౬ పు). చదువరి = విద్యావంతుడు.
తే.గీ. చదువరులు గాని విప్రీలు చాల ముగ్ధులు.....(వారి. ఉ. ౧౦ ఆ. ౨౪౪).
జూదరి = జూజ మాడువాడు. మ. అరయం దప్పొక్కంత నావలన లే దాధర్మ
పుత్రుండు జూ | దరి వెంటం దమకింది సొబలునిచేతం భూమి (ఉద్యో. 3 ఆ. 3౫౩).
నీ. బొజుగులాడి లడారి బొల్లిపల్లాకి జూదరి యెట్టెరాసి గాతలకొటారు. (చెన్న.
౨ ఆ. ౨౪). (‘జూదరికత్తై - జూదకత్తై - జూదకాడు - జూజకత్తై - జూజకాడు’
అనియు రూపము లుదాహరింపఁబడియున్నవి). టక్కురి = మూమూవి. ఉ. టక్కురు
లుక్కివుల్ బలుతుటారులు పూరులు (సమీర. ౪ ఆ. ౨౨). (‘తక్కురి. తక్కు
రీడు - టక్కురికాడు’ అనియు నుదాహరింపఁబడియున్నది). తగవరి = తీర్పరి =
న్యాయాధిపతి. క. తగవరియగు తా కొంచినఁ | దగు దండము.....(విజ్ఞా.
ప్రా. ౧౨౨). (‘తగవులాడు = తగవరి’ అనియు నుదాహరింపఁబడెను). “తీరువరి =
తీర్పరి = ధర జ్ఞాడు. తే.గీ...ఓజ్జ, బాపనయ్యలు తీర్పరుల్ బలసికొలువ (నిరా.
౨ ఆ. ౪౬)..... 3 కార్యకర్త. నీ. రాజుగ్ర సేనుడై రాజిల్లఁ దాను దీర్పరి
తనంబెంతయుఁ బ్రభుతతోడ | నడపువాడయ్యె.....(వారి. ఉ. ౨ ఆ.

౧౭౨౩). ౫ మనోహరమైనది. క. జగదంపుఁ గూటి వేలుపు | తెగజడదారి గమి
కాని తీర్చరిపలకుం | బొగడితెనుబృహ సామికి.....(అచ్చ. భార ౧ ఆ. ౪).
(ఇవట నవపాదర్థము వాచ్యమగుచున్నది.)" (సూ-రాసి) తెంపరి = సాహసికుడు .
సాహసికము. క. .... చావునకుం | దెంపరివై పదరువాని తెఱ. గునఁ గుమతీ (భాగ-
౭ స్కం. ౨౭౦). క. తెంపరిమాటలు పలికిని | నింపగునో.....(రుక్మా. ౫
ఆ. ౧౫౨). తెరువరి = బాటసారి. (తెర్వరి) క. కను బ్రమసిన తెరువరి తన | కన
పాయలైన మార్గ మరసి.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౮౦). నేరువరి = నేర్వరి =
చతురుడు. క. అరిది విలుకాని యుజ్జ్వల | శరమొక్కనిఁ జంపుఁ దప్పి జనినం జను
నే | ర్పరియైనవాని నీతి | స్ఫురణము పగరాజు నతని భూమిం జెటుచున్ (ఉద్యో.
౨ ఆ. ౩౬). మతకరి = మాయావి. చ. మతకరి చాలుఁ జాలు నిఁక మూడెస రాకు
మటంచు నల్మతో | నతివ బొమల్ ముడించె (నరస. ౩ ఆ). చ. ... ఆ | మ్మ
తకరి వేలుపుం దపసి మమ్ముఁ దలంపఁగ నేల యచ్చటన్ (పారి. ౧ ఆ. ౪౪). వెరవరి =
ఉపాయకాలి. చ. వెరవరి గాక వీడు కురు వీరులకుం దల సూపువాఁడె (విరా. ౪
ఆ. ౯౧). చ. బళిరె పురేయరే యరె బాపురె యంచు వచింప వేటరుల్ (చద్రా.
౨ ఆ. ౪-౨). "సిగ్గరి = లజ్జగలవాడు - లజ్జగలది - సిగ్గరిక త్రియ యనియుఁగలదు.
వ. ఎట్టకేలకుం జిట్టకాలకుం జెవియొగ్గిన సిగ్గరిక త్రియలు (నను. ౪ ఆ). (రూ. సిగ్గరి
కత్తె) (స్వార్థమున కత్రియ)" (శ-ర). "సుంకరి = సుంకరీడు = సుంకీడు. క. అడి
గినఁ బతితో నిట్లనుఁ | నడవాయెను సుంకరీ పు తమ లెక్కలకై | .....(హంస.
౪ ఆ. స్వార్థమున. ఈడు). అదిశబ్దముచే బొంకరి. మొ. ఉ. నేరనివాడు బొంక
రియు.....(కొంతి. ౩ ఆ. ౪౬౯). ఉ. ఆ | బొంకరి దివ్యవాణియుఁ దపో
ధనులున్ మము నిట్లంటురే (కర్ణ. ౩ ఆ. ౫౯ ప) (వి సర).

విస్తర. ౨౯౧ IV విషయము:—“అప్పకవి.....అకాశసీమనూలికలో గద్దటి
శబ్దంబు శకటరేఫయుక్తంబని వచించెను. ‘గద్దె (ఉన్నతపీఠము)+అరి’ ఇట్లుండ...
దిట్టతనంబు గలవాడని లాక్షణికార్థంబునందు నియ్యది గ్రమంబుగాఁ బ్రయో
గింపఁబడుచున్నదనియుఁ గొండల లాక్షణికుల మతంబు” (బా. గు. ప్ర. ౨౯౯ పు.
ద్వి. ము.) గద్దటిశబ్దము శకటరేఫయుక్తంబునుచు రేఫఘటితమగు ‘అరి’ ప్రత్య
యము నదికి వ్యుత్పత్తివ్రాయట యసంగతము. ‘గద్దటి’ శబ్ద మరి ప్రత్యయంత
మని యే శాశమునందును వ్రాయఁబడలేదు. అందు గద్దెశబ్దము ప్రకృతియనియు
నెవ్వరును దలంపలేదు. గద్దరిశబ్దమును నెందునులేదు. ఈగుప్తార్థప్రకాశికలోని
యసంగతవాక్యములను జూచి శబ్దరత్నాకరమును జూడఁగై యందీప్రత్యయము

ఇవర్ణకం బోయారాదులకు మతుబద్ధంబునం దగు. ౧౮.

ఓయారి - అక్కసి. ఓయారము - అక్కసము -

బొలవ్యా. వి. కడలు - చాగము - బోగము - తమకము - తుటా

అగ V విష. రము - బండారము - బిత్తరము - బిటారము -

బేహారము - మచ్చరము - మిటారము - విన్నాణము -

చెక్కసము - ఇక్కాదులు.

సఃజీవని. అగ V విష:—ఓయారాదిశబ్దంబుల కస్త్యర్థంబున 'ఇ'ప్రత్యయం బగును. సంస్కృతమునంద ను నిట్టి ప్రత్యయము గలదు. ఉవా:—'ధన-ధనిక్, గుణ-గుణిన్.' మొ. "శ్లో. ఉత్స మిత్వం త్నై వాత్వం । సమాసే మతుబద్ధకమ్." (ఆం.గి విష.) అనునవి సమాసాంతమున నిల్చు ప్రత్యయములుగాన నవి భిన్న విషయకములు. ఇప్రత్యయంతము లును స్త్రీసమములైయుండును గాన నవి మహాన్నహ త్యమహాదర్థములను బ్రయోగానుసారముగ బోధించును. (చూ. ఓయ్యారి.) ఓయారము = విలాసము. (ఓయ్యారి - ఓయారము.) "అక్కసము. దే - వి - సంతాపము." (శ-ర.) (ఇది యాక్రోశశబ్దభవమనుట లెస్స.) "కడలు = తంగగము. సీ. తూలెడు పయ్యెడ దుఃఖాంబునిధిలోనఁ గడలుచందంబునఁ గడలుకొనఁగ (హరి. పూ. ౯ ఆ.). చాగము = త్యాగము, బోగము = యోగము - తమకము = త్వర - మోహము. తుటారము = దిట్టతనము. బండారము = బొక్కసము, బిత్తరము = శృంగారచేష్ట. (విలాసము). బిటారము = విలాసవిశేషము, బేహారము = వ్యవహారము - వర్తకము. మచ్చరము = మాత్యర్యము - చలము. మిటారము = నిక్కు. విన్నాణము = విజ్ఞానశబ్దభవము = నేర్పు, చెక్కసము = దుర్నహత్వము." (శ-ర.) ప్రయోగములు:—ఓయారి = ఓయ్యారి = ఓయారి = విలాసిని. విలాసి. క. ఆయంగన క్రేగన్నుల । యోయారపుఁ గలికిమాపు టురులఁ బడి.....(దిక్ర. గి ఆ. ౧౭౧) ఇ.....మునీంద్ర మాకు నెల్లడున్ జేతోభవుం గన్న యొయ్యారిన్ శౌరి వరించు వేడుకలు మల్లాడున్. (వరాహ. ౯ ఆ. ౨౦.) సీ. కలిమి యొయ్యారి నోముల ఫలంబు. (ఉ. రా. ౧ ఆ. ౮౦.) సీ. వేలుపుఁ బూఁబొండ్లఁ గేలిసేయు నొయారి చెలువలు.....(యయా. ౪ ఆ. ౧౫౯.) ఇ.....నావలనఁ దప్పేమి యొయారి యయో । నామీదం దయ లేదటే చెలి ననున్ మన్నింపవే కొమలీ. (సారంగ. ౨ ఆ ౨౧౦) శకటరేఫవంతముగ నున్నదని య నజీప్రత్యయమనియు పేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాయుట కేవలము తప్పు. (భా. సా. పే. 3౭౦.) అనత్యము.

సీ. చిన్ని కొన్నెల నెన్నునెన్నొసళ్ళ నొమారి యలతి కస్తురీక లచువుమిఱు.
(అచ్చ. రా. బా. ౮౭.) ఇట్టిట మహన్నహత్య మహదర్థంబులు వాచ్యము
లగుచున్నవి. అక్కసి = అక్కసుకాడు = ఆగ్రహముగలవాడు. కడలి = సము
ద్రము. సీ. కడలిమత్యంబనై నీవు కడలి నడుగు. (నై. ప. ౮ ఆ. ౧౨౦.) చాగి:—
ఉ. చాగులు పూర్ణభాగులును శాశ్వతరాగులు.....(భాస్క. కిష్కిం. ౫౯౦ ప)
బోగి = యోగి. (బోగము+ఇ = బోగి.) (బోగు+ఇ = బోగి = భిక్షుకుడు. శ.ర.)
క.....! బోగులము మేము మా కట | రాచూడదు గాన రాజు రమ్మచు
డిటకున్. (ద్వ్య. ౧౨ ఆ. ౫౨.) ఆ.వె. రాచబోగి రిక్తరాయడ నీవు మా | నగరు
నేరు తెల్ల మిగులమేలు. (అచ్చ. రా. బా. ౯౦.) (ఇట్టిమెడల బోగి భిక్షుకుడు
గాడు.) తమకి = లోభి. క. పతి ధరణీప్రజ | మనికిఁ దగ నడచునది తమకి గా
కెపుడున్. (కాంతి. ౨ ఆ. ౧౭౯.) తుటారి = దిట్టతనముగలవాడు. గీ. రాచ
పుడని | వేలుపు తుటారి తాపసి వెంట నరుగు | ముచుచు నీరాము నేరితిఁ బుచుచు
వాడ. (చం. రా. ౨ ఆ. ౬౫.) దిట్టతనముగలది. సీ. చానల తలమిన్నఁ గానరు
గద గొర, వంకలార తుటారి డొకలార. (అచ్చ. రా. అర. ౮౬) ఇట నమహదర్థము
వాచ్యము. చ. చిలుక తుటారి బోటియును. (నీలా. ౧ ఆ. ౬ ప.) తుటారి =
దుష్టుడు. ఉ. టక్కరు లుక్కిపుల్ బలు తుటారులు క్రూరులు.....(సమీర.
౪ ఆ. ౨౨) (సూ. రా. సి.). "బండారి = బొక్కనమున కధికారి. ఎ.గీ. తనరు
చలమర్తి గండప్రతాపద్ర | మనుజునరునకు బండారియును మహాధి | కారియును
నాపుడును నయి.....(మార్క. ౧ ఆ.). బిత్తరి = విలాసిని - ఆడుది.
క. చరుఁజిత్రలిఖతుఁ గని వి | త్తరి వెఱవ... (నరస. ౩ ఆ.) బిత్తరి వాలుఁ
జూపులున్. (రాజ. ౩ ఆ.) బిటారి = విలాసిని. ద్వి. రాజితశైవాల రమ
ణీయ రోమ | రాజీలతల్ బిటారుములు వాటింప. (విష్ణుమా. పూ. ౨ ఆ.) బేహరి=
వర్తకుడు. క. సరకమైదు బేహరులు | నరపతి సుంకరుల లెక్క నమ్మితోడన్ |
సరకమ్మిన సొమ్మునఁ దా | రిరువదియగుపాలు సుంక మీఁదగుఁ శ్రీతిన్.
(విజ్ఞా. ప్రా. కాం.) (బేహరి బేహరి యనియు రూపములు గలవు.) మచ్చరి=
చలపాది. చ. మదమున దేవదానవులు మచ్చరులై కడుఁ బిచ్చరించి సం | పదలను
గోరి పోరునెడ.....(భాగ. ౬ స్కం.) మిటారి = నిక్కుగలది. "దే - వి -
మదముగల యాడుది. ౨ ఆడుది. (ప్రమద.) విజ. ౧. మదముగలది. 'మిటారి
తోత్తు' 'మిటారిచూపు' ౨ నిక్కుగలది 'మిటారిగుబ్బ' ౩ ఉన్నతి గలది. 'మిటారి
బల్పిటుడు' విన్నాణి=సన్నాని. ఆ.వె. వేదవిదునిచేత విన్నాణిచేతను | దపనిచేతఁ

విన్నవించెత్ | రాయబారిచేత రాయసుంకరులచే | గూలి పుచ్చుకొనుట చాలఁ
దప్పు. (విజ్ఞా. ప్రా. కాం.) విన్నాణి = నేర్పరి. మ. బహువర్షంబులు బ్రహ్మ తొల్లి
జగ ముత్పాదించి విన్నాణి గాక. (భాగ. ౨ స్కం.) వెక్కసి. దే-విణ. (వెక్కరము+
ఇ) దుస్సహండు - దుస్సహారాలు. మ.....గో గోపక గోపికా నికరముల్
విభాంతిమై బిట్టు మేల్ | కనిచూడం జనుచెంచి రర్థకులకెల్లన్ వెక్కెసిన్
రక్కసిన్. (వి. పు. ౭ ఆ.)" (క-ర.) ఇత్యాదులనుటచే 'జవ్యని' మున్నగువాని
నెన్నునది. జవ్యనము+ఇ = జవ్యని = యువతి. చ. అనునమ దివ్యమూర్తి దరహాస
విలాస విభాతి నిండు జ! వ్యని సుకుమారి.....(నన్ని. కు. సం. ౮ ఆ. ౧౨౮.)
సూ. రా - నిఘంటుకర్తలు "కైవారము+ఇ = కైవారి" అనుదానిని సయిత
ముదాహరించిరి. "కైవారి = కయివారి. వి. (కైవారము+ఇ) (ఇది ఒయారి
వంటిది) స్తోత్రచాతక్షణం.....మ. కమలాక్షస్తరభుస్తరాబ్జభవులం గైవా
రులు...(హరి. పూ. ౧ ఆ. ౪.)"(సూ-రాని) క. నావుడు నిదియకా సంజయ! కైవా
రమునేనె దీవు కాంతేయుల... ..(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౨౭.) అనియిట్లు కైవార
మనునది భారతమందును గలదు. కాని శబ్దరత్నాకరకర్త 'కైవారము' అనునది
సంస్కృత సమమనుచు నీక్రింది ప్రయోగముం జూపెను మ.....కైవార
దుర్భాషణంబులకుం గాని యేతండు మెచ్చడు.....(నైష. ౭ ఆ. ౮౯.)
ఇట్లు కైవారశబ్దము సంస్కృతమైనపు డ స్త్యర్థకమగు 'ఇ' ప్రత్యయముచే 'కైవారి'
అను తత్సరురూపము సుసాధమగును. కావుననే శబ్దరత్నాకరకర్త 'కైవారము -
కైవారి' అను రెండిటిని సంస్కృత సమములుగ నుదాహరించి వైలక్ష్యములనే
చూపెను. మఱియు "లయగ్రాహి. రసాలములవేడ్కఁ గయివారములు నేయు
చును ధీర ముకురాస్యల్. (భాను. ౨ ఆ.) అను ప్రయోగమును జూపి "కయి
వారము = కైవారము" అను పదములను వైత మంగీకరించి 'కైవారము' అనునది
'దేశ్యము తత్సమము' నయి యుండుటచే 'ఉభయము' అని పేర్కొనెను. ఈసంద
ర్భమున నీతండు త్రొక్కినమార్గము యుక్తతరముగనే యున్న దనఁదగును. కాని
"కయివారము - కైవారము" అనునవి దేశ్యములనుట సరికాదనవలసి యున్నది.
శబ్దార్థసామ్యము వూర్తిగా నుండుటచేత 'కయివారము' అనునది తద్భవరూప
మనుట యుక్తము. అట్లయినను 'కైవారము' అనునది యచ్చతెలుఁగుకావ్య
ములలో బ్రయుక్తమైయుండుట ('గీ. అనుచుఁ గైవార మొనరించు" నీలా. ౨౮.
౪౨ పు). చేతను దానిని దద్భవమనుట కందుఁ దత్సమముకన్న భేదమేమియుం
జూపట్టమిచేతను నతఁ డద్దానిని దేశ్యముగ నంగీకరింపవలసినవాఁ డయ్యెనని

తోచుచున్నది. ఇట్లేల సంకోచపడవలెనో తెలియకున్నది. 'కయివారము' అను దానిని మాత్రము వైకృతముగా సంగీకరించి దాని స్థితిచే భ్రాంతుండై కూచిమించి తిష్ఠకవి 'కైవారము'నియుఁ దన యచ్చిత్రెల్లు కావ్యములలోఁ బ్రయోగించెననుట యుక్తతరము కాదా? "భాషించినాడవు బహుదేశ బుధులతో విద్యాపరీక్షణ వేళలందు" (భీమ. ౧ ఆ.) అనుచోప్పన వేమారెడ్డిగారి యాస్థానమున విద్యా పరీక్షాధికారి పదవి నలంకరించిన కవిసార్వభౌముఁడు భ్రాంతిపడె ననుటకన్నఁ దిష్ఠకవికి భ్రాంతిసంగీకరించుట యుక్తతరము కాదా? "కైవార దుర్భాషాంబు లనుచో 'ము' లోపమును 'నెత్తపలక - చప్పరమంచము' ఇత్యాదులయందుంబోలె నొండె, రాహుత్తశబ్దమువలె కైవారశబ్దము సంస్కృతేతరమయ్యును సంస్కృత శ్రుమచే సిద్ధసమాసమందు ఘటితమైనదనియు దానంజేసి ములోపము కలిగినదనియు నొండె తలంపవలయును." (సర్వకమావ్యాఖ్య. ౫౮౨ పు. నైఋ. ౭ ఆ. ౮౯ ప. ఆని కీర్తికేషలగు కళాప్రపూర్ణ వేంకటరాయశాస్త్రిలవారు వ్రాయుట సరికాదని పైసందర్భమునుబట్టి చెప్పెదగును. నెత్తపలక మున్నగునవి యాచ్చికసమాసములు. వానిపోలిక దీనికెట్లు పాసంగును. మఱియు నీట కైవారశబ్దము భాషాంతరములలో నున్నదని వ్రాయబడెను. అదియొక విశేషముకాదు. హిందూదేశభాష లన్నిటి లోను సంస్కృతశబ్దములు విస్తరించి యున్నవని యెల్లరకును విధితమేకదా. సూ - రా - నిఘంటుకర్తలును సర్వకమావ్యాఖ్యమునె యనుసరించిరి. "శ్రీనాథుఁడకు సంస్కృత సమాసమున సంస్కృతేతరపదములఁ జేర్చు నలచాటు గలదు. ఇట్లే హేరాళపదమునుగూడఁ బ్రయోగించినాడు. క.. వనియించున్ హేరాళ క్రీడా సంగచారిణి నూకాంబ భర్త జనరక్షణకై. (భీమ. ౧౦౪. ౧౦౦.)" (సూ-రా-ని) శబ్దరత్నా కరకర్త యీపద్యమునె ప్రమాణముగఁ జూపి హేరాళశబ్దము సంస్కృతమని నిరూపించెను. రాహుత్తశబ్దము కవిసితామహానిచే సిద్ధసమాసమునఁ బ్రయో గింపబడెను. కా. ఓరాజన్య మహేంద్ర యోమణిగణ ప్రోతానీ వాతాశన । ప్రారణ్య త్కటిపక్ర యోముఖరశార్ణ హ్రుభాహర్గళా । యోరుక్తాచలకల్ప యోకవిచితప్ర్యాధాంగ కావంగదే । యోరాహుత్త శిరోమణి నిరవధి ప్రోద్య త్ప్రీతాపారణి. (మనుచ. ౪ ఆ. ౭౧.). ఈమహాకవు లీశబ్దములను సంస్కృతకావ్య ములలో నరనియి యిట్లు ప్రయోగించిరని నానమ్మకము. "రాహుత్తః 'అ - శ్రుం' అశ్వారోహకః" (సర్వశబ్దసంబోధిని). ఇట్లే యొకచో శ్రీనాథ కవిసితామహాప్రయు క్తములగు "పణినామత్య - పణినసూనుశబ్దములు ప్రామాదికములని వేంకటరాయ శాస్త్రిలవారు శ్రమించి వ్రాసిరి. (చిం. వి. పరి. ౮౮ విమ.). కైవారశబ్ద మూచ్చిక

[జా. తల్లి. ౧౮ సూ.] 'సర్వంకమే' 'సూ-రా-ని' వ్యాఖ్యలవాదము సరికాదు. 1299

మనటకు వీరిక్రిందిరీతి యుక్తులను జూపుదురు. "కయివారము అను రూపాంతర ముండుటచేతను అచ్చ తెలుగు గ్రంథములలో (కై వారశబ్దము) నుండుటచేతను సంస్కృత నిఘంటువులలో (కై వారశబ్దము) లేకపోవుటచేతను దీని నాచిఱకముగా 'గ్రహించుటయే యుక్తము" (సూ. రా. ని. "కై వారము I" శబ్దమునొద్ద.). కయి వారమును రూపాంతరము గలదందురే కాని యట్టిరూపము భారతాది ప్రాచీన ప్రామాణిక గ్రంథములలోఁ జూపఁగల్గిరా? ఉన్నను నట్టి వైకృతరూప మేమి నిర్ణయింపఁగలదు? సామాన్యకవియగు తిమ్మకవి ప్రయోగమునుబట్టి శ్రీనాథమహాకవికి భ్రాంతిని గల్పించుటగాని లక్షణస్థానిత్యమును గల్పించుటగాని యుచితమా? ఇంక సంస్కృతనిఘంటువులో లేదందురే! ఎన్నిశబ్దములు వాచస్పత్యాదులలో లేనివి సంస్కృతమున నున్నవో పరిశీలింతురుగాక "ఏధి వహ్యో శ్చతుః. ఏధతుః = పురుషః. వహతు రనధ్వాన్" (సి. కౌ. ఉణాది. ౭౮ సూ.) "అజ్ఞే మది మద్విభ్య ఆరన్...మదారో వరాహః...(ఉణా. ౪౧౪. సి. కౌ.) "కుడి కేమిహ్యో ర్న లోప శ్చ...కుడి ర్దేహః..."(సి. కౌ. ఉణా. ౫౮౩ సూ.) "భ్రస్తి గమి నమి హని కిశ్యశాం వృద్ధిశ్చ.....గాస్త్రమ్ = శకటమ్, నాస్త్రమ్ = స్తోత్రమ్, హస్త్రమ్ = దురణమ్, వైష్ట్రవ్ = పిష్టపమ్, ఆష్ట్ర మాకాశమ్." (ఉణా. ౫౯౯ సూ. సి. కౌ.) "కృదరాద యశ్చ - కృదరః = కూసూలః - స్పదరః = సర్పః." (సి. కౌ. ఉణాది. ౭౧౯ సూ.) ఈశబ్దములు వాచస్పత్యసార శబ్దస్తోమమహానిధిలో లేవు. ఇంకను బ్రసిద్ధము" లగు "ఆవళి - ఆలోకన - లోకన - నిటల - ధారుణి - పారావార - కవన - మున్నగు నెన్నిన్నియో యిందు విస్తృతములయ్యెను. మఱియు కై వారశబ్ద మునకు మూలమును వ్యాకరణమునఁ గన్పట్టుచున్నది. "కేవ సేవే, కర్వ దర్వే" అని కవి కల్పదురమున వాంతథాతువు కన్పట్టుచున్నది. "కేవ - సేవసే, భ్యాదిః ఆత్త - సక-సేట్ - కేవతే....." (శబ్దస్తో.) ఉణాదులలో ౪౧౪ మొదలు ౪౨౦ వఱకుఁగల సూత్రములందు ఆరన్ ప్రత్యయ ముపదేశించఁబడెను. అందు "తుమారాదయశ్చ" (ఉణా. ౪౧౯.) అనుచొప్పునఁ దుమారాదులలోనిదిగా "కై వార" శబ్దము సుసాధ మగుచున్నది. "కుట్టి మృజిభ్యాం చిత్.....కుంజ్ఞా రో మయూరః - మూర్జారః" (సి. కౌ. ఉణా. ౪౧౭ సూ.) అను సూత్రము సందర్భము మృజ్ థాతువునకు వలెనె యీ 'కేప' థాతువునకు వృద్ధి బ్రయోగాను స్ఫురి నంగీకరింపనగును. కేవ్+ఆర = కైవ్+ఆర = 'కై వార' అనురీతిని సాధింప నగును. "ఉణాదయో బహుఃమ్. (3-3 ౧) ఏతే వర్తమానే సంజ్ఞాయాంచ బహులం స్యుః - కేచిదపిహితా ఆపూర్వాభ్యాః, సంజ్ఞాసు థాతురూపాణి | ప్రత్య

యాశ్చ తతః పరే । కార్యా ద్విద్యా దనూబన్ధ । యేత చ్ఛాస్త్ర ముచాదిషుః' (భాష్యమ్)" (సి. కౌ. 3౧౬౯ సూ.) అని మహాభాష్యమునఁ జూపఁబడెను. స్తుతి పాతకవంది నేవావిషయమని ధాత్యర్థమునకు సందర్భము నరయునది.

తవర్ణకంబు కులవాచకంబునకు స్త్రీ వాచ్యంబగునపు
దు మతుబర్ణంబునం దగు. ౧౯.

బాలవ్యాకరణ కొఱవత - చాకిత - కొఱవ - చాకి - బోయ - వానె -

వివరణము. ప్రే - సాలె ఇత్యాదులు కులవాచకంబులు.

౨౯౧ VI విషయము. తవర్ణకంబు పరంబగుచో నొకానొకచో నెక్కుంబు

చూపట్టెడు. ౨౦. చెంచెత - మాలెత.

యువతి - విటి - రబస్వలలు గుచ్చెత - మిండత -

ముట్టుతలు నాఁ బడుదురు. ౨౧. స్పష్టము.

సందేహని. ౨౯౧ VI విషయము:—కులవాచకశబ్దంబులకంటె బరముగా 'త' ప్రత్యయంబు స్త్రీత్వము వాచ్య మగునపుడు వచ్చునని యర్థము. 'ఎవ్వత.ఓక్కత' అనుచోటులందువలెనె యిచ్చటి 'త' ప్రత్యయము స్త్రీ ప్రత్యయం బనడగును. నన్నయ భర్తృణీయపక్షమున 'త' ప్రత్యయంబు స్త్రీత్వవాచకంబనియు 'త' కార మాగమం బనియు గ్రహింపవలయును. "కొఱవ = ఓకానొక తక్కువజాతి" (౪-౨). "కొఱవ = ఓకానొక కొండజాతి" (సూ. రా. ని.). 'కొఱవ+త = కొఱవత = కొండజాతి స్త్రీ' ఇట్లై యంతటను లక్ష్యలక్షణసమన్వయము చేసికొనవలెను. ఇట సూరిమార్గము సరియని తోచదు. 'చాకి' అనునది చాకలజాతికి వాచకముకాదు. చాకి యనుటకు రజకుడను నర్థము ప్రయోగములఁ గన్నట్టుచున్నది. క...కృష్ణుండు శి ము తెగి పడఁ గొట్టెన్ । బొదుల గుండెలు పగులఁగ । పీరోద్రేకిన్ మదావివేకిన్ జాకిన్ (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. ౧౨౬౦ ప. సూ రా. ని.). "పుం యోగా దాఖ్యాయామ్ (౪-౧-౪౮). యా పుమాఖ్యా పుం యోగాత్ స్త్రీయాం వర్తతే (పుం యోగ మౌక్తిత్య లక్షణయా స్త్రీయాం వర్తతే) తతో జీవ్ స్యాత్" గోపన్య స్త్రీ గోపి (సి. కౌ. స్త్రీ ప్రత్యయ. ౫౦౪ సూ.) అనురీతిని దత్తజ్ఞాతి పురుషవాచకముకంటె: బరముగ 'త' ప్రత్యయము వచ్చు ననుట యుక్తము. ఉదా:—చాకియొక్క (చాకల వానియొక్క) స్త్రీ = త = చాకిత. ఇట్లై కొఱవ - బోయ మున్నగునవియును, 'కొఱవవాడు - బోయవాడు' మున్నగునవి పురుషులకును వాచకములై కాన వానిపయి 'త' ప్రత్యయము వచ్చుచున్నదిని గ్రహింపవలయును. కొఱవయొక్క = (కొఱవవానియొక్క) స్త్రీ = కొఱవత, బోయయొక్క (బోయవానియొక్క) స్త్రీ =

[బా. తద్ధి. ౧౯ సూ.] కులవాచకముల 'త' ప్రత్యయపు ప్రయోగములు 1901

బోయత. మొ. చాకల - కుమ్మర - మంగల-మున్నగునవి కొన్ని యోమారాదుల లోనివిగాన నాజాతిగలవాడను నర్థమున నవి బా. తద్ధి. ౧౯ సూత్రముచొప్పున 'ఇ'ప్రత్యయాంతము లగును. చాకలి = రజకుండు. (చాకల+ఇ), కుమ్మరి = కులాలుడు (కుమ్మర+ఇ). మంగలి = తొరకుడు (మంగల+ఇ). ఇ ప్రత్యయ పరకత్వమున 'చాకల' శబ్దములోని 'ల'వర్ణమునకు లోపము విభాష నగును. దీనికిఁ బ్రయోగము మీఁద జూపబడెను, చాకలి= (చాకల=చాక) చాకి తే.గీ. వలయుఁ బ్రాజ్ఞుభోదగ్భృత్యముల నొకటి | తారకంబులు దిక్కులును వారములును | బోస్థ్యులెఱిగిందినవి మేలు సుప్రతైక | శీల మంగలిపనికిని దైలమునకు (ఆను. ౪ ఆ. ౧౨౧). క. తుడిఁ గుమ్మరి కొకయేడును | గుడికొక పెట్టిన్నమాటకున్ సరిచచ్చెన్ (కాళి. ౨ ఆ. ౯౯. సూ. రా. ని). సీ. ఇఁక నాల్గావంబు లిడనైతిఁగా యంచుఁ గుమ్మరి నెప్పుడిఁ గుంకికొనఁగ (శుక. ౨ ఆ. ౫౬౩- సూ. రా. ని) బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రాణములందుసయిత మీకులవాచకములలో 'కుమ్మర' శబ్దము కన్పట్టలేదు. బా. గు. ప్ర. వాక్యలో 'కుమ్మరి - గొల్ల' శబ్దంబులు రెండు చేర్పఁ బడినవి. అందు 'కుమ్మరి' అని జాతివాచకము చూపబడుట సరికాదు. అట్లే బాల వ్యాకరణముచొప్పునఁ గులవాచకములకు 'త'ప్రత్యయము వచ్చునని నిశ్చయించు కొని సూ. రా. నిఘంటుకర్తలును శబ్దరత్నాకరకర్తయు "కుమ్మరత = కుమ్మరది" అని యుదాహరించుటయు సరికాదు. వారును "కుమ్మర = కుమ్మరజాతి" "కుమ్మరి = కులాలుడు" అనియే యుదాహరించిరి. పయిసందర్భముచుబట్టి "కుమ్మరత = కులాల స్త్రీ" అని వ్రాయుట యుక్తమయియున్నది. స్త్రీ ప్రత్యయాంతములోనిది 'ఇ కారమే' 'అకారమే' నిర్ణయించు యతిస్థానగతప్రయోగము లభింపలేదు. ఇట్లే 'కుమ్మరసాన - కుమ్మరసారె' మున్నగుచోటులందును 'అ'కార ఘటితరేఫము సూ. రా. నిఘంటువున (శబ్దరత్నాకరమునందును) సంగీకరింపబడుట సరికాదనియే చెప్పవగును. గీ. ధాత్రి కుమ్మరి సారె విధమునఁ దిరిగె (శివోగ్ధ. ౪ ఆ. ౧౧౬ సూ. రా. ని). 'మంగలిత - చాకలిత - కుమ్మరిత' అనువానికిఁ బ్రయోగములు కోశద్వయమునందును జూపబడలేదు. ఆశబ్దములును జూపబడలేదు. 'చాకిత' అనుదానికి సూ. రా. నిఘంటువునఁ జూపబడెను. "సీ. మితి లేని కూలి చాకిత కిచ్చి కైకొను..... (శుక. ౨-౪౩౪. భోజరా. ౪ ౧౪౫ సూ. రా. ని). 'కొఱత' (సూ. రా. ని). వానెత' అనుశబ్దములు శబ్దరత్నాకరమునను నుదాహరింపబడెనే కాని వానికిఁ బ్రయోగములు చూపబడలేదు. కాని 'వానె' శబ్దముసయితము శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడెను. "వానె. వై. వి. వైశ్యకులవిశేషము. క...

.....అసందవనమునం దొక | వానె వణిజు నింటనుండి వైశ్యుండు పదాగ్రాసయ
నార్థము..... (కాశీ. ౫ ఆ. శ. ౮). 'సాలెత' శబ్దమునైతము శబ్దరత్నాకర
మునఁ జూపబడలేదు. 'సాలె = సాలెకులము' అనిమాత్రమున్నది. బోయ,
బోయత = బోయెత = బోయవాని స్త్రీ. "బోయ - దే - వి. కిరాతుడు. తే గీ...
..... | అనఁగఁ గొందఱు బోయలు విని కడంగి | యుటక మొటకులై.....
(సం. తతః కిరాతా స్తద్భ్రష్టా.....) (ఉద్యో. ౨ ఆ)" (శ-ర). "బోయడు-
దే. వి. బోయవాడు. (బోయయొక్క రూపాంతరము" "బోయత - దే - వి -
బోయది = (బోయయొక్క స్త్రీ) దివి. తనవు జన్మన బోయతను బిట్టు గదిసి.....
(విష్ణుమాయా. పూ. 3 ఆ)," బోయత - దే - వి. బోయతయొక్క రూపాం
తరము. చ. అతినవలల వోజ్జ్వల తరాంబరయా తొలుసంజ గబ్బిబో | యెత తటి
వేచి వెంట గడియించిన..... (హ-న. ౮ ఆ)." (శ-ర). వ్రేత. "వ్రేడు-దే-వి-
గొల్లవాడు - గోపకుడు" 'వ్రేత - దే - వి - గొల్లది - గోపిక. ఉ. వ్రేతలఁ గూడి
యిట్లు వసవీథుల..... (వి. పు. ౭ ఆ)." (శ-ర). (వ్రేనియొక్క స్త్రీ = వ్రేత).
ఇట్లై గొల్లని స్త్రీ = గొల్లత. "గొల్లత - వై - వి - గోపిక. గీ. అనఁగ వేటొక్క
గొల్లత, యవ్వవిచుము | ..... (హరి. పూ. ౫ ఆ. శ. ౮). "గొల్లత - వి.
(గొల్ల 1 + త) గొల్లది - గోపిక. ఉ. గొల్లతలన్ విరాళి తగఁ గొల్పెడు కృష్ణుడు.
(మొల్ల రా. వీతి. 3 ప. హరి. పూ. ౫ ఆ. ౨౩." సూ. రా. ని). పాలుత =
పాలుని స్త్రీ - బ్రాహ్మణి - మొ.

బా. తద్ధి. ౨౦ సూ:—స్త్రీ ప్రత్యయమగు 'త'వర్ణకము పరమగునపుడు
ముందటి యచ్చునకు 'ఎ'త్యము కొన్నియెడలఁ గన్పట్టుచున్నదని యర్థము. 'బోయ
తకు రూపాంతరము బోయెత' అనునది సప్రయోగముగ మీఁదఁ జూపబడెను.
అయ్యది సూరిచేఁ జూపబడలేదు. 'చెంచెత = చెంచిత' అను రెండురూపములును
సూ..రా. నిఘంటువున నఁగీకరింపబడెను. శబ్దరత్నాకరమందును ద్రిలింగలక్షణ
శేషమునందును "చెంచిత" అను రూపముమాత్రమే గ్రాహ్యమని వ్రాయబడెను.
'ఇ-ఎ' అను రెండిటిని స్వరయతిచెల్లునుగాన నీవిషయమును యతిస్థానగతిప్రయోగ
ములనబట్టి నిర్ణయింపశక్యముకాదు. గీ. చెంచు నింటికి బోయ చెంచెతకు
బ్రియము | చెప్పి నమ్మించి..... (కాశీ. ౫ ఆ. ౭౦. సూ. రా. సి). ఇట్టిప్రయో
గము లేట సందేహాస్థాయకములు కాజాలవు. శబ్దరత్నాకరకర్త త్రిలింగలక్షణ
శేషమున నీక్రిందిరీతిని నిర్ణయించెను. "౪. ఋత్యుర్థబునం జెంచనకు దవర్ణ
కబు కరబగచో నిత్యం బగ. ఉ. చెంచిత. క. చెంచితెన్ బింధువ్రతచేలాంచి

[బా. తథి. ౨౦-౨౧ సూ.] 'గుబ్బెత' మున్నగు విపాతముల ప్రయోగములు 1303

తలన్ (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. ౭౯౩ ప). గ్రామ్యజనుల పాటలయందును జూచిత
యని యికారద్వీప విపాతములను" (ప్రాశ. తథి). ఈ రౌపయములు మిక్కిలి
బలహీనములై యున్నవి. "చెంచెతలన్ బింభుత్రచేలాందితలన్" అనుపాతము
నందును సంత్యానుప్రాసమునకు భంగములేదు. ఇంక దాసునివాండ్ర పాటలనుబట్టి
గ్రాంథికభాషాశబ్ద నిర్ణయముచేయుట హాస్యాస్పదమైన విషయము. 'బోయెత -
మాలెత - గుబ్బెత' మున్నగుచోట్ల బ్రసిద్ధముల యంగీకరింపబడుచున్న 'ఎత'
అనురూప మియ్యకొనితల్లర ప్రమాణములచే మార్పబడుట యుక్తముకాదు.
మాలెత = మాలనిస్త్రీ "క. త్రోయక విప్రుడు మాలెతఁ | గాయజ సుఖకీర్తి
గలసి.....(విజ్ఞా. ప్రా. కాం. ౪-౨)

బా - తథి - ౨౧ సూ:—గుబ్బెతశబ్దము యవత్యర్థకముగను (యవతి =
యౌవనవతి.) మిండతశబ్దము విటీతబ్ధార్థకముగను ముట్టుతశబ్దము రజస్వలార్థక
ముగను నీసూత్రముచే నిపతింపబడినవి. "నిజముగ నాలోచింప గుబ్బలుగలది
గుబ్బెత యనియు, మిండడుగలది మిండతయనియు, ముట్టుగలది ముట్టుతయనియు
నర్థము విశదమయ్యెడి" (బా. సా. పే. ౩౭౧ పుట.) కుచములుగల దనఁగా
గతినములగు కుచములుగలది. ఇందలి మతుబర్థకము ప్రశంసార్థకమని యెఱుఁగెను.
"మిండత" (జానిణి) అనుచో 'మిండనియొక్కస్త్రీ' అని తథిత విగ్రహమునెఱుఁగుట
యుక్తము. ముట్టుశబ్దమునకు శబ్దరత్నాకరమున 'రజస్వ' అనియు 'రజస్వల'యనియు
నర్థము వ్రాయబడినది. ముట్టుశబ్దమునకు సహజమైనయర్థము 'తాకుడు' అనునది
గాన రజస్వయొక్క తాకుడు గలదియని యర్థముచేయుట యుక్తమని తోచెడిని.
ప్రయోగములు:— "గుబ్బ - కుచము. ఉ. కుప్పసముల్ వదల్చి పలిగుబ్బల
నొత్తిరి.....(ఆము. ౫ ఆ. ౧౦౪. సూ. రా. ని.) "గుబ్బెత=గుబ్బలాడి. వి.
(గుబ్బ+ఎత) యవతి. ఉ.....ఆ | గుబ్బెత రేపులెల్లఁ దఱి గొంకు నిరంకుశ
లజ్జ పెంపునన్. (ప్రభా. ౫ ఆ. ౯౯. సూ. రా. ని.)" "మిండత - ద్వ - వి - (మిండ
డు+త) జానిణి. ద్వి. ధనమంతయును మిండతలకిచ్చె." (హరిశ్చ. ౨ భా.) శబ్దరత్నా
కరమున "ముట్టుత. దే - వి - ముట్టుది - రజస్వల" అని మాత్రము చూపబడినది.
ప్రయోగము చూపబడలేదు.

వగాదులకు బహువచనాంతంబులకు స్త్రీవాచ్యంబగు
నపుడు మత్వర్థంబునం దాడి వర్తకంబగు. ౨౨.
వగలాడి. వగ - చిన్నె - కులుకు - వన్నె - దొమ్మి -
ఎమ్మె - ఇత్యాదులు వగాదులు.

బాలవ్యాకరణము. వగాడులకు బహువచనాంతంబులకుఁ బుంస్త్వంబున

విరణము. మతుబధ్ధం బాకారంబగు. ౨౩,

౨౯౧ VII వి. ఆప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు. వగలాడు -

చిన్నెలాడు.

సంజీవని. ౨౯౧ VII విష:—ఈసూత్రములకు మూలమగు నధర్వరచనము ౨౯౧ విషయమున వివరింపబడెను. ఆప్రత్యయాంతములు మగాదిగణములోనివి గాన నవి డుమంతరూపముల నందును. వగలాడు - వగలానిన్ - వగలాండు - వగలాండ్రన్. మొ. ఆడిప్రత్యయాంతములు స్త్రీసమములు - వగలాడి - వగలాడులు - వగలాడిని - వగలాడులను మొ. “వగలాడు - డే - విణ - (వగలు ఆడు) వగలాడు = విలాసవంతుడు.” “వగలాడి - డే - విణ - (వగలు+ఆడి) డి. ఏవగఁ ద్రోసిన్ విడువ దీ వగలాడి బళారె.....(శకాం ౩ ఆ.)” (శ-ర.) “చిన్నెలు+ఆడు = చిన్నెలాడు = విలాసి. చిన్నెలు+ఆడి = చిన్నెలాడి = విలాస వల” వీరికిఁ గోశద్వయమునందును బ్రయోగములు చూపబడలేదు. కులుకులు+ఆడి = కులుకులాడి = శృంగారపు కుదిరికలు గలది = విలాసము గలస్త్రీ. స్త్రీ. కులుకులాడు శబ్దము గోశద్వయమునందును జూపబడలేదు. “గీ.....సింగార మొలుక ముద్దుఁ | జిలుకకడ నిల్వెఁ గోమటి కులుకులాడి. (శుక. ౧ ఆ. ౧౮౮.) చ. అప్పులుకుల కుల్కులాడి నను భవ్య కవిత్వధురీణుఁ జేయుతన్. (భోజసుతా. ౧ ఆ. ౬.) వ.....చిలుకలవలె బలుక నేర్చిన కొందలు కులుకులాడులు..... (ఉ. రా. ౫ ఆ. ౨౮౮.)” (సూ. రా. ని.). “వన్నెలాడి. ద్వ - విణ - (వన్నెలు+ఆడి) విలాసవల” “వన్నెలాడు. ద్వ - విణ - (వన్నెలు+ఆడు) విలాసవంతుడు. సీ. కలికిరో యీతఁడే కులుకు బాయపు గొల్లకన్నెల వలసించు వన్నెలాడు. (రుక్తి. ౫ ఆ.)” (శ-ర) “దొమ్మలాడి - దొమ్మలాడు” అను శబ్దములు గోశద్వయము నందును జూపబడనేలేదు. ఎచ్చెలాడు శబ్దము శబ్దరత్నాకరమున లేదు. ‘ఎచ్చెకాడు’ శబ్దమును ‘ఎచ్చెలాడి’ శబ్దమును జూపబడినవి. సూ - రా - నిఘంటువునందును ‘ఎచ్చెలాడు’ శబ్దము చూపబడలేదు. “ఎచ్చెకాడు = అందగాడు - ఎచ్చెలాడి = విలాసి” అను శబ్దములు సప్రయోగముగఁ జూపబడినవి. “సీ. అనుపమచ్ఛాయా విహార మందఁగఁ గల్గెఁ జిప్పచీడకిమ్మింగు నెచ్చెకాని | కీ.....(నరస. ౨ ఆ. ౯౨.) సీ. ఘుడుఘుమూర్ఖటితోడ ఘోషించు నదులైన, నీడి పోవ నిదేటి యెచ్చెలాడి. (హంస. ౧ ఆ. ౧౦౨. శుక. ౧ ఆ. ౫౫)” (సూ. రా. ని.). అదిశబ్దముచే “రజ్జులాడు-

రజ్జులాడి" మున్నగువానిని గ్రహించునది. (విస్తర.) ఉ.....వారి భూరి శౌ ।
రాయుధ వైపున క్రియలయందుఁ బదాటనపాలుఁ జోలడి । వాయపు రజ్జులాడు
.....(ఆర. ౬ ఆ. ౬౩ ప. శ-ర).

విస్తర. ౨౯౧ VII విష:—“మాయలాడు - మాయలాడి” అనియు శబ్ద
రత్నాకరమున నువాహరింపబడియున్నది. వీనిలోఁ బ్రకృతిభూత మాయాశబ్దము
సంస్కృత మగుటచే దానిపై నీతద్ధితములు నిల్పెననుట యుక్తము కాదు. సీ.....
...తే-గీ. మానుషంబులు నడరంగ మాయకానిఁ గాఁగ.....(ఆను. ౪ ఆ.
౩౮౪ ప.) ఇట్టియొడల “మాయము+కాడు” అని తద్ధితవృత్తి విగ్రహము నంగీక
రించి మాయాశబ్దవైకృతమగు ‘మాయము’ అను తద్వనమును (శబ్దరత్నాకరకర్త
దీనిని దేశ్యమనెను) గ్రహించి తద్ధితవృత్తిలో ‘ము’ విభక్తిలోపమయ్యె నన
దగును. “మాయము. దే-వి. మాయ. క. ఏమి యుపాయంబున నే । నీమాయపు
పుద్మ వెన జయించి తొలఁగుదున్. (హరి. పూ. ౭ ఆ.) విణ - అదృశ్యము. వ.....
ఇతఁ డెవ్వఁడొక్కొ నేత్రోత్సవంబై దాయం జనుదెంచె నంతటను మాయంబయ్యె.
(నైష. ౩ ఆ.)” (శ-ర.) ‘మాయలాడు’ అనుదానికిఁ గవిప్రయోగంబు లగవడు
చుండుటచే వానిగతి యేమని యాలోచింపవలసియున్నది. “మాయలాడు. మి -
విణ. (మాయలు+కాడు) మాయాశీలుడు - మాయావి. క. అనుడు దరహాసరస
మునఁ । దనవదన జరద్విధుండు దారుణ్యము నై । కొన మందాందోళన మే । శన
మున శిరమమర మాయలాఁ డిట్లనియెన్. (సాండు. ౫ ఆ.)” (శ-ర). మ. ఇవియొల్లం
గల మాయలాడు. (హరి. పూ. ౮ ఆ. ౬౩.) ఉ. ఓరి నిశాచరాధముండ యుగ్ర
సముద్ధతి మాయలాడవై । .....(భాస్క. యుద్ధ. ౧౭౧౩ ప.) అనియుఁ
బ్రయోగములు గలవు. కాని శబ్దరత్నాకరకర్త పయోగింపి సంస్కృత సమములపై
సాచ్చిక్రత్యయములను నిల్పి మిశ్రపదములనుచు ననిద్య గ్రామ్యమనియైన వ్రాయ
కుండుట సరియై యుండలేదు. ఇట్టి మిశ్రపదము లసాధువులనక తీరదు. కావున నిట్టి
వాని సాధుత్వము వెనుక వ్రాసిన ౨౧౦ VIII విషయము చొప్పున “తచ్చబ్ద వస్య
లోపః । స్యా” త్తనరీతిని వాడు శబ్దవకారలోపమునుజేసి సంపాదించి కవిప్రయోగ
విరోధమును వారించికొనవలయును. (౧౯౩ విష.). ‘మాయలాడు’ అనురీతి
ప్రయోగములు బాలవ్యాకరణ సాధ్యములు గానేరవు. (చూ. బా. క్రియా.
౧౧౭.) వైయాధర్వచనము చొప్పున సాధువులగుచున్నవి. కాని ‘వగలాడు -
వగలాడి’ అనువాని సామ్యభ్రమచే శబ్దరత్నాకరమున “మాయలాడు” అను
దానితోపాటు “మాయలాడి” అనుపదమును సాధువుగాఁ జూపుట పొరపాటు.

ముక్కులోనగువానికిం దదభావద్యోతకంబయి మఱు

బాలవ్యాకరణ బర్థంబునం దిండి వర్ణకంబగు. ౨౪.

వివరణము. ముక్కిండి = ముక్కులేనివాడని యర్థము. ముక్కు-
౨౯౦ VIII వి. వాలు - సిగ్గు - ఇత్యాదులు ప్రయోగంబుల నెఱుం
గునది.

సంజీవని. ౨౯౦ VIII విష:—తదభావద్యోతకంబయి మఱుబర్థంబున
ననగా, ముక్కు మొదలగువానియొక్క “లేమి గలినది” యనురీతి మఱుబర్థమును
సందర్భపఱుచుకొనవలయును - తదభావవత్త్వ మిండి ప్రత్యయార్థము. ‘వాలు’
అనునది వాలశబ్దతదృశము. (శబ్దరత్నాకరమున దీనికి లాంగూలార్థము వ్రాయఁ
బడలేదుగాని శబ్దరత్నాకరకర్త వైకృతదీపికలో నిట్లువ్రాసెను. “వాలు = (కత్తి -
తోడ - దీర్ఘము), వాలః” (వైకృతదీపిక) “ముక్కిండి ద్వ - విణ - (ముక్కు +
ఇండి) ముక్కుపోయినవాడు - విక్రంద” “వాలిండి. ద్వ - వి. (వాలు+ఇండి)
తోడలేనితోటి. తోడలేనిది” “సిగ్గిండి. దే - విణ (సిగ్గు+ఇండి) లజ్జచెడినవాడు -
లజ్జచెడినది” (శ-ర). వీనికిందుఁబ్రయోగములు చూపబడలేదు. అహోబలపతి
‘ముక్కిండి - వెఱిండి - కట్టిండి’ అనువాని నుదాహరించెను. (౨౯౦ విష.) “వెర
విండి - దే - విణ - (వెరవు+ఇండి) ఉపాయహీనుడు. చ. గురుని యువేక్షణేసి
తనకున్ సమరోధితి నెల్లె దాని నీ | వెరవిండి గానలేడు దనవీరమఱాఁ గొని విఱ్ఱవీఁ
గెదున్ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౪౬).” (శ-ర). “కట్టిండి - దే - విణ. (కట్టు + ఇండి)
క్రూరుడు. శా..... | కానం దెరువులు గట్టియేగు ప్రజలు గట్టిండియై దోచి...
.....(సాండు. ౫ ఆ.)” (శ-ర). ఉ. నెట్టిన యాపగా సుతుడు నేలకు వ్రాలె ననంగ
విన్న నా | కట్టిండి వీరులు.....(భీష్మ. ౧ ఆ. ౬౫). “వేటిండి. దే - విణ. (వేలు+
ఇండి) అవివేకి. ఉ. వేటిండియైన మానిసికి వెండి వివేకము గల్గనేర్పునే (ఉద్యో. 3
మాయాలాడి శబ్దము సాధువుకానేరదు. దానిని నిర్వహించు మహాకవిప్రయోగ
మునులేదు. తే.గీ. మాయదైవము యేనేమి నేయుదాన. (విరా. ౨ ఆ. ౬౨.)
చ. అలమటఁ బొందు మాయవిధియా యని దైవము దూఱు.....(విరా. ౨
ఆ. ౧౦౪ పు) నీ.....మాయదైవంబని మఱుఁగువారు. (విరా. ౨ ఆ. ౧౪౬.)
ఇట్టియెడల మాయాశబ్ద శేషవ్యర్థంతరూపమునకు నాభాసబహువ్రీహిచోష్ఠన
నస్త్యర్థము లభించును గాన మాయగల దైవమని యర్థముచేయనగును. లేదా
“మాయదైవము” అనురీతిని గవిప్రయుక్త మనఁదగును. “మాయా - పుం.....
మాయావిని (సప్తమ్యంతము)” (శబ్దా. చిం.)

ఆ. ౧౦౭ పు. ఉ.....వే । తిండితనంబుచేత” (ఉ. మా. ౪ ఆ. ౧౪౫).
 “వీటిడి - దే - వి. వేటిడియొక్కరూపాంతరము” (శ - ర). ముద్రణములలో
 ‘వీటిడి’ అనియున్నది. కాని ‘వీటు’ శబ్దమేని కన్నట్టదు. వేటు = భేదము =
 స్వ పరభేదము - లేదా మంచిచెడుగుల భేదము తెలియనిదని యవయవార్థము
 సూహింపనగును. “పరువు.....వై.....౨ గౌరవము.” (శ-ర) ‘పరువిడి’
 శబ్దము శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడలేదు. సీ. పరమేష్ఠి నీకంటఁ బరువిడియే
 శిర మొప్పించి నిత్యుండై యున్నవాడు.” (నన్ని. కు. సం. ౨ ఆ. ౧౬౪). పరువు+
 ఇడి = పరువిడి. గౌరవములేనివాడు. బ్రహ్మదేవుడు నీకంటఁ బరువిడియే =
 నీపాటి గొప్పతనములేనివాడా యని రతి మదనునితోఁ జెప్పిన సందర్భము.

మానార్థాన్నిత్య మేకత్వ! ఎడుఁ స్థా త్పరిమాణకే ।

(వికృ. సంధి. ౭ కారి. ఆహా. ౧౯౧ పుట.)

క్వచిన్నిత్యం క్వచి ద్వాస్థాత్ । క్వచి దేనేశ్వ పూర్వ
 తః । మానార్థా వైసీ రత్ర స్థా । ధృవే తోన్పి

నన్నయా. విభాషయా । (వికృ. ౫౫ ఆజం. ఆహా. ౩౩౫ పు.)

ధర్మజీయః. ప్రసృత్యాదేర్లివర్ణస్య । లోపశ్చ పరిదృశ్యతే (వికృ.

౨౯౨ విషయః సంధి. ౭ కా. ఆహా. ? పుట.)

జనిచాత్ర భవే దేసి । రిత్యాహ మృదుభాషణః (వికృ.

ఆజం. ౩౮ కా. ఆహా. ౩౧౧ పు.)

కథితార్థాత్ క్వచి ల్లు ధ్లః । క్వచి ల్లు ర్తానవాచకాత్

(వికృ. ఆజం. ౫౪ కారి. ఆహా. ౩౩౫ పుట.)

కల్పితరువు. ౨౯౨ విష:—పరిమాణకే = పరిమాణార్థమునందు, మానా
 ర్థాత్ = కొలతచేయు నుపాధిని తెలుపుశబ్దముకంటె బరముగ, నిత్య మేకత్వే =
 సదా యేకవచనముమీఁదనే, ఎడుఁ స్థాత్ = ఎడువర్ణక మగును. ‘గంపయొక్క
 పరిమాణము = గంపెడు’ అనునట్లే. ‘గంపలయొక్క పరిమాణము = గంపెడు’
 అనియుఁ గావచ్చుననియుఁ దద్గితవృత్తిలో విభక్తులు లోపించి ప్రాతిపదికమే నిల్పు
 ననియుఁ తలంప కుండుటకయి యట్లు చెప్పబడెను. ‘నాలుగు గంపల పెసలు’ అనుచో
 ఎడు ప్రత్యయము రాదని తాత్పర్యము. “పరిమాణార్థంబునం బ్రథమైకవచనంబు
 నంద యొడు వర్ణకంబగు (ప్రాథ. తథి. ౧౬ సూ.).....పుట్టెడు తవిదలకు...”
 అను ప్రాథవ్యాకరణ సవరణమును దీని నామోదించిన పేటికావ్యాఖ్యయు (బా.
 సా. పే. ౩౭౩ పు.) సుసంగతములుకావు. ఎడుప్రత్యయమునకుఁ బ్రకృతియగునది

బహువచనాంతము కాఁగూడఁదని మాత్రమే యాశయము. విశేష్యవిభక్తివచనములతో నెట్లును బ్రసక్తిలేదు. క్వచిన్నిత్యమ్ = అట్టి యేడు ప్రత్యయము, కొన్నియెడల నిత్యముగాను, క్వచి ద్వాస్యాత్ = కొన్నియెడల వైకల్పికముగాను నగును. క్వచిత్ = ఒకప్పుడు - ఏనేళ్ళ పూర్వతః = ఏనివర్ణకమునకు ముందుగాను నగును. ఏనిశ్చ = ఏని ప్రత్యయము సయితము, మానాథ్యాత్ = పరిమాణాథకశబ్దము నకుఁ బరముగ, అత్ర = ఈయాంధ్రభాషయందు, స్యాత్ = అగును. సోఽపి = ఆ యేని ప్రత్యయముపై తము, విభాషయా భవేత్ = వైకల్పికముగనగును. 'ఏని' వర్ణకము విభాగమందలి పరిమాణమును దెలుపును. ప్రస్ఫుత్యాదే!..... = 'పుడిసిలి' (అంజలి) పిడికిలి' మున్నగువానియొక్క, లివర్ణస్య = లివర్ణమునకు, లోపశ్చ = లోపమును గల్గును (ఇది నిత్యముగ నె కల్గును) ప్రస్ఫుత్యా దేరిత్యాదివచన మహో బలపండితీయమునఁ గానరాలేదు. వికృతివివేకమునఁ గన్పట్టుచున్నది. కవిజన మండన టికాకర్త కహోబలపండితీయమే మూలమగుటచే నాతని గ్రంథమున నిది యుండట యింకింతర్కము. కవిజనమండన టికాకర్త యహోబలపండితీయము లోని కారికలను యథేష్టముగా మార్పుచుండట యనేకస్థలములందు చూపట్టు చున్నది. "అన్యేచ బహవోదేశ్యః | వర్ణకా అర్థభేదకాః | క్వచి దస్తస్య లోప స్స్యాత్ | క్వచిద్వర్ణాగమో మతః" (౨౯౦ విష) అని యధర్వణుడు వదించియొ యున్నాఁడు కావున నీకారిక యధర్వణోక్తమని విశ్వసించరాదు. ఉదా:..... బారెడు - మూరెడు - గంపెడు. బారెడుత్రాడు = బారత్రాడు. కోసెడు దూరము = కోసుదూరము. బారెడేసిత్రాడులు. నాలుగేసి పుస్తకములు = ఒకొక్కరికి నాలుగుపుస్తకములు. పిడికిలి+ఎడు = పిడికెడు - దోసిలి+ఎడు = దోసెడు - గుప్పెడు - పుడిసెడు - మొ. అమడదూరము, మున్నగుచోటు లందు 'ఎడు' ప్రత్యయస్థితి కానరాదు. ఇట్లే "పుక్కిలి - దోయలి" మున్నగు చోటులందు లివర్ణలోపమును గానరాదు. వీనియం దెడు ప్రత్యయస్థితియు, గన్పట్టదు. 'జసి చాత్ర భవే'దిత్యాదికారికయు 'కథిత్యా'దిత్యాదికారికయు ౨౦ర విషయమున వ్యాఖ్యాతములు. ప్రథమాబహువచనమువీఁద నేని వర్ణకము నిల్పుటయుఁ గలదు. ఉదా:—ఇంతలేసి దొరలు. (ఉద్యో. 3 ఆ. ౯౫). ఇంతేసి దొరలు. 'అంత - ఇంత' మున్నగుశబ్దములే పరిమాణవాచకములు. వానిపైని 'లు-ల' వర్ణకములు మరలనిల్పుట గలదు. ఉదా:—అంతలేసి - అంతలులేసి - తమ యంతలవారితోడ చెలిమిచేయనగును - గోరంత - గోరంతలు - కొండంత - కొండం తలు - మొ. ఇట్టివి తద్గితప్రత్యయము లనరాదు. ఇవి సుబ్విభక్తులే. జసి చాత్ర

భవే దేనిరిత్యాదిపాతమున కర్థమేలేదు. కావుననే “మృదుభాషణీయం రూపంతు న ప్రసిద్ధమ్” అని యహోబలపతి వ్రాయవలసెను. (అహో. 3౧౧ పు). ప్రయోగములు:—౨౦౮ విషయమున నిందలి ‘అంత - ఇంత-లు - ల’ అనువానికిఁ బ్రయోగములు చూపబడెను. “గీ. అతఁడు పుడిసెఁడు నీరన యప్పు డతని. | దెలచి (అశ్వ. ౧ ఆ. ౮౪). చ. పిడికెఁడుకొనుఁ గొప్పు గని.....(ఆము. ౧ ఆ. ౮ పు). మ. కదిపెందేసి కొమాళ్ళఁ గూతులఁ దగన్ గన్నట్టి యిల్లాండ్రకున్ (కళా. 2 ఆ. ౧౧౯ కదుపు = సంఘము). ఎఁడుప్రత్యయ మాపనిభక్తికముగ వ్యస్తముగాఁ బ్రయోగింపబడును. ద్వి. జేనెంట నొక్కొక శిష్యురై గలదు. ...., మూరెంట నొక్కొక మునిపల్లె గలదు. .... | బారెంట నొక్కొక ప్సతంబలర. ....(పండితా. పర్వ. 3౮౪ పౌరట). చ. కెరలక క్రమ్మఱింప నడుగెంటనె నిల్చు నొకింత నూకినన్ | (పాండు. ౧ ఆ. ౧౧౪). నీ. ఇది గాలి కనిన మూకవరాహదనుజేంద్రునైన జుట్టెంటిలో నాగఁజాలు (మనుచ. ౪ ఆ. 3౧). జేనెంట జేనెంటన్ = జేనెఁడు జేనెఁడు దూమందు. (కాశీ. 3 ఆ. ౧౦3).” (సూ. రా. ని). ద్వి. అందంద బారెంట సంత మూరెంట (భవ. ౪ ఆ. ౮౫2). వీనికి:—“ఆ-వె. కృష్ణుఁడెచ్చు నాలుగేసిచీరలు కూర్చి | నింతులకును నాలుగేసి మణులు | రివితోడ దోసెఁడేసిమాడలు కడు | నింపెసంగ గంపెఁడేసిసొమ్ము (కావ్య చింతామణి. అప్పక. 3 ఆ. ౨౨౦). క. ఆసమయంబునను దివో | దాసుఁడొఁ గాశీశ్వరుండుఁ దరుణికి నిన్ను | తేసి హయంబుల నిచ్చె మ | హాసత్వల సుతులఁ బడసి రథిక ప్రీతిన్ (ఉద్యో. 3 ఆ. 3౧2).” అను నీరెండుపద్యములు “పంతు” అను నర్థమున కుదాహృతులుగ సూ. రా. నిఘంటువునఁ జూపబడెను. ఇందలి ‘దోసెఁడేసి - గంపెఁడేసి’ అనునవి ‘ఎఁడు+ఏసి’ అనుజంట కుదాహృతులె - ఇంక ‘నాలుగేసి - నూత్రేసి’ అనునవియు విభాగార్థమునకేకాక పరిమాణమునకును కుదాహృతులె యనదగును. కావుననే యిందలి యతి కప్పకవి ‘విభాగయతి’ యని వేరిడెను. క. తులసీధూషణ సంఖ్యకుఁ | దెలుఁగునఁ బరిమాణసంజ్ఞ దేటఁ బలుచు ప | ట్టుల నేసి యనుపదమునకుఁ నలరు విభాగవడి యనఁగ నచ్చును హల్లున్ | (అప్పక. 3 ఆ. ౨౧౮ పు). మ. తలఁచుగూడునె యింతలేసి దొర లీదైనయెలు (ఉద్యో. 3 ఆ. ౯౫). (చూ. ౨౦౮ విష). వీసిలిమికి:—క. ఇంతలు పుట్టిన చోటను | శంతనునందన యహీనశాంతిపరుండై | కొంతేయాగ్రజాడాలము | పాంతంబో నొల్లఁ దనుము బుధు లిమ్మకొనన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. 32౫).

మానార్థంబున కేకత్వంబునం దెఁడు వర్ణకం బగు. ౨౫.

తూమెఁడు - ముంతెఁడు - ఎల్లెఁడు - వీసెఁడు -

బాలవ్యా జేసెడు - మూరెడు - కుండెడు - గంపెడు.
 ౨౯౨ I విష. ఎడు వర్ణకంబు పరంబగునపుడు లివర్ణకంబు
 లోపించు. ౨౬.
 కమికెడు - కొడికెడు - దోసెడు - పిడికెడు - పుడి
 సెడు - సందెడు.

సంజీవని. ౨౯౨ I విష:—ఎత్తు = రెండుపీసెలు. “కమికిలి = వంపబడిన ప్రేళ్ళుగల పుడిసిలి.” (శ-ర). “కొడిదిలి = కొణిదిలి = బొట్టనప్రేలుగాక తక్కిన నాల్గుప్రేళ్ళును వంగగా నేర్పడిన చేర.” (సూ. రా. ని). “దోసిలి = దోయిలి = వంపబడిన రెండుచేరల చేరిక = అంజలి.” “పిడికిలి = ముడువబడిన ప్రేళ్ళుగల అటచేయి = ముష్టి.” “పుడిసిలి = కుదియబట్టిన చేరలో సగము = ప్రస్తుతి” (శ-ర.) “సందిలి = దండచేయి ప్రగండము.” “ప్రగండము = మోచేతికి మీడిభాగము = సందిలి.” (శ.ర) అని శబ్దరత్నాకరమున ‘సందిలి’ అనుదాని కర్థము వ్రాయబడెను. కాని యీయర్థమునఁ బరిమాణము పొసగదు. లోకమున “సందెడుగడ్డి” మున్నగు చోటులందు వ్యాదుగ్రాహ్యపరిమాణ మను నర్థము ప్రసిద్ధమైయున్నది. వ్యాదుము = “తతయో రాబహ్వోరస్తరాఽవ్యాదు ఇత్యభిధీయతే”. “వ్యాదుగ్రాహ్యస్తనీభిశ్చర యావతేభిః” అని భట్టమురారి వ్యవహరించెను. ఇంచుకవంచి చాచిన రెండుచేతుల నడిమి ప్రదేశము సందిలియనియు వ్యాదుమనియు గ్రహింపవచ్చు. “వ్యాదు = తిర్యక్ పార్శ్వతో విస్తృతయో రాబహ్వోరస్తరాఽపరిమాణే” (శబ్దస్తో). త్రిలింగక్షణశేషకర్త యిచటచేసిన సవరణము సుపంగతము గాదని యీవఱకు వ్రాయబడెను. (౨౯౨ విష.). వీసె+ఎడు = వీసెడు. ఈసందర్భపు లక్ష్యములం దంతటను బా - సంధి - గిగ సూత్రముచొప్పున నవవాది స్వరపరకసంధి (2గి విష.) నిత్యముగానె వర్తిల్లును. ప్రత్యయాచ్ పరకత్వమున నెకారమునకును బరరూప సంధి నిత్యముగానె వర్తిల్లును. ఇట్లే ‘దోసిలి+ఎడు’ మున్నగుస్థలములందును లివర్ణము లోపించుగాఁ బరరూపసంధి నిత్యముగా వర్తిల్లునని యెఱుంగునది.

నన్నయ. మాత్ర జగ్ధేతు బంట్యాది । స్తతః పూర్వత్ర నః

౨౯౩ విష. క్వచిత్, (విశ్వా. ఆజం. ౫౬ కారి. అహో. 3౩గి పు.)

కల్పతరువు. ౨౯౩ విష:—మాత్ర జగ్ధేతు = మాత్రచ్ ప్రత్యయార్థమం దనఁగాఁ బరిమాణార్థమందు, బంట్యాదిః = బంటి మున్నగునవి యగును, తతః పూర్వత్ర = అ(బంటిమొ.) ప్రత్యయములకుఁ బూర్వమున, నః=‘న’ అనునది, క్వచిత్ = క్వాచిత్కముగ నిల్చును. నిర్ధారణాదౌ మాత్రం స్వాత్ । క్వచి న్నాత్రాచ

కథ్యతే. (౨౭౯ విష.) అనుదానిని స్మరింపక కవిజనమండన టీకాకర్త యీకారిక పాఠమును “మాత్రో దఘ్నేతు బంట్యాది । ప్రతః పూర్వత్ర నః క్వదిత్.” (విక్స. అజం. ౫౬ కా.) ఆచరితిగ మాన్యుట కేవలము పొరపాటు. “మాత్రము” అనునది సంస్కృతప్రత్యయము - సంస్కృతశబ్దమును నైయున్నది. ఆచిభికప్రత్యయముగా దానికి బ్రయోగములేదు. (౨౯౩ I విష.). మాత్రచ్ ప్రత్యయము సయితము దఘ్నార్థకముగని సంస్కృతవ్యాకరణమునఁ జెప్పబడెను. “పరిమాణే ద్వయరజ్ దఘ్నో మాత్రచః. (౫-౨-౩౭.) తదస్య ఇత్యనువర్తతే. ఊహా ప్రమాణమస్య - ఊదద్యయమ్ - ఊపదఘ్నమ్ - ఊపమాత్రమ్.” (సి. కా. తథిత. పాశ్చిమిక. ౧౦౩౮ సూ.) “ప్రథమశ్చ ద్వితీయశ్చ । ఊర్ధ్వమానే మతోమమ.” ఇతిభాష్యే ఉక్తమ్. ప్రమాణ మిహ పరిచ్ఛేదక మాత్రమ్ - తత్ర మాత్రచ్, ప్రస్థమాత్ర మూరుమాత్ర మిత్యాది. ఇతిశైయటః” (బాలమనోరమ) “యద్యపి మాన మితి సామాన్యే నోక్తం తథాపి దఘ్నద్యయసా పూర్వమానే స్యాత్వామ్.” (ముగ్ధ. శ్రీరామతర్కవాగీశ వ్యాఖ్య.) ఇట్లు దఘ్నప్రత్యయ మూర్ధ్వమాన మాత్రవాచక మగుటచేత దఘ్నార్థమున బంటి గొలది ప్రత్యయములను విధించుట యుక్తము కామింజేరి యధర్మణాచార్యులు దఘ్న ద్వయసముల నుపేక్షించి “మాత్రజర్థేతు బంట్యాదిః” అని సూత్రించినవాఁడయ్యెను. ‘బంట్యాదిః’ అనుచోటి యాది శబ్దముచే ‘గొలది’ ప్రత్యయమును సంగ్రహింపవలయును. ఉదా:—తొమ్మబంటి-తొమ్మగొలది, ముక్కుబంటి - ముక్కుగొలది, ముక్కునబంటి. మొ. “ఆదిశబ్దేన ముక్కుగొలది - మోఁకాలిబంటి - మోఁకాలిగొలది ఇత్యాది శబ్దానాం సంగ్రహో బోధ్యః” (ఆహా. ౩౩౫ పు.) “బంటి. దే - అప. నీళ్ళగొలదిని దెలిపెను ప్రత్యయము. (మోఁకాలిబంటి - మొలబంటి - పుక్కిటిబంటి - ఈతబంటి. మొ.)” (శ-ర.) ఇందలి మొలబంటి మున్నగుచోటులందలి బంటిప్రత్యయ మూర్ధ్వమానమును దెల్పుచున్నను ‘ఈతబంటి = ఈఁదుటకుఁ దగినలోతు’ అనుచో నథోమానమునె తెల్పుచున్నదిగదా. చ. మురహర పద్మజాదులకు ముక్కున బంటిగఁ గేరు లోకభీ । కరు.....(నన్ని. కు. సం. ౧౨ ఆ. ౯౭౭.) గీ. లస్తకంబున గొలదికి లక్ష్మణుండు । వెడఁద యమ్మున.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౮౫.) ఉ. జేలిగొలదిఁ గొంగిటను జేర్చిన కన్నియ (వెద్దన యుత్పలమాల). ఇట మూర్ధ్వమాన మనరాదుగదా. ఇట్లుగుటచే బంటి గొలదులు దఘ్నార్థకము లనుటకన్న మాత్ర జగ్ధకములనుటయే యుక్తమగుచున్నది. మాత్రశబ్దము ప్రత్యయమగుటయే కాక “నిర్ధారణాదేమాత్రం స్యాత్ । క్వచి న్నాత్రాచ కథ్యతే” అను (౨౭౯ విష.) చొప్పునఁ బ్రత్యేకశబ్దమును

నగుచున్నట్లే బంటి గొలందులును మాత్రశబ్దమువలెను 'అందు' శబ్దమువలెను
 ప్రత్యేకపదత్వమును నైత మందుచున్న యవస్థలో నున్నట్లగుచున్నది. కావుననే
 యీరెండును షష్ఠీసమాసోత్తర పదములవలె గనవచ్చును. ఉదా:—గొలందిశబ్దము
 ప్రత్యేకపదముగ నైతము ధారాళముగ నగపడుచున్నది. ఇట్లుగుటచేతనే మోకాలి
 బంటి మున్నగుచోటులందు బూర్వపదముమీద నౌపవిధక్తికి చిహ్నములును
 గనవచ్చును. కావుననే యివి తత్పరుపదముల కుత్తరపదములయ్యెను జూపవచ్చును.
 ఉదా:—మోకాలిబంటి - మోకాలిగొలంది - ఎంతబంటి - తొమ్మలబంటి - కటిబంటి -
 శక్తిగొలంది. మొ. ప్రయోగములు:—క. బలశశిహరభాషలకును | బొలుపుగ
 మితలేనిమాడ్కి మొలబంటై తొమ్మలబంటై మెడబంటై | తలమునుకలు నయ్యె
 నరస ధరణిపుతీర్థల్. (నరస. ౫ ఆ. ౮౫ ప.) సీ. నరకాసురప్రాణ నాభోత్తరణకేళి
 రణకేళి వలకేళి రమణుజాపె | .....తే.గీ. వీర రససార కాసార విహరణంబు |
 విష్ణునకు నొప్పు నతనితో విగ్రహింపదొరగొనిన వచ్చు మనకు మద్దులు మునింగి |
 పాట వెంపళ్ళు తమకెంత బంటయనుట. (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౧౨౪ ప.) “దఘ్నార్థం
 బునం దత్పరుపదంబుల మీదను బంటి గానంబడియెడి. ఉ. కటిబంటి నెత్తురు
 కాలువల్. (రామా. ౮ ఆ.)” (ప్రాధ. తద్ధి. ౧౭ సూ.) (ఇట ‘బంటి’ శబ్దము తద్ధిత
 ప్రత్యయమనుకొనుట పొరపాటు.) ద్వి. బలువిడిచాటు నేలుల నట్టనడుమ. | జలి
 కాలమెల్లం బుక్కిటిబంటి నిలిచి. (బగవ. ౧ ఆ. ౨౦౩ ప.) ఉ. ....పె | న్నోటకు
 భంగి మాంసములు ముక్కున బంటిగ మ్రొగుచుండు. (భోజరా. ౧ ఆ. ౧౧౫
 గాణపతవ్యాఖ్య. ౨౯౮ పు.) చ. మురహర పద్మజాడలకు ముక్కునబంటిగఁ గేరు
 లోక భీ | కరు (నన్ని. కు. ౧౨ ఆ. ౯౭౭ ప.) తే.గీ. లస్తకంబున గొలందికి లత్తు
 డుండు | వెడదయమ్మన నభిమన్యు విల్లు దునియ | నేని యార్చిన. (భీష్మ. ౨
 ఆ. ౮౫.) స్రగ్ధర. ఖడ్గిన్ జెండాడు మ్రాచుల్ కవుగిటిగొలందుల్ కత్తి నొక్కొక్క
 ఘాతన్ ..... (మనుచ. ౪ ఆ. ౮ ప.) ఉ. చేతిగొలంది గొంగిటను జేర్చిన కన్నియ
 చిన్ని పొన్ని పేల్ | మూతల చన్నుదోయివలె. .... (అల్లసాని పెద్దనార్యు
 నుత్పలమాల). కోశకారులు ‘గొలంది’ శబ్దమును ప్రత్యయముగనై చూపలేదు.
 అదియొక ప్రత్యేకశబ్దముగనై చూపబడెను. “గొలంది. దే - వి - పరిమితి. విణ -
 శక్యము:—ఇప్పుడు రాజకులంబులు గొలందికి మిగిలి నాకు భరియింపం గొలందిగాక
 యున్నయవి. (హరి. పూ. ౫ ఆ.)” (శ.ర.) “ఆ-వె. నిద్ర వెంపె, నిద్ర నిగ్రహిం
 చుటయును | గొలంది మీటు కుదుపు గుడువవియును. (ఆను. ౫ ఆ. ౨౬౩.)
 క. తలడుగ రిపులకు నిప్పుగు | గొలంది గడచి వచ్చితిమి. .... (విరా. ౪ ఆ.

౯౩ య.) చ. కొలది యెఱుంగ కిట్టి పలుకుల వలకుండగు గాదు నాక. (భార. అది. ౫ ఆ. ౨౦౩.) (సూ. రా. ని.)

సంస్కృతమయ్య ప్రత్యయార్థక మయశబ్దము పైతము ప్రత్యేకపదముగ నాంధ్రకవులచే బ్రయోగింపఁబడ సాగెనని చెప్పవగును. “మయ్యైతయో ర్వాషాయా మభ్యక్త్యాచ్చాకవయోః. (౪-౩-౧౪౩.) ప్రకృతిమాత్రాత్ మయ ద్వాస్యాన్ వికారావయవయోః.” (సి. శా. ౧౫౨౩ సూ) “తత్ప్రకృతవదనే మయ్యట్. (౫-౪-౨౧) ప్రాచుర్యేణ ప్రకృతం ప్రస్తుతమ్ తస్యవచనం ప్రతిపాదనమ్..... అన్నమయమ్ - అపూపమయః” (సి. శా. ౨౦౮౯ సూ.) ఇత్యాదిసూత్రములచే మయ్య ప్రత్యయ ముపదేశింపఁబడినది. “ప్రకృత మన్నమయమితి - ప్రచుర మన్న మిత్యర్థః..... అపూపమయశ్చితి - ప్రచురోఽపూప ఇత్యర్థః.” (బాలమ. వ్యా.). ఉత్సాహ. మానినీ జనంబు నేరి మగధనాథుండగు జయ! తేనుచుట్టు నేడ్వ నధికదీన నాదములకు నా! మానసంబు సాంద్ర కరుణనుతః బొందె మోహనం! బై న యిట్టి యేడ్పు లెందు నంబుజాక్ష వింటిమే.” (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౧౪౧ య.). ఈపద్యమందలి కరుణ శబ్దము రసవరమనుట పాసంగమింజేరి కారుణ్యపరము స్త్రీలింగ తత్వమ రూపము ననకతీరదు. కాఁగా “కరుణరుయతేన్ = కరుణామయత్వమును.” అని యర్థమగుటంజేరి ‘మయ్యట్’ ప్రత్యయార్థక ‘మయ’ శబ్దము ప్రత్యేకపదముగాఁ బ్రయోగింపఁబడెనని యంగీకరింపవలసియున్నది. కాన “ప్రాచుర్యాంబునం దెనుఁగుపదంబులమీఁదను మయ్య ప్రత్యయముచూపట్టెడుః—తనమయము...” (ప్రాథ. తథి. ౧౮ సూ.) అని త్రిలింగలక్షణశేషమునందు సూత్రింపఁబడుట సరికాదు. పైని వివరించినరీతిని ‘మయము = ప్రచురము’ అనునది ప్రత్యేకతత్వమ పదమని చెప్పట యుక్తము. ప్రయోగములు:—“వ. విచ్చలవిడిని దనమయయుగ గగనంబున నిగుడు నచ్చక్రింబుం గనుగొని. (హరి. ౩ ఆ.) తమమయము. ఎ-గి.....చదలు తమమయంబు గాఁగ (నిర్వ. ౬ ఆ. ౪౮.) తే.గి. ప్రథనభూమి మెదడు ప్రోవులమయమయ్యె విక్కుటముగ. (హరి. ఉ. ౧౦ ఆ. ౫౮.)” (ప్రాథ. తథి ౧౮ సూ.) ద్వీ. ప్రపథుల లోకముల్ తమమయంబుగను. (బరహ. ౫ ఆ. ౧౩౭.)

బాలవ్యా. దఘ్నార్థంబున బంటి కొలఁదు లగు. ౨౭.

౨౯౩ I విషయము. మోకాలిబంటి - మోకాలికొలఁది - తొమ్ముబంటి -

తొమ్ముకొలఁది.

సంజేనని. ౨౯౩ I విషయము:—వెనుక నుదాహరించిన పాణినీసూత్రముచొప్పున (౨౯౩ విషయము). దఘ్నార్థమనఁగా ఋమాణము. ఋమాణార్థమున ‘బంటి’ ‘కొలఁది’

1314 'విక్ర' 'బా-సా-వే' అధర్వణపాఠమును మూర్ఖులపరికాదు [౨౯3 I వి. సం.]

అనుప్రత్యయము లాచ్చిశబ్దములకంటె బరముగా నగునని యర్థము. ఉదా:—
 తోష్టుకొలది - తోష్టుబంటి - దఘ్నుప్రత్యయ మూర్ధ్వమానమును దెల్పును
 గాన "మాత్ర"జ్ఞమునందనుట యుక్తమని ము బంటి కొలదు లూర్ధ్వమానమందే
 కాక యథోమానమందును 'నాయామా'ది పరిరూణమాశ్రమందును వర్తిల్లు
 ననియు నీవఱకుఁ బైకల్పతరువులో వివరించియె యున్నాను. కోసుకొలది - ఈత
 బంటి - మొ. బంటికొలదులు ప్రత్యేకపదములుగాను "మాత్రశబ్దమువలె"
 ('అందు' ప్రత్యయమువలెనె) మహాకవులచేఁ బ్రయోగింపఁబడుచున్న వనియు
 నీవఱకు సోపాపారణముగ వ్రాయఁబడెను. ఉదా:—మోకాలికొలది - మోకాలి
 బంటి = తోష్టులబంటి - వేలకొలది - కౌగిటికొలది - కొలదికిమీటి - మొ.
 ఇట్టివి వ్యస్తముగానైతము ప్రయోగింపఁదగిన వగుటచేతఁ దత్సమములమీఁద
 నిల్పుటయు వింతకాదు. ఉదా:—కటిబంటి - లస్తకంబుకొలది - మొ. కవి
 జనకుండన టికాకర్త యీసందర్భమునందలి సూరిపారపాటులకు మూలముగా
 నధర్వణకారికాపాఠమును మార్చి యసంగతవ్యాఖ్య చేయఁగా దాని ననుసరించి
 వేటికావ్యాఖ్యాత యంతకన్నను ససంగతముగ వ్రాసెను. "మాత్రో దఘ్నేతు
 బంట్యాదిః" అని పాఠమును మార్చి "దఘ్నుర్థమున మాత్ర బంట్యాదిశబ్దము
 లగును.....కటిమాత్ర మిచ్చటి పుష్కరములు - ముక్కునబంటి - ముక్కు
 బంటి - ఆదిశబ్దమువలన ముక్కుకొలది....." (విక్ర. టీక. ౮౭ పుట.)
 'మాత్ర' అనునది సంస్కృతప్రత్యయము. దీని నీతఁడు చెప్పినే? "మాత్ర" అనునది
 సంస్కృతశబ్ద మన్నచో నిచటఁ బ్రత్యయములతోఁ బోడించి చెప్పవేల? మఱియు
 సందర్భాంతరమున "నిర్ధారణాదౌ మాత్రం స్యాత్....." అని యీవఱకుఁ
 జెప్పఁబడిన విషయమును (౨౭౯ విష.) మరలఁ బునరుక్తము చేయవేల? "మాత్రో
 దఘ్నేతు బంట్యాది । ప్రతః పూర్వత్ర నః క్వచిత్. అను నాధర్వణము నూతనగాఁ
 గొని యీసూత్రమును ప్రాధవ్యాకర్త రచించె ననుట సుష్టము." (బా. సా. వే.
 3౭౫ పు.) వేటికావ్యాఖ్యాత యాధర్వణమని చూపిన కారిక యర్థముగల
 సూత్రము ప్రాధవ్యాకరణమున లేదు. ఆకారిక పూర్వార్థ మాధర్వణముకాదు.

నన్నయా. సమా నేఽవస్తు సర్వదా. (విక్ర. అజం. ౮౯ కా.
 ౨౯౪ విష. ఆహా. 3౬౫.)

కల్పతరువు. ౨౯౪ విష:—ఈకారిక. "౨౨౦ మొ. ౨౨౪" విషయమునందు
 వ్యాఖ్యాతయ్యెను. దీని బాలవ్యాకరణ వివరణమును ౨౨౪ విషయమున
 వ్యాఖ్యాత మయ్యెను. సంఖ్యావాచకములపైని బూరణార్థమున 'అవ' ప్రత్య
 యము నిల్పును. ఉదా:—రెండవజాము. మొ.

కన్నయా. అన్యేచ బహవో దేశ్యః । వర్ణ కా అర్థభేదకాః । క్వచి
 ౨౯౫ విష. దస్త్యస్య లోపః స్యాత్ । క్వచి ద్వర్ణాగమో మతః
 (వికృతి. అజం. ౫౨.౫౩ కారి. ఆహా. ౩౨౯ పుట).

కల్పతరువు. ౨౯౫ విష:—ఈకారికలు ౨౧౭ I - ౨౨౧ - ౨౯౦ విష
 యములందు వ్యాఖ్యాతములయ్యెను. నన్నయాధర్వణులు వచింపనివి యింకను
 ననేకము లాచ్చిక (దేశ్య) తద్ధితప్రత్యయములుగఁ బ్రయోగములందు వెలయు
 చున్నవనియు నట్టి ప్రత్యయములు పరిమగునపు డాచ్చిక ప్రకృతులందు వర్ణాగమ
 వర్ణలోప వర్ణాదేశాది వికారములు వెక్కు విధములు గల్గుననియుఁ బై కారికల యభి
 ప్రాయము. అట్టి ప్రత్యయములె కొన్ని సూరిచే వివరింపఁబడెను. త్రిలింగలక్షణ
 శేషమున నింకను మఱికొన్ని చూపఁబడెను. ఎవరెన్ని చెప్పినను బరిపూర్ణత గల్గ
 నేరదు. సంస్కృతవైయాకరణులె యది శక్యముకాదని యిట్లు వచించిరి. “కృత్త
 ద్ధిత సమాసానా । మభిధానం నియామకమ్ । లక్షణం త్వనఽజ్ఞానం । తదభిజ్ఞాన
 సూచకమ్” (ముగ్ధ. ౧౧౮౩ సూ. విష.) (౨౬౮ XII విష.). కృత్తద్ధిత సమాస
 విషయములను జెప్పుట నియమార్థ మూత్రము. పూర్తిగఁ జెప్పశక్యము కాదు. అట్ల
 యిన వ్యాకరణప్రయోజన మేమని శకింపరాదు. అభ్యాసకులకుఁ గృత్తద్ధితసమాస
 స్వరూపము సూచించుటకు మూత్రమే లక్షణ మనఁగా వ్యాకరణము ప్రవరించు
 చున్నదని కయియభియ్యక్తోక్తికే దాత్పర్యము.

అర్థవిశేషంబుల వర్ణకాంతరంబులును మహాత్మేయో
 గంబుల నెఱుంగునది. ౨౮.

మంటమారి - తిండిపోతు - తాచ్చీల్యంబున మారి -

బాలవ్యాకరణ పోతు వర్ణకింబులు. అడప = తాంబూలకరండ

వివరణము. వాహి - మతుబర్థంబునం ద ప్రత్యయంబు. పెండ్లము =

౨౯౫ I విషయము. డాధ - పెండ్లి శబ్దంబునకు మతుబర్థంబునం దము
 ప్రత్యయంబు. ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

ఇది తద్ధిత పరిచ్ఛేదము.

సంజీవని. ౨౯౫ I విష:—తద్ధితప్రత్యయములను బూర్ణముగ వివరించుట
 యశక్యమని తలచి సూరియు నీక్రిందిరితి నుపదేశించుచున్నాఁడు. కొన్ని కొన్ని
 యర్థములందుఁ గొన్ని కొన్ని యాచ్చికతద్ధిత ప్రత్యయములు వచ్చుచుండుననియు
 నట్టివి మహాకవిప్రయోగైకవేద్యములనియు సూరిసూత్రమునకుఁ దాత్పర్యము.
 అట్టివానిని గొన్నింటిని సూచించుచున్నాఁడు. తాచ్చీల్యంబున మారి, పోతు వర్ణ

కంబులగును. తాచ్ఛిల్య మనగాఁ దచ్ఛిలభావము = అట్టిశీలము గల్గియుండుటయని యర్థము. “మంటమారి - దే - విణ. ౧ జ్వలనశీలుఁడు. మ. రవి దీప్తద్యుతి యం ద్రు పావకుని నేతా (నిండైన) మంటమారి రం ద్రు వా. రివిధంబుల్ పెనుపంజా (దిరిటి) క్రిందివియల్ రేరాజ నిన్నెన్నుచో. ....(చంద్ర. నేతా శబ్దము నొద్ద) 2 కోవశీలుఁడు. తే.....మఱియు నమ్మంటమారి ‘గలయ నెక్కించు కొని వచ్చు మల యనగ’ భు | జంగవిషదిగ్ధపవను వై జలము వొడను (వసు.౪౮).” (శ-ర). “తిండిపోతు = దే - విణ - తిండికాఁడు = (తనునట్టిర్వభావముగలవాఁడు) తిండిక తై. (తిండిఁడనియుఁగలదు)” (శ-ర). ఆ-వె. తిండిపోత నికు భండనం బేటికిఁ గడవఁజేరి మనసు కాంక్షదీపి | నోపుకొలది మ్రింగి యూరక నీవంటికడన యుండు మింక నడిచిపడక (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౨౩౯ పు). మతుబర్థంబునందు ‘అ’ప్రత్యయంబు - అడపము+అ = (అడపము = తాంబూలకరండము) అడప = తాంబూలకరండవాహి = వక్కలాకులతి త్రిని బట్టుకొనువాఁడు. అట్టియాఁడుది యనియుఁ జెప్పవచ్చును. ‘అడపమువాఁడు - అడపకాఁడు - అడపక తై’ అనునవి యీసందర్భమున నిర్వివాద ములు. ‘అడప = తాంబూలకరండవాహి - తాంబూలకరండవాహిని’ అను మతు బర్థకమగు ‘అ’ప్రత్యయమున కొక నైషధప్రయోగము గన్పట్టుచున్నది. అయ్యది వివాదగ్రస్తము. అయినను సూరిపక్షమే యుక్తము. (విస్తర 1). మతుబర్థంబునందు ‘అము’ ప్రత్యయము. ‘వెడ్లము-దే-వి-(వెడ్డి+అము) వివాహమైనభార్య (ఊధ). క. అడ్డముచెప్పక కడపటి | బిడ్డఁడు రాముఁడు సుతులఁ జెడ్లము నచటన్ | గొడ్డంటం

విస్తర. 1 ౨౯౫ 1 వివ:—“అడప. దే - వి - అడప ముంచుకొనియుండు అఁడుది. చ. కిలికి వరాటరా జడప కప్పురవీడెము వెట్టె వంచనన్ | నలు నడవంబు వానికి ఫణాధరవల్లి దళాంతరంబునన్ | బలితపుఁ దేలు మైనమునఁ బన్ని; యతం డది సూచి భీతిఁ దిమ్ముల మిల నై చిన న్నగిరి మూఁగిన రాజకమారు లందఱున్ (నైష. ౬ ఆ. ౧౪౧ పు).” (ఫణాధరవల్లి = నాగవల్లి). ఇందలి ‘వరాటరా జడప’ అనుచోట “వరాటరాజయొక్క+అడప (= తాంబూలకరండవాహిని = అడపక తై) అని శబ్ద రత్నాకరకారుల యాశయమైయుండును. అప్పుడు. ‘వరాటరాజ+అడప’ అనుచో ౯౬ 11 విషయముచొప్పున ‘సుక్కు’రాక్షండుట వింతకాదు. ఇంతెఱుకు సూరి కనుకూలమే. ఈ నైషధఽద్యమునకు మూలమగు గంస్కృతనైషధమున నిట్లు న్నది. శ్లో. ముఖే సిథాయ క్రముకిం నలానుగై | రభోడ్వి పర్థాలి రవేక్ష్యి వృశ్చిమే | దమూర్పితా న ర్షభవాస సర్థితం | భయావిలైః సంభ్రమహాసితాఖలైః (శ్రీహర్ష నైష. ౧౬ సర్గ. ౧౦౯ శ్లో.) ఇందలి దమూర్పితేత్యాదికి “దముఁడనువానిచే

నీయబడినట్టియుఁ బరిమళే ద్రవ్యముచే నిర్మింపబడినట్టియు వృశ్చికమును జూచి" అని విశేషణోభయపదకర్తృభారముముగా నర్థముచేసికొనుటచే దముఁడను వరాటరాజే మాయావృశ్చికలిత తాంబూలము నిచ్చెననుట మూలానుసారియై యుండుననియు నక్కారణమున "కలికివరాటరాజప్రభు" అను పాతమే యంగీకార్యమనియు రెండవ పక్షమువారి (సూ. రా. ని.) యాశయము. ఈపక్షమున 'అడప' అనుమతుబంత రూపము నిరాధారమై యగ్రావ్యామగుచున్నది. 'దమునిచేనీయబడిన పరిమళే ద్రవ్యముచే నిర్మింపబడిన వృశ్చికమును' అని మూలమున కర్థముచేసింబో (శ. ర. పక్షమున) దాంబూల మిచ్చినవాఁడు దముఁడు కాఁడను నర్థము లభింపఁగలదు సర్వం కషావ్యాఖ్యాత 'వరాటరాజప్రభు' అనుపాతమును స్మరింపక "వరాటరాజప్రభు" అను పాతమునే యంగీకరించి వ్యాఖ్యచేసెను. "వరాటరాజు = వరాట యువరాజు దముఁడు (కలికి = కునోజ్ఞము. ఇచ్చోట పెద్దరాజునకు ఈచేష్టలను ఆరోపించుట అనుచితముగాన, దానికిట 'చిన్న'యని లక్ష్యార్థమును చ్ఛేదకొనవలయు)." (నైష. సర్వంకష ౫౩౯ పుట.) సూ. రా. నిఘంటుకారులు చాలఁజటి సర్వంకషా వ్యాఖ్యనే యనుసరించిరికాని పద్యములో 'అడప' అనుచో 'అపుడు' అని నిల్పుట సత్యవిధూరమని కొంత సంగోభించిరి. "అడప అని కొన్నిపాతములును 'అపుడు' అని కొన్నిపాతములును గలవు. దీనికి (ఈనైషధపద్యమునకు) ముందటివచనము చివర 'అప్పుడు' అని అన్నిప్రతులలోను డుండుటచే 'చి. ని. శ-ర కర్త'లు 'అడప' అను పాతమును గ్రహించి యుండురు. కాని 'అపుడు' అను పాతమే మూలానుసారముగానున్నది. శ్లో. దమూర్పితాంతర్ముఖవాసనిర్మితం. సం. నైష. ౧౬ స. ౧౧౦ శ్లో. ఇట దముఁడు = కలికివరాటరాజు. ఆపక్షమున పూర్వపువచనమందలి 'అప్పుడు' అను నది తీసివేయవలయును." (సూ. రా. ని. 'అడప' శబ్దమునొద్ద) పరిశీలింపఁగా "బౌచిత్యం బాదరించియు ననౌచిత్యంబు పరిహరించియు" (నైష. ౮ ఆ. ౨౦౨ వచ) అను తన నియమముచొప్పున శ్రీనాథుఁడు రాజడపకానితో హాస్యప్రచారము చేయుట యనుచితమని తలంచి వరాటరాజుగారి యడపక త్రేనలుని యడపకానితోఁ బరిహాసప్రచారము నడపెననుట యంతయు నుదతముగను రసపోషకము గను నుండుననుచు నిట 'అడప' అను పాతమునె సీల్చి సవరించె ననుట మిక్కిలి యుక్తముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. "పెద్దరాజునకు ఈచేష్టలను ఆరోపించుట అనుచితము" అని వ్రాసిన (చూడు. మీఁదు) సర్వంకషావ్యాఖ్యాతలు యువరాజునకు నూత్ర మీచేష్టలు తగునా యనియు నందును నలు నడపకానితో వరాటయువరాజు హాస్యప్రవర్తనము చేయుట తగునా? యనియు వివేకింపకుండుట చింత్యము.

దెగనడిచిన | జడ్డనఁ దలయూచి మెచ్చె జరుదగ్ని మదిన్ (భాగ. ౯ స్కం.)” (శ-ర) ఇత్యాదు లూహ్యంబులనుటచే ‘చిచ్చుట - చిచ్చుట’ మున్నగుచోటుబందలి మయట్ ప్రత్యయార్థకంబులగు ‘ఁట - ఊట’ మున్నగు ప్రత్యయముల నెన్నునది. “చిచ్చుట - వై - విణ (చిచ్చు+ఁట) అగ్నిరుయము. చ.....మఁడు చుండె. జి | చ్చుట పిడుగుల్ వడిం దొరఁగు చాడ్పున నంబర వీధి నుగ్రమై. (విరా. ౫౭ ౧౪౩).” (శ-ర). “చిచ్చుట - వై - విణ - (చిచ్చు ఊట). అగ్నిరుయము. చ.....చి | చ్చుట పిడు గెట్టు లట్టవరి శూరుల నుత్తము నుగ్గు నేనెదన్ (విరా. ౪౭ ౧౪౩).” (శ-ర). ఇట్లు మఱికొన్ని తద్గితప్రత్యయములు త్రిలింగరక్షణ శేషమునఁ జూపఁబడెను. (విస్తర II).

సంజీవని:—ఇది తద్గితపరిచ్ఛేదము = తద్గితపరిచ్ఛేద మింతటితో ముగిసినది.

విస్తర. II ౨౯౫ I ౧౦౬:—“ర. మతుబర్థంబునం దరి వర్ణంబు పరంగునఁబడు పూజ సొన్నముల కడ యచ్చునకు వైకల్పికముగాను నిత్యముగాను దీర్ఘంబగు. ఉదా:—పూజారి - పూజరి - సొన్నారి” (ప్రాధ. తద్గి). “పూజరి. ద్వ - వి - (పూజ+రి). అగ్నుకుడు. సీ. పూజరి బ్రాహ్మణశ్రుతి యొకర్లు సు - గాత్రినాఁ బరఁగెడు కాంత గలదు (కథా. ౪౭౫). పూజారి. ద్వ - వి - పూజరియొక్క రూపాంతరము. ఉ.....పూ | జారి వధూటి వచ్చి జలజాతెనిలోపనఁ జూచి యిట్లునున్ (విక్ర. ౬౭౫) సొన్నారి. ద్వ - వి - (సొన్నము+రి) అగసాలెవాడు. మ. జత సొన్నారి కెఱంగునం దనరె (చంద్రా. ౪౭౫).” (శ-ర). “గె చెడుగు - దడుకు - నిడు పులకుఁ బుం స్త్రీబున మతుబర్థం బకారంబగు. ఉదా:—చెడుగుడు - దడుకుడు - నిడుకుడు” (ప్రాధ. తద్గి). ఇయ్యవి మగాదిగణములోఁ జేర్చఁదగినవి - చెడుగనిన్ - దడుకునిన్ - నిడుకునిన్ - మొ. “చెడుగుడు - దే - వి - (చెడుగు + అడు) కూరుడు. మ..... అ | చెడుగుం దుగ్రతఁ దద్వజఁబుఁ జెనకన్..... (వారి. పూ. ౪౭౫). దడుకుడు - వై - విణ - (దడుకు+అడు) దుష్టుడు. క. ఉడుగుడు మధురిపుకథనము | ..... | దడుకుని జదివింప మాకు దుర్లభ మధిపా (భాగ. ౭ స్కం.)” (శ-ర) “నిడుకుడు. వి.....పాము. (చంద్రికా వర్ణనము) సీ. శశిమాళి తిరపుచే జడఁజుట్టు నిడుకుడు..... (రా. వి. ౩౭౫ ౧౧).” (సూ. రా. ని) “ఁ. వేటున కడవర్ణకంబు స్వార్థంబునం దగు. ఉదా:—వేటడము” (ప్రాధ. తద్గి). “వేటడము - దే - వి. భదము. క.....అ | డకు మగలకు నిట్టి వేటడఁబులు గలవే. (భో. ౬౭౫).” (శ-ర). “2 వెల్లి కడి వర్ణకంబు స్వార్థంబునం దగు. ఉ. వెల్లిడి” (ప్రాధ. తద్గి). “వెల్లిడి - వై - వి. ౧ బయలు. ౨ ప్రసిద్ధి.” (శ-ర). ౩. “కలివి, విరివి, విసికి - కలివి - రాపులకు

స్వాంతంబునం దిది వల్లకంబగు. ఉదా:—తెలివిడి - విరివిడి - వినికిడి లేమిడి - రాపిడి” (ప్రాశ. తల్లి). “తెలివిడి - వి - (ఁ తెలియు) గ జ్ఞానము. గీ. తెలివియునగ నెఱుక యనఁ దెలివిడి యనఁ బరఁగు జ్ఞానంబు. (ఆం. భా. ౧ ఆ. ౧౦౨).” (సూ. రా. ని.). తెలివిడి పదమునకు ‘తెలివి’ అను ప్రాతిపదికము మూల మనుట యుక్తము. తెలియు థాతువు జనకపదమని సూ - రా - నిఘంటుకారులు వ్రాయుటసరికాదు. “విరివిడి - దే - వి - (విరివి+ఇడి) విస్తృతి.....” “వినికిడి - దే - వి - (వినికి+ఇడి) వినికి ..” “లేమిడి - దే - వి - (లేమి+ఇడి) దారిస్రము” (శ-ర.). ‘వెల్లిడి - తెలివిడి - విరివిడి - వినికిడి’ అనువానికి శబ్దరత్నాకరమునఁ బ్రయోగములు చూపఁబడలేదు. “రాపిడి - దే - వి - ఒరయిక (ఆప్రేషితమునందు రారాపిళ్ళు) కా. రారాపిళ్ళ భుజాంగదాబులు మణుల్ రాలంగ (మను. ౪ ఆ.)” (శ-ర.). ౯. “ఇతవర్ణకం బింపు బిగి పోలలకు స్వాంతంబునం దగు. ఉదా:—ఇంపితము - బిగితము - పోరితము” (ప్రాశ. తల్లి). ఇం దింపిత మనుదానికి సూ - రా - నిఘంటువునందు నైతము ప్రయోగము చూపఁ బడలేదు. “బిగితము - దే - వి - (బిగి+ఇతము) దృఢము. నీ. బిగితంపు ముష్టిఁ గంపితమైన యశిఠార విమత కరాసులు విజిచి విజిచి. (హరి. ఉ. 3 ఆ.)” “పోరి తము - దే - వి - (పోరు+ఇతము) కలహము. నీ. తనయులింకేళంగి ధనవిభాగ ములకై, పోరితంబులు లేక పాపఁగియుండురు. (కాశీ. 3 ఆ.) ౨ యుగము. ఉ.....పోరితంబులే! కయ్యెడు కార్యసిద్ధి వెడఁగైనను నొల్లక యొండు సేయునే. (ఉద్యో. ౧ ఆ.)” (శ-ర.) “౧౦. ఇతవర్ణకంబొప్పు తప్పు పెల్లులకు స్వాంతంబునందును క్రొవ్వు చెట్టులకు మతుబద్ధంబునందును నగు. ఉదా:—ఒప్పిదము - తప్పిదము - పెల్లిదము - క్రొవ్విదము - చెట్టిదము.” (ప్రాశ. తల్లి). “ఒప్పిదము. దే - వి - (ఒప్పు+ఇదము) గ అందము. నీ. కాళ్ళ యొప్పిద మాండు కట్ట నుజ్జ్వలము సేయంగ. (విరా. ౧ ఆ. ౨౨౮). క్రొవ్విదము. దే - వి - (క్రొవ్వు+ఇదము) దుష్కార్యము. గీ.....క్రొవ్విదంబులు సేయఁ బొచ్చు టిచ్చుగించి చూతురయ్య. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౯.)” (శ-ర.) “తప్పిదము. వి - (ఁ తప్పు) ద్వి. తనయుండు సేసిన తప్పిదం బునకు!.....(ద్వి. శ-సా. ౧ ఆ. ౪౩ పొరట.)” (సూ. రా. ని.) “క. మంత్రం బున బెట్టిదముగఁ బడవైచిన యొప్పిదమున. (భీష్మ. ౨ ఆ.)” (శ-ర.) “పెల్లిదము. ద్వ - వి - (పెల్లు+ఇదము) పెల్లు - అతిశయము. క. ఓదివెడు తృష పెల్లిదమున! వదనము వలువల్లు వట్టె.....(విరా. ౨ ఆ.)” (శ-ర.). “౧౧. స్వాంతంబునం దిది వర్ణకంబు వాఁపున కగు. ఉదా:—వాఁపిరి” (ప్రాశ. తల్లి). “వాఁపిరి. ద్వ - వి - (వాఁపు+ఇరి) ఏ కరుట - ఏకట (మిక్కిలి యపేక్ష)” (శ-ర.) “౧౨. అర వర్ణకంబు నాయకశబ్దంబునకు భావంబునం దగు. ఉదా:—నాయక కరము” (ప్రాశ. తల్లి). “నాయంకరము - ద్వ - వి - (నాయఁకుండు+కరము) ఆధి

పత్యము. గీ. దళవాయి నాయకరపు పట్టమున నిలిచి (పాండు. ౧ ఆ.)” (శ-ర). కర ప్రత్యయ పరకత్యమున “నాయక” అను నాచిక్క ప్రకృతియొక్క కకారములోపించినది. “నాయకుడు - వై - వి. ౧ అభివతి. ఎ-గీ.....ఎటుకురాయంకుఁ డొక్కడుడు వచ్చి | పుడమిరావేల్పు రాయని కడను నిల్చి (చంద్రా. ౨ ఆ.)” (శ-ర). “౧౩ కార వర్ణకంబు చెలి నయులులకు భావంబునందును, నుడి కొలతలకు స్వార్థంబు నందు నగు, ఈ కకారమునకుఁ గొన్నియెడల గకారంబుకు, ఉదా:—చెలికారము- నయగారము, నుడికారము - కొలగారము.” (ప్రాథ. తర్ఫీ). “చెలికారము. వి. (చెలి+కారము) చెలిమి - స్నేహము. క. నెలకొను చుట్టటికంబును | జెలికారము.....(యయా. ౩ ఆ. ౧౯.)” “నయగారము - వి. (నయము+కారము) మనోజ్ఞత - ఒర్పు - అందము. (య్యదుత్వము. శ-ర). క. ప్రియమై రమణీయమణి | మయమై యతిదిత్రభీత్తిమంజు నయమై | నయమైన చిలుకపలుకుల | నయగారమునం జెలంగిన, యగారమునన్ (పారంగ. ౧ ఆ. ౧౩౫).” “నుడికారము - వి... ..(నుడి+కారము స్వార్థమున) ౧ పలుకు - మాట మాట మొదలగువాని యందలి చమత్కారము - సరసత..... ..ఉ.....నుడికారము సొంపెన లార భారతం | బెట్టు రచించి తీపు..... (కాశీ. ౭ ఆ. ౧౯౨) గీ..... | పలుకు నుడికారమున నాంధ్రభాషయందు | రు.....(భీమ. ౧ ఆ. ౧౫).” (సూ. రా. ని.). “కొలగారము - చే - వి - ధాన్యము కొలత కిచ్చెడు కూలి (శ-ర). “౧౪ చలికి మిరి వర్ణకంబు స్వార్థంబునం దగు ఉదా:—చలిమిరి” (ప్రాథ. తర్ఫీ). “చలిమి (త్రి) రి వి (౬ చలి) చలువ - వై త్యము. సీ. మలయానిలుం డింత, చలిమిరితోఁ గ్రాలి నడపాడునోజ యెన్నుండొ పడనె (నన్ని. కు. సం. ౫ ఆ. ౬౦౦ పు).” (సూ. రా. ని.). “౧౫. టివర్ణకం బొందు సంత్యవర్ణంబునకు భావంబునం దగు. ఉదా:—బంటి” (ప్రాథ. తర్ఫీ) “బంటి - విజ (౬ - బండు).....ఏకాకి - బంటరి. చ... ..కారవసేనయేడ యొం | టి సనుట యేడ.....(విరా. ౫ ఆ. ౨౩౪).....వి. ఏకాకిత్యము - బంటరితనము - అసహాయత్యము. క. బంటి మెయిం దాక నా ము | క్కంటికి వశమగునె కృష్ణగాండీవుల (కర్ణ. ౨ ఆ. ౧౫).” (సూ. రా. ని.). “౧౬ ఒకానొకచో మఱుబర్థంబున నవర్ణకంబు చూపట్టెడి. ఉ. క.....ఇట్టి దివ్యతేజం | బున వాడధమాన్వయమునబుట్టునె చెపుమా. దివ్యతేజంబునవాడు=దివ్యతేజముగలవాడు (ఆది. ౬ ఆ.) ఇతరంబులు ప్రయోగ దృష్టంబులు గ్రాహ్యంబులు.” (ప్రాథ. తర్ఫీ). ఇట్టిచోటులందలి ‘స’ అనునది యొక తర్ఫీత ప్రత్యయ ముచు సరికాదు. ఇది స్పష్టమగు సప్తమిభిక్తి ప్రత్యయముగఁ గన్పట్టుచున్నది. ఇట్టివి మధ్యమపదలోపి సప్త మ్యలు కృమాసములనుట యుక్తము. “దివ్యతేజంబు+సన్+వాడు = దివ్యతేజంబునం దుండువాడు = దివ్యతేజముగలవాడు” అని ప్రక్రియ నరయునది. (౨౭౦ విష).

ఆంధ్రవ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

క్రియా పరిచ్ఛేదము

ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలో సూక్ష్మతథాతువులనుండి యేర్పడు క్రియాపదముల రూపనిష్పత్తి మాత్రమే ప్రధానముగా మొదట సాధింపఁబడెను. కావున సంస్కృతథాతువులు తత్సమములగుచుఁ దెలుఁగులోనికి వచ్చురీతి మొట్టమొదట “ఉపకృతి పరిణతి సువృత్తి ఖేచ” దిత్యాదికారికచే నిరూపింపఁబడెను. అట్లు తుది ముట్టఁ దత్సమథాతు రూపసాధనమునె యుపదేశించి తుదిని “అత్త్వాది తత్సమా నామివ దేశ్యానాం క్రియా పదానాంచ” అని యిట్లుగ నాచ్ఛికథాతువులనుండి క్రియారూపములను వైత మి తత్సరు క్రియాసాధక సూత్రముల మూలముననె సాధించిరి నవలెనని భట్టారకుఁడు వచించెను. చింతామణి సూక్ష్మసాభిప్రాయముతో రచింపఁబడిఁదగుటఁజేసియు నాచ్ఛికథాతురూపసాధనప్రక్రియ మిక్కిలి విస్తృతముగఁ జెప్పవలసి యుండుటఁజేసియు నద్దాని నుపేక్షించి భట్టారకుఁడు వైరితని గ్రియా పరిచ్ఛేదమును నడిపినవాఁడయ్యెను. ప్రకృతగ్రంథము విద్యార్థిలోకమున విద్యల్లోకమునఁ బ్రసిద్ధమైయున్న బాలవ్యాకరణపు వరుస ననుసరించి నడుపఁబడు చుండుటఁజేసి యాంధ్రశబ్దచింతామణి క్రమమును వీడి బాలవ్యాకరణక్రమమున యథాపూర్వముగ సందర్భపఱుపఁబడుచున్నది. బాలవ్యాకరణమునఁ దత్సమాచ్ఛిక సాధారణముగా భూతాద్యర్థములును నట్టి క్రియావిభక్తి ప్రత్యయములును నుపదేశింపఁబడుటఁజేసి వానికి మూలమనఁ దగు నన్నయాధర్వణకారిక లిటఁ బ్రదర్శింపఁ బడుచున్నది. ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలోని క్రియావిభక్తి ప్రత్యయములు మొదటఁ దత్సమథాతువులకె యుపదేశింప బడినను నత్త్వాది తత్సమానామివ దేశ్యానామిత్యాది సూత్రముచే నట్టి ప్రత్యయములు తత్సమాచ్ఛికథాతు సాధారణములె యనఁదగును. అట్టి నన్నయాధర్వణోపదిష్ట తద్ధర్మాద్యర్థములును గ్రియావిభక్తి ప్రత్యయములును నిఁక బ్రదర్శింపఁబడుచున్నవి.

తద్ధర్మ వర్తమా నాతీ తాగామ్యర్థకాః క్రియా
జ్ఞేయాః । తత్ర ద్వితీయ తుర్యో । యా తాస్తః
సానుబంధకా వేవ. (ఆ. చిం. క్రియా. 3 కారి.
అహో. ౪౫౯-౪౬౦ పు.)

వసతి రనుబంధకః స్యా | ద్యత్ర లడధో వివక్షిత స్తత్ర |
 అస్తి రనుబంధకః స్యా | ద్యత్ర లృడధో వివక్షితో
 ధాతోః. (ఆం. చిం. క్రి. ర కారి. అహో. ౪౬౧ పు)
 చు రితి క్రియాపదానాం | సర్వేషాం వర్తమానకారే
 స్యాత్. (ఆం. చిం. హలం. ౧౧ కారి. అహో.
 ౪౦౫ పు)

సన్నయా అత్వాది తత్సమానా | మివ దేశ్యానాం క్రియాపదా
 నాంచ. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౭ కారి. అహో.
 ౫౧౨ పుట.)

వ్యతిరేకాదా భావిని | చాత్ స్యాత్ క్త్వా భూత
 యోః క్రియాస్త న్యేత్. (ఆం. చిం. క్రియా. ౬
 కారి. అహో. ౪౭౩-౪౭౪ పు.)

దుతి వర్ణకా క్రమాత్ స్తో | నాద్య స్యాదాద్యయో
 శ్చ భూతార్థే. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౧ కారి.
 అహో. ౪౮౨ పుట.)

పున రాగమః క్రియాణాం | పర్యాప్తో మస్తతే తు
 సజ్జేతః. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౪ కారి. అహో.
 ౪౯౪ పు.)

కల్పశుభ్ర. ౨౯౬ విషః—క్రియాః = క్రియలు = ధాతువులు, తద్ధర్మ
 వర్తమా నాతీ తాగామ్యుద్ధకాః = ధాత్వర్థి భూతవ్యాపారము, వర్తమానవ్యాపా
 రము, భూతవ్యాపారము, భావివ్యాపారమును సర్థముగలవని, జ్ఞేయాః= తెలియు
 దగియున్నవి. వెనుక గారకఃరిచ్చేదము ౨౩౪ విషయమున వివరించిన రీతిని జాతి
 వ్యక్తి లింగ సంఖ్యా కారకము లైదును బ్రాలిపదికాఢములె యన్నట్లిదట సయితము
 “క్రియాత్వము-క్రియ-(వ్యాపారము) వచనము - కాలము - అన్వయము,” అను
 నైదిటికిని ధాతువులె వాచకములనియు లడాది ప్రత్యయములు ద్యోతకము
 లనియు నెఱుంగునది. (విస్తం. I) తత్ర = అట్టివానిలో, యా ద్వితీయ తుర్రాధ్య =

విస్తరము I. ౨౯౬ విషః—తద్ధర్మశబ్దార్థ విషయమునఁ జింతామణికిని బాల
 వ్యాకరణమునకును జాలభేదము గలదు. “తత్ = ఆధాతువుయొక్క, ధర్మము =
 వ్యాపారము.” అని చింతామణి పక్షమునందలి యర్థము. తద్ధర్మ - తచ్చీలాద్యర్థ
 ములను దెలుపునది యని బాలవ్యాకరణ పక్షమున నర్థము. (చూ. బా. క్రి. ౨౨

[బా. క్రి. ౧ మొ. ౨౫ సూ.] 'బా-సా-వే' ప్రమాదములు. తద్ధర్మార్థవివృతి 1328

వర్తమానార్థక భవిష్యదర్థకము లేవిగలవో, తా = అవి=ఆధాతువులు, సానుబంధ కా వేవ = ఈ క్రిందఁ జెప్పఁబడు ననుబంధములతోఁ గూడికొనియే, స్తః = ప్రయోగింపఁబడును. తద్ధర్మ మనఁగా ధాత్వర్థమే. ధాతువులు వ్యాపారమత్రార్థమందే క్రియావిభక్తులతోఁ గూడి పదములై వాక్యప్రయోగార్హము లగునని తాత్పర్యము. ధాతువు స్వాత్వవ్యాపార మాత్రబోధకమగునపు డాయాస్థలములందలి సందర్భములనుబట్టి యాయా చోటులందు వర్తమాన భవిష్య దాద్యర్థములును దచ్చీల సంభావ నాశీరాద్యర్థములును గ్రాహ్యములగుచుండునని యెఱుంగునది. ఉదా:—వాడు రేపు వండున్ = భావ్యర్థకము. వాడిదె వచ్చున్ = వర్తమానార్థకము. అన నతఁ డిట్లుచున్ = ఇట్లునెన్ = భూతార్థకము. అగ్ని మండున్ = తచ్చీలార్థకము. నీకు శుభం బగున్ = ఆశీరర్థకము. వాడు చెప్పి యుండున్ = సంభావనార్థకము. మొ. “ధూతా ద్యర్థత్రయ విలక్షణః కశ్చిద్ధర్మ స్తద్ధర్మాఖ్య ఇత్యాచార్యై ర్వ్యవహ్రియతే, వికృతా. వర్తమాన భవిష్యదర్థయోః క్రియాయాస్సానుబంధకత్వమ్. ధూతార్థే వః త్వే ఏత్యమ్. బహుత్వే ఇత్యంచ వర్తతే. ఇత్యేతదభావా దస్య తత్త్రితయ విలక్షణత్వమ్, తత్రాచార్యైః కాల మవివక్షిత్యైవ ధాత్వర్థమాత్రే వివక్షిత్యైవ. అతఏవ తద్ధర్మ ఇత్యన్వర్థా సంజ్ఞాతస్య ధాతోర్ధర్మః వాచ్యార్థమాత్రమితి. ధర్మోత్తమ మధ్యమవ దిత్యత్ర తచ్ఛబ్దపరిత్యాగేన సోర్థో నిర్దిష్ట సూన్యత్ర కారణ, సవన నిర్దేశో ౭న్వర్థ సంజ్ఞాయాం మానవమ్, కేవలసంజ్ఞాపక్షేతు తదసూ. ౫ సూ.) ఇట్టి భేదమును గ్రహింపక పేటికావ్యాఖ్యాత పక్షద్వయ మిత్రణ కలుపితముగా వ్రాయుచు వచ్చెను. “తత్రాచార్యైః కాల మవివక్షిత్యైవ” వేత్త్యాది కవిశిరోధూషణంతుల (ఆచార్య. ౪౫౯ పు.) నుదాహరించి “ఒకానొక ధర్మముగల యొకానొక పదార్థమని భావము. ధాత్వర్థమాత్రమున నీలకార మగునని ఫలితము.” (బా. సా. వే. 3౮౦ పుట) నన్నయలడాదుల విధింపలేదు. దుజాది ప్రత్యయములు పురుషవచనాదిద్యోతకములై కాని తద్ధర్మాదిద్యోతకములు కావు. ఇట్లై యీసందర్భమున మఱిగొన్ని ప్రమాదములును గలవు. బా. గు - ప్ర - వ్యాఖ్యనుండి స్వీకరించుటలోఁ గల్గినవి కొన్ని. “ధూతకాలికపదార్థము దేవదత్తుడు” (బా. సా. వే. 3౭౯). దేవదత్తుని వంటకము ముగిసెనుగాని దేవదత్తుడు భ్వఃసము నందలేదుగదా. “జాతి వ్యక్తి లింగ సంఖ్యాకారకంబులేనును బ్రాతిపదికార్థములే గాన ధాతువు వర్తమాన కాలికపదార్థ వ్యాపారబోధక మగుట యవిరుద్ధము.....” (ఇట్లై యచటి ధోరణి) (బా. సా. వే. 3౭౮) ఇందలి కార్యకారణభావ మసంగతము. ధాతువు ప్రాతిపదికము కాదుగదా.

యోగా దితి ధ్యేయమ్." (అహో. ౪౫౯ పు.). ఈ సందర్భమున నహోబలపండితుడు "ప్రథమ శ్లోత్రమ శ్చైవేత్యా (౭౩ విష.) దధ్యధర్వణకారికలనుబట్టి యధర్వణ మతమున నుదస్తములు నాస్తములు నగు తద్ధర్మక్రియాపదములకు మాత్రమే తద్ధర్మసంజ్ఞ చెల్లునని వ్యాఖ్య చేయుట సరికాదు. "న స్యా తద్ధర్మోత్పత్తిః" అను సూత్ర మునం (౭౩ విష.) దలి తద్ధర్మశబ్దమునకు వివక్షించిన యర్థము నచట యధర్వణాదు వివరించినేకాని యంతటను దద్ధర్మశబ్దమున కదియే యర్థమని యధర్వణాశయము కాదు. (౭౩ విష.). అట్లే కానిచో 'ఘటింతురు' మున్నగు క్రియారూపముల కధర్వణమతమున సిద్ధి యెట్లు? అధర్వణాదృష్టివాని రూపసిద్ధిని వేటుగ సాధింపలేదే! "తద్ధర్మప్రథమే స్యాతాండు డి వర్తాచ నాంతకా" అనుచోప్పన నాతఁడు (విశ్వ. క్రియా. ౯ కారి. ౨౯౬ 1 విష.) 'డి' వర్ణకమును దద్ధర్మప్రత్యయముగ నెట్లంగీ రించెను? కావున "ప్రథమైవచనాస్తయో ర్నాస్తయోః పదయో రేవ తద్ధర్మ సంజ్ఞకత్వ ముక్తమ్..... తేన 'చేనెన్ - ఘటించెదన్' ఇత్యాదౌ న తద్ధర్మ సంజ్ఞా. కీతుభావిక్రియా వ్యవహారేన, ఘటింతు రిత్యాదౌ నపి నాస్తత్వా భావాన్మ తద్ధర్మసంజ్ఞా. వాగనుశాసన మతే త్వేషాం తద్ధర్మాధికత్వమేవేతి." (అహో. ౪౫౯ పు.) అను కవిశిరోభూషణంతులు సరికావని గ్రహింపవలెను. (౪౨౨ పు. అహో. చూ.) అహోబలపతి వివేకింపక కొన్నియిడల నిట్లు నన్నయా ధర్వణకారికలు వేర్వేలు గ్రంథములని భ్రమించుచుండును.

తద్ధర్మక్రియలవంటివి విస్తృతమగు సంస్కృతభాషయందు సముతము లేవు. సంస్కృతమునఁ దాచ్చీల్య సాతత్య దులందు లెట్టునె వాడుదురు. 'వర్తమానే టి' అనుచోటి వర్తమానశబ్దమునకు భూతభావిని లక్షణత్వ దుర్థమని వ్యాఖ్య చేయుదురు. ఇట్లే వ్యతిరేకార్థక క్రియలవంటి ప్రత్యేకపదములును సంస్కృతమున లేవు. సంస్కృతమున వ్యతిరేకార్థము 'న' శబ్దముచే సంపాదింపవలసినదే. ఉదా:—(తె.) చదు వఁడు = (సూ.) నఁరలి. (తె.) చదువకుము = (సం.) నఁర. (తె.) చదువమి = (సం.) అఁతనమ్. (తె.) చదువబడనిది (చదువనిది) = (ఁం) అపరితమ్. (తె.) చదువక = (సం.) అపరిత్యా. మొ.

నన్నయాధర్వణులు తద్ధర్మశబ్దమున కిట్లర్థము చేసినను సూరి తద్ధర్మాద్యర్థము లందు లాట్టును విధించుచుచే లాట్టు రూపములకుఁ దద్ధర్మాద్యర్థకములనెడి వ్యవహారము ప్రసిద్ధమయ్యెను. తద్ధర్మాధిక క్రియ యనఁగాఁ దద్ధర్మాద్యర్థబోధక క్రియయని బాలవ్యాకరణమతమున సర్థమునెన్నవలెను.

తెలుఁగునఁగల యీ సాధారణరూపవిశేషములను సరిగా గ్రహింపక యాంధ్రభాషాభూషణ కావ్యాలంకార చూడామణి కర్తలు 'ద' గాగమయుక్త

తద్ధర్మరూపములను వర్తమానార్థకములుగను, 'దు'గాగమయుక్త తద్ధర్మరూపములను భావ్యర్థకములుగను సుపదేశించిరి. మఱియు, జితామణ్యుక్త వర్తమానార్థక భావ్యర్థక రూపములు ప్రత్యేకసమానపదములుగాక శబ్దవ్యయభుతితములను తలుపున గావలయు వాని నుపేక్షించిరి. క. డును దరు లొరులకు నెరికిరి । దవరంగ దు దవు దరులు తనకు దను దముల్ । చను నేకబహుచనములు । మునుసన్నిభ క్రియల వర్తమానార్థముల్. క. అడిగెను నడిగెద రనగా । ..... ఉవాహరణముల్ (ఆం. భూ. ౧౮౨-౧౮౩ పు). క. ఉను దురు లొరులకుఁ జెప్పను । దవరంగ దువు గురు లెరికిరి దవకు దును దుముల్ । దవరంగ నివి యేక బహుచ । చనములగు భవిష్యద్ధర్మ సంసూచకముల్. క. పలుకును బలుకుమరనగా । ..... (ఆం. భూ. ౧౮౪-౧౮౫ పు). క. అరిగెను నరిగెద రనగా । ..... వర్తమానభవితార్థ మగున్. క. చేయుం జేయుదు రనగా... ..భవిష్యద్ధర్మముఁ జెప్పన్ (కావ్యాం. ౯ ఉల్లా. ౧౫౧-౧౫౨ పు) కేతనముఁ బెద్దిరాజును వచించిన యావిషయములు ప్రామాధికములనియు, దగాగమయుక్తరూపములు భావ్యర్థకమును దుగాగమయుక్తరూపములు వర్తమానార్థమును రెండును భూతార్థమును దాచ్చిల్ల్యాదులను బోధింప వచ్చుననియు సారించిన చితామణివిషయ పరిశోధనమున సవిస్తరముగఁ జూపఁబడెను. (చి. వి. పరి. ౬౨ ౬౩-౬౪ పు.) అధర్వణాచార్యుఁ డొకానొకసందర్భమున (ఎ) ద గాగమయుక్తరూపములు భావ్యర్థకములని వచించెను. "అధర్వణ గ్రంథేతు పోయేద నిత్యాదా 'భావిక్రియాసు యశ్య స్యా । దేత్వ మేవ ప్రయోగతః".....' (ఆహ్. ౧౫౩ పు.) అని కవిశిరోభూషణమున నుదాహరింపఁబడెను. 'ఎద' రూపము భవిష్యద్ధర్మమగుటః—సీ. పని యేమి పంచినఁ బదపతి చేసెద ననక త న్నంచిన యాక్షణింబ చేయుచు,..... (ఆది. ౩ ఆ. ౧౧౦). చ.....నుతు లార యాచిలము నొయ్యనఁ బోయి చొరఁడు దీని గ । పెద్ద ఘనసాంసుజాలముల భీమశిఖావళి దాఁకకుండగన్. (ఆది. ౮ ఆ. ౩౦). "తతోఽహం సాంశునా చిద్ర మపిభాస్మామి పుత్రకాః (ఆది. ౨౫౬ అథ్యా. ౧౬ శ్లో.)

దుగాగమయుక్తరూపములు వర్తమా ర్థకములగుటః—సీ. మీవంశమున నర దేవోత్తములదైన, సద్ధర్మమార్గంబు సలుపునయ్య । ధర్మవిడుండవై ధర్మకామంబులొం, డొంటిని బాధింపకుండ నుచిత । కాలవిధిక్రమల్ గాఁజేరి నేమిం తె ధర్మనందుఁ జిత్తంబు నిలిపి । యిమ్ముల నపరరాత్రంబులం దెప్పుదుఁ జింతిం తె నిజబుద్ధి జేయఁదగిన. ఆ-వె. రాజకృత్యములు..... (సభా. ౧ ఆ. ౨౬ పు). శ్లో. కచ్చి దాచరితం పూర్వై । ర్మరచేవ పితామహైః । వర్తనే వృత్తి మతుద్రాం । ధర్మార్థ

సహితాం త్రిషు | కచ్చి దధేనవా ధర్మం | ధర్మేణార్థ మథాపివా | ఉభౌవా ప్రీతి
సారేణ | న కామేన ప్ర బాధనే | కచ్చి దధంచ ధర్మంచ | కామంచ జయతాం వర |
విభజ్యతా లే కాలజ్ఞః | సదా వరద సేవనే | కచ్చి చ్చా పరరాత్రేషు | చిన్తయ స్మర్థ
ధర్మః తే (౬భా. ౫ ఆధ్యా.)

దుగాగమరూపములు భూతార్థబోధకములగుట:—క. భూమిశ హంస డి
భకులు | నామగథాధీశ్వరుండు నమ్మువ్వురును | ద్వామభుజనీర్యసంపద | త్రో మూడు
జగంబు నోపుదురు సాధింన్ (౫భా. ౧ ఆ. ౧౧౫) (హంసః భకులౌ షణ్మకుః జచ్చిరి
గాన (౧౧౬-౧౧౭.) సీట 'ఓపుదురు - ఓపెడివారు' అని యర్థము. ఇది భావ్యర్థ
మొంతమాత్రమును గానేరదు.) చ. ఇది మునికన్యయేని దుటి యేలాఱొయీ లలి
తాంగియందు నా | హృదయము దద్దయుం దలితె నిప్పలు కింకను నమ్మనేరన |
య్యెద విజితేంద్రియుం డనంగ నిమ్మని బాయక విందు నంచు దా | నిది కల రూ
షణ్మంగ నవనీపతి యుత్సుకుఁ డయ్యెనాత్మలో (ఆది. ౪ ఆ. 3౦ ప.) ఇచట
'విందు'నను నది మొంతమాత్రమును భావ్యదర్శము కాదగదా.

వసతి రనుబంధక ఇత్యాది:—క్రియలు సానుబంధకములయ్యే క్రియావి
భక్తుల నంది ప్రయోగింపబడునని యీ షణ్మకుఁ జెప్పెనుగాన నట్టి యనుబంధములను
జేర్చెనుచున్నాడు. యత్ర = ఎచట, లక్ష్యః = వర్తమానార్థము, వివక్షితః =
వివక్షింపబడునో, తత్ర = అచట, ధాతోః = ధాతువునకు, వసతిః = వస్థాత్కరముగు
(వస.సి.వాసే) 'ఉండు' ధాతువు, అనుబంధకః = అనుబంధము, స్యాత్ = అగును. యత్ర =
ఎచట, లక్ష్యః = భావ్యదర్శము, వివక్షితః = వివక్షింపబడునో, తత్ర = అచట,
అస్తి = అస్థాత్కరముగు (అస్ = భువి = విద్యమ నతాయామ్) కలుగుధాతువు,
ధాతోః = ధాతువునకు, అనుబంధకః = అనుబంధము, స్యాత్ = అగును. వర్తమా
నార్థమందు 'ఉండు' ధాతురూపములను భావ్యదర్శమందు 'కలుగు' ధాతురూప
ములను నెల్లధాతువులను జేరునని తాత్పర్యము. అస్థాత్కరముగు నివసించుట
యర్థము. అస్థాత్కరమునకే, 'కలుగు - ఉండు' అను రెండర్థములు గలవు. అట్లయి
నను బ్రయోగములచేతను, 'అస్' ధాతువునకు 'కలుగు' అనునర్థము నిచటఁ జెప్పఁ
దగియుండుటచేతను అస్థాత్కరమున కిచటఁ బ్రయోగానుసారముగా 'ఉండు' అను
నర్థము చెప్పవలసియున్నది. ఇట్టి యనుబంధములగు 'ఉండు - కలుగు' ధాతువుల
మీదనే క్రియావిభక్త్యాదులు నెల్పును. వర్తమానార్థమున వచ్చు 'చు'వర్ణమును
భావినివచ్చు 'అత్వమును' ననుబంధకత్వమున మూలధాతువులకుఁ ఒరముగ
నెల్పును. నన్నయ యాశ్చిక క్రియారూపమును బ్రత్యేకించి సాధింపలేదుగాన

[బా. క్రి. ౧ మొ ౨౫ సూ.] చేయుచున్నవాడు. మొ. సమాపక క్రియలు 1317

‘ఉండు - కలుగు’ ధాతువుల కైట్టిరూపములు వర్తమాన భావస్థితిములలోఁ గవి ప్రయుక్తములయి యుండునో యట్టిరూపము లెట్లధాతువులపైని నిల్పుటచే నాయా ధాతువుల వర్తమానభావిరూపము లగుచుండునని తాత్పర్యము. ఆద్రశబ్దచింతా మణి నన్నయభట్ట ప్రణీతుగుటంజేసి యాతఁడు వర్తమానభావస్థితిములలోఁ బ్రయోగించిన ‘ఉండు - కలుగు’ ధాతురూపముల చేరికచే నెల్లధాతువులును వర్త మానభావస్థితిము లగుచుండును. అట్లుగుటంజేసి “వర్ణాగమో విశేషః | పురుషే ష్యర్థేషు చాపి వచనేషు” అను చింతామణివచనముచొప్పున (3౨౨-3౨౩ విష.) వర్ణలోప వర్ణాగమ వర్ణాదేశాదులను గల్పించికొనుచు నాచ్చికధాతువులనుండి కవి ప్రయుక్తరూపములను సాధించుకొనవలయునని యెఱుంగునది. ఉదా:—వర్త మానము (మహత్.) (ప్ర):—వండుచున్నవాడు - వండుచున్నవారు. (మ.) వండు చున్నవాడవు - వండుచున్నవారవు. (ఉ.) వండుచున్నవాడను - వండుచున్న వారము. (అమహత్) (ప్ర.) వండుచున్నది - వండుచున్నవి. తిక్కగడ కర్తృ కత్వమున మధ్యమోత్తమపురుషములు మహద్వివక్షలేక సంభవింపనేరవుగాన నట్టి యొడల మహత్కర్తృ కతాపక్షరూపములై వర్తిల్లును. ఏకత్వమున ‘దాన’ అను దానితోడిరూపములు మహతీత్వమున నిల్చును. ఉదా:—నీవు చదువుచున్న దానవు - నేను - చదువుచున్నదానను - మొ. భవిష్యదర్థము:—(మహత్.) (ప్ర.) వాడు చేయఁగలవాడు - వారు చేయఁగలవారు. (మ.) నీవు చేయఁగల వాడవు - మీరు చేయఁగలవారరు - నేను - చేయఁగలవాడను - మేము చేయఁ గలవారము. (అమహత్) ప్ర. అది - చేయఁగలదు - అవి - చేయఁగలవు. తిక్కగడ కర్తృకత్వమున మధ్యమోత్తమపురుషములు మహద్వివక్షలేక సంభవింపనేరవు. కాన నట్టియొడల మహత్ కర్తృకతాపక్షరూపములై నిల్చును. ఏకత్వమున ‘దాన’ అను దానితోడిరూపములు మహతీత్వమున నిల్చును. ఉదా:—నీవు చేయఁగల దానవు - నేను+చేయఁగలదానను - మొ. ఇట్లు సాధించిన క్రియారూపములు ౨౬౪ విషయమున సాధింపఁబడిన క్రియాజన్యవిశేషామూలకరూపములై యగు చుండుట యొకవిరోధమని తలంపరాదు. (౨౯౯ విష.) అహోబలపండితాదులు ప్రామాదికముగా సాధించిన నన్న యానభిమతములగు నర్వాచీనరూపములందును నిట్టి యాకారసామ్యము వర్తిల్లుచునేయున్నది. (౨౯౯ విష.) ఉదా:—వండు+ చు+ఉండు+డుజ్ = వండు+చు+ఉన్న+వా+డుజ్ = వండుచున్నవాడు = వండు చున్నాడు. ఇట్లు సమాపకక్రియారూపసాధన ప్రక్రియ నరయునది. వండుచున్న+ వాడు = వండుచున్నవాడు = వండుచున్నాడు. ఇట్లు విధేయవిశేషరూప

సాధన ప్రక్రియ నరయునది. ఇట్లే యచుహత్కర్తృకత్వముందును ద్వివిధరూపము లకును నేకాకారము సంభవించును. ఉదా:—వండు+చు+ఉండు+సి = వండు+చు+ఉన్న+ది = వండుచున్నది. ఇది సమాపకక్రియా ప్రక్రియ. వండుచున్న+అసి = వండుచున్నది. ఇది విధేయవిశేషణరూపప్రక్రియ. ఇట్లే వండుచున్న వారు = వండుచున్నారు - మొదలగురూపములను సాధించుకొనునది. వర్తమానభవిష్యదర్థకములగు సమాపకక్రియలు ౨౬౪-౨౭౧-౨౭౧ I విషయములలో సాధించు బడిన విధేయవిశేషణరూపములవలెనె యుండును. అట్టివానినె సమాపకక్రియలుగఁ బ్రక్రియాంతరమున సాధించికొనవలయుననితలంచినవాఁడగుచు భట్టారకు డు సమాపకక్రియావిభక్తి ప్రత్యయములను ౧ వ్యతిరేకార్థే లృటి లటి డుజ్ స్యా దిత్వాది రీతి (౨౯౬ I విష.) నుపదేశించినవాఁడయ్యెను. (౨౯౯ విష.) (చిం. వి. పరి. ౧౧౩ విష.) పయిగద్ధతి భట్టారకసమ్మత మనుటకు విధేయవిశేషణరూపసాధనవిషయమున “ధర్మాత్తమధ్యమవత్ - బహుషు న మధ్యవత్” అని యాతఁ డుపదేశించుట యొకని దగ్గున మనఁదగును. ఉండు థాతునూతార్థక విశేషణమగు ‘ఉండిన’ అనుదాని రూపాంతరమే ‘ఉన్న’ అనునది యనుట నిజమే యైవను (చూ. ౩౧౪వి) (ఉండినన్=ఉన్నన్.) ‘ఉండిన’ అనురూపము భూతార్థకముగను! ‘ఉన్న’ అనురూపము వర్తమానార్థకముగను బ్రయోగములందుఁ—నన్నయ ప్రయోగములందుఁ - గన్నట్టుచున్నది. ఉ.....అ! వ్యాయుజ సవ్యసాచుల నవార్యబలోన్నతిఁ బోలుచున్న మా! ద్రేయులు.....(ఆది. ౮ ఆ. ౪౭.) ఆ.వె. నేడు పుణ్యదివము నెల్లతో రోహిణి! యుక్తఁడయి శశాంకుఁ డున్నవాఁడు. (ఆది. ౭ ఆ. ౨౮౨) చ. అలఘులు కృష్ణ పాదలు మహాత్ములు యాదవ కౌరవాన్వయం! బులు వెలిగించుచున్న న్నప పూజ్యులు వీరల.....(ఆది. ౮ ఆ. ౨౮౭.) ఉ ఆధృతరాష్ట్రు చేసిన యన్దముణి ప్రకరానుగ్ధ శో! భాధృతి నొప్పుచున్న సభ.....చూచి.....(సభా. ౨ ఆ ౧౬౨.) చ.....ఇప్పు గతగర్వమునన్ మగధేశ్వరుండు ని! శ్చయమతి నున్నవాఁడు.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౬౧.) తే.గీ. అయ్య యేము నీ పితరుల మధికనిష్ఠ! బ్రహ్మచారివై నీవు తపంబు నేయు! చున్నవాఁడవు.....(ఆర. ౨ ఆ. ౩౨౪.) సీ. తపనతేజుండైన కపిలుకోపంబున గతజిప్తులై పుణ్య గతులయందు! నిహతులై మత్పికాదుహం బున్నవారు.....(ఆర. ౩ ఆ. ౮౦.) ‘ఉన్నవాఁడు - ఉన్నవారు’ అనురీతినె నన్నయ ప్రయోగించునుగాని ‘ఉన్నాఁడు - ఉన్నారు’ అనురీతినీ వకారలోపము నెప్పుడును బ్రయోగింపఁడు. ఏథాతురయినను వర్తమానార్థక ‘చు’ వర్ణాంతమగుచు ‘ఉన్నవాఁడు - ఉన్నవారు’ మున్నగురూపముల చేరికవలన వర్తమానార్థక క్రియగా నేర్పడుచుండును.

[బా. క్రి. ౧ మొ. ౨౫ సూ.] “చేరుచున్న - చేరుజోవు” భావస్థితికములు 1329

భట్టారకుడు సూత్రింపలేదుగాని యేభాతువైనను ‘అన్’ అనుదానితోఁ గూడినపదప ‘ఉన్న - ఉన్నవాడు - ఉన్నవారు మున్నగువాని చేరికవలన (పోవు భాతువు చేరికవలనను భావస్థితికము వచ్చును. నేఁ జెప్పబోవుదానిని ముందే గ్రహించి తివి) భావస్థితిక క్రియగా నేర్పడును. ఉదా:—చ.....రాజసూయ ము । న్నతి నొనరింపనున్న యమనందను యత్న మెఱింగి. (సభా. ౧ ఆ. ౨౪3.) సీ..... । మన చేత జతులైన మనుజేశులెల్లను.....ఆది, వేది ప్రాణములను విడువనున్న । వారు. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౬౯.) చ్యుత్యుత్తయందును నిట్టి ప్రయోగముగలదు. తరలము । ..... । తివిరి యీతఁడు మత్ప్రియంబున దేవకార్యము వీర్పఁగా । సవినయస్థితి నున్న వాఁడు ..... (ఆర. ౧ ఆ. 32౪.) తరలము.....భవత్యుతదారుణంబును వన్నీ నార్పఁగ నున్న య । క్షణిడిది వీరులు వీరల్లివ్వు..... (సభా. ౧ ఆ. ౧౯3.) ఇట్టి ‘ఉన్న’ శబ్దమునకు సరియగురూపమే ‘కల’ యను కలుగు భాతుజన్యరూపము. ‘కలవాడు - కలవారు’ మున్నగునవి ‘అ’న్నంతమగు నేభాతువుహిఁదనిల్పినను నది భావస్థితి క్రియఁగా నేర్పడును. (3౦౧ విష. 3౪౪ విష. ౨౧౦ VIII విష. చూడు.) ఉదా:—చ. అందులకుం బోవున మనినం గొడుకులెల్ల వల్లె యని హింసించిన విధం బ చేయంగలవారమని యొడంబడి..... (ఆది. 2 ఆ. 3౨ వచ.) తే-గీ. అనఘ మామూను శకుని నాకై కడంగి । జూడ మాడెడి నీతోడఁ గాదు నాక । యీతఁడొడ్డిన ధనరాశు లెన్నియైనఁ । బోడిగా నీకు నీఁగలవాడ నేను. (సభా. ౨ ఆ. ౧౭౪.) క.....మనుజులఁ । గావంగలవార మేము గౌరవయుక్తిన్. (ఆర. 3 ఆ. 3౮౪.) నన్నయప్రయోగము లిట్లే యుండును వకారలోప ముండదు. ‘కావఁగలాడు’ అనురీతి రూపమును నన్నయ ప్రయోగింపఁడు. అట్టివి సోమయాజి ప్రయోగించెను. ఉ. ఎవ్వరు సూచినం జగము లిన్నియు గెల్వఁగలారు లావునన్. (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౧.) క. క్రేపులు డో రా దర్గతి । ప్రాపింపఁగలార..... (ఆను. 3 ఆ. 2౦.) ఎఱ్ఱా నైగడ ‘కలఁడు - కలరు’ అను తచ్చబ్బి వాకారలోపముగల (౨౧౦ VIII) వానిని సైతము భావస్థితికరూపములలోఁ బ్రయోగించెను. క. జవనియమస్వా భ్యాయ । ప్రపంచములు వికువఁగలరు బ్రాహ్మణులు జనా । ధిప శూద్రులు విపుల తపః । క్షపితులు గాఁగలరు వినవె కలికాలమునన్. (ఆర. ౪ ఆ. ౨౮౯.) ఆ-వె... .....సం । కరము సేయఁగలరు కలియుగమున. (ఆర. ౪ ఆ. ౨౮౮.) క..... ధరణీ । సురులు గడఁగి వాణిజ్యము । గరిసనమును జేయఁగలరు కలికాలమునన్. (ఆర. ౪ ఆ. ౨౯3.)

నన్నయ తిక్కనల భారత భాగములలో నిట్టి భావస్థితికరూపములు కన్పట్ట లేదు గాని కలఁడు - కలరు - కలదు - కలవు మున్నగు ప్రత్యేకరూపము లస్త్యితిక

1380 నన్నయ తచ్చబ్బ 'వ'లోపము చేయఁడు, వాలోపము చేయును [౨౯౬ వి. కల్ప.]

ములు చూపట్టుచున్నవి. చ. ఉఱుడు సురేంద్రునైన బలియుండు హిసింబుడు
వాని ఘాతికిన్ | వెఱవని వారలుం గలరె. (ఆది, ౬ ఆ. ౧౯౫.) క.....
అనిఘండగు తనూజుడు గలఁడే. (ఆది, ౬ ఆ. ౨౭౭.) చ. బలముతు లిట్టివారలకు
భవ్యుల కెందు నసాధ్య మెద్దియుం | గలదె చరాచరాఖిలజగంబులఁ బెద్దల కారె
సద్విజౌ. (ఆది, ౭ ఆ. ౧౮౪.) క.....శరణాగతుః జపఃగ నొడఁబడు
దు | ర్మతి కిహముం బరము గలదె మదిఁ బరికింపన్. (ఆది, ౬ ఆ. ౨౭౮.) సీ.....
భోగముల్.....కలవు నీ కనుభవింప. (సఖా. ౨. ఆ. ౧౦౨.) ఇట్టివి
భావ్యర్థకములలో ననుబంధముగా నిల్వనీరవు. భావ్యర్థకములలో ననుబంధ
ముగా నిల్పునది ప్రాప్త్యర్థకమగు కలుగుఁగాతువు. సామర్థ్యార్థకములలో
నిట్టి యస్త్యర్థక కలుగుఁగాతు రూపములు నన్నయప్రయోగములందే కన్నట్లు
చున్నవి. క. అహితులు మద్భావంగవా | నిహతికి మార్కొనఁగఁ బోర నిలువం
గలరే. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౫౪.) క.....కార్తుకవిద్యం | దనరినవాడయి
దీనికి | మొనసెం గా కన్యక డిట్లు మొనయంగలఁడే. (ఆది, ౭ ఆ. ౧౮౧.) మధ్యాక్ష
రము. నడుమఁ బర్జన్యక డనుగ్రహింపని నాఁ డేమిసేయుం | గడఁగి చేయంగలదానిఁ
జేయునుగాక కర్షకుడు. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౩౫.) కలుగు ఁగాతువునకుఁ బైరితి నస్త్యర్థ
కత్వమున నకర్తకత్వమును బ్రాప్త్యర్థమున సకర్తకత్వమును నన్నయ భారతభాగ
మునను గలవు. కలఁడు = కలవాడు. తే.గీ. ఎఱుక గలఁడేని మఱి శక్తుఁడేని...
(ఆది, ౭ ఆ. ౧౪౬) ఎ.గీ.....ఎఱుక గలరె మగున లెందు. (ఆది, ౨ ఆ. ౩౪.)
క.....ఎఱుక గలరె తరుణులు ధరణిన్. (ఆర. ౩ ఆ. ౧౮౧ ప.) క.....
జ్ఞానము | గలఁడేనిన్ బాలుడయినఁ గడువృద్ధ మహిన్. (ఆర. ౩ ఆ. ౨౪౮.)
ఇట్లు నన్నయ తచ్చబ్బ 'వా'కారలోపము (౨౧౦ VIII విష.) చేయునేకాని డలోప
రేఫ లోపములను జేయఁడు. అట్టిది నన్నయప్రయుక్తమని విశ్వసించఁదగిన ప్రయోగ
మును లభింపలేదు. ఆ-వె. బలిముఖుండ దయయుం గలవేని.....నీకు | రూపుఁ
జూడవలతు. (ఆర. ౩ ఆ. ౩౩౩.) ఇట 'దయయుం గలదేని' అనునది నన్నయ
ప్రయుక్తపాఠము కానోపును. ఆ-వె. చనునె నీకు నిట్టి సాహసక్రియఁ జేయ |
నెల్లవారికంటె నెఱుక గలవు. (ఆర. ౩ ఆ. ౩౭౭.) ఇందును 'ఎఱుకగలదు' అనునదె
నన్నయప్రయుక్త పాఠ మనఁదగును. ఇట్లే "అంత యెఱుకలేనె." (ఆర. ౧ ఆ.
౨౩౧) (లేనె = లేనిదానె,) అనునెడలను 'యెఱుక లేదె' అనియె నన్నయ
ప్రయుక్తపాఠ మనఁదగును. ఇట్లే నన్నయ డకారరేఫలోపముగలవానినెకాక వకార
లోపము గలవానిని నైతము వాడఁడు. 'ఉన్నాను - ఉన్నాము - ఉన్నావు -

[బా. క్రి. ౧ మొ. ౨౫ సూ.] నన్నయభావ్యర్థములందుఁడచ్చట్టి 'వా'లోపమంగీకరింపఁడు

ఉన్నారు-ఉన్నాడు - ఉన్నారు' అనురూపములను నన్నయ ప్రయోగింపఁడు. నన్నయ భారతమున నస్త్యర్థకములగు 'కలఁడు - కలరు - అదికలదు - అవికలవు' అను రూపములు గన్పట్టునేకాని "కలను-కలము-కలవు" అనురూపములును గానిపింపవు. నన్నయ యస్త్యర్థక ప్రాప్త్యర్థక కలుగు థాతురూపములగు 'కలఁడు - కలరు' అను వానిని బ్రయోగించువాఁడయినను గలుగు థాత్వనుబంధముగల భవిష్యద్రూపములలో నట్టి 'కలఁడు - కలరు' అనువాని వైత మాతఁడు ప్రయోగింపఁడు గాన 'ఘటింపఁగలఁడు - ఘటింపఁగలరు' అనునవి సయితము నన్నయ సమ్యతములు కానేరవు. "ఘటింపుచున్నాను - చేయుచున్నాను - ఘటింపఁగలను - చేయఁగలను." (అహో. ౪౮౦ పు.) "ఘటింపఁగలఁడు - చేయఁగలఁడు - ఘటింపుచున్నాడు." (అహో. ౪౭౬.) మున్నగురూపములు చింతామణి సమ్యతములు కానేరవని యెఱుంగనగును. అట్లయినను నట్టివి నేఁడసాధువులనరాదు. అర్వాచీన మహాకవులట్టివానిని వైతము ప్రయోగించియున్నారు. ప్రాచీనాంధ్రమహాకవులు ప్రాప్త్యర్థక కలుగు థాగురూపములనే భావ్యర్థరూపములలో ననుబంధములుగాఁ బ్రయోగించిరి ప్రాప్త్యర్థకములగు "కలఁడు - కలరు" అనునవి "కలవాడు - కలవారు" అనువాని సంక్షేపరూపములయినను "కలను - కలము - కలవు" అనునవి ప్రాప్త్యర్థకములైన "కలవాడను - కలవారము - కలవాడవు" అనువాని సంక్షేప రూపములు కావనియు నవియు "కలఁడు - కలరు" మున్నగునవియు నస్త్యర్థక కలుగు థాతువునుండి యేర్పడిన ప్రత్యేకరూపములే యనియు గ్రహింపవలయును.

"వసతి రనుబంధకః స్వా" త్తనుచోటి "వసతిః" అనుదానికి 'ఉండు' థాతువని యర్థమే కాని 'ఉన్న' అనునది యర్థముకాదు. అట్లే 'అస్తిరనుబంధకః స్వా' త్తనుచోటి 'అస్తిః' అనుదానికి "కలుగు" థాతువని యర్థమేకాని 'కల' అనునది యర్థము కాదు. (విస్తర.) కావున "ఉన్న - కల" అనునవి యర్థమనుచుఁ దప్పగఁ బ్రక్రియను జూపిన యహోబలవ్యాఖ్యను బట్టి చింతామణి నవ్యమనెడి నేటి విమర్శకుల వాదము సరికాదు.

సంస్కృతవ్యాకరణమునందుఁ గ్రియార్థములను క్రియావిభక్తులను నిరూపించుటలో పదినిధముల లకారములు "ఎట్ - లిట్ - లుట్ - లృట్ - లేట్ -

విస్తర. II ౨౯౬ విషయము:— "ఇక్ శి పాథాతునిర్దేశే (వా. ౨౨౨౬.) పదః - పచతి." (సి. కా. ఉత్త. కృత్. ౩౨౫ సూత్రమునొద్ద.). "థాతుస్వరూపే నిర్దేష్టవ్యే 'ఇక్ - శిపా' వక్తవ్యా విత్యర్థః - థాతుస్వరూప మేవ వాచ్యమితి ఫలితమ్." (పయవార్తికపు. బాలమ.)

లోట్ - లజ్ - లిజ్ - లుజ్ - లృజ్' ఏషు ఇష్టమో లకార శృన్తో మాత్రగోచరః." (లఘుకౌముది. ౪౦౪ సూ.) అనునవి యుపదేశింపబడెను. వానిలోని లకారముల కెల్ల "తిప్ - తన్ - ర్ని, సిప్ - థన్ - థ, మిప్ - వన్ - మన్, (వర్ణై పదథాతు వ్రలకు.) త - ఆతామ్ - ఝ, థాన్ - ఆథామ్ - ధ్వమ్, ఇట్ - వహి - మహిజ్." (ఆత్మ నేపదములకు.) (3-౪-2౮.) (సి. కౌ. ౨౧౪౪ సూ.)" అను క్రియావిభక్తి ప్రత్యయములు ప్రథమ మధ్యమమోత్తమ పురుషముల యేక ద్వి బహువచనములం దాదేశింపబడినవి. వాని కాదేశాగమాది కార్యములకు విధించుచు నాయా లకారముల సమాపక క్రియారూపములను సాధించుకొనిరి. వానిలోని మొదటి 'తి' అనునది తుది యిద్వర్ణమగు జ కారముతోఁ జేర్పగా 'తిజ్' అని క్రియావిభక్తి ప్రత్యయముల ప్రత్యాహార మేర్పడుచు గాన "తిజ్ఞు" లనగా సమాపక క్రియా ప్రత్యయములని యెఱుంగునది. అట్టి లకారముల కీక్రిందిరీతి నర్థముల వివరించిరి. లట్టు వర్తమానార్థకము. "౨౧౪౧ - వర్తమానే లట్ - (3-౨౧౨3.)" (సి. కౌ.) వర్తమాన మనగా "ఆవత కారంభింపబడి ముగియకున్నది." పతతి = చదువుచున్నాడు. అట్టి యర్థమందే కాక తెలుగునందలి తద్ధర్మాద్యర్థములవంటి స్థలములందును గొన్నిట నీ లట్టై సంస్కృతమున నుపయోగింపబడుచున్నది. ఉదా:- విహగా డయ నై = పడు లెగురును. అగ్ని ర్జ్వలతి = అగ్ని మండుచు. ఈశో రక్షతి = దేవుడు రక్షించును. మొ. కావుననే వర్తమానశబ్దమునకు "కాలస్యతు వర్తమానత్వం అతీతా నాగత భిన్న కాలత్వమ్. భూతభవిష్యతోః ప్రతిదృష్టిన్వీ వర్తమానః కాల ఇతిభాష్యమ్." (బాలమ.) అని వ్యాఖ్య చేయబడెను. "ఆరభ్యాఽపరి సమాప్తి ర్వర్తమానః యథా మహాభారతం పతతి - సో ఽపి చతుర్విధః - ప్రవృత్తోపర తత్యైవ | వృత్తావిరత ఏవచ | నిత్యప్రవృత్తి స్సామీప్యో | వర్తమాన శ్చతుర్విధః. మాంసం న ఖాదతి - ఆదౌప్రవృత్తిం మాంసభోజనం నివర్తయతీత్యర్థః. (మాంస భోజనమును మానుచున్నాడు.) ఇహ కుమారాః క్రీడన్తి - తదానీనన క్రీడనా ఖావేఽపి పూర్వక్రీడాయా బుద్ధౌ వర్తమానత్వాత్. (ఇట పిల్ల లాడుచుందురు.) పర్వతాస్తీష్ఠన్తి - నిత్యప్రవృత్తత్వాత్. (పర్వతములున్నవి.).....సామీప్యో ద్వివిధః - భూతసామీప్యో యథా 'కదాఽగతోఽసీతిప్రశ్నే అధ్వభేదాదే ర్వర్తమానత్వాత్ ఏషోఽహ మాగచ్ఛామీతి ఆగతోఽపి వదతి - భవిష్యత్సామీప్యో యథా - కదా గమిష్యసీతి ప్రశ్నే ఏషోఽహం గచ్ఛామీతి గమనాయక్రియ మాజోద్యమోపి వదతి." (ముగ్ధ. ౯౩౩ సూ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య.) లిట్ - లజ్ - లుజ్జులు భూతార్థకములు - భూతమనగా జరిగిపోయినది. సంస్కృతవ్యాకరణమున

భూతకాలమం దవాంతరభేదములు వివక్షితము లగుటచేత మూడు లకారములు పదేశింపబడినవి. “లుజ్ (3-౨-౧౨౦.) భూతార్థవృత్తే ధాతోర్లుజ్ స్యాత్. (౨౨౧౨ సీ. కా) అనద్యతనే లజ్ - (3-౨-౧౧౧.) అనద్యతన భూతార్థవృత్తే ధాతోర్లుజ్ స్యాత్. (సీ. కా. ౨౨౦౫.) పరోక్షే లిట్ - (3-౨-౧౧౫.) భూతానద్యతన పరోక్షార్థవృత్తే ధాతోర్లిట్ స్యాత్.” (సీ. కా. ౨౧౭౧ సూ.) “అతీతరాత్రే రస్త్రియామేన ఆగామిరాత్రే రాద్యయామేన సహితో దివసు అద్యతన ఇతి లుజ్ సూత్రభాష్యే కై యశే స్థితమ్. పరోక్షత్వంతు వర్షతవృత్తత్వ మిత్యేకే - వర్షసహస్రవృత్తత్వ మిత్యపరే. ద్యృహవృత్తత్వం త్ర్యహవృత్తత్వం చేత్యన్యే - కుద్యకటాద్యస్త రితత్వ మితీతరే. ఏతే పక్షా భాష్యే స్థితాః - తత్రప్రయోక్తు రింద్రియా ౭గోచరత్వం పరోక్షత్వ మిత్యేవ సర్వసమ్మత మిత్యలమ్.” (బాలమ. ౨౧౭౧ సూ. వ్యాఖ్య.) ఇట్టి భూతకాలములోని యవాంతరభేదములను (నేటి భూతము - అనద్యతనభూతము - పరోక్షభూతము) సంస్కృతమహాకవులు పాటించుచుండేసి ముగ్ధబోధకారాదు లిట్టిభేదముల నుపేక్షించిరి. “అభూన్నృపా విబుధసఖ ఇతిభట్టిః. స్వహస్తదత్తే ముని మాసనే ముని | శ్చిరస్తన స్తావదభిన్యవీవిశ దితిమాఘః. ఇత్యాదౌ అనద్యతనే ౭పి ‘టీ’ (లుజ్. సంజ్ఞ) దర్శనాత్ (ఇట్టియెడల లజ్జుండవలయును). ఏవమ్ - ఆ ద్యావద ద్దశమునై ద్దశకస్థరో ౭సౌ ఇతి భట్టిః - ఇత్యాదౌ వద్యతనేపి ‘ఘీ’ (లజ్. సంజ్ఞ) దర్శనాత్ (ఇట్టియెడల లజ్జుండవలయును). ఏవఞ్చ - వ్యాతేనే కిరణావళీ ముదయన | స్వత్కృతేజో మయాన్ - ఇత్యాచార్యః - ఇత్యాదౌ వపరోక్షే ౭పి ‘ఠీ’ (లిట్టుకు సంజ్ఞ) దర్శనాత్. ఏతా న్యనేన (పోషదేవేన) ఉపేక్షితాని - తతశ్చ చిరాతీతే - నికటాతీతేవా, పరోక్షే అపరోక్షేవా ‘ఘీ’ (లజ్) టీ (లుజ్) త్యః (లిట్) స్యురితి. ఏవ మద్యతన భవ్యే ‘డీ’ (లుట్) దూరభవ్యే ‘ఠీ’ (లృట్) ఇతి సంప్రదాయః” (ముగ్ధ. ౯౩౩ సూ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య) భవిష్యదర్థక మనఁగా ముందు జరుగఁబోవుదానిని చెల్లునది. లుట్ లృట్టులు భావ్యర్థకములు. భూతార్థమందు వలెనే భవిష్యదర్థమందును నవాంతరభేదములు సంస్కృతవ్యాకరణమున వచింపబడెను. “అనద్యతనే లుట్ (3-3-౧౫) భవిష్య త్యనద్యతనే లుట్ స్యాత్ (సీ. కా. ౨౧౮౫ సూ.). లృట్ కేషేచ (3-3-౧౩) భవిష్యదర్థా ధాతోర్లృట్ స్యాత్. (సీ. కా. ౨౧౯౩).” వీని యవాంతరభేదమునైతము భూతార్థము నందువలెనే కవిసమ్మతిలేమింకేసి యుపేక్షియమె యనఁదగును. లృజ్జునైతము భావ్యర్థక మగుటయే కాక శ్రీయయొక్క యనిష్పత్తి గమ్యమానమగుట మున్నగు

1334 తత్సమ క్రియలకుఁ శబ్దబడిన 'అ'త్వాదు లాచ్చిక్ములకు నగు [౨౯౬వి.శబ్ద.]

విశేషము లిందుండును. "లిజ్జిమి త్రే లృజ్ క్రియాతిఃత్తై. (3-3-౧౩౯) హేతు హేతు మద్భావాది లిజ్జిమి త్తం తత్ర భవిష్య త్యర్థే లృజ్ స్యాత్ క్రియాయా అనిష్పత్తై గమ్యమానాయామ్." (సి. కౌ. ౨౨౨౯ సూ.). ఈలృజ్ఞు సూరిచే క్రియా. ౧౧౯ సూత్రమున నీమచ్చేదముగా సంగ్రహింపఁబడెను. ఇంక సంస్కృతములో లిజ్ లోట్టులు విధ్యాద్యర్థములం దగును. "౨౨౦౮. విధి నిమన్త్రణా మన్త్రణాధీప్త సంప్రశ్నప్రార్థనేషు లిజ్ (3-3-౧౬౧). లోట్ చ. (3-3-౧౬౨). విధ్యాది వ్యర్థేషు థాతో ల్లోట్ స్యాత్." (సి. కౌ. ౨౧౯౪ సూ.) "అగ్ని లిజ్ లోట్టా. (3-3-౧౩౩). (సి. కౌ. ౨౧౯౫ సూ.)" ఇట్టి లకారములలోనివే చింతామణికర్తచే బ్రకృతసూత్రమున "లడర్థః - లృడర్థః" అని వ్యవహరింపఁ బడెను. అట్లే ముందును "వ్యతిరేకార్థే లృటి లిటి డుజ్ స్యాత్" అని వ్యవహరింపఁబడును. సూరియు వీనిలోని 'లట్ - లిట్ - లృట్టులను వ్యవహరించెను (బా. క్రి. ౨-౩-౪ సూ.) సూరి వీనిలోని లిజ్ లోట్టులు రెండిటికి మాటుగా లూట్టును గల్పించెను. ఇట్లే యర్థవిశేషములందు 'లాట్టు - లిజ్' అనువానిని గల్పించెను.

చురితి క్రియాపదానా మిత్యాది:—వర్తమానకాలే = వర్తమానార్థ మందు, సర్వేషాం క్రియాపదానామ్ = ఎల్లవిధములగు క్రియలకును చురితి స్యాత్ = 'చు' అనునది నిల్చును. ఇది యనుబంధమునకు: బూర్వమున నిల్చును. ఉదా:—వచ్చు+చు+ఉండు+వా+డు=వచ్చుచున్నవాడు. వచ్చు+చు+ఉన్న = వచ్చుచున్న. వచ్చు+చున్ = వచ్చుచున్ బలికెను. (౬౬ I విష.) సర్వేషా మ్మనుటచే వర్తమానార్థక సమాపకక్రియలందును, వర్తమానార్థక విశేషణము లందును శత్రర్థకమగు లాఠిణికావ్యయరూపమునందును 'చు' అనునది నిల్చునని యెఱుంగనగును. అందు శత్రర్థకము పదమగునుగాన 'శతాత్సము' లేమింజేసి ద్రుతప్రకృతిక మగును. వర్తమానార్థక విశేషణమునైతము "వచ్చుచున్నన్" అనురితిని చింతామణిపక్షమున ద్రుతప్రకృతికమై యగును.

అత్వాదీత్యాది:—అత్వాది="వ్యతిరేకాదా భావినీ చాత్-స్యాత్" అను చింతామణికారిక మొదలొ-న్న క్రియాపరిచ్ఛేదకారికలలోఁ జెప్పఁబడిన 'అత్' మున్నగుకార్యములు, తత్సమానామివ = తత్సమధాతువులకువలెనై, దేశ్యానాం క్రియాపదానాంచ = దేశ్యధాతువులకును నగును. కావున నింక క్రియాపరిచ్ఛేద సూత్రము లాచ్చిక్ధాతువులచోటను నుదాహరింపఁబడును. చింతామణికర్త తన చింతామణిలో మొదటి నాల్గపరిచ్ఛేదములందును దత్సమాచ్చిక్మితముగా

వ్యాకరణకార్యములను వదించి క్రియాపరిచ్ఛేదమునందుమాత్రము కేవల తత్సరు
 థాతువులకుగల్గు వ్యాకరణకార్యములనుమాత్ర మురదేశించుట ప్రధానముగా
 నిరూపించి యవి యథాసంభవముగా దేశ్యక్రియలకును గల్గునని యీసూత్రమున
 వచించెను. చింతామణి తత్సరురూపసాధనము ప్రధానముగాఁజేసికొని యుర
 దేశించుననుట కీయొక్కనిదర్శనమే చాలును. (ఆం. భా. చ. ౧౬౭౭-౧౬౮౦
 పుటలవిషయము దీనిచే నిరస్తము). ఇట్లు తత్సరుక్రియారూపసాధన ప్రధానముగు
 నిందు నన్నయభారత భాగప్రయుక్త తత్సరుక్రియారూపములుమాత్రమే
 సాధింపబడినవి. కావుననే “రక్షించెడి (రాముఁడు) రక్షించెడు (రాముఁడు) రక్షిం
 చెడున్ = రక్షించుతన్” అను జాతిగల తత్సరురూపములు నన్నయభాగమునఁ
 బ్రయుక్తములు కానివి చింతామణిలో సాధింపబడలేదు. నన్నయభారతభాగమున
 నరుదుగ బ్రయుక్తములగు రక్షింపబు - అపేక్షించుడున్ - రక్షించెడున్ - రక్షిం
 తము - రక్షింపకుము - రక్షింపక మున్నగునవిసముతము చింతామణిలో సాధింప
 బడలేదు. అట్టివానిని సాధించుటకయి యీక్రింద వివరింపబడు “పునరాగదు”
 సూత్ర మురదేశింపబడెను. చింతామణి నన్నయభారతభాగముల కిట్టి యాంతరంగిక
 సంబంధము వెక్కుచోట్లఁ గలదు. (౭౧ విషు). ఇవి వీని యేకకర్తృత్వమునకుఁ
 బ్రబలనిదర్శనములు.

వ్యతిరేకాదావిత్యాది:—వ్యతిరేకాదౌ = వ్యతిరేకాద్యర్థక క్రియారూప
 ములందును నాదిశబ్దముచే దుమ్భభావలక్షణాద్యర్థములందును, భావినిచ = భవిష్య
 దిగ్ధకరూపములందును థాతువు తుదిని, అత్ స్యాత్ = ‘అ’ వర్ణము నిల్పును.
 ఉదా:—చేయు+అ+ఁడు = చేయుడు. చేయు+అ+కల్లు+వాడు = (పునరాగదుః
 క్రియాణా మితిసూత్రముచే ‘అత్వము’నకుఁ దర్వాత నకారాగమము చేరఁగా)
 చేయుగలవాడు. ‘భావినిచ’ అనుచోటి చ శబ్దముచే సామర్థ్యాగ్ధమునందును
 ‘అత్’ అనునది నిల్పును. కలుగు థాత్వసుబంధమును నుపలక్షితత్వమునఁ గల్గును.
 చేయుగలఁడు - నిలువంగలరే (ఆర. ౧ ఆ. ౨౫౪). మొనయంగలఁడే (ఆది. ౭
 ఆ. ౧౦౧). చేయంగలదానిని జేయును. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౩౫). అహోబలరండి
 తుఁడు వైస్థలములందుఁ బైరీతిని “పునరాగదు” సూత్రముచే నకారమును సాధి
 పక “అన్యేద్రుత ప్రకృతయ” ఇత్యాదిసూత్రముచే సంపాదించుట పొరపాటు.
 “పాపింపగలఁడు ఇత్యాది. భావ్యార్థే ఏతాదృశస్థలేషు సర్వత్ర అకళాత్వా ద్ద్రిత
 ప్రకృతికకార్యమ్.” (అహో. ౪౭౩ పు.). విభక్త్యస్తముకానిదే పదము కానరదు.
 పదములకే కళాదుతప్రకృతికత్వ విషయ కావునఁ బ్రక్రియారుధ్యమున నకళాత్వ

1336 'ఇ.తి' భూతార్థద్యోతకములు. 'దు' తద్ధర్మార్థద్యోతకము [అ. ౬ వి. కల్ప.]

మూలక ద్రుత ప్రకృతికత్వము కల్గినదను. పరుషా ద్రుత ప్రకృతికా దిత్వాది సూత్రములలోని ద్రుత ప్రకృతికత్వము ద్రుతాంతములకును నుపలక్షణముగాన నరభాదేశాది ద్రుతకార్యములు గల్గును. వ్యతిరేకార్థకరూపములనుటచేత వ్యతిరేకార్థక సమాపక క్రియలందును, వ్యతిరేకార్థకములగు నసమాపక క్రియలయందును ఛాతువు తుదిని 'అ' కారము నిల్పును. అట్లే యచటి యాదికత్వముచేత "కర్తార్థక తుమున్నా ద్యర్థకాదులందును నీయత్వము కల్గును. ఉదా:—చేయమి (చేయకుండుట) చేయనిది - చేయక, మొ. చేయఁబడెన్ - చేయన్. మొ. తు మున్నాద్యర్థకాది ఫలమందుమాత్ర మయ్యది పదమగును గాన "అన్యే ద్రుత ప్రకృతయ ఇత్వాదిచే ద్రుత ప్రకృతిక మగును. 'చేయఁబడెన్' మున్నగుచోట్లఁ బునరాగమ సూత్రముచే నకారాగమము వచ్చును.

క్వా భూతయో రిత్వాది:—క్వా=క్వాగ్రమందును, భూతయోః = భూతార్థక రూపములందును, క్రియాన్తస్య = ఛాతువుతుదిని, ఇత్ = ఇవర్ణము నిల్పును. ఉదా:—వండు+ఇ = వండి - క్వాగ్రకము. తిజ్జధ్యశాస్త్రముచే నిది కళయగుచున్నది. వండు+ఇ+తి+వి = వండితివి. భూతార్థసామాన్యమున కిత్వము విధించుటచే వండినది - వండినన్ మున్నగుఫలములందును 'ఇ'త్వ మగును.

దుతివర్ణకా విత్వాది:—దుతివర్ణకా = 'దు - తి' అనునవి తద్ధర్మ భూతార్థములందు, ('దాచోష్టక్ తద్ధర్మే ప్రథమైక వైశ్య దృవేచ్ఛ భూతార్థే' అను పూర్వసూత్రములనుండి యవి వరుసగా ననువర్తించును.) క్రమాత్ = వరుసగా నాగమము లగును. తద్ధర్మార్థమందు 'దు' వర్ణకమును భూతార్థమందు 'తి' వర్ణకమును నగునని యర్థము. ఆద్యస్య = తద్ధర్మార్థకమయొక్క, ఆదా = ప్రథమపురుషైకవచనము పరమగుచుండఁగా, న = దువర్ణకము నిలువదు. భూతార్థే = భూతార్థమందు, ద్వయోశ్చ = ప్రథమపురుషైకవచన బహువచనములు రెండును బరమగుచుండఁగా, న=తివర్ణకము నిలువదు. ఉదా:—చదువున్ - చదువుదురు, చదువుదువు - చదువుదురు, చదువుదునున్ - చదువుదుము, చదివెన్ - చదివిరి, చదివితివి - చదివితిరి, చదివితిన్ - చదివితిమి. మొ.

పునరాగమేత్వాది:—క్రియాణామ్ = క్రియలకు, పునరాగమః = విశేషాగమమును బ్రయోగానుసారముగా నగును. సజ్జేతః = శబ్దాన్తసిద్ధి, మన్తతే = నామతమందు, పర్యాప్తః = కవిప్రయోగ ప్రసిద్ధి చొప్పున నె నట్లుతమగును. చింతామణి కర్త క్రియాపరిచ్ఛేదమునఁ దాను భారతమున నరుదుగఁ బ్రయోగించిన కొన్ని తత్సమ క్రియారూపములను సాధింపలేదు. అట్టివానిని దీని చొప్పునఁ బ్రయో

గానుసారముగవర్ణ విశేషాగమూదేశాదులనుజేసి సాధించుకొనవలెనని తాత్పర్యము. 'చదువుదును' మున్నగుచోటులందలి 'దు' వర్ణముపైని దీనిచేఁ బూర్వమున 'ఎ' త్వము పరమున 'అ'త్వమును నాగమములుగాఁ జేసి 'ఎ+దు+అ = ఎక' అను దానిని సంపాదించి 'రక్షించెదనున్' మున్నగురూపములను సాధించుకొనవలెను. ఇట్లే యీ సూత్రముచే రక్షితము - రక్షింపకుము - రక్షింపమి - రక్షించుడున్ - రక్షింపక - రక్షించు (విశేషాము) మున్నగు తత్సమక్రియారూపములను నట్టి యాచ్ఛిక క్రియారూపములను సాధించుకొనవలెను. చదివెదనున్ - చదివెదము - చదివెదవు - చదివెదరు - చదువున్ - చదివెదరు. (నిం. వి. పరి. ౧౧౧ విష.). ఇట్టి 'ఎ'త్వమునె "భావిక్రియాసు యర్థ స్థాః | దేత్వమేవ ప్రయోగతః" (౫3 విష. ౨౯౬ I విష.) అను కారికచే నధర్వణుఁ డనువదించెను. రక్షింపక - (3౧౦ విష.) రక్షింపమి (3౧౦ విష.) రక్షింపకుము (౧౦౯-3౦౭ విష.) రక్షితము (3౦౬ విష.)" అను జాతిరూపములను జింతామణి పక్షమున నీ భేదరాగమ సూత్రముచేతనే సంగ్రహింపనగును గాని యట్టి రూపముల నధర్వణుఁడు సాధించియుండుటచేత వానిని విడిచి తక్కిన నన్నయాధర్వణసూత్ర సాధ్యములుగాని రూపములనే యీసూత్రముచేత సంగ్రహించుకొనవగును. కలుగు పడు ధాత్వరూపములు చరమగునపుడు పూర్వస్థిత ధాతువువూఁది వ్యతిరేకాదా విత్యాది సూత్రసిద్ధమగు 'అ'త్వము పదాంతము కామింజేరి త్విధ్యకాస్త్రసిద్ధ ద్రుతము కల్గినేదరు. కాన నచట ద్రుతాగమ మీ సూత్రముచేతనే సుభవింపవలయును. ఉదా:—రక్షింప బడెన్-రక్షింపఁ గలఁడు. మొ. కలుగు ధాతువురకు "త్రర్థశత్రర్థములందు 'అ'త్వమును 'గు'తోపమును నీసూత్రముచేతనే కల్గవలెను. ఈసూత్రము సంస్కృత సమపరమె యనఁదగియున్నను 'అత్వాదితత్సమనా' మిత్యాది సూత్రముచొప్పున దీనిని దేశ్యక్రియల విషయమునందును నుపయోగించుట విరుద్ధముకాదు. కేవల దేశ్యక్రియల విషయమున ననుక్తములగు వర్ణాగమూదలు "వర్ణాగమోవిశేషః....." మున్నగు సూత్రములచే సంపాదింపఁదగును. ఎడెడ్డు ప్రత్యయంతములగు తద్ధర్తార్థక విశేషణముల నధర్వణుఁడు వచించినను (3౧౬ విష.) 'రక్షించు' మున్నగురితిగల 'ఉ' ప్రత్యయంత విశేషణములను సాధింపలేదు. కాన నట్టి 'ఉ' ప్రత్యయమును బ్రకృతసూత్రముచేతనే సంగ్రహింపనగును. ఇట్లే 'చేయుడు = చేయుట' అను రీతిగల భావాధిక దుప్రత్యయమును దీనిచేతనే సంపాదించవగును. క. కానలఁ బరిశ్రమించెద.....(౨౪ ౨ ఆ. ౧౯౫) క.....మనుజులఁ | గావంగల వారి మీము గౌవయుక్తిన్. (౨౪. 3 ఆ. 3౮౪.) తే గీ. పౌరు లట్లు నివర్తింపఁ

బడిరి. (ఆర. ౧ ఆ. ౯.) ఉ. థాత్రిః బరిభ్రమించు బలదర్ప పరాక్రమ దక్షుఁడు...
 .....(ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౮.) క. ....రక్షించు పురుషకారాన్నితులే.
 (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౨.) క. మడరత్ని ధనుర్ధరుఁ డెఁయ్యెడ నజతుఁడుగాన వాని
 పీనుంగాఁ జేఁయుడు నాకుఁ జతుర్వర్గము.....(ఆది. ౨ ఆ. ౧౬.) మొ.

ప్రథమైకవచనలోప తద్ధర్మాతీతయోః క్రియాణాం
 స్యాత్ (ఆం. చిం. క్రి. ౬ కా. అహో. ౪౭౬).

తద్ధర్మ ప్రథమే స్యాతాం | డు డి వర్ణాచ నాస్తకౌ |
 (వికృ. క్రియా. ౯ కారి. అహో. ౪౮౭ పు).

ప్రథమైక సై్య ద్భవేచ్చ భూతార్థే (ఆం. చిం.
 క్రియా. ౧౦ కారి. అహో. ౪౮౨ పుట).

డు డ్యాదివర్ణే భూతార్థే | చాపీ త సై్య ద్భవే త్సదా
 (వికృ. సంజ్ఞా. ౨౩ కారి. అహో. ౧౫౧ పు). (తద్వి
 ద్భవే త్సదా. అహో. ౪౮౭ పు).

నన్నయా. వ్యతిరేకార్థే లృటి లటి డుజ్ స్యాత్ | వ్ర్యర్థే పునర్దు
 ౨౯౬ I విషయము. దీ భవతః (ఆం. చిం. క్రియా. ౭ కా. అహో. ౪౭౬).
 తిర్యగ్జడేషు కర్తృషు | బహువచనం చైకవచన మే
 వ స్యాత్ | భూతే తద్ధర్మే (ఆం. చిం. క్రియా. ౮
 కారి. అహో. ౪౭౮ పు).

య ద్భిన్నస్వహయోగః స్యా | ద్రూప మేవం నవిద్యతే
 (వికృ. క్రియా. ౬ కారి. అహో. ౪౭౮ పు).

అన్యత్ర పు వీ స్త్రీవ దేకవచనంతు (ఆం. చిం. క్రియా.
 ౮ కారి. అహో. ౪౭౯ పు).

దుదీతిర్యగ్జడస్త్రీషు | తే వ్యర్థే మ్యేకతాం గతౌ | (వికృ.
 క్రియా. ౫ కారి. అహో. ౪౭౭ పుట).

ప్రథమైకేత్యాదిః—తద్ధర్మాతీతయోః = తద్ధర్మమందిను, భూతార్థమం
 దును, క్రియాణామ్ = క్రియలకు, ప్రథమైకవచనలోపః = ప్రథమపురుషైకవచన
 ప్రత్యయమునకు లోపము, స్యాత్ = అగును. సంస్కృత ప్రథమపురుషైకవచన
 'తిప్' ప్రత్యయమునె నిల్చి దానికి లోపమును జేయవలెను. "ప్రథమైక సై్య ద్భ
 వేచ్చ భూతార్థే" అనుచొప్పున 'ఎత్వము' భూతార్థమునందు వచ్చును. "అన్యే
 ద్రుతప్రకృతయః" అనుచొప్పున నీరెందును (తద్ధర్మ-భూత-క్రియలు) ద్రుతప్రకృతి

[భా. క్రి. ౧ మొ. ౨౫ సూ.] వచ్చెన్ - మొ. ఆహోబలప్రక్రియ సరికాదు. 1339

కము లగును ఉదా:—వచ్చు+ఎ+తివ్ = వచ్చు+ఎ+న్ = వచ్చెన్. ఇది భూతార్థ కము. వచ్చు+తివ్ = వచ్చు+న్ = వచ్చెన్. మొ.

తద్ధర్మేత్యాది:—తద్ధర్మ ప్రథమే = తద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమపురుషైకవచనము నందు, నాన్తకా - డు - డి - వర్ణాద = ద్రుతాంతములగు - డు - డి - వర్ణనములు వైకల్పికముగా, స్యాతామ్ = అగుచున్నవి. ఇందు 'నాన్తకా' అనునది "అన్యే ద్రుతప్రకృతయః" అను సూత్రముచే సిద్ధించు ద్రుతప్రకృతికత్వమున కనువాద మగుచున్నది. ప్రథమపురుషైకవచనములు 'దుత్' వర్ణకాంతములై కళలగుట సహజమగుటచేత నిట నట్లుకాదనితెల్పుటకై యిట్లనువదించబడెను.

ప్రథమైకస్యేత్యాది:—భూతార్థే = భూతార్థమందు ప్రథమైకస్య = ప్రథమ పురుషైకవచనాంతమునకుఁ దదిని 'ఏత్ - భవేత్ = హ్రస్వమగు 'ఎ'కము'నల్పును (సంస్కృతమున హ్రస్వవక్రము లేనిచేరి 'ఏత్' అని పదచ్ఛేదము చేయవలసెను). 'క్వా భూతయోః క్రియాన్తస్యేత్' అనుచోప్పన భూతార్థక ప్రథమపురుషైక వచనమున 'ఇత్త్వము' రాదనియు 'ఎత్వము' వచ్చుననియు నెఱుంగునది. (చూ. 3౨౦ విష). అధర్వణుడు సవరించుచున్నాడు.

దుద్యాదీత్యాది:—భూతార్థే = భూతార్థమందును, (ప్రథమైకస్యే ద్భవే త్తను నన్నయసూత్రమున కనువాదము) దుద్యాదివర్ణేఽపిచ = తద్ధర్మాద్యర్థకము లగు 'డు - డి' మున్నగునవి పరమగుస్థలములందును, తస్య = అట్టిక్రియకు సదా = నిత్యముగా, ఏత్ - భవేత్ = ఎత్వమగును. తద్వ ద్భవే త్తను పాఠము పఠమునను నించె యర్థము. 'డు - ద్యాది' అనుచోటి యాదిశబ్దముచేత "పున రాగమః క్రియాణామ్" అను సూత్రముచోప్పన లభించు 'వచ్చెదను' మున్నగు రూపములందలి "ఎత్వమును" ననువదించబడుచున్నది. ఉదా:—వచ్చు+ఎ+తివ్ = వచ్చు+ఎ+దున్ = వచ్చెదున్ - వచ్చు+ఎ+డిన్ = వచ్చెడిన్. వచ్చెదువాడు - వచ్చెడివాడు - వచ్చెదనున్ - మొ. డోస్తు భేదకతాపి స్యాత్తనుచోప్పన థాతుజ విశేషణరూపములందును, డు - డి వర్ణకములగును (చూ. 3౧౬ I విష).

'వచ్చెన్' మున్నగువాని ప్రక్రియ నడుపునపుడు 'క్వా భూతయోః క్రియాన్తస్యే' త్తను చోప్పన 'ఇత్త్వము' చేసి మరిరూపసంధి నహోబలపతి వర్తిల్లఁ జేసెను. "దుద్యాదివర్ణే భూతార్థే" చాపి తస్యై ద్భవే త్తదా ఇతి ఎత్వమ్... అచోఽది కుత్ర చిల్లోపో' బహుళం స్యాత్ ప్రయోగతః. ఇతి ఇకారలోపః - చనన్ - ఇత్యాది." (ఆహో. ౧౫౧ పు.) ఈవిషయములు ప్రామాదికములు. (చూ. 3౨౦ విష.)

అహోబలపతి డు - డ్యాదివర్ణ ఇత్యాది సూత్రమును బయిరితిగఁ ప్రథమైక వైక ద్భవే దిత్వాది చింతామణి సూత్రమునకు సవరణముగా సమన్వయించుక “భావి క్రియాసు యస్య స్వా” దిత్వా ద్యధర్వణ కారిక కె తరువాయి సూత్రముగా సమన్వయించెను. “తద్ధర్మ ప్రథమే స్వాతాం డు దివర్ణాచ నాన్తకౌ డోస్తు భేగతాపి స్వా” దితి కేహించి దీరితమ్ డు డ్యాదివర్ణే భూతార్థే । చాపి తద్వ ద్భవే త్నదా. ఇతివోక్తమ్. పోయెడిన్ వచ్చెడున్. నపు రాజిల్లెడు మోమువాడు ఇత్యాది. తద్వ ద్భవే దిత్వస్య ఏత్వం భవే దిత్వర్థః. “భావి క్రియాసు యస్య స్వా । దేత్వ మేవ ప్రయోగతః ఇతి పూర్వసూత్రాత్ ” (అహో. ౪౮౭ పుట) ఈసమన్వయము సరి కాదు. తెనుగు పదములలోని యకారముమీఁది స్వరము “ఏత్వమా? ఆత్వమా?” అను సందేహమునఁ దత్వనిర్ణయమునకై యుపదేశింపఁబడిన (౫౩ విష.) ‘అకః క్రియాస్వి’త్యాది సూత్రమును సవరించుటకయి వచింపఁబడిన ‘భావి క్రియా స్వి’త్యా ద్యధర్వణకారిక సందర్భమున దాని యను పదమందె డు డి వర్ణకగులను విధించు నట్టియు (యకారాంతములకే కాక యెల్ల భాతువులను) నవి పరమగునపుడు ‘ఏత్వము’ను విధించునట్టియు సూత్రములను సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమున నధర్వణుఁ డుపదేశించెననుట కేవలవము నసంగతము. అని క్రియాపరిచ్ఛేదమునఁ బ్రథమపురుష ప్రత్యయమును విధించు చింతామణి సూత్రములకు సవరణముగా నుపదేశించుట యెంతయు నుసంగతమై యుండును. కయిరితి నుదాహరింపఁబడిన ‘ఏచ్చున్ - వచ్చెడున్ - వచ్చెడిన్ - వ న్’ మున్నగురూపములెల్ల ‘అన్యే ద్రుత ప్రకృతమ్’ ఇత్యాది సూత్రముచే ద్రుతప్ర తికము లయ్యెనని యెచ్చునది.

వ్యతిరేకార్థ ఇత్యాదిః—భూత తద్ధర్మ ప్రథమపురుషైకవచన విషయము నుపదేశించి తక్కిన వ్యతిరేకాదు లందలి మహత్కర్తృక ప్రథమపురుషైకవచన విషయము నుపదేశించుచున్నాడు. వ్యతిరేకార్థే = వ్యతిరేకార్థమునందును, లృటి = భవిష్యదర్థమునందును, లటి = వర్తమానార్థమునందును, మహత్కర్తృక ప్రథమపురుషైక వచనమున, డుజ్ స్వాత్ = డుజ్ వర్ణకమగును. జీత్తుగాన బిందు పూర్వకమగును (౧౩౦ విష.). స్త్యర్థేపునః = మహతీకర్తృకత్వమునం దన్ననో, దు దీ భవతః = వ్యతిరేకభావ్యర్థములందు ‘దు’ వర్ణకమును వర్తమానార్థమున ‘ది’ వర్ణకమును నగును. “వ్యతిరేకాదా భావిని చాత్ స్వాత్” అను దానిని బట్టి “వ్యతిరేకార్థే లృటి లటి” అనువాని లోని ‘లృటి’ అను దానిని “వ్యతిరేకార్థే” అను దానితో బోడించుట యుక్తమగుటచేతఁ బయిరితిని వ్యాఖ్య చేయుఁ బడెను. వ్యతిరేక భావ్యర్థములలో “వ్యతిరేకాదా భావిని చాత్ స్వాత్”ను

[బా. క్రి. ౧ మొ. ౨౫ సూ.] కర్త బహుతయందును నేకవచనప్రయోగము. 1341

చొప్పున (౨౯౬ విష.) అర్థము వచ్చును. భావ్యర్థమున “పునరాగమః క్రియాణామితి సూత్రముచే నట్టి ‘అ’ర్థమునకుఁ దర్వాతి సకారము చేరును. కావున వండు+అ+డు = వండడు, వండు+అ+న్+కలుగు = వండఁగలుగు+డు = వండఁగలవాడు. ఇట ‘అ’స్తి రనుబంధకః స్యాద్ద్యత్ర లృద్యధో వివక్షితో ఛాతోరితి సూత్రముచే ‘అన్’ ఛాతురూపము నిలువవలెనుగాన “వర్ణాగమో విశేష ఇత్యాది చింతామణిసూత్రముచే నిట్టిరూపములను సాధించుకొనవలెను. (౨౯౬ విష.) ఇట్లే వండు+చు+ఉండు = వండుచుండు+డు = వండుచున్నవాడు. ఇచట సంకతము పైని వ్రాసిన వర్ణాగమో విశేష ఇత్యాదిసూత్రముచేతనే రూప సాధనము చేసికొనవలెను. మహాతీర్థకర్త్యమున - వ్యతిరేకమున - “వండు+అ+దు=వండదు” అనియు లృట్టు “వండు+అ+న్+కలుగు+దు=వండఁగలదు” అనియు లట్టు “వండు+చు+ఉండు+ది = వండుచున్నది” అనియు రూపముల సాధింపవచ్చును.

తద్ధర్మ భూతార్థక ప్రధర్మపురుష బహువచనరూపముల సాధించుచున్నాడు. తిర్యగ్జడే పీఠ్యాది:—తిర్యగ్జడేషు కర్తృషుః=తిర్యక్కులు జడములును గర్తలగు నపుడు, భూతే తద్ధర్మే = భూతతద్ధర్మార్థములలో, బహువచనంచ = బహువచన రూపము నైతము, ఏకవచనమేవ స్యాత్ = ఏకవచనరూపమే యగును. ఉదా:— భూత - పతులు వచ్చెన్ (పక్షి వచ్చెన్). వృక్షములు కదలెన్ (వృక్షము కదలెన్). తద్ధర్మ-పతులు వచ్చున్ (పక్షి వచ్చున్). వృక్షములు కదలున్ (వృక్షము కదలున్).

యద్యన్యేత్యాది:—అన్య సహయోగః స్యాద్ద్యది = తిర్యగ్జడేతరవాచక ములతోడఁ దిర్యగ్జడవాచకములును గర్తృవాచకములై యుండునపుడు, ఏవం రూపమ్ = ఇట్టిరూపము, న విద్యతే=కలుగదు. ఉదా:—మృగములును జేటకాదులు జన్మిరి. “కాంచిరి తామరయు నెలయు ఘన సుఖవృత్తుల.” (అహో. ౪౭౪ పుట). (నెల = చంద్రుడు - మహత్తు) “అనేక కర్తృకక్రియకు సమీప కర్త యొక్క లింగవచనంబులగు. ఉదా:—క. ఏవాని బంధుమిత్రులు । జీవధనంబులును డప్పి జెందును గృశునిం । గా వాని నెన్నఁగాఁ దగు (కాంతి. ౧ ఆ. ౫౭). క. సుర గంధర్వ ప్రభృతులు । ధరణీ శైలావగాభి ఛాత్రీజాదుల । నరవర నీ కేయవృత్తి । నరయఁగఁ గావించె జగములందు..... (రా. ఆర. కాం. ౨ ఆ. 3౪౨). తమ సేనలు వారును విశ్రమించిరి (ఉ. హరి. ౪ ఆ). వ. భూతంబులు దేవాసురులు వివాశగతులు కారె. (రా. ఆర. ౨ ఆ.) మొ.” (ప్రాథ. వాక్యపరి. ౧౫ సూ.) చ. ధరణీయు సోముడున్ నభము ఛాత్రియు గాడ్పును గాచుచుండెడున్. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౮౫.) తే.గీ. ధరణీయును ఋక్షములుఁ బరాశరుడు గోప । మాహములు

వత్సములు గౌతముండుఁ గల్గులుఁ | దోయధియు నింత పుణ్యంబు సేయునే.....
 .....(శాంతి. ౨ ఆ. ౯౮) ఇట్టివిశేషములు ప్రభువురుషస్థలమందు మాత్రమే.
 (మా. ౨౬౮ వి.) మధ్యమోత్తరువురుషవిషయము ముందుచెప్పబడుచు.

అన్యత్ర పు వీత్యాదిః—అన్యత్ర=భూతతద్ధర్మైతర స్థలములందఁగా వ్యతిరేక భావివర్తమానములందుఁ దివ్యగోజడంబులు గర్తలగునపుడు - పు వీ=పువర్ణక వివర్ణకములగు ననఁగా వ్యతిరేక భావ్యర్థములందు 'పు' వర్ణకమును వర్తమానార్థమునందు వివర్ణకమును బహువచనమునం దగునని తాత్పర్యము. ఏకవచనంతు = తిర్వ్యగ్జడకర్తృకత్వమున వ్యతిరేక భావివర్తమానార్థములు దేవవచనము, స్త్రీవత్ = మహతీకర్తృకత్వ ముందువలెనే యగును. అనఁగా “స్త్ర్యర్థే పున గ్ధ దీభవతః” అను చొప్పున వ్యతిరేక భావ్యర్థములందు 'దు' వర్ణకమును వర్తమానార్థమున 'ది'వర్ణకమును నగనని యర్థము. “వ్యతిరేకాదా భావిని చాత్ స్యాత్” అను సూత్రము నందు జోడించుటయే యంతటను నారెండిటి యేకక్ష్యాకత్వమునకు సూచక మగుచున్నదని యీవఱకె వ్రాయఁబడెను. ‘స్త్ర్యర్థే పున గ్ధ దీభవతః’ “స్త్రీవదేకవచనంతు” అను క్రింతామణి సూత్రములు సందర్భభేదముల నుపదిష్టము లగుటచేత స్పష్టప్రతిపత్తికయి యారెంటిని జోడించి యధర్వణుడు సూత్రించుచున్నాడు.

దుదీత్యాదిః—తిర్వ్యగ్జడస్త్రీపు = తిర్వ్యగ్జడమహత్సర్థకములు కర్తలగునపుడు లేవ్యర్థేపు = వ్యతిరేక భావివర్తమానార్థములందు, దు దీ = 'దు-ది'వర్ణకములు, ఏకతాంగతా = ఏకవచనద్యోతకము లగుచున్నవి. ఉదాః—ఆస్త్రీ పలుకదు - పలుకఁగలదు - పలుకుచున్నది; ఆఱ్ఱీ పలుకదు - పలుకఁగలదు - పలుకుచున్నది. తిర్వ్యగ్జడకర్తృకత్వమున భూతతద్ధర్మార్థములం దేవవచనరూపమే బహుత్వమును బోధించును. మహతీకర్తృకత్వమున నట్లు బోధింపదు. ఉదాః—ఆపక్షి పలికెను - ఆపక్షులు పలికెను - ఆస్త్రీ పలికెను - ఆస్త్రీలు పలికిరి - ఆఱ్ఱీ పలుకును - ఆపక్షులు పలుకును - ఆస్త్రీ పలుకును - ఆస్త్రీలు పలుకుదురు. మొ. సమాపక క్రియా ప్రత్యయములు సాధారణముగా సర్వసామశ్చిముల సుక్షేపరూపములై యనఁగా వాని తుదివర్ణములై యనఁదగియున్నవి. మహతీవాచకసర్వసామముయొక్క యమహ దేవవచనరూపములగు దు-ది అనునవి వ్యతిరేక భావివర్తమానార్థక సమాపక క్రియలందు మాత్రమే భాసించుచున్నవి. (౨౨౧-౨౨౧ I వి.) 'అదు-౨పు' శబ్దములు 'అది-అని' శబ్దములకుఁ బర్యాయములుగఁ బ్రాచీనకాలపు వ్యవహారమున వెలయుచుండెడివి. అయ్యవి వ్యవహారమున నశించినను వాని మూలభూత గల్గిన క్రియారూపములు నేటికిని బైరీతిని నిల్చి యున్నవని యెఱుంగునది.

ఉత్పయుతౌ వ న కారౌ । స్వాతాం మధోఽత్తమైక
వచనానామ్ । సర్వేషాం బహువచనేరు ఇతి స్వా ।

నన్నయా దుత్త మస్యతు భవేత్సుః. (ఆం. చిం. క్రి. ౯ సూ.
ధర్వజీయము. అహో. ౮౮౦-౮౮౧ పు.)

౨౯౬ II విషయము భూతా దుతాం పరేషా మిత్. (ఆం. చిం. క్రి. ౧౧
కారి అహో. ౮౮౩ పు.)

కల్పితరపు. ౨౯౬ II విష:—ఉత్పయుతౌ, వ న కారౌ = ఉత్పయుతౌః
గూడిన వ కార న కారములనగా 'వు-ను' అనునవి, మధోఽత్తమైక వచనానామ్ =
మధ్యమపురుషైక వచనమునకును నుత్తమపురుషైక వచనమునకును వరుసగా,
స్వాతామ్ = అగును. ఉత్తమపురుషైక వచనమునకు 'ను' ప్రత్యయమును,
మధ్యపురుషైక వచనమునకు 'వు' ప్రత్యయమును నగునని తాత్పర్యము. సర్వే
షామ్, బహువచనే = అన్నిపురుషముల బహువచనములందును, రు ఇతి = 'రు'
అనునది, స్వాత్ = అగును, ఉత్తమస్యతు = ఉత్తమపురుషముయొక్క బహువచన
మున నన్ననో, ముః=మువర్ణకము. భవేత్ = అగును, ఉత్తమపురుష బహువచన
మున 'ము' ప్రత్యయమును, ప్రథమోత్తమ పురుషముల బహువచనమున 'రు'
ప్రత్యయమును నగునని యర్థము.

భూతాదిత్యాది:—భూతాత్ పరేషామ్ = భూతకాలి క్రియకంఠం
బరముగనున్న, ఉతామ్ ప్రత్యయముల తుది 'ఉ'కారములకు, ఇత్ = 'ఇ'కార
మగును. ఇట్లేర్పడిన ప్రత్యయములలో 'వు-రు-ము' అనునవి "లిజ్జధ్యకేష షష్ఠీ
త్యాది సూత్రము చొప్పునఁ దిజ్జధ్యములు గానఁ (౮౨ విష.) గళలగుచున్నవి
'ను' ప్రత్యయము మాత్రము "అన్యేద్రుతప్రకృతయ ఇత్యాది సూత్రము
చొప్పున ద్రుతప్రకృతిః మగుచున్నది. (౮౨ విష.). ఉదా:—భూతకాలము:—
వండు + తి + నున్ = వండు + ఇ + తి + ను+ఇ+న్ = వండితిసిన్. దుతి
వర్ణకాదిత్యాదిచే (౨౯౬ విష.) 'తి' అనునది వచ్చును. క్రావ భూతయో
రిత్యాది సూత్రముచే (౨౯౬ విష.) థాతువు తుదిని 'ఇ' వర్ణమునిల్పెను.
భూతా దుతా మిత్యాది సూత్రముచే (౨౯౬ II విష.) బ్రత్యయముల
మీఁది 'ఉ'కార మికార మగును. ఇట్లే "వండితిమి - వండితివి - వండితిరి." అను
రూఢముల ప్రక్రియ నడుపునది. "ద్యయోశ్చ భూతార్థే" (౨౯౬ విష.) అను
చొప్పున భూతప్రథమపురుషమున 'తి' అనునది రాదుగాన భూతప్రథమపురుష
బహువచనము 'వండి' అనియే యేర్పడును. భూతప్రథమపురుషైక వచనరూప

ములు (వండెన్ మొదలగునవి.) ౨౯౬ I విషయమున సాధింపబడెను వర్తమానః—ప్ర - వండుచున్నవారు, మ - వండుచున్నవాడవు - వండుచున్నవారరు, ఉ - వండుచున్నవాడనున్ - వండుచున్నవారము. వండు+చు+ఉండు+ము = వండుచున్నవారము. ఇట్టియొడలఁ గల్గు చింతామణ్యున క్త వర్ణాగమాదులు “వర్ణాగమోవిశేషః । పురుషే వ్యర్థేషు చాపి వచనేషు (3౨౨-3౨౩ విష.) అను చింతామణి సూత్రము చొప్పున సంపాదించదగినను, భవిష్యదర్థకరూపములు:- వండు+అ+కలుగు+నున్=వండఁగలవాడనున్ - వండఁగలవారము, వండఁగలవాడవు, వండఁగలవారరు, వండఁగలవారు (ఇది ప్రథమపురుష బహువచన క్రియ) ఈరూపములందును జింతామణ్యున క్త వర్ణాగమాదులను “వర్ణాగమోవిశేష ఇత్యాది సూత్రము చొప్పున (3౨౨-3౨౩ విష.) సంపాదించ దగినవె. తద్ధర్తాధికరూపములు:—ఉత్త - ఉ+ఉ+నున్=ఉండును - ఉండుచుము. మ - వండుచువు - వండుదురు. ప్ర - బ - వండుచు - రూపాంతము:—వండు+అ+దు+అ+నున్ = వండెదనున్. ఇట్లే వండెదరు - వండెదవు - వండెదరు. మొ. ఇందలి ‘ఏత్వా త్వములు’ పునరాగమ ఇత్యాది సూత్రముచే (౨౯౬ విష.) సంపాదించదగినవి. వ్యతిరేకాధికరూపములు:—ఉత్త - వండు+అ+నున్ = వండనున్ - వండము - మ - వండవు - వండరు - ప్ర - బ - వండరు. వైవానిలో - వర్తమాన భావ్యర్థములందనుబంధములుగాఁ జేసే ‘ఉండు - కలుగు’ ధాతువులరూపము లాచ్ఛికము లగుటంజేసి పునరాగమ సూత్ర సాధ్యములుకావు. ఆచ్ఛిక క్రియల సాధించునపుడు క్రియాపరిచ్ఛేద సూత్రానుక్త విషయములు “వర్ణాగమోవిశేషం ఇత్యాది సూత్రముచే సంపాదించదగినను, తత్పరురూపములను సాధించునపుడు క్రియాపరిచ్ఛేద సూత్రానుక్త విషయములను “పునరాగమ” ఇత్యాది సూత్రముచే సంపాదించదగినను. (విస్తర) (చిం. వి. ప. ౧౧౧ విష.)

విస్తర. ౨౯౬ II విష:—పము నుదాహరించిన సమాపక క్రియారూపములు పయిరితిన నన్నయాధర్వణీయ సమృతములని విశదపపచుండఁగా నాంధ్ర భాషాచరిత్రకర్తగా రాంధ్రశబ్దచింతామణిని బరిహసించు నభినివేశముతోఁ జింతామణిసూత్రముల చొప్పున “రక్షింపుపుండునున్ - రక్షింపుపుండువు - రక్షించుపుండువు - రక్షింపుచుండువు - రక్షించుచున్నను. (వర్తమానోత్తమ పురుషైకవచనము.) రక్షించుచున్నము - రక్షించుపున్నము - రక్షింపుపున్నము - రక్షింపకలుగువు - రక్షింపకలుగురు.” మున్నగు క్రియారూపములు సిద్ధించుచున్నవనుచుఁ గొన్ని యవకతవక క్రియారూపముల పట్టికల నుదాహరించిరి. (ఆం. భా.

అహోబలపండితుడు - వండెదనున్ మున్నగువానిని పయిని వ్రాసినరీతిని బునరాగమసూత్రముచే సంపాదించక భట్టారకుని ప్రయోగములు గలవు గాన నవి సాధువులని వ్రాసెను. "పోయెదన్ - వచ్చెదన్ - ఇత్యాది ప్రయోగాత్ దువర్ణక స్వాత్వం - తస్మిన్ పఠే వత్సవ్—వతచేత్వ మత్వం చాచార్య ప్రబంధేషు చేశ్య క్రియా స్వేన ప్రాయశః స్త్రూమతే. వై చెదువు ఇత్యాది రూపపి తదిష్టమేవ. వై చెదవు ఇశ్యత్వసహితం రూపం త్యాధర్వణమ్. 'క్వచి ద్వవర్ణకే చాపి । కీచి త్త స్త్యాస్తీతాంజగుః' ఇత్యాధర్వణం వచనమ్. తచ్చుద్దేశాత్వ ముచ్యతే. ఉభయాద్ధే భవే దత్వ వితి పూర్వసూత్రాత్." (అహో. ౮౦౫ పు.). 'వై చెదువు' అను 'ఉ'త్వ ఘటిత దకారరూపము నైతము నన్నయ సమృత మనుట సరికాదు. పునర్లక పరకత్వ మున 'దకారముమీది 'ఉ'త్వమును నిర్వహించు ప్రయోగము నన్నయ భారత భాగమందె కాక మహాకవి ప్రబంధములం దెచ్చటను లేదు. 'వై చెదు' అనురూప మును బట్టి 'వై చెదువు' అని యుండునని యహోబలపతి భ్రమించినట్లు కన్పట్టు చున్నది. (3౦౩ విష.) మఱియు 'వై చెదవు' అనుచోటి దకారముమీది 'అత్వము' క్వచి ద్వవర్ణకే చాపీ త్యాధర్వణ సూత్ర సిద్ధమనుటయు సరికాదు. ఈవిషయము ముందు విశదీకరింపబడును. (3౦౩ విష.).

ధా తు వు న కు. ౧.

ఇది యధికార సూత్రంబు. ఇంక నెయ్యది యపక్ర మింపంబడు నయ్యది ధాతువున కగునని యెఱుంగునది.

వర్తమానంబున లట్టగు. ౨.

బాలవ్యా
వివృతి
౨౯౭ విష

వర్తమాన క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లడ్వ ర్ణకం బగు. వర్తమానంబునాఁ బ్రారభా ౭పరిసమా ప్తంబు. అప్పటికి ముగియకుండునది.

భూతంబున లిట్టగు. ౩.

భూతక్రియా వృత్తియగు ధాతువునకు లిడ్వర్ణకం బగు, భూతంబు నా విద్యమాన ధ్వంసప్రతియోగి. ముందుండి యప్పటికి లేకుండునది.

చ. ౧౬౭౨ A. ౧౬౭౨ B మొ. పుటలు.) హాస్యరసావేశమున వ్రాసిన విషయము విమర్శనయోగ్యములు కావుగదా. "పట్టికలందు వివరించిన యనేకరూపములకు నన్నయ భారతమునఁ బ్రయోగములు కానరావు." (ఆ. భా. చ. ౧౬౭౫ పు.) అని వ్రాసిరి. మఱియే గ్రంథమునవైన నట్టిరూపములున్నవా? ఉండురా? నన్నయ భారతమున లేవనలే ?

భావిని లృప్తగు. ౪.

బాలవ్యా. భావిక్రియా వృత్తియగు భాతువునకు లృడ్వర్ణకం
వివరణము. బగు. భావి నా విద్యమాన ప్రాగభావ ప్రతియోగి.
౨౯౭ విషయము. అప్పటికిఁ బుట్టకుండునది.

తద్ధర్మాదులందు లాటగు. ౫.

తద్ధర్మాది క్రియా వృత్తియగు భాతువునకు లాడ్వర్ణకంబగు. తచ్చీల - సంభావనా - సంక్రశ్న - సా
తత్య - వర్తమాన భావ్యాశీరాదు లాదిపదగ్రా
హ్యంబులు.

ఆశీ శ్వాప సంప్రార్థన విధులందు లూటగు. ౬.
ఆశీరాదులందు భాతువునకు లూడ్వర్ణకంబగు.

వ్యతిరేకంబు న లజి యగు. ౭.

వ్యతిరేక విశిష్ట క్రియా వృత్తియగు భాతువునకు
లజి వర్ణకంబగు.

సంజీవని. ౨౯౭ విషా:—౧ సూ - వ్యాఖ్య:—క్రియాపరిచ్ఛేద సూత్రము
లందుఁ గృదంతపరిచ్ఛేద సూత్రములందును వలసినపుడెల్ల ‘భాతువునకు’ అనుపద
మను వృత్తి మగుచుండునని సూరిగారి వివరణమున కభిప్రాయము. ఇయ్యది గంగా
ప్రవాహ న్యాయమున నెల్లెడలను ననువృత్తిమగును గాన దీనికి గంగాస్తోత మను
సంజ్ఞ గలదు. “అధికారః - పుం.....వ్యాకరణమితే పూర్వసూత్ర స్థితపద్య
పరసూత్రే ఘాపస్థితౌ = అనువృత్తే, స త్రివిధో యథా:—శ్లో. సింహావలోకి
తాఖ్యశ్చ | మద్భాషాక స్థలి రేవచ | గజాస్తోత ఇతి ఖ్యాత | అధికారా స్త్రయో
మతా ఇతి” (శబ్దా. చిం.).

౨ సూ - వ్యాఖ్య:—ప్రవర్తమాన వ్యాపారమున బోధించుచున్న భాతు
వున కనఁగాఁ బ్రకృతికిఁ బరముగ లట్టు నిల్చునని యర్థము. ‘లట్’ అనుపది
సంస్కృతవ్యాకరణ ప్రసిద్ధసంజ్ఞయని యీవఱకు వివరింపబడెను. (౨౯౬ విష.)
కాలవచనాదులు భాత్యర్థములై యనియు నట్టి యర్థములకుఁ బ్రత్యయములు దోష్ట
తకములనియుఁ బయిని గల్పితమవున వివరింపబడెను. (౨౯౬ విష.). ప్రార్థనా లపరి
సమాప్తంబు = ఆవఱకే యారంభింపఁబడి యప్పటికి ముగియకుండున దని యర్థము.
అప్పటి కనఁగా వాక్య ప్రయోగ కాలమున కని యర్థము. ఉదా:—చదువు
చున్నాఁడు = ఆవఱ కెప్పుడో చదువసారంభించి యింకను జదువుచున్నాఁడని

యర్థము. ఇచటి బా - సా - వే వ్యాఖ్య విమర్శనము ౨౯౬ విషయపు విస్తరమునఁ బ్రదర్శించబడెను.

3 సూ - వ్యాఖ్య:—జరిగిపోయిన వ్యాపారమును నోధించు చ్చదుకు బరముగా లీట్టు నిల్పును. విద్యమాన ధ్వంగప్రతియోగి = అప్పటికున్న వస్తు ప్రధ్వంసాభావమునకుఁ బ్రతియోగి భూతమని యర్థము. అభావమునకు ననుయోగి యనియు వస్తు స్థితికిఁ బ్రతియోగి యనియు వ్యవహారము. ప్రతియోగి యనగాఁ బ్రతిద్వంద్వి. అభావమునకుఁ బ్రతియోగి వస్తు స్థితి. అభావములు నాల్గువిధములు. ౧ ప్రాభాగవము. ౨ ప్రధ్వంసాభావము. ౩ అనోన్యవ్యాభావము. ౪ అత్యంతాభావము. ఇంక “ఘటము పుట్టఁగలదు” అను ప్రతీతికాలములో నుండెడి పుట్టునున్న ఘటముయొక్క ‘అభావము’ ప్రాగభావము. ఘటము ధ్వస్తమయ్యెనను ప్రతీతికాలమందుండెడి ధ్వస్తమగు ఘటముయొక్క అభావము ప్రధ్వంసాభావము. ‘ఘటము పటముకాదు - పటము ఘటముకాదు’ అను ప్రతీతిలో నుండెడి ఘటమందలి పటత్వాభావమును బటమందలి ఘటత్వాభావమును సనోన్యవ్యాభావములు. “వంధ్యాపుత్రుఁడు లేడు - శశవిషాణము లేదు - గగనారవిందము లేదు” అను ప్రతీతులలోని వంధ్యాపుత్రాద్యభావ మత్యంతాభావము. ఉదా:—‘వాడు చదువఁగలవాడు = చదువనున్నవాడు’ అను ప్రతీతులలో నప్పటికి వాడు చదువనారంభింపలేదు గావున నప్పుడున్న కరణాభావము ప్రాగభావము. దానికిఁ బ్రతియోగి భవష్యత్పతనక్రియ. కతనప్రాగభావ నిష్ఠానుయోగితా నిరూపిత ప్రతియోగితా శాలి భావికతనక్రియ యని నిష్కృష్టార్థము నెన్నునది. ‘వాడు చదివెన్’ అను ప్రతీతిలో నప్పటికిఁ బతనక్రియలేదు. ఇంకఁ బతన ప్రధ్వంసాభావమే కలదు. దానికిఁ బ్రతియోగి యతీతపతనక్రియ. వర్తమాన పతన ప్రధ్వంసాభావ నిష్ఠానుయోగితా నిరూపిత ప్రతియోగితాశాలి యతీత పతనక్రియ యని నిష్కృష్టార్థము. లిట్టునకు సంస్కృతవ్యాకరణమున ననద్యతన పరోక్ష భూతమే యర్థమైనను నది సంస్కృతమహాకవులచేయుిత ముపేక్షితమై యర్వాచీన వ్యాకరణకర్తలచే నుపేక్షితమగుటచే భూత మాత్రమే యర్థమను (౨౯౬ విష.) సిద్ధాంతము నాశ్రయించి సూరి భూతంబున లిట్టుగనుని సూత్రించిన వాడయ్యెను. ఉదా:—వాడు నిన్ను చదివెన్. మొ.

౪ సూ - వ్యాఖ్య:—భావిక్రియా వృత్తయగు ధాతువున కనఁగా జరుగ నున్న వ్యాపారమును దెల్పు ధాతువునకుఁ బరముగ లృట్టు నిల్పునని యర్థము. ధాతువునందుఁగల యట్టి భావిత్యమునకు లృట్టు ద్యోతకమగునని తాత్పర్యము.

ప్రాగభావ ప్రతియోగి యనుదాని యష్టము పూర్వసూత్రవ్యాఖ్యలో విశదీకృత మయ్యెను. ఉదా:—వాడు తేవు చదువఁగలవాడు = చదువనున్నవాడు.

౫ సూ:—తద్ధర్మ తచ్ఛీలాదులు తద్ధర్మాదులని సూరియే వివరించెను. తద్ధర్మ మన = ఆనస్తుప్తయొక్క లేదా ఆతనియొక్క వృత్తి మొదలగునవి. కులాలు, కుండలు వానును. తచ్ఛీలము=ఆనస్తుప్తయొక్క స్వభావము - జ్వలనజ్వాల లుద్భవం బెగయును. (చూ. బా. క్రి. ౨౨ సూ. వివృతి) సంభావ=ఉపాము - వాడచ్చటి కీపాటికి జేయన్. సంప్రశ్నము - నీవు చదువునువా? సాతత్యము = సర్వదా వర్తిల్లుట. పర్వతము చలింపకయుండున్. వస్త్రమానము - నే నిప్పుడు వచ్చెదను. భావి - నేను రేపు వచ్చెదన్. ఆశీరాదులు - నీకు మంగళంబగున్. మొ. లా ట్టును నది సూరిచే గల్పితమగు లకారము - సంస్కృతమున నిట్టి యర్థములను చెల్పు లకార మొక్కటి లేమింజేసి దీని కప్రసీద్ధ లకార కల్పనమె యుచితము.

౬ సూ - వ్యాఖ్య:—ఆశీస్సు = ఆశీర్వాదించుట, శాపము = శపించుట. సంప్రార్థనము = ప్రార్థించుట. విధి = ఆజ్ఞాపించుట. ఇట్టి యర్థములందు ధాతు పునకు లూట్టుగును. లూట్టునకు లేని యర్థములు కొన్ని సంస్కృతపు లిజ్ లోట్టు లకుఁ గలవు. లూట్టున కాదేశములగు 'ఏడున్ - తన్' అనునవి సర్వపురుషవచన సాధారణములు. మతీయు లూట్టున కాదేశమగు 'అది' వర్ణకము విధ్యర్థక మాత్రమే. ముడుజ్జులు మధ్యమపురుష మాత్రముననే వచ్చును. కావున లూట్టు నైతము లిజ్ లోట్టులకంటెఁ గొంత వైలక్షణ్యముగలదె యన నగుచు గాన దీనికిని లూట్టును నప్రసీద్ధ లకార కల్పన ముచితమే యన నగుచు. ఉదా:—నీకు మంగళంబయ్యెడున్-వానికి రాక్షసత్వ మగుతన్-వాడు నా చెప్పినపని చేయునది - నీవు నను గఱింపుము - మీరు పొండు. మొ.

౭ సూ - వ్యాఖ్య:—వ్యతిరేక విశిష్టక్రియావృత్తి = ధాత్వర్థవిరుద్ధక్రియా వృత్తియగు ధాతుపునకు లజీయగును. ఉదా:—వాడు వండడు - మీరు చదువరు, మొ.ఇట్టి లకారము సంస్కృతమున లేదు గాన దీనికిని నప్రసీద్ధ లకారసంజ్ఞ యుచితమే యనఁదగును. ఈపందర్భమున బా - గు - ప్ర - వ్యాఖ్యాత "లజీ" అను జీత్తర్వకల్పనముచేయుట సరికాదని చేసిన యాత్యేప మీవఱకే నిరాకృత మయ్యెను. (౧౨౭ విష. విస్తర I - ౧౨౭ విష. చూ) ఇట్లే సూరి యీనూతన లకారములను గల్పించుటచే నితనికి సంస్కృతములోని లకారములు తెలియవనుట యుఁ దస్థూలమున నీతని గ్రంథము మూలము కాదనుటయు మున్నగు విషయ ములు కేవలము నసంగతములు. (బా. గు. ప్ర. ద్వి. ము. ౫౨౪ మొ. పుటలు.)

[బా. క్రి. ౯-౧౦-౧౧ సూ.] 'బా సా-పే' వ్యాఖ్య యపరిశీలనమూలకము. 1343

“మూలము-‘తద్ధర్మ వర్తమా నాతీతా గామ్యర్థకాః క్రియా జ్ఞేయాః’ అని నాలుగర్థములనే వివరించి ప్రక్రియను నడపెను. అయినను సూరి బహుప్రయోగ దృష్టింజేసి లూట్టు లజేమను మఱిరెంటిని గ్రొత్తగ నంగీకరించి.....” (బా. సా. పే. 3౮౨ పు.) అని వ్రాముట యపరిశీలన మూలకము. “వ్యతిరేకాదా భావిని చాత్ స్యాత్.....వ్యతిరేకార్థే లృటి లటి డజ్ స్యాత్.....” అనుపవి యాదిగాగల సూత్రములచే సూరిగారి లజేరూపములను జింతాడని సాధించియే యున్నది. “ప్రార్థనార్థే ము రేక త్వే.....ప్రార్థనే ము మ్ము డజ్ స్థితిః..... తద్ధర్మ ప్రథమైశ్చ | వాచకాద్ధి క్రియా క్రియాపదాత్ | అదిశబ్దప్రయోగః స్యాద్ ద్విశేషార్థే నిరీక్షితే.....దురు కాతే కావృతాద్యాః.....” మున్నగు కారికలను నధర్వణుడు సూరి చెప్పిన లూట్టునకు మూలముగా వచించియే యున్నాడు. ఇంకను విస్తరించి యహోబలపండితుడు కవిశిరోధూషణమున ననేక విషయముల నుదాహరించియు నున్నాడు.

లకారంబునకు డు - ట్రు - పు - రు - ను ముఖ్యులు. ౮.
 లడాది లకారంబులం దొక్కొక్కటికి డుజాదు లాదే
 శంబులగు. ఇందు ఖకారంబు ప్రత్యాహార్యంబు.
 అందు వరుసను రెండేసి ప్రథమ మధ్యమోత్తమంబు

బాలవ్యాకరణ లనంబడు. ౯

వివరణము. డుజ్ - రు ప్రథమము, పు - రు - మధ్యమము, ను -

౨౯౮ విషయము. ము, ఉత్తమము.

వానిలో రు - ము లు బహువచనంబులు - వెఱి లేక
 వచనంబులు. ౧౦

నామ యుష్ట దస్త దర్థంబులందుం బ్రథమ మధ్య
 మోత్తమంబు లగు. ౧౧

సంజీవని. ౨౯౮ విషయము:- ౮ సూ - వ్యాఖ్య:- లట్ - లిట్ - లృట్ - లాట్ -
 లూట్ - లజ్ అనేది యాటికిలోని లకారములలో నొక్కొక్కదానికి ‘డుజ్ -
 రు, పు - రు, ను - ముఖ్య’ అనునవి యాదేశములగును. లడాదులలోని లకారే
 తరము లిద్వర్ణములు. సంస్కృతవ్యాకరణ వాసనచే బ్రక్రియోపదేశ సౌలభ్య
 మునకయి సంస్కృతవ్యాకరణ రీతినే లడాదులు వేర్కొనఁబడినవి. సంస్కృతమున
 లడాదులకుఁ దిజ్యైభక్తు లాదేశింపఁబడినట్లే యిందు డుజ్యైభక్తు లాదేశింపఁబడినవి.
 సంస్కృతమున బరస్తైపదులకు వేఱుగను నాత్మ నేపదులకు వేఱుగను గ్రియావిభక్తి

ప్రత్యయములున్నట్లు తెలుగునలేవు. తెలుగున నాత్మనేపదికి 'కొను' థాతు వను బంధముగాఁ జేపట మాత్రమే కలదు. దుష్టులోని జకార మివ్వల్ల మగుటచే బా - తత్వ - గ౯ సూత్రముచొప్పున 'డు' వర్ణకము బిందుపూర్వక మగును. 'ముఖ్' అను దానిలోని ఇకారము ప్రత్యాహార ఘటనకయి యివ్వల్లముగాఁ జేప్పబడెను. (విస్తర, I, ౫ II ౩౪. ౧౨౭ విష) కాన 'డుఖ్' అను ప్రత్యాహారముచే 'డుజ్' గు - పు రు - ను ము' అను ప్రత్యయములు చెప్పబడును. ఇట్లే 'పుఖ్' అనుదానిచే 'పు రు - ను ము' అను ప్రత్యయములు చెప్పబడును. ఇందలి నుప్రత్యయము ద్రుతాంతమని సూరి వచింపలేదు. కాన నట్టి 'ను' ప్రత్యయమే ద్రుతస్వరూప మనియు దానికి స్వరలోపము గల్గెగా 'న్' అను వ్యంజరూపము నందుననియు (చదువఁగలను = చదువఁగలన్ - చదువుదును = చదువుదున్. మొ.) సూరి యాశయము. ద్రుతప్రకృతికముల ద్రుతమును సూరి కంఠోక్తముగ వచించెను. బా - సంజ్ఞా - ౧౧-౧౨-౧౩ సూత్రముల చొప్పున వానికి ద్రుత మంతమందు చేడట బాలవ్యాకరణ సంప్రదాయము కాదు. కావుననే "ఱుట్టు దుష్టున కెమ త వర్ణంబులు ద్రుతాంతంబు లగు." (బా. క్రి. ౨౬ సూ.) అని యిట్లు సూరి వచించు చునే యుండును. ఇట్టి ప్రక్రియ చింతామణికి విలక్షణము. (౧౨౦ విష) చింతా మణిలో నుత్తమ పురుషైకవచనమున విధింపఁబడిన (ఉత్తయితే వనకారా స్యాతాం మధ్యోత్తమైక వచనానామ్.) 'ను' ప్రత్యయము 'అన్యేద్రుతప్రకృతయః' అనుచొప్పున ద్రుతప్రకృతిక మగును గానఁ జింతామణి ప్రక్రియ చొప్పున చేయఁ గలనున్ - చేయదునున్ - చేయనున్ - చేతినిన్ మున్నగురూపములు నీర్ధించును. తే.గీ. ఏమ నీయింతియును గాని యెఱుంగ రన్యులు.....తే.గీ. అయ్య లేఱుఁ గమిఁజేరి లోకాపవాద | భీతి నెఱిఁగియు నిత్తన్వై బ్రీతి. దప్పి | యెఱుంగ నంటిని నిందఱు కిప్పు డెఱుంగఁ జెప్పె నాకాశవాణి యచ్చెడవు గాఁగ. (ఆది. ౪ ఆ. ౧౦౮ ప.) 'అంటినిన్' అనుచోటి నకారము ద్రుతమాత్రమే కాని యర్థవిశేష బోధక 'ను' శబ్దముకాదు. (ఆం. భా. చ. ౧౬౦౨ పుట.) 'ఎఱిఁగియున్' అనుచో 'చార్థక 'ను' శబ్ద ముండుటచేత 'అంటినిన్' అనుచోట 'ను' శబ్దస్థితి సుప్రసక్తము కానేరదు. లూట్టుచోట నీప్రత్యయములెల్ల నిలుకవు. లూట్టు ముష్టున కెడు త లాదేశింపఁబడును. (బా. క్రి. ౨౬ సూ.)

౯ సూ - వ్యాఖ్య:....ముష్టునందలి ప్రత్యయము లాఱిటిలోను వరుసగా రెండేసి ప్రథమ మధ్యమోత్తమ పురుషము లనంబడును. మొదటి 'డుజ్ - రు' అను రెండును బ్రథమ పురుష ప్రత్యయములు. తరువాతి 'పు - రు' అను రెండును

మధ్యమ పురుష ప్రత్యయములు. తుది రెండును 'ను - ము' అనునవి యుత్తమ పురుష ప్రత్యయములు.

౧౦ సూ - వ్యాఖ్య:—అట్టి ద్వికములు మూడిటిలోను మొరటి దేక వచనము - రెండవది బహువచనము. కాగా 'డుజ్ - పు - ను' అనునవి యేకవచన ప్రత్యయములు. 'రు - రు - ము' అనునవి బహువచన ప్రత్యయములు ఈవిషయనే సూరి నిపుణముగా సూత్రించెను.

౧౧ సూ - వ్యాఖ్య:—నామ రునగా యుష్ట దస్త ద్విన్నము. అస్తదర్థము కర్తగాగల క్రియుత్తమరుషమగును. యుష్టదర్థము కర్తగాగల క్రియ మధ్యమ పురుషము. తక్కిన యేది కర్తయై యున్నను క్రియ ప్రథమపురుష మగును. ఉదా:— నేను వండుచున్నాను - మేము వండుచున్నాము - నీవువండుచున్నావు - మీరు వండుచున్నారు - వాడు వండుచున్నాడు - వారు వండుచున్నారు - రాముడు వండుచున్నాడు - రాములు వండుచున్నారు. మొ.

అమహదర్థంబునందు డుబ్రులకు దు పు లగు నున్నాను
బంధంబు మీద ది వి యగు. ౧౨.

ఉదంతంబునకు లట్టు పరంబగునపు డున్నానుబంధం
బగు. ౧౩.

ఉదంతంబున ధాతువునకు లట్టు పరంబగునపుడు

బాలవ్యా. 'ఉన్న' అను శబ్దం బను ప్రయుక్తం బగు.

వివరణము. ఉన్న శబ్దంబు పరంబగునపుడు చు వర్ణకంబగు. ౧౪.

ఆర్థ విష. ది వీలేరంబగు డుష్టు పరంబగునపు డున్నానుబంధంబు
నకు దీర్ఘంబగు. ౧౫.

ప్రథమము - వాడు వండుచున్నాడు - వారు వండు
చున్నారు - అది వండుచున్నది - అది వండుచున్నది -
మధ్యమము - నీవు వండుచున్నావు - మీరు వండు
చున్నారు. ఉత్తమము - నేను వండుచున్నాను. మేము
వండుచున్నాము.

సూటివని. ఆర్థ విష:—౧౨ సూ - వ్యాఖ్య:—డుష్ట ప్రత్యాహారము
లోని ప్రత్యయములయందలి 'డుజ్ - రు' అను ప్రథమపురుష ప్రత్యయము ల
మహత్కర్తృక క్రియలపైని నిలువవు. కావున వాని విషయమున సూత్రించు
చున్నాడు. అమహదర్థంబునందు = అమహదర్థము వివక్షిత మగుచుండగా ననగా

నమహత్కర్తృక స్థలములందని యర్థము. 'దుజ్ - రు' లకు 'దు - వు' లాదేశము లగును. ఉన్నానుబంధంబు మీఁది 'దుజ్ - రు'లకు 'ది - వి' అనునవి వరుసగా నాదేశము లగును. ఉదా:—అది వండంగలదు - అది వండంగలవు - అది వండదు - అది వండవు. ఉన్నానుబంధంబు మీఁద - అది వండుచున్నది - అది వండుచున్నవి. మొదట్టినగా సమాపక క్రియావిధక్రి ప్రత్యయములు, అవి పురుషబోధక సర్వనామ ముల సంక్షేపరూపములై యనఁగా వాని తుది వర్ణములై యనఁదగును. ఉదా:— వాడు - డా, వారు - రు, నీవు - వు, మీరు - రు, నేను - ను, మేము - ము, అదు - దు, అవు - వు, అది - ది, అది - వి. 'అది - అవి' అనువానికిఁ బర్యాయ ములుగ "అదు - అవు" అనునవి పురాతనకాలమునందుఁ దెలుఁగు దేశమున నైతము వ్యవహరింపఁబడుచుండెడివి. నేటికిని కర్ణాటములో నవియే తచ్చబృథ్ కామహాద్రూపములయి యున్నవి. అమహత్కర్తృకత్వమునందును మధ్య మోత్రమ పుగవప్రత్యయములు మహత్కర్తృకత్వమునందలివై నిల్పును. మహా న్తహ త్యమహాదర్థములు మూఁటను నీ నా శబ్దరూపము లొక్కతీరుననే యుండును గాని వానికి భేదము లేదుగదా. అడహత్తులకు మహద్వివక్ష లేనిదే యుష్ట దస్త దర్థ వ్యవహారము సంభవింపదుగదా.

౧౩ సూ - వ్యాఖ్య:—ధాతువులెల్ల సాధారణముగఁ దెలుఁగున నుదంత ములై. "సంస్కృతంబున కంగలాదుల కించుక్కగు." (బా. క్రి. ౬౩ సూ.) అను చొప్పున "అంగల-అడక" మున్నగు ధాతువు లుదంతములు కాకున్నను నవి స్వార్థేంచుక్కుతోఁ గూడి 'ఉ'దంతములై యగును. ఇట్లై "అప్పాదులకు నజీ యగు." (బా. కృదంత. ౧౩ సూ.) అను సూత్రమునఁ జేర్కొనఁబడిన 'అప్ప' మున్నగు ధాతువులను సంగలాదులలోనివై కాన స్వార్థేంచుక్కుతోఁ గూడి యుదంత ధాతువులై యగుచున్నవి. ఉదా:—అంగలించు - అడకించు - అప్పించు - అప్ప గించు. మొ. ఇంక "కలుగున" కస్త్యర్థంబునందు లట్టు పరంబగునపుడు కలయగు. (బా. క్రి. ౧౦౪ సూ.) అనుచొప్పున నాదేశభూతమగు 'కల' అను నుదంతమునకు "ఉన్నా"నుబంధమును వారింతుట యీసూత్రములోని "ఉదంతంబునకు" అనుదళ మునకుఁ బ్రయోజనము కన్పట్టుచున్నది.

౧౪ సూ - వ్యాఖ్య:—ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపుడు ధాతువునకు 'చు' వర్ణకం బగును. ఉన్నానుబంధ మనక "ఉన్నశబ్దంబు" అనుటచేత ఉన్న కలజీ న వర్ణకంబులు భవద్భావి శతృ క్తవదర్థంబులం దగు." (బా. క్రి. ౪౬ సూ.) అను సూత్రము చొప్పున వచ్చు 'ఉన్న' అనునది పరమగునపుడును 'చు' వర్ణక మగునని

[బా. క్రి. ౧౫ సూ.] వండుచున్నా 'డు' మొ. మూడువిధముల సాధింపవగును. 1353

యెఱుంగునది. ఉదా:—వండు+లట్ = వండు+చు+ఉన్న+డు = వండు చున్నాడు. వండు+(భవచ్ఛత్రధక) ఉన్న = వండు+చు+ఉన్న = వండుచున్న (రాముడు.) మొ.

౧౫ సూ - వ్యాఖ్య:—అమహత్కర్తృకత్వమున 'డు' బ్రుల' కాదేశ మయిన (బా. క్రి. ౧౨ సూ.) 'ది-వి' అనునవి తప్ప దక్కిన డుష్టు పరమగునపు డున్నానుబంధమునకు దీర్ఘము వచ్చును. డుష్టులోని 'డు' బ్రుల' కాదేశము లగుటచేత 'ది-వి' అనునవియును 'డుష్టు' లోనివె యనఁదగి యుండుటంజేరి వానిని బృథక్కరింపవలసెనని యెఱుంగునది. వాడు వండుచున్నాడు:—వండు+లట్ = వండు+డుజ్ = వండు+ఉన్న+డు = వండు+చు+ఉన్న+డు = వండుచున్నాడు ప్రకృతసూత్రముచే 'ఉన్నా'నుబంధమునకు దీర్ఘమయ్యెనని యెఱుంగునది. ఇట్లే తక్కిన "వండుచున్నారు - వండుచున్నావు - వండుచున్నారు. - వండుచున్నాను - వండుచున్నాము." అను రూపముల ప్రక్రియ నెఱుఁగనిది అది వండుచున్నది:— వండు+లట్ = వండు+డుజ్ = వండు+ఉన్న+ది = వండు+చు+ఉన్న+ది = వండు చున్నది. ప్రకృతసూత్రమున "ది వీతరంబగు డుష్టు"నుటచేత 'ది' వర్ణక పరకత్వమున 'ఉన్న' అనుదాని తుదిస్వరము దీర్ఘము కాదయ్యెనని గ్రహింపవలెను. (ఈసమాపక క్రియలతో సూరిగారు నడపిన ప్రక్రియాంతరము చొప్పున సిద్ధించు ఉండు థాతు రూపము (బా. క్రి. ౫౬.) లేకాకారము గలవె. (వండు+చున్+ఉన్నాను.) కానివానికి భిన్నములు గావనుబుద్ధి నొదవించుచున్నవి. (౨౯౬ విష.) ఉదా:—ఉండు+లట్ = ఉండు+ఉన్న+డుజ్. (బా. క్రి. ౧౩ సూ. చొప్పున ఉన్నానుబంధము.) "ఉన్న శబ్దంబు పరంబగునపు డుండు థాతువునకు లోపంబగు." (బా. క్రి. ౫౬ సూ.) అను సూత్రము చొప్పున 'ఉండు' థాతువు లోపించుటంజేరి బా - క్రి - ౧౪ సూత్రము చొప్పున 'చు'వర్ణకము రాకపోగా 'ఉన్నాడు' (బా. క్రి. ౧౫ సూత్రముచే 'ఉన్నా'నుబంధమునకు దీర్ఘము.) అని సిద్ధించును. ఇట్లే "ఉన్నారు - ఉన్నావు - ఉన్నారు - ఉన్నాను - ఉన్నాము." అను రూపములును సిద్ధించును. (ఈసూరిగారి ప్రక్రియను మఱచి కావలయు ననేకస్థలములందు 'ఉండుచున్న' మున్నగు రూపములను బా - గు - ప్ర వ్యాఖ్యాత ప్రయోగించెను. "వర్తమాన కాలంబునందు దాని భ్యంసము ఉండుచున్నట్లు" "వస్తూత్పత్తికి ముందుండుచున్న యభావము." "వాక్యప్రయోగకాలంబునం దుండుచున్నట్లు." (బా. గు. ప్ర. ప్రథమముద్ర. ౨౧౨ పు. ౩౦౨. పుట. ద్వీ. ము.) ఇట్లు పెక్కుచోట్ల బ్రయోగించెను.) వైరీతి నేర్పడిన 'ఉన్నాను-ఉన్నది' మున్నగురూపములెల్ల థాతువుల శత్ర

క చువర్ణ కాంత శబ్దములతోఁ గూడి యా యా థాతువుల వర్తమాన లట్టు రూపముల కన్యాయానతిరిక్తాకారములు గలవగుచున్నవి. ఇట్లే 'ఉండు' థాతువు యొక్క భవచ్ఛత్రమున బా - క్రి - రక్ష సూత్రము చొప్పున వచ్చు 'ఉన్న' వర్ణకము పరమగునపుడు బా - క్రి - గీట సూత్రముచేత 'ఉండు' థాతువు లోపింపగా నేర్పడిన 'ఉన్న' అను క్రియాజవ్యవిశేషము బా - సమా - ౯ సూత్రము చొప్పున విభక్తి వివక్షయందుఁ దచ్చబ్రాంతమై 'ఉన్నవాడు - ఉన్నవారు' మున్నగు రూపముల నొదవించుగా బా - క్రి - ౧౧౭ సూత్రము చొప్పునఁ దచ్చబ్ది వకారలోపమువచ్చి 'ఉన్నాడు - ఉన్నారు' (ఉన్న + అది = ఉన్నది, ఉన్న + అది = ఉన్నవి.) మున్నగు రూపములు గల్గును. అట్టివాని మూలమున నైతము 'వండుచున్ + ఉన్న వాడు = వండుచున్ + ఉన్నాడు = వండుచు గ్నాడు.' మున్నగు రూపము లేర్పడును.

సూరి యిట్లుగ బాలసగస్వ త్యహోబలపండితులు పఠిన ప్రమాదమార్గముననె పోయి కయిరితిగల "ఉన్నాను" మున్నగు రూపములను సాధించినవాఁడయ్యెను. "వస నివాసే ఇతి థాత్పర్థోనుబంధకః 'ఉన్న' ఇతి, ఆపకత్ర ఆప భువీతి థాత్పర్థోనుబంధకః కలఇతి 'భవతి క్రియాపవానామ్.' (ఆహో. ౪౬౧ పు.) "వర్తమానార్థ వివక్షయా వసతి రుబంధః - ఇంచుగాగమః - పాదేశః - చు రితి క్రియా పదానా మితిచుః - వ్యతిరేకార్థ ఇత్యాది వత్కమూల సూత్రేణ దుష్ - ఆచక్ష న్యాయేన సానునాసికోచ్చరణం జీత్. నుతింపుచున్నాడు - పోషింపుచున్నాడు." (ఆహో. ౪౬౩ పు.) "పునరాగమః క్రియాణామ్..... ఘటింపుచున్నాడు ఇత్యత్ర దీర్ఘో ప్యనేనైవ సిద్ధతీతి" (ఆహో. ౪౯౪ పు.) "ఘటింపుచున్నావు... ఘటింపుచున్నాను - చేరుచున్నాను." (ఆహో. ౪౯౫ పు.) బాలసగస్వ త్యహోబల పండితులను సూరిని ననుసరించి యర్వాచీరులెల్ల నీరూపములనె సాధింపసాగిరి. ఇతరుల మాట యటు డంగా నారాయణీమాంధ్రీకర్తయక్కారికల నాంధ్రీకరించుటలోఁ గవిజరాంజనములో నుదాహరించఁబడిన వనుచు రెండు ప్రక్షిప్తకారికల నుదాహరించి వాని నాధర్వాములుగా విశ్వసించి యాంధ్రీకరించెను. వానికి గణపతవివరణకర్త వ్యాఖ్యచేసి యాధునిక ప్రయోగములను దెక్కిటిని జూపెను. (రా.రా. క్రియా. ౩౫౫-౩౫౬ కారి ౨౧-౨౨ పు.) ఇది సరికాదు. (విస్తర.). నన్నయధర్వణ సూత్రముల నిర్వహించుటకు వారి

విస్తర. ౨౯౯ విషయము:—కవిజరాంజన కారికలు:—శ్లో. లఘుపూర్వ సకారాంతః క్ష్యార్థోపరి భవేచ్చ యః పూర్తార్థ వైకవచనే | ప్రథమాయా మితిరితః |

త్వేత్వైవైత్వంచ రిత్యంచ । స్తో భూతే ప్రథమాద్వయోః । తత్రనాఽద్వాదికం భూతే । సర్వేషా మితికేచన.” వీని యాంధ్రీకృతి:—క. కని మొదలైన ౬ ఘూపధ । క న కారాంతముల క్లౌర్థకంబుల మీఁదన్ । జను యత్వము ప్రథమపురుష । మున నేకవచనమునందు భూతార్థములోన్. ౨౧. 3౫౬. క. త్వేత్వంబునకంటె నెత్వము । రిత్యము భూతమున నగుచు రెండిటఁ బ్రథమై । కత్వాదుల నన్నిటికిన్ । సత్వగుణా, యొక్క రంధ్రు నాఽద్వాదికమున్. ౨౨. (నారా. క్రియా.) పంజాగారిక లాధర్వణములు కావు. ఆహోబలపండితీయమున నివి లేవు. ప్రథమపురుషార్థమున ‘బ్రథమాయామ్’ అని స్త్రీలింగశబ్దమును బ్రయోగించుటచేత సంయతము తత్కారికాకర్త యధర్వణాచార్యుఁడు కాఁడని నిశ్చయింపనగును. ప్రథమపురుషము విషయమున నన్నయభట్టు “నాన్యస్య” అని ‘దు తి’ వర్ణకా విత్యాది కారిలోఁ బ్రయోగించెను. ‘కనియెన్ = కనెన్ - కనిరి’ మున్నగురూపములను సాధించుట కయధర్వణుఁడు “ఇత్ స్యాత్ భూత బహుత్వేతు । దేవ్య తూభయతో భవేత్ । యః స్యా ద్దేవ్య క్రియానైతు । భూత ఏకత్వ వాచకే । ఇతి ఏవ పరః స స్యా” దిత్యాది కారికల నుపదేశించియే యున్నాఁడు. అట్టి కారికలు కవికిఁగో భూషణమున నుదాహరింపఁబడి యున్నవి. అట్టి కారికల నాంధ్రీకరించియుం బున రుక్తములగు కవిజనాంజన ప్రక్షిప్తకారిక లాధర్వణములని నారాయణీయాంధ్ర వ్యాకరణకర్త యెట్లు విశ్వసించెనో తెలియకున్నది. మఱియు నట్టి ప్రక్షిప్తకారికల ప్రక్రియయు కేవలము నవ్యుత్పన్నకృతముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. క్లౌర్థకరూప పదమును బ్రకృతిగా నిల్పి దానిచుండి ‘కనియెన్’ అనురీతి భూతార్థరూపములను సాధించుట కేవలము సంప్రదాయవిరద్ధము. “క్వా భూతయోః క్రియాస్తస్యే” త్తని ప్రత్యేకముగా భట్టారకుఁడు సూత్రించి యుండెనుగదా. ‘ఇతి ఏవ పరః స స్యాత్త’ని కదా యధర్వణుఁడు వచించెను. ఇట్లాకారిక లుపేక్షణీయములె యైనను రెండవ శ్లోకము నుత్తరార్థమునకై వీనిని నారాయణీయాంధ్ర వ్యాకరణ కర్తగారు వీడఁజాలరైరి. కాని యందలి నాఽద్వాదుల నధర్వణుఁ డుపదేశించె ననుట విశ్వసనీయము కాదని భావింపరైరి. ‘నాఁడు - నారు, నావు నారు, నాను - నాము’ అనునవి నాఽద్వాదులు నన్నయ ‘వచ్చినవాఁడను’ అని వకాఁము తోనె ప్రయోగించును. అందు వకారలోపముగల ‘నాఁడను - నారము, నాడవు - నారరు = నారు, నాఁడు - నారు.’ అనురీతిగలవి తిక్కియజ్వచ్చే ప్రయోగింపఁ బడినవి. అందలి ‘డ-ర’ వర్ణముల లోపముగల ‘నాను - నాము, నావు’ అను రూపములు ప్రాచీనప్రామాణిక కవిసమ్మతములు కావు. అట్టివి ధూర్జటి మొద

ల్కాన్న మహాకవులచే నంగీకరింపబడినవి. ప్రాచీనకావ్యములలోని రంగనాథ రామాయణమునం దట్టి ప్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి. కాని యాకాలపు మహాకవులును దర్వాతి ప్రాచీనమహాకవులును నట్టి ప్రయోగముల నాదరింపలేదు. రంగనాథ రామాయణ ప్రయోగములను బట్టి యాకాలమున నట్టిని వ్యావహారిక రూపములై యుండెడివని (నేడు వీనికి బ్రాహ్మయములై మహాకవులచే నాదరింపఁ బడని, చేశాను = చేసేను, చేశావు = చేసేవు, మున్నగువానివలెనె.) తోచు చున్నది. రంగనాథ రామాయణపు యూనివర్సిటీ ముద్రణసంస్కర్తలు వానిలోఁ బెక్కిటిని దిద్దివేసిరి. ఒకచో నట్లు దిద్దఁబోగాఁ బ్రమాదమున యతి భ్రష్టమైనది. నెమ్మది నున్నావు నీకిది తగునె. (వావి. ము. ౧౭౬ పు.) నెమ్మది నున్నాడె విడి నీకుఁ దగునె. (యూని. ము. ౨౦౧ పు.) (చూ. విస్తృ. IV ౬3 III విష.) యూనివర్సిటీ ముద్రణమందు నైత మింకను గొన్ని సంస్కర్తల ప్రమాదమున మిగిలియున్నవి. “చిరకాల మమరేంద్రః శైశవెట్టిరావు | ..... | కాకంటె విక్రమోన్నతి మించినావు. (యూని. ము. 3౦౭ పు.) ఎప్పుడు సూచినా నీభూము లెల్ల. (యూని. ము. ౨౬౧ పు.) వితత విక్రము నైనన్య విభుఁ జేసినావె. (యూని. ము. ౧౫౫ పుట.) ఆర్యాచీన మహాకవులు వీనిని ధారాశముగాఁ బ్రయోగించిరి. “ఇట్లె నాను - నాము - నామృతములున్ను శిష్టవ్యవహారమందున్నందున కవులు ప్రయోగించినారు. రంగనాథ రామాయణములో.....మునుపఁగా గడి దుర్గముల నుంచినావె.....అనిన్ని పిడుపర్తి సోమన బసపురాణములో ‘జరిగినావు’ (పుట. ౬౪.) ధూర్జటి కాళహస్తిమాహాత్మ్యములో ‘ఒసరించినాను’ (III ౨౧౮.) కోట శివరామయ సానందోపాఖ్యానములో ‘తలంచినాను’ (3౭ పు.) వెళ్ళినాను. (౮౪ పు.) మొల్లరామాయణములో నేర్పినాను. (౧ ఆ. ౧౨.) తెరలి రామయ్య ఘటికాచలమాహాత్మ్యములో ‘ఒసరించినాను.’ (౨ ఆ. ౧౫౮.) సవరందిన నారాయణ కువలయాశ్వచరిత్ర - చదువుకొన్నాము. (౨ ఆ. ౭౯.) మల్లారెడ్డి పట్టుకవర్తి చరిత్రలో చూపించినాను. (3 ఆ. ౧౨౭.) శంకర కవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములో ‘మోదినావు’ (౨ ఆ. ౧౪౭.) రుద్రకవి నిరంకుశోపాఖ్యానములో ఒక్క సీసకద్యములోనే ‘పట్టినావు - కోరినావు - నడచినావు - పడినావు కాచినావు’ (3 ఆ. ౨౯.) కుందుర్తి వేంకటాచలకవి మిత్రవిందాపరిణయములో ‘చదివినావు-రచి యించినావు-ఘటియించినావు-చావించినావు-అరిరావు.’ (కవులచరిత్ర. ౪౪3 పు.) అప్పకవి-దాచినావు. (౨ ఆ. 3౦.) ఇచ్చినావు. (౪౪, ౪౧3-౪౧౪-౪౧౫.) కూచి మంచి తిమ్మకవి రాజశేఖరవిలాసములో ‘చాలినావు’ (౨౪. ౭.) కృష్ణయ ఇందుమతీపరి

[బా. క్రి. ౧౨ మొ. ౧౫ సూ.] సమాపక క్రియలు విధేయ విశేషణములు నేకాకారములు.

కాలములోని ప్రామాణిక కవి ప్రయోగములను జూపుట యావశ్యకము. “ఉన్నాను - ఉన్నావు - ఉన్నాము - చేయుచున్నాను - చేయుచున్నాము - చేయుచున్నావు.” అను రీతిగల ప్రయోగములు నన్నయ భారత భాగమందేకాక తక్కిన శ్రీనాథాదుల గ్రంథములందును లేవు. అవి ప్రాచీన ప్రామాణిక కవిప్రయుక్తములు కావు. వీనిని సూ. విడిచి తక్కినవానిని సాధించు టుచితము.

ఇంక ౨౯౬-౨౯౯ విషయములలో సాధింపబడిన సమాపక క్రియాయూపములును ౨౬౪-౨౭౧-౨౭౧ I విషయములలో సాధింపబడిన విధేయ విశేషణ రూపములు నేకాకారము లగుట విరుద్ధముకాదు. విధేయ విశేషణముల నొక రీతిని సమాపక క్రియల నొకరీతిని సాధించుకొనుట సంప్రదాయము. విధేయ విశేషణములు సైతము సమాపక క్రియలవలెనే వాక్య సమాప్తిని జేయునవై యుండును. కాన వాని యందలి తచ్చబ్బ వకారలోపము గలిగి స్వరసాధి జరిగిన స్థలమందు సయిత మఖండపదమందు వలెనే ప్రాణి యతని మహాకవులు ప్రయోగించిరి. ఉ.....కొల్వబూని యు | న్నా రటుగాక మీ కది మనంబున క ప్రియమేని. (ఉవోగ్య. ౩ ఆ. ౨౮౪.) గీ. అబల నీమంత్రబలమున నరుగుదెంచి | నాడ నీవాడనైతి మనః ప్రయంబు | (ఆర. ౭ ఆ. ౨౬౦.) నీ.....కల్పించి, నాడఁ గావున నీమనంబునందు | (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౧౭౦.) తే-గీ. నాకు దక్షిణయములో ‘నేర్పినావు’ (౩ ఆ. ౪.) పాపకవి చెన్నబంసపురాణములో ‘తలంచి నావు’ (౧౨౭ పుట.) పుచ్చగిరి తిమ్మన సమీపకుమారవిజయములో ‘పలికినాను’ (౩ ఆ. ౧౦౪.) వ్రాల్పినావు. (౪ ఆ. ౨౨౫) దిట్టకవి నారాయణ రంగరాయ చరిత్రములో ‘నడచినాము - పంచినావు’ (౨ ఆ. ౧౭౧.) కంకటి పాపరాజు ఉత్తర రామాయణములో ‘హసించినావు’ (౮౨ పు.) వచ్చినావు. (౧౮౭ పు.) వచ్చినాను (౧౨౦ పు.) ఇట్లు ౧౬-౧౭-౧౮ శతాబ్దములలో అనేక కవులు.....ప్రయోగించినారు.” (బాలక. ౨౨౭-౨౨౮ పు.). “నన్నయ తక్కిన నన్నిచోడుడు ఎర్రనజక్కిన - మారన శ్రీనాథుడు మొదలు పూర్వాంధ్రకవులు ఇవి ఏవీ వాడలేదు.” (బాలక. ౨౩౦ పు.) గాణపత వివరణకర్త చూపినవి చాలవఱకీ ప్రయోగములలోనివె, “చూచినావు” (శుక. ౧ ఆ. ౧౭.) ‘కనుపట్టకున్నావు’ ‘తక్కువయినాను’ (పార్వ. ౩ ఆ. ౭౯-౮౦.) శా. కానీరా.....వి | న్నా నేనున్. (శళాంక. ౩ ఆ. ౬౯.)” అనునవి చేర్పబడినవి. (గాణ. ౩౧౪ పు) ఇట్టి రూపముల నర్వాచీన కవులు ప్రయోగించుటచే నివి నేటి నైయాకరణులు సంగ్రహించు టుచితమై కాని యధర్వణుడు వీని నుపదేశించె ననుట సరికాదు.

ణగా నిచ్చినాడ వింక. (శాంతి. ౨ ఆ. ౮౭.) తే - గీ.....చెంది ।
 నాడ లోభాదు లొందవు నన్ను నింక. (శాంతి. ౪ ఆ. ౫౭.) గీ, నన్ను గనలించి
 బ్రతుకఁ గన్నారు లేరు. (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౬౦ ప) భట్టారకుడు “చదవుచున్న
 వాడను” మున్నగువాని వంటి రూపములను విశేషరూపములుగనె కాక సరూ
 పక క్రియా రూపములుగను బ్రయోగించుచు వచ్చెను. ఆధ్రవశబ్దచింతామణి యట్టి
 రూపములనె సమానక క్రియలుగ సాధించుచున్నది. తరువాతఁ దిక్క యజ్ఞ
 మొదలొక్క మహాకవులు ‘చదవుచున్న వాడను - చదవుచున్నాడను. చదువు
 చున్న వాడు - చదవుచున్నాడు.’ అను రీతిగల వకార ఘటిత రూపములు లుప్త
 వకారక రూపములును విశేషములుగను సమానక క్రియలుగను బ్రయో
 గించిరి. కావున వారి కాలము వాడగు నధర్వణుడు తచ్చబ్బ వకార
 పాక్షిక లోపము నుపదేశించినవా డయ్యెను. (౨౦౦ VIII విష.) పిదప ధూర్జటి
 మొదలొక్క మహాకవులు డకార రేఫ లోప ఘటిత రూపములను సైతము—
 చదవుచున్నాను - చదువుచున్నాము మున్నగు వానిని సైతము—ప్రయోగించిరి.
 నేటి కాలపు సూరి యట్టి వానిని (బా. క్రి. ౫౬ సూ.) సంగ్రహించుట యుక్తమే
 కాని సూరి ప్రాచీన షుభాకావ్యభాషను మాత్రమే సంగ్రహింప నుద్యమించినవా
 డగుటందే యట్టి రూపములను సాధించుట సరికాదనక తీరదు. (చూ. ౨ విష.)
 ఇట్టి రూపములు చింతామణి సాధితము లనెడి భ్రాంతి బాలసరస్వ త్యహోబల
 పండితులు చేసిన యపవ్యాఖ్యల మూలమున (౨౯౯ విష.) సూరికి సంభవించుటచే
 సూరి యట్టి పొరపాటునకు లోనయ్యెను. ప్రయోగములు:—నన్నయ:—
 ఆ.వె.....కృష్ణ యనగఁ బంకజాక్షి ।యుద్భవిల్లెఁ బెరుగుచున్నది తత్స్వయం ।
 వరము నేయుచున్న వాడు వాడు. (ఆది. ౭ ఆ. ౩౬ ప.) సీ. విషయోపభోగా
 భిలవణ మింకను నాకు వదలక పెరుగుచున్నదియుఁ గాన । ..... (ఆది. ౩
 ఆ. ౯౫.) సీ.....ధృతరాష్ట్ర నందనుల్.....ఆ.వె. నిద్రలేక తమకు
 నిలుచు నుపాయంబు । లొండు దక్కి వెదకుచున్నవారు. (ఆది. ౬ ఆ. ౨౮౧.)
 (ఇచటి స్వరయతిచే నిది సమానపదము కాదని శంకింపరాదు. తే-గీ. అనఘ
 మా మామ శకుని నాకై కడంగి. (సఖా. ౨ ఆ. ౧౭౪.) సీ.....ప్రజావతు । లం
 దదంత్యాత్మకుండైన యట్టి. (అశ్వ. ౨ ఆ. ౧౬౨.) ఇట్టివెల్ల—నాకై - ప్రజావతు
 లందన్—సమానపదములు కావనఁ జాలముగదా.) వ.....అట బకా
 గురుండును ఆ.వె. ప్రార్థు నేడు పెద్ద వోయె నిత్యము నిట । తెచ్చి యిచ్చు
 బలియుఁ దెచ్చి యాగ । నొల్ల కెలుగు లిచ్చుచున్నవా డమ్ము । జాధముండు

[బా. ౧౨ మొ. ౧౫ సూ.] చేయుచునున్నాడు - మొ. వ్యస్తరూపములు. 1359

మెచ్చు డయ్యె ననుచు. (ఆది. ౬ ఆ. ౨౯౨-౨౯౩.) ఈవస్త్రమాన రూపములు వ్యస్తముగాఁ బ్రయోగింపఁ బడుటయొక గలదు. మథ్యాక్షగము.....తపము । మానుగాఁ జేయుచు నున్నవాఁ డేల మసలెనో రాక । ..... (ఆర. ౧ ఆ. ౩౯౨.) చేయుచున్నవాడు మున్నగు సమాపక క్రియలందు “చేయుచు+ఉన్న” మున్నగు రీతిని నపదాది నిత్యస్వరసంధియని యొలుంగునది. ‘చేయుచు నున్నవాడు - చేయుచునుండె - చేయుచునున్న’ మున్నగు చోటులందు శత్రుత్వ చువర్గక పాక్షికసంధ్యభావమని యొన్ననగును. ‘ఉన్నవాడు’ అనునది సమాపక క్రియ యన్నను ననవచ్చును. సీ.....ఆ-వె.....కందర్ప బాధిత యగుచు నున్నయది ధరాధినాథ. (ఆర. ౨ ఆ. ౨౬.) ఇవట నైతము ‘అగుచున్’ అనునది వ్యస్తమే యనియు ‘ఉన్నయది’ అనునది విధేయ విశేషణమనియు గ్రహింపవలయును. దుష్ట. భూరి సత్తులు సర్వలోక విభుల్ విభూతి సమృద్ధు లి । ధోరు తేజులు నిన్నుఁ గోరుచు నున్నవా రమరొత్తముల్. (ఆర. ౨ ఆ ౪౯.) చ.....నిన్ను నీ సహా । దరులు నిరంతరంబుచు ముదంబురఁ జూడఁగఁ గోరు చున్నవా । రరిమదభేది.....(ఆర. ౪ ఆ. ౮౮ ప.) సీ.....ఆ-వె.....మునివర్యో శాపమునఁ జేసి యివాపట । నవము చున్నవాడ, నాటఁ గోలె. (ఆర. ౪ ఆ. ౧౦౯.) వ.....నీవు నధర్మ ప్రవృత్తుండవై.....కౌరవుల కాపద యాపాదించుచున్నవాడవు. (సభా. ౨ ఆ. ౪౪ గద్యము) ఇట్టివి సమాపక క్రియ లనుటలో బాధయేమియులేదు.

తిక్కనాదుల వాచకలు:—క. కరముత్సహించుచున్నాఁ । డరయ నతని వచన రచన సంతయుఁ దెలిసెన్. (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౩౯౯.) తే-గీ. భీమతనయుండు మాయపుఁ బెంకువలచు । గడ్డ నొప్పించుచున్నాడు.....(ద్రోణ. ౫ ఆ. ౨౧౨) క. లక్కలులు గాలినది మొర । లక్కట మాతల్లి మాకునై నెవ్వగతోఁ । పెక్కిడు మలఁ బడుచున్నది... ..(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౧౩౬.) తే-గీ.....ఆడుఁ । బుట్టువులతోడ నీవును బుట్టినాడ । వు.....(విరా. ౨ ఆ. ౫౧.) (పుట్టినాడవు = పుట్టితివి.) క. గోవులకు వెనుకయై వెనుఁ । బోవుచు నున్నారు.....(త్రిగర్తలు కర్త) (విరా. ౩ ఆ ౧౩౮.) క.....ఉ । న్నారమని పలుకుదురు నిజ । మారయ.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౬ ప) సీ దేవలోకంబున నీవిర్భు డెవ్వత.....లోలాత్తఁగాఁ జేయుచున్నాడవు.....(స్త్రీ. ౨ ఆ. ౮౧.) మ.....కౌతూహలం । బెలయంగాఁ బ్రియకామినీ సహితుఁడై యేలెంచు చున్నాడు.....(ఆరణ్య. ౫ ఆ. ౩౮౩.) చ. అనఘుండు మిమ్ముఁ జూచుటకునై

యిట వచ్చుచుచున్నవాడు.....(ఆర. ౪ ఆ. ౧౫౦.) (ఎఱ్ఱాప్రెగడ.)
 గీ. మఱియు నినఁ జూచుచున్నాడు మగువ వాఁడె । దీప్తభుజుడైన కాళింగదేశ
 విభుడు. (ఆర. ౬ ఆ. ౧౫౪.) ఉన్న కల న వర్ణముల మీఁది వకారము లోపిం
 కుగా నేర్పడిన శబ్దములు పైరీతిగల సమాపక క్రియల వంటి యాకారముతోనె
 యుండి వాక్య సమాప్తి నొదవించును. సంస్కృతము నందును నిట్టియెడల “అస్తి
 భవతీత్యాది క్రియా ధ్యాహారము వైత మక్కఱలేదని చెప్పబడెను. “ఆఖ్యా
 తాస్తిబాదయః - తేషాంచ ప్రధానత్వం వాక్య సమాపకత్వాత్ - అతఏవా
 ఖ్యాతే వాక్య సమాప్తిః.....క్త - క్తవతు - కృత్యైశ్చే త్యేకే ప్రాశ్నః -
 క్యత్యా స్తవ్యాదయః - తథాహి రామేణ వసం గతమ్. రామో రావణం హత
 వాన్-సాధుభిః రామః స్వర్తవ్యః - ఏషు భవత్యాది క్రియా ధ్యాహారో నాస్తి.”
 (ముగ్ధ. దుర్గా. వ్యాఖ్య. 3౧౬ సూ. వ్యాఖ్య.)

పయిరీతిగల వానిని విశేషములుగా వాడుటయుఁ గలదు. సీ.....
 కాలుఁడు చావ నేరి కెద్ది తే-గీ. తటి యతండప్పు తెగటార్పు దాని నీవు । చేసినా
 డవుగా మదిఁ జింత సొనిపి । యడుకు టొక పెట్టి. (కాంతి. ౧ ఆ. ౨౮౨.)
 తే-గీ .....రూప విహీనులు దారు రూపు । గలిగి తొలుమేనఁ గొనటులఁ
 బఱికినారు. (కొనఱి = కురూపి.) (అను. ౫ ఆ. ౯౩.) ‘పలికినారు’ అనునది విశేషణమె.
 ఇది సమాపక క్రియ వంటిది కాదు. (ఎవరు తొలుమేనఁ గురూపుల (కొనటుల)ను
 పెక్కిరించిరో వారు రూపహీనులు.) చ. జ్వరమున గుల్మపీడ నతి సారమునన్
 బలు పుండులన్ మహా । దరమున వాత పితృ కఫదారుణ రోగములన్ నిరంతరా ।
 తురు లగు వారు నిర్దయతఁ దొల్లి వినోదము గాఁగ జీవులం । దరమిడి చంపినారు
 గురుఁ దల్లడ పెట్టినవారు బూర్వతీ. (ఆచు. ౫ ఆ. ౧౦౩.) (ఇందు ‘చంపినారు’
 అనునది సమాపక క్రియా స్థానమున నిల్చినది కాదు. జీవులను దొలుమేన నిర్దయ
 ముగాఁ జంపినవారును, గురుని దల్లడ పెట్టినవారును రోగములచే నిరంతరాతురు
 లగుదురని యర్థము.) ఈగందర్భమున నిట్టి ప్రయోగములు పెక్కు సోదయాజిచే
 బ్రయోగింపబడెను. “పై పద్యములలో ‘పలికినారు’ ఉద్దేశ్యము. ‘రూపహీనులు’
 విధేయము. అట్లే ‘చంపినారు’ ‘తల్లడపెట్టినవారు’ అనునవి యుద్దేశ్యములు.
 ‘ఆతురులగువారు’ విధేయము.” అను విషయము పై యానుకూలసరిక పర్వపందర్భ
 యును బట్టి యంగీకరింపకతీరద.

లిట్లాట్టుల దుజ్జున కెను - ను-వర్ణంబు లగు. ౧౬.

లిడాదేశంబగు దుజ్జునకు - ఎరు - అనునదియు

లాదాదేశంబగు డుజ్జునకు - ను - అనునదియు నాదేశంబులగు.

బాలవ్యాకరణ భూతంబునం దిగాగమం బగు. ౧౭.

వివరణము. భూతార్థవృత్తియగు ధాతువున కిగాగమంబగు.

౩౦౦ విష. లిట్టు వృత్తు పరంబగునపుడు తివ్వకం బగు. ౧౮.

ఇకారంబు మీఁది కు - ను - వు - క్రియావిధక్తుల యను సూత్రముచే రుజ్జున కిత్వంబు. ప్ర. వండిను - వండిరి. మ. వండితివి - వండితిరి. ఉ. వండితిని - వండితిమి.

సూచనని. ౩౦౦ విష.:-౧౬ సూ - వ్యాఖ్య:-భూతార్థమునందును దధర్తాద్యర్థము లందును బ్రథమపురుషైక వచనమున డుజ్జు నిలువదు. కాన లిట్టున కాదేశమగు డుజ్జునకు ‘ఎను’ అనునదియు లాట్టున కాదేశమగు డుజ్జునకు ‘ను’ అనునదియు నాదేశము లగునని సూరి సూత్రించెను. బా - క్రి - ౩ సూత్రముచే లిట్టును, ౫ సూత్రముచే లాట్టును విధింపఁబడెననియు నట్టి లిట్లాట్టుల ప్రథమ పురుషైక వచనమున ‘డుజ్జు’ బా - క్రి - ౮ సూత్రమున విధింపఁబడెననియు నట్టి ‘డుజ్జునకే’ ప్రకృత సూత్రముచే ‘ఎను - ను’ వర్ణకము లాదేశము లయ్యెననియు నెఱుంగునది. బాలవ్యాకరణము పక్షమున ద్రుతము ను స్వరూపము గాన ‘ఎను-ను’ వర్ణకములలోని ‘ను’ ద్రుతస్వరూపము. చింతామణి పక్షమున నిట్టి రూపములు సాధువులు కావు. ‘చదివెన్ - చదువుడున్’ అని రూపస్థితికల్గును. నన్నయ భారత భాగమున “చదివెను - చదువును” అను ‘ను’ స్వరూప ఖటిత ప్రయోగ మెచ్చటను లేదు. (చిం. వి. పరి. ౧౩౪-౧౩౫-౧౩౬ విష.)

యవర్ణము వచ్చు ధాతువుల భూతార్థ ప్రథమైక వచనములగు ‘అయేన్ - పోయేన్’ మున్నగు వాని లోని ‘యే’ అనునది వ్యవహారమున నవభ్రష్టమై ‘య’ అనునదిగా వినఁబడుటయుఁ గలదు. ఇట్టి యెడల ‘అ’త్వ ముండరాదని “అద్యః క్రియాసు భూతార్థద్యోతిన మాద్యగం వినా సర్వః” అను చింతామణి వచనము విశదపఱచుచుచునే యున్నది. అట్లయినను నట్టివాఁడుక యాముక్తమాల్యదాకారునిచే నాదరింపఁబడినది. చ.....వసంతుండు దా దయచేసెఁగాక యా! యలె నిజశక్తి నా యనుచు నా పసకుం గొదవెట్టె నీసురన్. (ఆము, ౫ ఆ. ౧౩౩) ఇట్లె యొకరిని జూచి యొకరు వాడసాగిరి. “శా. అయ్యో నీసుతు గ్రద్ద తన్నుకొని పోయన్. (పంచ. ౧ ఆ.) (వేంకటాచార్యుని.) మ. అని శాపాపధి చెప్పి ముద్దలుడు

పోయిన్ బోన కాలోన. (పూచ. ౪ ఆ.) ఇ. అయ్యి న్నాలవజాము చొచ్చె దడ
 వాయున్ వచ్చి.....(పూచ. ౪ ఆ) ఇయ్యిని ప్రామాదికంబులు." (బా. గు.
 ప్ర. 303 పు. ద్వి. సు.) కవు లిట్లు విశ్రమస్థానమున బుద్ధిపూర్వకముగఁ బ్రయో
 గించుటచే వీనికి సాధుశ్మము నాధునిక వైయాకరణులు ప్రసాదించుట యుక్తమని
 తోచెడిని. ఇందు 'ఆయలే' అను నాముక్తమాల్యదా ప్రయోగమును ద్రోసి
 వేయఁ జాలక శబ్దరత్నాకరకర్త యీక్రిందిరిలిన మార్గాంతరమున సమర్థించెను.
 "ఆయలే. దే - అవ్య. (ఆ+అ+లెమ్ము.) అనాదరమును దెలిపిడిని. చ.....ఆ ।
 యలే నిజశక్తి నా.....(ఆము. ౫ ఆ.)" (శ-ర). కవులు కోరి చేసిన ప్రయో
 గము నిట్లన్యథాకరించుట సరికాదని తలచి కావలయు సూ - రా - నిఘంటుకర్త
 లిట్లు వ్రాసిరి. "ఆయలే (లే) అవ్య (ఁ. అగు. ఆయిన్+లే = అయినదిలే. ఇది
 క్రమముగా ప్రప్తమై 'ఆయలే - ఆయలే' అని యై యుండును. ('ఆ+అ+లెమ్ము' -
 అని - శ - ర.) అనాదరమును దెలుపును. చ.....ఆ । యలే నిజశక్తి నా...
 ..(ఆము. ౫ ఆ. ౧33.)....." (సూ. రా. ని.).

౧౭ సూ - వ్యాఖ్య:—భూతార్థవృత్తియగు ధాతువున కిగాగదుం బగునని
 భూత సాధారణముగా వచ్చించుటం జేసి 'వచ్చితిని' మున్నగు సమాపక క్రియలందే
 కాక "వచ్చినది - వచ్చిన్" మున్నగు భూతార్థక విశేషణ చేవాద్యర్థకములందు
 నైతము 'ఇ' గాగదుం బగునని యెఱుంగునది. 'ఇక్' అని కిత్తుగా నుపదేశించుట
 చేత ధాతువునకుఁ దుదిని నిల్పునని గ్రహింపవగును. క్త్వార్థమందు వచ్చు 'ఇ'
 అనునది (బా. క్రి. 3౮ సూ.) ప్రశ్నయ మగుటంజేరి వేటుగఁ జెప్పబడెను.

౧౮ సూ - వ్యాఖ్య:—లిట్టన కాదేశమగు 'పుష్టు' అనఁగా 'పు - రు,
 ను - ము' అను పుష్ట ప్రత్యాహారము. ఈ ప్రత్యయములలో నేది పరమైనను
 ధాతువునకు 'తి'వర్ణకము చేరును. 'పుష్టు' పరమగునపు డనుటచేతఁ బ్రథమపురుషైక
 వచన బహువచనములు పరమగునపుడు 'తి'వర్ణకము రానేరదని యెఱుంగునది.
 ప్ర. వండు+ఇ+ఎను = వండెను. అపదాది స్వరనిత్యసంధి (బా. సంధి. ౧౧ సూ.)
 యయ్యెను. వండు+ఇ+రు = వండిరి. ఇట, బా - తత్స - ౨౬ సూత్రమగు "ఇకా
 రంబు మీఁది కు - ను - వు - క్రియావిధక్తుల యుత్సంబున కిత్వంబగు." అను
 సూత్రముచేఁ బ్రథమపురుష బహువచన రుప్రత్యయోకార మికారమయ్యెను.
 ఇట్టి యుత్సము 'రుష్టు' పరంబగునపు డనఁగా 'రుపు-గు-ను-ము' అను రుష్ట
 ప్రత్యాహార ప్రత్యయములలో నేది పరమైనను వచ్చునని సూరియే వివరించెను.
 మ-వండు+ఇ+తి+పు = వండితివి. ఇట్లే తక్కినవాని ప్రక్రియ నరయునది. ఉత్తమ

[బా. క్రి. ౧౬ మొ. ౧౮ సూ.] వింతవింతభూతకాలరూపముల ప్రయోగములు. 1303

పురుషైకవచన 'ను' ప్రత్యయము ద్రుతస్వరూప మగుటచే వాని యుత్తమున కిత్వము వచ్చిన 'వండితిని' మున్నగు వాని లోని 'ని' అనునదియు ద్రుతస్వరూపమే యని గ్రహింపవలెను. కావున బా - సంధి - ౨౦ సూత్రము చొప్పున 'వండితిన్ - వండితి' అను రూపములును లభించును. చింతామణి పక్షమున ద్రుతము నకార స్వరూపమే యున్నను 'వండితినిన్' అనునది చింతామణి సమ్యక్రూపముగానఁ దత్పక్షమునందు 'వండితినిన్ - వండితిని - వండితిన్ - వండితి.' అను రూపములు సిద్ధించునని యెఱుంగవచ్చును. ప్రయోగములు:—చ. ఉరుతర.....కాం | చిరి నవసౌరభ.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౭౩). క.....మదో | ధృతిమైఁ బరాజితులఁ జే | సిత్తి వారల కిట్లు.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౮౬.) ఉ.....ధారుణీతలం | బెల్లను నొడ్డి యొటువడియైన్.....(౪భా. ౨ ఆ. ౧౯౪.) క. తెల్లము నేసితిరి బ్రదికితిమి మీకరుగన్. (విరా. ౧ ఆ. ౧౮౨.) క.....అతి నిర్మల సఖ్యము చేసితి బ్రహ్మాదులును...(శాంతి. ౬ ఆ. ౪౫౪.) భావని వివక్షించు భూతము:—క. మానవపతి నన్నెక్కడి | దానవు నీవనియెనేని ద్రౌపదికడ స | మ్మానము వడసి మెలఁగుదు | నా నగరుల నృత్యగురువ ననఁగలవాడన్. (విరా. ౧ ఆ. ౯౦.) సీ.....సిద్ధుఁ డమరుఁడు మీయేడ్చు, లాలించి దయ బాలు ననువు లొసఁగె ఆ-వె. నేని మేలకాదె యిది యేల పోయెద | రనిన.....(శాంతి. ౩ ఆ. ౩౭౭ గృధ్రజంబుకోపాఖ్యానములోనిది.) కొన్ని వింతభూతములు:—క..... వంశహీనత మున్నుం | జేరక యుండఁగఁ దగఁ బరిహారము నేసీ తది యేల యవగుణ మయ్యెన్. ('అది యేల యవగుణ మగును' అని వాడఁదగిన స్థలము.)(ఆను. ౨ ఆ. ౨౧౬) క. నెయ్యము సెడినను మాటల | తియ్యఁ దనము వట్టి పగ మదిన్ మఱచినఁ జా | వయ్యం జేటయ్యఁ గలఁ | యయ్యె నొకటి మూడుఁగాక యది మేలగునే. (శాంతి. ౩ ఆ. ౨౫౬.) (ఇటఁ జావుగాని చేటుగాని కలఁగగాని యొకటి మూడు (సంభవించును) నని యర్థము) ఆ-వె. ఎచట మెలఁగె నేమి! యెట్లుండె నేమి! దా | నేమి సేసెనేమి యెల్ల సంగ | ములును విడిచెఁ గుడుపువలన నియతి గల్గు | యతికి మోక్ష వీధి యాట పట్టు. (ఆను. ౫ ఆ. ౪౩.) (ఎచట మెలఁగుఁ గాక - ఏమిచేయుఁ గాక..... ఏమిలోపము. సుఖానుభవమున నియతిగల మునికి మోక్షము సులభమని యర్థము.) సీ.....! ఎంత కోపించిరో యేమని వగచిరో, తృప్తనెట్లు తూలిరో దిక్కు మాలి | రి.....(భాస్కర. ఆయో. ౧౮౧ ప.) (దశరథ బాణ హతుడై పలవించు బ్రాహ్మణకుమారుని వాక్యములు. ఆతని తలిదండ్రు లింకను వగచుచునే యుందురు గాన నిట వర్తమాన క్రియలు ప్రయోజ్యములు.). వర్తమానమున

భూతము:—కా.....వీడె వ | చెప్పె గుంటీసుత మధ్యముండు.....(విరా. ౪ ఆ. ౯౫.). “కొన్నియెడలఁ ద్వరితార్థ సూచకంబయి భావిని భూతంబు చూపజ్జేడి. ఉదా: ఉ.....కా | వచ్చె సుదర్శనాయుధుండు.....(భాగ. ౧౦ స్క. ప్రాథ. క్రియా. ౭ సూ.)”. యత్రచృద్భాస్వయ భూతము:—ఈమంత్రంబునని వెయ్యేని నొక్క వేల్పు నారాధించి తవ్వేల్పు నీ కోరిన యట్టి పుత్రకుల నిచ్చు. (ఆది. ౫ ఆ. ౧౮ ప.) సీ..... ద్రోణ గాంగేయులు దురిత విదూరులు ని న్నెద్ది గఱపిరి నెప్పితోడ | దానిన చేయుట ధర్మపు.....(ఆది. ౮ ఆ. ౪౩) ఆ. వె. ఇందు లక్ష్య మెవ్వడేసె నాతని వరి | యింపు నెప్పితోడ నిందువదన. (ఆది. ౭ ఆ. ౧౭౨.) సీ.....కడలాఁగి యెవ్వరి, యింటఁ దానుండె నయ్యింటి వలనఁ | బెటవారు చనకుండ.....(ఆది. ౮ ఆ. ౧౧౫.) తే-గీ. వీర లిరువురుమాన్యులు వీరితోడి | కయ్యమున కిట్ట మనమంత గాలుద్రవ్వ | వలవ దెచ్చోట నెదురుగా మెలఁగి రచట | మనరథం బల్లనల్లన చనఁగ నిమ్ము. (విరా. ౫ ఆ. ౧౦.) క. భృతరాష్ట్రం డిట మీఁదను | సుతులుచు శకునియును సూత సుతుఁ డును దను నే | గతి నడపించిరి వారల | మతమె యనుష్ఠించుఁ గాక మరలం బడునే. (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౧౭.) చ.....నీగురువు.....ఎట్లు నె | మై నటుల భక్తిమై నదవు (ము) .....పెంపెరలార..... (విరా. ౧ ఆ. ౨౫౭.) చ.....ధీరతయిన్ వెరవుం జలంబు నె | వ్వరి దెసఁ గాంచి తెక్కుడుగ వారి నుతింపుము.....(కర్ణ. ౨ ఆ. ౨౮.) ఎ-గీ.....అచ్యుతుండు | నెట్లు దనకు రుచించె దానెట్లు నేయు, (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౭౯.) క. మన సంవాదం బెవ్వరు | విసిరి నియతి నజ్ఞులకు విభవము.....కల్లు నుత్పలనయనా. (ఆను. ౫ ఆ. ౩౦౮.) తే-గీ.....అహంస డిభకు లే నాట నేది | నడపి రది ఛెల్లుఁగాక వర్ణములకెల్ల. (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౧౦౩ ప.)

భాతువుల భూతార్థక విశేషణ రూపములు సయితము విధేయతా వివక్ష యందుఁ దచ్చబుంబుతోఁ గూడినవై భూతార్థక సమాజక క్రియల స్థానము నధిరో హించును. అయ్యవి విశేషణ మూత్రములుగను నుండవచ్చును. ఉ. ఆదిజ్ఞాడైన బ్రహ్మ యుదయంబున కాస్పద మైనవాడు వే | దాది సమస్త వాఙ్మయములందుఁ బ్రశంసితుఁ డైనవాడు.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౮.) తే-గీ.....ఆడుఁ | బుట్టపులతోడ నీవును బుట్టినాడ | వట్లు. (విరా. ౨ ఆ. ౫౦.) తే-గీ. నీతనూజల నిక్కమ నిగ్రహించు | దలఁచినాఁ డప్పుహోత్తుండు.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౧౮.) సీ. సంప్రీతి నొసగంగ జన్మించినాడవు. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౫౯.) చ.....ఇమ్ము

[భా. క్రి. ౧౯ మొ. ౨౧ సూ.] “అం-భా-అ” లోని ప్రామాదికరూపములు. 1365

హిన్ | జననము నొందినారరు.....(ఆర. ౪ ఆ. ౧౮౧.) సీ.....కల్పించి |
నాడఁ గాపున నీమనంబునందు.....(ద్రోణ. ౨ ఆ. ౧౭౦.) విశేషణముగాఁ
బ్రయోగించుట:—క. జపపతులు రాజసూయం | బొసరించినవారు శక్తునొద్దన్
సురపూ | జ లొందుచుండుదురు. (సభా. ౧ ఆ. ౮౮.) సీ.....తే-గీ.....
దాని నీవు | చేసినాడవు గా మదిఁ జింతసొనిసి యుడుకుట. (శాంతి. ౧ ఆ. ౨౮౨.)

కల జ్యనుబంధంబు లృట్టు పరంబగునపు డగు. ౧౯.

లృట్టు పరంబగునపుడు ధాతునపును ‘కలజీ’ అనునది
యను ప్రయుక్తంబగు.

బాలవ్యా. జీత్తు పరంబగునపు డుత్త్యంబున కత్వంబగు. ౨౦.

వివరణము జీత్తు పరంబగునపుడు ధాతువు సుత్వంబున కత్వంబగు.

3౦౧ విషయము కలజీ పడజులు పరంబు లగునపుడు సుగాగమం
బగు. ౨౧.

ద్రుతకార్యంబు. ప్ర. వండఁగలఁడు - వండఁగలరు.

వండఁగలదు - వండఁగలవు. మ. వండఁగలవు - వండఁ

గలరు, ఉ. వండఁగలను - వండఁగలము.

సంజీవని. 3౦౧ విషయము:—౧౯ మొ. ౨౧ సూ:—లృట్టు పరంబగునపుడు
ధాతువునకు ‘కలజీ’ అనునది యను ప్రయుక్తమగును. వర్తమాకార్యమునందు ‘ఉన్న’
అనునది చేయనట్లే భవిష్యదర్థమున ధాతువు తుడిని ‘కల’ అనునది చేరును. జీత్తు
పరంబగునపుడు ధాతువు తుడి నున్న ‘ఉ’కార మకార మగును. (విస్తర.) భవిష్య

విస్తర. 3౦౧ విషయము:—అంగ్రభాషానుశాసనమున నీ జీత్తులగు ప్రత్యయము
లెల్ల ‘అ’కారాదలుగ నె యుపదేశింపబడెను. అట్లగుటచేత పత్వ వత్వాది విధులు
“అకారాది ప్రత్యయములను మధ్యమపురుష ము డు వర్ణకములును పరమగు
నపుడు యే - ఇంచేల చేకారమునకును తలఁచే మున్నగు కొన్ని ధాతువుల చేకార
మునకును పకారము బహుళముగా నాదేశమగును.” (అం. భా. అ. క్రియా. ౭౬ సూ.)
అనురీతి నుపదేశింపబడెను. కాని యీ చేసిన మార్పు ననేక స్థలము
లందు గ్రంథకర్త మఱచుటచే “చొరుక - చూడుక - తేరుక - (క్రియా. ౭౭ సూ.)
ఏతేయక - (క్రి. ౭౮ సూ.) చాయక నోయక” (క్రియా. ౮౫.) మున్నగు
ననిష్ఠరూపములు దుర్వారము లగుచున్నవి. “అకారాది ప్రత్యయములు పరమగు
నపుడు అగు - వచ్చు - చొచ్చు - చూచు - ఇచ్చు - తెచ్చులకుఁ గ్రమముగా
కా - రా - చొరు - చూడు - ఈ - తే - తేరు - లగును. అగుచోఁ బ్రత్యయ

దర్థము నందలి 'కలజీ' యనునదియుఁ గర్తార్థమునఁ దలి 'కడుజీ' అనునదియుఁ బరంబు లగునపుడు వైసూత్రము చొప్పున వచ్చిన 'అ'త్వమునకుఁ దర్వాత 'ను' అనునది యాగమంబగును. 'ను' అనునది ద్రుతస్వరూపము గాన బా - సంధి - ౧౬-౨2 సూత్రముల చొప్పున 'కలా'నుబంధ క కారము గ కారమగుటయు దానికి ముందున్న ద్రుతమునకు ఖండపూర్ణ బిందుసంశ్లేషములు పర్యాయమున వచ్చుటయు సంభవించును. ఉదా:—వండు+అ+ను+కల+డు=(బా. క్రి. ౪-౮-౧౨ సూ.) వండఁగలఁడు-వండంగలఁడు-వండన్ గలఁడు. మొ. ఇట్లే తక్కిన పురషవచన రూపముల ప్రక్రియ నరయునది. జీ+ఇత్=జీత్=జీత్తు. జ కార మిత్తుగాఁ గలది బిందు పూర్వకంబగు. (బా. తత్స. ౧౯ సూ.). 'జీ' అనునది యిద్వర్ణముగాఁ గలది పరమగునపుడు ముందటి 'ఉ' కారము 'అ' కారమగును. (౧౨2 విష. చూ.) తిర్యగ్దడ కర్తృకత్వమున - వండు+అ+ను+కల+దు (బా. క్రి. ౧౨ సూ.) = వండఁగలదు. ఇట్లే 'వండఁగలవు' అనునీతి రూపములను సాధింపనగును. భూవతీకర్తృకత్వమున నేకవచనమందు 'వండఁగలదు' అనియు, బహువచనమునందు 'వండఁగలరు' (బా. ఆశ్చి. ౨౬ సూ.) అనియును రూపములను సాధించుకొననది. "ఈ నుగాగమవిధాన భూవాంశ్యక మనియు ముల మొదటి యచ్చు లొపించును." (ఆం. భా. ఆ. క్రి. 22 సూ) "ఏతెంచు మున్నగు వాని లోని తెంచునకుచు - తే - తేరులగును." (ఆం. భా. ఆ. క్రి. 2౮ సూ.) 22 సూత్రము నందువలె 2౮ సూత్రమునఁ బ్రత్యయాది స్వరలోప మిందు విధింపఁబడలేదు. అనువృత్తి చేయుదు మందురేమో? అనువృత్తి చేసినచో "ఏతేరుక" అను ననిష్టరూప ముప్పతిల్లును. అనువృత్తి చేయనిచో 'ఏతేయక' అను రూపము సిద్ధింపకతీరదు. ఇట్లే యీసంధర్భమెల్ల జెడినది. "అకారాది ప్రత్యయములు ము - డు వర్ణకములును పరమగునపుడు - చచ్చు - నొచ్చులకుఁ గ్రమముగా 'చా (చావు - ముద్రణ భ్రష్టము కాఁబోలును.) నో, నోపు' బహుళముగా నాదేశములగును." (ఆం. భా. ఆ. క్రి. ౮7 సూ.) ఇందును ప్రత్యయాది స్వరలోపము విధింపఁబడలేదు గాన 'చాయక - నోయక' అను ననిష్టరూపములు గల్గుచున్నవి. ప్రత్యయాది స్వరలోపము చెప్పినచో "నోవుక - చావుక" అను ననిష్టరూపములు గల్గుచున్నవి. బాలవ్యాకరణ సూత్రములకుఁ దలవిఱుపులు పెట్టి స్వీకరించునపుడు జాగ్రత్త యధికముగా నుండవలయును. ఈవిషయమును సంబంధించిన పెక్కు స్థలము లెట్లె దూషితము లయినవి. ఇట్లే ౮౬ సూత్రమనందును 'నాయక = నాయమి' మున్నగు ననిష్టరూపములగు. సూరి ప్రక్రియ కిట్టి చిక్కు లెంతమాత్రమును గల్గనేరవు.

[బా. క్రి. ౧౯ మొ. ౨౦ సూ.] 'బా-సా-పే' వ్యాఖ్య ప్రామాదిక ప్రచంగము. 1367

నుజ్జంతముల మీఁదఁ గలఁ డిత్యాది కలుగు థాతురూపములు చేరుటం జేసి వైరూపములు గలిగెననియు ముందె యుక్తము." (బా. సా. పే. 3౯౧ పు). ముందె యుక్తమనగా 3౮౬ పుటలోఁ జెప్పబడెనని యాశయము. కాని పేటికా కర్త 3౮౬ పుటలో నీరూపము లనావశ్యకములని చెప్పలేదు. "శత్రుఁడు చువల్ల భావ లక్షణ నుజులకు వర్తమాన భావికాల స్పష్టికరణశక్తి లక్షణము ననుసరించి కలదని చెప్ప నవకాశము లేమింజేసి లక్షణకర్త యిష్టార్థము ననుసరించెనని తోచెడి." (బా. సా. పే. 3౮౬) అని వ్రాసెను. శత్రుఁడు చువల్ల కాంతములతో నుండు థాతు లద్రూపములు చేరునపుడు వర్తమానార్థ స్పష్టికరణము సంభవింపదనుట సత్యముకాదు. భావలక్షణార్థక నుజ్జంతముతోఁ గలుగు థాతు లద్రూపములు చేర భావ్యర్థము తోఁచునని తలంచుటయు ససంగతమే. "భావలక్షణము - చైత్రంఁకు వండ నతిథి వచ్చెను." (బా. క్రి. ౧౦ సూ. వి.) అనురీతిగల భావలక్షణార్థక నుజ్జంతముతోఁ గలుగు థాతు లద్రూపములు చేరుననుట కేవలము నసంగతము. భావలక్షణార్థమన నేమో వివేకింపక పేటికాకర్త యట్లు భ్రమించెను.

కలుగు థాతుజన్యరూపములు - కలఁడు - కలరు మున్నగునవి ప్రత్యేక ప్రయోగార్హము లయి వెలయుచున్నను నందు "కలను - కలము - కలవు" అను రూపములు భవిష్యదర్థక క్రియలలో నిల్పట ప్రాచీనమహాకవి సమ్మతముకాదు.

"కలుగున కస్త్యంబునందు లట్టు పరంబగునపుడు కల యగు. ౧౦౮సూ. ప్ర. కలఁడు. కలరు. కలదు. కలవు. దు.కలవు. కలరు. డి. కలను - కలము". (బాల. క్రియా). "త్రుంబునంగలా దేశంబు విభావనగు. ౧౦౯ సూ. ఎఱి యెడుల లోపంచిట నిత్యంబు, కలవాఁడు - కలుగువాఁడు." (బా. క్రి. ౧౦౮-౧౦౯ సూ). ఈకలా దేశము కలుగుథాతువున కస్త్యకత్వమందును బ్రాప్త్యకత్వమందును లట్ పర కత్వమున నిత్యముగాఁ గల్గును. అస్త్యకమగు నకర్తక కలుగుథాతురూపములు కలాదేశకలితములు:— "(వాఁడు) కలఁడు - (వారు) కలరు - (అది) కలదు - (అవి) కలవు - (నీవు) కలవు - (మీరు) కలరు - (నేను) కలను - (మేము) కలము" అను నవి ప్రత్యేక ప్రయోగార్హములై మాత్రమే కన్పట్టుచున్నవి. అందు "కలను కలము కలవు" అనునవి నన్నయభారతభాగమునఁ జూపట్టలేదు. ఇంకఁ బ్రాప్త్యర్థక కలుగుథాతుజన్య కలాదేశకలితరూపములు:— "కలవాఁడను - కలవారము - కలాఁడను - కలారము - కలవాడవు - కలవారు - కలాడవు - కలారరు - కలఁడు - కలరు - కలవాడు - కలాఁడు - కలవారు - కలారు" అనునవి ప్రత్యేక ప్రయోగార్హములగుచును భవిష్యదర్థక క్రియానుబంధములగుచును మహాకవులగ్రంథము

లందు వెలయుచున్నవి. భవిష్యదృక్క్రియలలో “కలరు - కలము - కలవు”. అను తచ్చబ్బరేఫ డకార లోపకలెతరూపములను నన్నయతిక్కవలే కాక ప్రాచీన మహాకవు లెవ్వరును బ్రయోగింపరు. అట్టి ‘చేయఁగలరు - చేయఁగలము చేయఁ గలవు’ అనియెడు భవిష్యదృక్ సమాపకక్రియారూపములను బ్రాచీన భాషాను శాసనతత్పురుషుడు సూరి సాధించుట యుక్తముకా దనకతీరదు. అట్టి రూపములు చింతామణిచే సాధింపఁబడుచున్నట్లుగ బాలసరస్వత్యహోబలపండితులుచేసిన చింతా మణిసూత్రముల యపవ్యాఖ్యలే సూరిగారి యిచ్చిరచనకు మూలమని గ్రహింప నగును. (౨౯౬ విష). “ఘటింపఁగలవు - చేయఁగలవు - .....ఘట్టించఁగలరు - చేయఁగలరు.....ఇత్యాది”. (అహో. ర౮౦పుట). సోమయాజినైతము భవిష్యదృక్క్రియలను బ్రయోగించువపుడు నన్నయరీతిని దచ్చబ్బవకారఘటితరూప ములను మఱియు లుప్తవకారకరూపములను వాడెనేకాని రేఫ డకారలోపరూప ములను (చేయఁగలను. చేయఁగలము. చేయఁగలవు) దచ్చబ్బవాకార లోపరూపము లను (చేయఁగలడు. చేయఁగలరు) వాడలేదు. ఎఱ్ఱాప్రెగడ వాకారలోపరూపము లను వాసినను రేఫ డకారలోపరూపములను వాడలేదు. ఇట్లని “చేయఁగలను - చేయఁగలము-చేయఁగలవు” అనురీతి రూపములు నేడసాధువు లనరాదు, అట్టివి సయిత మగ్నాచీనకవులచే బ్రయుక్తములయి యున్నవి.

ప్రయోగములు:—నన్నయ—వ.....మీపించిన విధంబ చేయఁగల వారము. (ఆది. 2 ఆ. 3౨ వచ). తే-గీ. ఈతఁ డొడ్డిన ధనరాశు లెవ్వమైనఁ | జోడిగా నీకు నీఁగలవాడ నేను (సభా. ౨ ఆ. ౧౭౪ వ). క.....మనుజులఁ | గావంగలవార మేము గౌరవయుక్తిన్. (ఆర. 3 ఆ. 3౮౪). తిక్కన:—క... మానవపతి నన్నెక్కడి | దానవు నీ వనియెనేని ద్రాపదికడ స | న్నూనంబు వడసి మెలగుదు | నానగరుల నృత్యగురువ ననఁగలవాడన్ (విరా. ౧ ఆ. ౯౦). వ. అయ్యుర్విశ్వరుండు ధర్మార్ప వృత్తంబడిగె నేనియు ధర్మపుష్టతొడి మైత్రిం దగిలి యతని పాల వసీయింతు ననఁగలవాడ. (విరా. ౧ ఆ. 23 వచ). వ..... అవ్వహీనతి నీ వెవ్వరివాడవని యడిగెనేనిఁ బాండవాగ్రజునకు బానపంబు నేయుదు ననఁగలవాడ. (విరా. ౧ ఆ. ౮౪.) ఏవ్వరైనను మనవార్త లడిగిరేని ద్వైతననంబున మమ్ము విడిచిపోయి రట యెలుంగ ననఁగలవారు (విరా. ౧ ఆ. ౧౧౫ వచ). మ.....ఉ | న్నతఁ బొందంగలవారమై యునికి కృష్ణా నేడుగా వచ్చెనే (ఉద్యో. 3 ఆ. ౮౦). చ. జనులు వినంగ రాజ్యమున సాము గొనంగలవార మన్న. (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౪౨). క. కియ్యము సేయక తగు సా | హా్యము నేయఁగలవాడ

నని పలికితి (భీష్మ. 3 ఆ. ౨౮౬). మ.....వితత్క్రూరతా ఘోరచే | ప్థలు
మానంగలవాడ బట్టి గురువై సుధించె సద్యోధమున్ (శాంతి 3 ఆ. 3౨౫).
 ఉ. ఎవ్వరు సూచినం జగము లిన్నియు గెల్వగలారు లావునన్ (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౧).
 క. క్రేపులు, దో, రా దుర్గతి | ప్రాపికగలారు (ఆను. 3 ఆ. 2౦). ఆ.వె. సం |
 కరము సేయగలరు గలియుగమున (ఆర. ౪ ఆ. ౨౮౮). క. జపనియమస్వా
 థ్యాయ | ప్రపంచములు విడువగలరు బ్రాహ్మణులు జనా | ధిప శూద్రులు విపు
 లతపః | క్షిపితులు గాగలరు వినవె కలికాలమునన్. (ఆర. ౪ ఆ. ౨౮౯).
 క.....ధరణీ | సురులు గడగి వాణిజ్యము | గరిసనమును జేయగలరు గలి
 కాలమునన్ | (ఆర. ౪ ఆ. ౨౯3). మ. ధరణీక్షణ మాచరింపక స్పృహల్ దర్పం
 బునం బశ్యతో | హరులై సాధులఁ ద్రోచి చేకులు తదీయ స్త్రీధనక్షేత్రముల్ | హరి
 యింపంగలవారు. (ఆర. ౪ ఆ. ౨౯౯). ఇట్టిరూపములను జూచి శ్రమించికా
 వలయు సర్వాచీనకపుట రేఫడ కారలోపకలుషితరూపములను బ్రయోగించిరి.
 “కలఁడు మున్నగురూపముల మధ్యస్వరము దీర్ఘ మగుటయుఁ గలదు. ౧౨.....
 దైత్యారికాజోలు నీ | యన గాకున్న గలావె యన్యులకు నీ యంచత్ప్రభావోన్న
 తుల్. (ఉ. రా. ౧౮౨ పుట). సకలమహిమలు నీడు పట్టికిని జేసు | అంగలా వంగ
 లార్వఁ గురంగనమన.. .....కలాను (సమీర. ౨ ౧2౧; ౪-౪౦; 3-౨౫౪;
 ౫ ౧2౯)”. (ఆం. భా. అ. క్రియా. ౧౨ సూ). “కలాను ప్రభృతిరూపంబులుం
 గొన్నియెడలఁ జూపట్టెడి. ఉదా:—కసి మొక్కుంత గలాదోలేదో” (మల్లభూ. నీతి
 ౨౨).....ఇటువంటి ఛాందసము లెన్నెనం గలాపు (దశా. 3 ఆ. ౬౬)...
 .....వియోగ వేదనం జిక్కగలానె. (దశా. ౨ ఆ. ౮౪). ఇవి ప్రాథమిక
 ములు” (గాణ. క్రియా. 3౪2 సూ. విన). ఇట్టివి ప్రాథమికము లనుట
 కంటె సప్రాథమికము లనుట లెప్పు.

ప్రాచీనులు ప్రాప్త్యర్థక కలుగు థాతు రూపములను “కలఁడు=కలవాడు”
 అనునీతిని బ్రత్యేకముగాను బ్రయోగించిరి. క. మగఁటిమి గలఁడనియెడు న | మ్మిగఁ
 జూచుచునుండు విషము మ్రింగిన యేసన్. (ఉద్యోగ ౧ ఆ. 3౧౫) నీ.....
 మహితవిభవ | ఖనియగు శిశుపాల తన యుండు దోర్దర్ప ధుర్యండు ధృష్టకేతుండు
 సమర. తే-గీ. లంపటుండు శిఖండియు లావు తెంపు | గలరు నీయెడ నమరక్తి గలరు
 సాలఁబెంపు గల రుక్మముట్టిన తెంపు గలరు | కోరి పతులుగఁ జేయు మహోహ
 ణులకు. (ఉద్యోగ. ౪ ఆ. ౧౦౯.) ఉ. పాడియు సత్యముం గలరు పాండు తనూ
 జులు.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౬౦). అ స్త్యర్థమునందలి “కలఁడు - కలరు - కలవు”

మున్నగు వానికి సముతము ప్రత్యేక ప్రయోగము గలదు గాని “కలవు . కలను . కలము” అను వానికి భవిష్యగ్రంథ సమాపక క్రియలలో ననుబంధరూపముగ ప్రయోగము లేదు. క.....భూవరులెల్ల నొక్కట | ద్రోవదికై తొడరి యత నితోఁ బెనఁగి కడుం | జేవ నెడి పోవునప్పుడు | నీ వచ్చటఁ గలవా లేవా నిక్కము చెపుమా. (విరా. ౪ ఆ. ౨౦౧.) ఆ. వె. ఎచట నున్నవాడ వేమైతిఁ బ్రాణానఁ గలవె యేను నిన్నుఁ గాన కునికి. (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౬౨.) క. వసు దేవసుతుం | డా సేనఁ గలఁడు దత్తము | నీసేనం జూపుమా నరేశ్వర నాకున్. (ఉద్యో. ౨ ఆ. 3౦౮.) క.....దు | ర్మతి కిహముం బరము గలదె.....(ఆది. ౬ ఆ. ౨2౪.) చ.....వాని ఘాతికిన్ | వెఱసని వారునుం గలరె. (ఆది. ౬ ఆ. ౧౯7.) (చూ. ౨౯౬ విష. ౨౧౮ VIII విష. 3౪౪ విష.)

లాట్టు రజ్జు పరంబగునపుడు దుగాగమం బగు. ౨౨.
 ప్ర. వండును - వండుదురు. మ. వండుదువు - వండుదురు. ఉ. వండుదును - వండుదుము. లాడర్థంబుల యందోలి నుదాహరణంబులు వక్కాణించెద - తద్గర్తంబు:—కులాలుండు కుండలు వానును. తచ్చీలంబు - జ్వలనజ్వాలంబు లుప్పరం బెగయును. సంభాషన:—ఇప్పుడు వాడింట నుండును. సప్రశ్నము:—శిండు నా? పోదనా? సాతత్యము:—పర్వంబునం దీశ్వరుండుండును. సర్వం బీశ్వరునియం దుండును. వర్తమానంబు:—మీన నిప్పుడుం బులకలు వొడమెడును. వక్ష్యమాణవిధి చేఁ బ్రాయశ్చిత్తంబుగ వర్తమానంబు నం దెడుగా ద్యాగమంబులగు - భావి - తేవువచ్చును. ఆశీస్సు - శుభం బగును. వచ్చ్యర్థంబుల కొకా నొకచో భూతంబున లాట్టు గానంబడియెడును.

బాలవ్యా. 3౦౨ విషయము.
 లాట్టు రజ్జు పరంబగునపు డెదగాగమంబును బ్రథమ 'ను' వర్ణకంబు పరంబగునపు డెడు గెడి గాగమంబులును బహుళంబుగా నగు. ౨3.

ప్ర. వండెడును - వండెడిని - వండెదరు. మ. వండెదవు - వండెదరు. ఉ. వండెదను - వండెదము.

తీర్థగర్జనంబులు వాచ్యంబు లగునపుడు లిట్లాట్టుల

[బా. క్రి. ౨౨ మొ. ౨౫ సూ.] లాట్టునందలి 'దు'దాగమరూపప్రయోగములు. 1371

ప్రథమ బహువచనంబున కేవలచనంబగు. ౨౫.

చిలుకలు పలికెను - చిలుకలు పలుకును - చిలుకలు

పలికెడును. మేఘములు గర్జిల్లెను - మేఘములు గర్జి

ల్లును. మేఘములు గర్జిల్లెడును.

సంజీవని. 3౦౨ విష:—౨౨ సూ - వ్యాఖ్య:—'దుష్ రు వ్ర రు ను ముఖో' అను వానిలో (బా. క్రి. ౮ సూ.) దుష్టునకుఁ దర్వాతి 'రు' అనునది తుది ఇకారముతోఁ గూడి 'రఖో' ప్రత్యాహారమగుచున్నది. కాన రుష్టునఁగాఁ బ్రథమపురుషైకవచనేతరములగు పురుషబోధక ప్రత్యయములని యు ము. అని పరమగునపుడు ధాతువునకు దుగాగమం బగునని యర్థము. దుక్కు కిత్తుగాన ధాతువు తుదిని జేరును. వండు+దు+రు = వండుదురు. మొ. 'వండు+దుష్' అనుచో బా - క్రి - ౧౬ సూత్రము చొప్పున 'డుష్టుఁకు' 'ను' అనునది యాదేశము కాఁగా 'వండును' అని యేర్పడు. ఇది చింతామణి సప్తతరూపము కాదు. చింతామణిచే 'వండున్' అనియే యేర్పడును. నన్నయ భారతభాగమున నెచ్చటను 'వండును' అను ను స్వరూపమును నిర్వహింపఁజాలు ప్రయోగము లేదు. (చూ. 3౦౦ విష. చి. వి. పరి. ౧3౪-౧3౫-౧3౬ విష.) వండు+దు+వు = వండుదువు. ఇట్లే తక్కిన వాని ప్రక్రియ నరయునది. ఉత్తమ పురుషైక వచనమున 'వండుదునున్' అనురూపము చింతామణి చొప్పున నేర్పడును. (చూ. ౨౯౬ II విష.) బాలవ్యాకరణ పక్షమున 'వండుదును' అని మాత్ర మె నీధించును. తిర్వ్యగ్ద కర్తృకత్వమున లాట్టునందలి ప్రథమ పురుష బహువచన మేకివచన రూపముతోనే యుండును గాన (బా. క్రి. ౨౫ సూ.) "చిలుకలు పలికెను మేఘములు గర్జిల్లెను" అని యుండును. బా - క్రియా - ౨3 సూత్రము చొప్పునఁ బ్రథమ పురుషైక వచనమున 'ఏడు గెడి' గాగమంబు లగును గాన 'చిలుక పలికెను - చిలుకలు పలికెడును - మేఘము గర్జిల్లెడును - మేఘములు గర్జిల్లెడును' మున్నగు రూపములును గల్గును. లాడర్థంబులయం దనఁగా బా - క్రి - ౫ సూత్రమున నుదాహరింపఁబడిన తద్ధర్మాద్యర్థములం దోలి ననఁగా వరుసగా నుదాహరించుచున్నానని యర్థము. వరుసగా ననఁగా నట్టి ౫ సూత్రమునఁ జేర్కొనఁబడిన తద్ధర్మ తచ్చీల సంభావనా సంప్రశ్న సాతత్వ వర్తమాన భావ్యాశీరాదు లనెడి వానిని వరుసగా నుదాహరించుచున్నానని యర్థము. తద్ధర్మంబు:—కులాలుఁడు = కుష్టురవాడు. కుండలను వానుట కుష్టురికి ధర్మము = విహితకృత్యము = వృత్తిగాన నిది తద్ధర్మాధమున కుదాహరణ మని భావము. తచ్చీలంబు = దాని స్వభావము. జ్వలన జ్వాలంబులు = అగ్నిజ్వాలలు, ఉప్పరంబు=

ఆకాశమునందు, ఎగయును. “ప్రసిద్ధ మార్థజ్వలనం హవిర్భుజః” (భారవి.) అగ్నిచ్ఛాలలు మీడికి లేచుట స్వభావము. సంభావన = ఊహము. ఇప్పుడు వాఁ డిటు నుండును. సంప్రశ్నము = ప్రశ్నించుట. ఉండునా? పోదునా? సాతత్వము = సతతత్వము = సదావ ర్తిల్లుట:—సర్వంబు నందీశ్వరుం డుండును. సర్వం బీశ్వరునియం దుండును. వర్తమానము = మేన నిప్పుడుం బులకలు వాడమెడును = శరీరమునం దిప్పుడు నైతము గగుర్పాటు గలుగుచున్నది. బా - క్రి - 23 సూత్రము చొప్పున ‘ఎడు’ గాగమము వచ్చిన తద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమ పురుషైక వచన రూపము. పొడము+ఎడు+ను = పొడమెడును = అంకురించుచున్నవి. వత్క్రియాణవిధిచే ననఁగా బా - క్రి - 23 సూత్రముచే బ్రాయశంబుగ వర్తమానంబునం దెడు గాద్యాగమంబు లగునని సూరి వివరించెను. కాని ఎడు గెడి గాగమంబులు వర్త మానమందె కాక యర్థాంతరము లందును బ్రయోగము లయి యున్నవి. క. వన వాస పరిశ్లేశం । బున కోర్వడు కుంతిదేవి భోజాత్తజ గా । వున నాగృహమున నుండెడు । ననవరతము భక్తితో మదభ్యర్చితయై. (సభా. 2 ఆ 2౮౧.) తరలము.....యాదవ నైనన్య స । న్నహనదుండుభిరావముల్ గగనంబు దిక్కులు నిండ దు । స్సహము లయ్యెడు ధార్తరాష్ట్రుల నైనన్యవీర భటాళికిన్. మ.....మదీయాస్త్రాఘమున్ ధార్తరా । వ్రునికాయోత్తమ కాయఖండన పటిష్ఠం బయ్యెడుం బోరిలోన్. (ఆర. 3 ఆ, ౧౬౬ ౧౬౭ ప.) ఈ తుది పద్యములు రెండును బలదేన సాత్యకి ప్రథమలు కౌరవులవై దాడి చేయ యత్నించు సందర్భములోనివి. భావ్యర్థము లాద్రూపములక:—వాడు తేపు వచ్చును=రాగలడు. ఆశీస్సు - శుభంబగును = శుభంబగుఁగాక, వచ్యర్థంబు లనఁగా ‘అను - చెప్పు - పలుకు - ఆడు’ మున్నగు ధాతువులు. ఇట్టి ధాతువుల లాట్టు రూపము లొకానొకచో భూతంబునఁ బ్రయోగింప బడునని సూరి వివరణ మున కాశయము. ఆశీరాదు లనుచోటి యాదిశబ్దమున కిట్టి స్థలము సూరిచే జూపబడెను. క.....శైలతనయ.....ఈశా । నునితో మృదరీతి నిట్లనుం గమలేళా. (ఆరు. ౫ ఆ, 2౮౪.) (ఇట్లనున్ = ఇట్లు పలికెను.) (యతిస్థలము), ఒకా నొకచో నననేల? ఇట్టిరీతినే తఱుచుగాఁ బ్రయోగింపబడును. ‘అనెన్’ అను రూపము ప్రాచీనమహాకవి సమృతము కామింజేసి ‘అన నతఁ డిట్లనున్’ అను రీతినై ప్రయోగింపబడుచుండును. వచ్యర్థ స్థలములందే కాక పెక్కు స్థలముల భూత ముండును లాట్టు రూపములు గన్పట్టుచున్నవి. బా - గు - ప్ర - వ్యాఖ్యాత వచ్యర్థంబుల లాట్టునకు భూతార్థ ప్రయోగమున కీ క్రిందిరీతి నుదాహరించెను.

తే-గీ. సర్వతీర్థాభి గమనంబు సర్వవేద । సమధిగమము సత్యంబుతో సమముఁ
గావు । ఎఱుంగు మెల్ల ధర్మంబులకెల్లఁ శాద్ధ । యంధ్ర సత్యంబు ధర్మజ్ఞులైన
మునులు. (భార. ఆది. ౪ ఆ) ఇట్టివే 'అంధ్ర' అనునవి మఱికొన్ని యుదాహరింపఁ
బడెను. పిదప "పై నుదాహరింపఁబడిన 'అంధ్ర' ఇత్యాది లాట్యైత్యయాంతంబు
లకు 'అసిరి' అని భూతకాల మర్థము." (బా. గు. ప్ర. ౩౧౮ పుట, ద్వి. ము.)
అని వ్రాయఁబడెను. అట్టి సత్యాది ధర్మంబు లుత్పృష్టములని యప్పటి పెద్దలే
కాదు, తర్వాతి పెద్దలును జెప్పుచునే యుందురు గాన నచటి లాట్యు భూతార్థక
మనుట సరికాదు. మునులు చెప్పుదురని శకుంతల పలుకుట భూతవ్యాపారము
గాని పెద్ద లట్లు చెప్పుట భూతవ్యాపారము కానేరదు. ఇట్టి ప్రయోగము లనేక
ములు గలవు. ఇట్టివే భూతార్థ విషయమున లక్ష్యము లగునపుడు సూరి
"వచ్చర్థంబుల కొకానొకచో భూతంబున లాట్యు గానంబడియెడును." అని
వివరించుట యసంభవము కాదా? 'ఒకానొకప్పుడు గానంబడియెడి' అని ప్రకాశికా
కర్తయు వ్యాఖ్య చేసెను.

౨౩ సూ - వ్యాఖ్య:—ఇచటను 'రుజ్జు'ను ప్రత్యాహారము మొదటి రువర్ణ
ముతోనే ఘటంపఁబడెనని గ్రహింపవలెను. కాన - ప్ర - బ - రు ప్రత్యయము మధ్య
మోత్రమ పురుషైకవచన బహువచన ప్రత్యయములును బరమగు నపుడును
ధాతువునకు ఎదగాగమంబు బహుళంబుగా నగునని యెఱుఁగదలి. ఎదగాగమము
కిత్తు గాన ధాతువు తునిని నిల్పును. బా - క్రి - ౧౬ సూత్రముచే నాదేశింపఁబడిన
ప్రథమపురుషైకవచనమునందలి 'ను' ప్రత్యయము పరమగునపుడు విశదపడుట
కయి ప్రథమ 'ను' వర్ణకంబని సూరి వదించెను. లేనిచో నుత్తమైకవచనద్యోతక
'ను' ప్రత్యయ పరకత్వమునం దనెడి యపార్థము స్ఫురించునగదా. ప్రథమ 'ను'
వర్ణక పరకత్వమున "ఎడుక్ - ఎడిక్" అనెడి యాగములు రెండును బహుళ
ముగా నగును. ఈసూత్రమునందలి విధులకు బహుళత్వమును వదించుట లోని
ప్రయోజన మంతగాఁ గన్పట్టకన్నది. నన్నయేతర కవుల ప్రయోగములం దివి
వైకల్పికముగనే ప్రయోగింపఁ బడుచున్నవి. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి యం దివి వదంపఁ
బడలేదని కావలయు సూరి వీనిని బహుళమని సూత్రించెను. భట్టారకుడు తన
భారత భాగమునఁ దత్సమ ధాతువుల పైని 'ఎద' గాగమమును మిక్కిలి యరు
దుగఁ బ్రయోగించెను. ఎడు గెడి గాగమములను దత్సమ ధాతువుల పైని నిల్పి
ప్రయోగింపనేలేదు. (చిం. వి. పరి. ౫౮ విష. ౧౦౧ విష.) (నిస్తర.) తిక్కనాదులు

దుగాగమయుక్త రూపములతోపాటుగ 'ఎడ' గాగమయుక్తి తత్సమ థాతు రూపములను, 'ఎడు గెడి' గాగమయుక్త తత్సమ థాతురూపములను ధారాళముగా బ్రయోగించియున్నారు. పయివిషయములను సరిగాఁ బరిశీలించక యాంధ్ర భాషాభూషణకర్తయుఁ గావ్యాలంకార చూడామణికర్తయు దుగాగమయుక్త రూపములు కేవల భావ్యర్థకములనియు 'ఎడ' గాగమయుక్త రూపములును 'ఎడు' గాగమయుక్త రూపములును కేవల వర్తమానార్థకము లనియు వ్రాసిరి. అట్టి వ్రాత కేవలము సరిశీలన మూలకమని యీనాటకు 2౯౬ విషయమున సోదాహరణముగ విశదీకరింపఁబడెను. (ఈవిషయము నా రచించిన చింతామణి విషయ పరిశోధనమునందు విశదపఱుఁబడెను. ౬౨-౬3-౬౪ విష.)

ప్రకృత సూత్రమున సూరి 'ఎడు గెడి' గాగమములు వర్తమానార్థకములని వచింపకున్నను బూర్వ సూత్ర వివృతిలో నట్టి యభిప్రాయమును జూపెను. అది సరికాదనియు నీ 'ఎడు గెడి' గాగమములు వర్తమానేతరార్థములందును బ్రయోగింపఁబడిన వనియు నచట కొంత విదుర్నింపఁబడెను. ఈవిషయము ముందు ప్రయోగ ప్రదర్శన సందర్భమున నింకను విఫలముగఁ జూపఁబడును.

౨౫ సూ - వ్యాఖ్య:—తిర్వగ్జడ కర్తృకత్వమున, భూత, తద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమపురుష బహువచన మేకవచన రూపముతోని యుండునని యర్థము. అనఁగాఁ దిర్వగ్జడ కర్తృకత్వమున బా - క్రి - ౧౬ సూత్రము మోక్షున నాదిష్ట మగు 'ఎను' పర్లకమే భూతార్థక ప్రథమపురుషైకవచన బహువచన రూపములందు నిల్చుననియు, నట్లే యా సూత్రమునని డ్వివర్లకమున కాదేశింపఁబడిన 'ను'పర్ల పరిశోధనమును జూచియుఁ దడఁబడి యీక్రిందిరీతిని వ్రాయుట వింత ! "తత్సమ థాతువు లేడు గెడిగాగమములతోడను దుగాగమము తోడను నన్నయ భారత భాగమునఁ జూడట్లు టరుదు." (బా. సా. పే. 3౯౫ పు.) ఎడు గెడిగాగమముల తోడి తత్సమ థాతువు లరుదుగా మాత్రము నన్నయ భారత భాగమునఁ గలవా? ఊహింపని మచ్చునకైనఁ గానరాదే! ఇంక దుగాగమముతోడి తత్సమ థాతు రూపములు నన్నయ భారతమునఁ ధారాళముగా వెలయుచుండఁగా నరుదనుట కేవలము పొరపాటు. ఇంకను ఎడగాగమయుక్త తత్సమ థాతురూపముల నన్నయ మిక్కిలి యరుదుగా వాడె ననుట యుక్తము. నేవెంతె - చింతె - రక్షింతె - వర్తింతురయ్య - పాలింతె - వీక్షింతె - ఉత్సహింతె. (సఖా. ౧ ఆ. ౨౬-౨౮-౩౩-౪౨-౪౯-౫౪ ప.) కీర్తింతువు - నిందింతువు. (సఖా. ౨ ఆ. ౧౮౮.) అతి క్షమింతురే. (సఖా ౨ ఆ. ౨౨౪.) అస్వాదింతున్. (సఖా. ౨ ఆ. ౨౩౩). మొ.

కమి తద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమపురుషైకవచన బహువచనములందు నిల్చుననియుఁ గ్రహింపవలెను. భూతః—చిలుక పలికెను - చిలుకలు పలికెను. తద్ధర్మః—చిలుక పలుకును - చిలుకలు పలుకును. ఇవి తిక్కనార్థకర్తృకర్తృవాచ్యుతులు. ఇంక జడకర్తృ కర్తృమునందలి భూతః—మేఘము గర్జిల్లెను - మేఘములు గర్జిల్లెను. తద్ధర్మః— మేఘము గర్జిల్లును - మేఘములు గర్జిల్లును. బా - గు - ప్ర. వ్యాఖ్యాత 'పలికెను' అనుదాని రూపసాధన ప్రక్రియలో "పలుకు+రు, ఇట్లుండఁ బ్రకృత సూత్రంబున నేకవచన దుష్టురా 'పలుకు+ను' అయ్యె. పదనాటన సూత్రంబున 'ఎను' వర్ణకంబు గలిగి 'పలుకు+ఎను' అయ్యెను. అపదాది స్వర నిత్యసంధియు, ఎనుబడి యైదవ సూత్రంబుచే లకారంబు యొక్క 'ఉ'త్వంబున కిత్వంబును గలిగి 'పలికెను' అయ్యె" అని చూపెను. (బా. గు. ప్ర. 3౨౦ పు. ద్వి. ము.) కాని "భూతంబునం దిగా గమంబగు" (బా. క్రి. ౧౭ సూ.) అను సూత్రము చొప్పున థాతువు తుదిని జేసు 'ఇ'గాగమము నేల చూపలేని తెలియకున్నది. "పలుకు+ఇ+ఎను" అనురీతిని బ్రక్రియ చూపి యపదాది స్వర నిత్యసంధిని జేయుట యావ్యక్తము. 'పలికిరి' మున్నగు చోటు లన్నిటను వచ్చెడి "ఇ"గాగమంబు ప్రథమపురుషైక వచనమున మాత్రము రాకుండునా? కొన్ని థాతువులకుః బ్రథమపురుషైక వచనమునందును నీ 'ఇ'గాగమము (అనియెను - పడియెను, మొ.) వచ్చి నిల్చుచునే యున్నదిగదా. (చూ. 3౨౦ విష.) "చిలుకలు పలుకును" అనుచో "పలుకు+లాట్ = పలుకు+రు= పలుకు+క్ష = పలుకు+రు = పలుకును" అని ప్రక్రియ నరయునది.

౨౨-౨౩-౨౪ సూత్రముల విధులకుః బ్రయోగములు:—క..... భుజవీర్య సంపద । త్రో మూడు జగములు నోవుదురు సాధింపన్. (సఖా. ౧ ఆ. ౧౧౫) ఇందలి దుక్కు యతి స్థానగతము. ఓపుదురు సమర్థులగుదురు. తరలము. ఇది కుజేరు వనంబు దీనికి నెవ్వరుం జరుడేర నో । డుదురు నీపట వచ్చి యేల కడం బ్రమాదముఁ జేసి తిం । దు.....(ఆర. 3 ఆ. 3౬౦.) దీనిని బట్టి 'ఉదు' కాదు 'దు' అని విదితమగును. క. దమయంతి రోయిగా జూ । దము నీతో నాడఁ గడగెదనను ధరణీ రా । జ్యము.....(ఆర. ౨ ఆ. ౨౨౨.) 'ఎద' లోని 'ద' యతి స్థానగతము. ఇందలి 'ఎద'రూపము భావ్యర్థకము. చ. ఇదె ప్రళయాగ్నివోలె దెలల్లెను గప్పఁగ విస్ఫులింగముల్ । వదలక వాయు సారధి జవంబునఁ దానిట వచ్చె నేమి నే । యుదు సుతులార యాచిలము నొమ్మన పోయి చొరుండు దీని గ । పైద ఘనవాంసు జాలముల భీమశిఖావలీ దాఁక కుండఁగన్. (ఆది ౮ ఆ. 3౦౫) ఇందు 'ఎ'దగాగమ దుగాగమ దకారములు ప్రాసగతములు. ఎదగా

గము నందలి 'ఎ'కార ఘటిత ద్విత్వపకారము ప్రాణి యతి స్థానగతము. కష్టేద ననునది భవిష్యద్ధకము. ఏమిచేయుదు ననునది యశక్తతను బరితాపమును దెల్పు చున్నది. క. పరమాన్న భక్ష్య భిక్షా । పరిపూర్ణ తరంబులైన పాత్రముల య్యే । పురు నిత్యంబు నివేదిం । తురు దల్లికిః గరము భక్తితో విసయమునన్. (ఆది. ౬ ఆ. ౨౪౦ ప) 'నివేదించుదురు' అను దానినుండి యేగ్పడిన 'నివేదింతురు' అను దాని లోని 'తు' యతి స్థానగతము నివేదింతురు = నివేదించుచుండెడివారు. (భూత వ్యాపారమే) చ.....విజితేంద్రియుం డనఁగ నిష్టునిఁ బాయక విందు నంచు... (ఆది. ౪ ఆ. 3౦.) (విందున్ = వినుచున్నాను.). తే.గీ. పాండుపుత్రులకెప్పుడుఁ బక్షపాతి । విదురుఁ డనిచెప్పఁ దొల్లియు విందు.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౨౬). విందున్ = వింటిని - భూతార్థకము. క.....జూదం । బునకుం బ్రియుండవు దక్షుండ । వన విందుము నిన్నుఁ బ్రీతి నక్షజ్జులచేన్ (సభా. ౨ ఆ. ౧౬౪). విందుము = వినుచున్నాము. వర్తమానా ర్థకము. సీ. వివిధోపభోగముల్ దివిజేకునకు.గల యట్టుల కలపు నీకనుభవంప । సకలభూపతులుఁ బాయక భక్తియుక్తులై యులసి నీపచుపునేయుదురు వేర్కి ।..... (సభా. ౨ ఆ. ౧౦౨). చేయుదురు = చేయుచున్నారు. సీ. పరులగుణంబులు పలుమారుఁ గీర్తింతు పక్షంబ పలుకుదుపాండవులకు । ధార్తరాష్ట్రుల సంతతంబు నిందింతువు.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౦౮). దుర్యోధనుఁడు విదురని నిరసించు సందర్భములోనిది. ఇందలి విదురునిగుణము లాతనిధర్మములుగా జెప్పుబడెను గాన నిందలి దుగాగమ ఘటితరూపములు తద్ధర్మార్థకములు. తాచ్చీల్యమును బోధించుచున్నవన్నను ననవచ్చును. క. అన్న సహదేవ సీవును । నన్నలతో నరిగె దయ్య యట యడవుల కీ । వున్నను సుతులందఱు నిం । దున్నట్టుల నాకుఁ జిత్త మూఱడి యుండున్ (సభా. ౨. ఆ. ౨౦౮). అరిగెదు+అయ్య = అరిగెదవా = పోవుచున్నావా ? చిత్తమూడియుండున్ = ప్రత్యాశార్థక సంభావనార్థకము. చ. అమలచరిత్ర నిట్లు దమయంతిఁ బతివ్రతఁ బల్కుదే నృపా । త్రమ..... (ఆర. ౨ ఆ. ౨౧౭). పల్కుదువు+ఏ = పల్కుదు+ఏ = పల్కుదే = పల్కుదగునా? సంప్రశ్నార్థకము - పల్కురాదను వ్యతిరేకవ్యంజకప్రశ్నార్థకము. చ. ఇతనికిఁ గూర్తురేని ధన మిత్తు రభీష్టములైన కార్యముల్.మతి నొనరింతు రిష్టుఁడని మంతురు గాక.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౦ ప). కూర్తురేని = ప్రియపడుదురేని. ధనమిత్తురు గాక = ఇచ్చుట యుక్తము. "ఎదక్కు - దక్కును" సందర్భముచుబట్టి కాలత్రయ ద్యోతకములగునని యీవఱకు దాహరణములు పెక్కు (౨౯౬ విష.) భట్టారక

[బా.క్రి.౨౨-౨౩-౨౫సూ.] 'ఎడ-ఎడు-ఎడి' అను ప్రయోగములనియ్యము. 1377

ప్రయుక్తములు చూపబడెను. ఎడగాగమయుక్తరూపములు తత్సరుములు మిక్కిలియరుదుగా భట్టారకునిచే బ్రయోగింపబడెను క..... | కానలఁ బరిభ్రమించెదఁ | గానరె మీరు.....(ఆర. ౨ ఆ. ౧౦౫ ప.) క. త్ర్యంబక నాకు ననభీష్ట వ | రంబుఁ బ్రసాదించెదేని.....(ఆర. ౧ ఆ. ౩౨౮ ప.) వచనములలో మఱి నాల్గు గనంబడుచున్నవి. రచించెద. (ఆది. ౧ ఆ. ౨౦ వచ.) వివరించెద (ఆది. ౩ ఆ. ౭౩ గద్య.) ధరించెద (ఆర. ౩ ఆ. ౮౧ గద్య.) జీవించెద (ఆది. ౭ ఆ. ౫౧ వచ) ఎడు గెడి గాగమంబుల రూపంబులు తత్సమంబులు నన్నయప్రయుక్తములు గానంబడలేదు.

తర్వాతికవులు ధారాళముగా 'ఎడ'గాగమ ఘటితతత్సమరూపములను 'ఎడు'గాగమ యుక్తరూపములను వ్యవహరించిరి. నేవించెదను - కీర్తించెదను - విస్తరించెద. (నన్ని. కు. ౧ ఆ. ౧౪-౧౫-౧౬). ఉ.....పద్యముల గద్యములన్ రచించెదం గృతుల్. (విరా. ౧ ఆ. ౩౦). క. నృపధర్మములన్నియు నీ | కుపదేశించెద..... (శాంతి. ౨ ఆ. ౧౬౪). క.....కొలిచి వ | ర్తిల్లెడు తెఱంగులెంతయుఁ | దెల్లము.....(విరా. ౧ ఆ. ౧౪౨). మ.....నిర్దోషతత్సమున్ రాజరం | బును శోభిల్లెడు నెవ్వఁడే నొకఁడగ్గో పూజ్యుండు... (విరా. ౧ ఆ. ౨౩౧). క. చని వెడ వికసిల్లెడు నా | ననపద్మముతోడ... (విరా. ౨ ఆ. ౨౭౦). ఇట్లు విశేషణములుగను సమాపకక్రియలుగను దత్సమక్రియలు "ఎడు గెడి" గాగమయుక్తరూపములును నన్నయేతర ప్రాచీనకవుల గ్రంథములందుఁ గన్పట్టుచున్నవి. ఎడు గెడి గాగమములు వర్తమానకాలద్యోతకములేకాక భూతభావ్యర్థకములును గలవు. ఈ విషయమునందలి నన్నయప్రయోగము లీవఱకుఁ జూపబడెను. క. మనమొక యేవుర మీయం | గనయుం దో నరుగుదేరఁగా నెయ్యెడఁ బో | యిన నెఱుంగకుండుదురె యి | ద్దినములు గడవంగ నెద్ది దెఱుంగయ్యెడినో. (విరా. ౧ ఆ. ౬౦). ఈదినములు గడచుట కేది యుపాయము కాఁగలదోయని యర్థము. చ. తడఁబడె దివ్యబాణముల తంత్రము మంత్రము దప్పెడున్ గడున్ | వడఁకెడుఁ జాపదండము మనంబును నాకు వశంబు గాదు వీ | డ్వడియెడు చెయ్యలంగము గడంక దొఱంగెడు నేటిభంగి గ | వ్యడి దనపూన్ని- దీర్పుట భ్రమింబని బుద్ధి జరించె బుత్త. కా. (భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౫౧). తనకు జరిగిన తడఁబాటులను ద్రోణుండు కొడుకుతోఁ జెప్పిన సందర్భముగాన నిందలి 'ఎడు గెడి' గాగమ ఘటితరూపములు భూతార్థకము లనఁదగును. ఇంక వర్తమానార్థక ప్రయోగములు:—చ.....ఈ | కొడు కిటు వోకకున్ మనము కుండెడు

బా-కి ౨౫ సూత్రము ప్రయోగములు. మాలిని. సురపరి సభ. జూడం
జూడ నంగారవృష్టుల్ | గురిసె: గులిశ్ ఛా:ల్ గురితంబయ్యె దిక్కుం | జర

[బా.క్రి.౨౫సూ.] తిర్యగ్జడ బహుకర్తృకక్రియ కేవలచన ప్రయోగములు, 1379

మదము లడంగెన్ సర్వదిక్పాలకాంతః | కరణములు భయోద్వేగంబునన్ సంచ
లించెన్. (ఆది. ౨ ఆ. ౮౨.) సీ. భృతరాష్ట్ర విభుని మందిరమున నటచుచు బటచె
గోమాయపుల్.....విద్యుత్ సహస్రముల్ విలసిల్లె.....(సభా. ౨
ఆ. 300) క. మాసె నభోమణి నక్కలు | కూసెన్ గలయంగ దెసలకుం బలు
చాయల్ | సేసె బటమొయిళు లడరి | మ్రోసెం దమయంతః దూర్యము లపధ్వ
నులై. క. ఇగ్గజములు మిన్నకయును | మ్రొగ్గెడు నుత్తమ తురంగములు బాష్ప
జలం | బగ్గలము విడుచుచున్నవి | దగ్గెడు గారణము లేక తడఁబడి పడగల్.
(విరా. ౪ ఆ. ౮౬-౮౭ ప.) ఈవిషయ మాచ్చిక పరిచ్ఛేదమున విస్తరింపఁబడెను.
(౨౧౦ XII విష.) త్రిలింగ లక్షణ కేషమున “మహద్భహుకర్తృక క్రియకు నేక
వచనంబు విభాషనగు. ఉదా:—క. తన యొటికిన యర్థం బొందు | డనఘా యిది
యొట్టు చెప్పుదుని యడిగినఁ జె | ప్పని వాడును సత్యము సె | ప్పని వాడును
ఘోర నరక పంకమునఁ బడున్. (ఆది. ౧ ఆ. ౧32.) పక్షమున, క బలవంతుఁడు
వై నెత్తిన | బలహీనుఁడు ధనము కోలుపడిన యతఁడు మ్రు | చ్చిల వేగు నతఁడు
కామా | కుల చిత్తుఁడు నిర్దేశక కుందుడు రధిపా. (ఉపో. ౨ ఆ. ౨౧.) మొ.”
అని సూత్రోదాహృతులు వ్రాయఁబడెను. కాని ‘తనయొటికిన’ యను పద్యమున
“చె | ప్పని నాఁడును సత్యము సె | ప్పని నాఁడును ఘోరనరక పంకమునఁ బడున్”
అని ముద్రాసంస్కర్తలు సవరించిరి. కాని యట్లు సవరించుట సరికాదు. ఇట్టియెడల
‘పడున్’ అను క్రియకు బ్రత్యేకాన్వయమును ఘటించి భిన్నవాక్యములుగా సమ
ర్థించుకొనుట యుక్తము. నన్నయ స్థలాంతరమునందును నిట్లు ప్రయోగించెను.
అట సంస్కర్తలు సవరింపను లేదు. క. కులము గలవాఁడు శౌర్యము | గలవాఁడును
నధికసేన గలవాఁడును భూ | తలమున రాజును నామము | విలసిల్లంగఁ దాల్చు
మూఁడు విధముల వేర్చిన్. (ఆది. ౬ ఆ. ౪౭ ప.) ద్వి. ఆరామ విభునకీ యంగనా
మణియు | నీరామ కారామ నృపతియుఁ దగును. (రంగ. రా. సుందర. యా. ము.
౨౮౬ పు. ౪ పం.). పురుషభేదము లేనపు డిట్టి భిన్నవాక్య కల్పనము సంస్కృత
మున మిక్కిలి ప్రచురముగఁ గలదు. “పాశ్చాజన్యం హృషీకేశో | దేవదత్తం
ధనజ్ఞయః | పాణ్డ్రో దృఢౌ మహాశఙ్ఖం | భీమ కర్తా వృకోదరః. (మహాభార. భీష్మ.
భగవద్గీత. ౧ ఆధ్యాయ.) (చూ. బా. గు. ప్ర. కారక. 3౬ సూ. వ్యా. ౨౪౭ పు.)
ఇట్టి భిన్నవాక్య కల్పనమునందు బహుకర్తృకత్వమే క్రియకు సంభవింప నేరదు
గాన వై త్రిలింగలక్షణ కేష సూత్రము గ్రాహ్యము కాదని యెఱుంగునది.

నన్నయ. భూతే తయో ర్వికల్పత్వే | మితి కేచి ద్భభాషిరే |
303 విష. క్వచి ద్వైరర్థకేచాపి | కేచిత్త స్మాస్తిరేం జగుః.
(విశ్వి. క్రియా. ౮ కా. ౬హో. ౪౮౬-౪౮౭ పుటలు)

కల్పతరువు. 303 విష:—భూతే = భూతార్థమునందు, తయోః = ఆరెండిటికిని ననగా 'ఉత్వయుతౌ/వనకారా' విత్యాది సూత్రోక్తములగు 'ను-పు' అను వాని యుత్వమున కిత్వము వచ్చిన (భూతా దుతాం పరేషా మిత్.) 'ని-వి' అను రెండిటికిని, వికల్పత్వమ్ = వైకల్పికత్వ మగును. ఇతి - అని, కేచి దృభాషిరే = కొందఱు చెప్పిరి. ఉదా:—వండిలినిన్ = వండిలిన్, వండిలివి - వండిలి. మొ. 'వండిలినిన్' అను దానినుండి, 'వండిలిన్' అను రూప మేర్పడుట 'కవిభల్లట' సూత్రముచేతనే సంభవించును. (200 II విష.) ఈయధర్వణ వచనము నందలి 'ని'వర్ణకలోపకథన మనువాద మూత్ర మే యని యెన్నునది. 'వండెదనున్ - వండు దునున్' మున్నగు రూపములనుండి, 'వండెదన్ - వండుదున్' మున్నగు రూపములు కవి భల్లట సూత్రముచే (200 II విష.) సిద్ధించునట్లే, 'వండిలినిన్' అను రూపము నుండి, 'వండిలిన్' అను రూపము లభించుననుట కేవలము యుక్తముకదా. 'ఏ'వర్ణక లోపకథన సందర్భమున 'ని'వర్ణకమునకుఁ గల్గుచున్న లోపమును సయిత మను వదించుట సుసంగతమని యధర్వణుడు తలంచి యట్లు సూత్రించెనని యెఱుంగ నగును.

క్వచి ద్ద్యవర్ణక ఇత్యాది:—క్వచిత్ = ఒక కొన్నియెడలను, వువర్ణకేచాపి = వువర్ణక విషయమునందును, తస్య = ఆ వికల్పస్థితికి, ఆ స్తితామ్ = ఆ స్తిత్వమును (వువర్ణకము నిల్చుట - పాఠికముగా లోపించుట.) కేచిత్ = కొందఱు, జగుః = చెప్పిరి, కొన్నియెడల వువర్ణస్థితికిని బాఠికత్వము కలదని భావము. ఉదా:—వండు దువు = వండుదు, చదువుదువు = చదువును, రక్షింతువు = రక్షింతు. మొ. ఇట్టి పులోపము క్వచిత్తనఁగాఁ దద్ధర్మ క్రియలయందు మూత్ర మే సంభవించునని మహా కవి ప్రయోగములను బట్టి వ్యాఖ్య చేయవచ్చును. తద్ధర్మ క్రియల యందును పులో పము గల్గుతఱిని “పునరాగమ సూత్రము చోప్పున, 'వండెదవు' 'రక్షించెదవు' మొదలగు చోటులందు వచ్చు 'ఏ'త్వాత్వములలో అత్వము రానేరదనియుఁ బ్రయోగములను బట్టి వ్యాఖ్య చేసికొనవలయును. ఉదా:—వండుదువు = వండుదు, వండెదవు = వండెదు. రక్షింతువు = రక్షింతు, రక్షించెదవు = రక్షించెదు. మొ. పులోపపాఠికస్థితి తద్ధర్మ క్రియలందు మూత్ర మే కల్గు ననుటచేత “వండఁ గలవు - వండవు” మున్నగు చోట్ల వువర్ణకము నిత్యముగ నే నిల్చునని యెఱుంగు నది. ఇట్లు సమన్వయించికొనక యహోబలపండితుడు 'వండెదు' మున్నగు రూప ముల స్థితికై “వండెదవు” మున్నగు రూపములు కూడ సమ్యతములై యని నిరా ధారముగా ననఁగాఁ బ్రయోగవిరుద్ధముగా వ్రాయుటయు, 'క్వచి ద్ద్యవర్ణకే చాపి

త్యాది ప్రకృతాధర్వణ వచనమునందలి 'తస్య' అను దానికి 'అత్వమునకు' అని యర్థముచేసి "చేసెదవు" అను రూప మూధర్వణ మనుటయు సమీచీసములు కానేరవు. 'చేసెదవు' అనుచోటి 'అత్వము' క్వచి ద్వ్యవర్ణకే చాపీత్యాది వచనముచే సంపాదించునపుడు 'ఎత్వము'ను సంపాదించు నధర్వణ వచనమెద్ది? ఎత్వము పునరాగమసూత్ర సంపాద్యమై చింతామణిచే నీధించునన్నచో 'అత్వము' మాత్రమేల తత్సంపాద్యము కారాదు. ఒక్కరూపమును సాధించుటలో నసంపూర్తిగా 'ఎత్వము'ను మాత్రము సంపాదించునెంచి "అత్వము"ను స్మరింపక చింతామణికే ర్త విడిచె ననుట విశ్వసనీయ మగునా? మఱియు "క్వచి ద్వ్యవర్ణకేచాపి" అను ప్రకృత సూత్రముచే 'వందెదవు' అను మధ్యమ పువర్ణక పరకస్థలమును మాత్ర మధర్వణుడు సాధించి "వందెనున్ - వందెము - వందెరు - (మధ్యమపురుషము) వందెరు. (ప్ర - పు.)" అనురీతిగల తక్కిన పురుషవచనముల రూపములనెల్ల సాధింపక యుపేక్షించె ననుట మిక్కిలి యసంభావ్యము కాదా? అట్లు మధ్యమ పువర్ణకమాత్ర పరకత్వమునందు మాత్రము 'అత్వము'ను విధించుటచే 'వందెనున్ - వందెము - వందెరు' మున్నగు ప్రయోగ విరుద్ధములగు ననిష్ట రూప పరంపర దుర్వారము కాదా? వై సందర్భమును బట్టి యీక్రింది కవిశిరోభూషణ పంక్తులు గ్రాహ్యములు కావనకతీరదు. "వై చెదవు ఇత్యాది రూపమి తదిష్టమేన, వై చెదవు ఇత్యత్వసహితం రూపం త్యాధర్వణమ్. 'క్వచి ద్వ్యవర్ణకేచాపి' కేచి త్తస్మాస్థితాం జగుః' ఇత్యాధర్వణం వచనమ్. తచ్చజ్ఞేనాత్వ ముచ్యతే. ఉభయార్థే భవేదత్వమితి పూర్వసూత్రాత్. ఘటియించెదవు - ఘటియించెదవు - ఘటియించెదన్ ఇతి తత్సమ రూపాణితు ద్వితీయాచార్యర్య సామాన్య వచనేన జ్ఞేయాని." (అహో. ౪౮౫-౪౮౬ పు.) ఇట్లే యహోబలపండితుడు ౪౮౫ పుటలో వ్రాసిన 'తలంపుదయ్య - నేవించె.....ఇత్యాద్యాచార్య వచనాత్' అను వ్రాతయుఁ బ్రామాదిక మె. 'ఘటియించెదవు' అనునది యపశబ్దము. 'తలంపుదయ్య' అనునది నన్నయ సమృతమనుట కేవలము పొరపాటు. అట్టి దానికి సరియగు నన్నయ సమృత రూపము 'తలంతయ్య' అనునది. (దా చోర్లు క్త తద్ధర్తే. బిందుపరస్య తకారోదోః స్వాత్. ౩౩౨. విష.) 'తలంపుదవు' అను దాని లోని పత్వమునుగాని 'చుదు' అను వాని స్థితిని గాని నిర్వహించు ప్రయోగము భట్టారక భారత భాగమున మచ్చున కేని లేదు.

ప్రయోగములు:—భూతమునందలి 'వి' లేకుండుటకు:—క. ఆరుతభుజ
నీవు తాల్చి తభిషిక్తుడవై (ఆది. ౨ ఆ. ౨౦౨). (తాల్చితి = తాల్చితి+అభిషిక్తుః

డవై). క.....మంత్రులగా । నొనరించితై కార్యసంప్రయోగముపొంతున్.
(సఖా. ౧ ఆ. ౨౭). నీ. ఋత్విజుండని విచారించి పూజించితే దైవపాయనుం డుం
డ ధర్మయుక్తి (సఖా. ౨ ఆ. ౧౧). గీ. నీవివేకంబు నాప్తియు నెఱపి తీవు । తల్లి
దండ్రులమాడ్కి హితంబు నెప్పి । తేను నారాక శిఱుగెల్ల నేర్పడంగఁ । శిష్ట...
.....(ఉద్యో. 3 ఆ. ౨3౬). 'పు' లేకంటకు:—కం.....దామో । దర
దూతెదుగాని తగవు తలచవు కంటే. (ఉద్యో. 3 ఆ. 3౫౬). తే-గీ.....
చెప్పవయ్య వాని । నెఱుంగుదేని మాపడియెడు నీయవస్థ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౮౫).
(ఎఱుంగుదువు = ఎఱుంగుదు+వని). నీ.....ధర్మమార్గంబు సలుపునయ్య ।
.....నేవెంటె.....చింతెంటె నీజబుద్ధి శేయదగిన । .....(సఖా. ౧
ఆ. ౨. ౬). (చలుపు+దు + పు = చలుపుదు+అయ్య, నేవెంటువు = నేవెంటు+ఎ,
చింతెంటువు = చింతెంటు+ఎ). ఉ.....జీవితంబురా । యత్తమునేసి యిత్తై...
.....(ఇచ్చు+దు+పు = ఇత్తై). చ. వినుము కీటి దివ్యశరవేదివి నాఁ జను దేను
లేనిచో । టను.....పాండురా । జనకు జనించిలేనిఁ దెగి చూపుము శౌర్య
ము నస్త్రవీర్యమున్ (ద్రోణ. 3 ఆ. ౧౯౫).

లిక్లాట్టుల వకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ౨౮.
వండితి - వండితివి. వండుదు - వండుదువు, వండెదు -

1 బాలవ్యా. వండెదవు.

303 I విషయము. 30 సూ. వివృతి:—జీత్తుపరంబగునపు డుత్వంబుర
కత్వం బగునను సూత్రముచే లజ్జి పరంబగునపు డుత్వం
బు:—ప్ర - వండడు - వండరు - వండదు-వండవు;
మ. వండవు-వండరు; ఉ. వండను - వండము.

సంజీవని. 303 I విష. ౨౮ సూ. వాఖ్య:—లిడాదేశ ప్రత్యయముల
లోని 'వి'వర్ణకముయొక్కయు లాడాదేశ ప్రత్యయములలోని 'పు'వర్ణకము
యొక్కయు వకారరూపవ్యంజనమునకు లోపము వికల్పముగా నగును. అట్టి వకార
వ్యంజనము లోపించగా దానిమీఁదియచ్చుతోఁ బూర్వస్వరమునకు నపదాదిస్వర
సిత్యసంధి కల్గును. ఉదా:—వండితి+వ్+ఇ = వడితి+ఇ = వండితి = వండితివి.
వండుదు+వ్+ఉ = వండుదు+ఉ = వండుదు = వండుదువు, వండెద + వ్ + ఉ =
వండెద+ఉ = వండెదు = వండెదవు. అహోబలకతి "వండెదవు" మున్నగు సనిష్ట
రూపములను వెనుకవ్రాసిసరితి సంగీకరించినను (303 విష.) మహాకవిప్రయోగము
లం డట్టిరూపములు మృగ్యము లగుటంకేనీ సూరి యట్టివాని నుపేక్షించెను. "వండి

[బా. క్రి. ౨౪ సూ] ఆర్యాద్యధికారక తద్ధర్మక్రియాప్రయోగవిశేషములు. 1333

తివి - వండుదువు" అను రెండుస్థలములందును 'వి - వు' వర్ణములకు స్వరసహితముగా లోపమువిధించిన రూపనిష్పత్తిలోను భేదగుకల్గదుగాని, 'వండెకవు' అనుచో 'వు'వర్ణమునకు స్వరసహితముగా లోపము కల్గెనేని 'వండెక' అను ననిష్టరూపము కల్గవలసివచ్చును. కావునఁ బ్రక్రియాతౌల్యమునకై వకారవ్యంజనమునకు మాత్రమే యన్నిటను లోపము విధింపఁబడెను. వండెకను - వండెకము - వండెకవు - వండెకరు మున్నగువానిని సాధించుటలో నన్నయాధర్వణీయమునకును బాలవ్యాకరణమునకు మార్గభేదముండుటచేత నన్నయాధర్వణీయమున నీరూపములలోని స్వరసహితవకారమునకు స్థితిలేదని (పాక్షికముగ) చెప్పుటలో విరోధము లేదయ్యెను. (విస్తర I). తద్ధర్మ ప్రథమపురుషైకవచనమగు 'చనున్' అనుదానికిఁ బర్యాయముగ 'చక్' అని నన్నయ ప్రయోగించెను (౨౧౦ II విష.) ఆ-వె.

విస్తర. 3౦౩ I విష:—త్రిలింగలక్షణశేషకర్త క్రియాపరిచ్ఛేదమునఁ దద్ధర్మక్రియల ప్రయోగవిశేషములను గొన్నిటిని సూత్రించెను. "౩ సూ-తద్ధర్మభూతక్రియ లార్యాద్యధికారకంబులయి ప్రశ్నార్థకంబులగు. ఉదా:—సీ. మీవంశమున నర । దేవోత్తములవైన సద్ధర్మమార్గంబు సలుపుదయ్యు । (రఖా. ౧ ఆ. ౨౬). క. సన్ధానితులయి వర్తింతురయ్యు నీదైవజ్ఞుల్ (రఖా. ౧ ఆ. 33). ౪. సూ-ఓగ్మకచోః దద్ధర్మక్రియ యార్యాద్యధికారకంబయి వ్యతిరేకవ్యంజక ప్రశ్నార్థకంబగు. ఉదా:—చ. తనయుఁడు తండ్రి యగ్రజుఁడు తమ్ముడనం జనునయ్యు రాజ్యముం । గొనునెడ.....(నిర్వ. 3 ఆ.) ఉ.....సురాంగనలెల్ల నిట్టి నీ । చేతకు మెత్తురప్పు (స్వా. 3 ఆ.) ౫. సూ-ఆర్యాద్యధికార మొకచో నటుశబ్దపూర్వకంబు నగు. ఉదా:—చెల్లునటయ్యు - చెల్లునటప్పు. ఉ.....దయసేయక తిన్ననిమేరువెన్నెలన్ । వేతురటప్పు యిత కనుచేమరు నెల్లునటప్పు యింతికిన్. (స్వా. 3 ఆ.) మొ." ౬ సూత్రమునకు భారతప్రయోగములు గలవు. ఉ.....అంతః బో । కేదిన సూతు లీ యొడలి కింత యపాయ మొనర్తురప్పు (విరా. 3 ఆ ౪౫). (ఓరర్థరప్పు = ఓనర్పదగదనిభావము). చ.....ఇట్లనదగునయ్య యే నిచట నైనది యేటిది యింత యేటికిన్. (విరా. 3 ఆ. ౨౭౬). (అనదగునయ్య = అనరాను). చ. తులువలుగాక యిట్టివొర దుర్లయవృత్తికి జొత్తురయ్యు.....(ఉద్యో. 3 ఆ. 33౧). (చొత్తురయ్యు = చొరరు.). తద్ధర్మక్రియలెకాక భూతక్రియలును వ్యతిరేకవ్యంజకము లగును. వ్యతిరేక క్రియలును నార్యాద్యధికారకములై వ్యతిరేకవిష్టక్రియావ్యతిరేకము ననఁగా స్వార్థమును బోధించును. (ద్వౌ న్నా స్వార్థం ఘటయతః). సీ.....శరస్తంబ జన్ముడు గాఁడె ధర్మవిడుడు తే.గీ. గృపుడు,

విప్రసతికి నూలు వేడఁ జన్ వరములు (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౩). దీనినిజూచికాలవయఁ బాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁ డనుప్రయుక్తమగు 'కొనున్' అనుదానికిఁ బర్యా యముగ 'కొన్' అనుదానిని వ్యవహరించెను. ద్వి. అద్దుకొన్ వీరెవ్వరయ్యరో యనుచు. (బరవ. 3 ఆ. 3౪౬). (అద్దుకొన్ = అద్దుకొనును). ఇట్టిరూపములను బట్టియె, "చన్+ఎ = చన్నె' దొరకొన్+ఎ = దొరకొన్నె" మున్నగురూపములు బయల్పడవలసివి. ప్రయోగములు:—ఆ. వె. విప్రసతికి నూలు వేడఁ జన్ వర ములు (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౩). ద్వి. అద్దుకొన్ వీరెవ్వ రయ్యరో యనుచు. (బరవ. 3 ఆ. 3౪౬). క. ....ధర్మ క్రియలకు | బాధ యగున్ గ్రోధిగాఁ దపస్వికిఁ జన్నే (ఆది. ౨ ఆ. ౧౭౪). చ. ....ఓం ! డొరులమొగంబు చూచి నగుచుండఁగ జన్నె యుపాయహీనతన్ (ఆది. ౫ ఆ. ౨౧౦). ఆ. వె. చిలుతవాని కింత తలుపంటి పలుకులు | సన్నె వృద్ధజనము లున్నచోట (సభా. ౨ ఆ. ౨౨౮). ఎ. గీ. నాపసుపు నేయకుండఁ జనునె నీకు (ఆది. ౬ ఆ. ౨౦౨). ఉ. మునీంద్ర నీకుఁ జ | న్నే నలి నాక్షులందు మతి నిల్వఁగ నంచుచు. .... (ఆది. ౮ ఆ. ౧౭౯). ఉ. .... అహితమున్ భయమున్ దొరకొన్నె నాకు నాపుత్రులకున్ ..... (సభా. ౨ ఆ. ౧౩౩). క. సన్నెఱిగి యెఱిగి యిట్లనఁ | జన్నె ..... (కర్ణ. 3 ఆ. ౮౭). ఉ. .... సన్నెడఁబాయ నీకుఁ జ | న్నే యనుఁ దల్లి నేఁడు జనునేయను ..... (ద్రో. ౨ ఆ. ౨౪౨). ద్వి. ముక్కంటి ముట్టెనే మూర్కొన్నె చెపురు (బరవ. 3 ఆ. ౪౬౫). 'మూర్కొనె' అనుదాని పరిణామ మనుట సరికాదని 'కావలయు 'మూర్కొనె' అను ఛందోభంగపార మీఁబడెను. 'మూర్కొనునె' యనుదాని పరిణామమె యని యంగీకరించి యచటి తద్ధర్మక్రియ భూతార్థమందు వాడఁబడె ననుట యుక్తము.

పయి నుదాహరించిన విశేషరూపములలోఁ గొన్ని త్రిలింగలక్షణశేషకర్తచే నీక్రిందిరితని జూపఁబడెను. "ఒకానొకచోఁ దద్ధర్మార్థకంబులగు నుండు చను చేరు కొనులు ప్రశ్నార్థ కై కారపరకంబు లగునపుడు వాని కడయచ్చులకు లోపంబు ఘటనంభవుడుగాఁడె కీర్తిపరుఁడు | వరుఁడు ద్రోణుండు, విపులవలనఁ బుట్టి | రైరె సత్ క్రియప్రభు లవనిఁ గావఁ | గడఁగి, మీజన్మములు నిట్ల కావె వినఁగ (ఆది. ౬ ఆ. ౬౦). (కాఁడె = అగును. పుట్టరైరె = పుట్టిరి). కొన్నియెడల నామములపైని 'ఎ'దాదలునిల్చి వ్యతిరేకవ్యంజకములగును. ఉ. .... వారి మూర్కొనుట కోర్చితి నేనొక బ్రాహ్మణుండనే. (ద్రోణ. ౫ ఆ. 3౨). (బ్రాహ్మణుం డనే = బ్రాహ్మణుడను గాను).

విభాషనగు. అగుచో నుండు డకారంబునకు నకారంబగు. చేరుకొను అనగా వను ప్రయుక్తమగు కొను థాతువని యర్థము. (ప్రాథ. క్రియా. ౨ సూ.)

303 II విష. 30 సూ. వ్యాఖ్య. మూడు పురుషములందును బూర్ణము గా గతసూత్రములచేతనే సిద్ధించియుండుటచేత లజేరూపములు సూరిగారి వరుస తప్పించి ముందుగాఁ జూపుచున్నాను. చింతామణియందును నిట్టివరుసయే యనుసరింపబడెను. లజే జీక్తుగాన నయ్యది పరమగునపుడు థాతువు కుది 'ఉ'కారమునకు 'అ'కార మారేఖ మగును. (బా. క్రి. ౨0 సూ.) బా-క్రి-౮-౧౨ సూత్రముల చొప్పున నారేఖములగు పురుషవచన ప్రత్యయములను జేర్పగా వండఁడు మున్నగురూపములు సిద్ధించుచున్నవి. ఉదా:—వండు+అ+డు = వండఁడు-మొ-ప్రథమపురుషమున మహత్కర్తృకత్వమునందు 'వండఁడు - వండరు' అను రూపములును నమహత్కర్తృకత్వమున 'వండడు - వండవు' అను రూపములును వరుసగా నేకవచన బహువచనములందగుచున్నవని యెఱుంగునది. లజ్జః గాలవిషయముపదేశింపబడమిచే నయ్యది కాలత్రయ థాత్వర్థాది వ్యతిరేకములను బోధించునను నభిప్రాయము విశదమగుచున్నది, (విస్తర). ప్రయోగములు:—నీ..... ఆ వె. ఎఱిగి యెఱిగి వారి నేటికి వారింపరిట్టి గోత్రకలహ మేల పుట్టె (ఆది. 3 ఆ. ౫ ప.) (వారింపరు = వారింపలేదు). మత్తకోకిలము.....అన్యథుల | రీతి తేల్చిర దీనిఁ జేయరు.....(ఆది. ౨ ఆ. ౨౦౮). (చేయరు = చేసినవారుకారు = చేయలేదు). ఉ.....కచుండునేనియున్ | రాఁడు.....(ఆది. 3 ఆ. ౧౧౨) (రాఁడు = రాలేదు). ఉ.....పాఠఁడు వైరివాహినీ | పూహము వ్రచ్చు చోట మఱువండును వానికి మార్కొనంగ ను | త్పాహము సేయఁడు (ఆది. ౮ ఆ.

విస్తర. 303 II విష:—ఈవిషయమునె త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యిట్లు వివరించెను. “వ్యతిరేక క్రియ యర్థత్రయ బోధకంబగు. అర్థత్రయము = వర్తమాన భూత భవిష్యదర్థములు:—ఉదా:—వర్తమానమునకు:—ఉ. పాఠఁడు లేచి దిక్కులకు (భాగ. ౮ స్కం). (పాఠఁడు = పాఠుచున్నవాఁడుకాఁడు.) పలుకదు సఖులతో లలితాంగి. (ఆర. ౨ ఆ.) (పలుకదు = పలుకుచున్నది కాదు). భూతమునకు:—క. నలుఁ గాన మివ్వనంబున (ఆర. ౨ ఆ). (కానము=కనినవారముకాము.) తెక్కలు రావు పిల్లలకు (భాగ. 2 స్కం.) (రావు = వచ్చినవి కావు). భవిష్యత్తునకు:—వాసుదేవుడున్ రాఁడను (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ.) (రాడు = రాఁగలవాఁడు కాఁడు). నలున కాని నభినదళనేత్ర పరియింప, దట్టె. (ఆర. ౨ ఆ.) (పరియింపదు = పరియించునది కాదు). ఇత్యాదులెఱుంగునది” (ప్రాథ. క్రియా. ౮ సూ.)

1386 వ్యతిరేకసమాపక క్రియల యర్థములకుఁ బ్రయోగములు [303 II వి. సంకీ.]

రఁద). (చేయఁడు = చేయుఁజాలఁడు చేయఁదలఁపఁడు). క. ధరణీధరు చక్రము నకుఁ | బురుహవాంతసూచి బాణముల కని లోనె | వ్యగు మార్కొన నోపర (ఆది. ౮ ఆ. ౨౮ర). (మార్కొననోపర = మార్కొనఁజాలరైరి. ఖండవదహన సందర్భము.) చ.....శూరులైన దీ | నిని మది మెచ్చ రిబలము నీదెసఁ దేటియుఁ జూడ దింతకున్ | మును భయపేతువైనవిధముం దగఁ జెప్పుము నాకు నిత్రటిన్. (విరా. ౮ ఆ. ౬౧). (ఉత్తరఁడు దూరమునఁ గౌరవనై న్యముఁ జూచి వెఱచి పాటు నప్పటి యర్జునవాక్యములు). (శూరులు మెచ్చుట స్వభావముకాదు. తేటియుఁ జూడదు = నీవైపు చూడనైన లేదు). ఉ. కావలివారిఁ దోలి యెసకంబున గోవులఁ బట్టికొంటి నం | చీ వెడ మాటలేల? ధరణీశ్వర యంతకు మున్న వీటికిం | బోవపు శత్రు నేపుడిపి పోయెడు వాడవుకావు, నీవు సై | న్యారవియైనఁ జేడ్చడక యాతల కెద్దుట లేదు నేనియున్ (విరా. ౮ ఆ. ౧౯౨). (వీటికిం బోవపు = పీపురిఁబోలేదు. పోయినవాడవుకావు. పోయెడు వాడవుకావు = బోవుచున్నవాడవు కావు). చ. సవినయవృత్తిఁ గొల్వ విటఁ జన్దనంబుల.....(విరా. ౫ ఆ. 3౫౧). (కొల్వము-కొల్వలేదు). చ. ఆన విని నవ్వి యొక్కఁడు మదస్త్రబలంబున గోర్కఁడు .....(భీష్మ. ౨ ఆ. 3౨౭). (ఓర్వఁడు = ఓర్వఁజాలఁడు.) క. భూనాథుఁడు బొంకఁడు విను | మేనుచు ధర్మంబు దప్పను.....(ద్రోణ. ౫ ఆ. 3౬3). (బొంకఁడు = బొంకలేదు. తప్పను = తప్పలేదు). గీ. ఒరుల యున్నతి సైరింప నోపఁ డధిక | బలుఁడు..... . గాన వైరంబు విడువఁడు కౌరవేంద్ర (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౭౯). (సైరింపఁడు = సైరించు స్వభావముగలవాఁడుకాఁడు - విడువఁడు = విడువలేదు). చ.....తారకాసురున్ | గెలువఁడు పోరిలో.. .....(నన్ని. కు. ౮ ఆ. 3౮౬). (గెలువఁడు = గెలువఁజాలఁడు).

దుమ కాతౌ కాపు తాద్యా | ఆశీర్వేత్తు సప్తతాః
(వికృ. అజం. ౬౬ కా. ఆహా. 3౫3).

నిబంధనేషు ప్రాచాం చే | చ్చభోన్యః పరిదృశ్యతే |
సూత్రస్థితాద్యశబ్దేన | గ్రాహ్యః సంఖ్యావదుత్తమైః.
(ఆహా. ౧౭౧ పు). (వికృతివివేకమున నిదిలేదు).

సన్నయా.

30౪ విషయము. క్వచి ధర్మక్రియామాత్ర | మాలైయ రత్ర ప్రయు
జ్యతే | (వికృ. అజం. ౬౬ కారి. ఆహా. 3౫3).

తద్ధర్మప్రథమైకత్వ | వాచకాద్ధి క్రియాపదాత్ | ఆది
శబ్దప్రయోగః స్యాద్ | విశేషార్థే సరిశ్చితే | (వికృ.
క్రియా. ౧౮-౧౯ కారి. ఆహా. ౪౯౬ పు).

[బా. క్రి. ౨౬ మొ. ౨౮ సూ.] నారాయణీయాంధ్ర వ్యాకర్త ప్రమాదములు. 1887

కల్పతరువు. 308 విష:—దుమ కాత = 'దుమ' అనునదియు, 'కాతన్' అనునదియు, కావుతాద్యాః = 'కావుతన్' మున్నగునవియు, ఆశీర్వాదేతు సమ్మతాః = ఆశీర్వాదార్థకములుగ నవృతములగుచున్నవి. 'అద్యాః' అనుటచేతఁ చేయుతన్ (కళా. ౧ ఆ. ౧). (రాఘ. ౧ ఆ. ౨) మున్నగునవి గ్రాహ్యములగుచున్నవి. 'దుమ' అనునది ఛాతువులపైని నిల్చు ప్రత్యయము. "కాతన్ కావుతన్" అనునవి ప్రత్యేకశబ్దములు. 'కావుతన్ - కాతన్' అనునవి యాశీర్వాద 'త' ప్రత్యయంతములగు 'అగు' ఛాతురూపము లనఁదగును. వీనినిబట్టియే కాలక్రమమునఁ జేయుతన్ - మున్నగు 'త' ప్రత్యయంతరూపములు వెలసిన వనఁదగును. ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తుదిత బాలసర్వస్వతీయోపేత చింతామణియందును దదనుసారి నారాయణీయాంధ్ర వ్యాకరణమునందును "ఆశీషి కావుత కాతా | వెమలేత్యాద్యా భవన్తి కాకశ్చ" (బాలర. ౬౬ పుట. నారా. క్రియా. 32౬ కారి. ౪౨ పద్య). అనునది భట్టారకకృతముగాఁ జూపఁబడెను. వివరణములును వ్రాయఁబడెను. అయ్యది ప్రక్షిప్తమని "దుమ కాతా" విత్యాది ప్రకృతాధర్వణసూత్ర మే విశదీకరింపఁజాలును. చింతామణిలోనె కాత కావుతాదులు చెప్పఁబడియున్నచో నీయధర్వణకారిక యారంభింపఁబడనేరదుగదా. పరిషత్తువారు మాతృకాంతరమునఁ గలదనుచుఁ జూపినం జూపుదురుగాక. నన్నయాధర్వణకారికల సంబంధము నరసిన నారాయణీయకర్త యెట్లు దీనిని నన్నయకృతమని తలంచెనో తెలియకున్నది. మఱియు నీతఁడు "దుమ కాతా విత్యాది ప్రకృతసూత్రములోని 'దుమ' ప్రత్యయమును బరిశీలింపక యీకారికను "దు జ్ఞు కారౌ కావుతాద్యాః" అనురీతిని దిద్దివేసి "322.....దు జ్ఞు కావుత ప్రభృతులు.....౪3" (నారా. క్రియా.) అని తెల్లించెను. దుజ్ఞులను జింతామణికర్తయే వచించియుండఁగా నధర్వణుడు మరల వాని నేల చెప్పననియైనఁ దలంపకుండుట వింత! "ఈ దు జ్ఞులు మధ్యమ పురుషమునందలి వని తెలియునది" అని గాణపతవివరణమున వ్రాయఁబడెను. (గాణ. 3౨౫ పు).

నిబద్ధనేష్విత్యాది:—ప్రాచాం నిబద్ధనేషు = ప్రాచీనమహాకవుల ప్రబంధములందు, అన్యః శబ్దః పరిదృశ్యతేచేత్ = కళగా మఱి చేసి శబ్దము నినుబడినచో, సూత్రస్థిత్యా శబ్దేన = ఉద్బద్ధసూత్రములోని యాద్యశబ్దగ్రహణముచేత, సంఖ్యావదుత్తమైః = సంకీర్తనైష్ఠులచే, గ్రాహ్యః = కళాశబ్దముగా గ్రహింపఁ దగినది. ఈకారికను వికృతివివేక తీకకర్త మాచికోని గ్రహింపలేదు. ఈపద్ధతి చొప్పున "దుమ - అది" అనునవి (ఆశీర్వాదార్థకంధర్పములోనివి) కళలని యెన్ను

ఆశీరధక 'దుమ' ప్రత్యయము. 'కాతన్' మొనకారము మకారము కాదు [30 రవి. కల్ప.]

నది. ఇంకేవేనిఁ గవిప్రయుక్తములై యున్నచో వానిని గళలనుగా భావించునది. తక్కిన 'కావుత - కాత' - అనునది 'అన్యేద్రుతప్రకృతయః' అనువాప్సన ద్రుత ప్రకృతికములనియుఁ బ్రయోగానుసారముగ గ్రహింపవగును. దు డ్యాదివర్ణైః ..... ఇత్యాదిసూత్రములోని యాదిశబ్దముచే (ఆది. I విమ). 'దుమ' పర కత్వమున థాతువు తుదిని 'ఎ'త్వము నిల్పును. ఉదా:—పొందెడు మంచు. (ఆది. 2 ఆ. ౧౮౨). ఉ.....శాంబరీ | భిల్లుఁడు కృష్ణరాయల కభీష్ట శుభ ప్రతిపాది గావుతన్ (మనుచ. ౧ ఆ. ౨). 'దుము' = అని కొన్నియెడలఁ దాళపత్రమాతృ కలలోఁ గన్పట్టుచున్నది.

క్వచిదిత్యాది - క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, అత్ర = ఈయాశీర్వాదార్థమందు, ధర్మక్రియామాత్రమ్ = తద్ధర్మక్రియామాత్రమే, ఆరైః = పూజ్యులగు కవులచే, ప్రయుజ్యతే = ప్రయోగింపబడుచున్నది. ఉదా:—చ.....వాసుకి మాకుఁ బ్రసన్నుడయ్యెడున్ (ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౬). ఇట్లే. ౧౦౫-౧౦౭-౧౦౮ పద్యములలోనూతము ప్రయుక్తమయ్యెను. శా.....రా | జీవాత్ముండు గృతార్థః జేయు శుభదృష్టిం గృష్ణరాయాధిపున్. (మనుచ. ౧ ఆ. ౧ ప). (చేయున్ - ఆశీరద్ధము - తద్ధర్మక్రియ).

సూరిగాదు 'ఎడు - త' - ల ద్రుతమున కచ్చుపరంబగునపుడు మకారంబగు (బా. క్రి. ౨౮ సూ). అని సూత్రించిరి. 'ఎడన్ - తన్ - కాతన్ - కావుతన్' అనున వెల్ల ద్రుతప్రకృతికములై యనియు నట్టిద్రుతము స్వరపరక మగునపుడు మకార మగుననియు సూరిగారి యాశయము. అధర్వణుఁడు వీనిని వచించుటలో 'దుమ' అనుదానినిమాత్రమే 'మ'వర్ణఘటితముగఁ జేర్కొని తక్కినవాని నట్లు వేర్కొన కుండుటచే "దు" మేతరములందు మవర్ణస్థితి లేదని లోఁచుచున్నది. వీనిలో నెద్దాని యందును మకారస్థితిని నిర్వహింపఁజాలు ప్రామాణిక కవిప్రయోగము కానరాదు. కాని ముద్రాములందేకాక తాళపత్రమాతృకలందును వీనిలో మకారస్థితి కన్పట్టుచున్నది. 'దుమ'లోని మకారమునుబట్టి సామ్యభ్రమచే దక్కిన కావుతాదులందును స్వరసంధిలో మకారస్థితి యర్వాచీవలచే బ్రక్షిప్తమగుచువచ్చెనని లోఁచుచున్నది. తద్ధర్మక్రియల కాశీరధకత్వము సర్వసమైతమగుటచే "ఇష్టసిద్ధులఁ జేయు నెల్లప్పు డీశ్వరుఁడు" మున్నగుచోటులందువలెనె, 'చేసెడున్ - చేసెడిన్' మున్నగువానియందును స్వరసంధిలో మకారాభావము న్యాయ్యము. ఇట్లగుట కేతనేకదా 'దుమ' అని మకారఘటితము నధర్వణుఁడు విధింపవలసెను. కాబట్టి కావుతాదుల ద్రుతమునకును స్వరపరకత్వమున మకారాదేశము రానేరదనుట యుక్తము.

[బా. క్రి. ౨౬ మొ. ౨౮ సూ.] 'ఎడమ' అశీరథకము 'అం-భా-అ'. ఇది నిరాధారము. 1389

తద్ధర్మప్రథమైకత్వేత్వాది:—విశేషార్థే = అర్థవిశేషము, నిరీక్షితే = కనః
బడుచుండఁగా, తద్ధర్మప్రథమైకత్వే వాచకాత్ క్రియాపదాత్ = తద్ధర్మప్రథమ
పురుషైక వచనరూపముకంటెఁ బరముగ, అది శబ్దప్రయోగః = 'అది' అనుదాని
ప్రయోగము, స్యాత్ = అగును. ఉదా:—చేయన్ + అది = చేయునది = తప్పక
చేయవలయునను విధివాచ్యమగుచున్నది. 'తద్ధర్మ' అనుటచేత 'చేసెడునది' మున్నగు
రూపములును సాధువులె యననగును గాని యట్టి కవిప్రయోగములు లభింపలేదు.
దుమాదులకు:—రు.....తత్కర్మసంస్థి ను | త్తముఁడై పొందెడు మంచు
నుండిరి.....(ఆది. ౭ ఆ. ౧౮౨ ప). వ. నీకు లగ్గయ్యెడుమని (సభా. ౨ ఆ.
౨౬ర వచనము). వ. మిమ్ము చంద్రాదిత్యులు.....రక్షించుచుండెడు మెల్ల
కార్యములయందును.....భవత్పునర్దర్శన మయ్యెడు మరుగుండు.....
(సభా. ౨ ఆ. ౨౮౩ వచనము). నీ.....ఇష్ట | సంస్థి యయ్యెడు సర్వవిఘ్న
ములును శాంతిఁ బొందెడుమని (ఆర. ౧ ఆ. ౨౮౩). క.....పు | ట్టువు
కాకుండెడు..... బ్రాహ్మణకులమునంద యయ్యెడు నాకున్ (ఆర. ౧ ఆ. ౨౮ర).
చ.....నభము ధాత్రియఁ గాడ్పును గాచుచుండెడున్ (ఆర. ౧ ఆ. ౨౮౫).
(ఇవెల్ల ద్రౌపదీవాక్యములు). నీ.....ధర్మనందనుడు. ఆ. వె.....ఓసరించు |
చుండుఁ గావుతము యఖండితముగ (ఆది. ౮ ఆ. ౬౩ ప). 'ఓసరించు | చుండుఁ గావు
తన్నఖండితముగ' అని కవిప్రయుక్త మనఁదగు. వెనుక వ్రాసినరీతిని 'కావుతా' దల
లోని మకారస్థితి విశ్వసనీయముకాదు. క. దీవెన లగునెడఁ గాతయుఁ | గావు
తయుం దెనుఁగుకవుల కబ్బంబులలో | శ్రీవేలిగెడు నధిపుడు మే | ల్లావించుంగాత
మేలుగావుత యనఁగన్ (ఆం. భూ. ౧౬౦). (విస్తర). (ఇందు 'యనఁగన్' అనుట

విస్తర ౩౦౮ వివ:—“ఎడమ - తము - ఇవి ప్రాచీనరూపములు, క. 'దీవెన
కెడమయుఁ గాతయుఁ | గావుతమును దెలుఁగులందుఁ గల వండ్లు మహిన్ |
శ్రీ వెలుగెడ మధిపుడు మే | ల్లావించునుగాత, మేలుగావుత మనఁగన్' అను కేత
నాద్యని లక్షణము ముద్రణములో మాటిపోయినది. 'అయ్యెడమ - కావుతము'
అనురూపములు పూర్వశాసన తాళపత్రగ్రంథములఁ గనవచ్చుచున్నవి.....”
(ఆం. భా. ఆ. క్రియా. ౨౩ర పు. తృతీయముద్రణము). విమర్శకులు చూచు
కొనుట కనవుడొకట్లు పై ప్రమాణములు గల స్థలముల ననుశాసనకర్తగారు నిర్దే
శించుచురి. ఆశాసనములేవో? ఆతాళపత్రమూత్యక లేచటివో? ఆకేతనపద్యము
గల మూత్యక యెచటిదో? తెలియదయ్యె - మఱియు నధర్వణకారికనుబట్టియు
భారతప్రయోగములనుబట్టియు 'ఎడమ' అనుస్థితి సరియైయున్నట్లు తోచదు.
'ఎడున్' అనుదానినిబట్టి 'ఎడుమ' అనునదియె నిజరూపమనియుఁ దోచుచున్నది.

యచ్చుత పునకీరదు. “కాపుత ననగన్ లేదా కాపుత మనగన్” అని యుండ నలెను. ఈపద్యము ధోరణినిబట్టి ‘కాత - కాపుత’ల తుదిని స్వరసంధిలో మకార స్థితిని బ్రాచీమండగు కేతనము నుద్దేశింపలేదనుట స్పష్టము. కాపుత ‘మేలు కాపుత ననగన్’ అనునదియే కవిప్రయుక్త మనఁదగును, విన్నకోట పెద్దిరాజును ‘కాత’ అను దానితుదిని మకారస్థితి నుద్దేశింపలేదు. ఆ-వె. ఉచు - దురు - లకు - మీఁద నొగిఁ గాత యున్న నా । శీర్షచనమునకును జెల్లు నదియు । శివము చేయుఁగాత శివుఁడు శోభనము చే । యుదురుగాత మీకుఁ దిదకు లనఁగ (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౧౫౮ ౪). తద్ధర్మ క్రియలమీఁదనేకాక ప్రత్యేకముగను “కాత - కాపుతలు” ప్రయోగింపఁబడును. సీ. నీబుద్ధి ధర్మైకనిష్ఠ గాపు తమ । సమగ్రదక్షిణ..... (ఆను. ౫ ఆ. ౪౪౨). (కాపుతను అని కవిప్రయుక్తమనఁదగును). చ. దైవము తోడుపాటుచుం । గలిగెడుఁగాక.....(కర్ణ. ౧ ఆ. ౪౯). అనురీతిని ‘కాక’ శబ్దముసంఘతము తద్ధర్మక్రియలపై నిల్చి యాశీర్గమును బోధించును. ‘దురు’ అనునది యట్టిదికాదు. అయ్యది ధాతువుపై నిల్చు ప్రత్యయము. సీ..... జిహ్వసూచిలేక, రసాలివివేక మెడలి (తే-గీ.) యుండెడుమ కప్పలు..... (శాఁమము) (ఆను. 3 ఆ. ౧౪3). డురులోని మకార పిట్లు తాళపత్రమాతృక లందును వెలయుచున్నది. కొన్నియెడలఁ గొన్ని తాళపత్రమాతృకలో ‘ఉండెడు ము కప్పలు’ అనియున్నది. ఇట్టివానినిబట్టి యీ ప్రత్యయము ‘దురు’ అనియో ‘దుము’ అనియో నిర్ణయింపరాకున్నది.

తే-గీ.....వార । లొక్కమొగి వింటిగోనయంబు పెక్కు తునియ । లయ్యెడురు యనవుడు నది యట్ల యయ్యె (సౌప్తి. ౨ ఆ. ౧౨౪) తే-గీ. కలుగ కుండెడు మెల్లలోకముల నని శ । పించె శక్తికర్త. (శాంతి. ౧ ఆ. ౪౧). తే-గీ... .....విష్ణుఁడు । ఇష్టదాయి ప్రసన్నుఁ డయ్యెడుమ నాకు (శాంతి. ౪ ఆ. ౨౨౨). తే-గీ. వైభవము నయ్యెడుమ నీకు.....(ఆను. ౨ ఆ. ౨౮2). చ..... గోస ము । త్కరమును నన్ను నెప్పు గనుఁ గాపుత మంచెద గోవులం దలం । తురు (ఆను. 3 ఆ. 3౪). (‘కనుఁగాపుతనంచెద’ అని కవిప్రయుక్త మనఁదగును). పంపు ప్రయోగముండెల్ల ‘మ’కార ఘటితపాతములె తాళపత్రమాతృకలందును గలవు. సీ.....ఇచ్చుచుండుం । గాత మివ్వసుమతి యీతిఁగు (హరి. పూ. ౧ ఆ. ౧౨౪). (“ఇచ్చుచుండుఁగాత నివ్వసుమతి” అని కవిప్రయుక్తపాత మనఁదగును). తద్ధర్మక్రియమీఁది ‘అది’ శబ్దప్రయోగముః—క..... । ధర్మన తాత్పర్యముగా । స్వీకరమతి నెగడునది వినీతాత్మలరై (ఆది. 2 ఆ. 3౫). వ్యాసుఁడు

[బా. క్రి. ౨౬ మొ. ౨౮ సూ.] సూరి 'చేయునది' మొ. విధ్యర్థకమూ త్రములనరాదు. 1391

పాండవులతోఁ బల్కినమాట, ఇది విధి యన్న నవవచ్చును. సూరి దీనిని విధ్యర్థక మనెనాని విధములగు నర్థములు దీనియందు గలసిల్లునని చెప్పలేదు, అది పొర పాటు. యయాతిపూరునకుఁ దనపుత్రునకుఁజేసిన సదుపదేశములు:—క. ఎఱుఁగల వారిచరితలు । గఱచుచు సజ్జచులగోష్ఠి గదలక ధర్మం । బెఱుఁగుచు నెఱిఁగినదానిని । మఱచ కనుఁగించునది సమంజసబుద్ధిన్. (ఆ. 3 ఆ. ౨౦3). క. ఇచ్చునది ధనము పాత్రున । కచ్చుగ నొరువేడకుండునది యభిముఖులై । వచ్చిన యాశాఘ్నల వృధ । పుచ్చక చేయునది సర్వభూతప్రీతిన్. (ఆది. 3 ఆ. ౨౦౪). ఇట్టి వీరందగ్ధమునఁ బెక్కు గలవు. ప్రాథనార్థమందు:—క. ద్వారవతి నుండియును నిట । యారసి యుండు నది దానవాంతక... (సభా. ౨ ఆ. ౮౨). సమ్మతిని దెల్పుట:—క. ఇమ్ముని వరుసకు నన్నుఁ బ్రి । యమ్మున నిమ్మునది మీకు నతిచింతాభా । రమ్మేల..... (అర. ౨ ఆ. 33౨). హితము తెల్పుట. సీ..... । శాపంబు నీకీచ్చె..... ఆ. వె... । మంత్రతంత్రవిధులమర్చి యేమటకుండునది. (ఆది. ౨ ఆ. ౧౮౧). పెద్దలు పిన్నవానిని వేడుట:—తే.గీ. కడఁగి నీకెగ్గు నేసె నా కొడుకు దీని । మఱచు నది నీకు నేనొండ్లు గఱపనేల (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౫). ఇట్టి యర్థవిశేషము లింకను ననేకములుగలవు. కాన దీనిని సూరివలె విధ్యర్థక మనుటకంటె నర్థవిశేష ద్యోతక మని యధర్వణుఁడు వచించుట యొంతయు సమంజసముగనున్నది. ఈరీతిని 'ఉండునది' అనునది 'ఉన్నది' అనురీతిగఁ బరిణమించుట 3౧గి విషయమునఁ బ్రదర్శింపఁబడెను. (ఆది. 3 ఆ. ౨౦౬-౬ ఆ. ౨2౦ శాంతి. 3 ఆ. ౨3౯ పద్యములు చూపఁబడెను.) సీ. ధనములు నెడిన బౌంధవులు సచ్చినఁ దదీ, యములగు గుణములయందు మనసు । పెట్టక యున్నది యెట్టన్న వగఁగిన, దాపంబువొందుట దక్క నొండు । గలుగునే సుఖము..... (ఆను. ౫ ఆ. ౨3౦). వలయాద్విశిష్టములతోను నిట్టియర్థములు ప్రకాశితముల గును. నీవు నాచెప్పినపని చేయునది = నీవు నాచెప్పినపని చేయ వలయును.

లూట్టు దుష్టున కెడు - త - వర్ణంబులు ద్రుతాంతంబు

బాలవ్యాకరణ లగు. ౨౬.

వివరణము. ఆశీస్సు - మీకు మేలుగలిగెడును - మీకు మేలు

౩౦౪ I విషయము. గలుగుతను. శాపంబు-నీకు రాక్షసత్వంబు గలిగెడును.

నీకు రాక్షసత్వంబు గలుగుతను. సంప్రార్థనంబు - హరి

ననుఁ గృపఁ గాంచెడును. హరిననుఁ గృపఁ గాంచు

తను. విధిమందు లూట్టువకు మాటుగ నది యను

తచ్చబ్బంబును ముందు నుగాగమంబు నగు. ౨౭.

మైత్రిండు నా నిర్దిష్టకార్యంబు చేయునది. వానికి నీవు

బాసటయై యుండునది.

ఎడు తల ద్రుతంబున కచ్చుపరంబగునపుడు మకారం

బగు. ౨౮.

నీకు మేలు గలిగెడు మనియెను. నీకు మేలు గలుగుత

మనియెను.

సంజీవని. 308 I విష:—౨౬ సూ:—విధ్యర్థమునందలి లూట్టు దుష్టు
కు తైరసూత్రముచే 'అది' శబ్దము నాదేశింపకున్నాడుగాన నీసూత్ర మాశీశ్వాస
సంప్రాప్తన మాత్రివిషయకమని (బా. క్రి. ౬ సూ. ఆ శీశ్వాససంప్రాప్తనవిధులు
లూడ్కములు) సూరిగారియాశయము. ఆశీశ్వాస సంప్రాప్తనములందు థాతు
వునకు 'ఎడున్-తన్' అను రెండు ప్రత్యయములుమాత్ర మే వచ్చునని తాత్పర్యము.
సూరి నన్నయాధర్వణీయ విలక్షణముగ లూడాదేశము లగు దుజ్జాది పురుషబోధక
ప్రత్యయము లన్నిటికిని నాదేశముగా "ఎడు - త - అది" అనువానిని విధించుటచేత
నయ్యవి పురుషత్రయమునందును బ్రయోగింప నర్హములను నపార్థము సూరి
పక్షమున దుర్వార మగుచున్నది. సూరిగారి యుదాహరణ స్వారస్యమునుబట్టి
ప్రథమపురుషునందు మాత్రమే యేకత్వ బహుత్వభేదములేక 'ఎడు - త'
లు వచ్చుననియు ద్రుతపూర్వకమగు 'అది' శబ్దము, ప్రథమ మధ్యమపురుషము
లందుమాత్రమే వచ్చుననియు 'ఎడు - త' లాశీశ్వాస సంప్రాప్తనములందు వచ్చు
ననియు ద్రుతపూర్వకమగు 'అది' శబ్దము విధ్యర్థమందుమాత్రము వచ్చుననియు
సూరి తలంచినట్లు తోచుచున్నది. కాని 'ఎడు - త' లాశీశ్వాసములందు మాత్రమే
ప్రథమపురుషమునందుమాత్రమే వచ్చుటయు ద్రుతపూర్వకమగు 'అది' శబ్దము
విధ్యర్థమందేకాక ప్రాధనాద్యర్థవిశేషములందును మధ్యమపురుషమందుమాత్రమే
వచ్చుటయు మహాకవిప్రయోగములందుఁ గన్పట్టుచున్నవి. (విస్తర). సంప్రాస
మందలి 'ఎడు - త' లకు సూరిగారు "హరిననుఁ గృపఁగాంచెడును - హరిననుఁ

విస్తర. 308 I విష:—“(౧) అతండు శుభప్రతిపాదిగావుతన్. (౨) వారు
శుభప్రతిపాదులుగావుతన్. (3) నీవు శుభప్రతిపాదివిగావుతన్. (౪) మీరలు
శుభప్రతిపాదులరుగావుతన్. (5) నేను శుభప్రతిపాదినిగావుతన్. (౬) మేము
శుభప్రతిపాదులుగావుతన్...” “సంస్కృతభాషలోఁగూడ సమానప్రత్యయాంతమైన

[బా. క్రి. ౨౬ మొ. ౨౫ సూ.] ఆశీర్వాదముధ్యమోత్తమములుగలనను 'బాగు. ప్ర. తప్ప'

గృహం గాంచుతను" అని యుదాహరించిరేకాని యవియును నాశీర్వాదావ్యాతులై యనఁదగియున్నవి. 'హరి నన్ను దయతోఁ గాంచుఁగాక' అను నాత్మాశీర్వాదమే యందుఁ దోచుచున్నదిగాని ప్రార్థనార్థస్ఫూర్తి కానరాలేదు. యుష్పద్యకశబ్దము కర్తగా లేనపుడు ప్రార్థనార్థ మెట్లు పొసఁగును? సూరిగారి యుత్తరసూత్రము విధ్యర్థమాత్రవిషయకము కాదనియు నయ్యది విధిప్రార్థనాద్యర్థ విశేషవిషయక మనియు విశదపఱచునట్లు పూర్వవిషయంబున ననే కోదాహరణంబులు ప్రాచీనకావ్యములనుండి (30౦౦ విష.) ప్రదర్శింపఁబడెను, కాన నుత్తరసూత్రము విధ్యర్థమాత్రవిషయకమనుట పొరపాటు. ప్రకృతసూత్రమున 'మీకు మేలు గలిగెడును' అను నది యాశీర్వాదావ్యాతియు రాక్షసత్వము గలిగెడుననునది శాపమనియు స్పష్టమగుటచే విస్తరించి వివరింప నక్కఱలేదు. 'కలిగెడున్' మున్నగురూపములు లాట్లు ప్రథమపురుషైక వచనరూపములై యగుటచేతను (బా. క్రి. ౨3 సూ). లాడ్యములలో నాశీర్వాద మొకటి యగుటచేతను సూరి ప్రకృతసూత్రమునం దుపదేశించిన 'ఎడున్' అనునది పునరుక్తమని శంకింపరాదు. 'నీకు బహుపుత్రులు కలిగెడున్' అనురీతి వాక్యములందలి 'కలిగెడున్' మున్నగునవి లాఘూపములని సమర్థింపరాదు గదా. మహాత్ కర్తృక బహువచనమున 'కలుగుదురు' మున్నగురీతి నుండవలెను శబ్దంబుల యర్థంబులకు యుష్పదస్తదాది శబ్దార్థంబులతోడి సంబంధంబు గానంబడుచుండు ..కాబట్టి సర్వపురుషంబులయందును నాశీరాద్యర్థవిషయంబున ద్రుతాంతమైన యెడు - త వర్ణంబులును విధ్యర్థవిషయంబున నది శబ్దంబును నిరాతంకముగాఁ బ్రవర్తిల్లవచ్చును...పూర్వకవిప్రయోగంబులలోఁ బ్రథమపురుషక్రియలయందుం బలి మధ్యమోత్తమపురుషక్రియలయందు 'ఎడు త'వర్ణంబులు గానంబడ వందురేని ...కవిప్రయోగంబులు గనుంగొనంజాలని స్వదౌర్బల్యదోషంబును శాస్త్రంబునం దాఱిపించుట యుక్తంబుగాదు గావున నిబ్బహుళాంధ్రోక్తిమయ ప్రపంచంబునఁ బండితపుంగవులు పరమశ్రద్ధాపూర్వకంబుగాఁ గవిప్రయోగంబుల గవేషింతురు గాక!" (బా. గు. ప్ర. 3౨౯ పు. మొ. 3౯౦ పు. వలకు. ద్వి. ము) సుస్కృత భాషలోని భావార్థక ప్రథమపురుషైకవచనామ్యము పట్టుచున్నదిగాన నీపద్ధతి నిరాతంకముగను నప్రతిహతముగను వర్తిల్లవలసినదేయట! ఈపద్ధతి యుత్తమపురుషాదులందు వర్తిల్లేడి ప్రయోగములు లేవన్నచో బహుళాంధ్రోక్తిమయ ప్రపంచములో వెదకికోవలెనంట, లేనిదానిని వెదకిన ప్రయోజనమేమి? చేతనయి నచోఁ దానట్టి ప్రయోగములను జూపి నిర్వహించుట యుక్తముకాని లేనివానిని వెదకికొమ్మనుట యుక్తమా?

గదా. ఇట్లు సూరిగ్రంథము సురంగతరుగుచున్నను “నీకు బహుపుష్పాలు కలిగెడున్” అచరితి వాక్యములు నన్నయాధర్వణీయసమృతములు కామింజేసియు నట్టి మహాకవిప్రయోగములు లేమింజేరియు నని సాధువులుకానేరవు. అట్టియెడల “నీకు బహుపుష్పాలు కల్గెడును” అని ప్రయోగింపవగునని యుక్తము కాతా విత్వా ద్యధర్వాణవచనముచొప్పున గ్రహింపవగును. “వ.....మిమ్ము భూమియు గాడ్పును జంద్రాదిత్తులు నెల్ల కాలము రక్షించుచుండెడు మెల్ల కార్యంబులయందును నప్రమత్తులరయి వర్తిల్లునది. భవత్పునర్దగ్ధున మయ్యెడు మరుగుండని కఱిసిన .....” (సఖా. ౨ ఆ. ౨౮౩). తాళపత్రమాతృకయందును ‘దురు’ అనునదియె యున్నది. కావున లాద్రావేతరమగు ‘కలిగెడున్’ అను బాలవ్యాకరణ సమృతమగు లాద్రావము నన్నయాధర్వణీయ విరుద్ధమగుటంజేసి యసాధువని యెన్నవగును. ప్రకృత సూత్రోపదిష్టములగు “ఎడు - త” లో “త” ప్రత్యయముచే సిద్ధించు “కాపుత - కాత” అను ‘అగు’ థాతుజన్యరూపములు 308 విషయమున విభ్రలముగా నుదాహరింపబడెను. తక్కినచోటులందలి ‘త’ ప్రత్యయాంతరూపములకు భారతమునం బ్రయోగములు లభింపలేదు. కాన నగ్వాచీరుల ప్రయోగములు వాహరింపబడుచున్నవి. శా.....నం । ద్యాల శ్రీనరసింహకృష్ణవిభు నిత్య శ్రీయుతుంజేయుతన్ (కళా. ౧ ఆ. ౧ ప). శా.....కృష్ణమేఘము జగత్ ప్రీతిం గడుంజేయుతన్. (రాఘ. ౧ ఆ. ౨ ప) “ఈపుత - ద్రు - ఇచ్చుథాతువుయొక్క ఆరీర్థకరూపము. ‘ఇచ్చుతన్’ అనుదానికి రూపాంతరము. చ. సరస్వతీశ్వరు డుదారత మార్గం జిరాయ వీపుతన్ (ఉ. రా. ౧ ఆ. ౫)” (సూ. రా. ని.) ‘ఈపుతన్’ అనునది సాధువగుటకు మార్గముకన్పట్టదు. అందలి “చకారము వకారమగుట మున్నగునది శాస్త్ర విరుద్ధము - ప్రయోగవిరుద్ధము. “చిరాయ విచ్చుతన్” అనియే కవిప్రయుక్తమనదగినది. ఇట్లే నేటియుద్రాములలోని ‘ప్రాపుతన్’ మున్నగునవియు నసాధువులే. ‘ఈవెఱున్ - ప్రావెఱున్’ అనియు సూ. రా. నిఘంటుకారు లంగీకరింతురు కాబోలును ?

౨౭ సూ. వ్యాఖ్య:—విధ్యక్షమున లూడాదేశములగు దుజాదులస్థానమున ద్రుశపూర్వకమగు ‘అది’ శబ్దము నిల్పునని యథము. ఉదా:—మైత్రుండు నానిర్దిష్టకార్యము చేయునది - మైత్రుండు నేను జెప్పినకార్యము చేయవలయును. ఇట్లు మధ్యమపురుషేతరస్థలములందు దీనివాడుక మహాకవిప్రయోగములందుం గన్పట్టలేదు. “దేవదత్తా నీవు నానిర్దిష్టకార్యము చేయునది” అనురీతినే ప్రయోగములు మధ్యమపురుషమునందే వెలయుచున్నవి. ‘నీవు వానికి బాసటయై యుండు

నది' అను సూరియుదాహృతి యిట్టిదే. ఇది విధ్వంసముచేతకాక ప్రాథనాద్యధివేశే
షములందును బ్రయుక్తమగుచున్నది. ఇట్టి యధివేశేషములందలి ప్రయోగములు
30౪ విషయమున ననేకములు ప్రదర్శింపబడెను. ద్రుతవిధానము లేమింజేసి
'అది' శబ్దాంతక్రియ కళయని యెఱుంగునది.

౨౯ సూ. వ్యాఖ్య:—బా. క్రి. ౨౬ సూత్రమున విధింపబడిన 'ఎడు-త'లు
ద్రుతాంతములుగ నుపదేశింపబడినవి. అట్టి ద్రుతమునకు హల్లుపరమగునపుడును
నవసానమునందును ద్రుతకార్యములు గల్గుననియు నచ్చు పరమగునపు డాద్రుతము
మకారముగాఁ బరిణమించుననియుఁ బ్రకృతసూత్రమునకుఁ దాత్పర్యము. ఉదా:—
నీకు మేలు గలిగెడున్+అనియెచు=నీకు మేలు గలిగెడు మనియెచు. నీకు మేలు
గలుగుతన్+అనియెచు = నీకు మేలు గలుగుత మనియెచు. "పొందెడుమంచు"
(అది. 2 ఆ. ౧౮౨). మన్నగు నన్నయ తిక్కనల ప్రయోగముల నరసియు సూరి
"దుమకాతా విత్త్యాది" కారికను సరిగ గ్రహించిమింజేసి యట్టి మకారస్థితిని సమ
ర్థించుటకయి ప్రకృతసూత్రము నుపదేశించెనని యెన్ననగును. "పొందెడుమంచు"
అనురీతిగల నన్నయాదుల ప్రయోగములలో "పొందెడున్+అంచున్" అని సూరి
పక్షమందుఁ బదచ్ఛేదమనియు, 'పొందెడుమ+అంచున్' అని నన్నయాధర్వణీయ
పక్షమునఁ బదచ్ఛేదమనియు నెఱుంగునది. ఇంగిలీ సూరిపక్షము నన్నయాధర్వణీయ
విరుద్ధమగుటంజేసి నిర్బాలమని చెప్పనగును. ఈక్రింది మహాకవిప్రయోగములును
సూరిపక్షమును విరోధించుచున్నవి. తే-గీ.....వార! లొక్క మొగి వింటి
గొనయంబు పెక్కుతునియ | యెయ్యెడుమయనవుడు నది యట్ల యెయ్యె | (సౌ. పి.
౨ ఆ. ౧౨౪ ప.) తే-గీ..... | ఇప్టదాయి ప్రసన్నుడయ్యెడుమ నీకు (శాంతి.
౪ ఆ. ౨౨౨). తే-గీ వైభవము నెయ్యెడుమ నీకు.....(ఆను. ౨ ఆ.
౨౮౭). ఇట్టి ప్రయోగము లధర్వణవచన సమ్యతములగుచుండఁగా సూరికై వీనిని
సవరించి యన్యథాకరించుట యుక్తముకాదుగదా. ఈప్రయోగములన్నిటను
దాశవత్తమాతృకలందు 'మ'కారస్థితి నియతముగఁ గన్పట్టుచున్నది.

ఏకత్వే ౭థ ఒహుత్వే, ము డుజౌ సంప్రాథనార్థకే
షుస్తః. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౦ కారి. ఆహా.

నన్నయా రూపం పు.)

ధర్వణీయము. ప్రాథనార్థే ము రేకత్వే | కథ్యతే మధ్యమార్థకః |
3౦౪ ఒవయము. విభాషతో వదన్యేకే | న ప్రాణేతు కదాపిచ. (వికృ.
క్రి. 2 కా. ఆహా. ర౪౪ పుట.)

13.6 స్వరపరకత్వమందును 'ము'లోపము, తిక్కనాడులువాడిరి [3071 వి. సంజీ.]

కల్పతరువు. 3071 వివ:—ఈ కారికలకు ౧౦౯ విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడియె. 'సంప్రాప్తనాథకేమ' అను బహువచన స్వారస్యముచే ప్రాప్తనాథమందే కాక యాశీశ్వాన విధ్యాద్యర్థములందును మధ్యమపురుషమున నేకత్వమున 'ము' వర్ణకమును బహుత్వమున 'డుజ్' వర్ణకమును నగుననియు జీత్త్వముచే 'డు' వర్ణకము బిందుపూర్వక మగుననియుఁ జింతామణి కారికనుఁ దాత్పర్యము. అందలి మువర్ణకము హల్పరకత్వమందును నవసానమునందును వైకల్పికమనియు స్వరపరకత్వమున నిత్యమనియు నధర్వణుఁడు సవరించెను. స్వరపరకత్వమునందును 'ము' వర్ణకలోపమును తిక్కనాడులు ప్రయోగించిరి. (౧౦౯ I విష.) ఉదా:—నీవు నన్ను రక్షింపుము - రక్షింపు. మీరు రక్షింపుడు - రక్షింపుడు. రక్షింపు నన్ను - రక్షింపుము నన్ను. మొ. ప్రయోగములు:—క. తక్షకుఁ డతిభీతుండై | యాక్షణమున నరిగె సురకణాధిప నన్నున్ | రక్షింపుమ రక్షింపుమ | రక్షింపుమ యచుచు నప్పురందరు కడకున్. (అపి. ౨ ఆ. ౨౧౭ ప.) క. పుట్టిన విధమెట్లు చెప్పు, పాలు పుగ నాకున్. (సఖా. ౧ ఆ. ౧౩౪ ప.) ఆ-వె. ప్రియము హితఁబుచు | నాత్మఁ గోరు వారి నడిగి చూడు. (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౦౦.) (క.....మ | త్సాయకముల నినుఁ గూల్చెదఁ | జూ యెవ్వత నైతి నేమి చూచెడు నన్నున్. (భీష్మ. 3 ఆ. 3౨7.) ఉ. ఆ డిదె నీదు పందెము. (కళా. ౬ ఆ.) (ప్రాప్త. సంధి. ౧౮ సూ.) వీనిలో స్వరపరక ము లోపము. చూడు—(౧౦౯-౧౦౯ I విష.) ము.....మోహంధుండు భీష్ముండుఁ గే | శవ నీవుం గడఁగుండు నాకు నెవరై సంగ్రామ రంగంబునన్. (సఖా. ౨ ఆ. ౬౩.) మత్తకోకిలము... ఈతని బుద్ధి మీ | రేవగింపక చేకొనుం డిది.....(సఖా. ౨ ఆ. ౨౩౬.)

లూక్ష్మధ్యమ పురులకు, ము డ్డు లగఁ. ౨౯.

ఆశీస్సు - దీర్ఘాయు వగుము - దీర్ఘాయుల రగుఁడు.

బాలవ్యాకరణ. శాంబు - రాక్షసుడ వగుము - రాక్షసుల రగుఁడు.

3071 I విష సంప్రాప్తనంబు - నన్ను రక్షింపుము-నన్ను రక్షింపుడు.

విధి - నా చెప్పినపని చేయుము - నా చెప్పినపని చేయుడు.

గంజీవని. 3071 I వివ:—లూక్ష్మధ్యమ పు రులకు = లూట్ + మధ్యమ + పురు లకు: బా - క్రియా - ౮ సూత్రము చొప్పున నాదేశింపబడిన లూక్ష్మ మధ్యమ పురుష 'పు-రు' లకు వరుసగా 'ము డ్డు' లాదేశమగు ననగా 'పు' అనుదానికి 'ము' అనియు, 'రు' అనుదానికి 'డుజ్' అనియు నాదేశము లగునని తాత్పర్యము.

ఇట్టి ప్రక్రియ చొప్పున లూకృత్తులగు నాశీశ్వాప సంప్రార్థన విధులయందు, మగ్యమపురుషమున 'ముడుజు' లగునని పర్యవసిత మగుచున్నది. సూరియే వరుసగ నుదాహరించుచున్నాడు. ఆశీస్సు:—దీర్ఘాయువు+అగు+పు = దీర్ఘాయువు+అ+ము = దీర్ఘాయువగుము. ఇచట బా - కార - 33-3౪ సూత్రముల చొప్పున 'దీర్ఘాయువ వగుము' అను రూపము సిద్ధింపవలసి యున్నను వాని వివరణములోని "మీరలు పెద్దలు ఇత్యాదులు ప్రాయిక గ్రహణముచే రక్షితంబులయ్యె" అను చొప్పున 'పు' ప్రత్యయము కాకపోవుటచేత నట్టి రూపము కలుగలేదు. బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములందు నైతము "దీర్ఘాయువ వగుము" అను రూపములేదు గాన నట్లు సవరింపరాదు. ఇయిది జూపిన ప్రక్రియ చొప్పుననే "దీర్ఘాయుల రగుడు" మున్నగు వాని ముడుజుల రూపములను సాధించుకొనవలయును. బా - క్రి - ౨2 సూత్రము చొప్పున, ద్రుతపూర్వకమగు 'అది' శబ్దమును, బ్రకృతసూత్రము చొప్పున 'ముడు'జులును విభ్యాద్యర్థములం దగునని యెఱుంగునది. ఉదా:—నీవు నా చెప్పినపని చేయునది = చేయుము. మీరు నా చెప్పినపని చేయునది = చేయుడు. మొ. సూరి ప్రక్రియ చొప్పున "ఎడు తలును ముడుజులకుఁ బర్యాయములుగ వచ్చునని చెప్పవలసియున్నను నట్టి స్థితికి మహావిప్రయోగ ప్రామాణ్యము గాని నన్వయాధర్మణీయ మూలకత్వము గాని లేమింజేసి యుపేక్షణీయ మనఁదగును. కాన "అశీశ్వాప సంప్రార్థనంబులందు "ఎడు-త-వర్ణంబులు ఇరువదియైదు సూత్రంబుచే విధింపబడఁగా 'నీవు దీర్ఘాయువయ్యెడున్ - నీవు దీర్ఘాయువగుతన్' ఇత్యాదికి మైన రూపంబులును..... అగునని తెలిసికొనునది." (బా గు. ప్ర. 3౨3 పు. ద్వి. ము.). "అశీశ్వాప సంప్రార్థనముల, నెడు - త, వర్ణములును గలుగ నగుననియుఁ గాన 'నీవు దీర్ఘాయువయ్యెడున్ - నీవు దీర్ఘాయువగుతన్' అను మొదలగు రూపములను నుండునని గ్రహించునది." (బా. సా. పే. ౪౦౦ పుట.) అను వ్యాఖ్యలు సరికావని గ్రహింపనగును.

"కాతన్" అను రూపములోని 'త' వర్ణము లోపించిన 'కాన్' అను రూపమును నాశీశ్వాపార్థములం దర్వాచీనకవులు ప్రయోగించుట గలదు. అట్లే "కలియుతన్" మున్నగు వానిలోని వ్యంజన తకారలోపము చేసి "కలియన్" మున్నగు వాని నాశీశ్వాపార్థములం దర్వాచీనులు ప్రయోగించుటయుఁ గలదు. ఉదా:—నీవది ధూళి పాలు గాను. నీచేతపెల్లు మంటఁ గలియ. ఇట్టి వాడుకలు వ్యావహారికాంధ్రమున ధారాళముగా నున్నవి. "నీవెట్టి బంగారుగాను ఇత్యాదీనాం

గ్రామ్యుత్వేపి ప్రయోగాత్వతేతి సరస్వత్యాశయో వర్ణనీయః." (అహో. ౧౭౭ పుట.) అను కవిశిరోభూషణ పంక్తుల చొప్పున "నీయల్లు బంగారుగాను నీమొగాన పసుపు కుంకము పెట్ట." మున్నగురితి నాశీర్థకమందును నిట్టి వ్యావహారిక ప్రయోగములు పెక్కు గలవని గ్రహింపవగును. "కేవల తుమున్నంతంబు చేతను గూడ శాస్త్రమును బ్రకటించుట వసుచరిత్ర కాలమునుండియు జూపబ్బడి 'ధూళిపాలు గాన్ = ధూళిపా లగుం గాక = అగుత = అయ్యెడి అని దీని యర్థము." (బా. సా. పే. ౪౦౦ పుట.) పేటికాకర్త యాక్రింది బా - గు - ప్ర. వ్యాఖ్యను స్వీకరించుటలోఁ బ్రమాదపడి "వసుచరిత్ర కాలమునుండి" అని వ్రాసెనే కాని వసుచరిత్రలో నిట్టి ప్రయోగము కానరాదు. బా - గు - ప్ర. వ్యాఖ్యత ప్రమాద వశమునఁ జూపిన వసుచరిత్ర పద్యములోని నుజ్యంతమున కిట్టి యర్థము కాదు. మఱియు 'తు' మున్నంతమునకు శాస్త్రము గల్గునచుటయు నసంగతమే. ఇదియు బా - గు - ప్ర. వ్యాఖ్యను స్వీకరించుటలోఁ గల్గిన ప్రమాదమే. "కేవల తుమున్నంతముచేతను నైతము శాస్త్రము తెలుపబడు.....చ..... పవమాన.....నీవడి ధూళిపాలుగాన్. (కవి. ౨ ఆ.) .....తే-గీ. నీజారాతి నినుఁ దన నెలవు గూల నేల సృజించె విధి సృజించుఁ గాక | యేల జైవాత్మకునిఁ జేసె. (వసు. ౪ ఆ. 3గీ ప) (ఇది యిటు లక్ష్యముగఁ జూపఁబడిన పాఠపాటు, ఇందు "తననెలవు గూలన్" అను దానికి "నెలవుకూలుంగా" అని యర్థము కాదు. తననెలవు గూలిపోవునట్లుగా నీరజారాతి నిను నేల సృజించెనని యర్థము.) తే-గీ.....ముగుదలఁ దెరువదలను | బూని యేతువె నీ పూర్వి బుగ్గిగాను | ..... (నీలా. 3 ఆ.) క..... | మరుఁడా నీచేతివిల్లు మంటం గలియన్. (నీలా. 3 ఆ.) (ఇట్టి విచట నీలా సుందరి పరిణయములోనివె పెక్కు చూపఁబడినవి)." (బా. గు. ప్ర. 3౨3-3౨౪ పుటలు. ద్వి. ముద్ర.). కేవలతుమున్నర్థమున కిట్టి శాస్త్రము లభించుననుట సరికాదు. కావుననే వైరితిని 'తన్' ప్రత్యయాంత సంక్షేపరూపముగాఁ జూపఁబడెను. లేదా తుమున్నంతమున కనక 'నుజ్యంత' రూపమునకే యాశీర్వాదార్థములు కవిప్రయోగాదులందు గలవన్నను విరోధములేదు. (చూ. ౨౧గీ II విష.)

"ఇంద(ము) ఆవ్య. (త-ఇంద) 'ఇదిగో పుచ్చుకొమ్మ' అను భావము దెలుపును. గీ. బొమ్మ పాత్రిక లడిగితి కొమ్మ యింద | మనుచు నిచ్చె దాఁ దెచ్చిన యంబరములు. (భార. విరా. ౫ ఆ. 3౦౪.) ఆ.వె..... | శార్దూమింద నీవు సమరంబె కోరదు | ..... (ఉ. హరి. ౧ ఆ. ౧౫గీ.)" (సూ. రా. ని.). ఇందలి

[బా. క్రి. 30 సూ.] అర్థవిశేషములలో 'దు'వర్ణకముపై 'అత్వము'నిల్వదు. 1399

'ము' ప్రత్యయ తల్లోపముల నరయంగా నివి 'ఇద' అను ధాతువుయొక్క లూకాధ్య మైకవచన రూపములనుట యుక్తమని తోచెడిని "సద్భవం త్రిషు లిజ్జేషు | సర్వాసుచ విభక్తిషు | వచనేషుచ సర్వేషు | మున్నవ్యేతి త దవ్యయ మ్మ"ను రీతిగల యవ్యయ లక్షణ మిందుఁ జూపట్టలేదు.

సన్నయా. ఉభయార్థే భవే దత్వ | మర్థభేదే క్వచి న్న తత్.

30౬ విష. (వికృ. క్రి. ౬ కారి. అహో. ౪౮౪ పు.)

కల్పతరువు. 30౬ విష.—బాలవ్యాకరణపు వరుస చొప్పున సన్నయా ధర్మణ సూత్రములు చూపబడుచుండుటచే నీసూత్ర మిటఁ జూపవలసెను, గాని దీనిని "దు తి వర్ణకౌ క్రమాత్ స్తే | నాద్య స్యాదే." అను దాని యొద్దఁ జూపుట యుక్తము. వండుదము' మున్నగు 'అ'త్వఘటిత రూపము లుభయకర్తృక ప్రాథ నాధకములుగా సూరిచే నుద్దేశింపబడుటచే నాతః డీ ప్రాథనాధకరూప ప్రకరణ మున నిట్టి రూపముల ప్రక్రియను బ్రదర్శించెను. సన్నయాధర్మణులు "మనము వండుదము" అనురీతి రూపములను దగ్ధర్మక్రియలను గానె తలంచిరి. అట్లుగుట చేతనే యీ రూపములందు "దు"క్కునకుఁ బ్రసక్తి కల్గెను.

ఉభయార్థే = యుష్మదస్త దుభయకర్తృకత్వమున, అత్వమ్ = దు తి వర్ణకా విత్యాది చింతాదుణిసూత్రముచే నిధింపబడిన 'దు'వర్ణకముయొక్క 'ఉ'కారము నకు 'అ'కారము, భవేత్ = అగును. క్వచిత్ = కొన్నియెడల, అర్థభేదే = అర్థ విశేషమునందు, తత్ = ఆ 'అ'త్వము, న = కాదు. సన్నయాధర్మణులయితమునఁ దగ్ధర్మమనగా ధాత్యర్థసూత్రమే యగుటచేతను (౨౯౬ విష) సందర్భవశమున నట్టియెడల దచ్చీలసంభావనా సంబ్రష్టసాతత్య వర్తిమాన భావ్యాశీరాద్యధము లను గల్పించుకొనవలసియుండుటచేతను 'మనము వండుదుము - మనము వండు దము' మున్నగువాక్యములలోని యర్థవిశేషములు కల్పించుకొనఁదగినవై యుండును. ఉత్తరువురుష బహువచనక్రియలకు సందర్భవశమున, 'మేము-మనము' అను వాని లో నేదేని కర్తృవాచకము కావచ్చును. ౧. మనకు వండువలసియున్నదని తెలిసి యున్నచో మన ముచే వండుదుము. ౨. తరుణి మన కీకావము గల్గియుండనిచో నీదిసములలో మనము భోగసక్తులమై యుండుదుము. ౩. ట్లుభయకర్తృకత్వమున 'దు'గాగదు ఘటితతగ్ధర్మక్రియలును నిలువవచ్చును. 3. మనము వండుదము. ఈవాక్యమున యుష్మదస్త చ్చబ్దవాచ్యు లిరువురును గలసి పచనవ్యాపారము జరపి కొనుట కభ్యనుజ్ఞ సూత్రమే బోధ్యమగుచున్నది. ౪. మనము వీనిని రక్షింతము. ఈవాక్యమున రక్షణక్రియలో యుష్మచ్చబ్దవాచ్యుని సాహ్యము నస్తచ్చబ్ద

వాచ్యుడు ప్రార్థించుచున్నట్లు బోధ్య మగుచున్నది. ఇట్టిస్థలములనే సూరి యుభయకర్తృక ప్రాప్తనాథకములుగాఁ జేర్కొనెను. పరిశీలింపఁగా నిట్టిస్థలములం దెల్లఁ బ్రార్థన మంతగాఁ గన్పట్టదు. అస్తచ్చబద్ధవాచ్యుడు యుష్టచ్చబద్ధవాచ్యుని జేరించుటమాత్ర మే తఱచుగాఁ దోచుచుండును. ఇట్టి యర్థవిశేషముగల తద్ధర్మక్రియలందలి 'దు'వర్ణకముయొక్క 'ఉ'త్వమునకే 'అ'త్వమును బ్రకృతసూత్రము విధించుచున్నది. ఇట్టివాడుకలకు విలక్షణములగు పైని జూపినస్థలములవంటివాని యందలి (మొదటి. ౧-౨ వాక్యములవంటి స్థలములందలి) దువర్ణకోత్వమున కత్వము కల్గదు. ఈవిషయమునె "అర్థభేదే క్వచి" న్న తత్తమ వచనము చెప్పుచున్నది. ఇట్లే "మనము వండుదము" మున్నగు సుభయకర్తృక ప్రాప్తనస్థలములందెల్ల 'అ'త్వము కల్గుచుండునని యెఱుంగునది. ఉదా:—మనము వండుదము = (వండు+దు+అ+ము = వండుదము). ఇందలి "ము" ప్రత్యయ ము త్తరుపురుష బహువచన సుబంధియని యెఱుంగునది. (౨౬౪ II విష). ఇట్లే వర్తమానాదులలో సైతము మనశబ్దవాచ్యకర్తృకత్వమున మనము వచ్చుచున్నాము - మనము వచ్చితిమి - మనము రాఁగలము - మనము వచ్చెదము మనమురాము మున్నగురీతిని ముప్రత్యయ మస్తత్కర్తృకత్వమందువలెనే వచ్చును. దుగఁగము వచ్చు తద్ధర్మక్రియ లందుమాత్ర మే వెనుక నుదాహరించినరీతి నర్థవిశేషములనుబట్టి 'అత్వ - తదభావములు (౧-౨-౩-౪ వాక్యములు - వండుదుము - ఉండుదుము - వండుదము - రక్షింతము) వచ్చుచుండును. అహోబలపండితుఁడు దుగాగమమున కత్వము నన్నయప్రయోగములనుబట్టి చింతామణిపక్షమున "వ్యతిరేకాదా భావి చాత్ స్యా"త్తనుచొప్పునఁ జేయవలెనని వ్రాసెను. "తద్ధర్మేతు (మనము) ఘటంతము - రంజిల్లుదము ఇతి విశేషః. 'సలుపుద మీ నిద ఘడినసంబులు నీవును నేను' (ఆది. ౮ ఆ. ౨౩౨). 'ఇత్తరుణః బరిగ్రహింతము' (ఆది. ౭ ఆ. ౨౧౫). ఇత్యాచార్య ప్రయోగాత్ వ్యతిరేకాదా ఇత్యనేన అత్వమ్. అధర్వణేనతు 'ఉభయార్థే భవే దత్వ । మర్థభేదే క్వచి న్న తత్' ఇత్యుక్తమ్. గీ. భూమిపందన సాకేతపురము నందు । మిగుల దీపించు కనకపుమేడలోన । చారుతర పుష్పరుయమైన శయ్య మీఁదఁ । బవ్వలింతుము మనము సంభ్రమముమీఱ. ఇత్యాదా వర్థభేదః (విస్తర)

విస్తర. 30౬ విష:—కవిశిరోధూషణమున 'పవ్వలింతము మనము' అని తప్పుగ ముద్రితమ యైనను. 'పవ్వలింతము మనము సంభ్రమము మీఱ-ఇత్యాదా వర్థభేదః' అను సహోబలపతివాక్యమే 'అర్థభేదే క్వచి న్న త' త్తనుచొప్పున 'అ' త్వము రాలేదని విశదీకరించుచుండుటచేత "పవ్వలింతము" అను సాతము తప్పు.

‘ఇపుడు మన మొనరింతుమె యిట్టిపనులు’ ఇత్యాదా వ్యతిరేకాథో ద్యోత్యతే క్వ చిత్. ఇపుడు మనమొనరింతుమె ఇత్యాదాతు ప్రశ్నమాత్రం ప్రతీయతే” (అహో. రూర పు). “వ్యతిరేకాదా భావిని చాత్ స్యాత్త”ను చింతామణి సూత్రముచే థాతువులతుది నత్వము నిల్పుట మాత్రమె విధింపబడెను గాన నిట దువర్ణకోత్యమున కత్వమును వేటుగ విధించుటయె యుక్తమని తలచి యధర్వ ణుడు ప్రత్యేకముగ సూత్రించెను. మఱియుఁ జింతామణిగ్రంథమున ‘పండుదము’ మున్నగు సుభయకర్తృక ప్రాథనాథ్యక్రియలయందలి ‘అ’త్వము పునరాగమ సూత్రముచేత (చిం. వి. పరి. ౧౧౧ విష) సంపాదించవగుచు (౨౯౬ విష). కాని పునరాగమసూత్ర మగతికగతి స్థలమగుటచేత నధర్వణుడు వేటుగ నుపదేశించుట పునరుక్తము కానేరదు. మఱియుఁ జింతామణిక్రియాపరిచ్ఛేదము సంస్కృతసమ క్రియల రూపసాధనమె ప్రధానముగా రచింపబడిన దగుటచేతను నట్టి యుభయ కర్తృకప్రాథనాథ్య తత్సమక్రియలు నన్నయభారతమున మిక్కిలి యరుదగుటచేతను చింతామణియందు వాని రూపసాధనప్రక్రియ సువిస్తరముగాఁ జూపబడదయ్యెను. నన్నయతిక్కనాదల భారతాదలలో నాచ్ఛికములగు నీయుభయకర్తృక ప్రాథ నాథ్యక్రియలు ప్రచురప్రయుక్తములై యుండుటచేత నట్టివాని రూపసాధన ప్రక్రియ సువిస్తరముగాఁ బ్రత్యేకించి చూపబడుట యత్యావశ్యకమగుటచే నధర్వ ణుడు వేటుగ సూత్రించెనని యెఱుంగునది. ప్రయోగములు:—చ. జలరుహ నాథ రమ్యగిరిసాువనసంబుల వేటలాడుచున్ | జలుపుద మి నిదాఘదివసంబుల నీవును నేను.....(ఆది. ౮ ఆ. ౨౩౨). నీ, జనమేజయునిచేయు సర్పయాగ మునకు విఘ్నమందఱము గావిత్రము. ....అడుగుద మీ క్రతువుడుగు మనియు .....దోషంబులని హేతువులు సూపి యుడిగింతము.....ఆ-వె..... ...వెఱపింతము... ..(ఆది. ౨ ఆ. ౧౩౧). ఇందుఁ గొండలు నాగకుమారులు దక్కినవారిని బ్రేరించుట మాత్రమె తోచుచు. క.....ఇ | త్రుణిని బరి గ్రహింతము | .....(ఆది. ౭ ఆ. ౨౫౪). ఇందు ధర్మజుడు తన నిశ్చయ మును వచించెనుగాని ప్రార్థింపలేదు. పరిగ్రహించుటలోని ప్రేరణము మాత్రమె కలదు. ఉ. వీడొక మంత్రసిద్ధుడు... ..ఇతనిం జరి చూతమి యంచు..... ...భూసురులాదిగ వచ్చిచూచిరి (ఆది. ౬ ఆ. ౩౦౯). ఇందొకరి నొక రాహ్వనింప నైనలేదు. వీరి చూత మనుకొనుచు వచ్చి చూచిరి. మానసోద్దిష్టప్రేరణము ఇది విచారింపక గాణపతవిమరికర్త ‘పవ్యళింతము’ అను తప్ప పాతమునె యాదరిం చుట చింత్యము (గాణ. క్రియా. ౩౬౨ కారి. ౩౪ పద్యపు వివరణము).

మాత్రము తోచుచున్నది. “పారులెల్ల.....నీ.....లోభి దుర్యోధనుండు | రాజుగా నీతని రాజ్యంబుగం దెట్టు | లుండంగ నేర్తు మీయర్వి నింక | నేదిధర్మపు.....పాండుసుతుల | యరిగినచోటిక యరుగుదమని..... (ఆర. ౧ ఆ. ౫ ప). ఇందును పారులు పాండవులవెంట నరుగుటకు భావించినానుటలో మానసోద్దిష్టప్రేరణముమాత్రమే తోచుచున్నది. మత్తకోకిలము - వీరభోజ్యమునున్న రాజ్యము వింటే నీవును నేను దు | ర్వాక్రవృత్తి కథాబులెక్కి యనంభ్యవిక్రమ మేర్పడన్ | భూమి వీరరాజు బొనర్తము..... (ఆర. ౨ ఆ. ౨౩). నలుండు విరోధియగు పుష్కరునితో జేసిన ప్రసంగమియ్యది. ఇందుఁ బ్రాప్తమగుచుం బ్రసక్తిలేదుగదా, డీ నుటలోని ప్రేరణము గలదనిన, ననవచ్చును. క. ధీరమతి విదురుతోడ వి | చారితము..... (సభా. ౨ ఆ. ౧౨౪). ధృతరాష్ట్రుండు దుర్యోధనునితో బల్లినవాక్యము కాపున నిందుఁ బ్రాప్తన మున్నదనవచ్చును. క. విను నీ వదితియతుండపు | వినతకొడుక నేను విజ్ఞప్తిగెడు మనకున్ | జనకుండు కశ్యపుఁ డొక్కడ | దనజుల శోధించి చంపుదమ యరువురమున్ (ఉద్యోగ. 3. ఆ. ౨౯౫). (ఆత్మఘటిత 'ద'వర్ణము యతిసానగతము).

ఈసందర్భమున బయల్పడలిన వింత యొకటి యిటుఁ బ్రదర్శింపబడుచున్నది. పోవు ధాతువునకు దక్కు ముత్తును బరమగనపును వర్ణలోపము కవిప్రయోగ నీడమైనది. క. మేదిని నిలుతురె క్రమమునఁ | బోదురుగా కెల్లజనులు బోవు తెడువునన్. (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౯౮) నీ... ..ఆ-వె. పాదలలోన దాని పాద సూప కిట్లేల | యున్నవాడ విట్టి యుగ్రభావ | మేల నీకు వలసె నెటవోదు నింకెట్లు | గాంతు నిన్ను నుగ్రకాననమున. (ఆర. ౨ ఆ. ౮౨). ఇట్టి వులోపము భయకర్తృక స్థలములందును బ్రయుక్తమయి యున్నది. చ. వలవదు వీని యిటుఁ గుడువన్ మనకున్ ధన మిచ్చునేని ని | వ్వులఁ గొనిపోద మిప్పుడని..... (ఆర. ౨ ఆ. 3౪౪). క. అతులతపో వీర్యబలో | న్నతిఁ పోదము గంధమాదనంబునకు... .. (ఆర. 3 ఆ. ౨౮౮). క. మనదేశమునకుఁ బోదము | మనమల్లన తెడవు వట్టి..... (విరా. ౫ ఆ. ౨౨౦). ఇట్టి 'పాదము' అను నుభయకర్తృక రూపమునకు సంక్షేప రూపమనెడు భ్రాంతి నొదవించుచున్న “పాదము - పదము” అను రూపము లర్థవిశేష బోధకము లగుచు మధ్యమపురుషైక వచనములుగాఁ దిక్కయజ్వచ్చే బ్రయోగింపబడినవి. క. పలువురకుఁ బుట్టి నిచ్చులు | గలుఁ ద్రావుచుఁ బెరిగి యెట్లు గజతురు శీలం | బులు నుచితములకు భాషణ | ములు నీ విమ్మాట లుడిగి పాదపాద మనికన్. (కర్ణ. ౨ ఆ. ౪౮). క. కదపదఁ డంచు దిశలు

గ్రక్కదలగ.....(నిర్వ. ౬ ఆ. ౯౨.) (పాదము+పాదము = పాద పాదము. పాదడు+పాదడు = పాద పాదడు. చూ. ౧౧౧ i విష.) పాదము = మన మిద్దఱము కలరి పోవుదము. పాదము=నీవు వెళ్ళుము. నీవెంట నేనును వచ్చెదను. 'పాద' మనునది యుభయకర్తృక ప్రాథనాద్యర్థ కోత్తమపురుష బహువచన రూపము. "పాదము = పదము" అనునవి ప్రాథనాద్యర్థక మధ్యమపురుషైక వచన రూపములు. (పదమూ యెల దోటఁ జరింప కిటికిన్. మనుచ. 3 ఆ. 3౪.) ఇవి "పోవుము = పొమ్ము" అను వానికి రూపాంతరము లనుటకును వలనుపడదు. "పోవుము = పొమ్ము" అనుటకు 'నీవు వెళ్ళుము' అని మాత్రమే యర్థము. "పాదము = పదము" అను వానికి "నీవు వెళ్ళుము నేను నీవెంట వచ్చెదను" అని యర్థము. ఇట్టివి (పదము - పాదము) యుభయకర్తృక ప్రాథనాద్యర్థక రూపములు ('పాదము' అను దానివలె) కాకున్నను గేవల ప్రాథనాద్యర్థక మధ్యమపురుషైక వచనములై యైనను 'నేను నీవెంట వచ్చెద' నను నస్తదర్థ సహావస్థానమును పైతము బోధింపఁ జాలియున్నవి. అట్లే వీని బహువచన రూపములగు "పాదడు=పదడు" అనునవి సయితము "మీరు వెళ్ళుడు. మీవెంట నేనును వచ్చెదను" అను నర్థమును బోధించుచున్నవి. ఇట్లగుటచేత నివి సయితము "పాదము = పోవుదము" అను వానివంటి యుభయకర్తృక ప్రాథనాద్యర్థ కోత్తమపురుష బహువచన రూపములుకాక ప్రాథనాద్యర్థక మధ్యమపురుష బహువచన మాత్రములై యగుచున్నవి. ఇట్టివి మధ్యమపురుషక్రియలై యైనను వీనియందున్న "అత్య"సహిత దుగ్ధకార మహిమచే నివి "మీరు పదండు మీవెంట నేనును వచ్చెదను" అను నస్తదర్థ సాహిత్యమును బోధింపఁ గల్గుచున్నవి. ఇంతమాత్రమున వీరి యుభయకర్తృక ప్రాథనాద్యర్థక్రియలని వచింతురు. ఈరీతిని సోమయాజి "పాదము=పదము. పాదడు=పాదండు =పదండు = పదండు" అను రూపముల నంగీకరింపఁగా సోమనారాధ్యాదులగు నితరకవులు వీని సామ్యమున "వెదకుదండు-మాతండు-చెప్పుదండు." మున్నగు రూపములను బ్రయోగింపసాగిరి. కాని "పాదము - పదము" అను వాని వంటి యేకవచన రూప విశేషముల నెవ్వరును బ్రయోగింపలేదు. "వెదకుము-మాడుము-చెప్పుము" మున్నగునవి వాని యేకవచన రూపము లనరాదు. "వెదకుదండు" అను బహువచన రూపమునకు "మీరు వెదకుడు - మీవెంట నేనును వెదకెదను" అను నర్థవిశేష మున్నట్లు "వెదకుము" అను నేకవచన రూపమునకు "నీవు వెదకుము - నీవెంట నేనును వెదకెదను" అను నర్థవిశేషము లేదుగదా. ఈవిషయములను సరిగ్గా బఁకీలింపక సూరి యీక్రిందిరీతిని సూత్రించెను. "పోవునకు దుఙ్గుత్తులు,

ముజ్జా, బరంబగునపుడు పుత్రోపంబుం బొద పదలును విభాష నగు. పోదురు - పోవుదురు, పోడు - పోవడు. పాదము - పదము - పామ్ము.” (బాల. క్రి. ౯౦ సూ.). ఇందు ముజ్జా పరమగునపుడు - పాద పదల నాదేశించుటయు, ‘పాదము - పదము’ అనునవి ‘పామ్ము’ అను దానికిః బర్యాయములగుటయు సరికాదనక తీరదు. “పామ్ము = నీవు చెప్పుము. పాదము = నీవు చెప్పుము. నీవెంట నేనును వచ్చెదను” అని యర్థమగుటచేత నివి వేర్వేలు జాతుల రూపములై కాని పర్యాయములు కావు. ‘పాద - పద’ - ల లోని యుభయార్థ బోధకమగు ‘అ’త్వ సహిత దుగ్ధకారపు మహిమచే వీనియం దస్తదర్థ సాహిత్య రూపార్థవిశేషము వెలయుచున్నది. ఈతిక్కన ప్రయోగములందలి రహస్యమును గనిపెట్టి యసాధారణ పాండిత్య ప్రతిభాశాలియగు పాల్కురికి సోమనారాధ్యుడు “పదండు = పాదండు” అను వాని సామ్యమును మూలముగాఁ గొనియే కావలయును “పోదండు - చూతండు - చెటుపుదండు” మున్నగు వానిని బ్రయోగించెను. తర్వాతి కవులును దదనుపాదముగ పెదకుదండు మున్నగు వానిని బ్రయోగించిరి. తిక్కన ప్రయోగించిన ‘పాదండు’ అను దానికి “పోదండు” అనునది పూర్వరూపమని సోమనారాధ్యుడు తలంచుచుండును. పోదండు పదండు పాదండుల యేకవచన రూపములు ‘పాదము పదము’ అనునవి వెలసినట్లు “చూతండు” మున్నగు వాని కేకవచన రూపములు వ్యవహారమున లేమింజేసియు “చూతము - చెటుపుదము” మున్నగునవి యుభయ కర్తృక ప్రార్థనాద్యర్థకీర్తన పురుష బహువచనములుగ వ్యవహారమందును (చూతాము చెటుపుదాము. మొ.) గవిప్రయోగములందును బ్రసిద్ధములయి యుండుటం జేసియు నట్టి యేకవచన రూపముల కల్పనమునకు సాహసింపఁ డయ్యెను. ఇట్లుగుటచేతనే యుభయకర్తృక ప్రార్థనాద్యర్థకములందలి యుత్తమ పురుష బహువచన ‘ము’ ప్రత్యయమునకును గేవల ప్రార్థనాద్యర్థక మధ్యమ పురుషైకవచన ‘ము’ ప్రత్యయమునకును భేదము పాటింపక కవులు భ్రమించిరిని శబ్దతత్వశాస్త్రజ్ఞులు వచించుటకు సాహసింపరాదు. పయి విషయములను సరిగా గ్రహింపక బహుపురాణ పీఠికాకర్త యీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. “యచ్చదస్త త్సమా హార సంప్రార్థనాద్యర్థక క్రియః—పు. ౧౫౦ చెప్పదండు. పు. ౧౭౨ చెటుపుదండు. పు. ౧౭౯ పోదండుగాక. పు. ౨౧౫ చూతండు. పండితారాధ్యచరిత్ర. ౨ వ. ప్రకరణమున పడుదండు - ఉండుదండు - తీర్తండు - ఇత్యాదులు పెక్కులు. ఇవి యితరకవుల కృతులలో - చెప్పదము - చెటుపుదము - పోదము - పాదము-పదము-పదండు - చూతము - పడుదము - ఉండుదము - తీర్తము, అను రూపములతో

వ్యవహృతము లగుచున్నవి. ఒక్క 'పోవు' థాతువునకు మాత్ర మీ కవి ప్రయోగించిన పోదండు - పొదండు - పొదరు - రూపము లితరకవులును బ్రయోగించిరి. తక్కిన థాతువులపై నాకిట్టి రూపములు శివకవుల కృతులలోనే తక్కువైన నెక్కడను గానరాలేదు. ఈరూపములు క్రొత్తగానున్నవి." (బసవపురాణ పీఠిక. ౧౦౨ - ౧౦౩ పుటలు.), 'చెప్పదండు' మున్నగునవి 'చెప్పదము' మున్నగు వానికి రూపాంతరము లనుట సరికాదు. "చెప్పదండు" మున్నగు వాని లోని 'డు' మధ్యమ పురుష బహువచన ప్రత్యయము. 'చెప్పదము' మున్నగు వాని లోని 'ము' అను నది యుభయార్థకోత్రమపురుష బహువచన ప్రత్యయము. మఱియు 'పోదండు' అనువానికి 'పొదము - పదము' అనునవి నైతము రూపాంతరము లనుట కేవలము భ్రాంతిమూలకము. 'పోదండు' అను వాని లోని 'డు' మధ్యమపురుష బహువచన ప్రత్యయము. 'పొదము - పదము' అను వాని లోని 'ము' అనునది మధ్యమ పురుషైకవచన ప్రత్యయము. పోవు థాతువు సంబంధమయిన సోమనారాధ్యుడు ప్రయోగించిన 'పొదరు' అనునది ఇతరకవులు ప్రయోగించిరిని వ్రాసేరే కాని యిట్టి ప్రయోగమును జూపరైరి. అట్టి 'పొదరు' శబ్ద మశ్రుతచరము. యుష్మదస్త్య త్వరూహార సుప్రాప్తనాద్యైక క్రియలు "శివకవుల కృతులలోనే తక్కువైన నెక్కడను గానరాలేదు"నియు వ్రాసిరి. ఇదియు సత్యముకాదు. చ. అరయగ నుండకోవు గమలాకరమందు జలంబు ద్రావి వే | ధరణి తనూభవన్ వెదకుదండు పదండు కపీంద్రులార యం | చరిగి..... (భాస్కర. కిష్కిం. ౬౪౧ పు) క... .. | పోవు జమీ పలకవ్రాయి పోదండనినన్. (ఉత్తరహరి. 3 ఆ. ౧౩౯.) వావిళ్లవారి ముద్రణమున 'పోదండనినన్' అనుచోట "పొద పొదండనినన్" అని సవరింపఁబడియున్నది. బసవపురాణ ప్రయోగములు:—ద్విపద. కల్పవృక్షం బీగి ఘన మందమేని | యల్పభోగదు కాక యరువన్ మెద్ది | చింతామణుల యిగి చెప్పదండేని | చింతింప శాశ్వత సిద్ధిమం దెద్ది. (బసవ. ౫ ఆ. ౨౧౩ ప. ౧౫౦ పుట.) (ఇట్టి ప్రయోగములె 'అందము' మున్నగు వాని వలెనే 'చెప్పదండు' మున్నగునవియు సుభయార్థకోత్రమ పురుష బహువచన రూపాంతరములనెడి భ్రమ నొదవించుచుండును.). జనసమయులు దీని జెలుపుదఁ డనుచుఁ | గనుగొని వెక్కువిఘ్నములు గావింప. (బసవ. ౬ ఆ. ౧౦౮ పద్య. ౧౭౪ పుట.) (నాకులభించిన రెండు కాశపత్రమాతృకల లోను 'జెలుపుదండు' అనియే యున్నది.) చచ్చు | నా, దీనఁ దప్పేమి పోదండు గాక, (బసవ. ౬ ఆ. ౨౫౦.) (కాశపత్రమాతృకలు రెంటును 'పోదండు' అనియే యున్నది.) ఉంపుడు బండి పోకుండఁ జూతండు. (బసవ. ౭ ఆ. ౨౦౩-౨౦౪ పుట.)

ఉభయ ప్రాథనంబున దుగాగమంబున కత్వంబగు. 30.

బాలవ్యా. మనము వండుదము. (బాలవ్యాకరణమున నిచట

వివరణము. వ్రాయఁబడిన లజ్జి రూపముల యుదాహృతి యీ

30౬ I విషయము. వఱకు 303 I విషయమునఁ జేప్పఁబడెను గాన నిట

మగల వ్రాయలేదు.)

సంజేపని. 30౬ I విషయము:—ఉభయ ప్రాథనంబున = యుష్టదస్త దుభయాకర్తృక ప్రాథనార్థమున దన శబ్దము ('నీవు నేను' అని కాని 'మీరు మేము' అని కాని యర్థము) కర్తగా నుండునపుడు దాని సమాపక క్రియలోని "దుక్కు" చోట 'ద' వర్ణము నిల్చునని తాత్పర్యము. ఉదా:—మనము వండుదు+ము = మనము వండుదము, సూరి లాడఁగములలోఁ బ్రాథనార్థమును జేర్చినలేదు. లాఠ్రాసముల కట్టి యర్థము నుదాహరింపనేలేదు. చింతామణి కర్తవలె సూరి తద్దర్శనమును ధాత్వార్థ పరముగా వ్యవహరింపమింజేరి తద్దర్శకక్రియకు సందర్భసశమునఁ బ్రాథనార్థమును గల్పించుట కవకాశములేదు. మఱియు లూడఁగములలోఁ బ్రాథనార్థమును జేర్చెను. కాని లూట్టు పరమగునపుడు ధాతువునకు దుగాగమమును విధింపలేదు. ఇట్టి స్థితిలో 'ఉభయ ప్రాథనంబున దుగాగమంబున కత్వంబగు' ననుట యెట్లు పాపగునో తెలియకున్నది. వేటికాకస్త "సంప్రాథనము లాడఁగములలో నొకటి యని ముందే యుక్తము." (బా. సా. పే. ౪౦౦ పుట.) అనుట సత్యవిధూరము. ఇంక సంస్కృత వ్యాకరణ వ్యాఖ్యల పద్ధతి ననుసరించి ప్రాథనమున దుక్కున కత్వమును విధించిన సామర్థ్యముచే "అత ఏవ దక్" అనురీతి నుభయ ప్రాథనార్థమున "దుక్కు"ను ఘటించికొనవలయును, మనము వండు+దు+అ+ము = మనము వండుదము. బా. కార - 3౬ సూత్రము చొప్పున దీనియుష్ట దస్త దర్థములలో నస్తదర్థము బలీయము గాన నుత్తమపురఃపబహుత్వము నంపలి "ము" నిల్చెను.

నన్నయా వ్యతిరేకే ప్రాథనార్థే । కుః స్యాత్ స్తు పు పరశ్చ సః.

302 విషయము. (వికృ. క్రి. ౯ కారి. అహో. ౪౮౬ పుట.)

కల్పితరువు. 302 విషయము:—౧౦౯ విషయమున నిది వ్యాఖ్యాతము. ప్రాథనార్థే - వ్యతిరేకే = ప్రాథనార్థ వ్యతిరేకమునందు, కుః స్యాత్ = (ముడుజ్ పరకత్వమున) ధాతువు తుది 'కు' అనునది నిల్చును. సః = ఆ 'కు' అనునది ముపుపరశ్చ = మువర్ణక పరమే కాక పువర్ణక పరమును నగును. ప్రాథనార్థమున "ఏత్యే ౭భ బహుత్వే । ముడుజ్ సంప్రాథనార్థకేషు స్తః" అను చింతామణి చొప్పున నెట్లును 'ము డ్జ' వర్ణకములగును. అట్లయినను "ము పుపరశ్చ సః" అను ప్రత్యేక విధాన

ముచే నేకత్వమున ము వర్ణకమే కాక పు వర్ణకము పైతము నిల్పును. చ శబ్దముచే నందలి 'పు' వర్ణకము కవిప్రయోగ ప్రామాణ్యమున "ఎ - ఏ" శబ్దములతోఁ గూడియే యుండునని వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలయును. "చేయకుము" అనురీతిని 'చేయకుపు' అని ప్రయోగింపరాదనియు 'చేయకువే చేయకువె' అనురీతి నెత్తవహితముగ నూత్రమే ప్రయోగింప వగునని యు దాశ్యము. ము ఘట్టుబుపైని 300 విషయము చొప్పున 'అ-ఆ ఈ-ఉ' యన స్వరములు స్వార్థమున నిల్పును. "వ్యతిరేకాదా భావిని చాత్ స్నాత్" అను చింతామణి సూత్రము చొప్పున 'కు' వర్ణకపరకత్వమున ధాతువు తుదిని 'అ' త్వము నిల్పును. ఘట్టు జిత్తుగాన బిందు పూర్వక మగును. (౧30 విష.). ఉదా:—చేయకుము - చేయకువె-చేయకుడు - చేయకుదు - చేయకుమా - చేయకుమీ - చేయకుము. 'సంప్రార్థనార్థకేషు' అను బహువచన స్వారస్యముచేత విభాద్యర్థ విశేషములందును నీరూపములు వర్తిల్లును. విధి - నీపు చేయకుము - మీరు చేయకుడు. మొ. హల్వుకత్వమందును నవసానమందును నీ 'ము' వర్ణకస్థితియుఁ బాఠికమే. ఉదా:—చదువకుము+దానిని = చదువకుము దానిని - చదువకు దానిని. దానిని జదువకుము - దానిని జదువకు, చదువకుమిప్పుడు. 'చదువకిప్పుడు' అనునదియు భారతేతర కవిసమ్మతము. నన్నయధర్వణ సమ్మతము గాదు. (చూ. ౧౦౯-౧౦౯ [౧౧౦ విష) వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థ కువర్ణక పరకత్వమున "మఱవకుము" అను రూపము "మఱాపము" అను రూపముగాఁ బరిణమించుటయు మహాకవి ప్రయోగములందుఁ గన్పట్టుచున్నది. చ. అనుపమ సత్య విస్ఫురణ నాడిన మాట మఱాపమన్న.....(ఉద్యోగ. ౪౫ 2౦౮.) ద్విపద. నష్టి పోయెదము సుమ్మమ్మ మఱాప మమ్మ. (బరహ. 3 ఆ. ౪౦2 ప.) ఉ. బాంధవ మెల్ల ప్రాద్దుఁ దలఁపందగు నాత్త మఱాప మింక. (భాస్కర. యుద్ధ. ౧22౦ ప.) క. అమరంగ నెప్పుడును మఱవకయ్య ముకుందా. (హరి. ఉ భా. ౯ ఆ. ౨౫౫.) 'అమరంగ నెప్పుడు మఱాపమయ్య ముకుందా' అని పారాంతరము. "యమరంగ నెప్పుడును మరకుమయ్య ముకుందా" (తాళపత్రమాతృక) "వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థే కుః స్వాస్తు పు పరస్తు సః ఇతి తేనైవ(అధర్వణేనైవ)కు వర్ణకో విహితః. కుః ప్రార్థనార్థవ్యతిరేకే మువర్ణక పూర్వః వ్యతిరేకమాత్రే పుర్ణక పూర్వ ఇత్యర్థః. ము పు పర ఇత్యత్ర బహువ్రీహి సమాసః. 'ము పు' వర్ణకయో రుపలక్షణత్వేన 'దుజె-రు' వర్ణకయో ర్బహువచనయోరపి గ్రహణమ్. ఘటింపకుము - ఘటింప కుడు. అలుగకువే ఇత్యాది" (ఆహో. ౪౮౬ పు.) అని యిట్లహోబలపతి యీ సందర్భమున నవమూర్తమున వ్యాఖ్యచేసెను. ఈ యవమూర్తమే కవిజనమండన

నారాయణీయాంధ్రవ్యాకరణముల ప్రమాదములకు మూలమయ్యెను. 30౮ I విషయమునఁ జూపఁబడు సూరి గారి తప్పుదారులకును మూలమయ్యెను. (విశ్వ. క్రీయా. ౯ కారి. వ్యాఖ్య. నారా. 3౨౦ పుట. క్రీయా. 3౬౮ కారి. 3౪ ప.) వ్రవర్ణకమును మువర్ణక తుల్య కోటికముగా నహోబలపతి వ్యాఖ్యచేసెనే కాని ఎ-వలతోఁ గూడునపుడే 'వు' వర్ణకము ప్రాప్తవాద్యోక సుశబ్దము (చేయకువె) కాఁగలదు. ము వర్ణకము 'ఎ - వ'లతోఁ గూడెనేని యశ్రుతచరదుగు వింతయైన (చేయుమే) యశబ్దమగును. ప్రాప్తవాద్యోక బహువచన మునుటచేతనే సిద్ధించిన డుజ్ వర్ణకమును లక్షణాశక్తి మూలమున సంపాదించుటేల? అట్టి డుజ్ వర్ణక మునకుఁ బర్యాయముగా 'రు' వర్ణకము నుపలక్షణ మూలమున సంగ్రహించుటండేరి లోకమందఁగాని వాఙ్మయమందుగాని యొన్నఁడును విసఁబడని "చేయకుడు" (చేయ కుడు)" మున్నగు రీతిగల యశబ్దరచంపర యవతరింపవలె వచ్చెను. అహోబలపతి యుదాహరింపకున్నను 'అలుగకువే' (అహో. ౪౮౬ పు.) అను సుదాహృతి సామ్య మున చేయకురె= (చేయకుడు) అలుగకురె (=అలుగకు డు)మున్నగునవి యహోబల పత్యభిప్రేతములని యందమన్నను నష్టిరూపములకు నైతము ప్రాచీన ప్రామాణిక ప్రయోగ ప్రామాణ్యముగాని ప్రామాణిక లక్షణగ్రంథ సమ్మతిగాని లేమింజేసి యట్టి శబ్దములు నైతము కేవలము సవశబ్దము లనుటకు సందేహములేదు. ఇట్టి నిర్ణాల రూపములను లక్షణాశక్తిచే సంగ్రహించుటేమి? ప్రాచీన ప్రామాణిక ప్రయోగ ముండియు వ్యాకరణము సాధింపఁజాల నపుడగదా యుపలక్షణత్వ కల్పనమునకుఁ బ్రసక్తి.

ప్రయోగములు:—క..... పరా । శరుఁ గని యందఱుఁ బ్రార్థిం । చిరి రాక్షసమారణంబు సేయకు మనుచున్. (ఆది. ౭ ఆ ౧౫౪). క. బహురథగజవాహన భట । సహితులు బలవంతులని విచారించకు నీ । యహితులు..... (ఆర. ౧ ఆ. ౨౫౪). కం..... అట్టిది । యే చెప్పకు తద్విధాతి హీనవచనముల్ (విరా. ౧ ఆ. 3౨౭). ఉ. ఎన్నఁడు నిట్టిపాహసము లింక నొనర్పకురుయ్య..... । సమ్మత దీనికొండాక విషాదముఁబొందకుమీ మనంబునన్ (ఆర. ౫ ఆ. ౪3౪). ఏశబ్ద సహిత వ్రవర్ణ సిరికి:—కం..... పా । పావేశము లేదు దీని కడ్డపడకువే, (శాంతి. 3 ఆ. ౨౯౭)—చ..... విచారహీనవయి కంపము నొందకువే తలోదరి (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౮౭). (కాగితపువ్రాత ప్రతిలో సయిత మిట్లేయున్నది). మానిని. అంత మదింపకువే యని పల్కిన నంత మదింపకువే యనుచున్. (కళా. 3 ఆ. ౧౯౫). డుజ్ వర్ణకమునకు:—క..... ఓడకుఁ డోడకుఁ । డని పలుకుచుఁ దాఁకె గడ్డుఁ

డదురేంద్రసుతున్ (ద్రోణ. ౧ ఆ. 3౮2). చ. డిగకుడు వాహనంబులు గడించి
మగంటిమి గోలుపోవ మీ | రు గడక దక్కిపెట్టుకుడు రూపణ నాయుధముల్
(ద్రోణ ౫ ఆ. 3౮౧).

బాలవ్యాకరణ మధ్యమ ము డుజ్జులు ముజ్జు నాబడు. 3౧.

వివరణము. వ్యతిరేకంబున ముజ్జి పరంబగునపుడు కుజీ
3౦2 I విషయము యగు. 3౨, నీవు వండకుము, మీరు వండకుడు.

సంజీవని. 3౦2 I విషయము:—3౧ సూ. వ్యాఖ్య. ‘ము - డుజ్’ అను రెండును
‘ముజ్’ అను సంజ్ఞ గలవని యథము. బా. క్రి. ౨౯ సూత్రమున విధింపబడిన
‘ము - డుజ్’ అనువానిలోని ‘ము’ అనునది ‘డుజ్’ అనువానిలోని యిద్వర్ణమగు
జకారముతోఁగూడి ‘ముజ్’ అను ప్రత్యాహారముగ నేర్పడుచుగాన నది ‘ము -
డుజ్’ అను రెండిటికిని సంజ్ఞ యగుచున్నదని తాత్పర్యము.

3౨ సూ. వ్యాఖ్య:—బా. క్రి. ౨౯ సూత్రముచొప్పున ముజ్జు ప్రార్థనా
ద్యర్థక మనుట స్పష్టము. వ్యతిరేకార్థమున నట్టి ముజ్జు పరమగునపుడు ‘కుజీ’
యొగదుడుగును. బా. క్రి. ౨౧ సూత్రముచొప్పున జీత్తగు కుజీ పరమగు
చుండఁగా ధాతువుతుది ‘డ’కార మకార మగును. వండు+అ+కు+ము = వండ
కుము. వండు+అ+కు+డుజ్ = వండకుడు - వండకుడు. డుజ్జు జీత్తుగాన
బిందపూర్వక మగుచున్నది. పయిరితిని జీత్త - జీత్తములు రెండిటికిని వేర్వేరి
ఫలద్యయము నరయునది. (విస్తర. I ౧౨3 విష. చూ). “వ్యతిరేకమున ననఁగా
లజ్జీయందు.....వండుధాతువులకు లజ్జి మధ్యమపురుషైకవచనమున ౨౯ చే
ముచ్చకమును నది పరముగా నీవిధిచే కుజీయు.....పైరూపము సిద్ధించె
(వండకుము). ఇట్లే ‘వండకుడు’ అనురూపము ప్రక్రియ నరయునది” (బా. సా.
పే. క్రియా. 3౨ సూ. వ్యాఖ్య. ౪౦౧ పుట). ఇది కేవలము పారపాటు. ‘వండ
కుము-వండకుడు’ అనునవి లజ్జి వ్యతిరేకరూపములు గావు. అవి లూక్ వ్యతిరేక
రూపములు. బా. క్రి. ౨౯ సూత్రము లూట్టు పురులకె ముజ్జును విధించుచున్నది.

సంప్రాప్తనాథకాదీ, చోదాతౌ ప్రశ్నలక్షణౌ భవతః।

నన్నయా ఏదోతౌ వ్యతిరేకా, దపి సంప్రాప్తనపరౌ క్రియా

ధ్వజీయము. కాంస్తః. (ఆ. చిం. క్రియా. ౧౫ కారి. అహో.

3౦౮ విషయము. ౪౯గి పుట).

అచ్చతుష్కం భవేత్ ప్రాణి | స్థితం ప్రశ్నాదివాచ
కమ్ | త త్రాదిచ్చ భవేద్ద్వి | ఏదోతౌ లుభయా

త్వకా । క్వచి దూచ్చ భవే దర్థ । విశేష ఇతి కేదన.

(వికృ. ఆజం. ౭౭-౭౮ కా. అహో. ౩౫౮ పుట).

ఆర్యాదిశబ్దో యుక్తః స్యా । దసంబధార్థ బోధనే

(వికృ. క్రియా. ౧౫ కారి. అహో. ౪౯౬ పు).

కల్పతరువు. 3౦౮ విష:—౨౧౦ XII విషయమున నీకారికలు వ్యాఖ్యాతము లయ్యెను. సంప్రార్థనాద్యర్థక క్రియలమీద “ఈ-ఉ - అ - ఆ” శబ్దములు స్వార్థబోధకములై యగుచు నిల్చును. ఇవి ఆయ్య - ఆమ్మ - అన్న - మున్నగువాని కిని నుపలక్షణములు. ఉదా:—చేయుము+ఈ - చేయుమీ, చేయుము+ఉ - చేయుము, ‘ఉ’ శబ్దవిధానముచే “ఈ - అ-ఆ” అనువాని పాక్షికత్వము విశదమగుచున్నది. చేయుము+అ = చేయుమ, చేయుమా+ఆ = చేయుమా, ఇవిమాత్రము చేయననెడి యీవిధానముచే దక్కినవర్సము లీ క్రియలపై నిల్చుట సమ్యక్తముకాదని విశదపడుచున్నది. చేయుము+ఆయ్య = చేయుమయ్య. కలుగుము+అమ్మ = కలుగుమమ్మ మొ. ఎ - ఏ - ఓ - ఓ - లు వ్యతిరేక క్రియలయ్యి (వ్యతిరేక మధ్యమ పురుష)నిలబడి ప్రశ్నార్థకములగుచు: బ్రాహ్మద్యర్థములను దెల్పును. ఉదా:—చెప్పవె = చెప్పవే = చెప్పుము. చెప్పవో = చెప్పవో = చెప్పుము. ఇట్లే - చెప్పరె = చెప్పరే = చెప్పరో = చెప్పరో = చెప్పుడు - మొ.

అచ్చతుష్కమిత్యాది:—ఓంకారాదికారికలో బ్రహ్మసంగపఠన (అ. ఇ. ఉ. ఎ. ఓ.) స్వము లైదిట్టిలోను ‘ఉ’కారిముచుగూడించి వేలుగ నుత్తరకారికలో జెప్పుచున్నాడు గాన నిందు “అచ్చతుష్క”మృదుల సుంకతరుగుచున్నది. అచ్చతుష్కమృదగా ‘అ-ఇ-ఎ-ఓ’ అనునవి. ప్రాస్వదీర్ఘములగు, నట్టి యచ్చులు—‘అ - ఆ - ఇ - ఈ - ఎ - ఏ - ఓ - ఓ’ అనునవి సుప్తిజాతపదముల తుదిహల్లులపై నిల్చి ప్రశ్నాద్యర్థవిశేషములను బోధించును. ఉదా:—చెప్పితివ - చెప్పితివా - చెప్పమి - చెప్పమీ - చెప్పితివె - చెప్పితివే - చెప్పితివో - చెప్పితివో - ఇది పుస్తకమె - పుస్తకమా - నేనొక బ్రాహ్మణుండనే - ఏడి - ఏడి (రాముడు). మొ. ఇవి కవి ప్రయోగానుసారముగ గ్రహింపవలెను. (౨౧౦ XII విష.) ఒకానొకప్పుడు ఉకారమును నర్థవిశేష బోధకమగును. ఉదా:—ఎట్టూ. మొ. ఆయ్య - ఆమ్మ అన్న మున్నగునవి సైతము ముడుజ్జులపై స్వార్థమున నిల్చును. ఉదా:—చెప్పుమయ్య. మొ మఱియు నయ్యవి సుప్తి జాతములు. ఉదా:—చెప్పితిరేకార్థమును బోధించును. ఉదా:—ఇది పుస్తకమయ్య = పుస్తకముకాది. నీవు పండితుడవయ్య = పండితుడవు కావు. చెప్పితివయ్య = చెప్పలేదు. చెప్పవయ్య =

“నేమింపుడు+ఉ = నేమింపుడు, పోషింపుడు+ఉ = పోషింపుడు, పోషింపుము+ఆ = పోషింపుమా,” అను సుదాహృతులతోఁ బ్రశ్నార్థభానము లేమింజేసి “ప్రశ్నలక్షణౌభవతః” అను దానిని ‘ఉదాతా’ అను దానితోఁ జేర్చి యన్వయించుట సరికాదు. ‘ఉదాతా’ అను దానిని “ఈత్” అను దానితో జోడించి, ‘ప్రశ్నలక్షణౌభవతః’ అను దానిని “ఏదోతా వ్యతిరేకా దపిక్త్యా ద్యుత్తరార్థములతోఁ జేర్చి సమన్వయించుట యుక్తము. అక్షరమున ‘ఈ’ శబ్దమునలెని “ఉత్ + అ + ఆత్ = ఉదాతా” అను శబ్దములును బ్రాహ్మసామ్రాజ్యక్రియలమీఁద స్వార్థమునఁ జేసిననుటయు, వ్యతిరేక క్రియలమీఁద “ఏదోత్తు”లు చేరి ప్రశ్నార్థకములగుచుఁ బ్రాహ్మసామ్రాజ్యమును బోధించు ననుటయు సుసంగతములై యుండును. ఉదాః— చేయుమీ - చేయుమ - చేయుమా. చేయపు+ఏ = చేయవే = చేయుము. చేయపు+ఓ = చేయవో = చేయుము. ‘చేయుము - చేయుమ - చేయుమా’ అను స్థలములందుఁ బ్రశ్నార్థభాన మంతమాత్రము లేదు. “ఉత్” అని వచించుటచే “ఈత్ + ఆ-ఆత్” అను వాని యోగము నిత్యము కాదని విశదమగుచున్నది. ‘ఆత్’ అనువో ‘ఆ+ఆత్’ అని ‘ఆ’కార ప్రశ్నేషము విరుద్ధముకాదు. “రక్షింపురు - రక్షింపురు - రక్షింపుమ” (ఆది. ౨ ఆ. ౨౧౭.) అను భట్టారక ప్రయోగ మట్టి ప్రశ్నేషమునకు మూల మగుచున్నది. ‘చేయపు+ఏ = చేయవే’ మున్నగు చోటులందు వ్యతిరేక క్రియలపైఁ బ్రశ్నార్థక స్వరము చెప్పుచేఁ బ్రాహ్మసామ్రాజ్యభానము స్పష్టమేకదా. బాలసరస్వతీయు నీట్లే సమన్వయించి యున్నను ‘అర్థరాత్నమునకు సూత్రము తెగవలయునని తలచి పైరితిని లేఖక పాతకాదులు సవరించిరో బాలసరస్వతీయే యట్లు పొరపాటుగా వ్యాఖ్యచేసెనో తెలియకున్నది.

బాలసరస్వతీయములోని తప్పపారము సరికాదని తలచి కావలయు నహోబలపండితుడు “ఉదాతా ప్రశ్నలక్షణౌభవతః” అనువో “సంప్రాహ్మసామ్రాజ్యం । ఉదాతా ప్రశ్నలక్షణౌభవతః.” అని సవరించెను. “చేసితివే? చెప్పితివా?” మున్నగు ప్రశ్నార్థక స్థలములు దీని కుదాహృతులగును గాన నది సుసంగతమువలె స్థూల దృష్టికిఁ దోచును గాని ప్రాహ్మసామ్రాజ్య రూపావేశ సందర్భమునఁ బ్రశ్నార్థక రూపావేశము కేవలము నప్రసక్తము కాదా? పూర్వోత్తర సూత్రములు రెండును (I-సంప్రాహ్మసామ్రాజ్యకావీత్ - చేయుమీ, II ఏదాతా ప్రశ్నలక్షణౌభవతః - చేసితివే? చెప్పితివా?; III ఏదోతా వ్యతిరేకా । దపి సంప్రాహ్మసామ్రాజ్యక్రియాణాంస్తః - చేయవే = చేయుము - చేయవో = చేయుము) బ్రాహ్మసామ్రాజ్య రూపములను పాధించునవై యుండఁగా వాని నడిమి సూత్రము ప్రాహ్మసామ్రాజ్య రూపముల కెంత

మాత్రము సంబంధింపని కేవల ప్రశ్నార్థక రూప సాధకమయి యుండురా!
 “చేయుమే” అనురూపము నెవ్వరును సమ్మతించు జాలరుగదా. మఱియు నిట్టి
 పాతమే చింతామణిలో నున్నచో నధర్మము:డు “అచ్చతుష్కమి”త్యాది కారికలలో
 ‘ఏదాత్తులను’ బ్రశ్నార్థకములుగాఁ బూరించి పునరుక్తముచేసి యుండఁడుగదా.

అహోబలపండితీయములోని పై యసంగత పాతముల వ్యాఖ్య యిటు చూపఁ
 బడుచున్నది. “సంప్రార్థనార్థకాదీత్ - వ్యాఖ్య:—సంప్రార్థనార్థక ముడుజ్వల్ల కాంతాత్
 క్రియాపదా దీత్ స్యాత్. నను రక్షింపమి.....రండి. నాయం నిత్యోవిధి: -
 వివాహ మొనర్పు మిత్యాద్యాచార్య వచరాత్. (‘ఉదాతా’ అనుపాతమును విడిచి
 కొనుటచే నిట్టి వ్యాఖ్యకుఁ బ్రసక్తి కల్గెను.) ‘అచ్చతుష్కం భవేత్ ప్రాణిస్థితం
 ప్రశ్నాదివాచకమ్’ ఇత్యాద్యధర్మణ సామాన్యోక్తి మహిమ్నా ఏదీ నీపాటి-వరీసి
 సాటివారు - ఏదీ - వరీ ఇతి రూపాని సిద్ధాని” (అహో. ౪౯౫ పు.) “ఏదాతా
 ప్రశ్నలక్షణోభవత: - వ్యాఖ్య:—ఏదాతా ప్రశ్నార్థకా భవత: - కాచితివే మమ్ము
 నిపుడు కమలదళాదౌ - ప్రదితివా మమ్ము నిపుడు భువనాధీశ ఇత్యాది.....
 వ్యతిరేకేతు సుబంతా దపీత్యుక్తే రధస్తాత్ - పల్లవిదేహికే వధూమణి - ఏమే బాల
 శిరిషగాత్రి - ఇత్యాది.” (అహో. ౪౯౬ పుట.) “ఏవోతా వ్యతిరేకాదపి సంప్ర
 ర్థనారో క్రిణాంస్త-వ్యాఖ్య:—వ్యతిరేకాదపి క్రియా పదా దేవోతా సంప్రార్థ
 నార్థకాస్త: - నన్ను రక్షింపవో రామ ననిన నయన, ప్రోవవే నన్ను.....”
 (అహో. ౪౯౬ పుట). ఇట్టి కవిశిరోభూషణ వ్యాఖ్య వెలసిన పదప - బాలసరస్వ
 తీయ మాతృకలందును నీపాతమే విస్తరిల్ల సాగెను. ఇంకను విచిత్రముగా నహో
 బల వ్యాఖ్యాన పంక్తులతోడి పాఠాంతరము నైతము వెలసెను. అట్టి పాఠాంతర
 మసంగతమని యుపేక్షింపక యాంధ్రసాహిత్య పరిషత్తుద్రిత బాలసరస్వతీయ పుస్త
 కములోఁ బాతవిశేషముగఁ జూపఁబడెను. “సంప్రార్థనార్థకము డు। జ్వల్లాద్యంతాత్
 క్రియాపదా దీత్ స్యాత్ | వ్యతిరేకేతు సుబంతా | దే దాతా ప్రశ్నలక్షణో భవత:”
 (పరిషత్తుద్రిత. బాలస. 3 పుట). కవిశిరోభూషణ వ్యాఖ్యాన పంక్తులలోని “వ్యతి
 రేకేతు సుబంతా దపీత్యుక్తే.” అను వాక్యము నైతము చింతామణి కారికా భాగ
 ముగా నీప్రక్షిప్త పాతకర్త ప్రమించెను. ఆవాక్యము ‘అచ్చతుష్క మిత్యాద్య
 ధర్మణ కారికార్థము నహోబలపతి ప్రదర్శించిన వాక్యములలోనిదే కాని చింతా
 మణి కారికా భాగముకాదు. మఱియుఁ బైరితిని జింతామణి కారికలో లేని
 వాక్యములను జింతామణి కారికా భాగములనుగాఁ గవిత్వము చెప్పుటచేఁ బ్రక్షిప్త
 కారికాకర్త చింతామణిలోని నిజమైన కారిక యుత్తరార్థమగు “ఏవోతా వ్యతిరేకా।

విషయకములగు ప్రయోగములు:—క.....కనుగొను । మీ నీవును బంధులును సమీక్షింపురై. (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౨౫.) (యోధులగతములు) మ.....బదిగినం దైన్యంబు వచ్చుం జుమీ. (శబ్ద. ౨ ఆ. ౬౧ ప.) ఉ..... సన్నత దీని కొండొక నిషాదముఁ బొంగుమీ మనంబున్. (ఆర. ౫ ఆ. ౪౩౪.) చ..... హితముఁ జుమ్మి. (ఆర. ౬ ఆ. ౬౪.) క..... మనకొక్కటి నిశ్చయింపుమూ తగు బుద్ధిన్. (ఆర. ౭ ఆ. ౪౪) ఉ.....ని । ధారణ నేయుఁడా హితము ధర్మము..... (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౯౦.) క..... సైన్యవోయెదో పాము మానుమీ వలవని త్రు । భృష..... (శాంతి. ౪ ఆ. ౩౯౮.) క. నీకట్టిన మైల గట్ట నేర్తునె చెపుమా. (ఆది. ౩ ఆ. ౧౩౫.) క.....పుట్టునె చెపుమా. (ఆపి. ౬ ఆ. ౫౯ ప.) క..... సురగణాధిప నన్నున్ । రక్షింపుమ రక్షింపురు । రక్షింపుమ యనుచు నప్పురందరు కడకున్. (ఆది. ౨ ఆ. ౨౧౭.) క..... పాండవాగ్రజుఁ డయ్యుద్ధముఁ జూచి వీని విడువురు । యని నోడిన వాని హీను నయశో వీర్యున్. (ఆపి. ౭ ఆ. ౪౭.) క. తన తన మదినున్న తెజుగు తథ్యము చెపుడా. (విరా. ౧ ఆ. ౬౫.) క... ..దైవంబు కతం । బున నాకు నొక్క చందం । బనువై యున్నయది దీని నొక దనుఁడా. (విరా. ౧ ఆ. ౮౬ ప.) క. సుందరి మాయుద్ధతిలో । నిందెవ్వరి వలతు చెప్పమీ యనవుడుఁ బూర్ణుడు ముఖ సూచి మీలో । సం దెవ్వడు పొడిచి యొడిచె నతనిన వలతున్. (ఆది. ౮ దశి సంప్రాప్తన పరౌ క్రియాణాంతస్తః” అనునది వేటొక కాకియొక్క పూర్వార్థముగ సంగీరింపవలసి వచ్చెను. (చూ. నా రచించిన బాలసరస్వతీయ పీఠిక. ౨౯ ప. ౫౭-౫౮ పుటలు, వావిళ్లవారి ముద్రణము.) ఇట్టి ప్రక్షిప్తపాఠము చెన్న పురి ప్రాచ్యక్షేత్ర పుస్తక భాండాగారములోని ‘౧౧-౧౨-౫’ నెంబరుగల బాల సరస్వతీయ మాతృకలోను ౩-౨౨ నెంబరుగల కవిజనాంజనమును పేరితో ముద్రింపఁ బడిన బాలసరస్వతీయ టీకా భాగములోను ‘౬ - శే - రావుసాహేబు - కళా ప్రపూర్ణ - గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారు నాకొసంగిన బాలసరస్వతీయ మాతృకలోను వేటొక కాకిరాడ మాతృకలోను నున్నది. పరిషత్తుద్రణమున దీనిని బాఠాంతరముగఁ జూపుటలో “ఏదోతొ వ్యతిరేకాదపి సంప్రాప్తనపరౌ క్రియాణాంతస్తః” అను నర్థర్ప ముపేక్షించఁబడెను. ఈయదర్పమే వ్యతిరేక క్రియలు ప్రార్థనార్థమును బోధించుట దివదేశింపఁబడిన (చేయవే = చేయుము. మొ.) యీసందర్భములోని చింతామణి గ్రంథమునకు ముఖ్యవిషయమని సంస్కృత వివేకింపకుండుట శోచనీయము !

ఆ. ౧౧౦.) వావిళ్ల వారి ముద్రణమున నిది పాతాతరముగాను “అందెవ్వరి వలతు చెప్పుమా” అనునది గ్రంథముస్థగాను బ్రదర్శింపబడెను. తిలో త్రమయు సూదోప సుండులును సమీపస్థులయి వాస్త నిర్దేశ యోగ్యులుగా నుండుటచే నిట “ఇందెవ్వరి.” అను పాతమె యర్హము. ఖరోజ్తస్థల ప్రయోజ్యులుగా “అందెవ్వరి” అనునది సంగతముకాదు. ఉత్తరార్థమున “అందెవ్వరు” అనునదే యర్హము. అందు = ఆయుధ సందర్భ మందని యర్థము.

వ్యతిరేక క్రియలు ప్రాథనాద్యర్థముల నిచ్చుటకు:—తలము..... పితామహ వీరి కిచ్చుటః జిత్తశాంతి యొచ్చువే. (సభా. ౨ ఆ. 3౫ ప.) చ. వ్యవగత మైన జీవమిది వచ్చు నుపాయమునేయ హొక్క (ఆది. ౧ ఆ. ౧౫౦). ఆ-వె. నన్నుం జూచి నగరె నళినాక్షి నాకేలవిప్ర యోగమేల వినవె తొల్లి. (ఆర. ౨ ఆ. ౧౩౭). ‘నగర’ అనుచోట (నవ్వుదురు జరులు) ‘ఎ’ శబ్దము వ్యతిరేక వ్యంజక ప్రశ్నార్థ కము. ‘వినవె’ అనుచో “ఓ జీవలుఁడా వినుము” అని యర్థము. (వినవు+ఎ) = వినవె). క.....మత్సరముఁ గైకొనవే (రివా. 3 ఆ. ౨౨౩). క. విన వలతుం జెప్పవే వివేకనిరూఢా (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౫౦). అమ్యాదులు ముడుజ్జుల మీఁద నిల్చుటకును:—అమ్యాదులయోగమున వ్యతిరేక క్రియలు ప్రాథనాథకము లగుటకును:—చ. ఆమలచరిత్ర యేల చెప్తున్నట్లు వినంగడు వేడ్కయయ్యెడున్. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౮). తే. గీ.....చెప్పు మయ్య తిమరి కపట్టులమైనవేటగు. (ఆది. ౭ ఆ. ౬౬ ప) తే. గీ. | ఆ జరత్కారుఁ గని చెప్పవయ్య వాని | నెలుగు దేని మాపడిమొడు సీయవస్థ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౮౫). చ .....కడనె వారి రుహాయతనేత్రఁ గృష్ణ నీ | ధరణి సురాన్వయోత్తముండు ధర్మవిధిం జెల్ల డయ్య యింక నె | వ్వరికిని జన్నె వీని నవవద్యపరాక్రము నాక్రమింపఁగా (ఆది. ౭ ఆ. ౨౦౭). నీ..... | ఆ-వె..... | కరుణ గలుగుచున్న కమలనేత్ర. (ఆది. ౮ ఆ. ౪ ప.) ఆ-వె.....చేయకుమయ్య యిట్టి చెయ్యి లనఘ యింక (ఆర. 3 ఆ. 3౭౭). ఉ. వెన్నుండు ప్రీతి.జెప్పిన సవిస్త్రవాక్ ప్రచయఁబుత్తోవఁ బో | వన్నకుమార.....(ఉద్యో. 3 ఆ. 3౪౮). చ. అనుపమ సశ్యనిస్సు రణ నాడినమాట మతానుమన్న (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౭౦ ప.) క. నాచిత్రము వసు దేవునిఁ | జూచుటః గోరియును నీవు సుమనోన్వృత్తిఁ గాచి యనుమతి యొచ్చుట | వేచినయది నన్నుం బుచ్చువే ద్వారకజన్. (మల్లిసలయు.) (ఉద్యో. 3 ఆ. 3౭౦). క. వినుమయ్య శమధనాగ్రణి | వనగతులయి వేటలాడవల దెప్పాటన్ | (హరి. ౫. ౨ ఆ. 3౬). (వినుము+య్య = వినుమయ్య - శమధనాగ్రణి - నలకథాపక్షము.

వినుము+అ+అశమధనాగ్రణి = విను మ య్యశమధనాగ్రణి - హరిశ్చంద్ర కథా పతము. క.....పురుషోత్తమ నీ | వీ జన్మంబున సన్తుని | రాజికి వెఱుగగు తపశ్చరణ మొందవనా (అను. ౪ ఆ. 337) ఇట్టివిపెక్కు. అచ్చతుష్కమిత్యాదికి ౨౧౦ XII విషయమున ననేక ప్రయోగములు చూపబడెను. నీ.....వీను శంతను సుతుండు | గురుఁడును విదురుండు గూర్కొని కూర్కొని చెవులఁ బోయ మె సవిశేష కార్య (శే-గీ.) వచనములు సంజయఁడు వెక్కవరుస లుభయ | బల విధంబులు తెలియఁగఁ బలుకఁడెట్లు | .....(స్త్రీ. ౧ ఆ. ౧౪౨). పోయమె = పోసీతిమి - పలుకఁడెట్లు = పలికెను. ఆ-వె. నన్నుఁ జూచి నగరె.....(ఆర. ౨ ఆ. ౧౩2). (నగరె = నవ్వుదురు). క..... | నీ వచ్చటఁ గలవా లేవాని క్కమ చెపుమా (విరా. ౪ ఆ. ౨౧౧). "అపిశబ్దాత్ క్వచి దన్యత్రాపి. ఉ. వచ్చునో రాఁడొ వాడనుచు.....నీ. వెలది ధైరవావర్జ్యప కుంభకుచకుంభ సంభార, హరిదదీశ్వరుని వలతో. ఇత్యాదివచనాని సాధుని....."(అహో. ౪౯౬ పు.) మొ.

సంప్రార్థనంబుల ముగ్ధున కదాదులు విభాష నను ప్రయుక్తంబు లగు. 33.

వండుమ - వండుమా - వండుమి - వండుమి -

బాలవ్యాకరణ వండుండ - వండుండా - వండుండి - వండుండి, ఆ-

వివరణము. ఆ - ఇ - ఈ - ఎ - ఏ - ఓ - ఓ అచ్చ-అయ్య ఇత్యాదు ల

30౮ I విషయము. దాదులు.

ఎదాదు లనుప్రయుక్తంబు లగునపుడు ముగ్ధునకు వ్రజి- రజి యగు. 3౪.

వినవె - వినవే - వినరె - వినరే - వినకువె - విన

కువే - వినకురె - వినకురే.

సంజీవని. 30౮ I విషయము.—(౨౧౦ XIII విషయము చూడు). 'సంప్రార్థనం బులన్' అను బహువచనమునకు సూరిప్రయోజనమును వివరింపలేదు. చింతా మణియందువలెనే యిందును బ్రాథనాద్యర్థములందని సూరియాశయము కానో పును. అదాదులను సూరియే వివరించెను. ఇత్యాదు లగుటచేత 'అన్న' మున్నగు వానిని గ్రహింపనగును. అదాదులలోని 'ఇ' శబ్దమును నిర్వహించు ప్రబల ప్రయోగము కానరాదు. నన్నయ 'సంప్రార్థనార్థకా దీ'త్తని వచించుటచేత 'ఇ' శబ్దమిట నన్నయకు సమ్యతముకాదని తోచుచున్నది. అదాదులలోని 'ఎ' శబ్దము

[బా. క్రి. 33-34 సూ.] 'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్యలోని ప్రక్షిప్తదాహృతులు 1417

మొదలుగ నున్నవి "ఎదాదులని" యుత్తరసూత్రముచే విశదమగుచున్నది. కాన 'అదా'ద్యంతర్గతము 'ఎదాదు'లని యెన్నవగును. అదాదులెల్లఁ బ్రాథనాద్యర్థకము డుజ్జులపై స్వార్థమందె నిల్పు ననఁదగును. అదాదులలోని "ఎదాదులు" చేరిన రూపములు నిలువవు. వానికి నిత్యముగా నుత్తరసూత్రము 'పుజీ రజు'లను విధించుచున్నది. కాన - ము డుజ్జులపై - అ. ఆ. ఇ. ఈ శబ్దములుచేరిన రూపములె నిల్పి యుండునని తెలియనగును. 'అయ్య - అస్తు' అనువాని నదాదులలోఁ జరించెనే కాని సూరి వానితోడిరూపముల నుదాహరింపలేదు. అయ్యాదు లెదాదులలోనివి గాన నవి పరమగునపుడు "పుజీ రజులు" వచ్చుననియే సూరియాశయమనక తీరదు గాని యుత్తరసూత్రములో సయితము వానితోడి రూపములను సూరి యుదాహరింపలేదు. బా - గు - ప్ర - వ్యాఖ్యాత "అయ్యా"దులు పరమగునపుడు "పుజీ రజు"లు వచ్చినరూపముల నుత్తరసూత్రమునందలి మూలములోఁ బ్రక్షిప్తము చేసెను. బాలవ్యాకరణ ముద్రణములం దెందును "వినవమ్మ - వినరమ్మ - వినవయ్య - వినరయ్య" అను నుదాహృతులు లేవు. వీనినిబట్టి యీతఁడు "వినకువమ్మ - వినకురమ్మ - వినకువయ్య - వినకురయ్య" అనురూపములు నైత ముత్తరసూత్రమునకు లక్ష్యములని చెప్పుటకు వెరుదీయఁడని చెప్పునగును. పేటికావ్యాఖ్యాత "అస్తు - అయ్య" అనునవి యేగణమునందును జేరవని యీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. "అదాదు లెదాదు లనువిభాగ ముచ్చులకు సఁబంధించినదేగాని యయ్య - యమ్మ - యప్ప - యన్న మొదలగు పూజ్యార్థకము లందుఁ జేరవనియు దాన నదాదులు (అ. ఆ. ఇ. ఈ) నాలుగనియు నెదాదులు (ఎ. ఏ. ఒ. ఓ.) నాలుగనియు గ్రహించి వై నాలుగచ్చులు పరమగునపుడె యీవిధి వర్తించునుగాని యయ్య మున్నగునవి పరమగునపుడు గాదనియు గ్రహించుట యుక్తమని తోచుచున్నది. ఆపక్షమున 'వినవమ్మ - వినవయ్య - వినరమ్మ - వినరయ్య' అనురీతిరూపములు కుదురవని శంకింప నగుం గానివాని నష్టాదుల యోగముగల వ్యతిరేక క్రియారూపములనుండి సాధింప నగును....." (బా. సా. పే. ౪౦౩ పు.) ఇట్లేతఁడు "అస్తు - అయ్య" అనువానిని సూరియుదాహరించిన గణములనుండి ప్రత్యాఖ్యానము చేసెనేకాని యీ 33-34 సూత్రములు రెండిటిని నేల ప్రత్యాఖ్యానము చేయఁడయ్యెనో తెలియకున్నది. "వినవమ్మ - వినరయ్య" మున్నగునవి వ్యతిరేక క్రియలనుండి సాధింపనగునపుడు "వినవె - వినవే - వినరె - వినరే - వినవా" మున్నగు రూపములుమాత్ర మేల వ్యతిరేక క్రియలనుండి సాధింపరాదు? నన్నయాధర్యజేయ మార్గ మదియేకదా. సూరి యట్టి యుక్తమార్గము నుపేక్షించి యాయపమార్గమున

నేల పడవలనెకో తెలియరాదు. ఈరూపక్షమును “వినురుయ్య శమధనాగ్రణి” (హ.న. ౨ ఆ. 3౬), మతాపసున్న (ఉర్యో. ౪ ఆ. 2౦) ద్వి.....మతాప | మచ్చ.....(బసవ. 3 ఆ. ౪౦2). క.....మతాపసుయ్య ముకుదా (హరి. ఉభా. ౯ ఆ. ౨౪౫ ప.) చెప్తురుయ్య (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౮, 2 ఆ. ౬౬), చెప్పుడయ్య (ఆది. 2 ఆ. ౨౦2). కలుగురుచ్చ (ఆది. ౮ ఆ. ౪ ప.), చేయసు మయ్య (ఆర. 3 ఆ. 322), మున్నగు వెనుక నుదాహరించిన (3౦2-3౦౮ విష.) నన్నయతిక్కనాది మహాకవిప్రయోగములెల్ల విరోధించును. ఇక నహోబల పండితీయము ననుసరించి ‘వినకురె వినకురయ్య - వినకురమ్మ’ మున్నగురూపములును సాధువురై యుచుకొని వానిసాధనమునకయి సూరి యిట్టి యపమార్గామునఁ బడవలసె నని తోచుచున్నది. “ముపు వల్లకయో రుపలక్షిత్యేన దుప్ర వల్లకయో ర్బహు వచనయోగపి గ్రహణమ్” (అహో. ౪౮౬ పు.) (3౦2 విష.). మఱియు-‘వినకురె’ అను నేకవచనరూపము సాధువైనపుడు ‘వినకురె’ అను బహువచనరూప మేల సాధువుకాదని తోచుచుగాని యట్టి బహువచనరూపముల సాధుత్వమును నిర్వహించు ప్రామాణిక కవిప్రయోగములుగాని ప్రాచీన ప్రామాణిక లాక్షణికసమ్మతి గాని లేదు. ‘వినకురె’ అను నేకవచనరూపమునకు మహాకవిప్రయోగములెకా “ముపు పరశ్చ సః” అను సభర్వణాచార్య సమ్మతియు నాథార మగుచున్నది. ఏక వచనమందును “వినకురయ్య - వినకురమ్మ” అనురీతిగల ప్రయోగములు లేమింజేసి ‘పు’వల్లకము ‘ఎ - ఏ’ లతోఁ గూడిమాత్ర మే సాధు పగుచున్నదని వ్యాఖ్యచేయుఁ బడెను. (3౦2 విష.). అయ్యాదు లేకవచనాంతములయినను డుట్టు పైనిసైతము ‘అ-ఆ’ మున్నగుస్వరములవలెనే నిలువనగును. వ. వారలఁ జూచి కృష్ణం డిట్లనియె. చ.....పడసె వారి రుహయతనేత్రఁ గృష్ణ నీ | ధరణి సురాన్యయోత్రముఁడు ధర్మవిధం జెప్పుడయ్య యింక నె | వ్వరికిని జన్మె వీని ననవద్యపరాక్రము నాక్ర మింపఁగా. (ఆది. 2 ఆ. ౨౦౬-౨౦౭ ప.) వ. వలన దుడుగుండు.....(ఆది. 2 ఆ. ౨౦౮, క..... | అనునై యున్నయది దీని నొక గాదనఁదా? (విరా. ౧ ఆ. ౮౬). సూరిపక్షము “వినవె - వినరె - వినకురె - వినకురె - వినవయ్య” మున్నగుచోటుబందు “వినుము+ఎ = వినవె; వినకుము+ఎ = వినకురె; వినుఁడు+ఎ = వినరె - వినకుఁడు+ఎ = వినకురె - వినుము+అయ్య = వినవయ్య” అనురీతిని బడచ్చేదము నరయునది. ఇదియెంతయు నస్వాభావికము - నసత్యము ననుటకు సందియములేదు.

చు ద్వైశ్యో మధ్యమార్థే స్యాత్ | ప్రార్థనే ముమ్మ
నన్నయా డుజ్ స్థితిః | ఏతి వాస్తో హ్రస్వ దీర్ఘః | ద్విత్వ మూ
30౮ II వివ. దస్తకా క్వచిత్. (వికృతి. క్రియా. ౧౬-౧౭ కా. ౧.
అహో. ౪౯౬ పుట.)

కల్పితపు. 30౮ II వివ:—చు= 'చు' అనేది నిశ్చయమధ్యస్థచేషబోధక
శబ్దము, ద్వైశ్య=ద్వైశ్యము, మధ్యమార్థే - ప్రార్థనే = ప్రార్థనాద్యర్థక మధ్యమ
పురుషమున, స్యాత్ = ప్రయుక్తుడుగును. అట్టియెడల మధ్యమపురుషమున,
ముమ్మడ డ్ స్థితిః = ఏకత్వమున 'ము-మ్మ' అను ప్రత్యయములును, బహుత్వమున
మజ్జిగ్గకమును నగును. ఉదా:—చుము - చుమ్మ - చుడు - చుదు - చేసెదను
జమ్మి = చేసెదనుజమ్మి - చేసెదనుజుడి - చేసెదవునుమి - చేసెదవునుమ్మి -
చేసెదరునుడి - చేసెదరును డి - (చేయవలదను ప్రార్థనము వ్యక్తమగును). ఏతి =
'ఏ-ఏ' అనునవి పరమగునపుడు, వాస్త: - హ్రస్వదీర్ఘ: స్యాత్ = 'చు' శబ్దము వకా
రాంతమై, హ్రస్వరూపము దీర్ఘరూపము గలదగును. ద్విత్వం స్యాత్ = ప్రయో
గించిత్యముచుబట్టి హ్రస్వముగా నుండు నపు డా వకారము ద్విరుక్తమగును.
ఉదా:—చువ్యే = చూవె. వకారము రేఫమునకు నుపలక్షణము గాన 'మారె'
అని బహువచన రూప మెన్నునది. వెళ్ళెదను జూరి - వెళ్ళెదవునువ్యే - వెళ్ళెదవు
సూవె - వెళ్ళుదురుసూరె, గనడదావా: స్యు రిత్యాది సూత్రము చొప్పున (22
వివ.) చకారము సకారమగును. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, ఉదంతతా = చు
శబ్దమున కూకారాంతత్వముచు గల్గును. ఉదా:—చూ - కూలైదం జూ - చేయు
దువు సూ. మొ.

ఈమధ్యర్థ ప్రదర్శిత ప్రక్రియనుబట్టి 'చూ' అను దాని దీర్ఘము 'ము'
వర్ణకలోప మూలకము కాదనియు 'చూ' అనునది ప్రత్యేకముగాఁ బైరీతిని
సాధింపనగుననియు నిట్లు వెనుక నుదాహరించిన భారత ప్రయోగమున స్వరపరక
'ము' వర్ణకలోపము లేదనియు సురుద్ధించుట కవకాశము గోచరించుచున్నది. కాని
'మధ్యమార్థే - ప్రార్థనే' అని యధర్వణుడు వచించుటచేతను, 'ము - మ్మ - డుజ్'
అను ప్రార్థనార్థక మధ్యమపురుష ప్రత్యయములను విధించుటచేతను నిట స్వర
పరక ము లోపమున 'చూ' అను రూపము కల్గలేదనుట గరికాదని తోచుచున్నది.

కవిజనమండనకర్త కవిశిరోభూషణమును సరిగాఁ జూచికొనక "ఏతి = పాండు
చున్నది." అని టీక వ్రాసెను. "ఏతి = ఏకారేపర ఇత్యర్థ: - ద్విత్వజ్జే హ్రస్వ: -
తదభావే దీర్ఘ ఇత్యర్థ:" (అహో. ౪౯౭ పు.) శబ్దతత్త్వమునుబట్టి పరిశీలించు

నపుడు చుష్టు - చూవె మున్నగునవి 'చూడు' థాతు ప్రాగ్నాద్యర్థక మధ్యకు పురుష రూప మూలకములని తోచును. ఉదా:-చూడుము = చూ+ము = చుష్టు - చూడుడు = చూ+డుజ్ = చుడు. చూడె = చూవె = చూడరె = చూరె. ఈరూపములందు మాత్రమే చూడు 'డు' లోపము కన్పట్టును. 'చూడుము = చుష్టు.' మున్నగు వాని కర్థమునం దించుకంతే భేదస్ఫూర్తి కన్పట్టుచున్నది. ప్రయోగములు:-క.....నిగత | శోకస్థితి నున్నదానఁ జూవె ఖగేంద్రా. (ఆది. ౨ ఆ. ౫౧.) క.....బన్నము వడి యొడఁ | దలఁచక యున్న తడ చూవె తత్త్వఁ డిలన్. (ఆది. 3 ఆ. ౧౪౭) చ. సురల వరప్రసాదమునఁ జూరె సుపుత్రులఁ బొందురాజు భా | సురముగఁ గాంచె.....(ఆది. ౫ ఆ. ౧౫౦) క.....భా | సురతేజః డుపేంప్రభుఁడు సువ్వె మునీంద్రా. (ఆర. ౧ ఆ. 3౭౩.) ఉ. భావిపురాతనాద్యతన.....వఁ | జూవె సహింహ నోపక కృశుండ వివర్ణుడ వైతి నెంతయున్. (సభా. ౨ ఆ. ౧౧౪.) మ.....బిదిగిఁక దైన్యంబు వచ్చుం జుమ్మా. (శల్య. ౨ ఆ. ౬౧.) క.....చాదగు | పలుకు వినఁగదయ్య హితము కథ్యముఁ జుమ్మా. (ఆర. ౬ ఆ. ౬౪.) క.....ఘంభా | షాతరళత నొందమి సూ | రే తెరవు విమోక్ష సుఖగర్భిత వడయన్. (శాంతి. ౬ ఆ. 3౧౪.) క. ప్రజ్ఞయ నాకం బసంగఁ బ్రజ్ఞయ చువ్వె. (శాంతి. ౪ ఆ. ౬౮.) క. నావుడు సాత్యకి.....వచ్చుం | జూవె. (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౨౮౩.) ద్వి. నమ్మి పోయెదము సు వ్తమ్మ మఱామ | మమ్మ.....(బరహ. 3 ఆ. ౪౮౭.) బాల వ్యాకరణ పక్షమున 'చూవె' అనుచో 'చుష్టు+ఎ' = చువ్వె - చూవె అనియు 'చూరె' అనుచో "చుడు+ఎ" అనియు బడచ్చేద మసంగతముగఁ జెప్పవలసి యుండును. సూరి యీక్రింది వానిని సంగ్రహింపలేదు,

రయగం మధ్యమైకత్యే | క్వచి దర్థే ప్రయుజ్యతే |
 దీర్ఘో హ్రస్వశ్చ తత్రస్యా | దేశోఽప్యర్థ విశేషదః.
 మధ్యమధ్యే క్రియాధేతు | నిత్య మత్వ మిహేష్యతే |
 కన్నయా. వైకవర్ణస్యతు తథా | రయోగస్య తథా గతే.
 30౮ III వి. అన్యత్రా త దిప్టః స్యా | త్వద్వాక్యస్య తథా గతే.
 (నికృ. క్రియా. ౨౬-౨౭-౨౮-౨౯ కా. అహో. ౫౦౩ పు.).

కల్పతరవు. 30౮ III వివ:-మధ్యమపురుషైక వచనమునందు; రయగమ్ = అత్యవిశిష్ట ర్థద్యయము, క్వచిదర్థే = అర్థవిశేషమందు, నీచత్వము భక్తి

మైత్రి మున్నగు నర్థవిశేషములందు, ప్రయుజ్యతే = ప్రయోగింపఁబడును. దీర్ఘో
 హ్రస్వశ్చ = ఆ రయ్యగును లో 'రెడవది 'అ'కారవంతము 'అ'కారవంతమును నగును.
 (చూడు. క్రి. ౨౫౫ కా. 3౦౮ V విష. ప్రత్యయార్థే ఇత్యాది.) తత్ర = రద్వయ
 మున, ఏకోపి = ఒక్కటి పైతము, అర్థవిశేషదః = అర్థవిశేషము నిచ్చునది, స్వాత్ =
 అగును. ఉదా:—రారా, = రార, = రా = రమ్ము. ఒక్కటి ప్రత్యేకముగా
 బ్రయుక్తమగునపుడు హ్రస్వాకారముండదు. “ర = రమ్ము” అని వాడరాదు.
 క్రియార్థే మధ్యమధేతు = అట్టి యేకరా శబ్దము ర శబ్దమును వేరొక మధ్యమ
 పురుషక్రియ తుదియక్షరము మీఁద నిల్పినచో, ఇహ = ఈపందర్భమున, అత్వం,
 నిత్యమ్, ఇష్యతే = పూర్వస్థిత క్రియాంత్య వర్ణమునకు, 'అ'త్వము సమ్యతమగు
 చున్నది. ప్రాధనార్థమున మధ్యమ 'ము' వర్ణకము లోపించునపుడే క్రియాంత్యము
 రా శబ్దపరకమగుచుండఁ బూర్వస్థిత స్వరమునకు 'అ'కారాదేశ మగును. ఉదా:—
 పాలింపుము + రా = పాలింపు+అ+రా = పాలింపరా = పాలింపుము. మువర్ణక
 లోపము లేనపుడు ర శబ్దపరకత్వమున ముప్రత్యయోకార మకారము
 కారేదు. ఉదా:—చ. జననముఁ దెల్పియే బిలువ సత్యము సుముర కుంతి
 భాషణం | బిని.....(శాంతి. ౧ ఆ. 3౯.) ఇట్లుచటచేతనే మధ్యమ
 పురుషక్రియల మీఁద 'అ'కారవంతము గాని 'అ'కారవంతము గాని రేఫము
 నిల్పుట గలదని వ్యక్తమగుచున్నది. ఏకవర్ణస్యతు = ఏకాక్షరకమగు క్రియ ర శబ్ద
 పరకమగునపుడు పూర్వ స్వరమునకు 'అ'కారాదేశము, న = కాదు. రయోగస్య
 తథా గతేః = ర శబ్దయోగ మట్లు కవిప్రయోగ సిద్ధమగుటవలన నట్లు చెప్పుబడె
 నని యర్థము. “ప్రయోగస్య తథా గతేః” అను పాఠము యుక్తతరము. ఉదా:—
 పోరా - లేరా - తేరా. మొ. అన్యత్రాపి = మధ్యమపురుష క్రియేతర పదముల
 మీఁద పైతము, తదిష్టః స్వాత్ = ఆద్యవిధ ర శబ్దప్రయోగమును సమ్యతమగును.
 సద్వాక్యస్య తథా గతేః = కవిప్రయోగము లట్లుండుటవల్ల నని తాత్పర్యము.
 ఉదా:—నే నా పని చేసితినిరా - వాడు వెళ్లెనురా, ఏమిర కర్ణ. (ద్రోణ. ౪
 ఆ. ౨౮౮.) ప్రయోగములు:—చ. జననము దెల్పియే బిలువ సత్యము సుముర
 కుంతి భాషణం | బిని తనుజత్వ జాతకృప నంబుజ మిత్రుడు వల్మి.....
 (శాంతి. ౧ ఆ. 3౯.) ఉ. ఏమిర కర్ణ భీము నటు లేటికిఁ దిట్టి తతఁడు దోల ని | గ్నే
 మియులేక.....(ద్రోణ. ౪ ఆ. ౨౮౮.) కా. అక్షయ్యంబుగ పాంపరాయని
 తెలుంగాధీశ కస్తూరికా | భిక్షా దానము నేయరా సుకవిరాడ్ బృందారక శ్రేణి
 క్షేన్ | .....పుల చరిత్రలో 'బృందారకస్వామిన్' (శ్రీనాథుడు) అను పాఠ

మంగీకరింపబడెను. మఱియు నందు రెండుచోటులం దీపద్య ముదాహృత మయ్యెను. రెండిటను ‘చేయురా’ అని యకార ముత్పలుకబడితముగాఁ బరిమాయించుట సరికాదు. (కవులచరిత్ర. రివైజ్డ్ ఎడిషను ౩౪౪-౩౪౭-౪౯౧-౪౯౦ పు.) మ...
 .....కస్తూరికా । ఘన సారాది సుగంధి వస్తువుల వేగం బిచ్చి లాలింపరా. (కవు. రివై. ౩౪౩ పు.) ఉ. వలర యీ చలం బుడిగి యేలర బాల రసాల మాలతీ! జాలములో..... (మనుచ. ౩ ఆ ౯౩ ప.) ఇందలి శబ్దాలంకారము “వలు ము+రా = వలు+ర = వలు+అ+ర = వలర” అను చోటి ‘అ’త్వమునకుఁ బ్రమాణ మగుచున్నది.

శబ్దతత్వమును బరిశీలించినచో వచ్చు థాతు ప్రార్థనాద్యర్థక మధ్యమ పురుషైకవచన రూపమగు ‘రమ్ము’ అను దాని లోని ‘ము’ వర్ణకము పాఠికముగా లోపింపఁగా మిగిలిన రూపము ‘రా’ అని యేర్పడుననియు దానినుండి యేర్పడినదే ‘ర’ అనునది యనియు (మా. ౩౦౮ V విష. ప్రత్యయార్థ ఇత్యాది.) నట్టి రెండు శబ్దములును (రా - ర) వ్యవహారవశమున నర్థమునందును బరిణామము నంది వివిధస్థలములందుఁ బ్రయుక్తములగుచు వచ్చెననియుఁ దోచుచున్నది. ఇట్లు శక్తి మాటుటచే నధర్వణాచార్యుఁడు ర శబ్దపరకత్వమున థాతుకారమునకు ‘అ’కారాదేశము చేసెనె కాని పరిశీలింపఁగా “వలన్+ర = వలుట నిమిత్తము రమ్ము” అనురీతి నత్యస్థలములం దెల్ల నుజ్యంత థాతు రూపము నెలయుచున్నదని తోచక మానదు. అశక్తి మాటుటచేత నచట ‘రమ్ము’ అను నర్థమునకు స్ఫూర్తి బాగుగఁ దోచుకొన్న నూత్నముగ నరసినచోఁ గొంత వ్యక్తము కాకపోలేదు. కాలక్రమ మున నట్టి ‘అ’త్వ మేదో పొరపాటుచుకొని కొందఱు సామాన్య గ్రంథకర్తలును ముద్రణ సంస్కర్తలును నట్టియెడల ‘వలుర’ అనురీతి నుకార ఘటిత లకారాదులనే నిల్పుచున్నారు. అధర్వణాచార్య వచనమునైన స్మరింపకున్నారు. కవులచరిత్రము నందు ౩౪౩-౩౪౪-౩౪౭-౪౯౧-౪౯౦ పుటలలో ‘చేయురా’ అనునది ఓడియున్నదని వై నివివరించియే యున్నాను. ఇట్లర్థమందుఁ బరిణామము గల్గుటచేతనే ‘రా’ శబ్ద మవ్యయము నపదము (అపద’ మనఁగాఁ బ్రత్యయాదికము) నని శబ్దరత్నాకరమున నీక్రిందిరీతిని వ్రాయఁబడెను. “ర.....దే - ఆప - ౧ నీచ మిత్రోద్దేశముల యందు ఉద్దేశ్య వాచకమునకు ఏకత్వంబున అంతాగమంబగును. (నీచోద్దేశ మునకు:— ఉ. వంచన రాము దేవిఁగొని వచ్చిన యట్టులు గాదు రోరి న । క్రం చర..... (రా. యు. కాం.) మిత్రోద్దేశమునకు:— “వలర యీచలం బుడిగి యేలర. (స్వా. ౩ ఆ.) ఆవ్య-ప్రశంసార్థక శబ్దమున కనుప్రయుక్తమగును. (భౌర.

బలిర. మొ.)" (శ-ర). 'బౌను+ర - బౌర' అనుచోః "బౌను" శబ్దము ప్రశంసార్థకము కాదు. రయోగమున నది ప్రశంసార్థక మయ్యెను. "రా - యు - దే - అప - ర అను దాని యొక్క రూపాంతరము. నీచోద్దేశమునకు:—'కానీ' అయి. ౬ ఆ. (కానీ = కానిమ్ము+గా.) మిత్రోద్దేశమునకు:—రారా నందకుమారక - ప్రశంసార్థక శబ్దములకు అనుప్రయుక్తమగుటకు:—'బౌరా వలరావ వేగము' ఉ. హరి. ౫ ఆ.)" (శ-ర). ఇంకను బ్రయోగములు:—“మ, బలిరా సత్కవి నాడు... (కళా. ౧ ఆ. ౪౪.) కా. ఏరా తమ్ముడ నన్ను జూడఁ జరుచే వెన్నాళ్ళనో యుండి..... (పాండు. 3 ఆ. 33.) “ఏరా = ఏర. అవ్య. (ఏమి+రా.) మైత్రీకోపాదులతో చేయు సుబోధనమం దపయుక్తము....." (సూ. రా. ని.) “ఏర = ఏరా - శివధ ౧ ఆ ౧౦౩" (సూ రా. ని.) “క్వచిద్రథే - హీనత్వాద్రథే - ప్రియత్వాద్రథే - రారా శ్రీరామ మస్తు రక్షింపన్ - రారా ప్రల్లదము లేల రణ మొనరింపన్..... రార దాసుల రక్షింప రామచంద్ర..... రా యిఁక బ్రల్లదము లేల రణ మొనరింపన్....." (ఆహా. ౫౦౭ పుట.) బాలవ్యాకరణమున నీవిషయములు సయితము సంగ్రహింపఁబడలేదు.

ప్రార్థనార్థే భవేన్నాత్తా । త్కదేత్యర్థ విశేషదః ।
 అన్యతశ్చాపి స భవేత్ । క్వచి దర్థ విశేషదః । ఉత్త
 నన్నయా మాదావపి భవే । త్ప్రీత్యాదర్థ విశేషదః । (వికృ.
 భవ్యణీమము. క్రియా. ౧౪-౧౫ కారి. ఆహా. ౪౯౬).
 3౦౮ IV విష. ఆర్యాదిశబ్దో యుక్తః స్యా । దసంబద్ధోఽభోధనే ।
 (వికృ. క్రియా. ౧౫ కారి. ఆహా. ౪౯౬).
 కీలాథా దుభయోర్మోగో । నోభయోపరి వర్ణకః ।
 (వికృ. క్రియా. ౧౬ కారి. ఆహా. ౪౯౬).

కల్పతరువు. 3౦౮ IV విష:—ప్రార్థనార్థే = ప్రార్థనార్థమునందు, నానాత్ = సుజ్యోతముకంటె బరముగ, కదేతి = 'కద' అనుశబ్దము, భవేత్ = అగును. అర్థ విశేషదః = అర్థవిశేషబోధకమును నగును. ఉదా:—ననుఁ గావఁగదే = కావుము. సః = ఆ 'కద' శబ్దము, క్వచి దర్థవిశేషదః = ఓకప్పు డర్థవిశేషము నిచ్చునదై. అన్యతశ్చాపి = సుజ్యోతేతరములకంటె బరముగను, భవేత్ = అగును. ఉదా:—ఆపనిచేరికదా రావలయును. అనిచేసినంగదా ఫలము గల్గును. దయాభిగదా. లేతగదమ్మ (యను. 3 ఆ.) మొ. సః = ఆకదశబ్దము, ప్రశ్నాదర్థ విశేషదః = ప్రశ్నాదర్థవిశేషముల నిచ్చునదై - ఉత్తమాదావపి భవేత్ =

ఉత్తరుపురుషాదిక్రియలకంటె: బరముగాను నిల్చును. ఉదా:—నేను జేసి
 తినిగదా, నీవు చేసితివా? వాడుచేసెనుగదా, నీవేలచేయలేదు? మొ. ఇంకను
 వివిధములగు నర్థవిశేషములు దీని వాడుకయందు గన్పట్టును. వాడుకరాడుగదా,
 ఏమిచేయనగును? నీ డువచ్చునుగదా, ఇంక నెవరురారు. ('కాదు+ఆ = కాదా =
 కదా = కద' అనురీతి నీశబ్దము వ్యుత్పత్తి నరయనగును). అర్థబోధనే, అసంబంధః =
 ఇవకాదిసంబంధార్థకముకాని, ఆర్యాదిశబ్దః = అయ్య - అన్న మున్నగుశబ్దములు,
 యుక్తఃపాఠ్యో = అర్థవిశేషములందు బ్రయుక్తములగును. ఉదా:—చెప్పన్+
 కద+అయ్య = చెప్పంగదయ్య = చెప్పుము. చెప్పన్+కదా+ఎ=చెప్పంగదె=చెప్పుము.
 వచ్చితివిగదయ్య - వచ్చితివిగదమ్మ - మొ. "ఆర్యశబ్దభవః ఆయ్యేతిశబ్దః ఏకా
 రాది స్వరసంబంధరహితః. అర్థవిశేషే ప్రయుజ్యతే = ప్రాసవయ్య - రావయ్య -
 నను మఱియవయ్య - వినవమ్మ - వినవమ్మ ఇత్యాది - వీ రెవ్వరయ్య ద్రుపదమహా
 రాజులె ఇత్యాచార్యవచనమ్" (అహో. ౮౯౭ పు) 'అసంబంధః' అనుదాని
 కేకారాదిసంబంధరహితమని యహోబలమతి యర్థముచేసెను. "అయ్య+ఎ=ఆయ్యే"
 మున్నగునవి కేవలము సప్రసిద్ధములుకాన వానిని నిషేధించువ్యాఖ్య యప్ర
 సక్తిము. ఆర్యాదిశబ్దములతోఁగూడిన కదేతి శబ్దము నాంతక్రియలపై నిల్చి ప్రార్థ
 నాదర్శితమగునని వర్ణవసీతార్థము. 'కద' అను శబ్దము "కాదు+ఆ = కాదా =
 కదా = కద" అని యేర్పడినదేయని యీవఱకు. శబ్దబడెను. "రక్షింపంగదయ్య =
 రక్షింపన్+కాదు+ఆ+అయ్య = రక్షించుటకాదయ్య = రక్షించుటజరగదయ్య =
 రక్షింపుము" అని యచటి యర్థక్రమము నరయనగును. (మా. 3౦౮ V విష.
 ప్రత్యయార్థ ఇత్యాది). కిలార్థాత్ = కిలశబ్దార్థవాచకమగు 'అట' శబ్దము
 నకుఁ బరముగ, ఉభయో ర్మోగః = 'కద - అయ్యాదులు' అను రెండిటియోగము
 గల్గును. ఉదా:—వచ్చితివటకద - వచ్చితివటయ్య - వచ్చితివటమ్మ - వచ్చితి
 వటె. మొ. 'వచ్చితివిగదయ్య' అను రీతిరూపములు "ఆర్యాదిశబ్ద" ఇత్యాది
 సూత్రముచేతనే ('చెప్పంగదయ్య' అనుదానిరీతి) సిద్ధించును. ఉభయోమరి =
 "కిలార్థకము (అట) మీఁదను, 'కద' అనుదానిమీఁదను, వర్ణకః = మధ్యమ
 'పు'వర్ణకముకాని మధ్యమ 'రు'వర్ణకముకాని, న = నిల్వడు. ఉదా:—'వచ్చితివటె,
 వచ్చితివిగదె వచ్చితిరటె - వచ్చితిరిగదె' అనియె యుండునుగాని 'వచ్చితివటవె -
 వచ్చితివిగదవె—వచ్చితిరటరె - వచ్చితిరిగదరె.' అనురీతినిరు - పుప్రత్యయాంతము
 లుండనేరవని శాత్పర్యము. "మొదటి యు భయశబ్దముచే 'కద'శబ్దమును, అయ్యా
 దులును, శబ్దబడును. రెండవ యుభయశబ్దముచే "అట, కద" అనునవి చెప్పఁ

[భా. క్రి. 33.34 సూ.] కదవె-కదరె-మొ. అర్వాచీకవిప్రయుక్తములు. 1425

బడును. “అచటికి వచ్చితివటకద, వచ్చితివటయ్య, వచ్చితివటమ్మ, పశువురం యోగోపి - వచ్చితివిగదయ్య ఇతి ఉభయశబ్దేన కదా కిల్లాకౌ గృహ్యేతే. తయో దురతి కైశ్చిత్ ‘పు-రు’ వల్లకౌ ప్రయుజ్యేతే. నచ్చుంగదవె - కదరె, వచ్చునటవె - వచ్చునటరే ఇతి-కాద్యశం రూప మసమంజరమితి నిరాచక్షే, నోభ యోపరివర్ణక ఇతి. తత్ర వచ్చుంగదె ఇత్థాద్యేన రూపం సమంజరమ్” (అహో. ౪౯౭ పుట). అధర్వణునినాటి క్షిప్రు ‘కదవె - కదరె’ “అటవె - అటరె” అను రూపములు లేమింజేసి యాతఁ డట్లు వదించెను. కాని తర్వాతికవులట్టి యధర్వణ నిరాకృతరూపములను బ్రయోగించిరి. అధర్వణుఁ డట్టివానిని, నిరసించుట నర యఁగా నాతనికాలమునకె యట్టివి వ్యవహారమున నుండెడివని తోచుచున్నది. ఉ.....పురంబుఁ జేర నిం । కెవ్విధిఁ గాంతుఁ దెల్పుంగదవే తెరువెన్ది శుభంబు నీకగున్ (మనుచ. ౨ ఆ. 3౯). “కదవె (కదవే) = కద. I ప్రార్థనమునకు. నీ... ..చిలునవ్వు నవ్వంగదవె. (రసిక. ౫ ఆ. ౧౪౨). శా.....తెల్పుంగదవే యేతత్పురావృత్తమున్ (దశా. ౧ ఆ. ౨౨౭)” (సూ. రా. ని). “ఉ. వీయపురాల వైతిగదవే యిపుడు. (విజయ. 3 ఆ.)” (ప్రార్థ. క్రి. ౨౯ సూ.) “కదవయ్య - (య్యా) = కద. I ప్రార్థనమునకు. గీ. కావంగదవయ్య యధ్ధాగ్ధికల్పకృతి (నైష. ౧ ఆ. ౧౦౭). మ.....ఆ । యదురుల్ నీకెమరే జయింపంగదవయ్యా..... (ఉ. రా. ౧ ఆ. ౭౮).” (సూ. రా. ని). “కదవమ్మ (మ్మా) = కద. I సంతాపము నకు. గీ. కమ్మనిలుకానితూపులఁ గ్రమ్ముకాక । ముమ్మరంబయ్యెఁ గదవమ్మ ముద్దు గుమ్మ (ఇందు. 3 ఆ. ౯ పు).” (సూ. రా. ని). “కదరె. దే. అవ్య. (కద+రె) సంతాపమును దెలిపెడి.....గీ..... ఎంత బడలెనొ కదరె యయ్యెమ్మెకాడు (రసిక. ౪ ఆ. ౧౭౭). (రూ కదరే. శా. ఈ । వ్యాజస్వాంతుఁడు రుక్తి యుబ్బు గదరే (రుక్తి. ౨ ఆ. ౭౩).” (శ - ర). (“కద+ర+ఎ” అని ఛేదము చూపుట యుక్తము). “కదరయ్య - (య్యా) = కద. I ప్రార్థనమునకు. గీ.....మా పద్మగంధిఁ దోడైచ్చి నన్ను । నూర్పంగదరయ్య మిము వేడుకొనెడగాక(సారంగ. ౨ ఆ. ౧౭౦).” (సూ. రా. ని). “కదరమ్మ - (మ్మా) = కద. I సంతాపమునకు. గీ.....ఎంత । వంత నడలెనొ కదరమ్మ యింతులార (రసిక. ౪ ఆ. ౪౪).” (సూ. రా. ని). ‘అటవె - అటరె’ అనువానికి బయిరితిని గోశములలోఁ బ్రయో గములు చూపబడలేదు. కవిజనమండనకర్త ‘కదవే’ మున్నగునవి యధర్వణ నిరాకృతములు కావనియ్య, “నోభయోపరి వర్ణకః” అనుటచే “చదివితివట కదవె” అనురీతిని “అటకద”ల యుభయముమీఁద ‘పు’వర్ణకము నిల్వదని యధర్వణాశయ

మనియు వ్రాసెను. (విక్ర. క్రియా. ౧౬ కాని. టీక). త్రిలింగలక్షణశేషమున
 “ప్రాథనంబునం దన్యత్కర్మముం శ్రీయలమీదఁ గద కదపు పూర్వకంబులన్నాదు
 లనుప్రయుక్తాబులగు” (ప్రాథ. క్రియా. ౯ సూ). “తటచుగం గ్రియలమీది
 కద - కదపుల కన్నాదులు పూర్వములున ననుప్రయుక్తంబులగు.....తటచుగ
 ననుటచే తేత గదప్తు. (మరుచ 3 ఆ) దముంబు గాళివి గదప్తు (భాగ. ౧౦
 స్కం. పూ.) ఇత్తాదు లూహ్యంబులు (అనఁగాఁ గ్రియలమీదనేకాక నామముల
 మీదను కద కదపులు నిల్పుచు)” (ప్రాథ. క్రియా. ౨౯ సూ). అని సూత్రింఁ
 బడెను. నాంత క్రియలమీద అయ్యాదిశబ్దములతోఁగూడిన కదశబ్దము ప్రాథ
 నాథ మిచ్చుటకు: క.....భవ । చ్చరణంబులు గనుఁగొనం బ్రసాదింపఁగదే
 (ఉపోద్ఘా. 3 ఆ. ౪౦౮). ప్రసాదింపఁగదే = ప్రసాదింపుము. క.....పాండ
 వులం । గలనీ మనవయ్య నాదగు । పలుకు విసఁగదయ్య హితము పథ్యముఁ జుమ్మి
 (ఆది. ౬ ఆ. ౬౪). ప్రాథనాద్యగ్రంథము విశేషరూపములుగాఁ త్రిలింగలక్షణ
 శేషమున నీక్రిందివి సూత్రింపబడెను. “ప్రాథనాదులగ దన్యత్కర్మముం తక్రియల
 మీది యిప్పు కికాగంబు విభాషనగు నీ, ఓర్పుమై మప్పిడి గుంపవాసముండ
 నీ । మగనాలి సరిపోల్పఁదగదు విధవ. (ఉప్పిండి = ఉప్పిండిగ) (కాశీ. ౨ ఆ)...
 ....” (ప్రాథ. క్రియా. ౧౦ సూ), “ఎత జమఁదైనంగాని కానిమ్ము ఇత్యన్తి
 న్నన్తే కానీశబ్దః.....ఇత్త్యాదిశబ్దా అన్యశబ్దేన గ్రాహ్యః.” (అహో. ౪౯౭ పు).
 అని యహోబలపతి వైరీతిశబ్దములను ‘అన్యే వ్యర్థవిశేషే స్యు । రస్తే శ్రుతి మనో
 హరాః’ (3౦౮ V విష). అను నధర్మకాగికకు లక్ష్యములనుగా నుదాహరించెను.
 ఇట్టివి ప్రత్యక్షార్థ (3౦౮ V విష) ఇత్త్యాదిలక్ష్యములనుట యుక్తము. “ఇమ్ము=ఈ -
 కానిమ్ము = కానీ” మున్నగునవి ప్రాథనాద్యగ్రంథ మువర్ణకలోపముననే (౧౦౯-
 ౧౦౯ I విష). తెమ్ము = తే - పొమ్ము = పో - రమ్ము = గా మున్నగువానివలెనే
 నమర్చింపఁగలవి. ఇంక నీట నొక్కవిశేషము గలదు. ‘కానిమ్ము = కానీ’ శబ్దమే
 ‘కా’ అనురూపముతోఁ బ్రయోగింపఁబడుచున్నది. తే-గి ఏను నీయింతియును
 గాని యెటు గ రన్య । లు..... (ఆది. ౪ ఆ. ౧౦౭ పు), “ఓకానొకచో రండు
 పొండులకు రాపొండవి రూపంబు గానంబడియెడి. క. నిండుదలంపునఁ దగ
 రా । పొండను నొరవములేని..... (యయా. 3 ఆ)” (ప్రాథ. క్రియా. ౧౧
 సూ). బాలవ్యాకరణమున నీవిషయములు వైతము సంగ్రహింపఁబడలేదు.

సన్నయా. ప్రత్యయాధై విశేషేఽవికల్పవి ధ్వజ్యపరం మతమ్ ।
 3౦౮ V విష అన్యే వ్యర్థవిశేషే స్యు । రస్తే శ్రుతి మనోహరాః.
 (విక్ర. క్రియా. ౧౭ ౧౮ కా. అహో. ౪౯౬).

[బా. క్రీ. 33-34 సూ.] ఇష్టు=ఈ. కానీ=కాని. మొ. దేశ్యశబ్దములు. 1427

కల్పతరువు. 30౮ V వివ:—ప్రత్యయార్థే=ము ప్రత్యయార్థము, అర్థి
 శేషేఽఽ=అభిన్న మే యైనను, దేశ్యకదవ్=అట్లయర్థివందే దేశ్యపదము, క్వచిత్ =
 ఒకప్పుడు, వత్తమ్ = సమతమగును. ఉవా:—కాన్ము = కాని = కాని. 'కాని'
 అను దేశ్యపదము "కానిము = కానీ" అను ముప్రత్యయాంత పదములకు
 భిన్నము కాకున్నను నట్టిది వ్యాకరణసాధ్యము కామింజేసి ప్రత్యేకపదముగా నంగీక
 రింపబడుచున్నది. తే.గీ. వను నీయంతయును గాని యెటుంగ రన్య | లు.....
 ...(ఆది. ౪ ఆ. ౧౦౭). వినుము నరేంద్ర పాండువృథవీరితి యగ్రసుతుండు
 సంధిసే | యన తుదింగోరు మీరు తమయయ్య సగంబును భూమి యీక తక్కిన
 మఱికాని ముంద తొక కీడు దలండు.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౭౦). దండ
 కము:—విద్వాంసులెల్లన్ వాకారంబెకానీ నకారంబెకానీ (అశ్వు. ౪ ఆ. ౨౫౬౫).
 "రమ్మ=రా=ర" అను ర శబ్దమును నీట్టదె. చ. జననముఁ దెల్పి యె. బిలువ సత్యము
 నుముర కుంతి భావణం | ఎరి.....(శాంతి. ౧ ఆ. ౩౯). "కాదు+ఆ = కాదా =
 కదా = కిద" అనురీతిగల "కదా - కిద" శబ్దములును నీట్టవె. మ. అనుమానింపక
 తోడబుట్టులనె కాదా తున్ని.....( ) శా.....నుయిదా.తే
 వానికిం జింత యా | కంఠై నం గడమేనియం గడమ కాదా యంచు...(పాండు.
 ౪ ఆ. ౨౭౫). మ.....కూల వ్రే | నెద నా శోర్కిగదా గదారణము వచ్చెం
 బెద్దకాలంబునన్ (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౮౮). క. కురుసేనగదా గెలుచుట | కరము
 భరం బర్చుచునకు.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౯౭). ఉ.....నా | దయ్యము
 నెత్తికోలు తుదిఁ దాచుట గాదె భుజంగభంజనా. (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౬౭). అర్థ
 విశేషే = అర్థవిశేషములయందు, అస్తే = క్రియైతుని నిల్పి, అన్యేష=మఱికొన్ని
 శబ్దములును, శ్రుతిపదోపాసాః = మహాకవి శ్రుతిహితములయొ ప్రయుక్తములగు
 చున్నవి. ఉదా:—'పొమ్ము = పో' అనురీతిగల 'పో' శబ్దము నిశ్చయార్థముగా
 బ్రయుక్త మగుచున్నది. శా,.....లా పెఱిగియం జా వేడి మార్కొందు
 రిం | తే పో తమ్మఁ గవిభవప్రభులె యంధీభూతులం జేయవే (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౨౧)
 "కాదు+ఆ = కాదా = కా" అనురీతిగల 'కా' అను కళాశబ్దము కదార్థముగా
 వాడబడుచున్నది. సీ. నేడుగ్గా మా కినిదితెవర్వసామగ్ని.....(వసు. 3
 ఆ. ౫౫). "కా.....అన్య - కదా.....దే - ద్రుతిప్రకృతికము. ఇది
 యనభారతార్థకా వ్యయము మీద వచ్చినపుడు ఇత్యర్థము. 'అదియును దనకమ్మ
 నుజేశ్వరం డపాయంబు నేయున కాఁ దలచి' (భార. ఆర. ౨ ఆ.)." (శ - ర).
 సూ.రా. నిఘంటుకారులును నీకథలనే యనుసరించిరి. కాని యీచోటులందలి 'కా'

శబ్దము ద్రుతప్రకృతిక మనుటను నిర్వహించు ప్రయోగము లెన్నియుఁ జూపఁబడ లేదు. కాన నిట్టివోటులందలి 'కా' శబ్దమునై తము కదార్థక కళాశబ్దమె యనియు నిత్యర్థ మధ్యాహార్య మనియు నంగీరించుట యుక్తమనితోఁచెడిని. "ఎంత జనుఁ డైనఁగానీ - కానిమ్ము ఇత్యస్తిన్నర్థే కానీశబ్దః. అవధరింపుము ఇత్యస్తిన్నర్థే. అవ థారు దేవీతి - చేయొక్కొక్క - చేయునొక్కొక్క - వచ్చులేవాఁడు - తనవె పో నేర ములు-తనదె కా భక్తి - ఇత్యాదౌ బిక్కి ఇత్యాదిశబ్దాః అన్యశబ్దే గ్రాహ్యః" (అహో. ౮౯2 పు). అని యహోబలపతి ప్రకృతసూత్రమును వివరించెను. ప్రార్థ నార్థక మువర్ణకపరకత్వమున ముందటిదీర్ఘమునకు హ్రస్వమును మువర్ణకమునకు మూముడియు నగును. మువర్ణకలోపమున నట్టి ము నిమిత్తక హ్రస్వద్విత్వములు పోయి యెప్పటిదీర్ఘ మే నిల్చును. ఉదా:—లెమ్ము = లే. పొమ్ము = పో. తెమ్ము = తే. మొ. ఇట్టి క్రియల రూపసాధనము బాలవ్యాకరణ క్రియాపరిచ్ఛేదమున ౬౧ సూత్ర మున సంగ్రహింపఁబడెను. "అవధారు - అవధరింపుము" అను శబ్దము "అనింద్య గ్రాహ్యము" అని బాలవ్యాకరణపక్షమున గ్రహింపనగును. ఇట్లాదిభి క సమాపక క్రియల రూపములను వివరించి యసమాపక క్రియల వివరింప నారంభించుచున్నాఁడు.

భావే ట వర్ణకోస్తే । సర్వేషాంచ క్రియాపదానాం
స్యాత్. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౬ కారి. అహో.
౮౯౯ పు.)

టవర్ణకః క్రియానై స్యాద్భావాద్ధే సాసమాసయోః।
సన్నయా పూర్వస్య వ వికారో నో । ప్రస్థిన్ లోపశ్చ కస్యచిత్
కర్వణీయము. విభక్తిమూత్రం సర్వత్ర । మహితం స్యాట్టవర్ణకాత్
30౯ విషయము. ప్రతిక్రియ మదాంతత్వం । ప్రతీతంతు న గీయతే ।
క్వచి దింప్వస్తతాం కేచి । దూచితే నహి మే రుచిః
(వికృ. క్రియా. ౧౯-౨౦ కారి. అజం. ౯౮ కారి.
అహో. ౮౯౯ పు. 32౫ పు).

కేచిన్నాంతాచ్చ గుర్వాదే । ర్ధ్వ్యక్షరాత్పట్టి మూచితే
(వికృ. క్రియా. ౨౦ కారి. అహో. ౮౯౯ పుట).
వ్యతిరేకాదౌ భావిని చాత్ స్యాత్ (ఆం. చిం. క్రి.
౬ కా. అహో. ౮23 పు).

కల్పతరు. 30౯ విష:—క్రియాప్రకరణమునందు సమాపక క్రియల రూప ములను సాధించుటమూత్రమే సంప్రదాయము, చేయట మున్నగు భావారకాది

[బా. క్రి. 3౫ మొ. 32-౧౨౨సూ.] అసమాపకముల నిటఁజెప్పట యసంగతము కాదు.

రూపంబులు కృదంతములు. అట్టి కృత్ప్రత్యయములు “కృదంత ప్రకరణమునందె చెప్పెదగుచు. కాని నన్నయాధర్వణీయమునఁ గృదంతపరిచ్ఛేద మునది వేఱుగ లేదు. మఱియు నీ ‘ట’వర్ణ కా ద్యసమాపక క్రియాసాధక ప్రత్యయములు సమాక క్రియా ప్రత్యయములవలెనే ప్రతిభాతువునకును, సాధారణముగా వచ్చున వగుటఁజేసియు ననఁగాఁ దత్సమభాతువులపై ని సయితము నిల్చున వగుటఁజేసియు వీరియర్థమునందు ధాత్వార్థవ్యాపారస్ఫూర్తి స్పష్టముగా సమాపక క్రియలందువలెనే భాసిల్లుచుండుటఁజేసియు నీ ప్రత్యయములు నన్నయాధర్వణీయమందును బాలవ్యాకరణమందును గ్రియాప్రకరణముననే యుపదేశింపఁబడెను. బాలవ్యాకరణమునఁ గృదంతపరిచ్ఛేదము వేఱుగ నున్నను గృత్తులు కేవల భిన్నవిషయములు. కృదంత శబ్దముల యర్థమునం దిట్లు వ్యాపారరూపార్థము సాధారణముగ స్ఫురింపమింజేసి యవి వీనికంటె విభిన్నవ్యభావము గలవనటలో విప్రతిపత్తి లేదు. ఉదా: — ‘చేయు+ఇ=చేయి-హస్తము’ పలులు చేయునదిగాన హస్తము ‘చేయి’ అయ్యెను. చేయిశబ్దము నకు “హస్తము” అనునర్థము స్ఫురించుచుగాని ‘చేయుట’ అనుదానికివలె వ్యాపారార్థము స్ఫురింపదు. అట్లే “ఎడు+ఆ = ఎడ - తడివాని నెండిచునది.” ఎడ శబ్దమున కాలప మనునర్థము స్ఫురించునేకాని ‘ఎండించుట’ అను వ్యాపారము స్ఫురింపదు. కావున చేయుభాతువుపై నిల్చిన ‘ఇ’ ప్రత్యయము, ‘ఎడు’ భాతువుపై నిల్చిన ‘ఆ’ ప్రత్యయము మున్నగునవి కృత్తులు. ‘వ్రా.త - కో.త’ మున్నగునవి సైతము “వ్రాయుట - కోయుట” మున్నగువానివలెనే భావార్థక తజ్ ప్రత్యయాయంతములగుచు వ్యాపారార్థస్ఫూర్తిగలవె యగుచున్నను నట్టి తజ్ ప్రత్యయమెల్ల భాతువులకు ‘ట’ ప్రత్యయమువలె వచ్చునది కాదు. కావున ‘తజ్’ ప్రత్యయము ‘ట’ ప్రత్యయాదికమువలె. గ్రియాప్రకరణమునఁ బ్రసంగింపఁబడదయ్యె. (విస్తర). క్రియాప్రకరణమునందలి యసమాపక క్రియలెల్ల సమాపక క్రియలవలెనే వ్యాపారార్థభావము గలవె యైయుండును. సమాపక క్రియ యనఁగా వాక్యసమా

విస్తర I. 30౯ వివ:—ఇట్టి భావార్థక కృదంతములు మఱికొన్నిగలవు. తే-గీ. భవ్యసంభాషణము సేత. (ఆచ. ౧౮. ౧౬౨) క. నకులము నులూకమును బో | కకు సంతస మంది.....(శాంతి. 3 ఆ. ౨౧౦). ఉ. శత్రుల నాడి నోర్పుటయు... ..కాచటయున్..... | పాత్రుల కథ మింగియును..... | తత్త్రియ ధర్మముల్.....(ఆర. ౧ ఆ. ౨౪౭). ఉ. కర్తృఫలంబు నర్పితముగాఁ దగ సీశ్వరనందుఁ జేత (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౪౯). చ. క్రమముననైన శాస్త్రపుల..... చావఁ జేత ధ | ర్మము.....సంధి సేత దో | షము (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౭౮).

విని జేయుక్రియ, అసమానక్రియ యనగా వాక్యసూత్ర చేయుటలని క్రియ. ఉదా: సమాపక:—వాడు పఠమును జగ్రవుచున్నాడు అసమాపక:—వాడు పాఠమును జమివగా నేను వింటిని. మొ.

భావే టవర్ణక ఇత్యాది.—భావే = భవాభిమునుమి, అస్తే = థాతువు తుదిని, టవర్ణక: = ట ప్రత్యయము, సర్వేషాంచ క్రియాపదానామ్ = సమస్త థాతువులకును, స్వాత్ = అగును. భావ మనగా థాత్వము. ఉదా:—రక్షించు+ట = రక్షించుట, రక్షింపించుట - రక్షించికొనుట, చదువు+ట = చదువుట, చదువుథాతువునకు “చదువుట” యని యర్థము. అధర్వణుః డీసూత్రమును సవరించుచున్నాడు. క్రియాస్తే = థాతువు తుదిని, టవర్ణక: = ట ప్రత్యయము, భావార్థే = భావార్థమందు, సాసమాసయోః = (సశ్చ+అసమాసశ్చ = సాసమాసా - తయోః) సమాసమందును ససమాసమందనగా వ్యస్తమందుచు, స్వాత్ = నిల్చును. ఉదా:—అసమాస - వచ్చుట - పోవుట - మొ. సమాస. బౌగాములు = (బౌట - కామి). (చూ. ౨౦౬ పేజీ). ఆటపాటలు (ఆడుట = ఆట. పాడుట = పాట.) నాచేయుట (నాయొక్క+చేయుట = నేను జేయుట). ఈ టవర్ణకమును సూరి క్రియాపరిచ్ఛేదమందును (3౫ సూ.) కృత్తులందును (2 సూ) వెత్తేటలుగా జెర్కొనెను. నన్నయార్థవర్ణియమున గృత్ప్రకరణము వెలుగ లేమింజెసి యిచ్చుటనే ద్వివిధములును నుపదేశింపబడెను. “సాసమాసయోః.....ఆతేడు వచ్చుట - మిమ్ము రక్షించుట - సమాసే సాటివచ్చుట ఇత్యాది”. (అహో. ౪౯౯). అను కవిశిరోభూషణవివరణము సరిగా నుండమిందేని కావలయుఁ గవిజనమండన కర్త ప్రకృతకారికిను మార్చి “ఉవర్ణక: క్రియాస్తే స్వాత్ | ద్భావార్థే స్వాత్ టవర్ణక:.....తా...క్రియాంతమం దుకారమును భావార్థమందు టకారము నగును. ఉదా:—కిను - చూచు - పోషించు - ఇత్యాదులు. కినుట - చూచుట - పోషించుట - ఇత్యాదులు’ (వికృ. క్రియా. ౨౦ కారి. తా.). ‘కిను - చూచు - పోషించు’ ఇత్యాదులు కృదంతనామములనుట కేవలము పొరపాటు. అట్టి వ్రాత సిద్ధాలము. భావార్థక కృదంతములు సమాసపూర్వావయవముగా నుండునని యీవఱ కుపదేశించియున్నాడు. (చూ. ౨౦౬ పేజీ). కావున దానిచొప్పున బ్రకృతసూత్రమునకు “బౌగాములు, (బౌటయు+కామియు) వచ్చురాములు (వచ్చుటయు+రామియు)” మున్నగునవి యుదాహృతులు.

పూర్వస్థిత్యై:—తస్మిన్ = ఆటవర్ణకము పరిమయించుటగా, పూర్వస్థిత్యై: = పూర్వస్థితమగు ‘ను’వర్ణకమునకు, వికారి: = అనుస్వార రూపవికారిము,

[బా. క్రి. 34 మొ. 32.౧౨౨ సూ.] అంట-మొ. నన్నయావర్వభర్తములుకావు.

న = సాధువు = కన్యచిత్ = ఒకారోచకమునకు (దు - యున్న గువాని) లోపశ్చ = లోపమునైతము కల్గును. శ్లోకాః—‘అచుట - విచుట కనుట’ (ఇట్టి యొడల ‘అంట - వింట - కంట’ ఇత్యాది రూపములు నన్న యర్థము క్తములు కామిం జేరి తనకును సమ్యక్తములు కావని భావము. పూర్వాత్లోపమునకు:—ఆచుట = ఆట, పాచుట = పాట, మండుట = మంట, పండుట = పంట, తేచుట = తేట, ఊటుట = ఊట, ఉండుట = ఉంట, మొ. (బా. కృదంత 2 సూ). ఆ-వె... ..ఇ | స్పృశకన్య గుటిచి పాపితేజఃగు | తేట వడంగ మాట లాట దా నేట మీ | రెక్కడ డడముల మహీశులార (శల్య. ౨ ఆ. 3౨3 ప). (మాటలు+ ఆట = ఆచుట). ఉ. బంటుతగంబు మాటలకు.....అన్యమాడ రా | కుంట యెటుంగవే మును సుయోధను.....(శ్లో. 3 ఆ. ౧౯). ఉ. మంటముః బోని శాత్రవ.....యా | వంటలవానిచేస.....(విరా. 3 ఆ. ౨౨=). అధర్వణ సమకాలికకవులు ‘అంట - వింట - తింట’ మున్నగువానిని బ్రయోగించి యుండ నన్నయ బ్రయోగింపమింజేరి యధర్వణుఁ డట్టిరూపములను నిరసించెనో? అట్టివానిని బ్రయోగించిన తిక్కనాదుల కధర్వణుఁ డించుకపూర్వం డగుటనో? కాని తిక్కనాదులు ‘అంట - వింట’ ప్రభృతులను బాహ్యముగాఁ బ్రయోగించియున్నారు. “పూర్వపథ్య న వికారో నో రిత్యనేన “అంట-వింట-కంట’ ఇత్యాది ప్రయోగస్య భావార్థేన సాధుత్వమ్, కింతు అచుట’ ఇత్యాదిరేన - ఏతేన “మధు కైటభారాతి మఱిది రమ్మని పిల్చి | పనిఁగొంట నీకుఁ బ్రాభవముగాదె” ఇత్యాది వచనస్య ప్రామాణికత్వ మేవే త్యవధేయమ్.” (అహో. ౪౯౯ ప) నన్నయావర్వణు లుపేక్షించినను (విస్తర. II) నీక్రిందిరీతిని గ్రేహ తిక్కనాదు లాదరించిన ‘ను’వర్ణాను

విస్తర. II 3౯ వివ:—‘ఉంట - అంట - వింట’ మున్నగురీతి ప్రయోగ ములు నన్నయభారతభాగమున నెంతమాత్రమును లేవు. అధర్వణునినాటి కట్టి రూపములు బయల్పడవలస నాతఁడు తనకును నట్టిరూపములు సమ్యక్తములుకామిం జేరి “పూర్వపథ్య న వికారో నోః.....” అని వానిని నిరసించియుండును. తర్వాత నట్టిరూపములు ధారాశ్రముగాఁ గవులచేఁ బ్రయోగింపబడినవి. నన్నయా ధర్వణు లంగీకరింపని యెన్నెన్నో ప్రయోగములు తిక్కనాదులచే సంగీకృతము లయి ప్రయోగింపబడుటయు నవి సాధువులుగా సంగీకరింపబడుచుండుటయుఁ గొత్తవిషయము కాదు, (చూ. విస్తర. I ౬3 I వివ). ఇంతమాత్రమునఁ దిక్క నాదులప్రయోగములను జూపి శరణార్థ యేవో గొప్పభిద్రము దొరకింట్లు ప్రగల్భించి యీక్రిందిరీతి నధర్వణుని నిరసించుట యుక్తము కాదు. “ఏయిట్లు అధ

1432 తిక్కనకేతనాదులనవ్యుడగు నహోబలపతి నిరసింపరాదు [30౯ వి. కల్ప.]

స్వార వికారమును నవ్యుడగు నహోబలపతి యసాధువనుట సరికాదు. (విస్తర. III). క. తినుటకును దింట యగు మఱి. గొనుటకుఁ గొంట యగుఁ గనుటకుం గంట యగున్ | వినుటకు వింట యగుం దా | ననుటకు నంటయును వలసినప్పుడు గృతులన్ (ఆం. భూ. ౧౫౮ పు). ప్రయోగములు:—ఉ.....సాండునృపాలు పాలుఁ గై | కొంటయ చాలు నన్న నృపకుంజరుమాటకు నడ్డమాడ రా | కుంట యెఱుంగవే ..... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౫౯ పు). కం. కంటకలను పొలికల నిది | గంట నిధా నంబు గంటకాదే మనకున్ (భీష్మ. ౧ ఆ. ౯౯) ఉ. మిశ్రుల చెయ్యలన్ సుఖము మేకొను నంటయుఁ జెందు దుఃఖముల్ | శత్రులచెయ్యి నంటయును..... (శాంతి. ౧ ఆ. ౨౦౭). (శల్య. ౨ ఆ. ౧౧౫). (ఆను. ౧ ఆ. ౨౮-౨౨౩. ఆను. ౫ ఆ. ౬). మొ.

విభక్తిమాత్ర మిత్యాది:—సర్వత్ర = అంతటను టవర్ణకాత్ = ఈ 'ట' ప్రత్యయమునకుఁ బరముగ, విభక్తిమాత్రమ్ = ప్రథమాదివిభక్తులు నిల్పుట మాత్రమే, మహితమ్ = సాధువైనది, స్వాత్ = అగును. ఉదా:—చదవుట చేతన్ - చదవుటకొఱకున్ - చదవుటకంటె - మొ. ఇట్లుచెప్పటచేత నీక్రిందిరీతి గల టవర్ణకలోప విధానప్రక్రియ గ్రహ్యము కాదనియు “చేయుకంటె” మున్నగు ర్వణాచార్యులంతవారు చెప్పినకారక? (బాలక. ౫౭ పు). “అధర్వణుని అప్రమాదిత్యము ఎట్టివో తెలిసినదికదా.” (బాలక. ౬౧ పుట).

“అధర్వణుడు కేతనలక్షణము తప్పని ఎందుకుచెప్పినాడు? అంటే, అతడు తిక్కనకు పూర్వుడు అని కొందఱు చెప్పవచ్చురారు” (బాలక. ౫౯ పు) అని యిట్లు వ్రాసి యధర్వణు డాధునికుఁ డనుటకుఁ గొన్ని హేత్యాభాసములను శరణ్యకర్త గారు చూపిరిగాని తుదికి “పోనీ తిక్కనకు పూర్వుడే అయినా అధర్వణుని..... ...అధర్వణుడు ఎప్పటివాడో తెలియకపోయినా?” (బాలక. ౫౯ పు). అని యిట్లు తుదికట్టి వాదముచుండి మరలిరిగావున నిటఁ దద్విషయమును విస్తర భీతి నుపేక్షించితిని.

విస్తర. III 30౯ విష:—త్రిలింగలక్షణశేషమునందు భావాధిక ప్రత్యయ విశేషములు కొన్ని వివరింపబడెను. ఆ. వె. పొగడికోలుఁ బ్రచ్చికోలు (సభా. ౨ ఆ. ౮౯). ఉ.....విల్చికోలు (సభా. ౨ ఆ. ౧౮౧). “౧౩. భావంబునం దనుప్రయుక్తంబగు కొనునకుం గోలు విభాషనగు. ఉదా:—ఇచ్చుకోలు = ఇచ్చు కొనుట..... (ప్రాథ. క్రియా).” క. నరు నప్పటి యెత్తికోలునకు (విరా. ౫ ఆ. ౬౮). చ.....ఎ | క్కటి దివి చూఱకోల్ ప్రియమ కాకిది యప్రియమే తలంకగా (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౫౭).

బా. క్రి. 34 మొ. 34 ౧౨౨ చూ.] అహోబలతే భాస్కరామల నిరసీపరామ.

రూపములు మాన్దాంతమున సమర్థింప నగునవియు నెఱుంగునది. “కొఱకు-
కంటె లు పంబులగునపుడు భావాత్మక టవర్ణకంబునకు లోపంబు విభాషనగు.
ఉదా:-క. దానిఁ జూపుకొఱకునె కాదే । యీ రుచ్యుఁ బట్టి తెచ్చుట (కళా. 3
ఆ). తే. భూమి పాలించుకొఱకునై పుట్టిరాడ (వి. పు. ౧ ఆ). క. పతి కలుగుకంటె
సౌఖ్యము । సతులకు నొండొకటి కలదె.....(విక్ర. ౬ ఆ). క. ఏవగిదిని
బ్రతుకరాదె యిటు చెడుకంటెన్ (హరి. పూ. ౫ ఆ. ౨౨౦).....మొ.
పక్షింబున చూపుటకొఱకు - కలుగుటకంటె - పట్టుటపంటె - మొ.” (ప్రాథ.
క్రియా. ౧౪ సూ). ఈ ప్రాథవ్యాకరణసూత్ర మీక్రింది కవిశిరోభూషణమును
బట్టి యవతరించి యుండును. “సర్వత్ర టవర్ణకాదేవ విభక్తయః”. ఏవంశితే.
‘సుతులఁ గనియెడుకొఱకు (భాస్క. బాల. కాం. ౪౧). నీవు ఘటించుకంటె, ఇత్యా
దీరాం భాస్కర తిక్కయజ్ఞాది కవివచనానాం కిం మూల మితి వయం న విద్యః”.
(అహో. ౫౦౦ పు). ఈ యహోబలరంత్తులు కేవలము ప్రామాదికములు -
పయి భాస్కర తిక్కయజ్ఞాది కవిప్రయోగముల కీక్రింది భట్టారక ప్రయోగములె
మూలము. క..... । కరుణను శరణాగతులగు । పుగుఘల రక్షించుకంటెః
బుజ్జము గలదే. (ఆది. ౮ ఆ. ౨౯౧ ప). తే..... । ఎలుకచే జచ్చుకంటె
నీజ్వలన శిఖలఁ । గ్రాగి పుణ్యలోకంబులఁ గాంతుమేము (ఆది. ౮ ఆ. 3౦౮ ప).
ఇట్టి భట్టారక ప్రయోగముల మూలముగాఁ గొనియే సోమయాజి యిట్టిరూపముల
నీక్రిందిరితని ధారాళముగఁ బ్రయోగించెను. చ..... । అంబుజరాభుని చీతుఁ
జేయుకం । తెను హితమైన కృత్య మొకటి గలదే (ఉద్యో 3 ఆ. ౧౫౮). ఆ. వె.
పాండవులకుఁ దగిన పాలు మేదినిఁ బంచి । యిచ్చుకంటె. గార్య మెద్ది గలదు
(ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౭౫). కం..... । చేరం జనుకంటె నొప్పు చెప్పం గలదే (ద్రోణ.
౧ ఆ. 3౬). ఆ. వె. సత్యరక్షణంబు సలుపుపొటె (కర్ణ. 3 ఆ. 2౪). నీ..... ।
ఆ. వె..... । అధర్మంబునఁ । జూపుకంటె... । (శాంతి. ౨ ఆ. ౪౨౦). కం...
.....సం । జాత మనోదుఃఖభారసహంః డగుకంటెన్ (శాంతి. 3 ఆ. ౪౬౪).
ఇట్లయిన నింక “విభక్తిమాత్రం సర్వత్ర । మహితం స్యా టవర్ణకాత్రను సధర్వణ
కారిక విరోధింపదా యని శంకింపరాదు. భావాత్మక టవర్ణకలోపము ప్రామాణిక
సమ్మతము కాదు. “రక్షించుకంటె” మున్నగుచోటులందెల్ల “రక్షించుదానికంటె”
మున్నగువానిలోని తచ్చబ్ధము “తచ్చబ్ధవస్య లోప స్వాస్తి” త్రను సధర్వణసూత్రముచే
లోపించుచున్నదని సమర్థించుకొనవగును. (౨౦౦ VIII విష). ప్రాథవ్యాకర్త
దదనయాయీ నారాయణీ యాంధ్రవ్యాకరణకర్త మున్నగువారిట్లు టకారలో

మము నిట సూత్రించినను దక్కబ్రహ్మోప విధానమును నైత మ్మిక్రింగిరితిగల ప్రయోగములకయి యుపదేశించుకొని తీర్చుకొన్నారనిగాదా. (ప్రాథ. క్రి. ౨౧ సూ. నారా. గాణ. క్రి. మా. 3౮౫-3౮౬ సూ). క. సుతుల గనియెడుకొనును | గతివడ హనుమేధ మేను గావించుడగన్ (భాష్కర. బాల. ౪౧ పు. నీ.....తే. గీ. కంటి తనయుల నీ నృకం నొప్పి | యుండుమరు వారు .....(ఆశ్రి. ౨ ఆ. ౧3౧). ద్వి. ఇజ్జగం బాశయు నేలికగలె (బరస. ౨ ఆ. ౧౧). ద్వి పుట్టినమొరలును బోకయుం బొగయు | (బరస. ౨ ఆ. ౯౨౯). నీ.....తే.గీ. ఇతడు పుట్టిందొలెను నెను మెరుగ (విరా. ౧ ఆ. ౨౧). నీ. ఈబాల తన్నుం దా నెడికిన కోరె (నన్ని. కు. 3 ఆ. 3౪౫).

చింతామణియూ కనుగోని "సర్వేషాంచ క్రియాపదామ్" అనువాని స్వార్థస్యముచే గొన్ని యుగనిధిధాతులును భావానుండు "చ" ప్రశ్నయూ డికము నిల్చునుగాకలెను యుగ క్షణ కుకకుగి. ఇ. భావాధ్యక్ష దుప్రత్యయము కుహళియై సామోగిః బహిః - న్మరి. క. పడల్ని ధనుర్ధరుడె | యొడఁ జితుండు నాన హీనుగా నే | యుండు నాను జతుర్ధ్వము | వడలు యని పృథతసుతుని ప్రాసించె మునిక్ (ఆ. ౧ ఆ. ౧౬ క). (చేయును = చేశు - యు స్థానము, భావానుండు - ప్రారంభము - సుశబ్దముతోఁ జేసెడిది) జట్టుకనె - కేవలముగ నన్నిచో డింపను బ్రయోగించెను. చ. వక్షింద్రిక్షణాలి (చేడ్చు) ప్రవాహినిముగాంగ గ్రహింపవచ్చునని నీవుచేసిన తపోవిధవంబున జ్జుచ్చించె | ఒడసిరి విద్యకాశి నజబానుబం బని చూతె..... (నన్ని. కు ౧౧ ఆ ౪౧౬ పు) ఇ. ఇలి 'చెప్పువర్' అనువాని కానంత శ్యాశ్శక విశేషములు లేరె జ్జుచ్చించెవచ్చెనె = జ్జుచ్చించెవచ్చెనె నొక బాహుబలమేనా యని యర్థము. ఈ స్త్రోత్రాగ్రహణము కేవలభావాధ్యక్ష మె యనదగును. భావాధ్యక్షములు చాక్ర (చ) శబ్దాంతములె గొన్ని యెడల నానంతరాధ్యక్ష బోధకము లగును. "గొన్నియెడల భావాధ్యక్షము (సుశబ్దము) ఎంబు యానంతరాధ్యక్షకం బయ్యెడి" (ప్రాథ. క్రి. మా. ౧౨ సూ.) ప. దర్శోధ్యక్షగడు..... ధర్మజరాజ సూనుంబు దన కసూయాజనకం బగుటయు ..... తత్సభాలక్ష్మి దన మనోనయ సంబుల కన్నిజ్వాలయంబోలె మహాదాహంబు నేయుండు సుతప్తందై ..... (సభా. ౨ ఆ. ౮౮ -) చ. అరటముం బిన్నవృ సగి యుంబుజనాథుడు వల్కు.... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౫౨౯) ఉ. ఆముని యల్లి చూచుకొను నాక్షణమాత్రన గోత్రధారుణీ | ధ్రువులు ప్రయుక్తి..... (ఆ. ౪ ఆ. 3౮). కా. ఆదర్శ

[బా. క్రీ. 371 మొ. 3-౬-౧౨ సూ.] భావాగ్రకట ప్రత్యయము, దుప్రత్యయ మగుదు.

ధనః దువ్యవిల్లుదుః గ్రవాదావంబుల్ | .. .. (371. 71 ఆ. ౧౦౬).
ఉ. అంబుజమిల్లుఁ డంబుకలవాంతరితూ దగఁడుం దనీయన్ | జంబు జజ్జంబు
లకు శక్యమే కప్పగ..... (ఆది. 2 ఆ. ౨౨౧) ('అగఁడున్' = అంబునమాత్రి
మున నవి యర్థమి. కాన నిగి యానంత్యమే కాక దుగ్ధసేవములకు నైతము
బోధి చును. క... 'అచ్యుతుఁడు పూజితుఁ డగుదున్' | 'జమున జగత్త్రిత
యముఁ | పూజితమి యి త్పుటైబొందుఁ బుష్కసస్సస్థిన్' (పదా. ౨ ఆ. ౨౨౨).
(పూజితుఁ డగుదున్ = పూజితుఁ డయినంతమాత్రమున), సమ్మోహమునందును
'చ' శబ్దయోగమున భావాగ్రకటమిట్లాకత్యమును హాశించుట గలదు. 'జ్జ'.
విమలమిల్లు ప్రతి. త్రివిన్దితు | కుమారవైశ్యంపరిస్థితి చ తతే | చశిష్టధేనుశ్చ
యగ్ధచ్చయాగతా | క్రత్తభావాద్యుపేధ 'అపి' (రస. 3 స్క. ౪౦ శ్లో).
'ద్యౌచికా' విమల సూరకా'. (మన్మథ. ౧౩౩) స్థితిగద్యుపేధ = విమల
విన్దిత్తమే నిల్చి నొకనే నంది కవలబడె నని యర్థము ('ద్యౌచిక' కలదముచ్చ
పడినోమి' అని వాచుకొనవలెనని). సూ. వయిపముకములకు బశే
లికక 'ఆనంత్య'యగు ను క్కంబు ప్రకారము" (బా. క్రీ. ౩౭౧. ౪౨ సూ).
అని ప్రత్యేకి చి సూత్రంచుట పొరకట. (చూ. '౩. ౬. ప. ౧౩౭ ప. ౧౧
ప. ౧). 'అనుమన్' = నాప్రదున్ - అకప్రదున్' అను ననిలోని 'ఉ'వల్లమునైతము
భావాగ్రక 'ఉ'వక్రకమైన 'ఉ' శబ్దావృత్తి మూలత్యమును బోధించుచున్నదని
యెఱుంగునది. క..... ఈతమం పే. కొడంగెద నాప్రదును నన్యధోముఖ
విభ్రులో (ఆ. ౨ ఆ. ౧౪౨ ప). సోమయాజిప్రయోగములు. ఉ.....
వేరునం | అర్థపును లిలుప్పడిటు ప్రకారము 'ట' యు బొంద జూచి.....
(విరా. ౨౨. ౧౨౨). ౧౦. వసుధుం బొడిచుచు ప్రేమచు డాచుచు నుద్వృత్తి
దలుముట గుం పడి నేనెన్ | మాగు సుతుఁడు భముల నీచ | వేయిటి రథి-థ్య
సూత విభింబులుగాన్ (విరా. 3 ఆ. ౨౧౩) ౧. బుడేనుచు లేచు విరా | ట్లుం
డాత్మలనూడి బొగడుమన్ దివదు దో | ద్విడత .... (విరా. 71 ఆ. 3౦౮).
(యతిస్థానకములు నాల్గు) క.....తో | డ్ద్రు-నిచ్చిని విడిచు బయలు పుడుం
జని యిత డున్. (ఉనో. 3 ఆ. ౪౦౧). చ.....చె | ట్లుగం డిగంబులం దినుము
డున్ (భీష్మ. ౨ ఆ. 33౮). ఉ.....సా | ట్లు-త డిగి వేకిమిలు డున్ (ద్రో. ౨
ఆ. ౧౯7). ఇట్లు 'సు' శబ్దముతోఁగూడియే భావాగ్రక 'ఉ'వక్రత్యయము లేకుచుగ
బ్రయుక్త మగుచుండును. కేల భావాగ్రక 'ఉ'వక్ర ప్రయోగము నయి సుదాహ
రించినరీతి సరుదుగ నుండును. నన్నిచోడ కుమారసంభవమునమాత్రము ముద్రాసం

స్కర్త భావార్థ 'డు' ప్రత్యయములను దఱుచుగా నిల్పుచువచ్చెను. చ. వడిఁ ద్రిద
శాలినోర్పు డొకవాఁరి బీరము.....(నన్నె. కు. ౧౦ ఆ. ౫౧౬). "బిమ్మటొక
వాఁరిబీరము" అన్నను త్రితీ లేదుగదా.

నుశబ్దయోగమునం దానంతర్యాద్యర్థ విశేషములు దోచుట నిత్యము కాదు.
చ. కటుగతి నా శిని ప్రవరు బాహువు దోమఁ డీడితంబు నే | యుటయునుగాక
త్తుంచె ధను వుగ్రకృపాణము వైచి... ..(ద్రోణ. ౪ ఆ. 3౮).

ప్రతిక్రియమిత్యాది:—ప్రతిక్రియమ్ = సర్వభాతు సాధారణముగా, ఆదా
ప్రత్యమ్ = అడప్రత్యయాంతప్రత్యము భావార్థమున విసంబంధమున్నది (వ్యవహార
మున) గాని, ప్రతీతతతు = కవిప్రయోగములందట్లు ప్రసిద్ధముగా ననగాఁ దఱు
చుగా, సగీయతే = వచించుటలేదు. అలంతిభాతువులుమాత్రమే కవిప్రయోగము
లందు 'అడ' ప్రత్యయాంతభావార్థములు గన్పట్టుచున్నవని తాత్పర్యము. అడ
ప్రత్యయాంతము సపుంససరుము. ట ప్రత్యయాంతము - డు ప్రత్యయాంతమును
స్త్రీలింగసరుములు - ట ప్రత్యయసమూహ న్యాయమున నీవి తత్సమభాతువుల పయిని
నైతము నిలుచును. ఉదా:—రక్షించడము - పోషించడము - రక్షింపు - బోధింపు.
మొ. కేరుడు - కేరుడు - కేరుడు. మొ. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, ఇంప్రస్త
తామ్ = భావార్థకదుగు 'ఇంపు' ప్రత్యయాంతమును - కేచిత్ = కొంచఱు, డొచిరే =
వచించిరి - మే = నాకు, రుచిఁ, నహి = అది రుచింపకున్నది. ఉదా:—రాణింపు -
రక్షింపు - ఆరగింపు - మొ. అడ ప్రత్యయాంతములు సయితము ప్రయోగార్హ
ములు గావనియే కవిశిరోధూషణమున వ్రాయబడెను "అందడము - పొందడము -
విడువడము - నిలువడము - విఱవడము ఇత్యాదయోఽడాంతాః శబ్దాః ప్రతీయన్తే
సర్వత్ర. తథాపి తత్ర గానం నసంభవతి-తేషాం గ్రామ్యత్వాన్న ప్రయోగ్యాతే
త్యర్థః....." (అహో. 32౫). అహోబలవతి యిట్లగ 'అడ' ప్రత్యయాంత
ములనెల్ల నిరాకరించట సరికాదు. అడ ప్రత్యయాంతములు కొన్నిటికిఁ గవి
ప్రయోగములు గలవు. కవిప్రయుక్తముల సాధుత్వము నిర్వివాద మనక తీరదు
గదా! ఆ. వె. అనిన బాహ్లికాదులగు కురువృద్ధుల | నాత్తజనకుఁ గృష్ణు నాదరింప |
కతఁడు రాజుమన నప్పుడు దిగ్గన | లేచి పోయె సంచించెఁ గొలువు. తే.గీ. అతని
వెనుకన కర్ణుండు ననుజ గణము | శకునియును వారి పొందైన జనపతులును |
బోయి రమైయఁ జని యొక్క ప్రోపు గట్టి | వేఱ యంతంత నుండిరి గోఱడమున
(ఉద్యో. 3. ఆ. 323-32౪ ప.) (గోఱడము = ప్రాతీకూల్యము). "గోఱడము. వి. ౧
శ్రోధము. కోఱము. ౨ క్రౌంఠము. 3 ప్రాతీకూలవచనము" (సూ. రా. ని). ఈ

[బా. క్రీ. 3గి మొ. 3౬-౧౨౨ సూ]. అడప్రత్యయాంతకవిప్రయోగములు. 1437

కోశమున 'కోఱు' థాతువు వేర్కొనబడలేదు. ఈ భారతపద్యము కోశద్వయము నందును జూపబడలేదు. పరిశీలించగా "కోఱు = ప్రతిఘటించు" అను థాతువు నంగీకరింపవలయునని తోచుచున్నది. క్రోడాడు థాతువర్జ్యము మనుచు గోండు థాతువు గోశద్వయమునందును జూపబడియున్నది. అందలి రేఫమును (లఘువు) నిర్ణయించు ప్రామాణిక ప్రయోగము కన్పట్టదు. "క్రోడాడు" థాతువు నంగీకరించుట యుక్తమని తోచెడిని. దంత్రారక 'కోఱ' శబ్దము సర్వసమ్యక్మేకదా. క. ఈపదములు గోఱడములు | గానఁబరలు నైన కట్టి డిపల్కల్ (కావ్యాలంకారాశ్రితము. ౨౨). ఉ. నావుడు నవ్వుటాల కనినం బరసాత్త జయంత యేటికేన్ | గేవల యోధ వే పరుల కీర్తిచముల్ దలపోయ కీమైయిం | జావడ మైన జూచి యిది చందము గాదని యెటి గాక..... (ఉద్యోగ. 3 ఆ. ౬౧ ప. (చావడము = చచ్చుట = నిస్తేజమగుట) వ్యవహారమున నిది చచ్చుటకు బర్జ్యాయమై థారాణముగా వాడఁబడుచున్నది. కాని, శబ్దరత్నాకరమునందును సూ. రా. నిఘంటువునందును సీతబ్దమే చూపబడలేదు. అపు థాతువునండి 'కావుట' అని యేర్పడినట్లు చచ్చుథాతువు నుండి 'చావడము' అని యేర్పడుటలో విరోధము కన్పట్టదు. చ. . . . . సిద్ధము కావు తెఱింగి..... (ఆసి. ౧ ఆ. ౧౩౮). చావటము - రావటము - పోవటము మున్నగురితని సర్వథాతు సాధారణముగ గోదావరార్వాది మండములందును, చావడము - రావడము - పోవడము మున్నగురితని సర్వథాతు సాధారణముగా విశాఖ పట్టణాది మండలములందును నాగరక జనవ్యావహారికభాషలో బ్రయోగములు గన్పట్టుచున్నవి.

"కేరడము - వి (✓కేర) ..... పరిహాసము... గి. తప్పు గల భర్త మ్రోల సోత్పాసఫణితి | కేరడము రాసు పతి మధ్యధీక. .... (నరస. ౨ ఆ. ౨౯) ..... సీ..... | అద్దేవు ముందుని సద్దిరా యెటుమాత్రు, ననక కేరడ మెవ్వఁడలవరించె (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౨౮౨)..... సీ..... గి. మువ్వరను గేరడము సేయ నవిధంబు | నైచులేక..... (హరి. పూ. ౧ ఆ. ౧౭౭ ప.)" (సూ. రా. ని). సీ..... వెలుచడనంబులు ప్రేడములు | ..... | కేడంబులు పాళిగింపులు కీర్తిపక్రీడనంబులు నడకించువగలు | ..... తే-గి..... ఇవి యాదియైన | దగ్ధుణంబుల ప్రోవులు..... | వారకాంతలఁ దడవిన వచ్చు గిడు (పాండు. 3 ఆ. ౪౩ ప). 'కేడము - ప్రేడము' అను నడప్రత్యయాంతములే కాక "పాళిగింపులు" (= ఓడలు చాచుటలు) అను నిఘంటిమును బ్రయుక్తమయ్యెను. (పాళిగింపుశబ్దమును దానికి మూల మనఁదగు 'పాళిగించు' థాతువును

శబ్దరత్నాకరమున లేవు. "సీ. తమకీచూపులు నెత్త్రానడంగులఁ బ్రోచు (నెలత్రానడము = వెన్నెలపుల్ల = చూపు) (మా. న. ౪ ఆ. ౪3). 'మోర త్రిప్పడములలరఁ గేలి కరుణదెచ్చి' (పార్వతీ. ౫ ఆ.)" అని గాణపతవివరణమునఁ జూపబడెను గాన, సూ. రా. నిఘంటువున "త్రిప్పటము" అను రూప మంగీరింపబడెను. "త్రిప్పడము" అనునది చూపబడలేదు. పై పాఠ్యతీకరిణయనద్యము 'డ' కామును నిర్వహింపజాలదు. ఇకవత్తులు కేవల ప్రాచీనగ్రంథములం దగపడవు. "ఆరగింపు = ఆరగింత - వి. (ఁ ఆరగించు) భోజ. ము.....గీ. వైష్ణవ సహస్రమునకు సదృశీకార | గింపు నేమిచి కాని భువిప నొల్లఁ | డ... .. (పర. ౪ ఆ. ౧౯౯)." (సూ. రా. ని). "అడ్డగింపు - వి. (ఁ అడ్డగించు) అపట్టట. సీ. అడ్డగింపులను లోనైరి మిరిత్తులు..... (ఉ. రా. ౧ ఆ. ౨౫). తాటింపు - వి. (ఁ తాటించు).....సీ. క లిశాపిఘుర దా క ల తాటి పులకములు చేరననాంకి కుముద హితుఁడు (పి. శకుం. ౧ ఆ. ౨౯). (కములు = కందు)." (సూ. రా. ని).

కేచిన్నానాచ్చేత్యః :- ౧3౫ III విషయమునందును విస్తృత. ౨౫౦ విషయమునందును నీకానికి వివరించబడెను. 'కేచిన్నానాచ్చేత్యః' ద్వైర్ద్యక్షిరాత్మిష్టిమూచితే' అని యీకానికి రెండు సూత్రములుగా వివరింపబడెను. కేచిత్ = కొండలు, నానాచ్చ = వలయాదివరక నజ్యస్తముచండియు భావార్థము దోచునని తలంతుక. గుర్వాదేః ద్వ్యక్షిరాత్ = గుర్వక్షిర మూడినిగల ద్వ్యక్షిరాత్ = రెండక్షిరములుగలయట్టి నానాత్ = నవ్యంతమునకుఁ బరమగ, పట్టిష్ = పట్టి' అను సంభవావిభక్తి ప్రత్యయమును సూత్రము, ఊచితే = నిల్చుననినిగా వచించిరి. 'వ్యతిరేకాదౌ భావని చాత్ స్యా' త్తన సూత్రముచోషన (౨౧3 విష) నాదిశబ్దమహిమచే భావార్థమున 'అత్త్యము' రాగా 'అత్త్యధ్య.....అత్త్య ద్రుత ప్రకృతయః' అనుచోషన నయ్యది ద్రుత ప్రకృతక మగుటచే నది నంతక్రియ యగుచున్నది. చేయ + వలయును = చేయు + అన్ + వలయు = చేయవలయున్ = చేయట వలయునని యర్థము. భావార్థకమగుటచే 'చేయట' మున్నగువానివలెనే యిదియును ('చేయ' అనునదియ) బ్రతిపదిక మనియు సందర్భయోగ్య సుబ్బిభక్తి నందునుగాన 'చేయవలయున్' అనుచోటి 'చేయన్' అనునది ప్రథమాంతమనియుఁ దలంపరదు. అట్లే యైనచో 'పట్టి' విభక్తినిఁ బ్రత్యేకముగా విధింపవలసిన ప్రసక్తి యుండదగదా. కాన 'గుర్వాదే ద్వ్యక్షిరాత్మిష్టిమూచితే' అను 'పట్టి' విధానక సూత్రసామర్థ్యమున నీసూతక్రియః పట్టతరవిభక్తి యోగయోగ్యముగాక నిపాతరూపమైయుండుననియుఁ కేవలపదత్వ సిద్ధికయి ద సమై ని స్త్రీసమత్వాంగీకారమున సుప్రత్యయముగిల్చి లోపించుననియు

[బా. క్రి. 37 మొ. 3౬-౧౨౨శూ.] 'అన్' ప్రత్యయంతముపై 'పట్టి' మాత్రమునిల్చును

సంతమాత్రమున దానికి బ్రథమాంతస్వరీధరుకు కళాత్వము కల్గినదనియు గ్రహీతవలయును (చూ. ౪౨ I విష. ౧౦౯ I విష). వలయున్ - కూతున్ - తగున్ - అగున్ - కూడను - తగుదు - మున్నగునవి వలయునగులు. ఈ సంతక్రియ లట్టివానితో నన్వయించును. ద్వ్యక్షరకములు గుర్వక్షరకాదికములు నగు నీసంతములమీఁద 'పట్టి' విభక్తిమాత్రము కవిప్రయోగము లుడుటచే నది (పట్టి) నిల్చునని యెఱుఁగునది. ఉవా:— చేయన్ + పట్టి = చేయఁబట్టి = చేయుట బట్టి యని యర్థము. ప్రాచీన కవిప్రయోగములనుబట్టి ద్వ్యక్షరకక్రియలకు మాత్రమే యిది వచింపఁబడెనుగాని త్ర్యక్షరకాది ఛాతువుల భావాగ్రకసంతముల మీఁదఁ బట్టి నిల్చుట యుం గాలక్రమమునఁ బ్రయుక్త రుగుచువచ్చెను. ఉవా: నిడు వఁబట్టి చదువఁబట్టి - మొ. వలయునది యోగమునకుఁ బ్రయోగములు:—క. లోకోచ్చేదముఁ గర్త | వ్యాధులతముఁగాక యుండవలయునై ను | స్థా. .... (శాంతి. ౬ ఆ. ౨౭౮) ఆ. వె. ఆ. ఘ నీడుబుద్ధి యతిశోకమగుటయు: | చెలిసి కొనగ నాను వలయునై | ధర్మకోటి నీర తగఁ జెప్ప వివరం | యుటయుఁ జెప్పె నంబుజోదరుడు (శాంతి. ౨౨. ౧౬౧) పట్టి:—ను. గతవిద్యేషుండు ధర్మనందనుడు గల్గఁబట్టి యిట్లుండు | గ్రతికిం దప్పి (ఆర. ౬ ఆ. ౬౫). తే. గీ. ఈ ప్రగల్భంబట్టి గా కిందువదన (కాశీ. 3 ఆ. ౪౪). (విస్తర. ౨౫౦ విష).

టవర్ణకంబు భావంబున దగు. 37.

భావాబరణగా ధాత్వంబు. వండుట - పండుట.
విరుట - కనుట.

కజీవర్ణకంబు పురాణయోగంబున విభాషను భావంబు నందగు. 3౮.

పండ్లకమునుపు = వండుటకుమునుపు = చేయకమునుపు = చేయుటకుమునుపు - ముందు - మున్ను - తొల్లి.

బాలవ్యాకరణ వలయ్యాదిక్రియలకుం గర్త యగు భావంబునందు నివరణము నుజీయగు. ౧౨౨.

3౦౯ I విషయము. వలయ్యాదిక్రియలకుం గర్త భూతక్రియావృత్తి యగు ఛాతువునకు నజీవర్ణకంబగు. వాడు చూడ వలయు - వారలు చూడఁగావలయు - నీవు చూడ వలయు - మీరు చూడవలయు - నేను జూడవలయు. మేము చూడవలయు - ఘనము చూడవలయు.

వలయును - వలదు - కూడును - కూడదు - చెల్లును -
చెల్లదు - తగును - తగదు - ఇత్యాదులు వలయు
దులు.

సంజీవని. 3౦౯ I విషయము:—“భావ-పురి-.....భూ భుజో-సాధ్యరూపే
సిద్ధరూపే వాక్రియారూపే ధాతో రన్తే.....” (శబ్దరత్నా) అనుచోప్పన స్వత
స్సిద్ధఫలకమగునట్టికాని, ఫలమును సాధించునట్టికాని వ్యాపారము భావ మనిపించు
కొనును. సిద్ధరూపవ్యాపారమునక:—వర్షము కురిసెను. సాధ్యరూప:—దేవ
దత్తుడు వంటకమును వండెను. కురిసెను = కురియుట సంభవించెను - వండెను =
వంటను వ్యాపారమును జేసెను. ఇట్టి వ్యాపారము స్వరూపముగాగల ధాత్వ
ర్థము టప్రత్యయముచే ద్యోత్యమగునని యర్థము.

“భావశబ్దము జీజాతంతైన భూధాతుప్రకంబె..... ..అచ ప్రత్యయము
రాగా నిష్పన్నమైనది.....కాబట్టి ప్రేరణార్థక జీజాతంతైన భావశబ్దంబునకు
'కావించుట' అని యర్థంబగును.....'కావించుట' చేయుట' అనునవి పర్యాయ
పదంబులు..... ..ఉదా:—వండుట వంటచేయుట. 'నడచుట' అనగా నుత్తర
దేశసంయోగమును జేయుట..... ఫలంబులు భిన్నంబులై యుండునుగాని
వ్యాపారంబుమాత్రము సర్వధాతువులకు సామాన్యార్థంబే యగును.” (బా. గు.
ప్ర. 3౨2-3౨౮ పు. ద్వి. ముద్ర). ఈవ్రాతయెల్ల సాధ్యరూపవ్యాపారమున
సందర్భపడునేకాని “వర్షము కురిసెను - చీకటి క్రమైను” మున్నగు సిద్ధరూప
వ్యాపారఫలములందు సందర్భపడనేరదు. వేటికావ్యాఖ్యాత బా. గు. ప్ర.
వ్యాఖ్యావిషయముల నెక్కించుటలో “పండుట యన బండజేయుట, యనియు-
వినుటయన వినునట్లొనర్చుటయనియు నర్థము లూహించునది” (బా. సా. పే. ౪౦౫
పుట). అని యిట్లు ‘పండుట - వినుట’ అనువానికిఁ బ్రేరణార్థములను ప్రామాదిక
ముగ వ్యాఖ్యానించెను. ఇట్టి పొరపాటు గుప్తార్థప్రకాశికారత చేయలేదు.
పండుటయనగా ఫలించుట యర్థముగాని “పండజేయుట” కాదు. ‘వినుట’యనగా
నాలించుట యర్థముగాని వినునట్లుచేయుట కాదు.

3౬ సూ. వ్యాఖ్య:—ముందు - మున్ను - మునుపు - తొల్లి - మున్నగు
నవి పురార్థకములని సూరియె వివరించెను. అట్టివానితో నన్వయము కల్గునపుడు
భావార్థమునందు ధాతువునకు “కజీ” వర్ణకంబు విభాష నగునని యర్థము ‘కజీ’ వర్ణ
కము జీత్తుగాన ధాతువుకుది ‘ఉత్తు’నకు ‘అత్త్యము’కల్గును (బా. క్రి. ౨౦ సూ).
వండు+అ+క = వండకమునుపు = వండుటకు ముందనియర్థము. భావార్థకము

[బా. క్రి. 37 మొ. 34-౧౨౨ సూ.] బా.సా.వే. అపవ్యాఖ్య, సూరికిసరికాదు.

వ్యవస్థాంతరముయే పురాణకములతో నన్వయించుట సంభవించును. కాన “వండక మునుపు” అనుదానిలోని ‘వండక’ శబ్దమునకు “వండుటకు” అనియే యర్థము. వేటికావ్యాఖ్యాత “వంటచేయుటకుముందు వంటచేయుకుండుటయే యుండెడిగానఁ బురాణకముల యోగమున వ్యతిరేకరూప్రయోగమే తోచుట సహజము. వండకమునుపు” (బా. సా. వే. ౪౦౫-౪౦౬ పుటలు). అని యిట్లు కేవలము పొరపాటుగా వ్రాసెను. ‘వండక మునుపు’ అనుదానిలోని ‘వండక’ శబ్దము భావార్థ కమేకాని వ్యతిరేకార్థకముకాదు. ఈ సూత్రమునందలి ‘కజి’ భావార్థమున విధింపఁబడనేకాని భావవ్యతిరేకమున విధింపఁబడలేదు. పురాణకశబ్దముతో నన్వయించినపిదప వ్యతిరేకార్థ స్ఫూర్తి గల్గిన గల్గనగుచుగాని పురాణకశబ్దము వేటి నిల్చి యుండఁగా భాత్వర్థమునకు వ్యతిరేకార్థస్ఫూర్తి యెట్లు కలుగు? వేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాసిన వైరీతిగలవ్రాత ప్రామాదికము. మఱియు నీ పురాణకయోగ ప్రయోగములందలి ‘కజి’ ని భావార్థకముగాఁ బ్రత్యేకించి సూరివిధించుట సరికాదనియు నట్టిప్రయోగములు మూర్ఖాంతరమున సమర్థించుట యనఁగా నట్టి ప్రయోగముల లోని ‘కజి’ని వ్యతిరేకత్వార్థక ‘కజి’ గానె యంగీకరించి యయ్యది ‘ఉండు’ అను నభ్యాహార్య థాతుజనిశేషముతో నన్వయించునట్లు సమన్వయించికొని సమర్థించుట యుక్తమనియుఁ దోచెడిని. ఇట్టి యభిప్రాయము కలవాడగుటచేతనే కావలయు నధర్వణాచార్యుఁడు వేటుగ దీని నుపదేశింపఁడయ్యె. అధర్వణాచార్యుఁడేకాక ప్రాచీనులెవ్వరును నిట్లు సూరిపద్ధతి నుపదేశింపలేదు. నాతలంచిన రీతిని ‘ఉండు’ థాతుజనిశేషణాదికము నభ్యాహారముచేయుటయే (వ్యతిరేకత్వార్థమున కిట్టిరీతి నె సమానకర్తృకత్వము కుదురును. 3౧౧-3౧౨ విష.) కవిసమ్మతమని యీక్రింది సోమయాజి ప్రభృతుల ప్రయోగములు నిర్ణయింపఁజాలియున్నవి. చ. తునుముదు నెల్లి నైంధపునిఁ దోయజమిత్తుఁడు గ్రంథకుండు ము । న్న సర వరేణ్య.....(ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౮౧). ఉ. పొన్నలు పూచె బొన్నలొగిఁ బూవకముండఁ బూచె గోంగు లా । పొన్నలుఁ గొండగోంగులును బూవకముండఁ బూచె బూరువుల్ । పొన్నలు గొండగోంగులును బూరువులున్ మొగిఁ బూవకుండఁగా । మున్నవనంబునం గలయ మోదుకు లొప్పుగఁ బూచె నామనిన్. (నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౪౪౭ ప). మహాకవు లీరీతిగా ‘ఉండు’ థాతుజనిశేషణాదికమును వీడియుఁ బ్రయోగించుటచే. గావలయుఁ దర్వాతి మహాకవు లెల్ల నట్లే ప్రయోగింపసారి. అట్లు ‘ఉండు’ థాతుజనిశేషణాదికము నభ్యాహార్యముగాఁ దలచి కవులు దానిఁ బ్రయోగింపలేదని గ్రహింపక సూరి యీ భావార్థక ‘కజి’ వర్ణకమును

సూత్రించినని తోచుచున్నది. 'ఉండు' శబ్దమును వీడిన ప్రయోగములు:—
 తే.గీ. వారు గానక మూడట తేను దోలు | కొని రయాబురం బురి కరుగుటయ నీతి
 (విరా. ౪ ఆ. ౬౪), ద్వీ. పుట్టక యట మున్న పుట్టె మచ్చిత (బసవ. ౧ ఆ. ౧౯౮).
 సీ. పొడిదగ్గు కంఠంబు పొరిపుచ్చయ మున్న తల ప్రకంపంబు పొందకయ మున్న |
 బొమలు కన్నులమీఁదఁ బొదివి వ్రాలకమున్న పొర నేత్రముల కడ్డు చొరకమున్న |
 శ్రుతిపుటంబుల శక్తి సుగి పోవకమున్న వలె లాననమునఁ బవ్వకయ మున్న | హృద
 యంబులోఁ జేగ పదను దప్పకమున్న గాత్రంబు శిథిలంబు గాకమున్న | గీ. పండ్లు
 వేర్వాసి కదలు చూడకయ మున్న | కాకి ఁడకంటిపైఁ జూపు రాకమున్న | కాలు
 నేయాడు తఱియంద కదలవలయుం | దీగ్గనేవకు దేహ మస్థిరముగాన (కాశీ. 3 ఆ.
 ౮౪ ప). ఉ. కూఁకటివేవేతోఁ గురులుఁకూడకమున్న కుచప్రరోహముల్ | పోకల
 తోడి సామ్యమును బొందకమున్న నితంబ నీరుకున్ | వ్రేఁడనఁ బొకిత ప్రథవింపక
 మున్న ప్రసూనబాణుం డ | త్త్రాఁగిలఁ బెట్టెఁ దా నటవసామెత బాలికకై పటాలిక్
 (కళా. ౧ ఆ. ౨౬ క). ఉ. .... ఇనుండు పశ్చిమాం | భోసిధిలోనఁ గ్రుంగ
 కయ మున్న రయంబుర హవ్యవాహనా (మనుచ. ౨ ఆ. ౭౬).

౧౨౨ సూ. వ్యాఖ్య:—(౨౬౩ I వి. చూడు.) బా. క్రియా. ౪) సూత్ర
 మున నుపదేశింపబడు 'నజే' తుమర్థక మగుటజేసి యట్టి కాదర్థాన్యక నుజ్యంతము
 వలయాదులకుఁ గర్తయై యన్వయింపనేరదు. కావునఁ బ్రకృతసూత్రముచే నట్లు
 కర్తయై నిల్చుట కర్తమగు భావాధికము సాధింపబడుచున్నది. ఈ సూత్రముచే
 నుపదేశింపబడిన భావాధి నుజ్యంతక్రియ వలయాదిక్రియలకుఁ గర్తయగు
 చుండును. (చూ. ౨౬౩ I వి. చూడు.) నజే జీక్తుగాన బా. క్రియా. ౨౦
 సూ. చొప్పన ధాతువుతుది యుకార మకారమగును. ఉదా:—చేయు+అ+రు+
 వలయును = చేయవలయును = చేయుటవలయునని యర్థము. చేయుట యావ
 శ్యకమని పర్యవసితార్థము. ఈ నుజ్యంతముతో జుటగా వలయాదులు ప్రయో
 గింపఁబడుట తఱుచయ్యను నిది భావాధికము వ్యస్తము నగుటజేసి వలయాదు
 లకుఁ దర్వాత సంయతము ప్రయుక్త మగుచుండును. తర్వాతనే యవ్యవహితముగ
 నుండవలసినఁ బ్రక్రియలేదు. సందర్భయోగముగ వాక్యములోని స్థానంతర
 మందును బ్రయుక్తము కావచ్చును. వలయాదిక్రియలయందలి యాఖ్యాతముచే
 నీకర్త యభిహితమగును గాన నియ్యది ప్రథమాంత మనఁదగును. “కర్తయగు
 భావంబునందు నజేయగు” నని సూత్రించుటచే నిది కర్తగనే యుండునను నియమ
 మేర్పడుచుండుటజేసి దీనిపయ నితరవిధక్తులు నీవ్వనేవు. ఈ నుజ్యంతము ప్రథ

[బా. క్రి. 37 మొ. 3౬-౧౨౨ సూ.] భట్టారకుఁడిట్టియెడల పద్మిని బ్రయోగించును.

మైకవచనముగ నె యుండును. ఇది స్త్రీపరుముగాన దీనిపై 'సు' ప్రత్యయము నిల్చి లోపించునని సూరిపక్షముండును బ్రక్రియ నెచ్చవచ్చును. (బా. తత్స. ౫౭ సూ. ౧౬౧ I విష). ఉదా:—నీ వీపనిఁ జేయవలయును, ఇట 'జేయన్' అనుదానికిఁ గర్తయగు 'నీవు' అనుచోఁ బ్రథమ వచ్చెను. (సూ. ౨౬౩ I విష. బా. కార. 3౨ సూ) (ప్రాథ. క్రియా. ౨౭ సూ. చూడు). చేయుట వలయును - చేయుట వలదు - చదువుట కూడును - చదువుట కూడదు మున్నగురిలిని భావార్థక ప్రత్యయము నరయు నది. ఇట్లు వలయాద్యులకుఁ గర్తయగు భావార్థమునందు ధాతువునకు 'నజీ' సయితము ప్రాయఃముగా నగును. ఉదా:—నీవు చేయుట వలయును = నీవు చేయవలయును, 'చేయు+న జీ వలయును.' అనుచో బా. క్రి. ౨౦ సూత్రము చొప్పున నజీ ఋక థాతూకారమునకు 'అ'త్యము "రాఁగా చేయను+వలయును = చేయవలయు" ననియగును. బా. సంధి. ౧౮ సూత్రముచొప్పున ద్రుతసంధిలో ద్రుతలోపము వచ్చె నని యెఱుంగునది. సూరిపక్షమునందలి సుశ్లేషరూపము చేయన్ వలయునని యుండును. న జ్యంతమునకుఁ బరముగా బా. క్రి. ౧౧౫-౧౧౬ సూత్రములచొప్పున 'బాక్షి'ముగా - 'కాను-కను' శబ్దము లను ప్రయుక్తము కాఁగా, 'చేయఁగావలయు, చేయఁగవలయు' అను రూపములు సిద్ధించును. ఈ నజీ జీత్తుగాన బా. క్రి. ౮౬ సూత్రముచొప్పున ముత్తిగుచున్నది, కాబట్టి యిది పరమగునపుడు బా. క్రి. ౯౧ సూత్రముచేత చూచుధాతువునకు 'చూడు'అను నాదేశము గల్గునుగాన - వాడు చూడవలయును-వారు చూడ గావలయును మున్నగురూపములు సిద్ధించును. నీవు చూడవలయును మీము చూడఁగావలయును మున్నగురితి నియ్యవి మూఁడుపురుషములందును నొక్కరితినే యుండుటచు సూరి యుదాహరించెను. ఇట్లే వాడుచూడ వలదు-వారు చూడవలదు - నీవుచూడవలదు - నీవుచూడఁగూడును - మీరుచూడఁ గూడదు - వాడుచూడఁజెల్లును-మీముచూడఁజెల్లదు - నీవుచూడఁదగును-వాడు చూడఁదగదు - మున్నగురూపముల నెఱుంగునది. ఇత్యాదులు వలయాద్యులను నాదిశబ్దముచేత "అగును - కాదు - వచ్చును - రాదు - చను - పోలు" మున్నగు వానిని సయితము గ్రహించవలెను. నీవుచేయనగును - వారుచదువఁగాదు - మీరు చూడవచ్చును - నేనుజూడరాదు - మొ. 'ని కీపని చేయవలయును' అనురితి వచ్చిని భట్టారకుఁ డిట్టియెడలఁ బ్రయోగించుచుండును. వలయాద్యులు సాధారణముగాఁ దద్ధర్తార్థక ప్రథమపురుషైకవచనమున నుండును. 'వలసెను' అనురితిని భూతార్థక ప్రథమైకవచనమును గలదు. అసమాపకముగాఁ బ్రయుక్తమగునపుడు 'ట' ప్రత్యయాయంతముగను 'న' ప్రత్యయాయంతాది ధాతుజవిశేషణముగను గన్పట్టును. తే.గి.

శ్రుతము నరుని బరిజ్ఞానయుతుని జేయు । ..... కాన శ్రుతవంతుఁ డగుట వలయు” (ఆను, ౫ ఆ. ౧౪౮), అనురీతిని “వలయు” అనుదానికి గర్తభావాన్ని మెయగుట సహజము. ఇట్టి భావార్థక ‘ట’ ప్రత్యయమునకు బర్త్యయముగ “ను” జ్యోతము ప్రయోగింపబడునని ప్రకృతసూత్రార్థము. తే.గీ. బలనీ నీపుత్రులెల్ల నొండొరులతోడ । నెట్లొడంబడియుండుదు రట్లచేయ । వలయు..... (సభా. ౨ ఆ. ౧౩౧). ‘వలయు’ అనునది ముందునిల్పుటకు:—క. వెలయ విధిదృష్టవయ మున । వలయుఁ బరాక్రమము నేను వసుధేశ్వరయ । గలమగు బుద్ధియుఁ గడఁ కయుఁ । గల పురుషుల కిదియ చూచె కర్తవ్య మిలన్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౩౧), వాక్యమున నెచ్చటనేని యుండుట కుదా:—క. పితృసంకల్పము నేయఁగ । సుతుల కవశ్యమును వలయు..... (సభా ౧ ఆ. ౯౪). క. అనఘా మద్విషనిహతుల కగు నే బ్రదుకన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౯౯౦), ఆ-వె. కాన యొక వేడఁ గాదు నాకు (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౩). చ..... ఇంక కలకన్ వలసెన్..... (సభా. ౨ ఆ. ౨౪). ఇంక నాకుఁ బలుట వలసెనని యర్థము. సూరి ప్రథమాంతములను మాత్రమె యుదాహరించినను సంతటను నన్నయ భావార్థకక్రియకుఁ గర్తయగుదాని ప్రథమాంతము సభ్యాహార్యముఁజేసి యద్దాని పద్మ్యంతము వలయ్యాదులతో నన్వయించురీతిగఁ బ్రయోగించుచుండును. అట్లని యట్టికర్తకుఁ బ్రథమాంతప్రయోగము లేదనరాదు. తిక్కనాదులు ద్వివిధముగను బ్రయోగించుచువచ్చిరి. ప్రథమ:—ఉ..... దైవము తోడ్పడన్ వలయు. (ఉద్యోగ. ౩ ఆ. ౭౩). క..... నాకు నీ వేమియుఁ జె । ప్పను వలవదు సుజయ (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౯౪). క. వినవలయు వాని నెల్లను । జననాయక మిటి వీవు..... (ఆశ్వ. ౧ ఆ. ౮౪). వలయు థాతు వీసందర్భమున ‘ట’ కర్త కాంతముగఁ గర్తయము ప్రయుక్తమగును. ఆ-వె. అనఘ నీదు బుద్ధి యతిలోక మగుటయుఁ । తెలిసికొనఁగ నాకు వలయునట్టి । ధర్మకోటి నీవ తగఁజెప్ప వినవల । యుటయుఁ జెప్పె నెఱుఁబోదరుండు (కాంతి. ౨ ఆ. ౧౬౧). క. లోకోచ్ఛేదముఁ గర్త । వ్యాకులతయుఁ గాక యుండ వలయుటకై ను । శ్లోకా... (కాంతి. ౬ ఆ. ౨౭౮). వలయును - వలదు - కూడును - కూడదు - చెల్లును - చెల్లదు - తగును - తగదు. ఇత్యాదులు వలయ్యాదులని సూరి యుదాహరించెను. ఆదికబ్ధముచే, వలవదు - వచ్చును - చనును - రాదు - కాదు - అగును - పోలును - మున్నగువాని నెన్నునది. మఱికొన్ని ప్రయోగములు:—క. చనునె యధర్మద్యూతం । బున నిట్టులు పొందు రాజపుత్రులఁ బ్రభులన్ । వనఁ గతులఁ జేయ దుర్యో । ధన భృతరాష్ట్రులకు విగతదయహృదయులకున్ (ఆర. ౧ ఆ.

[బా. క్రి. ౩౫ మొ. ౩౬-౧౨౨ సూ.] వలయాద్వియోగ కవిప్రయోగములు. 1445

౩ పు. మ.....మహోగ్ర కాననాం । తరముల నుండకుండ సలిదారుణ
 దుర్బుగసంగమంబునం । జొరయక యుండఁగా మనకుఁ బోలు నమందమనః ప్రియం
 బుగాన్. (ఆక. ౧ ఆ. ౨౪౨). ఆ-వె. ఆతఁ డెవ్వఁడొక్కొ యమ్మహాత్మునిఁ గనుం ।
 గొనఁగఁ గౌఁగిలింప విషయమొప్పు । నన్యుపాద్యవిధుల నన్నింప భక్తి సు । యుక్తి
 నెపుడు గొలిచియుండ వలయు. ఇట్టులొక్క వలయాద్విధాతువుతో ననేక నుజ్యం
 తము లన్వయించుటయు సమ్యతమె. ఉ..... దైవము తోడ్పడన్ వలయు
 (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౭౩). ఇందు నుజ్యంతక్రియయొక్క కర్త ప్రథమాంతము. సుశ్లేష
 సంధియఁగలదు. (౨౬౩ I విచ. బా. క్రి. ౩౨ సూ). చ..... ఎట్టులైనఁ
 జం । పన తగు (భీష్మ. ౩ ఆ ౩౧౦). (చంపన తగు = చంపుటయే తగును). సీ. అనిన
 మరుత్తుఁ డయ్యమర గురుండు నాయాగంబు నడపుట కాత్తరొసి । రాకున్న సంవర్తం
 బ్రార్థించి తెచ్చితి నింక నట్టులు నేమ నెట్లు వచ్చు..... (అశ్వ. ౧ ఆ. ౯౦).
 (అట్టులు సంవర్తని విడుచుటలు) ('అట్టులు నేమ నెట్లు' అను ముద్రణము తప్పు.
 అనన్వితము. నాయొద్దనున్న తాళపత్రమాతృకలు రెంటును 'చేమ నెట్లు' అనియె
 యున్నది.) ఇందలి వచ్చుధాతువున కాగమన మర్థము కాదు. "వచ్చున్ = తగును =
 వలనుపడను" అని యర్థము. ఇట్లే వలయాద్విధులలోని 'రాదు' అనుదానికిని
 'వలనుపడదు - తగదు' అనియె యర్థము. తే-గీ. తేజీమాడను రాకున్ని తెల్ల
 మధిప (శల్య. ౧ ఆ. ౪౪). చ..... తప మాచరించి నిగమాధ్యయనం బొన
 రించి కానరా । దనఘ మదీయ దివ్యపరమాకృతి (భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౨౦). ఆ-వె. అగ్ని
 శిఖయుఁ బోలె నంటను డాయను । జూడరాని యట్టి శుభచరిత్ర. (ఆక. ౨ ఆ. ౯౧)
 (చూడరాని=చూచుట వలనుపడని) క. నరుండును సాత్త్వికియు వృశో । దరుండును
 మనసేనఁ గలఁచెదరు పైంధవుఁ జే । రిరి నీకుఁ దగునె నరునిం । జొరనిచ్చితయేని వారిఁ
 జొరనీ ననఘా. (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౧౬౩). (చొరసీన్+చొరనిచ్చుట, తగునె). క. వెగ
 డొంది యట్లు పలుకఁగ । నగునే పగతురు ప్రమోద మందఁగ..... (విరా. ౪
 ఆ. ౬౬). తే..... । అనెడు సప్తవ్యురసములఁ జనదు తగుల (ఉద్యో. ౨ ఆ.
 ౪౪). క. ఊరొదకవృత్తి మనము । వారలుచుం గలసి బ్రదుక వలదే నెమ్మిన్ (ఉద్యో.
 ౧ ఆ. ౨౬౩). మ. మన కీకుండఁగ వచ్చునే..... (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౬౬).
 ఆ-వె. కాన యింక వేడఁ గాదు నాకుఁ (రథా. ౨ ఆ. ౨౬౩). సీ..... ఆ-వె.
 కాన గాలము నేమనఁ గాదు తండ్రి (శాంతి. ౪ ఆ. ౨౩). ఆ-వె. నమ్మదగనివారి
 నమ్మక యున్నది । తగినవారి నైనఁ దద్ద నమ్మి । యుండఁదగదు..... (శాంతి. ౩ ఆ.
 ౨౩౯). మ. తలఁచుం గూడునె యంతలేనీ దొర లీ దై న్యంబు (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౯౫).

చ. ఆమలిన తారకాసముదయంబుల నెన్నను సర్వవేద శా | స్త్రముల యశేష
 పారము ముదంబునఁ బొందచు బుద్ధిబాహు వి | క్రమమున దుర్గమ్యాజలగౌరవ
 భారత భారతీ సము | ద్రము దరిమింగ నీడను విధాతృచక్రై నను నేరఁబోలునే
 (ఆది. ౧ ఆ. ౧౯). నేరఁబోలునే = నేర్పుట పోలునే = నేర్పుట నీలుడనుచు.
 ఇందలి 'ఎన్నన్ - పొందన్ - ఈడన్' అనువి తుమర్థములే గాని భావార్థక
 ములుకావు. "ఎన్నుటకును - పొందుటకును - ఈడటకును - నేర్పుట" అని
 యర్థమగుటంజేరియు భావార్థక నుజ్యంతము చతుర్థ్యర్థక పద్యంతమగుట సప్తతము
 కామింజేరియు 'తుమ్' ప్రత్యయము తాదగ్ధ్యాధ్యక్షమగుటచే నట్టి పద్యర్థక నుజ్యం
 తములు తుమర్థకములనుట యుక్తమగుటంజేసియు నవి భావార్థక నుజ్యంతములు
 కానేర వనదగును. ఇట్లే యీ యీ ప్రయోగములందలి నుజ్యంతములు భావా
 ర్థకములు కావనియఁ దమర్థకములనియు గ్రహింపవలెను. ఆ-వె..... |
 ఏమిసేయనేర్తు రిందుకులుడ. (సభా. ౨ ఆ. 3౧3) (చేయనేర్తురు = చేయుటకు
 నేర్తురు = చేయుదురు నేర్తురు). నీ.... . కుక్క | లిభకుభదశన మహిష్ట సింహ
 రసఖ మఖుడగు హరిమీద మొలఁగియేమి. ఆ వె. సేయనోపు.....
 (సభా. ౨ ఆ 3౧౪) (చేయనోపున్ = చేయుటకు సమర్థమగును). నీ.....
 ఆ-వె..... ౨ | ట్లయినగాని చాల వలెని బొగడ (సభా. ౨ ఆ. ౪౧). ఇట్టి
 యెడల నొక్కొకప్పుడు తాదగ్ధ్య చతుర్థ్యర్థక పక్షియే ప్రయోగింపఁబడుటయు
 గలదు. చ..... . కరలోకసౌఖ్యముల్ | గనుటకు నేర రిక్కడి సఖాబులు...
 .....(ఆర. ౪ ఆ. ౧౭౬). ఇట్లే శక్తార్థకాది యోగమందిను దాదర్శ్య చతుర్థ్య
 ర్థక పక్షీస్థానమందె దుమర్థక నజీ నెన్నదగును గాని భావార్థక నజీ నెన్నరాదు.
 క..... . బ్రాహ్మణులకుగా | క..... . ఓరుల కలవియె.....(ఆర. ౪ ఆ.
 ౧౭౭). దీనిచొప్పుననే నుజ్యంతమును దుమర్థకమె యని యెన్నవగును. క. మన
 నేనల నొక్కెత్తునఁ | గొనఁదలచి కడంగి వచ్చు గురుపుత్రుని మా | ర్కొన దృష్ట
 ద్యముని గా | వను శక్యమె నీకు నిచటివాడికి నధిపా. (ద్రోణ. ౫ ఆ 3౫౫ ప).
 చ. విశ్వసం | హరు నుట కెత్తిపోయి కలహంబున నోర్వంగ నీయలఁతియే (నన్ని.
 కు. ౪ ఆ. ౪3౨). మ...విశ్వసం | హరు వర్తిండు మహావ్రతోపహతి నేయం బూన
 నీప్రాప్తియే (నన్ని. కు. ౪ ఆ ౪33). ఉ. చావంగ నేయ నెవ్వఁడును జాలఁడు
 (భీష్మ. 3 ఆ. 3౧3). ఉ. పితయే కామశక్తి యుడివింపంగ శక్యమె యెట్టి వారిన్
 (ఆది. 2 ఆ. ౫౯ ప). వలయాదుల కర్థవిశేషములందు బృథక్ ప్రయోగమును
 బ్రథమపురుషైవచనాదీతర స్థలప్రయోగములును గలవు. క. వరుసత్యదృశ్యతవిక్రమ!

పరిణతి సూడఁ గనుదోయి పదివేల్ వలయున్ (శర్ల. ౨ ఆ. ౨౮౩) (మాడు, శ. ౮. వలయుశబ్దము). ఆ-వె. ఇట్టి వర్తనముల నెఱుఁడు పాండవులకుఁ | దగిలి ప్రీతిసేయఁ దగిలిఁ గాని (ఆర. ౫ ఆ. 3౦౯) (ఇచట 'చేయన్' అనునది భావార్థకము కాదు. తుదర్థక సజ్యంతము. ఉ. నా భుజవీర్య విక్రమగుణంబులకుం దగుచున్న యీ ధను | ధ్లాభము (సభా- ౧ ఆ. ౧౨౮) పర్వకవృత్తము - కొడుకులట్లు విని కూడదు నాక దురాత్ముడై (ఆది. ౬ ఆ. ౨3౦). క. తగునది తగదని యెడలో | వగవక.....(ఆది ౧ ఆ. ౮౬ ప). క.....నీకు దురాగ్రహ మగునే (ఉద్యో. 3 ఆ. 33౦). (అగునే = తగునా!)

భవే త్కః స్త్రీమా న్నామ్న | ఉత్త్యం తస్మిన్ పరే
 నన్నయా. భవేత్ | త్వార్థే చ వ్యతిరేకార్థే | థాతోఽస్త్రైవ
 3౧౦ విషయము మి ర్భవేత్. (వికృ. క్రియా. ౨౧ కారి. ఆహా.
 ౫౦౨ పుట).

కల్పతరువు, 3౧౦ విషయము:—భవే త్క ఇత్యాది పూర్వార్థమునకు ౨౯౦ విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను, కవర్ణక ప్రస్తావమున వ్యతిరేకత్వాధిక 'క' ప్రత్యయమును నట్టి వ్యతిరేకార్థక ప్రస్తావమున వ్యతిరేకభావార్థక 'మి' ప్రత్యయమును నుపదేశించఁబడుచున్నది. వ్యతిరేకార్థే త్వార్థే చ=వ్యతిరేక త్వార్థమున, థాతోః= థాతువునకు, కః = 'క' ప్రత్యయ మగును - చశబ్దముహియచే బూర్వార్థమునుండి 'కః' అనునది యావృత్తి మగుచున్నది. "వ్యతిరేకాదా భావని చాత్ స్యాత్" అను చొప్పున థాతువుతుని "అత్త్యము" నిల్పును. ఉదా:—చేయు+అ+క = చేయక = 'అకృత్వా' అని యర్థము. అస్త్రైవ = ఆ వ్యతిరేకార్థమునందె, థాతోః = థాతువునకు, స్వాార్థే = థాత్వార్థమునందు, విః = 'మి' ప్రత్యయము, భవేత్ = అగును. 'స్వాార్థే' అనునది 'నామ్నః కవర్ణకః స్యాత్ | స్వాార్థే' అను మూలభూతచింతామణి సూత్రమునుండి యను వృత్తమగుచున్నది. "థాతో స్వాార్థే వ్యతిరేకార్థే" అనగా వ్యతిరేకవిశిష్ట థాత్వార్థమునందనునర్థము లభించుచున్నది. వ్యతిరేక విశిష్టభావార్థమున థాతువుతుని 'మి' ప్రత్యయము నిల్పునని పర్వవసితమగుచున్నది. 'వ్యతిరేకాదా భావని చాత్ స్యాత్' అను చింతామణిసూత్రముచొప్పున థాతువుతుని 'మి' ప్రత్యయమునకుఁ బూర్వమున 'అత్త్యము' నిల్పును. ఉదా:—చేయు+అ+మి = చేయమి = 'చేయకుండుట - చేయకపోవుట' అనియర్థము. ఇట్లు - వండమి - చదువమి - తినమి-మొ. వ్యతిరేకత్వాధికము నుండు విస్తరింపఁబడును. (విష. 3౧౨). ఆంధ్రశబ్దచింతామణి "భున రాగమః క్రియాణామ్" అను సూత్రముచే

సాధించురూపములనే యధర్వణుఁ డిట్లు వివరించెను. (చిం. వి. ప. 000 విష).
 ప్రయోగములు:—క. సమరవిముఖత్వమును రణ | విముఖులఁ జంపుటయు శరణు
 పేడిన రక్షిం | పమియును యాదవవంశో | త్వములం దివి గలనె చెప్పుచు దారుక
 తనయా (ఆర. 0 ఆ. 020). (రక్షింపమి = రక్షింపకుండుట 'రక్షించుట' అను
 దానికి వ్యతిరేకార్థము. 'మి' ప్రాసస్థలగతము). క.....తనవా | క్యము
 లంఘింపమికి బ్రస | న్నుమనస్కుండై .....(ఆర. 3 ఆ. 033). సీ. శ్రేతాగ్ను
 లెల్లను దేజిరిల్లమిఁజేరి.....(ఆసి. 0 ఆ. 030). క. క్షమింపవలయు నొకఁ
 డెటుఁగమి నేమే నన్నంతఁ గటకటఁబడి.....(విరా. 0 ఆ. 000) ('మి' ప్రాస
 స్థానగతము). క. ...దైత్యాన్వయ | మృత్యువయై యెరుగు నొప్పమికి మితిగలదే.
 (హరివం. పూ. భా. 0 ఆ. 033) (మి. యతిస్థానగతము) క. క్షమింపచువారిఁ
 గని చా | లమి వెట్టుదు నైననుం దలంప నమాన | క్షమయ కడు మెఱయు.....
 ... (ఉద్యో. 0 ఆ. 00).

బాల్యా. వ్యతిరేకభావంబున మిజేయుగు. 32.

300 I విషయము. వ్యతిరేక విశిష్టక్రియాభిధానము థాతువునకు మిజే
 యగు - వండమి - పండమి.

సంజనని. 300 I విష:—వ్యతిరేకభావాధ్యక్షమనగా వ్యతిరేకముతోఁగూడిన
 థాత్పర్యము. ఈవిషయమునె సూరి వివరించుచున్నాడు. వ్యతిరేకముతోఁగూడిన
 వ్యాపారమును దెల్పు థాతువునకు మిజేప్రత్యయ మగునని యర్థము. మిజే జీత్తు
 గాన బా. క్రియా. 00 సూత్రముచొప్పున థాతూకారమున కాదేశముగా 'అ'
 కారమువచ్చును. వండు+అ+మి = వండమి = వండకుండుట. ఇట్లై - పండు+అ+
 మి = పండమి = పండకుండుట. కల్పతరువున దీనికి గవిప్రయోగములు యతిప్రాస
 స్థానగతములు చూడబడెను.

కన్నయా. క్రియాధాతయో: క్రియాంత స్వేత్. (ఆం. చిం.

300 విషయము. క్రియా. 0 కారి. ఆహో. 020 పు).

కల్పతరువు. 300 విష:—000 విషయమున సీసూత్రము వ్యాఖ్యాత
 మయ్యెను. క్షార్థకుండును భూక్షార్థకుండును గ్రియ తుదని 'ఇ' వర్ణకము నిల్చు
 నని యర్థము. క్షార్థకుండనగా సంస్కృతమున "క్త్యా" ప్రత్యయము వచ్చునర్థము
 నందని యర్థము. "3300. సమానకర్తృకయో: పూర్వకాలే (3-0-00) సమాన
 కర్తృకయో: థాత్పర్యయో: పూర్వకాలే విద్యమానాథాతో: క్రియాస్వేత్. భుక్త్యా
 వ్రజతి, ద్వివచన మతన్త్రమ్. భుక్త్యా పీత్వా-వ్రజతి....." (సీ. కా. ఉత్తర

కృతప్రతి ఓకకర్త యనేకవ్యాపారములను జేయునపు డందలి తుది వ్యాపారమునకుఁ బూర్వముందు జరపిన క్రియలను దెలుపుభాతువులకుదిని సంస్కృతమున “క్వా” ప్రత్యయము వచ్చును - తెల్లన ‘ఇ’ ప్రత్యయ మగును. భుక్వా ప్రజతి = భుజించి వెళ్ళుచున్నాఁడు. “సమానకర్తృకయోః” అనుచోటి ద్వివచనము లెక్కించునది కాదు. భుజించి త్రాగి వెళ్ళుచున్నాఁడనియు నిట్లు క్వా ప్రత్యయ మనేకభాతువులకు రావచ్చును.

ఇట్లు పాణినీయమునఁ జెప్పబడియున్నను నిందులకు విరుద్ధమగు ప్రయోగములు మహాకవుల కావ్యములందుఁ గన్పట్టుచున్నవి. “శ్లో. అనుభవతి శచీశం సాఘృతాచీమఃఖాభి | ర్న సహ సహచరీభి ర్నవ్దనాద్ద ముచ్చైః | ఇతి మతి రుదయా నీ తృప్తిః ప్రేక్ష్య తైమిరినిపినభువి సఖిని స్సార్థ మాబధభేలామ్” (నైష. ౨౦౪. ౧౦౯ శ్లో.) ఉద్యానమునఁ జెలులతోఁగూడి శ్రీడించు దమయంతిని జూచి ఘృతాచి మున్నగు నప్పరసలతోఁగూడి నందనవనమునఁ గ్రీడించు శచీ కిట్టి యానందము గల్గలేదను బుద్ధి హంస కుదయించెనని పై శ్లోకమున కర్థము. ఇందు ‘దమయంతిని జూచి హంసకు బుద్ధి యుదయించెనను వాక్యమున భిన్నకర్తృకత్వమునందును ‘క్వా’ ప్రత్యయము వచ్చుట సంభవించి యున్నది. చూచుటకుఁ గర్త హంస; ఉదయించుటకుఁ గర్త బుద్ధి. ఇట్టియెడల ‘స్థితస్య=ఉన్నట్టి’ అను పద మధ్యావృత్త మగుచున్నదనియు దమయంతిని జూచి యున్నట్టి హంసకు బుద్ధి యుదయించె నని యన్వయించినచో వ్యాకరణవిరోధము తొలంగుననియుఁ బండితులు సమర్థించుచున్నారు. అట్టి యన్వయమునఁ ‘దమయంతిని జూచియున్నట్టి’ అనుచోఁ జూచుటకును నుండుటకును గర్త హంస యొక్కటే యగునుగాన సమానకర్తకత్వమునకు భంగము లేదని తాత్పర్యము. “ప్రేక్ష్య శ్చ క్వా ప్రత్యయానస్య అనస్తక్రిగు మాసహ ఏకకర్తృత్వనియమాత్ స్థితస్యేతి పక్షిణ ఇత్యస్య విశేషణ మధ్యాహర్యమ్” (జీవాన్దవాఖ్య). “ఏకకర్తృత్వా భావాత్ క్వా ప్రత్యయౌపపత్తై స్థితస్యే త్యధ్యాహర్యమితి” (ప్రేమచంద్రన్యాయరత్న విరచితాన్వయబోధినీవాఖ్య) “అత్ర క్రియాణామేక కర్తృత్వ ఏవక్వాచ స్యాత్ - తేన గురౌ గతే శిష్యో భుజ్జతే ఇత్యాదౌ న స్యాత్ - కిన్తు పుత్రం దృష్ట్వా సుఖా భవతి - శత్రుం దృష్ట్వా దుఃఖం భవతిత్వాదౌ స్థితస్యే త్యధ్యాహరౌ యేకకర్తృత్వే క్వాచ” (ముద్గ. ౧౧౬౬ సూ. దుర్గాదాసవాఖ్య). ఇట్టి ప్రయోగములు సంస్కృతమున ననేకములు గలవు. శ్లో. యద్దృష్ట్వా నాఽపరం దృశ్యంయ ద్భూత్వాన పునర్భవః | యజ్జాత్వా నాఽపరం జ్ఞాయం | తద్ బ్రహ్మ త్యవధారయేత్ (శ్రీమచ్ఛంకర భగవద్గీతాకృత

జోధము. ౫౫ క్లో.) 'యద్ - జ్ఞాత్యా స్థితస్య అపరం దృశ్యం న భవతి' అనురీతి నిందును 'స్థితస్య' అనుదాని యథ్యాహార మావశ్యకమే. ఇట్లే నోరు లెఱచికొని పరుండెను మున్నగుచోటులయందు సమానకర్తృకక్రియలలోని పూర్వకాలి కర్తృము వివక్షాధీనమనియు గ్రహింపవలయును. "యద్యపి కంసపతనాన స్తరమేవ యునత్కారో భవతి తథాపి యునదితి కృత్యా కంసః పతతి ఇత్యాదౌ యునత్కారస్య పూర్వకాల వివక్షయా త్వత్ స్వాత్. ఏవం ముఖం వ్యాదాయ ని ద్రాతీత్యాది" (ముద్గ. 00౬౬ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.)

పయి నుదాహరించిన యుద్దేశముతోనే కావలయు నీ క్రిందిరీతి నాంధ్ర మహా కవులును బ్రయోగించియున్నారు. క. అమరారిదుర్దనుడు చ | క్రము గ్రక్కు న నేయ రాహుకంఠము దెగి దే | హము ధరణిః బడియె.....(ఆది. ౨ ఆ. 0౯) ఇచట 'కంఠము దెగియున్న దేహము' అనురీతిని 'ఉన్న' (స్థితస్య) అను పద మధ్యా హార్యము లెగుటకు నుండుటకును గర్త కంఠమే యగుటచే సమానకర్తృకత్వము సిద్ధించుచున్నది. సీ. ఈవెండ్రుకలు పట్టి యీచ్చిన యాచేయ.....రూ | పటి యున్నఁ గని యుండు కాటుఁగాక.....(ఉద్యో. 3 ఆ. 0౨). ఇచట "కని = చూచియున్న నాకు" అని యన్వయము. 'నాకున్' అనునది యెట్లు నధ్యాహార్యము కావలసినదె. సమానకర్తృకత్వసిద్ధికయి 'ఉన్న' (స్థితస్య) అనునది యథ్యాహార్యము. "ఆ-వె.....ఆత్తలే నాకల | కల మెఱింగి కీచక వ్రజంబు "చ, కడు వెన వచ్చి రూపఱిన కాయము నున్న లెఱంగుఁ జూచి బి | ట్టడలు మనంబునం గదిరి హా యనువారును.....పలవించువారునై (విరా. 3 ఆ. ౫ ప.) ఇచట 'కదిరి = కదిరియుండన్' అని యన్వయముగాన 'ఉండన్' అనునది యథ్యాహార్యము. సీ.....భీము గదాహతి భూమిఁ గూలి | యాతనిచేత సర్వాంగంబులందును, గలుగు క్రొన్నైత్తురు కాంక్షఁ ద్రావఁ | బడి మఱి లెగటారి ఁడి యున్నవాడు దు శ్వాసనుఁ డీతఁడు.....(స్త్రీ...౨ ఆ. ౫౫ ప). ఇచట "త్రావఁబడి యుండఁగా" అని యర్థముగాన 'ఉండన్' అను పద మధ్యాహార్యము. ఇట్లే యంతటను నధ్యా హారముచేసి యేకకర్తృకత్వమును ఘటంపఁజేయవలయును. ద్వీపద. ఎనయంగ నార్నూలు నేఁబదియేడ్లు|సనియె నీ విట వచ్చి సయమివర్య (బసవ. 3 ఆ. 00౫౯) సీ. వెఱపులు పైకొని.....కామ మలరి.....చింతలు విజృంభించి..... ...విముగ్ధతలు బలసి.....ఎ-గీ. గోవిందునిఁ దగిలెరి.....గోపకాంతలు... ..(హరి. పూర్వ. ౮ ఆ. 0౮౮ ప). ఇట క్షైర్ధకము లన్నిటిచోటులందును 'ఉండన్' అనునదియే యథ్యాహార్యము.

సమానాశ్రయంబులం బూర్వాకాలంబునం దిన్ద్రకం
బగు. 3౮.

బాలవ్యాకరణ వివరణము. ఏకాశ్రయంబులగు క్రియలలోపల నెయ్యది పూర్వ
కాలికంబగుం దద్యాచియగు ధాతువున కి వర్ణకంబగు.

3౮౧ I వివరము. ఇదియొ క్త్వార్థంబు నాఁబడు, వండి - వండి - విని - కని.
సమానకర్తృకంబు లనక సమానాశ్రయంబు లనుటం
జేసి వైత్రునిచేత మైత్రుండు కొట్టఁబడి మడిసె
నిత్యాది సిద్ధంబయ్యె.

సంజీవని. 3౮౧ I వివరము:—సమానాశ్రయంబు లనఁగా నేకాశ్రయంబులని
సూరియే వివరించెను. ఒకకర్త నాశ్రయించియున్న క్రియలలోఁ బూర్వాకాలమును
బోధించు ధాతులకు ‘ఇ’ ప్రత్యయము వచ్చునని యర్థము. ఉదా:—రాముఁ డెన్న
మును వండి దాని భుజించుట కొంతనేపు విశ్రమించి వచ్చెను. అనుచో ‘అన్నమును
వండుట భుజించుట విశ్రమించుట’ అను క్రియలు మూఁడును వచ్చుటకుఁ బూర్వ
కాలికములె. నాలుగు క్రియలకును రాముఁడే కర్త. నాలుగు క్రియలను రామునె
యాశ్రయించియున్నవి. ఇదియొ క్త్వార్థక మనఁగా నీ ‘ఇ’ ప్రత్యయమే క్త్వార్థక మని
వ్యవహరింపఁబడుచున్న దని తాత్పర్యము. క్త్వార్థకమనఁగా సంస్కృతమునందలి
క్త్వాప్రత్యయముయొక్క యర్థము గలదనిభావము. పాణినీయమున “సమానకర్తృ
కయోః పూర్వకాలే” అని చెప్పఁబడియున్నను క్లుప్తముగా యాంధ్రమహాకవి
ప్రయోగానుకూలము కాదనియు సమానాశ్రయముల కని తెలుంగునఁ జెప్పకొనుట
యావశ్యకమనియు సూరి “సమానకర్తృకంబు లనక సమానాశ్రయంబులనుటంజేసి
వైత్రునిచేత మైత్రుండు కొట్టఁబడి మడిసె నిత్యాది సిద్ధంబయ్యె” అను వాక్యముచే
విశదపఱచెను. సూరి యుదాహరించిన వాక్యమునఁ గొట్టుటకుఁ గర్త వైత్రుఁడు,
మడియుటకుఁ గర్త మైత్రుఁడు. ఇట్టివాక్యమున “కొట్టుట, మడియుట” అను
రెండు క్రియలను విడిన్నకర్తృకములగుటంజేసి సంస్కృతపద్ధతిని క్త్వాప్రత్యయము
రాఁజాలదనియుఁ దాను జెప్పినరీతిని, “కొట్టంబడుట యను క్రియాఫలమును మడియు
టయు మైత్రు నొక్కనినే యాశ్రయించి యుండుటచే నవి సమానాశ్రితములగుటం
జేసి క్త్వాప్రత్యయము వచ్చుట కవకాశము కల్గెననియు సూరి యాశయము.
“సంస్కృతంబులో నీ వాక్యంబు తెలుంగునందవలెఁ గ్త్వార్థకంబుతో వచింప వలను
నడదు. ‘వైత్రేణ హతో మైత్రో మమార’ అని కర్తార్థక ప్రత్యయాంతంబుతో
వచింపఁబడదు. ఇ వల వైత్రేణజేసి వాక్యంబులు తత్పర్యంబులో నేకంబైనను

రచనంజేరి భిన్నంబు లగును" (బా. గు. ప్ర. 330 పుట; ద్వి. ము.) అని గుప్తార్థ ప్రకాశికా వ్యాఖ్యాత వివరించెను. ఈ వివరణము బా. సా. పే. వ్యాఖ్యాత స్వీకరించి యొక్కించెను. బాలవ్యాకర్తగాని తద్వ్యాఖ్యాతలుగాని వెరుకఁ గల్గు తరువులో (300 విష.) జూపఁబడినరీతిని సంస్కృతమందును నిట్టిమొదల క్తావప్రత్య యముతోడి ప్రయోగము సమ్యతమేయని గ్రహింపఁజేరి. మఱియుఁ జైత్రునిచేతఁ గొట్టఁబడఁగా మైత్రుండు మడిసె ననురీతిని సమాచారత్రయంబులం బూర్వకాలంబు నందు భావలక్షణార్థక నుజీవచ్చుటయుఁ బ్రసిద్ధమెరుగుటాజేరి (బా. క్రి. ౪౦ సూ.) సూరిలక్షణ మతివ్యాప్త మగుచున్నది. అట్లే చైత్రునిచేతఁ గొట్టఁబడుటచే మైత్రుండు మడిసె ననురీతిని భావాత్మక ట ప్రత్యయఘటితస్థలములందు నద్దాని కతివ్యాప్తి దుర్వార మగుచున్నది. కావున నేకకర్తృకత్వమును వీడరాదు. ఈషయమునే దుర్గదాసపండితుం డీక్రిందిరీతిని వక్కాణించెను "అత్ర క్రియాణా మేకకర్తృకత్వే ఏవక్త్యాచ స్వాత్. తేన గురౌ గతే శిష్యో భుజ్జే, ఇత్యాదౌ సస్వాత్." (ముగ్ధబోధ వ్యాకరణము. ౧౧౬౬ సూ. వ్యా.) ఇతియతాక సూరి సూత్రము "రాహుకంతము తెగి దేహము ధరణిఁ బడియె" (ఆది. ౨ ఆ. ౧౯). మున్నగు ప్రయోగములం దవ్యాప్తమును నగుచుండుటచేతఁ బ్రాధవ్యాకరణకర్త "ఓక్కొచ్చో భూతార్థ కాసమాపక క్రియ హేత్యర్థకంబు నగు" (ప్రాధ. క్రియా. ౧౫ సూ.) అని సూత్రించి "రాహుకంతము దెగి....." మున్నగు నుదాహృతులను జూపెను. దేహము ధరణిఁ బడుటకుఁ గంతము తెగట హేతువగు చున్నది గాన "తెగి" అనుచోట "ఇ" ప్రత్యయము హేత్యర్థమున వచ్చెనని తాత్పర్యము. ఇట్టి స్థలములునైతము వెరుకవ్రాసిన (300 విష.) ముగ్ధబోధవ్యాఖ్యాత వ్రాతచొప్పున కంతము 'తెగియున్న దేహము ధరణిఁ బడియె' అనురీతిని 'ఉన్న' శబ్దాధ్యాహారముచే సమర్థితమగుచున్నది. ఇది యట్లుండఁగాఁ ద్రిలింగలక్షణకేష సూత్రమునైత మంతటను గార్యకారి కాలేదు. వెరుక నుదాహరించిన (300 విష.) ప్రయోగములు కొన్నిటిలో హేత్యర్థకత్వమునైతము కానరాదు. "ద్విపద. ఏషయంగ నార్నాటు నేఁబడి యేడ్లు | సయి నీ విట వచ్చి సంయమివర్య" (బసవ. 3 ఆ. ౧౧౫౯). ఇట సంయమివర్యుఁడు వచ్చుటచేత నార్నాటు నేఁబడియేడ్లు సనలేదుగదా. ఇట్లే యచటి లిక్కయజ్వప్రయోగమునందును హేత్యర్థకత్వము కుదురుపడలేదు. నీ.....భీము గదాహరి భూమిఁ గూలి | యాతనిచేత సర్వాంగంబులందును, గలుగు క్రొన్నెత్తురు కాంక్షఁ ద్రావఁబడి మఱి తెగటారి పడియున్న వాఁడు దు, శృంగుఁ డీతఁడు.....(స్త్రీ. ౨ ఆ. ౫౫౫ ప.) ఇందు "కూలుట,

[బా. క్రి. 3౮ సూ.] ఉండు థాతుజరూపాధ్యాహారమున నగ్రవిశేషసంగ్రహము.

తేగటారుట, పండియుండుట” అను క్రియలకుఁ గర్త దుష్కారముండు త్రాగుటకుఁ గర్త భీముండు. పానక్రియాఫలాశ్రయము రక్షణగుటచే సమానాశ్రయత్వమును లేదు. దుష్కారముండు భీముగదాహతిచేఁ గూలి పడియున్నవాడని చెప్పఁబడుటచే, బడియుండటకు రక్తము త్రాగఁబడుట హేతువు కానేరదు. గదాహతి చేఁబడి యున్నపిష్టటనే యాతనిరక్తము భీమునిచేఁ ద్రాగబడెను. ఇచటసంయతము, “భీమునిచే రక్తము త్రాగఁబడి యుండఁగాఁ దెగటారి పడియున్నవాడు దుష్కార నుండు” అనురీతిని ‘ఉండఁగా’ అనుదాని యధ్యాహారముచే సమానకర్తృకత్వము సుఘటిత మగుచున్నది. త్రాగుటకును నుండుటకును గర్త భీముడనియు, గూలుట కును దెగటారుటకును బడియుండుటకును గర్త దుష్కారముండును నగుటచేత సమాన కర్తృకత్వము కుదురుపడుచున్నది. ఇట్లుండు థాతురూపాధ్యాహారముచే “సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే” అను పాణినియమందలి క్రావ్యప్రత్యయలక్షణము నిర్బాధ మగుచున్నదనియు సంస్కృతభాషారీతిని బాగుగఁ జూచికొనక సూరి ప్రభృతులు చేసిన సవరణములు సరికావనియు గ్రహింపవలెను. ఇట్లే “క్రావ్యకంబు కొన్నియెడల విశేషాక్షకంబు నగు. (గాణ. క్రియా. 3౦౭ సూ.) ఉదాః—ఇచటి కిమ్మనివరేణ్యః । డేలేర దొరకొని యెన్నియో నాళ్ళయ్యె.....కళా. ౨ ఆ. 3౦. (దొరకొని = మొదలుకొనుట).....మఱి యిట్టలేగి యెటుంగవు (ఏగి = ఏగుట) (కళా. 3 ఆ. ౧౨౯).....అనుభవించి యెటుంగ (అనుభవించి = అనుభవించుట) పిలిచి పుచ్చువలయు (ఉపోక్తి. ౧ ఆ 32). (పిలిచి = పిలుచుటకు).....” అనుగాణపత వివరణకర్త చూపిన ప్రయోగములసంయతము “ఏగియెటుంగవు = ఏగియుండుట యెటుంగవు” అనురీతినె యుండు థాతుజ రూపాధ్యాహారముచేతనే సవరితములు కానోపును.

సంస్కృతమున “సమానే ౭నఞ్ శ్రౌర్వే క్రోవీ ల్యప్ (2-౧-32) అవ్యయ పూర్వపదే ౭నఞ్ సమానే క్రోవీ ల్య బాదేశః స్వాత్. తుక్ - ప్రకృత్య (సిపీయ మ్మొ.) అనఞ్ కిమ్ - అకృత్వా.....” (సి. కౌ. 333౨ సూ.) అనుచొప్పన క్రావ్యప్రత్యయస్థానమున ల్యబ్బ వచ్చుటయుఁ గలదు. కావున నీ ‘ఇ’ ప్రత్యయ మును “ల్యబర్థక” ఋనియు వ్యవహరింపనగును. “గ్రహించి = గృహీత్వా - సంగ్రహించి = సంగృహ్య” అని యిట్లవ్యయపూర్వకత్వమున సంస్కృతమునఁ గల్గుభేదము తెలుంగున గల్గదు.

“మిక్కిలు. దే. ఆ - క్రి. మీటు - అతిశయించు” (శ-ర). అనుచొప్పన ‘మిక్కిలు థాతు క్రావ్యకరూపము ‘మిక్కిలి’ యగును. క. తలఁదలతోఁ దాటె

చినఁ | దల మీఱున్ గాలు గాలు దాటించిన మి | క్కిలు.....(ఉ. హరి. ౬ ఆ. శ. ౮). అట్లయినను “మిక్కిలి = అధికమైనది” అనురీతిని విశేషణమును గలదు. క. గ్రమ్మన నొక్కట నడఁగెను | మిక్కిలి చేతులును వాని మిక్కిలి కన్నుల్ (సఖా. ౨ ఆ. ౫౭ పు). క. పాండవుల విభవ మది యా | ఖండలు విభవంబుకంటె గదు మిక్కిలియై | .....(సఖా. ౨ ఆ. ౧౦౮). నీ.....ధేనువు మిక్కిలి మానవులకు (అశ్వ. ౨ ఆ. ౧౬౧). ద్విపద. కరమర్థి మిక్కిలి కన్నిచ్చుట మును (బసవ. ౪ ఆ. ౩౦౮.) (మిక్కిలి కన్ను = ఈశుని మాండవకన్ను)

“ఎత్తుకొని=ఎత్తుక=ఎత్తుకు” అనురీతి నను ప్రయుక్తమగు కొనుభాతువు త్వాన్ధక రూపము ‘క-కు’ అను నాకారములతో నర్వాచీకపులచే బ్రయుక్తమగుచున్నది. నన్నయాధర్వణీయ సమృతిగాని భారతాది ప్రాచీన మహాకవిప్రయోగసమృతిగాని యట్టిదానికిఁ గానరాదు. “శబ్దరత్నాకరములోని ‘చీలిండు’ అనే శబ్దము క్రింద కాశీఖండములోని ‘చీలిండుకు యుండు’ అనేపద్యము నుదాహరించినారు..... కాని వ్రాతప్రతులలో ‘చీలిండుకొనియుండు’ అనియున్నది” (బాలక. ౧౭౯ పు). ఆముక్తమాల్యదాదులలోని ‘పట్టుక - పట్టుకు’ అనురూపములు పెక్కు బాలకవిశరణ్యమున నుదాహరింపబడెను (౧౮౩ మొ. ౧౦౦ పుటలు) కాని- ‘(పట్టు) క’ - అనియో? ‘(పట్టు) కు’ అనియో నిర్ణయింపఁజాలు యతిస్థానగత ప్రయోగ మొక్కటేని చూపఁబడలేదు. వాడుకలో ‘పట్టుకు - తీసుకు’ అనురీతి నుకారము వినఁబడుచున్నది.

నన్నయా భవే త్కః స్త్రీసమా న్నామ్ను | ఉత్త్యం తస్మిన్ పరే
భవ్యణీయము. భవేత్ | త్వాన్ధే చ వ్యతిరేకార్థే | (విశ్వా. క్రియా
3౧౨ : పయము. ౨౧ కారి. ఆహో ౫౦౨ పుట.)

కల్పతరువు. 3౧౨ విషయము: ఈకారికలకు 3౧౦ విషయమున వ్యాఖ్యచేయఁ బడెను. వ్యతిరేకార్థే త్వాన్ధేచ = వ్యతిరేక త్వాన్ధమునందును, కః=క ప్రత్యయము, భవేత్=అగును. ‘వ్యతిరేకాదౌ భావిని చాత్ స్యాత్’ అను చొప్పున (౨౯౬ విష.) భాతువుతుదిని ‘అత్త్యము’ నిల్పును. చేయ+అ+క = చేయక = ‘అకృత్యా’ అని యర్థము. “పునరాగమః క్రియాణామ్” అను సాంధ్రశబ్ద చింతామణి సూత్రమున సాధింపఁబడు రూపములనే యిట్లధర్వణుఁడు విశదీకరించుచు వచ్చెను. (చిం. వి. ప. ౧౧౧ విష.) ఇది త్వాన్ధమునకు వ్యతిరేకమాత్ర మే యగుటంజేసి యుండును సమాన కర్తృకత్వాదినియమము లావశ్యకములే యని యెఱుంగునది. ఉదా:—వాడు చదువక పడెను. చదువుటకును బెడటకును ‘వాడు’ అనునదే కర్త. అట్టి యేకకర్త

క్రియలలోఁ బూర్వకాలికమగు చదువుటను బెల్లు చదువుధాతువునకు 'క' ప్రత్యయము వ్యతిరేకార్థమున వచ్చెను. ప్రయోగములు:—క. సకలక్షత్రిభయంకరు | నకు బాహుద్రథికి నని మొనన్ మార్కొననో | ప్రక వలియం బాటఁడె యీ | ముకుందుడు భయాతిరేకమునఁ బది మాటల్ (రథా. ౨ ఆ. ౪౬ ప. భట్టారక ప్రయోగము-ప్రాసగతము). సీ. వినవమ్మ తృణముష్టిఁ గొని వాడు పీచుడు, నందగ్ని యుదయించి యతనివంటలమరు సంతకు నింధనము లవేక్షింపక యుడుగక మాడుచు నుండు మఱియు (ఆర. ౨ ఆ. ౧౯౭) ఆ-వె-చదువకయును నాకు సర్వవేదంబులు | సర్వశాస్త్రములును సంభవిల్ల | వలయు నని తలంచి వదలక నిష్కతో | నుగ్రతపముఁ జేయుచున్నవాడ (ఆర. 3 ఆ. ౨౫౪). ఈపద్యమునందు, చదువకుండుటకు నస్తదర్థకమగు నేను (యవక్రితుడు) కర్త. సంభవిల్లుటకు సర్వవేదములు శాస్త్రములును కర్తలు. ఇట్లు సమానకర్తృకత్వము లేదు. కావున “చదువకయున్న నాకు సర్వవేదములు సంభవిల్లవలయు” అనురీతిని ‘ఉన్న’ అను దాని యధ్యాహార మావశ్యకము. ఇట్లె యంతటను నెఱుంగునది, (3౦౯-3౦౯ I విష.). ఇట్టియెడల సూరిగారి సమానాశ్రయత్వముగాని ప్రాధవ్యాకర్త హేత్వార్థముగాని సమర్థింపఁ జాలవు గదా. ‘వారక - ఉఱక, వారని - ఉఱడు’ మున్నగురీతిని “వారు - ఉఱు” ధాతువులకు వ్యతిరేకార్థకత్వమందె ప్రయోగము మహాకవిసమ్మతము. క. అడవికిఁ బువ్వులు దేరఁగ | వడి నరిగిన కచునిఁ జంపి వారక దనుజుల్ | (ఆది. 3 ఆ. ౧౧౪). క. కడు ననురక్తియు నేర్పును | గడఁకయుఁ గలవారి నుఱక కడవఁగ నెగ్గుల్ | నొడి వెడు వివేకశూన్యులకడ నుండెడు సంతకంఠః గప్తము గలదే (ఆది. 3 ఆ. ౧౪౯). చ. ఉఱడు సురేంద్రు నైన బలియుండు హిడింబుఁడు..... (ఆది. ౬ ఆ. ౧౯౫. ఉఱడు - ఉఱుధాతువ్యతిరేక ప్రథమపురుషైకవచనము). క. వారని యలజడి పడియెడు | వారల చూ యేడుగడయు వారికి నధిపా (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౭౬. వారని వ్యతిరేకార్థకవిశేషణము). “ఉఱు....స-క్రి - లక్ష్యవైష్ట్య.....(దీనికి వ్యతిరేకము నంద ప్రయోగము కానఁబడుచున్నది” (శ-ర). “వారు...వై-ఆ-క్రి-ఉడుగు... (దీనికి వ్యతిరేకత్వార్థమందును, వ్యతిరేకార్థక విశేషణమునందును మాత్రము ప్రయోగములు కానఁబడెడి)” (శ-ర).

బాలవ్యా. కజీ వ్యతిరేక క్షార్థంబునం దగు. ౩౯

3౧౨ I విష. వండక - పండక - కొట్టక - తిట్టక.

సంజీవని - 3౧౨ I విష:—కజీ జీత్తుగాన బా. క్రియా. ౨౦ సూత్రము చొప్పున ధాతువుతుది ‘ఉ’ కారమునకు ‘అ’ కారాదేశమగును. వండు+అ+క = వండక. ఇట్లై తక్కినరూపముల రూపసాధనప్రక్రియ నరయునది,

వ్యతిరేకాదా భావిని చాత్ స్వాత్. (ఆం. చిం.

నన్నయభర్య క్రియా. ౬ కారి. ఆహా. ౪౭౩ పుట).

303 విష. తుమున్నర్థక నానేన | మి సమాసః క్వచి ద్భవేత్

(వికృ. క్రియా. ౨౨ కారి. ఆహా. ౫౦౨ పు.)

కల్పతరువు. 303 విష:—పైచింతామణి సూత్రమునకు ౨౯౬ విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను. వ్యతిరేకాద్యర్థక క్రియాహాసములందును భవిష్యదర్థక క్రియలందును ధాతువుతుదిని 'అత్త్యము' నిల్పునని యర్థము. కావున నాదికబ్ధ గ్రాహ్యములగు తుమర్థ భావలక్షణార్థములందును ధాతువు తుదిని 'అత్త్యము' నిల్పును. అన్యే ద్రుతప్రకృతయ ఇత్యాదిసూత్రముచే నది ద్రుతప్రకృతిక మగును ఉదా:—చదువు+అ+న్ = చదువన్ = చదువుట నిమిత్తము. చదువగన్. వాడు చదువ వచ్చెను = వాడు చదవుటకొరకు వచ్చెను (చూ. 3౦౯ I విష). వాడు చదువ నేను వింటిని=వాడు చదువగా నేను వింటిని=వాడు చదువగ నేను వింటిని ఆహాబలవతియు సీరూపముల నిల్లె సాధించెను. “వ్యతిరేకాద్యర్థచ అస్యనుబద్ధ పరేచ క్రియాన్యవర్ణ స్వాకారాదేశః స్వాత్. ఘటింపడు.ఘటింపిండు. చేయిం పక-ఆదికబ్ధేన ఘటింపలేడు - ఘటింపరాడు - ఘటింపవచ్చు - ఘటింపవయ్యె - ఘటింపగన్ - ఇత్యాది ధా - (తుమాద్యధా). నన్ను వర్తిలజేసెన్ - నన్ను ఘటింపజేసెన్ ఇత్యాది జెజ్జరవివరణవాక్యమ్. నా | రాయణభట్టు వాఙ్మయధు రంధరుడున్.....నిర్వహింపగన్ (ఆది. ౧ ఆ. ౨౫ పు.) ఇత్యాదయ స్పృశ్యధా దయశ్చ గ్రాహ్యః...అకళాత్వా ద్ద్రుతప్రకృతికకార్యమ్” (ఆహా. ౪౭౩ పు). సంస్కృతమునందలి 'తుమున్' ప్రత్యయముయొక్క యర్థమునందును, భావలక్షణార్థమునందును 'అన్' ప్రత్యయ మగునని తాత్పర్యము. భావలక్షణార్థ మివలకు వివరింపబడెను. (౨౫౩ విష.) అన్మక్రియకు లక్షణభూతంబగు క్రియ భావ లక్షణం బనబడునని సూరియు గిట వివరించును. ఇంక తుమున్నర్థము వివరింపబడు చున్నది. “తుమున్ ణ్వలౌ క్రియాయాం క్రియార్థాయామ్ (3-3-౧౦). క్రియార్థాయాం క్రియాయా ముపపదే భవిష్యదర్థే ధాతో రేతౌ స్టః-మాస్తత్వా దవ్యయ త్వమ్. కృష్ణం ద్రష్టుం యాతి. కృష్ణం దర్శకో యాతి.....” (సి. కౌ. ఉత్తర కృత్ 3౧౭౫). క్రియాంతరము ప్రయోజనముగాగల క్రియ యుపపదములు యుండగా నని యర్థము. “క్రియోద్దేశ్యభూత క్రియావృత్తి ధాతో ఉపపదే ఇత్యర్థః.....కృష్ణకర్తృక భవిష్య ద్దర్శనార్థం యాన మిత్యర్థః. అత్ర యాతీత్యుప పదమ్”(బాలవ. వ్యా). దర్శనక్రియ కుద్దేశ్యము యానము 'యాతి' అనునది యుప

పదము, యానము కృష్ణకర్తకభవిష్యద్ధర్మశాస్త్రమని యర్థము. ఇట్టి తుమర్థమందుఁ దెల్లన 'అన్' ప్రత్యయ మగును. కృష్ణ దర్శింప నేగుచున్నాఁడు. (దర్శించు+అన్ = దర్శించన్ = దర్శింపన్) = కృష్ణః జూడ నేగుచున్నాఁడు. 'ఏగుచున్నాఁడు' అను నది యుపపదము. 'తన వాంఛించుచున్నాఁడు' మున్నగు నిచ్చార్థక థాతువు లుప పదము లగునపుడు 'ఇచ్చ భోజన విషయక మగుచుగాని భోజనప్రయోజనికము కాదు. క్రియాంతర ప్రయోజనికత్వము లేదు. అట్లయినను నచట "తుమ్" ప్రత్యయము వచ్చునుగాన నెట్లెడలను వ రించునట్లు సూత్రించుచున్నాఁడు. "సమానకర్తృ కేష తుమున్ (3-3-౧౫౮). అక్రియాంతోపపదార్థ మేతత్. ఇచ్చార్థే ష్వేకకర్తృ కే షూపపదేషు థాతో స్తుమున్ స్యాత్. ఇచ్చతి భోక్తుమ్....." (సి. కా. ౩౧౭౬ సూ). "అత్ర ఇచ్చతి త్యుపపదార్థస్య ఇచ్చాయాః భోజనోద్దేశ్య త్యా భావేసి తుమున్" (బాలమ. వ్యా). "పాణిన్యాదా ఇచ్చార్థేషు థాతుషు ఉప పదేషు ఏకకర్తృకత్వ మభిహితమ్. (సా. 3-3-౧౫౮). ప్రాధమ్యోరమాదాతు ఏకకర్తృత్వాభావే క్రియాధాయాః క్రియాః ఆసంభవాత్ సర్వత్రైవ తుమున్ ప్రయోగే ఏకకర్తృకత్వ ముక్తమ్" (గిరిశచంద్రవిద్యారత్నకృత (టిప్పణి) ముగ్ధ. వ్యా. ౧౧౬౪ సూ). "తాదర్థ్యే చతుమ్ ధోః. (వృత్తి) (థాతోః) చతుమ్ స్యాత్ తాదర్థ్యే, కృష్ణం ద్రష్టుం యాతి." (ముగ్ధ. వ్యా. ౧౧౬౪ సూ). "యస్య థాతో ర్థః అన్యథాత్వస్య ప్రయోజనం భవతి తస్మా ధాతో ర్భావే భవిష్య త్కాలే చతుమ్ స్యా దితిల్లః...అత్ర క్రియయా రేకకర్తృత్వే సత్వేన చతుమ్ స్యాత్. తేన విప్ర మన్నం భోక్తుం నిమన్తయతే ఇతి నస్యాత్ - అన్నభోజనాయ విప్రం నిమన్తయతే ఇత్యేవ స్యాత్" (దుర్ధా. వ్యా). తాదర్థ్యార్థమునఁ గ్రియల కేకకర్తృ కత్వమందు 'తుమ్' ప్రత్యయ మగునని యర్థము. ఇట్టియెడల 'తుమ్' ప్రత్యయ మును దాదర్థ్యచతుర్థియుఁ బాక్షికముగ రావచ్చును. కృష్ణుఁడు భుజింప నేగు చున్నాఁడు=కృష్ణుఁడు భోజనముకొఱ కేగుచున్నాఁడు. భుజించుటకును నేగుటకును గృష్ణుఁడే కర్త. సంస్కృతమున నీట్టినియమ మున్నను దెలుంగున లేదు. "కృష్ణుఁడు విప్రని నన్నమును భుజింప నిమంత్రించుచున్నాఁడు" అని యి ట్లేకకర్తృకత్వా భావమందును "తుమర్థః"మగు 'అన్' ప్రత్యయము తెలుఁగున రావచ్చును. ఇట్టి యేకకర్తృకత్వాభావము తుమున్నంత క్రియలతో నీక్రిందివిధిగల వ్యతిరేకార్థక సంక్షేపవాక్యము లన్వయించు పట్టులందుఁ గన్పట్టుచున్నది. ఈవిషయము నభర్వ ణుఁడు వివరించుచున్నాఁడు.

తుమున్నర్థక నాస్తేనేక్యాదిః—తుమున్నర్థకనాస్తేన = తుమర్థకమగు 'అన్' ప్రత్యయము తుదిని గలశబ్దముతో, మిసమాసః = వ్యతిరేకార్థక సంక్షేపవాక్య

మదుకుట, క్వచిత్ = కొన్నియెడల, భవేత్ = అగును. 'మి' ప్రత్యయము వ్యతిరేకభావాత్కము. (చూ. 300 విష.). సమాసశబ్దమునకు సంక్షేపార్థమును గలదు. కాన మిసమాస మనఁగా వ్యతిరేకసంక్షేపము. "సమాస. పు. (సమే. ఆన్. ఘో) సంక్షేపే - సరుక్తన - సమాహారే - వ్యాకరణోక్తే ద్వ్యాక్షిపదానా మేకపదతాసంపాదకే....." (శబ్దస్తో). ఉదా:—క.....ధారుణీప్రజ | కొక నిమిషంబయినఁ బ్రకృతి నుండఁగ లావే (ఆది. ౪ ఆ. ౨౪౯). (ఉండుటకుఁ బ్రజ కర్త. లా వే = లావుగలదా' అనుచో, లావుకర్త). ప్రకృతి నుండఁగన్ = ప్రకృతితోనుండుటకు, లావే = శక్తిగలదా; ఉండదని యర్థము. ఇట్టివి పెక్కుగలవు. నీ..... విప్రు సలుకయు విధిక్రమంబు | ఆ వె. గ్రష్టణింప లావె..... (ఆది. ౪ ఆ. ౧౬౧) తరువోజి .....కర్తవిపాకంబుఁ గడవంగ, లావె (ఆది. ౬ ఆ. ౨౫౦). క..... విధిక్రమము కడవనేరఁగ లావే (ఆది. ౪ ఆ. 30౪). ఉ.....వారలన్ | లావె రణంబులో మన కలంఘ్యబలాధ్యుల నింక నోర్వఁగా. (సభా. ౨ ఆ. ౨౭3). క. అన నీతల సామ్రాజ్యో | శ్వేనమునకును యోగ్యమైన సతి ద్రౌపది పాం | డవ ధర్మపత్ని నీకం | తపమానము సేయ నేమి యనసాశ్రయయే (సభా. ౨ ఆ. ౨౦3). తర్వాతి కవులును బ్రయోగించిరి. ద్వి. నెట్టవ శరణుల నిలుకడ లరసి | పట్టి చూడంగ నీప్రాప్తియే చెపురు (బసవ. ౪ ఆ. ౨౯౮). (బసవ. ౭ ఆ. ౫౦). మ..... విశ్వసం | హరు వర్తించు మహావ్రతోపహతి సేయం బూన నీప్రాప్తియే (నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౪33). చ.....విశ్వసం | హరు నుఱ కెత్తిపోయి కలహంబున నోర్వఁగ నీ యలంతియే (నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౪3౨). క.....గురుపుత్రుని మా | ర్హిన భృష్టద్యుమ్నునిఁ గా | వను శక్యమె నీకు నిచటివారికి నధిపా (ద్రోణ. ౫ ఆ. 3౫౫ ప). ఉ. వింతయే కాము శక్తి యుడివింపఁగ శక్యమె యెట్టివారి క్న్ (ఆది. ౭ ఆ. ౫౯). అహోబలపండితుడు 'తుమున్నర్థక నాన్తేనేత్యాది సూత్రమునకు వేటునిధముగ వ్యాఖ్య చేసెను. కవిజనముండన గాణపతవివరణాదులు దానినె యనుసరించెను. గాణ. క్రి. ౪౧౪ కా. ౮౧ ప) "ఘటించమి-చేయమి... సమానే 'నానేరమి' ఇత్యాది. 'తుమున్నర్థకనాన్తేనమి సమాసః క్వచి ద్భవేత్' ఇత్యుక్తత్వాత్ వానిఁ జూడఁజాలమి ఇత్యాదిసిద్ధమ్. వానిఁ జూపాపమి ఇత్యాదిరూప సిద్ధిస్తు 'క్వచి ద్రూఢ్యాపి సాధత్వం | దృశ్యతే కవిభాషితే' ఇత్యుక్తే చ్ఛేయా" (అహో. ౫౦౨ పు). ఇది గరికాదు. "చూడన్ = చూచుటకు, చాలమి = సమర్థముకాకుండుట" అని యిట్లు కయిరితి గలవాని కర్థుగుటంజేసి యేకార్థి భావ రూపసామర్థ్యము లేమింజేసియు మఱి యే సమాసలక్షణములును లేమింజేసియు

[కా. క్రి. ౧౨౨ సూ.] 'అ' త్వమువచ్చుచోటులు - వలయాద్వదులు - మొ. 1459

నట్టివి సమాసము లనిపించుకొనవు. అవి వ్యస్తపదములు. "చూపోవు, ద్వ. అ. క్రి. చూడసహించు, క. .... భూపాలుడు ధనము గలుగు పురుషుల సీరి దా. జూపోవక కొనడగదు. (కాంతి. ౨ ఆ. 3౯౬ శ. ౮)" అని యిట్లు కోశములందీ శబ్దరట్లవముగా జూపబడినవి. ఒక్క మి ప్రత్యయముతోనేకాక వ్యతిరేకార్థకము లన్నిటితోను దీసికె. బ్రయోగములు గలవు (చూ. సూ. రా.ని). కొన్నియెడల మి సమాస మనగా వ్యతిరేకసంక్షేపవాక్యము లేకున్నను భిన్నకర్తృక స్థలములందు దుమున్ప్రత్యయము వచ్చుట కలదు. ఆ. వె. కరుణతోడ నాకు వరము ప్రసాదింప. బుద్ధియేని లోకపూజితుండు మనునిభుండు ధర్మతనయుండు దాస్యంబు ! వలన బాపవలయు వసుమతీశ. (సభా. ౨ ఆ. ౨౫౯). 'వరము ప్రసాదింపన్' అనుటకు నీవు కర్త. 'బుద్ధియేని = బుద్ధికల్లునేని' అనుచో బుద్ధికర్త.

చదువఁజేసెన్ మున్నగుప్రేరణార్థక స్థలములందును 'చదువన్' మున్నగువని తమర్థకములేయని యెన్ననగును. ఇవియు భిన్నకర్తృకస్థలగత తుమ్ వర్ణకస్థలములే చ. మదమడఁగింది భూపతి సమాజము నెల్లను సిన్నుఁ గొల్వఁజేయుదు ననిపూని... (ఉద్యో. 3ఆ. ౨౦౮). చ...భీష్ముని నెసకొల్పి సేవలకు ముఖ్యుడవీచని యబ్బఁ జేసి...ఉద్యో. ౪ఆ. ౨౦౭ ప.). 'చైత్రుడు మైత్రునిఁ జదువఁజేసెను' = చైత్రుడు మైత్రునిఁ జదివించెను.' అనుచో 'చదువన్' అనుదానికి మైత్రుడు కర్త. "చేసెను = పేరించెను = పేరిణముచేసెను" అనుదానికి చైత్రుడు కర్త. ఇట్టిచోటులు భావ లక్షణార్థస్థలములు కానేరవు. (చూ. ౨౫3 విష.).

వలయాద్వియోగము గల భావార్థమందును వ్యతిరేకాదౌ భావించేత్వాది ప్రకృతసూత్రముచే నాదిశబ్దపహిమంజేరి 'అత్వము' వచ్చును. ఇది పదాంతస్థల మగుటచే అన్యే ద్రుతప్రకృతయ ఇత్వాదిచొప్పున ద్రుతప్రకృతిక మగును. చేయు+ అ+న్+వలయున్ = చేయవలయున్ = చేయుట వలయునని యర్థము. ఈవిషయ మే కేదీ న్నాన్తాచ్చేత్వాది సూత్రమున ననువదింపబడెను. (చూ. 3౦౯ విష.) తే.గీ. ఒలసి నీవుత్తులెల్ల నొండొరులతోడ ! నెట్లాడంబడి యుండుదు రట్ల చేయ ! వలయు...(సభా. ౨ ఆ. ౧3౧). క. వెలయ విధిదృష్టనయమున ! వలయుఁ బరా క్రమము సేయ వసుధేశ్వర.....(సభా. ౧ ఆ. ౧3౧). ఈవిషయమున విపుల ప్రయోగప్రదర్శన పూర్వకముగ వెనుక వివరింపబడెను. (3౦౯ I విష.).

కర్తార్థమందును భవిష్యదర్థమందును నీ 'అ' త్వము కల్లును. వానిలోనిది పదమధ్యగత మగుటంజేరి "అన్యే ద్రుతప్రకృతయః" అనుచొప్పున ద్రుతప్రకృతి కత్వము కల్గదు. పునరాగమః క్రియాణామిత్వాదిచే నకారపర్ణాగమము కల్లును.

(౨౯౬ విష). “సర్వత్ర ఆకళాత్వాద్ద్విత ప్రకృతికార్యమ్” అను సహాబలగుతి యభిప్రాయము సరికాదు (అహో. ౪౭౩ పు. ౨౯౬ విష). చేయు+అ+న్+పడు = చేయబడు మొ. చాలుథాతుజమగు ‘అన్’ ప్రత్యయంతము విశేషణముగఁ గన్పట్టుచున్నది. క. నాలవదినంబు పతిమృతికాలంబు మది నెఱింగి కడునిష్ఠ మెయిం జాల భరంబుగఁ బూనెన్ | బాల త్రిరాత్రోపవాస పరమవ్రతమున్ (ఆర. ౭౪. ౨౦౦) తే-గీ. .... ఇది చాల నబల దీని | కలుగఁజవదు (ఆది. ౬ ఆ. ౨౨౦) ‘ఇది బాల య బల’ అని పాఠాంతరము వావిళ్ళవారి ముద్రణమునఁ జూపబడెను. నాయొద్దనున్న తాళపత్ర మాతృకలయందును ‘బాల’ అని యున్నది. ద్వీపద-చాల మే లండ్రు సజ్జన విరోధంబు (హరి ౭ ఆ. ౭౪౬ ప). కా-చాలన్ గౌరవ మొంద... (హరి. పూ. ౬ ఆ. ౧౪౭).

తుమర్థ భావలక్షణంబులందు నుజీ యగు. ౪౦.
 భావలక్షణంబు నా నన్యక్రియకు లక్షణభూతంబగు
 క్రియ. తుమర్థంబందును భావలక్షణంబునందును నుజీ
 బాలవ్యాకరణ వర్ణకంబగు. తుమర్థంబు-చైత్రుండు వండను బోయెను.
 వివరణము. పాక క్రియార్థము పోయె ననియర్థము. భావలక్షణము-
 3౧౩ I విషయము. చైత్రుండు వండ నతిథి వచ్చెను. ఇచ్చట వండుట
 లక్షణము. వచ్చుట లక్ష్యము. (౩౦౯ I విషయము
 బా. క్రి. ౧౨౨ సూత్ర ముదాహరింపబడెను.)

సంజీవని, 3౧౩ I విష:—తుమర్థ మందనఁగాఁ దాదర్థ్యార్థమునందును భావలక్షణార్థమందనఁగా నులిన ప్రమ్యాద్యర్థము నందును ‘నుజీ’ వర్ణక మగును. చైత్రుండు వండను బోయెనని తుమర్థోదాహరణము. చైత్రుండు వండుట కొఱకుఁ బోయెనను తాదర్థ్యచత్కీఘటిత వాక్యమే పై తుమర్థ ఘటితవాక్యమునకుఁ బర్యాయము. చైత్రుండు వండ నతిథివచ్చె ననునది భావలక్షణార్థోదాహరణము. ‘చైత్రే’ పచతి సతి అతిథి రాజగామ’అనురీతిని సంస్కృతమున నుండు దానికి సరిగఁ జైత్రుండు వండుచుండ నతిథి వచ్చెనని తెల్లవాక్యము ప్రయుక్తమగును. (చూ. ౨౫౩ విష.) భావమనఁగా “క్రియ”యని యర్థము. ఏవ్యాపారముచేతి వ్యాపారాంతరము లక్షిత మగునో యనఁగఁ దెల్పుబడునో యట్టి వ్యాపారమును దెల్పు థాతువువైని భావలక్షణార్థక ‘నుజీ’ వర్ణకము నిల్పునని తాత్పర్యము. అతిథి వచ్చుట చైత్రుండు వండు కాలమందనియర్థము. చైత్రునిచే వండబడుచుండఁగా నతిథి వచ్చెననునది కర్తార్థమునందలి యుదాహృతి.

౩౦౯ I విషయమున 'తు'రుద్ధోదామృతములు చూపబడెను. అందే భావలక్షణార్థక నుజ్యుదాహరణములును విపులముగఁ జూపబడెను. మ. అతులోర్వీ సురముఖ్య ముం త్రహంతమాహాత్మ్యః ఋషన్ వాసవః చ్యుతుఁడై ముందరతక్షకుడురువిమాన్పుల్ దూల వాత్యాః రయోద్ధతి నద్ధూతవివర్ధితాయత బృహద్దావాగ్నివోలన్ విచేష్టి తుఁడై మేఘ పథంబునం దిరుగుచుండెన్ విస్తీతుల్ గా జనల్ (ఆది. ౨ ఆ. ౨౩౪ ప) సీ. ఈతని వృద్ధని యిఁకఁగి పూజించితే ననుదేవుఁ డుండంగ వసుదుతీశ | ఋగ్వేదాంశని విచారించి పూజించితే ద్వైపాయనుం డుండ ధర్మయుక్తి | నాచార్యుడని వినయ మునఁ బూజించితే కృతమతుల్ ద్రోణుండుఁ గృపుఁడు నుండ... (సభా. ౨ ఆ. ౧౧౪.) ఇట్టివి యనంతముగా. గలవు. ఇట్టివాని యందెల్ల సూరి యుపదేశించిన లక్ష్యలక్షణ భాషము నుపచరింపఁజేసికొనవలయును.

నన్నయ చు రితి క్రియా పదానాఽసర్వేషాం వర్తమానకాతే
౩౧౪ విష. స్వాత్ (ఆ. చిం. హలం. ౧౧ కారి. ఆహో ౪౦౫ పుట.)

కల్పతరువు. ౩౧౪ విష:— ఈకారిఁ కీవటకు ౨౯౬ విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. ఎల్లవిధములగు క్రియాపదములకును వర్తమానకాలార్థమున 'చు'వర్ణము చేరును. 'సర్వేషా'మ్ముదాని మహిమచే వర్తమానార్థకవిధేయ విశేషణాభిన్న సమాపకక్రియారూపములందును వర్తమానార్థక ధాతుజవిశేషణము లందును వర్తమానార్థక లాక్షణికావ్యయములందును నీ 'చు'వర్ణము నిల్చునని యర్థము, 'వసతి రనుబద్ధకః స్వాద్యత్ర లడధో వివక్షితస్తత్ర' అని యిట్లు 'లట్టు' యొక్క యర్థము వివక్షిత మగుచున్నచో 'ఉండు' ధాతుజరూపము లనుబంధముగా నిల్చుననుటచేత వర్తమానార్థక లాక్షణికావ్యయమునందు "ఉండు" ధాతుజరూపము బంధము నిలువనేరదు. వర్తమానార్థక సమాపకక్రియయందును లడధక మి యగు శతృప్రత్యయార్థ విశేషణమునందును మాత్రమే 'ఉండు' ధాతుజరూప మను బంధముగా నిల్చును. సంస్కృతముండలి శతృప్రత్యయంతము విధేయ విశేషణమె యగుచుఁ గ్రియతోనె యన్వయించునని సంస్కృతవ్యాకరణసండితుల యాశయము (చూ. ౩౧౫ II విష). 'గుణవంతులగుచున్న కొడుకులు గలవాఁడు..... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౫). చ. ఆలఘులు కృష్ణపార్థులు మహాత్ములు యాదవకౌరవాన్వయం | బులు వెలిగించుచున్న నృపపూజ్యులు..... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౮౭) మున్నగు ప్రయోగము లట్టియాశయమును విరోధించుచున్నవి. కావునఁ దెలుంగున లడధకమగు శత్రంతము నామాన్వయియె యనకతీరదు. తెలుంగునందలి 'చు'వర్ణ కాంత లాక్షణికావ్యయమునంటి రూపము సంస్కృతమున లేనేలేదు. 'వచ్చుచున్న

వాడు' అనుదానిని జింతాపణిపక్షమున వర్తమానార్థక సమాపకక్రియ, లేదా వర్తమానార్థక విధేయవిశేషణము ననవచ్చును. 'చదువుచున్న పాఠము' అనుదానిలోని 'చదువుచున్న' అనునది వర్తమానార్థక విశేషణము. "వాడు చదువుచుం బోవుచున్నాడు. అనుదానిలోని 'చదువుచు' అనునది వర్తమానార్థక లాక్షణికావ్యయము. (చూ. 307 II విష). సూరి. 'చు' వర్ణమును లఘుప్రసాధనమున వర్తమానార్థద్యోతకముగా విధింపక "ఉండంతంబునకు లఘుపరంబగునపు యున్నానుబంధంబగు. 03. ఉన్న శబ్దంబు పరంబగునపుడు చువర్ణకంబగు. 08" అని (బాల. క్రియా.) యపమార్గమున విధించుకొన్నవాడయ్యెను. చువర్ణకము వర్తమానార్థకమనియు దానికి బరముగా "ఉండు" థాతురూపము నిల్పుననియుఁ బ్రక్రియఁజూపుట యుక్తముగదా.

చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు క్రియాన్వయంబున

బాల్యా. శత్రుర్థంబునం దగు. ౪3.

308 I విష. చూచుచుం బోవుచున్నాడు. చూచుచుం బోయెను.

చూచుచుం బోవఁగలడు.

సంజీసని. 308 I విష:—'చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు అనఁగా 'చున్' ప్రత్యయము శత్రుర్థమునం దనఁగా వర్తమానార్థమునఁ గ్రియాన్వయము గల్గుచుండఁగా థాతువున కగునని యర్థము. 'చూచుచున్' అనుపదము 'పోవుచున్నాడు' అను క్రియతో నన్వయించుచున్నది. ఇట్లే యంతటను నెఱుంగునది. "పోయెను - పోవఁగలడు" అను క్రియలు ఋసుగా భూతార్థమును భావ్యర్థమును బోధించుచున్నను బోవునప్పటి కరనక్రియ వర్తమానకాలిక మగుటలో విరోధములేదని సూరి యాశయము నెఱుఁగినది. (విస్తర) (చూ. 307 II విష.) బా. క్రి. 08 సూత్రముచే విధింపఁబడిన చువర్ణకము 'ఉన్న' శబ్దపరకత్వమున వచ్చును. ప్రకృత

విస్తర. 308 I విష:—పలుసూరి యాశయము కరికాదు. "చూచుం బోయెను." మున్నగుచోటులందలి 'చు' వర్ణకము వర్తమానార్థకము కాదు. ప్రధానక్రియ యనఁగా సమాపకక్రియ భూతార్థకమగు నపుడావాక్యములోని గౌణక్రియ యనఁగా దానితో నన్వయించు నసమాపకక్రియయు భూతార్థకమే యగుననుట వైయాకరణ సంప్రదాయము. "థాతుసంబంధే ప్రత్యయా: (3-౪-౧). థాత్యర్థానాం సంబంధే యత్ర కాలే ప్రత్యయా ఉక్తా సతోఽన్యత్రాపి స్యుః. తేజస్తవాచ్యక్రియాయా: ప్రాధాన్యాత్తిదనురోధేన గుణభూత క్రియావాచిత్యః ప్రత్యయా: వసన్ దదర్శ-భూతే లట్. అతీతవాసకర్తృకం దర్శన మర్థః..." (సి. శా. ౨౦౨౪ సూ.). "వసన్ దదర్శేత్యత్ర లడాదేశః శత్రుప్రత్యయో భూతకాలే ఇతి సిద్ధం భవతి" (బాలమ. వ్యాఖ్య).

సూత్రమున విధింపబడిన 'చు' వర్ణకమునకు 'ఉన్' శబ్దవర్ణకముండదు. మరియు నది 'చు' వర్ణకము. ఇది 'చు' వర్ణకము. ఇది క్రియాన్వయి. అది క్రియతో నన్వయింపదు.

కాలవ్యా. ఆనంతర్యంబున దు వర్ణకంబు ద్రుతాంతం బగు. ౪.౨
3౧౪ II విష. జాబిలి తోఁతెంచుడుం గువలయంబులు వికసిల్లె.

సంజీవని. 3౧౪ II విష:—ఆనంతర్యము—అంతర మనగా నెడము - అది లేనిది 'ఆనంతరము' దాని భావార్థకరూపము - ఆనంతర్యము = వెంటనే-తోడోక. జాబిలి తోఁతెంచుడున్=చంద్రుఁ డుదయింపఁగానే = ఉదయించినతోడనే, కువలయంబులు వికసిల్లెను=కలువలు వికసించెను. దీని ప్రయోగమునఁ గార్యకారణ భావముండునని బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత వ్రాయఁగా. బా. సా.పే. వ్యాఖ్యలో నది యొక్కింపబడెను. (బా. గు. ప్ర. 333 పు. ద్వి. ము) (బా. సా. పే. ౪౧౨ పు). సూరి యిచ్చిన యుదాహృతియందుఁ గార్య కారణభావము కుదిరినను నది సార్వత్రికము గాదు. ఉ. అంబుజవిక్రం డంబుద లవాంతరితుండగుడుం దదీయతేజంబు జగజ్జనంబులకు శక్యమే కప్పగ.....(అది. ౭౨.౨౨౧) (ఇచట-అగుడున్=అయినంత మాత్రముచే ననియర్థము) కాననిట్టిది యానంతర్యమునేకాక యర్థవిశేషములను బోధించునని యెఱుంగవగును.

సూరి యిట్లు సూత్రించుట సరికాదనియు నిందలి 'దు' అనునది భావార్థక మనియు 'ట' ప్రత్యయము వంటిదె యనియు 'ట' ప్రత్యయమునైతము 'చార్థకమగు 'ఉన్' శబ్దముతోఁగూడి యానంతర్యమును బోధించుననియు 3౦౯ విషయమున విపులముగా విమర్శితమయ్యెను.

భూతార్థానాం తు సక్రియాణాం స్యాత్ (ఆం.చిం.

నన్నయ ౧౨ కా. అహో. ౪౦౫ పు).

భర్తృణీయము. క్వచి న్నవల్లే డే ర్లోః| క్వచి డ్దోశ్చ తథా భవేత్ |

3౧౫ విషయము. క్వచి త్రదర్థే డ యుగం| క్వచి న్నస్యేచ్ఛ లోపవాన్

(వికృ. హలం. ౭ కారి. అహో. ౪౦౮ పు).

కల్పతరువు. 3౧౫ విష:—భూతార్థానాం క్రియాణామ్ = భూతార్థక క్రియలకు, సః = ననర్థకము, స్యాత్ = అగును. భూతార్థకముల కని సామాన్యముగా బహువచనమున నిర్దేశించుటచేత, భూతార్థక క్రియాజన్య విశేషణము లందును, చేదాద్యర్థక లాక్షణికావ్యయములందును నీ 'న'వర్ణకము వచ్చును. క్త్వా భూతయోః క్రియాంత్య స్మేత్తనుచొప్పున (౨౯౬ విష) నీ నవర్ణకమునకుఁ బూర్వ

ముగ 'ఇ'త్యము కలుగును. అన్యే ద్రుతప్రకృతయ ఇత్యాది సూత్రముచొప్పున నిది ద్రుతప్రకృతిక మగును.

సంస్కృతమున “చేత్ = యది” అనుశబ్దములు వాడునప్పుడు గల్గెడియర్థ మందును, ‘అపి’ అనునది వాడునప్పటి యర్థమందును, నింకను భూతార్థమందలి భావలక్షణార్థమునందును క్తవదగ్ధమందును (భూతార్థకవి శేషణార్థమునందు) నీరితి గల ‘ఇసన్’ అను ప్రత్యయము నిల్చును. చేదగ్ధమునఁ గార్యగారణభావము భాసిల్లును. చేదగ్ధవ్యవహారమునఁ గ్రియాద్యయమును భావ్యగ్ధకములె యై యుండుట సహజము. అట్లయినను గార్యభూతక్రియాపేక్షచేఁ గారణభూతక్రియ పూర్వకాలికమై యుండునుగాన నట్టిది భూతకాలికక్రియగ నైతము ప్రయోగింపబడును. ఈవిషయమునే సూరి “చేదగ్ధయోగంబున లృట్టునకు లిట్టగు. (బాల. క్రి. ౧౧౯ సూ). భూతార్థకములపై నవ్యగ్ధము నిల్చునపుడును ‘సన్ = ఇసన్’ ప్రత్యయము వచ్చును. చేదగ్ధ:—చ.....ఉ త్తమద్విజులు పూజ్యులు వారల కెగు నేసినం । తెడు నిహముం బరంబు.....(ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౯). అవ్యగ్ధయోగమునకు:—చ. అడిచినఁ దిట్టిన న్నటి మహాఋషులంబులు నల్కి యల్కతోఁ । బొడిచిన నుత్తమ ద్విజులు పూజ్యులు (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౯). భావలక్షణ:—క. అనినవిని రోమహర్షణ! తనయుండు (ఆది. ౧ ఆ. ౭౬). వండిన యన్నము. ఇది భూతార్థకవిశేషణము. ఇట్టివానిని ధాతుజవిశేషణములు క్రియాజన్యవిశేషణములు నని వ్యవహరింతురు. నవర్ణకము క్రియాజన్యవిశేషణమగునప్పటి వ్యాకరణకార్యవిశేషము లీవఱకు వివరింపబడెను (౨౭౮-౨౭౯ విష). కయి నుదాహరించిన నాల్గువిధముల రూపములును భూతార్థకములె. మహాకవి ప్రయోగములనుబట్టి నాల్గువిధములుగాఁ జూపఁబడినవి.

కృచ్చి దిత్వాది:—దీంతామణి యం దాచ్చికక్రియల రూపసాధన ప్రక్రియ యుపదేశింపబడలేదు. అత్వాది తత్సమానా మిచేత్వాది సూత్రముచొప్పునఁ దత్సరు క్రియారూపసాధన విధులచే యథాసంభవముగ నాచ్చికక్రియల రూపములను సాధించుకొనుచు యథావసరముగ వర్ణలోపాగమూదేశములను గల్పించుకొనుచుండవలయునని “వర్ణాగమో విశేషః; పురుషే ధ్వర్ణేషు చాపి వచనేషు” అను గ్రంథాంతసూత్రము వక్కాణించుచున్నది. అట్టివర్ణలోపాగమూదేశాదివిధులు కొన్నిటి నధర్వణుఁ డుపదేశించుచున్నాఁడు:—నవర్ణే=భూతార్థక విశేషణాదుల ‘స’ వర్ణకము పఠమగుచుండఁగా, క్వచిత్ = ఓకానొకప్పుడు, డేర్లోఁ = పూర్వస్థిత డి వర్ణమునకు లోపము సంభవించును. క్వచిత్ = ఓకప్పుడు, డోశ్చ=పూర్వస్థిత ‘డు’

[బా. క్రి. ౪౦ సూ] ఉండినన్ - ఉన్నన్ - మొ. భూతార్థ 'స' వర్ణకోదాహృతులు.

వర్ణమునకును లోపము కల్గును. క్వచిత్ = ఓకానొకప్పుడు, తదర్థే = ఆనవర్ణ కాంతశబ్ద మందు, డయుగమ్ = ద్విత్వ డవర్ణము చూపట్టును. క్వచిత్ = ఓకానొకప్పుడు, నస్య- ఇచ్చు = నవర్ణము మీది 'ఇ' వర్ణము, లోపవాన్ = లోపము కలదగును. ఉదా:— డిలోపము:—ఉండినన్ = ఉం+నన్=ఉన్నన్ (నకారపరకానుస్వారము నకారముగఁ బరిణమించెనని యెఱుంగునది) = ఉండినచోన్ (చేదర్థకము). ఉండినప్పటికిని (ఆప్యర్థకము). వాడున్నన్ వీడు వెడలెను (భావలక్షణార్థకము). ఉన్నవాడు (వర్తమానార్థక విశేషణము). ఇది భూతార్థకమే కావలసియున్నను వర్ణ లోపాది వికార ముందినదిగాన నన్నయాది మహాకవులు దీనిని వర్తమానార్థకముగా వాడిరి. 'ఉండినవాడు' అనునది భూతార్థక విశేషణము. పూర్వక్షణమున ముగిసినది భూతము. ఈక్షణమున నున్నచో నది వర్తమానకాలిక మగును. “వసతి రనుబద్ధకః స్థావర్యత్ర లదర్థో వివక్షితస్తత్ర” (౨౯౬ విష.) అనుచోప్పన నితరభాతువుల వర్త మానార్థకరూపములందు 'ఉండు' భాతు వనుబంధముగా నుండునుగాన వర్తమానా ర్థక విశేషణరూప ముత్పన్న మగునపుడు భాతువు తుదిని, “చురితి క్రియాపదానా” మిత్యాది చోప్పన (౨౯౬ విష.) చువర్ణపూర్వకమయి యీ'ఉన్న'శబ్దము నిల్చి యాయాభాతువుల వర్తమానార్థక విశేషణరూపము లేర్పడును. ఉదా:— చదువు+చు+ఉన్న = చదువుచున్న పాఠము. ఇట్లే నన్నయాది మహాకవులెల్ల వర్త మానార్థక విశేషణములందు నియతముగ 'ఉన్న' అను నీరూపమునే ప్రయోగిం చుచు వచ్చుటంజేరి (౨౯౬ విష. ౧౪ పుట) 'ఉండిన' అనుదాని రూపాంతర మే యయ్యు 'ఉన్న' అనునది వర్తమానార్థక విశేషణమే యని విశదమగుచున్నది. (౨౯౬-౨౯౯ విష.) 'ఉన్న' అనుదానికి భూతార్థకత్వమునఁ బ్రయోగములులేవు. డు లోపమునకు:—ఉండున్=ఉన్నె. (ఇందును నకారపరకానుస్వారము నకారముగఁ బరిణమించెనని యెఱుంగునది.) క. పరిపూర్ణములై కరమొప్పుచున్నె చెఱుపులు... (సభా. ౧ ఆ. ౪౩) నీ. దుర్జనయోధవరులఁడ నుండకున్నది కరుణ యార్జవము... నిల్చునది, శత్రుచడవర్ణ జయ మందునది. (ఆది. ౩ ఆ. ౨౦౬) ఉండకున్నది = ఉండ కుండునది) ఉ.....మేలుగాఁ బడసి యూళ్ళు నున్నది.....(ఆది. ౬ ఆ. ౨౭౦) (ఉన్నది=ఉండునది). ఆ. బె. నమ్మఁ దగనివారి నచ్చక్కయున్నది...(శాంతి. ౩ఆ.౨౩౯) (ఉన్నది=ఉండునది). గీ. కాని తెరువున నడుచుచున్నేని గురుని | నైన శాసింపఁగాఁ దగు.....(శాంతి. ౩ ఆ. ౨౭౫) (ఉన్నేని=ఉండునేని) నీ.....రహస్యంబుగాక | యున్నేనిఁ జెప్పవే యన్న నడ్డేవుండు (ఆను ౪ ఆ. ౪౨౨). డయుగమునకు:—పడి నన్=పడ్డన్=పడ్డచోన్ (చేదర్థకము). పడినప్పటికిని (ఆప్యర్థకము). నీపుపడ్డన్ వాడు

వెడలెను (భావలక్షణార్థకము). పడ్డవాఁడు=రగమునేయంబడ్డ మిన్నేటు (నైష.)
 (భూతార్థక విశేషము) ఇట్లై-ఇడిసన్=ఇడ్డన్, చెడిసన్=చెడ్డన్, మొ. దీర్ఘముమీఁద
 నిట్టిరూపము కల్గినేరదు. 'స'స్థ్యచ్చ లోపవాన్' అనుచోటి చ శబ్దపు మహిమచే
 "తగినన్=తగ్గన్" అనియు నుండునని యెఱుంగునది. సకారోపరి గతేకారలోపము
 నకు:—వినిసన్ = విన్నన్. విన్నన్ = వినిసచోన్ (చేదర్థకము). విన్నప్పటికిని (అప్యర్థ
 కము; నీవు విన్నన్ వాఁడు పల్కెను. భావలక్షణార్థకము). విన్న వాఁడు=భూతార్థక
 విశేషము. ఇట్లై=అను-కను-కొను-తిను-చను-మొ. దీర్ఘపూర్వక స్థలములలో 'ఇ'
 లోపమురాదు. ఉదా:—మానిసన్-ఊనిసన్-మొ. (విస్తర) ప్రయోగములు:—
 చ. అడిచినఁ దిట్టినన్ మఱి మహాపరుషంబులు వల్కి యల్కతోఁబాడిచిన నుత్తమ
 ద్విజులు పూజ్యులు వారల కెగ్గుసేసినన్ | శేష నిహముం బరంబు.....(ఆది.
 ౧ ఆ. ౧౩౯). అడిచినన్ = అడిచినప్పటికిని, తిట్టినన్ = తిట్టినప్పటికిని, పాడిచినన్=
 పాడిచినప్పటికిని, ఇవి 'అప్యర్థకములు'. ఎగ్గుచేసినన్ = కీడుచేసినచోన్, కీడుచేసిన
 యెడల, ఇది చేదర్థకము. చ. అవని విదిగ్గ మైనను హిమాద్రి చలిండుఁగల్గినన్ మహా
 ర్ణవజలమింకినం దివసనాథుఁడు.....తేజమేదినన్ | ..... | కువలయనాథ
 నీకు నొకకుత్సితభావము గల్గినేర్పునే ( ). ఇంక భావలక్షణార్థ
 మునకు:—క. అనిస విని రోమహర్షణ | తనయుండు.....(ఆది. ౧ ఆ. ౭౬).
 అనిసన్ = అనఁగా, విని. ఉ.....పయోధి రిక్తమై | నందిమి కూర్చకర్కటక
 నక్ర.....కాలకేయులు బయల్బడి తోచిరి. (ఆర. ౩ ఆ. ౩౯). (నన్. యతి
 ప్రాసస్థానగతము). క.....భారతీకన్యక నా | ఓ నర్హుడ వగుదనిసన్ | భూనా

విస్తర. 309 విష:—ఇయి యధర్వ్యాకారలోని పూర్వార్థమును
 సూరి సంగ్రహింపమిచ్చే ద్రిలింగలక్షణశేషమున సంగ్రహింపబడెను. "ఓకా
 నొకచోఁ దద్ధర్మార్థకంబులగు 'ఉండు - చను - చేచుకొనులు ప్రశ్నార్థ కైకారపర
 కంబు లగునపుడు వానికడ యచ్చులకు లోపంబు విభావనగు. అగుచో 'ఉండు'
 డకారంబునకు సకారంబగు. (శండులోని సున్న స్థిర సకారపరకత్వంబున లోపించు
 నని చెప్పుదుటచెను. 'వేసఁగి = వేసని' ఇత్యాదులలో సరసున్న లోపించుచున్నది
 గదా). 'చేరుకొను' అనఁగా నను ప్రయుక్తంబగు కొనుధాతువని యర్థము.
 ఉదా:—క.....పురుషార్థంబునకు హాని పుట్టక యున్నే (భార. విరా. ౧ ఆ).
 ఉ.....మునీంద్ర నీకుఁ జన్నే సలినాక్షులందు మది నిల్వఁగ (భార. ఆది. ౮
 ఆ). ఉ.....అహితమున్ భయమున్ దొరకొన్న నాకు పుత్రులకున్ (భార.
 సభా. ౨ ఆ). పక్షమున ఉండునే. మొ." (ప్రాథ. క్రియా. ౨ సూ).

బా. క్రీ. ౪౦ సూ.] 'సన్' అనుదానికబడులుగ 'ఏని' మొ. ప్రయోగించుట. 1467

యకుబల్కు చిత్తమున కింపగుడున్ (నిర్వ. ౧ ఆ.). ఉ...ఇది యొక్కొడ నెమ్మెయిఁ బుట్టెనన్నున్...తండ్రి కీట్లునున్ (నిర్వ. ౨ ఆ. ౨౪). (అన్ననున్ = అనఁ గాన్ - భావలక్షణ). క. తనచేతి పుచ్చములఁ జల్లిన నంతటఁ జెడరి యవి యలి ప్రకరనిమే । వన మొప్ప.....(ఆర. 3 ఆ. ౧౦౯). 'ఇనన్' 'ఇ' యతిస్థాన గతము ప్రాణియతి). క. దయమాలి పోవ నేటికి । ..... । ప్రియ మెరుగ బ్రదుకు బ్రదుకం । డయినను మఱి పోవరాదె యని చెప్పుటయున్ (శాంతి. 3 ఆ. 323). బ్రదుకండైనన్ = బ్రదుకనిచోన్ (ఇది వ్యతిరేకచేదాద్యర్థకము.

సంస్కృతమునఁ జేదర్థము నవ్యర్థము భావలక్షణార్థమును నిచ్చు నిట్టిప్రత్యయములేదు. భూతార్థక విశేషణరూపములును (3౧౪ II విష). (క్ష - క్షవతు ప్రత్యయాంతములు) వత్తమానార్థక విశేషణరూపములు (శత్రు. శానచ్ ప్రత్యయాంతములు) మాత్రము సంస్కృతమునఁ గలవు, సంస్కృతమున నిట్టి చేదాద్యర్థక ప్రత్యయము లేమింజేసియే యట్టియర్థము సుప్తిజంతపదములపైని (భాతుజవిశేషణములపైని సమాకర్తీయలపైని) "చేత్ = యది, అపి" మున్నగుశబ్దములను జేర్చి చేదర్థమును నవ్యర్థమును సంపాదించికొందురు. ఇంక సతిసప్తమ్యాదులచే ననఁగా భావలక్షణార్థక సప్తమ్యాదులచే దెనుఁగులోని భావలక్షణార్థక ప్రత్యయముల యర్థమును సంస్కృతమున సంపాదించుకొందురు. పై సంప్రదాయముచొప్పుననే నన్నయాది మహాకవులును దెనుఁగున నీచేదాద్యర్థక ప్రత్యయార్థములను 'ఏనిన్' మున్నగుశబ్దములను జేర్చి నిర్వహింపసాగిరి. ఇవి సుబంతములనయిని సంతము నిల్పును. తే-గీ. హితములగు నాదువచనంబు లిపుడు వినని । వాడవై తేని నప్పుడు వారు వడిరి । వీరు వడిరను కల్లులు విందుగాక । శకుని కర్ణదుశ్శూరనుల్ సమృతింప (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౫౫). (విననివాడవై తేనిన్ = విన నప్పటికిని, వ్యతిరేకమునందలి యవ్యర్థకము) చేదాద్యర్థాతిశయ ద్యోతనమునకయి యిట్టియెడల 'చార్థకమగు నున్ శబ్దమునై తము చేరుచుండును. క. ఆయరువురు నొకతలయై । యాయోధన మునకు నడచునట్టిద యేనిన్ । వేయేల మనమ కా దెదు । నై యే దైఱఁ దాఁక హరు నై నెన్ను వశమే (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౫౧). క. పారథియు రథియునై యొక । తేరం గృష్ణు లతిఘోంలేజస్సార । స్ఫారతఁ దోచిన నైనను । ధీరత వాటించి చూచి తెలి సెదవు బలే (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౫౨). (తోచిననైనన్ = తోచినచో నైనను) = కొన్నియెడల సముచ్చితస్థలములందును 'చార్థకశబ్దము నిల్వకుండుటయుఁ గలదు. క. వినినఁ జెరిచిన వ్రాసినఁ । గొనియాడిన దురితపీడికుం దొలఁగి (శాంతి. 3 ఆ. 3౮౨). (చూ. ౮౪ I విష). ఏన్యాదిశబ్దములతో జేదాద్యర్థక నిర్వహణము:—ఇందు

1468 'సన్' ప్రత్యయమునకు మాటుగా 'ఏని-నాడు' మొ. నిల్పుట [307 వి. కల్ప.]

'నాడు' శబ్దము థాణుజనిశేషముమీదను 'ఏని' సుప్తిజంతములమీదగను నిల్పుచు, క. గుటుకొని కార్కాకార్కము | లెటుగక దశ్చితుడై యహితుడగునేనిన్ | షటపక గురునైనను జను | లెటుగగ శాసించునది షహీశుడు బుద్ధిన్ (ఆది. ౬ ఆ. ౧౦౩) (అగునేనిన్ = అయినన్ = అగుచోన్) (స్వాచ్చేత్) (గురునైననున్ = గురుసైననప్పటికిని). ఉ.....అట్లు కానినాడు | డేల గృహస్థవృత్తి..... (ఆది. ౬ ఆ. ౨౭౦). (కానినాడు = కానిచో). సీ..... | నేడు పోవని నాడు నిష్కలం బిస్తుహి, యత్నుదంతయు..... (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౫). (పోవని నాడు = పోవనిచో). క. కడుఁ గ్రూరుడవయి నృపతుల | విడువనినాఁ డాజిఁ బాండ వేయులు..... | విడిపింతురు..... (సభా. ౧ ఆ. ౧౯౮). ఉ..... ప్రాద్దును బోయె గ చుండునేనియన్ | రాడు వనఁబులోన మృగరాక్షస పన్నగ బాధ నొందెనో (ఆది. 3 ఆ. ౧౧౨). (కచుండునేనియన్ = కచుండన్నచో రాడు). క. తనయెఱిగిన యర్థం బొరుఁ | డసఘా యిది యెట్లు చెప్పు మనియడిగిన జై పుని నాడును సత్యముఁ జె | పునినాడును ఘోరనరకపంకమునఁ బడున్ (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౭). ఇట్లుగుటచే "పహద్భహా కర్తృక క్రియకు నేకవచనంబు విభాషనగు. ఉదా:—క. తనయెఱిగిన యర్థం బొరుఁ డసఘా యిది యెట్లు....." (ప్రాధ. క్రియా. ౬ సూ). అను త్రిలింగలక్షణసూత్రము నిరాధార మగుటంజేసి యగ్రాహ్యమని గ్రహింపవలయును. ఉ. ఇంతులగోష్ఠి నున్న యతః డెంత విచేకము గల్గెనేని య | త్యంత మదాభిభూతుడగు (ఆది. 2 ఆ. ౫౯). వచనము. నాకు సంజీవని పని నేయదయ్యెనేని నాచేత నుపదేశంబు గొన్నవారికి బని నేయుంగాక..... (ఆది. 3 ఆ. ౧౩౨). చ. ఇతనికిఁ గూర్తురేని ధన మిత్తురుగాక (సభా. ౨ ఆ. ౧౦). తే.గీ. కడఁగి నమబుద్ధి వీనికిఁ గల్గెనేనిఁ | గాదు శాపఫలం బట్లుగాక బుద్ధి | హీనుడై గర్వితుం డగునేని శాప | హవ్యవాహఫలంబు వీఁ డనుభవించు (ఆర. ౧ ఆ. ౧౦౩) (చూ. చెదర్థయోగంబున లృట్టునకు లిట్టగు. బా. క్రి. ౧౧౯ సూ). క. ధర్మసత, ధార్తరాష్ట్ర) ల | ధార్మికులై వెఱిగిరేనిఁ దడయక, నిధిచే | నిర్హాలితు లగుదురు... (ఆర. ౨ ఆ. 3౧౮). ఆ-వె. నాకు విహితభక్షణం బిది యిప్పుడే బూని కావ సీను బుద్ధియేని | ..... (ఆర. 3 ఆ. ౨౩౮). (బుద్ధియేనిన్ = బుద్ధి కల్గినచోన్.) ఏశశబ్దముచోట నిట్టియెడల 'ఏమి' శబ్దమును దిక్కున యొకచోఁ బ్రయోగించెను. ఆ-వె. ఎచట మెలఁగెనేమి యెట్లుండెనేమి చా | నేమి నేనెనేమి యెల్ల సంగ | ముఖను విడిచెఁ గుడుపువలన నియతి గల్గు | యతికి మోక్షవిధి యాట పట్టు (ఆరు. ౫ ఆ. ౮౩ వ). (ఎచటమెలఁగెనేమి = ఎచటమెలగిననేమి ? మొ). ఇందు 'ఏని' శబ్దమును నిల్పినచో నన్వయము కుదురదు.

చేదర్థంబునందు, వృత్తంబగు భావలక్షణంబునందు
న వర్ణకంబు ద్రుతాంతం బగు. ౪౧.

బాలవ్యాకరణ వానలు కురిసినం బంటలు పండును, వాడు రమ్మనినఁ
వివరణము. పోయితిని.

3౧౫ I విషయము. చేదర్థయోగంబున లృట్టునకు లిట్టగు. ౧౧౯.

ఆ ఋషీశ్వరుండు వచ్చెనా ఫలించుఁ గార్యముల్.
వాడు తేపు వచ్చెనేని నీవు కార్యంబు దొరఁకొనుము.

సంజీవని. 3౧౫ I విషయము:—౪౧ సూ. వ్యాఖ్య:—సూరిపక్షమున ద్రుతము
'సు' స్వరూపము. చేదర్థంబునందు, = 'చేత్' అనేది సుస్పృతశబ్దముయొక్క యథమం
దును, వృత్తంబగు భావలక్షణంబునందుకా=భూతార్థమగు భావలక్షణార్థంబునందును
'నను' అనేది ద్రుతాంతన వర్ణక మగునని యర్థము. "చేదర్థంబునందున్నట్టి భావలక్ష
ణంబునందు ద్రుతాంతంబైన న ప్రత్యయంబు వచ్చుచు"(బా.గు.ప్ర. 3౩౩ పుట. ద్వి.
ము) అని ప్రామాదికముగా గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త వ్యాఖ్య చేసెను. సప్తమ్యంతము
లగు రెండు ప్రత్యేకదిశములతో సూత్రించి రెండిటికిని వేర్వేరు విధముగా రెండుదా
హరణములు చూపిన సూరిహిత్రమున కిట్లుగ నేకార్థవిశేషణ సమాసముగ నన్వ
యించుట గ్రంథకృద్భిప్రేతము కాదనుటకు సంజీవాములేదు. మఱియు రెండిటికిని
నైక్యము దర్శింపటము. భావలక్షణార్థమునందుఁ జేదర్థ మెట్లు వర్తించును. 'వాడు రమ్మ
నినఁ నేఁ పోయితిని' అనుచో యద్యర్థ(చేదర్థ)మునకుఁ బ్రసక్తియే లేదుగదా. మఱియుఁ
చేదర్థము వర్తించునపుడు కార్యభూతక్రియ నియతముగా భావ్యర్థకమయి యుం
డును. 'పోయితిని' అను భూతార్థ మెట్లు పాసఁగును? కావున 'వానలు కురిసినం
బంటలు పండును' అనునది మాత్రమే చేదర్థకమున కుదాహరణము కానోవును.
పోవుటకు రమ్మనుట లక్షణ మగుటంజేసి 'వాడు రమ్మనినన్.....' ఇత్యాదికము
భావలక్షణోదాహరణము. (సూ. 3౧౩-3౧౩ I విషయ). 'వానలు కురిసినన్.....'
అను వాక్యమునకు నైతము చేదర్థమును విడిచి "వానలు కురిసినన్ = వానలు కురి
యఁగా" అని యర్థముచేసినచో నదియు భావలక్షణోదాహరణమే యగును. కాని
సూరి 'చేదర్థమునందని వక్కాణించుటచే"వానలు కురిసినన్=వర్షములుకురిసినచోన్=
వర్షములు కురిసినయెడలన్ (వర్షపతనం స్యాద్యది - వర్షపతనం స్యాచ్చేత్). అని
చేదర్థకథన మావశ్యకమై యున్నది. భావలక్షణార్థమున నట్టి చేదర్థమునకుఁ బ్రసక్తి
లేదు. వేటికావ్యాఖ్యాతయు నీ బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్య సరికాదనియే వ్రాసెను.
బాలకవిశరణకర్త యీ బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్య ననుసరించుటచే గావలయు

“చిన్నయ సూరికి ఇది (ఏ?) చేదర్థకములని తోచి ఉండును. ‘వాఁడు రమ్మనిన నేఁ బోయితిని’ అనే వాక్యమున సంస్కృతమందుగాని ఇంగ్లీషువందుగాని అనువదిస్తే చేదర్థకము ప్రయోజ్యమా?” (బాలక. 20౮ పు). అని వ్రాయుట తటస్థించెను. పాపము! వారనుకొన్నట్లు సూరికిని దోచలేదే! సూరి యీ వాక్యమును చేదర్థమున కుదాహరింపలేదే. దీనిని భావలక్షణ న వర్ణకమునకుమాత్రమే సూరి యుదాహరించెను. శరణ్యకర్త యింకను సాహసముగా నన్నయవాడుకలో నీ ‘సన్ = ఇనన్’ ప్రత్యయమునకుఁ జేదర్థమే లేదని వ్రాసెను. “తెలుఁగులో చేదాద్యర్థకముగా నన్నయాదులు సమాపకక్రియారూపమునకు ‘ఏన్’ చేర్చేవారు. నేను జేసితి నేని.....” (బాలక. 2౧2 పుట). “చిన్నయసూరి మొదలయినలాక్షణికులు ఈరూపములు ఉపేక్షించినారు. బాలవ్యాకరణము (క్రియా). సూ. ౪౧ లో కురిసినన్ - రమ్మనినన్ - మొ. రూపములు చేదర్థకములని ఉన్నది. గాని కావు... ..” (బాలక. 2౧౮ పు). వీనిలో ‘రమ్మనినన్’ అనునది చేదర్థకముగా సూరిచే నుదాహరింపఁబడలేదని వైని వివరించుచున్నాను. ‘కురిసినన్’ అనునది చేదర్థకముగా నుదాహరింపఁబడెను. “వానలు కురిసినం బంటలు వండును (బా. క్రి. ౪౧ సూ). ‘రమ్మనినన్’ అనునదియు నీ క్రిందిరీతిని వాడినచోఁ జేదర్థకము కావచ్చును. ‘నీవు రమ్మనిన నిటుకు నేవచ్చెదను’ (నీవురమ్మనినన్ = నీవురమ్మన్నచో). ‘సన్’ ప్రత్యయము చేదర్థకముగా నన్నయచే వాడఁబడలేదను వీరియభిప్రాయము పరిశీలన రాహిత్యకృతము. చ.....ఉత్తమద్విజులు పూజ్యులు వారల కెద్దు సేసినం । జెను నిహముం బరంబు.....(ఆది. ౧ ఆ. ౧3౯). ఉ.....భారతియు భా । రత్యమరాపగౌఘము నింతరసంతత పుణ్యసంపద । న్నత్యభివృద్ధి నేయు వినినం గొని యాడిన నెల్లవారిన్ (ఆది. ౧ ఆ. 23) తే.గీ. అమృతాశ్వంబు ధవళదేవాంబునందు । నల్లగల్గిన నీ విప్లు నాకు దాసి । వగుము మఱియందు నల్లలేదయ్యెనేని । నీకు నే దాసి నగుదుఁ బన్నిదము సజము (ఆది. 2 ఆ. 32 పు). సోమయాజియు బహుళముగఁ బ్రయోగించెను. ఉ. అక్కట భీముడైన మనయర్జుడైనను మూర్తిపుత్రులం । దొక్కరుడైన నీగఱ నుక్కడఁగింపరె యొక్క ప్రెల్లిడిన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. 2౮2) (అయినన్ = ఐనన్ = ఉండినన్ = ఉండినచోన్.) “అగు...౧౮ ఉండు” (సూ. రా. సి.). ‘ఐనన్’ అనుచో ‘ఏని’ శబ్దము నిల్పుదుమనుటకు వలనుపడదు. అట్టి యొడ ‘ఉండు’ అనునర్థము రానేరదు. ఉ.....ఆ । తండును నేము నైన విబుధ ప్రకరఁబును మాకు నడ్డమే (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౪). క. వినినఁ బఠించిన వ్రాసినఁ । గొనియాడిన దురితపీడకుం దొలగి (శాంతి. 3 ఆ. 3౮౨).

[బా. క్రి. ౪౧ సూ.] శరణ్యకర్త ననుసరించి 'బా-సా-పే' కర్త మొనపావుట. 1471

సంస్కృతమందలి 'చేత్ = యది' అనువానికిఁ దెల్పిన 'ఏన్యా'దులు పర్యా యములు. ఇవి సమాపక క్రియాదులపై నిల్చి చేదగ్ధము లగును. అట్లు ప్రయో గింపరాదని సూరిప్రభృతులు చెప్పలేదు. "చిన్నయసూరి మొదలయిన లాక్షణికులు ఈరూపములు ఉపేక్షించివారు (బాలక. ౨౧౮)." అని శరణ్యకర్తవ్రాయుట సాహ సము. "చేదగ్ధయోగంబున లృట్టునకు లిట్టకు. ఆయుషీశ్వరుండు వచ్చెనా ఫలించుఁ గార్యముల్. వాడు తేపు వచ్చెన్ నీవు కార్యంబు దొరఁగొనుము" (బా. క్రియా. ౧౧౯ సూ). అని యిట్లు సూరి యుద్ఘోషించుచుండఁగా నాతఁడు సమాపక క్రియా ప్రయోగ ముపేక్షించెనని వ్రాయుట సరికాదు. ఇంత వారే యిట్లువ్రాసిన నింక వెనుదీయనేల? యని పేటికావ్యాఖ్యాతయు నిట్లు శరణ్యంగ్రథమును స్వీకరించెను. "నన్నయకాలమున నిట్టిది (ఎన్ = ఇనన్) చేదగ్ధమై ప్రయుక్తమై నట్లగవడదు. సమాపక క్రియారూపముల కేని పదముఁ గూర్చి చేదగ్ధమును సూచిం చుట గాననగును.....కాన నీ నవ్వకరూపసాధన ప్రక్రియ 'చేస్తే - చెప్పితే' అను సవీనవ్యావహారికరూప సంస్కారముచుబట్టి యేర్పడిన దనఁదగును" (బా. సా. పే. ౪౧౧ పుట).

ఈచేదగ్ధము నర్వాచీనులు 'చోన్ - (చోటన్) - ఎడన్ - ఎడలన్' అను రూపములను భూతార్థకవిశేషమునకుఁ జేర్చినరూపములతోఁ దెల్పుచున్నారు. వాడుచెప్పినన్ నేనువత్తును = వాడుచెప్పినచో నేను వత్తును. ఇట్లే 'చెప్పినయెడ - చెప్పినయెడలన్' అనువానిని సంయతము చేర్చి యాధునికరూపముల నెఱుఁగిది. "ఇప్పుడు గ్రాంథికభాషలో తదుభావములు తెలియఁజేసేవారు చేదగ్ధముగా 'చో - ఎడ' ప్రయోగిస్తున్నారు. నన్నయ వీటిని ఏ అర్థమందువాడెనో తెలియదు కాబోలు....." (బాలక. ౨౧౯ పు). అని శరణ్యకర్తగారు వ్రాయుట సరి కాదు. నన్నయవాడుకలకు విలక్షణముగ నెన్నెన్నిపండితకవి సమృతములై యాధు నికకావ్యములలో వాడఁబడలేదు. అంతమాత్రమున నింత గొప్పవిషయ మును వారికిఁ దెలియ దనవలెనా? వీరియాక్షేపముఁ జూడ నొకచరిత్ర స్మరణాలిథి యగుచున్నది "శ్రీజగన్నాథమున నొకపండితుండు మఱ్ఱియాకుల విస్తరి కుట్టుచుండె నట. అంత నొకమగ్నభక్తుఁడు పండాబ్రాహ్మణుండు వచ్చి 'స్వామి వటపత్ర కాంక్ష కదా. ఇచట మఱ్ఱియాకుల విస్తరిపై భుజింపనగునా' అనెనట. అంతట నాపండి తుండు "మీరవతారములనే భుజింతురే! "స్వామి పరుండు వటపత్రమున భుజింప రాదా?" అని పల్కెనట." "చెప్పినచోన్ - చెప్పినయెడన్" మున్నగుపండితకవి సమృతరూపములు "చెప్తే - చెబితే - చెప్పితే - వస్తే - వొస్తే - ఒస్తే - వాదొస్తే

నేనొస్తాను" అనుకీర్తిగల "భాషాదేవి చాలాకాలము కష్టపడికనిన" (బాలక. ౨౧౭ పుట) రూపములవంటివి కాకపోయినా? ఈ 'తే' ప్రత్యయపుచరిత్రము మిక్కిలి వింతైనది. "నీవు చెప్పితివేని = నీవు చెప్పితివేని = నీవు చెప్పితివేని = నీవు చెప్పితివేని" అని యిట్లు మధ్యమపురుషైకవచనమందు మాత్రమిది వైయాకరణసమ్మతమై యుండును. తక్కిన పురుషవచనములలో నెందును దీనికి శబ్దసిద్ధమగు సాధుత్వములేదు. ఎల్ల పురుషములందు నెల్ల వచనములందును దీనికి బంధితవ్యవహారమందును బ్రసిద్ధివెలసి యున్నది. ఇట్లే అప్యర్థకము వ్యవహారమున "ఎంత చెప్పినా వినడు - ఎంత చెప్పిననూ వినడు" మున్నగురీతిని వెలసియున్నది.

౧౧౯ సూ. వ్యాఖ్య:—చేదర్థయోగంబునన్ = చేదర్థము దోచునపుడు లృట్టునకు భవిష్యదర్థక సమాపకక్రియచోట భూతార్థకసమాపకక్రియ నిలుచును. ఉదా:—ఆ ఋషీశ్వరుండు వచ్చెనా కార్యములు ఫలించును = ఆ ఋషీశ్వరుండు భావించి వచ్చునేని కార్యము లాపిదప ఫలించునని యర్థము. ఇందు రెండుచుభావ్యర్థకములై యొనను ఫలించునను దానియపేక్షచే 'వచ్చుట' పూర్వభావి గావునఁ జేదర్థ ప్రయోగమునఁ బూర్వగ్రియ లిడంతముగా నుండుట విరుద్ధముకాదు. సూరి యిట్టి లిడంతత్వము నిత్యమని సూత్రించుట సరికాదు. రెండుక్రియలును భావ్యర్థకములైనం గావచ్చును. గీ. కడఁగి సమబుద్ధి వీనికిఁ గల్గెనేని । కాదు కాపఫలం బట్లు గాక బుద్ధి । పీనుఁడై గర్వితుండగునేని కాపఁ । హవ్యవాహఫలంబు వీఁ డనుభవించు (ఆర. ౧ ఆ. ౧౦౩). ఇట్టియెడలఁ జేదర్థకప్రత్యయము నిల్పినను నిలువవచ్చును. ఆ ఋషీశ్వరుండువచ్చినం గార్యంబులు ఫలించును, వాఁడు తేవువచ్చినం గార్యంబునకు నీవు దొరఁగొనుము. మొ. చ. ఇతనికిఁ గూర్తురేని ధన మిత్తురుగాక (సభా. ౨ ఆ. ౧౦). ఇతనికిఁ గూర్చినం ధనమిత్తురుగాకయని యుఁ జెప్పనగును. అప్యర్థము నందును నిట్టి సమాపకక్రియా ప్రయోగములు గలవు. "నీవచనంబున సంజీవని నాకుఁ బనిసేయదయ్యెనేని నాచేత నుపదేశంబు గొన్నవారికిఁ బనిసేయుఁగాక (ఆది. ౩ ఆ. ౧౩౨ వచనము). తే.గీ. వనమునందఁ బండ్రెండు సంవత్సరంబు । యండ నేర్పితి మేనియు నొరులెఱుంగ । కుండ నజ్ఞాతచర్య యందొక్కదివస । మైర నుండంగ నేర మెట్లనిన వినుము (ఆర. ౧ ఆ. ౨౬౫). ఉ. ఇంతుల గోష్ఠి నున్న యతఁ డెంతవివేకము గల్గెనేని య । త్యంత మదాభిఘాతుండగు.....(ఆది. ౭ ఆ. ౫౯). "కొన్ని యెడలఁ ద్వరితార్థసూచకంబయి భావించి భూతంబు చూపబ్బెడి. ఉదా:—కావచ్చు సుదర్శనాయుధుండు (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ.) మొ." (ప్రాథ. క్రి. ౭ సూ). చ. ఇదై ప్రళయాగ్నివోలె.....వాయుసారధి జవంబునఁ దా నిట వచ్చె.....

[బా. క్రి. ౪౬ సూ.] బాలవ్యాకృతిలోని, 'ఉన్న-కల-న' వర్ణకములసాధనము. 1473

... (అపి. ౮ ఆ. 3౦౫). కా.....కాంతారనివాస భిన్నమతి నస్త్యేన్నపై
వీడె వ | చెప్పి గుంతీసుతపథ్యముండు. (విరా. ౪ ఆ. ౯౫).

ఉన్న - కలజీ - నవర్ణకంబులు భవ ద్భావి శత్రుక్తవ
దర్థంబులం దగు. ౪౬.

బాలవ్యాకరణ ఉన్న వర్ణకంబు వర్తమానార్థక శత్రుగంబునం దగు -

వివరణము. కలజీ వర్ణకంబు భవిష్యదర్థక శత్రుగంబునం దగు-నవర్ణ

3౦౫ II విషయము. కంబు క్తవదర్థంబునం దగు. ఇవి సత్వాభిధానంబునం
దగునని యెఱుంగునది. సుబంతవాచ్యంబు సత్యంబు
నాఁబడు. వండుచున్న వాఁడు - వండఁగలవాఁడు -
వండినవాఁడు.

సంజీవని. 3౦౫ II విషయము:—“ద్యద్వాస్తే ప్రామరూః సర్వత్ర సంభవ్యతే”
అనుచొప్పున ‘శత్రు’ అనునది ద్యంద్యధుటికపకములు రెండింటిలోడను సంబంధించును.
కాన ‘భవ ద్భావి శత్రు’ అనగా ‘భవచ్ఛత్రు - భావిశత్రు’ అని యర్థము. ‘భవత్’
అనునది భూధాతువర్తమాన శత్రంతరూపము. కావున ‘భవత్’ అనుదానిచే వర్త
మానార్థకత్వము చెప్పబడును. అట్లుగుటంజేరి ‘భవచ్ఛత్రు’ అనగా వర్తమానార్థక
శత్రుప్రత్యయమని యర్థము. ‘భావిశత్రు’ అనగా భవిష్యదర్థక శత్రుప్రత్యయమని
యర్థము. కావున, వర్తమానార్థక శత్రుప్రత్యయార్థమున ‘ఉన్న’ ప్రత్యయమును,
భవిష్యదర్థక శత్రుప్రత్యయార్థమున ‘కలజీ’ ప్రత్యయమును సంస్కృతమునందలి క్త
వతు ప్రత్యయము నర్థంబున ననగా భూతార్థమున ‘న’వర్ణకంబును నగునని సూత్రా
ర్థము. ఈవిషయమున “ఉన్నవర్ణకంబు” మున్నగువాక్యముచే సూరి వివరించెను.
ఉదా:—వండుచున్న వాఁడు - వండఁగలవాఁడు - వండినవాఁడు. వర్తమాన శత్రు
ర్థమున ‘ఉన్న’వర్ణకము వచ్చునపుడు, “ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపుడు చువర్ణకం
బగు” (బా. క్రి. ౧౪ సూ). అనుచొప్పున ధాతువుతుదిని ‘చు’వర్ణకము నిల్పును.
“ధాతుజనిశేషణంబులకు విభక్తి వివక్షించునపుడు తచ్చబ్దం బనుప్రయుక్తంబగు”
(బా. సూ. ౯ సూ). అనుచొప్పున ‘వాఁడు’ అనునది యనుప్రయుక్తమగును.
కాఁగా ‘వండు+చు+ఉన్న+వాఁడు = వండుచున్న వాఁడు’ అనురూపము వర్తమాన
శత్రుర్థమునందు సిద్ధించును. భావిశత్రుర్థమునఁ బ్రకృతసూత్రముచే ‘కలజీ’ ప్రత్య
యంబు రాఁగా ‘కలజీ’ జీత్తుగాన ‘జీత్తు పరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు’ (బా.
క్రి. ౨౦ సూ). అనుచొప్పున ధాతువు తుది ‘ఉ’కారమున కత్వమును, ‘కలజీపడు
బులు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు’ (బా. క్రి. ౨౧ సూ). అనుచొప్పున నుగా

గమంబును వచ్చును. పై నుదాహరించినరీతిని బా. సమా. = సూత్రముచొప్పున 'వాడు' శబ్ద మనుప్రయుక్తమగును. కాఁగా 'వండు+అ+ను+కల+వాడు = వండంగలవాడు' అను రూపము భావికత్తగమున సిద్ధించును. భూతార్థమునఁ బ్రకృతసూత్రంబుచే, 'స'వర్ణకము కాఁగా "భూతంబునం దిగాగమంబగు"(బా. క్రి. ౧౭ సూ). అనుచొప్పున 'ఇ'గాగమం బగును. పై రీతినె బా. సమా. = సూత్రము చొప్పున 'వాడు' అను తచ్చబ్ధి మనుప్రయుక్త మగును. కాన 'వండు+ఇ+న+వాడు = వండినవాడు' అను రూపము క్తవదర్థంబునం దనఁగా భూతార్థమున సిద్ధించును. సత్య మనఁగా ద్రవ్యము. ఇవి=ఈ ధాతుజనిశేషములు, సత్వాభిధానంబునం దనఁగా ద్రవ్యమును బోధించునపుడె యగుననియు, సత్యమనఁగా సుబంతవాచ్య మనియు, సూరి వివరించెను. ఈ ధాతుజనిశేషములు నామాకాండములె యగునని తాత్పర్యము. అనఁగా నీప్రత్యయములు తుది గలశబ్దములు విశేషములె యగుచు విశేష్యభూత సుబంతమునె యాకాండించునని పర్యవసీత మగుచున్నది. "క్తవతు నిష్ఠా (౧-౧-౨౬) ఏతో నిష్ఠా సంక్షేప్తః." (సి. కా. కృదంత. 3౦౧౨ సూ). "నిష్ఠా. (3-౨-౧౦౨) భూతార్థవృత్తే ధాతోః నిష్ఠా ష్యాత్. (నిష్ఠా = క్తవతు)" (సి. కా. కృదంత. 3౦౧౩ సూ). అను పాణినిసూత్రములచొప్పున 'క్తవతు' ప్రత్యయము భూతార్థకమని విశదమగుచున్నది. "విష్ణు ర్విశ్వం కృతవాన్ (= విష్ణువు ప్రపంచమును జేసినవాడు) అని యిట్లు క్తవదంత ముదాహరింపబడెను. (సి. కా. కృదంత. 3౦౧౩ సూ). "వర్తమానే లట్. (3-౨-౧౨3) వర్తమానక్రియావృత్తే ధాతోర్లట్ ష్యాత్." (సి. కా. భాషి. ౨౧4౧ సూ). "లట శ్శతృ శానచా వప్రథమాసమానాధికరణే (3-౨-౧౨౪). అప్రథమాస్తేన సామానాధికరణ్యే సతీ త్యర్థః.....పచ స్తం చైత్రం పశ్య" (వండుచున్న చైత్రుని జూడుము)" (సి. కా. కృదంత. 3౧౦౦ సూ). "వర్తమానే లట్" ఇతి పూర్వాసూత్రవిహితవైశ్యవ ఏతో శత్రుశానచో...పచ స్త మితి, సాకానుకూలవ్యాపారాశ్రయ విత్త్యర్థః. 'క్రియా. ప్రధాన మాఖ్యాతమ్. సశ్వప్రధానాని నామాని, ఇతిసిద్ధాంతాత్" (బాలమ. వ్యా). అను పాణినిసూత్రములచొప్పున వర్తమానశస్యప్రత్యయము నెఱుంగునది. ఈ సందర్భమునుబట్టి "పచత్ - పచన్ - చైత్రః = వండుచున్న చైత్రుడు" అనుట పాణిని సమ్యతము కాదని (ప్రథమాసామానాధికరణ్య మున్నదిగాన) చెప్పవలసి యున్నది, కాని "ల డిత్యనువర్తమానే పునర్లడ్ గ్రహణ మధికవిధానార్థమ్. తేన ప్రథమాసామానాధికరణ్యే లపి క్యశిత్ - సన్ (సత్. శత్రంతము) బ్రాహ్మణః (= ఉన్న బ్రాహ్మణుడు)" (సి. కా. కృదంత. 3౧౦౧ సూ. వివరణము). అను భట్టో

[బా. క్రీ. ౪౬ సూ.] ప్రథమాసామానాధికరణ్యశత్రు సంస్కృతకవిప్రయోగములు.

జీడిక్షీతులవారి వృత్తిచొప్పున నట్టి యనుపపత్తి లేదు. ప్రయోగములు:—
 “శ్లో. తథాపి జిహ్వా స్పృభవజ్జగీషయా | తనోతి శుభ్రం గుణ సంపదా యతః |
 సమున్నయన్ భూతి మనార్యసంగమా | ద్వరం విరోధోపి సమం మహాత్మభిః
 (భారవి). శ్లో. స్తర త్యదో దాశరథి ర్భవన్ భవా | నముం వనాన్తా ద్వని
 తాపహరిణమ్ | ..... (మాఘము) శ్లో. శ్రీయఃపతి శ్రీమతి శాసితం
 జగ | జగన్నివాసో వసుదేవస్త్వని | వసన్ దద రాశతరస్త మమృతా | ధిరణ్య
 గర్భాన్త భువం మునిం హరిః (మాఘము. ౧ స. ౧) (I శ్లో:—ఈ - దుర్యోధనః
 భూతింసమున్నయన్ = ఐశ్వర్యము నభివృద్ధిచేయుచున్నవాడై, యతః - తనోతి.
 II శ్లో. భవాన్=నీవు, దాశరథిః=భవన్=రశరథపుత్రుడవగుచున్నవాడవై, III శ్లో.
 జగన్ని వాసః=కృష్ణుడు, వసుదేవస్త్వని=వసుదేవునింట, వసన్=వసించుచున్నవాడై)
 “కా. శ్రీవాణిగిరిజా శ్చిరాయ దధతో వక్షో ముఖాక్లేష యే...” అని భట్టా
 రకుడుచు బ్రయోగించెను. “యే = ఏ త్రిమూర్తులు, శ్రీవాణిగిరిజాః = లక్ష్మీసర
 స్వతీపార్వతులను, వక్షోముఖాక్లేష = వక్షమున, ముఖమున, నర్థాంగమున,
 దధతో = ధరించుచున్నవారగుచున్నారో” అని యర్థమునెచ్చునది. భట్టోజీపండి
 తులు “క్వచిత్” అని చెప్పిరేకాని సంస్కృతమున నిట్టివి పెక్కుగలవు.

“తావత్ (3-౨-౧౨౭) తా శత్రుశాసచా ‘వత్’ సుజ్ఞాస్తః” (సి. కా. కృదస్త.
 3౧౦౬ సూ). “లృట స ద్వా. (3-3-౧౪) వ్యవస్థిత విభాషేయమ్.....ప్రథ
 మాసామానాధికరణ్యో ౭పి క్వచిత్ - కరిష్యతీతి కరిష్యన్.” (సి. కా. కృదస్త.
 3౧౦౭ సూ). “ఇదంచ ‘లృట్ కేషేచ’ ఇతి భవిష్యదధికారవిహితే లృట్యైవ
 ప్రవర్తతే.....” (బాలమ. వ్యా). అను పాణినీసూత్రములచే భవిష్యచ్ఛత్రు
 ప్రత్యయము నెఱుంగునది.

పయిరితిని వర్తమానార్థక శత్రు - శాసచ్ ప్రత్యయములును భావ్యార్థక శత్రు
 శాసచ్ ప్రత్యయములును బ్రథమాసామానాధికరణ్యమునందును వచ్చుట సమ్మత
 మగుటచేతనే వోపదేవుడు ‘అప్రథమా సమానాధికరణ్యే’ అను పాణినీయ దశము
 నుపేక్షించెను. “కీ యవత్ శత్రుశాసా” (ముగ్ధ. క్షాది. ౧౧౦౦ సూ). (కీ = వర్త
 మాన - ప = పుస్తై యద - మ = ఆత్మనేపద - ముగ్ధబోధసంజ్ఞలు), “వర్తమాన
 కాలే కర్తరి యస్తై యదిభ్యః శత్రు-ఆత్మనే పదిభ్యః శాసః - ఉభయ పదిభ్యో ద్వయం
 స్యాత్ - ఏవం వర్తమానే కర్తరి సకర్త కేభ్యః, భావే త్వకర్త కేభ్యః శాసః స్యాత్
 ఇత్యర్థః” (య ముగ్ధబోధ సూత్రపు ద్దర్శాదాసవ్యాఖ్య) తెనుగున ధాతువులకుఁ
 దిజ్ఞీభక్తులు చేరుటలో యరస్తై పదాత్మనేఁదోభపద భేదములులేవు గాన నంతటను

‘శత్రుత్వము’ అనుదానినే వర్తమానార్థముగా నాంధ్రవైయాకరణులు వ్యవహరింతురు.

ఈశతృప్రత్యయము విషయమున సంస్కృతాంధ్రపండితుల కింకను జాలభేదముగలదు.

‘దుష్కార్యమును జేయుచున్న పురుషుడు నింద్యుఁ డగును.’ అనురీతిని “దుష్కార్యం కుర్వన్ పురుషః సిన్ధోఽభవత్” అని యిట్లు ద్వైశ్యకోటిలోని దగుచు ‘కుర్వన్’ అనునది పురుషశబ్దమునకు విశేషణమగుట సంస్కృత సంప్రదాయము కాదు. ‘దుష్కార్యమును జేయుచుఁ బురుషుడు నింద్యుఁడగును’ అనురీతిని “చేయుచున్” (బా. క్రియా. ౪౩ సూ). అని యిట్లు లాక్షణికావ్యయముగాఁ బ్రయోగింపబడుటయు సంస్కృతసంప్రదాయముకాదు. ‘చేయుచున్’ మున్నగువానివంటి లాక్షణికావ్యయరూపములై సంస్కృతమున లేవు. ‘పురుషః దుష్కార్యం కుర్వన్ సిన్ధోఽభవత్’ అనురీతిని “కుర్వన్” అనునది పురుషశబ్దమునకు విధేయవిశేషణముగాఁ బ్రయోగింపబడుట సంస్కృతసంప్రదాయము. “పురుషుడు దుష్కార్యముఁ జేయుచున్నవాడు నింద్యుఁడగును. పురుషుడు దుష్కార్యమును జేయుచున్నవాడయి నింద్యుఁడగును” అనువాక్యములు పంచసంస్కృతవాక్యమునకు సరియై యుండును. ఇట్టి విధేయవిశేషణస్థలములందు సాధారణముగ శత్రుత్వ చు వర్ణక ప్రయోగమే తెల్లనఁ బ్రచురమైయున్నది. సీ. నిజదహిమండలప్రజః ప్రీతిఁ బెంచుచుఁ బరమండలంబుల ధరణిపతుల | నదిమి కప్పంబుల ముదముతోఁ గొనుచును, ఓలమి నీయని భూమివలయపతుల | నుక్కడఁగించుచు దిక్కులఁ దనయాజ్ఞ, వెలిఁ గించుచును విప్రులమునెల్ల | ప్రేమచు శరణన్నఁ గాచుచు. భీతుల, సగ్రజస్తులకు ననుగ్రహమునఁ | ఆ-వె. జారులెరు మహాగ్రహంబులెచ్చుచు | దేవభోగముల మహా విభూతఁ | దనరజేయు చిట్లు మనుమార్లాడగు పిష్టు | పెద్దినుండు వంశవర్ధనుండు. (ఆది. ౧ ఆ. 2) ఇందలి ‘పెంచుచున్ - గొనుచున్’ మున్నగు లాక్షణికావ్యయ శత్రుత్వ చువర్ణకస్థలములందెల్ల సంస్కృతమున శత్రుత్వరూపములనే విధేయ విశేషణములనుగాఁ బ్రయోగింపవలసినదే కాని యాభాషయం దీలాక్షణికావ్యయ రూపమే లేదగదా. శ్లో. లతాకుష్ఠం గజ్జన్ మదవదలిపుష్పం చపలయన్ | సమాల్లిక్త స్నగ్ధం ద్రుతతర మనగ్ధం ప్రబలయన్ | మరు న్నగ్ధం వగ్ధం దళిత మరవిగ్ధం తరళయన్ | రిజోబృగ్ధం పిన్దన్ కిరతి మరగ్ధం దిశిదశి. (సాహిత్యదిర్పణ) లతా కుంజములందు ధ్వనించుచుఁ దుమ్మెదలఁ జలంపజేయుచు సంగము నాలింగించుచు మదననిఁ బ్రబలజేయుచు ఓకిసించిన పద్మమును గదల్చుచుఁ బుష్పాదినందుచు

[బా. క్రి. ౪౬ సూ.] “ఉన్న-న” అను ప్రత్యయములు రెండును నభిన్నములు. 1477

మారుతము, మెల్ల మెల్లగా మకరందము నంతటను జల్లుచున్నదని యర్థము. ‘గుఞ్జన్’ మున్నగునవెల్ల శ త్రంతవిశేషణములై,

ఇట్టి లాఘుణికావ్యయ శ త్రర్థక చువర్ణ కాంతస్థలములలోఁ దద్ధర్థాత్మక విధేయ (తద్ధర్థక్రియలకు వర్తమానార్థబోధము సంఘతము విరుద్ధముకామింజేసి) విశేషణ ములవాడుక యగపడుచున్నది. అయ్యుదంకుఁడు.....ఒక్కరుండ చనువాఁ డెదుర.....ఒక్క దివ్యపురుషుం గని (ఆది. ౧ ఆ. ౯౪ వచ). ఇట్టియెడల ‘ఉదంకుఁడు చనుచు నెదుర దివ్యపురుషుం గని’ అనురీతిని బ్రయోగించుట తఱుచు. (ఉదఙ్గః గచ్ఛన్ పురతః దివ్యపురుష ముశ్యత్). ‘ఉదంకుఁడు సంతోషించి చను వాఁ డెదుర నొక్కజలాశయంబు గని (ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౨) ఇట్లచ్చటచ్చటఁ గన్పట్టును.

ఈసూత్రములోని భూతార్థక విశేషణరూపమందలి ‘న’వర్ణకమును, వర్త మానార్థక విశేషణరూపములోని ‘ఉన్న’ వర్ణకరూప ‘న’వర్ణకమును, బా. క్రియా. ౪౧-౫౭ సూత్రములచే సిద్ధించు చేదాద్యర్థక రూపములందలి ‘నన్’ ప్రత్యయ మును, బా. క్రియా. ౧౩-౧౪-౧౫ సూత్రములచేతను, బా. క్రియా. ౫౬ సూత్రముచేతను సాధింపఁబడు ‘ఉన్నాఁడు - ఉన్నారు - ఉన్నవాఁడు - ఉన్న వారు’ మున్నగురూపములందలి “ఉన్న” అనుదాని ‘న’వర్ణమును నన్నయాధర్వ ణీయమునందలి “భూతార్థానాం తు నః క్రియాణాం స్యాత్” (ఆం. చిం) “క్వచి న్న వల్లే డే ర్లోః.....” (విశ్వ.) (౩౧గీ విష) అను సూత్రములచే సిద్ధించు నవర్ణ కమునకు భిన్నములు కావు. ‘ఉండిన’ అను భూతార్థక విశేషణమునందలి ‘డి’ వర్ణము నకు లోఽము గల్గఁగా నేర్పడు ‘ఉన్న’ అను విశేషణము వర్తమానార్థకముగా మహా కవిప్రయోగానురోధమున నంగీకరింపవలెనని యీవఱకె వ్రాయఁబడెను. (౩౧గీ విష) అట్లే “వసతి రనుబంధకః స్యాదిత్యాది సూత్రముచొప్పున ‘ఉండు’ థాతు భిన్నములగు థాతువులనుండి వర్తమానార్థక విశేషణములను సాధించునపుడును నాయాథాతువులకు “చు”వర్ణపూర్వకముగ నీవర్తమానార్థకమగు ‘ఉండు’ థాతుజ విశేషణరూపమైన ‘ఉన్న’ అనునది చేరుననియు నీవఱకె (౩౧గీ విష) వ్రాయఁ బడెను. అట్లే యితరథాతువుల వర్తమానార్థక సమాపకక్రియలను సాధించునపుడు ‘వసతి రనుబంధకః స్యాదిత్యాది సూత్రముచొప్పున నాయాథాతువులకుండు థాతు రూపములు చువర్ణకపూర్వకములై చేరుననియు నీవఱకె వ్రాయఁబడెను. (౨౯౬ విష). సూరి యీసుదర్శమున మార్గాంతరమును ద్రొక్కుటచేత నసహజములగు బా. క్రి. ౪౬-౫౬-౧౩-౧౪ ౧౫ సూత్రములలోని విధులచొప్పునఁ బ్రక్రియ నడుప వలసినవాఁడయ్యెను. (చూ. బా. క్రియా. ౫౬ సూ. ౩౧గీ III విష).

ఉన్న కలజీ - నవగ్లకంబుల ప్రయోగములు:— ఉన్న:— చ. అల
ముల కృష్ణసార్థుల మహాత్ములు యాదవకౌరవాన్వయం | బులు వెలిగించుచున్న
న్యః పూజ్యులు వీరల..... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౮౭). చ..... ఇట్లు గతగర్వము
నన్ మగధేశ్వరుండు సిశ్చయమతి నున్నవాడు (సభా. ౧ ఆ. ౧౬౧), 'ఉన్నవాడు'
అనునది చింతామణిపక్షమున 'ఉండిన' అనుదానిలోని 'డి' లోపముచే నేర్పడికవి
ప్రయోగాన సారముగ వర్తమానకాలవాచక మయ్యెను. బాలవ్యాకరణపక్షమునః
బ్రకృతసూత్రముచే 'ఉన్న' ప్రత్యయము వర్తమానార్థమునరాగా నుండుఛాతువు
బా. క్రి. 716 సూత్రముచే లోపించుటజేరి యేర్పడిన 'ఉండు' ఛాతువు
యొక్క వర్తమానార్థక విశేషణరూపము "ఉన్న" అగును. ఆ - వె.
నేడు పూర్వదినము నెఱ్ఱితో రోహిణీ | యుక్తుడై శశాంకుఁ డున్నవాడు. (ఆది.
౭ ఆ. ౨౮౨). తే-గీ. అయ్య యేము నీపితరుల మధికసిష్ఠ | బ్రహ్మచారివై నీవు
తపంబు నేయు | చున్నవాడవు ..... (ఆర. ౨ ఆ. 3౨7). (చూ. ౨౯౬ విష)
ఇట్లు వెక్కుచోట్ల నిది వర్తమానార్థకమే యని నిస్సంశయముగాఁ దోచుచున్నను
గొన్నియెడల దీనికి (ఉన్నయనుదానికి) భూతార్థకత్వమును గలదేమో యను సందే
హము పొడముచుండును. సీ..... | గుణవంతులగుచున్న కొడుకులు గలవాఁడు
సాంఛాలుఁ డేల యస్వాండుసుతుల | వినయసంపన్నుల విడుచువాడగు.....
(ఆది. ౮ ఆ. ౨71 ప). ఇందుఁ గొడుకులు గుణవంతులగుట నేటికిని నున్నదనఁదగును
గాన నిందు భూతార్థకత్వము గలదని భ్రమింపరాదు. తే-గీ. పురమువెలి మూఁ
డహారాత్రములు వసించి | యున్న నలుపాలి కెవ్వరు నోడి రరుగ | (ఆర. ౨౭. ౬౬)
జను లరుగ నోడుగమమునకు నైతము నలుండు పురము వెలినున్నవాడె కావున
నిచట భూతార్థము చెప్పక తీరదని వచింపరాదు. ఈవర్తమానాదర్శము లాపేక్షిక
ములు-వైవక్షికములును. కావున "అరుగ నోడిర"న్నది భూతార్థకమే యైనను నట్ల
రుగ నోడునపు డుండుట వర్తమానార్థకముగ వివక్షింపఁబడుట విరుద్ధము కానేరదు.
మహాకవిప్రయోగములలో - 'ఉండిన' అనునది భూతార్థకమగుట నిస్సందేహమయి
యుండుటచేతను గొన్ని ప్రయోగములందు 'ఉన్న' అనునది వర్తమానార్థకమేయ
గుట నిస్సందేహమైయుండుటచేతను బైరీతిగలచోటులందలి 'ఉన్న' అనునదియుఁ
బైరీతిని వర్తమానార్థకమే యనుట యుక్తము. కలజీ భావ్యర్థకమగుటకు:—
తే-గీ. ఈతఁ డొడ్డిన ధనరాశు లెవ్వయైనఁ | బోడిగా నీకు నీగలవాడ నేను
(సభా. ౨ ఆ. ౧3౪) చ..... అరంగల దీపమ ట్లతఁడు మండుంగాక యే
నార్చెదన్ (కర్ణ. 3 ఆ. ౪౯) ఇట్టివి ౨౯౬-3౦౧ పద్యములలో విపులముగా

[బా. క్రి. ౧౬-౧౭ సూ.] ఉన్నశబ్దపరకత్వమున 'ఉండు' థాతులోపము. 1479

నువాహరింపబడెను. "ఈ:గల+వాడు+ అ+రు = ఈ గలవాడను" అనురీతి నిష్టి వానిని విధేయ విశేషణములగుగా నెన్నవగును. 'చేయరున్న వాడు - వండరున్న వాడు' మున్నగునవియు భావ్యర్థక విశేషణరూపములై యనఁదగును. (చూ. ౨౯౬ విష). భూతార్థక నవ్యకము:—క. తనయొడిగిన యగ్ధంబు..... (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౭). చ.....దానము చేసినవత్సలంబు (ఆది. ౧ ఆ. ౧౪). చ. అనయము పుట్టి జూదమున యప్పుడ యెంతయుఁ జిచ్చువెట్టి కా । వ్వివయది నీయువేషయ వక్రికృతదిత్తుడు ధర్మసూతి.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౪ ప).

ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపు డుండు థాతువునకు లోపంబగు. ౧౬.

బాలవ్యాకరణ ప్ర - ఉన్నాడు - ఉన్నారు, ఉన్నది - ఉన్నవి,
వివరణము. మ - ఉన్నావు - ఉన్నారు, ఉ - ఉన్నాను - ఉన్నాము.

౩౧౪ III విష. ఉన్నవాడు.

చేదాదర్శకనాంతలైన యుండున కున్నాచేశంబు విభాషనగు. ౧౭.

ఉన్నను - ఉండినను.

సంజీవని. ౩౧౪ III విష:—౧౬ సూ. వ్యాఖ్య:—ఉన్నశబ్దంబు = I - బాల. క్రియా. ౧౩ సూత్రముచే విధింపబడిన "ఉన్న" అనెడి యరుబాధము, II - బా. క్రియా. ౪౬ సూత్రముచే విధింపబడిన 'ఉన్న' అనెడి భవచ్ఛత్రగ్ధక (వర్తమానార్థక విశేషణ) ప్రత్యయము. ఇట్టియర్థములు లభించుటకే సూరి దీనిని 'ఉన్నశబ్దము' అని వ్యవహరించెను. ఇట్లే బా. క్రి. చూ. ౧౪ సూ. ప్రమునందును బాల రెండుస్థలము లందును 'చు' వర్ణప్రాప్తికయి 'ఉన్నశబ్దంబు' ౨౧౪గునపుడు 'చు' వర్ణకంబగు" నని యుపదేశించెను. అట్లే ప్రకృతసూత్రమునందును "ఉన్నా"ను బంధము పరంబగు నపుడును భవచ్ఛత్రగ్ధకంబగు 'ఉన్న' ప్రత్యయంబు పరంబగునపుడును 'ఉండు' థాతువు లోపించుననెడియర్థము లభించుచున్నది. ఉగా:—ఉండు+అట్ = ఉండు+చు+ఉన్న+ను = ఉన్నాను. ఇటుఁ బ్రకృతసూత్రముచే 'ఉండు' థాతువు లోపించుటచే దానితుదిని నిల్వవలసిన 'చు'వర్ణమును లోపించినది. ఏతత్సమాన న్యాయమున 'ఉన్న' అనెడి యనుబంధమునయితము (బా. క్రియా. ౧౩ సూ). లోపింపవలసియేయున్నను నేతత్సూత్రవిధాన సామర్థ్యమున నట్టిలోపము కలుగదని సూరి యాశయము. బా. క్రియా. ౧౪ సూత్రముచొప్పున ది వీతరంబగు 'ఉన్న' పరమగుటచే 'ఉన్నాను బంధము తుది 'అ'కారమునకు దీర్ఘము రాగా 'ఉన్నాను' అను

రూపము సిద్ధించినది. ఇట్లే తక్కిన వర్తమానార్థక పునఃపఠనరూపములను సాధించునది. పఠింపితిని భవచ్చత్రస్థిమునందు 'ఉండు' థాతువునకు బా. క్రియా. ౧౬ సూత్రమువొప్పున 'ఉన్న' ప్రత్యయమును బా. క్రియా. ౧౮ సూత్రమువొప్పున 'చు'వర్ణకమును బా. సమా. ౯ సూత్రమువొప్పున దచ్చబ్బాసు ప్రయోగమును గల్గెగా "ఉండు+చు+ఉన్న+వాడు = ఉండుచున్నవాడు" అని యేర్పడవలసి యుండెగాఁ బ్రకృతసూత్రముచే 'ఉండు' థాతువును దానినిశేరవలసిన 'చు'వర్ణకమును లోపింపఁగా 'ఉన్నవాడు' అను రూపమేర్పడును. బా. క్రియా. ౧౧౭ సూత్రమువొప్పున దచ్చబ్బనకారము పాక్షికముగా లోపింపఁగా 'ఉన్నాడు' అను రూపమేర్పడు ౩ ట్లు సాధింపఁబడుటజేసి యిది యుండు థాతుభవచ్చత్రస్థక విశేషణరూపమని యెన్నవలయును. పఠింపితిని బ్రథమపురుషైకవచన 'డు' ప్రత్యయమునునిల్పి సాధించిన 'ఉన్నాడు' అను రూపమును వర్తమానార్థక ప్రథమపురుషైకవచనమునుగా నెన్నవలయును. "ఉన్నవాడు = ఉన్నాడు" అను భవచ్చత్రస్థక విశేషణరూపములనుండి బా. కార. 33-3౪ సూత్రములవొప్పున 'ఉన్నవాడను = ఉన్నాడను' అను విధేయవిశేషణరూపములను సాధింపవలెను. 'ఉన్నాడను' అనుదానిలోని 'డ'వర్ణలోపముగల్గిన "ఉన్నాను" మున్నగురూపములు ప్రాచీన మహాకవిసప్తతములు కామింజేసి నన్నయాధర్వణీయము సాధింపలేదు. "ఉన్నాను - ఉన్నాము - ఉన్నావు" అను రూపములను నన్నయగాకున్నను దిక్కిన యైన బ్రయోగింపలేదు. అట్లగుటజేసి వానిని బ్రాచీనాంధ్రభాషాస్వరూపమును నిరూపించదలంచిన సూరిసాధించుట యుక్తముకాదు. వాని నర్వాచీ. మహాకవులు ప్రయోగించి యుండుటచే ౯ వి యుగ్రాహ్యములనరాదు. కావున వానిని ప్రోధవ్యాకర్త సాధించుటచితము. (చూ. ౨౯౯ విష. విస్తర. ౨౯౯ విష.).

సహజరుగు చింతామణిమార్గము ననుసరించి లడగము వివక్షితమగునపుడు 'ఉండు' థాతురూపము లితరథాతువుల కనుబంధములగుననియు 'ఉండిన' అనుదానిలోని 'డి'వర్ణలోపమున 'ఉన్న' శబ్దమేర్పడెననియు నట్టి వికృతిచే దానిభూతార్థము పోయి వర్తమానార్థము గల్గెననియుఁ నట్లగుటచేతనే దానికి మరల లడగమున వసత్యనుబంధ ముక్కిరఁలేదయ్యెననియుఁ బ్రయోగానురోధమునఁ బ్రక్రియను చూపకుండుటచే సూరి 'ఉన్న' అనునది యేదో శబ్దవిశేషమనునట్లు సమాపక క్రియారూపములలో ననుబంధముగాను వర్తమానార్థక విశేషణప్రత్యయముగాను వచ్చుననియు నది పరమగునపుడు 'ఉండు' థాతువే లోపించుననియు నిట్లరహజముగాఁ బ్రక్రియాకల్పనము చేసికొనవలసివచ్చెను. ఎక్కువసంఖ్యగల సూత్రముల నుపదేశింపవలసి

[బా. క్రి. ౫౧ సూ.] పడిన = పడ్డ. కొనిన = కొన్న. తగిన = తగ్గ. మొ. 1481

వచ్చెను. అట్లే 'ఉండినన్' అను చేదాద్యర్థకమునకు 'ఉన్నన్' అనునది పాఠికముగ నాదేశమగునని వేటొకసూత్రము నుపదేశింపవలసెను.

౫౭ సూ. వ్యాఖ్య:—చేదాద్యర్థకమగు 'నను' ప్రత్యయము (బా. క్రి. ౪౧ సూ). 'ఉండు' థాతువుపై నిలువఁగా "ఉండు+ఇ+నను = ఉండినను" అని యేర్పడును. బా. క్రి. ౧౭ సూత్రముచొప్పున 'ఇ'గాగమము వచ్చెనని యెఱుంగు నది. అట్టి 'నను' అనెడి ప్రత్యయముతో బూర్వభాగమగు 'స' అనుదానితోఁ గూడిన 'ఉండు' థాతువునకు 'ఉన్న' అను నాదేశమును బ్రకృతసూత్రము విధించు చున్నది. అట్టి యాదేశము 'ను' అను ద్రుతముతోఁగూడి 'ఉన్న ను' అనురూపము నందుచున్నది. ఉండినను = ఉన్నను = ఉన్నయెడల, ఉన్నప్పటికిని. మొ. ప్రయోగములు - చేదర్థ:—చ. దొరకొనునే ఫలంబు తఱితోఁ దగు వర్షము లేక యున్న..... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౮౨ పు). క. కడుఁ బెద్దకాల ..... | ఒడఁబడి యిందెంతకాల మున్నను మనక య్యెడు లాభ మేమి.....(ఆది. 2 ఆ. ౨౯). 'ఉన్నన్+విగన్ = ఉన్ననైనన్'. అప్యర్థ:—ఆ వె. ఎచటనున్ననైన నెల్లప్పుడును నిన్నుఁ | గన్నులారఁ జూడఁ గాంచుఁ గాన (ఆర. 2 ఆ. 3౪౦ పు).

పద్యాదుల న వర్ణకంబున కత్వంబును గడహల్లునకు

బాలవ్యా. ద్విత్వంబును విభాషనగు. ౫౧.

3౧౫ IV విష పడ్డ - పడిన - పడ్డను - పడినను. పడు - ఇడు - చెడు - తగు - అను - కను - కొను - తిను - మను - విను - చను - ఇవి పద్యాదులు.

సంజీవని. 3౧౫ IV విష:—'క్యచి త్తదర్థే డయుగంక్యచి న్న స్యేచ్ఛ లోప వాన్' అను నర్థర్పమునకు వివరణ మీసూత్రము - పద్యాదుల న వర్ణకం బనఁగాఁ బద్యాదులపై నిల్చిన భూతార్థకవిశేషణ 'స' ప్రత్యయము (బా. క్రి. ౪౬ సూ), చేదాద్యర్థక ద్రుతాంత న ప్రత్యయము (బా. క్రి. ౪౧ సూ) నని యర్థము. పద్యాదులలోని 'పడు' అనునది, పతనార్థక ప్రాప్త్యర్థక పడు థాతువును, గర్హారథమున వచ్చు పడు జ్యనుబంధము నని యెఱుంగునది. ఉదా:—క్రవదర్థకమగు 'స' ప్రత్యయమును, బా. క్రియా. ౧౭ సూత్రముచొప్పున 'ఇ'గాగమమును - బతనాద్యర్థక పడుథాతువుపై నిల్వఁగా 'పడు+ఇ+న = పడిన' అని యేర్పడును. ప్రకృతసూత్రముచే నందలి 'స' ప్రత్యయమునకు 'అ' అను నాదేశమును డకారమునకు ద్విత్వమును రాఁగా 'పడ్డి+అ' అని నిల్పుచు. బా. సంధి. ౧౧ సూత్రముచొప్పున నిత్యమగు

1482 'బా. గు. ప్ర' 'తగ్గవాడు' కలవనుట సరికాదు. [307 IV వి. పూ. 1.]

నమదాదిప్రసంగి జనగంగా 'పడ్డ' అను భూతాత్మక విశేషానుబంధము. ప్రకృత సూత్రవిధి వైఖాషికమగుటంజేరి 'అత్వద్విత్వములు' రానిపక్షమున 'పడిన' అను రూపమే నిల్చును. పతనార్థః—చెట్టునుండి పడినవాడు - చెట్టునుండి పడ్డవాడు. ప్రాప్త్యర్థః—భయపడిన రాముడు-భయపడ్డ రాముడు-కర్తార్థక పడు జ్యనుబంధః— రామునిచే జంపబడిన రావణుడు - రామునిచే జంపబడ్డ రావణుడు. 'పడిన వాడు' అనుచో బా. క్రి. ౧౦౭ సూత్రముచొప్పునఁ దచ్చబ్జ వకారము లోపిం పుగా "పడిరాడు" అని సిద్ధించును. ప్రకృతసూత్రముచే నిందు 'అత్వద్విత్వ ములు' కల్లఁగా 'పడ్డాడు' అనురూపము జనించును - లేదా 'పడ్డవాడు' అనుదాని లోని 'అ'త్వము న వర్ణక స్థానీయమగుటంజేరి దానిపైనున్న తచ్చబ్జ వకారము బా. క్రి. ౧౦౭ సూత్రముచొప్పున లోపించుటచే 'పడ్డాడు' అను రూపము సిద్ధించు నన్నను ననవచ్చును. ఇట్లై 'చెడు' మున్నగువానినుండియు 'చెడినవాడు = చెడ్డ వాడు = చెడ్డాడు' మున్నగురూపముల నరయునది. ఈరీతినే చేదాద్యర్థక మగు 'నను' ప్రత్యయముగల రూపములందును. "పడినను = పడినన్ = పడ్డను = పడ్డన్" = మున్నగునవి సిద్ధించునని యెఱుంగునది. ఇట్లై నువర్ణాంతములగు 'అను - విను' మున్నగు ధాతువులందును 'అత్వద్విత్వములు' రాఁగా 'అనినన్ = అన్నన్', అనినవాడు=అన్న వాడు=అనినవాడు=అన్నాడు' మున్నగురూపములు సిద్ధించును. ప్రకృతసూత్రమునందలి విభాష వ్యవస్థిత విభాష యగుటచేతను దీనికి మూలమగు "క్యచి న్న స్యేచ్చ లోపవాన్" అను వికృతివివేకారికలోని క్యచి చ్చబ్జ మహిమ చేతను దీర్ఘపూర్వకస్థలములందీ 'అత్వ-ద్విత్వములు' కల్గవేరవని గ్రహింపనగును. ఉ. పాడినన్ - మూసినన్ - డొనినన్ - మొ. మూలమునలేని "తగు" ధాతువును గవి జనమండనమునుండి సంగ్రహించి (వికృ. హలం. ౭ కా. వ్యా). సూరి పద్యాదు లలోఁ జేర్చెనుగాని 'తగ్గపని - చంపదగ్గవాడు' మున్నగు వ్యవహారములలో నిట్టిరూపము లగపడుచున్నవేకాని మహాకవి ప్రయోగములం దిట్టివి కన్పట్టలేదు. 'తగి నన్' అను చేదర్థకమునకు 'తగ్గన్' అను రూపాంతరము వ్యవహారమునందుపైతము విసంబడలేదు. కావునఁ బ్రాచీనాంధ్రభాషా స్వరూపప్రదర్శన తత్పరుడగు సూరి 'తగు' ధాతువును 'పడ్డా'దులలోఁ జేర్చుట సరికాదు. కాన 'తగినవాడు' అను రూపం బునకు 'తగ్గవాడు' అను రూపాంతరముండునుగాని 'తగ్గాడు' అనునది యనభిధా నంబుననుండదు" (బా. గు. ప్ర. 3౪౪ పు. ద్వి. ము. బా. సా. పే. ౪౨7 పుట). అనువ్యాఖ్యలును నిరాధారములే. బా. సంధి. ౪౬ సూత్రమునఁ తేర్కొనబడిన పద్యాదులు, వేఱు. ప్రకృతసూత్రములోని (బా. క్రి. ౫౧ సూ) పద్యాదులు వేఱు. కాన

[భా. క్రి. ౪౪-౪౫ సూ.] తద్ధర్మార్థకమగు “ఏదు” ప్రత్యయంతవిశేషణము. 1483

నిందోకచోట నాగణములలోని ధాత్వంతరమును గణాదిగా వచించుట యుక్తము. ప్రయోగములు:—సీ.....విప్రులమునెల్లఁ | బ్రోచుచు శరణన్తఁ గాచుచు భీకుల.....(ఆది. ౧ ఆ. ౭ పు. చ. అనుజుఁడు పడ్డ శంఖుఁడు.....(భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౮౬). ఉ.....పతి లేడనబడ్డ కాంత.....(కర్ణ. ౩ ఆ. ౨౨౪). సీ. వేద వడ్డాడపు ప్రియజసంబును బరి, వారంబులేదు.....(శాంతి. ౪ ఆ. ౪౧౨). కా. కింకందా నొకరుండు గెల్పు కడిమిం గీర్తింపఁబడ్డాఁడు (హరి. ఉ. భా. ౫ ఆ. ౧౨౭). చ. తన మునుఁడైన బన్నములు.....(ఉద్యోగి. ౩ ఆ. ౧౦౨). సీ. తనయులఁ గన్నాఁడు త న్నెల్లవారును విసులింప మన్నాఁడు దన మనమున (శాంతి. ౬ ఆ. ౫౪౭). (మన్నాఁడు = మనినాఁడు) చ.....కిన్న మాను మ | న్న వచనవృత్తి నాదగు మనంబున.....(అశ్వ. ౪ ఆ. ౬). కం. కొన్ని... ..వెసం | జన్మ వెనుకొనుటయున్ మీ | యున్నెడ కేసపుడు..... (విరా. ౨ ఆ. ౧౭౪). సీ.....ద్రుపద | తనయ గాననమునఁ గొని చన్ననాడ తాఁ | దెగినాఁడు గాదె (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౯౫). మ.....వ | గతిఁ జన్నం జననిచ్చెఁ గాని.....(శాంతి. ౧ ఆ. ౪౬). సీ.....తే-గీ. అన్నరేంద్ర చంద్రుండును జన్నవాడ (శాంతి. ౧ ఆ. ౨౪౨). ద్విపద. ఎత్తికొన్నాఁ డిట నిటమీఁద నెంత (బరుగి ఆ. ౩౬౩). కా. ఆదిం గాధి తనూజుచే సగము నేయంబడ్డ మిన్నేలు (శృం. నై. ౨ ఆ. ౪౧).

నన్నయా డోస్తు ఖేదకతాపి స్యా | దితి కేహంచీ దీరణా (వికృ.

3౧౬ విషయము. క్రియా. ౧౦ కా. అహో. ౪౮౭ పు).

కల్పతరువు. 3౧౬ విషయము:—నన్నయ డు ప్రత్యయంత తత్పురు ధాతు రూపములు బ్రయోగింపఁడు. అధర్వణు డద్దాని నుపదేశించుచున్నాడు. “తద్ధర్మ ప్రథ మే స్యాతాండు డి వర్ణాచ నాస్త కా | డోస్తు ఖేదకతాపి స్యాత్.....” అను కారికలోని (౨౯౬ I విషయ) త్రర్థాథము ప్రకృతసూత్రమై యున్నది. కాన ‘డోస్తు’ అనుదానికి ‘అ డు డి వర్ణకములలో నొకటగు ‘డున్’ అను ప్రత్యయమున కనియర్థము, ఖేదకతాపి = విశేషణత్వమునైతము, స్యాత్ = అగును. నాస్తములగు డు డి వర్ణకములు తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుషమున వచ్చుటే కాక యందలి ‘డున్’ అనునది తద్ధర్మార్థక విశేషణమగుటయఁ గలదని యర్థము. ఇతి = ఇట్లుని, కేహంచీ దీరణా = కొండఱివలకు గలదు. కేహంచీ త్రనుటచేత నిది రాకుండుటయు ననఁగాఁ దద్ధర్మ ప్రథమపురుషైకవచనమువంటి (చదపున్ మొ) యాకారముతో నీ విశేషణము నిలుపుట నైతము గలదను సర్థము లభించుచున్నది. చింతామణిచొప్పునఁ బునరాగమ

1484 'పోయెడిది' మొ. 'ఎడి' ప్రత్యయంత విశేషణమునుగలదు [3౧౬ వి. కల్ప.]

సూత్రముచే "ఉ" ప్రత్యయము వచ్చి తద్ధర్మాధిక విశేషణరూప మేర్పడనగును గాన నట్టియెడల నిట్టి 'డు' ప్రత్యయంతరూపమును బాక్షికముగ నిల్పునని తాత్పర్యము (చూ. ౨౯౬ వివ. చిం. వి. ప. ౧౧౧ వివ). డుడ్యాదివర్ణే భూతార్థే । చాపీత్యాది సూత్రముచొప్పున (౨౯౬ I వివ). డువర్ణకము పరమగునపుడు 'ఎ'త్వము కల్గును. "అన్యే ద్రుత ప్రకృతయః....." అనుచొప్పున నెట్టును నిది ద్రుత ప్రకృతిక మగును. అట్టి ద్రుతమునె "డు డి వర్ణాచ నాస్తకా" అను వాక్యముతో సధర్వణుఁ డనువదించెను. "రక్షించున్ + వాఁడు = రక్షించువాడు" అనియుఁ బ్రకృతసూత్రముచే 'డు' ప్రత్యయమును 'ఎ'త్వమును రాఁగా "రక్షించు + ఎ + డున్ + వాఁడు = రక్షించెడువాడు" అనియు రూపద్వయము సిద్ధించును. తద్ధర్మ ప్రథమపురుషైకవచనమున వచ్చు 'డు - డి' వర్ణకములలో నొకటగు 'డు' అను దానిని మాత్ర మె యధర్వణుఁడు 'డోస్తు' అని వక్కాణించుటచే 'డి' ప్రత్యయ మధర్వణసమృతము కాదని విశదమగుచున్నది. క.....ప్ర । స్సెడు రవమును దిగ్విలయము । గడుగొని.....(ఆది. ౨ ఆ. ౨౧౬). క.....ఇంచెంత కాలమున్నను మనక । యెడు లాభమేమి.....(ఆది. ౭ ఆ. ౨౯). క. కడఁగి మడియాస్త్రము లని । యెడు పటురుంత్రముల.....(ఆది. ౭ ఆ. ౧౯౩). క.....చె । పెడువారుఁ గాక నీకున్ । మడవక.....(సఖా. ౨ ఆ. ౧౯౦) ఇట్లు సన్నయప్రయోగములలో బ్రాసస్థలగతము 'డు' వర్ణకమె యని యధర్వణ వచనమునుబట్టి నిర్ణయింపనగును. 'డి' వర్ణకస్థితిని నిర్వహింపఁజాలు ప్రయోగము లభింపలేదు. కాని యాక్రింది సోమయాజి ప్రయోగములచే 'డి' వర్ణకము సయితము - గ్రాహ్యమె యనకతీతదు. క.....ద్రాపది । నట్టులు పటిచెడిదె, (ఉవోఽ. ౧ ఆ. ౩౪౪). క. నీ యట్టివాడు నిస్సీ । పోయెడిదే యిట్లు పోకు పోకు మనుడు.....(విరా. ౫ ఆ. ౨౦౬) ఇచట 'డు' ప్రత్యయమును నిల్పి సవరించినచో "సన్యాతృధర్మోతః" (౭౩.౯౫ I వివ), అనుచొప్పున "పటిచెడు నదె - పోయెడునదె" అని రూఁము లేర్పడి ఛండోభంగము కావలసివచ్చును. కాన నచట 'డి' ప్రత్యయమె నిల్పినదనియు "శబ్దా త్త చ్చబ్ధాతః" అనుచొప్పున (౧౦౭ వివ. ౧౦౭ I వివ). "పటిచెడిది - పోయెడిది" అను రూపములె కవి ప్రయుక్తములనియు (నిర్ణయింపక తప్పదు. ఇట్టిప్రయోగము లింకను గలవు. క. పనిఁ గొనఁదలచిన నేలేడి । దనుమానము గలిగెనేని నరిగెద సధిపా (విరా. ౧ ఆ. ౨౭౦). క. ద్విరదము లొరగెడివియు నె । త్తురు.....కూలెడివి.....పడియెడివి .....పొరలెడివి (భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౧౩). ఉ. చెప్పెడిదేమి నాకుఁగల జీవన

[బా. క్రి. ౪౪-౪౫ సూ.] “ఎడి-ఎడు” అను ప్రత్యయములు - తల్లోపము. 1485

మంతయు నీకుఁగూర్చి.....(వసు. ౨ ఆ. ౧౩౦). డు డి ప్రత్యయములు రాక కేవలము ‘ఉ’ ప్రత్యయముతో నిల్చురూపముల ప్రయోగములు:—ఉ...
.....థాత్రిఁ బరిభ్రమించు బలదర్పపరాక్రమ.....(ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౮ పు).
క. శరణనినవారిఁ గరుణా | కరులయి రక్షించు పురుషకార్యాన్వితులే.....
(ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౭). చ.....గొంతి ముద్దునే | యుకొడుకు మేను లే.త దన యుల్లము మెత్తన.....(విరా. ౧ ఆ. ౯౮).

తృవర్ణ కార్థంబునం దెడియెడు వన్నియ లగు.౪౪.

బాలవ్యాకరణ ప్రహరించెడివాడు - ప్రహరించెడువాడు-ప్రహర్త

వివరణము. యని యర్థము.

3౧౬ I విషయము. వానికి లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౪౫.

ప్రహరించువాడు - ప్రహర్తయని యర్థము.

సంజీవని. 3౧౬ I విషయము:—౪౪ సూ. వ్యాఖ్య:—తృవర్ణ కార్థంబునన్ = సంస్కృతవ్యాకరణమునఁ బ్రసిద్ధమగు ‘తృచ్’ ప్రత్యయముయొక్క యర్థమునందు, ఎడి యెడు వన్నియలు = ‘ఎడి - ఎడు’ అను ప్రత్యయములు, అగును = ‘వన్నియ’ అనునది వర్ణకశబ్దభవము.) థాతువుతుదిని నిల్చును. ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణము లందు సయిత మెడి యెడు వన్నియలనియె యున్నది.

ప్రహరించు + ఎడి + వాడు = ప్రహరించెడివాడు. ప్రహరించు+ఎడు+ వాడు = ప్రహరించెడువాడు. రెండుదాహ్యతులందులను బా. సమా. ౯ సూత్రముచొప్పునఁ దచ్చబ్దము ‘వాడు’ అనునది యనుప్రయుక్తమయ్యెను. ఇట్లే ప్రహరించు + ఎడి + అది = ప్రహరించెడిది. ఇట బా. సంధి. ౪౫ సూత్రము చొప్పున ననుప్రయుక్తమగు ‘అది’ శబ్దముయొక్క ‘అ’కారము నిత్యమ గా లోపించెను. ప్రహరించు+ఎడు+అది = ప్రహరించెడునది. ఇట బా. సంధి. ౪౫ సూత్రముచొప్పున ‘అది’ శబ్దముయొక్క ‘అ’కారమునకు లోపాభావము నిత్యమని యెఱుంగునది. ‘ప్రహరించువాడు’ అనగా ప్రహరించుటకుఁ గర్తయనగా ప్రహరించుటయను వ్యాపారము చేయువాడని యర్థము. ఇట్టి యభిప్రాయముతోనే సూరిగారు కర్తర్థక తృచ్ ప్రత్యయాంత సంస్కృతశబ్దమును ‘ప్రహర్త’ అనుదానిని బర్యాయముగాఁ జూపిరి.

“ఙ్మల్ తృచౌ (3-౧-౧౩౩) థాతో రేతౌ ప్రః.....కర్తృశ్చే.....” (సి.కౌ. కృదంత. ౨౦౯౫ సూ.) “అనయో ర్వర్తమానకాలా దన్యత్ర న ప్రయోగ

ఇతి భావ్యమ్” (బాలమ. వ్యాఖ్య.) తద్ధర్మములకుఁ దెలుగున నిట్టి నియమ మున్నట్లు కన్పట్టదు. క, కడుఁ బెద్దకాల ముండితి । మొడఁబడి యిందె తకాల మున్నను మన క । యొడు లాభమేమి.....” (ఆది. 2 ఆ. ౨౯) కావుననే యధర్మణుఁడు తద్ధర్మాద్యర్థముల ‘డు’ ప్రత్యయమును విధించినవాఁడయ్యెను - కానః తద్ధర్మాద్యర్థములలో వర్తమానార్థమును బిగఁగింపఁబడుటచేత వర్తమానార్థకఫలములం దీ ప్రత్యయములు వచ్చినను రావచ్చును. సంస్కృతమునందు నైతము తృచ్ ప్రత్యయము తద్ధర్మాద్యర్థములయందును వచ్చునని చెప్పఁబడియున్నది. “తచ్ఛీల తద్ధర్మ తత్సాధు కారిణ్యపి కర్తరి తృన్స్యాత్. అధికంతు ప్రవిప్లం నతు తద్దాని రితి న్యాయాత్” (ముగ్ధ. వ్యా. ౯౯౦ సూ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య). “అహ్నే కృత్య తృచశ్చ (3-3-౧౬౯)” (సి. కౌ. ౨౮౨౨ సూ) “యోగ్యే కర్తరి గమ్యే కృత్యాః. తృచ్ - రిజ్ చేత్యర్థః” (బాలమ. వ్యా.) “వోఘ వర్హ్నో వోఘా = (వహింపఁదగిన వాఁడు) (సి. కౌ. ౨౮౯౫ సూ. వివరణము) ఇట్లు పాణినీయులును వచించి యున్నారు.

౪౫ సూ. వ్యాఖ్య:—వానికి లోపంబు బహుళంబుగా నగు ననఁగా నట్టి “ఎడి - ఎడు” అను ప్రత్యయములకు బహుళముగా లోపంబు కలుగునని యర్థము. ‘ప్రహరించెడు వాఁడు’ అనుదానిలో ‘ఎడు’ లోపింపఁగా ‘ప్రహరించువాఁడు’ అని యేర్పడును. ఎడి లోపించినను నిట్టి రూపమే నిల్చును. తద్వబ్ధానుప్రయోగము లేనపుడు ప్రహరించు రాముఁడు ప్రహరించెడు రాముఁడు. మొ. తద్ధర్మాద్యర్థబోధక విశేషణ ప్రయుక్తవాక్యమునఁ గాలనిర్ణాయక శబ్దవిశేషప్రయోగము లేనపు డయ్యది కాలత్రయమునందును నైచ్చిక్ముగ వర్తించునను విషయము నీక్రింది రీతిని ప్రాథవ్యాకర్త సూత్రించెను. “తద్ధర్మార్థక విశేషణం బసహాయతం ద్రికాల వాచి యగు. ఉదా:—సీ. వారి యనువయించు । సీతకృష్ణతంతు రాజితంతంత్రమిది. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౯ ప). (అనువయించు = అనువయించుచున్న = నేయుచున్న) వ. నానేర్పువిధంబున. (నేర్పు = నేర్చిన) (భార. ఆది. ౧ ఆ.) నాఁడుప్రయాసము లూరక పోకయుండ (కళా. ౪ ఆ.) (ఁడు = పడిన). ఆ. వె. ద్రుపదు వీటిలోన దొమ్మికయ్యమురేచెఁ । బసులఁ బట్టె విరటు పట్టణమున । మఱియు నెన్నిలేవు మూర్తాండతనయుండు । తొడరి మనకుఁ జేయు దుండగములు (జైమి. ౧ ఆ.) (చేయు = చేసిన). సీ. జనమేజయుని చేయు సర్పయాగమునకు (ఆది. ౨ ఆ. ౧౩౧) (చేయు = చేయఁగల).” (ప్రాథ-క్రియా. ౧ సూ)

కన్నయా. ప్రతిషేధవాచినాం నిః (ఆం. చిం. హం. ౧౨ కా.
3౧౭ విషయము. అహో, ౪౦౫ పుట).

కల్పతరువు. 3౧౭ విషయము:—ప్రతిషేధవాచినామ్ = వ్యతిరేక తద్వర్తక విశేషవాచక క్రియలకు, నిః = ని ప్రత్యయ మగును. “వ్యతిరేకాదాభావని చాత్ స్యాత్” అను చొప్పున ని ప్రత్యయ పరకత్వమున ధాతువుతుని ‘అ’త్వము నిల్చును. చదువు+అ+ని+వాడు = చదువనివాడు. ఇట్లే చదువనిది (చదువు+ అ+ని+అది). మొదలగురూపములు సిద్ధించును. చదువనిపాఠము - చదువని చైత్రుడు - మొ. ౨౭౮ విషయముచొప్పున, ‘అన్నముతినని విస్తరి’ మున్నగు కర్త ధారయాభాసరూపములును గ్రహింపవగును.

ప్రయోగములు:—క. ధర లబ్ధుల మ్రుచ్చుల గూ | ర్పనివారల బగఱ వలనివారల ధృతి చా | ల్పనివారల దుర్జనులం | బనువపుగా రాచ కార్యభారము దాల్చన్ (సభా. ౧ ఆ. ౪౧) ('ని' ప్రాసగతము). క. దనుజాహిత నీ కాహవ | మున నెదిరి ఋహో గ్రదహనమునఁ బడియును గా | ల్పని మిడితవోలె నతిశో | పనుడు జరాసంధుఁ డెట్లు బ్రదుకఁగ నేర్చున్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౩౩). ('ని' ప్రాసగతము). క. తన యెఱిగినయర్థం బొదుఁడనఘా యిదియెట్లు చెప్పు మనియడిగిరఁ జె | ప్పని నాడును సత్యము చె | ప్పని నాడును ఘోరనరకపంకమునఁ బడున్ (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౭). ('ని' ప్రాసగతము). నీ..... | నేడు పోవనివాడు నిష్ఫలం బిచ్చువా | యత్నమంతయు నని యధికచింత | (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౫). ఇట్టి 'ని' ప్రత్యయార్థమును వ్యతిరేక సమాపక క్రియతో ఘటించుటయుఁ గలదు. చ..... శరంబులన్ సురా | సురులకుఁ గట్టరాదవుట.....(భాస్క. సుందర. ౪౩౭ పు. (కట్టరాదవుట = కట్టరానిదగుటచేత)

బాలవ్యాకరణ వ్యతిరేక తృవర్ణ కార్థంబున నిజీయగు. ౪౭.

వివరణము. వండనివాడు. ఎడి ప్రభృతివర్ణ కాంతంబు లేడును
3౧౭ I విషయము. ధాతుజనిశేషణంబు లని ప్రాచీనులు వ్యవహరితురు.

సంజీవని. 3౧౭ I విషయము:—తృవర్ణ కార్థము లీవఱకు వినరింపఁబడెను. 'వాని వ్యతిరేక మర్థ మగునపుడు నివర్ణక మగునని యర్థము. వండనివాడు = పవన వ్యాపారము జరపనివాడు. (వండు+అ+ని+వాడు.), బా. క్రియా. ౨౦ సూత్రముచొప్పున ధాతువుతుని 'అ'త్వము నిల్చును. ప్రకృతసూత్రముచే 'ని' వర్ణకమువచ్చును. బా. సమా. ౯ సూత్రముచొప్పున తచ్చబ్రానుప్రయోగము గల్గును. విభక్తి వివక్షింపనపుడు - వండని రాముఁడు - వండనియన్నము - మొ.

వంశు ౨౫౦౦౨౩ = ౨౫౦౦౩ = చాడుమున, బా. సంధి. రగి సూత్రముచొప్పున 'అది' శబ్దాకారలోపము పాక్షికముగ నయ్యెనని యెఱుంగునది. ఎడి ప్రభృతి వర్ణకాంతంబులు:—బాల. క్రియా రర-రగి సూత్రములచే విధింపబడిన త్ర్థకము లగు 'రక్షించెడి - రక్షించెడు - రక్షించు' అనురీతివి మూడును, బా. క్రి. రర సూత్రముచే విధింపబడిన 'రక్షించుచున్న - రక్షింపగల - రక్షించి' అనురీతివి మూడును, బా. క్రి. రర సూత్రముచే విధింపబడిన 'రక్షింపని' అనురీతి దొకటియుఁ గలిసి—ఏడును ధాతుజురీణంబులని వ్యవహరింపబడుననుచు సూరి వివరించెను. ధాతుజురీణము లనగా ధాతువునుడిపుట్టిన విశేషణములని యర్థము. ఇట్లే వీనిని క్రియాజన్యవిశేషణములనియు వాడుదురు. ఇవి నామపదముతో నన్వయించు నవిగాన వీనిని నామాకాంతౌ ౭రమాపకములనియు వ్యవహరింతురు. ఏతత్స మాన న్యాయమున 'క్వార్థకము - వ్యతిరేకక్వార్థకము - శత్రు-తు-మానంతర్య-చే దాద్యర్థకములును ననెడి యాట'ను క్రియాపదముతోనే యన్వయించునుగాన వానిని క్రియాకాంతౌ ౭రమాపకములని వాడుదురు.

లః కర్తృణిచ భావే చాకర్త కేభ్యః. (3-౪-౬౯)లకారాః

నన్నయా కర్త కేభ్యః కర్తణి, కర్తరిచ, స్యురకర్త కేభ్యో భావే

ధర్వణియము. కర్తరిచ (సి. కా. భాషిది. ౨౧౫౨ సూ.)

3౧౮ విషయము. అకర్తణ స్యురకర్త త్వమకర్తత్వం స కర్తణః(క్రియా. ౧౧

కారి. అహో. ౪౯౧ పు.)

కల్పతరువు. 3౧౮ విషయము:—అనుక్త మనన్య శబ్దానుశాసనవ త్తనున్యాయము రీతి నభర్వణుడు వచించిన “త దనుక్తస్య కార్యస్య | వక్తాధవతి పాణినీః” (౧ V విష. విశ్వా. సంజ్ఞా. ౬ కారి). అను సూత్రముచొప్పున లడాదులగు సమాపక క్రియాప్రత్యయములు సకర్త ధాతువులకుఁ గర్తృత్వమందుచు గర్హితమందును నగును. అకర్తక ధాతువులకుఁ గర్తృత్వమందును భావార్థమందును నగు నను పాణిన్యక్తిక్రమము మిచట మూలముగఁ జూపబడెను. అకర్తక ధాతువులకుఁ గర్హితత్వము లేదు. తెల్లన భావార్థక సమాపక క్రియలకుఁ బ్రయోగమే లేదు. సంస్కృతమున నకర్తక క్రియలకు భావార్థమున లడాదులు వచ్చును. అవి వచ్చునపుడు ప్రథమపురుషైక వచనమందుమాత్రమే వానికిఁ బ్రయోగ ముండును. అకర్తక ధాతువులకుమాత్రమే భావార్థమున నట్లు వచ్చును. “భావో - భావనా = ఉత్పాదనా - క్రియా .....యన్త దస్తద్భ్యాం సామానాధికరణ్యాభావా త్ప్రథమపురుషః. తిజ్వా చ్యభావనాయా అసత్వరూపత్వేన ద్విత్వా ద్యప్రతీతే ర్న ద్వివచనాది. కిం త్వేక

వచనమేన. తస్మాత్ప్రకీర్త్యేన సంఖ్యానవేక్షిత్యాత్.....త్వయా, మయా, అన్యైశ్చ భూయతే.” “సత్త్వం ద్రవ్యం లిప్తరూపాన్యాయయోగ్యమ్” (బాలకు. వ్యాఖ్య. సి. కా. ౨౨:౨ సూ.) (నీచేతిను నాచేతిను నితరులచేతను గాఢమను తెల్లనఁ బ్రయోగము చూపఁబడుటగఱి గత్యంతరములేక ‘కాఢమను’ అను నప శబ్దము (వ్యావహారికము) వాడఁబడెను. అకర్తకథాతువులకు “పడు” జ్యను బంధము బా. క్రియా. ౪౯ సూత్రముచే రానేరదు. సకర్తకములకు భావార్థక త్వము లేనపుడు వచనము = పాకము = వండుట - వంట మున్నగు భావార్థక రూపములకు పాధుత్వమెట్లని శంకింపరాదు. తిజ్జుల కనఁగా సమాపక్రియలకుఁ జెప్పిన నిషేధము కృత్తులకుఁ జెల్లనేరదు. కానఁ దెల్లునందును సకర్తకములకుఁ గర్తృకర్తార్యములందును సకర్తకములకుఁ గర్తృకర్తార్యముందును భావార్థకట ప్రత్యయ్యాదికృత్తులు వచ్చుట నిర్బాధము. ఇచటి కర్తృత్వ మాభాసరూపము. (చూడు. ౨౬: II విమ.) “అకర్తకాధాతో రేవ భావే త్యాది (తిబాది) విభక్తయః స్యుః. నతు సకర్తకాత్.కృత్ప్రత్యయాస్తు సకర్తకాదకర్తకాచ్చ భావే స్యుః - తేన కాం ది శం గస్తవ్యమ్, సభాంవాన ప్రవేష్టవ్యమ్ ఛాత్రేణ గ్రంథశ్చ పాఠః - శిశో శ్చయ న మిత్యాది.” (ముగ్ధ. ౯౨: సూ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య). ఇట్లైనచోఁ గృత్తులగు భావార్థకట ప్రత్యయాదులు సమాపక్రియా ప్రకరణమునఁ జెప్పఁబడనేల యని శంకింపరాదు. ట ప్రత్యయాదికృత్తులు తక్కిన కృత్తులవలెఁగాక ప్రతిధాతువునకును వచ్చును. మఱియు ‘ట’ ప్రత్యయాద్యస్తములందుఁ దక్కిన కృతంతములందువలెఁ గాక నియతముగాఁ గ్రియాగమనఁగా వ్యాపారరూపాత్మము స్ఫురించుచునే యుండును. తక్కిన కృతంతములందట్లు వ్యాపారార్థము భాసిల్లదు. చేయు+ఇ = చేయి = హస్తము - ఎందు+అ = ఎండ = సూర్యార్థము. (3౦౯ వి.)

లః కర్తణీత్యాదిః—లకారాః = లడాది లకారము లనఁగా సమాపక్రియా ప్రత్యయములు, సకర్తకేభ్యః = సకర్తకథాతువులకంటె. బరముగా, కర్తణీ - కర్తరిచ = కర్తార్యమందును గర్తృత్వమందును స్యుః = అగును. అకర్తకేభ్యః = అకర్తకథాతువులకంటె. బరముగ, భావే, కర్తరిచ = భావార్థమందును గర్తృత్వమునందును నగును. రాః రావణం హన్తి = రామేణ రావణోహన్యతే. త్వం భవసి - త్వయా భూయతే. సంస్కృతమునందు నైతము భావార్థమున నన్నిటను బ్రథమపురుషైక వచనముమాత్రమే నిల్పునని వైని వివరింపఁబడెను. తెల్లన భావార్థక సమాపక్రియాప్రయోగమే సమ్యతముకాదు. ఉదాః—రాముడు రావణుని జంపును. రామునిచే రావణుడు చంపఁబడును - నీ వుంటివి - మొ. “నీచే నుండఁబడెను”

అని తెలుగు బ్రహ్మగోపరామ. ఇట్లే నీచేత రాజదేవ - నీచేత: గాబడెను మున్నగునని యపాధువులు.

అకర్తణ ఇత్యాది:—అకర్తణః = అకర్తక ధాతువ్రహ్మ, సకర్తత్వమ్ = కర్తా కాంక్షగల్గుటయు, సకర్తణః = సకర్తకధాతువ్రహ్మ, అకర్తత్వమ్ = కర్తా కాంక్షా రాహిత్యమును, మహాకవిప్రయోగములందు గన్పట్టుచున్నది. వివక్షావశమునగాని, ధాతువుయొక్క యర్థమందు మార్పుగల్గుట మున్నగు కారణములచేతగాని యట్టి వైపరీత్యము గల్గును. ఉదా:—కన్ను మూయరు నామక (ఆర. ౧ ఆ. ౨౭౦ పు). జయతు జయ త్వార్యః = ఆయుఁడు సర్వోత్కర్షమున వర్తించుఁగాక. వాఁడు రిశ్రులను జయించెను. (విస్తర.) ఇట 'జి' ధాత్యర్థపు మూర్పునలన సకర్తక మకర్తక మగుచున్నది. 'హితా' న్న యః సంక్రమితే స కీప్రభుః = హితముచూడి యొరడు విఁదో వాఁడు చెడ్డప్రభువు' (గాణ. 33౦ పు. ఇట కర్తత్వము వివక్షిరూపద లేదు. అపాదానము వివక్షిత మయ్యెను. రామునకు నరుక్మరించి - రాముని

విస్తర. 30౮ వివ:—అహోబలపతి 'జి' ధాతు వకర్తకమనుచు "కృచి ద కర్తణస్య కర్తత్వమ్ - జయించె రిపుల....." (అహో. ౮౯౧ పుట). అని యిట్లు వ్రాయుట సరికాదు. "జి - జయే - భ్యా - పర. సకర్తక - అనిట్ - జయతి - అజై షీత్" (శబ్దస్తో) అనుచొప్పున 'జి' ధాతువు సకర్తకమే. "స జయ త్యరిపాథస్థాః కీ | కృతనామా కిల భీమభూపతి" (నైష. ౨ సర్గ.) ఇత్యాదులం దగ్రహేనమున నది యకర్తకముగా వాడఁబడుచు. గాణపతే వివరణకర్త సంస్కృతమున సకర్తకము తెల్లన సకర్తకమగునని యథముచేసెను. అదియు సరికాదు. ఉత్కర్షప్రాప్త్యర్థక మగునపుడు 'జి' ధాతువు సంస్కృతాంధ్రములు రెంటును సకర్తకమే. "శత్రులను జయించెను" అను రీతిగల స్థలములం దది సంస్కృతాంధ్రములు రెంటును సకర్తకమే. సత్కర్తము పాపమును హరించుచు. వాఁడుదాగ్ధనమున విహరించెను. ఉప సర్గవశమున నిట హృథాత్కర్మము మాటుటచే సకర్తక మకర్తక మయ్యెను. అహో బలపతి "కృచి దగ్రహేషే సకర్తకత్వం చింతింతు రాము నెప్పుడు - కృచి దరవిశేషే ఆకర్తకత్వం చింతిల్లి దేల యిప్పుడు" (అహో. ౮౯౧ పు). అని యుదాహరించుట సరికాదు. "నతు తౌ భవేచ్చ లోపాన్యర్థే యో వర్తతే పరే తస్మిన్" అను చింతా మణిచొప్పున దెలుఁగున "చింతించు" ప్రేరణార్థకము. 'చింతిల్లి' అప్రేరణార్థక మనగా స్పార్థికము. గాణపతే వివరణకర్తయు నీయహోబల కండితమార్గమునె యనుసరించెను (గాణ. క్రియా. 3౮౫ కారి. ౫౧ పద్య. వివరణము). "చిత - స్మృతౌ. చు ఉభ. సక....." (శబ్దస్తో).

[బా. క్రీ. రౌ. సూ.] తిజ్జులు, 'ట' ప్రత్యయములు కర్తృకర్తృధములవచ్చుట. 1491

నమస్కరించి. (అరగి 1 మ). "వేటఁ బోయిరి (భార. ఆర. 2 ఆ). అవ్వీభూదా పాల మేఁగెను. (వి. భు. 2 ఆ) ..... చ. అడవికి వేటకైయరిగి (పాండు. గి ఆ)" (ప్రాథ. కార. ౧3 సూ. వివ). (విస్తర. 1 అరగి 1 వివ). ఇట నకర్తృకముగు 'ఏగు' థాతువు నకర్తృకముగ వాడఁబడెను. అకర్తృకముల పట్టిక ౨3౬ విషయమున వివరింపఁబడెను. కొన్ని నకర్తృకము లకర్తృకము లగునని సంస్కృత వైయాకరణులును వచించిరి. "తథాచ - గేయాచన్ద్రః - థాతో ర్థాస్తరే వృత్తే - ధాత్వర్థే నోపసంగ్రహాత్ । ప్రసిద్ధే రవివక్షతః । కర్మణోఽకర్మికా క్రియేతి. ధాత్వర్థేన సహ కర్మణ ఉపసంగ్రహే దిత్యర్థః. క్రమేణోదాహరణాః—నదీ వహతి - క్షరతీత్యర్థః. అఘయతి వ్యాఘ్రః. భవతి ఘటః - ఆహతే జనః - తపస్వితీ మునిః" (ముగ్ధ. ౯3౨ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య).

లకారాదులు నకర్తృకంబునకుం గర్తృకర్తృంబులందును

బలవ్యా. లాఁటికిం గర్తయందు నగు. రౌ.

3౧౮ I విషయము. నకర్తృకంబు నాఁ గర్తాకాంక్షోత్థాపకంబు. అకర్తృకం

బుచాఁ గర్తాకాంక్షోత్థాపకంబు.

సంజీవని. 3౧౮ I విషయము—లకారాదులు 'లట్టు - లిట్టు - మున్నగు సమాసక

క్రియా ప్రత్యయములును, నాదిశబ్దముచే - భావార్థకాదులనఁగా - "ట" ప్రత్యయము మున్నగు (బా. క్రీ. 37 సూ. మొ. ౪3 సూ. వ). ససమాసక్రియా ప్రత్యయములును బా. క్రీ. ౧౨౨ సూత్రముచే విధింపఁబడిన భావార్థక సంజీ ప్రత్యయమును నకర్తృక థాతువులకుం గర్తృకమునందును, గర్తృధమునందును వచ్చును. అకర్తృక థాతువులకుం గర్తృధమునందుమాత్రము వచ్చును. అకర్తృక క్రియలకుం గర్తృధక ప్రయోగము లేదు. కర్తాకాంక్షోత్థాపక మనఁగాఁ గర్తాకాంక్షను బుట్టించునది. కర్తాకాంక్ష ౭నుత్థాపక మనఁగాఁ గర్తాకాంక్షను బుట్టించునది. ఆకాంక్ష యనఁగా 'కోరిక'. అస్వయయోగ్యతకై కదము పదాంతరమును గోరట. "అకాక్షా. స్త్రీ. (అ+కాక్షా+అజ్). ..... న్యాయమతే వాక్యార్థజ్ఞాన హేతో. యత్పదం వినాయత్పద స్వానన్వయ స్తత్పదే తత్పదవత్త్వ రూపే సంబధే. ...." (శబ్దస్తో). "అకాక్షా-స్త్రీ. .... వాక్యార్థజ్ఞాన హేతో పదస్య పదాంతర వ్యతిరేక ప్రయుక్తా న్వయాభావే. అకాక్షా హితం వాక్యం న ప్రమాణమ్. యథా గౌరవ్యః పురుషో హస్తీతి న ప్రమాణ మాకాక్షావిరహాత్. న్యాయమతే యత్పదమృతే యత్పదా న్వయబోధో నభవతి తత్పదే తత్పద వత్తేతి. ప్రతీతి పర్యవసాన విరహ ఇత్యా లజ్జారికాః" (శబ్ద. చిం). 'రాముడు రావణుని జంపెను' అను వాక్యమున జంపె

ననుకదము 'రావణునిన్' అను కర్తృకదము నన్వయబోధమునకయి యాకాంతించు చున్న దనఁగాఁ గోరుచున్నది. కానఁ గర్తము నాకాంతించుచున్న 'చంపెను' అను నది సకర్తకము. 'రాముఁడు వచ్చెను' అనునపు డిట్టి యాకాంత 'వచ్చెను' అను దానికి లేదు గాన నది యకర్తము. ఉదా:—సకర్తకమునకుఁ గర్తృకమున లకారములు వచ్చుటకు:—రాముఁడు పాతమును జరివెను. రాముఁడు పాతమును జదువుచున్నాఁడు. రాముఁడు పాతమును జదువఁగలడు-రాముఁడు పాతమును జడవును - రాముఁడు పాతమును జదువఁడు. రాముఁడా పాతమును జడవుము. రాముఁడా పాతమును జదువకుము - మొ, సకర్తకమునకుఁ గర్తార్థమున లకారములు వచ్చుటకు:—రామునిచేఁ బాతము చదువఁబడెను - రామునిచేఁ బాతము చదువఁబడుచున్నది. రామునిచేఁ బాతము చదువఁబడఁగలదు. రామునిచేఁ బాతము చదువఁబడును. రామునిచేఁ బాతము చదువఁబడదు. ఓదేవా నాచేఁ గొలువఁబడుము. ఓదేవా నాచేఁ గొలువఁబడకుము - మొ. అకర్తకమునకుఁ గర్తృకమున లకారములు వచ్చుటకు:—రాముఁడువచ్చెను - రాముఁడు వచ్చుచున్నాఁడు - రాముఁడు రాఁగలడు - రాముఁడు వచ్చును - రాముఁడు రాఁడు - రామా రమ్ము - రామా రాకుము- మొ. అసమాపక క్రియ లనఁగా వాక్యసమాప్తిని జేయఁజాలని క్రియలు. ఉదా:—'బాలుఁడు పాతమునుజదువుట యింపుగానున్నది' ఈవాక్యము 'చదువుట' అనుదానితో ముగియలేదు. చదువుట యెట్లున్నదో తెలుపునట్టి యింపుగా నున్న దనునది లేనిచో నన్వయము కుదురుడలేదు. వాక్యము ముగియలేదు. కావున 'చదువుట' అనునది యసమాపక క్రియ. ఇట్లే "బాలుఁడు పాతమును జదివి నిద్రించెను. బాలుఁడు చదువుచున్న పాతము పెద్దది." మున్నగు వాక్యములలోను "చదివి - చదువుచున్న" మున్నగునవి యసమాపక క్రియలు. ఇట్టి క్రియలయందలి 'ట - ఇ - చున్న' మున్నగు ప్రత్యయములుసంపాదము సకర్తకములకుఁ గర్తృకము నందును గర్తార్థమునందును వచ్చును. అకర్తకములకుఁ గర్తృకమునందు మాత్రము వచ్చును. ఉదా:—రాముఁడు రావణుని జంపుట లోకహిత మయ్యెను. రామునిచే రావణుఁడు చంపఁబడట లోకహిత మయ్యెను - రాముఁ డడవి కేఁగుట లోకహిత మయ్యెను - మొ. పయివాక్యములలో మొదటివాక్యమున 'చంపుట' అనుదాని లోని 'ట' ప్రత్యయము కర్తృక మగుటచేతనే 'రాముఁడు' అను కర్తృకదము కర్తృక తృతీయాంతము కాదయ్యెను. ఇంకఁ బ్రాతిపదికార్థక ప్రథమాంత మయ్యెను. భావార్థకములందలి కర్తృకత్వ మాభాసరూపము (చూ. ౨౬౫ II విష). (చూడు. బా.కారక. 3౨ సూ. ౨౬3 I విష) బా. క్రియా. ౧౨౨

సూత్రముచొప్పున వచ్చు భావార్థక నుజీకి నుదాహృతులు:—నీవు పాతమును జడవవలెను - నీచే బాతము చడవబడవలెను. ఇవి సకర్తకోదాహృతులు - 'రాముడు రావలయును' అనునది యకర్తకోదాహరణము. 'రాబడవలయును' అనురీతి రూపము లసాధువులు.

సంస్కృతమున ధాతువులనుండి యగ్ధవిశేషబోధక ప్రత్యయముల చేరికచేత ననేకములగు ధాత్వంతరము లేర్పడును. "సనాద్యన్తా ధాతవః. (3-౧-3౨). సనాదయః కమే ర్లిజన్తాః ప్రత్యయాః అస్తే యేహంతే ధాతుసంజ్ఞాః స్యుః. ధాతుత్వాల్లిదాదయః" (సి. కౌ. ౨3౦౪ నూ.) "స్లో. xన్ క్యచ్ కామ్యచ్ - క్యజ్ క్యఘో ౭థా ౭। చార్క్విబ్ ణిజ్ యజ్ఞా తథా। యగాయ ఈ యజ్ ణిజ్ చేతి। ద్వితకామీ సనాదయః" (బాలమ. వ్యా. సన్నస్త - జిగీషతి (జయంపఁ గోరుచున్నాడు) ణిజస్త - కారయతి (చేయించుచున్నాడు). యజస్త - జేగీయతే (అత్యంతము మాటి మాటికి గీర్తించుచున్నాడు). ఆచార్క్విస్ - విజయతి (అర్జునునివలె నాచరించుచున్నాడు). యగస్త - క్రియతే = (చేయబడుచున్నది).

ఇట్లు తెల్లనందును నొక్కొక్క ధాతువునుండి పెక్కు ధాతువు లేర్పడి లదాదుల నందుచుండును. ఉదా:—చడుపు ధాతువు—అత్త నేపదార్థమున ధాతువునకు 'కొను' అనునది చేరును. చడుపుకొనెను. ప్రేరణార్థమున ధాతువునకు 'ఇంచు' మున్నగునవి చేరును. చదివించెను. కర్తార్థమున ధాతువునకు 'పడు' అనునది చేరును. చడవబడెను. ప్రేరణాత్త నేపదార్థకము - చదివించుకొనెను. ప్రేరణకర్తార్థకము. చదివింపబడెను. ప్రేరణాత్త నే పదకర్తార్థకము - చదివించినబడెను. మొ. ఇందు ప్రేరణార్థకరూపములు 3౨౬ VI విషయమునందును నాత్త నేపదార్థకరూపములు 3౨౧ I విషయమునందును నిరూపింపబడును. ప్రకృతమునఁ గర్తార్థకరూపములు నిరూపింపబడుచున్నవి.

నన్నయ. కర్తృణ్యనుబంధః స్యాత్ | త్వేతిధాతుః కర్తృవచ్చ తద్వి
3౧౯ విష ధయః. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౬ కా. ఆహో. ౫౦౨
పుట).

కల్పితపు. 3౧౯ విష:—కర్తణి - కర్తార్థకత్వమునందు ధాతువునకు, పతి ధాతుః = 'పడు' అనునది, అనబంధః స్యాత్ = అనుబంధముగాఁ దుదిని నిల్పును. తద్విధయః = ఆకర్తార్థకత్వమందలి వ్యాకరణవిధానములు, కర్తృవచ్చ = కర్తృత్వ ముదవలెనే, యగును. పద్యనుబంధము పరమగునపుడును "వ్యతిరేకాదౌ భావిని చాత్ స్యాత్" అను సూత్రమునందలి యాదిశబ్దముచేత 'అత్తమును' "పునరా

గమః క్రియాణా"మ్నను దానిచొప్పున నకారాగమమును నగును. (౨౯౬-3౦3 విష). చదువు+అ+న్+పడు=చదువఁబడు. దీనినుండి కర్తృగ్రహణదునలెనే - చదువఁ బడెన్ - చదువఁబడున్ - చదువఁబడుచున్నది, మొదలగు సమాసక్రియారూపములను, చదువఁబడుట - చదువఁబడమి - చదువఁబడన్ - చదువఁబడి - చదువఁ బడక - చదువఁబడుచున్ - చదువఁబడినన్ - మున్నగు నసమాసక్రియారూపములను సాధించనగును. ఇట్లే చదువఁబడవలయును మున్నగు వలయ్యాదియొగ ఖావార్థక సజ్యంతరూపములను గర్తార్థమున సాధించుకొననగును. అక్షరకథాతువులకుఁ గర్తార్థకత్వము లేద. "రషణీ నీకతమున మాకు రాఁబడె నటకున్ ఇత్యాదౌ ఋదుభాతోర్లుటక క్రియాత్వమేవ, యథా మాకు రాఁబయ్యెన్-పోనయ్యెన్ ఇత్యాదౌ భ్యాది భాతూనామ్" (అహో. ౫౦3 పు) అని కవిశిరోభూషణమున నువాహరింపఁబడెను. మాకు రాఁబడె ననఁగా మాకువచ్చుట సంభవించెనని యర్థము గాన నట్టిప్రయోగమున 'ఋ'భాతువు కర్తార్థకము కాదనియు ఘటనార్థకమనియుఁ బలు కవిశిరోభూషణపంక్తులకుఁ దాత్పర్యము. రాఁబడె ననుచోటి 'రాన్' అనునది వచ్చు భాతు ఖావార్థకరూపమనియు నచటి ఋదాతువు వలయ్యాదులలోనిదనియు గ్రహింపవలయును (బా. క్రి. ౧౨౨ సూ). సూరి స్వార్థికములని వివరించిన (బా. క్రియా. ౧౦౯ సూ) చొరఁబడు - నిలువఁబడు - కూడఁబడు మున్నగుచోలులందలి 'ఋ' భాతువునైతె మిట్టిదే యనుట యుక్తము. చొరఁబడెను = చొచ్చుట సంభవించెను - మొ. సకర్తకథాతువులందును నిట్టి ఘటనార్థకత్వము కన్పట్టుచున్నది. క.....అన్య ని । న్నాదఁబు జనంబులకుఁ కిన్తంబడ కుండన్ (సభా.౧౮. ౨౯౨౮) ఇట్టి ప్రయోగములయెడలఁ బయిరిలిని ఘటనార్థకత్వము నంగీకరింపవలసినదే(వివేచన=వినుట ఁడకుండన్=సంభవించుకొండ). "అత్ర తృతీయా షష్ఠీచ|విధక్తీ సప్తమీ ఋథే ఇత్యధర్వణ వచనాత్ విధక్తీద్వయమ్. మాచే ఘటంపఁబడియెన్, మాకది ఘటంపఁబడియె నట" (అహో. ౫౦3 పు). అను సహోబలపంక్తులచొప్పునఁ గర్తార్థక ప్రయోగస్థలములందుఁ గర్తృకుఁ దృతీయ రాకుండటయు షష్ఠీ వచ్చుటయు సప్తమీ కృమింపరాదు. అహోబలకలి చూపిన కర్తార్థకోద హృతి వాక్యద్వయమును నేకరీతిదికాదు. (౨32 వివ. దీని విస్తరమును జూచునది). 'మాకది ఘటంపఁబడియె' అనుదానిలోని ఁడ భాతువు ఘటనార్థకము. తక్కినవాక్యములోనిది కర్తార్థకము. ఁడు భాతు సనుబంధముగాఁ బ్రయోగించఁబడిట కర్తార్థక ప్రయోగమందమాత్రమే యని యహోబలకలియే వదించెను. "అనుబంధకత్వేతు నీచే రావించఁబడితిమి. కలరూఁమి" (అహో. ౫౦3 పు) వచ్చుభాతు వర్తకమే యైనను ప్రేరణార్థమున

నది సకర్తకమగుచు గాన నట్టియెకల నది కర్తాక ప్రయోగయోగమై పశ్యులు భము నొందుచున్నదని తాత్పర్యము.

కర్తాక ప్రయోగము తెలుగునకు సహజము కాదనియు నది సుస్కృతభాషా వాసనచే లభించెననియు నట్టిప్రయోగము భారతమున లేదనియు గొందఱాదు నికులు వచింతురు. అది సరికాదు. భారతమందె కర్తాక ప్రయోగములు పెక్కు గలవు:—“కొన్నిచోట్ల నుచితముగా నున్నను బెక్కుచోట్ల కర్తాక ప్రయోగము శ్రావ్యము గాదు. ఉదా:—నన్నయార్యునిచే భారతము తెలిగింపబడియె. ఇది శ్రావ్యమగునుగాని నాచే భారతము చదువబడినది. నేను వానిచే జూడబడితిని. మొదలగు ప్రయోగములు శ్రావ్యము గావు” (ఆం. భా. ఆ. కార. ౮ సూ. ౧౮౩ పు. తృ. ము.) ఉదాహృతవాక్యములందలి శ్రావ్యతకు నశ్రావ్యతకు వినిగమక మేమియు గానరాదు. ఈ క్రింది ప్రయోగములను జూచునపు డిట్టి వాక్యములు సత్యవిదూరములని తోచకమానదు. సీ.....ఆ.వె. దానములను బహునిధ క్రతుహిత జప । బ్రహ్మచర్యములను బడయబడిన పూజ్యులను ..... (ఆది. ౧ ఆ. ౭౧). క. తనయుండు దల్లిదండ్రులు । పవచినపని నేయఁడేని పలుకెడలోఁ జే । కొనఁడేని వాడు తనయుం । డనబడునే పితృధనమున కర్హుం డగునే (ఆది. ౩ ఆ. ౧౯౯.) క. పురుషులచే ధర్మస్థితి । బరిగ్రహింపంగబడిన భార్యలకు..... (ఆది. ౫ ఆ. ౮౭). తే.గీ. భర్తచేత నియోగింపబడక సతికి । వైదియును జేయఁగాఁ దగ దెద్దియైన । భర్తచేత నియోగింపబడినదానిం । జేయకునికి దోషంబని చెప్పె మనువు. (ఆది. ౫ ఆ. ౮౮). క. పిలువంగబడక సభలకు । బలిమిం జని..... (ఆది. ౬ ఆ. ౩౬). మ.....గర్వముం దాల్పువాఁ । డసఘా సత్సభలందు మెచ్చబడునే హాసాస్పదీభూతుడై (ఆది. ౭ ఆ. ౫౦ పు). క..... । ధారుణి నట్టి యపూర్వ సభారచనలు వినఁగఁ జూడఁ బడ వెవ్వరిచేన్. (సభా. ౨ ఆ. ౧౩౯) క. పరమసుఖోపాయంబునఁ । బ్రసంపద నేకొనంగబడునేని..... (సభా. ౨ ఆ. ౧౪౨) (యతిస్థల). క. బలవద్ధ్యుతార్థముగాఁ । బిలువంబడిరి మగుడనగునే ..... (సభా. ౨ ఆ. ౧౭౨). తే. ప్రాచులట్లు నివర్తింపబడి (యతిస్థలగతము). (ఆర. ౧ ఆ. ౯). చ. తడయక ఘోరదర్శన ముదగ్ధపాపకుచే దహింపఁగాఁ । బడి పరమేశ్వరోగ్రళితపాపక దగ్ధపురత్రయాభమై । యెవరి ధరి త్రివిూడఁ బడియెం జెడి సాంభకంబు..... (ఆర. ౧ ఆ. ౧౯౮) (ప్రాసగతము). ‘కాన్ - కన్’ అనునవి పైరీతిని గర్తాకములందలి నుక్కునకుఁ దర్వాతనైత మనుప్రయుక్తములు కన్పట్టును. (బా. క్రియా. ౧౧౫-౧౧౬ సూ.) క. గురుముఖమునఁ బడయక దు ।

మృగతపమునఁజేరి పడమఁగాఃబడు విద్యుల్ (ఆర. 3 ఆ. ౨౫౬ ప). (కా ననునది యతిష్ఠలగతము). క.....త్రిశూలా । కారములై పంకజములు కానంగఁ బడున్. (ఆర. ౨ ఆ. ౨౫౭ ప). తే-గీ.....చ్చు । వడియె నలుచేత విడువంగఁ బడిన హంస (ఆర. ౨ ఆ. ౧౭). క. దు స్తరమగు నీ । పదుమూడవయేడు గడవఁ బడుట యరిది.....ఉన్యో. ౧ ఆ.౯ ప). ఉ.....పతి లేడనఁబడ్డ కాంత .....(కర్ణ. 3 ఆ. ౨౨౪ ప). క. వినఁ జూడం బడునం దె । ల్లను..... (కాంతి. ౬ ఆ ౨౫౫). ఇల్లు రెండుమూడిటికి నొక్కటే పడవనుబంధము నిల్పం బడుటయుఁ గలదు. ఆ-వె. దానఁజేరి మీరు నేనును బ్రయుక్తం బా । పంబు లేక వెడల బడితిమి.....(ప్రయ్యుఁడను = ప్రయ్యును). (మాస. ౧ ఆ. ౨౦౧). ఇందు 'వెడలు' థాతు వక్తకముగాన దానికిఁ గర్తాగ్రక్త్యము దుష్టుముకావున "వెడలన్+వెడలునట్లుగా, పడితిమి = ఇటఁబడినారము." అని యర్థముచేసికొనవలయును. నీ ..... తే-గీ..... । విడువు మీశునకము దీని విడువఁబడుట । నాకలోకసౌఖ్యంబు నొనర్పు నీకు (మహా. ౧ ఆ. ౫౫). ఇట "నీవు దీనియొక్క విడుచుట"=అచ కర్తృగ్రమునకు నీరియగు "నీచేత దీనియొక్క విడువఁబడుట" అను కర్తాగ్రమందుఁ గర్తృ మవివక్షితమై యట శేషవస్థి వివక్షితమయ్యెనని యెఱుంగునది. వివక్షావశమునఁ గదా కారకములు సంభవించును. ఆ-వె.....రాజుఁ బెద్ద దొరలుఁ । జీర లొలురఁబడిరి.....(విరా. ౫ ఆ. ౨౨౨). "రాజును పెద్దదొరలను జీరలను నొలిచీతిమి" అనునది దీనికర్తృగ్రవాక్యము. ఇందు గర్తములు రెండును నభిహితములై ప్రథమాంతములయ్యెను సంస్కృతమున నిట్లుకాదు. మఖ్యకర్తము కొన్ని థాతువులందును గౌణకర్తము కొన్ని థాతువులందును డిజ్ఞుచేఁ జెప్పఁబడును. "గౌణే కర్తణి దుహ్యదే! ప్రథానే నీ హృ కృష్యహమ్ । బుద్ధి భూగ్దయో శృద్ధి । కర్తణాంచ నిజేచ్ఛయా ! ప్రయోజ్యకర్తణ్యన్యేషాం । జ్యోత్సానాం లాదయో మతాః గౌర్ధవ్యాతే పయః=(గోవుపాలను గొల్లనిచేఁ బిడుకఁబడెను.) అజా గ్రామం నీయతే=(గొల్లనిచేఁ మేక గ్రామమును బొందింపఁబడెను) ....." (నీ కా. భావకర్త తి జ్ ప్రకరణము. ౨౭౬౫ సూత్రముతరువాత. ౧౦౯౦-౧౦౯౫ వార్తి).

బాలవాక్యకరణ పడు జగ్గనబంధంబు కర్తంబునం దగు. ౪౯.

వివరణము. కొట్టఁబడుచున్నాడు - కొట్టఁబడుచున్నది. కొట్టఁ

3౧౯ I విష. బడుట - కొట్టఁబడనివాడు.

సంజీవని. 3౧౯ I విష:—కర్తాగ్రమునందు థాతువునకు "పడుజీ" అనెడి యనుబంధము వచ్చును. బా. క్రియా. ౨౦ సూత్రముచొప్పున 'జీ'వర్గ మిత్తుగాఁ

[బా. క్రి. ౪౯ సూ.] ఆంధ్రభాషానుశాసనాదుల యవమూర్తపు విమర్శము. 1497

గల 'పడుజీ' పరమగునపుడు ధాతువుతుది 'ఉ'కారమున కత్వము వచ్చును. బా. క్రి. ౨౧ సూత్రముచొప్పున 'పడుజీ' పరమగునపుడు ధాతువునకు నుగాగమమును ద్రుతకార్యములు నగును. (చూ. ౨౯౬ విష). ఉదా:—కొట్టు+అ+ను+పడు = కొట్టెబడుచున్నాడు. అనుహత్కర్తృకత్వమునఁ గొట్టెబడుచున్నది - కర్తార్థ ప్రయోగమునందును భావార్థకాదులు వచ్చును - కొట్టెబడుట - కొట్టెబడనివాడు. మొ. బా. క్రియా. ౪౮ సూత్రమునందలి లకారాదులనెడి యాదిశబ్దముచే భావార్థకాదులును గర్తార్థమునఁ బ్రయోజ్యములైయని సూరివచించియె యున్నాడు. భావార్థకాదులలో మొదటిదగు 'ట' ప్రత్యయమును దుదిదగు 'నిజీ'యును సూరిచే నుదాహరింపఁబడెనుగాని కర్తార్థమున బా. క్రియా. ౧౨౨ సూత్రముచొప్పున వచ్చు 'సజీ'యఁ బ్రయోజ్యము కానోపును. ఉదా:—కొట్టెబడవలయును - కొట్టెబడనగును - మొ. "ఈసూత్రముచే సాధ్యములగు క్రియారూపములనెల్ల నుజ్యంతములమీఁదఁ గల్గిన యాయా పడుధాతురూపములుగ నిరూపింప నవకాశ మగ పడుచుండుటకు నది భాషాసహజమూర్తముగఁ దోచుచుండుటకు వీనిని వేటుగ సాధింప సూత్రించుట యనావశ్యక మనఁదగును..." (బా. సా. పే. ౪౧౯ పు). అనివ్రాసి వేటికాక ర్త మరల 'కర్తార్థము నుజ్యంతముచే రాదేమోయని సంకో చించెను. కాని యనుశాసనకర్త తుమున్నంతరూపములనుండియే యీకర్తార్థకరూప ములు మున్నగు పెక్కువిధములగు క్రియలరూపములను సాధించెను:—"సకర్త కముల తుమున్నంతరూపములపైఁ గర్తార్థమందు 'పడు' అనుప్రయుక్తమగును. ౫౫.....నాచే నన్నము తినఁబడెను' అని.....ప్రయోగింపరాదు" (ఆం. భా. అ. క్రియా. ౫౫ సూ). "కొన్ని తుమున్నంతరూపములపై భావార్థమందు 'పడు' చేయను. ౫౬. అది కనఁబడదు. నీమాట నాకు వినఁబడదు....." (ఆం. భా. అ. క్రి. ౫౬ సూ). "తుమున్నర్థకావ్యయములమీఁది 'ఇచ్ఛు' నకు 'ఈ' వైకల్పికముగ నగును. ౧౨౪. చేయనీ - చేయనిమ్ము" (ఆం. భా. అ. క్రియా. ౧౨౪ సూ). మొ. ఈవిషయము చాలవంతగ నున్నది. తుమున్నర్థకరూపముపై "పడు" అనునది యనుప్రయుక్తమగునపుడు తు మర్థమే కలుగుగాని కర్తార్థకత్వ మెట్లు సంభ వించును ? 'పడు' అను ననుప్రయుక్తశబ్దముతోఁ గూడిన తు మర్థకముపై మరల లడాదుల ప్రత్యయము లెట్లు నిల్చును. అవి ధాతువుపై నిల్చునేకాని తుమర్థక పదము పంఁ నిలువనేరవుగదా ? అట్లే తుమర్థకముపైఁ బడు శబ్దము చేరుటచే భావార్థ మెట్లు భించును ? భావ మనఁగా ధాత్వార్థముగదా ? తుమర్థకమునుండి యట్టియర్థ మెట్లు పొసంగును ? అట్లే - 'చేయనిమ్ము' అనుదానినుండి వీరిరచనచొప్పున

“చేయుటనిమిత్త విఘ్నము” అను ననిష్టార్థము గల్గదా? ఇంతియకాక “నాచే నన్నము తినఁబడెను” అను కర్తార్థకరూపము నేల ప్రయోగింపరాదు?

లఘ్వేకాక్షర పూర్వ. క్రియాన్తిమ స్యానయో భవే
ది ద్వా. (ఆం. చీం. క్రియా. ౧౨ కారి. అహో. రహ పు).

నన్ను న ప్రాద్యవ్యయ సంబంధ. స్తన్నిషేధే ప్రయోజకః.
భర్తణీయము. (వికృ. క్రియా. ౧౦ కారి. అహో. రహ పు).
3.10 విషయము. ఇత్ స్యా ద్భూతబహుత్వేతు. దేశ్యే తూభయతో
భవేత్. యః స్యా ద్దేశ్యక్రియాన్తేతు. భూత
ఏకత్వవాచకే. ఇతేవ పర స్స స్యా. ది ద్భవే
న్నాన్తకాత్ పరః (వికృ. క్రి. ౪.౫ కారి. అహో.
౧౫౧-౪౭౫ పు).

కల్పితరుపు. 3.10 విషయము:—వీనిలో లఘ్వేకాక్షరేకాద్యదికారికలు “ఇంచు గాగమ” విధులను బ్రదర్శించినవివృత్తులు, “ఇత్ స్యా” దికారికలు భూతకాలిక ప్రథమపురుషైకవచన రూపసాధన సందర్భమునందును నిల్పబడినవియును నీ గ్రంథము బాలవ్యాకరణ సూత్రముల వరుస ననుసరించి సందర్భపఱచుచుచూడుటం జేసి యుచుట నిల్పబడినవి.

అనయః = అన్ పరిణతి లేనట్టియు, (యాంతములు కానట్టి యన నగును) లఘు=లఘురగునట్టియు (విస్తర. I. 30, IV విషయము). ఏకాక్షర=ఏకాక్షరగునట్టియు, పూర్వక్రియా = సమాసోత్తరపదము కానట్టియు, థాతుపుయొక్క, అన్తిమస్య = తుదియక్షరమునకుఁ బరముగా నించుగాగమము నిల్పి యున్నపుడు, ఇద్వా=ప్రార్థ మగు ‘ఇ’కారము వికల్పముగా నగును. ఉదా:—నచ్+ఇ+ఇంచు = వచియించు - మొ. ఇదాగమ విధానసామర్థ్యముచేత నిట నపదాదిస్వరసంధి. (2౫ విషయము) వర్తిల్ల నేరదు. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి - అందును క్రియాపరిచ్ఛేదము - తత్సమక్రియా రూపముల సాధించుటకై ముఖ్యముగా నుపదేశించబడుటంజేసియు సంస్కృతభాతువులు తత్సమములుగఁ దెల్లనఁ జేయుట కించుగాగమము నిత్యముగాఁ జేరవలయుటం జేసియు నిందు “ఇంచుగాగమ పరకల్పమున” అని వేఱుగఁ జెప్పబడనక్కఱ లేదయ్యెను.

“అనయః” అనుటచే “శయించు జయించు” మున్నగు ననిష్టరూపములు జనింపనేరవు. ‘లఘు’ అనటచేత “యాచించు రక్షించు” మున్నగుచోట్ల

[బా. క్రి. ౫౦ మా.] 'నుతియించు' మొ. నన్నయాధర్వణ సమృతములుకావు. 1499

'ఇదాగమము' రానేరదు. 'యాచియించు' మున్నగు నసిష్టరూపములు కల్గినేరవు. 'ఏకాక్షర' అనుటచేత 'అర్థించు శయనించు' మున్నగుచోటులందు 'అర్థియించు శయనియించు' మున్నగు నసిష్టరూపములు సంభవింపనేరవు. క. అసమస్తలఘు ద్వ్యక్షర | లసితములగు తత్సమంబులం జెప్పెడిచోఁ | బొసఁగు నియించుటయున్ గ్రియ | లసద్భక్త, యించుటయై క్రియల నగుఁ బెరియెడలన్. క. వరియించుటయు వరించుట | తిరముగ నుతియించుటయు నుతించుట బలిమిన్ | బరు భంజించుటయును సం | హరించుటయు వరుసతో నుదాహరణంబుల్. (ఆం. భూ. ౧౫౧-౧౫౨). ఇట్లు కేతన ద్వ్యక్షర ధాతువులకును, 'ఇదాగమము'ను వచించినను "వరించుట, నుతించుట" అనువానిని లక్ష్యములుగ నొసఁగుటచేత నేకాచ్ఛధాతువులే యుద్దేశింపఁబడెనని విశదమగుచున్నది. 'వరించు' అనునది 'వృ' ధాతురూపము. 'నుతించు' అనునది "ను" ధాతురూపము కాని చింతామణిమతమున 'నుతి' అనునది యుపకృతి సంజ్ఞగల ధాతువగుటచేత నేకాచ్ఛము కానేరదు. కేతన నాటి కిట్టిధాతువులకును 'ఇదాగమము రాఁదొడంగెను. ఇట్టి వాసనచేతనే కొన్ని నన్నయగద్యములలో 'స్తుతియించు' అనునది ముద్రాసంస్కర్త ప్రభృతులచే. బ్రహ్మప్రయయి యున్నది. ".....హరిహర హిరణ్యగర్భపద్మో మావాణీపతుల స్తుతియించి....." (ఆది. ౧ ఆ. ౨ గద్యము). నాగపతులనెల్ల స్తుతియించి (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౮ గద్యము) ధర్మరాజు ధర్మనిత్యతను స్తుతియించి (సఖా. ౨ ఆ. ౨ గద్య). 'నుతి - స్తుతి' మున్నగునవి యుపకృతిత్వమున ద్వ్యక్షరకములై యైనను 'ను - స్తు' మున్నగు ధాతువు లేకాక్షరకములై కాన వీనికి సముతము 'ఇ'దాగమము వచ్చుట చింతామణి సమృతమై యనరాదాయని శంకింపఁజనదు. ఆపక్షమున 'పోష' మొదలగునవి యుపకృతిత్వమున గుర్వక్షరకములై యైనను 'పుష్' మున్నగుధాతువుల్పలఘుక్షరకములై యగుటచేత నట్టివానికిని "ఇ"దాగమము వచ్చుటచే 'పోషియించు' మున్నగు నపశబ్దములును జింతామణిసమృతములై యనవలసినచున్నగుదా. కేతన వచించినట్లే నుతియించు మున్నగువానికి భారతేతర గ్రంథములందుఁ బ్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి. లయగ్రాహి. కాలధరు సుజ్జ్వల కపాలధరు సన్నిశిత శూలధరు నీశ్వరు దయాళు నుతియంతున్. (నన్ని. కు. ౨ ఆ. ౨౩౨). ఇట్టి సందర్భమున నయిదు పద్యములతుది నీప్రయోగము మకుటముగాఁ బ్రయోగము యున్నది. ద్వి. స్తుతి యింపఁ గనుఁగొనఁ జొప్పడె నేడు (బసవ. ౧ ఆ. ౬౦౫ కు). "నుతి (యి)ంచు. సం. స. క్రి. పొగడు.....నీ. రతి నైపుణముచూచి నుతియించువిధమున..... ... (వరాహ. ౪ ఆ. ౧౬౨ కు)." (సూ. రా. ని).

వచ్ - ఘట్ (వచించు, ఘటించు) మున్నగువానిలోని - వ - ఘ - మున్నగు నవి వ్యంజనపరకములగుటచేత (చూ. విస్త. I. 30 IV వివ). గురువు లనఁదగి యున్నను సంస్కృత సంప్రదాయముచొప్పున నవి లఘువు లనుటయే యుక్తము. వచ్ - ఘట్ - మున్నగు సంస్కృతభాతువులందలి గురుత్వ లఘుత్వములను సంస్కృత సంప్రదాయముచొప్పున నిర్ణయించుటయే యుక్తముగదా.

లఘ్వైకాక్ష రేత్యాదిసూత్రమున “పూర్వక్రియా” అనుటచేత సంస్కరించు మున్నగుచోటులందు సంస్కరియించు మున్నగు ననిష్టరూపములు సంభవింపనేరవు. ఈయభిప్రాయముతోనే కేతన ‘సంహరించుట’ అను ప్రత్యుదాహరణము నొసంగెను.

అధర్వణి సవరణము:—ప్రాద్యవ్యయ సంబంధః = ప్ర - ప్రతి - మొదలగు నవ్యయముల సంబంధము, తన్నిషేధే=పూర్వక్రియేతి నన్ను సూత్రనియమముచే నగు ‘ఇదాగమ’ నిషేధమునందు, న ప్రయోజకః = ప్రయోజకముకాదు, ఉదా:— ఉత్తరియించు - ప్రతివసియించు - సంభరియించు - మొ. ఇట్టి ప్రయోగములు భారతమునఁ గన్పట్టలేదు. కవిజనమండనకర్త యీక్రింది యహోబలపండితీయ గ్రంథమును జూచి “ఉత్తరియించు” అను నొక్కకవిప్రయోగమే కలదని భ్రమించి కావలయును నీప్రకృతాధర్వణకారికను విడిచిగొని “ఉ దిత్యవ్యయ సంబంధః । స్తన్ని షేధే ప్రయోజకః” అనుపాఠము నంగీకరించి యుదాహరించెను. “న ప్రాద్యవ్యయ సంబంధః । స్తన్నిషేధే ప్రయోజక ఇత్యధర్వణవచనాత్ విఘటియించు నిత్యా దీని రూపాణి నిర్మాణాని, ఏతేన ‘చదలేటు పాతెకు జాడ యుత్తరియింపి’ ఇత్యాదీని శ్రీనాథాది కవీనాం వచనాని ప్రామాణికా నీత్యవగస్తవ్యమ్” (అహో. రహ. పు). ప్రాద్యవ్యయ సమాసమందలి ‘ఇదాగమ’మునకుఁ బ్రయోగములు:—ప్రతివసి యించు (కాశీ. ౨ ఆ. ౧౮). గీ. భక్తిసంభరియంతు రో పద్మబంధు.....(కాశీ 3 ఆ. ౧2౪ పు). క. పారావారంబుతోడఁ బ్రతిఘటియించెన్ (శృం. వై. ౪ ఆ. ౯ క).

బాలసరస్వతీ యాహోబలపండితీయములందు లఘ్వైకాక్షరేత్యాది చింతా మణికారికకు వేటువిధముగ వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. “అనయః = అయ్ పరిణతిలేని, లఘ్వైకాక్షర పూర్వక్రియాన్విమస్య = లఘువైన యేకాక్షరము పూర్వమందుఁ గల, క్రియయొక్కతుదను, ఇత్=ఇకారము, వా = వికల్పమున వచ్చును” (బాలస. క్రియా. ౧౨ కారి. టీక).

“లఘు ఏకాక్షరం పూర్వం యస్మాన్తి మాక్షరాత్తస్మాదయన్త క్రియా పరిణాత్ క్రియాపదా దిత్వం వాస్యాత్” (అహో. రహ. పు).

[బా. క్రి. ౫౦ సూ.] సూరి ద్విస్వరథాతువుల 'ఇ'దాగమవిధి నిర్ణయము. 1501

పయిరిగల వ్యాఖ్యల పక్షమునఁ గ్రియ యుత్తరపదము కారాదను నియమము తప్పిపోవునుగాన "న ప్రాద్యవ్యయసంబధ ఇత్యాద్యధర్వణ కారికకుఁ బ్రసక్తియే లేకపోవును కావున నాచేసినవ్యాఖ్యయొ యధర్వణ సమృత మనఁదగును. క. అసమస్త లఘు ద్వ్యక్షర । లసితములగు తత్సమంబులం జెప్పెడిచోఁ । పాసఁగు నియించుటయున్ గ్రియ । లసకృత, యించుటయొ క్రియల నగుఁ బెఱయెడలన్ (అం. భూ. ౧౭౧ ప). అని యిట్లు ప్రాచీనుఁడగు కేతనయు సమూహుటితక్రియలలో 'ఇదాగమము' రాదనియొ వదించెను. ఈపక్షమున నీక్రింది నన్నయప్రయోగము విరోధించుచున్నది. నీ. పత్నితోఁ దన పరిభ్రమియించుటయు నష్ట దలఁచి శోకించి ..... (అర. ౨ ఆ. ౨౨ ప). ఇట్టిప్రయోగము నన్నయభారత భాగముందే కాక విశాలమగు తిక్కనభారతభాగముందుపైతము మఱొక్కటి గన్పట్టమింజేరియు నధర్వణాధ్యనుజ్ఞుంజేరియుఁ బయి చింతామణ్యాంధ్రభాషా భూషణముల వచనములంజేరియుఁ బయి నన్నయసీరమున "పత్నితోఁ దనదగు భ్రమియించుటయు" అని నన్నయప్రయుక్తపాఠమై యుండునని విశ్వసింపనగును. లఘ్వైకాక్షర పూర్వక్రియైత్యాది చింతామణికారికకు బాలసరస్వతీ యాహోబలపండితీయ వ్యాఖ్యలచొప్పున నర్థమునంగీకరించినచోఁ బయి నన్నయసీరము విరోధిపనేరదు కాని ప్రాచీనులగు నన్నయార్థ్యణ కేతనల యభిప్రాయమునకు విలక్షణముగా నిట్టియర్థము చేయుటకుఁ బయి నన్నయ సీసప్రయోగ మంత బలవత్తరమైనది కాదు. అధర్వణుని నాటిక కల్గినమార్పుయొక్క వాసనచే నర్వాచీనులట్టి "ఓరిభ్రమియించు" అనుపాఠమును బ్రక్షిప్తము చేసియుండు రనఁదగును. కేతన ద్విస్వరథాతువులందును 'ఇయించుట' అనురూప ముండునని చెప్పినను నట్టియునికి తత్సమక్రియల యందే యని వదించెను. దేశ్యద్విస్వరథాతువుల కట్టిరూపము కన్పట్టదు. సూరి 'నగియించు' అను రూపమును సాధించెనేకాని యట్టిరూపమును నిర్వహింపఁజాలు మహాకవి ప్రయోగము కన్పట్టలేదు. సూ. రా. నిఘంటువునందును నట్టిరూపము చూపఁబడెనేకాని దానిని నిర్వహించు ప్రయోగము చూపఁబడలేదు. క..... । అప్పుడు నగుపించె నచటి యబలాజనమున్' (విరా. ౪ ఆ. ౩౯). అను పద్యము టిప్పణమున 'నగియించె' అనెడి పాఠాంతరము చూపఁబడెను. తాళపత్రమూర్తకలందుపైతము 'నగుపించె' అను పాఠమే చూపట్టుచున్నది. సూ. రా. నిఘంటువునందును "నగుపించె" అను పాఠమే యారంభదర్శమున నుదాహరింపఁబడెను! "ఉ. ఎంతకు నేర రంత తెగియించినవారది యున్న దేశదా" (శుక. ౪ ఆ. ౨౮ ప). అను నర్వాచీన సామాన్యకవిప్రయోగము సూ. రా. నిఘంటువున "తెగియించు" అను

శబ్దమునొద్దఁ జూపఁబడెను. మ. నిరవద్య స్థిరభక్తితోడననుఁగానీ శంభుఁగానీ రమే । శ్వరుఁగానీ గుఱియించి యెవ్వఁడు యీసారస్తవంబుం జపిం । తురు..... (కాశీ ౨ ఆ. ౮ పు). ఇందు 'గుఱియుంచి' అని కవిప్రయుక్తపాఠ మనఁదగును.

పయిరీతిని దేశ్యద్విస్వరథాతువులందు 'ఇయు' దాగమమును నిర్వహించు మహాకవిప్రయోగములు లభింపమింజేసి సూరి "గురువిరహితంబులయి యయాం తంబులయిన యేకస్వర ద్విస్వరంబుల యించు గ్వక్రంబుల కియుదాగమంబు విభాష నగు" అను సూత్రమునకు 'నగియించు' అను నుదాహృతి నొసంగుట సరికాదని చెప్పకతిరకున్నది.

లఘ్వైకాక్ష రేత్యాదికిఁ బ్రయోగములు:—చ.....వీని నశేషధారు ణీ । శ్వర నికరాపరాధు సతిసాహసికున్ వధియించి.....(సభా. ౧ ఆ. ౨౦౮ పు). నీ.....ప్రమత్తు । లయియున్న వారల నదయుండై వధియించె..... (సభా. ౨ ఆ. ౬౫). చ.....మానధనాధ్యుడైన భూ । పతి సహియింప నోపునె సపత్నుల వృద్ధియు నాత్మహానియున్. (సభా. ౨ ఆ. ౯౮). క. తమియింప వలయు నొకఁ డెఱుఁ । గమి నేమే నన్న.....(విరా. ౪ ఆ. ౨౨౫). క. శ్రమి యింతురు జను లతిదు । ర్మగిరి.....(ఆర. ౪ ఆ. 3౦౮ పు). నీ. కొల నక్క జంబుగ నలుఁగుల మొన ఘటి, యించి యెచ్చుల దాని కిల్లు గట్టి (ద్రోణ. 3 ఆ. ౧౬౮ పు). (యతిస్థలము). క్రిక్కిఱియించుచున్ (విరా. ౫ ఆ. ౨౦౫). (క్రిక్కిఱియుం + ఇంచు). ఇది లక్ష్యముకావేరదు.

ఇత్ స్యాదిత్యాది:—'ప్రథమైక సైక్య ద్భవేచ్ఛ భూతార్థే' అనుదానిని వివ రించుచుఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున వచ్చు 'ఏ'త్యముసయితము 'ఇ'దాగమపూర్వక మగుచు దేశ్యక్రియలం దుండునని చెప్పెడిరందర్భములోని దీసూత్రము. భూతార్థ క్రియలందు నిల్చు నీ 'ఇ'దాగమము వేఱు. లఘ్వైకాక్షరేతి సూత్రసిద్ధమగు 'ఇ' దాగమము వేఱు. ఇట్టి విభిన్నవిషయకములను సూరి కలుపుటచే నిట్టిచట రెండిటిని టోడింపవలసెను. 'భూతబహుత్వేతు=భూతార్థక ప్రథమపురుష బహువచనమునందు మాత్రమే, ఇత్ స్యాత్ = సంస్కృతభాతువు తుదని 'ఇదాగమము' నిల్చును. ఇట్లు నుటచేతఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున నియ్యి నిలువవేరదని విశదపడుచున్నది. "త్వా భూతయోః క్రియాననైక్య" త్రను దానివెంటనె "ప్రథమైకవచనలోపః" అని ప్రథమపురుషైకవచనలోపము విధింపఁబడుచున్నదిగాన నద్దానినుండి ప్రథమపురుష మునకే యాయధర్మజుని సవరణమని గ్రహింపవలయును. కావున "రక్షించితివి - రక్షించితిరి. రక్షించితినిన్ - రక్షించితిమి" మున్నగు మధ్యమోత్తమ పురుషైక

వచన బహువచనములలో “ఇదాగమము” వచ్చుట నిర్బాధమగుచున్నది. ఉదా:—
 రక్షించు+తిప్ = రక్షించు+ఎ+న్ = రక్షించెన్. ప్రథమైకవచనలోప ఇత్యాది
 సూత్రముచే “తిప్సనకు” లోపమును బ్రకృతాధర్వణసూత్రముచే “ఇదాగమ”
 నిషేధమును, “ప్రథమైక స్త్యే ద్భవే” దిత్వాదిచే “ఎ” త్వమును వచ్చెనని యెఱుంగు
 నది. రక్షించు+ఇ+రు = రక్షించిరి. భూతాదుతాం పరేషా మి దితి సూత్రముచే
 దుది “ఉ” కార మికార మయ్యెను. రక్షించు+ఇ+తి+ప్ర = రక్షించితివి. రక్షించి
 తిరి - రక్షించితినిన్ - రక్షించితిమి - మొ. దేశ్యేతు = దేశ్యక్రియలయందన్ననో,
 ఉభయతో భవేత్ = ప్రథమపురుషైకవచన బహువచనములు రెండిలను “క్వా
 భూతయో క్రియాస్త స్త్యేదితి సూత్రోక్తమగు ‘ఇదాగమము’ తక్కిన పురుషము
 లందువలెనే వచ్చును. ఇట్లు భూతకాలిక ప్రథమపురుషైకవచనమునందును “ఇదా
 గమము” వచ్చుట యుత్తరసూత్రమగు “ఇ ద్భవే స్మాంతకాత్ పరః” అనుచోప్పన
 ను వర్ణాంత క్రియలకును దదుపలక్షితములగు ‘దు’ వర్ణాంత ‘గు’ వర్ణాంతాదులకును
 మూత్రమె యగునని గ్రహింపవలయును. (కనియెన్ - పడియెన్ - మొ) ఇట్లుచుటచే
 దక్కినదేశ్యక్రియల ప్రథమపురుషైకవచనమున రానేరదని గ్రహింపవలెను. (గెలు
 చు+ఎ+న్ = గెలిచెన్ - మొ.) భూత ఏకత్వవాచకే దేశ్యక్రియాస్తేతు=భూతకాలిక
 ప్రథమపురుషైకవచనమునందు దేశ్యక్రియలతుని, అనఁగా ‘ఇ’దాగమమువచ్చు
 దేశ్యక్రియల భూతార్థప్రథమ పురుషైకవచనమునందని యర్థము. యః స్యాత్ =
 “య” అనునది, వచ్చును. సః=ఆయవర్ణము, ఇతః పరవచ స్యాత్=అట్టి ‘ఇదాగమము
 నకుఁ బరమందే నిల్చును. ఇత్ = ఆ ‘ఇ’దాగమము, నాస్తకాత్=నువర్ణాంతథాతువు
 లకుఁ బరముగా మూత్రమె భూతకాలిక ప్రథమపురుషైకవచనమునందు, వచ్చును.
 ‘నాస్తకాత్పరః’ అనునది ‘దు’ వర్ణాంతాదులకును నుపలక్షణమగుచున్నది. కాన మహా
 కవిప్రయోగానుసారముగా, దువర్ణాంతథాతువులకును, గువర్ణాంతథాతువులకును
 ‘ను’ వర్ణాంతములకువలెనే పంజికార్యము లగుననియు, నువర్ణాంతాదులు లఘు
 ద్వ్యక్షరథాతువులై యట్టికార్యముల నందుననియుఁ దద్ధర్మక్రియలందును ‘ఎ’ వర్ణ
 మాదిగాఁగల ప్రత్యయము పరమగునపుడుచు బై కార్యములు గల్గుననియు నెఱుంగు
 నది. ఉదా:—కను+ఇ+య+ఎ+న్ = కనియెన్. పదు+ఇ+య+ఎ+న్ = పడియెన్.
 తగు+ఇ+య+ఎ+న్ = తగియెన్. ఇట్లై - వినియెన్ - చెడియెన్ - మొ. తే.గీ.....
 వీడుకొనియె నవ్యాసపుండు (కాంతి, ౪ ఆ. 3౮౭). క. అనవుడు ననిమిషపతి యే ।
 యనువున నీకాంతి నీకు నగపడియె మహా । జనపూజ్య చెప్పవే నా । కని యడిగిన
 నిట్టులనియె నతఁడతనితో (కాంతి, ౪ ఆ. 3౮౭ పు). ఇట్లు శబ్దరల్లవాదులలోని

1504 అహోబలపతి 'కనెన్' మొ. నన్నయసమృతము లనరాదు. [3.౨౦ వి. కల్ప.]

ద్విస్వరథాతువులకును 'ఇ'దాగమము వచ్చునని యెఱుంగునది, తే-గీ.....
 దివ్య । పదవి యే వర్తనమునఁ జొప్పడియె నీకు. (ఆను. ౪ ఆ. 3౫౬). క.....
 మూర్ఖ మునుఁగుచుం బడియె ధర్మ (ఆను. ౨ ఆ. ౪౪౮). క..... । చనియె
 .....(ఆను. ౫ ఆ. 3౦౯). ఇట్టివి పెక్కుగలవు. ఇట్లే తద్ధర్మక్రియలందును
 బ్రక్రియ నడపవలయును. కను+ఇ+య+ఎడున్ = కనియెడున్; కను+ఇ+య+
 ఎ+ద+న్ = కనియెదన్; కను+ఇ+య+ఎ+డు+వాడు = కనియెడువాడు - మొ.

పై ప్రక్రియలో స్వరసంధి చేయనపుడు “యశ్రుతి మార్గా” ఇత్యాది
 సూత్రముచే సంహితలో యకార మెట్లును నిల్పుచుండఁగా నధర్వణాచార్యుఁడు
 “యః స్యా”దిత్యాది సూత్రముచే య వర్ణాగమము నేల పునరుక్తకముగ విధింప
 వలయునని శంకింపరాదు. పయస్థలము లన్నిటను ననుదాదిస్వరసంధి (2౫-2౫ I విమ).
 నిత్యముగా వచ్చినచో “కను+ఇ+ఎ+న్ = కనెన్” మున్నగు ననిష్టరూపముల
 ప్రాప్తియు, “కనియెన్ - పడియెన్ - తగియెన్ - కనియెడున్ - కనియెదన్ - కనియెడు
 వాడు” మున్నగు సాధురూపములు సిద్ధింపకుండుటయు సంభవించును. ఇట్లుగుటచేత
 “అచోఽచి కుత్రచి ట్లోపాః । బహుళం స్యా త్ప్రయోగతః ఇతి ఎకారలోపః-‘చనెన్’
 ఇత్యాది” (అహో. ౧౫౧ పుట). అనురీతిని “చనెన్ - వినెన్ - కనెన్” మున్నగు
 రూపముల నహోబలపతి సాధించుట నన్నయాధర్వణ సమృతముకాదని విశదమగు
 చున్నది. ‘చనెన్ - వినెన్ - కనెన్’ అనురీతిగలరూపములు నన్నయభారతభాగము
 నం దెచ్చటను లేవు. తరువాతి కవులట్టిరూపములను బ్రయోగించిరి. కాని సూరి
 యట్టిరూపముల నేల సంగ్రహింపఁడయ్యెనో! ప్రాధవ్యాకర్తయైన నేల సంగ్ర
 హింపలేదో తెలియకున్నది.

“కనియె ననవలసిన భూతాద్యర్థక్రియాపదైకవచనంబునందు వర్ణలోపము
 చేసి కనెనట యని గ్రామ్యపదముగా వాగనుశాసనము ప్రయోగించినారు.....
 ఆదిపర్వమునందు. క. వనకన్యకయట నేనట । వనమున గాంధర్వమున వివాహం
 బట నం । దనుఁ గనెనట మఱచితి నట । వినఁగూడునె యిట్టిభంగి వివరితోక్తుల్”
 (అర్చక. ౧ ఆ. ౧౨౯-౧3౦). అని యప్పకవి వ్రాసెను. “ఈపద్యము ‘వనకన్యక
 యట.....’ అనుకందము) పిఁవీరభద్రుని శృంగారశాకుంతలమునందుఁ గనఁ
 బడునుగాని (చూ. పు. ౯౫ శృం. ౯౫) ఆదిపర్వమునందుఁ గనఁబడదు.” అని
 యప్పకవీయముద్రణ సంస్కర్తలు టిప్పణమున వ్రాసిరి. నన్నయభారతములోని
 యాదిపర్వ చక్రుధాశ్వాసమందలి శకుంతల వృత్తాంతము సంకర్షణను నిట్లున్నది.
 పనెట నీవెట సుతుఁడట । యే నెన్నఁడుఁ దొల్లిచూచి యెఱుంగను నిన్నున్ ।

మానిను లసత్వవచనలు | నా నిట్టు లసత్వభావణం బుచితంబే (ఆది, ౪ ఆ, ౧౦౦
 పు). దీని టిప్పణమున ముద్రణంబుగల "వనకన్యకయట నేరట వనమున
 గాంధర్వమున వివాహంబుట నం | దనుఁ గనెరట మటచితి | నట వివరగూడునె
 యిట్టిభంగి వివరితోపుల్. ఈపద్యమూని పర్వమున నున్నదని అప్పకవి వ్రాసి
 యున్నాడు. అయినచో నిచ్చిన యుండబోలు" అని వ్రారిరి. అహోబలపండితుఁ
 డీయప్పకవివాక్యములను విమర్శించుచు నీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. "అప్పకవిని 'వినెన్-
 కనెన్ - చనెన్' ఇత్యాదిశబ్దానాం గ్రామ్యత్వేఽపి మహాకవిప్రయోగరూఢత్వా
 త్సాధుత్వ మిత్యుక్తమ్ - తన్న - చనె నిత్యాది శబ్దానాం శాస్త్రరూఢత్వేన అద్యః
 క్రియాన్వీతి సూత్ర ఉక్తత్వాన్. 'నం | దనుఁ గనెరట మటచితి' నిత్యాది ప్రయో
 గా దాచార్య స్యాప్యేతాదృశ ప్రయోగో స్పష్టః" (అహో. ౧౭౭ పుట). కవి
 శిరోభూషణములోని పయి తుదివాక్యమునుబట్టి "వనకన్యకయట" మున్నగు
 కందపద్యము భారతాదిపర్వములలోనిదని యహోబలపండితుఁడును సంగీకరించు
 చున్నాడు. కనెన్ - వినెన్ - చనెన్ మున్నగురూపములు నన్నయాధర్వణ సమృత
 ములుకావని యప్పకవి వచింపఁగా దానిని నిరసించుచు నహోబలపండితుఁ డీక్రింది
 రీతిని 'అద్యః క్రియాన్వీ' త్యాది సూత్రవ్యాఖ్యానసందర్భమున నట్టిరూపములకు
 వ్యాకరణరూఢత్వమును వివరించెను. "చనియెన్ - కనియెన్ - ఇత్యాద్యుదా
 హరణమ్ - తత్రక్రియామాం త్వాభూతయోః క్రియాస్తస్య దిటిత్వమ్. వర్ణాగ
 మోవిశేష ఇతి యత్వమ్. ప్రథమైకే నై ధ్వవేచ్ఛ భూతాథే ఇతి ఎత్వమ్. చనెన్-
 వినెన్ - కనెన్ ఇత్యాది క్రియాప్రయోగోఽపి ప్రబంధేషు వర్తతే. తత్ర 'ఏదస్త
 తాచ నామ్నా | దున్యతరస్యా మియాన్తానా మితిసూత్రం నప్రవర్తతే. నామ్నా
 మితి నామమాత్రస్యైవ గ్రహణాత్. కింతు వికృతి వివేకసూత్రేణ తన్నిర్వాహః.
 యఃస్యా ద్వేశ్య క్రియానైతు | భూత ఏకత్వవాచక ఇతి యః. ఇత్స్యా ద్భూత
 బహుత్వేపి | ద్వేశ్యే తూభయతో భవేదితి ఇత్వమ్. దుఢ్యాదివర్ణే భూతాథే |
 చాపి తస్యై ధ్వవేత్సదా ఇతి ఎత్వమ్. చనియెన్ - కనియెన్ - వనియెన్ - ఇత్యాది.
 ఇయాన్తాస్సాధవ శృద్ధాః | క్వచి దేదస్తతాపివా ఇతివా ఎత్వమ్. అచోఽచి కుత్ర
 చిల్లోపా | బహుళం స్యాత్ ప్రయోగతః | ఇతి ఎకారలోపః. చనెన్ ఇత్యాది"
 (అహో. ౧౫౦-౧౫౧ పు). "కనియెన్" మున్నగువానిలోని "ఇయ" అనుభాగము
 నకు "ఎత్వము" చేరుగా "కనెన్" అను రూప మేర్పడునని యొకమార్గము నహో
 బలపతి చూపెను. ఈమార్గమున "ఏదస్తతాచ నామ్నా"మిత్యాది చింతామణిసూత్ర
 మున నామ్నామైవయుండుటచే నది వర్తిల్ల నేరదనియు "ఇయాన్తాస్సాధవ శృద్ధాః |

కన్యచి చేదస్తతాపిచ” అను సభర్షణావచనముచే “కనియెన్ = కనెన్” అను రెండు రూపములు సాధువులగుననియు సహాబలపతి యాశయము. అనఁగా “కను+ఇ+య+ఎ+న్ =” అను ప్రక్రియలో “ఇయాన్తా స్సాధవ ఇత్యాదిచే ‘ఇయ’ అను భాగమునకు, “ఎత్వము” రాగా “కను+ఎ+ఎన్” అని యేర్పడుననియు ‘అచోఽచీ’ త్యాది సూత్రముచే మొదటి “ఎ”వర్ణము లోపింపఁగా “కనెన్” అను రూప మేర్పడుననియు సహాబలపతి యాశయము. కానఁ బై యహాబలపతి తుదివాక్యములో “ఇకారలోపః” అనునది ముద్రణప్రమాదమనియు నచట “ఎకారలోపః” అనియే యుండవలయు ననుతలంపుతో నట్లు దిద్దినది పై సుదాహరింపఁబడెననియు గ్రహింపవచ్చును. అట్లు సవరింపనిచో నచటి గ్రంథము సమన్వితమే కానేరదు. ఇట్టి యచ్చుతప్పును జూచికొనకయే గాణపత వివరకర్త “చనెన్ (చని+ఎన్)” అని (గాణ. క్రియా. 3.౫౪ శారి. ౨౦ ప) ‘ఇ’కారమునె చూపి ప్రక్రియ నడపుటకేవలము భ్రాంతిమూలకము. “ఇయను” “ఎకారము” వచ్చునపు డింకను “ఇ”కార మెచట నున్నదని తలంచెనో తెలియకున్నది.

అనెన్ - చనెన్ - కనెన్ మున్నగురీతిగల రూపములు భారతమునండును నరుడుగఁ గన్పట్టుచున్నవందురుగాని కవిప్రయుక్తములని విశ్వసించఁదగిన యతిస్థాన ఘటితములు కన్పట్టలేదు. క. సురపారధి ననుఁగానక । హరిసందన యెందుఁ బోయి తనఁ గడ భీతిన్ (ఆర. ౪ ఆ. ౬౯ నన్నయభాగము). “ఎందుఁ బోయి తనియెన్ భీతిన్” అని తాళపత్రమతృకలో నున్నది. క. ....ముదం । బున వచ్చితి ననె జనకుని । మన మానందరస పూర్ణ మయతం బొందన్ (ఆను. ౨ ఆ. ౪౬౨ ప). ‘ముదం । బున వచ్చితి ననియె జనకు । మనము.....’ అని తాళపత్రమతృకలో నున్నది. చ. నడప దాత్తి యగ్నియయి నావదనంబున నిమించి యె । క్కుడు వడి పద్మగర్భ కడకుం జనె నమ్మహితుండు మన్తధం । గొడుకుగఁ బంచి.....” (ఆను. ౪ ఆ. ౪౦౮). “చ..... ఎ । క్కుడు వడి పద్మగర్భ కడకుం జన నమ్మహితుండు మన్తధం । గొడుకుగఁ బంచి.....” అని తాటాకుమతృకలో నున్నది. అర్వాచీన కవి గ్రంథముల నివి ధాతాశ్రముగా వెలయుచున్నవి. వెనుక సుదాహరించిన “క. వన కన్యక యెట నేనెట । వనమున గాంధర్వమున వివాహంబట నం । దనుఁ గనెనెట మఱితిరెట । వినఁగూడునె యట్టిభంగి విఱితితోక్తుల్” (పిన్వీర. శృం. శా. ౯౫ పుట). అనుపద్యము శృంగారశాకుంతలమున నిర్వివాదముగా వెలయుచున్నది.

ఉద్ధృతాద్యర్థః క్రియలందును వక్రపరకల్పమున వచ్చు “ఇ”దాగమమునకుఁ బ్రయోగములు—చ. ఎడపక యర్ఘ్య ముచ్చుతున కిచ్చితి మిచ్చినదాని కిందొడం ।

[తా. క్రి. ౫౦ సూ.] తద్ధర్మార్థకములందలి 'ఇ'దాగమము ప్రయోగములు. 1507

బడమని దుర్జనత్వమునఁ బల్కిడువారల మ స్తకంబువై । నిడియెద నంచుఁ దాఁ జరగా
మెత్తె సభన్ సహదేవుఁ డట్టిచో । .....(సభా. ౨ ఆ. 3౦ ప). క. కడఁగి
మడియాస్త్రము లని । యెడు పటుమంత్రముల నిష్కృతీ నృపురిపులన్ । కడిది వివా
హుల దర్పం । బుడిగించెదఁ దొలఁగి చూచుచుండుడు మీరల్ (ఆది. 2 ఆ. ౧౯3
ప). (యతి ప్రాసస్థలగతము). నీ..... । భూనాథుఁ డనియెడు బుద్ధిఁ బూజితే
.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౧ ప). క.....తగియెడు । వరు రోయుచునుండె
సుతకు వైదర్భుండున్ (ఆర. ౨ ఆ. 3౨2). నీ..... భృవఫేనవితతుల, నగి
యెడునదివోలి.....(ఆర. 3 ఆ. 3౮౪). క. ఇల నర్ధరాత్రమును సంధ్యలు
రెండును భూతయక్షదానవ గంధ । ర్వల త్రిమృరియెడు ప్రాద్దులు । వెలయఁగ నింక
వనిచరులు వెఱతురు నడవన్ (ఆది. 2 ఆ. 3౮). ('గంధ' ర్వలు గ్రుమ్మరియెడు
ప్రాద్దులు' అని పాఠాంతరము). వ. ఇవ్వేళలయందుఁ గ్రుమ్మరియెడువారి నెంత బల
వంతులనైనను.....(ఆది. 2 ఆ. 3౯ గద్యము). 'కుమ్మరు - త్రిమ్మరు' అను
నవి లఘుమంతములు కావు. ద్విస్వరకములును గావు. ఇట్టివానిని వాళబ్జవ్యవస్థా
వాచిత్యమున సంగ్రహింపవలయును. క.....అధికం । బునఁ దగియెడు దాన
మెద్ది యన్నిటిలోనన్ (ఆను. ౨ ఆ. 3౮౪ ప). క. కవదొనలును గాండీపము ।
నవల నిడం బనుపు ముంద రరదము డిగు మే । ను విదప డిగియెద.....(శల్య.
౨ ఆ. 333). మొ.

“లఘుపూర్వ నకారాస్త । క్త్వాఞ్ఞోఽరి భవేచ్ఛ యః । భూతార్థ సైక్యకవచన్ ।
ప్రథమాయా వితిరితః॥ క్త్యేత్వ స్యేత్వంచ రిత్వంచ । స్తో భూతే ప్రథమాద్యయోః
.....” మున్నగుకారికలు కవిజనాంజన టీకాదాహృతము లనుచు నాధర్వణా
ములుగా నారాయణీయవ్యాకర్త తెల్పించుట యవిదుర్భూతము. ఆకారికలు
కేవలము క్రుత్తిప్రములు - పునరుక్తిదూషితములు - సంప్రదాయవిరుద్ధములు.
క్త్వార్థకరూపము వై యకారము నెల్చి సమాపక క్రియ యగుట కేవల మసంభవము
గదా.

గురువిరహితంబులయి యయాంతంబులయిన యేకస్వర
ద్విస్వరంబుల యించు గ్వక్రంబుల కియుడాగమంబు
విభాషనగు. ౫౦.

ఏకస్వరభాతు ద్విస్వర భాతువుల మీఁది యించు గ్వ
క్రంబుల కియుడాగమంబు విభాషనగు. గురుమంతం
బగు భాతువునకును యాంతంబగు భాతువునకును

మీఁదియించు గ్వక్రంబుల కియు డాగమంబు రాదు.

భుజ్ - ఇయ - ఇంచు = భుజియించు - పఠంబున -

బాలవ్యాకరణ భుజించు. గుణ - ఇయ - ఇంచు = గుణియించు -

వివరణము. గుణించు. ఇంచు గ్వక్రవధానంబునంజేసి సంస్కృత

3.20 I విషయము. ధాతువులు వక్రపరకంబులు లేవని యెఱుంగునది.

యాచ్ - అర్థ - ఇత్యాదులు గురుమంతంబులు.

వ్యయ - ఇదియంతము. యాచించు - అర్థించు -

వ్యయించు. జి - ఇంచు - అనుచో నిత్యంబగుటంజేసి

యాయుగాగమంబు. రాఁగా యాంతంబగుటంజేసి యి

య డాగమంబు లేదని యెఱుంగునది. కృతాకృత

ప్రసంగి నిత్యంబు నాఁబడు. నగు - ఇయ - ఇంచు =

నగియించు - నగించు. నగు - ఇయ - ఎను = నగి

యెను - నగెను. పడు - ఇయ - ఎను = పడియెను -

పడెను. ఇత్యాదులెఱుంగునది.

సూచివని. 3.20 I విషయము:— 'ఏకస్వర ద్విస్వరంబుల' అనుదానికి 'ఏకస్వర ధాతు ద్విస్వర ధాతువుల మీఁది' అని వివరించుటచేత నుపసర్గముచే నధికసంఖ్యాక స్వరవంత మయినను ఊతిలేదనియు ధాతుమాత్ర మేకస్వరకముద్విస్వరకమునైయుండినం జాలు ననియునర్థముచేయనగునుగాని సూరియూవిషయమును వివరించి యుదాహరింపలేదు. కాన 'ఇ'ంచుగాగమయోగమున ధాతువున కధికసంఖ్యాక స్వరవత్త్వము గల్గినను ఊతిలేదని మాత్రమే సూరి యుద్దేశించియుండునని తోచుచున్నది. గురుత్వ లఘుత్వ వివరణము 3.0 IV విషయమునఁ జేయఁబడియున్నది. ఆంధ్రలాక్షణిక మహాకవి సం ప్రదాయముచొప్పున వ్యంజనపరకము గురువేయైనను సంస్కృతచ్ఛందస్సంప్రదాయ మున "తత్ - వచ్" మున్నగువానిలోని 'త-వ' మున్నగునవి లఘువులై యగు చున్నవి. ఇచట సంస్కృతే ధాతుగత వర్ణ గౌరవలాభువములు పరిశీలింపవలయును గావున సంస్కృత సంప్రదాయ మవలంబింపఁబడెనని తోచెడిది. సంస్కృతమందు మాత్రము "సర్వవ్యాపీ సర్వధారి | భాతిభాసయతేభిలమ్" మున్నగు స్థలములందు చరణము తుదిచున్న 'ల' మున్నగునవి గురువులు కావాయని శంకించికొనరాదు. అచటిగురుత్వము వ్యంజనపరకత్వమునఁ గల్గ లేదనియుఁ బాదాంతస్థితిచేఁ గల్గెననియు సంస్కృతచ్ఛాందసికల యాశయము. యాంతత్వము ధాతువునకు సహజమైనను వ్యాకరణకార్య జన్యమైనను నియు డాగమప్రతిబంధక మగునని యెన్నునది.

వ్యయ - శయ - మున్నగు ధాతువులలోని యకారము సహజము. జ - జయ - నీ - నయ - మున్నగువానిలోనిది వ్యాకరణకార్యజన్యము. “ఇంచుక్కు” స్వార్థికమైనను ప్రేరణార్థకమైనను నియుడాగమనిమిత్తమే కాగలదు. వక్రమనగా “ఎ - వ - ఒ - ఓ” అను స్వరములలో నొకటియని యర్థముకాని యిచటఁ బ్రయోగానుసారముగా “ఎ” అనునదిమాత్రమే యుద్దేశింపఁబడెనని యెఱుంగునది. “ఇయట్టు” టిత్తు గాన నించు గ్వక్రములకుఁ బూర్వాగమ మగును. అనఁగా “ఇయ్ + ఇంచు = ఇయించు, ఇయ్ + ఎన్ = ఇయెన్” అనురీతి నేర్పడునని భావము. ఏకస్వరద్విస్వరంబుల యించు గ్వక్రంబుల కనుచోఁ గ్రహాన్వయమునెన్నరాదనియు నేకస్వరము లకించు గ్వక్రములలో నేది పరమైయున్నను ద్విస్వరములకును నించు గ్వక్రములలో నేది పరమైయున్నను నియుడాగమం బగుననియే సూరి యుద్దేశించెనని “నగియించు - నగించు, నగియెను - నగెను” అనునాతని యుదాహరణములె విశదీకరించుచున్నవి. అట్లయినను నేకస్వర ద్విస్వర సంస్కృతధాతువులకుమాత్రమించుక్కు పరమగునపుడును ద్విస్వరములగు నలంతియాచ్ఛిక ధాతువులకు మాత్రము వక్రము పరమగునపుడును నియుడాగమము వచ్చుట ప్రయోగదృష్టమగుచున్నది. ఏకస్వరాచ్ఛిక ధాతువులు లేనేలేవు. సంస్కృత ధాతువుల కిండు గ్వ్యవధానముచే వక్రపరకత్వము సంభవింపనేరదు. ద్విస్వరాచ్ఛిక ధాతువులమీఁది యించుక్కున కియుడాగమ ప్రయోగము కానంబడదని ముందు విశదీకరింపఁబడును. సంస్కృత ధాతువుల కిండు గ్వ్యవధానంబున వక్రపరకత్వము సంభవమని సూరియు ‘ఇంచు గ్వ్యవధానంబునంజేసీ’ త్యాదివాక్యముచే వివరించెను. ‘భుజ్’ అనునది యేకస్వర సంస్కృతధాతువు. కాన ‘భుజ్ + ఇయ్ + ఇంచు = భుజియించు - భుజించు’ అను రూపద్వయము లభించును. “గుణ” అనునది “అదంత” మగు సంస్కృతధాతువు కావున నది ద్విస్వరధాతువుగా నుదాహరింపఁబడినది. “గుణయతి” మున్నగు సంస్కృతరూపములలో దాని “అదంతత్వము” ప్రసిద్ధమై యున్నది. “గుణ + ఇయ్ + ఇంచు” అనుచో నపదాదిస్వరసంధి. (౭౫-౭౫ 1 విష). కల్లగా “గుణియించు-గుణించు” అను రూపద్వయము కల్లున. ‘అర్థ’ అనుదానిలోనిది వర్గచతుర్థ ధకారము కాదనియే తోచుచున్నది. వర్గచతుర్థ ధకారముగల ‘అర్థ’ శబ్దము ధాతువుకాకున్నను “అర్థించు=సగముచేయు” అను నామధాతువు కలదు. వర్గద్వితీయమగు ధకారముతోడిది “అర్థత్కజ్ యాచన” (కవికల్పద్రుమము) అను ధాతువే కలదు. బాలవ్యాకరణ ముద్రణములలో వర్గద్వితీయ ఘటిత రూపమే కన్పిటుచున్నది. “యాచ్ - అర్థ” అనుధాతువులు గురుమంతములగుట

1510 'బా.సా.పే' 'పడించు' అపశబ్దము. సూరి 'నగియించు' లేదు [3౨౦ I వి. సంకీ.]

చేత వానికి "ఇయుట్టు" రానేరదని సూరియే యుదాహరించెను. ఇట్లే 'వ్యయించు' అనునది యాంతమగుటచే 'ఇయుట్టు' రాదు. యాచించు - అర్థించు - వ్యయించు. మొ. 'జి' థాతువునకు 'బా. క్రి. ౬౪ సూత్రముచొప్పున 'అయుక్కు' రాగా 'జియ్' అని యేర్పడును. అయ్యది యాంతమగుటచే 'ఇయుట్టు' రానేరదుగాన 'జయించు' అని మాత్రమే యేర్పడును. "అయుక్కు - ఇయుట్టు" అను రెండిటిలో "అయుక్కు" పరశాస్త్రము నిత్యశాస్త్రము నగుటచేత నట్టి "అ" యుగాగమమును ముందుగఁ జేయవలసెను. పరశాస్త్రమగుటచేతనే 'అ' యుగాగమము ముందుగఁ జేయఁదగు ననుచు "పరనిత్యాస్తరజ్ఞాపవాదానా ముత్తరోత్తరం బలీయః" అను చొప్పున వచింపవలసియండఁగా "జి+ఇంచు అనుచో నిత్యంబగుటండేనీ....." అను వాక్యముచే సూరి నిత్యత్వమునఱకుఁ బోనీలయని శంకించుకొని గుప్తాంతప్రకాశికాకర్త "ద్విర్బద్ధం సుబద్ధం భవతి" అను న్యాయము నాశ్రయించి దాధ్యాత్మికశయార్థముగా సూరి నిత్యత్వపర్యం తానుభావనము చేసెనని విస్తరించి వ్రాసెను (బా. గు. ప్ర. 3౪౦ పుట, ద్వి. ము). కృతాకృత ప్రసంగి నిత్యంబు నాఁ బడు ననఁగా, నియుడాగమముచేసినను జేయకున్నను నయుగాగమము వచ్చుటకుఁ బ్రతిబంధములేదు. అయుగాగమము చేసినచో నియుడాగమము రానేరదు. కాన నయుగాగమము నిత్య మనిపించుకొనును. ఒక్కచో సంభవించువిధులు రెండిటిలో నేది చేసినను జేయకున్నను రెండవది ప్రసక్తమగునో యది నిత్యమనిపించుకొనునని యర్థము. సూరి "నగియించు - నగించు" అని యుదాహరించినకాని 'నగియించు' అను రీతి గల కవిప్రయోగము కన్పట్టలేదు. ఇంచు క్షరకత్వమున నాచ్ఛికథాతువు ల కియుడాగమము వచ్చుటకుఁ బ్రామాణిక ప్రబలప్రయోగము మృగ్యము. "నగించు - నగుపించు" అను రూపములుమాత్రమే ప్రయోగదృష్టము లగు చున్నవని కల్పితరువులొ వివరింపఁబడెను. సూరి నగు థాతువునకు "నగియించు నగించు." అను రూపములను జూపియు "పడు" థాతువున కట్లు చూపకుండుట కొఱంత యనుకొని కావలయును బా. సా. పే. వ్యాఖ్యాత "నగించు - పడించు అను నియుడాగమము గలుగని, రూపములకుఁ గ్రమముగ నవ్వించుట - కడఁజేయుట యర్థము లనియు నెఱుంగునది" (బా. సా. పే. ౪౨3 పుట). అని ప్రామాదికముగా వ్రాసెను. పడు థాతుప్రేరణరూపము బా. క్రి. ౪౨.౪౩ సూత్రములచొప్పున "కలుచు - కలువరించు - వెలువఱుచు" మున్నగురీతి నేర్పడుననియు "పడించు - పడియించు" అనురూపములు సాధువులు కావనియు స్థిరంకకుండుట శోచనీయము. ఆచ్ఛిక ద్విస్వరథాతువులకు వక్రపరకత్వమున "నగియెను = నగెను. కడియెను -

పడెను" అను సూరి యుదాహృతులు నిర్వాహములు. సూరి యుదాహరింపలేదు గాని వక్రపరకము లనుటచే "నగియెదను - నగియెడిని - నగియెడువాడు" మున్నగు పాక్షికములగు నియుదాగమ ఘటితరూపములు బాలవ్యాకరణ పక్షమునందును సంగ్రహింపఁబడుచున్నవని గ్రహింపవగును. "చను - తగు - అఱు" మున్నగు కొన్ని యాచ్ఛిక్తాథాతువులకు 'చనించు - తగించు అఱించు' మున్నగు ప్రేరణరూపములు కన్పట్టలేదు గాన నట్టివానికి "ఇయుట్టు" వచ్చునా? రాదా? యని చర్చింపవలసిన ప్రసక్తియే లేదు.

నన్నయ చో రాత్తనే పడేర్థే | గృహ్లాతా/వాగదుస్య వేత్త్వం
3౨౧ విషయము. స్వాత్ ! (ఆం. చిం. క్రి. ౧౩ కారి. అహా.
రూఢ పు).

కల్పతరువు. 3౨౧ విషయము:—ఆత్మనే పడేర్థే = ఆత్మనే పదార్థముగల, గృహ్లాతా = కొను థాతువు పరమగుచుండగా, ఆగదుస్య = ఇంచుగాగదుము యొక్క, చోః = చువర్ణమునకు, వా = వికల్పముగా, ఇత్త్వమ్ = ఇదాగమము, స్వాత్ = అగును. ఏతత్సూత్రార్థ స్వారస్యముచేతనే యాత్మ నేపదార్థమునఁ దెల్లన "కొను" థాతువు, థాతువుతుదిని నిల్పు ననునర్థము జ్ఞాపితమగుచున్నది. క్రియా ఫలము కర్తనుబొందు నర్థమున నాత్మ నేపదము ప్రయుక్తమగునని భావము. "స్వరి తఞ్ఞితః కర్తృభిప్రాయే క్రియాఫలే. (౧-3-౭౨) స్వరితేతో ఞ్ఞితశ్చ థాతో రాత్తనే పదం స్వాత్ కర్తృగామిని క్రియాఫలే" (సి. కౌ. ౨౧౫౮ సూ). దీని బాలయతో రమావ్యాఖ్య:—“కర్తృగామి నీతి - ఏవం చ హోతా యాజ్యయా యజతీత్యాదౌ యాగఫలస్య స్వర్గస్య యజమానగామిత్యేన హోతృగామిత్యాభావాత్ నాత్మనే పదమ్. తథా వేతనేన యజ్ఞదత్తభృతః దేవదత్తః పవతీత్యత్ర పాకఫలస్య భోజనస్య పక్తృగామిత్యాభావాత్ నాత్మనేపదమ్. దక్షిణాదిలాభస్తు నఫలమ్. లోకతో వేదతోవా య దుద్దేశేన క్రియాప్రవృత్తిః తస్మై వాత్ర క్రియాఫలశబ్దేన విశక్షితత్వాత్ (౨౩౫-౨౩౫ I విషయములలోఁ జెప్పఁబడినరీతి నిచటి ఫలశబ్దార్థము నెప్పుడూ) కర్తృగామి ఫలక క్రియావృత్తేర్థాతో రిత్యర్థః. ఆత్మ నేపదంతు థాత్స్వర్గఫలస్య కర్తృగామిత్యం ద్యోతయతి”. “దేవదత్తుడు పచించుకొనిన” అనుచో పచనక్రియాఫలమగు భోజనము కర్తయగు దేవదత్తునకె యనునర్థము లభించుచున్నదిగాన నది యాత్మ నేపదార్థక మనఁబడును. దేవదత్తుడు పచించుచున్నాడనుచో నట్టియర్థము రానేరదుగాన నది యాత్మ నేపదార్థక మనఁబడదు. కాని యట్టిదానిని సంస్కృతమందువలెఁ బరస్మై పదార్థకమనుట తెల్లఁపం ప్రదాయము

కాదు. సుస్కృతమున నాత్మనేపదార్థ ద్యోతనముచేయు తిజ్ ప్రత్యయములు వేఱురీతిగను పరస్పైపదార్థ ద్యోతనముచేయు తిజ్ ప్రత్యయములు వేఱురీతిగను నుండును. తెల్లన నట్టిపద్ధతియే లేదు. ఆత్మనేపదార్థకత్వమున థాతువు తుదిని “కొను” థాతువు నిల్పుట మాత్రమే తెలుగుసూత్రదాయము. ఉభయపదులలోఁ గ్రియాఫలము కర్తృగామియగునపుడే యాత్మనేపద మనెడి పాణినీయుల నియమము సంస్కృతకవులచేఁ బాటించబడలేదు. “అకరో దచిరేశ్వరః ఓతో । ద్విషదారభ్య ఫరాని భస్మసాదితః - తనోతి శుభ్రం గుణసంపదాయశః (భారవి) ఇత్యాదౌ ఫల వత్కర్తరి పరస్పైపదమ్. ఫలం విశోషకారామ్ । ధత్తే పర్వణి పర్వణీతి. కమల వనోద్ఘాటనం కుర్వతే యే (సూర్యస్య రత్నయః) ఇత్యాదౌ అఫలవత్కర్తర్యాత్తనే పదమ్” (ముగ్ధ. ౯౧౯ సూ. దుగ్ధ. వ్యా). ఇంచుగాగమ ‘చు’వర్ణకమున కని చెప్పటచేత స్వాధేంచుక్కు చువర్ణమునకేకాక ప్రేరణేంచుక్కుచువర్ణకమునకును ‘ఇ’త్త్యముకల్లును - వాడు తన్ను రక్షించికొనుచున్నవాడు - రక్షించుకొను చున్నవాడు. (ఇది స్వాధేంచు గుదాహృతి). వాడు రక్షింపించికొనుచున్నవాడు. రక్షింపించుకొనుచున్నవాడు. (ఇది ప్రేరణేంచు గుదాహృతి). అత్వాది తత్సమా నామివ దేశ్యానా మ్మనుచొప్పున నాచ్ఛికథాతువుల యింపుక్కు చువర్ణమునకును ‘ఇ’త్త్యము పాఠికముగాఁ గల్లును. ఉదా:—వండించికొనెన్ - వండించుకొనెన్ - మొ. ఆచ్ఛికథాతువులకుఁ జ్రేరణమున నించుక్కేకాక చుగాగమమును వచ్చును కావున నద్దానికిని ‘ఇ’త్త్యము వచ్చును - మాన్చుకొనెన్ - మాన్చుకొనెన్. - మొ. సూత్రములోని వాశబ్దము వ్యవస్థావాచి యగుటచేత నించుగాగమ చువర్ణకమునకే కాక యాచ్ఛికథాతుమాత్రము తుదిని నైత మాత్మనేపదార్థమున ‘కొను’ థాతువు నిల్పుటయు నట్టి థాతువునకును “కొను” పరకత్వమున బహుళముగా “ఇ”త్త్యము కల్లుటయుఁ గలదు. ఉదా:—వండుకొనెన్ - వండికొనెన్ - గెల్చికొనెన్ - గెల్చుకొనెన్ - మొ. బహుళమనటచే యంతథాతువులయొక్క సకారాదేశ మగుటయు నట్టియెడల ‘ఇ’త్త్యము నిత్యముగా నగుటయుఁ గలదు. ఉదా:—చేసికొనెన్ - వారికొనెన్ - మొ.

“ఇంచు గభావేఽపి - నేర్చుకొని - నేర్చికొని, అందుకొని - అందికొని, ఇత్యాదౌ విత్త్యం భవత్త్యేవ. అత్వాది తత్సమానా మిత్యుక్తేః. అత ఏవ - నగి యించెన్ - తెగియించెన్ - ముగియించెన్ - ఇత్యాదిరూపమపి సమంజసమితి ధ్యేయమ్” (అహో. ౪౯౦ పుట). అహోబలపతి యిట్లుగ నాత్మనేపదార్థక థాతువిషయమగు “ఇ”త్త్యవిధానక శాస్త్రమునుండి యించు కర్తకత్వమునందలి

[బా. క్రి. ౫౨-౫౩-౧౦౯ సూ.] ఇత్వమురాని యతిస్థానగతములు ప్రాచీనములేవు, 'ఇ'త్వమును సాధించుట కేవలము సమంగత మనందగును. మఱియు "నగియించు - తెగియించు - ముగియించు" అనురీతిగల రూపములు కవిత్వయస్వత్వములు కావని యీవఱకె వివరింపఁబడెను (3౨౦-3౨౦ I విష. చూ).

ప్రయోగములు:—చ.....ప । ట్టికొనుటఁ గోరి తివ్విధము డైపుర మెంతయు.....(ద్రోణ. ౧ ఆ. ౧౦౯ ప). సీ.....చిత్తంబు దీనిఁ బుచ్చి కొని నిన్ను (ఆశ్వ. ౪ ఆ. ౨౩౭). సీ.....గి. అచ్చటికి వచ్చి కృత్తిక లార్వ రును మ । దీయ పుత్రకుఁ డనుచు నెత్తికొని రసఘ (ఆను. 3 ఆ. ౧౫౦). (మూఁ డిటియందును 'ఇ'త్వము యతిస్థానగతము. ఇత్వము రాని యతిస్థానగతప్రయోగము లభింపలేదు). ఆ-వె. ....తప్పించు । కొను తెఱంగెఱింగికొనుట మేలు (శాంతి. ౨ ఆ. ౨౮౨). వ.....కుండలంబులు.....మద్వచనంబున వాని నిప్పించుకొమ్ము (ఆసి. ౧ ఆ. ౯౬ వచనము) (ఇప్పించుకొమ్ము = ఇచ్చునట్లుచేసి కొమ్ము = పుచ్చుకొమ్ము) ఆ-వె. అతని నాశ్రయించి యవ్వెర విప్పించి । కొనిన మేలు పొందు ననియె.....(శాంతి. 3 ఆ. ౧౩౫ ప). (ఇప్పించికొను = పుచ్చుకొను = పొందు). క. అనిన విని యెఱిగిగొని.....(విరా. ౪ ఆ. ౯౨ ప). (ఎఱిగి కొని = తెలిసికొని). కొన్నియెడల 'కొను' శబ్దప్రయోగము లేకున్నను నాత్మనే పదార్థము భాసిల్లును. ".....సగరుం డనురాజు..... క. దత్తుమఖత్తుయకరు.....ప్ర । త్యక్షము గావించె నుగ్రతపమున పేర్చిన్ (ఆర. 3 ఆ రర. ౪౯). (ప్రత్యక్షముకావించెను = ప్రత్యక్షము కావించికొనెను). సీ. జను లొక్కతఱిఁ దొల్చి సమయంబు దమలోనఁ । జేసి.....దుర్జను నందఱును గూడి శాసించువారుగా.....(శాంతి. ౨ ఆ. ౨౫౭). (చేసి = చేసికొని). అకర్షకభాతువుల కాత్మ నేపదప్రయోగము తెల్లన లేదు. (బా. క్రి. ౧౨౪ సూ. విప్లతి). కవిప్రయోగములం దట్టిభాతువుల తుదిని గొను భాత్వనుప్రయోగము చూపఁబడెనేని యది స్వార్థికమేకాని యాత్మ నేపదార్థకము కాదని యెఱుంగునది. ఉదా:—పండెను = పరుండెను. పండుకొనెను = పరుండెను. మొ.

క్రియాఫలంబు కర్తృగామి యగుచోఁ గొనుభాతు వనుప్రయుక్తం బగు. ౫౨.

బాలవ్యాకరణ ఇదియె యాత్మ నేపదార్థంబని వ్యవహరింతురు. పండు వివరణము. కొనుచున్నాడు.

3౨౧ I విషయము. కొనుభాతువు పరంబగునపు డిగాగమంబు బహుళం బుగా నగు. ౫౩.

వండిగొనియె - ప కుగొనియె. బహుళం బనుటచే
యాంశంబునకు నిష్కం. చేసిగొనియె.

పడుజే గొను లాభా. ఇచో స్వార్థంబునందరు ప్రయు
క్తంబు లగు. ౧౦౯.

చొచ్చు - చొరబడు, నిలుచు - నిలువబడు, కూడు -
కూడబడు, పండు - పండుగొను.

సంజీవని. 3౨౧ I వివ:—౫౨ సూ:—క్రియాఫలంబు = క్రియాప్రవృత్తి
ఫలము, కర్తృగామియగుచో = కర్తృకు జెందునపుడు ధాతువునకు 'గొను' ధాతు
వనుప్రయుక్తమగునని యర్థము. ఇట్టి స్థితిగల ధాతువునే యాత్మ నేపదార్థకమందు
రని సూరివివరణమున కభిప్రాయము. ఉదా:—'దేవదత్తుడు వండుగొనెను'
అనుచో దేవదత్తుని పచనక్రియాప్రవృత్తిఫల మగునట్టి వంటకపుభోజనము కర్త
యగు దేవదత్తునకే యనునర్థము లభించుచున్నది. ఇట్లే సంస్కృతమున నుభయ
పది ధాతువులకు ఫలవత్ కర్తృకత్వమునందే యాత్మ నేపద ప్రత్యయయోగము
కల్గునని పాణినీయుల సిద్ధాంతము. 'దేవదత్తుడు వండెను' అనునపుడు పైరీతిగల
యర్థవిశేషము లభింపనేరదు.

౫౩ సూ:—గొనుధాతువు పరంబగునపుడు = ఆత్మనే పదార్థకత్వమునందలి
గొనుధాతువు పరంబగునపుడు ధాతువునకు బహుళముగా 'ఇ'గాగమం బగును.
ఈయోగము క్రిష్ణగాన ధాతువుకుదిని నిల్పును. ఉదా:—పండు+ఇ+గొను =
వండిగొను - వండిగొనియె - ఇగాగమాభావమున:—పండుగొనియె. బహుళ
మగుటచేత యకారాంతధాతువులకు 'ఇ'గాగమము నిత్యముగా వచ్చునని సూరి
గారు వివరించిరి. చేయు+ఇ+గొను = చేసిగొను - చేసిగొనియె. 'చేసుగొనియె'
అనురీతిగల 'ఇ'గాగమాభావరూపము సాధువుకాదని తాత్పర్యము. "చేసిగొనియె"
అనునపుడు త్తరసూత్రముచే (బా. క్రి. ౫౪ సూ). యాకు నిత్య సకారాదేశము
కల్గెనని యెఱుంగునది. ఆత్మ నేపదార్థక గొనుధాతువు పరమగునపు డనుటచేత
"పండుగొను - " మున్నగుచోటులం దిగాగమము రానేరదని యెఱుంగు
నది. "యువర్ణాంతములకు ఇకారాదేశము (ఆదేశముకాదు. ఆగమము). నిత్య
మని చిన్నయసూరి చెప్పెనుగాని పూర్వగ్రంథములందు ఉకారముతోడి రూప
ములు గనవచ్చుచున్నవి. (ప్ర. సూ. ౨౭)". (ఆం. భా. అ. క్రి. ౫౩. సూ). అని
యనుశాసనకర్తగారు వ్రాసిరికాని 'ప్రయోగవిశేష ప్రకరణమునందలి ౨౭
సూత్రములోని ప్రయోగములలో నొక్కటేని ప్రాచీనప్రామాణిక కవిప్రయో

కొని - తీసికొని, మొ. చండగతి నేగి యీడ్చుకు రండిప్పుడు కడగి (మార్కు. వ్రాతప్రతి). ఉత్తరస్య కొనో ధాతోః | కం బుధాః కేచి దూచిరే (హరికా)చేసుక-చదువుక - మొదలగురూపము లెల్లెడఁ గలవు. చిన్నయసూరి యనుశాసనము చేయకున్నను ఇవి దుష్టములుకావు" (ఆం. భా. ఆ. క్రి. ౫౪ సూ). ప్రయోగ సంఘయకర్తగారగు (బాలకవిశరణ్యము. ౨౦౦ పుట. మొదటి యాటురంక్తులు చూచునది). కళాప్రపూర్ణ గిడుగు వేంకటరామమూర్తిపంతులుగారు 'కొ'అను దానిని సయితము చేర్చియున్నారు "అనుబంధముగా ఉండే 'కొని',..... ఉచ్చారణలో బలములేనిదై అందులోని అంత్యవర్ణమైన 'ని'లోపించడమేకాక, కివర్ణము వైసన్న అచ్చుకూడా అస్పష్టముగానో వివిధముగానో ఉంటుంది. అందుచేత, పట్టుకొ పోయెను - పట్టుకు పోయెను - పట్టుకపోయెను.....అనే రూపములు వినఁబడుతున్నవి" (బాలక. ౧౭౮ పుట). ఈరందర్భమున వీరు నలు వది ప్రయోగములకుఁ బైఁగాఁ జూపిగాని యొక్కపైన 'కొ - కు - క' అను వానిలో నొకటిని నిర్ణయింపఁజాలు యతి ప్రాసాదిగతము కాదు. ఈప్రయోగము లలోఁ గొన్ని ప్రామాణికకవుల ప్రయోగములున్నవి గావున వీనిని సూరికాకున్నను ప్రాధవ్యాకర్తయేని సుగ్రహింపకుండుటకుఁ గారణము తోచకున్నది. ఇట్టి ప్రయోగములు ప్రాచీన ప్రామాణికకవులవి కాకుండుటచే సూరి యుపేక్షించిన నుపేక్షించుఁ గాక. "ఈరూపములు కవిత్వయమువారి గ్రంథములలో మాకు కనబడలేదు... ..పిల్లలమర్రి పినవీరభద్రుని కాలముఁజూచు ఈసుగ్రహరూపములు కవులు తిరుచుగా వాడినట్లు కనఁబడదు.....శబ్దరత్నాకరములో 'చీకిలించు' అనేశబ్దము క్రింద కాశీఖండములోని 'చీకిలించుక యుండు' అనేపద్యము ఉదాహరించినారు. అచ్చుప్రతులలో ఈపాఠ మే కనబడుతున్నది, గాని వ్రాతప్రతులలో 'చీకిలించుకొని యుండు' అని ఉన్నది....." (బాలక. ౧౭౮-౧౭౯ పు) అనివ్రాసి శరణ్యకర్తగారి క్రింది పెక్కుప్రయోగములను జూపిరి. బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాదులందును పెక్కుప్రయోగములు చూపఁబడెను. (బా. గు. ప్ర. ౩౪౬ పు. ద్వి. ము). (నారా. గాణ- క్రి. ౩౯౧ కారి. ౫౭ ప. ౩౩౭ పు), క. సారిది త్తకారము గూడుక | సరి నేఁబడి యయ్యె వర్ణసంఖ్య ధరిత్రిన్ (అనంతఛందో) ఉత్కలిక. అరద మెక్కుక పూని పురికి వచ్చినవాని (అప్పక. ౪ ఆ. ౩౧౬). క.....పొల్లటకా | రము పెట్టుక సంధిఁ జెందుఁ బ్రాణముతోడన్ (అప్పక. ౫ ఆ. ౯౧ పు). క. చండగతి నేగి యీడ్చుక | రం డిప్పుడు.....(మార్కు. ౩౫౪పు), మ... .. | అరయంగా మెడఁ బెట్టు కొయ్యె దిరుగన్ హరంబులే భామినుల్ (శకుంత

౮౦ పు). ఉ. అందుక యుగ్రతుండమున.....(తారాశశాంక. ౫ ఆ. ౩౧). ఉ. .... | పట్టుక వచ్చి పట్టికడఁ బ్రాణముఁ దీసెగదయ్య భాస్కరా (భాస్కర శతకము). క. తప్పించుక తిరుగువాడు ధన్యుడు సుమతీ (సుమ). ఉ. .... వి | శ్రాంతుని నన్నుఁ గావలు దిసంతులు గొట్టుచు మోచు కేగుచోన్ (ఆము. ౬౮. ౮౮). ఉ. మించినవేడ్క రక్కసులు మీసలు దీటుచు దిక్కుడుంగముల్ | చించుక పాట నార్చుచు (కాళ. మా. ౨ ఆ. ౧౫౫). ఉ. ఉక్కున వాని తేరు దివి కుప్పర మెత్తుక పోవ నేసినన్ (జైమిని. ౫ ఆ. ౬౨ పు). నీ. .... క్రింద నంటుక సంత రించుకొనియె (హర. ౨ ఆ ౧౧౫ పు) ఇట్టి ప్రయోగములందెల్ల 'క' అనుచో 'చున్' అనిడి శత్రుక చువర్ణకము కవిప్రయుక్తమైయుండఁగా వ్యావహారికవాసనచే లేఖకాదు లీరూపమును బ్రక్షేపించిరాయని యాలోచింపవలసి యున్నది. (విస్తర.) కాని యనేకస్థలములందు విస్తరించియున్న యీ ప్రయోగము కవిప్రయుక్తమై యనుట విశ్వసనీయమై యున్నది. ప్రామాణిక కవులగ్రంథములలో సందేహనిర్ణాయక యతిప్రాసాదిస్థలగత ప్రయోగములు లేమింజేసి యర్వాచీనగ్రంథములలో "కాన్ - కొ - కు - క - కన్" అని వివిధగతుల నీసంగ్రహరూపములు కన్పట్టుచున్నవి. క. ఇచ్చిన మచ్చిక బుచ్చుక | యచ్చెలి మెచ్చుచు మునీంద్రుఁ డొదలు దాల్చెన్ (దశా. ౮౫ పు). చ.. .... పొప్పునఁ దర్లిరి పుత్రిని వెంటఁబెట్టుకన్ (పట్టాభి. ౨ ఆ. ౮౫ పు). ఉ. క్రోధము గల్గి చెల్లెలిని గొబ్బునఁ బుత్రిని వెంటఁ

విస్తర. ౩౨౧ 1 విష:—హరికారికావళికర్త ప్రకీర్ణపరిచ్ఛేదాంతమున "సర్వత్ర న ద్రుతః క్త్వా ర్థేనృతిరేకేతు వాభవేత్ | ఉత్తరస్య కొసోర్ధాతోఃకం బుధాః కేది దూచిరే. ఓర్వకనుండె - ఓర్వకుండె ఊరడక నడవిలో వేటాడె - ఊరడ కడవిలో వేటాడె....." (బా. గు. ప్ర. ౫౬౭ పుట. ద్వి. ము). అని చేర్చెను. బాలవ్యాకరణ ముత్తరగ్రంథ మగుటచేత దీనిని సమృతింపక విడిచెనని, బా. గు. ప్ర. కర్త పదునాల్గవ యుక్తిచూసి చర్చించెను. (బా. గు. ప్ర. ప్రకీర్ణ. ౫౩౧ పు. ద్వి. ము). ఇదియు మిక్కిలి బలహీనమైన యుక్తియై, ప్రాధవ్యాకర్త యేని సమృతింపని పయరెండువిషయములను భారతాది ప్రాచీనమహాకవిసమృతి లేమింజేసి సూరి యుపేక్షింపఁగా హరికారికావళికర్త సూరిగ్రంథమును సంస్కృతిక రించునపుడు చేర్చెనని యేల చెప్పరాదు? హరికారికావళికర్త క్రొత్తగాఁ జేప్పుట చేతనే పై కారిక క్రిందఁ గవిప్రయోగములను సంఘతము చూపవలసినవాడయ్యెను. అందలి భారతప్రయోగము "ఊరడక నడవిలో" అనునది ద్రుతప్రకృతికతా నిర్వాహకము కాఁజాలదని యీవఱకె విమర్శిత మయ్యెను (విస్తర. ౪౭ II విష).

1518 'బాల-శర' క రక్షాస్త్రముపై 'కొను' నిల్పు ననరాదు [390 I పి. సంజీ.]

బెట్టుకన్ | బాధలు.....(శశిరే. ౪౩ పు). నీ. సకలంబు నాశ్రమించుక నొక్క
రూపమై... .(శ్రీ. ప్ర. వేం. వి. ౬౪పు). బాలక. ౧౮౩-౧౯౦ పు) (వైప్రయోగ
ములలో 'కన్' అనుచో 'కొన్' అనుదానిని శరణ్య కర్తగారునిల్పు యుదాహరించిన
తెస్సయైయుండు శరణ్యమున నుదాహరింపబడిన ప్రయోగములలో నొకరెండు
ప్రాసగతములుగలవు. క. అకిటకటాయను వారు జా | ట్టుక చుట్టుక తరుగు శ్రమ
నిటునటును మదిలో | .....(పిడపర్తి. సోమన. బరన. ౧౧౮ పు). క. ఒకతెనలె
నాడి యాడిం | చుకొనుటనే యిరుగుపారుగు చూచెకొకో యు | పుకు జప్పకు
గానను జూ | చుక నడువగవలె గులీన శుకస్థలాపల్ (నిరంకు. ౨ ఆ. ౫౮ పు).
ఇట్లుగ ననుప్రయుక్తకొను ధాతుపరకత్వమున 'ఇ' త్వముగాని ప్రయోగము ప్రాచీన
ప్రామాణిక గ్రంథములలోనిది లభింపలేదు.

ఆత్మనేపదార్థక చరిత్రమును బ్రదర్శించుటలో బాలకవి శరణ్య కర్తగారు
ధాతువుల క్త్వార్థకరూపములపైని "కొను" ధాతువు నిల్పుచువచ్చె ననియు నట్టి
క్త్వార్థకరూపములు ప్రాచీనకాలమున 'ఇ' ప్రత్యయరూపముననే కాక 'ఉ' ప్రత్య
యరూపమున నయితము వెలయుచుండెడివనియుఁ దమిళ కన్నడభాషల సామ్యమును
జూపుచు వివరించి యట్టి చరిత్రనుబట్టియే యనుప్రయుక్త కొనుధాతుపరకత్వమున
'ఇ' త్వము బాహుళికమని వైయాకరణులు చెప్పుచున్నారనియు విస్తరించి వ్రాసిరి.
'కొను' ధాత్వసుబంధము ధాతువుపై నిల్పుటచే నాత్మనేపదార్థబోధము కల్గునుగాని
క్త్వార్థకముపై నిల్పుటచే నెట్లగల్గును? "క్త్వార్థకరూపములు అరవములోను కన్న
డములోను, కొండాడు(కొనియాడు) అనే తెలుగుభాషలోని క్రియారూపములోను
తరుచుగా ఉకారాంతముగానే ఉండడంచేత 'కొని' అనుబంధమునకు పూర్వమందున్న
క్రియారూపములు ఉకారాంతములయినా అవి క్త్వార్థకరూపములే అనిన్ని"
(బాలక. ౧౮౨ పు). "పట్టుకొని - చేసికొని మొదలయినరూపములలో అనుబంధ
ముగా ఉన్న కొనికి పూర్వమందుండే క్రియారూపము వాస్తవముగా క్త్వార్థక
రూపము.....పట్టుకొని - వండుకొని - తెచ్చుకొని - మొదలైనరూపములలో
కట్టు - వండు - తెచ్చు - మొదలైన క్రియారూపములు క్త్వార్థకములంటే నేటి
తెలువారికి వింతగా తోచకమానదు. కాని సజాతీయమైన కన్నడభాషలోను అరవ
భాషలోను ఉకారాంతముగా ఉన్న క్త్వార్థకరూపములు గాఢనియెడల ప్రాచీ
నాంధ్రములోకూడా క్త్వార్థకములు ఉకారాంతముగానే ఉండియుండవచ్చునని
తోచకమానదు. కన్నడభాషలో.....ఇత్తు (ఇచ్చి) ఈ (ఈని) కొండు
(కొని) బండు (వచ్చి).....ఇకారాంత క్త్వార్థకరూపములు.....చాలా

తక్కువగా ఉన్నవి. అగి (అయి) హోగి (హోయి). అరవములో వందు (వచ్చి)నెయ్యి (చేసి).....” (బాగక. ౧౮౦ ౧౮౧ పు). ఈవ్రాత సరికాదు. తమిళ కన్నడ ములను నెఱింగి వ్రాసినది కాదు. భూతార్థవ్యోతకమగు ద(త)కారము గాని ‘ఇ’కారముగాని చేరకయే “పట్టు - తెచ్చు” మున్నగునవి భూతార్థకత్వా ప్రత్యయార్థము నెఱ్ఱిసంగఁగల్గును? తమిళ కన్నడములలోని భూతార్థక క్త్యాప్తమున ‘దు’ అనునదియు దాని పరిణామములగు ‘తు’ మున్నగునవియుఁ బ్రత్యయములు తఱుచుగాను, ‘ఇ’ ప్రత్యయ మరుచుగాను వచ్చును. అట్టి ‘దు’ ప్రత్యయముమీఁద మఱికొన్ని ప్రత్యయములు నిల్చి భూతార్థక సమాపక క్రియ లేర్పడును. అట్టి ‘దు’ ప్రత్యయములోని ‘ఉ’కార ముచ్చారణార్థముచేరినది. తెల్లన నన్ననో క్త్యాప్తమున ‘ఇ’ ప్రత్యయము మాత్రమే నిల్చును. భూతార్థక సమాపక క్రియలలో ‘ఇ’ ‘తి’ అనునవి రెండును నిల్చును. కావునఁ దమిళ కన్నడ ములలోఁగాని తెల్లనఁగాని ద (త)కారముతోఁగూడకయే ‘ఉ’కారమాత్రముతోఁ గూడిన క్రియారూపము క్త్యాప్తకమగుననుట కేవలము భ్రాంతిమూలకము.

కాల్లువెల్లుదొరగారి వ్రావిడవ్యాకరణము మొదటిముద్రణము ౧౯౦౭ పుట 3 పేరలోని గ్రంథమునకుఁ దెలుఁగుతాత్పర్యము:—“I. కన్నడభూత కాలము - కన్నడమునఁ బ్రాయికముగ ధాతువునకు శ్రుతి సుభాక్తమై ‘దు’ అను ‘ఉ’కారాంతరూపమునందిన ‘ద’కారమును జేప్పుటవలన సహజముగ భూతకాల మేర్పడుచున్నది. దకారమేళనమున క్త్యాప్తమేర్పడుచున్నది. ఉదా:—కన్నడ - ఇళిదు (దిగి) నుడిదు (పలికి). ఈరూపములకుఁ బురుషబోధక ప్రత్యయములను జేప్పుటవలన భూతార్థక సమాపక క్రియ లేర్పడును. ఉదా:—కన్న - ఇళిదెను (దిగితిని) నుడిది (నీవు చెప్పితివి).....వీనియందుకలుగు వ్యత్యాసమెల్ల దకార పరిణామమును సంబంధించినదిమాత్రమే. కాఁగా ‘ద’కారము ‘త’కారమగుటయుఁ గలదు. ఉదా:—అతితను (ఎగిరెను). తమిళమున దీనికి సరియగురూపము ‘అతి న్దాన్’ అనునది. కొన్నియెడల భూతార్థక దకారము ధాతువు తుదిహల్లుతోఁ గలిసి “ద్దు”అనియు “త్త” అనియు మాటును. ఉదా:—ఇద్దను (ఉండెను).....దీనికి సరియగు తమిళరూపము ‘ఇరుద్దాన్’ అనునది, ఎళుదు=ఎద్దు(లేచి). దీనికి సరియగు తమిళ రూపము “ఎలుద్దు” అనునది.....”. పయిసందర్భమునుబట్టి దకారయోగములేని ‘ఉ’కారాంత క్రియారూపము క్త్యాప్తమగుట శబ్దచరిత్ర సంప్రదాయవిరుద్ధమని విశదమగుచున్నది. అది యట్లుండఁగాఁ బ్రాచీనశబ్ద చరిత్రమునుబట్టి “తీసుకొని - చేసుకొని” మున్నగు నాధునికరూపము లేర్పడెననుట మఱియు నసంభవము,

ప్రాచీనశబ్దచరిత్రము ననుసరించి యేర్పడినరూపములు ప్రాచీనకవిప్రయోగములలో మచ్చునకేని లేకుండఁగా నట్టి చరిత్రశాస్త్రగంధమునైన నాఘ్రాణింపని పదునేనవ శతాబ్దపుఁ గవులగ్రంథములలో నవతరించెననుట మఱియు నసంభవముగదా ! ఈయనుప్రయుక్త కొను ధాతువునకు (ముత్తుపరంబగునపుడు), “కొ” అను నాదే శమువచ్చునని మున్ముందు సూరిగారు వివరింతురు. (బా. క్రి. ౬౦ సూ).

౧౦౯ సూ. వ్యాఖ్య:—పడుజ్యనుబంధమును ‘కొను’ ధాత్వను ప్రయోగమును స్వార్థమునం దగుట ప్రయోగదృష్టమగుచున్నదని తాత్పర్యము. చొచ్చు నిలుచు - మున్నగుధాతువు లకర్థకములగుటచేత వానికిఁ గర్తార్థకత్వము దుర్లుటము గాన “చొరఁబడు - నిలఁబడు” మున్నగుస్థలములలోని “పడు” అనునది కర్తార్థకము కాదనియు స్వార్థమందె నిల్చినదనియుఁ దాత్పర్యము (చూపు. 3౧౯ విష). అట్లే “పండు = నిద్రించు” అను ధాతువుయిత మకర్తకమే కావున నాత్మనే పదార్థకము కానేరదు. (బా. క్రి. ౧౨౮ సూ). మఱియు “పండుకొను = పండు = నిద్రించు” అను ధాతువులోని “కొను” ధాతువున కర్థవిశేషము లేమింజేసి యది స్వార్థికమే (ధాత్వస్థగమాత్పఞ్చకమే) యనుట స్పష్టము. పడుజ్యనుబంధము విషయ మీవఱకు 3౧౯ విషయమున వివరింపఁబడెను ముందు (బా. క్రియా. ౧౨౨ సూత్రము) వలయాద్విసూత్రమునొద్ద నింకను విమర్శింపఁబడును. ‘చొచ్చు+పడు’ అనుచో, బా. క్రి. ౮౯ సూత్రముచొప్పునఁ గర్తార్థమందు ‘పడుజీ’ రాఁగా, బా. క్రి. ౨౦-౨౧ సూత్రములచొప్పున ‘అ’త్వము నుగాగమమును రాఁగా బా. క్రి. ౯౧ సూత్రముచొప్పున ‘చొ’ర్వాదేశమును ద్రుతకార్యములును రాఁగా “చొరు+అ+ను+పడు = చొరఁబడు” అను రూపమేర్పడును. ఇట్లే తక్కినరూపముల ప్రక్రియను నరయనది. “పండుకొను” అనుచో నాత్మనేపదార్థకము కామింజేసి ‘ఇ’త్వమురాదని యెఱుంగునది. ‘చేకొను - పైకొను - మేలుకొను - ఇయ్యకొను - ఆకొను’ మున్నగుచోటులందలి కొనుధాతు వాత్మనే పదార్థకము కాదు, స్వార్థికమును గాదు. ఇంక బా. క్రి. ౧౧౮ సూత్రముచొప్పున నేర్పడిన శబ్ద పల్లవములోని యుత్తరావయవమని గ్రహింపవలెను.

అత్వాది తత్సమానా । మివ దేశ్యానాం క్రియాపదా

నన్నయా నాంచ । వర్ణాగమో విశేషః । పురుషే వ్యర్థేషు చాపి

ధర్వణీయము. వచనేషు. (ఆం. చి. క్రియా. ౧౭ కారి. అహో.

3౨౨ విషయము. ౫౪౨-౫౪౩ పు).

భాషేయ మమితా తస్య । దేశ్యాచిత్ర స్వభావయక్ ।
 తచ్చిత్ర తానుమస్తవ్యా । పూజ్యపాద సుభాషితే.
 (విక్ర. క్రియా. ౩౬ కారి. అహో. ౫౧౩ పు).
 భూయసీ దేశ్య శబ్దేషు । లోపవల్లగమశ్రుతిః. (విక్ర.
 అజం. ౯౪ కారి. అహో. ౩౭౨).
 తస్యత్పదం పరిగ్రహ్యం । యద్య త్సహృదయే హి
 తమ్ (విక్ర. అజం. ౯౩ కారి. అహో. ౩౭౧ పు).

కల్పతరువు. ౩౨౨ విష:—వీనిలో, ‘అత్త్యా’దీత్యాదికి ౨౯౬ విషయము నందును, ‘భాషేయ’మిత్యాదికి, ‘తచ్చిత్రతే’త్యాదికిని, ౮౮ I విష. ౨౮౧ వి. ౨౮౮ విషయమునందును ‘భూయసీ’త్యాదికి’ ౮౮ I. ౨౧౯-౨౮౧-౨౮౩-౨౮౮ విషయములందును, ‘తత్తత్పద’మిత్యాదికి. ౮౮ I. ౨౩౩ V - ౨౮౮ విషయము లందును వ్యాఖ్యచేయబడెను. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి క్రియాపరిచ్ఛేదమున శబ్ద శాసనుడు సంస్కృత సమక్రియారూపసాధన ప్రక్రియను “వ్యతిరేకాదా భావిని చాత్ స్వాదిత్యాది సూత్రములచే వివరించి యట్టి సూత్రములనెల్ల నాచ్చిక క్రియల విషయమున యథాసంభవముగా నుపయోగించుకొనవలయునని యుపదేశించి యట్టి యాచ్చిక క్రియల రూపములం దనంతములగు వర్ణాదేశాది వికారములు గల్గును గాన నట్టి కార్యవిశేషలనెల్ల మహాకవిప్రయోగానుసారముగాఁ గల్పించుకొన వలయుననుచు వర్ణాగమో విశేష ఇత్యాదిసూత్రము నుపదేశించినవాడయ్యెను.

వర్ణాగమ ఇతాది:—పురుషేషు=ఉత్తమపురుషాదులందును, పచనేషు = ఏక త్యాదిపచనములందును, అర్థేషు చాపి = తద్ధర్మాద్యర్థములందును. వర్ణాగమ: = (ఇది యాదేశాదులకును నుపలక్షణము) వర్ణాగమ వర్ణాదేశాదికార్యములు, విశేష: = చింతామణిలోఁ జెప్పబడిన సామాన్యవిధులకు విశేషవిధులగుచు వర్తిల్లును. ఈవిషయములనే భాషేయ మమితా తత్తేత్యాద్యధర్మణకారికలు విస్తరించి చెప్పుచున్నవి. కాని యట్టికార్యజాతము నంతగాఁ బ్రత్యేకించి ద్వితీయాచార్యుఁడును వివరింపడయ్యె. బాలవ్యాకరణమున నట్టికార్యములు కొన్ని వివరింపబడినవి. అట్టివిషయములనెల్ల బాలవ్యాకరణాదులనుండి గ్రహింపవగును.

ఇకారవక్రంబు లుక్తంబులందలిని పరంబులగుచో

బాలవ్యా. యాకు సకారంబగు. ౫౪.

౩౨౨ I విష. చేయు - చేసిరి - చేసి - చేసికొను - చేసెను - చేసె

డిని - ఇత్యాదులెఱుంగునది.

సంజీవని. 3.22 I విషయము:—కల్పతరువులో 3.22 విషయమునఁ జెప్పబడిన
 సీతిగా సూరిగాను వివరించిన యాచ్యక్త శ్రీచూరూపాధననిషయక విధులలో నిది
 యొకటి:—ఉక్తంబులందలిని = బాలవ్యాకరణమున నీసూత్రమునఁజూచి జెప్పబడిన
 ప్రత్యయముల మూడేకాదులు మొదటయు ఇద్వక్రంబులు = ఇకారమును 'ఎ - ఏ'
 లును (ఇకారసాహచర్యమునఁ బాలవ్యాకరణములు కాని 'ఓ - ఓ'లకు గ్రహణములేదని
 యెన్నునది), బరంబులగునపుడు పూర్వస్థితభాతువు తుదినున్న యకారమునకు
 సకారాదేశంబగును. ఉదా:—చేయు+ఇ+రి = చేసిరి. ఇందలి 'ఇ' అనునది బా.
 క్రి. ౧౭ సూత్రమున విధింపబడిన "ఇ"గాగమము. చేయు+ ఇ = చేసి. ఇందలి
 'ఇ' అనునది బా. క్రి. ౩౮ సూత్రమున విధింపబడిన 'ఇ' ప్రత్యయము. చేయు+
 ఇ+కొను = చేసికొను. ఇందలి 'ఇ' అనునది బా. క్రి. ౫౩ సూత్రమున విధింప
 బడిన 'ఇ'గాగమము. చేయు+ఎ+ను = చేసెను. ఇందలి 'ఎ' అనునది బా. క్రి. ౧౬
 సూత్రమున విధింపబడిన డుజ్జున కాదేశమైనది. చేయు+ఎడి+ని = చేసెడిని.
 ఇందలి 'ఎ' అనునది బా. క్రి. ౨౩ సూత్రమున విధింపబడిన "ఎడి" గాగమ
 సంబంధమైనది. ఆదిశబ్దముచే బా. క్రియా. ౧౭-౨౩-౨౬-౪౪ సూత్రములచే
 సాధింపబడిన చేసినవాడు - చేసికొ - చేసెడును (తద్ధర్మాధిక) - చేసెడను - చేసె
 డున్ - (ఆశీర్వాదక) చేసెడివాడు - చేసెడువాడు మున్నగుచోటులందును సకారా
 దేశంబగునని యెన్నునది. ఉక్తంబులందలిని యనుటచేతఁ బ్రకృతసూత్రమునకుఁ
 దర్వాత బా. క్రియా. ౭౦ సూత్రమున విధింపబడిన ప్రేరణించుగాగమ సంబంధి
 యగు 'ఇ'కారము పరమగునపుడు సకారాదేశము రానేరదు. ఉదా:—చేయు+
 ఇంచు = చేయించు - వ్రాయించు - మొ. ఇల్లై - అరయు+ఇక = అరయిక (బా.
 కృ. ౧౨ సూ) అలయు+ఇక = అలయిక. చేయు+ ఇ = (బా. కృ. ౨౨ సూ).
 చేయి. మున్నగుచోటులందును సకారాదేశము యాకుఁ గలుగదని యెఱుంగనగును.
 ప్రయోగములు:—క.....చే | సీతి వారలకిట్లు నికృతి నేయుట లగ్నే (సభా. ౨
 ఆ. ౧౮౬ పు). క. ఊ | ర్జితుఁడయి దానిచుట్టు విడిసెన్ (ఆర. ౧ ఆ. ౧౫౧).
 క. చే సమరికొంచుఁ బొడువంగ | డాసినఁ దదృఙ్మతుడ.....(ఆది. ౬ ఆ.
 ౨౦౬ పు). క. చేసె నఘము తత్ఫలముం | జేసేతం గుడిచెగాని శిశువునెడన్ నా |
 చేసిన క్రూర్యములే చే | జేసీతి మాఱొందుగీడు సెందదు నన్నున్ (శాంతి. 3 ఆ.
 ౨౫౧). శా. చేసేతం బృథవీశు లందికొనఁగా శ్రీ పుణ్యతోయంబులం | జేసెన్
 మజ్జన.....(నిర్వ. ౧ ఆ. ౨౬). నీ. వేసవి వడగాలి నోసినలే దీగ కొక్కారుఁ
 గని మవ్వ మెక్కునట్లు (నన్ని. కు. ౭ ఆ. ౮౯౭ పు). (నోయు+ఇన = నోసిన).

[బా. క్రి. ౫౫ సూ.] చున్ - చున్న - చున్నాడు - మొ. రూపములు. 1523

క. నోసిన డెండము పగులగ | నాసలి.....(భాస్క. సుంద. ౨౨౪). (పై ప్రయోగములెల్ల యతి ప్రాసగతములు).

నన్నయా శత్రుత్వే తూత శ్చా, నోస్తస్య స్యాచ్చ పూర్ణబిద్ధురపి

3౨౩ విషయము. (అం. చిం. సంధి. 3 కారి, అహో. ౧౯౫-౧౯౬ పు).

కల్పతరువు. 3౨౩ విష:—దీనికీవఱకు ౨౧౦ X విషయమున వ్యాఖ్యచేయఁబడెను.

చువర్ణకంబు పరంబగునపు డన్యాదుల కుత్సలోపంబే

బాలవ్యా. ని నుస్థానంబున విందువేని విభాష నగు. ౫౫.

3౨౩ I విషయము. అన్నున్నాడు - అంచున్నాడు - అనుచున్నాడు -

అన్నును - అంచును - అనుచును. అను - కను -

కొను - తిను - మను - విను. ఇవి యన్యాదులు.

సంజీవని. 3౨౩ I విష:—దీని కీవఱకె ౨౧౦ XI విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. సూత్రములో “చువర్ణకము” అనుటచేత బా. క్రి. ౧౪ సూత్రమున విధింపఁబడిన ‘చు’వర్ణకమును, బా. క్రి. ౪౩ సూత్రమున విధింపఁబడిన ‘చున్’ వర్ణకమును గ్రహింపఁబడుచున్నవి. కావుననే సూరి ‘అంచును - అంచున్నాడు.’ అను ద్వివిధములగు నుదాహృతుల నిచ్చెను. చింతామణిపక్షమున నిట్టి ద్వైవిధ్యము లేదు. “చురితి క్రియాపదానాం సర్వేషాం వర్తమానకాలే స్యాత్” (౨౯౬-౩౧౪ విష). అని యందు విధింపఁబడెను. ఆ-వె. అంచుఁ బ్రితిఁ గొని లించుకొనియె (సభా. ౨ ఆ. ౨౯౧ ప). శా. ప్రాంచద్భాషణ.....పై | యంచుల్.....శ్రీహరి | యంచున్.....పా | మంచుం ద్రోచె..... (మను. ౨ ఆ. ౬౮ ప). మున్నగు ప్రయోగములు ౨౧౦ X విషయమునఁ జూపఁబడెను.

బాలవ్యాకరణమందలి యీసందర్భములోని “౫౬. ఉన్నశబ్దంబు పరంబగు నపుడు.....” “౫౭. చేదాద్యర్థనాంతంబయిన యుండునకు.....” అను సూత్రము లీవఱకు ౩౧౫ III విషయమున నుదాహరింపఁబడినవి. అచటనే వీనికి వ్యాఖ్యచేయఁబడెను.

టవర్ణకః క్రియాస్తే స్యాద్దావాచ్ఛే సాసమాస

నన్నయాభర్వ యోః | పూర్వస్యః వికారో నో | స్పష్టిన్ లోపశ్చ

3౨౪ విషయము. కస్యచిత్. (వికృ. క్రియా. ౧౯-౨౦ కారి. అహో.

౪౯౯ పు).

నా త్వరస్య భవేద్దస్య | డాదేశో వా రు వర్ణకే(వికృ).

క్రియా. 3౪ కారి. అహో. ౫౦౮-౫౧౧ పు).

అన్యేషాంచ ప్రయోగమహితానామ్. (అం. చిం.

౧౩ కా. సంధి. అహో. ౨౩౭).

కల్పతరువు. 3౨౪ విష:—పూజారికలలో “టవర్ణకః.....కస్యచిత్” అను కారిక కీవలకె 3౦౯ విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను. అన్యేషాంచేత్యాదికి ౨౧౦ X విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను. వికృతివివేకకర్త మార్పిన ‘ఉవర్ణకః క్రియాన్తే స్యా’త్తను సాతము సరికాదనియు 3౦౯ విషయమునందే విమర్శింపబడెను. “పూర్వస్య న వికారో నోః” అనుచొప్పన ‘అంట-వింట - తింట - ప్రభృతులు నన్నయాధర్వణసమ్మతములు కాకున్నను దిక్కున శ్రీనాథాది మహాకవులచే నంగీకృతములయి ధారాళముగా బ్రయోగింపఁబడి యుండుటచేత సూరి యట్టివాని నీట సంగ్రహించుచున్నాడు. (బా. క్రి. ౫౮-౫౯ సూ) “తస్మిన్ లోపశ్చ కస్య చి”త్తయటచేత “ఉండుట = ఉంటు, ముండుట = మంటు, పండుట = పంట” మొదలగునవి సర్వసమ్మతములగుటచే వానినిసయితము సూరిగారిచట నుపదేశించుచున్నారు. (బా. క్రి. ౫౮-౫౯ సూ).

నాత్ పరస్యేత్యాది:—రువర్ణకే = రువర్ణక పరకత్వమున, నాత్ పరస్య - దస్య = అను - కను - విను మున్నగు ధాతువులలోని నకారమునకంటె: బరమైన దకారమునకు, డాదేశః = డకారాదేశము, వా = వికల్పముగా నగును. అనుదురు మున్నగు ‘ను’వర్ణాంత ధాతురూపములలోని నకార దకారములకు నడుమ నున్న ‘ఉ’ కారము ‘నాత్పరస్యేతి విధానసామర్థ్యమునఁగాని “అన్యేషాంచ ప్రయోగమహితానామ్” అనుచొప్పనఁగాని (౨౧౦ X విష) వికల్పముగాలోపించును. అందలి నకారము నిండుసున్నవై కల్పికముగ నగును. ఉ. అంధ్రు. అంధ్రు. డాదేశాభావ పక్షమున నెల్లెడలను “అన్యేషాంచే”త్యాది సూత్రముచేతనే (౨౧౦ X విష). పాక్షికోల్లోపము కల్పించుదురు. తే.గీ. అమర లోకనివాసుల యంధ్రు విబుధు | లా కురుక్షేత్రవాసుల.....(ఆర. ౨ ఆ. ౨౫౯). తే.గీ. ఎటుఁగు మెల్లధర్మములకు నెందుఁడెద్ద | యంధ్రు సత్యంబు ధర్మజ్ఞులైన మునులు. (ఆది. ౪ ఆ. ౯౬ ప). చ.....నీ | కరుణయ వేచి మంధ్రు (ఆది. ౨ ఆ. ౪౭). ఉల్లోపము కల్పఁగా మిగిలిన నకారము నెఱుసున్న యగుటకును దానిమీఁది దకారము డకారమగుట కును బ్రాసగత నన్నయప్రయోగము లభింపలేదుగాని భాష్యాభావమునబట్టి యట్టి బుద్ధోకారక నకారము నెఱుసున్న యగునని యెన్నవగును. ప్రాసగతములు

[భా. క్రి. ౫౮-౫౯-౬౦ సూ.] నన్నయ 'ఉండు' మొ. 'దు' లోపమువాడెడు. 1525

కామింజేసి పైచోట్ల డాదేశము నన్నయప్రయుక్తమని నిర్ణయింపఁగాదు గాని "నాత్పరస్య భవేద్దస్య | డాదేశో వా 'రు'వర్ణకే" అను నధర్వణవచనమునుబట్టి డాదేశమును నన్నయ ప్రయోగించెనని యధర్వణుడు విశ్వసించె ననుటలో సందేహములేదు. రువర్ణక పరకత్వమందే కాక తిజ్ ప్రత్యయమెద్ది పరమైవను 'దు - తి' వర్ణకములకు ముందున్న 'ను'వర్ణకముచోట వికల్పముగా నెఱుసున్నను భట్టారకుఁడు ప్రయోగించెనని యీక్రింది ప్రయోగములచే విశదమగుచున్నది. మఱియు నట్టి యొడల నున్న బిందువుమీది 'తి' వర్ణకము నిత్యముగా 'టి' వర్ణ మగుననియు విశదమగుచున్నది. ఉ.....ద్రోహులై యెదిరి చత్తురొ మందరొ మానవేశ్వరా (ఆది. ౮ ఆ. ౪౬ ప). చ.....ఉ | త్వలదళనేత్ర విందుమ, యపత్యము మేలని (ఆది. ౫ ఆ. ౯౦). క.....మీ మహాగుణములు ని | త్యము విందు నారద... (ఆది. ౭ ఆ. ౫౬). మధ్యాక్షరము..... | ఆతత తేజోధికుండు నా విందును. (ఆర. ౨ ఆ. 3౨౦). ఆ-వె.....ఆరెంటి జే | కొందురయ్య యెట్టి కుమతులైన (ఆది. 3 ఆ. ౧౯3). క. మంటి హరు దేహ మంటం | గంటి నుమాధీశు ససురకంటకు హరు ము | క్కంటి గఱకంటుఁ జూడం | గంటి గృతా ధుండ నైతి గడుఁ బుణ్యమునన్ (ఆర. ౧ ఆ. 33౪).

తిక్కయజ్ఞ పయి నన్నయాధర్వణ సమృతరూపముల తుల్యన్యాయమున రువర్ణ కేతరవర్ణక పరకత్వమందును 'దు' వర్ణక 'ద' కారమునకు డాదేశమును వికల్పముగాఁ బ్రయోగించెను. అట్లే 'ఉండు' థాతుప్రసంగమును 'దు'వర్ణక పరకత్వమునఁ బాఠిక 'దు'వర్ణ లోపమును (రువర్ణక పరకత్వమునందువలెనే చూ 3౦౯ విష). నట్టియొడల నిల్పు నెఱుసున్నమీది 'దు'వర్ణక ద కారమునకుఁ బాఠిక డాదేశమును సోమయాజి ప్రయోగించెను. మఱియు నన్నయ ప్రయోగించినరీతినే యీసందర్భములోని నువర్ణాంతథాతులందలి నెఱుసున్నమీది 'తి'వర్ణక త కారమునకు 'ట'త్వమును దిక్కనాదులను నిత్యముగానే ప్రయోగించిరి.

భట్టారకుఁ డెచ్చటను "ఉండు" థాతు 'దు'వర్ణమును "దు - తి" వర్ణక పరకత్వమునఁ లోపింపజేసి యెంతమాత్రమును బ్రయోగింపలేదు. "ఉండుదును - ఉండితిని" అనురీతినే ప్రయోగించుచువచ్చెను. అట్లే రువర్ణ కేతర పరకత్వమున 'దు'వర్ణకమునకు డత్వమును నైతము నన్నయ ప్రయోగింపలేదు. ఆ 'కొందును' మున్నగువానికే బ్రాహ్మయముగ 'ఆకొండును' అనురీతి ప్రయోగము నన్నయ భారతభాగమున ముచ్చునకేని లేదు.

ప్రయోగములు:—ఉ. ఎండకు వాన కోర్చి తనయిల్లు ప్రవాసపుఁజోటు నాక యాఁ | కొండు నలంగితి న్నిదురకుం దటి దప్పె.....అనక.....(విరా. ౧

ఆ. ౧౩౫). (ఆఁకలి+కొందున్ = ఆఁ కొందున్). గిడుగువారు సంస్కరించిన యప్పకవీయ ముద్రణమున నీపద్యము “ధ = ధ. ద = ధ” మున్నగువానివంటి వర్గప్రాస సందర్భమున “ఆఁ కొంటి నలంగితెన్” అను పాఠముతో నుదాహరించుట యవిమర్శనమూలకము. తాళపత్ర మాతృకలలో నిట ‘ఆఁ | కొందు’ అని ప్రాసభంగముతో లేఖః ప్రమాదమునఁ బడియున్నది. క. గాండీపధన్వ నాహవ | పాండిత్యముఁ దలఁచి సతని భండనమున మా | ర్హిండునని యొక్కఁడు గడఁగుట | గొండంగని తగరు దాఁకఁ గోరుట గాదే (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౩౭). క. దండము గాపాయంబును | ముండితయుఁ గమండలుపును మోక్ష మొరఁగ వె | ట్లండేని లింగ ములకు న | ఖండజ్ఞాన ప్రదత్వకలనము గలదే (శాంతి. ౬ ఆ. ౧౭౮). ‘తే.గీ. విండు నారాయణ పరాయణుండు పాత | కములు గెలిచి వెలుంగుట కాదు తన్ను | నాశ్రయించినవారికి నత్తులమైన | వెలుంగు నొసఁగంగఁ జాలుట వేధచేత. (ఆరు. ౪ ఆ. ౩౭౪ ప). (‘వేధచేత’ అనుచో ‘వేదచరిత’ అని తాళపత్ర మాతృకలు). క. కృతా | ధండనయి వెంపులేజముఁ | గండును (సౌప్తి. ౧ ఆ. ౫౮). నీ.....ఆ-వె... ..స్వదేశవర్తులమై చూచి | కొండ మెల్లపనియు రండు వేగ (మారు. ౧ ఆ. ౧౭౩). చ. అనుటయుఁ గ్రీడి యిట్టులను నాద్రుపదాత్మజు జన్మ మాపగా | తన యవధార్థ మం ద్రుడియుఁ దప్ప దతండును వాని నేయఁడేను సతని నేయుచందమున నూల్కొని యనుగ్రుల నేయుచుండు, వాఁడనితర వధ్యకాయుడగు నాయనఁ దాఁ జడనేయు నుగ్రతన్ (భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౧౧ ప). (నేను ఏయుచుండున్ = ఏయుచుండు దను). ఇచట - ఏను = అట్లునుండు. వాఁడు = శిఖండి. ఆయన = భీష్ముండు. వావిశ్వ వారి ముద్రణమున ‘ఏయుచుండు’ అనియె యున్నది. ఇట ‘ఏయుచుండువాడన్’ అనుపాఠము నంగీకరించినచో భీష్మ డితర వధ్యకాయుఁ డనవలసివచ్చును. ‘ఏయుచుండున్’ అను పాఠము తాళపత్ర మాతృకాగతమగుటచే నది గ్రాహ్యమని బాల కవిశరణ్య కర్తగారి యాశయము (బాలక. ౭౫ పు. టిప్పణము). ఆపక్షము నందును “ఉండును” అను రూపమునుండియేకదా ‘ఉండుచు’ (నేచు) అనుదాని డత్వమును సాధించికొనవలయును. నీ..... | ఉండురు విదుర యుయుత్సు సంజయులు (ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౩ ప). (ఉండు రన్నను తుతిలేదు). (విస్తర.)

విస్తర. ౩౨౪ వివ:—ఇట్టియెడలనెల్ల “ఉండు” డులోపముగల్గిన ‘ఉండును’ మున్నగురూపముల నంగీకరించినప్పుడు నేకదా యందలి సున్నమీఁది ‘ద’వర్ణమునకు డత్వము గల్గునని చెప్పవలయును. అందును - విండును మున్నగుచోటులలో “నా త్వరస్య భవే ద్దస్య | దాదేశోవా ‘రు’వర్ణకే” అనుదాని సమానన్యాయముననే

కదా సున్నమీడి 'దా'కు 'డా'వచ్చె నవలయును. 'ఉండురు' మున్నగు పర్యాయ రూపముల స్థితియు బంధుప్రక్రియకు మూల మనదగును. సోమయాజి 'ఉండురు - ఉండురు' అను ద్వివిధరూపములను వాడిన ప్రయోగములు కల్పతరువునఁ జూపఁ బడెను. రంగనాథరామాయణమున నట్టివి ప్రాసఫలమునఁ గలవు. ద్విపద. ఉండురే యందఁజై యుగ్రభావమున | సంజేహమేటికి సొమి త్రి యిటుకు | (రంగనా. కిష్కిం. ౨౫౪ పు. యూ. ము). అందు పై గంధర్వ లచ్చగల్ సురలు | ముందు రాచోటుల నోడక వెదకి (రంగనా. కిష్కిం. ౨౫౯ పు. యూ. ము). ప్రాసేతరములగు పెక్కు చోటులందు రంగనాథరామాయణమున 'ఉండురు' అనునది చూపట్టుచున్నది. ఇట్టిస్థితిలో బాలకవి శరణ్యకర్తగా రీక్రిందిరితి వ్రాయుట (ఎవరుచూతురని?) మిక్కిలి సాహసము. "వీటిలో విశేష మేమి టుటే-నన్నయకాలము మొదలుకొని మూడు నాలుగువందల సంవత్సరములవరకు 'ఉండురు - ఉండుము - ఉండువు - ఉండురు' అనేరూపములు కవు లెవరూ వాడలేదు....." (బాలక. 2౫ పుట). ప్రాచీన గ్రంథముల మద్రణములలో 'ఉండురు' అనురూప మెచ్చటనైన బడియుండి నచో నది సరికాదనియు నవట "నేను ఉండును" అనురితినే సరియగుపాఠమని యెన్ను దగుననియు నీక్రిందిరితిని నొక్కి వక్కాణించినారు. "అచ్చుపుస్తకములలో తప్పి దారి ఎక్కడనయినా కొత్తరూపము కనబడితే తాటాకుపుస్తకాలలో ఆపాఠము అట్లా ఉండదనే మాకు యెప్పుడము. మేము లెప్పుగా పరిశీలించి మరీ చెప్పుతున్నాము" దీని టిప్పణము:— "అచ్చుభారతము భీష్మ II 3౧౧ లో 'ఏయుచుండు వ్రాత ప్రతిలో 'ఏయుచుండు' శాంతి. V ౧౮౧ లో 'ఉండు' వ్రాత ప్రతిలో 'ఉండు' ఇట్లే తక్కినచోట్ల" (బాలక. 2౫ పుట).

బాలకవి శరణ్యకర్తగాను స్థలాంతరమున 'ఉరు' థాతువు నంగీకరించి యీ క్రిందిరితిని వ్రాసిరి. "నన్నయతిక్కనలు అక్కడక్కడ 'ఉన్నే' అనేరూపము వాడి నారు. ఏమిరూపము ఇది? ప్రశ్నార్థకమైన ఏకారము తీసివేస్తే 'ఉన్ను' నిలు చును. ఇది 'ఉనును' యొక్క ఏకారము. తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుషైకవచనము. థాతువు 'ఉను' కావలెను. విను - తిను వంటిది. ఉనుదును - ఉనుదుము. ఉను దవు - ఉనుదురు. ఉనును - ఉనుదురు - తద్ధర్మ, ఉనితిని - ఉనితిమి, ఉనితివి - ఉని తిరి, ఉనిను (?) ఉనిరి (?) భూత, ఉనుచు - ప్రేరణ - ఉనికి (కృదం)" (బాలక. 2౪-2౫ పు). ఇట్లు 'ఉను' థాతువునే అంగీకరించునపుడు "ఉనుదురు = ఉండురు" అను రూపములు "నా త్వరస్య భవేద్దస్య | డాదేశో వైరు వర్ణకే" అను ప్రకృతాధర్వణ కారికచొప్పున పాక్షికముగు 'ఉండురు' అనురూప మధర్వణసమ్మతమే యనకతీరదే! 'ఉండురు' ప్రాచీనరూపము కాదని వీరెట్లు చెప్పనగును?

సీ.....తమ్ములందఱు, సుఖ ముందురే నీదు సఖులు సుఖులై (ఆశ్ర. ౨ ఆ. ౪౭). ఇట 'సుఖముందురే' అని కాని 'సుఖముందురే' అని కాని పఠింపనగును. నన్నయ యిట్టి 'ఉండు' థాతు 'దు' లోపము నెచ్చటను బ్రయోగింపఁడు. ఉండు థాతుభావాధికరూపమును 'ఉంట' అను 'దు' లోపముతోఁ బ్రాసస్థలమున సోమయాజి ప్రయోగించెనేకాని నన్నయ యెచ్చటను బ్రయోగింపలేదు. (3౦౯ విష. చూ). క. హరియును గీరిటియును.....చలుపుచుండుదు రందఁ | య్యిరువురు నేకాత్ములు.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౧౨ పు). తే.గీ..... | త్రిదశులకు బాధ నేయుచుండుదురు వారు | .....(ఆర. ౪ ఆ. ౫౫ నన్నయదే) (ప్రాస యతిగతము). క. నాయొద్ద నుండుదేని మ | దీయ రథాశ్వములకు.....(ఆర. ౨ ఆ. ౧౩౧ పు). ఇట్లే "ఉంటిని" మున్నగురూపములను నన్నయ ప్రయోగింపఁడు. 'ఉండితినిన్' అనురీతినే ప్రయోగించును. క. మీ రిందుల కందఱుఁ జను | దేరఁ గ నే నంద యుండితిని సభఁ జూడన్ | .....(సభా. ౨ ఆ. ౧౩౯). క. కడుఁ బెద్దకాల ముండితి | మొడఁబడి.....(ఆది. ౭ ఆ. ౨౯). తిక్కనాదు లిట్టియెడల 'ఉంటిని - ఉండితిని' అనురీతిని ద్వివిధముగాను బ్రయోగింతురని నేటి పెక్కు పండితుల యాశీయము. సీ.....తే.గీ. ఆడ కుండితి భీష్టుండు నన్తగురుండు .....(ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౨౧), తే.గీ.....శోక | వనధిఁ దేలుచు నుంటి వివ్వనటఁ గంటి | .....(ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౩౧ కాళపత్ర మాతృక) తేలుచుచుండితివ్వనట(వావిళ్ల వారిప్రతి). సీ. నీవరయంగ సుఖావాప్తిఁ గొఱత లేకుంటినిఁ జనవును..... (ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౨౫. కాటాకుప్రతి) 'లేకుండితి' వావిళ్ళవారి ముద్రణము. 'ఉంటిని' అనుదాని 'టి'వర్ణము ప్రాసస్థానగత మయియున్న ప్రయోగము తిక్కనభారతభాగ మందును గన్పట్టలేదు. సువర్ణాంత థాతువులందుచూత్రమే యట్టివానిని సోమయాజి ప్రాసస్థలములందుఁ బ్రయోగించెను. కం. వింటే..... | కంటే..... | అంటం గట్ట దగునే (ఆను. ౧ ఆ. ౨౮). ఉ.....ఈ | వంటలవానిచేసిన యవార్యపరాక్రమ మొండుచోటులం | గంటిమె వింటిమె .....(విరా. ౩ ఆ. ౨౨౯). క. మంటల .....ఆ | కొంటిం గంటే.....(ఉ. హరి. ౩ ఆ. ౧౩౨). ఉండుథాతు 'దు'లోపము చేయని రూపమును దిక్కయజ్ఞ ప్రాసమునఁ బ్రయోగించెను. క. బండారులకు రక్షకులై | యుండుదు రట్లుండ.....(శాంతి. ౨ ఆ. ౨౦౦). క. అని మునిపతి.....ఆతని | వినితిమి యిఁక నొకటి వినఁగ వేడుక యనుచున్. (నిర్వ. ౭ ఆ. ౯౭ పు). ఉ. ఉండితిరే సహింపఁ గని యున్న విధంబున నుండ కిప్పుడీ | కొండుకవాని నమ్మి.....(నన్ని. ౧౦ ఆ. ౫౨౮). గీ.....అతనిఁ | జంపి

కా కే నయోధ్యకుఁ జనితివేని । (భాస్క. యుద్ధ. ౧౮౮ ప). ద్విపద. వండినఁ దిన నెట్టివారైన శత్రువు । టుండంగఁ దార కైకొందురే యిట్లు (బసవ. ౮ ఆ. ౪౯౭). ద్విపద. నువ్వణ్ణంత ధాతువులకును 'చను' మున్నగు ధాతువులకును 'ను' స్థానమున బిందువుగాని 'దు-తి' వర్ణకములకు 'డు-టి' అను నాదేశములుగాని రానేరవు. చనితిని - ఆనితిని - పూనితిని - మానితిని. చనుదును - చనుదుము - పూనుదును - పూనుదుము మొ.

తి - దు - టలు పరంబులగునపు డన్వాయల 'ను' స్థానంబులవ్యాకరణ బున సున్నయు నుండు డు లోపంబును విభాష నగు. వివరణము. ౫౮.

౩౨౪ I విషయము అందురు - అంట, ఉందురు - ఉంట, పక్షంబున అనుదురు - అనుట, ఉండుదురు - ఉండుట - ఇత్యాది.

సంజేషని. ౩౨౪ I విషయము:—'అను - కను - కొను - తిను - మను - విను' ఇవి యన్వాయలని సూరి బా. క్రియా. ౫౫ సూత్రపు వివరణమున వ్రాసియున్నాడు. బా. క్రి. ౧౮ సూత్రముచే విధింపఁబడిన 'తి'వర్ణకమును, బా. క్రి. ౨౨ సూత్రమున విధింపఁబడిన 'దు'వర్ణకమును, బా. క్రి. ౩౫ సూత్రమున విధింపఁబడిన 'ట'వర్ణకమును బరం బగునపుడు 'అను' మొదలగు ధాతువులకు 'ను'వర్ణముచోటఁ బూర్ణబిందువు నిల్పును. అట్లే 'ఉండు' ధాతు 'డు' వర్ణము లోపించును. పైవాని లోని 'దు'వర్ణకమే, బా. క్రి. ౩౦ సూత్రముచొప్పున 'ద' వర్ణకముగఁ బరిణమించును గాన నయ్యది పరమగునపుడును పై కార్యములు గల్గనని యెఱుంగునది. అర్వాదిగణము పరితగణ మగుటచేత 'చను - పూను' మున్నగు ధాతువులందుఁ బరితకార్యములు జరుగునా యని సందేహింప నక్కఱలేదు. కల్పతరువున నుదాహరించిన ప్రయోగములచొప్పున నేతత్సూత్రత్రయీ (౫౮-౫౯-౬౨ సూ). సాధితరూపములన్నియుఁ బ్రాచీనములే యని గ్రహింపవలయును.

'అను+చు+రు' అనుచోఁ బ్రకృతసూత్రముచే దువర్ణక పరకత్వమునఁ బూర్ణానుస్వారము నిల్వఁగా 'అందురు' అనురూపము నీధించుచున్నది. ఇట్లే 'అను+ట' అనుచో భావార్థక 'ట'వర్ణక పరకత్వమున ధాతువుతుది నువర్ణకముచోట నెఱుఁగుస్థితిగఁగా 'అంట' అనురూపము లభించుచున్నది. ఇట్లే 'దు - ట' వర్ణకములు పరమగునపుడు 'ఉండు' ధాతువునకు 'దు' వర్ణలోపము కల్గఁగా 'ఉందురు, ఉంట' అను రూపము లేర్పడును. ఇట్లే తక్కిన 'అందును - అందుము - ఉందును - ఉండుము' మున్నగురూపములను సాధించుకొనవలయును. ఈసూత్ర

ముచే వచ్చు నెఱుసున్న వైభాషికము గాన నయ్యది రానిపక్షమున 'అనుదురు - అనుట - ఉండుదురు - ఉండుట' మున్నగురూపములు నిల్పును. 'తి'వర్ణము పరమగునపుడు కార్యవిశేషము ను త్తరసూత్రమున విధింపవలసియుండుటంజేరి యిటు నుదాహరింపలేదు.

ఇట బిందువుమీఁది త ద ల కు నిత్య వైకల్పికంబు

బాలవ్యా. లయి ట డ లగు. ౫౯.

3౨౪ II విషయము. అంటివి - అనితివి, అందురు - అందురు, ఉంటివి -

ఉండితివి, ఉండురు - ఉండురు.

సంజీవని. 3౨౪ II విషయము:—ఇట = పూర్వసూత్రముచేత సిద్ధించిన, బిందువు మీఁది = పూర్ణబిందువునకుఁ బరముగా నిల్చిన, త - దలకు = తకార దకారములకు, నిత్య వైకల్పికంబులయి = వరుసగా నొకట నిత్యముగను, నొకట వైకల్పికముగను, 'ట - డ' లగున్ = 'టకార, డకారము' లగును. నెఱుసున్నమీఁది తకారమునకు 'ట'కారము నిత్యముగా నగుననియు నట్టి నెఱుసున్నమీఁది దకారమునకు వైకల్పికముగా డకారమగుననియుఁ దాత్పర్యము. డకారాదేశము పాఠికముగాన డత్వాభావపక్షమందలి యథాస్థిత దకారమునకుఁ బూర్వసూత్రమున నుదాహ్యము లీయఁబడెను. ప్రకృతసూత్రములోని "ఇట" అను శబ్దపు స్వార్థస్యముచేఁ బూర్వసూత్రముచే విధింపఁబడిన నెఱుసున్నమీఁదమాత్రమే యిట్టి 'ట - డ' ల యాదేశము కల్గు నను నర్థము నెఱుఁపెను. కావున "పంతము, అందము" మున్నగు చోటులం దిట్టి 'ట - డ' ల యాదేశము కల్గినదని గ్రహింపవలెను. "బిందువు సోకున నీమూర్పు జరుగుట సహజదునుట సరళాదేశాది ద్రుతకార్య ప్రక్రియంబట్టి విశదంబ" (బా. సా. పే. ౪౩౩ పుట). ఈ వేటిక వ్రాత సరికాదు. ఇచ్చటి 'ట-డ'ల యాదేశము సరళాదేశమువంటిది కాదు. పరుషరుగు (బిందుపూర్వక) తకారము చోట (బిందుపూర్వక) పరుష టకారమే నిల్పుచున్నది. అట్లే సరళరుగు దకారము చోట సరళమే యగు డకారము నిల్పుచున్నది. ఋజుయు "పంతము - అందము" మున్నగుచోట్ల సున్నసోకున నిట్టి యాదేశము రానేరదు గాన నిది కేవలము సహజముకానేరదు. ఉదా:—'అను+తి+వి' = అనుచోఁ బూర్వసూత్రముచొప్పున 'ను' వర్ణముచోట నెఱుసున్న నిల్వఁగా 'అంతివి' అను రూప మేర్పడును. అందలి సున్న మీఁది తకారరూపహలంశమునకు టకారాదేశము రాఁగా "అంతి+వి=అంతి+టి+వి=అంటివి" అను రూపమేర్పడెను. సూత్రములోని త ద ల కనఁగా 'తకార దకారము' లనెడి హలంశములకు 'ట - డ' లగు ననఁగా "టకార-డకారము" లనెడి

హలంశము లాదేశము లగునని తాత్పర్యము. "త ద లు - ట డ లు" అను స్థలముల లోని 'అ'కార ముచ్చారణార్థకమని యెఱుంగవగును. పూర్వసూత్రముచొప్పున నెఱుసున్న వచ్చుట వైభాషిక మగుటంజేసి సున్నరానిపక్షమునఁ బ్రకృతసూత్రము నకుఁ బ్రసక్తియే యుండదుగాన 'అనితిపి' అనురూపమే యథాస్థితముగా నిల్చి పోవునని భావము. పాక్షికమగు నెఱుసున్న వచ్చినపిమ్మట 'ట'కారాదేశము నిత్యము గాన 'అఁటిని' అను రూపముమాత్రము సిద్ధించును. డకారాదేశము వైభాషికముగాన 'అందురు. అందురు' అను రూపద్వయము లభించును. నెఱుసున్నయే రానిపక్షమున రెంటును యథాస్థితముగా 'అనితిని - అనుదురు' అను రూపములే నిల్చిపోవును.

రువర్ణకంబు పరంబగునపుడు సున్నమిఁది త - ద - డ -

బాలవ్యా ల యుత్పంబునకు లోపంబు విభాషనగు. ౬౨.

౩౨౪ III విష పోషింతు - పోషింతురు, కొందు - కొందురు -

కొందు - కొందురు.

సంజేసి. ౩౨౪ III విష:—ప్రథమ మధ్యమ పురుష బహువచన 'రు' ప్రత్యయంబు పరంబగునపుడు పూర్వస్థితములగు 'తు - దు - డు' అనువానిమిఁది 'ఉ'కారము వైకల్పికముగా లోపించునని సూత్రార్థము. త - ద - డల యుత్పత్తి మనఁగా తకార దకార డకారములమిఁద నున్న 'ఉ'కారం బని యర్థము. ఈ బాలవ్యాకరణసూత్రము 'అన్యేషాంచ ప్రయోగ మహితానామ్' అను చింతామణిసూత్రమునకు వివరణము. ౨౧౦ X విషయమున వ్రాయఁబడెను. ప్రయోగములును జూపఁబడెను. నీ.....తే-గీ. కొందు భూపతి లేకున్న మంద్రైజనము | లభిప (కొంతి. ౨ ఆ. ౨౫౫). ఇందు 'కొందు - మంద్ర' అనిఁబరిచినను ఊతిలేదు. ఆ-వె. తగిలి జరయు రుజయు దైవవశంబున | నయ్యెనేని వాని ననుభవింతు | గాః.....(౩ది. ౩ ఆ. ౧౯౩). గీ. "ఉందు రందురు కందురు కొందు రనఁగ | మందు రెంతురు తగ భుజియుంతు రనఁగఁ | దగు క్రియలమిఁది రేఫలు దాఁచలిదెస | యక్కరముతోడ శ్లిష్టమై యలరు నభవ. (౧౩౦). ఉందురు:—గీ. మమ్ము రక్షించి తని యేల మాటి మాటి | కభినుతింపంగ దక్షవాటాధినాథ | తల్లిదండ్రులు రక్షింపఁ దలఁప కుండ్రై | (విస్తర). ప్రజల భీమేశ ఒహునిధోప

విస్తర. ౩౨౪ III విష:—ఇందు "తిలఁబకుండ్రి" అని ముద్రణ ప్రమాదమున స్వల్పక్షణసార సంగ్రహమునఁ బడియున్నది. దానినిజూచియే కాబోలును నధునాతన లాక్షణికులెల్ల "ఉండ్రి" అని శ్రీనాథుడు ప్రయోగించెనని వ్రాయ

ద్రవముల । (౧౩౧). (భీమఖండము). అందుఁ—ఁ. వట మండ్రు గొండలు వట
మేని యూడలు... (౧౩౨) (కవికర్ణరసామనము). అనుభవించురు— ఆ. వె. తగిలి
.....అనుభవించు । ..... (౧౩౩) (ఆదిపర్వము). తే.గీ. బలముగలవానిఁ
బలువురు బలవిహీను । లొక్కటై కూడి నిర్జింప నుత్సహించు । మధువుఁ గొన నుత్స
హించిన మనుజుఁబట్టి । కుట్టి నిర్జించు మధుకరసులము నట్లు (౧౩౪) (ఆరణ్య
పర్వము).” (సర్వల. ౧ ఆ. ౨౯ పుట). బా. ప్రకీ. ౧౭-౧౮ సూత్రములు విభక్తి
ప్రత్యయ పరకత్వమునందలి స్వరలోపమును విధించునవి కామింజేసి (౨౧౦ X)
సూరి యట నీసూత్రము నుపదేశించినవాడయ్యెను.

ముఱ్ఱ పరంబగు నపుడు కో శబ్దంబు కొనునకు బహు

బాలవ్యాకరణ శంబుగా నగు. ౬౦.

వివృతి బహుళం బనుటచేత దీనికి నొకానొకచో సత్యచాం

3౨౫ విషయము బని యెఱుంగునది.

సాగిరి. తిమ్మకవి యాపద్యమును “ఉండురు = ఉండురు” అనుగాని కుదాహరించు
చున్నానని వ్రాసినవ్రాతను సైతము చాటింపరైరి సాధారణముగాఁ బూర్వ
పూర్వ బుదాహరించిన ప్రయోగములను స్వీకరించుచు దలఁచుటలుపైటి లక్షణ
గ్రంథములను వ్రాయుట యలవాటుగటచే నీటి ప్రమాదములు ప్రబలుచున్నవి.
“ఉండ్రయనుటకుఁ తల్లిదండ్రులు రక్షింపఁదలండుండ్ర, భీమ.” (ఆం. భా. ఆ.
౧౦౦ సూ. వివృతి. ౨౬౫ పు. తృ. మ). “పెరియచ్చు యెడఁ బ్రయోగ । విభ
మెఱుంగఁదగున్” “(అన్యేషాం ప్రయోగమహితానామ్) అనుటచే (ఇకారము
నకును లోపము గల్గును. మమ్ము రక్షింతు వని యేల మాటిమాటి । కభినుతింపఁగ
దక్షవాటాధినాథ । తల్లిదండ్రుల రక్షింపఁ దలండుండ్ర. అను నీ భీమఖండ
ప్రయోగము నిర్దుష్టము.” (నారా. గాణ. ౩౯౮ కారి, ౬౫ పద్య. క్రియా. ౩౪౭
పుట). ఈగాణపత వివరణకర్త ‘తల్లిదండ్రుల’ అనెదని యపధారణార్థక శబ్దమును
జూనిపి యచటి గ్రంథకృద్వివక్షితార్థము నడఁగింప యత్నించెను. “ఈశ్వరుడా
నీవు రక్షించుచున్నావని మాటిమాటికి స్తోమింపవలె ” తల్లిదండ్రులు బిడ్డల రక్షింప
కుందురా. ఈశుఁడు తండ్రివలె రక్షించునని భావము.” అనునది గ్రంథకృద్వివక్షి
తార్థము. “నీవు రక్షింతు వని తలచి తల్లిదండ్రుల రక్షిండుండ్ర” అను నపార్థము
నీతఁడు బలపఱచెను. బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యలో ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములు
రెంటను “ఉండ్ర” అనియే పడియున్నది. కాని పై వారివలె నీతఁడు బయలుపడలేదు.

[బా. క్రి. ౬౦-౬౧ సూ.] 'బా-గు ప్ర' లోని యతిచారశబ్దార్థము సరికాదు. 1533

ముజ్జ పరంబగునపుడు దీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబును
మువర్గకంబునకు మాముడియు నగు. ౬౧.
కొమ్ము - కొనుము, కొండు - కొనుడు.

సంజీవని. 3౨౫ విష:—3౨౨ విషయమునఁ జూపఁబడిన భాషేయ మమితా
తత్రేత్యా ద్యధర్వణకారికలను వివరించుచు సూరి బాలవ్యాకరణమున ననేకము
లగు నాచ్చికక్రియారూపనిశేషములను వివరించెను. అట్టివానిలో నిది యొక
విషయము. 'ము - డుజ్' అనేది ప్రాకృతాద్యక్ష మధ్యమపురుష ప్రత్యయముల
ప్రత్యాహారమే 'ముజ్' అనునది యని చెప్పిన జాలుచు. అట్లున్నను సూరి యట్టి
విషయమునె బా. క్రి. 3౧ సూత్రమున "మధ్యమ ము డుజ్జులు ముజ్జురాఁబడు"
అని స్పష్టార్థముగా వచించెను. అట్టి ముజ్జు పరంబగునపుడు 'కొను' ధాతువునకు
'కో'అను నాదేశంబు బహుళంబుగా నగునని సూత్రార్థము. బహుళ మరుటచేత
'కో'అను నాదేశమున కతిచారంబును గలదని సూరియే వివరించెను. అతిచార
మనఁగా నతివ్యాప్తియని యర్థము. (విస్తర). "అలక్ష్యే లక్షణ ప్రవృత్తి రతి
వ్యాప్తి" అని యతివ్యాప్తిశబ్దమున కర్థము. అనఁగా ముజ్జు పరమగునపుడేకాక
తదితరములగు వ్యతిరేకార్థకాది ప్రత్యయములు పరమగునపుడును 'కో' అను నా
దేశము క్వాచిత్కరుణాఁ గల్గునని యభిప్రాయము. ఉదా:—కొను+ము =
కొనుము. ఇటఁ బ్రకృతసూత్రముచొప్పున 'కో+ము' అని యేర్పడఁగా 'ము'వర్ణ
కమునకు మాముడియు 'కో' అనుదానికి ప్రాప్యమును నుత్తరసూత్రముచొప్పునఁ
గల్గఁగా "కొమ్ము" అను పాక్షికరూపము సిద్ధించును. ఇట్లే 'కొను+డుజ్' = 'కొనుడు'
అనుచోట యతియు 'కో+డుజ్' అని ప్రకృతసూత్రముచొప్పున నేర్పడఁగా నుత్తర
సూత్రముచొప్పున 'కో' అనుదానికి ప్రాప్యము కల్గఁగా 'కో+డుజ్' అని యేర్పడును.
జేత్తు బిందుపూర్వంబగు నను (బా. ౬౩. ౧౯ సూ). చొప్పున బిందువు రాఁగా
'కొండు' అనురూపము సిద్ధించును. బా. స. ౧. ౨౨ సూత్రముచొప్పున నుడితొలి
ప్రాస్వముమీఁదిది గాన 'కొండు' అను పార్థబిందుకరూపము కల్గినేరదు. ఇట్లే
యాత్త నేపదార్థకస్థలములందును, శబ్దపల్లవస్థలములందును "చదివికొనుము =

విస్తర. 3౨౫ విష:—శ్లోతిశ్చాస్త్ర ప్రసిద్ధమగు కుజాదిగ్రహ పంచకము
నకుఁ గల్గి శీఘ్రగమన మథమని బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యలో (బా. గు. ప్ర. 3౫3
పు. ద్వి. ము.) విస్తరింపఁబడెను. కాని యట్టియర్థ మిచటఁ బొసఁగియుండలేదు.
'అతిచారః. పుం - అతిశయేన చారః - అతిక్రమ్య వా చారః - అతిశయితగమనే
శ్లోతిశ్చాస్త్ర ప్రసిద్ధే మజ్జలాది గ్రహఽభ్యుక్త్య.....(శబ్దప్ర)."

5134 సారాయణీయములోని 'గృహ్యతే...' ఆధర్వణముకాదు. 3.2.1 వి. సంజ్ఞ

చదివికొమ్ము - చదివికొనుడు = చదివికొందు, కైకొనుము = కైకొమ్ము - కైకొనుడు = కైకొందు" మున్నగురూపములు నేర్పడును. "కొ" అనునాదేశమున కతిచారము గల్గునపుడు - చదివికొంగలడు - (చదివికొనంగలడు) చదివికొందు (చదివికొనడు) - చదివికొన్ (చదివికొనన్) మున్నగురూపములు మహాకవి ప్రయోగానుసారముగ గ్రాహ్యములగును. కవిత్వయము వారిభారతమునం దెచ్చుటను నీ "కొ" అక్షరాదేశపు రూపములు చూపట్టలేదు. "మ తుదిరాజ్యంబు నగంబు గొన్నడవియందుం బేరువంచించియున్.....(ఉద్యో. 3 ఆ. ౯౭)" అనుపద్యమున ముద్రితపుస్తకములలో "తుదిరాజ్యము సగము గొన్నడవియందున్" అనుపాఠమే కన్పట్టుచున్నది. పాము - రము మున్నగువాని సామ్యమునను శబ్దాలంకారోత్సృత్యమునను నిట్టి పాఠమేర్పడెనని విశ్వసించనగును. 'కొ' అనునాదేశమును ముఙ్గుపరమగునపుడునైతము భారతకవులు ప్రయోగించిరిని విశ్వసించదగిన ప్రాసాదిస్థలగత ప్రయోగ మొక్కటేని లభింపలేదు. నన్నయాధర్వణీయమున నట్టి విధానమును లేదు. భారతేతరకవుల కావ్యములలో మాత్రమే యట్టిప్రయోగములు చూపట్టుచున్నవి. సారాయణీయాంధ్రవ్యాకరణమునఁ గవిజనాంజనములోనిదనుచు నీ క్రిందికారిక యాంధ్రీకరింపఁబడినది. '3౯౨.గృహ్యతే విశ్మతే యత్ర । ప్రతిషేధవిశేషణే । లుజ్జుకారస్య కోద్ధిష్ఠస్త్రోక్తం పూర్వసూరిభిః. = క. కొనుక్రియ వ్యతిరేక విశే । పణమగు నెడఁ దొంటిబుధులు సాధ్యమణి, చా. । పును బొసరింది కొకారం । బునకున్, దుదిలిపికి లోపముం బొసరింతుర్ (సారా. క్రియా. ౫౮ పు). బాలవ్యాకరణ ప్రసిద్ధమగు 'ముత్తు'నందెల్ల నీకార్య ముర్వాచీన కవులగ్రంథములలోఁ గన్పట్టుచున్నది. భారతమునం దెచ్చుటనులేదు. ఇట్టిస్థితిలో నధర్వణునివంటివాడు ముజ్ పరకత్వమందైన విధింపక వ్యతిరేక విశేషణస్థలమందుమాత్రము విధించునని విశ్వసించదగి యుండలేదు గాన నీకారిక ప్రక్షిప్తమనుటలో సందియము లేదు. "కొనుథాతువునకును, ౫౨చే నాత్తనే పదార్థమున నైన 'కొను' అనుదానికిని 'కొ'అనునది బహుళముగా నాదేశమగునని సూత్రార్థము" (బా. సా. పే. ౪౩౪ పుట). ఇట్లునుటచేత, కైకొమ్ము - చేకొమ్ము - కైకొందు - చేకొందు - మున్నగుచోట్ల రాదను నపార్థము గల్గదా ? సూరి 'కొను, నకు' అని చెప్పియుండఁగా నిట్టివ్యాఖ్య యర్హమగునా ? "కాని యాయతిచారము మాత్ర మనుప్రయుక్తమగు కొనునకేగాని సహజమగు కొను థాతువునకుఁ గాదని గ్రహించునది" (బా. సా. పే. ౪౩౪ పు). ఇది సరికాదని విశదమగునట్లు గాణపతివివరణమున నీ క్రిందిరీతి నున్నది "ఇది వ్యస్తముగను బ్రయో

గింపఁబడినది. 'కాముం జీరికిఁ గోక క్రోధము నహంకారంబు' (హరవిలా, ౪ ఆ. 3౨) 'జవ్వనం బిచ్చి ముదిమి కోఁ జాల మనుచు' (విష్ణు. ౬ ఆ. ౧౭౭ పు.) (గాణ. క్రియా. 3౯౨ కారి ౫౮ ప. వివరణము). ఉ. కొండని వేడ్కతోఁ బసిడికొండ ధనాథులకెల్లఁ బంచి యీ | కుండుట (నైష. ౧ ఆ. ౫౧. సూ. రా. ని. 'కొను' శబ్దమునొద్ద. ౫౦౫౨). తే సీ . మనసు మ్రుచ్చిలి సొచ్చిన మత్తికాడు | వీడు గొప్పని చేపాచి వెలది యపుడు | (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౧౪౯ ప). దీనినిబట్టి-మువళ్లక లోపమునఁ గలిగిన "అదిగో - అదిగో మున్నగు కళాపూర్ణోదయాది ప్రయోగ ములును (౨౧౫ II విష. చూ) 'ఓ' ఆదేశమునకుఁ బ్రమాణములె యగు చున్నవి. (౧౦౯ విష. చూ). ఇంకను బ్రయోగములు:—ద్విపద. కర్తంబు త్రాళ్ళు దాఁ గట్టుకొఁ దగునె (బసవ. ౧ ఆ. ౪౩౫). ద్వి. అదిగొ వ్వునుచుఁ జల్లి నందందు నెగయు | సడమలోడక కణజాల మంతయును (బసవ. ౪ ఆ. ౨౪౦). ద్వి. ఓప్పుకో రాజ్యంబు తప్పేమి యనుడు (బసవ. ౫ ఆ. ౮౦ ప). ద్వి. అదిగో మహారాజ యంతటఁ బోక (బసవ. ౭ ఆ. ౧౮). ద్వి. నీవ ఓ విషములు దేవున కిచ్చి | చావకున్నను దత్ప్రసాదంబు మీర | చేకొందు (బసవ. ౭ ఆ. ౫౯౭). "గీ. వాని మార్పునఁ జేర్కొని మానవతయు | (శృం. నైష. ౧ ఆ. ౬౨). మ..... నిమేషవ్యాప్తిఁ గైకొని దృక్ | సరసీజమ్ములు..... (శృం. నైష. ౫ ఆ. ౧౮౨) ఏను బ్రార్థింపఁ గైకొక యిట్టివాని (కళా. ౪ ఆ. ౪౯).....శా.....తలపై నెక్కించుకో జాహ్నవీ (విజయ). పయోధి లోఁతు గైకొ నెఱకొల్పెనో (పాండు. 3 ఆ. ౧౪౪)..... ఇట్టివి పెక్కుప్రయోగములు గాణపతవివరణమునఁ జూపఁబడినవి.

కొనుఁగాతువునకు వ్యతిరేక ప్రాథనాగ్రక ము దుజ్జులు పరమగునపుడిట్టి "ఓ" అనునాదేశము కల్గినేరదు. ఉదా:—కొనకుము - కొనకుడు - చేకొనకుము - చేకొనకుడు - చదివికొనకుము - చదివికొనకుడు - మొ. "ఓ"కుము" మున్నగు నవి సాధువులు కానేరవని యెఱుంగునది. అట్టి ప్రయోగములును లేవు.

౬౧ సూ. వ్యాఖ్య:—ము దుజ్జులు పరంబులగునపుడు పూర్వసూత్రోక్త మగు 'ఓ' అనుదాని దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును 'ము'వర్ణకమునకు మాముడియు నగునని యర్థము. ఉదా:—కొను+ము - ఓ+ము = కొమ్ము. ఓ+డుజ్ = కొ+డుజ్ = కొండు. 'ఓ' అనునాదేశము రానిపక్షమున, 'కొనుము - కొనుడు' అగును. బాల. సమా. ౧౩ సూత్రముచొప్పున ద్విరుక్తమకార పరకత్యమున హ్రస్వము సిద్ధించునుగాని 'దుజ్జు' పరంబగునపుడు హ్రస్వము వచ్చుట కీసూత్ర

మావశ్యక మగుటచే మువర్ణక పరకత్వమునందలి ప్రాస్థవిధాన మనువాదమని యెఱుంగునది. 'ముడుజ్జు' లలో 'దుజ్' పరకత్వమునందుమాత్రమే ప్రాస్థము వచ్చు ననునది మొదలగు నపార్థములు కల్గకుండుటకై యట్టియనువాదమును నావశ్యకమే యనఁదగును.

కొనుధాతువును సంబంధించు రూపసాధనప్రక్రియయుఁ దద్విషయక మహా కవిప్రయోగములును బూర్వసూత్ర వ్యాఖ్యలో విస్తరింపఁబడెను. ఇంకఁ బ్రకృత సూత్రము రమ్మ - రంశు, పొమ్మ - పొండు, లెమ్మ - లెండు, కమ్మ - కండు, లెమ్మ - లెండు మున్నగు వెక్కుప్థలములకు సాధకమైయున్నది. అట్టి యుపయోగ మాయావిషయముల సందర్భమునఁ బ్రదర్శింపఁబడును.

ఉపకృతి పరిణతి సంవృతి | ఖేనా త్రివిధా క్రియా
పుషణ్వాదిః | ఉపకృతి రథ భూజ్వాదిః | పరిణతి
రన్యా తు రఞ్జే వస్వాదిః. స్యా దుపకృతిః కృదంతా |
సా పరిణతి రయవ రస్వితైవ భవేత్ | సంవృతి రహ
తాకారాజ్ఞేయం త్రివిధాను చ క్రియా స్వేవమ్ |
(ఆం-చిం. క్రి. ౧-౨ సూ.) (అహో. ౪౫౭-౪౫౮ పు).
సన్నయా స్యా త్సంవృతే దుపకృతే | రప్యథేదః క్వచి న్నతః |
భగ్వణీయము. స యథా శాస్త్ర మున్నేయ | స్సా శబ్దజ్ఞాన దక్షిణైః
3౨౬ వి. (వికృ. క్రి. ౧ కా. అహో. ౪౬౬).

యథాప్రసిద్ధి ధాతునాం | ప్రయోగ స్సమ్మతో
భవేత్ | ఏవోప పదభాజః స్యుః | సాధవో భ్యాదయః
క్రియాః (వికృ. క్రి. ౨ కా. అహో. ౪౬౮).

భవతి క్రియాపదానాం | త్రివిధానా మిం చు గాగమో
జ్ఞేష్య (ఆం. చిం. క్రి. ౫ కారి. అహో. ౪౬౯).
కేచిత్తు ణిచ మిచ్చన్తిధాతో రే వాశ్రుతాగమాత్
(వికృ. క్రి. ౧౪ కా. అహో. ౪౭౩ పు).

అన్యస్తా చ్చాధాతో | ధాతుత్వ వివక్షయేవ భవ
తీంచుక్ (ఆం. చిం. క్రి. ౭ కా. అహో. ౪౭౭ పు).
పుగాదిక విశేషస్య | సంగ్రహోపి క్వచి న్నతః (వికృ.
క్రి. ౩ కా. అహో. ౪౮౪ పు).

కల్పతరువు. 3౨౬ వి. :— ఉపకృతి - పరిణతి - సంవృతి-ఖేదాత్ = ఉపకృతి =
ఉపకృతియు, పరిణతి=పరిణతియు, సంవృతి = సంవృతియు ననెడి, ఖేదాత్ = ఖేదము

[భా. క్రి. ౬ కి. మొ. ౩౦ వ. ౧౨౧ సూ.] 'అహో' కృదంతః యుపకృతిభాతువనరాదు.

కలన, క్రియా = సంస్కృత సమధాతువు, త్రివిధా = మూడువిధములు గలది యగుచున్నది. పుషణ్యాదిః = పుష - ణ - మొదలుగాఁగల థాతువు, ఉపకృతిః = ఉపకృతియను సంజ్ఞగలది. అథ = పిమ్మట, భూ - జ్యాదిః = భూ - జ - మొదలుగాఁగల థాతువు, పరిణతిః = పరిణతి సంజ్ఞగలది. రజ్జి వస్యాదిః = రజ్జి - వస్ - మొదలుగాఁగలది (చూ. వి. స్థ. II ౨౯౬) అన్యాతు = తక్కిన సంవృతి యను సంజ్ఞగలది యగును. ఉపకృతిః = ఉపకృతిభాతువు. కృదంతః = కృత్ ప్రత్యయములకు వచ్చే యాకారము గలది, ఉపకృతిభాతువు = ఉపకృతిభాతువులను సంజ్ఞగల "భూ" ప్రభృతిభాతువు. అహో వచనమున భవేత్ = 'అయ్య - వ' అర్థమునానిలో నొకదాని పరిణామముతోఁ గూడినదె యగును. సంవృతిః = సంవృతి సంజ్ఞగలథాతువు, అహతాకారా = అకారమందు కూర్చు లేనిదగుచు ననగా సంస్కృతభాతు పాఠమున నుపదేశింపబడిన యాకారము గలదే యగుచు, దత్తమధాతువుగా నేర్పడునని యర్థము. త్రివిధాసు = మూడువిధములగు థాతువులందును, ఏవమ్ = ఈవిధమగు వ్యవస్థ, జ్ఞేయమ్ = తెలియదగినది. బాలసరస్వత్యహోబలపండితులును దదనుయాయా కవిజనమండన నారాయణయకారాదులును, గృత్ప్రత్యయాస్తములగు రూపములె (ప్రాతిపదికములె) యుపకృతి భాతువులుగ నేర్పడునని వ్యాఖ్యచేసిరి. ఇది సరికాదు. ప్రాతిపదికములు థాతువులెట్లగును? ప్రాతిపదికములపై సుప్టలు నిల్పునేకాని తిజ్జులు నిలువనేరవుగదా. కావున సుబంత పక్రియా సందర్భమున సంస్కృత జంత ప్రాతిపదికములె తత్సరు ప్రాతిపదికములుగ నేర్పడుననియు హలంత ప్రాతిపదికములు ప్రథమైకవచనాన్తాది సదృశ రూపమునఁ దత్ప్రత్య విషయమున నేర్పడుననియు నుపదేశించినట్లై (౧౬౯ విషయ) యీపట్టున సయితము సంవృతులు సంస్కృతభాతు పాఠోపదిష్టభాతువులె తత్సమధాతువులుగ నేర్పడుననియు నుపకృతులు కృదంత ప్రాతిపదికములవంటి యాకారముతోఁ దత్సమధాతువులుగ నేర్పడుననియుఁ జింతామణికర్త యుపదేశించె ననుట విశ్వరసీయమై యుండునుగదా. "ఉపకృతిక్రియా కృత్ప్రత్యయాన్తాస్యాత్.....సంవృతిక్రియా.....ఉపదేశకాలేయత్ స్వరూపం తేనైవ తిష్ఠతిత్యర్థః" (అహో. ౪౫౨ పు). "ఏవంచ సుజ్ఞాత్రయ మన్వర్థకమ్ - ఉప = సమీపే - అస్తే ఇత్యర్థః, కృతిః = కృత్ ప్రత్యయవిధానం యస్యాః సా=ఉపకృతిః. అయాద్యస్తత్యేన పరిణమత ఇతి పరిణతిః.....సమ్యక్ వృతిః = వరణం నైయ త్యేన స్వరూపస్య ప్రాప్తి ర్యస్యాః సేతి....." (అహో. ౪౬౩ పుట). ఇట్టి వివరణము సరికాదనియుఁ గృదంత ప్రాతిపదికమువంటి యాకారముతో నుపకృతిభాతు

[బా. క్రి. ౬౩ మొ. ౭౦ వ. ౧౨౧ సూ.] ఉపకృత్యాదిరూపసాధన ప్రక్రియ. 1589

ఉ - ఊ, ఋ - ఋ' అను నచ్చులు తుదినిగల ధాతువులతుదిని 'అయ్ - అవ్ - అర్' అను పరిణామము గల్గును. అట్టి పరిణామము నందు నట్టి ధాతువులె పరిణతిసంజ్ఞ గలవని యెఱుంగునది. "సావ్యధాతు శాన్ధధాతుకయోః. (౭-౩-౮౪) అనయోః పరయో రిక నై స్సాన్ధస్య గుణః స్యాత్." (సి. కౌ. భాష్యది. ౨౬౮ సూ). అను సూత్రముచొప్పున ధాతువుతుదినున్న 'ఇ - ఈ, ఉ - ఊ, ఋ - ఋ' అనుస్వరము లకుఁ గృత్ ప్రత్యయపకత్వమున గుణాదేశ మగును. అనగా నట్టి 'ఇ - ఈ' లకు 'ఏ' అనియ, 'ఉ - ఊ' లకు 'ఓ' అనియు, 'ఋ - ఋ' లకు 'అర్' అనియు నాదేశములగును. అట్టి 'ఏ - ఓ - అర్' అనువాని కణాదికృత్ ప్రత్యయము పరమగు నపు డీ క్రిందిరీతిగల స్వరసంధి కలుగును. "ఏచోఽయవాయాన్.. (౬-౧-౭౮) ఏచోఽక్రమాత్ 'అయ్ - అవ్ - అయ్ - అవ్' ఏతే స్యు రచి." (సి. కౌ. ౬౪ స్థి. ౬౧ సూ). ఏ - ఓ - ఐ - ఔ లకు నచ్చుపరమగుచుండఁగా 'అయ్ - అవ్ - అయ్ - అవ్' అనునవి యాదేశములగునని యర్థము. దీనిచొప్పున ధాతువుతుదినున్న 'ఇ - ఈ' లకాదేశముగవచ్చిన 'ఏ' కారమునకు 'అయ్' అను నాకార మేర్పడును, ధాతువుతుదినున్న 'ఉ - ఊ' లకాదేశముగా వచ్చిన 'ఓ' కారమునకు 'అవ్' అను నాకారము గల్గును. ధాతువుతుదినున్న 'ఋ - ఋ'ల కాదేశముగా 'అర్' అనునదియే నిల్చును. ఇట్టి ప్రక్రియచొప్పున వేర్పడిన 'అయ్ - అవ్ - అర్' అను పరిణామములగుల సంస్కృతధాతువులె పరిణతిసంజ్ఞగలవని యెఱుంగునది. ఇవి కృదంతములు కావు. కృత్ప్రత్యయయోగ సందర్భమునందుఁ గల్గు పరిణామములతోఁ గూడు సంస్కృతధాతుమాత్రములె. వీనిపైని స్వార్థికమగు నించుగాగమము నిల్చును. ఉదాః—('జయ - పు - జి - భావే - అచ్' శబ్దస్తో). జి = జయ్ + ఇంచు = జయించు; ('అనుభవ - పు - అను+భూ+అప్' శబ్దస్తో) అనుభూ = అనుభవ్ + ఇంచు = అనుభవించు; (తరి. (రీ) స్త్రీ. త్రా+ఇ+(వాజీమ్) - శబ్దస్తో) త్రా - తర్ + ఇంచు = తరించు. మొ. "ఐస్తుతౌ - ఐ = ను+అన (బుద్ధిత్) = నో + అన = నవ్ + అన = నవన." అనుచొప్పున 'ను' ధాతువునుండి "ను = నో = నవ్ + ఇంచు = నవించు" అను పరిణతిధాతురూపము కల్గవేరదు. "పుషణ్యాది రుపకృతిః" అను చింతామణిసూత్రముచే నయ్యది క్రి ప్రత్యయంతమగు కృదంత ప్రాతిపదికమువంటి యాకారముతోనె తత్సమధాతువగుచు 'ఇంచు' గాగమము నెనయునని యెన్నవగును. "స్త్రియాంక్తిన్. (౩-౩-౯౪) స్త్రీలిక్తే భావాదాక్తిన్ స్యాత్ - ఘుఞ్ఞోఽపవాదః.....కృతిః....." (సి. కౌ. ౩౨౭౨ సూ). ఈ క్తిన్ ప్రత్యయము పరమగునపుడు లఘువులు నుపధాభూతములు నగు 'ఇ - ఉ - ఋ' అను

వానికి గుణమురాదు. అట్లే ధాతువుతుదినున్న 'ఇ - ఈ - ఉ - ఊ, ఋ - ౠ' అనువానికిని గుణము రాదు. "కౌక్ జీతిచ, (౧-౧-౫), గిత్ - కిత్ - జీన్నిమి త్రే ఇగ్గక్షణే గుణవృద్ధి నస్తు" (సి. కా. భాష్యది. ౨౨౦౭ సూ). దీనిచొప్పున - సుతి - కృతి - భూతి - మున్నగుచోటులందు గుణాదేశము రాదని యెఱుంగునది. అట్లుగుటనే 'సుతించు' మున్నగు నుపకృతిధాతురూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

స్వా స్సంవృతే రిత్యాది:—సంవృతే = సంవృతిధాతువునకును, ఉపకృతే = ఉపకృతిధాతువునకును, అభేదోపి = భేదము లేకుండుటయు, స్వాత్ = కొన్నియెడల సంభవించును. సః = ఆయభేదము, సౌశబ్దజ్ఞాన దక్షిణైః = సౌభ్రతజ్ఞానమందు దాక్షిణ్య మనఁగా సమర్థత గలవారిచేత, యథాశాస్త్రం=రంస్క శాస్త్రము సారముగా, ఉన్నేయః = తెలిసికొనఁదగినది. ఉవా—'నాదము' నినదము' మున్నగు ద్వివిధ కృదంతరూపములును బ్రసిద్ధములయి యున్నవి. అట్టియెడల 'నినదించు' అనునది యుపకృతియు, సంకృతియుఁగా నోవును. "నద్" (జద అన్య క్తే శబ్దే) అను ధాతువుమొక్క కృదంతరూపము 'నినద' అని యేర్పడును - దానివంటి యాకారముగల 'నినద' అను నుపకృతిధాతువుపై నించుగాగమము చేరఁగా నబదాది స్వరసంధి నిత్యముగాన (౭౫ విష.) "నినదించు" అను నుపకృతిధాతు వేర్పడును. 'నద్' అనుధాతువునందు మార్పేమియు లేమింజేసి యది సంవృతి యనిపించుకొనునుగాన "ని+నద్+ఇంచు = నినదించు" అను సంవృతి ధాతురూప మేర్పడును. ఇట్లుపకృతి సంవృతి ధాతువుల కభేదము నరయునది. ఈ సూత్ర ముపలక్షణమగుటంజేసి యుపకృతి పరిణతులకును గొన్నియెడల భేదములేః పోనచ్చునని యెఱుంగనగును. "ప్రభవ.....ప్ర+భూ - భావే అప్ = పరాక్రమే జన్మనిచ" (శబ్దసో) అనుచొప్పున 'ప్రభవ' శబ్దము కృదంతము గలదు. దానివంటి యాకారముగల 'ప్రభవ' అను నుపకృతిధాతువునుండి "ప్రభవ+ఇంచు = ప్రభవించు" అను నుపకృతిధాతు వేర్పడనగును. 'ప్ర+భూ' అనుధాతువు "ప్ర+భో = ప్రభివ్" అను పరిణామమందునుగాన 'అప్' పరిణతిగల 'ప్రభివ్' అను పరిణతిధాతువుపై నించుగాగమముచేరఁగా 'ప్రభివ్+ఇంచు = ప్రభవించు' అను పరిణత త్వివిధరూపము వేర్పడును. ఇట్లు కొన్నియెడల నుపకృతి పరిణతధాతువుల కును నభేదము సంభవించుచుండునని యెఱుంగునది. పయివిషయముల నహోబల మడితుఁ డిక్రియిరిని వ్రాసెను.

"నినాదాద్యా విరవాంతా శ్చబ్దా నామలిక్ష్ణానుశాసనోక్తాః, అస్థావాన్ల వదగ్రాసోపగ్రహ ప్రమాద ప్రమదాద్యాః, నికృతాన్ నికృతాన్"

[బా. క్రి. ౬౩-౭౦-౧౨౧సూ.] ఉపకృత్యాదులు ప్రయోగాసారముగ నెఱ్ఱావ్యాములు

దయశాస్త్ర విజ్ఞేయః.” “సాశ్రయేనైవైతే దుశ్కృతే | రహ్యభేదః క్వచిత్తతః | సయ
థాశాస్త్ర మున్నేయ | సౌశబ్దజ్ఞాన దక్షిణైః” (అహో. ౧౪౬౬ పు). “ప్రసవ -
ఇత్యాదౌ పరిణా త్యుపకృత్యో రభేదో విజ్ఞేయః” (అహో. ౪౬౬౬ పుట). “అగ్ర
హాదిషు సంవృత్యు పకృత్యో రభిన్నరూపం జ్ఞేయమ్” (అహో. ౪౬౭౨ పు).

యథాప్రసిద్ధిః—యథాప్రసిద్ధి = కవిప్రయోగప్రసిద్ధి సతి క్రమింపకుండు
నట్లుగ, థాతూరామ్ = ఉపకృత్యాది త్రివిధధాతువులయొక్కయు, ప్రయోగః =
ప్రయోగము, సమృతః = సమృతమైనది, భవేత్ = అగును. అసంఖ్యయులగు కృదం
తములు సంస్కృతభాషలో వెలయుచున్నవనుచు నట్టి కృదంత సదృశములకెల్ల
నించుగాగముము చేర్చి ప్రయోగింపనగుననికాని యట్లే పరిణతి సంవృతు లనుచు
నాయాధాతువులను యథేచ్ఛముగఁ బ్రయోగింపనగుననికాని తలంపరాదు. మహా
కవు లేయేధాతువుల నేయేయాకారములతోఁ బ్రయోగింతురో యట్టిరూపములతో
మాత్రమే ప్రయోగింపవలయునని తాత్పర్యము. ‘ను’ ధాతువును బరిణతిగఁ
బ్రయోగింపరాదనియు నుపకృతిగా మాత్రమే ప్రయోగింపవలయుననియు నీవ
అకు వ్రాయఁబడెను. ఇట్లే, ‘రమ్’ (క్రిడాయామ్) ధాతువుయొక్క ‘క’ ప్రత్య
యాంత కృదంతముగు ‘రామ్’ శబ్దమువంటి రూపముపయి నించుగాగముమును నిల్చి
‘రామించు’ అని యుపకృతిగాఁ బ్రయోగింపరాదు. ఇంక నద్దానిని ‘రమించు’
అనెడి సంవృతిరూపముతోనే కవిప్రయోగానుసారముగఁ బ్రయోగింపనగును.
‘శీజ్’ (శయనే) అను ధాతువున కుపకృతిగాను బరిణతిగాను బ్రయోగములు
వెలయుచుండుటచే ద్వివిధప్రయోగములుచు సాధువులని తలంపవలయును. శీ =
శే = శయ్+ఇంచు = శయించు. (ఇది పరిణతిధాతురూపము), శీ+అన (ల్యుట్) =
శే+అన = శయ్+అన=శయన+ఇంచు = శయనించు, (ఇది యుపకృతిధాతురూపము),
దీనిని నామధాతువుగా సూరివ్రాయుట (బా. క్రి. ౬౫ సూ) సరికాదు. “శయ
నమ్ - న - శయ్యాయామ్ - నిద్రాయామ్-శీజో భావే ల్యుట్.....” (శబ్దా.
చిం) అనుచొప్పున శయనశబ్దము కృదంతము గాన తత్సదృశధాతువు ‘ఉపకృతి’
యనఁదగును. నామధాతువు కానేరదు. (3౨౬ III విమ). కవిశిరోభూషణము
నం దుపకృత్యాదులు మిక్కిలి విపులముగా నుదాహరింపఁబడెను. “సంస్తుతిం -
ప్రస్తుతిం. (స్తుతో స్తుత్). అనుమతిం - సమ్మతిం - (మన ఆవబోధనే). సంతోషిం -
సంతోషిల్లుచున్నాఁడు ఇతి ప్రాకృత సమం రూపము-హస్య ఇతి సాదేశాత్. సంతసించు
ఇతి సంస్కృతభవమ్. (తుషతుష్టే). రోషిం (రుష రోషే).....” అని యారీ
తిగా ననేకములగు నుపకృతిధాతువులు చూపఁబడెను. (అహో. ౪౬౪-౪౬౫ పు).

ఇట్లు చూపుటలో “స్తుతిం - రోపిం” మున్నగురీతిని ధాతువులతుదిని ‘ఇం’ అను దానిఁ జేర్చియే యహోబలపండితుఁ డుదాహరించెను. అట్లే సంవృతిధాతువుల నన్ని టిని ‘ఇం’ అనుదానిని జేర్చియే యుదాహరించెను. పరిణతిధాతులకు మాత్ర మట్లు చేర్చుకొని ‘ఓయ్’ మున్నగురీతి నుదాహరించెను. దీనినిబట్టి ‘ఇంచు’ అనుదానిలోని పూర్వభాగముమాత్రము సంక్షేపాభిప్రాయమునఁ జేర్చెననియు, బరిణతులందు సంస్కృత ప్రకృతులకంటె గొంతవైలక్షణ్య (అయ్. అవ్. ఆర్. పరిణా మము) ముండుటచే వానికి ‘ఇం’ అని చేర్చకున్నను భేదముతెలియునని వానికిఁ జేర్చలేదనియుఁ దోచుచున్నది. ఉపకృతి సంవృతుల కట్లు చేర్చనిచో నవి సంస్కృత ప్రకృతులే (ప్రాతిపదిక, ధాతు) యను భ్రాంతి కల్గునని తలంచుకొందును. “క్షయ్ - (క్షి - క్షయ్) పరాకాయ (జి జగ్) సంశ్రియ్ (శ్రి - శ్రయ్)” అనురీతిని ననేకము లగు పరిణతిధాతువులు చూడబడెను. (అహో. ౪౬౬). “అథిం - (అర్థ యాష్టా యామ్) ఖచిం (ఖచ. బద్ధనే)” అనురీతిని బెక్కుసంవృతిధాతువులు చూడబడెను. (అహో. ౪౬౭ పు). ఇట్లుదాహరించుటలోఁ గొన్ని పాఠాలు లున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది. “వచిం (వచ సంభాషే) ప్రణమిల్లుచున్ (జము ప్రవ్యాత్సే శబ్దే). అనువర్తిం - వర్తిం (వృత్ వర్తనే) చుష్పిం (చుబి. చుమ్బనే)” అనురీతిగలవి కొన్ని యుపకృతిధాతువుల పట్టికలో నుదాహృతములయ్యెను. “వచ - ప్రణమ - అను వర్త - చుమ్బ” మున్నగు కృదంతశబ్దములు కేవలము నప్రసిద్ధములు. శోశము లందు లేవు. ఇట్టివానిని సంవృతిధాతుపట్టికలోఁ జేర్చుట యుక్తమని తోచెదని. “అగ్రహాదిషు సంవృ త్యుపకృతోఽర్థ రభిన్నం రూపమ్” (అహో. ౪౬౭ పు) అను రీతిని బయివానివిషయమునందును నుపకృతుల పట్టికలో వ్రాయనైనలేదు. “ప్రజ్వలిం సంవృతిరూపంవా” (అహో. ౪౬౪ పు). అనురీతి నుపకృతుల పట్టికలోఁ గొన్నిటియొద్దమాత్రమే వ్రాయబడెను. మఱియు ‘ప్రజ్వల’ అను కృదంతశబ్ద మప్రసిద్ధ మగుటచే దీనిని కేవలసంవృతిగానే యుదాహరించుట యుక్త మనఁదగును.

ఏవోపపదేశ్యాదిః—భావదయః క్రియాః = ‘భూ - కృ - సృ’ మున్నగు కొన్ని ధాతువులు, ఉపపద భాజవచ = ఉపపద సమాసగతములయి యున్నపుడు మాత్రమే, సాధవః = తెలుఁగునఁ దత్సమములే ప్రయోగార్హములగును. ఇట్లు నుటచేత ‘భవించు - కరించు - సరించు’ మున్నగురీతి నియ్యిని రక్షించు, పోషించు మున్నగువానివలెఁ గేవలరూపములోఁ ప్రయోగార్హములు కానేరవని భావము. ఇంక నట్టి కలిపయధాతువులు, గతిసమాసగతములగుచునే తెలుఁగునఁ బ్రయోగార్హము లగునని యెఱుంగునది. ప్రకృతసూత్రములోని ‘ఉపపద’ శబ్దము గతి

[బా. క్రి. ౬౩ మొ. ౭౦ వ. ౧౨౧ సూ.] 'భూ-కృ' మొ. గతిసమాసమందే వాడుక.

సంజ్ఞాశబ్దపరమని యెఱుంగునది. (విస్తర II). ఉపపదశబ్దమునకు వ్యాకరణ ప్రసిద్ధ మగు "తత్రోపపదం సప్తమిస్థమ్ (౩-౧-౯౨)" (సి. కా. తత్పు. ౭౮౧ సూ.) అను సూత్రమునఁ జెప్పబడిన యగ్రమేకాక వైరితి నర్థముచేయుటకును బ్రమాణము గలదు "ఉపపదమ్ - న - పదస్య సమీప పదే - సమీపోచ్చారితే పదే - వ్యావర్త కే యథానామోత్తరే శర్తవర్తాది - లేశే - సమభివ్యాహృత స్వాస్థ పోషక పదే యథా ప్రహారాదౌ ప్రాది - ఉపోచ్చారితం పదమ్" (శబ్దా. చిం). సంస్కృత వ్యాకరణమున గతిసంజ్ఞయు దాని సమాసము విషయమును నీక్రిందిరితిని సూత్రింపబడెను.

"ఉపసర్గాః క్రియాయోగే (౧-౪-౫౯). గతిశ్చ (౧-౪-౬౦). ప్రాదయః క్రియాయోగే ఉపసర్గ సంజ్ఞా గతి సంజ్ఞాశ్చ స్థుః - ప్ర - పరా-అప - సమ్ - అను - అప - నిన్ - నిర్ - దున్ - దుర్ - వి - ఆజ్ - ని - అధి - అపి - అతి - సు - ఉత్ - అభి - ప్రతి - పరి - ఉప - ఏతే ప్రాదయః". (సి. కా. సంజ్ఞా. ౨౨-౨౩ సూ). (విస్తర III). "కుగతిప్రాదయః (౨-౨-౧౮). ఏతే సమర్థేన నిత్యం సమన్యస్తే".

విస్తర. II ౩౨౬ వి:—“తత్రోపపదం సప్తమిస్థమ్ (౩-౧-౯౨) సప్తమ్యస్తే పదే 'కర్తణి'—(సూ. ౨౯౧౩) ఇత్యాదౌ వాచ్యత్వేన స్థితం కుర్మాది తద్వాచకం పద ముపపద సంజ్ఞం స్థాత్ - తస్మింశ్చ సత్వేన వక్ష్యమాణః ప్రత్యయః స్థాన్.” (సి. కా. తత్పు. ౭౮౧ సూ). “ఉపపద - న.....వ్యాకరణే ప్రత్యయా నిధాయక సూత్రే సప్తమ్య స్థపదేన స్థిత్యమాణే పదే (చ యథా - కర్తృణా ఇత్యాదౌ కర్తణితి సప్తమ్యస్తం పదమ్ అణ్ ప్రత్యయనిధానే ఉపపదసే” (శబ్దస్తో). (కుంభం కరోతీత్యాది ఫలములందు కుంభాదపదము లుపపద సంజ్ఞగలవి). గతిసంజ్ఞాశములును నుపపదములు కావచ్చును. “వస్తుశస్తు (వ్యాఖ్యకర్తృణామే) ఆజో ఘ్రా శబ్దే నోపపద సమాసః. ‘ఆతశ్చోపసర్గే’ ‘ఇతి సమీ నిదేశాత్ - వేస్తు ఆభ్రు శబ్దేన గతిసమాస ఇతి” (బాలమ. వ్యా. ఉపపదనిర్ణయ సూత్ర (౭౮౨ సూ). వ్యాఖ్య.) మఱియు సప్తమినిదేశశఫలములందెల్ల నిష్టి యుపపదము స్థితి సంభవిం పదు. “ధః కర్తణి ప్రృన్. భవోభావే. ఇత్యాదౌ సప్తమ్యస్త మగ్రనిదేశకమేవ, వ్యాఖ్యానాదితి భాష్య కైయటాదిషు స్పష్టమ్” (బాలమ. తత్రోపపద మిత్యాది సూత్ర (౭౮౧ సూ.) వ్యాఖ్య). ఇట్లుగుటచేతనే యుపపదశబ్దమునకుఁ బైరితిని శబ్దార్థచింతామణ్యుక్తిరితి నర్థము చేయబడెను.

విస్తర. III ౩౨౬ విష:—“ఉపసర్గ బలా ధాతునా మనేకాంత్యమ్. తదుక్త మభియుక్తైః—ఉపసర్గేణ థాత్వరో । బలా దస్యః ప్రతియతే । ప్రహారాహర సం

చింతాదుణిసూత్రములోని “భ్యాదయః” అనుదానికి “భ్యాద్యదాదీ జహోత్థాది । ర్దివాది స్వాది రేవచ । తుదాదిశ్చ రుథాదిశ్చ । తప క్రాది చురాదయః” అను దానిలోఁ జెప్పబడిన భ్యాదిగణరుని యగ్ధముచేయరాదు. ‘భూ-స్య’ అనునవి భ్యాదులలోనివి. ‘కృ’ అనునది తన్వాదులలోనిది. (సూసత్తాయామ్ - స్యుగతౌ డుక్యథో కరణే).

భవతి క్రియాపదానా మిత్యాది:—త్రివిధానామ్ = ఉపకృత్యాదులగు మూడువిధములైన, క్రియాపదానామ్ = ధాతువులనును, ఇంచుగాగమః = ‘ఇంచుక్’ అనేది యాగమము, భవతి = అగుచు. ణేశ్చ = ణిజగ్ధమునకును సహజాఁ జ్రేరణాగ్ధమునను ధాతువునకు ‘ఇంచుక్’ అనేది యగుచు ‘పోష-భవ-వన్-’ మున్నగు త్రివిధములగు ధాతువులపైని “ఇంచుక్” అనునది యాగమముగ నిల్పును. ఇది స్వాగ్ధమందే వచ్చునుగాన నిది చేడటవలన నర్థవిశేష మేమియుఁ గల్గదు. ఇట్టి స్వాగ్ధేయమును చేరినపిమ్మటనే వానిపయిని ‘తిజ్జులు’ నిల్పును. ఇంకఁ జ్రేరణాగ్ధమున నెల్ల ధాతువులకును సహజా నించుగాగమాంతములగు గుప్తకృత్యాది ధాతువులకును నించుగంతములగు నంగలాదిధాతువులకును నించుగంతములగు నామధాతువులకును వండు మున్నగు నాధికధాతువులకును ‘ఇంచుక్’ అనునది వేరనిల్పును. ఇది యగ్ధవంతముగాన దీనిని బ్రత్యయమనియు వ్యవహరింపవచ్చును. కిత్తిగుచు వర్ణవృద్ధిరూపమునఁ జేరుటచే దీని నాగమముని వ్యవహరించుటలో విరోధములేదు. కిత్తుగాన సంత్యావయవముగ నిల్పును. ఉదా:—పోష+ఇంచు = పోషించు - అను+భవ్+ఇంచు = అనుభవించు, వన్+ఇంచు = వసించు. ఇట్టి ధాతువులపై లడాదుల కాచేశములగు తిజ్జులు నిల్పి సహజక్రియలును, టాది ప్రత్యయములు నిల్పి యసమాపక్రియలును నేర్పడును. పయిరితగల యింపుగా గమాంత ధాతువులకును ‘వండు’ మున్నగు నాధికధాతువులకును చుదిని జ్రేరణాగ్ధమున ‘ఇంచు’ అనునది నిల్పినకిగల దానిపైఁ దిజ్జులును ‘టా’ది ప్రత్యయము లును నిల్పుటచేఁ జ్రేరణాగ్ధములగు సమాప కాసమాప్తక్రియ లేర్పడును. వాక్య సమాప్తిని జేయు క్రియలు సమాకములు. వాక్యసమాప్తిని జేయఁజాలనివి యసమా పక్తక్రియలు. ఉదా:—పోషించెన్ - అనుభవించెన్ - వసించెన్. పోషించుచున్న వాఁడు - అనుభవించుచున్న వాఁడు - వసించుచున్న వాఁడు - మొ. ణిజగ్ధములకు:— పోషింపించెన్ - అనుభవింపించెన్ - వసింపించెన్ - చవివించెన్ - వండించెన్ - మొ. వీనిరూపసాధన ప్రక్రియ ముందు విశదీకరింపబడును.

సంస్కృతవాగ్ధరణమునఁ జ్రేరణాగ్ధమందు ‘ణిచ్’ అను ప్రత్యయము విధింపఁ బడెను. కాన “ణేశ్చ” అనుదానికిఁ జ్రేరణాగ్ధమునకుని వ్యాఖ్యచేయుటబడెను.

“తత్ప్రయోజనో హేతుశ్చ. (౧-౪-౫౫) కర్తుః ప్రయోజనో హేతుసంజ్ఞః - కర్తృసంజ్ఞశ్చ స్వాత్” “హేతురుతిచ. (3-౧ ౨౬) ప్రయోజకవ్యాపారే ప్రేషణాదౌ వాచ్యే ధాతోః ‘ణిచ్’ స్వాత్ - భవంతం ప్రేరయతి = భావయతి.....” (సి. కా. ణిచ్ ప్ర. ౨౫౭౫-౨౫౭౬ సూ). “తస్య కర్తుః ప్రయోజకః ప్రవర్తయితా = తత్ప్రేరకః.....భవన్తమితి:—దేవతతో యజ్ఞా భవతి - తం ప్రేరయతి యాజకః ఇత్యాద్యర్థే భూభాత్కర్తృస్య భవనస్య ముఖ్యకర్తా యజ్ఞా - తస్య యజ్ఞభవనే ప్రవర్తయితా యాజకాదిః ప్రయోజకః.....” (బాలరు. వ్యా). ‘రాముడు వనవాసమును జేసెను’ అనుటతో గాముడు కర్త. ‘కైక రామునిచే వనవాసమును జేయించెన్’ అనునపుడు రాముని వనవాసము చేయుటను జేరించినది కైక కావున వనవాసకరణమునందు రాముడు ముఖ్యకర్త. ప్రయోజ్యకర్తయనిన సవచుచు. కైక ప్రయోజకకర్త.

కేచిత్తు ణిచ మిత్త్యాది:—కేచిత్తు = కొందఱు, అస్మత్కాగమాత్ = ఇంచుగా ముముచు జేసినట్టియే, ధాతోః = ధాతువునూపి, ణిచమ్ = ణిజ్యముచు, ఇచ్చన్తి = తలంచుచున్నారు. ఉదా:—గురియు = గురియించు, మెఱయు = మెఱయించెయు, ఆగు = ఆగునట్లు చేయు - మి. క.....శితశర | పరంపరలు గురిసెనుగ్రబంధురగతులన్ (విరా. ౫ ఆ. ౧౪౫). ఆ-వె..... | కలయఁ బెరసినపుడు కలితఁబు | మెఱగుదురు.....(విరా. ౪ ఆ. ౨౨౩). మెఱయు = మెఱయించు. క. దవ్యుల విఱిగిఁ బొదులు | నవ్యుదురట మేలుమేలు నను నాఁగకు.....(ఆగు = ఆచు) (విరా. ౪ ఆ. ౭౧). గీ. కుసుమబాణుని బాణముల్ గూడ నైదు | కరిగి నేరిమి వాటించి కరువు గట్టి (కరిగి = కరిగించి) (విరా. ౨ ఆ. ౨౭). “కరిగె తలఁగు మెఱయ్యాదు లంతర్భావిత ప్రేరణంబులు” (ప్రౌఢ. క్రి. 3౪ సూ).

అన్యస్మా చ్చాధాతో రిత్త్యాది:—అధాతోః=ధాతువు కానట్టి, అన్యస్మాత్ + చ = ఇతరశబ్దముకంటె, ధాతుత్వ వివక్షయైన = ధాతువునుగా వివక్షించుట చేతనే, ఇంచ్ కి = ఇంచుగాగమము, భవతి = అగుచున్నది. ఈయించుక్కుసంఘత మగ్ధ విశేషబోధకము కాదు. స్వార్థమందే యనగా సామూర్థమునుబట్టి యర్థముగా వివక్షించిన యర్థమందే యగును. ఇదియు ‘కిత్తే’ గాన ధాతువుగా వివక్షింపఁబడిన శబ్దమునకుం దుదినే నిల్చును. ఇది యిట్లు స్వార్థక మనగా నప్రేరణ ధాతువే యగునుగాన దీర్చిపైని ప్రేరణించుక్కు సలవవచ్చును. ఉదా:—కరుణా + ఇంచు = కరుణించు (౭౫-౭౫ I విషయములచొప్పున నిత్యమగు నవదాది స్వర

[బా. క్రి. ౬౩ మొ. ౨౦ వ. సూ.] 'కరుణించు' మొ. ఉపకృతులు కానేరవు. 1547

సంధియయ్యెను. ఇట్లే యంతటను గ్రహింపనగును). పల్లవ+ఇంచు = పల్లవించు - మొ. అంగలాద్యాచ్చిక శబ్దములవలన సంత మిరియి 'ఇంచుకు' చేర్చి థాతువుగా నెన్ననగును. ఉదా:-అంగళించు. అప్పగించు. మొ. "కరుణ - పు - (కృ+ఉన) కరుణాభ్యే రసభేదే.....దీనే - అనాధే - దుస్థితే - కరుణావతిచ-త్రి. దయాయామ్ - స్త్రీ - టాప్" (శబ్దస్తో). ఇంచు ద మూర్ధక కరుణాశబ్దముపై నే థాతుత్వ వివక్ష చేసి యించుగాగమము చేర్చుటచే 'కరుణించు' అను నామథాతు వేర్పడెననుట యుక్తము. పైనుదాహరించిన పుష్కల్యత్తివోష్పనం కరుణాశబ్దము కృదంతమే యగుటచే దీని నుపకృతిగా నేల యంగీకరింపరాదని శంకింపఁజనదు. థాత్కర్తస్ఫురణ విదూరములగు కృదంతగులగుబట్టి యుపకృతిత్వ మంగీకరించుట సంప్రదాయముకాదు. 'కరుణించు' అనుథాతువునందుఁ గృథాత్కర్తభావము లేదు గదా. భట్టారకుని నామథాతుపదేశమే యిరితిగల సంప్రదాయమునకు స్ఫిర కమగుచున్నది.

పల్లవశబ్దము:- "పల్లవ - పు - న - కిసలజే.....పల్లవే - సంపదా దిశ్వాత్ క్రిప్. (వార్తి) కల్ - లూ మజే శ్చి, లవః - లూఞ్, ఋదోరప్ (3-3-౫౭). కల్ చాసౌ లవశ్చేతి పల్లవః....." (శబ్ద. చిం). అనుచొప్పున నియ్యది సమాస మగుటంజేసి యుపకృత్యాది. త్రివిధథాతువులలో జేరదన నగును. కావున 'పల్లవ' అను చామరూపై 'అన్యస్తా చ్చాథాతో రిశ్చిది ప్రకృతే సూత్రముచే థాతుత్వ వివక్షంజేసి యించుగాగమము చేర్చగా 'పల్లవ+ఇంచు = పల్లవించు' అను నామథాతు వేర్పడుచు. (వి స. ౪) "అన్యస్తా దథాతోశ్చ

విస్తృత V 3౨౬ పా:- "ఇంచు(1).....క. క్రి. ౧ ఇంచు..... స. క్రి. ఆభిలషించు....." (శ. ర) అనుచొప్పున 'ఇంచు' థాతువే "ఇంచు" గాగమము నకు మూలమా? యని యాలోచింపవలసియున్నది. "ఇంచు (2) అస. (క. ఇచు. ఇను. త. ఇక్కు. పూర్వశాసనములు కొన్నిటిలో..... 'ఇంచు' నకు బదులుగా 'ఇచ్చు' కనబడుచున్నది. 'అందిచ్చు (1)' అనుచోట గూడ ఈరూపమే కనబడు చున్నది.....మొదట నిది 'ఇచ్చు' అనురూపముగానుండి పిదప 'ఇంచు' గా మారితీయుండునని యాహ పాశముచున్నది.....)" (సూ. రా. ని). 'ఇచ్చు' పూర్వరూప మనుటకు దగిన బలమగు నిదగ్ధనములు చూపలేదు. "ఇంచు" నుండి 'ఇచ్చు' జనించుట సహజము. (వై. పా. 3౬౪ విష). పరిశీలించ నిట్టిసామ్యము ఘుణాక్షరన్యాయముగఁ గల్గుచున్నదనయు నిది వాస్తవముకారనియుఁ దోచె డిని. 'ఇచ్చు' నకు మూలము 'ఈ' అనునది. 'ఇంచు' నకు మూలము 'ఇన్ = మాధుర్యము.' అనునది.

ధాతుత్వ వివక్షయైవ ఇంచుగాగమోభవతి - తత్ర - అస్తమ్ - అహమ్ - అంతర్ -
 ఇత్యాద్యన్యాయాం సుఖ - కరుణా - వర్ష - మత్సర - పల్లవాదీనాం సుబంత
 తత్సమానాంప ఉదాహరణశ్చైవ. అస్తమించె నిత్యాదిరూపమ్. ఉదవడి - ఇను
 వడి - ముచ్చడి తురగలి - చెంగలి - తోలుకరి - తల్లడ ఇత్యాదిదేశ్య
 శబ్దానామపి విచక్షుత్రే, నై వేచు గంతత్వమ్.....అప్పగించె సతనిన్ ఇత్యాదీని
 తద్భవ శబ్దరూపా నిత్యత్రోదాహరణ మితి - యమ్" (అహో. ౪౭౭-౪౭౮ పు).
 అని కవిశిరోభూషణమున సుదాహరింపబడెను. ప్ర సుదాహరించినరీతిని "కరుణా-
 పల్లవ" అనువానిని 'ఉదవడి' త్యాగ్యాన్నిక శబ్దములను నామధాతువు లనుటలో
 వివాదములేదు. శక్తినవాని విషయము విదుర్విక మగుచున్నది. "అ స్తమ్ - అన్య -
 (అస+తమి) నాశే - అదృశ్యేచ." "అహమ్ - అన్య - (అహ+అను) అహహ్నా-
 రాథే....." "అస్తర్ - అన్య - అన్+తుడాగమశ్చ. మధ్యే....."
 (శబ్దస్తో) "అమే స్తుప్తు" (సి. కౌ. ఉణాది. ౭౩౮ సూ.) "అయ గత్యాదిషు - అస్తా
 దరన్ స్యాత్ - తస్య తుడాగమశ్చ" (బాలను). వర్ష:- "వ్యా త్యా వది హని
 కమి కాపిభ్యః సః" (సి. కౌ. ఉణాది. ౩౮౨ సూ.) "వ్యా వరణే.....వభ్యః స
 ప్రత్యయ ఇశ్యోః - వర్షమితి:- ప్రత్యయావయవత్వాత్ వత్సమ్" (బాలను).
 (అహాబలవతి 'వర్షి' అను సుపకృతి సుదాహరించి యిట్ల నామధాతు పనుట వింత).
 మత్సర:- "కృ ధూమా దిభ్యః కిత్. గౌహుళాన్న వత్సమ్.....మత్సరః...
 ..." (సి. కౌ. ఉణాది. ౩౪౩ సూ). "మత్సరః - పు. మాత్సర్యే.....
 మాద్యతి పకృచ్చే - వది హస్తే - కృ ధూమాదిభ్యః కితి సః" (శబ్దా. చిం).
 అనుచోప్పున 'అస్తమ్ - అహమ్ - అస్తర్ - వర్ష - మత్సర' అనుశబ్దములు "ఉణా"
 ద్యంతములు గాన నవి పునంతములు కామింపబడి యుపకృతిధాతువులు కానేరవు.
 పరిణతి సంపృతులనడుమ బ్రసక్తియే లేదుగదా. 'అస్తమ్ - అహమ్' అనువానిని
 సాధించు 'ఉణాది' సూత్రములు లేకున్నను "సంజ్ఞాసు ధాతుయాపాణి | ప్రత్య
 యాశ్చ తతః పరే | కార్యా ద్విద్యా దనూబధ | మేత చ్ఛాస్త్ర ముణాదిషు" (సి.కౌ.
 ఉత్తరకృత్. ౩౧౬౯ సూత్రమనొద్ద). అను భాష్యోక్తిచోప్పున శబ్దస్తోమ మహా
 నిధికోశమున నట్టివి కల్పింపబడుటలో ననుపపత్తి లేదు. "తానిచేమాని (ఉణాది)
 సూత్రాణి శాకటాయనముని ప్రణీతాని. నతు పాణినా ప్రణీతాని.....ఉణాది
 ప్రత్యయాస్తాః శబ్దాః పాణినిమతే అప్యత్పర్యా ఏవ.....ఉణాదయో వ్యాప్య
 త్పన్నాని ప్రాతిపదికా నీతి భాష్యే ఉక్తమ్" (బాలను. సి. కౌ ఉణాది. ౧ సూ).
 యురీతి నుణాది ప్రత్యయాంతములు 'అన్యస్తా చ్ఛాధాతో రిత్యాది ప్రకృత

సూత్రమునకు విషయములని యహోబలపండితుడు తలంచి యుండును. ఇత 'సుఖ' శబ్దము "సుఖమ్ - న.....శోభగాని పరిపూర్ణాని, ఖా నీంద్రియాణి యేన తతో." (శబ్దా. చిం.) అనుచోప్పున సమాసమగుటచే నమృది యుపకృత్యాది భేదత్రయమునఁ జేరదని యహోబలపతి యుద్దేశించి యుండును. ఇట్లే 'దుఃఖ' శబ్దమునైతము "దుఃఖమ్ - న.....గష్టాని ఖా నీంద్రియాణ్యస్మిన్" (శబ్దా. చిం.) అనుచోప్పున సమాసమే యనదగునుగాన నదియుం బ్రతీతసూత్రమున కుదాహృతి కానోపును. అట్లైన నహోబలపండితుఁడే సువృత్తిధాతూదాహరణ పట్టికలో "దుఃఖం - దుఃఖ తత్కృతౌ.....సుఖం.....సుఖ తత్కృతౌ" (అహో. ౪౬౭ పు). అని యుదాహరించుటయట్లు పొరుగునని శంకింపరాదు. 'సుఖ - దుఃఖ' అనుధాతువులును గలవుగాన 'సుఖాచు - దుఃఖాచు' అనువానిని సంవృతులని చెప్పటలోను విరోధములేదు. మఱి ఈ నీక్రిందిరితిగల ప్రక్రియ చోప్పున 'సుఖ - దుఃఖ' శబ్దములు కృదంతములును గల ననదగునుగానఁ దత్సదృశ రూపము లుపకృతిధాతువు లగు నన్నను ననవచ్చును "సుఖమ్ - న.....యద్యా - సుఖయతితి (సుఖమ్) సుఖదుఃఖ తత్క్రియాయామ్. చురాడి - పచార్యచ్" "దుఃఖమ్ - న.....యద్యా - దుఃఖయతితి దుఃఖమ్ - సుఖదుఃఖ తత్క్రియాయామ్ - చురాడి - పచార్యచ్" (శబ్దా. చిం). "నన్ది గ్రహీ పచాదిభ్యో ల్యుణి న్యచః. (౩-౧-౧౩౪), "నన్ద్యాదే ధ్లుః - గ్రహ్యాదే ర్లినిః - పచాదేరచ్ - స్యాత్ ..... " (సి. కౌ. కృదంత. ౨౪౯౬ సూ).

పయిరితి నహోబలపండితుఁ డుద్దేశించి యుదాహరించినను భట్టారకుఁడు పాణినిసాధించిన కృదంత సదృశరూపములే యుపకృతులని వచింపలేదుగదా. ధాతువుపైని 'తిజ్' భిన్నప్రత్యయము నిల్చుటచే నేర్పడిన నామమెల్లఁ గృదంతమే యనదగి యుండునుగాన నట్టి యుగాద్యంత ప్రాతిపదిక సదృశరూపములును నుపకృతులైయని భట్టారకప్రాధయమై యుండునని తోచుచున్నది. పాణినిమునియొక్క "ఉగాదయో బహుశమ్ (౩-౩-౧) (సి. కౌ. ౩౧౬౯ సూ) అను సూత్రమునకు విస్తరమే శాఁటాయనమునిచే నుగాదులు విపులముగాఁ బ్రదర్శింపఁబడినంత మాత్రమున నట్టి యుగాద్యంత సదృశము లుపకృతులు కానేరవనుట యుక్తము గాదని తోచెడిది. కావున 'ఇంచుక్కు' చేరిన ధాతువునందు మూలధాత్వర్థభాసము లేకుండువానిని నామధాతువులుగ నంగీకరింపనగుననుటయే యుక్తమని యెఱుంగ నగును. సంస్కృతమునందును నామధాతువులు గలవు. "సుప ఆత్తనః క్యచ్ (౩-౧-౨) ఇషి కర్తణః ఏషితృ సంబన్ధినః సుబంతా దిచ్ఛాయా మర్థే క్యచ్ ప్రత్యయో

వాస్యాత్ - ధాత్వవయశ్వా త్స్ బ్లుక్.” “క్యచిచ (2-౪-33) అస్య ఈత్ స్యాత్ - ఆత్తనః పుత్ర మిచ్చతి పుత్రీయతి... ..” (సి. కా. నామ. ౨౬౫౭-౨౬౫౮ సూ). “పుత్రీయతీః—క్యచి - పుత్ర +య - ఇతిస్థితే - ఈత్వే ‘పుత్రీయ’ ఇతి ధాతోః లడాపి రిత్కర్థః” (బాలమ). అచవోష్ఠస “పుత్రీయ” మున్నగు ధాతువులనుండి “పుత్రీయంచు” మొదలగు తత్సవిధాతువులను గ్రహించు సంప్రదాయము తెలుంగునలేదు. ఇట్లే “జిగిషించు - కాంగయించు” మున్నగురీతిగల సన్ - జిజంతాది ధాతువులకును డెలుంగున బ్రయోగము లేదు. “రక్షయతి” మున్నగు జిజంతముల యర్థమును “రక్షింపించుచున్నాడు - రక్షింపజేయుచున్నాడు” మున్నగురీతిని జిజర్థకములగు నించు గాగమాదులచే సంపాదించుకొనుటయే తెలుంగు సంప్రదాయము. అట్లయినను “పుగాగమముతో” గూడిన సంస్కృత జిజంతభాతువు ప్రయోగ మరుదుగఁ గలదని యధర్వణుఁ డీర్ఘిందిరితిని సూత్రించెను.

పుగాదికేత్యాదిః—పుగాదిక విశేషస్య = పుగాగమాదికముతోఁ గూడిన రూపవిశేషముయొక్క సంగ్రహోఽపి = సంగ్రహము సముత్తము, క్యచి వృతః = క్యాదిత్కముగా సమ్యతమగున. ఉదాః—స్థాపించు - స్థాధాతుప్రేరణరూపము. యథాప్రసీధీతి సూత్రముచోష్ఠసఁ గేవల స్థా-జ్ఞా - మున్నగువానికి ప్రయోగము లేదు. “ప్రస్థాపించు = చక్కగా స్థాపనముచయు” (శి - ౪). సంస్కృతభాతువులలోఁ జారాదులకు స్వార్థమందును ధాతుమాత్రమునకును ప్రేరణమందును జిచ్చువచ్చును. అట్టి జిచ్చుపరమగునపుడు పుగాగమ మాకారంతభాతువుల కగును. అట్టి పుగాగమముతోడి ధాతువు తెల్లనఁ దత్సరుధాతువుగా నిల్చునని వైయధర్వణ వచనమునకుఁ దత్సర్థము. “అర్తి హ్రీ స్థి రీ క్షు యీ ధౌ య్యాతాం పు గ్లో (2-3-3౬) ఏమాం పుక్ స్యాత్ తౌ.” (సి. కా. చురాది. ౨౫౭౦ సూ). “అర్తి - హ్రీ - స్థి - రీ - క్షు యీ - ధౌ యీ - ఆత్ - ఏమాం ద్వద్వాత్ పఠ్ఠి.” (బాలమ) (సూ. ౨౫౭౦). “అర్పయతి - హ్రేపయతి - వైపయతి - రేపయతి - యలోపః - క్షోపయతి - ధౌపయతి - స్థాపయతి” (సి. కా. జిచ్. ప్ర. ౨౫౭౦ సూత్రమునొద్ద). “అర్పయతి ఋధాతో రుదాహరణమ్. (ఋగతౌ)...... హ్రేపయతీతి ‘హ్రీలజ్జాయామ్’ ఇత్యస్యరూపమ్. వైపయతీతి - స్థి విశరణే ఇత్యస్యరూపమ్. రేపయతీతి - రీక్షయే ఇత్యస్యోదాహరణమ్ - క్షు యీ శబ్దే - ఇత్యస్య క్షోపయతీత్యుదాహరణమ్.....ధౌపయతీతి - ధౌ యీ విధూననే... ..ఆదస్తస్యోదాహరణి - స్థాపయతీతి.....” (బాలమ). పయవానిలోఁ గొన్నిటికి “యథాప్రసీధీత్యా ద్యధర్వణకాదికచోష్ఠసఁ బ్రయోగప్రసీధి లేనందునఁ

[బా. క్రి. ౬౩ సూ.] 'స్థాపించు' మొ. పుగాగమాంతథాతుప్రయోగము. 1551

దెల్లనఁ బ్రవేశము లేదు. 'అర్పించు - స్థాపించు - ప్రస్థాపించు - విజ్ఞాపించు - అజ్ఞాపించు' మున్నగువానికి మాత్రము ప్రయోగప్రసిద్ధి చూపట్టుచున్నది.

“క్వచిద్దేతురు త్పుకా థాతో ర్దహణమ్. ప్రస్థాపించె రాజచ్యులన్. అథ వేదయో రాపు గ్వక్తవన్యః. అథం కరో త్యాచప్తేవా అధ్ధాపయతి పాణినీయమ్. అధ్ధాపి - ఉధ్ధాపి - అధ్ధాపి.” (అహో. ౪౬౪ పు). 'అధ్ధాపయతి' అనునది నామధాతువు. అహోబలపతి 'అధ్ధాపి' అని సంవృతిధాతువుగా నుదాహరించినే కాని 'అధ్ధాపించెను' మున్నగువానికిఁ దెల్లనఁ బ్రయోగము కన్పట్టదు. కాన నీసంగమున “అథ వేదయో రాపు గ్వక్తవన్యః” (సి. కౌ. నానుథా. ౨౬౭౭ సూత్రమునొద్ద. ౧౭౫౮ వార్తిక). అనుదాని నుదాహరించుట యనవశ్యకము.

సంస్కృతంబున కంగలాదుల కించు క్కగు. ౬౩.

సంస్కృతధాతువుల కంగలాదుల కించుగాగమం బగు.

బాలాహ. పదించు - వలించు - త్శ్శించు - భజించు - అంగ
 ౩౨౬ I విష లించు. 'అంగల - అడక - ఆరగ - ఆవుల - ఉంక -
 ఉగ్గడ - ఓరుగ - కార - గాల - జాడ - తిలక -
 తులక - పంక - పరక - పలవ - అప్ప - బప్ప - ఆల -
 ఇత్యాదు లంగలాదులు.

సంజినని. ౩౨౬ I విష:— ఈసంస్కరమున సూరి నన్న యాధర్వణీయ మార్గము నుజ్జగించి పూర్ణాంతరమున బ్రక్రియను నడపుచున్నాఁడు. సంస్కృతధాతువు నకును 'అంగల'ద్యాచ్చిక ధాతువులకును 'ఇంచు'గాగమ మగునని సూత్రాథము. ఇంచుక్కు కీర్తుగాన నట్టి ధాతువుల కంగలాపయవముగా నిల్చును. “పచ్ + ఇంచు = పచించు” మున్నగు తత్సరు ధాతువు లేర్పడునని సూరియాశయము. (వి స్తర.) ఈతనిమతమున నుపకృత్యాది

వి స్తర. ౩౨౬ I విష:— “ఈ యించు గాగమ లకు క్తబయిన 'ధరించు' ఇత్యాది ధాతువులందు నించుగాగమ సంబంధి యికారంబుగాని యట్టి యికార యుక్త హల్లుగాని యితిగా నుండవచ్చును ..... కాన నప్పకవి వచనం బొప్పు దగినది కాదు.....” (బా. గు. క్ర. ౩౫౬ పుట. ద్వి. ము). అని యిట్లు గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త విస్తరించి వ్రాసెను. 'ధరించు' మున్నగుచోటులం దించు గాగ మేకారంబునను స్వరయతి నిల్పుట జారతాది ప్రాచీనకవి సమ్మతము కామింజేసి యప్పకవి యొప్పులేదు. అట్టి యాతనిపద్ధతిని నిరసించుట యుక్తము కాదుగదా. మఱియు నీసందర్భమున నప్పకవీయములోని 'అభిన్నయతి - అభేదయతి' అనువానికిఁ

భేదములు లేవు. సూరి యుదాహరించిన నాల్గు తత్వమథాతువులను జీంతామణి మతములో సంవృతిథాతువు లగుచున్నవి. పరిణతి థాతువులను సంగ్రహించుట కయి బా. క్రి. ౬౪ సూత్రముచు నుపకృతిథాతువులను సంగ్రహించుటకు బా. క్రి. ౬౬ మున్నగు సూత్రములను నుపదేశించినవాడయ్యెను. అట్టి ౬౬ మున్నగు సూత్రములచేత నుతించు - స్తుతించు - శయనించు - ఆలాపించు - ఆహారించు - సంతాపించు - ఆపాదించు - ప్రసాదించు - సంపాదించు - ఉత్పాదిల్లు - నివారించు - సంభావించు - అనురాగిల్లు - విచారించు - సంమానించు - మాయించు - పారించు - ధ్యానించు - ఆచ్ఛానించు - జిగ్గించు - ఆఘ్రాణించు - మొదలగు పరశ్శబ్దములగు నుపకృతిథాతువులు సూరిపక్షమున సంగ్రహింపబడవయ్యెను. అట్లు గుటంజేసియే “నిర్జి నామంబుల కయుగాగమంబు గలుగదు” (బా. క్రి. ౬౫ సూ) అని సూత్రించి “నుతించు-స్తుతించు ఈజ్ఞాపకంబుచేతనే నామంబులకు థాతుత్వ వివక్షయం దించు గాగమం బగునని యెఱుంగునది. శయనించు - పయనించు.” అని వివరించుకొను నవస్థ సూరికి సంబంధించెను. ఏవో యలంతిథాతువులు జ్ఞాపకసిద్ధములనుట యుక్తముగాని పరశ్శబ్దములగు థాతువుల నట్లు సంగ్రహించుట యుక్తమా? మఱియు నిట్లు ప్రాతిపదికములనెల్ల నిట్లు సంగ్రహించుకొనునపు డింక ద్వేషించు మున్నగువానికై బా. క్రి. ౬౬ సూత్రము నుపదేశించుట సిద్ధపాధనమె యగుచున్నదికాదా? మఱియు నీతఁడెట్లు నాచుథాతువులను సృజించుట కారభించుటంజేసి కరుణాది కృపంతములనుండి ‘కరుణించు’ మున్నగు థాతువులను ‘పల్లవా’ది సమాసములనుండి ‘పల్లవించు’ మున్నగు థాతువులను ‘కృత్తగ్ధిత సమాసాశ్చ’ (౧-౨-౪౬) (సి. కౌ. ౧౭౯ సూ) అనుచోప్పున నాచుత్వము ననగాఁ బ్రాతిపది కత్వమును సుపాదించి సంగ్రహించుకొను నవస్థయు దుర్వార మగుచున్నది. ఇంతియ కాక “అంగలా” దులో ‘గాల’మున్నగు వానితోపాటుగ ‘పయన’మున్నగు వానిని జేర్చుకొనుటచే “పయనించు” మున్నగు థాతువులు సిద్ధించుచుండఁగా నట్టి వానిని నైతము జ్ఞాపకసిద్ధములనుచు సంగ్రహించుకొనుచిక్కు నేల పడెనో తెలియకున్నది. గలభేదమును దెలిసికొనంజాలకయు “శాకున్ద్రయతి యనుదగు | .....” అను ననంతని పద్యములోని యుదాహృతులను సరిగ నర్థముచేసికొనంజాలకయు నప్పు కవి యట్టిపద్యము నభేదయతి కెట్లుపాహరించెనో గ్రహింపంజాలకయు నీగుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త యప్పకవిని నిరసించుట—“బధిర శ్రవణంబుచొద్దఁ బట్టిన శంఖ ధ్వానంబును స్పరింపజేయుచున్నది.” (బా. గు. ప్ర. 3౫౭ పు). అని నిరసించుట యంతయు శోచనీయము. అప్రసక్తమగుటచే నిట నద్దానిని విస్తరించి చూపలేదు.

శబ్దరత్నాకరాది కోశములలో “అంగలించు” అనుధాతువు ప్రదాహరింపఁబడలేదు. “అంగలార్చు” మున్నగువానినిబట్టి ‘అంగలించు = దుఃఖించు’ అనుధాతువు గ్రాహ్యము కానోపునని సూరి యుద్దేశించియుండును. శబ్దరత్నాకరాది కోశములలో ‘అంగవించు’ అనుధాతువు ప్రదాహితమైయున్నది. “అంగవించు - దే - ఆ - క్రి. ఉత్సహించు.....స - క్రి - అతిక్రమించు, నీ. ఈక్షణజిత పద్ధునితని నేక్రమమున, విమతపద్ధము లంగవింపఁజాలు. (వై. ౫ ఆ. ౧౮౫ ప). (అంగలించు అని కొన్ని ప్రతులయందున్నది. ఆపాతము చుటికి విరుద్ధము.....)” (శ-ర). ఈశబ్దరత్నాకరపు ధోరణినిబట్టియు ‘అంగలించు’ అనుధాతువు ప్రదాహరింపఁబడకుండుటంబట్టియు “అంగలాదు” లనుటకు బదులుగా “అంగవాదు లనఁదగునని శబ్దరత్నాకరకర్త తలంపినట్లు తోచెడిని. నీ. మొనలావులించి వాసన సల్లఁ బడిగొని, లేచేటిగము లేగులొంపకుండ (నన్నీ. కు. ౩ ఆ. ౩౫౧). ఈపద్యభాగము సూ. రా. నిఘంటువున ‘ఆవులించు’ శబ్దముకొద్ద నుదాహరింపఁబడెనేగాని ‘ఏగులించు’ ధాతువు యందుఁ జూపఁబడలేదు. ‘ఏగులించు’ అనునది యపశబ్దమని తోచెడిని. ఇది సంస్కృత ప్రక్షిప్తమని తోచెడిని. ‘ఏగులించు’ అనునది యేకోశముననులేదు. ‘లేత’ అను విశేషణము ‘తేటు’ల కసూగలము. కాన “వే దేటిగము లంగవింపకుండ” అని కవిప్రయక్తపాఠమని తోచుచున్నది. అంగవించు = ఉత్సహించు = వచ్చు. గాల-తిలక మున్నగువానిని ధాతువులనుటకంటె “గాలము-తిలకము” మున్నగు నామములనుండియే ‘గాలి చు-తిలకించు’ మున్నగు ధాతువుల సుగ్రహించుకొనుట కుక్తమనితోచుచున్నది. ‘అడకించు’ అనుదానికి ‘అడకము’ అను నామము కన్పట్టుచున్నది. “అడకము - దే - వి - లోపల నడఁగినది. అంత ర్భావము. ద్వి. నానామరేంద్ర బృందము మాయలెల్ల | హరిమాయలోపల నడకముల్.....” (విష్ణు. పు. ౧ ఆ). (శ. ర). ఆరగ = ఆరగించు = ఆహరించు = తిను. “ఆరగించు = భుజించు, త్రాగు - ఆహారః” (వై. దీ). ఆవుల = ఆవులించు = జృంభించు. సూ. రా. నిఘంటువున ‘ఆవలించు’ అను ధాతువునైతే ముదాహరింపఁబడెనుగాని “ఉత్పాత్య” నిర్ణాయక యతిస్థానగత ప్రయోగము లభింపలేదు. ఆధ్రభాషార్ణవకోశమే ‘ఆవలించు’ అను ‘అ’కార ఘటితహారమున కాధారము. జృంభించునప్పటి శబ్దముయొక్క యనుకరణమే ‘ఆవుల’ శబ్దమని తోచెడిని. అట్టి ‘ఆవులంత’ లో ‘అ’కారశ్రుతి యనుభవ విరద్ధమనియుఁ దోచుచున్నది. ఉంక = ఉంకించు = యత్నించు, పూను. ఉగ్గడ = ఉగ్గడించు = ఉద్ఘాటించు. “ఉగ్గడించు = శబ్దించు, స్తుతించు - ఉద్ఘాటనమ్” (వై. దీ). ఓర = ఓరించు = తొలగఁజేయు,

విడుచు. “ఓసరిల్లు - ఓసరు = ఓడుగు - అపసరః” (వై. దీ). కార = కారించు. “కారించు సం - స - క్రి. బాధించు - పీడించు.” (సూ. రా. ని). ఇట్లుగుటచే నిది యాచ్ఛికభాతువుగా సంగలాదులలో నుదాహరింపబడుట ప్రమాదమని తోచెడిని. “కారణ - న.....కృష్ణ హింసాయామ్ - స్వార్థేణిచ్ - భావే ల్యుట్ - వధే.....కృష్ణ హింసాయామ్ - ణిచ్ - యుచ్ - టాప్ - కారణా - యాతనాయామ్ - స్త్రీ.” (శబ్దస్తో). “కారికా - స్త్రీ.....యాత నాయామ్.” (శబ్దస్తో) అనుచొప్పున “కారించు” అనునది సంస్కృత సమభాతు వనఁ దగును. “కాటియ = తీవ్ర వేదనా - కారికా” (వై. దీ). అనుచొప్పున కారికా శబ్దభవమగు కాటియశబ్దము గన్పట్టుచున్నది. కాని “కాటించు = పీడించు” అనుభాతువు కోశములలోఁ జూపబడలేదు. గాలః—సంస్కృతమందలి “గల భక్షణే - స్తావే” “గల క్షారణ” (భ్యాది. చురాది. శబ్దస్తో) అనుచొప్పున గల భాతువు దీనికి మూలముకానోపును. దీనినుండి పుట్టిన కృదంతరూపములు కంఠార్థక గల శబ్దము మున్నగునవి శబ్దస్తోమ మహాధిప్రభృతి ప్రసిద్ధ సంస్కృతకోశములలోఁ గన్పట్టుచున్నవి. అన్నాదిము కంఠమునుండి జాలుచుగాన నట్టి శబ్దములు సమర్థము లగుచున్నవి. తాఁతోఁగూడిన బియ్యమును నీటిలోఁబోసి తాలను జార్చి బియ్యము తీయుటకు “గాలించుట” అను పదము వాడుకలోఁ బ్రసిద్ధమయ్యుచున్నది. ఇట్టి యర్థమునుండియే “గాలించుట=వెడకుట” అను నర్థము గౌణముగా నేర్పడియుండ నగును. ఈయర్థమునకుఁ గవిప్రయోగములు గన్పట్టుచున్నవి. దీని ననుసరించియే గాలశబ్దము ‘బడిశ’మను (మత్స్యబంధనము) గౌణార్థమునందుఁ బ్రసిద్ధమయ్యెనని తోచెడిని. ఈయర్థమునకును గవిప్రయోగములు చూపట్లి చున్నవి. దీని ననుసరించి ‘నూతిలోని చేదను దీయు’నుపకరణము’అనునర్థమును దీనికి వాడుకలోఁ బ్రసిద్ధ మయ్యెనని తోచెడిని. ఇట్టి యర్థవికృతులు పెక్కులున్నను సాకారమం దించుకేని మార్పు చూడటమింజేసి ‘గాలము’ అనుశబ్దమునుగాని ‘గాలించు’ అనుభాతువును గాని వైకృతమనుట కవకాశములేకున్నది. ఇంక వాసిని దత్సమములనియే చెప్పక తీరకున్నది. ఈమధిప్రాయమునకు వాస్తవలంబముగా “కేశవమిత్రుని సాన్తార్థార్థ వ సంక్షేపమును కోశములోనిదనెడి సూ. రా. నిఘంటువునందలి యీక్రింది వ్రాత గన్పట్టుచున్నది. “గాలము - సం - వి - అ - పుం - గ గళనము. ౨ మదనము ఉచ్చైత్త. సం ఉచ్చైత్త కా య. ౨ బడిశము - గాలము. (కే-ని)” ఇట్లుదాహరించియు సూ. రా. నిఘంటుకారులు - ‘గాలము - గాలించు’ అనుశబ్దముల సాచ్చికము లనుగా నుదాహరించుట వింతగానున్నది. శబ్దరత్నాకరమున నివి దేశ్యము

లుగా నుదాహరింపబడుటయే యీ సూ. రా. నిఘంటువు వ్రాతకు మూలమయ్యెనని తోచుచున్నది. గాలము = గాలాము శబ్దమునుమాత్రము వైకృతమునుగాఁ జూపి 'గాలించు' శబ్దము నట్లుచూపక సూ. రా. నిఘంటుకారు లాచ్ఛికముగా జూపుట నరయఁగా వారును దీనిని దేశ్యమని తలంచినయె విశ్వసంపనగును. సూ. రా. నిఘంటుకారులు తద్భవక్రియలను "ఉగ్గడించు - స - క్రి. (సం. ఉద్ఘాటో.....)" అనురీతిని వైకృతములను జూపుచువచ్చుటచేఁ బైరీతిని వ్రాయవలసెను. "ఉద్ఘాటించు-రం-స-క్రి....." అనురీతిచే తత్సమములను జూపుచుందురు. "గాలము దే-వి. చేపలను బట్టుటకు ఉక్కుకత్తితో వంకరగాఁ జేసిన పాధనము, బడిశము...." (శ-౨). "గాలము = గాలాము. వి. (సం. గాలమ్. క. తుగ్ధాళ). ౧ చేపలను బట్టుటకు ఉక్కుకత్తితో వంకరగాఁ జేసిన పాధనము, బడిశము.....౨ నూతిలోని చేద మున్నగునవి తీయుట కుపయోగించు పాధనము (వాడుక)" సూ. రా. ని). "గాలించు - దే - స - క్రి ౧ బియ్యము లోనగువానిని నీళ్లలో పోసి తాళ్లు లేక శోధించు ౨ వెదకు....." (శ. ర). సూ. రా. నిఘంటువున బైశబ్ద రత్నాకర విషయములె స్వీకరింపబడినవి. ఇంక వీని నాచ్ఛికములనుటకుఁ గొన్ని కారణములు గన్పట్టుచున్నవి. "గాలకాడు - దే - వి - (గాలము + కాడు) చేపలను బట్టువాడు - కై వర్తడు. నీ.....గీ..... | ఆవిషము గాలకాని కెట్లట్ల.....(ఆను. ౫ ఆ. ౨౫౬)" (శ-౨) దీనినెల్ల స్వీకరించి సూ. రా. నిఘంటుకారులు "గాలకాడు" అని మంత్రముమార్చి యుదాహరించిరి. ఈ టిక్కన ప్రయోగమునుబట్టి 'కా' ప్రత్యయంత గాల శబ్ద మాచ్ఛిక మనవలసియున్నది. (౨౯౧ విష. చూ). "గాలాము - దే - వి. గాలమయొక్క రూపాంతరము. నీ. వాలారుగోరు వెన్ గాలాము నేనె నే, జేజే పీరణ్యాత్ శిశుకనునకు...(పాండు. ౨ ఆ. ౧౩౭)" (శిశుక = మత్స్యవిశేష). (శ-౨) ఈవిషయములె సూ. రా. నిఘంటువునందును నుదాహరింపబడెను. "ఏతము = ఏతాము, లాతము = లాతాము, బొండ్లము = బొండ్లాము, గోతము = గోతాము." (బా. ప్రకీ. ౧౫ సూ. చూ). అనువానివలెనే యియ్యదియు నాచ్ఛికము కానోపు ననవలసియున్నది. పై పాండురంగ మాహాత్మ్య పద్యమున దీర్ఘమధ్యగాలాము శబ్ద మంగీకరింపవలసిన ప్రసక్తి యగఁడదు. తగణమువలెనే భగణమునైతము నీసగణమేకదా. ఇంక సోమయాజి ప్రయోగములోని 'గాలకాడు' అనుచోట 'కా' ప్రత్యయము తత్సమములపై నైతము నిల్చునన్న పక్షముచొప్పున నద్దాని కాచ్ఛికత్వము నంగీకరింపక తీరదనరాదు గదా. సూ. రా. నిఘంటుకారు లుదాహరించిన కువలయాశ్వచరిత్ర పద్యము

నైతము సరియగు ప్రమాణము కానేదు. క. చాఁగ గుఱగంటి మడుంగుల | గాలా
 పు నేవట లాడఁగా దొరకే బ | త్తీలు.....(కుమల. ౨ ఆ ౧౦౮). ఇందును
 “గాఁగపు నేవటలాడఁగా” అ. ౩ విప్రయుక్తపాత మనఁదగును గదా.
 పయన దర్శమునబట్టి ‘గాఁ’ అనుధాతు బాన్ధి కములగు సంగలాదులలోఁ
 బరింపఁబడుట సరికాదని తోచుచున్నది. జాడః—“జాడించు - చే - స - క్రి.
 ౧ కంపమొందఁజేయు, ౨ గడ్డలు సీళ్ళలో పెసి అటు నటు పొర్లించి యెత్తు” (శ. ర.).
 తిలకః—“తిలకించు. ద - ఆ - క్రి. ౧ ప్రకాశించు.....౨ స - క్రి - మాచు
 .....ఈయ ర్థము ఆపిపుల ప్రయోగములందు కానఁబడదు.” (శ. ర.). సూ. రా.
 నిఘంటువునందును సీది యాచ్ఛింపఁగ నె చూపఁబడెను. “తిలక - పు - (తిల+కృన్.
 తిల ఇవార్థే వాకిన్ నా.....స్వనామఖ్యాతే నాసాదా ధార్త్యే చన్దనాది విశే
 షకే - పు - ని. ప్రధానే - ల. ౧ ఘోఽలల .....” (శబ్దప్ర.) అను సర్థ
 ములుగల తిలకశబ్దమా యిది యేని యాలోచింపఁగలసియున్నది. తిలకముచే
 ముఖము ప్రకాశించును. బొట్టును నిడునించు చూచి పెట్టికొందము. వెనుకకుఁ
 దిరిగియున్నవారు తల ముగల ముఖభాగము లెక్కుటయె చూచుటలో సంభవించు
 ను. తులః—“తులకించు-దే-ఆ - క్రి. ప్రకాశించు.....” (శ. ర.). పంకః—
 “పంకించు.....వై - ఆ - క్రి - చటించు” (శ. ర.). “పంకించు = పంకించు -
 కమ్మి” (వై. దీ.) (వర్ణపృథ్వీయ వికృతే). పరిః—“పరికించు = పరిక్షించు -
 పరీక్ష” (వై. దీ.). పలవః—“పలకించు = వై - ఆ - క్రి - పలవరించు.....”
 (శ. ర.). ‘ప్రలాఁకించు’ అను నీ వికృతరూప మనఁదగి యుండుటచే నిదియుఁ దద్భవ
 ధాతువె యనఁదగును. అప్పు. ఒప్పుః—‘అప్పించు - ఒప్పించు’ అను నవియు
 ‘అప్పించు’ అనుదాని వైకృతరూపములె యనఁదగునుగాని “అప్పించు” అను
 ధాతువు శోశములం దుదాహరింపఁబడలేదు. “ఒప్పించు, ఒప్పగించు (అప్పించు =
 ఇచ్చు).....క..... | ఒప్పించిన నీట్టు నట్టు నొఱవలుగా.....(వి. గా.
 ౪ ఆ. 3౯)” (సూ. ౮. ని). ఆలః—“అలించు = ఆలక్షించు (విను) = ఆలశమ్”
 (వై. దీ.). ఇత్యాదులనుటచేత “ఉలపడి - ఇనుమడి - ముమ్మడి (తురగలి) యెగలి -
 తొలుకలి - తెల్లడ ఇత్యాదు” (అహ. ౪౭౮ పు). మున్నగునవియు సంగలాదుల
 లోనివేయని యెఱుంగునది.

ప్రయోగములుః—క. గర్వించి పడికి తగు, నీ | గర్వము భుజవీర్యమును
 ప్రకాశంబుగ నీ | పర్వతవివరము తెర్చి వి | గర్వంపుము చూత మనిన గోత్రభిదం
 దున్ (అది. ౬ ఆ. ౨౭౫). “విగర్వించు - దే - స - క్రి. (విలుచు + విలుచు =

విగుర్వించు) చక్కగావిలుచు. క. గర్వించి ఖికితిని....." (శ. ర). ఇట్లు దీనిని దేశ్యమనుట ప్రామాదికము. "గుర్వవ్య మే గర్వ జుదే" (శవికల్పద్రుమము). అనుచొప్పున 'గర్వ' అను సంస్కృతభాతువు గలమిగాన 'విగుర్వించు' అనునది సంవృతిభాతువే యనదగును. క. తనకుం దోడ్పడి యని నొ | చ్చినవానింగాంచి కడఁగి చేష్టింపక యున్న.....(శాంతి. ౨ ఆ. ౪౨౨ ప). క. నాదేహంబునఁ బుట్టిన | యాదిసుతున్ విడుగ నెట్లుల న నాత్మజాలం | గాదనక కఘాతించు దాయా దూరులు గలరె యిట్లు లన నీకావే (ఆ. ౧ ఆ. ౫౩). క..... | ఘాతించఁగ .....(హరి. పూ. ౧ ఆ. ౮౧). శా. ఆరూఢోరగవై రయైవ శతపత్రాక్షుం బ్రవీక్షించి.....(ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౧౮౫). ద్వి. అట్టిద కాక యహంకరించి నను (బసవ. ౪ ఆ. ౫౬౧). క. కొనియాడి కథితు నీదు కొరిక యలరన్ (హరి. ఉ. భా. ౫ ఆ. ౧౧౦). అధ్యక్షించున్ (కాశీ. ౧ ఆ. ౧౪ ప). ఆహారము. (కాశీ. ౨ ఆ. ౮౦). (నై. ౧ ఆ. ౧౨౩). అహంకరించు (జైమి. ౨ ఆ. ౪౩). సీ....అత్యయంబున బ్రహ్మాండ మాన్యదించు (కాశీ. ౫ ఆ. ౮౧). (౬ ఆ. ౩౯). కం. క్రతు పరులు నన్న సగ సం | మ్రితించి ఫలమందఁ గండ్లు.....(అశ్వ. ౩ ఆ. ౪౦ ప). గీ. ఆమరపతిఁ దొట్టి వేల్పుల నవమతించె (ఆర. ౪ ఆ. ౪౦౧ ప). చ..... ధర్మసుస్థిత మతివైతి న న్ననుమతిగవు గుణాకర పోయి వచ్చెదన్ (ఆర. ఆ. ౧౪౪). శా.....రాత్రియా | నచోన్ నెచ్చి శయించు (శాంతి. ౨ ఆ. ౨౩౩). సీ..... ఆ.వె. బ్రహ్మచర్యమునకుం బరమాయు పుపవాస | ములకుం జిత్తశుద్ధి ఫలజలంబు | లాహరించి (ఆహరించి = తిని) యునికి కాధిరాజ్యము పత్తి | భక్షితకు దివంబు ఫలము లధిప (ఆను. ౧ ఆ. ౧౪౩). ద్వి. శ్రీరమ్యముగ నలంకారింపఁ బంచి (బసవ. ౨ ఆ. ౨౭). శా. చండావాతములం దటద్రుమము లుచ్చాటించి..... | డిం డీరాంతర వీచులం బెనుప నుడ్డినించె.....(హరి. పూ. ౬ ఆ. ౧౧౬). క... .....శౌర్యాది గుణో | జ్వలలు విశేషించి మదీ | యలు మిఁకొక (హరి. ఉ. భా. ౧౦ ఆ. ౨౩౩). క.....భూతే | శ్వరు వినుతించి సమాప్తిం | చిరి... .....(హరి. పూ. భా. ౬ ఆ. ౭౦). అంగలాదులకు:—అంగలశిబ్దవిషమున నీవజ్ర కుదాహరింపఁబడెను. "అరగించు - ఓరగించు - ఉగ్గడించు - పంకించు - ఓరికించు - పలవించు - అప్పించు - ఒప్పించు - ఆలించు" అనునవి వైకృతభాతువులనియు 'శారింను - గాలించు - తలకించు' అనునవి తత్సమభాతువులే యనియు నీవజ్రక వివరింపఁబడెను. చ. వినయసు డగ్గఱన్ సయింప కెంతయు (హరి. పూ. ౧ ఆ. ౧౭౦ ప). (సహించు—వికృతులు - సయించు=సయించు = నైచు), ద్వి. ఆవళాదు వేదవేదాం

తావగమ్య | అవధారు విన్నవం బాశ్రితసులభ (బసవ. ౨ ఆ. ౫౯౫). (అవధ రించు—వికృతి—అవధారు. దీనిని 'అవదారు' అని యంగీకరించు టుచితము. 'ధా' అను మహాప్రాణము ప్రాసఘటితముగఁ బ్రయోగములందఁ గన్నట్టలేదు. కాని లాక్షణికులెల్ల దీనిని వర్ణచతుర్థముతోనె యుదాహరింతురు. "అవధారు దేవి ఇతిరూపమ్. అవధరింపుము ఇతి తదర్థః" (అహో. ౪౬౯ పు). "అవధారు - వై - గ్రా - ని. వినుము. (దీనిని వర్ణ తృతీయముక్తముగాఁ జెప్పవచ్చునుగాని ప్రయోగములయందంతట నిట్లేయున్నది)." (శ. ౮). (అట్టి ప్రయోగములను జూపలేదు). "అవధారు - అవ్య. (సం. అవధారయ. క. అవధారు). అవధరింపుము - వినుము..... సీ. అవధారు దేవ మధ్యాన్నా సంధ్యావేళ.....(నైష. ౮ ఆ. ౯౧౩ ఆ. ౧౨౦. ఉ. రా. ౪ ఆ. ౨౮౨)....." (సూ. రా. ని). క.....కదిసీ ననున్ గడిమిన్ | మానుప దిక్కు గలిగినన్ | రాని మైలుగింపు మీ మొనం గలవారిన్ (కర్ణ. ౩ ఆ. ౨౧౨ ప). (ఎలుగు = కంఠధ్వని - పిలుచు). సీ. ఇనుండున్నదెరు నుండి యెలుంగింపఁ దొడఁగెఁ బతులు.....(ఆర. ౬ ఆ. ౧౯౪). మొ. "అధకము - దే - విణ - అంతర్భావము - లోపల నణఁగినది. ద్వి. నానామరేంద్ర బృందము మాయలెల్ల | హరి మాయలోపల నడకమల్" (విష్ణు. పు. ౧ ఆ). (శ. ౪). క. ముసురుకొను జర భరంబున | నను రుసురై యున్న మమ్ము నడకించిలి... ..(మనుచ. ౪ ఆ. ౮౪ ప). "ఉంకు - దే - అ - క్రి. ఎగురు. గీ. నీర ముంచిన సొరకాయ యెగసినట్లు | ..... | ఉంకు చెండు విధంబున..... దాఁటె నిట్టి. (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౨౮ ప). దీనినిజట్టి. 'ఉంక' అనుటకంటె 'ఉంకు' అనుట యుక్తమని తోచెడి.

ఇ - ఉ - ఋల కించుక్కు పరంబగునపు డయు గవు గ

బాలవ్యా రుక్కులగు. ౬౪.

3.౨౬ II వివ. జి - జయించు, నీ - నయించు, ద్రు - ద్రవించు,

లూ - లవించు, ధృ - ధరించు, త్రౌ - తరించు.

సందేహని. 3.౨౬ II వివ:—అయ్యుక్ + అవుక్ + అరుక్ = అయ్యు గవు గరు క్కులు. ఇ - ఉ - ఋల కనఁగా "ఇ - ఉ - ఋ" అనునవి తుదినిగల ధాతువుల కించుక్కు పరంబగునపుడు వరుసగా "అయ్యుక్కు - అవుక్కు - అరుక్కు" అనునవి యాగమంబు లగునని యర్థము. అయ్యుగాదులు కీర్తులుగాన ధాతువున కంతాగమ ము లగును. 'ఇ - ఉ - ఋ' అనునవి తపర కరణము లేకుండ నిర్దేశింపఁబడినవి గాన వాని దీర్ఘములు తుదినిగల ధాతువులకును సంతాగమము లగునను నర్థము

లభించును గావున నించుక్కు పరంబగునపుడు 'ఇ - ఈ' లు తుదినిగల ధాతువులకు 'అయ్' అనునదియు, 'ఉ - ఊ' లు తుదినిగల ధాతువులకు 'అవ్' అనునదియు, 'ఋ - ౠ' లు తుదినిగల ధాతువులకు 'అర్' అనునదియు సంకాగమములగు నని సూత్రార్థము. "అయవరన్వితైవభవే" త్తను చింతామణి యుపదేశించిన 'అయవర్' పరిణతి ప్రక్రియయే యిందు సూత్రింపబడెనని యెఱుంగునది. ఉపకృతుల కృత్ ప్రత్యయ పరకత్వమునందు ధాతువు తుది స్వరమునకు వచ్చు గుణమును దర్వాత నగు 'అయ్' మున్నగు సంధికార్యములును నిట్లు నిర్వహింపబడెను. ఇంక లఘూ పథంబులకు గుణాదేశ మెట్లును బా. క్రి. ౬౬ సూత్రమున నుపదేశించుచునే యున్నాడు. ఇట్లు మార్గాంతరముచు ద్రొక్కుటచే గల్గిన లోపములను ౩౨౬ I విషయమునఁ గొన్నిటిని జూపియే యున్నాను. ఇంకను 'యథాప్రసీద్ధి ధాతూనాం | ప్రయోగః సప్తతో భవే' త్తను రీతిని సూరి వచింపమింజేసి ప్రకృత సూత్రము చొప్పున 'ను' మున్నగు ధాతువులనుండి "నవించు" మున్నగు ధాతువులు పాధువులై యను నపసీధాంతము దుర్వారమే యగుచున్నది. మరియు, బా. క్రి. ౬౫ సూత్రము - 'నిర్జి నామంబుల కయుగాగమంబు గలుగదు' - మున్నగు సూత్రముల నుపదేశించుకొను ప్రక్రియా గౌరవమును గల్గుచున్నది. ఉదా:- 'జి' ఇది 'ఇ' కారాంత ధాతువు - దీనికి 'అయ్' అను నాగమము రాఁగా 'జి+అయ్+ఇంచు' అని యగును. ౭౫ విషయముచొప్పున నిత్యదుగు నవవాది స్వరసంధి కల్గఁగా 'జయ్+ఇంచు = జయించు' అను తత్సరు ధాతురూప మేర్పడును. ఇట్లే - 'నీ+ఇంచు = నీ+అయ్+ఇంచు = నయించు' అను ధాతురూప మేర్పడును. ద్రు - ద్రవించు, లూ - లవించు, ధృ - ధరించు, త్యూ - తరించు - మొ. అనుభవించు - సంభవించు మున్నగు చోటులందును నిట్టి రీతినే రూపసిద్ధి నెఱుంగునది.

నిర్జి నామంబుల కయు గాగమంబు గలుగదు. ౬౫.

బాలవ్యా. నిర్జికి నామధాతువుల కయుగాగమంబు గలుగదు.

౩౨౬ III విషయము నిర్జించు - నుతించు - స్తుతించు. ఈ జ్ఞాపకంబుచేతనే నామంబులకు ధాతుత్వ వివక్షయందుంచి గాగమంబగునని యెఱుంగునది. శయవించు - పయవించు,

సంజీవని. ౩౨౬ III విషయము:- నిర్జి యనఁగా 'నిర్' అనునది పూర్వమందుఁగల జి ధాతువు, నామంబనఁగాఁ బ్రాతిపదికము. "నామము లనఁగా ధాతువులనుండి గలిగిన నామవాచకములు" (బా. పా. పే. ౪౩౮ పు). అను నిర్వచనము సరికాదు. ఇది యంగ్లిషు సంపర్కమున వచ్చిన శబ్దము. నామవాచకమనఁగాఁ జేరిని దెల్పునది,

పేరును చెల్లునవి మాత్రమేకాక విశేషణ సర్వసా మావ్యయములెల్ల నామములే ప్రాతిపదికములేకదా. నిర్ వూర్వక ‘ఊ’ ధాతువును ‘నుతి - స్తుతి’ మున్నగు నామ ధాతువులను ‘ఇ’ వర్ణాంత ధాతువులైనను వాని కించుగాగమము పరమగునపుడు ‘అయ్యుక్’ అనునది రాదని సూత్రాగ్రము. ఉదా:—నిజించు - నుతించు - స్తుతించు - మొ. ‘నిజ్జయించు - నుతయించు’ మున్నగు ననిష్టరూపములు గల్గినేరవని తాత్పర్యము. శా. శ్రీరూఢ్యా భయ మప్రమాదమున నిజించున్ దృఢస్వాంతుడై (శాంతి. ౫౭. ౧౧౬). ఉ.....పమరంబుగోన ని | నిజింతునకాక యంచు విక సిల్లె.....(ఆర. ౬, ౭, ౫౦).

బా. క్రి. ౬౩ సూత్రముచొప్పున సంస్కృతధాతువులకును నంగ లాద్యాచ్చిక ధాతువులకును మాత్రమే యించుగాగమము విధింపబడుటం జేసి ‘నుతి - స్తుతి’ మున్నగు సంస్కృతనామముల కించుగాగమప్రాప్తియే లేకున్నను నట్టివానికి ధాతువులకు విధింపవలసిన యంచుగాగమ నిషేధము వచింపబడుటంజేసి నామములకును ధాతుత్వ వివక్ష చేయనగు నను నర్థమీ సూత్రముచే జ్ఞాపకవిషయ మగుచున్నది. కావున నామంబులకును ధాతుత్వ వివక్ష చేసి ధాతువులకువచ్చు కార్యములను ఘటించునని “ఈజ్ఞాపకంబుచేతనే.....” ఇత్యాది నాకర్యముచే సూరి వివరించినవాడయ్యెను. తిరిచే - ‘నుతి - స్తుతి’ అను ‘ఇ’ వర్ణాంతసామములేకాక పెక్కుసామములు ధాతువులగుచున్నవని విశద పఱచుట కుదాహరణాంతరము లియ్యవలయుచున్నవి శీ - ధాతు ల్యుడంత రూప మగు ‘శయన’ శబ్దమునుండి ‘శయనించు’ అను నామ ధాతు చేర్పబడుచున్నది. సూరి ‘పయనించు’ అనుదానిని నామధాతువుగా నుదాహరించుట సరికాదని తోచెడిది. ‘అడకము - తిలకము’ మున్నగు నాచ్చిక శబ్దములనువలెనే ప్రయాణశబ్దభవమగు ‘పయనము’ అనుదానిని సయితము ‘అంగలాదుల’ లోఁ జేర్చి సాధించుకొనుట యుక్తము అనన్యగతిక స్థలములందు మాత్రమే నామములకు ధాతుత్వ వివక్షచే ధాతుత్వమును జ్ఞాపకసిద్ధముగా నుగ్గించుట యుక్తముగదా. కాన నిట సంస్కృతనామములకువలెనే యాచ్చికనామములకు ధాతుత్వ వివక్ష చేసికొని కొన్ని యగతికములగు “ఎదురు+చు = ఎదురుచు - చిగురు+చు = చిగురుచు” మున్నగు రీతిని ‘చుగాగమము’ (బా. క్రి. 2౩ సూ) చేర్చిన ధాతువులను సాధించుకొనుట యావశ్యకము. (బాల. ప్రకీ. ౨౦ సూ. చూడు.)

సంస్కృతంబునకు లఘూపధంబున కించుక్కు పరంబగు

నపుడు గుణంబగు. ౬౬.

[బా. క్రి. ౬౬ సూ]. ఉపశృతి - సంకాపించు, సూరి నామధాతువనరాదు. 1561

ఆ - ఏ - ఓ - ఈ మూడును గుణంబులు నాబడు.

3౨౬ IV విష. ఋస్థానికంబగు గుణంబు రపరంబయి యుండు.

కాలవ్యా. సంస్కృత ధాతుపథలకు ఇ - ఉ - ఋ - అనువానికి సొరిదిని ఏ - ఓ - అర్ - అనునవి యించుక్కు పరం బగునపు డగునని యెఱుంగునది. ఛిద్ - ఛేదించు, భిద్ - భేదించు, ఘుష్ - ఘోషించు, ఫుష్ - పోషించు, వృష్ - వర్షించు, హృష్ - హర్షించు.

సంకేతని. 3౨౬ IV విష:—ఇంచుక్కు పరమగునపుడు లఘూపథంబగు సంస్కృతధాతువు నుపధయగు స్వరంబునకు గుణాదేశం బగునని సూత్రార్థము. బా. క్రియా. ౧ సూత్రమగు. ‘ధాతువునకు’ అనునది యనువృత్తికాగా దానికి ధాతు పథలకని యర్థముచేయుచు సూరియే ‘సంస్కృత ధాతుపథలకు’ ఇత్యాదివాక్యమున వివరించెను. సొరిది ననగా వరుసగానని యర్థము. కాన ‘ఇ’కారమునకు ‘ఏ’ కారము ‘ఉ’ కారమునకు ‘ఓ’ కారము ‘ఋ’ కారమునకు ‘అర్’ అనునదియు నాదేశంబులగునని యెఱుంగునది. గుణాదేశస్వరూపము కల్పితమైన 3౨౬ విషయమున విశదీకరింపబడెను. ఆషయమునే సూరియు ‘ఆ - ఏ - ఓ’ ఇత్యాదివాక్యమున వివరించెను. ఉపధ యరగా “అలోఽన్త్యా త్పూర్వ ఉపధా” (౧-౧-౬౫). “అన్త్యాదలః పూర్వో వర్ణ ఉపధాసంజ్ఞః స్వాత్” (సి. కా. ఆం. ౨౮౯ సూ) అనుచొప్పునఁ దుదివర్ణమునకు ముందటి యక్షర ముపధ యనంబడును. ఉదా:—‘ఛిద్’ మున్నగు సంస్కృతధాతువులు లఘూపథంబులు. తుది వర్ణమగు డ కారమునకు ముందఱున్న ఛ కారముమీఁది ‘ఇ’కారము ‘ఛిద్’ ధాతువులోని యుపధాక్షరము - సంస్కృతమునఁ బొల్లు హల్లు పరమయియున్నను బూర్వ స్వరము గురువు కావేరదనియు నది లఘువే యనియు నీవఱకు (విస్తర. I. 3౦ IV విష) విశదీకరింపబడెను. కావున నట్టి ‘ఛి’ వర్ణముమీఁది ‘ఇ’కారమునకు ‘ఏ’అను గుణాదేశము రాఁగా ‘ఛే’ అగును. ఛిద్ + ఇంచు = ఛేదించు, ఇల్లె “భిద్ + ఇంచు = భేదించు, ఘుష్ + ఇంచు = ఘోషించు, ఫుష్ + ఇంచు = పోషించు, వృష్ + ఇంచు = వర్షించు, హృష్ + ఇంచు = హర్షించు.” అనువాని ప్రక్రియ నరయునది. ‘పీడ్ - భూష్’ మున్నగునవి లఘూపథంబులు కామించేసి గుణాదేశంబు రాదు. పీడించు - భూషించు - మొ. ఉపస్థములతోఁ గూడినను నిట్టిరూపములు గల్గును. ఆమోదించు - సమ్మోదించు - మొ. సంకాపించు మున్నగు నుపకృతులకు వెనుకఁజెప్పిన (బా. క్రి. ౬౫ సూ) జ్ఞాపక శాస్త్రపద్ధతియొ గతియని సూరి పక్షమున నెఱుంగునది.

సృశి గుణంబు విభావ నగు. ౬౭.

సృష్టించు = సృష్టించు.

లిఖ భుజ రుచ కృశంబులకు గుణంబులేదు. ౬౮.

బాలవ్యాకరణ లిఖించు - భుజించు - రుచించు - కృశించు. కుచ థాతు

వివరణము. వ్రునకు గుణంబు లేదని యొకండు వక్కాణించె నది

3.26 V విషయము. గ్రాహ్యంబు గాదు.

సృజి నిర్మితిని గుణంబులేదు. ౬౯.

చతుర్థుండు ప్రజలను సృజించె. అతండు విషయం

బుల విసర్జించె.

సూజీరని. 3.26 V విష:—ఘోషంబులకు గుణం బెల్లయెడలను గన్పట్ట
కుండటచే గల్లు కొన్ని విశేషములను సూరి మూడుసూత్రములతో వివరించెను.
'స్సశ్+ఇంచు' అనుచో గుణంబు వైకల్పికంబు - స్సశించు - సృష్టించు. లిఖ -
భుజ - రుచ - కృశ థాతువులకు గుణము రాదు. లిఖ్+ఇంచు = లిఖించు, భుజ్+
ఇంచు = భుజించు, రుచ్+ఇంచు = రుచించు, కృశ్+ఇంచు = కృశించు. బా. క్రి.
౬౬ సూత్రముచొప్పున వీనికి గుణంబు వచ్చిన "లేఖించు - భోజించు - రోచించు -
కర్షించు" అను నవశబ్దములు గల్లునుగాన నట్టివాని నీసూత్రముచే సూరి నివారిం
చెను. సృజ్ థాతువునకు నిర్మించు అనునది యథాగతునపుడు గుణంబు లేదు.
సృజ్+ఇంచు=సృజించు = సృష్టి చేయు. క. ఏవిధి సృజింతు లోకము ! లే వాడు...
(శాంతి. ౬౭. ౪౮౨ ప). 'వి' అనుదానితోఁ గూడునపుడు దానికి విడుచుట మను
నర్థము కల్గును. వి+సృజ్+ఇంచు=వి+సర్జ్+ఇంచు=విసర్జించు=విడుచు. సం+కుచ్+
ఇంచు=సంకోచ్+ఇంచు=సంకోచించు=చెనుదీయు. గుణాభావముతోడి రూపమును
శబ్దాత్కారమున నుదాహరింపబడెను. ఈ థాతువునకు బా. క్రి. ౧౨౧ సూత్రము
చొప్పున బ్రత్యేక ప్రయోగము లేదు. "సంకుచించు-సం-అ-క్రి - సంకోచమునందు.
ఎ-గీ. సుందరత్యమునకు జోటిచ్చి తా సంకుచించె ననగఁ గడుఁ గృశించె నడము
(కవిక. ౧ అ)." (శ. ౪). "సంకోచించు - సం - అ - క్రి - సంకోచముకొందు"
(శ. ౪). సూరివివరింపలేదుగాని, సంపూర్వక కుచ థాతువునకుఁగూడ
"ముణిగిపోవు" అను నర్థమున గుణంబు రాదనియు 'చెనుదీయు' అను నర్థమున
గుణంబు వచ్చుననియుఁ జెప్పట యుక్తమని తోచెదని.

బాలవ్యా. సర్వంబునకుం బ్రేరణంబునం దించు క్కగు. ౭౦.

3.26 VI విష. పదించించు - వదించించు - ఆవ్రలించించు - వండించు -

పండించు.

[బా. క్రి. 20 సూ.] “తత్ర తృతీయా...” కర్తార్థవిషయమనరాదు. ‘అహా’. 1563

సంజీవని. 3 ౨౬ VI విష:—సర్వంబునకున్ = సర్వవిధములగు ధాతువులకును ప్రేరణార్థంబునం దించు గాగమం బగునని యర్థము. సర్వవిధములనుటచేత స్వార్థేంచు గాగమముతోఁ గూడిన సంస్కృతధాతువులకును, స్వార్థేంచు గాగమముతోఁ గూడిన యంగలాదులకును జదువు-వండు మున్నగు నాచ్చికధాతువులకును ప్రేరణార్థమున నించుగాగమం బగునని తాత్పర్యము. ధాత్వర్థిభూత వ్యాపారము నొరు జరుపునట్లు వేతొకరు ప్రేరించుట ప్రేరణార్థ మనబడును. వచ+ఇంచు = వచించు-స్వార్థేంచు గాగమ యుక్తరూపము. రాముఁడు సత్యమును వచించెను. కైక రాముని సత్యమును వచింపించెను. రాముఁడు సత్యము వచించునట్లు కైక ప్రేరించినని యర్థము. ‘వచించు+ఇంచు’ అనుచో బాల. క్రి. ౮2 సూత్రముచొప్పునఁ ప్రేరణేంచు క్షరకర్తవ్యమున స్వార్థేంచుక్ చకారమునకు “ప” కారాదేశము రాఁగా “వచింపు+ఇంచు = వచింపించు” అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే - పింపించు - రక్షింపించు - మొ. ‘ఆవుల’ అను ధాతువునకు బా. క్రి. ౬3 సూత్రముచొప్పున నంగలాది స్వార్థేంచుక్కు రాఁగా “ఆవులించు” అని యేర్పడును. దానిపైన ప్రేరణేంచుక్కు నిల్పునపుడు స్వార్థేంచు క్షకారమునకు ‘ప’ కారాదేశము రాఁగా ‘ఆవులించు’ అను రూప మేర్పడును. ఇట్లే ‘ఆరగింపించు’ మున్నగు రూపములు సాధించుకొనునది. ‘వండు - పండు’ మున్నగు నాచ్చికధాతువులపైని ప్రేరణార్థమున ‘ఇంచుక్కు’ నిలువఁగా. వండించు - పండించు - మొదలగురూపములు గల్గును. అప్రేరణార్థంబునందలి కర్త కర్తంబగును. రాముఁడు పారమును జపింపు-గురువు రాముని బాతమును జదివించెను. భరతుఁడు రాజ్యము నేలెను. రాముఁడు భరతునిచే రాజ్యము నేలించెను మున్నగుచోటులందుఁ గల్గు కారకవిధముల విషయము ౨3౬-౨3౭ విషయములందు విస్తరింపబడెనుగాన నిట వ్రాయుటయి. “తత్ర తృతీయాషష్ఠీచ | విభక్తీ సప్తతే ఉథే” అను సధర్వణకారిక ప్రేరణార్థవిషయ కమి యనియొక గర్తార్థవిషయకముగాఁ గవిశిరోధరాక్షణాదులతో వ్రాయబడినది సరికాదనియు 3౧౯ విషయమునందును - విస్తర. 1 ౨3౭ విషయమునందును విశేషీకరింపబడెను. సంస్కృతవ్యాకరణమునఁ ప్రేరణార్థమున ఉచిత ప్రత్యయము విధింపబడెను (చూ. 3౨౬ విష). కానఁ ప్రేరణార్థమును జెప్పుమనియు వ్యవహరింతురు. ప్రేరణార్థక ధాతుప్రయోగ విశేషములు సవిస్తరముగ ౨3౬ విషయమున బ్రదర్శింపబడెను. అంత-త ప్రేరణార్థక ధాతుప్రయోగములునైత మవటనె చూపబడెను. ఇంచుగాగమము చేతున్నను ప్రేరణార్థమును సైతము తెలుపు ధాతు వంతర్గత ప్రేరణార్థక మనబడును. క.....శిత శిర | పం

పరలు గురిసె నుగ్రబంధుర గతులన్ (విరా. ౫ ఆ. ౧౪౫). (కురిసెన్ = కురియించెన్ = విరియనట్లు చేసెను). ఆ-వె..... । కలయఁ బెరసినపుడు కలితనంబు । మెఱయుదురు.....(విరా. ౪ ఆ. ౨౨3). (మెఱయుదురు = మెఱయించుదురు). నుజ్యంతముపైని 'చేయు' థాతువు నిల్చి ప్రేరణార్థమును బోధించును. చ. మద మడఁగించి భూపతిసమాజము నెల్లను నిన్నుఁ గొల్గఁజే । యుదునని పూని..... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౮౦ ప). మొ.

అగతికంబు లగుభ్యాదులకిందు యోగంబులేదు.

౧౨౧. భూ-స్య - కృ - రేకృ-లోకృ - లోచ-పచి-లప -

ఇత్యాదులకు గతివిరహితంబులగు థాతువుల కీభాషం

బ్రయోగంబు లేదు. ప్ర - పరా - అప - సమ - అను -

అవ - నిస్ - నిర్ - దుస్ - దుర్ - వి - ఆజ్ - ని -

బాలవ్యా. అధి - అపి - అతి - సు - ఉత్ - అభి - ప్రతి - రి -

3౨౬ VII వి. ఉప - ఊరి ప్రభృతులును సాక్షాత్ ప్రభృతులును

గతిసంజ్ఞాకంబులు. ప్రాదు లిరువదిరెండు నుపసర్గంబులు

నాఁబడు. ప్రభవించు - ఆవిర్భవించు - ప్రసరించు -

సంస్కరించు - భస్మీకరించు - సాక్షాత్కరించు - అతి

రేకించు - ఆలోకించు - ప్రపంచించు - ప్రలపించు -

ఇత్యాదు లార్య ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

సంచివని. 3౨౬ VII విష:—అగతికంబులగు = గతిసంజ్ఞగల ప్రాదులతోఁ

గూడని భూ, స్య, కృ, మొదలగు థాతువుల కాంధ్రభాషయందుఁ బ్రయోగము

లేదు. ఈ సూత్రములోని భ్యాదలు సంస్కృతవ్యాకరణ ప్రసిద్ధములగు

భ్యాదులు కావు. భ్యాద్యదాదీత్యాది దశవిధ గణ థాతువులలోనివి పెక్కుథాతు

వులు ప్రాదుల కూడిక లేనిచోఁ దెల్లనఁ బ్రయోగార్హములు కావని తాత్పర్యము.

“ప్రాదులును ఊరి ప్రభృతులును సాక్షాత్ ప్రభృతులును గతిసంజ్ఞాకంబులు” అను

సూరివాక్యము సరికాదు. ప్రాదులును ‘ఊరి.సాక్షాత్’ ప్రభృతులును గ్రీయాయోగ

మునననగా గ్రీయతోడి సమాసమున గతిసంజ్ఞ గలవగుననిచెప్పట యుక్తము.

ఊరి ప్రభృతులును సాక్షాత్ ప్రభృతులును వాని సమాసవిధులును 3౨౬ కల్ప

తరువున విస్తరింపఁబడెను. (విస్తర. 1). “ప్రభవించు - ప్రసరించు - సంస్కరించు -

విస్తర. 1 3౨౬ VII విష:—సూరి ప్రాదు లిరువదిరెండింటిని జూపి యవియు

“ఊరి” ప్రభృతులును సాక్షాత్ ప్రభృతులును గతిసంజ్ఞాకంబులని వచించి కొన్ని

[బా. క్రి. ౧౨౧ సూ.] 'బా. గు. ప్ర' కర్తకు సూరివాక్యము బోధపడలేదు.

'అతిరేకించు - ఆలోకించు - సంస్కరించు - ప్రపంచించు - ప్రలపించు' అనునవి 'ప్ర - యమ్ - అతి - ఆ' అను ప్రాదులతో సమసించిన 'భూ - స్ప - కృ' మున్నగు థాతువుల కుదాహృతులు. "ఆవిర్భవించు - సాక్షాత్కరించు" అనునవి "ఊరి - సాక్షాత్ప్రభృతులతో సమసించిన "భూ - కృ" అను థాతువుల కుదాహృతులు. ఆవిశ్వబ్రహ్మ రీప్రభృతులలోనిది. ప్రాదుల నుపసర్గసంజ్ఞ ప్రసక్తానుప్రసక్తముగఁ జెప్పబడినదెకాని యిటు దాని కావశ్యకత లేదు.

ప్ర+భూ - ప్రభవించు = ప్రభవించు = (పుట్టు) (భూ సత్తాయామ్). ("ఊరి = ఉరరి అవ్య. అక్షేకృత" శబ్ద. ౬౦). ఊరికరించు = అంగీకరించు.

ప్రాదులతోను, "ఊరి - సాక్షా" త్ప్రభృతులతోను సమసించిన థాతువుల నుదాహరించి యుండఁగా గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త ప్రాదులకు గతిసంజ్ఞను సూరి విధింప లేదనియు నుపసర్గసంజ్ఞను మాత్రమే విధించిననియు నర్థముచేసికొని యాక్రింది రీతిని బ్రామాదికముగా వ్రాసెను. "మూలవాక్యంబునందు సూరిప్రభృతులకును సాక్షాత్ప్రభృతులకును గతిసంజ్ఞయున్నట్లును ప్రాదులకు నుపసర్గసంజ్ఞ మాత్రమే యున్నట్లును విభజింపబడినరీతిని దోచుచున్నది. ఇచ్చట యుపసర్గశబ్దంబు గతి సంజ్ఞకుంగూడ నుపలక్షణంబు లేదా యావాక్యంబునకు నీరీతిగా నన్వయించికొన వలయు....." (బా. గు. ప్ర. ౪౧౪ పు. ద్వి. ము). అని యారీతిగా వ్రాసి యేదో యపమార్గమున నట్టియర్థము సంపాదించుటకుఁ గొంతగ్రంథమును వ్రాసెను. ఇటుఁ బ్రాదుల కనావశ్యకమగు నుపసర్గసంజ్ఞ నుపదేశించి యత్యావశ్యకమగు గతి సంజ్ఞ నుపదేశింపకుండుటకు సూరి యున్నట్లుండు కాఁడుగదా? "గతివిరహితంబులగు థాతువులకీభాషం బ్రయోగంబు లేదు" అని వ్రాసినవెంటనే "ప్ర - పరా....." మున్నగు నిరుపదిరెండు ప్రాదులను సూరి యేల వ్రాసెనని గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త తలంచెనో? ఆశేబ్దముల కచట నన్వయ సంబంధ మేమని తలంచెనో? పిదప నుదాహృతుల నిచ్చుటలో "ప్రభవించు - ప్రసరించు - సంస్కరించు" మొదలగు ప్రాదులతోఁ గూడిన భూ-స్ప మున్నగువాని నేల చూపెనని తలంచెనో? తెలియ కున్నది. ఇటు ననావశ్యకమగు నుపసర్గసంజ్ఞ వానికీఁ గలదని చెప్పుటకై ప్రాదుల నుదాహరించినని ప్రకాశికాకర్త చెప్పి సాహసించునేమో? అట్లయిన "ఊరి ప్రభృతులకును సాక్షాత్ప్రభృతులకును గతిసంజ్ఞ నుపదేశించినపిదప నుపసర్గసంజ్ఞను వచించు సందర్భమున వానిని సూరి పేర్కొని యుండఁదా? ఇంతకును సూరి "ప్ర - పరా....." మున్నగు నిరుపదిరెండు ప్రాదులను వ్రాసి "ఇవి ప్రాదులు" అనియైన వ్రాయలేదే! ఆశేబ్దముల కచట దేనితో సంబంధము గలదని గుప్తార్థప్రకాశికాకారుఁడు భ్రాంతి నందెనో తెలియకున్నది.

ఆవిర్భవించు = ప్రభవించు = పుట్టు. ప్ర+స్య = ప్ర+సర్+ఇంచు = ప్రసరించు = వ్యాపించు (స్య = గతౌ). సమ్+కృ = సమ్+కర్+ఋమ్+స్+కర్+ఇంచు = సంస్కరించు = చక్కజేయు. (కృఙ్ = కరణే). భస్మన్+కృ = భస్మ+వ్వి+కర్+ఇంచు = భస్మీకరించు = భస్మముగాజేయు. సాక్షాత్+కర్+ఇంచు = సాక్షాత్కరించు = ప్రత్యక్షమగు. అతి+రిచ్+ఘఙ్ = అతిరేక+ఇంచు = అతిరేకించు = అతిశయించు. (రిచ = సంపర్క - వియోగేచ). “అతిరేక - పు. (అతి+రిచ్+ఘఙ్) అతిశయే - భదే - ప్రాధాన్యే - ఆధిక్యేచ” (శబ్దస్తో) అనుచోప్పున “అతిరేకించు” అనునది “రిచ్” ధాతుబంధి యనుట యుక్తము. సూరి ‘రేకృ’ ధాతు సంబంధిగా నుదాహరించుట సరికాదని తోచెడిని. “రేకృ శబ్దాయామ్” అను ధాతువునకు సంబంధి యన్నచో బ్రసిద్ధమగు ‘అతిశయించు’ అనేది యర్థము సంగతము కానేరదు. “రేక - పు. .... (రేక+రిచ్) శబ్దాయామ్ - నీచే - భేకేచ - (రేక+అ) సన్దేహే - స్త్రీ - టాప్” (శబ్దస్తో) అని రేకధాతుజ శబ్దార్థములు వెలయుచున్నవి. ఆ+లోక+ఇంచు = ఆలోకించు = చూచు (లోకృ = దర్శనే). ఆ+లోచ+ఇంచు = ఆలోచించు = ఆలోచనముచేయు (లోచ దీప్తా) (లోచ దర్శనే). ప్ర+పచి+ఇంచు = ప్రపంచించు = విస్తరించు. (పచి వ్యక్తీకరణే). ప్ర+లప+ఇంచు = ప్రలపించు = జల్పించు - పలపించు (లప = కథనే). “ఇత్యాదు లార్యప్రయోగంబుల నెఱుంగునది” అనుటచేత గతిసంజ్ఞగల ప్రాదులతో సమసించిన ధాతువుల ప్రయోగము నార్యప్రయోగంబుల ననగా మహాకవి ప్రయోగముల ననుసరించి తెలిసికొనవలయునని తాత్పర్యము. ఈసూత్రముచేతనే “యథాప్రసిద్ధి ధాతునాం । ప్రయోగ స్సమ్యతో భవేత్” అను (౩౨౬ పష). నధర్వణకారికార్థమును సంగ్రహించుటకు బా. గు. ప్ర. కర్త యత్నించెను. కాని యీసూత్రము గతి సంజ్ఞగల ప్రాదులతో గూడి ప్రయోగింపబడు ధాతువులను బ్రసంగించునదగుటచే నిందిలి సూరివాక్య మట్టిధాతువుల విషయమునే వచింపఁగల్గునుగాని సంస్కృత ధాతువుల్లెఱచెల్లన యథేచ్ఛముగా బా. క్రి. ౬౩-౬౯ సూత్రములచోప్పునఁ బ్రయోగింపరాదనియు మహాకవి ప్రయోగానుసారముగా మాత్రమే సంస్కృత ధాతువులను చెల్లన వ్యవహరింపవలయుననియు నుపదేశించుచున్న “యథాప్రసిద్ధి ధాతునాం । ప్రయోగ స్సమ్యతో భవేత్” త్రనేది యధర్వణ కారికయర్థమును సంగ్రహింపఁజాలదు. (వి సరి). 11

విస్తర. 11 3౨౬ VII విష:—“ఈ సూత్రస్థమైన యగతిశబ్దమున కేకేశేషముగాని లేక యావృత్తిగాని చేయవలయును. ఇప్పుడు గతిసంజ్ఞావిరహితములయిన భ్యావలకు నిందుఁ బ్రయోగములేదన్న యొకయర్థమేకాక యగతికంబు లనఁగా

నశరణంబులు=కవిప్రయోగ శరణములుకాని భ్యాదులకు నీభాషయందుఁ బ్రయోగంబులేదన్న యథాంతరమును నగును. కవిప్రయోగము యందెనేని గతిసంజ్ఞా శబ్దగహితంబులైనను పాధువని ద్వితీయాక్ష తాత్పర్యము. కనుకనే జయించు - ఈతీంచు - శ్రమించు - స్మరించు - హరించు - బోధించు - రక్షించు - ఇత్యాదులు రక్షితంబులయ్యెను." (బా. గు. ప్ర. ౮౧౫ పు. ద్వి. ము). ఈవాక్యముల నరయఁగా "అగతికంబులకు భ్యాదులకనెడి ప్రకృతసూత్రము (బా. క్రి. ౧౨౧ సూ) సంస్కృతభాతువులెల్ల గతిసంజ్ఞగల ప్రాదులతోఁ గూడినపుడే తెలునఁ బ్రయోగార్హములగుననియు నిందలి భ్యాదులనునది సంస్కృత భాతువులన్నిటిని దెలుపుననియు గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యపార్థముచేసికొనెనని సుష్టవడుచున్నది. ఇది కేవలము భ్రాంతిమూలకము. సంస్కృతభాతువులెల్ల సాధారణముగాఁ దెలుసనించు క్కుతోఁగూడి ప్రయోగార్హము లగుననియు కేవలొన్నిమాత్రమే భూ - సృ - కృ - మున్నగునవి గతిసంజ్ఞగల ప్రాదులతోఁ గూడినంగాని ప్రయోగార్హములు గానేరవనియు నట్టి ప్రాదులతోఁగూడినను గూడుకున్నను గొన్ని (ఉద్. భక్షణే. తనువి విస్తృత. కము = కాన్తా. తుధ = బుభుక్షామ. పా = పానే. దా = దానే. ధా = ధారణే - ము). తెలుసఁ బ్రయోగార్హములె కావనియు (అనుబంధము) నట్టి విశేషములు మహాకవిప్రయోగ వేద్యములనియు నీయనకు బోధపడలేదు. బా. సా. పే. వ్యాఖ్యాతకును నీ బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాతృ భ్రాంతి కొంత యావేశించిన దయ్యెను. "ప్రాదు లి'పనదిరెండు నుపసర్గములును నా'బడు ననుటండేసి వానికి గత్యుపసర్గసంజ్ఞలు రెండును గలవని యర్థము గ్రహింపవలెను. నా'బడునను పదమునకు ముందటిసరుచ్చయ ను వర్గము స్థిరము పరముగ లోపించెనుగాన నద్దాని నూతనగఁ గొని....." (బా. సా. పే. ౮౧౫ పు.) మొదలగు నసంగత ప్రసంగము లట్టి భ్రాంతిచేతనే చేయవలసిన వాడయ్యెను.

అనుబంధ. విస్తర. II 3౨౬ VII విష:—'గమ్' భాతువునకుఁ బ్రత్యేక ప్రయోగమున నించుగాగమయోగము భారతాది గ్రంథములలోఁ జూపట్టలేదు. కాని సోమనారాధ్యాదులు ప్రయోగించిరి. ద్విపద. గమియింపరానట్టి గమకంబు వాడు | గమియించువారికిఁ గడసూపువాడు. (బసవ. ౬ ఆ. ౮౦౮ పు). క... ..శీ | తనగంబు గమించి షడా | నన జన్మస్థాన.....(భాస్క. బాలకాం. 3౫౭ పు). ఉ.....త్రిపథంబుల నిట్లు గమించె గాన..... | .....త్రిపథగాహ్యయయై.....(భాస్క. బాలకాం. ౮౫౯). సూ. రా. నిఘంటువున నీశబ్దము చూచుబడెను.

రజ్జతి ఘట్యాదీనామ్ । బిన్దో శ్వస్యాపి లా వుభౌ
భవతః (ఆం. చిం. క్రి. ౧౩ కా. అహో. ౪౯౦ పు).
నన్నయా తత్రోభయో ర్భవే దే గో । లకార ఇతి కేచన (వికృ).
కర్వణీయము. క్రి. ౧౩ కా. అహో. ౪౯౨ పు).
3౨౭ విషయము. నతుణౌ భవేచ్చ లోపా । జ్యోర్థే యో వర్తతే పరే
తస్మిన్ (ఆం. చిం. క్రి. ౧౪ కా. అహో. ౪౯౩ పు).
తద్యతాం క్వచి చైక్యం స్యా । చ్చబ్దశ్చ క్రిర్నితా
దృశీ (వికృ. క్రి. ౧౧ కా. అహో. ౪౯౧ పు).

కల్పతరువు. 3౨౭ విషయము:—రజ్జతీత్యాది:—రజ్జతి ఘట్యాదీనామ్ = “రజ్జో ఘట్” మున్నగు ధాతువులయొక్క, బిన్దో: - చస్యాపి = బిందుపూర్వక చవర్ణమున కనగా “ఇంచు” అనుదానిలోని ‘ంచ’ అను భాగమునకు, లా - ఉభౌ = రెండు లకారము లాదేశములుగ, భవతః = అగుచు. కావున నించుగాగమ పరిశిష్టభాగ ముతో లదివ్రత్యము కూడగా “ఇ+ల్+ల్+ఉ=ఇల్లు” అని యేర్పడును. “రజ్జ్+ ఇంచు = రంజిల్లు = అను రాగిల్లు. ఘట్+ఇంచు = ఘటిల్లు = కలుగు = సంభ వించు” అను రీతిని రూపము లేర్పడును. ‘రంజించు = రంజిల్లఁజేయు; ఘటించు = ఘటిల్లఁజేయు.’ ఇవి నిజంతములు ముందు సాధింపఁబడును. (“రన్జ రాగే..... ఆసక్త - ఆక. భ్యాది.....రజతి.....ఘటచేష్టాయామ్ - భ్యాది - ఆత్మ - ఆక.....ఘటతే”. శ్లోస్తో).

తత్రేత్యాది:—తత్ర - ఉభయోః = ఆరెండు లకారములలో, ఏకో లకారః = ఒక లకారముమాత్ర మే, భవేత్ = అగుననగా నిల్పుటయూ గలదని, కేచన = కొందలు చెప్పుదురు. ఇది వైకల్పికమని భావము. ‘ఉదా:—రంజిల్లు = రంజిలు, కంపిల్లు = కంపిలు - మొ.

నతుణౌ విత్యాది:—నతుణౌ = ప్రేరణార్థకేచుక్కు పరమగునపుడు స్వార్థేంచు గ్భాగమునకు లకారద్యయాదేశము రాదు. మఱియుఁ బ్రేరణేంచు గాగ మునకును లకారద్యయాదేశము రాదు. జ్యోర్థే యః వర్తతే = ప్రేరణార్థమందు వర్తిల్లునట్టి యే యించుక్కుగలదో, తస్మిన్ పరే=అది పరమగుచుండగా, భవేచ్చ లోపః=స్వార్థేంచుక్కునకు లోపమునైతము కల్గును. “రంజిల్లించు - రంజించించు - రంజింపించు” మున్నగు సనిష్టరూపములు కల్గనేరవని తాత్పర్యము. ఉదా:—రాజు జనులను రంజించుచున్నాడు = రాజు జనులను రంజిల్లఁజేయుచున్నాడు = రాజు జనుల ననురాగపడునట్లు చేయుచున్నాడని యర్థము. ఇట్టియొడల, రాజు నదృశ

[బా. క్రి. 20-22 సూ.] కర్త కర్తృత్వ వివక్షయందు. 'ఇంచు' నకు 'ఇల్లు'. 1569

వర్తనముచే జరుగె స్వయముగా ననురాగపడుచున్నారను నర్థమున, ననగాఁ గర్తమునందుఁ గర్తృత్వ వివక్ష గల్గునపుడు, (దీనినె సంస్కృత నైయాకరణులు కర్తకర్త యని వ్యవహరింతురు) కొన్నియెడల ధాతుస్వార్థేంచు గాగమునకు 'ఇల్లు' అనునది యాదేశమగునని ఫలితార్థము. ఇట్లె రాము డు శివధనువును భేదిం చెను (భేదిల్లఁజేసెను). దీని కర్తకర్తృత్వమున - "శివధనువు స్వయముగ భేదిల్లెను." అనినిల్పును. ("బాలస్యభావ సులభేన కుతూహలేన | కృష్ణం ధను ర్భగవతో వృషభ ధ్వజస్య | తత్రానువజ్జీక ముద్గళ మిదృశంతు | సంవృ త్త మ త్ర న మయా గణి తస్త్య మాసీ" అనర్థ రాఘవము ౪ అం.) ఇట్టియెడల ధాతువు స్వయముగా సకర్త కమె యయినను సకర్తకముగ నేర్పడుచుండును. ఈవిషయమును సంబంధించిన సంస్కృత వ్యాకరణవిషయము లిట నుదాహరింపఁబడుచున్నవి.

"కర్తవ త్కర్తృణా తుల్యక్రియః. (3-౧-౨౭) కర్తస్థమా క్రియయా తుల్య క్రియః కర్తా కర్తవత్ స్వాత్.....కర్తు రభిహితత్వాత్ ప్రథమా - పచ్యతే ఓదనః - భిద్యతే కాప్తమ్ = (కష్టభేదిల్లుచున్నది).....(సి. కా. కర్తకర్తృ. ౨౭౬౬ సూ)."

"ధవత్ ధహోఽధే.....క్రియమాణంతు యత్ కర్త । స్వయమేవ ప్రసిద్ధతి । సుకరైః వై వృద్ధైః కర్తుః । కర్తకర్తేతి తద్విదుః" (ముగ్ధ. ౯౨౭ సూ). దీని దుర్దాదాసవ్యాఖ్యః—“కర్తస్థ భావధాతునామేవ కర్తణః కర్తృత్వవివక్షా. యథా - పచ్యతే ఓదనః స్వయమేవ, భిద్యతే కాప్తం స్వయమేవేత్యాది. అతి దేశిక మనిశ్య మితిన్యాయాత్ కర్తస్థ భావధాతురాం న స్వాదితి బోధ్యమ్. తేన భాద్యతే ఓదనః స్వయమేవ-గమ్యతే గ్రామః స్వయమేవ-ఇత్యాది న స్వాత్. తథాచ కర్తస్థః పచతే ర్భావః । కర్తస్థాశ్చ భిదాదయః । బుధస్తు భావః కర్తస్థః । కర్తస్థా శ్చ గమాదయ ఇతి ప్రాప్యః. పచతే ర్భావ స్తణ్డులాదీరాం విక్లిప్తి స్తణ్డులాదిష్టేవ భవతి నకు పాకర్తరి. ఏవం భింత్యాదే ర్భావః భేదాదిః కాప్తాదిష్టేవ నకు భేదాది కర్తరి. బుధే ర్భావో జ్ఞానం శిష్యేష్టేవ నకు గ్రన్థాదా. ఏవం గమాదీరాం భావః పాదచలనాది గమనాది కర్తృష్టేవ నకు గ్రామాదా విత్యర్థః”- దీనినిబట్టి సంస్కృత మున సకర్తక ధాతువులందే కర్తకర్తృత్వము గల్గునని తేలుచున్నది. 'రన్జి-ఘట్' మున్నగు సకర్తకముల యించుగ్భాగమునకే లకార ద్వయాదేశము నన్నయచే విధింపఁబడెనుగాన వాని ప్రేరణార్థకత్వమందలి కర్తమునుబట్టి వానియందుఁ గర్త కర్తృత్వమును జింతామణికర్త వివక్షించెనని తలంపవలెను.

పయిరితినె తెలునందును సకర్త కాకర్తకములకుఁ గర్తస్థభావధాతువులగు 'భిద్' మున్నగువానికే లకారద్వయాదేశము కల్గును. కర్తస్థభావములగు బుధా

దులకు రానేరదు. రాజు జనులను రంజించుచున్నాడనగా రాజు జనులను రంజిల్లు జేయుచున్నాడు. రంజితాశుభావమును రంజనము జనులయందే యుండునుగాన రంజితాశువు కర్తస్థభావ మనబడును. కావున “జనులు స్వయముగ రంజిల్లుచున్నార” అని యగును. ఇట్లే రాముడు కష్టగు భేషించుచున్నాడనగా గట్టగు భేషిల్లు జేయుచున్నాడనగా విలుచుచున్నాడని యర్థము. ఇట ‘భిద్’ అనుదాని భావమును భేషమనగా విలుచుట కర్తమగు కష్టమందే యుండునుగాని రామునందండనేరదుగాన ‘భిద్’ థాతువు కర్తస్థభావ మనిపించుకొనును. కావుననే దాని యించి గాఢమునకు లకారద్వయాదేశము గల్గును. కష్ట స్వయముగా భేషిల్లుచున్నది యను రూపము గల్గును. గంగ సముద్రమును సంగమించుచున్నది. ఇట సంపూర్వక గమితాశుభావ మనగా సంగమము కర్తృహృతమగు గంగయందుండునుగాని సముద్రము దుండునదికాదు గాన నది కర్తృస్థ భావథాతు వనదగునుగాఁ బట్టి దానియందు లకారద్వయాదేశము గల్గి దనగా “సముద్రము స్వయముగా సంగమిల్లుచున్నది” అను ననిష్టరూపము కల్గినేరదు. ఇట్టి వాడుకల పోలికలు సంస్కృతాంధ్రముల యత్యంత ప్రాచీన నిరూపసంబంధమును విశ్వసించజేయుచున్నవి.

తద్వతా మిత్యాది:—తద్వతామ్ = అట్టి “ఇంచు - ఇల్లు” అనునవి గల థాతువులకు, క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, ఐక్యం స్థాత్ = అభివ్యర్థ బోధకత్వమును గల్గును. అనగా నించుగాగమ ఘటితరూపము ప్రేరణార్థము నియ్యక “ఇల్లు” అను దానితోఁ గూడునప్పటి యర్థమునే యనగా స్వార్థమునే బోధించుటయు మహాకవి ప్రయోగములందఁ గన్పట్టుచున్నదని తాత్పర్యము. ఇట్టి నియమభంగము నన్నయ భారతభాగమున యిది ప్రాసఘటితములగు మార్పుగాని స్థలములందుఁ గన్పట్టలేదు. “ఇంచు - ఇల్లు” అను రెండిటితోడను నొక్క థాతువే పర్యాయముగాఁ గూడుటయు (వర్తిల్లు - వర్తిచు) రెండురూపములలో ‘ఇల్లు’ అనుదానితోఁ గూడినది యకర్తకమగుచు స్వార్థమునే బోధించుటయు ‘ఇంచు’ అనుదానితోఁ గూడినది స్వార్థమును ప్రేరణార్థమును వేర్వేరుగా నిచ్చుటయుఁ గలదు. మఱియుఁ గొన్ని థాతువులకు స్వార్థమైనందు ‘ఇల్లు’ అనునది నిచ్చుటయు దానికి ప్రేరణార్థబోధక మగు ‘ఇంచు’ చేరకయే యుండుటయుఁ గలదు. మూర్ఖిల్లు (ద్రోణ. ౨౮. ౨౭౪). ఇట్టివెల్ల మహాకవి ప్రయోగములనుబట్టి తెలిసికొనవగును. ‘ఇల్లు’ అనుదానితోఁ గూడిన దెన్నెనును సకర్తకము కానేరదు.

ప్రయోగములు:—(౧) స్వార్థమున ‘ఇల్లు’ ప్రేరణార్థమున ‘ఇంచు’ వచ్చు స్థలములు:—క. వల్లెయని రాజవందను | లెల్లరు సమకట్టి రథములెక్కి దిశలో భే |

[బా. క్రి. ౭౧-౭౨ సూ.] 'వర్తించు = వర్తిల్లు' అధర్వణ తిక్కనగ్రంథము. 1571

దిల్లగ గర్జిల్లి నిశా | తోల్లసిత కృపాణ కార్మకోద్యోకదులై (ఆది. ౬ ఆ. ౬౫ ప).
 క. తనసుతులు పాండుసుతులని | మనమున భేసింప కతిమంజుప భాం | బున
 నొక్కరూపకా చే | కొనియుండెన్... (ఆది. ౫ ఆ. ౧౬౨ ప). మ. ఇది యెట్లున్
 సమకూర దెవ్వరికి మున్నీ విల్లు మోపెట్టఁబో | లదు మోపెట్టియు నంతరిక్షమున
 నాలక్ష్యంబు భేసింపఁగా | నది బ్రహ్మాదలకైన నిండలవి గాదంచున్ విచారించి
 ని | ర్దుదులై కొండలు రాజు లేగిరి నిజత్న మార్గముల్ చూచుచున్. (ఆది. ౭
 ఆ. ౧౭౨). పై వానిలో 'భేసిల్లు' అనుచోటి లకారద్వయాదేశము (స్వార్థస్థరము)
 ప్రాసగతము. 'భేదించు' అనులు ప్రస్వాధేంచుగ్రూపము ప్రేరణార్థకము ప్రాసగతము
 కాకున్నను నర్థసందర్భమునుబట్టి మార్పరానిదై యున్నది. ఇట్టి చింతాపణి నియ
 మమును భంజించు ప్రయోగములు నన్నయభారత తాగమున యతి ప్రాసఫల ఘటిత
 ములై కవిప్రయుక్తములని విశ్వసింపఁదగినవి కన్పట్టలేదు. అట్టినియమమును సవ
 రించిన యధర్వణకారిక కుదాహృతులు.— సీ. పదధాత్రయం దసిపిపఘటి ప్రచ్ఛన్న
 సంచరణమున వర్తించుటయును. (విరా. ౧ ఆ. ౫౪). ఉ.....పు | త్రొచెద
 సౌమ్య నొక్కరు మదీయ మనోగతి వారిఁ గూడి వ | ర్తించు తెఱంగు గైకొనుట
 తెల్లము కౌరవజాతి కెంతయున్ (ఉద్యోగ. ౧ ఆ. ౨౫౬). ఉ. అంచిత.....
 ఎ | క్కించి..... | సంచయ.....వ | ర్తించుచు..... (ఆను. ౨ ఆ.
 ౪౫౬ ప). తే-గీ.....మందడిల | కెల్ల నూట యగుచు వర్తిల్ల నేర్పు (విరా.
 ౧ ఆ. ౯౫). క.....ఇట్లు గొలిచి వ | ర్తిల్లెడు తెఱంగులెంతయుఁ | దెల్లము
 సేసితిరి బ్రదికితిమి మిఁకరుణన్ (విరా. ౧ ఆ. ౧౪౨ ప). ఇట్లు సోమయాజి 'ఇల్లు=
 ఇంచు' అనువాని కర్తృభేదములేకుండఁ బ్రయోగించియు నన్నయోపదిష్ట పద్ధతిని
 ప్రేరణార్థకముగా నైతము "వర్తించు" అనుదానిని బ్రయోగించెను. సీ. పదఘడి
 విప్పులు పథముదప్పి..... | అధ్వరాదిక సత్క్రియల్ ప్రవర్తింపఁ.....
 (శాంతి. ౨ ఆ. ౨౯ ప). (ఇందు - "ప్రవర్తింపఁ = ప్రవర్తిల్లఁజేయఁ" అని యర్థ
 ముచేయక తీరదుగదా). నన్నయఁ యాధాతువును 'ఇల్లు'తోఁ గూడినపుడు స్వార్థ
 కముగాను 'ఇంచు'తోఁ గూడినపుడు ప్రేరణార్థకముగాను దనచేసిన నియమము
 చొప్పుననే ప్రయోగించెను. తరువోజు..... | వరుసన తమతిమ వర్ణధర్మముల
 వర్తిల్లుదురు గడవక దండనీతి | ..... (ఆ. ౬ ఆ. ౧౦౨). సీ. కడగి
 యత్యుత్తమ శ్రీ త్రింపచరితుఁబునంద వర్తిలుదసంటి (ప.)..... (భా. ౧ ఆ.
 ౧౦౯) పై రెండుస్థలములందును 'వర్తించుచి' అని కనిపి 'వర్తింపుమి' అని కాని
 దిద్దనగుననిరాదు. నన్నయ యెచ్చటను "దా చొప్పుక్ తడరై" "బునున్ తకరొ"

దోః స్యాత్” అనెడి తన నియమములను మీఱలేదు. అనగా “చువర్ణంబుతోడ దుగ్ధకారమునకు ‘త’ కారము చేయని ప్రయోగమును (బా. క్రి. ౧౦౮ సూ) జేసి యుండలేదు. ఇంక ‘వర్తించు’ అనుదానిని ప్రేరణార్థముననే నన్నయ ప్రయోగించుచుచున్నాను. “పాండవపరాజయ దహనంబుః దనయాక్షకటాక్ష వీక్షణ వచనంబులం బ్రవర్తించుచున్నదాని.....” (సభా. ౨ ఆ. ౨౨౦ గద్య). (ప్రవర్తించుచున్నదానిన్ = ప్రవర్తిల్లఁజేయుచున్నదానిని), “శకుని కైతఠం బెఱిగియుం బాపద్యూతంబుః బ్రవర్తించి యధర్మ ప్రవృత్తుండ వైతివి” (సభా. ౨ ఆ. ౨౨౩ గద్య). ఇట్లై “ప్రకాశిల్లు” అను స్వాధ్యైచుక్కుచోట ప్రేరణార్థకముగు ‘ఇంచుక్కునునిల్చి ‘ఇల్లు’ అనుదానికి లోపమును స్థలాంతరములయందు నన్నయ ప్రయోగించెను. “ఆపర్ణాదువలన ని న్నెఱింగినదాననై ని న్నిట రావించు నుపాయంబు దలంచి యెల్లి దమయంతీ ద్వితీయ స్వయంవరంబగునని ఋతుపర్ణవందుఁ బ్రకాశింప సుదేవుండను బ్రాహ్మణుం బుత్తైంచితి” (ఆర. ౨ ఆ. ౨౧౩ గద్య). (ప్రకాశింపన్ = ప్రకాశిల్లఁజేయున్). “ఋతుపర్ణండు బాహుకుం జూచి నాకు దమయంతీ ద్వితీయ స్వయంవరంబు జూడ నొక్కనాటవ విదర్భకుం బోవలయు. నీయశ్వనైపుణ్యంబుఁ బ్రకాశింపు మనిన.....” (ఆర. ౨ ఆ. ౧౬౪). (ప్రకాశింపుము = ప్రకాశిల్లఁజేయుము.) చ. అతులతపంబునకా వరుణుఁ డన్తునిచే బహుపుణ్య కర్తను | స్థితిఁ బ్రభవింపఁగాఁ బడిన దివ్యమునీంద్రుఁడు... (ఆది. ౪ ఆ. ౧౫౭). (ప్రభవింపఁగాఁ బడిన = ప్రభవిల్లఁజేయఁబడిన). తే.గీ. పారులట్లు నివర్తింపఁబడి..... (ధర్మ సుతుచేత)..... (ఆర. ౧ ఆ. ౯). (నివర్తింపఁబడి = నివర్తిల్లఁజేయఁబడి). సీ. రోదసీకువారంబు రుచిరాంశుతతిజేసి యర్కుండు వెలిగించునట్టు, లమృత | సందోహ నిష్యంధ చంద్రికజేసి శీతాంశుఁ డానందించునట్లు సకల | జనులకుఁ దన దైన సదమలద్యుతిజేసి తనరంగఁ దేజంబుఁ దనపుదాన | చేయుచునున్న సత్యే వ్యండు పుండరీకాతుండు గృష్ణుండు..... (సభా. ౨ ఆ. ౬ ప). (ఆనందించు = సంతోసిల్లఁజేయు). ఇట్టిధాతువు నంతర్భావిత ప్రేరణార్థకముట సుకరమని (చూ. ౩౨౬ విష) తోచునుగాని సంస్కృత సమధాతువులందు “కేచిత్తు ణిచ మిచ్ఛన్తీ” త్యాద్యాచ్చిక ధాతుమాత్ర విషయకముగు నంతర్భావిత ప్రేరణార్థము నంగీకరించుట యుక్తముకాదని పయిరీతిని వ్రాయఁబడెను.

లిక్తన పయిరీతిని నన్నయపద్ధతి నుల్లంఘించుటచేతను నధర్మబుడను ‘ఇల్లు - ఇంచు’ అనువాని కభేదమును సూత్రించుటచేతను గావలయు లేఖక పాఠక ముద్రణ సంస్కర్తృ ప్రభృతులు నియమమువీడి యభేదముగా నంతటను దుడికి

సన్నయభారత భాగమందును 'ఇల్లు - ఇంచు' అనువానిని బర్యాయములుగా నిల్పుచున్నారు. మ.....నాకద్విషన్నస్తక । ప్రతేతులో ఘోరరణంబునం బడియే భూభాగంబు కంపింపగా. (ఆది. ౨ ఆ. ౨౪ వావిశ్యవారిముద్ర). ఇచట 'కంపిల్లగా' అని సన్నయ ప్రయోగించియుండును. ఆయనమతమున "కంపించు = కంపిల్లజేయు" అనియే ప్రయోగింపవలయును. 'కంపిల్లు' అనునర్థమున 'కంపించు' అని ప్రయోగించుట సభర్వణ తిక్కనాదు లంగీకరించిరిగాని సన్నయ సమృద్ధింపలేదు. క. ముంచినఁ జప్పుడు విని కం । పించు శరీరములు.....(నన్ని. కు. ౯ ఆ. 3౨౮). చ.....వీ. డనికె గడంగినప్పుడు సురాసురముఖ్యులు తల్లడింతు రీ । ఘను సతికాయుడండు.....(భాస్క. యు. ౧౦౨౦ ప). ఇట భాస్కరుడు 'తల్లడిల్లుదురు' అనునర్థమున 'తల్లడింతురు' అని ప్రయోగించెను. సీ. ధర్మతనూజండు ధర్మపు దప్పిన ధరణీతలంబెల్లఁ దల్లడిల్లు (సభా. ౨ ఆ. ౨౨౪). ఇట్లని సన్నయపద్ధతి ననుసరించిన ప్రయోగములు తిక్కనాదుల గ్రంథములలో లేకపోలేదు. ఉ..... అందుఁ బో । నొల్ల నంగరా దచటి కూరక పోవంగరాదు నేర్పు సం । ధిల్లగ దీనిఁ బాపికొను దీరుప మెట్టిది యొక్కొదైవమా. (విరా. ౨ ఆ. ౯౧). సీ..... బాణ మవ్వీరవరుడు । నైకొని బ్రహ్మస్త్రకలిత మంత్రాభియుక్తంబుగా నొసరించి కార్డుకమున । సంధించి జగములు జయపెట్టఁ జెచ్చిరఁ, వివిచి యేయుటయును దీ ప్రభంగి । .....(ఆర. 2 ఆ. ౧౫౧ ప). (సంధించు = సంధిల్లజేయు). క..... ...ఈ । పురుషులు గూడిన సృష్టికి । వెరవగునది సంఘటిలదు వేర్పడిరేనిన్ (శాంతి. ౫ ఆ. ౬౧). క.....ఈ । యితహాసము శ్రుతమైనఁ బ । తితమైనను నెఱయ సంఘంటించును లక్ష్యన్ (శాంతి. ౫ ఆ. ౧౬ ప). (సంఘటిండు = సంఘటిల్లజేయును). తే.గీ. అఖిలసిద్ధులు నఱచేత నావహిల్లు (శాంతి. 3 ఆ. ౪౧౫). తే.గీ... .....ప్రతిమఁ గావించికొని యందుఁ బరము నావ । హించి పూజావిశేషంబు లైల్లఁ జేసి (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౪౧౬). (ఆవహించు = ఆవహిల్లజేయు). (కర్ణ. ౧ ఆ. ౧౭౮, కర్ణ. 3 ఆ. ౪౨, ఆను. ౨ ఆ. ౬౯). ఈయర్థమునందు 'ఆవాహించు' అనియు సన్నిచోడకవి ప్రయోగించెను. శా.....ఆవేల్పు, సం, । దావాహించిన మీఁద నెవ్వరికి డాయగ ముట్టఁగా వచ్చునే (నన్ని. కు. ౯ ఆ. ౨౫3 సూ. రా. ని). క... .....తనరాగంబునఁ ద్రిజగము । ననురాగిలైనొ జగంబు ననురాగముతో । నను లాగిలైనొ తా మఱి । యన జగములతోన చంద్రుఁ డనురాగిలైన్ (నన్ని. కు. ౮ ఆ. ౧౦౯). సూ. రా. నిఘంటువున "అనురాగించు = అనురాగము చూపు" అనుదానికి భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౭౦ వచన ముదాహరింపఁబడినది. 'ఇల్లు' అనుదానితో.

గూడిన కొన్నిరూపములకుఁ జ్రేరణార్థ కేంచుగంతరూపములు గానరావు. కం...
 .....తెల్లముగ.....మూ । ద్విలై నరుడు బంధుల్లెఁ జేష్టులు దక్కన్
 [ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౭౪). ఉ. తెల్లనితోడు వెట్టుకొని.....శో । భిల్లుచు నుండ
 శంఖుడు విభీషణశంఖునినాద మొప్పుగన్ (విరా. 3 ఆ. ౧౪౯). శా. విల్లుం
 గేతువు.....శో । భిల్లన్ నైచిన శక్తియుం దునిమి.....(భీష్మ. 3 ఆ.
 3౯౧). (శల్య. ౧ ఆ. ౧౨౬, ౧33). 'శోభించు = శోభిల్లఁజేయు' అనురీతిని
 బ్రాచీన వహాకావ్యములందుఁ బ్రయోగము లభింపలేదు. "శోభించు - సం - ఆ -
 క్రి - ప్రకాశించు - (శోభిల్లు)" (శ. ర). శబ్దరత్నాకరకర్త యిట్లుదాహరించిన
 కాని ప్రయోగములను జూపలేదు. మఱియు వ్యావహారికస్థితి ననుసరించి
 'శోభించు' అనుదానికి "శోభిల్లు" అను రూపాంతరమును జూపెను. 'శోభించు =
 శోభిల్లఁజేయు' అను నర్థమును దడవనైనలేదు.

రంజాదుల యించుకృతారంబునకు సబిందుకంబున కపే

రణంబున ద్విరుక్త లకారం బగు. ౭౧.

రంజిల్లు - భాసిల్లు - వర్ధిల్లు - విలసిల్లు - రాజిల్లు - ఈ

కాలవ్యా యాదేశయోగంబున భిదాదు లకర్తకంబు లగు -

3.2. I విషయము. భేదిల్లు - కంపిల్లు - సంధిల్లు.

ఇంచుక్కు పరంబగునపుడు రంజాదుల యించుక్కునకు
 లోపంబగు. ౭౨.

లాదేశంబున కపవాదంబు. రంజించు - భేదించు -
 సంధించు.

సంజీవని. 3.2 I విషయము:—సబిందుకంబునకు = బిందువుతోఁగూడిన, రంజా
 దుల యించుకృతారంబునకు=రంజ మున్నగు కొన్ని థాతులపులకు బా. క్రియా. ౬3
 సూత్రముచే నగు నించుక్కుయొక్క చకారరూప హల్లునకు, ఆ ప్రేరణంబునకా =
 ప్రేరణార్థములేనపుడు, ద్విరుక్త లకారం బాదేశం బగును. ఉదా:—రంజ్+ఇంచు=
 రంజ్+ఇ+ల్+ల్+ఉ=రంజిల్లు. ఇట్లే భాసిల్లు మున్నగువాని ప్రక్రియను నైత మర
 యునది. ఆప్రేరణంబున ననుటచే ప్రేరణార్థకేంచుగ్భాగమునకు ద్విరుక్త లాదేశము
 గల్గదు. ఇంకఁ గేవల స్వాధేంచు గ్భాగమునకు మాత్రమే ద్విరుక్త లకారాదేశము
 గల్గును. "ఈ యాదేశయోగంబున భిదాదు లకర్తకంబు లగు" అనువాక్యముచే
 భిదాదులు సకర్తకంబులయ్య నీ లకారాదేశముతోఁ గూడునపు డవియు సకర్తకం
 బులే యగు నను నర్థము లభించుచున్నది. అట్టి భిదాదులలో 'కంప' థాతువు నుదా

[బా. క్రి. 20-21 సూ.] 'కంపిల్లు' రంజాదికాదు. 'సంధిల్లు' నామధాతువుకాదు. 1575

హరించుట సరికాదని తోచుచున్నది. "కప - చలనే, భ్యాది.....అకర్తక..... కమ్మలే....." (శబ్దస్తో) "ఈద్విరుక్తలకారమునంజేరి సకర్తకములును సకర్తకములగు ననుటంజేరి యట్లకర్తకములు గాదగువానికే యీ యాగమం బగుననియు నట్లయ్యును - వర్షించు - ఉదయించు - ఆస్తమించు మొదలగు సకర్తకములకుఁ గాదనియు.....గ్రహింపవలయును" (బా. సా. పే. ౪౪౩ పు). ఈవాక్యము పరస్పర విరుద్ధాంశములుగల్గి యున్నది. మఱియు నీయాగమ మనుట పొసఁగి యుండలేదు. ఈద్విరుక్తలకారనిధి యాగమ రూపము గాదు. ఆదేశరూపము. "అట్లకర్తకంబులు గాదగువానికే" యనుటచేత సకర్తకము లయియుండి యాదేశయోగమున సకర్తకములు గాదగువానికే యీ యాదేశమగునను నర్థము లభించుచున్నది. కాఁగా "అట్లయ్యును" అనుటచేత 'సకర్తకములకే రాదగియున్నప్పటికిని' అను నర్థము లభించుచున్నది. అట్టియొక "వర్షించు" మున్నగు సకర్తకములకు రాకుండుటలో వింతయేమున్నది? ఇందు 'అట్లయ్యును' అను హేతువాక్యమెట్లు పొందును?

పరిశీలింపఁగా సకర్తకముల కీద్విరుక్తలకారాదేశము రాదని చెప్పుట గ్రంథ కృదాశయము కాదని చెప్పకతీరదు. "భాస్ - వృధ్ - లస్ - రాజ్ - కమ్ప్" అనునవి యకర్తక ధాతువులేకదా. అట్లగుటచేత లకారద్వయాదేశ ఘటిత రూపములెల్ల సకర్తకములేకాని సకర్తకములు కానేరవనటమాత్రము నిర్వివాదము. అకర్తకము లకర్తకములుగానే నిల్చును. సకర్తకములునైత మియాదేశయోగమున సకర్తకములగునని సూరి వివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. సంపూర్వక 'ధా' ధాతువునుండి "సమ్+ధా+ఇంచు = సమ్+ధా + ఇ + ల్ ల్ + ఉ = సంధిల్లు" అని సాధించుకొనఁదగి యుండఁగా కొందఱు 'సంధి' అను నామధాతువు నీటఁ జూపుట యుక్తముకాదు. "సంధిల్లు - సంధిశబ్దము నామవాచకము - దీనికి ధాతుత్వవివక్ష యందు నలువదియైదవ సూత్రంబుచే నించుక్కురాఁగా 'సాధించు' అయ్యె....." (బా. గు. ప్ర. ద్వి. ము. 3౬౨ సూ). "సంధిల్లు:—౬గి సూత్రజ్ఞాపకముం బట్టి సంధియను నామవాచకమునకు స్వాగ్రము ధాతుత్వవివక్ష యందించుక్కురాఁగా సంధి చనురూప మేర్పడి యీవిధిచే నిత్యముగ ద్విరుక్తలకారాదేశమగుట సంధిల్లుననురూపముగల్గె" (బా. సా. పే. ౪౪౩ పు). బా. క్రి. ౬౩ సూత్రము చొప్పున సంస్కృతధాతువునుండి తత్సరుధాతువును సాధించుటకు వీలులేనియప్పుడు గదా, బా. క్రి. ౬గి సూత్రపు వివరణముచొప్పున జ్ఞాపకనిధముగ సాధించుకొనవలసియుండును. సూరి 'సంధిలు' మున్నగు లుపైక లకారకరూపము నుదాహ

1576 'ఇల్లు'లోని పాక్షిక లకారలోపమును సూరి చెప్పలేదు [3.22 I వి. సంజీ.]

రింపకుండుట వింత. బా. ప్ర. ౮ సూత్రముచొప్పున నాకృతిగణమగు నక్కటాదుల పట్టికలోనైన జేర్చి యుదాహరింపడయ్యెను. "తత్రోఢయోర్భవేదేశోః లకార ఇతి కేచన" (3.22 విష). అని యధర్వణుడు వదించెను. కం.....అది సంఘ టిలదు వేర్పడిలేనిన్ (శాంతి. ౫ ఆ. ౬౧). ఆ-వె. అనఘ విషమమైనయట్టి కార్యంబు పా. టిలినజూచి పెద్దవలచియైన (ఆను. ౨ ఆ. ౨3౧ ప్రాసగతము). మొ.

2౨ సూ. వ్యాఖ్య:—'ఇంచుక్కు' పరంబగునపుడనగాఁ జేరణేచుగాగ మము పరంబగునపుడు, రంజాదుల యించుక్కునకనగా, రంజాదుల స్వాధ్యేంచుక్కు నకు, లోపంబగునని యుద్ధము. ప్రేరణేచు కృరకత్వమున రంజాదుల స్వాధ్యేంచు గ్భాగమునకు ద్వీరుక్త లకారాదేశము పూర్వసూత్రముచేత (బా. క్రి. 2౧ సూ), సిద్ధించుచుండగా దాని కపవాదముగాఁ బ్రకృతసూత్రముచేత లోపము విధింపఁ బడినదని గ్రహింపవలెను. ఈవిషయమునే సూరి 'లాదేశంబున కపవాదంబు' అను వాక్యముచే వివరించెను. దీని కుదాహరించుటలో సూరి పూర్వసూత్రములోని యుదాహృతులలో (బా. క్రి. 2౧ సూ). మూఁడిటినిమాత్రమే గ్రహించి వాని మీఁది స్వాధ్యేంచుక్కునకుమాత్రమే లోపమును రంజించు - భేదించు - సంధించు - అని చూపుటసరయఁగా "భాసిల్లు-వర్ధిల్లు - విలసిల్లు - రాజిల్లు కంపిల్లు" అను కొఱ వడినవానియం దీవిధి వర్ధిల్లు నేరదని తలంచినట్లే యగపడుచున్నది. వానియం దీవిధిని వర్ధిల్లుజేసినచో "భాసించు (భాసిల్లుజేయు), వర్ధించు (వర్ధిల్లుజేయు) విలసిల్లు (విలసింపజేయు) రాజించు (రాజిల్లుజేయు) కంపించు (కంపిల్లుజేయు) అనురూపము లుప్పతిల్లవలసియుండును. అట్టి పేర్లు శాస్త్రరూపములు ప్రాచీన మహాకావ్యములందుఁ జూపట్టలేదు. కావున నీ 2౧-2౨ సూత్రములు మహాకవి ప్రయోగానుసారముగ వర్ధిల్లుచుండునని గ్రహింపవలయును. నన్నయేతరుల కావ్యములలో 'కంపించు' మున్నగునవి 'కంపిల్లు' మున్నగువానికే బర్యాయము లుగా నైతము ప్రయోగింప బడియున్నవి. కం.....ముంచినఁ జప్పుడువిని... ..కం. పించు శరీరములు (నన్ని. కు. ౯ ఆ. 3౨౮). మొ. ఈవిషయమునే 'తద్వతామిత్యా ద్యధర్వణాకారిక విశదీకరించుచున్నది. (3.22 విష). అట్టి యుదా హృతులును నందు విస్తరించి చూపఁబడెను.

వర్ణాగమో విశేషఃపురుషే వ్యర్థేషు చాపి వచనేషు

(ఆం. చిం క్రి. ౧2 కారి. అహో. ౫౮౨ పు).

వచనే పురుషేచార్థే | లోపవర్ణాగమాదయః | (మో

మహాకావ్యా)వికృ. క్రి. 3౫ కా. అహో. ౫౧3 పు).

భాషేయ మమితా తత్ర । దేశ్యా చిత్త స్వభావయుక్
 నన్నయా తచ్చిత్త తానుమత్తవ్యా । పూజ్యపాద సుభాషితే.
 భర్తణీయము. (విక్ర. క్రియా. 3౬ కారి. అహో. ౫౧౩ పు).
 3౨౮ విషయము. తత్త త్వదం పరిగ్రహ్యం । యద్య త్వహృదయే హి
 తమ్ । భూయసీ దేశ్యశబ్దేషు । లోపవర్ణాగమశ్రుతిః
 (విక్ర. అజం. ౯౩-౯౪ కా. అహో. 3౭౧-3౭౨ పు).

కల్పతరువు. 3౨౮ విషయము:—పయివానిలో మొదటి రెండు కారికలు తప్ప
 దక్షిణవానికెల్లా 3౨౨ విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను.

వర్ణాగమ ఇత్యాది:—దీనికామణిక ర్త క్రియాపరిచ్ఛేదమునఁ దత్సమ క్రియల
 ప్రక్రియను మాత్రము “వ్యతిరేకాదౌ భావినీ చాత్ స్వాత్” మున్నగు సూత్ర
 ములతో నుపదేశించి యాచ్చిక క్రియల రూపసాధనమును “అత్త్వాది తత్సమా
 నా మివ దేశ్యానా”మిత్యా ద్విధర్మముచేఁ దత్సమ క్రియా కార్యాతిదేశమున నుప
 దేశించెను. అతి విస్తృతమగు నాచ్చిక క్రియా రూపసాధన మట్టి తత్సమ క్రియా
 కార్యాతిదేశమున సాధ్యము కాదని తలఁచి “వర్ణాగమ” ఇత్యా ద్విధర్మమును
 సూత్రించుచున్నాఁడు. పురుషేషు = ఉత్తమ మధ్యమ ప్రథమపురుషములందును,
 వచనేషు = ఏకవచన బహువచనములందును, అర్థేషుచాపి = (తద్ధర్మాద్యర్థము
 లందును) ప్రేరణాద్యర్థ విశేషములందును, విశేషః - వర్ణాగమః = చు - పు - మొద
 లగు వర్ణవిశేషాగమములును నగునని యర్థము. ఇందలి యాగమశబ్దము వర్ణలోప
 వర్ణాదేశాదులకును నుపలక్షణము. ఈవిషయమునే “వచనే పురుషేచేత్యాద్య
 ధర్వణకారిక సవరించుచున్నది. వచనే = ఏకత్వాదివచనమందును, పురుషే = ప్రథ
 మాది పురుషమునందును, అర్థే = ప్రేరణాత్త నే పదాద్యర్థ విశేషమందును, లోప
 వర్ణాగమాదయః = వర్ణాగమ వర్ణలోప వర్ణాదేశాదులు గల్గును. అట్టి వర్ణలోపా
 గమాదేశాదు లనంతము లగుటచే వివరింప శక్యముగాదనియు మహాకవిప్రయోగ
 ములనుబట్టి తెలిసికొనవలసినదేయనియు “భాషేయ మమితే”త్యాది కారికలచే విశ
 దీకరించెను. అట్టి కారికల కీవఱకు 3౨౨ విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను. అథ
 ర్వణుఁ డిట్లు సంక్షేపించిన వర్ణాగమాదుల సీక్రిందిరితిని బాలవ్యాకరణమున సూరి
 కొంతవఱకు వివరించుచున్నాఁడు.

చుగాగమం బాచ్చికంబున కసంయుక్త న ల డ రాంతం
 బునకుం ప్రేరణంబున బహుశంబుగా నగు. 23.
 పూను - పూనుచు - పూనించు, తేలు - తేలుచు .

తేలించు. మగుడు - మగుడుచు - మగిడించు.

బాలవ్యా. కుదురు - కుదురుచు - కుదిరించు. విను - వినుచు

3౨౮ I విషయము. వత్సమూంబు పుగాగమంబు - వినిపించు. బాహు

శకంబుచే గొన్నింటికీ జాగాగమంబు లేదు. అను -

అనిపించు. తిను - తినిపించు కను - కనిపించు.

దీని యత్వంబునకు - దీర్ఘంబు నగు - కానిపించు

సంఘవని. 3౨౮. I విషయము:—హలంతరసంయోగము తుదినిలేనట్టియు 'న - ల - డ - ర' అనువానిలోనే దేనిఁ దుదిని గల్గునట్టియు నచ్చతేలుఁగు ధాతువునకుఁ ప్రేరణార్థమునందు 'చుక్' అను నాగమము బహుళముగా నగునని యర్థము. ఇయ్యది ప్రేరణించుక్కును బహుళముగా బాధించి నిల్పును. "ఆచ్ఛికమనుటంజేసి సంస్కృత ధాతువులకుఁ ప్రేరణమున నించుక్కేగాని చుగాగమము గాదు" (బా. పా. పే. ౪౪గీ పు). అయిట సరికాదు. సంస్కృతధాతువులెల్లఁ నించు గాగమాంతము లయి యుండియే ప్రేరణప్రత్యయము నందుచుండుచుగాన నవి యపూర్వము కనలడ రాంతములు కానేరవుగావున వానికి 'చుక్కు' సంభవింపనేరదు. కాని సంస్కృత సమములగు ధాతువులలోఁ గొన్నిటితుదిని 'ఇల్లు' అను స్వార్థికము నిల్పుటగలదుగాన 'ఆచ్ఛికంబునకు' అనుదళము సార్థకమగుచున్నది. లేనిచో 'పాటిల్లు' మున్నగు ధాతువులకుఁ ప్రేరణ 'చుక్కు' ప్రసక్తము కావలసివచ్చును. ఈసూత్రమందలి చుక్కు కిత్తుగాన ధాతువున కంతాగమముగ నిల్పును. బహుళమనుటచే 'చుక్కు' రానిపక్షమున బా. క్రి. 2౦ సూత్రముచొప్పునఁ ప్రేరణమున 'ఇంచు' గాగమమే యగును. ఉదా:—నాంతములకు:—పూరు+చు = పూరుచు - పూనించు, లాంతములకు:—తేలు+చు = తేలుచు - తేలించు, డాంతములకు:—మగుడు+చు=మగుడుచు - మగిడించు, బా. క్రి. ౨గీ సూత్రముచొప్పున 'గు' అనుదానిమీఁది 'ఉ'కార మికారమగు నని సూరియాశయము. రాంతములకు:—కుదురు+చు = కుదురుచు - కుదిరించు, ఇందును 'కుదిరించు' అనుచో 'రు' అనుదానిమీఁది 'ఉ'కారమునకు బా. క్రి. ౨గీ సూత్రముచొప్పున 'ఇ'త్వము కలిగెనని సూరితాత్పర్యము. నన్నయాధర్వణీయము దేశ్యక్రియారూపసాధనము సువిస్తరముగాఁ జేయకున్నను "చౌ రే రుపధాత్వ సత్త్వ లు గ్వాస్య" త్రను సూత్రిజ్ఞాపకముచేతఁ ప్రేరణార్థమునవచ్చెడి యీ చుగాగమము చింతామణి కర్తృభిప్రేతమే యని యెఱుంగునది. (చూ. ౨౦౦ X ౨౨). బా. క్రి. 22 సూత్రముచొప్పునఁ బైనుదాహరించిన రూపములలో సుత్వలోపము కల్గఁగా పూర్పు - తేల్పు - మగుడ్పు - కుదుర్పు' అను రూపములు కల్గును. అందు

[బా. క్రి. 23 సూ]. 'బా - సా - పే' 'వినుచు' అసాధువనుట సరికాదు. 1579

'పూన్పు' అనుదానికి 'పూంచు' అనురూపాంతరమును గల్గును. (210 XI విష. చూడు). (210 X విష. చూ). బా. ప్రకీ. 12 సూత్రము ప్రత్యయగమూడి పరకత్వమునఁ బ్రవర్తించునది కామింజేసి దానిచే నుత్పలొపము కల్గుననరాదు. (328 III విష. 210 X విష. 210 XI విష. చూచునది). నాంతమగు విను ధాతువునకు 'చుక్కు' చేరఁగా 'వినుచు' అను రూపమేర్పడును చుక్కురానిపక్షం బున నించుక్కు నిల్చునపుడు బా. క్రి. 20 సూత్రముచొప్పున 'పుగాగమము రాఁగా 'వినిపించు' అను రూపమేర్పడునని "వక్ష్యమాణంబు పుగాగమంబు" అను వాక్యముచే సూరిగారే వివరించిరి. అను - తిను - కను మున్నగువానికి "చుక్కు" వచ్చుట కవి సంప్రదాయసిద్ధము కామింజేసి యట్టివానికి 'చుక్కు' రాదనుచు సూరి 'బాహుళికంబుచే.....' అనువాక్యముతో విశదీకరించెను. (విస్తర.) బాహుళికమనఁగా బహుళత్వము = బాహుళ్యము. బా. క్రి. 20 సూత్రముచే 'పుక్కు' రాఁగా నేర్పఁజెడి 'కనిపించు' అనుదాసలోని 'క' కారముమీఁది 'అ' కారమునకు దీర్ఘంబును గల్గునని సూరియే వివరించి 'కానిపించు' అనియు నుదాహరించెను. 'కాంచు' అనునదియుఁ గనుధాతు ప్రేరణరూపమే యని తోచుచున్నది. "కను (దీనికి - కానన్ - కానక - కానమి - కానిని - కానఁడు - మున్నగు విశేషరూపములుకూడ సిద్ధించును.) స. క్రి. 1 చూచు.....సీ. కానరే కానలలోన లోకోత్తరు, నని మ్రాని మ్రానికి సరిగి యరిగి (ఆర. 2 ఆ. ౯౪ ప)... అను సూ. రా. నిఘంటువుచొప్పునఁ గనుధాతు 'క' కారముమీఁది 'అ' కారమునకు దీర్ఘము పెక్కుచోటు లందుఁ గన్పట్టుచున్నది. కావున 'కను+చు = కాను+చు = కాంచు' అనురీతిని ప్రేరణ రూపము నంగీకరించుట (బా. క్రి. 22) యుక్తమనితోచెడిని. శబ్దత్కారమున

విస్తర. 32౮. 1 విషయము:—పయిరితని సూరి. 'వినుచు - వినిపించు' అను రూపముల నుదాహరించి 'అను - తిను - కను' అనువానికి 'చుక్కు' రాదని మాత్రమే వచించియుండఁగాఁ బేటికావ్యాఖ్యాత యీ క్రిందిరీతినివ్రాయుట యెంతయు వింతగా నున్నది. "బహుళమనుటంజేసి యను - కను - తిను - విను మొదలగు నాచ్చికధాతువు లసంయుక్త నాంతంబులయ్యును ప్రేరణమున 20 చే నించు గాగమమునే గాని చుగాగమము నీవిధిచే నందఁజాలవనియు.....అభిప్రాయము" (బా. సా. పే. ౪౪గి పుట). సూత్రములోని సూరివివరణమునైన సరిగాఁ జూచి కొనక వ్యాఖ్య పయిరితనివ్రాయుట (విను-ధా - చేర్చుట) యెంతయు శోచనీయము. చ. గొనకొని.....దివ్యవాణిదా । వినిచె ధరాధిసాధునకు.....(ఆది. ౪ ఆ. 100గి). అని భట్టారకుండె 'వినుచు' అనురూపముం బ్రయోగించెను.

1580 'కాన్పు = కాంచు' అనునవియుఁ బ్రేరణరూపములై [3౨౮ I వి. సంజీ.]

'కానిపించు - కనిపించు' మున్నగునవి ప్రేరణార్థకములని తెలియునట్లు 'ప్రే' అని గుఱివించినట్లు 'కాంచు' అనుదానియొద్ద "ప్రే" అని వ్రాయబడలేదు. "కాంచు - దే - స - క్రి. ౧ చూచు....." "కానిపించు - దే.....ప్రే - కనఁజేయు" (శ. ౮). కవిప్రయోగములందు 'కాంచు' అనునది 'చూచు' అనునర్థము కలదిగఁ గన్పట్టుచున్నదిగాని యట్టియెడలఁ బ్రేరణకర్తను వేఱుగ నిల్పుటలేదు. అట్లయినను నట్టిచోటులందు "కను+చు = కానుచు = కాన్పు = కాంచు" అను ప్రక్రియచొప్పునఁ బ్రేరణరూప మగఁపడుచున్నది. కావున 'రాముఁడుఁ గృష్ణునిఁ గాంచెను' అనుచో "రాముఁడు తన్నుఁ గృష్ణుఁడు గాంచు నట్లుచేసెను" అనురీతిని వేఱువిధమగు ప్రేరణము నెన్ననగును. ఉ...దివంబున౯ | వెలయఁగ సాధువాదములు విన్నె..... (సభా. ౨ ఆ. 3౧). ఉ..... మహామధురధ్వని వింటె వానికిన్ (ఆగ. ౧ ఆ. ౨౮౭ వ.) అని యిట్టి వేఱువిధమగు ప్రేరణమునైతెము భట్టారక సప్తతమయ్య యున్నది. "సాధు సాధు" అను దేవతాదుల పల్కలు తమ్ము కభ్యులను వినిపించెనని యర్థము. దేవదత్తుఁడు రామునకు, 'గృష్ణునిఁ జూపెను' అను ప్రేరణమునఁ బ్రయోజకర్త ప్రయోజ్యకర్తను ప్రేరించుట ఖాసిల్లును. "రాముఁడు కృష్ణుని గాంచెను" అను నీప్రేరణమునఁ గర్తయగుఁ రాముఁడే కర్తమగు కృష్ణుని (తన్నుఁజూచునట్లు) ప్రేరించుట ఖాసిల్లుచున్నది. అట్లుగఁజేసియే సామాన్య ప్రేరణార్థకరూపములగు 'కనిపించు = కానిపించు' మున్నగునవి "గోచరించు = ప్రత్యక్షమగు" అను నర్థము గలవిగా నర్వాచీనకావ్యములలోఁ గన్పట్టుచున్నవి. రామునకుఁ గృష్ణుఁడు గనిపించెను = కానిపించెను. వేఱువిధమగు నీప్రేరణమునందలి "కాంచు" అనురూపము "చూచు" అనునర్థము గలదిగ వాడుక కెక్కినను. 'రామునిచే మిథిల కనఁబడెను = చూడఁబడెను' అను కర్తార్థకవాక్యమున "రామునకు మిథిల కనఁబడెను = గోచరించెను = ప్రత్యక్షమయ్యెను" అను నర్థ పరిణామము గల్గలేదా.

పయిరీతిని 'కాంచు' అనెడిదానిలోఁ బ్రేరణార్థమగు 'చుక్కు' వెలయుచుండుటచేతనే యట్టి చకారము, ముత్పరకత్వమున (ముత్తు సూచేరిన సంజ్ఞ బా. క్రి. ౮౬ సూ). 'ప'కారముగఁ బరిణమించుచున్నది. తే.గీ. నీప్రధర్మజాపాలికి నెమ్మినరుగు | మతఁడు పేరొలగంబున్న యవసరమునఁ | గాన్పు మఱిసికి..... (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౭౦ ప). (కాన్పుము = ఆయనకు నిన్నుఁ జూపుము). ఇట్లు గుఱచేతనే 'కాంచు - వాంచు - పూంచు' మున్నగు దీర్ఘపూర్వక పూర్ణబిందువులు ప్రత్యేకి విభాగమున విరుద్ధములు కావనియు గ్రహింపనగును.

చువర్ణము కొన్ని ధాతువులం దావయవికముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. ఉదా:—అదురుచు = చలించు - ఇది 'అదురు ప్రేరణరూపమనరాదు. (30 V విషయముననిది 'చారే'రిత్యాదికి వివరణమనుచుఁ బ్రేరణార్థకమని వ్రాయఁ బడెను.). (చూ. 3.౨౬ III వి.) అదురు ధాతువు కోశములందు చూపఁ బడినదిగాని యది 'అదరు = చలించు' అనుధాతువుయొక్క స్వశక్తి (Vowel harmony) జన్యమగు వ్యావహారికరూపమేకాని కవిస్మృతము కాదు. అది ఉకారమధ్యమని నిర్వహించు ప్రయోగములు లేవు. 'అదురుచు - అదురుచన్' అనురూపములనుబట్టి 'అదురుచు' ధాతువు నంగీకరింపక తీరదు. అదురు ధాతువు గలదనుచు దాని 'ఉకార'మధ్యతను నిర్వహించుటకు శబ్దరత్నాకరమున నీక్రింది ప్రయోగ మియఁబడెను. క. అదురుదురే పగదాయకుఁ జెనురుదురే ధైర్య మెడలి జీవితవాంఛఁకముచురుదురే మూలల నరి । కెనురుదురే కాకి శూరు లెచ్చొనయినన్ (చంద్రభానుచరిత్రము). ఇందలి ప్రక్రమభంగము నోర్చుని సమ తయేకదా యు కారమధ్యతను నిర్వహింపవలయును. రెండవచరణమున శ్రమించి శబ్దరత్నాకరక ౨ 'చెదురుదురే' అనుపాఠము చూపెనేకాని 'చెదురు' ధాతువేలేదు. 'చెదురు' అను ధాతువుమాత్రమే శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపఁబడినది. ఇట్టి యిం గతిని గనిపెట్టి సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు 'చెదురు' ధాతువునునైతము చూపి దాని నిర్వాహమునకును బైచంద్రభాను చరిత్రపద్యమునే యించుకేని సంకోచింపక యుదాహరించినవారైరి. ఇట్టి ప్రమాణములు వ్యాకరణ నియమపరిశీలన విషయ మున గ్రహింపఁదగినవి కావుగదా.

పయ్యరీతిని 'అదురుచు' అనునది యొక ప్రత్యేక ధాతువనియు 'అదురు' ధాతు ప్రేరణరూపము కాదనియు నీక్రింది ప్రయోగములలోని దాని యప్రేరణార్థమే బోధించుచున్నది. మ. ధరణీచక్రము దిద్దిరం దిరిగె మూర్తాండుండు కుంతీ భవ । త్కిరణం డయ్యె దిశావితానము వడంకెన్ మి న్నదిచ్చెన్.....(ద్రోణ. ౫ ఆ. 322). ఆ-వె. కురిసె బుష్పవృష్టి సురదుందుభి ధ్వనుల్ । చెలఁగె సకలభువన వలయ మద్రువ (ఆది. ౫ ఆ. ౧౨౪ పు).

'అదురుచన్' మున్నగురీతినున్న ప్రయోగములలోని వత్సము (బా. క్రి. ౮౮ సూ). ప్రామాదికమనియు 'అదురుచన్' అనియే యుండనగుననియుఁ దలంచి కావలయును సూరి (అందలి వత్సమును నిర్వహించు ప్రాసాదికత ప్రయోగము కాన రాదు) 'అదురుచు' ధాతువులోని 'చు'అనునది "ఎదురుచు - విదురుచు - పదురుచు" అనువాగ్ధయందువలెనై ప్రేరణార్థక (బా. క్రి. 23 సూ) "చుక్కే" యనుచు

“చుక్కరక రువ్వంబునకు ముంగటి దువ్వంబు నుత్వంబునకు లోపంబు విభాషనగు. అగుచోఁ దత్పూర్వంబు గురువు గాదు. అదురుచు=అదురుచు, ఎదురుచు=ఎదురుచు, పదురుచు = పదురుచు” (బా. ప్రకీ. 20 సూ). అని (సూరి) సూత్రించినవాడ యైనను. తదను రోధంబున నేనును 30 V విషయమున దత్పూర్వమున కట్లె వ్యాఖ్యానము చేసితిని. కాని ‘అదురు - అదురు’ అనువాని కవిప్రయోగము లలోఁ జేరణార్థభావము తోపకున్నది. శబ్దరత్నాకరకర్తయు, సూ. రా. నిఘంటు కారులును ‘అదురువన్’ అనుచోటి “వత్సము” కవిసమ్మతమె యనుతలంపున ‘అదు రుదు’ ధాతువులోని “చు” వర్ణము ప్రేరణార్థకము కాదనియు నావయవిక మే యనియు ‘అదురుచు’ అనునది ‘అదురు’ ధాతువు రూపాంతరమే యనియు నట్లగుటచే ‘అదు రువన్’ అనుచోటి “వత్సము” నిర్బాధమనియు నభిప్రాయపడిరి. “అదురుచు - దే - అ - క్రి - అదురుయొక్క రూపాంతరము. (రూ. అదురు). . . . .” (శ. ర). “అదురుదు (ర్దు)=అదురు (అదురు) అ - క్రి - చలించు-వడంకు” (సూ. రా. ని). పయిని ప్రాసీనరీతిని వీరి యదురు ధాతువు కవిప్రయుక్తము కాదుగదా. మఱియు ‘చు’ వర్ణ మర్థ విశేషహూన్యమై యావయవిక మే యగునపు డింక వ్యావహారికము నిరాధారము ననఁదగు ‘అదురు’ ధాతువు నంగీకరింపవలె! కవిప్రయోగానురోధమున ‘అదురుచు’ అను ధాతువునుమాత్రమే యంగీకరించుట యుక్తముకాదా? ప్రసంగ వశమున నీట ‘ఎదురు - పదురు - విదురు’ అనునవి విమర్శింపఁబడుచున్నవి. సంస్కృతనామములకు ధాతుత్వ వివక్షయందు ‘ఇంచు’ గాగమముచేరునట్లే యా చ్ఛికనామములకు ధాతుత్వ వివక్షయందు ‘చు’ గాగమముచేరునని (బా. క్రి. ౬౫ సూ). (చూ. 3.2౬ III విష.) వ్యాఖ్య చేసికొననగుచుగాన ‘ఎదురు=విరోధ’ అను నామమునకు స్వార్థమున ‘చుక్కు’ చేరఁగా ‘ఎదురు’ అను ధాతు వేర్పడును. క. పదపడి దుస్తరమగు నీ! పదుమూడవయేడు కడవఁబడట యరిదిత! మైదురెటుగ మిక్తె యాపద! లొడవిన నైరించి రిట్టి యునికియుఁ గలదే (ఉద్దో. ౧ ఆ F). ఈరీతిని ‘ఎదురు’ అనునామమును “అంగలాదులలోఁ” జేర్చినచో (బా. క్రి. ౬3 సూ). ‘ఎదిరించు’ అనురూపము సిద్ధించును. ‘ఎదురు - ఎదురుచు - ఎదిరించు’ అను నవి యప్రేరణార్థక పర్యాయరూపములె యగుచున్నవి. కాన ‘ఎదురు - ఎదిరించు’ అనువానిలోనిది యాగమ చకారమగుటంజేసి ‘ఎదురువన్ - ఎదిరింపన్’ అనియే రూపములు కల్గును. ‘ఎదురువన్’ అనురూపము కల్గనేరదు. “విదురు = విదులు = రాలు” అనుధాతువునకుఁ ప్రేరణరూపము ‘విదురుచు’ అగుచున్నది. అట్లే “పదురు = త్వరపదు” అనుదాని ప్రేరణరూపము ‘పదురు’ అగును. కాన వానినుండియు

‘విద్రువన్ - పద్రువన్’ అనురూపములై నుజ్జ్వలములు కలునుగాని ‘విద్రువన్ - పద్రువన్’ అను ననిష్ఠరూపములు కల్గినేరవు. కం. ఎదురుపల్లేరై కురుకులేంద్రుడు వారున్ (కర్ణ. ౨ ఆ. ౧౬ర). చ. దిశలద్రువంజెలంగ.....(విరా. 3 ఆ. ౧౮). “అదుర్పు - అద్రుచు - అద్రువన్ - అన్నట్లే ఎదుర్పు - ఎద్రుచు - ఎద్రువన్ అన వచ్చునో అనరాదో ఎవరు సాహసించి చెప్పంగలరు?” (బాలక. ౭౯ పు). ఈశరణ్యకర్తగారి సందేహమును బైరీతిగల నన్నయ తిక్కన ప్రయోగములే తీర్చివది గదా.

“ఎదురు అనేది నన్నయకాలమందు క్రియ. ఎదిరితిని ఎదిరితిని అనేరూపములు అప్పుడు వాడుకలో ఉండేవి. ఎప్పుడురూఢినదో తెలియదుగాని ఎదుర్పున్న దానినుండివచ్చిన ఎదిర్చితిని - ఎదిర్చితివి - ఎదుర్పును మొదలయిన రూపములున్న కొన్ని గ్రంథములందున్నవి.....” (బాలక. ౭౫-౭౬ పు). అని యిట్లు శరణ్యకర్తగారు సరిగాఁ జూచికొనకయే సాహసించి వ్రాసిరి. నన్నయయే రెండిటిని బ్రయోగించెను. క. ఎఱుకని యెఱుగక నిచ్చున్ | మఱకున నెదిరితిని..... (ఆర. ౧ ఆ. 3౨౬ పు). చ. అనిలజవంబువం బఱచు నచ్చు దనాగ మెదిర్చి క్రమ్మఱిం | చిన పరికాడవోలె.....(ఆది. ౪ ఆ. ౨౦౬). తిక్కనాదులు నిట్లే వ్యవహరించిరి. ఆ-వె. అనఘ నీకెదిర్చి యని నేయువాడనై (భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౫౬). క..... | ఎదురుపల్లేరై కురుకులేంద్రుడు వారున్ (కర్ణ. ౨ ఆ. ౧౬ర పు). చ.....వా | నీకి నెదురంగ శక్యమగునే (ఆర ౫ ఆ. 3౬౬). సీ. గర్వంబు మెఱయ శిఖండి యశ్వత్థామ | నెదిరిన నాతండు మద మెలర్ప (భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౫౯). చ. ఇరువురు నీలనీరద నిభేక్షణ లించిన వేడ్కతోఁ బర | పుర మెరించి..... (నైష. 3 ఆ. ౯౫ సూ. రా. ని). “పఱచునుండి పఱవక వచ్చునా? శబ్దరత్నాకరములో ‘పఱపు’ శబ్దమునకు ‘పఱవఁజేయు’ అని వ్యుత్పత్తిచెప్పిన సీతారామాచార్యులవారి మతమున పఱచునుండి పఱవక రావచ్చునని తేలివది. గాని కవిప్రయోగములు కనబడవు.....కిడుదుగ్భగంబున్ బఱచుమయ్య. (ఆర. ౫ ఆ.). అకల్తఫలం బఱపంగఁ బాడియే (ఉద్యో. ౧). ఈప్రయోగాలు తాము చూచి నిఘంటువులో గనబరచి యుండిన్ని సీతారామాచార్యులవారు పఱవఁజేయు అని ఎట్లు వ్రాయగలిగినారో తెలియదు” (బాలక. ౧౬౭ పు). ఈవ్రాత యపరిశీలనమాలకము. పఱచుశబ్దము “పరుగెత్తు = పాటు” అనునర్థమున నప్రేరణార్థముగాన నందలి యావయవిక ‘చ’కారమునకు వత్సము వచ్చుటతో విప్రతిపత్తియే లేదు. అందులకుఁ బ్రయోగము లేదనుట సాహసము. ఉ.....వారణ |

వ్రాతము లుజ్జగించి పటపంగం దొడంగిరి.....(హరివం. పూర్వభా. 3 ఆ. ౧౨౬ ప). ఈ 'పటచు' అను నకర్తక క్రియయొక్క ప్రేరణరూపముగు 'పటపు' అను ధాతువునకు 'పటవఃజేయు' అని యగ్రము వ్రాయుటతో శబ్దరత్నాకరకర్తచేసిన యపరాధ మేమియు లేదు. బాలకవి శరణ్యకర్త యిటు వింతగ భ్రాంతిపడి పైరీతినివ్రాసెను. 'పటచు' ధాతురూపాంతరమగు 'పటచు' ధాతువు పడుధాతుప్రేరణరూపముగు నపు డందలి 'చు'వర్ణము ప్రేరణార్థకముగాన నావయవము కానేరదు. కావున నద్దాని నుదాహరించుటలో "పటపకుమయ్య - పటపంగంబాడియే" అను పత్వభుటిత రూపముల నుదాహరించెను. అదియే యుక్తము. పటపు ధాత్యర్థమగు 'పటవఃజేయు' శబ్దములోని పటచు ప్రేరణార్థకము కాదు. స్ఫార్థికము. కావున నట్టియావయవిక చకారమునకు వత్సము శాస్త్రరచ్చుతము. ఓక్కరూపమే ఘుణాక్షరన్యాయమునఁ జ్రేరణా ప్రేరణార్థకమగుటచే శరణ్యకర్త నిట్లు వంచించినదని యెఱుంగునది.

'పరుగెత్తు' అనునర్థముగల 'పటచు' శబ్దమునందువలెనే అదురుచు-అద్రుచు - మోచు - గెలుచు - నిలుచు - పిలుచు మున్నగు ధాతువులందెల్ల నావయవిక చకారముగలదు గాన ముత్పరకత్వమున దానికి (బా. క్రి. ౮౮ సూ) వత్సము గల్గుచుండును. వెనుకవ్రాసినరీతిని 'ఎదురు' అను నామమునుండి 'ఎదురుచు' అను నామధాతు వేర్పడినట్లే (బా. క్రి. ౬౫ సూ) చిగురు - చిగురుచు, చెమరు - చెమరుచు, ఇగురు - ఇగురుచు, తలిరు - తలిరిచు, మున్నగు నామధాతువు లేర్పడును గాన వాని స్ఫార్థికరూపములలోని యాగమచకారము ముత్పరకత్వమున 'ప'త్వభుటితమై చిగుర్పన్ - చెమర్పన్ - మున్నగురీతిని వెలయుచుండును. మఱియు నట్టి నామము లంగలాదులలోని వగుటంజేసి (బా. క్రి. ౬౩ సూ) చిగిరించు - చిగిరింపన్ - మున్నగురూపములుపైతము వెలయుచుండును.

ప్రకృతసూత్రములోని బహుళశబ్దమహిమచే గొన్ని యాచ్చికధాతువులకు స్ఫార్థమందును 'చు'గాగమమువచ్చుట కస్పష్టమన్నది. ఉదా:- తనరు+చు = తనరుచు = తనర్చు. "తనరు - ఆ - క్రి. ౧ అతిశయించు.....క..... హలాయుధుండు సనుదెంచిన నే । వృషము తెలివొందె మూపులు । తనరె మొగంబురె నీదు తనయన కధిసా. (శల్య. ౨ ఆ. ౨౨౮). చ. కనుగొని కోపవేగమునఁ గన్నుల నిప్పులు రాల నంగముల్ । దనరగ పాండ్రఘర్త నలింబులు గ్రవ్వు..... (విరా. ౨ ఆ. ౧౩౩)" (సూ. రా. ని). "తనరుచు (ర్చు) = తనరు. ఆ - క్రి. (తనరు+చు - స్ఫార్థము). ౧ పొంగు - అతిశయించు - అధికమగు. చ. బొమలల్కన్ ముడివడ్డ రాద్రరస ముప్పొంగన్ దనర్పన్ భుజా । గ్రము.....

(ఉద్యో. 1 ఆ. 10౮). మానిని - వచితస్మి తలిర్షిన శ్రోవుల..... (ఆది. ౪ ఆ. 10). స్వార్థికమయ్యు నిది యాగమచకారమే యగుటచేత ముత్స్వరకత్వమున 'ప' త్వమే కల్గుచుండును వత్వమురానేరదు (బా. క్రి. ౮౮ సూ).

ప్రయోగములు: ఉ. గొనకొని వీడు నీకును శకుంతలకుం బ్రియనంద నుండు...శకుంతల సత్యము పల్కె...అని దివ్యవాణి దా | వినిచె ధరాధినాథు నకు..... (ఆది. ౪ ఆ. 10౫). క.....అవనీభర మా | తనిఁ బూన్చి..... (సభా. 1 ఆ. 1౫౯). సీ.....ద్వారకాపురిఁ గాల్చె (సభా. 1 ఆ. 1౫). చ. ఇతనికిఁ గూర్తరేని ధనమిత్తు రభీష్టములైన కార్యముల్ | మతి నొనరింతు రిష్టుడని మంతురు గాక..... (సభా. 1 ఆ. 10 పు). త ర ల.....చె | చెప్పర పితామహ వీరి కిచ్చటఁ జిత్తకాంతి యొనర్పవే. (సభా. 1 ఆ. 3౫). (ఋషు. ప్రే. ఋషుచు = ఋషు). ఉ.....ధర్మసందనుడు క్రమతీచెక్ యదువీర కోమల్ (ఆర. 3 ఆ. 120). చ.....దివంబునన్ | వెలయుగ సాధువాదములు విన్నె..... (సభా. 1 ఆ. 3౧). ("సాధు సాధు" అనెడి దేవతాదుల వాక్యములు, విన్నెన్ = తమ్ము విననట్లు చేసెను ("వినఁబడెను = శ్రుతిగోచరమయ్యెను" అని తాత్పర్యము). మ.....ఈవచ్చు ను | న్నద వీరావళికి భుజావిభవ విన్యాసంబు కాన్పించి మాన్యెద గర్వంబు మరల్చెదం బసుల నాచే జిక్కురా జెప్పియిన్ (విరా. ౪ ఆ. 1౬3). ప.....ఆ | దరమున వారిసేరు ముచితంబుగ నారసి వెండి కాన్పమి | (ఉద్యో. 1 ఆ. 3౬౫). ఉ. శ్రోవది బంధురంబయిన క్రొమ్ముడి గ్రమ్మన వీడ్చి (విడ్చి) వెండుకల్ | దా వంచేతఁ బూస (ఉద్యో. 3 ఆ. 10౪). తే-గీ.....అన్న గేంద్ర | నతఁడ కాన్పించు మనల రయమునఁ బోవ | వలయు..... (శల్య. 1 ఆ. 3౮). ఉ.....అవక్రచరిత్రుండు దానవేశ్వరుం | జెచ్చెరఁ గానుపించె... (నిర్వ. ౪ ఆ. 1౫). ఉ. వెంచితి ధర్మమార్గమునఁ బ్రీతి యొనర్పుచు ధారుణీ ప్రజా | మంచి స్వరేకయాగముల నూనుగ దక్షిణ లిచ్చి విఫులిగ | నించితి సజ్జన స్తుతుల నిర్వలమై యశంబు దిక్కులగ | సువితపుణ్య సర్వగుణంపద నెవ్వరు నీసమానులే. (ఆది. 1 ఆ. 103). (మను - మనుచు = మంచు) (బా. క్రి. 22 సూ. చూ). సీ. మొగి విచ్చు పసిడిగేదఁగి తేసు గమి మించు విశదచ్చదమ్ముల విద్రిచి విద్రిచి (చాండు. ౪ ఆ). విట్టుదూలి నల్దిక్కులఁ గూల గాత్రము విడిరై (రా. యు. కాం) (శ. ౮). చ. విద్రిచిన కాలపాకమున నీగతి నీమది గ్రోధ వల్లికం | బద్రిచినవారు మన్నిశిత బాణపరంబు వైవ విణ్ణురుల్ | విద్రుపంగ దత్ప లంబుల చవిం జరితాధులుగా శరీరపుం | జిద్రుపలు చేరు దత్పతుల చేతులఁ గాక

కులంబు వాతులన్ (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౧౦౯). ఎద్రుచులోని చుక్కుస్వార్థికము. విద్రుచులోనిది ప్రేరణార్థకము.

బాలవ్యా అట్లు పుగాగమంబును మాన్వాదుల కగు. ౭౪.

3౨౮ II వి. మాను - మానుపు - మానుచు. మను - మనుపు - మనుచు. బాహుళికంబున దీని కించుక్కులేదు.

సంజీవని. 3౨౮ II విష:—అట్లు.....ప్రేరణంబున బహుళంబుగా మాన్వాదులకు ‘పు’గాగమంబును నగునని యర్థము. మాన్వాదుల కనుటచేత “ఆచ్ఛికంబులకు - అసంయుక్త న ల డ రాంతములకు” అను వానిని బూర్వసూత్రము నుండి గ్రహింప నక్కఱ లేదయ్యెను. ‘పుగాగమంబుచు’ అనుచోటి ‘ను’శబ్దముచే “చు”గాగమము పూర్వసూత్రముచొప్పున నెట్లునుగల్గునను నర్థము లభించుచున్నది. మాను - మానుపు - మానుచు. ౭౩ సూత్రముచొప్పున ‘మానించు’ అనియు నగును (చూ. బా. క్రి. ౭౮ సూ). మనుభాతువునకు. ‘మనుపు - మనుచు’ అని మాత్రమే యగును. ‘మనించు’ అనురూపము సిద్ధింపనేరదనుచు ‘బాహుళికంబున దీని కించుక్కులేదు’ అని సూరి వివరించెను. మేల్కను - మేల్కనుపు = మేలుకనుపు. మేల్కొను - మేల్కొలుపు = మేలుకొలుపు. వీనికి “పు”గాగమంబు నిత్యమగుట బాహుళికమనుటచేతనే యని యెఱుంగునది. శబ్దరత్నాకరమున “మానించు” అను భాతువు చూపబడలేదు. కాని “మానుచు” భాతువున కర్థము వ్రాయనపుడు - ‘మానఁజేయు - మానించు’ అని వ్రాయఁబడెను. క. వివచు నిప్పటిదుఃఖము । మానించఁగ మనకు నొండు మందెయ్యది.....(కర్ణ. ౩ ఆ. ౧౪౦). మ. అని మేషస్థితి మాన్వే బిత్తరపు చూ పన్నేదతావృత్తి మా । న్నె నవన్నేద సమృద్ధి బోధకళ మాన్వే మోహవిభ్రాంతి.....(మనుచ. ౨ ఆ. 33). క. అని తనుఁ గౌశికముని మే । ల్కనుపంగా లేచి.....(భాస్క. బాల. 33౮ ప).

చు కృవర్ణంబులు పరంబులగునపు డిత్యంబున కుత్వంబగు. ౭౫.

అట్లు చు కృగాగమంబు లడంగ్యాది మాయ్యాదుల కగు నగుచో వాని కడవ్రాలు లోపించు. ౭౬.

అడఁగు - అడఁచు - అడఁగించు. మాయ - మాపు - మాయించు. అడఁగు - కరఁగు - కలఁగు - నలఁగు - ఇత్యాదు లడంగ్యాదులు. మాయ - ఉడుగు - కడగు - కుడుచు - బిగియు - ఇత్యాదులు మాయ్యా

దులు. అగు ప్రభృతు లుభయగణంబులు. బాహు
 బాలవ్యాకరణ శకంబునంజేసి గొన్నింటి కించు క్షు క్షుగాగమంబులు
 వివరణము. మూడును, గొన్నింటి కందు యథాసంభవముగా
 ౩౨౮ III విష రెండును, గొన్నింటి కొక్కటియు నగునని యెఱుంగు
 నది. అగు - ఆచు - ఆపు - ఆగించు. రేగు -
 రేచు - రేపు - రేగించు. పాయు - పాచు - పాపు.
 విలుగు - విలుచు, చూచు - చూపు, నేరుచు - నేరుపు,
 మేయు - మేపు, లేచు - లేపు, కలియు - కలుపు,
 తడియు - తడుపు, తెలియు - తెలుపు. ఇత్యాదు
 లెఱుంగునది.

సంజీవని. ౩౨౮ III విష:—౨౫ సూ:—చు క్షువర్ణంబు లనగా బా. క్రి.
 ౨౩-౨౪ సూత్రములచే విధింపబడిన “చు - పు” అను ప్రేరణార్థక ప్రత్యయములు
 పరములగునపు డిత్యంబున కనగా నవ్యవహిత పూర్వస్థితమగు ‘ఇ’కారమునకు ‘ఉ’
 త్వ మాదేశ మగునని యర్థము. అవ్యవహిత పూర్వస్థితమను వ్యాఖ్యచే ‘బిగియు -
 బిగుచు’ మున్నగుచోటులందు “బుగుచు” మున్నగు ననిష్టరూపములు కల్గినేరవు.

౨౬ సూ. వ్యాఖ్య:—ఆట్లు = ప్రేరణంబున వచ్చు చుక్ - పుగాగమంబుల
 లోని ‘చుక్కు’ ‘అ’డంగ్వాదులకు ‘పుక్కు’ మాయ్వాదులకు బహుళముగా
 నగును. అట్లుగచో నారెండుగణములకు దుదివర్ణము లోపించును. అడం
 గ్వాదులు న ల డ రాంతములు కానక్కఱ లేకుండుటయు రెండిటికిని సంత్యవర్ణ
 లోపము కల్గుటయు నేతత్ సూత్రారంభమునందలి విశేషము. అడగు మున్నగువా
 నికి ‘చుక్కు’ను దదభావపక్షమున ‘ఇంచుక్కును’ (బా. క్రి. ౨౦ సూ) మాయు
 మున్నగువానికి ‘పుక్కును’ దదభావపక్షమున ‘ఇంచుక్కును’ వచ్చుటయు ‘చు క్షు
 క్కులు’ వచ్చునపు డంత్యవర్ణములు లోపించుటయు వరుసగా నుదాహరింపబడెను.

సూత్రమున నడంగ్వాది మాయ్వాదుల యంత్యవర్ణములకు లోపము
 చెప్పవలసెనుగాన సూరి “తుదివ్రాలు” అని ప్రయోగించెను. తుదివ్రా లనగా
 ‘తుది యక్షరములు’ అని యర్థము. (బా. ఆచ్ఛి. ౨౧ సూ. ౨౦౮-౨౦౯ I విష).
 పేటికావ్యాఖ్యాత యావిషయమును స్మరింపక ‘వ్రాలు’ అనుదాని నేకవచనస్థలము
 లందుఁ బ్రయోగించుట పొరపాటు. “అడగు+చు:—చుక్కుపరముగా గువర్ణము
 తుదివ్రాలు లోపింప నడచని రూపమగును.....‘మాయ+పు = మాపు’ అని
 కడ వ్రాలు లోపింపగా నీరూపమేర్పడెను” (బా. సా. పే. ౪౪౨ పు)

1568 'బా-సా-వే'వ్యాఖ్య "వ్రాలు-వకవ. వ్రాలునకు" తప్పులు [320 III వి. సం. 1]

ఇంకను వింతగా "కడవ్రాలునకు" (బా. సా. వే. ౪౪౭ పు). (కడవ్రాలకు అనవలయును) అనియు బ్రయోగించెను. బహుత్వమునందు నగాగమ మగుట యశ్చతచరము. బహుత్వమునఁ బ్రాయశఃముగా లట్టు నిల్పుచుండునుగాన సూరి "కువల్లకంబు వంబగునపు డుకార ఋకారంబులకు నగాగమంబగు" (బా. తత్స. ౨౦ సూ). అని సూత్రించినేకాని యేకవచనమున గల వక్కాణింపఁడయ్యి. లుప్తత్యయముమీఁద "నఃకౌ" అను చొప్పున "కుప్తత్య మము పరమగుట యెట్లు ఘటిల్లునని వేటికావ్యాఖ్యాత తలంచెనో తెలియకున్నది.

సూరి విగియు థాతువును మామ్యూదులలోఁ జరించుట ప్రామాది'ము. విగియు థాతు ప్రేరణరూపము 'విగుచు' అగునుగాన నది యడంగ్వాదులలోని దనవలయును. 'విగుపు' అను విగియు థాతు కృదంతరూపమును స్మరించి యట్లు ప్రమించెనా యని యలోచింపవలసి కున్నది. వేటికాక "విగియు + చు = విగుచు" (బా. సా. వే. ౪౪౬ పు. క్రిమా. ౭గి సూ. వ్యాఖ్య). అని వ్రాయుట మిక్కిలి వింతగా నున్నది. "విగుచు - దే - ప్రే - విగియజేయు" "విగుపు - దే - వి - విడిము" "విగుతు - దే - విజ - వదులుకానిది" (శ. ౮).

ఆంగుప్రభృతు లుభయగణంబులను సూరివ్యాఖ్యముచే 'ఆంగు' మున్నగు వానికి 'చుక్కును - పుక్కును' బహుళముగా నగుననియు నట్టి చుక్కుక్కులు పరమగునపు డాంగుప్రభృతులకును సంత్యవ్యలోపము గల్గుననియు విశదమగుచున్నది.

బాహుళకంబునంజేసికాన్గిది సూరివ్యాఖ్యముచే నీసూత్రమున బహుళశబ్దము నుపదేశింపకున్నను ౭౩ సూత్రమునుండి వరుసగా బహుళశబ్ద మనువృత్తమగుచున్నదని విశదమగుచున్నది. అక్కారణమున 'ఇంచుక్ - చుక్ - పుగాగమములు' మూడును యథాసంభవముగాఁ బ్రయోగానుసారమున థాతువుల కగుచుండునని గ్రహింపవలయును. అనఁగా గొన్నిటికించు క్కు క్కుగాగమములు మూడును గొన్నిటి కండ్లవి రెండును గొన్నిటి కొక్కటియు నగునని బాహుళకంబునం జేసికాన్గిదివ్యాఖ్యముచే సూరియే వివరించెను. 'ఆంగు - ఆచు - ఆపు - ఆగించు. రేంగు - రేచు - రేపు - రేగించు' అనునవి "కొన్నింటికి మూడును" అనుట కుదాహరణము. "ఆంగు" అనునది యంతర్భావిత ప్రేరణార్థకమగుటచే దానికిని 'ఆగించు' అనుస్థముగలదు. "పాము - పాచు - పాపు" అనునవి "కొన్నింటియందు యథాసంభవముగా రెండును" అనుట కుదాహరణము. "విలుగు - విలుచు" అనునది "కొన్నింటి కొక్కటియు" అనుట కుదాహరణము. చూచు -

[బా.క్రి.౨౫-౨౬సూ.] 'సూ-రా-ని' ప్రేరణించుక్కువై స్వార్థంచుక్కు సరికాదు.

చూపు మున్నగునవి యాటూభాతువులు సయితము "కొన్నింటి కొక్కటియు" అను దానికే యుదాహరణమని సూరియాశయ మనదగును. కాని 'చూపించు' మున్నగు రీతిని వానిలోఁ గొన్నింటికి స్వార్థంచుగాగదు ఖటితహాపములును బ్రసిద్ధమై యున్నవి. 'చూచు - నేరుచు - లేచు' అనుభాతువులపైని స్వార్థంచుక్కు నిల్పినను 'చూపించు - నేరిపించు - లేపించు' (బా. క్రి. ౮౭ సూ), అనురూపములు సిద్ధింపవచ్చును. కాని శబ్దగత్సాకరమున నిట్టిరూపములు చూపబడలేదు. అదొక ప్రమాణమనియుఁ జెప్పజాలము. 'లేగించు' అనునదియు శబ్దగత్సాకరమునఁ జూపబడలేదు. సూ. రా. నిఘంటువున "తెలిపించు" అనునది స్వార్థంచుగంతముగఁ జూపబడినది. "తెలిపించు - స - క్రి. (తెలుపు+ఇంచు - స్వార్థము), ౧ తెలియఁబడచు - ఎఱిగించు - ప, అది తమ కుచూడలఁ బిలిచి తెలిపించిన వార లిట్లనిరి. (కళా. ౬ ఆ. ౧౫౧). ౨ మేలుకొలుపు - లేపు. ఉ. కొందలపాటునన్ మనము గుండినఁ గంటికి నిద్రరాక సే | నం దెలిపించి యప్పు పయఁబయి దైత్య విభుండు వోవ.....(నిర్వ. ౬ ఆ. ౮౦). ౩ తెలియఁబడుచు - ప్రకటించు - ద్విపద. లీలమైఁ దెలిపించు లేజవ్వనముల | నోలి విశోదించుచున్న యంగనల (రంగ. రా ఉ. ౮౭ పా. ౨౬ ప). ౪ తెలుపు+ఇంచు - (ప్రేరణమున). తెలుపునట్లు చేయు - ఎఱుకపఱిపించు. (వ్యవ) వానిచే ఆతని కావార్త తెలిపించితిని" (సూ. రా. ని). "చూపించు - స క్రి. (చూపు+ఇంచు - స్వార్థమున) చూపు - కనఁ బడచు. (బ్రౌ. వా). (వ్యవ). వాడు మచ్చునకై కొన్ని కాగితములు చూపించి నాడు" (సూ. రా. ని). ఇట్లాచ్చిక ప్రేరణరూపములపై స్వార్థంచుగాగదుము వచ్చుట శాస్త్రవిరుద్ధము. నిర్హాలము. పయి కవిప్రయోగములలోని "తెలిపించు" అను రీతి చోటులందు 'తెలుపునట్లు చేసెను' అనురీతిని ప్రేరణపై ప్రేరణించుక్కునే శాస్త్రసమ్మతముగ సందర్భపఱుచుకొనవగును. (నేనం దెలిపించి=నేననుగూర్చి తెలుపు నట్లుచేసి-మొ).

ప్రయోగములు:—తరల. తనుణి ద్రోపది యిట్లు పాండవ ధార్తరాష్ట్రుల దైన భీ | కర పరగ్గుఁ కోపవేగము గ్రన్నఁ బాచి.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౬౮) (పాయు - పాచు). తే గీ.....విపు | కడుపు వ్రచ్చుచు వెలువడి క్రాచె విపు (ఆర. ౨ ఆ. ౩౨౩). (క్రాచు = క్రాగఁజేయు). ఎ-గీ.....ఎట్టివారి నైనఁ | క్రాచుఁ దక్షణంబ గర్వంబు.....(ఆర. ౩ ఆ. ౨౬౦). ఆ-వె..... ఎగచి యెగచి యందు నెగయ కుండఁగ నొక్క | హంస.....(ఆర. ౨ ఆ. ౧౨). ('ఎగచు - ఎగచు' అను రూపద్వయము కోశములంగలదు. వానిలోని స్వరమును

నిర్ణయించు ప్రయోగము లభింపలేదు. ఎగయుథాతువుచుబట్టి 'ఎగచు' సమూల మనఁదగు). చ.....ని । న్నొడఁబడ నిష్ఠఁడైకఱిసి.....(సభా. ౨ ఆ. ౯). (కఱచు కఱపు). క.....స । త్కారంబులఁ దనిసి వారి (ఆర. ౨౨.౧౩౯). (తనియు తనువు). ఉ.....భీష్మ మహాభ్ర మెట్లడం । గించెనొకో శిఖండి యను కృత్రిమవాయువు.....(భీష్మ. ౧ ఆ. ౫౨). గీ. అది ప్రసిద్ధము విను తృప్త యడఁచి కర్చ । వృత్తి విడిచి..... (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౪౦). చ. కౌరవనేన రూపు మా । పుట యవలీల నాకు ననుఁ బొల్లుగఁ జేయట నీకుఁ బాడియే (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౬౧). క. వంచనయును మాయయు మా । యించి పరాక్రాంతి (ఆర. ౪ ఆ. ౮౬). మ ..... మందర మంబుధిం గలఁచు దర్పం బొప్ప... (భీష్మ. ౩ ఆ. ౧౫). క. దవ్వుల విఱిగినఁ బొరులు । నవ్వుదురచె మేలు మేలు నను నాగకు..... (విరా. ౪ ఆ. ౭౧). శా.....కలంచునే సతుల మాయల్ ధీరచి త్రంబులన్ (మనుచ. ౨ ఆ. ౬౮). నీ.....యతిన్ నెన గుండె జల్లనఁ గలంప (ఆము. ౧ ఆ. ౫౯) అని యిట్లు 'కలఁచు' థాతువు 'మదనవికారముచే యోభింపఁజేయు' అనునర్థ మునునైతము గల్గియున్నది. కాని "చ.. .... నీవు తన్నుఁ గ । ల్పిన నొరుఁ దాను గల్పి చను చేడియ గల్గినఁ జూపు తెచ్చెదన్ (నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౩౯౯ ప). మున్నగుచోటులందు 'కలఁచు' థాతురూపము గాదనియుఁ గలుచు థాతురూప మనియుఁ గావుననె యట ముత్పరకత్వమున వత్వము గల్గుననియు నందలి చకార మూగమాది సంబంధికాక యావయవికమె యగుచున్నదనియు గ్రహింపవలెను. చ. కలుచుట దోసమే మగలఁ గల్వక యాండురు తొల్లి యాండురఁ । గలుతురె (నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౧౫౧). "కలుచు (ల్పు) స - క్రి - మోహించు - వలచు." (సూ. రా. ని).

నన్నయ క్వచి ద్భిందు ర్ని నౌ దృష్టాః! క్వచి త్రేఘ న నూ మతౌ.

3౨౮ IV వి. (వికృ. ఆజం. ౯౦ కారి. ఆహో, ౩౬౯ పు).

కల్పతరు. 3౨౮ IV విష:—“శత్రుఁడై తూత శౌచినోస్తస్య స్థాచ్చ పూర్ణ బిష్టరసి” (౨౧౦ X విష) అను చింతామణిహితము సందర్భమున లుప్తస్వరక నకారవిధి ప్రస్తావమున నుపదేశింపఁబడిన సూత్ర మియ్యది. క్వచిత్ = ప్రేరణార్థక స్థలములలోఁ గొన్నియొడల, బిష్టుః = లుప్తస్వర నకారస్థానమున బిందువును స్వర లోపాభావమున, ని, నౌ = నివర్ణ - వ్యంజన నకారములును, దృష్టాః = కనఁ బడుచున్నవి. క్వచిత్ = కొన్నిరూపములలో, త్రేఘ = వానిలో “ని న”ల చోట ననఁగా నివర్ణ నకారములచోట ‘న నూ’ మతౌ=నువర్ణ నకారములు సమ్మతములగు

చున్నవి. అనగా భూతార్థకరూపములలో ‘ని’వర్ణమును దిద్ధర్థాద్యర్థక వర్తమానార్థక ప్రభృతులలో ‘ను’వర్ణమును నిల్పుననియు స్వరలోపపక్షమున నంతటను బొల్లు నకారమును బిందువును బర్తాయముగా నిల్పుననియు నర్థము. ఉదా:—
 పూంచెన్ - పూన్పెన్ - పూనిచెన్ - పూంచున్ - పూన్పున్ - పూచుచున్ -
 పూంచుచున్నవాడు - పూన్పుచున్నవాడు - పూనుచుచున్నవాడు - పూన్పు
 గలడు - పూన్పుడు - మొ. అహోబలపండితుడును జాలవఱికిళ్లె యర్థముచేసి
 కొన్నను నిందలి యుత్తరార్థమునకు వ్యాఖ్యచేయమి నరయఁగా నాతనికి దాని
 సందర్భము సరిగఁ గుదురుపడలేదని తోచును, కావుననే దానిపాతము కొంత సవ
 రింపవలసివచ్చెను. “క్వచి ద్విధు ర్ని నౌ దృష్టాః క్వచి త్రై చ న నీ మతా!....బిద్ధుః
 పూన్ల బిద్ధుః - పూనిచెన్ - పూన్పెన్ - పూంచెన్ ఇతిరూపత్రయమ్, పూంచె
 నితి రూపం త్య ప్రామాణికమేవ. దీప్తాచ్చే త్తద్ధా వర స ఇత్యుక్తే. దీప్తా త్వరస్యాను
 స్వార సోభయ విధత్వాణ్ణీకార విరోధాత్ - అతనివ ముద్ధరాజు రామభద్రకవినా.
 క. పూంచె న్నంచె న్నన్పె న | టంచుఁ బ్రయోగింపఁజెల్లు నమరశ్రేణిః | మంచి
 మనోరథనికరము | పూంచె రమాధిపుడు భ క్తపోషకుఁ డనగన్. ఇతిలక్షణ ముక్త్యా
 క. కాంచన మాలాలంకృత | చంచ త్తనులీల మెఱయ జవనాశ్వములం | బూంచిన
 రథమున మణిమయ ! పంచాననకేతు వెత్తె బంధురభంగిన్ - (కవిజన సంతోషి.
 ప్రథమతరంగము. ౪౫-౪౬ ప). (వావిళ్ళవారి ముద్రణమునఁ బైలక్షణ పద్యాది
 చరణము “పూంచెం బూనిచెఁ బూన్పె న | టంచు.....” అని యున్నది).
 ఇతి తిక్కయజ్ఞవల్లభన ముదాహృతమ్. ‘మనిచెన్ - మంచెన్ - మన్పెన్ - ఇతి రూప
 త్రయమ్’ (అహో. 3౬౯-3౭౦).

ఇంచుక్ = చుక్ - పుగాగమ పరకత్వమున నాచ్ఛికధాతువులందుఁ గలుగు
 వర్ణాగమ వర్ణలోప వర్ణాదేశాది వికారములలో నీయొక్కటిమాత్రమే పైరీతిని
 బ్రసక్తానుప్రసక్తముగ నధర్మణునిచే నుపదేశింపబడెను. ఇంకను నిట్టివి యనేక
 ములు గలవు. అట్టివానినెల్ల “వర్ణాగమో విశేషః.....” “వచనే పురుషే
 చార్థే.....భాషేయ మమితా తత్ర.....” ఇత్యాద్యధర్మ్య వచనముల
 చొప్పున (3౨౮ విష) మహాకవి ప్రయోగానుసారముగ గ్రహింపవలెను. అట్లే,
 వానిలోఁ గొన్నిటిని సూరి యీక్రిందిరీతిని వివరించుచున్నాడు.

ఇంచుక్ - చుక్ - పుగాగమంబులు పరంబులగునపు
 డాగమాదేశలోపంబులు పెక్కు దెఱంగులం గానం
 బడియెడి. 22.

అగు - కావించు. వచ్చు - రావించు - రప్పించు.
 విన్నపము - విన్నవించు మోకాలు - మోకరించు.
 కేక - కేకరించు. పలవ - పలవరించు - పలవించు.
 ఆల - ఆలకించు - ఆలించు. వ్రక్క - వ్రక్కలించు.
 నొచ్చు - నొంచు - నొప్పించు. ఉండు - ఉనుచు -
 ఉంచు. డిగు - డించు - డిగించు. పెరుగు - పెనుచు -
 పెంచు. తురుగు - త్రుంచు. మునుగు - మించు -
 3.౨౮ V వి. మునుచు. మొగుడు - మొగుడుచు - మొగుచు -
 మోడుచు - మొగిడించు. చొచ్చు - చొనుపు -
 చొప్పించు. చిరుగు - చించు - చిపు. త్రెగు -
 త్రెంచు - త్రెంపు. తిరుగు - త్రిప్పు. చచ్చు - చంపు.
 నిలుచు - నిలువరించు - నిలుపు. కొను - కొలుపు.
 పోవు - పుచ్చు - పనుచు - కంచు - కనుపు - పంపు -
 అనుచు - అంచు - అనుపు - అంపు. అను ప్రయుక్తం
 బగు పోవునకుం బుచ్చుమాత్రంబగు. మోసపోవు -
 మోసపుచ్చు. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

సంజీవని. 3.౨౮ V విష:—(౨౧౦ XI వి. దీని లఘు వ్యాఖ్యకలదు). అగు+
 ఇంచు = కావించు = అగునట్లు చేయు. వచ్చు+ఇంచు = రావించు = వచ్చునట్లు
 చేయు. ఇవి ‘అగు - వచ్చు’ ధాతువులకు బా. క్రి. ౭౦ సూత్రముచొప్పునఁ
 ప్రేరణించు క్వురకత్వమున గలుగు వికారములు విన్నపము - ఇది అంగరాదుల
 లోనిది. కాన స్వాధ్యైంచ క్వురకత్వమున ‘పాకు’ వకారాదేశము. విన్నపము+
 ఇంచు = విన్నవించు = విన్నపముచేయు. విన్నవించు - ఆలించు - పలవించు
 మున్నగు నుదాహృతులనుబట్టి ప్రేరణించు క్వురకత్వముదేశాక స్వాధ్యైంచ క్వురకత్వ
 మందును నాచ్చిక ధాతువులకుఁ గొన్ని యెడల నాగమాదేశలోపాది వికారములు
 గల్గునను సూరియాశయము విశదమగుచున్నది. మోకాలు - మోకరించు.
 ఇందు ‘కేకరించు’ అనుదానియందువలెనే రేఫముగలదని సూరి యుదాహరించెను.
 కాని శబ్దరత్నాకరకర్త యొక్రింది యుత్తరపరివంశ ప్రయోగమునుబట్టి యిందు
 శకటము నంగీకరించి యుదాహరించెను. “మోకరించు - దే - అ - క్రి - మోకాళ్లు
 నేల కాన, మందటి కొఱగు.” “మోకటిల్లుబడు. ద్వ - అ - క్రి. (మోకటిల్లన్ +
 యదు) మోకటిల్లు. తే - గీ. .... తత్త | టించి పొండుడు ధర మోకటిల్లు

బడంగ (ఉ. హరి. 3 ఆ. ౬౫) “మోక్షానియము - దే - ఆ - క్రి - మోక్షానియము యొక్కరూపాంతరము” (శ. ర). దీనినిబట్టియు ‘మోక్షానియము’ అనుదానిలోని శకటము విశ్వసనీయము కాకున్నది. ఇందలి ‘ఇంచు’ గాగమమును స్వార్థమే యగుచున్నది. కేక+ఇంచు = కేకరించు. “కేకరించు - ఉభ - దే - ఆ - క్రి. ౧ కేలుచేయు.....సం - స - క్రి - కటాక్షించు” “కేక - ఉభ - దే - వి - పెద్ద కూత - సం - ఆ - స్త్రీ, నెఱుగిరూత” (శ. ర). ఇట్లు శబ్దరత్నాకరకర్త దేశ్యమగు ‘కేక’ శబ్దమునె వీనికి మూలముగ నంగీకరించెను. “కేకరించు - సం - ఆ - క్రి - కడగన్ను పెట్టు” అనుచొప్పున “కేకరించు” తత్సమధాతువుగ నంగీకరించునపు డయ్యది “కేకము - స - వి - ఆ - వ” అను శబ్దమునుండి యేర్పడెననియు నద్దానికి “పెద్దకూతకూతు” అనునర్థములేదనియు నెఱుగిరూతది. పలవ+ఇంచు = పలవించు = కలనరించు = ప్రలపించు. ఆల+ఇంచు = ఆలకించు = ఆలించు = విను. ప్రక్క+ఇంచు = ప్రక్కలించు = భేదించు=ప్రక్కలుచేయు. ఈమూడును నంగ లాది గణములోని వగుటనే వీని కించు గాగమము స్వార్థమం దయ్యెనని యెఱుగిరూతది. ‘ఆల - పలవ’ అనువానిని సూరిగారు ‘అంగలా’దలలోఁ బరించెయు నున్నారు. (బా. క్రి. ౬౩ సూ). ‘ఆలకించు’ అనునది ‘ఆలక్షించు’ అనుదాని వైకృతమనియు ‘పలవించు’ అనునది ‘ప్రలాపించు’ అనుదాని వికృతయనియు నెన్నునది. నొచ్చు+ఇంచు = గొంచు = నొప్పించు. ‘నొప్పించు’ అనుచొ ‘పత్వము’ బా. క్రి. ౮౭ సూత్రముచే గల్గెను. ఇందలి ‘నొంచు’ అను రూపము చుగా గమాంత మనఁదగును. ఇందంత్యలోపమే కాక చింగ్వాగమమును నయ్యెను. ఇట్టి ధాతువులకెల్ల బా. క్రి. ౭౬ సూత్రముచే “చు క్వు”గాగమములు వచ్చుననియు, అవి వచ్చునపు డాసూత్రమునఁ జెప్పబడిన మంత్యలోపముగొన్నిటి కగుననియుఁ గొన్నిటి కింత్యలోపమే కాక ప్రకృతసూత్రముచొప్పున నాగమాదేశలోపాదులు పెక్కువిధములు గల్గుననియు నెఱుగిరూతది. అట్టి యాగమాదేశలోపములను యథాసంభవముగా బుద్ధింతులు సులభముగా నూహింపనగుననియు గ్రహింప వలెను.

ఉండు+చు = (అంత్యలోపము) ఉంచు, బిందువునకు నువర్ణాదేశము - ఉంచు. డిగు+ఇంచు = డిగించు (బా. క్రి. ౭౦ సూ). డిగు+చు = అంత్యలోప బింగ్వాగమములు - డించు. పెగు+చు = అంత్యలోపము - రువర్ణమునకు నువర్ణాదేశమున - ‘పెనుచు’ అనియు బింద్వాదేశమున - ‘పెంచు’ అనియు రూపస్థి గల్గును. ఈ ధాతువు సబిందుకముగ శబ్దరత్నాకరమున నీక్రింది ప్రయో

గముచొప్పున నుదాహరింపబడెను. “పెరుగు - దే - ఆ - క్రి. ౧ వర్ధిల్లు. క. అనఘ మదాలస కడుపున | జనియించియు యోగిరూత చనుగుడిచి పెరిం | గిన తనయు లితర.....(మూర్ఖం. 3 ఆ). ౨ ఎదుగు. గీ. వింధ్య మమరాద్రి మాదిక్రి వి విధతార | కములు మొలపునలుగఁ బెరుంగ మడిఁ దలఁచె (పాం. ౫ ఆ).....” (శ. ర). తునుగు+చు = త్రుంచు. అంత్యవర్ణలోపము నువర్ణముచో బింద్వాదేశమును ‘తు’ అనుదానికి రేఫాగమమును రాఁగా ‘త్రుంచు’ అయ్యెను. బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములలోనిందు ఖండబిందువులేదు. తర్వాతి ముద్రణములలో నందు బిందువు ప్రక్షిప్తమయ్యెను. ఇందుకు మూలము శబ్దరత్నా కరాదులె యని తోఁచెడిని. “తునుగు - దే - ఆ - క్రి. ఖండితరుగు. క. స్రుక్కి తునింగిన కాళ్ళును | తెక్కిలు.....(ఆచ్చ. ఆర. కాం.” (శ. ర). సూ రా. నిఘంటువునందును నీ తివ్యకవి ప్రయోగ మే బిందుస్థితి కాధారముగ నెక్కింపబడెను. తివ్యకవి ప్రయోగమును బ్రమాణీకరించి యిట్లు సవరించుట సరికాదని తోఁచెడిని. బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత బిందువును నిల్పులేదు. పేటికావ్యాఖ్యాత సచిమక ముగ నుదాహరించెను. సూ. రా. నిఘంటువున ‘తునుచు’ అనురూపము సముత ముదాహృత మయ్యెను. “తునుచు - స - క్రి. (తునుగు). త్రుంచు - ముక్కలుచేయు. నీ. అనుకువెన్నెలఁ దాల్చి తునిచి నేవెలుచేసి వెన్నెలచాలను జొన్నొనర్చి (యయా. ౨ ఆ. ౮౪ ప). మునుగు+చు = మునుచు - ముంచు. మొగుడు+చు = మొగుడుచు - మొగుచు - మోడుచు. మొగుడు+ఇంచు = మొగిడించు. చొచ్చు+పు = చొపుపు. చొచ్చు+ఇంచు = చొప్పించు బా. క్రి. ౮౭ సూ. చొప్పున చకారద్వయమునకు ‘పకార’ ద్వయము. ఇయ్యది మామూర్వాది యగుటచేఁ బ్రేరణమున ‘పు’గాగమము వచ్చెను. చినుగు+చు = చించు. చినుగు+ పు = చింపు. ఇయ్యది “ఆగు’ ప్రభృతులలోని దగుటచే. “చుక్కును, పుక్కును” వచ్చి యంత్యలోపంబును ‘సు’వర్ణకస్థానమున బింద్వాదేశమును రాఁగా రూప ద్వయము గల్గెను. త్రెగు+చు = త్రెంచు - త్రెంపు. పైరీతినె ‘ఆగు’ ప్రభృతు లలోఁ జేర్చి యంత్యలోప బింద్వాగమముల నరయునది. తిరుగు+పు = త్రిప్పు. చచ్చు+పు = చంపు. మాయ్యాదులలోఁజేర్చి లోపాదికార్యముల సూహించునది. నిలుచు+పు = నిలుపు. నిలుచు+ఇంచు = నిలువరించు - దీనిని ‘ఆగు’ ప్రభృతు లలోఁజేర్చి ‘చుక్ పుక్కు’ లనుజేర్చి లోపాదికము సూహించునది. కొను+పు = కొలుపు. మాయ్యాదుల లోనిదిగాన ‘పుగాగము’ సంత్యలోపము రాఁగా లువర్ణ ముగమయ్యెను. క. అలిగి దళాణ్ణాధీశుఁడు | కొలిపెను భగదత్తుమీఁదఁ గ్రూర

గజము.....(భీష్మ. 3 ఆ. ౧౫౧). మ.....అ | గ్గలికం దార్కొని తీవ్ర
బాణతతి యాకాశంబునం డీకటుల్ | గొలుపన్ నిల్పివెనంగి.....(హరి. ఉ.
భా. 3 ఆ. ౧౧౦). ఇచట "కొలుపు = పురికొలుపు - కొలుపు = పుట్టించు" అను
రీతి నర్థముల నెన్నునది. "కొను = వెలకుడియు" అనునర్థము గలదాని ప్రేరణ
మున "కొనిపించు" అనురూపము ప్రసిద్ధమయి యున్నది. శబ్దపల్ల వాది స్థలము
లందు - "పురికొలుపు" మున్నగురీతిని 'పు'వర్ణకము మాత్రమే యగును. పోవు+
చు = పుచ్చు - పనుచు - పంచు - అనుచు - అంచు. పోవు+పు = పనుపు - పంపు -
అనుపు - అంపు. లోపాగమాదేశము లూహ్యములు. అను ప్రయుక్తం బగునపు
డొక్క 'పుచ్చు' అనురూపము మాత్రమే యగునని సూరిగారే వివరించి యుదా
హరించిరి. మోసపోవు+చు = మోసపుచ్చు.

పోవుధాతు ప్రేరణరూపములుగా సూరిచే నుదాహరింపబడిన యీరూప
ముల విషయమున సభిప్రాయభేదములు గలవు. 'పోవు+చు = పుచ్చు' అనుచోటి
లోపాదేశాగమాది వికారములు కొంత సుసంభవము లనఁదగును గాని "అనుచు-
పనుచు" మున్నగునవి పోవుధాతు ప్రేరణరూపము లనుట విశ్వసనీయముగ నుండ
లేదు. అర్థము సరిపడినచు రూపము పోవు ధాతువును సంబంధించి యుండలేదు.
కావుననే శబ్దరత్నాకరకర్త పుచ్చు అనుదానికి మాత్రమే 'పోజేయు' అను నర్థ
మును జూపెను. తలము.....చెచ్చెర్క ధరణీశులక | విడిచి పుచ్చుమ
(సభా. ౧ ఆ. ౧౯౩). "పుచ్చు - చే - అ - క్రి - పుప్పిపట్టు, పే, పోజేయు.....
..." (శ. ర). 'పనుచు' అనునది ప్రేరణరూపమని యాతఁడు తలంపలేదు. ఇది
యొక ప్రత్యేక సకర్తకక్రియ యని యాతఁడు తలంచెను. ఇయ్యది. 'పంచు-పనుపు -
పంపు' అనువానికి మూలరూపము కానోపును. ఈతనిపక్షమున 'పనుపన్'
మున్నగుచోటులందు 'పనుపన్' మున్నగు ననిష్ఠరూపములు సంభవించవలసి
వచ్చునుగాన 'పని' అను నామముపయిని స్వార్థిక 'చు' ద్రత్యయము చేరుటచే 'పనుచు'
(తనరు. తనర్పు. 3౨౧ I విషయము.) అనుధాతు వేర్పడెననియు నక్కారణమున
'పనుచు' ప్రభృతులనుండి 'పనుపన్' మున్నగు పత్వ భుతితరూపములు సుసంభవము
లగుచున్నవనియు గ్రహింపనగును. ఇది యంతర్భావిత ప్రేరణార్థకమగుచు 'అజ్ఞా
పించు-పోవజేయు' అను నర్థముల నిచ్చు ననఁదగును.

ఇంక 'అంచు-అనుపు - అంపు' అనువానికి మొదటి రూప మనఁదగు 'అనుచు'
అనునది 'అరుగు' ధాతు ప్రేరణరూపమని శబ్దరత్నాకరకర్త తలంచినట్లున్నది "అనుచు-
చే - పే - అరుగజేయు పుచ్చు.....(ఇది పెదఁగుధాతువు వంటిది)" (శ. ర).

దీనిని బట్టి పెరుగుధాతువునుండి 'పెనుచు' అను ప్రేరణరూప మేర్పడినట్లే 'అరుగు' ధాతువునుండి 'అనుచు' అను ప్రేరణరూప మేర్పడెననుట యుక్తమని శబ్దశాస్త్రకర్త తలంచెనని యూహింపవగును. కాని యీహామీమున ౩౩కి 'అజ్ఞాపించు' అను నర్థము సహజముకాదని తలచి కావలయును సూ. ౧౩. "ఘంటుకారు లీహ్యుగము నువేక్షించిరి. ఇంకఁ జ్రేరణార్థకమగు. 'పెనుచు' అనుదాని యాగ్యశ్చరము లోపి పఁగా (౨౧౦ VI VII విష.) 'అనుచు' అను రూపమేర్పడెనని నీరు తలంచినట్లు తోచుచున్నది. "అనుచు = అంచు, అనుపు - అన్పు - అంపు - ప - క్రి - (√పనుచు) ౧ పోవునట్లుచేయు - పుచ్చు. క. అపవని సత్కృతతిః జెప్పిన నామమ వసువ నంబు బెంపుగ వృద్ధాం గనలం దోడుగ నప్పుడఁగి పనిచియి జనంబు ప్రస్తుతేనేయన్ (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౭౬). (ఆయమ వసువన్ = ఆహ్వానిత యజ్ఞాపంపఁగా - వృద్ధాం గనలను దోడుగఁ బోఁజేసి యాచంబు పోవఁజేసితి నని యర్థము)." (సూ. ౧౩, ని).

ప్రయోగములు:—నీ.....నిదురుడు. మొగము నాయ | నీడి తల వాంచి త న్నెఱుంగక దుఃఖితుడై యుండె..... (సభా. ౨ ఆ. ౧౯౮). చ మతి నొనరింతు రిష్టుఁ డని దుంతురుగాక.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౧). (మరు - మంచు). క. బలహీను లైనవారలు | బలవంతుల నొంచుచు నపుడు బహుమాదుల ..... (సభా. ౨ ఆ. ౧౭౦). చ.....సౌబలుండు ని | నొడిచె దురోదరంబున (సభా. ౨ ఆ. ౨౧౪). ఆ-చె. జుజనాభు పగతు జంభకుం డనువాని | భూరి బలుని పుత్రుఁ బోరిలోన | నొడిచి..... (సభా. ౧ ఆ. ౨౪౭). (ఓగు ధాతు ప్రేరణము - ఓడుచు - ఓడించు) ఆ-చె. కరము భక్తి మ్రొక్కి కరములు మొగిచి యి | ట్లనియె (ఆర. ౧ ఆ. ౨౯౨). (మొగుడు. ప్రే. మొగుడు) క. దేవతలకు నపకారముఁ | గావించిన (ఆర. ౧ ఆ. ౩౭౬). (అగు. ప్రే. కావించు). క..... ...నా | నావిషయాధీశ్వరులను | రావించె దత్త్వయంవం పాశ్చజమునన్ (ఆర. ౨ ఆ. ౨౮). (వచ్చు - ప్రే. రావించు). క. కాంచన మాలాలంకృత | చంచత్తను లీల మెఱయు జవనాశ్వములం | బూంచి రథంబున.....(విరా. ౪ ఆ. ౪౫). (పూను. ప్రే. పూనుచు. పూన్పు. పూంచు). క. కసి యనుమతుడై యందలు | ననుపగ మన్ననలు వడసి యరిగెం బ్రీతిన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౬౧). చ.....ఓండు విల్లుగై | కొనియెడు సందునన్ నినిచెఁ గ్రూరశరంబు లుంబునందు..... (విరా. ౫ ఆ. ౧౭౬). (నిండు+చు=నినుచు = నించు). క.....హైడింబుం | డనిఁ గల్గని నోర్పుఁ | బనుత మతని నతనికన్ (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౧౯౮). (పనుచు = అజ్ఞాపించు - పనుచుదము - పనుతము). నీ....., జనముల సుగతికి నుగుతు

రధిప (ఆను. ౨ ఆ. 333). (ఉండు - ఉనుచుదురు - ఉనుతురు = ఉంతురు).
 తే-గి.....నేన నరుడు | నొంకగా నిట్లు లొప్పరిం దగునె (భీష్మ. ౨ ఆ.
 ౨౮౦). ఉ..... | నొంబడ గొపు సొంపుగ గనుగగ యొప్పున.....
 విల్ | ద్రుంచి తుంగవక్తము.....మేలు లొ | ప్పుదిగ దేరితోడ.....
 ... (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౭౮). చ..... | ను దొల ..... వువాడతని నొంపక
 ..... (నిర్వ. ౬ ఆ. ౧౩౦). ఆ-వె. చుప మడి నలచు జొపు సూచితె...
 ..... (భీష్మ. 3 ఆ. ౨౮౮). చ .....మే | పికి డిగింపగా గొని (వారి.
 పూ. 3 ఆ. ౮౦). చ.....నే | బిచెర వజ్రము జముని పాలి నన్నరనాథు
 వేగమే | యనుచుట కింత యెల్లెగమె యాతని ముయాజ్జ హారయన్. (అశ్వ.
 ౧ ఆ. ౮౧). ఉ..... ఈతం | బందితి నైస్స ముక్తముగ బార్థివ యిట్లని
 పల్కి తత్తటిన్ (శాంతి. ౨ ఆ. ౪౩౨). ఆ-వె. భూభిభజాను గానె పాయెనో నీ
 వెట | యేని పుచ్చితో సజీచ్చ నతని | ..... (ఆ. 3 ఆ. 3౭౨). "అనుచు -
 దే - ప్రే - ౧ అరుగజేయు - పుచ్చు - ఆ - వె..... విజయలక్ష్మి జేగాని
 రమ్మనియధిపుడనిచి పుచ్చు నతడు మొ.య. (నిర్వ. ౯౩.౧౦౧ ప). ౨ ఆజ్ఞాపించు
 చ.....నే | బిచెర వజ్రము జముని పాలి నన్నరపాలు వేగమే | యను
 చుట..... (అశ్వ. ౧ ఆ. ౮౧)" (శ. ౬). 'పుచ్చు' అనుస్థమునకు నిర్వచ
 నోత్తర రామాయణపద్యము నువాహరించుట సరికాదని తోచెడి. అందు "అనిచి=
 ఆజ్ఞాపించి, పుచ్చున్ = పోషణయేగా" అని యర్థముచేయుట యుక్తమని తోచు
 చున్నది. అట్లే యాజ్ఞాపించెడి యర్థమున కిశ్వమేధ పద్యము నువాహరించు
 టయు సరికాదని తోచెడి. అందు వజ్రమును ప్రప్థాపించెద నని యర్థముచేయు
 టయే సుసంగతమై యుండును.

అన్యాయుల కించుక్కు పరం. గురపును 'పు'గాగదుం
 బాలవ్యా. బగు. మానునకు విభావ నగు. ౭౮.
 3౨౮ VI విష అనిపించు. అను - కను - తిను - విను. మానిపించు -
 మానించు.

సంజీవని. 3౨౮ VI విష:—అను మున్నగు ధాతువులకు ప్రేరణించుక్కు
 పరమగునపుడు 'పు'గాగదుము నచ్చును. ధాతువుతుని 'పు' అనునది నిల్పునని
 యర్థము. మాను ధాతువునకు 'పు'గాగదుము వైకల్పికముగా నగును. మాను
 ధాతు వన్యాయులలోనిది కాదు. దానికి 'పు'గాగదుము వైభాషిక మునుటచే
 నిది యప్రాప్తవిభావ యని యెఱుంగునది. ఉదా:—అను+ఇంచు = అను+పు+

ఇంచు = అనిపించు. అను - తిను - కనులకు ‘చు’ గాగమము రాదని బా. క్రి. 23 సూత్రపు వివరణమున సూరియే వచించెను. వినునకు ‘వినుచు - వించు’ అను రూపాంతరములు గలవనియు సం దుదాహరించెను. ప్రకృతసూత్రముచే “విను+ ఇంచు = విను+పు+ఇంచు = వినిపించు” అను రూపాంతరమును గల్గును. సూరి బా. క్రి. ౧౪ సూత్రమునందును ‘అన్వాదులను’ బేర్కొనెను. ఆసూత్రపు వివరణమునందు ‘కొను - మను’ అనునవి రుజువు చేయబడినవి. ఈసూత్రములోని ‘అన్వాదులలో’ వానిని సూరి యుజ్జగించెను. కాన వానికి ‘పు’గాగమమే కాక ‘ఇంచుక్కును’ రాదనియే సూరి తెలపినట్లు తోచుచున్నది. బా. క్రి. 2౪ సూత్రపు విప్లవంలో ‘మను’ ధాతువున కించుక్కు లేదనియు ‘మనుచు - మనుపు’ అని మాత్రమే యుండుననియు సూరి కంరోక్తముగ నే వచించెను. శబ్దారణ్యకరమున ‘మనించు - మనిపించు - కొనించు - కొనిపించు’ అను రూపములు చూపబడలేదు. సూ. రా. నిఘంటు విప్లవకి నకారాది శబ్దములవఱకు మాత్రమే ప్రకటితమయి యున్నది. అందు ‘కొనిపించు’ అను నది చూపబడెను. కాని దానికొక వ్యావహారికవాక్య ప్రయోగముమాత్రము చూపబడెను “కొనిపించు - స - క్రి - (√కొను) కొనుజేయు. (విలువకు పుచ్చుకొనుజేయు). ఉదా:—మగనిచే ఆమె జరిచీర కొనిపించినది” (సూ. రా. ని). ఇంక దీనిప్రేరణము “కొలుపు” (బా. క్రి. 22 సూ) అని మాత్రమే కవిసమ్మతము. విను+పు+ఇంచు = వినిపించు. బా. క్రి. 23-22 సూత్రములచొప్పున ‘వినుచు - వించు’ అను రూపములును గల్గును. కను+పు+ఇంచు = కనిపించు - కానిపించు (చూ. బా. క్రి. 23 సూ). (విస్తర.). తిను+పు+ఇంచు = తినిపించు - మాను+

విస్తర. 3-౨౮ VI విషయ:—“కనిపించు - వినిపించును రూపములు ప్రేరణార్థకములుగా వ్యవహారమున నేడు విననయ్యెడి - యథార్థముగా నాయాగణంబులం జేర్చి యాయావాని కాయారూపంబుల సంపాదించుచుది. వీని సంతర్భావిత ప్రేరణార్థకములుగఁ బ్రయోగములంబట్టి గ్రహింపఁదగును.” (బా. పా. పే. ౪౫౧ పుట). ‘కనిపించు - వినిపించు’ అనువానికి వ్యవహారమున ‘గోచరించు - వినఁబడు’ అనునర్థములు ప్రసిద్ధములగుటచే నీవేటికావాక్య మనర్థకమయి యున్నది. కాన నివి యప్రేరణార్థకములుగా వ్యవహారమున విననయ్యెడినవి వేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాసి యుండుననియు నెచ్చుతప్పున ‘ప్రేరణార్థకములుగ’ అని పడియుండుననియుఁ దోచెడిని. ఈపక్షమున నివి యంతర్భావిత ప్రేరణార్థకము లని వచించుట కేవలము సయుక్తము. “కరఁగు = కరిఁగించు” అనఁగి నించుక్కుచేరకయే ప్రేరణార్థము నెచ్చువాని సంతర్భావిత ప్రేరణార్థకము లనుట సంప్రదాయము.

పు+ఇంచు = మానిపించు - మానించు - మానుచు - మాన్పు - మానుపు - మాన్పు (చూ. బా. క్రి. ౨౪ సూ). చనుఢాతువునకు 'చనఃజేయు' అని మాత్రమే ప్రేరణార్థకరూపము, క. అప్పుడు నగుపించె నచటి యబరాజనమున్ (వి. గా. ౪ ఆ. ౩౯). ఇంచు కృత్యమున 'నగు' ధాతువునకు 'పు' గాగమము వచ్చునని కల్పించికొన నగును. (చూ ౩౨౦ విష)

అడ్డాదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు గుగాగమం బగు నప్పాదులకు విభాషనగు. ౨౯.

బాల్యా అడ్డము - అడ్డగించు. అడ్డము - ఓర - చిత్తము - ౩౨౭ VII విష పంతము - పెల్ల - బోర - మట్టము - మేళము-ఇత్యాదు లడ్డాదులు. అప్పు - అప్పుగించు - అప్పించు. అప్పు - ఓర్పు - పల్లము - కోపము - ఇవి యప్పాదులు.

సంజీవని. ౩౨౭ VII విష:—అడ్డాదులు నప్పాదులును బా. క్రి. ౬౩ సూత్రములోని 'అంగలాదులలో'నివని గ్రహింపవలయును. "అప్పు - ఓర్పు అనునవి యంగలాదులలో సూరించే జాపబడియు నున్నవి. ఆసూత్రముచే వీనికి స్వార్థమున "ఇంచుక్కు"రాగాఁ బ్రకృత సూత్రము ౨౨ సూత్రపు వివరణముగా "గుగాగమము" వచ్చునని యెఱుంగునది. అడ్డము మాన్పుగువాని విభక్తిచేరని ప్రాతిపదికములై "ఇంచుక్కు"నకుఁ బ్రకృతులని యెఱుంగునది. ఈవిషయమును "అడ్డక - గాల - తిలక" అనువాని నంగలాదులలోఁ జూపించిన సూరివివరణమే విశదీకరించుచున్నది. అట్లే యిందును అడ్డాదులని సూరివచించుటయుఁ దద్విషయమును స్పష్టపఱచుచున్నది. కావునఁ దత్తచ్చబ్దముల స్వస్వరూపజ్ఞానమునకై సూరి 'అడ్డము - చిత్తము - పంతము - మట్టము - మేళము - పల్లము - కోపము' అని వచించినను 'అడ్డ - చిత్త - పంత - మట్ట - మేళ - పల్ల - కోప' అనునవే యీ స్వార్థేంచుక్కుత్వయమునకుఁ బ్రకృతులని గ్రహింపవలయును. ఉదా:—అడ్డ+గు+ఇంచు అడ్డగించు = 'అడ్డు' అను నాచ్చికధాతువును 'అడ్డగించు' అను నర్థము గలది వెలయుచున్నది. 'పెల్ల - బోర' అనువానికి రంజాదులకువలెనై (బా. క్రి. ౨౧-౨౨) "పెల్లగిల్లు = పెల్లగిలు - బోరగిల్లు = బోరగిలు" అను స్వార్థేంచు గ్రూపములును, "పెల్లగించు-బోరగించు" అనెడితదీయ ప్రేరణరూపములును సాధించుకొనవలయును. కోపమును బొందునది = 'కోపగ' అనియు, చిత్తమును బొందునది = "చిత్తగ" అనియు మేళమును బొందునది 'మేళగ' అనియు సంస్కృతశబ్దములను గ్రహించి వానిపైని "అన్యస్థా చ్ఛాఽథాతో రిత్యాది సూత్రముచొప్పున

(చూ. ౩౨౬ విష. ౩౨౬ III విష) థాతుత్వ వివక్షచే “ఇంచుక్కు”ను జేర్చి “చి త్త గించు - మేళగించు - కోపగించు” అను రూపములను సంపాదించికొనుట యుక్తము. అందు “మేళగించు” అనుదాని తద్భవరూపము “మేళవించు” అనుదానిని సంగ్రహించుకొనవలయును. కాని సూరి గురుదేశించినట్లు “కోప - చిత్త - మేళ” అను సంస్కృతశబ్దములనై నిగించుక్కు నిలుగనపు డాచ్యుక్త మాత్రవిషయ మనడగు ‘గు’గాగమము చేయుట యుక్తము కాదు. అట్లుగుటంజేరి యడ్డాదులలోని చిత్త - మేళ - శబ్దములను నచ్చాదులలోని కోశశబ్దమును బ్రత్యాభ్యేయములని యెన్నునగును. అచ్చాదులలోని ‘అప్య - ఒప్య’ అనునవి తద్భవథాతువులని యంగలాది వ్యాఖ్యాసంక్షమున వ్రాసఁబడెను. అందలి పల్ల శబ్దముపైతము వైకృతమే. “పల్లము - గుట్టము లోనగువాని విడిచి గంత - పల్లము” (వైకృతదీపిక). పల్లశబ్దము శబ్దస్తోమ మహాద్విజ్ఞాన జూపఁబడలేదు. శబ్దార్థచింతామణి కోశమున “పల్లము” అని యుదాహరింపఁబడెను. ‘పల్లమునమ్’ అనునది యీ రెండు ప్రామాణిక కోశములంగను గాదు. కావున వైకృతదీపికలో “పల్లము” అని ప్రకృతిని జూపుట సరికాదని తోచెడిది. ప్రయోగములు:—“ఓర గించు - ఓరగిల్లు” రెండును స్వాస్థ్యము గంతరూపములే. (“ఓరసించు - స - క్రి. (✓ ఓర) తప్పకొను.....” “ఓరగిల్లు (లు). ఓరగిల్లు అ. క్రి. (✓ ఓర. సం. అపస్య. ప్రా. ఓర. అపగిల్లు - తొలగు.....” (సూ. రా. ని). ఇట్లు “ఓరసించు - ఓరగిల్లు” అగియు రూపములు గలవు. తే.గీ. చేడి పాంచాలకేయు లాదిగాఁగ | గల్లు భూపాలకోటి మొగ్గరముల్లెం | గలగఁగ దిరుగుడువడ నోరఁ గిలగఁ దెల్ల | గిల్లఁ దల్లడఁడ గణ క్రీడ సత్స (భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౬౮ ప). ద్విపద. బోరన నెగయుచు బొంగుచు గొమ్ము | లోగించుచు మలయుచు పంగికొనుచు (బసవ. ౫ ఆ. ౪౮౦ శంక్తి) “వెల్లగించు - చే - ప్రే. వెల్లగిలజేయు - ఉన్నా లించు” (శ.ర). క. అని కలు ద్రావుట యెవ్వరి | క్రిని గాదని పలికి పంతగించుచు .....(మయా. ౩ ఆ. శ. ౮. చ. త్తమున ముక్కులం జెవులం గన్నుల నొత్తెడు రక్త మంగ మాప్రతముగఁజేయఁగా నతఁడు బోరగిలం బడియె ధరణ .....(శ్లో. ౧ ఆ. ౨౮౫). “బోరగించు - కే - ప్రే - బోరగిల్లజేయు” (శ.ర). కా..... సభా తాయాశి వాతాహతా | లోలత్తంత్రుల మేళగింపఁ గదవే లోలాక్షి కేశాక్షిన్ (కనుచు. ౩ ఆ. ౫౭౧). “మేళవించు - వై..... తే.గీ. వీరశృంగారములు మేళవించినట్టి | చెలునమున.....(వై. ౫ ఆ. శ. ౮). ఉ. వావిరి కన్ననీరు మృగనాభిరగఁబున మేళవించి” (వై. ౩ ఆ. శ. ౮). గీ.....

[బా. క్రీ. ౮౦ సూ.] 'అడు-ఓడు-కూడు' అనువాని డ కారమునకు రేఫాదేశము. 1601

ఆరయంగ యుద్ధంబు గాదందుఁ బుట్టు | కీడు మేలేమియును జిత్తగింపకుండు (అశ్వ. ౧ ఆ. ౧౧౬). ఉ. ఐను జిత్తగింపు ద్రుపదాత్తజ నాసభ నట్లుచేసినన్ (ఉద్యో. 3 ఆ. 2౫ ప), 'కోపగించు - కోపగిల్లు' అను రెండును స్వాధ్యైంచుగంతములుగనె సూ. రా. నిఘంటువున నుదాహరింపబడెను. ఆ. వె. కొడుకుపాటుచూచి కోపించి కాలింగ | పతి..... (భీష్మ. ౨ ఆ. ౬౫). 'కోపగించు' అనువానికిఁ బ్రాచీన కవిప్రయోగము లభింపలేదు.

అడోడు కూడుల డ కారంబునకుం జొక్కుపరంబగు

బాలవ్యా. నపుడు రేఫంబగు. ౮౦.

3౨౮ VIII విష. ఆడు - ఆరుచు - ఆడించు. ఓడు - ఓరుచు - ఓడించు.

కూడు - కూరుచు - కూడించు.

సంజీవని. 3౨౮ VIII విష:—ఆడు = తడుపు = స్నానమాడు, మాటలాడు - ఆటలాడు. ఓడు = అవజయపడు. కూడు = పొందు. ప్రేరణార్థకముగు చుక్కు (బా. క్రీ. 23 సూ) పరంబగునపుడు 'అడు - ఓడు - కూడు' అను ధాతువుల డ కారమునకు రేఫాదేశ మగును. ఆడు+చు = ఆరుచు = స్నానమాడించు = తడుపు - ఆటలాడించు - మాటలాడించు. ఓడు+చు = ఓరుచు = ఓడించు = పరాజయమందించు. కూడు+చు = కూరుచు = కూడునట్లుచేయు. ఈ విషయము కొంత పరిశీలింపవలసియున్నది.

ఆడుధాతు ప్రేరణరూపములలో డ కారము నిల్చినది "ఆడించు" అనునది మాత్రమే గలదు. "ఆడుచు" మున్నగురూపములు లేవు. "ఆర్పు = ఆడించు" అనరూపములు గలవుగాన "ఆడుధాతు డ కారంబునకు రేఫాదేశము చేయుట యుక్తమే. క. నేర్పరి పెక్కువిధంబుల | నార్పంగ బొమ్మలు గడంగి యాడెడు చందం | బేప్పడఁ గాన్పుము..... (కొంతి. ౧ ఆ. ౨౮3). చ. మదిరుది నుండ నీసుతుఁడు ముత్రులు సౌబలు జూద మార్పి..... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౮౦). అనురీతిని 'ఆటలాడు' అనునర్థమునందు ప్రేరణరేఫాదేశము నిర్వివాద మనఁదగును. అట్లే - నీ. కెంగేలు కేలితోఁ గిలించి నెయ్యంపు మాటలఁ దగు మలుమాట లార్తు (విరా. ౨ ఆ. 3౧౦). (ఆర్తును = మాటలాడింతును). అనుచొప్పైన "మాటలాడించు" అనునర్థమునందును ప్రేరణరేఫాదేశ మంగీకరింపఁ దగినదే యనఁదగును. కాని "అఱచు = ఆఱుచు = ఆర్పు = బొబ్బరించు" అను వేటొకధాతువు గలదు. అయినను "అడు" ధాతుప్రేరణరూపమగు 'ఆర్పు' అనునది పెద్దకేలు వేయుట యనునర్థమునఁ బ్రయోగింపబడదు గానఁ దద్విషయము శంకాస్పదము కాదు.

క. విజిది వధియించి యార్చెన్ | వజలగ భీముండు భువనవలయుం బద్రువన్
(సభా. ౧ ఆ. ౨౧౨). ఆర్పు-బొబ్బరించు ప్రేరణార్థకముకాదు. మ. జలకం బార్చె ల
తాంగి యార్చు..... (పారి. ౨ ఆ. ౧౧). సీ. నీహర సలిలంబు నించి కాంచన
కలశముల మజ్జన మార్చు జనవు లేదు. (వరాహ. 2 ఆ. ౪౮ సూ. రా. ని).
'ఆర్పన్' అనురీతిని 'స్నానమాడించు' అను నర్థమున బ్రాచీ. వి ప్రయోగములు
లభింపలేదు. కాని 'సీటితోడ దడుపు' అనునర్థమున శబ్దాగ్రప్రయోగములే
చూపట్టుచున్నవి. సీ.....ఆ-వె. ఎటుక గల మహాత్ముఁ డెటుక యన్ జలముల
నార్చుఁ గ్రోధమును మహానలంబు (ఆర. ౧ ఆ. ౨౨౨). తరల.....వరు
గృష్ణుడ వీడు భీముండు వాడు గఁదన్నడి భవత్కృతదారుణం బను వహ్ని నార్చు
గ నున్న య | క్కడిది వీడులు.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౯3). ఈసందర్భమున
నొకవిషయ మాలోచింపఁ దగియున్నది. “ఆటు = చల్లగాలిచే దానియంతట నది
చల్లాటు.” అనునర్థముగల ‘ఆటు’ థాతు ప్రేర. రూపము ‘ఆమ’ థాతు ప్రేరణ
రూపమునకు సన్నిహితముగాఁ దోచును. సీ.....ఆ-వె. ఇంద్రియముల నెల్ల
నిపురంగఁజేయుచు | నడచు శోఃవహ్ని యాటనేర | దింద్రపదమ సేరె నేయు
(భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౯3). ఇట్టియెడల ‘ఆర్పు = సీటితోడదడుపు’ అనునర్థమునకు మూల
మగు నాడు థాతువు చల్ల నేరదు గాన భేదమును గ్రహింపవగును.

ఓడుథాతు ప్రేరణరూపములగు “ఓపించు=ఓరుచు=ఓర్పు” అనువాని యర్థ
మును “ఓర్పు = స - క్రి. సహించు” అనుథాతువు నిర్వహింపఁజాలి యున్నది.
కావున “ఓడు” థాతు డకారమునకు రేఫాదేశము చేయఁజలయని శఁకింపవలసి
యున్నది. ఆ-వె. పరశురాముఁ డొండె హరిఁడొండె నరుఁడొండె | గాక యెరులు
గలరె కర్ణ నోర్వ | బలిమి భీముఁడొండె బలచెవుఁడొండె గాఁ | కొరులు నరులు
శల్యు నోర్వగలరె. (ఆది. 2 ఆ. ౨౦3). క.....నను మార్కొసంగఁ బురు
షుల నుర్విం | గానఁ గిరీటికి నొక్కిని | కే నోర్వ నతండు శరము లెక్కుడెటుఁగున్
(ఉద్యో. ౪ ఆ. ౧౪౯). (ఇటఁ గిరీటిని నొక్కిని నే నోర్వనని కవిప్రయుక్త వన్నచు
ఓలిలేదు). ఇట్టియెడలఁ గల వత్సముచే నివి యప్రేరణరూపములనుట యుక్తము.
ఇట్టి ప్రయోగములను సూ. రా. నిఘంటుకారులు “ఓర్పు (రుచు) ఓపించు -
స - క్రి. (✓ ఓడు) ఓడఁజేయు. జయించు” అనుదానికి లక్ష్యములనుగా నుదా
హరించుట యుక్తముకాదు. వత్సముతోనె యుదాహరించుట మఱియు వింత(చూ.
ఎగచు సూ.రా.ని). ఇట్టియెడల జయింపఁ జాలననుదానివలెనెసహింపఁజాల ననునర్థము
ను సుసంగతమై యనవగును. సీ. సురసమూహంబుతో సురరాజు నోడించి ఖాండవం

[బా. క్రి. ౮౧ సూ.] హడుధాతువు 'డాకు' రేఫాదేశవిధి ప్రత్యాభ్యేయము. 1603

బెక్కటి కాల్పియున్నవీరున కఖిలాభివృత్తవసుందరఁ గల రాజుల నోర్చి పరాక్రమ మున । .....(ఆర. ౧ ఆ. 32౮). ఇట్టియెడల రాజులనోర్చె నహించె ననుట గ్రంథకృదభిప్రేయము కాదు, సుపంగతమును గాదు. ఓడించె ననునర్థమే సందర్భశుద్ధి గల్గియుండును. క. ఆరంభరహితుఁ బొందు నెఱుమరయ సంపదలు హీనుఁ డయ్యును బురుషుం । డారంభశీలుఁడయి యక్క । ణారంభుల నోర్చు నెంత యధికుల నైనన్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౨3). ఇట్టియెడల “ఓర్చు = హించు” అనునది యర్థవంతమే కాదు. ఇంక “ఓడించు = హీనుఁడేయు” అని యర్థము చెప్పక తీరదు. కావున నిట్టి ప్రయోగములను సంగ్రహించుటకయి “ఓడు” థాతు డకారమునకుఁ ప్రేరణార్థక చుక్కర కత్వమున రేఫాదేశ ముపదేశించుట యత్యావశ్యకము. ఇట్టిచోటులందు ముత్పర కత్వమున నత్వము రాదు. పత్వమెల్లరు. ఇందలకు బాధక ప్రయోగములులేవు. శత్రురాజుల నోరుఁగలఁడను రితినే ప్రయోగింఁగదగును. క.....రు । మ్మి రసమెత్తి కీడ్పటికి యంతలు నేసినదాని నీమదిం । గూరిన నొప్పు సొంపునను గోపము పెంపునఁగాదె యారయన్ (ఉద్యో. 3 ఆ. 2౮). క. వారని సంక్లేశఁబులఁ । గూరు నరుడు దానిఁ జేయఁ గొనకొండ్రె బుధుల్. (కాంతి. ౬ ఆ. ౨౮౨ ప). అను సోమ యాజి ప్రాస్థుగిత ప్రయోగములచొప్పునఁ ప్రేరణమందేకాక యన్నియర్థము లందును ‘హడు’ థాతువునకుఁ బర్యాయముగ ‘హరు’ థాతువు వెలయుచున్న దనుటలో సంచయము లేదు. కావున “ఆ డోడు హులు.....” (బా. క్రి. ౮౦ సూ.) అను ప్రకృతసూత్రమున “హడు” థాతువును బ్రత్యాభ్యాసము చేయుట యుక్తము. “ఆ డోడు హులు” అనేది సిద్ధద్వంద్వమున నాచ్ఛికపర రూపసంధిని దొలగించుటయుఁ గర్తవ్యమే. ఇవి స్త్రీమణులు కామింజేసి యాచ్ఛికద్వంద్వమునుట పొసంగదు.

బాలవ్యా. చెడునకుం జి క్కుగాగమంబులును డాక లఘురేఫంబు
3౨౮ IX విష. నగు. ౮౧.

చెలుచు - చెలుపు.

సంజీవని:—3౨౮ IX విష:—బా. క్రి. 23 సూత్రముచొప్పున డాంత మగు చెడుధాతువునకు “చుక్కు” ను, 2౪ సూత్రముచొప్పున ‘పుక్కు’ ను రాఁగా చెడుధాతు డకారవ్యంజనమునకు శకటరేఫాదేశం బగునని యర్థము. ఉదా:— ‘చెడ్+ఉ+చు = చెల్+ఉ+చు = చెలుచు. చెడ్+ఉ+పు = చెల్+ఉ+పు = చెలుపు. రెండిటికిని ‘చడ.జేయు’ అని యర్థము. ఇట్లునుటచేత “చెడించు” అను ప్రేరణించు గాగమాంతరూపము దీనికి లేదని విశదమగుచున్నది.

శబ్దరిత్నాకరమున “ఁజెఱచు - చెఱపు - చెఱుచు - చెఱుపు” అను నాల్గు రూపములు చూపబడెను. ‘ఉ’కారమధ్యము కొండఱ మతమనియు ‘అ’కార మధ్యము కొండఱ మతమనియు వ్రాయబడెను. సూ. రా. నిఘంటునందు ‘చెఱచు’ అనురూపముమాత్రము చూపబడలేదు. కాని “చెఱపు - చెఱుచు - చెఱుపు” అనువాని వివరించుటలో నయిదుచోటులందుఁ ‘చెఱచు’ శబ్దము వాడబడెను. ఉకారమధ్యతనుగాని ‘అ’కారమధ్యతనుగాని ‘చు’వర్ణమునుగాని ‘పు’వర్ణమును గాని నిర్ణయించు ప్రయోగ మేకోశమునందును జూపబడలేదు. శకటమును నిర్ణయించు ప్రయోగము చూపబడెను. “నీ.....ఎఱిగి వానితపము చెఱువఁ బనిచె। .....(ఆది. ౫ ఆ. ౧౮౫). ‘చెర్చె’ అనియుఁ గలదు. ద్విపద. యజ్ఞే శుండేనిఁ గ్రియాదక్ష దత్తు । యజ్ఞ మేటికిఁ జెర్చె (ఁంశితా. వాద. ౨౦౫ పా. సూ. రా. ని).

చెడుశబ్దమూలకమగుటంజేసియు ‘అ’కారమధ్యతను నిర్వహింపఁజాలు ప్రయోగము లేమింజేసియు సూరిగారిమతముచొప్పున ‘ఉ’కారమధ్యముమాత్రమే యంగీకరించుట లెస్స.

పడునకుం జుక్కును డా కలఘురేఘంబు నగు. ౮౨.

కాలవ్యాకరణ పలుచు.

వివరణము. శబ్దరల్లంబగు పడున కించుక్కు విభావనగు నగుచో

3౨౮ X విమ. డాకు లఘురేఘం బగు. ౮3.

వెలువడు - వెలువరించు - వెలువలుచు - చొప్పడు -

చొప్పరించు - చొప్పలుచు.

సంజీవని. 3౨౮ X విమ:—బా. క్రి. ౭3 సూత్రముచొప్పున ‘పడు’ థాతు వునకుఁ ప్రేరణంబున ‘చుక్కు’రాఁగా దాని డకారవ్యంజనమునకు శకటరేఘాదేశ మగునని యర్థము. ఉదా:—ఁడ+ఉ+చు = ఁఱ+ఉ+చు = ఁలుచు = పొందఁ జేయు. పతనార్థకమగు ‘పడు’ థాతువునకు “ఏనుఁగును గోతిలోఁ బఱచెను” అను అనురీతిప్రయోగము కన్పట్టదు. “ఏనుఁగును గోతిలోఁ బడఁజేసెను” అనియే వాడబడుట గలదు. కాని బాణమును బడునట్లు చేసె ననుచో “బాణమును బఱ పెను” అను రీతి ప్రయోగములు కన్పట్టును. ‘ఁజెఱపు పయిని దుప్పటి పఱచెను’ అను రీతిని బతనార్థమందు ‘పఱచు’ అను ప్రేరణరూపము కొన్నియెడలఁ గన్పట్టుచున్నది. ఇట్లే ‘తడఁబడు’ అనుదాని ప్రేరణమునందును ‘తడఁబఱచి’ అను ‘అ’కార మధ్య రూపము కనిపెయు క్రమై యున్నది. క. గంగీతకళలఁ జెలఁగు కు । రింఁగాఁడి బెడం

గులం గరంగుట తప్పి | భంగించి యితర కాంతః దౌ | టంగుట తప్పి తడఁబఱచి
పురుషులకున్ (కళా. ౭ ఆ. ౨౨౪ శ. ర. పటచు - తొఱఁగు శబ్దములయొద్ద తమగ్ధ
మున 'పటపు' అనురూపమును గన్పట్టుచున్నది. 'శరశతంబు పటపెను' అనురీతి ప్రయో
గములు గలవు. ప్రకృతసూత్రముచొప్పున "పొంగు" అను స్థముగల 'పడు' థాతు
వునకుఁజేరణార్థమున 'పటుచు' అను 'ఉ' కార మధ్య థాతు వేర్పడుచున్నది. పటుచు =
పొందించు - బాధలనొందించు. ౩. నెట్టగ సభలో వేపుగ | కట్టెదుర నాతితనము
గా కెంతయు వా | రెట్టితులువలో ద్రావది | కట్టల పటిచెడిదె జూడ చూడరె
యెందున్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౪౪). శబ్దరత్నాకరకర్త యిట్టివ్యవస్థను జేయలేదు.
ప్రేరణార్థములగు 'పటచు = పటుచు' అనునవి పర్వాయుజులని తలఁచి యీక్రింది
రీతిని వ్రాసెను. "ప్రేరణార్థకమైన పటచు ఒకన్యాయమునుబట్టి ఉకారమధ్యముగా
నుండవలసి యున్నను వ్రాతిప్రతులయం దంతట తఱచుగా అకారమధ్యముగా
నుండుటవల్లను ఒక ప్రామాణిక వి ప్రయోగమున (పింగళిసూరన కళాపూర్ణోదయ
మున, తడఁబఱచి యత్యయండు కానబడుటవల్లను ఇట్లకారమధ్యముగానును
వ్రాయఁబడియెను" (శ. ర. 'పటచు' శబ్దము). 'పటుపంగ' అని 'ఉ' కారమధ్య
ముగా వావిశ్వవారి ముద్రణమున నున్నదాని నీతఁడు సవరించి "పటపంగ" అని
యిట్లుదాహరించెను "పటచు - యు - దే.....వై. ప్రే.....౩ పాటు
పడఁజేయు. అకల్పపులం బటపంగఁ బాడియే. (భార. ఉద్యో. ౧ ఆ.)" (శ. ర.).
శబ్దరత్నాకరకర్త దీనితోపాటుగ నిచ్చి యితరోదాహృతులు పతనార్థక పడు థాతు
రూపము లనఁదగును. "పటచు - యు - దే.....ప్రే. ౧ పడఁజేయు. చ...
.....కడు దుర్భవంబునన్ | పటపకుమయ్య..... (భార. ఆరణ్య. ౫ ఆ).
౨ దుప్పటి లోనగువాని పటచు....." (శ. ర.). పయినుదాహరించిన యారణ్య
పర్వ పద్యమున "దుష్టనీచజన్తమునఁ బడఁద్రోయకుమయ్య యని యర్థముగాన
నదియుఁ బతనార్థకమే యనఁదగును "ఆ.వె.....క్రవ్యాద జన్తుండ | వగుము
మీఁద ననియె ననిన నేను. చ. ఎటుఁగక తప్పసేసితి సహింపఁగదే కడుదుర్భవంబు
నన్ | బటపకుమయ్య నాపుడుఁ గృపన్..... (ఆర. ౫ ఆ. ౧౩౩-౧౩౪ ప). ఇట్లు
శబ్దరత్నాకరకర్త "పటచు - పటుచు. పటపు - పటుపు" అను ప్రేరణరూపములను
వ్యవస్థారహితముగఁ గలగాయపులగముగ నుదాహరించెను. "పటచు - యు -
దే - ప్రే - పటపఁజేయు.....౩ ప్రయోగించు. దివ్యశరంబులు ద్రోణుతేరి
వైఁ పటపు కిరీటి. (భార. ద్రోణ. ౧ ఆ.)" (శ. ర.). "పటుచు - దే - ప్రే. ౧ పడఁ

జేయు. వ. పదంబులు విడిచియు - పార్శ్వంబు లగలఁ జెడిచియు గజంబులం బడిచియు గాత్రంబుల నుడిచియు. (భాగ. ౬ స్కం). ౨ దుప్పటిలోనగువానిఁ బఱచు....." (శ. ర). "ఁటువు. దే - ప్రే - గ పడఁజేయు - పాటుపడఁజేయు... .." (శ. ర).

౮౩ సూ. వ్యాఖ్య:—శబ్దలక్షణంబగు పడునకు=బా. క్రి. ౧౧౮ సూత్రము చొప్పున శబ్దపల్లముగ నేర్పఁ శబ్దముగఁ గుత్తగావయవమైయున్న పడుఁ ధాతువునకుఁ బ్రేరణంబున బా. క్రి. 23 సూత్రముచొప్పున 'చు'గాగమంబును "ఇం"చుగాగమంబును నగును. అందు "చుక్కు"వచ్చునపుడు పూర్వసూత్రము (బా. క్రి. ౮౨ సూ). చొప్పున డకారవ్యంజనమునకు శకటరేఫాదేశం బగును. వెలి+పడు+చు = వెలుపడుచు. ఇంక నించుక్కు వచ్చునపు డట్టి పడు ధాతువ్యంజన డకారంబునకు లఘురేఫాదేశం బగును. ఉదా:—వెలుపడ్+ఉ+ఇంచు = వెలుపర్+ఉ+ఇంచు = వెలువరించు = వెలుపఱికిఁ బడునట్లుచేయు. "వెలుంగు+పడు అచు నీరెండుధాతువులును గలిసి వెల్లడియను విలక్షణాగ్రమును బోధించును" (బా. సా. పే. ౮౫౩ పు) అను వేటికవివరణము సరికాదు. వెలుపడుశబ్దమునకు వెల్లడి యనునర్థము సరికాదు. "వెలుపడు - ద్వ - ఆ - క్రి - (వెలి+పడు) ౧ బయలుపడు. నూతిలో వెలుపడఁ గోపలిం దిగిచె (భార. ఆది. 3 ఆ). ౨ బయలుదేలు - వెలుపడియె నశేషరాజ్య విభవచ్యుతుడై (భార. ఆర. ౨ ఆ)... .." (శ. ర). "చొప్పడు - ద్వ - ఆ - క్రి. (చొప్ప+పడు). కలుగు. ఉ.....వే । రుక్మనఁ బోరినన్ సుగతి యొందె జయంబును నొండె జొప్పడున్ (భార. శల్య. ౧ ఆ)." (శ. ర). చొప్పడ్+ఉ+ఇంచు = చొప్పర్+ఉ+ఇంచు - చొప్పరించు = కలుగఁజేయు. ప్రయోగములు:—నీ..... । నీయట్లు క్రూరులై నృపతులఁ జెఱఁబెట్టి పసువరించుచు బశువతి నుమేళు । వరదుఁ బూజించినవారును గలరె, (సభా. ౧ ఆ. ౧౮౯), క. తనయుఁ బసువడిచి తదవ్వఁ । గొని వేల్చినఁ జూచి.....(ఆర. 3 ఆ. ౨౧౫). (పసువరించు = పసుపఱుచు = యజ్ఞపశుత్వమును బొందించు = యజ్ఞపశువుగాఁజేయు). నీ.....తే-గీ. ధారుణీ సురముఖ్యు లధ్వరములందుఁ । బసువరింపరె పశువుల బరమ పుణ్యగతులు గలుగవె...(ఆర. ౫ ఆ. ౫౫). పైస్థలములందెల్ల 'పశువరించు - పశుపఱుచు' అని శవర్ణమే భారతమున ముద్రింపఁమైయున్నది. శబ్దరత్నాకరమున 'స'వర్ణముతోఁగాని 'శ'వర్ణముతోఁగాని యీశబ్దమే చూపఁబడలేదు. ఇది 'భయపడు' మున్నగువానివంటిది గాదు. ఇయ్యది శబ్దపల్లపము. సాధారణముగా శబ్దపల్లపావయవము లాదిభిక్ శబ్దములై యైయుండును సంప్రదాయము. పడియు నెడలి

[బా. క్రి. ౮౩ సూ.] 'సూ.రా.ని' 'నిలువరము+ఇంచు=నిలువరించు' తప్ప. 1607

వాదేశము - రేఫాదేశము - సర్థవిశేషము మున్నగునవి మిశ్రస్థలములందు సంభ
 వించునవి కావు. అందలి వాదేశము గ స డ ద వా దేశము కాదు. శబ్దపల్లవము
 లందుఁ గల్గు నాదేశ విశేషము. "పసుపు+పడు+ఇంచు = పసువరించు = పసు
 వలుచు" అని యాచిక్షశబ్దరూపముగ నంగీకరించుటయే యుక్తమనితోచెడిది.
 ఉ. పాలితదుర్మయుండు శిశుపాలుండు బాలుడు వీరినేను భూ | పాలక నీకుఁ
 బట్టుపలుపన్ (సభా. ౨ ఆ ౨౨). (పట్టునగు. ప్రే. పట్టువఱచు). మత్తకోకిల.
 ఈ వికర్ణుడు బాలుడయ్యును నేర్పరించి కథావిధిన్ | దేవకుంత్రియహాలె
 ధర్మపుః దెల్పె నీతఃబుద్ధి మీ | రేవగింపక చేకొను డిది యెల్లయందును ధర్మ స |
 ద్భావ మొక్కని కేర్పరింపగ బ్రహ్మకై నను బోలునే (సభా. ౨ ఆ. ౨౩౬). (వర్పడు.
 ప్రే. వర్పరించు). క.....అదియె | ల్లను నేర్పరించి.....(విరా. ౧ ఆ.
 ౬౫). మ.....దర్పంబు సొం వేర్పరిం | చుటకుం బొచ్చిన.....(కిర్ణ. ౧
 ఆ. ౮౬). తే గీ. ఎట్టులంటిని వినుచుది యేర్పరింతు (ఆచు. ౫ ఆ. ౫౭). ఆ వె.
 వృద్ధు కొడుకుపలుకు విని హ్రుండుడై పాప | బుద్ధిజేసి మిమ్ము భూతంబు | వెలువ
 రించి రాజ్యవిభవంబు గొని | .....(ఆక. ౧ ఆ. ౨౦౮). (వెలి+డు+ఇంచు=
 వెలువరించు). ఉ. పాండవనై న్యముల్ నెరరి పాతెకుఁ గల్గుచేత నొచ్చి యు |
 ద్దండత నీదుశౌర్యమును దర్పము నేర్పడ నిల్వరింపుమీ | (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౨౦౨).
 (నిలుచు+పడు = నిల్వడు. నిలుపు+పడు = నిల్వడు. నిల్వడు = నిలువడు - ప్రే -
 నిలువరించు - నిల్వరించు = పాటిపోకుండ నిలుచునట్లుచేయు). కోశములందలి వేలు
 రీతిని వివరింపబడెను. "నిలువరము - దే - విణ - స్థిరమైనది." "నిల్వరించు - దే -
 ఆ - క్రి. చలింపక నిలుచు. ఆ-వె. వీడె వచ్చుచున్నవాడు పార్థుడు మన | మేమి
 నేయువార మీవు దక్క | నొరులు నిలువరింప నోపడువారలె | యొటలేక తాఁకి
 యోర్వవలదె (భార. విరా. ౫ ఆ). అం. ప్రే. చలింపక నిలుపు.....౨ నిలుపు
 ..... (శ. ౪). ఇది యిట్లు "అకర్తకక్రియ"యనియు సంతర్భావిత ప్రేరణా
 ర్థకమనియుఁ జెప్పుట సరికాదు. ఒరులు నిలువరింప నోపడువారె=ఇతరులు నేనలను
 బాటిపోకుండ నిలుపుటకు శక్తులాయని యర్థము. అంతిమకాని "అర్జునుతో నెదిర్చి
 నిల్చుట కోపడువా రెవరని యర్థముకాదు. సూ. రా. నిఘంటుకారులు దీని సంత
 ర్భావిత ప్రేరణార్థక మనక సకర్తక క్రియగానె యంగీకరించిరి. అకర్తకక్రియ కేదో
 చంద్రాగద చరిత్రమనెడి యర్వాచీన గ్రంథమునుండి ప్రయోగమును జూపిరి. కాని
 యిది 'నిలువడు' అను శబ్దపల్లవపు ప్రేరణరూపమని వ్రాయలేదు. "నిలువ (ల్వ)
 రించు. స. క్రి. (✓ నిలువరము) ౧ నిరోధించు - ఆపు....." (సూ. రా.

ని). (‘నిలువరము’ శబ్దమునకుఁ బ్రాచీన కవిప్రయోగములు సూ. రా. నిఘంటువునఁ జూపఁబడలేదు), “నిల్వరించు - చే - ఆ - క్రి. ఆం - ప్రే. నిలువరించుయొక్క రూపాంతరము. చలింపక నిలుచుటకు:—క.....పాం । డవయోధులు నిల్వరించుటకుఁ జాలక జీ । చ్చువడిన.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౪౧).” (శ. ర). ఇందును బాండవయోధులు తమ సేనలను నిల్వరించుటకుఁ జాలక జీచ్ఛవడిరని సకర్తముగానె యర్థము నెన్నవగును. క..... । భగదత్తుఁడు మత్తగజముఁ బఱపి యతని నా । శుగముల.బొదివిన.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౩౮)..... క. కవిని బలము జంపఁగఁ బాం । డవయోధులు నిల్వరించుటకుఁ జాలక..... (భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౪౧). అనియున్న యాసందర్భమున న “బలముల నిల్పునట్లుచేయఁ జాలక” యని యర్థముచేయుటయే సుసంగతమై యుండుచుగదా.

నన్నయ ణిజన్తాదపి కేచిత్తు । ణిచ మాహు రనీశ్వరాః (వికృ).

3౨౯ విష. క్రియా. ౧౩ కా. ఆహో. ౪౯౩ పు).

కల్పతరువు. 3౨౯ విష:—కేచిత్తు = కొందఱు, అనీశ్వరాః = స్వతంత్రులగు మహాకవులు, ణిజన్తాదపి = ప్రేరణార్థక థాతువుకంటె బరముగానైతము, ణిచమ్ = మఱొక ప్రేరణార్థక ప్రత్యయమును, ఆహుః = ప్రయోగింతురు. “అనీశ్వరాః = స్వతంత్రాః” అనుగాని స్వారస్యముచే సజ్జితప్రయోగము లరుదని వ్యక్తమగుచున్నది. ణిజన్తా త్రనుటచేతఁ బ్రేరణించుక్కువయిని ప్రేరణించుక్కు నిల్వరాదనియు స్వార్థించుక్కుమీఁదఁ బ్రేరణించుక్కు నిలువవచ్చుననియు మఱియుఁ బ్రేరణార్థకములగు ‘చుక్కుగాగమముల’మీఁదఁ బ్రేరణించుక్కు నరుదుగ నిల్వనగుననియు వ్యాఖ్యానము చేయవగును. ఉదా:—రక్షించు+ఇంచు = రక్షించించు (బా. క్రి. ౮౭ సూత్రముచే స్వార్థించు కృతార్థమునకు ‘ప’త్వం బయ్యెనని యెఱుంగునది) చచ్చు - పే - చంపు - మరల పేరణార్థము - చంపించు - రాజు భటులచే మృగములను జంపించెను. ఈశ్వరుఁడు రాజుచే జనులను రక్షించించును. య. “వివాహ మొనర్చు మొప్పంగ నిత్యా ద్యాచారోక్తిఘ సకర్త కేఘ బనర్పించు పుము ఇత్యాదిరూపం క్వచి త్సాధు. ప్రయోగస్తు న ప్రాయః ప్రబంధేషు దృశ్యతే.” (అహో. ౪౯౩ పు). అని యిట్లహోబలపతి దీనికే బ్రయోగ మరుదని వచించెను. అట్లయినను సధర్మణాంగీకృతిచే దీని ప్రయోగము సాధువే యనఁదగును.

ప్రేరణాంబుసం దించుక్కుమీఁద నించుక్కులేదు. ౮౪.

కాలవ్యా. ఇ టనుటంజేసి ప్రేరణార్థంబయిన యితరాగమంబు

3౨౯ I విష. మీఁదం ప్రేరణార్థంచ గాగమం బగునని యెఱుంగు

[బా. క్రి. ౮౪ సూ.] ప్రేరణార్థకములపై మరలఁ ప్రేరణార్థకము నిల్పువిధి. 1609

నది. నొచ్చు - నొంచు - నొంపించు. చచ్చు - చంపు - చంపించు.

సంజీవని. 3౨౯ I విష:—ప్రేరణంబునం దించుక్కుమీఁద నించుక్కు లేద నుటంజేసి యించు స్థిన్నములగు ప్రేరణార్థక చుగాగమ పుగాగమములమీఁదఁ ప్రేరణార్థ కేంచుగాగమము నిల్వవచ్చుననియుఁ ప్రేరణేతర స్వార్థేంచుగంతము మీఁదఁ ప్రేరణార్థ కేంచుగాగమము నిల్వవచ్చుననియు నర్థము లభించుచున్నది. చదువు - ప్రే - చదివించు. దీని ప్రే. 'చదివింపించు' అను రీతిరూపము లుండనేరవని తాత్పర్యము. 'పరించు' అనునది స్వార్థేంచుగంతము గాన దానిపైఁ ప్రేరణేంచుక్కు నిలిచి 'పరింపించు' మున్నగురీతిని దత్తమథాతురూపములు సాధువులే యగునని యెఱుంగునది. 'చచ్చు - ప్రే - చంపు - ప్రే - చంపించు' అనురీతిని ప్రేరణార్థక చు క్కుక్కులమీఁద నైతము పునఃప్రేరణవివక్షయందించుగాగమము నిల్వవచ్చు ననియు నెఱుంగునది.

ఇత్వంబుగాని యెత్వంబుగాని కూడుచో ననాద్యం

బాలవ్యాకరణ బంధన యుత్వంబున కిత్వం బగు. ౮౫.

వివరణము. నిగుడు - నిగిడి - నిగిడె. మగుడు - మగిడి - మగిడె.

33౦ విషయము. ఉడుగు - ఉడిగి - ఉడిగె. మునుగు - మునిగి - మునిగె.

సంజీవని. 33౦ విష:—థాతువుపైని 'ఇ - ఎ' అనునవిగాని యవి యాది యందుంగల ప్రత్యయాదికముగాని నిల్పునపుడట్టి థాతువుయొక్క శబ్దాదిగతమగు 'ఉ' కారము తప్పఁ దక్కిన 'ఉ' కారములు 'ఇ' కారములగు నని యర్థము. ఉవా:— నిగుడుథాతువుపైని క్త్వాద్యైకకారము నిల్వఁగా 'నిగుడు+ఇ' అనుచో 'నిగిడి' అని యేర్పడును. ఇందుఁ బదాదీతరమగు గ కారముమీఁది 'ఉ' కార మికార మయ్యెనని యెఱుంగునది. ఇట్లే 'నిగుడు' అను థాతువుపైని భూతార్థక ప్రథమైకవచనము 'ఎను' అనునది (బా. క్రి. ౧౬ సూ) నిల్వఁగా 'నిగుడు+ఎ' = 'నిగిడెను' అనుచో ఎ కారముమూలమున గ కారముమీఁది 'ఉ' కార మికారమయ్యెను. ఇట్లే తక్కిన వానియందును బ్రక్రియ నెన్ననగును. 'నిగుడు+ఇంచు' = 'నిగిడించు' అని యిట్టిం చుక్కు నిల్పునపుడు నైత మనాదిస్థితోకార మికార మయ్యెను. ఇట్టిస్థితికి బా. క్రి. ౭3 సూత్రము మున్నగుసూత్రముల వివరణోదాహరణములలోని - మగిడించు - కుదిరించు - విసిపించు - కసిపించు మున్నగునవల్లె లక్ష్యములై యని యెఱుంగునది. ఇట్లే పురిటిల్లు - (పురుడు,) చదివెదను - చదివితని- మొదలగునవి నైతము దీనికే లక్ష్య

ములగుచున్నవని యెఱుంగునది. అనాద్యంబయిన యుత్పంబున కనుటంజేసి కుదిరించు - కుడిపించు మున్నగుచోట్ల శబ్దాదినున్న కకారముమీఁది 'ఉ'కారమున కికారము రానేరదు. అట్లే కుదిరెను - కుడిచి మున్నగుచోటులందును 'క'కారము మీఁది 'ఉ'కారమున కికారము రానేరదు.

ఈసూత్రము సార్వత్రిక మనుటకుఁ బ్రామాణిక ప్రాచీన వైయాకరణాంగీకారముగాని యిఁక యిత్యమును నిర్వహించు యతిస్థలఘటిత ప్రాచీన ప్రామాణిక కవిప్రయోగముగాని లభింపలేదు. ఇతియతాక దీనికి విరుద్ధమగు ప్రాచీన మహాకవిప్రయుక్త యతిస్థానఘటిత ప్రయోగముపైతము కన్పట్టుచున్నది. సీ. ఆలోన గదపూన్పి యభ్రమాశంకంబు కుంభపీఠంబు పగుల్పి యసుర (హరి. పూర్వ. ౪ ఆ. ౧౫౪). శబ్దరత్నాకరమున “పురుటియాలు - పురుటిల్లు - పురుడించు” అనురీతిని బ్రకృతసూత్ర విరుద్ధరూపములు కొన్ని యుదాహృతములై యున్నవి. తాళపత్ర మూతృకలందును నిష్టిరూపములు కన్పట్టుచున్నవి. పయసందర్శమునుబట్టి యిది బహుళమనుట యుక్తము.

ఋషయా. అనుబంధ ప్రాథమయో, ర్ణా వ్యతిరేకాదికేచ చోః షః

330 విషయము. స్యాత్ (ఆం. చిం. క్రి. ౫ కా. ఆహా. ౪౬౩ పు)

కల్పతరువు. 330 విషయము:—అనుబంధప్రాథమయోః = అస్తి రను బంధకః స్యాది త్యాదిచే విధింపఁబడిన (చూ. ౨౯౬ విష) 'కలుగు ధాతురూపమగు ననుబంధమును, గర్త జ్ఞానుబంధః స్యాది త్యాదిచే విధింపఁబడిన (చూ. 3౧౯ విష) పదు ధాత్వనుబంధమును, బ్రాథమ్యాద్యర్థక ప్రత్యయములును (3౦౫ విష) బరమగు చుండఁగాను, ణౌ = ప్రేరణార్థకమగు 'ఇంచుక్కు' (చూ. 3౨౬ విష) పరమగు చుండఁగాను, వ్యతిరేకాదికేచ=వ్యతిరేకాదౌ భావని చాత్ స్యాది సూత్రముచే విధింపఁబడిన (చూ. ౨౯౬ విష) (3౦౩ II. 3౦2-3౧౦-3౧౨-3౧3-3౧2 వల య్యుది. విష. చూడు) 'అత్తు' మున్నగునవి పరమగుచుండఁగాను, చోః = ఇంచు గాదుల చకారమునకు, షః - స్యాత్=పకారాదేశ మగును. ణి చ్చనఁగాఁ జ్రేరణార్థకము. అది పరమగునపుడు, ధాత్వవయవ చకారమునకును, “ఇంచుక్కు - చుక్కు” అనువాని చకారమునకును 'ప'కారాదేశము నిత్యముగా నగును. ద్విత్వచకారమునకు ద్విత్వ పకార మగును. తక్కిన యనుబంధప్రాథమ పరికర్త్యమందును వ్యతిరేకాది పరికర్త్యమందును 'ఇంచుక్కు - చుక్కు' అనువాని చకారమునకుమాత్ర మే పకారాదేశమగును. ధాత్వవయవ చకారమునకు 'ప'కారాదేశము రాదు. అంతేకాక ధాత్వవయవ చకారమునకు వకారాదేశ మగును. ప్రేరణార్థకస్థలములు ప్రస్తు

[బా. క్రి. ౮౬ మొ. ౮౯ సూ.] కవిశిరోభూషణమందలి ప్రమాదములు. 1611

తము లగుటండేసి యవి పరమగుచుండగా వచ్చు పత్వము ముందుగ నుదాహరింపఁ బడుచున్నది. ఉదా:—భాతుసహజ చ కారమునకు:—ఉదా:—గెలుచు-గెలుచు+ ఉ+ఇంచు = గెలుపి+ఉ+ఇంచు = గెలుపించు, బా. క్రి. ౮౫ సూత్రముచొప్పున 'ఇ'త్వము రాగా "గెలిపించు" అనురూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇట్లే - వలచు (వే) వలపించు, పిలుచు - (ప్రే) - పిలిపించు. ద్వీరుక్త చ కారమునకు బహుళముగ ద్వీరుక్త ప కార మగును. మెచ్చు (ప్రే) మెప్పించు - మెచ్చించు. ఇచ్చు - (ప్రే) - ఇప్పించు. తెచ్చు - (ప్రే) - తెప్పించు. చొచ్చు - (ప్రే) - చొప్పించు = చొనుపు. హెచ్చునకుఁ బత్వము ప్రయోగదృష్టము కాలేదు. హెచ్చు-(ప్రే)-హెచ్చించు. చచ్చుభాతు ప్రేరణరూపము - చంపు. (బా. క్రి. ౭౭). వచ్చు - (ప్రే) - రావించు - రప్పించు (బా. క్రి. ౭౭). నొచ్చు - (ప్రే) - నొంచు - నొప్పించు - మొ. ఇంచుకొ చ కారమునకు:—రఱించు - (ప్రే) - రఱింపించు. పోషించు - (ప్రే) - పోషింపించు. వసించు - ప్రే - వసింపించు - మొ. చుక్క చ కారమునకు:— మనుచు - (ప్రే) - మనిపించు. అణచు - (ప్రే) - అణపించు. విలుచు - (ప్రే) - విలిపించు. ఉంచు - (ప్రే) - ఉంపించు. దంచు - (ప్రే) - దంపించు (దచగు భాతువు). మొ.

అనుబంధాదులు పరమగునపుడు చ కారమునకుఁ బకారాదేశము గల్గుట కుదాహరణములు:—రఱింపఁగలవాడు - రఱింపఁబడియెన్ - రఱింపుము - రఱింపుడు - రఱింపడు - రఱింపమి - రఱింపక - రఱింపని - రఱింపవలయున్ - మొ. 'అనుబంధ' అనుటచే 'ఉండు' భాత్వనుబంధ పరకత్వమందును 'ప'త్వము గల్గుననుచుఁ గవిశిరోభూషణకర్త, "ప ర్తమానాథ వివక్షయా వసతి రనుబంధకః - ఇంచుగాగమః - పాదేశః - చురితి క్రియాపదానామితి చుః - వ్యతిరేకార్థే లృటి లటిక్యాది సూత్రేణ డుజ్. అనుక్తన్యాయేన సానునాసికోచ్చారణం జీత్ - నుతింపుచున్నాడు - పోషింపుచున్నాడు" (ఆహా. ౮౬౩ పుట). అని యిట్లు వివరించెను ఇది సరికాదు. భారతాది ప్రాచీన ప్రబంధములందుఁగాని తుదికి శ్రీనాథకవి పితామహ గ్రంథము లందుఁగాని యట్టి పత్వము వచ్చిన ప్రయోగములు లేవు. మఱియు "నుతింపు+చు+ ఉన్నవాడు" అనుచో వర్తమానార్థక చువర్ణక వ్యవధానమున భాతువుయొక్క యించుక్కున కనుబంధపరకత్వము లేమిండేసి చింతామణిసూత్రముచొప్పున నైతము పత్వము రానేరదు. కావున నహోబలపతి చింతామణిసూత్రముల కుదాహరణముగా "నుతింపుచున్నాడు - పోషింపుచున్నాడు" అను పత్వమును జూపుట సరికాదు. అట్లే చింతామణిచొప్పున దచ్చబ్రవ కారలోపము గల్గినరూపములు సిద్ధింప

నేరపుగాన "నుతించుచున్నవాడు" అని చింతామణిపక్షమున నుదాహరింపవలెను గాని 'నుతింపుచున్నాడు' అని యుదాహరింపరాదు. ఇంతియకాక "సానునానీ కోచ్చారణంజీత్" అను ప్రాకృత వ్యాకరణసూత్రము చొప్పున జీత్తగు డుజ్జులోని 'డు' అనుదానిమీఁది 'ఉ'కారము సానునానీకము కావలయునుగాని 'డు'వర్ణకము నకుఁ బూర్వస్వరము సానునానీకము కానేరదు. (చూ. ౧౨౭ విష). కాన నట్టి ప్రాకృత వ్యాకరణసూత్రముచే డుజ్జు విందు పూర్వక మగునను కవిశిరోధూషణ వ్యాఖ్యయు సరికాదు. ఇంక ౧౨౭ విషముచొప్పున జీత్తు విందుపూర్వక మగునని గ్రహింపవలయును.

పయిరీతిని నన్నయాధర్వణీయమునకును బ్రాచీన మహాకవిప్రయోగముల కును "నుతింపుచున్నవాడు - నుతింపుచున్నాడు" మున్నగుచోటులందలి పత్వము సమ్యతము కాకున్నను మధ్యకాలపు మహాకవుల ప్రయోగములం దట్టి పత్వము కన్పట్టుచుండుటండేసి యట్టిరూపములు నేఁ డసాధువులనరాదు. కావుననే త్రిలింగ లక్షణశేషకర్త యీక్రిందిరీతిని సూత్రించి కవిప్రయోగముల నుదాహరించెను. "పకారంబు గొన్నియెడల శత్రుత్వ చువర్ణకంబునందుఁ గానంబడెడి. ఉదా:— చ. మోవిమోవిఁ జే । రుపుచును.....(కళా. ౭ ఆ). ఉ.....గ । ర్జింపుచు.....(జై. ౨ ఆ). మొ." (ప్రాథ. క్రి. ౧౭ సూ). చ. కపటపు నిర్ర వోవుతఱిఁ గౌఁగిట నానుచు మోవి మోవిఁ జే । రుపుచును గొన్నిరాత్రులు వరుం దనియించెలతాంగి.....(కళా. ౭ ఆ. ౧౬౨). ఉ. కంపిత దిగ్విభాగముగఁ గానీలి వచ్చిన నన్నొకింత వీ । టింపఁడు సైన్యముల్ సరకునేయఁడు సింహాకిశోరవృత్తి గ । ర్జింపుచునున్నవాడు మది మృత్యుభయంబు.....(జై. మి. ౨ ఆ. ౪౬ ప). ఇట్లు పింగళ సూరనార్యుఁడును బిల్లలఁజ్ఞు పిన వీరభద్రుఁడును వర్తమానార్థక చువర్ణక పరకత్వమునందును "ఇంచుక్ - చు" గాగమముల చకారమునకు "ప" కారాదేశమును బ్రాసస్థల ఖితిముగాఁ బ్రయోగించియుండుటండేసి "చేరుచు+చు+ఉన్నాడు = చేరుపుచున్నాడు. గర్జించు+చు+ఉన్నాడు = గర్జింపుచున్నాడు" అను వర్తమానార్థక రూపములు సుసాధములగుచున్నవిగదా. ప్రాచీనమహాకవిప్రయోగములు లేమిండేసి సూరి యీపత్వమును సంగ్రహింపఁడయ్యె. తరుకాలమున నియ్యది సాధువేయను నిశ్చయ మహాబల పత్యాదుల మనసున నాటికొనియుండుటచేఁ గవిశిరోధూషణమునఁ జింతామణికిని నట్టిరూపములు సమ్యతములని ప్రామాదికముగా నహాబలపఠితే వ్యాఖ్యచేయఁబడెను. పెక్కుభారత ముద్రణములలో నీ చువర్ణక పరక

[బా. క్రి. ౮౬ మొ. ౮౯ సూ.] నేటిముద్రణ సంస్కర్తల ప్రామాదికసంస్కరణము.

చకారమునకు 'ప'త్వము గల రూపములు ప్రక్షిప్తము చేయబడినవి. కాని భారతాదులలోని యిట్టిపత్వ మొతమాత్రమును గవిప్రయుక్తము గాదనుటకు సంచేహములేదు. క. చంచుల.....అనురా | గించుచు.....(నిర్వ. ౬ ఆ. ౪౭ ప). క. పాంచాలురుఁ బాండవులు ను | దంచిత గర్వమున ననికీ దక్షిమియొడలు మం | డించుచు నుండగ.....(ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౫). ఉ. ఇంచుకయేనియున్.....దుః | ఖించుచునుండఁ జూచితి సకల్బిషచిత్తున కింతవెద్దయే (అశ్వ ౪ ఆ. ౭౩). ఇట్లు తిక్కనకాలమునకు సయిత మిట్టి పత్వము కవిరమ్యతముకాలేదు. భాస్కరుఁడు సయిత మీ పత్వమును బ్రయోగింపలేదు. క. నీచేసిన... .. | ఏచుచున్నది పున్నదు | ఏచులచే బొంగు జలధి విధమున నీచా(భాస్క. కిష్కిం. ౪౮౧). ఉ. వంచన నీత నేల కొని వచ్చితి.....భ | ర్నించుచుఁ గాలుదాచి నిరసింపఁగఁ బంచె సభాంతరంబునన్ (భాస్కర. యుద్ధ. ౧౬౬ ప). ఇట్లు వైకమహాకవులు ప్రాసస్థానములందుఁ బత్వాభావమునె ప్రయోగించిరి. పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁడును నిట్లే ప్రాసస్థానములందు వర్తమానార్థక చువర్ణక పరకమగు "ఇంచుక్" చకారమునకుఁ బత్వాభావమునె ప్రయోగించెను. ద్వి. అంచు వెండియుఁ బ్రస్తుతించుచు శంభు" (బసవ. ౨ ఆ. ౬౩౪). "ద్వి. శుభకార్యమాచరించుచు నొక్కనాఁడు (బసవ. ౭ ఆ. ౭౫౫). ఇట్టి సోమనారాధ్యుని యభిప్రాయమును జూచికొనక యర్వాచీన కవిప్రయోగసిద్ధ 'పత్వ' వాసరావాసీతులయి బసవ పురాణముద్రణ సంస్కర్తగారు యతి ప్రాసేతరస్థలములం దెన్నెన్నియో చోటులందీ పత్వమును బ్రక్షేపించినారు. ద్వి. అని యెల్ల వారును నంకింపుమండ (బసవ. ౧ ఆ. ౬౧౧ ప). ద్వి. శివున కర్పింపుచు శివశివ యచుచు | నవథానవంతుండై యారగింపుచును. (బసవ. ౭ ఆ. ౬౪౮ ప). ద్వి. నిక్కుచు నీల్గుచు నక్కిలిపుచును | జొక్కుచుఁ సోలుచుఁ జక్కిలింపుచును (బసవ. ౭ ఆ. ౬౯౦). ద్వి. మురియుచు గునియుచు ముఱకటింపుచును (బసవ. ౭ ఆ. ౬౯౬). ద్వి. కర మచుర క్తిమై గొగిలింపుచును | నరు దొండ బొత్తుల నారగింపుచును (బసవ. ౭ ఆ. ౬౯౮). ఇట్లొక్కపుటలోఁ బెక్కుచోటుల నీపత్వమునే నిల్పుట నరయఁగా వీరియ్యది యహాబలపతివలెనే నిత్యదునియు భావించిరా యని తోచుచున్నది. వ్యావహారికశబ్ద ప్రయోగ కుతూహలయగు (౬౩ III విష. చూడు) రంగనాథుఁడు ప్రాచీనుఁడయ్యు నీపత్వమును బ్రయోగించెను. ద్వి. వెడలి కాననముల వేటలు సల్పి | పుడమియంతయుఁ జరింపుచుఁ జాల బడలి (రంగ. బాల. ౧౫౩౫ ప. యూ. ము). పెక్కురు ముద్రణ సంస్కర్త లీ పత్వమును ననేక ప్రాచీనగ్రంథములలోఁ బ్రక్షిప్తము చేయుచున్నారు.

ప్రేరణించు క్షరకత్వమునందలి పత్వమునకుఁ బ్రయోగములు:—సహజ చకారమునకు:—సీ. మొగిజరా సంధుచే నిగృహీతు లయియున్న, పృథివీపతుల విడిపించి చెఱలు (సభా ౧ ఆ. ౨౧౫). (యతిస్థానగతము). క. కోఁమున గంగ మడువునఁ | ద్రోపించె సుయోధనుఁడు దురితకగుండై (ఆది. ౫ ఆ. ౧౭౧). (ప్రాస గతము) తరల, వగవనేటికి నింకనైనను వారలం బిలిపించి.....(సభా. ౨ ఆ. 3౧3). సీ..... | పెడతలపట్టి త్రోపించె వరుణుఁ | డు (ఆను. ౫ ఆ. 3౪౫). ద్వి. బిజ్జలునకు వినిపింపంగ నతఁడు (బన. ౬ ఆ. ౫౭౩). ద్విరుక్త చకారము నకు:—తే.గీ. పుట్ట గ్రొప్పించి యారెంటి పాలుపుఁ గాన | కుడిగి వచ్చితి. (ఆర. 3 ఆ. ౧౭౯). క. తెప్పించి తోడుగు మీవని | యొప్పించిన.....(విరా. ౪ ఆ. 3౯) (ప్రాసగతము). ద్వి. రప్పించి కన్నులు పుప్పించె నంత (పుచ్చు = పెలుకు - శ. ర). సీ.....వేల్చిడిఁ జాణూరు విడిచి లోకముల మెచ్చించిన యాజగజ్జెట్టి యితఁడె (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౭౫). సీ..... | శివునితోఁ బెనఁగి మెచ్చించె నతని (కర్ణ. ౧ ఆ. ౨౧౧). సీ.....సంగరంబు తే.గీ. చేసి యంద్రాదిసురుల మెచ్చించి వారిఁ | కఠియై చని (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౧౦౫). “మెప్పించునకు” నిట్లు యతిప్రాసగత ప్రయోగము లంభింపలేదు.

ముజ్జీత్తులు ముత్తునాఁబడు. ౮౬.

ప్రేరణించుక్కు పరింబరిం బగునపుడు పకారంబు

బాలవ్యాకరణ చకారంబున కగు. ౮౭.

వివరణము. పచించు - పచింపించు. వచించు - వచింపించు. పిలుచు-

33౧ I విషయము. పిలిపించు. వలచు - వలపించు. పత్వంబు హెచ్చు

నకుం గలుగదు. మెచ్చునకు విభాషనగు. హెచ్చించు,

మెప్పించు - మెచ్చించు.

సంజీవని. 33౧ I విషయము:—చింతామణిలోఁ జెప్పఁబడిన యనుబంధాదులనెల్ల సంగ్రహించుటకై వాని నన్నిటిని సూరి జీత్తులనుగా నుపదేశించి యట్టి జీత్తులకు ‘ముత్తు’ అను సంజ్ఞ నుపదేశించుచున్నాఁడు. బా. క్రి. ౨౯ సూత్రముచే విధింపఁ బడిన ప్రార్థనాద్యర్థక ము డుజ్జులను జీత్తులనుగా విధింపమింజేసి వానికిని ముత్తను సంజ్ఞగలదని నేఱ వచించెను. ముజ్జనఁగా ‘ము - డు’గ్గులు, ‘ము - డుజ్’ అనువాని ప్రత్యాహారమే ‘ముజ్’ అని వ్యవహరింపఁబడెను. (బా. క్రి. 3౧ సూ. చూచు నది). ‘జీత్తు’ అనఁగా ‘జీ’ అనునది యద్యర్థముగాఁ గలది. పత్వమునకు నిమిత్తము లయిన యనుబంధాదులకెల్ల ‘జీ’ అనుదాని నిత్తుగాఁ జేర్చి సూరి బాలవ్యాకరణ

[బా. క్రి. ౮౬ మొ. ౮౮ సూ.] బాలవ్యాకృతిలోని 'ముత్తు' అనుసంజ్ఞ. 1615

క్రియాపరిచ్ఛేదమునందు "లజి (2 సూ) కలజి (౧౯ సూ) కుజి (3౨ సూ) వుజి (3౪ సూ) కజి (3౬-3౯ సూ), మిజి (3౭ సూ) నుజి (౪౦-౧౨౨ సూ) నిజి (౪౭ సూ)" అని వానిని విధించెను. ఇయ్యవి (జీ+ఇత్) జీత్తులు. బా. తత్స. ౨౨ సూత్రము మున్నగువానియందు విధింపబడిన డుజాదులు (జీ+ఇత్) జీత్తులు వీనికి భిన్నములని యెఱుంగునది. ప్రాగ్భాద్యర్థక ము - డుజులును జీత్తులును ముత్తులనుచు సంగ్రహాగ్రము సూరి మున్నందు వ్యవహరించుచుండును. 'ము-డు (జీ) జీత్' అనువాని ప్రత్యాహారమువంటిదే యీ 'ముత్' అను సంజ్ఞ యునని సూరిహృదయము సూహింపనగును. కాని 'జీత్' అనుదానిలోని 'త్' అనునది 'ఇత్' అనుశబ్దముయొక్క యవయవమేకాని యది 'ఇద్యద్వము' కామింజేసి, దానిని బ్రత్యాహారమనుట పాపఃక నేరదు. (విస్తర. I. ౫ II విమ).

ఇందు "జి" అనునది యిద్యద్వముగా నిల్పరాదనునది మొదలగు బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత యాక్షేపము సరి కాదని యీవఱకె విమర్శితమయ్యెను. (౧౨౭. విస్తర. I. ౧౨౭ విమ).

౮౭ సూ. వ్యాఖ్య:—ప్రేరణేంచుక్కు పరంబగునపుడు ముందున్న చకారమునకు 'ప'కారాదేశ మగును. ఆముందున్న చకారము భాతువునకు సహజమైనను 'ఇంచు - చు' అను నాగమముల సంబంధియైనను దానికి 'ప'కారాదేశ మగునని యొన్నవలయును. ప్రేరణేంచుక్కు పరమగునపు డనుటచేత స్వార్థేంచుక్కు పరమగునపు డిట్టి పకారాదేశము రానేరదు. 'పచ్+ఇంచు' అనుచో 'పచించు' అనియె యగునుగాని 'పపించు' అని కానేరదని యెఱుంగునది. అగమాన్య చకారముల పత్వమును సూరి యుదాహరించుచున్నాడు. ఇంచు చకారమునకు:—పచించు = పచించ్+ఉ+ఇంచు = పచింప్+ఉ+ఇంచు = పచింపించు. ఇట్లే - వచించు - వచింపించు. సహజచకారమునకు:—పిలుచు+ఇంచు = పిలిపించు. వలచు+ఇంచు = వలపించు. హెచ్చునకు: బత్వంబు గలుగదు. హెచ్చు - హెచ్చించు, 'హెచ్చించు' అని కానేరదు. మెచ్చునకు విభాషనగు:—మెచ్చించు - మెప్పించు. ఇట్లుదాహరించిన కాని 'మెప్పించు' అనుపత్వమునకు భారతమున యతి ప్రాసగత ప్రయోగము లభింపలేదు. 'మెప్పించు' అని ప్రసిద్ధమగు వాడుక గలదు.

అగమాన్య చకారంబుల కదివిరుక్తంబులకు ముత్తు

బాలవ్యా. పరంబగునపుడు ప-వ లగు, ౮౮.

33౧ II విమ అగమంబు - పచింపడు - పచింపుము. అడఁపడు - అడఁపుము. అన్యము - పిలువడు - పిలుపుము.

సంజీవని. 330 II విషయము:—అగమ = ఇంచుగాగమము - చుగాగమమును. అన్య = థాతు సహజసిద్ధ మగునది. ముత్తు పరంబగునపుడు (బా. క్రి. ౮౬ సూ) ద్వీరుక్తము కానట్టి “ఇంచుక్ - చుక్” అనువాచి చకారమునకు ‘ప’కారాదేశము నిత్యముగా నగును. ముత్తుపరంబగునపుడు ద్వీరుక్తము కాని థాతుసహజ చకారము నకు వకారాదేశము నిత్యముగా నగును. ఉదా:—ఇంచుక్కునకు:—పచ్+ఇంచు (బా. క్రి. ౬3 సూ) = పచించు+లజి = పచింప్+ఉ+అ+డుజ్ = పచింపడు (బా. క్రి. ౨౦ సూ). పచించు+ము (బా. క్రి. ౨౯ సూ). పచింప్+ఉ+ము = పచింపుము. చుక్కునకు:—అడఁగు - ప్రే - అడఁచు (బా. క్రి. ౭౬ సూ). అడఁచు= అజి = అడఁప్+ఉ+అ+డు = అడఁకుడు (బా. క్రి. ౨౦ సూ). అడఁచు+ము = అడఁపుము. అగమేతర చకారమునకు:—పిలుచు+లజి = పిలున్+ఉ+అ+డుజ్ = పిలువడు. పిలుచు+ము = పిలువ్+ఉ+ము = పిలుపుము. ఇట్టి పకారాదేశ నిత్యత భారతాది ప్రాచీనకవుల గ్రంథములందె కన్పట్టుచున్నది. కావుననే త్రిలింగ లక్షణ శేషకర్త “కవిత్వయేతర ప్రయోగంబులం గొన్నియెడల నన్ ప్రత్యయాదులు పరంబులగునపుడు పకారం బించు కృకారంబునకేని గానంబడదు. ఉదా:—క.....ఎవ్వారిని బో । రించని త్తణమొక్కటియుం దరింపఁగ వశమే (కళా. ౨ ఆ), క.....ఉ । హించ నొక నాల్గుగడియల । సంచారము వలయు..... (కళా. 3 ఆ). అపి శబ్దాగ్రముచే-చ.....అంగన భీతులకెల్ల భీతిఁ దీ । ర్చుము వెసఁబొమ్ము నమ్ము మనుచుం గదలెన్ (కళా. ౬ ఆ). మొ.” (ప్రాథ. క్రి. ౧౬ సూ). ద్వీ. కార్పిచ్చునైనను గరువలినైన । నార్చును మార్చును నాతఁడే నేర్చు (రంగ. ౧౯౧ పు. యూ. ము). ద్వీ. పట్టున.....తీర్చును జాలి కొలువ (రంగ. ౧౦ పు. యూ. ము). ద్వీ. పట్టి నా కనుభవింపక పోవదనియు (రంగ. ౧౨౬ పు. యూ. ము). నన్నయాధర్వణీయ పక్షమున “అనుబద్ధ ప్రార్థనయో” రిత్యాది సూత్రముచే (330 II విష) నాగమ చకారమునకు ‘ప’కారాదేశముసూత్రమే నిత్యముగ విధింపబడెను. అగమేతర చకారమునకు ముత్పరకత్యమునందలి నిత్య వకారాదేశము 3౨౮ విషయమునందలి “వర్ణాగమో విశేషః.....భూయ సీదేశశ్చ శబ్దేషు.....” మున్నగు సూత్రములచొప్పున సంపాదించికొనవలసినదే. ప్రయోగములు:—అగమ చకారమునకు:—క: దివిజాధిప నీకెఱిగిం । పవలసె నీయాజ్ఞ నాకు బడయఁగవలసెన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౧౮). క. ధనవృద్ధుల మ్రుచ్చులఁ గూ । ర్చనివారలఁ బఱవలనివారల ధృతిచా । లనివారల.....(సఖా. ౧ ఆ, ౮౧). కూడు - ప్రే - కూర్చు. కూడు - ప్రే - కూర్చు. క. పంపం దగుఁ దగదని

శం । కింపక నీ కిష్టమయిన కృత్యముల నియో । గింభుము నన్ను.....(సభా. ౧ ఆ. ౨౮౦ ప). ఆ-వె. వెంపుమెఱసి నిర్వహింపవలయు (సభా. ౧ ఆ. ౨౮౨). ఉ.....భూ । పాలక నీకు పట్టుపటుపన్.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౨). గీ. పాపకారవృత్తులకు సహింపంగనేల. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౧౯). నీ....., పాపంగ నోపక యేపుటడవి (ఆర. ౧ ఆ. ౨౯౪ ప). (పాయు - ప్రే - పాచు). అన్యచకార మునకు:—ఉ. వ్రాసవనందనండు గుడువనం గుడువం బటు మారు కావతిం । జేసి .....(ఆది. ౫ ఆ. ౨౨౮ ప). క.....అ । జేయపరాక్రముఁడు దీనిఁ జేకొని కావన్. (సభా. ౨ ఆ. ౩౨). ఆ-వె. వానిబుద్ధి నెగడవలవదు..... (సభా. ౨ ఆ. ౧౫౦). ఉ.....విపాదవేదనం । గావగలేక.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౧౧౪). చ. వలవదు వీనియింటఁ గుడువన్.....(ఆర. ౨ ఆ. ౩౪౪). నీ....., కౌపుము కృప దేవదేవ మమ్ము (ఆరు. ౫ ఆ. ౩౮౯). చ. వరుణుఁడు పద్మగర్భం గొలువం జనియెన్ (నిర్వ. ౫ ఆ. ౯౨). ద్విపద. సర్వజ్ఞ నెట్టిన శరణుల రాక । కోర్వంగ నెమ్మెయి నోపుచే యనిన (బసవ. ౭ ఆ. ౭౫౯). క. పూవని కావని తరువులు । లే వమ్ముని యాశ్రమమున.....(భాస్క. కిష్కిం. ౭౨౬ ప). ద్విరుక్త చకారమునకుఁ బవలు రామికి:—క.....పుత్రుఁడు బల ద । రోప్పిధ తుండై మెచ్చు డను । బద్ధంబులె కాని వినఁడు పలికిన పలుకుల్ (ఆర. ౧ ఆ. ౩౮౮). శా.....రాజు మె । చ్చుం గేలిగతి యుల్లసిల్లఁ జని యశ్వత్థామ..... (భీష్మ. ౨ ఆ. ౩౦౪). తేగీ. త్రోచిపుచ్చంగఁ దగునయ్య నీచవృత్తి (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౩౦౨). ఆగమచకారమునకు ద్విత్వ మసంభవము. సహజచకారము ద్విరుక్తమై యున్నపు డిట్లు ‘వ’త్వమురాదని సూరి వదించెనుగాని “నొచ్చు”నకు వత్వ మీక్రింది తిక్కనప్రయోగమునఁ గన్పట్టుచున్నది. గీ. నొవ్వఁ బలుకుదు సభలోనఁ జివ్వకొల్ల । కేను గురుపతిఁ జూచి సహించి పోదు. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౩౮). సూరి దీనిని వేలు మార్గమున సంగ్రహించెను. “చాపు నోవులు చచ్చు నొచ్చుల కగు” (బా. క్రి. ౯౪ సూ). “ఊయేలాదులం దొలియచ్చుమీఁది వాల్లునకు ద్విత్వచనం బొండె నగు” (బా. ప్రకీ. ౬ సూ). “ద్విరుక్తంబగు వాల్లు పరంబగునపు డాచ్చికంబగు దీర్ఘంబు నకు ప్రాప్త్యం బగు” (బా. సమా. ౧౩ సూ). అను సూత్రములచొప్పున “నొచ్చు” ధాతువునకు “నోపు” అను నాదేశమును నట్టి చకారమునకు ద్విత్వమును ద్విత్వ పరకదీర్ఘమునకు ప్రాప్త్యమును రాఁగా. “నొచ్చు+నుజీ = నోపు+అ+న్ = నోవు+ అ+న్ = నొవు+అ+న్ = నొవ్వన్” అను రూపము బాలవ్యాకరణముచొప్పున సుసాధ మగుచున్నది. ఇంక వచ్చునకు ‘రా’ చొచ్చునకు ‘చోరు’ (బా. క్రి. ౯౧

సూ.) ఇచ్చునకు 'ఈ' (బా. క్రి. ౯౨ సూ.) తెచ్చునకు 'తే - తేరు' (బా. క్రి. ౯౩ సూ.) చచ్చునకు 'చాపు' (బా. క్రి. ౯౪ సూ.) అను నాదేశములు వచ్చును గాన వానిచోట బ్రకృతసూత్రముచొప్పున వకారాదేశము వచ్చుటకు బ్రసక్తియే కలుగదు. "ఇచ్చు - ఇవ్వక" మున్నగునవి యసాధువులనియె సూరి యాశయము. రంగనాథరామాయణమున "ద్వి. త్రైవిరాలుచు నెడత్రైవ్వని తలలు! గ్రువ్వని పేరులై కొమకొప్ప....." (రంగ. యుద్ధ. ౬౦౯ పు. ౧౦ పంక్తి. యూ. ము.) అని ప్రయుక్తమయ్యెను. ఈగ్రంథమున నిట్టి యసాధువులు పెక్కుగలవు. త్రైచ్చు థాతు వే కోశమందును లేదు. ఇచ్చు - 'ఇవ్వక' అనియు నిందుఁ గలదు (రంగ. బాల. ౮ పు. ౯ పం. వావిళ్ళ. ము.) (చూ. ౬౩ III విష.). గ్రుచ్చు - గ్రుచ్చక - పుచ్చు - పుచ్చక - హెచ్చు - హెచ్చక - మెచ్చు - మెచ్చక - పుచ్చు - (పంపు) పుచ్చక - మున్నగురీతిని ద్విరుక్త చకారస్థలములందెల్లఁ బత్వాభావమే సాధునని సూరియాశయము. ఈవిషయము నిర్వహించుటకు "శా.....రాజు మే । చ్చం గేలీగతి యుల్లసిల్లఁ జని యశ్వత్థామ" (భీష్మ. ౨ ఆ. ౩౦౪.) అను ప్రయోగముమాత్రము యతిస్థానగతము ప్రమాణమై యున్నది. ఇట్టి సూరిమార్గము నరయకయో యరసియు సమృతింపకయో పయి నుదాహరించిన తిక్కనగారి "నొవ్వఁ బలుకుదు సభలోనఁ జివ్వకొల్ల । క" అను నుద్యోగపర్య పద్యమును మూలముగాఁ గొనియో కోశకారు లిరువురును 'గ్రుచ్చు' మున్నగుథాతువుల వత్సఘటితరూపముల నుదాహరించి యున్నారు. శబ్దరత్నాకరమునః—చ.....చూఁడు చూఁడు శితకాండములం దగ గ్రువ్వ నేసినన్. (భాగ. ౪ స్కంధ). (గ్రుచ్చు శబ్దమునొద్ద). సీ...సొమ్ము, కొలఁది యెవ్వరికి వాక్రవ్వరాదు (విక్ర. ౫ ఆ. వాక్రచ్చుశబ్దము). సూ. రా. నిఘంటువున "గ్రుచ్చు" శబ్దమునొద్దః—శా.....కృతవర్తండు..... । నారాచంబులు పెక్కులోక్క మొగి మేనం గ్రువ్వ మూర్ఛిల్లె.....(కర్ణ. ౧ ఆ. ౧౬౫ ప.) అనురీతిని బెక్కుస్థలములు వకారాదేశఘటితము లుదాహరింపబడెను. వీనిలో నొక్కటేనియుఁ గవిప్రయుక్తమని విశ్వసింపఁదగిన యతిప్రాసస్థల ఖచితము కాదు. వావిళ్ళవారి ముద్రణమున నిట 'గ్రువ్వ' అనుచో 'గప్ప' అను పాఠాంతరము వెలయుచున్నది. ఉద్యోగపర్యములోని "చ. పుడమిజనంబులెల్ల నినుఁ బ్రువ్వఁగఁ దిట్టఁగ విండు" (ఉద్యోగ. ౨౮.౧౦.) అనుచోట వావిళ్ళవారి ముద్రణమున "పువ్వఁగ" అనియున్నది. కాని యిట 'ప్రుయ్యఁగ' అని కవిప్రయుక్తము కావచ్చు ననఁదగును. "ప్రుయ్యు - దే - ఆ - క్రి - నశించు. ఆ-వె. దానఁజేసి మీరు నేనును ప్రుయ్యఁ బా । పంబులేక వెడలఁ బడితిమి" (మౌస. ౧ ఆ. ౨౦౧). (శ. ర.)

బా. క్రి. ర. ౬ మొ. ౮౮ సూ.] 'విడుచు' థాతువు 'విడు' థాతువే రణరూపము. 1619

చ.....పాండురాజ నం | దనతలిఁ బ్రువ్వఁ దిట్టరె.....(శల్య. ౨ ఆ. 3౮౫). (వావిళ్ళవారి ముద్రణము). ఇచట "పాండురాజ నం | దనతలి బ్రుంగఁ దిట్టరె (లేదా) బ్రుయ్యఁదిట్టరె" అని కవిప్రయుక్త మన నోపును. "బ్రుంగు - దే-ఆ - క్రి. పూడు. ఆ.వె. ఆశ్వ సుభటతతుల యంగఖండంబులు | రుధిర కర్దమ మున బ్రుంగి యున్న | .....(భార. ద్రోణ. ౧ ఆ.)....." (శ. ర). 'తివ్వన్' అనునది ద్వైరుక్త చకారస్థలము కాదు. 'తిగుచు = తివుచు' (బా. ఆచ్ఛి. ౨౭ సూ.) అను థాతువు న బిభ్రంతరూపము 'తివువన్' అనియుఁ గా నోపును. ఇట నుచ్చారణస్వభావ సులభముగా నోష్ఠ్య వకారద్వయ మధ్యగతమగు 'ఉ'కారము పాక్షికముగా లోపించుటచేత 'తివ్వన్' అనియు నొకవకారము లోపింపఁగా 'తివన్' అనియు రూపము లేర్పడును. ఈవిషయమునె ప్రాథవ్యాకర్త యిట్లు వదించెను. "తిగుచు థాతువు నన్నంతరూపములు తివ్వఁ దివ ననియు. ఉదా:-క. ఎవ్వరికిని మోపెట్టను | దివ్వను శక్యంబు గాని దృఢకాన్తుకమున్ |.....(ఆది. ౭ ఆ. ౨౬ ప). కొప్పు వట్టి తివం బోవ (కళా. 3 ఆ). (ప్రాథ. క్రియా. ౨౦ సూ). మత్త .....పాశసం | బద్ధజేసి జముండు తివ్వంగ (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౪౧). మ..... వాసుక్యుగ | వ్యము త్రాడె గిరి సుట్టఁబాచె వడిఁ దివ్వం బంచె దేవాసురౌఘము (నన్ని. కు. ౨ ఆ. ౧౭౨).

తిక్కనసంకలనము తన విశాలభారతభాగమున నొక్కటనైన నీ 'ప - వ'ల యా దేశము నుపేక్షింపలేదు. ఉ. సంపద దక్కించుండగ నశక్తులనం జను ఋషుఁ బిల్చి పూజింపఁగ సంతజేలె.....మ | న్నింపఁడ.....రి త్తఁ గా | రింపక మాను మా తని.....(ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౧౪). శా. పెంపేదన్.....విచా | రింపన్... సా | ధింపన్.....శం | క్రిపం ఓట్టాశా.....(ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౦3). తే.గీ. నేర్పు వాటించి కార్యంబు తీర్పవలయు (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౫౪). నీ.....కొంగిలింపఁగ భీముఁ డును నీవుఁ బరమహర్ష | మున....., ధరిరంభణం బొనర్పంగ నరుడు | ..... (ఉద్యో. 3 ఆ. 3౫3). (ఓనరు. ప్రే. ఓనర్పు = ఓనరఁజేయు). నీ.....||గీ||..... విశ్ర | మింపుఁ డంతకు డటి రండు సొంపు సూప (శల్య. ౨ ఆ. ౬౪). (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౬-౪ ఆ. 3౭౦-౫ ఆ. ౨౯౮). ఈవిషయమునఁ గొన్ని వివాదస్థలము లును గలవు. 'విడుచు' థాతువు విడు = 'విడు' థాతువుల ప్రేరణార్థమున భారత ములో వాడఁబడినది. ఉ. ద్రోవది బంధురంబున క్రొమ్ముడి గ్రమ్మున విచ్చి వెండ్లు కలె | దావలచేతఁ బూని..... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౧౪). క. తడియానూన బంధ మీదితలైన శ్రుతుల విడిచి తెచ్చి యజానకు నిచ్చెన్ (శాంతి. ౬ ఆ. ౪౮౬). ఇట్టి విడుచు

థాతువు ముత్పరకత్వమున 'విడువన్ - విడువక' అనురీతిని పత్వఘటితమయ్యె యుండును. అర్వాచీనులు "విడుచు = త్యజించు" అనురీతిని విడుభాత్పర్యమునందే వ్యవహరించిరి. (విడుచు = తన్ను విడువట్లు చేయు = త్యజించు). శబ్దరత్నా కరకర్త "విడుచు - డే - పే. విడువట్లు చేయు - విమోచనముచేయు" అని వ్రాసెను. విమోచనముచేయుటకును విడజేయుటకును గొంతభేదముగలదు. 'రాముడయో ధన్యు విడిచెను' అనుచోట 'విడజేయు' అనుసర్థములేదు. శబ్దరత్నాకరకర్త 'విడి' శబ్దమున కర్థమువ్రాయు సందర్భమున "విడి.....విజ - విడువఁదగినది" అని విడుచుథాతువు నిట్లు 'త్యజించు - వీచు' అను సర్థమునందే వాడెనుగాని విడు థాతుప్రేరణమున వాడలేదు. కావుననే 'విడువన్' అనుపత్వ ఘటితరూపము విరుద్ధము కాదయ్యెను. ఇట్టి యర్థస్యత్యాసము గల్గుటచేతనే 'విడువన్' అనునది వ్యవహారవాసనచే శ్రుతికలుపుగా వినంబడును.

విలుగు థాతుప్రేరణరూపము 'విలుచు' అగును. ముత్పరకత్వమున "విలు వన్ - విలువక" అనురీతిని 'ప'త్వఘటితరూపములు సాధువులగును. కాని 'ఇచ్చు' థాతువునకు 'ఇవ్వక' అనియుఁ గురి ముథాతువునకు 'కురవక' అనియు వ్యవహార వాసనచే శ్రుతిహితముగా వినఁబడుచున్నట్లే 'విలుగు - విలువక' అను పత్వఘటిత రూపము వ్యవహారవాసనచేత శ్రుతిహితముగా వినంబడును. ఇట్లే 'ఆ.వె..... రాజుఁ బెద్దదొరలుఁజేర లొలువఁబడిరి.....(విరా. ౫ ఆ. ౨౨౨)' అని ముద్రణములు వెలయుచున్నవి. "ఒలుచు - డే - పే - ఒలియఁజేయు - తోలూడ్చు... .." (శ.ర). అనుచోప్పున 'ఒలుచు' థాతువు ప్రేరణార్థకము. "క..... పవనజుఁ | డడయుండై వీఁపు లొలియ నందఱ నీడ్చున్ (ఆది. ౫ ఆ. ౧౬౬)." అను రీతిని 'ఒలియు' థాతువు భారత ప్రసిద్ధము. కావున దీని ప్రేరణరూపము ముత్పర కత్వమున 'ఒలువఁబడిరి' అనియే యుండవగును. 'ఒలువఁబడిరి' అను ముద్రణము సరికాదని తోచెడిని. ఎగయు థాతుప్రేరణము 'ఎగచు' అనునది. 3౨౨ III విష యమున నుదాహరింపఁబడెను. అయ్యది ముత్పరకత్వమున 'ఎగవన్' అని పత్వఘటి తముగానె యుండునని తోచుచున్నది. సూ. రా. నిఘంటుకారులు 'ఎగచు = ఎగుచు' అనువాని సాంకర్షమునుకూర్చి విమర్శించి "ఎగయుయొక్క ప్రేరణమగు 'ఎగచు'నకు 'ఎగవన్' అనురూపము సిద్ధించుటయుఁ జింత్యము. చూ. ఎగుచు" అని వ్రాసిరి. ఎగుచు శబ్దమును వివరించు సందర్భమునఁ బెక్కుచోట్ల 'ఎగువన్' అను పత్వఘటితరూపమును పుట్టించిరి. అందొక్కటేని కవిప్రయుక్తమని విశ్వ సింహదగిన యతిప్రాసఖితి ప్రయోగముకాదు. ఇందు వకారాదేశము వచ్చు

ననుట కాధారమేమో? తెలియకున్నది. తాలిమి మున్నగు జన్యశబ్దములనుబట్టి "సహించు = ఓర్పు" అను నర్థముగల "తాలు" థాతు వంగీకార్యమనియు నద్దాని ప్రేరణరూపము 'తాలుచు' థాతువనియు దానికి 'ధరించు = వహించు' అను నర్థములు (సహించజేయు = ఓర్వజేయు) ప్రసిద్ధమగుట విరుద్ధముకాదనియు గ్రహింపవలయును. కావుననే చ.....ఈ వియ! తలమను కంబమొక్కటియతాల్పంగ సుస్థిరమై.....(సఖా. ౧ ఆ. ౭౯) మున్నగు పత్వఘటితరూపములు ముత్పరకత్వమున సంగతములగుచున్నవని యెఱుంగనగును.

పయిరీతిని చువర్ణక విధానసందర్భమున (బా. క్రి. ౭౩ సూ) గొన్ని థాతువుల విషయ మీ గ్రంథమున విమర్శితమయ్యెను. 'అదరుచు' థాతువులోని 'చు'వర్ణకము థాతువునకు సహజమనియు 'ఎద్రుచు' మున్నగువాని చువర్ణక మూగమచకారమనియు వ్రాయఁబడెనుగాన ముత్పరకత్వమున 'ఎద్రువన్-ఎదురువన్-విద్రువన్' మున్నగురూపములు సంగతము లగుచున్నవి. ఇట్లే యచట ననేక థాతువులలోని యాగమాన్య చకారములు నిరూపింపఁబడినవి. దానినిబట్టి వానివాని పత్వ పత్వములు గ్రహింపనగును.

బాలవ్యాకరణ ఖండబిందువుమీఁది సిద్ధచకారమునకు ముత్తుపరంబగు

వివరణము. నపుడు పకారంబు ప్రాయికంబుగా నగును. ౮౯.

౩౩౧ III విష. తలఁచక - త్రేఁచక - తోఁచక - ఏఁచునకు వైఖాపికంబు.

ఏఁచక - ఏఁచక - నోఁచునకుం గలుగదు. నోఁచక.

సంజీవని. ౩౩౧ III విష:—ఖండబిందుపూర్వకమగు థాతుసహజ చకారమునకు ముత్తుపరమగునపుడు పకారాదేశంబు తఱుగా నగును. బా. సంజ్ఞా. ౧౬ సూత్రముచొప్పున (౫౦. I విష. ౫౨ విష) స్థిరపరకబిందువు తెల్లన నిల్వనేరదుగానఁ బూర్వసూత్రముచొప్పున ఖండబిందు పూర్వకసిద్ధ చకారమునకు 'ప'కారాదేశము గల్గనేరదు. కావున బా. గు. ప్రకర్త 'అథానుస్వారముమీఁది సిద్ధచకారము ౮౯ సూత్రాంశమున పకారము రాక యీసూత్రమునఁ బకారంబే వచ్చునని పూర్వవిధికి నపవాదము" అని వ్రాయుట యవిమర్శమూలకము. పై సందర్భమునుబట్టి ముత్పరకత్వమున "తలఁచక - త్రేఁచక - తోఁచక - ఏఁచక - నోఁచక-నైఁచక" అనురీతిని 'పత్వపత్వములు' లేనిరూపముల నిల్వవలసియుండఁగా నీసూత్రముచేత 'ప్రాయిక పకారాదేశము విధింపఁబడెను. ప్రాయికమనుటచేత నెచ్చటనేని రాకున్న రాకపోవచ్చునుగాని సాధారణముగా 'ప'త్వము కల్గుచునే యుండునను నర్థము లభించుచున్నది. అట్టి ప్రాయికగ్రహణముచేతనే ఏఁచునకు

వైకల్పికమనియు నోచునకుఁ గల్గినదనియు సూరి వివరించినవాడయ్యెను. అట్టి వివరణమును నిర్వహింపఁజాలు ప్రయోగములు నాకుభారతాది ప్రాచీనప్రబంధములలో లభింపలేదు. ఉదా:—తలఁచు+అ+క = తలఁచు+అ+క = తలఁచక. ఇట్లే తక్కినవాని ప్రక్రియ నరయునది. త్రేపక (ఉద్ఘారింపక). తోపక. ఏపక = (పీడింపక = బాధపెట్టక) ఏచక. నోచక (నోము నోమక).

ప్రయోగములు:—చ.....ఇట్లు లేఁ | ప్ర నగునె యైన నీదయన పం పెడఁ గైకొని చేయువాడ.....(విరా. ౨ ఆ ౨౬౩ ప). శా. ఆతన్వంగి యనంగ ఝాంకరణవ జ్ఞాముక్త చూతాస్త్ర నిర్ఘాతం బోర్వక తమ్ములంచుఁ దటిసి గర్భైక సంజాత కం | జాతప్రాతము మాటుఁజెంద నవి యేచన్ సాగె మున్నున్నగా | జ్ఞాతి శ్చేదనలేన కిచ్చునెడి వాచారూఢి సత్యమ్ముగా. (వసు. ౩ ఆ. ౧౦౧). క. కవలన్ సమయించుట తలఁ | ప్ర వృథాసుస్థరణంబుగాదె పరబలభేది (కర్ణ. ౨ ఆ. ౩౯౩). చ.....బం | ధుర తరవారివాహములు తోయజ బాంధవుఁ గప్ప చాడ్చు దోఁ | ప్ర రయముమై గడంగి యవి పైకొని యవ్విభుతోఁ బెనంగఁగా. (శల్య. ౧ ఆ. ౩౩౫). ఉ.....ప్రారవిచేష్టిత విభ్రమంబు దోఁ | ప్ర చ్చురుమాడుఁ ద్రోధ బలభాసిత భూరిభుజా విహారుడై (సౌప్తి. ౧ ఆ. ౧౭౫). (చూ. ర౮ V విష). 'తోఁచు - తోఁతెంచు' శబ్దములలో ఖండబిందువు లేదని శరణ్యకర్తగారు సాహసముగాఁ బ్రసంగించిరి (బాలక. శ. ౧౬౮-౧౬౯ పుటలు). ఇం దర సున్నయే లేనిచో 'తోవన్' మున్నగు ననిష్టరూపములు వకారాదేశఫుటితములు దుర్వారము లగును గదా. ఉ..... | డాచినసొమ్ము చేరె నిచటన్ మిడిగోరని సత్యభామకున్ | నోచినవారి సొమ్ములవి నోచనివారికి వచ్చునే ధరన్ (ఉ. హరి. ౧ ఆ. ౧౬౮).

దౌ చో ధ్లక్ తద్ధర్తే. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౦ కా.

నన్నయ. అహో. ర౮౦ పు).

33౨ విషయము. బిష్టుపరస్యతకారో దో స్సాస్యత్ (ఆం. చిం. క్రియా.

౧౧ కారి. అహో. ర౮౩ పుట).

కల్పతరువు. 33౨ విష:—తద్ధర్తార్థక క్రియయందు, దౌ = దువర్ణకము పరమగుచుండఁగా, చోః = ముందున్న 'చు'వర్ణమునకు - ఇంచు కృత్తుల చువర్ణమునకును ధాతుసహజ చువర్ణమునకును, లక్ = లోపము కల్గును. అట్టియొడ నిల్చియుండెడి, బిష్టుపరస్య దోః = ఖండపూర్ణాన్యతర బిందువునకుఁ బరముగానున్న దువర్ణక (ముందుబిందువు లేకున్నను చులోపము గల్గినఁ జాలును గెలుతును)

[భా.క్రి.౯౦-౧౦౮సూ.] “గెలుచుదురు=గెలుతురు” ‘బిందుపరకముకాకున్నను.1623

దకారవ్యంజనమునకు, తకారః - స్వాత్ = తకారాదేశము నిత్యముగా నగును. ఉదా:—రక్షించు+దు+నున్ = రక్షిం+ద్+ఉ+నున్ = రక్షిం+త్+ఉ+నున్ = రక్షింతునున్; అణచు+దు+నున్ = అణఁ+ద్+ఉ+నున్ = అణఁ+త్+ఉ+నున్ = అణఁతునున్. గెలుచు+దు+నున్ = గెలు+ద్+ఉ+నున్ = గెలు+త్+ఉ+నున్ = గెలుతునున్. సన్నయాధర్వణపక్షమున నీ తాదేశము నిత్యమయి వర్తిల్లును. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి తత్సమక్రియామాత్ర సాధన ప్రవణమగుటాజేరియు; దత్సమక్రియలతుది నించుక్కు నియతముగా నుండఁదగుటాజేరియు ‘బిందుపరస్య’ అను దశము నిల్పబడెను. అరయనరయ నట్టి బిందుశబ్దమునకు ఖండబిందు పరముగా నయిత మధ్యముచేయుట చింతామణి కర్తృభిప్రేతము కాదనియె చెప్పనగునుగాని, “అత్వాది తత్సమానామివ దేశ్యానాం క్రియాపదానాంచ” అను చింతామణ్యుని దేశము నాశ్రయించి యథావంభవముగా బిందు పుండఁదగుననుచు వ్యాఖ్య చేయఁ బడెనని యెఱుంగునది. అట్లని ‘దు’వర్ణక దకారమున కెల్లయెడలను ‘త’కారాదేశము వచ్చునని తలంపరాదు. పూర్వస్థిత ‘చు’వర్ణలోపము గల్గునప్పుడు పరిశిష్టమయి యున్న ‘దు’వర్ణక దకారమునకుమాత్రమే తకారాదేశము నిత్యముగా నగునని యెఱుంగునది. ఉదా:—గెలుచు+దు+నున్ = గెలుతునున్. ఇట్టి వ్యాఖ్యచే ‘చంపుదురు’ మున్నగుచోటులందు ‘చంపుతురు’ మున్నగు ననిష్టరూపములు గల్గ నేరవని యెఱుఱునది. ఉదా:—నీ.....॥ఆ-వె॥.....నీ । కేమి కీడొనర్పి రెట్టిపాటి । సాహసికులొ వారిఁ జంపుదు నొంపుదు । భంగపలుతు నిడుమఁలుతుఁ జెలుతు (విరా. ౨ ఆ. ౧౫౬).

ప్రయోగములు:—ఇంచుక్కుమీఁది దకారమునకు:— క..... నివేదిం । తురు దల్లికిఁ గరము భత్త్రో వినయమునన్ (ఆది. ౬ ఆ. ౨౪౦). మత్తకోకిల.....ప్రతిపక్షవీరుల నేమి ని । ర్జింతు మెవ్వరు మాకు మీదయఁ జేసి మార్కొనునంత య । త్యంతవీరులు లేరు భూవిదిత ప్రతాప బలోన్నతిన్. (ఆర. 3 ఆ. 3౫3). చుక్కుమీఁది దకారమునకును థాతు నహజ చువర్ణముమీది దకారమునకును:—చ. ఇతనికిఁ గూర్తురేని ధన మిత్తు రభీష్టములైన కార్యముల్ । మతి నొనరింతు రిష్టుఁడని మంతురుగాక.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౦ ప). క..... తృష్ణఁ బాతురు సుమతుల్. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౫). (పాయు. ప్రే. పాచు+దురు = పాతురు). అక్కర.....పదుండ్రఁ బోలేడు సుతుల నూర్పురఁ బడయంగ వలతో । .....వలతో । .....వలతో..... । .....వలతో.....(ఆర. ౨ ఆ. 3౫౧). థాతుపు తుదిని ద్విరుక్త చకారమున్నచో దానికి లోప కలిగి దువర్ణ

1624 'అ' త్వమువచ్చినను దుగ్ధకారమునకు 'త' కారాదేశమగు, [33౨ I వి. సంజీ.]

దకారమునకు ద్విరుక్త తకారాదేశ మగును. క.....అసద్భిశు నీ! కొడుకని యీతని నెంతయు । నెడ మడుగుగఁ జూపఁ దెత్తె యిందఱు నగఁగాన్ (ఆది. ౪ ఆ. ౧౦౧). (తెచ్చు+దు+పు+ఎ = తెత్తువె = తెత్తె). బా. క్రి. 3౦ సూత్రము చొప్పున 'అ' త్వము చేసినను నీ తకారాదేశము జరపనగును. ఉ.....ఇతనిం జని చూతమ యంచు.....చూచిరి.....వృకోదరు నెల్ల వారలున్ (ఆది. ౬ ఆ. 3౦౯). తిక్కయజ్ఞయు నీతీర్చననే ప్రయోగించి యున్నాఁడు. ఉ. ఎత్తునఁ గొందుఁ గౌరవుల నెల్లను మార్కొని తేని గోవులందెత్తు ముహూర్తమాత్రమున .....(విరా. ౪ ఆ. ౯). ఉ. అంతలునేసి పోడిచి యక్కట సంజయు చేతఁ జెప్పి పు । త్రెంతురె యిట్టి యూరట.....(ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౦౧). క..... ...మఖ । వ్రాతంబు మఖములుఁ బెడఁ । బాతురు దుర్దార్థ కర్తవరులై విప్రైల్. (ఆర. ౪ ఆ. ౨౯౭). (పెడఁబాయు. ప్రే. పెడఁబాచు). శా.....ఇ । త్తుం గొంతేయుల కివ్వహీనలయముం దుద్దాంత చంచద్భజా । .....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౫3). క. పోయి మనము వత్త మెల్లి ప్రాద్దన ననికన్ (భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౫౨). క. మన మంతకు వేటొకది । క్కున నడతము.....ద్రోణ. ౫ ఆ. ౨౦౦). క. తె త్రముగాక నరేంద్ర మ । రుత్త కలితమైన దానరూపము.....(అశ్వ. 3 ఆ. ౧3౮).

ఆగమ చకారంబునకు నెఱసున్న మీఁది దానికి దుక్కు
పరంబగునపుడు పకారంబు విభాషనగు. ౯౦.

అకర్ణింపుదురు - దంపుదురు - చింపుదురు. పత్వంబు
కాలవ్యాకరణ రానిపక్షంబున వక్ష్యమాణ తాదేశంబు-అకర్ణింతురు-
వివరణము. దంతురు - చింతురు.

33౨ I విష. చువర్ణంబుతోడ దుగ్ధకారంబు తకారంబగు. ౧౦౮.
నిలుతురు - పిలుతురు - అడఁతురు - కడతురు -
చింతురు - పెంతురు - పచింతురు - వచింతురు.
చేతురు - కోతురిత్యాదు లసాధువులని యెఱుంగునది.

సంజీవని. 33౨ I విష:—ఇంచుక్ - చుక్కుల చకార మూగమ చకారము.
పూర్ణానుస్వార పూర్వకమగు నాగమ చకారంబునకు దుగాగమము (బా. క్రి. ౨౨ సూ) పరంబగునపుడు వైకల్పికముగా 'ప' కారాదేశం బగును. పక్షంబున వక్ష్య
మాణ తాదేశ మగునని సూరిగారే వివరింతురు. ఉదా:—అకర్ణించు+దు+రు =
అకర్ణింపుదురు. దంచు+దు+రు = దంపుదురు. చించు+దు+రు = చింపుదురు. ఆక

[బా. క్రి. ౯౦-౧౦౮ సూ.] చుద్ అనుదాని! 'పుద్' అనునది పాక్షికము. 1625

ర్ణించు - బా. క్రి. ౬౩ సూత్రముచొప్పున వచ్చిన ఇంచుక్కు. దంగు - ప్రే -
దంచు - చినుగు - ప్రే - చించు - బా - క్రి. ౭౬-౭౭ సూ - చొప్పున వచ్చిన ప్రేర
ణార్థక చుక్కు. పత్వాభావబహుమున వత్క్యమాణం బనగా బా. క్రి. ౧౦౮ సూత్ర
మునఁ జెప్పబడిన తాదేశంబు రాగా - ఆకర్ణించుదు+రు = ఆకర్ణింతురు. చిం+
చుదు+రు = చింతురు. దం+చుదు+రు = దంతురు. ౧౦౮ సూత్రమున 'చుదు' అను
దానికి 'తు' అనునది యాదేశమగును. ఈ తాదేశవిధియందు 'చు'వర్ణమునకు
ముందు ఖండముగాని వూర్ణముగాని యుండ నక్కఱలేదు. ఉన్నను బాధకము
కాదు. చిందువులేమి కుదా:- గెలుతురు - పిలుతురు - మొ. నన్నయాధర్వ
ణీయమునం దీ తాదేశము నిత్యముగ వర్తిల్లును. పాదేశవిధిలో నెఱుసున్నమీఁది
దాని కనుటచేత "తలంపుదురు - అణంపుదురు" మున్నగురూపములు సప్తతము
కావనియు "తలంపుదురు - అణంపుదురు" అనికాని "తలంతురు - అణంతురు" అని
కాని సాధువులనియు నెఱుసున్న లేనపుడు "తలంతురు - అణంతురు" అనియే
యుండవలెననియు సూరియాశయము నెన్ననగును. 'ఆకర్ణింపుదురు' అను సూరి
గారి యుదాహృతి నరయంగా "క..... | ఆకర్ణింపుదురు పెద్ద లతిహర్షము
ననన్. (భాగ ౮ స్కంధ. ౨౨ పు)" అను భాగవతపద్యమును మూలముగా నెన్ని
రా యని యాలోచింపనగును. ఈసూరిపద్ధతి నన్నయాధర్వణ సప్తతము కాదు.
కావుననే "ఆకర్ణింపుదురు పెద్ద లతిహర్షమునన్ ఇత్యాదౌ ఆకర్ణింతురు మహా
త్తు లతిహర్షమునన్ ఇత్యాదిపాత ఏవ సాధుః." (అహో. ౮౮౩ పు). అని యిట్లహో
బలపతి సాహసముగా భాగవతపద్యమును దిద్దరమకట్టెను. కాని పదురాలైన శతాబ్ద
మున కీట్టిప్రయోగము సప్తతి కెక్కెననుట యుక్తము. క. తుద బహువచనము
నకు నిం | పుదురును నింతురును నయ్యెఁ బుడమియొడల నిం | చుదురును గలుగుఁ
బ్రయోగా | స్పదములు దేశీయసరణిఁ జనుఁ దెలియంగన్ (౧౬౦ పద్య). సీ. శ్రీవిశ్వ
భూపతి చేయించుఁ గ్రతువులు, నేవింపుదురు తదాశ్రితులు సురలఁ | బండంగ
నింద్రుండు పరగించు వానలు, హాలికుల్ పరగింతు రర్థచయము | నెనగించు ధర
శ్రీల నేపారుఁ దద్యత్తి, వరభటు లెఱిగించుదురు జయంబు | వెలయించు కీర్తి
యవ్విధి నెలయింపుదు, రథు లెల్లెడఁ బ్రతాపాలిశయము | ..... (౧౬౧
కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా). ఇట్లు ప్రథమపురుష బహువచనమందు మాత్రమే 'పుదురు
అనుదానిని బహువచన శతాబ్ధాదివాడగు విన్నకోట పెద్దన యుదాహరించెను.
సూరిసూత్ర మన్ననో 'ఆకర్ణింపుదురు - ఆకర్ణింపుదము' మున్నగురూపములనెల్ల
సంగ్రహించుచున్నది.

మూసందర్భమునుబట్టి నన్నయభారతభాగమునందలి 'పుదురు' పాతము ముద్రణసంస్కర్తృకృత ప్రక్షిప్తమని గ్రహింపవలెను. "అక్కర. ఏమేమ మున్ను పూజింపుదుము రుద్రు నిం దని వేడ్క" (ఆర. ౨ ఆ. ౨౫౬). (వావిళ్ళవారిముద్రణము. శ్రీవిక్రమదేవవర్త మహారాజావారి ముద్రణమందును నిల్లెయున్నది). "ఏమేమ మున్ను పూజింతుము రుద్రు నిం దంచు వేడ్క" అని నాయొద్ద నున్న తాళపత్రమాతృకలు రెండిటియందును నున్నది. అంధవిశ్వ కళాపరిషత్తు స్తక భాండాగార తాళపత్ర మాతృకలు మూడియందును 'పూజింతుము' అను పాత మే వెలయుచున్నది. తాళపత్ర మాతృకలలోని నన్నయగారి యక్కరను సప్తక వీయ లక్షణమునకు సరిపెట్టుటలో ముద్రణసంస్కర్తలు నేడు సాధువుగా సమృత మగుచున్న యీ 'పుదురు' పాతమును నన్నయభారతభాగమునఁ బ్రక్షిప్తముచేసి రనుటలో సందియములేదు.

"నన్నయగారికాలములో 'చుదురు' రూపములూ లేవు, పుదురు రూపములూ లేవు, పాథ్యమైనంత శ్రద్ధతో మేము వెదకగా వెదకగా అకళ్యాపర్యము రెండవ యాశ్వాసములో ౨౫౫ పద్యమందు 'ఏమేమమున్ను పూజింపుదుము రుద్రు నిం దని వేడ్క' అని మథ్యాక్కర ప్రథమచరణములో 'పూజింపుదుము' అన్న 'పుదురు' రూపము ఒక్కటిమాత్రమే మాకంటః బడ్డది. మథ్యాక్కర నన్నయ ఏలక్షణము చొప్పున వ్రాసినాడో ఇదివరకు ఎవరికి తెచ్చుగా తెలియదు. కొన్ని మథ్యాక్కరలు తేఖడులు, కొన్ని పరిష్కర్తలు తారుమారుచేసినారని మేము నిశ్చయముగా చెప్ప గలము. మావద్దనున్న ఓకవ్రాత పుస్తకములో (50b) ఈపద్యము ప్రథమచరణము 'ఏమేము మున్ను పూజింతుము రుద్రు నిందనుచు వేడ్క' అనిన్ని మఱిఒకదానిలో (73b) 'ఏమేము మున్ను పూజింతుము రుద్రుని నిందును వేడ్క' అనిన్ని ఉన్నది. మఱికొన్నిటిలోకూడా 'పూజింతుము' అనేపాతమే ఉన్నది. తిక్కన కాలములోనైనా పుదురు రూపములు కావ్యభాషలోనికి వచ్చినవో లేదో ఇంకా మేము సిద్ధాంతము చేయలేము; బహుశా రాలేదు. మల్లయ మనషి వరాహ పురాణము వ్రాసిననాటికి మాత్రము గ్రాంథికభాషలో ఉన్నవి. అవి ఈ గ్రంథమందు అనేకపద్యములలో కనబడ్డవి. గాని యతిస్థానమందు దువర్ణముగలవి మూడుమాత్రము ఇక్కడ ఉదాహరిస్తున్నాము. సీ.....గీ..... । రూప మునునైన తనువు లార్యులు వచింపు । దురు వరుస మూడటంచు నందుల నధర్త । .....(౭ ఆ. ౧౧౦). గీ..... । భూనిలింపోత్తములు యజింపుదురు బ్రహ్మ । .....(౧౦ ఆ. ౭౬ ప). సీ....., తొడవులు ధరియింపుదురు

దివిజులు. (౧౦ ఆ. ౧౧౯). తెనాలిరామలింగకవికూడా వీటిని వాడినాడు. (చూ. పాండురంగ మాహాత్మ్యము. సుఖంపుదురు. ౨ ఆ. ౧౮౬. వసియింపుదురు. ౨ ఆ. ౨౨౮ ప. నులియింపుదురు. ౫ ఆ. ౨౭౯ ప. కిసర్పుదురు. ౫ ఆ. ౨౯౨ ప. ఇంకా మరికొందరు ఈరూపము ప్రయోగించినారు." (బాలకవిశరణ్యము. ౭౩-౭౪ పు). ఇట్లు కీర్తిశేషులగు కళాప్రపూర్ణ గిడుగు వేంకటరామమూర్తి పంతులవారు వ్రాసి యున్నారు. కాని వీరి 'పుదురు' రూపము తిక్కన భారతభాగములో వేయలేదనుట కేల సంకోచించిరో తెలియకున్నది. తిక్కనయేకాదు. ఎఱ్ఱాప్రెగడసైత మీ రూపములను భారతమున వ్యవహరింపలేదు. కవిత్రయమువారేకాదు. నాచన సోమనాథుఁడు-శ్రీనాథుఁడు - కవివితామహుఁడు మున్నగువారుసైతము "చుదురు" రూపమునేకాక "పుదురు" రూపమునుసయితము వ్యవహరింపలేదు. బాలకవి శరణ్యకర్తగారు "చుదురు" రూపము విషయమున నెవరెవరో కుప్పనకవిగారు మున్నగు నేటివారి ప్రయోగములుచూపి పదిపుటలు వ్రాసిరేకాని యతిప్రాసాది స్థల ఖచితమగు నొక్కప్రయోగమునయినఁ జూపఁజాలరైరి. (చూ. బాలక. ౬౫ మొ. ౭౫ పుటలు). నీ పుత్రులఁ గోల్పోయి భూరిశోకంబున, వనటఁ బొందుచు విప్రవరులు చాల | ఏరాజు రాజ్యధుం దేని వసించుదు | రా రాజు దలపోయ నవని మీఁద (భాగవ. ౧౦ స్కంధ. ఉ. భా. ౧౨౩ ప). అనుదానిని జూపి దానిని దిద్దుటకెవరో యెంతో ప్రయాసపడిరని వ్రాసిరి. కాని యచట 'వసింపుదు ! రారాజు' అని కాని "వసించెద | రా రాజు" అని కాని కవిప్రయుక్త మనుటలో త్పతి యే మున్నది. "ఆకర్ణింపుదురు" అను భాగవతప్రయోగమును సూరి యంగీకరింపలేదా? విన్నకోట పెద్దిరాజు సప్తలింఛనేకాని యాతనికిముందు వెళ్లల ప్రామాణిక కవీంద్రులెవ్వరును నీ 'చుదురు' రూపమును ప్రయోగించిరనుటకుఁ గవిప్రయుక్త యని విశ్వసింపఁదగిన ప్రామాణిక ప్రయోగము లేదు.

౧౦౮ సూ. వ్యాఖ్య:—చువర్ణంబుతోడ దుగ్ధకారంబు తకారంబగు ననఁగా 'చుదు' అనుదానిలోని 'చుద్' అను భాగమునకు 'త' కారవ్యంజన మాదేశమగునని యర్థము. ఉదా:—నిలుచుద్ + ఉ + రు = నిలుత్ + ఉ + రు = నిలుతురు, పిలుచుద్ + ఉ + రు = పిలుత్ + ఉ + రు = పిలుతురు. అడఁచుద్ + ఉ + రు = అడఁత్ + ఉ + రు = అడఁతురు - పచించుద్ + ఉ + రు = పచింత్ + ఉ + రు = పచింతురు. ఇట్లే లెక్కినవాని ప్రక్రియనుసైత మరయునది. "చేయుదురు - కోయుదురు" మున్నగురూపము లందు ఖాతువు యువర్ణాంత మగుటచే 'చుదు' అనునదే లేమింజేసి తాదేశమునకుఁ బ్రసక్తి లేదు. కావున "చేయుదురు - కోయుదురు" అనియే యుండవలయుననియు,

'చేతురు - కోతురు' అనునవి వ్యావహారికరూపములు నసాధువులు ననియు సూరి వివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. ప్రయోగములు:—ఉ. ఈయనశీశ్వర..... । చేయుదె. (సభా. ౨ ఆ. ౧౫). చ.....వాయుసారధి జవంబునఁ దానిట వచ్చె నేమి నే । యుదు సుతులార యాబిలము నొయ్యన పోయి మోడుండు దీనిఁ గ । పెద్ద ఘనపాంశు జాలముల.....(ఆది. ౮ ఆ. 3౦౮). క.....పద్భ్ర । త్యులకును సత్కార మర్థితోఁజేయుదె.....(సభా. ౧ ఆ. 3౯). క.....స । త్కృతి నేయుదె కృత మెఱిగెడు । పతియె.....(సభా. ౧ ఆ. ౪౬). సూరి యాంధ్రశబ్దచింతామణిని గవిత్రయమువారిని బ్రాహ్మకముగాఁ బ్రమాణీకరించికొనుచు వ్రాయుచుండునుగానఁ బయిరితని యువన్దఁబుతోడ దుగ్ధకారంబునకు 'త'కారాదేశంబు వచ్చుటను నిఁసించినవాడయ్యెను. కాని యిట్టిరూపములు ప్రాచీన ప్రబంధములందు లేకున్నను మధ్యకవుల గ్రంథములందు దరుదుగాను నర్వాచీకవుల గ్రంథములందుఁ దఱచుగాను బ్రయుక్తములయి యున్నవి. బాలకవి శరణ్యకర్తగారిది సందుచేసిగొని గొప్పగా విజృంభించి రమారమి యేఁబడిపుటల యుపన్యాసము నీశబ్దముల విషయమున వ్రాసిరి. ఊరకే యెన్నో మాపిరిగాని ప్రాచీనాంధ్రలక్షణ ప్రామాణ్యమును జూపలేరైరి. పారావారమువలె నత్యంత వికాలమైన భారతమున లేఖకముద్రాపకాది ప్రమాదమునం బడిన రెండు మూఁడు ప్రయోగములను మాత్రమే చూపఁగల్గిరి. ఆస్థలములందుఁ దాళపత్రమాతృకలలో 'చేతురు - కోతురు' వంటి తాదేశ ప్రయోగములు లేవు. "క విషనిధి కుఱి న సంఖ్యము । నిపాదగణ ముండి థారుజేప్రజకుఁ గడున్ । విషమము నేతురు వారి, ని । విషమన భక్షించి చను మమిత్రవిఘాతీ (ఆది. ౨ ఆ. ౫౬)." అనితంజావూరి సరస్వతీ నిలయమందలి 27 నెంబరు పుస్తకమున నున్నదని శరణ్యకర్తగారు వ్రాసిరి. కాని వావిళ్ళవారి ముద్రమున "విషమమును జేయుదాని, ని । విషమున....." (ఆది. ౨ ఆ. ౫౬ ప). అనియె యున్నది. నాయెద్దనున్న తాళపత్రమాతృకలు రెండిటిలోను "విషమంబునేయువారి, ని । విషమున" అనియున్నది. "కుడిచినచోటికిఁ గూర్ప వెపును." (సభా. ౨ ఆ. ౧౮౮). "కుడిచినచోటికిఁ గొఱత నేతు" అను పాఠాంతరముగలదని వావిళ్ళవారి ముద్రమునఁ గలదని శరణ్యకర్తగారు వ్రాసిరి. సత్యమేకాని నాయెద్దనున్న తాళపత్రమాతృకలలో "కుడిచినచోటికి కుటుచ తలఁతు" అనియున్నది.

ఇంకఁ దిక్కునభారత భాగమునందలి ప్రయోగములు:—(౧) "గుప్తార్థ ప్రకాశికలో నుదాహృతములు. తిక్కున విరాట, ౨ ఆ. ౨౮౧ పద్యము మూడో

[బా. క్రి. ౯౦-౧౦౮ సూ.] 'చేతురు' వంటివానిని దిక్కున ప్రయోగించెనా? 1629

పాదము. మ. నా । కులతం బొందెడు నప్పు మంటపము సుంజీ ఖంపఁగా జేతు. అని ఉన్నదని శ్రీతిరుపతి వేంకటేశ్వరులుకూడా తిక్కన దీప్రయోగ మున్న దన్నారు" (బాలక. ౮౮ పు). అట్లున్నదని చెప్పినవారు గొప్పవారే కాని పద్యము నరసినచో నట 'చేతున్' అనునది సందర్భించి యుండ లేదు. భీముఁడు ద్రాపదితో బలికిన వాక్య మిది. మ. బలియుం డా సొబగుండు భావభవదర్ప భ్రాంతుడై వచ్చి ని । శ్వల సర్వాం గత నున్న నన్నరసి నీచందంబు గాకున్న నా । కులతం బొందెడునప్పు మండపము సుంజీ ఖంపఁగా లేతుం గ । ట్టులుకం చెబ్బులి గోల వ్రేసినటు లుగ్రాకార మేపారఁగాన్. క. ఎఱిగి పిఱుసనిన వెంఁ దై । కుఱుదు.....(నిగ. ౨ ఆ ౨౮౧-౨౮౨ ప. వావిళ్ళ). "లేతున్" అనుచో 'ఏతున్' అను పారాంతరము చూపబడెను. (ఏతున్ = విజృంభించెదను. లేనా, వెచ్చువెఁగెదను). ఈపాతములే సరియనఁ దగును. ద్రాపది కామిచే, సింహబలుఁ డాకులతఁ బొందునపుడు భీముని వ్యాపార మును దేనివేని జెప్పకయే "మండపము సుంజీ ఖంపఁజేతును - వాఁడు పిఱుసనఁగా నుఱుకుదును" అనుట సందర్భింపనేరదుగదా.

(౨) "కర్ణపర్వము. ౧ ఆ. ౨౯౬ లో "దయనేతువుగాక" అని ఆనందముద్రణ ములో నున్నది. గాని పుట అడుగున 'దయనేనెదవు' అని పాఠాంతరమున్నది." (బాలక. ౮౮ పు). ఇదియొకవచనము - తాళపత్ర మాతృకలోనిట "దయనేనెదవు గాక" అనియే యున్నది.

(3) ఉ. నీతి దొఱంగి కార్యముల నెట్టిన యాగ్రహవృత్తిఁ జేసినం । వ్రీతిగ నీధిఁ బొందినను భీతియుం గుత్సయు బుట్టు భూజనుల్ । వేతురు చేటునేతలు ఫలిం పక తిక్కిన మున్న వచ్చు న । త్యాతురతాస్పదంబులగు నాపద లిద్ధవివేకవైభవా (సౌప్తి. ౧ ఆ. 3౫ వావిళ్ళము). నీతినివిడిచి నిద్రాపరవశులఁ జంపఁబోరాదని యశ్వత్థామకుఁ గృపాచార్యుఁడు బోధచేయు సందర్భములోని దీపద్యము. "నీతి దప్పి యివ్వఁడేని కార్యముచేసినచో నది ఫలించినను లోకనింద గల్గును. జనులును వీడింతురు. ఇంక నట్టిచేటుకార్యము ఫలింపకే పోయినచో మొదటనే యాపదలు గల్గును" అని దీని తాత్పర్యము. ఈపద్యమున 'వేతురు' అనుచో 'చేతురె' అను నపపాతము కనబడినట్లును (అక్కారణముననే) నద్దానియర్థము బోధపడనట్లును నీ క్రిందిరీతిని శరణ్యకర్తగారు వ్రాసిరి ".....చేతుర చేటునేతలు ఫలింపక .....అని తాటాకుపుస్తకములో నున్నది. అచ్చులో చేతురుకు బదులుగా వేతురు అనియున్నది. అర్థమేమో?" (బాలక. ౮౮ పు).

(౪) "౧ ఆ. ౧౬ ప. ....తిక్కిన నిర్వచనోత్తర రామాయణము. అలలి యలలి తునియల గా । హాళగూర్చినట్టు లమరం చేతున్. అని ఓక తాటాకుల

పుస్తకములో ఉన్నది. మరిఒక తాబాకుపుస్తకములో అలలితునియల గా । హాళ సంధించిన విధంబు నమరగ వలయున్ . అని ఉన్నది.” (బాలక. ౮౯ పు). పయి సందర్భమునుబట్టి తిక్కనయు “చేతురు” అనురీతిని ‘తా’దేశ ప్రయోగము చేయ లేదనియే గ్రహింపవగును. పయిరీతిని యువత్వాంత ధాతువుల తాదేశ ప్రయో గము ప్రాచీన ప్రబంధములలో లేదని శరణ్యకర్తగారి మనస్సాక్షి బోధించుట చేతనే “ఈయాపముగా కొత్తగా భాషలో దూరిన గ్రామ్యము కాదనిన్ని ప్రాచీ నులు తరుచుగా వాడిఉండకపోయినా అయిదువందల సంవత్సరములయి నిస్సందే హముగా కవులు వాడుచున్నారనిన్ని రుజువుచేయగలము” (బాలక. ౮౯ పుట). అని వ్రాసిరి. ఆర్వాచీన కవిప్రయోగములు వెక్కుచూపిరి. (బాలక. ౧౦౧ మొ. ౧౧౧ పుటలు). “ఉ. కొండలు పిండి నేతుమె.....(అచ్చ. రా. 2౨ పు). .....చ.....కన్నియ నెన్నడు ప్రోడఁ జేతునో (కవికర్ణ. 3 ఆ. ౫౫). .....నీ. నుతులు నేతు నెపుడు నతులిత.....(కృష్ణ రాయవిజయము ౧ ఆ. ౧౦).....క. ధరలో వినరె యహింసా । పర మో ధర్మ యనియంచుఁ బ్రాణివధను నే । తురె యకట యజ్ఞవిధియని । యరయఁగ నది యజ్ఞవిధియే యగుఁ జింతింపన్ (దశా. 3౪౫).....క..... తత్సం । హరణముఁ జేతువు శక్తిన్.....(వరా. ౬ ఆ. ౧౨౪ పు)..... ”ఇట్లగుటచేఁ బ్రాచీనగ్రాంధికాంధ్రభాషా స్వరూప నిరూపణమే ప్రాయ కముగాఁ జేయుచున్న సూరి యిట్టిరూపములను సంగ్రహింపకున్నను ప్రాధవ్యాక రణకర్తయేని వీనిని సంగ్రహింపకుండుట యుక్తముకాదు.

దేశ్యక్రియల రూపసాధనమునె నన్నయ యుపేక్షించెను. అధర్వణుడు నైతము మిక్కిలి యల్పముగా వివరించి “భాషేయ మమితా తత్ర । దేశ్యా చిత్ర స్వభావయుక్ । తచ్చిత్ర తాను మస్తవ్యా । పూజ్యపాద సుభాషితే.....” అనురీతిని సంతేపించెను. (3౨౮ విష). అట్టిస్థితిలో సూరిగారు ప్రాచీన గ్రాంధికాంధ్రభాషలోని పరశ్శతములగు క్రియలరూపములను బ్రయోగసమృత ముగా సంగ్రహించి చూపిరి. తర్వాత వెలసిన యాంధ్రవ్యాకరణముల్లె బాలవ్యా కరణ విషయములనె సంగ్రహించికొని యలంతిమార్పులుచేయుచు వేర్వేలు గ్రంథములను వ్రాసికొనిరి. ఇట్లగుటచేత సూరియెడల నాంధ్రపండితలోకము కృత జ్ఞమై యుండవగునుగాని నిరసింపరాదు. ఇంతయేల నాగమాన్య చకారములకుఁ గల్గు ఐత్య వత్సములను నిరూపించు సందర్భమునఁ బ్రాచీనలాక్షణికులెంత తేల్చి వేసిరో తుదికిఁ బెద్దిరాజును నవ్యుడగు కూచిమంచి తిమ్మకవియు నెట్లు ప్రాచీనాశయ

[భా. క్రి. ౯౦ సూ.] పెద్దిరాజు - తిమ్మకవి యంగీకరించిన తప్పురూపములు. 1631

ముల గ్రహింపలేక యెట్లు ప్రమాదపడిరో సూరి యెంతసరిగా నిరూపించెనో యురయుడు.

క. ఉట పరపదములె క్రియలగు చుట లొక్కెడ యుటలు పుటలు చుట్టంబులఁ ద్రో | చుట త్రోయుట యనఁ జుటలున్ | బుటలును నగు సంస్కృతంబు పొందినచోటన్ (ఆం. భూ. ౧౮౮ ప). క. పుటచేత నైన నొరుఁ బం | పుట, చుటచే నైన నొరులఁ బుత్తెంచుట, చే | యుట యుటచే నగునని యా | పటుమతియగు నూత్నదండి ప్రకటము నేనెన్ (ఆం. భూ. ౧౮౯ ప). ఇట్టి కేతనపద్యముల తాత్పర్యమును సరిగ్ గ్రహింపక విన్నకోట పెద్దిరా జీక్రిందిరితిని బ్రాచూరికముగ వచించెను. క. కోపింపుట కోపించుట | కాపించుట పసుల నొప్పుఁ గాపింపుట నా | నే పారు నిట్టిపలుకులు | లోపుగ బహుళములు జగతిలో నెటు గఁదగున్ (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౧౬౬ ప). క. “కాపింపుట కాపించుట | భాపింపుట మఱియు దీని భాపించుటనం | గా వెలయుఁ గృత్యులఁ దుహిన | గ్రావసుతా ప్రాణరాథ ప్రమథసనాథా “కాపింపుట సులభమే. కాపించుటకు:—ఉ. మంచిగ.....పు | త్రైంచిన... ..భ | తీంచుచు.....యు | రించుచు.....(శ్రీనాథునివారవి). ఉ. చంచలనేత్ర.....వీ | తీంచగఁ ‘దోచు లేనగవు.....(ఆముక్త). శా.....దువా | భించగ్ బచ్చన వ్రాత లూడిపడు..... | చంచద్వాహములు.....(కాకమాని. బహుళాశ్వ). ఉ.....చంచనఁజేసి..... ధూళిగా | వించడె పిండిపిండిగను.....కీరీటరత్నముల్ | దంచడె ఘోర సీర ముసలంబులు.....(విజయవిలాసము) మత్తకోకిల. పంచసాయక..... కూడి వ | రించరాదని.....(రుక్మాంగద)” (సర్వలక్ష. ౧ ఆ. ౨౦౫ మొ. ౨౧౨ ప). విన్నకోట పెద్దిరాజువాడిన - కోపింపుట - కాపింపుట’ అనునవియుఁ దిమ్మకవి వాడిన ‘కాపింపుట - భాపింపుట’ అనునవియుఁ గేవలము నపశబ్దములు. భావార్థక టవర్ణక పరకత్వమున నించు క్వుక్కుల చకారమునకు ‘ప’త్వము కవిసప్తత మునుట సరికాదు.

అగు - వచ్చు - చొచ్చు - చూచులకు ముత్తు పరం

బాలవ్యాకరణ బగునపుడు. కా - రా - చొరు - చూడు లగు. ౯౧.

వివరణము. అగు - కాడు - కమ్ము. వచ్చు - రాడు - రమ్ము.

333 విషయము. చొచ్చు - చొరడు - చొరుము. చూచు-చూడడు-

చూడుము.

సంజేవని. 333 విష:—ముజ్జీత్తులు పరంబగునపుడు ‘అగు’ ప్రభృతులకు వరుసగా ‘కా’ ప్రభృతు లాదేశములగునని యర్థము. “యథారంభ్య మచు దేశః సమా

నామ్ (౧-3 ౧౦) (సి. కౌ. ౧౨౮ సూ).” అను సూత్రము నుపదేశించిన కారణమున ద్వంద్వగత పదార్థముల సాహిత్యము నుపేక్షించి క్రమాన్వయమును గ్రహింపవలయును. కావున ముక్తుపరంబగునపుడు ‘అగు’ థాతువునకు ‘కా’దేశమును, వచ్చుథాతువునకు ‘రా’దేశమును, ‘చొచ్చు’ థాతువునకు ‘చొరు’ అనునాదేశమును ‘చూచు’ థాతువునకు ‘చూడు’ అను నాదేశమును నిత్యముగా నగుననునర్థము లభించుచున్నది. బా. క్రి. ౮౮ సూత్రముచొప్పున ‘వచ్చు - చొచ్చు’ థాతువులు ద్వీరుక్త సహజ చకారఘటితము లగుటంజేసి వాని చకారమునకు వత్సము రానేరదు. మఱియు వచ్చునకు రాదేశము కవిరమ్యతమై యున్నది. చూచుథాతువునకు వత్సము కవిప్రయోగ సమ్మతముకాదు. డత్వము సమ్మము. కానఁ బయి రీతిని ‘కారా’ - దేశాదులు విధింపఁబడెను. ఇట్లే ముం దింకను గొన్ని ముత్పరక విశేషవిధు లుపదేశింపఁబడును. ఇచ్చునకు ‘ఈ’ (౯౨ సూ) తెచ్చునకు ‘తే-తేరు’లు, (౯౩ సూ) చచ్చు - నొచ్చులకు ‘చావు - నోవులు’ (౯౪ సూ) విధింపఁబడును. ప్రకృతసూత్రమున కుదాహృతులు:—అగు+లజి (బా. క్రి. 2 సూ). = అగు+డుజ్ = కా+డు = కాడు. లజి జీత్తు గాన దాని యాదేశములగు డుజాదులు యుక్తు లగుచున్నవి. డుజ్జు జీత్తుగాన బిందుపూర్వక మగుచున్నది. దీర్ఘముమీఁదిది గానఁ బూర్ణములేదు. అగు+లూజ్ = (బా. క్రి. ౬ సూ) అగు+ము = (బా. క్రి. ౨౯ సూ. చొప్పున ము డుజ్జు లగును) కా+ము = (బా. క్రి. ౮౬ సూ. ముజ్జు ము త్రగుచున్నది.) క+ము=(బా. క్రి. ౬౧ సూ.) కమ్ము. అగు+డుజ్ = కా+డు = క+ండు = కండు. (బా. క్రి. ౬౧ సూత్రముచొప్పున లూణ్యధ్యమ డుజ్జు పరమగునపుడు ‘కా’ అనుదానికి హ్రస్వము రాఁగా నుడి తొలి హ్రస్వము మీఁదిదగుటచే బా. సంధి. ౨౨సూ. చొప్పున ఖండము నిల్వక పూర్ణము నిల్పెను). ఇట్టె వచ్చునకు రాదేశాదుల ప్రక్రియ నరయునది. రాడు - రండు. చొచ్చు+లజి = చొరు+డుజ్ = చొరు+అ+ండు=(బా. క్రి. ౨౦ సూ.) చొరండు. చొచ్చు+ము = చొరుము. చొచ్చు+డుజ్ (లూణ్యధ్యమడుజ్) చొరుండు. ఇట్టె చూచుథాతునకు చూడు మున్నగు నాదేశాదుల ప్రక్రియ నరయునది. చూడఁడు-చూడుము - చూడుండు. ఈ ‘చూడుము - చూడుండు’ అను లూణ్యధ్యమ శబ్దముల రూపాంతరములై (3౦౮ II విష. చూచునది) యగు “చుమ్ము - చూమీ - చూ - చూవె - చువ్వె - చుండు - చుండి - చూరె” అనునవియును గవి ప్రయుక్తము లగుచున్నవి. ఇట్టె ‘రమ్ము’ అనుదానిమూలమున ‘రా - ర - రార - రారా’ అను రూపము (3౦౮ III విష. చూచునది) లుప్పతిల్లుచున్నవని యెఱుంగ

గునది. పయిరితినె కాదేశాదులు ముత్సంజగల ప్రత్యయములెల్ల బరమగు నపుడు సంభవించుచుండునని యెఱుంగనగును. ఉదా:—కన్ - కాన్ - రాన్ - చొరన్ - చూడన్ - (నుజ్యంతములు) కాక - కామి - కాని - రాక - రామి - రాని - చొరక - చొరమి - చొరిని - చూడక - చూడమి - చూడని - మొ. ప్రయోగములు:—
చ.....సంగరము చేతకు సారథి గమ్ము కమ్ము నీ । వచుటుచితంబె.....
(విరా. ౪ ఆ. 3౫). క. కలనికి రాడు నదీసుతు । పలుకులకుం గనలి.....
(ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౦). (రాడు = రాలేదు). చ.....నీవనికి బోయిన నదై స
రాను.....(ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౨). ఉ. వాడి మయూఖముల్ గలుగువాడు
.....కచుండు నేనియున్ । రాడు వనంబులోన.....(ఆది. 3 ఆ. ౧౧౨).
(ప్రాసగతము). క.....శుకచం । చు విలూనముగాక యొక్క చూతఫలంబు
.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౪3). క..... । ఘనతరతనుదీప్త లోప్పగా వచ్చి
వడిన్ (సభా. ౧ ఆ. ౨౧౭) (యతిస్థానగతము). క..... । కాపున రావల
వ దింకఁ గార్యార్థినివై (ఆర. ౨ ఆ. ౨౦౧). తే. కానినాఁ డిట్టికాంతి యే కాంత
లందు (సభా. ౨ ఆ. ౧౬౦). తే.గీ..... । చులుక నద్వారమునఁ బ్రోలు
చొరంగ నగునె (సభా. ౧ ఆ. ౧౮౨). క.....నీకుఁ దగునె నమని । జొర
నిచ్చితయేని వారిఁ జొరనీ ననఘా (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౧౬3). క. అక్కొడుకు నబ్జ
నాథుం । డక్కజముగ నెత్తికొనుడు నందఱు జూడన్ (సభా. ౨ ఆ. ౫౭).
చ.....సాత్వతిఁ దన మేనయత్తను ముదంబునఁ జూడంగఁ గోరి.....
(సభా. ౨ ఆ. ౫౫). కా. చూడం బోదు గజాపనీత కటఖర్జూ భూర్జఖర్జూర లీ । లా
దోలా.....(ఉ. హరి. ౨ ఆ. ౮౯ ప్రాసగతము). కా. ఓరి దానవఘూర్త
నీదు వచనోద్యోగంబు లెట్లేగె రా । రారా యింకిట నేమి నేనెదవురా (ఉ. హరి.
౬ ఆ. ౨౧౦). ఉ. ఏమిర కర్ణ భీము నటు లేటికిఁ దిట్టితి (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౨౮౮).
“బ్ర-శ్రీ. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారు తమ కొత్తభారతములో.....
చొరి - చొరినన్ - చొరిన - చొటితని (బుడితాసుండ్ల) మొదలయిన వింత విచిత్ర.
రూపములు కల్పించి తమ భారతములో వాడినారు - చూడండి:—.....
.....ఉ.. .... । పోటరు లెల్లరుం జూఱంగఁ బోలినచోటిది గాని
పిల్వంగా । నేటికి బోటరిం బోటితి నే నిది ధర్మపుకాదె చూడంగన్ (శ్రీకృష్ణభార.
౭ ఆ. ౭౨ ప). నీ. హరుడను నోరి యిగిరి గహ్వరముతెచ్చి; చొరి రమ్మ నాహరి
చొచ్చియందు (౯ ఆ. ౨౭౨) .....ఇట్లు పెక్కుస్థలములు
చూపబడెను” (బాలక. ౮౧ పు). నేటి మహాకవులు - కవిసార్వభౌములు - కళా
ప్రపూర్ణులు నిట్లు ప్రయోగించుట వింత!.

ఇచ్చునకు సర్వంబున కీయగు. ౯౨.

బాలవ్యా. ఇచ్చు - ఈడు - ఇమ్ము. ఈయ యను నాదేశంబు
33ర విషయము నొకానొకచోఁ గానంబడియెడి ; బలిమి నీయని భూమి
వలయవతుల.

సంజీవని. 33ర విషయము:—సర్వంబునకు - ఇచ్చునకు = ఇచ్చుభాతువున కంత
టికిని, ‘ఈ’యగు = ఈయను నాదేశంబు నిత్యముగా ముత్తు పరంబగునపు డగునని
యర్థము. ఇచ్చు+లజీ = ఈ+డుజ్ = ఈడు. ఇచ్చు+ము (ముజ్జు లోనిది)=ఈ+
ము = ఇమ్ము (బా. క్రి. ౬౦ సూ). ఇచ్చు+డుజ్ (ముజ్జులోనిది) = ఈ+డు =
ఇండు. (బా. క్రి. ౬౦ సూ. సంధి. ౨౨ సూ. చొప్పున ఖండబిందు పూర్వకత్వము
లేదు). సీ..... బలిమి నీయని భూమివలయవతుల (ఆది. ౧ ఆ. ౭ పు). అను
భట్టక ప్రయోగము చొప్పున ‘ఇచ్చు’ భాతువునకు జీత్పరకత్వమున “ఈయ” అను
నాదేశమును జూపట్టుచున్నది. ఇచ్చు+నిజీ = (బా. క్రి. ౪౭ సూ) ఈయని.
‘ఈని’ అనునది యెట్లును సిద్ధించునని యెఱుంగునది. ఊయేలాదు లాకృతిగణం బగుట
చేత నందు (బా. ప్రకీ. ౬ సూ) ‘ఈయ’ అనుదానినిజేర్చి ‘య’ అనుదానికి ద్విత్వము
చేసి, బా. ఆచ్ఛి. ౧౩ సూత్రముచొప్పున ‘ఈ’ అనుదానికి ప్రాప్యముచేయఁగా
“ఇయ్య” అను రూపము సిద్ధించును. కావున - ఇయ్యడు = ఈయడు = ఈడు,
ఇయ్యని = ఈయని = ఈని, ఇయ్యక = ఈయక = ఈకి, ఇయ్యమి = ఈయమి =
ఈమి, ముజ్జు పరమగునపు డిట్టి యాదేశము చూపట్టలేదు. కాన “ఈయము -
ఇయ్యము, ఈయడు - ఇయ్యడు” అను ప్రార్థనాదర్శక లూప్రాపములు సాధు
వులు కానేరవు. ‘ఇమ్ము - ఇండు’ అని మాత్రమే ప్రార్థనాదర్శక లూప్రాపములు
గలుగునని యెఱుంగునది. జీత్పరకత్వమున ‘ఈయ’ అను నాదేశము గల్గవనుటం
జేరి యట్టి “ఈయము = ఇయ్యము, ఈయడు = ఇయ్యడు” అనునవి వ్యతిరేకార్థ
క లజీరూపములన్నచో సమ్మతములై యగును. జీత్తు పరమగునపు డనుటచే “ఈయ
కుము - ఇయ్యకుము - ఈయకుడు - ఇయ్యకుడు” అను వ్యతిరేక ప్రార్థనా
దర్శక రూపములు (బా. క్రి. 3౨ సూ) గల్గవచ్చును. భట్టారక ప్రయుక్తమగు
‘ఈయని’ అనుదానినిబట్టి యెట్లు సునిస్తరముగ వ్యాఖ్యచేయఁబడెనుగాని యట్టి
ప్రయోగాంతరములు ప్రాచీన మహాకవుల గ్రంథములందు లభింపలేదు. కావుననే
కదా సూరి “ఒకానొకచో” అని వచించినవాఁ డయ్యెను. “ఇట్లే ముత్తుపరంబగు
నపు డంతటను “ఈ” అనునది సర్వాదేశ మగుట యూహ్యము. “ఈయ” అను
నాదేశము ముత్తుసంజ్ఞ గలిగిన యెల్లస్థలములం బ్రసక్తముగామి నొకానొకచో నని

వ్యాకర్త వివరించుట గలిగెనని గ్రహించునది" (బా. సా. పే. ౪౬౧ పు). అంతటను సర్వాదేశ మగుట యూహ్యమననేల? అనుపదమంటే "ఎల్లస్థలములం బ్రసక్తముగామి" అని వ్రాయనేల?

"ఇయ్య = ఈయ. ఇయ్యగలడు - ఇయ్యడు - ఇయ్యక - ఇయ్యన్ - మొ. ఉ.....ఏనుగునిచ్చి యంకుశం | బియ్యక కయ్య మాడఁ దగునే నను సీగతి నేచఁ బాడియే (శశిబిందుచరిత్రము). క. ఇయ్యగ నిప్పింపంగల | యయ్య లకేకాక మీన మందఱకేలా? (కవి చౌ. శ. ౧౮)." (సూ. రా. ని). "ఈయ = ఈ (ప్రాథనాద్యర్థమందు మాత్రమే 'ఈయ' అను నాదేశమురాదు.) ఉదా:— ఈయగలడు - ఈయడు - ఈయని - ఈయక - ఈయన్ - మొ. సీ. బలిమి నీమని భూమి వలయవతుల (భార. ఆది. ౧ ఆ. ౭). క.....ఈయక. (శుక. ౫ ఆ. ౨౩౨). మ.....ఈయగ.....(ఇందు. ౩ ఆ. ౧౪)." (సూ. రా. ని). "ఇచ్చు. స. క్రి.....గీ. చెలువునకు నియ్యఁగోరు న చ్చిగురుఁబోడి (దశా. ౩ ఆ. ౧౭).....గీ. నిన్నుజూచు నహల్యకు నెసరు లేదె | వృద్ధయ మియ్యదు పతి భీతి నింతెకాక. (దశా. ౭ ఆ. ౧-౧౦౮)." (సూ. రా. ని). ఇట్టి యర్వాచీన కవిప్రయోగములు పెక్కు వెలయుచున్నవి కాని 'ఈయ - ఇయ్య' అనువానికిఁ బయి నన్నయప్రయోగముతప్పఁ బ్రాచీన మహాకవి ప్రయోగాంతరము లభింపలేదు. 'ఇట్లై 'ఈవుతన్' అనునది "ఇచ్చు" ధాతువు నాశీరధక లూఢ్రూప ముగఁ జేర్చినఁబడుచున్నది "ఈవుత. ద్రు. ఇచ్చుధాతువుయొక్క ఆశీరధక రూపము. 'ఇచ్చుతన్' అనుదానికి రూపాంతరము. చ.....సర్వతీర్థరుఁ డు దారత మాక్షఁ జిరాయు వీవుతన్ (ఉ. రా. ౧ ఆ. ౫)." (సూ. రా. ని). ఇందు 'ఇచ్చుతన్' అనియే కవిప్రయుక్తమేమో? 'ఈవుతన్' అనుచోటి వుకారమును నిర్వహించు ప్రాసాదిఘటిత ప్రాచీన మహాకవి ప్రయోగము లభింపలేదు. "ఈవి = త్యాగము" అను కృదంతరూపము కన్పట్టుచున్నది.

గాణపత వివరణకర్త "ఇచ్చునకు - ఇయ్య - ఈయ - ఇవ్య అనియు రూపంబులు గానంబడియెడి." (గాణ. క్రియా. ౩౩౭ సూ. వ్యాఖ్య). అని వ్రాసి యాక్రింది ప్రయోగములను జూపెను. "దేవర వివరంబు తెరువరి, తలవరి యెవ్వరు నివ్వరు నవ్వరనగ. (అప్ప. ౨ ఆ. ౧౯౬ రేఘాక్షర సీసమాల) 'దాన మివ్వరు' అని వివరణములో నుండుటచేఁ గావలయు గాణపత వివరణకర్త దీని నిచ్చు ధాతురూప ముగా విశ్వసించెను. కాని కొన్ని ప్రతులలో 'నొవ్వరు' అనియున్నది. ఆ ప్రతులలో 'దానము' అనునదిలేదు. కాన నిది యప్పకవి సమ్యతించె ననటకు బలమగు

నుదాహృతి కాదు. ఇవ్వడ వ్యల నిఁక నేమి అవ్వలకు (రంగరా. ౨). ఇది ప్రామాణికకవి ప్రయోగముకాదు. ద్వి. ప్రసరాశి త్రోవయివ్వక క్రొవ్వుటయును (రంగ. రా. బాల. ౮ పొరట). ఈపద్యపాదము వాదిశృవారి ముద్రజమునఁ గలదు. యూనివర్సిటీ ముద్రజమున నిది చూపబడలేదు. రంగనాథరామాయణ కవి ప్రయోగించిన వ్యావహారిక శబ్దములలో నిది యొకటి యని యీవఱకు వ్రాయబడినది. (చూ. విస్తర. III. ౬3. III విష). మఱియు 'ఇవ్వక - ఇవ్వని - ఇవ్వరు' మున్నగు వకార ఘటిత ప్రయోగములు మఱియే ప్రామాణికకవి గ్రంథములందును లభింపలేదు.

'ఈ' అనునాచేశమునకు బ్రయోగములు:—గీ. ఇమ్ము నీ హోమధేనువు నెమ్మితోడ (ఆది. 2 ఆ. ౧౦౧). (ప్రాసగతము). క. కరుణించి యిండు నాకుం । బురోహితునిగాఁగ.....(ఆది. ౧ ఆ. ౮౮). సీ.....కూతులఁ గన్న ఫలము దగిన । వరులకు సద్గర్వచరితుల కీ గాన్పకాదె.....(ఆది. 2 ఆ. ౮2 ప). తే.గీ. ఈతఁడొడ్డిన ధనరాసు లెవ్వయెనఁ । బోడిగా నీకు నీగలవాడ నేను (సభా. ౨ ఆ. ౧2౮). క. అని పలుకుచున్న నృపనఁదరునకు మఱుమాట యీక కామరస నిభా । నన.....(ఆది. 2 ఆ. 22 ప). ఆ-వె. ఎఱిగి యెఱిగి దీని నెట్టిగ నగు..... । ఈనినాడు శాప మిచ్చు... (ఆర. ౨ ఆ. 33౦. ఉ.....తండ్రి పా । లీరని తెంపునేసి పయి నెత్తిన నెత్తిరిగాక ద్రోహమే. (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౪౧). ఈను - ఈవు మున్నగుచోట్ల బా. తత్స. ౨౬ సూత్రము చొప్పున రావలిన 'ఇ'త్వము బా. తత్స. ౨2 సూత్రముచే వారింపబడును. కాన 'ఈని - ఈవి' అని కానేరవు. కం. దేవా.....ఈవే భక్త పరతంత్ర యేర్పడఁ గరుణన్ (శాంతి. ౮ ఆ. ౨౧౦). మ. ....ననుఁగానీ శంభుఁగానీ కమే । శ్వరుఁగానీ గుఱియించి యెవ్వరట (కాశీ-౨ ఆ. ౮ ప). 'కానిమ్ము' అను దానిలోని ప్రాథనాద్యర్థక మధ్యమ పురుషైకవచన ప్రత్యయమగు 'ము' అనునది బా. సంధి. ౮2 సూత్రముచొప్పున లోపించునపుడు మువర్ణక నిమిత్తకములై వచ్చిన మాముడియుఁ బూర్వస్వర ప్రాప్తతయుఁ (బా. క్రి. ౬౧ సూ. చూ) బోఁగా 'ఈ' అనునది నిల్చుటచే 'కానీ' శబ్ద మేర్పడును (చూ. ప్రాథ. సంధి. ౨3 సూ). కాన్+ఇచ్చు+ము = కాన్+ఈ+ము = కానిమ్ము. వీనిమూలమున 'కాని' అనునది జనించె ననియు నందలి దీర్ఘము ప్రాప్తమగుటకు విధానము లేమింజేసి యది (కాని) యవ్యమనబడుచున్నదనియు దానిమూలరూపమగు కానీశబ్దమును నవ్యయమే యనఁదగు ననియుఁ గోశకర్తలు వ్రాయుచున్నారు. "కానీ. అవ్య. (√ అగు - కాన్+ఈ, ఇది ప్రాథనాద్యర్థక క్రియయైనను క్రమము గా అవ్యయముగా కూడనది.) ౧. కానిమ్ము

(అంగీకారమును దెలుపును)..... ౨ కాని. వికల్పమును తెలుపును....."
(సూ. రా. ని) వికల్పము, అంగీకారము మున్నగు నర్థములను దెల్పుటచేత సం
తము వీనిని గోళకారు లవ్యయములని తలచిరి.

బాలవ్యా తే తేరులు తెచ్చున కగు. ౯౩.

౩౩౫ విష. తెచ్చు - తేడు - తేరడు - తెమ్ము - తేరుము.

సంజీవని. ౩౩౫ విష:—తెచ్చుభాతువునకు ముత్తుపరమగునపుడు 'తే-తేరు'
అనునవి నిత్యముగా నాదేశము లగును. ఉదా:—తెచ్చు+లజ్ = తెచ్చు+డుజ్ =
తేరు+డు = తేరడు (బా. క్రి. ౨౦ సూ. చొప్పున 'ఉ' త్త్వమునకు 'అ' త్త్వము).
తెచ్చు+లజ్ = తెచ్చు+డుజ్ = తే+డు = తేడు. తెచ్చు+లూట్ = తెచ్చు+ము =
తే+ము = తెమ్ము (బా. క్రి. ౬౧ సూత్రముచొప్పున ప్రాస్యద్విత్వములు). తెచ్చు+
లూట్ = తెచ్చు+ము = తేరు+ము = తేరుము. 'తెమ్ము' అనుచో బా. సంధి. ౪౭
సూత్రముచొప్పున 'ము' లోపము గల్గుపక్షమున 'తే' అను రూపాంతర మేర్పడును.
ఇట్లే తెచ్చు+లూట్ = తెచ్చు+డుజ్ = తే+డు = తెడు (బాల. క్రి. ౬౧
సూత్రముచొప్పున ప్రాస్యము రాగా నుడి తొలి ప్రాస్యముమీ ద నరసున్న నిల్వదు)
(బా. సంధి. ౨౨ సూ). తెచ్చు+లూట్ = తేరు+డుజ్ = తేరుడు = తేరుడు -
ఇట్లే, తేన్ - తేరన్ - తేగలడు - తేరగలడు. తేబడెన్ - తేరబడెన్ - తే
వలయున్ - తేరవలయున్ - తేరక = తేక - తేరమి = తేమి, తేరనివాడు = తేని
వాడు - మొ.

ప్రయోగములు:—క. కావున మృతసంజీవనిః | దేవలయున్ శుక్రవలన
ధృతి వడసి.....(ఆది. ౨ ఆ. ౧౦౫). తే-గీ.....గంగఁ | దేరఁ గడఁగె
వీరుండు భగీరథుండు. (ఆర. ౩ ఆ. ౭౬). ఉ. సారథిఁ జూచి నీవు రథసంబునఁ
బూన్పుము ఘోటకంబులం | దేరఁ దదీయ వర్తము లతిస్ఫుటబంధము గాఁగఁ బెట్టు
.....(విరా. ౩ ఆ. ౧౪౪). క.....జపవిధి | నాచెప్పిన సుఖము తేదు
నరకముఁ దెచ్చున్ (కాంతి. ౪ ఆ. ౧౩౧). క. తేరక యుండఁగఁ జేరున్ | దేరంగఁ
బొలియు విధి యధీనంబులుగా | కారయ విత్తంబులు.....(కాంతి. ౪ ఆ.
౩౭౩).

చావు నోవులు చచ్చు నొచ్చుల కగు. ౯౪.

చచ్చు - చావడు - చావుము. నొచ్చు - నోవడు

బాలవ్యా. నోవుము. వక్ష్యమాణంబు ద్విత్వంబు - నొవ్వడు.

౩౩౬ విష. జీత్తు పరంబగునపుడు వాని ప్రవర్ణంబు విభాషను
లోపించు, ౯౫.

చాక - చావక, చాకుము - చావకుము, నోక -
నోవక, నోకుము - నోవకుము.

సంజీవని. 33౬ వివ:—౯౮సూ. వ్యాఖ్య:—ముక్తు పరంబగునపుడు, చచ్చు
థాతువునకు ‘చావు’ అనియు, నొచ్చుథాతువునకు ‘నోవు’ అనియు నాదేశములగు
నని యర్థము. ఖా. క్రి. ౮౮ సూత్రముచొప్పున వీని ద్విరుక్త చకారమునకు
వత్సమ రాదు. ఇంక ‘చచ్చన్ - నొచ్చన్’ మున్నగు ననిష్టరూపము లుప్పతిల్ల
వలసి యుండఁగాఁ బయిరితిని మహాకవి ప్రయోగస్మృతరూపములు సిద్ధించునట్లు
సూరిచే సూత్రింపబడెను. ఇట్లే గతసూత్రములందును విశేషవిధి లుపదేశింపఁ
బడెనని యెఱుంగునది. ఉదా:—చచ్చు+లజే = చావు+డుజే = చావు+అ+డు =
(లజే జీత్తుగాన ‘ఉ’త్వమునకు ‘అ’త్వము వచ్చెను) చావడు. చచ్చు+లూట్ =
చచ్చు+ము = చావుము. ఇట్లే నొచ్చు థాతురూపములగు ‘నోవడు - నోవుము’
అను రూపముల పాధింపనగును. వక్ష్యమాణంబు ద్విత్యంబనఁగా; ఖా. ప్రకీ. ౬
సూత్రముచొప్పున ‘నోవు’ అనునది “ఉయేలా”దులలోఁ బరింపబడుటంజేసి హ్రస్వ
ద్విత్యములు కల్గఁగా నోవడు = నొవ్వుడు. నోవక = నొవ్వుక. మున్నగురూప
ములు సిద్ధించునని తాత్పర్యము. ఉదా:—చ.....మేనమఱుది పాత్రుఁ జా ।
వవిడుతే వంతపెంపున నవారణ నీయెదురన్.....(ఆశ్వా. 3 ఆ. ౧౭౭),
క. నేవకులరైన దానికి । నోవకుడీ మీరు లఘుమనోవృత్తులరై (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౦౮
ప). తే.గీ. నొవ్వుఁ బలుకుదు సభలోనఁ జిచ్చ । కొల్ల కేను గురుపతిఁ జూచి నహించి
పోదు (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౩౮). ‘నొచ్చు’ అనునర్థముగల “నోయు” థాతువును
గలదు. క. ఆయాసపడుట కనుఁగొని । నోయుదు ననుఁ బాసి యిటు సమట తగ
వగునే (శాంతి. 3 ఆ. 3౩౦). సీ. క్రొవ్వి న తొవకంటెఁ గోమలంబగు మోమురే
యెండ ముట్టిన నోయుఁ దద్ద (నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౬౩౦).

౯౯ సూ. వ్యా:—చచ్చు - నొచ్చుల కాదేశములగు చావు - నోవుల
పువర్ణము జీత్పరకత్వమున వైకల్పికముగ లోపించునని యర్థము. జీత్తు పరమగు
నపు డనుటచేత పువర్ణలోపము ముఱ్ఱు పరమగునపుడు కలుగదని తాత్పర్యము.
ఉదా:—చాక = చావక. నోక = నోవక. ముఱ్ఱు పరమైయున్నను వ్యతిరేక ప్రార్థ
నమున వచ్చు ‘కుజే’ నడుదు నిల్చునపుడు కుజే జీత్తుగాన ‘పు’వర్ణలోపము కల్గునని
విశదపఱుచుచు సూరి ‘చాకుము - చావకుము, నోకుము = నోవకుము’ అని
యుదాహరించెను. ఉదా:—క. నాలుగుదిశలం దావ । జ్వాలావలి గవిసె మ్రంది
చా నోవ మహీ । పాలక.....(ఆర. ౨ ఆ. ౧౨౭). క. చాకుండ మున్న యొక్క

పరి | నా కాలనితోడ భండనము లేదయ్యెన్ (విరా. 3 ఆ. ౧౧౯). స్తగ్ధర.....
 చా | కుండం బోకుండఁ గౌరవ్యులకు వశమె బిట్టుల్ని మూర్ఖిల్లకుండన్. (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౨3). క.....ఉదాత్తరణమునం | జా నేర్పువాని చనియెడు | మానిత గతి.....(స్త్రీ. ౧ ఆ. ౧౧౧). క. నో నేని సూతు హయ సః | తానముఁ జంపు టయు.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౯౦). ఉ. ఆ యబలాలలారు భవదాస్యము వేడుకతోడఁ జూచి పు | ఘ్నయుధుచేత నోఁ బడియె.....(దశశత. ౧౦ ఆ. ౪౨ ప. సూ. రా. ని). (నోఁబడియెన్ = నొప్పి ననుభవించె). ఈ ప్రయోగమంత యుక్తముగా నగపడదు. నోన్ = నొచ్చునట్లుగా, పడియెన్ = బాధపడెనని కాని నొచ్చుటపడియెనని కాని యెట్టెటో సమర్థిచుకొనవలెను.

అగున కను కనులకు ముజ్జీత్తులు పరంబులగునపుడు

కా నా కానలు విభాషనగు. ౯౬.

బాలవ్యా. అపదాద్య సూత్రముచే గాకు వకారంబు. వక్ష్య

33౭ విష. మాణం బౌత్వంబు. కష్టు - అగుము - అవుము -

బౌము. కండు - అగుండు - అవుండు - బౌండు.

నాండు - అనండు - కానండు - కనండు.

సంజీవని. 33౭ విష:—యథా సంఖ్యాన్వయము చొప్పున నీసూత్రము మూండు వాక్యములుగాఁ జేసికొనవగును. ౧:—అగు ధాతువునకు ముజ్జు పరం బగునపుడు కాదేశము విభాషనగును. బా. క్రి. ౯౧ సూత్రముచే ముత్పరకత్నమున 'కా'దేశము నిత్య మగుచుండఁగా ముత్తులోనిదగు ముజ్జు పరమగునపు డని విభాష నగునని, నిత్యప్రాప్తికి వైభాషికత్వము దీనిచే విధింపఁబడెనని యెఱుంగునది. ౨:—అను ధాతువునకు జీత్తుపరంబగునపుడు 'నా' అనునాదేశము విభాష నగు ననునది రెండవవాక్యము. ఇచ్ఛుది యప్రాప్తవిభాష. 3:—కను ధాతువునకు జీత్తు పరంబగునపుడు 'కాన' అను నాదేశము విభాష నగు ననునది మూడవవాక్యము. ఇదియు నప్రాప్తవిభాషయై. వైసందర్భమునుబట్టి 'అగు' ధాతువునకు జీత్తు పరమగునపుడు బా. క్రి. ౯౧ సూత్రముచొప్పునఁ కాదేశము నిత్యమనియు, 'అను' ధాతువునకును, 'కను' ధాతువునకును ముజ్జు పరంబగునపుడు 'నా - కాన' అను నాదేశములు గల్గ నేరవనియు విశదమగుచున్నది. ఈసూత్రమును సరిగా గ్రహింపఁ జాలక హరికారి కావలీకర్త దీనిని గీర్వాణంచుటలో నీక్రిందిరీతిని బ్రమాదపడెను. "ము త్యగోరను కన్వోశ్చ | కా - నా - కానా భవన్తి వా" (హరి. క్రియా. ౪౯ కారి). ప్రకృత బాలవ్యాకరణ సూత్రములోని 'ముజ్జీత్తులు పరంబగునపుడు' అనునది

సూరి వర్జముగా విభజించి వచించెననియు, ముజ్జీత్తులకు ముత్సంజ్జ గలదు గాన ముజ్జీత్తు లనుచో 'ముత్తు' అని చెప్పట యుక్తమనియుఁ దలంచి హరికారికావళీకర్త యిట్లుగ నపార్థము చేసికొనెను. ఇట్టి ప్రామాదిక భాషాంతరీ కరణముచేత 'అగు' థాతువునకు జీత్తు పరమగునపుడు సైతము కాదేశము వైకల్పికముగానే యగు ననియు 'అను - కను'లకు, 'నా - కాన' అనునవి ముజ్జు పరమగునపుడు సైతము వైకల్పికముగా నాదేశము లగుననియు నపార్థము లుప్పలిల్లుచున్నవి. ఇట్లుగట్టచేత "వచ్చో శ్చుచ్చో రగో శ్చచ్చో | ర శ్చుచ్చుః కా చ్చోరు ర్చుతి" (హరి. క్రియా. 3౮ కా). అను కారికలోని 'అగోః - కా - ముతి' అనుచొప్పున 'అగునకు ముత్పర కత్వమున 'కా'దేశము నిత్యమనియుఁ బ్రకృతసూత్రముచొప్పున 'అగునకు ముత్పర కత్వమున 'కా'దేశము వికల్పమనియు నున్నత్ర వచనములవలె బరస్పర విరుద్ధాధిక విధానము లుప్పలిల్లుచున్నవి. అట్లే హరికారికపక్షమున 'అగన్ - అవన్ - అగఁడు - అవఁడు' అను ననిష్ఠరూపములును "నమ్ము - నండు, కానము, కానఁడు" అను లూణ్నాధ్యమ పురుషమునందలి యనిష్ఠరూపములును దుర్వారములగు చున్నవి.

ప్రకృతసూత్రమునకు సూరిగారు వివక్షించిన మూఁడువాక్యముల విధుల కును నుదాహరణంబులు:—అగు+లూట్ = కా+ము = కమ్ము. (చూ. బా. క్రి. ౯౦ సూ). కాదేశా భావపక్షమున, 'అగుము' అనునది నిల్పును. బా. ఆచ్ఛి. ౨౭ సూత్రముచొప్పున (అపదాద్యంబులు యసంయుక్తంబున గకారంబునకు వకారంబు విభాషనగు) 'అగుము' అనుదానిలోని గకారమునకు వకారాదేశము కాఁగా 'అవుము' అను పాక్షికరూపమును నేర్పడును. బా. క్రి. ౧౦౩ సూత్రము చొప్పున (ఆచ్ఛికంబులం దయి యవులకు వక్రతమంబులు బహుళంబుగా నగు) 'అవుము' అనుదానిలోని 'అవు' అను భాగమునకు "ఔ" అనునది యాదేశము కాఁగా 'ఔము' అను రూప మేర్పడుచున్నది. ఈవిషయములనే సూరి "అపదాద్య సూత్రముచే....." అను వాక్యమున వివరించెను. 'అగు+లూట్ = కా+డు = కండు' (బా. క్రి. ౬౦ సూ. చూ) అని యిట్లు లూణ్నాధ్యమ పురుష బహు వచనరూపము ప్రకృతసూత్రమున వైభాషికమగుచున్నది. ఇది బా. క్రి. ౯౦ సూత్రముచే నిత్యమయి యుండఁగాఁ బ్రకృతసూత్రముచే వైకల్పికత్వము నొందు చున్నది. కావున 'కండు' అనుదానికి 'అగుఁడు' అనియు రూపాంతర ముండవచ్చు నని విశదమగుచున్నది. 'అగుఁడు' అనుదానికి (బా. ఆచ్ఛి. ౨౭ సూ. బా. క్రి. ౧౦౩ సూ) వైరీతిని 'అవుఁడు - ఔఁడు' అను రూపాంతరములును గల్గుచున్నవి.

“అను+లజీ = నా+డుజ్ = నాడు” అనురీతిని జీత్వరకత్వమున ‘అను’ థాతువు నుండి పాఠికరూపములు ప్రకృతసూత్రముచే లభించును. నాదేశాభావపక్షమున ‘అను+లజీ = అను+డుజ్ = అనడు’ అను రీతిగల రూపములును నిల్పును. ఇట్లే - నాన్ = అనన్, నాబడున్ = అనబడున్, నాగలడు = అనగలడు, నారు = అనరు. మొదలగు జీత్వరకరూపములెల్ల సిద్ధించును. ‘కను+లజీ = కాన+డుజ్ = కానడు.’ అనురీతిని జీత్వరక కనుథాతు పాఠికరూపము లేర్పడును. కానాదేశాభావపక్షమున “కను+లజీ = కను+డుజ్ = కనడు” అనురీతిగల రూపములు సంఘతము నిల్పును. అను - కనులకు జీత్వరకత్వమున మాత్రమే ‘నా - కానా’ దేశములు వైభాషికములుగా విధింపబడుటంజేసి ముగ్గు పరమగునపుడు ‘నన్ను - నండు - కానము - కానడు’ మున్నగు ననిష్టరూపములు గల్గినేరవు. ప్రయోగములు:— తే.గీ.. .....నీవిప్పు నాకు దానీ! వగుము మఱియందు సల్లలేదయ్యెనేని । ... .(ఆది. ౨ ఆ. ౩౨). క.....! ఉదిత క్రోధుండ వగుము యెక్కించుక । .....(ఆర. ౧ ఆ. ౨౨౦; నీ.....ఆ వె. . . . .) ఆత్మరూపధరుల రగుడని పరిదేవ । నంబు నేనె.....(ఆర. ౨ ఆ. ౫౪). క. జ్ఞానమున మాన యజ్ఞము । నా నయథాన్ధంబు లివియు.....(ఆర. ౩ ఆ. ౨౨౨). (నాన్ (అనన్)+అయథాన్ధంబులు). వసంతతి. ఈబాలు నెత్తుకొని యింటికే జన్న నన్నున్ । నాబంధు లందఱు మనంబున నేమి నారె (ఆది. ౫ ఆ. ౨౯). (నారె = అనరె. ‘అనారె’ అనునది యపభ్రంశము. ముద్రణ సంస్కర్త భ్రాంతికృత ప్రక్షిప్తము). పద్మక. కొడుకుపల్కు విని కూడదు నాక దురాత్ముడై । .....(ఆది. ౬ ఆ. ౨౩౦). (నాక = అనక). చ.....ఉత్తరం । డని నొకరుండు నాకుము బృహన్నల సారథి గాన గెల్పు.....(విరా. ౫ ఆ. ౨౩౫). నాకుము = అనకుము. కుజీ జీత్తుగాన ‘నా’దేశము వచ్చెనని యెఱుంగునది. క.....ఇది గూ । డదు నార.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౧౯౦). (నార = అనర = అననేలేదు). క.....ధర్మజా । డెమైయివాఁ డొక్కొ నారె యీ యున్నజరుల్ (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౧౩౦). (నారె = అనరె). శా. ఓ నారాయణ..... । ఓ నావే భవ బంధ ముల్ చెలుపవే.....(ఉ. హరి. ౨ ఆ. ౧౨౯). (నావే = అనవే). ద్వి... ..మీమాట బొంకునా రాదు గాక యే న్నాటఁ బొల్లగునే (బసవ. ౪ ఆ. ౬౦౮). చ.....ధర్మసూతి మె । త్తని పులి యెల్ల వారలు సధర్మము నీపయిఁ బెట్టునంతకున్ । వినడును గానఁడున్ బిడప నీకు నాకు మరల్పవచ్చునే (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౪). శా. దేవా విన్నవ మస్తదీయ మిది యర్థిం బుత్త్రులం గానఁ దో । డ్రోవారిన్ (హరి. ఉ. భా. ౫ ఆ. ౫౭ వు).

నేరుచునకు లి డ్లాట్టులు ముత్తుం బరం బగునపుడు రు

బాలవ్యా. చు లకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౯౭.

33౮ వి. నేచెను - నేరిచెను. నేచును - నేరుచును. నేరడు -

నేరువడు.

సంజీవని. 33౮ విష:—నేరుచు ధాతువునకు లి డ్లాట్టులు పరంబు లగునపు డందలి 'రు'వర్ణము బహుళముగా లోపించుననియు నద్దానికి ముత్తుపరం బగునపుడు దాని తురి 'చు'వర్ణంబునకు లోపంబు బహుళముగా నగుననియు నర్థము. 'చు'వర్ణ లోపాభావపక్షమున గెలుచు మున్నగువానికివలెనే ముత్పరకత్వమునందు దీని తుది సిద్ధిచకారమునకు 'వ'త్వము కల్గును. బహుళగ్రహణముచే 'నేచుకొను' మున్నగు రూపములు గల్గునని సూరి యాశయము కాఁబోలును. కాని యట్టియెడల 'రు'వర్ణలోపము భారతాది ప్రాచీనగ్రంథములలోఁ గానరాదు. క. నీచే దా గా ద్యంతము । నేచుకొనంగలరు ..... (నరాహ. ౧౨ ఆ. ౭౭ ప. సూ. రా. ని). ఇట్లు యందలి లిట్టు భూతార్థక (క్తవదర్థక) న ప్రత్యయమునకు నుపలక్షణ మనఁ దగును. క. కాచికొనివచ్చి తగ నా । నేచిన యట్లచట నచట నిలిపితి ముని నా । థా చేటును భంగంబును । నై చిత్తము శోకమునకు నగ్గంబయ్యెన్ (మాస. ౧ ఆ. ౨౧౫). దీనినిజూచి కావలయుఁ గేరన క్త్వార్థక రూపమందును 'రు'వర్ణలోపమును బ్రయోగించెను. ఉ. నేచియు నేరకుండియును ..... । ప్రోచు,..... (దశకు. 3 ఆ. ౧౮౦). (ప్రాసగతము). నేరుచు+లిట్ = నేచు+డుజ్ = నేచు+ ఎను = నేచెను (బా. క్రి. ౧౬ సూ). రు లోపాభావపక్షమున 'నేరిచెను' అనియె నిల్చును. బా. క్రి. ౮౫ సూత్రముచొప్పున 'రు'వర్ణముమీఁది 'ఉ'కారము 'ఇ'కారమయ్యెను. నేరుచు+లాట్ = నేచు+డుజ్ = నేచు+రు = నేచును (బా. క్రి. ౧౬ సూ). ముత్పరకత్వమున:—నేరుచు+లజి = నేరు+డుజ్ = నేరిడు (బా. క్రి. ౨౦ సూ. చొప్పున రువర్ణోకార మకార మయ్యెను. చువర్ణలోపాభావపక్ష మున 'నేరువడు' అగును. నేరుచు+లజి = నేరువు+డుజ్ = నేరువడు. బా. క్రి. ౮౮ సూత్రముచే 'చు'వర్ణ చకారము వకార మయ్యెను, బా. క్రి. ౨౦ సూత్రము చొప్పున వకారము మీఁది 'ఉ'కారము 'అ'కారమయ్యెను. ఇట్లే - నేరన్ = నేరు వన్ (నుజి) నేరక = నేరువక, నేరమి = నేరువమి - యెడలగురూపములను సాధించు కొనునది. ప్రయోగములు:—సీ. నిలిపె దా నిది పతి నేరమి యే దైవ, వై పరిత్యం బైన వనరదగునె (సఖా. ౨ ఆ. ౨౨౪). చు.....భారత భారతీ సము । ద్రముఁ దఱియంగ నీడను విధాతృనకై నను నేరబోలునే (ఆది. ౧ ఆ. ౧౯). ఉ. నేరక

[బా. క్రీ. ౯౮ సూ.] 'పొమ్ము' అనువానికి 'పదము' పర్యాయముకాదు. 1643

చేర నొక్కనిన నీలుగఁ జేయు... (శాంతి. ౧ ఆ. ౯౩. ప్రాసగతము). క. ద్యూత
 క్రీడకుఁ గొండొక | నేతున్..... (విరా. ౧ ఆ. ౧౯౬). (నేరుచు+దు+ను =
 నేరుచు+దు+ను = నేతున్. బా. క్రీ. ౧౦౮ సూత్రముచొప్పున 'చుదు' అనువానికి
 'తు'వచ్చును) చువ్వులోపాభావపక్షమున - నేరుతురు - నేరుతురు = నేర్తురు,
 మొదలగురూపములు గల్గును. క. నేరిమిమాటలన తీర నేర్తురె చెపురూ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౪౦). ఇట్లే లిట్టునందు 'రు'వర్ణలోపాభావపక్షమున 'నేరిచెన్ - నేర్చెన్'
 మున్నగురూపములు నిల్చును. ఉ.....ఈ | పట్టున నేమ మారయగఁ బంచుట
 కెట్టులు నేర్చెఁ గ్రమ్మటన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౪౭).

బాలవ్యాకరణ పోవునకు దుజ్జుత్తులు ముజ్జుం బరంబులగునపుడు

వివరణము. పులోపగబుం బొద పదలును విభాష నగు. ౯౮.

౩౩౯ విష. పోదరు - పోవుదురు. పోడు - పోవడు. పోవుము.

పోదము - పదము - పొమ్ము.

సంజీవని. ౩౩౯ విష:—దుక్కు (బా. క్రీ. ౨౨ సూ) గాని ముత్తుగాని
 పరంబగుచో బోవుభాతువుకుది 'పు'వర్ణము లోపించును. ముజ్జు పరంబగునపుడు
 వైవిధ్యచొప్పున 'పు'లోపమును, 'పోద' అని కాని 'పద' అని కాని యాదేశమును
 బర్యాయంబుగ నగును. దుక్కుపరం బగునపుడు:—పోదురు = పోవుదురు. ప్రథమ
 పురుషైకవచనమున దుక్కిరాదుగాన పులోపము లేదు. ఉదా:—వాడు పోవురు.
 ముత్పైకత్వమున:—పోడు = పోవడు. పోవు+లజీ = పో+డు = పోడు -
 పులోపాభావపక్షమున బా. క్రీ. ౨౦ సూత్రముచొప్పున 'అ'త్వము రాఁగా
 'పోవడు' అని యేర్పడును. ముజ్జు పరమగునపుడు:—పోవు+లాట్ = పోవు +
 ము = పోవుము, పులోపము గల్గునపుడు బా. క్రీ. ౬౧ సూత్రముచొప్పున మువ
 ర్ణకమునకు ప్రాస్వర్గత్వములు రాఁగా, 'పొమ్ము' అనురూపము సిద్ధించును. పొద
 పదలాదేశ మగునపుడు 'పోదము - పదము' అనురూపము లేర్పడును.
 ఇట్లే లూణాధ్యమ డుజ్జు పరమగునపుడును, "పోవుడు - పొండు - పదడు-
 పొదడు" అను రూపములు సిద్ధించును.

ఇట 'పోదము - పదము' అనువానిని "పోవుము - పొమ్ము" అనువానికి
 బర్యాయములనుగా నుదాహరించుట సరికాదని ౩౦౬ విషయమున విశదీకరింపఁ
 బడెను. "పోవుము - పొమ్ము" అనువానికి 'నీవు పోవలె'ని మాత్రమే యర్థము.
 'పోదము - పదము' అనువానికి 'నీవుపొమ్ము-నీవెంట, నేనును వత్తును' అని యర్థము.
 ఉభయకర్తృక ప్రార్థనాదర్థక రూపమగు 'పోవుదము' (బా. క్రీ. ౩౦ సూ)

అనురూపమందును ప్రలోపము చూపట్టుచున్నది. క..... | దనుజుల శోధించి చంపురకు యిరువురమున్ (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౯౫) ఇట్టివి యుభయ కర్తృక ప్రాథనాద్యర్థకము లనబడును. ఇట్టిక్రియకుఁ గర్త యుభయార్థకమగు 'మనము' శబ్దము. ఇది బహువచనాంతము. 'పాదము - పదము' అనువాని యందును 'అ'త్యము చూపట్టుచున్నను నవిగాని 'పాదడు - పదడు' అనునవిగాని 'పోవురము' అనేది యుభకర్తృక ప్రాథనాద్యర్థకోత్తరు పురుష బహువచన రూపమునకుఁ బర్యాయములు కానేరవు. 'పదము పాదము' అనునవి మధ్యమ పురుషైకవచనములు 'పదడు - పాదడు' అనునవి మధ్యమపురుష బహువచనాంతములు. ఇవి యుభయకర్తృకములు కావు. యుష్మత్కర్తృకములు. అందలి అ'త్యముమహిమచే నస్తదర్థ సాహిత్యము వ్యక్త మగుటమాత్రమే విశేషము. పదడు - పాదడు' అనువాని సామ్యమున 'పోవుదండు - పోదండు - చూతండు.' మున్నగురూపములను సోమనారాధ్య ప్రభృతులు ప్రయోగించిరి. "పాదడు - పదడు - పోవుదండు - పోదండు" అనువానికి 'పాదము - పదము' అను నేక వచనరూపము లున్నటులు చూతండు - వెదకుదండు మున్నగువాని కేకవచన రూపము లెచ్చట నెవ్వరును ప్రయోగించి యుండలేదు. (చూ. 3౦౬ విష).

ప్రయోగములు:—క. మేదిని నిలుతురె క్రమమునఁ | బోదరుగా కెల్ల జనులుఁ బోవు తెరువునన్ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౯౮). నీ.....ఆ-వె..... ఉగ్రభావ | మేల నీకు వలసె నెట్లు వోదు నింకెట్లు (ఆర. ౨ ఆ. ౮౨ ప). చ... మనకున్ ధన మిచ్చునేని ని | మ్ములఁ గొని పోద మిప్పుడని.....(ఆరణ్య. ౨ ఆ. 3౪౪ ప). క. అతుల తపోవీర్య బలో | న్నతః బోదము గంధమాదనఁబునకు... (ఆర. 3 ఆ. ౨౮౮). చ. జలరుహనాథ రమ్యగిరిసాను వనంబుల వేట క. పోవలయు నడ్డుడియెడు | దీవస మెదఁగలెగెనేని (విరా. 3 ఆ. ౧3౪). క.....నీ విమ్మాట లుడిగి పాదపా దమనిన్ (కర్ణ-౨ ఆ ౪౮). క. పదపదఁడంచు డిశలు గ్ర | క్కదలఁగ నిర్వ. ౬ ఆ. ౯౨).

దుక్కు పరమగునప్పటివలెనే తివర్ణకము పరమగునపుడును 'పోవు' థాతువు తుది 'వు'వర్ణమునకుఁ బాక్షికిలోపము నర్వాచీనకవులు ప్రయోగించిరి "మ. అన బాశ్రవ్యఁడు నిట్లు తప్ప దన నాహా కూటి మాత్రంబునన్ | మనమే యమ్ముడు పోతి మోయితినికిం బాపంబు గాదంచు....." (వరాహ. ౧౦ ఆ. 32 ప). "తివర్ణకము పరమగునపుడు పోయి యివర్ణము వైకల్పికముగా లోపించును, ఉదా:—పోతివి -

[బా. క్రి. ౯౯-౧౦౦ సూ.] 'అం-భా-అ' బసవపురాణోదాహృతి పారపాటు. 1645

పోయితివి. పోతిరి - పోయితిరి. పోతిని - పోయితిని. పోతిమి - పోయితిమి. బుద్ధి | పుట్టదో నే నెటు పోతి ననియె (బసవ. 3 ఆ. ౧౪౮). కి. సీతాగారు సుతా విడి | పోతే సుకుమార - (లంకా.) చ. కటకట మోసపోతిగదె కిన్నులు మూయ మటన్న. (సాసం.) (అం. భా. అ. క్రియా. ౭౫ సూ).” బసవపురాణమునందలి తృతీయాశ్వాసమున ౧౪౮ పద్యమునఁ బై ప్రయోగము కానరాదు. ఉదాహృతి పద్యభాగమున ఛందోభంగము. అందలి ‘పోతి’ అనుచో ‘పోయితి’ అని సవరించినచో ఛందోభంగము వారించును. ప్రాచీన మహా ప్రబంధములం దిట్టి రూపములు చూపట్టలేదు. “కొంద తాధునిక కవులుపోతివి - నోతిరి యిత్యాదిరూపములు వర్ణహీనములుగా తమ కబ్బుగబులఁ బ్రయోగించెదరు. అన్యుడి యతిపాహసంబు. చ..... . | అక్కడి కేలపోయితి మహా గుణభూషణుఁ గోలుపోయితిన్ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౪౦). చ. పలుకునె యిట్లు గొంతి విని బ్రహ్మైర పోయితి మింత..... (ఉద్యోగ. ౪ ఆ. ౨౨).” (బా. గు. ప్ర. క్రియా. ౯౯ సూ. వ్యా. ౩౪౪-౩౪౫ పు. ద్వి. ము).

అగు పోవు కడ వ్రాల కి ద్వక్రంబులు పరంబు లగు నపుడు యకారంబగు. ౯౯.

బాలవ్యాకరణ వక్ష్యమాణం బై త్యగి. అయి = వి. అయిరి = విరి. పోయి - పోయిరి - పోయెను - పోయెడు. ౩౪౦ విషయము. అగునకు వక్రంబు గూడుచో దీర్ఘంబగు. ౧౦౦. వక్ష్యమాణంబు ద్విత్వంబు. ఆయెను - ఆయ్యెను. ఆయెడు - ఆయ్యెడు.

సంజీవిని. ౩౪౦ విషయము:—౯౯ సూ. వ్యాఖ్య:—అగు ధాతువు యొక్కయు నందలి గకారమునకు వకారాదేశముగల్గి (బా. ఆంధ్ర. ౨౭ సూ). ‘అవు’ ధాతువు యొక్కయు ‘పోవు’ ధాతువుయొక్కయు తుది యక్షరమునకు (గకార వకారము లకు) ‘ఇ’కారాది ప్రత్యయముగాని ‘ఎ’కారాది ప్రత్యయముగాని పరమగునపుడు నిత్యముగా యకారాదేశ మగును. ఉదా:—అగు+ఇ = ఆయ్+ఉ+ఇ = ఆయి. దీనికి బాల. క్రియా. ౧౦౩ సూత్రముచొప్పున “ఐ” ఆదేశము వైకల్పముగఁ రాఁగా ‘ఐ’ అను నగు ధాతుత్వాంత రూప మేర్పడును. అగు+ఇ+ (బా. క్రి. ౧౭ సూ) రు= (బా. తత్ప. ౨౬ సూత్రముచొప్పున ‘రు’వర్ణకోత్యమున కిత్వము) అయ్+ఉ+ఇ+రి = అయిరి. బా. క్రి. ౧౦౩ సూత్రముచొప్పున ‘అయి’ అనుభాగమున కై కారాదేశమురాఁగా. ‘విరి’ అనురూప మేర్పడును. పోవు+ఇ = వోయ్+ఉ+ఇ = పోయి. పోవు+ఇరి = పోయిరి. పోవు+ఎను = పోయెను. పోవు+ఎడును = పోయెడును.

౧౦౦ సూ. వ్యాఖ్య:—అగుధాతువునై ‘ఎ’కారము నిల్చునపుడు ‘అగు’ ధాత్యకారమునకు దీర్ఘం బగును. అగు+ఎను = ఆయ్+ఉ+ఎను = ఆయ్+ఉ+ఎను = ఆయెను. బా. ప్రకీ. ౬ సూత్రముచొప్పున యకారమునకు ద్విత్యము రాగా “ఆయ్+య్+ఉ+ఎను” అని యేర్పడును. ఈవిషయమునే “వక్ష్యమాణంబు... ..” అను వాక్యముతో సూరి వివరించెను. బా. సహా. ౧3 సూత్రము చొప్పున ‘ఆ’ అనునది ప్రాప్త్యము కాగా ‘అయ్యె’ అనురూపము సీగించును. ఇట్లే - అగు+ఎడును = ఆయెడును=అయ్యెడును, ఆయెడును - అయ్యెడును - మున్నగు రూపములను పాధించుకొనినది. ప్రయోగములు:—క... .. ఎటుంగ నాక ర్థిత్వం । బయిసది నలుగురు శాస్త్రులు । లాగు మోక్షణ మెట్లు సర్వజ్ఞాననిధి (ఆది. ౮ ఆ. ౨౯౪) చ ఆయ నయ హీ డౌ సవిశ్వనట్లు నిఖిలైత సత్తతికర్వయుం । డయిన భగేంద్రునట్లు... (సభా. ౧ ఆ. ౧౬౧). చ .. . భుజంకరం । బయి యదునృప్తి భోజ కుకురాంధక వాగినియు గలంగె ని । ద్రవయెర .. .. (సభా. ౨ ఆ. 33). క. ఈయన్న పౌష్యపాలికె । బోయి కడుం బెద్దదన్వై పోయిన యట్లు । (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౨). ఆ-వె. కలడె యిది పిన గడ గడు నభూత్వం బయ్యె । .. .. (సభా. ౨ ఆ. ౨౦౮). చ .. . ఆనంతుడు మాకు: బ్రసన్నుడయ్యె డన్ (ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౫-౧౦౬-౧౧౨). క. అయ్యెడ భేదరులకు వెలు: । గయ్యెడు చందమున నట్టి యవసరమున బల్ । కయ్యెము గురునబలముతో । నయ్యె యుధిష్ఠిర బలోచ్చయంబున కధిప: । (ద్రోణ. 3 ఆ. ౨3౨). చ. యక్కమారుడ డేను । య్యెనో యిత్రైజుగెటిగి మనకు నె యుండుట .. . (సభా. ౫ ఆ. ౨3౬). ఉ. అక్కడి కేల పోయితి మహా గుణధూషణు: గోలుపోయితిన్ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౪౦). చ..... ఎతె పిన్నపా । యితి మది నెంతెంత గలు కీయదు వీరులు నేల చాల ధీ । రతం దరిలించి చిత్తముల రాజెన రన్న మురరి యట్లునున్ (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౪ ప). ఉ. ఆయవనీ సురాసురచయంబు .. .. జీవముల్ । పోయిరి కొంద టోడి చెడిపోయిరి..... (నన్ని. కు. ౨ ఆ. ౨౦౧).

నన్నయ కవీచిదన్త్యస్య చాన్త్యస్య । లోపో దీర్ఘశ్చ కుత్రచిత్
380 విష. (వికృ. ఆజం. ౯౦ కారి. అహా. 3౬౫ పు).

కల్పతరువు. 380 విష:—ఈకారికకు ౨౧౦ VI విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను. “మొగపాల = మోగుల.....మొగము = మోము..... చా నేసెన్ = చావ నెసెన్, నోవ నాడెన్=నో నాడెన్, మటాకు = మఱవకు,..... నేర్తురు ఇత్యత్త రేఫలోపే నేతురు ఇతి ప్రయోగోప కవిసమ్మతః.” (అహా. 3౬౨

పు). అను నహోబల వ్యాఖ్యచొప్పున చావు నోవుల వ్రవర్ణలోపమును నేరుచు ధాతు రు చు వర్ణలోపము మున్నగునవి క్వచి దస్త్య స్థేత్యాది ప్రకృతసూత్రము నకు లక్ష్యము లనవచ్చును. తిక్కన దచ్చు - నొచ్చులకు చావు - నోవులగుట మున్నగునవెల్ల “వర్ణాగమో విశేషః.....భాషేయ మమితా..... భూయసీ దేశ్యశబ్దేషు ..... మున్నగు 3౨౮ విషయపు సూత్రములకు లక్ష్యములని గ్రహింపవలెను. అట్లే “పిలుచు మొదలగు వాని” కీత్యాది సూరిసూత్రము నకు (౧౦౧ సూ) “క్వచిదస్త్య” స్థేత్యాది ప్రకృత కాణక మూలమని గ్రహింపవలయును. ప్రతిపాదకములు:—తే-గీ. పంచి పనిగొని కడిమిమై బగలు గెలుము (విరా. ౪ ఆ. ౪3). తే-గీ. నీకు నే దానీ నగుదు పన్నిదము సఱి (‘లు’ పాతా) ము. (ఆది. ౨ ఆ. 3౨). ౨. అనుభవ సత్యవిచ్ఛిన్నతా వాషిమాట మఱాకు మున్న నీ యనుజల ఎల్లంగడగ మిప్పుడు జేతకు నమ్మతిందితిన (ఉద్యో. ౪ ఆ. 2౦). ఇచ్చి తిక్కయ్యగ్గి ఆ ప్రయోగము వినేన లునునొదిరి ద్వీపద, నమ్మి పోయె దము మున్ను మఱాకు! ఇచ్చు బ 3 ఆ. ౪౦2). ౩. అమరంగ నెప్పుడు మఱాకు మయ్య ముకుందా (హరి. ఉ. బా. ౯ ఆ. ౨౧౫). ఉ. బాంధ్య మెల్ల ప్రాద్దుఁ దలఁపందగు నాత్మ మఱాకు మింక (భాస్క. యుద్ధ. ౧22 ప). క. పిలువుడు తడ యక కన్దని | బ విక్రమశాలి మగుట (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౧) క. అలయఁ తలఁ చితిఁ గాకిటు | నిలుమీ నీరణగునేశ నిజమగునేన్ (ఉద్యో. ౪ ఆ. 3౧౨). చ. నలుసెలు మోఁ యోగంబు పీవిటు (ద్రోణ. 3 ఆ. ౫౨౪) ఉ. బుద్ధులు చెప్పు లెల్ల నటు పోవిడు మెమ్మెయనైన . .. (విరా. ౨ ఆ. 2౬). తే-గీ. వేల్పురా యిందుముఖ నొని వెలుక గెచ్చు. (కాశీ. ౪ ఆ. ౨౨2.) తే-గీ. వెఱకు మని లన్దుఖంబున నెలుకుతేని. (కాశీ. ౫ ఆ. 2౧.) వెఱకుండుండు. (కాశీ. ౫ ఆ. 3౧౦) ద్వీపద. తొల తొలఁ డనుచును ద్రోన కిడ్డంబు | నీలిచి వాచఱవక నిలు నిలుఁ డనుచు. (బసవ. ౫ ఆ. ౫౨౨.) నీ. కట్టంగఁ దొడఁ బూయఁ బెట్టఁ గొఱతలేక... .. (నిర్వ. ౧ ఆ. 3౮ ప.) (తోడన్ = తోడ గు ధాతు చుజ్జీతరూపము.)

పిలుచు మొదలగువానికి మిత్తు పరంబగునపుడు కడ

వ్రాయ బహుళగబుగ లోపించు. ౧౦౧.

బాలవ్యా. పిలఁడు - పిలుచఁడు, పిలుము - పిలుపుము, లేచునకు

3౪౧ I విష ముజ్జు పరంబగునపుడు చు లోపంబగు. తెమ్ము -

తెండు, పిలుచు - పిలుచు - తలఁగు - ఇత్యాదులు.

సంజీవని. 3౪౧ I విష:—పిలుచు మొదలగు ధాతువులకు ముజ్జీత్తులు పరంబులగునపుడు వాని తుదియక్షరము బహుళముగా లోపించును. పిలుచు+

లజీ = పిలు+డుజ్ = పిలడు. లజీ జీత్తుగాన నది పరమగుచుండగా చువర్ణము లోపించును. మిగిలిన ‘పిలు’ అనుదాని తుది ‘ఉ’ కారము (బా. క్రి. ౨౦ సూ.) ‘అ’ కార మయ్యెనునని యెఱుంగునది. దాని తుదివర్ణము లోపించని పక్షమందు (పిలుచు+లజీ = పిలువ్+ఉ+డుజ్ = పిలువడు.) ‘అ’త్య - వత్సములు రాగా “పిలువడు” అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే పిలుచు+లూట్ = పిలు+ము = పిలుము. ధాతువు తుది ‘చు’ వర్ణము లోపించని పక్షమున బా - క్రి - ౮౮ సూత్రము చొప్పున ‘చు’ వర్ణ చకారము వకారముకాగా ‘పిలువుము’ అను రూప మేర్పడును. ఇట్లే ‘నిలుచు’ ధాతువునుండి నిలడు = నిలువడు, నిలుము = నిలువుము, మొదలగు రూపములును ‘తలగు’ ధాతువునుండి తలడు = తలగడు, తలము = తలగుము మొదలగు రూపములును సిద్ధించును. “లేచు ధాతువునకు ముఱ్ఱు పరంబగునపుడు చు లోపంబగు. లెమ్ము - లెండు” అని సూరి వివరించుటచే నద్దానికి జీత్తు పరంబగునపు డంత్యవర్ణలోపము రాదని తాత్పర్యము. ఉదా:—లేచు+లజీ = లేచు+డుజ్ = లేచడు, దీనికి ‘లేడు’ అనుపర్యాయ రూపము గలుగదని యెఱుంగునది. బహుళగ్రహణ మహిమచే నిట్టి యధవిశేషము లభించునని సూరియాశయము కానోపును. తిమ్మకవి యీసూరి వ్రాతకు విలక్షణముగా వివరించెను. “ఆ.వె. లేవ నెత్తుటయును జానక యుండుట । వెఱవ కండుటయును మఱవకుండుట । నొవ్వనేయు టనెడు నుడువులఁ గల వకా । రమ్ము లోపమొందు రాజమకుట. లే నెత్తన్:—రు. తనతో నల్లిన వాణి పాదములమీఁదన్ వ్రాల లే నెత్త నొ । య్యురఁ బాశ్చాత్య నిజ్యా తస్తుఖములం దనోన్యన్య మొక్కప్పు చుం । బన టబ్బంగఁ జత్తుఖత్వము ఫలింపం జొక్కు పద్మాసనుం । డు.....(కవులపద్యము. సర్వల. ౧ ఆ. ౧౭౨-౧౭౩.) జీత్తు పరంబగునపుడు లేచు ధాతు తుదివర్ణము లోపించునన్నచో “లేడు - లేరు.” మున్నగు లజీ రూపము లుప్పలిల్లవలసి యుండును. ఇట్టి రూపములు ప్రాచీనమహాకావ్యములందుఁ గన్పట్టలేదు. (చూ. విస్తర. III, ౭౧ I విష.) (ఈతిమ్మకవి యుదాహరించిన ‘లెమ్ము - లెండు’ అనుదాని ప్రక్రియ నీక్రిందిరీతి పరయునది. ‘లేచు+లూట్ = లే+ము’ అనుచో బా - క్రి - ౬౧ సూత్రము చొప్పున దీప్థమునకు ప్రాప్త్యమును ‘ము’ వర్ణకమునకు మాముడియఁ గల్గఁగా ‘లెమ్ము’ అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే “లేచు+లూట్ = లే+డుజ్” అనుపుడును బా - క్రి - ౬౧ సూత్రముచేతనే దీర్ఘమునకు ప్రాప్త్యము రాగా “లెండు” అనురూపము లభించును. నుడి తొలి

హ్రస్వము మీఁదిదిగాన (బా. సంధి. ౨౨ సూ.) "తలఁడు" అను ఖండబిందు ఘటిత మగు ననిష్ఠరూపము గలుగనేరదు. ఈయంత్యవర్ణలోపమును సూరకవియు నీక్రింది రీతిని వదించెను. క. నిలువుము పిలువుము కొలువుము | గెలువుము విడువు మనఁగాఁ దగిన బహుళబ్ధం | బలుకుం దృతీయవర్ణము | తొలఁగిన దోషంబులేదు తుహినాంశుధరా. (కవిసం. ప్రథమతరం. ౧౧౪ ప. ౨౧ లక్షణము.)

"కవిసంశయ విచ్ఛేదాది గ్రంథకర్తల యభిప్రాయమునం జేసి యీపిలుచు ప్రభృతిగణంబులో నన్ని ధాతువులును చువర్ణాంతములే గ్రహింపఁదగినట్లు ధ్వనించు నని కొందఱు అందురు. కాని బాలవ్యాకరణపు ప్రకరణము కొన్నిటిలోఁ 'దలఁగు'ను కొన్నిటిలోఁ 'దలఁచు'ను ముద్రింపఁబడియె.....సుధీమణులు శోధింతురుగాక" (బా. గు. ప్ర. క్రియా. ౧౦౧ సూ. వ్యాఖ్య) అని గుప్తార్థప్రకాశికలో వ్రాయఁ బడెను. దీనిని షేటికావ్యాఖ్యాత స్వీకరించెను. (బా. సా. పే. క్రియా. ౧౦౧ సూ. వ్యా.) ఉభయములును బా - సంధి - ౧౩ సూత్రము నుదాహరణలలోని 'మీరు తలఁడు' అనుచోఁ బయిరితినే వ్రాసిరి. షేటికాకర్త బా-గు - ప్ర - వ్యాఖ్య నెక్కించుటకన్న విశేషమేమియుఁ బరిశీలించలేదు గాని యొకను దృఢముగా "తలఁ డనునది సూరిమతమున తలఁచు - తలఁగు ధాతువుల మధ్యమస్థురపబహువచన రూపములలో నేదియన్నను బాధలేదు." అని వ్రాసెను. (బా. సా. పే. సంధి. ౧౩ సూ. వ్యా.) గుప్తార్థప్రకాశికకర్త "కొన్నిటిలోఁ 'దలఁచు' ముద్రింపఁబడియెనని వ్రాసేనేకాని బాలవ్యాకరణ ముద్రణములలో నా చూచినంతవఱ కే పుస్తకమం దును సూరి ముదాహరించిన పిలుచు ప్రభృతులలో 'తలఁచు' అనునదిలేదు. 'తలఁగు' అనునదే యున్నది. ఒక్కగుప్తార్థప్రకాశికా వ్యాఖ్యాతమాత్రము కొన్ని పుస్తకములలో నట్లు కొన్ని పుస్తకములలో నట్లు గలదని వ్రాసినదిగా యని తలంచి కావలయును నీసూత్రపు వివరణమున సూరి చూపిన పిలుచు ప్రభృతులలో 'తలఁచు' అనువాని నిల్చి 'తలఁగు' అనువానిని దొలఁగించెను. (బా. గు. ప్ర. ౩౮౬ పు.) తుదికి సూరి జీవిత కాలమున ముద్రితము, ప్రథమముద్రణమునందును దానికిఁ గేవలము సరియగు ద్వితీయముద్రణమునందును 'తలఁగు' అనునదే యున్నది గాని 'తలఁచు' అనునది లేదు. 'తలఁడు' అని ప్రయోగించిన యీక్రింది మహాకవి ప్రయోగములందెల్ల 'తొలఁగుఁడు' అనునర్థమే సందర్భపడును గాని "తలంపుఁడు" అనునర్థము సందర్భపడదు. వేయేల తలఁచు ధాతు 'చు' లోపమునకుఁ బ్రయోగ మొక్కటేని లేదని దృఢముగాఁ జెప్పవగును. స్వవాదానుకూల్యమునకై గుప్తార్థ ప్రకాశికకర్త "తలఁడు తలండ్లనిన కతిపయతవుల గద్యంబుల యందలి ప్రయోగం

1650 'తలము-తలడు' అను తలఁగు థాతురూపప్రయోగములు [3 రం వి. సంజీ.]

బులు మాత్ర మర్థసందర్భమునుబట్టి తలఁగునకు సాధకంబగునుగాని తలఁచునకు సాధకంబుగాఁ గనబడుచుండలేదు." (బా.గు.ప్ర. ౨౭౬ పుట. ప్ర.ము; 3౮౪ పు. ద్వి. ముద్ర.) అని వ్రాసిన వ్రాత సత్యము కాదు. పద్యములందె యట్టి ప్రయోగ ములుగలవు. "తలఁగు(వు)=తలుఁగు. ఆ - క్రి - (దీనికిఁ బ్రార్థనాదర్శకమందు 'తలఁగు (వు)ము, తలము, తలఁగు(వు)డు, తలడు' అనురూపములును ఈయర్థము ననే యాప్తేడితమున 'తలతల, తలతలము, తలతలడు, తలడు-తలడు' అనురూప ములును స్థిించును.) తొలఁగు - అపసరిల్లు.....చ.....మవ్యపుఁ దీఁగె లాగి పు|వ్య లొరులు గోయ నింకఁ దలపుండని యొప్పుగ జంకె సేయుచున్. (నిర్వ. ౮ ఆ. 3౪.) క. లలిత కమనీయ మహిమల | నెల సాగయు సఖులు గలిసి యేతేరఁగ ముం | గల నడిది కంచుకులునుం | దలతల మనఁ బరియుఁ జతురతరముగ నడచెన్. (నిర్వ. ౮ ఆ. ౬౪.) (యతి ప్రాస్తానగతము - తిక్కన ప్రయోగము.) క. వలరాజు దండు వెడలఁగ | బలములు నియమించు నై న్యపతు లెడు రెకురక | తలతలఁడను నెలుఁగుల | క్రియఁ గలకల నెలుఁగిచ్చె నెల్ల కడ రాచిలుకల్. (పి. శకుం. ౨ ఆ. ౧3౧.) (తలతలడు = ముందఱకు నడువుడు అనిభావము.) క. తలతలమను వజ్రంబులఁ | దలతలమను నీదు రదనతలి. (సారం. ౨ ఆ. ౨౨౨.) (రదనములు వజ్రములను దలతలఁ డనుచున్నవి.) చ. తలతల మందివాడవుగదా గురుపుత్తుడ వంచు నిన్ను నోఁ | బలుకక యున్న.....(భోజరా. ౪ ఆ. ౨౨౬.) క. వల్లవ బాలకులని మన | మల్లవరులు పెనఁగి నేడు మడిసిరి వీరల్ | బల్లిదులు తలడు తలఁడని | చెల్లా చెడరైరి పాటి చిక్కిన మల్లుల్. (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. భా. ౧3౬౭.)" (సూ. రా. ని.) ఇందుదాహరించిన ప్రయోగపరంపరలో నొక్కటనైన "తలఁచు" థాతువు సందర్భపడనేరదుగదా. 3౪౧ విషయపుఁ గల్పితరువులో నుదాహరింపఁబడిన, తలఁగు - తలవు - తొలఁగు - తొడుగు మున్నగు చువఁజ్ఞాంతే తర స్థలములందును సంతర్లలోపము ప్రయోగ ప్రసిద్ధమై యుండుటను జూచిగొనక గుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్యాత త్రిక్కిన యీమార్గము కేవలము నపరిశీలన మూలక మునుటలో సందేహములేదు.

లాఠిచో సహితము, కాదేశాదులు కానంబడియెడి.

బాలవ్యా. ౧౦౨.

3౪౨ య. కావుతను - కాతను. అగుట - కావుట. అగుడును - కావుడును. కానను - కావునను. అనుడును - అనవుడును - నావుడును. ఇత్యాదులెఱుంగునది,

సంజీవని, 3౪౨ విష:—లాఠిచో సహితమనగా ముత్తుపరమందు లేకున్నను దదితర ప్రత్యయాదులు పరములై యున్నపుడును 'కా'దేశాదు లసఁగాబా. క్రి. ౯౧ సూత్రము మొదలుకొని చెప్పబడిన కాదేశాదులు కా - రా - చూ - చూడు - ఈ - తే - తేరు - చావు - చా - నోవు - నో - నా - కాన - మొదలగు నాదేశములు మున్నగునవి మహాకవి ప్రయోగములందుఁ జూపట్టుచున్నవిగాన నట్టివాని నట్టి మహాకవి ప్రయోగానుసారముగా గ్రహింపవలెనని తాత్పర్యము. ఉదా:—కావుతను:— అగుఁ థాతువునకు జేత్తు పరమగునపుడు నిత్యముగాను ముజ్జుపరమగునపుడు వైకిల్వికముగాను 'కా'దేశము విధింపబడెను. (బా. క్రి. ౯౧-౯౬ సూ). అట్టి 'కా'దేశమును దానితోపాటు "వు" అనునదియు నట్టి ముత్తునకు భిన్నమైన యాశీరాద్యర్థక ద్రుతాంత 'త' ప్రత్యయము (బా. క్రి. ౨౬ సూ) పరమగునపుడును వచ్చెనని యెఱుంగునది. అందు 'వు' అనునది రాక కేవల 'కా'దేశముమాత్రము వచ్చినచో 'కాతన్' అను రూపమేర్పడును. అట్లే ముజ్జుపరమగు నప్పటివలెనే భావార్థక ట ప్రత్యయము (బా. క్రి. 3౫ సూ) (ముత్తుకానిది) పరమగునపుడును వైకిల్వికముగాఁ కాదేశమును, 'వు' అనునదియు వచ్చుటచేత 'అగుట - కావుట' అను రూపము లేర్పడును. ఆరీతిగనే (బా. క్రి. ౪౨ సూ) యానంతర్యార్థక 'డు' ప్రత్యయము పరమగునపుడును 'కా'దేశమును 'వు' అనునదియు వైకిల్వికముగా వచ్చుటచేత 'అగుడును - కావుడును' అను రూపములేర్పడును. ఇట్లు సూరి యుదాహరించినకాని 'కావుడున్' అనుదానికిఁ బ్రాచీన కవిప్రయోగము లభింపలేదు. పయిరీతినే 'అగు' థాతువునకు భావలక్షణార్థక ద్రుతాంత 'న' ప్రత్యయము (ముత్తుకానిది) పరమగునపుడును 'కా'దేశమును 'వు' అనునదియు వచ్చుటంజేసి 'కావునను' అను రూపమేర్పడుచున్నది. అందు 'వు' అనునది పాక్షికమై రానపుడు 'కానన్' అను రూపమేర్పడుచున్నది. ఈరీతి నేర్పడిన 'కానను' అనునది భారతమునఁ బ్రయుక్తముకాలేదు. 'కాన్+అ' అనురీతి నేర్పడిన కళయగు 'కాన' శబ్దముమాత్రమే తిక్కయజ్ఞచేఁ బ్రయోగింపఁ బడెను. (విస్తర. III ౭౮ IV). మ. ధృతరాష్ట్రుండును బుత్రులు న్వనము గుంతి నందనుల్ సింహముల్ । మతి నూహింప నసింహమైన వనమున్ మర్దింతు రెందున్ వనా । వృత వృత్తంబులుగాని సింహములకున్ వేగంబ చేటొందుఁ గా । న తగంబొందుట కార్యమీ యుభయమున్ సంతృప్తిమై నున్నికన్ (ఉద్యోగ. ౧ ఆ. 3౫౮). అర్యాచీనకవులు వైరీతి నేర్పడిన ద్రుత ప్రకృతిక 'కానన్' శబ్దమునే ప్రయోగింతురు. పయిరీతి నున్న భారతక్షనమర్థనము నరయక సూ. రా. నిఘంటుకారు లీ క్రిందిరీతిని వ్రాసిరి. "కాన. అభ్య. ద్రు. కావున. (✓ అగు. ఇది 'కావునన్' అనుదానిలోని

'పు'లోపింపఁగా విగిలినరూపము. కాని భారతమునందలి యొక నిర్ధారక ప్రయోగములో కళగాఁ గాన్పించుచున్నది.) కాబట్టి. కనుక. మ.....అటుగానన్ మాని గాఁ డారయన్ (చంద్రా. 3 ఆ. ౧౧౫ ప). క..... రసభావా ద్యుప నిబద్ధరసములు గానన్ (నరస. ౫ ఆ. ౨3౦ ప). మ.....కా'న తగంబొందుట కార్య మీయభయమున్ సంతుష్టిమై నున్నికిన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౫౮).'' (సూ. రా. ని). అనుభాతువున కానంతర్యాధిక ద్రుతాంత 'మ' ప్రత్యయము (బా. క్రి. ౪౨ సూ) (దేత్తుకానిది) పరంబగునపుడును 'కా'దేశము 'పు' అనునదియు రాఁగా 'నావుడున్' అను రూపమేర్పడుచున్నది. సూత్రములోని 'కాదేశాదులు' అను నాదిశబ్ద గ్రహణముచేఁ బై రూపములలో 'పు' అనునది వచ్చెనని యెఱుంగునది. అట్లే 'అను' భాతువున కానంతర్యాధిక డుప్రత్యయము పునుగునపుడును 'పు' అను నది 'నా'దేశసహితముగను 'నాదేశ' విరహితముగను వచ్చునని యున్నది. కాననె 'అనుడున్' అనుదానికి 'నావుడున్ - అనవుడున్' అనునవి పర్యా యములుగ నేర్పడు చున్నవని తెలియనగును. అందు 'అనవుడున్' అనునపుడు 'అ' భాతు నువర్ణమున కత్యమును సూత్రగ్రహితి శబ్దమహిమచేతనే కల్గెనని యెఱుంగునది. ఇత్యాదు లనుటచే, కావించు - కావించు మున్నగుచోటులందును రా. కా. ప్రభృత్యా దేశాదులు వచ్చెనని గ్రహించున. ప్రయోగములు:—క. దేవతల కప్రియం బులు | గావించి మనుష్యు లధమగుతు లగుచు రిలన్ | గావున వారి కభీష్టము గావింపుము నన్నుఁ బ్రీతిఁ గావుకూ తరణి (ఆర. ౨ ఆ. ౫౦ ప). క. వనవాస పరి క్లేశం | బున కోపదు కుంతిదేవి భోజాత్తజ గా | వున నాగ్నహమున నుండెడు | .....(సఖా. ౨ ఆ. ౨౦౧ ప). 'కా'న' అనుదానికిఁ బ్రయోగములు మీఁదఁ జూపబడెను. (ఇంకను. ఆది. ౫ ఆ. ౮౧ సఖా. ౨ ఆ. ౧౮౫ సఖా. ౨ ఆ. ౨౬3 మొ). చ. అనుటయుఁ గంకుఁ డిట్లనియె నక్కడ వచ్చి సుశర్మ యోడెఁ గా | వున నీట వీరికిన్ జను మవున్ వెల వేటికి నీకు నుత్తరుం | డని నొకరుండు నాకుము బృహన్నల సారధి గాన గెల్పు న | య్యనిమిషకోటినైన నతఁ డద్భుత విక్రమ జృంభణంబునన్ (విరా. ౫ ఆ. ౨3౫). క. జీవుండు మత్సమవేతుండు | గావు లెఱుంగవలయు (కాంతి. ౬ ఆ. 3౮౫). చ. చెడు నిహముం బరంబు నిది సిద్ధము గావులెఱింగి.....(ఆది. ౧ ఆ. ౧3౯). (ఆది. ౮ ఆ. ౨౮౭). ఉ. నావుడు నమ్మగేడూ మనంబున రోయుచు నేను లంజయం | గావుడు వానితోడి తమకం బది లంజయగాదు (నిర్వ. ౬ ఆ. ౭౨). ఇందలి 'కావుడు' అనుచోట 'కావుట' అన్నను తులలేదుగాన నిది 'డు' ప్రత్యయ నిర్ణాయకము కాఁజాలదు. క. నీవుం

[బా. క్రి. ౧౦౩ సూ.] 'ఐ-ఔ' లకును 'అయి-అవు' అనునవియగుట గలదు. 1653

దుము నాకడ నిం దీవర దళనేత్ర నీపతిని రోయఁగ భూ | దేవోత్తములం బంచెద |
నావుడు నిట్లనియె భీమనందన నెఱ్ఱున్ (ఆ. ౨ ఆ. ౧౨౦). క. అనవుడు నెట్టుల
చేయుడు | నని పెరుఁగుట యుడిగి వింధ్య మతి వినయముతో (ఆ. ౩ ఆ. ౨౯).
క. అనవుడు రాముండు విని మహాక్రోధమునన్ (ఆ. ౩ ఆ. ౧౪౭). ద్విపద మును
వెల్ల వేగియుడినికి చాబిడ్డ, గనిన చందంబయ్యె బసవ. ౭ ఆ. ౩౧౦). (చాబిడ్డ =
కడుపులోఁ జచ్చినబిడ్డ). క. అఱిముఱి చాపరువు వాఱి యల్లటు వడియెన్ (మనుచ.
౪ ఆ. ౪౫) (చాపరువు = చావుఁకుఁ దెగించిన పరుగు).

బాలవా. వాయి రవు రక్షితమా. (ఆం. చిం. అజం. ౧౬ కా.

౩౪౩ విష అహో. ౩౨౧ పు).

కల్పతరువు. ౩౪౩ విష:—అయిః = 'అయి' అనునదియు, అవుః = 'అవు,
అనునదియు, వా = వైకల్పికముగా, వక్రతమా = 'ఐ - ఔ'లు, అగుచున్నవి.
'అయి' అనునది 'ఐ' గాను, 'అవు' అనునది 'ఔ' గాను బరిణతి నందు నని తాత్పర్యము.
'ఐ ఔ'లు విశ్లిష్టావయవములగు సంధ్యచ్ఛులు. (౧౪ విష.) (అయి = అఇ = వి,
అవు = అఉ = ఔ) కావున వీని యచ్చారణమునుబట్టియే యీపరిణామము
సహజమని తోచుచున్నది. శబ్దారకుండు స్థాన్యాదేశ నిర్దేశము చేయకయే యుప
దేశించుటం జేసి 'అయి' అనుదానికి 'ఐ' అనునదియు, 'ఐ' అనుదానికి 'అయి' అను
నదియు, 'అవు' అనుదానికి 'ఔ' అనునదియు, 'ఔ' అనుదానికి 'అవు' అనునదియు
నాదేశము లగునను నర్థము లభించుచున్నది. అందు 'అయి - అవు' అనువానికి
'ఐ - ఔ' అనునవి వరుసగా నాదేశములగుట తఱుచునయు వివరితస్థితి యరుదనియు
గ్రహింపవలయును. 'అయి - అవు' మున్నగు శబ్దములకే కాక సమానపదములోని
యట్టి ఖండములకును, బయిరితిగ నాదేశములగుట కవిప్రయోగసమ్మతమని గ్రహింప
నగును. ఉదా:—అగు థాతుక్త్యాప్రకరూపము 'అయి' అనునది. అగుథాతు గకారము
వకారము కాఁగా (బా. ఆది. ౨౭ సూ.) 'అవు' అనుథాతువే యేర్పడును. అట్టి
వానికిఁ బ్రకృతసూత్రముచేత వక్రతమాదేశము కాఁగా 'ఐ-ఔ' అనురూపము
లేర్పడును. ఘుఁడుడం వచ్చెను = ఘుఁడై వచ్చెను. అగు = అవు = ఔ, అగుట =
అవుట = ఔట. అయిన = విస. అయిరి = విరి. అయితివి = వితివి. అయితిరి =
వితిరి. అయితిని = వితిని. అయితిమి = వితిమి. అవుచున్న = ఔచున్న. అవు = ఔ.
అవుచున్ = ఔచున్. అవుకున్ = ఔకున్. శబ్దఖండములందు:—కయివారము =
కై వారము. సయిఁచు = సైఁచు. సయితము = సైతము. అయిదు = విదు, కయి
దువు = కైదువు. కయిత = కైత. దయివాటు = దైవాటు. రవుతు = రౌతు.

చవులి = చౌలి. చవుకము = చౌకము. గవుసెన = గౌసెన. తవులు = తౌలు. నవు = నౌ. సవురు = సౌరు. కవుసు = కౌసు, జవుకు = జౌకు. దవువు = దవు = దౌ. మొ. వి. రీతిస్థితికి:—కై = కయి. కైక = కయిక. వైవము = (వైఅము = వైయము) దయ్యము. యౌవనము = (జౌవనము = జవువనము) జవ్వనము. మొ. ప్రయోగములు:—క.....ఎటుంగ నా కర్థిత్వం | బయినది నలుగురు శార్ఙ్గకు | లయు మోక్షణ మెట్లు నిర్మలజ్ఞాన సిద్ధి. (ఆది. ౮ ఆ. ౨౯౪.) ఉ.....అశేష రా. బావలిలోన నత్యధికులైన సుత్తుల పేర్కి జూచి యే | జూవె సహింప నోపక కృతుండ వివర్ణుడ నైతి నెంతయున్. (సభా. ౨ ఆ. ౧౧౪.) ఉ.....ను | కై రుధిరంబులో మునుంగ నానిన యేనిక పిండు పక్షముల్. (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౭౩.) క.....సంశ ప్తకు లె | ట్టు రొకొ యాతని పరాక్రమాలేశయమునన్. (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౩౦౯.) క.....రే నిర్దించు బ్రభాతం | వైనన్ మేల్కొని..... (ఆను. ౧ ఆ. ౩౨౨.) క. ప్రియభక్తుండవు.....భక్తుం | డయి వర్తిం తా నిభుకడ | ..... (ఆను. ౧ ఆ. ౩౪౭.) అవు = దె:—క. కవదొనలును గాండీ వము | నవల నిదం బనుభ ముంద రరదము డిగు మే | ను విదప డిగియెద శుభకర | మవునివ్విధ మట్లు సేయు మనుడు నతండున్. (శల్య. ౨ ఆ. ౩౩౩.) క. అనవుడు నందలు నాఁగా | కని సంతస మంద నధిపుఁ డభిషేకించెన్. (ఉద్యోగ. ౪ ఆ. ౧౪౧.) మ. ఎనయన్ లోకగురు ప్రశ స్తిగల నీ యిల్లాల నైకాంత వ | ర్తనలం బర్హుచు నుర్వి మానవతులన్ ధన్యస్థితి న్నించి యొ | ప్పిన నన్నర్హ మె యిట్లనందనుల యాభీలా ర్తి పాల్వేత పా | వన మానీశ్వర యింతకంటె నయశోవాదంబులే దెన్నంగన్. (రాఘ. ౧ ఆ. ౪౯.) (నీ+ఇల్లాలను+వి) (భారతార్థము) లాలన+వీకాంత (రామాయణార్థ) చ.....అట్టి క | ర్జున కయి నీకు నేటికి మనోవ్యథ.....(శాంతి. ౧ ఆ. ౩౯.) క. కై కా నీ పూనినపసి | కై కా కై కందినట్టి.....(అచ్చు. రా. అయో. ౯౪.) మ. దయ నా యాడినమాటఁ గైకొనవు.....(ఉద్యోగ. ౪ ఆ. ౪౭.) ఉ. పూత మెటుంగులుం బరదుపూప బెడంగులు చూపునట్టివా | కైతలు..... (కవివితా - ఉత్పలమాలిక) (కవిత్ = కయిత = కైత) ఉ. కయ్యము.....నా | దయ్యము నెత్తి కోలు.....(ఉద్యోగ. ౩ ఆ. ౬౭.) వైవమ్ = (వైయమ్ = దయ్యము) సీ. ఎలజవ్వనంబున విలసనమును. (ఆది. ౩ ఆ. ౨౭.) (యౌవనము = జౌవనము (దౌవువంటిది) = జవ్వనము.) ఉ. నావుడు.....దౌ | దౌవుల నిల్చి. (కై. ౨ ఆ. ౫౧.) మ.....దవులం బాటిన బట్టి తెద్దిరి.....(ఉ. హరి. ౧ ఆ. ౬౩.) సీ. అన్నువ కౌడీగ యందంబు మది నిల్చు. (ఆది. ౩ ఆ. ౩౮.)

[భా. క్రి. ౧౦౩-౧౦౫ సూ.] “అయి=వి. అవు=ఔ” అనువాని మార్పులు, 1655

ఆచ్ఛికంబులం దయ యవులకు వక్రతమంబులు బహు

తాలవ్యా. శంబుగా నగు. ౧౦౩.

3౪౩ I విష. అయిదు = విదు. అయిరేని = విరేని, అవుడు = ఔడు.

గవునెన = గౌనెన.

సంజీవని. 3౪౩ I విష:—‘అయి’ అనుశబ్దమునకుఁ గాని యట్టి శబ్దభాగమునకుఁ గాని ‘వి’ అనునదియు, ‘అవు’ అనుశబ్దమునకుఁ గాని యట్టి శబ్దభాగమునకుఁ గాని ‘ఔ’ అనునదియు బహుళముగా నాదేశము లగునని తాత్పర్యము. బహుళగ్రహణముచే ‘వి-ఔ’ లకుఁ గ్వాచిత్యముగా ‘అయి-అవు’ అనునవి వరుసగా నగుగని గ్రహింపవలయును. ‘ఆచ్ఛికంబులందు’ అనుటచేత సంస్కృతసమములం దిట్టి మార్పు కలుగ నేరదని తాత్పర్యము. ఉదా:—దయిత (ప్రియురాలు.), వైత్యుడు (రాక్షసుడు.) భవుకము (మంగళము) కవులు (కవీంద్రులు) కైకయి (కైక.) మొ. సూరి యుదాహృతుల కర్థములు. విదు = పంచసంఖ్య. విరేని = బచ్చినపని చేసిన పెండ్లికుండలు. అవుడు = పెదవిక్రిందిచోటు. గవునెన = వీరె మొదలగువాని మీఁది యొఱ.

ప్రాకృతమునందును నిట్టి మార్పు గలదు. “వైత్యాదిష్వశ్చ. (౧ పరి. ౩౬ సూ.) వైత్యః = దశవోష్” (ప్రాకృతప్ర.) “పౌరాది వ్యతి. (౧ పరి. ౪౨ సూ.) పౌరః = పడిరో,” (ప్రాకృతప్ర.)

బహుళగ్రహణముచే గొన్నియొడల నియ్యది వర్తిల్లక పోవచ్చును. ‘తగు=తవు మాటలు’ అనుచో “తౌమాటలు” అనురీతి ప్రయోగములు చూపట్టలేదు. ‘అయి యవు’లను ద్వంద్వమునందలి యకారాగమము పాధువుకాదని తోచెడిని.

కలుగున కస్త్యర్థంబునందు లట్టు పరంబగునవుడు కలయగు. ౧౦౪.

తాలవ్యాకరణ ప్ర. కలడు - కలరు - కలదు - కలవు. మ. కలవు -

వివరణము. కలరు. ఉ. కలను - కలము.

3౪౪ విషయము. త్రర్థంబునం గలాదేశంబు విభాష నగు. ౧౦౫.

ఎడి యొడులకు లోపం బిట నిత్యంబు. కలవాడు -

కలుగువాడు.

సంజీవని. 3౪౪ విష:—కలుగు ధాతువునకుఁ బ్రాస్త్యర్థము సయితము గలదు గాన నట్టియర్థమున ‘కల’ అను నాదేశము కాదనియు “అస్త్యర్థమునందు” మాత్రమే కలాదేశంబు లట్లు పరంబగునవుడు వచ్చుననియు సూరి యాశయము నెఱుంగునది

లిట్టు మున్నగువానియందు “కలిగెను - కలుగును” మున్నగురూపములె య స్త్యర్థమునందు సయితము కల్లుచుగాని కలాదేశంబు రాదు. కలుగు+లట్ = కల+లట్ = కల+డుట్ = కలడు బా. క్రి. ౧౩ సూత్రమున ‘ఉదంతంబునకు’ అని చెప్పటం జేసి ‘కల’ అను నదంతంబునకు ‘ఉన్నానుబంధము’ను బా. క్రి. ౧౪ సూత్రము చొప్పున ‘చు’వర్ణకంబుచు రానేరవుగాన ‘కలచుగ్నాడు’ మున్నగు ననిష్ఠరూపములు కల్గనేరవు. నీ... ..ఆ-వె. ఇది వడి. గలదు మనసుకంటె గాడ్పుకంటె (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౫). ఇట ‘కలాదేశము’ నచ్చుటచే ఉన్నానుబంధము, ‘చు’వర్ణకము, ‘ది’వర్ణకమును కావయ్యెను. కలదు=‘లిగియున్నదని యర్థము. ఇదియుఁ బ్రాప్త్యర్థక లక్షణము యనఁదగును. ప్రాప్తి ప్రభృత్యర్థములందును సూరి విధింపకున్నను ‘కలాదేశము’ చూపట్టుచున్నది. క. మగఁటిమిఁ గలఁ డనియెడు న | మ్మిగఁ జూచుచు నుండు విషము మ్రింగినయేనిన్ (ఉద్యోగ. ౧ ఆ. ౩౧౫). (మగఁటిమిని గలవాఁడని యర్థము. నీ.....ఆ-వె. కరుణఁ గలుగుచున్న కడులనేత్ర (ఆది. ౧ ఆ. ౪). ఇట్లు కలుగుధాతువునకుఁ బ్రాప్త్యర్థమును నన్నయయై ప్రయోగించెను. లట్ పర కత్వమున ‘కలాదేశము’ నిత్య మగుటంజేసి ‘ధనలాభము కలుగుచున్నది’ మున్నగు నెడల ‘కలుగుచున్+ఉన్నది’ అనురీతిని రూపసాధనమును జేసికొనవలయును.

ప్రాప్త్యర్థక ప్రయోగములు:—క.....జ్ఞానము | గలఁడేనిన్ బాలుఁడైన గడువృద్ధ మహిన్ (ఆర. ౩ ఆ. ౨౪౮). నీ.....ఆ-వె. తల్లి పనిచే నని యధర్మపు సేయంగ | నగునె యెఱుక గలరె మగువలెందు (ఆది. ౨ ఆ. ౩౪). క. ఆమితంబగు మీతపము మ | హిమ యెఱుంగక యిట్లు చేసె నది దీని సహిం | పుము దయ ములై న్య నిరో | ధము వాపుమ యెఱుక గలరె తరుణులు ధరణిన్ (ఆర. ౩ ఆ. ౧౮౧). ఉ. పాడియు సత్యముం గలరు పాండు తనూజులు.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౬౦). నీ.....మహిత విభవ | ఖని యగు శిశుపాలతనయుండు దోర్దర్ప ధుర్యండు ధృష్టకేతుండు సమర తే-గి. లంఘుండు శిఖండియు లావులెంపు | గలరు నీయెడ నమరక్తి గలరు సాలఁ | బెంపుగల రుక్మముట్టిన లెంపుగలరు | కోరి పతులుగఁ జేయు మఱి హిమలకు (ఉద్యోగ. ౪ ఆ. ౧౦౯). నీ.....వత్తిక మాత్ర పర్వతము నెత్తి | కొని లావు గలఁడు వీడన నేడు దివసంబు, లునికి (సభా. ౨ ఆ. ౪౧). (చూ. ౨౧౦ VIII విష). (కలవాడు = కలడు - తచ్చబ్బి వా లోపము). పయిప్రయోగములనుబట్టి య స్త్యర్థ మాత్రమందె కలాదేశ మగునను సూరిసూత్రము సరికాదు. కలాదేశ విషయమున నీవఱకు ౨౯౬ విషయము నందును ౨౧౦ VIII విషయమునందును ౩౦౧ విషయమునందును బ్రయోగములు విపులముగాఁ జూపబడియున్నవి.

[భా. క్రి. ౧౦౮-౧౦౯ సూ.] 'కలను - కలము' మొ. నన్నయ వాడెడు. 1657

ప్రాప్త్యర్థక సకర్తక కలుగు ధాతురూపములగు "కలవాడను - కలవారము - కలవాడవు - కలవారరు - కలవాడు - కలవారు - కలడు (= కలవాడు) కలరు (= కలవారు)" అనురూపములు నన్నయ సమ్యతములు. అప్త్యర్థక కలుగు ధాతు రూపములగు "కలడు - కలరు - అదికలదు - అదికలవు (అమహత్కర్తృక)" అను రూపములును నన్నయ ప్రశుక్తములు గలవు. కాని "కలను - కలము - కలవు (నీవు)" అనురూపములు నన్నయభారతభిగమునఁ గన్పట్టలేదు. అట్టివి తిక్క నామల గ్రంథములలోఁ గన్పట్టుచున్నవి. అట్టి 'కలను - కలము - కలవు' అను వానికిఁ బ్రాప్త్యర్థకత్వము లేదు. "కలడు కలరు" మున్నగువాని సామ్యపు శ్రమచే ముద్రాసంస్కర్తలట్టి వానికిని ప్రాప్త్యర్థకత్వమును బలచోటులండఁ బ్రక్షిప్తము గావించి యున్నారు. క. నేరపు గలననుచు నహం | కారంబున మిడిసి పడితి. (హరి. పూ. భా. ౫ ఆ. ౨౮౭.) ఇందు 'కల ననుచు' అనుచో 'కల దనుచు' అనియే కవి ప్రయుక్తపాఠ మనందగును. ప్రాచీనకవులు 'కలవాడను' మున్నగు ప్రాప్త్యర్థక 'కలుగు' ధాతుజన్య సకర్తక రూపములలోఁ దచ్చబద్ధవకార లోప వాకార లోపము లను బ్రయోగింతురే కాని డకార రేఫ లోపములు గల 'కలను - కలము - కలవు' అనురూపములను బ్రయోగింతురనుట విశ్వసింపఁదగినది కాదు. అట్టివి ప్రయోగించి రను నమృతమును గలిగించు ప్రబలప్రయోగములు చూపట్టలేదు. కావుననే ఆ. వె. ౬లిముఖుండ దయయుఁ గలవేని. (ఆర. 3 ఆ. 333.) అనుచో "దయయుఁ గల దేని" అనియే నన్నయ ప్రయుక్త మనందగునని వెనుక వ్రాయఁబడెను. (౨౯౬ విష.). ఇట్లే 'ఎల్లవారికింటె నెఱుక గలవు' (ఆర. 3 ఆ. 3౭౭.) అనుచోటను నైతము "ఎఱుకగఁడు" అనునదె కవిప్రయుక్త మనందగునని వ్రాయఁబడెను. (౨౯౬ విష.). ఇట్లే 'బీరము గలవేని' (ఆర. ౧ ఆ. 3౦౯.) అనుచో నైతము 'బీరము గలదేని' అని కవిప్రయుక్త మనందగును ఆ. వె. కరుణ గలవు మమ్ము గారవంబున సుఖా | న్వి తులఁజేసి తనఘ. (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౨౭౦.) కరుణగలవేని. (శాంతి. 3 ఆ. 3౦౦.) ఆ. వె. భక్తి గలవు. (శాంతి. ౪ ఆ. ౨౬౪.) భక్తి వెంపుగలవు. (ఆరు. ౫ ఆ. ౪౬౭.) మున్నగు స్థలములందెల్లఁ బయ్యిరినె 'కలదు' అనునదియే కవిప్రయుక్తమనియు 'పు' వర్ణక సతములు ప్రక్షిప్త లనియు గ్రహింపవలెను. ఇంక 'కలవాడు' మున్నగు వాని వంటిను సామ్యపు శ్రమచే బ్రయుక్తము లయ్యెనా యని యాలోచింపఁ దగిన 'కలాను - కలాము కలావు - కలాదు' మున్నగురూపములును ప్రాచీనప్రామాణికమహాకవి సమ్యతములు గావని యీహాతె విశదీకరింపఁబడెను. (3౦౧ విష.). అప్త్యర్థక కార్తక కలుగు ధాతురూపములు 'కలడు - కలరు - కలదు - కలవు - కలను -

కలము - కలవు. (నీవు) కలరు' అనునవి ప్రత్యేకముగాఁ బ్రయోగింపఁబడును. అందును "కలను - కలము - (నీవు) - కలవు = అనువానికి నన్నయప్రయోగములు చూపట్టలేదు. తక్కినవాని ప్రయోగములు. 3౦౧ విషయమునఁ జూడఁదగును.

౧౦౫ సూ. వ్యాఖ్య:—త్రుంబునన్=తృచ్ఛ ప్రత్యయార్థమందు. సంస్కృతమున, "తృచ్ఛ" ప్రత్యయము కర్తృకము. 'కలవాడు' అనునది వర్తమానార్థక విశేషణ మున్నను ననవచ్చును. పూర్వసూత్రమునుండి యస్త్యర్థమునందని యనువృత్తి కల్లును గాన నస్త్యర్థక కల్లు భాతువునకు లట్టు పరమగునపుడు నిత్యముగాఁ గలాదేశ మగుననియు "త్రుంబునందు వికల్పముగఁ గలాదేశ మగుననియు సూరి తాత్పర్యము. ఉదా:—కలవాడు - కలుగువాడు. బా. క్రి. ౪౪ సూత్రము చొప్పున 'తృ'వర్ణకార్థంబున వచ్చెడి "ఎడి - ఎడు" అనునవి బా. క్రి. ౪౫ సూత్రములోని బహుళగ్రహణముచే 'కలుగు' భాతుస్థలమున నిత్యముగా లోపించునని "ఎడి యెడులకు లోపం బిట నిత్యంబు" అను సూరి వివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. సిద్ధద్వంద్వము గాన 'ఎడెడు'ల కని వచించుట యుక్తము. క..... ౧ | ర్పడ జగములు గ్రహుఁడ గలి | గెడు నప్పుడు సూచెదవు వికృతి రహితుడవై (ఆర. ౪ ఆ. ౨౩౭). అను రీతిగల ప్రయోగము విరోధించుచున్నది. "ఎడి యెడులకు లోపం బిట నిత్యంబు" అనుచోటి 'ఇట' శబ్దంబునకు "కల" అనుదానిపట్టుననే యని యర్థము చేయుద మున్న సూరి "కలిగెడువాడు-కలిగెడివాడు" అని యుదాహరింపక 'కలుగువాడు' అని మాత్రమే యుదాహరించెను. క.....కడ పెకఁ | గరము నియతి నింకఁ గలుగుకాలము వత్సా (ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౧౭౨). నీ. గుణవంతులగుచున్న కొడుకులు గలవాడు (ఆది. ౮ ఆ. ౨౫). నీ.....దైవసంపద గలవారలఁ బాండవవరులనేమి | (ఆది. ౮ ఆ. ౨౧). క. బలహీను లయినవారలు | బలవంతుల నొడుచునపుడు బహుమాయల న | చ్చలమునఁ జేయుట యెందును | గలయదియ జయంబ కాదె కర్తవ్య మిలన్ (సభా. ౨ ఆ. ౧౭౦ ప). ఉ. వాడి మయూఖముల్ గలుగువాఁ డపరాఁబుధిఁ గ్రుంకె (ఆది. 3 ఆ. ౧౧౨). ప్రాక్త్యర్థక కలుగుభాతువును నిట్టి త్రుక్కరూపములతోఁ బ్రయోగదృష్టుమగుచున్నది. చ.....భూప్రజఁ గాతు న న్విని | శ్చిత దృఢబుధి గల్గుము (శాంతి. ౨ ఆ. ౨౫౩). క. తిరమైన నడవడిం గల | పరిణత చిత్తుండు (శాంతి. ౫ ఆ. ౧౮౯).

అస్త్యర్థంబునకు లజీ - మి - క - ని - వడి - వర్ణ

బాలవ్యాకరణ కంబులు పరంబులగునపుడు లే యగు. ౧౦౬.

వివరణము. ప్ర - లేడు - లేరు - లేదు - లేవు. మ. లేవు -

3౪౫ విషయము. లేరు. ఉ. లేను - లేము - లేమి - లేక - లేని -

లేవడి.

సంజీవని. 3 రోగి విష:— అస్త్యర్థంబునకున్ = అస్త్యర్థకమగు కలుగు థాతువు నకు (పూర్వతర సూత్రమునుండి 'కలుగునకు' అని యనువృత్తి యగును. లజిప్రభృతి వ్యతిరేకార్థక ప్రత్యయములు పరమగునపుడు 'లే' అనునది సర్వాదేశం బగునని యర్థము. అస్త్యర్థంబున కనుటచేతఁ బ్రాప్త్యర్థకంబగు కలుగుథాతువునకు 'లే' అను నాదేశము రాదని సూరి యాశయము. ఉదా:—కలుగు+లజి=లే+డుజి=లేడు. (బా. క్రి. 2 సూత్రముచే లజి విధింప బడెను). ఇట్లే రు ప్రత్యయములు పరమగునపు డును బ్రక్రియ నెఱుంగునది. బా. క్రి. 32 సూత్రముచే విజేయు, 3౯ సూత్రము చేత 'కజే'యు ౪2 సూత్రముచేత నిజేయు, బా. కృ. ౨౨ సూత్రముచేత వడి ప్రత్యయమును విధింపబడుచు గాన నాయాప్రత్యయములు పరమగునపుడు కలుగు థాతువునకు 'లే' అను సర్వాదేశము కలుగునని తెలిసికొని ప్రక్రియ నడపునది. సూరి యస్త్యర్థకమునకు మాత్ర మె యని వచించెనుగాని ప్రాప్త్యర్థ వ్యతిరేకము నందును సామర్థ్యార్థ వ్యతిరేకమునందును నీయాదేశము కవిప్రయుక్తమగుచున్నది. ప్రయోగములు:—అస్త్యర్థ వ్యతిరేకము:—ఉ.....సంపద గల్గియు దానికిం దగన్ | సంతతి లేమిఁజేసి యది సర్వము హేయమ కాతలంది.....(సభా. ౧ ఆ ౧౪౧). క. మాయందు లేవి గుణములు | మి యనురాగమునఁజేసి మిగిలి వెలింగెన్ (ఆర. ౧ ఆ. ౮) ప్రాప్త్యర్థ వ్యతిరేకము:—క. భృతరాష్ట్రండును బుత్తులు | ..... | దతి లేరై రింక నేటిమాటలు మనకున్ (భీష్మ. 3 ఆ. ౨౨2). (లేరు = లేవివారు). వ.....తొలంగి పోవ లావు లేరైరి.....(ఆశ్ర. ౨ ఆ. ౧౫౨). సామర్థ్యార్థ వ్యతిరేకము:—ఆ-వె. మన బలంబునందు మంచి మగల్ సాల | గలిగి యాబలంబు గెలువలేమి | దైవకృతము గాదె.....(భీష్మ. ౨ ఆ. 3౫౨). నీ, నిలువరింపంగ లేక తలఁచుటయును (ద్రోణ. ౫ ఆ. 3౨౮). సర్వక కలుగు థాతురూపములగు 'కలను-కలము - కలవు' అనువానిని నన్నయ తిక్కనలు ప్రయోగింపనట్లే వాని వ్యతిరేకరూపములగు 'ఎఱుకలేనె - నిలుపులేవ' అనురీతి వానిని బ్రయోగింప రనియు నవి ముద్రణములందున్నచో బ్రక్షిప్తము లనియు నెన్న నగుచు. ఆ-వె. అంతయెఱుక లేనె (ఆర. ౧ ఆ. ౨3౧). (లేనె=లేనిదాననా?) ఇట "అంత యెఱుకలేదె" అని కవిప్రయుక్త పాఠ మనఁదగును. లే-గీ.....నీవును మున్నువోలే | నిలువరింపంగఁ దగియెడు నిలుపు లేవ.....(ద్రోణ. ౫ ఆ. 3౨౬). "ఇటనీకుచు..... | .....నిలుపులేదె" అనియొ కవిప్రయుక్త పాఠ మనఁదగును. అస్త్యర్థ వ్యతిరేకమున "లేను - లేము - లేవు - లేరు" మున్నగునవి ప్రాచీను లచే థారాళముగాఁ బ్రయోగింపబడును. క. భూవరులెల్ల నొక్కట | ద్రోవ

దిక్త తొడరి యతనితోఁ బెనఁగి కడుం॥ జేస నెడి పోవుచున్నాడు॥ నీ వచ్చుటఁ గలవా లేవా నిక్కమ చెపుమా (విరా. ౪ ఆ. ౨౧౧). లేవడికి సుగాహృతులు:— చ.....లే॥ వడి యగు నీచకాంతయెడ వారక యాపలు పాఁగు నిట్లు పె॥ క్కెడ లను.....(శాంతి. 3 ఆ. ౧౬౭). బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యలో 'లేవడి' అను దానికి భారతేతర ప్రయోగములు చూపబడి యున్నవి. ఉ. లేవడియైన భుక్తిగొని లేవడిగం బడ ద యతనితయున్ (పాండు. ౪ ఆ. మొ. (బా. గు. ప్ర. 3౯౮ పు. ద్వి. ము).

వ్యతిరేకంబునందు వలచున కొల్ల విభాష నగు. ౧౧౭.

బాలవ్యాకరణ ప్ర. - ఓల్లడు - ఓల్లరు. ఓల్లదు - ఓల్లవు - మ.

వివరణము. ఓల్లవు - ఓల్లరు. ఉ. ఓల్లను - ఓల్లము. ఓల్లమి -

3౪౬ విషయము. ఓల్లక ఓల్లని. పక్షంబున వలరఁ డిత్యాది. ఓల్లమి

కొల్లఁబాటని ప్రయోగంబులు గానబడియుండి.

సంక్షేపము. 3౪౬ విషయము:—వ్యతిరేకము వాచ్యమగునపుడు 'వలచు' థాతు వునకు వైకల్పికముగా 'ఓల్ల' అను సర్వాదేశ మగునని యుద్ధము. "వలచు. యు. దే. ఆ. క్రి. వాసనగొట్టు....., గమగమ వలచు చొక్కపు జవాబి. (స్వా. ౨ ఆ). వై. స. క్రి. కోరు - దాని వినఁగ వలతు. (భార. ఆది. 3 ఆ). ౨ కామించు." (శ. ౪). "వలచు = కోరు - వల్ల" (వై దీ). "వల - వల్ల - సంపరణే - సంపరణే" (సి. కా. తత్వబోధిని సహిత. 3౪౨ పు) అను థాతువునుండి వలచు థాతువు జనించినదని వైకృత దీపికాకారుని యాశయము. 'కోరు - కామించు' అను నర్థములుగల వలచు థాతువునకు వ్యతిరేకార్థము వాచ్యమగునపుడు 'ఓల్ల' అను సాదేశము వైకల్పికముగ నగునని యెఱుంగునది. ఉదా:—వలచు = లజ్జ = ఓల్ల+డుజ్ = ఓల్లడు. ఇట్లే తక్కువవాని ప్రక్రియ నరయునది. ఓల్లాదేశము రాని పక్షమున వలచు+లజ్జ (బా. క్రి. ౭ సూ). వలచు+డుజ్ = వలవడు. బా. క్రి. ౮౮ సూత్రముచొప్పున వలచుథాతు సిద్ధ చకారమునకు వకారాదేశము వచ్చెను. మఱియు బా. క్రి. ౨౦ సూత్రముచొప్పున 'వలచు' అనుదానిలోని 'ఉ'కార మకార మయ్యెను. బా. క్రి. 32-3౯-౪౭ సూత్రములచే విధింపబడిన 'మిజీ - కజీ - నీజీ' అను వ్యతిరేకార్థక ప్రత్యయములు విధింపబడినని స్మరించునది. ఓల్లడు = వలవడు = కోరడు - కామింపడు - మున్నగురిని సూరి యుదాహరించినవాని యర్థముల నెఱుంగునది. ఓల్లమి = వలవమి = కోర కండుట - కామింపకుండుట. ఇందు 'ఓల్లమి' అనుదానికిఁ బర్యాయముగా

'ఒల్ల-బాటు' అనియుఁ బ్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవని సూరి వివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. "ఒల్ల-బా.టు. ద్వి. వి (ఒల్లమి+పాటు) అపేక్ష లేమి. ఒల్లమి - విణ - అపేక్షింపఁబడనిది. గీ. ప్రాణములు సర్థములు నొల్ల-బాటు నేసి (భీష్మ. ౧ ఆ).'

(శ. ర). "ఒల్ల-బాటు - వి. (త. ఒల్లామై). (ఒల్లమి+పాటు అని శ. ర) ఒల్లమి - అపేక్షింపమి - ఉపేక్ష - నిరసనము.....విణ - అనపేక్షితము - ఉపేక్షితము. సీ. యాగాది దుర్లభంబైన దేశత్వంబు నీ కొల్ల-బా టయ్యె నేడు సూడ. (నైష. ౪౪. ౭౪)." (సూ - రా-ని). పూర్వోశములచొప్పునఁ ఒల్ల-బాటు శబ్దలోని పూర్వావయవము 'ఒల్లమి' శబ్దమని తేలుచున్నది. కాని యిందలి పూర్వావయవము ద్రుతాంతమగు 'ఒల్లన్' అను భావాధిక నిపాత మనుటయు క్తమని యందలి ద్రుతకార్యములనుబట్టి తోచుచున్నది. (౯౦ I విష. విస్త) ప్రయోగములు:—ఆ.వె. ఎల్లవారు నెఱుంగ నొల్లని ధర్మవు ! తల నీకుఁ జెప్ప నేల వలనె । (సభా. ౨ ఆ. ౨౨౮). సీ... ..ఆ-వె. పూజ్యులైనవారిఁ బూజింప నొల్లకి । భీష్మ పుత్రుఁడేసి తల వయితి (సభా. ౧ ఆ. ౧౧). చ. వలవదు వీనియంటఁ గురువన్ మనకున్ (ఆర. ౨ ఆ. ౩౪౪). క. కాపున రావలవ దింకఁ గార్యార్థినివై (ఆర. ౨ ఆ. ౨౦౧). ఉ..... సను నుగ్గులి నేయఁగ నొల్ల నా పయిం । గ్రొవ్వెసరార సీవు.....(భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౨౨). ఆ-వె .. ..జయి డు వట్టికొన్న । వాని నైనఁ గావ వలతురు వలచిన । నొల్లకున్న నెట్టులొకొ యెఱుంగ. (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౯౦). ఉ. ఒల్లరు రాజు దేవులును నొడ్డులు రాచిన చందనంబు మే । నెల్ల (విరా. ౨ ఆ. ౨౨౦). ఉ. ఒక్కొక్క వేళఁ బద్మముఖు లొల్లమి నేయుదురు .....(మను. ౩ ఆ.) మ .. .. సేడును నుల్లంబున నొల్ల-బా టొలసె నెట్లుం బూని యిమ్మేపయిన్ (హరి. ఉ. భా. ౫ ఆ. ౧౮౨. సూ. రా. ని). "ఒల్లమి కొల్ల-బాటుని ప్రయోగంబులు గానంబడి యొడి" అనెడి సూరివాక్యమును విమర్శించురీతిగ గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యాక్రింది రీతిని వ్రాసెను. "ఇట నొల్లమియొక్క యర్థముకంటె విశేషంబు గలదు. ఒల్లమి = అపేక్ష లేమి. ఒల్ల-బాటు = అపేక్షింపఁబడనిది. అని కర్తార్థము" (బా. గు. ప్ర. ౩౯౯ పు. ద్వి. ము.) గుప్తార్థప్రకాశికా కర్త పాటు శబ్దమునుబట్టి భ్రమించి కావలయును 'ఒల్ల-బాటు' అనునది కర్తార్థకమని వ్రాసెను. దీని కుదాహరించిన పద్యము:—

తే-గీ. ఎవ్వరికిఁ గాఁగ ధరణియు నెల్ల సుఖముఁగోరెనము వార లందఱు వీరె వచ్చి । ప్రాణములు సర్థములు నొల్ల-బాటు నేసి । కయ్యమునఁ జావ నలుముట గంటిగాదె (భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౮౨ ప) ఇందుఁ బ్రాణములను సర్థములను 'నొల్ల-బాటు = ఒల్లమి' చేసి యున్నారను రీతిని గర్తార్థము వెలయుచుండఁగాఁ గర్తార్థమని గుప్తార్థప్రకాశికా

కర్త యెట్లు భ్రమించెనో తెలియకున్నది. “పూయు = పూచు, కాయు = కాచు, వైచు = వేయు,” అను రీతిని గొన్ని చాంతభాతువులు యాంతములుగా నయి తము ప్రయోగింపఁబడుట గలదు. అట్లే వలచు భాతు యాంతరూపము ‘వలయు’ అని యేర్పడెనా? యని యాలోచింపవలసి యున్నది. కాని వీనికిఁ గొంత భేదము గన్పట్టుచున్నది. ‘వలచు = కోరు - కామించు’. అనుచొప్పున వలచు సకర్తకము. ‘వలయు = ఇష్టమగు’. అనురీతిని ‘వలయు’ అనునది యకర్తకము. మఱియు వలయు భాతువు న్యూనక్రియభూత తద్వర్ధ వ్యతిరేకార్థములలోఁ గొన్ని పురుషవచనములలో మాత్రమే ప్రయోగము కన్పట్టుచున్నది. వలచు భాతువు పూర్ణక్రియ. ఎల్ల పురుషవచనములందును బ్రయుక్తమగును. కాని వలయు భాతు వ్యతిరేకార్థక రూపమగు ‘వలదు’ అనునదియు వలచు భాతు వ్యతిరేకార్థక రూప మగు “వలవదు” అనునదియుఁ బ్రయోగములందుఁ బర్యాయములుగఁ జూపట్టు చున్నవి. చ. వలవదు వీనియింటఁ గడువన్ మనకున్ ..... (ఆర. ౨ ఆ. 3౪౪). క ..... । కావున రా వలవ దింకఁ గారాధినివై (ఆర. ౨ ఆ. ౨౦౧). చ. వల దని యెంతసెప్పినను వాఁరివై కడు వేగపాటుమైఁ । బలుమలు నెల్లెడం దొడరఁ బాతెదు..... (విరా. ౨ ఆ. ౨౬౦). తే.గీ ....నీవ నుత్సాహివి గాఁగ వలదు. (ఉద్యో. 3 ఆ. ౪౧). వై ప్రయోగములలో ‘వలవదు’ అనునది వలచు భాతురూపమై యయ్య నవివక్షిత కర్తకమై యకర్తకముగ ‘వలచు’ అను వల య్యాది క్రియకుఁ బర్యాయ మన దగిన రీతిని (బా. క్రి. ౧౨౨) బ్రయుక్త మయ్యెను. శబ్దరత్నాకరమున వలయు శబ్దముక్రింద “ఇది వలయునా? వలవదు” అని యెట్లుదాహరింపఁబడెను “వ్యతిరేకార్థక దువర్ణకంబు పరంబగుచో వలయు ‘యు’వర్ణంబునకు లోపంబగు. ఉదా:—వలదు .....వలదునకు, వల్లు - వద్దు అని రూపాంతరములు గలవు” (గణ. 3౫౦ సూ. క్రియా). ఇట్లు ‘వలచు’ రూపము గాఁగవలెవరణమున సాధింపఁబడెను.

భూగమి క్రియయోరస్తే । ఘటకాభ్యా నిరుచ్యతే ।
ఉభయత్రాపి భవతి । రన్యాతు వ్యతిరేకిణీ । అన్యా
శ్చ పృథ్వు ఘటకా । స్నాన్య దనేకార్థతాపిచ । క్వచి
దర్థవిశేషస్య । వివక్షాపి న దుష్కృతి । క్వచి దర్థ విశే
షేచ । రూఢ్యా విశ్వాన్వి రుచ్యతే । క్వచి ద్రూఢ్యాపి
సాధుత్వం । దృశ్యతే కవిభాషితే (అహో. ౫౦౨).
అన్వయస్యాపి గమ్యత్వం । రూఢశబ్దేషు కుత్రచిత్ ।

గమ్యయా
దృశ్యతీయము.
3౪౬ విషయము.

క్వచి దర్థవిశేషేతు । పున రర్థ సమాగమః । పున
 ర్నిర్ధారణాదన్యత్ । క్వచిదిద్ధిః న వర్ణకాత్ (విశ్వా.
 క్రియా. ౨౩ మొ. ౨౬), (అహో. ౫౧౩ ౫౧౪ పుటలు).

కల్పతరువు. ౩౪౭ విష:—అస్తే = కొన్ని క్రియలకుని, భూ-గమి -
 క్రియయోః = 'అగు - పోవు' అను ధాతువులయొక్క - ఆఖ్యా = కథనము = స్థితి,
 ఘటకా = అర్థవిశేష ఘటకమని, నిరుచ్యతే = చెప్పుబడుచున్నది. అందు, భవతిః =
 అగుధాతువు, ఉభయత్రాపి భవతి = స్వార్థమందును వ్యతిరేకార్థమందును నగును.
 అన్యాయాదు = ఇతరమగు గమిధాతు వనఁగా 'పోవు' ధాతువు, వ్యతిరేకిణీ = వ్యతి
 రేకార్థములందు మాత్రమే ప్రయోగము గలదగుచున్నది. ఉదా:—స్వార్థ:—
 అగు:—చేయనగును - (చేయ వీలుపడును) చెప్పునగును - చేయ గన్ - చెప్పగన్ -
 చేయఁగాన్ - తెప్పగాన్ - మానుగన్ - నిజముగన్ - మొ. వ్యతిరేక:—చూడ
 నయితిని - చెప్పరైరి. లేదయ్యెను నస్తునేనయ్యెను - లేవగున్ - వ్యతిరేక:—
 పోవు:—మనఁబోవకపోవఁగ రాదు - చెప్పకపోయితిని - చమవకపోను - మొ.
 “ఘటింపుచున్నాఁడగున్ - చేయఁగలాఁడగున్ - నీవు ఘటింపుచున్నాఁడ వగుదువు -
 నేను ఘటింపుచున్నాఁడ నగుదున్ - వర్తమానార్థ భవిష్యదర్థయోః భవతేస్తద్ధ
 ర్తార్థకత్వమేవ....” (అహో. ౫౧౪). ఘటించుచున్నాఁడు - ఘటించఁగలాడు
 మున్నగునవి విధేయ విశేషణములగుటజేసి యవి 'అగు' ధాతు సమాపక
 రూపములతో నన్వయించుటతో విరోధము లేవగాని యట్టి కవిప్రయోగములు
 గన్పట్టలేదు. వ్యతిరేక క్రియలమీఁదనే యట్టి భూతార్థక రూపములును దధర్త
 ద్వారక రూపములును మాత్రము చూపట్టుచున్నవి. తద్ధర్మ రూపములందును 'ఎక
 గాగమ' ఘటితంబులై ప్రచురముగఁ గన్పట్టెడి - తద్ధర్మ ప్రథమైక వచనములును
 గానంబడియెడి. చ.....వృష్టిలే । దపు మఱి యర్హువుల్ దలుగు.....
 (ఆది. ౪ ఆ. ౨౪౯). (లేదవున్ = లేనిదగును). నీ.....వసుకారణంబున...
 .....మీఁదపు నేయరైరి. ఆ-వె. యెఱిగి యెఱిగి వారి నేటికి వారింప । నిట్టి
 గోత్రకలహ మేల పుట్టె.....(ఆది. ౩ ఆ. ౫). 'వారింపను = వారింపరైరి'
 అనురీతి నగు ధాత్వచుప్రయోగములేవి వ్యతిరేకక్రియల ప్రయోగమును సమ్మ
 తమె. నీ ..... । మొగిలి దధివి యెమ్మనఁ బుట్టదయ్యెనే వాసవాముధమైవ
 వజ్రము.....తే-గి .....విప్రులవలనఁ బుట్ట । రైరె సత్ శ్రుతియప్రభులు
 .....(ఆది. ౬ ఆ. ౬౦ ౬౧). చ.....ఇప్పులు కింకను సమ్మనేన । య్యెద
 .....(ఆది. ౪ ఆ. ౩౦). నీవచనంబున సంజివని శాకుఁ బునీయ దయ్యెనేని

నాచేత నుపదేశంబుఁ గొన్నవారికిఁ బనిచేయుంగాక.....(ఆది. 3 ఆ. ౧౩౨. హవనము.) నీ .....నామలుకుల కెవ్వరుఁ బ్రతివచనం బేల పలుకరైరి. (సభా. ౨ ఆ. ౨౪౪). నీ... ..ఆ-వె .. ..కగలిది రేయిది । యని యెటుంగనైతి మనములోన. (ఆగ. ౧ ఆ. ౧౮౮). చ .. ..తద్విరహితమ్మగు కామ్యక మొప్పు దయ్యోడిన్ (ఆగ. ౨ ఆ. ౨౯౯). క ..... కారణ మిది । యగునని యేర్పటున నేరసయ్యోద నెట్లున్ (విరా. ౫ ఆ. 3౦౬) ఆ-వె .. ..రాజగజు పీనుంగుఁ గన్నారఁ । గానఁ బడయ వైతిమేఁ కృష్ణ (ఉపో. 3 ఆ ౧౧౭) తే.గీ. కాననీఁ జాలసయ్యోద వీని నేను (ఆగ. ౭ ఆ. 3౬౪). చ. నిను నొక యక్షమాత్రుఁడుగ నే మది నమ్మఁగ నేరసయ్యోదన్ (ఆగ. ౭ ఆ. ౪౬౦). చ..... ..చెప్పఁగ నిప్పుడు నేరసయ్యోదన్ (ద్రోణ. ౧ ఆ. 3౬౯). ఉ నమ్మఁగ నేరసయ్యోద వివం గడు నక్కజ షట్టులేల.....(ద్రోణ. ౨ ఆ. ౮౬). తే.గీ. అం దెవ్వఁడేనియు మీకు నెగ్గు । లాచరింపనివాడు లేడయ్యెనయ్య (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౧౭౦) తే గీ.....కొంద తెలుగఁ జాల । రయ్యోదరు సూడు..... (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౨3). నీ ..... తే.గీ. బుద్ధి గైకొనదయ్యోడు సిద్ధముఖ్య (శాంతి. ౧ ఆ ౬). నీ .....వెంపు సుతు వెలయంపదయ్యో (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౬). చ..... ఆ । హవనమున కొల్ల నయ్యోద (అశ్వ ౪ ఆ ౭). చ... ..కానన । య్యోద దశకంధకుం డిచట నెచ్చట లేడు (నిర్వ. ౬ ఆ. ౧3౦). నీ ..... .తే గీ ..... అది విన్నవింకంగ నైతి సిప్పు । డు (హరి. ఉ. భా. ౮ ఆ. ౧౯).

అన్యార్థేతి:—అన్యార్థాపి=మఱిగొన్ని థాతువులు నైతము, అర్థఘటకా= అర్థవిశేష ఘటకములగుట గలదు. అనేకార్థతాపిచ= ఒక్కొక్కటి యనేకార్థములు గల దగుటయుఁ గలదు. ఉదా:—చేయవలయును - చేయరాదు - చేయవలదు - చేయఁగూడదు. ఈరితిగ వలయాదులు నుజ్యతములమీఁద నిల్పునపు డా నుజ్యం తము భావార్థక మగును. ఇట్లే చేయఁదగును - రక్షింఁదగును - మొ. సముద్రము దాటఁగలఁడు - దాటలేదు - వాట శక్తుఁడు - దాటఁజాలఁడు - దాటవచ్చును - దాటఁజాలను - మున్నగురితని గొన్నియెడల సామర్థ్యాద్యర్థ విశేషములు బోధ్యములగును. సంపూర్ణము కావచ్చును, ఆచేయ సంకల్పాతెను - సంకల్పచ్చెను. ఎండఁబాతెను - చేయఁబోయెను - వ్రాయఁబోయెను. ఇట్లు కొన్నిచోట్ల నారంభ, సిద్ధ ప్రాయతాద్యర్థములు బోధ్యములగును. ఒకఁజేయను-చదువఁజేసెను. వ్రాయఁజేసెను. మున్నగుచోటులందఁ జేరణార్థము వాచ్యమగును. చదువఁజూచెను- వ్రాయఁజూచెను మొదలగుస్థలములందు యత్నాద్యర్థములు బోధ్యములగును.

చేయవలయును మున్నగు చోటులందలి నుజీ భావార్థకమని యీవఱకు వివరింపఁ బడెను. (3౦౯-3౦౯ I విష). చెప్పకపోతివి = చెప్పనైతివి. చెప్పకపోడు = చెప్పను. రాకపోడు = వచ్చును. లేకపోడు = ఉండును. చేయకపోయెన్ = చేయఁ డయ్యెను. ఇట్టి జంటశబ్దములు వివిధము లర్థవిశేష ఘటకము లగునని యెఱుంగు నది. తెగు థాతుప్రేరణ రూపమనఁదగు తెంచుథాతువు కొన్ని థాతువులపయిని నిల్చి యర్థవిశేష ఘటక మగుచు ఈ జంటశబ్దములం దాగమా దేశలోపాదికమును గవిప్రయోగానుసారముగ నెన్నునగును. తెచ్చునకు వలెనె యీతెంచు థాతువు నకును ముత్పరకత్వమున 'తే - తేరు' లగును. ఉదా:—తాఁకుదెంచు - నెగయు దెంచు . అగుదెంచు - చొత్తెంచు (చొచ్చు+తెంచు) వీతెంచు (వీచు+తెంచు) నడ తెంచు (నడచు+తెంచు) పుత్తెంచు (పుచ్చు+తెంచు) తోఁతెంచు (తోఁచు+తెంచు) తోఁతేన్-తోఁతేరన్ మొ. ఇట్టియెడల నున్న "తెంచు" అనునది స్వాభిప్రాయము యనఁ దగును. ఏతెంచు (ఏఁగు+తెంచు). ఏఁగుదెంచు - చనుదెంచు. అరుగుదెంచు - అరుదెంచు - మున్నగుచోటులం దీగత్యక్తము లాగమనార్థకము లగుచున్నవి. ఏతే రన్ = రాఁగా. ఏతేర్ = రాఁగా - మొ. కద - కదవు - కదన్న - కదవన్న - కదే - మున్నగునవి సజ్యంతాదులవై నిల్చునపుడు ప్రార్థనాభ్యర్థములు బోధ్యము లగుచు. ఉదా:—రక్షింపఁ గదన్న - రక్షింపఁ గదవన్న - రక్షింపఁ గదవయ్య - రక్షింపఁగదే - రక్షింపవుగదా - రక్షింపవుగద - మొ. (చూ. 3౦౮ IV. V విష)

స్యాదనేకార్థతాపిచ:—“కాని కాకయో రస్వయే బహవో రూప (అర్థ?) విశేషా దృశ్యన్తే. పోయొగాక - పోయొత్తునే - నీ విచ్చినంగాక కల్గునే .....వచ్చిన వచ్చుగాక - పోయిరఁ బోవుఁగాక .. . .” (అహో. ౫౦౮ పుట). వాఁడు వచ్చుచుగాని ప్రయోజనములేదు. దానినిగాని దీనినిగాని నాకిప్పు, నీవు వచ్చినం గాని కార్యము నెఱవేఱదు - మొ.

కృచిత్ .....వివర:—కృచిత్ = ఒకప్పుడు, అర్థవిశేషస్య = అర్థవిశే షముయొక్క, వివరతాపి = వివక్షయు, స దువ్యతి = దోషముకాదు. ఉదా:— “అతఁడుపోక యిదికాదు. అతఁడు రాక యిది కూడదు. అతఁడు వినక చదువఁ డితఁడు ఇత్యాదౌ పోకున్నన్ - రాకున్నన్ ఇత్యాద్యర్థస్య వివరతా క్రియతే.” (అహో. ౫౦౮ పుట). 'పోక - రాక' మున్నగుచోటులందు 'ఉన్నన్' మొదలగు రీతి సభ్యాహారముచేసికొని సమన్వయించిగొనవలయును. నీవు రాకుండు మున్న=నీవు రాక మున్న (3౦౯ I విషయ). ఇట్లు 'ఉన్నన్' ఉండు, మున్నగువాని యర్థమునకు వివక్ష గల్గునని తాత్పర్యము.

క్వచి దర్థ విశేష ఇత్యాది:—క్వచిత్ = ఒకానొకచోట అర్థవిశేషము—అర్థ విశేషమునందు, రూఢ్యా = ప్రసిద్ధిచేత, విశ్రాంతిరుచ్యతే = అర్థవిశ్రాంతి గల్గును. ఉదా:—చదలు కానుపు (గాలి), గాలి మేఘరి (పాము), నీటిపుట్టుపు (అగ్ని) ఇంచు విలుకాడు=తియ్య విలుకాడు=(మన్తఘోష) - మొ. సంస్కృతమునఁ బంకజాది శబ్దములు యోగరూఢము లయినట్లై యిట్టివి కవిసమ్మతము లగునని తాత్పర్యము. పుష్పత్పత్తర్థ మర్హమయి యున్నది యాగికార్థము. అవయవార్థ స్ఫూర్తి గలది యాగికము. ఉదా:—కర్త = చేయువాడు. పాదకుడు = కందువాడు. కేవల ప్రసిద్ధిచే జెల్లునర్థము రూఢి. ఉదా:—గోవు. (గచ్ఛతీతి గౌః) యాగికార్థము కుదురుడియందు పెక్కిటిలో నొకట రూఢ మగునని యోగరూఢి ఉదా:—పంకజము (పంక = బురదయందు, జ = పుట్టునది).

క్వచి ద్రూఢ్యా పీత్యాది = క్వచిత్ - కొన్నియెడల, కవిభాషితే = కవి ప్రయోగమునందు, రూఢ్యాపి = కేవల కవిప్రయోగ ప్రసిద్ధిచేత సాధుత్వము, దృశ్యతే=కనబడుచున్నది. ప్రకృతిప్రశ్నయ విభాగము కుదురుపడని స్థలములందుఁ గవిప్రయోగ ప్రసిద్ధిగల్గునపు డట్టి కవిప్రయోగ ప్రసిద్ధిచేతనే సాధుత్వము నరయు నని. ఉదా:—అవధారు = అవధరించుము. రూఢశబ్దములు క్వాచిత్కములనియూ కారికకుఁ దాత్పర్యము కాదు. “చూపోపమి ఇత్యాది రూపసిద్ధిస్తు ‘క్వాచిద్రూఢ్యాపి సాధుత్వం దృశ్యతే కవిభాషితే’ ఇత్కుక్తే ర్జేనా” (అహో. 172 పు) ఇది సరియగు నుదాహృతిగఁ గన్పట్టదు. “చూపు+టపు = చూపోపు = చూడసహించు” అను శబ్దకల్పన మవయవార్థకలిత మగుచున్నది. “చూపోపు ద్వి - ఆ - క్రి - (చూపు+టపు) చూడసహించు... ..న్యాయరేకమునందే వీనికి బ్రయోగములు కానబడుచున్నవి.” (శ. ర).

అన్వయస్యాపీతి:—కుత్రచిత్ = కొన్నియెడల, రూఢశబ్దేషు = ప్రసిద్ధార్థక శబ్దముల ప్రయోగమున, అన్వయస్య గమ్యత్వమపి=అన్వయము గమ్యమగుటయుఁ గలదు. ఉదా:—చ. వలదని యెంత చెప్పినను వానిగివై.....(విరా. 9 ఆ. 260). ‘సపుత్రత్రణపడి వైపాటు చేయవలదని’ అను సన్వయము గమ్యమగుచున్నది. “కొన్నియెడలఁ గర్తృ కర్తృక్రియ లభ్యాహర్యంబు లగు. ఉదా:—.....నన్నుజూచి నగరె (జనులు కర్తృ అభ్యాహర్యము)” మొ. (ప్రాథ. వాక్య. 68 సూ). “క్రియాన్వయ వాక్యంబులు కొన్ని వ్యంగ్యార్థదోర్భోతకంబు లగును.....ఉదా:—వాడు వచ్చునేని (లేక) వాడువచ్చిన వీడు వచ్చును. వాడు వచ్చునేని (లేక) వాడువచ్చిన వీడురాదు వీనికి వ్యంగ్యార్థములు: వాడు

రాఁడేని వీడురాఁడు - వాఁడు రాఁడేని వీ దువచ్చును....." (ప్రాథ. వాక్య. ౯ సూ.) "అతనింగాని నుతింపము. అతనికిఁగాక శక్యమా మాకు.....ఇత్యాదా వన్యయ్యుక్తి గుర్కుత్వమ్. అతని నుతింతుముగాని యన్యుల నుతింపము....." (అహో. ౫౧౫ పు).

క్వచిదగ్ధ విశేషేతు | పునరగ్ధ సమాగమ ఇతి:—క్వచిత్ = ఓకానొకప్పుడు అగ్ధవిశేషేతు = అగ్ధవిశేషమున, పునరగ్ధ సమాగమ: = మరల నట్టియగ్ధముయొక్క ప్రయోగము కలుగుచున్నది. అట్టి ప్రయోగమున, క్వచిత్ = ఓకప్పుడు నిధారణాద్యంతాత్ = 'ఏ'శబ్దాద్భుంతముకంటె బరముగాను, క్వచిత్ = ఓకానొకప్పుడు, నవర్ణకాత్ = నవర్ణకాంత శబ్దముకంటె బరముగాను, ఇష్ట: = సమృతమగును. ఉత్తార్థ పునరక్తి గల్గునని యర్థము. ఉదా—“చేయనేచేసెన్.....రానేవచ్చెన్. పోనేపోన. చేసెరా చేరును (లేదా) చేయనేచేయఁడు. వచ్చెరా వచ్చున్ (లేదా రానేరాఁడు) ; స్వీకరింపకంటె:—“చేసిన జేయున్.....అయినంగానియు. వచ్చిన రానియు - వచ్చిన రానీ - ఇత్యాది రూపాణ్యుని సాధూని క్వచిదగ్ధ విశేషేతు|పునరగ్ధ సమాగమ:|క్వచిత్ నిధారణాద్యంతాత్|త్వచిత్ దిష్టా న వర్ణకాత్ - ఇత్యధర్వణా విచారాత్ - పునరగ్ధ సమాగమ: - పునరగ్ధాత్వద్ధ సంగతి రిత్యర్థ:.” (అహో. ౫౧౫ పుట) పైవిషయములలోఁ గొన్నిటిని, మఱికొన్ని విశేషములను సూరి వివరించెను. సూరి వివరించినవానిని త్రిలింగములు (బాలవ్యాకరణ శేష మనఁదగు) శేషకర్త గొన్నిటిని వివరించెను.

పడుజీ కొను లాకానొకచో స్వార్థమునందను ప్రయు

బాలవ్యా. క్రింబు లగు. ౧౯.

3౪౭ I విష చొచ్చు - చొరఁబడు, నిలుచు - నిలువఁబడు, కూడు -

కూడ బడు, పండు = పండుకొను.

సంజనని. 3౪౭ I విష:—(వి. 3౨౧ I చూ). బా. క్రి. ౧౯ సూత్రము చేత 'పడు' జ్యనుబంధము కర్తార్థమునందు థాతువున కగుననియు, బా. క్రి. ౫౨ సూత్రముచే నాత్మనే ఏదార్థమున థాతువునకు 'కొను' అనునది యనుప్రయుక్త మగుననియు జెప్పబడినది. కాని యవి కొన్నియెడల థాతువును స్వార్థమునందే చేరుచుండుట కవిప్రయోగ దృష్టమగుటచే నట్టివిషయము ప్రకృతసూత్రముచే సంగ్రహింపబడినది. “చొరఁబడు” అనువానికి 'చొచ్చు' అనియే యర్థముగాని విశేషార్థ మేమియులేదని సూరిగారె “చొచ్చు = చొరఁబడు” మున్నగురీతి నుదాహరించిరి. చొచ్చు+పడుజీ = చొరఁబడు. 'పడుజీ' జీత్తుగాన ముత్తగుటంటే

యది పరమగుచుండగా బా. క్రి. ౯౧ సూత్రముచొప్పున 'చొచ్చు' థాతువునకు 'చొరు' అనునది సర్వాదేశ మయ్యెననియు బా. క్రి. ౨౦ సూత్రముచొప్పున "ఉ"త్త్యమునకు 'అ'త్త్యమును బా. క్రి. ౨౧ సూత్రముచొప్పున నుగాగమముచు ద్రుతకార్యములును గలుగఁగా 'చొరఁబడు' అను రూపము సిద్ధించెననియు నెఱుంగునది. 'నిలుచు+పడుజే' అనుచో బా. క్రి. ౮౮ సూత్రముచొప్పున నిలుచు థాతు సిద్ధ చ కారమునకు వకారాదేశమును బా. క్రి. ౨౦-౨౧ సూత్రములచే 'ఉ'త్త్య నుగాగమములును ద్రుతకార్యములును గలుగఁగా 'నిలువఁబడు' అను రూపము సిద్ధించును. ఇట్లే యంతేటను రూపసాధన ప్రక్రియ నర యునది. పండు+కొను = పండుకొను. ఇట నాత్మనే పదార్థము లేమింజేసి. బా. క్రి. ౫3 సూత్రములోని బహుళ గ్రహణముచే 'ఇ'గాగమము రాదని యెఱుంగునది. ప్రయోగములు:—గీ. రథంబు । మీఁదఁ గూర్చుండఁబడియే జే యూఁదికొనుచు (భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౮౮) (హర్షుండఁబడియే = కూర్చుచుండె). క.....ఇ । పృట్టణమున మెలఁగి చూడఁబడదే యనఘా (హరి. పూ. ౮ ఆ. ౨౦౮). (చూడఁబడదే = చూడవలదా). "క. ఇత్రైతఁగున సభలోపలఁ । దత్రైతమునఁ చూడఁబడిన దర్పిత సామం । తోత్తములలోన.....(ఉ. రా. ౫ ఆ). ఆ-వె. జామ పండుకొనెడి జాణయేడి. (విజ). ...." (బా. గు. ప్ర. ౮౦౦ పు. ద్వి. ము). (జాము+ఆ జామపండు). కొన్నివిషయము లీక్రిందిరీతిని ప్రాథవ్యాకర్త సంగ్రహించెను.

అన్నంత క్రియ చేయు యోగంబునం ప్రేరణార్థకం బగు.

ప్రాథవ్యాకర్త ఉదా:—చొక్కుచుఁ జొక్కజేయుచు. (కళా. 2 వివరణము. ఆ). ఉ. కేశవుఁ డవ్వెరాట్టచువుఁ గృష్ణసమాఖ్య 382 II విషయము. వహింపఁజేసెనో. (కళా. ౮ ఆ). మొ. (చొక్కజేయు = చొక్కించు. ఇట్లంతట నెఱుంగునది). (ప్రాథ. క్రి. ౧౮).

సంజీవని. 382 II విష:—అన్నంత క్రియ యనఁగా నుజ్యంతక్రియ. చొక్కజేయు = చొక్కునట్లు చేయు = చొక్కించు. భారతప్రయోగములు:—మద మడఁగించి భూపతి సమాజము నెల్లను నిన్నుఁ గొల్వఁజే । యుదు నని పూని (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౮౦). చ. భీ । మ్మని నెసకొట్ట నేనలకు ముఖ్యుడ వీవని యుబ్బఁ జేసి (ఉద్యో. ౮ ఆ. ౨౦౭). క. నానాశ్ర శస్త్రచయబడబానలముం గవియఁ జేసి యత్కుగ్రత నే । నేనాళ్ళన యప్పాండవ । నేనాసాగరము సిపురఁజేయుదు

సధిపా (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౪౧౬). ము.....నీమనోగ్రంథి యడంగజేయ నెస
కంబునఁ బూనినవారు (ఆర. ౪ ఆ. ౧౬౦). ఉ. భూమిపు చిత్త మాతురతఁ బొం
దఁగఁజేయుటకంటె.....(ఆర. ౭ ఆ. ౧౮). క. వినుత ప్రజ్ఞాబాణం | బున
మోహన బాణశక్తి పోజేసిన.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౩౭౬). క. కాననమున
కేగఁజేసి (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౪౮).

వ్యాపారోన్ముఖత్వంబున నన్నంతక్రియలకుఁ బాటు
ప్రాథవ్యాకరణ ధాతు వనుప్రయుక్తం బగు. ౧౯.

వివరణము. ఉదా:—నీ. పయఁ బరామరిక చొప్పుడమిఁ బాకము
౩౪౭ III విష. తప్పి, పండఁబాటిన పాల మెండఁబాటె (స్వా. ౩ ఆ).

మొ. (ప్రాథ. క్రి. ౧౯ సూ)

సంజీవని. ౩౪౭ III విష:—వ్యాపారోన్ముఖత్వంబునన్ = ఒకపనియొక్క
యారభించుటయందు. ఎండఁబాటెన్ = ఎండ నారంభించెను. పండఁబాటెన =
పండుట కారంభించిన. ఆ-వె. ధుష్కరంపు తేడు తుది నేరఁబాటె,.....
(విరా. ౩ ఆ. ౧౩౧).

ఇట్లే నుజ్యంతమునకు 'ఉండు - పోవు - కలుగు' మున్నగునవి యను
ప్రయుక్తములగునపుడును నర్థవిశేషములు గల్గును. ఆ-వె. చక్రధరుఁడు పాటి చ
మర నున్నాఁడు మి | ట్టింక (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౬౨). (భావ్యర్థము). ద్వి. ఎత్తి
కొన్నాఁ డింక నటమీఁద నెంత | యెత్తికో నున్నాఁడొ (బసవ. ౫ ఆ. ౩౬౩).
(చూ ౨౯౬ విష).

తెంచుధాతు వగ్వాదుల కనుప్రయుక్తంబగు, నగుచో
నుత్పంబుపయిని దాని తకారంబు దకారం బగు.
౧౧౦.

అగుదెంచు - నెగయుదెంచు - పోవుదెంచు. అగు -
నెగయు - పోవు - చొచ్చు - పుచ్చు - తోఁచు -
నడచు - పఱచు - మొలచు - వీచు - ఇత్యాదులు.

అభ్యాగతి నరుగ్వాదుల కయ్యది యనుప్రయుక్తం
బగు, నగుచో గువర్తంబు విభాషను లోపించు.
బాలవ్యాకరణ వివరణము. ౧౧౧.

౩౪౭ IV విష. అరుదెంచు - అరుగుదెంచు. వీతెంచు - వీగుదెంచు -
చనుదెంచు.

అయ్యది పరంబగునపుడు చువర్ణంబు లోపించు. ౧౧౨.
చొచ్చు - చొత్తెంచు. పుచ్చు - పుత్తెంచు. తోచు -
తోతెంచు.

అద్దానికి ముత్తుపరం బగునపుడు తే-తేదలగు. ౧౧౩.
అగుదేగు - అగుదేరెడు. అగుదెమ్ము - అగుదే
రము.

సంజీవని. 3౪౭ IV విష:—‘అగు’ మొదలయిన ధాతువులకుని ‘తెంచు’
ధాతు వనుప్రయుక్తమగుచు. ఉకాముమీది తెంచుధాతు తకారము దకార
మగును. ఉదా:—అగు+తెంచు = అగుదెంచు = అయిపోవు = గతించు =
కావచ్చు = గతించుటకు సమీపించు. ఇట్టిందును నించుక యగవిశేషము వెలయు
చుండుటచే నీ ‘తెంచు’ ధాతు వనుప్రయుక్త ముచుటకంటె సర్థవిశేష ఘటకమను
టయొ యుక్తము. మధ్యాక్షరము - ఏనేడు లగుదెంచె నన్యుం డేగి యంత
కేతెంచు । ..... (ఆర. ౪ ఆ. ౩) (అయిదేండ్లు కావచ్చెను). చ. తడ వగు
దెంచె జన్మకి బ్రదక్షిణ వృత్తిగ దేరు వోవని । ము..... (విరా. ౪ ఆ. ౧౭౧)
(తడవయిపోయినది). ఉ. అంత సరోరహస్థా దుదయం బగుదెంచె (సర్వ. ౬ ఆ.
౮౭). (సూ. రా. ౧). (ఉఽత్తుడై వచ్చెను). ఉ..... । సారబలుండు సూది
మునికాడదినంబులు వోవుదెంచె నం । భోరుహ మిత్తుఁ డస్తగిరిఁ బొందెడు నంచు
..... (ఆది. ౨ ఆ. ౧౯౯) (పోవుదెంచె = సమాప్తి కావచ్చెను). “నెగయు
దెంచు = (నెగయు+తెంచు. స్వార్థమున) జలాదులనంకి పైకి లేచు - తేలు. ఆ-వె.
బంసనంబు లెల్లఁ బాయుడు భీముండు । నీరిలోననుండి నెగయుదెంచె ।” (భార. ఆది.
౫ ఆ. ౧౯౩ ప. సూ. రా. ౧). (నెగయుదెంచె=లేచివచ్చెను) (శబ్దరత్నాకరకర్తయు
“సూ. రా. ౧” నిఘంటుకారులు నీట్లే తెంచు స్వార్థిక మే యనుచు సంతటచు వ్రాసిరి.)
చొచ్చు+తెంచు = చొత్తెంచు. బా క్రి. ౧౧౨ సూ. చొప్పన ‘చు’వర్ణలోపము
రాగా. ‘చొచ్+తెంచు’ అగును. తదలు చకారముతో సాధించునపుడు తెల్లు
నందు ‘చకార’ద్యయ మేర్పడును. ఇయ్యది మహాకవి ప్రయోగసమృతము. ఆ-వె. ఇత్ర
మెల్లభంగి నిత్రస్వి నని తగ । నాడి... (ఇచ్చు+దము). (సర్వ. ౩ ఆ. ౧౧౭). (ప్రాస
గతము). (విస్తర). తే-గి... శిఖాడియు వీటికే గు । దెంచి నిజమందిరంబు సొత్తెంచి

విస్తర. 3౪౭ IV విష:—బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత యిట్టిరూపము బా.
సంధి. 3౯ సూత్రముచే సాధించుకొనవలెనని వ్రాసెను. “బా. సంధి. పరి. 3౯
సూత్రముచేతనే ‘చొత్తెంచు . పుత్తెంచు’ ఇత్యాదలందుఁ దకారద్విత్వంబువోలె

తల్లి । దండులను మొక్కి.....(ఉవోక్త. ౪ ఆ 3౮౯) (చొత్తైచు = చొచ్చి కొనివచ్చి). ఇట్లు 'పుత్తైచు' అనురూపమును సాధించుకొనునది. పుత్తైచు = పంపివేయు. (ఆర. ౨ ఆ. ౪౫. ఆర. ౧ ఆ ౫౫). నడు+తైచు = నడతైచు = వచ్చు. ఉ. దంతిభుటల్ మహోగ్ర సముదగ్రతతో నడతేర.....(కర్ణ. ౧ ఆ. 2౫). నడతేరన్ = రాగా బా. క్రి. ౧౧3 సూత్రముచొప్పన ముత్తరకత్వమున 'తైచు'నకు "తే-తేరు"లగును. బా. క్రి. ౧౧౨ సూత్రముచొప్పన నడుచు భాతు 'చు'వర్ణలోపము గల్గెనని యొకరునునది. తోచు+తైచు = తోఁతైచు = కనవచ్చు - వచ్చు - మొ. బా. క్రి. ౧౧౨ సూత్రముచొప్పన 'తోచు' చువర్ణము లోపించును. సీ. నీలశిఖారంబు లీల నాక్షేపించి నల్లనై తోఁతైచు నల్ల గృహము (ఆది. ౬ ఆ. ౨౧౧). (తోఁతైచు = కనవచ్చు). క. కేశన కపిభయదంబై । తోఁతేరగ.....చచ్చు వీరుని గంట (కర్ణ. 3 ఆ. ౧2౪ ప). ఈపద్యమునుబట్టి కావలయు సూ. రా. నిఘంటుకారులు 'తోతైచు' అని దీనిని నిర్ణయించుకముగా నుదాహరించిరి. సోమయాజి స్థలాంతరములందు ఖండాఖండ ప్రాసమును బ్రయోగించినవాఁడగుటంజేసి 'తోచు' నిర్ణయించుక మనుట కిదియొక ప్రమాణము కానేరదు. (చూ. విస్తర. ౪౮ V విష). మఱియు ఉ. కూరచిచ్చేష్టిత విభ్రమంబు దోఁపప్పురు మాడుఁ బ్రోధబలభాసిత భూరిభుజా విహారుడై । .....(సాప్తి ౧ ఆ ౧2౫ ప) మున్నగు తిక్కయజ్ఞప్రయోగములందలి 'ప'త్యముసముత (పైచు - పైఁన్) మందలి ఖండబిందస్థితిని (చూ. బా. క్రి. ౪౯ సూ) నిర్ణయించుచున్నది. (చూ. 33౧ III విష). పైచు+తైచు = పైతైచు. బా. క్రి. ౧౧౨ సూత్రము చొప్పన "పైచు" భాతు 'చు'వర్ణలోపము. పైతైచు = పలుగిడివచ్చు. నాద్యత్వరశేషమందై 'చు' ద్విత్వంబునకు లోపంబగునుగాన ప్రకృత చువర్ణలోప విభాయకసూత్రంబు గ్రియాపరిచ్ఛేదమునందు ననవసరమని యందురేని యట్లనవలదు. నడతైచు (నడచు+తైచు).....ఇత్యాదులందు.....సూత్రారంభం బవశ్యకరమనంబు. ఈసూత్రంబు లేచి 'చొత్తైచు' వోలె..... 'నత్తైచు' ఇత్యా ద్యోష్టరూపంబులు.....గావలెనవచ్చును." (బా. క్రి. ౧౧౨ సూ. వ్యాఖ్య). ఇట్లు వ్రాసెనేకాని "చొత్తైచు" వోలె 'నత్తైచు' కాకుండుటకు వినిగడుకమును జూపలేదు. కావున బా. సంధి. 3౯ సూత్రము సమాస స్థలమాత్ర విషయకమని యు నట్లగుటచేతనే యాద్యత్వర శేషసంధిఁద్రుతిని విడిచి కొని సూరి యిట్లు 'చు'వర్ణలోపమును వేఱుగ విధించికొనెననియు వచించుట యుక్తమనఁదగును.

క.....ఓక మొలలి చూడ్చికి నగోచరమై | పఱతెంచి కుంభసంభవు | చిలు
తొడ వడిఁ బట్టికొనియె శిష్యులు బెరరన్ (ఆది. ౫ ఆ. ౨౫౬). మొలచు+తెంచు =
మొలతెంచు = మొలచి వైకిఁ జూడనగు. వీచు+తెంచు = వీచుచువచ్చు. పడు+
తెంచు = పడుదెంచు = పడివచ్చు. క. చల్లని దక్షిణమూరుత | మల్లన వీతెంచె ద
గిలి యాలలనా ధ | విల్ల కుసుమాంగకాగ స | మల్లసన సుగంధి యగుచు ముని
వరుమీఁదన్ (ఆది. ౪ ఆ. ౪౦). నీ. వివృత కేశాంబరం డయి సౌభకంబు వలనఁ |
బడుదెంచు వసుదేవు.....(ఆ. ౧ ఆ. ౧౯౧).

౧౧౧ సూ:—అశ్వాగతి = వచ్చుట. 'పోవు' అను నర్థముగల 'అరుగు'
మున్నగుఁ థాతువులకు 'తెంచు' థాతు వనుప్రయుక్త మగునపుడు పూర్వస్థిత
'గు'వర్ణము వైకల్పికముగ లోపించుటయు నాజుట యాగమసార్థక మగుటయు
సాధించుచునని తాత్పర్యము. ఉదా:—అరుగు+తెంచు = అరుగుదెంచు = అరు
దెంచు = వచ్చు (అరుగు = పోవు). గువర్ణమునకు బాహ్యలోపమును, 'ఉ'కా
రముమీఁది తెంచు తకారమునకు రెండుపక్షములందును 'ద'కారమును (బా. క్రి.
౧౧౦ సూ) గల్గెనని యెఱుఁగునది. ఏగు+తెంచు = ఏగుదెంచు = ఏతెంచు =
వచ్చు. వైకల్పిక గు వర్ణలోపము. 'ఏతెంచు' అనునో నుకారముమీఁదిది కామిం
జేసి తెంచుఁ థాతు తకారము దకారము గాలేదు. 'ఏగు' సూరిమతమున నిర్భిందు
కము. చను+తెంచు = చనుదెంచు = వచ్చు. అర్వాచీనులు వీని నాగమసార్థ
మందె కాక 'పోవు' అను గమసార్థమునందును బ్రయోగించి యున్నారు. ద్వివిధ
ప్రయోగములు నీటఁ జూపఁబడుచున్నవి:—వ.....ప్రభావతీర్థబునం బండ్రెండు
దిసంబులు కంచాగ్ని మధ్యంబునం బరనాఁబు భక్షకుండై ధర్మజుండు దపంబునేసిన.
ఆ. వె. దానినెఱిగి రామ దామోదరలు వృష్టి | వరులతోడఁ బ్రీతి నరుగుదెంచి |
కనిరి.....చాండుసుకుల..... ..(ఆర. 3 ఆ. ౧౫౯). "క. సమయం బరు
దెంచె దొంటి చందము గలదే (విరా. ౪ ఆ. ౧౯౩). క. చంచలలోచన యెందరు
దెంచెనొ ననుఁ గానలేక.....(కనీక. ౬ ఆ. ౪౪. జైమి. ౪ ఆ. ౧౨౨)."
(సూ. రా. ౩). ద్వి. అనుచు సహృదర యగు నాగమాంబ | యును దాను నచ్చొట
నుండఁ గాదనుచునద దెంచె మఱి ఫణిహారి యింటికిని (బరహ. ౧ ఆ. ౫౦౩ ౫౦౪)
ఏగుదెంచు = ఏతెంచు. చ. అమితబలుండు హైహయుండు.....జమదగ్ని
మహామునీంద్రు నా | శ్రమమున కేగుదెంచె.....(ఆర. 3 ఆ. ౧౪౫).
నీ..... | మగుదెంచెగా దష్టరుతెజేరి విదురుఁ బుత్రెంచె గాకున్న నేతేరఁ
డితెండు | (ఆరణ్య ౧ ఆ. ౫౪). "ఏగుదెంచు.....౨ వెడలు = పోవు.....

చం.....భీదునేనుఁ డా । గ్రహమునఁ జూచి కన్నులెదురన్ వృషకేతుని పాటుఁ
గాంచి యాఁదుపితుల నెల్ల డించి సచనాశ్వముతోఁ బురి కేఁగుదెంచి య । మృహి
పతిఁ గాంచి యీతని క్రమం బపు డేమని విన్నవించెదన్ (శ్రీ. భా. ౨ ఆ. ౭౩).’
(సూ. రా. ని. చనుదెంచు:—క రా । నేరగుగావున నిట చను । దేరక నిలువుం
డ యివియు దేవ వధంబుల్ (ఆ౩, ౫ ఆ. ౬౨). క. మీరిందుల కందఱుఁ జను ।
దేరఁగ నే నంద యుండితిని సభి చూచెన్ । (సభా. ౨ ఆ. ౧౩౯). తరవోజ.....
నిన్ను వడిఁ దోడుకొని పోవ వచ్చితి నిపుడ । చనుదెచ్చు కౌరవేశ్వరు కడ కనిన...
(సభా. ౨ ఆ. ౨౦౭). తరల - ఇది కుశేరువనంబు దీనికి నెవ్వరుం జనుదేర నో । డు
దురు నీ విట వచ్చి.....(ఆరణ్య. ౩ ఆ. ౩౬౨). “చనుదెంచు.....౨ పోవు
.....చ. పర్వతుండు దాఁ । దివురుట యొట్లు మింటఁ జనుదేరఁగ (నైష. ౩ ఆ
౪ ప).’ (సూ. రా. ని). అరుగుదెంచు మున్నగువాని కిట్టి గమనార్థకత్వము భారత
ప్రయోగములందుఁ జూపట్టదు.

౧౧౨ సూ. వ్యాఖ్య:—అయ్యది పరం బగునపుడు ‘చు’వర్గంబు లోపించు:—
అయ్యది = ఆ ‘తెంచు’ ధాతువు పరంబగునపుడు పూర్వస్థిత ధాత్వంతగత ‘చు’
వర్గంబు లోపించును. ఉదా:—తోఁచు+తెంచు = తోఁతెంచు = ఉదయించు =
కనఁబడు - చొచ్చు+తెంచు = చొచ్చే+తెంచు = చొత్తెంచు. పుచ్చు+తెంచు =
పుచ్చే+తెంచు = పుత్తెంచు, ఇట్లే నడతెంచు (నడచు+తెంచు) యెఱతెంచు (యెఱచు+
తెంచు) మొ.

౧౧౩ సూ. వ్యాఖ్య:—అద్దానికి ముత్తు పరంబగునపుడు-తే - తేరులగును.
ఉదా:—పుత్తెంచు+నజీ = పుత్తేన్ = పుత్తేరన్. ‘తెంచు’ ధాతువునకుఁ బ్రకృత
సూత్రముచేత ‘తే’ అను నాదేశము కాఁగా “పుత్తేన్” అనురూపము సిద్ధించును.
అట్లే ప్రకృత సూత్రముచేత ‘తేరు’ అను నాదేశముకాఁగా ‘పుత్తేరు’ అను రూప
మేర్పడును. నుజీ జీర్తుగాన ‘తేరు’ అనుదాని తుది ‘ఉకారమునకు ‘అ’కారా
దేశము కాఁగా ‘పుత్తేన్’ అనురూపము సిద్ధించును. సూరి యుదాహృతుల
ప్రక్రియ:—అగు+తెంచు+లజీ = అగుదెంచు+డజ్ = (బా. క్రి. ౧౧౦ సూ.
చొప్పున నుకారముమీఁది తకారము దకార మయ్యెను). ప్రకృత సూత్రముచే
‘తెంచు’ ధాతువునకు ‘తే’ అను నాదేశము కాఁగా, బా. తత్స. ౧౯ సూత్రము
చొప్పున ‘డు’వర్గకము బిందుపూర్వకము కాఁగా ‘అగుదేడు’ అనురూపము సిద్ధిం
చును. ముఙ్గులోని డుఙ్గు పామయినచో వేఱువిధమగు రూపము సిద్ధించును.
అగుదెంచు+లూట్ = అగుదెంచు+డజ్ = (బా. క్రి. ౬ సూత్రముచే లూట్టుచు-

బా. క్రి. ౨౯ సూత్రముచే డుజ్జును నయ్యెను) ప్రకృతసూత్రముచే 'తే' అను నది యాదేశముకాగా "అగుదే+డుజ్" అని యగును. బా. క్రి. ౬౦ సూత్రముచే హ్రస్వము కల్గగా 'అగుదె+డుజ్' అని యేర్పడును. బా. తత్స. ౧౯ సూత్రముచొప్పున జీత్తు బిందుపూర్వము కాగా బా. సంధి. ౨౨ సూత్రము చొప్పున ఖండము నిష్పిద్ధమగుటచే 'అగుదెండు' అనురూపము సిద్ధించును. అగు దెంచు+లజీ=అగుదెంచు+డుజ్=అగుదేరడు, (ప్రకృతసూత్రముచే 'తేరు' అను నా దేశము కాగా బా. క్రి. ౨౦ సూత్రముచొప్పున 'ఉ'త్వమునకు 'అ'త్వము కల్గెను). అగుదెంచు+లూట్ = అగుదెంచు+ము = అగుదే+ము = అగుదెమ్ము. (బా. క్రి. ౬౦ సూత్రముచే 'తే' అను దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును మువ్వకమునకు మాముడియు వచ్చెను). 'అగుదెంచు+లూట్' = అగుదెంచు+ ము = అగుదేరము (ప్రకృత సూత్రముచే 'తెంచు' థాతువునకు 'తేరు' అనునది యాదేశమయ్యెను). ప్రయోగములు:—క. వీరలు.....చను | దేరక నిలువుండ యివియు దేవభంబుల్. (ఆది. ౫ ఆ. ౬౮ ప). క. మీ రిందుల కందఱుం జను | దేరగ.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౩౯). (ప్రాసగతములు). సీ.....విదురుం బు | తైంచె గాకున్న నేతేరఁ డితడు (ఆర. ౧ ఆ. ౫౫). తరలము. ఇది కుజేఁవనంబు దీనికి నెవ్వరుం జనుదేర నో | డుదురు.....(ఆర. 3 ఆ. 3౬౦). తరువోజ. చను దెమ్ము కౌరవేశ్వరు కడ కనిన.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౦౭). చ.....క్ర | చ్చట ము నివర్గవాహనుడవై చనుదెమ్మును మంతః దీతెడున్ (ఉవో. ౧౨. ౧౭౬). క. ఒక మార్గంబున రా మయ్యుం | డొక కన్నెయ్యుం దాను నచట నొయ్యన చనుదే | నకు టిలకాంతో దాత్త | ప్రకృతి యగుట... ..(నిర్వ. ౪ ఆ. 3 ప).

భూతంబున లజీకి లిడంతంబగు నగుథాతు వనుప్రయుక్తంబగు. ౧౧౪.

కాలవ్యా. వాడు రాడయ్యెను - వారు రారయిరి. అది రాద
3౪౭ V విష. య్యెను - అవి రావయ్యెను. సీవు రావయితివి -
మీరు రారయితిరి. నేను రానయితిని - మేము రా
మయితిమి.

గంజీవని. 3౪౭ V విష:—భూతార్థమందలి వ్యతిరేకార్థము వాచ్యమగు నపుడు లజ్యంత క్రియవైని లిడంతమగు 'అగు' థాతురూప మనుప్రయుక్తంబగును. లజ్యంత క్రియ యే పురుషమున నే వచనమునఁ బ్రయుక్తమగునో లిడంత మైన యగుథాతువును నాపురుషమున నావచనమునందె నిల్పును. లజ్యంత

[బా. క్రి. ౧౧౫-౧౧౬ సూ.] నుజ్యంతాగు థాతురూపానుప్రయోగము. 1675

క్రియకు గర్త మహ త్తయోచా లిడం తాగు థాతురూపమును మహత్కర్తృక మె యగును. అది యమహత్కర్తృకమాయెనా నిదియు నమహత్కర్తృక మె యగును. ఈవిషయములను విశదీకరించు సూరి యుదాహృతులు:—ఉదా:—వాడు రా డయ్యెను - వాడు రారయిరి. అది రాడయ్యెను - అవి రావయ్యెను. నీవు రావ యితి - మీరు రారయితిరి. నేను రానయితిని - మేము రామయితిమి, ఆ స్త్రీ రాడయ్యెను - ఆ స్త్రీలు రారైరి. - వచ్చు + లజ్జే (బా. క్రి. 2 సూ.) = వచ్చు+డుజ్ (బా. క్రి. ౩ సూ.). (బా. క్రి. ౯౧ సూత్రముచొప్పున రాదేశము) = రాడు. అగు+లిజ్ (బా. క్రి. 3 సూ.). అగు+డుజ్ (బా. క్రి. ౪ సూ.) అగు+ఎను (బా. క్రి. ౧౬ సూ) అయు+ఎను (బా. క్రి. ౯౯ సూ.) ఆయు+ఎను (బా. క్రి. ౧౦౦. ఆయెను=ఆయ్యెను. (బా. ప్రకీ ౬ సూ.బా. సమా. ౧3 సూ. ద్విత్వ హ్రస్వములు.) ఇట్లే తక్కినవాని రూపసాధన క్రియ నరయునది. సూరి ప్రకృతసూత్రంబున “భూతంబున - లజ్జి” అని వచించెనే కాని తద్ధర్మాద్యర్థము లందును లజ్జి లాడంబగు నగుథాతు వనుప్రయుక్తం బగుటయుఁ గలదు. ఉదా:—వృష్టి లేదగును - నేను రానయ్యెదను - దీని నేను నమ్మనేరనయ్యెదను. వాడు రాడయ్యె ననగా వాడు రానివాడయ్యె ననియు, నేను రానయ్యెద ననగా నేను రానివాడనయ్యెదననియు సర్థముల నెన్నునది. డ్యాది ప్రత్యయములు పురుషబోధక స్వనామశబ్దరంబంధులై యను శబ్దతత్వచరిత్రము నిటఁ బరిశీ లించునది. ప్రయోగములు 3౪2 విషయపుఁ గల్పితరువున ‘భూగమి క్రియయో రిత్యాదికారికావ్యాఖ్యలో విరివిగాఁ జూపబడెను. అట్లగుటచే నిట మరలఁ బున రుక్తముగఁ జూపలేదు.

నుజ్యంతంబగు నగు థాతువు క్రియావిశేషణంబుల కనుప్రయుక్తం బగు; నుజ్జికి విభాష నగు. ౧౧౫.

కాను అనునది నుజ్యంతంబగు నగు థాతువు యాపంబు.

బాలవ్యా. దానికి హ్రస్వంబు విభాషనగు. ౧౧౬.

3౪౨ VI విష. లెస్సగాను - లెస్సగను. న్యాయ్యముగాను - న్యాయ్య ముగను. ఇట సరళంబు నిత్యంబు. చూడఁగాను - చూడఁగను - చూడను. ఇట స్వత్వంబులేదు

సూచన. 3౪2 VI విష:—‘కాను’ అనునది యగు థాతు నుజ్యంతరూప మని సూరియే వివరించెను, ‘అగు+నుజ్జి’ అనునపుడు బా - క్రి - ౯౧ సూత్రము చొప్పున నగు థాతునకు ‘కా’ దేశము రాఁగా ‘కాను’ అనురూప మేర్పడునని

యెఱుంగునది. అట్టి కాను శబ్దము నిత్యముగాఁ గ్రియావిశేషముల కను ప్రయుక్త మగుననియు సజ్యంత క్రియారూపములకు విభాషగా ననుప్రయుక్త మగుననియు గంగి సూత్రమునకుఁ దాత్పర్యము. 'దానికి' అను గంగి సూత్రము లోని తచ్చబ్బడునకు 'నట్టి యను ప్రయుక్త 'కాను' శబ్దమున' కని యర్థము. అట్టి యనుప్రయుక్తమగు 'కాను' శబ్దమునకు వికల్పముగా హ్రస్వం బగునని గంగి సూత్రమునకుఁ దాత్పర్యము. ఇట్లు 'దానికి' అను దాని స్వార్థముచేత 'కాన్+పట్టి = కాఁబట్టి' మున్నగు స్థలములందలి 'కాను' శబ్దమునకుఁ బాక్షిక హ్రస్వము రానేరదని యెఱుంగనగు. 'ఁబట్టి' మున్నగు ననిష్టరూపములు కల్గ నేరవని తాత్పర్యము. ఉదా:—“లెస్స+కాను = లెస్సగాను = లెస్సగను, న్యాయ్యము+కాను = న్యాయ్యముగానీ = న్యాయ్యముగను” అనునవి క్రియావిశేషముల 'కాను' శబ్దానుప్రయోగోదాహరణములు. లెస్సగాఁ బఠించెను. న్యాయ్యము గాఁ బఠింకెను మున్నగు వాక్యములలో 'లెస్సగా - న్యాయ్యముగా' అనుపదములు తత్తత్క్రియానిష్ఠ విశేషములు దెప్పున గుఱుంజేసి క్రియావిశేషము లనఁ బడుచున్నవి. క్రియానిష్ఠ విశేషనాచకము క్రియావిశేష మనిపించుకొనును. న్యాయ్యముగాఁ బఠింకె ననునపుడు పలుకుటలోని న్యాయ్యతను దెలుపుచుండుట చేత 'న్యాయ్యము' అనునది క్రియావిశేష మగుచున్నది. ఈక్రింద వివరింపబడు రీతి నిట్టియెడల 'కాను' శబ్ద మనుప్రయుక్త మనుట సరికా దనవచ్చును గాని కొన్ని యెడల నిరర్థకముగా 'కాను - కిను' శబ్దము లనుప్రయుక్తమగుట లేకపోలేదు. క. పిలువంగఁ బడక సభలకు. (ఆది. ౬ ఆ. 3౬.) క.....థారుణి నట్టి యపూర్వ స | భారతవలు వినంగఁ జూడఁ బడ పెవ్వరిచేన్ (భా. ౨ ఆ. ౧౩౯.) (చూ. ౩౧౯ విమ.) క.....దు | మ్మర తపమునఁజేసి పడయఁగాఁబడు విద్యల్. (ఆర. 3 ఆ. ౨౫౬.) (యతిస్థానగతము.)

'కాను' శబ్దము క్రియావిశేషస్థలముల ననుప్రయుక్తమగునని చెప్పిన కాని యట్టి 'కాను' శబ్దమునకు వాక్యమున నన్వయము సుసంగతముగఁ గన్పట్టు చుండుటంజేరి యిది యనుప్రయుక్తమన నక్కఱలేదని యెన్ననగును. విశేషమును క్రియలకు విశేషము లగునపు డయ్యని విశేష్యతా వివక్షచేఁ బ్రథమాంతములగుచు నగు థాతుజ రూపమగు 'కాను' శబ్దముతో నన్వయించుననియు నట్టి 'కాను' శబ్దము క్రియతో నన్వయించుననియు గ్రహింపనగును. (చూ. ప్రాథ. శబ్ద. ౮-౧౨ నూ.) ఇది తథామగ మెఱయుచున్నది-తథా కగునట్లు మెఱయుచున్నది. ఇది నీ 'కాను' శబ్దమందలి 'నుజే' భావలక్షణార్థమని యెన్ననగును. ఇట్టివి ప్రథ

[బా.క్రి.౧౦౧-౧౦౬సూ.] క్రియావిశేషణము ప్రథమాంతము కావచ్చును. 1077

మాంతము లగుటచేతనే యీవిశేషణముల మీది 'కాను - కను' శబ్దముల 'క'కారము బా - సంధి-౧౩ సూత్రము చొప్పున నిత్యముగా "గ" కారమగుచున్నది. ఈవిషయమున సూరి 'ఇట సరళంబు నిత్యంబు' అను వాక్యముచే వివరించెను. సూరి పక్షమున 'గ-స-డ-ద-వాదేశము బహుళమగుటంజేసి బహుళస్థలంబుగా నిత్యమై వచ్చునని యెప్పువలెను. ఇట స్వత్వంబులేద:- 'చూడనుగన్' మున్నగు రూపములు లేవని భావము. తెల్ల - నల్ల - లెస్స మున్నగువానికి విశేషాత్వమే కాక విశేష్యత్వమును గలదు. "లెస్స-డే - వి - టేనుము.....నిజ - టేను యుక్తము....." (శ-ర). "నల్ల = నల. వి..... ౧ నలుపు. గీ. అమృతా శ్వింబు ధవళ దేహంబునందు | నల్ల గలిగిన.....(ఆది. ౨ ఆ. ౩౨.). న్యాయము విశేష్యము. న్యాయ్యము విశేషణము. "న్యాయ్యమ్. త్రి. న్యాయలభ్యే..... న్యాయా దనవేతమ్ - ధర్మఃకర్మ న్యాయా దనవేత ఇతియత్....." (శబ్దా. చిం) "న్యాయముగానున్నది యని యేక యకారముతోఁ బలుకుట యవిచారితరమణియము. ఇచ్చట నేకియకారముతో నున్న న్యాయశబ్దము విశేష్యమే కాని క్రియావిశేషణము గానేరదు....." (బా. గు ప్ర. క్రియా. ౧౦౬ సూ. వ్యాఖ్య. ౮౦౬ పు. ద్వి. ము.) 'న్యాయము' అను విశేష్యము 'కాను' శబ్దముతో నన్వయించుటతో నవిచారితరమణియత యేమి కలదో తెలియకున్నది. "ఓక్కచో ద్వితీయాంతవిధేయ విశేషణంబునకుం బ్రథమయు నగు. ఉదా:-ఉ. ఎవ్వనిం | బ్రాకటధర్మతత్వవిదు బ్రాహ్మణముఖ్యుఁ బురోహితుండుగాఁ జేసెనువారము... ..(ఆది. ౭ ఆ. ౧౫౬) (ప్రాధ. కార. ౨౮ సూ.). ఇట ద్వితీయాంత విశేష్యమునకు విశేషణ మయ్యు "పురోహితుండు" అనునది విధేయ విశేషణ మగుచుఁ గ్రియతో నన్వయించునపుడు ప్రథమాంత మగుచున్నది కాదా? (ప్రాధ. శబ్ద. ౮-౧౨ సూ). సంస్కృతభాషలోఁ గ్రియావిశేషణములు ద్వితీయాంతములై యుండు నను సంప్రదాయము గలదు. "తత్ప్రేత్యపూర్వమిప లోమ కూలమ్. (౪-౪-౨౮.) ద్వితీయాంతా దంతా ద్వర్తతే ఇత్యస్తి న్నర్థే తకోస్యాత్. క్రియావిశేషణత్వా ద్ద్వితీయా - ప్రతీపం వర్తతే = ప్రాతీపికః (ప్రతికూలం యథా తథా వర్తతే ప్రాతీపికః = ప్రతికూలముగ = ప్రతికూలమగువట్లుగ వర్తించుచున్నాడు) .....(సి. కా. ౧౫౭౮ సూ. తద్గిత.) "ప్రతీపం వర్తతే ఇత్యాది వక్ష్యమాణ విగ్రహేషు వర్తతే రకర్తకత్వా త్కథం ద్వితేయే త్యత ఆహ - క్రియా విశేషణత్వాదితి. ఇదంవ కారక నిరూపణే నిరూపితమ్. 'క్రియావిశేషణానాం ప్రథమాంతత్వ మేవ' ఇతి తు శబ్దేస్తు శేఖరే" (బాలమనోరమావ్యాఖ్య). "లెస్స

గాను జనివె ఇత్యాది వాక్యములందు.....సంస్కృతభాషలోమాత్రము...
 .....అకర్తక భాతు క్రియావిశేషణంబులు సయితము ద్వితీయాంతములె యగు
 నని భాషాపరిపాటి విశేషము. ఏవిధక్రియు నిరూపింప శక్యముకానిచో సామాన్య
 ముగాఁ బ్రాతిపదికార్థమందు ప్రథమావిభక్తియే న్యాయ్యంబు గాన "తెన్న" అను
 ప్రథమావిభక్తిఁజేరి బరమైన కాను శబ్ద కకారంబునకు సుధి - - ౧౩ సూత్రం
 బున నత్యముగా సుశ గకారంబై వైయాపము సిద్ధించె" (బా. గు. ప్ర. ౪౦౬
 పు.ద్వి.ము.) పయిరితని గ్రియావిశేషాస్థలములందు 'కాను' శబ్ద మనుప్రయుక్త మనుట
 సరియని తోఁచున్నది. కాని "నుజేకి విభాషనగు" అను సూరివాక్యమును "దానికి
 ప్రాప్తంబు విభాషనగు" అను ౧౧౬ సూత్రముచు బ్రయోగస్మృతము లయియున్నవి.

'మాడఁగాను = మాడఁగను = మాడఁచు' అని సూరి యుదాహరించెను. ఇట్లు
 తుమున్నా ద్యర్థక 'నుజేకే' కాక బా క్రి. ౧౨౨ సూత్రమున విధింపఁబడిన వల
 య్యాది క్రియాపరకత్వమున వచ్చు నుజేకిని 'కాను - కను' శబ్దము లనుప్రయుక్త
 ములగుచున్నవి. ఇంటియకాక కర్తార్థమందును (బా. క్రియా. ౨౧ సూ). (చూ.
 ౩౧౯ విష.) భావ్యర్థమందును విధింపఁబడిన నుక్కునకుం బరముగా సయితము
 'కాను - కను' శబ్దములనుప్రయుక్తములగుట కవి ప్రయోగదృష్ట మగుచున్నది.
 ప్రయోగములు:—

క్రియావిశేషణములక:—క.....ఆతని | పుట్టిన విధ మెట్లు చెప్పు పాలు
 పుగ నాకున్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౩౪). చ.....మా | నుగ నెడ నిశ్చయించె...
 .....(ఆది. ౭ ఆ. ౬౯). (ప్రాసగతము). చ, కనకగిరి బ్రహ్మీణముగ్గా శశి
 భాస్కర తారకాగణం | బనవరతంబుఁ ద్రిమృదు.....(ఆర. ౪ ఆ. ౩౮).
 (యతిస్థానగతము). ఉ. కాపుర నీకు నప్రియముఁ గౌరవరాజునకుం బ్రియంబునుం |
 గా విధి మెచ్చ బాహుబలగర్వ మఖర్వముగాఁగ లక్ష్మికిం | జేవయుఁ గీర్తి కున్నత
 విజృంభణముం గలుగన్ ముకుంద గాం | డీవులఁ దాడి గెల్పెదఁ గడింది మగంటిమి
 యుల్లసిల్లఁగన్ (కర్ణ. ౨ ఆ. ౧౦౫). ఇందు వివిధములగు కానుశబ్ద ప్రయోగ
 ములు గలవు. 'విధిమెచ్చన్ - విజృంభణము కలుగన్' అను చోటులందలి నుజ్యం
 తములు కాను శబ్దానుప్రయోగము లేకుండఁ బ్రయోగింపఁబడినవి. 'ఉల్లసిల్లఁ
 గన్' అనుచోటి నుజ్యంతము కాను శబ్దానుప్రయోగకలితమై ప్రయోగింపఁబడినది.
 ఇటు దీర్ఘమునకు ప్రాస్వమును గలిగెను. ఈ ద్వివిధ ప్రయోగములును నతిప్రచు
 రములై యంతలును వెలయుచుండును. కాన వీని కంతగాఁ బ్రయోగములఁ జూప
 నక్కఱలేదు. 'బాహుబల గర్వ మఖర్వముగా' అనుచో 'అఖర్వముగా' అను

విధేయ విశేషణము 'కాను' శబ్దాన్నితమగుచుఁ బ్రయుక్తమయ్యెను. ఇంక "నీకు నప్రియ (నీకు శత్రువునకు) మును గౌరవరాజానకుం బ్రియంబును 'కాన్' మునుండ గాండీపులఁ దాఁకి గెల్పెదను" అను వాక్యమున "అప్రియంబుగాను, ప్రియంబు గాను" అనునవి క్రియావిశేషణములు. 'గెల్పెదన్' అను క్రియకు విశేషణములు. చార్థక ను శబ్దమచే నొక్కచోఁ బ్రయుక్తమయినను 'కాన్' అను శబ్దము రెండు క్రియావిశేషణములతోను నన్వయించుచున్నది. కొన్నియెడలఁ గ్రియావిశేషణ ములు 'కాను - కన్' అనునవి లేకుండఁగనుఁ బ్రయుక్తమయియును. "క్రియా విధేయ విశేషణంబుల దాఁచి యగు ధాతువున కన్వంతమునకు లోఁంబు విభాష నగు. ఉదా:—క్రియావిశేషణములకు:—పెల్లు దొరఁగు నెత్తురునై (భార. భీష్మ. ౧ ఆ). క. సౌందర్య విలాసాదుల | యందునె తగులువడి యితర మరయని మగవా | రుం దఱుచు గలర.....(కళా) క. తెల్లము నాకెఱిగింపుడు | ..... (విష్ణు. ౨ ఆ). విధేయ విశేషణములకు:—క. లవణంబు కప్ప మడుగుము | (ఉ. హరి. ౪ ఆ). తగువస్తువు లప్పున మంపువారు (కళా. ౮ ఆ). వరునిప్రేమ నడుమ తెరువాటు గొట్టె. (కళా. ౭ ఆ). చ.....భవ | జ్వనకుఁ బరిక్షితుం భుజ గజాల్తు: దశహ్య విషాగ్ర ధూమకే | తన హతిఁజేసి చేసె సలిదాంతుఁ గృతాంత నికేతనాతిథిన్. (ఆది. ౧ ఆ). పక్షమున - పెల్లుగఁ దొరఁగు - కప్పముగ నడు గుము - కృతాంతనికేత నాతిథిగ. మొ. మత్తులుగా నొనరించితి (సభా. ౧ ఆ). మొ. (ఇది 'కాను' శబ్దస్థితి కుదాహరణము)." (ప్రాథ. క్రియా. ౨౨ సూ). భవ జ్వనకుని గృతాంత నికేతనాతిథిగఁ జేసె నను మొదలగుచోటులందు 'కృతాంత నికేతనా తిథి' శబ్దము 'జనకున్' అనుదానికి విశేషణమగుచు వాక్యములో విధేయకోటి నధి రోహించుచున్నది గాన నది విధేయ విశేషణమని ప్రాథవ్యాకర్త యాశయము. కాని యట్టి విధేయ విశేషణము క్రియతో నన్వయించుచున్నది గాన "ఏట్లుచేసెను? కృతాంత నికేతనాతిథి యగునట్లు చేసెను?" అనురీతిని జేయుటలోని విశేషమును వైత మయ్యది తెల్పుచున్నది గావున నది క్రియావిశేషణములలో సంతర్భూతమే యని తలఁచి కావలయును సూరి వేఱుగ వచింపలేదు. "నీ జనకుని గృతాంత నికేతనా తిథిని జేసెను" అనురీతిని ద్వికర్తృకముగా నిటఁ గొంద ఆన్వయింతును. అట్లయినను 'కాను' శబ్దాన్వయము లేకుండఁగా వైతము విధేయ విశేషణములును క్రియా విశేషణములును క్రియతో నన్వయించుట లేకపోలేదు. ఉ..... పాపకారులకుఁ బాయు నవశ్యము నర్థధర్మముల్ (సభా. ౨ ఆ. ౧౩౬). అవశ్య ముగాఁ బాయునని కానుశబ్ద ప్రయోగమున నుండును. 'అవశ్యముగా' అనునది

క్రియావిశేషము. ఉ. నీవు పాండవులు నెప్పటియట్లు.....వలుచున్ని....
 .....(సభా. ౨ ఆ. ౧౩౬). (ఎప్పటియట్లుగ). ఇట్టివి పెక్కు పైని జాబబదినవి.
 చ. కనకగిరిం బ్రదక్షిణముగా శశిభాస్కర తారకాగణం । బనవరతంబు ద్రివ్వురు
 (ఆర. ౪ ఆ. ౩౮). ఇందు 'ప్రదక్షిణముగా . ఆనవరతంబు ద్రివ్వురు' అని యిట్లు
 'కాను' శబ్ద సహితముగాను 'కాను' శబ్దహితముగాను క్రియావిశేషములు
 ప్రయోగింబడెను. విధేయ విశేషములు:—మ.....మేఘరథంబునం
 దిరుగుచుండెన్ విస్తితుల్ గా జనల్ (ఆది. ౨ ఆ. ౨౩౪). విస్తితులనునది విధేయ
 విశేషము. నీ. అసిచర్మ కాశలం బరయంగఁ జూపెడువారును.....లక్ష్యము
 లేయువారు.....దక్షతఁ బ్రకటించువారును.....గదా కుశలత్వ మెఱి
 గించువారును గా నిట్లు.....ఆ-వె.....పాండవ ధృతరాష్ట్రసుతులు...
 తమతరువిద్యలు మెఱసిరి..... (ఆది. ౬ ఆ. ౧౨ పు). మెఱసిరి = మెఱ
 యించిరి). ఇందుఁ జూపెడువారు మున్నగునవెల్ల విధేయ విశేషములె యగుచు
 "కాను" శబ్దముతో నన్వయించుచున్నవి. ఉ.....వ్రతా । ధీవతఁ బెండ యన్న
 మును ధేనువుమాత్రముఁ బాలు పానముం ! గా నియతిన్ వసింది బహు కామ్య
 ఫలంబుల.....(ఆను. ౩ ఆ. ౧౬ పు). కొన్ని క్రియావిశేషణ ప్రయోగ
 ములు:—ను. సుతువాడై.....వే । గ లెగం బాఱకు.....(ఉద్యో. ౩
 ఆ ౨౫) ఇచట 'వేగ = వేగగా = వేగముగా' అని యర్థము. ఇట్లు 'వేగ' అను
 నది క్రియావిశేషణ మగుటచేతనే యిచట గ సడ ద వా దేశము రాదయ్యెను.
 (చూ. ౭౮ IV విష. తుదిపుట). క. కీచకుని యంట..... । వే చని యిచటికి
 గొనిర । మ్మా చూతము.....(విరా. ౨ ఆ. ౮౯ పు). ఇచటి 'వే'శబ్దమునకు
 'వే+కన్ = వేగన్' అని క్రియావిశేషణపరముగనె యర్థము నెన్నవలెను. ఇట్లుగు
 టనే యిచటను గ సడ ద వా దేశము రాలేదు. చ. వికృతపు చాపు చంప మది
 వేడుక పుట్టి.....(విరా. ౨ ఆ. ౩౫౩ పు). (వికృతపుచాపు = వికృతపుచాపు
 గన్) ఇచటి క్రియావిశేషణము కాను శబ్ద విరహితముగఁ బ్రయుక్తమయ్యెను.
 ఉ. వారలు పూనినట్లు వనవాసము సల్పిరి వీరు వేది త । మ్మారయఁగా బయల్పడని
 యట్లుగ నుండెడు పత్సరంబునం । జేరువ చేరువల్ గడచె.....(విరా. ౩ ఆ.
 ౧౦౭). 'పూనినట్లు = పూనినట్లుగనె' కాను శబ్దవిరహితముగు క్రియావిశేషణ
 ప్రయోగము. "బయల్ పడనియట్లుగ" కాను శబ్దవిరహిత క్రియావిశేషణ ప్రయో
 గము. "చేరువ చేరువల్ గడచె" చేరువ చేరువలుగాఁ గడచిపోయినది, ఇది కాను
 శబ్దలోపలిత క్రియావిశేషణ ప్రయోగము. ఇట్టివె మఱికొన్ని:—కం,.....

మనం | బునఁ జొంగి యనుజ సహితము | చని.....(నిర్వ. ౨ ఆ. ౮౧).
ద్విపద. ఆలలనకు నతఁ డష్టాంగ మెరంగి | (బసవ. ౬ ఆ. ౭౩).

కొన్ని ధ్వన్యనుకరణాది శబ్దస్థలములందు 'అను' థాతు విరహితముగాఁ బ్రయోగించుట యు స్థ్యయైడల నట్టి యనుకరణశబ్దములు క్రియ విశేషములుగా 'పాఠిక కాను శబ్దప్రయోగసహితముగాఁ బ్రయోగింపఁబడుటయుఁ గలదు. వడ వడ జరుదగ్ని సూతి వడఁకె. (౧ మా. ౪ ఆ.) సీ. వేసరిఁ గణకణవేగు చట్రాతిపై (నిర్వ. ౩ ఆ. ౬౩). ఇట్లయైడల 'వడవడగా' జరుదగ్ని సూతి వడఁకె ననియు 'కణకణగా' వేగు చట్రాతిపై ననియు వీరిని క్రియ విశేషములుగా నెన్నవగునని యాక్రింది ప్రయోగము విశదీకరించుచున్నది. మ.....హరియుం భుగల్ భుగులుగాఁ గ్రక్కెన్ వెస న్నెత్తుకుల్. (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౨౩౧.) "సీ. అడుగుము నీకుఁగా నని నేరుటొక్కటి దక్కంగ.....(భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౫౭.) కం..... నీమాసమునఁ గృప గలిమిఁ గాన్. (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౮౭.)" అచరితి ప్రయోగములుచు గలవు. కాను శబ్దమునకుఁ బరముగా 'కల' మున్నగువాని యథాహారమును గవిప్రయోగ దృష్ట మగుచున్నది. (మా. ౩౦౯ I విష్.) క. నీచెప్పెడు పెద్దలు ద్రో! కాచార్యుడు మొదలు గాఁగ నని కొల్లని వా! రై చన్న! (ఉపో. ౨ ఆ. ౨౫౦ ప) (ద్రో! కాచార్యుడు మొదలుగాఁగన్ = మొదలుగాఁగలవాడు.) మత్త కోకిలము. అంబుధీశుడు లోనుగా సుగ లన్న దాకృతు లుర్వి..... ..(ఆర. ౪ ఆ. ౨౬౮.) (అంబుధీశుడు లోనుగాన్ = వరుణుడు లోనగు)

"ఒకానొక చో నన్నంతమగు నగు థాతువు దీర్ఘంబునకు భావ్యర్థంబున నున్న పరంబగునపుడు ప్రాప్యమును గానంబడియెడి. ఉదా:—క. తరుణి యేరికి జెల్లెనె | యరయఁగ నేమింతవార మనుకొన నిదిగోఁ | బిరువీ కు గనున్నది తా. | గర మద్భుతమైన సవతి కయ్యముచేతన్. (కనున్నది = కానున్నది యని యర్థము. పిరువీకు కర్త.) (కళా. ౧ ఆ.) ఉ.....నీకు నాథుడు గనున్న మహామహా నా నృపాలు నా | కెప్పుడు చూడఁగాఁ గలుగు. (నాథుడు గనున్న=నాథుడు కా నున్న యని యర్థము.) (కళా. ౫ ఆ.) మొ సూరి యనుప్రయుక్తమగు 'కాను' శబ్ద దీర్ఘమునకే ప్రాప్యము వచ్చునని సూత్రింపుఁగా దానిని పామార్య విధిగ నెన్ని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యనుప్రయుక్తము కాని స్థలమందును ప్రాప్యము గల్గుట గలదని యొక విశేషమును సూత్రించెను. అట్లు సూత్రించుటలో దనకు లభించిన కళాపూర్ణోదయ ప్రయోగవ్యయమునందె వర్తిల్లునట్లుగ ననుగమమును గల్పించెను గాని పింగళ సూరన యట్లు ప్రయోగించుటకు మూలమా యనఁదగు స్థలాంతరము

లందును గ్వాచిత్రముగా నట్టి ప్రాస్థము గవి బ్రహ్మాదిగ్రంథములందుఁ జూపట్టు చున్నది. క. తనయంటఁ గలుగు నన్నము । మును దేవతలకు నివేద్యముగఁ జేసి ప్రణా । ము నియమ సహిత సమర్పణ । మునఁ గృతకృత్యుఁడు గవలఁగు బురుషం దనఁమా. (ఆను. ౪ ఆ. ౨౬ ప) (కవలయును = కావలయును). సీ. అనుపమ ముక్త్యంగ నాథీశుఁడు గఁగోరు సతఁడేల కుజుల సకుల కొఱఁగు. (నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౭౨౨). (కఁగోరు = కాఁగోరు). ద్విపద. నీకుఁ । దాఁ బ్రధాని గఁదగు ధరణీశ యనిన. (బంప. ౨ ఆ. ౧౦.) తాను బ్రధాని 'కఁదగును' అని కాని 'ప్రధానిగ నుండఁ దగును' అని కాని యర్థము చేయక తీరదు. గీ. నానింధ్రంబు సప్త కంఠ స్వరములు । మూఁడు సత్యంత గంభీరములు గవలయు. (కాశీ. ౪ ఆ. ౨౬ ప.)

బాలవ్యా. ఉన్న కల న వర్ణకంబుల మీఁది తచ్చబ్ధ వ కారంబునకు

3౪౭ VII విష. లోపంబు విభాష నగు. ౧౧౭.

సంజీవని. 3౪౭ VII విష:—ఈహాత్రమున కీవఱకు ౨౧౦ IX విషయ మున వ్యాఖ్యచేయఁబడెను. ౨౧౦ VIII విషయము నైత (ఇందె ప్రయోగములు చూపఁబడినవి.) మీవిషయమునఁ జూడనగును. చేయుచున్నవాడు = చేయు చున్నాడు. చేయఁగలవాడు = చేయఁగలాడు. చేసినవాడు = చేసినాడు మున్నగునవి జంటపదములై యగుటచే నీసందర్భమున వివరింపఁబడెను.

బాలవ్యా. వలయాది క్రియలకుఁ గర్తయును భావంబునందు

3౪౭ VIII విష. న.జే యగు. ౧౨౨.

సంజీవని. 3౪౭ VIII విష:—ఈహాత్రమున కీవఱకు 3౦౯ I విషయమున వ్యాఖ్యచేయఁబడెను. 3౦౯ విషయము సముతేము చూడ నగును. ఇనియు జంట పదములై యగుటచే నిటఁ బ్రదర్శింపఁబడెను.

క్రియాః ప్రసిద్ధా బహవ । శబ్ద పల్లవ సంజ్ఞికాః ।

శబ్దశక్త్యా పరిప్రాప్త । స్వస్వ త్రాఢోపి గృహ్యతే.

(వికృ. క్రియా. ౨౯-3౨ కా. అహో. ౫౦౮ విష)

ప్రథమాయా ద్వితీయాయా । ధృబన్ధస్తత్ర సమృతే.

నన్నయా. తయో ర్విధి ర్యథాయోగం । తత్సమా దైవ్యకృతా

ధన్వణీయము. దపి । క్రియాయా ఉపచారః స్యా । త్ప్రథమాపద

3౪౮ విషయము. సంగతౌ । అకర్తకత్వం ప్రాయ స్యా । త్వత్తో భయ

సమృతిః । క్వచి ద్విభక్తి నైచిత్యం । దృశ్యతే కవి

భాషితే । క్వచి నైవ వికారః స్యా । ద్రుఢత్వా

చ్ఛబ్దపల్లవే | కేచి చ్ఛబ్దవిశేషాః స్యుః | క్రియా యోగే
 ద్రుతాన్వితాః | (వికృ. క్రి. 3౦-3౧-3౨-33 కా.
 అహో. ౫౦౮-౫౦౯-౫౧౦ పు.)

కల్పతరువు. 3౮౮ వివ:- శబ్దపల్లవ సంజ్ఞా కాః=శబ్దపల్లవము లను సంజ్ఞగల,
 బహువః - క్రియాః = అనేకములయిన జంట శబ్దములగు క్రియలు, ప్రసిద్ధాః = కవి
 ప్రయోగములందుఁ బ్రసిద్ధములయి యున్నవి. పల్లవ మనఁగాఁ జిగురు. రెండు
 దళము లేక్కించి విడి పల్లవముగా నంకురించినట్లు రెండుశబ్దములు కలిసి యొక శబ్ద
 ముగ నేర్పడుటచే నట్టిది శబ్దపల్లవ మనిపించుకొనును. పల్లవమునంటి శబ్దమని
 తాత్పర్యము. ఇట్టి పుష్పపుత్రినిబట్టియు బాలవ్యాకరణ ప్రాధవ్యాకరణాదులను
 బట్టియు శబ్దపల్లవ పూర్వావయవము నామమే కా నక్కఱ లేదనియు ధాతువైనను
 గావచ్చుననియు సుత్రరావయవము మాత్రము ధాతువే యై యుండవలయు
 ననియుఁ దోచుచున్నది. శబ్దపల్లవసంకర్షపదిప్తములగు నీయధర్వ్యా కారిలను
 బట్టియు వీనికి వ్రాయఁబడిన కవిశిరోభూషణ వివరణోదాహరణములను బట్టియు
 శబ్దపల్లవధాతు పూర్వావయవము సుబంతమే యై యుండవలయుననియు నయ్యది
 ప్రథమాంతముగఁ గాని ద్వితీయాంతముగాఁ గాని యుండుట సప్తతమనియు విశద
 మగుచున్నది. అట్లే యహోబలపండితుఁడు శబ్దపల్లవములుగా నుదాహరించిన
 పెక్కు ధాతువులలో నొక్కటైనను ధాతు పూర్వావయవము కానరాదు. ఎల్ల
 యుదాహృతులును సుబంత పూర్వావయవములు గానై యున్నవి. అట్లున్నను
 వికృతి వివేక టీకాకర్త యహోబలపండితే యనుసరించి కవిశిరోభూషణములోని
 సుబంత పూర్వావయవ ధాతువులను మాత్రమే శబ్దపల్లవములనుగా నుదాహ
 రించియు శబ్దపల్లవవివరణమున “ధాత్వాదుల కనుప్రయుక్తంబులై విలక్షణార్థాభి
 ధాయకంబులగు ననేకధాతువులు శబ్దపల్లవము లనిపించుకొనును” (వికృ. 3౦
 కారి. టీక.) (౧౬౯ పు.) అని వ్రాసెను. ఈద్వితీయత్రిణీ సీతారామకవి పెట్టిన
 భిక్షమే బాలవ్యాకరణ కర్తృప్రభృతులగు తరువాతివారి కెల్ల గతి యయ్యెను.
 బాలవ్యాకరణాదులందె కాక నన్నయాధర్వణీయ వివరణమగు నారాయణీ
 యాంధ్రవ్యాకరణ గాణపతవివరణములందును నట్టి వికృతి వివేక టీకా వాక్యమే
 విస్తరింపఁబడినది. “ధాత్వాదులకు ధాతువు లనుప్రయుక్తంబులయి విలక్షణార్థాభి
 ధాయకంబులగు నీయవి శబ్దపల్లవంబులు నాఁబడు” (బా. క్రి. ౧౧౮.) అని
 సూత్రించి సూరి కవిశిరోభూషణోదాహరణములను జాలవఱకు విడిచి “మారు
 చుండు.....అఁకొను” మున్నగు మాగ్ధాంతరానుకూలోదాహరణముల

నొసంగెను. ఆది శబ్దముచే నవ్యయమును నిర్వచింపగలను. 'కొనిపోవు' అని సూరి యుదాహరించెను. అట్టి సూరి మార్గమునె తర్వాతివారెల్ల ననుసరింపసాగిరి. నన్న యాధర్వణీయాంధ్రీకరణ నారాయణీయ గాణపతవివక్షణము సముత మీమార్గము ననె పోవుట విత. 'గీ. సంగతిమెయి వైకృతమొ తత్సమమొ యైన | ప్రథమకు ద్వితీ యకు నిట సంబంధమొదవు' (నారా. క్రి. ౪౦౫ కారి. ౭౨ ప.) అని మూలముం డఁగా దాని వివరణ మీక్రిందిరీతిని వ్రాయుట సరియా? "థాతువులు థాత్వా దుల కను ప్రయుక్తంబులయి విలక్షణాద్ధాధి థాయకంబులగు నయ్యవి శబ్దపల్లంబులు నాఁబడు. పల్లవశబ్దమున కిటు లక్షణచే సంత్కారకత్వము. శబ్దపల్లవము లనఁగాఁ గ్రియానామపదములకుఁ జివర రాఁగా నేర్పడినవి యని వ్యుత్పత్త్యర్థము" ఈతుది వాక్యమున కర్థమేమో? యది పూర్వవాక్యముతో నెట్లు సందర్భపడునో తెలియ కన్నది. 'గీ. శబ్దపల్లవ క్రియ లొపచారికార్థ | మగుట నవయవార్థ విహీనమై యెసంగు |....." (నారా. క్రియా. ౪౦౬ కారి. ౭౩ ప.) శబ్దపల్లవక్రియ లవయవార్థ విహీనము లగునట! మీది నుదాహరించిన "క్రియాయా ఉపచారః స్వాత్" అను నధర్వణ సూత్రమును దాని కవిశిరోభూషణ వివరణమును వీరి కెట్టి యర్థము నిచ్చిననో తెలియకున్నది? "దొపచారికార్థంబు = లాక్షణికార్థము. వ్యుత్పత్త్యర్థరహితమైయుండి సమస్తముగ నొక విలక్షణార్థమును దెలుపుచుండునని భావము" (గాణ. ౪౦౬ కారి. ౭౩ పద్యపు వివరణము). ఇట్లు సూరి యర్థమును స్వీకరించుట కేల యత్నించిరో తెలియకున్నది. "క్రియాయా ఉపచారః స్వాత్ ప్రథమాపదసంకరా" అని యధర్వణుఁడు శబ్దపల్లవ థాతుప్రయుక్త పూర్వావ యవము ప్రథమాంత మగునపుడు మూత్రమై యుత్తరావయవమగు క్రియ యర్థము కర్తయం దొపచారిక మగునని చెప్పుచుండఁగా నెల్లవిధములగు శబ్దపల్లవ క్రియ లును నవయవార్థ విహీనములగునని వచించుటకు వీరెట్లు గడంగిరో తెలియకున్నది. ఈసందర్భమున వీరికెల్ల మార్గదర్శకుఁడగు వికృతి వివేక టీకాకర్త కీక్రింది కవిశిరో భూషణంక్రి సరిగా నర్థము కాలేదని తోచుచున్నది. "ఆధేయనిష్ఠ క్రియాయా ఆధార ఆరోపణ ముపచార ఇత్యుచ్యతే" (అహో. ౫౦౮ పు.) "ఆధేయక్రియకు నాధార క్రియయం దారోప ముపచారమనుట" (వికృ. టీక. ౩౧ కా. ౧౬౯ పు.) "తా - క్రియకు నుపచారము ప్రథమావిభక్తితోఁ గూడకొనినదగు చుండఁగాఁ దెలుచుగా నకర్తకత్వ మగును." (వికృ. ౩౧ కా. తాత్పర్యము. ౧౭౦ పుట.)

౩౨౮ విషయమున వచింపఁబడినట్లుగ నాంధ్రభాష యనంతమును జిత్ర స్వభావములతోఁ గూడినదియు నయియున్నది. "భాషేయ మమితా తత్ర | దేశ్యా

చిత్ర స్వభావయక్ | తచ్చిత్ర తానమస్తవ్యా | పూజ్యపాద సుఖాపితే.....
 భూయసీ దేశ్యశబ్దేషు | లోపనర్థాగమ శ్రుతిః" (3౨౮ విష) అను చొప్పునఁ
 దెల్లిన విశేషార్థము గల్గుచుండును నొక్కొక్కచో నర్థవిశేష మంతగా లేనపుడును
 గొన్నిశబ్దముల మేళనము ప్రసిద్ధమై వివిధములగు లోపాదేశాదులతో నవేకస్థలము
 లందుఁ జూపట్టుచున్నది. అట్లు మేళించిన శబ్దముల గురిని (మొత్తమును) శబ్ద పల్లవ
 మనుట ప్రామాణికముల యాశ్రయముకాదు (3౮౭-3౮౭ I మొ. 3౮౭ VI విష).
 శబ్దపల్లవసంజ్ఞ సంస్కృతాది వ్యాకరణములం దెందును గన్నట్టు. భట్టారకుఁడును
 వాడలేదు. ఈసంజ్ఞ నధర్వణాచార్యుఁడే మొదట వచించెనని తోచుచున్నది.
 పంతుండర్థమునుబట్టి - చదువుచుండు - చదువఁగల్గు - చదువఁబడు - చదువుకొను -
 మొదలగు ధాతువులు, బా. క్రి. ౧౦౯ సూత్రముమొదలు ౧౧౭ సూత్రము
 వఱకు వివరింపబడిన వివిధములగు శబ్దముల జంటలుగానుండు ధాతువులును
 నింకను వివిధములగు శబ్దముల జంటలును శబ్దపల్లవము లనఁబడుట సుప్రదాయము
 కాదు. (చూ. 3౮౭ 3౮౭ I మొ. 3౮౭ VI). జంటశబ్దములలోఁ బూర్వ
 వయవము నుంతముగాను సుత్రరావయవము ధాతువుగాను నుండు
 రూపములుమాత్రమే శబ్దపల్లవములని యధర్వణునిచే నుపదేశింపఁబడినట్లు
 కన్పట్టుచున్నది. ధాతువులు నవ్యయములును బూర్వవయవములుగా నున్నవి
 శబ్దపల్లవము లనుట యధర్వణసప్తతమని యాలేని నై వివరణమువలన తోచనేరదు.
 కాలక్రమమున నర్వాచీనులు నధర్వణోపదిష్ట వివరణమునకు భిన్నములగువానిని
 నైత మనఁగా ధాత్వాదులు పూర్వవయవముగాను ధాతుమాత్రము సుత్రరావయవము
 గాను నుండునట్లే శబ్దపల్లవములె యని వ్యవహరింపసాగిరి. అందును నొకరితలేదు.
 ఒక్కొక్క రొక్కొక్క రీతిని వ్యవహరించియున్నారు. తుదికి బాలవ్యాకరణ
 ప్రాథవ్యాకరణములకైనను నైకమత్యము కానరాదు. బా. క్రి. ౧౦౯ మొదలు
 ౧౧౭ వఱకుఁగల సూత్రములందు నిలువఁబడు - పండుకొను - అగుదెంచు - అరు
 దెంచు - (రాడయ్యెను) రాడగు - లెస్సయగు (లేస్సగ) వండుచుండు - వండఁ
 గల్గు మున్నగు వివిధములగు జంటశబ్దములతోడి ధాతువులు ప్రసంగింపఁబడనేకాని
 యవి శబ్దపల్లవములని వచింపఁబడలేదు. అధర్వణుఁడు తలంపని యొక నూతన
 లక్షణము వికృతివివేకానుసారి సూరిచే నుద్దేశింపఁబడినట్లు విశదమగుచున్నది. అట్టి
 జంటశబ్దముల ధాతువులలోఁ బూర్వోత్తరావయవశబ్దముల యర్థమునకన్నఁ దన్ని
 శ్రేణ శబ్దపల్లవ ధాత్యర్థమందు వైలక్షణ్య ముండవలయునని సూరియుఁ దదను
 యాయులును దలంచినట్లు బా. క్రి. ౧౧౮ సూత్రము మున్నగువానివలన స్పష్ట

ఁడుచున్నది. కాని ముందు వివరింపబోవు రీతిని వారిచ్చిన యుదాహృతులం దట్టి యర్థ వైలక్షణ్యము నిమిత్తముగాఁ జూపట్టగున్నది. (3౪౮ I విష). ప్రాథ వ్యాకరణకర్త యట్టి జంటశబ్దముల థాతువులను గొన్నిటిని శబ్దపల్లవములనియుఁ గొన్నిటిని ద్వ్యవయవ క్రియలనియు నీక్రిందిరితిని వ్యవహరించెను. “శబ్దపల్లవ క్రియలును ద్వ్యవయవ క్రియలును సమాంతరములు పునర్వహితములగుచోఁ దత్సూర్యవయవములగు లోపంబు విభాషనగు. ఉదాః—ఆ లతాంగి డో | డొని చనుదెమ్ము తేనెనుపు కూడనిపక్షముగను (భోజ. 3 ఆ). ఇలకుం దివికిం జననిచ్చు నిచ్చి యేచని వెసవార్చు.....(భాస్క. ఆ. కాం. ౨ ఆ). పక్షమున - చనుదే - చను నిచ్చి - మొ.” (ప్రాథ. క్రియా. ౨౫ సూ) ఇందు ‘చనుదెమ్ము’ అను నది శబ్దపల్లవ క్రియయనియు “చనునిచ్చు” అనునది ద్వ్యవయవ క్రియయనియు నుదాహరింపబడెను. ‘చనుదెమ్ము’ అనునది శబ్దపల్లవ క్రియయనుట సూరికి సమ్మతముకాదు (చూ. బా. క్రి. ౧౧౧ సూ). సూరిశబ్దపల్లవముల నుదాహరించుటలో ‘చనుదెంచు’ మున్నగు పూర్వపాధిత రూపములలో నొక్కటినేని చూపలేదు. ‘చనుదెంచు’ మున్నగురూపములను ౧౦౯ మొదలు ౧౧౭ వరకుగల సూత్రములతో వేరుగ నిరూపించి తద్భిన్నములగు శబ్దపల్లవములను వేరుగ నుపదేశించెను. (బా. క్రి. ౧౧౮).

శబ్దశక్తికీర్తిః—శబ్దశక్త్యా = శబ్దమునకుగల యర్థబోధకతా శక్తిచేత, పరిప్రాప్తః = సంభవించినట్టి, అర్థః = అర్థమే, సర్వత్ర = అంతటను, గృహ్యతేహి = గ్రహింపబడును. “శబ్దశక్తి మహిమ్నాయో ల్లభః ప్రాప్త శ్శాస్త్రమాత్రే తాదృశ ఏవార్థః ప్రామాణికైర్గృహ్యతే, వివక్షితార్థ ప్రతిపాద నాక్షయం పదం నప్రయోజ్య మిత్థాః.” (అహో. ౫౧౦ పు). శబ్దము నుచ్చరించినతోడనే యొకానొక యర్థమును స్ఫురింపజేయు నీశ్వరేచ్ఛ శబ్దశక్తి యనబడును. “శక్తిగ్రహ - పుం. శివే. కార్తికేయే - శబ్దశక్తిజ్ఞానే - అస్తాత్పదా దయ మథో బోధవ్య ఇతిశ్వరేచ్ఛా శక్తిరిత తార్కికాః. తద్జ్ఞానంతు వ్యాకరణాదిభ్యః - అత ఏవ శక్తి గ్రహం వ్యాకరణోపమాన | కోపాస్తవాక్యా ద్వ్యవహారతశ్చ | వాక్యైశ్వర్యేషా ద్వివృతే ర్వదన్తి | సాన్నిధ్యత సిద్ధపదస్య వృద్ధా ఇతి ప్రాశ్నః” (శబ్దా. చిం). (‘వ్యవహారతశ్చ’ అనగా లోకవ్యవహారమునుండియఁ గవిప్రబంధ వ్యవహారము నుండియు శబ్దశక్తి గ్రాహ్య మగునని తాత్పర్యము). పయిరితిని శబ్దపల్లవముల యర్థము కవి వ్యవహారజ్ఞేయమని యెఱుంగునది. అర్థము మహాకవిప్రయోగముల మూలమునఁ దెలిసికొన్నట్లే వాని సంధియందలి వర్ణలోప వర్ణాదేశ ప్రభృతులు సైతము ప్రయోగవేద్యము లని యెన్నునది.

ప్రథమాయా ఇత్యాది:—ప్రథమాయాః = ప్రథమావిభక్తియొక్కయు, ద్వితీయామాః = ద్వితీయావిభక్తియొక్కయు, సంబంధః=అన్వయము, తత్ర = ఆశబ్ద పల్లవము లజంట అందు, సమ్యతః = సమ్యతమగును తయోః=ఆజంట శబ్దములయొక్క, విధిః=విధానము, తత్సమాత్=తత్సమశబ్దమునకంటె: బరమగునట్లు గాఁగాని, వైకృతా దపి = ఆచ్ఛికశబ్దమునకంటె బరమగునట్లుగాని, యథాయోగమ్=యథాప్రయోగ ముగా థాతువు నీల్పుట సమ్యతమగును. ప్రథమాపద సంకతో=శబ్దపల్లవపు జంట లోని పూర్వపదము ప్రథమాంతమగునపుడు, క్రియా మాః=ఉత్తరశబ్దమగు క్రియ యొక్కయర్థము, ఉపచారఃస్యాత్=ఆథా భూతకర్తయం దౌపచారికముగా వర్తిల్లును. ఇట్లు ప్రథమాంతము పూర్వపదమగునపుడు, ప్రాయః=తలుచుగ, అకర్తకత్వం స్యాత్ = ఆశబ్దపల్లవ క్రియ కర్తకత్వము సుభవించును. 'ప్రాయః' అనుటచే నరుదుగ సకర్తకత్వమును గల్గవచ్చును. పరత్ర = అందలి పూర్వపదము ద్వితీయాంత మగునపుడు, ఉభయసమ్యతిః=సకర్తక త్యాకర్తకత్వములు రెండిటికిని సమ్యతి గల్గును. ఉదాః—పూర్వావయవము ప్రథమాంతమగునపుడు:—రూపణు = రూపుచెడు= నశించు; పెంపణు = పెంపుచెడు = ఊడించు = నశించు. 'వాడు రూపణెను' అనుచో రూప మాధేయము, 'వాడు' అను తత్పద్యా మాధానము. ఈవాక్యము నందు నశించినది యాధేయభూతమగు రూపమే యయినను నట్టి నశించుట యాధార భూత తత్పద్యానుం (వానియందు) దుపచరిత మగుచున్నదని గ్రహింపవలయును. ఇట్లే యంతట నెఱుంగునది. 'రూపణు' అనుదానిలోని పూర్వావయవము తత్ప మము. 'పెంపణు' అనుదానిలోని పూర్వావయవ మాచ్ఛికము. రూపణు పెంపణు మున్నగు ప్రథమాపద సంకతిగల శబ్దకల్పకము లకర్తకము లగుచున్నవి. ప్రాయశబ్దముచే గ్యాచిక్కిముగా సకర్తకత్వమును గలదు. "అబ్రుఘుభూజా నను వివాహమగుదే యనినన్" (ఆది. 3 ఆ. ౧౬3). ఇటు 'వివాహమగు' అనునది సకర్తక మగు శబ్దపల్లవథాతువు ఇం దగునట్టికి యనఁగా జరుగునట్టిది వివాహము. అట్టి 'అగుట' అనునది కర్తమగు యయాతి నౌపచారికముగా నాశ్రయించుచున్నది. శబ్దపల్లవ పూర్వావయవము ద్వితీయాంతమగుట కుదాహరణము:—చిందులాడు = నాట్యమాడు = నర్తించు. 'చిందులన్ = చిందులు+అడు = చిందులాడు' అను శబ్దపల్లవమునందలి పూర్వావయవము 'చిందులన్ = చిందులు' అనునది ప్రథ మాంతమేయైనను నది ద్వితీయాంతము. ఇది యకర్తకత్వోదాహరణము. ఇంక ద్వితీయాంతము పూర్వావయవ మగునపుటి సకర్తకత్వోదాహరణము:—అమె వానినిఁ జెట్టపట్టెను' అనుచో 'చెట్ట' యనఁగా నడ్డిమీఁది భాగము. లేదా

హస్తము. ఇట 'చెట్టన్ = చెట్ట' అనునది ప్రథమాంతమైనను ద్వితీయాంతము. సకర్తకథాతువు.

పయిరితినె యీకారికల కహోబలపండితుఁ డ్ధముచేసెను. "అకర్తకత్వం ప్రాయః స్వా దిత్యస్య పూర్వత్రాన్వయః. పరత్ర = ద్వితీయా సంబంధం ఇత్యర్థః. అత్రాధేయ నిష్క్రియాయా ఆధారే ఆరోప ఉపచార ఇశ్శుచ్యతే. పెంపెక్కు చున్నాడు..... దెరచెడి - దిక్కుచెడి - పడనెక్కి - లాపటి - పెంపటి - బల మటి.....సొంపారి - పెంపారి.....ఇత్యాదిరూపాణి ప్రథమాసంబంధ ఉదాహరణమ్. ప్రాయోగమాణత్ క్వచిత్ సకర్తకత్వమపి.....అలఘు భుజా నను వివాహ మగుచే యనినన్ ఇత్యాదివచన మాచార్యస్య.....చిందులు ద్రోక్కి - నాట్యమాడి - ట్రొక్కులాడి.....విజయంచేసినతఁడు ..... ఏతాదృశాని రూపాణి ద్వితీయాసంబంధ అకర్తకత్వ ఉదాహరణమ్. అతని మార్కొని - వీడ్కొని - చేకొని.....చెట్టపట్టి.....ఇత్యాదీని బహు న్యుదాహరణాని సకర్తకత్వే." (ఆహో. ౫౦౮-౫౦౯ పు).

ప్రయోగములు:—తే.గీ కథమగు పల్కు ప్రియులందు బలిమినైనఁ | బలుకవలయు మోమోడక.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౯౨). క. సుందరి బాంచా లేంద్ర సు | తం దోడ్కొని రమ్మ.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౦౧). చ..... నిన్నునుం | బుడమిని దమ్ముఁ గోల్పడిరి పాల్కి భవత్పతులైన పాండవుల్. (సభా. ౨ ఆ. ౨౦౪). క. సాహసమున మద్బాహు గ | దాహతి దుర్మోఘనాదులగు రిపుల జగ | ద్రోహులఁ జంపుదు నత్కు | గ్రాహవమున హరిహరాదు లడ్డంబైనన్ (సభా. ౨ ఆ. ౨౯౫). క. పోయెద నీవును విజయము | చేయును యందులకుఁ జెలిమి నేయుము నాతోన్ (ఆర. ౩ ఆ. ౯౯). క. నాకారణమున ఋత్విజుఁ | డేకాంతమ నరకగతికి నేగెను వానిం | దోకొని పోయెద నని శుభ | లోకంబున కరిగెఁ ద్రిదశ లోకస్తుతుఁడై (ఆర. ౩ ఆ. ౨౨౦). మొ.

క్వచి ద్విభక్తీత్యాది:—క్వచిత్ = శబ్దపల్లవ క్రియలలోఁ గొన్నియెడల, విభక్తి వైచిత్ర్యమ్ = వివిధ విభక్తులు నిల్పెడి వైచిత్ర్య, సప్తరూపలచోటఁ బ్రథమనిల్పు వైచిత్ర్య మొదలగునది, కవిభాషితే = కవిప్రయోగములందు, దృశ్యతే = కనబడుచున్నది. ఉదా:—“నిన్ను దానిం బెండ్లి చేసెదన్. నీకు దానికిఁ బెండ్లి చేసెదన్. ఇద్దఱుఁ బెండ్లియగున్ ఇత్యాదౌ విభక్తి వైచిత్ర్యం ప్రమాణిక ప్రయోగతో వగస్తవ్యమ్." (ఆహో. ౫౧౦-౫౧౧ పు). క. వైపమ నాపద సైదిన భూపాలా.....(భాస్క. ఆరణ్య. శ. ౪).

[బా.క్రి.గిరిసూ.] శబ్దపల్లముల గ స డ ద వాచేశాభావము, ద్రుతాగమము, 1689

కృచి నైవేత్వాది:—కృచిత్ = ఒకప్పుడు, రూఢత్వాత్ = కవిప్రయోగ ప్రసిద్ధమగుటచేత, శబ్దపల్లవే = శబ్దపల్లవ క్రియయందు, వికారః నైవ స్థాత్, గ స డ ద వాచేశాది వికారమును గలుగదు. ఉదా:—“చోని ఇత్యాదా న ‘గ’ కారాది వర్ణవికారః కృచినైవ వికారః స్థాః । ద్రూఢత్వా చ్చబ్దపల్లవ ఇతి తస్యై వోక్తే” (అహో. ౫౦౯ పు). శబ్దపల్లవ పూర్వావయవము ప్రథమాంతము ద్వితీయాంతక ప్రథమాంతము, కృచ్చింశ్చ వైచిత్ర్యమును బొప్పున సప్తమ్యాద్యర్థక ప్రథమాంతము కానొపును గాన “గ స డ ద వాఃస్యః ప్రథమాంతా” దిత్యాది బొప్పున నిత్యముగా రా వలసిన గ స డ ద వాచేశ వికారమునైతము రాకుండుట గలదని తాత్పర్యము. క.....వానిం । దోహినిహియద నని శుభ । లోకంబున కరిగెఁ ద్రిదశలోక స్తుతుఁడై (ఆర. 3 ఆ. ౨౦). (ప్రాసగతము). (చూ ౭౮ IV విష). ఉ. ప్రాకట ధర్మతత్వవిదు బ్రాహ్మణముఖ్యం బురోహితుండుగాఁ । జేకొనువారము.....(ఆది, ౭ ఆ. ౧౫౫). ఉ.....సాండవ్రల్ । నేపడిరేని చంప నటచేయక చెప్పెద సవ్యసాచి వైఁ । గోపముపెద్ద..... (ఉద్యో. ౮ ఆ. ౬౮). క..... । వైపడు నాపద నైఁదిన । భూపాలా... (భాస్క. ఆర. ౨ ఆ. ౪. ౮). గీ. కైకొనుము దీని నని యిచ్చె నాకవనిత । .....(నైష. 3 ఆ. ౧౨౦). (౭౮ IV విష).

కేది చ్చబ్ద విశేషా ఇత్యాది:—కేదిత్ = కొన్ని, శబ్దవిశేషాః = విశేషశబ్దములు, క్రియాయోగే = క్రియతోఁ గూడునపుడు, ద్రుతాన్వితాః = ద్రుతాగమ యుక్తములు, స్యః = అగుచున్నవి. ఉదా:—“వెలవెల బోయి - విన్న బోయి - ఒడ బడి - తడబడి. ఇత్యాదికం చోభయత్రా గ్రహ్యమ్ - కేది చ్చబ్ద విశేషాః స్యః । క్రియాయోగే ద్రుతాన్వితా ఇత్యుక్తే. ఒల్లంబాటు ఇత్యుక్త ఒల్ల నితి వ్యతిరేకార్థకో దేశ్యశబ్ద ఇతిబోధ్యః” (అహో. ౫౧౦ పు). (చూ. ౯౦ I విష. ౨౮౨ I విష). ప్రయోగములు:—చ. తడబడె దివ్యబాణముల తంత్రము మంత్రము దప్పెడున్ । .....(భీష్మ 3 ఆ. 3౫౭. క. చెంగట నుద్ధాతలఁ గూ । డం, గించిన్నాత్రమును దడంబడక సము । త్రుంగస్వరముల.....వరాహ ౮ ఆ ౯3 సూ. ౮. ని. ఆ. వె. జగతి నాడుదినము మగతనమును దడం । బలుచుకొనుడి యెందు నెలుగబడదు (కళా. ౫ ఆ. ౯౨). మ.....వెవ్వలఁ బాతె దీపకళికా వ్రాతంబు శాతోదరే (మరుచ. 3 ఆ. ౫౬). క. ఒరగు నెడఁ గ సరు గర్జిలు । నొంగి యెస గి వెల్లెఁబాటు చొగి నీకణిన్ । విసువక యెరు గంగ నేర్పునెయనవృశగతి నంబువాహ మాబళనసా (కావ్యాలంకార సంగ్రహము.

౨ ఆ. శ. ర.). ఇంకను ననేకవిధములగు పద్యలోప వర్ణాదేశాదికార్యములు శబ్దకల్పనములందుఁ గల్గును. “భూయసీ దేశ్యశబ్దేఘః | లోపవర్ణాగమ శ్రుతి”రిత్యా ద్యధర్వణకారికలె యందులకు మూలమని యెఱుఁగువది. (3౨౨ విష). ఉదా:—
 తలఁపు+పోయు = తలపోయు - ఆ కలి+గొను = ఆ.గొను. అలపు+పడు = అల
 పడు. ఆకట+పోవు = ఆపోవు. విజయము+చేయు = విజయంచేయు - చొప్పు+
 పడు - చొప్పుడు - మొ.

ధాత్యాదులకు ధాతువు లనుప్రయుక్తంబు లయి విల
 క్షణార్థాభిధాయకంబు లగు నీయవి శబ్దకల్పవంబులు
 నాబడు. ౧౧౮.

కూరుచుండు - నిలుచుండు - పరుండు - పన్నుండు -

కాలవ్యాకరణ ఆగొను - ఈగొను - ఈయగొను - ఇయ్యగొను -

వివరణము. రగొను - రైగొను - మేగొను - మయిగొను -

3రం I విషయము. మేలుగొను - మేలుకను - మేలుకాంచు - అలవడు -

ఏరుపడు - చొప్పుడు - వెలువడు - తలపోయు -

వాసపోయు - ఆపోవు - కొంపోవు - కొనిపోవు -

విజయంచేయు - కయివ్రాలు - తూపాడుచు ఇత్యా

దులు శబ్దకల్ప వంబులు.

సంజీవని. 3రం I విష:—ధాత్యాదులకు = ధాతువులు మున్నగువానికి,
 ధాతువు లనుప్రయుక్తంబు లయి యుచుటచే శబ్దకల్పనముల యుత్తరావయవము
 మాత్రము ధాతువై యుండవలయుననియుఁ బూర్వావయవము ధాతువుగాని
 ధాతుభిన్నమగు శబ్దాంతరముగాని కావచ్చునని యు విశదమగుచున్నది. ఇంక నిట్టి
 శబ్దముల జుట విలక్షణార్థాభి ధాయకము నగు ననఁగా నవచువధూత శబ్దవ్యయపు
 మేళనమువలన వానియర్థమునకు భిన్నమగు నొక విలక్షణమగు నర్థము దానిచే
 వాచ్యమగునని యర్థము. శబ్దకల్పన ధాతువులలోని పూర్వావయవము ధాతువు
 కావచ్చుననుటను స్థాపించు ప్రాచీన ప్రామాణిక వచనప్రమాణము కాసరాదు.
 ఇంక నవయవ భూతశబ్ద ద్వయార్థముకన్న భిన్నమగు విలక్షణార్థము కలుగవలె
 ననుటయు నిరాధారమే. ఈ రెండు విషయములను వికృతి వివేక టీకావాక్యము
 నూతగాఁగొని సూరి కల్పి:పఁగా నర్వాచీమల్లెఁ దన్మాగ్నానుయాము లగుచు
 వచ్చిరి. అట్లుచుసరించుటలో నైత మొకకద్ధతి లేదు. ఎవరికిఁ దోచినరీతిని వారు
 వాయుచువచ్చిరి. కూరుచు+ఉండు = కూర్చుండు. కాళ్ళు మున్నగువానిని

[బా. క్రి. ౧౧౧ సూ.] 'బా.గు.ప్ర' మొదలగువానిలోని యపవ్యాఖ్యలు. 1691

గూరుచుచు (కూడఁ దీసికొనుచు) నుండట యని యర్థ మనఁదగినను, గూరుచుండుటలో నధఃకాయమును గూడఁదీసికొనుట సుభవించు ననునది యనుభవసिद्धము. ఇట్టి యర్థ మనయన శబ్దార్థ మేళనరూపమె యనఁదగినగాని తద్విలక్షణముగు వేటొక యర్థ మనుట సరికాదు. 'హరుచు' అనునది 'హరు' ధాతువుయొక్క కాని, 'హరు' ధాతువుయొక్క కాని ప్రేరణరూపము. హరు+చు = హరుచు. (బా. క్రి. ౮౦ సూ). "హరుమే - దే, ఆ - క్రి. ప్రియఁడు, ప్రే - హరుఁడెట్టు (హ - హరువు) ..... " (శ. ౮). బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత పయిరితని 'హరుచుండు' అను దానిలోని పూర్వావయము ప్రేరణార్థమగు 'హరుచు' అనుధాతువని తలంచినచో శబ్దలవహాపమం దర్థవైలక్షణ్యము బాగుగఁ జూపఁడదని తలంచి కావలయు 'ప్రియఁడు' అను నర్థముగల యకర్తకధాతువు దానిలోని పూర్వావయవ మనియు "హరుచుండు - దే - ఆ - క్రి. (హరిఁ+ఉండు) అసీనుడగు 'నడచుచుఁ గూరుచుండుచును' (కాశీ. ౫ ఆ)... .." (శ. ౯). అను శబ్దగత్నాకరమును స్వీకరించి కావలయును నందలి పూర్వావయము "హరిచి" అను క్త్వార్థకావ్యయమనియు నీక్రిందిరితని వ్రాసెను. 'హరుచుండు (హరిఁ+ఉండు). కేవల గూరుచు ధాతువు నకు. బ్రియఁడుట యర్థము. క్రియాంతర మేళనానంతరమందు హరుచుండు = అసీనుడగుట యని యర్థము విలక్షణమయ్యె. నడచుచుఁ గూరుచుండుచును. (కాశీ. ౫ ఆ)" (బా. గు. ప్ర. ౮౦౯ పు. ద్వి. ము). "ధాత్వాదులకు = క్రియలు మొదలైనవానికి (ఆశబ్దముచే నామవాచకములు గ్రహింపఁబడును), ధాతువులు = క్రియలు, జతఁజుంపబడినచో శబ్దము మేళనంబునకుఁ బూర్వమందున్న యర్థము కంటె సితార్థము బోధించుచున్నవై యయ్యెని వ్యాకరణ పరిభాషంజేసి శబ్దశబ్ద వంబులనంబడు." (బా. గు. ప్ర. ౮౦౯ పు. ద్వి. ము). అని తాను నిర్వచించిన శబ్దశబ్ద లక్షణమునందలి యితరార్థమును బోధించుటకు బయిరితని బాగుగఁ బ్రదర్శించెను. ఈ ప్రకాశికా వ్యాఖ్యాత శబ్దశబ్ద పూర్వావయవము ధాతువు గాని నామముకాని కావలయుననెఁది తం నిరూపణమును విడిచికొని శబ్దగత్నాకరానురోధమునఁ గావలయును క్త్వార్థక సంధిసైతము తెచ్చిపెట్టుకొని 'హరిచి' అనునది పూర్వావయవమనుచుఁ జూపెను. బా. సా. పే. వ్యాఖ్యాత యీ ప్రకాశికా వ్యాఖ్యానిషయమునెల్లఁ బూర్ణముగాఁ దనగ్రంథమున నెక్కించియుండుటచే దానిని గ్రంథవిస్తరభీతి నట వేటుగఁజూపలేదు. (బా. సా. పే. ౮౮౧ పు). అనుకొనకర్త 'హరిచి' శబ్దమును సంగ్రహించుకొనుటకుఁ గావలయు ధాత్వాదుల కనుచోటి యాదిశబ్ద మవ్యయములకును బోధకమగునని యట్లు వ్రాసెను.

“థాతునామావ్యయముల తుదఁజేసి కొన్ని థాతు లగ్ధాంతరములను చెల్పును. అవియే శబ్దవల్లనము లనఁబడును. ఉదా:—కొంపోవు - వర్పడు - ఆపోవు - తల పోయు - వెలువడు - హుచ్చుండు - నిలుచుండు.....” (ఆం. భా. అ. క్రియా. ౪౭ సూ. ౨౪౭ పు. త్వు. ము). ‘కొనిపోవు’ అను సూరియుదాహృతియు సీమార్థమే సూరిని సమ్యక్తుని సూచించుచున్నది. నారాయణీయ గాణపతే వివ రణకర్త యొక్క గ్రంథముల విషయములను సంగ్రహించు కోర్కితో మొదట నహో బల పండితీ యోదాహృతుల నెల్లజూపి తుదిని సూరిప్రభృతుల యుదాహృతులను నైతము చూపుటలో ‘హుచ్చుండు’ అనుదానిని నైత ముదాహరించి దాని విభా గమును శబ్దరత్నాకరాదుల రీతినె “హరిచి+ఉండు” అనియే చూపెను.

రెండవ యుదాహరణయగు ‘నిలుచుండు’ అనఁచోట, బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత “హుచ్చుండు” అనుస్థానం నం క్రొక్కిన యవమార్గమును వీడి జేతూం యవమార్గమున శబ్దవల్లనమునందలి యవయవార్థ వైలక్షణ్యమును జూపఁ గడంగెను. “నిలుచుండు (నలిచి+ఉండు) = నిలబడియుండు, కేవల నిలుచు థాతువునకు (౧) నిలబడు, (౨) ప్రతిష్ఠితమగు. (3) ఉండు. (౪) శేషించు, (5) అడ్డ పడు అనిన, యనేకార్థములు గలవు. క్రియాంతము మేళగించినప్పుడు ‘నిలు చుండు’ శబ్దమునకు నిలబడుట యొక్కటియే యర్థమయి తక్కుంగల యర్థములు స్ఫురింపవని తెలియునది. నిలుచు శబ్దార్థమైన నిలబడుట ‘నిలుచుండు’ అన్న థాతు మిశ్రితమునకును నగ్రమై నీల్చినను తక్కిన ‘ప్రతిష్ఠితమగు’ ఇత్యర్థము లీశబ్దమునకు శబ్దవల్లన త్యాగస్థమందు స్ఫురింపకు దుటయె విలక్షణ్యార్థాభిధాన కర్తవ్యమని తెలియందగినది. ఇట్లే తక్కిన థాతువులకును సాంకర్ష్యమున విలక్షణ్య బోధకత్వ మాహింపవలయును.” (బా. గు. ప్ర. ౪౦౦ పు. ద్వి. ము). ఈసమర్థ నము కేవల దనఁగతమగునది ‘విలక్షణ్యార్థాభిధానకర్తవ్య’మన్నది కేవలము హఠాత్కియని సవర్ధించుచున్న దనఁదగును. ‘నిలుచు = నిలుచుండు’ అనునవి రెండును తుల్యార్థకములనుటలో సందియములేదు. మఱియు ‘నిలుచు’ అనుదానికిఁ గల యితరార్థములెల్ల ‘నిలుచుండు’ అనుదానికి లేకుండుట “నిలుచు = నిలబడు. నిలుచుండు = నిలబడు” అనువాని విలక్షణ్యకర్తవ్యమును స్థాపించుననుట కేవలము ససాగతములైయున్నవి. శబ్దవల్లనముల యర్థము వాని యవయవ భూతశబ్దము లలో నొకదానిదె యైయుండిన నుండును. లేదా రెండిటి మేళనమునఁ గల్గదగు నుచితమగు నగ్రమేని కానోపును. ఇది యగ్రవైలక్షణ్య మనిపించుకొనదు. అయ్యది శబ్దమేళనమునఁ గల్గు నుచితమయిన పరిణామమే యనఁదగును.

ఇట్టియొడల “హరుచు+ఉండు = హరుచుండు, నిలుచు+ఉండు = నిలుచుండు” అనురీతిని ఛేదము నంగీకరించుటయే యుక్తము. ధాతుద్వయ మేళనమున నట్టి యర్థ ముప్పతిల్లె ననుటయే సమంజసము “నిలిచి+ఉండు = నిలుచుండు” అనురీతిని ఛేదించునపు డట్టి వ్యస్తపదములనుండియే యచటి వివక్షితార్థము సిద్ధించునుగాన వానినొక పదముగా నెన్ని శబ్దపల్లవత్వము నంగీకరింపవలసిన ప్రసక్తియే లేదు. “ఆకలి+కొను = ఆకొను” మున్నగుచోటులందలి లోపాదేశాదికము “ఆవు+తోక = ఆడోక” మున్నగు స్థలములందువలెనే వానివాని వృత్తియందుఁ గల్గెదగినదే కాన నెడలకై శబ్దపల్లవత్వము నంగీకరింపవలసిన ప్రసక్తిలేదు. ‘ఆడోక’ మున్నగునవియు శబ్దపల్లవములై యన్నచో నొక ధాతువుల విషయమునమాత్రము శబ్దపల్లవత్వమును నిరూపించుట సరికాదుగదా. “భాషేయ మమితా తత్ర । దేశ్యా చిత్ర స్వభావయాక్ । ..... । భూయసీ దేశ్యశబ్దేషు లోపవర్ణాగమ శ్రుతిః” (చూ. 3౨౮ విష). అని యధర్వణుడు వచించియే యున్నాఁడు.

సూరిగారి తక్కిన యుదాహృతుల వివరణము:—పరుండు - పన్నుండు:— “పరుండు. దే. అ. క్రి. (పడి+ఉండు).....” (శ. ౮). “పన్నుండు - దే - అ - క్రి. శయనించు - పరుండు” (శ. ౮). ‘పడు+ఉండు’ అనునదే రెండిటికిని ఛేద మనుట యుక్తము. క్తార్థకేకార సంధి నంగీకరించుట సరికాదు. పేటికావ్యాఖ్యాత “పన్ను+ఉండు = పన్నుండు” అని ఛేదము చూపెను. కాని ‘పన్ను’ శబ్దము శయనార్థక శబ్దపల్లవములోని పూర్వావయవమనుట సుసంగతముగా లేదు. “పన్ను. దే. అక్రి. ౧ యుద్ధమునకు సిద్ధపడు.....౨ కలుగు.....౩ అం. ప్రే. ౧ సిద్ధపడుచు.....౨ కలుగఁజేయు.....౩ స క్రి. ఏర్పడుచు.....౨ చేయు.....౪ కప్పుము, విణ బప్పు.....” (శ. ౮). ఆకొను:— “ఆకొను. దే. అ. క్రి. (ఆకలి+కొను) ఆకలిఁజెందు” (శ. ౮). ఈకొను = ఈయ కొను = ఇయ్యకొను. వీనికి ‘అంగీకరించు’ అనునర్థము నిచ్చునేకాని శబ్దరత్నాకర కర్తృ పదచ్ఛేదము చూపలేదు. “ఈయకొను = (ఈయ = అపేక్ష+కొను) అంగీక రించుట” (బా. గు. ప్ర. ౪౧౦ పు. ద్వి. ము). అని ప్రకాశికా వ్యాఖ్యాత వ్రాసెను. “ఇచ్చు+కొను = ఈకొను, అంగీకరించు. ఇట నిచ్చున కీ యనునది యాదే శము. ఈయ యాదేశమైన నీయకొను.....” (బా. సా. పే. ౪౮౧ పు).

అని పేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాసెను. ఈరెండను సరికావు. “ఇయ్య - అవ్య. (తు. ఇయ్య). అంగీకారముచు దెలుపుచు. మధ్యా. ఒకర నాసుతునకు భార్యవగు మన్న నొడఁబడి యియ్య యనియే (భార. ఆది. ౪ ఆ. ౧౪౧). క. చక్కనగు మనిన

రక్కసు | డక్కజముగఁ బెరిగి యియ్య యగు నిష్పాడు నీ | యుక్కును బీరముఁ
జూచెద (భార. ఆది. ౬ ఆ. ౨౦౩).” (సూ-రా-ని) రక్కసుః—“రక్కోను - దే -
అ-క్రి. ౧ పర్థిల్లు...ఉ. చక్కెరవంటిరాజు నగచాపునీతో (శివ) నెదిరింది పడ్డ నాఁ
డెక్కడ నుండి తీవు మధుఁ డెక్కడ నుండె.....ఇపుడాతఁ డద్భిప్తురేఖచే | రక్కోని
క్రవ్వఱుం బ్రదికి రాఁ జనన ర్థముచారు గా శశీ (విజ. ౩ ఆ.).....(రక్కోను
ముక్కు రూపాంతరము). రక్కోను. దే. అ. క్రి. (రేఖ+కొను) ౧ పర్థిల్లు...
.....” (శ. ర). ఈవిషయములనె ప్రశాశికా - పేటికా వ్యాఖ్యాతలు స్వీకరిం
చిరి. త్రెక్కోనుః “త్రెక్కోను. దే. స. క్రి. ౧ చెటుచు.....౨ చంపు.
ఉ. అక్కట తండ్రిలేని మము నమ్మెయిఁ బెంచిన తాత నిమ్మెయిం | ద్రెక్కోనుఁ గా
దతండు సముద్భిభూజా.....(భీష్మ. ౩ ఆ.).....”(శ. ర). దీనినిబట్టి
‘త్రెంచ+కొను’ అనురీతి నిట ఛేదము నంగీకరింపనగునని విశదమగుచున్నది.
మేకొను = మయికొను. శబ్దరత్నాకరమున ‘మయికొను = మైకొను = మెయికొను =
మేకొను’ అను నాల్గును దుల్యముగా ‘సప్తతించు’ మున్నగు నర్థములు గలవిగఁ
జూపఁబడినవి. “మైకొను. దే. అ. క్రి. సప్తతించు, ఇయ్యకొను. (మొదటి
రూపము మయికొను.” (శ. ర). “ఇందొక్కరుడైన కేశవు హితోక్తికి మేకొనుఁ
డయ్య (ఉద్యో. ౮ ఆ)” (శ. ర. మేకొను). ‘మయి - మై - మెయి - మే’ శబ్ద
ములకుఁ దుల్యముగా ‘పార్శ్వము’ అను నర్థముగలదు. ‘మయి+కొను’ అను
దానికి బార్శ్వమును గొనుట యనఁగా సప్తతించి గొనుట యను నర్థము
సంభవించెనని తోచెడిని. “మేకొను (మే = శరీరము)+కొను = సప్తతించు.....”
(బా. గు. ప్ర. ౮౧౦ పు). అనునది యంత సరియని తోచనన్నది. మేలుకొను =
మేలుకను = మేలుకాంచుః—ఈమూఁడిటికిని శబ్దరత్నాకరమున ‘నిద్రఁ దెలియు’
అనునర్థము తుల్యముగనే చూపఁబడెను “మేలుకొను - దే. అ. క్రి. నిద్రఁ దెలియు
.. ..” (శ. ర). జాగ్రదవస్థలో నుండుట మేలు = శుభ మని యాశబ్దముల
జంట కర్థము నరయునది. “మేలుకను. దే. అ. క్రి. ....క. అనిలసుతుఁడంత
టన మే | ల్కని నీల్లుడు. ఆది. ౫ ఆ.” (శ. ర). అలవడుః “అలవడు. అ. క్రి.
(అలప్ర+వడు) ౧ అభ్యస్తమగు - అబ్బు. చ. నృకునయ విద్యకుం దగిన నేర్పల
వడ్డది. కొంతకొంత. (విరా. ౧ ఆ. ౧౯౭).....ర శక్యమగు - సాధ్యమగు
.....” (సూ. రా. ని). “అలప్ర. దే. వి. ౧ కరిశ్రమము.....౨ బలము
.....” (శ. ర). ‘అభ్యాసముచే వశపడు - శక్తిలోబడు’ అనురీతి నీశబ్ద
పల్లవమున కర్థమునెన్నునది. ఏనుపడుః—దీని పూర్వావయవ మనఁదగు ‘ఏను’ శబ్ద

మునకు "ఏర్దులను గట్టి దున్నుటకు సిద్ధపడిన నాఁగలి - నొప్పి" అను సర్థములు కోశములందుఁ జూప బడినవి. ఇవి 'ఏరుపడు - ఏర్పుడు' అను శబ్దములకుఁ గల వేటుపడు - స్పష్టపడు - మున్నగు సర్థములతో నెంతమాత్రము సందర్భపడవు. క.....మహాభారత బం । ధ నిరూపితార్థ మేర్పడు । దేవుఁగున రచియింపు మధిక ధీయుక్తి మేయిన్ (ఆది. ౧ ఆ. ౧౬). గీ ఊరు మూల మేర్పడుగ నయ్యు విడ వలున । దొలఁగె.....(ఆది. ౪ ఆ. ౧౨౨). ఇట్లుగుటచేత నీశబ్దపల్లవము లోని పూర్వావయవము "వేటు"శబ్దమనియు లఘురేఫము ప్రమాదపఱిత మనియుఁ దోచుచున్నది. "వేటు - గ. క్రి. ౧ (క్రిందిచుండి గింజలు మున్నగు చిన్నవస్తువులను) బఱటొకటిగా ఎత్తు. గీ. తారు నలుపురుఁ జని తృణాధాన్య మల్ప । మేటికొని వత్తు రాడలి దీటకుండు. (భార. ఆశ్వ. ౪ ఆ. ౨౨౦).....౨ (కావలసిన వానిని) ఎన్ను - ఎంచు - గణించు....." (సూ. రా. ని). అలఘు రేఫము హలంతర సంయుక్త మగునపుడు లఘురేఫ మగుట సమ్యతమేకదా. (గౌ I విష. గౌ III విష). కాని సూ. రా. నిఘంటుకారులు "వేటుపడు = ఏర్పుడు" అని యుదాహరింపక "ఏరుప (ర్పు) డు. అ. క్రి. ౧ వేటుపడు - వేటుగాఁ గనఁబడు. గీ. ఏరు పడి నాల్గు పాఁజులై యొప్పుడెప్పుడుర, దురంబరుచున్న వానరుఁ జూచి (రామా. ౮ ఆ. ౯౦)....." (సూ. రా. ని). అని లఘురేఫముతో నుదాహరించుట వింతగ నున్నది. శబ్దరత్నాకరమందును నిష్ఠేయున్నది. గుప్తార్థ ప్రకాశికా వ్యాఖ్యాతయుఁ జేటికావ్యాఖ్యాతయు "ఏర్పు+పడు" అని విభాగము చూపిరి. కాని 'ఏర్పు' శబ్దము సంయతము "వేటు" శబ్దసంబంధి యనియే సూ. రా. నిఘంటుకారులు వ్రాసిరి. "ఏర్పు - స - క్రి. (√ వేటు) (కావలసినవానిని) వేటు - ఎన్ను .....౨ విభజించు.....౪ నిర్మించు - ఏర్పుచు.....౫ (పూర్ణహముగా) పన్ను....." (సూ. రా. ని). పయిసందర్భము నరయఁగా "వేటు పడు" అని శకటముతోడి రూపము సంగీకరించుటకాని, వైస దాహరించిన "వేటు - స - క్రి. (క్రిందిచుండి గింజలు మున్నగు చిన్నవస్తువులను) బఱటొకటిగా ఎత్తు..." అను ధాతువులోనిది లఘురేఫమేయనియుఁ దిక్కనరేఫశ్చయ మైత్రి చేసినవాడే కానఁ బయి యశ్వమేధ పృథ్వయోగము గౌధకము కానేరదనియుఁ జెప్పుటకాని, యావశ్యక మనకతీరదు. చొప్పడు:— "చొప్పడు - ద్వ. ల - క్రి. (చొప్ప+పడు). ౧ సరిపడు. ౨ కలుగు. ఉ.....వే । రుక్మనఁ బోరనన్ సుగతి యొందె జయంబును నొందెఁ జొప్పడున్. (భా. శల్య. ౧ ఆ.)" (శ-ర) "చొప్పడు - అ - క్రి. (చొప్ప+పడు) .....౨ (నిద్ర మొ.) వచ్చు. క. అప్పటినుండియు..... ।

చొప్పడ దించుకయు నిద్ర శుద్ధవిచారా. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౯).” (సూ. రా. ని.)
 “చొప్ప. దే. వి. ౧ జాడ. ౨ మార్గము. ౩ విధము.” (శ-ర). వెలువడు: “వెలు
 వడు. దర్శ. ఆ - క్రి. (వెలి+వడు) ౧ బయలుపడు. చ.....సూరితో! వెలు
 వడఁ గోమలిం దిగిచె. (ఆది. ౩ ఆ. ౧౪౪).” (శ-ర). తలపోయు:—“తలపోయు=
 తలంచు. ఆ - క్రి. (తల+పు+పోయు) (శ-ర). ౧ యుక్తాయుక్త విచారణచేయు...
 .....క. నాతోఁ దలపోయక రో! షాతురతం బ్రతిన వట్టితి.....(ద్రోణ. ౨
 ఆ. ౩౦౨). వాసపోయు:—“వాసపోయు. దే. ఆ - క్రి. వాసాలు పఱపు. సీ. వాస
 పోసెనుచోట వాసగలవాస మేసె వాసము వోక్కఁ డింటె మహిష. (రాజవాహన
 విజయము. ౩ ఆ.)” (శ-ర) “వాసము ఉభ - దే - వి - ఇంటికిమీఁద
 పఱవెడు పట్టె.....” (శ-ర). గుప్తాస్త్రప్రకాశికాకర్త ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణ
 ములు రెంటును ‘వాపోయు’ అని మూలోదాహరణమందును “వాపోపు (వాయి
 పోపు) ఏడుపు.....” అని వ్యాఖ్యా సందర్భమందును బ్రామాదికముగా
 వ్రాసెను. (ప్ర. ము. ౨౯౩-౨౯౪ పుటలు. ద్వీ. ము. ౪౦౯-౪౧౧ పుటలు). దీని
 నుండి యెత్తి వ్రాయు నలవాటుగల వేటికావ్యాఖ్యాత “వాయి+పోపు =
 వాపోపు ఇట యివర్ణలోపము - ఏడుపు.” (బా. సా. పే. ౪౮౧-౪౮౨ పు) అని
 వ్రాసెను. మూలమును జూపునపుడు ‘వాసపోయు’ అని వ్రాసెను. బాలవ్యాకరణ
 పుస్తకములందెల్ల (ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములందు సయితము) “వాసపోయు”
 అనియె యున్నది. దీనికి భారతమునఁ బ్రయోగములేదు. ఆపోపు:—
 “ఆపోపు. ఆ - క్రి. (ఆదట+పోపు అని శ-ర) తృప్తిహించు. క. శ్రీపతి కడు
 నెమ్యంబున | నాపోవక పాథునొద్ద నారాత్రి యా | లాపములఁ దగిలి
 యుండెన్. (ఆది. ౮ ఆ. ౧౭౨). (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౨).” (సూ. రా. ని.). కొం
 పోపు = కొనిపోపు:—“కొనిపోపు = కొం పోపు. స - క్రి. (కొని+పోపు) అపహ
 రించు - తీసికొనిపోపు. క. నాచిన్ని ముద్గమాతురు | నాచక్కని తల్లి వీధి నడ
 యాడఁగ న | స్త్రీచు కొనిపోయె.....(రాజశేఖరచరిత్ర. ౨ ఆ. ౩౧.)
 క. చంపినఁ జంపు నన్నటు | గొంపోయిందినను జాలు..... | కొంపోయిన...
 (ప్రభా. ౩ ఆ. ౧౪౩).” (సూ. రా. ని) ఈశబ్దపల్లవమునకు భారతప్రయోగము
 లభింపలేదు. వీని నుదాహరించుటచేత సూరి సూత్రములోని ‘ధాత్యాదులకు’
 అనుచోటి యాదిశబ్దముచేత శబ్దపల్లవ పూర్వాయవము క్త్యాధికమును
 గావచ్చునని సూరి తలచినట్లు విశదమగుచున్నది విజయంచేయు:—“విజయం
 చేయు. మి. ఆ - క్రి. (విజయము+చేయు) వచ్చు. వ. దివ్యబోధమహానీయందైన

[బా. క్రి. ౧౧౮ సూ.] 'ప్రాథవ్యా' శబ్దపల్లవక్రియలు=ద్వ్యవయవక్రియలు. 1697

యమ్మహాత్మండు విజయంచేయుటయు. (భార. ఆర. ౨ ఆ.) ..... (విజయము చేయు యొక్క రూ. చూ. విజయము చేయు)" (శ.ర) "విజయముచేయు. మి. అ. క్రి. వచ్చు. ఉగ్రనేనుని విజయము చేయు మనుడు. (హరి. ఉ. ౫ ఆ.) మ. విజయం చేయుండు నావుడున్ మునులు పృథ్వీరాధ.....(నిర్వ. ౭ ఆ. ౧౩౫ ప.)" (సూ. రా.ని) కయివ్రాలు:— "కయివా (వ్రా) లు=కై వాలు. వంగు - ఒకగు.....చ... ..క్రిం | డికి గయివ్రాలు శిశ్వలీల నిర్వలధార.....(ఆము. ౮ ఆ. ౨౧)" (సూ. రా. ని). "కై వా (వ్రా) లు, కై వాలు ఆ - క్రి. వంగు - ఒకగు..... గీ. ప్రాయ మింతకు మిగులఁ గైవ్రాలకుండ. (కాశీ. ౧ ఆ. ౭.) ..... " (సూ. రా. ని). తూపాడుచు:— "తూపాడుచు (గ్ను) ఆ - క్రి. స - క్రి. (√తూ) ౧ తూ తూయనుచు) ఉమియు. వ. అచ్చటి భూరజంబు వుచ్చి విడిచి వైచి తూ పాడి చిరి. (హరి. పూ. ౫ ఆ. ౧౮౯.) ..... " (సూ. రా. ని). ఇత్యాదులు శబ్ద పల్లనంబు లను నాదిశబ్దముచేత 'అందు+ఇచ్చు = అందిచ్చు' (౭౨ | విష. చూ.) "పశు+పడు+ఇంచు = పశువరించు, వెలువరించు - చొప్పరించు (చూ. ౩౨౮ X విష. బా. క్రి. ౮౩ సూ). మున్నగువాని నెన్నునది.

త్రిలింగలక్షణశేషమున నీశబ్దపల్లవముల విషయమునఁ జూపబడిన విశేషముల నిటఁ జూపుచున్నాను. "శబ్దపల్లవక్రియలు కొన్ని ద్వ్యవక్తంబులగుచో నుత్తరపదంబు పూర్వావయవంబునకు లోపంబు విభాషనగు. ఉదా:—సీ..... రయమ్మనఁ దునిమి తూటాడి యాడి. (భార. విరా. ౫ ఆ.) సీ .....విందులం చర్థిఁ బిల్వంగ నడయాడి యాడి (హరి. పూ ౫ ఆ). పోరాడి యాడి చెన్నొదవె నేని (హరి. పూ. ౭ ఆ).....వా దడిచి యడిచి (కాశీ. ౫ ఆ). సీ..... గుఱుతులు మదిఁ బాదుకొలిపి కొలిపి (కళా. ౮ ఆ).....రుది తలపోసి పోసి (రర. ౨ ఆ). పక్షమున తూటాడి తూటాడి - మొ " (ప్రాథ. క్రియా. ౨౪ సూ).

"శబ్దపల్లవక్రియలును ద్వ్యవయవ క్రియలును సమాస్తంబులయు పునర్లపి హితంబు లగుచోఁ దత్పూర్వావయవంబులకు లోపంబు విభాష నగు. ఉదా:— చ.....అలతాంగిఁ దో | డొని చనుదెప్పు తే ననువు గూడనికక్షమునందు (భో. ౩ ఆ.). ఇలకుం దివికిం జననిచ్చు నిచ్చి యెసని వెలరార్చు. (భాస్క. ఆర. కాం. ౨ ఆ) పక్షమున - చనుదేన్ - చననిచ్చి - మొ." (ప్రాథ. క్రియా. ౨౫ సూ)

బాలవ్యాకరణ చేదర్థయోగంబున లృట్టునకు లిప్తగు. ౧౧౯.

వివరణము. ఆ ఋషీశ్వరుండు వచ్చెనా ఫలించుఁ గార్యముల్.

౩౪౯ విషయము. వాడు తేవురచ్చెనేని నీవు కార్యంబు దొరకొనుము,

సంజీవని. ౩౪౯ విష:—ఈసూత్రమునకు ౩౧౫ I విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడినది.

ఆత్మార్థం బభిహితంబగుచోఁ దల్లింగ సంఖ్యాభిధాయి
చాలవ్యాకరణ వచనంబు ధాతు విశేషణంబుల కగు. ౧౨౦.
వివరణము. రాముఁడు రావణుం బరిమూర్చి సీతయుం దాను
౩౧౦ విష. సౌమిత్రి సహితంబుగం బుష్పకారూఢుండఁలు సాకే
తంబున కేటెంచె.

సంజీవని. ౩౫౦ విష:—సంస్కృతమునందలి యాత్మ శబ్దరత్నాయము తెలుం
గున 'తా' శబ్దము. తాశబ్దప్రథమాది రూపములు - తాను - తాము తాడ.
తన్నున్ - తమ్మున్ - మొదలగునవి. అభిహితంబగుచో ననగా నాఖ్యాతముచేతఁ
జెప్పబడినపుడని యర్థము. (చూ. కార. ౨౩౪ విష). ఆత్మార్థ ముఖ్యాతముచే
జెప్పఁ బడినపుడు, క్రియయు విశేషణములను దానికి సరియగు లింగవచనములనె
యందు నని యర్థము. అనగా నాత్మశబ్దవాచ్య కర్తతోపాటుగ నితరపదార్థము
లును గర్తలై యాఖ్యాతముచే జెప్పబడినను దత్తత్కర్తలచే గ్రియకుఁ గల్గ
వలసిన (బా. కార. ౧౯ సూ) బహుత్వాదికము గ్రియకుఁ గల్గక యాత్మపదార్థ
కర్త్రునుకూల లింగవచనములు మాత్రమే క్రియకుఁ గల్గునని తాత్పర్యము. ఉదా:-
“రాముఁడు తానును సీతయు సాకేతమున కేటెంచె.” అను వాక్యమున నేటెంచె
నను క్రియమిది లిట్లుచే నాత్మార్థక రాముఁ డను కర్తయు సీతయు కర్తయుఁ
జెప్పబడుచున్నను సీతయు కర్తచే సముచ్చిత మగుటచే గల్గవలసిన (చూ. ౨౫౯
విష) బహుత్వము క్రియకుఁ గల్గక తాను శబ్దార్థమగు 'రాముఁడు' అను కర్త
యొక్క యేకవచనమును మహత్త్వరూపలింగమును మాత్రమే “ఏటెంచెన్” అను
క్రియయందుఁ గల్గెనని యెఱుంగవలయు. తాను శబ్దార్థమే అభిహితము కాన
పుడు “రాముఁడు సీతయు నేటెంచిరి” అను బహుత్వమే క్రియయందు వర్తిల్లునని
యెన్నునది. ఇట్లే సీత తానును జెలులును నుద్యానమున విహరించుచున్నది.
మున్నగు స్థలములందు నభిహితాత్మార్థక కర్తృలింగ వచనములు మాత్రము క్రియ
యందు నిల్చుట నరయునది. సూరి యుదాహరించిన వాక్యమున నట్టి 'రాముఁడు'
అను మహత్త్వమును నేకవచనమును విశేషణమగు పుష్పకారూఢు డనుదాని
యందును నిల్చెను. పంతుసందర్భమునుబట్టి “అభిహితము = చెప్పబడుట = వాక్య
మునఁ బ్రయుక్తమగుట” (బా. సా. పే. ౪౦౪ పుట). “వాక్యమున నాత్మార్థక
మగు తాను శబ్దము ప్రయోగింపబడియున్నపుడు కర్తృబహుత్వ మగురి యున్నను

నాకర్తలకుఁ జెందిన విశేషణములును గ్రియలును దాను శబ్దమునే ప్రధానముగా నాశ్రయించిన లింగవచనముల నందునని సూత్రాభిప్రాయము” (బా. సా. పే ౪౮౩ పు). అను పేటికావివరణము సరికాదని విశదమగుచున్నది. ఉదా:—“రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును హనుమంతుఁడు తాను నేవించుచుండఁగా సాకేతమునకు సీతతో నేఁగిరి.” అనువాక్యమునఁ దాను శబ్దప్రయోగమున్నను దదనుకూల లింగవచనములు సమాపక్రియకు సంభవింపనేరవుగదా.

“కొన్నియెడల సహార్థంబున యుష్ట దస్త దాత్తార్థంబు లభిహితంబులగుచో ధాతువునకును విశేషణంబునకును దల్లింగవచనంబులు విభాషనగు” (నారా. గాణ. క్రియా. ౩౭౬ సూ). అని యిట్లు గాణపత వివరణకర్త ప్రాధవ్యాకరణములోని క్రియాపరిచ్ఛేదమందలి ౨౬ సూత్రమును స్వీకరించి దానితోపాటుగఁ బ్రకృతపాల వ్యాకరణ విధికిని వైభాషికత్వమును సూత్రించెను. “ఓకానాకచో సహార్థంబున యుష్ట దస్త దర్థంబు లభిహితంబులగునపుడు క్రియలు తత్కర్తృకంబులు విభాషనగు” ఉదా:— విప్రకులుండ వెల్వకుము వేగమ నీవును నీ ఏమాదియున్ (భార. ఆది. ౨ ఆ) క. మనకాప్రదు ..... అ | తనిఁ బొందిన బ్రదుకు దీవుఁ దమ్ములు సుకులున్ (భా. ఉద్యో. ౨ ఆ). నేను నాసేనయు దాడివెట్టెద విశృంఖిన్ (పారి. ఉ. ౩ ఆ. ౯౪). .... పక్షమున - మోహంధుండు భీష్ముండు గే | శవ నీవుం గడఁగుండు. (భార. సభా. ౨ ఆ)...” (ప్రాధ. క్రియా. ౨౬ సూ). అనురీతిని యుష్టదస్త దర్థంబు లభిహితంబు లగునపు డిట్టివిధికి వైభాషికత్వమున్నను నాత్వార్థ మభిహితంబగునపు డీవిధికి భారతమున వైభాషికత్వము కాన గాదు. గాణపతవివరణకర్త యట్లాత్పాఠాభిహితత్వపక్షమునకు వైభాషికత్వమును సూత్రించినేకాని యట్టి కవిప్రయోగములను జూపలేదు. “సీతయుం దాను బుష్పకారూఢులై సాకేతంబున కేఠించిరి.” అని సూరి వ్యామునకే తలఁపింపు పెట్టి యుదాహరించెను. సూరిసూత్రమునకుఁ బ్రయోగములు:—రీ.....ధర్మతనయుఁ | డనుజులుఁ దానును జవదెంచె..... (ఆది. ౮ ఆ. ౬౩) క. త్రిదశాధినాథ సకృతుఁడు | ద్రిదళాలయమునకు మూర్తి దేవియుఁ దానిన్ | ముద మొనర సరిగె నేటికి | బదియేడగు నాఁడు దురిత బంధ చ్యుతుఁడై (ఆది. ౫ ఆ. ౧౫౪). క. అంబుజశోచన.....విహరించుచుండె సఖులుం దానున్ (ఆది. ౪ ఆ. ౪౩). క. ఖలుఁడై ధృతరాష్ట్రుఁడు పు | త్రిలు దానును గూడి యమ్ము.....లాక్ష | నిలయంబున నునిచె..... (ఆది. ౬ ఆ. ౧౮౧). చ.....సాత్యత కుజుఁడేగె భక్తి నా | తని ననిచెన్ యుధిష్ఠి

రుండు దమ్ములు దానును బాదచారియై (సభా. ౨ ఆ. ౮౪ ప). ఉ.....
 సభా బార్థి న ముఖ్యుండు ధర్మజుండు.....సహాధరవీరులు దాను జూచి ల. త్తీ
 ధరమూర్తి మొంత మును మెచ్చె మనంబురం దవ్యభూతికిన్ (సభా. ౨ ఆ. ౧౬౨).
 క. నృపవరం డనజులు దానును | ద్రుపద తనూజముఁ బ్రియంబుతో నరిగెన్
 హ | స్త్రీపురంబునకు.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౭౫). క .. ....కువలయ రాజ్య |
 శ్రీ మనచే గొని కౌరవుఁడేమని తలచు నొకొబుద్ధి నిష్టులు దానున్ (ఆర. ౧ ఆ.
 ౨౩౮). క. భీమ ప్రస్థాపిత యయి | కోమలి దమయంతి పుత్రకులు దానును లత్తీ
 మహిమ వెలుంగుచుండఁగఁ | దామరస దళాక్షి వచ్చె దన పతికడకున్ (ఆర. ౨ ఆ.
 ౨౭౯). క..... | తమ్ముండును దాను నతిముదంబున నుండున్ | .....
 (ఆర. ౨ ఆ. ౩౪౧). క..... | ధర్మపత్నులు దానున్ | గడుతుంతు పడ
 కరిగెన్ | దడయక సగంఁకు మగుడి తరపుగమునకున్ (ఆర. ౩ ఆ. ౫౨). క. అరు
 జులు దానును మునిశా | సనమున నవ్వేది యొక్క సరుధికవీర్యం | బున నొప్పె...
 ... (ఆర. ౩ ఆ. ౧౨౩). తరల - ఉపితేజుండు గ్రీడ లాడుచు నుండు నింతులు
 దాను స | మృదముతోడఁ గుజేరు డు ..... (ఆర. ౩ ఆ. ౩౬౦). ఇట్లు
 నన్నయ యంతటను నిత్యముగానె ప్రయోగించెను. తిక్కనయు నిట్లే:—ఉ.....
 ధర్మజుండు.....సముగి కెక్కెడు దాను దమ్ములున్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౦౦).
 క. నుయో | ధనుడు ప్రియోత్తులఁ దగువా | రుచు దానును వారిబోదరుం గొని
 యాడెన్ (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౪౬). తే.గీ. అనినఁ దానును మంత్రులు నవ్విభుండు |
 సులభం గొనియాడె నాడెల్ల.....(శాంతి. ౬ ఆ. ౨౨౦). మ.....
 పదాతుల్ సాత్యకి స్ఫారదో | స్ఫురెణన్ మృగ్గుట కెల్లు దాను ననుజుల్ శోకిం
 చెనో యక్కటా (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౨౦). ఇందు “శోకించిరో,” అని పాఠాం). ఇట్లు
 తిక్కన కవితలోఁ గొన్నియెడలఁ బాఠాంతరములు గలవు. ప్రక్షిప్తములేమో?
 యుష్మదస్య దర్థము లభిహితంబు లగునప్పటి వైభాషికతకు:—విరాటుండు ధర్మసంద
 నుంజూచి. చ. ధరణీయుం బట్టణంబు హయదంతి రథంబులు గోవులున్ భటో | త్క
 యు సమాత్యవర్తమును గాగల రాజ్య మితండ యేలు ని | ర్భరమున నేను బుత్రు
 లును బాధులు దమ్ములు గొల్పియుండెదన్ | ..... (విరా. ౫ ఆ. ౩౪౮).
 క. ఏమను నాదళమును ద్రుప | దానీకవిరాటనైక్య యాదవబల సం | తానముల
 తోడఁ బెనఁగెదఁ | బూరుండు మీరెల్లం బాండుపుత్రుల గెలువన్ (భీష్మ. ౩ ఆ.
 ౧౦౧౧). క.....వజ్రము నీవును బిడి | కిటి తాతున నొకగు దేవు కినిసితినేనిన్
 (శాంతి. ౪ ఆ. ౩౯౮). 'బహుత్యమునకు:—రు. వినుడినాడు ప్రతిజ్ఞ నీవు నిఖిలో

[భా. క్రి. ౧౨౧సూ. మొ. ౧౨౪సూ.] ఈసూత్రములీనాటకే వ్యాఖ్యాతములు, 1701

రీనాథులున్.....(ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౭౭). చ.....ననుఁ జూడుఁడు నీవును
వాసుదేవుఁడున్ (కర్ణ. ౩ ఆ. ౫౦).

అగతికంబులగు భ్యాదల కిందుఁ బ్రయోగంబు లేదు.

బాలవ్యా. ౧౨౧.

౩౫౧ విష. భూ. స్పృ - కృ - రేకృ - లోకృ - లోచ - పచి - లప
ఇత్యాదులగు గతివిరహితంబులగు ధాతువులకీ భావం
ప్రయోగంబు లేదు.....

సంజీవని. ౩౫౧ విష:—ఈసూత్రమున కీవఱకు ౩౨౬ VII విషయమున
వ్యాఖ్య చేయఁబడెను.

వలయాద్విది క్రియలకుం గర్తృభూత క్రియావృత్తి

బాలవ్యా. యగు ధాతువునకు నుజీ వర్ణకం బగు. ౧౨౨.

౩౫౨ విషయము. వాఁడు చూడవలయు. వారలు చూడఁగా వలయు
.....

సంజీవని. ౩౫౨ విష:—ఈసూత్రమున కీవఱకు ౩౮౯ I. ౨౬౩ I. విష
యములందు వ్యాఖ్య చేయఁబడెను.

గతి బుద్ధి ప్రత్యవసానార్థ శబ్దార్థ కాకర్తకంబులకప్రేర
ణంబునం గర్త యగుచది ప్రేరణంబునం గర్తం బగు.
౧౨౩.

పొందు మొదలయినవి గత్యర్థకంబులు. తెలియు
బాలవ్యాకరణ మొదలయినవి బుద్ధ్యర్థకంబులు. తిను మొదలయినవి
వివరణము. ప్రత్యవసానార్థకంబులు. విను చెప్పు చదువు మొద
౩౫౩ విష. లయినవి శబ్దార్థకంబులు.....
అనభిహితకర్త కొకానొకచో పశ్చి బహుళంబుగా
నగు. ౧౨౪.

రాముఁడు మిథిలం గనియె. రామునకు మిథిల గనం
బడియె.....

సంజీవని. ౩౫౩ విష:—వీనిలో ౧౨౩ సూత్రమున కీవఱకు ౨౩౬ I విష
యమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. ౧౨౪ సూత్రమునకు ౨౩౭ I విషయమున వ్యాఖ్య
చేయఁబడెను. ఈ రెండుసూత్రములకు (౧౨౩-౧౨౪) వెనుక వ్యాఖ్య చేయు
నపుడు ధాతువులకు స్వరూప ప్రేరణార్థనే పద కర్తార్థములందుఁగల్గు సూరి వివరిం

చిన రూపవిశేషములకు వ్యాఖ్యానము చేయబడలేదు. అయ్యది యట సుస్తరముగఁ జూపబడుచున్నది:—సకర్తక థాతువులకుఁ గొను పద్వనుబంధములు చేరవచ్చును గాన నేదియుఁ జేరిని స్వరూపము ౧+‘కొను’ చేరినది ౧+పడు చేరినది ౧+కొను పడులు రెండు చేరినది ౧=ర రూపము లగును. ఇట్లు యట్టిస్వరూపముపైఁ బ్రేరణప్రత్యయము నిల్చునది ౧+వానిపైని ‘కొను’ చేరినది ౧+పడు చేరినది ౧+రెండును చేరినది ౧ = ర రూపములగును. ఇట్లు స్వరూపభేదములు ర +ప్రేరణ రూపభేదములు ర కలిపి యొనిమిదివిధముల థాతువులు సకర్తకముల కేర్పడుననియు బా. క్రి. ౫౨ సూత్రముచొప్పున నాత్త నేపదార్థమున “కొను” థాతు వను ప్రయుక్త మయినపిదపనే దానిపైని గర్తార్థమున బా. క్రి. ౪౯ సూ. చొప్పున ‘పడు’ జ్యనుబంధము చేసినేకాని విపరీతముగా ననగా ‘పడు’ జ్యనుబంధముచేరిన పై నాత్తనే పదార్థమున ‘కొను’ థాతు వను ప్రయుక్తము కానేరదనియు నట్టి యర్థ విశేషములచే వేర్వేలు నేర్పడిన థాతువులనుండి లదాది సమాపక క్రియారూపములును భావార్థకాద్యసమాపక క్రియారూపములును జనించుననియు సూరిగారి “సకర్తకంబులకు స్వరూప.....” అను వివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. అట్టి యొనిమిది జాతులను వేర్వేలు జాతికొక్కటిచొప్పున నుదాహరించుచున్నాడు. 1. కర్తార్థకము:—మైత్రుఁడు వంటకమును వండిను ‘వండిను’ అనుచోటి యాఖ్యాతమగు లిట్టుచేఁ గర్త యభిహితమగుచున్నది. కాన నీక్రియ కర్తార్థకమని తాత్పర్యము. 2. ఆత్మనేపద కర్తార్థకము:—మైత్రుఁడు వంటకమును వండుకొనియెను. ఇందాత్త నే పదార్థమున ‘కొను’ థాతు వను ప్రయుక్త మయ్యెను. 3. కర్తార్థకము:—మైత్రుని చేత వంటకము వండబడియెను. ఇందుఁ గర్తార్థమున ‘పడు’ జ్యనుబంధము చేరెను. ‘వండబడియెను’ అనుచోటి యాఖ్యాతముచేఁ గర్తంబగు వంటక మభిహిత మయ్యెనుగాన వంటకశబ్దముపై ద్వితీయ నిలువక ప్రథమ నిల్చెను. మైత్రుఁడనభిహితకర్త యగుటంజేరి మైత్రశబ్దముపైఁ దృతీయ నిల్చెను. 4. ఆత్మనేపద కర్తార్థకము:—మైత్రునిచేత వంటకము వండుకొనబడియెను. ఆత్మనేపదకర్తార్థక మగుట చేత ‘కొను - పడు’బులు రెండును జేరినవి. 5. ప్రేరణకర్తార్థకము:—చైత్రుఁడు మైత్రునిచేత వంటకమును వండించెను. ఇందుఁ బ్రేరణకర్త యనగాఁ బ్రయోజకకర్త చైత్రుఁడు. అప్రేరణకర్తయగు మైత్రుని వంటకమును జేయునట్లు ప్రేరించినవాడు. అట్టి ప్రేరణకర్తృత్వము ‘వండించెను’అనుచోటి యాఖ్యాతమగు లిట్టుచేఁ గభిహిత మగుటచేత దద్యాచకముపైఁ ద్వితీయ నిలువ దయ్యెను. ఇంకఁ బ్రాతిపదికార్థప్రథమయే నిలిచెను. ఇంక నిందలి యప్రేరణకర్త మైత్రుఁడు

అఖ్యాతముచేత నభిహితము కాలేదుగాన నట్టి యనభిహిత కర్తృ వాచకము తృతీయాంతమయ్యెను. ఈవాక్యమునందలి వంశుభాతువు బా. క్రి. ౧౨౩ సూత్రముచొప్పున గతి బుద్ధి ప్రత్యవసానార్థ శబ్దకర్త కాకర్తకములలో నొద్దియుఁ గామించెనని యప్రేరణకర్త కనఁగాఁ బ్రయోజ్యకర్తకుఁ గర్తృత్వము సంభవించదయ్యెను. 6. ప్రేరణాత్త నేపద కర్తృగతము:—చైత్రుఁడు మైత్రునిచేత వంటకమును వండించుకొనియెను, అయిదవ యుదాహృతిలో లేని యాత్మ నేపదార్థకర్త్యమిందు విశేషముగాన నందు 'కొను' భాతు వనుప్రయుక్తం బయ్యెను. 7. ప్రేరణ కర్తృగతము:—చైత్రునిచేత మైత్రునిచేత వంటకము వండింపబడియెను. ఇందు 'వండించు' నను ప్రేరణార్థకముపైని గర్తృకర్త్యమున 'పడు' బ్యసంబంధము నిల్పెను. 'వండింపబడియెను' అనుచోటి యాఖ్యాతముచేత వంటక మను కర్తృ మభిహిత మగుటంచేసి యభిహిత కర్తృవాచకముపై ద్వితీయ నిల్వక ప్రాతిపదికార్థ ప్రథమ నిల్పెను. ఇంకఁ బ్రేరణకర్త చైత్రుఁడు - అప్రేరణకర్త=ప్రయోజ్యకర్త మైత్రుఁడు. ద్వితీయకర్తృత్వములు నాఖ్యాతముచే ననభిహితములై యగుటంచేసి యట్టి యనభిహితకర్తృ వాచకములు రెండును దృతీయాంతములయ్యెను. 8. ప్రేరణాత్త నేపద కర్తృగతము:—చైత్రునిచేత మైత్రునిచేత వంటకము వండించుకొనబడియెను. ఇందేదవ యుదాహృతిలో లేని యాత్మ నేపదార్థము విశేష మగుటంచేసి 'కొను' భాతు వను ప్రయుక్త మగుటయే దానికన్న విశేషమని యెఱుఁగునది.

౧౨౪ సూ. వ్యాఖ్యలోని 'అకర్తకంబు' కిక్కాది:—అకర్తకంబుగఁగ గర్తృకర్త్యమును నాత్మ నేపదార్థకర్త్యమును (ఆత్మ నేపదమునందుఁ గ్రియాఫలము కర్తృగామి కావలసియుండును. భాత్యర్థ ఫలాశ్రయమగు కర్తృమే లేనిది యకర్తకముగదా) నసంభవములగుటంచేసి "కొను - పడులు" సంభవించవు. కావున అకర్తకర్త్యమున భాతుస్వరూపము మాత్రమే ప్రయోగింపబడును. బా. క్రి. ౧౨౩ సూత్రముచొప్పున నకర్తక భాతువుపైని త్రేణార్థక ప్రత్యయము నిల్పునపు డప్రేరణకర్త కర్తంబగును గాని నది నకర్తకమగును. అక్కరణమున నాత్మ నేపదార్థకర్త్యమును గర్తృగతకర్త్యమును నద్దానికి సుసంభవములగుటంచేసి యట్టిభాతువుపైని 'కొను' నిల్పుటయు 'పడు' నిల్పుటయు 'కొను పడు'లు నిల్పుటయు సంభవించును. కాబట్టి కేవల ప్రేరణరూపమును 'కొను పడు'ల మూలమునఁ గల్గు రూపత్రయమును గలిసి నాలుగువిధములగు భాతురూపము లీప్రేరణార్థమున సంభవించును. అట్లు గుటంచేసి యకర్తకముల కప్రేరణమునందలి యొక్కరూపవిధమగు రూపమును ప్రేరణమునందలి రూపవత్సవ్యయమును గలిపి యైదువిధములగు రూపము లేర్పడును.

ఈవిషయమునే సూరి “అక్షరకంబున కప్రేరణంబునం” దిశ్యాదివాక్యముచే వివరించెను. అట్టి రూపంచకమును వరుసగా “మైత్రుండు మనియెను” మున్నగు వాక్యములతో నుదాహరించెను. వీనియందలి కారక విశేషములను వైనుదాహరించిన సకర్తకోదాహృతులందువలెనే గ్రహింపవలయును.

వెండియుం ప్రేరణంబునం దిత్యాది:—వెండియుం ప్రేరణంబునం దించు గాగమంబు గలిగినచో = ప్రేరణార్థములగు చుక్కుతోఁగాని పుక్కుతోఁగాని కూడిన థాతువువై మరల ప్రేరణార్థము వివక్షితమగుచో, బా. క్రి. ౮ర సూత్రముచొప్పున “ఇంచు”క్కు నిలువవచ్చుచుగాన నట్టియెడల సకర్తక థాతువునకు స్వరూపమున నాల్గువిధములును బ్రథమప్రేరణమున నాల్గువిధములును బునః ప్రేరణార్థేచుగ్గోగమున మఱి నాల్గువిధములును గలిపి పండ్రెండు విధములగు థాతురూపభేదము లేర్పడును. అకర్తక థాతువునకు స్వరూపమున నొక్కవిధమును బ్రథమప్రేరణమున నాల్గువిధములును బునః ప్రేరణమున మఱి నాల్గువిధములును గలిపి తొమ్మిదివిధములగు రూపభేదము లేర్పడును. అట్టి తొమ్మిదివిధము లిటఁ జూపఁబడుచున్నవి:—తడియుథాతు వకర్తకము. (౧) కర్తగ్రథకము. వస్త్రము తడిసెను (ఇది స్వరూపము). ఇంకఁ బ్రథమప్రేరణము:—(౨) ప్రేరణ కర్తగ్రథకము - రాముండు వస్త్రమును దడిపెను. (3) ప్రేరణాత్త నేపదకర్తగ్రథకము - రాముండు వస్త్రమును దడిపెనొనెను. (౪) ప్రేరణకర్తగ్రథకము - రామునిచే వస్త్రము తడుపఁబడెను. (5) ప్రేరణాత్త నేపదకర్తగ్రథకము - రామునిచే వస్త్రము తడిపెనొనఁబడెను. ఇంకఁ బునః ప్రేరణము:—(6) పునః ప్రేరణకర్తగ్రథకము - రాముండు రజకునిచే వస్త్రమును దడిపించెను. (౭) పునః ప్రేరణాత్త నేపదకర్తగ్రథకము - రాముండు రజకునిచే వస్త్రమును దడిపించెనొనెను. (౮) పునః ప్రేరణకర్తగ్రథకము - రామునిచే రజకునిచే వస్త్రము తడిపింపఁబడెను. (9) పునః ప్రేరణాత్త నేపదకర్తగ్రథకము - రామునిచే రజకునిచే వస్త్రము తడిపించి నొనఁబడెను. సకర్తక థాతువునకును నిల్లె పండ్రెండు రూపభేదములను గ్రహింపవలయును.

ఇది క్రియాపరిచ్ఛేదము = ఇంతటితోఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదము ముగిసెనని యర్థము.

ఆంధ్రవ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

కృ దం త ప రి ఛే ద ము

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణియందుఁ గృదంత పరిచ్ఛేద మనునది వేట సూత్రింపఁ బడలేదు. బాలవ్యాకరణమునఁ గృదంతపరిచ్ఛేదము వేటుగ వివరింపఁబడినది. అట్లయినను సమాపక క్రియా ప్రత్యయములవలెనె ప్రతిభాతువువై ని నిల్పునట్టియు భాత్వ్యభాసమును మాపనట్టియు భావాగ్ధకాదులగు 'ట' ప్రత్యయాదులు నన్నయా ధర్మణీయమునందును బాలవ్యాకరణమునందును క్రియాపరిచ్ఛేదముననె యుపదేశింపఁబడెను. అయ్యవి కృత్ప్రత్యయములె యనఁదగునుగాని తక్కిన కృత్ప్రత్యయములకన్న నవి విభిన్న విషయకములు. (చూ. ౩౦౯-౩౦౯ I విష). అట్టి విభిన్న విషయకములగు కృస్తులలో నొక్కటేని చింతామణిలో నుపదేశింపఁబడలేదు. అయ్యవి మహాకవి ప్రయోగములవలనఁ దెలిసికొనఁదగినవె యని తలంచి దిక్పర్య కమును, దత్తుమశబ్ద నిరూపణప్రధానమును నగు చింతామణియందు భట్టారకుఁడు వచింపక శిష్టపరంపరా సంప్రదాయమువలన గ్రహింపవలయు ననుచు "ప్రవాహినీ దేశ్యా" (చూ. ౫౯ విష) అనియు, "ప్రాకృత భవ సంస్కృతభవ | సంస్కృతవత్ ప్రాకృతభవ వికృతి భవాః | వ్యతిరిక్తా భూయాంసో | వ్యతిరిక్తా స్సంప్రదాయతో వేద్యాః" (చూ. ౧౦౮ విష) అనియు నుపదేశించెను. అధర్వణాచార్యుఁడును నట్టి యాచిక్షభాషా వ్యుత్పత్తుల విషయముచు వివరింపక "అజన్యజన్యభేదేన | శబ్దాః స్యుర్వికృతౌ మతాః | జన్యాంతర్గత శబ్దానాం భూయసీ ప్యా ద్విచిత్రతా" (చూ. ౧౦౮ విష). అని మాత్రము వివరించెను. అచ్చిశబ్దములు వ్యుత్పన్నములును నవ్యుత్పన్నములును నని రెండువిధములనియు నవ్యుత్పన్నముల విషయము దుర్జ్ఞేయమనియు వ్యుత్పన్నములును ననంతములుగా నుండుననియు వచించి వానిని గొన్నిటివైన విస్తరింపక యీ క్రిందిరీతి నుపదేశించెను.

నన్నూ అన్యేచ బహవో దేశ్యా | వర్ణకా అర్థభేదకాః | క్వచి
ధర్మణీయము దన్త్యస్య లోకః ప్యా | త్వచి ద్వర్ణగమో మతః.
౩౫౫ విషయము. (విశ్వ. ఆజం. ౫౨-౫౩ కారి. ఆహా. ౩౨౯ పు).

కల్పతరువు. 3౫౫ విషయము:—ఈ కారికకు ౨౧౭ I విషయమున ౨౨౧-౨౯౦-౨౯౫ విషయములందును, వ్యాఖ్య చేయఁబడెను.

అనంతములగు “అ - ఇ”-(ఎండ - చేయి - అలుక) మున్నగు ప్రత్యయములు థాతువులపయిని నిల్పునపుడు వర్ణలోప వర్ణాదేశ వర్ణాగమూదియాపమగు మిక్కిలి విస్తృతమైన వైచిత్ర్య వెలయుచుండుటచే నదియు శిష్టజనవ్యవహారైకవేద్యమే యని వచించి విరమించెను. స్థలాంతరములందును దేశ్యశబ్దములందలి వర్ణాగమూది వైచిత్ర్య మహాకవిప్రయోగవేద్యమే యని వచించెను.

భాషేయ మమితా తత్ర । దేశ్యా చిత్రస్వభావయక్ ।

తద్భిత్ర తానుమత్తవ్యా । పూజ్యపాద సుభాషితే

నన్నయా (వికృ. క్రియా. 3౬ కారి. అహో. ౫౧౩ పుట).

కర్వణీయము. తత్తత్పదం పరిగ్రహ్యం । యద్య త్సహృదయే

3౫౫ విషయము. హితమ్. (వికృ. అజం. ౯౩ కారి. అహో. 3౭౧ పు).

యథాశాస్త్రం యథాశక్తి । యథాశ్రోతానురంజ

నమ్ । యథాప్రసిద్ధి సర్వత్ర శబ్దానాం కల్పనా మతా

(వికృ. క్రియా. ౧౨ కా. అహో. ౪౯౧ పు).

కల్పతరువు. 3౫౫ విషయము:—వీరిలో భాషేయ మిత్యాదికారికకు “౮౮ I విషయము. ౨౮౧ వి. ౨౮౮ విషయము.” అను విషయములందు వ్యాఖ్యచేయఁబడెను. తత్తత్పదమిత్యా ద్యర్థార్థమునకు ‘౮౮ I - ౨౮౮’ అనువిషయములందు వ్యాఖ్య చేయఁబడెను.

యథాశాస్త్రమిత్యాది:—యథాశాస్త్రమ్ = వ్యాకరణశాస్త్రబద్ధతుల నతిక్రమింపకుండునట్లుగను, యథాశక్తి = సంకేతితార్థ బోధనము శబ్దశక్తి నతిక్రమింపకుండునట్లుగను, యథాశ్రోతానురంజనమ్ = మహాకవిపండితుని నతిక్రమింపకుండునట్లుగను, యథాప్రసిద్ధి=ఆంధ్రమహాకావ్యవ్యవహారరూపి నతిక్రమింపకుండునట్లుగను, శబ్దానాం కల్పనా = అచ్చిశబ్ద కల్పన మనఁగాఁ బ్రకృతి ప్రత్యయాది కల్పనముచేయుట, మతా = సమ్మతమైనది. అనంతములగు కృదంతము లంతటను వైరించి మహాకవిప్రయోగానుసారముగఁ జెలియవలెనని దార్పర్యము. ఆధర్వణాచార్యుఁ డిట్లు వచించుట యొకకొంతయని తలంపరాదు, కృత్ప్రత్యయములను బాణిని వచించినను ననేకము లుండిపోగా కాకటాయనుఁ డుణాదులరుచుఁ బెక్కిటిని వివరించెను. అట్లయినను బూర్తి కామింజేసి శ్రీభట్టోజీ దీక్షితు లిట్లు వివరించిరి. “ఉణాదయో బహుళమ్. (3-3-౧) ఏతే వర్తమానే సంజ్ఞాయాంచ బహుళం స్యుః.

[బా. కృ. ౧ సూ.] సంస్కృత్యాకర్తలును గృత్తులనంతమునియే వచించిరి. 1707

కేచిదవిహితా ఆపూర్వాహ్నిః. “సంజ్ఞాసు ధాతురూపాణి । ప్రత్యయాశ్చ తతః పరే ।
కార్యా ద్విద్యా దనూబధ్ధ । మేత చ్చాస్త్ర ముణాదిషు (భాష్యమ్).” “కృవాపాణి
మిర్వదిసాభ్యసూభ్య ఉచ్ఛే” ఇత్యాదిసూత్రాణితు శాకటాయన ప్రణీతాని.
అనైన్యవ బహుళగ్రహణస్య ప్రపంఖ ఇత్యర్థః” (బాలమ) (నీ కా. 3౧౬౯ సూ).
“కృతో యే యత్ర విహితా । స్తత్ర నూనం భవన్తి తే । కృద్ధోః క భావ ఇత్యుక్తే
రన్యత్రాపి ప్రయోగతః. తథాదః—కృత్తద్ధిత సమాసానా । మభిధానం నియా
మకమ్ । లక్షణం త్వనభిజ్ఞానాం । తదభిజ్ఞానసూచకమ్” (ముగ్ధ. వ్యా. ౧౧౮౩
సూ. వివరణము) “యేకృతః - యత్ర = యేవ్యర్థేషు, విహితా స్తే, తత్ర = తేషు,
నూమ్ = నిశ్చితం భవన్తి. ప్రయోగతః = మహాకవిప్రయోగానుసారేణ, అన్య
త్రాపి స్యుః - తత్ర హేతు మూహ - కృద్ధోః క భావ ఇతివచనాత్. ఉపాహరణం
తత్రైవ ద్రష్టవ్యమ్. నకేవల మహా మేవం బ్రవీమి. ప్రాక్ష్యాం పేష్టవ మాహుః.
ఇత్యత ఆహ. కృత్తద్ధిత సమాసానామితి.” (ముగ్ధ. ౧౧౮౩ సూ. దుర్గాదా
సవ్యాఖ్య). “కృద్ధోః క భావే - వక్ష్యమాణః త్యః (ప్రత్యయః) కృత్సంజ్ఞః స్యాత్ -
సచ ధోః (ధాతోః) పరః స్యాత్ - సచ కే, (కార కే) భావేచ స్యాత్.” (ముగ్ధ. ౯౬౫
సూ). “సచ (కృత్ ప్రత్యయః) ధాతువిశేషా ద్విహితోఽపి ప్రయోగానుసారా
దన్యత్రాపి స్యాత్.....న మర్థ విశేషే విహితోఽపి కృత్ ప్రయోగానుసారా
దధాంతరేఽపి స్యాత్.....అతఏవ కృద్ధోః క భావ ఇత్యుక్తే । రన్యత్రాపి ప్రయో
గత ఇతి స్వయం వక్ష్యతి.” (ముగ్ధ ౯౬౫ సూ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య) అని యిట్లు
కృత్తద్ధిత సమాసములను బెప్పట దిక్పరిదర్శనమాత్రమే యని యెఱుంగనగును.

సూరినైతము కృదంతపరిచ్ఛేదము నుపదేశించినకాని యలంకిగ నుపదేశించి
తునికి “ఇత్యాదులు మహాజవవ్యవహారంబుల నెఱుంగునది.” అనియే వచింపవలసిన
వాడయ్యెను. వెళుకనుసంతము దేశ్యము త్రిలింగదేశవ్యవహార నిర్ధమనియే
వచించెను. (౬౧-౬౧ I విష). సూరి యొక యిరువదిరెండు సూత్రములతోఁ గృత్తు
లను డిక్ ప్రదర్శనముగా వివరించెను. పిదగఁ బ్రాధవ్యాకర్తయు మఱి కొన్నిటిని
జూపెను. అవెల్ల నిటఁ బ్రదర్శింపఁ బడుచున్నవి. అర్థవిశేషములనుబట్టి యొక్కొక
ధాతువునై ననేకకృత్తులు నిలువవచ్చును. ఉదాః—హాయు. బా-కృ. ౫ సూత్రము
చొప్పున తజ్ వర్ణకముః—హూత. బా. కృ. ౨౨ సూ. చొప్పున కూయు+ఇ =
కూయి. ఇట్లే కానుక - కానిక - కానుపు. (చూ. బా. కృ. ౩ సూ). మొ.

కృత్తుల కర్థంబులు యథావ్యవహారంబుగ గ్రహ్యం
బులు. ౧.

థాతువునకు విహితంబగు డుష్కృత్యము ప్రత్యయంబు
 బాలవ్యాకరణ కృత్తు నాఁబడు. కృత్తులకు వక్ష్యమాణంబులకు భావ
 వివరణము. కర్తృ కర్తృదశ్యర్థంబులు మహాజన వ్యవహారాను
 3౫౫ I వి. సారముగా నెఱుంగునది. ఆకలంబంధనము. మొలక =
 నవోద్భిదము. వలిక = పాలకుడు. కోరిక =
 వాంఛయు - వాంఛితంబును. మూఁక = సంఘము.
 ఆడిక = నింద. ఓడిక = సోతస్సు.

సుటీవని. 3౫౫ I విష:—సంస్కృతవ్యాకరణమున “కృదతిజ్. (3-౧-౯3)
 సన్నిహితే థాత్వధికారే తిజ్భిన్నః ప్రత్యయః కృత్ సంజ్ఞః స్వాత్.” (సి. కౌ.
 32౪ సూ). “సన్నిహితే థాత్వధికారే ఇతి - తేన జిహ్వాదినిగాను” (బాలయనో
 రమావ్యాఖ్య). అని యిట్లు కృత్యంజయరూపము నిరూపింపబడెను. దీనినె చాల
 వఱి కనుచుంది సూరి “థాతువునకు విహితంబగు డుష్కో భిన్న ప్రత్యయంబు కృత్తు
 నాఁబడు” అని వివరించెను. ఈ వాక్యమునబట్టి “థాతువునకు” అనెడి బా. క్రి.
 ౧ సూత్రము క్రియాపరిచ్ఛేదమునందెకాక యాకృత్యంబు పరిచ్ఛేదమునందును
 నధికారసూత్రముగా సూరిచే నుద్దేశింపబడెనని వివదమగుచున్నది. “లకారంబు
 నకు డు - క్రు - వు - రు - ను - ముజ్జగు” (బా. క్రి ౨ సూ.) అనుసూత్రమున
 నుపదేశింపబడిన. “డుజ్ - రు - వు - రు - ను - ముజ్జో” అను ప్రత్యయముల
 ప్రత్యాహార మిందలి “డుజ్జో” అనుదాసించే నుద్దేశింపబడినది. పాణినిముని “తిజ్”
 భిన్న ప్రత్యయము కృత్యనంగా నీత డు “డుజ్జో” భిన్న ప్రత్యయము కృత్యని వచిం
 చెను. కాని పాణినియములోని జెచ్చు మున్నగునవి థాత్వధికారములోనివి
 కాకుండుటంజేసి వానికిఁ బాణినియమున “కృ”త్యంజయతివ్యాప్తము కాద
 యొనఁ. బాలవ్యాకరణమునందన్ననో జెచ్చు మున్నగునవెల్ల థాత్వధికారము
 లోనివే యగుటంజేరి వాసికెల్ల ‘కృ’త్యంజయతిగలదని చెప్పవలసివచ్చుచున్నది.
 అట్లు చెప్పించో నట్టివానికిఁ బ్రాతిపదికత్యముగల్గి తదంతములపై సుప్పలు నిల్వ
 వలసివచ్చును. ఇంక నీ కృత్యంబుపరిచ్ఛేదములోని థాత్వధికారస్థములగు ప్రత్య
 యములుమాత్ర మే కృత్తు లందమన్న - భావార్థకాదులగు “ట” ప్రత్యయాదులకు
 ‘కృ’ త్యంజయతి తేకపోవలసివచ్చును. అట్లు లేచో దదంతములు ప్రాతిపదికములు
 కామింజేరి వానిపై సుప్పలు నిల్వకపోవలసివచ్చును. ఇట్టిదిక్కును వారించుకొను
 టకే సూరిగారు ‘ఇంచు’గాదులను బ్రత్యయములని వచింపలేదందురు.

మీఁద వివరించినట్లే కృత్తులయర్థములు మహాజనవ్యవహారానుసారంబుగ నెఱుంగనగునని సూరి వివరించెను. “యథా వ్యవహారంబుగ = మహాజన వ్యవహారానుసారముగా” అను సూరివాక్యములకు బా. సా. పే. వ్యాఖ్య యీ క్రిందిరీతి వివరణము వ్రాసెను. “ఇది గ్రాంథికభాషకు వ్యాకృతియగుట నిందలి వ్యవహార శబ్దము కవివ్యవహారబోధక మనుట కర్హముగాన గ్రాంథికపుఁ బ్రయోగముల ననుసరించి కృత్ప్రత్యయము లేయే యర్థముల నైనవియుఁ దెలియనగునని భావము లేలేడిఁగాని వానికెల్లను బ్రయోగములు వాఙ్మయమునందుఁ జూపరానివగుటను, మహాజన వ్యవహారానుసారముగా వీనిని గవీశులు ప్రయోగించుట యనాదిసిద్ధ మగుటను గృత్తుల యర్థములు మహాజన వ్యవహారానుసారముగా నెఱుంగునదని వివరించెనని లోకచెడి” (బా. సా. పే ౪౯౬ పు). ఇది సరికాదు. కృత్తులేక యేవ్యాకరణవిషయమైనను శబ్దజన వ్యవహారమునుండి మహాకవు లాదరించినదే యగును. మహాజన వ్యవహారమెల్ల నెందును సాధువు కాదు. అందుండి మహాకవు లేర్పినదియు దానిని మహాకవులు సవరించి యాదరించినదియు మాత్రమే సాధువు కానోపురు. కావున సూరివాక్యములలోని మహాజనవ్యవహార మనఁగా మహాకవివ్యవహారమే యని తలంపనగును. భావకర్తృ కర్తాద్యర్థంబు లనుచోటి యాదిశబ్దముచే గర్తకర్తృకరణాదికారకములు మున్నగునవి నైతము గ్రహింపఁ బడుచున్నవి. భావమనఁగా ధాత్వర్థము. కృద్విషయమున సిద్ధావస్థాపన్నముః— “భావః. పు.....సాధ్యరూపే సిద్ధరూపే వాక్రియారూపే ధాతో రథే..... ..” (శబ్దస్తో). “తత్రక్రియాసామాన్యం భావపదార్థః - తిజ్జాచ్యం లిజ్జసంఖ్యా న్యయాఽయోగ్యం సాధ్యారస్థాపన్నమ్, కృద్వాచ్యంతు లిజ్జసంఖ్యాన్యాయ యోగ్యం సిద్ధావస్థాపన్నమ్, ‘ప్రదభిహితో భావో ద్రవ్యవత్ ప్రకాశతే’ ఇతి భాష్యాదితి” (సి. కా. 3౧౮౪ సూ. బాలమనోరమావ్యాఖ్య). “ద్రవ్య. న... ..వాక్యకరణోక్తే లిజ్జసంఖ్యాన్యాయని పదార్థే.....” (శబ్దస్తో). తిజ్జుచే వాచ్యమగుభావము కర్తృసాధ్యమయి యుండునుగాన దానికి లింగసంఖ్యాన్యాయ యోగ్యత యుండదు. కృత్ప్రత్యయవాచ్యమగు భావము ద్రవ్యమువలెని లింగ సంఖ్యాన్యాయయోగ్యమగుచు సిద్ధావస్థ నందియుండు క్రియాసామాన్యము. కర్తృకర్త కారకాదుల కర్థమీవటకు కాంక్షపరిచ్ఛేదమునఁ జూపబడెను. భావార్థక కృత్తుల యదాహృతులు: ఆక = బంధనము, గోరిక = వాంఛ, ఆడిక = నింద, కర్తృకోదాహృతులు:—మొలక = నవోద్భిదము, మూఁక = సంఘము, వీలిక = చాలమండు, ఓడిక = స్తోత్రము. కర్తృకోదాహృతి:—గోరిక = వాంఛితము.

‘ఆఁక - మొలక’ అను రెండును “కవర్ణకం బలుగ్వాదులకగు” అనెడి బా. కృ. 3 సూత్రముచేతనే సాధ్యము లగుచున్నవి. అట్లున్నను “ఆ.క” అనునది (ఆఁగు+క) ‘ఆఁగు’ థాతువుపై భావార్థక ‘క’ ప్రత్యయము నిల్పుటచే సిద్ధించును. ‘మొలక’ అనునది ‘మొలచు’ థాతువుపైని గర్తర్థక ‘క’ ప్రత్యయము నిల్పుటచేత సిద్ధించును. ‘ఆఁక’ అనుదానికి ‘ఆఁగుట’ అనుభావ (థాత్వస్థక్రియ) మధము కాన నిచటి క ప్రత్యయము భావార్థకము. ‘మొలక’ అనుదానికి ‘మొలచునది’ అని యర్థము కాన నిచటి ‘క’ ప్రత్యయము కర్తర్థకము. మొలక=(నవోద్భిదము) మొలచునది = మొలచుట యను వ్యాపారమునకుఁ గర్త. ఇట్లే యంతటను గృత్తుల యర్థములను గ్రహింపవలయును. ‘కోఁక’ థాతువుపై బా. కృ. ౧౨ సూత్రముచొప్పున ‘ఇక’ ప్రత్యయము నిల్పినది. ‘వానికి విద్యయందుఁ గోరిక కలదు’ అనుచో ‘కోరిక’ శబ్దము భావార్థకమగు ‘ఇక’ ప్రత్యయముతోఁ గూడినదనఁదగును. “వానికి దేవుడు కోరికల నిచ్చెను” అనుచోటి కోరికశబ్దము కర్తార్థకమగు “ఇక” ప్రత్యయంత మనఁదగును. “కోరికలను = కోరఁబడినవానిని” అని యర్థమగుటచే నిట ‘ఇక’ ప్రత్యయము కర్తార్థకమని యెఱుంగునది. ఇట్లే యొక్క థాతువుపై నొక్కటై ప్రత్యయము నిల్పినపుడును సందర్భవశమున నట్టికృత్తున కర్థములు భిన్నము గానుండుటను సూత్రమరయునది. సూరిగా రుదాహరించినవాని యర్థములు:—ఆఁగు+క (బా. కృ. 3 సూ). = ఆఁక = ఆఁగుట - భావార్థకము - మొలచు+క (బా. కృ. 3 సూ). = మొలక = మొలచునది - కర్తర్థకము. ఏలు+క (బా. కృ. ౧౨ సూ) = ఏలిక = ఏలువాఁడు - కర్తర్థకము. కోరు+ఇక (బా. కృ. ౧౨ సూ), = కోరిక = కోరుట = వాంఛ - భావార్థకము. కోరఁబడినది = వాంఛితము - కర్తార్థకము. మూఁగు+క (బా. కృ. 3 సూ). = మూఁక = మూఁగునది - కర్తర్థకము. ఆడు+ఇక (బా. కృ. ౧౨ సూ). = ఆడిక = ఆడుట = నిందలాడుట = నింద - భావార్థకము. ఒడు+ఇక (బా. కృ. ౧౨ సూ). = ఓడిక = ఓడునది = పాటునది = ప్రవహించునది = ప్రవాహము = స్తోతస్సు - కర్తర్థకము. కొన్నిటికిఁ బ్రయోగములు:—“ఆ క. వి. (√ఆఁగు) నిరోధము.....గీ. ఆఁక లేక యెవ్వని జలాశయమున | మండు వేసవియందును మనుజుకోటి | యవబృథ స్నాన పానంబు లాచరించు (భార. ఆరు. ౨ ఆ. 3౮౬ సూ. రా. సి).” (ఎవ్వని జలాశయమున = ఎవఁడు త్రవ్వించిన చెలువున. అవబృథశబ్దము = యజ్ఞాంగభూతస్నానార్థకమైయైన నీట స్నాన మూత్రార్థమున సోమయాజిచేఁ బ్రయత్నమయ్యెను). “మొలక - వై - వి - ౧ అంకురము - ౨ అంకురితదీజము. వ. చతురహలికుండు సల్లు పరువంపు మొలకల

చెలువున.....(భార. విరా. ౫ ఆ. ౬౦ గద్యము. శ. ౮).” “మూఁక. దే - వి - గ సమూహము.....సీ. మూఁకల విరియించి వీఁక నాచార్యాది యోధుల నెల్ల నొక్కచేసకు | వెలిది.....(భార. ద్రోణ. ౨ ఆ శ. ౮).” “ఆడిక. వి. (√ఆడు).....౨ నింద - అపవాదము. సీ. కువలయంబు దివంబుఁ గూల్చు నాడిక.....(వసు. ౧ ఆ. ౧౦౭ పు).” (సూ. రా. ని.) “ఓడిక - వి. (√ఓడు .....) ప్రవాహము. క..... | ఓడికలయి పువ్వుఁ దేనె లురలఁగ నొప్పెన్. (హరి పూ. ౨ ఆ. ౧౧౭).” (సూ. రా. ని.).

ఇటం గృత్కగ తపవేములు పరంబులగునపుడు క గ

బాలవ్యాకరణ చ య వలకు లోపంబగు, ౨.

వివృతి కృత్యంబంధులగు కాదులు పరంబులగునపుడు ధాతువు
 ౩౫౬ విషయము నంతంబులగు క గ చ య వలకు లోపంబగు.
 మీఁది లక్ష్యంబులం జూడంబడు.

సంతేనని. ౩౫౬ విష:—ఇటన్ = ఈ కృదంతపరిచ్ఛేదమునందలి, కృత్ = కృత్ప్రత్యయములయొక్క, “క - గ - త - ప - వ - ఇములు = పరంబులగునపుడు కృత్ప్రత్యయముల మొదటనున్న - ‘క - గ - త - ప - వ’ అను హల్లులలో నేడి యైనను, ‘ఇమి’ (బా. కృ. ౮ సూ). ప్రత్యయము పరిమైనను, ధాతువుతుమిను, క - గ - చ - య - ప - వలకున్ = “క - గ - చ - య - వ” అనువాని లో నే హల్లునకైనను దానిమీఁది స్వరముతోఁగూడ, లోపంబగు = లోపము కల్గును. క్రియాపరిచ్ఛేదాదినున్న ‘ధాతువునకు’ అనునది క్రియాపరిచ్ఛేదాంతము వఱకేకాక కృదంత పరిచ్ఛేదాంతమువఱకును నధికార సూత్రమగుటచే నిందును ననువృత్తమగుచు గావుననే సూరి యీసూత్రపు వివరణమునఁ ధాతువు నంతంబు లగు క - గ - చ - య - వలకు లోపంబగునని వివరించెను. “మీఁది లక్ష్యంబులం జూడంబడున్” అనఁగా. “కవర్ణకం బలుగ్వాదుల కగు” (బా. కృ. ౮ సూ). అనునది మొదలగు సూత్రముల లక్ష్యములలో నిట్టి కాదులలోపము చూడ నగునుగాని నిందు వేఱుగ నుదాహరింపఁబడ లేదని తాత్పర్యము. వెనుకటి సూత్ర మున నుదాహరింపఁబడిన ‘ఆఁ’ మున్నగు లక్ష్యములందును నిట్టిలోపము సంభవించియే యున్నది. “ఆఁ+క” అనుచో ‘గు’ వర్ణలోపము రాఁగా ‘ఆఁ’ అని యయ్యెను. ‘మొలచు+క’ అనుచో ‘చు’ వర్ణలోపము రాఁగా “మొలక” అని యేర్పడెను. ‘మూఁకు+క’ అనుచో ‘గు’ వర్ణలోపము కల్గఁగా ‘మూఁక’ అని యేర్పడెను. ఇట్లే యతఁడను ‘కా’దుల లోపము నరయునది. ‘ఇటన్’ అను సూత్రస్థ

దశముచే వ్యతిరేకాద్యర్థములందు వచ్చు 'కజీ' అను కృత్యైత్యయ కకారపరకత్వమున "కాదులకు" లోపము రాదు. ఉదా:—కలుగు+కజీ = కలుగక. మొ.

కవర్ణకం బలుగ్యాదుల కగు. 3.

అలుగు - అలుక. ఆగు - ఆక. ఎలుగు - ఎలుక.

ఇట బిందులోపంబు. ఇట్లు గొన్నింట గ్రహించునది.

కడగు - కడక. కలగు - కలక. కాగు - కాక.

బాలవ్యాకరణ తునుగు - తునుక. నడచు - నడక. నలగు -

నలక. పోవు - పోక. మడగు - మడక. మలగు -

మలక. మునుగు - మునుక. మూగు - మూక.

మొలచు - మొలక. వచ్చునకు రా - రాక. వంగు -

వంక. వీగు - వీక ఇక - క - పులు పరంబులగు

నపుడు కనునకు దీర్ఘంబగు - కానుక. కినియు -

ముదియుల కుత్వంబు నగు. కినియు-కినుక. ముదియు -

ముదుక. ఇత్యాదు లలుగ్యాదులు.

సంజీవని. 3౫౭ విష:—“అలుగు” మొదలగు ధాతువులకు భావాద్యర్థములందు 'క' ప్రత్యయ మగునని యర్థము. సూరి యుదాహరించిన 'అలుగు' ప్రభృతులలో “నడచు - పోవు - మొలచు - వచ్చు - కను - కినియు - ముదియు” అనునవి తప్పక దక్కిన ధాతువులెల్ల 'గు'వర్ణాంతములై - వానికి 'క' ప్రత్యయము పరమగునపుడు, ధాతువు తుదినున్న 'గు'వర్ణము బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున లోపింపగా “అలుగు+క = అలు+క = అలుక” అనురీతిని రూపములేర్పడుచు. 'క' ప్రత్యయ కకారము పరుషమగుటచే నది కరమగునపుడు బా. సంజ్ఞా. ౧౬ సూత్రముచొప్పున (౫౦-౫౧ I విష) ధాతువునందలి బిందువు నిలుచుట కర్హత కలదుగాన సాధారణముగా నట్టిబిందువు లోపింపదు. ఉదా:—వంగు - వంక. ఆగు - ఆక. కడగు - కడక. కలగు - కలక. కాగు - కాక. నలగు - నలక. మడగు - మడక. మలగు - మలక. మూగు - మూక. మొ. “ఎలుగు - ఎలుక - ఇట బిందు లోపంబు ఇట్లు గొన్నింట గ్రహించునది” అను సూరిగారి వివరణముచొప్పున 'ఎలుక' మున్నగువానియందు శుంభము నిలువక లోపించుటయుఁ గలదని యెఱుంగవలెను. ఉదా:—తునుగు - తునుక. మునుగు - మునుక - మొ. బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయముద్రణములందును దర్వాణి పెక్కుముద్రణములందును 'మలగు - మలక' అనియే యుదాహరింపఁబడి

యున్నది. కాని పేటికావ్యాఖ్యాత 'మలఁగు - మలక' అని సబిండుకముగ నుదాహరించెను. కొన్ని బాలవ్యాకరణ పుస్తకములందును నట్టి సబిండుకరూపము చూడఁబడుచున్నది. బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యలోఁ బ్రథమ ద్విత్వీయముద్రణములు రెంటును "మలక - మలక - ఇట్లు అర్థబిందుసహితమును బిందురహితమును నయిన రెండుకృద్ధములును 'మలఁగు' వలన నైనరూపములె" (బా. గు. ప్ర. 3౧౦ పు) అని వ్రాయఁబడియున్నది. కాని 'మూకుడు - తురక' అను నర్థములుగల నిర్బిండుకమలకకృద్ధము 'మలఁగు' ధాతుజయని విశ్వసింపఁదగి యుండలేదు. బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్విత్వీయముద్రణములలో నిర్బిండుకముగాఁ బడవట ప్రామాదికమని తోచుచున్నది. "మలక - దే - వి - గ చిక్కు.....౨ చుట్టు - పాప తరిత్రాటి మలకల (కాశీ. ౫ ఆ. శ. ర)." అను రీతిగల ప్రయోగములచే నిది సబిండుకమనియే విశ్వసింపఁదగియున్నది. "మొలచు+క = మొలక. నడచు+క = నడక" అను చోటులందు 'క' ప్రత్యయ పరకత్వమున 'చు'వర్ణమునకును, "కినియు+క = కినుక. ముదియు+క = ముడుక" అను చోటులందు 'క' ప్రత్యయ పరకత్వమున 'యు'వర్ణమునకును, బా. కృ. ౨ సూత్రముచేత లోపము సంభవించెనని యెఱుంగునది. అంతియ కాక "కినియు+క = కిని+క = కిను+క = కినుక. ముదియు+క = ముది+క = ముదు+క = ముడుక" అనురీతిని ధాతువులోని - 'ని - ది' అనువాని మీఁది 'ఇ'కారమునకు 'ఉ'కారాదేశమును నయ్యెనని "కినియు ముదియుల కుత్వంబు నగు" అని సూరిగారే వివరించిరి. 'వచ్చు+క = రా+క = రాక' అనుచో వచ్చు ధాతువునకు రాదేశము క ప్రత్యయ పరకత్వమునందునయితము గల్గు నని (చూ. బా. క్రి. ౯౦ సూ). "వచ్చునకు రా" అనుచు సూరియే వివరించెను. "కను+క = కాను+క = కానుక" అనుచో 'క' ప్రత్యయ పరకత్వమున 'కను' ధాతు 'క' కారముమీఁది స్వరము దీర్ఘమగుననుచు సూరి "ఇక - క - పులు పరంబులగు నపుడు కనునకు దీర్ఘంబగు" అను వాక్యముచే విశదపఱచెను. క ప్రత్యయ పరకత్వమందేకాక - "ఇక - (బా. కృ. ౧౨ సూ) పు (బా. కృ. ౧౧ సూ)" అనునవి పరమగునపుడును నిట్టి దీర్ఘము కల్గునని సూరివివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. ఉదా:—కను+ఇక = కాను+ఇక = కానిక. కను+పు = కాను+పు = కానుపు. అర్థములు:—అలుక = కోపము = అలుగుట. (భావార్థకము). ఆక = నిరోధము (భావార్థకము). ఎఱుక = పరిచయము = ఎఱుఁగుట (భావార్థకము). "జ్ఞానము - సోదె - గుఱుతు - బోధితిశ్చాస్త్రమును అర్థమగునపుడు కరణార్థమందు (సాధనార్థమందు) కవర్ణక మనవలెను, దీనిచేతను యుక్తాయుక్తములు మొదలైనవి

తెలియఁబడునని వ్యుత్పత్తి చెప్పునగును. యుక్తాయుక్త వివేకమునకు జ్ఞానము సాధనముగదా. పరోక్షమైనసంగతి తెలియుటకు సోదె సాధనము (కరణము). వస్తునిర్ణయంబునకు గుఱుతు సాధనము. అగతానాగతములు తెలియుటకు బోధిత్వాస్త్రము సాధనము. సాధనములైన జ్ఞానాదులను తెలుపుచున్నందున నెఱుకకబ్బము కరణార్థకము." (బా. గు. ప్ర. ౪౩౨ పు. ద్వి. ము). కడఁక = పూనిక = కడఁగుట. (భావార్థకము). కలఁక = సంక్షోభము - కాలుష్యము - కలఁగుట (భావార్థకము). కాఁక = తాపము - కాఁగుట (భావార్థకము). తునుక = భంజము - ముక్క - (తునిఁగిరది - కర్తృత్వము). నడక = గమనము - నడచుట (భావార్థకము). నలక = నలఁకువ = నలఁగుట (భావార్థకము). పోక = గమనము - పోవుట (భావార్థకము). మడక = మడుఁగువస్త్రము (బాగుగ మడుఁగునది - కర్తృత్వము). మలక = మెలిక (భావార్థకము). మునుక = మునుఁగుట (భావార్థకము). మూఁక = సంఘము (మూఁగునది - కర్తృత్వము). మొలక = అంకురము - నవోద్భిదము (మొలచునది - కర్తృత్వము). రాక = ఆగమనము - వచ్చుట (భావార్థకము). వంక = వంకర (వంగునది - కర్తృత్వము). వీక = విఱ్ఱివీఁగుట - ఓడుట (భావార్థకము). కానుక = కానిక - (ఉపాయము - దాతలచే శ్రద్ధతోఁ జూడఁబడునది. లేదా గొప్పగాఁ జూడఁబడునది). (లేవా - గౌరవముగఁ బొందఁబడునది. కర్తృత్వము). కిరుక = కోపము - కినియుట (భావార్థకము). మగుక = వృద్ధుఁడు ముదిసినవాడు - ముదిసినది (కర్తృత్వము).

కృత్ప్రతిష్ఠయములకు మిక్కిలి యధికముగా సూరి యుదాహృతుల నిచ్చుట చేత వానికెల్లఁ బ్రయోగములు చూపిన నతినిస్తరమగుననియు, నోక్కొక రూపమున కనేకార్థము లుండుటచే వానికెల్ల నుదాహృతుల నిద్దినచో నింకను నతి విస్తృతీయగుననియు నట్టి ప్రయోగములు శబ్దరత్నాకర సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువులందు విపులముగా నుదాహరింపఁబడి యుండుటచే వానినే మరల నెక్కింపనేల యనియు నీచరిచ్చనమునఁ బ్రయోగప్రదర్శనము సంతోషింపఁబడియె. కేవలము చూపఁదగినవని తోచినవి మాత్ర మే చూపఁబడును. ప్రయోగములు:—
ఉ.....ఉద్భటుం । డై నెగ నెన్ సమీరసుతు నల్మకుఁ బ్రాకిడినట్లు వీకతో (భార. విరా. ౨ ఆ. 370). క. ఎఱుక గలవారి చరితలు । గఱచుచు..... (భార. ఆది. 3. ఆ. ౨౦3). గీ. రాజునకుఁ గీడుపుట్టెడు రాజ్య మడఁగు । ననుచు నెఱుక చెప్పెడు బోధిత్వాధములను । .....(విజ్ఞా. ప్రా. ౧౩2 సూ. రా. ని). నీ, ...పాంచాలతనూజపంచకముఁ గోలు (తే.-గీ.) పోకఁజేసియు గెల్పు గెల్పుగ

మదీయ । బుద్ధి గైకొనదయ్యెడు.....(శాంతి. ౧ ఆ. ౬). ఉ. ఏను సుమాలి
కూతుర మునీశ్వర మిమ్మిటఁ దండ్రీ పంపునన్ । గానగ రాకయంచు.....
(నిర్వ. 3 ఆ. ౫౦). ఆ.వె. ఎచటనుండి రాక యెవ్వరి సుత వేమి (నిర్వ. 3 ఆ.
౪౯ ప). చ.....గాయకా । ది పరిజనంబుతోఁ జని తదీయసమీరుడుడు దన్నుఁ
గానరా । క పగిది వీచిన గొలువు గైకొని యిం పెద నాదరించుచున్ (నిర్వ. ౪ ఆ.
౨౪). (రాకయొక్క పగిది = రాక పగిది). ఇత్యాదు లడంగ్వాదులనుటచే నీయం
డంగ్వాదు లాకృతిగణము. ఇదియె యననేల? ఈ కృత్తుల సూత్రములెల్ల నాకృతి
గణవిషయకములే.

ఇమివర్ణకంబు కలుగ్వాదుల కగు. ౪.

బాలవ్యా. కలుగు - కలిమి. ఓరుచు - ఓరిమి. కూరుచు - కూరిమి.

3౫౮ విషయము నేరుచు - నేరిమి. వేలుచు - వేలిమి. బడియు -

బడిమి. బ్రదుకు - బ్రదిమి. ఒడ్డు - ఒడ్డిమి. తాలు -

తాలిమి.

సందేహి. 3౫౮ విషయము:—కలుగు మొదలగు ధాతువులకు భావాద్యర్థము
లందు 'ఇమి' ప్రత్యయమగు నని యర్థము. సూరి యుదాహరించిన కలుగు ప్రభృ
తులలో 'ఒడ్డు' 'తాలు' ధాతువులు తప్పఁ దక్కిన యన్నిటికిని బా. కృ. ౨
సూత్రముచొప్పున సంత్యవర్ణలోపము కలుగఁగా బా. సంధి. ౧౧ సూత్రము
చొప్పున నపదాది స్వరసంధి నిత్యముగా వర్తిల్ల "కలుగు+ఇమి = కలు+ఇమి =
కలిమి" మున్నగురూపము లేర్పడును. 'కలుగు' అనువాని తుది 'గు'వర్ణమును,
'ఓరుచు - కూరుచు - నేరుచు - వేలుచు' అనువానితుది 'చు'వర్ణమును, 'బడియు'
అనువానితుది 'యు'వర్ణమును, 'బ్రదుకు' అనువానితుది 'కు'వర్ణమును 'ఇమి'
ప్రత్యయపరకత్వమున బా. కృ. ౨ సూత్రముచే లోపించెనని యెఱుంగునది.
బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయముద్రణములందు నైతము 'తాలు - తాలిమి'
అనియే యున్నది. 'ఓర్పు - సహించు' అను నర్థముగల 'తాలు' అనునది లఘు
లకారయుక్త ధాతువే యని సూరి తలంచెయ్యుండును. శోశములందు "తాళు
స - క్రి. సహించు - ఓర్పు.....అ - క్రి. (క - తాళు - త - తాళి).
ఆగు - నిదానించెయ్యుండు....." (సూ. రా. ని). అని తాళుధాతువు
ద్రావిడమూర్ధస్థ లకారయుక్తముగా నుదాహృతమైయున్నది. ల ధ లకు యతి
ప్రాసమైత్రి లాక్షణిక సప్థతమగుటచేతఁ గవిప్రయోగములనుబట్టి యిట సందేహ
నిర్ణయము చేయుటకు శక్యము కాకున్నది. 'తాళు' ధాతువునకు భారతమందుఁ

1716 'వేల్పు' కాదు. వేల్పు. 'కలిమి' కలిముఠాతుజము కాదు. [3710 వి. సంజీ.]

బ్రయోగము లభింపలేదు. సూ. రా. నిఘంటుకారులు తాలిమిశబ్దము 'తాలుచు' థాతువునుండి యేర్పడినదనుచు నిట్లు వ్రాసిరి. "తాలిమి - (త్రి) వి. (✓ తాలుచు - త. తాళమై). ౧ తుమ - బయ్య". (సూ. రా. ని). తాలుచు థాతువు తుది 'చు' వర్ణము 'ఇమి' ప్రత్యయ పరకణ్యమున బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున లోపించి "అపదాది నిత్యసంధి" కల్గగా 'తాలిమి' అను రూప మేర్పడనగును. తాలుచు - థాతువును తాలిమిశబ్దమును భారతప్రయుక్తములై యున్నవి. ఈ సందర్భమును బట్టి "తాళం అని థాతువుగా నున్నపు డలఘు లకారముతో నుండును. ఈ శకారము కృదంతత్వావస్థయందు లఘు లకారము 'తాలిమి' అగు" (బా. గు. ప్ర. ౪౩౪ పు. ద్వి. ము) అనెడి గుప్తార్థప్రకాశికా కల్పనము సరికా దనదగును.

కలుగు+ఇమి = కలిమి - కలుగుట - భావార్థకము. "కలిమి - భావార్థక మైనచోఁ గలియుట యర్థము. 'ఇట్టి మహిమకలిమికఁ గత మెయ్యది' (భా. ఆర. ౪ ఆ.)" (బా. గు. ప్ర. ప్ర. ము. ౩౧౧ పు. ద్వి. ము. ౪౩౩ పు). అనెడి గుప్తార్థప్రకాశిక వ్రాత ప్రమాదవంత మనదగును. 'కలియు' అను థాతువు నుండియుఁ బ్రకృతసూత్రముచే 'కలిమి' అను రూపమును సాధింపనగునుగాని యట్టిది సూరిచే నుదాహరింపబడలేదు. కలిమిశబ్దమునకు 'కలియు' థాత్యర్థమునఁ బ్రయోగమును జూడట్టుదు. కలుగు+ఇమి = కలిమి = సంపద. అధికరణార్థకము. దీనియందు (సంపదయందు) సుఖాదికము గలుగునని వ్యుత్పత్తి నరయునది. ఓరిమి = సహనము (భావార్థకము). కూరిమి = ప్రేమము - స్నేహము. (కరణార్థకము - దీనిచేతఁ బ్రీతిని గూర్చునని వ్యుత్పత్తి నెన్నునది). శేరిమి = చతురత = నేర్పుట (భావార్థకము). వేలిమి = హోమము = వేల్పుట (భావార్థకము). బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయముద్రణములందును దర్వారతి ముద్రణములన్నిటియందును "వేలుచు = వేలిమి" అనియేయున్నది. "బా - గు - ప్ర. బా - సా - వే." వ్యాఖ్యాతలును 'వేలుచు - వేలిమి' అనియే నిర్వహి, కాని "హోమముచేయు" అను నర్థముగలది 'వేలుచు' థాతువెకాని "వేలుచు" థాతువుకాదు. "వేలుచు - దే. స - క్రి. హోమూగ్నియందు నేయిమొదలగువాని సమర్పించు. (రూ - వేల్పు) ..... " (శ-ర). "వేలుచు - దే - ప్రే. వేలఁజేయు. (రూ - వేల్పు)... .....౨ కడుగు." (శ-ర). 'వేలిమి' అనెడు వకారరేఫ సంయుక్తరూపమే శోశములందులేదు. బడిమి = (దృష్టి దోషాదిపరిహారార్థము) దిగఁడుడుచుట (భావార్థకము). "బడిమి - దే - వి - ౧ బడియుట. ౨ చక్రకారభ్రమణము. 'ద్వి - పురిచుట్టు బడిమిగాఁ ద్రిప్పి'. (సారంగధరచరిత్రము - ద్వితీయ, భా. ౭ శంఖ

[బా. కృ. ౫ సూ.] బడిమి = దిగఁడుడుచు. 'బడ్డిమి.' 'సూ. రా. ని.' విడిచెను. 1717

కవి) 3 భూతబలి." (శ.ర). "బడియు. దే. స. క్రి. (దృష్టిదోష రహితార్థము) దిగఁడియు. నై. 3 ఆ" (శ. ర). చక్రాకార భ్రమణ మను నర్థమునుబట్టియే 'బడియు' థాతువునకు 'దిగఁడుడుచుట' అను నర్థముగల్గెనని తోచెడిని. ఉప్పు - తాల్చినమిరపకాయలు - కసుపుమెళుకులు - ములకాకులు ('ములక' అందురు) దృష్టిదోషము తగిలినవానిచుట్టును ద్రిప్పి వీధిలో పాటవేయుదురు లేదా యా వస్తువులను ప్రాయ్యంలోవేసి కాల్చురు. "దిగఁడుడుచు. దే. స. క్రి. (దిగన్ + తుడుచు) (దృష్టి దోషము మొదలైనవానికి ఉప్పు మిరపకాయ లోనగువాని) చుట్టివేయు." (శ. ర). బ్రదిమి = జీవనము = బ్రదుకుట (భావార్థకము). బడ్డిమి = పంచెములో నొడ్డిన ధనాదికము. (కర్తార్థకము. పంచెమునం దొడ్డబడినది). "బడ్డిమి. దే. వి. బడ్డు - పంచెము. 'వ' ఆశకుని యాడి యుధిష్ఠిరుం దొడ్డిన యొడ్డిమి యెల్లగెలు చుచు వచ్చె (శ.ర. ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౨ గద్యము)." (శ. ర). ఇట్లు సూరియు శబ్దరత్నాకరకర్తయు వచించి యుండఁగా దీనిని సూ. రా. నిఘంటుకారు లుజ్జగించు టకుఁ గారణము తెలియకున్నది. తాలిమి = ఓర్పి - సహనము. (తాలు థాతు జన్య మనుపక్షమున భావార్థకము. తాలుచు థాతుజన్యమనుపక్షమున సధికర తార్థకము. దీనియందు నైర్ద్యము తాల్చునని వ్యుత్పత్తి నరయఁదగును.)

ప్రయోగములు:—క. కలిమియ చుట్టల జేర్చుం | గలిమియ చెలులను ఘటించు.....(భార. శాంతి. ౧ ఆ. ౫౧). ఉ. ప్రాయము కల్పి నొక్కటన భవ్యధృతిన్ మహనీయశీలతన్ | .....వృద్ధుడవు గావె.....(ద్రోణ. ౧ ఆ. ౬౪ ప). గీ. తాల్చి పులులోట యడఁకువ తగవు మెలపు | (విరా. ౨ ఆ. 3 ప). క.....ఉ | త్రమరూపము గోరువారు తాల్చురు దానిన్ (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౪౦ ప). తే-గీ. బ్రహ్మలోకంబు కాశికి బడిసివాటు (కాశీ. 2 ఆ. శ. ర). ఉ... ..భీష్ముడను సాగరముం గడవంగ నీడఁగా | నేరిమి యెట్లాకో కలుగనేరెచ్చి శిఖండికి నేమి సేయుదున్ (భీష్మ. ౧ ఆ. ౫౪).

తజ్జ్వల్లకంబు చేయ్యాదుల కగు. ౫.

చేయు - చేత. ఆలయు - అలత. కూయు - కూత.

కాలవ్యాకరణ కోయు - కోత. గీయు - గీత. నేయు - నేత.

వివరము. పూయు - పూత. పోయు - పోత. మూయు -

3౫౯ వివరము. మూత. మేయు - మేత. మ్రోయు - మ్రోత.

రోయు - రోత. లాయు - లాత. వ్రాయు -

వ్రాత. వ్రేయు - వ్రేత.

సంజీవని. 3౫౯ విషయము—చేయు ప్రభృతి ధాతువులకు భావాద్యర్థములందు తజ్ ప్రత్యయమగు నని యర్థము. ప్రాయశఃకముగా 'యు' వర్ణాంత ధాతువుల కీ ప్రత్యయమువచ్చు ననఁదగును. డాయు - దాయు - కలయు - కలియు - కాయు - సాయు - మాయు - మున్నగు ధాతువులం దీ ప్రత్యయము చూపట్టఁగఁజేసి యు వర్ణాంతములకని సూత్రించుటకు వలనుపడదయ్యె. ఇట్లు జేత్తుగాన బా తత్స. ౧౯ సూత్రముచొప్పున బిండుపూర్వకం బగు. 'అలత - అలంత' మున్నగు రితిని ప్రాస్వముమీఁద ఖండపూర్ణములు రెండును నిల్పును. తజ్ వర్ణక పరకత్వమున బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున ధాతువు తుది నన్న 'యు' వర్ణము లోపించును. ఉదా:—చేయు+తజ్ = చే+తజ్ = చేత. ఇట్లే యంతటను బ్రక్రియ నరమునది పెక్కుచోట్ల నీ ప్రత్యయము ట ప్రత్యయమువలెనే (బా. క్రి. 3౫ సూ) భావార్థమందు వచ్చుటయు వ్యాపారార్థము మాయని రితి నర్థము నిచ్చుటయు భావార్థకాదులలోఁ జేరి కర్తకుఁ బ్రథమాంతత్వమును ఘటించు టయుఁ జూడఁజూచును "చేత = కృత్యము = పని. ప్రేత = దెబ్బ. గీత = రేఖ. మూత = మూయు పనిముట్టు = మూకుడులో నగునది. మేత = గడ్డి మొదలగు పశువుల యాహారము." మున్నగు స్థలములయందు భావార్థభిన్నము లగు నర్థ విశేషములు దీనికి వెలయుచుండుటచేతను సర్వక్రియా సాధారణము కాకుండుటచేతను నది భావార్థక 'ట' ప్రత్యయమువంటిది కాదనియుఁ గ్రియాప్రక రణమున నుపదేశింపఁదగినది కాదనియు నెఱుంగునది.

చేత = చేయుట (భావా). చేత = పని = కృత్యము. (కర్తార్థకము-చేయఁ బడునది). అలంత = అలత = అలయుట. (భావా). కూత = కూయుట-(భావా). కూత = మొఱ - (కర్తా - కూయఁబడునది). రోత = రోయుట (భావా). గీత = రేఖ - గీటు (కర్తా - గీయఁబడునది). నేత = నేయుట (భావా). పూత = చంద నాదిఁగర్ప - (కర్తా - పూయఁబడునది). పోత = పోయుట - (భావా). మూత = మూయుట (భావా). మూత = మూనెడు పనిముట్టు - మూకుడులోనగునది (కర్తార్థకము - బిందెలు మున్నగువానిని మూయునది). మేత = మేయుట (భావా). మేత = పశ్వాద్యాహారము (కర్తా. మేయఁబడునది). మ్రోత = ధ్వని (కర్తా. మ్రోయఁబడునది). రోత = జుగుప్స. రోయుట (భావా). రోతలు = ట్టులు - (కర్తా. రోయఁబడునది). లాత = ఉద్రేకించుట (భావా). వ్రాత = వ్రాయుట (భావా). వ్రాత = లేఖనము (కర్తా. వ్రాయఁబడునది). వ్రేత = వ్రేయుట (భావా). వ్రేత = దెబ్బ (కర్తా. వ్రేయఁబడునది). "వ్రేత - వ్రేయు

టయు, కార్యకారణాభేదోపచారంబుచేత వ్రేయుటవలన (కలిగి)దెబ్బయు నథ ములు. క. ఆసూర్యభానుః డీక్రియ | వ్రేసేయపురిఘ దనుజవిభుః డధిక బలో | ల్లాసమునఁ బుచ్చుకొని పొడి | చేసె నసురు లార్య నతని శిర మొక వ్రేతన్ (నిర్వృ ర ౮) (దెబ్బచేత) భావాత్థక ప్రత్యయమైనను నీయ్యమందు (కార్యము కారణ ములో సభిన్నమన్న బుద్ధిచేత నిటు ప్రయోగింపఁబడియే" (బా. గు. ప్ర. 3౧౨ పు). ఈరీతిగ "గీత (గీతః)బడునది, అనిన కర్తృభూతుడు (దజ్జ్వకము ; గీటు అర్థము)" (బా. గు. ప్ర. 3౧౨ పు). అనుచో నేల వ్రాయఁడయ్యెనో? గీయుట చేతనే కదా 'గీతః=గీటు'. వర్షదును. ప్రయోగములు:—ఉ. కావున మేలునేయదె జగజ్జనశోకికి రాజునాజ్ఞమై | 'బోవుట' మాతనిం దగినపూజలఁ దృప్తునిజేత,..... (శాంతి. ౨ ఆ. ౨౬౦). "లాయు...గు. లను కాలోగ్రపతంగబింబము క్రియఁగ లాయుఁగ యదీయోగ్ర.....చక్రంబు.....(హరి. ఉ. ౭ ఆ)."(శ. ర).

కువ వర్ణకం బడంగ్వాదుల కగు. ౬.

కాలఃకరిణ అడంగు - అడఁకువ. ఎలుగు - ఎలుకువ. కలంగు -

వివరణము కలఁకువ. నలంగు - నలఁకువ. పెరంగు - పెరఁకువ.

3౬౦ విషయము పొలయు - పొలకువ. మఱుకు - మఱకువ. మెలంగు -

మెలకువ. లోంగు - లోఁకువ. వేగు - వేకువ.

సఁజేసని. 3౬౦ విషయము:—అడంగు ప్రభృతిభాతువులకు భావాద్యర్థములందు. 'కువ' అను ప్రత్యయమగునని యర్థము. అడంగ్వాదులకెల్ల 'కువ' ప్రత్యయ పరకత్వమున బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున ధాతువుల తుదినున్న 'గు - యు - చు' అనువర్ణములు లోపింపఁగా 'అడఁకువ - పొలకువ - మఱకువ' మున్నగు రూపములేర్పడును. 'ఎలుంగు' ధాతువునందుమాత్రము క ప్రత్యయపరకత్వ మందువలెనె (ఎలుంగు+క = ఎలుగ) కువ ప్రత్యయ పరకత్వమందును బిందు సహిత 'గు'వర్ణము లోపించును. ఎలుంగు+కువ = ఎలుకువ. ఇది నిర్బిందుకము. తక్కిన 'అడఁగు - కలంగు' మున్నగు ధాతువులందలి సిద్ధబిందువు లోపింపక నిల్పును. ఉదా:—అడఁకువ - అడఁకువ. కలంకువ - కలకువ. పెనంకువ - పెనఁకువ - మొ. వేగు మున్నగు నిర్బిందుకములు కువ ప్రత్యయయోగమందును నిర్బిందుకములుగనే యుండును. ఉదా:—వేగు+కువ = వేకువ మొ.

అడఁకువ = నమ్రత = అడఁగియుండుట - అణఁకువ - రూపాంతరము (భావా). ఎలుకువ = తెలివి. (కరణ. దీనిచేతఁ దెలియఁబడును). (ఎలుక. భావా). కలఁ కువ = సంక్షోభము = కలఁక = కలఁత. (భావా). నలంకువ = నలంగుట (భావా).

నలఁకువ = ఆపద వ్యాధి - (దీనిచే నలఁత (శ్రమ) కలుగును - కరణా) పెనఁకువ = పెనఁగుట = పెనఁగులాట - (భావా). పెనఁకువ = యుద్ధము (అధికరణార్థకము. దీనియందుఁ బెనఁగలాడుదురు). పాలకువ = బాడ = పోబడి. (భావా). "పాలకువ-దీనియందు సంచరింతురన్న వ్యుత్పత్తిని - మార్గము. ఇత్యాద్యర్థములందు సధికరణార్థకము" (బా. గు. ప్ర. ౪౩౬ పు. ద్వి. ము). మఱకువ = అజ్ఞానము. (కరణా. దీనిచే మఱపు గల్గును). క. ఎఱుకని యెఱుంగక మిమ్మున్ | మఱకువ మార్కొన్న తప్పు మఱపుఁడు.....(ఆర. ౧ ఆ. ౩౨౬). (శ. ర). మెలఁకువ = వర్తనము - జాగరూకతతోడి వర్తనము (భావా). "మెలఁగు - చే - ఆ - క్రి. ౧ వ ర్తించు .....౨ జాగరూకతతోవర్తించు....." (శ. ర). మెలఁకువ = మేలు కొనుట (అధికరణా - దీనియందు మెలఁగుదురు). లోఁకువ = లొంగుట = లోఁగుట (భావా). "లోఁకువ - చే - విణ - ఆధీనము" (శ. ర). అనెడి శబ్దరత్నాకరమును బట్టి కావలయును బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత "లోఁకువ - అడఁగునది. ఇత్యాది విశేషణార్థమునఁ గర్తృత్వమందుఁ బ్రత్యయము. విశేష్యంబగుచో భావార్థకము". (బా. గు. ప్ర. ౪౩౬ పు. ద్వి. ము). అని వ్రాసెను. కాని 'లోఁకువ' అనుదానికి 'లోఁగువాడు - లోఁగునది' అను విశేషణార్థము ప్రసిద్ధముకాదు. వేకువ = ప్రాతఃకాలము. (అధికర. "ఈకాలమందు వేకును = దెల్లవాలును." అని వ్యుత్పత్తిర్థము నరయునది).

ప్రయోగములు:—క.....వి ' చ్చలవిడి భోగింపక వే | డ్దులు సలుపఁగవలయు భటుఁ డడంకువతోడన్. (విరా. ౧ ఆ. ౧౪౦). క. కాన యవ శ్యము పెనఁకువ | గాని యుపాయమున.....(ఉన్మోక్తి ౩ ఆ. ౧౯). "పాలకువ - చే - వి - బాడ - పోబడి . సీ. పాలకువ గనుఁగొన్నఁ బోవు దయ్యంబుల విసరముల్ భీతిచే విస్తరిల్లి. (హంస ౩ ఆ)." (శ. ౪).

టవర్ణకం బాడ్వాదుల కగు నగుచో సంత లోపంబగు. ౨.

ఆడు - ఆట. ఊరు - ఊట. ఊటడు - ఊట
కాలవ్యాకరణ ట. ఏకరు - ఏకట. ఓడు - ఓట. తివురు - తివుట.
ఋణము. తేరు - తేట. త్రిమ్రురు - త్రిమ్రుట. వండు - వంట.
3౬౧ విషయము. పాడు - పాట. మండు - మంట. వండు - వంట.
వేసలు - వేసట. అనుప్రయుక్తంబయిన యాట
శబ్దంబు ప్రాయశఃకంబుగాఁ స్థిబధమంబగు. కోలా
టము - పోరాటము. మండ్రటము. ఇత్యాదులు.

[బా. కృ. ౭ సూ.] క్రియా. 'ట'ప్రత్యయకంటే భిన్నమగు, 'ట'వర్ణకము. 1721

సంజీవని. 3౬౧ విష. ఆడు - మొదలగు ధాతువులకు 'ట'వర్ణకంబు భావా ద్యర్థములం దగును. అట్లగునపుడు ధాతువు తుదియక్షరము (స్వరసహిత వ్యంజ నము) లోపించును. "పండు+ట = పంట" మున్నగు చోటులందు 'డు'వర్ణము లోపించిన 'ట'ప్రత్యయము పైతము బిందుపూర్వకమగుట కర్హమగునచేతాన (బా. సంజ్ఞ. ౧౬ సూ.) నచటిబిందువు లోపింపదు. బా. కృ. ౨ సూత్రము చొప్పున "క-గ-చ-య-వ"అనునవి మాత్రమే లోపించును. ప్రకృతసూత్రపు ట ప్రత్యయము పరమగునపు డన్ననో ధాతువు తుది నేయక్షరమున్నను నది లోపించునని యెఱుంగునది బా. క్రి. 37 సూత్రపు టప్రత్యయము పరమగునపు డిట్టి లోపము కలుగదు ఉదా - ఆడు+ట = ఆడుట. ఆకృతిగణముగాన చెడుట = చెట్ట మొ. (సఖా. ౨ ఆ. 3౧3).

ఆట = ఆడుట = క్రిడ. (భావా). ఊట = ఊరిన ద్రవము. (కర్త - ఊరు నది). ఊటట = ఊటడిల్లుట. విరామము. (భావా). ఊటట = సహాయుడు - ఊటించునది. విశ్రాంతి నీచునది. (కర్త) - ఊటట గల్గించువాడు. గీ. మాటి మాటికి బరికించి మందడిల కెల్ల నూటట యగుచు వర్తిల్ల నేర్తు (విరా. ౧ ఆ. ౯7). ఏకట = అవేక్ష. (భావా). ఓట = పరాజయము = ఓడుట. (భావా). ('ఓటము' అను నపునకలింగసమరూపమును గలదు. 'ఓటమి = ఓటు' అనురూపములును గలవు). తివుట = కాంక్ష = తివురుట. (భావా). తేట = తేజిన ద్రవపదార్థము. (కర్త - మిఁదికిఁ దేలునది). త్రిమ్మట = పర్యటనము = త్రిమ్మరుట. (భావా). పంట = పండుట. (భావా). పాట = గానము. (కర్త. పాడఁబడినది). మంట=జ్వాల. (కర్త - మండునది). వంట = వండుట. (భావా). వేసట = విసుగు శ్రమము. (భావా).

ఆడుధాతు కృదంతరూపమగు 'ఆట' శబ్దము స్త్రీసమమే యయినను నది మఱొకశబ్దమున కను ప్రయుక్తమగునపుడు నపునకలింగసమ మగు ననగా 'ము' ప్రత్యయముతోఁ గూడి యుండును. కోలాటము=హల్లిసక మనెడి క్రిడ (భావా). "కోలాట(ము). వి. (కోల+ఆట, త. కోలాట్టం). హల్లిసకము. స్త్రీలు చేతికోలలతో రాళమువేయుచు పాడుచు చుట్టును తిరిగి ఆడెడు ఒకవిధమగు ఆట.....వ. మోహనాంగు లపారశృంగారంబులు నెఱపుచు కోలాట లాడ (లక్ష్మీవిలాసము)." (సూ. రా. ని). పోరాటము = యుద్ధము - (భావా) (సూ-ప్రాయోగమనుటచే కోలాట - పోరాట మున్నగు రూపములును గలవని యెఱుంగునది). "పోరాట. దే-వి (పోరాడుట). ౧ కలహము ౨ యుద్ధము. తే. గీ. అవినీతుడైన | యా

సుయోదనుతోడి పోరాట దక్కి (ఉచ్ఛో. 3 ఆ.).....(రూ. పోరాటము) -
 యుద్ధమునకు గ. నీరాట వనాటలకుం । బోరాటం బెట్లు గలిగె బురుషోత్తముచే ।
 గా రాట మెట్లు చూసెను । .....(భాగ. ౮ స్కం.).....” (శ. ౮). శా.
 నీటి పో । గాటం వోటగుసాటుఁ జాపుట కరణ్యాటంబు వాచాటమై (భాగ. ౮
 స్కం ౫౭, (‘నీటి । పోరాట నోటమి’ అని సాతాంతరము). నీ. అడరి పోరాటకు
 నదనెనచో.....(భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౫౪). మ.....నీచి త్రంబు పోరాటకుం ।
 జోగజే నిర్ఘటికిం దొలంగి (శల్య. ౨ ఆ. ౪౪). ఇట్లు “పోరాటము - పోరాట”
 అను ద్వివిధమాపములును గన్పట్టుచున్నవి. ద్వి. అనురక్తి గొని యాట కదినివె
 సాక్షి (బృ. 3 ఆ. 3౮౭). క.....మిష్టుం గొనియా । టకు నాతడు
 మనసు చేడ్వడం జింతిల్లున్. (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౭). చ.....మా । ధవుగొని
 యాటలం నమ కృతంబులకు మెటుగిడ్డ యట్లుగాన్. (అశ్వ. ౪ ఆ. ౧౭౪).
 ఇట్లు ‘కొనియాట’ అమాత్రమే మాపట్టుచున్నది. శా..... రిపులం జె
 డాట సూచింపగా. (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౬౭). ఇట్లగుటచేత “కోలాట - పోరాట-
 మండ్రాట అనురీతిని మువర్ణక విరహితమై యాటశబ్దము వ్యస్తమందువలె నుండ
 దని యెఱుంగునది.” (బా.సా.పే. ౫౦౦ పుట) అను పేరికా వ్యాఖ్య యశుశీలన
 మూలక ౬నదిగును. “దీన వ్యస్తమున నిది(ట) నిత్యముగ స్త్రీసమంబై యగు ననుట
 తెల్లము” (బా.సా.పే. ౫౦౦ పుట) అను వాక్యమును సరికాదు. ‘టటుము (కొలుపు)
 కూటము’ మన్నగు రూపములు చూపట్టుచున్నవి. “టటుము = టటు. వి.....”
 (సూ. ౮. ని) “కూటము.....క.....మశిదామక । ములు గట్టుడు
 పెక్కుకూటమున సాంపారన్. (భార. ఉచ్ఛో. 3 ఆ. ౧౫౭). (భావార్థ).
 మండ్రాటము = సంతాపము. (భావా) “మండ్రాటము = మండ్రాటము. దే. వి.
 సంతాపము. శా. శంధ్రేక్షలు నీగతిం జనగ జంభద్యేషి ముఖ్యామరల్ ।
 మండ్రాటం బిదియేల చెప్పదము కామధ్వంసికిన్.....(ఉ. హరి. ౨ ఆ).
 ఇత్యాదులనుటచే నీ యాద్యాదు లాకృతిగణము. సూరి యిట్లు కొన్ని సూత్రముల
 యొద్ద వ్రాయకున్న ను నీకృత్కృత్యయముల గణములెల్ల నాకృతిగణములె.

టు వర్ణకంబు పద్మాదుల కగు, నగుచో నవి యాద్య

బాలవ్యాకరణ త్విగశేవంబులయి దీర్ఘంబు నొందు. ౮.

వికరణము పడు - పాటు. చెడు - చేటు. అడుచు - ఆటు.

3౬౨ విషయసా కలుచు - కాటు. పాడుచు - పోటు. వయచు -

వాటు. వయ - వటు. ఓడు - ఓటు. వ్రేయు - వ్రేటు.

సంజీవని. 3౬౨ విషయము—పడు ప్రభృతిభాతువులకు భావాద్యర్థములందు, 'టు' ప్రత్యయం బగు. అది పరమగునపుడు ధాతువు తొలియచ్చు మీఁదివర్ణంబు లెల్ల లోపించును. అతొలియచ్చు హ్రస్వంబగునేని యది దీర్ఘంబగున. పడు+టు= ప+టు = పాటు. కఱచు+టు = క+టు = కా+టు = కాటు. (భా.వా.గ్రంథ ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములందును 'కఱచు' అని 'ఉ' కారమధ్యముగానె పడి యున్నది. అయ్యది పొరపాటు. "రెండిటికి మించిన వర్ణములు గలవాని విషయ ముననే యాద్యక్షరశేషంబగు నను విధానము సార్థకంబగునని యెఱుంగునది. రెండువర్ణములు గలవానికి ౨. చే అంతిమవర్ణలోపము సిద్ధముగాన నవాన్విని విషయమున దీర్ఘవిధానమే యావశ్యక మగును." (బా - సా - పే. ౫౦౦ పుట.) ఈపేటికాపంతులు కేవలము సజాగ్రత్తగా వ్రాయఁబడినది. ఈసూత్రము వివరణ మున సూరి యుదాహరించిన ద్వ్యక్షరధాతువులు డు వర్ణాంతములును, 'ఏ' చా - వ్రేయు' అనునవియునై యున్నవి. వీని తుదినున్న 'డు'వర్ణముగాని 'యు'వర్ణము గాని బా. కృ. ౨ సూత్రముచే లోపింపనేరదు. ఈ రెండవసూత్రము కృత్ - క - గ - త - ప - వేములు పరమగునపుడుమాత్రమే క గ చ య వలకు మాత్రమే లోపమును విధించుచున్నది. క - గ - త - ప - వేములలోనిది 'టు'వ ర్ణకము కాదు. 'డు'వర్ణము "క గ చ య వలలోనిదియును గాదు. ఈ ౨ సూత్ర మంతిమవర్ణ లోప విధాయకము గాదు. ఎంతచూచికొనకుండ నీవ్యాఖ్య వ్రాయఁ బడెనో తెలియకున్నది. పాటు = పడుట. (భా.వా). పాటు = ఆపడ. (అధికర. దీనియందుఁ బడుదు రనఁగా శ్రమపడుదు రని వ్యుత్పత్తిర్థము). చేటు = చెడుట. (భా.వా). చేటు = ఆపడ. (అధికర - దీనియందుఁ జెబుదురు). ఆటు = ఆడుపు. హతి. (భా.వా). కాటు = కఱచుట. (భా.వా). "కఱచు = ఆభ్యసించు" అను ధాతువున కీ "టు" ప్రత్యయము రాదు. అట్టి ధాతువునకు 'కఱపు' అనునది క్రింత రూపమగును. పోటు = పొడుచుట. (భా.వా). వాటు = వైచుట. (భా.వా). ఏటు = ఏయుట. బా.గ్రంథాగము. (భా.వా). (ఏయు = బాణాదులను బ్రయోగించు). ఓటు = ఓడుట. (భా.వా). వ్రేటు - వ్రేయుట - హతి - (వ్రేయ = నఱకు - కొట్టు. వేయు - వైచు). "వేటు - దే - వి - వ్రేటుయొక్క రూపాంత రము. (అదురువేటు - కూతవేటు మొ.)" (శ. రి.) ఈ శబ్దరత్నాకరమునుబట్టి కావలయు గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యిట్లు వ్రాసెను. "వ్రేటు—దీనికి రూపాంతరము వేటు. కొట్టు - నఱకు - అర్థము. వేయువలన వేటు అను రూపం బయినదని చెప్పఁ గూడదు. అప్పుడు విశేషం బర్థమగుంగాని కొట్టుట యర్థము కాకపోవలసివచ్చును'

(బా. గు. ప్ర. ౪౩౮ భు). ఇది సరికాదు. శబ్దగత్నాకర కర్తయ్యచివ్ లక్ష్యములు 'అదురువేటు - కూతవేటు,' అనునవి నఱకుట యర్థముగల స్థలములు కావుగదా. "వేటు" శబ్దమునకు నఱకుట యర్థమని నిర్ణయించు ప్రయోగమును గుప్తాప్రకాశికాకర్త చూపలేదు. శబ్దగత్నాకరమున వేటు శబ్దరూపాంతరము 'వేటు' అని వ్రాయఁబడుటయు దానికి 'అదురువేటు - కూతవేటు' అని లక్ష్యము లీయఁబడుటయుఁ బొసఁగియుండలేదు. పరిశీలించఁగా వేయుథాతుజమే 'వేటు' శబ్దమని తోచెడిది.

ప్రయోగములు:—ప. కినుకకుఁ జాల కెంతయును గీడ్పడి నా పడుపాటు లెల్ల.....(విరా. ౨ ఆ. ౧౮౬). నీ. దాసత్వ మొంది యదల్పులఁ దిట్టుల నాటులఁ బడుచుండుకట్టి నీచులు (ఆను. ౫ ఆ. ౧౦౭). ఉ. వీటుల మ్రొగ్గువారిఁ గని యించుక కొంకక యర్థమెపునన్ | బోటుల వాతఁ బోవు భటపుంగవులఁ మది మెచ్చుచుక నడిక | వేటులఁ గ్రీడసల్పి పృథివింబడు వీరులఁ ద్రొక్కికొంచు నె | చోట్టులనైన నగ్గలికఁ జొత్తురు నెత్తురు వట్టునాయుచున్. (విరా. ౩ ఆ. ౧౬౪). ఉ. ఎల్లధనంబు నోటువడి తిందు కులేశ్వర.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౯౪ ప).

బాలవ్యాకరణ పవర్ణకంబు తిరియ్యాదుల కగు. ౯.

వివరణము. తిరియు - తిరిపము. కలియున కత్వంబు నగు. కల

3౬౩ విషయము. పము. పాలయు - పాలపము. మురియు - మురి

పము. సొలయు - సొలపము. వలియు - వలిపము.

సంచివని. 3౬౩ విషయము:—తిరియు మున్నగుథాతువులకు థావాద్యర్థము లందు పవర్ణకంబగునని యర్థము. అట్లేర్పడిన తిరిపాదిశబ్దములెల్ల నపుంసలింగ సమములై యగును. తిరియు+ప = తిరి+ప = తిరిపము. బా. కృ. ౨ సూత్రము చొప్పున 'ప'వర్ణక పరత్వమున థాతువుతుది 'యు'వర్ణము లోపించెనని యెఱుంగు నది. తిరిపాది కృదంతములకు బా. ఆచ్చి. ౨ సూత్రమునఁ గ్లిబరమత్వమునంతేసి బా. తత్స. 3౯ సూత్రముచొప్పున 'ము'వర్ణకము రాఁగా. 'తిరిపము' మున్నగు రూపములు సిద్ధించును. కలియుథాతువునందలి 'లి'వర్ణముమీఁది 'ఇ'కారమునకు 'ప'వర్ణక పరకత్వమున 'అ'కారాదేశమగు ననుచు సూరిగారే 'కలియు నకత్వంబు నగు' అని వివరించిరి. దీనినిబట్టి కలియుథాతువునకుఁ బర్యాయమగు "కలయు" థాతువు సూరిగారికి స్ఫురి గోచరము కాలేదా యని యాలోచింపవలసి యున్నది. "కలయు" థాతువునకు 'ప'వర్ణకమగునపుడు 'అ'త్వవిధానమును విశేషవిధిగఁ జేర్చిన నక్కఱలేదు. శబ్దగత్నాకరకర్త 'కల' అను ప్రేరణార్థక థాతువునంద

[బా. కృ. ౯ సూ.] 'తిరిపము = భీక్షుకుడు' అను విశేషణార్థము సరికాదు. 1725

యిది యత్సన్నమైనదని తలంచినట్లు తోచును. "కలపము - దే - వి - గ కలపుట" (శ. ర). "కలపము - వి (√కలపు త. కలపు) కలపుట. నీ. సచ్చందనముకంటె జందనంబున గలపంబు జేసిన కచ్చుగంబుకంటె (పి శకుం ౪-౧౮౬) (కలపంబు చేయు = కలపు)....." (సూ. రా. ని). అని యిట్లు స్పష్టముగా 'కలపు' ధాతువునుండియే యేర్పడినట్లు సూ. రా. నిఘంటువున వ్రాయబడినది. ఈపక్షమున "కలపు+ప+ము" అనుచో ధాతువుతుది 'పు'వల్లము లోపించుటకు విధానము లేకపోవును. బా. కృ. ౨ సూత్రమున "క - గ - చ - య - వ" లకు మాత్రమే కదా లోపము విధింపబడినది. "కలయు ధాతువును దిరియ్యాదిగణములో భావించి నందున 'కలపము' అను రూపంబు సులభంబైనను కలయు ధాతువువలనగూడ నట్టి రూపంబు సిద్ధించుటకై యత్సేంబు విధింపఁబడియె." (బా. గు. ప్ర. ౪౩౮ పు). అని గుప్తార్థప్రకాశికలో వ్రాయబడినది. కాని యీ 'ప'వల్లక మెల్ల ధాతువుల పయిని నిలువవలసిన ప్రసక్తిలేదుగదా.

తిరిపము = భీక్షుము. (భావా). తిరిప = తిరిపడు = భీక్షించువాడు (కర్త. తిరియువాడు = తిరిపముచేయువాడు - తిరిపరి - తిరిపకాడు' పర్యాయరూపములు). "తిరిపము - దే - వి - భీక్షము.....విణ - భీక్షుకుడు. నీ. కడఁదిరి పంబవై కాంతయు నీవును దేశంబులందెల్లఁ దిరిగి తిరిగి (కవిక. ౫ ఆ. ౧౭). (వృత్తి యందు మువర్ణలోపము. ఎ.గీ. తిరిపజోగి దగునె దేవుడనగ. (వీర. ౧ ఆ. ౧౩౫). (శ. ర). గుప్తార్థప్రకాశికా వ్యాఖ్యాతయు సూ. రా. ని. కారులును నీ శబ్దరత్నాకర విషయములనె స్వీకరించిరి. పరిశీలంపఁగా "తిరిపము" అను మువర్ణ కాంతయాపమునకు భీక్షుకుఁ డను నర్థము సరికాదని తోచుచున్నది. ఉదాహృతకవిప్రయోగము లచట "తిరిపము" అను రూపమును నిర్ణయింపఁజాలి యుండ లేదు. "కడఁ దిరిపంబవై కాంతయు నీవును" అను కవికర్తృసాయన ప్రయోగమున "కడఁ దిరిపందవై కాంతయు నీవును" అని కవిప్రయుక్తపాఠమై యుండు ననఁదగును. సూ. రా. నిఘంటువున "తిరిపము=భీక్షుకుడు" అనుదానికి మఱొక శ్రీనాథుని చాటు పద్య ముదాహరింపబడినది. "క. సిరి గలుగు రాచకొమరుడు | తరుణులఁ బదివేల మందిఁ దగుఁ బెండ్లాడఁ | దిరిపమున కిద్ద తాండ్ర | పరమేశా గంగ విడుము పార్వతిచాలున్. (శ్రీనాథుని చాటువు. చాటుపద్యపరిచయంజరి. ౧ భా). (సూ. రా. ని. తిరిపము శబ్దమునొద్ద). ఇందు భీక్షుమున కిద్దలు భార్య లేలా యని యర్థము చేయనగును. లేదా 'తిరిపనికి నిద్ద తాండ్ర' అని కవిప్రయుక్తపాఠ మనఁదగును. కలపము = యక్షిరార్థము = లేపన ద్రవ్యవిశేషము=తిరుపత్రద్రవ్యములను జేర్చి కల

తపస్వీమ 'ఇంచు'వైనెకాక'కల చు'మ న్నిగు న్ని యాడముఁ వైనిగిల్చును. [3౬౬వి.సం.]

పినచందనము. (అధికరణార్థక. పరిమళద్రవ్యములు దీనియందు గలియును లేదా కలయును) (పరిమళద్రవ్యముతోఁ గలపరిమళము దీనియందు గలయును) (పరిమళముచేసినచోఁ గలయును). సీ. కలపంబు లధిపవగంధంబులుగఁ గూర్చి తపస్వన నలడుదు ననువు గాఁగ (విరా. ౧ ఆ. ౧౦౫). పాలపము = పాలపనము - (పాలము = పాలపించు) (భావా). మురిపము = నడకయందలి కులుకు. (భావా). ('మురిపెము' అను పర్యాయ రూపమును గలద). సాలపము = పారవశ్యము. (భావా). శబ్దరత్నాకరమున "సాలము = మూర్ఖుని" "సాలపు = పారవశ్యము" అను శబ్దములు గలవుగాని 'సాలపము' అను శబ్దము లేదు. వలిపము = సన్నముగా నుండు వస్త్రము. (కర్త. వలియునది. వలియు = సన్నగిల్లు). సీ. సునుదీగఁ జీరికి గొనని నీ మైదీగె మురి పంబు దెందంబు మయలుక తప (ఆను. ౧ ఆ. శ ర). ఉ. భీతలి యుండె నీగు మురి పంబును మోహము దేలు చూపు (భాగ. ౧౧ స్కం). (శ. ర).

తపస్వీకం బావలించు లోనగువాంకగు. ౧౦.

బాలవ్యాకరణ ఆవ్రలించు - ఆవ్రలంత. ఇగిలించు - ఇగిలంత. ఓకి వివరణము. లించు - ఓకిలంత. కుళ్యగించు - కుళ్యగింత. కుసి 3౬౬ వివరణము. లించు - కుసిలంత. కొక్కిరించు - కొక్కిరింత. కొప్ప రించు - కొప్పరింత. గిలిగించు - గిలిగింత. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

సంజీవని. 3౬౬ వివరణ:—ఆవ్రలించు మున్నగు ధాతువులకు భావార్థంబున 'త' ప్రత్యయంబగును. బా. క్రియా. ౬౩ సూత్రముచొప్పున 'ఆవ్రల' మున్నగు వానిపయిని స్వార్థమున "ఇంచు"గాగమము నిలువఁగా "ఆవ్రలించు" మున్నగు నాచ్చికి ధాతువు లేర్పడును. ప్రకృతసూత్రముచే భావార్థమున వానిపై "త" ప్రత్యయము నిలువఁగా "ఆవ్రలంత" మున్నగు కృదంతరూపము లేర్పడును. 'ఆవ్రలించు+త' అనుచోట బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున "త"వర్ణక పరకత్వమున ధాతువుకుదీనున్న "చు"వర్ణము లోపించును. ఉదా:—ఆవ్రలించు+త = ఆవ్రలంత = ఆవ్రలంత. జ్యుభమున "ఆవ్ర" అనుశబ్దము పినఁబడును. కాన "ఆవ్రలించు" అనునది యనుకరణధాతు వనఁదగును. ఈ త ప్రత్యయము భావార్థ మందుఁ గలిచి ధాతువులకుఁ బరముగామాత్రము నిలుచును. దీనికి ముందునైతము బిందవు గన్నట్లుచున్నది. (ఆవ్రలంత. ఆప్పగింత. బిప్పగింత. మొ). కాని యట్టి బిందవు ధాత్వవయమలోనిది. సాధారణముగా నిది 'ఇంచు' గంతధాతువుల మీదనే నిలుచును. "ఈడు - ఈత. కలచు - కలత. మడచు - మడత" అనురీతి

గల యించు గంతములుగాని యలంతిభాతువులయు వీ ప్రత్యయము నిల్పుటగలదు. భాతువుకునుండు 'చు'వర్ణాదికము లోపించినను నీ 'త' ప్రత్యయము పరమగు నపుడును బా. సంఖ్య. ౧౬ సూత్రముచొప్పున బిందువు నిలుచుటకు యోగ్యత గలదుగానఁ బూర్వోత్థానవాయువహుపబిందువు లోపింపనేరదు. ఉదా:— ఆవులింతు+త = ఆవులింత = ఆవులిత. ఇట్లే తక్కినవాని రూపముల ప్రక్రియను నైత మూహించుకొనుకది. ఆవులిత = జ్వంభము. (ఆలిత, పర్వానుపపము) (భావా). ఆ. ౬. ఆవులిత తుమ్ము హాసంబు నిష్ఠువ । నాబు గుత్తవ త్తవములు గాగ (విరా. ౧ ఆ. ౧౩౭). ఇలింత = పండ్లు కనబడుచున్న నోటి నిండుక తెఱచుట. (భావా). ఓకింత = పిత్తవ్యాధి మొదలగువానివలన 'ఓక్' అనెడి ధ్వనితోఁ గడుపులోనిది నోటికి వచ్చుట (భావా). ('ఓకరింత' అనియుఁగలదు). కుశ్యంత = ఫలాదు తెక్కువకాలము నిలగించి చెడఁగొట్టుట. (భావా). ఈశబ్దము కోశ ద్వయము నందును జేరలేదు. "కుశ్యంత" అనునది దీని పర్వాయము. కుసింత = అత్పత్తిచే భేదపడుట. (భావా). కొక్కరిత = కొక్కరించుట - పరిహారము చేయుట - దెడరించుట - కోతలు వెక్కిరించుట. (భావా). "ద్వి. కొనచెవుల జీక్కించి కొక్కరించుచు. (గంగరాథా. సుంద. ౨౭౮ పొరట, ౫ పం. సూ. రా. ని) (వానరవర్ణనము). "ద్వి. మోకాళ్ళు దొడలును ముడివర్చుకొనుచు । నూఁకటి గిలుపుచుఁ గొక్కరించుచు (పండితా. పర్వ. ౩౭౧ పొ) (నట వర్ణనము). కొప్పరింత - విజ్వంభణము - అతిశయము (భావా). కొప్పించు.....చ..... కొప్పరించు.....చలించు.....గదలించు (ఉ. హరి. ౮ ఆ. ౨౫౬). (సూ. రా. ని). గిలిగింత = చక్కిలింత = (భావా) అన్యకర స్వర్గముచేతఁ గలిగెడు చంక మొదలైన యంగముల సూకోచము (చక్కిలి=చంకిలి = చంక.) "చక్కిలింత = ద్వ - వి - (చక్కిలి+గిలిగింత)" (శ. ౮). గీ.....ట సరసిజాక్షి । యేను జెక్కిలి గిలిగింత లిడుటఁ దలఁతె (నైవ. ౮ ఆ. ౮౬). (గిలిగింత. పర్వాయ పదము). ఇదియు నాకృతిగణమే. ఈదు - ఈత = ఈడుట (భావా). నీ. శచికిత గణపుచుఁ జడలేట సురరాజు (మను. ౨ ఆ. ౧౧). కలఁగు - కలత = ఓోభము. (భావా). మడఁగు - మడత = వస్త్రపు మడత. (కర్త. బాగుగా మడంగు (వంగు) నది). ఇయ్యది శబ్దరత్నాకరమున నిర్మించుకముగఁ జూపబడుట చింత్యము. "మడఁగు = వంగు. మడుఁగు = వంగు - పరిశుద్ధి" అనునవి శబ్దరత్నాకరమందు సబిందుకములుగానే చూపబడినవి.

భువనంబు మాయుడుల కగు. ౧౧.

మూఁగు - మాపు. మేయు - మేపు. అడుచు -

అడుపు ఇంచు - ఇంపు. ఏచు - ఏపు. ఏచు - ఏపు.
 బలవ్యాకరణ కను - కానుపు. కాచు - కాపు. చూచు - చూపు.
 వివరణము. తలచు - తలపు. తోచు - తోపు. త్రేచు - త్రేపు.
 3౬౫ వివరము క్రోచు - క్రోపు. పూచు - పూపు. పెనుచు -
 పెనుపు. పొలుచు - పొలుపు. ప్రోచు - ప్రోపు.
 మెచ్చు - మెప్పు. మోచు - మోపు. వలచు -
 వలపు. వాచు - వాపు. ఇత్యాదులు మాయ్యాదులు.

సంజీవని. 3౬౫ వివరము:—'మాయు' మున్నగుభాతువులకు భావాద్యర్థంబుల 'పు' ప్రత్యయంబగును. 'మాయు+పు' అని యుండగా, బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున 'యు'వర్ణము లోపించుటచేత "మాపు" అను రూప మేర్పడును. ఇట్లే 'అడుచు' మున్నగు భాతువులకు 'పు' ప్రత్యయము పరము కాఁగా. "అడుచు+పు" మున్నగు రూప మేర్పడును. బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున 'చు'వర్ణము లోపింపగా "అడుపు" మున్నగు రూపములు స్థించును. సూరి యుదాహరించినవానిలో 'కను'భాతువు తప్పు దక్కినవెల్లె 'యు - చు' అనువానిలో నొకటి తుదిని గలవే కాన వాని యు చులకు "పు"వర్ణక పరకత్వమునఁ బైరీతిని లోపంబు గల్గుటచేఁ గృదంతరూపము లేర్పడును. బా. కృ. 3 సూత్రము వివరణమున వ్రాయఁబడినరీతిని 'పు'వర్ణక పరకత్వమున 'కను'భాతువు కవర్ణమునకు ద్విష్ణుము కలుగఁగా "కానుపు" అను రూప మేర్పడును. "ఇంచు - ఏచు. తలచు - తోచు. త్రేచు - పూచు" అను వానిలోని తుది 'చు'వర్ణము పువర్ణక పరకత్వమున లోపించినను బా. సంజ్ఞా. ౧౬ సూత్రముచొప్పున నీ పువర్ణకమునకుఁ బూర్వమున నైతము బిందువు నిలువనగుచు గాన వానిబిందువు నిర్వాధముగా నిల్పును. ఉదా:— ఇంపు - ఏపు. తలపు - తోపు. త్రేపు - పూపు. ఇత్యాదు లనుటచేత మాయ్యాదికమును నాకృతిగణమె. మెచ్చుభాతువులకు 'పు'వర్ణకపరకత్వమునఁ దుదినున్న చకారద్వయము లోపించుటచేత నచటి 'పు'వర్ణకమునకు ద్విత్యము సంభవించెనని యెఱుంగునది.

మాపు = మాయుట = ముఱికి = మైల (భావా). మాపు = రాత్రి. (అధికర - దీనియందు మాలిన్య మునఁగాఁ జీకటి క్రమ్మును. లేదా దీనియందుఁ జాతుష ప్రపంచము మాసిపోవు ననఁగా నగపడదు. "విశ్వా చాతుష మస్త మస్తి హితమః కైవల్యమ్" (అనర్ఘ రాఘవము). "రాత్రి ద్వైతి ప్రపంచము సుఖస్తివశంబున నీకాలమందు నశించును. అనఁగా నై నందిన ప్రళయము దీని యందు జరగును."

[బా. కృ. ౧౧ సూ.] 'రక్షింపు' మొ. ఇంప్యంతములు కేచిత్తుత్తములు. 1729

(బా. గు. ప్ర. ౪౪౦ పు). "మనసో మిలనం నిద్రా" అనుచోప్పున నిద్రావశంబున ఘటపటాదులకుఁ బ్రళయము బొత్తిగా న సంభవము గాన రాత్రియందు దైత్యతప్రపంచము నశించు ననుట సరికాదు. మేపు = మేత (భావా). మేపు = పశ్చాద్భావోపరము (కర్తా - మేయబడునది). అడుపు = దెబ్బ. (అణుపు రూపాంతరము) (భావా). ఇంపు - ఇష్టము - రుచించుట. (భావా). ఏపు = పీడ. (భావా). ఏపు - విజృంభణము - అభివృద్ధి. (భావా). కానుపు=౧. ప్రసవము, ౨. వీక్షణము. (భావా). కాపు = ౧. కాయలుకాచుట, ౨. రక్షించుట. (భావా). కాపు=రక్షించు వాడు. (కర్త - కాచువాడు). చూపు = వీక్షణము. (భావా). తలపు = తలచుట. (భావా). తలపు = ఇచ్ఛ. (కర్తార్థ. తలంపబడునది). తోపు = తలపు. సీ. తోచు తోపులనెల్లఁ జొచ్చోడ దుల్చి నిరాలంబనుండైన యతఁ డొకండు (అశ్వ. ౧౮. ౨౦౨). త్రేపు = ఉద్ధారము = త్రేసుపు. (భావా). త్రోపు = త్రోయుట. (భావా). పూపు = బండి కెళ్లఁచు పూన్చిన పూపు. పూనిక. (భావా). పెనుపు = పెంచుట. (భావా. పెరుగు - ప్రేరణ - పెంచుచు). పాలుపు = బిచ్చ - పాలుచుట (భావా). ప్రోపు = ప్రోచుట - పోషణము (భావా). మెప్పు=మెచ్చుట=శ్లాఘ (భావా). మోపు = గడ్డిలోనగువాని పెద్దకట్ట. (కర్తార్థ. మోయబడునది). వలపు = వాసన - కోరిక. (కర్తార్థ. వలంపబడునది). వాపు = ఉబ్బు - ఉబ్బరించుట. (భావా). బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయముద్రణములందునైత మిది నిర్బిందుకము గానే చూపబడినది. ఇట్టి నిర్బిందుకరూపముగాని దీనికి మూలమగు 'వాచు' థాతువుగాని శబ్దరత్నాకరమున నుదాహరింపబడలేదు. 'మోము వాచినది.' అను రీతి నిది థారాళముగ వ్యవహరింపబడుచున్నది. "వాచు. వై. ౮. క్రి. ఏకద. ఉ. .... ఏము నైతము. వాచినవారి యట్ల గరువంబునఁ గన్గొనుచుంటి మవ్యభన్ (వి. పు. ౬౮.) ౨ డాడు." (శ. ర.) అనునదిమూత్ర ముదాహరింపబడియున్నది.

"రక్షింపు = రక్షణము" మున్నగురీతిని భావార్థకములుఁ దత్పరూపిరూపములు నైతము పునర్ల కాంతములు (ఇంప్యంతములు) గలవని కేచిత్తుత్తముగా న ధర్వణుడు వచించెను. "క్వచి దింప్వ న్తతాం కేచి । దూచిరే సహి మే దుచి" (3౦౯-3౦౯ I విష. చూడుడు). ఉదా:—రక్షింపు. బోధింపు. పోషింపు. ఆరగింపు మేళింపు. మొ.

ప్రయోగములు:—క. ....మిమ్ము ధృతరాష్ట్రుడు పెం । పునఁ బూజిం చెం గావున । జనదింకను. .... (సఖా. ౨౮. ౨౭౭). క. ఇమ్ముల ధర్మజుతో

జ్ఞాదమ్మాడగఁ గాన్పు నాకు ధరణీశ్వర య | జ్ఞమ్ము.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౩౮)
 నీ..... ఆ-వె..... | బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రియము పాయక చేయంగఁ |
 గాన్పు చూపె పుణ్యకర్తలము (ఆది, ౬ ఆ. ౨౮౬) క. అనఘ యనుశోమ
 మునఁ దోఁ | పును బ్రతిశోమమున లయము పొందుటయును.....
 (ఆను. ౪ ఆ. ౧౮౪). నీ. తోచు తోపులన్బెఁ దోడ్తో నడంచి.....
 (అశ్వ. ౧ ఆ. ౨౦౨). చ.....నీ | నిలుపును బాధ చాలుటయు నేడు
 గదా.....(ద్రో. ౧ ఆ. ౩౫౫). క. తిరముగ వేల్పుచేదు | మృగతప
 మున.....(ఆర. ౧ ఆ. ౩౮౬). (వేలుచు హోదుము చేయు, వేల్పుబడుదురు
 గాన వేల్పులు). నీ.....శకటంబు త్రోపును జరణనిహతి (సభా. ౨ ఆ ౪౧).

ఇక వర్ణకం బంజ్యాదుల కగు. ౧౨

అంజు - అంజిక. అదురు - అదురిక. అరయు - అర

బాలవ్యాకరణ యిక. అలయు - అలయిక. ఆడు - ఆడిక. ఓడు -

వివరణము ఓడిక. ఓపు - ఓపిక. కను - కానిక. కూడు - కూడిక.

౩౬౬ విషయము కోరు - కోరిక. పొందు - పొందిక. పోలు - పోలిక.

తూను తూంగునకగు - తూనిక. ఇకాద్యదు లం

జ్యాదులు.

సంజీవని. ౩౬౬ విషయము:—అంజు ప్రభృతిధాతులకు భావాద్యర్థములందు
 'ఇక' ప్రత్యయ మగును. అపదాది స్వరనిశ్చయంబి కలుగఁగా 'అంజు+ఇక = అంజిక'
 మున్నగురూపము లేర్పడును. బా. కృ. ౩ సూత్రపు వివరణముచొప్పున 'ఇక'
 ప్రత్యయ పరకత్వమున 'కను' ధాతువునకు 'కాను' ఆదేశము కాఁగా "కను+ఇక=
 కాను+ఇక=కానిక"అను రూప మేర్పడును. ఇట్లే ప్రకృతసూత్రములోని వివరణము
 చొప్పున "ఇక" ప్రత్యయపరకత్వమున "తూంగు" ధాతువునకు "తూను"అను
 నాదేశము రాఁగా "తూంగు+ఇక=తూను+ఇక = తూనిక"అను రూప మేర్పడును.
 అంజిక = భయము. (భావా). అదురిక = విప్పిదము. (భావా). అరయిక =
 అంగుఁడు. (భావా). అలయిక = అలయుట = శ్రమము. (భావా). ఆడిక - నింద.
 (భావా). ఓడిక = ప్రవాహము. (కర్తృ - ప్రవహించునది). ఓపిక = శక్తి = ఓపుట.
 (భావా). కానిక = కానుక = ఉపాయనము. (కర్తా. దాతలచే గౌరవముగాఁ జూడఁ
 బడునది. లేదా - గౌరవము పొందఁబడునది). కూడిక = కూడుట. (భావా).
 కోరిక = వాంఛితము. (కర్తా - కోరఁబడునది). పొందిక = చేరిక. (భావా).
 పోలిక = పోలుట. (భావా). తూనిక = తూచుట. (భావా - వ్రే). (లేదా అధి

కర. దీనియందు సరిగా తూగును) ఇత్యాదు లనుట నీ యంశ్యాదిక మాకృతి గణము.

అప్పదులకు నజీ యగు. ౧౩.

బాలవ్యాకరణ అప్ప - అప్పన. ఉజ్జ - ఉజ్జన. ఒప్ప - ఒప్పన. గట్ట -

వివరణము. గట్టన. గడ - గడన. దట్ట - దట్టన. దీన - దీనన.

౩౬౭ విషయము పాట = పాటన. మన్న = మన్నన. వీచు = వీచన.

సంతకవని. ౩౬౭ విషయము—అప్ప - మున్నగు ధాతువులను ని భావాద్యర్థము లందు 'నజీ' అను ప్రత్యయము నిల్పును. 'జీ' అనునది యిదన్వయము. కావున 'నజీ' పరమగునపుడు బా. క్రియా. ౨౦ సూత్రముచొప్పున బూర్వస్థితమగు ధాతువు తుదిని 'ఉ' కార మున్న చో నది 'అ' కారమగును. మఱియు బా. క్రి. ౮౬ సూత్రము చొప్పున 'నజీ' ప్రత్యయము 'ముత్' సజ్జగలది గావున నయ్యది పరమగుచుండగా బా. క్రి. ౮౮ సూత్రముచొప్పున 'వీచు' మున్నగు ధాతువుల తుదినున్న సిద్ధ 'చ' కారము వ కారమగును. ఉదా:—వీచు+నజీ = వీవు+నజీ = వీచ+న = వీచన = విచనకట్ట = వ్యజనము. 'అప్ప' మున్నగు ధాతువుల తుది ను కారముగాని చ కార ముగాని లేమింజేసి వానియందుఁ బై కార్యములకుఁ బ్రసక్తిలేదు. 'అప్ప' మున్నగు ధాతువులు బా. క్రియా. ౬౩ సూత్రమునఁ జెర్పొనఁబడిన 'అంగ' రాదులలోని వగుటంజేసి వానికి స్వార్థమున 'ఇంచు' గాగమమును బా. క్రి. ౭౯ సూ. చొప్పున 'గు' గాగమమును వచ్చును. కాన సూరి సూత్ర రచనమునుబట్టియు నుదాహృతు లనుబట్టియు నట్టి 'ఇంచు' గాగమ పాఠిక గుగాగమములు నజీ ప్రత్యయపరకత్వ మున రావని కాని వచ్చి లోపించునని కాని వ్యాఖ్య చేరికొనవలయును. 'అప్ప' మున్నగునవియు ధాతువులై యగుటచేత వానిపైని 'నజీ' విధానము నిర్బాధము.

'అప్పన - ఒప్పన - ఉజ్జన - గట్టన - గడన - మన్నన' అను శబ్దములు "అర్పణా"ది ల్యుడంత సంస్కృత శబ్దభవములగుటచేత వీనిలోని 'న' అనునది యాచ్చికకృత్ప్రత్యయమగుట సరికాదని తోచుచున్నది. దట్టన - దీవన - పాటన - వీవనాది శబ్దసామ్యమున సూరిభ్రమించి యట్టిప్రకృతి ప్రత్యయవిభాగముచేసె ననదగును.

అప్పన:—“అప్పనము = అప్పన. వి. (సం. అర్పణం. అర్పణా. కి. అప్పన.) ౧. అప్పగింత, ౨. ఒప్పనము.....” (సూ. రా. ని). ఇట్టి సూ. రా. నిఘంటూ దాహృతినిబట్టి యిది సంస్కృతభవమనుట స్పష్టము. “అప్ప+నజీ = అప్పన = అర్పణము. (భావా)” అని సూరి యాశయము. ఉజ్జన:—“ఉజ్జనము. వి. (సం.

ఉజ్జ్వలము). తృణించుట, విడుచుట” (సూ. రా. ని). అను కోశముచొప్పున “ఉజ్జ్వలము” శబ్దము సంస్కృతభవ మనఁదగును. శబ్దరత్నాకరమందును, సూ. రా. నిఘంటువునందును “ఉజ్జ్వల” అనెడి ‘ము’వర్ణక విరహితరూపము చూపఁబడలేదు. “ఉజ్జ్వ - ఉజ్జ్వము = విడుపు = ఉజ్జ్వమ్” (వై. దీ) అని వైకృత దీపికలో ‘ఉజ్జ్వ’ అనునది నైతము ‘ఉజ్జ్వ’ శబ్దభవముగాఁ జూపఁబడినది. “ఉజ్జ్వ+జీ = ఉజ్జన = విడుచుట (భావా)” అని సూరి యాశయము. ఓప్పనః— “ఓప్పన = ఓప్పనము.” (సూ. రా. ని). “ఓప్పనము = అప్పనము. వి. అర్పణము” (సూ. రా. ని). ఇట్లు సూ. రా. నిఘంటువున వ్రాయఁబడిన కాని ‘ఓప్పన’ శబ్దము “అర్పణ” శబ్దభవమని వ్రాయఁబడలేదు. శబ్దరత్నాకరమున ‘ఓప్పనము’ అనునది మాత్రమే చూపఁబడినదిగాని ‘ఓప్పన’ అను స్త్రీసమరూపము చూపఁబడలేదు. కాని “ఓప్పన = ఓప్పనము = ఓప్పించుట = అర్పణమ్” (వై. దీ) అని వైకృతదీపికయందు ‘ఓప్పన’ అనునది యర్పణ శబ్దభవమనియు స్త్రీసమరూపము నైతముగలదనియు వ్రాయఁబడినది. “ఓప్పన+జీ = ఓప్పన = అర్పణము. (భావా)” అని సూరి యాశయము. గట్టనః— “గట్టన-వి. (ఁం. ఘట్టనా) గట్టిచుట.” (సూ. రా. ని) “గట్టన. వై. వి. గట్టిచుట. (గులకపోసి గట్టనచేసినాడు)” (శ. ర). రెండు కోశములందును “గట్టనము” అను నప్రంశకలింగ సమరూపము చూపఁబడలేదు. “గట్టన+జీ = గట్టన = గట్టిచుట. (భావా)” అని సూరి యాశయము. గడనః— “గడన¹ = వి. (✓ గడించు¹. సం. ఘటనా). సంపాదనము. అర్జనము” (సూ. రా. ని). “గడన². వి. (✓ గడించు. సం. గణనా) గ. ఎన్నిక - లెక్క” (సూ. రా. ని). ‘గడనము’ అను రూపము కోశద్వయమునందును లేదు. “గడన+జీ = గడన = అర్జనము. ఎన్నిక” (భావా) అని సూరి యాశయము. మన్ననః— “మన్నన. వై. వి. గ సమూహము” (శ. ర). “మన్నన = సన్మానము = మూసనమ్” (వై. దీ). ‘మన్ననము’ అని యే కోశ మందును లేదు. “మన్నన+జీ = మన్నన = సమూహము. (భావా)” అని సూరి యాశయము. ఇంతవఱకుఁ జూపఁబడిన ‘అప్పన’ మున్నగు శబ్దములెల్ల సూరి పడిన ప్రామాదికాశయముచొప్పున నాచ్చిక కృదంతములుగఁ జూపఁబడినను నివి సంస్కృత శబ్దభవములనుటయే యుక్తము. ఇంక నిర్బాధములగు సజీ ప్రత్యయంతములు చూపఁబడుచున్నవి. దట్టనః— “దట్టన. వి. (✓ దట్టించు) అదలుపు - అదలించుట.” (సూ. రా. ని). దట్టన+జీ = దట్టన. (భావా). దీవనః— “దీవన = దీవెన. వి. (✓ దీవించు) ఆశీర్వాదము” (సూ. రా. ని). దీవన+జీ = దీవన. (భావా). పాటనః— “పాటన+జీ = పాటన = ఆదరణము (భావా).

వీచన:—వీచు+నజి = వీచు+నజి = వీచ+న = వీచన = తాళవృంతము = విసనకట్ట. (కర్తృ). గాలిని వీచునది).

ప్రయోగములు:—క. విని యతనిం దనవై నిడు | కొని యేగి నియమికి దగని ఘోరార్తి యొన | ర్విసవాడ మీకు దండుడ | నని తనుఁ దెలుపుచును వారి క్షప్పనసేసెన్. (కాఘ. ౧ ఆ. ౨౮, ఆ. వె. మనుజ భతుఁ డిదియ తనకు నప్పన ముగా | నొరులవలని బాధ వారయకుండ | దీనిఁ గాచుచుండు..... (ఆది. ౬ ఆ. ౨౬౯). ఈపద్యమున “అప్పన” మనఁగా “పన్ను = కరము”. కాబట్టి కర్తార్థక మనఁదగును. రాజున కర్పింప బడున దృ వ్యత్యత్యర్థ మెన్నవలయును. సీ. సంధ్యాభివందనస్తోత్ర యుజ్జనసేయు గీతవాద్య విశోదకేలిఁదగులు (కాశీ. ౮ ఆ. ౮౧). (సూ. రా. ని). సీ. బిఱ గత్తి పెటికి నీ కొప్పన మిదె యంచు సత్రికి గత్తి చెయ్యెత్తి మ్రొక్కి. (కళా. ౩ ఆ. ౧౧౯ శ. ౮). క. అనుజులు దానును ముని శా | సనమున నవ్వేది యెక్కి సమధిక వీర్యం | బున నొప్పె బ్రాహ్మణుల దీ | వన తెగఁగఁగ ధర్మసుతుఁడు వాసవలీలన్. (ఆ. ౩ ఆ. ౧౨౩). సీ. ధ్వజము వాహనము దీవనయు నాదిగఁ బెక్కురూపులై గరుడఁ దారూఢిఁ గొల్వ (కళా. ౮ ఆ.) (శ. ౮).

బడి యేల్వాదుల కగు. ౧౮.

బాలవ్యాకరణ వివృతి ఏలుబడి - కట్టుబడి - కనుబడి - కొనుబడి - గిట్టుబడి -

౩౬౮ విషయము. చెల్లుబడి - చేరుబడి - తగులుబడి - తీటుబడి - పెట్టు

బడి - పోబడి - మొక్కుబడి - వచ్చుబడి - సాగుబడి.

సంజీవని. ౩౬౮ విషయము:—ఏలు ప్రభృతిభాతువులకు భావాద్యర్థములందు 'బడి' ప్రత్యయం బగును. పోవుభాతు వు వర్ణము బడిప్రత్యయపరకత్వమున నిత్యముగా లోపించును. ఉదా:—పోవు + బడి = పోబడి. సూరి తెలుపకున్నను ఏర్వాదులు నైత మాకృతిగణమె. ఇంతయేల? కృత్ప్రకరణమునందలి గణములెల్ల నాకృతిగణములె యనఁదగును. కావున “రాబడి - దె - వి - వచ్చేబడి. ఆయము” (శ. ౮). మొదలగు చోటులందును 'బడి' ప్రత్యయ మగునని యెఱుంగునది.

ఏలుబడి = ఏలుట. (ఏలు = పరిపాలించు) (ఏల్బడి. రూ). (భావా). కట్టుబడి:—“కట్టుబడి. వి. (✓ కట్టు). నేపచేయటకయి భృత్యులు మున్నగు వారికి శాశ్వతముగా నిచ్చు మాన్యము..... భూమిమీఁదఁ జెల్లింపఁదగిన యొకవిధమైన పన్ను. (శ్రోత్రియము). ఇది వాడుకలోని యర్థము.” (సూ. రా. ని). కట్టు+బడి = కట్టుబడి. (కట్టు = ఇచ్చు - చెల్లించు). (కర్తా. కట్టుబడున దనఁగాఁ

1734 'బడి' ప్రత్యయమునకు భారతప్రయోగము చూపట్టలేదు. [3౬౯ వి. సంజీ.]

జెల్లించబడునది). “కనుబడి. దే.వి. ఉత్పత్తి” (శ. ర). కనుబడి. (భావా). (కను = పొందు) “కనుబడి. వి. (✓ కను). ౧ రాబడి. సీ. ఒకచాయఁ గరణకుల సకల దేశంబుల కనుబడి కవలెలు వినికి సేయ భోజసుతా. ౧ ఆ. ౧౦౪.” (సూ. రా. ని). (కర్తా. రాజులచే గనఁబడున దనఁగాఁ బొందఁబడునది). కొనుబడి = కొనుట (కొను = వెలకుఁదీయు). (భావా) “గిట్టుబడి. వి. (గిట్టు²+బడి). అమ్మకమునందలి రాభము. (శ. ర)” (సూ. రా. ని). సూ. రా. నిఘంటువున శబ్దరత్నాకరము నందలి దనుచు నిట్టియర్థము వ్రాయఁబడెనుగాని యిది ధాత్యర్థమునకు సరిపడలేదు. “గిట్టు. ఆ. క్రి. చాలు. ఉదా:—కూలి గిట్టినచో ఈపనిచేయుము. గిట్టనిచో మానుకొనుము. ౨ అనుకూలమగు - ఇష్టమగు - సరిపడు. ఉదా:—అనీళ్ళు నాకుఁ గిట్టలేదు.....” (సూ. రా. ని). కావున ‘అనుకూలము’ అని యర్థము చేయవచ్చును. (భావార్థకము). చెల్లుబడి = అధికారముచెల్లుట - అధికారము సాగుట. (చెల్లు = అధికారముసాగు - మాటచెల్లు). మాటచెల్లుబడియగుట. (భావా) చేరుబడి = చేరువు = సమీపము. (చేరు = సమీపించు. ధాత్యర్థము). (కర్తృత్వము. సమీపించున దని వ్యుత్పత్తిర్థము). “తగులుబడి=వి. (✓ తగులు) వ్యయము - వెచ్చము. (శ. ర. బ్రౌ). తగులుపాటు” (సూ. రా. ని). (భావా). తీటుబడి = తీటుపాటు - అవకాశము. (తీటు. ఆ. క్రి. అవకాశము గలుగు - వీలుపడు). (భావా). పెట్టుబడి:—“పెట్టుబడి = దేనికేని వెచ్చమునకై మొదటఁ బెట్టిన ధనము” (శ. ర). (పెట్టు = ఇచ్చు). పెట్టు+బడి = పెట్టుబడి. (కర్తృత్వము. ఏదేని వ్యాపారమున ముందుగాఁ బెట్టబడునది). పోబడి = పోవుట (భావా). పోవుధాతు వు లోపము. మ్రొక్కుబడి = మ్రొక్కుకొనుట = దేవతా ప్రార్థన. (అధికరణార్థకము. దీనియందు ధనాదికముతో మ్రొక్కుదురు). “వచ్చుబడి. దే. వి. ధనాగమము = ఆయతి” (శ. ర). (కర్తృ. ఇతరులనుండి వచ్చునది. రాబడి. రూ). “సాగుబడి దే. వి. పైరుపెట్టుట. కృషి.....” (శ. ర). సాగు. బడి = సాగుబడి. (సాగు. దే. ఆ. క్రి.....యత్నించు శ. ర). (అధికర - దీని యందు యత్నింతురు). ఈ ప్రత్యయమునకు భారతప్రయోగము లభింపలేదు.

బాలవ్యాకరణ పృథిగడ చేర్పాదుల కగు. ౧౫

3౬౯ విషయము. చేరుగడ - తిరుగడ - తీటుగడ - తేటుగడ - త్రేగడ.

మనుగడ - విడుగడ - వీడుగడ.

సంజీవని. 3౬౯ విషయ:—చేరు ప్రభృతిధాతువులకు భావాద్యర్థంబులందు ‘గడ’ ప్రత్యయం బగు. తిరుగు. మున్నగుధాతువులకు ‘గడ’ ప్రత్యయ పరకత్వ

మున దుదినున్న ‘గు’ మున్నగువానికి బా. కృ. ౨ సూత్రముచే లోపము కల్గును. ఉదా:—తిరుగు+గడ = తిరుగడ.

చేరు+గడ = చేరుగడ = సమీరము. (కర్తృ - సమీరించునది. చేరు = సమీరించు). చేరుగడ = శరణము = దిక్కు. (కర్తృ. ఆర్థలచే: బొందఁబడుచు. చేరు=పొందు). తిరుగడ:—“తిరుగడ. ద్య. వి. (తిరుగు+గడ) మఱి పెట్టినగొట్టము.” (శ. ర). (కర్తృ - మఱిచేతఁ దిరుగునది). తీటుగడ:—“తీటుగడ. దే. వి. గ. ముగియక..... ౨ తీటిక” (శ. ర). (భావా. తీటు - తీటు - ముగియు. అవకాశమగు) తీటుగడ:—“తీటుగడ. దే. వి. గ. ముగియక, ౨. తెలివి” (శ. ర). (భావా. తీటు - ముగియు - తీటరదు). త్రేగడ:—ఈశబ్ద కోశ ద్వయమునందును జూపఁబడలేదు త్రేగడ - త్రేనుపు - ఉద్గారము. (భావా. త్రేను = ఉద్గారించు). (ఇందు ‘ను’లోపము బిందులోపము నయ్యెను). మనుగడ:—“మనుగడ దే. వి. జీవనము. ౨ జీవనోపాయము” (శ. ర). (భావా. మనుట జీవించు-జీవించుట) (కరణా, దీనిచేత జీవించుదురు). విడుగడ=వీడుగడ:—“విడుగడ. దే. వి. విడుపు - విడుదల.....” (శ. ర). (వీడుగడ శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపఁబడ లేదు) (భావాప్త).

ప్రయోగములు:—క. వారలక యేల మాధవ । కౌరవులకు మఱియు నీ జగంబుల కెల్లం । వేరుగడ నీవ...(ఉవోక్తి. 3 ఆ. ౨౦౮) “తీటుగడ...నేడు సంగ్రా మమునకుఁ దీటుగడ యగుఁగాకని. (భీష్మ. ౨ ఆ.)” (శ. ర) క. పనులయొడ మేలు గాంచిన । మనుగడ యగ్గలముచేసి మన్నింపుము. (భార. ఆశ్ర. ౧ ఆ. శ. ర). జవకానుమతంబున నా బలారికిన్ । విడుగడ చేసె” (నిర్వ. 2 ఆ. శ. ర).

బాలవ్యాకరణము+ ఇకి కోర్కాదులకగు. ౧౬.

32౦ విషయము కోరికి - పూనికి - పోలికి - మనికి - వినికి - చూడు చూచున కగు - చూడికి.

సంజీవని. 32౦ విషయ:—కోరు మున్నగుభాకువులకు భావాద్యర్థంబులందు ‘ఇకి’ ప్రత్యయంబగును. ఇకి ప్రత్యయఁగకత్యమున ‘చూచు’భాకువునకు ‘చూడు’ అను నాదేశమగునని సూరిగారే వివరించిరి. ఈకృదంతగణము లాకృతిగణములు గాన “ఉనికి - కానికి” మున్నగువానిని నెచ్చునది. సీ. ఉత్సంగతలమున సుగ్రనిషో రగం బున్నట్లు నీవు మాయొద్ద నునికి (సభా. ౨ ఆ. ౧౮౮) చ.....మహా పురుషులకన్న కాన్కి యనపోహము (నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౮౨౧) (కాన్కి=చూపు). కోరు+ఇకి = కోరికి = ఇచ్చ (భావా. కోరు = ఇచ్చించు). “కోరికి. దే. వి.

1736 'చచ్చు' మొ. 'చు'లోపించుటచే సాద్యక్షరదీప్యమయ్యె. [320 వి. స.జీ.]

ఇచ్చు. చ.....ఇత్రైఱంగు కో. రిడికి గతమేమి పాండవుల గెల్చి" (భార. ద్రోణ. ౧ ఆ. శ. ౮) పూనికి = పూనిక. పూసు + ఇకి = పూనికి. (భావా). పోలికి:—పోలు+ఇకి = పోలికి = పోలిక = సామ్యము. పోలు = సరిపోలు. (భావా) "క. పెనఱిఱిపి లోలలను బ్బం | గివధేవువు నెత్తు పోలికిని శలుగ్గం డ| మ్మెనఱ దన భుజబలమునఱ గలఱ | గని యట్లుగ నిలిపె శౌర్యగర్వము మెఱయన్" (శల్య. ౧ ఆ. శ. ౮). మును+ఇకి = మునికి జీవించుట (భావా. మను - జీవించు). మనికి - వాసస్థానము. (అధికరణా - దీనియందు మనుమరని వ్యుత్పత్తి). విను+ఇకి = వినికి - విచుట. (భావా) చూచు+ఇకి - చూచు+ఇకి - చూచికి = చూపు (భావా) "చూచికి - వై - వి. చూపు - వీక్షణము" (శ. ౮). చూచుథాతువు "సూచ వై శున్యే" (శబ్దస్తోమ) అను సంస్కృత థాతువునుండి యేర్పడెనని శబ్ద రత్నాకరశాస్త్రము. "చూచు - కను - సూక్ష్" (వై.దీ). క...చూ | మ్కుల త్తెఱఱ గెడ పొందు దెలిపెడు గంటిరె.....(విరా. ౨ ఆ. ౨౦౦).

పునర్లక్షకంబు మర్వాదుల కగు. ౧౭.

బాలవ్యాకరణ వివృతి మను - మనువు. కాచు - కావు. కొలుచు-కొలుపు.

32౧ విషయము. చచ్చు - చావు. తడయు - తడవు. నిలుచు - నిలుపు.

నొచ్చు - నోవు. పూచు - పూవు. పుచ్చు - పువ్వు.

సంజీవని. 32౧ విషయము:—మను మొదలగుథాతువులకు భావాద్యర్థములందు 'పు' ప్రత్యయంబగును. కాచు - కొలుచు మున్నగుథాతువుల తుది 'చు'వర్ణము వ్రస్తప్రత్యయ పరకత్వమున బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున లోపించును. ఉదా:—కాచు+పు = కావు. కొలుచు+పు = కొలుపు. నిలుచు+పు = నిలుపు. పూచు+పు = పూవు మొ. ఇట్లే "తడయు+పు = తడవు" అనుచో బా. కృ. ౨ సూత్రము చేతనే 'యు'వర్ణమును లోపించెను. "చచ్చు+పు = చావు. నొచ్చు+పు = నోవు" అను స్థలములందు 'చు' అనేది ద్విత్వఘటిత చువర్ణము లోపించుటచే: బూర్వాక్షర గౌరవమునకు భంగములేకుండఁ బూర్వాచ్చునకు దీప్యముకల్గెను. "పుచ్చు+పు = పువ్వు" అనుచో ద్విత్వఘటిత 'చు'వర్ణము లోపించుటచే ద్విత్వఘటిత వ్రస్తప్రత్యయము ఏర్పెను. కృపంతగణము లాకృతిగణములు గాన 'పుట్టువు' మున్నగువాని నెన్నునది. క.....క్షత్రియకులంబునందిం కిటఁ బు | ట్టువు కాకుండెడు... (ఆర. ౧. ౨౮౮) (పుట్టు. థా).

మను+పు = మనువు = జీవనము, మగనివరించుట. (భావా. మను (థా) = జీవించు). ఎ-గీ.....దుఃఖ | మునకొ సుఖమునకొ నరులమనువు చెవుమ

(మార్కం. ౫ ఆ. శ. ౮). కాచు+పు = కాపు. “కాపు.² వి. ౧. ....
(ట).....పిల్లలకు రక్షాధము పెట్టు తిలకము.” (సూ. రా. ని). (కర్తృధకము.
దృష్టి దోషాఢికమునుండి కాచునది. కాచు = (ధా) రక్షించు.) కొలుచు+పు =
కొలుపు = నేవ - కొలుచుట. (భావా). చచ్చు+పు = చాపు = మరణము
(భావా). తడయు+పు = తడవు = బాగు (భావా). తడయు = ఆలస్యముచేయు
“క..... | త్రాపు మనన్ రాదె యింక దడవేమిటికిన్. (భార. ఉద్యో. ౮
ఆ. ౧౯౫). నిలుచు+పు = నిలుపు = నిలుచుట. (భావా) నీ.రావివేకమున నానం
దించు గనిన యంగన యెట్లు నిలుపునఁ గ్రాగకుండు. (విరా. ౨౪. ౩౩౫) నొచ్చు+పు
= నోపు = నొప్పు = నోపు = వేరన = బాధ. క. కౌరవపాండవులం దె | వ్యారలకుం
బాపు నోపు వచ్చి.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. శ. ౮). క. చాపును నోపును మన
యో | ధావళిక గెలుపు నుబ్బు.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౯౯). పూచు+పు =
పూపు - పువ్వు = పువ్వులు. (కర్తా. వృత్తాదులచే బూచుబడును.) పుచ్చు+పు =
పువ్వు = పురుగు = కీటకము. (కరణార్థకము. దీనిచేతఁ బ్రుచ్చును = దీనిచే బుప్పి
వట్టును). ఇట్లే తొడరుపు. మొ. ఆ.వె. తొడరు వలయునట్టి తొడరుపు గావించి |
కొనిరి.....(శల్య. ౧ ఆ. ౩౮౯) తొడరు (ధా) = యత్నించు.

అవర్ణకంబు గీత్యాదులకగు. ౧౮.

బాలవ్యాకరణ వివృతి గీత - ఊడ - ఎండ - కాయ - చదియ - తురియ.

౩౭౨ విషయము. పరియ - పాయ - పిడుచ - మీట - ముడియ -

వరర - వ్రయ్యి.

సూచన. ౩౭౨ విషయము:—బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయముద్రణములందు
సంయుక్తము గీత్యాదులకనియె పాఠము వెలయుచున్నది. శకట మనన్ హల్లుతో
సంయుక్తమగునపుడు లఘురేఫము కావలయును. (చూ. ౫౮ III విషయ) (వై-పా.
౮౨౧-౮౨౨ విషయ). కాని 'గీటు'అను నాచ్చిశబ్దమును సంస్కృతముగా ననుక
రించునపుడు యథాదేశరూప సంస్కృతసంధిలో హలంతర సంయుక్తమయ్యెను
గాన శకటము నిల్చుటయే యుక్తమని సూరి తలంచుచుండును. ఇట్లే యంతర
సూత్రములందును “మాత్యాదులనియు, ఆత్వాదులనియు” సూరి ప్రయో
గించెను.

గీటు ప్రభృతిధానువులకు భావాద్యర్థములందు 'అ' ప్రత్యయమగును.
గీటు+అ = గీత = గీత = రేఖ. (భావా. గీటు = గొల్మ మున్నగు
వానితో గీయు.) ఊడు+అ = ఊడ = ఉబ్బుట. (భావా. ఊడు (ధా) = ఉబ్బు.

పైకుబుకు). ఎండు+అ = ఎండ = ఆతపము. (కర్త - ఎండించునది. ఎండు = నిర్భీవముగు. అంతర్భావిత ప్రేరణార్థము - ఎండించు). ఆ-వె. వచ్చి రెండకన్ను వాసకన్నును నెలుం | గనిపురంధ్రులెల్ల.....అక్కడ వృద్ధుడ యాడ (ఆశ్ర. ౧.౮. ౧౪3 ప). కాయ+అ = కాయ = శలాటువు. (కాయ. థా) (కర్త-చెట్టుచే గాయబడినది) “కా. కాయం బొచ్చి రసామల్..... ..(బ్యాత్రింశిక. 2 ఆ. ౧౨). చదియు+అ = చదియ = నలఁగుడు. (భావా). (చదియు - (థా) = నలఁగు.) నీ. పదభట్టసంబులఁ జదిసి తాలు | నులుము గాఁగ.....(అది. ౬ ఆ. ౧౬౦). తునియు+అ = తునియ = ముక్క = ఖండము. (కర్త - తునినీనది). “తునియు = తునుఁగు. అ. క్రి. ౧. భిన్నముగు - తెగు - ఖండితముగు - విలుగు” (సూ. రా. ని). తే.గీ. దివిజయపతి సీకుచిచ్చిన తీవ్రశక్తి | చేతఁ గవ్వడి పడునని చూతువేని | వాసుదేవునిచే నది ప్రయ్యలయ్యుఁగ | దుని యలయ్యును బొడి యయ్యుఁ దొరఁగు ధరణి (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨2౨). పరియు+అ = పరియ = బీట. బ్రద్ద. (భావా). “పరియు - అ - క్రి..... 3. మీదిభాగము సారహీనమై చెక్కలువాసి రాలు..... ద్వి. మురిసిన శక్తులు ముద్గరంబులుచు | బరిసిన పరిఘటఁ బట్టిసంబులుచు (భాస్క - యుద్ధ)” (శ. ర). పాయ+అ = పాయ = చీలిక - నదిలోనుండి చీలిపాతినది (కర్త - ఒకవస్తువునుండి చీలి దానిని బాయన దనఁగా విడుచునది). పిడుచు+అ = పిడుచు - అన్నములోనగు వానిముద్ద (కర్త- పిడువఁబడినది. పిడుచు = పిడు - అఱచేతితో నదుము.) మీటు+అ = మీటు = ఏతము మున్నగువానిలోని కీల. (కర్త - మీటునది - చిమ్మునది). ముడియు+అ = ముడియ = చూట. (కర్త - ముడువఁబడినది) (ముడియు - ముడిపడు. శబ్దరక్షాకరమున ముడుచుథాతువు చూపబడినది. ‘ముడుచు = దే.స. క్రి. ముడివేయు’అని వ్రాయఁబడెను). వదరు+అ = వదరు - వదరుఁబోతు = ప్రేలరి. (కర్త - వదరువాడు. వదరు (థా) = ప్రేలు). ప్రయు+అ = ప్రయ్య = వ్రక్క = ఖండము. (కర్త - ప్రయ్యునది. ప్రయ్య (థా) = బ్రద్దలగు). “ప్రయ్యలయ్యును.” (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨2౨ ప.)

అక వర్ణకంబు మాత్రాదుల కగు. ౧౯.

బాలవ్యాకరణ మాటు - మాటకము. అమ్మ - అమ్మకము. అంపు -

వివరణము. అంపుకము. పంచు - పంపు - పంపుకము. వండు

323 వివరణము. డకారంబు టకారంబగు - వంటకము. త్రోము -

త్రోమకము. అద్దు - అద్దకము.

సంజీవని. 323 విష:— వైసూత్రపు వివరణమున వ్రాయబడినరీతిని “మాత్యాదు”లనుచోటి శకటస్థితి సాధునగుచున్నది. మాటు మున్నగుధాతువులకు భావాద్యర్థములందు ‘అక’ ప్రత్యయమగును. ‘పంచ - పంపు - పంపకము’ అనుటచే ‘అక’ ప్రత్యయపరకత్వమున ‘పంచ’ధాతు చకారము పకార మగునని సూరియాశయమును వర్ణింపనగును. “వండు+అకము = వంటు+అకము = వంటకము” అని యిట్లుగ ‘అక’ ప్రత్యయపరకత్వమున వండుధాతు డకారము టకార మగునని సూరియె విశదముగ వివరించెను. “త్రోము - త్రోమకము” అని బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయముద్రణములందును రేఫసంయుక్త తకారమే పడి యున్నది. శబ్దరత్నాకరమున ‘తోము - తోమకము’ అను రేఫసంయోగ రహిత శబ్దములుమాత్రమే యుదాహరింపబడినవి. ఇది చూచి కావలయు బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత “మూలంబునఁ గ్రావడి ముద్రణప్రమాదమూలకంబు” (బా. గు. ప్ర. రరగి పుట) అని వ్రాసెను. సూ. రా. నిఘంటువున “త్రోము = తోము. స. స్రి. ముటికిపోవునట్లు రుద్దు” అనుచు రేఫసంయుక్త తకారఘటితరూపము నైతము చూపబడెను. కాని యందులకుఁ బ్రమాణముగాఁ జూపబడిన యీ క్రింది ప్రయోగ గొట్టిరేఫసంయోగమును నిర్ణయింపఁ జాలియుండలేదు. “సీ. చంద్ర బింబము కాంతి ససాంచి యాలేమి మోమును నునుపుగాఁ ద్రోమి రొక్కొ! (భోజరా. 3 ఆ. ౨౨౪ ప) (సి. ని. పా. తోమి రొక్కొముద్రి).” (సూ. రా. సి). ‘తోము’ అనువాని తకారము విశ్రవస్థానగతమై కన్నట్టుచున్నది, “ఉ. తోయము లాడుచో నొడలు తోమెడు హూక్కి..... (ఉ. రా. ౧ ఆ ౨౦౦ ప).” (సూ. రా. సి. ‘తోము’ ధాతువుకొద్ద). ఈ ‘అక’ ప్రత్యయంతములెల్ల నపుంసక లింగ సమములగును గాన నివి ‘ము’ ప్రత్యయంతములగుచుఁ బ్రయుక్తము లగును. ఉదా:— మాటకము - అమ్మకము, మొ.

మాటు+అక = మాటకము = మాటుపు = వినియము. (భావా). అమ్మ+అక = అమ్మకము = విక్రయము = అమ్మట (భావా). అంపు+అక=అపకము = అంపుట = ప్రేషణము (భావా). (పోవుధాతు ప్రేరణరూపము ‘అంపు’). పంచ+అక = పంపు+అక = పంపకము = విభజించుట. (భావా. పంచ (ధా) = విభజించు) పోవుధాతు ప్రేరణరూపమగు ‘పంపు’ ధాతువు పైని ‘అక’ ప్రత్యయము నల్ప నపుడును ‘పంపకము’ అని యేర్పడును. అట్టియొడల ‘పంపకము’ అనఁగా ‘పంపుట’ అని యర్థము. కావుననె సూరి ‘పంచ - పంపు’ అను రెండు ధాతువుల నుండియు ‘పంపకము’ అనునది యేర్పడునని వ్రాసెను. పంచధాతువులోని ‘చు’

అనునది 'అక' ప్రత్యయపరకత్వమున 'పు' అనునదిగా మారునని యెఱుంగునది. వండు+అక = వంట+అక = వంటకము = అన్నము - వండినపదార్థము. (కర్తా-వండఁ బడునది.) త్రోము+అక = త్రోమకము = తోముట = మూలిగ్యము పోవునట్లు యుద్ధట. (భావా - శబ్దరత్నాకరమున రేఫసంయోగ మంగీకరింపఁబడలేదు). "తోమకము - చే - వి. తోముట. వ. 'ఓమక గోతసంపుఁ దోమకంబునం బుట పుటనై' (ఆము. ౮ ఆ)" (శ. ౮). అద్దు+అక = అద్దకము = వస్త్రమునకు వేయు రంగు. (కర్తా - వస్త్రమందు 'అద్దఁబడినది'-అద్దు - (థా) రంగు నంటించు = రంగు వేయు).

ప్రయోగములు:—క. .... | కోరినవంటకములు నా | నేరిమిఁ దగ నెఱపి కొలుతు సత్పలభక్తిన్ (విరా. ౧ ఆ ౨౧౯). (ఉపో. 3 ఆ. ౨3౦. దో. ౨ ఆ. ౨౦౬).

దువర్ణకం బాత్మ్యాదుల కగు, నగు నపుడు పకారంబు చయల కగు. ౨౦.

ఆటు - ఆటుడు. అమ్మ - అమ్మడు. అల్లు - అల్లుడు. ఎక్కు - ఎక్కుడు. కుమ్మ - కుమ్మడు. చోపు - చోపుడు. త్రోక్కు - త్రోక్కుడు. త్రోచు - త్రోపుడు. దంచు - దంపుడు - దాచు - దాపుడు. 328 విషయము. దిగు - దిగుడు. దోచు - దోపుడు. పెంచు - పెంపుడు - ప్రేపుక. ప్రాచు - ప్రాచుడు. మాయు - మూపుడు. రాచు - రాపుడు. ఇత్యాదులు.

సంజీవని. 328 విష:—ఆటు మొదలగు ధాతువులకు భావాద్యర్థములందు దుప్రత్యయ మగును. అట్లది యగునపుడు ధాతువు తుదినున్న 'చ-య'లకు 'ప'కారాదేశమగును. ఉదా:—త్రోచు+దు = త్రోపు+దు = త్రోపుడు. త్రోచు ధాతుపర్యాయము త్రోయు ధాతువు కలదు. దానిపై 'దు' ప్రత్యయము నిల్చినను 'య'కారమునకు 'ప'కార మాదేశము కాఁగా 'త్రోపుడు' అనియే రూప మేర్పడును. ఇట్లే దంచు - దాచు - దోచు - పెంచు - రాచు ధాతువుల చకార మునకును మాయు ధాతు యకారమునకును 'దు' ప్రత్యయపరకత్వమున 'ప'కారాదేశము రాఁగా 'దంపుడు - దాపుడు - దోపుడు - పెంపుడు - రాపుడు - మూపుడు' అను రూపము లేర్పడును.

“వెంచు - వెంపుడు - ప్రేపుడు” అని సూరి యుగాహరించుటచే “ప్రేపుడు” అనునదియు “వెంచు” థాతు జన్యమై యనిగుప్తాప్రకాశికలో నీక్రింది రీతిని వ్రాయబడెను. “వెంచు - వెంపుడు - ప్రేపుడు - వెంచుథాతువునకో డువర్ణకంబు పరంబగునపుడు “ప్రేచు” ఆదేశంబై ప్రకృతసూత్రముననే చకారంబునకుఁ బకారంబగు. కర్తృక ప్రత్యయము - వెంచువాడు = వర్ధిల్లు జేయు వాడు - అధికుడని ఘలితాన్తము” (బా. గు. ప్ర. ౪౪౬ పుట). ప్రేపుడు శబ్దమునకు మూలమనఁదగు థాతువు లేకుండుటచే నిట్లు వ్రాయవలసెను. వెంచు థాతువు వెరుంగుథాతు ప్రేరణార్థకము. ప్రేపుడుశబ్దమున కధికుడని కోశములో నర్థము వ్రాయబడెను. ఆటాదులను చోటి శకటస్థితిని బా. కృ. ౧౮ సూత్రపు వ్యాఖ్య యందువలెనే సమర్థించుకొనవలెను.

అటు+డు - అటుడు = అటుట = నిర్ధరమగుట. (భావా. ‘అటుడు’ శబ్దము, కోశములలోఁ జూపబడలేదు). అమ్ము+డు = అమ్ముడు = అమ్ముట = అమ్మకము. (భావా). అల్లు+డు అల్లుడు = అల్లుకొనుట = అల్లిక. (భావా). ఇది నిర్బిందుకమగుటచే “అల్లు+వాడు - అల్లుడు” అనుదానికంటె భిన్నమైనది. “అల్లుడు. వి. (అల్లు) ౧ అల్లిక. (శ. ర) ౨ ఉపక్ముము - ప్రాచు (చి-ని = చిన్నయసూరి నిఘంటువు)” (సూ. రా. సి) ఈవ్రాతనుబట్టి సూరి యచటి ‘అల్లుడు’ శబ్దమునకుఁ ప్రాచు’ అను నర్థమునే యుద్దేశించియుండు ననఁదగును. కాన నట్టియర్థమున నీ ‘డు’ ప్రత్యయ మధికరణార్థక మనఁదగును. లతాదికము దీనియం దల్లుకొనునని పుష్పత్పత్త్యర్థము నెన్నునగును. ఎక్కు+డు = ఎక్కుడు = ఎక్కుట (భావా). ఎక్కుడు = వాహనము. (అధికర - దీనియందు ఎక్కుదురు). “ఉ. ఎక్కడివారొకో గరుడు డెక్కుడుగాఁ గలవారు. (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౩౭ ప)” (శ. ర). క్రమ్ము+డు = “క్రమ్ముడు చే. వి. (కొమ్ముల) పొడుపు” (శ. ర). (భావా). చోపు+డు = “చోపుడు. వై. వి. కలత. గీ. కలయఁజోపుడు వెట్టింపఁ గరియుఁ గిరియు | ..... మొదలగు మేకములు కలక దొలకఁ | ఔదరి..... (ఉ. రా. ౨ ఆ)” (శ. ర). (భావాన్తము). త్రొక్కు+డు = “త్రొక్కుడు. చే. వి. ౧. ఆపద.....” (శ. ర) (భావా). త్రోచు+డు “త్రోపుడు. చే. వి. ౧ త్రోపు.....” (శ. ర) = (భావా). దంచు+డు = “దంపుడు. చే. వి. దంచుట = దంపు” (శ. ర) (భావా). దాచు+డు = “దాపుడు. చే. వి. దాచుట - గోపనము” (శ. ర) (భావా). దిగు+డు = “దిగుడు. చే. వి. ఆనతము = కల్లమైనది.....” (శ. ర). (కర్తృ - దిగి

యుండునది). దోచు+డు = “దోచుడు. దే. వి. ౧ దోచుకొనుట ౨ కొల్ల” (శ. ర). (భావా). పెంచు+డు = “పెంపుడు. దే. వి. ౧ పెంకుబడినది. (పెంపుడు చిలుక)” (శ. ర). (కర్తా - పెంపు బడినది). పెంచు+డు = “ప్రేపుడు. దే. వి. ౧ - అధికుడు. క. సప్తపువారల నధిపతి | మన్నించినఁ ప్రేపుడైన మంత్రికి బ్రదు కే | మున్నది ? ముసుమున్న యతఁడు | సప్తకుస న్నచటు వాని చనకున్నఁ జెడున్ (గుంచ. సారా. ౧ ఆ)” (శ. ర) (కర్తృత్వము - జరులను బెంచువాడని వ్యుత్పత్తిర్థము నెన్నునది) ప్రాచు+డు - “ప్రాచుడు. దే. వి. ౧ ప్రాచుట, ౨ పాచి.” (శ. ర). (భావా). మాయు+డు - “మాపుడు. దే. వి. మైల - కుటుచ. మాపుడు పుట్టుంబు. (భార. విరా. ౧ ఆ)” (శ. ర). (భావా). రాచు+డు = “రాపుడు. దే. వి. రాచుట” (శ. ర). (భావా).

బాలవ్యాకరణము ఉవర్ణకం బడుక్కాదుల కగు. ౨.

32గీ. వి. అడుకు - అంటు - బప్పు - ఒలుగు - ఒరుగు.”

సంజీవని. 32గీ విష:—అడుకు మున్నగు ధాతువులకు భావాద్యర్థంబు లందు ‘ఉ’ ప్రత్యయం బగును. అడుకు+ఉ = అడుకు = దొంతి. (కర్తా - దొంతిగ నిల్చుబడినది). “అడుకు(లు) వడ్లు నానబోసి వేచి కొట్టినవి. ఈ మర్థమందు నిత్య బహువచనాంతము. కం. అడుకులు దిన్నట్లగునే.....(ద్రోణ. ౪ ఆ)” (భా. గు. ప్ర. ౪౪౬-౪౪౭ పుట) అని గుప్తార్థప్రకాశిలో వ్రాయబడెను. దీనినే పేటికావ్యాఖ్యాత “అటుకులను వ్యానహారికపదము నర్థమున నీ ధాతురూపము నిత్యబహువచనాంతముగఁ జూపఁజేసి” (భా. సా. పే ౫౦౫ పుట). అనివ్రాసెను. కాని చిపిటములనెడి యాయర్థము ధాత్యర్థమును సంబంధించి యుండ లేదు కావున నీయర్థము సూరిచే నుద్దేశింపబడి యుండ దననగును. “అడుకు - దే - స - క్రి. దొంతిగనిడు. వి. ౧ దొంతి. ౨. బ. వడ్లునానబోసి వేచి కొట్టినవి. చిపిటములు. క. అడుకులుదిన్నట్లగునే...(భార. ద్రోణ. ౪ ఆ)” (శ. ర). “అడుకు - స. క్రి. (క - అడుకు - త - అడుక్కు). దొంతిగానిడు. వి. (క - అడక) దొంతి. (శ. ర).” “అడుకులు = అటుకులు. వి. బ. చిపిటములు. పృథుకములు. (నానబోసి వేచి కొట్టిన వడ్లు) క. అడుకులు దిన్నట్లగునే.....(భార. ద్రోణ. ౪ ఆ. ౮౯)” (సూ. రా. ని). అంటు+ఉ = అంటు = అంటు = స్పర్శము. (భావా). అంటు = (మామిడి) అంటు. (కర్త - ఓటొక చెట్టుకొమ్మ నంటికొన్నది). మైల - ఆశౌచము. (అపాదానార్థము - అంటుటవల్లఁ గల్గినది). ఒప్పు+ఉ = ఒప్పు = ఒప్పిదము. (భావా). ఒలుగు+ఉ = ఒలుగు = ఒలుగుట (భావా). “మూలములో నుకార

మధ్యము ప్రామాదికము" (బా. గు. ప్ర. ౪౪౭ పు) అని బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్య యందు వ్రాయబడెను. కా. సా. పే. వ్యాఖ్యయు నద్దానినె వ్రాసెను శ. ర. సూ. రా. నిఘంటువులు రెండిటియందును 'ఓఱు' అను 'అ'కారవ్యధ్యమే చూపబడెను. కాని యొక్క ప్రయోగమైనను 'అ'కారమును నిల్పు యతిస్థానప్రయోగము చూపబడలేదు. ఒక గు+ఉ = ఒకగు = ఈ-బహువ్రాసము (కర్తార్థ - ఒకగఁబడునది). ఆకృతిగణము. చదువు+ఉ = చదువు. అడలు+ఉ = అడలు = దుఃఖము, అని కడు నడలుగఁ బలికిన (సభా. ౨ ఆ. ౧౨౮). పలుకు+ఉ=పలుకు = మాట (సభా. ౨ ఆ. ౧౯౧). ఒడ్డు+ఉ = ఒడ్డు = పంచెము. నీ.....నలుపుగఁ గౌరవేంద్రుఁ | డొక్కొక్క యొడ్డున నొడ్డి.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౯౬). కఱచు - ప్రేర - కఱపు+ఉ - కఱపు - బోధనము. నీ, కర్లగాంధారుల కఱపుల విని (సభా. ౨ ఆ. ౩౧౩) ఎఱుగు+ఉ ఎఱుగు - సోదెచెప్పువాఁడు (కర్త- 'కిరాతుఁడు' అను నర్థము దీని గౌణ మని తలంచుట యుక్తము. "ఎఱుగు చే.వి. ౧. కిరాతుఁడు .....(ఎఱుగు అనఁగా వ్యతిరేకలక్షణచే ఎఱుగనివాఁడు చూఁడు అని వ్యుత్పత్తిర్థము.)" (శ. ర). పుట్టు+ఉ = పుట్టు - జన్మము. ఉ.....నా | పుట్టు గృతార్థతం బొరసె.....(విరా. ౧ ఆ. ౨౭). హెచ్చు+ఉ=హెచ్చు = ఆధిక్యము. ఉ..... | హెచ్చుగఁ గుండగున్.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౮౫). ఉబ్బు+ఉ=ఉబ్బు. క. చావును నోవును మన యో | థావళిన్, గెలుపు నుబ్బు నావలికిని.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౯౯). చెప్పు+ఉ - చెప్పు = చెప్పినమాట | నా చెప్పు నేయు (నన్ని. కు. ౭ ఆ. ౮౭౧). కుడుచు+ఉ = కూడు = అన్నము. మొ.

వడిప్రభృతు లి న్నెఱుంగునది. ౨౨.

వడి:—కొలువడి - గెలువడి - నడవడి. వ్యతిరేకం

బాలవ్యాకరణ బున - లేవడి. వి:—తనివి - తెలివి - విరివి.

వివృతి ఆవు:—తగవు - నగవు - ఉజవు. ఇ:—చేయు -

౩౭౬ విషయము. వాయి. కలి:—కనుకలి - వినుకలి. ఇత్యాదులు

మహాజన వ్యవహారంబుల నెఱుంగునది. ఇది కృపదంత

పరిచ్ఛేదము.

సంజీవని. ౩౭౬ విష:—వడిప్రభృతి ప్రత్యయము లనఁగా - వడి - వి - ఆవు - ఇ - కలి మొదలగు ప్రత్యయములు, ఇట్లు - ఈక్రింద వివరించినది నెఱుంగునది. అనఁగా 'వడి'ప్రత్యయము కొలుచుప్రభృతులకును, 'వి'ప్రత్యయము తనియు ప్రభృతిధాతులకును, 'ఆవు' ప్రత్యయము 'తగు' మున్నగు

భాతువులకును, 'ఇ'ప్రత్యయము, చేయు మొదలగు భాతువులకును 'కలి'వర్ణకము కనుప్రభృతిభాతువులకును భావాద్యర్థంబులం దగునని తాత్పర్యము. "ఇత్యాదులు మహాజనవ్యవహారంబుల నెఱుంగునది" అనుటచేత మీఁదఁజెప్పిన కృత్ప్రత్యయములు దిక్పరివర్తనముగా మాత్రము చెప్పఁబడినవనియు మహాకవి ప్రయోగములనుబట్టి లెక్కిన కృత్ప్రయప్రపంచము నెఱుంగవలెననియుఁ దాత్పర్యము. ఇందును 'వడి - వి' అను ప్రత్యయములు పరమగునపుడు బా. కృ. ౨ సూత్రము చొప్పున కాదలకు లోకము కలుగునని యెఱుంగునది. ఉదా:—కొలుచు+వడి=కొలువడి = కొలువడి. గెలుచు+వడి=గెలు+వడి = గెలువడి. నడచు+వడి = నడ+వడి=నడవడి. తనియు+వి = తని+వి = తనివి. తెలియు+వి = తెలి+వి = తెలివి. విరియు+వి = విరి+వి = విరివి. మొ.

కొలుచు+వడి = కొలువడి. "కొలువడి. చే. వి. (కొలుచు+వడి) కొలత. (భావా). గెలుచు+వడి. "గెలువడి. వి. (గెలుచు+వడి - త - కెలిప్పు) జయము - గెలుపు. గీ.. ...జయము | గెల్పు గెలువడి గెలువము గెలు పనదగు..... (ఆం. భా. ౨ ఆ. ౨౨3)." (సూ. రా. ని). (భావా) శబ్దరత్నాకరమున నీశబ్దము చూపఁబడలేదు. నడచు+వడి. "నడవడి. చే. వి. (√నడ). గమనము - నడక." (సూ. రా. ని). (భావా). క. నడవడి యను మున్నీటిం | గడవం బెట్టంగ నోడక రణిం దగి..... (ఉద్యో. ౨ ఆ. 3౯). బా. క్రి. ౧౦౬ సూత్రముచొప్పున వడిప్రత్యయపరకత్వమున (వ్యతిరేకంబున) 'లే' అనునది యస్త్యర్థక కలుగుభాతువున కాదేశంబగును గాన లే+వడి. "లేవడి. చే. వి. లేమి....." (శ. ర). (వ్యతిరేకభావార్థము). విరియు+వి. "విరివి. చే. వి. విస్తృతి....." (శ. ర). (భావా) "విరియు. చే. ఆ. క్రి - "వికసించు..... ర చెదరు..... ౬ ఉప్పొంగు" (శ. ర) అను నిర్ణయములచే విస్తృతి యను నర్థము కల్గుట యుక్తమే యనఁదగును. తనియు+వి. "తనివి. చే. వి. ఆపాక - తృప్తి" (శ. ర) (భావా). తెలియు+వి = తెలివి - వివేకము - జ్ఞానము - (కరణ - దీపిచే= వివేకముచే సర్వమును దెలియును). తగు+కపు. "తగవు. చే. వి. ౧ తగుట. క. కడునమ్మి యునికియును నె | క్కుడు నమ్మమియును సుశీల కుశలత కా దె | యొడ నైనను బుద్ధి సొనిపి | తడవి గనుంగొనఁగ వలయుఁ దగవు తగమియున్. (కాంతి. ౨ ఆ. ౧౮2)..... ర. పెండ్లప్పుడు పెండ్లికూతునకుఁ దల్లిదండ్రు లిచ్చెడు బహుమానము." (శ. ర). బహుమాన మర్థమైనపుడు కర్తృర్థము. తగియుండున దని వుత్పత్త్యర్థము. తగవు = అభియోగమునందలి తీర్పు. (అధికర - దీనియందు

తగునట్లు తీర్మానము జరగును. మొ. నగు+అవు = నగవు = నవ్వుట - హాసము (భావా). ఉలు+అవు. “ఉఅవు = వై-వి. ౧. ఔదిత్యము” (శ. ర). (భావా) “ఉలు. య-వై-అ-క్రి. ౧. శ్రేష్ఠమగు, ౨. తగు.....” (శ. ర). చేయు+ఇ= చేయి (కర్తృ. పనులను జేయునది). వ్రాయు+ఇ = వ్రాయి = అక్షరము. (కర్తా - వ్రాయఁబడునది.) కను + కలి - కనుకలి - చూపు. విను + కలి - వినుకలి = వినికి (భావా). “కనుకలి. వి. (కను+కలి) చూపు - దృష్టి. చ. వినుకలిచేతనే విరహ వేదన నామది యింత వర్ధిలెన్ | గనుకలి నట్లు చిత్రఫలకంబునఁ గాంచిన యంతి .....(ప్రభా. 3 ఆ. ౨౫)” (సూ. రా. ని). విను+కలి. “వినుకలి, దే. వి - వినికి. ఆకర్ణనము. చ. దీవి విన్నయవినుకలి (హరి. ఉ. 3 ఆ)”. (శ. ర).

ఇత్యాదులు మహాశవ్యవహారంబుల నెఱుంగునది యన్నచొప్పున మఱి కొన్ని కృత్ప్రయములను ద్రిలింగలక్షణ శేషకర్త వివరించెను. అవి యివటఁ బ్రదర్శింపబడుచున్నవి. “౧. డయ్యు దయ్యు నొచ్చు పుచ్చుల కివర్ణకంబగు. అగుచో వానికడ హల్లులు పకారంబులగు. ఉదా:—డప్పి-దప్పి - నొప్పి పుప్పి”. డయ్యు+ఇ=డప్పు+ఇ=డప్పి. “డప్పి దే. వి. దప్పియొక్క రూపాంతరము. (శ్రమము నకు. వ. నీవు కడుదూరంబు వచ్చి డస్సీతి. ఇంక మరలుట లెస్స, అనిఁలకిన నప్పతి వ్రత యిట్లనియె. తే.గీ. నాకు డప్పి యొక్కడిది.....(భార. ఆర. 2 ఆ. ౨3౯ ౨౪౦)” (శ. ర). “ఆ వె..... | డప్పె దీర్చికొని కడంగు మనిన (భా - రా. యుగ్ధ - ౨౫౧ - హరి-పూ. ౨ ఆ. ౪౪).” (సూ. రా. ని. డప్పి శబ్దము నొద్ద). (భావాధికము). దయ్యు+ఇ. “డప్పి = డప్పి - దప్పిక. వి. (√దయ్యు) ధ్లాని - శ్రమ. క. పాండవబల మల్పంబై | యుండం గృష్ణుఁడు ధనంజయుండును డప్పిం | బెడువడఁగ.....(శల్య. ౧. ఆ. 3౦౯) ..... ౨ నీరుపట్టు - డప్పి - విపాస. ఉ.....సలింబు డప్పి వోఁ | దాఁగిన వారికి..... (నైష. ౨ ఆ. ౪౧)” (సూ. రా. ని) (భావాధికము). నొచ్చు+ఇ = నొప్పు+ఇ = నొప్పి. (భావా). “క. అప్పాండవ మధ్యమునకు | ..... | నొప్పి పరిహరించి దయ గనుంగొను మనినన్ (జై. 2ఆ. ౧౧2)” (శ. ర. నొప్పిశబ్ద). పుచ్చు+ఇ = పుప్పు+ఇ - పుప్పి = పుచ్చుట (భావా). “౨ సూ:—రాచున కిడి వర్ణకం బగు. ఉదా:—రాయిడి - రాపు” గ్రంథకర్త వచింపకున్నను నీ త్రిలింగలక్షణశేషము బాలవ్యాకరణమునకు శేషగ్రంథమే యనఁదగును గాన “రాచు+ఇడి” అనుచో బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున “రాచు” అనుదాని తుది “చు”వర్ణము లోపించెనని యెన్నునగును. బా. కృ. ౨ సూత్రమున ‘ఇడి’వర్ణకపరకత్వమున లోపము చెప్పఁ

బడకున్నను 'ఇమి'వర్ణకపరకత్వమున లోపము చెప్పబడుటంజేసియు 'ఇడి - ఇమి' అను రెండును 'ఇ'వర్ణాదులే యగుటంజేసియు నట్టి వర్ణలోప మీ సూత్రముచే రావచ్చునని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త తలంచుచుండును. ప్రాథ. కృ. ౪ సూత్రము నొద్ద "కాఁచు+పురము = కాఁపురము" మున్నగుస్థలములందు బా. కృ. ౨ సూత్రమును త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యుపయోగించుకొనుటయే వైవిషయమునకు నిదర్శనము. ఇట్లే ప్రాథ. కృ. ౬-౭ సూత్రముల యుదాహృతులందును బా. కృ. ౨ సూత్రముపయోగించుకొనఁబడెను. "రాచున కిడి వర్ణకంబు నగు" అనుచోటి చార్థక 'ను' శబ్దముచేత బా. కృ. ౧౧ సూత్రముచొప్పున 'పు'వర్ణకము నైతము రావచ్చునను తలంపున 'రాపు' అను రూపాంతరమును నుదాహరింపఁబడెను. ప్రాధవ్యాకర్త యుదాహరింప వలెచెనేమోకాని బా. కృ. ౨౦ సూత్రము చొప్పున 'దు'వర్ణకమును రావచ్చును. ఉదా:—రాచు+దు = రాపుడు. సూరియుఁ బ్రాధవ్యాకర్తయుఁ జెప్పలేదుగాని 'రాపిడి' అనురూపమును గలదు. ఇట 'ఇడి' ప్రత్యయపరకత్వమున 'రాచు'భాతు చకారము పకార మగునని సూత్రించుకొన వలసియుండును. రాచు - రాయిడి = ఒత్తిడి; రాచు - రాపిడి - రాపు-రాపుడు = ఒరయిక (భావార్థకములు). "3 సూ ఈ ర్దుబ్బు కందు దువ్వ వడ్డించుల కెన వర్ణకం బగు; అగుచో 'ఈర్దు-ఉబ్బుల' చకార బకారములు పకారంబు లగు. వడ్డించు నించు లుత్తం బగు. ఉదా:—ఈర్వెన - ఉవ్వెన - కందెన - దువ్వెన - వడ్డెన" ఎన వర్ణకపరకత్వమున 'ఈర్దులోని' చకారము పకారమగును. ఉబ్బులోని బకార ద్వయమును 'ప'కారద్వయ మగును. "వడ్డించు" భాతువులోని 'ఇంచు' అను భాగము లోపించును. ఉదా:—ఈర్దు+ఎన = ఈర్దు+ఎన = ఈర్వెన = ఈర్ల నీర్పెడి దువ్వెన. (కర్తృక - ఈరుల నీర్పునది) "ఈరు = దే - వి - పేనుగ్రుడ్డు. లీక్ష....." "ఈరుచు దే. స. క్రి. (ఈర్వెనలో ఈళ్ళను) ఈర్పు - (రూ ఈర్పు)." (శ. ౪). ఉబ్బు+ఎన = ఉబ్బు+ఎన = ఉవ్వెన - సముద్రాదికము పొంగు. (అధికర - దీనియందు సముద్రాదుల జల ముబ్బును). కందు+ఎన - కందెన = బండి యిరుసునకుఁ బూసెడి మసి. (కరణార్థ - దీనిచేత బండి యిరుసు కందును = నల్లఁ బడును). దువ్వె+ఎన = దువ్వెన = కంకతిక = కేశప్రసాధని. (కర్తృత్వము - తల చిక్కును దువ్వెనది). వడ్డించు+ఎన = వడ్డెన = భోజ్యపదార్థములను భోజన పాత్రమందు పెట్టట (భావా) "౪. పురవర్ణకంబు కాఁచు దాఁచు దాయ్యాదుల కగు. ఉదా:—కాఁపురము - దాఁపురము - దాపురము. మొ." కాఁచు+పురము = కాఁపురము = కాఁపురము = కాఁపు = సంసారము. (కర్తృత్వము -

కాంగజేయునది. సంసారము జనులను కాంగజేయుట ప్రసిద్ధము) కరగు ప్రేరణ రూపమగు 'కాచు = కాచు' ధాతువు సబిందుకము-కాపురము శబ్దము సబిందు కము. కాన "కాచు = రక్షించు" ధాతువు "కాపు - కాపురము" మున్నగు వానికి మూలము కానేరదు. "కాపురము. వి. ($\sqrt{\text{కాపు}^2}$) ౧. నివాసము... .. ౨. సంసారము....." (సూ. రా. ని) "కాపు² - వి - కాపురము - నివాసము....." (సూ. రా. ని). ఈ సూ. రా. నిఘంటు వ్రాతల నర యేగా "కాపు" అను విశేష్యమునుండి స్వార్థిక పుర ప్రత్యయంతమగు "కాపురము" అనునది యేర్పడెనని తేలుచున్నది. ఈపక్షమున నిది తద్ధి తాంత మగును గాని కృదంతము కానేరదు. ప్రాధవ్యాకర్త పయిరితిని 'కాచు' ధాతువు నుండి 'కాపురము' అను కృదంత మేర్పడెనని సూత్రించెను. "కాచు దే. ప్రే. కాంగజేయు" అనునీతిని మాత్రమే సబిందుక 'కాచు' ధాతువు కోశద్వయమునం దును జూపబడియున్నది. దాచు+పురము = దాపురము = దాచుట. (భావా). దాయు+పురము = దాపురము = పొందుట కనువయినది (కర్త - సహిపించునది. పొందుటకు వీలుగ నున్నదని యర్థము). "౫ సూ. ఎక్కు దిగులకుం ప్రేరణార్థం బున మతివర్ణకం బగు. అగుచో 'ఎగు' ఎక్కున కాదేశం బగు. ఉదా:—ఎగుమతి - దిగుమతి. ఇట్ల ఎగువ.". "ఎగుమతి. దే. వి. ఓడకు సరకు లెక్కించుట" (శ. ర). "దిగుమతి. దే. వి. (ఓడలోనున్న సరకును రేవునందు) దించుట" (శ. ర). (భావార్థకములు). 'ఇట్ల = ఇట్లే' అనుటచేత ఎక్కు ధాతువునుండి 'ఎగువ' అను కృదంతమును గల్గును. ఎక్కు + = ఎగువ = విూది భాగము. "౬ సూ. వువర్ణకం బులియ్యాదుల కగు. ఉదా:—ఉలివు. మొ". ఉలియు+వు = ఉలివు = మ్రోత. (భావా.) "ఉలియు. దే-౨-క్రి.....౨ మ్రోయు" (శ. ర). "౭ సూ. కాచు - వీచులకు ఎలి వర్ణకంబగు ఉదా:—కావలి - వీచలి." కాచు+వలి = "కావలి. దే. వి. రక్షణము....." (శ. ర). వీచు+వలి = "వీచలి. దే. వి. గాలి - వాయువు ..... " (శ. ర) (వ్రేల్చకము - వీచునది యని వ్యుత్పత్త్యర్థము). గాణపత సూత్ర వివరణకర్త మఱికొన్ని కృత్తులను జేర్చెను. "ఒడుగు ప్రభృతుల కిలి యగు. (రగం సూ). ఒదిగిలి - పొక్కిలి - చెక్కిలి. మొ" "రగి. సూ. వ వర్ణకంబు లెగ్వాదుల కగు. ఉదా:—లెగువ - ఎలువ" "ర౨౦ సూ అరుగ్వాదులకు దల యగు. ఉదా:—అరుగురల. మొ" "ర౨౧. సూ. వచ్చు పోవు నిలుచులకు కడ యగు. ఉదా:—రాకడ - పోకడ - నిలుకడ" "తెలివిడి = తెలియు+విడి . తిరుగు+కలి = తిరుగలి. మొ."

ఇంకను ననంతములు కృత్ప్రత్యయములు గలవు. 'కొను' ధాతుకృందం తము. 'కోలు' అనునది - పొగడికొను - పొగడికోలు = పొగడికొనుట. ఆ-వె. అన్యకీర్తనంబు సన్యసిందయ్యఁ దన్నుఁ | బరంగఁ బొగడికోలు ప్రబ్బికోలు | నాపగా తనూజ యార్యవృత్తములు గా | వనిరి వీని నాద్యులైన మునులు (సభా. ౨ ఆ. ౪౯) (ప్రబ్బికొను - ప్రబ్బికోలు=అతిశయించికొనుట). విల్చికొను - విల్చి కోలు = వెలకుఁగొనుట. ఉ.....ఓక నక్కనిచ్చి సింహాద్దుల విల్చికోలు ఉదె.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౪౧). ఉక్కు+ఇవము = ఉక్కివము సీ. గాండీవ మూదిగాఁగల యాయుధావళి | లుక్కివంబున నప్పు డొడిచికొనఁగ | మఱచిన వాడు.....(ఆర. ౧ ఆ. ౫౫ ప.) "అలుగు - అలుగుల - అలుగులము = ౧. నలఁగుడు, ౨. బాధ" (శ. ౮). చ. అలుగుల మంచి యందుల మృగావళియున్ విహగంబులున్ భయా | కుల గతిఁ బొంది (ఆర. ౧ ఆ. 3౦౧). కుడుచు - కూడు = అన్నము. పచ్చు - పసి. విడుచు - విడుగడ - విడుగర - విడుదల - విడుపు. మొ. కృత్ప్రత్యయములను సాకల్యముగ వివరించు లెక్కరికిని శక్యము కాదు. ఈ భాగములు తెల్లన మిక్కిలి యలంతగనున్నవి. సంస్కృతమున శాకటాయనుఁ డుకాదుల విస్తరించి యుపదేశించినరీతిగఁ దెల్లన వీనికి వేలు గ్రంథముగ విస్తరించుట యత్యావశ్యకము.

ఇది కృదంతపరిచ్ఛేదము, ఇది = ఇంతతో ముగిసినది.

ఆంధ్రవ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

ప్ర కీర్ణ క ప రి చే ష ము

పదాద్యంబులు ఋ ౧ వర్ణంబులు ర ల తుల్యం
బులు. ౧.

బాలవ్యాకరణ ఆతఁడు ఋషి - ఇట సంధిలేదు. ఆఋషి - ఇట
వివరణము. యడాగమములేదు. వచ్చెఋషి - వచ్చెన్ ఋషి -
322 విషయము వచ్చెను ఋషి - ఇట ద్రుతమునకు లోప సంశ్లేష
స్వత్వములు.

సంజీవని. 322 విషయము:—ప్రకీర్ణక = “ప్రకీర్ణ - న. (ప్ర+కృ+భావేక్షః).
చామరే - భిన్నజాతీయాశాం మిశ్రణే చ—.....స్వార్థేకన్.....”
(శబ్దస్తో) అను కోశము మోక్షున బాలవ్యాకరణములోని వివిధప్రకరణములను
సంబంధించిన మిశ్రవిషయము లీ పరిచేషమున వివరింపబడునని గ్రహింపవల
యును.

పదాది నున్నట్టి - ఋ - ౧ వర్ణములు ర ల లవంటివగు ననగా ఋకారము
రేఫమువంటిదియు ౧ కారము లకారమువంటిదియు నగునని యర్థము. రలలు
పరమగునపు డెట్టి సంధికార్యాదులు సంభవించునో యట్టి కార్యములే ఋ - ౧వర్ణ
పరకత్వమందును సంభవించునని గ్రహింపవలయును. ఈవిషయము ‘ఋకారం చ వి
ముచ్చేత్యధర్వణాారికే ధ్వనితఁదుగుచున్నది. (చూడు ౨౮౦ విషయము). “ఆతఁడు+
ఋషి” అనుచో స్వరపరకత్వమున నిత్యముగా రావలసిన పరయాపసంధి సంభవింపక
రేఫరూప హల్పరకత్వ మందువలెనై నిల్చెను. “ఆతఁడు ఋషి-ఇట సంధిలేదు” అను
సూరి వివరణమున కిదియే తాత్పర్యము. (చూ. ౬౫ II విషయము). “ఆ ఋషి - ఇట
యడాగమములేదు” అను సూరి వివరణముచే బా. సంధి. 3 సూత్రము మోక్షున
(౬౭-౬౭ I విషయము) రావలసిన యకారాగమము ఋ ౧ వర్ణపరకత్వము రాదని
భావము. ‘ఆ+ఋషి=ఆ+యృషి=ఆయృషి’ అనురీతి నన్వయరూపము కల్గినేరవని
తాత్పర్యము. “వచ్చెన్+ఋషి = వచ్చె ఋషి - వచ్చెన్ ఋషి వచ్చెను ఋషి”
అనుచో రేఫ లకారరూపము హల్పరకత్వమందువలెనై బా. సంధి. ౧౮

సూత్రము చొప్పున (౮౧-౮౧ I - ౮౧ II విష) ద్రుతలోపమును ద్రుతమునకు ‘ను’ స్వరూపమును ద్రుతమునకు నకారవ్యంజన రూపస్థితియుఁ గల్గునని సూరియే వివరించెను. (సూ. ౮౧ II విష.). సంస్కృతభాషయందును ఋష్య పాకత్వమున సంధిలేకుండుట గలద. “ఋత్యకః - (౬-౧-౧౨౮). ఋతి పరేఽకః ప్రాగ్వత్ - బ్రహ్మఋషిః - బ్రహ్మఋషిః.....సమానేఽప్యయం ప్రకృతిభావః - సప్త ఋషీణామ్-సప్తఋషీణామ్.” (బాలమనోరమా వ్యాఖ్య “బ్రహ్మ ఋషి రితిస్థితే ఆకారస్య ప్రాస్యః - ప్రకృతిభావశ్చ. తతశ్చ ‘ఆర్ధణ’ ఇతి రపరః ఆకారోన భవతి.”) (సి. కౌ. ౯౨ సూ).

ప్రయోగములు:—రుక్మాక్షరము. ఇలఁ బ్రసిద్ధుఁడు ఋతుపక్ష డనెడు ఋషీశుఁ డిహ్వాకు । కులజుండు.....(ఆర. ౨ ఆ. ౧౨౯ ప), క. ఆ ఋషి కుమారు కట్టిన । చీరలు.....(ఆర. 3 ఆ. ౧౦౪ ప.) చ. ద్విజవరులం గమూరుల సతిప్రియదర్శనలైనవారి, ఋ । గృజప పదక్రమంబులు క్రియక గుణించుచు.....(ఆది. ౨ ఆ. ౧౯౬.) క. గోరథమును ఋష భము వై । హారము ఋషిగిరియుఁ బైతృకాద్రియు..... (సభా. ౧ ఆ. ౧౭౫). మత్తకోకిలము. స్నాతకుండును ఋత్విజుండును సద్గురుండును నిష్ఠుఁడున్ । ..... (సభా. ౨ ఆ. ౪). ఉ. .... । ఏవిధి నీఁగువాడ ఋమెయ్యదియేనియు వేడుఁ డిచ్చెదన్ (విరా. 3 ఆ. ౨౩౩). చ. .... నన్నుఁ బెం । చిన గరువంపుఁ దండులకుఁ జిత్త మెలర్ప ఋజంబు దీర్చెదన్ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౫౦. ప.) ..... బొన్నలు గొన్న ఋజంబు నీగుడున్ (నన్ని. కు. ౧౧ ఆ. ౬౦౪). మ. కరయగ్గం బున ఋశ్యమూకమును.....(భాస్క. రా. కిష్కిం. ౮౨౩. ప). ‘వచ్చెన్నపి’ అను సూరిపక్షపు సంక్షేప ప్రయోగ మగపడదు.

ఆచ్ఛికపదంబులం దుత్తమంబులగు రు - లు - డు - ల

ముందటి యేత్వంబునకు ప్రాస్యంబు విభాష నగు. ౨.

బాలవ్యాకరణ నల్లెరు - నల్లెరు, పల్లెరు - పల్లెరు, పెన్నెరు -

పెన్నెరు, మానేరు - మానేరు, ఆడేలు - ఆడేలు,

32౮ విషయము. కుందేలు - కుందేలు, తోడేలు-తోడేలు, నాగేలు-

నాగేలు, నేరేడు, నేరెడు, మారేడు - మారెడు,

పూరేడు - పూరెడు, తంగేడు - తంగెడు.

సంజీవని. ౩౨౮ విష:— ఉత్తమంబులగు = మూడక్షరములకుఁ (అక్షరము= అచ్చు, చూ. ౧౫ విష) దక్కువ కాని యక్షరములుగల సమానపదముల తుది

నున్న - 'రు - లు - డు' అనువానిలో దేనికయినను బూర్వమందున్న 'ఏ' కారమునకు వైకల్పికముగా ప్రాప్త్యం బగును. ఇట్టివిధి యాచిక్షపకములందు మా, మే సంభవించును. (౧౫౧ - ౧౫౧ I విష. చూచుకరి). ఉదా:- 'నల్లెరు' శబ్దము మూడక్షరములుగల యాచిక్షశబ్దము. అందలి తుది 'రు' అనునది 'ఉత్తమగుగు పదాంత్య' 'రు' వర్ణము. అద్దానికిఁ బూర్వమందున్న 'ఏ' అనుదానికి ప్రాప్త్యము రాఁగా "నల్లెరు" అను రూప మేర్పడుచున్నది. ఇట్లే యంతటను నరయునది. సమాన పద మనుటచే "మిన్ను + ఏలు = మిన్నేలు" అనుచో "మిన్నేలు" అని కానేరదు. "నల్లెరు - దే. వి. ఒకదినును తీగ - వజ్రవల్లి" (శ. ర.). "పల్లెరు = పల్లెరు - దే వి పలంకప" (శ - ర). "పెన్నెరు = పెన్నెరు - దే. వి. ఆశ్వగంధ" (శ. ర). "మానేరు = మానేరు - దే. వి. ఎక్కుడుఁ దీగ - జ్యోతిష్మతి" (శ-ర). "ఆడెలు = ఆడెలు - దే - వి - ఋషివిశేషము - శరారి" (శ - ర). క. ఒకమై యుండెద వని కౌ. శికు నతఁడు శపించె విని వశిష్ఠునకుం గౌ. శికుఁడును నాడే లగు మని. ప్రకట శ్రోధమున నిచ్చుఁ బ్రతిశాపంబున్. (మార్కం - ౨ ఆ. ౮). (సూ. రా.). "కుండెలు = కుండెలు - వి - ఔ. (చూ - కుండెటికొమ్ము) శశము - చెవులపిల్లి. (ఉ. .... వంటయిల్. కుండెలు సొచ్చి. .... (ఆది. ౬ ఆ. ౧౮౬)." (సూ. రా. ని). "తోడెలు = తోడెలు - దే - వి - ఔ. (ఆదవి కుక్క). క. .... అధిపుకై పట్టిరి బె. బృలి మహిష మెలుఁగుఁ గిటి తోడెలు మొదలగువానిఁ గొన్నిటిని వేటకరుల్ (యనుచ. ౪ ఆ. ౫౦). క. ఇని తోడెలుల భంగిన్. గవియు. .... (శాంతి. ౩ ఆ. ౪౨౩)." (సూ. రా - ని). "నాఁగెలు = నాఁగెలు = నాఁగలి - వి - ఔ - తే. గీ. అన్యకుల డింది ముఖవర్ణ మభిలషించి. కూడె నాఁగెలు సంఘంకి శోమలాంగి నాన యనమించె. .... (చంద్రా. ౪ ఆ. ౧౦౯). ...." (సూ - రా - ని). సూ - రా - నిఘంటుకారులు గెనిన వైకృతముగా సంగీకరింపలేదు - "నాఁగలి = నాఁగెలు = నాఁగెలు - దున్నెడు సాధనము - లాజ్జలమ్" (వై. దీ). "నేరెడు = నేరెడు = వి - ఔ. జంబూవృక్షము. ఉ. ఆన్నే రెడు ప్రాచీమూలమున. .... (మార్కం. ౪ ఆ. ౧౪౪). .... గీ. నేరె టేటి యసల్ దెచ్చి. .... (యనుచ. ౨ ఆ. ౩౬)." (సూ. రా. ని). "మారెడు = మారెడు - వై - వి - బిల్వము. రగడ - మారెటికి బలు మారెటికి జన. .... (య. ౪ ఆ.)" (శ. ర). "మారెడు = మారెడు ఒకాళొకచెట్టు - మాలూరః" (వై - దీ). "పూరెడు = పూరెడు = పక్షివిశేషము" (శ - ర). "తంగెడు = తంగెడు = దే. వి. గోశ్రేణి" (శ - ర). వ. .... ఖుటిపాటునం గంటికిం

బ్రియంధై తంగేటి జంటి చందంబునం గొంటుండనం బెటుంగక కుఱంగట నున్న
యప్తుసీసురవరకుమారు..... (మనుచ. ౨ ఆ. ౬౧ వచనము). చ.....
ఉ | త్రరగతిలాభవై భవము తంగేటిజున్నగం జేయు గోవులు. (ఆను. 3 ఆ. ౪౬).
సీ. కెలకుల నున్న తంగేటి జున్న గృహమేధి.....(మనుచ. ౧ ఆ. ౬౬ పు).
నల్లేరు ప్రభృతులాకృతిగణము.

నన్నయా డోలాభూషోత్తరీయాణి | వినైత్వం నాస్తి మధ్యమే

32౯ విషయము. (విశ్వ - సంజ్ఞా ౨3 కారి - ఆహా ౧౫3 పు).

కల్పతరువు. 32౯ విషయము:—ఈ కారికకు ౫3 విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁ
బడెను. “డోలాభకమగు ‘ఉయ్యోల’ శబ్దమును, భూషార్థకమగు ‘తాయేతు’ శబ్ద
మును, నుత్తరీయార్థకమగు ‘పయ్యోద’ శబ్దమును దక్కఁ దక్కిన యే సమానపద
మధ్యమునందును ‘ఎ’ కారము క్త యకారము లేదు.” అని ప్రకృతకారిక కర్థము.
“ఇయ్యోది - యకారముమీఁద అత్వ మెచట నిల్పునో? ఎత్వ మెచట నిల్పునో?”
అను విషయములను వివరించు ప్రసంగమున వచింపబడెను. పయిని వ్రాసిన యర్థ
మునుబట్టి “ఉయ్యోల - పయ్యోద - తాయేతు” అనువాని నడుమ ‘ఎ’ త్వము గల
దని యర్థము లభించుచున్నను వీనిలోని “ఉయ్యోల - పయ్యోద” అనువాని నడుమఁ
బాహికముగా ‘అ’ కారము నైత ముండిన నుండవచ్చు నను నర్థమునకు బాధ కలుగ
నేరదు.

ముద్దరాజురాదు నాప్యకవి కవ్యాదుల కధర్వణకారికలు సాకల్యముగా లభిం
పలేదు గాని ఖటికొన్ని కారికలతోపాటుగ నీ ప్రకృతకారికయు లభించుటచేతఁ
గావలయు వారీక్రిందింటి నీ విషయమునఁ బ్రసంగించిరి. తే. గీ. తాయేతును
నుయ్యోలయుఁ బయ్యోదయును దక్కఁగలుగ దెత్వంబు మధ్య యకారములకు...
(కవిజనసంక్షేప. ౧ తరం. ౧౧౭ పు). తే.గీ.ధరణి నుయ్యోల పయ్యోద తాయేతులను |
గల యకారంబులకు వక్రములు నిజంబు | ముద్దరాజురాదున వాని మూఁటిని బద |
మధ్యయాలని చెప్పె నిష్టాట మిధ్య. ౧౮౪. తే.గీ. డోచ నెల కా కగుటచేత
నుయ్యోలయ్యోల | బయిని నెక కున్ని వక్రోక్తి బయ్యోదయ్యోల | తల్లి కాపునకై కట్టఁ
దగిన సరలు | తేలఁ బల్కంగఁ దాయేతు ల్దేశ్యమునను. ౧౮౫.(అప్పక.౨ ఆ) పయి
సందర్భమునుబట్టి చూడఁగా డోలేత్యాద్యధర్వణకారిక ముద్దరాజురామనకు మా
త్రమే లభించఁగా నాతఁ డయ్యోది యాధర్వణ మని చెప్పక యావిషయమును
దాను వచించినట్లుగ నాంధ్రీకరించెననియు నవ్విషయమును రామనయే వచించె నను
తలంపున నప్పకవి కూచిమంచి తిమ్మకవి మున్నగువారి క్రిందిరీతి నద్దానిని విమర్శించి
రనియుఁ దోచుచున్నది.

ఏలాశబ్దము హేలాశబ్దభవ మనియు నందలి 'ఏ'కారము కాకు స్వరమగుటచే హ్రస్వము కాఁగా 'ఎల'శబ్ద మేర్పడె ననియు, "ఊచు+ఎల=ఊయెల = ఉయ్యెల" అనురీతిని యాపసిద్ధి కల్గె ననియు, నక్కారణమున 'ఉయ్యెల' శబ్ద మఖండశబ్దము కామింజేసి యందలి 'ఎత్వము' సమానపద మధ్యగతముగా ముద్గరాజు రామన పల్కుట సరికా దనియు నపకవి విమర్శమున కభిప్రాయ మెచ్చునది. అట్లే "ఎద+పంయ=పంయెద=పయ్యెద=ఎరవై ననఁగా రొమ్మవై నుండునది" అనురీతి వక్రసమాసమున ననఁగా నుత్తరపదము పూర్వపదముగా నిల్చిన సమాసమున 'పయ్యెద' శబ్ద మేర్పడుటంజేసి యందలి యకారముమీఁది 'ఎ' త్వము సమానపదమధ్యగతమని రామనకవి వచించుట సరికాదని 'పయ్యెద' శబ్దవిషయనజేసిన యపకవి విమర్శమున కభిప్రాయము. ఇట్లే తాం యరఁగాఁ దల్లియనియుఁ దల్లికట్టిన 'ఎత్తు=రత్తు' బంధము "తాం + ఎత్తు = తాయెత్తు" అని యేర్పడుననియు నందలి "త్తు" అను దానిలోని ద్విత్వము దేలఁగా 'తాయెత్తు' శబ్ద మేర్పడుననియు నక్కారణమున "తాయెత్తు" శబ్దగత యకారముమీఁది 'ఎ' త్వము సమానపదగతమని కవిజనసంజీవనీకర్త వచించుట సరికాదనియు నపకవి విమర్శమునకుఁ దాత్పర్యము.

పంయ మూఁడు స్థలములయందును నపకవి చేసిన శబ్దముల విలుపు సరియే యని తోచుచున్నను దావన్వాతముచేత నవి సమానపదములు కావని చెప్పట యుక్తము కాదు. అపకవి చెప్పిన 'ఎల' శబ్దముకాని 'ఎత్తు' శబ్దముకాని పృథక్ ప్రయోగార్హములగు నర్థవచ్ఛబ్దములు కావు. అయ్యవి యే కోశము నందును జూపబడలేదు. 'పయ్యెద' అనుచోటి వక్రసమాసము తెల్లరఁ గేవలము నప్రసిద్ధము మఱియు నచట యకారద్విత్వరూపసిద్ధి సాధువుకాదు. ఇట్టివి వ్యర్థము లన్నచోఁ గృత్తగితాంకాదులును సమానపదములు కావన వలసి వచ్చు గదా. కృత్తగిత ప్రత్యయములును నొకప్పు డర్థవచ్ఛబ్దములేకదా. మఱియు "ఉయ్యెల=ఉయ్యెల = పయ్యెద" మున్నగు 'అకార' మధ్యశబ్దములు మహాకవి ప్రయుక్తములయి వెలయుచుండుటంజేసి పంయ పదచ్ఛేదము సరికాదనియు వాని సమానపదత్వము సమర్థింపఁదగినదే యనియుఁ జెప్పవచ్చును.

ఇట్లుగుటచేతనే యపకవి విమర్శము నంతను బరిశీలించినవాఁడేయయ్యు సూరి "ఊయెల-పయ్యెద-తాయెత్తులం ద్రిక్ నామంబులందు యాకుం దాలవ్యవక్రయోగంబు లేదు" (భా. ప్రశ్. 3 సూ) మున్నగు సూత్రములు నాల్గిటి సుమదేశించెను. అప్రసిద్ధమగు 'ఎల' శబ్దముతోఁ గూడియుండు 'ఉయ్యెల' శబ్దమును విడిచి ప్రసిద్ధమగు 'ఎల' శబ్దముతోఁ గూడియున్న "ఊయెల" శబ్దమును జేర్చి పైరీతిని

సూత్రించెను. “ఏల.....వై. వి.....అ. బ. శృంగారపుఁ బాట-ఏలలుపాడుచు
.....” (శ.ర). అని యిట్లు హేలాశబ్దభవముగా సంసీకరించినను ‘ఏల’ శబ్దమునకు
‘పాటలు’ అర్థమగుటచేత డోల్కాకముగు ‘ఊయేల’ శబ్దమునం దద్దానికి సంగతి యసం
భవ మని సూరి తలంచి యుండును. పయిరితి నర్థమువ్రాసియు శబ్దరత్నాకరకర్త
“ఊయేల ద్వ-వి. (ఊచు+ఏల) ఉయ్యాల” (శ.ర) అని యప్పకవీయపద్ధతి ననుస
రించి వ్రాయుట శబ్దరత్నాకరణోశ బహుకర్తృకతా యాథార్థ్యమును వెల్లడించుచు
న్నది. “వ. హేలాశబ్దమునకు తద్భవము ఏల. అది కుటుచకాకు చేయఁగా హ్రస్వ
ముగాఁ బలికిన ‘ఏల’ అయినది, ఊచెడి ‘ఏల’ కనుక ‘ఉయ్యాల’ (పదాదిగతమగు
‘ఏ’ కారము కాకు వగు టేమి? దానికి హ్రస్వమెట్లు) (అప్పక. ౨ ఆ. ౧౮౬) అను
నప్పకవీయపు తెలివిడినిబట్టి యీస్థలమునందలి - “హేలా = ఏల = ఎల” శబ్దము
విలాసార్థక మని యీపక్షమువారు చెప్పవలసియుండుచుగదా. “ఊచునట్టిపాటలు”
అనునపుడు డోల్కార్థము సంభవింపనేరదుగదా. కావుననె సూ. రా. నిఘం
టుకారులు “ఊయేల” అను శబ్దమునొద్ద ‘ఉయ్యాల’ మున్నగు పెక్కురూపాంతర
ములను జూపియు, ‘ఉయల్’ మొదలగు కల్హటశబ్దసామ్యమును, ‘ఊచల్ - ఉంచల్’
మున్నగు తమిళశబ్దముల పోల్చిని జూపియు ‘ఊచు+ఏల’ అను ఛేదమును
స్వమితముగా వచింపఁజాలక “ఊచు+ఏల” అని ప్రాచీనుల వ్యుత్పత్తి” (సూ. రా.
ని) అని వ్రాసిరి.

పయిరితినన్న శబ్దరత్నాకరము నాధారముగాఁగొని బా. గు. ప్ర. కర్త
యీక్రిందిరితిని వ్రాయుట సరికాదనకతీరదు. “శబ్దరత్నాకరమందు ‘ఊయేల’
శబ్దమునొద్ద ‘ఊచు+ఏల’ అని యనయవార్థము చూపఁబడినది. ఇట్టి
వాస్తవార్థమును బరిశీలింపక సూరిగారు ‘తే.గీ. తాయెతును సుయ్యెలయుఁ
బయ్యెదయును దక్కఁ | గలుగ దెత్వంబు మధ్య యకారమునకు.’ అనిక కవి
లోక (జన?) సంజీవని ననుసరించి యేకపదంబులన్న భ్రమమూలంబున నీ
సూత్రము రచించె (సూరిగారు రచించె) నని యెఱుంగువది” (బా. గు. ప్ర. ప్ర. కీ.
3 సూ. వ్యాఖ్య. ౮౫౨ పుట ద్వితీ. ము).

ఇట్లగుటచేతనే కావలయుఁ గూచియించి తిమ్మకవి పయినావాహరించిన యప్ప
కవీయూత్తము నుపేక్షించి యాశబ్దములు “అకార” మధ్యముగా సముతము
మహాకవి ప్రయోగదృష్టము లగుచుండుటజేసి ముద్దరాజు గామన చెప్పినది సరికా
దని మార్గాంతరమున విమర్శించెను. “తే.గీ. తాయెతును సుయ్యెలయుఁ బయ్యెద
యను నెడల | గలుగ దెత్వంబు మధ్య యకారమునకు | ననుచు మును ముద్దరాజు

రామన వచించె | గాని యశ్వంబుఁ గృతులందుఁ గలదు శర్వ (సర్వల. ౧ ఆ. ౧౯౦ ప. 3౬ పుట).” అని విమర్శించి “ఉయ్యల ఉయ్యల, పయ్యద - పయ్యద” అను ద్వివిధరూపములకును బ్రయోగములను జూపెను. “తాయతు” అను ‘అ’ కార మధ్యస్థితికిఁ బ్రయోగములు లేవు. “ఉయ్యల - పయ్యద” అను “అకార” మధ్య స్థితి లేదని ముద్దరాజు రామన పద్యమందుఁగాని దానికి మూలమగు నధర్వణుని “ఊలే” త్యాదికార్యందుఁగాని చెప్పబడియుండలేదు. ఈ మూడిటియందుఁ దప్ప మఱెచ్చటను మధ్య యకారముపయి ‘ఎత్వము’ లేదనిమాత్ర మే యారెండు వచనములందును వచింపఁబడెను. అంతమాత్రమున మధ్య యకారముపైని ‘అత్వ ము’ లేదను నశ్శము రానేరదు. కావున నీ తిమ్మకవి విమర్శమునకుఁ బ్రసక్తియేలేదు.

ప్రయోగములు:—ఎకారమధ్యతకు-చ-నలుఁడు విమోహరజ్జులఁ బెనింగి గతాగతకాదియైన యు | య్యల-యునుబోలె నూటడక యెంతయుఁ వ్రొద్దు వినిశ్చి తాత్పర్య (ఆగ. ౨ ఆ. ౭౯) నీ.....ప, య్యదలోని గుబ్బ పాలిండ్లు మెఱయ (యయా, సర్వల. ౧ ఆ. ౧౯౩ ప). ఎగి. ఇమ్ముగా మేల్పసింపి తాయెతులు మొల్ల | విరిసరుల్ దట్టముగఁ జాట్టి పెసి: ట్టు (1 సి. ౧ ఆ. ౪. ౪). అత్వమధ్యతకు:—నీ. బొడలఁ జడలేటి లేడిరంగలు బాఁలుఁ, డగుచందమామ నుయ్యాల లూఁప(హరి. పూ. ౬ ఆ. 3౪ శ. ౪). ౩....ఉ | య్యలనూఁపుచుఁ బెనుపఁ దొడఁగె నా వరశిశువున్ (కళా. ౬ ఆ. ౧౯౩). నీ. యాన వేగమునఁ బయ్యద కొంగు సడలిన.....(బో. ౮ ఆ. ౪. ౪). తాయి శబ్ద మే ప్రాచీనకావ్యములందుఁ జూపట్టదు.

ఊయేల - పయ్యద - తాయెతులం ద్రిక్క నాకుంబు
లందు యాకుం డాలవ్వి వక్రయోగంబు లేదు. 3.
స్పష్టము.

ఊయేల-యూయాలల చాపులనొండొంటికి గుఱుచ
యొండె నగు. ౪.

బాలవ్యాకరణ ఉయేల - ఊయేల - ఊయేల. ఉయాల - ఊయల -
వివరణము. ఊయాల - పయ్యమాణంబు యద్విత్వంబు-ఉయ్యేల -
3౭౯ 1 వివ. ఉయ్యేల - ఉయ్యాల - ఉయ్యల.

పయ్యద - పయ్యద. ౫.

ఊయేలాదులం దొలియచ్చు మీఁది హల్లునకు ద్విత్వ
చనం బొండె నగు. ౬.

ఉయ్యేల - ఊయేల. ఊయేల - ఊయేల - ఊయాల

ఊయల - ఆయ - వలిదము - ఓయ - ఓయా
 రము - కోపు (ధనురగ్రము) - జాజర - తీనియ -
 తీయము - తేప (వృషము) తేసు - తోయలి - దీవియ -
 నూపు - నోవి - నోపు - పూపు - పేయ - మోక (అంకు
 రము) మోటిక - మోపు - వీయము. ఇత్యాదు లూ
 యేలాదులు.

సంజ్ఞవని. 32౯ I వివ:— 3 సూ. వ్యా:—ఈసూత్రము విషయమున
 నప్పకవి, కూచిదుంచి తిమ్మకవి చేసిన యాక్షేపములు 32౯ విషయమునఁ గల్గుతరు
 వులో విమర్శితము లయ్యెను.

త్రిక్క = తక్కన్. “త్రిక్క² = తక్క. అవ్య - ద్రు. (✓ త్రిక్క)
 వినార్థకము.” (సూ. రా. ని). “ఏ దైత్యోః కంఠతాలు” (సి. కా. ౧౦ సూ. వివృతి).
 అనుచొప్పున ‘ఏ’కారము తాలవ్య మనఁదగును. “ఏ ఏ ఒ ఓలు వక్రములు”
 (బా. సంజ్ఞ. ౨ సూ. వివరణము). అనుచొప్పున ఎ - ఏ - లకు వక్రసంజ్ఞగలదు.
 కావునఁ దాలవ్యవక్రము లనఁగా “ఎ - ఏ”లు. ఊయేలశబ్దమే ‘ఉయ్యెల’
 మున్నగువానికి మూలమగుటంజేసి యయ్యడియె యందు గ్రహింపబడెను.
 అచ్చాంధ్రభాషాగత ప్రాతిపదికములలో “ఊయేల - పయ్యెద - తాయెతు” అను
 నీమూఁటియందుమాత్రమే శబ్దమధ్యగత యకారముపైని ‘ఎ - ఏ’లు నిల్చుట
 గలదనియు మఱి యేప్రాతిపదికమునందును మధ్యయకారముపైని ‘ఎ - ఏ’లు
 నిల్చుట లేదనియు సూత్రార్థము. ‘స్పష్టము’ అనఁగా నీసూత్రము నర్థము స్పష్టము
 గాన దీనికి వేరుగ వివరణమును దాను వ్రాయలేదని యర్థము. ‘ఊయేల-పయ్యెద’
 అనువాని రూపాంతరములను వివరింపందలచి సూరి వీనిలోని ‘ఎత్వము’ మొదటి
 రూపమని విశదపఱచుటకై పై యధర్వణసూత్రము నిట్లు ముందుగా వివరించెను.

౪ సూ. వ్యాఖ్య:—ఓంఁడొంటికి = ఒక్కొక్కటికి. కులుచ = హ్రస్వము.
 ఒండె = వికల్పముగా. ‘ఊయేల - ఊయాల’ అను రెండుశబ్దములందును
 నొక్కొక్క దీర్ఘమున కొక్కొక్కసారి హ్రస్వమగునని యర్థము. “ఉయెల -
 ఉయల” అనురీతిని రెండు దీర్ఘములకును నొక్కసారి హ్రస్వము కానేరదని
 తాత్పర్యము. ఉదా:—ఉయేల. (మొదటి దీర్ఘమునకు హ్రస్వమువచ్చెను).
 ఊయెల (ద్వితీయాక్షరదీర్ఘము కులుచ యయ్యెను). ఊయెల (ఒకదానికిని
 హ్రస్వము కాలేదు. ఇట్లే ‘ఊయాల’ శబ్దమునకును రూపత్రయము నుదాహ
 రించుచున్నాడు:—ఉయాల - ఊయల - ఊయాల. “వక్ష్యమాణంబు యద్వి

త్వంబు" అనగా బా. ప్రకీ. ౬ సూత్రముచొప్పున "ఊయేల - ఊయేల, ఊయేల - ఊయేల" అను నాల్గొక బ్రములందును ద్వితీయాక్షరములోని 'య' కారమునకు ద్విత్యము గల్గెగా. బా. సమా. ౧౩ సూత్రముచొప్పున ద్విత్యపూర్వదీర్ఘమునకు ప్రాస్తవముకల్గుటచేత వరుసగా 'ఊయేల - ఊయేల - ఊయేల - ఊయేల' అను నాల్గూహములను నీర్ధించుచు బా. ప్రకీ. ౬ సూత్రముచే గల్గు ద్విత్యము పాక్షిక మగుటజేసి ద్విత్యాభావఃకమున 'ఊయేల - ఊయేల - ఊయేల - ఊయేల' అను నాల్గూహములను యథాస్థితముగ నిల్పుచు. ద్విత్యప్రసక్తియేలేని 'ఊయేల - ఊయేల' అను రెండును యథాస్థితముగనే నిల్పుచు. ఈరెండు శబ్దంబులును బా. ప్రకీ. ౬ సూత్రమునందలి "ఊయేలా" దిగణమునఁ బఠింపఁబడలేదు గాన వీనిలోని ద్వితీయహల్లునకు ద్విత్యప్రసక్తి లేదయ్యెను. ఇట్టిని పదివిధముల రూపము లేర్పడును. ఈ పదిరూపములును గోళద్వయమునందును జూపఁబడినవి. వీనిలో నాటికిమాత్రమే సూ. రా. నిఘంటువునందుఁ బ్రయోగములు చూపఁబడెను. 'ఊయేల-ఊయేల - ఊయేల-ఊయేల-ఊయేల' అను వైదికిని బ్రయోగములు చూపఁబడలేదు. తక్కిన యైదికిఁజూపిన ప్రయోగములలో నొకటి భారతప్రయోగము. మఱొకటి హరివంశప్రయోగము. ఊయేల. నీ. నిలుపుటద్దములు గంటల యయ్యలు హంసతూలిక చాన్పులు దోమలైరలు. (షోడశ. కుమారచరిత్రము. ౩ ఆ. శ. ౮) ఇందు "గంటల యయ్యలు - గంటల యయ్యలు - గంటల యయ్యలు" అను వానిలో నేది కవి ప్రయుక్తమన్నను ఊతి కానరాదు. ఊయ్యల:—గీ. అనుపమంబగు పసిడి యయ్యలఁ గుమారు! నునిది (పద్మ. ౧౦ ఆ ౧౯). క.....ఊయ్యల నూపుమఁ బెరుపఁ దొడఁగె నా వరిశిశువున్. (బా. ౬ ఆ. ౧౯౩). (సూ. రా. ని) ఈరెండు ప్రయోగములందును 'ఊయ్యల' అనుచోట 'ఊయేల' అని కవిప్రయుక్తమన్నను ననవచ్చును. ఊయ్యల:—చ.....గతా గతకారియైన యు | య్యలయునుబోలె నూట డక యెంతయ్యఁ బ్రొద్దు.....(భార. ఆర. ౨ ఆ. ౭౮). ఇందును "ఊయేలయును బోలె" అని కవిప్రయుక్తమన్నను బాధలేదు. ఊయ్యల:—నీ. బెడలఁ జడలేటి లేదరఁగలు బాటఁ డగు చందమామ నయ్యల లూప (హరి. పూ. ౬ ఆ. ౩౪). ఇందును "ఊయేల - ఊయేల" అను వానిలో నేది కవి ప్రయుక్తమన్నను ననవచ్చును. ఇట్లే దీని యితరప్రయోగములును బరివృత్తిరహములై యెయున్నవి. ఊయ్యల:—గీ.....మంచి | నేయటకుఁ బండు నవంకి యయ్యలును (అచ్చ. రా. ఆరణ్య. ౧౯ ప.) ఇందును 'ఊయేల' అని కవిప్రయుక్తమన్నను ఊతిలేదు.

౫ సూ. వ్యా.—‘పయ్యద’ అనుదానికి ‘పయ్యద’ అనియు రూపాంతరము కవిప్రయోగ దృష్టమగుచున్నదని తాత్పర్యము. తాలవ్య యకారముమీఁది “ఎత్తము”చోట “అత్త” ముచ్చారణ సౌలభ్యావేక్షచే సుసంభవ మగుచుండు ననుటకుఁ బూర్వసూత్రములోని “ఊయాల”ది శబ్దములును బ్రకృతసూత్రము లోని “పయ్యద”శబ్దమును నిదర్శనములగుచున్నవి. పయ్యద. సీ. యైనవేగమునఁ బయ్యదకొఁగు సడలిన.....(పోడశ కుమారచరిత్రము. ౮. ఆ. శ. ౮) పయ్యదః— సీ.....జిలుఁగు ప! య్యదలోన గుబ్బపాలిండ్లు మెఱయఁ (యయా సర్వల. ౧ ఆ. ౧౯౩).

౬ సూ. వ్యాఖ్య:—ఊయేల మొదలగు నాచ్చికశబ్దంబుల ద్వితీయాక్షర మందలి హల్లునకు ద్విత్యవస మనఁగా ద్విత్యము వైకల్పికముగా (ఓండె వికల్పార్థ కము) నగును. తొలియచ్చుమీఁది హల్లున కనుటచేతఁ బదాదిసర్వ మచ్చైనను (ఊయేల = ఉయ్యల) హల్లై నను (కోపు = కొప్పు) నీవిధి వర్తిల్లు నని విశదమగు చున్నది. ‘ఊయేల - ఊయేల - ఊయాల - ఊయల’ అనువాని యుదాహృతు లును వానిప్రయోగములును నీవఱకుఁ బ్రదర్శితములయ్యెను. (32౯ I విష. ౮ సూ. వ్యాఖ్య). ఆయె:—ఇది “అగు = అవు” ధాతువుయొక్క భూతార్థక ప్రథమ పురుషైకవచనము. ‘అవు+డుజ్’ అనుచో. బా. క్రియా. ౧౬ సూ. చొప్పున లిట్లు డుజ్జున కెను వర్ణకము రాఁగా ‘అవు+ఎను’ అని యగును. బా. క్రియా. ౯౯ సూత్రముచొప్పున నపు ధాతువు తుది వర్ణమునకు యకారా దేశము కాఁగా “అయు+ఎను ఆయెను” అని యగును. బా. క్రియా. ౧౦౦ సూ. చొప్పున ‘ఆయెను’ అనుచోటి ‘ఆ’కారమునకు దీర్ఘము కలుగఁగా “ఆయెను” అగును. ప్రకృతసూత్రముచేత నందలి ‘యె’ అనునది పాక్షికముగా ద్వీరుక్త మగుటయు నట్టియైడల బా. సమా. ౧౩ సూత్రముచేత ద్విత్యవరక దీర్ఘము హ్రస్వమగుటయు సంభవింపఁగా “ఆయ్యెను” అనురూప మేర్పడును. ద్విత్యాభావపక్షమున యథాస్థితముగ “ఆయెను” అనురూపమే నీల్పియుండును. ప్రకృత సూత్రపు గణమున ‘ఆయెను’ అని కరింపక “ఆయె” అని పఠించుటచేత బా. క్రియా. ౨౩ సూత్రముచొప్పున వచ్చు ‘ఎద-ఎడున్ -ఎడిన్’ అనునవి పరమగు నపు డేర్పడెడి ‘ఆయెదను - ఆయెడును - ఆయెడిని’ అను రూపములందును, బా. క్రి. ౮౮ సూత్రముచొప్పున వచ్చెడి ‘ఎడు - ఎడి’ అనునవి పరమగునపు డేర్పడెడి “ఆయెడు-ఆయెడి” అను త్రర్థక విశేషణములందును గల “ఆయె” అను పూర్వభాగ ముక్త మగుటందేని యట్టి యైడలను దొలియచ్చుమీఁది హల్లుగు ‘యె’

[బా. ప్రకీ. ౬ సూ.] ఆయె = అయ్యె - మున్నగువాని కవిప్రయోగములు. 1759

అనుదానికి నైకల్పిక ద్విత్యమును బా. సూ. ౧౩ సూ. త్రమువొప్పున ద్విత్యము నకు ముందటి దీర్ఘమునకు ప్రాసమును రాగా. “ఆయెదను - అయ్యెదను ఆయెదము - అయ్యెదము.” మున్నగు రూపములును ‘ఆయెడున్ - అయ్యెడున్. ఆయెడిన్ = అయ్యెడిన్.’ మున్నగురూపములును ‘ఆయెడువాడు = అయ్యెడు వాడు. ఆయెడివాడు - అయ్యెడివాడు.’ మున్నగు రూపములును సిద్ధించును. (చూడు. ౩౪౦ విష). క. అయ్యెడ ఘోషరులకు వెఱఁ | గయ్యెడు చందమున నట్టి యచసరమున బల్ | కయ్యము గురుని బలముతో | నయ్యె యుధిష్ఠరు బలోచ్చయంబున కధిపా. (ద్రోణ. ౩ ఆ. ౨౩౭). చ.....అనంత్రుడు మాకుఁ బ్రసన్నుఁ డయ్యెడున్’ (ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౫ - ౧౦౬ - ౧౦౭). మొ. ‘ఏలిదము’ = (చులుకదనము) అనుచోఁ దొలియచ్చుమీఁది హల్లుగు లకారమునకు బాహ్యిక ద్విత్యము కలుగఁగా బా. సూ. ౧౩ సూ. త్రముచేత ద్విత్యపరకదీర్ఘము నకు ప్రాసము కల్గుటచేత “ఏలిదము = (ఏల్లిదము) = ఎల్లిదము” అను రూపద్వయము సిద్ధించును. ఇట్లే తక్కిన యన్ని యుదాహృతులందును బ్రక్రియ నరయునది. క. బాలుడని నమ్మి రిపుతో | నేలిదమునఁ గలసి యునికి యిది కార్యమె ..... (ఆది. ౬ ఆ. ౧౧౬. ప.) గీ. ఎల్లిదంబుగఁ దలంచుచు నిట్టులనియె. (విరా. ౫ ఆ. ౩౧౭. సూ. రా. ని) సూ. రా. నిఘంటువునఁ బెక్కు ప్రయోగములు చూడఁబడెను గాని ల ద్విత్యము ప్రాసఘటితముగా నొక్కటనైన లభింపదగ్గయ్యి. ‘ఓయ’ శబ్ద మే కోశమునందును గానరాదు. కాని “ఓయన = ఓయ్యన = ఓయ్య” అనుశబ్దములుమాత్రము “శ-ర, సూ. రా.” నిఘంటువులు రెంటును జూపఁబడినవి. “ఓయన = ఓయ్యన - ఆవ్య - ద్రు. తిన్నగా - ఋజువుగా - క. ఈ యగ్ని దేవుఁ డనురకు | నోయనఁ జెప్పుటయు విని మహాగ్రాకృతితో | ..... (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౩) ఓయ్య = మెల్లఁగా. గీ. ఓయ్యఁ దలయంపి దిక్కున నొదిగి యుండె (హరి. ఉ. ౨ ఆ. ౧౩౬). ఓయ్యన = మెల్లగా. క.....బలంబే | ర్పడ విల్లు వంప నోపక | యుడిగిరి నృపసుతులు గొండ టొయ్యన లజ్జన్. (ఆది. ౭ ఆ. ౧౭౫). ఓయారము = ఓయ్యా రము = చిలారము. క. ఆయంగన క్రేంగన్నుల | యోయారపుఁ గలికి చూపు టురులంబడినన్. (విక్ర. ౫ ఆ. ౧౭౦.) (సూ. రా. ని). నీ. హరముల్ మెఱయ నొయ్యా రంబులుగ గ్రుచ్చి ..... (విరా. ౧ ఆ. ౧౦౭). కోపు = కొప్పు = ధనుర్గ్రము. జాజర = జజ్జర = మోసము = వంచన. తీనియ = తిన్నియ = వేదిక = అరుగు. తేప = తెప్ప = ప్లవము. క. ఆపత్నముద్రమగ్నం | బై పోయెడు నస్తదన్యయము పెంపెసఁగన్ | దేప యయి కడఁపబెట్టిన | నీ పూయచరిత్ర కీర్తనీయము తల్లి (ఆర. ౭ ఆ. ౨౭౩)

ఉ. కోపము సంహరింపు యదుకుంజర పాండవకోటి కెల్లనుం | దేవపు గావె (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౬౦) తేమ = తేస్తు = ఆస్తిత = తడి. తోయలి = తోయ్యలి = స్త్రీ = ఆడుది. దీనియ = దివ్వియ = దీపము. నూపు = నువ్వు = తిలసస్యము. క. నూపుం బువ్వును సంపెగ | పూపు గెలిచి.....(శశిబిందుచరిత్రము. ౪-౪). నోవి = నొవ్వి = నొప్పి = వేదన. ఉ. త్రె వైడు గంటులం గురపు దేరెడు నెత్తురు రాకమున్న నే | నొవ్వియు నేవికారము మనోగతిఁ జెందకమున్న.....(భాస్కర. రా. యుద్ధ. ౨౧౪౫ ప). నోవు=నొవ్వు = వేదన = బాధ. క. చావును నోవును మనయో | ధావలికిన్..... (భీష్మ ౨ ఆ. ౧౯౯) పూపు = పువ్వు = పుష్పము. వేయ = పెయ్య = పశువత్సము దూడ. మోక = మొక్క = అంకురము=మొలక. మోటిక = మొట్టిక = “మొటిక = దే. వి. ౧ మొలక.....” (౪-౪). మోపు = మొవ్వు = “తాటిచెట్టు లోనగువా నియందు పుట్టెడు ముడుత వీడని లేత ఆకు మొలక.” (౪-౪). వీయము = వియ్యము = “వైవాహికసంబంధము” (౪. ౪). ఊయేలాదిక మాకృతిగణము.

ఆకారంబు క్రింది ఆకారంబునకుం దుది నులుల క్రింది నలలకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౭.

అక్కటాదుల జడ్డకు లోపంబు విభాష నగు. ౮.

జడ్డక్కరంబుతోఁ బదాదిస్వరంబుకూడుచో జడ్డకు లోపంబు లేదు. ౯.

బాలవ్యాకరణ హాదులయు నీలుగులోనగువాని తొలి హల్లునకు వివరణ. లోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౧౦.

3౮౦ విషయము. ఆరాటాదులం బ్రథమేతర దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు విభాష నగు. ౧౧.

ఆరాటము - ఆరటము. ఆరాటము - కర్కూజీతి - కేళామూలి - కొమారుడు - కొమారిత - గంబూరము - పెండారము - బంగారము - టయారము - వీటతాటము - సంతోసము.

సంజీవని. 3౮౦ విషయము:—వీనిలో ౭-౮-౯ సూత్రములకు ౨౧౦ V విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. ౧౦ సూత్రమునకు ౨౧౦ VII విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను.

౧౧ సూ. వ్యాఖ్య:—ఆరాటము మొదలగు నాచ్చిశ శబ్దముల ప్రథమేతర దీర్ఘంబున కనఁగా దొలియచ్చు తప్పఁ దక్కిన యచ్చుల దీర్ఘమునకు వైకల్పిక

ముగా హ్రస్వం బగునని యర్థము. ఉదా:—ఆరాటము = ఆరటము = పరితాపము. సంతాపము. తే-గీ. ఎగ్గతంబునఁ దాను గారగ్గిఁ గాలె | నలు యనాథయై దీనికి నంత రంగ | మలదురక తల్లడిల్లక యారటమున | నుడుక కలమటఁ బడక యెట్లుండుఁ జెప్తును. (ఆశ్ర. ౨ ఆ. ౧౬౩). క..... ఆరాటమెట్లు మానెను | ఘోరాటవి లోన భద్రకుంజరమునకున్. (భాగ. ౮ సం. ౧౯). 'ఆరట' అని రూపాంతరమును గలదు. ప్రథమేతరదీర్ఘము లొక శబ్దమున నేకాధికము లున్నచో నన్నిటికినిగాని పర్యాయముగాఁగాని హ్రస్వము వచ్చును. కేళాకూళి = కేళకుళి = కేళాకుళి = కేళ కూళి. శబ్దరత్నాకరమున “కేళాకుళి” అను రూపము చూపబడలేదు. సూ. రా. నిఘంటువున నదియుఁ జూపబడెను. బా. ప్రకీ. ౧౨ సూత్రముచొప్పున వీని తొలి దీర్ఘమునకును హ్రస్వము రాఁగా “కేళకుళి - కేళాకుళి - కేళాకూళి” అను రూపములు ప్రయోగదృష్టము లగుచున్నవని శబ్దరత్నాకరమునను, సూ. రా. నిఘంటువునను జూపబడెను. సూరి వీనిలోని కేళాకూళిశబ్దమును మాత్రమే యుత్తర సూత్రమునఁ జూపెను. ఇవెల్ల “భేళాకూలమ్” అను సంస్కృత శబ్దమునుండి జనించినవని శబ్దరత్నాకరమునందును వైకృతదీర్ఘికయందును వ్రాయబడెను. సూ. రా. నిఘంటువున నివి సంస్కృతభవములుగఁ జూపబడలేదు. ఇంక దేశ్యములుగఁ జూపబడినవి. ఈ శబ్దములకు “క్రీడా సరస్సు” అని యర్థము. “భేల, సం. వి. ఆ. స్త్రీ. క్రీడ - ఆట” అనియు “కూలము. సం. వి. ఆ. న.....౩ తటాకము - చెటువు” అనియు సూ. రా. నిఘంటువున నుదాహరింపబడి యున్నవి. వీనిని వైకృతము లనుటకుమాత్ర మిశోశకర్త లంగీకరింపరైరి. సీ. కుక్కుటేశ్వరు కేళ కూళి నుద్భవమైన మణికర్ణిక నొనర్చి మజ్జనంబు (భీమ. ౩ ఆ. ౧౮౯ సూ. రా. ని). తే-గీ. తావితెచ్చి కేళాకూళి దండ నొప్పు | గొప్ప పన్నీటికాల్వకు నుప్పరిగకు | నతుల జలసూత్ర మిడినట్టి యద్భుతంబుఁ | గాంచి రాజనృమూర్ధనృకనృక బొగడె (రాజ వాహనవిజయము. ౩ ఆ. ౮౧ సూ. రా. ని) ఇ. అకప్రంపు టనంటి మూఁత నడి చాయన్ మించు పన్నీటి కే | భాకూళిం దిలకించి.....(ఉ. రా ౪ ఆ. ౧౬౬ సూ. రా. ని). విస్తరభీతిని వీనియన్నింటి ప్రయోగములను గోశములనుండి యెత్తి చూపలేదు. కక్కుఱితి = కక్కుఱితి = లోభము. శబ్దరత్నాకరమున “కక్కుఱితి” అను దీర్ఘఘటితరూపమే చూపబడలేదు. “క. వల దిటువలె గక్కుఱితి | పలుకులు పలుకంగ...(పారం. ౨ ఆ. ౧౯౯) ద్వి. కడుపు కక్కుఱికి గర్వకాండంబు | .....(ప్రభులిం. ౧-గి-పొరట. ౨౧ కం.).....” (సూ.రా. ని). క. పొ. దొందని పలుకులు పలు | కం దగునే యోడి యకట కక్కుఱితి మొన్న.

(హరి. 3 ఆ. ౨32). చ. కిలుగుల బెట్టి వీరి నడకించి తొలంగెద మన్న నట్టి
 క | కక్కుటిలియ కాని దైవ మనుకూలము గాదు. (జై. భా. ౬ ఆ. ౨3౪).
 కొమారుడు = కొమరుడు = కొడుకు. కొమారిత = కొమరిత. గీ.....అతను
 నాగాచమైన | రాచకొమరితఁ బొంచాలిఁ జూచునపుడు | (పాంచా. ౨ ఆ. 3౧).
 గంబూరము = గంబూరము = కర్పూరము. (గంబూర - గంబూరా - గంబూర అనియు
 రూపాంతరములు గలవు). సీ. మొత్తమే మూడు తాయత్తమే గంబూర;
 మెగయ.....(వసు. ౧ ఆ. ౧౪౧ (సూ. రా. ని). ఉ.....తెలిగంబూర
 వెన్నెలలోని తేట యొ | య్యారపుఁ డొకి.....కులకాంత.....
 (శుక. ౧ ఆ. ౯౪. సూ. రా. ని). పెండారము = పెండరము = అందె - (గండ
 పెండరము). సీ. కడుమించు డాకాలి గండపెండరంబు..... (య. ౪ ఆ.)
 సీ. పానగ నొదలల హాన్వోమిడికంబులు పూని డాకాల గండపెండర మురుప్పి
 (అచ్చ. రా. యుద్ధ) (శ. ర) (గండపెండరము - గండపెండరము - గండపెండము -
 గండపెండియము - రూపాంతరములు గలవు.) సీ. బిరుదైన గండపెండరంబునకు
 నీవె తగుదని తాన పాదమునఁ దొడిగె (అల్లపాని పెద్దన చాటువు). బంగారము =
 బంగరము. (రూ - బంగారు - బంగరు - బంగరువు). బేహారము = బేహరము =
 (వ్యవహార శబ్దభవము.) వాణిజ్యము. ఉత్తరసూత్రముచే బదాది దీర్ఘమునకు
 ప్రాప్యము కాఁగా - బేహారము. (రూ. బేరము). ఎ-గీ. అధిప కృషి నేయుటయును
 బేహార మాడు | టయును గోరక్ష గావించుటయును మొదలు | గాఁగ బ్రదికెడు
 తెరువులు గాని గావి (భార. శాంతి. ౨ ఆ. శ. ర). క. పెక్కం ద్రొక్కటియై
 తా | రొక్క బేహారంబు నాడుచుండఁగ.....(విజ్ఞా. ప్రా. కాం. శ. ర).
 వీటతాటము = వీటతటము - తాటమాటు. సీ. కేతనంబుల వీటతాటంబుచేసి
 (కర్ణ. ౧ ఆ. శ. ర). ఉత్తరసూత్రముచే బదాదిదీర్ఘము ప్రాప్యము కాఁగా -
 విటతాటము = విటతటము. (రూ. వీటతాటనము - విటతాటనము) సీ. మండిత
 ధ్వజదండదండలంబులు గిట్టి విటతాటంబుగ విడిచి విడిచి (భార. విరా. ౫ ఆ).
 సీ. తరువు లెల్లెడ విటతాటంబులై కూలె (భాగ. 3 స్కం. (శ. ర). ("మామిడులు
 విటతటముగా కాచిన"వను వాడుక యీ ప్రాంతమునఁ గలదు. సంతోసము =
 సంతోసము. ఆరాటాదు లాకృతిగణము.

ఓయారాదులం దొలి దీర్ఘంబునకు ప్రాప్యంబు

బాలవ్యాకరణ విభాషనగు. ౧౨.

వివరణము. ఓయారము - ఓయారము. ఓయారము - కేళాకూళి.

3౮౧ వివ. కోలె - గూడారము - గోరువంకపక్షి - బోహారు.

నీలుగు - వేడ - జేహరము - (దీర్ఘమధ్యలబు)
 మాటు - మూలుగు - మోటకు - వీటతాటము - వీడి
 యము - ఇత్యాదులు.

సంజీవని. 3౮౧ విష:—ఓయారము మున్నగు నాచ్చికశబ్దముల శబ్దాది
 దీర్ఘమునకు వైకల్పికముగా ప్రాస్థం బగును. వేడ శబ్దాదిదీర్ఘము ప్రాస్థము
 కాఁగాఁ బదాదిప్రాస్థముమీఁద ఖండబిందు వుండనేరదు గాన నది పూర్ణముగాఁ
 బరిణమించును. వేడ = వె+ఁ+డ = వెండ = పశువుల మలము.

ఓయారము = ఒయారము = విలాసము - (రూ. ఓయ్యారము. బా. ప్రకీ.
 ౬ సూత్రముచే యాకు ద్విత్వమును బా. సమా. ౧3 సూత్రముచే 'ఓ' అను
 దానికి ప్రాస్థమును వచ్చును). సీ. హరముల్ మెఱచు నొయ్యారంబులుగ
 గ్రుచ్చి యందంద వింతగా నలవరించు. (విరా. ౧౨. ౧౦౭. ఓయ్యారంబులుగ =
 మనోజ్ఞముగ). క. ఆయంగన క్రేగన్నుల | యోయారపుఁ గలికి చూపు టురులం
 బడినన్.....(విక్ర. ౫ ఆ. ౧౭౧. సూ. రా. ని). కేళాకూళి = కెళాకూళి =
 క్రీడాసరస్సు. దీని రూపాంతరములు ప్రయోగములును బూర్వసూత్రమునఁ
 జూపఁబడెను. కోలె = కొలె. "కొలె = కోలె. అవ్య. ద్రు. మొదలుకొని.
 కా.....౨ | రామక్షోణికి జన్మ నాటఁ గొలె నిద్రాసౌఖ్యముల్ మానాఁ |
 దేమో యంచు.....(వసు. ౪ ఆ. ౭౬). సీ. జనసుత దానివత్సంబు నెన్నటఁ
 గొలె నుడుగక యెఱచుచు (ఆది. ౮. ఆ. ౧౧౮) గూడారము = గుడారము.
 (రూ - గూడారు - గుడారు) = పట కుటీరము. బట్టతో నేర్పఱచినయిల్లు.
 మ.....దంష్ట్రాంకు రా | గ్రమునన్ ధారుణి యొంటి కంబము గుడారంబై
 తగన్.....(చంద్ర. ౧ ఆ. ౭౬). ద్విపద. గూడారములు దెరల్ గొల్లెన
 ల్వన్ని | వేలముల్ దప్పక విడిసె నుత్సుకత | (సుండితా. పర్వ. 3౫౦. పా. నన్ని
 కు. ౧౧-౬౦౦. సూ. రా. ని). గోరువంకపక్షి = గోరువంకపక్షి = శారిక = గోర =
 గోరంకువు శబ్దభవము. (రూ - గోరంక - గోర. గోర్వంక - గోరవంక - గోరవంక.
 సూ. రా. ని). అప్పకవి దీనిని శకటయుక్తమచుట చింత్యమని తిమ్మకవి నిరసించెను.
 క. గోరువంక యాసనూటల | మరువంకఁ దలంపు గలిగె.....(విక్ర. ౭ ఆ. ౪౯.
 యయా. ౨ ఆ. ౨౪). మ. శరసంధానము..... | గోరువంకల్ మొఱపెట్టి
 నట్లు గుణముల్ ఘోషింప.....(మను. ౪ ఆ.) జోహారు = జోహారు =
 నమస్కారము. (రూ - జోహారువు - జోహారువు). గీ. ధనపతి భ్రాతృకుల దేవ
 తకు జోహారు | నత మృదాదిక సుమననకు నమస్సు (ఆము. ౬ ఆ. ౯౯

సూ. రా. ని). సీ. జోహారు మదగజ ద్రోహగ్ర హావహ గ్రాహచ్ఛి దాహ
 వోత్సాహ నీకు (ఉ. రా. ౧ ఆ. 3౨౨. సూ. రా. ని). నీలుగు = నిలుగు =
 ఓడలు విలుచుకొను—చచ్చు. క. అనిల సుతుం డంతర మే | ల్కని నీలుగు నతని
 వజ్రఘనకాయముఁ బొం | దిన లతికాజాలము లె | ల్లను ద్రెసె మృణాలబాలలతి
 కలు పోలెన్. (ఆది. ౫ ఆ. ౧౭౨). క. బలదేవు మేను సోఁగిన | వెలిమిడిచే వేకి
 సఱచి విటతాటముగా | నిలుగుటతో ములుగుటతో | నలమటతో నావులింత
 లంతంతకుఁగాన్. (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౭౭). “వేడ = వెండ = గోమయము.
 (రూ - వెండ)” (శ. ర) బేహరము = బెహరము = వాణిజ్యము. “బేహరము” అను
 దాని మొదటి ద్వీపమునకు ప్రాస్వము రారాదని చూపుట కీయోయారాదిగణము
 లో నిది ‘ద్వీపభద్రంబు’ అని సూరి వివరించెను. బేహరము మున్నగు రూపాంత
 రములును బ్రయోగములును బూర్వసూత్రపు వ్యాఖ్యలోఁ జూపఁబడెను.
 మాలు = మలు = తడవ. “మలు చే-వి. ప్రియమంబు మలుగు - మలుస -
 మూరు శబ్దముల కాదేశరూపము (మలుగుడు - మలునాడు - మలుమాట. మొ).
 మ. గదతోడగ గదచుట్టి రాదిగుచుచుక గండ్తోప్ప లఘుచి మా | లు దెసగ
 నైకొనుచుగ గడంగి పలుమాఱు వాడుచున్. (శల్య. ౨ ఆ. శ. ర).”
 క. .... పాండుతనయుల బల మే | డైత తలుఁగక పెరఁగుట పలు | మలు
 నాడెద వకట | యేమి మాయయె తలఁచన్. (భీష్మ 3 ఆ. శ. ర). “మాలుగు =
 ములుగు = “నొప్పివలని బాధచే నొకవిధముగా ధ్వనించు.....” (శ. ర).
 నిలుగు శబ్దోదాహరణ సందర్భమున “నిలుగుటతో ములుగుటతో” అను ప్రయో
 గము మీఁదఁ జూపఁబడెను. “మోఱు = మోఱు = మూర్ఘుడు - (మూర్ఘశబ్ద
 భవము - రూ - మోఱుఁడు - మోఱుఁడు). ఉ. .... వెన్ | మోఱుకు
 భంగి మాంసములు ముక్కునబంటిగ మ్రింగుచుండ” (భో. ౧ ఆ. శ. ర). వీట
 తాటము = విటతాటము = తాటుమాటు. దీని రూపాంతరములును బ్రయోగ
 ములును బూర్వసూత్రమునఁ జూపఁబడెను. వీడియము = విడియము =
 తాంబూలము. (రూ - విడిము - వీడ్వము - విడియ. వీటికాశబ్దభవము). ఓయా
 రాదికమును నాకృతిగణమె.

ఏతాదులకు మువ్వకంబు పరంబగునపుడు ద్వీపంబు

కాలవ్యాకరణ విభావనగు. ౧౫.

వివరణము. ఏతము = ఏతాము. ఏతము - కళ్యము - గాలము -

కె. ౨ వివరణము. గుడ్డము - గోణము - గోతము - జాజము - జంజము -

జోతము - తేజగము బొండ్లము - మండము - లా

తము - వీణము - ఇత్యాదులు.

సంజీవని. ౩౮౨ పిఠ:— ఏతము మున్నగు శబ్దము లొకటిని మువ్వకమునకు ముందటి 'అ' కారము వైకల్పికముగా దీర్ఘంబగును. ఉదా:—“ఏతము = ఏతాము = తలుము = యస్తమ్” (వై. దీ). యస్త శబ్దభవ మనుట విశ్వసనీయమై యుండుటచే నిందు ఖండవిగుస్థితి యంగీకరింపఁదగును. అట్లునున్న సూరి దీనిని నిర్బిందుకముగా నుదాహరించెను. వైకృతదీపకా శబ్దరత్నాకరము లేక కర్తృకములె యైనను శబ్దరత్నాకరమున నిది నిర్బిందుకముగాఁ బ్రమాదమునఁ బడియున్న (ఏతము - ఉభ - వై. వి. .... అర్ఘుట్టము. శ-ర.) దీనిబట్టియు సూరి దీనిని నిర్బిందుకముగా నుదాహరించుటనుబట్టియుఁ దర్వాణి వైయాకణ శైల్య దీనిని నిర్బిందుకముగానె యుదాహరించిరి. సూ. రా. నిఘంటు కర్తలు దీనిని యంత్రశబ్ద భవమని యుదాహరించినను నిర్బిందుకముగా వ్రాయుట వింతగా నున్నది “ఏతము = ఏతాము - వి. (సం. యస్తమ్).....” (సూ. రా. ని). శబ్దతత్వశాస్త్రజ్ఞుల మతముఁ గొందఱు దీనిని సంబంధించి శబ్దములు తమిళకన్నడాదులలో వెలయుచుండుటం జేసి యిది సంస్కృతభవముకాదనియు దేశ్యమనియుఁ జెప్పవత్తురు. అట్టి యభిప్రాయము కేవలము నవిమర్శకృతము. తమిళ కన్నడాదులలోమాత్రము సంస్కృతభవములు లేవా? విస్తర V. ౬౧ I విషయమునఁ దమిళాదులను సంస్కృతభవవూరితములె యను విషయము సప్రమాణముగా నిరూపింపఁబడినది గావున నీట మరలఁ జూపలేదు. పరిశీలింపఁగా, సూ. రా. నిఘంటుకారులు ‘ఏతము’ శబ్దమునకుఁ దమిళులు చెప్పెడి దీవి వ్యుత్పత్తిని విని ప్రమించి స్వవచన వ్యాఖ్యాతముగా దీనిని నిర్బిందువుగా నుదాహరించిరా యని యాలోచింపవలసియున్నది. తమి - ఏఱ్ఱమ్ = (ఏట్రమ్) మల - ఏత్తమ్, క. ఏతం. తెలుగు - ఏతము = ఏతాము. తమిళ కన్నడములలో ‘ఏటు = ఆరోపించు’ అను ధాతువు గలదు. “ఏఱ్ఱ + త్ + అమ్ - ఏఱ్ఱమ్ = (ఏట్రమ్) = మనుజులు దీనినెక్కినరు తోడుదురు” అని తమిళులు దీనికి వ్యుత్పత్తి చెప్పుదురు. ఇట్లు స్వసంబంధి ద్రావిడభాషలలో దీనియందు నున్నగాని దానికి మూలమగు ననునాసికముగాని లేమింజేరి తెల్లనందును దీనిలో బిందు వుండనేరదని యొకయుక్తి కన్నట్టుచున్నది. ఇది వ్యుత్పత్త్యాధారము కావచ్చును. యస్తశబ్దము లోని సంయుక్తరేఫము మూలమున “ఏఱ్ఱమ్ = (ఏట్రమ్)” అను తద్భవము తమిళము నను వెలసియుండవచ్చును. (౧) మఱియు సంబంధి ద్రావిడపదములలోని యనునాసికములేకాక ద్విత్వము పై తము తెల్లులోని బిందువునకు మూలుగ నుండుట

ప్రచురమైయున్నది. (౨) ఇంతియ కాక ద్రావిడభాషాభేదములలో నొకట సబిందుకముగ నున్నను వేటొకట ననునాసికమేని లేకుంటయు బ్రచురమయి యున్నది (వై. పా. 3౫౫-3౫౬ విష.).

౧. తెలు.	తమిళము.	౨. తెలుగు.	తమిళము.
ఈ:టె	ఈట్టి	అలుగు	అలకు (బాణాగ్రము)
ఊ:దు	ఊత్తు	కడిది	కడిదు
కలగు	కలక్కు	కుఱుగలి	కుఱుగు
కో:ట	కోట్టై	చూడు	చూడు
కా:కు	కాక్కు	తో:క	తో:క్త
తో:ట	తోట్టమ్	పా:చి	పాచి
గీ:త	గీట్టు, (గీట్టు)	పురుగు	పులుగు
పో:క	పాక్కు (పూగ - సం)	మఱుగు	మఱుకు (సంతాపించు)
వ్రా:త	వరై త్తల్	మీ:దు	మీదు
		మునుగు	ముయి(మ్మ)గు
		మో:దు	మోదు

“కళ్ళము = కళ్ళాము = ధాన్యము సూర్యుడుచోటు. (ఖలశబ్దభవము). క. మిను కళ్ళము తారలు చి | క్షీనగింజలు.....(వరాహ. ౪ ఆ. ౧౪౮ ప).” (సూ. రా. ని). గాలము = గాలాము = చేపలను బట్టుపాధనము = బడి శము. ఉ.....మిను మీను లోలతన్ | గ్రక్కున నామిచంబు చవి గాలము మ్రింగిన చాడ్చు సూవె.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౫౨). సీ. వాలారు గోరు మేల్ గాలాము నేసె నే జేజే పీరణ్యాసు శిశుకమునకు (పాండు. ౨ ఆ. ౧౩౭). గుడ్డము గుడ్డాము “గుడ్డము = దే. వి. చేను.....” (శ-ర). బండికెద్దలరు జూచునపుడు బండి నెత్తిపట్టెడి యుపకరణమని వ్యవహారమునఁ గలదు. “గోణము = గోణాము = కౌపీనము (రూ. గోవణము - కౌపీన శబ్దభవము). సీ. బంగారు వ్రాత చెఱుగుల గోణాము, గళమున రుద్రాక్ష కంఠమాల (కాళ. ౧ ఆ. 3౦)” (సూ. రా. ని) “గోతము = గోతాము = అల్పగోణీవిశేషము = ఒకవిధమైన చిన్నగోనె. సీ..... “అనిమి గోతము సంచి యన నల్పగోణీ విశేషముల్ గొఱులు.....(ఆం. భా.౨ ఆ. ౨౬౬).” (సూ. రా. ని). “బాజము (బాజాము) దే. వి. పాలికలయందుఁ బోసిన నవధాన్యముల నారు. (చూ - బాజాము)” (శ-ర). “గీ. శర్వరి చంద్రపరిణయ సముచితాంకు | రార్పణక్రియలందు వియద్విభాగ | పాలికలఁ దోచు క్రొత్త బాజాల మొలక | లనఁగఁ దారక లొండొండ నంకురించె (కవిక. ౪ ఆ.” (శ-ర). సూ. రా. నిఘంటువున నిట్లు ‘బాజము’ అను నేకవచనరూపములు చూపఁబడలేదు. “బాజాలు

వి - బ - శుభకర్తములందు అంకురోత్పత్తికై పాలికలయందు పోసిన నవభాస్యములు....." (సూ. రా. ని). అని చూపబడెను. "జంజము = జంజము = జంజుకట్ట. వి. ౧ దీపావళి పండుగునాటి రాత్రి బాలురు కాల్చి త్రిప్పెడు తెల్లు విడువలి లోనగువాని నిడుపాటి సన్నకట్ట. ౨ కాష్ఠదీపిక" (సూ. రా. ని) "జోతము = జోతాము = నమస్కారము (రూ జోత)" సూ. రా. ని). "తణగము = తణగాము = ఎద్దు మీదనుంచి నీళ్ళుతెచ్చెడి తోలుసంచి - పక్కాలి (రూ. తడగము)....." (సూ. రా. ని). "బొండ్లము = బొండ్లాము = (రూ. బొండ్లము. టెంకాయమీడి బొనికి) నీ. ఎళనీటి బొండ్లంబులువోలె మెదడెల్ల జొట్టి వైచిన దొల్లు పుట్టె గములు.....(ఆము ౬ ఆ). చ. అరుణంపుబొండ్లముల నారికెడంబులు (ఆము. ౧ ఆ)." (శ-ర). "మండము = మండము = చేపలకు బొడుచు చిల్లకోల" (శ-ర) 'లాతము = లాతాము = సన్నాస్యసులు చేతఁ బట్టెకు దండము. నీ. కకపాలకేనారకటకముద్రితపాణిఁ గుఱుచలాతాముతోఁ గూర్చి పట్టిని (స్వా ౧ ఆ)." (శ-ర) వీణము = వీణాము = సన్నవస్త్రము - వలిపము - అంకురము. క. పన్నీట జలక మాడెను | నున్నని వీణాము గట్టెను విరులు దుటిమెన్ | సన్నముగ నలఁదెఁ గస్తురిఁ | జన్నుల ముత్యాల బన్న సరములు దాల్చెన్ (జై. ౩ ఆ)" (శ-ర). ఇత్యాదు లనఁగా 'ప.తా' దు లాకృతిగణ మని యర్థము.

కన్ననూ క్వచి త్తో దః క్వచి డ్దో ణో | దృష్టో దస్తు క్వచి
 ధ్వజీయము. చ్చుతః | (వికృ. అజం. ౯౧ కారి. అహో. ౩౬౯ పు).
 ౩౮౩ విషయము కేచిత్తు వైకృతా శ్శబ్దా | దాదిత్యేనైవ సాధవః |
 (వికృ. అజం. ౬౩ కారి. అహో. ౩౫౨ పు).

కల్పతరువు. ౩౮౩ విషయము:—క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, దః=కకారము, తః = తకార మగును. ఉదా:—ఉదుకు = ఉతుకు, బ్రదుకు = బ్రతుకు, పిదుకు = పితుకు, మొ. క్వచిత్ = ఒకప్పుడు దః = డకారము, ణః = నకారముగ, దృష్టః = చూడఁ బడును. ఉదా:—వడఁకు = వణఁకు, అడఁగు=అణఁగు, నాడెము = నాణెము. పోడిమి=పోణిమి. మొ. క్వచిత్=క్వాచిత్కముగా, దస్తుశ్చుతః=దడలకుఁ బరస్పరము మూర్చు గల్గును. ఉదా:—ఎద=ఎడ, కదుకొను = కదుకొను, దిగు = డిగు, దక్కు= డక్కు, దగ్గలు = డగ్గలు, దంచనము = డంచనము, దివ్వురి = డివ్వురి, దాఁగు = డాఁగు, దొప్ప = డొప్ప, దొంగ = డొంగ, దంపు = డంపు, దెందము = డెందము. మొ. కేచిత్తు వైకృతా శ్శబ్దాః=కొన్ని వికృతశబ్దము లన్ననో, దాదిత్యేనైవ=కకార ఘాదియందుఁ గలిగియే, సాధవః = సాధువు లగుచున్నవి. కకారము శబ్దాది నెట్లును

నుండదు. కావున గొన్ని డకారాదిశబ్దములకు డకార మూడిగాఁగల పర్యాయరూపము లుండనేరవని యీకారికకుఁ దాత్పర్యము. ఉదా:—దెబ్బది, దాట=కాంతి, దేగ, డయ్యు మొ. కొన్నిట ‘డ’ కారము జకారముగా మూట దనుచు నహోబలపతి ‘డస్తు’ (‘డుస్తు’ ఎట్లును తప్పే) క్వచి’ తను పాతము సంగీకరించెను. కాని ‘క్వచి డ్డో బి,’ అనుచోటి క్వచి చ్చబ్దముచేతనే యట్టి యగ్రము లభించుచు గాన నది పునరుక్తి దగును. దడల మార్పును వచించుచున్న ‘డస్తు’ అను నా సవరించినపాత మే గ్రంథకృదభిప్రేత మనఁదగును. అహోబలపతి “డాదిత్వేనైవ” అనుసూత్రమునకు వివరణము వ్రాయునే లేదు. ఇంక “డాని దాపల నిత్యాది” (అహో. 3౫౨ పు). అని రెండుదాహృతులను మాత్ర మిచ్చెను. ఇట్లుదాహరించుటలో నాతని భావ మేమో తెలియకన్నది. రెండిటికిని “ద’కారాదులగు పర్యాయరూపములు ప్రసిద్ధములై యున్నవి. “దాయు = దాయు.....స. క్రి. చేరు - సమీపించు. గీ .....తా నడు గడుగునకును | దడఁబడి పడుచుఁ బూర్వతః వ్రాయ వచ్చి | .....(వరాహ. ౬ ఆ. ౧౭). ఉ. తక్కుల యాలవాలములు దాయదురే తరుణీజనంబులున్. (విక్ర. 3 ఆ. ౨౯)” (సూ. రా. ని) “దాపల. దే. వి. దాపల.....” (శ-ర.) “దాపల = దాపల. వి. బె. ఎడమవైపు.....” (సూ. రా. ని). “క్వచి త్తో ద ఇత్యాదిని నహోబలపతి యిట్లు వివరించెను. “వెదకెన్ - కడికెన్ - చదికిలఁబడియెన్ - పిదికెన్ - ఉదికెన్ - ఇత్యాదౌ వెతకె నిత్యాదీని తకారేణాపి రూపాణి, పోడిమి- ఉరవడి - నాఁడెము ఇత్యత్ర, పోడిమి - ఇత్యాది రూపాణి జకారేణాపి సిద్ధాని. పడఁతుక - పడఁకు - పడుక - కడిమివ్రాసు - కడఁక - వేడుకొనెన్ - పువ్వుఁబోడి ఇత్యాదౌ డకారవచ, న జకార ఇతి జ్ఞేయమ్” (అహో. 3౪౯-3౭౦ పు). దతల పర్యాయస్థితిలో దకారఘటితరూపములు ప్రాచీనములనుటకు సందియములేదు. అహోబలపతి యుదాహరించినవానిలో “కడుకు” శబ్ద మేకోశమునను లేదు. కతుకు శబ్దము సూ. రా. నిఘంటువున నుదాహరింపఁబడినది గాని దాని కకారాది త్వమును నిర్వహించు ప్రాసగత ప్రయోగము చూడఁబడలేదు. ఇంక “గతుకు = గదుకు = ఎంగిలితిను” అనునని కోశద్వయమునందును నుదాహరింపఁబడెను. క... ..బంధుల గురులకా | వెదకి వధియించు సౌఖ్యం | బనియేటికి... (ఉద్యో. ౧ ఆ. 33౨). చ. అతఁడు మహాప్రసాదమని యత్రొలి వాళిలి చొచ్చి యచ్చున్ | వెతకి ..... (ఉ. రా. ౪ ఆ. శ-ర). చ. ....పాండవవీరుడు రాజు మేన బె | ట్టిదమగు బాణ మొక్కటి వడింగొని తూటఁగ నేయఁ చేరివై | చదికిలఁబడ్డ మూర్ఖ... (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౦౦). “చదికిలఁబడు” అను తకార ఘటితత్వమునకుఁ బ్రాసప్రయోగము

లభింపలేదు. చ...త్రాట ము | న్నుదికిన శాటి వ్రేల నది నొక్కటఁ గ్రుండి వత్తు
రెండఱే | వదలక.....(ఆము. ౧ ఆ. ౮౩). ఎ.గీ. ఇథరాదోష్ఠిః క్రేపుల నెలమిః
శేర్పి | పిలికికొనుఁ డని పనిచె సమృతము మిగుల (హరి. పూ. ౧ ఆ). ఇట్లు కవిప్ర
యోగసిద్ధము కోశ ప్రసిద్ధము విశేషించి యధర్వణాచార్యోపదిష్టము నగు నీ 'ద త'
లమార్పును సూరి యుపేక్షించుట చింత్యము.

డ క ల మార్పు సర్వసమ్మతమే. 'నాఁడెము' శబ్దమునందలి ఖండమును
నిర్వహించు ప్రమాణములేమిం జేసి సూ. రా. నిఘంటుకారు లుదాహరిం
పలేదు. శబ్దరత్నాకరమున నిది స్థాపించుకమని వ్రాసిరి. సూరియు దీనిని సబిందుక
ముగానె యుదాహరించెను. చ. యజవము దానకర్తమును.....సంగరంబునన్ |
విజిత విభీతిమై నురవణించుటయున్ నృపధర్మముల్.....(శాంతి. ౨ ఆ. ౨౨౪)
ఉ. వాఁడిమయూఖముల్..... | పోడిగవేల్వఁగాబడియె..... (ఆది. ౩ ఆ.
౧౧౨). క. వేడికొని కృపణులై కను | పోడిమి యదియేల?.....(ఉద్యోగ ౩ ఆ.
౧౯౭). "పోడి, దే-వి. విణ. పోడియొక్క రూపాంతము. ఎ.గీ. మేటి రతులకు
సురతాణి మించుఁబోడి (శశాం. ౪ ఆ. శ-౪)." "పోడిమి - దే - వి. పోడియొక్క
రూపాంతము. సౌందర్యమునకు నీ. పికవాణి యగువాణి పృథువేణిఁ గల పోడిమిని
జాణతనమున మించనాడి (రాజ. ౧ ఆ.) ఓప్పునకు. ఉ. ప్రాణముతోడనుండి బహు
భంగులఁ బుణ్యము లాచరించియుం | బోడిమిగాఁగ మోక్షమును బొందుట దుర్ల
భము.....(బ్రహ్మం. ౫ ఆ). విధమునకు:—క. ప్రాణేశ్వరుండు గడు ని |
ద్రాణతనున్నాఁ డిదేమి తన కన్నులకున్ | రాణింపనొ యితనికి మగ | పోడి
మియే లేదొ యనుచుఁ బొక్కుచు మదిలోన్. (శుక. ౧ ఆ)" (శ-౪) పయిరితి
నున్నఁ పోడి - పోడి - పోడిమి - పోడిమి' శబ్దముల సంబంధము నరసినపుడు
కవిశిరోభూషణమునఁ బైని వ్రాయబడిరీతిని 'పువ్వుబోడి' శబ్దమునందలి
డకారము ణకారముగ మూఱదని జెప్పుట సరికాదని గ్రహింపనగును.
మఱియు "క్వచి డ్డో జో ద్భవై" అనుటచేతనే డకారముచోట ణకారా
దేశము వచ్చుట శ్వాచిత్కమనియు డాకు ణా రాకుండుట పెక్కుచోట్లఁ గలద
నియు నర్థము లభించుచుండఁగా నట్టి యర్థమునె వచించెడి "డస్తు క్వచి చ్చుత్తః"
(డకారమే కొన్నిచోట్ల నిల్చును.) అను పునరుక్తి నధర్వణుఁ డుపదేశించి యుండఁ
డనుట నిశ్చయము. కావున "డస్తు క్వచిచ్చుత్తః" అనియే యచట నధర్వణోక్త
పాఠమనియు "డుస్తు - డస్తు" అను కవిశిరోభూషణపాఠము లేఖన ముద్రణాది
ప్రమాదకృతమనియుఁ జెప్పఁటకు సందియము లేదు. 'పువ్వుబోడి' అను జాత్యఘటిత

రూపములేదన్నట్లే యహోబలపతి 'కణశ - పణశ' అను జాకారఘటితరూపములు లేవని వ్రాముటయు సరికాదు. ద్విపద. పణిహారులను బిల్వః బంచి యాక్షణమే । కణశతోః గల్యాణకటకంబునందు (పండితా. వీటా. ౮౧ పా. నీలా. ౧-౪౯. సూ. రా. ని). "పణశ - డే - వి. పడకుయొక్క రూపాంతరము" (శ-ర). ఇంక డ డ లకు బ్రయోగములు:— "ఎడ. యు.....వై - వి. హృదయము . చ. ఎడబొడి వొని వేడుకల యే దైత్యసాంపున నంతకంత కె । క్కుడగు మదంబువేర్చి..... (నిర్వ. ౮ ఆ. ౭౩ ప. శ-ర). "కదుకొను - ఆ. క్రి.....అతిశయించు. (నీత) చ. కదుకొని వేడి బాష్పములు గ్రవ్వి పయింబయి బర్వి భీతిమై । నదరుచు.....భాస్క. యుద్ధ. ౨౩౪౬ ప)" (సూ. రా. ని). కి..... । కదుకొని మాయ క్లిడుమలఁ । బడిన నరులు గలరె యొరులు పరమమునీంద్రా. (ఆర. ౨ ఆ. ౪ ప). ఉ. డగ్గఱ మేదిని పరివృథ ప్రవరుడు (నై. ౮ ఆ. ౧౦౮). క. డగ్గఱ చనుదెంచి రాము తమ్ముని కర మున్. (భాస్క. ఆర ౨ ఆ. ౩ ౭౮). ఉ. డక్కెను రాజ్య మంచు నకటా యిటు తమ్ముని భాగ మీక..... (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౫౨). "డెందము = డెందము. హృదయము = మనస్సు. ఉ.....విప్ర) మాత్రుఁగా । డెందమునం దలంచితివా దెప్పర మప్పని..... (దశా. ౨ ఆ. ౨౯.)" (సూ. రా. ని). "డంచు = దంచు. (✓ - డంగు) స. క్రి. (ధాన్యాదులు రోఁకటితో) సలగఁగొట్టు.....నీ. పిండి పీచంబుగా బృథివీధరంబులు డంతునే కాలదండమున నభవ. (కాశీ. ౭ ఆ. ౭౯)." (సూ. రా. ని) "డొంగ = దొంగ. వి. (✓ డొంగు) చోరుఁడు - తస్కరుఁడు. గీ. డొంగవలె వచ్చి యిచ్చట డొంగి నా వాడేమయా ..... (వైజ ౪ ఆ. ౩౬)" (సూ. రా. ని). "డొప్ప. డే. వి. దొప్పయొక్క రూపాంతరము. ఎ-గీ. డొప్పచెవులును గొగ్గిండులును గలిగి (నైష. ౭ ఆ. ౯౩) దంచన. డే. వి. పెద్దపిరంగి. ద్విపద. దంచనగుండ్లచే దాకించి కడిమి । ముంచిన..... (రంగనా. యుద్ధ)" (శ-ర). నీ. డంచనంబులు దద్దడంబులు నె తించి (ఉ. హరి. ౨ ఆ. ౯౨). ఈ డంచనశబ్దము (శ. ర-సూ. రా. ని) రెండుకోశములందును సంగ్రహింపబడలేదు. క. పవనజాఁ డొక్కడె వెఱపాం । డ్రవులును సాత్యకియు హరియు డ్రాతురె యుగ్ర । హవ మునఁ బ్రాణము..... (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౨౦౮). చ.....పుచ్చిశొం । టయును మదర్థముం గొనుట దాచక చెప్పితి నిక్క మింతయున్ (ఆను. ౫ ఆ. ౬ ప). "దాగు.....శా. దాగెం బల్వల పంకనీమ బకజాలత్రస్త పారీసముల్ (పారి ౪ ఆ. ౨౦)." (సూ. రా. ని). "చ.....చు । ధ్వనతరరాజ్యసంపదలు దాచక సర్వము నీకు నిచ్చితిన్. (హరిశ్చ. ౩ ఆ.)" (శ-ర). "డించు, డే. ప్రే. దిగఁజేయు, ఎ-గీ.

[బా. ప్రకీ. ౧౩, ౧౪, ౨౧ సూ.] అడంగ్వాదుల దాకు జాకారాదేశము. 1771

తెగువ నాగ్రహబుద్ధియు దింపవైతి (భాస్క. యుద్ధ.)” (శ.ర). క.....చె | ట్టిద ముగం బెరంగిరి చలంబు దింపక కడిమిన్. (విగా. ౨ ఆ. ౩౪౮). ‘త్రిమ్మరి = డిమ్మరి’ అను వింతప్రయోగములు గలవు. “√త్రిమ్మరి. విణ. (త్రిమ్మరు) మిక్కిలి తిరుగు వాడు.....ఉ. తెల్లఁగు గాంగ గంధసహ త్రిమ్మరి పాట యెఱుంగ రే జనల్ (ఇందు. ౪ ఆ. ౫౭)” (సూ. రా. ని) క. వనితల పురుషులయొడఁ బు | ట్టిన యది పెల్లివిరి నేత డిమ్మరితనమె | ట్టి నికృష్టుండైనను.....(శాంతి. ౬ ఆ. ౨౦౮). సూ. రా. నిఘంటువున “డిమ్మరి = దిమ్మరి. విణ” అని వ్రాయఁబడెనే కాని దిమ్మరి శబ్దము చూపఁబడలేదు.

అడంగ్వాదుల దాకు జాకారంబు విభాష నగు. ౧౩.

అడంగు = అణంగు. అడంగు - కడంగు - చిల్లాడము -
తడగము - నాడెము - పోడి - మిడుంగు - వడఁకు -
మిడుగులు - ఇత్యాదుల డంగ్వాదులు.

దక్కులోనగువాని దాకు డకారంబు విభాష నగు.

బాలవ్యాకరణ ౧౪.

వివరణము. దక్కు - డక్కు. దక్కు - దగ్గులు - దాంగు - దాలి.

౩౮౪ విష. దిగు - డిగ్గియ - దూయు - దెందము - దెప్పరము -
దెప్పు - దొంగ - దొప్ప - ఇత్యాదులు.

జూదాదుల దాకు జాకారంబు విభాష నగు. ౨౧.

జూదము = జూజము. అవుదు - జవాది - జాది -
జాదు - విరవాది.

సంజీవని, ౩౮౪ విష:—౧౩ సూ. వ్యాఖ్య:—అడంగ్వాదులలోని డకా రమునకు వైకల్పికముగా జాకారాదేశ మగును. అడంగు = అణంగు = సప్తమగు - తగ్గు - ఉపశమిల్లు. కడంగు = కణంగు = యత్నించు. “చిల్లాడము = చిల్లాణము = వక్రశస్త్రము = బాకు. క. భిల్లుఁ డొకఁడు.....వైబడు పులి..... బెడిదపుం | జిల్లాణము కొలది గ్రుచ్చి చీరెం గేరెన్. (చంద్రా. ౨ ఆ. ౮౯)” (సూ. రా. ని). “తడగము = తణగము=ఎద్దుమీఁదనుంచి నీళ్ళు తెచ్చెడి తోలుసంచి. పక్కాలి. ద్విపద. ఒడలి చీర నెఱుంగ కుదరంబు పెద్ద | తడగంబు గతిఁ దోఁచు... (ద్వి. హరిశ్చం. ఉ. ౧౯౫౬ పు.)” (సూ. రా. ని). (రూ. తడగాము) “నాడెము- (ఇది సబిందుకముగ శ.ర. నిఘంటువునఁ జూపఁబడెను.) నాడెము = గ. శ్రేష్ఠమైనది. ౨. శుద్ధ దీనారము. (ముద్రించఁబడిన రాగి వెండి బంగారముల బిల్ల అని. శ. ర).”

(సూ. రా. ని). “మిడుగు దే-వి. మిణుగు = మిడుగులు బురుగు. “మింట మిడుగుల్ దట్టంబుగా బర్వ. భాగ. ౧౦. స్కం. ఉ. (దీనికే బ్రయోగాంతరము కానబడదు)” (శ. ర). “వడకు = వణకు = కంపించు - కంపము, క. గణపాదని హరిచేతను | వణకి గిరుల్ తరులతోడ వసుధం బడియెన్. (వీర. ౪ ఆ.)” (శ. ర). “మిడుగులు దే-వి. మిణుగులు ౧, అగ్నికణము..... ౨. మిణుగులు బురుగు.” (శ. ర).

౧౪ సూ. వ్యాఖ్య:—దక్కు మొదలగు శబ్దముల దకారమునకు వైకల్పికముగ డకారాదేశంబగును. ఉదా:—దక్కు = డక్కు = లభించు - వశమగు. “దగ్గలు = డగ్గలు = సమీపించు. గీ. దగ్గతె ముహూర్తవేళ యో దశరథేంద్ర (రామా. ౪ ఆ. ౧౦౪).” (సూ. రా. ని). “డగ్గలు = దగ్గలు..... (సమీపస్థము) ఉ. డగ్గలు మేదిని పరిస్పృష్ట ప్రవరుడు..... (నై. ౮ ఆ. ౧౦౮)” (సూ. రా. ని). దాగు = డాగు = మలుగుపడు. తిరోహితమగు. “దాకలి = డాకలి. దే - వి. (దాయి+కలు) కాంచి పాగంగొట్టెడు ఇరుము బంగారు లోనగు వానికి ఊతగా క్రింద నుంచెడు ఇరుప ముద్ర లోనగునది = నిఘాతిక. ‘దాకటి మీఁదఁ బెట్టి బెడిదంబుగ సంపెటవేయ’ (రత్నపరిక్ష)” (శ. ర) (దూ - దాకలి). బా. గు. ప్రవ్యాఖ్యాకర్తయు బా - సా - పే వ్యాఖ్యాతయు దీనిని సఖండముగా నుదాహరించిరి. “దాగు - దాకలి - దిగు.....” (బా - గు - ప్ర. ద్వి-ము. ౪౬౫ వుట). (బా - సా - పే. ౫౧౬ వుట). బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములందును దర్వాతఁ గొన్ని ముద్రణములందును “దాకలి” అని యిది నిర్బిందువుగానే చూపబడెను. “దాకలి = డాకలి - డాకల్లి - దాగలి - వి - డె. (దాయి+కలు. శ. ర). (దాకలి అని. చి. ని)”. (సూ. రా. ని). ఈ సూ. రా. నిఘంటు వివరణమునుబట్టి (చి. ని = చిన్నయసూరి నిఘంటువు. వ్రాతవి) చిన్నయసూరి తన నిఘంటువున దీనిని సబిందుకముగా వ్రాసియు దర్వాతఁ దన యా యభిప్రాయమును మార్చుకొని బాలవ్యాకరణమున నిట్లు నిర్బిందుకముగా దీని నుదాహరించెనని గ్రహింపవచ్చును. గుప్తార్థ ప్రకాశికావ్యాఖ్యాత చిన్నయ సూరి నిఘంటువును జూచి కావలయు నాతఁడు మార్చుకొన్న విషయమును వివే కింపక దీనిని సబిందుకముగా నుదాహరించెనా యని యాలోచింపవలసియున్నది. గుప్తార్థ ప్రకాశికకుఁ దర్వాతి బాలవ్యాకరణ ముద్రములలో నిది సబిందుకముగా నె యుదాహరింపబడుచున్నది. బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యను స్వీకరించి వ్రాయుట బా - సా - పే. వ్యాఖ్యాత కలవాటె కదా. దిగు = దిగు = అవరోహించు.

(రూ - దిగ్గు = డిగ్గు). చ. డిగ్గుడు వాహనంబులు కడిదిమిగంటిమి కోలుపోవ
 .....(ద్రోణ. 3 ఆ. 3౮౧ ౪). దిగ్గి(గి)య = డిగ్గియ=డిగియ. వి. (✓దిగ్గు).
 (సం. దీప్తికా. ప్రా. దిగ్గు ఆ.) నడబావి. ఉ. దిగ్గియ నంచతూడుగొని తీరవనేతువు
 వంక మీడుగా | ..... (ఆము. ౫ ఆ ౧౨౨). గీ. దేవ నిర్జితమైనట్టి
 దిగ్గియఁ గని | దిగ్గి యగణితవిభవముల్ తేజరిలఁగ (సారంగ. ౧ ఆ. ౧౧౨).
 (సూ. రా. ని). (మూలమున గణమును ఒలిచునపుడు. 'డిగ్గియ' అని పడుట
 ముద్రణ ప్రమాదకృతము). "దూయు = డూయు = దుయ్యు = డుయ్యు - స.
 క్రి. ౧ (ఓఱునుండి కత్తి)రాగు - వైకితీయు..... 3 (చింత మొదలగు చెట్ల
 ఆకులను గుప్పిటికట్టులతో ఒక్కసారిగా కోయు. శా. దూయంజొచ్చె మరుండు
 లేణిగురు గత్తుల్.....(నిరం. ౨ ఆ. ౧౦3)." (సూ. రా. ని). దెందము =
 డెందము = హృదయము. "దెప్పరము = డెప్పరము. వి - ఆపద. ఆధిక్యము -
 దుష్టచచనము - ఆధిక్యము. ఉ. దిగ్గన వచ్చె శంకరుడు దెప్పరమైన వడిం జెరుప్పు
 చున్. (హర. ౧ ఆ. ౨౧) చ. పరమ పతివ్రతన్.....దె | పురములు
 వల్కఁగాఁదగునె... (సభా. ౨ ఆ. ౨౫౫)" (సూ. రా. ని). చ...దె | ట్టి దుడగు
 శారపేంద్రునకు డెప్పర మయ్యెడు భంగి జేర్చెదన్. (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౧౧) దెప్పు=
 డెప్పు = నిందించు = మర్చోడ్డుటనముచేయు. దొంగ = డొంగ = చోరుడు.
 దొప్ప = డొప్ప = దొన్నె. పత్రచపకము.

౨౧ సూ. వ్యాఖ్య:—జూదము మొదలగు శబ్దముల దకారమునకు
 జకారాదేశ మగును. ఈవిషయము నభర్వాణుడు వచింపలేదు. సూరిగా రుపదే
 శించినది. జూదము = జూజము = ద్యూత శబ్దభవము. "తే. గీ. దొమ్మరుల వీడొ
 పల్లి కూటమై మయిల | సంతో బెస్తల సాలా జూజుపుగట్టో | రచ్చకొట్టంబొ తన
 మందిరంబు నీకు | (బహు. ౫ ఆ. ౨౦౬)" (సూ. రా. ని). క. జూదపు సిరి యూస
 పడం | గాదని విచరుండు నెప్పఁగా.....(ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౧౬). "అవును =
 అవుజు = బురద పంకము. జలయంత్ర దీర్ఘిక. నీటికాలువు. వలిమించు క్రొమ్మంచు
 టాడు లీ.ది యీ.ది (మనుచ. 3 ఆ. ౨౮)" (సూ. రా. ని). జేవాది = జేవాడి =
 (జేవ్యాది = జేవ్యాడి. రూ) జవాది శబ్దభవము. "శ్లో. జవాదినీలం సున్నీగ్ధ |
 మీష త్పీతం సుగంధమ్. (రా. ని. చందసాది వర్ణపు. ౭౨.) క. అగురు సితా
 భ్రజవాదీ | మృగమర చందన హిమాంబు మిళితంబై.....(రసీక. ౧ ఆ. ౭3)
 ..... (సూ. రా. ని. జవాదిశబ్దమునొద్ద). "జోడి = జోడి = వి.
 (సం. జాతి. ప్రా - క - జాడి.) జాడి - జాతిలత - జాతిపుష్పము.....

ఉ. జాడలు సూదులంచు దెలిచల్వలు చిల్వ లటంచు గప్రపున్ | వేదులు.....
 (అహల్యా. ౨ ఆ. ౮౫) “జోడి = జోడి. వి. జాలిత - జాలిపుష్పము.....
 క. జాజుల పొట్లము విప్పిన | యోజు గవిత్వంబు వెలకుకుడిన సభలన్ | బూజిం
 తురె.....(రుక్మా. వీరి. ౨౬).” “జాదు = జాజు - రక్తవర్ణము. ఎఱుపురంగు.
 గైరికాదిభాతువు. పొడిమగతా చందు కొడిగె నంటిన జాలి, రేఖోతి తాగోడ
 జాజుటాకు (ఘటికా. ౨ ఆ. ౬౬)” (సూ. రా. ని. జోజో శబ్దమునొద్ద). విరవాది =
 విరవాడి = విరజోడి = నవమాలిక. “విరవాడి. ద్వై.వి. విరజాణియొక్క రూపాం
 తరము. రగడ. మిలిలేనితేనె నామెతఁజెనె విరవాది | యితర లలికల మరగి యేగు
 నది వరవాది. (స్వా. 3 ఆ.)” (శ. ర.)

బా - ప్రకీ - లోని. ౧౬ సూత్రమునకు ౨౧౦ III విషయమునందును
 ౧౭-౧౮-౧౯-౨౦ సూత్రములకు ౨౧౦ XI విషయమునందును, ౨౨ సూత్రము
 నకు ౧౦౮ I విషయమునందును, ౨౩ సూత్రంబునకు 3౦ IV విషయమునందును,
 ౨౪ - ౨౫ సూత్రంబులకు ౫౮ VII విషయమునందును మూలోదాహృతియు
 వ్యాఖ్యానము జేయఁబడెను.

ఇది ప్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదము

శ్లో. శ్రీస్తనాశ్చిత కస్తూరి | కజ్జసంకలితౌరసే |

పజ్జజాతాయ నాథాయ | వేంకటేశాయ మద్గళమ్.

వ్యాఖ్య:—దీనిచే సూరి గ్రంథాంత మంగళాచరణమును జేయుచు
 న్నాడు. అర్థము, స్తుత్యము. ఇంతలోఁ బ్రకీర్ణపరిచ్ఛేదము ముగిసెనని యర్థము.

బాలప్రకీర్ణక-౨౫ సూత్రంబున “తక్కుంగల విశేషంబుల నార్యవ్యవహా
 రంబులం దెలియుట శ్రేయంబు” అని సూరిగా రుపదేశించిరి. కావునఁ బ్రాథ
 వ్యాకరణములోని వాక్య పరిచ్ఛేదపు విశేషవిషయములను మఱిగొన్ని వింత వాక్య
 ముల విశేషములను నిట విశదపఱచుచున్న వాడను.

వాక్యం స్యా ద్యోగ్యతాకాంతౌ | ౭౮ త్రియుక్తః
 పదోచ్చయః (సాహి. ద. ౨ పరి ౧ కా).

యోగ్యతా పదార్థానాం పరస్పరసంబంధే బాధాభావః.
 సాహిత్యదర్శణము. పదోచ్చయస్య ఏతదభావేపి వాక్యత్వే వహ్నినా
 3౮౫ విషయము. నీశ్చుతీత్యపి వాక్యం స్యాత్. ఆకాంతౌ ప్రతీతి
 పర్యవసాన విరహః. స చ శ్రోతు ర్విజ్ఞాసాస్వరూపః.

నిరకాంతస్య వాక్యత్వే గౌరవ్యః పురుషో హస్తీ
త్యాదీనాదపి వాక్యత్వం స్థాత్. ఆసత్తి ర్భుభ్య
విచ్ఛేదః బుద్ధి విచ్ఛేదేపి వాక్యత్వే ఇదానీ ముచ్చరి
తస్య దేవదత్తశబ్దస్య దినాస్తరోచ్చరితేన గచ్ఛతీతి
పదేన సం గతిః స్థాత్.

కల్పతరువు. 3౮౫ విషయము:—దర్శనపంక్తులై ప్రాథమ్యాకరణమున నీ క్రింది
రీతిని సంగ్రహింపబడెను. “౧. సూ. వాక్యము నా యోగ్యతాకాంతసహితం
బగు నర్థము గల యాసత్తి యుక్తమగు పద సముదాయంబు. యోగ్యత యనగా
బద్ధములకుఁ బరస్పర సంబంధంబునందు బాధ గలుగకుండుట. ఆకాంత యనగా
నిలుపుదల లేక పయింబయి బోయెడి పదార్థములమీఁది యాదరము. అది విను
వారికిఁ దెలిసికొనవలయు ననెడి యపేక్షారూప మయినది. ఆసత్తి యనగాఁ బదము
లచేరిక.....” (ప్రాథ. వాక్య. ౧ సూ) వాక్యగత పదములకు యోగ్యతలేనిచో
“అగ్నిచే దడుపుచున్నాడు” అనురీతి గలవానికిని వాక్యత్వము కల్గవలసి వచ్చును.
ఆకాంత లేనిచో “గోవు - ఆశ్వము - పురుషుడు - గజము” అనురీతి పదము
దాయము వాక్య మనిపించుకొనవలసినచ్చును. ఆ సత్తి లేనిచో నిపుడు పల్కిన దేవ
దత్తుడనుశబ్దము దిశాంతరమునఁ బల్కిన ‘వెళ్లుచున్నాడు’ అను శబ్దముతో నన్వ
యింపవలసి వచ్చును.

వాచకమనియు లక్షకమనియు వ్యంజకమనియుఁ బదములు మూఁడువిధ
ములు. వానియర్థములు వరుసగా వాచ్యము - లక్ష్యము - వ్యంగ్యము నని
మూఁడువిధములు. వాచకాది త్రితయమునందు వరుసగా “అభిధ - లక్షణ -
వ్యంజు” అని మూఁడు శక్తులు గలవు. వాచకశబ్దమునుండి యభిధాత్మకీచే దోచు
నర్థము వాచ్యార్థ మనఁబడును. అట్లే - లక్షకశబ్దమునుండి దానియందలి లక్షణా
శక్తిచేఁ గల్గు నర్థము లక్ష్యార్థ మనఁబడును. ఈరీతి నే వ్యంజకశబ్దమునుండి దాని
యందలి వ్యంజకాశక్తిచే దోచు నర్థము వ్యంగ్యార్థ మనిపించుకొనును వ్యాకరణ
కోశవ్యవహారాదులచేతను బ్రకరణాదులచేతను వాచ్యార్థము బోధ్య మగును.
ఉదా:—రాముడు నీతను బెండ్లాడెను. మొ. ఈ వాచ్యార్థమును ముఖ్యార్థమ
నియుఁ జెప్పవచ్చును. ఇట్టి వాచ్యార్థము చెప్పినచో బాధ కల్గనపుడు దానిని సంబం
ధించిన యథాధితమగు నర్థము లక్ష్యార్థ మనిపించుకొనును. (గజ్జాయాం ఘోషః)=
“గంగయందు గొల్లపల్లె గలదు.” అను వాక్యమున వాచ్యార్థముచొప్పున గంగా
ప్రవాహములో గొల్లపల్లె యుండుట యసంభవ మనెడి యనుపపత్తి గల్గి ముఖ్య

ర్థము బాధిత మగుచున్నది. అట్టియొక గంగయందు దనుశబ్దమునకు గంగాతీరమందనము నబాధితార్థమును జెప్పవలయును. అట్టియొక గంగయందు దను దాని వాచ్యార్థము గంగాప్రవాహము. అట్టి యర్థము గంగయందు దను శబ్దము నందలి యభిధాతక్రితే వాచ్య మగుచున్నది. కావున నాశబ్దము వాచకము. ఇంక నచట గంగయందు దనుశబ్దమునకు జెప్పిన గంగాతీరమందు దను నర్థము లక్ష్యార్థము. ఆ శబ్దమునందలి లక్షణాశక్తిచే నట్టి యర్థము లభించుచున్నది గాన నా శబ్ద మాయుక్తమునకు లక్షకము. ఇట్టి లక్ష్యార్థము నపేక్షించురీతిగా నేల ప్రయోగింపవలెనని శంకింపరాదు. ఇట్టి యర్థము చెప్పఁజూచుచు గొల్లపల్లె గంగ కత్యంతసమీపస్థమై యున్నదనియు నక్కారణమున నది శీతత్య పావనత్యములతో నలరుచున్నదనియు నర్థములు వ్యంగ్యములగుచున్నవి. వ్యంగ్యార్థము నిచ్చు శబ్దములు వ్యంజకములు. అట్టి వ్యంజకశబ్దములందలి వ్యంజకాశక్తిచే దోచు నర్థము వ్యంగ్యార్థ మనిపించుకొనును.

రాఘవ పాండవీయాది ద్వ్యర్థి కావ్యములందు రెండర్థములును క్లేషార్థములై. అందొకటియు వ్యంగ్యము కానేరదు. రెండర్థములును నుద్దిష్టములై యగుటచేత స్ఫురణ విషయమున నవి సమానబలము గల్గి యుండును. వ్యంగ్యార్థ మట్టిది కాదు. ప్రకరణాదివశమున నొకయర్థము వాచ్యమైనదివలన దోచునది వ్యంగ్యార్థము. ఒక రాజును వర్ణించునపుడు రాజుపరమగు నర్థమే కాక యందు విష్ణ్వాదిపరమగు నర్థాంతరమును నున్నయెడల నందు రాజు పరార్థము ప్రకరణవశమున ముందుగాదోచుచు గాన నది వాచ్యార్థము. తర్వాతి స్ఫురించు విష్ణ్వాది పరమగు నర్థము వ్యంగ్యార్థము.

ప్రయోగః—అట్టియొక గద్రునయు వినతయు.....ఉద్యానవనంబునుం బోలె బహు విద్రుమలతాలంకృతంబైనదాని, నాటక ప్రయోగంబునంబోలె ఘనరస సాత్రశోభితరంగ రమ్యంబైనదాని దివంబునుంబోలె నహిమకరభరితంబైనదాని.....ఉహోదధిం గనిది. (ఆది. ౨ ఆ. ౨౭ గద్యము). ఇందు మహోదధి యుద్యానవనమువలెను నాటక ప్రయోగంబునలెను దివమువలెను నున్నదని యుపమించుటలో సమానధర్మములగు విశేషణములు మహోదధి పరముగాను నుద్యానవనాది పరముగాను నర్థద్వయము గలవగుచున్నవి. అట్టి శబ్దశ్లేషముతో నొప్పు నర్థద్వయమును వాచ్యార్థములై యనఁదగును. స్ఫురణవిషయమున ద్వివిధములగు నర్థములును సమానబలము గలవై యగుటచే నందొకయర్థము వాచ్యము వేటొకటి వ్యంగ్యము ననుటకు వలనుపడదు. సముద్రపరమగు నర్థము ప్రకృతమును, నుద్యానవనాది పరార్థము లప్రకృతములు ననుటచేత నిందుఁ బ్రకృతాప్ర

కృత స్లేష మనఁగా నుభయస్లేష ముండరు. ఉపమాస్లేషాలంకారముల కేక వాచకాను ప్రవేశ సంకరమని శొందఱి యాశయము. స్లేషోపమల కంగాంగిభావసంకరమని మఱిశొంద టాలంకారికుల యాశయము. ఇట్లే వ్యంగ్యమునకును స్లేషమునకును సంతటను భేదము నరయునది.

కల్పతరువు. 3౮౬, విష:—“విషయబోధకము వాక్యము”. “ఉద్దేశ్య విధేయభిన్నంబు విషయంబు.” (ప్రాథ. వాక్య. ౫. ౬. సూ.) అని సూత్రించి త్రిలింగ లక్షణశేషకర్త యీక్రిందిరీతిని వివరించెను. “విషయ ముద్దేశ్యవిధేయములతోఁ గూడినది. అనఁగా విషయమునం దుద్దేశ్యము విధేయము పని రెండు గలవని యర్థము. ఉద్దేశించి చెప్పఁదగినది యుద్దేశ్యము. మీఁదఁ దెలియఁదగినది విధేయము. ఉద్దేశ్యము వక్తృశ్రోతల కుభయులకును దెలియును. విధేయము వక్తకు మాత్రము తెలియును.” (ప్రాథ. వాక్య. ౬. సూ. వివరణము.) ఉదా:—‘పర్వతము వహ్నిమంతము’ అనుచోఁ బర్వత ముద్దేశ్యము. ‘వహ్నిమంతము’ అనునది విధేయము. పర్వతము వక్తృశ్రోతల కిద్దఱకును దెలిసినది. అందు వహ్నిగలదనుట వక్త చెప్పువఱకును శ్రోతకు దెలియదు. మహాత్ముడగు రాముఁడు దుర్జానుడగు రావణుని వధించెను’ అనుచో ‘మహాత్ముడగు రాముఁడు’ అనునది యుద్దేశ్యము. “దుష్టుడగు రావణుని వధించెను” అను భాగము విధేయాంశము. “నీవు రానేల” అనుచో - నీవురాన్ = నీవు వచ్చుట = ఉద్దేశ్యము, ఏల విధేయము. ఇట్లే వాక్యమును రెండుభాగములుగ విభాగించుకొనవలెను.

“అనేక కర్తృకక్రియకు సమీప కర్తయొక్క లింగవచనంబు లగు. ఉదా:—క. ఏవాని బంధుమిత్రులు । జీవధనంబులును డప్పిఁ జెందును గృతునిం । గా వాని నెన్నఁగాఁ దగు । ..... (భార. శాంతి. ౧ ఆ. ౫౨ పు). క. సుర గంధర్వ ప్రభృతులు । ధరణీ శైలాపగార్భి థాత్రీజాదల్ । సరవర నీకేయప్యతి । నరయఁగఁ గావించె. (భాస్క. - రా. ఆర. కా. ౨ ఆ). తపసేనలు వారును విశ్రమించిరి. (ఉ. హరి. ౪ ఆ) ప. భూతంబులు దేవాసురులు వినాశకతులు కారె. (భాస్క. - రా. ఆర - కాం. ౨ ఆ) మొ.” (ప్రాథ-వాక్య. ౧౫ సూ. వివృతి). తిక్క యజ్ఞ స్థలాంతరమునందును నీటి ప్రయోగమును జేసెను. తే.గీ. ధరణీయును ఋక్షములు బరాశరుఁడు గోస । మూవాములు వత్సములు గౌతముండుఁ గపులు । దోయధియు నింత పుణ్యంబు సేయునే జ । నంబు భాగ్యంబు నభివర్ణనమున కెక్కె (శాంతి. ౨. ఆ. ౯౮. పు.) ఇందుఁ గర్తృబహుత్వ మున్నను గర్తలలో మహద్వాచకము లున్నను సమీపకర్తృవాచకమగు “తోయధి” అను దానికి

సరిగనె క్రియయొక్క లింగవచనములు ప్రయుక్తములయినవని యెఱుంగునది. కర్తృవాచకములెల్ల బ్రథమపురుషమునం దున్నపుడే యాసూత్రము వర్తిల్లును. అస్త ద్యుష్ట దన్యతరము కర్తృలలో నున్నపుడు బా. కార. 3౬ సూత్రముచొప్పున నట్టి యుష్ట దన్య త్కర్తృకత్వమున కనుకూలముగనె క్రియ ప్రయుక్తము కావలయును. విశేషములు 3౫౦ విషయమున వివరింపఁబడెను. పునరుక్త మగునని యిటు మరల వివరింపఁబడలేదు.

కల్పతరువు. 3౮౭. విష:—ప్రకృతులు పదత్వము నంది వాక్యమునఁ బ్రయుక్తములు కావలయును. “అపదం న ప్రయుజ్జేత” “న కేవల ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా, నాపి ప్రత్యయః” అను నభియ్యక్తోక్తుల చొప్పున వాక్యమందు పదములు మూత్రమై ప్రయోగార్హము లగును. కావుననే కదా “వాక్యం స్యా ద్యోగ్యకృతా కాం యోగ్యతీ యుక్తః పదోచ్ఛయః” అను వాక్యలక్షణము వెలయుచున్నది.

వాక్యమునందలి పదము లన్వయయోగ్యమగు వరుసతో నుండుటయే సహజము. కాని ఛందోనురోధమునఁ బద్యములందు వాక్య గత పదములు ప్రకృతార్థ ప్రకాశ భంగము కాకుండ వ్యత్యస్తముగా నుండుటయు దుష్టము కాదు. ఈవిషయమునే ౨౬౫ విషయమున “వ్యవధానం చ సాధు స్యా దిత్యాదివచనము వక్కాణించుచున్నది. అట్లే యేపద్యమున కాపద్యమునందె యన్వయ పరిసమాప్తి యగుచుండుట యనుకూలమైకాని ఛందోనురోధమున ననేక పద్యములం దేకాన్వయముండుటయు దుష్టము కాదని ౨౬౫ విషయమునందె “క్వచిత్ కులక సంబంధో । ప్యత్ర నాహిత కృ ద్భవేత్” అను చొప్పున నధర్వణుఁ డుపదేశించి యున్నాఁడు. ఇవిష్టయములీ వాక్య పరిచ్ఛేదమునందె యుండఁ దగినవయ్యును గారక పరిచ్ఛేద మందలి ప్రసక్తిచే ౨౬౫ విషయమున వివరింపఁబడినవి. కాన ౨౬౫ - ౨౬౫ I విషయమునెల్ల నిచట ముందుగాఁ బరిశీలించవలయును. ఈ ౨౬౫ విషయమునందె వ్యాకర్మమునం దావశ్యకములగు పదములు కొన్ని గమ్యమానములగుచు నప్రయుక్తములు కావచ్చుననియు నట్టివి యథ్యావృత్తము లగుటయుఁ బ్రయోగ దృష్ట మగుచున్నదనియు విశదీకరింపఁబడెను.

కల్పతరు. 3౮౮ విష:—ఆచార్యుడండి కావ్యాదర్శమునందుఁ గవితారీతికిఁ బ్రాణము లనఁదగు కావ్యగుణముల నుపదేశించుట మూలముగాఁ గొని వాక్య స్వరూపమును నిరూపించి యున్నాఁడు. “శ్లేషః ప్రసాదః సమతా । మాధుర్యం సుకుమారతా । అర్థవ్యక్తి రుదారత్వ । మోఙః కాన్తి సమాధయః.” (కావ్యా. ౧ పరి. ౪౧.) అని ప్రాణదళకమును వివరించెను. ౧. శ్లేషము = వాక్య

గత పదబంధము శైథిల్యము లేనిదయి యుండవలయును. ౨. ప్రసాదము = శుష్కేంధనము చుర చుర నంటుకొను నట్లు సంకేతిత సుప్రసిద్ధ పద ఘటితమై వాక్యము సులభార్థ బోధకమై యుండవలయును. గౌడీరీతిలో నిట్టి నియమము లేదు. (చూ. ౧ IX. విష. ౧ X. విష). 3. సమత - పదబంధమందును నర్థవిషయము నందును బ్రకృమ భంగాది వైషమ్య ముండ రాదు. ౪. మాధుర్యము = వాక్యార్థము రసప్రచురమై యుండవలయును. మధురం రసవ ద్వాచి | వస్తువ్యపి ర సస్థితిః | యేన మాద్యన్తి కవయః | మధునేవ మధువ్రతాః" (కావ్యా. ౧ పరి. ౫౧.) ౫. సుకుమారత=పదబంధ ముచ్చారణ సౌకుమార్యము గలదిగ నుండవలయును. రౌద్రాది రస సందర్భములం దిట్టి నియమ ముండరాదని గౌడుల యాశయము. ౬. అర్థస్యక్తి = వివక్షితార్థబోధన శక్తిమముగ వాక్యగతపదము లన్యూహనానతిరిక్తముగ నుండవలయును. ౭. ఉదారత = వివక్షితార్థ ప్రకాశనమునఁ బ్రాధిమ యుండవలయును. ౮. ఓజము = దీర్ఘ సమాసములు - గాఢబంధము - రౌద్రాది రస సందర్భమున నుండవలయును. ఇట్టి రచన గద్యమందె యుండనగును గాని పద్యములం దుండరాదనియు రౌద్రాదులం దర్థదీప్తి యుండుట యుక్తమనియు వైదర్భుల యాశయము. గద్యపద్యములు రెంటును నర్థదీప్తియు గాఢబంధ దీర్ఘ సమాసములును నుండవలెనని గౌడుల యాశయము. ఉదా:—అర్థదీప్తి - మృదుబంధము:— క. తడఁబడ నేనీయు వైచియుఁ | బొడిచియు వివిధాన్త శస్త్రముల నుద్ధతులై | కడుకొని యుద్ధము సేసిరి | గడిమి మెయి విబుధవరులు గరుడునితోడన్. (ఆది. ౨ ఆ. ౯౫). శా. కర్ణుండు విజయుండు నొండొరులఁ జల్కం దాడి చాపంబు లా | కర్ణాంతంబులుగా వడిం దిగిచి యుగ్రక్రోధులై యేసి రా | పూర్ణం బయ్యెఁ దడియబాణ తలినంభోభృతృభంబెల్ల నా | స్త్రీర్ణంబయ్యె ధరిత్రియెల్ల నవిసెగ దిక్పక్రమెల్ల న్వడిన్. (ఆది. ౭ ఆ. ౧౯౮). మొ.

F. కాంతి:—అసంభ వాతిశయోక్తి కాకుండ సంభావ్యము లగు నతిశయోక్తు లుండవలయును. ఈవిషయమును నాచార్యుడండి యీక్రింది రీతిని వివరించెను. “కాస్తం సర్వజగత్కాస్తం | లోకికా ధానతిక్రమాత్..... అనయో రసవద్యాజ్ఞే | స్తనయో ర్జ్వల్మభూమాణయోః | అవకాశో నప ర్యాప్త | స్తవబాహు లతాస్తరే | ఇతి సంభావ్య మేవైతత్ | విశేషాభ్యాన సంస్కృతమ్ | కాస్తంభవతి సర్వస్య | లోకయాత్రానువర్తినః | ..... అల్పం నిర్మిత మాకాశ | మనాలోచ్యైవ వేదసా | ఇద మేవంవిధం భావి | భవత్యాః

స్తన జ్యుష్టుణామ్ । ఇద మత్కుక్తి రిత్కుక్త । మేత ద్వాదోపలాలితమ్.” (కావ్యాదర్శము. ౧ పరి. ౮౫. ౮౭-౮౮. ౯౧-౯౨-౯౩). అసంభవముకాని యతిశయోక్తియే సర్వాలంకారమాల మని యాలంకారికుల యాశయము. “కస్యా ప్యతిశయ స్తోక్తిః । రిత్యన్వద్ధ విచారణాత్ । ప్రాయేణామీ అలజ్కారా । భిన్నా నాతిశయోక్తిః.” (కావ్యాదర్శ వ్యాఖ్య. ౨౨౦ కారి. వ్యా). లోకకీమానువర్తియగు నతిశయోక్త్యలంకారమున దండ్యాచార్యుః డీక్రిందిరితిని బ్రశంసించెను. “వివక్షా యా విశేషస్య । లోకకీమానువర్తినీ । అసా నతిశయోక్తిః స్థా । దలజ్కారో త్వమా యథా । .....అలజ్కారాస్తరాణా మ । వ్యేక మాహుః పరాయమ్ । వాగీశ మహితా ముక్తి । మిమా మతిశయాహ్వయామ్. (కావ్యాద. ౨ పరి. అతిశయోక్తి చక్రము. ౨౧౪-౨౨౦ స్లో)."

౧౦. సమాధి:—వ్యంగ్య ప్రయోజనికములగు గొణోక్తులు విలసిల్ల వలయును. ఉదా:—చ. అతిరుచి రాగతుండయిన యాతనికిన్ హృదయ ప్రమోదమా ! తతముగ నవ్వనంబున లతాలనల్ మృగులానిలాపన । ద్విత కుసుమాక్షతాపలులు సేసువెట్టిన యట్టి రైరి సు । పత దళినినాదమృగుభాషల దీవన లొప్ప నిచ్చుచున్. (ఆచి. ౪ ఆ. ౧౭). (శకుంతలా పరిగ్రహము సంభవింపనున్న సందర్భమునందలి దుష్కంత తపోవన ప్రవేశమును వర్ణించు నీపద్యరత్నమున కిదియే సాటి). ఇంకలి లతలయందలి లలనాధర్మ వర్ణనము గౌణవృత్తి నాశ్రయించి యున్నది. ఆర్వాచీపపద్య:—సీ. గగన కల్లోలిని కల్లోలమాలికా హల్లీసకములతో నవళుళించి । చరమ సంధ్యాకాల సంపుల్ల మల్లికాస్తబక పంక్తులతోడ సరసమాడి । శరదాగమారంభ సంపూర్ణ పూర్ణిమా, విమల చంద్రికలతో వియ్యమంది । బిసరు హాసన వధూపృథుసయోధర భారహారపల్లరులతో ననంగి పెనంగి । తే-గీ. వెలయు నెవ్వని యభిరామ విమలకీర్తి । .....(నైష-అవతా. ౩౭ ప).

కల్పతరు. ౩౮౯ వివ:—కావ్యపద్ధతికి ముఖ్యప్రాయగు నర్థవ్యక్తి గుణ మత్యావశక్యము గానఁ బునకుక్తులును వ్యర్థపదములు నపుష్టార్థములును గావ్యమునం దెంతమాత్రమును నుండరాదు. అట్లయినను ఛందో యతిప్రాసానురోధమున నట్టివి సహృదయచేత స్పృఖావహమగు రీతిని నిల్పఁదగునని యధర్వణుఁ డీక్రిందిరితిని వివరించుచున్నాఁడు.

నన్నునా అభిప్రాయోపి సాధుః స్థా । ద్యది చేత స్పృఖావహా ధర్వణీమము. (వికృ. అజం. ౯౪ కా. అహో. ౩౭౨ పుట.)
౩౮౯ వివయము. ఉక్తస్య పునరుక్తిః స్థా । త్వచి ద్ధార్థ్య ప్రదర్శనే.

(విక్ర. అహో. ౪౯౪ పుట.) ప్రసిద్ధాస్యా ద్విశేష
షస్య | పునరుక్తి ర్న దోషకృత్. (విక్ర. క్రియా.
3౪ కా. అహో. ౫౧౧ పుట.)

కల్పతరువు. 3౮౯ విష:—అపుష్టాగ్ధోఽపి = అగ్రసోఽణములేని శబ్దముల
ప్రయోగము నైతము, చేతస్సుఖాసహాయది = పండితకపింద్రుల హృదయము
నకు సుఖావహముగఁ దోచునపుడు, సాధుః స్యాత్ = ప్రయోగాత్మమే
యగును. ఇచటఁ అపుష్ట మనునది, శబ్ద పునరుక్తులకు నుపలక్షణము.

ఉ. శారదరాత్రు లుజ్జ్వలఁడన త్రతారక హరపంక్తులం | జారుతగంబులయ్యె
వికసన్నవక్తరవ గంధబంధురో | దారసమీర సౌభముఁ దాల్చి సుధాంశువి
కీర్తమాణ క | ద్భూపరాగ పాండురుచి పూర్ణములం బరిపూరితంబులై (ఆర. ౪
ఆ. ౧౪౨) ఇందుఁ దారకల విశేషణములతో ‘ఉజ్జ్వల’ అనునది చాలియుండును
గాన ‘లసత్తర’ అను విశేషశబ్దము భట్టారకహితమై పునరుక్తముగఁ బ్రయో
గింపఁబడెను. అట్లే గంధబంధురోదార సమీర మనునపుడు “ఉదార” శబ్దము
సత్కవిచేతో హితమగుచుఁ బునరుక్తముగఁ ప్రయోగింపఁబడెను. ఉక్తార్థ దృఢీకర
తార్థమగు పునరుక్తి దోషమే కాదని వచించుచున్నాఁడు.

ఉక్తస్యోత్పాది:—కృత్విత్ - ఒకానొకప్పుడు, ఉక్తస్య = చెప్పఁబడినదానికి,
దాగ్ధ్యప్రదగ్ధనే = పుష్టిని జూపుటవిషయమున, పునరుక్తిః స్యాత్ = పునరుక్తి
సమృతమేయగును. (చూడు. 3౯3. విష). వెనుక నుదాహరించిన “శారద
రాత్రులు.....” అనుపద్యమునందలి, ‘నవ’ శబ్దము దీని నుదాహరణ మన
నోవును. “వికసన్నవక్తరవగంధ” అనునపుడు వికసించుచున్న వక్తరవముల గంధము
నూతనమని వేఱ చెప్పనక్కఱలేదు. అట్లునును దాని నవ్యతను దృఢీకరించుటకై
‘నవ’ శబ్దమును బ్రయోగించుట యుక్తమే యని తాత్పర్యము. ఈకారిక యాధ
ర్యణమని యహోబలపతి యనలేదు.

ప్రసిద్ధావిత్పాది:—విశేషస్య = క్రియచేత నుక్తమై యైన యథావిశేషము
యొక్క, పునరుక్తిః = పునః కథనము, ప్రసిద్ధా పండితకపి వ్యవహార ప్రసిద్ధమగు
చుండఁగా, నదోషకృత్ = దుష్టముకాదు. అహోబల పండితుఁడీకారిక కిట్లు వివర
ణము వ్రాసెను. “విశేషస్య క్రియోపాత్తి విశేషస్యేత్యర్థః. తరువు పూవులు
పూచెన్ - కాయలుగాచెన్ - పండ్లు పండెన్ - పల్కులు పల్కెన్ - దూలులు
దూతెన్ - నోములు నోచెన్ - ఇత్యాది ప్రసిద్ధదేశ్యపద నిర్వాహార్థోయం విధిరితి
జ్ఞాపయితుం ప్రసిద్ధా విత్పాది, వాగచుశాసనేనా పృథ్వీకృత ఏవాయం పక్షః.

“పల్కులు పల్కునది - నా పల్కిన పల్కు ఇత్యాది వచనాల్ జ్ఞాపకాల్.....
జగాద మధురాం వాచం | విశదాక్షరశాలినీమ్ | వాచ మూచే సుఖాధారా |
మధురాం మధుసూదనః.....” (అహో. ౫౧౧ పు). “మ. తలచం బొప్పడి
యొప్పె నప్పుడు.....” (రాఘవ. ౧. ఆ. ౯. పు). ఇత్యాద్యాకారే శాపుష్టార్థ
పదానాం క్వచిత్ ప్రయోగ స్సాధుః” (అహో. 3౭౨. పుట.) “ఉక్తస్య పునరుక్తి
రిత్యాది కహోబలవతి భట్టాక సూత్రార్థ పునరుక్తి నీక్రిందితి నుదాహరించెను.
“పర్యాప్తో మన్తతేతు సంకేతః. (వ్యాఖ్య):—పర్యాప్తః పూర్ణః సుప్రసిద్ధ ఇతి
యావత్. మన్తతేతు సంకేతః పర్యాప్తో భవతి. యత్సంకేతం శిష్ట ప్రయోగా
రూఢంచ పదం తత్ప్రయోజ్య మిత్య త్రాస్తాక మభినవేశః...ఇత్యశేనై వోక్తో
వ్యర్థః ‘ఇహతు ప్రవ్యాహర్యం | సంకేతిత సుప్రసిద్ధమేవ పద’మితి. (చూ. ౧. IX
విష). పురుషవ్యతే దాగ్ధ్యార్థమ్. ఉక్తస్య పునరుక్తి స్సాన్తి | త్వచిద్దాగ్ధ్య
ప్రదర్శనే ఇతి.” (అహో. ౪౯౪ పు). ఇంకను ననేకస్థలములందు బునరుక్తులు ప్రసి
ద్ధములై యున్నవి. (చూడు. 3౪౭ విష). చంద్రుని నగుమోము తామరసిరుల్.
(రాఘవ. ౨ ఆ. ౯ పు). “నైత్రమ్ముల తమ్ములైన కనుదమ్ములు” మున్నగు నర్థపునరుక్తు
లును గవి ప్రయోగ దృష్టము లగుచున్నవి. (చూడు. ౨౭౪ విష).

ద్వ్యర్థిపద్యములందు సఖండాఖండపదమేళనము సాధుననియు నట్లే ప్రశ్నా
ద్వ్యర్థకస్వరమేళనమును గల్గుట గలదనియు నభర్వణుడు వివరించుచున్నాడు.

నన్నయా శ్లేషే సఖణ్ణ నిర్బిన్దోః | ధైర్యం కుత్రచి న్నతమ్ |

భర్వణీయము. ప్రశ్నార్థకస్య చాన్యస్య | స్వరయోః శ్లిష్టతా

3౯౦ విషయము. మతా. (వికృ - సంధి. ౨౨. కా. అహో. ౨౧౪.)

కల్పితరువు. 3౯౦. విష:—శ్లేషే = శ్లిష్టార్థసంఘటన సందర్భమున, సఖణ్ణ
నిర్బిన్దోః = సార్థబిందు నిర్బిందుక శబ్దద్వయ సంమేళనము, కుత్రచిత్ = కొన్నియొ
డల, మతమ్=సమ్మతమగును. ఇది సఖండాఖండప్రాసాదులకును నుపలక్షణ మగును.
ఉదా:—మ. ఓప్పెరుగు రూఢాపూర్వసత్త్విర్నితాన్. (రాఘ. 3 ఆ. ౧౫ పు.)
ఓప్పెన్+సగురు+రూఢ+అపూర్వసత్త్విర్నితాన్ (భార). ఓప్ప+ఎరుగు+రూఢ +
అపూర్వసత్త్విర్నితాన్ (రామా.)

ప్రశ్నార్థకస్య = ప్రశ్నాద్వ్యర్థకమైనట్టి కాశ్యాది స్వరము, అన్యస్య =
తద్భిన్న స్వరము ననిడి, స్వరయోః = స్వరములకు, శ్లిష్టతా = మేళనము, మతా =
సమ్మతమగును. ఉదా:—మ.....మానిత్యకృతేష్టసిద్ధితః దిరంబై పోయి దేదీప్య
మాన నిరూఢిన్. (రాఘవ. ౨ ఆ. ౯౬). మానిత్య కృత = సన్నాన్యసిత్యకృతమగు,

ఇష్టసిద్ధితన్ = సుఖద్రవ్య వరించుటచే - దేదీప్యమాననిరూఢిన్ - హోయెన్. (భార.)
 మానిత్వ=నిరుత్తరత్వముచే=మూకత్వముచే, కృతేష్టసిద్ధితన్=నాదాడి తప్పించుకొను
 టచేత, తిరగబై=బ్రదికినవాడవై, హోయెదే - (రామా) (పరశురాముడు రాముని
 గూర్చి పలికిన వాక్యము). ఈ సూత్రములు రెండును నాధర్వణము లని యహో
 బలపండితుడు వదించలేడు. “శ్లేషే సఖిజ్ఞ నిర్విద్యో | ద్వైశనం కుత్రచి వృతమ్ |
 ప్రశ్నార్థకస్య చాన్యస్య | స్వరయో జ్ఞివృతా మతేతః అనఘ శ్రీధరణీకుండోపై
 సంగ రూఢాపూర్వ సత్కీర్తితోన్. వేడుకగా వరించితి ఖ్యాతిగా దేవర
 న్నాయము- ఇత్యాది రూపాణి నిర్బాధాని.” (అహో. ౨౧౪ పు). అట్లయినను
 నిది యవిరుద్ధ మగుటచే నిటఁ జేర్చబడెను. ప్రక్షిప్తకారికలు పెక్కు కవిజాంజనా
 దులలో సుదాహృతము లయియున్నవి. అట్టివెల్లఁ బరస్పర విరుద్ధతాది దుష్టము
 లగుటచే వాని సువేక్షించి యిందుఁ జేర్పలేదు. నారాయణీయాంధ్ర వ్యాకరణమున
 నాంధ్రీకరింపబడెను, అహోబలపండితుడు కంతో క్రముగా నాధర్వణము లని వదించి
 చిన కారికలుమాత్ర మే వికృతి వివేకగతములని విశ్వసించి వానిని మాత్రమే సంగ్ర
 హించితిని.

నన్నయ అన్యేషాం చ ద్విరుక్తై స్సుగ్ర | ర్భహం లోపాగమా
 ౩౯౦. I విషయము. మతాః. (వికృ-అం ౮౧ కారి. అహో. 3౬౧ పు.)

కల్పతరువు. ౩౯౦ I విషయము:—ఈకారికకీనఱకు 2౪ విషయముందును ౧౦౨
 విషయముందును వ్యాఖ్య చేయబడెను. స్వయం కుర్థకములను గొన్నిటి నహోబల
 పతి వివరించెను. “తారుదారై - తమరు దమరై - తమకుఁ దామె - తనకుఁ దనక.
 తనకుఁ దాన - తమకుఁ దమకై - తమ తమక - వారు వారై - వారికి వారికై -
 వారివారై ఇత్యాది. తనంతం దాను - తమంతం దాము - ఇత్యాదావంత శబ్దవ్య
 పరిమాణవాచినః ప్రయోగః” (అహో. 3౬౧ పుట). ఇట్టివానిని సైతము “అన్యే
 షాంచే” త్యాద్య ధర్వణకారికచేతనే సంగ్రహింపనగును.

అన్యేషాం చేత్యాది:—అన్యేషాం చ = కాంతి శబ్దాదులకై (౧౦౨ విష.)
 కాక మఱి కొన్ని ఖతులయొక్కయు, ద్విరుక్తై = ద్విరుక్తియందు, భహం లోపా
 గమాః = అనేకవిధములైన లోపాగమాదేశాదివికారములు పెక్కు, మతాః
 స్సుగ్రః = సమృతము లగుచున్నవి. ఉదా:—తనకుఁదానె. వనిత తనంతఁ దా వలచి
 వచ్చిన (మనుచ. ౨ ఆ.) మొ. ప్రయోగః—చ. మానిని కిం దనుదాన కాచికో |
 లొదవినదానఁ జేసి (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౪౮). ఉత్సాహ.....ఇర్వరుం ! దమక మేది
 తమక తమక తనిసి రాహవంబునన్. (ఆర. 2 ఆ. 2౬.) క. సమరక్రీడన లీలం |

దమకుగమక తనిసి మరలి శను శను యావా । సములకు సరిగి.....(భీష్మ. ౨ ఆ. 3౪౨). ఉ.....తద్గణాధిపుల గాంచుచు మీఁదికి మీదఁ బ్రాణముల్ । పోయిరి (నన్ని-కు. ౨ ఆ. ౨౦౧). (పోయిరి = కోల్పోయిరి). (విస్తర)

ఏవావ్యయ సమావార్థ । మేత్వ గత్వంచ దృశ్యతే ।
వైపుల్యవాచక త్వేన । పేరు శ్చ^౬ విధీయతే. (వికృ -
అజం. ౭౮. అహో. 3౫౯. పు. వికృ - అజం. ౭౦.

నన్నయా కా. అహో. 3౫౪ పు.)

ధర్మణీయము. సంయతాది పదానాం స్యాత్ । త్క్రియాభేదకతా యది ।
3౯౦ II విషయము ను స సంతత్వ విప్లవం స్యాత్ । స్యాత్ త్రైతీయాంత
తాపి చ । క్వచిల్లక్షక శబ్దస్య । ప్రయోగశ్చ హితా
వహః. (వికృ. అజం. ౭౯ - ౮౦. కారి. అహో
3౫౯.)

కల్పతరువు. 3౯౦. II విష:—ఏవావ్యయేత్యాది కారికకు ౨౦౦ విషయ
మున వాఖ్య చేయబడెను. 'ఎ - ఏ - ఆ' అను నవ్యయ శబ్దము అవధారణార్థకము

విస్తరము. 3౯౦ I విష:—౧౦౭ “సద్రుతం బుత శబ్దంబు తన తను పూర్వ
కంబు స్వయమర్థకం బగు, ఉదా:—తనయంత-తనంత-తమయంత-తమంత. చ. వనిత
తనంత దా వలచి వచ్చిన చుల్కన గాదె యేరికిన్. (మనుచ. ౨. ఆ.) మొ ౧౦౮.
వృత్తంత త దేత ద్యుష్ట దస్త దాత్త శబ్దపూర్వకంబులగు ప్రథమాంత తదాది శబ్దం
బు అవధారణార్థకాంతంబులు తటచుగ స్వయ మర్థకంబు లగు ఉదా:—వానికి
వాడె - వీనికి వీడె - నీకు నీవె-నాకు నేనె - తనకు దానె - వారికి వారె - మొ.
తటచుగ ననుటచే, తనుదాన తారుదారె. ఇత్యాదులు గ్రాహ్యంబులు. తనుదాన
తొరగిన. (మనుచ. ౨ ఆ.) తనుదా నాపూర్వప్రభల వెలయు. (పర. ౧ ఆ.) మొ.
౧౦౯. కొన్నియెడల వృత్తంత తదాదిశబ్ద పూర్వకంబులు గాకయు నవి స్వయమర్థ
కంబులగు. (అవిత దేత ద్యుష్ట దస్త దాత్తశబ్దములు). ఉదా:—వాడే వచ్చెను=
వాడు తనంత వచ్చెననుట.” (ప్రథ - శబ్ద). ఇచట వాడై వచ్చె ననువిధమున
బ్రయోగములు కన్పట్టును. క.....శమము తానై కలుగున్. (కాంతి. ౧. ఆ.
౬౯). మ.....దై । త్ర్యగణోస్తర్ధనుఁ డా జగార్ధనుఁడు తానై మానసీయో
న్నతిన్. (హరి. ఉ - భా. ౪ ఆ. 3 పు). (ఇది యతిస్థానఘటితము.)

“వృత్తంత త దేత ద్యుష్ట దస్త దాత్తశబ్దపూర్వకం బంతట శబ్దంబు పృథ
గర్థకం బగు, ఉదా:—వానియంతట వాడున్నాడు.” (ప్రథ. శబ్ద. ౧౧౦. సూ.)

లని యర్థము. ఉదా:—ఇప్పుడే వచ్చెను. ఇప్పుడే వచ్చెను. ఇప్పుడ వచ్చెను. మొ. పేరు శబ్దం=పేరుశబ్దము, వైపుల్యవాచకత్వేన = 'విపులమైన' అను నర్థము గలదిగ, విధియతే = చెప్పబడుచున్నది. ఉదా:—పేరు+ఉరము = పేరురము. పేరన్న - పేరమ్మ - పేరుశాస్త్రి. మొ. క. పేరనియెడు శబ్దం బే | పారం దెనుఁగులకు మొదల నధికతః దెలుపుక | బేరాణిలి పేరామని | పేగాముదసాకు లనఁగఁ జేరిం పనఁగన్. (ఆం. భూ. ౧౨౬ ప.) సంఘతాదిపదానామ్ = "సంఘతము (సహిత శబ్దభవము) సైతము" అను పదములకు, క్రియాభేదకతా యది = క్రియా విశేషజాత్యమున, సున్ - ఆస్ - అస్తత్వమ్ = ప్రథమాంతత్వము - ద్వితీయాంతత్వమును (సు.బె.జస్, ఆమ్ - బె - శస్). ఇష్టం స్వాత్ = సమృతమగును. తృతీయాంతకాపివ = తృతీయాంతత్వము సైతము, స్వాత్ = సమృతమగును. ఉదా:—అది సైతము = అదియు, దానిని సైతము, దానితో సైతము మొ. నేటి వాడుకలో దానికి సైతము మున్నగురితి నెల్ల విధక్తులును వాడబడుచున్నవి. సంఘతాది పదములు సముచ్చయార్థకములై యధేష్టముగా వాడబడుచున్నవి. క్వచిత్ = ఒకానొకచో, లక్షక శబ్దస్య = లక్ష్యార్థమును దెల్పు శబ్దముయొక్క ప్రయోగశ్చ = ప్రయోగము సైతము, హితావహః = సమృతమగుచున్నది. (3౮౫ విష. చూ). ఉదా:—అదే పదివేలు = అదే చాలు నని యర్థము. దశసహస్రరూప వాచ్యార్థము ప్రసక్తము కాదు. ప్రయోగములు - అవధారణార్థకములు:—శా.....పోయిన | క్షే పోని త్తురు గాన నిన్నతఁడు జాలిం చెట్టెడుం జూడుమీ (ఉద్యో. 3 ఆ. ౪౫.) శా. ఇం | త్రే పోతమ్మం 'గపిధ్వజ ప్రభ'తై యంధీభూతులం జేయవే. (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౨౧). క.....వర్సం | బ కడు నేలనఁగ శాంతివర్సము వెలయున్. (ఆది. ౧ ఆ. ౫౮). మ. ....కా | న తగం బొందుట కార్య మీ యుభయమున్ సంతృప్తి మై నున్నికిన్. (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౫౮.) శా...వీడె వ | చెప్పం గుంతిసుతమధ్యముండు. (విరా. ౪ ఆ. ౯౫.) సంఘతాదులు:—"తమ్ములు భూమిజాత సంఘతమ్ముగ నుండెడు రాముఁ గొల్పెదన్." "నన్ను సంఘతమ్ము విడిచె నన్నరవహళి" "తమ్ములతో సంఘతమ్ముగ" "సైత శబ్ద సహిత శబ్దాన్నిచ్చున్న: తేన సంఘతమ్ముగ నితి ప్రయోగోపి సాధు:" (అహో. 3౫౯.) లక్షకశబ్దము:—"చాలు పదివేలు వచ్చె నో జలజయన ఇత్యాదౌ లక్షకత్వమ్" (అహో. 3౫౯.) వైవానిలోఁ గవి శిరోభూషణమున 'సహిత' శబ్దము గలదు. సహిత శబ్దమునకు సంస్కృతమున నిట్టి యర్థము లేదు. అధ్యర్థముఁ దాచ్చికశబ్దముల వివరించు సందర్భమున నీకారికనుపదేశించెను. సూరియు నీ కవి శిరోభూషణస్థితిని జూచియే కావలయుం దఱుచుగా సహితశబ్దమును వాఁడెను.

“లా-లి-చో సహితము” (బాల - సంధి ౫౦ సూ. క్రీయా. ౧౨3 సూ.) ఇట్లు నేటి వారు వీని నెల్లవిభక్తులచోటను వాడుదురు. ప్రాచీనకావ్యములలో వీనికి బ్రయోగములు లభింప లేదు.

సన్నయా. క్వచి త్సాదృశ్య శబ్దస్య । తదుత్కర్షే వ్యవస్థితః.

3౯౦ III వి. (వికృ. అజం. ౮3 కారి. ఆహా. 3౬౮ పుట.)

కల్పతరువు. 3౯౦ III విష:—క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, సాదృశ్యశబ్దస్య = ఉపమానవాచకములగు వంటి - అట్టి మున్నగువానికి, తదుత్కర్షే = ఉపమానము యొక్క యుత్కర్షాతిశయాగమంఛ, వ్యవస్థితః = ఉనికి గలదు. ఉదా:—ధర్మజాని వంటివా డసత్య మాడెను. ఇచటి వంటిశబ్దము ధర్మజాని సత్యవాదితోత్కర్షమును దెల్పును. నీయట్టి పుణ్యాత్మకుల్ గలరే. (భాగ) క. విమల తపోవిభవంబునఁ గమలజానట్టిండు. (ఆది. ౨ ఆ. ౨౨౦ ప.)

ప్రకృత్యుక్తిప్రకారేణ । రచనా రసరంజనీ । అనా
ద్యస్యాపి శబ్దస్య । కల్పనా క్వచి దివ్యతే (వికృ. అజం.
౧౧౮ - ౯౫ కా. ఆహా. 3౭౧ - 3౫3 పు.)

సన్నయా లోకోక్తీనాం భవే ద్యోగో । యది స్యా చ్చుత్తర
ధ్వరణీయమ్ (వికృ. అజం. ౮౨ కారి. ఆహా. 3౬౨ పు.)
3౯౦ IV వి. భవే దత్రాపి శబ్దస్య । క్వచి ద్యోగేన సాధుతా ।
భవేత్ క్వచి దయోగేన । క్వచిత్తు వచనశ్రుతే ।
తత్తత్పదం పరిగ్రహ్యమ్ । యద్య తస్మాదయే
హితమ్. (వికృ. అజం. ౯౨ - ౯3 కా. ఆహా.
3౭౧ పు.)

కల్పతరువు. 3౯౦ IV విష:—ప్రకృత్యుక్తిప్రకారేణ = సంస్కృత కావ్యములలోని శబ్దములందలి రీతులచొప్పున, రచనా = శబ్దరచనము, రసరంజనీ = రసవంతముగానుండును. ఉదా:—వాగ్దేవి = మాటల తొగకంటి, ఇట్లా - జగడం పుటోరెంపు జడదాదిరాడెంపు బాటల కెడ నుబ్బు బల్లిదుండ = కలహశనుని స్తుతుల కుబ్బువాడు = విష్ణువు మొ. అనాద్యస్యాపి శబ్దస్య కల్పనా = సంస్కృత మునఁ బ్రసిద్ధిలేనిరీతిని శబ్దఘటన చేయుటయు, క్వచి దివ్యతే = ఒకప్పుడు సమృద్ధి గును. ఉదా:—తుంటవిల్తుడఁ, చెఱకు విలుకాడు, తీయనిల్తుడు మొ. ఇట్టి శబ్ద రచనము సంస్కృతానుకారి కాదు. ఆంధ్రకవు లిట్లుగ నాచ్చికశబ్దరచనము చేయు టయేకాక తత్సమ శబ్దరచనమును జేయుటయుఁ గలదు. కా...ఆ । హా వ్రట్టింపదె

యిత్తు ధన్యునకు నయ్యబ్జాక్షి నీక్షించినన్. (పివీర. శకుం. ౨ ఆ. ౧౮౮). ఇట్టి శబ్దములు సంస్కృత లోకములలో లేవు. సంస్కృత కావ్యములందును నిట్టిశబ్ద రచనలులేవు - మహాకవి శేషము:—ఖండశబ్దపర్యాయముగు 'తుంట' శబ్దమున కీటు శబ్దార్థము నైతము గలదని శబ్దరత్నాకర, సూ. రా. నిఘంటువులలో వ్రాయబడినది. వీరు తుంటరిన మనుటకుఁ జెఱకురస మను నర్థమును నంగీకరింతురు కాబోలును?

లోకోక్తీనామ్ = లోకవ్యవహారమున నున్న కొన్నివాక్యములకును, యదిస్యాత్ - శ్రుతి రజ్జనమ్ = పండితకవీంద్ర శ్రుతిహితమగునేని, యోగః = ప్రయోగము, భవేత్ = అగును. ఉదా:— “అమృతచెల్ల - అమృతచెల్ల - నీవెట్టి బంగారయ్యో.... ఇత్యాద్యా లోకోక్తయః.” (అహో. 3౬౨ పు.) ‘నీవెట్టి బంగారుగాను’ మున్నగులోకోక్తులలో ‘కాను’ అనుదానికి ‘అనుగాక’ అను నర్థము వచ్చుట కవకాశము లేకున్నను కవి సమృత లోకోక్తిగాన సాధువే యనఁదగును.

ఆత్ర = ఈ యాంధ్రభాషయందు, శబ్దస్యాపి = సు శబ్దమునకు నైతము, క్వచిత్ = ఒకప్పుడు, యోగేన సాధుతా = శబ్దాంతరముతోడి సమాసముచే సాధుత్వము భవేత్ = సమృతమగును. ఉదా:— “నును గాళ్ళు - మీఁగాళ్ళు. ఇత్యాదీనాం శబ్దాంతరయోగే శృంగారే సాధుతా” (అహో. 32౧ పు). క్వచిత్ = ఒకప్పుడు, ఆయోగేన = వ్యస్తతయందును, సాధుతా = సాధుత్వము భవతి = సమృతమగును. “ప్రేళ్ళు చిదిమియ్య, గాళ్ళు నటికియ్య నిత్యాదీనాం యయోగే రోద్రాదా సాధుతా.” (అహో. 32౧ పు.) క్వచిత్తు = ఒకప్పుడు, వచనశ్రుతేః = శ్రుతిహితమగు బహుత్వాది వచన విశేషప్రయోగమున సాధుత్వము సమృతమగును. ఉదా:— “ఓం ధీః కిలించుచుండె - ఇత్యాదీనాం బహువచన శ్రవణేన వీభత్సాదౌ సాధుతా.” (అహో. 32౧ పు.) ఆలంకారికులు సంస్కృతమున “కటిగల్లా” దులనువలెనే తెల్లనందును గొన్ని చుల్కని పదములను “కాళ్ళ” మున్నగువాని నాలంకారిక గ్రామ్యమనెడి యనిత్యదోషమునకు లక్ష్యములనుగాఁ గొందఱు దలంచుటండేని యట్టివాఁకి నైత మామా రసములందలి ప్రయోగించి తినిబట్టి వానికి గ్రామ్యత లేదని యధర్వణుడు వదించెనని తోచుచున్నది. తే.గీ. రణము వర్ణించుచో వీరరసమునందు | యుద్ధపంచకమునఁ దిక్కనొజ్జ సారె | గాళ్ళటంచు రచించుట గాంచి కవులు | చెప్పికొనిరి మీఁగాళ్ళని చెలఁగి కృతుల.” (ఆంధ్రక. ౧ ఆ. ౧౦౯ పు.) సీ. మదిరాక్షి చెవులు తొప్పిది లెక్కలనరాదు ముద్దియ కనులు దమ్ములనరాదు | శుకవాణి బుగ్గలు ముకురంబులనరాదు చెలిపండ్లు మల్లె

మొగ్గ లనరాదు | గజయాన చనులు బంగరుకుండ లనరాదు సలిబొడ్డు సుడిని మెచ్చ దనరాదు | సనీజానన ముడ్డి పై కతం బనరాదు | హరి మధ్య కా ల్పిగు శృంగ రాదు. “తే.గీ. క్రమత వీనికి వీనులు కన్నదోయి | చెక్కలును బలువరుసులు నిక్కం జన్ను | గవయుఁ బొక్కి లి పిలుదు చొక్కంపుటడుగు | లనుచు మునువాడి రవియు చేకొ నగవలయు. (అప్పక. ౧ ఆ. ౧౧౮) కాని యిదియు నిత్యవోషమగుటచేతఁ బయి న్నియమములు లేకున్నను గొన్ని ప్రయాక్రమగుచున్నవి. క... | మిక్కిలి చేతులును వాని మిక్కిలి కన్నుల్. (సభా. ౨ ఆ. ౫౭ ప.) మొ తత్తత్పద మ్మనుకారిక ౮౮ I విషయమున వ్యాఖ్యాతము.

కల్పతరువు. ౩౯౧ విష:—కొన్ని వింతప్రయోగములు:—౩౪౭ విషయ మునఁ బెక్కువిధములగు విశేషార్థ ఘటకప్రయోగములు చూపఁబడినవి. అందలి యర్థ విశేషము లరయునది.

కల్పతరువు. ౩౯౨ విష:—౩౧౩ విషయమున “తుము న్నర్థక నాస్తేన మిసమాసః క్వచి ద్భవేత్” అనుచొప్పున వింతలగు పెక్కు సంక్షేపవాక్యములు ప్రదర్శింపఁబడెను. పునరుక్తి భీతి నట్టివాని నిట మరలఁ జూలలేదు.

కల్పతరువు. ౩౯౩ విష:—అర్థదాహ్యమునకై యవధారణార్థ కావ్యయ పునరుక్తి:—క. కురునేనగదా గెలుచుట | కిరము భరిం బర్జునునకు గాండీరమునం | బెరిగిన యమ్ముల మంటల | దరికొని తెగఁ గాల్పునట్టి గయ యగఁజామ్మి (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౯౭). ద్వి. పరమ తత్వామృతం బయ చమ్మఁబాలు | గురుపద ధ్యాన విస్ఫురణయ వెన్న. (బసవ. ౧ ఆ. ౧౯౯). “ర - ఒక యక్షరము. డే - అప. ౧ నీచ మిత్రోద్దేశములయందు ఉద్దేశ్యవాచకమునకు వీత్వంబున అంతాగమంబగును...” (శ-ర.). ఇది “రిమ్ము = రా=ర” అనురీతి గల పదమే యనఁదగును. దీని వాడుకలలోని వింతలు:—చ.....స | త్వరముగ.....తప్పు సుమ్మరయని.....(ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౨౪). చ...తం | డ్రీ యముని చందమై తెగిలిరే శినివీరుడ యంచు నేయుడున్ | .....(కర్ణ. ౩ ఆ. ౧౮౮.) (తెగిలివిర+వీ = తెగిలిరే). ఇట్టి ప్రయోగములను బట్టి యిది యుద్దేశ్యవాచకమున కంతాగమ మను శబ్దరత్నాకరము సరికాదుగదా. ఇట్టిది యుష్మదగ్రకాన్విత మయ్యె నిల్చును.

కల్పతరువు. ౩౯౪ విష:—అగు ధాతు సన్యంతరూపములగు “కాన్ = కన్” అనువాని వాడుకలను గూర్చి ౩౪౭ VI విషయమునఁ గొన్ని విశేషములు చూడఁబడెను. ఇయ్యది పెక్కుచోట్ల కొక్కటియే ప్రయోగింపఁబడుటయఁ గలదు. మత్తకోకిల.....ఉర్వి పా | దంబు లగ్ని ముఖంబు సూర్యసుధాకరల్ నయనంబు

లీ | యంబరంబు శిరంబుగా నిలు లద్భుతాకృతి నుండెదన్. (అరణ్య. ౪ ఆ ౨౬౮).
 క. ఏ నిది యంతయు నెఱుంగుదుఁ | గాన వృథా శోకవహ్నిఁ గాలమికిని నీ | మానస
 మునఁ గృచగలిమికిఁ | గా కొడివితి దేవగుహ్యగతి యుఁ దెలిపితిన్. (స్త్రీ. ౧ ఆ.
 ౮౭ వు). ఇట్టి స్థితి కుఱిగొన్నిశబ్దములగును గలను. మ.....భూ | రితరాఠాతి
 బలంబులం బొడివి మూర్ఖిల్లన్ విభేదిల్లఁ గం | పితచేష్టల్ దురటిల్ల విహ్వల దశన్
 భీల్లఁ జేసెన్ వెసన్. (హరి. పూ. ౪ ఆ. ౧౨౫). చ. అనఘ ముచుష్యులంపు వసు
 థావరుడున్ జతురాశ్రమంబులం | దును గృహమేధి ధర్మమును దుర్దసు దైవత
 దైత్యకోటియం | దనుపదు సత్య వైభవ సమగ్రుడు నింద్రుడు వోలె.....
 (హరి. ఉత్త. ౧౦ ఆ. ౨౫౦.)

కల్పతరువు. ౩౯౫ విష:—అగు థాతు క్షాత్తర్థకమగు ‘అయి’ శబ్దము ‘కలిగి’
 మున్నగువర్థముల నిచ్చును. చ.....భూ | కుటియుం దశనోష్ఠీషడనం | బును నయి
 యున్నవాడ నిల పుట్టుడు.....(ఆర. ౬ ఆ ౨౦౯). (అయి = కలిగి) క.....
 ఎ | జ్జునికన్నులు నై.....బిక్కండుపుట్టె.....(శాంతి. ౨ ఆ. ౨౦౬), మ. అర్జు
 నుడు గాండీపంబు మోపెట్టఁ గృ | ప్లుని సారథ్యము నై జగత్త్రితయ సంక్షోభం
 బు గాకుడు నే (ఉద్యోగ ౧ ఆ ౨౬౬). ఉ.....అతండును నేము నైన విబుధ
 ప్రకరంబును మాకు నడ్డిమే. (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౨). (ఇందలి - ‘ఏనన్’ అనుదానికి
 నేకీభవించినచో నని యర్థము).

కల్పతరువు. ౩౯౬ విష:—శత్రుర్థక చువర్ణకస్థలములందుఁ దద్ధర్మాగ విధే
 యవిశేషణములను వాడుటయుఁ గలను. (చూ. ౩౧౫ II విష). ఉవా:—
 అయ్యుదంకుండు.....బిక్కండు చనువాఁ డెదుర.....బిక్క దివ్యపురుషం
 గని.....(ఆది. ౧ ఆ. ౮౪ వు) ఇట్టియెడల “ఉదంకుండు చనుచు నెదుర దివ్య
 పురుషం గని” అనురీతిని వాడుట సామాన్యపద్ధతి. సంస్కృతపద్ధతి ననుసరించి
 భట్టారకుఁడట్టి విశేషపద్ధతిగల వాక్యవిన్యాసము సారంభించె ననఁదగును. “ఉదబ్ధిః
 గచ్ఛన్ పురతః దివ్యపురుష మవశ్యత్.” అనుచోటి ‘గచ్ఛన్’ అనుదానికిఁ దెలుం
 గున ‘చనుచున్’ అనియు ‘చనువాడు’ అనియు వర్థములు విలసిల్లునుగదా.
 తిక్కయజ్ఞయుఁ బయి నన్నయ పద్ధతి నరుదుగ వాడెను. “వ. అతండు (శాంతి. ౩
 ఆ. ౩౩౮.)...తే గీ. అరుగుచుండువాఁ డొకచో దవాసలంబు | గట్టెదిరి కాననం
 బెల్లముట్టి మండ | సంప్రమోదిత చిత్తుడై చక్కఁ జొచ్చి... (శాంతి. ౩ ఆ. ౩౪౦).

కల్పతరువు. ౩౯౭ విష:—వ్యస్తరూపకమున సారోపితవస్తువాచకము
 తోనే సమ స్తరూపకవిశేషణము లన్వయించును. ఉ. వీరరసాంబుపూరమును విశ్రుత

బాహుమహోగ్రసత్వముం । బారు గదాధ్వజాచల విశాలము సంబక జాల వీచికా ।
 స్ఫారము నైన భీష్మఁ డను సాగరముం గడవంగ నీడఁగా । నేరిమి యెట్లాలో కలుగ
 నేర్చె శిఖఁకి నేమి నేయుదున్. (భీష్మ. ౧ ఆ. ౫౪). దీని కనుసృతిగా నన్నెచోడుఁ
 డీక్రిందిరీతిని వర్ణించెను. మ. అలిధమ్మిల్ల మృణాలహస్తః గమనీయావర్తనాభిః
 మహాత్పులగంధిం గలహంస యాన విల సద్వంధూకరక్తోష్ఠ నుత్పులనేత్రం గమలా
 స్య నంగజరసాంభః పూరం గత్పార్వతీః । జలజావాసముః బోచ్చి యాడక మనో
 జాతానలం బాటునే. (నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౮౨౪ ప.) పార్వతీజలజావాస మనెడు
 ముద్రణ మవిమర్శనకృతము. సోమయాజి వ్యస్తరూపకమునందలి యారోపితవస్తు
 వాచకమునకు విశేషణములుగ సమస్త రూపకములను ఘటింపఁగా నన్నిచోడకవి
 ప్రకృత వస్తువాచకమునకు సమస్తరూపకములు విశేషణములగునట్లు ఘటించెను.
 ఈపక్షమున ఆళిలవంటి ధమ్మిల్లముగలది మున్నగురీతి నుపమారపూర్వపద బహు
 వ్రీహుల నెఱుంగునది. ఈపక్షమున నశ్యాదులను బద్ధాకరసంబంధులుగ నుపచరింపఁ
 జేసికొనవలసియుండును. తక్కిన రచనమున నిట్టిచిక్కులేదు.

నన్ను నూధర్మణీయము. అనిన్ద్యతాయామ్ భాషాణామ్ । శ్లేషో యోగశ్చ

3౯౮ విషయము. సమృతః (విక్ర. ఆజం, ౯౬ కా. ఆహో. 3౭౫ పు).

కల్పతరువు. 3౯౮ విషయము:—అనిన్ద్యతాయామ్ = మహాకవి ప్రయోగసమృ
 తిచే నింద్యముకానపుడు, భాషాణామ్ = వివిధభాషల యదులునకు, శ్లేషః = వాక్య
 ముం దన్వయమును, యోగశ్చ = సమాసమును, సమృతః = సమృతమగును.

విస్తర. ౧౧౨ II విషయమునందు సంస్కృతపదములు నిరనుకృతికముగాఁ
 దెల్లు వాక్యమునఁ బ్రయోగించుట భారత సమృతముకాదని విశదీకరింపఁబడెను.
 క్యాచిత్కముగా భారతేతరములందు “వినానుకరణం కేచి దాద్యశబ్దం ప్రయు
 జ్జతే” అను సధర్మణోక్తివొప్పున నిరనుకృతికముగ శుద్ధసంస్కృత విధక్యంత
 ముల ప్రయోగము కన్పట్టుచున్నది. వృథా శపింతురే (మరుచు. ౪ ఆ.) క.....
 ఆనం । దకాననమునందు సర్వదా సిద్ధించున్. (కాశీ. ౭ ఆ.) మహాకవి ప్రయుక్తము
 లగుటచే ననింద్యములగు నిట్టి యలంకరింపఁబడుచుండు దప్ప మఱెచ్చటను మణిప్ర
 వాళరీతిగల వాక్యములు ప్రయోజ్యములుకావని యెఱుంగునది. మలయాళ
 భాషలో మణిప్రవాళరీతి సమృతమై యుండుటచే నట్టిరీతిగల వాక్యములు తెల్లన
 బ్రయోజ్యములు కావని దృఢీకరించుటకయి యీ యధర్మణకారిక వేఱుగ నుప
 దేశింపఁబడెను. “యోగశ్చ సమస్తత్వేన పదానాం సంబంధః మింటఁ గంటిఁ గలకంఠి
 శకాంక మిత్యాది.” (ఆహో. 3౭౫ పు.) ఇచట “శకాంకమ్” అనునది సంస్కృత

ద్వితీయైక వచనాంతపదము తెనుగు వాక్యమున నన్వితమగుచున్నదని యహోబల పతి యుదాహరించెను. కాని యిట్టిది మహాకవిగ్రంథములం దెచ్చటను గన్పట్టలేదు గాన నిది నింద్యమే యగుటచేత నిది యిచటి యధ్యక్షాకారికకు లక్ష్య మనఁదగదు. “జయజయమంగళసంగతరూపా” మున్నగు నాచన సోమనాథాది ప్రయుక్తములగు జయాది శుద్ధ సంస్కృతవిభక్త్యంతపదముల ప్రయోగముమాత్రమే కవి ప్రయుక్తమగుటచే ననింద్యమై సమృత మగునని యొప్పునది. ఈవిషయము “విరానుకరణ మిత్యాదికి బునరుక్తమే (చూ. ౧౧౨ విష.) యనఁదగి యున్నను మలయాళ వాఙ్మయ ప్రసిద్ధమగు మణిప్రవాళరీతి యధేచ్ఛముగాఁ బ్రయోజ్యముకాదని దృఢీకరించుట కయి “ఉక్తస్య పునరుక్తిః స్థా తస్యచి ద్ధౌక్యప్రదగృనే.” (చూ. ౩౮౯ విష.) అను చొప్పున నిది మరిల నుపదేశింపఁబడెనని యెఱుంగునది.

కల్పతరువు. ౩౯౯ విష.—కొన్ని వింతలగు వాక్యవిశేషము లీక్రిందఁ జూపఁబడుచున్నవి:—కం...హా | రామ గణధామ యని యని | భూమిశ్వరుఁ డను వియోగముం బ్రాపించెన్. (ఆర. ౬ ఆ. ౩౦౫). (అని కలికి యని పలికి యని యర్థముకాదు. అని కలికి పలికి యని యర్థము), గీ. అనఘు లింతకు వత్తురు వినుత బలులు (ఆరణ్య. ౬ ఆ. ౧౫౮). (ఇంతకున్ = ఇప్పుడే). క. వినుతమగు లోకరే చన | మున నన్ను విరించుఁ డండ్రు... (శాంతి. ౬ ఆ. ౪౩౮). ఉ. దా | మోదరుఁ జెప్పెఁ బూజ్యుఁడని (సభా. ౨ ఆ. ౧౮). క.....సౌమిత్రిఁ గనుం | గొని జసకత నయ సుమ్మా | యని పలుకుట నప్పగించి... (భాస్క. రా. ఆర. ౨ ఆ. ౪౫ ప.) (జనకతనయను జాగ్రత్తతోఁ గాచి యుండుమా యని యప్పగించె నని యర్థము). క. మీ యనగతి మాకు నభిప్రాయము..... (ఆర. ౧ ఆ. ౮ ప.) (మీరు మాతో వచ్చుట మాకు సమృతమే). ఆ. వె.....ఇతని నియోగంబు | మనకుఁ జేయ కునికి మానుషంబె. (ఆర. ౧ ఆ. ౫౫). మల్లకో. ఇంతయుం గపినాథ నీకిది యేమిపెద్ద... (ఆర. ౩ ఆ. ౩౫౩). (ఇదెల్ల నీకొక గొప్పకార్యమా? చుల్కఁగాఁ జేయు దువని యర్థము). ఆ. వె. ఇంకనైన నన్ను నేల యాలింపవు. (ఆర. ౨ ఆ. ౮౮). (ననుఁ గుఱిచి నేఁ బెట్టుచున్న మేఱ నేల యాలింప వని యర్థము). శా. ఈ పాండి త్యము నీకుఁ దక్క మఱి యెందే గంటిమే. (మను. ౨ ఆ.) (నీయందుఁదప్ప మఱి యెందే గంటిమేయని నిల్పలేదు). వ..... కొండుక యయుగ్మను దపోమహిమ నెవ్వరికంటె బెద్దయైనవాని నుపయోజు నుపాసించి యిట్లనియె. (ఆది. ౭ ఆ. ౮). (ఎవ్వరికంటె = అందఱకంటె = ఎల్ల వారికంటెనుగీ. నీ.....ఓకొక్కనింటుఁ దానొక్కయేడు. (ఆది. ౮ ఆ. ౧౧౫) (ఓకొక్కని యంట నొకొక్క యేడు'

అనలేదు) క. వృద్ధులొక లక్ష యున్నను | బుద్ధియె యెవ్వరికి వారి బూజింపంగా
నిర్ధరణీకులలో గుణ | వృద్ధని పూజింపిమి త్రివిక్రము భక్తీన్. (సభా. ౨ ఆ. ౨౭).
ఆ. వె కరుణతోడ నాకు వరము ప్రసాదింప | బుద్ధియేని లోకపూజితుండు | మను
నిభండు ధర్మతనయుండు దాస్యంబు | వలనఁ బామవలయు వసుదుతీశ. (సభా.
౨ ఆ. ౨౫౯.) సీ.....ఆ. వె. నాకుఁ బుత్రివై పికాకిఁ బత్నివై | మిథునచరితఁ
దగిలి మీగు లోక | జననములకు వీజశక్తులై యుండంగ | వరముఁ గరుణ నొసఁగ
వలయు దేవ. (నన్ని. కు. ౧ ఆ. ౭౦.) సీ. నీకంటె హరి బుద్ధి లేకయే నిజనేత్రకమ
లంబు పూన్చి చక్రంబు వడసెఁబరమేష్ఠి నీకంటెఁ బరవిడియే శిర మొప్పించి నిత్యుఁ
డై యున్నవాడు | (పరపు = గౌరవము. పరవిడి = గౌరవములేనివాడు). మఱు
వుండు నీకంటె మదులై యె క్రతుతతి నర్పించి దేవేంద్రుఁడై వెల్లిగెనింపు దేవా
వలి నీకంటె నవివేకు లయియె నేవించి భోగాత్తు లైరి | .....(నన్ని. కు. ౨ ఆ.
౧౬౪౮.) సీ. ఒక విప్రుఁ డలిగి పయోనిధి జలము లవేమముల్ గాఁగ శపింపఁ డెట్లు
(ఆర. ౫ ఆ. ౧౯.) (శపింపఁడెట్లు = శపింపలేదా). క. వరదములగు కల్పలతాం |
కురమలొ విషమాస్త్ర నిశితకోరకవిశిఖో | త్కరము లనఁ గరజములు సుం | దరి
కగు నడఁజొత్పలాగ్రదశముల పోలెన్. (నన్ని. కు. 3 ఆ. 3౦౨). క. జననీజనకు
లును సుహృ | జ్జనులును దెగునపుడు గావఁజనమి దెలియదే | ధనములు వారల
కంటెవై | మనుజేశ్వర వగపు వాని మగిడించునొకో. (శాంతి. 3 ఆ. ౨౯.) వ.
అయ్యిద్దఱుఁ జేరనరిగి.....ప్రణామంబు లాచరించి కృష్ణుండు ప్రాంజలియై యతని
కిట్లనియె. (హరి. ఉ. భా. ౧ ఆ. 3౪.) (అయ్యిద్దఱులో నొకఁడగు కృష్ణు డిట్లనియె
నని యర్థము.) విత వింతైన యవధారణాగ్రక ప్రయోగములు కాకువులు
మహాకవి ప్రయోగములనుండి గ్రహింపవలయును. క. వదలక నీకోర్కి తీర్ప వల
యున యెట్లున్. (ఆర. ౬ ఆ. ౨౫౬.) క. ఉడుగక యే మహితముఁ బలి | కెడు
వారము నీవు హితవు క్రియ గొనఁగాఁ బ | ల్కెడు వాడవు మాకంటెను | గడు
హితుడవు నీవ కావె కౌరవ్యులకున్. (ఆది. ౮ ఆ. ౪౦.) ఉ. ఈవును జూచి తట్టి
సభ నేని విసంబడ దే యుగంబునన్ | .....ఏక్రియం బడసె నయ్య మహాత్ముడు
దాన నేమి సుం | భావిత భాగ్యుఁ డయ్యెనుఁ బ్రభాకర తేజాడు ధర్మజుం డిలన్.
(సభా. ౨ ఆ. ౯౫.) 'ఏమి' అనుదానియందు నిల్చిన కాకువుచేతను సంభాత భాగ్య
వత్సానిశయవాచక మగు 'అయ్యెన్ + నున్' అనుచోటి 'ను' శబ్దముచేతను నర్థవిశేష
సూచి ర్తి గలుగుచున్నది. ఉ. ధర్మత | త్వములు పాండవేయులును దానును గాని
యెటుంగ రట్టె. (సభా. ౨ ఆ. 3౯).

కల్పతరువు ౪౦౦ విష:—య త్రచ్చబ్దాన్వయస్థలములలో యచ్చబ్ద ఘటిత వాక్యమునందలి క్రియ భావ్యర్థకములు యుండఁదగి యున్నను నట్టి క్రియ తచ్చబ్ద ఘటితవాక్యక్రియకు భూతమెయగును గాన దానిని భూతార్థకముగాఁ బ్రయోగించుటయుఁ గలదు. భావ్యర్థమును దధర్తాదులలోనిదే కాన నట్టియొడలఁ దధర్తాద్యర్థక క్రియను నిల్పుటయు సహజమే. ఉదా:—ఈమంత్రంబున నీ వెయ్యేని నొక్క వేల్పు నారాధించి తవ్వేల్పు నీ కోరినయట్టి పుత్రకుల నిచ్చు. (ఆది. ౫ ఆ. ౧౮ గద్య). ఇట నీ వేవేల్పునేని యారాధింతువేని యావేల్పు నీకోరిన పుత్రకుల నిచ్చు ననుట సహజము. వ. విదురుండు ధృతరాష్ట్రున కిట్లనియె. సీ . . . . ద్రోణగాంధేయులు దురితవిదూరులు ని న్నెద్ది గఱపి నెవ్వితోడ | దానిన చేయుట ధర్మవు... (ఆది. ౮ ఆ. ౪౨ వ. ౪౩). ఆ. వె. ఇందు లక్ష్మ్య మెవ్వఁ డేసె నాతని షరి | యింపు నెవ్వితోడ నిందువదన. (ఆది. ౭ ఆ. ౧౭౨) సీ.....కమలాక్షి యెవ్వరి యంటఁ దానుండె నయ్యింటినలనఁ | బెరివారు చనకుండ..... (ఆది. ౮ ఆ. ౧౧౫). చ.....నీ గురువుఁ బొల్తి తగం గొని యాడుమెట్లు నె | ప్పె నటుల భక్తిమై నడవు పెంపెనలారఁగ .....(విరా. ౧ ఆ. ౨౫౨). క. మన సంవాదం బెవ్వరు | వినిరి నియతి నజ్ఞులకు విభవము కల్గు.....(ఆను. ౫ ఆ. ౩౦౮). చ.....ఎ | వ్వరి దెఱఁ గాంచి తెక్కుడుగ వారి నుతింపుము...(కర్ణ. ౨ ఆ. ౨౮). సీ.....ఎ.గీ. అచ్యుతుండు | నెట్లు దనకు రుదించె దా నట్లునేయు (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౭౯.) గీ... ఆ హంపడిభకు లే నాట నేది | నడపి రదె చెల్లుఁగాక. (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౧౦౩.) గీ. వాడు చేసిన ధర్మంబు వానిం గాంచు. (కాశీ. ౨ ఆ. ౧౦౭) (ఎవఁడు చేసిన ధర్మము వానిని గాంచునని యర్థము.) తధర్మము నిల్పుటరుదు:—తే.గీ. ఇప్పురంబు జయింపంగ నెవ్వరేని | వత్తు రుద్ధతులయి శత్రువరులు వారు |.....నిర్భగులై విహీను లవునట్లుగా.....(సభా. ౧ ఆ. ౨౫౭). య త్రచ్చబ్దాన్వయంబు సంస్కృతమందువలెఁ బ్రచురముగాకున్నను దెలుంగునను బ్రయుక్తమగు చున్నది. క. ఏయది హృద్య మపూర్వం | బేయది; యెద్దాని వినిన నెఱుక సమగ్రం | బైయుండు నఘనిబిర్హణ | యేయది యక్కఱయ వినఁగనిష్టము మాకున్. (ఆది. ౧ ఆ. ౩౦ ప.) తిక్కయజ్ఞయు నీరీతిని వాడియున్నాడు. ఉ.....భాండవం | బే తెలివొంది కాల్పితి మహేంద్రుడు నివ్వెఱ: గంది యుండఁగా | నాతెలి వాత్త నూల్కొలిపి.....(కర్ణ. ౩ ఆ. ౨౯౨). “భాండవమును గాల్పిన తెలివి నాత్త నూల్కొలిపి” అని వాడుట తెలుంగు సామాన్యపద్ధతి, అట్లే నన్నయ పద్యమందును “హృద్యము సపూర్వము నఘనిబిర్హణము నగు కథయ

వినఁగ నిష్ట మని వాడుట సాధారణపద్ధతి. ఉదా:—సీ. కమనీయ ధర్మార్థకామమోక్షములకు నత్యంత సాధనంబైనదాని । వేడ్కతోఁ దవలి తన్ వినుచున్నవారల కభిమత శుభకరం బైనదాని । రాజుల కఖిలభూరాజ్యాభివృద్ధి నిత్యాభ్యుదయ ప్రదంబయినదాని । వాఙ్మనఃకాయ ప్రవర్తితానేక జన్మాఘనిబర్హణంబయిన దాని. ఆ. వె. సత్యవాక్ప్రబంధశత సహస్రశ్లోక । సంఖ్య మైనదాని సర్వలోక । పూజ్య మైనదాని బుధమత వ్యాసమ । హాముని ప్రణీత మైనదాని. (ఆది. 3 ఆ. ౯.) చ. వినుత సరాక్రముల్ ధృత వివేకులు సత్య సమన్వితుల్ యశో । ధనులు కృతజ్ఞులు త్తములు ధర్మపరుల్ శరణాగతానుకం । పను లనఁగాఁ బ్రసిద్ధులగు భారతవీరుల సద్గుణానుకీ । ర్తనముల నొప్పుదాని విదితంబగుదాని సభాంతరంబులన్. (ఆది. 3 ఆ. ౧౦). కా. ఆయుష్యం బితిహాసవస్తుసముదాయం బైహికాముష్మిక । శ్రేయః ప్రాప్తి నిమిత్త ముత్తమ సభాసేవ్యంబు లోకాగమ । న్యాయై కాంత గృహంబు నాఁబరఁగి నానా వేదవేదాంతవి । ద్యాయుక్తం బగుదానిఁ జెప్పఁ దొడఁగెం దద్భారతాఖ్యానమున్. (ఆది. 3 ఆ. ౧౧).

గ ద్య ము

ఇది శ్రీవత్స సగోత్ర పవిత్ర శ్రీమద్వేంకటాంబాముఖింగేశ్వరశాస్త్రి
జ్యేష్ఠపుత్ర శ్రీమచ్చినామణ్యపాఖ్య వడ్డర్కనీపారంగత నారాయణాఖ్య
పండితకవీంద్ర శమనిచయానంద గురుప్రకాండ పాదపద్మమధుకర
వివిధప్రబంధ శాస్త్రగ్రంథ విమర్శన వీరసింహమంజరీప్రబంధ
వైయాకరణ పారిజాత సుమ సురుప్రకాండ వాగ్దేవత కౌత్స
సమాఖ్యఖండ కావ్యపరిత్యజంబు రాంధ్రపారస్యత పరి
షడ్బహుకృత వ్యాకరణోపాధ్యాయాంధ్ర విశ్వ
కళాపరిషత్ డబ్బహుకృత కళాప్రపూర్ణ బిరుద
భూషిత వజ్రుల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రి
విరచి తాంధ్రవ్యాకరణసంహితా
సర్వస్వమునందుఁ గారకసమాసతద్ధిత
క్రియాకృత్ప్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదముల
ద్వితీయభాగము.

శ్రీ ర స్త.

గురుదేవతా నమస్కారము

- శ్లో. వేదాంతాద్వైతసిద్ధాంత | దేశికం జనకం భజే,
కావ్యనాటకసాహిత్య | విద్యాచార్యం విపశ్చితమ్. ౧
- శ్లో. గీర్వాణాథ్రిచ్ఛవో | వ్యాకరణాలంక్రియేడ్య శాస్త్రాణామ్,
ఆచార్యం నారాయణ | పండితవర్యం సమామి సద్భక్త్యై. ౨
- శ్లో. స్మృత్యంత్రయాత్మకజ్యోతి | శ్వాస్త్రాచార్యం భజే సదా,
చినవేజ్జటసిద్ధాంతి | మత్కనిష్ఠపితామహమ్. ౩
- శ్లో. దీపికాంత్రన్యాయగురుం | పీఠపాటికులౌద్యవమ్,
తర్కశాస్త్రప్రవక్తారం | వందే శ్రీవేంకటేశ్వరమ్. ౪
- శ్లో. ముక్తావళీ శ్రీవిశిష్టా | ద్వైతసిద్ధాంతదేశికమ్,
వందే నదాధూర్యనన్తా | శ్వారు విద్యా భూహోదధిమ్. ౫

మొఖ్యములగు తప్పొప్పుల పట్టిక

పుట.	పంక్తి.	తప్పు.	చిప్పు.
౯౭౭	౨౦	ధాతువువలె సీబడిన	ధాతువులె యీబడిన
”	౨౩	ద్వితీయము	ద్వితీయయు
౯౮౪	౩౧	లన వర్ణకము	వలన వర్ణకము
౧౦౦౮	౨౯	ఏమిసేయ	లేమి సేయ
౧౦౪౦	౧	వప్తి	వప్తి
౧౦౬౮	౧	మాక్షేపము	యాక్షేపము
౧౦౭౧	౬	బహువచనమునకు	బహువచనములకు
”	౨౮	స్త్రీ సమునిశేషణ	స్త్రీసము విశేషణ
౧౦౭౨	౮	మొ.	అందమగు సేచుంగులు మొ.
౧౦౭౫	౧	మూరికవి	మూరికవి
౧౦౭౯	౧౦	సముజ్జ్వలుఁడు	సముజ్జ్వలుఁడు
౧౦౮౪	౧౫	అని ఛేదము	అని ఛేదము
౧౦౮౫	౬	కేశవార్జున కృతి (సీ)	కేశవార్జున కృతి (న్)
౧౦౯౪	౧౪	వార లిట్టి	వార లిట్టి
౧౧౧౬	౧	సమాసకము సమాస	సమాసకము. సమాస
౧౧౨౦	౨౦	ప్రాయః. సూచస్త్రుతి ఉన్నతగద్య సూచస్త్రుతేః	ప్రాయః. సూచస్త్రుతేః
౧౧౩౬	౨౭	(సన్ని.	(సన్ని.
౧౧౪౩	౨	సమీపే' యే సతకపదకాః	సమీపే యే సన్ని త ఉపదకాః'
౧౧౪౪	౧౭	ఘటింత	ఘటిత
౧౧౪౭	౧	అనజ్ఞు	అనజ్ఞు
”	౬	అనజ్ఞు	అనజ్ఞు
౧౧౫౦	౪	మాతృవ్యస	మాతృవ్యస
౧౧౫౬	౧	ధారయానీత్యాదిసే	ధారయా విత్యాదిసే
౧౧౫౮	౯	సాధువుకాదు.	సాధువుకాదు. (చూ ౨౪౬ I
౧౧౬౧			విష. ౧౦౧౨ పుట.)
౧౧౬౩			
౧౧౬౫	౧	సమా ౩ మా	సమా ౨౫ మా
౧౧౬౭			
౧౧౮౨	౧	'జనుచకార'	'జనుచసార'
౧౧౮౫	౧౯	శ్లోకార్త	శ్లోకార్త

పుట.	పంక్తి	తపస్య.	ఓపస్య.
౧౧౯౬	౬	షష్ఠ్య-	షష్ఠ్య
౧౧౯౮	౨౩	ములు ఇది తుదికి	ములు తుదికి?
౧౨౦౨	౧	కర్త ధారయమునందున	కర్త ధారయమునందు
౧౨౧౩	౨౦	అక్షుణ్ణంబునక	అక్షణంబునక
౧౨౨౯	౨౫	నిరుదేరుఁ	నిరుదేరుఁ
"	౨౭	బొందవే	బొందవే
౧౨౪౨	౧౨	కృత్తులు	కృత్తులు
౧౨౪౫	౧	స్థానికము	స్థానికము
౧౨౪౭	౩	స్పష్టము. కా	స్పష్టము కాన
"	౧౬	ద్వంద్వార్థ	ద్వంద్వార్థ
౧౨౬౩	౨౭	లోపించినట్లు	లోపించినట్లు
"	,	కనఁబడు	కనఁబడును.
౧౨౭౩	౧	శబ్దములు	శబ్దముల
౧౨౭౫	౧	ధర్మ	ధర్మ
౧౨౮౮	౧	నియమరా	నియమరా
౧౩౦౮	౧	యధర్వణ	యాధర్వణ
"	౩౧	తద్గిత	తద్గిత
౧౩౧౦	౧	సంధికి	సందిలి
౧౩౧౨	౧౧	శీర్షత్	శీర్షత్
౧౩౧౬	౨౪	౬ ఆ ౧౪౧ ప)	౬ ఆ ౧౪౧ ప) (శ-ర)
౧౩౨౬	౧౫	రసబంధక	రసబంధక
"	౨౪	శైల్లధాతువులను	శైల్లధాతువులను
౧౩౩౭	౧౧	రక్షింపక	"రక్షింపక
౧౩౪౪	౨౦	విశేషం	విశేష
౧౩౫౧	౯	క్రియంత్రమరుష	క్రియ యంత్రమరుష
౧౩౫౨	౯	అవి-వి.	అవి-వి.
౧౩౬౦	౧౦	కృత్యాస్తవ్యాదయః	కృత్యా స్తవ్యాదయః
౧౩౬౪	౫	ఈమంత్రంబునని	ఈమంత్రంబున నీ
౧౩౭౧	౧	'దు' దాగమ	'దు' దాగమ
౧౩౭౪	౭	ప్రాబరీ.	ప్రాసీరి.
౧౪౦౦	౯	కృచి"న్నతత్రను	కృచి న్న తత్ర" ను
౧౪౨౩	౭	"దు. బళిరా	దు. బళిరా
౧౪౨౫	౧	ఆర్యావీనకవి	ఆర్యావీనకవి
౧౪౨౯	౧	౩౭-౧౨౨	౩౬ ౧౨౨

పుట.	పంక్తి.	తప్ప.	ఒప్పు.
౧౪౩౧	౧	౩౭-౧౨౨	౩౭-౧౨౨
౧౪౪౧	౧	సూరికి సరికాదు	సూరివిధి సరికాదు
౧౪౫౪	౧	ఎత్తుకు—ఎత్తుకు	ఎత్తుకు—ఎత్తుకు
౧౪౫౫	౧	ధాత్వద్వ్యహారము	ధాత్వద్వ్యహారము
౧౪౬౦	౧	'బాలన్'	'చాలన్'
౧౪౮౨	౨౭	కాన 'తగిన	కాన "తగిన
౧౪౮౪	౨౮	(నిర్ణయింపక	నిర్ణయింపక
౧౫౧౩	౧	ప్రాచీనము లేవు	ప్రాచీనములు లేవు
౧౫౧౩	౨౩	విప్పతి).	విప్పతి)
౧౫౧౮	౪	నిల్వి	నిల్వి
౧౫౬౧	౧	పనరాదు.	పనవలెను.
౧౫౬౯	౨౬	కర్తృత్వేవ	కర్తృత్వేవ
౧౫౮౫	౪	కల్లుచుండును.	కల్లుచుండును.
౧౫౮౭	౧	అగుప్రభృతి	అగుప్రభృతి
౧౫౯౫	౨౦	ఆనునది	అనునది
౧౬౦౫	౧౪	మున.తదంబుబిది	మున) తదంబుబిది
౧౬౦౮	౧౦	సందర్భమున	సందర్భమున
"	౧౧	జాలక" యని	జాలక" అని
౧౬౧౯	౧	౪౬ మొ.	౪౬ మొ.
౧౬౨౨	౧	'తలఁచు'	'తలఁచు'
౧౬౩౩	౧	'చొఱి-చొరిలిన'	చొరి-చొఱిలిన'
౧౬౩౪	౨౧	ప్రార్థనాద్యక	ప్రార్థనాద్యర్థక
౧౭౧౧	౧౮	క-గ-చ-య-ప-వలకున్	క-గ-చ-య-పలకున్
౧౭౩౬	౧	సాద్యక్షర	సాద్యక్షర
౧౭౩౮	౧	ప్రభృతుల	ప్రభృతుల
౧౭౪౧	౧	ఆత్మాదుల	ఆత్మాదుల
౧౭౬౭	౧౩	పట్టిని	పట్టి
౧౭౬౬	౧	తమిలు	తమిలు
౧౭౬౮	౧	౩౮౨. వి.	౩౮౩. వి.
౧౭౭౫	౨	పురుషోహస్తీ	పురుషోహస్తీ
౧౭౮౫	౧	నైహితాది	నైతాది
౧౭౯౩	౧౪	బొల్లి	బొల్లి

